

પર જ શયન કરતા અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેંઘો અને ઝબ્લો વાપરતા, કોઈ વખતે કબજો પહેરતા, બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને સુહૃદ્ધિ, પાથરણું, રજોહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા, સંડાસમાં નહીં પણ જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની અશુદ્ધિ દૂર કરવા જતા, હાલતાં ચાલતાં, સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમાં જીવદયાની બરાબર જતના કરતા.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અર્ધિસામય જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યા વગર રહેતા નહીં.

દીક્ષાર્થીઓને જલદી દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમ જ કહેતા કે જીવંતો કોઈ ભરોસો નથી. “અસંત્યં જીવિયં મા પમાય” આયુષ્ય તૂટતાં વાર લાગતી નથી, તૂટ્યું જીવન સંધાતું નથી. માટે ધર્મકરણીમાં સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ. મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો તથા બોટાદ સંપ્રદાયના પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકચંદ્ર મહારાજ અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના શાંત-શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ. મુનિશ્રી લાયચંદ્ર મહારાજ, શ્રમણ સંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તપોમય જ્ઞાનનિધિ શાસ્ત્રોદારક બા. પ્ર. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ-સાધ્વીઓના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ. મુંબઈમાં સં. ૨૦૧૧ સાલમાં શ્રી ધર્મસિંહજી મહારાજના સંપ્રદાયના પંડિતરત્ન શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચંદ્રજી મહારાજ પેતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બલકે આખા કુટુંબે સંયમ અંગીકાર કરેલ, તે જાણી તેમને અદ્વૈત ત્યાગ લાવના પ્રગટ થઈ કે જે કદી ક્ષય પામી નહીં.

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતા-પિતાની સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદ્ર મહારાજના દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઈ તે પણ મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદ્ર મહારાજના સહકુટુંબની દીક્ષા એ હતી. આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વ ભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ, હોઈને વખતો વખત તેઓ માતા-પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો, ‘જે હજી વાર છે સમય પાકવા દીઓ, જ્ઞાનાભ્યાસ વધારો,

સં. ૨૦૧૨ ના અષાઢ શુદ્ધ ૧૫ થી શ્રી વિનોદકુમારે ગોંડલ સંપ્રદાયના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ. આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ આતુર્ભાસ દરમ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો તેની સાથે પૂ. આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબી, દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલાં વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઈએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઈની દીક્ષા તિથિ પૂ. શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબે સં. ૨૦૧૩ ના જેઠ શુદ્ધ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ મુકામે નક્કી કરી. શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા. શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઈની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી, માંગરોલ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચય પૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળીને તેમને મનમાં આઘાત થયો અને દીક્ષા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢ્યો.

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુખ્યમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઈ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતું, જે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ, ખીચન ગામે પૂ. આચાર્ય શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે. આજ્ઞા વિના કોઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપશે નહીં અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઈને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણાં વિઘ્નો થાશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યું.

તા. ૨૪-૫-૫૭ સં. ૨૦૧૩ ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના માતૃશ્રી સાથે છેલ્લું જમણું કર્યું. લોજન કરી, માતૃશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઈને જાણુ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્ર, ભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડ્યું કે તા. ૨૪-૫-૫૭ ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશને ભેધપુરની ટિકિટ લીધી. તા. ૨૫-૫-૫૭ ના સવારે ૮ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા. ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમ્યાન ગામમાં જઈને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાખ્યા અને ગાડીમાં બેસી ગયા. મારવાડ જંકશન

તથા જોધપુર જંકશન થઈને તા. ૨૬-૫-૫૭ ની વહેલી સવારે ૪૫ વાગ્યે ફોલોલી પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં પહોંચ્યા અને ઉપાશ્રયમાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યો, વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યાં અને પોતાના સામાયિકના કપડાં પહેર્યાં અને પછી પૂજ્ય શ્રી મુનિવરોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં “ જાવ નિયમા પજ્જુવાસામિ દુવિહં તિવિહેણં ” ના બદલે “ જાવ જીવ પજ્જુવાસામિ તિવિહં તિવિહેણં ” બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે “ વિનોદકુમાર ! તમે આ શું કરો છો, તેનો જવાબ આપવાને બદલે “ અવ્વાણં વોસિરામિ ” બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે “ સાહેબ ! એ તો બની ચૂક્યું અને મેં સ્વયંમેવ દીક્ષા લઈ લીધી બરાબર જ છે અને તેમાં કંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી. આ સિવાય આપશ્રીની ખીલ કંઈ પણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો. ”

તે જ દિવસે બપોરના શાસ્ત્ર પૂ. મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે “ તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબના વ્યક્તિ છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી કારણ કે તમારા માતા-પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમો શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઈ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે “ જે થયું તે થયું, હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો. ”

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થમલજી જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સંસારીઓનો કંઈ પણ પ્રકારનો આ નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે શ્રી વિનોદમુનિને જણાવવામાં આવ્યું કે “ અમારી સલામતી માટે તમારે બહાર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે ” ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રી સંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છે:-

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને “ અસંખ્યં જીવિયં મા પમાયણ ” ને આધારે એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું. શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજ સાહેબ-વગેરેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી કરવાનું કહેલ પરંતુ મને

સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તંથો શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવ્રજ્યાનો પાઠ ભણીને મારા આત્માના કંઠ્યાણુ માટે મેં દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક જીવસાથી અગર ગેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃત્તાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે.

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ માં અધ્યયનપરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્તવ્ય મોક્ષકેળી આપનારી દીક્ષા જ છે.

છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કડક ભાષામાં પણ કહી શકતો ન હતો અને ખીજી બાબતથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કામ માટે મારે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. તેથી મેં વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કર્યને અનુમોદશે જ “ તથાસ્તુ ”.

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદકુમાર કેમ દેખાતા નથી, એટલે તપાસ થવા માંડી, ગામમાં ક્યાંય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યો, ક્યાંયથી સંતોષકારક સમાચાર સાંપડ્યા નહીં, અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ નહીં. આમ વિમાસણના પરિણામે પિતાશ્રીને બે મહીના પહેલાંની એક વાતની યાદી આવી. તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે “ બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન) જઈ, કારણ કે ખીચનમાં પૂ. ગુરુમહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ કે જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે અને એકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં મિરાજમાન છે. જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે. તો મારી ઈચ્છા પણ ત્યાં તેમની પાસે જવાની છે. ”

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પં. પૂર્ણચંદ્રજી-દકને પોતાની પાસે બેલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી. પંડિતજીનું આ વાતને સમર્થન મળ્યું, તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે થોડા સમય પૂર્વે વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, ખીચનમાં કેવા

પ્રકારની સગવડ છે ? આમ મારી સાથે પણ વાર્તાલાપ થયો હતો. બન્નેનો આ પ્રમાણે એકમત થતાં પિતાશ્રીએ ખીચન તાર કરવા સૂચના કરી. તા. ૨૬-૫-૫૭ ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ ખીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો.

તા. ૨૮-૫-૫૭ ના રોજ જવાબ આપ્યો કે શ્રી વિનોદલાલજી ખીચનમાં સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવખડાદુરશ્રી એમ. પી. સાહેબ, શ્રી કેશવલાલભાઈ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્રજી દક્ષ એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે ખીચન મોકલ્યા. તા. ૨૮-૫-૫૭ ના રોજ રવાના થઈ તા. ૩૦-૫-૫૭ ના રોજ સવારે ફ્લોહી સ્ટેશને પહોંચ્યા. બેલગાડીમાં તેઓ ખીચન ગયા કે જ્યાં સ્થવિર મુનિશ્રી મહારાજ પૂજ્ય પંડિતરત્ન શાસ્ત્ર વિશારદ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વી મહારાજ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ બિરાજતા હતા. કુલ્લે સાધુ-સાધ્વીની સંખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી.

પૂછપરછના જવાબમાં શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઈ પારેખને કહ્યું કે “ મેં તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે, તેમાં કંઈ ફેરફાર થાય તેમ નથી તમે અમારા વીરાણી કુટુંબના હિતૈષી છો, અને જો સાચા હિતૈષી હો તો મારા પૂ. બા. અને બાપુજીને સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડીયાની અંદર અપાવી દો એટલું જ નહિ પણ “ સવિ જીવ કર્મ શાસન રસી ” ની લાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુલક્ષીને મારી એ લાવના હોય જ અને છે કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા-પિતા સદ્-ગતિને સાધે. અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ.

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તે જ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા લઈ જવાની લાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧-૫-૫૭ ની રાત્રિના રવાના થઈ, તા. ૨-૬-૫૭ ના સવારે મહા પરીવહરૂપ ક્ષેત્રનો અનુભવ કરી, શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યો.

થોડા વખતમાં ફ્લોહીના શ્રી. સંઘે પૂ. શ્રી. લાલચંદજી મહારાજને ફ્લોહીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનંતી કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઢ શુદ્ધ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફ્લોહી આવ્યા.

દ્રોક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફોલોલી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદમુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઈ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરુએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદ-મુનિએ રજોહરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી છે તેથી જાઉં છું, જલદી પાછો ફરીશ. કાળની ગહન ગતિને હુઃખદ રચના રચવી હતી. આજે જ હાજતે એકલા જવાનો બનાવ હતો, હંમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા.

હાજતથી મોકળા થઈ પાછા ફરતા હતા, ત્યાં રેલ્વે લાઈન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી. બીજી બાજુથી ટ્રેન પશુ આવી રહી હતી, તેની બ્લિસલ વાગવા છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી. શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી ઉઠ્યું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધું હાથમાં રજોહરણ લઈ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા. ગાયોને તો બચાવી જ લીધી. પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધન-ભૂત રજોહરણ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે ખ્યારો હતો, તે રેલ્વે લાઈન ઉપર પડી ગયો અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સંપાદન કરવામાં જડવાદને ગ્રિહ કરતાં રાક્ષસી એન્જિનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યું. અરિહંત....અરિહંત...એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડ્યું. રક્ત પ્રવાહ છૂટી પડ્યો અને થોડા જ વખતમાં પ્રાણાંત થઈ ગયો. બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યાં અતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરા પર લબ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી.

હંમેશાં તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ફોલોલીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઈન હતી. આ લાઈન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી અને ત્યાં રસ્તો પણ છે, એટલે પશુઓની અવરજવર હોય જ છે અને વખતો વખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસંગ બને છે.

ફોલોલી સંઘે આ દુર્ઘટનાના બખર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો તે વખતે વિનોદમુનિના પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા અને માતૃશ્રી મણિબેન સામાયિક-પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતાં, માત્ર એક નોકર જ ઘરમાં હતો કે જેણે ટેલીફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કાંઈ ટેલીફોનમાં હકીકત સમજી શક્યો નહીં અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યા. સ્પેશ્યલ પ્લેનથી ફોલોલી પહોંચે તે પહેલાં અગ્નિસંસ્કાર થઈ ગયો. સૂચનાનો ટેલીફોન અડધી કલાક

મોઠા પહોંચ્યો. જો સંદેશો સમયસર પહોંચ્યો હોત તો માતા-પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબ્દરૂપે પણ ચહેરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત. પરંતુ અંતરાય કર્મે તેમ બન્યું નહીં.

આથી પ્લેઠનનો પોઆમ પડતો મૂકવામાં આવ્યો અને માતા-પિતા તા. ૧૪-૮-૫૭ ના રોજ દ્રેઘન મારફત ફલોદી પહોંચ્યાં, શ્રી દુર્લભજીભાઈ અને મણિબેને પૂજ્ય તપસ્વીશ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબના દર્શન કર્યાં.

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાણીને અને ધૈર્યંતું એકાએક એકચ કરીને, શ્રી વિનોદમુનિના માતા-પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો જેનો દ્વંકામાં સાર આ પ્રમાણે છે.

“ હવે તો એ રત્ન ચાલ્યું ગયું ! સમાજનો આશાદીપક જોલવાઈ ગયો ! ઝટ ઊગીને આથમી ગયો ! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી ”

શ્રી વિનોદમુનિના સંસારપક્ષના માતૃશ્રી મણિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યું કે, જેન ! ભાવિ પ્રબળ છે. આ બાબતમાં મહાપુરુષોએ પણ હાથ ધોઈ નાખ્યા છે અને સૌને મરણને શરણ થવું પડે છે. તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રણીતું શું ગળું છે ? હવે તો શોક ફર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ જોઈને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી.

પૂ. શ્રી સમર્થમહાજી મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાય:—

પ્રાથમિક તેમજ અલ્પકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદમુનિના વિષે અનુભવ થયો, કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્માભિલાષા ‘ અદ્વિમિજા પેમાણુ-રાગરક્તે ’ નો પરિચય કરાવતી હતી. પ્રાપ્ત સાંસારિક પ્રચૂર વૈભવ તરફ તેમની રુચિ દૃષ્ટિગોચર થતી ન હતી. પરંતુ તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષય-વિમુખ ધર્મકાર્યમાં સદા તત્પર અને તલ્લીન દેખાતા હતા. ખાસ પરિચયના અભાવે વૈરાગ્ય પણ તેમની ધારાથી તેમની ધર્માનુરાગિતા તથા જીવનચર્યાથી દ્વિન કાર્ય કરવામાં પણ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના એ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧—તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયમેવ દીક્ષા કેમ લીધી ?

ઉત્તર:—પાંચમાં આરામાં લદ્દા શેઠાણીના પુત્ર એવંતા (અતિમુક્ત) કુમારને તેની માતૃશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે સ્વયમેવ દીક્ષા લીધી. ત્યારબાદ લદ્દા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા. તે જ રાત્રે તેણે બારમી જીજ્ઞુની પડિમા અંગીકાર કરી અને શિયાળાણીના પરિષદથી કાળ કરી નલીનગુદમ વિમાનમાં ગયા તેવીજ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષિત થયા.

પ્રશ્ન ૨—આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરીષદ કેમ આવે ?

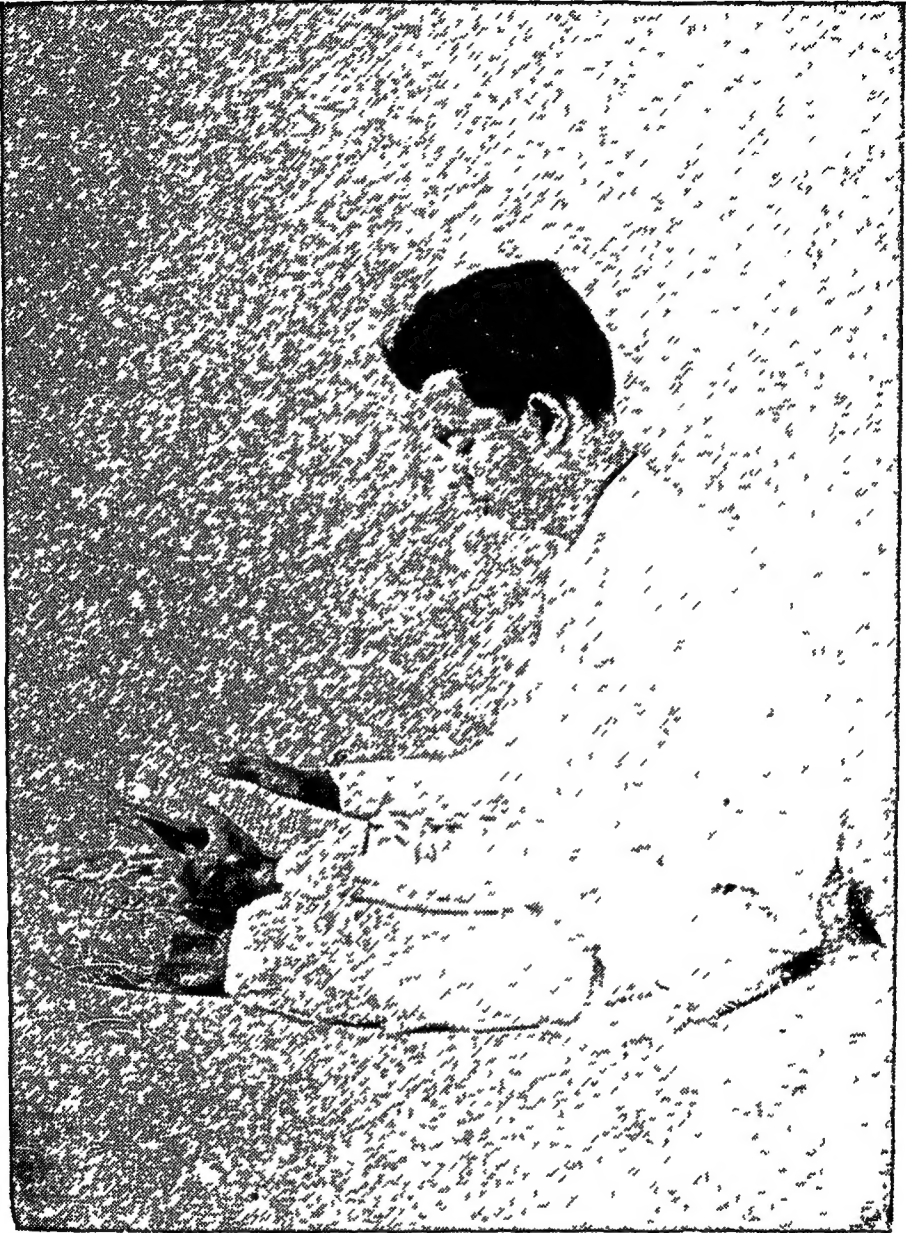
ઉત્તર—કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મરણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે. જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતારજ મુનિ, કોશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામાં હજારો ભવનાં કર્મ હોવા જોઈએ, ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવું હતું, તો મરણાંતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલાં બધાં કર્મ કેવી રીતે ખરે ? ખા. પ્ર. શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરીષદ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય.

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા તથા હિન્દી ભાષામાં છપાયેલ છે તેમાંથી અહીં સાર રૂપે સંક્ષેપ કરેલ છે.

“ અસંખ્યં જીવિય મા પમાયણ ”

..... શ્રી વિનોદકુમાર વીરાણી

(દીક્ષા લીધા પહેલાં શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા)

જન્મ : પોર્ટસુદાન સાં. ૧૯૯૨

દીક્ષા

ખીચન - (રાજસ્થાન)

સં. ૨૦૧૩ વૈશાખ વદ ૧૨

તા. ૨૬-૫-૫૭ રવિવાર

નિર્વાણ

ફેલોદી - (રાજસ્થાન)

સાં. ૨૦૧૩ શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૨

તા. ૭-૮-૫૭ બુધવાર

આધ્યમુરખીશ્રીઓ

વચ્ચે બેઠેલા
લાલાજી કિશનચંદળ સા. જોહરી
ઉમેશ સુપુત્ર ચિ મહેતાખચંદળ સા. જૈન
નાના - અનિલકુમાર જૈન (દોયતા)

(સ્વ.) શેઠશ્રી શામજીભાઈ વેલજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

શેઠશ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ

શેઠશ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ વીરાણી
- રાજકોટ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ (સ્વ.) શેઠશ્રી છગનલાલ શામળદાસ ભાવસાર
અમદાવાદ.

આચમુરખીશ્રીઓ

સ્વ. મેઝી દરખવંદ કાલીદાસ વારિયા
ભાગવાદ

(સ્વ.) ઝોડ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

૧. સ્વ. જિરયા મોટાભાઈ શ્રીમાન મૂલચંદજી
જવાહીરલાલજી બરડિયા
૨. નાનુભાઈ જિરયા ભાઈ મિશ્રીલાલજી બરડિયા
૩. જિરયા મોટા નાનાભાઈ પૂનમચંદ બરડિયા

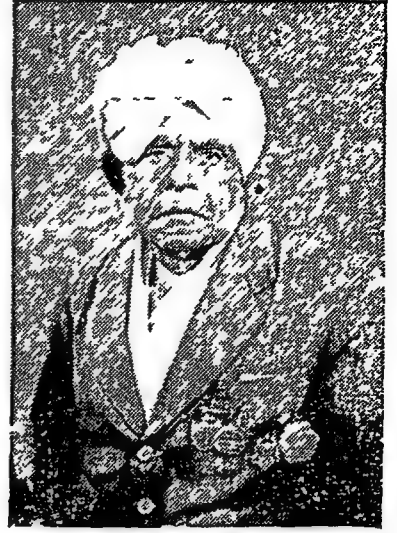
૪. સ્વ. મેઝી જિરયાભાઈ
અમદાવાદ

સ્વ. મેઝી આત્મારામ માળુડલાલ
અમદાવાદ.

આધિપુરુષશ્રીઓ

શ્રી વૃજલાલ દુલ્લજી પારેખ
રાજકોટ.

કેઠારી હરગોવિંદ જેથંદભાઈ
રાજકોટ.

શ્રી મિશ્રીલાલજી લાલચંદજી સા. લુણિયા
તથા શ્રી જેવંતરાજજી લાલચંદજી સા.

(સ્વ) શ્રી ધારશીભાઈ જીવણલાલ
બારસી.

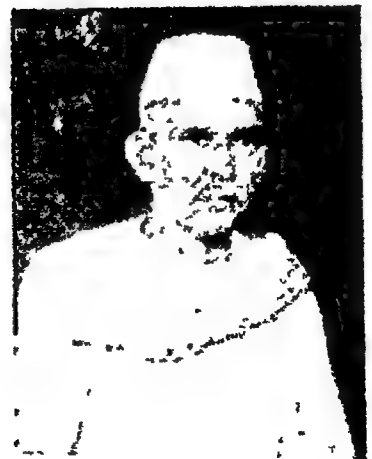
સ્વ. શ્રીમાન્ શ્રી મુકનચંદજી સા.
ખાલિયા પાલી મારવાડ.

આદ્યસુરજીશ્રી

૨૨ મેઝી દલિલાલ વ્વનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

આદ્યસુરજીશ્રી દાનવીર

સ્વ. શેઠ નારાચંદજી સાહેવ મેલડા
મદ્રાસ.

श्रीवीतरागाय नमः

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रति-विरचितया

प्रियदर्शिन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

व्याख्याप्रज्ञप्त्यपरनामकम्

श्री-भगवतीसूत्रम्

चतुर्थो भागः

पञ्चमशतकस्योद्देशकार्थसंग्रहगार्थेयम्—

‘चंप-रवि-अनिल-गंठिय-सद्दे, छउमाऽऽउ एयण नियंठे,

रायगिहं चंपा-चंदिमा य दस पंचमम्मि सये ॥

छाया—चम्पा—रविरनिलो ग्रन्थिका शब्दः, छद्मस्थाऽऽयुरेजनं निर्ग्रन्थः ।

राजगृहं चम्पा-चन्द्रमाश्च दश पञ्चमे शतके ॥

टीका—चतुर्थशतकान्ते लेख्याया निरूपितत्वेन पञ्चमशतके प्रायशो लेख्या-
वतां निरूपणार्थं दशोद्देशकार्थसंग्रहो गाथया क्रियते—“चंप-रवि-अनिल—”
इत्यादि । तत्र चम्पानगर्यां सूर्यविषयकप्रश्नस्य समाधानात्मक-निर्णयः पञ्चम-

पंचम शतक का पहिला उद्देशक प्रारंभ

चतुर्थ शतक के अन्त में लेख्याओं का निरूपण किया ग-
या है । सो अब इस पंचम शतक में प्रायः उन लेख्याओं से युक्त जो
हैं उन का निरूपण किया जाता है । इस शतक में दश उद्देशो हैं ।
चंप रवि इत्यादि गाथा द्वारा उन दश उद्देशकों में क्या २ विषय कहा
है यह बात संग्रह कर प्रकट की गई है । गाथाका अर्थ इस प्रकार है-
चंपानगरी में इन्द्रभूति गौतम ने प्रभु से सूर्य के विषय में जो प्रश्न

पांचमां शतकनो पहेला उद्देशकनो प्रारंभ

योधा शतकमां लेख्याओनु निरूपण करायुं छे. डवे आ पांचमां शतकमां, ओ
लेख्याओधी युक्त वे ओवो छे तेमनुं निरूपण करवामां आओयुं छे. आ शतकमां दस
उद्देशको छे. ते दसे उद्देशकोमां आवता विषयनो ‘चंर रवि’ छत्यादि. गाथामां
संग्रह करवामां आओय छे—आ गाथानो अर्थ नीचे मुण्ण छे.

शतकस्य प्रथमे उद्देशके विहितः, द्वितीये वायुविषयकप्रश्नस्य निर्णयः कृतः, तृतीये जालग्रन्थिकाज्ञापनीयार्थविषयको निर्णयः प्रतिपादितः, चतुर्थे शब्दविषय-प्रश्नोत्तरयोर्निर्णयः, पञ्चमे छद्मस्थवक्तव्यता प्रतिपादिता. षष्ठे आयुषोऽल्पत्व-दीर्घत्वादीनां प्रतिपादनं कृतम्, सप्तमे पुद्गलानामेजनाद्यर्थप्रतिपादनं कृतम्, अष्टमे निर्ग्रन्थिपुत्राभिधानानगरविहितः वस्तुविचारसारनिर्णयः, नवमे राजगृह-नगरविषयको विचारो विहितः, दशमे च चम्पानगर्यां चन्द्रविषयिणी वक्तव्यता प्रतिपादितेति गाथार्थः ॥

सूर्य वक्तव्यता प्रस्तावः—

मूलम्—“तेणं कालेणं, नेणं समएणं, चंपा नामं नयरी
होत्था, वण्णओ, तीसे णं चंपाए नयरीये पुण्णभदे णामं

किया है, उसका समाधान इस पंचम शतक के प्रथम उद्देशक में प्रकट किया गया है। द्वितीय उद्देशक में वायु विषयक प्रश्न का समाधान प्रकट किया गया है। तृतीय उद्देशक में जालग्रन्थिका के उदाहरण ऊपर से विवक्षित अर्थ विषयक निर्णय को प्रकट किया है। चतुर्थ उद्देशक में शब्द के ऊपर किये गये प्रश्नों का और उत्तरों का निर्णय प्रकट किया गया है। पंचम उद्देशक में छद्मस्थ की वक्तव्यता प्रतिपादित हुई है। छठे उद्देशक में आयु की अल्पता और दीर्घता आदि का कथन किया गया है। सप्तम उद्देशक में पुद्गलों के कंपन का विचार किया गया है। आठवें उद्देशक में निर्ग्रन्थ नाम के अनगर ने पदार्थों का विचार किया है। नवम उद्देश में राजगृह नगर का विचार हुआ इस बातको कहा गया है। तथा दशवें उद्देश में चंपा नगरी में चन्द्रविषयक वक्तव्यता प्रतिपादित हुई है। इस प्रकार से इस गाथा का अर्थ है ॥

चंपानगरीमां छन्दभूति गौतमे सूर्यना विषयमां ने प्रश्नो कर्थां छे, तेनुं भडावीर प्रभुअे पांचमां शतकना पडेला उद्देशकमां समाधान कर्थुं छे. धीला उद्देशकमां वायु विषयक प्रश्ननुं समाधान करायुं छे. त्रीला उद्देशकमां जालग्रन्थि काना उदाहरणुथी विवक्षित अर्थ विषयक निर्णय प्रकट कर्थो छे. चोथा उद्देशकमां शब्द विशेषे पूछायेलां प्रश्नोना उत्तरानुं प्रतिपादन करायुं छे. पांचमां उद्देशकमां छद्मस्थनी वक्तव्यतानुं प्रतिपादन करायुं छे, छट्ठा उद्देशकमां आयुनी अल्पता दीर्घता आदिनुं कथन करायुं छे. सातमां उद्देशकमां पुद्गलानां कंपनना विचार करायो छे, आठमां उद्देशकमां निर्ग्रन्थ नामना अणुगारे पदार्थोना विचार कर्थो छे. नवमां उद्देशकमां राजगृह नगर विषे अने दसमां उद्देशकमां चंपा नगरीमां पूछायेला चन्द्र विषयक प्रश्नानुं समाधान कर्थुं छे. आ प्रकारना गाथाना विस्तृत अर्थ थाय छे.

चेइए होत्था, वण्णओ सामीसमोसड्डे, जाव-परिसा पडिगया, तेणं कालेणं, तेणं समएणं, समणस्स भगवओ महावीरस्स जेठ्ठे अंतेवासी इंदभूई नामं अणगारे, गोयमगोत्तेणं जाव—एवं वयासी—जंबुद्वीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उदीण-पाईणमुग्गच्छ पाईण-दाहिण मागच्छंति, पाईण-दाहिण मुग्गच्छ, दाहिण पडीण मागच्छंति, दाहिण-पडीण मुग्गच्छ, पडीण-उड्ढण-मागच्छंति, पडीण-उड्ढणमुग्गच्छ, उदीची-पाईण मागच्छंति ? हंता. गोयमा ! जंबुद्वीवेणं दीवे सूरिया उदीची-पाईण मुग्गच्छ जाव—उदीची—पाईण मागच्छंति ॥ सू० १ ॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये खलु चम्पा नाम नगरी आसीत्—वर्णकः, तस्यां चम्पायां नगर्यां पूर्णभद्रं नाम चैत्यम् आसीत्, वर्णकः, स्वामी समवसतः, यावत्-पर्वत् प्रतिगता, तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो

(तेणं कालेणं तेणं समएणं) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (चंपानामं नयरी होत्था) चंपा नाम की नगरी थी । (वण्णओ) वर्णक (तीसे णं चंपाए नयरीए पुण्णभदे णामं चेइए होत्था) उस चंपा नगरी में पूर्णभद्र नाम को चैत्यथा । (वण्णओ) वर्णक (सामी समोसड्डे) वहां महावीर स्वामी पधारे (जाव परिसा पडिगया) यावत् सभा अपने २ स्थान पर वापिस गई । (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान्

“तेणं कालेणं तेणं समएणं” इत्यादि

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) ते काले અને તે સમયે, (ચંપા નામ નયરી હોત્થા) ચંપા નામે નગરી હતી. (વણ્ણઓ) તેનું વર્ણન કરવું. (તીસે ણં ચંપાએ નયરીએ પુણ્ણભદ્દે ણામં ચેઈએ હોત્થા) તે ચંપા નગરીમાં પૂર્ણ-ભદ્ર નામનું એક ચૈત્ય હતું. વણ્ણઓ) તેનું વર્ણન કરવું. (સામીસમોસડ્ઢે) ત્યાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. (જાવ પરિસા પડિગયા) પરિઘડ પોતાને સ્થાને પાછી ફરી, ત્યાં સુધીનું વર્ણન કરવું. (તેણં કાલેણં તેણં સમણં) તે કાળે અને તે સમયે (સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના

महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नाम अनगारः, गौतमगोत्रो यावत्-एवम् अत्रादीत्-जम्बूद्वीपे खलु भदन्त । द्वीपे सूर्यो उदीचीन-प्राचीनम् उद्गत्य, प्राचीन दक्षिणम् आगच्छतः, प्राचीन-दक्षिणम् उद्गत्य दक्षिण-प्रतीचीनम् आगच्छतः, दक्षिण प्रतीचीनम् उद्गत्य प्रतीचीन-उदीचीनम् आगच्छतः, प्रतीचीन-उदीचीनम् उद्गत्य उदीची-प्राचीनम् आगच्छतः ? हन्त, गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे सूर्यो उदीची-प्राचीनम् उद्गत्य यावत्-उदीची-प्राचीनम् आगच्छतः ॥सू०१॥

महावीर के (जेट्टे अंतवासी इन्द्रभूतिनाम अनगारे गोयमगोत्ते णं जाव एवं वयासी) ज्येष्ठ अंतवासी-शिष्य इन्द्रभूति नाम के अनगार ने जो गौतम गोत्र के थे, यावत् इस प्रकार से पूछा-(जंबुद्वीपे णं भन्ते ! दीवे सूरिया उदीण-पार्इणमुग्गच्छ पार्इण-दाहिण-मागच्छंति, पार्इण-दाहिण मुग्गच्छ दाहिण-पडीणमागच्छंति) हे भदन्त ! जंबूद्वीप नाम के द्वीप में दो सूर्य हैं । वे ईशान दिक्कोण में उदय होकर आग्नेयदिक्कोण में अस्त होते हैं-अथवा अग्निदिक्कोण में उदय होकर नैऋतदिशा में अस्त होते हैं ? (दाहि ण-पडीणमुग्गच्छ पडीण उद्गणमागच्छंति) या नैऋत्यकोण में उदय होकर, वायव्य कोने में अस्त होते हैं ? (पडीण उदीण मुग्गच्छ उदीचि पाइणमागच्छंति) अथवा वायव्यकोण में उदय होकर ईशान कोण में अस्त होते हैं ? (हन्ता गोयमा ! जंबुद्वीपे णं दीवे सूरिया उदीची पार्इण मुग्गच्छ जाव उदीचपार्इणमागच्छंति) हां गौतम ! इसी तरह से सूर्यो का उदय होना और अस्त होना होता रहता है जंबूद्वीप नामके

(जेट्टे अंतवासी इन्द्रभूति नाम अनगारे गोयमगोत्तेणं जाव एवं वयासी) ज्येष्ठ अंतवासी (शिष्य) इन्द्रभूति नामना अणुगार होता. तेजो गौतम गोत्रना होता. 'यावत्' तेमणे महावीर प्रभुने आ प्रभाणे पूछ्युं-(जंबुद्वीपे णं भन्ते ! दीवे सूरिया उदीण पार्इणमुग्गच्छ पार्इण दाहिणमागच्छंति, दाहिण-पार्इणमुग्गच्छ दाहिण-पडीणमागच्छंति) हेभदन्त ! जंबूद्वीप नामना द्वीपमां मे सूर्य छे. तेजो ईशानकोणमां उदय पाभीने अग्नीकोणमां अस्त पाभे छे ? अथवा अग्निकोणमां उदय पाभी नैऋत्य कोणमां अस्त पाभे छे ? (दाहिण-पडीणमुग्गच्छ पडीण-उद्गणमागच्छंति) अथवा नैऋत्य कोणमां उदय पाभीने वायव्यकोणमां अस्त पाभे छे ? (पडीण-उदीणमुग्गच्छ उदीचि पाइणमागच्छंति) अथवा वायव्यकोणमां उदय पाभीने ईशान कोणमां अस्त पाभे छे, (हन्ता गोयमा ! जंबुद्वीपे णं दीवेसूरिया उदीची पार्इणमुग्गच्छ जाव उदीचपार्इणमागच्छंति) हा, गौतम ! ओ ज प्रभाणे सूर्योने

ટીકા—શાસ્ત્રકારઃ સૂર્યસમ્બન્ધિવક્તવ્યતામાહ—‘ તેણં કાલેણ ’ ઇત્યાદિ । તસ્મિન્ કાલે ‘ તેણ સમયેણ ’ તસ્મિન્ સમયે સ્વલુ ‘ ચંપા ણામં નયરી ’ ચમ્પા નામ નગરી ‘ હોત્થા ’ આસીત્, ‘ વણ્ણઓ ’ વર્ણકઃ ચમ્પાવર્ણનાપ્રતિપાદક ઔપપાતિકસૂત્રોક્તપદસમુદાયો વિજ્ઞેયઃ ‘ તીસે ણં ’ તસ્યાઃ સ્વલુ ‘ ચંપાણ ’ ચમ્પાયામ્ ‘ નયરીણ ’ નગર્યામ્ ‘ પુણ્ણમદ્દે ણામં ’ પૂર્ણમદ્રં નામ ‘ ચેદ્દણ ’ ચૈત્યમ્ વ્યન્તરાયતનમ્ ‘ હોત્થા ’ આસીત્, ‘ વણ્ણઓ ’ વર્ણકઃ, તસ્ય વર્ણનં પૂર્વવદ્ બ્રોધ્યમ્, તત્ર ‘ સામી સમોસહ્દે ’ સ્વામી મહાવીરઃ સમવસૃતઃ ‘ જાવ-પરિસા પહિંગયા ’ યાવત્-પર્ષત્ પ્રતિગતા । યાવત્કરણાત્ પ્રભોઃ ધર્મોપદેશં શ્રોતું પર્ષત્

દ્વીપ મેં સૂર્ય ઉત્તર ઔર પૂર્વ દિશા કે અન્તરાલ ઈશાન મેં ઉદય હોકર યાવત્ ઈશાન મેં અસ્ત હોતે હૈં ॥

ટીકાર્થ—શાસ્ત્રકાર ને હસ સૂત્ર દ્વારા સૂર્ય સંબંધી વક્તવ્યતા કા પ્રતિપાદન કિયા હૈ । (તેણં કાલેણં તેણં સમયેણં) ઉસ કાલ ઔર ઉસ સમય મેં (ચંપા ણામં નયરી) ચંપા નામકી નગરી (હોત્થા) થી । (વણ્ણઓ) હસકા વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્ર મેં કિયા ગયા હૈ । (તીસે ણં) ઉસ (ચંપાણ નયરીણ) ચંપા નગરી મેં (પુણ્ણમદ્દે ણામં ચેદ્દણ) પૂર્ણમદ્ર નામ કા ચૈત્ય વ્યન્તરાયતન (હોત્થા) થા । (વણ્ણઓ) હસ વ્યન્તરાયતન કા મી વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્ર મેં કિયા ગયા હૈ । (સ્વામી સમોસહ્દે) મહા-વીર પ્રભુ કા વહાં પર સમવસરણ હુઆ (જાવ પરિસા પહિંગયા) યા-વત્ પરિષદાં અપને ૨ સ્થાન પર વાપિસ ચલી ગઈ । (યાવત્) શબ્દ સે યહાં (પ્રભોઃ ધર્મોપદેશં શ્રોતું) પ્રભુ કે ધર્મોપદેશ કો સુનને કે લિયે

ઉદય અને અસ્ત થતો રહે છે—જ્યાંદ્વીપ નામના દ્વીપમાં સૂર્ય ઈશાનમાં ઉદય પામીને (યાવતુ) ઈશાનમાં અસ્ત પામે છે

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા સૂર્યની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે (તેણં કાલેણં તેણં સમયેણં) તે કાળે અને તે સમયે, “ ચંપા ણામં નયરી હોત્થા ” ચંપા નામે એક નગરી હતી. “ વણ્ણઓ ” તેનું વર્ણન ઔપ-પાતિક સૂત્રમાં કર્યા પ્રમાણે સમજવું. “ તીસેણં ચંપાણ ” તે ચંપા નગરીમાં “ પુણ્ણમદ્દે ણામં ચેદ્દણ હોત્થા ” પૂર્ણમદ્ર નામે ચૈત્ય (વ્યન્તરાયતન) હતું (વણ્ણઓ) તે ચૈત્યનું વર્ણન પણ ઔપપાતિકસૂત્રમાં કર્યા મુજબ સમજવું. ૨ “ સામીસમોસહ્દે ત્યાં મહાવીરસ્વામીનું સમવસરણ થયું. ” “ જાવ પરિસા પહિંગયા ” પ્રભુને ધર્મોપદેશ સાંભળવાને માટે પરિષદ નીકળી. ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ. (જન સમૂહ) વિખરાઈ ગઈ. (જાવ) પદથી ઉપરને

निर्गच्छति' इति संग्राह्यम् । ततः 'तेणं कालेणं' तस्मिन् काले 'तेणं समएणं' तस्मिन् समये खलु 'समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठः सर्वप्रथमोऽन्तेवासी-शिष्यः 'इंदभूई' इन्द्रभूतिः 'णामं' नाम 'अणगारे' अनगारः 'गोयमगोत्तेणं' गौतमगोत्रः खलु 'जाव एवं वयासी-' यावत्-एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्, वक्तव्यविषयमाह- 'जम्बूद्वीपेणं भंते !' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे खलु 'दीवे' द्वीपे 'सूरिया' सूर्यो, जम्बूद्वीपे द्वयोरेव सूर्ययोः सद्भावेन सूर्यौ इत्युक्तम्, 'उदीण-पाइणमुगच्छ' उदीचीन-प्राचीनम् उद्गत्य, उदगेव उदीचीनम्, उत्तरदिक् प्रागेव प्राचीनम् पूर्वदिक् उदक्प्रत्यासन्न दिगन्तरालं क्षेत्रदिगपेक्षया पूर्वोत्तरदिगन्तरम् ईशान-कोणम् उद्गत्य तत्रोदयं प्राप्य 'पईण-दाहिणमागच्छंति' प्राचीन-दक्षिणं दिग-

(पर्वत् निर्गच्छन्ति) जनसमूहनिकला इस पाठ का संग्रह हुआ है । (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी) श्रमण भगवान् महावीर के ज्येष्ठ सर्व प्रथम शिष्य (इंदभूई) इन्द्रभूति (णामं) नामके (अणगारे) अनगारने (गोयमगोत्ते णं) जो कि गौतम गोत्रीय थे (जाव एवं वयासी) यावत् इस प्रकार से पूछा- (जंबूद्वीपे णं भंते ! दीवे) हे भदन्त ! जंबूद्वीप नामके द्वीप में (सूरिया) दो सूर्य (जंबूद्वीप में दो सूर्य और दो चंद्रमा है ऐसा सिद्धान्त का कथन है इसीलिये यहां पर (सूरिया) ऐसा पाठ कहा गया है) (उदीण पाईण उवगच्छ) उदीचीन उत्तरदिशा और प्राचीन पूर्वदिशा इन दोनों के अन्तरालरूप क्षेत्र में ईशानकोण में उदय को प्राप्त होकर (पाईणदाहिणमागच्छंति) प्राचीन पूर्वदिशा और द-

लावार्थं ग्रहणु करायो छे " तेणं कालेणं तेणं समएणं " ते काले अने ते समये " समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी " श्रमणु लगवान भडा वीरना ज्येष्ठ अंतेवासी पट्टशिष्य- " इंदभूई णामं अणगारे " इन्द्रभूति नामना अणुगार उता. " गोयणगोत्तेणं " तेओ गौतम गोत्रना उता. " जाव एवं वयासी " तेमणु वंदणु नमस्कार करीने भडावीर प्रभुने आ प्रमाणे पृच्छुं " जंबूद्वीपे णं भंते ! दीवे " हे भदन्त ! जंबूद्वीप नामना द्वीपमां ' सूरिया " जे सूर्यो (जंबूद्वीपमां जे सूर्यो अने जे चन्द्रमा छे, अणु सिद्धान्तनु कथन छे, तेथी अही " सूरिया " पढेना प्रयोग कथे छे " उदीण-पाईणउवगच्छ " ईशान कोणुमां उदय पाभीने (' उदीचीन ' ओट्ठे उत्तर दिशा ' प्राचीन ' ओट्ठे पूर्वदिशा, ते अन्नेनी वच्चेना ईशान कोणुमां) " पाईण-

ન્તરાલમ્-અગ્નિકોણમ્ આગચ્છતઃ, ક્રમેણૈવાસ્તંગચ્છતઃ ? ‘ પાર્ષ્ણ દાહિણમુગ્ગચ્છ ’ પ્રાચીન-દક્ષિણમ્ અગ્નિકોણમ્ ઉદ્ગત્ય વા ‘ દાહિણપડીણમાગચ્છંતિ ’ દક્ષિણ-પ્રતીચીનમ્ દિગન્તરમ્ નૈઋત્યકોણમ્ આગચ્છતઃ ? અથવા ‘ દાહિણપડીણમુગ્ગચ્છ ’ દક્ષિણ-પ્રતીચીનમ્ નૈઋત્યકોણમ્ ઉદ્ગત્ય ‘ પડીણમુદીણમાગચ્છંતિ ’ પ્રતીચીન-ઉદીચીનં દિગન્તરં વાયવ્યકોણમ્ આગચ્છતઃ, ક્રમેણૈવાસ્તં પ્રાપ્નુતઃ ? અથવા ‘ પડીણ-ઉદીણમુગ્ગચ્છ ’ પ્રતીચીન-ઉદીચીનં દિગન્તરમ્ વાયવ્યકોણમિતિ યાવત્ ઉદ્ગત્ય ‘ ઉદીચિ-પાર્ષ્ણ માગચ્છંતિ ’ ઉદીચીનપ્રાચીનમ્ દિગન્તરાલમ્, ઈશાનકોણમ્ આગચ્છતઃ ? અસ્તં પ્રાપ્નુતઃ કિમ્ ? ભગવાન્ તત્સ્વીકુર્વન્ આહ-‘ હંતા ગોયમા ! ’ इत्यादि । हे गौतम ! हन्त, सत्यं त्वत्कथनम् , यत् ‘ जंबूद्वीवेण दीवे ’ जम्बूद्वीपे

ક્ષિણદિશા કે અન્તરાલરૂપ ક્ષેત્ર મેં અગ્નિકોણ મેં ક્રમ સે અસ્ત હોતે હૈં કયા અથવા (પાર્ષ્ણ દાહિણમુગ્ગચ્છ) પ્રાચીન,દક્ષિણ કે અન્તરાલરૂપ ક્ષેત્ર અગ્નિકોણ મેં ઉદિત હોકર (દાહિણપડીણમાગચ્છંતિ) દક્ષિણદિશા ઓર પ્રતિચીનદિશા (પશ્ચિમ) કે અન્તરાલરૂપ ક્ષેત્ર નૈઋત્યકોણ મેં અસ્ત હોતે હૈં કયા ? અથવા (દાહિણપડીણમુગ્ગચ્છ) નૈઋત્યકોણ મેં ઉદિત હોકર (પડીણમુદીણમાગચ્છંતિ) વાયવ્યકોણ મેં ક્રમ સે અસ્ત હોતે હૈં કયા ? અથવા (પડીણ, ઉદીણમુગ્ગચ્છ) પ્રતીચીન ઉદીચીન દિશાકે અન્તરાલરૂપ ક્ષેત્ર વાયવ્યકોણ મેં ઉદિત હોકર (ઉદીચિ પાર્ષ્ણમાગચ્છંતિ) ઉદીચીન પ્રાચીન દિશાઓં કે અન્તરાલરૂપ ક્ષેત્ર ઈશાન કોણ મેં ક્રમ સે અસ્ત હોતે હૈં કયા ? इन प्रश्नों का स्वीकारात्मक उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि ‘ हंता गोयमा । ’ हा, गौतम ! जैसा तुमने प्रश्न किया है वह वैसा ही है अर्थात् सत्य है- जम्बूद्वीप में दो

દાહિણમાગચ્છંતિ ” અગ્નિકોણમાં (પૂર્વ અને દક્ષિણ વચ્ચેના ખૂણામાં) શું અસ્ત પામે છે ? અથવા “ પાર્ષ્ણ-દાહિણમુગ્ગચ્છ ” શું અગ્નિકોણમાં ઉદય પામીને “ દાહિણ પડીણમાગચ્છંતિ ” નૈઋત્ય કોણમાં (દક્ષિણ અને પશ્ચિમ વચ્ચેના ખૂણામાં) અસ્ત પામે છે ? અથવા “ દાહિણપડીણમુગ્ગચ્છ ” નૈઋત્ય કોણમાં ઉદય પામીને “ પડીણમુદીણમાગચ્છંતિ ” શું વાયવ્ય કોણમાં અસ્ત પામે છે ? અથવા “ પડીણ, ઉદીણમુગ્ગચ્છ ” શું વાયવ્ય કોણમાં ઉદય પામીને “ ઉદીચિ પાર્ષ્ણમાગચ્છંતિ ” ઇશાનકોણમાં અસ્ત પામે છે ?

આ પ્રશ્નોનો હકારમાં જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-“ હંતા, ગોયમા ! ” હા, ગૌતમ ! એવું જ બને છે-જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો છે. તેઓ ઇશાનકોણમાં (પૂર્વ અને ઉત્તર દિશા વચ્ચેના ખૂણામાં) ઉદય પામીને

ત્રલુ દ્વીપે 'સુરિયા' સૂર્યો 'ઉદીચી-પાઈળ મુગ્ગચ્છ' ઉદીચીન-પ્રાચીનં દિગ-
ન્ટરમ્ ઈશાનકોણમ્ ઉદ્ગત્ય ઉદયં પ્રાપ્ય 'જાવ-ઉદીચ-પાઈળ માગચ્છંતિ'
યાવત્-ઉદીચીન-પ્રાચીનમ્ આગચ્છતઃ ક્રમેણાસ્તં યાતઃ કિમ્, યાવત્કરણાત્-
'પ્રાચીન-દક્ષિણમ્' અગ્નિકોણમ્ 'આગચ્છતઃ પ્રાચીન-દક્ષિણમ્ ઉદ્ગત્ય (ઉદયં
પ્રાપ્ય) દક્ષિણ-પ્રતીચીનમ્ (નૈઋત્યકોણમ્) આગચ્છતઃ દક્ષિણ-પ્રતીચીનમ્
ઉદ્ગત્ય (ઉદયં પ્રાપ્ય) પ્રતીચીન-ઉદીચીનમ્ (વાયવ્યકોણમ્ આગચ્છતઃ, પ્રતી-
ચીન-ઉદીચીનમુદ્ગત્ય' 'ઉદયં પ્રાપ્ય' इति संग्राहम् ।

અત્રોદ્ગમનમસ્તગમનશ્ચ સૂર્યસ્ય દ્રષ્ટૃજનાપેક્ષયા વોધ્યમ્ તથાચ યેષાં
દ્રષ્ટૃણામ્ ઉપર્યુક્તૌ સૂર્યૌ અદૃશ્યૌ ભૂત્વા દૃશ્યૌ ભવતઃ, તે દ્રષ્ટારઃ તૌ ઉદ્ગતૌ
સૂર્યં હૈં । વે ઉદીચીનપ્રાચીન દિશા કે અન્તરાલરૂપ ઈશાન કોણ મેં ઉદય
કો પ્રાપ્ત હોકર 'જાવ' યાવત્ 'ઉદીચપાઈળ માગચ્છંતિ' ઉદીચીન
પ્રાચીન દિશા કે અન્તરાલ રૂપ ક્ષેત્ર ઈશાનકોણ મેં ક્રમ સે અસ્ત હોતે હૈં
યહાં (યાવત્) શબ્દ સે (પ્રાચીનદક્ષિણમાગચ્છતઃ, પ્રાચીન દક્ષિણ
મુદ્ગત્ય દક્ષિણપ્રતીચીનમાગચ્છતઃ દક્ષિણપ્રતીચીનમુદ્ગત્ય પ્રતીચીન
મુદીચીનં આગચ્છતઃ, પ્રતીચીનઉદીચીનમુદ્ગત્ય (ઇસ પૂર્વોક્ત પાઠ કા
હી સંગ્રહ કિયા હૈં । ઉત્તર દિશા કે પાસ કા જો પ્રદેશ હૈં વહ ઉદીચીન,
પૂર્વદિશા કે પાસ કા જો પ્રદેશ હૈં વહ પ્રાચીન, ઉત્તર ઔ પૂર્વદિશા કે
બીચ કા જો ભાગ હૈં વહ ઈશાનકોણ, પૂર્વ ઔર દક્ષિણદિશા કે બીચકા
જો ભાગ હૈં વહ અગ્નેયકોણ, દક્ષિણ ઔર પશ્ચિમ કે બીચ કા જો ભાગ
હૈં વહ નૈઋત્યકોણ હૈં તથા પશ્ચિમ ઔર ઉત્તરદિશા કા જો બીચ કા
ભાગ હૈં વહ વાયવ્યકોણ હૈં । અમુક સમય મેં સૂર્ય ઉદિત હોતા હૈં ઔર
અમુક સમય મેં વહ અસ્ત હોતા હૈં એસા જો સૂર્ય કે ઉદય ઔર અસ્ત

“જાવ” યાવત્ “ઉદીચપાઈળમાગચ્છંતિ” ક્રમશઃ ઇશાનકોણ પર્યન્તના ક્ષેત્ર-
માં અસ્ત પામે છે. અહીં ‘જાવ’ (યાવત્ પદથી નીચેના પૂર્વોક્ત પાઠને
સમાવેશ કરાયો છે. “પ્રાચીન દક્ષિણમાગચ્છતઃ, પ્રાચીનદક્ષિણમુદ્ગત્ય દક્ષિણ પ્રતીચી-
નમાગચ્છતઃ, દક્ષિણપ્રતીચીનમુદ્ગત્ય પ્રતીચીનમુદીચીનં આગચ્છતઃ, પ્રતીચીન ઉદીચી-
નમુદ્ગત્ય” ઉત્તરદિશાની પાસેના જે પ્રદેશ છે તેને (ઉદીચીન.) અને પૂર્વદિશાની
પાસેના પ્રદેશને (પ્રાચીન) કહેવામાં આવેલ છે. ઉત્તર અને પૂર્વદિશા વચ્ચે
ઇશાનકોણ છે, પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશા વચ્ચે અગ્નિકોણ છે, દક્ષિણ અને
પશ્ચિમ વચ્ચે નૈઋત્ય કોણ છે અને પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશા વચ્ચે વાયવ્ય કોણ છે.

(અમુક સમયે સૂર્ય ઉગે છે અને અમુક સમયે સૂર્ય આથમે છે, આ
પ્રમાણે સૂર્યના ઉદય અને અસ્ત વિષેનું જે કથન છે, તે કથન સૂર્યને દેખ-

इति व्यवहरन्ति, येषां तु दृश्यौ भूत्वा अदृश्यौ भवतस्ते तौ अस्तं गतौ इति व्यवहरन्ति इति तयोरुदयास्तमययोः द्रष्टृजनसापेक्षतयाऽनियतत्वमवसेयम् ।

उक्तञ्च—“ जह जह समये समये पुरओ संचरइ भवखरो गयणे,
तह तह इओ वि नियमा जासइ रयणीय भावत्थो,
एवं च सया नराणं उदयत्थमणाइं हौंतिऽनिययाइं,
सयदेस भेए कस्सइ किंची ववदिस्सइ नियमा,

होने का व्यवहार होता है वह सूर्य को देखने वाले मनुष्यों की अपेक्षा होता है ऐसा जानना चाहिये । कारण की समग्र-भूमण्डल पर सूर्य के उदय होने का और अस्त होने का समय नियत नहीं है । अच्छी तरह से विचार किया जाय तो दोनों ही सूर्य लोगों के समक्ष सदा उपस्थित ही रहते हैं, परन्तु जब कोई सूर्य-आवारक द्रव्य सूर्यों की आड़में आजा ता है तब 'अमुक देशके मनुष्य उन्हें देख नहीं पाते अतः उनकी दृष्टि के अनुसार सूर्य अस्त हो गया ऐसा व्यवहार होता है । और जब वह आवारकद्रव्य उनके आड़े नहीं आता है तब अमुक देश के मनुष्य सूर्य को देखते हैं तो वे कहते हैं कि सूर्य उदित हो गया । इस तरह “ उपर्युक्त सूर्य अदृश्य होकर जब दर्शक जनों उसको देखते हैं तो उनमें उदय हो गये ऐसा व्यवहार होता है और जब दृश्य होकर वे दर्शक जनों की दृष्टि से ओझल हो जाते हैं तब अस्त हो गये ऐसा उनमें व्यवहार होता है) सूर्यों के उदय अस्त का यह व्यवहार उनके दर्शक जनों की अपेक्षा वाला होने के कारण अनियत जानना चाहिये ।

નારા મનુષ્યોની અપેક્ષાએ કરવામાં આવેલા છે, એમ સમજવું. કારણ કે સમ-સ્ત ભૂમંડળ ઉપર સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત થવાનો કોઈ નિયત સમય નથી. જો ખરાબર વિચાર કરવામાં આવે તો બંને સૂર્યો લોકોની સમક્ષ સદા ઉપસ્થિત (ભાજી) જ રહે છે. પરન્તુ જ્યારે કોઈ આવારક (આચ્છાદિત કરનાર) દ્રવ્ય સૂર્યોની આડે આવી જાય છે, ત્યારે અમુક દેશના લોકો તેમને દેખી શકતા નથી. તેથી તેઓની દૃષ્ટિએ (સૂર્ય અસ્ત પામી ગયો,) એવો વ્યવહાર થાય છે. પણ જ્યારે તે આવારક દ્રવ્ય ત્યાંથી દૂર થઈ જાય છે ત્યારે તે લોકો તેને દેખી શકે છે, અને કહે છે કે (સૂર્યનો ઉદય થઈ ગયો.) આ રીતે (ઉપર્યુક્ત સૂર્ય અદૃશ્ય થઈને ફરીથી જ્યારે દર્શકોની નજરે પડે છે ત્યારે તેઓ કહે છે કે (સૂર્યનો ઉદય થયો) અને પહેલાં દૃશ્ય હોય એવો સૂર્ય જ્યારે દર્શકોથી અદૃશ્ય બને ત્યારે દર્શકો કહે છે કે (સૂર્ય અસ્ત પામ્યો.) સૂર્યના ઉદય-અસ્તનો આ વ્યવહાર તેના દર્શકોની અપેક્ષાએ જ કરાયો છે એમ સમ-જવું. અને તેથી જ તેને અનિયત સમજવો.

સહ ચેવ ય નિદ્ધિદ્વો મદ્રમુહુત્તો ક્રમેણ સઙ્ગેસિં કેસિં,
 ચીદાર્ણિં પિય વિસયપમાણે રઘી જેસિં ” ઇત્યાદિ ।
 છાયા—“ યથા યથા સમયે સમયે પુરતઃ સઞ્ચરતિ ભાસ્કરો ગગને,
 તથા તથા ઇતોઽપિ નિયમાદ્ જાયતે રજની ચ ભાવાર્થઃ,
 એવઞ્ચ સદા નરાણામુદયા-સ્તમ (ય) નાનિ ભવન્તિ અનિયતાનિ,
 સ્વકદેશભેદ કસ્યચિત્ કિંચિદ્ વ્યપદિશ્યતે નિયમાત્,
 સકુદેવ ચ નિર્દિષ્ટઃ મદ્રમુહૂર્તઃ ક્રમેણ સર્વેપાં કેષા-
 ઞ્ચિદિદાનીમપિ ચ વિષયપ્રમાણે રવિર્યેપામ્ ’ ઇતિ ।

एतावता सूत्रेण रवेश्चतसृष्वपि दिक्षु गमनं प्रतिपादितं, तेन यत्तु ‘सूर्यः पश्चिमसमुद्रं प्रविश्य पातालेन गमनं कृत्वा समुद्रे उदेति’ इत्युक्तं तत्परास्तम् ॥१॥

કહ્યાં મી હૈ—સમય ૨ પર જૈસે ૨ સૂર્ય આગે ૨ આકાશ મેં ગતિ કરતા હુઆ ચલતા હૈ, ડસી તરહ સે ઇસ તરફ મી રાત્રિ હોતી ચલી આતી હૈ યહ બાત સત્ય હૈ । અતઃજબ ઇસ પ્રકાર સે હૈ કિ સૂર્ય કી ગતિ ઉપર હી ડસકે ડદિત હોને કા ઓર અસ્ત હોને કા વ્યવહાર નિર્ભર હૈ, તો ફિર મનુષ્યોં કે હિસાબ સે ડનકા ડદિત ઓર અસ્ત હોના યે ડોનોં બાતેં અનિયમિત હૈ ! ઇત્યાદિ । સૂર્ય ચારોં દિશાઓં મેં ગમન કરતા હૈ આકાશ મેં સૂર્ય સમસ્ત દિશાઓ મેં ફિરતા હૈ—યહ બાત ઇસ મૂલ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ, તો જો લોગ ઇસા માનતેહૈં કિ (સૂર્ય પશ્ચિમ કે સમુદ્ર મેં પ્રવિષ્ટ હોકર પાતાલ સે ગમન કરતા હુઆ પૂર્વસમુદ્ર મેં ડદિત હોતા હૈ) ડનકા યહ કથન યોગ્ય નહીં હૈ ક્યોં કિ સૂર્ય કી ગતિ ચારોં દિશાઓ મેં હોતી હૈ યહ બાત પૂર્વોક્ત સૂત્ર સે પ્રકટ કી ગઈ હૈ ॥સૂ.૦૧॥

કહ્યું પણ છે—સમય સમય પર જેમ જેમ સૂર્ય આકાશમાં આગળને આગળ ગમન કરે છે, તેમ તેમ તે તરફ પણ રાત્રિ થતી જાય છે, એ વાત સત્ય છે આરીતે જો સૂર્યની ગતિ ઉપર જ તેના ઉદય અને અસ્ત થવાનો વ્યવહાર નિર્ભર હોય, તો મનુષ્યોની દૃષ્ટિએ તેમનો ઉદય અને અસ્ત થવાની વાતો અનિયમિત જ છે.

(સૂર્ય ચારે દિશામાં ગમન કરે છે—આકાશમાં સૂર્ય સમસ્ત દિશાઓમાં ફરે છે,) આ વાત મૂળસૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે.

આ કથન દ્વારા લોકોની નીચેની માન્યતાઓનું ખંડન કરવામાં આવ્યું છે— (સૂર્ય પશ્ચિમ સમુદ્રમાં પ્રવેશીને પાતાલમાં ગમન કરીને પૂર્વ સમુદ્રમાં ઉદય પામે છે.) આ માન્યતાનું એ સૂત્રદ્વારા ખંડન કરાયું છે, કારણ કે સૂર્યની ગતિ ચારે દિશામાં થાય છે, એવું પૂર્વોક્ત સૂત્રદ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. ॥સૂ.૧॥

मूलम्—“ जया णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे दाहिणद्धे दिवसे
हवइ, तयाणं उत्तरद्धेऽवि दिवसे भवइ, जयाणं उत्तरद्धेऽवि
दिवसे भवइ, तयाणं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुर-
त्थिमपच्चत्थिमेणं राई भवई ? हंता, गोयमा ! जयाणं
जंबुद्वीवे दीवे दाहिणद्धे वि दिवसे जाव—राई भवइ जया णं
भंते ! जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं दिवसे
भवइ, तयाणं पच्चत्थिमेण वि दिवसे भवइ, जयाणं पच्च-
त्थिमेणं दिवसे भवइ, तयाणं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्व-
यस्स उत्तरदाहिणेणं राई भवइ ? हंता, गोयमा ! जयाणं
जंबुद्वीवे दीवे मंदरपुरत्थिमेणं दिवसे जाव — राई भवइ
जयाणं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे दाहिणद्धे उक्कोसए अट्टारस-
मुहुत्ते दिवसे भवइ, तयाणं उत्तरद्धे वि उक्कोसए अट्टारस-
मुहुत्ते दिवसे भवइ, जयाणं उत्तरद्धे उक्कोसए अट्टारस मुहुत्ते
दिवसे भवइ, तयाणं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पुरत्थिम—
पच्चत्थिमेणं जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ ? हंता,
गोयमा ! जयाणं जंबुद्वीवे दीवे जाव—दुवालसमुहुत्ता राई
भवइ, जयाणं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पुरत्थिमे उक्कोसए
अट्टारस मुहुत्ते दिवसे भवइ, तयाणं जंबुद्वीवे दीवे पच्चत्थि-
मेण वि उक्कोसेणं अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जयाणं
पच्चत्थिमेणं उक्कोसिए अट्टारस मुहुत्ते दिवसे भवइ, तया
णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे उत्तरे दुवालसमुहुत्ता जाव—राई

भवइ ? हंता, गोयमा ! जाव-भवइ, जयाणं भंते ! जंबु-
 दीवे दीवे दाहिणइ अट्टारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ,
 तयाणं उत्तरे अट्टारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, जयाणं
 उत्तरइ अट्टारसमुहुत्ता णंतरे दिवसे भवइ, तयाणं जंबुदीवे
 दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं पच्चत्थिमेणं साइरेगा
 दुवालसमुहुत्ता राई भवइ ? हंता, गोयमा ! जया णं जंबु-
 दीवे दीवे जाव राई भवइ, जयाणं भंते ! जंबुदीवे दीवे
 मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं अट्टारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे
 भवइ, तयाणं पच्चत्थिमेणं अट्टारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे
 भवइ, जयाणं पच्चत्थिमेणं अट्टारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे
 भवइ, तयाणं जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणे
 साइरेगदुवालसमुहुत्ता राई भवइ ? हंता, गोयमा ! जाव-
 भवइ, एवं एएणं कमेण ओसारेयव्वं, सत्तरस मुहुत्ते दिवसे
 तेरसमुहुत्ता राई भवइ, सत्तरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा
 तेरसमुहुत्ता राई, सोलसमुहुत्ते दिवसे चोदसमुहुत्ता राई,
 सोलसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगचउदसमुहुत्ता राई,
 पण्णरसमुहुत्ते दिवसे पन्नरसमुहुत्ता राई, चोदसमुहुत्ते दिवसे
 सोलसमुहुत्ता राई, चोदसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा सो-
 लसमुहुत्ता राई, तेरसमुहुत्ते दिवसे सत्तरसमुहुत्ता राई, तेर-
 समुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा सत्तरसमुहुत्ता राई, जयाणं
 जंबुदीवे दीवे दाहिणइ जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे

ભવઈ, તયાણં ઉત્તરઢે વિ, જયાણં ઉત્તરઢે તયાણં જંબુદ્વીવે
દીવે મંદરસ્સ પઞ્વયસ્સ પુરત્થિમ—પચ્ચત્થિમેણં ઉક્કોસિયા
અટ્ટારસમુહુત્તા રાઈ ભવઈ ? હંતા, ગોયમા ! એવં ચેવ ઉચ્ચારે-
યઠ્ઠં, જાવ-રાઈ ભવઈ, જયાણં મંતે ? જંબુદ્વીવે દીવે મંદર
સ્સ પઞ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં જહન્રણ દુવાલસમુહુત્તે દિવસે
ભવઈ, તયાણં પચ્ચત્થિમેણં વિ, જયાણં પચ્ચત્થિમેણં વિ, તયા
ણં જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પઞ્વયસ્સ ઉત્તરદાહિણેણં ઉક્કો-
સિયા અટ્ટારસમુહુત્તા રાઈ ભવઈ ? હંતા. ગોયમા ?
જાવ રાઈ ભવઈ ॥ સૂ. ૨ ॥

છાયા—યદા खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे दिवसो भवति तदा खलु उत्त-
रार्धेऽपि दिवसो भवति, यदा खलु उत्तरार्धेऽपि दिवसो भवति, तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे
मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्य—पश्चिमे खलु रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यदा जम्बू-

(જયાણં મંતે !) इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—(જયા ણં મંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે દાહિણઢે દિવસે હવઈ) હે
મદન્ત ! જબ જંબૂદ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં દિન હોતા હૈ (તયાણં ઉત્તરઢે
વિ દિવસે ભવઈ) તબ ઉત્તરાર્ધ મેં મી દિવસ હોતા હૈ । ઓર (જયાણં
ઉત્તરઢેઽવિ દિવસે ભવઈ, તયા ણં જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પઞ્વયસ્સ પુર-
ત્થિમપચ્ચત્થિમે ણં રાઈ હવઈ) જબ ઉત્તરાર્ધ મેં મી દિવસ હોતા હૈ તથ

“ જયાણં મંતે ! ” इत्यादि

સૂત્રાર્થ—(જયાણં મંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે દાહિણઢે દિવસે હવઈ) હે ભદન્ત ! જ્યાદૈ
જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ હોય છે, (તયા ણં ઉત્તરઢે વિ દિવસે ભવઈ)
ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ શું દિવસ હોય છે ? અને (જયાણં ઉત્તરઢેઽવિ
દિવસે ભવઈ, તયાણં જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પઞ્વયસ્સ પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં રાઈ
હવઈ) જ્યાદૈ ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ હોય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં સુમેરુ

દ્વીપે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધેऽપિ દિવસઃ, યાવત્-રાત્રિર્ભવતિ, યદા खलु भदन्त ! जम्बू
 द्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरतस्त्ये दिवसो भवति तदा पश्चिमेऽपि दिवसो भ-
 वति, यदा खलु पश्चिमे दिवसो भवति तदा खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य
 उत्तर-दक्षिणे रात्रिर्भवति ? इन्त, गौतम ! यदा खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरपौरस्त्ये

જંબૂદ્વીપ મેં સુમેરુ પર્વત કી ઉત્તરદિશા તરફ ઓર પશ્ચિમ દિશા તરફ
 રાત્રિ હોતી હૈં ? (હંતા, ગોયમા જયા ણં જંબુદ્વીવે દીવે દાહિણદ્વે વિ દિ-
 વસે જાવ રાઈ ભવઈ) હાં ગૌતમ ! હસી તરહ સે હોતા હૈ-જવ જંબૂદ્વીપ
 નામકે દ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં બી દિવસ હોતા હૈ તવ યાવત્ રાત્રિ હોતી
 હૈ । (જયા ણં મંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પન્વયસ્સ પુરત્થિમે ણં દિવસે
 ભવઈ) હે ભદન્ત ! જિસ સમય જંબૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં મંદર પર્વત
 કી પૂર્વદિશા તરફ દિવસ હોતા હૈ (તયા ણં પચ્ચત્થિમેણ વિ દિવસે
 ભવઈ) તવ પશ્ચિમ દિશા તરફ બી દિવસ હોતા હૈ ઓર (જયા ણં પ-
 ચ્ચત્થિમેણ દિવસે ભવઈ, તયા ણં જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પન્વયસ્સ ઉત્ત-
 રદાહિણેણ રાઈ ભવઈ) જવ પશ્ચિમ દિશા તરફ દિવસ હોતા હૈ, તવ
 જમ્બૂદ્વીપ મેં મંદર પર્વત કી ઉત્તર દક્ષિણ દિશા તરફ રાત્રિ હોતી હૈ ?
 કયા ? (હંતા, ગોયમા ! જયા ણં જંબુદ્વીવે દીવે મંદરપુરત્થિમે ણં દિવસે
 જાવ રાઈ ભવઈ) હાં, ગૌતમ ! હસી તરહ સે હોતા હૈ-તવ યાવત્ રાત્રિ

પર્વતની ઉત્તર દિશા તરફ અને પશ્ચિમ દિશા તરફ શું રાત્રિ હોય છે
 (હંતા, ગોયમા !-જયાણં જંબુદ્વીવે દીવે દાહિણદ્વે વિ દિવસે જાવ રાઈ ભવઈ) હા,
 ગૌતમ ! એવું જ બને છે જ્યારે જંબૂદ્વીપ નામના દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ હોય
 છે ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ હોય છે, (યાવત્) અને ત્યારે સુમેરુ પર્વ-
 તની ઉત્તર અને પશ્ચિમ દિશામાં રાત્રિ હોય છે. (જયાણં મંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે
 મંદરસ્સ પન્વયસ્સ પુરત્થિમેણ દિવસે ભવઈ) હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપના
 મંદરપર્વતની પૂર્વ દિશામાં દિવસ હોય છે, (તયાણં પચ્ચત્થિમેણ વિ દિવસે ભવઈ
 ત્યારે પશ્ચિમ દિશામાં પણ દિવસ હોય છે અને (જયાણં પચ્ચત્થિમેણ દિવસે
 ભવઈ, તયાણં જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પન્વયસ્સ ઉત્તરદાહિણેણ રાઈ ભવઈ ? ”
 જ્યારે પશ્ચિમદિશામાં દિવસ હોય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની ઉત્તર
 દક્ષિણ દિશામાં શું રાત્રિ હોય છે ? (હંતા ગોયમા) હા, ગૌતમ ! એવું
 જ બને છે, “ જયાણં જંબુદ્વીવે દીવે મંદરપુરત્થિમેણ દિવસે જાવ રાઈ ભવઈ ”

દિવસઃ, યાવત્-રાત્રિર્ભવતિ, યદા સ્વલ્પ મદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે ઉત્કૃષ્ટો ઽષ્ટાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ, તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ ઉત્કૃષ્ટોઽષ્ટાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ, યદા ઉત્તરાર્ધે ઉત્કૃષ્ટોઽષ્ટાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ તદા સ્વલ્પ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દ-
રસ્ય પૌરસ્ત્ય-પશ્ચિમે જઘન્યિકા દ્વાદશમુહૂર્તા રાત્રિર્ભવતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! યદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે યાવત્-દ્વાદશમુહૂર્તા રાત્રિર્ભવતિ, યદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય

હોતી હૈ (જયા ણં મંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે દાહિણદ્વદે ઉક્કોસણ અદ્ધારસમુ-
હુત્તે દિવસે ભવહ, તયાણં ઉત્તરદ્વદે વિ ઉક્કોસણ અદ્ધારસમુહુત્તે દિવસે ભવહ)
હે મદન્ત ! જબ જંબૂદ્વીપ નામ કે દ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં જ્યાદા ૧૮ અઠારહ
મુહૂર્ત કા દિવસ હોતા હૈ, તબ ઉત્તરાર્ધ મેં મી અધિક સે અધિક ૧૮ અઠા-
રહ મુહૂર્ત કા દિન હોતા હૈ, ઓર (જયા ણં ઉત્તરદ્વદે ઉક્કોસણ અદ્ધારસમુહુત્તે
દિવસે ભવહ, તયા ણં જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસસ પુરત્થિમ-પચ્ચત્થિમેણં જહ-
નિયા દુવાલસમુહુત્તા રાઈ ભવઈ) જબ ઉત્તરાર્ધ મેં સવ સે ઘડા અઠારહ
મુહૂર્ત કા દિન હોના હૈ તથ જંબૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં મંદરપર્વત કી પૂર્વ
પશ્ચિમ દિશા તરફ સવ સે કમતી પ્રમાણવાલી બારહ મુહૂર્ત કી રાત્રિ
હોતી હૈ કયા ? (હંતા ગોયમા ! જયા ણં જંબુદ્વીવે દીવે જાવ દુવાલસમુહુત્તા
રાઈ ભવહ) હાં, ગૌતમ ! હસી તરહ સે હોતા હૈ. જંબૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં
યાવત્ બારહ મુહૂર્ત કી રાત્રિ હોતી હૈ. (જયા ણં જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસસ પુરત્થિમે

ન્યારે જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં દિવસ હોય છે, ત્યારે પશ્ચિમ
દિશામાં પણ દિવસ હોય છે (યાવત્) અને ત્યારે મંદર પર્વતની ઉત્તર
દક્ષિણ દિશામાં રાત્રિ હોય છે, (જયા ણં મંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે દાહિણદ્વદે ઉક્કો-
સણ અદ્ધારસમુહુત્તે દિવસે ભવહ, તયાણં ઉત્તરદ્વદે વિ ઉક્કોસણ અદ્ધારસમુહુત્તે દિ-
વસે ભવહ !) હે મદન્ત ! ન્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં વધારેમાં વધારે અઠાર
મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ શું વધારે ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનાં
જ દિવસ હોય છે ! અને (જયા ણં ઉત્તરદ્વદે ઉક્કોસણ અદ્ધારસમુહુત્તે દિવસે ભવહ,
તયાણં જંબુદ્વીવે મંદરસસ પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં જહનિયા દુવાલસમુહુત્તા રાઈ ભવઈ ?)
ન્યારે ઉત્તરાર્ધમાં સૌથી મોટો દિવસ ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનો થાય છે, ત્યારે
શું જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં સૌથી નાની બાર મુહૂ-
ર્તની રાત્રિ થાય છે. “ હંતા ગોયમા ! જયા ણં જંબુદ્વીવે દીવે જાવ દુવાલસમુ-
હુત્તા રાઈ ભવહ) હા ગૌતમ ! ન્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં મોટામાં મોટો
દિવસ ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનો થાય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ મોટામાં મોટો દિવસ
૧૮ અઠાર મુહૂર્તનો થાય છે, અને ત્યારે મંદર પર્વતની પૂર્વ તથા પશ્ચિમે

પૌરસ્ત્યે ઉત્કૃષ્ટોઽષ્ટાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ, તદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે પશ્ચિમેઽપિ ઉત્કૃષ્ટોઽષ્ટાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ, યદા પશ્ચિમે ઉત્કૃષ્ટોઽષ્ટાદશમુહૂર્તો દિવસો-ભવતિ, તદા खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरे द्वादशमुहूर्ता यावत्-रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यावत्-भवति, यदा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे अष्टा-

ઉક્ષોસણ અઢારસમુહુત્તે દિવસે ભવઈ, તયા ણં જંબુદ્વીવે દીવે પચ્ચ-ત્થિમેણં વિ ઉક્ષોસેણં અઢારસમુહુત્તે દિવસે ભવઈ) હે ભદન્ત ! જબ જંબુદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં મંદરપર્વત કી પૂર્વદિશા તરફ અધિક સે અધિક અઠારહ મુહૂર્ત્ત કા દિન હોતા હૈ, તબ જંબુદ્વીપ મેં પશ્ચિમ દિશા કી તરફ ણી અધિક સે અધિક અઠારહ મુહૂર્ત્ત કા દિવસ હોતા હૈ । ઓર (જયા ણં પચ્ચ-ત્થિમે ણં ઉક્ષોસિણ અઢારસસમુહુત્તે દિવસે ભવઈ, તયા ણં મંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે ઉત્તરે દુવાલસમુહુત્તા જાવ રાઈ ભવઈ) જબ પશ્ચિમ દિશા કી તરફ અધિક સે અધિક અઠારહ મુહૂર્ત્ત કા દિન હોતા હૈ તબ હે ભદન્ત ! જંબુદ્વીપ મેં ઉત્તરાર્ધ મેં સબ સે કમ ચારહ મુહૂર્ત્ત કી રાત્રિ હોતી હૈ કયા ? (હંતા, ગોયમા જાવ ભવઈ) હાં, ગૌતમ ! ઈસી તરહ સે યાવત્ સબ સે કમ ચારહ મુહૂર્ત્ત કી રાત્રિ હોતી હૈ । (જયા ણં મંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે દાહિણઢ્ઢે અઢારસમુહુત્તાણંતરે દિવસે ભવઈ) હેભદન્ત ! જબ જમ્બુદ્વીપ

નાનામાં નાની રાત્રિ ૧૨ બાર મુહૂર્તની થાય છે.

(જયાણં જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ પુરત્થિમે ઉક્ષોસણ અઢારસમુહુત્તે દિવસે ભવઈ તયાણં જંબુદ્વીવે દીવે પચ્ચત્થિમેણં વિ ઉક્ષોસેણં અઢારસમુહુત્તે દિવસે ભવઈ ?) હે ભદન્ત ! ત્યારે જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વદિશા તરફ લાંબામાં લાંબો ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, ત્યારે જંબુદ્વીપમાં પશ્ચિમ દિશા તરફ પશુશું લાંબામાં લાંબો ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે ? અને (જયાણં પચ્ચત્થિમે ણં ઉક્ષોસિણ અઢારસમુહુ દિવસે ભવઈ, તયાણં મંતે જંબુદ્વીવે દીવે ઉત્તરે દુવાલસમુહુત્તા જાવ રાઈ ભવઈ !) ત્યારે પશ્ચિમ દિશામાં લાંબામાં લાંબો દિવસ ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનો હોય છે, ત્યારે શું જંબુદ્વીપના ઉત્તરાર્ધમાં નાનામાં નાની રાત્રિ ૧૨બાર મુહૂર્તની હોય છે ? (હંતા, ગોયમા ! જાવભવઈ) હા, ગૌતમ ! જંબુદ્વીપના ઉત્તરાર્ધમાં ટૂંકામાં ટૂંકી ૧૨ બાર મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે, ત્યાં મુધીનું સમસ્ત કથન સત્ય છે. (જયા ણં મંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે દાહિણઢ્ઢે અઢાર-સમુહુત્તાણંતરે દિવસે ભવઈ, તયા ણં ઉત્તરે અઢારસમુહુત્તાણંતરે દિવસે ભવઈ)

દશમુહૂર્તાનન્તરો દિવસો ભવતિ, તદા ઉત્તરે અષ્ટાદશમુહૂર્તાનન્તરો દિવસો ભવતિ, યદા ઉત્તરે અષ્ટાદશમુહૂર્તાનન્તરો દિવસો ભવતિ, તદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યે, પશ્ચિમે સાતિરેકા દ્વાદશમુહૂર્તા રાત્રિર્ભવતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! યદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે યાવત્-રાત્રિર્ભવતિ, યદા સ્વલ્પ મદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યે અષ્ટાદશમુહૂર્તાનન્તરો દિવસો ભવતિ, તદા પશ્ચિમે અષ્ટાદશમુહૂર્તાનન્તરો દિવસો ભવતિ, યદા પશ્ચિમે અષ્ટાદશમુહૂર્તાનન્તરો દિવસો ભવતિ તદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તર-દક્ષિણે સાતિરેકદ્વાદશમુહૂર્તા રાત્રિર્ભવતિ ?

નામકે દ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં અઠારહ મુહૂર્ત્ત સે કુછ કમ દિવસ હોતા હૈ (તયાણં ઉત્તરે અઢારસમુહુત્તાણંતરે દિવસે ભવહ) તચ ઉત્તરાર્ધ મેં અઢારહ મુહૂર્ત્ત સે કુછ કમ દિવસ હોતા હૈ । ઓર (જયાણં ઉત્તરહ્લે અઢારસમુહુત્તાણંતરે દિવસે ભવહ, તયાણં જંબુદીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં પચ્ચત્થિમેણં સાહરેગા દુવાલસમુહુત્તા રાઈ ભવહ) જબ ઉત્તરાર્ધ મેં અઠારહ મુહૂર્ત્ત સે કુછ કમ દિન હોતા હૈ તચ જમ્બૂદ્વીપ નામ કે દ્વીપમેં મંદરપર્વત કી પૂર્વ ઓર પશ્ચિમ કી ઓર બારહ મુહૂર્ત્તસે કુછ અધિક લંબી રાત હોતી હૈ કયા ? (હંતાગોયમા ! જયા ણં જંબુદીવે દીવે જાવ રાઈ ભવહ) હાં ગૌતમ ! હસી તરહ સે હોતા હૈ-જમ્બૂદ્વીપ મેં યાવત રાત્રિ હોતી હૈ । (જયા ણં મંતે ! જંબુદીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ પુરત્થિમે ણં અઢારસમુહુત્તાણંતરે દિવસે ભવહ, તયા ણં પચ્ચત્થિમેણં અઢારસમુહુત્તાણંતરે દિવસે ભવહ) હે મદન્ત ! જિસ સમય જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં મન્દર પર્વત કી પૂર્વદિશા તરફ અઠારહ મુહૂર્ત્ત સે કુછ કમ દિવસ હોતા

હે મદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં ૧૮ અઠારમુહૂર્ત્તથી ટૂંકો દિવસ થાય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ ૧૮ અઠારમુહૂર્ત્ત કરતાં ટૂંકો દિવસ થાય છે ? અને (જયાણં ઉત્તરહ્લે અઢારસ મુહુત્તાણંતરે દિવસે ભવહ, તયા ણં જંબુદીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ પુરત્થિમે ણં પચ્ચત્થિમે ણં સાહરેગા દુવાલસમુહુત્તા રાઈ ભવહ) જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં ૧૮ અઠાર મુહૂર્ત્ત કરતાં ટૂંકો દિવસ થાય છે, ત્યારે શું જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ બાર મુહૂર્ત્ત કરતાં પણ લાંબી રાત્રિ થાય છે ? (હંતા ગોયમા ! જયા ણં જંબુદીવે દીવે જાવ રાઈ ભવહ) હા, ગૌતમ ! એવું બને છે—જ્યારે જંબૂદ્વીપમાંથી શરૂ કરીને બાર મુહૂર્ત્ત કરતાં લાંબી રાત્રિ થાય છે ત્યાં સુધીનું કથન થઈ જાય છે. (જયા ણં મંતે ! જંબુદીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં અઢારસમુહુત્તાણંતરે દિવસે ભવહ, તયા ણં પચ્ચત્થિમેણં અઢારસમુહુત્તાણંતરે દિવસે ભવહ) હે મદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વદિશા તરફ અઠાર મુહૂર્ત્ત કરતાં ટૂંકો દિવસ

इन्त, गौतम ! यावत्-भवति, एवम् एतेन क्रमेण अवसारयितव्यम्, सप्तदशमुहूर्तो दिवसः, त्रयोदशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, सप्तदशमुहूर्तानन्तरो दिवसः, सातिरेका त्रयोदशमुहूर्ता रात्रिः, षोडशमुहूर्तो दिवसः, चतुर्दशमुहूर्ता रात्रिः, षोडशमुहूर्तानन्तरो दिवसः, सातिरेका चतुर्दशमुहूर्ता रात्रिः, पञ्चदशमुहूर्तो दिवसः, पञ्चदशमुहूर्ता

है, तब पश्चिम दिशा तरफ अठारह मुहूर्त से कुछ कम दिवस होता है । और (जया णं पञ्चत्थिमेणं अट्टारस मुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, तथा णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणे साइरेगदुवालसमुहुत्ता राई भवइ) जब पश्चिम दिशा तरफ अठारहमुहूर्त से कुछ कम दिवस होता है तब जम्बूद्वीप नामके द्वीप में मंदर पर्वत की उत्तर दिशातरफ बारह मुहूर्त से कुछ अधिक लंबी-बड़ी रात्रि होती है क्या ? (हंता गोयमा ! जाव भवइ) हां गौतम ! इसी तरह से यावत् बारह मुहूर्त से कुछ अधिक लंबी रात्रि होती है । (एवं एएणं कमेण ओसारेयव्वं) इसी तरह इसी क्रम से दिवस का प्रमाण कम करना चाहिये और रात्रिका प्रमाण बढ़ाना चाहिये । जब (सत्तरसमुहुत्ते दिवसे तेरसमुहुत्ता राई भवइ) सत्तरह मुहूर्त का दिवस होगा तब तेरह मुहूर्त की रात्रि होगी । (सत्तरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा, तेरसमुहुत्ताराई, सोलसमुहुत्ते दिवसे; चोदस मुहुत्ता राई, सोलस

थाय छे, त्यारे शुं मंदर पर्वतनी पश्चिम दिशाभां पणु अट्टार मुहुत्त करतां दू'के दिवस थाय छे ? अने (जयाणं पञ्चत्थिमे णं अट्टारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ तथा णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणे साइरेगदुवालसमुहुत्ता राईभवइ ?) न्यारे पश्चिम दिशाभां अट्टार मुहुत्त करतां दू'के दिवस थाय छे, त्यारे शुं जम्बूद्वीप नामना द्वीपना मंदर पर्वतनी उत्तर दक्षिण तरफ बार मुहुत्त करतां लांभी रात्री थाय छे ? (हंता, गोयमा ! जाव भवइ) छे, गौतम जेवुं अने छे. अही उपरोक्त बार मुहुत्त करतां लांभी रात्री थाय छे, त्यां सुधीनुं कथन अहंषुं करवुं. (एवं एएणं कमेण ओसारेयव्वं) जेज रीते जेज कभथी दिवसनुं प्रमाण ओहंषुं करवुं जेज अने रात्रिनुं प्रमाण वधारवुं जेज न्यारे (सत्तरसमुहुत्ते दिवसे तेरस मुहुत्ता राई भवइ) न्यारे सत्तर मुहुत्ताने दिवस थाय त्यारे तेर (१३) मुहुत्तानी रात्रि थाय छे. (सत्तरस मुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा, तेरसमुहुत्ता राई, सोलसमुहुत्ते दिवसे, चोदसमुहुत्ता राई, सोलस-

રાત્રિઃ પચ્ચદશમુહૂર્તાનન્તરો દિવસઃ સાતિરેકા પચ્ચદશમુહૂર્તા રાત્રિઃ, ચતુર્દશમુહૂર્તો દિવસઃ ષોડશમુહૂર્તા રાત્રિઃ, ચતુર્દશમુહૂર્તાનન્તરો દિવસઃ, સાતિરેકા ષોડશમુહૂર્તા રાત્રિઃ ત્રયોદશમુહૂર્તો દિવસઃ સપ્તદશમુહૂર્તા રાત્રિઃ, ત્રયોદશમુહૂર્તાનન્તરો દિવસઃ, સાતિરેકા સપ્તદશમુહૂર્તા રાત્રિઃ । યદા ચલુ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે

મુહુત્તાણંતરે દિવસે, સાહરેગા ચત્વદસ મુહુત્તા રાઈ) જય સત્તરહ મુહૂર્ત્તે સે ખી કુછ કમ દિવસ હોતા હૈ, તય તેરહ મુહૂર્ત્તે સે ખી કુછ અધિક રાત્રિ હોતી હૈ । ઓર જય સોલહ મુહૂર્ત્તે કા દિવસ હોતા હૈ તય ૧૪ ચૌદહ મુહૂર્ત્તે કી રાત્રિ હો જાતી હૈ । જય સોલહ મુહૂર્ત્તે સે કુછ કમ દિવસ હોતા હૈ તય રાત્રિ કુછ અધિક ચૌદહ મુહૂર્ત્તે કી હો જાતી હૈ । (પળ્ળરસ મુહુત્તે દિવસે, પળ્ળરસમુહુત્તા રાઈ) જય પન્દ્રહ મુહૂર્ત્તે કા દિવસ હોતા હૈ તય પન્દ્રહ મુહૂર્ત્તે કી રાત્રિ હોતી હૈ । (પળ્ળરસ મુહુત્તાણંતરે દિવસે સાહરેગા પળ્ળરસમુહુત્તા રાઈ) પન્દ્રહ મુહૂર્ત્તે સે કુછ કમ જય દિવસ હોતા હૈ, તય કુછ અધિક પન્દ્રહ મુહૂર્ત્તે કી રાત્રિ હોતી હૈ । (ચોદસમુહુત્તે દિવસે, સોલસમુહુત્તા રાઈ) જય ચૌદહ મુહૂર્ત્તે કા દિવસ હોતા હૈ તય સોલહ મુહૂર્ત્તે કી રાત્રિ હોતી હૈ । (ચોદસમુહુત્તાણંતરે દિવસે, સાહરેગા સોલહમુહુત્તા રાઈ) જય ચૌદહ મુહૂર્ત્તે સે કુછ કમ કા દિન હોતા હૈ તય રાત્રિ કુછ અધિક સોલહ મુહૂર્ત્તે કી હોતી હૈ । (તેરસમુહુત્તે દિવસે, સત્તરસમુહુત્તા રાઈ) જય તેરહ મુહૂર્ત્તે કા દિવસ હોતા હૈ તય

મુહુત્તાણંતરે દિવસે, સાહરેગા ચત્વદસમુહુત્તા રાઈ) જ્યારે સત્તર મુહૂર્ત્ત કરતાં પણ કંઈક ટૂંકો દિવસ થાય છે, ત્યારે તેર (તેર) મુહૂર્ત્ત કરતાં કંઈક વધારે સમયની રાત્રિ થાય છે, જ્યારે સોળ મુહૂર્ત્ત નો દિવસ થાય છે, ત્યારે ચૌદ મુહૂર્ત્તની રાત્રિ થાય છે, જ્યારે સોળ મુહૂર્ત્ત કરતાં પણ કંઈક ઓછા સમયનો દિવસ હોય છે ત્યારે ચૌદ મુહૂર્ત્તથી કંઈક વધારે સમયની રાત્રિ થાય છે. (પળ્ળરસમુહુત્તે દિવસે પળ્ળરસમુહુત્તા રાઈ) જ્યારે ૧૫ પંદર મુહૂર્ત્તનો દિવસ થાય છે, ત્યારે પંદર મુહૂર્ત્તની રાત્રિ થાય છે. (પળ્ળરસમુહુત્તાણંતરે દિવસે સાહરેગા પળ્ળરસમુહુત્તા રાઈ) જ્યારે પંદર મુહૂર્ત્તથી કંઈક ટૂંકો દિવસ હોય છે, ત્યારે રાત્રિ પંદર મુહૂર્ત્તથી કંઈક લાંબી હોય છે, (ચોદસમુહુત્તે દિવસે, સોલસ મુહુત્તારાઈ) જ્યારે ૧૪ ચૌદ મુહૂર્ત્તનો દિવસ થાય છે, ત્યારે ૧૬ સોળ મુહૂર્ત્તની રાત્રિ થાય છે. (ચોદસમુહુત્તાણંતરે દિવસે, સાહરેગા સોલસ મુહુત્તા રાઈ) જ્યારે દિવસ ચૌદ મુહૂર્ત્ત કરતાં કંઈક ટૂંકો થાય છે, ત્યારે રાત્રિ સોળ મુહૂર્ત્ત કરતાં

श्रीगणेशाय नमः । जयन्त्यको द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति, तदा उत्तरार्धेऽपि, यदा उत्तरार्धे तदा जयन्त्यको त्रीये मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्य-पश्चिमे उत्कृष्टिका अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ? हन्, गौतम ! एवं चैव उच्चारयितव्यम्, यावत्-रात्रिर्भवति, यदा भवन् ! जयन्त्यको त्रीये मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये जयन्त्यको द्वादश-

मन्दरस्य मुहूर्त की रात्रि होती है । (तेरसमुहूर्ताणंतरे दिवसे, साहरेगा मुहूर्ता गई) और जब तेरह मुहूर्त से कुछ कम दिवस का प्रमाण रहता है तब रात्रि का प्रमाण कुछ अधिक सत्तरह मुहूर्त का हो जाता है । जया णं जंबूद्वीवे दीवे दाहिणद्वे जहणणं दुवालसमुहृत्ते दिवसे भवइ, तथा णं उत्तरद्वे वि, जया णं उत्तरद्वे तथा णं जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्य पर्वतस्य पुरत्थिमेणं उक्कोसिया अट्टारसमुहृत्ता रा-
हं भवइ) है भदन् ! जब जंबूद्वीप नामके द्वीप में दक्षिणार्ध में सब से कम पाण्ड मुहूर्त का दिवस होता है, तब उत्तरार्ध में भी ऐसा ही होता है । और जब उत्तरार्ध में ऐसा होता है, तब जंबूद्वीप नामके द्वीप में मंदर पर्वत की पूर्व पश्चिम की ओर सब से अधिक अठारह मुहूर्त की रात्रि होती है क्या ? (हंता, गोयमा ! एवं चैव उच्चारयेयव्वं जाय गई भवइ) हां गौतम ! इसी प्रकार से होता है इसी तरह से ही सब कहना चाहिये यावत् रात्रि होती है । (जया णं भते ! जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्य पर्वतस्य पुरत्थिमेणं जहणणं दुवालसमुहृत्ते दिवसे भवइ,

अत्र जया णं भते । (तेरसमुहृत्ते दिवसे सत्तरसमुहृत्ता गई) अथारे १३ तेर मुहूर्तों का दिवस भवइ, अथारे १३ मत्तं मुहूर्तों की रात्रि थाय छे । (तेरसमुहृत्ताणंतरे दिवसे साहरेगा सत्तरस मुहृत्ता गई) अथारे दिवस १३ नंतर मुहूर्त ४२ तां थोडा दिवस भवइ, अथारे ४२ वि मत्तं मुहूर्त ४२ तां थोड़ी लांणी छाय छे (जया णं जंबूद्वीवे दीवे दाहिणद्वे जहणणं दुवालसमुहृत्ते दिवसे भवइ तथा णं उत्तरद्वे वि तथा णं उत्तरद्वे जहणणं दुवालसमुहृत्ते दिवसे मंदरस्य पुरत्थिमेणं उक्कोसिया अट्टारसमुहृत्ता राहं भवइ) है भदन् ! अथारे जंबूद्वीप नामका द्वीप में दक्षिणार्ध में द्वीपों में सब से कम दिवस थाय छे, अथारे उत्तरार्ध में पाण्ड मुहूर्तों में भवइ छे ? अथारे जंबूद्वीप नामका द्वीप में मंदर पर्वत की पूर्व पश्चिम की ओर सब से अधिक अठारह मुहूर्त की रात्रि छाय छे ? (हंता सत्तरस मुहृत्ताणंतरे दिवसे भवइ) है गौतम ! जेधुं भवइ छे जया णं भते । (जया णं भते ! जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्य पर्वतस्य पुरत्थिमेणं

મુહૂર્તો દિવસોભવતિ, તદા પશ્ચિમેડપિ, યદા પશ્ચિમેડપિ તદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તર-દક્ષિણે ઉત્કૃષ્ટા અષ્ટાદશમુહૂર્તા રાત્રિર્ભવતિ? હન્ત, ગૌતમ? યાવત્-રાત્રિર્ભવતિ ॥ સૂ—૨ ॥

ટીકા—અથ રવેશ્ચતુર્દિક્ષુ પરિભ્રમણેડપિ તત્પ્રકાશસ્ય પ્રતિનિયતદિક્ષાતિતયા રાત્રિદિવસવ્યવસ્થાં ક્ષેત્રભેદેન પ્રતિપાદયિતુમાહ—‘જયાળં મંતે !’ ઇત્યાદિ ! ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! યદા સ્વલુ ‘જંબુદ્વીપે દ્વીપે’ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મધ્યજમ્બૂદ્વીપે

તયા ણં પચ્ચત્થિમે ણં વિ, જહા ણં પચ્ચત્થિમેણં વિ તયા ણં જંબુદ્વીપે દ્વીપે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરદાહિણેણં ઉક્કોસિયા અદ્ધારસમુહુત્તા રાઈ ભવહ) હે મદન્ત ! જય જંબૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં મંદરપર્વત કી પૂર્વદિશા કી ઓર સવ સે કમ બારહ મુહૂર્ત્ત કા દિવસ હોતા હૈ, તવ પશ્ચિમ કી ઓર મી વૈસા હી હોતા હૈ । ઓર જય પશ્ચિમ કી ઓર મી વૈસા હોતા હૈ, તવ જંબૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં મંદર પર્વત કી ઉત્તર દક્ષિણ દિશા તરફ અધિક અઠારહ મુહૂર્ત્ત કી રાત્રિ મી હોતી હૈ કયા ? (હંતા ગોયમા ! જાવ રાઈ ભવહ) હાં, ગૌતમ ! હસી પ્રકાર સે રાત્રિ હોતી હૈ યાવત્ અધિક સે અધિક અઠારહ મુહૂર્ત્ત કી રાત્રિ હોતી હૈ ॥

ટીકાર્થ—સૂર્ય ચારોં દિશાઓં મેં ભ્રમણ કરતા હૈ—ફિર મી વસકા પ્રકાશ પ્રતિનિયત દિશાઓં મેં હી પડતા હૈ, હસ કારણ રાત્રિ દિવસ કી વ્યવસ્થા કો સૂત્રકાર ક્ષેત્ર ભેદદ્વારા પ્રતિપાદન કરને કે લિયે કહતે હૈ—(જયા ણં મંતે) ઇત્યાદિ ।

જહન્નપ દુવાલસમુહુત્તે દિસસે ભવહ, તયા ણં પચ્ચત્થિમે ણં વિ, જયાળં પચ્ચત્થિમેણં વિ તયાળં જંબુદ્વીપે દ્વીપે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તર દાહિણેણં ઉક્કોસિયા અદ્ધારસમુહુત્તા રાઈ ભવહ) હે ભદન્ત ! બ્યારે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મંદર પર્વતની પૂર્વ દિશા તરફ ટૂંકામાં ટૂંકે ૧૨ ણાર મુહૂર્ત્તનો દિવસ થાયછે, ત્યારે શું પશ્ચિમ તરફ એવું બને છે, અને બ્યારે પશ્ચિમ તરફ એવું બને છે ત્યારે શું જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની ઉત્તર દક્ષિણ દિશા તરફ લાંબામાં લાંબી ૧૮ અઠાર મુહૂર્ત્તની રાત્રિ હોય છે? (હંતા ગોયમા ! જાવ રાઈ ભવહ) હા, ગૌતમ ! એવું જ બને છે—(લાંબામાં લાંબી ૧૮ અઠાર મુહૂર્ત્તની રાત્રિ હોય છે,) ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન શ્રવણ કરવું.

ટીકાર્થ—સૂર્ય ચારે દિશાઓમાં ભ્રમણ કરે છે. પણ તેનો પ્રકાશ પ્રતિનિયત દિશાઓમાં જ પડે છે, તેથી રાત્રિ દિવસની વ્યવસ્થાનું ક્ષેત્રભેદ દ્વારા પ્રતિપાદન કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે—(જયા ણં મંતે !) ઇત્યાદિ

‘દાહિણદ્વે’ દક્ષિણાર્ધે દક્ષિણદિગ્ભાગે ‘દિવસે ભવઈ’ દિવસો ભવતિ, ‘તયાળં’ તદા સ્વલ્પ ‘ઉત્તરદ્વે’ ઉત્તરાર્ધેઽપિ ઉત્તરદિગ્ભાગેઽપિ ‘દિવસે ભવઈ’ દિવસો ભવતિ ‘તયાળં’ તદા સ્વલ્પ કિમ્ ‘જંબુદ્વીવે દીવે’ જંબુદ્વીપે દ્વીપે ‘મંદરસ્સ પન્વયસ્સ’ મંદરસ્ય પર્વતસ્ય ‘પુરત્થિમ-પચ્ચત્થિમેળં’ પૌરસ્થ્ય-પાશ્ચિમે સ્વલ્પ પૂર્વ પશ્ચિમભાગે ‘રાઈ ભવઈ’ રાત્રિર્ભવતિ કિમ્? મગવાનાહ-‘હંતા, ગોયમા!’ હે

ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નુ સે પૂછતે હિં કિ હે ભદન્ત ! જવ (જંબુદ્વીવે દીવે) જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં-મધ્યજંબૂદ્વીપ મેં (દાહિણદ્વે) દક્ષિણાર્ધ મેં દક્ષિણદિગ્ભાગ મેં-(દિવસે ભવઈ) દિવસ હોતા હૈ, (તયા ણં) તથા (ઉત્તરદ્વે વિ) ઉત્તરાર્ધ મેં મી-ઉત્તરદિગ્ભાગ મેં મી (દિવસે ભવઈ) દિવસ હોતા હૈ તો કયા ઉસ સમય (જંબુદ્વીવે દીવે) મધ્ય જંબૂદ્વીપ મેં (મંદરસ્સ પન્વયસ્સ) મંદર પર્વત કી (પુરત્થિમેળં પચ્ચત્થિમેળં) પૂર્વ ઓર પશ્ચિમ દિશા મેં પૂર્વપશ્ચિમદિગ્ભાગ મેં (રાઈ ભવઈ) રાત્રિ હોતી હૈ ? હસકા અભિપ્રાય એસા હૈ કિ ઊપરકે સૂત્રદ્વારા એસા કહા ગયા હૈ કિ સૂર્ય ચારોં દિશાઓં મેં ગમન કરતા હૈ-તો હસસે તો યહી સમજા જા સકતા હૈ કિ ઉસકા પ્રકાશ સદા કાયમ ફેલતા રહતા હૈ-જબ એસી વાત હૈ તો ફિર કહીં રાત્રિ ઓર કહીં દિવસ એસા વિભાગ કેસે બન સકતા હૈ ? અર્થાત્ નહીં બન સકતા । કયોં કિ હસ પ્રકાર વી માન્યતા સે તો સર્વત્ર દિવસ હી રહના ચાહિયે । પરન્તુ એસા તો હોતા નહીં હૈ । સો હસકા કારણ કયા હૈ ? હસકે સમાધાન નિમિત્ત એસા કહા ગયા હૈ કિ યદ્યપિ સૂર્ય ચારોં દિશાઓં મેં ગતિ કરતા

ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રશ્નુને પૂછે છે કે-હે ભદન્ત! ત્યારે (જંબુદ્વીવે દીવે) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં (મધ્ય જંબૂદ્વીપમાં) (દાહિણદ્વે) દક્ષિણાર્ધમાં (દક્ષિણ દિગ્ભાગમાં) પણ “દિવસે ભવઈ” દિવસ થાય છે? “તયાળં” ત્યારે “ઉત્તરદ્વે વિ” શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ (દિવસે ભવઈ) દિવસ થાય છે) અને ત્યારે (જંબુદ્વીવે દીવે) મધ્ય જંબૂદ્વીપમાં આવેલા (મંદરસ્સ પન્વયસ્સ) મંદર (સુમેરુ) પર્વતની (પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેળં) પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં (પૂર્વ પશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં) શું (રાઈ ભવઈ) રાત્રિ હોય છે? ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એવું છે કે-પહેલા સૂત્રમાં એવું બતાવવામાં આવ્યું છે કે સૂર્ય ત્યારે દિશાઓમાં ભ્રમણ કરે છે. એથી તો એવું માનવાને કારણ મળે છે કે તેનો પ્રકાશ સદા સર્વત્ર ફેલાતો જ રહે છે. આવું હોવા છતાં કેાઈ જગ્યાએ દિવસ અને કેાઈ જગ્યાએ રાત્રી થવાનું કારણ શું છે? ખરેખર તો બધી જગ્યાએ દિવસ જ હોવો જોઈએ. તો તેનું સમાધાન નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે-સૂર્ય

ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્ ' જયાણં ' યદાં યદાં ' જમ્બુદ્વીવે દીવે ' જમ્બુદ્વીપે દ્વીપે ' ' દાહિણદ્વે ' દક્ષિણાર્ધે ' દિવસે ' દિવસઃ ' જાવ-રાઈભવઈ ' યાવત્-રાત્રિ-ભવતિ, ઇતિ, યાવત્કરણાત્ ' ભવતિ, તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ દિવસો ભવતિ, યદા ચ ઉત્તરાર્ધેઽપિ દિવસો ભવતિ, તદા જમ્બુદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્સ પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યપશ્ચિમે ' ઇતિ સંગ્રાહમ્ ।

રહતા હૈ ફિર ખી ઉસકા પ્રકાશ મર્યાદિત હૈ । અર્થાત્ ઉસકા પ્રકાશ અમુક ભાગતક હી જાતા હૈ- આગે નહીં જાતા હૈ-હસલિયે રાત ઓર દિવસ કા વ્યવહાર બન જાતા હૈ । જિતની મર્યાદા તક જબતક સૂર્યકા પ્રકાશ રહતા હૈ-ઉતના ભાગ મેં તબતક દિવસ કા વ્યવહાર ઓર પ્રકાશ વર્જિત સ્થાન મેં રાત્રિ કા વ્યવહાર હોતા હૈ । હસી બાત કો ક્ષેત્ર વિભાગપૂર્વક હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ, ગૌતમ પ્રશ્ન સે પ્રશ્ન કરતે હુએ પૂછતે હૈં કિ જબ જમ્બુદ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં ઓર ઉત્તરાર્ધ મેં દિવસ હોતાહૈ-તબ કયા પૂર્વ ઓર પશ્ચિમભાગ મેં રાત્રિ હોતી હૈ કયા ? ભગવાન્ હસકા ઉત્તર દેતે હુએ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (હંતા ગોયમા ! હાં ગૌતમ ! (જયાણં) જબ (જંબુદ્વીવે દીવે) જમ્બુદ્વીપ નામકે મધ્ય જંબુદ્વીપ મેં (દાહિણદ્વે વિ) દક્ષિણાર્ધ મેં ખી (દિવસે) દિવસ હોતા હૈં-તબ (જાવ રાઈ ભવઈ) યાવત્ રાત્રિ હોતી હૈ । યહાં યાવત્પદ સે (ભવતિ તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ દિવસો ભવતિ, યદા ચ ઉત્તરાર્ધેઽપિ દિવસો ભવતિ, તદા (જમ્બુદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્સ પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યપશ્ચિમે) હસ પાઠકા સંગ્રહ ક્રિયા

આરે દિશામાં ગતિ કરતો રહે છે, છતાં પણ તેનો પ્રકાશ મર્યાદિત છે-એટલે કે સૂર્યનો પ્રકાશ અમુક હદ સુધી જ જાય છે-તે હદ કરતાં આગળ જતો નથી. તે કારણે રાત્રિ અને દિવસ થાયો કરે છે. એટલી હદમાં જ્યાં સુધી સૂર્યનો પ્રકાશ રહે છે, તેટલી હદમાં જ્યાં સુધી દિવસ રહે છે, અને પ્રકાશવિહીન સ્થાનમાં રાત્રિ હોય છે એજ વાતને ક્ષેત્ર વિભાગપૂર્વક આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે (જ્યારે જંબુદ્વીપના દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધમાં દિવસ હોય છે, ત્યારે શું પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગમાં રાત્રિ હોય છે ?)

આ પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ એવો ઉત્તર આપે છે કે (હંતા ગોયમા !) હા, ગૌતમ ! (જયાણં) જ્યારે (જંબુદ્વીવે દીવે) જંબુદ્વીપ નામના મધ્ય જંબુદ્વીપના (દાહિણદ્વે વિ) દક્ષિણાર્ધમાં "દિવસે" દિવસ હોય છે, ત્યારે (જાવ રાઈ ભવઈ) યાવત્ રાત્રિ હોય છે. અહીં યાવત્ પદથી (ભવતિ તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ) ઇત્યાદિ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ હોય છે, ત્યારે જંબુ-

અત્ર જમ્બૂદ્વીપે સૂર્યદ્વયસદ્ભાવાત્ પ્રશ્નોત્તરસૂત્રયોઃ યુગપદેવ દિગ્દ્વયે દિવસઃ પ્રતિપાદિતઃ યદ્યપ્યત્ર 'દક્ષિણાર્ધે' તથા 'ઉત્તરાર્ધે' इत्युक्तम् તથાપિ અર્ધશબ્દ-સ્યાત્ર ભાગમાત્રાર્થકતયા તયોઃ 'દક્ષિણભાગે' 'ઉત્તરભાગે' इत्यर्थोऽवसेयઃ અન્યથા તયોર્યથાશ્રુતાર્થકત્વે સમ્પૂર્ણે એવ દક્ષિણાર્ધે ઉત્તરાર્ધે ચ દિવસલાભેન પૂર્વ-પશ્ચિમયોઃ રાત્રિપ્રતિપાદનાસદ્ભૂત્યાપત્તિઃ અર્ધદ્વયકથનેન સમગ્રક્ષેત્રસ્ય પરિગ્રહાત્, એવમગ્રેऽપિ દક્ષિણાર્ધોદિશબ્દેન દક્ષિણાદિદિગ્ભાગમાત્રસ્યેવ ગ્રહણં વોધ્યમ્, ન

ગયા હૈ । તાત્પર્યં યહ હૈ કિ જવ દક્ષિણાર્ધ મેં દિવસ હોતા હૈ-તથા ઉત્તરાર્ધ મેં ભી દિવસ હોના હૈ । ઓર જવ ઉત્તરાર્ધ મેં દિવસ રહતા હૈ તથા સુમેરુપર્વત કી પૂર્વપશ્ચિમ દિશા કી તરફ રાત્રિ રહતી હૈ ।

જમ્બૂદ્વીપ મેં સૂર્યોં કા સદ્ભાવ કહા ગયા હૈ ઇસી કારણ પ્રશ્નોત્તર એક હી સાથ દો દિશાઓં મેં દક્ષિણાર્ધ મેં ઓર ઉત્તરાર્ધ મેં દિવસ કહા ગયા હૈ । દક્ષિણાર્ધ શબ્દ કા અર્થ દક્ષિણદિગ્વિભાગ ઓર ઉત્તરાર્ધ કા અર્થ ઉત્તરદિગ્ભાગ હૈ । અર્ધ શબ્દ કા અર્થ યહાં અમુક ભાગ માત્ર કિયા ગયા હૈ । ઇસ તરહ એક દક્ષિણદિશા કે અમુક ભાગ મેં ઓર દુસરે ઉત્તરદિશા કે અમુક ભાગ મેં દિવસ હોતા હૈ એસા અર્થ જાનનાં ચાહિયે, ન કિ દક્ષિણ કે સમગ્ર ભાગ મેં દિવસ હોતા હૈ એસા અર્થ નહીં જાનનાં ચાહિયે, કહને કા તાત્પર્યં યહ હૈ કિ દક્ષિણદિશા મેં આવે

દ્વીપમાં આવેલા મંદરપર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં રાત્રિ હોય છે. (જાવ રાઈ મવઈ) માં જે (જાવ) પદ આપ્યું છે તેના દ્વારા જે સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવાનો છે, તે ગ્રહણ કરીને ઉપરનો જવાબ પૂરે પૂરો લખ્યો છે) આ પ્રશ્નોત્તરનું તાત્પર્યં એ છે કે જમ્બૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં પણ દિવસ હોય છે અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં દિવસ હોય છે, ત્યારે સુમેરુ પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા તરફ રાત્રિ હોય છે.

જમ્બૂદ્વીપમાં સૂર્યનો સદ્ભાવ (જે સૂર્યોનું અસ્તિત્વ) બતાવ્યું છે, તે કારણે જ પ્રશ્નોત્તર સૂત્રોમાં એક સાથે જે દિશાઓમાં-દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધમાં-દિવસ કહ્યો છે. દક્ષિણાર્ધ એટલે દક્ષિણ દિગ્વિભાગ, અને ઉત્તરાર્ધ એટલે ઉત્તર-દિગ્વિભાગ. અહીં (અર્ધ) શબ્દ બરાબર અર્ધ ભાગના અર્થમાં વપરાયો નથી; પણ અમુક ભાગના અર્થમાં જ વપરાયો છે. આ રીતે દક્ષિણાર્ધ એટલે દક્ષિણ દિશાનો અમુક ભાગ અને ઉત્તરાર્ધ એટલે ઉત્તર દિશાનો અમુક ભાગ સમજવું જોઈએ. (ઉત્તરાર્ધ અને દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ થાય છે, આ કથનનો અર્થ આ પ્રમાણે સમજવો જોઈએ-(દક્ષિણ દિશામાં આવેલા અમુક ભાગમાં

તુ અર્ધસંપૂર્ણચંદ્રસ્ય, ઇતિ । પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ ' જયાણં મંતે ! ' ઇત્યાદિ ।
હે ભદન્ત ! યદા ચલુ ' જંબુદ્વીવે દીવે ' જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ' મંદરસ્સ ' મન્દરસ્ય
' પન્થયસ્સ ' પર્વતસ્ય ' પુરત્થિમેણં ' પૌરસ્ત્યે પૂર્વભાગે ચલુ ' દિવસે ભવઈ '
દિવસો ભવતિ, ' તયાણં ' તદા ચલુ ' પચ્ચત્થિમેણં વિ ' પશ્ચિમેઽપિ 'દિવસેભવઈ'

હુએ અમુક ભાગ મેં ઓર ઉત્તરદિશા મેં આયે હુએ અમુક ભાગ મેં જબ
દિવસ રહતા હૈ તબ હી પૂર્વ પશ્ચિમ મેં રાત્રિ રહતી હૈ યહ કથન ઠીક
બન જાતા હૈ । નહીં તો યદિ અર્ધશબ્દ સે સમસ્ત ઉત્તરદિશા મેં ઓર
સમસ્ત દક્ષિણદિશા મેં સંપૂર્ણ ઉત્તરાર્ધ મેં ઓર સંપૂર્ણ દક્ષિણાર્ધ મેં
દિવસ રહતા હૈ એસા અર્થ માના જાવે તો સમસ્ત દક્ષિણાર્ધ ઓર ઉત્ત-
રાર્ધ મેં દિવસ કી પ્રાપ્તિ હો જાને સે પૂર્વ પશ્ચિમ મેં રાત્રિ કે પ્રતિપાદન
કરને કી અસંગતિ હોને કી આપત્તિ પ્રસક્ત હોતી હૈ । ઇસલિયે અર્ધ-
શબ્દ યહાં અમુક ભાગ માત્ર કા હી વાચક ગિના ગયા હૈ એસા જાન-
ના ચાહિયે । ઇસી તરહ સે આગે ભી આયે હુએ દક્ષિણાર્ધ આદિ શબ્દ
સે તત્તત્ દિશા સંબંધી અમુક ભાગ માત્ર કા હી ગ્રહણ કરના ચાહિયે ।
સમસ્ત દક્ષિણચંદ્ર યા સમસ્ત ઉત્તરચંદ્ર આદિ કા નહીં ।

અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ (જયા ણં મંતે !) હે ભદન્ત !
જબ (જંબુદ્વીવે દીવે) જંબૂદ્વીપમેં (મંદરસ્સ પન્થયસ્સ) મંદર પર્વત કે (પુરત્થિમે
ણં) પૂર્વદિગ્ભાગ મેં (દિવસે ભવઈ) દિવસ હોતા હૈ (તયા ણં) તબ (પચ્ચ

એને ઉત્તર દિશામાં આવેલા અમુક ભાગમાં દિવસ થાય છે.) આ રીતે ઉત્તર
દિશાના અમુક ભાગમાં એને દક્ષિણ દિશાના અમુક ભાગમાં દિવસ થાય છે,
એમ માનવામાં આવે તો જ પૂર્વ પશ્ચિમમાં રાત્રિ હોય છે. એમ માની શકી
કાય. જો સંપૂર્ણ દક્ષિણાર્ધ અને સંપૂર્ણ ઉત્તરાર્ધમાં દિવસ હોય છે એમ
માનવામાં આવે, તો પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં રાત્રિ હોવાની વાત અસંગત બની
જાય છે. તે કારણે (અર્ધ) શબ્દને અહીં અમુક ભાગનો જ વાચક ગણેલ
છે એમ સમજવું. હવે પછીના કથનમાં જ્યાં જ્યાં ઉત્તરાર્ધ, દક્ષિણાર્ધ આદિ
શબ્દોનો પ્રયોગ થયો હોય ત્યાં ત્યાં તે દિશાનો સંપૂર્ણ અર્ધભાગ સમજવાને
બદલે અમુક ભાગ જ સમજવો—સમસ્ત ઉત્તરચંદ્ર કે સમસ્ત દક્ષિણચંદ્ર
સમજવો જોઈએ નહીં.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને પૂછે છે કે (જયાણં મંતે !) હે
ભદન્ત ! જ્યારે (જંબુદ્વીવે દીવે) જંબૂદ્વીપમાં (મંદરસ્સ પન્થયસ્સ) મંદર (સુ-
મેરુ) પર્વતની (પુરત્થિમે ણં) પૂર્વ દિશામાં (પૂર્વ દિગ્ભાગમાં) (દિવસે
ભવઈ) દિવસ હોય છે, (તયાણં) ત્યારે (પચ્ચત્થિમેણ વિ) શુ પશ્ચિમ દિ-

દિવસોભવતિ કિમ્ ? 'જયાણં' યદા યત્ન 'પચ્ચત્થિમેણં દિવસે' પશ્ચિમેऽપિ દિવસઃ 'ભવહ' ભવતિ 'તયાણં' તદા યત્ન 'જંબુદ્વીવે દીવે' જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે 'મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ' મંદરસ્ય પર્વતસ્ય 'ઉત્તરદાહિણેણં' ઉત્તરદક્ષિણે યત્ન 'રાઈભવહ' રાત્રિર્ભવતિ કિમ્ ? ભગવાનાહ—'હંતા, ગોયમા !' इत्यादि । हे गौतम ! हन्त, सत्यम् 'जयाणं' यदा यत्न त्वदुक्तरीत्या 'जंबुद्वीवें दीवें' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'मंदरपुरत्थिमेणं' मंदरपौरस्त्ये मन्दरपर्वतस्य पूर्वभागे यत्न 'दिवसे' दिवसः 'जाव-राई' यावत्-रात्रिः 'भवह' भवति, यावत्तकरणात् 'भवति, तदा पश्चिमेऽपि दिवसो भवति, यदा यत्न पश्चिमे दिवसो भवति, तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरपर्वतस्य उत्तर-दक्षिणे' इति संग्राहम् ।

अथ सूर्यस्य स्वमण्डलेषु गतिविशेषेण दिनरात्रिमाने वृद्धिदानी प्रतिपादयितुमाह—'जयाणं भंते।' इत्यादि । गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! यदा यत्न 'जंबु-

त्थिमेण वि) पश्चिमदिग्भाग में भी (दिवसेभवह) दिवस होता है । तो (जयाणं) जब (पचचत्थिमे णं दिवसेभवह) पश्चिमदिग्भाग में दिवस होता है तब क्या (जंबुद्वीवें दीवें) जंबूद्वीप में (मंदरपव्वयस्स उत्तरदाहिणे णं राई भवह) मंदर पर्वत के उत्तरार्ध दक्षिणार्ध में रात्रि होती हैं ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (हंता गौयमा ! जया णं जंबुद्वीवें दीवें मंदरस्स पुरत्थिमे णं दिवसे भवह जाव राई भवह) हां गौतम ! जब जम्बूद्वीप में मन्दर पर्वत के पूर्वदिग्भाग में दिवस होता है तब पश्चिमदिग्भाग में भी दिवस होता है और इस तरह से उत्तरदिग्भाग में और दक्षिणदिग्भाग में रात्रि होती है । सूर्य की अपने मण्डलों में गति की विशेषता से ही दिन और रात्रि के प्रमाण में वृद्धि एवं हानि होती है इस बात को अब सूत्रकार प्रकट करते हैं—

ગિવલાગમાં પણ (દિવસે ભવહ) દિવસ હોય છે ? (જયાણં) અને બ્યારે (પચ્ચત્થિમેણં વિવસે) પશ્ચિમ દિગ્વિલાગમાં દિવસ હોય છે, ત્યારે શુ "જંબુદ્વીવે દીવે" જંબૂદ્વીપના "મંદરપવ્વયસ્સ ઉત્તરદાહિણે ણં રાઈ ભવહ ?" મંદર પર્વતના ઉત્તરાર્ધ અને દક્ષિણાર્ધમાં રાત્રિ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેના આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે—'હંતા ગોયમા !' હા ગૌતમ ! "જયાણં જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પુરત્થિમેણં દિવસે ભવહ, જાવ રાઈ ભવહ) બ્યારે જંબૂદ્વીપમાં પૂર્વ દિગ્વિલાગમાં દિવસ હોય છે ત્યારે પશ્ચિમ દિગ્વિલાગમાં પણ દિવસ હોય છે. અને ત્યારે ઉત્તરદિગ્ભાગમાં અને દક્ષિણ દિલાગમાં રાત્રિ હોય છે. સૂર્યની તેના મંડળોમાં ગતિની વિશેષતાને લીધે જ દિવસ અને રાત્રિના પ્રમાણમાં વધ-ઘટ થાય છે, એ વાત પ્રકટ કરવાને સૂત્રકાર કહે છે કે—(જયા

दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'दाहिणङ्गे' दक्षिणार्धे दक्षिणभागे 'उकोसए' उत्कृष्ट सर्वापेक्षया दीर्घः 'अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ' अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति. मुहूर्तघटिकाद्वयम्' इतिरीत्या पट्त्रिंशद्दण्डात्मकघटिकाप्रमाणः 'तयाणं' तदा खलु 'उत्तरङ्गे वि' उत्तरार्धेऽपि उत्तरभागेऽपि 'उकोसए' उत्कृष्टः 'अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ' अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, सूर्यद्वय सदभावेनैव पूर्ववद्बोध्यम् 'जयाणं' यदा खलु 'उत्तरङ्गे' उत्तरार्धे 'उकोसए' उत्कृष्टः 'अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ' अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति 'तयाणं' तदा खलु 'जंबुदीवे दीपे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिग-पच्चत्थिमेणं' मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्य-पश्चिमे खलु पूर्वपश्चिमभागे 'जहणिया दुवालसमुहुत्ता राई-भवइ' जघन्यिका द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिर्भवति किम् ? भगवानाह- 'हंता, गोयमा !'

(जया णं भंते !) इत्यादि । गौतम प्रभु से पूछते हैं कि हे भदन्त ! जया णं) जब (जंबुदीवे दीवे) जंबूद्वीप नामके द्वीप में (दाहिणङ्गे) दक्षिणार्ध में दक्षिणदिग्भाग में (उकोसए) अधिक से अधिक प्रमाणवाला सबकी अपेक्षा बड़ा- (अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ) अठारह मुहूर्त्त का दिन होता है, (तया णं उत्तरङ्गे वि) तब उत्तरार्ध में भी उत्तर दिग्भाग में भी (उकोसए) उत्कृष्ट सबकी अपेक्षा बड़ा (अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ) अठारह मुहूर्त्त का दिवस होता है-इस तरह दो सूर्य के सङ्गाव से जब सब से बड़ा दिन दक्षिणार्ध और उत्तरार्ध में होता है-तब क्या (जंबुदीवे दीवे) जंबूद्वीप में (मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिम-पच्चत्थिमेणं) मंदरपर्वतके पूर्व पश्चिम दिशा में-पूर्व पश्चिम भाग में (जहणिया) सर्व से कम प्रमाण वाली (दुवालसमुहुत्ता) अठारहमुहूर्त्त की (राई भवइ) रात्रि होती है ? मुहूर्त्त दो घड़ी का होता

णं भंते) इत्यादि गौतमनो प्रश्न- (जया णं भंते !) हे भदन्त ! जया (जंबुदीवे दीवे) जंबूद्वीपनामना द्वीपना (दाहिणङ्गे) दक्षिणार्धभां (उकोसए) वधारेभां वधारे प्रमाणवाणो (अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ) अठार मुहूर्त्तनो दिवस थाय छे, (तया णं उत्तरङ्गे वि.) तयारे उत्तरार्धभां पणु (उकोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ) वधारेभां वधारे लांणो १८ मुहूर्त्तनो दिवस थाय छे, (आ रीते जे सूर्यना सहस्रावथी अन्नेभां दक्षिणार्धं अने उत्तरार्धभां-जयारे सौथी भोटो दिवस थाय छे) तयारे शुं (जंबुदीवे दीवे) जंबूद्वीपभां (मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिम-पच्चत्थिमेणं) मंदर पर्वतनी पूर्व अने पश्चिम दिशाभां (जहणिया) सौथी ओछा प्रमाणवाणी (दुवालसमुहुत्ता) अठार मुहूर्त्तनी (राई भवइ) रात्रि थाय छे ? जे घटी जेटला समयनुं

હત્યાદિ । હે ગૌતમ ! દન્ત, સત્યમ્ ' જયાળં ' યદા સ્વલુ ત્વદુક્તરીત્યા ' જમ્બૂ-
દ્વીપે દ્વીપે ' જાવ-દુવાલસ મુહુત્તા ' યાવત્-દ્વાદશમુહૂર્તો ' રાઈ મ્બવહ ' રાત્રિર્ભ-
વતિ, યાવત્કરણાત્-દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે ઉત્કૃષ્ટોઽષ્ટાદશમુહૂર્તોદિવસો ભવતિ, તદા
ઉત્તરાર્ધેઽપિ ઉત્કૃષ્ટોઽષ્ટાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ, યદા ચ ઉત્તરાર્ધે ઉત્કૃષ્ટોઽષ્ટાદશ-
મુહૂર્તો દિવસો ભવતિ તદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરપર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યપશ્ચિમે દ્વાદશ-
મુહૂર્તપ્રમાણા રાત્રિર્ભવતિ ।

હૈ । इस तरह अठारह मुहूर्त प्रमाणवाले दिवस में छत्तीस घटिकाएँ होती हैं और चारह मुहूर्त में चौतीस घटिकाएँ होती हैं । पूछने का अभिप्राय ऐसा है कि जब दक्षिणभाग में और उत्तरभाग में अठारह मुहूर्त का दिन होता है तब क्या पूर्व पश्चिम में चारहमुहूर्त की रात्रि होती है ? इस प्रश्न का समाधान करते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि - (हंता गोयमा ! जया णं) हे गौतम ! जैसा तुमने पूछा है-वह वैसा ही है-जब जंबूद्वीप में दक्षिणार्ध और उत्तरार्ध में अठारह मुहूर्त का दिन होता है, तब जम्बूद्वीप में मन्दर पर्वत की पूर्व पश्चिम दिशा में चारह मुहूर्त की रात्रि होती है । यहाँ जो (जाव दुवालस मुहुत्ता) के साथ यावत् पद आया है-उससे (द्वीपे दक्षिणार्धे, उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, तदा उत्तरार्धेऽपि उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, यदा च उत्तरार्धे उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, तदा जंबूद्वीपे द्वीपे, मन्दर पर्वतस्य पौरस्त्यपश्चिमे) इस पूर्वोक्त पाठ का संग्रह किया गया है ।

એક મુહૂર્ત બને છે. આ રીતે ૧૮ અઠાર મુહૂર્ત પ્રમાણવાળા દિવસમાં ૩૬ છત્રીસ ઘડીઓ હોય છે, અને ૧૨ બાર મુહૂર્તની ૨૪ ચોવીસ ઘડીઓ થાય છે, (૧ ઘડી એટલે ૨૪ ચોવીસ મિનિટ એક મુહૂર્ત એટલે ૨૮ અઠ્યાવીસ મિનિટ સમજવી) પ્રશ્નકાર એ બાણવા માગે છે કે (બ્યારે દક્ષિણ અને ઉત્તરભાગમાં ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે, ત્યારે શું 'પૂર્વ' અને પશ્ચિમ ભાગમાં બાર મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે ?)

મહાવીર પ્રભુ તે પ્રશ્નનું આ પ્રમાણે સમાધાન કરે છે- (હંતા ગોયમા !) હા, ગૌતમ ! એવું જ બને છે- (જયા ણં જાવ દુવાલસમુહુત્તા રાઈ મ્બવહ) બ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં ૧૨ બાર મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે. અહીં (જાવ દુવાલસમુહુત્તા) સાથે જ (જાવ) પદ આવ્યું છે, તેના દ્વારા નીચેના પૂર્વ કથિત પાઠને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે- (દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે, ઉત્કૃષ્ટો ષ્ટાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ, તદા ઉત્તરાર્ધે પિ ઉત્કૃષ્ટોઽષ્ટાદશ મુહૂર્તો દિવસો ભવતિ યદા ચ ઉત્તરાર્ધે ઉત્કૃષ્ટોઽષ્ટાદશમુહૂર્તો ભવતિ, તદા જંબૂદ્વીપે દ્વીપે, મન્દરપર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યપશ્ચિમે) ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત પાઠનો સંગ્રહ થયો છે.

ગૌતમઃ પુનઃ પૂછતિ—‘જયાણં જંબૂ૦’ ઇત્યાદિ । હે ભદન્ત ! યદા સ્વલુ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ‘મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ’ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ‘પુરત્થિમે’ પૌરસ્ત્યે ‘ઉક્કોસણ’ ઉત્ક્રુષ્ટઃ ‘અઢારસમુહુત્તે’ અષ્ટાદશમુહૂર્તઃ ‘દિવસે ભવઈ’ દિવસો ભવતિ ‘તયાણં’ તદા સ્વલુ ‘જંબુદીવે દીવે’ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ‘પચ્ચત્થિમેણ ત્રિ’ પશ્ચિમેऽપિ ‘ઉક્કોસે ણં’ ઉત્ક્રુષ્ટઃ ‘અઢારસમુહુત્તે દિવસે ભવઈ’ અષ્ટાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ, અથ ચ ‘જયા ણં’ યદા સ્વલુ ‘પચ્ચત્થિમેણં’ પશ્ચિમે ‘ઉક્કોસણ’ ઉત્ક્રુષ્ટઃ સર્વાધિકઃ ‘અઢારસમુહુત્તે’ અષ્ટાદશમુહૂર્તઃ ‘દિવસે ભવઈ’ દિવસો ભવતિ ‘તયા ણં’ તદા સ્વલુ ‘મંતે !’ હે ભદન્ત ! ‘જંબુદીવે દીવે’ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ‘ઉત્તરે’ ઉત્તરભાગે ‘જાવ—દુવાલસમુહુત્તા’ યાવત્ દ્વાદશમુહૂર્તા ‘રાઈ ભવઈ ?’ રાત્રિ-

અવ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે દૂસરી જગહ સે પૂછતે હૈં—(જયા ણં) ઇત્યાદિ હૈ ભદન્ત ! (જયા ણં) જવ (જંબુદીવે દીવે) જંબૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં (મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ) મન્દર પર્વત કી (પુરત્થિમે) પૂર્વદિશા મેં (ઉક્કોસણ) ઉત્ક્રુષ્ટ (અઢારસમુહુત્તે દિવસે ભવઈ) અઢારહ મુહૂર્ત કા દિવસ હોતા હૈં (તયા ણં) તવ (જંબુદીવે દીવે) જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં (પચ્ચત્થિમે-ણ વિ) પશ્ચિમદિશા મેં ભી (ઉક્કોસણ) સર્વાધિક (અઢારસમુહુત્તે) અઠારહ મુહૂર્ત કા (દિવસે ભવઈ) દિન હોતા હૈં હસ તરહ (જયા ણં) જવ (પચ્ચત્થિમેણં) પશ્ચિમ મેં (ઉક્કોસણ) ઉત્ક્રુષ્ટ (અઢારસમુહુત્તે દિવસે ભવઈ) અઠારહ મુહૂર્ત કા દિન હોતા હૈં (તયા ણં) તવ હૈ ભદન્ત ! (જંબુદીવે દીવે) જંબૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં (ઉત્તરે) ઉત્તર મેં—ઉત્તરભાગ મેં (જાવ) યાવત્ (દુવાલસમુહુત્તા રાઈ ભવઈ) ચારહ મુહૂર્ત કી રાત્રિ હોતી હૈં કયા ? યહાં યાવત્ પદ સે (દક્ષિણે જઘન્યિકા) હસ પાઠ કા

હવે બીજી જગ્યા વિષે એવોજ પ્રશ્ન ગૌતમસ્વામી પૂછે છે—(જયા ણં મંતે) હે ભદન્ત ! જ્યારે (જંબૂદીવે દીવે) જંબૂદ્વીપના (મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ) મંદર પર્વતની (પુરત્થિમે) પૂર્વ દિશામાં (ઉક્કોસણ) વધારેમાં વધારે પ્રમાણુ વાળો (લાંબામાં લાંબો) (અઢારસમુહુત્તે દિવસે ભવઈ) ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, (તયા ણં) ત્યારે (જંબૂદીવે દીવે) જંબૂદ્વીપની (પચ્ચત્થિમેણ વિ) પશ્ચિમ દિશામાં પણ (ઉક્કોસણ) વધારેમાં વધારે પ્રમાણુવાળો (અઢારસમુહુત્તે દિવસે ભવઈ) શું ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે ? અને એ પ્રમાણુ (જયા ણં) જ્યારે (પચ્ચત્થિમેણં) પશ્ચિમમાં (ઉક્કોસણ) વધારેમાં વધારે પ્રમાણુવાળો (અઢારસમુહુત્તે દિવસે ભવઈ) ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, ત્યારે શું (જંબૂદીવે દીવે) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપની (ઉત્તરે) ઉત્તર દિશામાં (જાવ દુવાલસમુહુત્તા રાઈ ભવઈ ?) અને દક્ષિણ દિશામાં એાછામાં એાછા

भवति किम् ? यावत्करणात् ' दक्षिणे जघन्यिका ' इति बोध्यम् ।

भगवानाह— हंता, गोयमा ! जाव-भवइ' हे गौतम ! हन्त, सत्यं त्वदुक्तं यावत्-
भवति । यावत्करणात्-पूर्व-पक्षोक्तं सर्वं संग्राह्यम् । एतत्सूत्रसंदर्भस्यायमाशयः-सूर्यस्य
सर्वाणि चतुरशीत्यधिकशतमण्डलानि १८४ भवन्ति, तेषु जम्बूद्वीपे ६५ पञ्च-
पष्टिमण्डलानि सन्ति, अवशिष्टानि च ११९ एकोनविंशत्यधिकशतमण्डलानि
लवणसमुद्रमध्ये वर्तन्ते, तत्र यदा सर्वाभ्यन्तरे मण्डले सूर्यस्य गतिद्वारा स्थितिर्भ-
वति तदा अष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणः (१४ घण्टा २४ मिनिट) सर्वाधिकदीर्घ-
दिवसो भवति तत्र कारणन्तु इदमेव यत् पूर्वोक्तानुसारं सूर्यस्य १८४ चतुरशीत्य-
धिकशतमण्डलानां मध्ये यदा सर्वमण्डलापेक्षया बाह्यमण्डले सूर्यस्य गतिसंचारेण
स्थितिर्भवति तदा सर्वापेक्षया न्यूनदिवसमानं द्वादशमुहूर्त्तात्मकं (९ घण्टा ३६

સંગ્રહ હુઆ છે । इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं (हंता
गोयमा ! जाव भवइ) हां गौतम ! ऐसा ही होता है । यहां यावत् पद
से पूर्वपक्ष में कहा हुआ सब पाठ ग्रहण किया गया है ।

इस सूत्र का यह आशय है—सूर्य के सब मण्डल १८४ एकसो चौरासी हैं ।
उनमें से जंबूद्वीप में ६५ पैसठ हैं । बाकी ११९ एकसो उन्नीस लवण-
समुद्र में हैं । सूर्य की गति द्वारा जब सर्वाभ्यन्तर मण्डल में स्थिति
होती है, तब अठारह मुहूर्त्त प्रमाण (१४ चौदह घंटा २४ चौबीस मिनिट
का) दिवस होता है । यह दिवस सब से अधिक बड़ा होता है । इसमें
कारण यही है कि पूर्वोक्तानुसार सूर्य के १८४ एकसो चौरासी मण्डलों
के बीच में से जब सर्व मंडलों की अपेक्षा बाह्यमंडल में गति द्वारा
सूर्य की स्थिति होती है तब सब की अपेक्षा कम प्रमाण दिवस का

પ્રમાણ વાળી ૧૨ બાર મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે ? (અહીં ' યાવત્ ' પદથી)
(દક્ષિણે જઘન્યિકા) પાઠનો સમાવેશ કરાયો છે)

ઉત્તર—(હંતા, ગોયમા ! જાવ ભવઈ) હાં, ગૌતમ ! એવું જ બને છે,
અહીં (જાવ) પદથી પ્રશ્નમાં આવેલું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરાયું છે.

આ સૂત્રનાં સંદર્ભમાં નીચેની વાત સમજવા જેવી છે—સૂર્યના કુલ ૧૮૪
એકસો ચોર્યાસી મંડળ છે. તેમાંના ૬૫ પાંસઠ જંબૂદ્વીપમાં છે અને બાકીના
૧૧૯ એકસો બોગણીસ લવણસમુદ્રમાં છે. સૂર્યની ગતિ દ્વારા બ્યારે સર્વા-
ભ્યન્તર મંડળમાં સ્થિતિ થાય છે, ત્યારે ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનો (૧૪ કલાક
૨૪ મિનિટનો) દિવસ થાય છે આ દિવસ લાંબામાં લાંબો હોય છે. તેનું કારણ
એ છે કે પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર સૂર્યના ૧૮૪ એકસો ચોર્યાસી મંડળોમાંથી
બાહ્યમંડળોમાં ગતિ દ્વારા સૂર્યની સ્થિતિ હોય છે, ત્યારે દિવસનું પ્રમાણ ટૂંકામાં
ટૂંકું હોય છે—ત્યારે દિવસ ૧૨ બાર મુહૂર્તનો (૯ નવ કલાક ૩૬ છત્રીસ

मिनिट) भवति, तथा च तदनुक्रमेण एकमण्डलादपरमण्डले गमने किञ्चिद् विशेषोनचतुःपलात्मकक्षणकालपरिगणनानुसारं द्वितीयमण्डलादारभ्य सर्वाभ्यन्तरे त्र्यशीत्यधिकशततमे १८३ मण्डले (सर्वमण्डलगणनानुसारेण तु चतुरशीत्यधिकशततमे १८४ सर्वाभ्यन्तरे मण्डले) सूर्यस्य संचरणे षड् मुहूर्ता द्वादश घटिकास्वरूपाः समयाः (४ घण्टा ४८ मिनिट) वर्द्धन्ते, एकमण्डलादपरमण्डल गमने घटिकाद्वयात्मकमुहूर्तस्य द्वाविंशत्यधिकशततमभागात्मकं किञ्चिद् विशेषोनपलचतुष्टयं (१॥ मिनिट औ ४ । १०॥-१६) वर्द्धते, तथा च तदानीम् षष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, रात्रिश्च तदानीम् अहोरात्रमानस्य त्रिंशन्मुहूर्त-

होता है और वह बारह मुहूर्त अर्थात् नौ ९ नव घंटा ३६ छत्तीस मिनिट का होता है, क्रम २ से एक मण्डल से दूसरे मण्डल पर जाने में कुछ कम चार पल लगते हैं, इस तरह कुछ कम चार पल की गणना के अनुसार द्वितीयमण्डल से लेकर सर्वाभ्यन्तर मंडलतक अर्थात् १८३ एकसो तिरासी वें तथा सर्वमण्डल की गणना के अनुसार १८४ एकसो चौरासी वे मंडल में आने पर ६ छह मुहूर्त का काल अथवा १२ बारह घटिका काल (४ चार घंटा ४८ अडतालीस मिनिट का काल) बढ़ जाता है। इस तरह एक मंडल से दूसरे मंडल तक जाने में दो घटिका रूप एक मुहूर्त के १२२ एकसो बाईस वें भागात्मक कुछ कम चार पल (१॥ देढ़ मिनिट और ४। सवाचार मिनिट १०॥ पोनेग्यारा सेकिंड) दिवस बढ़ जाता है। इस प्रकार से सूर्य के सर्वाभ्यन्तरमंडलतक पहुचने पर दिवस का प्रमाण अठारह मुहूर्त का १४ चौदह घंटा २४ चौईस मिनिट का होता है। और रात्रि का प्रमाण बारह मुहूर्त का

मिनिटनो थाय छे, अनुक्रमे एक मंडलथी भील मंडल सुधी नवामासूर्यने चारे पण करतां सहेज ओछो समय लागे छे आ रीते गणतरी करतां भील मंडलथी लधने सर्वाभ्यन्तर मंडल सुधी ओटले के १८३ एकसो चौरासी मंडलोमां तथा सर्वमंडलनी गणना अनुसार १८४ एकसो चौरासी मंडलमां आवतां ६ छ मुहूर्तनो समय वधी नय छे, (६ छ मुहूर्त ओटले १२ बार घडिनो अथवा ४ बार कलाक ४८ अडतालीस मिनिटनो समय वधी नय छे) आ रीते एक मंडलथी भील मंडल सुधी नवामां १ एकमुहूर्त (२ जे घडि) नो १२२ एकसो पावीस लागे लागे प्रमाण - बार पणथी सहेज ओछो प्रमाणनो-दिवस वधी नय छे आ रीते सर्वाभ्यन्तर मंडल सुधी सूर्य पडो ये तयारे १८ मुहूर्तनो (१४ कलाक २४ मिनिटनो), दिवस थाय छे, अने बार मुहूर्तनी रात्रि थाय छे, कारण के दिवस-रात ३० मुहूर्तना थाय छे.

તર્ત્તમકતયા દ્વાદશમુહૂર્ત ભવતિ, इत्यभिप्रेत्याह- 'उकोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ' इति । अतएव अस्मिन् प्रकरणे दक्षिणार्धादिशब्दान्तर्वर्तिनोऽर्धशब्दस्य दक्षिणादिदिग्भागमात्रवाचकत्वं बोध्यं न तु अर्धार्थवाचकत्वमिति पूर्वं प्रतिपादितम्, तत्र हेतुस्तु यद्यपि पूर्वमुक्त एव तथापि स्पष्टार्थमथाप्युच्यते- 'यदापि दक्षिणोत्तरयोः सर्वाधिकदीर्घ दिनं भवति तथापि जम्बूद्वीपस्य दशभागफलत्रय प्रमाणमेव तयोः प्रत्येकं तापक्षेत्रं वक्ष्यमाणरीत्या सम्भवति, दशभागफलद्वय-प्रमाणञ्च पूर्व-पश्चिमयोः प्रत्येकं तदानीं रात्रिक्षेत्रं भवति तथाहि पण्टिमूहूर्तैः (४८ घण्टा) रविः मण्डलं पूरयति । अर्थात् एकस्मिन् मण्डले रविः पण्टिमूहूर्तपर्यन्तं

होता है । क्यों कि तीस मुहूर्त का दिन और चारह मुहूर्त की रात्रि इन दोनों को मिलाने से दिनरात का प्रमाण तीस मुहूर्त का निकल आता है । इसी अभिप्राय को लेकर शास्त्रकार ने (उकोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ) ऐसा कहा है । इसीलिये इस प्रकरण में दक्षिणार्धादि शब्दों के अन्तर्वर्ती अर्धशब्द में दक्षिणादिग्भाग मात्र वाचकता जाननी चाहिये । अर्ध अर्थ वाचकता नहीं । यह बात पहिले सहेतुक प्रतिपादित यद्यपि की जा चुकी है फिर भी इस विषय को स्पष्ट और भी किया जाता है जब भी दक्षिण और उत्तर में सब से अधिक बड़ा दिन अठारह मुहूर्त का होता है, अर्थात् चौदह घंटा चौ-बीस मिनट का होता है तब भी जम्बूद्वीप के दक्षिण और उत्तर में तीन दशभागप्रमाण जितना ही क्षेत्र प्रकाश युक्त होता है और दो भाग प्रमाण जितना क्षेत्र उस समय पूर्व और पश्चिम में प्रकाशरहित रात्रि क्षेत्र होता है । यह इस तरह से होता है-कि-साठ मुहूर्त में (४८ अङ-

આ રીતે ૧૮ મુહૂર્તનો દિવસ અને ૧૨ મુહૂર્તની રાત્રિ મળીને ૩૦ મુહૂર્તના દિનરાત થાય છે. તે વાતને ધ્યાનમાં રાખીને જ સૂત્રકારે કહ્યું છે કે (उकोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ) લાંબામાં લાંબો ૧૮ મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે.) ઉપર એ વાત તો સમજાવી દીધી છે કે (दक्षिणार्ध) આદિ 'શ-ખંડમાં 'અર્ધ' એટલે બરાબર અર્ધભાગ સમજવાને બદલે દક્ષિણાદિ-દિગ્ભાગો જ સમજવા બેઠાએ. બે કે આવાતનું હેતુપૂર્વક આગળ પ્રતિપાદન કરાઈ ગયું છે, તો પણ આ વિષયનું અહીં વધુ કુપટીકરણ કરવામાં આવે છે-બ્યારે દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં સૌથી મોટો દિવસ ૧૮ મુહૂર્તનો (૧૪ કલાક ૨૪ મિનિટનો) હોય છે, ત્યારે પણ જંબૂદ્વીપના દક્ષિણ અને ઉત્તર ભાગમાં ૩ ભાગ પ્રમાણ ક્ષેત્ર જ પ્રકાશ યુક્ત રહે છે. અને પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં ૨ ભાગ પ્રમાણ ક્ષેત્ર ત્યારે પ્રકાશ રહિત રહે છે. તેથી ત્યાં રાત્રિ હોય છે તે આ રીતે અને છે-સૂર્ય એક મંડળમાં ૬૦ મુહૂર્ત સુધી (૪૮ કલાક

તિષ્ઠતિ, દિવસદ્વયમિત્યર્થઃ સર્વાધિકદિવસમાનન્તુ અષ્ટાદશમુહૂર્તાત્મકમુક્તમ્, અષ્ટાદશ ચ ષષ્ટેર્દશભાગફલરૂપપદ્મત્રિતયરૂપા ભવન્તિ અર્થાત્ ષષ્ટેઃ દશભિર્ભાગે હ્રતે યદ્ ભાગફલં પદ્મરૂપં તસ્ય ત્રિભિર્ગુણિતત્વે અષ્ટાદશ इति જાયતે । યદા ચ અષ્ટાદશમુહૂર્તે દિનં ભવતિ તદા રાત્રિમાનં દ્વાદશમુહૂર્તાત્મકં ભવતિ, દ્વાદશ ચ ષષ્ટેર્દશભાગફલપદ્મદ્વયરૂપાઃ ભવન્તિ, તત્ર ચ મેરુમ્પતિ ષડશીત્યધિકચતુઃ શતોત્તરનવસહસ્રયોજનાનિ નવ ચ દશભાગશેષાણિ યોજનસ્ય-૯૪૮૬૫૦૦૦
 एतत्सर्वाधिकदीर्घदिवसमाने वक्ष्यमाणदशभागफलत्रयात्मकं तापक्षेत्रमानं भवति, किञ्चिद्विशेषोनत्रयोविंशत्यधिकपट्शतોत्तरैकत्रिंशत्सहस्रयोजन (३१६२३) मानस्य मन्दरपरिधेः (गोलाकारस्य) दशभिर्हृते भागे भागफललब्धिरूपस्य द्विव-

તાલીસ ઘંટે મેં) સૂર્ય મંડલ કો પૂરતા હૈ-અર્થાત્ એક મંડલ મેં સૂર્ય સાઠ મુહૂર્ત તક દો દિનતક રહતા હૈ । બડે સે બડે દિન કા પ્રમાણ અઠારહ મુહૂર્ત કા કહા ગયા હૈ સો યે અઠારહ, સાઠ કો દશ સે ભાજિત કરને પર જો એક ભાગરૂપ ૬ છહ આતે હૈં ઉન્હેં ત્રીન સે ગુણા કરને રૂપ હૈં-અર્થાત્ સાઠ કે દશભાગફલરૂપ ૬ છહ કે ત્રીનભાગરૂપ હૈં । જબ અઠારહ મુહૂર્ત કા દિન હોતા હૈ તબ રાત્રિ કા પ્રમાણ બારહ મુહૂર્ત કા હોતા હૈ । સો યે બારહ સાઠ કે દશ ભાગ કરને સે જો એક આતા હૈ-ઉસકે દો ભાગરૂપ હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ અઠારહ દશ ભાજિત ૬૦ સાઠ કે એકભાગ કે ત્રીન ભાગરૂપ ઓર બારહ દશભાજિત સાઠકે એક ભાગ કે દો ભાગરૂપ હૈં । હિસમેં મેરુ કે પ્રતિ આયામ કો અપેક્ષા સબ સે અધિક ષડેદિન મેં ૯૪૮૬ નવહજાર ચારસો છયાસી યોજન ૫૦૦૦ જિતના તાપક્ષેત્ર હોતા હૈ-યહ તાપક્ષેત્ર, મેરુ કી પરિધિ કા જિતના પ્રમાણ હૈ ઉસકે દશભાગ કે એકભાગકે ત્રીન ભાગરૂપ હૈ । વહ હિસ પ્રકાર સે-

મુધી) રહે છે. એટલે કે બે દિવસમાં સૂર્ય એક મંડળને પસાર કરે છે. મોટામાં મોટા દિવસનું પ્રમાણ ૧૮ મુહૂર્તનું કંઈ છે. તે અઠાર સાઠને ૧૦૬૪૫૦ લાગી બે લાગાકાર આવે તેના ૩ ગણા૩૫ છે (૫૮ = ૬૦ - ૨૦ × ૩) એટલે કે $\frac{૫૮}{૬૦} + \frac{૩૫}{૬૦} = ૨૮$ બ્યારે ૧૮ મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે, ત્યારે ૧૨ મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે. તે ૧૨ મુહૂર્ત, $\frac{૫૮}{૬૦} \times \frac{૩૫}{૬૦}$ ની બરાબર છે. અથવા ૬૦ ના ૧૦માં લાગના બે ગણા બેટલું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ૪૮ = ૬૦ ÷ ૧૦ + ૩ અને ૧૨ = ૬૦ ÷ ૧૦ × ૨ સૌથી મોટા દિવસે પ્રકાશયુક્ત ક્ષેત્ર મેરુના આયામ (લંબાઈ) ની અપેક્ષાએ ૬૪૮૬ નવ હજાર ચારસો છયાસી ૫૦૦૦ યોજન છે. આ તાપક્ષેત્ર (પ્રકાશયુક્ત સ્થાન) મેરુના પરિધના પ્રમાણ કરતાં $\frac{૫૮}{૬૦}$ માં લાગ પ્રમાણ છે. મેરુનો પરિધ ૩૧૬૨૩ એકત્રીસ હજાર છસો ત્રેવીસ

પટ્ટચદિકૈકશતોત્તરત્રિસહસ્રયોજનાનિ ત્રીણિ ચ દશભાગફલશેષાણિ ૩૧૬૨૨ $\frac{૩}{૪}$ -
 એતત્સંખ્યકયોજનપ્રમાણસ્ય ત્રિગુણિતત્વે ૯૪૮૬૮ $\frac{૧૬}{૪૯}$ હત્યસ્ય લાભાત્ ।

এवं লবণসমুদ্রস্পতি অষ্টপট্টচদিকাটশতোত্তরচতুর্নবতিসহস্রযোজনানি
 চত্বারিঃ চ যোজনস্য দশভাগফলশেপাণি ৯৪৮৬৮ $\frac{১৬}{৪৯}$ এততসর্বাধিকদীর্ঘদি-
 বসমানে তাপক্ষেত্রমানং भवति, किञ्चिद्दनाष्टविंशत्यधिकद्विशतोत्तरषोडशसहस्रा-
 धिकलक्षत्रय-৩১৬২২৩ মানস্য জম্বুদ্বীপপরিধে: (৩ লাখ ১৬ হাজার ২সৌ
 ২৩ যোজন, ৩কোস ১২৮ ধনুষ, ১ ৩অংগুল, कुछ विशेषाधिक आधा अंगुल-परिधि)

दशभिर्भागे हते तद्भागफललब्धिरूपस्य द्वाविंशत्यधिक षट्शतैकत्रिंशत्स-
 हस्रयोजनानि अष्टदशभागफलशेषाणि ३१६२२ $\frac{३}{४}$ एतत्संख्यकयोजनप्रमा-
 णस्य त्रिगुणितत्वे ९४८६८ $\frac{१६}{४९}$ इत्येतस्य फलितत्वात्, एवमेव न्यूनान्यूनतमद्वाद

મેરુ કી પરિધિ કા પ્રમાણ ૩૧૬૨૩ એકતીસ હજાર છસો તેઈસ યોજન
 સે કુછ કમ હૈ । ઇસમેં દશ કા ભાગ કરને પર ૩૧૬૨ ત્રીનહજાર એકસો
 ઘાસઠ $\frac{૩}{૪}$ ઇતની એક ભાગ કા પ્રમાણ આતા હૈ । ઇસ ભાગ કો ત્રિગુના
 કરને પર ૯૪૮૬ નવહજાર ચારસો છયાસી $\frac{૧૬}{૪૯}$ આ જાતે હૈ । તથા
 લવણસમુદ્ર કે પ્રતિ અર્થાત્ લવણસમુદ્રકી ઓર સબ સે બડે દિન મેં
 ૯૪૮૬૮ ચોરાનવે હજાર આઠસો અડસઠ યોજન ૪ બટે ૧૦ જિતના
 ક્ષેત્ર તાપક્ષેત્ર હોતા હૈ ઓર વહ ઇસપ્રકાર સે હોતા હૈ ૩૧૬૨૨૮ ત્રીન
 લાખ સોલહ હજાર દોસો અઠાઈસ યોજન સે કુછ કમ અર્થાત્ ૩ ત્રીન
 લાખ સોલહ ૧૬ હજાર ૨ દોસો ૨૩ યોજન ૩કોસ, ૧૨૮ એકસો અઠાઈસ
 ધનુષ ૧ ૩અંગુલ કુછ વિશેષાધિક આધા અંગુલ ઓર જંબૂદ્વીપકી પરિધિકા
 પ્રમાણ હૈ-ઇસમેં દશ ૧૦કા ભાગ દેનેપર ૩૧૬૨૨ એકતીસહજાર છસો
 ચાઈસ $\frac{૩}{૪}$ ઇતની એક ભાગકી સંખ્યા આતી હૈ ઇસ સંખ્યાકી ત્રિગુની કરને
 પર ૯૪૮૬૮ $\frac{૧૬}{૪૯}$ ઇતની તાપક્ષેત્ર કે યોજન કી સંખ્યા આ જાતી હૈ ।
 જઘન્ય ૧૨ મુહૂર્તરૂપ રાત્રિક્ષેત્ર કા પ્રમાણ મી ઇસી તરહ સે જાનના ચા-
 હિયે । ઇસમેં વિશેષતા ઇતની હી હૈ કિ પરિધિ કે પ્રમાણ દશ $\frac{૩}{૪}$ કા
 ભાગ દેને પર આગત ડસ એક ભાગ કો દ્વિગુણિત હી કરના ચાહિયે ।

યોજનથી સહેજ ઓછો છે. એકત્રીસ હજાર છસો ત્રેવીસ ૩૧૬૨૩ ને $\frac{૩}{૪}$ વડે
 ગુણવાથી ૯૪૮૬ નવ હજાર ચારસો છયાસી $\frac{૧૬}{૪૯}$ યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્ર આવી
 ભાય છે. લવણ સમુદ્ર તરફ સૌથી મોટા દિવસે ૯૪૮૬૮ ચાર છ હજાર આઠસો
 અડસઠ $\frac{૩}{૪}$ યોજન પ્રમાણ તાપક્ષેત્ર હોય છે. તે આ પ્રમાણે બને છે-જ'બૂ-
 દ્વીપના પરિધનું પ્રમાણ ૩૧૬૨૨૮ ત્રણ લાખ સોળ હજાર બસો અઠ્યાવીસ
 યોજનથી સહેજ ઓછું એટલે કે ૩૧૬૨૨૩ યોજન ૩ કોસ, ૧૨૮ ધનુષ
 અને ૧૩૧ આંગળથી સહેજ વધારે છે. તેનો $\frac{૩}{૪}$ ભાગ કરવાથી. (એટલે કે
 તેને $\frac{૩}{૪}$ વડે ગુણવાથી) ૯૪૮૬૮ $\frac{૧૬}{૪૯}$ યોજનનું તાપક્ષેત્ર થાય છે. ટુંકમાં ટૂંકી
 ૧૨ બાર મુહૂર્ત પ્રમાણ વાળી રાત્રિના ક્ષેત્રનું પ્રમાણ પણ એજ પ્રમાણે સમજવું

ગૌતમઃ પુનઃ પૂચ્છતિ—‘ જયા ણં મંતે ! ’ इत्यादि । हे भदन्त ! यदा खलु ‘ जंबुद्वीपे दीवे ’ जम्बूद्वीपे द्वीपे ‘ दाहिणद्धे ’ दक्षिणार्धे दक्षिणदिग्भागे ‘ अष्टारसमुद्धान्तरे ’ अष्टादशमुद्धान्तर्गतः किञ्चिद्विशेषो न पलचतुष्टयरहि-
नाष्टादशमुद्धान्तर्गतः ‘ दिवसे भवइ ’ दिवसो भवति, ‘ तयाणं ’ तदा खलु ‘ उत्तरे ’ उत्तरदिग्भागे ‘ अष्टारसमुद्धान्तरे ’ अष्टादशमुद्धान्तर्गतः उक्त-
रिक्तोत्तराक्षरः ‘ दिवसे भवइ ’ दिवसो भवति उभयसूर्यसद्भावात् अथ च ‘ जया-
णं ’ यदा खलु ‘ उत्तराद्धे ’ उत्तरार्धे ‘ अष्टारसमुद्धान्तरे ’ अष्टादशमुद्धान्तर्गतो
‘ दिवसे भवइ ’ दिवसो भवति, ‘ तया णं ’ तदा खलु ‘ जंबुद्वीपे दीवे ’ जम्बूद्वीपे
दीपे ‘ मंदरस्य ’ मन्दरस्य ‘ पव्वयस्स ’ पर्वतस्य ‘ पुरित्थमे णं ’ पौरस्त्ये खलु
पूर्वभागे ‘ पच्चत्थिमे णं ’ पश्चिमे च ‘ साहरेगा ’ सातिरेका किञ्चिद् विशेषो न प-
लान्तराधिक्यं ‘ दुवास्स मुद्धान्ता ’ द्वादशमुद्धान्ता ‘ राई भवइ ’ रात्रिर्भवति किम् ?

अथ गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं कि (जया णं मंते) हे भदन्त !
जय (जंबुद्वीपे दीवे) जंबूद्वीप नाम के द्वीप में (दाहिणद्धे) दक्षिणार्धे दक्षि-
णदिग्भाग में (अष्टारसमुद्धान्तरे) ४चार पल कम १८अठारह मुद्धान्ता
का (दिवसे भवइ) दिन होता है, (तया णं) उस समय (उत्तरे) उत्तरदि-
ग्भाग में भी (अष्टारसमुद्धान्तरे) ४चार पल कम १८ अठारह मुद्धान्ता
का दिवसे भवइ दिवस होता है । क्योंकि दोनों सूर्यों का सद्भाव रह-
ना है । और (जया णं उत्तराद्धे) जय उत्तरार्ध में (अष्टारसमुद्धान्तरे
दिवसे भवइ) ४चार पल कम १८अठारह मुद्धान्ता का दिवस होता है (तया
णं) तय (जंबुद्वीपे दीवे) जंबूद्वीप नाम के द्वीप में (मंदरस्स पव्वयस्स)
मन्दर पर्वत के (पुरित्थमेणं) पूर्व दिग्भाग में एवं (पच्चत्थिमेणं) पश्चि-
मदिग्भाग में (साहरेगा) किञ्चित् विशेष उन चार पल अधिक (३ वा

ત્યે ગૌતમ સ્વર્માનાં ખીજાં પ્રશ્નો અને ગણાવીર પ્રભુ દ્વારા અપાયે ॥
ઉપરોક્ત નીચે આપવામાં આવે છે—(જયાણં મંતે !) હે ભદન્ત ! જ્યારે (જં-
દીપે દીવે) જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપના (દાહિણદ્ધે) દક્ષિણાર્ધમાં (દક્ષિણદિગ્વિ-
ભાગમાં) (અષ્ટારસમુદ્ધાન્તરે) ૧૮અઠારમુદ્ધાન્ત કરતાં ૪ચાર પાળાન્યૂન પ્રમાણનો
“ દિવસે ભવઈ ” દિવસ થાય છે, “ તયાણ ” ત્યારે “ ઉત્તરે ” ઉત્તરદિગ્વિભા-
ગમાં પણ એ “ અષ્ટારસમુદ્ધાન્તરે દિવસે ભવઈ ” ૧૮અઠાર મુદ્ધાન્ત કરતાં ૪ચાર
પાળાન્યૂન પ્રમાણનો દિવસ થાય છે ? (બન્ને સૂર્યોનું અસ્તિત્વ હોવાથી આવું
બને શકે છે) અને જ્યારે જય “ ઉત્તરાર્ધ ” બને છે “ તયાણ ” ત્યારે શું “ જંબુ-
દ્વીપે દીવે ” જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં “ મંદરસ્ય પવ્વયસ્સ ” “ પુરિત્થમેણં ”
“ પર્વતદિગ્વિભાગમાં અને પશ્ચિમદિગ્વિભાગમાં “ સાહરેતા ” દુવાસ-

મગવાનાહ—‘ હંતા, ગોયમા ! ’ હે ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્ ‘ જયાણં જંબૂ ’
 યદા રુલ્લ જમ્બૂંં ઇત્યાદિ ‘ જાવ-રાઈ ભવઈ ’ યાવત્-રાત્રિર્ભવતિ । યાવત્વરણાત્-
 જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે અષ્ટાદશમુહૂર્તાનન્તરો દિવસો ભવતિ. તદા રુલ્લ ઉત્તરેઽપિ
 અષ્ટાદશમુહૂર્તાનન્તરો દિવસો ભવતિ, યદા ચ ઉત્તરાર્ધે અષ્ટાદશમુહૂર્તાનન્તરો
 દિવસો ભવતિ તદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યે પશ્ચિમે ચ
 સાતિરેકા દ્વાદશમુહૂર્તા ઇતિ સંગ્રાહમ્ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—‘ જયા ણં
 મંતે ! ’ ઇત્યાદિ । હે ભદન્ત ! યદા રુલ્લ ‘ જંબુદીવે દીવે ’ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ‘ મન્દ-
 રસ્ય ’ મન્દરસ્ય ‘ પવ્વયસ્ય ’ પર્વતસ્ય ‘ પુરત્થિમે ણં ’ પૌરસ્ત્યે રુલ્લ પૂર્વભાગે
 ‘ અઠ્ઠારસ મુહુત્તાણંતરે ’ અષ્ટાદશમુહૂર્તાનન્તરોઽષ્ટાદશમુહૂર્તપ્રમાણો ‘ દિવસે ભવઈ ’

રુલ્લસમુહુત્તા) બારહ મુહૂર્ત્ત કી (રાઈ ભવઈ) રાત્રિ હોતી હૈ કયા ?

હસકા ઉત્તર દેતે હુણ પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (હંતા ગોયમા) હાં
 ગૌતમ ! દેસી હી બાત હૈ । (જયા ણં જંબુ જાવ રાઈ ભવઈ) જબ જંબૂદ્વીપ
 નામકે દ્વીપ મેં યાવત્ શબ્દ સે ગૃહીત દક્ષિણાર્ધ મેં અઠારહ મુહૂર્ત્ત સે
 કુછ કમ દિવસ હોતા હૈ, ઉસ સમય ઉત્તર મેં બી અઠારહ મુહૂર્ત્ત સે કુછ
 કમ દિવસ હોતા હૈ ઓર જબ ઉત્તરાર્ધ મેં અઠારહ મુહૂર્ત્ત સે કુછ કમ
 દિવસ હોતા હૈ, ઉસ સમય જંબૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં મન્દર પર્વત કે પૌ-
 રસ્ત્ય પશ્ચિમભાગ મેં કુછ અધિક બારહ મુહૂર્ત્ત કી રાત્રિ હોતો હૈ ।

અબ હસી બાત કો દસરી તરહ સે પ્રમુ સે ગૌતમ પૂછતે હૈં—(જયા
 ણં મંતે !) હે ભદન્ત ! જબ (જંબુદીવે દીવે) જંબૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં (મન્દ-
 રપવ્વયસ્ય પુરત્થિમેણં) મન્દર પર્વત કે પૂર્વભાગ મેં (અઠ્ઠારસમુહુત્તાણં-
 તરે) અઠારહ મુહૂર્ત્ત સે કુછ કમ (દિવસે ભવઈ) દિવસ હોતા હૈ (તયા

સમુહુત્તા રાઈ ભવઈ ? ” ૧૮અઠાર મુહૂર્ત્ત અને ૪ચાર પળની રાત્રિ થાય છે ?

ઉત્તર—“ હંતા ગોયમા ! ” હા, ગૌતમ ! એવું બને છે. “ જયાણં જંબૂ
 જાવ રાઈ ભવઈ ” ન્યારે જંબૂદ્વીપમાં ૧૮ અઠાર મુહૂર્ત્ત કરતાં ૪ ચાર પળ
 પળ ન્યૂન સમયનો દિવસ થાય છે, ત્યારે ઉત્તરમાં પણ એટલો જ લાંબો
 દિવસ થાય છે. અને ન્યારે ઉત્તરમાં ૧૮ અઠાર મુહૂર્ત્તથી ૪ ચાર પળ ન્યૂન
 સમયનો દિવસ થાય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતના પૂર્વ અને પશ્ચિમ
 દિશાઓમાં ૧૨ બાર મુહૂર્ત્ત અને ૪ ચાર પળની રાત્રિ થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી એજ વાત બીજી રીતે મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે—‘ જયાણં
 મંતે ! ’ હે ભદન્ત ! ન્યારે (જંબુદીવે દીવે) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં (મન્દર-
 પવ્વયસ્ય પુરત્થિમેણં) મન્દર પર્વતના પૂર્વદિશાઓમાં (અઠ્ઠારસમુહુત્તાણંતરે
 અઠાર મુહૂર્ત્તથી એહજ ન્યૂન પ્રમાણવાળો (દિવસે ભવઈ) દિવસ થાય છે,

દિવસો ભવતિ 'તયાળં' તદા खलु 'पञ्चत्थिमेणं' पश्चिमे खलु दिग्भागेऽपि 'अट्टारसमुद्घाणंतरे' अष्टादशमुद्घातानन्तरो 'दिवसे भवइ' दिवसो भवति, अथ च 'जयाणं' यदा खलु 'पञ्चत्थिमेणं' पश्चिमे तदा खलु 'अट्टारसमुद्घाणंतरे' अष्टादशमुद्घातानन्तरो 'दिवसे भवइ' दिवसो भवति 'तया णं' तदा खलु 'जंबुद्वीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'मंदरस्स' मन्दरस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'उत्तरदाहिणे' उत्तर-दक्षिणे 'साइरेगदुवालसमुद्घा' सातिरेकद्वादशमुद्घात् द्वादशमुद्घात् किंचिदधिका 'राई भवइ?' रात्रिर्भवति किम्?

ભગવાનાહ—‘હંતા, ગોયમા ! જાવ-ભવઈ’ હે ગૌતમ ! દન્ટ, સત્યં યાવત્ ભવતિ, અયમાશયઃ — યદા સૂર્યઃ સર્વાભ્યન્તરઞ્ચશીત્યધિકશતતમમણ્ડલાવ્યવ-હિતસમીપવર્તિતિ દ્વયશીત્યધિકશતતમે ૧૮૨ મણ્ડલે સચ્ચરતિ તદા મુહૂર્તસ્યૈક-

ણં) તથ (પચ્ચત્થિમેણં) પશ્ચિમ દિગ્ભાગ મેં બી (અટ્ટારસમુદ્ધાણંતરે દિવસે ભવઈ) કુછ કમ અઠારહ મુહૂર્ત્તં કા દિવસ હોતા હૈ । (તયા ણં) તથ (પચ્ચત્થિમેણં) પશ્ચિમદિગ્ભાગ મેં બી (અટ્ટારસમુદ્ધાણંતરે) અષ્ટાદશમુહૂર્ત્તાનન્તર (દિવસે ભવઈ) દિવસ હોતા હૈ । ઓર (જયાણં) જથ (પચ્ચત્થિમેણં) પશ્ચિમ મેં (અટ્ટારસમુદ્ધાણંતરે દિવસે ભવઈ) કુછ કમ અઠારહ મુહૂર્ત્તં કા દિવસ હોતા હૈ (તયાણં) તથ (જંબુદ્વીવે દીવે) જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં (મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ) મન્દર પર્વત કે (ઉત્તર દાહિણે) ઉત્તર દક્ષિણ મેં (સાઈરેગદુવાલસમુદ્ધા) કુછ અધિક ચારહ મુહૂર્ત્ત કી (રાઈ ભવઈ) રાત્રિ હોતી હૈ કયા ? પ્રભુ હસકા ઉત્તર વેતેહુપ કહતે હૈં કિ (હંતા ગોયમા ! જાવ ભવઈ) હાં ગૌતમ ! એસા હી હતા હૈ । હસકા આશય યહ હૈ જિસ સમય સૂર્ય ૧૮૩ એકસો તીરાસી વે સર્વાભ્યન્તર મણ્ડલ સે નિકલકર ઉસકે પાસ રહે હુપ ૧૮૨ એકસો ચયાસી

“તયા ણં” ત્યારે “પચ્ચત્થિમેણં” પશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં પણ શું “અટ્ટારસમુદ્ધાણંતરે દિવસે ભવઈ” અઠાર મુહૂર્ત્તથી સહેજ ન્યૂન પ્રમાણવાળો દિવસ થાય છે ? “તયાણં” આ રીતે ત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં અઠાર મુહૂર્ત્ત કરતાં સહેજ ઓછો કાળ પ્રમાણ વાળો દિવસ થાય છે, ત્યારે “જંબુદ્વીવે દીવે” જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં “મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ” મંદર પર્વતના “ઉત્તરદાહિણે” ઉત્તર અને દક્ષિણ દિગ્ભાગમાં “સાઈરેગા દુવાલસમુદ્ધા રાઈ ભવઈ ?” શું બાર મુહૂર્ત્ત કરતાં પણ સહેજ અધિક કાળપ્રમાણ વાળી રાત્રિ થાય છે.

ઉત્તર—“હંતા, ગોયમા ! જાવ ભવઈ” હા, ગૌતમ ! એવું જ બને છે. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—ત્યારે સૂર્ય ૧૮૩ એકસો ત્યાસીમાં સર્વાભ્યન્તર મંડળમાંથી નીકળીને તેની પાસે રહેલા ૧૮૨ એકસો બાસીમાં મંડળ

ષષ્ટિભાગદ્વયન્યૂન (કિશ્ચિદ્વિશેષોનપલચતુષ્ટયરહિત) અષ્ટાદશમુહૂર્તમાનં દિનં ભવતિ, તત્ત્વ દિનમ્ અષ્ટાદશમુહૂર્તાદ્ દિનાત્ અનન્તરત્વેન (અવ્યવહિતત્વેન) અષ્ટાદશમુહૂર્તાનન્તરમિતિ -વ્યપદિશ્યતે इत्यभिप्रायेण ‘ અદ્વારસમુહુત્તાણંતરે ’ इत्युक्तम् । अथ च तदानीम् रात्रिमानस्य मुहूर्तैकषष्टि भागद्वय-(किश्चिद् विशेषो-नपलचतुष्टय) वर्धितत्वेन तदाधिक्याभिप्रायेणैव ‘ सातिरेगादुवालसमुहृत्ता राई भवइ ’ इत्युक्तम् । एतावता अहोरात्रमानस्य त्रिंशन्मुहूर्तात्मकतया यावानेव क्षण-भागो दिवसे अपचीयते तावानेव क्षणभागो रात्रौ उपचीयते इति दिनभागस्योप-

વે મળડલ પર સંચાર કરતા હૈ ઉસ સમય દિન કા માન પૂરે અઠારહ મુહૂર્ત કા નહીં હોતા હૈ ઉસમેં ૧॥ દેઢ મિનટ ૪૧.૧૦॥-૬૧ સેકંડ કમ રહતે હૈં । અર્થાત્ કુછ કમ ૪ ચાર પલ સે હીન વહ દિન હોતા હૈ । અષ્ટાદશમુહૂર્તવાલે દિન સે અવ્યવહિત હોને કે કારણ હસ દિવસ કો (અષ્ટાદશમુહૂર્તાનન્તર) હસ નામ સે કહા ગયા હૈ । હસી અભિપ્રાય સે (અદ્વારસમુહુત્તાણંતરે) એસા પાઠ કહા હૈ તાત્પર્ય યહ હૈ કિ યહ અઠારહમુહૂર્તાનન્તર દિન, અઠારહમુહૂર્તવાલે દિન કે બાદ હી આતા હૈ । અર્થાત્ હસ દિન કે બાદ હી તુરત દિન ઘટના શુરુ હો જાતા હૈ । ઔર (રાઈ સાતિરેગા દુવાલસમુહુત્તા ભવइ) કુછ અધિક-કુછ કમ ચારપલ અધિક બારહ મુહૂર્ત કી રાત્રિ હોતી હૈ, એસા જો કહા ગયા હૈ સો હસકાં અભિપ્રાય એસા હૈ કિ ઉસ સમય રાત્રિ કા પ્રમાણ ૧॥ દેઢ મિનટ ૧૦॥-૬૧ સેકંડ બઢ જાતા હૈ । યહ પહિલે પ્રકટ કર દિયા ગયા હૈ કિ દિનરાત્ર કા પ્રમાણ ૩૦ તીસ મુહૂર્ત કા હોતા હૈ સો જિતના ક્ષણભાગ-દિવસ મેં કમતી હોતા હૈ, ઉતના હી ક્ષણભાગ રાત્રિ

પર સ ચાર (ગતિ) કરે છે ત્યારે દિનમાન (દિવસનું કાળપ્રમાણ) પૂરું ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનું હોતું નથી. પણ ૧॥ દેઢ મિનટ ચાર ૪-૧૦॥ સેકંડ ન્યૂન રહે છે. એટલે કે તે દિવસનું પ્રમાણ ૧૮ અઠાર મુહૂર્ત કરતાં લગભગ ૪ ચાર પળ ન્યૂન હોય છે. અઠાર મુહૂર્તવાળો ન હોવાને કારણે તે દિવસને માટે “ અષ્ટાદશમુહૂર્તાનન્તર ” શબ્દનો પ્રયોગ કરાયો છે, એવો અઠાર મુહૂર્ત કરતાં ટૂંકો દિવસ, ૧૮ અઠાર મુહૂર્તવાળા દિવસ પછીજ આવે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ૧૮ અઠાર મુહૂર્તનો દિવસ થયા પછી તુરંત જ દિવસની લંબાઈ ઘટવા માંડે છે. અને “ રાઈ સાતિરેગા દુવાલસમુહુત્તા ભવइ ” રાત્રિ બાર મુહૂર્ત કરતાં સહેજ વધારે કાળ પ્રમાણવાળી થાય છે (૧૨ બાર મુહૂર્ત અને ૪ ચાર પળથી સહેજ એછા કાળપ્રમાણ વાળી રાત્રિ થાય છે ? આવું જ કહેવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે તે સમયે રાત્રિનું પ્રમાણ ૧॥ દેઢ મિનટ ૪-૧૦॥ ૬૧ સેકંડ વધી જાય છે દિવસ અને રાત્રિનું પ્રમાણ ૩૦ ત્રીસ મુહૂર્તનું હોય છે, એ

ચયાપચયક્રમેણૈવ રાત્રિભાગસ્યાપચયોપચયૌ ભવત્તિ ફલિતમ્ । તદુપસંહરન્ને
વાહ-‘ એવં એણં કમેણ ’ ઇત્યાદિ । ‘ એવમ્ ’ ઇત્યુપસંહારે એતેન અવ્યવહિત પૂર્વો-
વતેન ‘ જયાણં મંતે ! જંબુદીવે દીવે દાહિણદ્વૈ ’ ઇત્યાદિના ક્રમેણ અનુસારેણ પ્રદ-
શિતરીત્યા ઇત્યર્થઃ ‘ ઓસારેયઙ્ગ ’ અવસારયિતવ્યમ્ દિનમાનં હાસનીયમ્ ।

દિનમાનહાસપ્રકારમેવાહ-‘ સત્તરસમુદ્ધુત્તે દિવસે ભવઈ ’ યદા સપ્તદશમુદ્ધૂતો

મેં વઢ જાતા હૈ, તાત્પર્ય યહ કિ-જબ સૂર્ય બાહર કે મંડલ સે આભ્યન્તર
મંડલ કી તરફ જાતા હૈ ત્વ ૧૥દેઢ મિનટ ઓર ૪૧ ૧૦૥૥-૬૧ સેકિંડ કા
સમય દિવસ મેં સૂર્ય કે પ્રત્યેક મંડલ કી તરફ વઢ જાને પર
વઢતા જાતા હૈ । ઓર રાત્રિ કા સમય ઇતના હી કમ હોતા જાતા હૈ ।
ઓર જબ સૂર્ય આભ્યન્તર મંડલ સે બાહર કે મંડલ કી ઓર આતા હૈ ત્વ
રાત્રિ, પ્રત્યેક મંડલ કી તરફ સૂર્ય કે જાતે સમય ૧૥દેઢ મિનટ ૪૧ ૧૦૥૥
સેકિંડ વઢતીરહતી હૈ ઓર દિનકા પ્રમાણ ઇતના હી ઘટતારહતા હૈ । દિવસ
જબ વઢા હોતા હૈ ત્વ રાત્રિ ઓટી હોતી હૈ, ઓર જબ રાત્રિ વઢી હોતી હૈ
ત્વ દિન ઓટા હોતા હૈ । યહી બાત (દિનભાગસ્યોપચયાપચયક્રમેણૈવ
રાત્રિભાગસ્યાપચયોપચયૌ ભવતઃ) ઇસ પાઠ દ્વારા સમજાઈ ગઈ હૈ । અબ
સૂત્રકાર ઇસ વિષય કો ઉપસંહૃત કરતે હુએ કહતે હૈં કિ (એવં એણં કમેણ)
ઇસ તરહ ઇસ પૂર્વોક્ત ક્રમ સે દિન કા પ્રમાણ ઘટા દેના ચાહિયે । ઇસી
બાત કો સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હુએ કહતે હૈં (સત્તરસમુદ્ધુત્તે દિવસે ભવઈ)

વાત તો પહેલાં પ્રકટ કરાઈ ગઈ છે. એટલો ક્ષણ ભાગ દિવસમાં ઘટતો બીજો
છે, એટલો જ ક્ષણ ભાગ રાત્રિમાં વધતો બીજો છે, કેહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે
બીજારે સૂર્ય બહારના મંડળમાંથી આભ્યન્તર મંડળની તરફ જાય છે, ત્યારે ૧૥
મિનિટ અને ૪-૧૦૥૥ સેકંડ પ્રમાણ સમય, સૂર્યના પ્રત્યેક મંડળની તરફના
ગમનથી વધી જાય છે, અને રાત્રિનો એટલોજ સમય ઘટતો જાય છે, તેથી ઉલટું,
બીજારે સૂર્ય આભ્યન્તર મંડળમાંથી બહારના મંડળ તરફ જાય છે, ત્યારે પ્રત્યેક
મંડળની તરફ સૂર્યના ગમન સમયે રાત્રિ દોઢ ૧૥ મિનિટ ૪-૧૦૥૥-૬૧ સેકંડ
વધે છે અને દિવસ એટલોજ પ્રમાણમાં ઘટતો રહે છે.

બીજારે દિવસ લાંબો થાય છે ત્યારે રાત્રિ ટૂંકી થાય છે, અને બીજારે
રાત્રિ લાંબી થાય છે ત્યારે દિવસ ટૂંકો થાય છે. એ જ વાત સૂત્રકારે નીચેના
સૂત્રપાઠ દ્વારા સમજાવી છે “ દિનભાગસ્યોપચયાપચયક્રમેણૈવ રાત્રિભાગસ્યાપચયો-
પચયૌ ભવતઃ ” હવે આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે “ એવં
એણં કમેણ ” પૂર્વોક્ત ક્રમ પ્રમાણે દિવસના કાળ પ્રમાણ ઘટે ત્યારે રાત્રિનું
કાળ પ્રમાણ વધે છે. એ જ વાત નીચેનાં સૂત્રોદ્વારા સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે- (સત્ત-

દિવસો ભવતિ તદા 'તેરસમુદ્ધતારાઈભવઈ' ત્રયોદશમુદ્ધર્તા રાત્રિર્ભવતિ, સર્વાભ્યન્તર મળ્ડલોન્વ્યહિતપૂર્વવર્તિ ૧૮૨ દ્વચશીત્યધિકશતતમમળ્ડલાદારભ્ય પ્રતિમળ્ડલં વિલો-
મતયા વહિઃ પરાવર્તમાનઃ સૂર્યો યદા એકત્રિંશત્તમમળ્ડલાધે સંચરતિ તદો પ્રતિ-
મળ્ડલમેકૈકોક્તપલચતુષ્ટયહાસક્રમેગૈરુમુદ્ધર્તહાસાત્ સતદશમુદ્ધર્ત દિવસમાનં
ભવતિ, રાત્રિમાનેચૈકમુદ્ધર્તોપચયાત્ ત્રયોદશમુદ્ધર્ત રાત્રિમાનં સમ્પદ્યતે, ક્ત્યાશયઃ।
એવં 'સત્તરસમુદ્ધત્તાણંતરે દિવસે સાઈરેગા તેરસમુદ્ધતારાઈ' સત્તદશમુદ્ધર્તાનન્તરો
દિવસઃ સાતિરેકા ત્રયોદશમુદ્ધર્તા રાત્રિર્ભવતિ, એતાવતા ઉપર્યુક્તદ્વચશીત્યધિકશત-
તમ ૧૮૨ મળ્ડલાદારભ્ય યદા સૂર્યો વિલોમતયા વહિઃ પ્રતિમળ્ડલં પરાવર્તમાનો

જબ સત્તરહ મુદ્ધર્ત કા દિન હોતા હૈ તબ (તેરસ મુદ્ધત્તારાઈ ભવઈ) તેરહ
મુદ્ધર્ત કી રાત્રિ હોતી હૈ તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જબ સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર મળ્ડલ
કે અન્વ્યવહિત પૂર્વવર્ત્તી ૧૮૨ એકસો વઘાસો વેં મળ્ડલ સે લેકર
પ્રત્યેક મળ્ડલ પર વિલોમરૂપ સે ચલતા ૨ હકતીસ વેં મળ્ડલાર્થ મેં-મં-
ડલકે આધે ભાગ મેં-પહુંચતા હૈ, તબ પ્રતિમળ્ડલ કે એક ૨ ચારપલરૂપ
સમય કે હાસ કે ક્રમ સે, એક મુદ્ધર્ત રૂપ સમય કા હાસ હો જાતા હૈ-
હસ કારણ ૧૭ સત્તરહમુદ્ધર્ત કા દિન હોતા હૈ, ઓર રાત્રિમાન મેં એક
મુદ્ધર્ત કા સમય વઢ જાત હૈ-હસલિયે રાત્રિ કા માન બારહ મુદ્ધર્ત કી
જગહ તેરહ મુદ્ધર્ત કા હો જાતા હૈ। હસી તરહ (સત્તરસમુદ્ધત્તાણંતરે દિ-
વસે સાઈરેગા તેરસમુદ્ધત્તારાઈ) જબ સત્તરહમુદ્ધર્ત સે કુછ કમ દિનમાન
હોતા હૈ તબ રાત્રિમાન કુછ અધિક તેરહ મુદ્ધર્ત કા હો જાતા હૈ, તાત્પર્ય
કહને કા યહ હૈ કિ જબ સૂર્ય પૂર્વોક્ત ૧૮૨ એકસો વઘાસી વેં મળ્ડલ સે લગા-

રસમુદ્ધતે દિવસે ભવઈ, તેરસમુદ્ધત્તારાઈ ભવઈ" જ્યારે ૧૭ સત્તર મુદ્ધર્તનો દિવસ
થાય છે, ત્યારે ૧૩ તેર મુદ્ધર્તની રાત્રિ થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે સૂર્ય
સર્વાભ્યન્તર મંડળના ૧૮૨ માં મંડળથી માંડીને પ્રત્યેક મંડળ પર વિલોમરૂપે
(વ્યુત્કંભરૂપે) મહાર સંચાર કરતો કરતો ૩૧ એકત્રીસમાં મંડળાર્ધમાં (મંડળના અર્ધા
ભાગમાં) પહોંચે છે. ત્યારે પ્રત્યેક મંડળે ચાર, ચાર પળપ્રમાણ સમય ઘટતા
ઘટતા એક મુદ્ધર્ત પ્રમાણ સમય ઘટી જઈને, સત્તર મુદ્ધર્તનો દિવસ થાય છે,
અને રાત્રિના કાળપ્રમાણમાં એક મુદ્ધર્તનો કાળ વધી જવાથી તેર મુદ્ધર્તની
રાત્રિ થાય છે. એજ પ્રમાણે "સત્તરસમુદ્ધત્તાણંતરે દિવસે સાઈરેગા તેરસ-મુદ્ધત્તારાઈ"
જ્યારે સત્તર મુદ્ધર્તથી સહેજ ઓછો પ્રમાણ વાળો દિવસ થાય છે,
ત્યારે ૧૩ મુદ્ધર્તથી સહેજ વધુ પ્રમાણવાળી રાત્રિ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય
એ છે કે જ્યારે સૂર્ય પૂર્વોક્ત ૧૮૨માં મંડળથી સતત વિલોમરૂપે-વ્યુત્કંભે

દ્વાત્રિંશત્તમમण्डलार्धे संचरति तदा दिवसमाने उपर्युक्तसप्तदशमुहूर्तदिवसमाना
पेक्षया किञ्चिद्विशेषो न पलचतुष्टयरूपस्य मुहूर्तैकषष्टिभागद्वयस्य ज्ञासेन उक्तपल-
चतुष्टयरहितसप्तदशमुहूर्तं दिनं भवति इत्यभिप्रायेणाह—‘सत्तरसमुहूर्तान्तरे दिवसे’
ति, सप्तदशमुहूर्तानन्तरो दिवसः सातिरेका त्रयोदशमुहूर्ता रात्रिर्भवति अथ च त-
दानीं रात्रिमाने किञ्चिन्मूनपलचतुष्टयोपचयेन उक्तपलचतुष्टयाधिकत्रयोदश-
मुहूर्तं रात्रिमानं सम्पद्यते इत्यभिप्रेत्याह—‘साइरेगतेरसमुहूर्ताराई’ ति । तथा
‘सोलसमुहूर्ते दिवसे चोदसमुहूर्ताराई’ षोडशमुहूर्तो दिवसः चतुर्दशमुहूर्तो

કર વિલોમરૂપ સે-વ્યુત્ક્રમ સે બાહર પ્રત્યેક મण्डल પર સંચરણ કરના હુઆ
વત્તીસ ૩૨ વેં મण्डलार्ध પર સંચરણ કરતા હૈ તમ ઉપર્યુક્ત સત્તરહમુહૂ-
ર્તવાલે દિનમાન કી અપેક્ષા દિનમાન મુહૂર્ત કે દો ઇકસઠ ભાગ જિતના
(૧૥ મિનટ ઠા ૧૦૥૥-૬૧ સેકિણ્ડ) કમ હો જાના હૈ યહ મુહૂર્ત કી દો
ઇકસઠભાગ જિતની કમી કુછ કમ ચાર પલરૂપ પડતી હૈ । ઇસ તરહ
સત્તરહ મુહૂર્ત વાલે દિનમાન કી અપેક્ષા, સૂર્ય કે વત્તીસવે મण्डलार्ध-
પર સંચરણ કરતે સમય દિનમાન કુછ કમ ચાર પલ હીન સત્તરહમુહૂર્ત
કા હોતા હૈ ઓર જિતની કમી સમય કી યહાં પર હુઈ હૈ ઉતને સમય
કી વૃદ્ધિરાત્રિ માન મેં હો જાતિ હૈ । ઇસી લિયે સૂત્રકાર ને (સાઈરેગતેર-
સમુહૂત્તારાઈ) એસા કહા હૈ । અર્થાત્ ઉસ સમય કુછ કમ ચાર પલ
અધિક તેરહ મુહૂર્ત કા રાત્રિમાન હોતા હૈ । તથા-(સોલસ મુહૂર્ત દિવ-
સે ચોદસમુહૂત્તારાઈ) જબ સોલહ મુહૂર્ત કા દિન હોતા હૈ, તબ ચોદહ
મુહૂર્ત કી રાત્રિ હોતી હૈ । યહ ઇસ અભિપ્રાય સે કહો ગયાં કિ જબ સૂ-

ખડારના પ્રત્યેક મંડળ તરફ સંચાર કરતો કરતો ૩૨માં મંડળાર્ધ પર આવે
છે, ત્યારે દિનમાન ઉપર્યુક્ત ૧૭ મુહૂર્તવાળા દિવસ કરતાં ૬૪ મુહૂર્ત જેટલો
(૧૥મિનિટ ને ૪-૧૦૥૥-૬૧ સેકંડ) ઘટી જાય છે. આ ૬૪ મુહૂર્ત જેટલો
ઘટાડો ચાર પળ કરતાં સહેજ ઓછા સમય જેટલો હોય છે. આ રીતે જ્યારે
સૂર્ય ૩૨માં મંડળાર્ધમાં સંચારણ કરે છે. ત્યારે દિનમાન ૧૭મુહૂર્ત કરતાં
ચાર પળથી સહેજ ઓછું ન્યૂન થઈ જાય છે. અને દિનમાનમાં જેટલો ઘટાડો
થાય છે તેટલો રાત્રિમાનમાં વધારો થાય છે. “સાઈરેંગ તેરસમુહૂત્તારાઈ”
જેટલો કે રાત્રિમાનમાં ચાર પળથી સહેજ ઓછા સમય જેટલો વધારો થવાથી
રાત્રિમાન તેરમુહૂર્ત અને ચારપળથી સહેજ ન્યૂન પ્રમાણ વળું થાય છે.

“સોલસમુહૂત્તે દિવસે ચોદસ મુહૂત્તારાઈ” જ્યારે ૧૬ મુહૂર્તનો દિવસ
થાય છે ત્યારે ૧૪ઔદ મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે. આ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ એ

રાત્રિર્ભવતિ । ઉક્તોપાન્ત્યમખંડલાદારમ્ય વિલોમક્રમેણઃ વ્યાવર્તમાનઃ સૂર્યો યદા
 એકષ્ણિતમખંડલે સંચરતિ તદા સપ્તદશમુહૂર્તદિનમાને એકમુહૂર્તાપચયાત્
 પોઢશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ, રાત્રિમાને ચૈકમુહૂર્તોપચયાત્ ચતુર્દશમુહૂર્તા
 રાત્રિર્ભવતિ, એવમ્ ‘ સોલસમુહુત્તાણંતરે દિવસે સાદરેગ ચઢદસમુહુત્તારાઈ ’
 પોઢશમુહૂર્તાનન્તરો દિવસઃ સાતિરેકચતુર્દશમુહૂર્તા રાત્રિર્ભવતિ । એતાવતા ઉક્તો-
 પાન્ત્યમખંડલાદારમ્ય વિલોમતયા પ્રતિમખંડલં વહિઃ પરાવર્તમાનો રવિર્યદા દ્વિષ્ણિ-
 તમખંડલે સંચરતિ તદા ઉક્તપોઢશમુહૂર્તાત્મકદિવસમાને કિશ્ચિન્ન્યૂનપલચતુ-
 ષ્ઠયસ્ય હાસેન તાદૃશપલચતુષ્ઠયરહિતપોઢશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ, રાત્રિમાને

ય ૧૮૨ એકસો વયાસી વેં મંડલ સે લેકર વિલોમક્રમ સે ચલતા ચલતા
 ૬૧ હકસઠવેં મંડલ પર સંચર કરતા હૈ ઉસ સમય સત્તરહ મુહૂર્તદિન
 માન મેં સે એકમુહૂર્તકા અપચય-હાસ હોને કે કારણ સોલહ મુહૂર્તકા દિન-
 માન હોતા હૈ-ઔર યહ એકમુહૂર્તકા હાસ જો સત્તરહ મુહૂર્ત દિનમાન
 મેં સે હુઆ હૈ રાત્રિ કે માન મેં વઢ જાતા હૈ હસ કારણ ચૌદહ મુહૂર્ત કા
 રાત્રિમાન કહા ગયા હૈ । (એવં) હસી તરહ (સોલહમુહુત્તાણંતરે દિવસે સાદ-
 રેગચઢદસમુહુત્તારાઈ) જય સોલહ મુહૂર્ત સે કમ દિનમાન હોતા હૈ તય
 રાત્રિમાન કુછ અધિક ચૌદહ મુહૂર્ત કા હોતા હૈ । હસકા માવ યહ હૈ
 કિ ૧૮૨ એકસો વયાસી વેં મંડલ સે લેકર વિલોમક્રમ સે ચલતા
 ચલતા સૂર્ય જય ૬૨ વાસઠ વેં મંડલ પર સંચાર કરતા હૈ તય સોલહ મુહૂર્ત
 વાલેદિનમાન મેં કુછ કમ ચારપલ ઘટ જાતે હૈ, હસલિયે યહાં પર દિવસમાન
 કુછ કમ ચારપલ સે હીન સોલહ મુહૂર્ત કા કહા ગયા હૈ ઔર જિતના માન

છે કે જ્યારે સૂર્ય ૧૮ અઢારમાં મંડળથી વિલોમક્રમે ચાલતો ચાલતો ૬૧ એકસઠ
 માં મંડળ પર સંચાર કરે છે, ત્યારે ૧૭ સત્તર મુહૂર્તના દિનમાનમાં એક
 મુહૂર્તનો ઘટાડો થવાથી ૧૬ સોળ મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, અને ૧૩ તેર
 મુહૂર્તના રાત્રિમાનમાં એક મુહૂર્તની વૃદ્ધિ થઈને ૧૪ ચૌઃ મુહૂર્તની રાત્રિ બને છે.

“ એવં ” એજ રીતે “ સોલહ મુહુત્તાણંતરે દિવસે, સાદરેગા ચઢદસમુહુત્તારાઈ ”
 જ્યારે ૧૬ સોળ મુહૂર્ત કરતાં સહેજ ઓછા પ્રમાણવાળો દિવસ થાય છે,
 ત્યારે ૧૪ ચૌદ મુહૂર્ત કરતાં એટલાં જ વધુ પ્રમાણ વાળી રાત્રિ થાય છે. આ
 પ્રમાણે કહેવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે. જ્યારે સૂર્ય ૧૮૨ એકસો વાસીમાં
 મંડળથી વિલોમક્રમે ચાલતો ચાલતો ૬૨ વાસઠમાં મંડળ પર સંચાર કરે છે
 ત્યારે સોળ મુહૂર્તવાળા દિનમાનમાં ચાર પળ કરતાં સહેજ ઓછો ઘટાડો થઈ

न मन्त्रमनुष्ठानेन उक्तपञ्चतुष्टयरूपसातिरेकचतुर्दशमुहूर्ता रात्रिर्भवति
 इति दृष्टव्यम् । एवं पण्णरसमुहूर्ते दिवसे पण्णरसमुहूर्ता राई भवति पञ्चदशमुहूर्तो
 दिवसः पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिर्भवति उपर्युक्तरीत्या यदा उक्तोपान्त्यमण्डलादारभ्य
 दिनमानममन्त्रे सूर्यः मञ्जरति तदा दिनमानापेक्षया एकमुहूर्तहासात् पञ्च-
 दशमुहूर्तो दिवसो भवति, रात्रिमाने चैकमुहूर्तवर्धनात् पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिरपि सं-
 शोभते । एवं 'पण्णरसमुहूर्ताणन्तरे दिवसे' पञ्चदशमुहूर्तानन्तरा दिवसः, 'साइ-
 रेगा पण्णरसमुहूर्ता राई' सातिरेका पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, पूर्वापेक्षया एका-
 यथा से यदा है उनना ही मान रात्रिमान में बढ गया है, इसलिये रात्रि का
 मान कुछ चार पद अधिक कहा गया है । इसी तरह (पण्णरसमुहूर्ते दिवसे
 पण्णरसमुहूर्ता राई भवति) पन्द्रह मुहूर्त का दिन और पन्द्रह मुहूर्त की रात्रि
 होती है ऐसा जो कहा है सो उसका तात्पर्य ऐसा है कि पूर्वोक्त रीति के अनु-
 सार जब १८२ एकमो बगोसी में मंडल से लेकर ९२ चान्नवे मंडल
 पर सूर्य संचार करना है उस समय दिनमान में सोलह मुहूर्त वाले
 दिनमान की अपेक्षा एक मुहूर्त का हास हो जाता है इसलिये यहाँ
 पर दिनमान पन्द्रह मुहूर्त का होने लगता है और रात्रि भी जो कि
 पण्डे चौदह मुहूर्त मान की थी उसमें हासित एक मुहूर्त का समय
 बढ जाना है, अतः उसका मान भी पन्द्रह मुहूर्त का हो जाता है ।
 इसी तरह से (पण्णरसमुहूर्ताणन्तरे दिवसे साइरेगा पण्णरसमुहूर्ता राई)
 जब दिनमान कुछ कम पन्द्रह मुहूर्त का होता है, तब रात्रिमान कुछ

१. से ३३. २. जिम्नमा व्यापण करताथेडा ओछा अभयनो वधारे थाय छे
 ३. दिनमान १८ एकम सुहूर्तने णट्ठे १६ ओछा सुहूर्तथी उपर दृष्टावेला
 ४. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 ५. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४

६. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 ७. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 ८. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 ९. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 १०. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 ११. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 १२. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 १३. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 १४. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 १५. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४

१६. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 १७. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 १८. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 १९. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४
 २०. पण्डे १८२ एकम सुहूर्तने णट्ठे १४ ओछा रात्रिमान १४ ओछा सुहूर्तने णट्ठे १४

સ્ય ત્રયોવિશત્યધિકશતતમે મળ્ડલે સ્થિતૌ જાયતે । તથા 'તેરસમુહત્તે દિવસે' ત્રયોદશમુહર્તૌ દિવસઃ 'સત્તરસમુહત્તારાઈ' સપ્તદશમુહર્તૌ રાત્રિઃ, એતંચ નક્તંદિવ તારતમ્યં સૂર્યસ્ય સાર્ધદ્વિપચ્ચાશદધિકશતતમે મળ્ડલે સ્થિતૌ સત્યાં ભવતિ । તથા 'તેરસમુહત્તાણંતરે દિવસે' ત્રયોદશમુહર્ત્તનિન્તરો દિવસઃ, 'સાદરેગાસત્તરસમુહત્તારાઈ' સાતિરેકા સપ્તદશમુહર્તૌ રાત્રિઃ, અયંચ દિનરાત્ર્યોર્મેદઃ સૂર્યસ્ય સાર્ધત્રિપચ્ચાશદધિકશતતમે મળ્ડલે સ્થિતૌ સંજાયતે, પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'જયાણં જંબુદીવે દીવે' इत्यादि । हे भदन्त ! यदा खलु जम्बुद्वीपे द्वीपे 'दाहिण्डु' दक्षिणार्धे दक्षिणदिग्भागे 'जहण्णए' जघन्यतः अवरतः 'दुवाल्समुहत्ते दिवसे भवइ'

સૂર્ય જબ ૧૨૩ એકસો તેઈસ વેં મંડલ પર સ્થિતિ કરતા હૈ—તવ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ તથા—(તેરસ મુહત્તે દિવસે સત્તરસમુહત્તારાઈ) તેરહ મુહર્ત્ત કા દિન ઓર સત્તરહ મુહર્ત્ત કી રાત્રિ હોતી હૈ એસા જો કહા હૈ વહ સૂર્ય જબ ૧૫૨ એવસો બાવન વેં મંડલ કે આગે માર્ગ મેં આતા હૈ તવ કી અપેક્ષા સે કહા હૈ તથા (તેરસમુહત્તાણંતરે દિવસે ભવઈ સાદરેગા સત્તરસ મુહત્તારાઈ ભવઈ) કુછ કમ તેરહ મુહર્ત્ત કા દિન જબ હોતા હૈ—તવ રાત્રિ કા માન કુછ અધિક સત્તરહ મુહર્ત્ત કા હોતા હૈ—એમા જો કહા ગયા હૈ સો વહ સૂર્ય જબ ૧૫૩ એકસો તેપન વેં મંડલ કે આધે માર્ગ પર જબ સંચરણ કરતા હૈ તવ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ ।

અચ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ—(જયાણં જંબુદીવે દીવે દાહિણડુ જહળળણ દુવાલસમુહત્તેદિવસે ભવઈ, તયા ણં ઉત્તરહુવિ) હે ભદન્ત !

સોણ મુહર્ત્ત કરતાં એટલાં જ વધારે પ્રમાણુ વાળી રાત્રિ થાય છે આકથન સૂર્યના ૧૨૩ એકસો તેવીસમાં મંડળમાં સંચરણની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું. તથા (તેરસ મુહત્તેદિવસે, સત્તરસમુહત્તારાઈ) બ્યારે તેર ૧૩ મુહર્ત્તનો દિવસ થાય છે ત્યારે ૧૭ સત્તર મુહર્ત્તની રાત્રિ થાય છે. આકથનસૂર્યનો ૧૫૨ એકસો બાવનમાં મંડળના અર્ધ ભાગમાં સંચરણની અપેક્ષાએ કરાયું છે. તથા “તેરસ મુહત્તાણંતરે દિવસે ભવઈ સાદરેગા સત્તરસ મુહત્તારાઈ ભવઈ” બ્યારે ૧૩ તેર મુહર્ત્ત કરતાં થોડા ઓછા પ્રમાણુવાળો (લગભગ ૪ ચાર પળ જેટલો ઓછા પ્રમાણુનો દિવસ થાય છે, ત્યારે ૧૭ સત્તર મુહર્ત્ત કરતાં જ વધુ પ્રમાણુવાળી રાત્રિ થાય છે. આકથન સૂર્યના ૧૫૩ એકસો તેપનમાં મંડળના અર્ધભાગમાં સંચરણની અપેક્ષાએ કરાયું છે. હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે “જયાણં જંબુદીવે દીવે” બ્યારે જ ખૂદીપ નામના દ્વીપમાં “દાહિણડુ જહળળણ દુવાલસમુહત્તે દિવસે ભવઈ, તયા ણં ઉત્તરહુવિ”

દ્વાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ, 'તયાણં' તદા खलु 'उत्तरङ्गे वि' उत्तरार्धेऽपि उत्तरदिग्भागेऽपि जघन्यतो द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति जम्बूद्वीपे सूर्यद्वयसद्भावात् अथ च 'जयाणं' यदा खलु 'उत्तरङ्गे' उत्तरार्धे जघन्यतो द्वादशमुहूर्तो दिवसो-भवति 'तयाणं' तदा खलु 'जंबूद्वीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'मंदरस्स' मन्द-रस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'पुरत्थिम-पच्चत्थिमेणं' पौरस्त्य-पश्चिमे खलु 'उक्कोसिया' उत्कृष्टिका उत्कृष्टतः 'अट्टारसमुहुत्ता' अष्टादशमुहूर्ता 'राई-भवइ' रात्रिर्भवति किम् ? भगवानाह- 'हंता, गोयमा !' हे गौतम ! हन्त, स-त्यम् 'एवं चेव उच्चारयेव्वं' एवञ्चैव त्वदुक्तरीत्यैव उच्चारयितव्यम् 'जाव-राई-भवइ' यावत्-रात्रिर्भवति इति, तथा च यावत्करणात् 'यदा खलु जम्बूद्वीपे

जिस समय जंबूद्वीप में दक्षिणार्ध में-दक्षिणदिग्भाग में जघन्यदिवस बारह मुहूर्त्त का होता है-तब उत्तरार्ध में भी-उत्तरदिग्भाग में भी जघ-न्यदिवस बारह मुहूर्त्त का होता है। क्यों कि जंबूद्वीप में दो सूर्य हैं। और (जया णं) जब (उत्तरङ्गे तयाणं जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमे णं उक्कोसिया अट्टारसमुहुत्ता राई भवइ) उत्तरार्ध में बारह मुहूर्त्त का दिवस होता है-तब जंबूद्वीप में मन्दर पर्वत की पूर्व पश्चिम दिशा की ओर सब से अधिक प्रमाणवाली अठारह मुहूर्त्त की रात्रि होती है क्या? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान गौतम से कहते हैं कि-(हंता गोयमा ! एवं चेव उच्चारयेव्वं) हां गौतम ! इसी तरह से कहना चाहिये (जाव राई भवइ) यावत् रात्रि होती है। यहां

દક્ષિણાર્ધમાં (દક્ષિણ દિગ્ભાગમાં) ૧૨ આર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ ૧૨ આર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, કારણ કે જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્ય છે આ રીતે બંન્ને જંબૂદ્વીપના ઉત્તર અને દક્ષિણ દિગ્ભાગમાં ૧૨ મુહૂર્તનાં ૧૨ દિવસ થાય છે, ત્યારે "તયા ણં જંબૂદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં ઉક્કોસિયા અટ્ટારસમુહુત્તા રાઈ ભવઈ?" શું જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વ પશ્ચિમના દિગ્ભાગમાં લાંબામાં લાંબી ૧૮ અઠાર મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે-"હંતા, ગોયમા ! એવં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં" હા, ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે કહેવું નોંધ્યો. "જાવ રાઈ ભવઈ" ૧૮ અઠાર મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે, ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. અહીં (જાવ) (યાવત્) પદથી "યદા खलु जंबूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे" ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત સમસ્ત પાઠ ગ્રહણ કરવો નોંધ્યો.

દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે ઇત્યાદિ પૂર્વપક્ષોક્તં સર્વં સંગ્રાહ્યમ્ ! ગૌતમઃ પુનરાહ-‘ જયાણં મંતે ! ’ ઇત્યાદિ । હે મદન્ત ! યદા સ્વલુ ‘ જંબુદ્વીવે દીવે ’ જમ્બુદ્વીપે દ્વીપે ‘ મંદરસ્સ ’ મંદરસ્ય ‘ પવ્વયસ્સ ’ પર્વતસ્ય ‘ પુરત્થિમેણં ’ પૌરસ્ત્યે પૂર્વભાગે સ્વલુ ‘ જહન્નપ્પ ’ જઘન્યતો ‘ દુવાલસમુહુત્તે દિવસે ભવઈ ’ દ્વાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ ‘ તયાણં ’ તદા સ્વલુ ‘ પચ્ચત્થિમેણ વિ’ પશ્ચિમે સ્વલુ અપિ જઘન્યતો દ્વાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ. અથ ચ ‘ જયાણં ’ યદા સ્વલુ ‘ પચ્ચત્થિમેણં વિ’ પશ્ચિમે સ્વલ્વપિ જઘન્યતો દ્વાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ, ‘ તયાણં ’ તદા સ્વલુ ‘ જંબુદ્વીવે દીવે ’ જમ્બુદ્વીપે દ્વીપે ‘ મંદરસ્સ ’ મંદરસ્ય ‘ પવ્વયસ્સ ’ પર્વતસ્ય ‘ ઉત્તર-દાહિણે ણં ’ ઉત્તર-દક્ષિણે સ્વલુ ‘ ઉક્કોસિયા ’ ઉત્કૃષ્ટિકા ઉત્કૃષ્ટતઃ ‘ અટ્ઠારસમુહુત્તા’ અષ્ટાદશમુહૂર્તા ‘ રાઈભવઈ’ રાત્રિર્ભવતિ કિમ્ ? મગવાન્ ગૌતમોક્તં સમર્થયમાન આહ-

યાવન્ પદ સે (યદા સ્વલુ જંબુદ્વીપે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે) ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત પાઠ સ્વયં ગ્રહણ ક્રિયા ગયા છે । ગૌતમ પ્રશ્ન સે પુનઃપૂછતે હૈં કિ- (જયા ણં મંતે) હે મદન્ત ! જય (જંબુદ્વીવે દીવે) જમ્બુદ્વીપ મેં-મધ્ય જંબુદ્વીપ મેં- (મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ) મંદર પર્વતકે (પુરત્થિમેણં) પૂર્વ-ભાગમેં (જહન્નપ્પ દુવાલસમુહુત્તે દિવસે) અઘન્ય દિવસ ચારહ મુહૂર્તે વા દિવસ (ભવઈ) હોતા હે (તયા ણં પચ્ચત્થિમેણ વિ) તવ પશ્ચિમ-ભાગમેં ભી દિવસ ચારહ મુહૂર્તે વા હોતા હે ઓર (જયાણં પચ્ચત્થિમેણં વિ) જય પશ્ચિમ-ભાગ મેં ભી સ્વય સે કમ પ્રમાણવાળા દિવસ હોતા હે (તયાણં જંબુદ્વીવે દીવે) તય જંબુદ્વીપ મેં (મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ય) મંદર પર્વત કે (ઉત્તરદાહિણં) ઉત્તર દક્ષિણ મેં (ઉક્કોસિયા) ઉત્કૃષ્ટ (અટ્ઠારસમુહુત્તા રાઈ ભવઈ) અઠારહ મુહૂર્તે વા રાત્રિ હોતી હે કયા ? હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુપ્ર પ્રશ્ન ગૌતમ

ગૌતમ ત્યાગી મદાવીર પ્રબુને પૂછે છે કે “ જયાણં મંતે ! ” હે ભદન્ત ! ત્યારે “ જંબુદ્વીવે દીવે ” જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં “ મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ” મંદર પર્વતની “ પુરત્થિમેણ ” પૂર્વ દિશામાં “ જહન્નપ્પ દુવાલસમુહુત્તે દિવસે ભવઈ ” નાનામાં નાનો દિવસ ૧૨ યાર મુહૂર્તનો થાય છે, “ તયા ણં પચ્ચત્થિમેણ વિ ” ત્યારે પશ્ચિમના પશ્ચિમનામાં નાનો ૧૨ યાર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે. અને (જયાણં પચ્ચત્થિમેણ વિ) ત્યારે પશ્ચિમ ભાગમાં નાનામાં નાનો ૧૨ યાર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે, (તયાણં) ત્યારે “ જંબુદ્વીવે દીવે ” જંબુદ્વીપમાં “ મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ” મંદર પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં “ ઉક્કોસિયા ” સાંભળામાં સાંભળી “ અટ્ઠારસમુહુત્તા રાઈ ભવઈ ” રાત્રિ ૧૨ યાર મુહૂર્તની થાય છે ?

‘ હતા, ગોયમા ? ’ હૈ ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્ ‘ જાવ-રાઈભવઈ ’ યાવત્-રાત્રિર્ભવતિ, ‘ યદા खलु ’ इत्यादि-‘ रात्रिर्भवति ? ’ इत्यन्तं त्वयोक्तं सर्वं सत्यमेवेत्यर्थः तदेव सर्वं पूर्वपक्षोक्तं यावत्पदेन संग्राह्यम्-। एतत्प्रश्नोत्तरद्वयात्मकसूत्रसंदर्भस्या-यमाशयः-यदा खलु सूर्यः सर्वाभ्यन्तरत्र्यशीत्यधिकशततममण्डलादारभ्य विलोम-तया प्रतिमण्डलं बहिः परावर्तमानः सर्वमण्डलबाह्ये त्र्यशीत्यधिकशततमे मण्डले संचरति तदा उत्कृष्टतोऽष्टादशमुहूर्तात्मकदिवसमाने प्रतिमण्डलं मुहूर्तस्यैकषष्टि-भागद्वयात्मककिञ्चिद्विशेषोऽनपलचतुष्टयहासक्रमेण परिगणनया पङ्चमुहूर्तहासात् तदानीं दिवसो द्वादशमुहूर्तो भवति, रात्रिमाने च तावन् मुहूर्तोपचयाद् जघन्यतो

से कहते हैं कि (हंता गोयमा । जाव राई भवइ) हां गौतम । यावत् रात्रि होती है । यहाँ पर भी (यावत्) पद से पूर्वपक्ष में कहा हुआ पाठ ग्रहण किया गया है । इन दोनों प्रश्नोत्तररूप सूत्रों का आशय इस प्रकार से है सूर्य जब १८३ एकसो तेरासी वे सर्वाभ्यन्तर मण्डल से लेकर विलोमक्रम से प्रतिमण्डल पर होता हुआ बाहर आता है और सर्व मण्डल से बाह्य १८३ एकसो तिरासी वे मंडल पर पहुंचता है, तब उत्कृष्ट अठारह मुहूर्त्तात्मक दिवसमान में से प्रतिमण्डल के कुल कम चारपल कम हो जाते हैं, इस तरह ६ छह मुहूर्त्तों का उत्कृष्ट दिवसमान में से हास हो जाने के कारण दिनमान बारह मुहूर्त्त का हो जाता है और जघन्य रात्रि मान बारह मुहूर्त्त में ६ छह मुहूर्त्त बढ़ जाते हैं इस कारण रात्रिमान अठारह मुहूर्त्त का हो जाता है । तात्पर्य यह है कि सर्व-बाह्य १८३ एकसो तिरासी वे मंडल पर जब सूर्य का संचार होता है

ઉત્તર—“ હંતા ગોયમા ! જાવ રાઈ ભવઈ ” હા, ગૌતમ ! એ પ્રમાણે જ બને છે. અહીં પણ ‘ જાવ ’ પદથી પૂર્વપક્ષમાં કહેલો સમસ્ત સૂત્રપાઠ થઈ શકે. બેઠબે. આ બંને પ્રશ્નોત્તરરૂપ સૂત્રોનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-સૂર્ય ૧૮૩ એકસોત્રાસીમાં સર્વાભ્યન્તર મંડળથી શરૂ કરીને વિલોમક્રમે સંચરણ કરતો કરતો પ્રત્યેક મંડળમાં થઈને બહાર આવે છે અને સર્વ મંડળોમાંથી સંચરણ કરીને બાહ્ય ૧૮૩ એકસોત્રાસી મંડળ સુધી પહોંચે છે, ત્યારે પૂર્વોક્ત ૧૮ અઢાર મુહૂર્તના દિનમાનમાં પ્રત્યેક મંડળે ચાર પળથી સહેજ ઓછા પ્રમાણના સમયનો ઘટાડો થતો જાય છે. આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ દિનમાનમાં (લાંબામાં લાંબા દિવસના માપમાં) ૬ છ મુહૂર્તનો ઘટાડો થવાથી દિનમાન ૧૨ મુહૂર્તનું થાય છે, અને જઘન્ય બાર મુહૂર્ત પ્રમાણ રાત્રિમાનમાં ૬ છ મુહૂર્તનો વધારો થઈને રાત્રિમાન ૧૮ અઢાર મુહૂર્ત થઈ જાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે

દ્વાદશમુહૂર્તત્મકરાત્રિમાને પદ્મમુહૂર્તવર્ધનેન ઉત્કૃષ્ટતોષ્ટાદશમુહૂર્તા રાત્રિઃ સમ્પદ્યતે ઇતિ ॥ ૨ ॥

ક્રતુવિશેષાદિ વક્તવ્યતામાહ—

મૂલમ્—“ જયાણં મંતે ! જંબુદ્વીપે દીપે દાહિણદ્વે વાસાણં પદમે સમણ પડિવજ્જઇ તયાણં ઉત્તરદ્વે વિ વાસાણં પદમે સમણ પડિવજ્જઇ, જયાણં ઉત્તરે વિ વાસાણં પદમે સમણ પડિવજ્જઇ, તયાણં જંબુદ્વીપે દીપે મંદરસ્સ પઠ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં—પચ્ચત્થિમેણં અણંતરપુરવ્વલ્લે સમયંસિ વાસાણં પદમે સમણ પડિવજ્જઇ? હંતા, ગોયમા ! જયાણં જંબુદ્વીપે દીપે મંદરસ્સ પઠ્વયસ્સ દાહિણદ્વે વાસાણં પદમે સમણ પડિવજ્જઇ, તહ ચેવ જાવ—પડિવજ્જઇ, જયાણં મંતે ! જંબુદ્વીપે દીપે મંદરસ્સ પઠ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં વાસાણં પદમે સમણ પડિવજ્જઇ, તયાણં પચ્ચત્થિમેણ વિ વાસાણં પદમે સમણ પડિવજ્જઇ, જયાણં પચ્ચત્થિમેણ વિ વાસાણં પદમે સમણ પડિવજ્જઇ તયાણં જાવ—મંદરસ્સ પઠ્વયસ્સ ઉત્તર-દાહિણે ણં અણંતરપચ્છા-કલ્લસમયંસિ વાસાણં પદમે સમણ પડિવજ્જે ભવઇ ? હંતા, ગોયમા ! જયાણં જંબુદ્વીપે દીપે મંદરસ્સ પઠ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં એવં ચેવ ઉચ્ચારેયઠ્ઠવં, જાવ—પડિવજ્જે ભવઇ, એવં જહા સમ-ણં અભિલાવો મણિઓ વાસાણં તહા આવલિયાણ વિ માણિ-યઠ્ઠવો, આણપાણૂન વિ, થોવેણ વિ, લવેણ વિ, મુહુત્તેણ વિ, અહોરત્તેણ વિ, પવ્વલ્લેણ વિ, માસેણ વિ, ઉઝ્ઝણા વિ, ઇણંસિ સઠ્ઠવે

તથ હસ પ્રકાર કી વારહ મુહૂર્ત વાલે દિનમાન કી ઓર અઠારહ મુહૂર્ત વાલે રાત્રિમાન કી વ્યવસ્થા હોતી હૈ ॥ સૂ. ૨ ॥

સર્વભાષા ૧૮૩ એકસોઆસીમાં મંડળ પર જ્યારે સૂર્યનું સંચરણ થાય છે, ત્યારે બાર મુહૂર્તવાળો દિવસ અને ૧૮ અઠાર મુહૂર્તવાળી રાત્રિ થાય છે.

सिं जहा समयस्स अभिलावो तथा भाणिअव्वो । जया णं भंते !
जंबुद्दीवे दीवे हेमताणं पढमे समए पडिवज्जइ० ? तहेव वासाणं
अभिलावो तहेव हेमंताण वि, गिम्हाण वि भाणियव्वो, जाव, - उऊए
एवं एएतिणिण वि, एएसिं तीसं आलावगा भाणियव्वो, जया णं
भंते ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणद्धे पढमे अयणे पडि-
वज्जइ, तथाणं उत्तरद्धे वि पढमे अयणे पडिवज्जइ ? जहा सम-
एणं अभिलावो तहेव अयणेग वि भाणियव्वो, जाव-अणंतर
-पच्छाकडसमयंसि पढमे अयणे पडिवण्णे भवइ, जहा अय-
णेणं अभिलावो तथा संवच्छरेण वि भाणियव्वो जुएण वि,
वाससएण वि, वाससहस्सेण वि, वाससयसहस्सेण वि, पुव्वं-
गेण वि, पुव्वेण वि, तुडियंगेण वि, तुडियेण वि एवं पुव्वंगे,
पुव्वे, तुडिअंगे, तुडिए, अडडंगे, अडडे, अन्नंगे, अन्नवे, हूहू-
यंगे, हूहूए, उप्पलंगे, उप्पले, पउमंगे, पउमे, नलिणंगे नलिणे,
अत्थणिउरंगे, अत्थणिउरे, अउअंगे, अउए, पउअंगे, पउए, णउ-
अंगे, णउए. चूलिअंगे, चूलिए, सीसपहेलिअंगे सीसपहेलिया,
पलिओवमेण वि, सागरोवमेण वि, भाणियव्वो, जयाणं भंते !
जंबुद्दीवे दीवे दाहिणद्धे पढमा, ओसप्पिणी पडिवज्जइ, तथाणं
उत्तरद्धे वि पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ, तथाणं उत्तरद्धे वि
पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ, जयाणं उत्तरद्धे वि पडिवज्जइ
तथाणं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं पच्च-
त्थिमेणं णेवत्थि ओसप्पिणी, नेवत्थि उस्सप्पिणी, अव-
ट्ठिएणं तत्थकाले पण्णत्ते समण्णाउसो ! ? हंता, गोयमा ! तं
चेव उच्चारयेव्वं जाव--समण्णाउसो ! जहा ओसप्पिणीए
आलावओ भणिओ एवं उस्सप्पिणीए वि भाणियव्वो॥सू०३॥

છાયા—યદા સ્વલુ મદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે, યદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે તદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્ય પશ્ચિમેઽનન્તરપુરસ્કૃતસમયે વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે ? હન્ત, ગૌતમ ! યદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણાર્ધે વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે,

ઋતુવિશેષ આદિ કી વક્તવ્યતા—

(જયા ણં મંતે ! જંબુદ્વીપે દીવે) इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—(જયા ણં મંતે ! જંબુદ્વીપે દીવે દાહિણદ્વે વાસાણં પદમે સમય પઢિવજ્જહ) હે મદન્ત ! જબ જમ્બૂદ્વીપ નામકે મધ્યજંબૂદ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં વર્ષા—ચતુર્માસ કા પ્રથમ સમય આતા હૈ, (તયા ણં ઉત્તરદ્વે વિ વાસાણં પદમે સમય પઢિવજ્જહ) તબ ઉત્તરાર્ધ મેં વર્ષા—ચતુર્માસ કા પ્રથમ સમય આતા હૈ । (જયા ણં ઉત્તરદ્વે વિ વાસાણં પદમે સમય પઢિવજ્જહ) તો જબ ઉત્તરાર્ધ મેં ભી વર્ષા કા પ્રથમ સમય આતા હૈ (તયા ણં જંબુદ્વીપે દીવે મંદરપન્થસ્ય પુરસ્થિમ—પચ્ચત્થિમેણં અણંતરપુરસ્થદે સમયસિ વાસાણં પદમે સમય પઢિવજ્જહ) તબ જંબૂદ્વીપ નામકે મધ્ય—મેં મંદર પર્વત કે પૂર્વપશ્ચિમ મેં અનંતરપુરસ્કૃત સમય મેં અર્થાત્ અવ્યવહિત સમય મેં વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ કયા ? (હંતા, ગોયમા ! જયા ણં જંબુદ્વીપે દીવે મંદરસ્ય પન્થસ્ય દાહિણદ્વે વાસાણં પદમે સમય

ઋતુ વિશેષ આદિની વક્તવ્યતા—

‘ જયા ણં મંતે ! જંબુદ્વીપે દીવે ’ इत्यादि—

સૂત્રાર્થ—“ જયા ણં મંતે ! જંબુદ્વીપે દીવે દાહિણદ્વે વાસાણં પદમે સમય પઢિવજ્જહ) હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપ નામના મધ્ય જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં વર્ષાઋતુનો પ્રથમ સમય આવે છે—એટલે કે પ્રારંભ થાય છે, “ તયા ણં ઉત્તરદ્વે વિ વાસાણં પદમે સમય પઢિવજ્જહ ” ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ વર્ષાઋતુનો પ્રારંભ થાય છે, “ જયા ણં ઉત્તરદ્વે વિ વાસાણં પદમે સમય પઢિવજ્જહ ” અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રારંભ થાય છે, (તયા ણં જંબુદ્વીપે દીવે, મંદરપન્થસ્ય પુરસ્થિમ—પચ્ચત્થિમેણં અણંતરપુરસ્થદે સમયસિ વાસાણં પદમે સમય પઢિવજ્જહ) ત્યારે જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં “ અનંતર પુરસ્કૃત સમયમાં ” (પહેલાના સમય કરતાં કેાઈપણ પ્રકારના ફેરફાર વિનાના સમયમાં) ઉપરોક્ત સમયે જ વર્ષાઋતુનો પ્રારંભ થાય છે ? “ હંતા ગોયમા ! જયા ણં જંબુદ્વીપે દીવે મંદરસ્ય પન્થસ્ય દાહિણદ્વે વાસાણં પદમે

તથા ચૈવ યાવત્-પ્રતિપદ્યતે । યદા સ્વલુ ભદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વત-
સ્ય પૌરસ્ત્યે વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે, તદા પશ્ચિમેઽપિ વર્ષાણામ્ પ્રથમઃ
સમયઃ પ્રતિપદ્યતે, યદા સ્વલુ પશ્ચિમેઽપિ વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે તદા
યાવત્-મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તર - દક્ષિણેઽનન્તરપશ્ચાત્કૃતસમયે વર્ષાણાં પ્રથમઃ
સમયઃ પ્રતિપન્નો ભવતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! યદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય

પડિવજ્જહ, તહ ચેવ જાવ પડિવજ્જહ) હાં, ગૌતમ ! इसी तरह से होता है-जब जंबूद्वीप में दक्षिणार्ध में चतुर्मास का प्रथम समय होता है तब उसी तरह से यावत् उत्तरार्ध-उत्तरदिग्भाग में होता है। (जया णं भंते । जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं वासाणं पढमे समए पडिवज्जह, तथा णं पच्चत्थिमेणं वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जह) हे भदन्त ! जंबूद्वीप नामके द्वीप में मंदर पर्वत के पूर्वदिग्भाग में जब चतुर्मास का प्रथम समय आता है-तब पश्चिमदिग्भाग में भी चतुर्मास का प्रथम समय आता है ? (जया णं पच्चत्थिमेणं वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जह) तो जब पश्चिमदिग्भाग में भी चतुर्मास का प्रथम समय आता है (तय णं जाव मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणे णं अणं-तरपच्छाकडसमयंसि वासाणं पढमे समए पडिवन्ने भवइ) तब यावत् मंदर पर्वत की उत्तर दक्षिण दिशा में अनन्तर पश्चात्कृत समय में वर्षा चतुर्मास का प्रथम समय प्रारंभ हो जाता। (हंता, गोयमा ! जया णं

સમए પડિવજ્જહ, તહ ચેવ જાવ પડિવજ્જહ” હા, ગૌતમ ! એવું જ યાને છે
ન્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં વર્ષાનો પ્રારંભ થાય છે ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ
વર્ષાનો પ્રારંભ થાય છે, અને ત્યારે મંદર પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમ
દિશામાં પણ વર્ષાનો પ્રારંભ થાય છે. “જયાણં ભંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ
પવ્વયસ્સ પુરત્થિમેણં પઢમે સમए પડિવજ્જહ, તયાણં પચ્ચત્થિમેણં વિ વાસણં
પઢમે સમए પડિવજ્જહ” હે ભદન્ત ! ન્યારે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મંદર
પર્વતની પૂર્વ દિશામાં વર્ષાનો પ્રારંભ થાય છે, ત્યારે શું પશ્ચિમ દિશામાં
પણ વર્ષાનો પ્રારંભ થાય છે ? અને “જયા ણં પચ્ચત્થિમેણં વિ વાસણં પઢમે
સમए પડિવજ્જહ” ન્યારે પશ્ચિમ દિગ્વિભાગમાં પણ વર્ષાઋતુનો પ્રારંભ થાય છે,
“તયા ણં જાવ મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરદાહિણેણં અણંતરપચ્છાકઢસમયંસિ
વાસણં પઢમે સમए પડિવન્ને ભવइ ?” ત્યારે જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતના
ઉત્તર અને દક્ષિણ દિગ્વિભાગમાં પણ એજ સમયે (અનંતર પશ્ચાત્કૃત સમયમાં
વર્ષા ઋતુનો પ્રારંભ થાય છે ? “હંતા, ગોયમા ! જયાણં જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ

पौरस्त्ये एवं चैव उच्चारयितव्यम्, यावत्-प्रतिपन्नो भवति । एवं यथा समयेन अभिलाषो भणितो वर्षाणाम्, तथा आवलिकयाऽपि भणितव्यः, आन-प्राणा-भ्यामपि, स्तोकेनापि, लवेनापि, मुहूर्त्तेनापि, अहोरात्रेणापि, पक्षेणाऽपि, मासेनाऽपि ऋतुनाऽपि, एतेषां सर्वेषां यथा समयस्याभिलापरतथा भणितव्यः, यदा खलु

जंबुद्वीपे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं एवं चैव उच्चारयेयव्वं जाव पडिवन्ने भवइ) हां गौतम ! इसी तरह से होता है, जब जंबूद्वीप में पडिवन्ने भवइ) हां गौतम ! इसी तरह से होता है, जब जंबूद्वीप में मंदर (मेरु) पर्वत की पूर्वदिशा में चातुर्मास का प्रारंभ होता है इस के पहिले एक समय में उत्तर दक्षिण में चातुर्मास-वर्षा ऋतु प्रारंभ हो जाता है इस तरह यावत् सब कहना चाहिये । (एवं जहा समएणं अभिलावो भणिओ वासाणं, तहा आवलियाए वि भाणियव्वो) जिस तरह वरसाद के प्रथम समय के लिये कहा इसी तरह से वरसाद के प्रारंभ की प्रथम आवलिका के लिये भी जानना चाहिये । (आणपाणूण वि, थोवेण वि, लवेण वि, मुहुत्तेण वि, अहोरत्तेण वि, पक्खेण वि, मासेण वि, उज्जणा वि, एएसि सव्वेसि जहा समयस्स अभिलावो तहा भाणियव्वो) इसी तरह से आनपान, स्तोक, लव, मुहूर्त्त, अहोरात्र, पक्ष, मास, ऋतु, इन सब के विषय में भी समय की तरह जानना चाहिये ।

पव्वयस्स पुरत्थिमेणं एवं चैव उच्चारयेयव्वं जाव पडिवन्ने भवइ) हा, गौतम ! जंबुद्वीपने छे न्यारे जंबूद्वीपमां मंदर (मेरु) पर्वतनी पूर्व दिशामां वर्षाऋतुनो प्रारंभ थाय छे, त्यारे पश्चिममां पणु वर्षानो प्रारंभ थध नय छे, अने त्यारे ज प्रथम समयमां ज-मेरुनी उत्तर दक्षिणे पणु वर्षानो प्रारंभ थध नय छे. (एवं जहा समएणं अभिलावो भणिओ वासाणं, तहा वि आवलियाए वि भाणियव्वो) जेवी रीते वर्षाऋतुना प्रथम समय विषे प्रश्नोत्तरे कडेवामां आन्या छे, जेवी रीते वरसादना प्रारंभनी प्रथम आवलिका विषे पणु प्रश्नोत्तरे कडेवा न्नेधजे. (आणपाणूण वि, थोवेण वि, लवेण वि, मुहुत्तेण वि, अहोरत्तेण वि, पक्खेण वि, मासेण वि, उज्जणा वि, ए एसि सव्वेसि जहा समयस्स अभिलावो तहा भाणियव्वो) जे रीते आनपान (उत्सवास निःश्वासकाण), स्तोक (सात प्राणरूप काण) लव (सात स्तोक जेटेलो काण) मुहूर्त्त ७७ सत्योत्तर लव प्रमाण काण), अहोरात्रि (दिवसरात), पक्ष (पञ्चवाडियुं), मास अने ऋतुनी अपेक्षाजे पणु वर्षाना प्रथम समयना जेवां ज प्रश्नोत्तरे कडेवा

મદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે હેમન્તાનાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે૦ ? યથૈવ વર્ષાણામ્ અભિલાપસ્તથૈવ હેમન્તાનામપિ, ગ્રીષ્માણામપિ મણિતવ્યો યાવત્-ઋતુના, એવં ગ્રીણિ અપિ, એતેષાં ત્રિંશદ્ આલાપકાઃ મણિતવ્યાઃ । યદા સ્વલુ મદન્ત ! જમ્બૂ-

(જયાણં મંતે ! જંબુદ્વીપે દ્વીપે હેમંતાણં પદમે સમયે પઢિવજ્જહ) હે મદન્ત ! જવ જંબૂદ્વીપ નામક મધ્ય જંબૂદ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં હેમન્તઋતુ કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ-તથ ઉત્તરાર્ધ મેં મી હેમંત ઋતુ કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ, ઓર જવ ઉત્તરાર્ધ મેં હેમંત ઋતુ કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ-તથ જંબૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં મન્દર પર્વત કી પૂર્વ પશ્ચિમ દિશા મેં હેમંત ઋતુ કા પ્રથમ સમય અનન્તર પુરસ્કૃત (અવ્યવહિત-સમય) સમય હોતા હૈ કયા ? ઇત્યાદિ । (જહેવ વાસાણં અભિલાવો તહેવ હેમંતાણ વિ, ગિમ્હાણં વિ, માણિયવ્વો, જાવ ઉક્કણ એવં તિણિણ વિ, એએસિં તીસં આલાવગા માણિયવ્વા) હે ગૌતમ ! જિસ તમહ સે ચતુર્માસ-વર્ષા ઋતુ કે વિષય મેં સુલાસા ક્રિયાં ગયા હૈ, ડસી તરહ સે હેમંત ઋતુ કે વિષય મેં મી સુલાસા જાનના ચાહિયે । ગ્રીષ્મઋતુ કે વિષય મેં મી, ઇસી પ્રકાર સે સુલાસા સમજ્ઞના ચાહિયે । તથા હેમંત ઓર ગ્રીષ્મઋતુ કે પ્રથમ સમય કી તરહ ઇનકી પ્રથમ આવલિકા, યાવત્ ઋતુ પર્યન્ત સવ સમજ્ઞના ચાહિયે । ઇસ તરહ એક જૈસા કથન ઇન ત્રીન ઋતુઓં કે વિષયમેં જાનના ચાહિયે । ઇન સવ કે મિલકર તીસ ૩૦ આલાપક કહના ચાહિયે ।

નોંધએ. (જયાણં મંતે ! જંબુદ્વીપે દ્વીપે હેમંતાણં પદમે સમયે પઢિવજ્જહ) હે મદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપ નામના મધ્ય જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં હેમંતઋતુનો પ્રથમ સમય (પ્રારંભ) હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ શું હેમંતઋતુનો પ્રથમ સમય હોય છે ? અને જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં હેમંતઋતુનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં પણ શું હેમંતનો પ્રથમ સમય હોય છે ? ઇત્યાદિ. (જહેવ વાસાણં અભિલાવો તહેવ હેમંતાણં વિ, ગિમ્હાણં વિ માણિયવ્વો, જાવ, ઉક્કણ એવં તિણિણ વિ, એએસિં તીસં આલાવગા માણિયવ્વા) હે ગૌતમ ! વર્ષાઋતુના વિષયમાં જે પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ ઉપર કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે હેમંત અને ગ્રીષ્મઋતુના વિષયમાં પણ સ્પષ્ટીકરણ સમજવું. જેવી રીતે વર્ષાઋતુના પ્રથમ સમયથી લઈને ઋતુપર્યન્તના પ્રશ્નોત્તરે આપ્યા છે, એવી જ રીતે હેમંત અને ગ્રીષ્મના પ્રથમ સમય, આવલિકા આદિથી ઋતુ પર્યન્તના પ્રથમ સમય આદિનું કથન એક સરખું સમજવું. એ બધાના કુલ ૩૦ ત્રીસ આલાપક કહેવા નોંધએ

દ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણાર્ધે પ્રથમમ્ અયનમ્ પ્રતિપદ્યતે તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ પ્રથમમ્ અયનં પ્રતિપદ્યતે? યથા સમયેન આલાપસ્તથૈવ અયનેનાપિ મણિતવ્યઃ; યાવત્-અનન્તરપશ્ચાત્કૃતસમયે પ્રથમમ્ અયનં પ્રતિપન્નં ભવતિ, યથાઽયનેનામિલાપસ્તથા સંવત્સરેણાપિ મણિતવ્યઃ, યુગેનાઽપિ, વર્ષશતેનાપિ, વર્ષસહસ્રેણાઽપિ, વર્ષશતસહસ્રેણાઽપિ, પૂર્વાક્ષેણાઽપિ, પૂર્વેણાઽપિ, ત્રુટિતાક્ષેણાપિ ત્રુટિતેનાઽપિ,

(જયા ણં મંતે ! જંબુદીવે દીવે મંદરસ્ય પવ્વચસ્સ દાહિહ્લે પદમે અયણે પહિવજ્જહ, તયા ણં ઉત્તરહ્લે વિ પદમે અયણે પહિવજ્જહ) હે ભદન્ત ! જય જંબુદીપ નામકે દ્વીપ મેં મન્દર પર્વત કે દક્ષિણાર્ધ મેં પ્રથમ અયન હોતા હૈ તવ ઉત્તરાર્ધ મેં મી પ્રથમ અયન હોતા હૈ કયા ? (જહા સમ-
ણં અભિલાવો, તહેવ અયણેણ વિ માણિયવ્વો, જાવ અણંતરપચ્છાક-
હસમયંસિ પદમે અયણે પહિવણે ભવહ) હે ગૌતમ ! જૈસા સમય કે સંબંધ મેં અભિલાપ કહા ગયા હૈ, ઉસી તરહ સે અયન કે વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે । યાવત્ અનન્તરપશ્ચાત્કૃત સમય મેં પ્રથમ અયન હોતા હૈ । (જહા અયણેણં અભિલાવો, તહા સંવચ્છરેણ વિ માણિયવ્વો, જુણ વિ વાસસણ વિ, વાસસહસ્સેણ વિ, વાસસયસહસ્સેણ વિ, પુવ્વંગેણ વિ, પુવ્વેણ વિ, તુહિયંગેણ વિ) જિસ પ્રકાર અયન કે સંબંધ મેં યહ અભિ-
લાપ કહા ગયા હૈ, ઉસી પ્રકાર સે, સંવત્સર કે વિષય મેં મી અભિલાપ કહ લેના ચાહિયે । યુગ, વર્ષશત, વર્ષસહસ્, વર્ષશતસહસ્ (લાખવર્ષ)

(જયા ણં મંતે ! જંબુદીવે દીવે મંદરસ્ય પવ્વચસ્સ દાહિહ્લે પદમે અયણે પહિવજ્જહ, તયા ણં ઉત્તરહ્લે વિ પદમે અયણે પહિવજ્જહ) હે ભદન્ત ! જયાદે જંબુદીપ નામના દ્વીપમાં મંદર પર્વતના દક્ષિણાર્ધમાં પ્રથમ અયન હોય છે, ત્યાદે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ અયન જ હોય છે ? (જહા સમણં અભિલાવો, તહેવ અયણેણ વિ માણિયવ્વો, જાવ અણંતરપચ્છાકહસમયંસિ પદમે અયણે પહિવણે ભવહ) હે ગૌતમ ! સમયના વિષયમાં જેવો અભિલાપ કહ્યો છે, એવો જ અભિલાપ અયનના વિષયમાં પણ સમજવો. (અનન્તર પશ્ચાત્કૃત સમયમાં પ્રથમ અયન થાય છે,) ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કળન સમયના અભિલાપ પ્રમાણે જ કહેવું ભેઈએ. (જહા અયણેણં અભિલાવો, તહા સંવચ્છરેણ વિ માણિયવ્વો જુણ વિ, વાસસણ વિ, વાસસહસ્સેણ વિ, વાસસયસહસ્સેણ વિ, પુવ્વંગેણ વિ, પુવ્વેણ વિ, તુહિયંગેણ વિ) જેવી રીતે અયનના વિષયમાં આ અભિલાપ કહેનામાં આવ્યો છે, એવી રીતે સંવત્સર (વર્ષ), યુગ, વર્ષશત, વર્ષસહસ્, વર્ષશતસહસ્ (લાખ વર્ષ) પૂર્વાંગ (૮૪૦૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષ)

एवं पूर्वाङ्गम्, पूर्वम्, त्रुटिताङ्गम्, त्रुटितम्, अट्टाङ्गम्, अट्टम्, अववाङ्गम्, अववम्, हूहूकाङ्गम्, हूहूकम्, उत्पलाङ्गम्, उत्पलम्, पद्माङ्गम्, पद्मम्, नलिनाङ्गम्, नलिनम्, अर्थनिपूराङ्गम्, अर्थनिपूरम्, अयुनाङ्गम्, अयुतम्, प्रयुताङ्गम्, प्रयुतम्, नयुताङ्गम्, नयुतम्, चूलिकाङ्गम्, चूलिका, शीर्षप्रहेलिकाङ्गम्, शीर्षप्रहेलिकया, पत्योपमेन, सागरोपमेणापि, भणितव्यः । यदा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे प्रथमावसर्पिणी प्रतिपद्यते तदा उत्तरार्धेऽपि प्रथमावसर्पिणी प्रति-

पूर्वाङ्ग, पूर्व, त्रुटिताङ्ग, (त्रुडियेण वि, एवं पुव्वङ्ग, पुव्वे, तुडियङ्गे, तुडिए, अडडङ्गे, अडडे, अववङ्गे, अववे, हूहूयङ्गे, हूहूए, उत्पलङ्गे, उत्पले पडमङ्गे, पडमे) त्रुटित, अट्टाङ्ग, अट्ट, अववाङ्ग, अवव, हूहूकाङ्ग, हूहूक, उत्पलाङ्ग, उत्पल, पद्माङ्ग, पद्म (नलिङ्गे, नलिणे, अत्थ णिउरङ्गे, अत्थणिउरे अउअङ्गे, अउए, णउअङ्गे, णउए, पउअङ्गे, पउए, चूलियङ्गे, चूलिए, सीसपहेलियङ्गे सीसपहेलिया, पलिओवमेण सागरोवमेण वि भाणियव्वो) नलिनाङ्ग, नलिन, अर्थनिपुराङ्ग, अर्थनूपुर, अयुनाङ्ग, अयुन, नयुताङ्ग, नयुन, प्रयुताङ्ग, प्रयुन, चूलिकाङ्ग, चूलिका, शीर्षप्रहेलिकाङ्ग, शीर्षप्रहेलिका, पत्योपम और सागरोपम इन सब के विषय में इसी प्रकार से अभिलाष कह लेना चाहिये । (जया णं भंते ! जंबुद्वीपे दीपे दाहिणइहे पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ, तथा णं उत्तरइहे वि पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ) हे भदन्त ! जब जंबूद्वीप नामके द्वीप में दक्षिणार्ध में प्रथम अवसर्पिणी काल होता है—तब उत्तरार्ध में भी प्रथम अवसर्पिणी

पूर्व (८४थोयासीलाप पूर्वाङ्ग) त्रुटिताङ्ग (त्रुडियेण वि, एवं पुव्वङ्गे, पुव्वे, तुडियङ्गे, तुडिए, अडडङ्गे, अडडे, अववङ्गे, अववे, हूहूयङ्गे, हूहूए, उत्पलाङ्ग उत्पले, पडमङ्गे पडमे नलिङ्गे, नलिणे अत्थणिउरङ्गे अत्थणिउरे, अउअङ्गे, अउए, णउअङ्गे, णउए, चूलियङ्गे, चूलिए, सीसपहेलियङ्गे सीसपहेलिया, पलिओवमेण सागरोवमेण वि, भाणियव्वो) त्रुटित, अट्टाङ्ग, अट्ट, अववाङ्ग, अवव, हुहुङ्गाङ्ग, हुहुङ्क, उत्पलाङ्ग, उत्पल, पद्माङ्ग, पद्म, नलिनाङ्ग, नलिन, अर्थनिपुराङ्ग, अर्थनूपुर, अयुताङ्ग, अयुत, नयुताङ्ग, नयुत, प्रयुताङ्ग, प्रयुत, चूलिकाङ्ग, चूलिका, शीर्षप्रहेलिकाङ्ग, शीर्षप्रहेलिका, पत्योपम અને સાગરોપમ, એ બંધાના વિષયમાં પણ એજ પ્રકારના અભિલાષ કહેવા ભેદએ.

(जयाणं भंते ! जंबुद्वीपे दीपे दाहिणइहे पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ, तथा णं उत्तरइहे वि पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ) हे भदन्त ! जबारे जंबूद्वीप नामना द्वीपमा दक्षिणार्धमा प्रथम अवसर्पिणी काल होय छे, तयारे शुं उत्तरार्धमा

પદ્યતે, યદા સ્વલુ ઉત્તરાર્ધેઽપિ પ્રતિપદ્યતે, તદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરરસ પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યે પશ્ચિમે નૈવાસ્તિ અવસર્પિણી, નૈવાસ્તિ અવસર્પિણી, અવસ્થિતસ્તત્ર કાલઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, શ્રમણાયુષ્મન્ ! હન્ત, ગૌતમ ! તચ્ચૈવ-ઉચ્ચારયિતવ્યમ્, યાવત્-શ્રમણાયુષ્મન્ ! યથા અવસર્પિણ્યા આલાપકો મણિતઃ, એવમ્ ઉત્સર્પિણ્યા અપિ મણિતવ્યઃ ॥

ટીકા—કાલાધિકારાત્તદ્વિશેષક્રતુ-અયનાદિ વક્તવ્યતામાહ—‘ જયા ણં મંતે । ’ ઇત્યાદિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! યદા સ્વલુ ‘ જંબુદ્વીપે દ્વીપે ’

કાલ હોતા હૈ (જયા ણં ઉત્તરઝૂં વિ પઢમા ઓસપ્પિણી પઢિવજ્જહ) જબ ઉત્તરાર્ધ મેં મી પ્રથમ અવસર્પિણી કાલ હોતા હૈ તત્ર (જંબુદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ પર્વતસ્ય પશ્ચિમેણં પુરતિમેણં નેવત્થિ ઓસપ્પિણી, નેવત્થિ ઉત્સપ્પિણી, અવઢિણં તત્થં કાલે પણ્ણત્તે સમણાઉસો) જંબુદ્વીપ નામ કે દ્વીપ મેં મન્દર પર્વત કે પૂર્વ ઓર પશ્ચિમ મેં અવસર્પિણી નહીં હૈ, ઉત્સર્પિણી નહીં હૈ, તો કયા હૈ શ્રવણ ! આયુષ્મન્ ! વહાં પર અવસ્થિત કાલ કહા ગયા હૈ ? (હંતા ! ગોયમા ! તં ચેવ જાવ ઉચ્ચારેયવ્વં જાવ સમણાઉસો । જહા ઓસપ્પિણી આલાવગો મણિઓ, એવં ઉત્સપ્પિણી વિ માણિયવ્વો) હૈ ગૌતમ ! હાં, હસી તરહ સે હૈ-યાવત્ પૂર્વ કી તરહ સવ સમજના ચાહિયે હૈ શ્રમણ આયુષ્કતક જિસ પ્રકાર અવસર્પિણી કે વિષય મેં કહા હૈ ઉસી પ્રકાર સે ઉત્સર્પિણી કે વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—કાલ કા અધિકાર હોને સે શાસ્ત્રકાર ઉસકે વિષયરૂપ ક્રતુ અયન આદિ કી વક્તવ્યતા હસ સૂત્ર દ્વારા કહ રહે હૈ—(જયા ણં

પણુ પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે ? (જયા ણં ઉત્તરઝૂં વિ પઢમા ઓસપ્પિણી પઢિવજ્જહ,) જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણુ પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે, (તયા ણં જંબુદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ પર્વતસ્ય પુરતિમેણં પશ્ચિમેણં નેવત્થિ ઓસપ્પિણી, નેવત્થિ ઉત્સપ્પિણી, અવઢિણં તત્થં કાલે પણ્ણત્તે સમણાઉસો) જ્યારે જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમે અવસર્પિણી કાળ હોતો નથી. ઉત્સર્પિણી કાળ હોતો નથી તો તો હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! ત્યાં શું અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે ? (હંતા, ગોયમા ! તં ચેવ જાવ ઉચ્ચારેયવ્વં જાવ સમણાઉસો ! જહા ઓસપ્પિણી આલાવગો મણિઓ, એવં ઉત્સપ્પિણી વિ માણિયવ્વો) હા, ગૌતમ ! એ-જે બને છે. પૂર્વપક્ષ પ્રમાણે જ સમસ્ત કથન થવું જોઈએ. હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! પર્યન્તનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું. ઉત્સર્પિણીના વિષયમાં પણુ અવસર્પિણી પ્રમાણે જ કહેવું જોઈએ.

ટીકાર્થ—કાળનું નિરૂપણ આવી રહ્યું છે. તેથી તેના ભાગરૂપ ક્રતુ, અયન આદિનું આ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકાર નિરૂપણ કરે છે—(જયા ણં મંતે ।) ઇત્યાદિ ગૌતમ

જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે 'દાહિણદ્વે' દક્ષિણાર્ધે મેરુપર્વતસ્ય દક્ષિણદિગ્ભાગે 'વાસાણં' વર્ષાણાં ચાતુર્માસ્યપ્રમાણવર્ષાકાલસ્ય 'પદમે સમય' પ્રથમઃ સમયઃ 'પઙ્કિવજ્જહ' પ્રતિપદ્યતે ભવતીત્યર્થઃ, વર્ષાકાલારમ્ભો ભવતીતિ યાવત્ 'તયાણં' તદા સ્વલુ 'ઉત્તરદ્વે વિ' ઉત્તરાર્ધેઽપિ 'વાસાણં' વર્ષાણામ્ 'પદમે સમય' પ્રથમઃ સમયઃ 'પઙ્કિવજ્જહ' પ્રતિપદ્યતે ? 'જયાણં' યદા સ્વલુ 'ઉત્તરદ્વે વિ' ઉત્તરાર્ધેઽપિ 'વાસાણં પદમે સમય' વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ 'પઙ્કિવજ્જહ' પ્રતિપદ્યતે 'તયાણં' તદા સ્વલુ 'જંબુદ્વીવે દીવે' જમ્બુદ્વીપે દ્વીપે 'મંદરસ્સ' મન્દરસ્ય 'પઙ્કયસ્સ' પર્વતસ્ય 'પુરત્થિમ-પચ્છત્થિમેણં' પૌરસ્ત્ય-પશ્ચિમે પૂર્વ-પશ્ચિમદિગ્ભાગે સ્વલુ અણંતરપુરસ્કલ્પે સમયંસિ' અનન્તરપુરસ્કૃતસમયે ન વિદ્યતે અન્તરં વ્યવધાનં યત્ર સઃ, एतादृशो यः पुरस्कृतः पुरोवर्ती समयः इति त्रयाणां कर्मधारयः तस्मिन्

મંતે ।) इत्यादि । गौतम प्रभु से इस विषय में पूछते हैं कि-जब (जंबु-दीवे दीवे) जंबूद्वीप नामके द्वीप में (दाहिणद्वे) दक्षिणार्ध में-मेरु पर्वत के दक्षिणदिग्भागमें, (वासाणं) चातुर्मास्य प्रमाण वर्षा काल का (पदमे समय) प्रथम समय (पङ्किवज्जह) होता है, अर्थात्-वर्षाकाल प्रारंभ होता है-(तया णं) तब (उत्तरद्वे वि) उत्तरार्ध में भी-मेरु पर्वत के उत्तरदिग्भाग में भी (वासाणं) चातुर्मास्य प्रमाण वर्षाकाल का (पदमे समय) प्रथम समय (पङ्किवज्जह) होता है-अर्थात् वर्षाकाल प्रारंभ होता है। अतः जब उत्तरार्ध में भी वर्षाकाल प्रारंभ होता है, तो (जंबुदीवे दीवे) जंबूद्वीप नामके द्वीप में (मंदरस्स पङ्कयस्स) मन्दर पर्वत की (पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं) पूर्व पश्चिमदिशा में पूर्व पश्चिम दिग्भाग में (अणंतरपुरक्खळे सम यंसि) अनन्तर पुरस्कृत समय में जिसमें अन्तर नहीं है ऐसा जो पुरो-

સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-(જયાણં જંબુદ્વીવે દીવે) હે ભદ્રત ! જ્યારે જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં (દાહિણદ્વે) દક્ષિણાર્ધમાં-મેરુ પર્વતના દક્ષિણ દિગ્ભાગમાં (વાસાણં) ચારમાસ પ્રમાણુ વર્ષાઋતુનો (પદમે સમય) પ્રથમ સમય (પંકિવજ્જહ) હોય છે, એટલે કે વર્ષાઋતુનો પ્રારંભ થાય છે, (તયાણ) ત્યારે (ઉત્તરદ્વે વિ) શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ (મેરુપર્વતના ઉત્તર દિગ્ભાગમાં પણ) (વાસાણં પદમે સમય પંકિવજ્જહ) ચાર માસના પ્રમાણુ વર્ષાઋતુનો પ્રથમ સમય હોય છે ? એટલે કે વર્ષાઋતુનો પ્રારંભ થાય છે ? અને જો ઉત્તરાર્ધમાં વર્ષાઋતુનો પ્રારંભ થતો હોય તો (જંબુદ્વીવે દીવે) જંબુદ્વીપનામનાં દ્વીપમાં (મંદરસ્સ પંચયસ્સ) મંદર (મેરુ) પર્વતના (પુરત્થિમપચ્છત્થિમેણં) પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં (અણંતરપુરક્કલ્પે સમયંસિ) અનન્તર પુરસ્કૃત સમયે-જેમાં અંતર નથી એવો જે પુરોવર્તી સમય છે, એ સમયે) એટલે કે એજ સમયે (વાસાણં)

‘વાસાણં’ વર્ષાણામ્ ‘પદમે સમયે’ પ્રથમઃ સમયઃ ‘પલ્લિવજ્જહ?’ પ્રતિપદ્યતે કિમ્? યસ્મિન્ સમયે જમ્બૂદ્વીપસ્ય દક્ષિણોત્તરભાગે વર્ષાકાલસ્યારમ્ભો ભવતિ તસ્મિન્ સમયે મન્દરાચલસ્ય પૂર્વપશ્ચિમભાગે વર્ષાકાલસ્યારમ્ભો ભવતિ કિમ્? इति प्रश्नः ।

મગવાનાહ-‘હંતા, ગોયમા!’ હે ગૌતમ! હન્ત, સત્યમ્-‘જયા ણં’ યદા સ્વલુ ‘જંબુદ્વીવે દીવે’ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ‘દાહિણઢે’ દક્ષિણાર્ધે ‘વાસાણં’ વર્ષાણામ્ ‘પદમે સમયે’ પ્રથમઃ સમયઃ ‘પલ્લિવજ્જહ’ પ્રતિપદ્યતે ‘તહ ચેવ જાવ-પલ્લિવજ્જહ’ તથા ચેવ ત્વદુક્તરીત્યા યાવત્-પ્રતિપદ્યતે યાવત્કરણાત્ ‘તદા સ્વલુ ઉત્તરાર્ધે’પિ વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે, યદા સ્વલુ ઉત્તરાર્ધે’પિ વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે તદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરત્ય-પશ્ચિમે અનન્તરપુરસ્કૃત-

વર્તી સમય ઉસ સમય મેં (વાસાણં) વર્ષાં કા (પદમે સમયે) પ્રથમ સમય (પલ્લિવજ્જહ) હોતા હૈ કયા? અર્થાત્ જિસ સમય મેં જંબૂદ્વીપ કે દક્ષિણ ઉત્તરભાગ મેં વર્ષાકાલ કા આરંભ હોતા હૈ, ઉસ સમય મેં મન્દરાચલ કે પૂર્વપશ્ચિમભાગ મેં વર્ષાકાલ કા આરંભ હોતા હૈ કયા? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि- (हंता गोयमा) हाँ, गौतम ऐसा ही होता है (जया णं) जब (जंबुद्वीवे दीवे) जंबूद्वीप नाम के द्वीप में (दाहिणद्धे) दक्षिणार्धमें (वासा णं) वर्षाकाल का (पदमे समये) प्रथम समय (पल्लिवज्जह) होता है (तह चेव जाव पल्लिवज्जह) उसी तरह से तुम्हारी कही हुई रीति के अनुसार यावत् होता है। यहां (यावत्) पद से (तदा स्वलु उत्तरार्धे’पि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते, यदा स्वलु उत्तरार्धे’पि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते, तदा जंबूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौर्गस्त्यपश्चिमे अनन्तरपुरस्कृत समये

વર્ષાઋતુનો (પદમે સમયે પલ્લિવજ્જહ?) પ્રથમ સમય હોય છે? એટલે કે જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણ અને ઉત્તર ભાગમાં વર્ષાઋતુનો આરંભ થાય છે, એજ સમયે શું મન્દરાચલના પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગમાં પણ વર્ષાઋતુનો આરંભ થાય છે?

મહાવીર પ્રભુ જવાબ આપે છે-(હંતા, ગોયમા!) હા, ગૌતમ! એવું જ બને છે-(જયાણ) જ્યારે (જંબુદ્વીવે દીવે) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં (દાહિણઢે) દક્ષિણાર્ધમાં (વાસાણં) વર્ષાઋતુનો (પદમે સમયે પલ્લિવજ્જહ) પ્રથમ સમય હોય છે, (તહચેવ જાવ પલ્લિવજ્જહ) ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ વર્ષાઋતુનો પ્રથમ સમય હોય છે અને જ્યારે જંબૂદ્વીપના ઉત્તરાર્ધમાં વર્ષાકાલનો આરંભ થાય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપના મન્દર પર્વતના પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગમાં પણ વર્ષાનો આરંભ થાય છે. ‘જાવ’ પદથી સંગ્રહ કરાયેલા સૂત્રપાઠનો અર્થ પણ અહીં આપી દીધો છે. (અનન્તર પુરસ્કૃત સમય) એટલે કે બિલકુલ

સમયે વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ ' ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ તથા ચ દક્ષિણોત્તરભાગે વર્ષાઽઽરમ્ભ સમયાઽવ્યવહિતોત્તરસમય એવ પૂર્વપશ્ચિમભાગેઽપિ વર્ષાકાલારમ્ભો ભવતીત્યુત્તરમ્ । પુનર્ગૌતમો દાઢર્યાં પૃચ્છતિ—' જયા ણં મંતે ! ' ઇત્યાદિ । હે મદન્ત ! યદા ચ્ચલુ ' જંબુદ્વીવે દીવે ' જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ' મંદરસ્સ ' મન્દરસ્ય ' પવ્વયસ્સ ' પર્વતસ્ય ' પુરત્થિમેણં ' પૌરસ્ત્યે પૂર્વભાગે ચ્ચલુ ' વાસાણં ' વર્ષાણામ્ ' પઢમે સમણં ' પ્રથમઃ સમયઃ ' પઢિવજ્જહં ' પ્રતિપદ્યતે ' તયાણં ' તદા ચ્ચલુ ' પચ્ચત્થિમેણ વિ ' પશ્ચિમેઽપિ ચ્ચલુ ' વાસાણં પઢમે સમણં ' વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ ' પઢિવજ્જહં ' પ્રતિપદ્યતે ? ' જયાણં ' યદા ચ્ચલુ ' પચ્ચત્થિમેણ વિ ' પશ્ચિમેઽપિ ' વાસાણં પઢમે સમણં ' વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ ' પઢિવજ્જહં ' પ્રતિપદ્યતે ' તયાણં જાવ '— તદા ચ્ચલુ યાવત્—જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ઇત્યર્થઃ ' મંદરસ્સ પવ્વયસ્ય ' મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય

વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ) ઇસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । તથા ચ દક્ષિણોત્તરભાગ મેં વર્ષારંભ સમય કે અવ્યવહિત ઉત્તર સમય મેં હી પૂર્વપશ્ચિમભાગ મેં બી વર્ષાકાલ કા આરંભ હોતા હૈ । એસા યહ ઉત્તર હૈ । અથ ગૌતમ પુનઃ દઢતા નિમિત્ત દૂસરી તરહ સે પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ (જયા ણં મંતે !) હે મદન્ત ! જબ (જંબુદ્વીવે દીવે) જંબૂદ્વીપ નામ કે દ્વીપ મેં (મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ) મંદર પર્વત કે (પુરત્થિમેણં) પૂર્વભાગ મેં (વાસાણં) વર્ષા કા (પઢમે સમણં) પ્રથમ સમય (પઢિવજ્જહં) હોતા હૈ (તયાણં) તબ (પચ્ચત્થિમેણં વિ) પશ્ચિમભાગ મેં બી (વાસાણં) વર્ષા કા (પઢમે સમણં) પ્રથમ સમય (પઢિવજ્જહં) હોતા હૈ । અતઃ (જયા ણં) જબ (પચ્ચત્થિમેણ વિ) પશ્ચિમ ભાગ મેં બી (વાસાણં) વર્ષા કા (પઢમે સમણં) પ્રથમ સમય (પઢિવજ્જહં) હોતા હૈ તબ (જાવ) યાવત્ (મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ મંદર પર્વત કે (ઉત્તર દાહિણેણં ઉત્તર દક્ષિણ ભા-

ફેરફાર વિનાનો સમય તાત્પર્ય એ છે કે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધમાં વર્ષાઋતુના પ્રારંભનો જે સમય છે. એજ સમયે મંદરના પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગમાં પણ વર્ષાઋતુનો પ્રારંભ થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી આ વિષયમાં જ બીજી રીતે પ્રશ્ન પૂછે છે—(જયા ણં મંતે !) હે મદન્ત ! જ્યારે (જંબુદ્વી દીવે) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં (મંદરસ પવ્વયસ્સ) મંદર પર્વતના (પુરત્થિમેણં) પૂર્વભાગમાં (વાસાણં પઢમે સમણં) વર્ષાઋતુનો પ્રથમ સમય (પઢિવજ્જહં) હોય છે, (તયાણં) ત્યારે “ પચ્ચત્થિમેણં વિ ” પશ્ચિમ ભાગમાં પણ “ વાસાણં ” શું વર્ષાઋતુનો “ પઢમે સમણં પઢિવજ્જહં ” પ્રથમ સમય હોય છે ? અને “ જાવં મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરદાહિણેણં તરપચ્છાકઢસમયંસિ વાસાણં પઢમે સમણં પઢિવજ્જહં ? ”

‘ઉત્તર-દાહિણે’ ઉત્તર-દક્ષિણે સ્વલુ ‘અણંતર પચ્છાકલસમયં સિ’ અનન્તર પશ્ચાત્કૃતસમયે, અનન્તરઃ = પૂર્વપશ્ચિમવિદેહારમમાણવર્ષાપ્રથમસમયાપેક્ષયા અવ્યવહિતો યઃ પશ્ચાત્કૃતઃ પૂર્વાતીતઃ સમયસ્તત્ર દક્ષિણોત્તરાર્થે ‘વાસાણં પદમે સમયે’ વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ ‘પલ્લિવન્ને ભવઈ?’ પ્રતિપન્નઃ સમ્પન્નો ભવતિ કિમ્? અર્થાત્ પૂર્વપશ્ચિમાર્થે વર્ષારમ્ભસમયાદ્ અવ્યાહિતપૂર્વસમયે દક્ષિણોત્તરાર્થે વર્ષાકાલારમ્ભો ભવતિ કિમ્? इति પ્રશ્નઃ ।

ભગવાનાહ—‘હંતા, ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્ ‘જયાણં જંબુદ્વીવે દીવે’ યદા સ્વલુ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ‘મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ’ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ‘પુરસ્થિમેણં’ પૌરસ્ત્યે સ્વલુ પૂર્વભાગે ‘એવં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં, જાવ પલ્લિવન્ને ભવઈ’ એવમ્ ત્વદુક્તરીત્યા વર્ષાકાલરમ્ભાદિકમ્ ઉચ્ચારયિતવ્યં સ્પષ્ટતયા

ગ મેં (અણંતરપચ્છાકલસમયંસિ) અનન્તર પશ્ચાત્કૃત સમય મેં પૂર્વ પશ્ચિમવિદેહ મેં આરંભ હો રહે વર્ષા કે પ્રથમ સમય કી અપેક્ષા અવ્યવહિત પૂર્વતીત સમય મેં દક્ષિણોત્તરાર્થ મેં (વાસાણં પદમે સમયે) વર્ષા કા પ્રથમ સમય (પલ્લિવજ્જઈ) હોતા હૈ કયા? અર્થાત્ પૂર્વ પશ્ચિમાર્થ મેં વર્ષારંભ સમય સે અવ્યવહિત પૂર્વ સમય મેં દક્ષિણોત્તરાર્થ મેં વર્ષાકાલ કા આરંભ હોતા હૈ કયા? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (हंता गोयमा) हां गौतम ! इसी तरह से होता है, (जया णं जंबुद्वीवे दीवे) जब जंबूद्वीप में (मंदरस्स पव्वयस्स) मन्दर पर्वत के (पुरस्थिमेणं) पूर्वभाग में (एवं चैव उच्चारेयव्वं) जैसा तुम कह रहे हो वैसा ही होता है ऐसा पाठ बोलना चाहिये और वह (जाव पल्लिवन्ने भवई) इस पाठ तक कहना चाहिये— इस प्रकार से कहने में

જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં વર્ષાકાળનો પ્રારંભ થાય છે, ત્યારે મંદર પર્વતના ઉત્તર અને દક્ષિણ ભાગમાં પણ શું વર્ષાકાળનો પ્રથમ સમય હોય છે? (અણંતરપચ્છાકલસમયંસિ) અનંતર પશ્ચાત્કૃત સમયનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે સમજવું સૂત્રના પ્રારંભે જે સમય બતાવ્યો છે, તેનાથી ફેરફાર વિનાના સમયે એટલે કે પૂર્વોક્ત સમયે જ. તાત્પર્ય એ છે કે પૂર્વ અને પશ્ચિમાર્ધમાં વર્ષાનો જે પ્રથમ સમય હોય છે, એજ પ્રથમ સમય શું ઉત્તરાર્ધ અને દક્ષિણાર્ધમાં હોય છે?

“હંતા ગોયમા !” હા, ગૌતમ ! એવું જ બને છે—‘જયા ણં જંબુ દ્વીવે દીવે’ જ્યારે જંબૂદ્વીપના “મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ” મંદર પર્વતના “પુરસ્થિમેણં” પૂર્વભાગમાં વર્ષાકાળનો પ્રથમ સમય હોય છે, “એવં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં જાવ પલ્લિવન્ને ભવઈ” ત્યાંથી શરૂ કરીને પ્રશ્નસૂત્રમાં આવતો સમસ્ત

વક્તવ્યમ્ યાવત્-પ્રતિપક્ષો ભવતિ इत्यन्तम्, તથાચાયમર્થ:-જમ્બૂદ્વીપે મન્દરા-
ચલસ્ય પૂર્વપશ્ચિમભાગે વર્ષાકાલારમ્ભસમયાદ્ અવ્યવહિતપૂર્વસમયે એવ દક્ષિણોત્તર
ભાગે વર્ષાકાલારમ્ભઃ સમ્પદ્યતે इत्युत्तरम् યાવત્કરણાત્ પૂર્વપક્ષોક્તાવશિષ્ટભાગઃ
સંગ્રાહઃ । ‘ એવં જહા સમણં ’ એવમ્ ઉપર્યુક્તરીત્યા યથાસમયેન સમયમધિકૃત્ય
‘ અભિલાવો ભણિઓ ’ અભિલાપઃ આલાપકઃ ભણિતઃ કથિતઃ ‘ વાસાણં ’ વર્ષા-
ણામ્, ‘ તહા ’ તથા ‘ આવલિયાએ વિ ’ આવલિકયાઽપિ ‘ ભાણિયવ્વો ’ ભણિ-
તવ્યઃ, આવલિકા ચ અસંખ્યાતસમયાત્મકરૂપા વોધ્યા તદભિલાપશ્ચૈવમ્ ‘ જયાણં
મંતે ! જંબુદીવે દીવે દાહિણદ્દે વાસાણં પદમા આવલિઆ પઢિવજ્જહ, તયાણં
ઉત્તરદ્દે વિ, જયાણં ઉત્તરદ્દે વાસાણં પદમા આવલિઆ પઢિવજ્જહ, તયાણં જંબુદીવે

यह अर्थ होता है कि जंबूद्वीप में, मन्दराचल के पूर्वपश्चिमभाग में, व-
र्षाकाल के आरंभ समय से अव्यवहितपूर्व समय में ही दक्षिणोत्तर-
भाग में वर्षाकाल का आरंभ हो जाता है । यहां यावत् शब्द से पूर्वपक्ष
में कहा गया अवशिष्ट भाग ग्रहण किया गया है ।

(एवं जहा समणं अभिलावो भणिओ वासाणं, तहा आवलियाए
वि भाणियव्वो) जैसा समय को लेकर उपर्युक्त पद्धति के अनुसार
अभिलाप-आलापक कहा गया है वर्षा का, उसी प्रकार से आवलिका
को लेकर भी वर्षासंबंधी आलापक कह लेना चाहिये-असंख्यात समयों
की एक आवलिका होती है-इस का अभिलाप इस प्रकारसे होता है-
(जया णं मंते ! जंबुद्वीवे दीवे दाहिणद्वे वासाणं पदमा आवलिया पडि-
वज्जह, तया णं उत्तरद्वे वि, जया णं उत्तरद्वे वासाणं पदमा आवलिया
पडिवज्जह, तया णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमपच्छत्थि-

પઠ ગ્રહણ કરવો. સમસ્ત ઉત્તર ચૂત્રનો લાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-જંબુદ્વીપમાં
મેરુ પર્વતના પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગમાં વર્ષાકાળનો જે પ્રથમ હોય છે, એજ
પ્રથમ સમયે દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધમાં પણ વર્ષાનો પ્રારંભ થતો હોય છે.
તેમના વર્ષાકાળના પ્રારંભ સમયમાં અંતર નથી “ એવં જહા સમણં અભિ-
લાવો ભણિઓ વાસાણં, તહા આવલિયાએ વિ. ભાણિયવ્વો) સમયની અપેક્ષાએ
વર્ષાકાળનો જેવો આલાપક (પ્રશ્નોત્તરો) ઉપર આપવામાં આવ્યા છે, એવો
આવલિકાની અપેક્ષાએ પણ વર્ષાકાળ વિષયક આલાપક કહેવો જોઈએ. અમ-
ખ્યાત સમયોની એક આવલિકા થાય છે. આવલિકાની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે
આલાપક બનશે-(જયાણં મંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે દાહિણદ્દે વાસાણં પદમા આવ-
લિયા પઢિવજ્જહ, તયાણં ઉત્તરદ્દે વિ, જયાણં ઉત્તરદ્દે વાસાણં પદમા આવલિ-

દીવે મંદરસ્સ પન્વયસ્સ પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં અણંતરપુરક્કલ્લસમયંસિ વાસાણં
પદ્ધમા આવલિયા પઢિવજ્જહ ? હંતા, ગોયમા ! જાવ-પઢિવજ્જહ ' ઇત્યાદિરૂપો
બોધ્યઃ, એવમ્ ' આણપાણૂન વિ ' આન-પ્રાણાભ્યામપિ ઉક્તસમયાભિલાપવત્
આલાપકઃ વક્તવ્યઃ, આન-પ્રાણશ્ચ ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસકાલરૂપો બોધ્યઃ, તદભિ-
લાપસ્વરૂપશ્ચોપર્યુક્તાવલિકાભિલાપસ્વરૂપવત્ સ્વયમૂહનીયમ્, એવમ્ ' થોવેણ
વિ ' સ્તોકેનાપિ પૂર્વવદભિલાપો વક્તવ્યઃ સ્તોકશ્ચ સપ્તપ્રાણપ્રમાણઃ, એવં લવેણ
વિ ' લવેનાપિ પૂર્વવદભિલાપો-ભણિતવ્યઃ, લવશ્ચ સપ્તસ્તોકરૂપઃ તથા ' મુહુત્તેણ
વિ ' મુહૂર્તેનાપિ અભિલાપઃ પૂર્વવદ્ બોધ્યઃ, મુહૂર્તસ્તુ સપ્તસપ્તિ લવપ્રમાણઃ, એવમ્
' અહોરત્તેણ વિ ' અહોરાત્રેણાપિ અભિલાપો વક્તવ્યઃ, અહોરાત્રશ્ચ ત્રિશન્મુહૂર્તા-

મેણં અણન્તરપુરક્કલ્લસમયંસી વાસાણં પદ્ધમા આવલિયા પઢિવજ્જહ ?
હંતા, ગોયમા જાવ પઢિવજ્જહ) ઇત્યાદિ । હસી તરહ સે (આણપાણૂન
વિ) આન પ્રાણ કો ભી લેકર ઉક્ત સમય કે અભિલાપ કી તરહ આલા-
પક કહના ચાહિયે । ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ કાલરૂપ યહ આનપ્રાણ
હોતા હૈ । હસ કે અભિલાપ કા સ્વરૂપ ઉપર્યુક્ત આવલિકા કે અભિલાપ
કે સ્વરૂપ કી તરહ સે હી અપને આપ સમજના ચાહિયે । હસી તરહ
સે (થોવેણ વિ) સ્તોક કો લેકર ભી પહિલે જૈસા હી અભિલાપ કહના
ચાહિયે । સાત પ્રાણ રૂપ યહ સ્તોકકાલ હોતા હૈ । (એવં લવેણ
વિ) હસી તરહ સે લવ કો લેકર આ અભિલાપ જાનના ચાહિયે-સાત-
સ્તોકોંકા એક લવ હોતા હૈ । તથા-(મુહુત્તેણ વિ) પૂર્વ કી તરહસે મુહૂર્ત
કો લેકર ભી અભિલાપ કહના ચાહિયે-૭૭ સિતોતેર લવોં કા એક મુહૂર્ત

યા પઢિવજ્જહ, તયાણં જંબુદીવે દીવે મંદરસ્સ પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં અણંતર
પુરક્કલ્લસમયંસિ વાસાણં પદ્ધમા આવલિયા પઢિવજ્જહ ?) હંતા, ગોયમા !
જાવ પઢિવજ્જહ) ઇત્યાદિ. એજ પ્રમાણે (આણપાણૂન વિ) આનપ્રાણની અપે-
ક્ષાએ પણ સમયના આલાપક એવો જ આલાપક કહેવો જોઈએ. ઉચ્છ્વાસ
નિઃશ્વાસ કાળરૂપ તે આનપ્રાણ હોય છે. તેનું સ્વરૂપ ઉપર્યુક્ત આવલિકાના
આલાપકના સ્વરૂપ એવું જ સમજી લેવું એજ પ્રમાણે (થોવેણ વિ) સ્તોકની
અપેક્ષાએ પણ એવો જ આલાપક કહેવો. સાત પ્રાણરૂપ કાળને સ્તોક કહે છે.
(એવં લવેણ વિ) લવની અપેક્ષાએ પણ એવોજ આલાપક કહેવો જોઈએ સાત
સ્તોકનો એક લવ બને છે. ૭૭ સત્યોતેર લવનું એક મુહૂર્ત બને છે. (મુહુત્તેણ
વિ. મુહૂર્તની અપેક્ષાએ પણ એવો જ આલાપક કહેવો જોઈએ. "અહોરત્તેણ

ત્મકઃ પ્રસિદ્ધ એવ, એવમ્ ' પક્ષેણ વિ ' પક્ષેણાપિ અભિલાપો વિધેયઃ પક્ષશ્ચાર્ધ-
માસરૂપઃ પશ્ચદશાહોરાત્રાત્મકઃ, તથા ' માસેણ વિ ' માસેનાપિ આલાપકો વક્તવ્યઃ
માસશ્ચ ત્રિંશદહોરાત્રરૂપઃ પ્રસિદ્ધ એવ । એવમ્ ' ઉઝ્જ્ઞા વિ ' ઋતુનાપિ પૂર્વસમયાદિ
વત્ આલાપકો ભણિતવ્યઃ, ઋતુશ્ચ માસદ્વયાત્મકઃ, તદુપસંહરન્નાહ—' એસિં
સવ્વેસિં ' એતેપાં સર્વેષામ્ આવલિકાદિકૃતપર્યન્તાનામ્ ' જહા સમયસ્ય અભિ-
લાવો ' યથા સમયસ્ય અભિલાપઃ ' તદ્વા ભાણિયવ્વો ' તથા ભણિતવ્યઃ, તથા
ચૈતત્પ્રકરણોક્તાઃ દશસંખ્યકાઃ સમયાવલિકાદિકૃતપર્યન્તા અભિલાપકાઃ પ્રદ-
ર્શિતદિશાઽવસેયાઃ । તતો હેમન્તવિષયે ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—' જયાણં મંતે ! ' इत्यादि
हे भदन्त ! यदा खलु ' जंबुद्वीवे दीवे ' जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे ' हेमन्ताणं '

હોતા હૈ । । (અહોરત્તેણ વિ) અહોરાત્ર કો લેકર મી હસી પ્રકાર સે
અભિલાપ કહના ચાહિયે । તીસ૩૦તીસ મુહૂર્ત્તોં કા એક અહોરાત્ર હોતા
હૈ । (પક્ષેણ વિ માસેણ વિ) હસી પ્રકાર સે પક્ષ ઓર માસ કો લેકર
મી અભિલાપ બના લેના ચાહિયે । પન્દ્રહ દિન રાત કા એક પક્ષ ઓર
દો પક્ષોં કા એક માસ હોતા હૈ । (ઉઝ્જ્ઞા વિ) ઋતુ કો લેકર મી હસી
રૂપ સે અભિલાપ નિષ્પન્ન કર લેના ચાહિયે । દો માસ કી એક ઋતુ
હોતી હૈ । અબ હસી વાત કા ઉપસંહાર કરતે હુએ શાસ્ત્રકાર કહતે હૈ
કિ—(એસિં સવ્વેસિં જહા સમયસ્ય અભિલાવો તદ્વા ભાણિયવ્વો) આવ-
લિકા સે લેકર ઋતુ પર્યન્ત કા અભિલાપ સમય કે અભિલાપ કી તરહ
સે કહ લેના ચાહિયે । હસ તરહ સમય સે લેકર ઋતુતક દશ ૧૦
અભિલાપ યે હો જાતે હૈ ।

અબ હેમન્તઋતુ કે વિષય મેં ગૌતમ પ્રમુ સે પૂછતે હૈ કિ—(જયા ણં
મંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે હેમન્તાણં પદમે સમય પઢિવજ્જહ૦ ?) હે ભદન્ત !

વિ, પક્ષેણ વિ, માસેણ વિ, ઉઝ્જ્ઞા વિ) એજ પ્રમાણે દિનરાત્રિની અપેક્ષાએ,
પખવાડિયાની અપેક્ષાએ, માસની અપેક્ષાએ. અને ઋતુની અપેક્ષાએ પણ એવાજ
આલાપકો (પ્રશ્નોત્તરો) કહેવા જોઈએ. (૩૦ત્રીસ મુહૂર્તનો રાત્રિદિવસ થાય છે,
પંદર દિનરાતનું પખવાડિયું થાય છે અને એ પખવાડિયાનો માસ થાય છે.
એ માસની એક ઋતુ થાય છે. હવે એજ વાતનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે
છે કે (એસિં સવ્વેસિં જહા સમયસ્ય અભિલાવો તદ્વા ભાણિયવ્વો) આવલિકાથી
લઈને ઋતુ પર્યન્તના અલાપકો (પ્રશ્નોત્તરો) સમયના અલાપકો પ્રમાણે જ
કહેવા જોઈએ. આ રીતે સમયથી ઋતુ પર્યન્તના ૧૦ દસ આલાપકો બનશે.

હવે ગૌતમ સ્વામી હેમન્તઋતુના વિષયમાં પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે (જયાણં
મંતે ! જંબુદ્વીવે દીવે હેમન્તાણં પદમે સમય પઢિવજ્જહ) હે ભદન્ત ! ત્યારે આ

હેમન્તસ્ય ઋતોઃ શીતકાલસ્ય 'પદમે સમય' પ્રથમઃ સમયઃ 'પઙ્કિવજ્જહં' પ્રતિપદ્યતે૦ તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ હેમન્તસ્ય પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે, અથ ચ યદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ હેમન્તસ્ય પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે તદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરાચલસ્ય પૂર્વપશ્ચિમે દિગ્ભાગે હેમન્તસ્ય પ્રથમ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે કિમ્ ? इति प्रश्नः ।

ભગવાનાહ — 'જહે વ વાસાણં' इत्यादि । हे गौतम ! यथैव यत्प्रकारक एव वर्षाणाम् दक्षिणोत्तरविषयकः पूर्वपश्चिमविषयकश्च 'अभिलापो' अभिलापः पूर्व प्रतिपादितः 'तद्देव' तथैव तत्प्रकार एव 'हेमन्ताण वि' हेमन्तानामपि अभिलापको वक्तव्यः, तथा च वर्षाकालस्यारम्भविषयकाभिलापाजुसारं हेमन्तकालारम्भोऽपि विज्ञेयः तथाहि जम्बूद्वीपस्य दक्षिणोत्तरार्धे हेमन्तकालारम्भसमयाव्यवहितोत्तरसमये

જયે હસ જંબૂદ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં હેમન્ત ઋતુ કા-શીતકાલ કા-પ્રથમ સમય હોતા હૈ-તથા ઉત્તરાર્ધ મેં મી હેમન્ત કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ ઓર જય ઉત્તરાર્ધ મેં મી હેમન્ત કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ ઉસ સમય જંબૂદ્વીપ મેં મન્દરાચલ કે પૂર્વપશ્ચિમ ભાગ મેં હેમન્ત કા કયા પ્રથમ સમય હોતા હૈ ?

હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુપ પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ-હે ગૌતમ ! પહિલે જૈસા દક્ષિર્ધ કે વિષય મેં આલાપક ઓર પૂર્વપશ્ચિમદિગ્ભાગ કે વિષય મેં આલાપક પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈ, વૈસા હી આલાપક હેમન્ત ઋતુ કો લેકર મી કર લેના ચાહિયે । હસ તરહ વર્ષાકાલ કે આરંભ કે અભિલાપ કે અનુસાર હેમન્ત કાલ કે આરંભ કા અભિલાપ મી જાનના ચાહિયે । તથાહિ-જંબૂદ્વીપ કે દક્ષિણ ઉત્તરાર્ધ મેં હેમન્તકાલ કે આરંભ

જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં હેમન્તઋતુનો (શિયાળાનો) પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ હેમન્તઋતુનો પ્રથમ સમય હોય છે ? અને જ્યારે જંબૂદ્વીપના ઉત્તરાર્ધમાં હેમન્તનો પ્રથમ હોય ત્યારે શું જંબૂદ્વીપમાં મન્દરાચલ (મેરુ) પર્વતના પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગમાં પણ હેમન્તનો પ્રથમ સમય હોય છે ?

મહાવીર પ્રશ્ન તેનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! પહેલાં દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધના વિષયમાં વર્ષાકાળને અનુલક્ષીને જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, અને પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિગ્ભાગોના વિષયમાં જેવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ પ્રતિપાદન અહીં હેમન્તઋતુની અપેક્ષાએ કરવું જોઈએ આ રીતે વર્ષાઋતુના આરંભને અનુલક્ષીને જેવો આલાપક આગળ આપ્યો છે, એવો જ આલાપક હેમન્તઋતુના આરંભના સમયને અનુલક્ષીને પણ બનશે. તથા જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતના પૂર્વ ભાગમાં જ્યારે હેમન્તનો પ્રથમ સમય હોય છે ત્યારે પશ્ચિમ ભાગમાં પણ હેમન્તનો પ્રથમ સમય હોય છે, અને

एव जम्बूद्वीपे मन्दराचलस्य पूर्वपश्चिमभागे हेमन्तकालारम्भः सम्पद्यते इत्युत्तरम्
एवं ' गिम्हाण वि भाणियव्वो जाव-उऊण ' ग्रीष्माणामपि ग्रीष्मस्य उष्णका-
लस्य अभिलापो भणितव्यः वक्तव्यः यावत्-ऋतुना, यावत्करणात्- ' आवलिक-
याऽपि, आन-प्राणाभ्यामपि, स्तोकेनापि, लवेनापि, सुहूर्तेनापि, अहोरात्रेणापि,
पक्षेणापि, मासेनापि ' इति संग्राहम्, तथा च ' एवं ' एवम् उक्तरीत्या ' तिणि
वि ' त्रीण्यपि त्रयाणामपि ' एए सिं ' एतेषां वर्षाहेमन्तग्रीष्माणाम् ' तीसं
आलावगा भाणियव्वा ' त्रिंशद् आलापकाः भणितव्याः, वक्तव्याः. अर्थात् प्रत्येकं
त्रयाणामपि वर्षादीनां समयादिक्रत्वन्तैः दशभिः आलापकैः संमेल्य त्रिंशत्संख्यका
आलापका भवन्तीति भावः ।

के समय से अव्यवहित उत्तरसमय में ही, जंबूद्वीप में मन्दराचल के
पूर्वपश्चिम भाग में हेमन्त काल का आरंभ होता है । (एवं गिम्हाण वि
भाणियव्वो जाव उऊण) इस तरह से ऋतुतक ग्रीष्मकाल संबंधी अ-
भिलाप भी जानना चाहिये-यहांपर यावत्पद से (आवलिकयाऽपि, आ-
नप्राणाभ्यामपि, स्तोकेनापि, लवेनापि, सुहूर्तेनाऽपि, अहोरात्रेणापि पक्षे-
णापि, मासेनापि,) इस पाठ का संग्रह किया गया है ऐसा जानना
चाहिये । (एवं एए तिणि वि) इस तरह-इस पूर्वोक्त रीति के अनुसार
इन वर्षा, हेमन्त और ग्रीष्म इन ऋतुओं के (तीस आलावगा भाणिय-
व्वा) इत्यादि आलापक कहना चाहिये । अर्थात् प्रत्येक इन वर्गादिक तीन
ऋतुओं में से प्रत्येक ऋतु के समय से लेकर ऋतु तक दश-दश आला-
पक होते हैं-सो इन सब को मिलाकर तीस३० आलापक हो जाते हैं ।

ત્યારે ઉત્તરાર્ધ અને દક્ષિણાર્ધમાં પણ હેમન્તનો પ્રથમ સમય હોય છે. ઇત્યાદિ
સમસ્ત કથન અહીં હેમન્તકાળની અપેક્ષાએ ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

(एवं ગિમ્હાગ વિ ભાણિયવ્વો જાવ ઉઊણ) એજ પ્રમાણે ગ્રીષ્મઋતુની
અપેક્ષાએ પણ સમયથી લઈને ઋતુ પર્યાન્તના આલાપકો કહેવા જોઈએ. અહીં
(જાવ) પ. થી (આવલિકયાઽપિ, આનપ્રાણાભ્યામાપિ, સ્તોકેનાપિ, લવેનાપિ, સુહૂર્તેનાઽપિ,
અહોરાત્રેનાપિ, પક્ષેનાપિ માસેનાપિ) આ સૂત્રપાઠનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો
છે. (एवं एए तिणि वि) આરીતે-પૂર્વોક્ત રીત પ્રમાણે વર્ષા, હેમન્ત અને
ગ્રીષ્મ, એ ત્રણે ઋતુઓના (ત્રીસ આલાવગા ભાણિયવ્વા) કુલ ૩૦ આલાપકો
કહેવા જોઈએ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રત્યેકના પ્રથમસમય, આવલિકા,
આનપ્રાણ, સ્તોક, લવ, સુહૂર્ત, દિનરાત્રિ, પક્ષ, માસ અને ઋતુની અપેક્ષાએ
દસ, દસ આલાપક બનશે.

અથ અયનાદિ વિષયમાહ—‘જયા ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ । હે મદન્ત ! યદા સ્વલુ ‘જંબુદ્વીવે દીવે’ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ‘મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ’ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ‘દાહિણહુ’ દક્ષિણાર્ધે ‘પઢમે અયણે’ પ્રથમમ્ અયનમ્ સમ્વત્સરસ્ય શ્રાવણમાસત આરમ્ભાત્ દક્ષિણાયનં પઢ્માસાત્મકમિત્યર્થઃ ‘પઢિવજ્જહ’ પ્રતિપદ્યતે, ‘તયાણં’ તદા સ્વલુ ‘ઉત્તરહુ વિ’ ઉત્તરાર્ધે’પિ ‘પઢમે અયણે’ પ્રથમમ્ અયનમ્ દક્ષિણાયનમિત્યર્થઃ ‘પઢિવજ્જહ’ પ્રતિપદ્યતે, અથ ચ યદા ઉત્તરાર્ધે’પિ પ્રથમમ્ અયનં પ્રતિપદ્યતે તદા જમ્બૂદ્વીપે મન્દરાચલસ્ય પૂર્વપશ્ચિમે ભાગે દક્ષિણાયનપુરસ્કૃતોત્તરાયણમ્ પ્રતિપદ્યતે કિમ્ ? અર્થાત્ દક્ષિણોત્તરભાગે દક્ષિણાયનારમ્ભકાલાવ્યવહિતોત્તરકાલે પૂર્વપશ્ચિમે ઉત્તરાયણારમ્ભો ભવતિ કિમ્ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ ।

અચ સૂત્રકાર અયન આદિ કો પ્રતિપાદન કરને કે નિમિત્ત કહતે હૈ (જયા ણં મંતે) ઇત્યાદિ—હે મદન્ત ! इस प्रकार सम्बोधित करते हुए गौतमप्रभु से पूछते हैं कि—जब (जंबुद्वीवे दीवे) जंबूद्वीप इस नामके द्वीप में (मंदरस्स पव्वयस्स) मन्दर पर्वत के (दाहिणहू) दक्षिणार्ध में (पढमे अयणे) प्रथम अयनसंम्वत्सर के श्रावणमास से लगाकर छह माह तक का दक्षिणायन—होता है, (तया णं) तब (उत्तरहू वि) उत्तरार्ध में भी (पढमे अयणे) प्रथम अयन दक्षिणायन होता है । अथच—जब उत्तरार्ध में भी प्रथम अयन होता है—तब जंबूद्वीप में मन्दराचलपर्वत के पूर्वपश्चिमदिग्भाग में दक्षिणायनपुરस्कृत उत्तरायण होता है क्या ? अर्थात्—दक्षिणोत्तरभाग में दक्षिणायन आरंभ होने के अव्यवहित उत्तर काल में पूर्व पश्चिमदिग्भाग में उत्तरायण का आरंभ हो जाता है क्या ?

હવે સૂત્રકાર અયન આદિનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે નીચેનાં સૂત્રો દે છે (જયાણં મંતે !) હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબુદ્વીવે દીવે) જંબૂદ્વીપનામના દ્વીપમાં (મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ દાહિણહુ) મંદરાચલ પર્વતના દક્ષિણાર્ધમાં (પઢમે અયણે) પ્રથમ અયન (શ્રાવણ માસથી શરૂ કરીને છ માસ પર્યન્તના સમયનું દક્ષિણાયન) થાય છે, (તયાણં) ત્યારે (ઉત્તરહૂ વિ) ઉત્તરાર્ધમાં પણ (પઢમે અયણે) શું પ્રથમ અયન (દક્ષિણાયન) થાય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પ્રથમ અયન થાય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમના દિગ્ભાગમાં પણ શું દક્ષિણાયન પુરસ્કૃત ઉત્તરાયણ હોય છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે દક્ષિણોત્તર ભાગમાં દક્ષિણાયનનો આરંભ થવા અવ્યવહિત ઉત્તરકાળે પૂર્વ પશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં શું ઉત્તરાયણનો આરંભ થઇ જાય છે ?

ભગવાનાહ—‘ જહા સમણં ’ ઇત્યાદિ । હે ગૌતમ ! યથા યત્પ્રકારકઃ સમ-
યેન સમયમધિકૃત્ય ‘ અભિલાવો ’ અભિલાપઃ પૂર્વે પ્રતિપાદિતઃ ‘ તહેવ ’ તથૈવ
તત્પ્રકારક એવ ‘ અયણેણ વિ ’ અયનેનાપિ દક્ષિણાદ્યયનમધિકૃત્યાપિ આલાપકઃ
‘ ભાણિયવ્વો ’ ભણિ તદ્યઃ દક્ષિણાદ્યઃ ‘ જાવ — અણંતરપચ્છાકકલસમયંસિ ’ યાવત્—
અનન્તરપશ્ચાત્કૃતસમયે ‘ પદમે અયને ’ પ્રથમમ્ અયનં દક્ષિણાયનં ‘ પઢિવણ્ણે
ભવઈ ’ પ્રતિપન્નં ભવતિ, તથા ચ યાવત્કરણાદ્ જમ્બૂદ્વીપે મન્દરાચલસ્ય દક્ષિણો-
ત્તરાર્થે યદા દક્ષિણાયનારમ્ભો ભવતિ તદા જમ્બૂદ્વીપે મન્દરાચલસ્ય પૂર્વપશ્ચિમાર્ધે
દક્ષિણાયનારમ્ભકાલાવ્યવહિતોત્તરકાલે એવ ઉત્તરાયણારમ્ભો ભવતિ એવં જમ્બૂદ્વીપે
મન્દરાચલસ્ય પૂર્વ-પશ્ચિમાર્ધે યદા ઉત્તરાયણારમ્ભો ભવતિ તદા જમ્બૂદ્વીપે મન્દરા-
ચલસ્ય દક્ષિણોત્તરાર્ધે ઉત્તરાયણારમ્ભકાલાવ્યવહિતપૂર્વકાલે એવ દક્ષિણાયનાર-
મ્ભો ભવતિ ઇતિ સમાધાનાશયઃ ।

इस गौतम के प्रश्न का समाधान करने निमित्त प्रभु गौतम
से कहते हैं कि—(जहा समणं) इत्यादि—हे गौतम । जिस प्रकार
का अभिलाप समय को लेकर पहिले प्रतिपादित किया गया है
(तहेव) उसी प्रकार का अभिलाप (अयणेणवि) अयन को लेकर
भी अर्थात् दक्षिणायन आदि को लक्ष्य करके भी (भाणियव्वो)
कहना चाहिये । (जाव अणंतरपच्छाकलसमयंसि) यावत् अन-
न्तर पश्चात्कृत समय में (पदमे अयने) प्रथम अयन (पडि-
वण्णे भवइ) प्रतिपन्न होता है । यहाँ यावत्पद से (जंबूद्वीपे मंदराचल-
स्य पूर्वपश्चिमार्धे दक्षिणायनारंभकालाव्यवहितोत्तरकाले एव उत्तरा-
यणारंभो भवति, एवं जंबूद्वीपे मंदराचलस्य पूर्वपश्चिमार्धे यदा उत्तरा-
यणारंभो भवति तदा जंबूद्वीपे मंदराचलस्य दक्षिणोत्तरार्धे उत्तराय-
णारंभकालाव्यवहितपूर्वकाले एव दक्षिणायनारंभो भवति) इस पाठ

ઉત્તર— (જહા સમણં) ઇત્યાદિ. હે ગૌતમ ! સમયની અપેક્ષાએ જેવા
આલાપકનું ઉપર પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, (તહેવ) એજ પ્રકારનો
આલાપક (અયણેણ વિ) અયનની અપેક્ષાએ (દક્ષિણાયન આદિ વિશે)
(ભાણિયવ્વો) કહેવો જોઈએ. (જાવ અણતરપચ્છાકલસમયંસિ) અનન્તર પશ્ચા-
ત્કૃત સમયમાં (પદમે અયને) પહેલું અયન (પઢિવણ્ણે ભવઈ) થાય છે, અહીં
સુધીનું સમસ્ત કથન કરવું જોઈએ. અહીં (જાવ) (યાવત્) પદથી નીચેના
સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે—(જંબૂદ્વીપે મન્દરાચલસ્ય , પૂર્વપશ્ચિમાર્ધે દક્ષિણાયનારં
મ્ભકાલાવ્યવહિતોત્તરકાલે એવ ઉત્તરાયણારંભો ભવતિ, એવં જંબૂદ્વીપે મન્દરાચલસ્ય
પૂર્વપશ્ચિમાર્ધે યદા ઉત્તરાયણારંભો ભવતિ તદા જંબૂદ્વીપે મન્દરાચલસ્ય દક્ષિણોત્ત-
રાર્ધે ઉત્તરાયણારંભકાલાવ્યવહિતપૂર્વકાલે એવ દક્ષિણાયનારંભો ભવતિ) આ ઉત્તર

પુનર્ભગવાન્ અનુક્તપ્રશ્નસમાધાનમાહ—‘ જહા અયણેણં અભિલાવો ’ ઇત્યાદિ । હે ગૌતમ ! યથા યત્પ્રકારકો યાદશ્ચ ઇત્યર્થઃ ‘ અયણેણં ’ અયનેન દક્ષિણાયન-મધિકૃત્ય અભિલાપઃ અધુનોક્તઃ ‘ તહા ’ તથા તત્પ્રકારકસ્તાદશઃ અભિલાપ ઇત્યર્થઃ ‘ સંવચ્છરેણ વિ ’ સંવત્સરેણાપિ સંવત્સરમધિકૃત્યાપિ ‘ માણિયવ્વો ’ મણિ-તવ્યઃ, અભિલાપાકારશ્ચ અયનાભિલાપવત્રવયમૂઢનીયઃ, એવં ‘ જુણેણ વિ ’ યુગે-

કા સંગ્રહ ક્રિયા ગયા હૈ । તાત્પર્યં इस उत्तरवाक्य का इस प्रकार से है कि जम्बूद्वीप में मन्दराचल के दक्षिणोत्तरदिग्भाग में, जिस समय दक्षिणायन का आरंभ होता है, उस समय जम्बूद्वीप में मन्दराचल के पूर्वपश्चिम दिग्भाग में दक्षिणायन के आरंभकाल के अव्यवहित उत्तर काल में ही उत्तरायण का आरंभ हो जाता है । इसी तरह से जम्बूद्वीप में मन्दराचल के पूर्वपश्चिमार्ध में—पूर्वपश्चिमदिग्भाग में—जब उत्तरायण का आरंभ होता है तब जम्बूद्वीप में मन्दराचल के दक्षिण-उत्तरार्ध में उत्तरायण के आरंभ काल से अव्यवहित पूर्वकाल में ही दक्षिणायन का आरंभ हो जाता है ।

અવ ભગવાન્ અનુક્ત પ્રશ્ન કે સમાધાન નિમિત્ત કહતે હૈં કિ—(જહા અયણેણં અભિલાવો) ઇત્યાદિ । હે ગૌતમ ! જૈસા અભિલાપ (અયણેણં) અયનદક્ષિણાદિ અયન કો લેકર અભી કહા જો ચુકા હૈ, (તહા) ઉસી પ્રકાર કા અભિલાપ (સંવચ્છરેણ વિ) સંવત્સર કો લેકર અભી (માણિયવ્વો) કહલેના ચાહિયે । અભિલાપ કા આકાર અયન કે અભિલાપ કી

વાક્યતું તાત્પર્યં એવું છે કે—જ'બૂદ્વીપમાં મંદરાચલના દક્ષિણોત્તર દિગ્ભાગમાં જ્યારે દક્ષિણાયનનો આરંભ થાય છે, તે સમયે જ'બૂદ્વીપમાં મંદરાચલના પૂર્વ પશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં દક્ષિણાયનના અવ્યવહિત ઉત્તર કાળમાં જ ઉત્તરાયણનો આરંભ થઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે જ્યારે જ'બૂદ્વીપમાં મંદરાચલના પૂર્વ પશ્ચિમાર્ધમાં—પૂર્વપશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં ઉત્તરાયણનો આરંભ થાય છે, ત્યારે જ'બૂદ્વીપમાં મંદરાચલના દક્ષિણોત્તરાર્ધમાં—દક્ષિણ અને ઉત્તર દિગ્ભાગમાં ઉત્તરાયણના આરંભ કાળથી અવ્યવહિત પૂર્વકાળમાં જ દક્ષિણાયનનો આરંભ થાય છે.

હવે મહાવીર પ્રભુ કેટલાક ન પૂછાયેલા પ્રશ્નોના સમાધાન નિમિત્તે કહે છે કે (જહા અયણેણં અભિલાવો) ઇત્યાદિ. હે ગૌતમ ! (અયણેણં) અયન (દક્ષિણાદિ અયન) ના વિષયમાં જેવો આલાપક ઉપર કહેવામાં આવ્યો છે, (તહા) એજ પ્રકારનો આલાપક (સંવચ્છરેણ વિ માણિયવ્વો) સંવત્સરને અનુલક્ષીને પણ કહેવો જોઈએ. અયનના આલાપક જેવો જ આલાપક સંવત્સરની

नापि, पञ्चसंवत्सरात्मकं युगमधिकृत्याऽपि आलापकः कल्पनीयः, तथा ' वास सएण वि ' वर्षशतेनापि, वर्षशतमधिकृत्यापि उक्तालापक क्रमः स्वयं वेदितव्यः एवं ' वाससहस्सेण वि ' वर्षसहस्रेणापि वर्षसहस्रमधिकृत्यापि, तथा ' वास-सय सहस्सेण वि ' वर्षशतसहस्रेणापि, लक्षवर्षाण्यधिकृत्यापि, तथा ' पुव्वंगेण वि ' पूर्वाङ्गेणापि, चतुरशीतिलक्षवर्षैः पूर्वाङ्गम् तेन पूर्वाङ्गेणापि एवं ' पूव्वेण वि ' पूर्व-णापि-चतुरशीतिलक्षपूर्वाङ्गैः पूर्वम् तेन पूर्वणापि, अनेनैव क्रमेण अग्रेऽपि बोध्यम् । तथा ' तुडियंगेण वि ' टिताङ्गेनापि एवं ' तुडियेण वि ' त्रुटितेनापि, जम्बू द्वीपे मन्दराचलस्य दक्षिणोत्तरार्धे पूर्वपश्चिमार्धे च पूर्वप्रदर्शितरीत्या आलापकाः स्वयमूहनीयाः, अन्ते तदुपसंहरन्नाह- ' एवं पुव्वंगे, पुव्वे ' इत्यादि । एवमुक्त-रीत्या पूर्वाङ्गम्, पूर्वम्, ' तुडियंगे ' त्रुटिताङ्गम्, ' तुडिए ' त्रुटितम्, ' अड-

तरह स्वयं रच लेना चाहिये । (एवं जुएण वि) पांच संवत्सरो का एक युग होता है-सो इसीप्रकार से हम युग को लेकर भी आलापक बना लेना चाहिये । तथा-(वाससएण वि) वर्षशत को भी अधिकृत करके उक्त आलापक का क्रम स्वयं जान लेना चाहिये । इसी तरह से (वास सहस्सेण वि) वर्ष सहस्र को भी लेकर के तथा (वाससयसहस्सेण वि) लाखवर्षों को भी लेकर के (पुव्वंगेण वि) चौरासी लाख वर्षरूप, (पुव्वे-ण वि) पूर्वाङ्ग को भी लेकर के-चौरासी लाख पूर्वाङ्गो से निष्पन्न हुए पूर्व को भी लेकर तथा (तुडियंगेण वि) त्रुटितांग को लेकर (तुडियेण-वि) त्रुटित को लेकर, पूर्वप्रदर्शित रीति के अनुसार आलापक जम्बूद्वीप में मन्दराचलपर्वत के दक्षिणोत्तरार्ध में और पूर्वपश्चिमोत्तरार्ध में अपने आप समझना चाहिये । अन्त में उपसंहार करते हुए शास्त्रकार कहते हैं कि (एवं पुव्वंगे, पुव्वे)-इत्यादि-उत्तरीति के अनु-सार पूर्वाङ्ग, पूर्व, (तुडियंगे) त्रुटितांग, (तुडिए) त्रुटित (अडडंगे) अट-

अपेक्षाओं पणु डडेवो जेधओ. (एवं जुएण वि) युगनी अपेक्षाओं पणु ओवो. न आलापक भन्नानी देवो. (पांच संवत्सरनो ओक युग भने छे). तथा (वाससएण वि, वाससहस्सेण वि, वाससयसहस्सेण वि, पुव्वेण वि) शतवर्ष, सहस्रवर्ष, लाखवर्ष, पूर्वांग भने पूर्वनी अपेक्षाओं पणु ओज प्रकारना आलापको भनावी देवा जेधओ, (पूर्वांग ८४ चौर्यासीलाख वर्षनुं भने छे, भने ८४चौर्यासी लाखपूर्वांगोनुं पूर्व भने छे) तथा ओज प्रमाणे (तुडियंगेण वि) त्रुटितांग, भने (तुडियंगेणवि,) त्रुटितने अनुशक्षीने पणु ओवाज आलापको डडेवा जेधओ अते सूत्रनो उपसंहार करता सूत्रकार डडे छे के (एवं पुव्वंगे, पुव्वे) उप-रोक्त रीत प्रमाणे न पूर्वांग, पूर्व. (तुडियंगे, तुडिए) त्रुटितांग, त्रुटित,

હંગે ' અટટાઙ્ગમ્, ' અટટે ' અટટમ્, ' અવવંગે ' અવવાઙ્ગમ્, ' અવવે ' ' અવ-
વમ્, ' હૂહૂયંગે ' હુહુકાઙ્ગમ્, ' હૂહૂયે ' હુહુકમ્, ' ઉપ્પલંગે ' ઉત્પલાઙ્ગમ્,
' ઉપ્પલે ' ઉત્પલમ્, ' પડમંગે ' પદ્માઙ્ગમ્, ' પડમે ' પદ્મમ્, ' નલિંગંગે '
નલિનાઙ્ગમ્, ' નલિંગે ' નલિનમ્, ' અત્થણિઝરંગે ' અર્થનિપૂરાઙ્ગમ્, ' અત્થ-
ણિઝરે ' અર્થનિપૂરમ્, ' અઝઞંગે ' અયુતાઙ્ગમ્, ' અઝણ ' અયુતમ્, ' પઝઞંગે '
પ્રયુતાઙ્ગમ્, ' પઝણ ' પ્રયુતમ્, ' ણઝઞંગે ' નયુતાઙ્ગમ્, ' ણઝણ ' નયુતમ્, ' ચૂ-
લિઞંગે ' ચૂલિકાઙ્ગમ્, ' ચૂલિણ ' ચૂલિકા, ' સીસપહેલિઞંગે સીસપહેલિયા '
શીર્ષપ્રહેલિકાઙ્ગમ્ શીર્ષપ્રહેલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકાં ચરમસંખ્યામધિકૃત્યાપિ આલા-
પકો વક્તવ્યઃ, એતત્સંખ્યોલ્લેખને ચ-૭૫૮૨, ૬૩૨૫, ૩૦૭૩૦, ૧૦૨૪૧૧,
૫૭૯૭, ૩૫૬૯, ૧૭૫૬, ૯૬૪૦૬૨૧૮૯૬૬૮૪૮૦૮૦૧૮૩૨૯૬ એતદનન્તરમ્
૧૪૦ ચત્વારિંશદધિકશૂન્યશતં જ્ઞેયમ્ . ચતુર્નવત્યધિકશતાજ્ઞાનાં સમુલ્લેખો
ભવતિ અતણ્ણવેયં ચરમા સંખ્યા,

ટાંગ, (અટટે) અટટ, (અવવંગે) અવવાંગ, (અવવે) અવવ, (હૂહૂયંગે)
હૂહૂકાંગ, (હૂહૂણ) હૂહૂક, (ઉપ્પલંગે) ઉત્પલાંગ, (ઉપ્પલે) ઉત્પલ, (પ-
ડમંગે) પદ્માંગ, (પડમે) પદ્મ, (નલિંગંગે) નલિનાંગ, (નલિણે) નલિન,
(અત્થણિઝરંગે) અર્થનિપૂરાંગ, (અત્થણિઝરે) અર્થનિપૂર, (અઝઞંગે)
અયુતાંગ, (અઝણ) અયુત, (પઝઞંગે) પ્રયુતાંગ, (પઝણ) પ્રયુત, (ણ-
ઝઞંગે) નયુતાંગ, (ણઝણ) નયુત, (ચૂલિઞંગે) ચૂલિકાંગ, (ચૂલિણ)
ચૂલિકા, (સીસપહેલિઞંગે) શીર્ષપ્રહેલિકાઙ્ગ, (સીસપહેલિયા) શીર્ષપ્રહે-
લિકા, इनके विषय में भी आलापक जानना चाहिये । शीर्षप्रहेलिका के
अङ्कों की संख्या इस प्रकार से ७५८२६३२५३०७३०१०२४११५७९७३
५६९९७५६९६४०६२१८, ९६६८४, ८०८०, १८३२९६ लिखकर इसके
आगे १४० शून्य और रखना चाहिए । इस प्रकार शीर्षप्रहेलिका

(અટટંગે, અટટે) અટટાંગ, અટટ. (અવવંગે, અવવે) અવવાંગ, અવવ, (હૂહૂ-
યંગે, હૂહૂણ) હૂહૂકાંગ, હૂહૂક, (ઉપ્પલંગે, ઉપ્પલે) ઉત્પલાંગ, ઉત્પલ, (પડમંગે,
પડમે) પદ્માંગ, પદ્મ, (નલિંગંગે, નલિણે) નલિનાંગ, નલિન, (અત્થણિઝરંગે,
અત્થણિઝરે) અર્થનિપૂરાંગ, અર્થનિપૂર, "અઝઞંગે, અઝણ" અયુતાંગ, અયુત,
"પઝઞંગે, પઝણ" પ્રયુતાંગ, પ્રયુત, "ણઝઞંગે, નણ" નયુતાંગ, નયુત,
"ચૂલિઞંગે, ચૂલિણ" ચૂલિકાંગ, ચૂલિકા, (સીસપહેલિઞંગે, સીસપહેલિયા) શીર્ષ-
પ્રહેલિકાંગ અને શીર્ષપ્રહેલિકાના વિષયમાં પણ આલાપકો સમજવા.

શીર્ષપ્રહેલિકાના કુલ અંકોની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે છે-૭૫૮૨૬૩૨૫૩૦-
૭૩૦૧૦૨૪૧૧૫૭૬૭૩૫૬૬૮૪૮૦૮૦, ૯૬૬૮૪, ૮૦૮૦, ૧૮૩૨૯૬
આ પ્રમાણે આંકડા લખીને તેના પર ૧૪૦ એકમો આલીસ શૂન્ય ચડાવી. આ

મગવાનાહ-‘પલિઓવમેળ’ પલ્યોપમેન, પલ્યોપમધિકૃત્ય ‘સાગરોવમેળ વિ’ સાગ-
રોપમેળાપિ, સાગરોપમમધિકૃત્યાપિ આલાપકઃ ‘માણિયવ્વો’ મણિતવ્યઃ વક્તવ્યઃ।

અથ ગૌતમઃ અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી વિષયે પ્રશ્નં કરોતિ-‘ જયાણં મંતે ! ’
ઇત્યાદિ । હે મદન્ત ! યદા સ્વલુ ‘ જંબુદ્વીવે દીવે ’ જમ્બુદ્વીપે દ્વીપે ‘ દાહિણઢુ ’
દક્ષિણાર્ધે ‘ પઢમા ઓસર્પિણિ ’ પ્રથમાવસર્પિણી ‘ પઢિવજ્જહ ’ પ્રતિપદ્યતે, ભવતિ અવ-
સર્પયતિ સ્વસ્વરૂપાત્ સ્વસ્વભાવાદ્ વા ભાવાન્ પ્રત્યાવયતિ ઇત્યેવંશીલા અવસર્પિણી
તસ્યાઃ પ્રથમો ભાગઃ પ્રથમાવસર્પિણી પદાર્થાનાં હ્રાસોન્મુસ્વત્વાપાદકઃ કાલવિશેષ
ઇત્યર્થઃ, ‘ તયાણં ’ તદા સ્વલુ ‘ ઉત્તરઢુ વિ ’ ઉત્તરાર્ધેઽપિ ‘ પઢમા ઓસર્પિણી ’

કે કુલ અંકોં કી અન્તિમ સંખ્યા ૧૯૪ એકસોચોરાણુ અઢ્ઢુ પ્રમાણ હો
જાતી હૈ યહ શીર્ષપ્રહેલિકા કા પ્રમાણ હૈ । મગવાન કહતે હૈં (પલિઓવ
મેળ) ઇત્યાદિ-પલ્યોપમ કો લેકર કે, (સાગરોવમેળ વિ) તથા સાગરોપમ
કો મી લેકર કે પૂર્વોક્ત પદ્ધતિ કે અનુસાર આલાપક કહના ચાહિયે ।

અવ ગૌતમ અવસર્પિણી ઔર ઉત્સર્પિણી કાલ કે વિષય મે પ્રશ્ન
કરતે હૈં-(જયા ણં મંતે) ઇત્યાદિ-હે મદન્ત ! જિસ સમય (જંબુદ્વીવે
દીવે) જંબુદ્વીપ નામકે મધ્યજંબુદ્વીપ મેં (દાહિણઢુ) દક્ષિણાર્ધ મે (પઢમા
ઓસર્પિણી) પ્રથમ અવસર્પિણી (પઢિવજ્જહ) હોતી હૈં ઇસ અવસ-
ર્પિણી કાલ મેં પદાર્થોં કાં અપને સ્વરૂપ સે અથવા અપને સ્વભાવ સે
હ્રાસ હોતા રહતા હૈ, અર્થાત્ ઇસ કાલ કા સ્વભાવ હી ઁસા હૈ કિ ઇસ
મેં પ્રત્યેક પદાર્થ કા પરિણમન ઉત્સર્પિણી કાલ કી અપેક્ષા હ્રાસોન્મુસ્વ
હોતા હૈ-ઇસકે ૬૭૭ મેદ હોતે હૈં-સો જવ અવસર્પિણી કાલ કા પ્રથમ

રીતે શીર્ષ પ્રહેલિકાના કુલ અંકોની સંખ્યા ૧૯૪ એકસોચોરાણુ થાય છે.
આ રીતે શીર્ષ પ્રહેલિકા ૧૯૪ એકસોચોરાણુ આંકડાની સંખ્યા છે. (એવં પલિ-
ઓવમેળ, સાગરોવમેળવિ) પલ્યોપમ અને સાગરોપમ કાળની અપેક્ષાએ પણ
એવા જ આલાપકો કહેવા બેઠાં છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી કાળના વિષયમાં પ્રશ્નો
પૂછે છે-“ જયાણં મંતે ! ” હે ભદન્ત ! ન્યારે . (જંબુદ્વીવે દીવે) જંબુદ્વીપ
નામના મધ્ય જંબુદ્વીપમાં (દાહિણઢુ) દક્ષિણાર્ધમાં (પઢમા ઓસર્પિણી)
પ્રથમ અવસર્પિણી (પઢિવજ્જહ) કાળ હોય છે (આ અવસર્પિણી કાળમાં
પદાર્થોના તેમના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ અથવા સ્વભાવની અપેક્ષાએ હ્રાસ થતો
રહે છે-એટલે કે તે કાળનો સ્વભાવ જ એવો છે કે તેમાં પ્રત્યેક પદાર્થનું
પરિણમન ઉત્સર્પિણી કાળની અપેક્ષાએ હ્રાસોન્મુખ હોય છે, તેના ૬ છ લેહ
હોય છે) કે ન્યારે અવસર્પિણી કાળના પહેલા ભાગનો દક્ષિણાર્ધમાં પ્રારંભ

પ્રથમાવસર્પિણી ' પઢિવજ્જહ ' પ્રતિપદ્યતે ? અય ચ ' જયાણં ' યદા સ્વલુ ' ઉત્તરહ્લે વિ' ઉત્તરાર્ધેઽપિ ' પઢિવજ્જહ ' પ્રતિપદ્યતે ભવતિ અવસર્પિણી ' તયાણં ' તદા સ્વલુ ' જંબુદ્વીવે દીવે ' જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ' મંદરસ્ય પવ્વયસ્સ ' મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ' પુરત્થિમેણં ' પૌરસ્ત્યે પૂર્વભાગે ' પચ્ચત્થિમેણ ' પશ્ચિમે ચ સ્વલુ ' જેવત્થિ ' નૈવાસ્તિ ' ઓસપ્પિણી ' અવસર્પિણી, અય ચ ' નૈવત્થિ ' નૈવાસ્તિ ' ઉસ્સપ્પિણી ' ઉત્તસર્પિણી, ઉત્તસર્પયતિ ભાવાન્ પ્રકર્ષયતિ इत्येवंशीला ઉત્તસર્પિણી, પદાર્થાનામુત્કર્ષાધાયકઃ કાલવિશેષ इत्यर्थः સાઽપિ તદા ન પૂર્વપશ્ચિમભાગે તિષ્ઠતિ, અપિતુ ' અવહિંણેણં ' અવસ્થિતઃ સ્વલુ ' તત્થકાલે ' તત્રકાલઃ કાલવિશેષઃ ' પણ્ણત્તે ' પ્રજ્ઞપ્તઃ કિમ્ ? ' સમણાઉસો ! ' હે શ્રમણાયુષ્મન્ ! ભગવન્ ! તત્સચીકુર્વન્ આહ- ' હંતા, ગોયમા ! હે ગૌતમ ! હન્ત, ઉપર્યુક્તમ્ સત્કથનં સત્યમ્ , તદાહ-' તં ચેવ

ભાગ દક્ષિણાર્ધ મે પ્રારંભ હોતા હૈ-(તયા ણં) ઉસ સમય (ઉત્તરહ્લે વિ ઉત્તરાર્ધ મેં) મી (પઢમા ઓસપ્પિણી પઢિવજ્જહ) અવસર્પિણી કાલ કા પ્રથમભાગ પ્રારંભ હો જાતા હૈ હસ તરહ જલ (ઉત્તરહ્લે વિ) ઉત્તરાર્ધ મેં મી પ્રથમ અવસર્પિણી પ્રારંભ હો જાતી હૈ (તયા ણં) ઉસ સમય (જંબુદ્વીવે દીવે) જંબૂદ્વીપ મે (મન્દરસ્સ પવ્વયસ્સ) મંદર પર્વત કે (પુર ત્થિમેણં પચ્ચત્થિમેણ) પૂર્વ પશ્ચિમ ભાગ મેં (જેવત્થિ ઓસપ્પિણી) નૈવત્થિ ઉસ્સપ્પિણી) ન અવસર્પિણી કાલ હોતા હૈ ઓર ન ઉત્તસર્પિણી કાલ હોતા હૈ-અતઃઉસ સમય જલ યે દોનોં કાલ વહાં નહીં હૈ તો કયા (તત્થ) વહાં પર (સમણાઉસો) હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! (કાલે અવહિંણેણ પણ્ણત્તે) કાલ અવસ્થિત કહા ગયા હૈ ? હસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કો સ્વીકાર કરતે હુલ પ્રમુ ઉનસે કહતે હૈ કિ-(હંતા, ગોયમા) હાં ગૌતમ !

થાય છે. (તયાણં) ત્યારે (ઉત્તરહ્લે વિ,) ઉત્તરાર્ધમાં પણ (પઢમા ઓસપ્પિણી પઢિવજ્જહ) અવસર્પિણી કાળનો પહેલો ભાગ શું શરૂ થઈ જાય છે ? આ રીતે ત્યારે(ઉત્તરહ્લે વિ) ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ અવસર્પિણીનો પ્રારંભ થાય છે, (તયાણં) ત્યારે (જંબુદ્વીવે દીવે) જંબૂદ્વીપમાં (મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ) મંદર પર્વતના (પુરત્થિમેણં પચ્ચત્થિમેણં) પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગમાં (નૈવત્થિ ઓસપ્પિણી નૈવત્થિ ઉસ્સપ્પિણી) અવસર્પિણીકાળ પણ હોતો નથી અને ઉત્તસર્પિણીકાળ પણ હોતો નથી. આ રીતે ત્યાં એ બન્ને કાળનું અસ્તિત્વ નહીં હોવાથી શું (તત્થ) ત્યાં, (સમણાઉસો) હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! (કાલે અવહિંણેણ પણ્ણત્તે) અવસ્થિત કાળ કહેલો છે ?

ગૌતમ સ્વામીના તે પ્રશ્નનો પ્રભુ આ પ્રમાણે સ્વીકારાત્મક ઉત્તર આપે છે-(હંતા ગોયમા !) હા, ગૌતમ ! એવું જ બને છે. દક્ષિણાર્ધ અનેઉત્તરાર્ધ

ઉચ્ચારેયવ્વં જાવ સમણાઉસો ' તત્ત્વેવ પૂર્વોક્તં સર્વમ્ ઉચ્ચારયિતવ્યમ્ , યાવત્-
'શ્રમણાયુબ્ધમ્ ! ' इत्यन्तम् इत्यर्थः, तथा च यावत्करणात्-पूर्वपक्षोक्तं सर्वं संग्रा-
हम् । तदनन्तरमाह—' जहा ' यथा ' ओसप्पिणीए ' अवसर्पिण्या ' आलावओ '
आलापकः ' भणिओ ' भणितः ' एवं ' तथा ' उस्सप्पिणीए वि ' उत्सर्पिण्याऽ
पि, ' भाणियव्वो ' भणितव्यो वक्तव्यः तथा चोक्तावसर्पिणीविषयकालापक-
वत् उत्सर्पिणीविषयकालापकोऽपि स्वयमूहः ॥ सू-३ ॥

મૂલમ્—“ લવણે ણં મંતે ! સમુદ્દે સૂરિયા ઉદીચિ-પાર્શ્વે
મુગ્ધચ્છં ? જત્ત્વેવ જંબુદ્વીપસ્સ વત્તવયા મણિયા સત્ત્વેવ
સવ્વા અપરિસેસિયા લવણસમુદ્દસ્સ વિ માણિયવ્વા, નવરં-
અમિલાવો ઇમો ણેયવ્વો-જયાણં મંતે ! લવણે સમુદ્દે દાહિણઢે
દિવસે ભવઈ, તં ચેવ જાવ-તયા ણં લવણસમુદ્દે પુરત્થિમ-
પચ્ચત્થિમેણં રાઈ ભવઈ, ઇણં અમિલાવેણં નેયવ્વં । જયા ણં
મંતે ! લવણસમુદ્દે દાહિણઢે પઢમા ઓસપ્પિણી પઢિવજ્જઈ,
તયા ણં ઉત્તરઢે પઢમા ઓસપ્પિણી પઢિવજ્જઈ, જયા ણં ઉત્તરઢે

ऐसा ही है दक्षिणार्ध और उत्तरार्ध के सिवाय अन्यत्र क्षेत्रों में
काल का परिवर्तन नहीं होता है । (तं चेव उच्चारेयव्वं जाव सम-
णाउसो ! जहा ओसप्पिणी आलावओ भणिओ, एवं उस्सप्पिणीए
वि भाणियव्वो) जैसा कि तुम कह रहे हो—यहाँ यावत्पद से पूर्व
पक्ष में कहा गया विषय सब गृहीत हुआ है । (जहा ओसप्पिणीए
आलावओ) जैसा आलापक अवसर्पिणी के विषय में पूर्वोक्तरूप से क-
हा गया है (एवं) इसी तरह का आलापक (उस्सप्पिणीए वि) उत्स-
र्पिणी के विषय में भी (भाणियव्वो) कहना चाहिये ॥ सू-३ ॥

સિવાય અન્યત્ર ક્ષેત્રોમાં કાળનું પરિવર્તન થતું નથી. (તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં
જાવ સમણાઉસો ! જહો ઓસપ્પિણીએ આલાવઓ મણિઓ, એવં ઉસ્સપ્પિણીએ વિ
માણિયવ્વો) પ્રશ્ન સૂત્રમાં આવેલું સમસ્ત કથન અહીં ઉત્તર સૂત્ર પણ કહેવું
લેઈએ. અહીં 'જાવ' પદથી પ્રશ્નસૂત્રમાં આવેલું સમસ્ત કથન અહીં ઉત્તર સૂત્રમાં
પણ કહેવું લેઈએ અહિં 'જાવ' પદથી પ્રશ્નસૂત્રમાં કહેલું 'શ્રમણ અયુબ્ધમ્ !
' પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં કરાયું છે. અવસર્પિણીના વિષયમાં જેવો આલાપક
ઉપર કહ્યો છે, એવોજ આલાપક ઉત્સર્પિણીના વિષયમાં પણ કહેવો ॥સૂ.૩॥

पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ, तया णं लवणसमुद्दे पुरत्थिम-
 पच्चत्थिमेणं नेवत्थि ओसप्पिणी, नेवत्थि उस्सप्पिणी ? सम-
 णाउसो ? हंता गोयमा ! जाव समणाउसो ? धायइसंडे णं भंते !
 दीवे सूरिया उदीचि-पाईणमुग्गच्छ० ? जहेव जंबुद्दीवस्स वत्त-
 व्वया भणिया सच्चेव धायइसंडस्स वि भाणियव्वा, नवरं-
 इमेणं अभिलावेणं सव्वे आलावगा भाणियव्वा । जया णं
 भंते ! धायइसंडे दीवे दाहिणद्धे दिवसे भवइ, तया णं उत्तरद्धे
 वि, जया णं उत्तरद्धे वि, तया णं धायइसंडे दीवे मंदराणं
 पव्वयाणं पुरत्थिम-पच्चत्थिमेणं राई भवइ ? हंता गोयमा !
 एवं चेव जाव राई भवइ । जया णं भंते ! धायइसंडे दीवे
 मंदराणं पव्वयाणं पुरत्थिमेणं दिवसे भवइ, तयाणं पच्चत्थि-
 मेण वि ? जयाणं पच्चत्थिमेण वि, तया णं धायइसंडे दीवे
 मंदराणं पव्वयाणं उत्तरेणं दाहिणेणं राई भवइ ? हंता गोयमा !
 जाव भवइ, एवं एएण अभिलावेणं नेयव्वं जाव०-जया णं
 भंते ! दाहिणद्धे पढमा ओसप्पिणी तया णं उत्तरद्धे जया णं
 उत्तरद्धे तया णं धायइसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं
 पुरत्थिम-पच्चत्थिमेणं नेवत्थि ओसप्पिणी, जाव समणाउसो !
 हंता गोयमा ! जाव-समणाउसो ! जहा लवणसमुद्दस्स वत्त-
 व्वया तहा कालोदस्स वि भाणियव्वा, नवरं-कालोदस्स न्नामं
 भाणियव्वं, अब्भितरपुक्खरद्धेणं भंते ! सूरिया उदीचि पाई-
 णमुग्गच्छ० ? जहेव धायइसंडस्स वत्तव्वया, तहेव अब्भि-
 तरपुक्खरद्धस्स वि भाणियव्वा, नवरं-अभिलावो भाणियव्वो
 जाव-तया णं अब्भितरपुक्खरद्धे मंदराणपुरत्थिमपच्चत्थिमेणं
 नेवत्थि ओसप्पिणी नेवत्थि उस्सप्पिणी-अवट्ठिएणं तत्थकाले
 पणत्ते समणाउसो ! सेवं भंते ! सेवं भंते ! ' ति ॥ सू०४ ॥

છાયા—લવણે રુલુ ભદન્ત ! સમુદ્રે સૂર્યો ઉદીચી-પ્રાચીનમ્ ઉદ્ગત્ય ૦ ?
 યા એવ જમ્ બૂદ્ધીપરય વક્તવ્યતા ભાળતા, સા એવ સર્વા અપરિશેષિકા લવણસમુદ્ર-
 સ્યાપિ ભણિતધ્યા, નવરમ્-અભિલાપોડયં જ્ઞાતવ્યઃ-યદા રુલુ ભદન્ત ! લવણે
 સમુદ્રે દક્ષિણાર્ધે દિવસો ભવતિ, તદેવ યાદત્ તદા લવણરુદ્ર પૌરરત્ય-પશ્ચિમે
 રાત્રિર્ભવતિ, એતેન અભિલાપેન જ્ઞાતવ્યમ્, યદા રુલુ ભદન્ત ! લવણસમુદ્રે દક્ષિ-

લવણસમુદ્રાદિ કી વિશેષવક્તવ્યતા—

(લવણેણં ભંતે ! સમુદ્રે) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(લવણેણં ભંતે ! સમુદ્રે સૂરિયા ઉદીચિ પાર્શ્વમુગ્ગચ્છ) હે ભદ-
 ન્ત ! સમુદ્ર મેં સૂર્ય ઈશાન દિશા મેં ઉદિત હોકર આગ્નેય દિશા તરફ જાતે
 હૈં કયા ? (જચ્ચેવ જંબુદ્વીપસ વક્તવ્યયા ભણિયા) હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપ
 મેં જૈસી વક્તવ્યતા સૂર્યોં કે દિવસ મેં કહી ગઈ હૈં વૈસી હી પૂર્ણ વક્ત-
 વ્યતા યહાં પર કહની ચાહિયે । (નવરં) પરન્તુ ઉસકી અપેક્ષા જો યહાં
 કી વક્તવ્યતા મેં અન્તર આતા હૈં વહ્ હસ પ્રકાર સે હૈં કિ (અભિલાવો
 હમો ણેયવ્વો) યહાં પર અભિલાપ હસ પ્રકાર સે બોલના ચાહિયે (લવણે
 સમુદ્રે દાહિણદ્વે દિવસે ભવહ) હે ભદન્ત ! જવ લવણસમુદ્ર કે દક્ષિ-
 ણાર્ધ મેં દિવસ હોતા હૈં (તં ચેવ જાવ તયા ણં લવણસમુદ્રે પુરત્થિમ-
 પચ્ચત્થિમે ણં રાઈ ભવહ, એણં અભિલાવેણં ણેયવ્વં) ઉસ સમય ઉત્ત-
 રાર્ધ મેં ભી દિવસ હોતા હૈં ઇત્યાદિ રૂપ સે જંબુદ્વીપ કી વક્તવ્યતા મેં
 જૈસા પહિલે કહા જા ચુકા હૈં વહ સવ પ્રકરણ યહાં પર ગ્રહણ કર લેના

—લવણ સમુદ્રાદિની વિશેષ વક્તવ્યતા—

—(લવણે ણં ભંતે ! સમુદ્રે) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(લવણેણં ભંતે ! સમુદ્રે સૂરિયા ઉદીચિ-પાર્શ્વમુગ્ગચ્છ.) હે ભદન્ત !
 લવણ સમુદ્રમાં સૂર્ય ઈશાન દિશામાં ઉદય પામીને શું અગ્નિદિશા તરફ
 જાય છે ? (જચ્ચેવ જંબુદ્વીપસ વક્તવ્યયા ભણિયા) હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપમાં
 સૂર્યોના વિષયમાં જેવી પ્રશ્નણા કરવામાં આવી છે, એવીજ સંપૂર્ણ પ્રશ્નણા અહીં
 પણ કરવી જોઈએ, (નવરં) પણ તે વર્ણન કરતાં આ વર્ણનમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર
 સમજવો (અભિલાવો હમો ણેયવ્વો) અહીં આ પ્રમાણે આલાપક બનવો જોઈએ
 (લવણે સમુદ્રે દાહિણદ્વે દિવસે ભવહ) હે ભદન્ત ! જ્યારે લવણસમુદ્રના
 દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ થાય છે (તંચેવ જાવ-તયાણં લવણસમુદ્રે પુરત્થિમપચ્ચત્થિમે
 ણં રાઈ ભવહ, એણં અભિલાવેણં ણેયવ્વં) ત્યારે તેના ઉત્તરાર્ધમાં પણ
 શું દિવસ થાય છે ? ઇત્યાદિ જે કથન જંબુદ્વીપની વક્તવ્યતામાં પહેલાં કરાયું

ળાર્ધે પ્રથમા અવસર્પિણી પ્રતિપદ્યતે, તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ પ્રથમા અવસર્પિણી પ્રતિ-
પદ્યતે ? યદા સ્વલુ ઉત્તરાર્ધે પ્રથમા અવસર્પિણી પ્રતિપદ્યતે, તદા લવણસમુદ્રે
પૌરસ્ત્ય-પશ્ચિમે સ્વલુ નૈવાસ્તિ અવસર્પિણી, નૈવાસ્તિ ઉત્સર્પિણી શ્રમણાયુષ્મન્ !
હન્ત ગૌતમ ! યાવત્-શ્રમણાયુષ્મન્ ! ધાતકીઘ્વણ્ડે સ્વલુ ભદન્ત ! દ્વીપે સૂર્યો
ઉદીચી-પ્રાચીનમ્ ઉદ્ગત્યં ? યથૈવ જમ્બૂદ્વીપસ્ય વક્તવ્યતા મણિતા, સા એવ

વાહિયે ઓર લવણસમુદ્ર મેં પૂર્વ પશ્ચિમ મેં રાત્રિ હોતી હૈ યહાં તક
વહ પ્રકરણ જાનના વાહિયે । (જયા ણં મંતે ! લવણસમુદ્રે દાહિણદ્વે
પદમા ઓસપ્પિણી પહિવજ્જહ) હે ભદન્ત ! જબ લવણસમુદ્ર કે દક્ષિણાર્ધ
મેં પ્રથમ અવસર્પિણી હોતી હૈ (તયા ણં ઉત્તરદ્વે પદમા ઓસપ્પિણી
પહિવજ્જહ) તબ ઉસકે ઉત્તરાર્ધ મેં ઓ પ્રથમ અવસર્પિણી હોતી હૈ ।
(જયા ણં ઉત્તરદ્વે પદમા ઓસપ્પિણી પહિવજ્જહ તયા ણં લવણસમુદ્રે
પુરત્થિમપચ્ચત્થિમે ણં નેવત્થિ ઓસપ્પિણી) જબ ઉત્તરાર્ધ મેં પ્રથમ
અવસર્પિણી હોતી હૈ તબ લવણસમુદ્ર કે પૂર્વ પશ્ચિમ ભાગ મેં ઉસ સમય ન
અવસર્પિણી હોતી હૈ ઓર ન ઉત્સર્પિણી હોતી હૈ કયા ? (હંતા ગોયમા !)
હાં, ગૌતમ ! એસા હી હૈ યાવત્ વહાં અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી નહીં હૈ ।
(ઘાઙ્ગસંઢેણં મંતે ! દીવે સૂરિયા ઉદીચિ પાર્દેણમુવગચ્છં ?) હે
ભદન્ત ! ધાતકી ઘ્વણ્ડ દ્વીપ મેં ઈશાન દિશા મેં ઉદિત હોકર આનેય-
દિશા તરફ જાતે હૈ કયા ? (જહેવ જમ્બુદીવસસ વક્તવ્યતા મણિયા સચ્ચેવ-

છે, એ સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. (લવણ સમુદ્રના પૂર્વપશ્ચિમ
ભાગમાં રાત્રિ થાય છે, ” ત્યાં સુધી તે કથન થવું જોઈએ. (જયાણં મંતે !
લવણસમુદ્રે દાહિણદ્વે પદમા ઓસપ્પિણી પહિવજ્જહ) હે ભદન્ત ! જ્યારે લવણ
સમુદ્રના દક્ષિણાર્ધમાં પ્રથમ અવસર્પિણીકાળ હોય છે, (તયાણં ઉત્તરદ્વે પદમા
ઓસપ્પિણી પહિવજ્જહ) ત્યારે તેના ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ અવસર્પિણીકાળ હોય
છે. (જયાણં ઉત્તરદ્વે પદમા ઓસપ્પિણી પહિવજ્જહ-તયાણં લવણસમુદ્રે પુરત્થિ
મપચ્ચત્થિમેણં નેવત્થિ ઓસપ્પિણી નેવત્થિ ઉત્સર્પિણી) અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં
પ્રથમ અવસર્પિણી હોય છે, ત્યારે શું લવણ સમુદ્રના પૂર્વ અને પશ્ચિમ
ભાગમાં અવસર્પિણીકાળ પણ હોતો નથી અને ઉત્સર્પિણીકાળ પણ હોતો
નથી ? (હંતા, ગોયમા !) હા, ગૌતમ ! એવું જ બને છે, અહીં પણ પ્રશ્ન
સૂત્રનું “ ઉત્સર્પિણીકાળ હોતો નથી ” ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

(ઘાઙ્ગસંઢેણં મંતે ! દીવે સૂરિયા ઉદીચિ-પાર્દેણમુવગચ્છં ?) હે ભદન્ત !
ધાતકીઘ્વણ્ડ દ્વીપમાં શું સૂર્યોના ઈશાન દિશામાં ઉદય પામીને અગ્નિ દિશા

ધાતકીચ્છંડસ્યાપિ મણિતવ્યા, નવરમ્-અનેન અભિલાપેન સર્વે આલાપકાઃ મણિ-
તવ્યાઃ, યદા ચલ્લુ મદન્ત ! ધાતકીચ્છંડે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે દિવસો ભવતિ, તદા
ચલ્લુ ઉત્તરાર્ધેઽપિ ? યદા ચલ્લુ ઉત્તરાર્ધેઽપિ તદા ચલ્લુ ધાતકીચ્છંડે દ્વીપે મન્દ-
રાણાં પર્વતાનાં પૌરસ્ત્ય-પશ્ચિમેન રાત્રિર્ભવતિ ? હન્ત ગૌતમ ! એવં ચૈવ યાવત્-
રાત્રિર્ભવતિ, યદા ચલ્લુ મદન્ત ! ધાતકીચ્છંડે દ્વીપે મન્દરાણાં પર્વતાનાં પૌરસ્ત્યે

ધાઈયસંઢસ્સ વિ માણિયવ્વા) હે ગૌતમ ! જમ્બૂદ્વીપ મેં જૈસી વક્તવ્યતા
સૂર્યોં કે વિષય મેં કહી ગઈ ઠીક વૈસી વહ પૂર્ણ વક્તવ્યતા યહાં પર ધા-
તકીચ્છંડ મી કહ લેની ચાહિયે । (નવરં) પરન્તુ જો અન્તર હૈ વહ હ-
તના હી હૈ કિ (હમેણં અભિલાવેણં સવ્વે આલાવગા માણિયવ્વા) પાઠ
કા ઉચ્ચારણ કરતે સમય સમસ્ત આલાપક હસી પ્રકાર સે કહના
ચાહિયે (જયા ણં મંતે ! ધાયહસંઢે દીવે દાહિણહ્ઢે દિવસે મવહ, તયા ણં
ઉત્તરહ્ઢે વિ) હે મદન્ત ! જબ ધાતકીચ્છંડ નામકે દ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં
દિવસ હોતા હૈ, તવ ઉત્તરાર્ધ મેં મી દિવસ હોતા હૈ । (જયા ણં ઉત્તરહ્ઢે
વિ તયા ણં ધાયહસંઢે દીવે, મંદરાણં પવ્વચાણં પુરત્થિમપચ્ચત્થિમે ણં
રાઈ મવહ) તો જબ ઉત્તરાર્ધ મેં મી દિવસ હોતા હૈ તવ ધાતકીચ્છંડ
દ્વીપ મેં મંદર પર્વતોં કે પૂર્વપશ્ચિમભાગ મેં રાત્રિ હોતી હૈ કયા ? (હંતા
ગોયમા ! એવં ચૈવ જાવ રાઈ મવહ) હાં, ગૌતમ ! એસા હી હોતા હૈ,
યાવત વહાં રાત્રિ હોતી હૈ । (જયા ણં મંતે ! ધાયહસંઢે દીવે મંદરાણં

તરહ જાય છે ? (જહેવ જંબુદીવસ્સ વક્તવ્યતા-મણિયા-સચ્ચેવ ધાઈયસંઢસ્સ
વિ માણિયવ્વા) હે ગૌતમ ! સૂર્યના વિષયમાં જેવું વર્ણન જંબૂદ્વીપની અપે-
ક્ષાએ કરાયું છે, એવું જ સંપૂર્ણ વર્ણન અહીં ધાતકીચ્છંડની અપેક્ષાએ
કરવું ભેળાએ. (નવરં) પણ તે વર્ણન કરતાં આ વર્ણનમાં નીચે પ્રમાણે
અંતર છે- (હમેણં અભિલાવેણં સવ્વે આલાવગા માણિયવ્વા) ધાતકીચ્છંડ વિષયર
સૂત્રપાઠ બોલતી વખતે સમસ્ત આલાપક આ પ્રમાણે કહેવો ભેળાએ- (જયાણં
મંતે ! ધાયહસંઢે દીવે દાહિણહ્ઢે દિવસે મવહ, તયાણં ઉત્તરહ્ઢે વિ) હે મદન્ત !
ન્યારે ધાતકીચ્છંડ નામના દ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ થાય છે, ત્યારે તેના ઉત્તરા-
ર્ધમાં પણ દિવસ થાય છે. (જયાણં ઉત્તરહ્ઢે વિ તયાણં ધાયહસંઢે દીવે, મંદરાણં
પવ્વચાણં પુરત્થિમે ણં રાઈ મવહ ?) અને ન્યારે તેના ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ થાય
છે, ત્યારે શું ધાતકીચ્છંડ દ્વીપના મંદર પર્વતનો પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગમાં
રાત્રિ થાય છે ? (હંતા, ગોયમા ! એવં ચૈવ જાવ રાઈ મવહ) હાં, ગૌતમ ! એવું
જ બને છે, (પૂર્વ પશ્ચિમ ભાગમાં રાત્રિ થાય છે,) ત્યાં સુધીનું પ્રશ્નસૂત્રનું
સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું ભેળાએ.

દિવસો ભવતિ, તંદા પશ્ચિમેऽપિ, ? યદા પશ્ચિમેऽપિ, તદા ધાતકીચ્છંડે દ્વીપે મન્દરાણાં પર્વતાનામ્ ઉત્તરેણ દક્ષિણેન રાત્રિઃ ભવતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! યાવત્ ભવતિ એવમ્ એતેન અભિલાપેન જ્ઞાતવ્યં યાવત્-યદા ચ્છંડ ભદન્ત ! દક્ષિણાર્ધે પ્રથમા અવસર્પિણી તદા ઉત્તરાર્ધે ? યદા ઉત્તરાર્ધે તદા ધાતકીચ્છંડે દ્વીપે મન્દરાણાં પર્વતાનામ્ પૌરસ્ત્ય-પશ્ચિમે નાસ્તિ અવસર્પિણી યાવત્ શ્રમણાયુષ્મન્ ! હન્ત

પચ્ચયાણં પુરત્થિમેણં દિવસે ભવહ, તયા ણં પચ્ચત્થિમેણ વિ) હે ભદન્ત ! ધાતકીચ્છંડ મેં મંદરપર્વતોં કે પૂર્વભાગ મેં જબ દિવસ હોતા હૈ તો ઉસ સમય પશ્ચિમભાગ મેં ભી દિવસ હોતો હૈ । (જયા ણં પચ્ચત્થિમેણ વિ દિવસે ભવહ) તો જબ પશ્ચિમભાગ મેં ભી દિવસ હોતા હૈ (તયા ણં ધાયહસંડે દીવે મંદરાણં પચ્ચયાણં ઉત્તરેણં દાહિણેણં રાઈ ભવહ) તથા ધાતકી ચ્છંડ મેં મંદરપર્વતોં કે ઉત્તરદિગ્ભાગ મેં ઓર દક્ષિણદિગ્ભાગ મેં રાત્રિ હોતી હૈ કયા ? (હંતા ગોયમા ! જાવ ભવહ) હાં, ગૌતમ ! એસા હી હોતા હૈ યાવત્ વહાં રાત્રિ હોતી હૈ । (એવં એણ અભિલાવેણ નેયવ્વં જાવ) હસ પ્રકાર હસ અભિલાપ દ્વારા જાનના ચાહિયે યાવત્ (જયા ણં મંતે ! દાહિણહ્ણે પઢમા ઓસપ્પિણી, તયા ણં ઉત્તરહ્ણે ?) હે ભદન્ત ! જબ દક્ષિણાર્ધ મેં પ્રથમ અવસર્પિણીકાલ હોતા હૈ, તથા ઉત્તરાર્ધ મેં ભી પ્રથમ અવસર્પિણીકાલ હોતા હૈ । (જયા ણં ઉત્તરહ્ણે વિ-તયા ણં ધાયહસંડે દીવે મંદરાણં પચ્ચયાણં પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં નત્થિ

(જયાણં મંતે ! ધાયહસંડે દીવે મંદરાણં પચ્ચયાણં પુરત્થિમેણં દિવસે ભવહ, તયાણં પચ્ચત્થિમેણ વિ) હે ભદન્ત ! જ્યારે ધાતકીચ્છંડ દ્વીપના મંદર પર્વતોના પૂર્વ ભાગમાં દિવસ થાય છે. (જયાણં પચ્ચત્થિમે ણ વિ દિવસે ભવહ, તયાણં ધાય-હસંડે દીવે મંદરાણં પચ્ચયાણં ઉત્તરેણં દાહિણેણં રાઈ ભવહ ?) આ રીતે જ્યારે ધાતકીચ્છંડ દ્વીપના મંદર પર્વતોની પશ્ચિમ દિશામાં દિવસ થાય છે, ત્યારે શું ધાતકીચ્છંડ દ્વીપના મંદર પર્વતોના ઉત્તર અને દક્ષિણ દિગ્ભાગોમાં રાત્રિ થાય છે ? (હંતા, ગોયમા ! જાવ ભવહ) હા. ગૌતમ ! એવું જ બને છે. અહીં પણ (રાત્રિ થાય છે.) ત્યાં સુધીનું પ્રશ્નસૂત્રનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું (એવં એણ અભિલાવેણ નેયવ્વં જાવ) આ રીતે સમસ્ત વક્તવ્ય આ પ્રકારના આલપકો દ્વારા સમજી લેવું. (જયાણં મંતે ! દાહિણહ્ણે પઢમા ઓસપ્પિણી, તયાણં ઉત્તરહ્ણે ?) હે ભદન્ત ! ધાતકીચ્છંડ દ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં જ્યારે પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે ? (જયાણં ઉત્તરહ્ણે વિ તયાણં ધાયહસંડે દીવે મંદરાણં

ગૌતમ ! યાવત્-શ્રમણાયુષ્મન્ ! યથા લવણસમુદ્રસ્ય વક્તવ્યતા તથા કાલોદસ્યાપિ ભણિતવ્યા નવરમ્-કાલોદસ્ય નામ ભણિતવ્યમ્ । અભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધે સ્વલુ ભદન્ત ! સૂર્યો ઉદીચી-પ્રાચીનમ્ ઉદગત્ય૦ ? યથૈવ ધાતકીસ્વલુસ્ય વક્તવ્યતા તથૈવ

ઓસપ્પિણી જાવ સમણાડસો) ઓર જવ ઉત્તરાર્ધ મેં મી પ્રથમ અવસર્પિણી કાલ હોતા હૈ તવ ધાતકી સ્વલુ નામકે દ્વીપ મેં મંદરપર્વતોં કે પૂર્વપર્વતોં કે પૂર્વપશ્ચિમ ભાગ મેં ક્યા અવસર્પિણી કાલ નહીં હોતા ઓર ઉત્સર્પિણી કાલ મી નહીં હોતા હૈ ? (હંતા, ગોયમા ! જાવ સમણાડસો) હાં, ગૌતમ ઇસી તરહ સે હૈ, યાવત્ વહાં અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણીકાલ નહીં હૈ । (જહાં લવણસમુદ્રસ વક્તવ્યતા તહા કાલોદસ વિ ભાણિયવ્વા) જિસ પ્રકાર સે લવણસમુદ્ર કી વક્તવ્યતા કહી હૈ ડસી પ્રકાર સે કાલોદ સમુદ્ર કી મી વક્તવ્યતા કહ લેની ચાહિયે । (નવરં કાલોદસ નામં ભાણિયવ્વં) ઇસ વક્તવ્યતા મેં કાલોદ ઇસા નામ આલોપક મેં જોડ લેના ચાહિયે । (અભિન્તરપુષ્કરાર્ધે મંતે ! સૂરિયા ઉદિચિપાર્શ્વ-મુવગચ્છ૦) હે ભદન્ત ! અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ મેં સૂર્ય ક્યા ઈશાનદિ-શા સે ઉદિત હોકર આગ્નેયદિશા તરફ જાતે હૈં ? (જહેવ ધાઙ્યસંહ-સ વક્તવ્યતા તહેવ અભિન્તરપુષ્કરાર્ધસ વિ ભાણિયવ્વા) હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે ધાતકીસ્વલુ કી વક્તવ્યતા પ્રતિપાદિત કી ગઈ હૈ ડસી

પવ્વયાણં પુરત્થિમપ્વત્થિમેણં નત્થિ ઓસપ્પિણી જાવ સમણાડસો) અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે, ત્યારે ધાતકીસ્વલુ દ્વીપના મંદર પર્વતોની પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં શું અવસર્પિણી કાળ હોતો નથી અને શું ઉત્સર્પિણીકાળ પણ હોતો નથી ? (હંતા, ગોયમા ! જાવ સમણાડસો) હા, ગૌતમ એવું જ બને છે, અહીં (અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણીકાળ હોતા નથી,) ત્યાં સુધીનું પ્રશ્નસૂત્રનું કથન થઈ શકે છે.

(જહાં લવણસમુદ્રસ વક્તવ્યતા તહા કાલોદસ વિ ભાણિયવ્વા) જે પ્રમાણે લવણસમુદ્રની વક્તવ્યતા આપી છે એવી જ કાલોદધિની પણ વક્તવ્યતા સમજવી. (નવરં કાલોદસ નામં ભાણિયવ્વં) કાલોદધિના આલાપકોમાં લવ-ણસમુદ્રની જગ્યાએ કાલોદધિ શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ. (અભિન્તરપુષ્ક-રાર્ધે મંતે ! સૂરિયા ઉદિચિપાર્શ્વમુવગચ્છ) હે ભદન્ત ! શું અભ્યન્તર પુષ્ક-રાર્ધમાં સૂર્યોદય ઈશાનદિશામાં ઉદય પામીને અગ્નિદિશા તરફ જાય છે ? (જહેવ ધાઙ્યસંહસ વક્તવ્યતા તહેવ અભિન્તરપુષ્કરાર્ધસ વિ ભાણિયવ્વા) હે ગૌતમ ! ધાતકીસ્વલુની જે પ્રકારની વક્તવ્યતાનું આગળ પ્રતિપાદન કરાયું

અભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધસ્યાપિ મણિતવ્યા, નવરમ્-અભિલાપો યાવત્ જ્ઞાતવ્યઃ, યાવત્
-યદા સ્વલુ અભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધે મન્દરાણાં પૌરસ્ત્ય-પશ્ચિમે નૈવાસ્તિ અવસર્પિણી
નૈવાસ્તિ ઉત્સર્પિણી, અવસ્થિતઃ તત્ર કાલઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । તદેવં ભદન્ત ! તદેવં
ભદન્ત ! ઇતિ ॥ સૂ. ૪ ॥

॥ પञ्चમશતકે પ્રથમઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥ ૫-૧ ॥

ટીકા—શાસ્ત્રકારો લવણાદિસમુદ્રવક્તવ્યતામાહ—‘લવણેનં મંતે !’ ઇત્યાદિ ।
ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! લવણે સ્વલુ ‘સમુદ્રે’ સમુદ્રે ‘સૂરિયા’ સૂર્યો

તરહ સે આભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધ કી ભી વક્તવ્યતા કહ લેની ચાહિયે ।
(નવરં અભિલાવો ભાણિયવ્વો, જાવ તયા ણં અર્ધિમતરપુષ્કરરદ્ધે
મન્દરાણં પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં નેવત્થિ ઓસપ્પિણી, નેવત્થિ ઉત્સપ્પિણી,
અવટ્ઠિણં તત્થ કાલે પણ્ણત્તે સમણાઉસો) વિશેષનાં યહ હૈ કિ ધા-
તકી લ્હંડ કે સ્થાન મેં આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ પદ કા પ્રયોગ અભિલાપ
મેં કહના ચાહિયે । યાવત્ જવ આભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધ મેં મન્દરપર્વતોં કે પૂ-
ર્વપશ્ચિમદિગ્ભાગ મેં અવસર્પિણી કાલ હોતા નહીં હૈ, ઉત્સર્પિણીકાલ હો-
તા નહીં હૈ ઇસલિયે વહાં કાલ અવસ્થિત કહાં ગયા હૈ । (સેવં મંતે !
સેવં મંતે ! ત્તિ) હે ભદન્ત ! જૈસા આપ દેવાનુપ્રિય ને યહ પ્રતિપાદિત
કિયા હૈ વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ, હે ભદન્ત ! વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ ।
હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમ અપને સ્થાન પર બેઠ ગયે ॥

ટીકાર્થ—શાસ્ત્રકાર ને હસ સૂત્ર દ્વારા લવણસમુદ્ર આદિ કી વક્ત-
વ્યતા કા પ્રતિપાદન કિયા હૈ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ હે ભદન્ત !

છે—એજ પ્રમાણે આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધની વક્તવ્યતા પણ કહેવી જોઈએ. (નવરં
અભિલાવો ભાણિયવ્વો, તયાણં અર્ધિમતરપુષ્કરરદ્ધે મન્દરાણં પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં નેવત્થિ
ઓસપ્પિણી નેવત્થિ ઉત્સપ્પિણી, અવટ્ઠિણં તત્થકાલે પણ્ણત્તે સમણાઉસો) વિશેષતા એ
છે કે ધાતકી ખંડને બદલે અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ પદનો પ્રયોગ કરીને આલાપક
કહેવા જોઈએ. (અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં મન્દર પર્વતોના પૂર્વપશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીકાળ હોતા નથી, તેથી ત્યાં કાળ અવસ્થિત કહ્યો
છે,) ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું. (સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ)
હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિયે આ વિષયમાં જે પ્રતિપદન કર્યું તે યથાર્થ છે. આપની
વાત સર્વથા સત્ય છે,) આમ કહીને ગૌતમ સ્વામી તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા શાસ્ત્રકારે લવણસમુદ્ર આદિની વક્તવ્યતાનું પ્રતિ-
પાદન કર્યું છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને પૂછે છે કે (લવણે સમુદ્રે)

‘ઉદીચિ-પાર્શ્વ મુગ્ધાચ્છં ?’ ઉદીચિપ્રાચીનમ્ તદુભયદિગન્તરમ્ ઈશાનકોણમ્ ઉદગત્ય ઉદયં પ્રાપ્ય પ્રાચીન-દક્ષિણમ્ આગ્નેયકોણમ્ આગચ્છતઃ ? અસ્તં ગચ્છતઃ કિમ્ ? પ્રાચીન-દક્ષિણમ્ આગ્નેયકોણમ્ ઉદગત્ય, દક્ષિણ-પ્રતીચીનમ્ નૈઋત્ય-કોણમ્ આગચ્છતઃ ? इत्यादि जम्बूद्वीपोक्तवत् प्रश्नः कल्प्यः । भगवानाह—
‘जच्चेव जंबुद्वीवस्स’ या चैव जम्बूद्वीपस्य ‘वत्तव्वया’ वक्तव्यता अत्रैव पूर्व-तृतीयसूत्रे ‘भणिया’ भणिता ‘सच्चेव सव्वा’ सा चैव सर्वा ‘अपरिसेसिया’ अपरिशेषिका सम्पूर्णा ‘लवणसमुद्दस्स वि’ लवणसमुद्रस्यापि ‘भाणियव्वा’ भणितव्या, तथा च जम्बूद्वीपप्रकरणोक्तसूत्ररीत्या ‘उदीची - प्राचीनम् उदगत्त्य

(લવણે સમુદ્રે) લવણ સમુદ્ર મેં (સૂરિયા) દો સૂર્ય (ઉદીચિ પાર્શ્વ-મુગ્ધાચ્છં) ઉદીચિ પ્રાચીન દિશાઓં કે અન્તરાલરૂપ ઈશાનકોણ મેં ઉદિત હોકર પ્રાચીન દક્ષિણ દિશા કે અન્તરાલરૂપ આગ્નેયકોણ મેં અસ્ત હોતે હૈ કયા ? इसी तरह से आग्नेयकोण में उदित होकर नैऋत्य-कोण में अस्त होते हैं कया ? इत्यादि रूप से जंबूद्वीप के प्रकरण में कहे गये प्रश्न के अनुसार इस प्रश्न का आशय जानना चाहिये । इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं कि (जच्चेव जंबुद्वीवस्स वत्तव्वया भणिया) हे गौतम ! जिस प्रकार से जम्बूद्वीप के १७७ एकसो सित्तोत्तैर सूत्ररूप प्रकरण में जंबूद्वीप संबंधी वक्तव्यता अर्थात् वर्णन कहा है उसी तरह यहाँ कहना चाहिये, (सच्चेवसव्वा) वही सब वक्तव्यता (अपरिसेसिया) पूर्णरूप से (लवणसमुद्दस्स वि भाणियव्वा) लवण समुद्र के विषय में भी जान लेनी चाहिये । तथा च जम्बूद्वीप के प्रकरण में कथित सूत्ररीति के अनुसार (उदीची

હે ભદ્રન્ત ! લવણસમુદ્રમાં (સૂરિયા) બે સૂર્યો (ઉદીચિ-પાર્શ્વમુગ્ધાચ્છં) ઉદીચિ પ્રાચીન દિશાની વચ્ચેનાપૂર્વ અને ઉત્તર દિશાની વચ્ચેના ઇશાનકોણમાં ઉદય પામીને, પ્રાચીન (પૂર્વ) અને દક્ષિણની વચ્ચેના અગ્નિકોણમાં શું અસ્ત પામે છે ? इत्यादि જે પ્રશ્નો જંબૂદ્વીપના પ્રકરણમાં આવ્યા છે, એ પ્રશ્નો અહીં પણ પ્રહણ કરવા ભેઈએ.

ઉત્તર-(જच्चेव जंबूद्वीवस्स वत्तव्वया भणिया) હે ગૌતમ ! જેવી રીતે જંબૂદ્વીપના ૧૭૭ એકસોસત્યોતેર સૂત્રરૂપ પ્રકરણમાં જંબૂદ્વીપ સંબંધી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, (सच्चेव सव्वा) એ સમસ્ત વર્ણન (अपरिसेसिया) પૂર્ણરૂપે (लवणसमुद्दस्स वि भाणियव्वा) લવણસમુદ્રના વિષયમાં પણ સમજી લેવું અને જંબૂદ્વીપના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવેલ સૂત્ર પ્રમાણે જ (उदीचि-प्राचीनम् उदगत्त्य

પ્રાચીન-દક્ષિણમ્ આગચ્છતઃ ? इत्यारभ्य प्रतीचीनोदीचीनम् उद्गत्य उदीची-
 प्राचीनम् आगच्छतः ? इत्यन्तं पूर्वपक्षाशयं विज्ञाय, ' हन्त गौतम ! लवणसमुद्रे
 सूर्यो उदीचीप्राचीनम् उद्गत्य यावत्-उदीची-प्राचीनम् आगच्छतः ' इत्यादि
 भगवतः समाधानं स्वयमूहनीयम्- ' नवरं ' नवरम्-विशेषस्तु पुनरयं यत्- ' अभि-
 लावो इमो ज्ञेयव्वो ' अभिलापः अयं-वक्ष्यमाणस्वरूपो ज्ञातव्यः, तदाकारमाह-

પ્રાચીનમ્ ઉદ્ગત્ય પ્રાચીનદક્ષિણં આગચ્છતઃ) यहां से लेकर (प्रतीची-
 नोदीचीनम् उद्गत्य उदीची प्राचीनम् आगच्छतः) यहां तक का पूर्व-
 पक्ष का आशय समझ कर (हन्त गौतम ! लवणसमुद्रे सूर्यो उदीची
 प्राचीनम् उद्गत्य यावत् उदीची प्राचीनम् आगच्छतः) इत्यादि
 भगवान् द्वारा कृत समाधान अपने आप समझ लेना चाहिये । तात्पर्य
 कहने का यह है कि गौतम ने भगवान् से पूछा कि हे भदन्त ! लव-
 णसमुद्र में सूर्य ईशानकोण से उदित होकर आग्नेयकोण में अस्त
 होते हैं ? आग्नेयकोण से उदित होकर नैऋत्यकोण में अस्त होते हैं ?
 नैऋत्यकोण में उदित होकर वायव्यकोण में अस्त होते हैं ? और वायव्य
 कोण में उदित होकर ईशानकोण में अस्त होते हैं ? इस प्रश्न का उत्तर
 प्रभु ने (हां गौतम ! इसी तरह से होता है) ऐसा दिया । (नवरं
 अभिलावो इमो ज्ञेयव्वो) जंबूद्वीप के प्रकरण में जंबूद्वीप को लेकर
 अभिलाप प्रकट किया गया है, परन्तु यहां जो अभिलाप कहा जावेगा
 वह लवणसमुद्र को लेकर कहा जावेगा ऐसी ही यहां विशेषता है और

પ્રાચીન દક્ષિણમ્ આગચ્છતઃ) થી શરૂ કરીને (પ્રતીચીનોદીચીનમ્ ઉદ્ગત્ય ઉદીચી
 પ્રાચીનમ્ આગચ્છતઃ) અહીં સુધીના પૂર્વપક્ષનો (પ્રશ્નસૂત્રનો) આશય સમજીને
 (હન્ત ગૌતમ ! લવણસમુદ્રે સૂર્યો ઉદીચીપ્રાચીનમ્ ઉદ્ગત્ય યાવત્ ઉદીચી-
 પ્રાચીનમ્ આગચ્છતઃ) ઇત્યાદિ ભગવાન મહાવીર દ્વારા અપાયેલો ઉત્તર સમજી
 લેવો જોઈએ. કહેવાનું 'તાત્પર્ય' નીચે પ્રમાણે છે-ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને
 પૂછે છે કે (હે ભદન્ત ! લવણસમુદ્રમાં જે સૂર્યો ઇશાનકોણમાં ઉદય પામીને શું
 અગ્નિકોણમાં અસ્ત પામે છે ? અગ્નિકોણમાં ઉદય પામીને નૈઋત્ય કોણમાં શું
 અસ્ત પામે છે ? નૈઋત્ય કોણમાં ઉગીને શું વાયવ્યમાં અસ્ત પામે છે ? વાય-
 વ્યમાં ઉગીને શું ઇશાનમાં અસ્ત પામે છે ?

ઉત્તર-હા, ગૌતમ ! એ પ્રમાણે જ બને છે, (નવરં અભિલાવો ઇમો
 જ્ઞેયવ્વો) જંબૂદ્વીપના પ્રકરણમાં જે આલાપકો આપ્યા છે તે જંબૂદ્વીપની અપે-
 ક્ષાએ કહેલા છે, અહીં જે આલાપકો કહેવાના છે તે લવણસમુદ્રની અપેક્ષાએ

‘જયા ણં મંતે !’ યદા રુલુ ભદન્ત ! ‘લવણે સમુદે’ લવણે સમુદ્રે ‘દાહિણઢ્ઢે દિવસે ભવઈ’ દક્ષિણાર્ધે દક્ષિણભાગે દિવસો ભવતિ, ‘તં ચેવ જાવ’ તદેવ યાવત્ પૂર્વોક્તં સર્વમેવ યાવત્કરણાત્ સંગ્રાહ્યમ્, તથા ચ ‘તદા લવણસમુદ્રે ઉત્તરાર્ધે’પિ દિવસો ભવતિ, યદા ચ ઉત્તરાર્ધે દિવસો ભવતિ’ इत्यन्तं बोध्यम्, तदनन्तरमाह—‘तया णं’ तदा रूलु ‘लवणसमुद्रे’ लवणसमुद्रे ‘पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं’ पौरस्त्य—पश्चिमे रूलु ‘राई भवई’ रात्रिर्भवति ‘एएणं’ एतेन उक्तस्वरूपेण दिग्दर्शनात्मकेन ‘अभिलावेणं’ अभिलापेन ‘नेयव्वं’ ज्ञातव्यम्। जम्बूद्वीपप्रकरणवत् सर्वं स्वयमूहनीयम्।
अथ गौतमो लवणसमुद्रेऽवसर्पिण्यादिविषयकं प्रश्नं करोति ‘जया णं मंते !’

कोई विशेषता नहीं है। इसी बात को शास्त्रकार ने (जया णं मंते लवणसमुद्रे) इत्यादि पाठ द्वारा स्पष्ट किया है गौतम प्रभु से पूछ रहे हैं कि हे भदन्त ! जब लवणसमुद्र में (दाहिणड्ढे) दक्षिणदिग्भाग में (दिवसे) दिवस होता है, (तं चेव जाव) के अनुसार उस समय लवणसमुद्र में (उत्तरड्ढे वि दिवसे) उत्तरदिग्भाग में भी दिवस (भवई) होता है और जब उत्तरार्ध में भी दिवस होता है (तया णं) तब (लवणसमुद्रे) लवणसमुद्र में (पुरत्थिमपच्चत्थिमेण राई भवई) पूर्व पश्चिम दिग्भाग में रात्रि होती हैं, (एएणं अभिलावेणं नेयव्वं) ऐसा कथन इस दिग्दर्शनात्मक अभिलाप से जानना चाहिये। अर्थात् जम्बूद्वीप के प्रकरण की तरह सब अपने आप समझ लेना चाहिये।
अब गौतम प्रभु से लवण समुद्र में अवसर्पिणी आदि काल होते हैं या नहीं होते हैं ऐसा प्रश्न करते हैं—(जया णं मंते !) हे भदन्त ! जब

કહેવાશે, એટલી જ આલાપકોમાં વિશેષતા રહેલી છે. એજ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્રકારે નીચેના પ્રશ્નોત્તરરૂપે આલાપક મૂક્યો છે—(જયાણં મંતે લવણસમુદે) હે ભદન્ત ! જ્યારે લવણસમુદ્રમાં (દાહિણઢ્ઢે) દક્ષિણાર્ધમાં “દિવસે” દિવસ થાય છે, (તં ચેવ જાવ) ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ થાય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ થાય છે, (તયાણં) ત્યારે (લવણસમુદ્રે) લવણસમુદ્રમાં (પુરત્થિમ—પચ્ચત્થિમેણં રાઈ ભવઈ ?) પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગમાં શું રાત્રિ થાય છે ? (એ ણં અભિલાવેણં નેયવ્વં) આ પ્રકારના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા લવણ સમુદ્રના વિષયમાં સમસ્ત વર્ણન જંબૂદ્વીપના વર્ણન પ્રમાણે જ કરવું જોઈએ.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે કે લવણસમુદ્રમાં અવ-અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીકાળ હોય છે કે નહીં—(જયાણં મંતે !) હે ભદન્ત ! જ્યારે (લવણસમુદ્રે) લવણસમુદ્રના (દાહિણઢ્ઢે) દક્ષિણ દિગ્વિભાગમાં (પદમા ઓસપ્પિણી પહીવજ્જઈ) અવસર્પિણીકાળનો પ્રથમ ભાગ હોય, છે,

હે ભદ્રન્ત ! યદા સ્વલુ 'લવણ સમુદ્રે' લવણસમુદ્રે 'દાહિણદ્વે દક્ષિણાર્ધે' 'પદમા' પ્રથમા 'ઓસપ્પિણી' અવસર્પિણી 'પહિવજ્જહ' પ્રતિપદ્યતે 'ભવતિ 'તયા ણં' તદા સ્વલુ 'ઉત્તરદ્વે વિ' ઉત્તરાર્ધે'ઽપિ 'પદમા' પ્રથમા 'ઓસપ્પિણી' અવસર્પિણી 'પહિવજ્જહ' પ્રતિપદ્યતે ભવતિ 'જયા ણં', યદા સ્વલુ 'ઉત્તરદ્વે' ઉત્તરાર્ધે 'પદમા' પ્રથમા 'ઓસપ્પિણી' અવસર્પિણી પહિવજ્જહ' પ્રતિપદ્યતે 'તયા ણં' તદા સ્વલુ 'લવણે સમુદ્રે' લવણે સમુદ્રે 'પુરત્થિમપચ્ચત્થિમે ણં' પૌરસ્ત્ય--પશ્ચિમે સ્વલુ 'નેવત્થિ' નૈવાસ્તિ 'ઓસપ્પિણી' અવસર્પિણી 'નેવત્થિ' નૈવાસ્તિ 'ઉરસપ્પિણી' ઉત્તસર્પિણી, અપિ તુ અવરિથિતઃ અપરિવર્તનશીલઃ સ્વલુ કાલસ્તિષ્ઠતિ કિમ્ ? 'સમણા ઉસો' શ્રમણાયુષ્મન્ ! હે દીર્ઘજીવિન્ ! ભગવન્ ! ભગવાનાહ—'હંતા ગોયમા! જાવ સમણાઉસો' હે ગૌતમ ! હન્ત ! ત્વદુવ્રતં સત્યં યાવત્ શ્રમણાયુષ્મન્ ! इत्यन्तम्, तथा च यावत्करणात् पूर्वपक्षोक्तं सर्वं संग्राह्यम् ।

(લવણસમુદ્રે) લવણ સમુદ્ર મેં (દાહિણદ્વે) દક્ષિણદિગ્ભાગમેં (પદમા ઓસપ્પિણી) અવસર્પિણી કાલ કા પ્રથમ ભાગ (પહિવજ્જહ) હોતા હૈ (તયા ણં) ઉસ સમય (ઉત્તરદ્વે વિ) ઉત્તરાર્ધ મેં મી (પદમા ઓસપ્પિણી પહિવજ્જહ) અવસર્પિણી કા પ્રથમ ભાગ હોતા હૈ । અતઃ (જયા ણં) જય (ઉત્તરદ્વે) ઉત્તરાર્ધ મેં (પદમા ઓસપ્પિણી પહિવજ્જહ) અવસર્પિણી કા પ્રથમ ભાગ હોતા હૈ (તયા ણં) તવ (લવણસમુદ્રે) લવણસમુદ્ર મેં (પુરત્થિમપચ્ચત્થિમે ણં નેવત્થિ ઓસપ્પિણ, નેવત્થિ ઉસ્સપ્પિણી પૂર્વ પશ્ચિમદિગ્ભાગમેં અવસર્પિણી ઓર ઉત્તસર્પિણી કાલ નહીં હોતા હૈ કયા ? હસકા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રમુગૌતમસે કહતે હૈં કિ (હંતા ગોયમા જાવ નત્થિ ઉસ્સપ્પિણી) હાં, ગૌતમ ! જો તુમ કહ રહે હો વહ સત્ય હૈ । યહાં યાવત્ પદસે પૂર્વપક્ષ મેં જો કહા ગયા હૈ વહ સવ ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । અર્થાત્ વહાં અવસર્પિણી કાલ ઉત્તસર્પિણી કાલ નહીં હોતા હૈ ।

(તયાણં) ત્યારે (ઉત્તરદ્વે વિ) ઉત્તરાર્ધમાં પણ (પદમા ઓસપ્પિણી પહિવજ્જહ) શુ અવસર્પિણીકાળનેા પ્રથમ ભાગ હોય છે ? આ રીતે (જયાણં) ત્યારે (ઉત્તરદ્વે) ઉત્તરાર્ધમાં (પદમા ઓસપ્પિણી પહિવજ્જહ) અવસર્પિણીનેા પ્રથમ ભાગ હોય છે, (તયાણં) ત્યારે (લવણસમુદ્રે) લવણસમુદ્રના (પુરત્થિમ પચ્ચત્થિમે ણં નેવત્થિ ઓસ્સપ્પિણી, નેવત્થિ ઉસ્સપ્પિણી) પૂર્વ અને પશ્ચિમભાગમાં શુ અવસર્પિણી અને ઉત્તસર્પિણીકાળ હોતા નથી ? તેનેા જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છેકે—(હંતા, ગોયમા જાવ નત્થિ ઉસ્સપ્પિણી) હા ગૌતમ ! એવું જ અને છે. અહીં 'યાવત્' પદથી પ્રશ્ન સૂત્રનું સમસ્ત કથન લેવામાં આવ્યું છે. એટલે કે લવણસમુદ્રના પૂર્વપશ્ચિમ ભાગમાં ઉત્તસર્પિણી અવસર્પિણીકાળ હોતા નથી, ત્યાં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું.

પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ધાયઃ સંઢેનં મંતે ! દીવે’ હે મદન્ત ! ધાતકીચ્ચંડે
 ચ્ચંડે મદન્ત ! દ્વીપે ‘સૂરિયા’ સૂર્યો ‘ઉદીચિ-પાર્શ્વમુગચ્છ’ ઉદીચી-પ્રાચીનમ્
 -તદુભયદિગન્તરાલમ્-ઈશાનકોણમ્ ઉદગત્ય ઉદયં લબ્ધ્વા પ્રાચીન-દક્ષિણમ્ આ-
 ગ્નેયકોણમ્ આગચ્છતઃ=અસ્તં ગચ્છતઃ ? એવંરીત્યા જમ્બૂદ્વીપોક્તઃ સર્વઃ પૂર્વપક્ષઃ સ્વઃ-
 યમૂહનીયઃ । મગવાનાહ—‘જહેવ જંબુદીવસ્સ વત્તવ્વયા-મણિયા તહેવ-ધાયઃસંઢસ્સ-
 વિ-માણિયવ્વા ? યથૈવ, યાદશી એવ જમ્બૂદ્વીપસ્ય વક્તવ્યતા મણિતા, તથૈવ તાદશી ;
 એવ વક્તવ્યતા ધાતકીચ્ચંડસ્યાપિ મણિતવ્યા, તથા ચ જમ્બૂદ્વીપપ્રકરણોક્તાનુ-
 સારમેવ ધાતકીચ્ચંડદ્વીપેऽપિ સર્વં વિજ્ઞેયમ્, કિન્તુ ‘નવરં’ વિશેષઃ પુનરયમેવ

અવ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે પુનઃ પૂછતે હૈં કિ (ધાયઃસંઢે નં મંતે) હે
 મદન્ત ! ધાતકીચ્ચંડ (દીવે) દ્વીપ મેં (સૂરિયા) દો સૂર્ય (ઉદીચિપાર્શ્વ-
 મુગચ્છ) ઉદીચિપ્રાચીન દિશાઓં કે અન્તરાલરૂપ ઈશાનકોણ મેં
 ઉદય કો, પ્રાપ્ત હોકર (પ્રાચીન દક્ષિણ દિશા કે અન્તરાલરૂપ આગ્નેય
 કોણ મેં અસ્ત હોતે હૈં કયા ? હસ તરહ જંબૂદ્વીપ કે કથિત પૂર્વપક્ષ કી-
 તરહ, યહાં પર મી સમસ્ત પૂર્વપક્ષ અપને આપ ઉદ્ઘાવિત કર લેના ચાહિયે
 હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્નુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (જહેવ જંબુ-
 દીવસ્સ વત્તવ્વયા મણિયા, તહેવ ધાયઃસંઢસ્સ વિ માણિયવ્વા) હે
 ગૌતમ ! હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં જિસ પ્રકાર સે પહિલે જંબૂદ્વીપ કી વક્ત-
 વ્યતા કહી ગઈ હૈં ઉસી પ્રકાર સે ધાતકીચ્ચંડ કી મી વક્તવ્યતા
 જાનની ચાહિયે । તથા ચ જંબૂદ્વીપ કે પ્રકરણ મેં જૈસા કુછ કહા ગયા
 હૈં, ઉસી કે અનુસાર ધાતકીચ્ચંડ દ્વીપ મેં મી સબ કુછ કથન જાનના

હવે ધાતકીચ્ચંડના વિષયમાં એવા જ પ્રશ્નો ગૌતમ દ્વારા પૂછવામાં આવે -
 છે પ્રશ્ન—(ધાયઃસંઢેનં મંતે !) હે મદન્ત ! ધાતકીચ્ચંડ (દીવે) દ્વીપમાં
 (સૂરિયા) એ સૂર્યો (ઉદીચિપાર્શ્વમુગચ્છ) ઇત્યાદિ ઇશાનકોણમાં ઉદય પામીને ;
 શુ, અગ્નિકોણમાં અસ્ત પામે છે ? આ પ્રકારના જે પ્રશ્નો જંબૂદ્વીપના વિષયમાં
 પૂછવામાં આવ્યા છે, એ બધાં પ્રશ્નો અહીં પૂછવા ભેઠએ. (ઉદીચિ પાર્શ્વ)
 (એટલે ઉત્તર અને પૂર્વ વચ્ચેની દિશા અથવા ઇશાનકોણ...)

ઉત્તર—(જહેવ જંબુદીવસ્સ વત્તવ્વયા મણિયા, તહેવ ધાયઃસંઢસ્સ વિ માણિયવ્વા),
 હે ગૌતમ ! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જંબૂદ્વીપ સંબંધી પ્રશ્નોના જેવા ઉત્તરો
 આગળ આપ્યા છે, એવા જ ઉત્તરો અહીં આપવા ભેઠએ. અને જંબૂદ્વીપના
 પ્રકરણમાં જે અલાપકો (પ્રશ્નોત્તરો) આપવામાં આવ્યા છે, એ સઘળા
 આલાપકો અહીં પણ ધાતકીચ્ચંડ વિષે કહેવા ભેઠએ (નવરં) પરન્તુ વિશે-

યત્-इमे णं ' અનેન પૂર્વપક્ષોક્તેન ધાતકીખણ્ડદ્વીપશબ્દસમ્બલિતેન 'અભિલાવેણ' અભિલાપેન 'સઘ્વે' સર્વે સૂર્યોદ્ગમનાસ્તગમનવિષયકાઃ 'આલાવગા માણિયઘ્વા' આલાપકા મણિતઘ્વાઃ, ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ- 'જયાણં મંતે !' ઇત્યાદિ । હે મદન્ત ! યદા યત્લુ 'ધાયઙ્સંઢે દીવે' ધાતકીખણ્ડે દ્વીપે 'દાહિણઢ્ઢે દિવસે મવઙ્' દક્ષિણાર્ધે દિવસો મવતિ 'તદાણં ઉત્તરઢ્ઢે વિ' તદા યત્લુ ઉત્તરાર્ધેઽપિ દિવસો મવતિ, અથ ચ 'જયાણં' યદા યત્લુ 'ઉત્તરઢ્ઢે વિ' ઉત્તરાર્ધેઽપિ દિવસો મવતિ 'તયાણં' તદા યત્લુ 'ધાયઙ્સંઢે દીવે' ધાતકીખણ્ડે દ્વીપે 'મંદરાણં પઘ્વયાણં' 'મંદરાણાં પર્વતાનામ્' 'પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં' પૌરસ્ત્ય-પશ્ચિમે યત્લુ 'રાઈ મવઙ્ ?' રાત્રિર્મવતિ કિમ્ ? મગવાનાહ- 'હંતા, ગોયમા ! એવં ચેવ જાવ-રાઈ

ચાહિયે । (નવરં) પરન્તુ વિશેષતા ઇતની હી હૈ કિ (ઇમેણં) પૂર્વપક્ષોક્ત (ધાતકી ખણ્ડ દ્વીપ) ઇસ શબ્દ સે મિલે હુએ (અભિલાવેણં) અભિલાપ કો લેકર હી (સઘ્વે આલાવગા માણિયઘ્વા) સૂર્યોદય સંબંધી એવં અસ્તસંબંધી સમસ્ત અભિલાપ યહાં કહના ચાહિયે ।

અવં ગૌતમ પ્રશ્ન સે પુનઃપૂછતે હૈં કિ-(જયા ણં મંતે !) હે મદન્ત ! જય ધાયઙ્સંઢે દીવે) ધાતકી યણ્ડ દ્વીપ મેં (દાહિણઢ્ઢે દિવસે મવઙ્) દક્ષિણાર્ધે મેં દિવસ હોતા હૈ (તયા ણં ઉત્તરઢ્ઢે વિ) ડસ સમય ઉત્તરાર્ધ મેં મી દિવસ હોતા હૈ । અથ ચ-(જયા ણં) જય (ઉત્તરઢ્ઢે વિ દિવસે મવઙ્) ઉત્તરાર્ધ મેં મી દિવસ હોતા હૈ (તયા ણં) તય (ધાયઙ્સંઢે દીવે) ધાત કી યંડ દ્વીપ મેં (મંદરાણં પઘ્વયાણં) મન્દરપર્વતોં કે (પુરત્થિમ-પચ્ચત્થિમેણં) પૂર્વ પશ્ચિમદિગ્ભાગ મેં (રાઈ મવઙ્) રાત્રિ હોતી હૈ કયા ? ઇસ પ્રશ્ન કા ઉત્તરં દેતે હુએ પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ-(હંતા ગોયમા ! એવં ચેવ

પતા એટલી જ છે કે (ઈમેણં) એ અલાપકોમાં જ્યાં લવણુમસુદ્ર શબ્દ આવે છે ત્યાં 'ધાતકીખંડ દ્વીપ' શબ્દના (અભિલાવેણં) અભિલાપનો પ્રયોગ કરીને (સઘ્વે આલાવગા માણિયઘ્વા) સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત સંબંધી સઘળા આલાપકો કહેવા બેઠાએ.

પ્રશ્ન-(જયાણંમંતે) હે મદન્ત ! જયારે (ધાયઙ્સંઢે દીવે) ધાતકીખંડ દ્વીપના (દાહિણઢ્ઢે દિવસે મવઙ્) દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ થાય છે, (તયાણં ઉત્તરઢ્ઢે વિ) ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ થાય છે ? અને "જયાણં" જયારે "ઉત્તરઢ્ઢે વિ" દિવસે મવઙ્) ઉત્તરાર્ધમાં દિવસ થાય છે (તયાણં) ત્યારે (ધાયઙ્સંઢે દીવે) ધાતકીખંડ દ્વીપમાં (મંદરાણં પઘ્વયાણં) મન્દર પર્વતોના (પુરત્થિમ-પચ્ચત્થિમેણં રાઈ મવઙ્ ?) પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગમાં પણ શું રાત્રિ થાય છે ?

‘ભવઈ’ હે, ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્, एवं चैव-त्वदुक्तं, सर्वमेवेत्यर्थः, यावत्-रात्रि-
 भवति, इत्यन्तम्, तथा च यावत्करणात् पूर्वपक्षोक्तं सर्वं संग्राह्यम् । पुनर्गૌતમઃ
 પ્રકારાન્તરેણ પૃચ્છતિ-‘ જયાણં મંતે ! ’ ઇત્યાદિ । હે મદન્ત ! યદા યલ્લુ ‘ ધાય-
 ઇસંડે દીવે ’ ધાતકિલ્ખણ્ડે દ્વીપે ‘ મંદરાણં પવ્વયાણં ’ મન્દરાણાં પર્વતાનામ્ પુરત્થિ-
 મેણં દિવસે ભવઈ ’ પૌરસ્ત્યે યલ્લુ દિવસો ભવતિ ‘ તયાણં ’ તદા યલ્લુ ‘ પચ્ચત્થિ-
 મેણ વિ ’ પશ્ચિમેઽપિ દિવસો ભવતિ ‘ જયાણં ’ યદા યલ્લુ ‘ પચ્ચત્થિમેણ વિ ’
 પશ્ચિમેઽપિ દિવસો ભવતિ ‘ તયાણં ’ તદા યલ્લુ ‘ ધાયઈસંડે દીવે ’ ધાતકિલ્ખણ્ડે દ્વીપે
 ‘ મંદરાણં પવ્વયાણં ’ મન્દરાણાં પર્વતાનામ્ ‘ ઉત્તરેણં દાહિણેણં ’ ઉત્તરે દક્ષિણે
 ઉત્તર-દક્ષિણભાગે ‘ રાઈ ભવઈ ? ’ રાત્રિર્ભવતિ ?

જાવ રાઈ ભવઈ) હાં ગૌતમ । એસા હી હોતા હૈ-યાવત્ રાત્રિ હોતી હૈ ।
 યહાં યાવત્ પદ સે પૂર્વપક્ષોક્ત સબ પાઠ ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । અબ
 ગૌતમ પ્રકારાન્તર સે પૂછતે હૈ કિ-(જયા ણં મંતે !) હે મદન્ત ! જબ
 (ધાયઈસંડે દીવે) ધાતકી લ્ખણ્ડ દ્વીપ મેં (મંદરાણં પવ્વયાણં) મન્દરપર્વતોં
 કે (પુરત્થિમ) પૂર્વ દિગ્ભાગ મેં (દિવસે ભવઈ) દિવસ હોતા હૈ, (તયા
 ણં) ઉસ સમય (પચ્ચત્થિમેણં વિ) પશ્ચિમદિગ્ભાગ મેં મી (દિવસે
 ભવઈ) દિવસ હોતા હૈ । અતઃ (જયા ણં) જબ (પચ્ચત્થિમેણં વિ દિવસે
 ભવઈ) પશ્ચિમદિગ્ભાગ મેં મી દિવસ હોતા હૈ-(તયા ણં) તબ (ધાયઈ-
 સંડે) ધાતકીલ્ખંડ (દીવે) નામકે દ્વીપ મેં (મંદરાણં પવ્વયાણં) મન્દર
 પર્વતોં કે (ઉત્તરેણં દાહિણે ણં) ઉત્તર-દક્ષિણ દિગ્ભાગ મેં (રાઈ ભવઈ)
 રાત્રિ હોતી હૈ કયા ? ઇસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુણ પ્રમુ ગૌતમ સે

ઉત્તર-“ હંતા, ગોયમા ! ” હા, ગૌતમ । એવું જ બને છે, “ જાવ રાઈ
 ભવઈ ” બ્યારે ધાતકીખંડના ઉત્તરાર્ધ અને દક્ષિણાર્ધમાં રાત્રી થાય છે. ત્યારે
 તેમાં આવેલા મંદર પર્વતોના અને પશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં રાત્રિ થાય છે.

પ્રશ્ન-“ જયાણં મંતે ! ” હે ભદન્ત ! બ્યારે “ ધાયઈસંડે દીવે ” ધાતકીખંડ
 દ્વીપમાં “ મંદરાણં પવ્વયાણં પુરત્થિમેણં દિવસે ભવઈ ” મંદર પર્વતોના પૂર્વ
 દિગ્ભાગમાં દિવસ થાય છે, ત્યારે (પચ્ચત્થિમેણં વિ દિવસે ભવઈ ?) શું પશ્ચિમ
 દિગ્ભાગમાં પણ દિવસ થાય છે ? અને “ જયાણં ” બ્યારે “ પચ્ચત્થિમેણં વિ
 દિવસે ભવઈ ” પશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં દિવસ થાય છે. “ તયાણં ” ત્યારે “ ધાયઈ-
 સંડે દીવે ” ધાતકીખંડ દ્વીપના “ ઉત્તરેણં દાહિણેણં રાઈ ભવઈ ? ” ઉત્તર અને
 દક્ષિણ દિગ્ભાગમાં શું રાત્રિ થાય છે ?

મગવાનાહ—‘ હંતા ગોયમા ! ’ હન્ત ત્વદુક્તં સત્યમ્ ‘ જાવ-ભવઈ ’ યાવત્-
 ભવતિ, યાવત્કરણાત્ “ યદા સ્વલુ ગૌતમ ! ધાતકિસ્વળે દ્વીપે મન્દરાણાં પર્વતાનાં
 પૌરસ્ત્યે સ્વલુ દિવસઃ ” ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્, ‘ એવં ’ એવમ્ ઉક્તરીત્યા ‘ એણ ’ એતેન
 ઉપર્યુક્તેન ‘ અમિલાવેણ ’ અમિલાપેન ‘ નેયવ્વં ’ જ્ઞાતવ્યમ્ ‘ જાવં ’ યાવત્ક-
 રણાત્ ‘ રાત્રિર્ભવતિ ’ ઇત્યન્તં સંગ્રાહ્યમ્ । તતો ગૌતમસ્તન્નાવસર્પિણ્યાદિવિષયે
 પૃચ્છતિ—‘ જયાણં મંતે ’ ઇત્યાદિ । હે મદન્ત ! યદા સ્વલુ ‘ દાહિણઢ્ઢે ’ દક્ષિણાર્ધે
 ‘ પઢમા ’ પ્રથમા ‘ ઓસપ્પિણી ’ અવસર્પિણી ભવતિ ‘ તયાણં ’ તદા સ્વલુ
 ‘ ઉત્તરઢ્ઢે ’ ઉત્તરાર્ધેઽપિ પ્રથમા અવસર્પિણી ભવતિ ? ‘ જયાણં ’ યદા સ્વલુ ‘ ઉત્ત-
 રઢ્ઢે ’ ઉત્તરાર્ધે પ્રથમા અવસર્પિણી ભવતિ ‘ તયાણં ’ તદા સ્વલુ ‘ ધાયઙ્સંઢે દીવે ’

કહતે હૈં કિ (હંતા ગોયમા) હાં ગૌતમ ! એસા હી હોતા હૈં (જાવ ભવઈ)
 યાવત્ રાત્રિ હોતી હૈં । યહાં યાવત્પદ સે (યદા સ્વલુ ગૌતમ । ધાતકિ
 સ્વળે દ્વીપે મંદરાણાં પર્વતાનાં પૌરસ્ત્યે સ્વલુ દિવસઃ) યહ પાઠ સંગ્ર-
 હીત હુઆ હૈં । (એવં એણં અમિલાવેણં નેયવ્વં) હસ તરહ હસ
 પૂર્વોક્ત અમિલાપ સે જાનના ચાહિયે । યહાં (યાવત્પદ સે (રાત્રિર્ભવતી)
 યહાં તક કા પોઠ ગૃહીત હુઆ હૈં । અવ ગૌતમ વહાં પર અવસર્પિણી
 આંદિ કાલ કે વિષય મેં પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં—(જયા ણં મંતે) હે મદન્ત ।
 જવ (દાહિણઢ્ઢે) દક્ષિણાર્ધ મેં (પઢમા ઓસપ્પિણી) પ્રથમ ભાગ અવ-
 સર્પિણી કા હોતા હૈં, (તયા ણં) તવ (ઉત્તરઢ્ઢે) ઉત્તરાર્ધ મેં મી પ્રથમ
 ભાગ અવસર્પિણી કા હોતા હૈં । (જયા ણં) ઓર જવ (ઉત્તરઢ્ઢે) ઉત્તરાર્ધ
 મેં અવસર્પિણી કા પ્રથમભાગ હોતા હૈં (તયા ણં) તવ (ધાયઙ્સંઢે દીવે)

ઉત્તર—“ હંતા, ગોયમા ! ” હા, ગૌતમ ! “ જાવ ભવઈ ” જ્યારે ધાત.
 કીખંડના મંદર પર્વતોની પૂર્વ અને પશ્ચિમે દિવસ હોય છે ત્યારે તેના
 ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં રાત્રિ હોય છે.

“ એવં એણં અમિલાવેણં નેયવ્વં ” આ રીતે ધાતકીખંડ દ્વીપ વિષેનું
 સમસ્ત કથન પૂર્વોક્ત આલાપકો દ્વારા સમજી લેવું.

હવે ધાતકીખંડ દ્વીપમાં અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાળ હોય છે કે નહીં,
 તે જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી નીચેના પ્રશ્ન પૂછે છે—“ જયાણં મંતે ! ” હે
 મદન્ત ! જ્યારે “ દાહિણઢ્ઢે ” ધાતકીખંડના દક્ષિણાર્ધમાં “ પઢમા ઓસપ્પિ-
 ણી ” અવસર્પિણી કાળનો પ્રથમ ભાગ ચાલતો હોય છે, “ તયાણં ” ત્યારે
 (ઉત્તરઢ્ઢે વિ,) શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ અવસર્પિણી કાળનો પ્રથમ ભાગ ચાલતો
 હોય છે ? અને (જયાણં) જ્યારે “ ઉત્તરઢ્ઢે ઇત્યાદિ ” ઉત્તરાર્ધમાં અવસર્પિણીનો
 પ્રથમ ભાગ હોય છે, “ તયાણં ” ત્યારે “ ધાયઙ્સંઢે દીવે ” ધાતકીખંડ

ઘાતકીચ્છળદ્વીપે ' મંદરાણપંચયાણં ' મંદરાણાં પર્વતાનામ્ ' પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેણં ' પૌરસ્ત્ય-પશ્ચિમે ચ્છલુ ' નત્થિ ' નાસ્તિ ' ઓસપ્પિણી ' અવસર્પિણી ' જાવ ' સમણાઉસો ! ' યાવત્ શ્રમણાયુષ્મન્ ! યાવત્કરણાદ્- ' નાસ્તિ ઉત્સર્પિણી કિન્તુ ' અવસ્થિતઃ કાલસ્તિષ્ઠતિ ' इति संग्राह्यम् । भगवान् आह- ' हंता गोयमा ! जाव ' समणाउसो ! ' हे गौतम ! हन्त, तदुक्तं सत्यम् यावत्-श्रमणायुष्मन् ! इत्यन्तम् , ' यावत्કરणात् सर्वं संग्राह्यम् । भगवान् अनुक्तस्यापि प्रश्नस्य समाधानमाह ' जहा ' लवणसमुद्रस्स वत्तव्वया ' यथा लवणसमुद्रस्य ' वक्तव्यता उक्ता ' ' तथा ' ' તહા ' તથા ' ' કાલોદસ્સ વિ ભણિયવ્વા ' કાલોદસ્યાપિ ભણિતવ્યા, કિન્તુ ' નવરં ' વિશેષઃ

દીવે) ઘાતકીચ્છળદ્વીપ મેં (મંદરાણં પંચયાણં) મંદરપર્વતોં કે (પુર-
ત્થિમ પચ્ચત્થિમેણં) પૂર્વ પશ્ચિમદિગ્ભાગ મેં (નત્થિ ઓસપ્પિણી) કયા
અવસર્પિણી કાલ નહીં હોતા હૈ (નત્થિ ઉસપ્પિણી) તથા ઉત્સર્પિણી કાલ
મી નહીં હોતા હૈ કયા ? ભગવાન્ હસકા ઉત્તર દેતે હુએ ગૌતમ સે કહ
તે હૈં (હંતાગોયમા) હાં ગૌતમ-એસા હી હૈ (જાવ નત્થિ ઉસપ્પિણી)
યાવત્ નાસ્તિ ઉત્સર્પિણી-વહાં અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાલ નહીં હૈ કિ
ન્તુ વહાં અવસ્થિત કાલ કહા ગયો હૈ । અવ ભગવાન અનુક્ત મી પ્રશ્ન
કા સમાધાન કરતે હૈં-(જહા લવણસમુદ્રસ્સ વત્તવ્વયા) વે કહતે હૈં
કિ હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકારકી લવણસમુદ્રકી વક્તવ્યતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ,
ઉસી પ્રકારકી (કાલોદસ્સ વિ ભણિયવ્વા) કાલોદ સમુદ્ર કી વક્તવ્યતા
જાન લેની ચાહિયે । કિન્તુ (નવરં) ઉક્ત વક્તવ્યતા ઓર હસ વક્તવ્યતા
મેં કેવલ હતના હી અન્તર હૈ કિ જિસ પ્રકાર સે લવણસમુદ્ર કી વક્ત

દ્વીપમાં " મંદરાણં પંચયાણં " મંદર પર્વતોના " પુરત્થિમ-પચ્ચત્થિમેણં " પૂર્વ
અને પશ્ચિમ ભાગમાં " નત્થિ ઓસપ્પિણી નત્થિ ઉસપ્પિણી ? " શુ અવસ-
ર્પિણી કાળ પણ હોતો નથી, અને ઉત્સર્પિણી કાળ પણ હોતો નથી ?
ઉત્તર—" હંતા, ગોયમા ! " હા, ગૌતમ ! એવુંજ અને છે—" જાવ નત્થિ
ઉસપ્પિણી " ત્યાં અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી કાળ હોતો નથી " ત્યાં સુધીનું પ્રશ્ન
સૂત્રમાં આવતું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું—ત્યાં તો સદા સમાન કાળ અવસ્થિતકાળ
હોય છે—હવે કેટલાક અનુક્ત (ન પૂછયેલા) પ્રશ્નોનું મહાવીર પ્રભુ નીચે
પ્રમાણે સમાધાન કરે છે—(જહા લવણસમુદ્રસ્સ વત્તવ્વયા) હે ગૌતમ ! કવણ
સમુદ્રના વિષયમાં આગળ જે પ્રકારનું પ્રતિપાદન કરાયું છે, એજ પ્રકારનું પ્રતિ
પાદન (કાલોદસ્સ વિ ભણિયવ્વા) કાલોદધિના વિષયમાં પણ કરાવવું જોઈએ.
(નવરં) તે વક્તવ્યતા અને કાલોદધિની વક્તવ્યતામાં ફક્ત આટલો જ ફેર-

પુનરયમેવ યત્ 'કાલોદસસ' કાલોદસ્ય 'નામં ભાણિયવ્વં' નામ ભણિતવ્યમ્, આલાપકઃ કાલોદશવ્દસમ્પ્રલિતો વક્તવ્યઃ । પુનઃ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'અઽન્નિમ્તરપુક્ત્વરદ્વેષં મંતે !' ઇત્યાદિ । હે મદન્ત ! અભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધે અભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધે-દ્વીપે 'સૂરિયા' સૂર્યો 'ઉદીચિ-પાર્શ્વમુગચ્છ' ઉદીચી-પ્રાચીનં તદુભયદિગ-ન્તરાલમ્ ઈશાનકોણમ્ ઉદ્ગત્ય પ્રાચીન-દક્ષિણમ્ આગ્નેયકોણમ્ આગચ્છતઃ ? એવં રીત્યા પૂર્વવદ્ અખિલપ્રશ્નાલાપકઃ સ્વયમૂહનીયઃ તદેવાઽતિદેશે ભગવાન્ આહ—'જહેવ' ઇત્યાદિ । 'જહેવધાયઙ્ સંહસસ વત્તવ્વયા તહેવ અઽન્નિમ્તરપુક્ત્વર-

વ્યતા મે' (લવણસમુદ્ર) હસ શબ્દ કા પ્રયોગ કર અભિલાપ બોલા જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર સે કાલોદસમુદ્ર કી વક્તવ્યતા કરતે સમય વર્હા અભિલાપ મેં (કાલોદસમુદ્ર) હસ શબ્દ કો સંયુક્ત કર અભિલાપ બોલના ચાહિયે । યહી વાત (કાલોદસસ નામં ભાણિયવ્વં) હસ પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ ।

અવ ગૌતમ અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ' કે વિષય મેં પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ (અઽન્નિમ્તરપુક્ત્વરદ્વેષં મંતે) હે મદન્ત ! આભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધ' દ્વીપ મેં (સૂરિયા) દો સૂર્ય (ઉદીચિપાર્શ્વમુગચ્છ) ઉદીચી પ્રાચીનદિશાઓં કે અન્તરાલરૂપ ઈશાન કોણ મેં ઉદિત હોકર (પ્રાચીન દક્ષિણ દિશાઓં કે મધ્યભાગવર્તી આગ્નેયકોણ મેં અસ્ત હોતે હૈં કયા ? હસ તરહ પૂર્વ કી તરહ સમસ્ત પ્રશ્ન સમ્બન્ધી આલાપક યહાં અપને આપ ઉદ્ઘાટિત કર લેન ચાહિયે । હસી પ્રશ્ન કો અતિદેશ સે અર્થાત્ પૂર્વોક્ત ધાતકી સંહ કી સદૃશતા સે કહતે હૈં—(જહેવ ધાયઙ્સંહસસ વત્તવ્વયા

કાર કરવેા જોઇએ—લવણસમુદ્રના આલાપકેા (પ્રશ્નોત્તર સૂત્રો) માં જ્યાં “લવણ સમુદ્ર પદનેા પ્રયોગ કરાયો છે, ત્યાં કાલોદધિના આલાપકેામાં, કાલોદધિ પદનેા પ્રયોગ કરવેા જોઇએ. એ જ વાત (કાલોદસસ નામં ભાણિયવ્વં) સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધના વિષયમાં પ્રભુને નીચેના પ્રશ્નો પૂછે છે—(અઽન્નિમ્તરપુક્ત્વરદ્વેષં મંતે !) હે ભદન્ત ! અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ' દ્વીપ માં (સૂરિયા) એ સૂર્યો (ઉદીચિ પાર્શ્વમુગચ્છ) ઇત્યાદિ ઉત્તર અને પૂર્વની વચ્ચે આવેલી દિશામાંથી એટલે કે ઇશાનકોણમાંથી ઉદય પામીને શુ' અગ્નિ કોણમાં (પૂર્વ અને દક્ષિણ વચ્ચે અગ્નિ કોણ હોય છે) અસ્ત પામે છે ? એજ પ્રકારના બીજાં જે પ્રશ્નો જૂનાદ્વીપ આદિના વિષે આગળ આવી ગયા છે, એ બધા પ્રશ્નો અહીં પૂછવા જોઇએ.

द्वस्स वि भाणियव्वा ' यथैव धातकीखण्डस्य वक्तव्यता भणिता तथैव आभ्यन्तर पुष्करार्थस्यापि वक्तव्यता भणितव्या, किन्तु ' नवरं ' विशेषः पुनरेतावानेव यत् ' अभिलावो ' अभिलापः ' भाणियव्वो ' भणितव्यः । धातकीखण्डस्य शब्दस्थाने आभ्यन्तरपुष्करार्थशब्देन संवलितः आलापकः स्वयमूहनीयः ' जाव ' यावत्करणात् ' यदा खलु भदन्त । दक्षिणार्धे प्रथमा अवसर्पिणी भवति, तदा उत्तरार्धेऽपि प्रथमा अवसर्पिणी भवति, यदा च उत्तरार्धेऽपि अवसर्पिणी भवति' इति संग्राह्यम् । 'तया

तद्देव अन्धितरपुक्खरद्धस्स वि भाणियव्वा) हे गौतम ! जैसा धातकी खंडकीप की वक्तव्यता प्रकाशित की है- उसी प्रकार से आभ्यन्तर पुष्करार्थ की भी वक्तव्यता कहछेनी चाहिये । यद्यपि उसवक्तव्यता में और इस वक्तव्यता में भाव की अपेक्षा कोई अन्तर नहीं है । फिर भी अभिलाप में जो शाब्दिक अन्तर है वह इस प्रकार है- (नवरं अभिलावो भाणियव्वो) अभिलाप का उच्चारण करते समय उसमें (आभ्यन्तरपुष्करार्थ) ऐसे शब्द का प्रयोग करके अभिलाप का उच्चारण करना चाहिये । अर्थात् (धातकी खंड) इस शब्द के स्थान में आभ्यन्तर पुष्करार्थ शब्द को जोड़कर आलाप को अपने आप उद्भाषित कर बोलना चाहिये । बोलने की पद्धति धातकीखंड के आलाप की तरह से ही है- परन्तु धातकी खंड की जगह में आभ्यन्तरपुष्करार्थ शब्द को जोड़ लेने से वह सबका सब आलापक आभ्यन्तरपुष्करार्थ संबंधी बन जाते हैं । यहां जो यावत् पद का प्रयोग किया गया है- उससे (यदा खलु भदन्त । दक्षिणार्धे प्रथमा अवसर्पिणी भवति, तदा उत्तरार्धेऽपि प्रथमा अवसर्पिणी भवति, तदा च उत्तरार्धेऽपि अवसर्पिणी भवति) यह पाठ संगृहीत हुआ है । अर्थात् प्रभु से गौतम पूछते हैं कि हे भदन्त । जब आभ्यन्तरपुष्करार्थ के

उत्तर--(जहेव धायइसंढस्स वक्तव्या तद्देव अन्धितरपुक्खरद्धस्स वि भाणियव्वा) धातकीखंडना विषयमां ने प्रकारनुवणुंके आगण करवामां आणुं छे, ' येवुं' वणुं आभ्यन्तर पुष्करार्थना विषयमां पणुं अडीं करवुं जेधं जे. ते भन्नेना आलापकेमां लावनी अपेक्षाजे कोधं पणुं इरक्षार नथी पणुं ने शाण्डिक इरक्षार छे. ते नीजे प्रमाणे समज्जेवो- (नवरं अभिलावो भाणियव्वो) धातकीखंडना आलापकेमां न्यां (धातकीखंड) पदने प्रयोग कर्यो छे, त्यां (आभ्यन्तर पुष्करार्थ) पदने प्रयोग करवो जेधं जे. पुष्करार्थ विषयक छेदो आलापक आ प्रमाणे भनशे. (यदा, खलु भदन्त । दक्षिणार्धे प्रथमा अवसर्पिणी भवति, तदा उत्तरार्धेऽपि प्रथमा अवसर्पिणी भवति, यदा च उत्तरार्धेऽपि अवसर्पिणी भवति)

જં ' તદા સ્વલુ ' અદ્વિમતરપુષ્કરાર્ધે ' અભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધે ' મંદરાણં ' મન્દરાણાં
પર્વતાનામ્ ' પુરત્થિમ-પચ્ચત્થિમેણં ' પૌરસ્થપાશ્રાત્યે સ્વલુ ' નેવત્થિ ' નૈવાસ્તિ
' ઓસપ્પિણી ' અવસર્પિણી ' નેવત્થિ ' નૈવાસ્તિ ' ઉસ્સપ્પિણી ' ઉત્સર્પિણી ' કિં
શ્રમણાયુષ્મન્ ! મગવન્ ! મગવાનાહ- ' હંતા ગોયમા ! જાવ સમણાઉસો ' હન્ત હે
ગૌતમ ! યાવત્ શ્રમણાયુષ્મન્ ! યથા ત્વયા પુટ્ટં તથૈવ સર્વં, તથાહિ-યદા અભ્ય-
ન્તરપુષ્કરાર્ધસ્ય દક્ષિણાર્ધે પ્રથમા અવસર્પિણી ભવતિ તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ પ્રથમા અવસ-
ર્પિણી ભવતિ યદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ અવસર્પિણી ભવતિ તદા સ્વલુ અભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધે :

દક્ષિણાર્ધ મેં અવસર્પિણી કાલ હોતા હૈ-તથ ઉત્તરાર્ધ મેં મી અવસર્પિણી
કાલ હોતા હૈ કયા ? ઓર જવ ઉત્તરાર્ધ મે અવસર્પિણી કાલ હોતા હૈ
(તયાણં) તથ (અદ્વિમતરપુષ્કરાર્ધેણં) આભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધ મેં (મંદરાણં)
મન્દર પર્વતોં કે (પુરત્થિમ-પચ્ચત્થિમેણં નેવત્થિ, ઓસપ્પિણી, નેવત્થિ
ઉસ્સપ્પિણી) પૂર્વ પશ્ચિમ ભાગ મેં અવસર્પિણી કાલ નહીં હોતા, ઓર
ઉત્સર્પિણીકાલ મી નહીં હોતા હૈ. કયા ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ ને ઉન્હે
હસ પાઠ દ્વારા યહી સમજાયા હૈ કિ (હંતા ગોયમા ! જાવ સમણાઉસો !)
હે ગૌતમ ! જૈસા તુમ કહ રહે હો વહ એસા હી હૈ અર્થાત્ જવ આભ્ય-
ન્તરપુષ્કરાર્ધ કે દક્ષિણાર્ધ મેં પ્રથમ અવસર્પિણી હોતી હૈ તથ ઉત્તરાર્ધ મેં
મી અવસર્પિણી હોતી હૈ) જથ ઉત્તરાર્ધ મેં મી અવસર્પિણી હોતી હૈ
તથ આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ મેં મન્દરપર્વતોં કે પૌરસ્થ પાશ્રાત્ય અર્થાત્

હે ભદન્ત ! જ્યારે આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધના દક્ષિણાર્ધમાં અવસર્પિણી કાળનો,
પ્રથમ ભાગ ચાલતો હોય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ અવસર્પિણીનો પ્રથમ
ભાગ ચાલતો હોય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં અવસર્પિણીકાળ ચાલતો હોય છે,
(તયાણં) ત્યારે (અદ્વિમતરપુષ્કરાર્ધેણં) આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધના (મંદરાણં)
મંદર પર્વતોના (પુરત્થિમ-પચ્ચત્થિમેણં નેવત્થિ ઓસપ્પિણી નેવત્થિઉસ્સપ્પિણી)
પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિગ્ભાગોમાં શું અવસર્પિણી કાળ પણ હોતો નથી, અને
અને ઉત્સર્પિણીકાળ પણ હોતો નથી ?

એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મહાવીર પ્રભુ નીચે પ્રમાણે આપે છે-(હંતા, ગોયમા ! જાવ
સમણાઉસો) હે ગૌતમ ! એવુંજ અને છે-જ્યારે આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધના દક્ષિણાર્ધમાં
પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પ્રથમ અવસર્પિણી
હોય છે. જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ અવસર્પિણી હોય છે, ત્યારે આભ્ય-
ન્તર પુષ્કરાર્ધના મંદર પર્વતોના પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિગ્ભાગોમાં અવસર્પિણીકાળ

मन्दराणां पौरस्त्यपाश्चात्ये नैवास्ति अवसर्पिणी नैवास्ति उत्सर्पिणी किन्तु 'अव-
ट्ठिणं तत्थकाले पणत्ते' अवस्थितः व्यवस्थितः अपरिवर्तनशीलः खलु तत्र कालः
प्रज्ञप्तः । 'समणा उसो' हे श्रमणा युष्मन् गौतम ! इत्यन्तः पूर्वपक्षोक्त आलापको
विज्ञानतव्यः । अन्ते गौतम आह—'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त !
तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ४ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ - प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलि-
तललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक- वादिमानमर्दक-
श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त 'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित-
कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री
घासीलालव्रतिविरचिता श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायां पञ्चमशतकस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः

पूर्वपश्चिम में नहीं तो अवसर्पिणीकाल होता है और नहीं उत्सर्पिणकाल
होता है किन्तु हे श्रमणायुष्मन् गौतम ! वहां तो काल अवस्थित सदा
समान कहा गया है । अन्त में गौतम भगवान् की वाणी को स्वतः
प्रमाणभूत मानकर कहते हैं कि (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे भदन्त !
आप देवानुप्रिय ने जैसा कहा है वह ऐसा ही है सर्वथा प्रमाणभूत ही
है हे भदन्त ! वह सर्वथा प्रमाणभूत ही है । ऐसा कह कर वे फिर अप-
ने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ४ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजा कृत "भगवतीसूत्र" की प्रिय-
दर्शिनी व्याख्याके पांचवे शतकके पहला उद्देशा समाप्त ॥५-१॥

पणु होतो नथी, अने उत्सर्पिणीकाण पणु होतो नथी. पणु हे श्रमणु आमु
भन गौतम ! 'त्यां' तो काण अवस्थित-सदा समान काण न्ह क्खो छे.

अन्ते भडापीर प्रभुनां वचनेने प्रमाणु भूत मानीने तेमां पोतानी श्रद्धा
प्रकट करता गौतम स्वामी कडे छे—(सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति) हे भदन्त !
आपे कडण प्रमाणु न्ह छे आपनी वात सर्वथा प्रमाणु भूत छे हे भदन्त
आ विषयमां आपे न्ह प्रतिपादन क्युं ते यथार्थ न्ह छे आ प्रमाणु कडीने
सज्जनने वडणु नमस्कार करीने तेआ तेमने स्थाने जेसी गया ॥ सू. ४॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत भगवती सूत्रनी प्रियदर्शिनी

व्याख्याना पांचमां शतकने पडेले उद्देशो समाप्त थये ॥ ५-१ ॥

॥ पञ्चमशतकस्य द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

द्वितीयोद्देशकस्य संक्षिप्त विषयविवरणम् ॥

राजगृहे नगरे समवसृतं भगवन्तम्प्रति ईपत्पुरोवात-पथ्यवात मन्दवात-महा वातविषये तत्तद्दिशमाश्रित्य गौतमस्य प्रश्नः, भगवतः समाधानञ्च वर्णितम्, ततो द्वीपमध्ये समुद्रमध्ये च प्रवहतोर्वातयोः परस्परव्यत्यासनिरूपणम्, तेषां वायूनां प्रवहणकारणाभिधानम् वायूनां यथारीतिगतिः, तेषामुत्तरक्रियाप्रतिपादनपूर्वकं वायुकुमारादिद्वारा वायुकायस्योदीरणञ्च, ततो वायोः श्वासप्रश्वासविषयकप्रश्नोत्तरं, तस्य पुनः पुनर्मरणानन्तरजन्मग्रहणविषयकप्रश्नोत्तरञ्च, तदनन्तरं स्पृष्टास्पृष्टवायुमरणविषयकः प्रश्नः, स्पृष्टवायोरेव मरणमिति समाधानञ्च, ततः

पंचमशतक का दूसरा उद्देशक प्रारंभ

इस उद्देश में जो विषय कहा जावेगा उसका संक्षिप्त विषय इस प्रकार से है-राजगृह नगर में भगवान् का आगमन, वहां गौतम का प्रश्न से तत्तद्दिशा को लेकर ईपत्पुरोवात, पथ्यवात, मन्दवात और महावात के विषय में प्रश्न करना और प्रश्न का उन्हें समाधान देना, द्वीप और समुद्र के बीच में बहने वाली-चलने वाली-वायुओं का परस्पर में विपरीत रूप से निरूपण वायुओं के चलने का कारण कथन, वायुओं की यथारीति गति, वायुओं की उत्तरक्रिया का प्रतिपादन करते हुए वायुकुमार आदि द्वारा वायुकाय का उदीरण होता है ऐसा कथन, वायुकाय के श्वासप्रश्वास लेने के विषय में प्रश्नोत्तर, वायुकाय के पुनः पुनःमरण के और वायुकाय में ही उसका चार २ जन्म लेने के संबंध

—पांचम शतकનો બીજો ઉદ્દેશક પ્રારંભ—

આ ઉદ્દેશકમાં જે વિષયોનું પ્રતિપાદન કવવામાં આવ્યું છે, તેમનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન આ પ્રમાણે છે-રાજગૃહ નગરમાં મહાવીરસ્વામીનું આગમન-ગૌતમ સ્વામીના પ્રત્યેક દિશાની અપેક્ષાએ ઈપત્પુરોવાત (સ્નિગ્ધવાયુ), પથ્યવાત, મન્દવાત અને મહાવાતના વિષેના પ્રશ્નો અને પ્રશ્નદ્વારા તે પ્રશ્નોના ઉત્તરો. દ્વીપ અને સમુદ્રની વચ્ચે વાતા વાયુનું પરસ્પરથી વિપરીત પ્રકારનું નિરૂપણ. વાયુ વાવાના કારણનું નિરૂપણ, વાયુઓની પદ્ધતિસરનીગતિ, વાયુઓની ઉત્તર ક્રિયાનું નિરૂપણ કરતા વાયુકુમાર આદિ દ્વારા વાયુકાયનું ઉદીરણ થાય છે, એનું કથન. વાયુકાયના શ્વાસપ્રશ્વાસ લેવાના પ્રશ્નોત્તરો. વાયુકાયના ફરી ફરીને મરણનું અને વાયુકાયમાં જે વારંવાર તેના જન્મ લેવા સંબંધી પ્રશ્નોત્તરોનું કથન

સશરીરાશરીરતયા ઉભયરીત્યાઽપિ વાયોર્નિર્ગમનપ્રતિપાદનમ્, તતશ્ચ ઓદન-
કુલ્માષ-સુરાદ્રવ્યાણાં પરમાણૂનામ્ શરીરવિષયકપ્રશ્નોત્તરરૂપેણ આપેક્ષિકવનસ્પ-
ત્યગ્નિકાય-જલકાયાગ્નિકાયપ્રતિપાદનમ્ તતઃ અયઃ-લોધ્ર-તામ્ર-રજ્ઞ-સીસક
-પાષાણ-કદ્દપદવાચ્યાનાં પરમાણૂનામ્ શરીરવિષયકપ્રશ્નોત્તરરૂપેણ અપેક્ષાકૃત
પૃથિવીકાયાગ્નિકાયપ્રતિપાદનમ્, તતઃ અસ્થિ-દગ્ધાસ્થિ-ચર્મ-દગ્ધચર્મ-શૂઙ્ગ-
દગ્ધશૂઙ્ગ-ચુર-દગ્ધચુર-નલ્લદગ્ધનલ્લસમ્બન્ધિપરમાણૂનામ્ શરીરવિષયકપ્રશ્નો-
ત્તરરૂપેણ આપેક્ષિકત્રસ-જીવકાયાગ્નિકાયપ્રતિપાદનમ્, તદનન્તરમ્ - અજ્ઞાર-

મેં પ્રશ્નોત્તરરૂપ કથન, સ્પૃષ્ટ અસ્પૃષ્ટ વાયુ કે મરણ કે વિષય મેં પ્રશ્ન,
સ્પૃષ્ટ વાયુ કા હી મરણ હોતા હૈ એસા સમાધાન, વાયુ શરીર સહિત
હોકર નિકલતા હૈ કિ શરીર રહિત હોકર નિકલતા હૈ એસા પ્રશ્ન, દોનોં
પ્રકાર હોકર નિકલતા હૈ એસા સમાધાન, ઓદન, કુલ્માષ ઓર સુરા
મદિરાં इनके परमाणु किसके शरीर हैं ऐसा प्रश्न, अपेक्षा से ये वनस्प-
तिकाय, अग्निकाय, अप्काय और अग्निकाय के हैं ऐसा समाधान,
लोह, लोध्र, ताम्र, रांगा शीशा, पाषाण एवं काष्ठ इनके परमाणु किस-
के शरीर हैं ऐसा प्रश्न, अपेक्षा से इनके परमाणु पृथिवीकाय और अ-
ग्निकाय के शरीर हैं ऐसा समाधान, अस्थि-हड्डी, दग्धास्थि-जला हुआ
हाड़, चर्म-चमड़ा, दग्धचर्म-जला हुआ चमड़ा शृंग-सींग, दग्धशृंग-
जला हुआ सींग, चुर, दग्धचुर-जला हुआ चुर-नल, दग्धनल-जला
हुआ नालून, इनके परमाणु किनके शरीर हैं ऐसा प्रश्न, अपेक्षा से
इनके परमाणु त्रसकाय के और अग्निकाय के शरीर हैं ऐसा समाधान

સ્પૃષ્ટ અસ્પૃષ્ટ વાયુના મરણ વિષે પ્રશ્ન. સ્પૃષ્ટવાયુનું જ મરણ થાય છે એવો
ઉત્તર, વાયુ શરીરથી યુક્ત થઈને નીકળે છે કે શરીરરહિત નીકળે છે, એવો
પ્રશ્ન. બન્ને પ્રકારથી યુક્ત થઈને નીકળે છે એવો ઉત્તર એાદન, કુલ્માસ
અને મદિરાના પરમાણુ કેનાં શરીર છે? એવો પ્રશ્ન. જુદી જુદી દૃષ્ટિએ
વિચાર કરતાં તેઓ વનસ્પતિકાય, અગ્નિકાય અને અખ્કાયનાં શરીરો છે,
એવા ઉત્તર. લોહ, તાંબુ, કલાઈ, શીશું, પાષાણ અને કાષ્ઠના પરમાણુ,
કેનાં શરીર છે? એવો પ્રશ્ન. જુદી જુદી દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં તેમના
પરમાણુ પૃથ્વીકાય અને અગ્નિકાયનાં શરીર છે, એવો જવાબ. અસ્થિ, દગ્ધા-
સ્થિ, (બળેલાં હાડકાં), ચર્મ, દગ્ધચર્મ, શૃંગ (શિંગડું), દગ્ધશૃંગ. ચુર
(પ્રાણીઓની ખરી) દગ્ધચુર નખ અને દગ્ધનખના પરમાણુ કેનાં શરીર છે ?
એવો પ્રશ્ન. જુદી જુદી દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા તેમના પરમાણુ ત્રસકાય અને

क्षारक-बुसगोमयानां शरीरविषयकप्रश्नोत्तररूपेण अपेक्षाकृतैकेन्द्रियजीव-
काय-यावत्पञ्चेन्द्रिय जीवकायाग्निकायप्रतिपादनम्, ततो लवणसमुद्रस्य चक्रवाल
विष्कम्भादिविषयकप्रश्नोत्तरम्, यावत्-लोकस्थितिर्विहारश्च ।

मूलम्-“रायगिहे नयरे जाव-एवं वयासी-अत्थिणं भंते !
ईसिं पुरेवाया, पत्थावाया, मंदावाया, महावाया वायंति ? हंता,
अत्थि, अत्थिणं भंते ! पुरत्थिमेणं ईसिं पुरेवाया, पत्थावाया,
मंदावाया, महावाया वायंति ? हंता, अत्थि, एवं पच्चत्थिमेणं
दाहिणैणं उत्तरेणं, उत्तरपुरत्थिमेणं. दाहिणपुरत्थिमेणं, दाहिण
पच्चत्थिमेणं उत्तरपच्चत्थिमेणं । जयाणं भंते ! पुरत्थिमेणं
ईसिं पुरेवाया, पत्थावाया, मंदावाया, महावाया वायंति, तयाणं
पच्चत्थिमेण वि ईसिं पुरेवाया, जयाणं पच्चत्थिमेणं ईसिं पुरे-
वाया०, तयाणं पुरत्थिमेण वि० ? हंता, गायमा ! जयाणं पुर-
त्थिमेणं० तयाणं पच्चत्थिमेण वि ईसिं पुरेवाया० । जयाणं पुर-
त्थिमेणं०. तयाणं पच्चत्थिमेण वि ईसिं पुरेवाया० जयाणं
पच्चत्थिमेण वि ईसिं पुरेवाया० तयाणं पुरत्थिमेण वि ईसिं
पुरेवाया० एवं दिसासु, विदिसासु ! अत्थिणं भंते ! दोविच्चगा

अंगार, क्षारक-राख, बुस-मसा, गोमय-गोबर ये किनके शरीर हैं
ऐसा प्रश्न, इनके शरीर एकेन्द्रिय जीव के यावत् पञ्चेन्द्रिय जीव के
और अग्निकाय के हैं ऐसा समाधान, लवणसमुद्र का चक्रवाल विष्कम्भ
आदि विषयक प्रश्न और उत्तर यावत् लोकस्थिति और विहार ।

अग्निदायनां शरीर छे, ओवा उत्तर, अंगार, क्षारक (राख), बुस (बूखुं)
अने गोमय (छाणु), ओ केनां शरीर छे ? ओवे प्रश्न. तेमनां शरीर ओके.
न्द्रियथी पञ्चेन्द्रिय पर्यन्तना लवना अने अग्निदायनां छे, ओवे उत्तर. लवण
समुद्रना चक्रवाल विष्कम्भ आदि विषे प्रश्नोत्तर, लोकस्थिति पर्यन्त-अने विहार

ईसिं पुरेवाया० ? हंता, अत्थि । अत्थिणं भंते ! सामुद्दगा
 ईसिं पुरेवाया० ? हंता, अत्थि । जयाणं भंते ! दीविच्चया
 ईसिं पुरेवाया० तयाणं सामुद्दया वि ईसिं पुरेवाया० जया
 णं सामुद्दया ईसिं पुरेवाया० तयाणं दीविच्चया वि ईसिं
 पुरेवाया ? णो इणट्ठे समट्ठे ! से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ
 जयाणं दीविच्चया ईसिं पुरेवाया० णोणं तया सामु-
 द्दया ईसिं पुरेवाया० जयाणं सामुद्दया ईसिं पुरेवाया, णो णं
 तया दीविच्चया ईसिं पुरेवाया ? गोयमा ! तेसिणं वायाणं
 अन्नमन्न विवच्चासेणं लवणे समुदे वेलं नाइक्कमइ, से तेण-
 ट्ठेणं जाव वाया वायंति । अत्थिणं भंते ! ईसिं पुरेवाया, पत्था-
 वाया, मंदावाया, महावाया वायंति ? हंता, अत्थि । कयाणं
 भंते ! ईसिं पुरेवाया० जाव-वायंति ? गोयमा ! जयाणं वाउ-
 गाए अहारियं रीयइ, तयाणं ईसिं पुरेवाया० जाव-वायंति ।
 अत्थिणं भंते ! ईसिं पुरेवाया० ? हंता, अत्थि । कयाणं भंते !
 ईसिं पुरेवाया० ? गोयमा ! जयाणं वाउयाए उत्तरकिरियं
 रियइ, तयाणं ईसिं पुरेवाया० जाव-वायंति अत्थि णं भंते !
 ईसिं पुरेवाया० ? हंता, अत्थि कयाणं भंते ! ईसिं पुरेवाया,
 पत्थावाया० ? गोयमा ! जयाणं वाउकुमारा, वाउकु-
 मारीओ, अप्पणो वा, परस्स वा, तदुभयस्स वा, अट्ठाए वाउ-
 कायं उदीरेत्ति, तयाणं ईसिं पुरेवाया, जाव-वायंति, वाउका-
 याणं भंते ! वाउकायं चेव आणमंति वा, पाणमंति वा ? जहा
 खंदए, तहा चत्तारि आलावगा नेयव्वा, अणेगवासयसहस्स
 खुत्तो पुट्ठे उद्दाइ, सत्तरीरी निक्खमइ ॥ सू० १ ॥

છાયા—રાજગૃહે નગરે યાવત્-एवम् अवादीत्-अस्ति भदन्त ! ईषत्पुरो वाताः, पश्चाद्वाताः मन्दावाताः, महावाता वान्ति ? हन्त, अस्ति, अस्ति खलु भदन्त ! पौरस्त्ये ईषत्पुरोवाताः, पथ्यावाता, मन्दावाताः, महावाता वान्ति ? हन्त, अस्ति, एवं-पश्चिमे, दक्षिणस्मिन्, उत्तरस्मिन्, उत्तरपौरस्त्ये दक्षिण-पौरस्त्ये दक्षिण-पश्चिमे, उत्तर-पश्चिमे । यदा खलु भदन्त ! पौरस्त्ये ईषत्पुरोवाताः,

(रायગિહે નયરે) હત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(રાયગિહે નયરે જાવ એવં વયાસી) રાજગૃહ નગર મેં યાવત ગૌતમ ને હસપ્રકાર પૂછા—(અત્થિ ણં ભંતે ! ईसिं पुरेवाया, पत्था वाया, मंदावाया, महावाया वायंति) हे भदन्त ! ईषत्पुरोवात, पथ्यवात, मंदवात, और महावात, ये सब हवाएँ चलती हैं क्या ? (हंता अत्थि) हे गौतम ! हाँ ये सब हवाएँ चलती हैं । (अत्थि णं भंते ! पुरत्थिमेणं ईसिंपुरेवाया, पत्थावाया, मंदावाया, महावायावायंति) हे भदन्त ! पूर्वदिशा में ईषत्पुरोवात, पथ्यवात, मंदवात, एवं महावात ये सब हवाएँ हैं क्या ? (हंता, अत्थि एवं पच्चत्थिमेणं दाहिणेणं उत्तरेणं, उत्तर पुरत्थिमेणं, दाहिणपुरत्थिमेणं, दाहिणपच्चत्थिमेणं, उत्तरपच्चत्थिमेणं) हाँ गौतम ! हैं । इसी प्रकार से पश्चिमदिशा में, दक्षिणदिशा में, उत्तर-दिशा में तथा ईशानकोण में, आग्नेयकोण में, नैऋत्यकोण में, और वायव्यकोण में इन चार विदिशाओं में ये सब हवाएँ हैं ऐसा जानना

(રાયગિહે નયરે) ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(રાયગિહે નયરે જાવ એવં વયાસી) રાજગૃહ નગરમાં ભગવાનતું સમવસરણ થયું. (યાવત) ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રમાણે પૂછયું—(અત્થિણં ભંતે ! ईसिं पुरेवाया पत्था वाया, मंदावाया वायंति ?) હે ભદન્ત ! શું ઇષત્પુરોવાત (સ્નિગ્ધાવયુ), પથ્યવાત, મંદવાત અને મહાવાત એ બધા પ્રકારનો વાયુ વાય છે ખરો ? (હંતાં અત્થિ) હા, ગૌતમ ! એ બધા પ્રકારનો વાયુ વાય છે (અત્થિણં ભંતે ! પુરત્થિમેણં ईसिंपुरेवाया, पत्थावाया, मंदावाया, महावाया वायंति) હે ભદન્ત ! પૂર્વદિશામાં ઇષત્પુરોવાત, પથ્યવાત, મંદવાત અને મહાવાત, એ બધા પ્રકારનો વાયુ વાય છે ખરો ? (હંતા અત્થિ) હા ગૌતમ વાય છે (—एवं पच्चत्थिमेणं, दाहिणेणं, उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमेणं, दाहिणपुरत्थिमेणं, दाहिणपच्चत्थिमेणं, उत्तरपच्चत्थिमेणं) એજ પ્રમાણે પશ્ચિમ દિશામાં, દક્ષિણ દિશામાં ઉત્તર દિશામાં, ઇશાન કોણમાં અગ્નિકોણમાં, નૈઋત્યકોણમાં, અને વાયવ્ય કોણમાં એ બધા પ્રકારની હવા વાય છે, એમ સમજવું. (जयाणं भंते ईसिंपुरेवाया

પથ્યાવાતાઃ, મન્દાઃ વાતાઃ, મહાવાતાઃ વાન્તિ, તદા પશ્ચિમેઽપિ ઈષ્ટપુરોવાતાઃ૦
યદા સ્વલુ પશ્ચિમે ઈષ્ટપુરોવાતાઃ તદા પૌરસ્ત્યેઽપિ ? હન્ત, ગૌતમ ! યદા પૌરસ્ત્યે
તદા પશ્ચિમેઽપિ ઈષ્ટપુરોવાતા૦ યદા પશ્ચિમેઽપિ ઈષ્ટપુરોવાતા૦ તદા પૌરસ્ત્યેઽપિ
ઈષ્ટપુરોવાતા૦ એવં દિશાસુ વિદિશાસુ । અસ્તિ સ્વલુ મદન્ત ! દ્વૈપ્યાઃ ઈષ્ટપુરો-

ચાહિયે । (જયા ણં મંતે ! પુરત્થિમે ણં પત્થોવાયા, મંદાવાયા, મહાવાયા
વાયંતિ, તયા ણં પચ્ચત્થિમેણં ઈસિંપુરે વાયા, જયા ણં પચ્ચત્થિમે ણં
ઈસિંપુરે વાયા તયા ણં પુરત્થિમેણ વિ) હે મદન્ત ! જબ પૂર્વદિશા મેં
ઈષ્ટપુરોવાત, પથ્યવાત, મંદવાત ઓર મહાવાત યે હવાઈ ચલતી હૈં,
તબ પશ્ચિમ દિશા મેં મી યે ઈષ્ટપુરોવાત, આદિ હવાઈ ચલતી હૈં કયા?
ઓર જબ પશ્ચિમદિશા મેં ઈષ્ટપુરોવાત આદિ હવાઈ ચલતી હૈં તબ
પૂર્વદિશા મેં મી યે વાયુઈ ચલતી હૈં કયા ? (હંતા ગોયમા ! જયા ણં
પુરત્થિમેણં, તયા ણં પચ્ચત્થિમેણ વિ, ઈસિંપુરેવાયા, જયા ણં પચ્ચત્થિ-
મેણ વિ ઈસિંપુરે વાયા૦ તયા ણં પુરત્થિમેણ વિ ઈસિંપુરે વાયા એવં
દિશાસુ વિદિશાસુ) હે ગૌતમ ! જબ પૂર્વદિશા મેં ઈષ્ટપુરોવાત આદિ
હવાઈ ચલતી હૈં તબ પશ્ચિમદિશા મેં મી યે સ્વલ હવાઈ ચલતી હૈં ઓર
જબ પશ્ચિમદિશા મેં ઈષ્ટપુરોવાત આદિ હવાઈ ચલતી હૈં તબ પૂર્વદિશા
મેં મી યે ઈષ્ટપુરોવાત આદિ હવાઈ ચલતી હૈં । હસી તરહ સે અવશિષ્ટ
દિશાઓં મેં ઓર વિદિશાઓં મેં મી હન હવાઓં કે ચલને કે વિષય
મેં જાનના ચાહિયે । (અત્થિ ણં મંતે ! દીવિચ્ચગા ઈસિંપુરે વાયા૦ ?)

પુરત્થિમેણં પત્થોવાયા, મંદાવાયા, મહાવાયા વાયંતિ, તયા ણં પચ્ચત્થિમેણં ઈસિપુ
રેવાયા, જયા ણં પચ્ચત્થિમેણં ઈસિંપુરેવાયા તયા ણં પુરત્થિમેણ વિ) હે મદન્ત !
ન્યારે પૂર્વદિશામાં ઈષ્ટપુરોવાત, પથ્યવાત, મંદવાત અને મહાવાત વાતા
હોય છે ત્યારે શું પશ્ચિમદિશામાં પણ ઈષ્ટપુરોવાત આદિ વાયુઓ વાતા હોય
છે ? અને ન્યારે પશ્ચિમ દિશામાં ઈષ્ટપુરોવાત આદિ વાયુઓ વાતા
હોય છે ? ત્યારે શું પૂર્વદિશામાં પણ એ જ વાયુઓ વાતા હોય છે ?
(હંતા, ગોયમા ! જયા ણં પુરત્થિમેણં તયા ણં પચ્ચત્થિમેણ વિ, ઈસિંપુરેવાયા.
જયા ણં પચ્ચત્થિમેણ વિ ઈસિંપુરેવાયા તયા ણં પુરત્થિમેણ વિ ઈસિંપુરેવાયા એવં
દિશાસુ વિદિશાસુ) હા, ગૌતમ ! ન્યારે પૂર્વદિશામાં ઈષ્ટપુરોવાત આદિ વાયુ
વાય છે, ત્યારે પશ્ચિમમાં પણ એજ બધા વાયુઓ વાય છે, અને ન્યારે પશ્ચિમ
દિશામાં ઈષ્ટપુરોવાત આદિ વાયુ વાતા હોય છે ત્યારે પૂર્વદિશામાં પણ ઈષ્ટ-
પુરોવાત આદિ વાયુઓવાતા હોય છે. બાકીની દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં
તે વાયુના જલનના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું.

વાતાઃ ? હન્ત. અન્તિ । અન્તિ ચ્વલુ ભદન્ત ! સામુદ્રિકાઃ ઈપત્પુરોવાતાઃ ૦ !
 હન્ત, અન્તિ । યદા ચ્વલુ ભદન્ત ! દ્વૈપ્યાઃ ઈપત્પુરો વાતાઃ ૦ તદા સામુદ્રિકાઃ
 અન્તિ ઈપત્પુરોવાતાઃ ૦ ? યદા ચ્વલુ સામુદ્રિકાઃ ઈપત્પુરોવાતાઃ ૦ તદા દ્વૈપ્યા
 અન્તિ ઈપત્પુરોવાતાઃ ૦ ? । નાયમર્થઃ સમર્થઃ । તત્ કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમ્ ઉચ્યતે
 -યદા દ્વૈપ્યાઃ ઈપત્પુરોવાતાઃ ૦ નો તદા સામુદ્રિકાઃ ઈપત્પુરોવાતાઃ ૦ યદા સામુ-
 દ્રિકાઃ ઈપત્પુરોવાતાઃ ૦ નો તદા દ્વૈપ્યાઃ ઈપત્પુરોવાતાઃ ૦ ? ગૌતમ ! તેષાં વાતા-
 નામ ભદન્ત ! ઈપત્પુરોવાત આદિ વાયુર્ણ દ્વીપ મેં હિં ? (હંતા, અત્થિ) હાં
 ગૌતમ ! ઈપત્પુરોવાત આદિ વાયુર્ણ દ્વીપ મેં હિં । (અત્થિ ણં મંતે ।
 સામુદ્રિકા ઈપત્પુરે વાયા ૦) હ ભદન્ત ! ઈપત્પુરોવાત આદિ વાયુર્ણ સમુદ્ર
 મેં હિં ? (હંતા, અત્થિ) હાં, ગૌતમ ! ઈપત્પુરોવાત આદિ સમુદ્ર મેં હિં
 હિં । (જયા ણં મંતે દીવિચ્ચયા ઈસિપુરે વાયા ૦, તયા ણં સામુદ્રયા
 યિ ઈસિપુરે વાયા ૦, જયા ણં સામુદ્રયા ઈસિપુરેવાયા ૦, તયા ણં દીવિચ્ચયા
 ઈસિપુરે વાયા ૦) હ ભદન્ત ! જિસ્ત સમય દ્વીપ સંવંધી ઈપત્પુરોવાત આદિ
 વાયુર્ણ ચલતી હિં ડમ સમય સમુદ્ર સંવંધી ઈપત્પુરોવાત આદિ વાયુર્ણ ચ-
 લતી હિં તયા ? ઔર જિસ્ત સમય સમુદ્ર સંવંધી ઈપત્પુરોવાત આદિ વાયુ
 ર્ણ ચલતી હિં. ડમ સમય દ્વીપ સમ્બંધી ઈપત્પુરોવાત આદિ વાયુર્ણ ચલતે
 હિં તયા ? (ણો ર્ણદ્રે સમદ્રે) હ ગૌતમ ! યદ્ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । (સે
 કેળદ્રેણં મંતે ! એવં નુચ્ચડ, જયા ણં દીવિચ્ચયા ઈસિપુરે વાયા ૦ ણો ણં
 તયા સામુદ્રયા ઈસિપુરે વાયા ૦, જયા ણં સામુદ્રયા ઈસિપુરેવાયા ણો ણં

(અર્થિયં મેં । દીવિચ્ચયા ઈસિપુરેવાયા.) હે ભદન્ત ! દ્વીપમાં ઈપત્પુ-
 રોવાત આદિ વાયુ હોય છે ખરું ? (હંતા, અત્થિ) હા, ગૌતમ ! તે વાયુઓ
 દ્વીપમાં પણ હોય છે. (અર્થિયં મંતે ! સામુદ્રિકા ઈસિપુરેવાયા ?) હે ભદન્ત !
 -સમુદ્રમાં ઈપત્પુરોવાત આદિ વાયુઓ હોય છે ? ખરાં ? (હંતા અર્થિ) હાં
 ગૌતમ ! સમુદ્રમાં પણ તે વાયુઓ હોય છે. (જયા ણં મંતે ! દીવિચ્ચયા ઈસિ પુરે-
 વાયા. તયા ણં સામુદ્રયા યિ ઈસિ પુરેવાયા. જયા ણં સામુદ્રયા ઈસિપુરે વાયા. તયા ણં
 દીવિચ્ચયા યિ ઈસિપુરે વાયા. ?) હે ભદન્ત ! ત્યાગે દ્વીપના ઈપત્પુરોવાત આદિ
 વાયુઓ પણ હોય છે, ત્યાગે યું સમુદ્રમાં પણ ઈપત્પુરોવાત આદિ વાયુ-
 ઓ પણ હોય છે ? અને ત્યાગે સમુદ્રમાં ઈપત્પુરોવાત આદિ વાયુ વાતા
 ર્ણ હોય છે. ત્યાગે દ્વીપમાં પણ ઈપત્પુરોવાત આદિ વાયુઓ ન વાતા હોય છે ?
 (કેળદ્રેણં મંતે ! એવં નુચ્ચડ, જયા ણં દીવિચ્ચયા ઈસિપુરે વાયા ૦ ણો ણં
 તયા સામુદ્રયા ઈસિપુરે વાયા ૦, જયા ણં સામુદ્રયા ઈસિપુરેવાયા ણો ણં તયા દીવિચ્ચયા ઈસિપુરે વાયા ?)

नाम् अन्योन्य विव्यत्यासेन लवणे समुद्रे वेलां नातिक्रामति, तत् तेनार्थेन यावत्०
वाताः वान्ति । अस्ति खलु भदन्त । ईषत्पुरोवाताः, पश्चाद्वाताः, मन्दाः वाताः,
महावाताः वान्ति ? हन्त, अस्ति । कदा खलु भदन्त ? ! ईषत्पुरोवाताः० यावत्
तथा दीविच्चया ईसिं पुरेवाया०) हे भदन्त । ऐसा आप किस कारण
से कहते हैं कि जब द्वीपसंबंधी ईषत्पुरोवात आदि वायुएँ चलते हैं तब
समुद्रसंबंधी ईषत्पुरोवात आदि वायुएँ नहीं चलती हैं और जब समुद्र
संबंधी ईषत्पुरोवात आदि वायुएँ चलती हैं तब द्वीप संबंधी ईषत्पुरोवात
आदि वायुएँ नहीं चलते हैं । (गोयमा ! तेसिं णं वायाणं अन्नमन्नविव-
च्चासेणं लवणे समुद्रे वेलां नाइक्कमइ, से तेणद्वेणं जाव वाया वायेति)
हे गौतम ! ये वायुएँ एक दूसरे की वायु के साथ नहीं चलते हैं-किन्तु
जुदी २ होकर चलते हैं ! जब द्वीपसंबंधी ईषत्पुरोवात आदि वायुएँ च-
लते हैं-तब समुद्रसंबंधी ईषत्पुरोवात आदि वायुएँ नहीं चलते हैं, और
जब समुद्रसंबंधी ईषत्पुरोवात आदि वायु चलते हैं तब द्वीप संबंधी
ईषत्पुरोवात आदि वायुएँ नहीं चलते हैं । इस तरह ये वायुएँ
आपस में विपरीत रूप से चलते हैं-अतः ये समुद्र की वेला का उल्लंघन
नहीं करती हैं । इस कारण मैंने ऐसा कहा है कि यावत् पूर्व में कथित
पद्धति के अनुसार ये वायुएँ चलते हैं । (अत्थि णं भंते ! ईसिंपुरे वाया
पत्थावाया, मंदावाया, महावाया, वायेति ?) हे भदन्त ! ये ईषत्पुरोवात

हे भदन्त । आप शा करण्णे ओषुं कडो छो के न्यारे द्वीपनां ईषत्पुरोवात
आदि वायु वाता होय छे, त्यारे समुद्रना ईषत्पुरोवात आदि वायु वाता नथी,
अने न्यारे समुद्रना ईषत्पुरोवात आदि वायु वाता होय छे, त्यारे द्वीपना
ईषत्पुरोवात आदि वायु वाता नथी ? (गोयमा ! तेसिणं वायाणं अन्नमन्नविव-
च्चासेणं लवणे समुद्रे वेलां नाइक्कमइ से तेणद्वेणं-जाव वाया वायेति) हे
गौतम ! ते णन्नेना वायुओ (द्वीप अने समुद्रना वायुओ) साथे वाता नथी.
पण जुदा जुदा वाय छे. न्यारे न'णूद्वीपना ईषत्पुरोवात आदि वायुओ वाय
छे, त्यारे समुद्रना ईषत्पुरोवात आदि वायुओ वाता नथी अने न्यारे
समुद्रना ईषत्पुरो वात आदि वायुओ वाता होय छे, त्यारे द्वीपना
ईषत्पुरोवात आदि वायुओ वाता नथी. आ रीते वायुओ ओक बीजधी विप-
रीत रीते वाता होय छे-तेथी तेओ लवणसमुद्रनी वेलां उल्लंघन करता
नथी. ते करण्णे हे गौतम ! भं ओषुं कडु छे के ते वायुओ पूर्वकथित
पद्धतिथी वाय छे, (अत्थिणं भंते ! ईसिंपुरेवाया, पत्थावाया, मंदावाया, महावाया
वायेति ?) हे भदन्त ! ईषत्पुरोवात, पश्चवात, मंदावात अने महावात वायु

વાન્તિ ? ગૌતમ ! યદા સ્વલુ વાયુકાયો યથા રીતં રીયતે, તદા સ્વલુ ઈષ્તપુરો
વાતાઃ૦ યાવત્-વાન્તિ, અસ્તિ સ્વલુ ભદન્ત ! ઈષ્તપુરોવાતાઃ ? હન્ત, અસ્તિ !
કદા સ્વલુ ભદન્ત ! ઈષ્તપુરોવાતાઃ ? ગૌતમ ! યદા સ્વલુ વાયુકાયઃ ઉત્તરક્રિયં

પથ્યવાત, મંદવાત ઓર મહાવાત હૈં કયા ? (હંતા, અત્થિ) હાં, ગૌતમ !
યે ઈષ્તપુરોવાત આદિ હૈં (કયા ણં ભંતે ! ઈસિપુરે વાયા૦ જાવ વાયંતિ)
હે ભદન્ત ! યે ઈષ્તપુરોવાત આદિ કવ ચલતે હૈં ! (ગોયમા ! જયાણં
વાડયાએ અહારિયં રીયહ, તયા ણં ઈસિપુરે વાયા૦ જાવ વાયંતિ) હે ગૌ-
તમ ! જવ વાયુકાય નિજ સ્વભાવ કે અનુસાર ગતિ કરતા હૈ તવ ઈષ-
તપુરોવાત આદિ વાયુએ ચલતે હૈં ! (અત્થિ ણં ભંતે ! ઈસિપુરે વાયા૦)
હે ભદન્ત ! ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુએ હૈ કયા ? (હંતા, અત્થિ) હાં ગૌ-
તમ ! ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુએ હૈં ! (કયાણં ભંતે ! ઈસિપુરેવાયા૦) હે
ભદન્ત ! યે ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુએ કવ ચલતે હૈં ? (ગોયમા ! જયાણં
વાડયાએ ઉત્તર કિરિયં રીયહ) હે ગૌતમ ! જવ વાયુકાય ઉત્તર ક્રિયા
પૂર્વક વૈક્રિય શરીર બનાકર ગતિ કરતા હૈં (તયાણં) તવ (ઈસિ પુરે
વાય જાવ વાયંતિ) ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુએ ચલતે હૈં ! (અત્થિ ણં
ઈસિ પુરે વાયા૦) હે ભદન્ત ! ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુએ હૈ કયા ? (હંતા,
અત્થિ) હાં, ગૌતમ ! ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુએ હૈં ! (કયા ણં ભંતે !
ઈસિપુરે વાયા પથ્યવાયા૦) હે ભદન્ત ! ઈષ્તપુરોવાત, પથ્યવાત આદિ

ઓનું અસ્તિત્વ છે કે નહીં ? (હન્તા અત્થિ) હા, ગૌતમ ! તે ઈષ્તપુરોવાત આદિ
વાયુઓનું અસ્તિત્વ છે. (કયાણં ભંતે ! ઈસિપુરેવાયા, જાવ વાયંતિ) હે ભદન્ત !
તે ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુઓ કયારે વાય છે ? (ગોયમા ! જયાણં વાડયાએ અહા-
રિયં રીયહ, તયાણં ઈસિપુરેવાયા, જાવ વાયંતિ) હે ગૌતમ ! બ્યારે વાયુકાય
તેના સ્વભાવ અનુસાર ગતિ કરે છે, ત્યારે ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુઓ વાય
છે ? (અત્થિ ણં ભંતે ! ઈસિપુરેવાયા.) હે ભદન્ત ! શું ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુઓ
છે ? (હંતા, અત્થિ) હા, ગૌતમ ! છે. (કયાણં ભંતે ! ઈસિપુરેવાયા, જાવ
વાયંતિ) હે ભદન્ત ! ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુઓ કયારે વાય છે ? (ગોયમા !
જયાણં વાડયાએ ઉત્તરકિરિયં રીયહ) હે ગૌતમ ! બ્યારે વાયુકાય ઉત્તર ક્રિયા
પૂર્વક વૈક્રિય શરીર બનાવીને ગતિ કરે છે, (તયાણં ઈસિપુરેવાયા જાવ વાયંતિ)
ત્યારે ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુઓ વાય છે. (અત્થિ ણં ઈસિપુરેવાયા,) હે ભદન્ત !
શું ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુઓ છે ખરાં ? (હંતા અત્થિ) હા ગૌતમ ! ઈષ-
તપુરોવાત આદિ વાયુઓ છે. (કયાણં ભંતે ! ઈસિપુરેવાયા પથ્યવાયા જાવ
વાયંતિ) હે ભદન્ત ! ઈષ્તપુરોવાત, પથ્યવાત આદિ વાયુઓ કયારે વાય છે ?

રીયતે, તદા ઈષ્ટપુરોવાતાઃયાવત્-વાન્તિ । અસ્તિ સ્વલ્પ ભદન્ત ! ઈષ્ટપુરોવાતાઃ૦ ?
હન્ત, અસ્તિ । કદા સ્વલ્પ ભદન્ત ! ઈષ્ટપુરોવાતાઃ, પથ્થાદ્વાતાઃ૦ ? ગૌતમ !
યદા સ્વલ્પ વાયુકુમારાઃ, વાયુકુમાર્યઃ, આત્મનો વા, પરસ્ય વા, તદુભયસ્ય વા
અર્થાય વાયુકાયમ્ ઉદીરયન્તિ, તદા સ્વલ્પ ઈષ્ટપુરોવાતાઃ, યાવત્-વાન્તિ, વાયુ-
કાયઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! વાયુકાયં ચૈવ આનિતિ વા, પ્રાણિતિ વા૦ ? યથા સ્કન્દકે
તથા ચત્વાર આલાપકાઃ જ્ઞાતવ્યાઃ અનેકશતસહસ્રકૃત્વઃ, સ્પૃષ્ટ ઉદ્દ્રવતિ
સસરીરી નિષ્ક્રામતિ ॥ સૂ ૦ ૧ ॥

વાયુઈં ચલતે હૈં? (ગોયમા ! જયા ણં વાઝકુમારા, વાઝકુમારીઓ અપ્પ-
ણો વા, પરસ્સ વા તદુભયસ્સ વા અદ્દાપ વાઝકાયં ઉદીરેન્તિ, તયા ણં
ઈંસિંપુરે વાયા જાવ વાયંતિ) હે ગૌતમ ! જબ વાયુકુમાર, વાયુકુમારિયાં,
અપને નિમિત્ત અથવા પર કે નિમિત્ત યા અપને પર કે દોનોં નિમિત્ત
વાયુકાય કો ઉદીરિત કરતે હૈં, તબ ઈષ્ટપુરોવાત આદિ વાયુઈં ચલતે હૈં ।
(વાઝકાયાણં મંતે ! વાઝકાયં ચૈવ આણમંતિ વા પાણમંતિ વા) હે ભદ-
ન્ત ! વાયુકાય વાયુકાય કો હી શ્વાસ મેં લેતા હૈં ઓર નિઃશ્વાસ મેં છો-
ડતા હૈં કયા ? (જહા સ્વંદપ-તહા ચત્તારિ આલાવગા નેવઘ્વા, અણેગસ-
યસહસ્સ સુત્તો પુટ્ટે ઉદ્દાઈ સસરીરી નિક્કલમઈ) હે ગૌતમ ! જૈસે સ્કન્દક
ઉદ્દેશક મેં ચાર આલાપક કહે હૈં-ઁસી પ્રકાર સે ચાર આલાપક યહાં પર
મી જાનના ચાહિયે-અનેક લાસ્ર વાર મરણ કરકે વાયુકાય વાયુકાય મેં
હી ઉત્પન્ન હોતા હૈં । વાયુકાય જીવ સ્વજાતિ અથવા પરજાતિ કે જીવોં કે
સાથ ટકર લગને સે મરણ પાતા હૈં । દ્વિતીય ગતિ મેં મરણ કરકે જબ

(ગોયમા ! જયાણં વાઝકુમારા, વાઝકુમારીઓ અપ્પણો વા, પરસ્સ વા, તદુભયસ્સ
વા અદ્દાપ વાઝકાયં ઉદીરેન્તિ તયાણં ઈંસિંપુરેવાયા જાવ વાયંતિ) હે ગૌતમ !
બ્યારે વાયુકુમારો અને વાયુકુમારીઓ પોતાને માટે, અન્યને માટે અથવા
ઉભય (પોતે અને પર બન્ને) ને માટે વાયુકાયને ઉદીરિત કરે છે, ત્યારે
ઈષ્ટપુરોવાત આદિ વાયુઓ વાય છે. (વાઝકાયાણં મંતે ! વાઝકાયં ચૈવ આણમં
તિ વા પાણમંતિવા !) હે ભદન્ત ! શું વાયુકાય વાયુકાયને જ શ્વાસમાં લે છે
અને ઉચ્છ્વાસમાં બહાર કાઢે છે ? (જહા સ્વંદપ-તહા ચત્તારિ આલાવગા નેવઘ્વા,
અણેગસયસહસ્સ સુત્તો પુટ્ટે ઉદ્દાઈ સસરીરી નિક્કલમઈ) હે ગૌતમ ! સ્કન્દક ઉદ્દે-
શકમાં જે ચાર આલાપકો કહ્યા છે. એવાં જ ચાર આલાપક અહીં પણ કહેવા
જોઈએ. અનેક લાખ વાર મરી મરીને વાયુકાય વાયુકાયમાં જ ઉત્પન્ન થાય
છે. સ્થળતિ કે પરજાતિ એવા સાથે ટકર લાગવાથી અથડાવાથી વાયુકાય

ટીકા—પ્રથમોદ્દેશકે દિક્ષુ દિવસરાત્રિવિભાગઃ પ્રતિપાદિતઃ, દ્વિતીયોદ્દેશકે તુ તાસ્વેવ દિક્ષું વાતવિશેષાન્ પ્રતિપાદયિતુમાહ—‘રાયગિહે’—‘રાય-ગિહે નયરે’ રાજગૃહે નગરે ‘જાવ—એવં વયાસી’—યાવત્—એવમ્ વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ ગૌતમઃ અવાદીત્—યાવત્કરણાત્ ‘સ્વામી સમવસૃતઃ, ધર્મોપદેશં શ્રોતું પર્યત્ નિર્ગચ્છતિ, તતો ધર્મોપદેશં શ્રુત્વા પ્રતિગતા પર્યત્, તતો યાવત્પર્યુપાસીનઃ’—‘ઈતિ સંગ્રાહ્યમ્’ । તદેવ દર્શયતિ—‘અત્થિ ણં મંતે !’—‘ઈત્યાદિ’ । હે મદન્ત ! અસ્તિ=સંભવતિ સ્વલ્પ એતત્, યદુત ‘ઈસિંપુરે વાયા’—ઈષ્ટપુરોવાતાઃ કિશ્ચિત્ સ્નિગ્ધાઃ વાતાઃ, ‘પથ્યાવાયા’—પથ્યાઃ વાતાઃ, વનસ્પતિપ્રભૃતીનાં હિતકારકાઃ વાતાઃ

વાયુકાયિક જીવ જાતા હૈ તો વહ ઉસ સમય શરીરસહિત મી વહાં જાતા હૈ ઓર શરીર રહિત હોકર મી વહાં જાતા હૈ ॥

ટીકાર્થ—પ્રથમ ઉદ્દેશક મેં, દિશાઓં મેં દિવસ ઓર રાત્રિ કા વિભાગ પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈ । અવ હસ દ્વિતીય ઉદ્દેશક મેં ઉન્હીં દિશાઓં મેં શાસ્ત્રકાર વાયુવિશેષોં કો પ્રતિપાદન કરને કે લિયે (રાયગિહે)—‘ઈત્યાદિ સૂત્ર કા કથન કર રહે હૈં (રાયગિહે નયરે) રાજગૃહ નગર મેં (જાવ) યાવત્ (એવં વયાસી) હસ પ્રકારસે ગૌતમ ને પ્રમુ સે પૂછા (યાવત્) હસ પદ દ્વારા યહાં પર (સ્વામી સમવસૃતઃ, ધર્મોપદેશં શ્રોતું પર્યત્ નિર્ગચ્છતિ, તતો ધર્મોપદેશં શ્રુત્વા પ્રતિગતા પર્યત્, તતો યાવત્પર્યુપાસીનઃ) હસ પાઠ કા સંબંધ લગાયા ગયા હૈ । ગૌતમ ને જો પ્રમુ સે પૂછા ઉસી વિષય કો અવ શાસ્ત્રકાર પ્રકટ કરતે હૈં (અત્થિ ણં મંતે ! હે મદન્ત ! યહ વાત સંભવિત્ હોતી હૈ કિ (ઈસિંપુરે વાયા)—ઈષ્ટપુરોવાત કુછ ૨ સ્નિગ્ધ (ચિક્ષણ) વાયુ, (પથ્યાવાયા) વનસ્પતિ આદિકોંકે લિયે

જીવો મરણ પામે છે. જ્યારે વાયુકાયિક જીવ મરીને ખીજ ગતિમાં જાય છે, ત્યારે શરીરસહિત પણ ત્યાં જાય છે અને શરીર રહિત પણ જાય છે.

ટીકાર્થ—પહેલા ઉદ્દેશકમાં. ત્યારે દિશાઓમાં દિવસ અને રાત્રિના વિભાગનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. હવે એજ દિશાઓમાં વાતા વાયુવિશેષોનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે સૂત્રકાર “રાયગિહે”—‘ઈત્યાદિ સૂત્રો કહે છે.

“રાયગિહેનયરે” રાજગૃહ નગરમાં મહાવીરસ્વામીનું આગમન થયું, પરિષદ ધર્મોપદેશ સાંભળવાને નીકળી, ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ પાછી ફરી (જાવ એવં વયાસી) ત્યારબાદ મહાવીરપ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમસ્વામીએ આ પ્રમાણે પૂછ્યું—“જાવ” પદથી શરૂ કરાયેલા સૂત્રનો સારાંશ પણ ઉપર આવ્યો છે) “અત્થિ ણં મંતે” હે મદન્ત ! તું એ વાત સંભવિત છે કે “ઈસિંપુરેવાયા” ઈષ્ટપુરોવાત (સહેજ સહેજ સ્નિગ્ધવાયુ), (પથ્યાવાયા) પથ્યવાત—વનસ્પતિ

‘મંદાવાયા’ મન્દા વાતાઃ શનૈઃ શનૈઃ સ્પન્દમાનાઃ પ્રવહણશીલાઃ વાતાઃ, ‘મહાવાયા’ મહાવાતાઃ ઉદ્દંડપ્રચંડપવનાઃ ‘વાયંતિ?’ વાન્તિ કિમ્? ભગવાન્ તત્સંવીકુર્વન્ આહ—‘હંતા અત્થિ’ હન્ત, સત્યમ્, અસ્તિ સમ્ભવત્યેતત્ ત્વત્પ્રશ્ન વિષયીભૂતા ઉપર્યુક્તાઃ વાતાઃ સંભવન્તિ इत्यर्थः । પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘અત્થિણં મંતે!’ इत्यादि । हे भदन्त ! अस्ति=सम्भवति खलु एतत्—यदुत ‘પુરત્થિમેણ’ પૌરસ્ત્યે સુમેરોઃ પૂર્વદિગ્ભાગે સ્વલ્પ ‘ઈસિં પુરેવાયા’ ઈષ્ટપુરોવાતાઃ કિશ્ચિત્સ્નિગ્ધપવનાઃ ‘પથ્યા વાયા’ પથ્યાઃ વનસ્પત્યાદિહિતપ્રદાઃ વાતાઃ ‘મંદા વાયા’ મન્દાઃ શનૈઃ સ્પન્દમાનાઃ વાતાઃ ‘મહાવાયા’ મહાવાતાઃ પ્રચંડોદ્ધતાઃ પવનાઃ ‘વાયંતિ?’ વાન્તિ કિમ્? ભગવાનાહ—‘હંતા’ इत्यादि । ‘हंता, अत्थि’ हे गौतम । हन्त, सत्यम् त्वयोक्तं सर्वम् अस्ति सम्भवति, एवम्=उक्तरीत्या ‘પચ્ચ-

હિતકારક વાયુ, (મંદાવાયા) ધીરે ૨ ચલને વાલા વાયુ, (મહાવાયા) બંદે ભારીવેગ સે ચલનેવાલા વાયુ, એ ચાર પ્રકાર કે વાયુ (વાયંતિ) વહતે હૈં ચલતે હૈં કયા ? હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (હંતા અત્થિ) હાં ગૌતમ ! એ સબ વાયુ ચલતે હૈં । અવ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ (અત્થિ ણં મંતે !) હે ભદન્ત ! યહ સંભવિત હૈ કિ (પુરત્થિમે ણં) સુમેરુ કે પૂર્વદિગ્ભાગ મેં (ઈસિંપુરે વાયા) કુછ સ્નિગ્ધ (ચિક્કણ) વાયુ, (પથ્યા વાયા) વનસ્પતિ આદિ કી હિતકારક પથ્યવાયુ, (મંદા વાયા) ધીરે ૨ ચલને વાલા વાયુ, (મહાવાયા) પ્રચંડવેગ સે વહનેવાલા વાયુ (વાયંતિ) વહતે ચલતે હૈં કયા ? હસકે સમાધાન નિમિત્ત પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (હંતા અત્થિ) હાં, ગૌતમ ! તુમ્હારા કહના સબ સત્ય હૈ । હસી તરહ સે સુમેરુ કે પશ્ચિમદિગ્ભાગ મેં ભી એ પૂર્વોક્ત સબ વાયુ ચલતે હૈં । અર્થાત્ સુમેરુ કે પૂર્વદિગ્ભાગ મેં જિસ પ્રકાર સે ઈષ્ટપુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હૈં

આદિને માટે હિતકારક વાયુ, “મંદાવાયા” મંદવાયુ (ધીરે ધીરે વાતો વાયુ “મહાવાયા” અને મહાવાત (ઘણા વેગથી વતો વાયુ), એ ચાર પ્રકારના વાયુ “વાયંતિ” વાય છે ? મહાવીર પ્રભુ તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા કહે છે “હંતા, ગોયમા !” હા, ગૌતમ ! એ ચારે પ્રકારના વાયુ વાય છે.

પ્રશ્ન—(અત્થિણં મંતે !) હે ભદન્ત ! શું એ વાત સંભવિત છે કે (પુરત્થિમેણં) સુમેરુ પર્વતના પૂર્વ દિગ્ભાગમાં (ઈસિંપુરેવાયા, પથ્યાવાયા, મહાવાયા વાયંતિ !) ઇષ્ટપુરોવાત (સ્નિગ્ધવાયુ) પથ્યવાત, મંદવાત અને મહાવાત વાય છે ?

ઉત્તર—(હંતા, અત્થિ) હા ગૌતમ ! સુમેરુના પૂર્વ ભાગમાં એ ચારે પ્રકારના વાયુ વાય છે. જેવી રીતે સુમેરુના પૂર્વદિગ્ભાગમાં ઇષ્ટપુરોવાત આદિ

તિથિમેળ ' પશ્ચિમે સ્વલુ સુમેરોઃ પશ્ચિમદિગ્ભાગેઽપિ ઉપર્યુક્તવાતાઃ વાન્તિ इत्यर्थः ।
 તથા ' દાહિણેળ ' દક્ષિણસ્મિન્ સ્વલુ દક્ષિણદિગ્ભાગેઽપિ ઉક્તવાતાઃ વાન્તિ, એવમ્
 ' ઉત્તરેળ ' ઉત્તરસ્મિન્ સ્વલુ ઉત્તરદિગ્ભાગેઽપિ તથા ' ઉત્તરપુરતિથિમેળ ' ઉત્તર-
 પૌરસ્ત્યે ઉત્તરપૂર્વદિગ્મન્તરાલે ઈશાનકોણેઽપિ. એવમ્ ' દાહિણપુરતિથિમેળ ' દક્ષિણ-પૌરસ્ત્યે આગ્નેયકોણેઽપિ, તથૈવ ' દાહિણપચ્ચતિથિમેળ ' દક્ષિણપશ્ચિમે નૈઋત્યકોણેઽપિ એવમ્ ' ઉત્તર-પચ્ચતિથિમેળ ' ઉત્તર-પશ્ચિમે વાયવ્યકોણેઽપિ ઉપર્યુક્તવાતાઃ વાન્તિ इति समाधानाशयः । તથા ચેતત્સૂત્રે ચતુર્દિગ્પેક્ષયા ચતુ-
 ષ્કોણરૂપત્રિદિગ્પેક્ષયા ચ વાતાનાં પ્રવહનં પ્રતિપાદિતમ્, પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ
 ' જયાળં મંતે ! ' इत्यादि । हे भदन्त ! यदा स्वलु ' पुरतिथिमेण ' पौरस्त्ये

उसी प्रकार से सुमेरु के पश्चिमदिग्भाग में भी ये सब वायु चलते हैं तथा इसी प्रकार से (दाहिणेणं) दक्षिणदिग्भाग में भी, ये सब वायु चलते हैं । (उत्तरेणं) सुमेरु के उत्तरदिग्भाग में भी (उत्तरपुरतिथिमेणं) उत्तर और पूर्वदिशा के अन्तराल में वर्तमान ईशानकोण में भी, (दाहिणपुरतिथिमेणं) दक्षिणदिशा और पूर्वदिशा के अन्तराल में वर्तमान आग्नेयकोण में भी (दाहिणपचचतिथिमेणं) दक्षिणदिशा और पश्चिमदिशा के अन्तराल में वर्तमान नैऋत्यकोण में भी (उत्तरपचचतिथिमेणं) और उत्तर दिशा एवं पश्चिमदिशा के अन्तराल में वर्तमान वायव्यकोण में भी ये पूर्वोक्त सब ईषत्पुरोवात आदि वायु चलते हैं । इस प्रकार सूत्रकार ने इस सूत्र में चार दिशाओं की अपेक्षा से और चार विदिशाओंकी अपेक्षासे वायुओंका प्रवहण चलना प्रतिपादित किया है ।

अब गौतम प्रभु से पूछते हैं कि (जया णं मंते !) हे भदन्त ! जिस समय (पुरतिथिमेणं) पूर्वदिशा में (ईसिंपुरे वाया) ईषत्पुरोवात,

ચારે પ્રકારના વાયુઓ વાય છે, એવી રીતે સુમેરુના પશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં પણ એ ચારે પ્રકારના વાયુઓ વાય છે (દાહિણેળ, ઉત્તરેળ, ઉત્તરપુરતિથિમેળ, દાહિણ પુરતિથિમેળ, દાહિણપચ્ચતિથિમેળ, ઉત્તરપચ્ચતિથિમેળ વિ ઈસિંપુરેવાયા, વાયન્તિ) એજ પ્રમાણે સુમેરુના દક્ષિણ દિગ્ભાગમાં, ઉત્તરદિગ્ભાગમાં, ઈશાનકોણમાં, અગ્નિકોણમાં, નૈઋત્ય કોણમાં અને વાયવ્ય કોણમાં પણ ઈષત્પુરોવાત આદિ ચારે વાયુઓ વાય છે, આ રીતે ચારે દિશાઓમાં (ઈશાન આદિ ખૂણાઓમાં) ઈષત્પુરોવાત, પથ્થવાત, મંદવાત અને મહાવાત વાય છે, એવું સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા પ્રતિપાદન કર્યું છે.

પ્રશ્ન-(જયાળં મંતે !) હે ભદન્ત ! જે સમયે “ પુરતિથિમેળ ” પૂર્વદિશામાં

‘ઈસિં પુરેવાયા’ ઈષત્પુરોવાતાઃ ‘પથ્યાવાયા’ પથ્યાઃ વાતાઃ, ‘મંદા વાયા’ મન્દા વાતાઃ ‘મહાવાયા’ મહા વાતાઃ ‘વાયંતિ’ વાન્તિ, ‘તયા ણં’ તદા સ્વલ્લુ ‘પચ્ચત્થિમેણ વિ’ પશ્ચિમેઽપિ ‘ઈસિંપુરે વાયા’ ઈષત્પુરોવાતાઃ, પથ્યા વાતાઃ, મન્દા વાતાઃ, મહાવાતાઃ વાન્તિ ? ‘જયાણં’ યદા ચ ‘પચ્ચત્થિમેણં’ પશ્ચિમે સ્વલ્લુ ‘ઈસિંપુરે વાયા’ ઈષત્પુરોવાતાદયો વાન્તિ, ‘તયાણં’ તદા સ્વલ્લુ કિમ્ ‘પુરત્થિમેણ વિ’ પૂર્વસ્ત્યેઽપિ ઈષત્પુરોવાતાદયો વાન્તિ ? ભગવાન્ તદક્ષીકુર્વ-

(પથ્યાવાયા) પથ્યવાત (મંદાવાયા) મંદ વાત, ઔર (મહાવાયા) મહાવાત યે વાયુ (વાયંતિ) ચલતે હૈં (તયા ણં) ડસ સમય (પચ્ચત્થિમેણં વિ) પશ્ચિમદિશા મેં ઓ (ઈસિંપુરે વાયા) ઈષત્પુરોવાત, પથ્યવાત, મંદવાત ઔર મહાવાત યે વાયુ ચલતે હૈં । ઔર (જયા ણં) જવ (પચ્ચત્થિમેણં) પશ્ચિમમેં યે (ઈસિંપુરે વાયા) ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હૈં, તવ કયા (પુરત્થિમેણં વિ) પૂર્વદિશા મેં ઓ યે ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હૈં કયા ? હસ પ્રશ્ન કા સ્વીકૃતિ રૂપ મેં ડત્તર દેતે હુઅ પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (હંતા ગોયમા) હે ગૌતમ ! તુમ્હારા કહના સત્ય હૈ (જયા ણં) જવ (પુરત્થિમેણં) પૂર્વદિશા મેં યે ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હૈં (તયા ણં) તવ (પચ્ચત્થિમેણં વિ) પશ્ચિમ દિશા મેં ઓ યે હી વાયુ ચલતે હૈં । ઔર (જયા ણં) જવ (પચ્ચત્થિમેણં વિ) ઈસિંપુરે વાયા) પશ્ચિમ મેં ઓ ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હૈં (તયા

“ઈસિંપુરેવાયા” ઇષત્પુરોવાત “પથ્યાવાયા” પથ્યવાત. “મહાવાયા,” મન્દ-વાત, અને “મહાવાયા” મહાવાત “વાયંતિ” વાય છે, “તયાણં” તે સમયે “પચ્ચત્થિમેણં વિ” પશ્ચિમદિશામાં પણ “ઈસિંપુરેવાયા” ઇત્યાદિ) શું ઇષત્પુરોવાત, પથ્યવાત, મન્દવાત અને મહાવાત વાયુઓ વાતા હોય છે ? અને “જયાણં” જે સમયે “પચ્ચત્થિમેણં” પશ્ચિમદિશામાં “ઈસિંપુરેવાયા” ઇષત્પુરોવાત આદિ વાયુ વાતા હોય છે, “તયા ણં” ત્યારે “પુરત્થિમેણં વિ” પૂર્વદિશામાં પણ ઇષત્પુરોવાત આદિ ત્યારે પ્રકારના વાયુઓ જ શું વાતા હોય છે ?

આપ્રશ્નનો ડત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે-“હંતા, ગોયમા !” હા, ગૌતમ ! એવું જ અને છે. “જયાણં પુરત્થિમેણં” ઇત્યાદિ) ત્યારે પૂર્વ દિશામાં ઇષત્પુરોવાત આદિ વાયુ વાતા હોય છે, “તયાણં પચ્ચત્થિમેણં વિ” પશ્ચિમ દિશામાં પણ ઇષત્પુરોવાત આદિ વાયુઓ જ વાતા હોય છે. અને “જયાણં પચ્ચત્થિમેણં વિ ઈસિંપુરેવાયા” ત્યારે પશ્ચિમ દિશામાં ઇષત્પુરોવાત આદિ વાયુઓ વાતા હોય છે, “તયાણં પુરત્થિમેણં વિ ઈસિંપુરેવાયા”

બ્રાહ્મ—‘હંતા, ગોયમા !’ ઇત્યાદિ । હે ગૌતમ ! હન્ત, ત્વદુક્તં સત્યં, તદ્દેવાહ-
‘જયાણં’ ઇત્યાદિ । યદા સ્વલુ ‘પુરત્થિમેણં’ પૌરસ્ત્યે ઈષત્પુરોવાતાદયો વાન્તિ,
‘તયાણં’ તદા સ્વલુ ‘પચ્ચત્થિમેણ વિ’ પશ્ચિમેઽપિ ‘ઈસિંપુરો વાયાં’ ઈષ-
ત્પુરોવાતાદયો વાન્તિ, અથ ચ ‘જયાણં’ યદા સ્વલુ ‘પચ્ચત્થિમેણ વિ’ પશ્ચિ-
મેઽપિ ‘ઈસિંપુરો વાયાં’ ઈષત્પુરોવાતાદયો વાન્તિ ‘તયાણં’ તદા સ્વલુ ‘પુર-
ત્થિમેણ વિ’ પૌરસ્ત્યેઽપિ ‘ઈસિં પુરોવાયા’ ઈષત્પુરોવાતાદયો વાન્તિ, ‘એવં’
તથૈવ ‘દિસાસુ’ ઉત્તરદક્ષિણાદિ દિશાસુ ‘ત્રિદિસાસુ’ ઈશાનાદિત્રિદિશાસુ
ઈષત્પુરોવાતાદયઃ ઉપર્યુક્તરીત્યૈવ વાન્તીતિ વિજ્ઞેયમ્ । અથ પ્રકારાન્તરેણ વાતસ્વ-
રૂપાણિ જ્ઞાતું ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘અત્થિણં મંતે ।’ હે ભદન્ત ! અસ્તિ, સંભવતિ
સ્વલુ યદુત ‘દીવિચ્ચગા’ દ્વૈપ્યાઃ, દ્વીપે ભવાઃ દ્વૈપ્યાઃ દ્વીપસમ્બન્ધિનઃ ઇત્યર્થઃ
‘ઈસિં પુરોવાયા ?’ ઈષત્પુરો વાતાદયો વાન્તીતિ ? ભગવાન્ તદક્ષીકુર્વન્બ્રાહ્મ—‘હંતા’
ઇત્યાદિ । ‘હંતા’ હન્ત, સત્યમ્, અર્થાત્ દ્વોપસમ્બન્ધિનોઽપિ ઈષત્પુરોવાતાદયો

ણં) તત્ત (પુરત્થિમેણ વિ ઈસિંપુરોવાયા) પૂર્વદિશા મેં મી ઈષત્પુરોવાત
આદિ વાયુ ચલતે હૈં । (એવં) હસી પ્રકાર સે (દિસાસુ) ઉત્તર દક્ષિણ
આદિ દિશાઓં મેં ઓર (ત્રિદિસાસુ) ઈશાન આદિ ત્રિદિશાઓં મેં
ઉપર્યુક્ત રીતિ કે અનુસાર હી ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હૈં એસા
જાનના ચાહિયે । અથ ગૌતમ પ્રકારાન્તર સે વાતસ્વરૂપ જાનને કે લિયે
પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં (અત્થિણં મંતે) હે ભદન્ત ! યહ વાત સંભવિત
હોતી કિ (દીવિચ્ચગા) દ્વૈપ્ય દ્વીપસંબંધી (ઈસિંપુરે વાયા) ઈષત્પુરોવાત
આદિ વાયુ ચલતે હૈં ? હસ વાત કા સ્વીકારાત્મક ઉત્તર દેતે હુણ પ્રશ્ન

ત્યારે પૂર્વ દિશાનાં પણ ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુઓ વાતા હોયછે.
“એવં દિસાસુ ત્રિદિસાસુ” એજ પ્રમાણે ઉત્તર દક્ષિણ આદિ દિશાઓમાં અને
ઈશાન આદિ ત્રિદિશાઓમાં પણ ઈષત્પુરોવાત આદિ ત્યારે પ્રકારના વાયુઓ
વાય છે એમ સમજવું હવે વાયુનાસ્વરૂપને જાણવાને માટે ગૌતમ સ્વામી બીજી
રીતે પ્રશ્નો પૂછે છે.

પ્રશ્ન—“અત્થિણં મંતે” હે ભદન્ત ! શું એ વાત સંભવિત છે કે “દીવિ-
ચ્ચગા” દ્વૈપ્ય (દ્વીપ સંબંધી) (ઈસિંપૂરોવાયા) ઈષત્પુરોવાત આદિ ત્યારે
પ્રકારના વાયુઓ વાતા હોય છે ? મહાવીર પ્રભુ આ રીતે તેનો સ્વીકારાત્મક
ઉત્તર આપે છે— “હંતા, ગોયમા” હા, ગૌતમ ! દ્વીપ સંબંધી ઈષત્પુરોવાત
આદિ વાયુઓ વાતા હોય છે.

વાન્તીત્યર્થઃ ।

પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ અત્થિણં મંતે ! ’ હે મદન્ત ! અસ્તિ સમ્ભવતિ સ્વલ્પ યદુત ‘ સામુદ્રગા ’ સામુદ્રિકાઃ સમુદ્રસમ્બન્ધિનઃ—‘ ઈસિંપુરે વાયા૦ ’ ઈષ્તપુરોવાતાદયો વાન્તીતિ ? મગવાનાહ—‘ હંતા અત્થિ ’ હન્ત, સત્યમ્, અસ્તિ સમ્ભવત્યેતત્ । સમુદ્રસમ્બન્ધિનોઽપિ ઈષ્તપુરોવાતાદયો વાન્ત્યેવેતિ મગવદાશયઃ ।

ગૌતમઃ પુનઃ પ્રકારાન્તરેણ પૃચ્છતિ—‘ જયાણં મંતે ! ’ ઇત્યાદિ । હે મદન્ત ! યદા સ્વલ્પ ‘ દીવિચ્ચયા ’ દ્વૈપ્યા. ‘ ઈસિં પુરેવાયા૦ ’ ઈષ્તપુરોવાતાદયો વાન્તિ ‘ તયાણં ’ તદા સ્વલ્પ ‘ સામુદ્રયા વિ ’ સામુદ્રિકા અપિ ‘ ઈસિંપુરે વાયા૦ ’ ઈષ્તપુરોવાતાદયો વાન્તિ ? એવં ‘ જયાણં ’ યદા સ્વલ્પ ‘ સામુદ્રયા ’ સામુદ્રિકાઃ ‘ ઈસિંપુરે વાયા૦ ’ ઈષ્તપુરોવાતાદયો વાન્તિ, ‘ તયાણં ’ તદા સ્વલ્પ ‘ દીવિચ્ચયા વિ ’ દ્વૈપ્યાઃ અપિ ‘ ઈસિંપુરેવાયા૦ ’ ઈષ્તપુરો વાતાદયો વાન્તિ કિમ્ ! ઇતિ પ્રશ્નાશયઃ

ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (હંતા) હાં, ગૌતમ ! દ્વીપસંબંધી ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુઈ ચલતી હૈં ।

અવ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં (અત્થિણં મંતે ! સામુદ્રગા ઈસિંપુરે વાયા૦) હે મદન્ત ! સમુદ્રસંબંધી ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હૈં, યહ વાત સંભવિત હોતી હૈં કયા ? પ્રશ્ન ઇસકે ઉત્તરમૈં કહતે હૈં (હંતા અત્થિ) હાં યહ વાત સંભવિત હોતી હૈં કિ સમુદ્ર સંબંધી ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હી હૈં । અવ ગૌતમ ઇસી વિષયકો પ્રકારાન્તરસે પ્રશ્નસે પૂછતે હૈં કિ (જયાણં મંતે !) જિસ સમય (દીવિચ્ચયા ઈસિંપુરે વાયા૦) દ્વીપસંબંધી ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હૈં (તયાણં) તથ કયા (સામુદ્રયા વિ) સમુદ્રસંબંધી ભી (ઈસિંપુરે વાયા૦) ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હૈં ? ઔર (જયાણં) જવ (સામુદ્રયા ઈસિંપુરેવાયા૦) સમુદ્રસંબંધી

પ્રશ્ન—(અત્થિણ મંતે) હે ભદન્ત ! શું એ વાત સંભવિત છે કે “ સમુદ્રગા ઈસિંપુરેવાયા ” સમુદ્ર સંબંધી ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુઓ વાય છે ?

ઉત્તર—“ હંતા, અત્થિ ” હા ગૌતમ ! એ વાત સંભવિત છે કે સમુદ્ર સંબંધી ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુઓ વાતા હેય છે.

પ્રશ્ન—“ જયાણં મંતે ! ” હે ભદન્ત ! જે સમયે “ દીવિચ્ચયા ઈસિં પુરે વાયા. ” દ્વીપ સંબંધી ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુઓ વાતા હોય છે, (તયાણં) તે સમયે “ સામુદ્રયા વિ ઈસિંપુરેવાયા. ” શું સમુદ્ર સંબંધી ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુઓ વાતા હોય છે ખરાં ? અને “ જયાણ ” જ્યારે “ સામુદ્રયાઈસિં પુરેવાયા ” સમુદ્ર સંબંધી ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુઓ વાતા હોય છે, (તયાણં) ત્યારે “ દીવિચ્ચયા વિ ઈસિં પુરેવાયા, ” દ્વીપસંબંધી પણ ઈષ્તપુરોવાત આદિ વાયુઓ શું વાતા હોય છે ખરાં ?

મગવાન્ આહ-‘ જો ઇણદ્દે સમદ્દે ’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ, નૈતત્સમ્ભવતિ । ગૌત-
મસ્તત્ર કારણં પૃચ્છતિ-‘ સે કેણદ્દેણં મંતે ! ’ હે મદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન ‘ એવં
વુચ્ચહ ’ એવમ્-‘ નૈતત્સમ્ભવતિ ’ ઇતિ ઉચ્યતે ? મગવત ઉક્તનિવેધસ્વરૂપમેવ
સ્ફુટતયા અનુવદતિ-‘ જયાણં દીવિચ્ચયા ’ ઇત્યાદિ । યદા સ્વલ્લ દ્વૈપ્યાઃ ‘ ઈસિં-
પુરે વાયાં ’ ઈષત્પુરોવાતાદયો વાન્તિ ‘ જોણં તયા ’ નો સ્વલ્લ તદા ‘ સામુદ્દયા’
સામુદ્રિકાઃ ‘ ઈસિંપુરે વાયા ’ ઈષત્પુરોવાતાદયો વાન્તિ, એવં ‘ જયાણં ’ યદા
સ્વલ્લ ‘ સામુદ્દયા ’ સામુદ્રિકાઃ ‘ ઈસિંપુરે વાયાં ’ ઈષત્પુરોવાતાદયો વાન્તિ, ‘ જો
ણં તયા ’ નો સ્વલ્લ તદા ‘ દીવિચ્ચયા ’ દ્વૈપ્યાઃ ‘ ઈસિંપુરે વાયાં ’ ઈષત્પુરો વાતા-
દયો વાતુમર્હન્તિ, ? ઇતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ । મગવાન્ તત્ર હેતું પ્રતિપાદયતિ-
‘ ગોયમા ! તેસિણં ’ ઇત્યાદિ । હે ગૌતમ ! તેષાં સ્વલ્લ પૂર્વેક્તાનામ્ ‘ વાયાણં ’
વાતાનામ્ ‘ અન્નમન્નવિ વચ્ચાસેણં ’ અન્યોન્યવ્યત્યાસેન પરસ્પરવિપર્યયરૂપવિ-

ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હૈં (તયા ણં) તથ કયા (દીવિચ્ચયા વિ
ઈસિંપુરે વાયાં) દ્વીપસંબંધી મી ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હૈં કયા ?

હસકા ઉત્તર દેતે હુણ પ્રમુ ગૌતમસે કહતે હૈં (જો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે
ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ અર્થાત્ એસી વાત સંભવિત નહીં હોતીહૈં ।

હસ વિષય મેં કારણ જાનને કી ઇચ્છા સે ગૌતમ પ્રમુ સે પૂછતે હૈં
કિ (સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ) હે મદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ
સે કહતે હૈં કિ જવ દ્વીપસંબંધી ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હૈં, તથ
સમુદ્રસંબંધી ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુ નહીં ચલતે હૈં, ઓર જવ સમુદ્ર સંબંધી
ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુ ચલતે હૈં, તથ દ્વીપસંબંધી ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુ
નહીં ચલતે હૈં । ગૌતમસ્વામીકે હસપ્રશ્નકે સમાધાન નિમિત્ત કારણ પ્રકટ
કરતે હુણ પ્રમુ ઉનસે કહતે હૈં કિ-(ગોયમા ! તેસિણં વાયાણં અન્નમન્ન-
વિવચ્ચાસેણં લવણે સમુદ્દે વેલં નાહકમહ-સે તેણદ્દેણં જાવ વાયા વાયંતિ)

ઉત્તર-“ જો ઇણદ્દે સમદ્દુ ” હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી એટલે
કે એવી વાત સંભવી શકતા નથી. હવે તેનું કારણ બાણવાને માટે ગૌતમસ્વામી
નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-“ સે કેણદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચહ ” ઇત્યાદિ હે મદન્ત !
આપ શા કારણે એવું કહો છો કે બ્યાર જ ખૂદ્દીપના ઇષત્પુરોવાત આદિ વાયુઓ
વાતા હોય છે, ત્યારે સમુદ્રના ઇષત્પુરોવાત આદિ વાયુઓ વાતા નથી, અને બ્યારે
સમુદ્રના ઇષત્પુરોવાત આદિ વાયુઓ વાતા હોય છે ત્યારે જ ખૂદ્દીપના ઇષત્પુરોવાત
આદિ વાયુઓ વાતા નથી? ગૌતમસ્વામીના તે પ્રશ્નનું મહાવીરપ્રમુ આ પ્રમાણે સમા-
ધાન કરે છે-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ તેસિં ણં વાયાણં અન્નમન્નવિવચ્ચાસેણં લવણે
સમુદ્દે વેલં નાહકમહ-સે તેણદ્દેણં જાવ વાયા વાયંતિ ” તે વાયુઓનો પરસ્પર

રોધેન પ્રવહણસ્વભાવતયા તે સમયેऽપિ ઉપર્યુક્તાઃ વાતાઃ યુગપત્ નૈવ વાન્તિ, અપિ તુ પૃથક્ પૃથક્તયૈવ વાન્તિ । યદા દ્વીપસમ્બન્ધિનો વાતા વાન્તિ તદા સમુદ્ર-સમ્બન્ધિનો વાતા ન વાન્તિ, યદા ચ સામુદ્રિકાઃ વાન્તિ તદા દ્વૈપ્યાઃ ન વાન્તિ. ઇત્યાશયઃ । તત્ર કારણન્તુ ઉષ્ણતૈર્તેં યે શીતપવના વાન્તિ તે સમુદ્રપ્રદેશાદાગચ્છન્તિ, તસ્મિન્ સમયે યદા શીતપવના વાન્તિ તદા દ્વીપસમ્બન્ધિન ઉષ્ણપવનાઃ ન વાન્તિ અથ ચ શીતતૈર્તેં યે ઉષ્ણ પવના વાન્તિ તે દ્વીપપ્રદેશાદાગચ્છન્તિ, એતાવતા તસ્મિન્ સમયે યદા દ્વૈપ્યાઃ ઉષ્ણપવના વાન્તિ તદા સામુદ્રિકાઃ શીતપવના ન વાન્તિ, સામુદ્રિકપવનાનાં શીતત્વાદ્ દ્વૈપ્યાનાશ્ચ પવનાનામુષ્ણત્વાત્, તથા ચ દ્વૈપ્યસામુદ્રિક-

હે ગૌતમ ! હન પૂર્વોક્ત વાયુઓ કા પરસ્પરવિપર્યયરૂપવિરોધ કોલેકર ચલને કા સ્વભાવ હોને કે કારણ યે દોનોં મી વાયુ-દ્વીપ સંબંધી વાયુ ઔર સમુદ્ર સંબંધી વાયુ ઁક સાથ નહીં ચલતે હૈં-કિન્તુ પૃથક્ પૃથક્ રૂપ સે ચલતે હૈં । જિસ સમય દ્વીપ સંબંધી વાયુ ચલતે હૈં, ઁસ સમય સમુદ્ર સંબંધી વાયુ નહીં ચલતે હૈં, ઔર જિસ સમય સમુદ્રસંબંધી વાયુઁ ચલતે હૈં, ઁસ સમય દ્વીપ સંબંધી વાયુઁ નહીં ચલતે હૈં । હસ મેં કારણ યહ હૈ કિ ઉષ્ણઋતુ મેં જો ઠંડી હવા ચલતી હૈં વે સમુદ્રપ્રદેશ સે આતી હૈ અતઃઁસ સમય મેં જબ ઠંડી હવા ચલતી હૈં, દ્વીપસંબંધી ઉષ્ણ હવા નહીં ચલતી હૈ । અથ ચ-શીતઋતુ મેં જો ઉષ્ણ હવા ચલતી હૈં, વે દ્વીપ પ્રદેશ સે આતી હૈં-એતાવતા ઁસ સમય મેં જબ કિ દ્વીપસંબંધી ગરમ હવા ચલતી હૈ, સામુદ્રિક શીત હવા નહીં ચલતી હૈં । સમુદ્ર સંબંધી જો હવા હોતી હૈં । વે ઠંડી હોતી હૈં, ઔર દ્વીપ સંબંધી જો હવા હોતી હૈં, વે ઉષ્ણ હોતી હૈં, હસ તરહ દ્વીપ સંબંધી હવા મેં ઔર સમુદ્રસંબંધી

વિપર્યયરૂપે વિપરીત રીતે ચાલવાનો સ્વભાવ હોવાને કારણે, અને વાયુ (દ્વીપના વાયુઓ અને સમુદ્રના વાયુઓ) ઁક સાથે વાતા નથી, પણ જુદા જુદા વાય છે. જે સમયે દ્વીપના વાયુઓ વાતા હોય છે. તે સમયે સમુદ્રના વાયુઓ વાતા નથી, અને જ્યારે સમુદ્રના વાયુઓ વાતા હોય છે, ત્યારે દ્વીપના વાયુઓ વાતા નથી. તેનું કારણ ઁ છે કે ગરમ ઋતુમાં જે ઠંડો વાયુ વાતો હોય છે, તે સમુદ્ર તરફથી આવે છે, તેથી તે સમયે જ્યારે સમુદ્રનો ઠંડો પવન વાતો હોય છે ત્યારે ગરમ પવન વાતો નથી. અને શિયાળામાં જે ઉષ્ણ વાયુ વાતો હોય છે તે દ્વીપપ્રદેશ તરફથી આવતો હોય છે, તે કારણે જ્યારે દ્વીપનો ઉષ્ણ વાયુ વાતો હોય છે, ત્યારે સમુદ્રનો શીત વાયુ વાતો નથી. સમુદ્રની જે હવા આવતી હોય છે, તે ઠંડી હોય છે, અને દ્વીપની જે હવા આવતી હોય છે તે ગરમ હોય છે આ

પવનયોઃ પરસ્પરં વિરુદ્ધત્વાત્, ઉપમર્દ્યોપમર્દકસ્વભાવત્વાચ્ચ ઉભયેऽપિ તે ઈષત્પુરો
વાતાદયઃ સઘૈવ વાતું નો શક્નુવન્તિ ઇતિ વોધ્યમ્ । તે ચ વાતાઃ ‘લવણે સમુદ્રે’
લવણે સમુદ્રે ‘વેલં નાદ્દકમઈ’ વેલ્યાં નાતિક્રામંતિ, નોલ્લઙ્ઘયન્તિ । ઉપર્યુક્તવાત
દ્રવ્યસામર્થ્યાત્ વેલાયાસ્તથાસ્વભાવત્વાચ્ચ, તદુપસંહરન્ ભગવાનાહ—‘સે તેણ-
ટ્ટેણં’ ઇત્યાદિ । ‘સે તેણટ્ટેણં જાવ-વાયા વાયંતિ’ હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થેન યાવત્
ઉક્તરીત્યા વાતા વાન્તિ, યાવત્કરણાત્ પૂર્વોક્તં સર્વં સંગ્રાહ્યમ્ ।

અથ શાસ્ત્રકારો વાતાનાં પ્રવહણે વક્ષ્યમાણહેતુત્રયં પ્રતિપાદયતિ—‘અત્થિ ણં
મંતે !’ ઇત્યાદિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! અસ્તિ=સંભવતિ સ્વલુ એતત્,

હવા મેં પરસ્પર વિરુદ્ધ હોને કે કારણ ઓર ઉપમર્દ્ય ઓર ઉપમર્દકા
સ્વભાવ હોને કે કારણ યે દોનો જગહ કી હવા સમુદ્ર સંબંધી ઈષત્પુરો-
વાતાદિક ઓર દ્વીપ સંબંધી ઈષત્પુરોવાતાદિક—એક સાથ નહીં ચલ
સકતે હૈં એસા જાનના ચાહિયે । તથા દૂસરી વાત યહ હૈ કિ યે વાયુ
લવણસમુદ્ર કી વેલા કો ઉલ્લંઘન નહીં કરતી હૈં ક્યોં કિ इन વાત
દ્રવ્યોં કા સામર્થ્ય એસા હી હૈ તથા વેલા કા મી સ્વભાવ એસા હી હૈ ।
(સે તેણટ્ટેણં જાવ વાયા વાયંતિ) હસ કારણ સે હે ગૌતમ । મૈને એસા
કહા હૈ કિ યે વાયુ એક સાથ નહીં ચલતે હૈં, કિન્તુ ઉક્ત રીતિ કે અનુ-
સાર હી ચલતે હૈં । યહાં યાવત્પદ સે પૂર્વોક્ત સઘ્ન હસ વિષય સંબંધી પાઠ
પ્રહણ કિયા ગયા હૈ ।

અથ શાસ્ત્રકાર વાયુઓં કે ચલને મેં इन કહે જાને વાલે ત્રીન હેતુ-
ઓં કો દિશ્વલાતે હૈં—(અત્થિ ણં મંતે ! ઈસિંપુરેવાયા, પથાવાયા, મંદા-

રીનેદ્વીપની હવામાં અને સમુદ્રની હવામાં પરસ્પર વિરોધ હોય છે તે કારણે અને
ઉપમર્દ્ય અને ઉપમર્દક સ્વભાવ હોવાને કારણે એ બન્ને જગ્યાના (સમુદ્રની
અને દ્વીપની) ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુઓ એક સાથે વાતા નથી. તથા બીજી
કારણ એ છે કે તે વાયુઓ લવણસમુદ્રની વેલાનું ઉલ્લંઘન કરતી નથી, કારણ
કે એ વાતદ્રવ્યોનું સામર્થ્ય એવું જ હોય છે તથા વેળાને સ્વભાવ પણ એવો
જ હોય છે. “સે તેણટ્ટેણં જાવ વાયા વાયંતિ” હે ગૌતમ ! તે કારણે એ
એવું કહ્યું છે કે તે વાયુઓ એક સાથે વાતા નથી, પણ ઉપરોક્ત પદ્ધતિથી
જ વાતા હોય છે. અહીં ‘જાવ’ પદ્ધતી પ્રશ્નસૂત્રમાં આવેલો પૂર્વોક્ત સમસ્ત
સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે.

હવે વાયુ શા કારણે વાય છે ? તે સૂત્રકાર દર્શાવે છે. નીચેનાં સૂત્રો
દ્વારા વાયુની ગતિના ત્રણ કારણોનું સૂત્રકારે પ્રતિપાદન કર્યું છે. “અત્થિ ણં

‘ઈસિપુરે વાયા’ ઈષ્ટપુરો વાતાઃ ‘પચ્છા વાયા’ પથ્યા વાતાઃ, ‘મંદા વાયા’ મન્દાઃ વાતાઃ, ‘મહા વાયા’ મહાવાતાઃ ‘વાચંતિ?’ વાન્તીતિ? એતત્પ્રશ્ન વાક્યસ્ય વક્ષ્યમાણવાતપ્રવહણહેતુત્રયાભિધાનસ્ય પ્રસ્તાવનાર્થતયા પૂર્વોક્તેન સૂત્રેણ પૌનરુત્તયં નાશઙ્કનીયમ્ । મગવાનાહ—‘હંતા, અત્થિ’ હન્ત, સત્યમ્, અસ્તિ સંભવત્યેતત્ । અથ વક્ષ્યમાણવાતપ્રવહણહેતું વિજ્ઞાતું ગૌતમઃ પ્રશ્નયતિ— ‘કયાણં મંતે!’ इत्यादि । हे भदन्त ! कदा खलु ‘ईसिपुरे वाया०’ इषट्पुरो वाताः ‘जाव-वाचंति?’ यावत् वान्ति? यावत्करणात् ‘पथ्या वाताः, मन्दा वाताः, महावाताः’ इति संग्राह्यम् । मगवान् प्रथमहेतुं प्रतिपादयन्नाह—‘गोयमा ।’

વાયા, મહાવાયા, વચંતિ) ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછ રહે હૈં કિ હે ભદન્ત । ઈષ્ટપુરોવાયુ, પથ્યવાયુ, મંદવાયુ ઓર મહાવાયુ યે ચાર વાયુ ચલતે હૈં કયા ? યહાં પર એસી (આશંકા નહીં કરની ચાહિયે કિ યહ સૂત્ર તો પીછે આ ચુકા હૈ—અતઃપુનઃયહાં પર ઇસ સૂત્ર કો કહને સે પુનરુક્તિ નામ કા દોષ આતા હૈ) કયોં કિ પહિલે જો સૂત્રકહા ગયા હૈ વહ તો પ્રસ્તાવનારૂપ સે કહા ગયા હૈ ઓર યહાં જો યહ સૂત્ર કહા ગયા હૈ વહ ઇન વાયુઓં કે. હેતુત્રય કો બતાને કે નિમિત્ત યે કહા ગયા હૈ । અતઃ ભિન્નાર્થાભિધાયકતા હોને સે યહાં પુનરુક્તિ દોષ કી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી હૈ ।

इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (हंता अ-
त्थि) हां गौतम ! ये पूर्वोक्त ईषट्पुरोवायु आदि वायुएँ चलती हैं ।

अब गौतम इन ईषट्पुरोवायु आदिके चलनेमें कारणको जाननेकी इच्छा से प्रभु से पूछते हैं कि (कया णं मंते ! ईसिपुरेवाया० जाव वाचंति)

મંતે ! ઈસિપુરેવાયા, પથ્યાવાયા, મંદવાયા, મહાવાયા વાયતિ ? ” હે ભદન્ત । ઇષ્ટપુરોવાત, પથ્યવાત, મન્દવાત, ને મહાવાત એ ચારે વાયુઓ શું વાય છે ખરાં ? (અહીં એવી આશંકા ન કરવી જોઈએ કે આ સૂત્ર તો આગળ આવી ગયું છે. અને અહીં ફરીથી એજ સૂત્ર કહેવાથી પુનરુક્તિ દોષ લાગે છે. કારણ કે પહેલાં જે સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે, તે પ્રસ્તાવનારૂપે કહ્યું છે, અને અહીં એ સૂત્ર એ વાયુઓની ગતિના ત્રણ કારણો બતાવવાને નિમિત્તે કહેવામાં આવેલું છે તેથી ભિન્નાર્થાભિધાયકતા (બુદ્ધ બુદ્ધ હેતુઓ) હોવાને કારણે અહીં પુનરુક્તિ દોષ લાગવાનો સંભવ નથી) મહાવીર ત્રણ તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે—(હંતા, અત્થિ) હા. ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત ઇષ્ટપુરોવાયુ આદિ વાયુઓ વાય છે.

પ્રશ્ન—(કયાણં મંતે ! ઈસિપુરેવાયા, જાવ વાચંતિ) હે ભદન્ત ! તે ઇષ્ટપુરોવાત આદિ વાયુઓ ક્યારે વાય છે ? (અહીં (જાવ) પથ્ય પથ્યવાત, મન્દવાત અને મહાવાત, એ ત્રણ વાયુઓ અહણ કરવા જોઈએ).

હે ગૌતમ ! ' જયાણં ' યદા સ્વલુ ' વાઝયાણ ' વાયુકાય : ' જહારિયં ' યથા રીતમ્ , રીતિ : રીતં સ્વભાવ ઇત્યર્થઃ , તમનતિક્રમ્ય યથારીતમ્ નિજસ્વભાવાનુ-સારમ્ ' રીયતિ ' રીયતે ગતિં કરોતિ ' તયાણં ' તદા સ્વલુ ' ઈસિં પુરેવાયાં ' ઈષત્પુરોવાતા : ' જાવ-વાયંતિ ' યાવત્-વાન્તિ , યાવત્કરણાત્ પૂર્વોક્ત-પથ્યવા-તાદિકં સંગ્રાહ્યમ્ । તથા ' એષત્પુરોવાતાદિમવહ્ણે વાયુકાયસ્ય સ્વાભાવિકગતિ : પ્રથમો હેતુરિતિ પ્રતિપાદિતમ્ । પુનર્દ્વિતીયં હેતું વિજ્ઞાતું ગૌતમઃ પ્રશ્નયતિ—' અત્થિ ણં મંતે ! ઈસિં પુરેવાયાં ? ' હે મદન્ત ! અસ્તિ સંભવતિ સ્વલુ યત્-ઈષત્પુરો વાતાદયો વાન્તીતિ ? મગવાનાહ—' હંતા, અત્થિ ' હે ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્ અસ્તિ

હે મદન્ત ! યે ઈષત્પુરોવાયુ આદિ વાયુએ કવ ચલતી હૈં ? યહાં યાવત્ શબ્દ સે (પથ્યાત, મન્દવાત ઓર મહાવાત) હન તીન વાયુઓં કા ગ્રહ-ણ હુઆ હૈં । હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેને કે નિમિત્ત પ્રશ્ન ગૌતમ સે, હન વાયુઓં કે ચલને મેં પ્રથમ કારણ કા પ્રતિપાદન કરતે હુએ કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! જવ (વાઝયાણ) વાયુકાય (અહારિયં) સ્વભાવ કે અનુસાર (રિયંતિ) ગતિ કરતાં હૈં (તયા ણં) તવ (ઈસિંપુરેવાયા) ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુએ (વાયંતિ) ચલતી હૈં । યહાં (યાવત્) શબ્દ સે અવશિષ્ટ તીન વાયુઓંકા ગ્રહણ ક્રિયા ગયા હૈં । હસ તરહ સૂત્રકારને હન ઈષત્પુરોવાયુ આદિ કે ચલને મેં યહાં વાયુકાય કી સ્વાભાવિક ગતિરૂપ પ્રથમ હેતુ કો દિસલાયા હૈં । અવ દૂસરા હેતુ કો જાનને કે લિયે ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ—(અત્થિ ણં મંતે ઈસિંપુરેવાયાં) હે મદન્ત ! યે ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુએ ચલતી હૈં કયા ? હસકા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (હંતા અત્થિ) હે ગૌતમ ! હાં યે ઈષત્પુ-

વાયુઓના વહનના પહેલા કારણનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને જવાબ આપે છે કે (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જયાણં વાઝયાણ) જ્યારે વાયુકાય (અહારિયં) સ્વભાવ અનુસાર (રિયંતિ) ગતિ કરે છે, (તયાણં) ત્યારે (ઈસિંપુરેવાયા, વાયંતિ) ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુઓ વાય છે. અહીં ' જાવ ' પદ્યથી જાણીનાં ત્રણ વાયુઓ ગ્રહણ કરાયા છે. આ રીતે સૂત્રકારે તે વાયુઓના વહનમાં (ચાલવામાં) વાયુકાયની સ્વાભાવિક ગતિરૂપ પ્રથમ કારણનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

હવે વાયુઓની ગતિનું બીજું કારણ જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી નીચેના પ્રશ્નો પૂછે છે—(અત્થિ ણં મંતે ! ઈસિંપુરેવાયા,) હે મદન્ત ! તે ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુઓ શું વાતા હોય છે ?

ઉત્તર—(હંતા, અત્થિ) હા, ગૌતમ ! તે વાયુઓ વાતા હોય છે.

ત્વદુક્તં સંભવતિ, ગૌતમઃ વારણં પૃજ્ઞતિ-‘ વયાણં મંતે ! ઈસિંપુરે વાયાં ? ’ હે
ભદન્ત ! કદાં સ્વલુ ઈષ્ટપુરોવાતાદયો વાન્તીતિ ? ભગવાન દ્વિતીયં હેતું પ્રતિપાદ-
યતિ-‘ ગોયમા ! ’ હે ગૌતમ ! ‘ જયાણ ’ યદા સ્વલુ ‘ વાઝયાણ ’ વાઝકાયઃ
‘ ઉત્તરકિરિયં ’ ઉત્તરક્રિયમ્, ઉત્તરા ઉત્તરવૈક્રિયશરીરાશ્રયા ગતિસ્વરૂપા ક્રિયા
યસ્મિન્ કર્મણિ તદ્યથા સ્યાત્ તથેતિ, તથા ચ વાયુકાયસ્યૌદારિકં મૂલશરીરં,
વૈક્રિયં તુ ઉત્તરશરીરમિત્યાશયેન તદુક્તમ્ ‘ રિયઈ ’ રીયતે ગચ્છતિ ‘ તયાણં ’
તદા સ્વલુ ‘ ઈસિંપુરે વાયા ’ ઈષ્ટપુરો વાતાઃ ‘ જાવ વાયંતિ ’ યાવત્-વાન્તિ,
યાવત્કરણાત્ ‘ પથ્યા વાતાઃ, મન્દા વાતાઃ, મહાવાતાઃ ’ इति संग्राहम् ।

તૃતીયહેતું વિજ્ઞાતું ગૌતમઃ પુનઃ પ્રશ્નયતિ-‘ અત્થિણં મંતે ! ઈસિં પુરે-
વાયાં ? ’ હે ભદન્ત ! અસ્તિ સ્વલુ સંભવત્યેવ યદુત્ ઈષ્ટપુરોવાતાઃ, પથ્યા વાતા

રોવાતવાયુ આદિ વાયુએ ચલતે હૈં, અબ્બ હનકે ચલને મેં કારણ કો પૂછને કે
અભિપ્રાય સે ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ (કયા ણં મંતે ! ઈસિંપુરેવાયા)
હે ભદન્ત ! યે ઈષ્ટપુરોવાત આદિ વાયુએ કબ ચલતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન
ઉનસે દ્વિતીય હેતુ કો પ્રતિપાદન કરને કે અભિપ્રાય સે કહતે હૈં કિ-
(જયા ણં વાઝયાણ ઉત્તરકિરિયં રિયઈ-તયાણં ઈસિંપુરેવાયા જાવ વા-
યંતિ) હે ગૌતમ ! જિસ સમય વાયુકાય, ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કે આશ્રય
ભૂત ગતિક્રિયા કો કરતા હૈ-અર્થાત્-વાયુકાય કા મૂલ શરીર તો ઔદ-
દારિક શરીર હોતા હૈ-ઔર વૈક્રિય શરીર હસકા ઉત્તર શરીર હોતા હૈ
-હસ ઉત્તર શરીર કો લેકર જો વાયુકાય કી ગમનક્રિયા હોતી હૈ વહ
ઉત્તર ક્રિયા હૈ । હમ ઉત્તરક્રિયો કો જબ વાયુકાય કરતા હૈ તબ ઈષ્ટપુ-
રોવાત આદિ વાયુએ ચલતે હૈં । હસ કથન સે સૂત્રકારને ઈષ્ટપુરોવાત આદિ
કે રૂપ સે ચલને મેં વાયુકાયકા ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કારણ કહા હૈ । તૃતીય

પ્રશ્ન-(કયાણં મંતે ! ઈસિંપુરેવાયા, વાયંતિ) હે ભદન્ત ! ઈષ્ટપુરોવાત
આદિ વાયુઓ કયારે વાય છે ? એટલે કે તે વાયુઓના વહેનનું બીજું કયુ કારણ છે ?

ઉત્તર-(જયાણં) બ્યારે (વાઝયાણ ઉત્તરકિરિયં રિયઈ, તયાણં ઈસિં-
પુરેવાયા જાવ વાયંતિ) હે ગૌતમ ! બ્યારે વાયુકાય, ઉત્તર વૈક્રિય શરીરના
આશ્રયભૂત ગતિક્રિયા કરે છે-એટલે કે વાયુકાયનું મૂળ શરીર તો ઔદારિક
શરીર હોય છે. અને વૈક્રિય શરીર તેનું ઉત્તર શરીર હોય છે તે ઉત્તર શરીરની
અપેક્ષાએ જે વાયુકાયની ગમનક્રિયા થાય છે તેનું નામ જ ઉત્તર ક્રિયા છે.
બ્યારે વાયુકાય તે ઉત્તર ક્રિયા કરે છે, ત્યારે ઈષ્ટપુરોવાત આદિ વાયુઓ વાય
છે. આ રીતે ઈષ્ટપુરોવાત આદિના વહેનનું બીજું કારણ વાયુકાયનું ઉત્તર
વૈક્રિય શરીર ગણાયું છે

મન્દાવાતા, મહાવાતા: વાન્તીતિ, ? મગવાનાહ-‘ હંતા, અત્થિ ‘ હે ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્ અસ્તિ-સંભવતિ ત્વદુક્તમ્, ગૌતમસ્તત્રહેતું પૃચ્છતિ-‘ કયાણં મંતે ! ‘ હે મદન્ત ! કદાચ્છલુ ‘ ઈસિંપુરેવાયા ’ ઈષ ત્પુરોવાતા: પથ્યાવાતાઃ ! ‘ પથ્યાવાતા:, મન્દાવાતા:, મહાવાતા વાન્તિ !

મગવાન્તત્ર તૃતીયં હેતું પ્રતિપાદયતિ-‘ ગોયમા- ! હે ગૌતમ ! ‘ જયાણ વાઝકુમારા ’ યદા ચ્છલુ વાયુકુમારા:, ‘ વાઝકુમારીઓ ’ વાયુકુમાર્ય: ‘ અપ્પણો વા આત્મનોવા, સ્વસ્ય વા ‘ પરસ્સ વા’ પરસ્ય વા અન્યસ્યવા, ‘ તદુભયસ્સવા’ તદુભયસ્ય વા આત્મન: પરસ્ય ચ ‘ અદ્દાએ ’ અર્થાય=પ્રયોજનાય ‘ વાઝકાયં’ વાયુકાયમ્ ‘ ઉદીરેતિ ’ ઉદીરયન્તિ ‘ તયાણં ’ તદાચ્છલુ ‘ ઈસિં પુરેવાયા’ ઈષત્પુરોવાતા: ‘ જાવ-

હેતુકો જાનનેકે અભિપ્રાય સે ગૌતમ અથ પ્રશ્નસે પૂછતે હૈં કિ-(અત્થિ ણં મંતે ! ઈસિંપુરેવાયાઃ) હે મદન્ત ! ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુએં ચલતી હૈં કયા ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ (હંતા અત્થિ) હાં ગૌતમ ! ઈષત્પુરોવાત પથ્યવાત આદિ વાયુએં ચલતી હૈં । (કયા ણં મંતે ! ઈસિંપુરેવાયાઃ) હે મદન્ત ! યે ઈષત્પુરોવાત, પથ્યવાત, મન્દવાત, ઓર મહાવાત વાયુએં કવ ચલતી હૈં અર્થાત્ હનકે ચલને મેં કારણ કયા હૈં હસ વાત કો સ્પષ્ટ કરને કે લિયે પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જયા ણં) જય (વાઝકુમારા) વાયુકુમાર (વાઝકુમારીઓ) વાયુકુમારિયાં, (અપ્પણો વા પરસ્સ વા) અપને પ્રયોજન કે લિયે અથવા દૂસરે કે પ્રયોજન કે લિયે (તદુભયસ્સ) યા અપને દૂસરે દોનોં કે (અદ્દાએ) પ્રયોજન કે લિયે (વાઝકાયં ઉદીરેતિ) વાયુકાય કો ઉદીરતે હૈં (તયાણં)

હવે વાયુઓના વહનનું ત્રીણું કારણ બતાવવા માટે સૂત્રકારે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપ્યા છે-(અત્થિ ણં મંતે ! ઈસિંપુરેવાયા) હે મદન્ત ! ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુઓ શું વાતા હોય છે ?

ઉત્તર-(હંતા, અત્થિ) હા, ગૌતમ ! ઈષત્પુરોવાત, પથ્યવાત આદિ વાયુઓ વાય છે.

પ્રશ્ન- કયાણં મંતે ! ઈસિંપુરેવાયા.) હે મદન્ત ! ઈષત્પુરોવાત આદિ વાયુઓ કયારે વાય છે ? એટલે કે તે વાયુઓ શા કારણે વાય છે ?

હવે તે વાયુઓના વહનનું ત્રીણું કારણ બતાવવામાં આવે છે. (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જયાણં) જય રે (વાઝકુમારા) વાયુકુમારો અને (વાઝકુમારીઓ) વાયુકુમારીઓ (અપ્પણો વા પરસ્સ વા) પોતાના પ્રયોજનને માટે અથવા અન્યના પ્રયોજનને માટે અથવા (તદુભયસ્સ) ઉભયના (પોતાના અને અન્યના) (અદ્દાએ) પ્રયોજનને માટે (વાઝકાયં ઉદીરેતિ) વાયુકાયની ઉદીરણા કરે છે. (તયાણં) ત્યારે (ઈસિંપુરેવાયા) ઈષત્પુરોવાત (જાવ વાયંતિ) પથ્યાતવ,

વાયંતિ 'યાવત્ વાન્તિ, યાવત્કરણાત્-પથ્યવાતાદિકં સર્વમુપયુંક્તં સંગ્રાહ્યમ્ । તથા ચ ઈષત્પુરોવાતાદિ ચતુર્વાતવાને વાયુકાયસ્ય સ્વાભાવિકગતિકરણં પ્રથમં, વૈક્રિય શરીરાશ્રિત ગતિ ક્રિયા કરણં ચ દ્વિતીયમિતિ કારણદ્વયમ્ વાયુકુમાર વાયુકુમાર્યોશ્ચ સ્વપર તદુભયાર્થાય વાયુકાયસ્ય સંમુદીરણં ચ તૃતીયં કારણં પ્રતિપાદિતમ્ ।

વાયુકાયપ્રસ્તાવાત્ પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-'વાઝકાયાણં મંતે ' હે મદન્ત ! વાયુકાયાઃ સ્વલુ 'વાઝકાયં ચેવ' વાયુકાયમેવ ' આણમંતિ'વા=આનન્તિ વા=અન્તઃ શ્વાસે ગૃહ્ણન્તિ, ' પાણમંતિ વા ' પ્રાણન્તિ વા=અન્તર્નિઃશ્વાસે મુશ્ચન્તિવા, ' ઝસસંતિવા ' ઉચ્છ્વાસન્તિવા=વહિઃ શ્વાસે ગૃહ્ણન્તિ, ' નીસસંતિવા ' નિઃશ્વસન્તિવા=વહિ

ઝસ સમય (ઈસિપુરેવાયા) ઈષત્પુરોવાત (જાવ.વાયંતિ) યાવત્ શબ્દલભ્ય પથ્યવાત, મન્દવાત, એવં મહાવાત ચે વાયુઈ ચલતે હૈં । ઇસ તરહં સુત્ર-કાર ને ઇન ઈષત્પુરોવાત આદિ ચાર વાયુઓં કે રૂપ મેં ચલને મેં વાયુ-કાય કી સ્વાભાવિક ગતિ કા હોના યેહ પહિલા કારણ, વૈક્રિય શરીરા-શ્રિત ગતિક્રિયા કા હોના યેહ દૂસરા કારણ, તથા વાયુકુમાર ઓર વાયુકુમારિઓં કા અપને, પર એવં ઝમય કે પ્રયોજન નિમિત્ત વાયુકાય કી ડીરણા કરના યેહ તીસરા કારણ પ્રતિપાદિત ક્રિયા હૈં ।

વાયુકાય કા પ્રકરણ હોને સે હી ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં (વાઝ-કાયા ણં મંતે ।) હે મદન્ત ! વાયુકાય (વાઝકાયં ચેવ) વાયુકાય કો હી કયા (આણમંતિ) મીતર શ્વાસ કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતે હૈં ? (પાણ-મંતિ) મીતર નિઃશ્વાસ કે રૂપ મેં છોડતે હૈં ? (ઝસસંતિ વા) બાહિર શ્વાસ કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતે હૈં ? (નીસસંતિ વા) ઓર કયા બાહર

મન્દવાત અને મહાવાત વાય છે આ રીતે ઇષત્પુરોવાત, પથ્યવાત, મન્દવાત અને મહાવાત એ ચારે વાયુના વહનમાં (ચાલવામાં) વાયુકાયની સ્વાભાવિક ગતિને પહેલું કારણ બનાવ્યું છે, વૈક્રિય શરીરાશ્રિત ગતિક્રિયાને બીજું કારણ ગણાવ્યું છે, અને વાયુકુમારીઓ પોતાના, પરના, કે ઉભયના પ્રયોજન નિમિત્તે વાયુકાયની જે ઉદીરણા કરે છે, તેને ત્રીજું કારણ ગણાવ્યું છે.

પ્રશ્ન-(વાઝકાયાણમંતે !) હે ભદન્ત ! વાયુકાય જીવો (વાઝકાયંચેવ) વાયુ-કાયને જ (આણમંતિ) શ્વાસરૂપે અંદર લે છે, (પાણમંતિ) અને બહાર નિશ્વાસ રૂપે છોડે છે ખરાં ? અને (ઝસસંતિ વા નીસસંતિ વા) બહાર શ્વાસ રૂપે ઘડણુ કરે છે અને બહાર નિઃશ્વાસ રૂપે છોડે છે ખરાં ? પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે વાયુકાય જીવો શું શ્વાસોન્નિશ્વાસમાં વાયુકાયને જ લે છે અને બહાર કાઢે છે ?

નિઃશ્વાસે મુશ્વન્તિ વા કિમ્ । ભગવાનાહ-‘જહાલ્લંદણ તહા ’ યથા સ્કન્દકે તથા, યથા=યેન પ્રકારેણ સ્કન્દકે=સ્કન્દકોદેશકે વાયુ પ્રકરણે અત્રૈવ ભગવતીસૂત્રે દ્વિતીયશતકસ્ય પ્રથમોદેશકે ચત્વાર આલાપકાઃ સન્તિ તથા=તથૈવાત્રાપિ ‘ચત્તારિ આલાવગા નેયવ્વા’ ચત્વાર આલાપકા જ્ઞાતવ્યાઃ । તત્ર ચતુર્ણાલાપકેષુ પ્રથમં આલાપકઃ પૂર્વપક્ષે પ્રતિપાદિત એવ । ઉત્તરમાહ-‘હંતા ગોયમા ! વાઝકાણં જાવ નીસસંતિવા’ હન્ત ગૌતમ ! વાયુકાયઃ સ્વલ્લ યાવત્ નિઃશ્વસન્તિવા । અથ દ્વિતીયાલાપકં સૂચયિતુમાહ-‘અળેગસયસહસ્સ ૦ ’ અનેકશત સહસ્રકૃત્વઃ=અનેકલક્ષવારમિત્યર્થઃ, દ્વિતીયાલાપકસ્યાકારસ્ત્વેવમ્-“વાઝકાણ્ણેવ અળેગ સય સહસ્સ સ્વુત્તો, ઉદાહૃત્તા ઉદાહૃત્તા તત્થેવ મુજ્જો મુજ્જો પવ્વાયાહ ! હંતા ગોયમા ! જાવ પવ્વાયાહ, ”

નિઃશ્વાસ કે રૂપ મેં છોડતે હૈં ? ઇસકા ઉત્તર દેતે હુણ પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (જહા લ્લંદણ તહા ચત્તારિ આલાવગા નેયવ્વા) હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે સ્કન્દકોદેશક મેં વાયુ પ્રકરણ મેં ઇસી ભગવતી સૂત્ર કે દ્વિતીય શતક કે પ્રથમ ઉદેશક મેં ચાર આલાપક હૈં, ઊસી પ્રકાર સે યહાં પર મી ચાર આલાપક જાનના ચાહિયે, ઇન ચાર આલાપકોં મેં સે પ્રથમ આલાપક તો પૂર્વપક્ષ મેં પ્રતિપાદિત હી હો ચુકા હૈ અર્થાત્ વાયુકાય વાયુકાય કો હી શ્વાસ કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતા હૈ ઔર નિઃશ્વાસ કે રૂપ મેં ઊસે બાહિર નિકાલતા હૈ યહ પ્રથમ આલાપક હૈ સો યહ પ્રથમ આલાપક તો પૂર્વપક્ષ કે સૂત્ર મેં દિશ્વલા હો દિયા ગયા હૈ । અબ રહે દ્વિતીય, તૃતીય ઔર ચતુર્થ આલાપક સો ઊનમેં સે દ્વિતીય આલાપક ઇસ પ્રકાર સે હૈ જો (અળેગસયસહસ્સ ૦) ઇસ પાઠ દ્વારા સૂચિત કિયા ગયા હૈ અનેક લાલ્લ વાર મર કરકે વાયુકાય વાયુકાય મેં હી ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઇસ આલાપક કા આકાર ઇસ પ્રકાર સે હૈ (વાઝકાણં મંતે ! વાઝકાણ્ણેવ અળેગસયસહસ્સસ્વુત્તો ઉદાહૃત્તા ઉદાહૃત્તા

ઉત્તર-(જહા લ્લંદણ તહા ચનારિ આલાવગા નેયવ્વા) હે ગૌતમ ! જે રીતે સ્કન્દકોદેશકના વાયુપ્રકરણમાં આ વિષે ચાર આલાપકો કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ ચાર આલાપકો સમજવા ભગવતીસૂત્રના બીજા શતકમાં પડેલા ઉદેશકના વાયુપ્રકરણમાં એ ચાર આલાપકો (પ્રશ્નોત્તરો) આપ્યા છે. તે ચાર આલાપકોમાંના પડેલા આલાપકનું પ્રશ્નસૂત્ર તો ઉપર આપી દેવામાં આવ્યું છે. હવે બીજા, ત્રીજા અને ચોથા આલાપકો બાકી રહે છે. તેમાંનો બીજો આલાપક આ પ્રમાણે છે-(વાઝકાણં મંતે ! વાઝકાણ્ણેવ અળેગસયસહસ્સસ્વુત્તો ઉદાહૃત્તા ઉદાહૃત્તા તત્થેવ મુજ્જો મુજ્જો પવ્વાયાહ ?) (હંતા,ગોયમા જાવ પવ્વાયાહ) હે

છાયા—વાયુકાયઃ खलु भदन्त । वायुकाये एव अनेकशतसहस्रकृत्वः अपद्रुत्य अपद्रुत्य तत्रैव भूयो भूयः प्रत्यायाति ? इन्त गौतम । यावत् प्रत्यायाति । अथ तृतीयालापकं सूचयितुमाह—‘ पुट्टे उद्वाह ’ स्पृष्टः अपद्रवति स्व पर तदुभय शस्त्रादिना स्पृष्टः=उपहत एव अपद्रवति म्रियंते इत्यर्थः । तदालापकाकारस्तु—‘ से भंते ’ किं पुट्टे उद्वाह अपुट्टे उद्वाह ? गोयमा । पुट्टे उद्वाह नो अपुट्टे उद्वाह ’ स भदन्त । किं स्पृष्टः अपद्रवति अस्पृष्टः अपद्रवति ? गौतम । स्पृष्टः अपद्रवति नो अस्पृष्टः अपद्रवति ’ इतिच्छाया इत्येवं रूपो बोध्यः ।

चतुर्थांलापकं सूचयिमाह—‘ ससरीरीनिक्रमइ ’ सशरीरी निष्क्रामति=शरीर सहितो निर्गच्छति । तदालापकाकारश्च—‘ से भंते ! किं ससरीरी निक्रमइ असरीरीनिक्रमइ ? गोयमा ? सियससरीरी निक्रमइ सिय असरीरी निक्रमइ ”

છાયા—સ ભદન્ત ! કિંસશરીરી નિષ્ક્રામતિ અશરીરી નિષ્ક્રામતિ ? ગૌતમ સ્યાત્ સ શરીરી નિષ્ક્રામતિ સ્યાત્ અશરીરી નિષ્ક્રામતિ ! ઇત્યેવંરૂપો વિજેયઃઈતિ । મુ૧ ।

તત્થેવ મુજ્જો મુજ્જો પવ્વાયાહ ? હંતા, ગોયમા । જાવ પવ્વાયાહ) ગૌતમે ને યહાં પર પ્રમુ સે એસા પૂછા કિ હે ભદન્ત । વાયુકાય કયા વાયુકાય મેં હી અનેક લાખ વાર કાલ કરકે વાર ૨ ઉસી વાયુકાય મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો હસકે સમાધાન મેં પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ હાં, ગૌતમ । યાવત્ એસા હી હોતા હૈ (પુટ્ટે ઉદ્વાહ) હસ પાઠ દ્વારા તૃતીય આલાપક પ્રકટ કિયો ગયા હૈ હસમેં યહ કહા ગયા હૈ કિ વાયુકાય જીવ અપને જાતિ કે અથવા પર જાતિ કે જીવોં કે સાથ ટક્કર લગને સે અથવા દોનોં પ્રકાર કે જીવોં કે સાથ ટક્કર લગને સે યા કિસી શસ્ત્રાદિક કે દ્વારા સ્પૃષ્ટ હોને સે મર જાતે હૈ । હસ આલાપક કા આકાર હસ પ્રકાર

ભદન્ત । વાયુકાય જીવો વાયુકાયમાં જ અનેક લાખ વાર મરીને વાર' વાર એજ વાયુકાયમાં શુ' ઉત્પન્ન થાય છે ? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રમુ કહે છે—હા, ગૌતમ । એવું જ બને છે—વાયુકાયો વાયુકાયમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. અનેક લાખ વાર મરીને વાર'વાર વાયુકાયમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ત્રીજો આલાપક આપવામાં આવે છે—(પુટ્ટે ઉદ્વાહ)આ સૂત્રપાઠ દ્વારા ત્રીજો આલાપક પ્રકટ કર્યો છે, તે આલાપકમાં એ બતાવ્યું છે કે વાયુકાય જીવ તેની જાતિના અથવા અન્ય જાતિના જીવ સાથે ટક્કર લાગવાથી અથવા સ્વ અને પર બન્ને જાતિના જીવો સાથે ટક્કર લાગવાથી, અથવા શસ્ત્રાદિકનો સ્પર્શ થવાથી મરી જાય છે. તે આખો આલાપક નીચે પ્રમાણે છે—(સે મંતે । કિં પુટ્ટે ઉદ્વાહ, અપુટ્ટે ઉદ્વાહ) (ગોયમા ! પુટ્ટે ઉદ્વાહ, નો અપુટ્ટેઉદ્વાહ) ત્રીજો આલાપકનો ભાવાર્થ ઉપર આપી

॥ ઓદનાદિ દ્રવ્ય વિશેષવક્તવ્યતા

મૂળમ્—“ અહ મંતે ! ઓદણે, કુમ્માસે, સુરા, ઇણં કિં સરીરા તિ વત્તવ્વં સિયા ? ગોયમા ! ઓદણે, કુમ્માસે, સુરા ઇ ય જે ઘણે દવ્વે ઇણં પુઢવભાવપન્નવણં પહુચ્ચ વણ્ણસ્સઈ જીવસરીરા, તઓ પચ્છા, સત્થાઈયા, સત્થ પરિણામિઆ, અગણિજ્ઞામિયા, અગણિજ્ઞસિયા, અગણિસંવિયા, અગણિ પરિણામિયા, અગણિ જીવ સરીરા તિ વત્તવ્વં સિયા, સુરા ઇ ય જે દવે દવ્વે ઇણં પુઢવ ભાવ પન્નવણં પહુચ્ચ આઠ જીવ સરીરા, તઓ પચ્છા સત્થા તીઆ, જાવ—અગણિકાય સરીરાઈ વત્તવ્વં સિયા । અહણં મંતે ! અયે, તંબે, તડણ, સીસણ, ઉવલે, કસટ્ટિઆ,—ઈણં કિં સરીરા તિ વત્તવ્વં સિયા ? ગોયમા ! અયે તંબે, તડણ, સીસણ, ઉવલે કસટ્ટિયા—ઈણં પૂઢવભાવપન્નવણં પહુચ્ચ પુઢવીજીવસરીરા, તઓ પચ્છા, સત્થાઈઆ, જાવ—

સે હૈં (સે મંતે ! કિં પુઢ્ઠે ઉદ્દાહ, અપુઢ્ઠે ઉદ્દાહ ? ગોયમા ! પુઢ્ઠે ઉદ્દાહ, નો અપુઢ્ઠે ઉદ્દાહ) । (સસરીરી નિક્ખમહ) ઇસ પાઠ દ્વારા ચતુર્થ આલાપક સૂચિત્ત કરવામાં આવ્યું છે । (ગોયમા ! સિય સરીરી નિક્ખમહ, સિય અસરીરી નિક્ખમહ) વાયુકાયિક જીવ મર કરકે જબ દ્વિતીય ગતિ મેં જાના હૈં તવ વહ વહાં શરીર સહિત્ત મી જાતા હૈં ઓર શરીર રહિત્ત મી જાતા હૈં । ઇસ આલાપક કા આકાર ઇસ પ્રકાર સે હૈં—(સે મંતે ! કિં સસરીરી નિક્ખમહ, અસરીરી નિક્ખમહ ? ગોયમા ! સિય સ સરીરી નિક્ખમહ, સિય અસરીરી નિક્ખમહ ॥ સૂ. ૧ ॥

દીધો છે. ચોથે આલાપક નીચે પ્રમાણે છે—(સે મંતે ! કિં સસરીરી નિક્ખમહ અસરીરી નિક્ખમહ ?) (ગોયમા ! સિય સરીરી નિક્ખમહ, સિય અસરીરી નિક્ખમહ) વાયુકાયિક જીવ મરીને બ્યારે દ્વિતીય ગતિમાં જાય છે ત્યારે શું શરીર સહિત્ત જાય છે કે શરીર રહિત્ત જાય છે ? તેનો ઉત્તર આપતા પ્રશ્ન કહે છે “ કે જીવતમ તે ત્યાં શરીર સહિત્ત પણ જાય છે અને શરીર રહિત્ત પણ જાય છે ॥ સૂ. ૧ ॥

અગણિ જીવ સરીરાઈ વત્તઠ્ઠં સિયા । અહણં મંતે ! અટ્ટી, અટ્ટિજ્ઞામે, ચમ્મે, ચમ્મજ્ઞામે, રોમે, રોમજ્ઞામે, સિંગે, સિંગ-જ્ઞામે, ખુરે, ખુરજ્ઞામે, નખે, નખજ્ઞામે—एएणं किं सरीराइ वत्तव्वं सिया ? गोयमा ! अट्टी, चम्मे, रोमे, सिंगे, खुरे, नहे-एएणं तसपाणजीवसरीरा, अट्टिज्झामे, चम्मज्झामे, रोम-ज्झामे, सिंग-खुर-णहज्झामे—एएणं पुव्वभाववन्नवणं पडुच्च तसपाण जीव सरीरा, तओ पच्छा, सत्थवाईआ, जाव-अगणि त्ति, वत्तव्वं सिया । अह मंते ! इंगाले, छारिए, भुसे, गोमए -एएणं किं सरीराइ वत्तव्वं सिया ? गोयमा ! इंगाले, छारिए, भुसे, गोमए, एएणं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च एगिंदिय जीव सरीरप्पयोग परिणामिआवि, जाव — पंचिंदियजीवसरीरप्पयोग परिणामिआ वि० तओ पच्छा, सत्थाइआ, जाव-अगणिजीव सरीराइ वत्तव्वं सिया ॥ सू० २ ॥

છાયા—અથ મદન્ત ! ઓદનઃ, કુલ્માષઃ સુરા, એતે કિં શરીરા ઇતિ વક્ત વ્યંસ્યાત્ ? ગૌતમ ! ઓદને, કુલ્માષે, સુરાયાં ચ યાનિ ઘનાનિ દ્રવ્યાણિ, એતાનિ

ઓદનાદિ દ્રવ્યવિશેષ વક્તવ્યતા—

(અહ મંતે ! ઓદણે) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ— (અહ ણં મંતે ! ઓદણે, કુમ્માસે, સુરા એણં કિં સરીરા ત્તિ વત્તવ્વં સિયા) હે મદન્ત ! ઓદન, કુલ્માષ ઓર મદિરા યે દ્રવ્ય કિનકે શરીર હૈં ? (ગોયમા ! ઓદણે, કુમ્માસે, સુરાએ ય જે ઘણે દવ્વે એણં પુવ્વભાવપન્નવણં પડુચ્ચ વણસ્સઈ જીવસરીરા) હે ગૌતમ !

ઓદનાદિ દ્રવ્ય વિશેષની વક્તવ્યતા—

“ અહ મંતે ! ઓદણે ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ— (અહ ણં મંતે ! ઓદણે, કુમ્માસે, સુરા એ ણં કિં સરીરા ત્તિ વત્તવ્વં સિયા ?) હે મદન્ત ! ઓદન (ભાત) કુલ્માષ અને મદિરા આદિ દ્રવ્યોને કયા જીવોના શરીર કહેવાય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ઓદણે, કુમ્માસે સુરાએ ય જે જણે દવ્વે એ ણં પુવ્વભાવપન્નવણં પડુચ્ચ વણસ્સઈ જીવ

પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનાં પ્રતીત્ય વનસ્પતિજીવશરીરાણિ, તતઃ પશ્ચાત્ શસ્ત્રાતીતાનિ, શ
સ્ત્રપરિણામિતાનિ, અગ્નિધ્યામિતાનિ, અગ્નિજોપિતાનિ, અગ્નિસેવિતાનિ, અગ્નિપરિ-
ણામિતાનિ, અગ્નિજીવશરીરાણિ ઇતિ વક્તવ્યં સ્યાત્, સુરાયાં ચ યાનિ દ્રવદ્રવ્યાણિ,
ઇતાનિ પૂર્વભાગપ્રજ્ઞાપનાં પ્રતીત્ય અગ્નિજીવશરીરાણિ, તતઃ પશ્ચાત્ શસ્ત્રાતીતાનિ,

ઓદન, કુલ્માપ એવં મદિરા ચે જવનક કઠિન દ્રવ્ય ઘન પદાર્થ રૂપ મેં
રહતે હૈં તત્કલક ચે પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનનય કી અપેક્ષા સે વનસ્પતિ જીવ
કે શરીર હૈં । (તઓ પચ્છા સત્થાઈયા, સત્થ પરિણામિયા, અગ્નિજ્ઞા-
મિયા, અગ્નિજ્ઞૂસિયા, અગ્નિસેવિયા, અગ્નિપરિણામિયા, અગ્નિજી-
વસરીરા તિ વક્તવ્વં સિયા) ઓર જવ ચે મૂસલ આદિ શસ્ત્રોં દ્વારા
કુટે જાતે હૈં- અર્થાત્ આકુટ્ટન દ્વારા પૂર્વપર્યાય સે અતિક્રાન્ત હો જાતે
હૈં, શસ્ત્રોં દ્વારા પારિણામિત હો જાતે હૈં, અગ્નિદ્વારા પાચિત હો જાતે
હૈં, અગ્નિદ્વારા ગર્મ હુએ જલ મેં ડકાલે જાતે હૈં, અગ્નિ કી માપ દ્વારા
ગીલે કર દિયે જાતે હૈં, અગ્નિદ્વારા અગ્નિ કે જૈસે ડબ્બ કર દિયે જાતે
હૈં, તવ ચે હી પદાર્થ અગ્નિ જીવ કે શરીર કહે જાતે હૈં । (સુરણ ય જે
દવ્વે ઇણં પુન્નભાવપન્નવણં પહુચ્ચ આડજીવ સરીરાતઓ પચ્છા સત્થા-
ઈયા જાવ અગ્નિકાયસરીરાહ વક્તવ્વં સિયા) તથા મદિરા શરાથ મેં
જો દ્રવ (ઢિલા) રૂપ દ્રવ્ય હૈં વહ સવ પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનનય કી અપેક્ષા
સે અપ્કાય જીવ કા શરીર હૈં । ઓર જવ વહી દ્રવ પદાર્થ શસ્ત્ર આદિ

સરીરા) ઓદન, કુલ્માપ અને મદિરા જ્યાં સુધી ઘન પદાર્થ રૂપે (કઠણ
દ્રવ્યરૂપે) રહે છે, ત્યાં સુધી પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપન નયની અપેક્ષાએ વનસ્પતિ
જીવના શરીર છે (તઓ પચ્છા સત્થપરિણામિયા, અગ્નિજ્ઞામિયા, અગ્નિજ્ઞૂ
સિયા, અગ્નિસેવિયા, અગ્નિપરિણામિયા, અગ્નિજીવ સરીરા તિ વક્તવ્વં સિયા)
અને જ્યારે તેમને મૂસળ (સાંખેલું) આદિ શસ્ત્રો વડે ખાંડવામાં આવે છે-
એટલે કે આકુટ્ટન (ખાંડવાની ક્રિયા) દ્વારા પૂર્વ પર્યાયથી રહિત કરવામાં
આવે છે, શસ્ત્રો દ્વારા તેમનું પરિણમન કરવામાં આવે છે, અગ્નિ દ્વારા રંધાય છે,
અગ્નિ દ્વારા ગરમ પાણીમાં બાફવામાં આવે છે, અગ્નિ દ્વારા પાણીની વરાળથી
સાંધીને ઢીલા પાડવામાં આવે છે, અને અગ્નિ દ્વારા અગ્નિ જેવાં ઊણુ કરવામાં
આવે છે, ત્યારે એજ પદાર્થને અગ્નિકાય (અગ્નિજીવ) ના શરીર કહેવામાં આવે છે.

(સુરણ ય જે દવે દવ્વે ઇણં પુન્નભાવપન્નવણં પહુચ્ચ આડજીવસરીરા-
તઓ પચ્છા સત્થાઈયા જાવ અગ્નિકાયસરીરા હ વક્તવ્વંસિયા) મદિરામાં જે
પ્રવાહી દ્રવ્ય છે તે પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપના નયની અપેક્ષાએ અપ્કાય જીવનું શરીર
છે. અને જ્યારે તે દ્રવ (પ્રવાહી) પદાર્થને શસ્ત્ર આદિથી ખાંડવામાં આવે

યાવત્-અગ્નિકાયશરીરાણિ, इति वक्तव्यं स्यात् । अथ खलु भदन्त ! अयः, ताम्रम् ,
त्रपुः, सीसकम् , उपलः, कट्टः एते किं शरीरा इति वक्तव्यं स्यात् अयः ताम्रम् ,
त्रपुः सीसकम् उपलः कट्टः एते पूर्वभाव प्रज्ञापनां प्रतीत्य पृथिवी जीव शरीराः
ततः पश्चात् शस्त्रातीताः यावत्-अग्निजीव शरीराः इति वक्तव्यं स्यात् । अथ खलु
भदन्त ! अस्थि, अस्थिध्यामम् , चर्म, चर्मध्यामम् , रोम, रोमध्यामम् , शृङ्गम्,
शृङ्गध्यामम् , खुरः, खुरध्यामम् , नखः, नखध्यामम् , एतानि किं शरीराणि इति वक्त-

से कूट दिया जाता है यावत् वह अग्निद्वारा उत्पन्न होकर भिन्न प्रकार
के रंग को धारण कर लेता है तब वह अग्निकाय जीव का
शरीर कहा जाता है । (अहं णं भंते ! अये, तंवे, तउए सीसए, उवले,
कसट्टिया एएणं किं सरीरा त्तिवत्तव्वं सिया ?) हे भदन्त ! लोहा, तांबा
रांग, सीसा, जला हुआ पत्थर चूना, और कसट्टिया-किट्ट ये पदार्थ कि-
नके शरीर हैं ? (गोयमा ! अये, तंवे, तउए, सीसए, उवलेकसट्टिया
एएण पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च पुढवी जीवसरीरा, तओ पच्छा सत्थाइया
जाव अगणिजीवसरीरा इ वत्तव्वं सिया) हे गौतम ! लोहा, तांबा,
रांग, सीसा, जला हुआ पत्थर चूना और कसट्टिया किट्ट ये सब पदार्थ
पूर्वप्रज्ञापननय की अपेक्षा से पृथिवीकायिक जीव के शरीर हैं, बाद में
जब ये शस्त्रद्वारा कूटे जाते हैं यावत् तब वे अग्निकायिक जीव के शरीर
कहे जाते हैं । (अहं णं भंते ! अट्ठी, अट्ठिज्झामे, चम्मे, चम्मज्झामे,
रोमे, रोमज्झामे, सिंगे, सिंगज्झामे, खुरे, खुरज्झामे, नखे, नखज्झामे,

છે અને અગ્નિદ્વારા પ્રાપ્ત કરવા પર્થન્તની ઉપરોક્ત ક્રિયાઓ કરવામાં આવે
છે, ત્યારે તે બુદ્ધા જ પ્રકારનો રંગ ધારણ કરે છે, અને ત્યારે તેને અગ્નિકાય
જીવનું શરીર કહેવામાં આવે છે

(અહ ણં ભંતે ! અયે, તંવે, સીસએ તઉએ, ઉવલે, કસટ્ટિયા એ એ ણં કિં સરીરા
તિ વત્તવ્વં સિયા ?) હે ભદન્ત ! લોહું, તાંબું, કલાઈ, સીસું, બળેડો પથ્થર
ચુનો અને કસટ્ટિયા (કિટ્ટ) એ પદાર્થોને કેનાં શરીર કહ્યા છે ? (ગોયમા !
અયે તંવે, તઉએ, સીસએ, ઉવલે કસટ્ટિયા એ એ ણં પુવ્વભાવપન્નવણં પડુચ્ચ પુઢવી
જીવ સરીરા, તઓ પચ્છા સત્થાઈયા જાવ અગણિજીવ સરીરા ઇ વત્તવ્વં સિયા)
હે ગૌતમ ! લોહું, તાંબું, કલાઈ, સીસું, ચુનો અને કાટને પૂર્વ પ્રજ્ઞાપન નયની
અપેક્ષાએ પૃથ્વીકાયિક જીવનાં શરીર કહ્યાં છે, ત્યાર બાદ શસ્ત્રદ્વારા તેમને
ખાંડવામાં આવે તથા અગ્નિદ્વારા ઉપરોક્ત ક્રિયાઓ કરવામાં આવે ત્યારે
તેમને અગ્નિકાયિક જીવનાં શરીર કહે છે (અહ ણ ભંતે ! અટ્ઠી, અટ્ઠિજ્ઞામે,
ચમ્મે, ચમ્મજ્ઞામે, રોમે, રોમજ્ઞામે, સિંગે, સિંગજ્ઞામે, ખુરે, ખુરજ્ઞામે, નખે,

વ્યં સ્યાત્ ? ગૌતમ ! અસ્થિ, ચર્મ, રોમ, શૃઙ્ગમ્, ચુરઃ, નલ્લઃ, એતે ત્રસપાણ જીવ શરીરાણિ, અસ્થિધ્યામમ્, ચર્મધ્યામમ્, રોમધ્યામમ્, શૃઙ્ગ-ચુર-નલ્લધ્યામમ્, એતાનિ પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનાં પ્રતીત્ય ત્રસપાણજીવશરીરાણિ, તતઃ પશ્ચાત્-શસ્ત્રાતી-તાનિ યાવત્-અગ્નિઃ-ઇતિ વક્તવ્યં સ્યાત્ ? ગૌતમ ! અજ્ઞારઃ ક્ષારકમ્, બુસમ્,

એણં કિં સરીર ઇ વત્તવ્વં સિયા) હે ભદન્ત ! હઢ્ઠી, જલીહુઈ હઢ્ઠી, ચર્મ, જલા હુઆ ચર્મ, રોમ, જલે હુએ રોમ, સીંગ, જલો હુઆ સીંગ, ચુર, જલા હુઆ ચુર, નલ્લ, જલા હુઆ નલ્લ, યે સવ પદાર્થ કિન જીવોં કે શરીર માને જા સકતે હૈં ? (ગોયમા ! અઢ્ઠી, ચર્મ્મે, રોમે, સિંગે, ચુરે, નહે, એણં તસપાણજીવસરીરા, અઢ્ઠિજ્ઞામે, ચર્મ્મજ્ઞામે, રોમજ્ઞામે, સિંગ ચુર નલ્લજ્ઞામે એણં પુલ્લભાવપન્નવણં પહુલ્લ, તસપાણજીવસરીરા, તઓ પલ્લઞ્ઞા સત્થાઈયા, જાવ અગણિત્તિ વત્તવ્વં સિયા) હે ગૌતમ ! હઢ્ઠી, ચર્મઢ્ઠા, રોમ, સીંગ, ચુર, નલ્લ, યે સવ ત્રસ જીવ કે શરીર હૈં ઓર દગ્ધહઢ્ઠી, જલા હુઆ ચર્મઢ્ઠા, જલા હુઆરોમ, જલા હુઆ સીંગ, જલા હુઆ ચુર, જલા હુઆ નલ્લ, યે સવ ભી પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનનય કી અપેક્ષા કરકે ત્રસજીવ કે શરીર હૈં, પરન્તુ જલ્લ યે હી પદાર્થ શસ્ત્ર દ્વારા સંવટ્ઠિત્તિ હો જાતે હૈં તલ્લ યાવત્ યે સવ અગ્નિકાય જીવ કે શરીર કહે જા સકતે હૈં । (અહ મંતે ! ઇંગાલે, છારિએ, મુસે, ગોમએ, એણં કિં સરીરા ઇ વત્તવ્વં સિયા) હે ભદન્ત ! અજ્ઞાર, રાલ્લ, મુસા, ગોવર યે સવ કિસ જીવકે શરીર માને ગયે હૈં ? (ગોયમા ! ઇંગાલે, છારિએ, મુસે,

નલ્લજ્ઞામે, એ એ ન કિં સરીરા ઇ વત્તવ્વં સિયા ?) હે ભદન્ત ! હાહકાં, બળેલાં હાહકા, ચર્મ, બળેલું ચર્મ, રોમ બળેલા રોમ, શીંગડાં, બળેલાં શીંગડાં, ખરી, બળેલી ખરી, નખ બળેલા નખ, એ પદાર્થોને કયા જીવના શરીર કહ્યા છે ? (ગોયમા ! અઢ્ઠિ, ચર્મ્મે, રોમે, સિંગે, ચુરે, નહે એ એ નં તસપાણજીવ સરીરા, અઢ્ઠિજ્ઞામે, ચર્મ્મજ્ઞામે, રોમજ્ઞામે, રોમે, સિંગ, ચુર, નલ્લજ્ઞામે, એ એ નં પુલ્લભાવપન્નવણં પહુલ્લ, તસપાણજીવસરીરા, તઓ પલ્લઞ્ઞા સત્થાઈયા, જાવ અગણિત્તિ વત્તવ્વં સિયા) હે ગૌતમ ! હાહકા, ચર્મ, રોમ, શીંગડા, ખરી અને નખને ત્રસજીવનાં શરીર કહ્યાં છે, દગ્ધહાહકા, દગ્ધચર્મ, દગ્ધરોમ, દગ્ધશીંગડાં, દગ્ધખરી અને દગ્ધનખને પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપન નયની અપેક્ષાએ ત્રસજીવનાં શરીર કહ્યા છે, પરન્તુ જ્યારે એ પદાર્થોને શસ્ત્રદિ દ્વારા કૂટવામાં આવે છે અથવા અગ્નિદ્વારા ઉપરોક્ત બુદ્ધી બુદ્ધી ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેમને અગ્નિકાય જીવનાં શરીર કહેવામાં આવે છે (અહ મંતે ! ઇંગાલે, છારિએ, મુસે, ગોમએ, એ એ નં કિં સરીરા ઇ વત્તવ્વં સિયા ?) હે ભદન્ત ! અંગાર, રાખ, લૂસુ, અને છાણુને કયા જીવનાં શરીર કહ્યાં છે ? (ગોયમા ! ઇંગાલે, છારિએ, મુસે, ગોમએ

ગોમયમ્=એતે પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનાં પ્રતીત્ય એકેન્દ્રિય જીવશરીરપ્રયોગપરિણામિતા અપિ, યાવત્-પચ્ચેન્દ્રિય જીવશરીરપ્રયોગપરિણામિતા અપિ, તતઃ=પશ્ચાત્ શસ્ત્રા-તીતાઃ, યાવત્-અગ્નિજીવશરીરાણિ-ઇતિ વક્તવ્યં સ્યાત્ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

ટીકા—વાયુકાયનિરૂપણાનન્તરં વનસ્પતિકાયાદીન્ શરીરતો નિરૂપયિતુમાહ ‘ અહ મંતે ! ’ इत्यादि । अथानन्तरं हे भदन्त ! ‘ ओदणे ’ ओदनः ‘ कुम्मासे ’ कुल्माषः, कुलत्थः, ‘ सुरा ’ सुरा-मदिरा, ‘ एएणं ’ एतानि खलु द्रव्याणि ‘ किं सरीराइ ’ किं शरीराणि केषां जीवानां शरीराणि इति ‘ वत्तव्वं सिया ? ’ वक्तव्यं स्यात् ? ओदनादीनि त्रिणी द्रव्याणि केषां जीवानां शरीराणि उच्यन्ते ? इति गौतमस्य प्रश्नाशयः ।

ગોમય, એણં પુર્વભાવપ્રજ્ઞાવણં પહુચ્ચ એકિન્દ્રિયજીવસરીરપ્પયોગ પરિણામિયા વિ . જોવ પંચિન્દ્રિય જીવસરીરપ્પયોગપરિણામિયા વિ, તઓ પચ્છા સત્થાહયા જાવ અગણિ જીવ સરીરા ઇ વત્તવ્વં સિયા) હે ગૌતમ ! અંગાર, રાખ, ખુસા, ગોચર યે સર્વ પૂર્વપ્રજ્ઞાપનનયની અપેક્ષા સે એકેન્દ્રિય જીવ કે શરીર, યાવત્ યથાસંભવ પચ્ચેન્દ્રિય જીવ કે બી શરીર કહે જો સકતે હૈં । તથા જવ યે શસ્ત્ર આદિ દ્વારા સંઘટિત હો જાતે હૈં તથ યે હી અગ્નિકાય જીવ કે શરીર કહે જા સકતે હૈં ॥

ટીકાર્થ—વાયુકાયની નિરૂપણા કર ચુકને કે વાદ અવ સૂત્રકાર વનસ્પતિકાયા આદિકોં કા શરીરની અપેક્ષા સે નિરૂપણ કરતે હૈં હસમેં ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ (અહ મંતે ! ઓદણ, કુમ્માસે, સુરા) ઓદન, કુલ્માષ-કુલત્થ, ઓર સુરા મદિરા (એણં) યે સર્વ દ્રવ્ય (કિં સરીરા ઇ વત્તવ્વં સિયા) કિન જીવોં કે શરીર કહે જાતે હૈં ? હસકે

એણં પુર્વભાવપ્રજ્ઞાવણં પહુચ્ચ એકિન્દ્રિય જીવ સરીરપ્પયોગપરિણામિયા વિ જાવ પંચિન્દ્રિયજીવસરીરપ્પયોગપરિણામિયા વિ, તઓ પચ્છા સત્થાહયા જાવ અગણિજીવ સરીરા ઇ વત્તવ્વં સિયા) હે ગૌતમ ! અંગાર, રાખ, ભૂસુ, અને છાણુ પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપન નયની અપેક્ષાએ એકેન્દ્રિય જીવનાં શરીર પણ કહેવાય છે અને પચ્ચેન્દ્રિય પર્યાન્તના જીવના શરીર પણ કહેવાય છે અને બીજા શસ્ત્રાદિ દ્વારા અથવા અગ્નિદ્વારા તેમનું જુદી જુદી રીતે પરિણમન કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેમને અગ્નિકાય જીવના શરીર કહી શકાય છે

ટીકાર્થ—વાયુકાયની નિરૂપણા કર્યા પછી, હવે સૂત્રકાર વનસ્પતિકાયા આદિકોનું શરીરની અપેક્ષાએ નિરૂપણ કરે છે. તે માટે સૂત્રકારે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપ્યા છે ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ અહ મંતે ! ઓદણે, કુમ્માસે, સુરા ” ઓદન (ભાત), કુલત્થ, અને સુરા (મદિરા) “ એણં ” એ સઘળાં દ્રવ્યો (કિં સરીરા ઇ વત્તવ્વં સિયા ?) કયાં જીવનાં શરીર કહેવાય છે ?

ભગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ઓદને, કુમ્માસે, સુરાય ય’ ઓદને કુલ્માપે. સુરાયાં ચ દ્વે દ્રવ્યે ભવતઃ ઘનદ્રવ્યં, દ્રવદ્રવ્યં ચ, તત્ર ‘જે ઘણેદવ્વે’ યાનિ ઘનાનિ દ્રવ્યાણિ સન્તિ ‘एणं’ एतानि-खलु ‘પુવ્વભાવપન્નવણં પહુચ્ચ’ પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનાં યતીત્ય પૂર્વાવસ્થામ્ અનુસૃત્ય, પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનાપેક્ષયેત્યર્થઃ ‘વણસ્સહીવસરીરા’ વનસ્પતિજીવશરીરાણિ-કથ્યતે. ‘તઓ પચ્છા’ તતઃ પશ્ચાત્ તદનન્તરં યદા તાનિ ઓદનાદીનિ દ્રવ્યાણિ ‘સત્થાઈયા’ શસ્ત્રાતીતાનિ, શસ્ત્રૈઃ, ઉદગ્ગલ-મુશલ્લી-પ્રભૃતિભિરાકુટ્ટનસાધનૈઃ-અતીતાનિ, આકુટ્ટન-દ્વારા પૂર્વ-પર્યાયમ્ અંતિક્રાન્તાનિ-આકુટ્ટિતાનિ ભવન્તિ તથા ‘સત્થપરિણામિયા’ શસ્ત્રપરિ-

ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ઓદને, કુમ્માસે, સુરાય ય) ઓદન, કુલ્માપ ઓર સુરા इन पदार्थों में दो प्रकार के द्रव्य होते हैं, एक घनद्रव्य और दूसरा द्रव द्रव्य । अर्थात् ओदनादिक पदार्थ घनद्रव्य और द्रव (दिला) द्रव्य इस तरह से दो प्रकार की वस्तुओं वाले होते हैं । जैसे शराव में गुड़ वगैरह तो कठिन घनपदार्थ रहता है और द्रवरूप प्रवाही पदार्थ पानी रहता है । इसलिये उसमें (जे घणे दव्वे) जो घन द्रव्य हैं, वे ‘पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च’ अपनी पूर्वभावप्रज्ञापना के अनुसार पूर्वभावप्रज्ञापना की अपेक्षा से ‘वणस्स-इसरीरा’ वनस्पतिजीव के शरीर कहें जाते हैं । (तओ पच्छा) और इसके बाद जब वे ओदनादिक द्रव्य (सत्थाईया) ‘शस्त्रातीत-शस्त्रों उदग्वल-ओखली, मुशल-मूसर, खलीन आदि कूटने के साधनों-से आकुट्टनक्रिया द्वारा पर्यायान्तरित हो जाते हैं अपनी पूर्वपर्याय से रहित होकर दूसरी-पर्याय से युक्त हो जाते हैं, (सत्थपरिणामिया) शस्त्र-परिणामित हो जाते हैं, स्व, पर और उभय के शस्त्रों द्वारा कृत अन्य

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ ઓદને, કુમ્માસે, સુરાય ય ” ઓદન, કુલ્માપ અને મહિરામાં બે પ્રકારનાં દ્રવ્યો હોય છે— ઘનદ્રવ્ય અને પ્રવાહીદ્રવ્ય એટલે કે ઓદનાદિ પદાર્થ ઘનદ્રવ્ય અને દ્રવ (પ્રવાહી) દ્રવ્ય વાળાં હોય છે મહિરામાં ગોળ યગેરે ઘનદ્રવ્યો હોય છે અને પ્રવાહીરૂપ પાણી પણ હોય છે તેથી તેમાં “ જે ઘણે દવ્વે ” જે ઘનદ્રવ્ય છે, તે “ ‘પુવ્વભાવપન્નવણં પહુચ્ચ’ ” પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપના નયની અપેક્ષાએ “ વણસ્સહી સરીરા ” વનસ્પતિ જીવનાં શરીર કહેવાય છે. પૂર્વભાવ-પ્રજ્ઞાપના-વસ્તુની અતીત પર્યાયનું (પહેલાંની પર્યાયનું) નિરૂપણ કરે છે. “ તઓ પચ્છા ” ત્યાર બાદ જ્યારે તે ઓદનાદિક દ્રવ્યને, “ સત્થાઈયા ” મૂસળ, ખાંડણિયો, ખાંડણી, પરાળ આદિ શસ્ત્રો-સાધનો દ્વારા ખાંડવામાં આવે છે અને તેમને પર્યાયાન્તરિત કરવામાં આવે છે, એટલે કે પહેલાંની પર્યાયથી રહિત બનાવીને બીજી પર્યાયથી યુક્ત કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ “ સત્થપરિણામિયા ” શસ્ત્ર પરિણામિત થઈ જાય છે—સ્વ પર અથવા

ળામિતાનિ સ્વપરતદુભયશસ્ત્ર દ્વાર કૃતાન્યપર્યાયાણિ અથ ચ ‘અગ્નિજ્ઞામિયા’ અગ્નિધ્યામિતાનિ, અગ્નિનાં પરિપાચિતાનિ સ્વક્રીયપૂર્વવર્ણરહિતાનિ કૃતાનિ, તથા ‘અગ્નિજ્ઞસિયા’ અગ્નિજોપિતાનિ અગ્નિનાં જલે ઉત્કાલિતાનિ પૂર્વસ્વભાવપરિત્યાજિતાનિ ‘અગ્નિસેવિયા’ અગ્નિસેવિતાનિ અગ્નિવાષ્પિતાનિ ‘અગ્નિપરિણામિયા’ અગ્નિપરિણામિતાનિ અગ્નિનાં તત્સદ્દેશોષ્ણીકૃતાનિ ભવન્તિ તદા ‘અગ્નિજીવ સરીરાઈ’ અગ્નિજીવ શરીરાણિ’ इति ‘વત્તવ્વંસિયા’ વત્તવ્યં સ્યાત્, પૂર્વભાવપ્રજ્ઞપનાજ્ઞાઃ અતીતવસ્તુપર્યાયનિરૂપણાત્મકતયા તદનુસારમ્ ઓદનાદીનિ દ્રવ્યાણિ સતુષાપરિપક્વધાન્યાવસ્થાયાં વનસ્પતિશરીરાણિ ભવન્તિ તદનન્તરમ્ ઉદ-

અવસ્થા બાલે હો જાતે હૈં-અર્થાત્ અપની પહિલે કી-અવસ્થા સે ઓર દૂસરી અવસ્થા મેં આ જાતે હૈં (અગ્નિજ્ઞામિયા) અગ્નિદ્વારા પકાદિયે જાતે હૈં-અવને પૂર્વ કે વર્ણ સે રહિત હો જાતે હૈં, (અગ્નિજ્ઞસિયા) અગ્નિદ્વારા તત્પ જલ મેં ઉકાલે જાતે હૈં અપને પૂર્વ સ્વભાવ સે દૂસરે સ્વભાવ મેં લા-દિયે જાતે હૈં, (અગ્નિસેવિયા) અગ્નિદ્વારા ઉદ્ભૂત વાષ્પ સે પકાયે જાતે હૈં, અથવા અગ્નિ કી વાષ્પ (ભાષ્પ) સે વે યુક્ત હો જાતે હૈં, ઓર (અગ્નિ પરિણામિયા) અગ્નિદ્વારા અગ્નિ જૈસે ગરમ ઉષ્ણ કર દિયે જાતે હૈં, તથા વે (અગ્નિજીવસરીરાઈ) અગ્નિ જીવ કે શરીર હૈં “ઈ” इस प्रकार से (वत्तव्वं सिया) कहे जा सकते हैं। पूर्वभावप्रज्ञापना वस्तु की अतीत पर्याय को निरूपण करनेवाली होती है अतः इसके अनुसार ओदनादिक द्रव्य जब सतुष, अपरिपक्व, धान्यावस्था में रहते हैं तब वे उस अपेक्षा उस अवस्था में वनस्पतिकाय के शरीर होते हैं। क्योंकि ये अपनी पूर्व अवस्था में वनस्पतिकाय में रहे

ઉલ્લેખના શસ્ત્રો દ્વારા પહેલાની અવસ્થામાંથી બીજી અવસ્થામાં આવે છે, બીજા-તેમને “અગ્નિજ્ઞામિયા” અગ્નિદ્વારા પકાવવામાં આવે છે તેમના પહેલાના વર્ણથી રહિત કરવામાં આવે છે, “અગ્નિજ્ઞસિયા” અગ્નિદ્વારા ઉષ્ણતા પાણીમાં બાફવામાં આવે છે- તેમની પૂર્વ સ્વભાવમાંથી અન્ય સ્વભાવમાં લાવવામાં આવે છે, “અગ્નિ-સેવિયા” અગ્નિદ્વારા વરાળથી પકાવવામાં આવે છે, અને “અગ્નિ પરિણામિયા” અગ્નિદ્વારા અગ્નિ જેવાં જ ઉષ્ણ કરવામાં આવે છે, ત્યારે “અગ્નિજીવસરીરાઈ વત્તવ્વં સિયા” તેમને અગ્નિ જીવનાં શરીર કહી શકાય છે

‘પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપના’ વસ્તુની અતીત પર્યાયનું નિરૂપણ કરનારી હોય છે. તે તે માન્યતા અનુસાર ઓદનાદિક દ્રવ્ય ત્યારે ક્ષેત્રમાંથી યુક્ત, અપરિપક્વ (રાંધ્યા વિનાના) ધાન્યરૂપે હોય છે, ત્યારે તે અવસ્થામાં તે વનસ્પતિકાયનાં શરીરરૂપે હોય છે, કારણકે તે તેની પૂર્વાવસ્થામાં વનસ્પતિકાય રૂપે રહ્યું હતું

खलादिनाऽऽकुट्टनद्वारा सम्यक्परिष्कृतानि वह्निना परिपक्वानि च भूत्वा अग्नि-
जीवशरीराणि इत्युच्यन्ते इत्याशयः । अथवा अत्र शस्त्रपदेन अग्निइव सर्वत्र गृह्यते ।
अथ 'सुराए य' सुरायां च 'जे दवेदव्वे' यानि द्रवद्रव्याणि वर्तन्ते 'एएणं'
एतानि खलु 'पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च' पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीत्य पूर्वावस्थाम-
ङ्गीकृत्य 'आउजीवसरीरा' प्रथमम् अब्जीवशरीराणि 'तओपच्छा' ततः
पश्चात् यदा 'सत्थात्तीआ' शस्त्रातीतानि शस्त्रैः स्वकायादिशस्त्रैः पूर्वपर्यायमति-
क्रामितानि 'जाव-यावत्-शस्त्रपरिणामितानि, अग्निध्यामितानि, अग्निजोषि-
तानि, अग्निसेवितानि अग्निपरिणामितानि भवन्ति तदा, 'अगणिकायसरीराइ'
अग्निकायशरीराणि इति 'वत्तव्वंसिया' वक्तव्यं स्यात् ।

हैं । और जब ये ओखली आदि में डालकर मुशल आदि से कूटने के
साधनों से कूटे जाते हैं, और अच्छी तरह से साफ करके अग्निद्वारा
पकाये जाते हैं तब ये पक जाने पर अग्निजीव के शरीर हैं इस प्रकार-
से कहे जाते हैं । अथवा यहां सूत्र में आये हुए शस्त्र पद से सर्वत्र
अग्नि को ही ग्रहण किया गया है ।

(सुराए य) सुरा में (जे दवे दव्वे) जो द्रव द्रव्य हैं (एएणं) ये
सब द्रवद्रव्य (पुव्वपन्नवणं पडुच्च) पूर्वभावप्रज्ञापना को आश्रित करके
पूर्व अवस्था को अङ्गीकार करके पहिले (आउजीवसरीरा) अष्काय
के शरीर थे इस प्रकार से कहे जा सकते हैं । (तओ पच्छा) इसके
बाद जब वे (सत्थाईया) शस्त्रातीत शस्त्रोद्वारा स्वकाय आदि शस्त्रों
द्वारा अपनी पूर्वपर्याय से रहित कर दिये जाते हैं (जाव,) यावत्
शस्त्रपरिणामित स्वकाय आदि शस्त्रों द्वारा और भी दूसरी पर्यायवाले
बना दिये जाते हैं, तथा अग्निध्यामित, अग्निजोषित, अग्निसेवित,

અને જ્યારે ખાંડણિયા આદિમાં નાખીને મૂશળ આદિ વડે તેને ખાંડવામાં
આવે છે, અને ત્યાર બાદ સાફ કરીને જ્યારે તેને અગ્નિ પર પકાવવામાં
આવે છે, ત્યારે તેને અગ્નિકાય બનતું શરીર કહી શકાય છે અથવા અહીં
સૂત્રમાં આવેલા શસ્ત્ર પદથી સર્વત્ર અગ્નિને જ ગ્રહણ કરેલ છે.

“સુરાએ ય” સુરા (મદિરા) માં “જે દવ્વે દવે” જે પ્રવાહી દ્રવ્યો છે,
“એ એ ણં” તે સધળાં પ્રવાહી દ્રવ્ય “પુવ્વપન્નવણં પડુચ્ચ” પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનાની
અપેક્ષાએ એટલે કે પૂર્વ પર્યાયની અપેક્ષાએ પડેલાં “આઉજીવસરીરા”
અપકાયનાં શરીર હતાં, એમ કહી શકાય છે “તઓ પચ્છા” ત્યાર બાદ જ્યારે
“સત્થાઈયા” શસ્ત્રો દ્વારા-સ્વકાય આદિ શસ્ત્રો દ્વારા-તેને પૂર્વ પર્યાયથી રહિત
કરાય છે, “જાવ” યાવત્ શસ્ત્રપરિણામિત-સ્વકાય આદિ શસ્ત્રો દ્વારા બીજી
પર્યાયવાળા બનાવી દેવાય છે, તથા અગ્નિદ્વારા અગ્નિપરિણામિત પર્યાયની

પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘ અહળં મંતે । ’ અથ સ્વલુ મદન્ત ! ‘ અયે તંવે, તડણ, સીસણ, ઉવલે, કસટ્ટિઆ ’ અયઃ-લોહઃ, તામ્રમ્, ત્રપુઃ-રજઃ, સીસકમ્, ઉપલઃ-પ્રસ્તરઃ, કટ્ટઃ=કાટપદવાચ્યલોહમલવિશેષઃ ‘ એણં કિં સરીરા ’ એતે સ્વલુ કિં શરીરાઃ કિં નામધેયં શરીરં યેષાં તે કિં શરીરાઃ કિમભિધેયશરીરા इत्यर्थः ‘ इ वृत्तवंसिया ? ’ इति वक्तव्यं स्यात् ? भगवान् आह-‘ गोयमा ! ’ हे गौतम ! ‘ अये, तंवे, तडण, उवले, कसट्टिआ ’ अयः, ताम्रम्, त्रपुः, सीसकम्, उपलः, कट्टः, ‘ एणं ’ एते स्वलु ‘ पुન્વभावपन्नवणं पडुच्च ’ पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीत्य भूतपूर्वावस्थाम् अनुसृत्य, ‘ पुढवीजीवसरीरा ’ पृथिवीजीवशरीराः पृथिवीजीवानां शरीराणि येषां ते पृथिवीजीवशरीराः भवन्ति ‘ तओ पच्छा ’ ततः पश्चाम् ‘ सत्थाइया ’ शस्त्रातीताः शस्त्रेण स्वपरतदुभयशस्त्रेण पूर्वपर्यायमतिक्रान्ताः ‘ जाव-अगणिजीवसरीरा ’ यावत्-अग्निजीवशरीराः ‘ इ वृत्तवंसिया ’ इति वक्तव्यं स्यात्, यावत्करणात् पूर्वोक्तशस्त्रपरिणामितादीनि संग्राह्याणि । गौतमः पुनः पृच्छति-

अग्निपरिणामित हो जाते हैं तब वे (अगणिकायसरीरा इ वृत्तवंसिया) अग्निकाय के शरीर हैं ऐसा कहा जा सकता है ।

अब गौतमस्वामी प्रभु से पुनः पूछते हैं कि-(अह णं મંતે ।) हे મદન્ત ! (અયે, તંવે તડણ, સીસણ, ઉવલે, કસટ્ટિઆ) લોહ, તાંબા, ત્રપુરાંગ, સીસક શીશા, ઉપલ-પથ્થર, કટ્ટ-લોહે વગેરહ કી જંગાલ, (એણ) યે સબ (કિં સરીરા) કિન જીવોં કે શરીર માને ગયે હૈં ? હસકા ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં કિ- (ગોયમા) ગૌતમ ! (અયે, તંવે, તડણ, ઉવલે, કસટ્ટિઆ) લોહા, તામ્બા, રાંગા, શીષક-સીસા, ઉપલ ઓર કિટ્ટ (એણ) યે સબ (પુન્વભાવપન્નવણં) પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપના કી પૂર્વાવસ્થા કી અપેક્ષા લેકર (પુઢવીજીવસરીરા) પૃથ્વી જીવ કે શરીર હૈં (તઓ પચ્છા) હસકે બાદ જબ યે (સત્થાઈયા) સ્વશસ્ત્ર, પરશસ્ત્ર ઓર ઉભયશસ્ત્ર દ્વારા અપની પૂર્વપર્યાય સે રહિત કર દિયે જાતે

અવસ્થામાં લાવવામાં આવે છે, ત્યારે “ અગણિકાયસરીરાઈ વૃત્તવંસિયા ” તેમને અગ્નિકાયનાં શરીર કહી શકાય છે.

પ્રશ્ન- “ અહ ણં મંતે । ” હે ભદન્ત ! “ અયે, તંવે, તડણ સીસણ ઉવલે, કસટ્ટિઆ ” લોહું, તાંબું, કલાઈ, સીસું, પથ્થર, કિટ્ટ લોહા આદિનો કાટ, “ એણ ” એ બધ પદાર્થો “ કિં સરીરા ” કયા જીવોનાં શરીર ગણાય છે ? ઉત્તર-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! ‘ અયે, તંવે, તડણ, સીસણ ઉવલે, કસટ્ટિઆ ’ લોહું, તાંબું, કલાઈ, સીસું, પથ્થર અને કાટ, “ એણ ” એ સઘળા પદાર્થો “ પુન્વભાવપન્નવણં ” પૂર્વાવસ્થાની અપેક્ષાએ “ પુઢવીજીવસરીરા ” પૃથ્વીકાય જીવોનાં શરીર છે. “ તઓ પચ્છા ” ત્યાર બાદ જ્યારે તેમને “ સત્થાઈયા ” સ્વશસ્ત્ર, પરશસ્ત્ર અને ઉભયશસ્ત્ર દ્વારા તેમની પર્યાયથી રહિત કરવામાં આવે

હું (જાવ અગ્નિજીવ સરીરા) યાવત્ શસ્ત્ર પરિણામિત આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણો-સે-યુક્ત કર દિયે જાતે હું-તબ-યે (અગ્નિજીવ કે શરીર હું " હું ") આ પ્રકાર, સે (વસ્તુવં સિયા) કહે જા સકતે હું । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ યે તાંવા લોહ આદિ પદાર્થ વૈસે તો હું એકેન્દ્રિય પૃથિવીજીવ કે શરીર ક્યોં કિ યે उसी में उत्पन्न होते हैं । પરંતુ જંબ યે સ્વાનિ સે બાહર નિકાલ કર ભિન્ન ૨ અવસ્થાઓં મેં પરિણમિત બનાને કે લિયેં અગ્નિદ્વારા દ્રવીભૂત કિયે જાતે હું તબ उस स्थिति में द्रवीभूत स्थिति में अग्निजीव के शरीर हो जाते हैं-क्यों कि तब ये सर्वरूप से अग्नि जैसे ही हो जाते हैं । बाद में जब ये भिन्न २ अवस्थाओं में डाले दिये जाते हैं और ठोस अवस्था में आ जाते हैं तब ये पुनः पृथिवी जीव शरीर के रूप से व्यवहृत होने लगते हैं । पदार्थों का ऐसा ही स्वभाव है- जो जैसा निमित्त मिलता है वह वैसी ही पर्याय वाला हो जाता है ! इसी अपेक्षा यह सब कथन किया जा रहा है- जब पदार्थ को अग्नि का निमित्त मिलता है और वह उसके निमित्त बिलकुल द्रवीभूत होकर तद्रूप जैसा बन जाता है- तब वह उसका ही शरीर माना जाता है ।

અવ ગૌતમસ્વામી, પ્રશ્ન સે યહ પૂછતે હૈં કિ- (અહ ણં મંતે । અટ્ટી) હે અદન્ત । અસ્થિ-હઢી, (અદ્વિજ્ઞાસે) જ્ઞલી હુઈ હઢી, (ચમ્મે) ચર્મ

છે, " જાવ અગ્નિજીવ સરીરા " એને શસ્ત્ર પરિણામિત આદિ ઉપરોક્ત વિશેષણથી યુક્ત કરાય છે, ત્યારે " અગ્નિજીવ સરીરા હું વસ્તુવં સિયા " તેમને અગ્નિકાય જીવનાં શરીર કહી શકાય છે- આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે લોહ, તાંબુ આદિ પદાર્થો મૂળતઃ એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય રૂપ હોય છે, કારણ કે તેઓ પૃથ્વીમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. પણ જ્યારે તેમને ખાણમાંથી કાઢીને અગ્નિદ્વારા ગાળવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ અગ્નિકાય જીવના શરીરરૂપે પરિણમી જાય છે, કારણ કે ત્યારે તેઓ સઘળી રીતે અગ્નિ-જેવાં જ ગુણોમાં ગયાં હોય છે. ત્યાર બાદ જ્યારે તેમના જુદા જુદા આકારો બનાવવામાં આવે છે અને ફરી તે ધન સ્વરૂપમાં આવી જાય છે, ત્યારે ફરીથી તેમને પૃથ્વીકાય જીવનાં શરીર કહી શકાય છે. પદાર્થોના એવો સ્વભાવ હોય છે કે જેવું નિમિત્ત મળે એવી પર્યાયવાણાં તેઓ બની જાય છે. એ વાતને ધ્યાનમાં રાખીને ઉપરોક્ત કથન કરવામાં આવ્યું છે. જ્યારે પદાર્થને અગ્નિનું નિમિત્ત મળે છે, અને તે કારણે ત્યારે પદાર્થ બિલકુલ ઓગળી જઈને અગ્નિ જેવો જ બની જાય છે, ત્યારે તેને અગ્નિકાય રૂપ જ માનવામાં આવે છે. પ્રશ્ન- " અહ ણં મંતે । હે ભદન્ત- "

‘અહ્નં મંતે !’ અથ સ્વલુ હે ભદન્ત ! ‘અટ્ટી’ અસ્થિ, ‘અટ્ટિજ્ઞામે’ અસ્થિ-
ધ્યામ્, અસ્થિ ચ તત્ ધ્યામં ચ ઇતિ અસ્થિધ્યામમ્ ધ્યામલીકૃતમ્ દગ્ધીકૃતા-
સ્થિત્યર્થઃ, ‘ચમ્મે’ ચર્મ ‘ચમ્મજ્ઞામે’ ચર્મધ્યામમ્, દગ્ધીકૃતચર્મ ઇત્યર્થઃ,
‘રોમે’ રોમ, ‘રોમજ્ઞામે’ રોમધ્યામમ્, દગ્ધરોમ ઇત્યર્થઃ, ‘સિંગે’ શૂઙ્ગમ્,
‘સિંગજ્ઞામે’ શૂઙ્ગધ્યામં દગ્ધશૂઙ્ગમિત્યર્થઃ, ‘સુરે’ સુરઃ, ‘સુરજ્ઞામે’ સુરધ્યા-
મમ્ દગ્ધસુરઃ, ‘નલ્લે’ નલ્લઃ, ‘નલ્લજ્ઞામે’ નલ્લધ્યામમ્ દગ્ધનલ્લઃ ‘એણં’
એતાનિ સ્વલુ ‘કિં-સરીરા’ કિં શરીરાણિ ‘ઈ વત્તવ્વં સિયો ?’ ઇતિ વત્તવ્યં સ્યાત્ ।

ભગવાનાદ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અટ્ટી, ચમ્મે, રોમે, સિંગે, સુરે, નલ્લે,
અસ્થિ, ચર્મ, રોમ, શૂઙ્ગમ્, સુરઃ, નલ્લઃ, ‘એણં’ એતે સ્વલુ ‘તસપાણજીવસ-
રીરા’ તસપ્રાણજીવશરીરાઃ ભવન્તિ, કિન્તુ ‘અટ્ટિજ્ઞામે’ અસ્થિધ્યામમ્ ‘ચમ્મ-
જ્ઞામે’ ચર્મધ્યામમ્, ‘રોમજ્ઞામે’ રોમધ્યામમ્ ‘સિંગ-સુર-નલ્લજ્ઞામે’ શૂઙ્ગ-
ધ્યામમ્, સુરધ્યામમ્, નલ્લધ્યામમ્, ‘એણં’ એતાનિ સ્વલુ ‘પુન્વભાવપન્નવણં

(ચમ્મજ્ઞામે) જલા હુઆ ચમડા, (રોમે) રોમ (રોમજ્ઞામે) જલા હુઆ
રોમ બાલ, (સિંગે) સીંગ, (સિંગજ્ઞામે) જલા હુઆ સીંગ; (સુરે) સુર,
(સુરજ્ઞામે) જલા હુઆ સુર, (નલ્લે) નલ્લ, (નલ્લજ્ઞામે) જલા હુઆ નલ્લ
(એણં) યે સબ (કિં સરીરા) કિન્ન કે શરીર હૈં ?, इसके उत्तर में प्रभु
गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (एएणं) ये (अट्टी) हड्डी (चममे)
चर्म, (रोमे) रोम, (सिंगे) सींग, (सुरे) सुर, (नल्ले) नल्ल, (तसपाणजीव-
सरीरा) तसप्राणीयों के शरीर हैं परन्तु इनमें जो (अट्टिज्ज्ञामे) जला
हुआ हाड है, (चम्मज्ज्ञामे) जला हुआ चमड़ा है, (रोमज्ज्ञामे) जला
हुआ रोम है, (सिंग-सुर-नल्लज्ज्ञामे) जला हुआ सींग है, जला हुआ
सुर है, जला हुआ नल्ल है (एएणं) ये सब (पुन्वभावपन्नवणं पडुच्च)

“અટ્ટી, અટ્ટિજ્ઞામે” હાડકું, બળેડું હાડકું, “ચમ્મે, ચમ્મજ્ઞામે” ચામડું
બળેડું ચામડું “રોમે, રોમજ્ઞામે” વાળ અને બળેલા વાળ, “સિંગે, સિંગજ્ઞામે”
શિંગડું અને બળેલું શિંગડું, “સુરે, સુરજ્ઞામે” ખરી, બળેલી ખરી, “નલ્લે
નલ્લજ્ઞામે” નળ અને બળેલો નળ, “એણં” એ સઘળા પદાર્થો “કિં
સરીરા ?” કયા જીવોનાં શરીર છે ?

ઉત્તર- “ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “એ-એણં” તે “અટ્ટી, ચમ્મે, રોમે,
સિંગે, સુરે, નલ્લે” હાડકું, ચામડું, વાળ, શિંગડું, ખરી અને નળ “તસપાણ
જીવ સરીરા” તસ જીવ શરીર છે, પરન્તુ “અટ્ટિજ્ઞામે,” બળેલું હાડકું, “ચમ્મ
જ્ઞામે” બળેલું ચામડું, “રોમજ્ઞામે” બળેલા વાળ, “સિંગ, સુર નલ્લજ્ઞામે”
બળેલું શિંગડું, બળેલી ખરી અને બળેલો નળ, “એણં” એ પદાર્થો
“પુન્વભાવપન્નવણં પડુચ્ચ” પૂર્વાવસ્થાની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો

પદ્મ- ' પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનાં પ્રતીત્ય-પૂર્વાવસ્થામનુસૃત્ય ' તસપાણજીવસરીરા ' પ્રમપ્રાણજીવઙ્ગીરાણિ - તઓ પચ્છા ' તતઃ પથ્થાત્ ' સત્થાઈઆ ' શસ્ત્રાતીતાનિ ' જાવ-અગણિ ત્તિ વત્તવ્વં સિયા ' યાવત્ અગ્નિજીવશરીરાણિ ' ઇતિ વત્તવ્વં સ્યાત્ ' યાવત્કરણાત્-શલ્લપરિણામિતાનિ અગ્નિધ્યામિતાનિ, અગ્નિજોપિતાનિ, અગ્નિસે-વિનાનિ, અગ્નિપરિણામિતાનિ ' ઇતિસંગ્રાહ્યમ્ !

પુનર્ગોતમ પૃચ્છતિ- ' અહ મંતે ! ઇંગાલે ' ઇત્યાદિ । અથ હે ભદન્ત ! અદ્ધારઃ જ્વાલાઘ્રમરજિતાગ્નિમાત્રાવગિષ્ઠદગ્ધેન્ધનમ્, ' છારિણ ' ભસ્મકમ્ ભસ્મ, ' મુસે ' મુસ-તુપઃ, ' ગોમણ ' ગોમયઃ કરીપઃ અત્ર ચ મુસગોમયે ભૂતપૂર્વપર્યાયાનુવૃત્ત્યા દગ્ધાવસ્થે ગૃહીતવ્યે અન્યથા અત્રૈવ વક્ષ્યમાણાગ્નિધ્યામિતાદિ વિશેષણદાનાનુપપત્તિ-રાપચ્ચેન ' (અણં) ' એતાનિ સ્વલુ અદ્ધારાદિ ગોમયાન્તાનિ ' કિં સરીરા ' કિં શરીરાણિ

પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપના કી અપેક્ષા વિચાર કરને પર (તસપાણજીવસરીરા) પ્રમપ્રાણીયોં કે શરીર હૈં, પરન્તુ (તઓ પચ્છા) જવ યે ત્રસ જીવ સે રજિત હોને કે ચાદ (સત્થાઈયા) શસ્ત્રાદિ દ્વારા અપની પૂર્વ પર્યાય સે દૂસરી પર્યાય સે આક્રાન્ત હો જાતે હૈં ઓર અગ્નિ દ્વારા તસ હોકર રાગ્વ રૂપ પરિણામવાલે ઘન જાતે હૈં તવ યે (અગણિ ત્તિ વત્તવ્વં સિયા) અગ્નિ જીવ કે શરીર કહલાને લગતે હૈં ।

અવ ગોતમ સ્વામી પ્રભુ સે પુનઃપૃચ્છતે હૈં કિ (અહ ણં મંતે !) હે ભદન્ત ! (ઇંગાલે) જ્વાલા ઓર ધૂમ સે રહિત અગ્નિ સે યુક્ત દગ્ધ દૈન્ધન, (છારિણ) ભસ્મરાગ્વ, (મુસે) મુસ, (ગોમણ) ગોમય-ગોબર દુનમેં સે મુસ ઓર ગોબર યે ભૂતપૂર્વ પ્રજ્ઞાપનાનય કી અપેક્ષા સે દગ્ધા-વસ્થાવાલે લિયે ગયે હૈં નહીં તો આગે આને વાલે ધ્યામિત આદિ વિશે-ષણોં કી સંગતિ દુનકે સાથ નહીં વૈઠ સકતી હૈ । હસ તરહ (અણં) યે અંગાર સે લગાકર ગોમય તક કે પદાર્થ (કિં સરીરા) કિન કે શરીર

" તસપાણજીવ સરીરા " પ્રમપ્રાણીઓનાં શરીર છે, પરન્તુ " તઓ પચ્છા " ત્યાર બાદ ત્યારે તેઓ " સત્થાઈયા " શસ્ત્રાદિ દ્વારા તેમની પૂર્વ પર્યાયથી અગ્નિ રહિત બીજી પર્યાયમાં આવી જાય છે અને અગ્નિદ્વારા તપીને રાખરૂપે પરિવર્તિત થાય છે, ત્યારે " અગણિ ત્તિ વત્તવ્વં સિયા " તેમને અગ્નિ જીવનાં શરીર કહેવામાં આવે છે.

મથ- ' અહ મંતે ! ' હે ભદન્ત ! " ઇંગાલે " જ્વાલા અને ધુમાડાથી રહિત દગ્ધ દૈન્ધન " છારિણ " ગ્રામ, " મુસે " મુસ, " ગોમણ " ગોબર (ગોમય), " અણં " એ પદાર્થો " કિં સરીરા " કયા જીવોનાં શરીર છે ?

કેષાં જીવાનાં શરીરાણિ ઉચ્યન્તે 'ઇવત્તત્ત્વં સિયા?' इति वक्तव्यं स्यात् ? भगवान्
 आह—'गोयमा हे गौतम ! 'इंगाले, छारिए, भुसे, गोमये' अङ्गारः, क्षारकम्,
 बुसम्, गोमयः, 'एएणं' एतानि खलु 'पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च' पूर्वभाव प्र-
 ज्ञापनां प्रतीत्य—पूर्वभावावस्थापेक्षया 'एगिंदियजीवसरीरप्पओगपरिणामिया
 वि' एकेन्द्रिय जीवशरीरप्रयोगपरिणामितानि अपि, एकेन्द्रियजीवैः शरीरतया
 प्रयोगेण स्वव्यापारेण परिणामितानि परिणतिं प्रापितानि यानि तानि एकेन्द्रिय-
 शरीराणि भवन्तीत्यर्थः समुच्चयार्थकापिशब्देन समुचितमर्थं माह—'जाव-पंचिंदिय
 जीवसरीरप्पओगपरिणामिया वि' यावत्-पञ्चेन्द्रियजीवशरीरप्रयोगपरिणामि-
 तानि अपि, पञ्चेन्द्रियजीवैः शरीरतया प्रयोगेण स्वक्रियात्मकव्यापारेण परिणा-
 मितानि=परिणतिं प्रापितानि यानि तानि पञ्चेन्द्रियशरीराणि इत्यर्थः, यावत्क-
 रणात्-द्वीन्द्रियजीवशरीरप्रयोगपरिणामितानि अपि, त्रीन्द्रियजीव शरीरप्रयोग

हैं? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम !
 (इंगाले) अंगार (छारिए) भस्म, (भुसे) भुस (गोमए) गोबर, (एएणं)
 ये सब (पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च) पूर्वभावप्रज्ञापना की अपेक्षा लेकर,
 (एगिंदिय जीव सरीरप्पयोगपरिणामिया वि) एकेन्द्रिय जीवों द्वारा
 अपने व्यापार से शरीररूप से परिणति को प्राप्त हुए ऐसे हैं—अर्थात्
 ये एकेन्द्रिय जीव के शरीर हैं। "वि" शब्द यहां समुच्चयार्थक है
 सो इससे यह प्रकट किया गया है कि ये सब (जाव पंचिंदियजीवस-
 रीरप्पयोगपरिणामिया वि) यावत् पंचेन्द्रिय जीवों के भी शरीर हैं।
 यहां यावत् पद से ये द्वीन्द्रिय जीवों के, ते इन्द्रिय जीवों के और चौइ-
 न्द्रिय जीवों के भी शरीर है ऐसा समझाया गया है। सो ये द्वीन्द्रियादि

(નોંધ— ઉપરોક્ત પદાર્થોમાંના ભૂસાને તથા ગોમયને ભૂતપૂર્વ પ્રજ્ઞાપનાનયની
 અપેક્ષાએ દગ્ધાવસ્થાવાળા લેવામાં આવ્યા છે ને એમ ન કરવામાં આવે તો
 હવે પછી આવતા ધ્યામિત આદિ વિશેષણો તેમની સાથે સુસ ગત થઈ શકતા નથી)

ઉત્તર— "ગોયમા ।" હે ગૌતમ । "ઇંગાલે" અંગારો, "છારિય" રાખ,
 "ભુસે" ભૂસ અને "ગોમય" છાણુ "એએણં" તે સઘળા પદાર્થો "પુવ્વ-
 ભાવપન્નવણં પડુચ્ચ" પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનાની અપેક્ષાએ (પૂર્વાવસ્થાની અપેક્ષાએ)।
 "એગિંદિયજીવસરીરપ્પયોગપરિણામિયા વિ" એકેન્દ્રિય જીવો દ્વારા તેમના
 વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ, થી શરીરરૂપે પરિણતિ પામેલ જીવો છે એટલે કે એકેન્દ્રિય
 જીવનાં શરીર છે "વિ" શબ્દ અહીં સમુચ્ચયાર્થક છે તેના દ્વારા એ પ્રકટ
 કરવામાં આવ્યું છે કે તેઓ "જાવ પચિંદયજીવસરીરપ્પયોગપરિણામિયા વિ"
 પંચેન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોનાં પણ શરીર છે અહીં "જાવ" (યાવત્)

પરિણામિતાનિ અપિ, ચતુરિન્દ્રિયજીવશરીરપયોગપરિણામિતાનિ અપિ ' ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ । તત્ર દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવશરીરપરિણતત્વં ચ યથા સન્મયમેવાવસેયમ્ । નતુ અઙ્ગારાદિ સર્વપદાર્થેષુ, અઙ્ગારક્ષારબુસાનાં પૂર્વાવસ્થાયાં દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવ શરીરત્વાભાવાત્ ।

તથાહિ તેષુ અઙ્ગારઃ, ક્ષારકંચ પૂર્વાવસ્થાયામ્ ઇન્ધનાત્મકૈકેન્દ્રિય શરીરતયા એકેન્દ્રિયશરીરરૂપં ભવતિ, બુસમપિ પૂર્વાવસ્થાયામ્ એકેન્દ્રિયશરીરાત્મકહરિતયવ-ગોધૂમાદિસ્વરૂપતયા એકેન્દ્રિયશરીરં વર્તતે, કિન્તુ ગોમયં ચ તુળાદિ રૂપ પૂર્વાવ-જીવોં કે શરીર હૈં યહ ઘાત યથાસંભવ હી સમજ્ઞના ચાહિયે । અર્થાત્ "યે સવ દ્વીન્દ્રિય જીવોં દ્વારા અપને શરીર રૂપ સે પરિણમોયેં ગયે હૈં" હસ અર્થ કા સંબંધ હન અંગાર આદિ સમસ્ત પદોં કે સાથ નહીં કરના ચાહિયે-કિન્તુ જહાં યહ ઘાત ઘટ સકે વઢીં પર એસા સંબંધ કરના ચાહિયે । ક્યોં કિ અંગાર, ક્ષાર ઓર બુસ હનમેં પૂર્વાવસ્થા કી અપેક્ષા સે દ્વીન્દ્રિય જીવ કે શરીરરૂપ સે હોને કા અભાવ હૈં । અર્થાત્-યે અંગાર આદિ પહિલે અપની અવસ્થા મેં દ્વીન્દ્રિય જીવોં કે શરીર નહીં યે-કિન્તુ એકેન્દ્રિય જીવ કે હી શરીરરૂપ સે યે । યહ ઘાત હસ પ્રકાર સે સમજ્ઞી જા સકતી હૈં અઙ્ગાર, ક્ષારક-રાઘ યે અપની પૂર્વ અવસ્થા મેં ઇન્ધન રૂપ એકેન્દ્રિય જીવ કે શરીર હોતા હૈં ક્યોં કિ ડસી સે અઙ્ગારા ઘનતા હૈં । હસ કારણ વે ડસી કે શરીરરૂપ કહે જા સજ્ઞતે હૈં-તથા બુસ-મુસા મો અપની પૂર્વાવસ્થા મેં એકેન્દ્રિય શરીરરૂપ હરિત યવ, ગોધૂમ-ગેહૂં

પદ્ધતી દ્વીન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોનાં પણ શરીર છે એવું સમ-જાવવામાં આવ્યું છે. અહીં જે જગ્યાએ જેટલી ઇન્દ્રિયવાળા જીવના શરીર કહેવાનું સંભવિત હોય એટલી ઇન્દ્રિયવાળા જીવનાં શરીર કહેવાં જોઇએ એટલે કે " તે બધાને દ્વીન્દ્રિય જીવો દ્વારા તેમનાં શરીર રૂપે પરિણામવામાં આવ્યા છે " આ અર્થનો સંબંધ ઉપરોક્ત અંગાર આદિ સમસ્ત પદો સાથે જોડવો જોઇએ નહીં. પણ જ્યાં એ વાત ઘટાવી શકાય ત્યાંજ એવો સંબંધ બતાવવો જોઇએ. કારણ કે અંગાર, રાખ અને ભૂસામાં પૂર્વાવસ્થાની અપેક્ષાએ દ્વીન્દ્રિય જીવના શરીર રૂપે હોવાનું શક્ય નથી. એટલે કે પૂર્વાવસ્થામાં અંગાર, રાખ, અને ભૂસું દ્વીન્દ્રિય જીવોનાં શરીરરૂપ ન હતા, પણ એકેન્દ્રિય જીવોનાં શરીરરૂપ હતા. એ વાત આ પ્રમાણે સમજી શકાય છે અંગારો તેની પૂર્વાવ-સ્થામાં ઇન્ધનરૂપ એકેન્દ્રિય જીવનું શરીર હતા, કારણ કે તે ઇન્ધનમાંથી જ તે અંગારો બન્યો હોય છે. તે કારણે પૂર્વાવસ્થાની અપેક્ષાએ તેને એકેન્દ્રિય જીવના શરીર રૂપ કહી શકાય છે.

સ્થાયામ્ એકેન્દ્રિયશરીરમ્ ગવાદિભિઃ સ્પર્શરૂપ ચર્મ જિહ્વારૂપદ્વીન્દ્રિયજીવાદીનાં
ભક્ષણેતુ દ્વીન્દ્રિયાદિ શરીરમપિ બોધ્યમ્ , ‘ તઓ પચ્છા ’ તતઃ પશ્ચાત્ ‘ સત્થાઈયા ’
શસ્ત્રાતીતાનિ શસ્ત્રૈ, સ્વપરોભયરૂપૈઃ અતીતાનિ પૂર્વપર્યાયમતિક્રાન્તાનિ ‘ જાવ-અ-
ગણિજીવસરીરા ’ યાવત્-અગ્નિજીવશરીરાણિ ભવન્તિ ‘ ઇ વત્તવ્વં સિયા ’ इतिव-

આદિ સ્વરૂપવાલા હોને કે કારણ એકેન્દ્રિયશરીરરૂપ કહા જા સકતા હૈ
ક્યોં કિ વહ ઉન્હોં સે નિષ્પન્ન-બનતા હૈ । કિન્તુ ગોમય અપની તૃણા-
દિરૂપ પૂર્વાવસ્થા મેં રહને કે કારણ એકેન્દ્રિય કા શરીર તો હો સકતા
હૈ-પરન્તુ વહ દ્વીન્દ્રિયજીવ કા શરીર કૈસે માના જા સકતા હૈ-તો ઇસ
પર એસા સમજના ચાહિયે કિ જઘ ગાય આદિ જાનવર હરા ૨ ઘાસ
ચરતે હૈં-ઉસ સમય ઉસ પર સ્પર્શન ઓર રસના ઇન્દ્રિય વાલે દો ઇન્દ્રિ-
ય જીવ ભી રહતે હૈં-અતઃચરતે સમય ઇનકા ભક્ષણ હો જાયા
કરતા હૈ-તો જિસ પ્રકાર વહ ગોબર હરિત તૃણાદિકોં કા
પરિણામરૂપ હૈ ઉસી પ્રકાર વહ ઉન દ્વીન્દ્રિય જીવોં કે શરીર કા ભી
પરિણામરૂપ હૈ એસા જાનના ચાહિયે, ઇસી નિમિત્ત કો લેકર યહાં
ગોમય દ્વીન્દ્રિયજીવોં કા ભી શરીર હૈ પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપના કી અપેક્ષા સે,
એસા કહા ગયા હૈ । ઇસી અપેક્ષા સે વહ ગોમય તે ઇન્દ્રિયાદિ જીવોં
કા ભી શરીર હૈ પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપના કી અપેક્ષા સે એસા સમજલેના
ચાહિયે । (તઓ પચ્છા) ઇસકે બાદ જબ યે (સત્થાઈયા) સ્વ, પર,

તથા ભૂસુ પશુ તેની પૂર્વપર્યાયમાં એકેન્દ્રિ શરીર રૂપ હરિત યવ, ઘઉં આદિ
સ્વરૂપવાળું હોવાથી એકેન્દ્રિય શરીરરૂપ કહી શકાય છે, કારણ કે તેમાંથી જ
તેની ઉત્પત્તિ થાય છે ગોમય (છાણ) તેની તૃણાદિરૂપ પૂર્વાવસ્થામાં રહેવાને
કારણે એકેન્દ્રિયનું શરીર તો સંભવી શકે છે, પણ તેને દ્વીન્દ્રિય જીવના શરીર
તરીકે કેવી રીતે માની શકાય ? તો તે શંકાનું આ રીતે સમાધાન કરી શકાય
-ગાય આદિ જાનવર જ્યારે લીલુ ઘાસ ચરે છે ત્યારે તે ઘાસ ઉપર દ્વીન્દ્રિ-
યજીવો (સ્પર્શેન્દ્રિય અને રસનેન્દ્રિયવાળા જીવો) પણ રહેલા હોય છે. તેથી
તે ઘાસ ચરતી વખતે તે જાનવરો દ્વારા તે ઘાસની સાથે સાથે તે દ્વીન્દ્રિય
જીવોનું પણ ભક્ષણ થઈ જાય છે. જેવી રીતે લીલું ઘાસ આદિ તે છાણરૂપે
પરિણમે છે, એવી જ રીતે તે દ્વીન્દ્રિય જીવો પણ છાણરૂપે પરીણમે છે. તે
કારણે છાણને પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપના (પૂર્વાવસ્થા) ની અપેક્ષાએ દ્વીન્દ્રિય જીવોનાં
શરીરરૂપ પણ કહી શકાય છે. એજ રીતે તે ગોમય તેદ્વિન્દ્રિય જીવોના શરીર
રૂપ પણ છે, એવું પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનાની અપેક્ષાએ કહી શકાય છે. “ તઓ
પચ્છા ” ત્યાર બાદ જ્યારે તેમને “ સત્થાઈયા ” સ્વ, પર, અને દ્વિભયરૂપ

ક્તવ્યં સ્યાત્—‘ શસ્ત્રપરિણામિતાનિ, અગ્નિધ્યામિતાનિ, અગ્નિજોપિતાનિ, અગ્નિ-
સેવિતાનિ, અગ્નિપરિણામિતાનિ ’ ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

લવણસમુદ્રવક્તવ્યતા પ્રસ્તાવ:-

મૂલમ્—‘ લવણે ણં મંતે ! સમુદ્રે કેવદ્વયં ચક્રવાલવિક્ષ્વં
મેણં પળ્લન્તે ? એવં નેયઘ્વં, જાવ-લોગદ્વિર્ઘ્વં, લોગાણુભાવે, સેવં
મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ભગવં જાવ વિહરદ્વિ ॥ સૂ૦ ૩ ॥

॥ પંચમસણ બીઓ ઉદ્દેસો સમત્તો ॥ ૫-૨ ॥

છાયા-લવણ: સ્વલુ ભદન્ત ! સમુદ્ર: કિયાન્ ચક્રવાલવિક્ષ્મમેણ પ્રજ્ઞસ: ? એવં
જ્ઞાતવ્યમ્, યાવત્-લોકસ્થિતિ:, લોકાનુભાવ:, તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ ભગવાન્ યાવત્
વિહરતિ ॥ સૂ. ૩ ॥

ઉભયરૂપ શસ્ત્રોં કા નિમિત્ત પાકર અપની પૂર્વપર્યાય સે અતિક્રાન્ત હો
જાતે હૈં (જાવ અગ્નિસરીરા હ વત્તઘ્વં સિયા) યાવત્ વે અગ્નિકાય
કે શરીર મી કહે જા સકતે હૈં ॥ સૂ૦ ૨ ॥

સૂત્રાર્થ—(લવણેણં મંતે ! સમુદ્રે કેવદ્વયં ચક્રવાલ વિક્ષ્વંમેણં પળ્લ-
ન્તે) હે ભદન્ત ! લવણસમુદ્ર કા ચક્રવાલ વિક્ષ્વંમ કિતેના કહા ગયા
હૈં ? (એવં નેયઘ્વં જાવ લોગદ્વિર્ઘ્વં લોગાણુભાવે સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ
ભગવં જાવ વિહરદ્વિ) પૂર્વ મેં કહે ગયે પ્રમાણ કે અનુસાર યહ કથન
યાવત્ લોકસ્થિતિ લોકાનુભાવ તક જાનના ચાહિયે । હે ભદન્ત યહ સઘ
જૈસા આપને કહા હૈં વહ એસા હી હૈં, હે ભદન્ત ! વહ એસા હી હૈં । હસ
પ્રકાર કહકર ભગવાન ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર બૈઠ ગયે !

શસ્ત્રો દ્વારા તેમની પૂર્વપર્યાયથી રહિત કરવામાં આવે છે. અને ઉપરોક્ત અન્ય
ક્રિયાઓ દ્વારા તેમનું બીજી પર્યાયમાં પવિણમન કરવામાં આવે છે ત્યારે “જાવ
અગ્નિસરીરા હ વત્તઘ્વં સિયા” તેમને અશિક્ષાયનાં શરીર પણ કહી શકાય છે.

લવણ સમુદ્રની વક્તવ્યતા “ લવણેણં મંતે ! સમુદ્રે ” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—“ લવણેણ મંતે સમુદ્રે કેવદ્વયં ચક્રવાલ વિક્ષ્વંમેણં પળ્લન્તે ? ”

હે ભદન્ત ! લવણસમુદ્રનો ચક્રવાલ વિક્ષ્વંમ. (પરિઘ) કેટલો કહ્યો છે ? “ એવં
નેયઘ્વં જાવ લોગદ્વિર્ઘ્વં લોગાણુભાવે, સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ભગવં જાવ વિહરદ્વિ ”
લોકસ્થિતિ, લોકાનુભાવ પર્યન્ત આગળ કહેલા પ્રમાણ અનુસાર આ કથન
અમજવું હે ભદન્ત ! આ વિષયમાં આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે પ્રમાણ ભૂત
છે. હે ભદન્ત ! આપની વાત સર્વથા સત્ય છે, આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર
પ્રભુને વંદના-નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી તેમની જગ્યાએ બેસી ગયા.

ટીકા—પૂર્વ પૃથિવીકાય-વનસ્પતિકાય જીવ પ્રભૃતિ શરીર સમ્બન્ધિ વક્તવ્યતા પ્રતિપાદિતા, તદધિકારાત્ જલકાયરૂપલવણસમુદ્રસ્ય સ્વરૂપં નિરૂપયિતુમાહ—
'લવણેણં મંતે !' 'ઇત્યાદિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'લવણેણં મંતે સમુદ્રે' હે મદન્ત !
લવણઃ સ્વલુ સમુદ્રઃ 'ચક્કવાલવિક્કલંભેણં' ચક્કવાલવિક્કલમ્ભેણ, ચક્કવાલં
ગોલાકારમણ્ડલં, પરિધિરિત્યર્થઃ, તસ્ય વિષ્કમ્ભેણ વિસ્તારેણ તેન ચ 'કેવહ્યં',
કિયાન્ પળ્લત્તે ? પ્રજ્ઞપ્તઃ ? કથિતઃ ? મગવાન્ આહ 'એવં ણેયવ્વં' એવમ્ ઉક્તા
લાપાનુકૂલતયા જીવાભિગમોક્તં લવણસમુદ્રસૂત્રમ્ નેતવ્યં=જાતવ્યમ્, તદવધિ
માહ—'જાવ-ભોગદ્વિઈ, લોગાણુભાવે' યાવત્ લોકસ્થિતિઃ, લોકાનુભાવઃ, તથા

ટિકાર્થ—ઊપર કે પ્રકરણ મેં સૂત્રકાર ને પૃથિવીકાય, વનસ્પતિ-
કાય આદિ જીવોં કે શરીર સંબંધ મેં અપનેવિચાર પ્રકટ કિયે હૈ અબ વે
હસ સૂત્ર દ્વારા જલકાયરૂપ લવણસમુદ્ર કા નિરૂપણ કર રહે હૈ હસ
વિષય મેં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે પૂછતે હૈ કિ (લવણેણં મંતે !) હે મદન્ત !
લવણ "સમુદ્રે" સમુદ્ર "ચક્કવાલવિક્કલંભેણં" ચક્કવાલ પરિધિ કે
પ્રમાણ કી અપેક્ષા સે "કેવહ્યં પળ્લત્તે" કિતના કહા ગયા હૈ ।
ગોલ આકાર વાલા જો મણ્ડલ હૈ ઉસકા નામ વિષ્કંભ-પરિધિ હૈ । હસ-
કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ "એવં ણેયવ્વં" ઉક્ત આલોપ કે અનુકૂલ હોને
સે હસ વિષય મેં જીવાભિગમ સૂત્ર મેં કહા હુઆ લવણસમુદ્ર સૂત્ર યહાં ગ્રહણ
કરના ચાહિયે । યહ લવણસમુદ્ર સૂત્ર હસ વિષય મેં કહાંતક ગ્રહણ કર-
ના ચાહિયે-તો સૂત્રકાર કહતે હૈ કિ "જાવ લોચદ્વિઈ લોગાણુભાવે"
લોકસ્થિતિ ઓર લોકાનુભાવ હન પદોં તક વહ યહાં ગ્રહણ કરના ચાહિ-

ટીકાર્થ—ઉપરના પ્રકરણમાં સૂત્રકારે પૃથ્વીકાય, વનસ્પતિકાય આદિના
શરીર વિષેના તેમના વિચારો પ્રકટ કર્યા છે. હવે આ સૂત્ર દ્વારા તેઓ જળ-
કાયરૂપ લવણસમુદ્રનું નિરૂપણ કરે છે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે
"લવણેણં મંતે સમુદ્રે" હે મદન્ત ! લવણસમુદ્રનો "ચક્કવાલવિક્કલંભેણં"
કેવહ્યં પળ્લત્તે ? " ચક્કવાલ વિષ્કંભ કેટલો કહ્યો છે ? એટલે કે લવણસમુદ્રનો
પરિધ કેટલો છે ? (ગોળાકાર મંડળને વિષ્કંભ) પરિધ કહે છે. "એવં
ણેયવ્વં" જીવાભિગમ સૂત્રમાં આપેલું લવણસમુદ્રસૂત્ર આ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે
અહણ કરવું જોઈએ તે સૂત્રમાં કહ્યા અનુસાર કથન અહીં પણ સમજવું. આ
વિષયમાં તે "લવણસમુદ્ર" સૂત્ર કયા સુધી અહણ કરવું ? (જાવ લોચદ્વિઈ
લોગાણુ ભાવે) લોકસ્થિતિ અને લોકાનુભવ પર્યન્ત તે સૂત્ર અહણ કરવું. અહીં
જે "જાવ (યાવત્)" પદ વપરાયું છે, તેના દ્વારા નીચેના સૂત્રપાઠ અહણ

ચ યાવત્પદેન—‘ કેવદ્વયં પરિક્ષેવેણં ? ગોયમા ! દો જોયણસયસહસ્સાઈં ચક્રવાલવિક્ષંભેણં, પન્નરસસયસહસ્સાઈં, એકાસીયં ચ સહસ્સાઈં, સયં ચ દ્વગૂણયાલે કિંચિવિસેસૂણં પરિક્ષેવેણં પળ્લન્તે ’’ ઇત્યાદિ ! એતસ્ય ચાન્તે—‘ કમ્હાણં મંતે ! લવણ સમુદ્દે જંબુદ્વીવે દીવે નો ઉવ્વીલેદ્ ? નો ઉવ્વીલેદ્ ? ’’ ઇત્યાદિ પ્રશ્ને મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! જંબુદ્વીવે દીવે મરહેરવણ્ણુ વાસેણુ અરહંતા, ચક્કવટ્ટી ’’ ઇત્યાદિ સંગ્રાહ્યમ્ ।

યે । યહાં જો યહ (યાવત્) પદ પ્રયુક્ત હુઆ હૈ ઉસસે “ કેવદ્વયં પરિક્ષેવેણં ગોયમા ! દો જોયણ સયસહસ્સાઈં ચક્રવાલવિક્ષંભેણં પન્નરસસયસહસ્સાઈં, એકાસીયં ચ સહસ્સાઈં સયં ચ દ્વગૂણયાલે કિંચિવિસેસૂણં પરિક્ષેવેણં પળ્લન્તે) ઇત્યાદિ, હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । હસકે અન્ત મેં (કમ્હા ણં મંતે ! લવણસમુદ્દે જંબુદ્વીવે દીવે નો ઉવ્વીલેદ્ ?) હસ પ્રશ્ન કે હોને પર મગવાન ને કહા (ગોયમા ! જંબુદ્વીવે દીવે મરહેરવણ્ણુ વાસેણુ અરહંતા ચક્કવટ્ટી) ઇત્યાદિ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । તાત્પર્ય હસ પાઠ કાં હસ પ્રકાર સે હૈ—હે મદન્ત ! લવણસમુદ્ર કા ઘેર કિતના કહા ગયા હૈ ? તો હસકા ઉત્તર હસ પ્રકાર સે હૈ—હે ગૌતમ ! દો લાખ યોજન કા તો હસકા ચક્રવાલ વિષ્કંભ હૈ તથા પરિક્ષેપ પન્દ્રહલાખ દ્વયાસી હજાર એકસૌ ડનચાલીસ યોજન સે ઓ કુછ કમ કહા ગયા હૈ ઇત્યાદિ, ફિર હસ સૂત્રકે અન્ત મેં એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ કિ હે મદન્ત ! લવણ સમુદ્ર જંબુદ્વીપ કો કયોં નહીં મર દેતા (ડુવા દેતા) હૈ ઇત્યાદિ ?

કરાયો છે—(કેવદ્વયં પરિક્ષેવેણં ગોયમા ! દો જોયણસયસહસ્સાઈં ચક્રવાલવિક્ષંભેણં પન્નરસસયસહસ્સાઈં, એકાસીયં ચ સહસ્સાઈં સયં ચ દ્વગૂણયાલે કિંચિવિસેસૂણં પરિક્ષેવેણં પળ્લન્તે) વળી તે સૂત્રપાઠને અન્તે નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર આપ્યા છે.—(કમ્હાણં મંતે ! લવણસમુદ્દે જંબુદ્વીવે દીવે નો ઉવ્વીલેદ્) (ગોયમા ! જંબુદ્વીવે દીવે મરહેરવણ્ણુ વાસેણુ અરહંતા ચક્કવટ્ટી) ઇત્યાદિ—હવે તે સૂત્રપાઠનો ભાવાર્થ આપવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન—“ હે ભદન્ત લવણસમુદ્રનો ઘેરાવો (પરિધ) કેટલો કહ્યો છે ! ”

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! તેનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ (પરિધ) બે લાખ યોજન કહ્યો છે અને તેનો પરિક્ષેપ પંદર લાખ, એકયાસી હજાર, એકસો આગણ આલીસ (૧૫૮૧૧૩૯) યોજનથી સહેજ ન્યૂન કહ્યો છે.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! લવણસમુદ્ર જંબુદ્વીપને કેમ ભરી દેતો નથી ? એટલે

અત્ર જીવા જીવાભિગમસૂત્રસ્ય તૃતીયપ્રતિપત્તિઃ પ્રતિપાદિતા વક્તવ્યતાવિ-
શ્વિત્પદર્શયતે—“ લવણે ણં મંતે ! સમુદ્દે કિં સંઠિય પળ્લન્તે ? ગોયમા ! ગોતિત્થ
સંઠિય, નાવા-સંઠાણ સંઠિય, સિપ્પિ-સંપુડ-સંઠિય, આસલ્લંધસંઠિય લલભિ સંઠિય
વટ્ટે-લલયાગારસંઠાણસંઠિયે પળ્લન્તે ’ લવણે ણં મંતે ! સમુદ્દે કેવલ્લં ચલ્લવાલલલલલલ
તો હસકા ઉત્તર પ્રશ્ન ને યોં દિયા કિ હે ગૌતમ ! હતને લલે વિસ્તાર
લાલે લવણ સમુદ્ર કે દ્વારા જંબૂદ્વીપ જો નહીં ભરા જાતા હુલોયા જા
સકતા હૈ સો હસકા કારણ યહ હૈ કિ જંબૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં સ્થિત
ભરત ઓર ઐરાવત ક્ષેત્ર મેં અરહંત, ચક્રવર્તી આદિ મહાપુરુષ ઉત્પન્ન
હોતે હૈં । અતઃ હનકે પ્રભાવ સે લવણ સમુદ્ર જંબૂદ્વીપ કો નહીં ભર
સકતા (હુલા સકતા) હૈ । ફિર હસકે લાદ પ્રશ્ન ને યોં સમજાયા હૈ
કિ ગૌતમ ! હસ પ્રકાર કા લોક સ્વભાવ હૈ । હસ કારણ સે બી લવણ
સમુદ્ર જંબૂદ્વીપ કો નહીં ભર સકતા (હુલો સકતા) હૈ । યહોં પર જીવા-
ભિગમસૂત્ર કી તૃતીય પ્રતિપત્તિ દ્વારા પ્રતિપાદિત વક્તવ્યતા સંક્ષેપરૂપ
સે દિલાઈ જાતી હૈ ‘ લવણે ણં મંતે ! સમુદ્દે કિં સંઠિય પળ્લન્તે ’ હે
મદન્ત ! લવણસમુદ્ર કા સંસ્થાન-આકાર કેસા કહા ગયા હૈ ? ‘ ગોયમા
ગોતિત્થયસંઠિય, નાવા સંઠાણ સંઠિય, સિપ્પિ-સંપુડ સંઠિય, આસલ્લંધ-
સંઠિય, લલભિલ્લંઠિય, લલે લલયાગારસંઠાણ સંઠિય પળ્લન્તે ’ હે ગૌતમ !
ગોતીર્થ કે જેસા ગોતીર્થ ઉલ્લકો કહતે હૈં જો જલ્લાશયોં મેં ગયોં કે ઉતર

કે લવણસમુદ્ર જંબૂદ્વીપને તેના પાણીમાં કેમ હુલાડી દેતો નથી ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! આટલા વિસ્તીર્ણ લવણસમુદ્ર દ્વારા જંબૂદ્વીપને
હુલાડી દેવાતો નથી તેનું કારણ એ છે કે જંબૂદ્વીપમાં આવેલા ભરત અને
ઐરાવત ક્ષેત્રમાં અહંત, ચક્રવર્તિ આદિ મહાપુરુષો ઉત્પન્ન થાય છે. તેમના
પ્રભાવને લીધે લવણસમુદ્ર જંબૂદ્વીપને હુલાડી શકતો નથી. ત્યાર બાદ પ્રશ્ન એ
ગૌતમ સ્વામીને એ વાત સમજાવી કે હે ગૌતમ ! એવા પ્રકારની લોકસ્થિતિ
અને લોક પ્રભાવ છે, તે કારણે પણ લવણસમુદ્ર જંબૂદ્વીપને હુલાવી શકતો
નથી. હવે જીવાભિગમ સૂત્રની ત્રીજી પ્રતિપત્તિ દ્વારા પ્રતિપાદન વક્તવ્યતાનું
સંક્ષિપ્તમાં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન—(લવણે ણં મંતે ! સમુદ્દે કિં સંઠિય પળ્લન્તે ?) લવણ સમુદ્રને
આકાર કેવો રહ્યો છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ (ગોતિત્થ સંઠિય, નાવા સંઠાણસંઠિય, સિપ્પિ
સંપુડસંઠિય, આસલ્લંધસંઠિય, લલે લલયાગારસંઠાણસંઠિય પળ્લન્તે) લવણસમુદ્રને

મેળ ? કેવદ્યં પરિક્ષેવેણં ? કેવદ્યં ઉસ્સેહેણં ? કેવદ્યં સઽવગ્ગેણં પણ્ણત્તે ? ગો-
યમા ! લવણેણં સમુદ્દે દોજોયણસય-સહસ્સાઈં ચક્કવાલવિક્કલંમેળં, પણરસજોયણ
સયસહસ્સાઈં, એકાસીતિં ચ સહસ્સાઈં, સયં ચ ઇગ્ગૂણયાલે કિંચિવિસેસૂણે પરિ-
ક્ષેવેણં, એગં જોયણસહસ્સં ઉઁવેહેણં, સોલસજોયણસહસ્સાઈં ઉસ્સેહેણં, સત્તરસજો-
યણસહસ્સાઈં સઽવગ્ગેણં પણ્ણત્તે ? જહ્ણં મંતે ! લવણસમુદ્દે દો જોયણસયસહ-
સ્સાઈં ચક્કવાલવિક્કલંમેળં પણ્ણરમજોયણસયસહસ્સાઈં એકાસીતિં ચ સહસ્સાઈં
સયં ચ ઇગ્ગૂણયાલે કિંચિવિસેસૂણે પરિક્ષેવેણં, એગં જોયણસહસ્સં ઉઁવેહેણં સોલ
સ જોયણસહસ્સાઈં ઉસ્સેહેણં, સત્તરસજોયણસહસ્સાઈં સઽવગ્ગેણં પણ્ણત્તે, કમ્મહાણં
મંતે ! લવણસમુદ્દે જબુદ્ધિવં દીવં નો ઉઁવીલેહિ, નો ઉપ્પીલેહિ, નો ચેવ ણં એકો

ને કા માર્ગં હો અર્થાત્ ક્રમ સે નીચા નીચા જાને વાલા પ્રવેશમાર્ગં કો
ગોતીર્થં કહતે હૈં, નૌકા કે જૈસા, શુક્તિ કે સંપુટ જૈસા, અશ્વ કે સ્કન્ધ
જૈસા, વલભી કે જૈસા ગોલ, ઔર વલય કે જૈસા લવણસમુદ્ર કા
આકાર કહા ગયા હૈ । ‘લવણેણં મંતે । સમુદ્દે કેવદ્યં ચક્કવાલવિક્કલં
મેળં ? કેવદ્યં પરિક્ષેવેણં ? કેવદ્યં ઉસ્સેહેણં ? કેવદ્યં સઽવગ્ગેણં
પણ્ણત્તે ’ હે મહન્ત ! લવણસમુદ્ર કા ચક્કવાલ વિષ્કંભ કિતના કહા
ગયા હૈ ? પરિક્ષેપ (પરિધિ) કિતના કહા ગયા હૈ ? ઉદ્દેધ કિતના કહા
ગયા હૈ ? ઉત્સેધ કિતના કહા ગયા હૈ ઔર સર્વાગ્ર કિતના કહા ગયા
હૈ ? ‘ ગોયમા ! ’ હે ગૌતમ ! ‘ લવણેણં સમુદ્દે દો જોયણસયસહસ્સાઈં
ચક્કવાલવિક્કલંમેળં, પણ્ણરસજોયણસયસહસ્સાઈં, એકાસીતિં ચ સહ-
સ્સાઈં સયં ચ ઇગ્ગૂણયાલે કિંચિવિસેસૂણે પરિક્ષેવેણં ’ લવણસમુદ્ર કા

આકાર ગોતીર્થં જેવો, છીપના સંપુટ જેવો, ઘોડાના સ્કન્ધ જેવો, વલભીના
જેવો અને વલયના જેવો ગોળ કહ્યો છે-ગોતીર્થં એટલે જળાશયોમાં ગાયોને
ઉતરવાનો માર્ગ અથવા તે ક્રમશઃ નીચે જતા માર્ગને ગોતીર્થં કહે છે.

પ્રશ્ન—(લવણેણં મંતે ! સમુદ્દે કેવદ્યં ચક્કવાલવિક્કલંમેળં ? કેવદ્યં
પરિક્ષેવેણં ? કેવદ્યં ઉસ્સેહેણં ? કેવદ્યં સઽવગ્ગેણં ? પણ્ણત્તે ?) હે મહન્ત !
લવણ સમુદ્રનો ચક્કવાલ વિષ્કંભ કેટલો છે ? પરિક્ષેપ (પરિધિ) કેટલો છે ઉદ્દેધ
કેટલો છે ? ઉત્સેધ કેટલો છે ? અને સર્વાગ્ર કેટલો કહ્યો છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) (લવણેણં સમુદ્દે દો જોયણસયસહસ્સાઈં ચક્કવાલ
વિક્કલંમેળં) લવણસમુદ્રનો ચક્કવાલ વિષ્કંભ બે લાખ થોજનનો છે, (પણ્ણર-
સજોયણસયસહસ્સાઈં, એકાસીતિં ચ સહસ્સાઈં સયં ચ ઇગ્ગૂણયાલે કિંચિવિસેસૂણે
પરિક્ષેવેણં) તેનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) પંદર લાખ, એકચાસી હજાર, એકસો

દગં કરેઈ ? ગોયમા ! જંબુદ્વીવેણં દીવે ભરહેરવણસુ વાસેસુ અરહેતા ચક્કવટ્ઠી
બલદેવા, વાસુદેવા, ચારણા, વિજ્ઞાહરા, સમણા, સમણીઓ, સાવયા, સાવિયાઓ
મણુઆ (એગધચ્ચા) પગઈમહયા, પગઈવિણીયા, પગઈ ઉવસંતા, પગઈ પયણુ કોહ
માણા-માયા-લોમા, મિઉ-મહવ સંપન્ના, અલ્લીણા, મહગા, વિણીયા-તેસિણં
પણિહણ લવણે સમુદ્દે જંબુદ્વીવં દીવં નો ઉવ્વીલેંતિ, નો ઉપ્પોલેંતિ નો ચેવ ણં એગો
દગં કરેંતિ ॥ ઇતિ

છાયા-લવણઃ સ્વલુ ભદન્ત ! સમુદ્રઃ ક સંસ્થિતઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? ગૌતમ ! ગોતીર્થ
સંસ્થિતઃ નૌ સંસ્થાનસંસ્થિતઃ શુક્તિસંપુટસંસ્થિતઃ અશ્વસ્કન્ધસંસ્થિતઃ વલ્લભિ
સંસ્થિતઃ વૃત્તઃ વલયાકારસંસ્થાનસંસ્થિતઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । લવણઃ સ્વલુ ભદન્ત !
સમુદ્રઃ કિયાન્ (કિયત્પરિમિતઃ) ચક્રવાલવિષ્કમ્ભેણ કિયાન્ પરિક્ષેપેણ ?
કિયાન્ ઉદ્દેધેન ? કિયાન્ ઉત્સેધેન ? કિયાન્ સર્વાગ્રેણ પ્રજ્ઞપ્તઃ । ગૌતમ ! લવણઃ
સ્વલુ સમુદ્રઃ દ્વે યોજનશતસહસ્રે ચક્રવાલવિષ્કમ્ભેણ પશ્ચદશયોજનશતસહસ્રાણિ
एकाशीतिश्च सहस्राणि शतं चैकोनचत्वारिंशत् किञ्चिद्विशेषोऽनः परिक्षेपेण, एकं
योजनसहस्रं समुद्रेण, षोडशयोजनसहस्राणि उत्सેधेन, सप्तदशयोजनसहस्राणि
‘सर्वाग्रेण प्रज्ञपतः । यदि स्वलु भदन्त ? लवणसमुद्रः द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवाल-
विष्कम्भेण पश्चदशयोजनशतसहस्राणि एकाशीतिश्च सहस्राणि शतं चैकोनचत्वारिं-
शत् किञ्चिद्विशेषोऽनः परिक्षेपेण एकं योजनसहस्रमुद्रेण, षोडशयोजनसहस्राणि
उत्सેधेन, सप्तदशयोजन सहस्राणि सर्वाग्रेण प्रज्ञपतः, कस्मात् स्वलु भदन्त ! लवण

ચક્રવાલવિષ્કંભ તો દો લાખ યોજન કા હૈ ઓર હસકા પરિક્ષેપ
પન્દ્રહ લાખ હકયોસી હજાર એકસૌ ડગનચાલીસ યોજન સે કુછ કમ
કહા ગયા હૈ । એક હજાર યોજન કા હસકા ઉદ્દેધ હૈ । સોલહ હજાર
યોજન કા ઉત્સેધ હૈ । તથા સત્તરહ હજાર યોજન કા સર્વાગ્રિ હૈ । યહી
વાત ‘ એગં જોયણસહસ્સં ઉવ્વેહેણં, સોલસજોયણસહસ્સાઈં ઉસ્સેહેણં,
સત્તરસજોયણસહસ્સાઈં સવ્વગ્ગેણં પણ્ણત્તે ’ હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ
કી ગઈ હૈ । ‘ કસ્માઁ ણં ભત્તે ! લવણસમુદ્દે જંબુદ્વીવં દીવં નો ઉવ્વીલેહ,
નો ઉપ્પીલેહ, નો ચેવ ણં એકોદગં કરેઈ ’ હે ભદન્ત ! લવણસમુદ્ર જંબુ-

ઓગણુ આલીસ (૧૫૮૧૧૩૯) યોજનથી સહેજ ઓછો છે, (એગં જોયણસહસ્સં
ઉવ્વેહેણં, સોલસજોયણસહસ્સાઈં ઉસ્સેહેણં, સત્તરસજોયણસહસ્સાઈં સવ્વગ્ગેણં
પણ્ણત્તે) તેનો ઉદ્દેધ એક હજાર યોજનનો છે, તેનો ઉત્સેધ સોળ હજાર
યોજનનો છે અને તેનો સર્વાગ્રિ સત્તર હજાર યોજનનો છે.

પ્રશ્ન-(કસ્માઁ ણં ભત્તે ! લવણસમુદ્દે જંબુદ્વીવ દીવં નો ઉવ્વીલેહ, નો ઉપ્પીલેહ,
નો ચેવ એકોદગં કરેઈ ?) હે ભદન્ત ! લવણસમુદ્ર નામનો સમુદ્ર કે જે જંબુ-

समुद्रः जम्बूद्वीपं द्वीपं नो अवपीडयति, नो उत्पीडयति नो चैव खलु एकोदकं करोति ? गौतम । जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे भरतैरवतयोर्वर्षयोः अर्हन्तः । चक्रवर्त्तिनः बलदेवा वासुदेवाः चारणा विद्याधराः, श्रमणाः, श्रमण्यः श्रावकाः श्राविकाः मनुजाः प्रकृतिभद्रकाः प्रकृतिविनीताः, प्रकृत्युपशान्ताः प्रकृति प्रतनु क्रोधमान माया लोभा मृदुमार्दवसंपन्ना आलीना भद्रकाविनीताः (सन्ति) तेषां प्रणिधया (प्रभा-

द्वीप नामके द्वीप को जब कि वह उसको चारों ओर से कोट के समान घेरे हुए है किस कारण से डुबा नहीं देता है ? किस कारण से उसे पीडित नहीं करता है और किस कारण से उसे जलमय नहीं कर सकता है ? ' गोयमा ! ' हे गौतम ! ' जंबुद्वीपे णं दीवे भरहेरवएसु वासेसु अरहंत चक्रवट्टि बलदेवा, वासुदेवा, चारणा, विज्जाहरा, समणा, समणीओ, सावया, सावियाओ, मणुया, पगइ भदया, पगइविणीया, पगइउवसंता, पगइपयणुकोहमाणमाया-लोभा, मिउमहव संपन्ना, अल्लीणा भदगा, विणीया, तेसि णं पणिहए लवणे समुदे जंबुद्वीवं दीवं नो उव्वीलेइ, नो उप्पीलेइ, नो चेव णं एगोदगं करेइ त्ति' जम्बूद्वीप नामके द्वीप में भरत और ऐरावत क्षेत्रों में, अरिहंत, चक्रवर्ती, बलदेव, वासुदेव, चारणमुनि, विद्याधर, श्रवण, श्रमणियां, श्रावक, श्राविकाएँ और ऐसे मनुष्य रहते हैं । जो स्वभाव से भद्र, स्वभाव से विनीत और स्वभाव से शांत परिणामवाले होते हैं । स्वभावतः ही जिनकी क्रोध, मान, माया और लोभ कषायें मंद रहती हैं । मृदु मार्दवभाव से जो संपन्न रहते हैं । जितेन्द्रिय होते हैं, भद्र, और नम्र होते हैं ।

द्वीपने आरे तरक्ष्णी केटनी जेम घेरीने पडेला छे, ते शा करखे तेने डुआवी शकते नथी ? शा करखे तेने पीडित करी शकते नथी । अने शा करखे तेने जणभय करी शकते नथी ?

उत्तर—(गोयमा) हे गौतम ! (जंबुद्वीपे णं दीवे भरहेरवएसु अरहंत चक्रवट्टि बलदेवा, वासुदेवा चारणा, विज्जाहरा, समणा, समणीओ, सावया, सावियाओ, मणुया, पगइविणीया, पगइ उवसंता, पगइ पयणुकोहमाणमायालोभा, मिउमहवसंपन्ना, अल्लीणा, भदया, विणीया, तेसिणं पणिहए लवणे समुदे जंबुद्वीवं दीवं नो उव्वीलेइ, नो चेव णं एगोदगं करेइत्ति) जंबूद्वीप नामका द्वीपना भरत अने ऐरावत क्षेत्रमां अरिहंत, चक्रवर्ति, बलदेव, वासुदेव, चारणमुनि विद्याधर, श्रमण, श्रमणीओ, श्रावक, श्राविकाओ अने ओवा मनुष्यो रहे छे के ओओ स्वभावे भद्र, विनीत अने शांत होय छे, स्वभावतः न जेमना क्रोध, मान, माया, लोभ आदि कषायो पातणा पड्या होय छे, ओओ मार्दव

नया) लवण समुद्रः जम्बूद्वीपं द्वीपं नो अवपीडयति नो उत्पीडयति, नो चैव खलु एकोदकं करोति । इति । इत्यत आरभ्य—‘अदुत्तरं च णं गोयमा’ लोगट्टिई लोगणुभावे जं णं लवणसमुद्रे जंबुद्वीवं दीवं नो उव्वीलेइ नो चैव णं एगोदगं करेइ” ।

अथोत्तरं च खलु गौतम । लोकस्थितिः लोकानुभावः यत् खलु लवण समुद्रः जम्बूद्वीपं द्वीपं अवपीडयति नो उत्पीडयति नो चैव खलु एकोदकं करोति । इत्यन्तः सर्वोऽपि पाठः संग्राह्यः ॥ सू. ३

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ — प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त ‘जैनशास्त्राचार्य’ पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचिता श्री भगवतीमूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां पञ्चमशतकस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः

ऐसे उन सब के प्रभाव से लवण समुद्र जम्बूद्वीप नामके द्वीप को न तो डुबा सकता है, न उसे किसी भी तरह की पीड़ा से व्यथित कर सकता है और न उसे जलमय कर सकता है । इस पाठ से लगाकर ‘अदुत्तरं च गोयमा’ आगे ऐसा भी समझाया गया है कि हे गौतम ! ‘लोगट्टिई’ लोक की स्थिति ही इस प्रकार की है जो लवण समुद्र जंबूद्वीप को न डुबा सकता है, न कष्ट पहुँचा सकता है और न जलमय ही बना सकता है क्योंकि ‘लोगाणुभावे’ लोक का ऐसा प्रभाव है । “ जं न लवणसमुद्रे जंबुद्वीवं दीवं नो उव्वीलेइ, नो चैव णं एगोदगं करेइ ’ अतः लवणसमुद्र जंबूद्वीप को न डुबा सकता है, न पीडित कर सकता है और न जलमय उसे बना सकता है । इस प्रकार यहाँतक का पाठ सब ही यहाँ पर ग्रहण कर लेना चाहिये ॥ सू० ३ ॥

॥ पंचम शतक का द्वितीयोद्देशक संपूर्ण ॥

ભાવથી યુક્ત, જિતેન્દ્રિય, ભદ્ર અને નમ્ર હોય છે એવાં અહિંત આદિના પ્રભાવથી લવણસમુદ્ર જંબૂદ્વીપને ડુબાવી શકતો નથી, અથવા તો કોઈ પણ પ્રકારના ઉત્પાત દ્વારા તેને પીડી શકતો નથી, અથવા તેને જળમય કરી શકતો નથી. વળી તેનું બીજું કારણ આ પ્રમાણે બતાવ્યું છે— (અદુત્તરં ચ ગોયમા !) લોગટ્ટિઈ લોગાણુભાવે) હે ગૌતમ ! વળી લોકની સ્થિતિ જ એવા પ્રકારની છે કે લવણસમુદ્ર જંબૂદ્વીપને ડુબાવી શકતો નથી, વ્યથા પહોંચી શકતો નથી કે જળમય કરી શકતો નથી કારણ કે લોકનો એવો પ્રભાવ છે. તેથી (જં ન લવણસમુદ્રે જંબુદ્વીવં દીવં નો ઉવ્વીલેહ નો ચેવળં એગોદર્ગં કરેહ) લવણસમુદ્ર જંબૂદ્વીપને ડુબાવી શકતો નથી, પીડિત કરી શકતો નથી. આ પ્રમાણે અહીં સુધીનો સમસ્ત પાઠ ગ્રહણ કરવો જોઈએ ॥ સ-૩ ॥

॥ પાંચમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥

અથ તૃતીયોદ્દેશકઃ પ્રારંભ્યતે—

અન્યતીર્થિકાભિમતે જાલગ્રન્થિકાદૃષ્ટાન્તેન એકસમયે એહિકામુષ્મિક-
ભવાયુષોઃ સંવેદન વિષયે ભગવન્તં પ્રતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ, અન્યતીર્થિકોક્તમત-
સ્ય મિથ્યાત્વપ્રતિપાદનાત્મકં ભગવતઃ સમાધાનં, ભિન્નભિન્નકાલાવચ્છેદે-
નૈવ હ્રમવ-પરભવાયુષોઃ સંવેદનમિતિપ્રતિપાદનં ચ, તતો નરકગામિનાં જીવાનાં
નૈરયિકાયુષ્યસહિતં તદ્રહિતં વા તત્ર ગમનં ભવતીતિ પ્રશ્ને તદાયુષ્યસહિતમેવ
તત્ર ગમનં નતુ તદ્રહિતમિતિ સમાધાનપ્રતિપાદનમ્, તદાયુષ્યોપાર્જનસ્થાનવિષયક-

પંચમ શતક કા તૃતીય ઉદ્દેશક પ્રારંભ—

પંચમ શતક કે તૃતીય ઉદ્દેશક કા વિષય વિચરણ સંક્ષેપ હસ
પ્રકાર સે હૈ—અન્યતીર્થિકજનોં કે મત મેં જાલગ્રન્થિકા કે દૃષ્ટાન્ત સે
યહ માન્યતા સ્વીકાર કી ગઈ હૈ કિ એક સમય મેં એક જીવ હસ લોક
સંબંધી ઓર પરલોક સંબંધી દોનોં આયુઓં કા સંવેદન કરતા હૈ સો
કયા યહ ઊની માન્યતા સત્ય હૈ ? એસા ભગવાન્ સે ગૌતમ કા પ્રશ્ન !
યહ અન્યતીર્થિકોં કી માન્યતા મિથ્યાત્વ મૂલક હૈ એસા ભગવાન કા
ઉત્તર, તથા ભિન્ન ૨ સમય મેં જીવ દોનોં આયુઓં કા વેદન કરતા હૈ
એસા પ્રતિપાદન, જીવોં કા નરક મેં જો ગમન હોતા હૈ વહ નૈરયિક
આયુષ્ય સે સહિત હુએ કા હોતા હૈ, યા ઊસસે રહિત હુએ કા હોતા હૈ ?
એસા પ્રશ્ન—નૈરયિક આયુષ્ય સે સહિત હુએ જીવ કા હી નરક મેં ગમન
હોતા હૈ ઊસસે રહિત હુએ કા નહીં એસા પ્રશ્ન કા ઉત્તર, હસ આયુષ્ય

પાંચમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક પ્રારંભ—

ત્રીજા ઉદ્દેશકના વિષયનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

ગૌતમનો પ્રશ્ન—અન્યતીર્થિકોના મતાનુસાર જાલગ્રન્થિકાના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા
એ માન્યતા સ્વીકારવામાં આવી છે કે “ એક સમયે એક જીવ આલોકના
અને પરલોકના, એ બંને લોકના આયુનું સંવેદન કરે છે, ” શું તેમની તે
માન્યતા સાચી છે ? ભગવાન દ્વારા આ પ્રમાણે પ્રત્યુત્તર—“ તેમની તે માન્યતા
મિથ્યાત્વ મૂલક છે. ” બુદ્ધે બુદ્ધે સમયે જીવ બંને આયુઓનું વેદન કરે
છે, એવું પ્રતિપાદન.

“ જીવોનું નરકમાં જે ગમન થાય છે, તે નૈરયિક આયુષ્ય સહિતતાનું
થાય છે કે નૈરયિક આયુષ્ય રહિતના જીવોનું થાય છે ? ” એવો પ્રશ્ન.

“ નૈરયિક આયુષ્યવાળા જીવોનું જ નરકમાં ગમન થાય છે, તેનાથી રહિત
જીવોનું નરકમાં ગમન થતું નથી, ” એવા ઉત્તરનું પ્રતિપાદન.

પ્રશ્ને પૂર્વભવસ્યૈવ તદુપાર્જનસ્થાનત્વકથનાત્મકં સમાધાનમ્, તતો યાવદ્ વૈમાનિક-
જીવમાત્રમુદ્દિશ્ય યોન્યાયુષ્યસમ્બન્ધે વિચાર:

અન્યતીર્થિકમિથ્યાજ્ઞાનવક્તવ્યતાપ્રસ્તાવ:

મૂલમ્—“ અપ્પણુત્થિયા ણં ભંતે ! એવમાઙ્કલંતિ, એવં
ભાસંતિ, એવં પપ્પણવેંતિ, એવં પરૂવેંતિ—સે જહા નામણ્ જાલ
ગંઠિયા સિયા, આણુપુલ્લિં ગઢિયા, અણંતરં ગઢિયાં, પરંપર
ગઢિયા, અપ્પણમપ્પણ ગઢિયા, અન્નમન્નગુરુયત્તાણ, અન્નમન્ન
ભારિયત્તાણ, અન્નમન્નગુરુયસંભારિયત્તાણ, અન્નમન્ન
ઘડત્તાણ, ચિટ્ઠિ, એવામેવ બહૂણં જીવાણં બહુસુ આજાઙ્-
સહસ્સેસુ બહૂં આડય સહસ્સાં, આણુપુલ્લિં ગઢિયાં, જાવ
—ચિટ્ઠંતિ, એગે વિ ય ણં જીવે એગેણં સમણં દો આડયાં
પહિસંવેદે, તં જહા—ઇહભવિયાડયં ચ, પરભવિયાડયં ચ ।
જં સમયં ઇહભવિયાડયં પહિસંવેદે, તં સમયં પરભવિયા-
ડયં પહિસંવેદે, જાવ--સે કહમેયં ભંતે ! એવં ? ગોયમા !
જં ણં તે અન્નુત્થિયા તં ચેવ પરભવિયાડયં ચ, જે તે એવ
માહંસુ તં મિચ્છા, અહં પુણ ગોયમા ! એવમાઙ્કલામિ,
જાવ--પરૂવામિ--સે જહા- નામણ્ જાલ ગંઠિયા સિયા, જાવ
--અન્નમન્નઘડત્તાણ ચિટ્ઠંતિ. એવામેવ એગમેગસ્સ જીવસ્સ

કા ઉપાર્જન જીવ ક્યાં કરતા હૈ એસા પ્રશ્ન, પૂર્વભવ મેં હી હસ આયુષ્ય
કા ઉપાર્જન જીવ કરતા હૈ એસા પ્રશ્ન કા ઉત્તર, યાવત્ વૈમાનિક જીવ-
માત્ર કો ઉદ્દેશ્ય કરકે યોનિ ઓર આયુષ્ક કે સંબંધ મેં વિચાર—

“ આ આયુનું ઉપાર્જન જીવ ક્યાં કરે છે ? એવો પ્રશ્ન. અને પૂર્વ
ભવમાં જીવ આ આયુનું ઉપાર્જન કરે છે, ” એવો ઉત્તર વૈમાનિક
પર્યન્તના યોગમાં જીવને અનુલક્ષીને યોનિ અને આયુષ્યના સંબંધમાં વિચાર.

વહૂહિં આજાહસહસ્સેહિં વહૂહં આઝયસહસ્સાહં, આણુ-
પુન્વિ ગઢિયાહં જાવ-ચિટ્ઠંતિ, એગે વિ ય ણં જાવ એગેણં
સમણં એગં આઝયં પઢિસંવેદેહ, તં જહા-હહમવિયાઝયં વા,
પરમવિયાઝયં વા, જં સમયં હહમવિયાઝયં પઢિસંવેદેહ, નો
તં સમયં પરમવિયાઝયં પઢિસંવેદેહ, જં સમયં પરમવિયાઝયં
પઢિસંવેદેહ, નો તં સમયં હહમવિયાઝયં પઢિસંવેદેહ, હહ-
મવિયાઝયસ્સ પઢિસંવેયણાએ નો પરમવિયાઝયં સંવેદેહ,
પરમવિયાઝયસ્સ પરિસંવેયણાએ નો હહમવિયાઝયં પઢિસંવે-
દેહ, એવં સ્વલ્લુ એગે જીવે એગેણં સમણં એગે આઝયં પઢિસં-
વેદેહ તં જહા હહમવિયાઝયં વા, પરમવિયાઝયં વા॥સૂ.૦૧॥

છાયા-અન્યયૂથિકાઃ સ્વલ્લુ મદન્ત ! એવમ્ આરૂયાન્તિ, એવં ભાષન્તે, એવં પ્રજ્ઞા
યન્તિ એવં પ્રરૂપયન્તિ, સા યથાનામ જાલગ્રન્થિકા સ્થાત્, આનુપૂર્વીગ્રથિતા,
અનન્તરગ્રથિતા, પરસ્પરગ્રથિતા, અન્યોન્યગ્રથિતા અન્યોન્યગુરુકતયા, અન્યોન્ય

‘ અણ્ણઝત્થિયાણં મંતે ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ-(અણ્ણઝત્થિયાણં મંતે ! એવમાહક્ષંતિ, ભાસંતિ, પણ્ણ-
વંતિ, એવં પરૂવંતિ) હે મદન્ત ! અન્યતીર્થિક જન એસા કહતે હૈં, એસા
ભાષણ કરતે હૈં, એસા બતાતે હૈં, એસી પ્રરૂપણા કરતે હૈં (સે જહા
નામએ જાલગંઠિયા સિયા, આણુપુન્વિગઢિયા, અણંતરગઢિયા, પરંપરગ-
ઢિયા, અણ્ણમણ્ણગઢિયા) જૈસે કોહ એક જાલગ્રન્થિકા હો, ઓર ઝસમેં
ક્રમપૂર્વક ગાંઠે લગી હોં, એક કે બાદ એક હસ તરહ અન્તર વિના વહ

(અણ્ણઝત્થિયાણં મંતે !) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(અણ્ણઝત્થિયાણં મંતે ! એવમાહક્ષંતિ, ભાસંતિ, પણ્ણવંતિ,
એવં પરૂવંતિ) હે મદન્ત ! અન્યતીર્થિકે (અન્ય મતવાદીઓ) એવું
કહે છે, એવું ભાષણ કરે છે, એવું જણાવે છે અને એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે
(સે જહા નામએ જાલગઢિયા સિયા, આણુપુન્વિગઢિયા, અણંતરગઢિયા, પરંપર
ગઢિયા, અણ્ણમણ્ણગઢિયા) કેાહ એક જાલગ્રન્થિકા હોય, જેમાં ક્રમવાર,
ગાંઠો વાળેલી હોય, જેને એક પછી એક એમ અંતર વિના ગૂંથેલી

મારિકતયા, અન્યોન્યગુરુકસંમારિકતયા, અન્યોન્યઘટતયા તિષ્ઠતિ, એવમેવ બહૂનાં જીવાનામ્, વહુષુ આજાતિસહસ્રેષુ વહૂનિ આયુષ્કસહસ્રાણિ આનુપૂર્વીગ્રથિતાનિ યાવત્-તિષ્ઠન્તિ, એકોઽપિ ચ ચ્ચલુ જીવઃ એકેન સમયેન દ્વે આયુષી પ્રતિસંવેદયતિ, તદ્વથા-ઈહભવાયુષ્કં ચ પરભવાયુષ્કં ચ । યં સમયમ્ ઈહભવાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ, તં સમયં પરભવાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ, યાવત્ તત્ કથમ્ એતત્ મદન્ત ! એવમ્

ગૂંથિ હુઈ હો, પરસ્પર મેં ગૂંથી હો, એસી વહ જાલ ગ્રન્થિકા જૈસા (અન્ન-મન્નગરુચત્તાએ, અન્નમન્નમારિયત્તાએ, અન્નમન્નગરુચસંમારિયત્તાએ, અન્નમન્નઘડત્તાએ ચિટ્ઠુઈ) આપસ મેં ગાંઠોં કે લગજાને સે વિસ્તીર્ણ હો જાતી હૈ, પરસ્પર મેં માર સે યુક્ત હો જાતી હૈ, આપસ મેં વિસ્તીર્ણ ઓર મારવાલી હો જાતી હૈ, આપસ મેં સમુદાયવાલી હો જાતી હૈ (એવમેવ બહૂણં જીવાણં વહુસુ આજાઈસહસ્રેસુ, વહૂઈ આડયસહસ્રાઈં, આણુપુલ્લિં ગઢિયાઈં જાવ ચિટ્ઠંતિ) ઈસી તરહ સે અનેક જીવોં કી હજારોં આયુઈં અનેક હજાર મર્વોં મેં પરસ્પર ક્રમ ૨ સે સંબદ્ધ હોતી હૈં । ઈસ તરહ હોને સે (એગે વિ ચ ણં જીવે એગેણં સમણં દો આડયાઈં પઢિસંવેદઈ) એક જીવ મી એક સમય મેં દો આયુઓં કા વેદન અર્થાત્ અનુભવ કરતા હૈ । (તં જહા) વે દો આયુઈં યે હૈં (ઈહમવિયા ડયં ચ, પરમવિયા ડયં ચ) એક ઈસ મવસંબંધી આયુ ઓર દૂસરે પરમવસંબંધી આયુ (જં સમયં ઈહમવિયા ડયં પઢિસંવેદેઈ, તં સમયં પરમવિયા ડયં પઢિસંવેદેઈ) જીવ જિસ સમય મેં ઈહ મવસંબંધી આયુ કા અનુભવ

હોય, પરસ્પરમાં ગૂંથેલી હોય એવી જાળગ્રન્થિકા એવી રીતે (અન્નમન્નગરુચત્તાએ, અન્નમન્નમારિયત્તાએ, અન્નમન્ન ગરુચસમારિયત્તાએ અન્નમન્નઘડત્તાએ ચિટ્ઠુઈ) અરસપ-રસમાં ગાંઠો લાગી જવાથી વિસ્તીર્ણ થઈ જાય છે, પરસ્પર ભારથી યુક્ત થઈ જાય છે, આપસમાં વિસ્તીર્ણ અને ભારવાળી થઈ જાય છે, આપસમાં સમુદાયવાળી થઈ જાય છે, (એવમેવ બહૂણં જીવાણં વહુસુ આજાઈસહસ્રેસુ, વહૂઈ આડયસહસ્રાઈં, આણુપુલ્લિં ગઢિયાઈં જાવ ચિટ્ઠંતિ) એવી જ રીતે, અનેક જીવોના હજારો આયુઓ અનેક હજાર ભવોમાં પરસ્પર ક્રમ ક્રમથી સંબદ્ધ થાય છે, આમ થવાથી (એગે વિ ચ ણં જીવે એગેણં સમણં દો આડયાઈં પઢિસંવેદેઈ) એક જીવ પણ એક સમયે બે આયુઓનું વેદન કરે છે-બે આયુઓનો અનુભવ કરે છે. (તં જહા) તે બે આયુઓ નીચે પ્રમાણે છે-(ઈહમવિયા ડયં ચ, પરમવિયા ડયં ચ) (૧) આ ભવ સંબંધી આયુ અને (૨) પરભવ સંબંધ આયુ (જં સમયં ઈહમવિયા ડયં પઢિસંવેદેઈ, તં સમયં પરમવિયા ડયં પઢિસંવેદેઈ) જીવ. બે સમયે આ ભવ સંબંધ આયુનો અનુભવ કરતો હોય છે, ત્યારે પરભવ

ગૌતમ ! યત્ તે અન્યયુથિકાઃ તત્ત્વૈવપરમવાયુષ્કં ચ યેતે એવમ્આહુઃ તદ્ મિ-
થ્યા, અહં પુનર્ગૈતમ ! એવમ્ આશ્વામિ યાવત્- પ્રરૂપયામિ- તદ્ યથાનામ જાલ
ગ્રન્થિકા સ્યાત્ યાવત્ અન્યોન્યઘટતયા તિષ્ઠતિ, એવમેવ એકૈકસ્ય જીવસ્ય બહુ
ભિરાજાતિસહસ્રૈઃ વહૂનિ આયુષ્ક સહસ્રાણિ આનુપૂર્વીગ્રથિતાનિ યાવત્-તિષ્ઠ-
ન્તિ, એકોઽપિ ચ જીવઃ એકેન સમયેન એકમ્ આયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ, તદ્થા-इ-

કરતા હૈ, उसी समय में परभव संबंधी आयु का भी अनुभव करता
है । (जाव से कहमेयं भंते । एवं) तो क्या हैं भदंत ! यह इसी प्रकार
से है ? (गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया तं चेव परभवियाउयं च ते
एवमाहंसु तं मिच्छा) हे गौतम ! उन अन्यतीर्थिकों ने जो पूर्वोक्तरूप
से " परभव आयु का अनुभव करता है " यहाँ तक कहा है वह उन्होंने
ने मिथ्या कहा है । (अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि) मैं तो हे
गौतम ! ऐसा कहता हूँ (जाव परूवामि) यावत् ऐसी प्ररूपणा करता
हूँ (जहा नामए जालगंठिया सिया) जैसे कोई एक जालग्रन्थिका हो
(जाव अन्नमन्न घडत्ताए चिट्ठंति) और उसमें यावत् ग्रन्थियां अन्योन्य
समुदायरूप से रहती हों (एवामेव एगमेगस्स जीवस्स बहूहिं आजा-
इसहस्सेहि, वहूहिं आउयसहस्साइं आणुपुविं गढियाइं जाव चिट्ठंति)
इसी प्रकार से एक एक जीव के अनेक हजार भव अनेक हजार आयु-
कर्म क्रमशः उसके साथ गूँथे रहते हैं । (एगे वि य णं जीवे एगेणं

સંબંધી આયુનો પણ અનુભવ કરતો હોય છે. (જાવ સે કહમેયં ભંતે ! एवं)
હે ભદ્રન્ત ! તેમની તે માન્યતા શું સાચી છે ?-શું એ પ્રમાણે જ બને છે ?
(ગોયમા ! જં ણં તે અન્નઉત્થિયા તં ચેવ પરભવિયાઉયં ચ જે તે એવમાહંસુ તં
મિચ્છા) હે ગૌતમ ! અન્યતીર્થિકોએ " ત્યારે પરભવ સંબંધી આયુનો પણ
અનુભવ કરતો હોય છે " ત્યાં સુધીનું જે પૂર્વોક્ત કથન કહ્યું છે, તે મિથ્યા
કહ્યું છે. (અહં પુણ ગોયમા ! એવમાઈક્ખામિ જાવ પરૂવામિ) હે ગૌતમ ! હું
તો એવું કહું છું, યાવત્ એવી પ્રરૂપણા કરું છું કે (જહા નામએ જાલગંઠિયા
સિયા) કેાઇ એક જાળગ્રન્થિકા હોય, (જાવ અન્નમન્નઘડત્તાએ ચિટ્ઠંતિ) તે
જાળગ્રન્થિકાનું ઉપર્યુક્ત સમસ્ત વર્ણન ' ગ્રન્થિઓ અન્યોન્ય સમુદાયરૂપે રહેલી
હોય, ' ત્યાં સુધીનું વર્ણન અહીં ગ્રહણ કરવું. (એવમેવ એગમેગસ્સ જીવસ્સ
બહૂહિં આજાહસહસ્સેહિં આઝયસહસ્સાઈં આણુપુવિં ગઢિયાઈં જાવ ચિટ્ઠંતિ) એજ
પ્રમાણે પ્રત્યેક જીવના અનેક હજાર ભવ અનેક હજાર આયુકર્મ સાથે ક્રમશઃ
ગૂંથાયેલા રહે છે. (એગે વિ ય ણં જીવે એગેણં સમણં એગં આઝયં પહિસંવેદેઈ)

મવિકા યુષ્કં વા, પરમવિકા યુષ્કં વા, યં સમયમ્ ઇહમવિકા યુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ, નો તં સમયં પરમવિકા યુષ્કં પ્રતિ સંવેદયતિ, યં સમયં પરમવિકા યુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ, નો તં સમયમ્ ઇહમવિકા યુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ, ઇહમવાયુષ્કસ્ય પ્રતિસંવેદનાયામ્ નો પરમવાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ, પરમવાયુષ્કસ્ય પ્રતિસંવેદનાયામ્ નો ઇહ-

સમણં એગં આઝયં પહિસંવેદેહ) હસ તરહ ગૂંથે રહને પર મી એક જીવ એક સમય મેં એક હી આયુકર્મ કો મોગતા હૈ । દો આયુઓં કો નહીં મોગતા હૈ । (ઇહમવિયાઝયં વા પરમવિયા ઝયં વા) યા તો વહ હસ મવસંબંધી આયુ કો મોગતા હૈ યા પરમવ સંબંધી આયુ કો મોગતા હૈ । (જં સમયં ઇહમવિયાઝયં પહિસંવેદેહ નો તં સમયં પરમવિયાઝયં પહિસવેદેહ) જિસ સમય મેં જીવ હસ મવસંબંધી આયુ કો મોગતા હૈ ડસ સમય મેં પરમવસંબંધી આયુ કો નહીં મોગતા હૈ (જં સમયં પરમવિયાઝયં પહિસંવેદેહ) ઓર જિસ સમય મેં પરમવ સંબંધી આયુ કો મોગતા હૈ (નો તં સમયં ઇહમવિયાઝયં પહિસંવેદેહ) ડસ સમય મેં હસ મવસંબંધી આયુ કો નહીં મોગતા હૈ (ઇહમવિયાઝસ પહિસંવેયણા નો પરમવિયાઝયં પહિસંવેદેહ) ઇહ મવ સંબંધી આયુ કો મોગને કે લિયે પરમવસંબંધી આયુ કો મોગને કી આવશ્યકતા નહીં હૈ (પરમવિયાઝસ પહિસંવેયણા નો ઇહમવિયાઝયં પહિસંવેદેહ) હસી તરહ સે પરમવસંબંધી આયુ કો મોગને કે લિયે હસમવસંબંધી આયુ કો મોગને કી આવશ્યકતા નહીં હૈ । (એવં સ્વલ્લુ એગે જીવે એગેણં

આ રીતે ગૂંથાયેલા રહેવા છતાં પણ એક જીવ એક સમયે એક જ આયુકર્મનું વેદન કરતો નથી (ઇહમવિયાઝયં વા પરમવિયાઝયં વા) કાંતો તે આ ભવના આયુનું વેદન કરે છે, અથવા પરભવના આયુનું વેદન કરે છે. (જં સમયં ઇહમવિયાઝયં પહિસંવેદેહ, નો તં સમયં પરમવિયાઝયં પહિસવેદેહ) જે સમયે જીવ આ ભવના આયુને ભોગવતો હોય છે, તે સમયે પરભવના આયુને ભોગવતો નથી અને (જં સમયં પરમવાઝયં પહિસંવેદેહ) બ્યારે પર ભવના આયુને ભોગવતો હોય છે, (નો તં સમય ઇહમવિયાઝયં પહિસંવેદેહ) ત્યારે આભવના આયુને ભોગવતો નથી (ઇહમવિયાઝસ પહિસવેયણા નો પરમવિયાઝયં પહિસંવેદેહ) આ ભવના આયુને ભોગવવાને માટે પરભવના આયુને ભોગવવાની આવશ્યકતા નથી, (પરમવિયાઝસ પહિસવેયણા નો ઇહમવિયાઝયં પહિસંવેદેહ) અને પરભવના આયુને ભોગવવાને માટે આ ભવના આયુને ભોગવવાની આવશ્યકતા નથી (એવં સ્વલ્લુ એગે જીવે એગેણં સમણં

ભવાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ, एवं खलु एको जीव एकेन समयेन एकम् आयुष्कं प्रतिसंवेदयति तद्यथा इहभवायुष्कं वा, परभवायुष्कं वा ॥ सू० १ ॥

ટીકા—પૂર્વોક્તસ્ય લવણસમુદ્રાદેઃ કેવલજ્ઞાનિપ્રતિપાદિતત્વેન સત્યત્વં સંભવતિ, મિથ્યાજ્ઞાનિપ્રતિપાદિતસ્ય તુ મિથ્યાત્વમપિ સ્યાત્ इति प्रतिपादयन् तृतीयोद्देशकं प्रारभते—‘ अन्नउत्थियाणं भंते ! इत्यादि । हे भदन्त ! अन्ययूथिकाः=अन्यतीर्थिकाः खलु ‘ एवमाइक्खंति ’ एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यान्ति कथ-
સમણં एगं आउयं पडिसंवेदेइ) इस तरह एक जीव एक समय में एक आयुकर्म को भोगा करता है (तं जहा इहभविआउयं वा परभविआउयं वा) या तो वह इस भवसंबंधी आयु को भोगता है या परभव संबंधी आयु को भोगता है, दोनों का एक साथ एक समय में नहीं भोग सकता है ॥

ટીકાર્થ—લવણસમુદ્ર આદિ કે વિષયમેં ક્રિયા ગયા કથન કેવલ જ્ઞાન શાલીપ્રભુ દ્વારા પ્રતિપાદિત હોનેકે કારણ સર્વથા સત્ય હૈ—પરન્તુ મિથ્યા-જ્ઞાની દ્વારા જો મી કથન ક્રિયા જાતા હૈ વહુ ઉનકે છદ્મસ્થ હોનેકે કારણ અસત્ય હોતા હૈ ઉસી વાત કો દિશ્વલને કે લિયે સૂત્રકાર ને હસ તૃતી-યોદેશક કા પ્રારંભ ક્રિયા હૈ, હસમેં સર્વપ્રથમ ગૌતમ પ્રભુ સે પૂછ રહે હૈં કિ ‘ અન્ન ઉત્થિયા ણં ભંતે એવમાઈક્ખંતિ ’ હે ભદન્ત ! મિથ્યા દૃષ્ટિ અન્યતીર્થિકજનોને જો એસા અર્થાત્ વક્ષ્યમાણરૂપ સે કહા હૈ ‘ એવં

एगं आउयं पडिसंवेदेइ) आ शीते ओक एव ओक समये ओक आयु कर्मनुं वेदन करे छे, (तंजहा इहभविआउयं वा परभविआउयं) कांते ते आलवना आयुनुं वेदन करे छे, कांते परलवना आयुनुं वेदन करे छे— भन्नेने ओकसाथे ओक समये लोगवी सकते नथी.

ટીકાર્થ—લવણસમુદ્ર આદિના વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તે કેવળજ્ઞાનથી યુક્ત પ્રભુદ્વારા કરાયેલ હોવાથી સર્વથા સત્ય અને પ્રમાણુ ભૂત છે પરન્તુ મિથ્યાજ્ઞાની દ્વારા જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે તે તેમની છદ્મસ્થતાને કારણે અસત્ય પણ હોઈ શકે છે. એ વાત સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા પ્રકટ કરી છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે— “ (અન્નઉત્થિયાણં ભંતે ! એવમાઈક્ખંતિ) હે ભદન્ત ! મિથ્યાદૃષ્ટિ, અન્યતીર્થિકા (અન્ય મતવાદીઓ) એવું કહે છે, (એવં માસંતિ) એવું ભાષણ કરે છે—વિશેષરૂપે કહે છે, (એવં

યન્તિ, ' એવં ભાસંતિ ' એવમ્ ભાષન્તે ' એવં પળ્લવેન્તિ ' એવમ્ પ્રજ્ઞાપયન્તિ ' એવં પરુવેન્તિ ' એવમ્ પ્રરૂપયન્તિ=નિરૂપયન્તિ 'સે જહા નામણ' સા યથાનામ, 'સા' વક્ષ્યમાણસ્વરૂપા ' યથા ' ઇતિ દૃષ્ટાન્તે, ' નામ ' ઇતિ વાક્યાલંકારે ' જાલ ગંઠિયા સિયા ' જાલગ્રન્થિકા સ્યાત્, મત્સ્યબન્ધનસાધનં જાલ, તસ્ય ગ્રન્થયઙ્વ ગ્રન્થયો યસ્યાં સા જાલગ્રન્થિકા એકજાતીયા ગ્રથિતજાલિકા ગ્રથિતલઘુજાલં ભવેત્ । તસ્યા આકારમાહ—' આણુપુલ્લિવ ગઢિયા ' આનુપૂર્વીગ્રથિતા આનુપૂર્વ્યા= પરિપાટયા યથાક્રમેણ ગ્રથિતા ગુમ્ફિતા આઘન્તોચિતાનાં ગ્રન્થીનાં યથાક્રમ

ભાસંતિ ' એસા ભાષણ કિયા હૈ, 'એવં પળ્લવેન્તિ' હિસ પ્રકાર સે જતાયા હૈ ' એવં પરુવેન્તિ ' ઓર હિસ પ્રકાર સે પ્રરૂપિત કિયા હૈ કિ ' સે જહા નામણ' જૈસે કોઈ એક 'જાલગંઠિયા સિયા' જાલગ્રન્થિકા હો યહાં 'યથા' શબ્દ દૃષ્ટાન્ત પ્રદર્શન કે નિમિત્ત આયા હૈ તથા ' નામ ' પદ વાક્યાલંકાર મેં પ્રયુક્ત હુઆ હૈ । મછલિયોં કા-પકડને કા-સાધન ભૂત જાલ હોતા હૈ । મછીમાર હિસકે દ્વારા મછલિયોં કો પકડા કરતે હૈ । હિસમેં જાલી હોતી હૈ । ઓર જાલી છોટી ૨ ગ્રન્થિયોં સે ગૂંથી રહતી હૈ । અર્થાત્ જાલી કે આકાર જૈસા જો મછલિયોં કે પકડને કા સાધન હોતા હૈ વહ જાલ ગ્રન્થિકા હૈ । હિસકા આકાર કૈસા હોતા હૈ હિસી બાત કો સૂત્રકાર આગે કે પદોં દ્વારા સ્પષ્ટ કરતે હૈ—' આણુપુલ્લિવ ગઢિયા ' જો ગાંઠ હિસમેં પહિલે લગાની ચાહિયે વહ હિસમેં પહિલે લગાઈ ગઈ હો ઓર જો અન્ત મેં લગાની ચાહિયે વહ હિસમેં અન્ત મેં લગાઈ ગઈ હો હિસ ક્રમ સે હિસમેં ગ્રન્થિયોં કી રચના કી ગઈ હો એસી વહ જાલગ્રન્થિકા હો, હિસી બાત કા સ્પષ્ટીકરણ કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈ કિ

પળ્લવેન્તિ) એવું સમજાવે છે, (એવં પરુવેન્તિ) અને એવી પ્રજ્ઞાપણ કરે છે કે— (જહા નામણ જાલગંઠિયા) કેાઈ એક જાળગ્રન્થિકા હોય, (અહીં (જહા) પદ દૃષ્ટાન્ત પ્રદર્શનને માટે મૂક્યું છે અને (નામ) પદ વાક્યાલંકાર રૂપે વપરાયું છે. માછલાંને પકડવા માટે જાળ નામનું સાધન વપરાય છે. તેના દ્વારા માછીમારે માછલાં પકડે છે. તેમાં અનેક ગાંઠો વડે શુંથાયેલી જાળી હોય છે. આ રીતે જાળીના એવું માછલાં પકડવાનું જે સાધન હોય છે તેને જાળગ્રન્થિકા કહે છે)

(આણુપુલ્લિવ ગઢિયા) જેમાં અનુક્રમે ગાંઠો વળવામાં આવેલી હોય, (જે ગાંઠ તેમાં પકેલી વાળવી જોઈએ તે પકેલી વાળી હોય અને જે છેલ્લી વાળવી જોઈએ તે છેલ્લી વાળી હોય, આ ક્રમથી જેમાં ગાંઠો વાળેલી હોય

માધ્યન્તયોરેવ વિધાનાત્, તદેવ વિશદીકર્તુમાહ—‘અણન્તરગઠિયા’ અનન્તરગ્રથિતા અનન્તરેણ પ્રથમગ્રન્થીનામધ્યવહિતેન રચિતૈઃ ગ્રન્થિભિઃ સહ ગ્રથિતા અનન્તર ગ્રથિતા, એવં ‘પરપરાગઠિયા’ પરમ્પરગ્રથિતા પરમ્પરૈઃ અવ્યવહિતૈર્ગ્રન્થિભિઃ સહ ગ્રથિતા પરમ્પરગ્રથિતા, ઉક્તફલિતાર્થમાહ—‘અન્નમન્નગઠિયા’ ઇતિ, અન્યોન્યગ્રથિતા, અન્યોન્યેન પરસ્પરેણ એકેન ગ્રન્થિના સહ અન્યો દ્વિતીયો ગ્રન્થિઃ, અન્યેન ચ સહ અન્યઃ, ઇત્યેવંરૂપેણ ગ્રથિતા અન્યોન્યગ્રથિતા ભવતિ, તથા ચ ‘અન્નમન્નગ્રુચ્ચા’ અન્યોન્યગ્રુચ્ચતા, અન્યોન્યેન ગ્રન્થનાત્ ગ્રુચ્ચતા=વિસ્તીર્ણતા અન્યોન્યગ્રુચ્ચતા-તયા, તથા ‘અન્નમન્નમારિચ્ચા’ અન્યોન્યમારિચ્ચતા, અન્યોન્યસ્ય મારો વિધતે

‘અણન્તરગઠિયા’ જો જાલગ્રન્થિકા સબસે પહિલે ગૂંથી હુઈ ગાંઠોં કે પાસ રહી હુઈ ગાંઠોં કે સાથ ગૂંથી ગઈ હૈ તથા જો જાલગ્રન્થિકા બીચ બીચ કી ગાંઠોં કે સાથ ૨ ગૂંથી હુઈ હોતી હૈ વહ પરમ્પર ગ્રથિત જાલ-ગ્રન્થિકા કહલાતી હૈ । ઇસમેં યહ નિયત નહીં હોના હૈ કિ વહ ક્રમવાર એક કે વાદ એક ગાંઠ સે ગૂંથી જાવે ઇસમેં અક્રમ સે ગાંઠેં લગાઈ જાતી હૈ । ઇસ તરહ ‘અન્નમન્ન ગઠિયા’ એક ગાંઠ કે સાથ દૂસરી ગાંઠ ઓર દૂસરી ગાંઠ કે સાથ ત્રીસરી ગાંઠ ઓર ત્રીસરી ગાંઠ કે સાથ ચૌથી આદિ ગાંઠે જિસમેં લગાઈ ગઈ હોં એસી વહ જાલગ્રન્થિકા હો ‘અન્નમન્ન ગ્રુચ્ચા’ ઇસ તરહ કી ગાંઠોં સે ગૂંથી હોકર વહ જવ ઝછલિયોં કો પકડને કે લિયે જલાશય આદિ સ્થાન મેં ડાલો જાતી હૈ તવ વહ વિસ્તૃત હો જાતી હૈ ફેલ જાતી હૈ ‘અન્નમન્નમારિચ્ચા’ ઓર વંહ બીચ મેં ટૂટતી નહીં હૈ કયોં કિ એક દૂસરી ગાંઠ કા માર આપસ મેં

એવી જાળગ્રન્થિકાનું અહીં દષ્ટાન્ત આપ્યું છે) (અણન્તરગઠિયા) જેમાં પરમ્પર ગ્રથિત ગાંઠો હોય, (જે જાળગ્રન્થિકા સૌથી પહેલાં ગુથેલી ગાંઠોની સાથે પાસેની ગાંઠોથી ગંઠાયેલી છે, અને પછી પાસેની ગાંઠો સાથે તેની પછીની ગાંઠો વડે ગંઠાયેલી હોય, એવી જાળને પરમ્પરગ્રથિત જાળ કહે છે) (અન્નમન્નગઠિયા) એક ગાંઠની સાથે બીજી ગાંઠ, અને બીજી ગાંઠની સાથે ત્રીજી ગાંઠ, અને ત્રીજી ગાંઠની સાથે ચોથી ગાંઠ એવી રીતે પરસ્પર જેમાં ગાંઠોની ગૂંથણી હોય, (અન્નમન્નગ્રુચ્ચા) આ રીતની ગાંઠો વડે ગૂંથાયેલી તે જાળગ્રન્થિકાને જ્યારે જળાશયમાં નાખવામાં આવે છે ત્યારે તે વિસ્તૃત થઈ જાય છે—ફેલાઈ જાય છે, (અન્નમન્નમારિચ્ચા) તે જાળ માછલાંના ભારથી તૂટી જતી નથી કારણકે બધું વજન એક બીજી સાથે ગંઠાયેલી ગાંઠો,

યત્ર તદન્યોન્યભારિકં તદ્ભાવસ્તત્તા તયા, એવં ચોક્તાર્થદ્વયસ્યૈવ સંયોજનયા પ્રત્યેકં તયોઃ પ્રકર્ષં પ્રતિપાદયન્નાહ—‘અન્નમન્નગરુયસંભારિયત્તાએ ’ અન્યોન્યગુરુકસંભારિક- તયા, અન્યોન્યેન ગુરુકં ચ તત્ સંભારિકં ચેતિ તયો, તદ્ભાવસ્તત્તા તયા એવમ્ ‘અન્નમન્નઘડત્તાએ ’ અન્યોન્યઘટતયા, અન્યોન્ય ઘટસમુદાયરચના યત્ર તદ- ન્યોન્યઘટં તદ્ભાવસ્તત્તા તયા ‘ચિદ્વૃહ્ ’ તિષ્ઠતિ=આસ્તે । એતાવત્પર્યન્તં દૃષ્ટા- ન્તઃ, અથ તં દાષ્ટાન્તિકે યોજયતિ—‘એવામેવ ’ એવમેવ અનેનૈવોક્તજાલગ્રન્થિકા- ન્યાયેન એકસ્મિન્નપિ જાલે પરસ્પરપૃથક્સંબદ્ધાનેકગ્રંથિવત્ ‘વહૂણં જીવાણં ’ વહૂનાં જીવાનામ્ સમ્બન્ધોનિ ‘આયુઃકસહસ્રાણિ ’ इत्यग्रेणान्वयः, ‘વહુસુ આજાહ સહસ્સેસુ’ વહુષુ અનેકેષુ પ્રતિજીવં ક્રમતઃ પ્રવૃત્તેષુ આજાતિસહસ્રેષુ દેવાદિજન્મસહસ્રેષુ અધિકરણરૂપેષુ આધેયતયા વર્તમાનાનિ ‘વહૂંઆઝયસહસ્સાહ્’

उन लगी हुई गाँठों में बट जाता है अतः समान भार वाली वह जाल- ग्रन्थिका हो जाती है इस तरह विस्तार वाली और समान भार वाली वह जालग्रन्थिका ‘अन्नमन्नघडत्ताए चिद्वृह्’ आपस में एक समुदायरूप पदार्थ बन जाती है । उसमें जितनी भी चीजें—गाँठ वगैरह आदि हैं वे परस्पर में असहयोग भाव से नहीं रहती हैं प्रत्युत सहयोग भाव से ही रहती हैं—इस कारण वह जालग्रन्थिका एक समुदायरूप पदार्थ बन जाती है । यहां तक तो सूत्रकार ने दृष्टान्त का स्पष्टीकरण किया है अब वे इस दृष्टान्त को दाष्टान्त में घटित करते हैं—‘एवामेव ’ इसी तरह से कहे हुए जालग्रन्थिकारूप दृष्टान्त के अनुसार—एक ही जाल में परस्पर पृथक् २ रूप से संबद्ध अनेक गाँठों की तरह ‘वहूणं जीवाणं ’ अनेक जीवों संबंधी ‘वहूँ आउयसहस्साह्’ अनेक हजारों

વડેચાઈ બન્ય છે આ રીતે સમાન ભાર વાળી તે બળગ્રન્થિકા બની બન્ય છે. આ રીતે વિસ્તારવાળી અને સમાનભાર વાળી તે બળગ્રન્થિકા (અન્નમન્નઘડત્તાએ ચિદ્વૃહ્) અન્યોન્ય એક સમુદાયરૂપ પદાર્થ બની બન્ય છે એમાં જેટલી ગાંઠ આદિથીબે હોયછે, તે પરસ્પર સહયોગ ભાવથી રહે છે અસહયોગ ભાવથી રહેતી નથી. તે કારણે તે બળગ્રન્થિકા એક સમુદાયરૂપ પદાર્થ બની બન્ય છે. અહીં સુધી તો સૂત્રકારે દૃષ્ટાંતનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. હવે સૂત્રકાર તે દૃષ્ટા- ન્તને જીવના અનેક ભવો સાથે ઘટાવવાને માટે નીચે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરે છે—(એવામેવ) બળગ્રન્થિકાના દૃષ્ટાન્ત અનુસાર—એક જ બળગ્રન્થિકા પરસ્પર અલગ અલગ રીતે સંબદ્ધ અનેક ગાંઠોની જેમ, (વહૂણં જીવાણં) અનેક જીવોના

વહ્નિ આયુષ્કસહસ્રાણિ પરસ્પરક્રમેણ સમ્બદ્ધાનિ ભવન્તિ તત્સ્વામિજીવાનામા જાતીનાં ચાનેકસહસ્રસંખ્યાતત્વાત્, તદાહ - આણુપુલ્લિવ ગઠિયાઈ ' આનુપૂર્વી ગ્રથિતાનિ, પૂર્વવત્ આનુપૂર્વ્યા ગ્રથિતાનિ इत्याद्यर्थो बोध्यः, 'जाव-चिद्वन्ति ' यावत् तिष्ठन्ति, यावत्કરणात्-“अनन्तरग्रथितानि, परंपरग्रन्थितानि, अन्योन्यगुरुक तयो, अन्योन्यभारिकतया, अन्योन्यगुरुकसंभारिकतया, अन्योन्यघटतया ”

આયુ ' વહુસુ આજાઈસહસ્રેસુ ' અનેક હજાર દેવાદિક જન્મરૂપ આધારોં મેં અર્થાત્ પ્રત્યેક જીવ મેં ક્રમ ૨ સે પ્રવૃત્ત હુએ દેવાદિ સંબંધી જન્મ સહસ્રોં મેં આધેયરૂપ સે વર્તમાન હોતી હુઈં પરસ્પર મેં ક્રમ સે સમ્બદ્ધ રહતી હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જિસ પ્રકાર સે એક જાલગ્રન્થિકા મેં હજારોં ગાંઠે પરસ્પર મેં સંબદ્ધ રહતી હૈં ઊસી પ્રકાર સે હરએક જીવ કે કઈ હજાર દેવાદિક જન્મોં મેં કઈ હજાર આયુએ સંબંધિત રહા કરતી હૈં ઇસ તરહ કે કથન સે અન્યતીર્થિક જનોં ને યહ પ્રમાણિત કિયા હૈ કિ એક જીવ એક હી સમય મેં અનેક આયુઓં કા વેદન કરના હૈ । સૂત્રકાર ને જો ' વહુસુ આજાઈસહસ્રેસુ ' તથા ' વહુઈં આઝયસહસ્રાઈ ' એસે પદોં કા પ્રયોગ કિયા હૈ સો ઊસકા કારણ ઊન આયુઓં કે સ્વામીરૂપ જીવ ઔર ઊનકે જન્મ અનેક સંખ્યા વાલે હૈં । ' આણુપુલ્લિવ ગઠિયાઈ જાવ ચિદ્વન્તિ ' ઇસ પાઠ દ્વારા સૂત્રકાર ને યહ પ્રકટ કિયા હૈ કિ એક એક જીવ કે સાથ અનેક હજાર ભવોં

(વહુઈં આઝયસહસ્રાઈ) અનેક હજાર આયુઓ (વહુસુ આજાઈસહસ્રેસુ) અનેક હજાર દેવ દિક જન્મરૂપ આધારોમાં એટલે કે પ્રત્યેક જીવમાં ક્રમશઃ પ્રવૃત્ત થયેલા દેવાદિક સંબંધી જન્મસહસ્રોમાં (હજારો જન્મોમાં) આધેયરૂપે રહીને પરસ્પરમાં ક્રમશઃ સંબદ્ધ રહે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જેવી રીતે એક જાલગ્રન્થિકામાં હજારો ગાંઠો એક બીજી સાથે સંબદ્ધ રહે છે, એજ પ્રમાણે પ્રત્યેક જીવના અનેક હજાર દેવાદિક ભાવોની સાથે અનેક હજાર આયુઓ સંબદ્ધ રહ્યા કરે છે. આ પ્રકારના કથન દ્વારા અન્યતીર્થિકો (અન્યમત વાદીઓ) એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે એક જીવ એક જ સમયે અનેક આયુઓનું વેદન કરે છે.

સૂત્રકારે જે (વહુસુ આજાઈસહસ્રેસુ) તથા (વહુઈં આઝયસહસ્રાઈ) નો પ્રયોગ કર્યો છે, તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે ' આયુઓના સ્વામીરૂપ જીવ છે અને તેમના અનેક હજાર જન્મ થતા હોય છે. "

(આણુપુલ્લિવ ગઠિયાઈ જાવ ચિદ્વન્તિ) આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે એ પ્રકટ કર્યું છે કે એક એક જીવની સાથે (પ્રત્યેક જીવની સાથે) અનેક હજાર

इति संग्राह्यम् । किन्तु दाष्टान्तिके हि कर्म पुद्गलापेक्षया भारिकत्वमवसेयम् । अथोपर्युक्तानामायुषां वेदनप्रकारमाह—‘ एगे वि य णं जीवे ’ एकोऽपि च खलु जीवः, अनेकस्य तु कथैव का ‘ एगेणं समएणं ’ एकेन समयेन एकसमयावच्छेदेन युगपदित्यर्थः ‘ दो आउयाइं ’ द्वे आयुषी ‘ पडिसंवेदेइ ’ प्रतिसंवेदयति = अनुभवति । तदेव प्रतिपादयति—‘ तंजहा ’ तद्यथा ‘ इहभवियाउयं च ’ इह भविकायुष्कं च एतद्भवसम्बन्ध्यायुः ‘ परभवियाउयं च ’ परभविकायुष्कं च परभवसम्बन्ध्यायुः अर्थात् एक एव जीवः एककालावच्छेदेनैव इहभवायुष्यं परभवायुष्यं चानुभवति । उक्तार्थमेव विशदयति — ‘ जं समयं इहभवियाउयं पडिसंवेदेइ ’ यं समयम् कालस्यात्यन्त संयोगे द्वितीया इहभविकायुष्कं प्रति

में एक एक करके हजारों आयुर्कर्म क्रम २ ग्रथित हैं । यहां दाष्टान्तरूप अनेक हजार देवादिक भवों में कर्मपुद्गलों की अपेक्षा से भारीपना जानना चाहिये । उपर्युक्त आयुओं को वेदन करने का प्रकार क्या है, सूत्रकार पूर्वपक्ष की ओर से अब इसी बात को प्रकट करते हैं— ‘ एगे वि य णं जीवे ’ अनेक जीवों की तो बात ही क्या है एक भी जीव ‘ एगेणं समएणं ’ एक समय में अर्थात् एक साथ ‘ दो आउयाइं ’ दो आयुओं का ‘ पडिसंवेदेइ ’ अनुभव करता है ‘ तं जहा ’ द्वारा इसी बात को स्पष्ट किया जाता है ‘ इहभवियाउयं च परभवियाउयं च ’ एक इसभव संबंधी आयु का वेदन करता है और दूसरे परभवसंबंधी आयु का वेदन करता है । तात्पर्य यह है कि यहां पर सूत्रकार पूर्वपक्ष की ओर से इस बात को प्रकट कर रहे हैं कि एक जीव एककालावच्छेदेन एक समय में एक साथ इह भवसंबंधी भुज्यमान आयु का और परभवसंबंधी आयु का वेदन करता है । ‘ जं समयं इहभवियाउयं

ભવોમાં એક એક કરીને હજારો આયુર્કર્મ ક્રમશઃ ગ્રથિત (ગૂંથાયેલા સંબદ્ધ) છે. અહીં ઉપરોક્ત દૃષ્ટાન્ત દ્વારા પ્રતિપાદિત અનેક હજાર દેવાદિક ભવોમાં કર્મપુદ્ગલોની અપેક્ષાએ ભારેપણું સમજવું જોઈએ. અન્યતીર્થિકોની માન્યતા અનુસાર ઉપર્યુક્ત આયુઓના વેદનથી કઈ રીતે છે તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે — (એગે વિ ય ણં જીવે) અનેક જીવોની તો વાત જ શી કરવી ! પરન્તુ એક જ જીવ (એગેણં સમએણં) એક જ સમયે (એટલે કે એક સાથે) (દો બાઉયાઈં) બે આયુઓનું (પડિસંવેદેઈ) વેદન કરે છે (એટલે કે બે આયુઓ ભોગવે છે) (તંજહા) દ્વારા એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે તે જીવ કયા કયા બે આયુઓનું એક સાથે વેદન કરે છે. (ઇહભવિયાઉયં ચ પરભવિયાઉયંચ) તે જીવ એક સાથે આભવના આયુનું અને પરભવના આયુનું વેદન કરે છે (અન્ય તીર્થિકોની માન્યતા એવી છે કે એક જીવ એક સમયે એક સાથે આ ભવના ભુજ્યમાન આયુનું અને પર ભવના આયુનું વેદન કરે છે) (જં સમયં

સંવેદયતિ ' તં સમયં પરમવિયાયં પઢિસંવેદેહ ' તં સમયં પરમવિકાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ, યસ્મિન્ સમયે હ્રમવાયુષ્યમનુભવતિ, તસ્મિન્નેવ સમયે પરમવાયુષ્યમપિ અનુભવતિ-ઇત્યાશયઃ ' જાવ ' યાવત્, યાવત્પદેન ' જં સમયં-પરમવિયાયં પઢિસંવેદેહ તં સમયં હ્રમવિયાયં-પઢિસંવેદેહ ' ઇતિ વિજ્ઞેયમ્ ।

ગૌતમઃ પ્રશ્નમુપસંહરતિ- ' સે કહમેયં મન્તે ! એવં ' ? હે મદન્ત ! તત્કથમે-તત્ ઉપર્યુક્તમ્ એવમ્ ઉક્તરીત્યા કિં સંભવતિ ? મગવાન્ આહ- ' ગોયમા ! ' ઇત્યાદિ । હે ગૌતમ ! ' જં ણં તે અન્ન ઉત્થિયા ' યત્ ખલુ તે અન્યયૂથિકાઃ અન્યતીર્થિકાઃ ' તં ચેવ જાવ - પરમવિયાયં ચ ' તદેવ યાવત્-પરમવાયુષ્કં ચ, ઉપર્યુક્તં પરમવાયુષ્કપર્યન્તં સર્વમ્ ઋચુઃ તદેવાહ- ' જે તે એવમાહંસુ ' એ તે અન્યતીર્થિકાઃ એવમ્ ઉપર્યુક્તરીત્યા આહુઃ ' તં મિચ્છા ' તત્ સર્વં મિથ્યા અસત્યમેવ વોધ્યમ્ ।

પઢિસંવેદેહ ' હન દો આયુર્મોં કો વેદન કરને કા મિન્ન સમય નહીં હૈ, કયોં કિ જિસ સમય મેં જીવ હ્રમ ભવસંબંધી આયુ કા વેદન-કરતા હૈ ' તં સમયં ' ડસી સમય મેં ' પરમવિયાયં પરિસંવેદેહ ' વહ પર-ભવ સંબંધી આયુ વા મી વેદન કરતા હૈ । ગૌતમ અવ અપને પૂર્વોક્ત પ્રશ્ન કા ઉપસંહાર (પૂરા) કરતે હુએ પ્રશ્નુ સે પૂછતે હૈં કિ ' સે કહમેયં મંતે ! એવં ' હે મદન્ત ! અન્ય યૂથિક જનોં દ્વારા કહા ગયા યહ પૂર્વોક્ત રૂપ સે કથન કયા સંભવિત હોતા હૈ । ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ ' ગોયમા ' હે ગૌતમ ! ' જં ણં તે અન્નઉત્થિયા, તં ચેવ પરમવિયાયં ચ ' અન્યયૂથિકોં ને જો યહ સવ પરમવાયુષ્ક તક કહા હૈ, સો ' જે તે એવમાહંસુ ' જો ડન્હોં ને એમા કહા હૈ ' તં મિચ્છા ' વહ

હ્રમવિયાયં પઢિસંવેદેહ) એ સમયે જીવ આ ભવના આયુતું વેદન કરે છે, (તં સમયં પરમવિયાયં પઢિસંવેદેહ) એ સમયે પર ભવના આયુતું પણ વેદન કરે છે-એટલે કે તે બન્ને આયુતું વેદન કરવાના જુદા જુદા સમય હોતા નથી.

આ રીતે અન્યતીર્થિકાની માન્યતા પ્રકટ કરીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે કે (કહમેયં મંતે ! એવં) હે મદન્ત ! શું અન્ય તીર્થિકોં એ પ્રકારનું કથન સત્ય છે ?

હવે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ દ્વારા અપાયેલો ઉત્તર સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે- (જં ણં તે અન્નઉત્થિયા, તં ચેવ પરમવિયાયં ચ) અન્યતીર્થિકોં " પરભવના આયુતું પણ વેદન કરે છે " પર્યન્તનું જે કથન છે, (જે તે એવમાહંસુ તં મિચ્છા) તે સમસ્ત કથન મિથ્યા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય

અન્યતીર્થિકાનાં મતસ્ય મિથ્યાત્વં ચૈવમ્-અન્યતીર્થિકૈઃ બહૂનાં જીવાનાં યાનિ બહૂનિ આયુંપિ જાલગ્રન્થિકાવત્ પ્રતિપાદિતાનિ, તાનિ સ્વલુ આયુંપિ યથાસ્વં જીવપ્રદેશેષુ સંબદ્ધાનિ તિષ્ઠેયુઃ, અસંબદ્ધાનિ વા ? તત્ર ન પ્રથમપક્ષઃ સંભવતિ, તથાત્વે ભિન્નભિન્નજીવસ્થિતાનામાયુષાં જાલગ્રન્થિકાવત્ કલ્પનાયા અશક્ય-તાપ્તેઃ, આયુષાં ભિન્નભિન્નજીવસંબદ્ધત્વેઽપિ જાલ ગ્રન્થિકાવત્કલ્પને તુ તત્સ-મ્બદ્ધતાવિશેષાત્ જીવાનામપિ જાલગ્રન્થિકાકલ્પનત્વમાપદેત, તથાસતિ સર્વ-જીવાનાં સર્વાયુઃસંવેદનેન સર્વં ભવોત્પત્ત્યાપત્તિઃ એકસ્યોત્પત્તૌ સર્વે ઉત્પદ્યેરન્ એક

સબ ઉનકા કથન મિથ્યા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । વહ કહના ઉનકા મિથ્યા કિસ પ્રકાર સે હૈ સો અબ યહી પ્રકટ કિયા જાતા હૈ અન્યતીર્થિક જનોં ને અનેક જીવોં કી અનેક આયુઓં કો જો જાલગ્રન્થિકા કી તરહ કહા હૈ સો હમ ઉનસે યહ પૂછતે હૈં કિ વે આયુઁ યથારીતિ જીવપ્રદેશોં કે સાથ સંબદ્ધ હૈ કિ અસંબદ્ધ હૈં । યદિ કહા જાવે કિ વે સબ આયુઁ જીવપ્રદેશોં કે સાથ સંબદ્ધ હૈં સો યહ વાત સંભવિત નહીં હોતી હૈ-ક્યોં કિ હસ પ્રકાર કી માન્યતા મેં ભિન્ન ૨ જીવોં મેં સ્થિત હુઈ આયુઓં કો જાલગ્રન્થિકા કી તરહ કલ્પિત કરના બન નહીં સકતા હૈ, કારણ આયુઁ ભિન્ન ૨ જીવોં કે સાથ સંબદ્ધિત હૈં । ભિન્ન ૨ જીવોં કે સાથ સંબદ્ધિત હોને પર ભી જાલ ગ્રન્થિકા કી તરહ યદિ ઉન આયુઓં કો માના જાવે-તો તત્સમ્બદ્ધત્વ કી અવિશેષતા હોને સે જીવોં કો ભી જાલ ગ્રન્થિકા કી તરહ કલ્પન કરના પડેગો-હસ તરહ જીવોં કો જાલગ્રન્થિકા કી તરહ કલ્પિત હો જાને પર સર્વ જીવોં મેં અપની સમસ્ત આયુકે

એ છે કે અન્યતીર્થિકાની ઉપર્યુક્ત માન્યતા બિલકુલ ખોટી છે તેમના કથન ને મિથ્યા કહેવાનું કારણ હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે. અન્ય તીર્થિકાએ અનેક જીવોનાં અનેક આયુને જાલગ્રન્થિકા જેવાં કહ્યાં છે તો તેમને આપણે પૂછવું જોઈએ કે તે આયુઓ યોગ્ય જીવ પ્રદેશોની સાથે સંબદ્ધ છે કે અસંબદ્ધ છે ? જો તે આયુઓ જીવપ્રદેશોની સાથે સંબદ્ધ છે એમ કહેવામાં આવે તો તે વાત સંભવિત નથી, કારણ કે આ પ્રકારની માન્યતામાં જુદા જુદા જીવો ના આયુઓને જાલગ્રન્થિકાની જેમ કલ્પવાનું સંભવી શકતું નથી. કારણ કે આયુઓ જુદા જુદા જીવો સાથે સંબદ્ધિત છે-જુદા જુદા જીવો સાથે સંબદ્ધિત હોવા છતાં પણ જો તે આયુઓને જાલગ્રન્થિકા જેવી માનવામાં આવે તો, તે સંબદ્ધત્વની અવિશેષતા હોવાથી જીવોને પણ જાલગ્રન્થિકા જેવા કલ્પવા પડશે-આ રીતે જીવોને જાલગ્રન્થિકા જેવા કલ્પવામાં આવે તો સર્વે જીવોમાં

एव मरणे सर्वे त्रियेण । अथ द्वितीयः पक्षः, अर्थात् जीवप्रदेशेषु अमं वद्वान्येव
जीवापत्ति इति चेन्न तदा अमं वद्वत्वादेव 'तद्वशाद् देवादिजन्म' इत्युक्तिः
नोपपत्तिरिति प्रायुषां जालग्रन्थिकाकल्पना अन्यतीर्थिकानामसत्कल्पनैव ।

संवेदन होने की आपत्ति से अपने २ समस्त भवों के संवेदन होने का
प्रसङ्ग प्राप्त होगा—तथा एक जीव की उत्पत्ति होने पर सर्व जीवों की
इत्यन्ति मानना पड़ेगी और एक जीव के मर जाने पर सर्व जीवों का
मरण मानना पड़ेगा । तात्पर्य कहने का यह है कि जिस प्रकार एक
जाल में हजारों ग्रन्थियां संबद्धित रहा करती हैं उसी प्रकार से एक जीव
के साथ उसकी हजारों भवों की हजारों आयुएँ भी संबद्धित रहती हैं
ऐसी मान्यता अन्यतीर्थिक जनों की है सो इस पर उससे यह कहा जा
रहा है कि हम तरह से हजारों आयुओं को जालग्रन्थिका की तरह
कल्पित नहीं किया जा सकता है, कारण कि ये हजारों भवों की कारण
मृत हजारों आयुएँ एक २ रूप से प्रत्येक जीव के साथ संबद्धित रहती
हैं, एक ही जीव के साथ जालग्रन्थिका की तरह संबद्धित तो रहती नहीं
हैं । अतः भिन्न २ रूप से अनेक जीवों के साथ संबद्धित होने के कारण
इन्हें जालग्रन्थिका की तरह नहीं माना जा सकता है । भिन्न २ जीवों
के साथ संबद्धित होने पर भी यदि आयुओं में जालग्रन्थिका की तरह

तेमना नमस्त आयुषोना संवेदन धवानी आपत्ति उद्भववाथी पोत पोताना
नमस्त आयुषोना संवेदन धवानो प्रसंग प्राप्त धशे—तथा ओक एवनी उत्पत्ति
धनः सर्वे एवनी उत्पत्ति मानवी पडशे, आ धधननुं तात्पर्य ओ छे छे
तेषां दीने ओक जगत्तां इतरो ग्रन्थियो (गांठो) संबद्धित रह्या छे छे
वेध प्रमाणे, ओक एवनी साथे तेना इतरो लवोना इतरो आयुषो सं
द्धित रहे छे, तेनी अन्यतीर्थिकानी मान्यता छे, तेमनी आ मान्यतानुं
पुनः प्रमाणे नीनिनी दृष्टो दृष्टाभां आवी छे—इतरो आयुषोने जल-
ग्रन्थिका साथे सरणावी शशय नदीं शरत् छे इतरो लवोने माटे शरत्पूत
रह्ये आयुषो, पृथक् पृथक् (अलग अलग) रीते प्रत्येक एवनी साथे
संबद्धित रहे छे, ओक एवनी साथे जगत्ग्रन्थिकानी जेभ संबद्धित रहेता
नह्ये, ओ दीने नमस्त अलग इधे अनेक एवनी साथे संबद्धित होवोने
प्रमाणे तेमने जगत्ग्रन्थिका समान मानी शशय नदीं, बित्त बित्त एवो साथे
संबद्धित रहे छे, एतां पक्ष से आयुषोने जगत्ग्रन्थिका साथे सरणाववाभां

કલ્પના કી જાવે, તો જીવોં કા સંબંધ મી તો આયુઓં કે સાથ રહતા હૈ અતઃ ઉન્હેં મી જાલગ્રન્થિકા કી તરહ એક માન લેના ચાહિયે-અતઃ જીવોં કો જબ હસ તરહ સે જાલગ્રન્થિકા કી તરહ એક માના જાવેગા તો સમસ્ત જીવોં કો અપની ૨ મિન્ન ૨ આયુઓં કા એક હી સાથ ઉપભોક્તા માનના પડેગા । હસ તરહ યુગપત્ ઉપભોક્તા હોને સે ઉનમેં અનેક ભવોં કી ઉત્પત્તિ મી એક હી સાથ હોને કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોગા-એક જીવ કે મર જાને પર સબ જીવોં કા મરણ ઔર એક કે ઉત્પન્ન હો જાને પર સબ જીવોં કી ઉત્પત્તિ મી માનની હોગી । જિસ પ્રકાર સાધારણ વનસ્પતિકાય મેં રહે હુએ જીવોં મેં હોતા હૈ વહાં એક કી ઉત્પત્તિ સબ કી ઉત્પત્તિ, એક કા મરણ સબ કા મરણ માના ગયા હૈ હંસી તરહ સે જબ જાલગ્રન્થિકા કી તરહ સબ જીવ એક માને જાવેંગે તો પૂર્વોક્ત રૂપ સે આપત્તિ હોને કા પ્રસંગ સ્વાભાવિક રૂપ સે હી માનના પડેગા । યદિ દ્વિતીય પક્ષ અંગીકાર કિયા જાવે-અર્થાત્ એસા માના જાવે કિ સમસ્ત આયુએં જીવ કે પ્રદેશોં મેં અસંબંધિત હી હૈં તો ફિર હસ તરહ કી માન્યતા મેં “ આયુ કર્મ કે વશ સે દેવાદિકોં મેં જન્મ હોતા હૈ ”

આવે તો આયુઓની સાથે જેનો સંબંધ છે એવા જીવોને પણ જાળગ્રન્થિકા સમાન માનવા જોઈએ. અને જો તે જીવોને જાળગ્રન્થિકા સમાન એક માનવામાં આવે તો સમસ્ત જીવોને પણ તેમના લિપ્ત લિપ્ત આયુઓના એક સાથે જ ઉપલોક્તા માનવા પડશે. આ રીતે એક જ ઉપલોક્તા હોવાથી તેમનામાં અનેક જીવોની ઉત્પત્તિ પણ એક જ સાથે થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. એક જીવનું મરણ થતાં, સમસ્ત જીવોનું મરણ, અને એક જીવની ઉત્પત્તિ થતાં, સમસ્ત જીવોની ઉત્પત્તિ થવાની વાત માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. સાધારણ વનસ્પતિ કાય જીવોમાં જેવું બને છે, (સાધારણ વનસ્પતિકાયમાં રહેલા જીવોમાં એકની ઉત્પત્તિ થાય ત્યારે સમસ્તની ઉત્પત્તિ થાય છે, એકનું મરણ થાય ત્યારે સમસ્તનું મરણ થાય છે, એવી માન્યતા છે) એવું અહીં પણ બને છે તેમ માનવાની આપત્તિ એ પ્રકારની માન્યતાથી તો ઉદ્ભવશે. (એટલે કે બધા જીવોને જો જાળગ્રન્થિકાની જેમ એક માનવામાં આવે તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણેની આપત્તિ ઉદ્ભવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે.)

જો એવું માનવામાં આવે કે “ સમસ્ત આયુઓ જીવપ્રદેશોમાં અ સંબંધિત છે ” તો એ પ્રકારની માન્યતાથી તો “ આયુકર્મને આધારે દેવાદિકોમાં જન્મ થાય છે,) એવું કથન પણ શક્ય બની શકતું નથી. આ રીતે

અથ યત્તુક્તમ્ 'एको जीवः एकेन समयेन द्वे आयुषी प्रतिसंवेदयति, तदपि असत्यम् युगपदायुर्द्वयप्रतिसंवेदनेन एककालावच्छेदेन भवद्वयभवनापत्तेः तस्मात् एकदाऽऽयुर्द्वयवेदनमपि मिथ्यैव किन्तु 'अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि' हे गौतम ! अहं पुनर्यत् एवं-वक्ष्यमाणरीत्या आख्यामि 'जाव-परुवेमि' यावत् प्ररूपयामि, यावत्करणाम् " भाषે, પ્રજ્ઞાપયामિ, इति संग्राहम् । तदेवाह-'से जहानामए जाल गंठिया ' तद्यथानाम जालग्रन्थिका, 'सिया' स्यात्, अस्मिन्-सिद्धान्तपक्षे जालग्रन्थिकापदेन शृङ्खलामात्ररूपार्थो ग्रहीतव्यः, जाव - अन्न

ऐसा कथन नहीं बन सकता है । इस तरह आयुओं में जालग्रन्थिका की कल्पना केवल-अन्यतीर्थिक जनों की एक असत्कल्पना ही है । अब जो ऐसा कहा गया है कि 'एको जीवो एकेन समयेन द्वे आयुषी प्रतिसंवेदयति' एक जीव एक समय में दो आयुओं को भोगता है-सो यह कथन भी असत्य है । कारण कि ऐसी मान्यता में, एक ही समय में एक ही जीव की दो भवों वाला मानने का प्रसंग प्राप्त होगा अतः एक ही समय में आयुद्वय का संवेदन मानना भी मिथ्या ही है । हे गौतम ! मैं ऐसा कहता हूँ, मैं ऐसी प्रज्ञापना करता हूँ और मैं ऐसी प्ररूपणा करता हूँ 'अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि, जाव परुवेमि' यहाँ यान्तपद से 'भाषे, प्रज्ञापयामि' इस पाठ का संग्रह किया गया है । 'से जहानामए जालगंठिया सिया' जैसे कोई एक जालग्रन्थिका ही अर्थात् एक सांकल-शृङ्खला हो क्योंकि यहां पर सिद्धान्त पक्ष जालग्रन्थिका पद से यही शृङ्खला रूप अर्थविवक्षित हुआ है 'जाव अन्न-

અન્યતીર્થિકોની આયુષોમાં જાળગ્રન્થિકાની કલ્પના બિલકુલ અસત્ય (જૂઠી) કરે છે. વળી એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે (એકો જીવ એકેન સમયેન દ્વે આયુષી પ્રતિસંવેદયતિ) (એક જીવ એક સમયે બે આયુષોનું વેદન કરે છે) તે કથન પણ અસત્ય છે, કારણ કે એ કથનને સત્ય માનવાથી એવું માનવું પડશે કે એક જ જીવ એક જ સમયે બે ભવો કરે છે. તે કારણે એક જ સમયે બે આયુષોનું સંવેદન કરવાની વાત પણ મિથ્યા છે.

હવે આ વિષયમાં મહાવીરપ્રભુ પોતાની શી માન્યતા છે તે પ્રકટ કરે છે- (અહં પુણ ગોયમા ! એવમાઈક્ખામિ, જાવ પરુવેમિ) હે ગૌતમ ! હું એવું કહું છું, એવું ભાષણ કરું છું, એવું સમજાવું છું અને એવી પ્રજ્ઞાપણા કરું છું કે-(સે જહા નામએ જાલગંઠિયા સિયા) ધારો કે કેાઈ એક જાલગ્રન્થિકા છે-એટલે કે એક સાંકળ છે-(કારણ કે અહીં સિદ્ધાન્ત પક્ષ જાલગ્રન્થિકા પદથી એજ સાંકળરૂપ અર્થ

મન્નઘડત્તાએ ચિદ્વૃદ્ધિ ' યાવત્ - અન્યોન્યઘટતયા યથા શૃંગ્ખલા પરસ્પરસમુદાય-
રૂપતયા તિષ્ઠતિ, યાવત્કરણાત્-“ આનુપૂર્વીગ્રથિતા, અનન્તરગ્રથિતા, પરંપર
ગ્રથિતા, અન્યોન્યગ્રથિતા, અન્યોન્યગુરુકતયા અન્યોન્યભારિકતયા, અન્યોન્ય
ગુરુકસંભારિકતયા ' ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ । દાષ્ટાન્તિકે યોજયતિ-‘ એવામેવ ' એવામેવ
શૃંગ્ખલાવદેવ ' એગમેગસ્સ જીવસ્સ ' એકેકસ્ય જીવસ્ય ન તુ અન્યતોર્થિકામિમતાનાં
બહુનાં જીવાનામ્ ' બહૂર્હિ આજાહ સહસ્સેર્હિ ' બહુભિ આજાતિસહસ્રે અનેકપ્રકારેષુ
આજાતિસહસ્રેષુ અતીતકાલિકેષુ દેવાદિજન્મસુ તત્કાલાપેક્ષયા સત્સુ ક્રમપ્રવૃત્તેષુ
' બહૂર્હિ આઝયસહસ્સાઈ ' ' બહૂનિ આયુક્કસહસ્રાણિ ' આણુપુઞ્ચિ ગઢિયાઈ જાવ-

મન્ન ઘડત્તાએ ચિદ્વૃદ્ધિ ' તો જૈસે વહ શૃંગ્ખલા યાવત્ પરસ્પર મેં સમુદાય
રૂપ સે રહતી હૈ ' એવામેવ ' તો હસી શૃંગ્ખલા કે અનુસાર ' એગમેગસ્સ
જીવસ્સ ' અન્યતીર્થિક જનોં દ્વારા માન્ય અનેક જીવોં કે નહીં, કિન્તુ
એક એક જીવ કે ' આજાહસહસ્સેર્હિ ' અનેક પ્રકારકે દેવાદિક ભવોં
કે સાથ જો કિ ભૂતકાલ મેં હો ચુકે હૈં ઓર ક્રમ ૨ સે હી જો હુએ હૈં તથા
જો અપને કાલ કી અપેક્ષા અસ્તિત્વ વિશિષ્ટ થે 'બહૂર્હિ આઝયસહસ્સાઈ'
અનેક હજાર આયુર્ આણુપુઞ્ચિ ગઢિયાઈ જાવ ચિદ્વૃદ્ધિ ' આનુપૂર્વીરૂપ
સે ગ્રથિત-પ્રતિવદ્ધ હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ એક જીવ કે વર્તમાન
ભવ સે લગાકર ભૂતકાલ મેં જિતને ભી ભવ હો ચુકે હૈં ડન સવ ભવોં
કી આયુર્ પરસ્પર મેં એક ભવ કી આયુ સે દૂસરે ભવ કી આયુ, દૂસરે
ભવ કી આયુ સે ત્રીસરે ભવ કી આયુ ઇત્યાદિ ક્રમ સે પ્રત્યેક જીવ કે

વિવક્ષિત થયો છે) (જાવ અન્નમન્નઘડત્તાએ ચિદ્વૃદ્ધિ) તે સાંકળ જેવી રીતે
(યાવત્) પરસ્પરમાં સમુદાયરૂપે રહેલી હોય છે, (એવામેવ) તે સાંકળની
જેમ (એગમેગસ્સ જીવસ્સ) પ્રત્યેક જીવના (અન્ય તીર્થિકાની માન્યતા અનુસાર
અનેક જીવોના નહીં) (આજાહસહસ્સેર્હિ) અનેક હજાર ભવોની સાથે
(અનેક પ્રકારના દેવાદિક ભવોની સાથે કે જે ભૂતકાળમાં થઈ ચૂકયા છે,
અને ક્રમશઃ જ જે થયા છે, અને જે તેમના કાળની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વ
વિશિષ્ટ હતા) (બહૂર્હિ આઝયસહસ્સાઈ) અનેક હજાર આયુઓ
“ આણુપુઞ્ચિ ગઢિયાઈ જાવ ચિદ્વૃદ્ધિ ” આનુ પૂર્વી રૂપે ગ્રથિત
પ્રતિબદ્ધ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-એક જીવના વર્તમાનથી
લઈને ભૂતકાળમાં જેટલા ભવો થઈ ચૂકયા છે, એ સઘળા ભવોના આયુઓ
પરસ્પરમાં-એક ભવના આયુ સાથે બીજા ભવનું આયુ, બીજા ભવના આયુ
સાથે ત્રીજા ભવનું આયુ ઇત્યાદિ ક્રમે- પ્રત્યેક જીવના પ્રત્યેક ભવના આયુની

વિદ્વંતિ' આનુપૂર્વીગ્રથિતાનિ યાવત્-તિષ્ઠન્તિ, અતીતાનિ વર્તમાનભવાન્તાનિ-અન્ય
 મવિક્રમન્યમવિક્રમેન સંબદ્ધમિત્યેવં સર્વાણિ એકસ્ય જીવસ્યાયુંપિ અન્યોન્યં પ્રતિવ-
 દ્ધાનિ ભવન્તિ ન તુ એકમથે એવ વહૂનિ આયુંપિ એકસ્ય જીવસ્ય ઇત્યાશયઃ, અતએવ
 'એગે વિ ય ણં જીવે' એકોઽપિ ચ સ્વલુ જીવઃ, 'એકેન સમયેન એકકાલાવચ્છેદેન 'એગં
 આડયં પડિસંવેદેહ' એકમ્ આયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ, નતુ દ્વે આયુષી, વહૂનિ વા આયુંપિ
 -ઈતિ, તદેવાહ-'તં જહા ઇહમવિયાડયં વા તદ્યથા ઇહમાવિકાયાયુષ્કં વર્તમાનમવાયુર્વા
 'પરમવિયાડયંવા' પરમવિકાયાયુષ્કં વા, તથા ચ પરમવમોગયોગ્યં યદ્ વર્તમાન
 મથે પ્રતિવદ્ધં તત્ત્વ પરમથે ગતઃ સન્ પ્રતિસંવેદયતિ, તદેવ પરમવાયુષ્કમિતિ
 વ્યપદિશ્યતે તદેવ વિશદતિ- ' જં સમયં ઇહમવિયાડયં પડિસંવેદેહ ' યં સમયં

પ્રત્યેક મવ કી આયુ કે સાથ અર્થાત્ ભૂતકાલ કે સમસ્ત મવોં કી
 આયુઁ અમીતક કે વર્તમાન મવકી આયુ કે સાથ-સાંકલ કી કઢિયોં
 કી તરહ સંબદ્ધિત હૈં । એસા નહીં હૈ કિ એક જીવ કે એક મવ કે સાથ
 હી પહિલે મત્તોં કી સ્વ આયુઁ સંબદ્ધિત હો । ઇસ લિયે 'એગે વિ ય
 ણં જીવે' એક જીવ 'એગે ણં સમણં' એક સમય મેં 'એગં આડયં'
 એક હી આયુ કો 'પડિસંવેદેહ' મોગતા હૈ । દો આયુઓં કો અથવા
 વહૂત આયુઓં કો નહીં મોગતા હૈ । 'તં જહા ઇહમવિયાડયં વા પરમ-
 વિયાડયં વા' એક સમય મેં જીવ યા તો વર્તમાનમવ સમ્બન્ધી આયુ
 કો મોગતા હૈ યા પરમવસમ્બન્ધી આયુ કો મોગતા હૈ " પરમવ સંબ-
 ધી આયુ કો મોગતા હૈ " ઇસકા માવ યહ હૈ કિ પરમવ મેં મોગને
 યોગ્ય આયુ જિસે વર્તમાન મવ મેં જીવ ને બાંધ લિયા હૈ ડસે પર-
 મવ મેં જાકર વહ મોગતા હૈ ' જં સમયં ઇહમવિયાડયં પડિસંવેદેહ '

સાથે એટલેકે ભૂતકાળના સમસ્ત ભવોનાં આયુઓ અત્યાર સુધીના વર્તમાન
 ભવના આયુની સાથે-સાંકળનિ કડીઓની જેમ સંબદ્ધિત છે. એવું નથી કે
 એક ભવના એક ભવની સાથે જ પહેલાં ભવોના બધાં આયુઓ સંબદ્ધિત,
 હોય તેથી જ "એગે વિ ય ણં જીવે" એક ભવ (એગે સમણં) એક
 સમયે (એગં આડયં) એક જ આયુનું (પડિસંવેદેહ) વેદન કરે છે-જે
 આયુઓનું કે વધારે આયુઓનું વેદન કરતો કથી. "તં જહા ઇહમવિયાડયં
 વા, પરમવિયાડયં" એક સમયે એક ભવ કાંતો આ ભવ સંબન્ધી (વર્તમાન
 ભવના) આયુને ભોગવે છે, અથવાતો પરભવ સંબન્ધી આયુને ભોગવે છે
 આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે પરભવમાં ભોગવવા યોગ્ય આયુ કે જેનો
 બંધ ભવે વર્તમાન ભવમાં બાંધ્યો છે, તેને ભવ પરભવમાં જાંબો ભોગવે છે.
 "જ સમય" ઇહમવિયાડયં પડિસંવેદેહ, નો તં સમય પરમવિયાડયં પડિસંવેદેહ)

યત્કાલાવચ્છેદેન ઇહભવાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ ' નો તં સમયં પરમવિયાઝયં પઙ્કિ-
સંવેદેહ ' નો તં સમયં તત્કાલાવચ્છેદેન પરમવાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ, અથ ચ
' જં સમયં પરમવિયાઝયં પઙ્કિસંવેદેહ ' યં સમયં પરમવ યુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ ' નો
તં સમયં ઇહમવિયાઝયં પઙ્કિસંવેદેહ ' નો તં સમયમ્ ઇહમવાયુષ્કં પ્રતિસંવેદ-
યતિ । તદેવ દૃઢીકરણાર્થે પ્રકારાન્તરેણાહ—' ઇહમવિયાઝયસ્સ પઙ્કિસંવેયણાણ '
ઇહમવાયુષ્કસ્ય પ્રતિસંવેદનાયામ્ પ્રતિસંવેદનાકાલે ' નો પરમવિયાઝયં પઙ્કિસંવે-
દેહ ' નો પરમવાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ, ' પરમવિયાઝયસ્સ પઙ્કિસંવેયણાણ ' પર
મવાયુષ્કસ્ય પ્રતિસંવેદનાયાં પ્રતિસંવેદનાકાલે ' નો ઇહમવિયાઝયં પઙ્કિસંવેદેહ '
નો ઇહમવાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ । અન્તે ઉપર્યુક્તમુપસંહરતિ—' એવં સ્વલ્લુ એગે
જીવે ' ઇત્યાદિ । હે ગૌતમ ! એવમ્ ઉક્તરીત્યા સ્વલ્લુ એકો જીવઃ ' એગેણં સમ-

નો તં સમયં પરમવિયાઝયં પઙ્કિસંવેદેહ ' અતઃ જિસ સમય જીવ ઇસ
મવ સંબંધી આયુ કો ભોગતા હૈ તો ઉસ સમય મેં વહ પરમવ સંબંધી
આયુ નહીં ભોગતા ઔર ' જં સમયં પરમવિયાઝયં પઙ્કિસંવેદેહ ' જિસ
સમય પરમવસંબંધી આયુકો ભોગતા હૈ ' તં સમયં નો ઇહમવિયાઝયં
પઙ્કિસંવેદેહ ' ઉસ સમય વહ ઇસ મવસંબંધી આયુ કો નહીં ભોગતા હૈ ।
ઈસી બાત કો દૃઢ કરને કે લિયે સૂત્રકાર ને દૂસરી તરહ સે આગે યહ
' ઇહમવિયાઝસ્સ પઙ્કિસંવેદેહ-પરમવિયાઝસ્સ સંવેયણાણ, નો ઇહ મવિ
યાઝયં પઙ્કિસંવેદેહ ' પાઠ કહા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ જીવ જબ
ઇસમવ સંબંધી આયુ કા પ્રતિ સંવેદન કરતા હૈ—ઉસ કાલ મેં વહ પર-
મવસંબંધી આયુ કા પ્રતિસંવેદન નહીં કરતા હૈ—ઔર જિસ સમય પર-
મવ સંબંધી આયુ કા પ્રતિસંવેદન કરતા હૈ ઉસ સમય ઇસમવ સંબંધી
આયુ કા વહ પ્રતિસંવેદન નહીં કરતા હૈ ઇસ તરહ હે ગૌતમ ! ' એગે

તેથી જ્યારે જીવ આ લવના આયુને ભોગવતો હોય છે. ત્યારે તે પરલવના
આયુને ભોગવતો નથી, અને (જં સમયં પરમવિયાઝયં પઙ્કિસંવેદેહ, નો તં
સમયં ઇહમવિયાઝયં પઙ્કિસંવેદેહ) જ્યારે જીવ પરલવના આયુને ભોગવતો
હોય છે, ત્યારે આ લવના આયુને ભોગવતો નથી. એજ વતને વધારે દૃઢ
કરવાને માટે સૂત્રકારે બીજી રીતે એજ વાત સમજાવી છે—(ઇહ મવિયાઝસ્સ
પઙ્કિસંવેયણાણ નો પરમવિયાઝયં પઙ્કિસંવેદેહ, પરમવિયાઝસ્સ પઙ્કિસંવેયણાણ નો
ઇહમવિયાઝયં પઙ્કિસંવેદેહ) જીવ જ્યારે આલવના આયુનું વેદન કરતો હોય
છે, ત્યારે પરલવના આયુનું વેદન કરતો નથી, અને જ્યારે જીવ પરલવ
સંબંધી આયુનું પ્રતિસંવેદન કરે છે, ત્યારે આલવ સંબંધી આયુનું પ્રતિવેદન
(અનુલવ) કરતો નથી. હે ગૌતમ આ રીતે “ એગે જીવે ” એક જીવ

યાઉયં વા ભેદો સર્વો ભાણિયવ્વો મણુસ્સાઉયં દુવિહંદેવાઉયં
ચઉવ્વિહં । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

॥ પંચમસણ તદ્દઓ ઉદ્દેસો ॥ ૫-૩ ॥

છાયા—જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! યો મન્યો નૈરયિકેષુ ઉપપત્તું સ સ્વલુ કિં
સાયુષ્કઃ સંક્રામતિ ? નિરાયુષ્કઃ સંક્રામતિ ? ગૌતમ ! સાયુષ્કઃ સંક્રામતિ, નો
નિરાયુષ્કઃ સંક્રામતિ । તત્ સ્વલુ ભદન્ત ! આયુષ્કં કુત્ર કૃતમ્, કુત્ર સમાચીર્ણમ્ ?
ગૌતમ ! પૂર્વસ્મિન્ ભવે કૃતમ્, પૂર્વસ્મિન્ ભવે સમાચીર્ણમ્ । એવં યાવત્-વૈમાનિ-

નૈરયિક આયુષ્ક વક્તવ્યતા—

‘ જીવે ણં મંતે ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(જીવે ણં મંતે ! જે ભવિં નેરહિંસુ ઉવવજ્જિત્તણ) હે
ભદન્ત ! જો જીવ નરક મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા હૈં (સે ણં કિં
સાઉણ સંકમહ ? નિરાઉણ સંકમહ ?) વહ જીવ યહીં સે આયુષ્ક સહિત
હોકર વહાં ઉત્પન્ન હોતા હૈં ? યા આયુષ્ય રહિત હોકર વહાં ઉત્પન્ન હોતા
હૈં ? (ગોચમા ! સાઉણ સંકમહ, નો નિરાઉણ સંકમહ) હે ગૌતમ ! આયુ-
ષ્ય સહિત હોકર હી વહાં જીવ ઉત્પન્ન હોતા હૈં, આયુષ્ય રહિત હોકર
વહાં ઉત્પન્ન નહીં હોતા । (સે ણં મંતે ! આઉણ કહિં કહે, કહિં સમાહ-
ણે) હે ભદન્ત ! ઉસ જીવ ને વહાં-નરક મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય આયુકા
કહાં પર બંધક્રિયા-તથા ઉસ આયુ કો બંધ કરને કે આચરણ ઉસને
કહાં પર કિયે ? (ગોચમા ! પુરિમે ભવે કહે, પુરિમે ભવે સમાહણે) હે

નારકોના આયુષ્યની વક્તવ્યતા—

(જીવે ણં મંતે) ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(જીવે ણં મંતે ! જે ભવિં નેરહિંસુ ઉવવજ્જિત્તણ) હે ભદન્ત ! જે
જીવ નરકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે (સે ણં કિં સાઉણ સંકમહ ? નિરાઉણ
સંકમહ ?) તે જીવ અહીંથી નરકાયુનો બંધ બાંધીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ?
અથવા તે નરકાયુનો બંધ બાંધ્યાવિના ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? (ગોચમા !
સાઉણ સંકમહ, નો નિરાઉણ સંકમહ) હે ગૌતમ ! નરકાયુનો બંધ બાંધીને જ
ત્યાં જાય છે. નરકાયુનો બંધ બાંધ્યા વિના જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થતો નથી. (સે
ણં મંતે ! આઉણ કહિં કહે, કહિં સમાહણે ?) હે ભદન્ત ! તે જીવે નરકમાં
ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય આયુનો બંધ કયા બાંધ્યો, અને તે આયુબંધ બાંધવા
યોગ્ય આચરણ તેણે કયાં કર્યું ? (ગોચમા ! પુરિમે ભવે કહે, પુરિમે ભવે

પૃથિવીનૈરયિકાયુષ્કં વા, યાવત્ - અધઃસપ્તમપૃથિવીનૈરયિકાયુષ્કંવા, તિર્યગ્
યોનિકાયુષ્કં પ્રકુર્વન્ પશ્ચવિધં પ્રકરોતિ, તદ્યથા-એકેન્દ્રિય-તિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં
વા ભેદઃ સર્વો ભણિતવ્યઃ, મનુષ્યાયુષ્કં દ્વિવિધમ્, દેવાયુષ્કં ચતુર્વિધં તદેવં
મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति ॥ સૂ૦ ૨ ॥

॥ પશ્ચમશતકે તૃતીય ઉદ્દેશઃ ॥

ય્ય ગતિ મેં જાને યોગ્ય જીવ મનુષ્ય આયુ કા બંધ કરતા હૈ દેવગતિ
મેં જાને-યોગ્ય જીવ દેવાયુ કા બંધ કરતા હૈ । નરક આયુ કા યદિ જીવ
બંધ કરતા હૈ તો વહ સાત નરકોં મેં સે કિસી એક નરક મેં હી જાને
યોગ્ય આયુ કા બંધ કરતા હૈ (તં જહા-રયણ્પમા પુઢવિ નેરહ્યાઝયં વા
જાવ અહે સત્તમાપુઢવિ નેરહ્યાઝયં વા તિરિક્લ જોણિયાઝયં પકરેમાણે
પંચવિહં પકરેહ-તં જહા-એગેદિયતિરિક્લજોણિયાઝયં વા ભેદો સવ્વો
માણિયવ્વો, મણુસ્સાઝયં દુવિહં દેવાઝયં ચઝવ્વિહં) યા તો વહ રત્નપ્રમા
પૃથિવિ નરકકી આયુકા બંધ કરેગા યા યાવત્ અધઃસપ્તમપૃથિવી-નરક
કી આયુકા બંધ કરેંગા। इसी प्रकारसे जब वह तिर्यचगतिमें जाने योग्य
आयु का बंध करता है तो, वह पांच प्रकार के तिर्यश्चों की आयु में
से किसी एक तिर्यश्च में ही जाने योग्य आयु का बंध करता है । एके
न्द्रिय तिर्यश्च, दो इन्द्रिय तिर्यश्च, ते इन्द्रिय चो इन्द्रिय तिर्यश्च और
पंचेन्द्रिय तिर्यच, इस प्रकार से पांच प्रकार के होते हैं । सो जिस
जीव ने तिर्यश्चगति में जाने योग्य आयु का बंध किया होता है-वह

જવાને યોગ્ય જીવ મનુષ્ય આયુનો બંધ બાંધે છે, અને દેવગતિમાં જવા યોગ્ય
જીવ દેવાયુનો બંધ બાંધે છે. જો જીવ નરકાયુનો બંધ બાંધેછે, તો તે સાત
નરકોમાંથી કોઈ એક નરકમાં જ જવાને યોગ્ય આયુનો બંધ બાંધેછે.- (તંજહા
-રયણ્પમા પુઢવી, નેરહ્યાઝયં વા જાવ અહેસત્તમા પુઢવિ નેરહ્યાઝયં વા તિરિક્લ
જોણિયાઝયં પકરેમાણે પંચવિહં પકરેહ-તંજહા-એગેદિયતિરિક્લજોણિયાઝયં વા
ભેદો સવ્વો માણિયવ્વો, મણુસ્સાઝયં દુવિહં દેવાઝયં ચઝવ્વિહં) કાંતો તે જીવ
પહેલી રત્નપ્રમા પૃથ્વી-નરક-ના આયુનો બંધ બાંધે છે, કાંતો બીજી નરકના
આયુનો બંધ બાંધે છે એ રીતે સાતમી નરક પર્યન્તની કોઈ પણ એક
નરકના આયુનો બંધ બાંધે છે. એજ પ્રમાણે જો તે, જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ
પર્યન્તના પાંચ પ્રકારના તિર્યચોમાંથી કોઈ પણ એક પ્રકારના તિર્યચમાં જ
જવાને યોગ્ય આયુનો બંધ બાંધે છે. કાંતો તે જીવ એકેન્દ્રિ તિર્યચમાં જવા
યોગ્ય આયુનો બંધ કરે છે, કાંતો દ્વીન્દ્રિય તિર્યચમાં, કાંતો તેષ્ઠન્દ્રિય
તિર્યચમાં, કાંતો ચતુરિન્દ્રિય તિર્યચમાં અને કાંતો પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં
જવાનો યોગ્ય આયુનો તે જીવ બંધ કરે છે. જો તે જીવ મનુષ્યગતિમાં

ટીકા—આયુષ્કપસ્તાવાત્ તત્સમ્સન્ધિવિશેષવક્તવ્યતામાહ - ‘ જીવેણ મન્તે ! ’ इत्यादि । गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! यः खलु जीवो नैरयिकेषु उप-पत्तुं जन्म ग्रहीतुं भव्यो=योग्यः ‘ तेणं किं साउए संकमइ ? निराउए सं कमइ ? स खलु किम् एतदभवात् सायुष्कः आयुष्यसहितः नरकं संक्रामति=गच्छति ?

इन पांच प्रकार के तिर्यश्चो में से किसी एक तिर्यश्च में जाने योग्य आयु का बंध करता है । यहां पर तिर्यश्चों के सब प्रकार के भेदोंकों कहलेना चाहिये । यदि वह मनुष्यगति में जाने योग्य आयुका बंध करता है तो दो प्रकार के मनुष्यों में से किसी एक प्रकार के मनुष्यकी आयु का बंध करता है । यदि वह देवायु का बंध करता है तो चार प्रकार के देवों में से किसी एक प्रकार के देव की आयुका बंध करता है । (सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति) हे भदन्त आपने जैसा कहा है वह ऐसा ही है हे भदन्त ! वह ऐसा ही है । इस प्रकार कहकर गौतम अपने स्थान पर बैठ गये ॥

टीકાર્થ—આયુકા પ્રકરણ હોને સે આયુ સંબંધી વિશેષ વક્તવ્યતાકો પ્ર-કટ કરનેકે નિમિત્ત સૂત્રકાર કહતે હૈં—इसमें गौतम प्रश्नु से पूछते हैं कि हे भदन्त ! ‘जे भविण नेरइएसु उववज्जित्तए’ जो जीव नैरयिकों में जन्म ग्रहण करने के लिये योग्य है ‘सेणं किं साउए संकमइ निराउए संकमइ’ वह क्या इस भव से आयुष्य सहित होकर नरक में संक्रमण करता

જવાને યોગ્ય આયુનો બંધ કરે છે તો બે પ્રકારના મનુષ્યોમાંથી કોઈ પણ એક પ્રકારના મનુષ્યના આયુનો બંધ કરે છે. બે તે જીવ દેવાયુનો બંધ કરે છે, તો ચાર પ્રકારના દેવોમાંથી કોઈ પણ એક પ્રકારના દેવાયુનો બંધ કરે છે. (સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ) હે ભદન્ત ! આપની વાત સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આ વિષયમાં આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે યથાર્થ જ છે. ” આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—આયુનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી આયુ સંબંધી વિશેષ વક્તવ્યતા પ્રકટ કરવાને માટે સૂત્રકાર નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને પૂછે છે—“ હે ભદન્ત ! ” (જે ભવિણ નેરइएसु उववज्जित्तए) જે જીવ નારકોમાં જન્મ લેવાને લાયક છે, (સેણં किं साउए संकमइ, निराउए संकमइ ?) તે જીવ શું આ લવમાંથી આયુષ્ય યુક્ત થઈને નરકમાં સંક્રમણ કરે છે, અથવા નિરાયુષ્ક થઈને નરકમાં જાય છે ? ”

અથવા નિરાયુષ્કઃ સંક્રામતિ ? મગવાન્ આહ—‘ ગોયમા ! સાઝે સંકમહ, નો નિરાઝે, સંકમહ ’ ત્તિ હે ગૌતમ ! નરકગમનયોગ્યો જીવઃ સાયુષ્કઃ આયુષ્ય સહિત એવ સંક્રામતિ નરકં ગચ્છતિ નો નિરાયુષ્કઃ, ન નરકયોગ્યાયુષ્કરહિતઃ સંક્રામતિ નરકં ગચ્છતિ પ્રાણાતિપાતાદ્યાસ્રવસેવનેન તદ્યોગ્યાયુષ્યમુપાર્જ્ય તત્સમ્બદ્ધ એવ જીવો નરકગામી ભવતિ । પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ સે ણં મંતે ! આઝે કહ્નિકહે, કહ્નિ સમાઙ્ણે ? ’ હે મદન્ત ! તત્ત્વં ખલુ આયુષ્કં, નરકયોગ્યપાપકર્મ જન્યમ્ આયુષ્યં કુત્ર કૃતમ્ ? કસ્મિન્ ભવે પ્રતિવદ્ધમ્, ? કુત્ર સમાર્ચીર્ણમ્ ? ક્વચ

હૈ—જાતા હે અથવા નિરાયુષ્ક હોકર જાતા હૈ ? પૂછને કા તાત્પર્યં યહ હૈ કિ જિસજીવ કો હિસ ગૃહીતભવ સે મરકર નરક મેં જાના હૈ—વહ જીવ નરકાયુ કા બંધકરકે હી તો નરક મેં જાવેગા અતઃ પ્રશ્ન કર્તા પ્રશ્ન સે યહી વાત પૂછ રહે હૈં કિ એસા જીવ કિ જિસે નરક મેં જાના હૈ વહ નરકાયુ કા બંધ કરકે હી નરક મેં જાતા હૈ યા વિના નરકાયુ કા બંધ કિયે હી નરક મેં જાતા હૈ । હિસ પ્રશ્ન કે સમાધાન નિમિત્ત પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ ‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! સાઝે સંકમહ, નો નિરાઝે સંકમહ ’ નરક મેં જાને યોગ્ય જીવ નરક યોગ્ય આયુષ્ક સહિત હોકર હી નરક મેં જાતા હૈ, નરક યોગ્ય આયુષ્યસે રહિત હોકર નરક મેં નહીં જાતા હૈ । તાત્પર્યં કહને કા યહ હૈ કિ પ્રાણાતિપાત આદિ કર્મોં કે આસ્રવ કે સેવન સે નરક યોગ્ય આયુષ્કા ઉપાર્જન કરકે જીવ ડસ આયુ સે સમ્બદ્ધ હુઆ હી નરકગામી હોતા હૈ । અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પુનઃ પૂછતે હૈં કિ—‘ સે ણં મંતે આઝે કહ્નિકહે, કહ્નિ સમાઙ્ણે ’ હે મદન્ત ! નરક યોગ્ય પાપકર્મસે જન્ય ડસ આયુષ્કા બંધ જીવને કિસ ભવમેં કિયા ? તથા હિસ

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—જે જીવ ગૃહીત ભવમાથી મરીને નરકમાં જાય છે તે જીવ નરકાયુનો બંધ કરીને જ નરકમાં જશે, કે નરકાયુનો બંધ કર્યા વિના નરકમાં જશે ?

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરતા મહાવીર પ્રભુ તેમને કહે છે—‘ ગોયમા ! હે ગૌતમ (સાઝે સંકમહ, નો નિરાઝે સંકમહ) નરકમાં જવાને યોગ્ય જીવ નરકાયુનો બંધ કરીને જ નરકમાં જાય છે, નરકાયુનો બંધ કર્યા વિના તે જીવ નરકમાં જતો નથી આ કથનનું તાત્પર્યં એ છે કે પ્રાણાતિપાત આદિ કર્મોના આસ્રવોનું સેવન કરવાથી, જીવ નરકાયુનો બંધ બાંધીને નરકગતિમા ઉત્પન્ન થતો હોય છે.

પ્રશ્ન (સે ણં મંતે ! આઝે કહ્નિ કહે કહ્નિ સમાઙ્ણે) હે મદન્ત ! નરકને યોગ્ય પાપકર્મ જનિત તે આયુષ્કા બંધ જીવે કયા ભવમા કર્યો ? તથા તે

તદાયુષ્યસમ્બન્ધિપાપકર્મ સમાચરિતં ચ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! પુરિમે ભવે કહે, પુરિમે ભવે સાઙ્ગે ’ હે ગૌતમ ! પૂર્વે ભવે કૃતમ્, પૂર્વે ભવે સમાચીર્ણમ્, નારકાયુષ્યાઽવ્યવહિતમનુષ્યતિર્યગ્ભવરૂપે પૂર્વભવે વદ્ધમ્, સમાચીર્ણમ્ — ઉપાર્જિતં ચ ‘ એવં જાવ-વેમાણિયાણં દંડઔ ’ એવમ્=ઉક્તરીત્યા યાવત્ — વૈમાનિકાનાં વૈમાનિકદેવપર્યન્તાનામપિ દણ્ડકઃ ત્રયોવિંશતિદણ્ડકરૂપ આલાપકો વિજ્ઞેયઃ,

પ્રકાર કી આયુ કા બંધ કરાને વાલે પાપકર્મ કા આચરણ મી હસને કહાં પર કિસ પર્યાય મેં કિયા ? હસકે સમાધાન નિમિત્ત પ્રશ્ન ગૌતમસે કહતે હૈં કિ— ‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ પુરિમે ભવે કહે, પુરિમે ભવે સમાઙ્ગે ’ નરક આયુકે યોગ્ય પાપકર્મોં કા બંધ ઔર ડન પાપકર્મોંકે કારણભૂત આચરણવિશેષોં કા સમાચરણ યહજીવ પૂર્વભવ મેં કિયા હૈ । યહાંપર નરકાયુ સે અવ્યવહિત જો ભવ વહી પૂર્વભવ સે ગૃહીત હુઆં હૈ । એસા ભવ મનુષ્ય યા તિર્યંચોં કા હોતા હૈ । ક્યોંકિ યહીં સે જીવ નરકયોગ્ય આયુકર્મ કા બંધ ઔર ડસ આયુ સે બંધયોગ્ય પાપકર્મોં કા આચરણ કરતા હૈ । દેવભવ સે એસા નહીં હોતા હૈ । કારણ કિ વહાંસે મરકર જીવસીધા નરક મેં નહીં જાતા હૈ । વહાં સે મરકર જીવ મનુષ્ય હોતા હૈ—તિર્યંચ મી હો જાતા હૈ । હસલિયે નરક આયુષ્ય કે બંધ કા અવ્યવહિત પૂર્વભવ મનુષ્ય કા એવં તિર્યંચ કા હોતા હૈ । એસા જાનના ઝાહિયે । ‘ એવં જાવ વેમાણિયદેવાણં દંડઔ ’ હસી તરહ સે વૈમાનિક દેવોં તક કે તેવીસ દણ્ડકરૂપ આલાપક જાનના ઝાહિયે ।

પ્રકારના આયુનો બંધ કરાવનાર પાપકર્મનું આચરણ પણ તેણે કયાં. (કઈ પર્યાયમાં) કર્યું ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પુરિમે ભવે કહે, પુરિમેભવે સમાઙ્ગે) નરકાયુને યોગ્ય પાપકર્મનો બંધ, અને તે પાપકર્મના કારણભૂત આચરણ વિશેષોનું સમાચરણ તે જીવે પૂર્વભવમાં જ કર્યું હોય છે. અહીં નરકાયુ સિવાયનો ભવ જ ‘ પૂર્વભવ ’ પદ્ધતી ગૃહીત થયેલ છે. એવો પૂર્વભવ મનુષ્યનો અથવા તિર્યંચનો હોય છે. કારણ કે મનુષ્ય અને તિર્યંચયોનિમાં જ જન્મ પામીને જીવ નરકને યોગ્ય આયુકર્મનો બંધ કરે છે, અને તે આયુના બંધને યોગ્ય પાપાચરણો કરતો હોય છે દેવભવમાં જન્મેલો જીવ નરકાયુનો બંધ કરતો નથી, તે કારણે ત્યાંથી મરીને જીવ સીધો નરકમાં જતો નથી. પણ મનુષ્ય ગતિમાં અથવા તો તિર્યંચ ગતિમાં જ જાય છે તે કારણે નરકાયુ સિવાયનો પૂર્વભવ મનુષ્યનો અથવા તો તિર્યંચનો હોય છે તેમ સમજવું.

(એવં જાવ વેમાણિયદેવાણં દંડઔ) એજ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના

તથા ચ મનુષ્યતિર્યગ્ભવનપત્યાદિદેવો ચિતાયુષ્ય પ્રયોજક શુભા શુભાત્મક કર્મો પાર્જનાદિકમપિ તત્તજ્જીવાનાં પ્રાગ્ભવાનુસારમવસેયમ્ ।

પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ સેળૂણં મંતે ! જે જં મવિણ જોણિં ઉવવજ્જિત્તણ, સે તમાઉયં પકરેઈ ? ’ હે મદન્ત ! તદ્ નૂનં નિશ્ચિતં યો જીવઃ યાં યોનિમ્ આશ્રિત્ય યસ્યાં યોનોઈત્યર્થઃ, ઉપપત્તું મવ્યો યોગ્યઃ સ જીવઃ તદ્ઘાયુઃ તદ્ધોનિયોગ્યાંયુષ્ય પ્રયોજકં શુભાશુભાત્મકં કર્મ પ્રકરોતિ=બધ્નાતિ કિમ્ ? ‘ તંજહા—નેરહ્યાઉયંવા, જાવ—દેવાઉયંવા ? ’ તદ્થથા નૈરયિકાઘાયુષ્કં વા, યાવત્—દેવાયુષ્કં વા ? યાવત્કરણાત્—તિર્યગાયુષ્યં, મનુષ્યાયુષ્યં સંગ્રાહ્યમ્ । મગવાનાહ ‘ હંતા, ગોયમા ? જે જં મવિણ જોણિં ઉવવજ્જિત્તણ, તમાઉયં પકરેઈ ’ હે ગૌતમ ! હન્ત ? સત્યમ્, યો જીવ-

તથાચ—મનુષ્ય, તિર્યઞ્ચ, ભવનપતિ આદિ દેવોં મેં ઉત્પન્ન કરાને યોગ્ય આયુષ્ય કે કારણભૂત શુભ અશુભ કર્મોં કા ઉપાર્જન આદિ મી ઉન ૨ જીવોં કે પૂર્વભવ કે અનુસાર હોતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । ગૌતમ પ્રશ્ન સે પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ—‘ સે નૂનં મંતે ! જેજં મવિણ જોણિં ઉવવજ્જિત્તણ, સે તમાઉયં પકરેઈ ’ હે મદન્ત ! કયા યહ વાંત નિશ્ચિત હૈ કિ જો જીવ જિસ યોનિમેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય હોતા હૈ વહ જીવ ઉસ યોનિકે યોગ્ય આયુ કે કારણભૂત શુભાશુભ કર્મ બંધતા હૈ ? ‘ તંજહા—નેરહ્યા ઉયં વા જાવ દેવઉયં વા ? ’ જૈસે નરક મેં ઉપજને વાલા જીવ નરકાયુ કો યાવત્ દેવોં મેં ઉપજનેવાલા દેવાયુ કો બાંધતા હૈ । યહાં યાવત્ પદસે તિર્યગ્ આયુ કા ઔર મનુષ્ય આયુ કા હન દો ગ્રહણ કિયા ગયા

જીવોના ૨૩ હ-૩૬ ૩૫ આલાપક સમજવા. અને મનુષ્ય, તિર્યઞ્ચ અને ભવ-નપતિ આદિ દેવોમાં જન્મ અપાવવાને યોગ્ય આયુષ્યઅન્ધના કારણરૂપ શુભ, અશુભ કર્મોનું ઉપાર્જન આદિ પણ તે તે જીવોના પૂર્વભવ અનુસાર થાય છે એમ સમજવું.

પ્રશ્ન—(સે નૂનં મંતે ! જે જ મવિણ જોણિં ઉવવજ્જિત્તણ, સે તમાઉયં પકરેઈ) હે મદન્ત ! શું એ વાત નિશ્ચિત છે કે જે જીવ જે યોનિમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે જીવ તે યોનિને યોગ્ય આયુના કારણભૂત શુભાશુભ કર્મોના બંધ કરે છે ? (તંજહા—નેરહ્યાઉયં જાવ દેવાઉયં વા ?) જેમ કે નરકમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવ નરકાયુનો, તિર્યઞ્ચમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવ તિર્યઞ્ચ આયુનો, મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવ મનુષ્ય આયુનો અને દેવોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવ દેવાયુનો બંધ કરે છે ?

પૂર્વવત્ યાં યોનિમાશ્રિત્ય યસ્યાં યોનો ઉપપત્તું ભવ્યઃ યોગ્યઃ સ તદ્આયુઃ તદ્યો નિયોગ્યાયુષ્યં પ્રકરોતિ ઉપાર્જયતિ. તદેવાહ - ' તં જહા નેરઙ્યાયુઃ વા, તિરિ-મણુ-દેવાયુઃવા ' તદ્યથા - નૈરયિકાયાયુષ્કં વા, તિર્યગ્ - મનુષ્ય - દેવાયુષ્કં વા, નૈરયિક- તિર્યગ્ - મનુષ્યદેવયોનિગમનોચિતાયુષ્કપ્રયોજક કર્માણિ પ્રાગ્ભવે એવ ઉપાર્જયતિ તત્ર ' નેરઙ્યાયુઃ પકરેમાણે સત્તત્રિહંપકરેઈ ' નૈરયિકાયાયુષ્કં નરકગમનોચિતાયુઃ પ્રયોજકં કર્મ પ્રકુર્વન્ સમુપાર્જયન્ સપ્તવિધં સપ્તપ્રકારકં સપ્ત નારકપૃથિવીયોગ્યં કર્મ પ્રકરોતિ=સમુપાર્જયતિ, તદાહ - ' તંજહા- રયણપ્પમાપુઢ વિ નેરઙ્યાયુઃ વા, જાવ- અહે સત્તમા પુઢવિ નેરઙ્યાયુઃ વા ' તદ્યથા રત્નપ્રમા પૃથિવીનૈરયિકાયાયુષ્કં વા, યાવત્ અધઃ સપ્તમપૃથિવીનૈરયિકાયાયુષ્ક વા, રત્ન

રયણપ્પમાપુઢવીનેરઙ્યાયુઃ વા જાવ અહે સત્તમાપુઢવિ નેરઙ્યાયુઃ વા ' પ્રથમ રત્નપ્રમાપૃથિવી સે લેકર સપ્તમપૃથિવીપર્યંત નૈરયિક યોનિ કે યોગ્ય આયુકર્મ કે કારણભૂત પ્રાણાતિપાત આદિ અશુભ કર્મોં કો કરતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જો જીવ મહાઆરંભ એવં મહાપરિગ્રહ વાલે હૈ તથા પંચેન્દ્રિય બધાદિ કરને વાલે હૈ રાતદિન હિંસા જૂઠ ચોરી આદિ સાવધ કાર્યોં મેં પ્રવૃત્તિ બનાયે રહતા હૈ, એસા જીવ નરકાયુ કો બાંધ કર નરક મેં જાતા હૈ । નરક રત્નપ્રમાપૃથિવી આદિ કે ભેદ સે સાત હૈં । સો इनमें से जिस नरक में जाने के योग्य परिणामों द्वारा वह वहां जाने की आयु का बंध करता है वहां पर वह मरण कर उत्पन्न हो जाता है । यदि प्रथम पृथिवी में जाने योग्य आयु का बंध इस जीव ने अपने साव धयोग से किया है तो वह वहां पर जायगा । इसी प्रकार से दूसरी

નેરઙ્યાયુઃ વા જાવ અહે સત્તમા પુઢવિ નેરઙ્યાયુઃ વા) તે જીવ, પહેલી રત્નપ્રમા પૃથ્વી (નરક) થી લઈ ને સાતમી નરક પર્યંતની ગતિ (યોની) ને યોગ્ય આયુકર્મના કારણભૂત પ્રાણાતિપાત આદિ અશુભ કર્મોંનું ઉપાર્જન કરે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવ મહા આરંભ અને મહા પરિગ્રહવાળો હોય છે, તથા જે જીવ પંચેન્દ્રિયનો વધ કરનારો, રાતદિન હિંસા કરનારો અસત્ય બોલનારો ચોરી કરનારો, અને સાવધ કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત રહેનારો હોય છે, એવો જીવ નરકાયુને બંધ કરીને નરકમાં જાય છે-રત્નપ્રમા આદિ સાત નરકો છે. જે નરકમાં જવાને યોગ્ય આયુનો બંધ જીવે બાંધ્યો હોય છે. તે નરકમાં જીવ મરીને ઉત્પન્ન થાય છે. જે તે જીવે પહેલી નરકમાં જવાને યોગ્ય આયુનો બંધ તેના સવધયોગથી ક્યોં હશે તો તે જીવ પહેલી

પ્રમાપૃથિવીત આરમ્ભાધઃ સપ્તમપૃથિવીપર્યન્તનૈરયિકયોનિ યોગ્યાયુઃપ્રયોજક
પ્રાણાતિપાતાઘશુભકર્માણિ સમુપાર્જયતિ । તથા ‘તિરિક્લજોણિયાઽયં પકરે
માણે પંચવિહં પકરેઈ’ તિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં પ્રકુર્વન્ પશ્ચવિધં પ્રકરોતિ, તદાહ
‘તંજહા-એગિંદિય તિરિક્લજોણિયાઽયં વા મેદો સવ્વો માણિયવ્વો’ તથથા-
એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં વા, મેદઃ સર્વો મણિતવ્યઃ, તથા ચ સર્વપદેન દ્વીન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં; ત્રીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં, ચતુરિન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાયુ
ષ્કં પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં સંગ્રાહમ્ । एवं ‘મણુસ્સાઽયં દુવિહં’ મનુ

આદિ નરકોં મેં જાને કે વિષય નેં મી સમજ્ઞ લેના ચાહિયે । હસી લિયે
સૂત્રકાર ‘સત્તવિહં પકરેઈ’ એસા કહા હૈ । ‘તિરિક્લજોણિયાઽયં પક-
રેમાણે પંચવિહં પકરેઈ’ હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા સૂત્રકાર ને ચહ સમજ્ઞાયા
હૈ કિ જિસ જીવ ને “માયા તૈર્યગ્યોનસ્ય” માયાચારી-માયા-ગૂઢમાયા,
અલીક વચન, કૂટ તોલ, કૂટમાપ આદિ કે કરને સે તિર્યચાયુ કા બંધ
કર લિયા હૈ વહ જીવ ડસ તિર્યચાયુ કો પાંચ પ્રકાર ચાલી ઘના સકતા
હૈ-અર્થાત્ પૂર્વભવ કો છોડકર જબ વહ તિર્યચ ગતિ મેં જાને કે લાયક
હો જાતા હૈ તો વહ ‘એગેંદિય તિરિક્લજોણિયાઽયં વા મેદો સવ્વો
માણિયવ્વો’ એગેન્દ્રિય તિર્યચોંમેં મી જા સકતા હૈ । અર્થાત્ વહાંકે યોગ્ય
આયુકર્મ કે કારણ મૂત કાર્યોં કો કરકે વહાં પર જાને યોગ્ય આયુકર્મ
કા બંધ કર વહાં પર જન્મ ધારણ કર સકતા હૈ । યહાં પર ‘સર્વપદ સે’
દ્વીન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં, ત્રીન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં, ચતુરિન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં, પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં’ હન પદોં કા સંગ્રહ

નરકમાં જશે-ખીજી. ત્રીજી ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી નરકમાં જવાને
વિષે પણ એમજ સમજવું. એજ પ્રમાણે સૂત્રકારે કહ્યું છે કે “સત્તવિહં પકરેઈ”
“તિરિક્લજોણિયાઽયં પકરેમાણે પંચવિહં પકરેઈ” આ સૂત્રદ્વારા સૂત્ર-
કારે એ સમજાવ્યું છે કે જે જીવે “માયા તૈર્યગ્યોનસ્ય” માયાચારી (કપટ)
અસત્ય વચન, ખોટા તોલ, ખોટાં માપ આદિ અશુભ કૃત્યો દ્વારા તિર્યચા-
યુનો બંધ કર્યો છે, તેજીવ મરીને પાંચ પ્રકારના તિર્યચોમાંથી કોઈ પણ
એક પ્રકારના તિર્યચ તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે કે જીવ જ્યારે પૂર્વ
ભવને છોડીને તિર્યચગતિમાં જવાને યોગ્ય આયુનો બંધ કરે છે ત્યારે
“એગેંદિય તિરિક્લજોણિયાઽયં વા મેદો સવ્વો માણિયવ્વો” તે એકેન્દ્રિય તિર્યચ
ચોનિમાં પણ જઈ શકે છે, દ્વીન્દ્રિય તિર્યચચોનિમાં પણ જઈ શકે છે, ત્રીન્દ્રિય
તિર્યચચોનિમાં પણ જઈ શકે છે, ચતુરિન્દ્રિય તિર્યચચોનિમાં પણ જઈ શકે છે
અને પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યચચોનિમાં પણ જઈ શકે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે

हुआ है। तात्पर्य कहने का यह है कि यदि जीव ने पूर्वभव में गृहीतभव में तिर्यंच आयु के बंध कराने वाले कारणों को आचरित करके तिर्यंगाया का बंध कर लिया है तो ऐसा वह जीव मरण कर एगेन्द्रिय जीवों में जहां पर उस ने उत्पन्न होने योग्य आयु कर्म का बंध कर लिया होगा वहां पर मरण कर जन्म धारण करेगा यदि दो इन्द्रिय तिर्यञ्चों में जाने योग्य आयु कर्म के कारणभूत कार्यों के सेवन करने से वहां की आयु का बंध कर लिया है तो वहीं पर कृमि आदि जीवों में जन्म धारण कर लेगा। यदि तेइन्द्रिय तिर्यंचों में जाने योग्य आयु कर्म के कारणभूत कारण कलापों के करते आने से तेइन्द्रिय जीवों में जाने की आयु कर्म का बंध कर लिया है तो वह पिपीलिका आदि जीवों में जन्म धारण कर लेगा, यदि चौइन्द्रिय तिर्यञ्चों में जाने योग्य आयु कर्म के कारणभूत कार्यों के करने से जीव ने चौइन्द्रिय तिर्यञ्चों में जाने की आयु का बंध कर लिया है—तो वह मरण कर भ्रमर आदि चौइन्द्रिय जीवों में जन्म धारण कर लेगा, इसी प्रकार यदि जीव ने संज्ञी अथवा असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यंचों में उत्पन्न होने योग्य पंचेन्द्रियतिर्यंगाया का बंध किया है तो वह वहीं पर जन्म धारण करेगा। इसी तरह से 'मणुस्सा

पांचे प्रकारनी तिर्यंचयेनिमांसी ते तिर्यंचयेनिमां जवाने योग्य आयुने अंधं एवे पूर्व लवमां पांधये। इति, ते प्रकारनी तिर्यंचयेनिमां एव उत्पन्न थशे. ते अेकेन्द्रिय तिर्यंच येनिमा उत्पन्न थवाने योग्य आयुने अंधं एवे पूर्वलवमां कथे। इति, तो ते एव भरीने अेकेन्द्रिय तिर्यंच येनिमां उत्पन्न थशे. अेज प्रमाणे द्वीन्द्रिय तिर्यंचमां उत्पन्न थवा योग्य आयुकर्मना अंधं कथे। इति (तेमां उत्पन्न थवा योग्य कार्येनुं से। न कथुं। इति) तो एव द्वीन्द्रिय तिर्यंचमां (कृमि आदि एवोमां) जन्म देशे. ते एवे तेइन्द्रिय तिर्यंचमां उत्पन्न थवाने योग्य आयुकर्मना अंधं कथे। इति, तो ते एव भरीने तेइन्द्रिय तिर्यंचमां (कीडी वगेरे तेइन्द्रिय तिर्यंचमां) जन्म देशे. ते एवे चौइन्द्रिय तिर्यंचमां उत्पन्न थवाने योग्य आयुकर्मना कारणभूत कार्येनुं सेवन कथुं। इति तो एव ते लवना आयुष्येन पूरु करीने भ्रमर आदि चौइन्द्रिय एवोमां उत्पन्न थशे. ते एवे संज्ञी अथवा असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यंचमां उत्पन्न थवाने योग्य पंचेन्द्रिय तिर्यंचायुने अंधं कथे। इति, तो ते एव पंचेन्द्रिय तिर्यंचमां जन्म देशे.

अेज प्रमाणे “ मणुसाव्यं दुविहं ” मनुष्यायुना पणु जे प्रकार छे

વ્યાયુષ્કં પ્રકુર્વન્ દ્વિવિધં દ્વિપ્રકારકં કર્મ ઉપાર્જયતિ, સંમૂર્ચ્છિમ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિ
 મેદાત્ । તથા ‘ દેવાઉયં ચઽવિહં ’ દેવાયુષ્કં પ્રકુર્વન્ ચતુર્વિધં પ્રકરોતિ, ભવન
 પતિ-વાનવ્યન્તર-જ્યોતિષિક-વૈમાનિકમેદાત્ ચતુઃ પ્રકારકં દેવાયુષ્યં પ્રજ્ઞતમ્ ।

ઉયં દુવિહં ’ મનુષ્યાયુ કો ભી વહ દો વિભાગો મેં ઘાંટ દેતા હૈ । સંમૂ-
 ર્ચ્છિમ મનુષ્યાયુ મેં ઔર ગર્ભજમનુષ્યાયુ મેં । યદિ અલ્પ આરંભ ઔર
 અલ્પપરિગ્રહ કે રાખને સે જીવ ને પ્રકૃતિ-મદ્રકતા-સ્વભાવ કી કોમલતા,
 પ્રકૃતિવિનીતતા-સ્વભાવ કી નમ્રતા, સાનુક્રોશતા-મદયતા ઔર અમ-
 ત્સરતા આદિ કારણોં કો લેકર મનુષ્ય આયુકા બંધ કર લિયા હૈ તો
 એસા જીવ મનુષ્યગતિ મેં ઉત્પન્ન હોગા, યદિ ડસને સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોં
 મેં ઉત્પન્ન કરાને વાલી આયુ કર્મ કે કારણભૂત આચરણોં કા અનુષ્ઠાન
 કિયા હૈ તો વહ મર કર ઇનમેં જન્મ ધારણ કરેગા ઔર યદિ ગર્ભજ
 મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય આયુ કર્મ કે કારણભૂત કાર્યોં કા સદનુ-
 ષ્ઠાન કિયા હૈ ઔર હસસે ડસને મનુષ્યાયુ કા બંધ કિયા હૈ તો વહ
 ઇન ગર્ભજ મનુષ્યોં મેં જહાં પર ડસકે ઉત્પન્ન હોને કી યોગ્યતા હોગી
 વહાં પર ઉત્પન્ન હોગા । ‘ દેવાઉયં ચઽવિહં ’ હસી પ્રકાર સે યદિ જીવ
 ને સરાગ સમ્યત્કવ-સરાગસંયમ, સંયમાસંયમ-(દેશવિરતિ) અકામ-
 નિર્જરા-બાલતપઃ કર્મ આદિ કારણોં કે પ્રભાવ સે દેવાયુ કા બંધ કર
 લિયા હૈ તો વહ ડસ આયુ કો ચાર વિભાગોં મેં વિભક્ત કર સકતા હૈ ।
 “ ભવનપતિ મેં, વાનવ્યન્તર મેં, જ્યોતિષિક મેં, ંવં વૈમાનિકોં મેં ।
 ઇનમેં ભી જિસ નિકાયકે મેદકે યોગ્ય આયુ કર્મકા બંધ જીવને કિયા

(૧) સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યાયુ અને (૨) ગર્ભજ મનુષ્યાયુ.

ને જીવે ઓછો આરંભ અને ઓછો પરિગ્રહ કર્યો હશે. અને ને
 ભદ્રિકતા, વિનીતતા, દયા, અને અમત્સરતા આદિ ગુણોને કારણે મનુષ્યાયુનો
 બંધ કર્યો હશે તો એવો જીવ મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થશે. ને તેણે સંમૂર્ચ્છિમ
 મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય આયુકર્મના કારણભૂત કાર્યોનું સેવન કર્યું હશે
 તો તે સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોમાં જન્મ ધારણ કરશે. ને જીવે ગર્ભજ મનુષ્યોમાં
 ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય આયુકર્મનો બંધ કર્યો હશે, તો તે ગર્ભજ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન
 થશે. “ દેવાઉયં ચઽવિહં ” દેવાયુના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) ભવનપતિ
 (૨) વાનવ્યન્તર (૩) જ્યોતિષિક અને (૪) વૈમાનિક.

ને જીવે સરાગ સમ્યક્ત્વ-સરાગ સંયમ, સંયમા સંયમ (દેશ વિરતી)
 અકામ નિર્જરા (બાલતપ) આદિ કારણોને પ્રભાવે દેવાયુનો બંધ કર્યો
 હશે, તો તે દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થશે. ઉપરોક્ત ચાર પ્રકારની દેવગતિમાંથી

अन्ते गौतम उपसंहरन् भगवद् वाक्यं प्रमाणयति—‘ सेवं भंते । सेवं भंते ?
त्ति ’ तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति, हे भदन्त ! भवता यत्प्रतिपादितं तत्
सर्वं सत्यमेवेति ॥ सू० २ ॥

इति श्री विश्वविख्यात - जगद्बल्लभ - प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलि-
तललितकलापालापक-प्रविशुद्भगधपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-
श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त ‘ जैनशास्त्राचार्य ’ पदभूषित-
कोल्हापुरराजगुरु-वालब्रह्मचारि-जैनचार्य-जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री
घासीलालव्रतिचिरचिताश्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायां पञ्चशतकस्य त्रतीयोद्देशकः समाप्तः

होगा-वह वहीं पर जन्म धारणा करेगा । अन्तमें गौतमस्वामी उपसं-
हार करते हुए प्रभुके वाक्यों की, स्वतः प्रमाणभूत होने के कारण अ-
नुमोदना करते हैं “ सेवं भंते ! सेवं भंते । त्ति ’ और इस प्रकार से
कहते हैं कि हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जैसा कहा है वह सब
सत्य है-हे भदन्त ! वह सब सत्य ही है । इस प्रकार से प्रभु के वचनों
की अनुमोदना करके वे यावत् अपने स्थान पर आसीन हो गये । सू० २ ।

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजा कृत “भगवतीसूत्र” की प्रिय-
दर्शिनी व्याख्याके पांचवें शतकके तीसरा उद्देशा समाप्त ॥५-३॥

જે દવગતિમાં જવાને યોગ્ય આયુકર્મનો ખંધ જીવે કર્યો હશે, તે પ્રકારની
દેવગતિમાં તે જીવ ઉત્પન્ન થશે

ઉદ્દેશકને અંતે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુના વચ્ચેના પ્રમાણભૂત
માનીને તેમનાં વચ્ચેનાં અત્યંત શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતા કહેછે કે-“ સેવં ભંતે !
સેવં ભંતે ! ત્તિ હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિયની વાત સર્વથા સત્ય છે. આ
વિષયમાં આપે જે પ્રાતિપાદન કર્યું તે યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને, મહા-
વીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને જોડી ગયા. ॥ સૂ. ૨ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ‘ભગવતીસૂત્ર’ ની પ્રિયદર્શિની
વ્યાખ્યાનો પાંચમાં શતકને ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧-૩ ॥

અથ ચતુર્થોદેશકઃ પ્રારંભ્યતે—

પશ્ચમશતકસ્ય ચતુર્થોદેશકસ્ય સંક્ષિપ્તવિષયવિવરણમ્ ॥

છદ્મરથમનુષ્યઃ શદ્ધશૃંગ-શદ્ધિકા-શ્વરમુખી-પોતા-પરિપરિયા પળવ-પટહ-
-મંભા-હોરંમ-મેરી-જલ્લરી-દુદુંભિ-શદ્ધાન્ શૃણોતિ નવેતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ,
સ્વીકારાત્મકં ભગવતઃ સમાધાનમ્, તત-વિતત-ઘન-શુષિરશબ્દાઃ સ્પૃષ્ટાઃ શ્રૂયન્તે
અસ્પૃષ્ટા વેતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ સ્પૃષ્ટા એવ શ્રૂયન્તે इति સમાધાનં ચ ! તતઃ આરાદ્
ગતાઃ ઇન્દ્રિયગોચરાઃ શબ્દાઃ શ્રૂયન્તે પારગતા ઇન્દ્રિયાગોવરા વેતિ પ્રશ્નઃ,
મનુષ્યાણાં કૃતે ઇન્દ્રિયગોચરાઃ, કેવલિનાં કૃતે તુ સર્વે શબ્દાઃ શ્રૂયન્તે इत्यુત્તરમ્ ।

પંચમશતક કા ચતુર્થ ઉદ્દેશક પ્રારંભ—

इस उद्देशकका विषय विवरण संक्षेप से इस प्रकारसे है—

છદ્મસ્થ મનુષ્ય શંખકે, શૃંગકે, શંખીકાકે, શ્વરમુખીકે, પોતાકે, પ-
રિપરિયાકે, પળવકે, પટહકે, મંભાકે, જલ્લરીકે, દુદુંધિકે શબ્દોકો સુ-
નતા હૈ યા નહીં સુનતા હૈ? ગૌતમ કા એસા પ્રશ્ન, હાં સુનતા હૈ
પ્રશ્નકા એસા સમાધાન । તત, વિતત, ઘન, શુષિર હન શબ્દોકો યદિ વહ
સુનતા હૈ તો યે જબ સ્પૃષ્ટ હોતે હૈં તબ સુનતા હૈ યા સ્પૃષ્ટ નહી હોતે
હૈં તબ મી સુનતા હૈ? ઇસ પ્રકાર કા ગૌતમ કા પ્રશ્ન । યે સ્પૃષ્ટ હોને
પર હી સુને જાતે હૈં એસા પ્રશ્નકા સમાધાન । પાસ મેં રહે હુએ શબ્દ
સુનને મેં આતે હૈં કિ દૂર રહે હુએ શબ્દ સુનનેમેં આતે હૈં? એસા ગૌતમ
કા પ્રશ્ન, મનુષ્ય-ઇન્દ્રિય ગોચર હુએ શબ્દો કો એવં કેવલી ભગવાન્
સંમસ્ત શબ્દો કો સુનતે હૈં એસા પ્રશ્નકા ઉત્તર કેવલીભગવાન્ કે જ્ઞાન

પાંચમાં શતકનો ચોથોઉદ્દેશક પ્રારંભ—

આ ઉદ્દેશકનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે—

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે “છદ્મસ્થ મનુષ્ય
શંખ, શૃંગ, શંખિકા, ખરમુખી પોતા, પરિપરિયા, ઢાલ, પટહ, ભંભાહોરંભ,
ભેરી, ઝાલર, દુદુંભી આદિ વાદ્યોના નાદ સાંભળે છે કે નથી સાંભળતો ?
પ્રભુ જવાબ આપે છે—” હા, સાંભળે છે. ”

પ્રશ્ન—“તત (તંતુવાદ્યોનો અવાજ), વિતત (ઢાલ વગેરેનો અવાજ)
ઘન (કરતાળ આદિનો અવાજ). શુષિર (વાંસળી આદિનો અવાજ) આદિ
પ્રકારના અવાજને જો તે સાંભળે છે તો સ્પૃષ્ટાવસ્થામાં સાંભળે છે કે અસ્પૃ-
ષ્ટાવસ્થામાં સાંભળે છે ? ”

ઉત્તર—“સ્પૃષ્ટાવસ્થામાં જ સાંભળે છે. ”

પ્રશ્ન—“પાસેનો નાદ (અવાજ) સાંભળે છે કે દૂરનો અવાજ સાંભળે છે ?

ઉત્તર—“મનુષ્ય ઇન્દ્રિય ગોચર થયેલા શબ્દને સાંભળે છે, અને

તતઃ કેવલિનો મિતજ્ઞાનામિતજ્ઞાનાદિસર્વજ્ઞતાપ્રતિપાદનમ્, તતઃ છદ્મસ્થસ્ય હાસોત્સુકતાયાઃ, કેવલિનશ્ચ તદભાવસ્ય પ્રતિપાદનમ્, તત્ર મોહનીયકર્મોદયતદભાવયોઃ કારણતયા પ્રતિપાદનં ચ, તતઃ કર્મપ્રકૃતિવન્ધનવિષયકપ્રશ્નઃ, સપ્તાષ્ટ કર્મપ્રકૃતિવન્ધકતયા સમાધાનં ચ, તતો હિ છદ્મસ્થસ્ય નિદ્રાદિવિષયકપ્રશ્નોત્તરમ્, નિદ્રાલુતયા યાવદ્ વૈમાનિકાનાં સપ્તાષ્ટકર્મ પ્રકૃતિવન્ધનપ્રતિપાદનં ચ । તતઃ શક્રદૂતહરિણૈર્ગમેષિણઃ સ્ત્રીર્ગર્ભહરણત્રિપર્યાસવિષયકપ્રશ્નઃ, યોનિદ્વારા ગર્ભ નિષ્કાશય ગર્ભાશયાન્તરે સ્થાપનવિષયકગમાધાનં ચ, તતો નચાગ્રેણ રોમ

મેં અમિતતા હોને સે ડસમેં મિત, અમિત કી સર્વજ્ઞતા હૈ એસા પ્રતિપાદન । સર્વજ્ઞપ્રભુ મેં હાસ ઓર ઉત્સુકતા કા અભાવ રહતા હૈ ઓર છદ્મસ્થ કે હનકા અભાવ નહીં રહતા હૈ એસા કથન । હાસ ઉત્સુકતા કા કારણ મોહનીય કર્મ હૈ ઓર હસકે અભાવ કા કારણ મોહનીયકર્મ કા અભાવ હૈ એસા પ્રતિપાદન, હાસ આદિ સે કિતનીં કર્મપ્રકૃતિયોં કા બંધ હોતા હૈ ? એસા પ્રશ્ન-સાત આઠ કર્મપ્રકૃતિયોં કા બંધ હોતા હૈ એસા સમાધાન, છદ્મસ્થ કે નિદ્રા આદિ વિષયક પ્રશ્ન ઓર હસકા ઉત્તર નિદ્રાલુ હોને સે યાવત્ વૈમાનિકોં તક કે જીવોં મેં સાત આઠ કર્મપ્રકૃતિયોં કે બંધ હોને કા કથન, શક્ર કે દૂત હરિણૈર્ગમેષી ને સ્ત્રી કે ગર્ભ કી અદલાબદલી કેસે કી હસ વિષય મેં પ્રશ્ન, યોનિદ્વારા ગર્ભ કો બાહર નિકાલ કર ડસને દૂસરે ગર્ભાશય મેં ડસે રહ્યા-એસા સમાધાન

કેવલી ભગવાન સમસ્ત શબ્દોને સાંભળે છે. ” કેવલી ભગવાનના જ્ઞાનમાં અમિતતા (સીમા રહિતતા) હોવાથી તેમના જ્ઞાનમાં મિત, અમિતની સર્વજ્ઞતા છે, એવું પ્રતિપાદન સર્વજ્ઞપ્રભુમાં હાસ્ય અને ઉત્સુકતાનો અભાવ હોય છે, પણ છદ્મસ્થમાં તેનો અભાવ હોતો નથી. હાસ્ય અને ઉત્સુકતાનું કારણ મોહનીયકર્મ છે, અને મોહનીયકર્મનો અભાવ હોય તો હાસ્ય અને ઉત્સુકતાનો પણ અભાવ રહે છે, ઇત્યાદિ વિષયનું પ્રતિપાદન.

પ્રશ્ન--“ હાસ્ય આદિ વડે કેટલી કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરાય છે ?

ઉત્તર--‘ સાત અથવા આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરાય છે. છદ્મસ્થની નિદ્રા આદિ વિષેના પ્રશ્નો અને તેમના ઉત્તરો પણ આ ઉદ્દેશકમાં આપેલા છે. નિદ્રા લેનાર જીવોથી લઈને વૈમાનિક પર્યાન્તના જીવોમાં સાત આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરાય છે. એવું પ્રતિપાદન.

પ્રશ્ન--“ શક્રના દૂત હરિણૈર્ગમેષીએ સ્ત્રીના ગર્ભની અદલા બદલી કેવી રીતે કરી ? ઉત્તર--“ યોનિદ્વારા ગર્ભને બહાર કાઢીને, તેણે તેને બીજા ગર્ભ

કૃપેન વા ગર્ભપ્રવેશનવિષયગદ્ગાયાઃ સ્ત્રીકારાત્મકં સમાધાનમ્, ગર્ભસ્ય પીડાર્દિ
ત્રિવૈવ કેવલં તક્ષણાદિદ્વારા તત્કરણેન ગર્ભાશયાન્તરે પ્રવેશકથનં ચ । તતઃ
અતિમુક્તકસ્ય શ્રમણસ્ય વૃત્તાન્તપ્રતિપાદનમ્ । મહાવીરસમીપે સમાગતસ્ય
દેવદ્વયસ્ય વૃત્તાન્તપ્રતિપાદનપૂર્વકં મગદ્ગતઃ સપ્તશતાન્તેવાસિનાં સિદ્ધત્વપ્રતિ
પાદનમ્ । મહાવીરં પ્રતિ ગૌતમં પ્રતિ સંજાતસ્ય દેવદ્વયવાર્તાલાપસ્ય પ્રતિપાદનં ચ ।
તતો દેવસ્ય સંયતાઽસંયતવિષયે પ્રશ્નઃ ‘ નો સંયત ’ ઇતિ શબ્દેન દેવસ્ય વ્યપદેશ
કથનમ્, દેવાનામ્ અર્ધમાગધીવિશિષ્ટભાષા, તતોઽપિ કેવલિનો જીવાન્તઃકરણ
જ્ઞતાપ્રતિપાદનમ્, છદ્મસ્થસ્ય ચ શ્રવણદ્વારા પ્રમાણદ્વારા વા પરમ્પરયા જીવાન્તઃ
કરણજ્ઞતાપ્રતિપાદનમ્, તતઃ કેવલિનાં શ્રાવક - શ્રાવિકાદિપ્રતિપાદનં ચ ।

નલ્લ કે અગ્રભાગ દ્વારા અથવા રોમકૂપ દ્વારા ગર્ભ કો પ્રવેશ કરાને કે
વિષય મેં ગદ્ગા કા સ્ત્રીકારાત્મક ઉત્તર-તથા ગર્ભ કો કિસી મી પ્રકાર
કી પીડા ન હો સકે હસ પ્રકાર સે ઉસકા તક્ષણાદિદ્વારા સૂક્ષ્મરૂપ કર
કે ફિર દુસરે ગર્ભ મેં ઉસે રલ્લના એસા ઉત્તરરૂપ કથન, અતિમુક્તક
શ્રમણ કે વૃત્તાન્ત કા પ્રતિપાદન । મહાવીર સ્વામી કે પાસ મેં આયે હુએ
દો દેવોં કા વૃત્તાન્ત કથન તથા મગવાન કે ૭ સૌ શિષ્યોંકા સિદ્ધાન્ત
પ્રતિપાદન, મહાવીર એવં ગૌતમ કી દો દેવોં કે વિષય મેં હુઈ વાર્તા કા
કથન, દેવ સંયત હોતે હૈં અથવા અસંયત હોતે હૈં એસા કથન, દેવ નો
સંયત હોતે હૈં એમા સમાધાન, દેવોંકી વિશિષ્ટ ભાષા અર્ધમાગધી હોતી
હૈં । કેવલી મગવાન જીવોંકે અન્તઃ કરણકો જાનતે હૈં એસા કથન, છદ્મસ્થ
શ્રવણદ્વારા અથવા પ્રમાણદ્વારા-પરમ્પરારૂપસે જીવોંકે અન્તઃકરણકો જાનતે

શયમા મૂર્ધાને ” નળના અગ્રભાગ દ્વારા અથવા રોમકૂપ દ્વારા ગર્ભને પ્રવેશ
કરાવવા વિષેની શંકાનો સ્ત્રીકારાત્મક (હકાર વાચક) ઉત્તર. તે ગર્ભને કોઈ
પણ પ્રકારની પીડા ન પહોંચે એવી રીતે, તેનું અતિશય સૂક્ષ્મરૂપ બનાવીને
સંકરણ થાય છે અને ણીળ ગર્ભમાં તેને મૂકવામાં આવે છે, એવું પ્રતિપાદન.

અતિમુક્તક શ્રમણનાં વૃત્તાન્તનું પ્રતિપાદન મહાવીર સ્વામીની પાસે
આવેલા બે દેવોના વૃત્તાન્તનું કથન, તથા ભગવાનના ૭૦૦ શિષ્યો દ્વારા
સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરશે એવું પ્રતિપાદન, મહાવીર અને ગૌતમ વચ્ચે તે દેવોના
સંબંધમાં આવેલા વાર્તાલાપનું કથન, “ દેવ સંયત હોય છે કે અસંયત
હોય છે ? ” “ દેવ નો સંયત હોય છે, ” એવું પ્રતિપાદન. દેવોની
વિશિષ્ટ ભાષા અર્ધમાગધી હોય છે. કેવલી ભગવાન હોવાના અંતઃ
કરણને જાણે છે, એવું કથન છદ્મસ્થ શ્રવણ દ્વારા અથવા પ્રમાણદ્વારા પરંપરા
એ હોવાના અંતઃ કરણને જાણે છે, એવું પ્રતિપાદન, કેવલી ભગવાનના

તેદનન્તરં પ્રત્યક્ષાનુમાનોપમાનાગમપ્રમાણકથનમ્ , તતઃ કેવલિનઃ ચરમકર્મ
ચરમનિર્જરાવિષયકજ્ઞાનદર્શનપ્રતિપાદનમ્ , પ્રણીતમનોવચસોઃ ધારણપ્રતિપાદનં
ચ । કેવલિનો મનોવચસોઃ કેષાશ્ચિદ્ વૈમાનિકાનાં જ્ઞાનં કેષાંચિન્નેતિ પ્રતિ
પાદનમ્ માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યમાયિસમ્યગ્ દૃષ્ટિભેદેન, અનન્તરોપપન્નક - પરમ્પરોપ-
પન્નકભેદેન, પર્યાપ્તાપર્યાપ્તભેદેન, ઉપયુક્તાનુપયુક્તભેદેન ચ વૈમાનિકાનાં પ્રતિ
પાદનમ્ । તતઃ સ્વસ્થાનસ્થિતાનામેવ અનુત્તરવૈમાનિકાનામ્ । હૃદયસ્થિતકેવલિના
સહ સંભાષણમ્, તત્કથાશ્રવણં ચ । અનુત્તરવૈમાનિકાનામ્ જ્ઞપશાન્તમોહઃ નો ઉદીર્ણ

હૈં એસા પ્રતિપાદન, કેવલી ભગવાન્ કે શ્રાવક ઓર શ્રાવિકા આદિકા
કથન, હસકે બાદ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, આગમ, હન પ્રમાણોં કા
કથન, કેવલી ભગવાન્ ચરમકર્મ ચરમનિર્જરા કો જાનંતે હૈં ઓર દેખતે
હૈં એસા કથન, તથા વે પ્રણીત મનવચન કો ધારણ કરતે હૈં એસા કથન,
કેવલી ભગવાન્ કે મન વચન કા કિન્હીં ૨ વૈમાનિક કો જ્ઞાન હોતાં હૈ
ઓર કિન્હીં ૨ કો નહીં હોતાં હૈં એસી પ્રરૂપણા, માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઓર
અમાયિમિથ્યાદૃષ્ટિ કે ભેદ સે, અનન્તરોપપન્નક ઓર પરમ્પરોપપન્નક
કે ભેદ સે, પર્યાપ્ત ઓર અપર્યાપ્ત કે ભેદ સે, તથા ઉપયુક્ત ઓર અનુપ-
યુક્ત કે ભેદ સે વૈમાનિક દેવોં કા કથન, સ્વસ્થાન મેં સ્થિત હોકર હી
અનુત્તર વૈમાનિક દેવ હસલોક મેં સ્થિત હુઅ કેવલી ભગવાન્ કે સાંથ
સંભાષણ કરતે હૈં ઓર ઉન કે દ્વારા કી ગર્હ ધર્મકથા કા વે શ્રવણ
કરતે હૈં એસા પ્રતિપાદન, અનુત્તર વૈમાનિક દેવ ઉપશાન્ત મોહવાલે
હોતે હૈં, ઉદીર્ણ મોહવાલે નહીં હોતે હૈં ઓર ન ક્ષીણમોહવાલે હી હોતે

શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓનું કથન. ત્યાર બાદ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન ઉપમાન અને
આગમ, એ પ્રમાણોનું કથન કેવલી ભગવાન ચરમકર્મ અને ચરમ નિર્જ-
રાને બાણે છે, અને દેખે છે એવું કથન તથા તેઓ પ્રણીત મન વચનને
ધારણ કરે છે, એવું કથન કેવલી ભગવાનના મન વચનનું જ્ઞાન કોઈ કોઈ
વૈમાનિકોને થાય છે અને કોઈ કોઈ ને થતું નથી એવું પ્રતિપાદન. માયી
મિથ્યાદૃષ્ટિ અને અમાયીમિથ્યા દૃષ્ટિના ભેદથી, અનન્તરોપપન્નક અને પર-
મ્પરોપપન્નકના ભેદથી, પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તકના ભેદથી, તથા ઉપયુક્ત-
અને અનુપયુક્તના ભેદથી વૈમાનિક દેવોનું નિરૂપણ. વળી આ ઉદ્દેશકમાં એવું
પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો તેમના સ્થાને
રહીને આ લોકમાં રહેલા કેવલી ભગવાનની સાથે સંભાષણ કરે છે અને તેમના
દ્વારા કરવામાં આવતી ધર્મકથાનું શ્રવણ કરે છે. અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો

मोहः क्षीणमोहश्च, केवलिनः इन्द्रियाणि विनैव ज्ञानादि, सयोगसद्द्रव्यता च श्रुतकेवलिनः सहस्रघटादिनिर्माणशक्तिः ।

मूलम्—“ छउमत्थे णं भंते ! मणुस्से आउडिज्जमाणाइं सदाइं सुणेइ ? तं जहा-संख सदाणि वा, सिंग सदाणि वा, संखिय सदाणि वा, खरमुही सदाणि वा, पोयासदाणि वा परि-परिया सदाणि वा, पणवसदाणि वा, पडह सदाणि वा, भंभा-सदाणि वा, होरंभ सदाणि वा, भेरि सदाणि वा, झल्लरी सदाणि वा, दुंदुभि सदाणि वा, तयाणि वा, वितयाणि वा, घणाणि वा, झुसिराणि वा, ? हंता, गोयमा ! छउमत्थे णं मणुस्से आउडिज्जमाणाइं सदाइं सुणेइ, तं जहा-संख सदाणि वा, जाव-झुसराणि वा, ताइं भंते ! किं पुट्टाइं सुणेइ, अपुट्टाइं सुणेइ ? गोयमा ! पुट्टाइं सुणेइ, नो अपुट्टाइं सुणेइ, जाव-नियमा छहिंसि सुणेइ ? छउमत्थे णं भंते ! मणूस्से किं आरग-याइं सदाइं सुणेइ, पारगयाइं सदाणि सुणेइ ? गोयमा ! आर-गयाइं सदाइं सुणेइ नो पारगयाइं सदाइं सुणेइ । जहा णं भंते ! छउमत्थे मणुस्से आरगयाइं सदाइं सुणेइ, णो पारग-याइं सदाइं सुणेइ, तहाणं भंते ! केवली मणुस्से किं आरग-याइं सदाइं सुणेइ, णो पारगयाइं सदाइं सुणेइ ? गोयमा !

हैं । केवली भगवान् का ज्ञान इन्द्रिय से अतीत होता है । सयोग, सद्द्रव्यता । श्रुतकेवली के सहस्रघटादि के निर्माण करने की शक्ति ।

उपशान्तभोड वाणा होय छे, उदीणुं भोडवाणा के क्षीणुभोडवाणा होता नथी केवली भगवान्नुं ज्ञान इन्द्रियथी अतीत होय छे. सयोग, सद्द्रव्यता आदिनुं कथन, श्रुतकेवलीनी सहस्र घटादि निर्माण करवानी शक्तिनुं कथन.

केवली णं आरगयं वा, पारगयं वा, सव्वं दूरमणांतियं सहं जाणइ पासइ । से केणट्ठेणं भंते ! तं चेव गयं वा, केवलीणं आरगयं पारगयं वा, जाव पासइ ?-गोयमा । केवली णं पुरत्थिमेणं मियं पि जाणइ, अमियं पि जाणइ, एवं दाहिणेणं, पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं, उड्डं, अहेमियं पि जाणइ, अमियं पि जाणइ, सव्वं जाणइ केवली, सव्वं पासइ केवली, सव्वओ जाणइ, पासइ, सव्वकालं सव्वभावे जाणइ केवली, सव्वभावे पासइ केवली अणंते णाणे केवलिसस अणंते दंसणे केवलिसस, निव्वुडे नाणे केवलिसस, निव्वुडे दंसणे केवलिसस से तेणट्ठेणं जाव पासइ ॥सू० १॥

छायाः—छद्मस्थः खलु भदन्त ! मनुष्यः आकुट्यमान शब्दान् शृणोति तद्यथा शृङ्खलशब्दान् वा, शृङ्खलशब्दान् वा, शङ्खिकाशब्दान् वा, खरमुखीशब्दान् वा, पोतशब्दान् वा, परिपरिता (का) शब्दान् वा, पणवशब्दान् वा, पडहशब्दान् वा, भम्भाशब्दान् वा, होरम्भशब्दान् वा, भेरीशब्दान् वा, झल्लरीशब्दान् वा,

छद्मस्थ पुरुष-केवली विशेष वक्तव्यता-

‘ छद्मस्थे णं भंते ’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ- (छद्मस्थेणं भंते ! मणुस्से) हे भदन्त ! छद्मस्थ मनुष्य (आउडिज्जमाणाइं सदाइं सुणेइ) वाजे आदि के वज ने से उत्पन्न हुए शब्दों को क्या सुनता है ? (तं जहा) जैसे (संखसदाणि वा, सिंगसदाणि वा, संखियसदाणि वा, खरसुहीसदाणि वा, पोयासदाणि वा, परिपरियासदाणि वा, पणवसदाणि वा, पडहसदाणि वा, भंभासंदाणि

छद्मस्थ मनुष्य-केवलीनुं विशेष वर्णन-

“ छद्मस्थेणं भंते ! इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(छद्मस्थेणं भंते ! मणुस्से) हे भदन्त ! शुं छद्मस्थ मनुष्य (आउडिज्जमाणाइं सदाइं सुणेइ ?) वाजिरो आदि वगाऽवाथी उत्पन्न यता शब्दोने सांलणे छे ? (तंजहा) जेवां छे (संखसदाणि वा, सिंगसदाणि वा, संखियसदाणि वा, खरसुहीसदाणि वा, परिपरियासदाणि वा, पणव सदाणि वा पडहसदाणि वा,

દુન્દુભિશ્વદાન્ વા, તતાનિ વા, વિતતાનિ વા, ઘનાનિ વા, શુષિરાણિ વા ? હન્ત, ગૌતમ ! છદ્મસ્થઃ સ્વલ્પ મનુષ્યઃ, આકુટચમાનાન્ શ્વદાન્ શૃણોતિ, તથા-શ્વશ્વદાન્ વા, યાવત્-શુષિરાણિ, વા તાન્ ભદન્ત ! કિં સ્પૃષ્ટાન્ શૃણોતિ, અસ્પૃષ્ટાન્ શૃણોતિ, ? ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટાન્ શૃણોતિ, નો અસ્પૃષ્ટાન્ શૃણોતિ, યાવત્-નિયમાત્

વા, હોરંભસદાણિ વા, ભેરિસદાણિ વા, ઝલ્લરીસદાણિ વા, દુન્દુભિસદાણિ વા, તયાણિ વા, વિતયાણિ વા, ઘણાણિ વા, જુસરાણિ વા) શંખ કે શ્વદ, સીંગ કે શ્વદ, છોટે શંખ કે શ્વદ, સ્વરસુદી કે શ્વદ, પોતા કે શ્વદ, પરિપરિતા કે શ્વદ, પળવ કે શ્વદ, પટહ કે શ્વદ, મંભા કે શ્વદ, હોરંભ કે શ્વદ, ભેરી કે શ્વદ, ઝલ્લરી કે શ્વદ, દુન્દુમ્બી કે શ્વદ, તત શ્વદ, વિતત શ્વદ, ઘન શ્વદ, ઓર શુષિર શ્વદ इन सब शब्दों को छद्मस्थ मनुष्य सुनता है क्या ? (हंता गोयमा ! छउमत्थेणं मणुस्से आउडिज्जमाणाइं सदाइं सुणेइ) हां गौतम ! छद्मस्थ मनुष्य बाजे आदि के बजने से उत्पन्न हुए इन सब शब्दों को सुनता है । (तं जहा) जैसे वह (संखसदाणि वा जाव जुसराणि वा) शंख के शब्दों को अपुट्टाइं सुणेइ जाव नियमा छदिसिं सुणेइ) हे भदन्त ! छद्मस्थ मनुष्य जो इन शब्दों को सुनता है सो क्या वे जब स्पृष्ट होते हैं तब वह उन्हें सुनता है या अस्पृष्ट हुए ही उन्हें सुनता है ? (गोयमा ! पुट्टाइं-सुणेइ, नो अपुट्टाइं सुणेइ) हे गौतम ! छद्मस्थ मनुष्य शब्दों को जब ये स्पृष्ट होते

મમસદાણિ વા, હોરંમમસદાણિ વા, ભેરીસદાણિ વા, ઝલ્લરીસદાણિ વા, દુન્દુભિસદાણિ વા, તયાણિવા વિતયાણિ વા ઘણાણિવા, જુસરાણિ વા) શંખનો નાદ સ્વશિંગાનો નાદ, નાના શંખનો નાદ, ખરમુખીનો નાદ, પોનાનો નાદ, પરિપરિતાનો નાદ, ઢાલનો નાદ, પડમનો નાદ, ભંભાનો નાદ, હોરંભનો નાદ, ભેરીનાદ, નગારાનો નાદ, તત, વિતત, ઘન અને શુષિર એ ત્યારે પ્રકારના શબ્દોને શું છદ્મસ્થ મનુષ્ય સાંભળે છે ? હંતા ગોયમા ! છઉમત્થેણં મણુસ્સે આઉડિજ્જમાણાઈં સદાઈં સુણેઈ) હા, ગૌતમ, ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય વાજિત્રો આદિ વગાડવાથી ઉત્પન્ન થતા શબ્દોને સાંભળે છે. (તં જહા) જેવાકે (સંખસદાણિ વા, જુસરાણિ વા) શંખનાદથી લઈને શુષિર-પર્યન્તના સઘળા ધ્વનિને તે સાંભળે છે.

(તાઈં મંતે કિં પુટ્ટાઈં સુણેઈ, અપુટ્ટાઈં સુણેઈ ?) હે ભદન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય તે શબ્દોને સ્પૃષ્ટ સ્થિતિમાં હોય ત્યારે સાંભળે છે, કે અસ્પૃષ્ટ સ્થિતિમાં હોય ત્યારે સાંભળે છે ? (ગોયમા ! પુટ્ટાઈં સુણેઈ અપુટ્ટાઈં સુણેઈ જાવ નિયમા છદિસિં સુણેઈ) હે ગૌતમ ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય તે શબ્દોને સ્પૃષ્ટ થાય ત્યારે જ

षड्दिशं शृणोति । छद्स्थः खलु भदन्त ! मनुष्यः किम् आराद्गतान् शब्दान् शृणोति पारगतान् शब्दान् शृणोति ? गौतम ! आराद्गतान् शब्दान् शृणोति, नो पारगतान् शब्दान् शृणोति यथा खलु भदन्त ! छद्मस्थो मनुष्यः आराद्गतान् शब्दान् शृणोति, नो पारगतान् शब्दान् शृणोति तथा खलु भदन्त ! केवली मनुष्यः किम् आराद्गतान् शब्दान् शृणोति, नो पारगतान् शब्दान् शृणोति ? गौतम्, केवली आराद्गतं वा, पारगतं वा, सर्वदूरमूलम् अनन्तिकं शब्दं जानाति !

हैं तभी सुनता है असृष्ट नहीं सुनता है। यावत् सृष्ट होने पर वह
छहों दिशाओं से आगत शब्दों को सुनता है। (छउमत्थेणं भंते ! म-
णुसे किं आरगयाइं सदाइं सुणेइ, पारगयाइं सदाइं सुणेइ) हे भदन्त !
छद्मस्थ मनुष्य पास के शब्दों को सुनता है ? या दूर रहे हुए शब्दों को
सुनता है ? (गोयमा ! आरगयाइं सदाइं सुणेइ, नो पारगयाइं सदाणि
सुणेइ) हे गौतम ! छद्मस्थ मनुष्य पास के शब्दों को सुनता है दूर रहे
हुए शब्दों को नहीं सुनता है। (जहा णं भंते ! छउमत्थे मणुस्से
आरगयाइं सदाइं सुणेइ, णो पारगयाइं सदाइं सुणेइ) हे भदन्त ! जैसे
छद्मस्थ मनुष्य पास के शब्दों को सुनता है, दूर के शब्दों को नहीं सुन-
ता है (तथा णं भंते ! केवली मणुस्से किं आरगयाइं सदाइं सुणेइ, णो
पारगयाइं सदाइं सुणेइ) उसी प्रकार से केवली क्या पास के
ही शब्दों को सुनता है और दूर के शब्दों को नहीं सुनता है ? (गोयमा !
केवली णं आरगयं वा पारगयं वा सब्बदूरसूलमणंतियं सइं जाणइ पा-
सइ) हे गौतम ! केवली मनुष्य तो पास के शब्दों को दूर के शब्दों को
तथा अनंतिक बीच के शब्दों को जानते हैं और देखते हैं। (से केणट्ठे

સાંભળે છે, અસ્પૃષ્ઠ હોય ત્યારે સાંભળતો નથી. સ્પૃષ્ઠ થાય ત્યારે છબ્બે દિશાઓમાંથી આવતા શબ્દને તે સાંભળે છે. (છઠમત્યેષાં મંતે ! મણુસે કિં આરગયાઈં સદ્વાઈં સુણેઈ, પારગયાઈં સદ્વાઈં સુણેઈ) હે ભદ્રન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય નજીકના શબ્દોને સાંભળે છે, દૂરના શબ્દોને સાંભળતો નથી જાહ્વાણં મંતે ! છઠમત્યે મણુસે આરગયાઈં સદ્વાઈં સુણેઈ, ણો પારગયાઈં સદ્વાઈં સુણેઈ) હે ભદ્રન્ત ! જેમ છદ્મસ્થ મનુષ્ય નજીકના શબ્દોને સાંભળે છે, દૂરના શબ્દોને સાંભળતો નથી, (તદ્વાણં મંતે ! કેવલી મણુસે કિં આરગયાઈં સદ્વાઈં સુણેઈ, ણો પારગયાઈં સદ્વાઈં સુણેઈ ?) તેમ શું કેવલી મનુષ્ય પણ નજીકના શબ્દોને સાંભળે છે અને દૂરના શબ્દોને સાંભળતો નથી ? (ગોયમા ! કેવલી ણં આરગયં વા પારગયં વા સન્વદૂરમૂલમણંતિયં સદં જાણઈ પાસઈ) હે ગૌતમ ! કેવલી તો નજીકના શબ્દો ને દૂરના શબ્દોને, અને તેમની વચ્ચેના શબ્દોને પણ બાણે છે અને દેખે છે. (સે

પશ્યતિ । તત્ કેનાર્થેન તદેવ કેવલી આરાદ્યતં વા, પારગતં વા યાવત્-પશ્ય-
તિ ? ગૌતમ ! કેવલી પૌરસ્ત્યે મિતમ્ અપિ જાનાતિ, અમિતમપિ જાનાતિ, એવં
દક્ષિણે, પશ્ચિમે, ઉત્તરે, ઊર્ધ્વમ્, અધઃ, મિતમપિ જાનાતિ અમિતમપિ જાનાતિ સર્વં
જાનાતિ કેવલી સર્વં પશ્યતિ કેવલી, સર્વતો જાનતિ, પશ્યતિ, સર્વકાલં સર્વભાવાન્

જાનં મંતે ! તં ચેવ કેવલી જાનં આરગયં વા જાવ પાસહ) હે મહન્ત ! એસા
આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ કેવલી મનુષ્ય પાસ કે, દૂર કે, બીચ
કે શબ્દોં કો એવં આદિ અન્ત સે રહિત શબ્દોં કો જાનતે હૈં ઓર દેખ-
તે હૈં । (ગોયમા ! કેવલી જાનં પુરત્થિમેજાં મિયં પિ જાણહ, અમિયં પિ
જાણહ, એવં દાહિણેજાં પચ્ચત્થિમેજાં ઉત્તરેજાં ઉહું અહે મિયં પિ જાણહ,
અમિયં પિ જાણહ, સઘ્વં જાણહ કેવલી, સઘ્વં પાસહ કેવલી સઘ્વઓ
જાણહ પાસહ, સઘ્વકાલં સઘ્વભાવે જાણહ કેવલી, સઘ્વભાવે પાસહ
કેવલી અજાણંતે જાણે કેવલિસ્સ અજાણંતે દંસણે કેવલિસ્સ, નિવ્વુડે નાણે
કેવલિસ્સ, નિવ્વુડે દંસણે કેવલિસ્સ સે તેજાણંતે જાવ પાસહ) હે ગૌતમ !
કેવલી મનુષ્ય પૂર્વદિશાસંબંધી મિત વસ્તુ કો ભી જાનતે હૈં । ઓર
અમિત વસ્તુ કો ભી જાનતે હૈં । હસી પ્રકાર સે વહ દક્ષિણદિશા કી,
પશ્ચિમદિશા કી, ઉત્તરદિશા કી, ઊર્ધ્વદિશા કી ઓર અધોદિશા કી
મિત અમિત સઘ પ્રકાર કી વસ્તુઓં કો જાનતે હૈં । કયોં કિ કેવલી
સઘ કો જાનતે હૈં ઓર સઘ કો દેખતે હૈં । સઘ તરફ સે જાનતે હૈં ઓર
સઘ તરફ સે દેખતે હૈં । સમસ્તકાલોં મેં સમસ્તપદાર્થોં કો કેવલી જાન-

કેજાણંતે મંતે ! તં ચેવ કેવલીજાનં આરગયં વા જાવ પાસહ) હે મહન્ત ! આપ શા
કારણે એવું કહે છે કે કેવલી મનુષ્ય પાસેના, દૂરના, વચ્ચેના અને આદિ
અન્તથી રહિત શબ્દોને જાણે દેખે છે ?

(ગોયમા ! કેવલી જાનં, પુરત્થિમેજાં મિયં પિ જાણહ, અમિયં પિ જાણહ, એવં
દાહિણેજાં પચ્ચત્થિમેજાં ઉત્તરેજાં ઉહું અહે મિયં પિ જાણહ, અમિયં પિ જાણહ, સઘ્વં
જાણહ કેવલી, સઘ્વં પાસહ કેવલી, સઘ્વઓ જાણહ પાસહ, સઘ્વકાલં સઘ્વ ભાવે
જાણહ કેવલી, સઘ્વભાવે પાસહ કેવલી, અજાણંતે જાણે કેવલિસ્સ અજાણંતે દંસણે
કેવલિસ્સ, નિવ્વુડે નાણે કેવલિસ્સ, નિવ્વુડે દંસણે કેવલિસ્સ-સે તેજાણંતે જાવ પાસહ

હે ગૌતમ ! કેવલી મનુષ્ય પૂર્વ દિશાની મિત વસ્તુને પણ જાણે છે અને
અમિત વસ્તુને પણ જાણે છે. એજ પ્રમાણે તે પશ્ચિમ દિશાની, ઉત્તર દિશાની,
દક્ષિણ દિશાની, ઊર્ધ્વદિશાની, અને અધોદિશાની મિત અને અમિત સઘ
વસ્તુઓને જાણે છે. કેવલી સર્વસ્થ જાણે છે અને દેખે છે બધી તરફથી જાણે છે
અને દેખે છે. સમસ્ત કાળોમાં સમસ્ત પદાર્થોને (ભાવોને) કેવલી જાણે છે

જાનાતિ કેવલી સર્વભાવાન્ પश्यति કેવલી, अनन्तं ज्ञानं केवलिनः, अनन्तं दर्शनं केवलिनः, निर्वृतं ज्ञानं केवलिनः, निर्वृतं दर्शनम् केवलिनः तत् तेनार्थेन यावत्-
पश्यति ॥ सू० १ ॥

ટીકા:—પૂર્વોદ્દેશકે અન્યતીર્થિક છદ્મસ્થ મનુષ્યવક્તવ્યતા પ્રતિપાદિતા, આરિમન્ ઉદ્દેશકેતુ છદ્મસ્થમનુષ્યકેવલિપ્રભૃતિર્ના વક્તવ્યતામાહ—‘છદ્મસ્થે ણં મંતે ! મણુસ્સે ’ ઇત્યાદિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! છદ્મસ્થઃ સ્વલુ મનુ-
ષ્યઃ ‘ આઉહિજ્જમાણાઈં સદાઈં સુણેઈ ’ આકુટચમાનાન્ તાહચમાનાન્ મુખહસ્ત-
દણ્ડાભિરતાહતેન સમુત્પદ્યમાનાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ ? । તાનેવાહ—‘તં જહા સંઘસ-
દાણિ વા, સિંગસદાણિ વા, ઇત્યાદિ । તદ્યથા—શક્ષશબ્દાન્ વા, શક્ષશબ્દાન્ વા,
શૃંગ્ગં મૃગાદિશૃંગ્ગમ્ તસ્ય શબ્દાન્ મૃગાદિશૃંગ્ગે છિદ્રં કૃત્વા વાઘવિશેષં કરોતિ તાદૃશશૃંગ્ગ
શબ્દાન્ ‘ સંઘિયસદાણિ વા ’ શક્ષિકાશબ્દાન્ વા હરવઃ શક્ષઃ શક્ષિકા, તસ્યા

તે હૈ और समस्त पदार्थों को वे देखते हैं । केवली भगवान् का ज्ञान अनन्त होता है । उनका दर्शन भी अनन्त होता है । उनका ज्ञान आवरणरहित होता है उनका दर्शन भी आवरण रहित होता है । इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा पूर्वोक्त रूप से कहा है ॥

ટીકાર્થ—પૂર્વ ઉદ્દેશક મેં અન્યતીર્થિક છદ્મસ્થ મનુષ્ય સંબંધી વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ । અબ સૂત્રકાર ઇસ ઉદ્દેશક મેં છદ્મસ્થ મનુષ્ય સંબંધી ઓર કેવલી મનુષ્ય સંબંધી વક્તવ્યતા કા કથન કર રહે હૈ—ઇસ મેં ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈ કિ “ છદ્મસ્થેણં મંતે મણુસ્સે ” હે ભદન્ત ! જો છદ્મસ્થ મનુષ્ય હૈ વહ ‘ આઉહિજ્જમાણાઈં સદાઈં સુણેઈ ’ આકુટચમાન—તાહચમા-
નાં મુખ હસ્ત ઇવં દણ્ડ આદિકૌં કે સંયોગ હોને સે ઉત્પન્ન હુઅ શબ્દોં કો સુનતા હૈ—અર્થાત્ મુખ કે સાથ શ્વ આદિ કા જબ સયોગ હોતા હૈ તબ ડસસે “ પૂ પૂ ” શબ્દ નિકલતા હૈ, હાથ કે સાથ તવલા આદિ કા

અને समस्त पदार्थोंने केवली देखेछे. केवलीभगवाननुं ज्ञान अनन्त डायछे. तेमनुं दर्शन गणु अनन्त डाय छे. तेमनुं ज्ञान आवरण रहित डायछे, तेमनुं दर्शन पणु आवरण रहित डायछे. हे गौतम ! ते डारणु मे ‘पूर्वोक्त कथन कथुं’ छे.

ટીકાર્થ—આ ઉદ્દેશકમા સૂત્રકાર છદ્મસ્થ મનુષ્યનુ અને કેવલી મનુષ્યનુ નિરૂપણુ કથું છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે (છદ્મસ્થેણં મંતે મણુસ્સે) હે ભદન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય (આઉહિજ્જમાણાઈં સદાઈં સુણેઈ) વાઘોને વગાડવાથી ઉત્પન્ન થતા ધ્વનિને સાંભળે છે ખરે ? ઢાલ નગારા આદિ પર ડાંડી ટીપવાથી અવાજ નીકળે છે. શંખ આદિ વાદ્યોમાં મુખ વડે હવા

શબ્દાન્ , સ્વરમુહીસદ્દાણિ વા, સ્વરમુખીશબ્દાન્ વા, કાહલાપદ વાંચ્યો વાઘવિશેષ
સ્વરમુખી, તસ્યાઃ શબ્દાન્ વા, ' પોયાસદ્દાણિ વા ' પોતાશબ્દાન્ વા, મહતી
કાહલા પોતા તસ્યાઃ શબ્દાન્ વા, ' પરિપરિયા સદ્દાણિ વા ' પરિપરિતા શબ્દાન્

જવ સંબંધ હોતા હૈ તવ ઉસસે “ ધિક્ક ધિક્ક ” એસા શબ્દ નિકલતા હૈ,
તથા દણ્ડ આદિ કે સાથ ઢોલ આદિ કા જવ સંયોગ હોતા હૈ તવ ઉસ
સે ‘ ધમ ધમ ’ એસા શબ્દ હોતા હૈ—યહી વાત “ આકુટયમાનાન્
શબ્દાન્ શ્રુણોતિ ” હસ પદ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । ‘ તં જહા ’ હસો
શંકાસ્પદવિષય કો આગે કે પદોં દ્વારા ગૌતમ કહ રહે હૈ—“ સંસ્વસદ્દા-
ણિ વા ” મુખ પર લગાકર જવ શંસ્વ ઉસકી વાયુ સે પૂરિત હોતા હૈ—
તવ ઉસસે જો ધ્વનિ નિકલતી હૈ ઉસકા નામ શંસ્વ શબ્દ હૈ । ‘ સિંગ-
સદ્દાણિય વા ’ મૃગાદિ કી સીંગ કો જવ જોરસે મુખ-વાયુ દ્વારા પૂરિત
કર દિયા જાતા હૈ—તવ ઉસસે જો શબ્દ નિકલતી હૈ વહ શૃંગ શબ્દ
હૈ । બજાને વાલે લોગ પહિલે હસમેં છિદ્ર કર લેતે હૈ ઓર ફિર હસે
બજાતે હૈ । ‘ સંસ્વિયસદ્દાણિ વા ’ જૈસા બડા શંસ્વ હોતા હૈ ઉસી પ્રકાર
કા છોટા સા ભી શંસ્વ હોતા હૈ । યહ બજાયા જાતા હૈ । બજને પર જો
ધ્વનિ નિકલતી હૈ વહ શંસ્વિકા શબ્દ હૈ । ‘ સ્વરમુહીસદ્દાણિ વા ’ સ્વર-
મુહી નામ કાહલ કા હૈ । યહ એક પ્રકાર કા વાજા હોતા હૈ । હસકો
શબ્દ કો નામ સ્વરમુખી શબ્દ હૈ । ‘ પોયાસદ્દાણિ વા ’ વડી જો કાહલા
હોતી હૈ વહી પોતા કહલાતી હૈ । હસકે શબ્દોં કા નામ—ધ્વનિ કા નામ

ભરવાથી ધ્વનિ નીકળે છે. તળલા પર હાથ પછાડવાથી ધ્વનિ નીકળે છે.
જુદાં જુદાં વાજિંત્રોમાંથી જુદા જુદા પ્રકારનો ધ્વનિ નીકળે છે. જેમ કે ઢાલ
પર ડાંડી ટીપવાથી “ ધમ ધમ ” અવાજ નીકળે છે. એજ વાત (આકુટયમાન
શબ્દાન્ શ્રુણોતિ) પદ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે—“ તં જહા ” આ પદ
દ્વારા કેટલાંક વાજિંત્રોના ધ્વનિનાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે (સંસ્વસદ્દાણિ
વા) મુખવડે શંખને ફૂંક મારવાથી જે ધ્વનિ નીકળે છે તેને શંખનાદ કહે
છે. (સિંગસદ્દાણિ વા) મૃગાદિના શિંગડામાં બ્યારે મુખવડે ભેરથી હવા
ભરવામાં આવે છે, ત્યારે તેમાંથી જે અવાજ નીકળે છે તેને “ શિંગનાદ ” કહે છે.
તેને વગાડનારા લોકો પહેલાં તેમાં છિદ્ર પાડી દે છે અને પછી તેનો વાજિંત્ર
તરીકે ઉપયોગ કરે છે. (સંસ્વિયસદ્દાણિ વા) નાના શંખને વગાડવાથી જ
નીકળે છે તેને “ શંખિકાશબ્દ ” કહે છે. (સ્વરમુહીસદ્દાણિ વા) ખરમુખી નામનાં

વા, શૂકરચર્માવનદ્વમુલ્લો વાદ્યવિશેષઃ પરિપરિતા, તસ્યાઃ શબ્દાન્, 'પણવ-
સદાણિ વા ' પણવશબ્દાન્ વા, પણવઃ ઢોલફતિપ્રસિદ્ધઃ વાદ્યવિશેષઃ, તસ્ય શબ્દાન્-
વા, 'પટહસદાણિ વા ' પટહશબ્દાન્ વા, પણવભિન્નો વદ્યવિશેષઃ પટહઃ, તસ્ય-
શબ્દાન્ વા ' મંભાસદાણિ વા ' મંભાશબ્દાન્ વા, ઢક્કાપદવાચ્યો વાદ્યવિશેષો
મંભા તસ્યાઃ શબ્દાન્ વા, 'હોરંમસદાણિ વા' હોરમ્મશબ્દાન્ વા, રુદ્ધ્યા લોકે પ્ર-
સિદ્ધો વાદ્યવિશેષઃ હોરમ્મઃ, તસ્ય શબ્દાન્ વા, ' મેરીસદાણિ વા ' મેરીશબ્દાન્
વા, મેરીમહાઢક્કા, તસ્યાઃ શબ્દાન્ વા, ' જલ્લરીસદાણિ વા ' જલ્લરીશબ્દાન્ વા,
વલયાકારો વાદ્યવિશેષઃ જ્ઞાલરફતિ ભાષાયાં પ્રસિદ્ધઃ જલ્લરી, તસ્યાઃ શબ્દાન્ વા;

પોતા શબ્દ હૈ । ' પરિપરિતા ' હસ નામ કે વાદ્યવિશેષ કે જો શબ્દ હૈ
અર્થાત્ જો હસસે વજાને પર ધ્વનિ નિકલતી હૈ વે પરિપરિતાશબ્દ હૈ ।
યહ બાજા સુઅર કે ચમડે સે મઢા જાતો હૈ જો ' પણવસદાણિ વા '
પણવ નામ ઢોલ કા હૈ । હસ ઢોલકો વજતે સમય જો શબ્દ નિકલતે
હૈ વે પણવ શબ્દ કહલાતે હૈ । ' પટહસદાણિ વા ' યહ બાજા પણવ સે
ભિન્ન પ્રકાર કા હોતા હૈ હસકે વજને પર જો ધ્વનિ નિકલતી હૈ વે પટહ
શબ્દ હૈ । ' મંભાસદાણિ વા ' મંભાનામ ઢક્કા નામક બાજે કા હૈ ।
હસકે વજને પર જો આવાજ નિકલતી હૈ વે મંભાશબ્દ હૈ । ' હોરંમસ-
દાણિ વા ' યહ મી એક પ્રકાર કા બાજા હોતા હૈ-હસકે વજને પર જો
ધ્વનિ નિકલતી હૈ વે હોરંમ શબ્દ હૈ । ' મેરીસદાણિ વા ' મેરી નામ
મહાઢક્કા કા હૈ હસ કે વજને પર જો આવાજ નિકલતી હૈ વે મેરીશબ્દ
હૈ । ' જલ્લરી સદાણિ વા ' વલય કે આકાર જૈસા જો બાજા હોતા હૈ

વાજિત્રના અવાજને ' ખરમુખીનાદ " કહેછે. (પોયાસદાણિ વા) મોટી ખર-
મુખીને " પોતા " કહે છે. તે પોતાના અવાજને " પોતાનાદ કહે છે. (પરિપરિ-
તાસદાણિ) પરિપરિતા નામનું વાજિત્ર હોય છે તેના ધ્વનીને પરિતાનાદ કહે
છે તે વાજિત્રને સુવરના ચામડાથી મઢ્યું હોય છે. (પણવસદાણિ વા) ઢોલ
વગાડવાથી જે અવાજ નીકળે છે. તેને " પણવનાદ " કહે છે. (પટહસદાણિ વા)
પટહમ વગાડવાથી જે અવાજ નીકળે છે તેને " પટહનાદ " કહે છે. (મંભાસદાણિ
વા) મગારાના અવાજને " ભંભાનાદ " કહે છે. (હોરમસદાણિ વા)
હોરંભ નામનું વાજિત્ર હોય છે. તેને વગાડવાથી ધ્વનિ નીકળે છે તેને
" ભેરીનાદ " કહે છે. (મેરીસદાણિ વા) ભેરી નામના વાજિત્રના અવાજને

‘ દુંદુભિસદાણિ વા ’ દુન્દુભિશબ્દાન્ વા દુન્દુભિઃ દેવવાદ્યવિશેષઃ નગાહાઈતિ
 ભાષાપ્રસિદ્ધઃ તસ્ય શબ્દાન્ ‘ તયાણિ વા, વિતયાણિ વા, ઘનાણિ વા, શુસિરાણિ
 વા ! ’ તતાણિ વા, તન્ત્રીયુક્તાણિ વીણાદિવાદ્યાણિ, एवं વિતતાણિ વા પટહાદીણિ,
 ઘનાણિ વા કાંસ્યતાલાદીણિ; શુપિરાણિ વા=વંશાદીણિ તેષાં શબ્દાન્ શૃણોતિ ?

ઉક્તञ્ચ—“ તતં વીણાદીકંઙ્ગેયં વિતતં પટહાદિકમ્ ।

ઘનંતુ કાંસ્યતાલાદિ, વંશાદિ શુપિરં મતમ્ ” ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

મગવાનાહ—‘ હંતા, ગોયમા ! ’ ઇત્યાદિ । હે ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્ ‘ છઝમત્યે ણં
 મણુસે આઝહિજ્જમાણાં સદાં સુણે’ છઝમસ્થઃ સ્વલ્પ મનુષ્યઃ આકુટ્યમાનાન્
 મુલાદિના સહ શક્ત્રુદીનાં સંયોજનયા જાયમાનાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ । તાન્ શબ્દાન્
 પ્રદર્શયતિ—‘ તં જહા-સંઘ સદાણિવા જાત્ર શુસરાણિ વા ’ તથથી-શબ્દશ્ચ શબ્દાન્

અસકા નામ ઇલ્લરી હૈ-જિસે ભાષા મેં ઇલાલર કહતે હૈં । વજને પર જો
 હસકી આવાજ નિકલતી હૈ વે ઇલ્લરી શબ્દ હૈં ‘ દુંદુભિસદાણિ વા ’
 દેવોં કા જો વાજા હોતા હૈ અસકા નામ દુંદુભિ હૈ હસ દુંદુભિ કે વજને
 પર જો આવાજે નિકલી હૈં વે દુંદુભિ શબ્દ હૈં । ભાષા મેં હનું નગાહે કે
 શબ્દ કહા જાતા હૈ । ‘ તયાણિ ’ તાંતોં સે યુક્ત વીણા આદિ કે શબ્દોં
 કા નામ તત હૈ । ઢોલ વગૈરહ કે શબ્દોં કા નામ વિતત હૈ । કાંસી ઓર
 તાલ વગૈરહ કે શબ્દ ઘન હૈં । વાંસુરી આદિ કે શબ્દ શુપિર હૈં હન સબ
 પ્રકાર કે વાજોં કે શબ્દોં કો કયા છઝમસ્થ મનુષ્ય સુન સકતા હૈ ?
 હસકે ઉત્તર મેં મગવાન્ ગૌતમ સે કહતે હૈં—‘ હંતા ગોયમા ’ હાં, ગૌતમ ।
 ‘ છઝમત્યે ણં મણુસે આઝહિજ્જમાણાં સદાં સુણે’ છઝમસ્થ મનુષ્ય
 હન આકુટ્યમાન શબ્દોં કો સુનતા હૈ । ‘ ત જહા ’ વહ ‘ સંઘસદાણિ

“ ભેરીનાદ ” કહે છે. (ઇલ્લરીસદાણિ વા) ગોળાકારની ઓલર (ઘંટ) આમાન્ય
 રીતે ઢાંસાની બને છે. તેને વગાડવાથી બે અવાજ નીકળે છે. તેને “ બેલરી-
 નાદ ” કહે છે, (દુંદુભિસ ણિ વા) દેવોના નગારાને દુંદુભિ કહે છે.
 સામાન્ય નગારાના કરતાં તે મોટું હોય છે. તેના ધ્વનિને “ દુંદુભિનાદ ” કહે
 છે (તયાણિ) વીણા આદિ તારથી યુક્ત વાજિંત્રોના ધ્વનિને “ તત ” કહે
 છે ઢોલ આદિના નાદને “ વિતત ” કહે છે ઢાંસાં, કરતાળ આદિના ધ્વનિને
 ‘ ઘન ’ કહે છે અને વાંસળી આદિ વાદ્યોનાં ધ્વનિને ‘ શુપિર ’ કહે છે ઉપ-
 રોક્ત બધા પ્રકારના ધ્વનિને શુ’ છઝમસ્થ મનુષ્ય સાંભળે છે ?

ગૌતમના એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે, ‘ હંતા ગોયમા ’
 હા, ગૌતમ ! (છઝમત્યે ણં મણુસે આઝહિજ્જમાણાં સદાં સુણે’) છઝમસ્થ મનુષ્ય
 વાજિંત્રોને વગાડવાથી થતાં ધ્વનિને સાંભળે છે ‘ તં જહા ’ છે કયા કયા ધ્વનિને
 સાંભળે છે તે સ્પષ્ટ કરતા પ્રભુ કહે છે કે (સંઘસદાણિ વા જાત્ર શુસિરાણિ વા)

વા, યાવત્-શુપિરાણિ વા શક્ષ્ણાદિજનિતશબ્દાન્ શૃણોતીત્યર્થ, પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ - 'તાઈં મંતે ! કિં પુટ્ટાઈં સુણેઈ, અપુટ્ટાઈં સુણેઈ હે મદન્ત ! તાન્ ઉપર્યુક્તાન્ શક્ષ્ણાદિશબ્દાન્ કિં સ્પૃષ્ટાન્ = શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ સહ સમ્બદ્ધાન્ શૃણોતિ ? અથવા અસ્પૃષ્ટાન્ શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ સહાસમ્બદ્ધાનેવ શૃણોતિ ? મગવાનાહ ગોયમા ! ' હે ગૌતમ ! ' પુટ્ટાઈં સુણેઈ, નો અપુટ્ટાઈં સુણેઈ તાન્ સ્વલ્પ શબ્દાન્ સ્પૃષ્ટાનેવ શૃણોતિ, નો અસ્પૃષ્ટાન્ શૃણોતિ, અથ ચ ' જાવ-નિયમા છદ્ધિસિં સુણેઈ ' યાવત્ નિયમાત્ પદ્ધિમિદિશં શૃણોતિ, મુખાદિના શક્ષ્ણા દેર્ધ્માયમાના દુત્પદ્યમાનાઃ શબ્દઃ વીચીતરજ્ઞન્યાયેન

વા જાવ સુસિરાણિ વા ' શંખ કે શબ્દોં કો સુનતા હૈ યાવત્ વહ શુષિર પોલે વાંસ વગૈરહ કાષ્ટ સે બનાયે ગયે બાજોં કે-વાંસરી આદિ કે-શબ્દોં કો ભી સુનતા હૈ । અબ્ હતની વાત જાન જાને પર ગૌતમ પ્રસુ સે પુનઃ પૂછતે હૈં કિ ' તાઈં મંતે ! કિં પુટ્ટાઈં સુણેઈ, અપુટ્ટાઈં સુણેઈ ' હે મદન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય જો પૂર્વોક્ત પ્રકાર કે શબ્દોં કો સુનતા હૈ સાં ક્યા વહ ઉન્હેં કર્ણેન્દ્રિય સે સ્પૃષ્ટ હો જાને પર સુનતા હૈ યા કર્ણેન્દ્રિય સે સ્પૃષ્ટ નહીં હોને પર ભી સુનતા હૈ ? હિસ કે ઉત્તર મેં પ્રસુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ ' ગોયમા ' હે ગૌતમ ! ' પુટ્ટાઈં સુણેઈ, નો અપુટ્ટાઈં સુણેઈ ' કર્ણેન્દ્રિય કે સાથ જ્ય યે પૂર્વોક્ત શબ્દ સમ્બદ્ધ હો જાતે હૈં તમી વહ ઉન્હેં સુનતા હૈ, અસ્પૃષ્ટ અવસ્થા મેં વહ ઉન્હેં નહીં સુનતા હૈ । અથ ચ- ' જાવ નિયમા છદ્ધિસિં સુણેઈ ' યાવત્ છદ્ધિશાઓં સે આગત ઉન શબ્દોં કો વહ સુનતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જબ મુખ આદિ સે શંખ આદિ બજાયે જાતે હૈં તબ ઉનસે ઉત્પદ્યમાન શબ્દ વીચીતરજ્ઞ

તે શંખના ધ્વનિથી માડીને શુષિર પર્યન્તના ધ્વનિને સાંભળે છે પોલા વાંસ આદિમાંથી બનાવેલ વાંસળી આદિના અવાજને શુષિર શબ્દ કહે છે હવે ગૌતમ સ્વામી આ વિષયમાં બીજો પ્રશ્ન પૂછે છે

(તાઈં મંતે ! કિં પુટ્ટાઈં સુણેઈ અપુટ્ટાઈં સુણેઈ ?) હે મદન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય તે શબ્દોનો કર્ણેન્દ્રિય સાથે સ્પર્શ થાય ત્યારે તેમને સાંભળે છે કે કર્ણેન્દ્રિય સાથે સ્પર્શ થયા વિના પણ તે શબ્દોને સાંભળે છે ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે (ગોયમા ! પુટ્ટાઈં સુણેઈ નો અપુટ્ટાઈં સુણેઈ) હે ગૌતમ ! કર્ણેન્દ્રિયની સાથે જ્યારે પૂર્વોક્ત શબ્દોનો સ્પર્શ થાય છે ત્યારે જ તે, તેમને સાંભળે તે, અસ્પૃષ્ટ અવસ્થામાં તે તેમને સાંભળતો નથી અને (જાવ નિયમા છદ્ધિસિં સુણેઈ) છએ દિશામાંથી આવતા અવાજને સાંભળે છે. કહેવનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે શંખ આદિ વાદ્યોને વગાડવામાં આવે છે ત્યારે તેના અવાજના આદોલનો ત્રારે દિશાઓમાં

પરસ્પરાહતાઃ સન્તશ્ચતુર્દિગ્ભ્ય ઉર્ધ્વાધોભાગાભ્યાં ચ સંમેલ્ય પડદિક્ષવપિ પ્રસૂતાશ્ચ શ્રવણગોચરા ભવન્તિ, અતएવોક્તમ્ । જાવ નિયમા છદિસિં ' ઇતિ,

ગૌતમઃ પુનઃ પૂછતિ—' છઠમત્યે ણં મંતે ! મળૂસે ' હે ભદન્ત ! છદ્મસ્થઃ સ્વંલુ મનુષ્યઃ ' કિં આરગયાઈં સદાઈં સુણેઈ પારગયા સદાઈં સુણેઈ ' કિમ્ આરાદ્ગતાન્ સમીપસ્થાન્ ઇન્દ્રિયવિષયતાં ગતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ ? અથવા કિમ્ પારગતાન્ ઇન્દ્રિય વિષયતયા પરતોઽવસ્થિતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ ? ભગવાનાહ ' ગોયમા ! હે ગૌતમ ! આરગયાઈં સદાઈં સુણેઈ ' આરાદ્ ગતાન્ ઇન્દ્રિયનિકટસ્થાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ, ' ણો પારગયાઈં સદાઈં સુણેઈ ' નો પારગતાન્ ઇન્દ્રિયદૂરસ્થિતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ અથ ગૌતમઃ કેવલિવિષયે પ્રશ્નં કરોતિ ' જઠાણં મંતે ! ઇત્યાદિ । હે ભદન્ત !

ન્યાય કે અનુસાર પરસ્પર મેં આહત હોતે હુએ ચારોં દિશાઓં મેં એવં ઉર્ધ્વં ઓર અધોદિશા મેં ફેલ જાતે હૈ-તવ વહાં સે વે શ્રવણેન્દ્રિય કે વિષયભૂત બનતે હૈં । હસ તરહ છહોં દિશાઓં સે આગત શબ્દ સુને જાતે હૈં એસા કહા હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પુનઃ પૂછતે હૈં કિ ' છઠમત્યે ણં મંતે ! મળૂસે ' હે ભદન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય ' કિં આરગયાઈં સદાઈં સુણેઈ ? ' જો શબ્દોં કો સુનતા હૈ સો કયા વહ ઇન્દ્રિય કે વિષયરૂપ સે પાસ મેં હુએ શબ્દોં કો સુનતા હૈ ? યા ઇન્દ્રિય કે વિષય સે દૂર હુએ શબ્દોં કો સુનતા હૈ ? હસ કં ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ ' ગોયમા ' હે ગૌતમ ! ' આરગયાઈં સદાઈં સુણેઈ ' છદ્મસ્થ શ્રોતા ઇન્દ્રિય કે સમીપ રહે હુએ હી શબ્દોં કો-ઇન્દ્રિય કે યોગ્ય દેશસ્થિત હુએ હી શબ્દોં કો સુનતા હૈ ઇન્દ્રિય કે વિષયભૂતક્ષેત્ર સે દૂર રહે હુએ શબ્દોં કો વહ નહોં સુનતા હૈ । ઇતની વાત સુનકર ગૌતમ પ્રશ્ન સે પુનઃ પૂછતે હૈં કિ ' જઠા

તથા ઉર્ધ્વં અને અધો દિશામાં ફેલાવા માંડે છે. એ આંદોલનો ન્યાયે કાન સાથે અથડાય ત્યારે જ અવાજ સંભળાય છે. માટે જ " છએ દિશામાંથી આવતા શબ્દોને તે સાંભળે છે, " એવું પ્રતિપાદન કરાયું છે.

પ્રશ્ન— (છઠમત્યે ણં મંતે ! મળૂસે) હે ભદન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય (કિં આરગયાઈં સદાઈં સુણેઈ, પારગયાઈં સદાઈં સુણેઈ ?) શું પાસેના શબ્દોને સાંભળે છે કે દૂરના શબ્દોને સાંભળે છે ?

ઉત્તર (ગોયમા ! આરગયાઈં સદાઈં સુણેઈ) હે ગૌતમ ! છદ્મસ્થ શ્રોતા ઇન્દ્રિયની નજીકના શબ્દોને-કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા શ્રવણ કરી શકાય એટલે અંતરેથી આવતા શબ્દોને-સાંભળે છે, પણ ઇન્દ્રિયના વિષયભૂત ક્ષેત્રથી દૂરના શબ્દોને સાંભળતો નથી

યથા સ્વલુ ' છઠ્ઠમત્થે મણૂસે આરગયાઈ સદાઈ સુણેઈ ' છઠ્ઠમસ્થો મનુષ્ય આરાદ્ ગતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ ' ણો પારગયાઈ સદાઈ સુણેઈ ' નો પારગતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ, 'તહણં મંતે ! તદા સ્વલુ હે મદન્ત ! કેવલી મણુસે કિં આરગયાઈ સદાઈ સુણેઈ !' કેવલી કેવલજ્ઞાની મનુષ્યઃ કિમ્ આરાદ્ ગતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ ? ણો પાર- ગયાઈ સદાઈ સુણેઈ નો પારગતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ ? મગવાનાહ-હે ' ણોયમા ! કેવલીણં, આરગયં વા ' હે ગૌતમ ! કેવલી સ્વલુ આરાદ્ગતમ્ ઇન્દ્રિયસમીપસ્થંવા, અથચ પારગતં વા ઇન્દ્રિય વિષયાતીતમપિ, ' સ્વદૂરમૂલમણંતિયં સદં જાણાઈ પાસઈ ' સર્વદૂરમૂલમ્ સર્વથા સર્વાપેક્ષયા દૂરં વિપ્રકૃષ્ટં મૂલંચ સમીપં સર્વદૂરમૂલમ્ ણં મંતે ! છઠ્ઠમત્થે મણૂસે ' હે મદન્ત ! જિસ પ્રકાર સે છઠ્ઠમસ્થ મનુષ્ય ' આરગયાઈ સદાઈ સુણેઈ ' પાસ મેં રહે હુએ શબ્દોં કો તો સુનતા હૈ ઓર ' ણો પારગયાઈ સદાઈ સુણેઈ ' દૂર રહે હુએ શબ્દોં કો નહીં સુનતા હૈ ' તહ ણં મંતે ! ડસી પ્રકાર સે હે મદન્ત ! ' કેવલી મણુસે ' જો કેવ- લી મગવાન્ હૈં વે ' કિં આરગયાઈ સદાઈ સુણેઈ ! કયા પાસ મેં રહે હુએ હી શબ્દોં કો સુનતે હૈં ઓર ' ણો પારગયાઈ સદાઈ સુણેઈ ' જો શબ્દ ડન સે દૂર દેશ મેં-અયોગ્ય દેશ મેં સ્થિત હૈ ડન્હેં નહીં સુનતે હૈં કયા ? હસ કે સમાધાન નિમિત્ત પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ- ' કેવલી ણં આર- ગયં વા પારગયં વા જાવ પાસઈ ' હે ગૌતમ ! જો કેવલજ્ઞાની હોતે હૈં એસે મનુષ્ય ઇન્દ્રિયસમીપસ્થિત ઓર ઇન્દ્રિયસમીપસ્થિત નહીં ણી-એસે શબ્દોં કો તથા ' સ્વદૂરમૂલમણંતિયં સદં જાણાઈ, પાસઈ ' સર્વથા સર્વા- પેક્ષયા દૂર અત્યન્ત વિપ્રકૃષ્ટ ઓર મૂલ-સમીપ મેં રહે હુએ શબ્દોં કો, અર્થાત્ અત્યન્ત દૂર વર્તી શબ્દોં કો, તથા અત્યન્ત નિકટ વર્તી ણી શબ્દોં

પ્રશ્ન- (જહા ણં મંતે ! છઠ્ઠમત્થે મણૂસે) હે ભદન્ત ! જે રીતે છઠ્ઠસ્થ મનુષ્ય (આરગયાઈ સદાઈ સુણેઈ) પાસેથી આવતા શબ્દોને સાંભળે છે પણ (ણો પારગયાઈ સદાઈ સુણેઈ) દૂરના શબ્દોને સાંભળતો નથી, " તહણં મંતે " એજ પ્રમાણે, હે ભદન્ત ! (કેવલી મણુસે) " કેવલી ભગવાન " (આરગયાઈ સદાઈ સુણેઈ) થું પાસેના શબ્દોને જ સાંભળે છે અને (પારગયાઈ સદાઈ ણો સુણેઈ) દૂરથી આવતા (અયોગ્ય પ્રદેશમાંથી આવતા) શબ્દોને સાંભળતા નથી ?

ઉત્તર- (કેવલી ણં આરગયં વા પારગયં વા જાવ પાસઈ) હે ગૌતમ ! કેવલજ્ઞાની મનુષ્ય ઇન્દ્રિયની નજીકમાં રહેલા અને ઇન્દ્રિયથી દૂર રહેલા શબ્દોને યથા (સ્વમૂલમણંતિયં સદં જાણાઈ, પાસઈ) અત્યંત દૂરવર્તી શબ્દોને અને અત્યંત નિકટવર્તી શબ્દોને ગોતાના કેવલજ્ઞાન દ્વારા જાણે છે. અને દેખે છે કેવલજ્ઞાનને।

તત્સમ્બન્ધાત્ શબ્દોઽપિ સર્વદૂરમૂલ ઉચ્યતે । તમ્ અત્યન્ત દૂરવર્તિનમ્ અત્યન્ત નિકટવર્તિનં ચ અથ ચ અનન્તિમ્ ન અન્તિકમાસન્નમ્ અનન્તિકમ્ અપિતુ દૂરાન્તિક-સમીપવર્તિનમ્ અપિશબ્દમ્ જાનાતિ કેવલજ્ઞાનેન તસ્ય સર્વવિષયપ્રત્યક્ષત્વાત્ પश्यति કેवलदर्शनेन, ગૌતમ સ્તત્ર કારણં પૃચ્છતિ-‘ સે કેળદ્દેણં તં ચેવ કેવ-લીણં આરગયંત્વા, પારગયં વા જાવ પાસઈ ? હે ભદન્ત । તત્કેનાર્યેન તદેવ પૂર્વોક્તં સર્વમ્ કેવલી કેવલજ્ઞાની આરાદ્ઘ ગતં વા, પારગતં વા યાવત્-પश्यति, યાવત્કરણાત્ સર્વદૂરમૂલમ્, અનન્તિકમ્ શબ્દં જાનાતિ ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ । ભગવાન્ તત્ર કારણં પ્રતિ પાદયતિ-‘ ગોયમા ! ’ હે ગૌતમ ! કેવલીણં પુરત્થિમેણં મિયં પિ જાણાઈ, ’ કેવલી સ્વલ્લ પૌરસ્ત્યે પૂર્વદિગ્ભાગે કેવલજ્ઞાનમાહાત્મ્યાત્ મિતં=પરિમિતમ્-ગ્રામ નગરાદિકમપિ કેવલજ્ઞાનેન જાનાતિ, અથ ચ અમિતમ્ અનન્તમ્ અસંખ્યેયં વા જીવાજીવાદિકં સર્વમપિ કેવલજ્ઞાનેન જાનાતિ, એવં તથૈવ ‘ દાહિણેણં,

કો જાનતે હૈં કેવલજ્ઞાનદ્વારા, ક્યોં કિ કેવલજ્ઞાન કા સ્વભાવ હી એસા હૈ કિ જિસસે વહ સમસ્ત વિષયોં કો સ્પષ્ટરૂપ સે જાનતે હૈં । તથા કેવલ દર્શન સે કેવલી ભગવાન્ સમસ્ત વિષયોં કો સ્પષ્ટરૂપ સે દેખતે હૈં ।

અવ ગૌતમ ઇસ વિષયમેં કારણ પૂછનેકી અભિલાષાસે પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ-‘ સે કેળદ્દેણં તં ચેવ કેવલી ણં આરગયાઈં વા પારગયં વા જાવ પાસઈ ’ હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ કેવલ જ્ઞાની દૂર રહે હુઅ પાસ રહે શબ્દોં કો કેવલજ્ઞાન દ્વારા જાનતે હૈં ઓર કેવલ દર્શન દ્વારા દેખતે હૈં ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ-‘ ગોય-મા ’ હે ગૌતમ ! કેવલી ણં પુરત્થિમેણં મિયં પિ જાણઈ, અમિયં પિ જાણઈ, કેવલી ભગવાન્ પૂર્વદિગ્ભાગ મેં કેવલજ્ઞાનકે માહાત્મ્યસે પરિમિત-ગ્રામ-નગર આદિ કો ખી જાનતે હૈં ઓર અપરિમિત અનન્ત અથવા અસંખ્યાત

સ્વભાવ જ એવો છે કે એ જ્ઞાન દ્વારા કેવળી સમસ્ત વિષયોને સ્પષ્ટરૂપે જાણી શકે છે. તથા કેવલી લગવાન કેવળ દર્શનથી સમસ્ત વિષયોને સ્પષ્ટ રીતે દેખે છે. હવે તેનું કારણ જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી નીચેને । પ્રશ્ન પૂછે છે- (સે કેળદ્દેણં તં ચેવ કેવલીણં આરગયાઈં વા પારગયં વા જાવ પાસઈ) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેવળી લગવાન દૂરના અને પાસેના શબ્દોને કેવળજ્ઞાન દ્વારા જાણે છે અને કેવળદર્શન દ્વારા દેખે છે ?

ઉત્તર-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (કેવલીણં પુરત્થિમેણં મિયં પિ જાણઈ અમિયં પિ જાણઈ) : કેવલી લગવાન, કેવળજ્ઞાનના પ્રભાવથી પૂર્વદિશાના પરિ-મિત-ગ્રામ નગર આદિને પણ જાણે છે અને પરિમિત અનન્ત અથવા અસંખ્યાત સમસ્ત શ્વ અશ્વવાદિક પદાર્થોને પણ જાણે છે, ‘ એવં ’ એવ

પશ્ચત્થિમેણં, ણં, ઉદું, અહે મિયં પિ જાણહ ' દક્ષિણે દક્ષિણદિગ્ભાગે પશ્ચિમે પશ્ચિમદિગ્ભાગે, ઉત્તરે ઉત્તરદિગ્ભાગે, ઊર્ધ્વમ્ = ઊર્ધ્વલોકે, અધઃ = અધોલોકે સર્વગૈવેશ્યર્થઃ, મિતમપિ જોનાતિ અમિતમપિ જાનાતિ, 'સઘ્વં જાણહ કેવલી, સઘ્વં પાસહ કેવલી ' સર્વં જાનાતિ કે. લી, સર્વં પશ્યતિ કેવલી મનુષ્યઃ, 'સઘ્વઓ જાણહ, પાસહ, ' સર્વતો દ્રવ્યાદિસર્વપ્રદેશાન્ જાનાતિ, પશ્યતિ, ' સઘ્વકાલં સઘ્વભાવે જાણહ કેવલી ' સર્વકાલમ્ સર્વરિમન્ કાલે સર્વભાવાન્ જીવાજીવાદિ પદાર્થાન્ જાનાતિ કેવલી, 'સઘ્વભાવે. પાસહ કેવલી' સર્વં ભગવાન્ પશ્યતિ કેવલી, તત્ર કારણમાહ—' અણંતે ણાણે કેવલિસ્સ ' અનન્તં જ્ઞાનમ્ અનન્તાર્થવિષય-કત્વાત્ કેવલિનઃ, ' અણંતે દંસણે કેવલિસ્સ ' અનન્તં દર્શનમ્ કેવલિનોઽનન્તાર્થ-

સમસ્ત જીવા જીવાદિક પદાર્થોં કોં ભી જાનતે હૈં ' એવં ' હસી તરહ સે 'દાહિણેણં પચ્ચત્થિણં, ઉત્તરેણં, ઉદું અહે મિયં પિ જાણહ, અમિય પિ જા-ણહ ' વે દક્ષિણ દિશા મેં, પશ્ચિમદિશા મેં ઉત્તર દિશા મેં, ઊર્ધ્વલોક મેં, અધોલોક મેં—સર્વત્ર હી—મિત—પરિમિત પદાર્થ કોં ભી જાનતે દેખતે હૈં ઓર અપરિમિત પદાર્થ કોં ભી જાનતે દેખતે હૈં । ' સઘ્વં જાણહ કેવલી સઘ્વં પાસહ કેવલી ' કયોં કિ સિદ્ધાન્ત કી એસી અકાટ્ય માન્યતા હૈ કિ કેવલી ભગવાન કેવલજ્ઞાન સે સમસ્ત રૂપી અરૂપી પદાર્થોં કોં ઉન કી સમસ્ત પર્યાયોં સહિત જાનતે હૈં ઓર કેવલ દર્શન સે સમસ્ત રૂપી અરૂપી પદાર્થોં કોં ઉનકી અનન્ત પર્યાયોં કે સાથ દેખતે હૈં । ' સઘ્વઓ જાણહ પાસહ ' સર્વ પ્રકાર સે કેવલી ભગવાન્ દ્રવ્યાદિકોં કે સમસ્ત પ્રદેશોં કોં જિન ૨ દ્રવ્યોં કે જિતને ૨ પ્રદેશ હૈં ઉન સઘ્વકો જાનતે હૈં ઓર દેખતે હૈં । ' સઘ્વકાલં સઘ્વભાવે જાણહ કેવલી ' હસલિયે કેવલી

પ્રમાણે (દાહિણેણં, પચ્ચત્થિમેણં, ઉત્તરેણં, ઉદું, અહેમિં પિ જાણહ, અમિયં પિ જાણહ) તેઓ દક્ષિણ દિશામાં, ઉત્તર દિશામાં, પશ્ચિમ દિશામાં, ઊર્ધ્વ લોકમાં અને અધોલોકમાં—સર્વત્ર—પદાર્થોને પણ જાણે છે અને દેખે છે, એટલું જ હીં પણ અપરિમિત પદાર્થોને પણ જાણે છે અને દેખે છે. (સઘ્વં જાણહ કેવલી. સઘ્વં પાસહ કેવલી) કારણ કે સિદ્ધાન્તની એવી માન્યતા છે કે કેવલી ભગવાન કેવળજ્ઞાન વડે સમસ્ત રૂપી, અરૂપી પદાર્થોને તેમની અનન્ત પર્યાયો સહિત જાણે છે, અને કેવળદર્શન વડે સમસ્ત રૂપી અને અરૂપી દ્રવ્યોને તેમની અનન્ત પર્યાયો સહિત દેખે છે. (સઘ્વઓ જાણહ પાસહ) કેવલી ભગ-વાન સર્વ પ્રકારે દ્રવ્યાદિકોના સમસ્ત પ્રદેશોને—જે જે દ્રવ્યોના જેટલા જેટલા પ્રદેશો છે તે સઘ્વના પ્રદેશોને જાણે છે અને દેખે છે (સઘ્વકાલ સઘ્વભાવે

વિષયકત્વાત્, 'નિવ્વુડે નાળે કેવલિસ્સ' નિર્વૃત્તિ=નિરાવરણં ક્ષાયિકત્વાત્ શુદ્ધ-
જ્ઞાનં કેવલિનો ભવતિ 'નિવ્વુડે દંસળે કેવલિસ્સ' નિર્વૃત્તિ નિષ્ઠાં ગતં ક્ષીણાવરણં
ક્ષાયિકત્વાત્ વિશુદ્ધં દર્શનં ભવતિ 'કેવલિનઃ' । અન્તે ઉપસંહરન્નાદ્—'સે તેણદ્દેણં
જાવ-પાસદ્' હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થેન યાવત્-પશ્યતિ કેવલી । ॥ સૂ. ૧ ॥

છદ્મસ્થકેવલિનો હાસાદિવક્તવ્યતાપ્રસ્તાવઃ ।

મૂલમ્—“છુમત્થે ણં ભંતે ! હસેજ્જ વા, ઉસ્સુયાણ્ણ
વા ? હંતા, ગોયમા ! હસેજ્જ વા, ઉસ્સુયાણ્ણ વા । જહા ણં
ભંતે ! છુમત્થે મણુસ્સં હસેજ્જ, ઉસ્સુયાણ્ણ તંહા ણં કેવલી વિ

ભગવાન્ 'સર્વકાલ મેં-ભૂત, ભવિષ્યત્ ઓર વર્તમાન કાલ મેં જીવ અજી-
આદિ સમસ્ત પદાર્થ સાર્થ કો જાનતે હૈં ઓર ' સ્વભાવે પાસદ્ કેવલી
સર્વભાવોં કો વે દેખતે હૈં । ક્યોં કિ ' અણંતે નાળે કેવલિસ્સ ' કેવલિ
ભગવાન કા જ્ઞાન અનન્ત પદાર્થોં કો વિષય કરને વાલા હોને કે કારણ
અનન્ત હોતા હૈ । ' અણંતે દંસળે કેવલિસ્સ ' તથા અનન્ત અર્થોં કો
દેખને વાલે હોને કે કારણ ઉનકા દર્શન ભી અનન્ત હોતા હૈ ' નિવ્વુડે
નાળે કેવલિસ્સ ' જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે સર્વથા હોને સે વહ ઉનકા જ્ઞાન
આવરણ સે રહિત કહા ગયા હૈ । ' નિવ્વુડે દંસળે કેવલિસ્સ ' દર્શના-
વરણીય કર્મ કે સર્વથા ક્ષય સે જાયમાન હોને કે કારણ ઉનકા દર્શન
ભી અનન્ત હોતા હૈ । (સે તેણદ્દેણં જાવ પાસદ્) હસ કારણ હે ગૌતમ !
મેંને એસા કહા હૈ કિ વે કેવલી યાવત્ દેખતે હૈં ॥ સૂ. ૧ ॥

જાણદ્ કેવલી) તેથી કેવલી ભગવાન સર્વકાળે-ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન
કાળમાં-જીવ, અજીવ આદિ સમસ્ત પદાર્થોને જાણે છે અને (સ્વભાવે પાસદ્)
તેઓ સમસ્ત ભાવોને દેખે છે. કારણ કે (અણંતે નાળે કેવલિસ્સ) કેવલી
ભગવાનનું જ્ઞાન અનંત પદાર્થોને જાણતું હોવાથી અનંત હોય છે (અણંતે દંસળે
કેવલિસ્સ) અનંત અર્થોને પ્રકટ કરનાર હોવાને કારણે તેમનું કેવળદર્શન
પણ અનંત હોય છે. (નિવ્વુડે નાળે કેવલિસ્સ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો સર્વથા
ક્ષય થવાથી તેમનું તે જ્ઞાન આવરણ રહિત હોય છે. (નિવ્વુડે દંસળે કેવલિસ્સ)
દર્શનાવરણીય કર્મોને સર્વથા ક્ષય થવાથી તેમનું દર્શન પણ અનંત હોય છે
(સે તેણદ્દેણં જાવ પાસદ્) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેવલી
ભગવાન પાસેના શબ્દોને પણ જાણે દેખે છે અને દૂરના શબ્દોને પણ જાણે
છે, દેખે છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

हसेज्ज वा उस्सुयाएज्ज वा ? गोयमा ! णो इण्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं भंते ! जाव-णो णं तहा केवली हसेज्ज वा, उस्सुयाएज्ज वा ? गोयमा ! जं णं जीवा चरित्तमोहणिज्जस्स कम्मस्स उद-
एणं हसंति वा, उस्सुयायंति वा, से णं केवलस्स नत्थि, से तेणट्ठेणं जाव-नो णं तहा केवली हसेज्ज वा, उस्सुयाएज्ज वा । जीवे णं भंते ! हसमाणे वा, उस्सुयमाणे वा कइ कम्मपयडीओ बंधइ ? गोयमा ! सत्तविहबंधए वा, अट्ठविह बंधए वा णेरइएणं भंते ! हसमाणे उस्सुयमाणे कति कम्मपगडीओ बंधइ ! गोयमा ? सत्तविह बंधए वा, अट्ठविहबंधए वा, एवं जाव-वेमाणिए । पोहत्तएहिं जीवेगिंदिय वज्जो तियभंगो । छउमत्थे णं भंते ! मणुस्से निद्दाएज्ज वा, पयलाएज्ज वा ? हंता, निद्दाएज्ज वा, पयलाएज्ज वा, जहा-हसेज्ज वा तहा णवरं दरिसणावरणि-
ज्जस्स कम्मस्स उदएणं निद्दायति वा, पयलायति वा, से णं केवलस्स नत्थि, अन्नं तं चेव । जीवेणं भंते ! निद्दायमाणे वा, पयलायमाणे वा कइ कम्मपगडीओ बंधइ ? गोयमा ! सत्तविह बंधए वा, अट्ठविह बंधए वा, एवं जाव-वेमाणिए, पोहत्तिएसु जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो ॥ सू० २ ॥

छाया—छद्मस्थः खलु भदन्त ! मनुष्यो हसेद् वा, उत्सुकायेत वा ? हन्त,

छद्मस्थ तथा केवली की हासादि वक्तव्यता -

‘ छउमत्थेणं भंते । ’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(छउमत्थेणं भंते ! हसेज्ज वा उस्सुयाएज्ज वा) हे भदन्त !

छद्मस्थ अने केवलीना हासादिनुं निश्चय—

“ छउमत्थे णं भंते ! ” इत्यादि ।

सूत्रार्थ— (छउमत्थेणं भंते ! हसेज्ज वा उस्सुयाएज्ज वा) हे भदन्त !

ગૌતમ ! હસેદ્ વા, ઉત્સુકાયેત વા । યથા સ્વલુ ભદન્ત ! છદ્મસ્થો મનુષ્યો હસેત્, ઉત્સુકાયેત, તથા કેવલી અપિ હસેદ્ વા ઉત્સુકાયેત વા ? ગૌતમ ! નાય-મર્થઃ સમર્થઃ, તત્ કેનાર્થેન ભદન્ત ! યાવત્-નો તથા કેવલી હસેદ્ વા, ઉત્સુકાયેત વા, ગૌતમ ! યત્ સ્વલુ જીવાઃ ચારિત્રમોહનીયસ્ય કર્મણ ઉદયેન હસન્તિ વા, ઉત્સુકાયન્તે વા, તત્ કેવલિનો નાસ્તિ, તત્ તેનાર્થેન યાવત્-નો તથા કેવલી

છદ્મસ્થ મનુષ્ય હસતા હૈ કયા ? ઓર વહ કિસી મી વસ્તુ કો લેને કે લિયે ઉત્કંઠાવાલા મી હોતા હૈ કયા ? (હંતા ગોયમા ! હસેજ્જ વા ઉસ્સુયાણ્જ્જ વા) હાં ગૌતમ ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય હસતા મી હૈ ઓર કિસી ઇચ્છિત વસ્તુ કો લેને કે લિયે ઉત્કંઠા વાલા મી હોતા હૈ । (જહા ણં મંતે ! છઝમત્થે મણુસસે હસેજ્જ, ઉસ્સુયાણ્જ્જ, તહા ણં કેવલી વિ હસેજ્જ વા ઉસ્સુયાણ્જ્જ વા) હે ભદન્ત ! જિસ પ્રકાર સે છદ્મસ્થ મનુષ્ય હસતા હૈ ઓર ઇચ્છિત પદાર્થ કો લેને કે લિયે ઉત્કંઠિત હોતા હૈ-ઉસી તરહ સે કેવલી ભગવાન્ કયા હસતે હૈ ઓર ઉત્સુકા હોતે હૈ ? (ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । (સે કેણદ્દે ણં મંતે ! જાવ ણો ણં તહા કેવલી હસેજ્જ વા ઉસ્સુયાણ્જ્જ વા) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈ કિ કેવલી છદ્મસ્થ કી તરહ ન હસતે હૈ ઓર ન ઉત્સુક હી હોતે હૈ ? (ગોયમા ! જં ણં જીવા ચરિત્તમોહણિજ્જસસ કમ્મસસ ઉદણં હંસંતિ વા ઉસ્સુયાયંતિ વા) હે ગૌતમ ! જીવચારિત્રમોહનીયકર્મ કે ઉદય સે હસતે હૈ ઓર ઉત્સુકતા-

છદ્મસ્થ મનુષ્ય હસે છે ખરો ? અને કોઈપણ વસ્તુ લેવાને માટે તે ઉત્કંઠા કરે છે ખરો ? (હંતા ગોયમા ! હસેજ્જ વા, ઉસ્સુયાણ્જ્જ વા) હા ગૌતમ ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય હસે છે પણ ખરો અને કોઈ ઇચ્છિત વસ્તુ મેળવવાને માટે ઉત્કંઠા પણ કરે છે. (જહાણ મંતે ! છઝમત્થે મણુસસે હસેજ્જ ઉસ્સુયાણ્જ્જ, તહાણં કેવલી વિ હસેજ્જ વા ઉસ્સુયાણ્જ્જ વા) હે ભદન્ત ! જેવી રીતે છદ્મસ્થ મનુષ્ય હસે છે અને ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે ઉત્સુક હોય છે, એવી રીતે શું કેવલી ભગવાન પણ હસે છે અને ઉત્સુકતા સેવે છે ખરાં ? (ગોયમા ! ણો ઇણ સમદ્દે) હે ગૌતમ ! એવું બનતું નથી. (સે કેણદ્દે ણં મંતે ! જાવ ણોણ તહા કેવલી હસેજ્જ વા ઉસ્સુયાણ્જ્જ વા) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે છદ્મસ્થ મનુષ્યની જેમ કેવલી ભગવાન હસતા નથી અને કોઈ વસ્તુ માટે ઉત્સુકતા પણ રાખતા નથી ? (ગોયમા ! જં ણં જીવા ચરિત્તમોહણિજ્જસસ કમ્મસસ ઉદણં હંસંતિ વા ઉસ્સુયાયંતિ વા) હે ગૌતમ ! એવો ચારિત્રમોહનીય કર્મના ઉદયથી હસે છે અને ઉત્સુકતાવાળા હોય છે. (સે ણં કેવલિસ્થ

હસેદ્ વા, ઉત્સુકાયેત વા । જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત । હસન્ વા, ઉત્સુકાયમાનો વા
કતિ કર્મપ્રકૃતીઃ બધ્નાતિ ? ગૌતમ ! સપ્તવિધબન્ધકો, અષ્ટવિધબન્ધકો વા,
નેરયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત । હસન્ વા ઉત્સુકાયમાનો વા કતિ કર્મપ્રકૃતીઃ બધ્નાતિ
સપ્તવિધબન્ધકો વા, અષ્ટવિધ બન્ધકો વા, એવં યાવત્-વૈમાનિકઃ । પૃથક્તૈઃ જીવૈ
કેન્દ્રિયવર્જઃ ત્રિભક્તઃ । હૃદ્મસ્થઃ સ્વલુ ભદન્ત ! મનુષ્યો નિદ્રાયેત વા, પ્રચલાયેત

વાલે હોતે હૈં (સે ણં કેવલિસ્સ નત્થિ-સે તેણદ્દેણં જાવ-નો ણં તહા
કેવલી હસેજ્જ વા, ઉસ્સુયાણ્ણ વા) પરન્તુ વહ ચારિત્રમોહનીય કર્મ
કેવલી કે સર્વથા નષ્ટ હો જાને કે કારણ હૈં નહીં । અતઃ વે કેવલી હૈંસ-
તે નહીં હૈં ઓર ન ઉત્સુકતા વાલે હી હોતે હૈં । (જીવે ણં મંતે ! હસમાણે
વા ઉસ્સુયમાણે વા કહ્ કમ્મપયડીઓ બંધહ) હૈં ભદન્ત ! જીવ હૈંસતા
હુઆ ઓર ઉત્કંઠિત હોતા હુઆ કિતની કર્મ પ્રકૃતિયોં કા બંધ કરતા
હૈં ? (ગોયમા ! સત્તવિહ બંધે વા અદ્ધવિહબંધે વા) હૈં ગૌતમ ! હૈંસતા
હુઆ ઓર ઉત્સુકતા વાલા બના હુઆ જીવ સાત પ્રકાર કી યા આઠ
પ્રકાર કી કર્મ પ્રકૃતિયોં કા બંધ કરતા હૈં । (નેરહણં મંતે ! હસમાણે
ઉસ્સુયમાણે કહ્ કમ્મપયડીઓ બંધહ) હૈં ભદન્ત ! નારકજીવ હૈંસતા
હુઆ ઓર ઉત્કંઠા વાલા બના હુઆ કિતની કર્મ પ્રકૃતિયોં કા બંધ
કરતા હૈં ? (ગોયમા ! સત્તવિહ બંધે વા અદ્ધવિહ બંધે વા એવં જાવ
વેમાણિ-પોહત્તેહિં જીવેગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) હૈં ગૌતમ ! હૈંસતા
હુઆ યા ઉત્કંઠાવાલા બના હુઆ નારકજીવ સાત પ્રકાર કી કર્મપ્રકૃ-

નત્થિ-સે તેણદ્દેણ જાવ-નો ણં તહા કેવલી હસેજ્જ વા ઉસ્સુયાણ્ણ વા) પણુ
તે ચારિત્રમોહનીય કર્મનો કેવલી ભગવાનને તો સર્વથા ક્ષય થઈ ગયેલો
હોય છે, તે કારણે તેઓ હસતા પણુ નથી અને કોઈ વસ્તુ માટે ઉત્કંઠિત
પણુ હોતા નથી. (જીવે ણં મંતે ! હસમાણે વા ઉસ્સુયમાણે વા કહ્ કમ્મપયડીઓ
બંધહ ?) હૈં ભદન્ત ! હસતો અને ઉત્કંઠા કરતો એવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિયોનો
બંધ બાંધે છે ? (ગોયમા ! સત્તવિહબંધે વા અદ્ધવિહબંધે વા) હૈં ગૌતમ
હસતો અને ઉત્કંઠિત એવ સાત કે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે છે.
(નેરહણં મંતે ! હસમાણે ઉસ્સુયમાણે કહ્ કમ્મપયડીઓ બંધહ ?) હૈં ભદન્ત !
હસતો અને ઉત્કંઠાવાળો નારક એવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે છે ?
(ગોયમા ! સત્તવિહ બંધે વા અદ્ધવિહ બંધે વા, એવં જાવ વેમાણિ-પોહત્તેહિં
જીવેગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) હૈં ગૌતમ ! હસતો અથવા ઉત્કંઠાવાળો નારક
એવ સાત કે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે છે. એજ પ્રમાણે વૈમાનિકો

વા, યથા હસેદ્ વા તથા, નવરમ્-દર્શનાવરણીયસ્ય કર્મણઃ ઉદયેન નિદ્રાયન્તે વા, પ્રચલાયન્તે વા, તત્ કેવલિનો નાસ્તિ, અન્યત્ તદેવ । જીવઃ સ્વલુ મદન્ત !

તિર્થોં કાં યા આઠ પ્રકાર કી કર્મ પ્રકૃતિયોં કા બંધ કરતા હૈ । હસ પ્રકારં યાવિત્ વૈમાનિક પર્યન્ત જાન લેના ચાહિયે । વહુવચનવાલે સૂત્રોં મેં જીવ ઓર એકેન્દ્રિય કો છોડકર ત્રીનમંગ જાનના ચાહિયે । (ચઝમત્થે ણં મંતે ! મણુસસે નિદ્દાએજ્જ વા પયલાએજ્જ વા) હે મદન્ત ! છઝસ્થ મનુષ્ય કયા નિદ્રા લેતા હૈ ? તથા વહ કયા સ્વડા ૨ મી નિદ્રા લેતા હૈ ? (હંતા નિદ્દાએજ્જ વા પયલાએજ્જ વા-જહા હસેજ્જ વા તહા-ળવરં દરિસણાવરણિજ્જસસ કમ્મસસ ઉદયેણં નિદ્દાયંતિ વા પયલાયંતિ વા-સે ણં કેવલિસસ નત્થિ-અન્નંતં ચેવ) હાં, ગૌતમ ! વહ નિદ્રા લેતા હૈ તથા વહ સ્વડે ૨ મી નિદ્રા લેતા હૈ । જિસ તરહ સે પહિલે છઝસ્થ ઓર કેવલી ઇન દોનોં કે વિષય મેં હાસ્ય વગૈરહ કો લેકર પ્રશ્ન ઓર ઉત્તર કહે ગયે હૈં ડસી પ્રકાર સે નિદ્રા કો લેકર મી ઇન દોનોં કે વિષય મેં પ્રશ્ન ઓર ઉત્તર જાનના ચાહિયે । વિશેષતા કેવલ યહી હૈ કિ દર્શનાવરણીય કર્મ કે ઉદય સે છઝમસ્થ જીવ નિદ્રા લેતા હૈ ઓર વહ સ્વડે ૨ મી નિદ્રા લેતા હૈ, દર્શનાવરણીય કર્મ કેવલી મગવાન્ કે હૈ નહીં-વહ ડનકે બિલકુલ નષ્ટ હો ગયા હૈ હસલિયે ન ડન મેં નિદ્રા હૈ ઓર ન પ્રચલા હૈ ઇત્યાદિરૂપ સે ઓર, સમસ્ત કથન પહિલે કી તરહ સેહી જાનના

પર્યન્તેના વિષયમાં સમજવું. બહુવચનવાળા સૂત્રોમાં જીવ અને એકેન્દ્રિયને છોડી દઇને ત્રણ ભાગ સમજવા.

(છઝમત્થે ણં મંતે ! મણુસસે નિદ્દાએજ્જ વા પયલાએજ્જ વા ?) હે મદન્ત ! શું છઝસ્થ મનુષ્ય નિદ્રા લે છે ? તથા શું તે ઊભો પણ નિદ્રા લે છે ? (હંતા ગોયમા ! નિદ્દાએજ્જ વા, પયલાએજ્જ વા-જહા હસેજ્જવા તહા-ળવરં દરિસણાવરણિજ્જસસ કમ્મસસ ઉદયેણં નિદ્દાયંતિ વા પ્રચલાયંતિ વા-તે ણ કેવલિસસ નત્થિ-અન્નંતં તં ચેવ) હાં, ગૌતમ ! તે નિદ્રા લે છે તથા તે ઊભા ઊભા પણ નિદ્રા લે છે. જે રીતે છઝસ્થ મનુષ્ય અને કેવલી ભગવાનના હાસ્ય અને ઉત્કંઠા વિષેના પ્રશ્નોત્તરો પહેલાં આપવામાં આવ્યા છે, એજ પ્રમાણે તે બન્નેના નિદ્રાના વિષયમાં પણ પ્રશ્નોત્તરો સમજી લેવા. તેમાં ફક્ત એટલી વિશેષતા ધ્યાનમાં રાખવી છઝસ્થ જીવ દર્શનાવરણીય કર્મની ઉદયના લીધે નિદ્રા લેતો હોય છે, પણ કેવલી ભગવાનના દર્શનાવરણીય કર્મનો બિલકુલ ક્ષય થઈ ગયેલો હોય છે તે કારણે તેમનામાં નિદ્રા કે પ્રચલાનો અન્તર્ભાવ હોય છે. બીજી સમસ્ત

નિદ્રાયમાણો વા, પ્રચલાયમાણો વા કતિ કર્મપ્રકૃતીઃ વધ્નાતિ ? ગૌતમ ! સત્તવિધ
બન્ધકો વા, અષ્ટવિધબન્ધકો વા, એવં યાવત્ વૈમાનિકઃ । પૃથક્ત્વેષુ જીવૈ
કેન્દ્રિયવર્જઃ ત્રિભક્તઃ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

ટીકા—પુનઃછદ્મસ્થ મનુષ્ય કેવલિનં ચાધિકૃત્ય વિશેષ વક્તવ્યતામાર્હ—
'છઝમત્થેણં મંતે' । ઇત્યાદિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદ્રન્ત ! છદ્મસ્થઃ સ્વલ્લ મનુષ્યઃ
કિમ્ 'હસેજ્જ વા, ઉસ્સુયાણ્ણ વા' હસેદ્ વા, ઉત્સુકાયેત વા ? અનુત્સુકં

ચાહિયે । (જીવેણં મંતે ! નિદ્રાયમાણે વા, પ્રચલાયમાણે વા કહ કસ્મિન્પ-
ગઢીઓ બંધહ ?) હે ભદ્રન્ત ! નિદ્રા લેતા હુઆ અથવા સ્વદે ૨ નિદ્રા
લેતા હુઆ જીવ કિતની કર્મપ્રકૃતિયોં કા બન્ધ કરતા હૈ ? (ગોયમા !
સત્તવિહં બન્ધણ વા અઢ્ઢવિહં બન્ધણ વા—એવં જાવ વૈમાણિણ, પોહત્તિણ્ણુ
જીવેગિન્દિયવજ્જો તિયમંગો) હે ગૌતમ ! નિદ્રા લેતા હુઆ અથવા પ્રચલા
સે યુક્ત બના હુઆ જીવ સાત પ્રકાર કી કર્મપ્રકૃતિયોં વા અથવા આઠ
પ્રકાર કી કર્મપ્રકૃતિયોં કા બંધ કરતા હૈ । બહુવચનવાલે સૂત્રોં મેં જીવ
ઔર એકેન્દ્રિય કો છોડકર ત્રીન ભંગ જાનના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર છદ્મસ્થ મનુષ્ય ઔર કેવલજ્ઞાની કો લેકર હસ
સૂત્રદ્વારા પુનઃ વિશેષ કથન કર રહે હૈ—હસમેં પ્રશ્ન સે ગૌતમ પૂછતે હૈ—
(છઝમત્થેણં મંતે !) હે ભદ્રન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય કયા (હસેજ્જ વા
ઉસ્સુયાણ્ણ વા) હસતા હૈ ? અથવા ઉત્સુક હોતા હૈ ? અભીપ્સિત કિસી

કથન આગમના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. (જીવેણં મંતે નિદ્રાયમાણે વા
'પ્રચલાયમાણે વા કહ કસ્મિન્પગઢીઓ બંધહ ?) હે ભદ્રન્ત નિદ્રા લેતો જીવ
અથવા ઉભા ઉભા નિદ્રા લેતો જીવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે છે.
(ગોયમા ! સત્તવિહંબંધણ વા અઢ્ઢવિહંબંધણ વા—એવં જાવ વૈમાણિણ, પોહત્તિણ્ણુ
જીવેગિન્દિયવજ્જો તિયમંગો) હે ગૌતમ ! નિદ્રા લેતો અથવા પ્રચલાયુક્ત જીવ
સાત પ્રકારના કર્મપ્રકૃતિયોનો અથવા આઠ પ્રકારની કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ
બાંધે છે. વૈમાનિકો પર્યાન્તના વિષયમા પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું. બહુ-
વચનવાળાં સૂત્રોમાં જીવ અને એકેન્દ્રિયને છોડીને ત્રણ ભંગ બાણવા.

ટીકાર્થ—છદ્મસ્થ મનુષ્ય અને કેવલી ભગવાન વિષે થોડાં વધુ પ્રશ્નોત્તરો
આ સૂત્રમાં આપવામાં આવ્યાં છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે
છે કે "છઝમત્થેણં મંતે !" હે ભદ્રન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય (હસેજ્જ વા, ઉસ્સુણ્ણ
વા) શું હસે છે ખરો ? શું તે કોઈ વસ્તુને માટે ઉત્સુકતા સેવે છે ખરો ?

ઉત્સુકો ભવેત્ ઉત્સુકાયેત કિમપિ અભીપ્સિતં વસ્તુ આદાતુમૌત્સુક્યં કુર્યાત્ ?
 ભગવાન્ તસ્વીકુર્વન્નાહ—‘હન્તા, ગોયમા ! હસેજ્જ વા, ઉસ્સુયાણ્જ વા’ હે
 ગૌતમ ! હન્ત. ત્વદુક્તં સત્યં—છદ્મસ્થો મનુષ્યઃ અવશ્યં હસેદ્ વા, ઉત્સુકાયેત
 વા, વિપયાદાનં પ્રતિ ઉત્ક્રંઠાં કુર્યાદિવેત્યર્થઃ । પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જહા ણં
 મંતે !’ ઇતિ । યથા સ્વલુ ભદન્ત ! ‘છુમત્થે મણુસ્સે હસેજ્જ, ઉસ્સુયાણ્જ’
 છદ્મસ્થો મનુષ્યઃ હસેત્, ઉત્સુકાયેત, ‘તહાણં કેવલી વિ હસેજ્જ વા, ઉસ્સુયાણ્જ
 વા ?’ તથા સ્વલુ કિમ્ કેવલી કેવલજ્ઞાની અપિ હસેદ્ વા, ઉત્સુકાયેત વા ?
 ભગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ળો ઇણદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ, નૈવં
 ભવિતુર્મહતિ ? ગૌતમસ્તન્ન કારણં પૃચ્છતિ—‘સે કેણદ્દેણં મંતે !’ ઇત્યાદિ । હે
 ભદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન ‘જાવ નો ણં તહા કેવલી હસેજ્જ વા, ઉસ્સુયાણ્જ

મી વસ્તુ કો ગ્રહણ કરને કી ઉત્કંઠા હોના હસકા નામ ઉત્સુકતા હૈ ।
 હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ—‘હંતા, ગોયમા !’ હાં, ગૌતમ ! (હસે-
 જ્જ વા ઉસ્સુયાણ્જ વા) છદ્મસ્થ મનુષ્ય હસતા હૈં ઓર ઉત્સુકતાવાલા
 હોતા હૈં । અર્થાત્ વિષયોં કો ગ્રહણ કરને કે લિયે ઉસકે મનમેં ઔત્સુ-
 ક્યભાવ હોતા હૈં । ગૌતમ પ્રશ્ન સે પુનઃ પૂછતે હૈં કિ (જહા ણં મંતે !
 છુમત્થે મણુસ્સે હસેજ્જ ઉસ્સુયાણ્જ) હે ભદન્ત જિસ પ્રકાર સે છદ્મ-
 સ્થ મનુષ્ય હસતા હૈં ઓર ઉત્સુકતા વાલા હોતા હૈં (તહા ણં કેવલી
 વિ હસેજ્જ વા, ઉસ્સુયાણ્જ વા) ઉસી તરહ સે કયા કેવલજ્ઞાની ભગ
 વાન્ મી હસતે હૈં યા ઉત્કંઠાવાલે હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે
 હૈં—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! (ળો ઇણદ્દે સમદ્દે) યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈં—
 અર્થાત્ એસા નહીં હોતા હૈં । ગૌતમ હસ વિષય મેં કારણ પૂછતે હૈં કિ

કેઠપિણુ ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિને માટે અંબુ તેનું નામ ઉત્સુકતા અથવા
 ઉત્કંઠા છે. મહાવીર પ્રભુ તેનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે (હંતા ગોયમા !)
 હા, ગૌતમ ! (હસેજ્જ વા ઉસ્સુયાણ્જ વા) છદ્મસ્થ મનુષ્ય હસે પણ છે
 અને ઉત્સુકતાવાળો પણ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઇચ્છિત વસ્તુ
 પ્રાપ્ત કરવાને માટે તે આતુર હોય છે.

પ્રશ્ન—(જહાણં મંતે ! છુમત્થે મણુસે હસેજ્જ, ઉસ્સુયાણ્જ) હે ભદન્ત !
 જેવી રીતે છદ્મસ્થ મનુષ્ય હસે છે અને ઉત્કંઠિત હોય છે. (તહાણં કેવલી
 વિ હસેજ્જ વા, ઉસ્સુયાણ્જ વા) એજ પ્રમાણે શું કેવલજ્ઞાની ભગવાન્ હસે
 છે અથવા ઉત્સુકતાવાળા હોય છે ? ઉત્તર—(ગોયમા ! ળો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે
 ગૌતમ ! એવું બનતું નથી.

વા ? ' યાવત્ નો સ્વલુ તથા કેવલી હસેદ્ વા, ઉત્સુકાયેત વા ? ઇત્યુચ્યને યાવ-
ત્કારણાત્- ' યથા સ્વલુ હૃદ્મસ્થો મ્નુપ્યઃ હસેદ્ વા, ઉત્સુકાયેત વા ' इति संप्रा-
णम् । भगवान् तत्र कारणं प्रतिपादयति- ' गोयमा ! जं णं जीवा चरित्तमोह-
णिज्जस्स कम्मस्स उदएणं हसंति वा, उस्सुयायंति वा ' हे गौतम ! यन्-यस्मा-
त्कारणात् स्वलु जीवाः संसारिणः चारित्रमोहनीयस्य कर्मणः उदयेन हसन्ति वा,
उत्सुकायन्ते वा, से णं केवलस्स नत्थि ' तत् स्वलु चारित्रमोहनीयं कर्म केव-
लिनः=केवलज्ञानिनो नास्ति ' से तेणट्ठेणं जाव नो णं तद्वा केवली हसेज्ज वा,

(से કેળટ્ઠેણં મંતે ! જાવ નો ણં તદ્વા કેવલી હસેજ્જ વા ઉસ્સુયાણ્જ્જ
વા) હે મદન્ત ! હસમેં કયા કારણ હૈ કિ કેવલજ્ઞાની ન હૈસતે હૈં ઔર
ઉત્કંઠાવાલે હોતે હૈં । હસકે સમાધાન નિમિત્ત પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈં
કિ ' ગોયમા ' હે ગૌતમ । (જં ણં જીવા ચરિત્તમોહણિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ
ઉદણં હસંતિ વા ઉસ્સુયાયંતિ વા) યહ વાન તુમ નિશ્ચિત સમજો કિ
જીવ જો હૈસતે હૈં ઔર ઉત્કંઠાયુક્ત હોતે હૈં ઊન સવ કે ચારિત્રમોહનીય
કર્મ કા ઉદય હૈ । ચારિત્રમોહનીય કર્મ કી હી ઇક પ્રકૃતિ ' હાસ્ય ' હૈ ।
હસ પ્રકૃતિ કે ઉદય મેં હી ઇસા હોતા હૈ । કેવલી ભગવાન્ કે યહ ચારિ-
ત્રમોહનીય કર્મ ઉદય મેં નહીં હૈ, ક્યોં કિ વહ ઊનકે કમી કા નાશ હો
ગયા હોતા હૈ । બાદ મેં જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ નષ્ટ હોતે હૈં । અતઃ
(સે ણં કેવલિસ્સ નત્થિ) કેવલી ભગવાન્ મેં ચારિત્રમોહનીય કર્મ નહીં
હોને સે વે હૈસતે નહીં હૈં ઔર ઉત્કંઠા વાલે મી નહીં હોતે હૈં । (સે તેણ

પ્રશ્ન—(સે કેળટ્ઠેણં મંતે ! જાવ નો ' તદ્વા કેવલી હસેજ્જ વા ઉસ્સુયાણ્જ્જ
વા ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેવળજ્ઞાની ભગવાન
હસતા પણ નથી અને ઉત્કંઠિત પણ હોતા નથી.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનું સમાધાન કરતા મહાવીર પ્રભુ કહે કે (ગોયમા !
જં ણં જીવા ચરિત્તમોહણિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ ઉદણં હસંતિ વા ઉસ્સુયાયંતિ વા) હે
ગૌતમ ! તું એ વાતને ધરાણર સમજી લે કે હસતા અથવા નો ઉત્સુકતાવાળા
જીવોના ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ઉદય હોય છે. ચારિત્રમોહનીય કર્મની જ
એક પ્રકૃતિ હાસ્ય છે, તે પ્રકૃતિના ઉદયમાં જ એવું બને છે. કેવલી ભગવા-
નનું તે ચારિત્રમોહનીયકર્મ ઉદયમાં નથી, કારણ કે તેનો નો ક્યારનોય
મહંતર નાશ થઈ ગયો હોય છે. ત્યાર બાદ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મનો દાય થાય છે.
આ રીતે (સે ણં કેવલિસ્સ નત્થિ) કેવલી ભગવાનના ચારિત્રમોહનીય કર્મનો
દાય થઈ ગયો હોવાથી તેઓ હસતા પણ નથી અને ઉત્કંઠા વસ્તુને માટે

ઉત્સુયાણ્જ વા ' હે ગૌતમ ! તત્ તસ્માત્કારણાત્-યાવત્-નો સ્વલુ તથા કેવલી
 હસેદ્ વા, ઉત્સુકાયેત વા, યાવત્કારણાત્-“ યથા સ્વલુ છદ્મસ્થો મનુષ્યો હસેદ્
 વા, ઉત્સુકાયેત વા ” ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ । અથ ગૌતમો જીવસ્ય કર્મવન્ધનવિષયે
 પૃચ્છતિ-‘ જીવે ણં મંતે ! હસમાણે વા ઉત્સુયમાણે વા, કદ્ કમ્મપયડીઓ બંધદ્ ?
 હે ભદન્ત ! જીવઃ સ્વલુ હસન્ વા, ઉત્સુકાયમાનો વા, કતિ કિયતીઃ કર્મપ્રકૃતીઃ
 વધ્નાતિ ? ભગવાન્ આહ-‘ ગોયમા ! સત્તવિહવંધણ વા, અદ્ધવિહ વંધણ વા ' હે
 ગૌતમ ! સંસારી જીવઃ સપ્તવિધવન્ધકો વા, સપ્તપ્રકારાણિ કર્માણિ વધ્નાતિ. અથવા
 અષ્ટવિધવન્ધકઃ, અષ્ટપ્રકારાણિ કર્માણિ વધ્નાતિ, ગૌતમો નૈરયિકવિષયે પૃચ્છતિ
 ' નેરહણં મંતે હસમાણે વા, ઉત્સુયમાણે વા કદ્ કમ્મપયડીઓ બંધદ્ ? નૈરયિકઃ
 સ્વલુ ભદન્ત ! હસન્ વા, ઉત્સુકાયમાનો વા કતિ કર્મપ્રકૃતીઃ વધ્નાતિ ! ભગવા-

દ્ધેણં જાવ નો ણં તહા કેવલી) યહી વાત હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી
 ગઈ હૈ । અવ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે જીવ કે કર્મવન્ધન કે વિષય મેં પૂછતે હૈ
 કિ (જીવે ણં મંતે ! હસમાણે વા ઉત્સુયમાણે વા કદ્ કમ્મપયડીઓ
 બંધદ્) હે ભદન્ત ! હસતા હુઆ ઓર ઉત્કંઠાવાલા હોતા હુઆ જીવ
 કિતની કર્મપ્રકૃતિયોં કા બંધ કરતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ ગૌતમ સે
 કહતે હૈ-‘ ગોયમા ' હે ગૌતમ ! (સત્તવિહવંધણ વા અદ્ધવિહવંધણ વા
 એવં જાવ વેમાણિ) એવા સંસારી જીવ સાત પ્રકાર કે કર્મોં કા બંધ
 કરતા હૈ, અથવા આઠ પ્રકાર કે કર્મોં કા બંધ કરતા હૈ । અથ ગૌતમ
 નૈરયિકોં કે વિષય મેં પ્રશ્નુ સે પૂછતે હૈ કિ (નેરહણં હસમાણે વા ઉત્સુ-
 યમાણે વા કદ્કમ્મપયડીઓ બંધદ્) હે ભદન્ત ! હસતા હુઆ તથા
 ઉત્સુકનાયુક્ત હુઆ નારક જીવ કિતની કર્મપ્રકૃતિયોં કા બંધ કરતા

ઉત્કંઠા પણ કરતા નથી. (સે તેણદ્ધેણં જાવ નો ણં તહા કેવલી) ઉપરોક્ત
 વાત જ આ સૂત્ર દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નુને
 જવાબના કર્મવન્ધન વિષે નીચેના પ્રશ્ન પૂછે છે

પ્રશ્ન—(જીવેણં મંતે ! હસમાણે વા ઉત્સુયમાણે વા કદ્ કમ્મપયડીઓ
 બંધદ્ ?) હે ભદન્ત ! હસતો અથવા ઉત્સુકતાવાળો જીવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિયોના
 બંધ બાંધે છે ? ઉત્તર—(ગોયમા ! સત્તવિહવંધણ વા અદ્ધવિહવંધણ વા-એવં
 જાવ વેમાણિ) હે ગૌતમ ! એવો સંસારી જીવ સાત પ્રકારનાં કર્મોના બંધ
 બાંધે છે, અથવા આઠ પ્રકારનાં કર્મોના બંધ બાંધે છે. વૈમાનિકો પર્થન્તના
 જીવોના વિષયમાં આ પ્રમાણેજ સમજવું. હવે નારકોના વિષયમાં ગૌતમસ્વામી
 પ્રશ્ન પૂછે છે કે (નેરહણં હસમાણે વા ઉત્સુયમાણે વા કદ્કમ્મપયડીઓ બંધદ્ ?) હે
 ભદન્ત ! હસતો તથા ઉત્કંઠિત નારક જીવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિયોના બંધ બાંધે છે ?

નાહ—‘ગોયમા ! સત્તવિદ્વંધવ વા, અદ્વિદ્વંધવ વા , ગૌતમ ! મધ્વવિધવન્ધકો વા, અષ્ટવિધવન્ધકો વા ।

નનુ નરકેષુ દશવિધક્ષેત્રાદિવેદનાયા નિરન્તરં સદ્ભાવાન્ કથં નારકિણાં હાસૌત્સુક્યયોઃ સમ્ભવઃ ? અત્રાદ-તીર્થકરાણ જન્મ-દીક્ષા-કેવલોત્પત્તિ-નિર્વાણ રૂપેષુ ચતુર્ણુ કલ્યાણકેષુ-નારકિણાં હાસૌત્સુક્યયોઃ સમ્ભવઃ ઇતિ ॥ ‘એવં જાવ-વૈમાણિણ’ એવમ્ ઉપર્યુક્તરીત્યા જીવનારકામિલાપયત્ યાવત્ વૈમાનિકઃ વૈમાનિક-પર્યન્તમિત્યર્થઃ જીવનારકાઝાપકઢ્યં વિદ્યાય શેષેષુ વૈમાનિકપર્યન્તેષુ ત્રયો-

હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ વહતે હેં કિ- (ગોયમા) હે ગૌતમ । એસા નારક જીવ (સત્તવિદ્વંધવ વા અદ્વિદ્વંધવ વા) સાત પ્રકાર કે કર્મોં કા યા આઠ પ્રકાર કે કર્મોં કા વંધ કરના હૈ ।

શંકા-આપને જો નારક જીવ કો હાસ ઓર ઉત્સુકતા કો લેકર સાત યા આઠ કર્મોં કા વંધક પ્રકટ કિયા હૈ સો યહ વાત હમલિયે નહોં જચતી હૈ કિ વહાં નરકોં મેં નિરન્તર દશ પ્રકાર કિ ક્ષેત્ર આદિ વેદના ધની રહતી હૈ અતઃ વહાં હાસ ઓર ઉત્સુકતા કી સંભાવના હી નહોં હોતી હૈ । ફિર યહાં યહ વાત કેસે કહી ? સો હમકા ઉત્તર હસ પ્રકાર સે હૈ-તીર્થંકર પ્રશ્નુઓં કા જવ જન્મકલ્યાણક, દીક્ષાકલ્યાણક, કેવલ-જ્ઞાનોત્પત્તિકલ્યાણક હન કલ્યાણકોં કે હોને પર નારક જીવોં મેં હાસ ઓર ઔત્સુક્યભાવ સંભવ હોતા હૈ । અતઃ હસી સંભાવના કો લેકર યહાં એસા કહા ગયા હૈ । (એવં જાવ વૈમાણિણ) હસી તરહ સે-જીવ ઓર નારક કે અમિલાપ કી તરહ સે-યાવત્ વૈમાનિક દેવોં તક કે તેવીસ દણડકોં મેં આલાપક કર લેના ચાહિયે । પરન્નુ હન આલાપકોં

ઉત્તર—(ગોયમા ! સત્તવિદ્વંધવ વા અદ્વિદ્વંધવ વા) એવો નારક હવ સાત અથવા આઠ પ્રકારનાં કર્મોંનો બંધ બાંધે છે.

શંકા—નરકોમાં તો નિરન્તર દસ પ્રકારની ક્ષેત્ર આદિ વેદના ભોગવતી પડતી હોય છે ત્યાં તો હરથ અથવા ઉત્સુકતાની સંભાવના જ હોતી નથી. તો નારક હવ હાસ્ય અને ઉત્સુકતાની આપેક્ષાએ માત્ર અથવા આઠ પ્રકારનાં કર્મોંનો બંધ બાંધે છે, એ વાત કેવી રીતે સંભવી શકે ?

સમાધાન—તીર્થંકર પ્રશ્નુઓના જન્મકલ્યાણક, દીક્ષાકલ્યાણક, કેવલજ્ઞાનોત્પત્તિકલ્યાણક, વગેરે ભાંગલિક પ્રશ્નોએ નારક હવેમાં પણ હાસ્ય અને ઉત્સુકતાના ભાવ સંભવી શકે છે, તે પ્રકારની શક્યતાને અનુસરીને કહેવામાં આવ્યું છે. (એવં જાવ વૈમાણિણ) એજ પ્રશ્નો (હવ અને નારકના પ્રશ્નો-

વિશતિદંડકેઽ આલાપકાઃ કર્ત્તવ્યા इति । जीवमाश्रित्य पञ्चविंशतिरालापका बोध्याः, तत्र जीवनारकयोरालापकद्वयं प्रोक्तमेव, भवनपत्याद्यालापकास्तु अधोनिर्दिष्टरीत्याऽवसेयाः, यथा—‘भवणवद्दणं भंते ! हसमाणे वा, उस्सुयमाणे वा, कइ कम्मपयडीओ वंधइ ? गोयमा ! सत्तविहवंधए वा, अट्ठविहवंधए वा, इ० । अत्र सर्वेषामेव जीवानां हासाद्यालापकायोक्तत्वेन सर्व जीवान्तर्गतपृथिवीकायादि जीवानां हासाद्यसंभवात् उक्तानुपपत्तिस्तु नाशङ्कनीया पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्प-
तिकायजीवानामपि पूर्वभविकहासादिपरिणामग्रहणेन हासादिसंभवात् । विशेष

में समुच्चय जीव और नारक के दो आलापकों को छोड़ देना चाहिये । समुच्चय जीव को आश्रित करके पञ्चीस आलापक होते हैं । परन्तु इन में से जीव और नारक के दो आलापक तो कह ही दिये हैं, बाकी भवन पत्यादिकों के जो आलापक हैं वे इस प्रकार से हैं—(भवणवद्दणं भंते ! हसमाणे वा उस्सुयमाणे वा कइ कम्मपयडीओ वंधइ ? गोयमा ! सत्तविह वंधए वा अट्ठविह वंधए वा) इत्यादि, शंका—मूलसूत्र में समस्त संसारी जीवों को लेकर हास एवं औत्सुक्यभाव के आलापक करने का पाठ कहा गया है सो यह बात कैसे बनती है ? क्यों कि समस्त जीवों में पृथिवी कायादिक एकेन्द्रिय जीव भी गृहीत हुए हैं । परन्तु उनमें हास एवं औत्सुक्यभाव की असंभवता है सो इस प्रकार की शंका यहां नहीं चाहिये—कारण कि—“ पृथिव्यप्तेजो वायुवनस्पति काय जीवानामपि पूर्वभविक हासादिपरिणामग्रहणेन हासादि

તત્તરો પ્રમાણે) વૈમાનિક દેવો સુધીના ૨૩ દંડકો વિધેના પ્રશ્નોત્તરે! પણ સમજી લેવા જોઈએ. પણ તે પ્રશ્નોત્તરોમાં સમુચ્ચય જીવ અને નારકના આલાપકો (પ્રશ્નોત્તરો) નો સમાવેશ કરવો નહીં સમુચ્ચય જીવનો આધાર લઈને ૨૫ આલાપકો થાય છે. પણ તેમાંથી જીવ અને નારકના બે આલાપકો તો ઉપર આપવામાં આવ્યા છે. બાકીના ભવનપતિ આદિના આલાપકોનીએ પ્રમાણ છે—(ભવણવદ્દણં ભંતે ! હસમાણે વા ઉસ્સુયમાણે વા કइકમ્મપગડીઓ વંધइ ? ગોયમા ! સત્તવિહવંધए વા અટ્ઠવિહવંધए વા) ઇત્યાદિ.

શંકા—મૂળ સૂત્રમાં તો સમસ્ત સંસારી જીવોના હાસ્ય અને ઉત્સુકતાના વિષયમાં આલાપક (પ્રશ્નોત્તર) આપવામાં આવેલ છે. સમસ્ત જીવોમાં તો પૃથ્વીકાય વગેરે એકેન્દ્રિય જીવોનો પણ સમાવેશ થાય છે પણ તેમનામાં તો હાસ્ય અને ઉત્સુકતા સંભવી શકતા નથી તો તેમાં શું અસંગતતા નથી લાગતી ?

સમાધાન—એવી શંકા અહીં કરવી જોઈએ નહીં, કારણ કે (પૃથિવ્યપ્તે જો વાયુવનસ્પતિકાયજીવાનામપિ પૂર્વભવિકહાસાદિપરિણામગ્રહણેન હાસાદિ

વક્તવ્યતામાહ—‘પોહત્તણ્હિ’ ઇત્યાદિ । પૃથક્ત્વેષુ પૃથક્ત્વસૂત્રેષુ બહુવચનસૂત્રેષ્વિ-
ત્યર્થઃ, યથા—‘જીવાણં ભંતે ! હસમાણા વા, ઉસ્સુયમાણા વા, કહ્ કમ્મપયહિઓ
બંધંતિ ? ગોયમા ! સત્તવિહબંધગા વા, અદ્ધવિહ બંધગા વા, ઇત્યાદિષુ । ‘જીવે
ગિંદિયવજ્જો તિય ભંગો’ જીવૈકેન્દ્રિયવર્જઃ ત્રિભક્કો વેદિતવ્યઃ, તથા ચ-જીવ-
પદમ્, પૃથિવીકાયાદિસમ્બન્ધીનિ એકેન્દ્રિયપદાનિ ચ વર્જયિત્વા તદિતરેષુ

સંભવાત્ ” પૃથિવી, અબ, તેજ, વાયુ ઓર વનસ્પતિ इन एकेन्द्रिय जीवों
में भी अपनी २ पूर्व पर्याय-भव की अपेक्षा लेकर हासादिपरिणामों
का संभव होता है । तात्पर्य कहने का यह है कि वर्तमान में एकेन्द्रिय-
रूप से गृहीतभव में यद्यपि हासादिपरिणाम इनमें नहीं हैं-परन्तु ये
सब जीव अपनी कोई पूर्वभव की पर्याय में अवश्य २ हासादिपरिणाम
वाले हुए होंगे-इस प्रकार से इस पूर्वाभावप्रज्ञापननय की अपेक्षा ले-
कर उनमें हासादि परिणामता घट जाती है । इस अपेक्षा से उनमें इस
पाठ की संगति कर लेनी चाहिये ।

(પોહત્તણ્હિ) પૃથક્ત્વ સૂત્રોં મેં-બહુવચનવાલે સૂત્રોં મેં-જેસે (જીવે
ણં ભંતે ! હસમાણા વા ઉસ્સુયમાણા વા, કહ્ કમ્મપયહિઓ બંધંતિ ?
ગોયમા સત્તવિહબંધગા વા અદ્ધવિહબંધગા વા) ઇત્યાદિ સૂત્રોં મેં-(જીવે
ગિંદિયવજ્જો તિયભંગો) જીવ ઓર એકેન્દ્રિય કો છોડકર ત્રીનભક્ક જાન
નાં ચાહિયે, તથા ચ-જીવ પદ કો ઓર પૃથિવીકાયાદિ સંબંધી એકે-
ન્દ્રિય પદોં કો છોડકર इनसे भिन्न १९ नारक आदि पदों में तीन भक्क
કહનાં ચાહિયે તથા જીવ પદ મેં એવં પૃથિવ્યાદિક કાયપદોં મેં બહુવચન-

સંભવાત્) પૃથ્વીકાય, જળકાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય, એ
એકેન્દ્રિય જીવોમાં પણ પોત પોતની પૂર્વ પર્યાય (પૂર્વભવ) ની અપેક્ષાએ
હાસ્યાદિ પરિણામો સંભવી શકે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વર્તમાનમાં
એકેન્દ્રિયરૂપે ભવધારણ કરેલા જીવોમાં હાસ્ય આદિ વૃત્તિઓ સંભવી શકતી
નથી, પણ તે બધાં જીવો તેમની પૂર્વભવની કોઈ પર્યાયમાં અવશ્ય હાસ્યાદિ
પરિણામવાળા હશે જ આ રીતે પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપન નયની અપેક્ષાએ તેમનામાં
હાસ્યાદિ પરિણામ ઘટાવી શકાય છે. એ દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો
ઉપરોક્ત સૂત્રપાઠમાં કોઈ અસંગતતા દેખાશે નહીં (પોહ-ણ્હો) પૃથક્ત્વ
સૂત્રોમાં (બહુવચનવાળાં સૂત્રોમાં) જેમકે—“ જીવાણં ભંતે ! હસમાણા વા
ઉસ્સુયમાણા વા, કહ્ કમ્મપયહિઓ બંધંતિ ? ગોયમા !-સત્તવિહબંધગા વા અદ્ધવિહ
બંધગા વા ” ઇત્યાદિ સૂત્રોમાં—“ જીવેગિંદિયવજ્જો તિયભંગો ” જીવ અને
એકેન્દ્રિય સિવાયના ત્રણ ભગ સમજવા. અને જીવ પદને તથા પૃથ્વીકાયદિના

एकोनविंशतिनारकादिपदेषु भङ्गत्रयं वक्तव्यम्, जीवपदे, पृथिव्यादिकायपदेषु च एक एव भङ्गो वक्तव्यो यतो जीवानां बहुत्वेन एकाधिकभङ्गासंभवात्, एवं जीवानाम्—“जीवाः खलु भदन्त ! हसन्तो वा, उत्सुकायमाना वा कति कर्मप्रकृती वर्धन्ति ! गौतम ! सप्तविधबन्धका, अष्टविधबन्धकाश्च ” इत्येवम् एक एव भङ्गको लभ्यते, नारकादिषु तु वक्ष्यमाणं भङ्गत्रयं लभ्यते, तत्र “सर्वे एव सप्तविधकर्मबन्धकाः स्युः ” इत्येवं प्रथमः, “सप्तविधकर्मबन्धकाश्च, अष्टविधकर्मबन्धकाश्च ” इत्येवं द्वितीयः, “सप्तविधकर्मबन्धकाश्च, अष्टविधकर्मबन्धकाश्च ” इत्येवं तृतीयश्च भङ्गकः पर्यवसितोऽवसेयः ।

વાલા એક હી ભક્ષ કહના યાહિયે । કયોં કિ જીવોં કે વહુત હોને સે ડનમેં એક સે અધિક ભક્ષ વનતા નહીં હૈ । ઓર વહ ભક્ષ (જીવા.ખલુ ભદન્ત ! હસન્તો વા, ઉત્સુકાયમાના વા કતિ કર્મપ્રકૃતીઃ વર્ધન્તિ ? ગૌતમ ! સપ્તવિધવન્ધકાઃ, અષ્ટવિધવન્ધકાશ્ચ) હસ પ્રકાર સે હૈ । હસ તરહ યહ વહુવચન વાલા એક હી ભંગ યહાં પાયા જાતા હૈ । પરન્તુ નારક આદિકોં મેં યે ત્રીન ભક્ષ પાચે જાતે હૈં ડનમેં સે પહિલા ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—(સર્વે એવ સપ્તવિધકર્મવન્ધકાઃ) દૂમરા ભક્ષ—(સપ્તવિધકર્મવન્ધકાશ્ચ અષ્ટવિધકર્મવન્ધકાશ્ચ) હસ પ્રકાર સે હૈ । ત્રીસરા ભક્ષ (સપ્તવિધકર્મવન્ધકાશ્ચ અષ્ટવિધકર્મવન્ધકાશ્ચ) હસ પ્રકાર સે હૈ । ઇનકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ સમસ્ત નારક આદિ પ્રથમ ભક્ષ કી અપેક્ષા સાત પ્રકાર કે કર્મોં કે વન્ધક હોતે હૈં । દ્વિતીયભક્ષ કી અપેક્ષા વહુત નારક આદિ સાત પ્રકાર કે કર્મોં કે વન્ધક હોતે હૈં ઓર કોઈ એક આઠ

એકેન્દ્રિય પદોને છોડી દઈને, એ સિવાયના નારક આદિ ૧૯ પદોમાં ત્રણ ભંગ કહેવા જોઈએ. તથા છવ પદોને અને પૃથ્વીકાય આદિ પદોમાં બહુવચનવાળો એક જ ભંગ કહેવો જોઈએ, કારણ કે જીવોની સંખ્યા ઘણી જ હોવાથી તેમના એકથી વધારે ભંગ બનતા નથી. તે ભંગ આ પ્રકારનો છે (જીવાઃ ખલુ ભદન્ત ! હસન્તો વા, ઉત્સુકાયમાના વા કતિકર્મપ્રકૃતીઃ વર્ધન્તિ ? ગૌતમ ! સપ્તવિધવન્ધકાઃ, અષ્ટવિધવન્ધકાશ્ચ) આ રીતે બહુવચનવાળો એક જ ભંગ અહીં બને છે. પણ નારકાદિકોમાં ત્રણ ભંગ બને છે. તેમાંનો પહેલો ભંગ આ પ્રમાણે છે. (સર્વે એવ સપ્તવિધકર્મવન્ધકાઃ) બીજો ભંગ આ પ્રમાણે છે—(સપ્તવિધકર્મવન્ધકાશ્ચ અષ્ટવિધકર્મવન્ધકાશ્ચ) ત્રીજો ભંગ આ પ્રમાણે છે—“ સપ્તવિધકર્મવન્ધકાશ્ચ અષ્ટવિધકર્મવન્ધકાશ્ચ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સમસ્ત નારકાદિ પ્રથમ ભંગની અપેક્ષાએ સાત પ્રકારના કર્મોંનો બંધ બાંધે છે. બીજા ભંગની અપેક્ષાએ ઘણા નારકાદિ જીવો સાત પ્રકારનાં કર્મોંનો બંધ

પેક્ષયા કેવલિનો વિશેષતામાહ-‘જહા હસેજ્જ વા, તહા ’ યથા હસેત્ વા, તથા, પૂર્વં યથા છદ્મસ્થ-કેવલિ નોઃ હાસાદિવિષયે પ્રશ્નોત્તરં પ્રતિપાદિતં તથા તયો નિદ્રાદિવિષયેઽપિ પ્રશ્નોત્તરં વિજ્ઞેયમ્, પરન્તુ ‘નવરં-દરિસણા વરણિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ ઉદણં નિદ્દાયંતિ વા, પયલાઈંતિ વા, સેણં કેવલિસ્સ નત્થિ, અન્નં તં ચેવ ’ નવરમ્-વિશેષસ્તુ પુનરયમ્-છદ્મસ્થમનુગ્ધા દર્શનાવરણસ્ય કર્મણઃ ઉદયેન નિદ્રા-યન્તે વા, પ્રચલાયન્તે વા, તત્ દર્શનાવરણં કર્મ કેવલિનો નાસ્તિ, અતઃછદ્મસ્થ-વત્ કેવલી નો નિદ્રાયતે વા, પ્રચલાયતે વા, અન્યત્ સર્વં તદેવ પૂર્વવદેવ વોધ્યમ્ ।

મેં છદ્મસ્થ કી અપેક્ષા સે કયા વિશેષતા હૈ વહ સૂત્રકાર (જહા હસે-જ્જ વા તહા) હત્યાદિ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કરતે હુણ કહતે હૈં કિ જિસ પ્રકાર સે પહિલે છદ્મસ્થ ઔર કેવલી કે હાસ આદિ કે વિષય મેં પ્રશ્નોત્તર પ્રતિપાદિત કિયે જા ચુકે હૈં ઉસી તરહસે ઇન દોનોં કે નિદ્રા આદિ કે વિષય મેં ઔ પ્રશ્નોત્તર જાન લેના ચાહિયે । (નવરં) પરન્તુ જો પહિલે પ્રશ્નોત્તર કી અપેક્ષા યહાં કે પ્રશ્નોત્તર મેં વિશેષતા હૈ વહ (દરિ-સણાવરણિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ ઉદણં નિદ્દાયન્તિ, પયલાઈંતિ વા સે ણં કેવલિસ્સ નત્થિ-અન્નં તં ચેવ) વહ દર્શનાવરણીય કર્મ કે ઉદય ઔર ઉસકે અભાવ કો લેકર હૈ-તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ નિદ્રા ઔર પ્રચલા કા અનાદર્શનાવરણીય કર્મ કે ઉદય મેં હોતા હૈ-અતઃ ઇસકે ઉદય કે કારણ છદ્મસ્થ સંસારી જીવ નિદ્રા ઔર પ્રચલા ચાલે હોતે હૈં પરન્તુ યહ દર્શનાવરણીય કર્મ કા ઉદય કેવલી કો હોતા નહીં હૈ ક્યોં કિ યહાં પર દર્શનાવરણીય કા સંપૂર્ણ રૂપ સે આત્મન્તિક ક્ષય હો જાના

છદ્મસ્થમનુગ્ધ નિદ્રા પણ લે છે અને પ્રચલા પણ લે છે. છદ્મસ્થ કરતાં કેવલી ભગવાનમાં શી વિશિષ્ટતા હોય છે તે સૂત્રકારે “ જહા હસેજ્જ વા તહા ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કર્યું ” છે. જેવી રીતે છદ્મસ્થ અને કેવલીના હાસ્યાદિકના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તરો આ સૂત્રમાં આગળ આપવામાં આવેલા છે, એજ પ્રમાણે તે બન્નેની નિદ્રા વગેરેના વિષયમાં પણ પ્રશ્નોત્તરો સમજી લેવા “ નવરં ” પણ પહેલાનાં પ્રશ્નોત્તરો કરતાં આ પ્રશ્નોત્તરોમાં જે વિશિષ્ટતા છે તે નીચેના સૂત્રમાં બતાવવામાં આવી છે- (દરિસણાવરણિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ ઉદણં નિદ્દાયંતિ, પયલાયંતિ વા સે ણં કેવલિસ્સ નત્થિ-અન્નં તં ચેવ) નિદ્રા અને પ્રચલા આવવાનું કારણ દર્શનાવરણીય કર્મનો ઉદય ગણાય છે, તેથી તેને નિદ્રા અથવા પ્રચલા આવે છે. પણ કેવળજ્ઞાનીના દર્શનાવરણીયકર્મનો સર્વથા ક્ષય થઈ ગયો

गौतमः पुनः पृच्छति—‘जीवेणं भंते । निदायमाणे वा, पयलायमाणे वा कइ कम्मप्पगडीओ बंधइ ? हे भदन्त ! जीवः खलु निदायमाणो वा, निद्रां लभमानः प्रचलायमानो वा ऊर्ध्वोत्थित निद्रास्वरूपां प्रचलां लभमानः कति कर्मप्रकृतीः बध्नाति ? भगवानाह—‘गोयमा ! सत्तविहवंधए वा, अट्टविह वंधए वा’ हे गौतम ! सप्तविधवन्धको वा, सप्तप्रकारककर्मवन्धको वा भवति, अष्टविधवन्धको वा—अष्टप्रकारककर्मवन्धको वा भवति, ‘एवं जाव-वेमाणिए’ एवम् उक्तजीवा भिलापवत्-यावत्-वैमानिकाः नैरयिकादि-वैमानिकान्ता आलापका विज्ञेयाः । किन्तु जीवाभिलापापेक्षया नैरयिकाधालापकेषु विशेषतां पूर्ववदेव प्रतिपादयितुमाह—‘पोहत्तिएसु जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो’ इति । पृथक्त्वेषु — पृथक्त्व

है । इस लिये वे निद्रा और प्रचलावाले नहीं होते हैं । इस तरह से और सब कथन पहिले जैसा ही जानना चाहिये ।

अब गौतम प्रभु से पुनः पूछते हैं कि—(जीवे णं भंते ! निदायमाणे वा पयलायमाणे वा कइ कम्मस्सपगडिओ बंधइ) हे भदन्त ! निद्रा लेता हुआ तथा प्रचला संपन्न हुआ जीव कर्म की कितनी प्रकृतियों को बन्ध करता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि—(गोयमा !) है गौतम ! (सत्तविहवन्धए वा अट्टविहवन्धए व) ऐसा जीव कर्म की सात प्रकृतियों का बंध करता है । अथवा आठ प्रकृतियों का बंध करता है । (एवं जाव वेमाणिए) इसी तरह से अर्थात् जीवाभिलाप की तरह से नैरयिक से लेकर वैमानिक देवों तक आलापक जानना चाहिये । बहुवचन में जो विशेषता है उसे दिखलानेके लिये सूत्रकार कहते हैं कि (पोहत्ति-

હોય છે. તેથી તેના અભાવે કેવલી ભગવાનમાં નિદ્રા અને પ્રચલાનો અભાવ હોય છે. બાકીનું સમસ્ત કથન આગળ મુજબ સમજવું ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—

જીવેણં ભંતે ! નિદાયમાણે વા પયલાયમાણે વા કઈકમ્મપગડીઓ બંધઈ ?) હે ભદન્ત !

નિદ્રા લેતો તથા પ્રચલાયુક્ત જીવ કર્મની કેટલી પ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે છે ?

મહાવીર પ્રભુ તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા કહે છે—(ગોયમા !) હે ગૌતમ

(સત્તવિહવંધએ વા અટ્ટવિહવંધએ વા) એવો જીવ કર્મની સાત પ્રકૃતિયોનો

બંધ બાંધે છે અથવા આઠ પ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે છે. (એવં જાવ વેમાણિએ)

જીવાભિલાપની જેમ (જીવ વિષયક પ્રશ્નોત્તરોની જેમ) જ નારકોથી વૈમાનિક

દેવો પર્યન્તના આલાપકો (પ્રશ્નોત્તરો) સમજ લેવા.

બહુવચનમાં જે વિશેષતા છે તે દર્શાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે

(પોહત્તિએસુ જીવેગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) જીવ વિષયક બહુવચનવાળા આલાપક

સૂત્રોષુ જીવવિષયકબહુવચનાલાપકસૂત્રેષુ જીવૈકેન્દ્રિયવર્જઃ જીવપદમ્ એકેન્દ્રિય પદાનિ પૃથિવીકાયાદિ વિષયાણિ વર્જયિત્વા ત્રિભક્તકો ભક્તત્રયં बोध्यम्, તેષાં ચ જીવાનાં વહુત્વેન જીવપૃથિવીકાયાદિવિષયક એક એવ ભક્તો વિજ્ઞેયઃ, નૈરયિકાદિવૈમાનિકાન્તવિષયકૈકોનવિંશત્યાલાપકાશ્ચ પૂર્વવદેવ ત્રિસંખ્યકા અવસેયોઃ તથાકારાશ્ચોપરિ પ્રદર્શિતાઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

॥ શક્રદૂત-હરિનેગમેષિનામદેવવક્તવ્યતા પ્રસ્તાવઃ

મૂલમ્—હરીણં ભંતે ! હરિણેગમેસી સક્કદૂણ્ણે ઇત્થીગબ્ભં સંહરમાણે કિં ગબ્ભાઓગબ્ભં સાહરહ ૧, ?, ગબ્ભાઓજોણિં સાહરહ૨, ? જોણીઓ ગબ્ભં સાહરહ ૩, ?, જોણીઓ જોણિં સાહરહ ૪, ? ગોયમા! નો ગબ્ભાઓ ગબ્ભં સાહરહ ૧, નો ગબ્ભાઓ જોણિં સાહરહ ૨, નો જોણીઓ જોણિં સાહરહ ૩, પરામુસિય પરામુસિય અઘ્વાઘાહેણં અઘ્વાઘાહં જોણીઓ ગબ્ભં સાહરહ પમૂણં ભંતે ! હરિણેગમેસી સક્કસ્સ પં દૂણ્ણે ઇત્થી ગબ્ભં ન હસિરંસિં વા, રોમકૂવંસિ વા, સાહરિત્તણ્ણે વા, નીહરિત્તણ્ણે વા ?

एषु जीवेर्गिदियवज्जो त्रियभंगो) जीवविषयक बहुवचनवाले आलापक सूत्रों में जीव पद और एकेन्द्रिय पृथिवी कायादि विषयक पदोंको छोड़ कर तीनभंग जनाना चाहिये । अर्थात् जीव तथा पृथिवी वगैरह के जीव बहुत हैं इसलिये वहाँ पर एकवचनवाला भंग संभवित नहीं होता है । वहाँ तो “ सात प्रकार केबंधक तथा आठ प्रकार के बंधक ” ऐसा एक ही भङ्ग संभवता है । नारक आदि उन्नीस पदों में तीन भंग संभवित होते हैं । इस विषय को पीछे स्पष्ट किया गया है ॥ सूत्र २ ॥

સૂત્રોમાં જીવપદ અને એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયાદિ વિષયક પદોને છોડી દીધને ત્રણ ભંગ સમજવા બોધ્યો. કારણ કે જીવ તથા પૃથ્વીકાયા વગેરેના જીવોની સંખ્યા ઘણી મોટી છે. તેથી એક વચનવાળો ભંગ અહીં સંભવી શકતો નથી. ત્યાં તો “ સાત પ્રકારના બંધક તથા આઠ પ્રકારના બંધક ” એવો એક જ ભંગ સંભવે છે. નારક આદિ ૧૯ પદોમાં ત્રણ ભંગ સંભવી શકે છે આ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ પાછળ કરવામાં આવેલું છે ॥ સૂ. ૨ ॥

हंता, पभू, नो चेवणं तस्स गव्भस्स किंचि वि आबाहं वा,
वाबाहं वा उप्पाएज्जा छविच्छेदं पुण करेज्जा, एसुहुमं च
णं साहरेज्ज वा, नीहरेज्ज वा ॥ सू० ३ ॥

छाया—हरिः खलु भदन्त ! हरिनैगमेषिः शक्रदूतः स्त्रियाः गर्भं संहरन्
किं गर्भात् गर्भं संहरति १ ? गर्भात् योनिं संहरति २ ? योनितो गर्भं संहरति,
३ ? योनितो योनिं संहरति ४ ? गौतम ! नो गर्भतो गर्भं संहरति, नो गर्भात्
योनिं संहरति, नो योनितो योनिं संहरति, परामृश्य, परामृश्य अव्यावाधेन

शक्रदूत हरिणे गमेषी देव वक्तव्यता—

‘ हरी णं भते ’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(हरी णं भते ! हरिणेगमेषी सक्कदूए इत्थीगव्वं संहर-
माणे किं गव्भाओ गव्वं साहरइ) हे भदन्त ! शक्रसंबन्धी तथा शक्र
का दूत ऐसा हरिणेगमेषी नाम ता देव जब स्त्री के गर्भ का संहरणं
करता है तब क्या वह उसे एक गर्भाशय से निकाल कर दूसरे गर्भा-
शय में रख देता है ? (गव्भाओ जोणिं साहरइ) अथवा गर्भाशय से
गर्भ को निकाल कर योनिद्वारा उसे दूसरी स्त्री के गर्भाशय में रख
देता है ? (जोणीओ गव्वं साहरइ) अथवा गर्भाशय से गर्भ को
योनिद्वारा बाहर निकाल कर दूसरे गर्भाशय में रख देता है ? (जोणीओ
जोणिं साहरइ) योनिद्वारा गर्भ को बाहर निकाल कर उसे दूसरी स्त्री
की योनिद्वारा उसके गर्भाशय में रख देता है ? (गोयमा ! नो गव्भाओ
गव्वं साहरइ, नो जोणिओ जोणिं साहरइ) हे गौतम ! हरिणेगमेषी

शक्तेना इत हरिणुगमेषी देवतुं वक्तव्य

(हरिणं भते !) इत्यादि.

सूत्रार्थ—(हरीणं भते ! हरिणेगमेषी सक्कदूए इत्थीगव्वं संहरमाणे किं
गव्भाओ गव्वं साहरइ) हे भदन्त ! शक्तेन्द्रने इत अवे। हरिणुगमेषी नामने।
देव न्यारे स्त्रीना गर्भतुं संहरणु करे छे त्यारे शुं ते तेने अक गर्भाशयभांथी
कादीने भील गर्भाशयमा भूझी दे छे ? (गव्भाओ जोणिं साहरइ) अथवा
गर्भाशयभांथी गर्भने णडार कादीने शुं ते तेने योनि द्वारा भील स्त्रीना
गर्भाशयमा भूझी दे छे ? (जोणीओ गव्वं साहरइ) अथवा गर्भाशयभांथी
गर्भने योनि द्वारा णडार कादीने भील स्त्रीना गर्भाशयमा भूझी दे छे ?
(जोणिओ जोणिं साहरइ,) अथवा योनि द्वारा गर्भने णडार कादीने तेने भील

અવ્યાવાધં યોનિતો ગર્ભં સંહરતિ ।, પ્રભુઃ સ્વલુ ભદન્ત ! હરિનૈગમેપિઃ શક્રસ્ય દૂતઃ સ્ત્રીગર્ભં નલ્લશિરસિ વા, રોમકૂપે વા, સંહર્તુ વા ? નિર્હર્તુ વા ? દન્ત, પ્રભુઃ નો ચૈવ તસ્ય ગર્ભસ્ય ક્ષિન્નિદપિ આવાધાં વા, વ્યાવાધાં વા ઉત્પાદયેત્, છવિ-ચ્છેદં પુનઃ કુર્યાત્, ઇત્યસૂક્ષ્મં ચ સંહરેદ્વા, નિર્હરેદ્ વા । ॥મૂ.૦ ૩ ॥

દેવ એક ગર્ભાશય મેં સે ગર્ભ કો લેકર દૂસરે ગર્ભાશય મેં ઉસે નહીં રલ્લતા હૈ ઓર ન વહ ગર્ભાશય સે ગર્ભ કો નિકાલ કર યોનિદ્વારા ઉસે દૂસરી સ્ત્રી કે ગર્ભાશય મેં રલ્લતા હૈ તથા ન વહ યોનિદ્વારા ગર્ભ કો નિકાલ કર યોનિદ્વારા હી ઉસે દૂમરી સ્ત્રી કે ગર્ભાશય મેં રલ્લતા હૈ, કિન્તુ 'પરામુસિય પરામુસિય અલ્લાવાહેળં અલ્લાવાહં જોળિંઓ ગલ્ભં સાહરહ) ઉસ ગર્ભ કો વહ અપને હાથ સે વાર ૨ ઇસ રૂપ સે કિ જિસસે ઉસે કિસી ભી પ્રકાર કી પીડા ન હોને પાવે સ્પર્શ કરકે યોનિમાર્ગ દ્વારા ઉસે કિસી તરહ કી પીડા પહુંચે વિના બાહર નિકાલ કર દૂસરે ગર્ભાશય મેં રલ્લ દેતા હૈ । (પમૂળં મંતે ! હરિણેગમેસી સલ્લસસ ણં દૂણે ઇત્થી ગલ્ભં નહસિરંસિ વા રોમકૂલંસિ વા સાહરિત્તણ વા નીહરિત્તણ વા) હૈ ભદન્ત ! શક્ર કા દૂત હરિણેગમેષી દેવ સ્ત્રી કે ગર્ભ કો નલ્લોં કે અગ્રભાગ મેં અથવા રોમોં કે છિદ્રદ્વાર મેં રલ્લને કે લિયે તથા ઉનમેં સે બાહર નિકાલને કે લિયે સમર્થ હૈ કયા ? (હંતા પમૂ નો ચૈવ ણં તસસ ગલ્ભસસ કિંચિ વિ આવાહં વા, વિવાહં વા ઉપ્પાણ્જ્જા છવિચ્છેદં પુણ કરેજ્જા, ઇ સુહુમં ચ ણં માહરેજ્જ વા નીહરેજ્જ વા) હાં ગૌતમ ! વહ

સ્ત્રીની યોનિદ્વારા તેના ગર્ભાશયમાં મૂકી દે છે ? (ગોચમા : નો ગલ્ભાઓ ગલ્ભં સાહરહ નો ગલ્ભાઓ જોળિં સાહરહ, જોળિયો જોળિં સાહરહ) હૈ ગૌતમ ! હરિણેગમેષી દેવ એક ગર્ભાશયમાંથી ગર્ભને લઈને બીજા ગર્ભાશયમાં તેને મૂકતો નથી, તે ગર્ભાશયમાંથી ગર્ભને કાઢીને યોનિદ્વારા તેને બીજી સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં મૂકતો નથી અને તે યોનિદ્વારા ગર્ભને બહાર કાઢીને યોનિદ્વારા જ તેને બીજી સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં મૂકતા નથી, પણ (પરામુસિય પરામુસિય અલ્લાવાહેળં અલ્લાવાહં જોળિંઓ ગલ્ભં સાહરહ) ગર્ભને કોઈ પણ બલતની પીડા ન થાય એવી રીતે તેના હાથથી સ્પર્શ કરીને, યોનિમાર્ગ દ્વારા તેને કોઈ પણ પ્રકારની પીડા પહોંચાડ્યા વિના બહાર કાઢીને, બીજા ગર્ભાશયમાં મૂકી દે છે. (પમૂળં મંતે ! હરિણેગમેસી સલ્લસસ ણં દૂણે ઇત્થીગલ્ભં નહસિરંસિ વા રોમકૂલંસિ વા સાહરિત્તણ વા નીહરિત્તણ વા) હૈ ભદન્ત ! શક્રનો દૂત હરિણેગમેષીદેવ સ્ત્રીના ગર્ભને નખોના અગ્રભાગમાં અથવા રોમોના છિદ્રદ્વારમાં રાખવાને તથા ત્યાંથી તેને બહાર કાઢવાને શક્તિમાન હોય છે ખરો ? (હંતા પમૂ-નો ચૈવ ણં તસસ ગલ્ભસસ કિંચિ વિ આવાહં વા, વિવાહં વા ઉપ્પાણ્જ્જા છવિચ્છેદં પુણ કરેજ્જા, ઇ સુહુમં ચ ણં-સાહરેજ્જ વા નીહરેજ્જ વા) હૈ

ટીકા—કેવલિપ્રસ્તાવાત્ કેવલિનો મહાવીરસ્ય ગર્ભાન્તરસંક્રમણવૃત્તાન્ત મધિકૃત્ય વિશેષવક્તવ્યતામાહ—‘ હરીણં મંતે ! ’ इत्यादि । गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! हरिः खलु हरिणे गमेसी सकदूए इत्थीगव्भं सहरमाणे किं गव्भाओ गव्भं सहरइ ? हरिनैगमेषी शक्रदूतः हरिरिन्द्रः तदादेशकारित्वात् तद्दूतो ‘हरिनैगमेषी’ इति नाम्ना प्रसिद्धः, अत एवोपचारात् हरिदूतोऽपि हरिपदेनोक्तः, स स्त्रीगर्भं, देव इस प्रकार से करने को समर्थ है । वह देव गर्भ को थोड़ी सी भी पीड़ा नहीं होने देता है । और न वह शरीर को ही काटता है । वह उसे सूक्ष्म करके भीतर रखता है और बाहर निकालता है ॥

ટીકાર્થ—કેવલીકા પ્રકરણ હોનેસે કેવલી મહાવીરકે ગર્ભાન્તર સંક્રમણ કે વૃત્તાન્ત કો લેકર હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર વિશેષ કથન કર રહે છે હસમેં ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછ રહે છે કે ‘ હરીણં મંતે ! હરિણેગમેસી સકદૂએ’ હે ભદન્ત । ઇન્દ્ર કે સંબંધી તથા ઇન્દ્ર કે દૂત હરિણેગમેષી નામ કે દેવમેં એસી શક્તિ હૈ જો વહ ‘ઇત્થી ગવ્ભં’ એક સ્ત્રી કે ગર્ભ—સજીવ પુદ્ગલ પિણ્ડરૂપ ઋણ કો ઉસકે ગર્ભાશય સે નિકાલ કર દૂસરી સ્ત્રી કે ગર્ભાશય મેં સ્થાપિત કર સકે ? યહી બાત (સંહરણમાણે કિં ગવ્ભાઓ ગવ્ભં સાહરइ) ઇન પદોં દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । હરિણેગમેષી દેવ કો જો શક્ર કા દૂત કહા ગયા હૈ વહ ઉસકા આદેશકારી હોને કે કારણ સે કહા ગયા હૈ । તથા હરિણેગમેષી કો જો ‘ હરિ ’ પદ સે યહાં પ્રકટ

ગૌતમ ! તે દેવ આ પ્રમાણે કરવાને સમર્થ હોય છે. તે દેવ ગર્ભને સહેજ, પણ પીડા થવા દેતો નથી, તે શરીરને પણ છેદતો નથી. તે તેને સૂક્ષ્મ કરીને અંદર મૂકે છે અને બહાર કાઢે છે.

ટીકાર્થ—કેવળીનું પ્રકરણ ચાલતું હોવાથી કેવલી ભગવાન મહાવીરના ગર્ભાન્તર સંક્રમણને અનુલક્ષીને આ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકાર ગર્ભસંહરણના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા સ્પષ્ટીકરણ કરે છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે (હરીણં મંતે ! હરિણેગમેસી સકદૂએ) હે ભદન્ત ! ઇન્દ્રના હરિણેગમેષી નામના દૂતમાં શું એવી શક્તિ રહેલી છે કે તે (ઇત્થીગવ્ભં) એક સ્ત્રીના ગર્ભને (સજીવ પુદ્ગલપિંડરૂપ બ્રહ્મણે) તેના ગર્ભાશયમાંથી કાઢીને બીજી સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં મૂકી શકે છે ? એજ વાત (સંહરણમાણે કિં ગવ્ભાઓ ગવ્ભં સાહરइ) આ સૂત્રદ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. હરિણેગમેષી દેવને શકેનો દૂત કહેવાનું કારણ એ છે કે તે શકેન્દ્રને અધીન હોય છે. શકેન્દ્રની આજ્ઞાથી જ તે દેવ ગર્ભનું સંહરણ કરે છે. ગર્ભનું સંહરણ કરવું એટલે એક સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાંથી તેને ઉકાવિ લઇને બીજી સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં તેને મૂકી દેવો. હરિણેગમેષી

સ્ત્રિયાઃ ગર્ભઃ=સજીવપુદ્ગલપિણ્ડરૂપઃ સ્ત્રીગર્ભસ્તં સંહરન્ એકસ્યા ઉદરાત્ ગર્ભા-
શયાદેવ નતુ યોનિદ્વારા, અન્યસ્યા ઉદરે ગર્ભાશયે એવ નતુ યોનિદ્વારા નયન્ કિમ્
ગર્ભાત્ ગર્ભં સંહરતિ ? અત્ર ચતુર્ભંગી વોધ્યા, તત્ર પ્રથમભંગ ઉક્ત એવ, અથ
દ્વિતીયાદિભંગાન્ આહ-‘ગંભાઓ જોણિં સાહરઈ ! ગર્ભાત્ એકસ્માદ્ ગર્ભાશયાદેવ
યોનિં સંહરતિ ? ગર્ભાશયાત્ ગર્ભમાદાય યોનિદ્વારા ઉદરાન્તરં પ્રવેશયતિ કિમ્ ?
इति द्वितीयो भङ्गः, तृतीयसाह-‘जोणीतो गव्भं साहरइ ?’ योनितो योनिद्वारा
गर्भं वहिर्निष्कास्य संहरति ? गर्भाशयान्तरं योनिद्वारं विमुच्य प्रवेशयति किम् ?

કિયા હૈ ઉસકા કારણ ઉપચાર હૈ । વૈસે તો યહ ઇન્દ્ર કા દૂત હૈ ફિર
બી ઉપચાર સે ઉસે કહ દિયા હૈ । સંહરણ શબ્દ કા અર્થ હૈ હરણ કરના
અર્થાત્ એક સ્ત્રી કે ઉદર સે-ગર્ભાશય સે-ગર્ભ કો હટાકર ઉસે દૂસરી
સ્ત્રી કે ગર્ભાશય મેં પહુંચા દેના યહી સંહરણ હૈ । યહાં ઇસ વિષય મેં
સૂત્રકોર ને ચતુર્ભંગી પ્રકટ કી હૈ ઉસમેં સે યહ પ્રથમ ભંગ તો યહાં
દિવંલા હી દિયા ગયા હૈ । ‘ગંભાઓ જોણિં સાહરઈ’ યહ દ્વિતીય ભંગ
હૈ-એક ગર્ભાશય સે ગર્ભ કો લેકર યોનિદ્વારા ઉસે ઉદરાન્તર મેં પ્રવેશ
કરના યહી ‘ગર્ભાત્ યોનિં સાહરઈ’ કા અર્થ હૈ । સો કયા વહ હરિ-
નેગમેષી દેવ એસા કર સકતા હૈ ? ‘જોણીઓ ગવ્ભં સાહરઈ’ યહ
તૃતીય ભંગ હૈ યોનિદ્વારાગર્ભ કો બાહર નિકાલ કરકે ફિર ઉસે દૂસરે
ગર્ભાશય મેં પહુંચા દેના યહી તૃતીય ભંગ કા આશય હૈ સો કયા વહ
દેવ એસા કર સકતા હૈ ? ઇસ ભંગ મેં દૂસરી સ્ત્રી કે ગર્ભાશય મેં ઉસ
ગર્ભ કો સીધે પહુંચાયા જાના પૂછા ગયા હૈ । યોનિદ્વારા ઉસે વહાં
પહુંચાયા જાના નહીં પૂછા ગયા હૈ । યહી બાત ‘યોનિદ્વારં વિમુચ્ય’ ઇંસ

દેવને માટે અહીં ઔપચારિક રીતે ‘હરિ’ પદનો પ્રયોગ કર્યો છે-ખરી રીતે
તો તે ઇન્દ્રનો દૂત જ છે. આ વિષયમાં સૂત્રકારે અહીં ચતુર્ભંગી (ચાર
વૈકલ્પિક પ્રશ્નો) પ્રકટ કરેલ છે. તે ચતુર્ભંગીનો પહેલો ભંગ તો ઉપર બતા-
વવામાં આવ્યો છે. હવે બીજો ભંગ (વૈકલ્પિક પ્રશ્ન) બતાવવામાં આવે છે.
(ગંભાઓ જોણિં સાહરઈ) શું તે એક ગર્ભાશયમાંથી ગર્ભને બહાર કાઢી લઈને
યોનિદ્વારા તેને બીજા ગર્ભાશયમાં બોલાવી દે છે ?

હવે ત્રીજો ભંગ પ્રકટ કરવામાં આવે છે- (જોણીઓ ગવ્ભં સાહરઈ)
શું તે યોનિદ્વારા ગર્ભને બહાર કાઢીને તેને બીજી સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં મૂકી
દે છે ? એટલે કે તે ગર્ભને સીધો બીજી સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં પહોંચાડી શકે
છે કે નહીં એ બાબતનો આ પ્રશ્નનો આશય છે.

इति तृतीयो भङ्गः?, अथ चतुर्थमाह-‘जोणिं साहरइ?’ योनितो योनिद्वारा उदराद्धं गर्भं निष्कास्य योनिं योनिद्वारेणैव संहरति उदरान्तरं प्रवेशयति किम् ? इति चतुर्थो भङ्गो विज्ञेयः ।

भगवान् उत्तरयति-‘ गोयमा ! नो गव्माओ गव्मं साहरइ ’ हे गौतम ! नो गर्भतो गर्भं संहरति, एतेनोक्तप्रथमभङ्गो निराकृतः, अथ द्वितीयं निराकर्तुमाह- ‘नो गव्माओ जोणिं साहरइ’ नो गर्भतो योनिं संहरति, तथा चोक्तद्वितीय भङ्गो निरस्तः, अथ चतुर्थं निरसितुमाह-‘ नो जोणिओ जोणिं साहरइ’ नो योनितो

પદ દ્વારા પ્રકટ કરી ગઈ છે ‘ જોણિઓ જોણિં સાહરઈ ’. યહ ચતુર્થ ભંગ છે. હવે આમાં યહ પૂછા ગયો છે કે યોનિદ્વારા ઉદર સે ગર્ભ નીકાલ કર યોનિદ્વારા હી ઉસ ગર્ભ નીકાલ કરે તો ઉદરાન્તર મેં કયો વહ પ્રવેશ કરાતા હૈ ? તાત્પર્ય હસકા યહ છે કે વહ દેવ પ્રથમ સ્ત્રી ની ગર્ભાશય મેં સે ગર્ભ નીકાલ કરે તો ઉસની યોનિદ્વારા બહીર નીકાલતા હૈ ઓર ફીર બાદ મેં દૂસરી સ્ત્રી ની ગર્ભાશય મેં જો ઉસે પહુંચાતા હૈ સો કયા ઉસની યોનિદ્વારા હી ઉસે વહાં પહુંચાતા હૈ ?

इन प्रश्नों का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि ‘ गोयमा ! नो गव्माओ गव्मं साहरइ ’ वह हरिनेगमेषी देव प्रथम स्त्री के गर्भाशय में से गर्भ को लेकर दूसरी स्त्री के गर्भाशय में उसे नहीं पहुँचाता है इस कथन से प्रथम भंग का प्रभु ने निषेध किया है । ‘ नो गव्माओ जोणिं साहरइ ’ इस सूत्र पाठ से द्वितीयभंग का निषेध किया है अर्थात् वह एक गर्भाशय में से गर्भ को लेकर योनिद्वारा

ચોથો ભંગ આ પ્રમાણે છે- (જોણિઓ જોણિં સાહરઈ) શું તે દેવ યોનિદ્વારા એક સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાંથી ગર્ભને બહાર કાઢીને બીજી સ્ત્રીની યોનિદ્વારા તેને તેના ગર્ભાશયમાં મૂકે છે ? પ્રશ્નકારના પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે શું તે હરિણેગમેષી દેવ પ્રથમ સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાંથી પકડીને તેની યોનિમાંથી ગર્ભને બહાર કાઢે છે અને પછી બીજી સ્ત્રીના યોનિદ્વારા તે ગર્ભને તેના ગર્ભાશયમાં મૂકી દે છે ?

પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા ! ” હે ગોતમ ! “ નો ગવ્માઓ ગવ્મં સાહરઈ ” તે હરિણેગમેષી દેવ પ્રથમ સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં તેને પહોંચાડતો નથી આ રીતે પહેલા ભગનો (વૈકલ્પિક પ્રશ્નો) પ્રભુદ્વારા નકારમાં જવાબ આપ્યો છે. “ નો ગવ્માઓ જોણિં સાહરઈ ” તે એક ગર્ભાશયમાંથી ગર્ભને કાઢી લઈને યોનિદ્વારા તેને બીજી સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં મૂકતો

યોનિં સંહરતિ, અનેનોક્તચતુર્થમજ્ઞોઽપાસ્તઃ, અથ પરિશેષાદ્ ઉક્તતૃતીયમજ્ઞં સ્વીકૃર્વન્નાહ-‘પરામુસિય, પરામુસિય અવ્વાવાહેણં અવ્વાવાહં જોણિઓ ગવ્મં સાહરઈ’ અપિતુ પરામુસ્ય પરામુસ્ય નિજહસ્તેન ગર્મં સ્પૃષ્ટ્વા સ્પૃષ્ટ્વા મુહુઃ સંસ્પૃશ્ય इत्यर्थः અવ્યાવાધેન અવ્યાવાધં સમુત્ત્વં યથા ગર્ભસ્ય પીડા ન ભવેત્ તથા યોનિતો યોનિ- દ્વારા ઉદરાદ્ ગર્મં નિષ્કાસ્ય સંહરતિ ગર્ભાશયાન્તરે પ્રવેશયતીતિ। તસ્ય ગર્મં સંહરણપ્રકાર ઉક્તઃ। યચ્चेह योनिवो गर्भनिष्कासनं प्रोक्तं तत् लोकव्यवहारानु- वृत्त्या विज्ञेयम् लोके हि ‘निष्पन्नोऽनिष्पन्नो वा गर्भो योनिद्वारेणैव निर्गच्छतीति प्रसिद्धिः। अयं च गर्भसंहरणे देवस्या चारः प्रोक्तः। अथ तस्य सामर्थ्यं प्रति-

उसे उदरान्तर में प्रवेश नहीं कराता है। इसी तरह से ‘नो जोणिओ जोणि साहरइ’ पाठ द्वारा चतुर्थ भंग का निषेध किया है अर्थात् योनिद्वारा गर्भ को निकाल कर योनिद्वारा ही वह उसे उदरान्तर में नहीं पहुंचाता है किन्तु (परासुसिय परासुसिय अव्वावाहेणं अव्वावाहं जोणिओ गव्मं साहरइ) वह अपने हाथ से गर्भ को छू छू करके उसे जिस तरह से पीडा न हो इस तरह से योनि द्वारा बाहर निकालकर दूसरे गर्भाशय में स्थापित कर देता है इस तरह यह तृतीयमज्ज्ञ यहां स्वीकृत किया गया है। जो इस प्रकार से योनि द्वारा गर्भनिष्काशन प्रकट किया है वह लोकव्यवहार की अनुवृत्ति से कहा है ऐसा जानना चाहिये। लोक में ऐसा ही व्यवहार प्रसिद्ध है कि गर्भ, चाहे वह निष्पन्न हो चुका हो-या निष्पन्न नहीं हुआ हो योनिद्वार से ही निकलता है। यह गर्भ के संहरण में देव का आचार कहा है अथ उसकी

નથી. આ રીતે બીજા ભંગનો પણ નકારાત્મક જવાબ મળે છે. “નો જોણિઓ જોણિ સાહરઈ” તે યોનિદ્વારા ગર્ભને બહાર કાઢીને યોનિદ્વારા બીજા ગર્ભાશયમાં તેને મૂકતો નથી. આ રીતે ચોથા ભંગનો પણ નકારાત્મક જવાબ મળ્યો છે.

પણ “પરામુસિય પરામુસિય અવ્વાવાહેણં અવ્વાવાહં જોણિઓ ગવ્મં સાહરઈ” તે તેના હાથ વડે ગર્ભનો સ્પર્શ કરી કરીને, તેને કોઈ પણ પ્રકારની પીડા ન પહોંચે એવી રીતે, યોનિદ્વારા ગર્ભને બહાર કાઢીને બીજા શરીરના ગર્ભાશયમાં તેને મૂકે છે. આ રીતે ત્રીજા ભંગનો અહીં સ્વીકાર થયો છે. યોનિદ્વારા ગર્ભના સંહરણની જે વાત અહીં પ્રકટ કરવામાં આવી છે તે લોકવ્યવહાર અનુસાર કરવામાં આવેલ છે. ગર્ભનું હરિભુગમેષી દેવવડે કેવી રીતે સંહરણ થાય છે એ બતાવ્યા પછી તે દેવનું સામર્થ્ય કેટલું છે તે બતાવવાને માટે સૂત્રકારે નીચેના પ્રશ્નોત્તરે આપ્યા છે.

યાદયિતુમાહ-ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પમૂળં મંતે । હરિણેગમેસી સક્કસ્સણં દૂણં’ હે ભદન્ત ! પ્રમુઃ સમર્થઃ સ્વલુ કિમ્ હરિણેગમેષી શક્રસ્ય દૂતઃ ‘ઇત્થી ગબ્બં નહસિરંસિવા’ સ્ત્રીગર્ભં નસ્વશિરસિ વા નસ્વાનાં શિરઃ=અગ્ર નસ્વશિરસ્તસ્મિન્ નસ્વાગ્રમાર્ગેણેત્યર્થઃ ‘રોમકૂવંસિવા’ રોમકૂપે વા રોમચ્છિદ્રદ્વારેણ વા ‘સંહરિત્તણ વા’ સંહર્તુમ્ આશ્યન્તરે પ્રવેશયિતું વા, ‘નીહરિત્તણ વા’ નિર્હર્તુમ્ નસ્વાગ્રદ્વારા રોમકૂપદ્વારા વા બહિર્નિષ્કાસયિતું સમર્થઃ કિમ્ ? इति पूर्वेण सम्बन्धः भगवान् तदङ्गा-कुर्वन्नाह-‘हंता, पमू’ इत्यादि । हे गौतम ! इन्त, सत्यं प्रमुः त्वदुक्तरीत्या सार्थः स्वलु स हरिणैगमेषी तथा कर्तुम्, किन्तु गर्भाशयात् निष्कासनसमये ‘नो चेव णं तस्स गब्बस्स किंचि वि आवाहं वा विवाहं वा उप्पाएज्जा वा’ नो चैव स्वलु तस्य गर्भस्य काश्चिदपि किञ्चित्प्रकारामपि आवाधाम् ईषत्पीडां वा, व्यावाधाम्-विशिष्टपीडां

સામર્થ્ય કેસી કયા હૈ-इस बात को जानने के लिये गौतम प्रमु से पूछते हैं कि-(पमू णं मंते ! हरिणेगमेसी सक्कस्स दुए) हे भदन्त ! शक्र का दूत वह हरिणेगमेषी ऐसा समर्थ है क्या ? जो वह ‘इत्थीग ब्भं’ स्त्री के गर्भ को (नहसिरंसि) नस्वाग्रमार्ग द्वारा (रोमकूवंसि) अथवा रोमछिद्र द्वारा (साहरित्तण) भीतर प्रवेश करादे, तथा नस्वाग्रमार्गद्वारा अथवा रोमछिद्रद्वारा उसे बहार निकाल ले ? प्रमु इसके उत्तर में गौतम से कहते हैं कि-(हंता पमू) हे गौतम ! हां, वह इस प्रकार से करने के लिये समर्थ है । किन्तु गर्भाशय से गर्भ को निकालते समय (नो चेव णं तस्स गब्बस्स किं चि वि आवाहं वा विवाहं वा उप्पाएज्जा) वह उस गर्भ को थोड़ी बहुत भी पीड़ा नहीं पहुंचाता है । थोड़ी पीड़ा का नाम आवाधा और विशिष्ट पीड़ा का नाम व्यावाधा है

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—“પમૂળં મંતે ! હરિણેગમેસી સક્કસ્સદૂણં ઇત્થી ગબ્બં નહસિરંસિ રોમકૂવંસિ સાહરિત્તણ ?” હે ભદન્ત ! શું શકેન્દ્રના દૂત હરિણેગમેષી દેવમાં, સ્ત્રીના ગર્ભને નખાગ્રમાર્ગ દ્વારા અથવા રોમછિદ્ર દ્વારા અંદર પ્રવેશ કરાવી દેવાનું અને નખાગ્રમાર્ગ દ્વારા અથવા રોમછિદ્ર દ્વારા તેને બહાર કાઢી શકવાનું સામર્થ્ય છે ખરું ?

મહાવીર પ્રભુ તે પ્રશ્નને જવાબ આપતા કહે છે.— “હંતા પમૂ” હા ગૌતમ ! તે એમ કરવાને સમર્થ છે. પણ ગર્ભાશયમાંથી ગર્ભને બહાર કાઢતી વખતે “નો ચેવ ણં ગબ્બસ્સ કિં ચિ વિ આવાહં વા વિવાહં વા ઉપ્પાએજ્જા” તે દેવ તે ગર્ભને સહેજ પણ પીડા થવા દેતો નથી. ‘આવાધા’ એટલે થોડી પીડા અને “વ્યાવાધા” એટલે અધિક પીડા. એટલું જ નહીં

વા ઉત્પાદયેત્. અથ ચ નો ચૈવ ' છવિચ્છેદં પુણકરેજ્જા ' છવિચ્છેદં શરીરચ્છેદં
પુનઃ નો કુર્યાત્ કથમેતત્ સંભવેત્ ? इत्याह—“ एसुहुमं चणं ” इयत्सूक्ष्मं च खलु
સંહરણં ચ ભવતિ દેગનાં તથાવિધાચિન્ત્યસામઘ્યાત્ इयत्सूक्ष्मं यथा स्यात्तन्ना
'સાહરેજ્જ વા નીહરેજ્જ વા' સંહરેદ્ વા નિર્હરેદ્ વા ગર્ભાશયાદ્ પીડનમન્તરૈવગર્ભ
નિષ્કાસ્ય અન્યગર્ભાશયે પ્રવેશયતિ ગર્ભાશયાત્ वहिर्निष्कासयतिवेत्याशयः॥સૂ. ૩॥

મૂલમ્—“ તેણં કાલેણં, તેણં સમણં સમણસ્સ મગવઓ
મહાવીરસ્સ અંતે વાસી અહમુત્તે ણામં કુમારસમણે પગહ
ભદ્દણ, જાવ—વિણીણ, તણં સે અહમુત્તે કુમારસમણે અ-
ણયા કયાઈ મહાવુટ્ઠિકાયંસિ નિવયમાણંસિ કવ્વપહિંગહ
રયહરણમાયાણ બહિયા સંપહિણ વિહારાણ, તણં અહમુત્તે
કુમારસમણે વાહયં વાહમાણં પાસહ, પાસિત્તા મટ્ઠિયાણ

અથચ—(નો ચૈવ છવિચ્છેદં પુણ કરેજ્જા) ઔર ન વહ હસ સમય ગર્ભ
કે શરીર કા છેદન હી કરતા હૈ । યહ બાત સંભવિત કૈસી હો સકતી
હૈ તો હસકે લિયે (एसुहुमं च णं साहरेज्ज वा नीहरेज्ज वा) હસ પાઠ
દ્વારા પ્રકટ કિયા ગયા હૈ—હસમેં કહા ગયા હૈ કિ—ઇતના સૂક્ષ્મ
સંહરણ ઔર નિર્હરણ હોતા હૈ કિ જિસમે છવિચ્છેદ કરને કી જરૂરત
હી નહીં હોતી હૈ । ક્યોં કિ દેવોં કી હસ પ્રકાર સે કરને કી સામઘ્ય
હૈ વહ હનકી સામઘ્ય અચિન્ત્ય હોતી હૈ । હસ તરહ વહ દેવ ગર્ભ કો
જિતના સૂક્ષ્મ સે સૂક્ષ્મ વહ બન સકે ઇતના સૂક્ષ્મ હસે કરકે ગર્ભાશય
સે વાહર નિકલતા હૈ ઔર દૂસરે ગર્ભાશય મેં હસે રલ્લ દેતા હૈ । હસ
ક્રિયા કે કરને મેં દેવ દ્વારા ગર્ભ કો કિસી બી પ્રકાર કી વાધા થોડો
બહુત બી નહીં હોતી હૈ ॥ સૂ. ૩ ॥

પણ “ નો ચૈવ છવિચ્છેદં પુણ કરેજ્જા ” તે સમયે તે ગર્ભના શરીરનું છેદન
પણ કરવો નથી. તો પછી એ ગર્ભનું સંહરણ કેવી રીતે શક્ય બને છે, એ
વાત પ્રકટ કરવાને માટે નીચેનું સૂત્ર આપ્યું છે— “ एसुहुमं च णं साहरेज्ज
वा नीहरेज्ज वा ” એટલું સૂક્ષ્મ સંહરણ અને નિર્હરણ હોય છે કે ગર્ભના
શરીરનું છેદન કરવાની જરૂર જ રહેતી નથી કારણ કે એવું કરવાનું સામાઘ્ય
દેવોમાં હોય છે જ તેમનું તે સામઘ્ય અકલ્પનીય હોય છે. તે દેવ તે ગર્ભને
બની શકે તેટલો સૂક્ષ્મ બનાવીને ગર્ભાશયમાંથી બહાર કાઢે છે અને તેને બીજા
ગર્ભાશયમાં મૂકી દે છે આ ક્રિયા થાય ત્યારે ગર્ભને સહેજ પણ પીડા થતી નથી ॥સૂ. ૩॥

पालिं बंधइ, बंधित्ता 'णाविया मे, णाविया मे' नाविओ
 विव णावमयं पडिग्गहणं उदगंसि कट्ठु पव्वाहमाणे,
 पव्वाहमाणे, अभिरमइ. तं च थेरा, अदक्खु, जेणेव
 समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता
 एवं वयासिसु—एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतवासी अइमुत्ते
 णामं कुमारसमणे से णं भंते ! अइमुत्ते कुमारसमणे कइहिं
 भवग्गहणेहिं सिज्झिहिइ, जाव—अंतं करोहिइ ? अज्जो ! त्ति
 समणे भगवं महावीरे तं थेरे एवं वयासी—एवं खलु अज्जो !
 ममं अंतवासी अइमुत्ते णामं कुमारसमणे पगइ भइए,
 जाव—विणीए से णं अइमुत्ते कुमारसमणे इमेणं चेव भव-
 ग्गहणेणं सिज्झिहिइ जाव—अन्तं करोहिइ, तं माणं अज्जो !
 तुब्भे अइमुत्ते कुमारसमणं हीलेह, निंदेह, खिंसेह, गरहेह
 अवमन्नेह, तुब्भेणं देवाणुप्पिया ! अइमुत्ते कुमारसमणं
 अगिलाए संगिण्हह, अगिलाए उवगिण्हह, अगिलाए भत्तेणं
 पाणेणं, विणएणं वेयावडियं करेह, अइमुत्तेणं कुमारसमणे
 अंतकरे चेव, अंतिम सरीरिणं चेव। तएणं ते थेरा भगवंतो
 समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ता समाणा समणं
 भगवं महावीरं वंदंति, नमसंति, अइमुत्तं कुमारसमणं अगि-
 लाए संगिण्हंति, जाव—वेयावडियं करेंति ॥ सू. ४ ॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्ते
 वासी अतिमुक्तो नाम कुमारश्रमणः प्रकृतिभद्रको यावत्—विनीतः, ततः खलु सः

अतिमुक्तः कुमारश्रमणः अन्यदा कदाचित् महावृष्टिकाये निपतति कक्षा-प्रतिग्रह-
रजोहरणम् आदाय बहिः संप्रस्थितो विहाराय, ततः खलु अतिमुक्तः कुमारश्रमणः
वाहकं वहमानं पश्यति, दृष्ट्वा मृत्तिकया पालिं बध्नाति, बद्ध्वा 'नौका मम नौका-

अतिमुक्तकवक्तव्यता-

‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ इत्यादि

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय
में (समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी) श्रमण भगवान् महा-
वीर के शिष्य एक (अइमुत्ते) अतिमुक्त (णामं) नामके अनगार थे।
ये (कुमारसमणे) कुमारश्रमण थे-अर्थात् बाल्यावस्था में ही इन्होंने
दीक्षा धारण की थी (पगइ भइए जाव विणीए) ये प्रकृति से
भद्र यावत् विनीत थे। (तएणं से अइमुत्ते कुमारसमणे अन्नया कयाइं
महावुट्टिकायंसि निवयमाणंसि) एक दिन की बात है कि जब बहुत
अधिक बरसा हो रही थी उस के बन्द होने पर कुमार श्रमण अतिमु-
क्तक (कक्खपडिग्गह-रयरण मायाए बहिया संपट्टिए विहाराए) कक्षा
कांखमें रजोहरण को धारण कर एवं हाथ में पात्र को लेकर बहार
भूमि के लिये- बहार गये। (तएणं अतिमुक्ते कुमारसमणे
वाहयं वहमाणं पासइ) इसके बाद उन कुमार श्रमण अतिमुक्तक
अनगार ने बहते हुए पानी को देखा। (पासित्ता मट्टियाए
पालि बंधइ) देखकर उन्होंने ने उसके आस पास मिट्टी की एक पाल

अतिमुक्त आशुगारनी वक्तव्यता—

“तेणं कालेणं तेणं समएणं” इत्यादि

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) ते काले अने ते समये
(समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी) श्रमणु लगवान् महावीरना शिष्य
(अइमुत्ते णामं) अतिमुक्त नामना ओक आशुगार होता (कुमारसमणे)
तेओ कुमारश्रमणु होता ओटवे के आल्यावस्थांमां ज तेमणे दीक्षा दीधी
होती (पगइ भइए जाव विणीए) तेओ लट्टिके प्रकृतिवाणा होता अने विनीत
पर्यन्तना शुण्णोथी युक्त होता। (तएणं से अइमुत्ते कुमारसमणे अन्नया कयाइं
महावुट्टि कायंसि निवयमाणंसि) हवे ओक दिवस ओवुं अन्युं के लारे वर
साह वरसी रह्या पछी (वरसाह अध थयो त्थारे) ते अतिमुक्तके नामना
आणमुनि (कक्खपडिग्गह-रयरणमायाए बहिया संपट्टिए विहाराए) अगलमां
रजोहरणु अने हाथमां पात्रने लधने शरीर चितानी निवृत्ति भूटे अहार गया।
(तएणं अतिमुक्ते कुमारसमणे वाहयं वहमाणं पासइ) त्यां ते अतिमुक्तके आल-
मुनिओ वडितुं पाणी लेथु। (पासित्ता मट्टियाए पालि बंधइ) वडिता पाणीने ओध ने

मम नाविक इव नावम् अयं प्रतिग्रहकम् उदके कृत्वा, प्रवाहयन्, प्रवाहयन् अभि
रमते तं च स्थविगः अद्राक्षुः, यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव उपागच्छन्ति,
उपागम्य एवमवार्दिषुः—एवं खलु देवानुप्रियाणाम् अन्तेवासी अतिमुक्ती नाम
कुमारश्रमणः, स भदन्त ? अतिमुक्तः कुमारश्रमणः कतिभिः भवग्रहणैः सेत्स्यति,
यावत्—अन्तं करिष्यति ? आर्याः ! इति श्रमणो भगवान् महावीरस्तान् स्थविरान्

बांधी । (बंधित्ता णावियां मे, णावियां मे नविओ विव णावमयं पंडि-
गहगं उदगंसि कट्टु पव्वहमाणे अभिरमइ) बांधकर फिर उन्होंने यह
मेरी नौका है, यह मेरी नौका है इस प्रकार नाविक की तरह अपने
पात्र को नौका के जैसा मान कर पानी में तैराना प्रारंभ किया । इस
तरह अपने पात्र को बार २ जल में तैराते हुए वे वहां पर खेलने लगे ।
(तं च थेरा अदक्खु जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छन्ति)
पानी में पात्र को नौका की तरह तैरते हुए उन कुमार श्रमण अतिमु-
क्तक को स्थविरो ने देखा । देखकर फिर वे जहां पर श्रमण भगवान्
महावीर थे वहां पर आये । (उवागच्छित्ता एवं वयासी) वहां जाकर
उन्होंने उनसे ऐसा कहा—पूछा—(एवं खलु देवानुप्पियाणं अन्तेवासी
अइमुत्ते णामं कुमारसमणे, से णं भन्ते । अइमुक्ते कुमारसमणे कइहिं
भवंगहणेहिं सिज्झहिइ जाव अंतं करेहिइ) हे देवानुप्रिय ? भगवान्
अतिमुक्त कुमार श्रमण नामके जो आपके अन्तेवासी हैं, सो हे भद-
न्त ! वे अतिमुक्त कुमारश्रमण कितने भवों को करके सिद्ध होंगे यावत्

तेमणे तेना आदी भाटीनी पाण भाधी. (बधित्ता णाविया मे, णाविया मे
नाविओ विव णावमयं पंडिगहगं उदगंसि कट्टु पव्वहमाणे पव्वहमाणे अभिरमइ)
पाण भाधीने पाणीमां तेमनुं पात्र भूक्यु अने “ आ भारी नावडी छे ”
ऐस कहेतां नाविकोनी जेम पोतानी पात्रने नावडी जेवुं भानीने पाणीमां
तरावधा भांड्युं. आ रीते पोताना पात्रने (तं च थेरा अदक्खु जेणेव समणे
भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छन्ति) आ रीते पाणीमा पोताना पात्रने तरावतां
ते अतिमुक्तक पाणमुनिने स्थविरो जेया तेजो जयां श्रमणु लगवान भडा-
वीर विराजता डतां त्यां आण्यां. (उवागच्छित्ता एवं वयासी) त्यां जेधने
तेमणे भडावीर प्रभुने आ प्रभाणे प्रश्न पूछ्यो— (एवं खलु देवानुप्पियाणं
अन्तेवासी अइमुत्ते णामं कुमारसमणे, से णं भन्ते । अइमुक्ते कुमारसमणे कइहिं
भवंगहणेहिं सिज्झहिइ जाव अंतं करेहिइ) हे देवानु प्रिय ! अतिमुक्त नामना
जे पाणमुनि आपना शिष्य छे, ते हे भदन्त ! केटवा लवो करीने सिद्ध पेइ
पाभसे अने समस्त दु.पोना अन्तकर्ता थसे ?

एवम्—अवादीत्—एवं खलु आर्याः । मम अन्तेवासी अतिमुक्तो नाम कुमारश्रमणः प्रकृतिभद्रकः, यावत्—विनीतः, स—अतिमुक्तः कुमारश्रमणः अनेनैव भवग्रहणेन सेत्स्यति, यावत्—अन्तं करिष्यति, तद् मा आर्याः! यूयम् अतिमुक्तं कुमारश्रमणं हीलयत, निन्दत, खिसत, गर्हध्वम्, अवमन्यध्वम्, यूयं देवानुप्रियाः । अतिमुक्तं कुमारश्रमणम् अग्लानतया संगृहीत, अग्लानतया उपगृहीत, अग्लानतया भक्तेन पानेन विनयेन—वैयावृत्यं कुरुत, अतिमुक्तः कुमारश्रमणोऽन्तकरश्चैव, अन्तिम

સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કરેંગે । (અઙ્ગો ! મમં અંતેવાસી અહમુક્તે જામં કુમારસમણે પગહમદ્દજાવ વિણીણ) મગવાન્ કહતે હૈં—હે આર્યો ! મેરે અન્તેવાસી અતિમુક્ત નામકે જો કુમાર શ્રમણ હૈં, વે પ્રકૃતિ સે ભદ્ર યાવત્ વિનીત હૈં (સે જાં અહમુક્તે કુમારસમણે હમેજાં ચેવ ભવગગ્હજેજાં સિઙ્ગિહિહ, જાવ અંતં કરેહિહ) એસે વે અતિમુક્ત નામકે કુમાર શ્રમણ હસી ભવ સે સિદ્ધપદ કો પ્રાપ્ત કરેંગે યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અંત કરેંગે । (તં માજાં અઙ્ગો ! તુમ્હે અહમુક્તં કુમારસમણં હીલેહ, નિંદેહ, ખિંસેહ, ગરહેહ, અવમન્નેહ) હસલિયે હે આર્યો ! આપ લોગ ઉન અતિમુક્ત કુમાર શ્રમણ કી અવહેલના મત કરના, ઉનસે ખિંસિયાના નહીં, ઉનકી ગર્હા મત કરના, ઓર ન ઉનકા કિસી ભી તરહ સે અપમાન હી કરના । (તુમ્હે જાં દેવાણુપ્પિયા ! અહમુક્તં કુમારસમણં અગિલાણ સંગિણહહ, અગિલાણ ઉવગિણહહ, અગિલાણ ભક્તેજાં, પાણેજાં, વિણેજાં વેયાવહિંયં કરેહ) હે દેવાણુપ્રિયો ! તુમ સવ ઉન અતિમુક્ત કુમાર શ્રમણકો વિના કિસી ગ્લાનિકે અઙ્ગી તરહ સે સંભાલો, વિના

(અઙ્ગો ! મમં અંતેવાસી અહમુક્તે જામં કુમારસમણે પગહમદ્દજાવ વિણીણ)

હે આર્યો ! મારા શિષ્ય અતિમુક્તક નામના જે બાળશ્રમણ છે, તેઓ ભદ્રિક પ્રકૃતિવાળા છે અને વિનીત પર્યન્તના ગુણોથી યુક્ત છે. (સે જાં અહમુક્તે કુમારસમણે હમેજાં ચેવ ભવગગ્હજેજાં સિઙ્ગિહિહ, જાવ અંતં કરેહિહ) તે બાળશ્રમણી અતિમુક્તક આ ભવમાં જે સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કરશે અને સમસ્ત દુઃખોના અંત કરશે. (તં માજાં અઙ્ગો ! તુમ્હે અહમુક્તં કુમારસમણં હીલેહ, નિંદેહ, ખિંસેહ, ગરહેહ, અવમન્નેહ) હે આર્યો ! તમે તે અતિમુક્તક બાલશ્રમણની અવહેલના ન કરશો, અનાદર ના કરશો, નિંદા ન કરશો અને કોઈ પણ પ્રકારે તેમનું અપમાન કરશો નહીં. (તુમ્હે જાં દેવાણુપ્પિયા ! અહમુક્તં કુમારસમણં અગિલાણ સંગિણહહ, અગિલાણ ઉવગિણહહ, અગિલાણ ભક્તેજાં, પાણેજાં, વિણેજાં વેયાવહિંયં કરેહ) હે દેવાણુપ્રિયો ! તમે સૌ તે અતિમુક્તક બાલશ્રમણને કોઈ પણ પ્રકારે સંકોચ રાખ્યા વિના શ્રદ્ધાપૂર્વક અપનાઓ, તમે શ્રદ્ધાપૂર્વક તેની સંભાળ

શરીરિકથૈવ, તતસ્તે સ્થવિરાઃ ભગવન્તઃ શ્રમણેન ભગવતા મહાવીરેણ એવમ્ ઉક્તાઃ સન્તઃ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં વન્દન્તે નમસ્યન્તિ, અતિમુક્તં કુમારશ્રમણમ્ અગ્લાનતયા સંગૃહ્ણન્તિ—યાવત્ વૈયાવૃત્ત્યં કુર્વન્તિ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

ટીકા—પૂર્વં મહાવીરસ્ય ગર્ભાન્તરસંક્રમણરૂપાશ્ચર્યજનકવૃત્તાન્તઃપ્રતિપાદિતઃ, અથ તચ્છિષ્યવિશેષસ્યાશ્ચર્યકારકવૃત્તાન્તં પ્રતિપાદયિતુમાહ—“ તેણં

કિસી ગ્લાનિ ભાવકે ઉસકે પ્રસન્નતા પૂર્વક સહાયક હોવો, ઓર અંછી તરહસે આહાર, પાની એવં વિનય સે હસકી સેવા કરો । ક્યોં કિ (અહ મુક્તેણં કુમારસમણે અંતકરે ચેવ, અંતિમ સરીરીએ ચેવ) વે અતિમુક્ત કુમાર શ્રમણ સમસ્ત દુઃખોં કો નાશ કરને વાલે હૈં । યહ ચરમશરીરી હૈં અર્થાત્ હસી ભવ મેં મોક્ષ જાયેંગે (તણં તે થેરા ભગવંતો સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં એવં વુત્તા સમાણા સમણં ભગવં મહાવીરં વંદંતિ, નમંસંતિ, અહમુક્તં કુમારસમણં અગિલાએ સંગિણંતિ, જાવ વેયાવહિયં કરેંતિ) હસ પ્રકાર સે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કે કહને પર ઉન સ્થવિરોં ને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કો વંદના કી નમસ્કાર કિયા ઓર ફિર અતિમુક્ત કુમાર શ્રમણ કો અંછી તરહ સે વિના કિસી ગ્લાનિ ભાવ કે અપનાયા યાવત્ સેવા કરને લગે ।

ટીકાર્થ—પહિલે મહાવીર પ્રમુ કા ગર્ભાન્તર સંક્રમણરૂપ આશ્ચર્ય જનક વૃત્તાન્ત કહા જા ચુકા હૈ અવ ઉન્હોં પ્રમુકે વિશેષ શિષ્ય કા

શખો, પ્રસન્ન ચિત્તે તેના સહાયક બનેા, અને આહાર, પાણી અને વિનયથી તેમની સારામા સારી રીતે સેવા કરેા. (અહમુક્તેણં કુમારસમણે અંતકરે ચેવ, અંતિમસરીરીએ ચેવ) કારણ કે તે ગાલશ્રવણ અતિમુક્ત સમસ્ત દુઃખોથી મુક્ત થવાના છે, તેઓ ચરમશરીરી છે (આ ભવમાં જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના છે. (તણં તે થેરા ભગવંતો સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં એવં વુત્તા સમાણા સમણં ભગવં મહાવીરં વંદંતિ, નમંસંતિ, અહમુક્તં કુમારસમણં અગિલાએ સંગિણંતિ, જાવ વેયાવહિયં કરેંતિ)

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને તે સ્થવિર ભગવાનોએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા. ત્યાહ બાહ તેમણે શ્રમણકુમાર મુક્તકને વિના સંકોચે—શ્રદ્ધા અને પ્રસન્નતા પૂર્વક અપનાયા અને તેઓ તેમને સહાય કરવા લાગ્યા. આહાર, પાણી, વિનય આદિ વડે તેઓ તેમની સેવા કરવા લાગ્યા.

ટીકાર્થ—પહેલાંના પ્રકરણમાં ત્રિશલા દેવીના શરીરમાંથી મહાવીરના ગર્ભાન્તર સંક્રમણ કરવાનો વિષય સ્પષ્ટ કરાયો છે. હવેના પ્રકરણમાં એજ મહા

કાલેણં' इत्यादि । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन्काले तस्मिन् समये समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी ' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तेवासी शिष्यः । 'अइमुत्ते णामं कुमारसमणे पगइ भइए, जाव-विणीए' अतिमुक्तो नाम कुमार-श्रमणः पडवर्पावस्थायामेव प्रव्रजितत्वेन कुमारश्रमण इत्युक्तम्, आह च-“ छव्वरिसो पव्वइओ निग्गंथं रोइऊण पावयणं ” त्ति, पडवर्पः प्रव्रजितो नैर्ग्रन्थं रोचयित्वा प्रवचनम् । अयमेवात्राश्चर्यजनकवृत्तान्तः. अन्यथा वर्षाष्टकात्प्राक् प्रव्रज्या दांननिषेधात् । अथ अतिमुक्तस्य विशिष्टतामाह-‘ पगइभइए जाव विणीए प्रकृति

आश्चर्य जनक वृत्तान्त इस सूत्र द्वारा कहा जा रहा है ।

‘ तेणं કાલેણં તેણં સમણં ’ उस काल और उस समय में ‘ समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी ’ श्रमण भगवान् महावीर के शिष्य ‘ अइमुत्ते णामं कुमारसमणे ’ अतिमुक्त नामके कुमार श्रमण ‘ पगइभइए जाव विणीए ’ जो कि स्वभाव से ही भद्र यावत् विनीत थे, अतिमुक्त कुमार श्रमण ने ६ वर्ष की अवस्था में ही दीक्षा धारण की थी इसलिये इन्हें कुमार श्रमण कहा गया है । कहा भी है “ छव्वरिसो पव्वइओ निग्गंथं रोइऊण पावयणं ” अर्थात् निर्ग्रन्थ प्रवचन पर श्रद्धा रखकर अतिमुक्त कुमारश्रमण ६ वर्ष की वय में दीक्षित हुए ” । यह बात आश्चर्य जनक इसलिये प्रकट की गई है कि दीक्षा आठ वर्ष से कुछ अधिक उमर वाले को दी जानी है कारण कि साधिक आठ वर्ष के पहिले प्रव्रज्याग्रहण करने का निषेध सिद्धान्त में किया गया है । अब सूत्रकार अतिमुक्त की विशिष्टता प्रकाशित करते

વીર પ્રભુના એક અંતેવાસી અતિમુક્તકનું વૃત્તાન્ત આપવામાં આવ્યું છે.

“ તેણં કાલેણં તેણં સમણં ” તે કાળે અને તે સમયે “ સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અંતેવાસી ” શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના શિષ્ય “ અइमुत्ते णामं कुमारसमणे ” અતિમુક્તક નામના એક બાલશ્રમણ હતા “ પગइभइए जाव विणीए ” તેઓ ભદ્રિક સ્વભાવના અને વિનીત પર્યાન્તના શુભ્રાથી યુક્ત હતા. તેમણે ૬ વર્ષની ઉમરેજ દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી. તેથી તેમને કુમાર શ્રમણ કહેલા છે. કહ્યું પણ છે કે “ છव्वरिसो पव्वइओ निग्गंथं रोइऊण पावयणं ” “ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન પર શ્રદ્ધા રાખીને અતિમુક્ત, કુમારે ૬ વર્ષની ઉમરે દીક્ષા લીધી ” આ વાતને આશ્ચર્યજનક માનવાનું કારણ એ છે કે આઠ વર્ષ કરતાં ઓછી ઉમરે દીક્ષા આપવાનો સિદ્ધાંતોમાં નિષેધ કરાયો છે.

હવે સૂત્રકાર અતિમુક્તક બાલશ્રમણના શુભ્રાનું વર્ણન કરતા કહે છે- “ પगइभइए जाव विणीए ” તેઓ સ્વભાવે ભદ્રિક-સરળ સ્વભાવના હતા અને

મદ્રકઃ પ્રકૃત્યા સ્વભાવેન મદ્રકઃ=અનુકૂલવૃત્તિકઃ, યાવત્-વિનીતઃ ! વિનયસંપન્નઃ
વિહરતિ, યાવત્ કરણાત્ ' પગ્ગૃહસંતે, પગ્ગૃપયણુકોહમાણમાયાલોહે, મિત્તમદ્વ-
સંપન્ને, આલીણે, મદ્દૃ' ત્તિ, ' પ્રકૃત્યુપશાન્તઃ, પ્રકૃતિપ્રતનુક્રોધમાનમાયાલોભઃ,
મૃદુમાર્દવસંપન્નઃ, આલીનઃ, મદ્રકઃ ' ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ । તત્ર-પ્રકૃત્યુપશાન્તઃ-પ્રકૃ-
ત્યૈવ=સ્વભાવેનૈવ ઉપશાન્તઃ, પ્રકૃતિપ્રતનુ ક્રોધમાનમાયાલોભઃ-પ્રકૃત્યૈવ=સ્વભાવે
નૈવ પ્રતનવઃ=પ્રતલાઃ અલ્પાદ્યર્થઃ ક્રોધમાનમાયાલોભા યસ્ય સ તથા, મૃદુમાર્દવ-
સંપન્નઃ-મૃદુ ચ તન્માર્દવં ચ મૃદુમાર્દવમ્-અત્યન્તમાર્દવમિત્યર્થઃ, તેન સંપન્નઃ,
આલીનઃ, ગુર્વાશ્રિતઃ, અતएव મદ્રકઃ ઇતિ, ' તएणं સે અદ્ધમુત્તે કુમારસમણે અન્નયા
કયાઈ ' તતઃ સ્વલ્લ સઃ અતિમુક્તકુમારશ્રમણઃ, અન્યદા એકદા કદાચિત્ ' મહાબુ-
દ્ધિકાયાંસિ નિવયમાણંસિ ' મહાવૃદ્ધિકાયાં નિપતતિ સતિ અવિચ્છિન્નધારયા મુશ્લ-
ધારજલવર્ષણકાલે ' કક્કલ્પલિગ્ગહ-ચયહરણ માયાए वहिया संपट्टिए विहाराए '

હુએ કહતે હૈં કિ યે અતિમુક્ત કુમાર શ્રમણ ' પગ્ગૃમદ્દૃ જાવ વિનીએ ' પ્રકૃતિમદ્ર યાવત્ વિનીત થે-અર્થાત્ સ્વભાવ સે હી યે મદ્રપરિણામી-
અનુકૂલ વૃત્તિવાલે યાવત્ વિનયસંપન્ન થે-યહાં ' યાવત્ ' પદ સે ' પગ-
ગૃ ઉવસંતે, પગ્ગૃપયણુ કોહમાણમાયાલોહે મિત્તમદ્વ સંપન્ને, આલીણે,
મદ્દૃ ' ઇન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । પ્રકૃતિ-સ્વભાવ સે હી યે અતિ-
મુક્ત કુમાર ઉપશાન્ત થે, સ્વભાવ સે હી ઇનમેં ક્રોધ, માન, માયા ઓર
લોભ યે કષાય પતલી-અલ્પ થીં । અત્યન્ત માર્દવ ભાવ સે યે યુક્ત થે,
આલીન-ગુરુમહોરાજ કે આશ્રિત થે, ઇસીલિયે મદ્રક થે । (તएणं સે
अद्दमुत्ते कुमारसमणे अन्नयाकयाई) યે અતિમુક્ત કુમાર શ્રમણ કિસી
એક સમય (મહાબુદ્ધિકાયાંસિ નિવયમાણંસિ) જય કિ મેઘ અપની
અવિચ્છિન્ન ધારા સે વરસ રહા થા-વર્ષા વન્દ હોને કે બાદ (કક્કલ્પ
લિગ્ગ-ચયહરણ માયાए वहिया संपट्टिए विहाराए) અપની કાંચ મેં

વિનયી હતા. અહીં " જાવ " (યાવત્) પદથી નીચેનાં વિશેષણો અહણ
કશ્વામાં આવ્યાં છે.

" પગ્ગૃ ઉવસંતે, પગ્ગૃપયણુકોહમાણમાયાલોહે, મિત્તમદ્વસંપન્ને, આલીણે,
મદ્દૃ " તેઓ સ્વભાવે ઉપશાન્ત હતા, તેમનામાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ
કષાયો ઘણાં જ અદ્ય પ્રમાણમાં હતા, તેઓ અત્યંત માર્દવયુક્ત હતા,
" આલીન " તેઓ ગુરુ મહારાજના આશ્રિત હતા અને તેથી અત્યંત સરળ
સ્વભાવના હતા. " તएणं સે અદ્ધમુત્તે કુમારસમણે અન્નયા કયાઈ " તે અતિ-
મુક્તક નામના બાલશ્રવણ કોઈ એક સમયે " મહાબુદ્ધિકાયાંસિ નિવયમાણસિ "
મુશળધાર વરસાદ પડી ગયા પછી (વરસાદ બંધ થયા બાદ) " કક્કલ્પ લિ-

કક્ષા-પ્રતિગ્રહ-રજોહરણમ્-કક્ષાયાં પ્રતિગ્રહકં પાત્રં રજોહરણં ચાદાય મૃદીત્વા બહિઃ પ્રદેશે સંપ્રસ્થિતો વિહારાય વામકક્ષે રજોહરણં ધૃત્વા હસ્તે સોદકપાત્રિકાં મૃદીત્વા શરીરચિન્તાનિવારણાર્થં ગતવાન્ હત્યર્થઃ । ‘તદ્દેશં અતિમુક્તે કુમારસમણે વાહ્યં વહાણં પાસઈ’ તતઃ સ્વલુ અતિમુક્તઃ કુમારશ્રમણઃ વહમાનમેકં વાહકં જલપ્રવાહમ્ પશ્યતિ, ‘પાસિત્તા મદ્વિયાણ પાલિં વંધઈ’ દૃષ્ટ્વા ચ મૃત્તિકયા પાલિમ્ આલવાલ-કલ્પાં વંધનાતિ ‘વંધિત્તા ણાવિયામે. ણાવિયા મે. નાવિઓ વિવ ણાવમયં પઢિગ્ગહણં ઉદગંસિ કહ્હુ પવ્વાહમાણે, પવ્વાહમાણે, અભિરમઈ’ વદ્ધા પાલિં નિર્માય ‘નૌકા મમ, નૌકા મમ’ ઇતિ વ્યાહરન્ નાવિકં નાવમ્, યથા કર્ણધારઃ

રજોહરણ કો લેકર એવં હાથ મેં પાત્ર કો લેકર બહિઃ પ્રદેશ મેં શરીર કી ચિન્તા નિવારણ કરને કે લિયે-મુનિયોં કે સાથ વહાર ભૂમિ ગયે (તદ્દેશં અહમુક્તે કુમારસમણે વાહ્યં વહમાનં પાસઈ) જાતે હુએ ઇન્હોં ને કિસી એક સ્થાન પર વર્ષાં કે કારણ વહતે હુએ પાની કો દેખા । (પાસિત્તા મદ્વિયાણ પાલિં વંધઈ) વહતે હુએ પાની કો દેખકર ઇન્હોં ને ઉસમેં પાની રોકને કે અભિપ્રાય સે મિટ્ટી સે પાલી બાંધ દી । (વંધિત્તા ણાવિયા મે ણાવિયા મે ણાવિઓ વિવ ણાવમયં પઢિગ્ગહણં ઉદગંસિ કહ્હુ પવ્વાહમાણે અભિરમઈ) પાલી બાંધકર ઉસમેં અપને પાત્ર કો રાખકર ઘોલે ‘યહ મેરી નૌકા હૈ યહ મેરી નૌકા હૈ’ હસ પ્રકાર માનસિક વિકલ્પ કરતે હુએ યે પાત્ર કો પાની મેં તિરાતે હુએ નાવિક કી તરહ વહાં પર પાની મેં અપને પાત્ર કો વહાર કર, ક્રીડા કરને લગે-તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જિસ પ્રકાર કોઈ નાવિક-કર્ણધાર નૌકા

ગ્રહ-રજોહરણમાયણ વહિયા સંગઠિય વિહારાણ ” તેઓ તેમની બગલમાં રજોહરણ ધારણ કરીને અને હાથમાં પાત્ર લઈને શૌચક્રિયા કરવાને માટે (બાંહે કરવાને માટે) બહાર નીકળ્યા “ તદ્દેશં અહમુક્તે કુમારસમણે વાહ્યં વાહમાનં પાસઈ ” જતાં જતાં રસ્તામાં તેમણે એક સ્થાને વરસાદના પાણીના પ્રવાહને વહેતો જોયો. “ પાસિત્તા મદ્વિયાણ પાલિં વંધઈ ” વહેતા પાણીની ધારાને જોઈને તેમણે પાણી રોકવાને માટે માટી વડે પાળ બાંધી “ વંધિત્તા ણાવિયા મે ણાવિયા મે, ણાવિઓ વિવ ણાવમયં પઢિગ્ગહણં ઉદગંસિ કહ્હુ પવ્વાહમાણે પવ્વાહમાણે અભિરમઈ ” પાણીના પ્રવાહ આડી પાળ બાંધીને પાણીમાં પોતાના પાત્રને તરતું મૂકીને જોલી ઉઠ્યા, “ આ મારી નૌકા છે, આ મારી નૌકા છે ” આ રીતે મનમાં કલ્પના કરતાં કરતાં તેઓ નાવિકની જેમ પોતાના પાત્રરૂપી નાવડીને પાણીમાં તરાવતા તરાવતા ક્રીડા કરવા લાગ્યા. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ કેમ નાવિક તેની નાવડીને જળપ્રવાહમાં તરાવે છે, એવી રીતે બાલમુનિ અતિમુક્તક

નોંકાં જલપ્રવાહે પ્રવાહયતિ તથા અયમ્ અતિમુક્તો નામ કુમારશ્રમણઃ પતિગ્રહકં નિજપાત્રમ્ ઉદકે કૃત્વા-સંસ્થાપ્ય પ્રવાહયન્ પ્રવાહયન્, પૌનઃ પુન્યેન સંતારયન્ અભિરમતે, 'તં ચ થેરા અદક્ષુ' તં ચાતિમુક્તં બાલવદ્ રમમાણં સ્થવિરાઃ મુનયઃ અદ્રાક્ષુઃ દૃષ્ટવન્તઃ દૃષ્ટ્વા ચ તે સ્થવિરાઃ 'જેણેવ સમણે ભગવં મહાવીરે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ' યત્રૈવ યસ્મિન્નેવ પ્રદેશે શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરો વિરાજતે સ્મ-તસ્મિન્નેવ પ્રદેશે ઉપાગચ્છન્તિ, ઉપાગતાઃ, 'ઉવાગચ્છિત્તા એવંવયાસિસુ' ઉવાગમ્ય એવમ્ વક્ષ્યમાણ પ્રકારેણ અવાદિપુઃ-તે સ્થવિરાઃ બાલવદ્ રમમાણસ્ય ચેષ્ટાં દૃષ્ટ્વા તમુપહસન્ત ઇવ ભગવન્તમ્ પૃષ્ટવન્તઃ-હે ભદન્ત ! એવં સ્વલુ દેવાણુપ્પિયાણં અંતેવાસી અહમુક્તે ણામં કુમારસમણે' એવં સ્વલુ બાલવદ્ રમમાણો દેવાણુપ્પિયાણાં ભવતામ્ અન્તેવાસી શિષ્યઃ અતિમુક્તો નામ કુમારશ્રમણો વર્તતે' इति, 'સેણં ભંતે ! અહ-મુક્તે કુમારસમણે કહ્મિં ભવગ્ગહણે હિં સિજ્ઞિહિં, જાવ-અંતં કરેહિં' હે.

કો જલ પ્રવાહ મેં તિરાતા હૈ, ડસી તરહ યે અતિમુક્ત કુમાર શ્રમણ મી અપને પાત્ર કો પાની મેં પ્રક્ષિપ્ત કરકે વાર ૨ ડસે તૈરાને લગે ઇસ પ્રકાર યે વહાં ક્રીડા કરને મેં લગ ગયે (તં થેરા અદક્ષુ) ઇસ તરહ કી ક્રીડા મેં તત્પર વને હુએ ઉન્હેં સ્થવિરોં ને દેખ લિયા, સો દેખકર વે (જેણેવ સમણં ભગવં મહાવીરે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ) જહાં પર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન થે વહાં પર આયે. (ઉવાગચ્છિત્તા) વહાં આકર કે ઉન્હોં ને અતિમુક્ત કા ઉપહાર કરતે હુએ પ્રમુ સે (એવં વયા-સી) એસા કહને લગે (એવં સ્વલુ દેવાણુપ્પિયાણં અંતેવાસી અહમુક્તે ણામં કુમારસમણે) હે ભદન્ત ! આપ દેવાણુપ્પિય કા શિષ્ય જો અતિ-મુક્ત કુમાર શ્રમણ હૈં વે ઇસ સમય બાલકોં જૈસી ચેષ્ટા કર રહે હૈં. સો હમ આપસે યહ જાનના ચાહતે હૈં કિ (સે ણં ભંતે ! અહમુક્તે કુમારસમણે કહ્મિં ભવગ્ગહણે હિં સિજ્ઞિહિં) હે ભદન્ત ! યે અતિ-

પણુ તેમના પાત્રને વારંવાર પાણીમાં મૂકીને તેને તરાવવાની ક્રીડામાં મગ્ન થઈ ગયા. “તં થેરા અદક્ષુ” આ પ્રકારની ક્રીડા કરતા બાલમુનિ અતિ-મુક્તકને સ્થવિરો જોઈ ગયા. “જેણેવ સમણં ભગવં મહાવીરે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ” તેમની તે ક્રીડા જોઈને તેઓ બ્યાં શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા ત્યાં ગયા. “ઉવાગચ્છિત્તા” ત્યાં જઈને તેમણે અતિમુક્તકની ઠેકડી ઉડાવતા, “એવં વયાસી” ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો-“એવં સ્વલુ દેવાણુ-પ્પિયાણં અંતેવાસી અહમુક્તે ણામં કુમારસમણે” હે ભદન્ત ! આપ દેવાણુપ્પિયને અતિમુક્તક બાલમુનિ નામનો જે શિષ્ય છે, તે અત્યારે બાલકો જેવી ચેષ્ટા કરી રહ્યો છે. તો અમે આપની પાસેથી એ બાલુવાની ઇતેજારી રાખીયે છીએ

મદન્ત ! સ સ્વલ્પ અતિમુક્તઃ કુમારશ્રમણઃ કતિભિઃ ભવગ્રહણૈઃ સંસારેઽસ્મિન્ જન્મ
મરણપરમ્પરાગ્રહણૈઃ સેત્સ્યતિ ? યાવત્-અન્તં કરિષ્યતિ ? યાવત્કરણાત્-બુઙ્ગિહિહ,
મુચ્ચિહિહ, પરિણિવ્વાહિહ, સન્વદુઃખાણં અન્તં કરિસ્યદ્ 'ઇતિસંગ્રાહ્યમ્ ભગવાન્ આહ-
'અઙ્ગો! ત્તિ સમણે ભગવં મહાવીરે તે થેરે એવં વયાસી'હે આર્યાઃ? ઇતિ સંવોધ્ય શ્રમણો
ભગવાન્ મહાવીરઃ તાન્ સ્થવિરાન્ એવમ્-વક્ષ્યમાણ પ્રકારેણ અવાદીત્-' એવં સ્વલ્પ

મુક્ત કુમારશ્રમણ કિતને ભવ કરકે મોક્ષ જાયેંગે, (જાવ અંતં કરેહિહ) યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કરેંગે । યહાં યાવત્ પદસે (બુઙ્ગિહિહ, મુચ્ચિહિહ, પરિણિવ્વાહિહ, સન્વદુઃખાણં) ઇન પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । તાત્પર્ય ઇસ પ્રશ્ન કે પૂછને કા યહ હૈ કિ જબ અતિમુક્ત કો સ્થવિરોં ને સચિત્ત પોની યેં અપને પાત્ર કો નૌકા કે તુલ્ય માનકર તૈરાને મેં બાલકોં કો તરહ આનન્દ મગ્ન દેખા-તો ડસ સમય વે યહ વાત એક પ્રકાર સે ભૂલ સે ગયે હૈં કિ મેં શ્રમણ હૂં । કારણ શ્રમણવસ્થા મેં ઇસ પ્રકાર કી બાલ ચેષ્ટાયેં હોતી નહીં હૈં । યહાં તો અપની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ યત્નાચાર કે સાથ વહુત સંભાલ કર કી જાતી હૈ । અતઃ જબ બાલકોં કી તરહ ક્રીડા મેં નિરત બને હુએ અતિમુક્ત આનન્દમગ્ન બને હુએ થે-ડસ સમય ડનમેં શ્રમણતા કા અભાવ થા-સો ઇસી વાત કો લક્ષ્ય મેં રચકર સ્થવિરોં ને પ્રશ્ન સે ઇસ પ્રકાર સે પૂછા-પ્રશ્નને ડનકે પ્રશ્ન કો કય ઉત્તર દિયા-સો વહ 'અઙ્ગો ત્તિ સમણે ભગવં મહાવીરે

કે "સે ણં મતે ! અદ્ધમુક્તે કુમારસમણે કદ્ધિં ભવગ્રહણેહિં સિઙ્ગિહિહ" ડે ભદન્ત ! તે અતિમુક્તકે નામનેા બાલમુનિ કેટલા ભવ કરીને મોક્ષે જશે ? "જાવ અંતં કરેહિહ" અને સમસ્ત દુઃખોનેા અંતકર્તા થશે ? અહીં "જાવ" (યાવન્) "બુઙ્ગિહિહ, મુચ્ચિહિહ, પરિણિવ્વાહિહ, સન્વદુઃખાણં" આ પદોનેા સમાવેશ થયેલો સમજવો કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પોતાના પાત્રને નૌકા સમાન ગણીને સચિત પાણીમાં તરાવતી વખતે તે બાલમુનિ ભૂલી ગયા હતા કે પોતે શ્રમણ છે. શ્રમણાવસ્થામાં આવી બાલચેષ્ટાઓ કરી શકાતી નથી. શ્રમણે તો પોતાની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં જતના પૂર્વક વર્તવું પડે છે તે દેશયુક્ત પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી. તેણે યત્નાચાર પૂર્વક બહુ જ સંભાળ પૂર્વક વર્તવું પડે છે. બાળકોની જેમ ક્રીડા કરવામાં મગ્ન થયેલા અતિમુક્તકમાં તે સમયે શ્રમણતાનેા અભાવ હતો. એ વાતને અનુલક્ષીને સ્થવિરોએ મહાવીર પ્રભુને ઉપરોક્ત પ્રશ્ન પૂછ્યો.

મહાવીર પ્રભુએ તે સ્થવિરોને શો ઉત્તર આપ્યો તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—“અઙ્ગો ત્તિ સમણં ભગવં મહાવીરે તે થેરે એવં વયાસી” શ્રમણ ભગ-

અજ્જો ! મમં અંતે વાસી અહમુત્તે ણામં કુમારશ્રમણે પગહ મહા, જાવ-વિણીય' મો આર્યા ! એવં સ્વલુ ઉક્તસ્વરૂપો મમ અન્તેવાસી અતિમુક્તો નામ કુમારશ્રમણઃ પ્રકૃતિભદ્રકઃ શ્રેષ્ઠસ્વભાવઃ, યાવત્-વિનીતઃ વિનયાર્જવદિગુણોપેતોઽસ્તિ, યાવત્કરણાત્ 'પ્રકૃત્યુપશાન્તઃ, પ્રકૃતિપ્રતનુક્રોધ-માન-માયાલોભઃ' ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત સંગ્રાહ્યમ્ । 'સેણં અહમુત્તે કુમારસમણે ઇમેણં ચેવ ભવગ્ગહણેણં સિઙ્ગિહિહિ, જાવ અંતં કરિહિહિ' સ સ્વલુ અતિમુક્તઃ કુમારશ્રમણઃ અનેનૈવ ચ ભવગ્ગહણેણ વર્તમાનભવેનૈવ સેત્સ્યતિ, સિઙ્ગિ લપ્સ્યતે, યાવત્-અન્તં કરિણ્યતિ, યાવત્ કરણાત્ પૂર્વોક્ત સંગ્રાહ્યમ્, 'તં માણં અજ્જો ! તુમ્હે અહમુત્તંકુમારસમણં હીલેહ, નિંદહ, સિંસહ, ગરહહ, અવમન્નહ' તત્તસ્માત્કારણાત્ મો આર્યા ! યૂયં=ભવન્તઃ અતિમુક્તં

તે થેરે એવં વયાસી) બતાયા જાતા હૈ કિ પ્રમુ ને ડન સ્થવિરોં કો એસા ઉત્તર દિયા કિ (એવં સ્વલુ અજ્જો મમં અંતેવાસી અહમુત્તે ણામં કુમાર સમણે પગહ મહા જાવ વિણીય) હે આર્યો ! મેરે અન્તેવાસી જો અતિ મુક્ત નામકે કુમાર શ્રમણ હૈં વે પ્રકૃતિભદ્રક-શ્રેષ્ઠ સ્વભાવ વાલે હૈ-યાવત વિનીત હૈં વિનય આર્જવ આદિ ગુણોં સે યુક્ત હૈં યહાં યાવત્પદ સે પ્રકૃત્યુપશાન્તઃ, (પ્રકૃતિપ્રતનુક્રોધમાનમાયાલોભઃ) ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત પાઠ ગૃહીત હુઆં હૈ । (સે ણં અહમુત્તે કુમાર સમણે ઇમેણં ચેવ ભવગ્ગહણેણં સિઙ્ગિહિહિ જાવ અંતં કરિહિહિ) યે અતિમુક્ત કુમાર શ્રમણ હસી વર્તમાન ભવ સે હી સિદ્ધિપદ કો પ્રાપ્ત કરેંગે-યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા સમૂલ વિનાશ કરદેંગે । યહાં પર મી યાવત્પદ સે (વુઙ્ગિહિહિ) આદિ પૂર્વોક્ત પદોં કા ગ્રહણ ક્રિયા ગયા હૈ । અતઃ જબ એસી બાત હૈં

વાન મહાવીરે તે સ્થવિરેને એવેા ઉત્તર આપ્યો કે ' એવં સ્વલુ અજ્જો મમં અંતેવાસી અહમુત્તે ણામં કુમારસમણે પગહ મહા જાવ વિણીય ' હે આર્યો ! મારો ખાલશ્રમણ, અતિમુક્તક નામનો શિષ્ય ભદ્રિક પ્રકૃતિવાળો શ્રેષ્ઠ સ્વભાવવાળો છે અને તે વિનય, માર્દવ આદિ ગુણોથી યુક્ત છે. અહીં ' જાવ ' (યાવત્) પદથી અતિમુક્તકના નીચેના ગુણોનો ઉદ્દેશ થયો છે-શાન્ત સ્વભાવ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ કષાયોની અવપતા, સ્વભાવની સરળતા વગેરે. " સેણં અહમુત્તે કુમારસમણે ઇમેણં ચેવ ભવગ્ગહણેણં સિઙ્ગિહિહિ જાવ અંતં કરિહિહિ " તે ખાલશ્રમણ અતિમુક્તક આ ભવમાં જ સિદ્ધપદ પામશે અને સમસ્ત દુઃખોનો સર્વથા અંત લાવી દેશે. આ સૂત્રમાં " જાવ " પદથી નીચેના સૂત્રપાઠ અર્હણ કરવો જોઈએ-" વુઙ્ગિહિહિ, મુચ્છિહિહિ, પરિણિવ્વાહિહિ, સવ્વ-દુક્ખાણં " એટલે કે બુદ્ધ થશે, મુક્ત થશે અને સમસ્ત કર્મોનો આત્મતિક ક્ષય કરીને સમસ્ત દુઃખોનો અંતકર્તા થશે.

કુમારશ્રમણં મા હીલયત, જાતિકુલાદિમર્મોદ્ઘાટનપૂર્વકં મા નિર્મર્તસયત, નિન્દત મનસા કુત્સિતશબ્દપૂર્વકં મા અનાદરં કુરુત, શ્લિસત - હસ્તમુખાદિવિકાર-પૂર્વકં ક્ષુદ્રવચનેન મા પ્રકોપયત, ગર્હધ્વમ્-જનસમક્ષં દોષાવિગ્નકરણપૂર્વકં મા ગર્હી કુરુત, અવમન્યધ્વમ્-તથોગ્યપ્રતિપત્ત્યકરણેન અવહેલનયા અપમાનં મા કુરુધ્વમ્, 'તુઘ્મેણં દેવાણુપ્રિયા ! અહ્મુત્તં કુમારસમણં અગિલાએ સંગિણહ' મો દેવાણુપ્રિયા ! યૂયમ્ અતિમુક્તં કુમારશ્રમણમ્ અગ્લાનતયા ગ્લાનિરાહિત્યેન, શ્રદ્ધયેત્યર્થઃ સંગૃહીત સ્વીકુરુત પરિવરત, 'અગિલાએ ઉવગિણહ' અગ્લાનતયા પ્રસન્નતયા ઉપગૃહીત

'તં માણં અજ્જો ! તુઘ્મે અહ્મુત્તં કુમારસમણં હીલેહ, નિંદહ, શ્લિસહ, ગરહહ, અવમન્નહ') તો આપ લોગ उन अतिमुक्त कुमार श्रमण की जाती कुल आदि का मर्म उद्घाटनपूर्वक भर्त्सना मत करना, कुत्सित शब्दोच्चारण पूर्वक उनका मन से अनादर नहीं करना, हस्तमुख आदि में विकृति प्रकट करते हुए क्षुद्रवचनों द्वारा उन्हें कुपित मत करना, जनसमुदाय के समक्ष उनके दोषोंको जाहिर करते हुए उनकी गर्हा मत करना और उनके योग्य प्रतिपत्ति के नहीं करने से उनका अपमान भी मत करना (तुग्मेणं देवाणुप्पिया ! अह्मुत्तं कुमारसमणं अगिलाए संगिणह) किन्तु आप लोग हे देवाणुप्रियो ! अतिमुक्त कुमार-श्रमण को ग्लानि रहित भाव से-श्रद्धा से अपनाओ. उनकी परिचर्या करो-(अगिलाए उवगिणह) ग्लानि छोड़कर उनकी यथायोग्य सेवा

“ તં માણં અજ્જો ! તુઘ્મે અહ્મુત્તે કુમારસમણં હીલેહ, નિંદહ, શ્લિસહ, ગરહહ, અવમન્નહ ” તો હે આર્યો ! જે એવું મહાન પદ પ્રાપ્ત કરનાનો છે એવા બાલશ્રમણ અતિમુક્તકની ધૂણા કરશો નહી, તેનો અનાદર કરશો નહી, તેને કુપિત કરશો નહી, તેની નિંદા કરશો નહી અને તેનું અપમાન પણ કરશો નહી. (અવહેલના કરવી એટલે જાતિ, કૂળ આદિનો મર્મ ખૂલેલો કરીને ધૂણા કરવી, કઠોર શબ્દો બોલવાથી અનાદર થાય છે, હાથ, મુખ આદિથી અનિષ્ટ એટલા કરીને અથવા મોં મચકોડીને વાત કરવાથી કોઈ પણ વ્યક્તિ કોપાયમાન થાય છે. જનસમુદાય સમક્ષ કોઈના દોષો જાહેર કરવાથી તેની નિંદા (ગર્હા) થઈ ગણાય છે યોગ્ય સન્માન નહી કરવાથી-અપમાન કર્યું ગણાય. આ રીતે તે બાલમુનિ સાથે તેવા પ્રકારનો વર્તવ ન રાખવો જોઈએ. એ વાત મહાવીર પ્રભુએ સ્થવિરોને સમજાવી છે)

“ તુઘ્મે ણં દેવાણુપ્પિયા ! આહ્મુત્તં કુમારસમણં અગિલાએ પંગિણહ ” હે દેવાણુપ્રિયો ! તમારે અતિમુક્તક શ્રમણકુમારને પ્રસન્નચિત્તે અપનાવવો જોઈએ અને તેની સંભાળ રાખવી જોઈએ. “ અગિલાએ ઉવગિણહ ” પ્રસન્નચિત્તે યથા

ઉપચરત, 'અગિલાએ ભક્તેણં, વિણેણં વૈયાવહિયં કરેહ' અગ્લાનતયા ભક્તેન, પાનેન, વિનયેન, અસ્ય વૈયાવૃત્ત્યં=સેવાં કુરુત, યતોહિ 'અહમુક્તે નં કુમારસમણે અંતકરે ચેવ, અંતિમસરીરિએ ચેવ' અતિમુક્તઃ સ્વલુ કુમારશ્રમણઃ અન્તકરશ્ચૈવ ભવચ્છેદકરશ્ચૈવ ભવચ્છેદશ્ચ દૂરતર ભવેઽપિ સંભવતિ અત આહ-અન્તિમ શરીરિકશ્ચૈવ, ચરમશરીર ધારી સ્વલુ સ વર્તતે इत्यर्थः 'તણં તે થેરા ભગવંતો સમણે નં ભગવયા મહાવીરેણં' એવંબુત્તા સમાણા સમણં ભગવં મહાવીરં વંદંતિ, નમંસંતિ' તતો ભગવદ્વાક્યશ્રવણા-નન્તરં સ્વલુ તે સ્થવિરા ભગવન્તઃ શ્રમણેન ભગવતા મહાવીરેણ એવમ્ ઉક્તરીત્યા

કરો, (અગિલાએ ભક્તેણં પાણેણં વિણેણં વૈયાવહિયં કરેહ) તથા અઠ્ઠી તરહ સે શ્રદ્ધાપૂર્વક આહાર, પાની સે એવં વિનય ભાવ સે તુમલોગ ઉનકી વૈયાવૃત્તિ કરો। ક્યોં કિ-(અહમુક્તે નં કુમારસમણે અંતકરે ચેવ અંતિમસરીરિએ ચેવ) યે અતિમુક્ત કુમાર શ્રમણ અપને ભવ કે છેદક હૈં ઔર ચરમશરીર કે ધારક હૈં। યહાં યે જો (ભવચ્છેદ) ઔર (અંતિમસરીરિએ) યે દો વિશેષણ દિયે સો ઇનકે દેને કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ઇન્હોં ને જો યહ વર્તમાન પર્યાય કા શરીર ધારણ કર રહ્યા હૈ ઉસકે છોડને કે બાદ ફિર અનાદિ સમ્બન્ધ બાલે તૈજસ ઔર કાર્મણ શરીર કી પ્રાપ્તિ ઇન્હેં નહીં હોગી। જો અન્તિમ શરીરી હોતા હૈ વહ તો નિયમ સે ભવચ્છેદક હોતા હી હૈ પરન્તુ જો ભવચ્છેદક હોતા વહ અન્તિમશરીરી હોતા ભી હૈ ઔર નહીં ભી હોતા હૈ। યહી બાત (દૂરતર ભવેઽપિ સંભવતિ) પદ દ્વારા વ્યક્ત કી ગઈ હૈ। (તણં તે થેરા ભગવંતો સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં એવં બુત્તા સમાણા સમણં ભગવં મહાવીરં વંદંતિ નમંસંતિ) ભગવાન્ મહાવીર ને જબ ઇસ પ્રકાર સે ઉન સ્થવિર

થોગ્ય તેની સેવા કરવી જોઈએ. "અગિલાએ ભક્તેણ પાણેણં વિણેણં વૈયાવહિયં કરેહ" પ્રસન્નતાથી આહાર, પાણી લાવી આપીને તથા વિનય ભાવથી તમારે તેની વૈયાવચ્ચ (સેવા) કરવી જોઈએ. કારણ કે "અહમુક્તેણં કુમારસમણે અંતકરે ચેવ અંતિમસરીરિએ ચેવ" આ બાલશ્રમણ અતિમુક્તક તેના ભવનું છેદન કરનારો છે અને આ તેનો અંતિમ ભવ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વર્તમાન મનુષ્ય પર્યાયનું જે શરીર તેમણે ધારણ કર્યું છે, તે છોડ્યા પછી અનાદિ સંબંધવાળા તૈજસ અને કાર્મણ શરીરની પ્રાપ્તિ તેમને થવાની નથી. જે અન્તિમ શરીર હોય છે તે નિયમથી જ ભવચ્છેદક હોય છે, પણ જે ભવચ્છેદક હોય છે તે અન્તિમ શરીર હોય પણ ખરું અને ન પણ હોય. એજ વાત "દૂરતરભવેઽપિ સંભવતિ" પદદ્વારા વ્યક્ત થઈ છે. "તણં તે થેરા સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં એવં બુત્તા સમાણા સમણં ભગવં મહાવીરં વંદંતિ નમંસંતિ"

उक्ताः सन्तः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, वन्दित्वा नमस्यित्वा च 'अइमुत्तं कुमारसमणं अगिलाए संगिण्हंति जाव-वेयावडियं करेति' अतिमुक्तं कुमारश्रमणम् अग्लानतया संगृह्णन्ति, यावत्-वैयावृत्यं कुर्वन्ति । यावत्करणात्-अग्लानतया उपगृह्णन्ति, अग्लानतया भक्तेन, पानेन, विनयेन' इति-संग्राह्यम् ॥ सू० ४ ॥

महावीरं प्रति देवद्वयस्य शिष्यविषयकवक्तव्यताप्रस्तावः—

मूलम्—“तेणं कालेणं, तेणं समणं महासुक्काओ कप्पाओ, महासग्गाओ महाविमाणाओ दो देवा मड्डिया, जाव-महाणु-भागा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूआ । तएणं ते देवा समणं भगवं महावीरं मणसा चेव वंदंति, नमंसंति, मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं पुच्छंति—कइ णं भंते ! देवाणुप्पियाणं अंतेवासि सयाइं सिज्झिहंति, जाव-अतं करेहंति ? । तएणं समणे भगवं महावीरे तेहिं देवेहिं मणसा पुढे तेसिं देवाणं मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं

भगवतों को समझाया—तब उन स्थविर भगवतों ने विशेषरूप से प्रमुदित होकर श्रमणभगवान् महावीर को वंदनाकि और नमस्कार किया वंदना नमस्कार करके फिर उन्होंने (अइमुत्तं कुमारसमणं अगिलाए संगिण्हंति जाव वेयावडियं करेति) अतिमुक्त कुमार श्रमण को अच्छी तरह से श्रद्धापूर्वक अपनाया यावत् उन की वैयावृत्ति की । यहाँ यावत्पद से (अग्लानतया उपगृह्णन्ति, अग्लानतया भक्तेन पानेन विनयेन' पूर्वोक्त पदों का संग्रह हुआ है ॥सू.४॥

न्याये श्रमणु लगवान महावीरे ते स्थविर लगवानोने आ प्रमाणे समज्जवुं, त्यारे तेमणे आनंदित थउने श्रमणु लगवान महावीरने वंदना करी अने नमस्कार कर्था. वंदना नमस्कार करीने “अइमुत्त कुमारसमणं अगिलाए संगिण्हंति जाव वेयावडियं करेति” तेमणे णालश्रमणु अतिमुक्तकने श्रद्धा अने प्रसन्नता पूर्वक अपनाव्या, प्रसन्नचित्ते तेमनी संलाण राभवा भांडी, प्रसन्न चित्ते आहार, पाणी आदि दावी आपीने विनयलावथी तेमनुं वैयावृत्य (सेवा) करवा भांडी ॥ सू. ४ ॥

वागरेइ-एवं खलु देवाणुप्पिया ! ममं सत्त अंतेवासि सयाइं
 सिज्झिहंति जाव अंतं करेहंति । तएणं ते देवा समणेणं
 भगवया महावीरेणं मणसा पुट्ठेणं, मणसा चेव इमं एयारूवं
 वागरणं वागरिया समाणा हट्ठुट्ठ जाव-हियया, समणं भगवं
 महावीरं वंदंति, णमंसंति, वंदित्ता णमंसित्ता, मणसा चेव सु-
 स्सूसमाणा, णमंसमाणा, अभिमुहा, जाव-पज्जुवासंति । तेणं
 कालेणं, तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंते-
 वासी इंदभूइ णामं अणगारे जाव-अदूरसामंते उड्डं जाणू, जाव
 विहरइ । तएणं तस्स भगवओ गोयमस्स ज्ञाणंतरियाए वट्ठ-
 माणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव-समुप्पज्जित्था-एवं खलु
 दो देवा महिद्धिया, जाव-महाणुभागासमणस्स भगवओ महा-
 वीरस्स अंतियं पाउब्भूआ, तं नो खलु अहं ते देव जाणामि,
 कयराओ कप्पाओ वा, सग्गाओ वा, विमाणाओ वा, कस्स वा
 अत्थस्स अट्ठाए इहं हव्वं आगया, तंगच्छामि णं भगवं महा-
 वीरं वंदामि, नमंसामि, जाव-पज्जुवासामि, इमाइं च णं एया-
 रूवाइं वागरणाइं पुच्छिसामि त्ति कट्ठु एवं संपेहेइ, संपेहित्ता
 उट्ठाए उट्ठेइ, जाव-जेणेव समणे भगवं महावीरे, जाव-पज्जु-
 वासइ, गोयमाइ ! समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं
 वयासी-से णूणं तव गोयमा ! ज्ञाणंतरियाए वट्ठमाणस्स
 इमेयारूवे अज्झत्थिए, जाव-जेणेव ममं अंतिए तेणेव हव्वं
 आगए, से णूणं गोयमा ! अट्ठे समट्ठे ? हंता, अत्थि, तंगच्छां

हिणं गोयमा ! एए चेव देवा इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं
वागरेहिंति, — तएणं भगवं गोयमे । समणेणं भगवया महा-
वीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमं-
सइ, वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव ते देवा, तेणेव पहारेत्थ गम-
णाए । तएणं ते देवा भगवं गोयमं एज्जमाणं पासंति, पासित्ता
हट्ठा, जाव-हयहियया, खिप्पामेव अब्भुट्ठेति, अब्भुट्ठित्ता,
खिप्पामेव पच्चुवागच्छंति, पच्चुवागच्छित्ता जेणेव भगवं
गोयमे, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता जाव — णमंसित्ता
एवं वयासी — एवं खलु भंते ! अम्हे महासुक्काओ कप्पाओ
महासग्गाओ, महाविमाणाओ दो देवा महड्डिया, जाव—
पाउब्भूया, तएणं अम्हे समणं भगवं महावीरं वंदामो, नमं-
सामो, वंदित्ता, नमंसित्ता मणसा चेव इमाइं एयारूवाइं वाग-
रणाइं पुच्छामो कइणं भंते ! देवाणुप्पियाणं अंतेवासि सयाइं
सिज्झिहिंति, जाव-अंतं करिहिंति ? । तएणं समणे भगवं
महावीरे अम्हेहिं मणसा पुट्ठे, अम्हे मणसा चेव इमं एयारूवं
वागरणं वागरेइ-एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम सत्त अंतेवा-
सिसयाइं, जाव-अंतं करेहिंति । तएणं अम्हे समणेणं भग-
वया महावीरेणं मणसा चेव पुट्ठेणं मणसा चेव इमं एयारूवं
वागरणं वागरिया समाणा समणं भगवं महावीरं वंदामो, नमं-
सामो, वंदित्ता, नमंसित्ता, जाव-पज्जुवासामो त्तिकट्ठु भगवं
गोयमं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता, नमंसित्ता जामेव दिसं पाउ-
ब्भूया तामेव दिसिं पडिगया ॥ सू० ५ ॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये महाशुक्रात् कल्पात्, महासर्गात्, महाविमानात् द्वौ देवौ महर्षिकौ, यावत्—महानुभागी श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिकं प्रादुर्भूतौ, ततः तौ देवौ श्रमणं भगवन्तं महावीरं मनसा चैव वन्देते, नमस्यतः, मनसा चैव इदम् एतद्रूपम् व्याकरणं पृच्छत.—कति खलु भदन्त ! देवानुप्रियाणाम् अन्तेवासिसत्त्वानि सेत्स्यन्ति यावत्—अन्तं कार्ष्यन्ति ? । ततः खलु

महावीर प्रभुके प्रति दो देवों की शिष्यविषयकवक्तव्यता—

‘ तेणं कालेणं तेणं समएणं ’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (महासुक्काओ कप्पाओ) महाशुक्र नामके कल्पसे (महासर्गाओ महाविमानाओ) महास्वर्ग सातवें देवलोक के महाविमान से (दो देवा महिद्धिया जाव महाणुभागा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूया) महर्षिक यावत् महानुभागवाले दो देव श्रमण भगवान् महावीरके पास प्रादुर्भूत हुए (आये)। (तएणं ते देवा समणं भगवं महावीरं मणसाचेव वंदंति नमंसंति—मणसाचेव इमं एयारूवं वागरणं पुच्छंति) उन देवों ने श्रमण भगवान् महावीर को मन से ही वंदना की, मन से ही नमस्कार किया, तथा मन से ही इस प्रकार के प्रश्न को पूछा—(कइ णं भंते ! देवानुप्पियाणं अंतेवासिसयाइं सिज्झिंहिति, जाव अंतं करेहिंति) हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय के किननें सौ शिष्य सिद्धि-

महावीर प्रभुना शिष्यो विषे जे देवानो महावीर प्रभु साथे वार्तालाप—
“ तेणं कालेणं तेणं समएणं ” इत्यादि—

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) ते काले अने ते समये (महासुक्काओ कप्पाओ) महाशुक्र नामना देवलोकभांथी, (महासर्गाओ महाविमानाओ) महास्वर्ग सातवा देवलोकना महाविमानभांथी (दो देवा महिद्धिया जाव महाणुभावा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूया) महा ऋद्धियुक्ता अने महाप्रसावशाणी जे देवा श्रमण भगवान् महावीर पासे प्रकट थया. (तएणं ते देवा समणं भगवं महावीरं मणसा चैव वंदंति नमंसंति—मणसाचेव इमं एयारूवं वागरणं पुच्छंति) तेभण्णे श्रमण भगवान् महावीरने मनथी ज वंदना करी, मनथी ज नमस्कार करी, अने मनथी ज आ प्रकारने प्रश्न पूछथे—(कइ णं भंते ! देवानुप्पियाणं अंतेवासिसयाइं सिज्झिंहिति, जाव अंतं करेहिंति ?) हे देवानुप्रिय ! आपना कटला सो शिष्यो सिद्धपद पाभसे अने

श्रमणो भगवान् महावीरः देवाभ्यां ताभ्यां मनसापृष्टः तयोः देवयोः, मनसा चैव इदम् एतद्रूपं व्याकरणम् व्याहरोति, यावत्-अन्तं करिष्यन्ति ! ततस्तौ देवौ श्रमणेन भगवता महावीरेण मनसा पृष्टेन, मनसा चैव इमानि एवद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकृतौ सन्तौ हृष्ट-तुष्ट यावत्-हृतहृदयौ श्रमणं भगवन्तं महावीरं

पद को पावेंगे यावत् समस्त दुःखों का अन्त करेंगे ? (तएणं समणे भगवं महावीरे तेहिं देवेहिं मणसा पुट्ठे तेसिं देवाणं मणसा चैव इमं एयारुवं वागरेइ) जय मन से इस प्रकार का प्रश्न देवों ने श्रमण भगवान् महावीर से पूछा तब श्रमण भगवान् महावीर ने भी उन देवों के लिये मन से ही इस प्रकार से उत्तर दिया- (एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम सत्त अंतेवासिसयाइं सिज्झिंहिति जाव अंतं करेहिंति) हे देवानुप्रियों ! मेरे सातसौ शिष्य सिद्धिपद को प्राप्त करेंगे-यावत् समस्त दुःखों का अन्त-नाश करेंगे । (तएणं ते देवा समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा पुट्ठेणं मणसा चैव इमं एयारुवं वागरणं वागरिया समाणा हट्ठुट्ठ जाव हियया समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति-वदित्ता नमंसित्ता मणसा चैव सुस्सूसमाणा णमंसमाणा अभिसुहा जाव पज्जुवासंति) इसके बाद वे देव कि जिन्होंने ने मन से ही श्रमण भगवान् महावीर से प्रश्न किया और श्रमण भगवान् महावीर ने भी जिन्हें प्रश्न का उत्तर मन से ही दिया बड़े ही हर्षित हुए और सन्तुष्ट हुए-यावत् हृत हृदयवाले हुए, इस प्रकार की स्थिति से युक्त होकर फिर

समस्त दुःखोना अंतकर्ता भनशे ? (तएणं समणे भगवं महावीरे तेहिं देवेहिं मणसा पुट्ठे तेसिं देवाणं मणसा चैव इमं एयारुवं वागरणं वागरेइ) न्यारे ते भन्ने देवोअे भनथी न उपर प्रभाणु प्रश्न श्रमणु लगवान भडावीरने पूछथे, त्यारे भडावीर प्रभुअे तेभने भनथी न आ प्रभाणु उत्तर आथ्ये- (एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम सत्त अंतेवासिसयाइं सिज्झिंहिति जाव अंतं करेहिंति) हे देवानुप्रियो ! मेरा सातसौ शिष्यो सिद्धिपद प्राप्त करशे अने समस्त दुःखोना अंतकर्ता थशे. (तएण ते देवा समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा पुट्ठेणं मणसा चैव इमं एयारुवं वागरणं वागरिया समाणा हट्ठुट्ठ जाव हियया समणं भगवं महावीरं वदंति नमसंति वदित्ता नमंसित्ता मणसा चैव सुस्सूसमाणा णमंसमाणा अभिसुहा जाव पज्जुवासंति) न्यारे ते देवो द्वारा भनथी न पूछथेला प्रश्नो श्रमणु लगवान भडावीरे भनथी न उत्तर आथ्ये त्यारे ते भन्ने देवो अतिशय संतोष पाभ्या, तेभनां हृदय आनंदथी नाथी उठथां,

वन्देते, नमस्यतः, वन्दित्वा, नमस्यत्वा, मनसो चैव शुश्रूषमाणौ, नमस्यन्तौ, अभिमुखौ यावत्-पर्युपासाते । तस्मिन् काळे, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नाम अनगारो यावत्-अदूरसामन्ते, ऊर्ध्वजानुः, यावत्-विहरति, ततस्तस्य भगवतो गौतमस्य ध्यानान्तरिकायां वर्तमानस्य अयम् एतद्रूपः आध्यात्मिको यावत्-समुदपद्यत-एवं खलु द्वौ देवौ महर्षिकौ, यावत्-महानुभागौ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिकं प्रादुर्भूतौ,

उन्होंने ने श्रमण भगवान् महावीर की स्तुति की और उन्हें नमस्कार किया । वंदना नमस्कार करके मन से ही शुश्रूषा करते हुए और नमस्कार करते हुए वे दोनों देव फिर भगवान् महावीर के समक्ष बैठ गये यावत् भगवान् की पर्युपासना करने लगे । (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समयमें (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेठ्ठे अन्तेवासी इंदभूइ णामं अणगारे जाव अदूरसामन्ते उड्डं जाणू जाव विहरइ) श्रमण भगवान् महावीर के प्रधान शिष्य इन्द्रभूति नाम के अनगार यावत् न बहुत दूर और न बहुत पास अर्थात् उचित स्थान पर उर्ध्व जानु करके यावत् बैठे हुए थे । (तएणं तस्स भगवओ गोयमस्स ज्ञाणंतरियाए वट्ठमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था) जब उन भगवान् गौतम का ध्यान संपूर्ण हो चुका तब उन्हें यह ऐसा आध्यात्मिक यावत् संकल्प उद्भूत हुआ (एवं खलु दो देवा महिइड्डिया जाव महाणुभागा नमणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूया)

तेमणे श्रमणु लगवान् महावीरनी स्तुति करी, वंदना करी अने नमस्कार कर्थां । वंदना नमस्कार करीने मनथी न लगवाननी शुश्रूषा करतां अने लगवानने नमस्कार करतां तेओ । महावीर प्रभु समक्ष जेसी गया, अने तेमनी पर्युपासना करवा लागी गया । (तेणं कालेणं तेणं समएणं) ते काले अने ते समये (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेठ्ठे अन्तेवासी इंदभूइ णामं अणगारे जाव अदूरसामन्ते उड्डं जाणू जाव विहरइ) श्रमणु लगवान् महावीरना मुख्य शिष्य इन्द्रभूति नामना अणुगार, तेमनाथी भड्डु द्वर पणु नही अने भड्डु नञ्च पणु नही ओवा स्थाने उअउअ जेका छता । (तएणं तस्स भगवओ गोयमस्स ज्ञाणंतरियाए वट्ठमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था) न्यारे ते लगवान् गौतमनुं ध्यान संपूर्ण थयुं, त्यारे तेमना मनमां आ प्रकारने आध्यात्मिक विचार थयो । (एवं खलु दो देवा महिइड्डिया जाव महाणुभागा नमणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूया) श्रमणु लगवान् महावीरनी समीपे महाकृद्धि अने

તદ્ નો યલુ અહં તૌ દેવૌ જાનામિ, કતરસ્માત્ કલ્પાદ્વા, સ્વર્ગાદ્વા, વિમાનાદ્વા, કસ્ય વા અર્થસ્ય અર્થાય અત્ર હવ્યમ્ આગતૌ. તદ્ ગચ્છામિ, મગવન્તં મહાવીરં વન્દે, નમસ્પામિ, યાવત્-પર્યુપાસે, ઇમાનિચ ઇતદ્રૂપાણિ વ્યાકર-
ણાણિ પ્રક્ષ્યામિ,—ઇતિકૃત્વા એવં સંપ્રેક્ષતે સંપ્રેક્ષ્ય ઉત્થયા ઉત્તિષ્ઠતિ યાવત્-યજીવ
શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરઃ, યાવત્-પર્યુપાસતે, ગૌતમઃતિ । શ્રમણો મગવાન્

શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર કે સમીપ મહાકુદ્ધિવાલે યાવત્ મહાપ્રભાવવાલે
દો દેવ પ્રાદુર્ભૂત હુએ હૈં (તં નો યલુ અહં તે દેવે જાણામિ કયરાઓ
કલ્પાઓ વા, સગ્ગાઓ વા, વિમાણાઓ વા કસસ વા અત્થસસ અદ્દાએ
હહં હવ્વં આગયા તં ગચ્છામિ ણં મગવં મહાવીરં વંદામિ, નમંસામિ,
જાવ પજ્જુવાસામિ) મૈં ડન દેવોં કો જાનતા નહીંં હુંં કિ વે કિસ કલ્પ
સે, કિસ દેવલોક સે, કિસ વિમાન સે ઓર કિસ કારણ સે યહાં પર
શીઘ્ર આયે હૈં । હસલિયે જાઉં ઓર મગવાન્ મહાવીર કો વંદના કરૂં
નમસ્કાર કરૂં યાવત્ ડનકી પર્યુપાસના કરૂં, ‘ ઇમાહં ચ ણં ઇયારૂયાહં
વાગરણાહં પુચ્છિસ્સામિ ત્તિકદ્દુદ્દુ એવં સંપેહેહુ) ઓર હસ પ્રકાર કે ડન
પ્રશ્નોં કો ડનસે પૂછું હસ પ્રકાર સે ડન્હોં ને વિચાર કિયા (સંપેહિત્તા
ઉદ્દાએ ઉદ્દેહુ) વિચાર કર ફિર વે અપની ઉત્થાન શક્તિ સે ઉઠેં (જાવ
જેણેવ સમણે મગવં મહાવીરે જાવ પજ્જુવાસહ) ઓર યાવત્ જહાં પર
શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર વિરાજમાન થે વહાં પર આયે યાવત્ ડનકો
પર્યુપાસના કરને લગે । (ગોયમાહ ! સમણે મગવં મહાવીરં મગવં ગોયમં

મહા પ્રભાવયુક્ત યે દેવે પ્રકટ થયા છે. (તં નો યલુ અહં તે દેવે જાણામિ
કયરાઓ કલ્પાઓ વા, સગ્ગાઓ વાવિમાણાઓ વા કસસ વા અત્થસસ અદ્દાએ હહં હવ્વં
આગયા તં ગચ્છામિ ણં મગવં મહાવીરં વંદામિ, નમંસામિ, જાવ પજ્જુવાસામિ)
હુંં આ દેવેને ઓળખતો નથી તેઓ કયા કલ્પમાંથી, કયા દેવલોકમાંથી, કયા
વિમાનમાંથી, કયા કારણે અત્યારે અહીંં આવ્યા છે, તે હુંં જાણતો નથી. તો
હુંં ભગવાન મહાવીર પાસે જઉં, તેમને વંદના કરું, તેમને નમસ્કાર કરું,
તેની શુશ્રૂષા કરું, (ઇમાહં ચ ણં ઇયારૂયાહં વાગરણાહં પુચ્છિસ્સામિ ત્તિકદ્દુદ્દુ
એવં સંપેહેહુ) અને આ પ્રકારના આ પ્રશ્નો તેમને પૂછું, એવો તેમણે વિચાર
કર્યો. (સંપેહિત્તા ઉદ્દાએ ઉદ્દેહુ) એ પ્રકારનો વિચાર કરીને તેઓ તેમની
ઉત્થાનશક્તિથી ઉઠ્યા. (જાવ જેણેવ સમણે મગવં મહાવીરે જાવ પજ્જુવાસહ)
અને ત્યાં મહાવીર પ્રભુ વિરાજમાન હતા, ત્યાં આવ્યા અને વંદણા, નમસ્કાર
કરીને તેમની પર્યુપાસના કરવા લાગ્યા. (ગોયમાહ ! સમણે મગવં મગવં ગોયમં એવં

एवं वयासी) हे गौतम ! इस प्रकार से संबोधित करके भगवान् महा-
 वीर ने भगवान् गौतम से ऐसा कहा—‘ से णूणं तव गोयमा । स्र्माणं-
 तरियाए वट्टमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव जेणेव ममं अंतिए
 तेणेव हव्वं आगए) हे गौतम ! ध्यान की समाप्ति में वर्तमान तुम्हें
 यह इस प्रकार का आध्यात्मिक यावत् विचार उत्पन्न हुआ है यावत्
 तुम इसी कारण से जहाँ पर मैं बैठा हुआ हूँ वहाँ पर शीघ्र आये हो
 (से णूणं गोयमा ! अट्टे समट्टे) कहो गौतम ! यह अर्थ समर्थ है न ?
 अर्थात् कहो गौतम ! यही बात है न ? (हंता अत्थि तं गच्छाहि णं
 गोयमा !) हां भदन्त ! यही बात है । तो हे गौतम ! तुम उन देवों के
 पास जाओ (एए चेव देवा इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेहिंति)
 वे देव ही तुम्हें इन प्रश्नों के विषय में खुलासा करके समझावेंगे ।
 (तएणं भगवं गोयमे समणेणं भगवथा महावीरेणं अब्भणुज्जाए समाणे
 भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता जेणेव ते देवा तेणेव पहारेत्थ
 गमणाए) इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर द्वारा आज्ञा पाकर उन

वयासी) “ हे गौतम ! ” એવું સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે
 ગૌતમ ભગવાનને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ સે ણૂણં તવ ગોયમા ! સ્પર્ણંતરિયાએ વટ્ટ-
 માણસ્સ ઇમેયારૂવે અજ્ઞત્થિએ જાવ—જેણેવ મમં અંતિએ તેણેવ હવ્વં આગए)
 હે ગૌતમ ! ધ્યાનની સમાપ્તિ થતા તારા મનમાં આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક
 વિચાર આવ્યો હતો (ઉપર તે વિચાર દર્શાવ્યો છે,) અને તે કારણે જ
 તું તુરત જ મારી પાસે આવ્યો છે (સે ણૂણં ગોયમા ! અટ્ટે સમટ્ટે ?) હે
 ગૌતમ ! મારી વાત ખરી છે ને ? (હંતા અત્થિ—તં ગચ્છાહિ ણં ગોયમા !)
 “ હે ભદન્ત ! આપની વાત સાચી છે. ” તો હે ગૌતમ ! તું તે દેવો પાસે જા.
 (એએ ચેવ દેવા ઇમાઈં એયારૂવાઈં વાગરણાઈં વાગરેહિંતિ) તે દેવો જ તારા
 એ પ્રશ્નોના તને જવાબ આપશે (તએણં ભગવં ગોયમે સમણેણં ભગવથા મહા-
 વીરેણં અબ્ભણુજ્જાએ સમાણે ભગવં વંદइ, નમંસइ, વંદિત્તા નમંસિત્તા જેણેવ તે
 દેવા તેણેવ પહારેત્થ ગમણાए) ત્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞા લઈને,

महावीरो भगवन्तं गौतमम् एवम् अवादीत्-तद् नूनं गौतम ! ध्यानान्तरिकायां वर्तमानस्य अयम् एतद्रूपः आध्यात्मिकः, यावत्-यत्रैव मम अन्तिकं तत्रैव हव्यम् आगतस्तद् नूनं गौतम ! अर्थः समर्थः ? हन्त, अस्ति तद् गच्छ, गौतम ! एतौ एव देवौ इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकरिष्यतः । ततो भगवान् गौतमः श्रमणेन भगवता महावीरेण अभ्यनुज्ञातः सन् श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा यत्रैव तौ देवौ, तत्रैव प्रधारितवान् गमनाय । ततस्तौ देवौ भगवन्तं गौतमम् आयान्तं पश्यतः, दृष्ट्वा हृष्टौ, यावत्-हृत्-हृदयो क्षिप्रमेव अभ्युत्तिष्ठतः, अभ्युत्थाय क्षिप्रमेव प्रत्युपागच्छतः, प्रत्युपागम्य यत्रैव भगवान् गौतमस्तत्रैव उपागच्छतः, उपागम्य, यावत् - नमस्यित्वा

भगवान् गौतम ने महावीर को वन्दना की नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके फिर वे जहाँ पर वे दोनों देव थे उसी ओर चलने की तैयारी करते हैं इतने में (तएणं ते देवा भगवं गोयमं एज्जमाणं पासंति) उन दोनों देवों ने भगवान् गौतम को जब आने के लिये तैयार देखा, तो (पासित्ता) देखकर (हट्टा जाव हयहियया खिप्पामेव अब्भुट्ठेति) वे बहुत अधिक आनंदित हुवे यावत् हृत् हृदयवाले हो गये और शीघ्र ही अपने स्थान से उठे (अब्भुट्ठित्ता खिप्पामेव पच्चुवागच्छन्ति) और उठकर शीघ्र ही वे गौतम के पास गये (पच्चुवागच्छित्ता जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छन्ति) सामने जाकर फिर वे दोनों देव जहाँ पर भगवान् गौतम विराजे थे वहाँ पर आये । (उवागच्छित्ता जाव णमंसित्ता एवं वयासी) वहाँ आकर उन्होंने गौतम को यावत् नमस्कार करके उनसे इस प्रकार कहा (एवं खलु भन्ते ।

लगवान् गौतमे तेभने वंदणं नमस्कार कर्था, वंदणं नमस्कार करीने तेणो ते भन्ने देवेने भगवा ज्वानी तैयारी करवा लाग्या, (तएणं ते देवा भगवं गोयमं एज्जमाणं पासंति) ते भन्ने देवेणे लगवान् गौतमने पोतानी पासो आवता लेया (पासित्ता) तेभने पोतानी तरङ्ग आवता लेधने (हट्टा जाव हयहियया खिप्पामेव अब्भुट्ठेति) तेभने धणो ज डुर्ध थयो, तेभना हृदय आनंदथी नाथी उठ्यां, अने तेणो तेभनां स्थानेथी तुरत ज उल्ला थया (अब्भुट्ठित्ता खिप्पामेव पच्चुवागच्छन्ति) उल्ला थधने तुरत ज तेणो गौतमनी सामे गया, (पच्चुवागच्छित्ता जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छन्ति) ओ रीते सामे पगळे आलीने ते भन्ने देवे जयां लगवान् गौतम विराजमान उता, त्यां आवी पडोन्था, (उवागच्छित्ता जाव णमंसित्ता एवं वयासी) त्यां जधने भगवान् गौतमने वंदणं नमस्कार करीने तेभणे आ प्रभाणे कहुं- (एवं खलु

अवादिष्टाम् - एवं खलु भगवन् ! आवां महाशुक्रात्. कल्पात्. महास्वर्गात्
महाविमानाद् द्वौ देवौ महर्षिर्नौ, यावत्-प्रादुर्भूतौ, ततः आवाम् श्रमणं भग-
वन्तं महावीरम् वन्दावहे, नमस्यावः. वन्दित्वा, नमस्यित्वा, मनसा चैव इमानि
एतद्रूपाणि व्याकरणानि पृच्छावः, कति भदन्त ! देवानुप्पियाणाम् अन्तेवासिसत्तानि
सेत्स्यन्ति, यावत्-अन्तं करिष्यन्ति ? ततः श्रमणो भगवान् महावीरः आवाभ्यां
मनसा पृष्टः, आवां मनसा चैव इदम् एतद्रूपम् व्याकरणं व्याकरोति, एवं खलु

अम्हे महाशुक्राओ कप्पाओ महासग्गाओ महाविमानाओ दो देवा
महद्धिया जाव पाउब्भूया) हे भदन्त ! महाशुद्धिवाले यावत् हम दोनों
देव महाशुक्र कल्प से महास्वर्ग (सातवें देवलोक) नामके बड़े विमान
से यहां आये हैं । (तएणं अम्हे समणं भगव महावीरं वंदामो नमंतामो)
यहां आकर हमने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की है उन्हें
नमस्कार किया है । (वंदित्ता नमसित्ता मणसा चैव इमाहं एयारूवाहं
वागरणाहं पुच्छामो) वंदना और नमस्कार करके फिर हम लोगों ने मन
से ही उनसे इस प्रकार के इन प्रश्नों को पूछा (कइणं भंते ! देवानु-
प्पियाणं अन्तेवासिसयाहं सिज्झिहिंति, जाव अंतं करिहिंति) हे भदन्त !
आप देवानुप्रिय के कितने सौ शिष्य सिद्धिपद पावेंगे यावत् समस्त
दुःखोंका नाश करेंगे । (तएणं समणे भगवं महावीरे अम्हेहिं मणसा पुट्ठे
मणसा चैव इमं एयारूवं वागरणं वागरेइ) इस प्रकार हमलोगों के द्वारा
मन से पूछे गये श्रमण भगवान् महावीर ने हमलोगों को मन से ही
इस प्रकार का यह उत्तर दिया (एवं खलु देवानुप्पिया ! मम सत्त

भंते ! अम्हे महाशुक्राओ कप्पाओ महासग्गाओ महाविमानाओ दो देवा मह
द्धिया जाव पाउब्भूया) हे भदन्त ! महाशुद्धि आदिथी युक्त जेवां अमे
जे देवा महाशुक्र नामना सातमां देवलोकना महास्वर्ग नामना महाविमानमांथी
अहीं आव्या छीजे (तएणं अम्हे समणं भगवं महावीरं वंदामो नमंतामो)
अहीं आवीने अमे श्रमणु लगवान महावीरने वंदणा करी अने नमस्कार कर्यां.
(वंदित्ता नमसित्ता मणसा चैव इमाहं एयारूवाहं वागरणाहं पुच्छामो) वंदणा
नमस्कार करीने अमे मनथी ज तेमने आ प्रकारना प्रश्नो पूछया उता—(कइणं
भंते ! देवानुप्पियाणं, अन्तेवासिसयाहं सिज्झिहिंति, जाव अंतं करिहिंति) हे
भदन्त ! आप देवानुप्रियना केटला सौ शिष्यो सिद्धपद पावशे अने समस्त
दुःखेनो अंत करशे ? (तएणं समणे भगवं महावीरे अम्हेहिं मणसा पुट्ठे,
अम्हे मणसा चैव इमं एयारूवं वागरणं वागरेइ) अमे मनथी ज पूछेला प्रश्नो
श्रमणु लगवान महावीरे मनथी ज आ प्रभाणु उत्तर आव्या—

देवानुप्रियोः१ मम मत्त अन्तेवासिगतानि यावत्-अन्तं करिष्यन्ति, ततः खलु
आवां श्रमणेन भगवता महावीरेण मनसा चैव पृष्ठेन, मनसा चैव इदम् एतद्रूपम्
व्याकरणम् व्याकृतौ सन्तौ श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दावहे, नमस्यात्रः, वन्दित्वा,
यावत्-पर्युपास्वहे इतिकृत्वा भगवन्तं गौतमं वन्देते, नमस्यतः, वन्दित्वा, नम-
स्यित्वा, यामेव दिशं प्रादुर्भूतौ, तामेव दिशं प्रतिगतौ ॥ सू० ५ ॥

टीका—पूर्वम् अतिमुक्तस्य कुमारश्रमणस्य भगवच्छिष्यस्यान्तिमशरीरत्वं
प्रतिपादितम् तदधिकारात् अन्येषामपि भगवच्छिष्याणामन्तिमशरीरत्वं प्रतिपा.

अन्तेवासिसयाईं जाव अंतं करेहिंति) हे देवानुप्रियो ! मेरे सात सौ
शिष्य यावत् ममस्तदुःखों का नाश करेंगे । (तएणं अम्हे समणेणं
भगवया महावीरेणं मणसा चैव पुट्ठेणं मणसा चैव इमं एयास्सवं वागरणं
वागरिया समाणा समणं भगवं महावीरं वंदामो, नमंसामो, वंदित्ता
नमंसित्ता जाव पज्जुवासामो त्तिकट्ठु भगवं गोयमं वंदंति, नमंसंति,
वदित्ता जामेव दिस्सिं पाउब्भूया तमेव दिस्सिं पडिगया) इसतरह हमारे
मन से ही पूछे गये प्रश्नों का उत्तर श्रमण भगवान् महावीर ने मनसे
ही दिया अनः हम लोगों ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की,
उन्हें नमस्कर किया । वंदना नमस्कार करके यावत् उनकी पर्युपासना
की-इस प्रकार कहकर फिर उन दोनों देवों ने भगवान् गौतम को वंदन
की, और नमस्कार किया । वंदना नमस्कार कर फिर वे जिस दिशा से
प्रकट हुए थे उसी दिशा की ओर चले गये ॥

(एवं खलु देवानुप्रिया ! मम सत्त अन्तेवासिसयाईं जाव अंतं करेहिंति)

“हे देवानुप्रियो ! मेरा ७०० शिष्यो सिद्धपद पाभशे अने ममस्त
दुःखोनो अंत करशे. ” (तएणं अम्हे समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा चैव
पुट्ठेणं मणसा चैव इमं एयास्सवं वागरणं वागरिया समाणा समणं भगवं महावीरं वंदामो
नमंसामो, वंदित्ता, नमंसित्ता जाव पज्जुवासामो त्तिकट्ठु भगवं गोयमं वंदंति,
नमंसंति, वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिस्सिं पाउब्भूया तमेव दिस्सिं पडिगया)
“ आ रीने अमारा ठारा मनथी न पूछायेला प्रश्नोनो उत्तर श्रमणु लगवान
महावीरे मनथी न दीधो. पछी अमे श्रमणु लगवान महावीरने वंदणु करी,
नमस्कार करी. वंदणु नमस्कार करीने अमे तेमनी पर्युपासना करी. ” आ
प्रमाणु कहीने ते अन्ने देवाअे लगवान गौतमने वंदणु नमस्कार करी.
वंदणु नमस्कार करीने तेअो ने दिशाभांथी प्रकट थया छता अेन दिशाभां
पाछां आस्था गया.

દયિતુમાહ—‘ તેજં કાલેણ ’ इत्यादि । ‘ तणं कालेणं तेणं समणं ’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘महासुक्काओ कप्पाओ’ महाशुक्रात् कल्पात् सप्तमदेवलोकात् महास-
ग्गाओ महाविमाणाओ’ महास्वर्गात् महाविमानाद् ‘दो देवा महिद्धिया, जाव महाणु-
भागा ’ द्वौ देवौ महर्षिकौ, यावत्-महाद्युतिकौ, महाबलौ, महायशस्कौ, महानु-
भागा, ‘ समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूया ’ श्रमणस्य भगवतो
महावीरस्य अन्तिकं=समीपं प्रादुर्भूतौ-समागतवन्तौ ‘ तएणं ते देवा समणं भगवं
महावीरं मणसा चेव वंदंति, नमंसंति ’ ततः खलु तदनन्तरम् तौ देवौ श्रमणं भग-

टीકાર્થ—इससे पहिले सूत्र में सूत्रकार ने भगवान् के शिष्य अति-
मुक्त कुमारश्रमण अन्तिम शरीरी है ऐसा प्रतिपादित किया है । अतः
इस अन्तिम शरीरता का अधिकार होने से भगवान् के जो और भी
शिष्य हैं उनमें भी अन्तिमशरीरता प्रतिपादित करने के लिये सूत्रकार
ने यह सूत्र कहा है—इनमें वे कहते हैं कि—(तेणं कालेणं तेणं समणं)
उस काल में और उस समय में (महासुक्काओ कप्पाओ) महाशुक्र
नाम के सप्तम देवलोक से (महासग्गाओ महाविमाणाओ) महाशुक्र
नाम के सातवें देवलोक के महाविमान से (दो देवा महिद्धिया जाव
महाणुभागा) दो देव जो महाऋद्धि वाले यावत् महाप्रभावशाली थे
(समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूया) श्रमण भगवान्
महावीर के समीप आये, यहाँ यावत् शब्द से “ महद्युतिकौ, महाबलौ,
महायशस्कौ ” इन पदों का ग्रहण हुआ है । (तएणं ते देवा समणं

टीકાર્થ—આગળના પ્રકરણમાં મહાવીર પ્રભુના શિષ્ય બાલશ્રમણ અતિ-
સુક્તકની અંતિમ શરીરતાનું પ્રતિપાદન કરાયું છે ભગવાન મહાવીરના બીજા
શિષ્યોની અંતિમ શરીરતાનું પ્રતિપાદન આ સૂત્રમાં કરવામાં આવેલ છે. બે
દેવોના પ્રશ્નોના જવાબ રૂપે સૂત્રકારે ભગવાનના ૭૦૦ શિષ્યો સિદ્ધપદ પામશે,
એવું બતાવ્યું છે “ તેજં કાલેણં તેજં સમણં ” તે કાળે અને તે સમયે
“ મહાસુક્કાઓ કપ્પાઓ ” મહાશુક્ર નામના સાતમા દેવલોકના “ મહા સગ્ગાઓ
મહા વિમાણાઓ ” મહાસ્વર્ગ નામના મહાવિમાનમાંથી “ દો દેવા મહિદ્ધિયા
જાવ મહાણુભાગા ” મહાઋદ્ધિયુક્ત, મહાદ્યુતિયુક્ત મહાબળવાળા, મહાયશસ્ત્રી
અને મહાપ્રભાવશાળી બે દેવો “ સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અંતિયં
પાઉબ્ભૂયા ” શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પાસે આવ્યા. (‘જાવ’ પદથી ગ્રહણ
કરાયેલા શબ્દોનો સમાવેશ કરીને અર્થ બતાવ્યો છે) “ તણં તે દેવા સમણં
ભગવં મહાવીરં મણસા ચેવ વંદંતિ નમંસંતિ ” તેમણે ત્યાં આવીને મનથી જ

वन्तं महावीरं मनसा चैव वन्देते नमस्यतश्च, 'मणसा चैव इमं एयारूवं वागरणं पुच्छन्ति' मनसा चैव इदम् एतद्रूपम् वक्ष्यमाणस्वरूपं व्याकरणम् व्याक्रियते स्पष्टीक्रियते स्वाभिप्रायः अनेनेति व्याकरणम् स्पष्टीकरणहेतुभूतं प्रश्नवाक्यं पुच्छतः—किं पुच्छतः ? इत्याह—'कइणं भंते ! देवानुप्पियाणं अंतेवासि सयाइं सिज्झिंहिति, जाव अंते करेहिंति ?' हे भदन्त ! कति कियन्ति खलु देवानुप्पियाणाम् भवतां अन्तेवासिशतानि कतिशतसंख्यका अन्तेवासिनः सेत्स्यन्ति=सिद्धिं गमि-

भगवं महावीरं मणसा चैव वदन्ति, नमसंति) 'महावीर प्रभु के समीप आकर उन देवों ने श्रमण भगवान् को मन से ही वंदना की—मन से ही उन्हें नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार मानसिक, कायिक, और वाचनिक के भेद से तीन प्रकार के हैं—सो यहां पर उन देवों ने श्रमण भगवान् महावीर की मानसिक वंदना और मानसिक नमस्कार ही किया—कायिक वाचनिक नहीं (मणसा चैव इमं एयारूवं वागरणं पुच्छन्ति) इसी प्रकार से उन्हें जो कुछ पूछने के योग्य था वह भी उन्होंने ने मन से ही पूछा—तात्पर्य यह है कि भगवान् महावीर स्वामी के समीप प्रकट होकर भी देवों ने प्रकट रूप में उनसे कुछ नहीं पूछा—किन्तु अपने मनसे ही प्रश्न किया कि—(कइणं भंते देवानुप्पियाणं अंतेवासिसयाइं सिज्झिंहिति) हे भदन्त ! आप देवानुप्पिय के कितने सौ शिष्य सिद्धिपद को प्राप्त करेंगे ? प्रश्न को "व्याकरण" इस लिये कहा गया है कि इस के द्वारा प्रश्न कर्त्ता अपना अभिप्राय स्पष्ट करता है । (जाव अंतं करेहिंति) यावत् कितने सौ शिष्य अन्त करेंगे—यहां यावत्

श्रमण भगवान् महावीरने वंदणु नमस्कार कर्था, वंदणु नमस्कारना त्रणु लेह छे—(१) मानसिक, (२) कायिक अने, (३) वाचिक. ते अन्ने देवोअे भगवानने मानसिक वंदणु नमस्कार कर्था, वाचिक के कायिक वंदणु नमस्कार कर्था नहीं. मणसा चैव इमं एयारूवं वागरणं पुच्छन्ति " तेभण्णे भगवान् महावीरने के कंथं पूछवुं छतु ते मनथी न पूछथुं कडेवानुं तात्पर्य अे छे के भगवान् महावीर पासे प्रकट थया पछी तेभण्णे तेभने प्रकट रीते (वाणी द्वारा), कंथं पणु न पूछथुं, पणु मनथी न आ प्रकरनो प्रश्न पूछथे—“ कइणं भंते ! देवानुप्पियाणं अंतेवासिसयाइं सिज्झिंहिति ? ” हे भदन्त ! आप देवानुप्पियना केटला सो शिष्यो सिद्धपद पाभसे ? (प्रश्नने व्याकरण कडेवानुं कारण अे छे के तेना द्वारा प्रश्नकर्त्ता पोताना अभिप्रायनुं स्पष्टीकरण भेजवी शके छे.) “ जाव अंतं करेहिंति ? ” अने समस्त दुःखेनो अंत करसे ? ” अडी “ जाव ” (यावत्) पदथी, “ भोत्स्यन्ते मोक्षयन्ति, परिनिर्वास्यन्ति, सर्वदुःखानां

પદ સે “ ભોત્સ્યન્તે, મોક્ષ્યન્તિ, પરિનિર્વાસ્યન્તિ, સર્વદુઃખાનાં શારીર માનસાનાં ” इन पदों का संग्रह हुआ है। यद्यपि विचार किया जाय तो जीव जब सिद्धिपद को प्राप्त कर लेता है—तब यह केवल ज्ञान रूप अनन्तज्ञान का धनी वहां बना ही रहता है, समस्त कर्मों से उसे छुटकारा भी मिल जाता है, बिलकुल वह शान्त हो जाता है और शारि-रिक मानसिक संताप भी उसके सर्वथा प्रक्षिण (क्षय) हो जाते हैं—फिर भी यावत्पद से जो इन पदों का यहां ग्रहण किया गया है वह विशेष महत्त्व रखता है—और वह महत्त्व इस प्रकार से है—अन्य कित-नेक सिद्धान्तकारों ने आत्मा को सिद्धिपद में प्राप्त होने पर ज्ञान से हीन माना है, कितनेक सिद्धान्त कारों ने उसे वहां कर्म से रहित नहीं भी माना है। कितनेक सिद्धान्तकारों ने उसे वहां अशान्त भी माना है। जीवों को सुख दुःख देने से वहां शान्ति नहीं मिलती है—ऐसा भी कितनेक सिद्धान्तकारों का मन्तव्य है। इन्हीं तमाम मन्तव्यों को निरा-करण करने के लिये ‘भोत्स्यन्ते’ आदि पदों का यहां गम्य होने पर भी प्रयोग किया गया है। देवों के मन में जब इस प्रकार का प्रश्न उत्पन्न हुआ—तब केवलज्ञानविशिष्ट होने के कारण, देवों के मनोगत भावको प्रभु ने उसी क्षण जान लिया (तएणं समणे भगवं महावीरे तब उन શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ને જો કિ (તેહિં દેવેહિં મળસા પુદ્દે)

શારીર માનસાનાં ” આ પદોનો સમાવેશ કરાયો છે. એ કે સિદ્ધિપદની પ્રાપ્તિ કરનારો જીવ કેવળ જ્ઞાનરૂપ અનંત જ્ઞાનનો સ્વામી બનેલો જ હોય છે, સમસ્ત કર્મોમાંથી છુટકારો પણ મેળવે છે, તે બિલકુલ શાન્ત થઈ જાય છે, તેના શારીરિક અને માનસિક સંતાપોનો પણ સર્વથા ક્ષય થઈ જાય છે;

તો પછી, “ બુદ્ધ થશે, ઉપશાન્ત થશે, સમસ્ત દુઃખોનો સર્વથા નાશ કરશે ” ઇત્યાદિ પદોની શી આવશ્યકતા છે? સૂત્રકાર તેનો ખુલાસો આ પ્રમાણે કરે છે. અન્ય કેટલાક સિદ્ધાન્તકારોએ સિદ્ધિપદ પામેલા આત્માને પણ જ્ઞાનહીન બતાવ્યો છે, કેટલાક સિદ્ધાન્તકારોએ તેને ત્યાં અશાન્ત બતાવ્યો છે, જીવોને સુખદુઃખ દેવાથી તેને ત્યાં શાન્તિ અને સુખ મળતાં નથી, એવું પણ કેટલાક સિદ્ધાન્તકારોએ બતાવ્યું છે. એ સમસ્ત મન્યતાઓનું ખંડન કરવાને માટે ઉપરોક્ત પદોનો આ સૂત્રમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

દેવોએ મનથી જ પૂછેલા પ્રશ્નને મહાવીર પ્રભુ જાણી ગયા. કારણ કે તેઓ કેવળજ્ઞાની હતા કેવળજ્ઞાની બીજાના મનોગત ભાવોને જાણી શકે છે. “ તएणं समणे भगवं महावीरे तेहिं देवेहिं मणसापुद्दे ” તે બન્ને દેવો દ્વારા

વ્યન્તિ યાવત્-મોક્ષ્યન્તે મોક્ષ્યન્તિ પરિનિર્વાસ્યન્તિ સર્વદુઃ સ્વાનાં શારીરમાનસાનામ્
અન્તં કરિષ્યન્તિ ? ' તદ્દેવં સમણે મગ્ધ મહાવીરે તેહિંદેવેહિં મણસા પુદ્ધે તેસિં
દેવાણં મણસા ચેવ હમં ઇયાહુવં વાગરણં વાગરેહ ' તતો દેવદ્વયપ્રશ્નાનન્તરં સ્વલુ
શ્રમણો મગ્ધાન્ મહાવીરઃ તામ્યાં પૂર્વાક્તામ્યાં દેવામ્યામ્ મનસા-અન્તઃકરણેન
પુદ્ધઃ સન્ તયોઃ દેવયોઃ પ્રશ્નસ્ય મનસૈવ-અન્ત કરણેનૈવ હદમ્ એતદ્ભૂપં વક્ષ્યમાણ
સ્વરૂપં વ્યાકરણં-સ્પષ્ટાર્થપ્રતિપાદકમુત્તરં વ્યાકરોતિ-' એવ સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા !
મમ સત્ત અંતેવાસિ સયાહં સિજ્ઞિહિંતિ, જાવ-અંતં કરેહિંતિ ' મો દેવાનુપ્રિયો !
એવં સ્વલુ મમ સત્ત અન્તેવાસિશતાનિસત્ત શતસંખ્યકાઃ શિષ્યાઃ સેત્સ્યન્તિ સિદ્ધિં

उन देवों द्वारा मन से पूर्वोक्तरूप में पूछे गये हैं (तेसिं देवाणं मणसा
इमं एयाहव वागरणं वागरेह) उन देवों के प्रश्न का मन से ही इस
प्रकार से यह स्पष्टार्थ प्रतिपादक उत्तर दिया। यहां शंका हो सकती
है कि भगवान् के जब कोई इन्द्रिय नहीं होती है तब मन भी उनके
नहीं होता है क्यों कि उनका ज्ञान इन्द्रियातीत होता है-तब यहां
“मन से ही प्रभु ने उत्तर दिया ” ऐसा कैसे कहा गया है-सो इसका
समाधान इस प्रकार से हैं कि मन प्रभु का आत्मरूप होना है-यद्यपि
द्रव्यमन वहां है-फिर भी भावमन के अभाव में वह कार्यकारी नहीं
होता है अतः भगवान् द्रव्य मन के पुद्गलों को लेकर उत्तर देते हैं ऐसा
तात्पर्य यहां जानना चाहिये। प्रभु ने जो मन से उत्तर दिया-वही अब
प्रकट किया जाता है-' एवं स्वलु देवाणुप्पिया ! मम सत्त अंते वासि
सयाहं सिज्झिहिति जाव अंतं करेहिति ' देवानुप्रियो देवो ! मेरे सात

બધારે ભગવાન મહાવીરને ઉપરોક્ત પ્રશ્ન માનસિક રીતે પૂછાયો, ત્યારે
“ તેસિં દેવાણં મણસા ચેવ હમં ઇયાહુવં વાગરણં વાગરેહ ” મહાવીર પ્રભુએ
મનથી જ તેમના પ્રશ્નનું સમાધાન કરતો આ પ્રકારનો ઉત્તર તેમને આપ્યો.

શંકા-ભગવાનને જો કોઈ ઇન્દ્રિય હોતી નથી, તો તેમને મન પણ હોય
નહીં, કારણ કે તેમનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિયાતીત હોય છે. તો અહીં શા માટે એવું
કહેવામાં આવ્યું છે કે “ ભગવાને મનથી જ તેમને ઉત્તર દીધો ? ”

સમાધાન- મન પ્રભુના આત્મ રૂપે હોય છે. જો કે ત્યાં દ્રવ્યમનનું
અસ્તિત્વ હોય છે પણ ભાવ ગતિને અભાવે તે કાર્યકારી હોતું નથી. તેથી
ભગવાન દ્રવ્યમનનાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને ઉત્તર આપે છે, એવું આ
વિષયમાં સમજવું.

પ્રભુએ જે મનથી ઉત્તર દીધો તે હવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે-“ એવં
સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા ! મમ સત્ત અંતેવાસિસયાહં સિજ્ઞિહિતિ, જાવ અંતં કરેહિતિ ”

लप्स्यन्ते, यावत्-अन्तं करिष्यन्ति च ? ' तएणं ते देवा समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा पुट्टेणं ' ततो भगवदुत्तरवाक्यस्य मनसा श्रवणानन्तरं खलु तौ देवौ श्रमणेन भगवता महावीरेण मनसा पृष्टेन सता, ' मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरिया समाणा हट्ट-तुट्ट जाव-हियया ' इदम् एतद्रूपं सप्तशतशिष्यसिद्धिगमनविषयकं व्याकरणम् = उत्तरवाक्यं व्याकृतौ सन्तौ हृष्टतुष्टयावद् हृदयौ-हृष्टतुष्टचित्तानन्दिता प्रीतमनसौ परमसौमनस्यितौ हर्षवशविसर्पद्दहृदयौ इति, तत्र-हृष्टतुष्टौ हर्षसन्तोषसमापन्नौ अतएव चित्ते तनसि आनन्दिता-संजातमानसोल्लासौ प्रीतमनसौ-प्रसन्नचित्तौ परम सौमनस्यितौ-परमं सौमनस्यं मनसः सौष्ठवं संजातम् अनयोरिति तथा, हर्षवशविसर्पद्दहृदयौ-हर्षवशेन विसर्पद्-परित उच्छलद् हृदयं ययोस्तौ तथा एतादृशौ तौ देवौ ' समणं भगवं महावीरं वन्देते नमस्यतः ' वंदित्ता मणसा चेव सुस्सुसमाणा णमंसमाणा अभिमुहा जाव-पज्जुवा

सौ शिष्य सिद्धि पद को प्राप्त करेंगे-यावत् शारीरिक मानसिक दुःखों का अन्त करेंगे । ' तएणं देवा समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा पुट्टेणं ' इस प्रकार देवों द्वारा मन से पूछे गये श्रमण भगवान् महावीरने मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरियासमाणा ' मन से ही उन देवों के प्रश्न का उत्तर दे दिया और देवों ने उस उत्तर को अपने मन से ही सुन लिया-जान लिया-तब वे देव 'हट्टतुट्टहियया' हृष्ट तुष्ट हुए-हर्ष एवं सन्तोष को प्राप्त हुए, उनका मानसोल्लास बढ़ गया, प्रीति से उनका मन भर गया, उनके मन में अपार शान्ति जागृत हो गई और उनका हृदय अपार हर्ष में मग्न हो गया, अतः प्रभु की अनुपम भक्ति से भरे हुए उन देवोंने ' समणं भगवं महावीरं वंदन्ति नम-

हे देवानुप्रियो ! भारा ७०० शिष्यो सिद्धपद प्राप्त करशे अने शारीरिक अने मानसिक दुःखोना नाश करशे.

“ तएणं ते देवा समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा पुट्टेणं ” आ प्रभाण्णे देवो द्वारा मनथी न तेमने प्रश्न पूछवाभां आण्यो छे, अेवा श्रमाणु लगवान भडावीरे “ मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरिया समाणा ” न्यारे मनथी न तेमना प्रश्नो उत्तर दध दीधो अने देवोअे ते उत्तर मनथी न सांलणी दीधो त्यारे ते देवो “ हट्टतुट्टहियया ” हर्ष अने संतोष पाभ्या, तेमना मनभां आनंदनी लरती आवी, भडावीर प्रभु प्रत्ये तेमनो प्रेम वृद्धि पाभ्यो, तेमना मनभां अपार शान्ति थध, तेमनुं मन आनंदथी डाली उठ्युं. तेथी तेमना हृदयभां प्रभु प्रत्ये अपूर्व लक्षितलाप जगृत थथा. (समणं भगवं महावीरं वंदन्ति

સંતિ ' વન્દિત્વા, નમસ્વિત્વા, મનસૈવ શુશ્રૂપમાણૌ સેવમાણૌ નમસ્વન્તૌ અભિમુખૌ સમ્મુખૌ યાવત્-વિનયેન પ્રાજ્ઞલિપુટૌ પર્યુપાસાતે । ' તેણં કાલેણં, તેણં સમણં ' તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે ' સમણસ્ય મગવઓ મહાવીરસ્ય ' શ્રમણસ્ય મગવતો મહાવીરસ્ય ' જેઢે અંતેવાસી ઇંદ્રભૂઈ ણામં અગગારે. જાવ-અદૂરસામંતેઽ ડું જાણૂ જાવ-વિહરઈ' જ્યેષ્ઠઃ અન્તેવાસી શિષ્યઃ ઇન્દ્રભૂતિર્નામ અનગારઃ યાવત્-અદૂરસામન્તે નાતિદૂરે નાતિસમીપે ઋધ્વૌ જાનુઃ ઋર્વોત્થાપિતજાનુઃ સન્ યાવત્-વિહરતિ તિષ્ઠતિ ધ્યાનાવસ્થાસમ્યક્તિષ્ઠતિ-ઇત્યર્થઃ, યાવત્કરણાત્ - સર્વવર્ણનં પ્રથમશતકસ્ય પ્રથમોદ્દેશકસ્ય સપ્તમસૂત્રાનુસારં સંગ્રાહ્યમ્ ।

સંતિ ' શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર પ્રભુકે શુર્ગો કી અન્તઃકરણ સે સ્તુતિ કી ઔર ઉન્હે' નમસ્કાર ક્રિયા, વંદિત્તા નમંસિત્તા ' વંદના નમસ્કાર કરને કે વાદ ફિર વે દોનોં હી દેવ ' મણસા ચેવ સુસ્તૂસમાણા ણમંસ માણા અભિમુહા જાવ પજ્જુવાસંતિ ' મન સે હી સેવા ઔર નમસ્કાર કરતે હુઅ મગવાન્ કે સમક્ષ દોનોં હાથ જોડકર વેઠ ગયે ઔર ઉનકી સેવા કરને લગે । ઇસકે વાદ ' તેણં કાલેણં, તેણં સમણં ' ઉસ કાલ ઔર ઉસ સમય મેં ' સમણસ્ય મગવઓ મહાવીરસ્ય ' શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર કે ' જેઢે અંતેવાસી ' પ્રધાન શિષ્ય ' ઇંદ્રભૂઈ ણામં અગગારે' ઇન્દ્રભૂતિ નામકે અનગાર ' જાવ અદૂરસામંતે ડું જાણૂ જાવ વિહરઈ' યાવત્ ઉચિત્ત સ્થાન પર દોનોં જાનુઓંકોં-છુટનોં ઋંચે ઉઠાયે હુઅ યાવત્ ધ્યાનાવસ્થા મેં વેઠે હુઅયે યહાં યાવત્પદ સે પ્રથમ શતક કે પ્રથમોદ્દેશક કે સપ્તમસૂત્ર અનુસાર સમસ્ત વર્ણન ગ્રહણ ક્રિયા ગયા હૈ ।

નમંસંતિ) તેમણે અંતઃકરણ પૂર્વક શ્રમણ લગવાનનાં શુભગાન ગાયાં, તેમણે તેમને વંદણા અને નમસ્કાર કર્યાં. (વંદિત્તા નમંસિત્તા) વંદણા નમસ્કાર કર્યા પછી (મણસા ચેવ સુસ્તૂસમાણા ણમંસમાણા અભિમુહાજાવ પજ્જુવાસંતિ) તે બંને દેવો મનથી જ લગવાનની સ્તુતિ કરતા, મનથી જ લગવાનને વંદણા કરતા બંને હાથ જોડીને લગવાન મહાવીરની સમીપે બેસી ગયા અને તેમની સેવા કરવા લાગ્યા. ત્યારબાદ શું બન્યું તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે-(તેણં કાલેણં તેણં સમણં) તે કાળે અને તે સમયે (સમણસ્ય મગવઓ મહાવીરસ્ય જેઢે અંતેવાસી ઇંદ્રભૂઈ ણામં અગગારે) શ્રમણ લગવાન મહાવીરના મુખ્ય ઇન્દ્રભૂતિ નામના અણુગાર "જાવ અદૂર સામંતે ડહંદં જાણૂ જાવ વિહરઈ" લગવાનથી બહુ દૂર પણ નહીં અને બહુ નજીક પણ નહીં તેવા ઉચિત સ્થાને, બંને ઘૂંટણોને ઊંચી રાખીને (ઉભડક આસને) ધ્યાનાવસ્થામાં બેઠા હતા. (અહીં ' જાવ ' (યાવત્) પદથી પહેલા શતકના સાતમાં સૂત્રમાં આવતું સમસ્ત વર્ણન ગ્રહણ કરવાનું છે.)

‘तएणं तस्स भगवओ गोयमस्स ज्ञाणंतरियाए वट्टमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव-समुपज्जित्था’ ततः खलु तस्य भगवतो गौतमस्य इन्द्रभूतेः ध्यानान्तरिकायां ध्यानस्य अन्तरं विच्छेदस्तस्य कारणम् अन्तरिका, ध्यानस्यान्तरिका ध्यानान्तरिका आरब्ध-प्रथमध्यानसमाप्तिः तस्यां वर्तमानस्य प्रथमध्यानसमाप्त्यवस्थायां स्थितस्य अयम् अधुनैव वक्ष्यमाणः एतद्रूपः वक्ष्यमाणस्वरूपः आध्यात्मिकः आत्मनि समवेतः यावत्-चिन्तितः, कल्पितः, प्रार्थितः मनोगतः संकल्पः समुदपद्यत-समुत्पन्नः, । संकल्पस्वरूपमाह—“एवं खलु दो देवां महिद्धिया, जाव-महाणुभागा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूया” एवं खलु उपर्युक्तरीत्या द्वौ देवौ महर्षिकौ आतसमृद्धिसम्पन्नौ यावत्-महाद्युतिकौ महाबलौ महायशस्कौ महानुभावौ महाप्रभावशालिनौ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके समीपे प्रादुर्भूतौ, प्रकटितवन्तौ, ‘तं नो खलु अहं ते

‘तएणं तस्स भगवओ गोयमस्स ज्ञाणंतरियाए वट्टमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुपज्जित्था’ जब वे भगवान् गौतम अपने प्रथम ध्यान कि समासिकर चुके तब उनके मनमें इस प्रकार का आध्यात्मिक यावत् संकल्प उत्पन्न हुआ । ध्यानान्तरिका-ध्यान का अन्तर विच्छेद करना इसका नाम ध्यानान्तरिका है-अर्थात्-प्रारब्ध प्रथम ध्यान की समाप्ति होना इसका नाम ध्यानान्तरिका है । यहां यावत्पदसे संकल्पके ‘चिन्तित, कल्पित, प्रार्थित, मनोगत’ इन विशेषणों को ग्रहण किया गया है । क्या संकल्प गौतम को उत्पन्न हुआ सो ही अब प्रकट किया जाता है-‘एवं खलु दो देवा महिद्धिया जाव महाणुभागा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूया’ गौतम ने विचार किया कि ये दो महाऋद्धि संपन्न यावत् महाप्रभावशाली देव भगवान् महावीर

(तएणं तस्स भगवओ गोयमस्स ज्ञाणंतरियाए वट्टमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुपज्जित्था) अतः भगवान् गौतमे तेभन्तुं पडेछुं ध्यान पूरुं कथुं” ततः तेभना मनमां आ प्रकारेण आध्यात्मिक विचार आये। (ध्यानान्तरिका) अतः ध्यानानो विच्छेद करेवं ते क्थिया, अतः के शरुं करेवा प्रारंभिक ध्याननी समाप्ति थवी तेनुं नाम ‘ ध्यानान्तरिका ’ छे अड्डी ‘ जाव ’ (पर्यन्त) पदथी अंकथ्य (विचार) पदनां नीचेनां विशेषणानो समवेश करथो छे-‘ चिन्तित, कल्पित, प्रार्थित, मनोगत. ”

गौतम स्वामीना मनमां शे विचार थथो ते प्रकट करता सूत्रकार कडे छे-(एवं खलु दो देवा महर्द्धिया जाव महाणुभागा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूया) आ ये महाऋद्धि, महाद्युति, महातेज, महायश, महाभल

દેવે જાણામિ,' તદ્ નો યલુ અહં તૌ દેવૌ જાનામિ, યત્-“ કયરાઓ, કપ્પાઓ વા, સગ્ગાઓ વા, વિમાણાઓ વા, ” કતરસ્માત્ કલ્પાદ્ દેવલોકાદ્ વા, સ્વર્ગાદ્ દેવલોકૈકદેશાદ્ વા, વિમાનાદ્ દેવલોકૈકદેશૈકદેશાદ્ વા “ કસ્સ વા અત્થસ્સ અઢ્ઢાએ હં હવ્વં આગયા ” કસ્ય વા અર્થસ્ય પ્રયોજનસ્ય અર્થાય કિમર્થમિત્યર્થઃ અત્ર અસ્મિન્ સ્થાને, હવ્વમ્ શીઘ્રમ્ આગતૌ, ‘ તં ગચ્છામિણં મગવં મહાવીરં વંદામિ, નમંસામિ, જાવ-પજ્જુવાસામિ’ તત્ તસ્માત્કારણાત્ ગચ્છામિ યલુ મગવન્તં મહા-વીરં વન્દે નમસ્યામિ યાવત્-પર્યુપાસે, ‘ હમાઈં ચ ણં ઇયારૂવાઈં વાગરણાઈં પુચ્છિ-સ્સામિ ત્તિક્કહુ એવં સંપેહેઈ ’ હમાનિ ચ એતદ્ગૂપાણિ ઉપર્યુક્તસ્વરૂપાણિ વ્યાકરણાનિ સ્પષ્ટીકરણ વાક્યાનિ પ્રક્યામિ ઇતિ કૃત્વા એવં મનસિ અવધાર્ય, એવમ્ ઉક્તરીત્યા

કે સમીપ પ્રકટ હુએ હૈં-‘ તં નો યલુ અહં તે દેવે જાણામિ ’ સો મૈં હન દેવૌ કો નહીં જાનતા હૂં-‘મહાહુિયા જાવ મહાણુભોગા ’ મૈં જો યહ યાવત્ પદ આયા હૈં ઉસસે મહાદ્યુતિકૌ મહાબલૌ, મહાયશસ્કૌ ” હન પદૌકા સંગ્રહ હુઆ હૈં । ‘ કયરાઓ વા, કપ્પાઓ વા, સગ્ગાઓ વા, વિમાણાઓ વા કસ્સ વા અત્થસ્સ અઢ્ઢાએ હહહવ્વં આગયા ’ યે દોનોં દેવ કિસ કલ્પસે, કિસ દેવલોક કૈ એકદેશ સે, અથવા દેવલોકકે એકદેશ કૈ કિસ એકદેશ સે કિસ પ્રયોજન કૈ નિમિત્ત અર્થાત્-કિસલિયે હસ સ્થાન પર જલ્દી સે આયે હુએ હૈં ? ‘ તં ગચ્છામિ ણં મગવં મહાવીરં વંદામિ નમંસામિ જાવ પજ્જુવાસામિ ’ અતઃ મૈં અવ શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર કૈ પાસ જાઁઁ ઓર ઉન્હેં વંદન નમસ્કાર કરૂં-યાવત્ ઉનકી પર્યુપાસના કરૂં ઓર ‘ હમાઈં ચ ણં ઇયારૂવાઈં વાગરણાઈં પુચ્છિસ્સામિ ’ ઉનસે ફિર હસ પ્રકાર કૈ હન પ્રશ્નોઃકો પૂછૂં એસા મન મૈં ય્યાલ કર ઉન્હેંને એસા સોચા ‘ સંપેહિત્તા ’ સોચકારકૈ ફિર વે ‘ ડઢ્ઢાએ ડેઢ્ઢેઈ ’

અને મહાપ્રભાવ સંપન્ન દેવા શ્રમણુ લગવાન મહાવીર પાસે પ્રકટ થયા છે. (તં નો યલુ અહ તે દેવે જાણામિ) હું તેમને ઓળખતો નથી. “ કયરાઓ કપ્પાઓ વા, સગ્ગાઓ વા, વિમાણાઓ વા કસ્સ વા અત્થસ્સ અઢ્ઢાએ હં હવ્વં આગયા ” તેઓ કયા દેવલોકમાંથી કયા દેવલોકના કયા વિભાગમાંથી, કયા વિમાનમાંથી, અને શા કારણે અત્યારે અહીં આવેલા છે ? “ તં ગચ્છામિ ણં મગવં મહાવીરં વંદામિ નમંસામિ જાવ પજ્જુવાસામિ ” તો હું લગવાન મહાવીરની પાસે જઈ અને તેમને વંદણા નમસ્કાર કરું, અને તેમની સેવાભક્તિ કરીને, અને “ હમાઈં ચ ણં ઇયારૂવાઈં વાગરણાઈં પુચ્છિસ્સામિ ” તેમને આ પ્રકારના (મારા મનમાં ઉદભવેલા) પ્રશ્નો પૂછીશ. “ સંપેહિત્તા ” મનમાં આ પ્રકારનો

સંપ્રેક્ષતે વિચારયતિ, ‘ સંપેક્ષિતા ઉદ્ઘાણ ઉદ્ઘેહ, જાવ-જેણેવ સમણે ભગવં મહાવીરે જાવ-પજ્જુવાસઈ ’ સંપ્રેક્ષ્ય વિચાર્ય, ઉત્થયા ઉત્થાનેન ઉત્તિષ્ઠતિ, ઉત્થાય ચ યાવત્ યજ્ઞૈવ યસ્મિન્નેવ પ્રદેશે શ્રમણો ભગવાન મહાવીર આસીત્ યાવત્-તસ્મિન્નેવ પ્રદેશે ઉપાગચ્છતિ, ઉપાગમ્ય ચ ભગવન્તં પર્યુપાસતે-સેવતે, પર્યુપાસ્ય ભગવન્તપુત્તપ્રશ્નં પપ્રચ્છ; યાવત્કરણાત્ અચપલયા અત્વરયા અસંભ્રાંત્યા ગત્યા इत्यादि संग्राह्यम् ।

તતો ભગવાનાહ — ‘ ગોયમાહ ! સમણે ભગવં મહાવીરે ભગવં ગોયમં એવં વયાસી ’-હે ગૌતમ ! ઇતિ સમ્બોધ્ય, શ્રમણો ભગવાન મહાવીરો ભગવન્તં ગૌતમમ્ એવમ્-વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવાદીત્-‘ સે ણૂણં તવ ગોયમા ! જ્ઞાણંતરિયાણ વટ્ટમાણસ્સ ઇમેયારૂવે અજ્ઞત્થિણ ’ હે ગૌતમ ! તત્ત્વ નૂનં નિશ્ચિતં ધ્યાનાન્તરિકાર્યા

અપની ઉત્થાન શક્તિ સે ઉઠે, ઉઠકર જાવ જેણેવ સમણે ભગવ મહાવીરે જાવ પજ્જુવાસઈ’ યાવત્ જહાં પર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન થે-વહાં પર ગયે ત્રહાં જાકર ઉન્હોને યાવત્ પ્રભુકી પર્યુપાસનાકી ઔર ઉનસે અપના પૂર્વોક્તપ્રશ્ન પૂછા-‘યહા યાવત્ પદ સે’ ગતિ કે અચપલયા, અત્વરયા, અસંભ્રમયા ગત્યા ’ ઇન વિશેષણોંકો ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ ।

હસકે બાદ ભગવાન ને કિસ પ્રકાર સે ઉન્હે સંબોધિત કિયા ઔર કયા કહા સો હી ‘ ગોયમાહ ! સમણે ભગવં મહાવીરે ભગવં ગોયમં એવં વયાસી) હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કિયા ગયા હૈ-‘ણૂણં તવ ગોયમા જ્ઞાણં તરિયાણ વટ્ટમાણસ્સ ઇમેયારૂવે અજ્ઞત્થિણ જાવ જેણેવ મમં અંતિણ તેણેવ હવ્વમાગણ ’ ઉન્હે જો વિચાર ઉત્પન્ન હુઆ થા-વહી પ્રભુને

વિચાર કરીને “ ઉદ્ઘાણ ઉદ્ઘેહ ” તેઓ તેમની ઉત્થાન શક્તિથી બિઠયા. “ જાવ જેણેવ સમણે ભગવં મહાવીરે જાવ પજ્જુવાસઈ ” બિઠીને જ્યાં શ્રમણુ લગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા ત્યાં ગયા. ત્યાં જઈને તેમણે વંદણા નમસ્કાર કર્યા અને લગવાનની પર્યુપાસના કરી. અહીં ‘ જાવ ’ (પર્યન્ત) પદથી ગતિના આટલાં વિશેષણો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે.

“ અચવલયા, અત્વરયા અસંભમયા ગત્યા ”

ત્યારે લગવાન ગૌતમ સ્વામીના મનોગત વિચારોને સમજી ગયા. “ ગોયમાહ ! સમણે ભગવં મહાવીરે ભગવં ગોયમં એવં વયાસી ” “ હે ગૌતમ ! ” એણે મધુર સંબોધન કરીને શ્રમણુ લગવાન મહાવીરે ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું-‘ સે ણૂણં તવ ગોયમા ! જ્ઞાણંતરિયાણ વટ્ટમાણસ્સ ઇમેયારૂવે અજ્ઞત્થિણ જાવ જેણેવ મમં અંતિણ તેણેવ હવ્વમાગણ ” ધ્યાન સમાપ્ત થતાં ગૌતમસ્વામીના હૃદયમાં

પ્રથમધ્યાનસમાપ્ત્યાવસ્થાયાં દ્વિતીયધ્યાનારમ્માત્પૂર્વમ્ વર્તમાનસ્ય તવ અયમ્
 એતદ્ભૂપો વક્ષ્યમાણસ્વરૂપઃ આધ્યાત્મિકઃ માનસઃ સંકલ્પઃ સમુદપદ્યત, તથા ચ 'જાવ
 -જેણેવ મમં અંતિએ તેણેવ હવ્વં આગયે' યાવત્-યત્રીવ યસ્મિન્નેવ પ્રદેશે મમ
 અંન્તિકમ્ સામીપ્યમ્ વર્તતેસ્મ, તત્રૈવ તસ્મિન્નેવ પ્રદેશે હવ્વમ્ શીઘ્રમ્ આગતોઽસિ ત્વમ્
 હવ્વમિતિ સર્વત્ર વાક્યાલક્ષારેશીઘ્રાર્થે વા વિજેયમ્ 'સેણૂં ગોયમા! અદ્દે સમદ્દે?' હે
 ગૌતમ ! તદ્ નૂનં નિશ્ચિતમ્ અયમર્થો વૃત્તાન્તઃ સમર્થઃ યથાર્થઃ કિમ્? ગૌતમ આહ-
 'હંતા, અત્થિ' હે મગવન્ ! હન્ત, મનદુક્તં સત્યમેવ અસ્તિ । તત્તો મગવાનાહ-તં ગચ્છાહિ
 ણં ગોયમા ! એ એવ દેવા ઇમાંં એયારુવાંં વાગરણાંં વાગરેહિંતિ' હે ગૌતમ ।
 તત્ તસ્માત્કારણાત્ ત્વં ગચ્છ ત્વલ્લુ એતૌ એવ ઉપર્યુક્તૌ દેવૌ ઇમાનિ ઉક્તાનિ
 એતદ્ભૂપાણિ પ્રસ્તુતવક્તવ્યસ્વરૂપાણિ વ્યાકરણાણિ વ્યાકરિણ્યતઃ સ્પષ્ટીકરિણ્યતઃ
 વ્યાખ્યાસ્યતઃ ઇતિ 'તએણં મગવં ગોયમે સમણેણં મગવયા મહાવીરેણં અન્ન-

અક્ષરશઃ કણ્ઠ સુનાયા ઉન્હોને કહા હે ગૌતમ । જવ તુમ ધ્યાનાન્ત-
 રિકા મેં વર્તમાન થે તવ તુમ્હારે મન મેં ઇસ પ્રકાર કા ચહ આધ્યાત્મિક
 મનમેં સંકલ્પ ઉત્પન્ન હુઆ કિ યે દો દેવ કૌન હેં ઓર કયોં આયે હેં
 ઇત્યાદિ-સો ઇસી કારણસે તુમ મેરે પાસ આયે હો કહો 'સે ણૂં ગોયમા !
 અદ્દે સમદ્દે' ગૌતમ યહી વાત હૈ ન ? ગૌતમને પ્રશ્નકી વાત સુનકર 'હંતા
 અત્થિ' હા મદન્ત । યહી વાત હૈ એસા કહા-તવ પ્રશ્નને 'તં ગચ્છાહિ
 ણં ગોયમા' હે ગૌતમ ! તુમ ઉન દેવોં કે પાસ જાઓ એસા કહા-કયોં
 એ એવ દેવા ઇમાંં એયારુવાંં વાગરણાંં વાગરેહિંતિ' યે દેવ હી તુમ્હારે
 હન પ્રશ્નોં કા ઉત્તર તુમ્હેં દેંગે । 'તએણં મગવં ગોયમે સમણેણં મગવયા

જે વિચાર આવ્યો હતો, તે મહાવીરપ્રભુએ ગૌતમસ્વામીને અક્ષરશઃ (એક પણ
 અક્ષરના ફેરફાર વિના) કહી સંભળાવ્યો અને ત્યારબાદ તેમને પૂછ્યું, “હે
 ગૌતમ ! તારૂં પ્રથમ ધ્યાન સમાપ્ત થતાંની સાથે જ તારા મનમાં આ પ્રકારનો
 આધ્યાત્મિક વિચાર ઉત્પન્ન થયો હતો કે “આ બન્ને દેવો કોણ છે ? કયા
 દેવલોકમાંથી આવ્યા છે ? શા માટે આવ્યા છે ?” તે બાણુવાને માટે તું
 તુરત જ ભારી પાસે આવ્યો આવ્યો છે. “સે ણૂં ગોયમા ! અદ્દે સમદ્દે ?”
 હે ગૌતમ ! ભારી વાત સાચી છે ને ? (અહીં વાક્યમાં “હવ્વ” પદનો
 પ્રયોગ વાક્યને અલંકૃત કરવાને માટે જ કરાયો છે એમ સમજવું.)

“હંતા અત્થિ” “હા, ભદન્ત ! આપની વાત બિલકુલ સાચી છે.”

ત્યારબાદ મહાવીર પ્રભુએ ગૌતમને આ પ્રમાણે સલાહ આપી—

“તં ગચ્છાહિં ગોયમા !” હે ગૌતમ ! તું તે દેવોની પાસે જા. “એ એવ દેવા
 ઇમાંં એયારુવાંં વાગરણાંં વાગરેહિંતિ” તે દેવો જ તારા આ પ્રશ્નોનો

नुष्णाए समाणे ' ततः खलु गौतमः इन्द्रभूतिः श्रमणेन भगवता महावीरेण अभ्यनु
ज्ञातः सन् अनुमतो भूत्वा आदिष्टः सन् इत्यर्थः ' समणं भगवं महावीरं वंदह
नमंसइ ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा. नमस्यित्वा ' जेणेव
ते देवा तेणेव पहारेत्थ गमणाए ' यत्रैव यस्मिन्नेव प्रदेशे तौ देवौ आस्ताम्,
तत्रैव तस्मिन्नेव प्रदेशे गमनाय गन्तुं प्रधारितवन्तौ प्रस्थितवन्तौ, ' तएणं ते
देवा भगवं गोयमं एज्जमाणं पासंति, ' ततः खलु तौ देवौ भगवन्तं गौतमम्
इन्द्रभूतिम् आयान्तम्-आगच्छन्तम् पश्यतः दृष्टवन्तौ, 'पासित्ता हट्ठ, जाव-हियया,
खिप्पामेव अब्भुट्ठेति' दृष्ट्वा च दृष्ट्वा यावत्-हृदयो अतिसन्तुष्टमानसौ भूत्वा क्षिप्र-
मेव झटित्येव अभ्युत्तिष्ठतः अभ्युत्थानं कृतवन्तौ, ' अब्भुट्ठित्ता खिप्पामेव
' पच्चुवागच्छंति ' अभ्युत्थाय क्षिप्रमेव प्रत्युपागच्छतः, तस्य समीपमागतौ,

महावीरेणं अब्भुणुत्ताए समाणे ' इस प्रकार से जब भगवान् महावीर
ने गौतम को आदेशित किया तब उन गौतम इन्द्रभूतिने 'समणं भगवं
महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की और
उन्हे नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके फिर वे ' जेणेव ते देवा
तेणेव पहारेत्थ गमणाए ' जहा पर वे दोनों देव थे, उसी प्रदेश की
ओर जानेके लिये तैयार हुए ' तएणं ते देवा भगवं गोयमं एज्जमाणं
पासंति " गौतम को अपनी ओर आनेके लिये तैयार जानकर उन देवोंने
' पासित्ता ' देखकर वे दोनों देव ' हट्ट जाव हियया खिप्पामेव अब्भु-
ट्ठेति यावत् अतिसंतुष्ट मानस वाले होकर शीघ्र ही अपने स्थान से उठे
और अब्भुट्ठित्ता ' खिप्पामेव ' शीघ्र ही ' पच्चुवागच्छंति ' उनके पास

जवाअ तने आपसे " तएणं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भ-
णुत्ताए समाणे " ज्यारे लगवान भडावीरे गौतम स्वाभीने आ प्रभाणु आशा
करी, त्यारे गौतम स्वाभीओ " समणं भगव महावीरं वंदइ नमंसइ " श्रमणु
लगवान भडावीरने वंदणु नमस्कार कथी. वंदणु नमस्कार करीने " जेणेव ते
देवा तेणेव पहारेत्थ गमणाए " ज्यां ते अन्ने देवा गिराजमान उता, त्यां
जवाने तैयार थया.

" तएणं ते देवा भगवं गोयमं एज्जमाण पासंति " ते देवोओ लगवान
गौतमने तेमनी तरइ आववानी तैयारी करतां जेया. " पासित्ता " ते जेधने
" हट्ट जाव हियया खिप्पामेव अब्भुट्ठेति " तेमना मनमां अत्यंत दुःख अने
संतोष थये. तेओ तेमनी जग्याओथी जेला थया, " अब्भुट्ठित्ता " उठीने
" खिप्पामेव " तरत ज " पच्चुवागच्छंति " तेओ तेमनी पासे जवा भाटे

પચ્ચુવામચ્છિત્તાં જેણેવ ભગવં ગોયમે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ 'પત્યુપાગમ્ય સમીપ મૌર્ગત્યં યત્રૈવ યસ્મિન્નેવ પ્રદેશે ભગવાન્ ગૌતમ આસીત્ તત્રૈવ તસ્મિન્નેવ પ્રદેશે ઉપાગચ્છંતઃ, 'ઉવાગચ્છિત્તા, જાવ-ળમંસિત્તા એવં-વયાસિસું'-ઉપાગમ્ય યાવત્-વન્દેતે નમસ્યતઃ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા એવં વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અર્વાદિષ્ટામ્ ઋચતુઃ-
- ' એવં' સ્વલ્લું મંતે ! અમ્હે મહાસુક્કાઓ કપ્પાઓ મહાસગ્ગાઓ, મહાવિમાણાઓ દો દેવા મહિદ્ધિયા, જાવ - પાઉઝ્મૂયા ' હે ભદન્ત ! ગૌતમ ! એવં સ્વલ્લુ આવાં મહાશુક્રાત્ કલ્પાત્ મહાસ્વર્ગાત્ મહાવિમાનાદ્ દ્વો દેવો મહદ્ધિક્કો, યાવત્ - મહાશુતિકો મહાવલો મહાયશસ્કો મહાનુભાગો પ્રાદુર્ભૂતૌ પ્રકટિતૌ, 'તણં અમ્હે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદામો, નમંસામો, ' તતઃ સ્વલ્લુ આવામ્ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં વન્દાવહે, નમંસ્યાવઃ, નમસ્કૃતવન્તૌ વન્દિત્વા, નમસ્યિન્વા, મનસૈવ

આયે ' પચ્ચુવાગચ્છિત્તા ' ઓર પાસ મેં આકર ' જેણેવ ભગવં ગોયમે જહાં પર ભગવાન્ ગૌતમ થે ' તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ વહાં પર પહુંચે । ' ઉવાગચ્છિત્તા ' વહાં પહુંચ કર ' જાવ ળમંસિત્તા એવં વયાસી ' યાવત્ ગૌતમ કો નમસ્કાર કર ફિર ઉન્હોને હસ પ્રકાર કહા-એવં સ્વલ્લુ મંતે ! અમ્હે મહાસુક્કાઓ કપ્પાઓ, મહાસગ્ગાઓ મહાવિમાણાઓ દો દેવા મહિદ્ધિયા જાવ પાઉઝ્મૂયા ' હે ભદન્ત ! હમ દો મહદ્ધિક દેવ મહાશુક્ર નામકે સાતવેં દેવલોક સે, મહાસ્વર્ગ સે, એવં મહાવિમાન સે આયે હૈં । યહાં યાવત્ પદ સે ' મહાશુતિકો, મહાવલો, મહાયશસ્કો, મહાનુભાગો ' હન વિશેષણોં કા સંગ્રહ ક્રિયા ગયા હૈ । ' તણં અમ્હે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદામો ' નમંસામો ' પ્રકટ હોનેકે વાદ હમલોગોં

ઉપરથી " પચ્ચુવાગચ્છિત્તા જેણેવ ભગવં ગોયમે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ " તેઓ સામે પગલે આવીને જ્યાં ભગવાન ગૌતમ વિરાજમાન હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. " ઉવાગચ્છિત્તા " ત્યાં જઈને " જાવ ળમંસિત્તા એવં વયાસી " તેમણે તેમને વંદણા નમસ્કાર કર્યા. ત્યારબાદ તેમણે ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું—

" એવં સ્વલ્લું મંતે ! " હે ભદન્ત ! " અમ્હે મહાસુક્કાઓ કપ્પાઓ મહાસગ્ગાઓ મહાવિમાણાઓ દો દેવા મહદ્ધિક્કા જાવ પાઉઝ્મૂયા " અમે બન્ને મહાશક્તિ સંપન્ન દેવો છીએ. મહા શુક નામના સાતમાં દેવલોકના મહા વિમાનમાંથી અમારુ અહીં આગમન થયું છે. (અહીં ' જાવ ' પદથી મહાશુતિ મહા બળ, મહા યશ અને મહા પ્રભાવ આદિ ગુણોવાળા તે દેવો હતા, તેમ સંમંજુ) " તણં અમ્હે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદામો નમંસામો " અહીં આવીને અમે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા.

अन्तःकरणेनैव, इमानि वक्ष्यमाणानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि प्रश्नार्थान् पृच्छावः पृष्ठवन्तौ, किं पृष्ठवन्तौ ? इत्याह—‘कण्ठं भंते ! देवानुप्पियाणं अंतेवासि सयाइं सिज्झिहिति, जाव-अतं करिहिति?’ हे भदन्त ! देवानुप्पियाणां भवतां कति कियन्ति खलु अन्तेवासिशतानि सेत्स्यन्ति ? सिद्धिं गमिष्यन्ति ? यावन्-अन्तं सर्वदुःखानामन्तं करिष्यन्ति ? ‘तएणं समणे भगवं महावीरे अम्हेहिं मणसा पुट्ठे’ ततः खलु श्रमणी भगवान् महावीरः आवाभ्यां देवाभ्यां मनसा पृष्टः सन् ‘अम्हे मणसा चेव, इमं एयारूवं वागरणं वागरेइ’ आवां प्रति मनसैव इदम् एतद्रूपं वक्ष्यमाणस्वरूपं व्याकरणम् उत्तररूपं वाक्यं व्याकरोति-स्पष्टीकृतवान्—‘ एवं खलु देवानुप्पिया ! मम सत्त अंतेवासि सयाइं, जाव-अतं करेहिति ’ भो देवानुप्पियो !

ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की है उन्हें नमस्कार किया वंदित्ता नमसित्ता ’ वंदना नमस्कार करके फिर हम लोगोंने ‘ मणसा चेव ’ अन्तःकरण द्वारा ही इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पृच्छामो ’ श्रमण भगवान् महावीर से इन प्रश्नों कि—‘ कण्ठं भंते ! देवानुप्पियाणं अंतेवासिसयाइं सिज्झिहिति ’ हे भदन्त ! आप देवानुप्पिय के कितने सौ शिष्य सिद्धिपद को पावेंगे—‘ जाव अतं करिहिति ’ यावत् समस्त दुःखों का नाश करेंगे ? ‘ तएणं समणे भगवं महावीरे अम्हेहिं मणसा पुट्ठे ’ इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ने जो कि हमारे मन के द्वारा पूछे गये हैं ‘ अम्हे ’ हम दोनों के प्रति ‘ मणसा चेव ’ अन्तःकरण से ही इमं एयारूवं वागरणं वागरे इ ’ इस प्रकार से यह उत्तर दिया ‘ एवं खलु देवानुप्पिया ! मम सत्त अंतेवासिसयाइं जाव अतं करेहिति ’ हे देवानुप्पियो ! मेरे सात शिष्य सिद्ध होंगे, बुद्ध होंगे, मुक्त होंगे सकल

“ वंदित्ता नमसित्ता ” पंडित ! नमस्कार करीने “ मणसा चेव ” अभे भनथीअ
“ इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पृच्छामो ” श्रमणु लगवान् महावीरने आ
प्रभाणु प्रश्न पूछये । उतो—“ कण्ठं भंते ! देवानुप्पियाणं अंतेवासिसयाइं
‘ सिज्झिहिति जाव अतं करिहिति ’ ” “ हे भदन्त ! आप देवानुप्पिकना केट्ठा सौ
‘ शिष्ये सिद्धपद पावसे अने समस्त दुःखेनो नाश करसे ? ”

“ तएणं समणे भगवं महावीरे अम्हेहिं मणसापुट्ठे ” अभास द्वारा भनथीअ
‘ नेभने ते प्रश्नो पूछया उता तेवा श्रमणु लगवान् महावीरे “ अम्हे मणसा
चेव ” अभने भनथीअ “ इमं एयारूवं वागरणं वागरेइ ” आ प्रभाणु जवाण
आये । “ एवं खलु देवानुप्पिया ! मम सत्त अंतेवासिसयाइं जाव अतं
करेहिति ” हे देवानुप्पियो ! भास ७०० शिष्ये सिद्ध थसे, बुद्ध थसे, मुक्त

देवौ । एवं खलु मम सप्त अन्तेवासिशतानि यावत्-अन्तं करिष्यन्ति, । 'तएणं
अम्हे समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा चेव पुट्ठेणं' ततः खलु आवां श्रमणेन
भगवता महावीरेण मनसैव पृष्ठेन सता च 'मणसा चेव इमं एयारुवं वागरणं
वागरिया समाणा' मनसैव इदम् एतद् रूपम् उपर्युक्तस्वरूपं व्याकरणम् उत्तरवाक्यं
व्याकृतौ प्राप्नुवन्तौ सन्तौ 'समणं भगवं महावीरं वंदामो, नमंसामो' श्रमणं
भगवन्तं महावीरं वन्दावहे, नमस्यावः 'वंदित्ता नमंसित्ता, जाव-पज्जुवासामो
त्ति कट्ठु' वन्दित्वा, नमस्यित्वा, यावत्-पर्युपासवहे इति कृत्वा इत्येवंप्रकारेण
उक्त्वा 'भगवं गोयमं वंदंति, नमंसंति,' भगवन्तं गौतमं इन्द्रभूतिम् वन्देते,
नमस्यतः, 'वंदित्ता, जामेव दिस्सं पाउब्भूया तामेव दिस्सं पडिगया' वन्दित्वा, नम-
स्यित्वा यामेव दिशम् आश्रित्य प्रादुर्भूतौ तामेव दिशं प्रतिगतौ प्रतिनिवृत्तौ ॥ सू० ५ ॥

कर्मोंका नाश करेंगे । 'तएणं अम्हे' इसके पश्चात् हम दोनों ने 'मणसा
चेव पुट्ठेणं समणेणं भगवया महावीरेणं' मन द्वारा पूछे गये श्रमण
भगवान् महावीरसे मणसा चेव इमं एयारुवं वागरणं वागरिया समाणा
उनके मनद्वारा प्रदत्त इस प्रकार के उत्तर प्राप्तकर समणं भगवं महा-
वीरं श्रमणभगवान् महावीर को 'वंदामो नमंसामो' वन्दनाकी उन्हें
नमस्कार किया: 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दना नमस्कार करके 'जाव पज्जु
वासामो' यावत् उनकी पर्युपासना-सेवाकी । इस प्रकार कहकर उन दोनोंने
'भगवं गोयमं' भगवान् गौतम को वंदंति नमंसंति ' वन्दना की और
नमस्कर किया ! फिर वे वंदित्ता नमंसित्ता ' पुनः वन्दना नमस्कार कर
जामेव दिस्सं पाउब्भूया तामेव दिस्सं पडिगया ' जिस दिशा से आये
थे, उसी दिशाकी ओर चले गये ॥ सू० ५ ॥

थशे अने सभस्त कर्म्मोने स'पूणु' क्षय करीने मोक्षधामनु अनंत सुख लोग शो.
"तएणं अम्हे मणसा चेव पुट्ठेणं मणसा चेव इमं एयारुवं वागरणं वागरिया
समाणा" आ रीते अमारा द्वारा मनथी व पूछायेला अने लगवान भडावीर
द्वारा मनथी व आपवाभां आवेला उत्तर सांभलीने, "समणं भगवं महावीरं"
अमे श्रमणु लगवान भडावीरने "वंदामो नमंसामो" वंदणु करी अने नमस्कार
किया. "वंदित्ता जाव पज्जुवासामो" वंदणु नमस्कार करीने अमे तेमनी
सेवालक्षित करी. "आ प्रभाणु कहीने ते अन्ने देवाये "भगवं गोयमं वंदंति
नमंसंति" लगवान गौतमने वंदणु करी अने नमस्कार किया. "वंदित्ता नमंसित्ता
जामेव दिस्सं पाउब्भूया तामेव दिस्सं पडिगया" वंदणु नमस्कार करीने, व
दिशाभांथी आव्या डता ते दिशाभां पाछा आव्या गया. ॥ सू. ५ ॥

नो संयतदेववक्तव्यताप्रस्तावः

मूलम्—‘ भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, जाव—एवं वयासी—देवाणं भंते ! संजया त्ति वत्तव्वं सिया ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, अब्भक्खाणमेयं देवाणं । देवाणं भंते ! असंजया ति वत्तव्वं सिया ? णो इणट्ठे समट्ठे, निट्ठुरवयणमेयं । देवाणं भंते ! संजयाऽसंजया ति वत्तव्वं सिया ? गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, असब्भूयमेयं देवाणं, से किं खाइं णं भंते ! देवा इति वत्तव्वं सिया ? गोयमा ! देवाणं नोसंजया इ वत्तव्वंसिया ॥६॥

छाया—भदन्त ! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति यावत्—एवम्—अवादीत्—देवाः खलु भदन्त ! संयता इति वक्तव्यं स्यात् ? गौतम ! नायमर्थः समर्थ अभ्याख्यानम् एतत्. देवानाम् । देवाः खलु भदन्त !

नो संयत वक्तव्यता—

‘ भंते ! त्ति भगवं इत्यादि ।

सूत्रार्थ— (भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) हे भदन्त ! इस प्रकार से संबोधित करके भगवान् गौतमने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की—उन्हे नमस्कार किया ! (जाव एवं) यावत् फिर उनसे इस प्रकार से पूछा—(देवाणं भंते ! संजयात्ति वत्तव्वं सिया ?) हे भदन्त ! देव संयत होते हैं क्या इस प्रकार से कहाजा सकता है ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम यह

नो संयत वक्तव्यता—

“ भंते ! त्ति भगवं ” इत्यादि—

सूत्रार्थ—(भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) “ हे भदन्त ! ” એવું સંબોધન કરીને ભગવાન ગૌતમે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા. (જાવ એવં વયાસી) ત્યારમાદ તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—(દેવાણ ભંતે ! સંજયા ત્તિ વત્તવ્વં સિયા ?) હે ભદન્ત ? દેવો સંયત હોય છે એમ કહી શકાય ખરું ? (ગોયમા ણો ઇણટ્ઠે

असंयताः इति वक्तव्यं स्यात्? गौतम । नायमर्थः समर्थः, निष्ठुरवचनमेतत् । देवाः खलु भदन्त ! संयताऽसंयता इति वक्तव्यं स्यात्? गौतम । नायमर्थः, समर्थः असद् भूतमेतद् देवानाम्, तत् किंपुनः खलु भदन्त ! देवा इति वक्तव्यं स्यात्? गौतम । देवा नोसंयता इति वक्तव्यं स्यात् ॥ सू० ६ ॥

टीका—देवाधिकारात् तेषां विशेषवक्तव्यतामाह—‘भंते । त्ति’ इत्यादि । ‘भंते ! त्ति भगवं गोयमे श्रमणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, जाव—एवंवयासी—’

अर्थ समर्थ नहीं है । (अम्भक्खाणमेयं देवाणं) देवों को संयत कहना यह उनके ऊपर एक प्रकार से आक्षेप का आरोप जैसा है । (देवाणं भंते । असंजया त्ति वत्तव्वं सिया) हे भदन्त ! देव असंयत हैं क्या इस प्रकार से कहा जा सकता है ? (गोयमा ! णो इण्हे समहे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । (निष्ठुरवयणमेयं) क्यों कि देव असंयत है ऐसा वचन निष्ठुर वचन है अर्थात् कठोर वचन है । ‘देवाणं भंते ! संजयासंजया त्ति वत्तव्वं सिया ?’ हे भदन्त ! देव संयता संयत होते हैं । क्या ऐसा कहा जा सकता है ? (गोयमा ! णो इण्हे समहे—असम्भूयमेयं देवाणं) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । है । कारण यह असद्भूत वचन है । (से किं खाइं णं भंते । देवा इति वत्तव्वं सिया !) तो फिर हे भदन्त ! देवों में किस शब्द से व्यवहार होना चाहिये ? (गोयमा ! देवाणं नो संजया इ वत्तव्वं सिया) हे गौतम ! देव ‘नो संयत’ इस शब्द से व्यवहार के योग्य हैं ।

समहे) हे गौतम ! ओ प्रभाणु कही शकाय नही (अम्भक्खाणमेयं देवाणं) देवाने संयत कहेवा ओ तो तेमना पर ओक प्रकारनो आक्षेप कर्यो कहेवायं । (देवाणं भंते ! असंजया त्ति वत्तव्वं सिया !) हे भदन्त ! देवो असंयत होय छे, ओम कही शकाय भरुं ? (गोयमा ! णो इण्हे समहे) हे गौतम ! ओम कहेवुं ते पणु योग्य नथी (निष्ठुरवयणमेयं) देवाने असंयत कहेवा ओतो ओक प्रकारतुं निष्ठुर वचन गण्हाय, (देवाणं भंते ! संजया संजया त्ति वत्तव्वं सिया ?) हे भदन्त ! देवो संयतासंयत होय छे, ओम कही शकाय भरुं ? (गोयमा ! णो इण्हे समहे) हे गौतम ! ओम कहेवुं ते पणु योग्य नथी, (असम्भूयमेयं देवाणं) कारण के देवाने भाटे ते असत्य कह्यना गण्हाय । (से किं खाइं णं भंते । देवा इति वत्तव्वं सिया ?) तो हे भदन्त देवाने भाटे क्या विशेषणनो प्रयोग करवो नोछओ ? (गोयमा ! देवाणं नो संजया इ वत्तव्वं सिया) हे गौतम ! देवाने ‘नो संयत’ कहेवा नोछओ,

હે ભદ્રન્ત ! ઇતિ આમન્વ્ય ભગવાન્ ગૌતમઃ શ્રમણં ભગવન્ત મહાવીરં વન્દતે, નમસ્યતિ, યાવત્-એવમ્ વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અગદીત્-‘ દેવાણં ભંતે ! સંજયાતિ વક્તવ્યં સિયા ? ’ હે ભદ્રન્ત ! દેવાઃ સ્વલુ ‘ સંયતાઃ ’ ઇતિ વક્તવ્યં સ્યાત્ ? સંયત શબ્દેન દેવા વ્યપદેષ્ટું શક્યન્તે કિમ્ ? ઇતિ પ્રશ્નાશયઃ, ભગવાન્ આહ-‘ ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે, અબ્ભક્ષાણમેયં દેવાણં ’ હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ નૈતત્સં

ટીકાર્થ—દેવોં કો અધિકાર હોને સે સૂત્રકારે ઉનકી વિશેષવક્તવ્યતા કા નિરૂપણ હસ સૂત્ર દ્વારા કર રહે હૈ—હસમેં ‘ ભંતે ! ત્તિ ભગવં ગોયમે ભદ્રન્ત ! હસ પ્રકાર સે પ્રભુ કો સંબોધિત કરકે ભગવાન્ ગૌતમ (સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ) શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કો વન્દના કરતે હૈં ઓર ‘ નમસહ ’ ઉન્હેં પંચાંગ નમન પૂર્વક નમસ્કાર કરતે હૈં । ‘ જાવ એવં વયાસી ’ ફિર વે યાવત્ હસ પ્રકાર સે પ્રભુ સે પૂછતે હૈં । ‘ દેવાણં ભંતે ! સંજયાહ વક્તવ્યં સિયા ’ હે ભદ્રન્ત ! દેવોં કો સંયત શબ્દ દ્વારા સંબોધિત કિયા જા સકતા હૈ કયા ? અર્થાત્ દેવ સંયન ’ હૈં । એસા કહા જા સકતા હૈ કયા ? હસકે ઉત્તરમેં પ્રભુ ગૌતમસે કહતા હૈં કિ- ‘ ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘ ણો ઇણદ્દે ’ યહ વાન ઉનમેં સંભવતી નહીં હૈ—સંયમ પાલન કરને વાલે કો હી સંયત શબ્દ સે કહા જાતા હૈ દેવ સંયમ કા આરાધન નહીં કર સકતે હૈં કયોં કિ ઉનમેં ચતુર્થ ગુણ સ્થાન સે આગે વઢને કી યોગ્યતા નહીં હોતી હૈ । ‘ અબ્ભક્ષાણમેયં ’ દેવોં મેં સંયત શબ્દ કા પ્રયોગ કરના—અર્થાત્ એસા કહના કિ દેવ

ટીકાર્થ—દેવોને અધિકાર ચાલતો હોવાથી, સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં દેવોનું વિશેષ નિરૂપણ કરવા માટે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો પ્રકટ કરે છે—

“ ભંતે ! ત્તિ ભગવં ગોયમે ” હે ભદ્રન્ત ! ” એવું માનપૂર્વક સંબોધન કરીને ભગવાન ગૌતમ ” “ સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ નમસહ ” શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરે છે અને પાંચે અંગો નમાવીને પ્રણામ કરે છે. “ જાવ એવં વયાસી ” ત્યાર બાદ તેઓ મહાવીર પ્રભુને નીચે પ્રમાણુ પ્રશ્નો પૂછે છે—

પ્રશ્ન—“ દેવાણં ભંતે ! સંજયાહ વક્તવ્યં સિયા ? ” હે ભદ્રન્ત ! દેવો સંયત હોય છે, એમ કહી શકાય ખરૂં ?

ઉત્તર “ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ ણો ઇણદ્દે સમદ્દે ” દેવોમાં આ વાત સંભવી શકતી નથી. સંયમનું પાલન કરનારને જ સંયત કહેવાય છે. દેવો સંયનનું પાલન કરી શકતા નથી કારણ કે ચોથા શુભસ્થાનથી આગળ વધવાની યોગ્યતા જ તેમનામાં હોતી નથી. (અબ્ભક્ષાણમેયં) દેવોને સંયત

મવતિ, અભ્યાસ્યાનમ્ એતત્, આક્ષેપવચનમેતત્, દેવાનાં સંયતશબ્દેન વ્યવહરણ મસત્યારોપણમિત્યર્થઃ । પુનઃગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ દેવાણં મંતે ! અસંજયા તિ વત્તવ્વં સિયા ? ’ હે મદન્ત ! દેવાઃ સ્વલુ અસંયતાઃ ઇતિ વત્તવ્યં સ્યાત્ ? અસંયતશબ્દેન દેવાનાં વ્યપદેશો મવિતુમર્હતિ કિમ્ ? મગવાન્ આહ—‘ ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે નિદ્દુરવચણમેયં ’ હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ નૈતત્ત્વત્કથનં યોગ્યમ્, નિષ્ઠુર વચનમેતત્, દેવાનામ્ અસંયતપદેન વ્યવહરણમ્ અત્યન્તકઠોરવચનતયા નોચિત મિત્યર્થઃ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—‘ દેવાણં મંતે ! સંજયાઽસંજયા તિ વત્તવ્વં સિયા ? ’ હે મદન્ત ! દેવાઃ સ્વલુ સંયતાઽસંયત ઇતિ વત્તવ્યં સ્યાત્ ! સંયતાઽસંયત શબ્દેન દેવાનાં વ્યપદેશો મવિતુમર્હતિ કિમ્ ?

સંયત હોતે હૈં— યહ ઉન પર અસત્યકા આરોપણ કરના હૈં । ગૌતમ પ્રશ્ન સે પુનઃ પૂછતે હૈં કિ ‘ મંતે ! દેવાણં અસંજયા તિ વત્તવ્વં સિયા ’ હે મદન્ત ! દેવ જબ સંયત નહીં હોતે હૈં તો વે અસંયત હોતે હૈં એસા કહ સકતે હૈં કયા ! કયોં કિ જબ ઉનમેં ચતુર્થ ગુણ સ્થાન તક રહને કો યોગ્યતા હૈં તો યહ સ્થાન અસંયત કા હૈં—કયોં કિ અસંયત અવસ્થા યહીં તક રહતી હૈં । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ ‘ ણો ઇણદ્દે સમદ્દે ’ હે ગૌતમ ‘ નિદ્દુર વચણમેયં ’ યહ નિષ્ઠુર વચન-કઠોર વચન હૈં અતઃ દેવ અસંયત હોતે હૈં એસા કહના અત્યન્ત કઠોર વચન સે ભરા હુઆ હોંને કે કારણ ઉચિત નહીં હૈં । ‘ દેવાણં મંતે ! સંજયા સંજયા તિ વત્તવ્વં સિયા ’ હે મદન્ત ! જબ દેવસંયત નહીં અસંયત નહીં તો કયા વે સંયતાસંયતરૂપ મિલી હુઈ અવસ્થાવાલે કહે જા સકતે હૈં ? હસકે

કહેવા એ તો તેમનામાં જે ગુણનું અસ્તિત્વ નથી, તે ગુણનું આરોપણ કરવા જેવું છે.

પ્રશ્ન—(મંતે ! દેવાણં અસંજયા તિ વત્તવ્વં સિયા) હે ભદન્ત ! જો દેવોને સંયત કહી શકાતા ન હોય, તો શું તેમને અસંયત કહી શકાય ખરા ? (દેવોમાં ચોથા ગુણસ્થાન સુધી રહેવાની યોગ્યતા હોય છે. અને તે ગુણસ્થાન સુધી જ અસંયતા વસ્થા રહે છે તેથી ગૌતમ સ્વામી આ પ્રકારનો પ્રશ્ન કરે છે)

ઉત્તર—(ગોયમા ! ણોઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! દેવોને અસંયત પણ કહી શકાય નહીં (નિદ્દુર વચણમેયં) દેવો અસંયત હોય છે, એમ કહેવું તે પણ યોગ્ય નથી કારણ કે એ પ્રકારના નિષ્ઠુર (કઠોર) વચનોનો પ્રયોગ દેવોને માટે કરવો તે ઉચિત ન ગણાય.

પ્રશ્ન—(દેવાણં મંતે ! સંજયાસંજયા તિ વત્તવ્વં સિયા ?) “ હે ભદન્ત ! દેવોને સંયતા સંયત (સંયત અને અસંયત એ બન્નેના મિશ્રણવાળા) કહી શકાય ખરાં ? ”

भगवानाह—‘ नो इणट्ठे समट्ठे, असब्भूयमेयं देवाणं ’ हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः नैतदपि समीचीनम्, देवानां कृते असद् भूतमेतत्, असत्कल्पनमिवैतत् संयताऽसंयतपदेनाभिधानम् सर्वथा नोचितम् । अन्ते गौतमः पृच्छति—‘ से किं खाइं णं भंते ! देवा इति वत्तव्वं सिया ? ’ तत्—अथ हे भदन्त ! किमृशब्देन ‘ खाइं ’ इति पुनः खलु देवाः इति वक्तव्यं स्यात् ? केन शब्देन तर्हि देवा व्यवहर्तव्याः ? इत्यर्थः, भगवान् आह—‘ गोयमा ! देवाणं नो संजया ति वत्तव्वं सिया ’

उत्तर में प्रभु कहते हैं कि ‘ णो इणट्ठे समट्ठे ’ हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात्—संयतासंयत पद से देवोंको कहना सर्वथा उचित नहीं है क्यों कि ‘ असब्भूयमेयं देवाणं ’ ऐसा कथन असद्भूत कल्पना जैसा है । इसका कारण यह है कि संयतासंयत शब्द पंचम गुणस्थान वर्ती श्रावको में व्यवहृत होता है और देवों में यह गुणस्थान होता नहीं है । अतः इस प्रकार के शब्द से वहां पर व्यवहार करना बिल्कुल असत्कल्पना जैसा ही है । अब गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि—‘ से किं खाइं णं भंते ! देवा इति वत्तव्वं सिया ? गोयमा ! देवाणं नो संजया इ वत्तव्वं सिया ’ हे भदन्त ! तो फिर देवों में किस शब्द से व्यवहार होना चाहिये— अर्थात् देव संयत नहीं, असंयत नहीं, और संयतासंयत भी नहीं तो इनमें “ ये संयत नहीं हैं ” इस बात को कहनेवाला कौनसा और शब्द है ? तो इसके समाधान निमित्त प्रभु गौतम से कहते हैं कि ‘ गोयमा ’ हे गौतम ! देवाणं नो संजया इ वत्तव्वं सिया ’ देवोंमें “ देवसंयत नहीं होते हैं ” इस बात को प्रकट

उत्तर—(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) देवाने संयता संयत कडेवा, ओ वात पणु भराणर नथी, (असब्भूयमेयं देवाणं) कारणु के ओवुं कथन तो असंभवित कल्पना करवा ओवुं गणाय (पांचमां गुणस्थाने पडोयेला श्रावकने न संयता-संयत कही शकय छे—देवोमां तो योथा गुणस्थानथी आगण ज्ञानी योग्यता नथी तेने आ प्रकारना शब्द प्रयोगने असत्य कल्पना ओवो कही छे)

प्रश्न—(से किं खाइं णं भंते ! देवा इति वत्तव्वं सिया ?) हे भदन्त ! ओ देवाने संयत कही, शकय नहीं, असंयत कही शकय नहीं, संयता संयत कही शकय नहीं, तो तेभने देवा कही शकय ? (देवो संयत होला नथी, ” ओवुं प्रकट करवाने भाटे जीव्वा कथा शब्दने प्रयोग करी शकय ?)

उत्तर—“ गोयमा ! ” हे गौतम (देवाणं नो संजया इति वत्तव्वं सिया ?)

હે ગૌતમ ! દેવાઃ સ્વલુ નોસંયતા ઇતિ વક્તવ્ય સ્યાત્, 'નોસંયતાઃ' ઇતિ શબ્દેન દેવા વ્યવહરતેત્યા ઇતિ ભાવઃ, યદ્યપિ અસંયત-નોસંયતશબ્દયોઃ સમાનાર્થકતયા અસંય-તશબ્દાપેક્ષયા નોસંયતશબ્દેન વ્યવહરણે ન કિમપિ વૈસિષ્ટ્યં પ્રતિભાતિ તથાપિ 'મૃતઃ' ઇતિ શબ્દાપેક્ષયા પરલોકં ગતઃ ? ઇતિ શબ્દવદસ્યાનિષ્ઠુરત્વાત્ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

દેવસ્યાર્ધમાગધીભાષાવક્તવ્યતામાહ—

મૂલમ્—“ દેવા ણં મંતે ! કયરાણ ભાસાણ ભાસંતિ, કય-રા વા ભાસા ભાસિજ્ઞમાણી વિસિજ્ઞમાણી વિસિસ્સઙ્ગ ? ગો-યમા ! દેવા ણં અહ્મમાગહાણ ભાસાણ ભાસંતિ, સા વિ ય ણં અહ્મમાગહા ભાસા ભાસિજ્ઞમાણી વિસિસ્સઙ્ગ ॥ સૂ૦ ૭ ॥

છાયા—દેવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કતરયા માપયા માપન્તે, કતરા વા માપા કરને કે “ નો સંયત ” યહ શબ્દ હૈ । યદ્યપિ વિચાર કિયા જાવે તો નો સંયત ઓર અસંયત યે દોનો શબ્દ સમાનાર્થક હૈ અતઃ અસંયત શબ્દકી અપેક્ષા ‘ નો સંયત ’ શબ્દ દ્વારા દેવોં મેં સંયત અવસ્થા પ્રકટ કરને મેં કુછ વૈશિષ્યય પ્રતીત નહીં હોતા હૈ, ફિર ખી મૃત શબ્દ કી અપેક્ષા જૈસે પર લોક ગત શબ્દ મેં કોમલતા હૈ—નિષ્ઠુરતા નહીં હૈ—કઠોરતા કા અભાવ હૈ—ઉસી પ્રકાર સે અસંયત શબ્દકી અપેક્ષા નો સંયત ’ શબ્દ મેં કોમલતા હૈ કઠોરતા નહીં હૈ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

દેવકી અર્ધમાગધી ભાષા કી વક્તવ્યતા—

‘ દેવાણં મંતે ! કયરાણ ભાસાણ ભાસંતિ ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(દેવા ણં મંતે ! કયરાણ ભાસાણ ભાસંતિ) હે ભદન્ત !

દેવો સંયત હોતા નથી, એ વાતને દર્શાવા માટે “ નો સંયત ” શબ્દને પ્રયોગ કરવો જોઈએ. જો કે “ નો સંયત ” અને “ અસંયત ” આ બન્ને પદો સમાનાર્થી લાગે છે છતાં દેવોને અસંયતને બદલે નો સંયત કહેવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—જેમ ‘ મૃત ’ શબ્દને બદલે “ પરલોક ગત ” શબ્દમાં કોમળતા જણાય છે કઠોરતા જણાતી નથી, એજ પ્રમાણે અસંયતને બદલે નો સંયતનો પ્રયોગ કરવાથી કોમળતા જણાય છે. ‘ અસંયત ’ કહેવામાં કઠોરતા જણાય છે । સૂ. ૬ ।

દેવોની ભાષાનું વર્ણન—

“ દેવાણં મંતે ! કયરાણ ભાસાણ ભાસંતિ ? ” ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(દેવાણં મંતે ! કયરાણ ભાસાણ ભાસંતિ ?) હે ભદન્ત ! દેવો

ભાષ્યમાણા વિશિષ્યતે ? ગૌતમ ! દેવાઃ સ્વલુ અર્ધમાગધ્યા ભાષયા ભાષન્તે, સાપિ ચ અર્ધમાગધી ભાષા ભાષ્યમાણા વિશિષ્યતે ॥ સૂ૦ ૬ ॥

ટીકા—દેવાધિકારાત્ તદ્ભાષાવક્તવ્યતામાહ—‘ દેવાણં મંતે ’ ! इत्यादि । ‘ દેવાણં મંતે ! કયરાણ ભાસાણ ભાસંતિ ? ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! ‘ દેવાઃ સ્વલુ કતરયા કિનામિકયા ભાષયા ભાષન્તે ? ’ કયરા વા ભાષા ભાસિજ્જમાણી વિસિસ્સહ ? ’ કતરા વા કિનામિકા વા ભાષા ભાષ્યમાણા લોકૈ વ્યહ્રિયમાણા વિશિષ્યતે ? વિશિષ્ટા ગણ્યતે ? । મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! દેવાણં અદ્દમાગહાણ

દેવ કિસ ભાષા મેં બોલતે હૈં ? (કયરાવા ભાસા ભાસિજ્જમાણી વિ સિસ્સહ) અથવા દેવ લોક મેં જિસ ભાષા કા પ્રયોગ હૈં ઉસ ભાષા મેં કૌનસી ભાષા વિશિષ્ટરૂપ સે માની જાતી હૈ ? (દેવાણં અદ્દમાગહાણ ભાસાણ ભાસંતિ, સા વિ યણં અદ્દમાગહાં ભાસા ભાસિજ્જમાણી વિસિ-સ્સહ) હે ગૌતમ ! દેવ અર્ધમાગધી ભાષા બોલતે હૈં ઓર બોલી જાતી ભાષાઓ મેં યહી અર્ધમાગધી ભાષા વિશિષ્ટ માની જાતી હૈ ।

ટીકાર્થ—દેવ કા અધિકાર હોને સે ડનકી ભાષા સંબંધી વક્તવ્યતા કા પ્રતિપાદન ઇસ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકાર કર રહે હૈં— ઇસ મેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે ઇસા પૂછા હૈ કિ (દેવાણં મંતે ! કયરાણ ભાસાણ ભાસંતિ) હે મદન્ત દેવ કિસ નામકી ભાષા સે બોલતે હૈં ? તથા—‘ કયરાવા ભાસા ભાસિ-જ્જમાણી વિસિસ્સહ ? ’ કૌનસી ભાષા, લોકોં કે દ્વારા ચાલને કે કામ મેં આને વાલી ભાષાઓં મેંસે વિશિષ્ટ માની ગઈ હૈ ? ઇસકે ઉત્તર મેં મગવાન્ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! દેવાણં અદ્દ-

કથી ભાષા બોલે છે ? (કયરા વા ભાસા ભાસિજ્જમાણી વિસિસ્સહ) અથવા દેવ-લોકમાં જે ભાષાઓ બોલાય છે, તે ભાષાઓમાંથી કઈ ભાષાને વધારે મહત્વની ગણાય છે ? (દેવાણં અદ્દમાગહાણ ભાસાણ ભાસંતિ, સા વિ ય ણં અદ્દ માગહાં ભાસા ભાસિજ્જમાણી વિસિસ્સહ) હે ગૌતમ ! દેવો અર્ધમાગધી ભાષા બોલે છે, અને ત્યાં જે ભાષાઓ બોલાય છે તેમાં અર્ધ-માગધી જ વિશેષ મહત્વની ગણાય છે.

ટીકાર્થ—દેવોનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી, સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા દેવોની ભાષાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (દેવાણં મંતે ! કયરાણ ભાસાણ ભાસંતિ ?) હે મદન્ત ! દેવો કઈ ભાષા બોલે છે ! અને (કયરા વા ભાસા ભાસિજ્જમાણી વિસિસ્સહ ?) લોકો દ્વારા (અથવા તેમના દ્વારા) બોલાતી કઈ ભાષાને દેવો વિશેષ મહત્વની માને છે ?

ભાસાએ ભાસંતિ ' હે ગૌતમ! દેવાઃ સ્વલુ અર્ધમાગધ્યા ભાપયા ભાપન્તે, તથા ચ-
 "પ્રાકૃત-સંસ્કૃત-માગધ-પિશાચ-ભાપા ચ સૌરસેની ચ, પષ્ઠોઽત્ર ભૂરિભેદો
 દેશવિશેષાદપભ્રંશઃ" ॥ ૧ ॥ ઇતિ પદ્ધિવાસુ ભાપાસુ મધ્યે કિશ્ચિત્-માગધભાષા
 લક્ષણં, કિશ્ચિત્ પ્રાકૃતાદિભાષાલક્ષણં યસ્યામસ્તિ સા અર્ધમાગધી કથ્યતે,
 માગધ્યા અર્ધમ્ અર્ધમાગધી ઇતિ વ્યુત્પત્તેઃ અથ ચ તત્ર ભાષ્યમાણાસુ ભાપાસુ
 મધ્યે ' સા વિયળં અદ્વમાગહા ભાસા ભાસિજ્જમાણી વિસિસ્સહ ' સાઽપિ ચ ઉપ-
 યુક્તા અર્ધમાગધી ભાપા ભાષ્યમાણા દેવૈઃ વ્યવહિયમાણા વિશિષ્યતે, વિશિષ્ટતયા
 વ્યપદિશ્યતે મંગલ્લમાવગર્ભિતત્વાત્ ॥ સૂ. ૭ ॥

માગહાએ ભાસાએ ભાસંતિ) દેવ અર્ધમાગધી ભાષા મેં બોલતે હું । ભાષા
 'પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, સૌરસેની માગધી, પૈશાચી ઓર અપભ્રંશ કે ભેદ
 સે ૬ પ્રકાર કી માની ગઈ હૈ । છઠવીંજો અપભ્રંશ ભાષા હૈ વહ દેશભેદ
 કે કારણ અનેક ભેદ વાલી હૈ । ઇન છહ પ્રકાર કી ભાષાઓં મેં જિસ
 ભાષા મેં કુછ માગધી ભાષા કા ઓર કુછ પ્રાકૃત આદિ ભાષાઓં કા
 સંમિશ્રણ હોતા હૈ વહ અર્ધમાગધી ભાષા હૈ । આધીમાગધી કા નામ
 અર્ધમાગધી હૈ । એસી વ્યુત્પત્તિ અર્ધમાગધી શબ્દકી જાનનીં ચાહિયે ।
 (સા વિ ય ણં અદ્વમાગહા ભાસા ભાસિજ્જમાણી વિસિસ્સહ) યહ અર્ધ-
 માગધી ભાષા જનોં દ્વારા વ્યવહાર પથમેં અવતરિત હોતી હુહ વિશિષ્ટ
 રૂપ સે માની ગઈ હૈ । હસકા કારણ યહ હૈ હસી ભાષા મેં મંગલ્લ ને
 અપને ભાવોં કો પ્રકટ ક્રિયા હૈ- અતઃ યહ ભાષા ડનકે ભાવોં સે ગર્ભિત
 હોને કે કારણ વિશિષ્ટ કહી ગઈ હૈ ॥ સૂ. ૭ ॥

ગૌતમના પ્રશ્નના જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-ગોયમા ! "હે
 ગૌતમ ! (દેવાણં અદ્વમાગહાએ ભાસાએ ભાસંતિ) દેવો અર્ધમાગધી ભાષા બોલે છે
 ભાષાના છ ભેદ નીચે પ્રમાણે છે-પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, સૌરસેની માગધી, પૈશાચી,
 અને અપભ્રંશ. તેમાં છઠ્ઠી અભ્રંશ ભાષાના દેશ ભેદ અનુસાર અનેક ભેદ પડે છે.
 આ છ પ્રકારની ભાષાઓમાંની જે ભાષામાં માગધી અને પ્રાકૃત ભાષાનું સંમિ-
 શ્રણ થયેલું છે, એ ભાષાને અર્ધમાગધી ભાષા કહે છે. ' અર્ધમાગધી ' ની
 વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે થાય છે-અર્ધ+માગધી=અર્ધમાગધી

(સા વિ ય ણં અદ્વમાગહા ભાસા ભાસિજ્જમાણી વિસિસ્સહ) તે અર્ધ
 માગધી ભાષાનો જ લોકો દ્વારા વધારે ઉપયોગ થતો હોય છે, તેથી તેને
 દેવલોકમાં વિશિષ્ટ માનવામાં આવે છે અર્ધમાગધી ભાષામાં જ મંગલને પોતાના
 હૃદય ભાવોને પ્રકટ કરેલા છે એ ભાષામાં જ ઉપદેશ આપ્યો હતો. તેથી
 વિશિષ્ટ ભાષાનું મહત્ત્વ મંગલુ છે ॥ સૂ. ૭ ॥

કેવલિ-છદ્મસ્થવિશેષવક્તવ્યતા ।

મૂલમ્—કેવલી ણં મંતે ! અંતકરં વા અંતિમસરીરિયં વા જાણઈ પાસઈ ? હંતા, ગોયમા ! જાણઈ પાસઈ, જહા ણં મંતે ‘ કેવલી અંતકરં વા અંતિમસરીરિયં વા જાણઈ પાસઈ, ત્હા ણં છદ્મસ્થેઽવિ અંતકરં વા અંતિમસરીરિયં વા જાણઈ પાસઈ ? ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે, સોચ્ચા જાણઈ પાસઈ, પમાણતો વા । સે કિંતં સોચ્ચાણં ? કેવલિસ્સ વા, કેવલિ સાવયસ્સ વા, કેવલિ સાવિયાણ વા, કેવલિ ઉવાસગસ્સ વા કેવલિ ઉવાસિયાણ વા તપ્પવિશ્વય-સ્સ વા, તપ્પવિશ્વયસાવગસ્સ વા, તપ્પવિશ્વયસાવિયાણ વા, તપ્પવિશ્વય ઉવાસગસ્સ વા, તપ્પવિશ્વયઉવાસિયાણ વા સે તં સોચ્ચા ॥ સૂ૦ ૮ ॥

છાયા—કેવલી સ્વલુ ભદન્ત ! અન્તકરં વા, અન્તિમશરીરકં વા, જાનાતિ, પચ્ચતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! જાનાતિ, પચ્ચતિ । યથા સ્વલુ ભદન્ત ! કેવલી અન્તકરં

કેવલિ-છદ્મસ્થ વિશેષ વક્તવ્યતા

‘ કેવલી ણં મંતે । ’ ઇત્યાદિ ।

સૂચાર્થ--(કેવલી ણં મંતે । અંતકરં અંતિમ સરીરિયં વા જાણઈ પાસઈ) હે ભદન્ત ! કેવલી ભગવાન્ અન્તકર કો અથવા અન્તિમ શરીર વાલે કો જાનતે ઓર દેખતે હૈં કયા ? (હંતા ગોયમા ! જાણઈ પાસઈ) હાં ગૌતમ ! કેવલી ભગવાન્ અન્તકર કો ઇવં અન્તિમ શરીરધારી કો

કેવલી અને છદ્મસ્થની વિશેષ વક્તવ્યતા--

“ કેવલી ણં મંતે । ” ઇત્યાદિ.

(કેવલી ણં મંતે । અંતકરં અંતિમસરીરિયં વા જાણઈ પાસઈ ?)

હે ભદન્ત ! કેવલી ભગવાન્ અન્તકરને અથવા અન્તિમ શરીરવાળા (અરમ શરીરી) જીવને શુ' બાણે છે અને દેખે છે ખરા ।

(હંતા ગોયમા ! જાણઈ પાસઈ) હે ગૌતમ ! કેવલી ભગવાન્ અરમશરીરી જીવને બાણે છે અને દેખે છે

વા, અન્તિમશરીરકં વા જાનાતિ પશ્યતિ, તથા છદ્મસ્થોઽપિ અન્તકરં વા, અન્તિમ શરીરકં વા જાનાતિ, પશ્યતિ ? ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, શ્રુત્વા જાનાતિ, પશ્યતિ, પ્રમાણતો વા । અથ કિં તત્ શ્રુત્વા ? શ્રુત્વા કેવલિનો વા, કેવલિશ્રાવકસ્ય વા, કેવલિશ્રાવિકાયાઃ વા, કેવલ્યુપાસકસ્ય વા, કેવલ્યુપાસિકાયાઃ વા, તત્પાક્ષિકસ્ય વા, તત્પાક્ષિકશ્રાવકસ્ય વા, તત્પાક્ષિકશ્રાવિકાયાઃ વા, તત્પાક્ષિકોપાસકસ્ય વા, તત્પાક્ષિકોપાસિકાયાઃ વા, તદેતત્ શ્રુત્વા ॥ સૂ. ૮ ॥

જાનતે હૈં ઓર દેખતે હૈં । (જહા ણં મંતે ! કેવલી અંતકરં વા અંતિમ શરીરિયંવા જાણહ, પાસહ તહાણં છઝમત્યે વિ અંતકરં વા અંતિમશરીરિયં વા જાણહ પાસહ) હે ભદન્ત ! જિસ પ્રકાર સે કેવલી ભગવાન્ અન્તકર કો એવં અન્તિમ શરીર વાલે કો જાનતે ઓર દેખતે હૈં તો કયા હસી તરહ સે છદ્મસ્થજ્ઞાની મનુષ્ય મી અન્તકર ઓર અન્તિમ શરીર વાલે કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ કયા ? (ગોયમા ! ણો ઇણ દ્વે સમદ્વે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । (સોચ્ચા જાણહ પાસહ પ્રમાણતોવા) પર હાં, છદ્મસ્થ મનુષ્ય સુન કરકે અથવા પ્રમાણ સે અન્ત કરકો એવં અન્તિમ શરીર વાલે કો જાનતા હૈ ઓર દેખતા હૈ । (સે કિં તં સોચ્ચા) હે ભદન્ત ! સુનકરકે છદ્મસ્થ અન્તકર કો એવં અન્તિમ શરીર વાલે કો જાનતા હૈ-હસકાઅભિપ્રાય કયા હૈ ? 'સોચ્ચા ણં કેવલિસ્સ વા, કેવલિ સાવયસ્સ વા કેવલી સાવિયાએ વા, કેવલી ઉવાગસ્સ વા, કેવલિ ઉવાસિયાએ વા, તપ્પક્ખિયસ્સ વા, તપ્પક્ખિયસાવગમ્સ વા, તપ્પક્ખિયસાવિયાએ વા, તપ્પક્ખિય ઉવાસગસ્સ વા, તપ્પક્ખિય ઉવાસિયાએવા સે તં

(જહાણં મંતે ! કેવલી અંતકરં વા અંતિમશરીરિયં વા જાણહ પાસહ, તહાણં છઝમત્યે વિ અંતકરં વા અંતિમશરીરિયં વા જાણહ પાસહ ?)

હે ભદન્ત ! જેવી રીતે કેવલી ભગવાન્ અન્તકર અથવા ચરમશરીરધારીને બાણી-દેખી શકે છે. એવી જ રીતે શું છદ્મસ્થજ્ઞાની મનુષ્ય અંતકર અથવા અંતિમશરીરધારીને બાણી-દેખી શકે છે ?

(ગોયમા ! ણો ઇણદ્વે સમદ્વે) હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી (સોચ્ચા જાણહ પાસહ પ્રમાણતો વા) પણ તે સાંભળીને અથવા પ્રમાણ દ્વારા અંતકર અથવા અંતિમશરીરધારીને બાણી શકે છે અને દેખી શકે છે- (સે કિં ણં સોચ્ચા ?) “ હે ભદન્ત ! સાંભળીને છદ્મસ્થ અંતકરને અંતિમશરીરધારીને બાણી શકે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ શો છે ?

(સોચ્ચા ણં કેવલિસ્સ વા, કેવલિસાવયસ્સ વા, કેવલિસાવિયાએ વા, કેવલિ ઉવાસગસ્સ વા, કેવલિ ઉવાસિયાએ વા, તપ્પક્ખિયસ્સ વા, તપ્પક્ખિયસાવગમ્સ વા, તપ્પક્ખિયસાવિયાએ વા, તપ્પક્ખિયસાવગમ્સ વા, તપ્પક્ખિયસાવિયાએ

ટીકા—કેવલિનઃ પ્રસ્તાવાત્ તદ્વિષયે છદ્મસ્થ વિષયે ચ કિંચિદ્ વિશેષ વક્તવ્યતામાહ—‘ કેવલી ણં મંતે ! ’ ઇત્યાદિ । ‘ કેવલી ણં મંતે ! અંતકરં વા, અંતિમસરીરિયં વા જાણઈ, પાસઈ ? ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! કેવલી કેવલ-જ્ઞાની સ્વલ્પ અન્તકરં સર્વદુઃસ્વાન્તકરં વા, અન્તિમશરીરિકં ચરમશરીરધારિણં વા

સોચ્ચા) સુન કરકે છદ્મસ્થ મનુષ્ય અન્ત કરકો એવં અન્તિમ શરીર-વાળે કો જાનતા ઓર દેવતા હૈ હસકા અભિપ્રાય એસા હૈ કિ કેવલી ભગવાન કે સમીપ, કેવલી કે આવક કે સમીપ, કેવલી કી આવિકા કે સમીપ, કેવલી કે ઉપાસક (આવક) કે સમીપ, કેવલી કી ઉપાસિકા કે સમીપ, કેવલી કે પક્ષ વાળે કે સમીપ, કેવલી કે પક્ષકે આવક કે સમીપ કેવલી કે પક્ષ કી આવિકા કે સમીપ, કેવલીકે પક્ષકે ઉપાસક કે સમીપ, કેવલી કે પક્ષકી ઉપાસિકા કે સમીપ અન્તકર એવં અન્તિમ શરીર વાળે કા વર્ણન સુન કરકે ઉન્હે જાનતા હૈ (સે તં સોચ્ચા) હસ પ્રકાર સે યહ સુન કરકે જાનતા હૈ કા અભિપ્રાય હૈ ।

ટીકાર્થ—કેવલી કા પ્રકરણ હોને સે કેવલી કે વિષય મેં ઓર છદ્મ-સ્થમનુષ્ય કે વિષય મેં હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર કુછ વિશેષવક્તવ્યતા પ્રકટ કર રહે હૈ— હસમેં ગૌતમ પ્રશ્નસે પૂછતે હૈ કિ ‘ કેવલી ણં મંતે ! અંતકરંવા, અંતિમસરીરિયં વા જાણઈ ? ’ હે ભદન્ત ! કેવલી ભગવાન્

વા, સે તં સોચ્ચા) સાંભળીને છદ્મસ્થ મનુષ્ય અંતકરને ઓને અંતિમશરીર-વાળાને જાણી-દેખી શકે છે, ઓ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—કેવલી ભગ-વાનની સમીપે, કેવલી ભગવાનના આવકની સમીપે, કેવલી ભગવાનની આવિકાની સમીપે, કેવલીના ઉપાસકની સમીપ, કેવલીની ઉપાસિકાની સમીપ, કેવલીના પક્ષવાળની સમીપ, કેવલીના પક્ષના આવકની સમીપ, કેવલીના પક્ષની આવિકાની સમીપ, કેવલીના પક્ષના ઉપાસકની સમીપ, અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકાની સમીપ, અંતકર અને અંતિમશરીરવાળાનું વર્ણન સાંભળીને તે તેને જાણી-દેખી શકે છે—(સે તં સોચ્ચા) “ સાંભળીને જાણે-દેખે છે ” નું આ પ્રમાણે તાત્પર્ય છે—

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકાર છદ્મસ્થ મનુષ્ય કરતાં કેવલી ભગવાનમાં જે વિશિષ્ટતા રહેલી છે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (કેવલી ણં મંતે ! અંતકરં વા, અંતિમસરીરિયં વા જાણઈ પાસઈ ?) હે ભદન્ત ! કેવલી ભગવાન

જીવં જાનાતિ, કેવલજ્ઞાનદ્વારા વેત્તિ, પશ્યતિ, કેવલદર્શનદ્વારા અવલોકંયતિ કિંમુ? ભગવાનાહ—‘હંતા, ગોયમા ! જાણઈ, પાસઈ’ દન્ત, હેગૌતમ ! સત્યમ્ જાનાતિ, પશ્યતિ, કેવલી સ્વલુ કેવલજ્ઞાનમાહાત્મ્યાત્ સર્વદુઃસ્વાન્તકારકં ચરમશરીરિણં ચ

સમસ્ત દુઃખોં કે અન્ત- વિનાશ કરને વાલે કો એવં ચરમશરીર ધારી કો કેવલ જ્ઞાન દ્વારા જાનતા હૈ કયા ? અથવા કેવલ દર્શન દ્વારા ઉન્હેં દેખતાં હૈ કયા ? યદ્યપિ સિદ્ધાન્તિ કી માન્યતા કે અનુસાર કેવલજ્ઞાની ભગવાન્ ત્રીનલોક કે ચર અચર ત્રિકાલવર્તીપદાર્થોં કો ઉનકી અનન્ત પર્યાયોં કે સાથ ૨ જાનતે હૈ- ફિર મી યહાં જો એસા પ્રશ્ન કિયા ગયા હૈ વહ્ હસ અભિપ્રાય સે કિયા ગયા કિ કિતનેક અન્ય સિદ્ધાન્તકારોંને એક તો એસા કોઈ જ્ઞાન માના નહીં હૈ ઓર માના મી હૈ તો એસા જ્ઞાન મનુષ્ય કે હો નહીં સકતા હૈ-ઓર હો સકતા હૈ તો અસીમિત નહીં હૈ કિન્તુ સીમિત હી હૈ - ઇન્હીં સબ માન્યતાઓંકો હટાને કે લિયે ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ- હસસે યહ વાત પ્રમાણિત હો જાતી હૈ કિ એસા જ્ઞાન હૈ ઉસે મનુષ્ય પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ- તથા વહ સીમિત નહીં હૈ- હસી વાત કો પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહ રહે હૈ કિ- ‘ હંતા ગોયમા !

અંતકરને (સમસ્ત દુઃખોના અન્ત કરનારને) અને ચરમશરીરધારીને (છેલ્લા ભવ કરીને સિદ્ધપદ પામનાર જીવને-ચરમ શરીરધારી કહે છે) શું કેવલજ્ઞાન દ્વારા જાણે છે ? અથવા શું તેઓ કેવલદર્શન દ્વારા તેને દેખે છે ?

સિદ્ધાંતની માન્યતા અનુસાર કેવલજ્ઞાની ભગવાન ત્રણે લોકના ચર અને અચર, સમસ્ત ત્રિકાલવર્તી પદાર્થોને તેમની અનંત પર્યાયો સહિત જાણે છે. તો આ પ્રકારનો પ્રશ્ન શા માટે કરવામાં આવ્યો હશે ?

આ પ્રકારનું સમાધાન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-કેટલાક અન્ય સિદ્ધાન્ત કારો એવું કોઈ જ્ઞાન હોવાની વાત જ માન્ય કરતા નથી. વળી એવું કોઈ જ્ઞાન હોય તો પણ મનુષ્યને એ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવાની વાત તેઓ માનતા નથી, અને કદાચ મનુષ્યને તે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી હોય તો પણ તે જ્ઞાન પરિમિત હોવાનું તેઓ માને છે તેની અપરિમિતતાનો સ્વીકાર કરતા નથી. તો એ બધી માન્યતાઓનું ખંડન કરવાના હેતુથી આ પ્રશ્ન અહીં પૂછ્યો છે. આ પ્રશ્નોત્તર દ્વારા એ વાતનું પ્રતિપાદન કરાયું છે કે એવું જ્ઞાન અસ્તિત્વ ધરાવે છે, એટલું જ નહીં પણ મનુષ્ય તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને તે જ્ઞાન અપરિમિત (અમર્યાદિત) હોય છે એ જ વાતનું મહાવીર પ્રભુના નીચેના જવાબ દ્વારા પ્રતિપાદન કરાયું છે-“ હંતા ગોયમા ! જાણઈ પાસઈ”

જીવવિશેષમવશ્યમેવ જાનાતિ પશ્યતિ इत्याशयः । गौतमः पृच्छति-‘ जहाणं भंते । केवली अंतकरं वा, अंतिमसरीरियं वा, जाणइ, पासइ. छउमत्थे वि अंतकरं वा, अंतिमसरीरियं वा जाणइ, पासइ ? ’ यथा खलु भदन्त ! केवली अन्तकरं वा, अन्तिमशरीरकं वा, जानाति, वश्यति, तथा खलु छद्मस्थोऽपि अन्तकरं वा, - सर्वदुःखान्तकारकम्, अन्तिमशरीरिकं वा, यस्य यच्छरीरानन्तरं शरीरधारणं न भवति तं चरमशरीरधारिणमित्यर्थः जानाति, पश्यति ? भगवानाह-‘ गौयमा ! णो इण्हं

जाणइ पासइ ’ हाँ गौतम ! केवलज्ञान द्वारा और केवल दर्शन द्वारा दुःखान्त कर को एवं चरम शरीर धारी जीव विशेष को जानता है और देखता है । क्यों कि इस ज्ञान का माहात्म्य ही ऐसा है । अब गौतम प्रभु से इस बात को जानना चाहते हैं कि-‘ जहा णं भंते ! केवली अंतकरं वा अंतिमसरीरियं वा जाणइ पासइ, तथा णं छउमत्थे वि अंतकरं वा अंतिमसरीरियं वा जाणइ पासइ ’ हे भदन्त ! जिस प्रकार से केवलज्ञानी केवलज्ञान और केवलदर्शनके माहात्म्य से अन्तकर को तथा चरमशरीरधारी जीव को जानता और देखता है, उसी प्रकार से छद्मस्थजीव भी अन्तकर को या अन्तिमशरीरधारी जीव को अपने ज्ञान द्वारा ११ वे गुणस्थानवर्ती जीव की अपेक्षा अवधि मनःपर्ययज्ञान द्वारा जानता देखता है क्या ? जो जीव गृहीत शरीर को छोड़ने के बाद फिर और दूसरा नवीन शरीर धारण नहीं करता है वह चरम शरीरीकहा गया है । इसके समाधान निमित्त प्रभु गौतम से

હા, ગૌતમ ! કેવળજ્ઞાની પોતાના કેવળ જ્ઞાન વડે અને કેવળ દર્શન વડે દુઃખાન્તર અને ચરમ શરીરધારી જીવને જાણી શકે છે, અને દેખી શકે છે, કારણ કે તે પ્રકારના જ્ઞાનમાં એ સામર્થ્ય રહેલું હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને બીજો પ્રશ્ન કરે છે-“ જહાણં ભંતે ! કેવલી અંતકરં વા અંતિમસરીરિયં જાણઈ વા પાસઈ ” હે ભદન્ત ! જેવી રીતે કેવળજ્ઞાની કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનના પ્રભાવથી અન્તકર તથા ચરમ શરીરધારી જીવને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે, “ તહાણં છઉમત્થે વિ અંતકરં વા અંતિમસરીરિયં વા જાણઈ પાસઈ ” એવી રીતે શું છદ્મસ્થ મનુષ્ય પણ પોતાના જ્ઞાન દ્વારા (૧૧ માં અને બારમાં ગુણસ્થાનવર્તી જીવની અપેક્ષાએ અવધિમનઃ પર્યય જ્ઞાન દ્વારા) અંતકર અને ચરમ શરીરધારી જીવને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે ? (જે જીવ પોતાના આલુ ભવના શરીરને છોડીને ફરીથી નવું શરીર ધારણ કરતો નથી, એટલે કે મોક્ષે જાય છે, તેને ચરમ શરીરી કહે છે.)

અન્તકરો ભવિષ્યતિ ' ઇત્યાદિ વચનં શ્રુત્વા જાનાતિ, વા ઇત્યર્થઃ ' કેવલિ સાવય-
સ્સ વા ' કેવલિનઃ શ્રાવકસ્ય વા તાદૃશં વચનં શ્રુત્વા. યોહિ જિનસ્ય કેવલિનો
વચનશ્રવણેચ્છયા તત્સમીપં ગત્વા જિનવચનાનિ શૃણોતિ સ કેવલિ શ્રાવક ઉચ્યતે
સ સ્વલ્લ જિનપાર્શ્વે વચનાન્તરાણિ શૃણ્વન્ ' અયમન્તકરો ભવિષ્યતિ ' ઇત્યાદિ
જિનવાક્યમપિ શૃણોતિ, અતઃ તદ્વાક્યશ્રવણાચ્ચ શ્રાવકોઽપિ તદ્જ્ઞાનવાન્ ભવતિ
તસ્માત્તસ્ય તદ્વચનં શ્રુત્વા છદ્મસ્થોઽપિ તદ્ જાનાતીત્યાશયઃ, એવમગ્રેઽપિ સ્વય
મૂહનીયમ્ ।

‘ કેવલિ સાવિસાણ વા ’ કેવલિનઃ શ્રાવિકાયાઃ વા સકાશાત્ ‘ કેવલિ
ઉવાસગસ્સ વા ’ કેવલિનઃ ઉપાસકસ્ય વા સકાશાત્ યો હિ શ્રયણાકાંક્ષી ભૂત્વા કેવલં

લિસાવયસ્સ વા) અથવા કેવલોકે શ્રાવક કે વચન કો સુનકર છદ્મ-
સ્થ અન્તકર જીવ કો યા ચરમ શરીરી જીવ કો જાન લેતા હૈ ઓર દેશ
લેતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જો જીવ છદ્મસ્થ હોતા હૈ વહ
કેવલી ભગવાન્ કે વચન સુનને કી ઇચ્છા સે ડનકે પાસ મેં જાકર
ડનકે વચનોં કો સુનતા હૈ- અતઃ એસા વહ છદ્મસ્થ જીવ કેવલી કા
શ્રાવક કહા ગયા હૈ ! વહ જિનેન્દ્ર ભગવાન્કે સમીપ વચનાન્તરો કો
સુનતા હુઆ ‘યહ જીવ અંતકર હોગા’ ઇત્યાદિ જિનવાક્યકો ભી સુનતા
હૈ । ઇસ વાક્યકે સુનને સે વહ શ્રાવક ભી અંતકર કો જાનને વાલા
બન જાતા હૈ । ઓર ડસકે ડસ વચનકો સુનકર છદ્મસ્થપ્રાણી ભી અન્તકર
કો જાન લેતા હૈ । ઇસી તરહ સે આગે ભી સમજ્ઞ લેના ચાહિયે ।

‘ કેવલિ સાવિયાણ વા ’ કેવલી ભગવાન્ કી શ્રાવિકા, સે ‘કેવલી
ઉવાસગસ્સ વા ’ કેવલી ભગવાન્ કે ઉપાસક સે- જો કેવલી કે વચન

“ કેવલિ સાવયસ્સ વા ” અથવા કેવલી ભગવાનના શ્રાવકનાં વચનો
સાંભળીને, છદ્મસ્થ મનુષ્ય અન્તકર અથવા ચરમ શરીરી જીવને બાણી-દેખી
શકે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જે જીવ છદ્મસ્થ હોય છે, તે કેવલી
ભગવાનનાં વચનો શ્રવણ કરવાને માટે તેમની પાસે બાંધે છે અને તેમની
વાણી સાંભળે છે. તેથી એવા છદ્મસ્થ જીવને કેવલીનો શ્રાવક કહેવાય છે. તે
કેવળી ભગવાનની વાણીનું શ્રવણ કરતાં અમુક જીવને ઉદ્દેશીને ભગવાને કહેલાં
આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળે છે-“ આ જીવ અન્તક અને ચરમ શરીરી છે. ”
આ પ્રકારનાં વચનો કેવલી ભગવાને સ્વમુખે સાંભળીને તે શ્રાવક પણ અન્ત-
કરને બાણીતો થાય છે. એવા શ્રાવકના વચનોને સાંભળીને પણ છદ્મસ્થ જીવ
અન્તકરને બાણી શકે છે. એ જ પ્રમાણે આગળ પણ સમજી લેવું.

“ કેવલિ સાવિયાણ વા ” કેવલી ભગવાનની શ્રાવિકાનાં વચનો સાંભળીને
“ કેવલી ઉવાસગસ્સ વા ” કેવલી ભગવાનના ઉપાસકનાં વચનો સાંભળીને,

ભગવન્તમુપાસ્તે સ કેવલ્યુપાસક ઉચ્યતે ' કેવલિ ઉપાસિયાવા ' કેવલિનઃ
 ઉપાસિકાયાઃ વા સકાશાત્ 'તપ્પક્લિયસાવગસસ વા' તત્પાક્લિકસ્ય વા, તસ્ય કેવલિનઃ
 પાક્લિકસ્ય સ્વયંબુદ્ધસ્યેત્યર્થઃ, ' તપ્પક્લિયસાવગસસ વા ' તત્પાક્લિકશ્રાવકસ્ય વા
 સ્વયંબુદ્ધસ્ય શ્રાવકસ્ય સકાશાદ્ વા इत्यર્થઃ 'તપ્પક્લિયસાવિયાવા' તત્પાક્લિક
 શ્રાવિકાયાઃ વા, સ્વયંબુદ્ધસ્ય શ્રાવિકાયાઃ સકાશાદ્ વા, ' તપ્પક્લિય ઉવાસગસસ
 વા ' તત્પાક્લિકોપાસકસ્ય વા, સ્વયંબુદ્ધસ્ય ઉપાસકસકાશાદ્ વા, ' તપ્પક્લિય
 ઉવાસિયાવા, ' તત્પાક્લિકોપાસિકાયાઃ વા, સ્વયંબુદ્ધસ્ય ઉપાસિકાસકાશાદ્ વા,
 'અયમ્ અન્તકરઃ અન્તિમશરીરકો વા વર્તતે' इति वचनं श्रुत्वा छद्मस्थो मनुष्यः जा-
 नाति, पश्यति, इत्येव 'सेतं सोच्चा'—“तदेतत् श्रुत्वा” इत्यस्यार्थो बोध्य इति भावः
 अत्र 'श्रुत्वा' इत्यनेन केवलिनः सामान्यवचनमात्रं ज्ञानमिति तत्त्वेन

કો સુનને કી ઇચ્છા સે રહિત બનકર મી કેવલ ઉનકી ઉપાસના મેં
 તત્પર રહતા હૈ-એસે કેવલી કે ઉપાસક સે-(કેવલિ ઉવાસિયાવા)
 અથવા-કેવલી કી ઉપાસિકા સે, અથવા-(તપ્પક્લિયસાવગસસ વા)
 સ્વયંબુદ્ધ કે શ્રાવક સે, (તપ્પક્લિયસાવિયાવા) સ્વયંબુદ્ધ કી શ્રાવિકા
 સે (તપ્પક્લિયઉપાસગસસ વા) સ્વયંબુદ્ધ કે ઉપાસક સે, (તપ્પક્લિય-
 ઉવાસિયાવા) અથવા-સ્વયંબુદ્ધ કી ઉપાસિકા સે "અયં અન્તકરો-
 અન્તિમશરીરકો વા" યહ અન્તકર હૈ અથવા અન્તિમશરીરવાલા હૈ એસા
 વચન સુનકર છદ્મસ્થ મનુષ્ય અન્તકર કો યા અન્તિમશરીરવાલે કો
 જાન લેતા હૈ ઓર દેખલેતા હૈ। ઇસ તરહ (સે તં સોચ્ચા) યહ સુનકર
 કે જાનતા હૈ ઇસકા અર્થ હૈ।

“કેવલી ઉવાસિયાવા” કેવલીની ઉપાસિકાનાં વચનો સાંભળીને પશુ છદ્મસ્થ
 જીવ અન્તકરને જાણી શકે છે. (જે જીવ કેવલીનાં વચનો સાંભળવાને તત્પર
 હોતો નથી, પણ તેમની ઉપાસના કરતો હોય છે, એવા જીવને કેવલીનો
 ઉપાસક કહે છે) “તપ્પક્લિયસાવગસસ વા, તપ્પક્લિય સાવિયાવા” એજ
 પ્રમાણે સ્વયંબુદ્ધના શ્રાવકના, સ્વયંબુદ્ધની શ્રાવિકાના, “તપ્પક્લિય ઉપાસગસસ
 વા, તપ્પક્લિયઉવાસિયાવા” સ્વયંબુદ્ધના ઉપાસકના અથવા સ્વયંબુદ્ધની
 ઉપાસિકાના વચનોને સાંભળીને પણ છદ્મસ્થ જીવ અન્તકર અથવા ચરમ શરીર
 જીવને જાણી-દેખી શકે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉપદેશક બધાં જીવો
 એ વાતને કેવલી - ભગવાન પાસેથી જાણે છે. પછી તેમના દ્વારા જો છદ્મસ્થ
 જીવને તે વાત કહેવામાં આવે, તો તે જાણી શકે છે કે અમુક જીવ અન્તકર
 અથવા ચરમ શરીરધારી છે.

ग्रहीतव्यं नतु आगमरूपम्, तस्य खलु आगमस्य वक्ष्यमाणप्रमाणान्तर्गतत्वेनैव ग्रहीष्यमाणतया 'श्रुत्वा' इति शब्देन ग्रहणे असंगतत्वापत्तेः ॥ सू० ८ ॥

मूलम्—“से किं तं प्रमाणे? प्रमाणे चउद्विहे पणत्ते, तं जहा-
पच्चक्खे १, अणुमाणे २, ओवस्से ३, आगमे ४, जहा अणु-
ओगदारे तहा णेयव्वं प्रमाणं जाव तेण परं नो अत्तागमे,
णो अणंतरागमे परंपरागमे ” ॥ सू० ९ ॥

छाया—अथ किं तत् प्रमाणम्? प्रमाणं चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा प्रत्यक्षम् १, अनुमानम् २, उपमानम् ३, आगमः ४, यथा अनुयोगद्वारे तथा ज्ञातव्यं प्रमाणम्, यावत्—तेन परं नो आत्मागमः, नो अनन्तरागमः, परम्परागमः । सू० ९ ॥

यहां पर “श्रुत्वा” इस पद से ज्ञान का निमित्त होने के कारण केवल केवली भगवान का सामान्यवचन ही ग्रहण करना चाहिये आगम प्रमाणरूप उनका वचन ग्रहण नहीं करना चाहिये। क्यों कि आगे प्रमाण का वर्णन किया जावेगा सो आगम का भी उसी में वर्णन कहा जावेगा अतः ‘श्रुत्वा’ पद से यहां आगमरूप वचन के ग्रहण मानने में असंगतता की आपत्ति आवेगी ॥ सूत्र ८ ॥

‘से किं तं प्रमाणे !’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(से किं तं प्रमाणे) हे भदन्त ! प्रमाण पद का क्या अर्थ है? (प्रमाणे चउद्विहे पणत्ते) हे गौतम ! प्रमाण चार प्रकार का कहा गया है । (तंजहा) उसके वे चार प्रकार ये हैं—(पच्चक्खे, अणु-

उपरना सूत्रमा “सोच्चत्ता (श्रुत्वा)” पदथी केवली लगवाननां सामान्य वचनने न ग्रहण करवु—आगम प्रमाणरूप तेमनुं वचन ग्रहण करवुं लेधुं नही. कारण के हवे पछीना प्रकरणमां प्रमाणुनुं प्रतिपादन करवामां आवेशे, आगमनुं वचन पणु तेमां करशे. ‘श्रुत्वा’ (सांख्यीने) पद द्वारा आगम रूप वचनने ग्रहण करवाथी असंगतता ज़ली थवानो संभव रहेशे. तेथी आटली सूचना ध्यानमां लेवी. ॥ सू० ८ ॥

“से किं तं प्रमाणे” इत्यादि

सूत्रार्थ—(से किं तं प्रमाणे?) हे भदन्त ‘प्रमाण’ पदको शो अर्थ थाय छे? (प्रमाणे चउद्विहे पणत्ते) हे गौतम ! प्रमाणना चार प्रकार छे (तंजहा) ते चार प्रकार नीचे प्रमाणे छे—(पच्चक्खे, अणुमाणे, ओवस्से,

ટીકા—અથ પ્રમાણપદાર્થ જિજ્ઞાસમાનો ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સે કિં તં પમાણે?’
 इत्यादि । अथ हे भदन्त ! किम् तत् प्रमाणम् ? कः खलु प्रमाणपदार्थः ? इति
 प्रश्नाशयः । भगवानाह—‘पमाणे चउव्विहे पणत्ते’ इत्यादि । हे गौतम ! प्रमाणं
 चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्, प्रमाणस्य चत्वारो भेदाः कथिताः तान् भेदानाह—‘तं जहा-
 पच्चक्खे, अणुमाणे, ओवस्मे, आगमे’ तद्यथा—प्रत्यक्षम्, अनुमानम्, औपम्यम्,
 आगमश्च, तत्र प्रमीयते सम्पूर्णतया वस्तु यथार्थरूपेण ज्ञायते अनेनेति प्रमाणम् ?
 માણે, ઓવસ્મે, આગમે) પ્રત્યક્ષ ૧, અનુમાન ૨, ઉપમાન ૩, ઓર આગમ
 (જહા અણુઓગદારે તહા ણેયવ્વં પમાણં, જાવ—(તેણ પરં નો અત્તાગમે,
 નો અણંતરાગમે, પરંપરાગમે) જિસ પ્રકાર સે અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર મેં
 પ્રમાણ કે સંબંધ મેં વિવેચન કિયા ગયા હૈ, ઉસી પ્રકાર સે યહાં પર ભી
 જાનના ચાહિયે । યાવત્ “તેન પરં નો આત્માગમઃ, નો અનન્તરાગમઃ,
 પરંપરાગમઃ” હસ પાઠ તક ।

ટીકાર્થ—પ્રમાણ પદાર્થ કો જાનને કી ઇચ્છાવાલે ગૌતમ સ્વામી
 પ્રશ્નસે પૂછતે હૈં કિ—(સે કિં તં પમાણે) इत्यादि हे भदन्त ! वह प्रमाण
 क्या है ? अर्थात् प्रमाण पदार्थ क्या है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं
 कि (पमाणे चउव्विहे पणत्ते) गौतम ! प्रमाण चार प्रकार का कहा
 गया है । (तं जहा) प्रमाण के वे चार प्रकार ये हैं—(तं पच्चक्खे, अणु-
 माणे, ओवस्मे, आगमे) प्रत्यक्ष, अनुमान, उपमान और आगम ।
 जिसके द्वारा पूर्णवस्तु यथार्थरूप से जानी जाती है उसका नाम प्रमाण

आगमे) (૧) પ્રત્યક્ષ, (૨) અનુમાન (૩) ઉપમાન અને (૪) આગમ (જહા
 અણુઓગદારે તહા ણેયવ્વં પમાણં, જાવ—“તેણ પરં નો અત્તાગમે, નો અણંતરાગમે,
 (પરંપરાગમે) અનુયોગ દ્વારમાં પ્રમાણ વિષે જે પ્રમાણે વિવેચન કરવામાં
 આવ્યું છે, એ જ પ્રમાણે અહીં પણ સમજવું. “તેન પરં નો આત્માગમઃ નો
 અનન્તરાગમઃ, પરંપરાગમઃ” તે વિવેચનનો આ સૂત્રપાઠ સુધીનો ભાગ આ
 વિષયમાં ગ્રહણ કરવો જોઈએ

ટીકાર્થ—‘પ્રમાણ’ પદનો ભાવાર્થ સમજવાની ઇચ્છાવાળા ગૌતમસ્વામી
 મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—“સે કિં તં પમાણે” હે ભદન્ત !
 પ્રમાણ એટલે શું ? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે “પમાણે
 ચઉવ્વિહે પણત્તે” હે ગૌતમ ! પ્રમાણ ચાર પ્રકારના કહ્યાં છે—“તં જહા” તે
 ચાર પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—“તં પચ્ચક્ખે, અણુમાણે, ઓવસ્મે, આગમે” પ્રત્યક્ષ,
 અનુમાન, ઉપમાન અને આગમ જેના દ્વારા આખી વસ્તુને યથાર્થ રીતે જાણી

હૈ। તથા-જય (પ્રમિતિર્વા પ્રમાણમ્) એસા અર્થ પ્રમાણ કા કરતે
 હૈ-તય (જાનના) પ્રમાણ હૈ એસા પ્રમાણ શબ્દ કા અર્થ હો જાતા હૈ।
 “પ્રત્યક્ષ” મેં પ્રતિ અક્ષ એસે દો શબ્દ હૈ-પ્રતિ કા અર્થ પ્રતિગત-સ-
 હારે સે એસા હૈ ઓર અક્ષ શબ્દ કા અર્થ જીવ હૈ-અર્થાત્-જીવ-આત્મા
 કી સહાયતા સે ઉત્પન્ન હોને વાલા જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ હૈ। એસે પ્રત્યક્ષ (અવ-
 ધિજ્ઞાન, મનઃ પર્યયજ્ઞાન ઓર કેવલજ્ઞાન યે ત્રીન જ્ઞાન હૈં। તથા-જય
 અક્ષ શબ્દ કા અર્થ ઇન્દ્રિય કરતે હૈ-તય વહાં પર ઇન્દ્રિયોં કી સહાયતા
 સે જાયમાન જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ હૈ એસા પ્રત્યક્ષ કા શબ્દાર્થ હોતા હૈ। ઇસસે
 ઇસ વિવેચના મેં સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ કી સિદ્ધિ ટીકાકારને કી હૈ।
 તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ ઇન દોનોં વ્યુત્પત્તિયોં કે અનુસાર પ્રત્યક્ષ
 શબ્દ વાચ્યાર્થ પર જય વિચાર ક્રિયા જાતા હૈ તો યહ બાત સામને
 આતી હૈ કિ પ્રત્યક્ષ સકલ ઓર વિકલ પ્રત્યક્ષ કે દો ભેદ સે પ્રકાર કા
 હો જાતા હૈ-કેવલજ્ઞાન જો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે સર્વથા પ્રક્ષય સે ઉત્પ-
 ન્ન હોતા હૈ વહ સકલ-પારમાર્થિક-પ્રત્યક્ષ હૈ। ઓર અવધિજ્ઞાન ઇવં
 મનઃ પર્યયજ્ઞાન યે દો દેશપ્રત્યક્ષ-વિકલપ્રત્યક્ષ હૈં। કયોં કિ યે જ્ઞાના-

શકાય છે. તેને પ્રમાણ કહે છે. ‘મા’ ધાતુને ‘પ્ર’ ઉપસર્ગ લગાડી, કરણ
 વિભક્તિને ‘અન’ પ્રત્યય લગાડવાથી પ્રમાણ શબ્દ બન્યો છે.

હવે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનો અર્થ સમજાવવામાં આવે છે —

પ્રત્યક્ષ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે થાય છે-પ્રતિ + અક્ષ = પ્રત્યક્ષ.

પ્રત્યક્ષ એટલે નજરની સામેનું એવો સામાન્ય અર્થ થાય છે. તેનો
 બીજો અર્થ આ પ્રમાણે છે. પ્રતિ એટલે મદદથી અને અક્ષ એટલે શુદ્ધ
 (આત્મા) એટલે કે આત્માની સહાયતાથી ઉત્પન્ન થનારા જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કહે
 છે. એવાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ત્રણ છે-(૧) અવધિ જ્ઞાન, (૨) મનઃપર્યય જ્ઞાન અને (૩)
 કેવળ જ્ઞાન. તથા જ્યારે અક્ષ’ શબ્દનો અર્થ ઇન્દ્રિય કરવામાં આવે, ત્યારે
 ઇન્દ્રિયોની સહાયથી ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કહે છે.

ઉપરની બંને વ્યુત્પત્તિઓને આધારે જો પ્રત્યક્ષ પદના વાચ્યાર્થનો વિચાર
 કરવામાં આવે તો પ્રત્યક્ષના બે ભેદ જણાય છે. (૧) સકલ પ્રત્યક્ષ અને (૨)
 વિકલ પ્રત્યક્ષ. કેવળજ્ઞાન કે જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનાં સર્વથા ક્ષયથી ઉત્પન્ન
 થાય છે, તે સકલ-પારમાર્થિક-પ્રત્યક્ષ છે કારણ કે કેવળજ્ઞાની આત્મા ત્રણે
 લોકના અને ત્રણે કાળના દ્રવ્યને તેની અનંત પર્યાયો સહિત જાણે છે.

અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યયજ્ઞાન વિકલ પ્રત્યક્ષ (દેશ પ્રત્યક્ષ) હોય છે,
 કારણ કે તે બંને જ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે

કરણે અનદ્, પ્રમિતિર્વા પ્રમાણમ્, ૨ માવે અનદ્, અક્ષં જીવમ્ પ્રતિગતમ્ અક્ષાણિ
 ઇન્દ્રિયાણિ પ્રતિગતં વા પ્રત્યક્ષમ્ ૧ અનુ લિઙ્ગદર્શન-વ્યાપ્તિસ્મરણાદેઃ પશ્ચાદ્
 મીયતે જ્ઞાયતેડનેતિ અનુમાનમ્, વ્યાપ્તિવિશિષ્ટપક્ષધર્મતાન્નિશ્ચયાત્મકપરામર્શઃ
 તજ્જન્યાનુમિતિર્વા અનુમાનમ્, મહાનસાદૌ વહ્નિધૂમયોર્ધૂયઃ સાહચર્યદર્શનેન
 ગૃહીતવ્યાપ્તિકસ્ય પુરુષસ્ય પર્વતાદૌ ધૂમાદિલિઙ્ગદર્શનેન 'વહ્નિવ્યાપ્યો ધૂમ'
 ઇત્યાદિરીત્યા વ્યાપ્તિસ્મરણેન 'વહ્નિવ્યાપ્યધૂમત્રાન્ અયં પર્વતઃ' ઇત્યાદિરીત્યા

વરણીય કર્મ કે ક્ષયોપશમ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । તથા “ ઇન્દ્રિયા નિન્દ્રિય-
 નિમિત્ત દેશતઃ સાંવ્યાવહારિકઃ ” કે અનુસાર પાંચ ઇન્દ્રિય ઓર મન
 કી સહાયતા સે ઉત્પન્ન હુઆ જ્ઞાન યદ્યપિ સૈદ્ધાન્તિક માન્યતા કે અનુ-
 સાર પરોક્ષ હૈ ફિર મી એકદેશ સે પદાર્થ કો સ્પષ્ટ જાનને કે કારણ
 વહ સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ હૈ । અનુમાન મેં અનુ ઓર માન એસે દો
 શબ્દ હૈં-અનુ કા અર્થ હૈ પશ્ચાત્ ઓર માન કા અર્થ હૈ જ્ઞાન કા હોના-
 તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જો જ્ઞાન સાધ્યાવિનાભાવી લિઙ્ગ દર્શન એવં વ્યાપ્તિ-
 સ્મરણ આદિ કે બાદ હોતો હૈ વહ અનુમાન હૈ । જબ અનુમાતા કિસી
 સ્થલવિશેષ મેં અવિચ્છિન્નશાખા વાલે ધૂમ કો દેખતા હૈ તો ઉસે શીઘ્ર
 હી “ જહાં ૨ ધૂમ હોતા હૈ વહાં ૨ અગ્નિ હોતી હૈ ” ઇત્યાકારક વ્યાપ્તિ
 કા સ્મરણ હો જાતા હૈ ઓર ફિર વહ ઉસ સાધ્યાવિનાભાવી લિઙ્ગ સે
 એસા જ્ઞાન ઉત્પન્ન કર લેતા હૈ કિ “ યહાં પર ધૂમ હોને સે અગ્નિ હૈ ”
 બસ-એસા જો જ્ઞાન ઉસ અનુમાતા કો જો પરોક્ષ અર્થ મેં હોતા હૈ ઉસી

તથા “ ઇન્દ્રિયાનિન્દ્રિયનિમિત્તઃ દેશતઃ સાંવ્યાવહારિકઃ ” આ સૂત્ર અનુસાર
 પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનની સહાયતાથી ઉત્પન્ન થયેલું જ્ઞાન જો કે સૈદ્ધાન્તિક
 માન્યતા પ્રમાણે પરોક્ષ છે, તો પણ અંશતઃ (એક દેશથી) પદાર્થને સ્પષ્ટ
 જાણી શકતું હોવાથી તેને વિકલ પ્રત્યક્ષ કહ્યું છે.

હવે અનુમાન પ્રમાણના અર્થની સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે છે—

અનુ + માન = અનુમાન. અનુ એટલે પાછળથી અને માન એટલે જ્ઞાન
 થવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે “ જે જ્ઞાન સાધ્યની સાથે જોતપ્રોત થયેલાં
 ચિહ્નોનાં દર્શન તેમજ વ્યાપ્તિ (પદાર્થનો સંપૂર્ણપણે વિચાર) ના સ્મરણ વગેરે
 થયા બાદ થાય છે, એવા જ્ઞાનને અનુમાન કહે છે. જ્યારે અનુમાન કરનાર
 વ્યક્તિ કોઈ સ્થળે અવિચ્છિન્ન ધૂમસેરને દેખે છે ત્યારે તરત જ તેને આ
 પ્રકારની વ્યાપ્તિનું સ્મરણ થઈ આવે છે કે “ જ્યાં ધુમાડો હોય ત્યાં અગ્નિ
 હોય છે, ” અને સાધ્યની સાથે જોતપ્રોત થયેલા તે ચિહ્ન દ્વારા તેને એવું

કા નામ અનુમાન છે । યહી વાત “ વ્યાસિ વિશિષ્ટ પક્ષધર્મતા કા નિશ્ચ-
યા ત્મક જો પરામર્શ છે વહ અનુમાન છે ” ઇસ વાક્ય દ્વારા પ્રકટ કિયા
ગયા છે । અથવા-ઇસ પરામર્શ જન્ય જો અનુમિતિ હોતી છે વહ અનુમાન
છે । ટીકાકાર ઇસી વિષય કો સ્પષ્ટ કરને કે નિમિત્ત કહતે છે કિ-
રસોઈગર આદિ મેં વાર ૨ અગ્નિ ઓર ધૂમ કે સાહચર્ય સંબંધ કો દેખને
સે ઉન ઢોનોં કી વ્યાસિ કો ગ્રહણ કર ચુકને વાલે કિસી પુરુષ કો
પર્વતાદિ પક્ષરૂપ આધારવિશેષ મેં ધૂમાદિલિંગ કે દર્શન સે “ વહ્નિ
વ્યાપ્યો ધૂમઃ ” વહ્નિ કા વ્યાપ્ય ધૂમ છે ઇત્યાદિ રૂપ સે વ્યાસિ કે સ્મરણ
દ્વારા જો ઇસા “ વહ્નિ વ્યાપ્ય ધૂમવાન્ અયં પર્વતઃ ” જ્ઞાન હોતા છે કિ
યહ પર્વત વહ્નિ કે વ્યાપ્ય ધૂમ સે યુક્ત છે યહી અનુમાન જ્ઞાન છે । યહ
જ્ઞાન વ્યાસિ વિશિષ્ટ ઇવં ધૂમ કી વિશિષ્ટતા કો જાનને વાલા છે । ઇસ
તરહ વ્યાસિ વિશિષ્ટ પક્ષધર્મતા કા નિશ્ચયાત્મક જો પરામર્શ છે વહ
અનુમાન છે । અથવા-ઇસ પ્રકાર કે પરામર્શ સે જો “ યહ પર્વત અગ્નિ
વાલા છે ” ઇસી અનુમિતિ હોતી છે વહ અનુમાન છે ઇસા જાનના
ચાહિયે । જિસકે દ્વારા સાદૃશ્ય કો લેકર પદાર્થ કા ગ્રહણ હોતા છે વહ
ઉપમાન પ્રમાણ છે । યહાં પર મી કરણ અર્થ મેં અનન્દ પ્રત્યય હુઆ છે ।

જ્ઞાન થાય છે કે “ અહીં ધુમાડો હોવાથી અગ્નિ હોવી જ જોઈએ. ” તે
અનુમાન કરનારી વ્યક્તિને પરાક્ષ અર્થમાં આવું જ જ્ઞાન થાય છે, તેનું
નામ જ અનુમાન છે. એજ વાત “ સંપૂર્ણપણે પદાર્થનો જે નિશ્ચયાત્મક વિચાર
તેને અનુમાન કહે છે, ” આ વાક્ય દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલ છે. અથવા આ
વિચારજન્ય જે અનુભવ હોય છે તેને અનુમાન કહે છે- વિવેચક આ વિષયને
વધુ સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે કે-રસોડા આદિમાં વારંવાર અગ્નિ અને ધુમા-
ડાનું સાહચર્ય દેખીને તે બંનેની વ્યાપ્તિને ગ્રહણ કરી શકનાર કોઈ એક પુરુષ
પર્વતાદિ પદાર્થરૂપ આધાર વિશેષમાં ધુમાડારૂપી ચિહ્નને જોઈને “ વહ્નિ વ્યાપ્યો
ધૂમઃ ” વહ્નિનું વ્યાપ્ય (અગ્નિ ઉપર વ્યાપ્ય થતી વસ્તુ) ધુમાડો હોય છે.
એ પ્રકારે વ્યાપ્તિનું સ્મરણ થતાં જ એવું જ જ્ઞાન થાય છે કે “ વહ્નિ વ્યાપ્ય
ધૂમવાન્ અયં પર્વતઃ ” “ આ પર્વત અગ્નિના વ્યાપ્ય ધુમાડાથી યુક્ત છે, ”
એ જ અનુમાન જ્ઞાન છે. એજ જ્ઞાન વ્યાપ્તિ વિશિષ્ટ અને ધૂમની વિશિષ્ટતાને
જાણનાર છે. આ રીતે પદાર્થનો સંપૂર્ણપણે નિશ્ચયાત્મક વિચાર કરનાર જે
જ્ઞાન તેને જ અનુમાન કહે છે અથવા આ પ્રકારના વિચારથી “ આ પર્વત
અગ્નિવાળો છે ” એવી જે અનુભૂતિ થાય છે, એનું નામ જ અનુમાન છે.

જેના દ્વારા સાદૃશ્યને આધારે પદાર્થને ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, તેને
ઉપમાન પ્રમાણ કહે છે. તેને સાદૃશ્ય પ્રત્યક્ષજ્ઞાન પણ કહેવાય છે. અથવા

વ્યાપ્તિવિશિષ્ટધૂમવૈશિષ્ટ્યાવગાહિત્વં જાત્મકપક્ષધર્મતાજ્ઞાનં પરામર્શાત્મક મનુમાનમ્
તજ્જન્યા 'પર્વતો વહ્નિમાન' 'इत्यनुमितिर्वा अनुमानम्, 'उपमीयते सादृश्येन गृह्यते
परिच्छिद्यते अनेनेति उपमानम्, करणे अनद् सादृश्यज्ञानम्, उपमीयते वा अनयेति
उपमा, उपमैव औपम्यम्, यथा कुतश्चिदारण्यकपुरुषात्—'गोसदृशो गवयः' इति
श्रुत्वा वनं गतः सन् कश्चित्पुरुषः गोसदृशं पिण्डं पश्यति तत्र गवयात्मके पिण्डे
यद् गोसादृश्यदर्शनं तदेवोपमानम् तेन च गोसादृश्यदर्शनेन अतिदेशवाक्यार्थ

इसे सादृश्य प्रत्यभिज्ञान भी कहा गया है। अथवा-जिसके द्वारा पदार्थ
उपमित किया जाता है वह उपमा है-यह उपमा ही औपम्य है। उप-
मान प्रमाण के विषय में खुलासा अर्थ इस प्रकार है-जैसे आरण्य
पुरुष-जंगल में रहने वाले भील-के मुख से यह पूछने पर कि गवय
रोद्ध कैसा होता है "गाय के जैसा रोद्ध होता है" ऐसा सुनकर कोई
पुरुष जंगल में गया। वहां जाकर उसने गाय के जैसा पिण्ड देखा-देख-
कर उसे पहिले सुना हुआ वाक्य स्मरण आया और गांघ जैसे पिण्ड
का दर्शन हुआ-इस तरह दर्शन और स्मरण कारणक जो उसे यह
बोध हो रहा है कि "अयं गवयपदवाच्यः" यही पदार्थ गवयपदवाच्य
है, वही सादृश्य प्रत्यभिज्ञान या उपमान प्रमाण है। तात्पर्य यह कि
गवयात्मक पिण्ड में जो गोसादृश्य दर्शन उसे हो रहा है वह उपमान
है अथवा-इस गोसादृश्य के दर्शन होने पर अतिदेश वाक्यार्थ के

જેના દ્વારા પદાર્થને ઉપમિત કરવામાં આવે છે તેનું નામ ઉપમા છે. તે ઉપ-
મા જ ઔપમ્ય છે. હવે ઉપમાન પ્રમાણના વિષયમાં વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં
આવે છે. એક માણસે જંગલમાં રહેનાર ભીલ જેવી કેઈ વ્યક્તિને પૂછ્યું કે
"રોઝ કેવું હોય છે?" જવાબ મળ્યો કે "રોઝ ગાયના જેવું હોય છે."
હવે આ પ્રમાણે સાંભળીને તે પુરૂષ જંગલમાં ગયો. ત્યાં જઈને તેણે ગાયના
જેવું જાનવર જોયું. તેને જોતાં જ તેણે પહેલાં સાંભળેલું આ વાક્ય તેને યાદ
આવ્યું-"રોઝ ગાય જેવું હોય છે." તેથી ગાય જેવા પ્રાણીને જોતાં જ તે
સમજી ગયો કે આ પ્રાણી જ રોઝ છે. આ સાદૃશ્ય પ્રત્યભિજ્ઞાન અથવા ઉપ-
માન પ્રમાણનું એક સુંદર દૃષ્ટાંત ગણી શકાય. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે
રોઝના શરીરમાં તેને જે ગોસાદૃશ્ય (ગાયના શરીર સાથે સરખાપણું) નું
દર્શન થાય છે તે ઉપમાન છે. અથવા આ ગોસાદૃશ્યનું દર્શન થતાં અતિદેશ
વાક્યાર્થના સ્મરણ દ્વારા "ગવયો ગવય પદ વાચ્યઃ" એવી જે તેને ઉપમિતિ
થઈ, તેનું જનક ઉપમાન છે.

સ્મરણદ્વારા ' ગવયો ગવયપદવાચ્યઃ ' इति या उपमितिर्जन्यते सैव वा उपमान मित्याशयः, ३ आगच्छति गणधरपारम्पर्येण इत्यागमः शब्दप्रमाणम् ४ ॥

एषां स्वरूपभेदमाह-प्रत्यक्षं द्विविधम् - इन्द्रिय-नोइन्द्रियभेदात्, । इन्द्रिय प्रत्यक्षं पञ्चविधम् - श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनभेदात् । नोइन्द्रियप्रत्यक्षं त्रिविधम् - अवधि-मनःपर्यव-केवलज्ञानभेदात् । अनुमानं त्रिविधम्-पूर्ववत् शेष वत्-दृष्ट

સ્મરણદ્વારા “ ગવયો ગવય પદવાચ્યઃ ” ऐसी जो उसे उपमिति हुई है उसका जनक उपमान है ।

ગણધરોં કી પરમ્પરા સે જો ચલા આરહા હો વહ આગમ હૈ । इस का दूसरा नाम शब्द प्रमाण भी है ।

अब सूत्रकार इनके स्वरूप को कहते हैं प्रत्यक्ष दो प्रकार का है- इन्द्रिय प्रत्यक्ष १ और दूसरा नो इन्द्रिय प्रत्यक्ष इनमें इन्द्रिय प्रत्यक्ष पांच प्रकार का है-श्रोत्रेन्द्रियप्रत्यक्ष, चक्षुइन्द्रियप्रत्यक्ष, घ्राणइन्द्रियप्रत्यक्ष, रसनेन्द्रियप्रत्यक्ष और स्पर्शनइन्द्रियप्रत्यक्ष । श्रोत्र इन्द्रिय से जो शब्द का ज्ञान होता है वह श्रोत्रेन्द्रियप्रत्यक्ष है इसी तरह चक्षुइन्द्रिय आदि प्रत्यक्षों को भी जानना चाहिये । नोइन्द्रिय प्रत्यक्ष ३ प्रकार है-अवधिज्ञान, मनः पर्ययज्ञान और केवलज्ञान । यहां नो इन्द्रिय का तात्पर्य किसी भी इन्द्रिय की सहायता के बिना होने वाले प्रत्यक्षसे है । इन तीन प्रत्यक्षों के होने में किसी भी इन्द्रिय की सहायता सापेक्ष नहीं होती है । येतो केवल आत्मामात्र की सहायता से ही उत्पन्न होता है ।

ગણધરોની પરંપરાથી જે પ્રમાણ આદ્યું આવે છે તેને આગમ કહે છે. તેનું બીજું નામ શબ્દ પ્રમાણ પણ છે

હવે સૂત્રકાર આગમના સ્વરૂપને સમજાવે છે-પ્રત્યક્ષના બે પ્રકાર છે.

(૧) ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ (૨) નોઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ. ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષના પાંચ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે-(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ, (૨) ચક્ષુ ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ, (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ, (૪) રસનેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ, અને (૫) સ્પર્શેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ.

શ્રોત્રેન્દ્રિયથી (કાન વડે) જે શબ્દનું જ્ઞાન થાય છે તેને શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ કહે છે. એજ પ્રમાણે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય વગેરે પ્રત્યક્ષોના વિષયમાં પણ સમજવું. નોઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષના ત્રણ પ્રકાર છે-(૧) અવધિ જ્ઞાન, મનઃપર્યય જ્ઞાન અને (૩) કેવળ જ્ઞાન. કેઈ પણ ઇન્દ્રિયની મદદ વિના થતા જ્ઞાનને નોઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ કહે છે. ઉપરનાં ત્રણ પ્રત્યક્ષો ઇન્દ્રિયોની સહાયતાની અપેક્ષા રાખતા નથી. તે તો માત્ર આત્માની સહાયતાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે.

સાધર્મ્યવદ્ભેદાત્, તત્ર પૂર્વવત્ પૂર્વોપલબ્ધાસાધારણ ચિહ્નાત્-પિત્રાદિ પ્રમાતુઃ પુત્રાદિપરિજ્ઞાનમ્, શેષવત્ દ્વિવિધં કાર્યલિङ્ગકં કારણાનુમાનમ્ કારણલિङ્ગકં કાર્યાનુમાનં ચ તત્રાદ્યમ્ - વ્યાપ્તિપ્રત્યક્ષોપલબ્ધિપૂર્વમ્ કાર્યલિङ્ગકમનુમાનમ્ યથા મયૂરોડત્ર કેકાશ્વદશ્રવણાત્, ધૂમલિङ્ગકં પર્વતે વહ્ન્યાનુમાનમ્, અથવા

અનુમાન ત્રીન પ્રકાર કા હોતા હૈ-પૂર્વવત્ ૧, શેષવત્ ૨ ઓર દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ ૩, इनमें-पूर्व में उपलब्ध असाधारण चिह्नों से जो पिता आदि प्रमाता जनों को अपने पुत्रादि का ज्ञान होता है वह पूर्ववत् अनुमान है। शेषवत् अनुमान दो प्रकार का होता है एक कार्य रूपलिंग से कारण का अनुमान, दूसरा कारणरूप लिङ्ग से कार्य का अनुमान। व्याप्ति और प्रत्यक्ष से कार्य की उपलब्धि पूर्वक जो कारण का अनुमान होता है वह शेषवत् कार्यलिङ्गक कारणानुमान है—जैसे केका शब्द श्रवण से परोक्षभूत केका-मयूर-का ज्ञान कर लेना यहां पर जहां २ केका वाणी होती है वहां २ मयूर होता है—इस प्रकार से केका और केका वाणी की व्याप्ति को पहिले ग्रहण करके कहीं उस वाणी का श्रावणप्रत्यक्ष होते ही ऐसा जो अनुमान होता है “ कि यहां मयूर है ” वह शेषवत् का प्रथमभेद कार्यलिङ्गक कारणानुमान है। केका

અનુમાન ત્રણ પ્રકારના હોય છે-(૧) પૂર્વવત્ (૨) શેષવત્ (૩) દૃષ્ટ સાધર્મ્યવત્

પૂર્વે પ્રાપ્ત કરેલાં અસાધારણ ચિહ્નો દ્વારા પિતા આદિને પોતાના પુત્રાદિનું જે જ્ઞાન થાય છે, તે પૂર્વવત્ અનુમાન છે.

શેષવત્ અનુમાનના બે પ્રકાર છે-(૧) કાર્યરૂપ ચિહ્ન વડે કારણનું અનુમાન, (૨) કારણરૂપ ચિહ્ન વડે કાર્યનું અનુમાન

વ્યાપ્તિ અને પ્રત્યક્ષ દ્વારા કાર્યની ઉપલબ્ધિપૂર્વક કારણનું જે અનુમાન થાય છે, તેનું નામ જ શેષવત્ કાર્યલિંગક કારણાનુમાન છે એ વાતને એક દૃષ્ટાંત દ્વારા સૂત્રકાર સમજાવે છે—

કેકારવ (મોરનો અવાજ) સાંભળીને, મોરને જોયા વિના પણ મનુષ્ય એ વાત જાણી શકે છે કે તે અવાજ કરનાર પક્ષી મોર જ છે. “જ્યાં જ્યાં કેકારવ સંભળાય છે, ત્યાં ત્યાં મયૂર હોય છે,” આ રીતે મોર અને કેકારવની વ્યાપ્તિને પહેલાં ગ્રહણ કરીને, કોઈ પણ સ્થળે એ વાણીનું શ્રવણ થતાંની સાથે જ મોર હોવાનું જે અનુમાન થાય છે, એજ શેષવત્નો પહેલો ભેદ કાર્યલિંગક કારણાનુમાન છે. કેકારવનું કારણ મયૂર, અને મયૂરનું કાર્ય કેકારવ છે. આ રીતે પરોક્ષભૂત (નજર સમક્ષ ન હોય એવા) મયૂરનું અનુમાતા

નદ્યાદૌ વિલક્ષણધૂલિધૂસરિતમલિનજલપૂત્વદ્વિલિઙ્ગકં સંજાતજલવૃષ્ટચતુમાનં
દ્વિતીયમ્ શેષવત્-કારણલિઙ્ગકં કાર્યાનુમાનં યથા પિપીલિકાણડસંચરણાત્ ભવિષ્યદ્-
વૃષ્ટચતુમાનાદિકમ્ । દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ દાદૃશ્ચ-કારણત્વસામાન્યસ્ય છિદાદૌ વાસ્યાદિ
વૃત્તિતયોપલબ્ધત્વેન તજ્ઞાનસામાન્યદ્વારા રૂપાદિપ્રત્યક્ષાદિક્રિયયા અતીન્દ્રિય-

વાણી કા કારણ મયૂર ઓર મયૂર કા કાર્ય વહ કેકાવાણી હૈ । અતઃ
પરોક્ષભૂત કેકા કા જો અનુમાતા કો જ્ઞાન હુઆ હૈ કિ યહાં કેકા હૈ-
વહ ઉસકી વાણીરૂપ કાર્ય કી ઉપલબ્ધિપૂર્વક હી હુઆ હૈ । હસી પ્રકાર
સે પર્વત મેં ધૂમ કો દેખકર પરોક્ષભૂત અગ્નિ કા જો જ્ઞાન હોતા હૈ વહ,
તથા નદી આદિ મેં વિલક્ષણપૂરકો કિ જિસમેં ધૂલિ આદિ કે સંમિ
શ્રણવાલા મલિનજલ બઢ રહા હો દેખકર એસા અનુમાન કરના કિ
ઉપર પ્રદેશ મેં કહીં પર વૃષ્ટિ હુઈ હૈ-યે સબ કારણાનુમાન હૈ-યહાં વૃષ્ટિ
કા દર્શન અનુમાતા કો પ્રત્યક્ષ સે નહીં હુઆ હૈ, ફિર મી ઉસ વૃષ્ટિ
કા કાર્ય જો મલિન જલ વોલા પૂર હૈ ઉસે દેખકર ઉસ અનુમાતા કો
પરોક્ષભૂત પદાર્થ કા જ્ઞાન હો ગયા હૈ । કારણલિઙ્ગક કાર્યાનુમાન હસ
પ્રકાર સે હૈ-જૈસે પિપીલિકાઓં કો અંડા લેકર સંચરણ કરતે હુપ
દેખકર જો એસા અનુમાન કર લિયા જાતા હૈ કિ વૃષ્ટિ હોગી વહ કાર-
ણલિઙ્ગક કાર્યાનુમાન હૈ । એક પદાર્થ કે સ્વરૂપ કે નિરીક્ષણ કરને સે
એસા જ્ઞાન હો જાના કિ હસી પ્રકાર કે સ્વરૂપવાલે દૂસરે પદાર્થ મી
હસી તરહ કે હૈં હસી કા નામ દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ હૈ-જૈસે છિદિક્રિયા મેં

(અનુમાન કરનાર વ્યક્તિ) ને જે જ્ઞાન થાય છે, તે તેની (મયૂરની) વાણી-
રૂપ કાર્ય દ્વારા જ ઉત્પન્ન થાય છે. એ જ પ્રમાણે પર્વતમાં ધુમાડાને જોઈને
પરોક્ષભૂત (અપ્રત્યક્ષ) અગ્નિનું જે જ્ઞાન થાય છે, અને નદીમાં ધૂળ આદિનાં
મિશ્રણવાળો જળપ્રવાહ વૃદ્ધિ પામતો જોઈને, દેખનાર એવું જે અનુમાન કરે
છે કે ઉપરના પ્રદેશમાં કોઈ સ્થળે વૃષ્ટિ થઈ છે, એ સઘળાં કારણાનુમાનનાં
દૃષ્ટાંતો છે. આ અનુમાન કરનારને પ્રત્યક્ષ રીતે વૃષ્ટિનું દર્શન થતું હોતું નથી,
તો પણ તે વૃષ્ટિનું કાર્ય એટલે કે મલિન જળવાળું પૂર જોઈને તેને પરોક્ષ
પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે. ઉપરના પ્રદેશમાં થયેલા વરસાદને તેણે જોયો હોતો નથી
છતાં ઉપર બતાવ્યું તે પ્રમાણે તે વૃષ્ટિના કાર્ય દ્વારા તેને તે વૃષ્ટિનું જ્ઞાન થાય છે.

કારણલિંગક કાર્યાનુમાનનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે-કીડીઓને તેમના ઇંડાં
લઈને ચાલી જતી જોઈને એવું જે અનુમાન કરવામાં આવે છે કે વરસાદ
થશે, તે કારણલિંગક કાર્યાનુમાન ગણાય છે.

ચક્ષુરાદીન્દ્રિયાત્મકકરણત્વાનુમાનમ્ એકઠાપાપણજ્ઞાનેન તદાકારમર્વકાર્ષા
 પણાનુમાનમ્ , ઉપમાને તુ વર્ણિતમેવ, આગમો દ્વિધા - લૌકિકલોકોત્તરભેદાત્ ,
 વાસી આદિ કો કારણ દેખકર અન્ય હસી પ્રકાર કી ક્રિયાઓં મેં તથા
 ઓર મી ક્રિયાઓં મેં અન્ય અદૃષ્ટ પદાર્થ કો કારણ માનકર ઉસકે
 અસ્તિત્વ કા અનુમાન કરના તથા એક કાર્ષાપણ કે જ્ઞાન સે વૈસે હી
 આકારવાલે સર્વ કાર્ષાપણોં કા અનુમાન કરના સો યહ સવ દૃષ્ટ સાધ-
 મ્યવત્ અનુમાન હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ ક્રિયા વિના કારણ કે
 નહીં હોતી હૈ-જૈસે “ દેવદત્તઃ કુઠારેણ કાષ્ઠં છિનત્સિ ” દેવદત્ત કુઠાર
 કે દ્વારા કાષ્ઠ કો છેદતા હૈ-સો યહાં જો છેદનક્રિયા હો રહી હૈ ઉસમેં
 અસાધારણ કારણ રૂપ કરણ કુઠાર હૈ-દેવદત્ત નહીં હૈ । ક્યોં કિ
 છેદન ક્રિયા કુઠાર સે હી નિષ્પન્ન હો રહી હૈ । અતઃ એક જગહ ક્રિયા
 કો કરણસાધ્ય દેખકર દૂસરી રૂપાદિ પ્રત્યક્ષરૂપ ક્રિયાઓં મેં કરણસા-
 ધ્યતા-અતીન્દ્રિયચક્ષુરાદિ હન્દ્રિયાત્મક કરણત્વ-કા જો અનુમાન કિયા
 જાના હૈ વહ દૃષ્ટમાધર્મ્યવત્ અનુમાન હૈ । એક કાર્ષાપણ અસી રતી
 કા હોના હૈ સો હસી સરીલે જો ઓર મી હોં તો વે મી કાર્ષાપણ હૈ
 એસા જો અનુમાન કિયા જાના હૈ વહ મી દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ અનુમાન હૈ ।
 ઉપમાન કા વર્ણન તો કરહી દિયા ગયા હૈ ।

એક પદાર્થના સ્વરૂપનું નિરીક્ષણ કરીને એ જ પ્રકારના સ્વરૂપવાળા બીજા
 પદાર્થો પણ આ પ્રકારનાં જ છે એવું જે જ્ઞાન થાય છે એ પ્રકારના અનુમાનને
 દૃષ્ટ સાધર્મ્યવત્ અનુમાન કહે છે જેમકે છેદન ક્રિયામાં કુહાડી આદિ કરણ
 (સાધન) નો ઉપયોગ થતો જોઈને એ જ પ્રકારની ક્રિયાઓમાં તથા બીજી
 ક્રિયાઓમાં અન્ય અદૃષ્ટ (ન દેખાતાં) પદાર્થને કરણ માનીને તેના અસ્તિ-
 ત્વનું અનુમાન કરવું, તે આ પ્રકારના અનુમાનનું દૃષ્ટાંત છે. કહેવાનું તાત્પર્ય
 એ છે કે “ કરણ (સાધન) વિના ક્રિયા થઈ શકતી નથી. ” જેમકે, “ દેવદત્ત
 કુહાડી વડે લાકડું કાપે છે. ” તો અહીં લાકડા કાપવાની જે ક્રિયા થાય છે,
 તે કુહાડી રૂપ કરણ વડે થાય છે. તેથી તેમાં અસાધારણ કારણ રૂપ કરણ
 કુહાડી છે-દેવદત્ત નથી, કારણ કે લાકડાં કાપવાની ક્રિયા કુહાડી વડે જ થતી
 હોય છે. તેથી એક જગ્યાએ ક્રિયાને કરણ સાધ્ય જોઈને બીજી રૂપાદિ પ્રત્યક્ષ
 રૂપ ક્રિયાઓમાં કરણ સાધ્યતાનું જે અનુમાન કરવામાં આવે છે, તેનું નામ જ
 “ દૃષ્ટ સાધર્મ્યવત્ અનુમાન ” છે. એક કાર્ષાપણ એ સી રતી જેટલા વજનનો
 હોય છે. તો એનાં જેવાં બીજાં જે કોઈ પદાર્થો હોય તેને કાર્ષાપણ માની લેવામાં
 આવે, તો તે પ્રકારના અનુમાનને પણ દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ અનુમાનકહી શકાય છે.

તત્ર લૌકિકો મહાભારતાદિઃ, લોકોત્તરથ-દ્વાદશાંગો ગણિપિટકઃ, આચારાદિદૃષ્ટિ વાદપર્યન્તઃ । અથવા ત્રિવિધ આગમઃ સૂત્રાર્થતદુભયભેદાત્ । પ્રકારાન્તરેણ વા ત્રિવિધઃ-આત્માગમાનન્તરાગમ-પરમ્પરાગમભેદાત્, તત્ર આત્માગમાદયઃ અર્થતઃ ક્રમેણ તીર્થંકર-ગણધર-તચ્છિષ્યાપેક્ષયા વિજ્ઞેયાઃ, સૂત્રતસ્તુ ક્રમેણ ગણધર-તચ્છિષ્ય-પ્રશિષ્યાપેક્ષયા, ઇતિ સર્વમભિપ્રેત્યાહ-‘ જહા-અણુઓગદારે તહા ણેયન્વં

અગમ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ-એક લૌકિક આગમ ઓર દૂસરા લોકોત્તર આગમ । ઇનમેં ભારત આદિ જો ગ્રન્થ હૈં વે લૌકિક આગમ હૈં । ગણિપિટકરૂપ જો દ્વાદશાંગ-આચારાંગ સે લેકર દૃષ્ટિવાદતક આગમ શાસ્ત્ર હૈં વે સઘ લોકોત્તર આગમરૂપ હૈં । અથવા-સૂત્ર, અર્થ ઓર સૂત્રાર્થ ઇસ પ્રકાર સે બી આગમ ત્રીન પ્રકાર કે હૈં । આત્માગમ, અનન્તરાગમ, એવં પરમ્પરાગમ કે ભેદ સે બી આગમ ત્રીન પ્રકાર હૈ । અર્થ કી અપેક્ષા જિન આત્માગમ, ગણધર અનન્તરાગમ ઓર ગણધર કે શિષ્ય પરંપરાગમ કહે ગયે હૈં । સૂત્ર કી અપેક્ષા ગણધર આત્માગમ, ગણધર કે શિષ્ય અનન્તરાગમ તથા ગણધર કે શિષ્યોં કે શિષ્ય પરમ્પરાગમ કહે ગયે હૈં । ઇસ સઘ કથન કો સ્વીકાર કર પ્રભુ કહતે હૈં કિ “જહા અણુઓગદારે તહાણેયન્વં પમાણં ” જૈસા અનુયોગદ્વાર મેં પ્રમાણ વિષયક નિરૂપણ હૈં ઊસી તરહ સે યહાં પર બી જાનના ચાહિયે । યહ

ઉપમાનતું વર્ણુન તો આ સૂત્રમાં પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. હવે આગમનું વર્ણુન કરવામાં આવે છે-આગમ બે પ્રકારના છે (૧) લૌકિક આગમ અને (૨) લોકોત્તર આગમ. મહાભારત આદિ ગ્રન્થોના લૌકિક આગમમાં સમાવેશ થાય છે. ગણિપિટક ૩૫ બે ખાર અંગ (આચારાંગથી દૃષ્ટિવાદ સુધીના ખાર આગમ શાસ્ત્રો) છે, તેમના લોકોત્તર આગમમાં સમાવેશ થાય છે. અથવા આગમના આ પ્રકારે ત્રણ પ્રકારો પણ પડે છે-સૂત્ર, અર્થ અને સૂત્રાર્થ. એ સિવાય બીજી રીતે પણ આગમના ત્રણ ભેદ પડે છે-(૧) આત્માગમ, (૨) અનન્તરાગમ અને (૩) પરમ્પરાગમ.

અર્થની અપેક્ષાએ જિનને આત્માગમ, ગણધરને અનન્તરાગમ અને ગણધરના શિષ્યોને પરંપરાગમ કહેલા છે. સૂત્રની અપેક્ષાએ ગણધરને આત્માગમ, ગણધરના શિષ્યોને અનન્તરાગમ અને ગણધરના શિષ્યોના શિષ્યોને પરંપરાગમ કહેલા છે. આ સમસ્ત કથનનો સ્વીકાર કરીને મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને જવાબ આપે છે કે “જહા અણુઓગદારે તહાણેયન્વં પમાણં ” અનુયોગ દ્વારમાં પ્રમાણ વિષે બે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, તે સમસ્ત અહીં આ

પ્રમાણં ' યથા અનુયોગદ્વારે પ્રમાણં પ્રમાણવિષય નિરૂપણં વર્તેતે તથા અત્રાપિ જ્ઞાતવ્યમ્, તત્ત્વ નિરૂપણમ્ અનુયોગદ્વારસૂત્રે ' સે કિં તં જીવ ગુણપ્પમાણે ' ઇત્યાદિપશ્વદશોત્તર દ્વિશતતમ (૨૧૫) સૂત્રાદારમ્ય 'સે કિં તં આગમે' ઇત્યેકોન વિંશત્યુત્તર-દ્વિશતતમ (૨૧૯) સૂત્રપર્યન્તં વાચ્યમ્ । તત્ત્વ સંક્ષેપતઃ પ્રદર્શિતમેવ । અથ પ્રકૃતે યોજયિષુમ્ તન્નિરૂપણાવધિમાહ- ' જાવ-તેણ પરં નો અત્તાગમે નો અણંતરાગમે, પરંપરાગમે ' યાવત્-તેન પરં તદનન્તરં નો આત્માગમઃ, નો અનન્તરાગમઃ, પરમ્પરાગમઃ, ગણધરશિષ્યાણાં સૂત્રતોઽનન્તરાગમઃ, અર્થતસ્તુ પરમ્પરાગમો વર્તેતે, અતએવ તતઃ પરેષાં પ્રશિષ્યાણામ્ નો આત્માગમઃ, નો અનન્તરાગમઃ, અપિ તુ પરમ્પરાગમો વર્તેતે, ઇત્યાશયઃ ॥ સૂ૦ ૯ ॥

મૂલમ્-“ કેવલી ણં મંતે ! ચરિમકમ્મં વા, ચારિમણિજ્જરં વા જાણહ, પાસહ ? હંતા, ગોયમા ! જાણહ, પાસહ, જહાણં મંતે ! કેવલી ચરિમકમ્મં વા ચરિમણિજ્જરં વા૦ ? જહાણં અંતકરેણં આલાવગો, તહા ચરિમકમ્મેણ વિ ચરિમનિજ્જરેણ વિ અપરિસેસિઓ ણેયવ્વો ॥ સૂ૦ ૧૦ ॥

પ્રરૂપણ અનુયોગદ્વારસૂત્ર મેં (સે કિં તં જીવગુણપ્પમાણે) ઇત્યાદિ ૨૧૫ વેં સૂત્ર સે લેકર (સે કિં તં આગમે) હસ ૨૧૯ વેં સૂત્ર તક કિયા ગયા જાનના ચાહિયે । સો યહ સવ વર્ણન યહાં સંક્ષેપ મેં હમને દિલા હી દિયા હૈ । અવ સૂત્રકાર પ્રકૃત મેં હસ પ્રકરણ કે નિરૂપણ કી અવધિ કો વતાને કે નિમિત્ત કહતે હૈં કિ-“ જાવ તેણં પરં નો અત્તાગમે નો અણંતરાગમે, પરમ્પરાગમે, ” ગણધર કે શિષ્યોં કો સૂત્ર કી અપેક્ષા અનન્તરાગમ ઓર અર્થ કી અપેક્ષા પરમ્પરાગમ કહા ગયા હૈ । હસ કારણ ગણધરોં કે શિષ્યોં કે જો શિષ્ય હૈં વે ન આત્માગમ હૈં ન અનન્તરાગમ હૈં કિન્તુ પરમ્પરાગમ હૈં એસા હસ સૂત્રપાઠકાઆશય હૈ ॥સૂ૦૯॥

આ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે શ્રદ્ધા કરવું આ વિષયનું પ્રતિપાદન અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં “ સે કિં તં જીવગુણપ્પમાણે ” ઇત્યાદિ ૨૧૫ માં સૂત્રથી શરૂ કરીને “ સે કિં તં આગમે ” આ ૨૧૬ માં સૂત્ર સુધી કરવામાં આવેલ છે. “ જાવ તેણં પરં નો અત્તાગમે, નો અણંતરાગમે પરંપરાગમે ” આ સૂત્ર પર્યન્તનું સમસ્ત કથન શ્રદ્ધા કરવું જોઈએ. ગણધરના શિષ્યોને સૂત્રની અપેક્ષાએ અનન્તરાગમ અને અર્થની અપેક્ષાએ પરંપરાગમ કહેલા છે. તે કારણે ગણધરના જે શિષ્યોના શિષ્યો છે, તેઓ આત્માગમ પણ નથી, અનન્તરાગમ પણ નથી, પણ પરંપરાગમ છે એવો આ સૂત્રપાઠનો આશય છે. ॥ સૂ. ૬ ॥

छाया—केवली खलु भदन्त ! चरमकर्म वा, चरमनिर्जरा वा जानाति, पश्यति ? हन्त, गौतम ! जानाति, पश्यति, यथा खलु भदन्त ! केवली चरम कर्म वा चरमनिर्जरा वा ? यथा अन्तकरेण आलापकस्तथा चरमकर्मणाऽपि चरमनिर्जरयापि अपरिशिष्टो ज्ञातव्यः ॥ सू० १० ॥

‘केवली णं भंते !’ इत्यादि ॥

सूत्रार्थ—(केवली णं भंते ! चरिमकम्मं वा चरिमणिज्जर वा जाणइ पासइ) हे भदन्त ! केवली भगवान् अन्तिम कर्म को अथवा अन्तिम निर्जरा को जानते हैं और देखते हैं क्या ? (हंता गोयमा ! जाणइ पासइ, जहा णं भंते ! केवली चरिमकम्मं वा, जहा णं अंतकरेणं वा अलावगो तहा चरिमकम्मेणा वि चरिमनीज्जरेण वि अपरिसेसिओ-णेयव्वो) हां, गौतम ! केवली भगवान् अन्तिमकर्म को अथवा अन्तिम निर्जरा को जानते हैं और देखते हैं। हे भगवान् ! जिस प्रकार से केवली अन्तिम कर्म को अथवा अन्तिम निर्जरा को जानते और देखते हैं, उसी तरह से क्या छद्मस्थ मनुष्य भी अन्तिम कर्म को अथवा अन्तिम निर्जरा को जानता देखता है ? इस के उत्तर में प्रभु कहते हैं कि हे गौतम ! जिस प्रकार से अंतकर के साथ आलापक कहा गया है उसी तरह से चरम कर्म के और चरम निर्जरा के साथ भी समस्त आलापक जानना चाहिये ।

“केवली णं भंते !” इत्यादि—

सूत्रार्थ—(केवलीणं भंते ! चरिमकम्मं वा चरिमणिज्जरं वा जाणइ पासइ ?) हे भदन्त ! केवली भगवान् अन्तिम कर्मने अथवा अन्तिम निर्जराने ज्ञाती शके छे अने देणी शके छे ? (हंता गोयमा ! जाणइ पासइ, जहाणं भंते ! केवली चरिमकम्मं वा, जहाणं अंतकरेणं वा, आलावगो तहा चरिमकम्मेण वि चरिमनिज्जरेण वि अपरिसेसिओ णेयव्वो.)

हा, गौतम ! भगवान् अन्तिम निर्जराने ज्ञाते छे अने देणे छे. हे भदन्त ! जे रीते केवली भगवान् अन्तिम कर्मने अथवा अन्तिम निर्जराने ज्ञाते देणे छे, जे प्रमाणे शुं छद्मस्थ मनुष्य पण अन्तिम कर्मने अथवा अन्तिम निर्जराने ज्ञाती देणी शके छे ? आ प्रश्नो जवाण आपता प्रभु कहे छे के “अंतकरने अनुवक्षी जे प्रमाणे प्रश्नोत्तरो पडेतां आपवामां आवेला छे, जे प्रमाणे चरमकर्म (अन्तिम कर्म) अने चरम निर्जराना विषयमां पण प्रश्नोत्तरो समण देवा.”

ટીકા—કેવલિચ્છદ્મસ્થયોઃ પ્રસ્તાવાન્ તયોર્વિશેષવક્તવ્યતામાહ—
 ‘કેવલી ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ । ‘કેવલી ણં મંતે ! ચરિમકમ્મં વા, ચરિમણિજ્જરં
 વા જાણહ, પાસહ, ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! કેવલી કેવલજ્ઞાની સ્વલુ
 ચરમકર્મ વા, યત્ કિલ શૈલેશીચરમસમયે અનુભૂયતે તત્ ચરમકર્મ, અથ ચરમ
 નિર્જરાં વા, યા હિ શૈલેશીચરમસમયે જાયમાના નિર્જરા—જીવપ્રદેશેભ્યઃ
 કર્મણઃ સર્વથા પરિશદનં તામિત્યર્થઃ, જાનાતિ, પશ્યતિ કિમ્ ? મગવાનાહ—‘હંતા,
 ગોયમા ! જાણહ, પાસહ, ’ હે ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્, કેવલી ચરમકર્માદિકં
 જાનાતિ, પશ્યતિ । તતો ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જહાણં મંતે ! કેવલી ચરિમકમ્મં વા
 ચરિમણિજ્જરં વા ?’ ઇત્યાદિ, હે ભદન્ત ! યથા સ્વલુ કેવલી ચરમકર્મ વા, ચરમ

ટીકાર્થ—કેવલી ઓર છદ્મસ્થ કે પ્રસ્તાવ સે હન દોનોં કી વિશેષ
 વક્તવ્યતા કો હસ સૂત્રદ્વારા શાસ્ત્રકાર પ્રકટ કર રહે હૈં—હસ મેં સર્વપ્રથમ
 ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે પૂછ રહે હૈં કિ— ‘કેવલી ણં મંતે ! ચરિમકમ્મં
 વા, ચરિમણિજ્જરં વા, જાણહ, પાસહ ?’ હે ભદન્ત ! કેવલી મનુષ્ય-
 કેવલ જ્ઞાની, શૈલેશી કે અન્તિમ સમય મેં જો અનુભવ મેં કિયા જાતા
 હૈં એસે ચરમ કર્મ કો, અથવા—ચરમ નિર્જરા કો શૈલેશી કે અન્તિમ
 સમય મેં જો જીવ કે પ્રદેશોં સે સર્વથા પરિશદન રૂપ કર્મ કા સ્ફૂટના
 હોતા હૈં એસી ઉસ ચરમ નિર્જરા કો ક્યા જાનતે ઓર દેખતે હૈં ? હસ
 કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ— ‘હંતા, ગોયમા ! જાણહ
 પાસહ, ’ હાં ગૌતમ ! કેવલી જ્ઞાની ચરમ કર્માદિક કો જાનતે દેખતે
 હૈં । અથ ગૌતમ સ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં— ‘જહા ણં મંતે ! કેવલી
 ચરિમકમ્મં વા ચરિમણિજ્જરં વા ’ હે ભદન્ત ! જિસ પ્રકાર સે કેવલી

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા કેવલી અને છદ્મસ્થ વિષે વિશેષ વિવેચન
 કરે છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને પૂછે છે—(કેવલી ણં મંતે ! ચરિમકમ્મં
 વા ચરિમણિજ્જરં વા જાણહ પાસહ ?) હે ભદન્ત ! કેવળજ્ઞાની શું અન્તિમ
 કર્મને અથવા અન્તિમ નિર્જરાને જાણી-દેખી શકે છે ? પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે
 પ્રમાણે છે—કેવળજ્ઞાની, શૈલેશીના અન્તિમ સમયે જેનો અનુભવ કરાય છે એવા
 અન્તિમ કર્મને અથવા શૈલેશીના અન્તિમ સમયે આત્મપ્રદેશોમાંથી કર્મોને સર્વથા
 અંખેરી નાખવારૂપ જે અન્તિમ નિર્જરા થતી હોય છે તેને શું જાણી દેખી શકે
 છે ? તે પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કરે છે—(હંતા ગોયમા ! જાણહ પાસહ)
 હા ગૌતમ ! કેવળજ્ઞાની જીવ ચરમ કર્મોદિકને જાણે છે અને દેખે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને બીજો પ્રશ્ન પૂછે છે—(જહાણં મંતે !
 કેવલી ચરિમકમ્મં વા ચરિમણિજ્જરં વા) હે ભદન્ત ! જેવી રીતે કેવળજ્ઞાની

નિર્જરાં વા જાનાતિ, પશ્યતિ, તથા સ્વલ્પ છદ્મસ્થોઽપિ ચરમકર્મ વા, ચરમ નિર્જરાં વા જાનાતિ, પશ્યતિ ? કિમ્ હિતિ પ્રશ્નાશયઃ । મગવાનોહ—‘ જહા ણં અંત- કરેણં આલાવગો તઠા ચરિમ કમ્મેણ વિ ચરિમનિજ્જરેણ વિ અપરિસેસિઓ ણેયવ્વો’ હે ગૌતમ ! યથા યેન પ્રકારેણ સ્વલ્પ અન્તકરેણ પૂર્વોક્તેન અન્તકરાદિના આલાપકઃ ઉક્તઃ તથા ચરમકર્મણાઽપિ ચરમકર્માદિનાઽપિ ચરમનિર્જરાયાપિ અપરિશિષ્ટઃ સમ્પૂર્ણઃ આલાપકો જ્ઞાતવ્યઃ તથાહિ ‘જહા ણં મંતે । કેવલી ચરિમકમ્મં વા ચરિમ- નિજ્જરં વા જાણહ પાસહ, તઠાણં છઠ્ઠમત્થોવિ ચરિમ કમ્મં વા ચરિમનિજ્જરં વા જાણહ, પાસહ ? ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે, સોચ્ચા જાણહ પાસહ પમાણઓ વા, સે કિં તં સોચ્ચા ? સોચ્ચાણં કેવલિસ્સ વા, કેવલિસાવયસ્સ વા, ” ઇત્યારમ્ભ્ય “ જાવ-તપ્પક્કિલ્લય ઉવાસિયાણ વા ” ઇત્યન્તં વિજ્ઞેયમ્ ॥ સૂ ૧૦ ॥

ચરમકર્મ કો અથવા ચરમ નિર્જરા કો જાનતા દેશ્વતા હૈ, ડસી પ્રકાર સે છદ્મસ્થ મનુષ્ય મી ચરમકર્મ કો અથવા ચરમ નિર્જરા કો જાનતા દેશ્વતા હૈ કયા ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં “ જહા ણં અંતકરેણં આલાવગો તઠા ચરિમકમ્મેણ વિ, ચરિમનિજ્જરેણ વિ અપરિસેસિઓ ણેયવ્વો ” હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર પૂર્વોક્ત અન્તકર આદિ કે સાથ આલાપક કહા ગયા હૈ ડસી પ્રકાર ચરમકર્મ ઓર ચરમ નિર્જરા કે સાથ મી સંપૂર્ણ આલાપક જાન લેના ચાહિયે જૈસે “ જહા ણં મંતે । કેવલી ચરિમકમ્મં વા ચરિમનિજ્જરં વા જાણહ, પાસહ, તઠા ણં છઠ્ઠમત્થો વિ ચરિમકમ્મં વા ચરિમનિજ્જરં વા જાણહ પાસહ ? ગોયમા ણો ઇણદ્દે સમદ્દે, સોચ્ચા જાણહ પાસહ, પમાણઓ વા, સે કિં તં સોચ્ચા ? સોચ્ચાણં કેવલિસ્સ વા કેવલિસાવયસ્સ વા ” યહાં સે લેકર ‘ જાવ તપ્પ-

ચરમ કર્મને અથવા ચરમ નિર્જરાને જાણે દેખે છે, એ જ પ્રમાણે શું છદ્મસ્થ મનુષ્ય પણ ચરમ કર્મને અથવા ચરમ નિર્જરાને જાણે દેખે છે ?

ઉત્તર—(જહાણં અંતકરેણં આલાવગો તઠા ચરિમકમ્મેણ વિ, ચરિમનિજ્જરેણ વિ અપરિસેસિઓ ણેયવ્વો) હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત અંતકર આદિના વિષયમાં જે પ્રમાણે આલાપકો (પ્રશ્નોત્તરો) આપવામાં આવ્યા છે, એ જ પ્રમાણે ચર- મકર્મ અને ચરમનિર્જરાના વિષયમાં પણ સમસ્ત પ્રશ્નોત્તરો સમજી લેવા. એટલે કે (જહાણં મંતે । ચરિમકમ્મં વા ચરિમ નિજ્જરં વા જાણહ પાસહ, તઠાણં છઠ્ઠમત્થો વિ ચરિકમ્મં વા ચરિમનિજ્જરં વા જાણહ પાસહ ? ણો ઇણદ્દે સમદ્દે સોચ્ચા જાણહ પાસહ, પમાણઓ વા, સે કિં તં સોચ્ચા ? સોચ્ચાણં કેવ- લિસ્સ વા કેવલિસાવયસ્સ વા) થી શરૂ કરીને (જાવ તપ્પક્કિલ્લય ઉવાસિયાણ વા)

વિશ્વય ઉવાસિયાએ વા " યહાં તક કા આલાપક, ગ્રહણ કરના ચાહિયે
 હસ આલાપક કાભાવ હસ પ્રકાર સે હૈ-હે ભદન્ત જિસ પ્રકાર
 સે કેવલ જ્ઞાની ચરમકર્મ અથવા ચરમ નિર્જરા કો જાનતા દેખતા હૈ
 તો કયા હસી તરહ સે છદ્ધસ્થ મનુષ્ય ભી ચરમકર્મ ઓર ચરમનિર્જરા
 કો જાનતા દેખતા હૈ ? હસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તરમેં પ્રભુ ઉનસે કહતે
 હૈ કિ હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ-અર્થાત્ એસા નહીં હો સકતા
 હૈ, કયોં કિ વહ સુન કરકે ઉન્હેં જાનતા હૈ યા આગમપ્રમાણ સે ઉન્હેં
 જાનતા હૈ-કેવલજ્ઞાનીકી તરહ સ્પષ્ટરૂપ સે વિના કિસી કી સહાયતા કે
 વહ ઉન્હેં નહીં જાન સકતા હૈ । " સુનકર કે જાનતા હૈ " હસકા કયો
 તાત્પર્ય હૈ ? હસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ઉનસે કહતે હૈ કિ હે
 ગૌતમ ! વહ કેવલી પ્રભુકે વચનોં કો સુનકર કે જાનતા હૈ, દેવલી કે
 શ્રાવક કે વચનોં કો સુનકર કે ઉન્હેં જાનતા હૈ હત્યાદિ સમસ્ય કથન
 " ઉનકે પક્ષકી ઉપાસિકા કે વચનોં કો સુનકર કે ઉન્હેં જાનતા હૈ "
 યહીં તક કા સુનકર કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં જાનના ચાહિયે ॥ સૂત્ર ૧૦ ॥

અહીં સુધીના બધાં પ્રશ્નોત્તરો ગ્રહણ કરવા ભેધએ. આ પ્રશ્નોત્તરોનો ભાવાર્થ
 નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જેવી રીતે કેવલી ભગવાન ચરમ કર્મ અથવા ચરમ
 નિર્જરાને જાણી દેખી શકે છે, એવી રીતે શું છદ્ધસ્થ મનુષ્ય પણ ચરમ કર્મને
 અથવા ચરમ નિર્જરાને જાણી દેખી શકે છે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! એવું બની શકતું નથી. છદ્ધસ્થ મનુષ્ય કેવળ
 જ્ઞાનીની જેમ સ્પષ્ટ રૂપે બીજા કોઈની સહાયતા વિના ચરમ કર્મને અથવા
 ચરમ નિર્જરાને જાણી દેખી શકતો નથી. પણ તે શ્રવણ કરીને અથવા તો
 આગમ પ્રમાણને આધારે ચરમ કર્મોદ્ધિને જાણી દેખી શકે છે.

પ્રશ્ન—" શ્રવણ કરીને જાણે છે, " આ કથનનું તાત્પર્ય શું છે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! કેવલી ભગવાનનાં વચનો સાંભળીને, અથવા કેવલી
 ભગવાન દ્વારા જેમને તે બાબતની માહિતી મળી છે એવા કેવલી ભગવાનના
 શ્રાવકો, શ્રાવિકાઓ આદિને મુખે એ વાત સાંભળીને છદ્ધસ્થ મનુષ્ય ચરમ
 કર્મને અથવા ચરમ નિર્જરાને જાણી દેખી શકે છે. છદ્ધસ્થ મનુષ્ય કોને કોને
 મુખેથી એ વાત સાંભળે છે, તે આગમના સૂત્ર આઠમાં બતાવ્યું છે ॥ સૂ. ૧૦ ॥

मूलम्—“ केवली णं भंते ! पणीयं मणं वा वइं वा धारेज्जा ? हंता, धारेज्जा, जहाणं भंते ! केवली पणीयं मणं वा, वइं वा धारेज्जा, तेणं वेमाणिया देवा, जाणंति, पासंति ? गोयमा ! अत्थे गइया जाणंति, पासंति, अत्थे गइया ण जाणंति, ण पासंति, से केणट्टेणं जाव--न पासंति ? गोयमा ! वेमाणिया दुविहा पणत्ता, तं जहा--माइमिच्छा दिट्ठी उववन्नगा य, अमाई सम्मदिट्ठी उववन्नगा य । तत्थ णं जे ते माइमिच्छा दिट्ठी उववन्नगा ते न जाणंति, न पासंति, तत्थ णं जे ते अमाई सम्मदिट्ठी उववन्नगा ते णं जाणंति, पासंति, से केणट्टेणं एवं वुच्चइ--अमाई सम्मदिट्ठी जाव पासंति ? गोयमा ! अमाई सम्मदिट्ठी दुविहा पणत्ता--अणंतरोववन्नगा य, परंपरोववन्नगा य, तत्थ णं अणंतरोववन्नगा न जाणंति, परंपरोववन्नगा जाणंति । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ--परंपरोववन्नगा जाव-जाणंति ? गोयमा ! परंपरोववन्नगा दुविहा पणत्ता--पज्जत्ता य, अपज्जत्ता य । पज्जत्ता जाणंति, अपज्जत्ता न जाणंति एवं उवउत्ता अणुवउत्ता । तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते जाणंति, पासंति, तेणट्टेणं तं चेव ॥ सू० ११ ॥

छाया—केवली खलु भदन्त ! प्रणीतं मनो वा, वचो वा धारयेत् ? हन्त, धारयेत्, यथा खलु भदन्त ! केवली प्रणीतं मनो वा, वचो वा धारयेत्, तद्

‘ केवली णं भंते ! ’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(केवली णं भंते । पणीयं मणं वा वइं वा धारेज्जा) हे भदन्त ! केवलज्ञानी प्रणीत-प्रकृष्ट मन अथवा वचन को धारण करते

“ केवली णं भंते ! ” इत्यादि

सूत्रार्थ—केवली णं भंते ! पणीयं मणं वा वइं वा धारेज्जा ?) हे भदन्त ! केवलज्ञानी प्रणीत-प्रकृष्ट मन अने वचनने शुं धारणु करे छे ? (हंता धारेज्जा)

વૈમાનિકાઃ દેવાઃ જાનન્તિ ! પશ્યન્તિ, ગૌતમ ! અસ્ત્યેકકેઃ જાનન્તિ, પશ્યન્તિ, અસ્ત્યેવ કે ન જાનન્તિ. ન પશ્યન્તિ તત્ કેનાર્થેન યાવત્-ન પશ્યન્તિ ? ગૌતમ ! વૈમાનિકાઃ દેવાઃ દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞાઃ, તદ્વથા-માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નકાશ્ચ, અમાયિસમ્યગ્ દૃષ્ટ્યુપપન્નકાશ્ચ, તત્ર યે તે માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નકારતે ન જાનન્તિ, ન પશ્યન્તિ,

હૈં કયા ? (હંતા ધારેજ્ઞા) હાં, ગૌતમ ! કેવલજ્ઞાની પ્રકૃષ્ટ મન અથવા વચ્ચન કો ધારણ કરતે હૈં । (જહા ણં મંતે । કેવલી પળીયં મળં વા વઙ્ગં વા ધારેજ્ઞા, તં ણં વૈમાણિયા દેવા જાણંતિ, પાસંતિ ?) હે ભદન્ત ! કેવલજ્ઞાની જિસ પ્રકૃષ્ટ મન અથવા વચ્ચન કો ધારણ કરતે હૈં, ઉસે વૈમાનિક દેવ જાનતે હૈં ઓર દેખતે હૈં કયા ? (ગોયમા ! અત્યેગહ્યા જાણંતિ પાસંતિ, અત્યેગહ્યા ણ જાણંતિ, ણ પાસંતિ) હે ગૌતમ ! કિતનેક વૈમાનિક દેવ જાનતે હૈં ઓર દેખતે હૈં । તથા કિતનેક વૈમાનિક દેવ નહીં જાનતે હૈં ઓર નહીં દેખતે હૈં । (સે કેળદ્વેણં જાવ ન પાસંતિ) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ કિતનેક વૈમાનિક દેવ જાનતે હૈં ઓર દેખતે હૈં-તથા કિતનેક વૈમાનિક દેવ નહીં જાનતે હૈં ઓર નહીં દેખતે હૈં ? (ગોયમા ! વૈમાણિયા દુવિહા પળ્લણ્ણા) હે ગૌતમ ! વૈમાનિક દેવ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં (તં જહા) જૈસે- (માહિમિચ્છાદિટ્ઠી ઉવવન્નગા ય અમાઈસમ્મદિટ્ઠી ઉવવન્નગા ય તત્થ ણં જં તે માહિમિચ્છાદિટ્ઠી ઉવવન્નગા તે ન જાણંતિ) એક તો વે જો માયિમિથ્યાદૃષ્ટિયો

હા, ગૌતમ ! કેવળજ્ઞાની પ્રકૃષ્ટ મન અને વચ્ચનને ધારણ કરે છે. (જહાણં મંતે । કેવલી પળીયં મળં વા વઙ્ગં વા ધારેજ્ઞા, તં ણં વૈમાણિયા દેવા જાણંતિ, પાસંતિ ?) હે ભદન્ત ! કેવળજ્ઞાની જે પ્રકૃષ્ટ મન અથવા વચ્ચનને ધારણ કરે છે, તેને શું વૈમાનિક દેવો જાણે દેખે છે ? (ગોયમા ! અત્યેગહ્યા જાણંતિ, પાસંતિ, અત્યેગહ્યા ણ જાણંતિ, ણ પાસંતિ) હે ગૌતમ કેટલાક વૈમાનિક દેવો તે જાણે છે અને દેખે છે, તથા કેટલાક વૈમાનિક દેવો તે જાણતા નથી અને દેખતા નથી. (સે કેળદ્વેણં જાવ ન પાસંતિ ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેટલાક વૈમાનિક દેવો તે જાણે-દેખે છે અને કેટલાક તે જાણતા-દેખતા નથી ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (વૈમાણિયા દુવિહા પળ્લણ્ણા-તંજહા-માહિમિચ્છાદિટ્ઠી ઉવવન્નગા ય અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી ઉવવન્નગા ય) વૈમાનિક દેવોના આ પ્રમાણે બે પ્રકારો છે-(૧) માયિમિથ્યાદૃષ્ટિ રૂપે ઉત્પન્ન થયેલા અને (૨) અમાયિ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ રૂપે ઉત્પન્ન થયેલા વૈમાનિક દેવો. (તત્થ ણં જે સે માહિમિચ્છાદિટ્ઠી ઉવવન્નગા તે ન જાણંતિ ન પાસંતિ) તે બન્નેમાંના માયિ

તત્ર યે તે અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યુપપન્નકાસ્તે જાનન્તિ, પશ્યન્તિ । તત્ કેનાર્થેન
 એવમ્ । ઉચ્યતે-અમાયિસમ્યગ્દૃષ્ટ્યુપપન્નકાઃ યાત્ર પશ્યન્તિ ? ગૌતમ ! અમાયિ
 સમ્યગ્દૃષ્ટ્યો દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ-અનન્તરોપપન્નકાશ્ચ, પરમ્પરોપપન્નકાશ્ચ, તત્ર અન-
 ન્તરોપપન્નકા ન જાનન્તિ, પરમ્પરોપપન્નકા જાનન્તિ, તત્ કેનાર્થેન ભદન્ત !

મેં ઉત્પન્ન હૈં ઓર દુસરે વે જો અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટિયોં મેં ઉત્પન્ન હૈં ।
 (તત્થ ણં જે તે માયિમિચ્છાદિટ્ઠી ઉવવન્નગા તે ન જાણંતિ) જો માયિમિ-
 થ્યાદૃષ્ટિયોં મેં અર્થાત્ માયિમિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સે ઉત્પન્ન હૈં વે કેવલજ્ઞાની
 કે પ્રકૃષ્ટ મન અથવા વચન કો નહીં જાનતે હૈં (ન પાસંતિ) નહીં
 દેખતે હૈં । (તત્થ ણં જે તે અમાઈસમ્મદિટ્ઠી ઉવવન્નગા તેણં જાણંતિ,
 પાસંતિ) તથા જો અમાયિસમ્યગ્દૃષ્ટિરૂપ સે ઉત્પન્ન હૈં વે કેવલજ્ઞાની કે
 પ્રકૃષ્ટ મન ઓર વચન કો જાનતે હૈં ઓર દેખતે હૈં । (તત્થ ણં જે તે
 અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી ઉવવન્નગા તે ણ જાણંતિ, પાસંતિ, સે કેણદ્દેણં એવં વુ-
 ચ્ચહ-અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી જાવ પાસંતિ) હે ભદન્ત ! જો અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ
 પર્યાયરૂપ સેઉત્પન્ન હૈં વે કેવલજ્ઞાની કે પ્રકૃષ્ટ મન અથવા વચન કો નહીં
 જાનતે હૈં ઓર નહીં દેખતે હૈં” સો એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં

મિથ્યા દૃષ્ટિ વૈમાનિક દેવો કેવળજ્ઞાનીના પ્રકૃષ્ટ મન અથવા વચનને જાણતા
 નથી અને દેખતા નથી. (તત્થ ણં જે તે અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી ઉવવન્નગા તે ણં
 જાણંતિ પાસંતિ) પણ અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ વૈમાનિક દેવો કેવળજ્ઞાનીના પ્રકૃષ્ટ
 મન અને વચનને જાણે છે અને દેખે છે.

(તત્થ ણં જે તે અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી ઉવવન્નગા તે ણ જાણંતિ પાસંતિ, સે
 કેણદ્દેણં એવં વુચ્ચહ-અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી જાવ પાસંતિ ?) “હે ભદન્ત ! જેઓ
 અમાયિ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ પર્યાય રૂપે ઉત્પન્ન થયેલા છે એવા વૈમાનિક દેવો કેવળ
 જ્ઞાનીના પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને જાણી-દેખી શકે છે,” એવું આપ શા
 કારણે કહે છે ?

(ગોયમા ! અમાયી સમ્મદિટ્ઠી દુવિદ્યા પળ્લવો) હે ગૌતમ ! અમાયી
 સમ્યગ્ દૃષ્ટિ બે પ્રકારના કહ્યા છે-(અણંતરોવવન્નગા ચ, પરંપરોવવન્નગા ચ)
 (૧) અનન્તરોપપન્નકા અને (૨) પરમ્પરોપપન્નકા (તત્થ ણં અણંતરોવવન્નગા ન
 જાણંતિ, ન પાસંતિ) તેમાંથી જે અનન્તરોપપન્નકા સમ્યગ્દૃષ્ટિ વૈમાનિકો છે,
 તેઓ કેવળજ્ઞાનીના પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને જાણતા નથી અને દેખતા નથી.
 (પરંપરોવવન્નગા જાણંતિ) પણ પરંપરોપપન્નકા સમ્યગ્દૃષ્ટિ વૈમાનિકો તેને જાણે
 છે અને દેખે છે. (સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ-પરંપરોવવન્નગા જાવ જાણંતિ ?)
 હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહે છે કે અનન્તરોપપન્નકા સમ્યગ્દૃષ્ટિ

પ્રમુચ્યતે-પરમ્પરોપપન્નકા યાવત્ જાનન્તિ ? ગૌતમ ! પરમ્પરોપપન્નકાઃ દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ-પર્યાપ્તકાશ્ચ અપર્યાપ્તકાશ્ચ પર્યાપ્તા જાનન્તિ, અપર્યાપ્તા ન જાનન્તિ, એવમ્ ઉપયુક્તાઃ, અનુપયુક્તાઃ, તત્ર યે તે ઉપયુક્તાસ્તે જાનન્તિ, પશ્યન્તિ, તત્ તેનાર્થેન તદેવ, ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

કિ અમાયી સમ્યગ્દષ્ટિ યાવત્ નહીં દેખતે હૈં ? (ગોયમા ! અમાયીસ મ્મદિટ્ઠી દુવિહા પળ્લન્તા) હે ગૌતમ ! અમાયીસમ્યગ્દષ્ટિ દો પ્રકારકે કહે ગયે હૈં (અણંતરોવવન્નગા ય, પરંપરોવવન્નગા ય) એક અનન્તરોપપન્નક ઓર દુસરે પરમ્પરોપપન્નક (તત્થ ણં અણંતરોવવન્નગા ન જાણંતિ, ન પાસંતિ) હનમેં જો અનન્તરોપપન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ હૈં વે નહીં જાનતે ઓર નહીં દેખતે હૈં । (પરંપરોવવન્નગા જાણંતિ) પરંપરોપપન્નક જો સમ્યગ્દષ્ટિ હૈં વે જાનતે હૈં ઓર દેખતે હૈં । (સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ-પરંપરોવવન્નગા જાવ જાણંતિ) હે મદન્ત એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ અનન્તરોપપન્નક યાવત્ જાનતે હૈં ? દેખતે ? (ગોયમા ! પરંપરોવવન્નગા દુવિહાપળ્લન્તા) હે ગૌતમ ! પરમ્પરોપપન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં (પજ્જત્તાગા ય અપજ્જત્તાગા ય) પર્યાપ્તક ઓર અપર્યાપ્તક સો પજ્જત્તાજાણંતિ અપજ્જત્તા ન જાણંતિ) જો પરમ્પરોપપન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ પર્યાપ્તક હૈં વે તો જાનતે હૈં ઓર જો પરમ્પરોપપન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ અપર્યાપ્તક હૈં વે નહીં જાનતે હૈં । (એવં ઉવડત્તા અણુવડત્તા) હણી તરહ સે જો ઉપયોગ સે યુક્ત હૈં વે હી જાનતે હૈં ઓર જો ઉપયોગ સે રહિત હૈં વે નહીં જાનતે હૈં । અર્થાત્-અમાયીસમ્યગ્દષ્ટિ, પરમ્પરોપપન્નક ઓર પર્યાપ્તક હનકે ઉપયોગયુક્ત ઓર અનુપયુક્ત હસ તરહ સે દો ભેદ કરલેના ચાહિયે-સો (તત્થ ણં જે તે ઉવડત્તા તે જાણંતિ પાસંતિ) જો

વૈમાનિકો તેને જાણતા-દેખતા નથી, પણ પરંપરોપપન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ વૈમાનિકો તેને જાણે છે અને દેખે છે ? (ગોયમા ! પરંપરોવવન્નગા દુવિહા પળ્લન્તા) હે ગૌતમ ! પરંપરોપપન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ વૈમાનિકોના બે પ્રકાર છે-(પજ્જત્તાગા ય, અપજ્જત્તાગા ય) (૧) પર્યાપ્તક અને (૨) અપર્યાપ્તક. (પજ્જત્તા જાણંતિ, અપજ્જત્તા ન જાણંતિ) પરંપરોપપન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ પર્યાપ્તક વૈમાનિકો તે જાણે છે, પણ પરંપરોપપન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ અપર્યાપ્તક વૈમાનિકો તે જાણતા નથી. (એવં ઉવડત્તા અણુવડત્તા) એજ પ્રમાણે જેઓ ઉપયોગથી યુક્ત છે, તેઓ જાણે છે, પણ જેઓ ઉપયોગથી રહિત છે, તેઓ જાણતા નથી. એટલે કે અમાયી સમ્યગ્દષ્ટિ પરંપરોપપન્નક અને પર્યાપ્તક, એ ત્રણેના પણ ઉપયોગ યુક્ત અને ઉપયોગ રહિત એવા બે ભેદ પડવા જોઈએ. (તત્થ ણં જે તે ઉવડત્તા તે જાણંતિ પાસંતિ)

ટીકા—કેવલિનોઽધિકારાત્ તદ્વિશેષવક્તવ્યતામાહ—‘કેવલી ણં મંતે !’
 ઇત્યાદિ । ‘કેવલી ણં મંતે ! પળીયં મળં વા, વહં વા ધારેજ્જા ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ
 —હે ભદન્ત ! કેવલી કેવલજ્ઞાની સ્વલુ નિશ્ચિતં કિમ્ પ્રણીતં શુભપરિણામતયા
 પરિણતત્વેન પ્રકૃષ્ટં મનો વા, પ્રકૃષ્ટં વચો વચનં વા ધારયેત્ ? વ્યાપારયેત્ ?
 ઉપયુક્તીત કિમ્ ? । ભગવાન્ આહ—‘હંતા, ધારેજ્જા ’ હે ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્
 પ્રકૃષ્ટમનઃ, પ્રકૃષ્ટવચનં ચ અવશ્યમેવ ધારયેત્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જહાણં મંતે !
 કેવલી પળીયં મળં વા, વહં વા ધારેજ્જા તં ણં વેમાણિયા દેવા જાણંતિ, પાસંતિ ?’
 હે ભદન્ત ! યથા—યત્ સ્વલુ કેવલજ્ઞાની પ્રણીતમ્ ઉત્કૃષ્ટં—મનો વા, વચો વા ધાર-

ઉપયોગ વાલે હૈં વે હી માનતે હૈં ઓર દેખતે હૈં (સે તેળદ્દેણં તં ચેવ)
 હમ્ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને પૂર્વોક્તરૂપ સે એસા કહા હૈં ।

ટીકાર્થ—કેવલજ્ઞાની કા અધિકાર ચલ રહા હૈ, હસ કારણ સૂત્ર-
 કાર હમ વિષયમેં જો વિશેષવક્તવ્યતા હૈ ઉસે હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કર
 રહે હૈં હસમેં ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછ રહે હૈં કિ “કેવલી ણં મંતે પળીયં મળં
 વા વહં વા ધારેજ્જા” હે ભદન્ત ! કેવલજ્ઞાની કયા શુભપરિણામરૂપ
 પરિણત હોને સે પ્રકૃષ્ટ મન એવં વચન કો ઉપયાગ મેં લાતે હૈં ? હસ કે
 ઉત્તર મેં ભગવાન્ કહતે હૈં—‘હંતા ધારેજ્જા ’ હાં, ગૌતમ ! કેવલજ્ઞાની
 પ્રકૃષ્ટ મન, વચન કો અવશ્ય હી ઉપયોગ મેં—કામ મેં લાતે હૈં । અથ
 ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ—‘જહા ણં મંતે કેવલી પળીયં
 મળં વા, વહં વા ધારેજ્જા, તેણં વેમાણિયા દેવા જાણંતિ, પાસંતિ ?) હે

તેમાંથી જે ઉપયોગ યુક્ત છે તેઓ જ કેવળી ભગવાનના પ્રકૃષ્ટ મન અને
 વચનને બાણ છે અને દેખે છે. (સે તેળદ્દેણં તં ચેવ) હે ગૌતમ ! તે કારણે
 મેં ઉપર મુગ્ધ કહ્યું છે.

ટીકાર્થ—કેવળજ્ઞાનીનું વિવેચન ચાલી રહ્યું છે, તેથી સૂત્રકાર તેમને વિષે
 જે વિશેષ નિરૂપણ કરવાનું છે તે આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરે છે. ગૌતમ સ્વામી
 મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (કેવલી ણં મંતે ! પળીયં મળં વા વહં
 વા ધારેજ્જા ?) હે ભદન્ત ! કેવળજ્ઞાની શું શુભ પરિણામ રૂપ પરિણિતિથી
 પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને ઉપયોગમાં લાવે છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે—(હંતા ધારેજ્જા) હા, ગૌતમ !
 કેવળજ્ઞાની પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનનો અવશ્ય ઉપયોગ કરે છે.

પ્રશ્ન—(જહાણં મંતે ! પળીયં મળં વા, વહં વા ધારેજ્જા, તે ણં વેમાણિયા
 દેવા જાણંતિ પાસંતિ ?) હે ભદન્ત ! કેવળજ્ઞાની જે પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને

યેત્, તત્ સ્વલ્પ પ્રણીતં મનો વચશ્ચ વૈમાનિકા દેવા જાનન્તિ, ? પશ્યન્તિ કિમ્ ? ભગવાન્ પ્રાહ—‘ ગોયમા ! અત્યેગદ્યા જાણંતિ, પાસંતિ, ’ હે ગૌતમ ! અસ્તિ સંભવતિ—એકે કેચિદ્ વૈમાનિકાઃ તદ્ જાનન્તિ, પશ્યન્તિ “અત્યેગદ્યા ણ જાણંતિ ણ પાસંતિ ” અસ્તિ—અથ એકે કેચન વૈમાનિકાઃ ન જાનન્તિ નાપિ પશ્યન્તિ । ગૌતમસ્તત્ર કારણં પૃચ્છતિ—‘સે કેણદ્દેણં જાવ—ન પાસંતિ’ હે ભદન્ત ! તત્ કેના, ર્થેન યાવત્—ન પશ્યન્તિ ? યાવત્કરણાત્—કેચિદ્ જાનન્તિ, કેચિદ્ ન જાનન્તિ, કેચિત્ પશ્યન્તિ, કેચિદ્ ’ ઇતિ સંગ્રાહયમ્ । ભગવાન્ તત્ર કારણં પ્રતિપાદયતિ—‘ ગોયમા ! વેમાણિયા દુવિહા પળ્લન્તા ’ હે ગૌતમ ! વૈમાનિકાઃ દ્વિવિધાઃ દ્વિપ્ર-

ભદન્ત ! જિસ પ્રકૃષ્ટ મન, વચન કો કેવલ જ્ઞાની અપને ઉપયોગ મેં લાતે હૈં ઉસે કયા વૈમાનિક દેવ અપને જ્ઞાન દ્વારા જાનતે ઓર દેખતે હૈં ? ઇસ કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘ ગોયમા ! હે ગૌતમ ! કેવલ જ્ઞાની કે પ્રકૃષ્ટ મન, વચન કો સચ વૈમાનિક દેવ નહીં જાનતે હૈં કિન્તુ ‘ અત્યેગદ્યા જાણંતિ પાસંતિ ’ કિનનેક હી વૈમાનિક દેવ જાનતે હૈં ઓર દેખતે હૈં । તથા ‘ અત્યેગદ્યા ણ જાણંતિ, ણ પાસંતિ ’ કિતનેક વૈમાનિક દેવ એસે મી હૈં જો કેવલી કે પ્રકૃષ્ટ મન, વચન કો નહીં જાનતે હૈં નહીં દેખતે હૈં । અબ ગૌતમ ઇસ વિષય મેં કારણ જિજ્ઞાસા કે વશવર્તી હોકર પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં ‘ સે કેણદ્દેણં જાવ ન પાસંતિ ’ હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ સચ વૈમાનિક દેવ કેવલી કે પ્રકૃષ્ટ મન એવં વચન કો નહીં જાનતે હૈં ? ઇસ કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ વેમાણિયા દુવિહા પળ્લન્તા ’

ઉપયોગ કરે છે, તેને શું વૈમાનિક દેવો તેમના જ્ઞાન દ્વારા જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે ખરાં ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! કેવળજ્ઞાનીના પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને બધાં વૈમાનિક દેવો જાણતા નથી, પણ (અત્યેગદ્યા જાણંતિ પાસંતિ) કેટલાક વૈમાનિક દેવો જાણે છે અને દેખે છે, (અત્યેગદ્યા ણ જાણંતિ ણ પાસંતિ) પરન્તુ કેટલાક વૈમાનિકો કેવલીના પ્રકૃષ્ટ મન, વચનને જાણતા નથી અને દેખતા નથી.

પ્રશ્ન—(સે કેણદ્દે ણં જાવ ન પાસંતિ) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે સમસ્ત વૈમાનિક દેવો કેવલીના પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને જાણતા નથી ?

“ ગોયમા ! વેમાણિયા દુવિહા પળ્લન્તા ” હે ગૌતમ ! વૈમાનિકોના બે પ્રકાર કહ્યા છે. “ સંજહા ” તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે.

કારાઃ પ્રજ્ઞતાઃ-તાન્ દ્વિપકારાન્ આહ-‘ તં જહા માઈમિચ્છાદિદ્વી ઉવવન્નગા ય, અમાઈ સમ્મદિદ્વી ઉવવન્નગા ય, ’ તથથા માયિમિથ્યાદ્દિદ્વિપપન્નકાશ્ચ—અનાદિ માયામિથ્યાદ્દિદ્વિરૂપે કુવાસનાવાસિતત્વાત્ કિયન્તો વૈમાનિકેષુ માયિમિથ્યાદ્દિદ્વિરૂપે ઉત્પન્ના ભવન્તિ, અમાયિસમ્મગ્દ્દિદ્વિપપન્નકાશ્ચ,—કિયન્તશ્ચ સદાચરણ જન્યશુભભાવના ભાવિતત્વેનોત્પન્નથિવેકતયા માયારહિતસમ્મગ્દ્દિદ્વિરૂપે ઉત્પન્ના ભવન્તિ, ‘ તત્થણં જે તે માઈમિચ્છા દિદ્વી ઉવવન્નગા ’ તત્ર તેપાં મધ્યે સ્વલુ યે તે માયિમિથ્યાદ્દિદ્વિપપન્નકાઃ વૈમાનિકાઃ ‘ તે ણ જાણંતિ, ન પાસંતિ ’ તે માયિ મિથ્યાદ્દિદ્વિપપન્નકા ન તદ્ જાનન્તિ, ન વા પચન્તિ, અથવ ‘ તત્થણં જે તે અમાઈ

સુનો-મેં તુમ્હેં બતાતા હૂ કિ કેવલજ્ઞાની કે પ્રકૃષ્ટ મન ઓર વચન કો સવ હી વૈમાનિક દેવ કયોં નહીં જાનતે ઓર દેખતે હૈં-દેલો-વૈમાનિક દેવ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં- ‘ તં જહા ’ વે યે હૈં- ‘ માઈમિચ્છાદિદ્વી ઉવવન્નગાય, અમાઈ સમ્મદિદ્વી ઉવવન્નગા ય ’ એક તો માયો મિથ્યાદ્દિદ્વિરૂપોં મેં ઉત્પન્ન વૈમાનિક દેવ ઓર અમાયી સમ્મગ્દ્દિદ્વિરૂપોં મેં ઉત્પન્ન વૈમાનિક દેવ જો અનાદિકાલ સે માયા ઓર મિથ્યાદ્દિદ્વિરૂપ કુવાસના સે વાસિત બને રહતે હૈં વે કિનનેક જીવ વૈમાનિક દેવોં મેં માયી મિથ્યાદ્દિદ્વિરૂપ સે ઉત્પન્ન હો જાતે હૈં ઓર જો અમાયી સમ્મગ્દ્દિદ્વિરૂપોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે કિતનેક જીવ સદાચરણ જન્યશુભ ભાવના સે ભાવિત હોને કે કારણ ઉત્પન્ન વિનેક વાલે હો જાને સે માયારહિત સમ્મગ્દ્દિદ્વિરૂપ સે વહાં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । ‘ તત્થ ણં જે તે માઈમિચ્છાદિદ્વી ઉવવન્નગા ’ ઇન મેં જો માયી મિથ્યાદ્દિદ્વિરૂપ સે ઉત્પન્ન વૈમાનિક દેવ હૈં ‘ તે ણ જાણંતિ, ન પાસંતિ ’ વે કેવલ જ્ઞાની કે પ્રકૃષ્ટ મન ઓર વચન કો નહીં જાનતે

(માઈમિચ્છાદિદ્વી ઉવવન્નગા ય, અમાઈ સમ્મદિદ્વી ઉવવન્નગા ય)

(૧) માયી મિથ્યા દિદ્વિરૂપોં ઉત્પન્ન થયેલા વૈમાનિક દેવો. (૨) અમાયી સમ્મગ્દ્દિદ્વિરૂપોં ઉત્પન્ન થયેલા વૈમાનિક દેવો.

જે જીવો અનાદિ કાળથી માયા અને મિથ્યાદિદ્વિ રૂપ કુવાસનાથી યુક્ત રહેલા હોય છે, એવાં કેટલાક જીવો વૈમાનિક દેવોમાં માયી મિથ્યાદિદ્વિ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. અને જે જીવો સદાચરણ જન્ય શુભ ભાવનાથી ભાવિત હોય છે અને માયારહિત હોય છે, તેઓ વૈમાનિકોમાં અમાયી સમ્મગ્દ્દિદ્વિ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે.

“ તત્થણં જે તે માઈમિચ્છાદિદ્વી ઉવવન્નગા, તે ણ જાણંતિ, ન પાસંતિ ” આ બન્ને પ્રકારના વૈમાનિકોમાંના માયી મિથ્યાદિદ્વિ વૈમાનિક દેવો કેવળજ્ઞાનીના પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને બાંધુતા નથી અને દેખતા નથી. (તત્થણં જે

સમ્મદિટ્ઠી ઉવવન્નગા ' તત્ત્વ તેપાં મધ્યે સ્વલુ યે તે અમાયિસમ્મગ્ઢ્ઠિયુપપન્નકાઃ
' તેપાં જાણંતિ, પાસંતિ ' તે સ્વલુ અમાયિસમ્મગ્ઢ્ઠિયુપપન્નકા વૈમાનિકાઃ જાનન્તિ
પશ્યન્તિ, કેવલિનઃ પ્રકુષ્ટમનો વચનં ચ । ગૌતમસ્સત્ત્વ કારણં પૃચ્છતિ-સે કેણદ્દેણં
એવં બુચ્ચઈ-અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી જાવ-પાસંતિ ? ' હે ભદન્ત ! તત્ત્વ કેનાર્થેન એવમ્
ઉચ્ચતે-યત્ત્વ અમાયિસમ્મગ્ઢ્ઠિયુપપન્નકાઃ, યાવત્ત્વ-પશ્યન્તીતિ ? યાવત્ત્વપદેન ' જાનન્તી '
-ત્ત્વસ્ય સંગ્રહઃ । ભગવાન્ તત્ત્વ હેતું પતિપાદયતિ-' ગોયમા ! અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી
દુવિહા પણ્ણત્તા ' હે ગૌતમ ! અમાયિસમ્મગ્ઢ્ઠિયો વૈમાનિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ-
' અણંતરોવવન્નગા ય, પરંપરોવવન્નગા યા ' અનન્તરોપપન્નકાશ્ચ, પરમ્પરોપપન્નકાશ્ચ

હૈં નહીં દેખતે હૈં । ઓર ' તત્ત્વ ણં જે તે અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી ઉવવન્નગા ' જો અમાયી સમ્મગ્ઢ્ઠિરૂપ સે ઉત્પન્ન વૈમાનિક દેવ હૈં વે કેવલ જ્ઞાની કે પ્રકુષ્ટ મન ઓર વચન કો જાનતે ઓર દેખતે હૈં । હિસ વિષય મેં કારણ કો જાનને કી ઇચ્છા સે ગૌતમ પૂછતે હૈં કિ ' સે કેણદ્દેણં એવં બુચ્ચઈ-અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી જાવ પાસંતિ ' હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં-કિ જો અમાયી સમ્મગ્ઢ્ઠિ વૈમાનિક દેવ હૈં વે યાવત્ત્વ દેખતે હૈં । યહાં યાવત્ત્વપદ સે " જાનંતિ " હિસ પદ કા સંગ્રહ હુઆ હૈં । ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં ' ગોયમા ' હે ગૌતમ ! ' અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી દુવિહા પણ્ણત્તા ' જો અમાયી સમ્મગ્ઢ્ઠિ વૈમાનિક દેવ હૈં-વે ભી દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-'અણંતરોવવન્નગા ય, પરંપરોવવન્નગા ય ' એક અનન્તરોપપન્નક ઓર દુસરે પરમ્પરોપપન્નક, હિનમેં જો અનન્તરોપ-

તે અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી ઉવવન્નગા ઇત્યાદિ) પણ અમાયી સમ્મગ્ઢ્ઠિ ઉપપન્ન થયેલા વૈમાનિક દેવો કેવળજ્ઞાનીના પ્રકુષ્ટ મન અને વચનને જાણે છે અને દેખે છે.

હવે તેનું કારણ જાણવાને માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રશ્ન પૂછે છે-(સે કેણદ્દેણં એવં બુચ્ચઈ-અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી જાવ પાસંતિ ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે અમાયી સમ્મગ્ઢ્ઠિ વૈમાનિક દેવો જ કેવળજ્ઞાનીના પ્રકુષ્ટ મન અને વચનને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! (અમાઈ સમ્મદિટ્ઠી દુવિહા પણ્ણત્તા) અમાયી સમ્મગ્ઢ્ઠિ વૈમાનિક દેવોના પણ બે ભેદ પડે છે-" અણંતરોવવન્નગા ય, પરંપરોવવન્નગા ય " (૧) અનન્તરોપપન્નક અને (૨) પરમ્પરોપપન્નક તેમાના અનન્તરોપપન્નક સમ્મગ્ઢ્ઠિ વૈમાનિક દેવો :

‘તત્થળં અણંતરોવવન્નગા ન જાણંતિ, પરંપરોવવન્નગા જાણંતિ’ તત્ર તેપાં મધ્યે
 સ્વલુ અનન્તરોપપન્નકા ન જાનન્તિ, પરમ્પરોપપન્નકાસ્તુ જાનન્તિ । તત્રાપિ ગૌતમઃ
 કારણં પૃચ્છતિ-‘ સે કેણદ્દેહં મંતે ! એવં વુચ્ચઃ-પરંપરોવવન્નગા જાવ-જાણંતિ ?’
 હે ભગવાન્ ! તત્ કેનાર્થેન એવમ્ ઉચ્યતે યત્-પરમ્પરોપપન્નકાઃ યાવત્-જાનન્તિ ?
 ભગવાનાહ-‘ ગોયમા ! પરંપરોવવન્નગા દુવિહા પળ્લત્તા-પજ્જત્તગા ય, અપજ્જત્તગા
 ય, ’હે ગૌતમ ! પરમ્પરોપપન્નકાઃ દ્વિવિધાઃ પ્રય્યાસકાઃ, અપર્યાસકાઃ,
 ‘ તત્થળં પજ્જત્તા જાણંતિ, અપજ્જત્તા ન જાણંતિ’ તત્ર તેપાં મધ્યે સ્વલુ પર્યાસકાઃ
 જાનન્તિ, અપર્યાસકા ન જાનન્તિ.

પન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ વૈમાનિક દેવ હૈં, વે તો કેવલી કે પ્રકૃષ્ટ મન, ઔર
 વચન કો નહીં જાનતે હૈં, તથા જો પરમ્પરોપપન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ વૈમા-
 નિક દેવ હૈં વે હી કેવલી કે પ્રકૃષ્ટ મન ઔર વચન કો જાનતે હૈં,
 યહી બાત ‘ તત્થળં અણંતરોવવન્નગા ન જાનંતિ પરંપરોવવન્નગા જાણંતિ’
 હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । “ પરંપરોપપન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ
 વૈમાનિક દેવ હી જાનતે હૈં ” હસ મેં હે ભદન્ત ! કયા કારણ હૈ-હસ
 ગૌતમ કે પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ ‘ ગોયમા । ’ હે
 ગૌતમ ! ‘ પરંપરોવવન્નગા દુવિહા પળ્લત્તા ’ પરમ્પરોપપન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ
 વૈમાનિક દેવ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં, એક પર્યાસક ઔર દૂસરે અપર્યા-
 સક યહી બાત ‘ પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય ’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ
 કી ગઈ હૈ । ‘ તત્થળં પજ્જત્તગા જાણંતિ, અપજ્જત્તગા ન જાણંતિ ’
 इनमें जो पर्यासक है वे ही जानते हैं । अपर्यासक नहीं क्यों कि
 जानने का काम मन की सहायता से होता है और वह अपर्यासक
 अवस्था में होता नहीं है । तथा दूसरी बात यह भी है कि वैमानिक देव

તો કેવળજ્ઞાનીના પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને જાણુતા નથી, પણ પરમ્પરોપપન્નક
 સમ્યગ્દષ્ટિ વૈમાનિકો જ કેવલીના પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને જાણી શકે છે.
 એ જ વાત “ તત્થળં અણંતરોવવન્નગા ન જાનન્તિ પરંપરોવવન્નગા જાણંતિ ”
 આ મૂલ દ્વારા બતાવી છે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે
 કે “ હે ભદન્ત ! શા કારણે પરમ્પરોપપન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ વૈમાનિકો જ કેવલીના
 પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને જાણી શકે છે ?

ગૌતમના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-“ ગોયમા । ”
 હે ગૌતમ ! “ પરંપરોવવન્નગા દુવિહા પળ્લત્તા ” પરંપરોપપન્નક સમ્યગ્દષ્ટિ
 વૈમાનિકોના બે પ્રકાર કહ્યા છે-(પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય) (૧) પર્યાસક
 અને (૨) અપર્યાસક. “ તત્થળં પજ્જત્તગા જાણંતિ, અપજ્જત્તગા ન જાણંતિ ”
 પર્યાસક પરંપરોપપન્નક વૈમાનિક દેવો જ કેવલીના પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને જાણી
 શકે છે, અપર્યાસક જાણી શકતા નથી, કારણ કે જાણવાનું કામ મનની મદદથી

અથ ' ઉવ ઉત્તા, અણુવ ઉત્તા ' ઉપયુક્તાઃ ઉપયોગવન્તઃ અનુપયુક્તાશ્ચ ઉપયોગરહિતા વૈમાનિકા વર્તન્તે ' તત્થણં જેતે ઉવઉત્તા તે જાણંતિ, પાસંતિ ' તત્ર તેષાં મધ્યે રહ્ણુ યે તે ઉપયુક્તાઃ વૈમાનિકા વર્તન્તે તે જાનન્તિ, પશ્યન્તિ, યે તુ અનુપયુક્તાસ્તે ન જાનન્તિ, ન પશ્યન્તિ-ઇત્યર્થઃ । અન્તે ભગવાન્ ઉપર્યુક્ત મુપસંહરન્નાહ- ' સે તેણદ્દેણં તં ચેવ ' હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થેન તદેવં પૂર્વરીત્યા કેચન વૈમાનિકાઃ કેવલિનઃ પ્રકૃષ્ટં મનોવચનં ચ જાનન્તિ, પશ્યન્તિ કેચન ન જાનન્તિ ન પશ્યન્તિ ઇત્યાશયઃ ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

ઉપયોગ વાલે ઓર અનુપયોગ વાલે મી હોતે હૈં- ' તત્થ ણં જે તે ઉવ ઉત્તા તે જાણંતિ, પાસંતિ ' અતઃ ઉપયોગ સે યુક્ત હો રહે જો વૈમાનિક દેવ હૈં વે હી કેવલી કે પ્રકૃષ્ટ મન ઓર વચન કો જાનતે ઓર દેવતે હૈં જિનકા ઉપયોગ ઉમ તરફ લગા હી નહીં હૈં વે ઉસ વાન કો નહીં જાનતે દેવતે હૈં । ' સે તેણદ્દેણં તં ચેવ ' હસ કારણ હે ગૌતમ મૈને એસા પૂર્વોક્તરૂપ સે કહા હૈં કિ કિનનેક હી વૈમાનિક દેવ કેવલજ્ઞાની કે પ્રકૃષ્ટ મન ઓર વચનકો જાનતે હૈં ઓર નહીં દેવતે હૈં, તથા કિનનેક વૈમાનિક દેવ ઝન્હેં નહીં જાનતે દેવતે હૈં । તાત્પર્ય કહને કા ગ્રહ હૈં કિ અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ વૈમાનિક દેવ હી કેવલજ્ઞાની કે પ્રકૃષ્ટ મન ઓર વચન કો જાનતે ઓર દેવતે હૈં । ઇન મેં મી મવ નહીં પરન્તુ જો પરંપરોપપન્નક સમ્યગ્દૃષ્ટિ વૈમાનિક દેવ હૈં વે હી એસા કા તે હૈં, મવ નહીં ।

થાય છે, અને અપર્યાપ્તક અવસ્થામાં મનનં અસ્તિત્વજ હોતું નથી તથા બીજી ધ્યાનમાં લેવા જેવી વાત એ છે કે વૈમાનિક દેવોમાંથી કેટલાક ઉપયોગ યુક્ત હોય છે અને કેટલાક ઉપયોગ રહિત હોય છે. " તત્થણં જે તે ઉવઉત્તા તે જાણંતિ, પાસંતિ " તેમાંથી જે વૈમાનિક દેવો ઉપયોગથી યુક્ત હોય છે, તેઓ જ કેવલીના પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે, પણ જેમનો ઉપયોગ તે તરફ લાગેલો જ નથી, એવા ઉપયોગરહિત વૈમાનિક દેવો તેને જાણી શકતા નથી અને દેખી શકતા નથી. " સે તેણદ્દેણં તં ચેવ " હે ગૌતમ ! તે કારણે એ એવું કહ્યું છે કે કેટલાક વૈમાનિક દેવો કેવલીના પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને જાણી-દેખી શકે છે અને કેટલાક જાણી દેખી શકતા નથી આ સમસ્ત કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ વૈમાનિક દેવો જ કેવળજ્ઞાનીના પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને જાણી દેખી શકે છે. અર્થાત્ અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ વૈમાનિકો તેને જાણતા નથી પણ પરંપરોપપન્નક સમ્યગ્દૃષ્ટિ વૈમાનિક દેવો જ તેને જાણે છે.

મૂલમ્—પમૂળં મંતે ! અણુત્તરોવવાઇયા દેવા તત્થ ગયાચેવ
સમાણા ઇહ ગણં કેવલિણા સદ્ધિ આલાવં વા, સંલાવં વા
કરેત્તણ ? હંતા, પમૂ । સે કેળદ્દેણં પમૂળં અણુત્તરોવવાઇયા
દેવા, જાવ કરેત્તણ ? । ગોયમા ! જં ણં અણુત્તરોવવાઇયા દેવા,
તત્થ ગયા ચેવ સમાણા અટ્ટં વા, હેઠં વા, કારણં વા, પસિણં
વા વાગરણં વા પુચ્છંતિ. તં ણં ઇહગણ કેવલી અટ્ટં વા, જાવ-
વાગરણં વા વાગરેઙ્, સે તેણદ્દેણં । જં ણં મંતે ! ઇહ ગણ ચેવ
કેવલી અટ્ટં વા જાવ-વાગરેઙ્, તં ણં અણુત્તરોવવાઇયા દેવા તત્થ
ગયા ચેવ સમાણા જાણંતિ, પાસંતિ ? હંતા, જાણંતિ, પાસંતિ ।
સે કેળદ્દેણં જાવ પાસંતિ ? ગોયમા ! તેસિણં દેવાણં અણંતાઓ
મણો દઢવવગ્ગણાઓ લદ્ધાઓ, પત્તાઓ, અભિસમન્નાગયાઓ
મ્ભવંતિ, સે તેણદ્દેણં જં ણં ઇહગણ કેવલી જાવ પાસંતિ ત્તિ' ॥સૂ૦૧૨॥

इन में भी जो पर्याप्तक परम्परोपपन्नक सम्यग्दृष्टि वैमानिक देव हैं—वे
ही केवलज्ञानी के प्रकृष्ट मन और वचन को जान सकते हैं—अपर्याप्तक
नहीं । पर्याप्तकों में भी उपयुक्त ही जानते हैं और देखते हैं इस कारण
वैमानिक देव जानते हैं और देखते हैं परन्तु सब वैमानिक देव जानते
देखते नहीं हैं ऐसा जो कहा गया है उस की यहां तक पुष्टि कि
गई है ॥ सू० ११ ॥

એમાંથી પણ જે પર્યાપ્ત પરમ્પરોપપન્નક સમ્યક્દૃષ્ટિ વૈમાનિક દેવો છે,
તેઓ જ કેવળજ્ઞાનીના પ્રકૃષ્ટ મન અને વચનને જાણે છે, અપર્યાપ્તક જાણતા
નથી. પર્યાપ્તકોમાંથી પણ ઉપયુક્ત (ઉપયોગયુક્ત) જ તેને જાણે છે,
અનુપયુક્ત (ઉપયોગ રહિત) તેને જાણતા નથી. આ રીતે બધાં વૈમાનિકો
તે જાણતા-દેખતા નથી પણ કેટલાક વૈમાનિકો જ તેને જાણે-દેખે છે, આ
વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે ॥ સૂ. ૧૧ ॥

છાયા-પ્રભવઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! અનુત્તરોપપાતિકા દેવાસ્તત્રગતાશ્ચૈવ સન્તઃ ઇહગ-
તેન કેવલિના સાર્ધમ્ આલાપં વા, સંલાપં વા કર્તુમ્ ? હન્ત, પ્રભવઃ । તત્ કેનાર્થેન
યાવત્-પ્રભવઃ અનુત્તરોપપાતિકાઃ દેવાઃ યાવત્-કર્તુમ્ ? ગૌતમ ! યદ્ અનુત્તરોપ-
પાતિકાઃ દેવાઃ તત્ર ગતાશ્ચૈવ સન્તઃ અર્થ વા હેતું વા, કારણં વા, પ્રશ્નં વા, વ્યા-
કરણં વા, પૃચ્છન્તિ, તદ્ ઇહગતઃ કેવલી અર્થ વા, યાવત્-વ્યાકરણં વા વ્યાક-
રોતિ, તત્ તેનાર્થેન । યદ્ ભદન્ત ! ઇહ ગતશ્ચૈવ કેવલી અર્થ વા, યાવત્-વ્યાક-

‘ પમ્ભૂ ણં મંતે ’ इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ- (પમ્ભૂ ણં મંતે ! અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા તત્થગયા ચેવ
સમાણા ઇહ ગણં કેવલિણા સદ્ધિ આલાવં વા સંલાવં વા કરેત્તણ)
હે ભદન્ત અનુત્તરવિમાનવાસી દેવા અપને સ્થાન પર રહકર હી કયા
યહાં પર વર્તમાન કેવલજ્ઞાની કે સાથ આલાપ યા સંલાપ કર સકતે હૈં ?
(હંતા, પમ્ભૂ) હાં, ગૌતમ ! વે એસા કર સકતે હૈં । (સે કેણદ્દેણં જાવ
પમ્ભૂ ણં અણુત્તરોવવાહ્યા દેવ જાવા કરેત્તણ) હે ભદન્ત ! એસા આપ
કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ અપને સ્થાન પર રહે હુણ અનુત્તર વિમા-
નવાસી દેવ યહાં પર વર્તમાન કેવલી કે સાથ આલાપ યા સંલાપ કર
સકતે હૈં ? (ગોયમા ! જં ણં અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા તત્થ ગયા ચેવ
સમાણા અદ્દં વા, હેડં વા, પસિણં વા કારણં વા, વાગરણં વા પુચ્છંતિ,
તં ણં ઇહગણ કેવલી અદ્દં વા જાવ વાગરણં વા વાગરેદ્ધ, સે તેણદ્દેણં)
હે ગૌતમ ! અપને સ્થાન પર રહે હુણ હી અણુત્તરવિમાનવાસી દેવ જિસ

“ પમ્ભૂ ણં મંતે ! ” इत्यादि—

સૂત્રાર્થ— (પમ્ભૂ ણં મંતે ! અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા તત્થ ગયા ચેવ સમાણા
ઈહગણં કેવલિણા સદ્ધિ આલાવં વા સંલાવં વા કરેત્તણ ?) હે ભદન્ત !
અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ શું પોતાને સ્થાને રહીને જ અહીં રહેલા કેવળ
જ્ઞાની સાથે આલાપ અથવા સંલાપ કરી શકે છે ? (હંતા પમ્ભૂ) હા, ગૌતમ !
તેઓ એ પ્રમાણે કરવાને સમર્થ છે (સે કેણદ્દેણં જાવ પમ્ભૂ ણં અણુત્તરોવવાહ્યા
દેવા જાવ કરેત્તણ ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે અનુત્તર
વિમાનવાસી દેવ તેમના વિમાનમાં રહીને જ અહીં રહેલા કેવળજ્ઞાની સાથે
આલાપ અથવા સંલાપ કરી શકે છે ? (ગોયમા ! જં ણં અણુત્તરોવવાહ્યા
દેવા તત્થ ગયા ચેવ સમાણા અદ્દં વા, હેડં વા, પસિણં વા કારણં વા, વાગરણં
વા પુચ્છંતિ, તં ણં ઇહગણ કેવલી અદ્દં વા જાવ વાગરણં વા વાગરેદ્ધ, સે તેણદ્દેણં)
હે ગૌતમ ! પોતાને સ્થાને રહીને અણુત્તર વિમાનવાસી દેવો જો અર્થ, જો

રોતિ, તદ્ અનુત્તરોપપાતિકાઃ દેવાઃ તત્ર ગતાશ્ચૈવ સન્તો જાનન્તિ, પશ્યન્તિ :
હન્ત, જાનન્તિ, પશ્યન્તિ, તત્ કેનાર્થેન યાવત્-પશ્યન્તિ ! ગૌતમ ! તેષાં દેવાનામ્
અનન્તાઃ મનોદ્રવ્યવર્ગણા લબ્ધાઃ પ્રાપ્તાઃ, અભિસમન્વાગતા ભવન્તિ, તત્ તેનાર્થેન
યદ્ ઇહગતઃ કેવલી યાવત્-પશ્યન્તિ ॥ સૂ-૧૨ ॥

અર્થ કો, જિસ પ્રશ્ન કો જિસ કારણ કો ઓર જિસ વ્યાકરણ વિશેષ
સ્પષ્ટી કરણ કો પૂછતે હૈં યહાં રહે હુએ કેવલી ઉસ અર્થ કા યાવત્ ઉસ
વ્યાકરણ કા અર્થાત્-વિશેષ પૂછે હુવે કા ઉત્તર દેતે હૈં । ઇસ કારણ
હે ગૌતમ ! મૈંને પૂર્વોક્ત રૂપ સે કહા હૈ । (જં ણં મંતે ! ઇહગએ ચેવ
કેવલી અદ્દં વા જાવ વાગરેદ્, તં ણં અણુત્તરોવવાદ્દયા દેવા તત્થગયા
ચેવ સમાણા જાણંતિ, પાસંતિ ?) હે ભદન્ત ! યહાં પર રહે હુએ હી
કેવલ જ્ઞાની જિસ અર્થ કા યાવત્ ઉત્તર દેતે હૈં, ઉસ ઉત્તર કો અનુત્તર
વિમાનવાસી દેવ અપને સ્થાન પર રહે હુએ હી કયા જાન લેતે હૈં ? દેવ
લેતે હૈં ? (હંતા, જાણંતિ, પાસંતિ) હાં ગૌતમ ! વે જાન લેતે હૈં ઓર
દેવ લેતે હૈં । (સે કેણદ્દેણં જાવ પાસંતિ) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ
કારણ સે કહતે હૈં કિ વે અપને સ્થાન પર હી રહ કર યાવત્ દેવ લેતે
હૈં ? (ગોયમા ! તેસિં ણં દેવાણં અણંતાઓ મણોદવ્વવગ્ગણાઓ લદ્ધાઓ
પત્તાઓ, અભિસમન્નાગયાઓ ભવંતિ સે તેણદ્દેણં જં ણં ઇહગએ કેવલી
જાવ પાસંતિત્તિ) હે ગૌતમ ! ઉન દેવોં કે લિયે અનન્ત મનોદ્રવ્યવર્ગણા

હેતુ, જે પ્રશ્ન, જે કારણ અને જે વ્યાકરણ (વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ) વિષે
પ્રશ્ન કરે છે, તે અર્થ, હેતુ, પ્રશ્ન, કારણ અને વ્યાકરણનો અહીં રહેલા કેવલી
ભગવાન ઉત્તર આપે છે. તે કારણે હે ગૌતમ ! મેં ઉપરોક્ત કથન કર્યું છે.
(જં ણં મંતે ! ઇહગએ ચેવ કેવલી અદ્દં વા જાવ વાગરેદ્, તં ણં
અણુત્તરોવવાદ્દયા દેવા તત્થ ગયા ચેવ સમાણા જાણંતિ પાસંતિ ?) હે ભદન્ત !
અહીં રહેલા કેવળી જે અર્થનો, જે હેતુનો, જે પ્રશ્નનો, જે કારણનો
અને જે વ્યાકરણનો ઉત્તર આપે છે, તે ઉત્તર શું અનુત્તર વિમાન
વાસી દેવો તેમના વિમાનમાં રહીને જ નાણી-દેખી શકે છે ? (હંતા, જાણંતિ
પાસંતિ) હા, ગૌતમ ! તેઓ તે નાણી લે છે અને દેખી લે છે. (સે કેણદ્દેણં
જાવ પાસંતિ) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તેઓ તેમને
સ્થાને રહીને જ તે ઉત્તરોને નાણી-દેખી શકે છે ? (ગોયમા ! તેસિં ણં
દેવાણં અણંતાઓ મણોદવ્વવગ્ગણાઓ લદ્ધાઓ પત્તાઓ, અભિસમન્નાગયાઓ
ભવંતિ-સે તેણદ્દેણં જં ણં ઇહ ગએ કેવલી જાવ પાસંતિ) હે ગૌતમ ! તે દેવો

ટીકા—કેવલિનઃ પ્રસ્તાવાત્ પુનસ્તદ્વિશેષવક્તવ્યતામાહ—‘પમૂળં મંતે’ इत्यादि ।
 ‘પમૂળં મંતે ! અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા તત્થગયા ચેવ સમાણા ઇહગણં કેવલિણા
 સદ્ધિ આલાવં વા, સંલાવં વા, કરેત્તણ ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ હે મદન્ત ! અણુત્તરો-
 પપાતિકાઃ અણુત્તરવિમાનોત્પન્નાઃ અણુત્તરવૈમાનિકા દેવાઃ તત્ર ગતાથ્થેવ અણુત્તરવિમા-
 નસ્થિતા એવ સન્તઃ ઇહગતેન અત્રસ્થિતેન મનુષ્યલોકસ્થિતેન કેવલિના=કેવલજ્ઞા-
 નિના સાર્ધમ્ આલાપં વા સકુઞ્જલપં, સંલાપં વા પુનઃ પુનર્જલપં કર્તુ=વિધાતું પ્રમથ્વઃ

હોતી હૈં, પ્રાપ્ત હોતી હૈં, અભિસમન્વાગત હોતી હૈં । ઇસ કારણ યહાં પર
 વર્તમાન હુણ કેવલી જો કહતે હૈં ઉસે વે જાન લેતે હૈં, દેવ લેતે હૈં ।

ટીકાર્થ—કેવલજ્ઞાની કા પ્રકરણ હોને સે ઇસી વિષય કી વિશેષ
 ‘વક્તવ્યતા સૂત્રકાર ઇસ સૂત્રદ્વારા કહ રહે હૈં—ઇસમેં ગૌતમ પ્રશ્ન સે
 પૂછતે હૈં કિ—(પમૂળં મંતે ! અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા તત્થગયા ચેવ
 સમાણા ઇહગણં કેવલિણા સદ્ધિ આલાવં વા સંલાવં વા કરેત્તણ) હે
 મદન્ત ! અણુત્તરવિમાનોં મેં જો દેવ રહતે હૈં વે અપને સ્થાન પર હી રહ
 કર કયા મધ્યલોક મેં વર્તમાન કેવલી મગધાન્ કે સાથ આલાપ
 સંલાપ કરને કે લિયે સમર્થ હૈં ? અણુત્તર વિમાન વાસી દેવ ઊર્ધ્વલોક
 મેં રહતે હૈં ઓર કેવલી પરમાત્મા મનુષ્યલોક મેં રહતે હૈં—તો કયા
 મનુષ્યલોક મેં વર્તમાન કેવલી પ્રશ્ન કે સાથ કઈ રાજૂપ્રમાણ દૂર રહે
 હુણ અણુત્તર વિમાનોં કે દેવ વહીં પર રહે હુણ આલાપ સંલાપ કરને કી
 શક્તિવાલે હૈં ? એકવાર જિસ વાતચીત મેં બોલા જાય વહ અલાપ ઓર

‘એ અનંત મનોદ્રવ્ય વર્ગણાએ પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે, તેથી અહીં રહેલા કેવળી
 જે કહે છે, તેને તેઓ ત્યાં રહીને પણ બાણી શકે છે અને દેખી શકે છે.

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકારે કેવળજ્ઞાની વિષે વિશેષ વિવેચન કર્યું
 છે. ગૌતમ સ્વામીનાં આ પ્રશ્નથી તે વિવેચન શરૂ થાય છે (પમૂળં મંતે !
 અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા તત્થ ગયા ચેવ સમાણા ઇહ ગણં કેવલિણા સદ્ધિ આલાવં વા
 સંલાવં વા કરેત્તણ ?) હે મદન્ત ! અણુત્તર વિમાનોમાં જે દેવો રહે છે, તેઓ
 તેમને સ્થાને રહીને જ શું મધ્યલોકમાં (આ મનુષ્ય લોકમાં) રહેલા કેવળી
 ભગવાનની સાથે આલાપ સંલાપ કરી શકવાને સમર્થ છે ખરાં ? (અણુત્તર
 વિમાનવાસી દેવો ઊર્ધ્વલોકમાં વસે છે અને કેવલી પરમાત્મા મનુષ્યલોકમાં
 વસે છે તો શું મનુષ્યલોકમાં રહેલા કેવળી ભગવાન સાથે કેટલાય રાત્રી પ્રમાણ
 દૂર રહેલા અણુત્તર વિમાનવાસી દેવો વાર્તાલાપ કરી શકવાને શક્તિમાન હોય
 છે ખરાં ? જે વાતચીતમાં એક-વાર બોલાવામાં આવે તેને આલાપ કહે છે,
 જે વાતચીતમાં વારંવાર બોલાવમાં આવે તે વાતચીતને સંલાપ કહે છે)

=समर्थाः भवन्ति किम् ? भगवानाह—‘हंता, पभू’ हे गौतम ! हन्त, मृत्यं प्रभवः तत्रस्थिताः सन्त एव अनुत्तरवैमानिकाः अवस्थितकेवलिना सह आलापादिकं कर्तुं समर्थाः । गौतमः पृच्छति—‘से केणट्ठेणं पभूणं अणुत्तरोववाइयादेवा, जाव-करेत्तए ?’ हे भदन्त ! अथ तत् केनार्थेन कथं प्रभवः समर्थाः खलु अनुत्तरोप पातिका अनुत्तरवैमानिका देवाः यावत्-कर्तुम् ? यावत्करणात् तन्नगताश्चैव सन्तः इहगतेन केवलिना सार्धम् आलापकं वा, संलापकं वा इति संग्राह्यम् । भगवानाह—“गोयमा ! जं णं अणुत्तरोववाइया देवा तत्थगया चेव समाणा अट्ठं वां,

‘बार २ जिसमें बोला जाय वह संलाप है । इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (हंता पभू) हां वे इस प्रकार से करने के लिये समर्थ हैं । आपने स्थान पर रहे हुए ही वे अनुत्तर विमानवासी देव यहां पर रहे हुए केवली के साथ आलाप आदि कर सकने में समर्थ हैं । अब गौतम पुनः पूछते हैं—(से केणट्ठेणं पभू णं अणुत्तरोववाइया देवा जाव करेत्तए) हे भदन्त ! ऐसा जो वे अनुत्तरो-त्पन्न वैमानिक देव कर सकते हैं—सो इसमें कारण क्या है ? यहां (जाव) पद से “तत्र गताश्चैव सन्तः इह गतेन केवलिना सार्धं आलापकं वा संलापकं वा” इस पाठ का संग्रह किया गया है, तात्पर्य प्रश्न का यह है कि ऊर्ध्वलोकवासी वे अनुत्तर कल्पोत्पन्न देव अपने निजस्थान पर ही रहकर इस मनुष्यलोकवर्ती केवली के साथ जो अलाप संलाप कर सकने की शक्ति रखते हैं—सो इसमें कारण क्या है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (जं णं अणुत्तरोववाइया

गौतम स्वामीना प्रश्नो उत्तर आपता प्रभु कडे छे—(हंता पभू) छे गौतम ! तेओ तेम करवाने समर्थ छाय छे—तेओ तेमने स्थाने रडीने न मनुष्य लोकमां रडेला केवली लगवान साथे वार्तालाप करी शकवाने शक्ति-मान छाय छे. तेनुं करणु ओणुवाने माटे गौतम स्वामी पूछे छे—(सेकेणट्ठेणं पभू णं अणुत्तरोववाइया देवा जाव करेत्तए) छे भदन्त ! ते अनुत्तर विमान वासी देवा ओवु शा करणु करी शके छे ? अही (जाव) (पर्यन्त) पद द्वारा आ सूत्रपाठ अडणु करवामां आओ छे—(तत्र गताश्चैव सन्तः इह गतेन केवलिना सार्धं आलापकं वा संलापकं वा) ओदे के ते ऊर्ध्व लोकवासी (अनु-त्तर विमानवासी) देवा तेमना विमानोमा रडीने न आ मनुष्य लोकमां रडेला केवली लगवाननी साथे आलाप संलाप करी शकवाने समर्थ छाय छे, तेनुं करणु शु छे ?

तेनो उत्तर आपता मडावीर प्रभु कडे छे—(गोयमा !) छे गौतम !

હેં વા, કારણ વા, પસિણ વા વાગરણ વા, પુચ્છંતિ” હે ગૌતમ ! યત્ સ્વલ્પ અનુત્તરૌપપાતિકા દેવાઃ તત્ત્વસ્થિતશ્ચૈવ સન્તઃ અર્થ વા, હેતુ વા, કારણ વા, પ્રશ્ન વા, વ્યાકરણ વા, કેવલિનં પૃચ્છન્તિ, ‘તં ણં ઇહગણ કેવલી અદ્ધં વા જાવ-વાગરણ વા વાગરેહ’ તત્ સ્વલ્પ ઇહગતઃ અત્તસ્થિત એવ કેવલી કેવલજ્ઞાની અર્થ વા, યાવત્-વ્યાકરણ વા વ્યાકરોતિ, ઉત્તરદાનેન સ્પષ્ટીકરોતિ । તદ્વપસંહરતિ-‘સે તેણદ્દેણં’ । ઇત્યાદિ । હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થેન પ્રભવઃ સમર્થાઃ સ્વલ્પ અનુત્તરવૈમાનિકા દેવાઃ તત્ત્વસ્થિતાઃ સન્ત એવ અત્તસ્થિતેન કેવલિના સાકમ્ આલાપાદિકં કર્તુમ્, ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ-‘જં ણં મંતે ! ઇહગણ ચેવ કેવલી અદ્ધં વા જાવ-વાગરેહ’ હે ભદન્ત !

દેવા) જો અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ (તત્ત્વ ગયા ચેવ સમાણા) અપને નિજ સ્થાન પર રહકર હી (અદ્ધં વા, હેં વા, કારણ વા) અર્થ કો, હેતુ કો, કારણ કો (પસિણ વા) પ્રશ્ન કો (વાગરણ વા) અથવા વ્યાકરણ કો-વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કો (પુચ્છંતિ) કેવલી ભગવાન્ સે પૂછતે હૈં (તં ણં) ઇસ (અદ્ધં વા જાવ વાગરણ વા) અર્થ કા યાવત્ વ્યાકરણ-વિશેષ પૂછે હુએ સ્પષ્ટીકરણ કા (ઇહગણ કેવલી) યહાં પર રહે હુએ વે કેવલી ભગવાન્ (વાગરેહ) ઉત્તર દેતે હૈં । (સે તેણદ્દેણં) ઇસમેં યહીં કારણ હૈ-અતઃ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ અનુત્તર-વિમાનવાસી દેવ આપને સ્થાન પર સ્થિત હોકર હી યહાં પર સ્થિત કેવલી કે સાથ આલાપ સંલાપ કરને કે લિયે સમર્થ હૈં । અવ ગૌતમ-સ્વમી પ્રભુ સે યહ પૂછતે હૈં કિ (જં ણં મંતે !) હે ભદન્ત ! જો (ઇહગણ ચેવ કેવલી) યહાં સ્થિત હી કેવલી (અદ્ધં વા જાવ વાગરેહ) અર્થ કો

(જં ણં અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા તત્ત્વગયા ચેવ સમાણા) અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો તેમને સ્થાને રહીને જ જો (અદ્ધં વા, હેં વા, પસિણ વા, વાગરણ વા) અર્થ, હેતુ, કારણ, પ્રશ્ન અથવા વ્યાકરણ (વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ) (પુચ્છંતિ) ના વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછે છે, (તં ણં અદ્ધં વા જાવ વાગરણ વા ઇહગણ કેવલી વાગરેહ) તે અર્થથી વ્યાકરણ પર્યન્ત પ્રશ્નોનો આ મનુષ્ય લોકમાં રહેલા કેવળી ભગવાન ઉત્તર આપે છે- “ સે તેણદ્દેણં ” તે કારણ, હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો તેમનાં વિમાનોમાં રહીને જ આ લોકમાં રહેલા કેવળી ભગવાનની સાથે વાર્તાલાપ કરી શકવાને સમર્થ હોય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને બીજો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(જં ણં મંતે ! ઇહગણ ચેવ કેવલી અદ્ધં વા જાવ વાગરેહ) હે ભદન્ત ! આ મનુષ્ય લોકમાં

યત્ સ્વલુ ઇદગતઃ અત્રસ્થિત એવ કેવલી અર્થ વા, યાવત્-વ્યાકરોતિ વ્યાખ્યાતિ વ્યક્તીકરોતિ વા, યાવત્પદેન પૂર્વોક્તં દ્વેયમ્ 'તં ણં અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા તત્થગયા' એવ સમાણા જાણંતિ, પાસંતિ ?' તત્ સ્વલુ અર્થાદિવિષયં ભગવતઃ વ્યાખ્યાનમ્ અનુત્તરૌપપાતિકાઃ દેવાઃ તત્રસ્થિતાશ્ચેવ અનુત્તરવિમાનસ્થિતા એવ સન્તઃ જાનંતિ, પશ્યન્તિ કિમ્ ?

ભગવાનાહ- 'હંતા, જાણંતિ, પાસંતિ, ' હે ગૌતમ ? હન્ત, સત્યં તત્રસ્થિતા એવાનુત્તરદૈમાનિકા અત્રસ્થિતકેવલિનઃ અર્થાદિવ્યાખ્યાનમ્ જાનન્તિ પશ્યન્તિ ચ, ગૌતમતત્ર કારણં પૃચ્છતિ- 'સે કેણદ્દેણં જાવ-પાસંતિ ?' હે ભદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન કથં યાવત્-પશ્યન્તિ ? યાવત્પદેન ઉપર્યુક્તં સર્વં સંગ્રાહ્યમ્ ' ભગવાન તત્ર કારણં પ્રતિપાદયતિ- 'ગોયમા ! તેસિ ણં દેવાણં અણંતાઓ મણોદઙ્ગવગ્ગણાઓ લદ્ધાઓ, પત્તાઓ, અભિસમણ્ણાગયાઓ ભવન્તિ ' હે ગૌતમ ! તેણાં સ્વલુ અનુત્તર

યાવત્ વ્યક્ત કરતે હૈં-યહાં યાવત્ પદ સે પૂર્વોક્ત પાઠ ગ્રહણ ક્રિયા ગયા હૈં-(તં ણં અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા) ઉસ અર્થાદિ કો અનુત્તરવિમાનવાસી દેવ (તત્થ ગયા સમાણા) વહીં અપને સ્થાન પર રહકર હી (જાણંતિ પાસંતિ) કયા જાન લેતે હૈં, ઓર દેખ લેતે હૈં ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-(હંતા જાણંતિ પાસંતિ) હાં, ગૌતમ ! જાન લેતે હૈં ઓર દેખ લેતે હૈં । ગૌતમ ઇસ વિષય મેં ભી કારણ જાનને કી ઇચ્છા સે પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ-(સે કેણદ્દેણં જાવ પાસંતિ) હે ભદન્ત ! વે દેવ એસા કિસ કારણ સે યાવત્ જાન લેતે હૈં દેખલેતે હૈં ? યહાં પર ભી યાવત્પદ સે પૂર્વોક્ત સમસ્ત પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈં । ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (તેસિ ણં દેવાણં અણંતાઓ મણોદઙ્ગવગ્ગણાઓ લદ્ધાઓ પત્તાઓ અભિસમણ્ણાગયાઓ ભવન્તિ) ઉન દેવોં વે અન-

રહેલા કેવળી ભગવાન, તેમના તે અર્થ. હેતુ, કારણ, પ્રશ્ન અથવા વ્યાકરણ (વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ) નો જે જવાબ આપે છે, (તં ણં અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા) તે અર્થ આદિને શું અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો (તત્થગયા સમાણા જાણંતિ પાસંતિ ?) તેમને સ્થાને રહીને જ જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે ?

ઉત્તર-(હંતા જાણંતિ પાસંતિ) હા, ગૌતમ ! તેમના વિમાનવાસોમાં રહીને જ તેઓ તેને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે.

પ્રશ્ન-(સે કેણદ્દેણં જાવ પાસંતિ) હે ભદન્ત ! શા કારણે તેઓ તેમને સ્થાને રહીને, આ મનુષ્ય લોકમાં રહેલા કેવલી ભગવાન દ્વારા અપાયેલા તેમના પ્રશ્નાદિના ઉત્તરો જાણી-દેખી શકે છે ?

ઉત્તર-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (તેસિ ણં દેવાણં અણંતાઓ મણોદઙ્ગવગ્ગણાઓ લદ્ધાઓ પત્તાઓ અભિસમણ્ણાગયાઓ ભવન્તિ) તે દેવોએ અનંત મનો-

વૈમાનિકાનાં દેવાનામ્ અનન્તાઃ મનોદ્રવ્યવર્ગણાઃ લઘ્વાઃ - તદવધિજ્ઞાનવિષયી-
 મૂતાઃ, પ્રાપ્તાઃ તદવધિજ્ઞાનેન સામાન્યતઃ પ્રાપ્તા, અભિન્નમન્વાગતાઃ વિશેષતઃ
 સંપ્રાપ્તાઃ સ્વર્ગાન્ત, । અથ અનુત્તરવૈમાનિકદેવાનામ્ અવધિજ્ઞાનં કથં મનોદ્રવ્યવર્ગ-
 ણાગ્રાહકમિતિ ચેત્ત ઉચ્યતે તેપામવધિજ્ઞાનસ્ય સંમિત્ત- (સમર્પણં) લોકનાડી વિષ-
 યંકંતયા મનોદ્રવ્યવર્ગણાગ્રાહકત્વ સંભવાત્ । ન ચ તદવધિજ્ઞાનાય સંમિત્તલોકનાડીવિ-
 પ્રયંકત્વેડપિ મનોદ્રવ્યવર્ગણાગ્રાહકત્વે માનાભાવ ઇતિ વાચ્યમ્ . 'સંલેખજ્ઞમણોદ્ભવે
 ભાગો લોગપલિયસસ બોદ્ધવ્વો ' ત્તિ . " સંલેખજ્ઞમનોદ્રવ્યં ભાગો લોગપલિયસસ પલ્લવસ્ય ચ

ન્ત મનોદ્રવ્યવર્ગણાં લઘ્વ હોતી હૈ. અને અવધિજ્ઞાન કી વિષયમૂત
 હોતી હૈ, પ્રાપ્ત હોતી હૈ-અવધિજ્ઞાન દ્વારા સામાન્યરૂપ સે મનોદ્રવ્યવર્ગણા
 પ્રાપ્ત હોતી હૈ, અભિન્નમન્વાગત હોતી હૈ-વિશેષરૂપે પ્રાપ્ત હોતી હૈ । યહાં
 પર એસી અર્થકા નહીં કરની चाहिये कि प्रमाण के अभाव होने से
 अनुत्तरविमानवासी देवों का अवधिज्ञान मનોद्रव्यवर्गणाओं का ग्राहक
 कैसे होता है-क्यों कि उनका अवधिज्ञान संमिन्न लोकनाडी को विषय
 करने वाला होने से मનોद्रव्यवर्गणाओं का ग्राहक हो सकता है । यदि
 कहा जावे कि भले ही उनका अवधिज्ञान संमिन्न लोकनाडी को विषय
 करने वाला हो तो भी वह मનોद्रव्यवर्गणाओं को समर्थक प्रमाण के
 अभाव होने के कारण विषय करना है वह जान कैसे पानी जा सकती
 है ? सो ऐसा भी कहना ठीक नहीं है क्योंकि (संलेखज्ज्ञमणोदब्बे
 भागो लोगपलियस्स बोद्धव्वो) त्ति-इस प्रमाण के अनुसार लोक एवं

દ્રવ્ય વર્ગણાઓ પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે, સામાન્ય રીતે અવધિજ્ઞાન દ્વારા મનોદ્રવ્ય
 વર્ગણાઓ પ્રાપ્ત થતી હોય છે અને અભિન્નમન્વાગત (વિશેષ પ્રમાણમાં
 પ્રાપ્ત થતી હોય છે. અહીં એવી શંકા ન ઉઠાવવી જોઈએ કે પ્રમાણનો
 અભાવ હોવાથી અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનું અવધિજ્ઞાન મનોદ્રવ્ય વર્ગણા-
 ઓનું ગ્રાહક (ગ્રહણ કરનાર) કેવી રીતે હોઈ શકે ? તેનું તરુ સમજાવતા
 સૂત્રકર કહે છે તેમનું અવધિજ્ઞાન સંમિત્ત લોકનાડીને વિષય કરનાર હોય
 છે તેથી તે મનોદ્રવ્યવર્ગણાઓનું ગ્રાહક હોઈ શકે છે. છતાં કોઈ એવી
 શંકા ઉઠાવે કે-ભલે તેમનું અવધિજ્ઞાન સંમિત્ત લોકનાડીને વિષય કરનાર
 હોય, પણ તે મનોદ્રવ્ય વર્ગણાઓ સમર્થક પ્રમાણનો અભાવ હોવાને
 કારણ વિષય કરે છે (વ્યક્ત કરે છે એમ કવી રીતે માની શકાય ?

તે તે શંકાનું સમાધાન નીચે પ્રમાણે છે- (સંલેખજ્ઞમણોદ્ભવે ભાગો
 લોગપલિયસસ બોદ્ધવ્વો ત્તિ) આ પ્રમાણ અનુસાર લોક અને પલ્લવોપમના

બોદ્ધવ્ય: ” ઇતિ પ્રામાણ્યેન લોકસંખ્યેયભાગવિષયકસ્યાવધિજ્ઞાનસામાન્યસ્યાપિ મનોદ્રવ્યગ્રાહિત્વસ્ય સિદ્ધતયા તતો વિશિષ્ટસ્ય તેષાં સંભિન્ન (સંપૂર્ણ) લોકનાડી વિષયકાવધિજ્ઞાનસ્ય મનોદ્રવ્યવર્ગણાગ્રાહકત્વસ્ય સુતરાં સિદ્ધત્વાત્ ‘સે તેણદ્વેણં જં ણં ઇહગણ કેવલી જાવ-પાસંતિ-ત્તિ’ હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થેન યત્ સ્વલ્પ ઇહગતઃ અત્રસ્થિતઃ કેવલી, યાવત્પદસંગ્રાહચમ્-અર્થ વા, હેતુ વા, કારણ વા, પ્રશ્ન વા, વ્યાકરણ વા વ્યાકરોતિ, તત્ સર્વ સ્વલ્પ અનુત્તરવૈમાનિકાઃ તત્રસ્થિતા એવ સન્તઃ જાનન્તિ, પશ્યન્તીતિ ॥ સૂ. ૧૨ ॥

મૂલમ્—“ અણુત્તરોવવાહ્યા ણં મંતે ! દેવા કિં ઉદિપ્પણ મોહા, ઉવસંતમોહા, સ્વીણમોહા ? ગોયમા ! ણો ઉદિપ્પણમોહા, ઉવસંતમોહા, ણો સ્વીણમોહા ॥ સૂ. ૧૩ ॥

પલ્યોપમ કે સંખ્યત્તે ભાગ કો જાનનેવાલા સામાન્ય અવધિજ્ઞાન મનો-દ્રવ્યવર્ગતા કો જાનને વાલા જ્ય કહા ગયા હૈ-તબ યહ ઘાત અપને આપ પ્રમાણિત હો જાતી હૈ કિ ઉનકા સંભિન્ન લોકનાડીકો વિષય કરનેવાલા જો વિશિષ્ટ અવધિજ્ઞાન હૈ વહ મનો દ્રવ્યવર્ગણા કા ગ્રાહક ક્યા નહીં હોગા-અવશ્ય હી હોગા । (સે તેણદ્વેણં જં ણં ઇહગણ કેવલી જાવ પાસં-તિ ત્તિ) હસ કારણ હે ગૌતમ ! યહાં પર સ્થિત રહે હુએ કેવલી ભગવાન જિસ અર્થ કો, જિસ હેતુ કો, જિસ પ્રશ્ન કો, જિસ કારણ કો, અથવા જિસ વ્યાકરણ કો પ્રતિપાદિત કરતે હૈ, વહ સબ અનુત્તરવિમાનવાસી દેવ અપને સ્થાન પર રહ કર હી જાન જાતે હૈ ઓર દેખલેતે હૈ ॥ સૂ. ૧૨ ॥

સંખ્યાતમાં લાગને જાણુન રા સામાન્ય અવધિજ્ઞાનને જો મનોદ્રવ્ય વર્ગણાને જાણુનાર કહેવામાં આવે તો તે વાત આપો આપ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે તેમનું સંભિન્ન લોકનાડીને વિષય કરનારુ જે વિશિષ્ટ અવધિજ્ઞાન છે તે મનો-દ્રવ્ય વર્ગણાનું ગ્રાહક કેમ ન હોઈ શકે ? અવશ્ય તે તેનું ગ્રાહક હશે (સે તેણદ્વેણં જં ણં ઇહગણ કેવલી જાવ પાસંતિ ત્તિ) હે ગૌતમ ! તે કારણે આ લોકમાં રહેલા કેવળી ભગવાન જે અર્થનું, જે હેતુનું, જે કારણનું, જે પ્રશ્નનું અને જે વ્યાકરણનું પ્રતિપાદન કરે છે, તે જાણુ અનુત્તર વિમાનવાસી તેમને સ્થાને રહીને જ જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે. ॥ સૂ. ૧૨ ॥

છાયા—અણુત્તરૌપપાતિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! દેવાઃ કિમ્ ઉદીર્ણમોહાઃ, ઉપ-
શાન્તમોહાઃ, ક્ષીણમોહાઃ ? ગૌતમ ! નો ઉદીર્ણમોહાઃ, ઉપશાન્તમોહાઃ, નો
ક્ષીણમોહાઃ ॥ સૂ. ૧૩ ॥

ટીકા—અણુત્તરૈમાનિકદેવપ્રસ્તાવાત્ તદ્વિશેષવક્તવ્યતામાહ—‘ અણુત્ત-
રોવવાહ્યાણં મંતે ’ इत्यादि । ‘ અણુત્તરોવવાહ્યાણં મંતે ! દેવા કિં ઉદિણ્ણમોહા
ઉવસંતમોહા, સ્વીણમોહા ? ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! અણુત્તરૌપપાતિકાઃ
અણુત્તરૈમાનિકાઃ સ્વલુ દેવાઃ કિમ્ ઉદીર્ણમોહાઃ, ઉત્કટવેદમોહનીયાઃ, ઉપ-
શાન્તમોહાઃ વા? અણુત્કટવેદમોહનીયાઃ, ક્ષીણમોહાઃ વા સન્તિ ? इति प्रश्नाशयः,

‘ અણુત્તરોવવાહ્યા ણં મંતે ’ इत्यादि ॥

સૂત્રર્થ—(અણુત્તરોવવાહ્યા ણં મંતે ! દેવા કિં ઉદિણ્ણમોહા, ઉવસં-
તમોહા સ્વીણમોહા ?) હે ભદન્ત ! અણુત્તરવિમાનવાસી જો દેવ હૈં વે
કયા ઉદીર્ણ મોહવાલે હૈં ? યા ઉપશાન્તમોહવાલે હૈં ? અથવા ક્ષીણમોહ-
વાલે હૈં ? (ગોયમા ણો ઉદિણ્ણમોહા, ઉવસંતમોહા, ણો સ્વીણમોહા)
હે ગૌતમ ! અણુત્તર વિમાનવાસી જો દેવ હૈં, વે ન ઉદીર્ણમોહવાલે હૈં
ઔર ન ક્ષીણમોહવાલે હૈં, કિન્તુ ઉપશાન્તમોહવાલે હૈં ।

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર ને હસ સૂત્ર દ્વારો, અણુત્તરવિમાનવાસી દેવો
કા પ્રસ્તાવ હોને સે ડનકે વિષય કી વિશેષ વક્તવ્યતા કા પ્રતિપાદન
કિયા હૈ—હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે ંસો પૂછા હૈ કિ (અણુત્તરોવવાહ્યા
ણં મંતે !) હે ભદન્ત ! જો અણુત્તરવિમાનોં મેં રહને વાલે (દેવા) દેવ
હૈં, વે (કિં) કયા (ઉદિણ્ણ મોહા) ઉત્કટ વેદમોહનીયવાલે હૈં ? (ઉવ-
સંતમોહા) યા ઉપશાન્તમોહવાલે હૈં ? અર્થાત્ અત્કટવેદમોહનીય વાલે

(અણુત્તરોવવાહ્યાણં મંતે !) इत्यादि—

સૂત્રાર્થ—(અણુત્તરોવવાહ્યા ણં મંતે ! દેવા કિં ઉદિણ્ણમોહા, ઉવસંતમોહા,
સ્વીણમોહા ?) હે ભદન્ત ! અણુત્તર વિમાનવાસી દેવો ઉદીર્ણ મોહવાળા હોય
છે ? (ગોયમા ! ણો ઉદિણ્ણમોહા, ઉવસંતમોહા, ણો સ્વીણમોહા) હે ગૌતમ !
અણુત્તર વિમાનવાસી દેવો ઉદીર્ણ મોહવાળા પણ નથી, ક્ષીણ મોહવાળા પણ
નથી, પણ ઉપશાન્ત મોહવાળા હોય છે

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા અણુત્તર વિમાનવાસી દેવોનું વિશેષ
નિરૂપણ કર્યું છે. આ સૂત્રમાં એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે
અણુત્તર વિમાનવાસી દેવો ઉપશાન્ત મોહવાળા હોય છે ગૌતમ સ્વામી મહા-
વીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે અણુત્તર વિમાનવાસી દેવો ઉદીર્ણ મોહવાળા
હોય છે, કે ઉપશાન્ત મોહવાળા હોય છે, કે ક્ષીણ મોહવાળા હોય છે ?

મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! નો ઉદિણમોહા, ઉવસંતમોહા, નો સ્ત્રીણમોહા ’ હે ગૌતમ !
અનુત્તરવૈમાનિકાઃ સ્વલુ દેવાઃ નો ઉદીર્ણમોહવન્તઃ’ નવા ક્ષીણમોહવન્તઃ સન્તિ તેષાં
ક્ષપકશ્રેણેરભાવાત્ અપિ તુ ઉપશાન્તમોહવન્તઃ અનુત્કટવેદનીયમોહવન્ત એવ સન્તિ,
તેષાં પરિચારણાયાઃ સર્વથા અભાવેન અનુત્કટવેદમોહનીયત્વરૂપોપશાન્ત મોહત્વં
બોધ્યમ્ નતુ સર્વથા ઉપશાન્તમોહત્વમ્, તેષામ્ ઉપશમશ્રેણ્યા અભાવાત્ ॥ સૂત્ર ૧૩ ॥

મૂલમ્—“ કેવલી ણં મંતે ! આયાણેહિં જાણઈ, પાસઈ ?
ગોયમા ! ણો ઇણટ્ટે સમટ્ટે, સે કેણટ્ટેણં કેવલીણં આયાણેહિં
ન જાણઈ, ન પાસઈ ? ગોયમા ! કેવલીણં પુરત્થિમેણં મિયં
પિ જાણઈ, અમિયં પિ જાણઈ, જાવ—નિઠ્ઠુડે દંસણે
કેવલિસ્સ સે તેણટ્ટેણં ” ॥ સૂત્ર ૧૪ ॥

છાયા—કેવલી સ્વલુ ભદન્ત ! આદાનૈઃ જાનાતિ, પચ્ચતિ ? ગૌતમ ! નાય-
હોતે હિં ? અથવા—(સ્ત્રીણમોહા) ક્ષીણમોહનીયવાલે હોતે હિં ? હસકે ઉત્તર
મેં પ્રભુ ડનસે કહતે હિં (ગોયમા) હે ગૌતમ ! વે અનુત્તરવિમાનવાસી દેવ
(ણો ઉદિણમોહા) ઉદીર્ણ મોહવાલે હસલિયે નહીં હોતે હિં કિ ડનકે
પરિચારણા—મૈથુન કા સર્વથા અભાવ હોતો હૈ હસી કારણ વે (ઉવસં-
તમોહા) ઉપશાન્ત મોહવાલે કહે ગયે હિં સર્વથા ઉપશાન્ત મોહવાલે વે
હસલિયે નહીં કહે ગયે હિં કિ ડનકે ઉપશમશ્રેણી હોતી નહીં હૈ । ક્ષીણ-
મોહવાલે વે હસ કારણ નહીં કહે ગયે હિં કિ ડનમેં ક્ષપક શ્રેણી- કા
અભાવ રહતા હૈ ॥ સૂત્ર ૧૩ ॥

‘ કેવલી ણં મંતે ’ હત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(કેવલી ણં મંતે ! આયાણેહિં જાણઈ, પાસઈ ?) હે ભદન્ત !

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાળ આપતા કહે છે— (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ણો
ઉદિણમોહા) તેઓ ઉદીર્ણ મોહવાળા નથી, (ણો સ્ત્રીણમોહા) ક્ષીણ મોહવાળા
પણ નથી, (ઉવસંતમોહા) પણ ઉપશાન્ત મોહવાળા હોય છે.

તેઓ ઉદીર્ણ મોહવાળા હોતા નથી કારણ કે તેમનામાં મૈથુનનો
ખિલકુલ અભાવ હોય છે. તેથી જ તેમને ઉપશાન્ત મોહવાળા કહ્યા છે. તેમને
સર્વથા ઉપશાન્ત મોહવાળા એ કારણે કહ્યા નથી કે તેમને ઉપશમશ્રેણી
હોતી નથી તેમનામાં ક્ષપક શ્રેણીનો અભાવ હોય છે તેથી તેમને ક્ષીણ
મોહવાળા પણ કહ્યા નથી.

‘ કેવલી ણં મંતે ! ’ હત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(કેવલી ણં મંતે ! આયાણે હિં જાણઈ, પાસઈ ?) હે ભદન્ત !

મર્થઃ સમર્થઃ, તત્ કેનાર્થેન કેવલી આદાનૈ ન જાનાતિ ન પશ્યતિ ? ગૌતમ ! કેવલી ખલુ પૌરસ્ત્યેન મિતમપિ જાનાતિ, અમિતમપિ જાનાતિ, યાવત્-નિર્વૃત્તં દર્શનં કેવલિનસ્તત્ તેનાર્થેન ॥ સૂ. ૧૪ ॥

ટીકા—પૂર્વસૂત્રે કેવલિ પ્રસ્તાવાત્ તસ્ય વિશેષવક્તવ્યતામાહ—‘કેવલીણં મંતે ! આયાણેહિં જાણહ, પાસહ, ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! કેવલી ખલુ કેવલજ્ઞાની કયા આદાન-ઇન્દ્રિયોં દ્વારા જાનતે હૈં ઓર દેખતે હૈં ? (ગો-યમા ! જો ઇણદે સમદે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ-સત્ય નહીં હૈં । (સે કેણદેણં કેવલી ણં આયાણેહિં ન જાણહ ન પાસહ) હે ભદન્ત । એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ કેવલી ઇન્દ્રિયોં દ્વારા ન જાનતે હૈં ઓર ન દેખતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (કેવલી ણં પુરત્થિમે ણં મિયંપિ જાણહ, અમિયંપિ જાણહ, જાવ નિવ્વુદે દંસણે કેવલિસ્સ સે તેણદેણં ૦) કેવલજ્ઞાની પૂર્વદિશામેં મિતરૂપ સે ભી જાનતે હૈં ઓર અમિ-તરૂપ સે ભી જાનતે હૈં । યાવત્ ઉનકા દર્શન આવરણ રહિત હોને સે પૂર્ણ હોતા હૈં । હિસ કારણ મૈને એસા કહા હૈં કિ કેવલજ્ઞાની ઇન્દ્રિયોં દ્વારા જાનતે દેખતે નહીં હૈં ।

ટીકાર્થ—હિસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર, પૂર્વતનમૂઝ મેં કેવલી કો વર્ણન હોને કે કારણ ઉસ વિષય મેં વિષય વક્તવ્યતા કા પ્રતિપાદન કર રહે

કેવળજ્ઞાની શું ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણે છે અને દેખે છે ?

(ગોયમા જો ઇણે સમે) હે ગૌતમ ! એ વાત સાચી નથી. (સે કેણદેણં કેવલી ણં આયાણે હિં ન જાણહ ન પાસહ !)

હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેવળજ્ઞાની ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણતા નથી અને દેખતા નથી ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (કેવલી ણં પુરત્થિમે ણ મિયંપિ જાણહ, અમિયંપિ જાણહ, જાવ નિવ્વુદે દંસણે કેવલિસ્સ સે તેણદેણં ૦) કેવળજ્ઞાની પૂર્વ દિશામાં પરિમિત રૂપે (મર્યાદિત રૂપે) પણ જાણે છે અને અપરિમિત રૂપે પણ જાણે છે. તેઓ છએ દિશાઓમાં પરિમિત અને અપરિમિત રૂપે જાણે છે તેમનું દર્શન આવરણ રહિત હોવાથી પૂર્ણ હોય છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેવળજ્ઞાની ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણતા-દેખતા નથી.

ટીકાર્થ—આ સૂત્રમાં સૂત્રકાર એ વાતનું પ્રતિપાદન કરે છે કે કેવળજ્ઞાની ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણતા-દેખતા નથી.

आदानैः आदीयते विषयो गृह्यते एभिः इति आदानानि इन्द्रियाणितैः जानाति, पश्यति किम् ? भगवानाह—‘ गोयमा । णो इणट्ठे समट्ठे ’ हे गौतम । नायमर्थः समर्थः । गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति—‘ से केणट्ठेणं केवली णं आयाणेहिं न जाणइ, न पासइ ? ’ हे भदन्त । तत् केनार्थेन केवली खलु आदानैः इन्द्रियैः न जानाति न पश्यति ? भगवानाह—‘ गोयमा । केवलीणं पुरत्थिमेणं मियं पि जाणइ, अमियं पि जाणइ, जाव—निव्वुडे दंसणे केवलिसस से तेणट्ठेणं ’ हे गौतम । केवली खलु पौरस्त्येन पूर्वस्मिन् दिग्भागे मितं परिमितं परिच्छिन्नमपि जानाति, अमितम् अपरिच्छिन्नमपि जानाति, यावत्—निर्वृतं=निष्पन्नं निरावरणं दर्शनं

हैं—इसमें गौतम प्रभु से पूछ रहे हैं कि (केवली णं भते ! आयाणेहिं) हे भदन्त । केवली भगवान् विषय जिनसे ग्रहण किया जाता है ऐसे आदानों—इन्द्रियों द्वारा (जाणइ पासइ) जानते देखते हैं क्या ? इस प्रश्न के समाधान निमित्त प्रभु गौतम से कहते हैं—(गोयमा) हे गौतम (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है । (से केणट्ठेणं) इस विषय में कारण क्या है कि (केवली णं आयाणेहिं न जाणइ, न पासइ) केवली भगवान् इन्द्रियों द्वारा पदार्थों को नहीं जानते देखते हैं ? तो इसके समाधान निमित्त प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम । (केवली णं पुरत्थिमेणं मियं पि जाणइ, अमियं पि जाणइ) केवली पूर्वदिशा में मित—परिच्छिन्न विषय को भी जानते हैं, और अमित—अपरिच्छिन्न को भी जानते हैं । क्यों कि जाव निव्वुडे दंसणे केवलिसस) उन केवल

गौतम स्वामीने प्रश्न—(केवली णं भते ! अयाणेहिं जाणइ पासइ ?) हे भदन्त । केवली भगवान् आदानों द्वारा (जेना द्वारा विषयने ग्रहण करवाभां आवे छे जेवी इन्द्रियो द्वारा) शुं विषयने जाणु छे अने हेजे छे ? भडावीर प्रभुने उत्तर—(णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! जेम जनेहुं नथी. केवणज्ञानी इन्द्रियो द्वारा विषयने जाणुता नथी.

तेनुं कारण जाणुवाने भाटे गौतम स्वामी पूछे छे के (से केणट्ठेणं केवली णं अयाणे हिं न जाणइ, न पासइ) हे भदन्त ! आप शा कारणे जेवुं कडे छे के केवणज्ञानी इन्द्रियो द्वारा पदार्थोने जाणुता-हेभता नथी ?

उत्तर—(गोयमा) हे गौतम । (केवली णं पुरत्थिमेणं मियं पि जाणइ, अमियं पि जाणइ) केवणज्ञानी पूर्व दिशाभां परिमित विषयने पणु जाणु छे अने अपरिमित विषयने पणु जाणु छे. जेज प्रभाणु पश्चिम, उत्तर, दक्षिण, अध्वं अने अधो दिशाभां पणु तेजो परिमित अने अपरिमित विषयने जाणु छे. (जाव निव्वुडे दंसणे केवलिसस) कारण के केवली भगवान् आवरण

કેવલિનઃ કેવલજ્ઞાનિનઃ, તત્ત્વમિતિ ઉપસંહરન્નાહ-તેનાર્થેન 'મિતિ' તસ્માત્ કાર-
ણાત્ કેવલી ભગવાન્, ચક્ષુરાદીન્દ્રિયાણિ વિનાઽપિ સર્વં જાનાતિ, પશ્યતિ,
કેવલજ્ઞાનકેવલદર્શનસમ્પન્નત્વાત્, યાવત્કરણાત્-પદ્ સુ અપિ દિક્ષુ મિતમ્, અમિ-
તમ્, સર્વં જાનાતિ, પશ્યતિ' ઇત્યાદિ સંગ્રાહ્યમ્ ॥ ૧૪ ॥

મૂલમ્-કેવલીણં મંતે ! અસિંસ સમયંસિ જેસુ આગાસ-
પણ્ણેસુ હત્થં વા, પાયં વા, બાહું વા, ઊરું વા, ઓગાહિત્તા
ણં ચિટ્ઠિદ્ધ, પમ્ભૂણં મંતે ! કેવલી સેયકાલંસિ વિ, તેસુ ચેવ
આગાસપણ્ણેસુ હત્થં વા, જાવ-ઓગાહિત્તાણં ચિટ્ઠિત્તણ્ણ ?
ગોયમા ! ણો ઇણદ્ધે, સમદ્ધે, સે કેણદ્ધેણં મંતે ! એવં વુચ્છવિદ્ધ
કેવલી ણં અસિંસ સમયંસિ જેસુ જાવ ચિટ્ઠિદ્ધ ણો ણં પમ્ભૂ
કેવલી સેય કાલંસિ વિ, તેસુ ચેવ આગાસપણ્ણેસુ હત્થં
વા જાવચિટ્ઠિત્તણ્ણ ? ગોયમા ! કેવલિસ્સ ણં વીરિય-સજોગ
સદ્ધવ્વયાણ ચલાદં ઉવકરણાદં મવંતિ, ચલોવકરણદ્ધયાણ
યણં કેવલી અસિંસ સમયંસિ જેસુ આગાસપણ્ણેસુ હત્થં
વા, જાવ-ચિટ્ઠિદ્ધ, ણો ણં પમ્ભૂ કેવલી સેયકાલંસિ વિ તેસુ
ચેવ આગાસપણ્ણેસુ-હત્થં વા, જાવ-ચિટ્ઠિત્તણ્ણ સે તેણદ્ધે
ણં ગોયમા ! એવં વુચ્છવિદ્ધ કેવલીણં અસિંસ સમયંસિ જાવ
ચિટ્ઠિત્તણ્ણ ॥ સૂ. ૧૫ ॥

ભગવાન્ કા યાવત્ દર્શન નિરાવરણ હોતાં હૈ । (સે તેણદ્ધેણં) ઇસકારણ
હે ગૌતમ કેવલજ્ઞાન ઓર કેવલદર્શન સે યુક્ત હોને સે કેવલી ચક્ષુરાદિક
ઇન્દ્રિયોં કે વિના મી સમસ્ત પદાર્થોં કો જાનતે હૈ ઓર દેખતે હૈ । યહાં
યાવત્પદસે “ છહોંદિશાઓં મેં મી મિત અમિત સબ પદાર્થોં કો જાનતે
ઓર દેખતે હૈ ” એસા પાઠ ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ ॥ સુત્ર ૧૪ ॥

શ્લોકિત દર્શનના ધારક હોય છે. (સે તેણદ્ધેણં) તે કારણે હે ગૌતમ ! કેવળ
જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનથી યુક્ત એવા કેવળી ભગવાન ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોની
સહાયતા વિના પણ સમસ્ત પદાર્થોને જાણી-દેખી શકે છે. ॥ સૂ. ૧૪ ॥

છાયા-કેવલી સ્વલુ ભદન્ત ! અસ્મિન્ સમયે યેષુ આકાશપ્રદેશેષુ હસ્ત વા, પાંદે વા, બાહુ વા, ઊરુ વા, અવગાહ્ય તિષ્ઠતિ, પ્રમુઃ સ્વલુ કેવલી એવ્યત્કાલેઽપિ તેષુ ચૈવ આકાશપ્રદેશેષુ હરતં વા, યાવત્-અવગાહ્ય સ્થાતુમ્ ? ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, તત્ત કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે કેવલી સ્વલુ પ્રમુઃ અસ્મિન્ સમયે યેષુ આકાશ-પ્રદેશેષુ યાવત્-તિષ્ઠતિ, નો સ્વલુ પ્રમુઃ કેવલી એવ્યત્કાલેઽપિ તેષુ ચૈવ આકાશ-પ્રદેશેષુ હત્યં વા યાવત્ સ્થાતુમ્ ? ! ગૌતમ ! કેવલિનો વીર્યસયોગસદ્વ્યતયા

‘કેવલી ણં ભંતે’ હત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(કેવલી ણં ભંતે ! અસ્મિન્ સમયંસિ જેસુ આગાસપએસેસુ હત્યં વા, પાયં વા, બાહુ વા ઊરુ વા ઓગાહિત્તા ણં ચિદ્દહ) હે ભદન્ત ! કેવલી હસ સમય મેં જિન આકાશપ્રદેશેં મેં હાથ કો, પૈર કો, બાહુ કો એવં ઊરુ-ઘુટને-કો યા જંઘે કો-અવગાહિત કરકે રહતે હૈં (પમૂ ણં ભંતે ! કેવલી સેયકાલંસિ વિ તેસુ ચેવ આગાસપએસેસુ હત્યં વા, જાવ ઓગાહિત્તા ણં ચિદ્દિત્તે) તો કયા વે કેવલી હે ભદન્ત ! ભવિષ્યત્કાલ મેં ભી કયા ઉન્હીં આકાશપ્રદેશેં મેં હાથ કો યાવત્ અવગાહિત કરકે રહને કે લિયે સમર્થ હૈ ? (ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । (સે કેણદ્દેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચહ, કેવલી ણં અસ્મિન્ સમયંસિ જેસુ આગાસપએસેસુ જાવ ચિદ્દહ-ણો ણં પમૂ કેવલી સેયકા-લંસિ વિ તેસુ ચેવ આગાસપએસેસુ હત્યં વા જાવ ચિદ્દિત્તે) હે ભદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ કેવલી હસ સમય મેં જિન આ-કાશ પ્રદેશેં મેં યાવત્ રહતે હૈં ભવિષ્યત્કાલ મેં વે કેવલી ઉન્હીં આકા-

(કેવલી ણં ભંતે !) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(કેવલી ણં ભંતે ! અસ્મિન્ સમયંસિ જેસુ આગાસપએસેસુ હત્યં વા, પાયવા, ઊરુ વાં, ઓગાહિત્તા ણં ચિદ્દહ) હે ભદન્ત ! કેવળી વર્તમાન સમયે જે આકાશ પ્રદેશેમાં હાથ, પગ, બુજઓ, ઘુટણો અને જંઘને અવગાહિત કરીને રહે છે

(પમૂણં ભંતે ! કેવલી સેયકાલંસિ વિ, તેસુ ચેવ આગાસપએસેસુ હત્યં વા, જાવ ઓગાહિત્તા ણં ચિદ્દિત્તે ?) એજ આકાશ પ્રદેશેમાં, ભવિષ્ય કાળમાં પણ શું તેઓ હાથ, પગ આદિને અવગાહિત કરીને રહી શકવાને સમર્થ છે ખરાં ? (ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! એ વાત ખરાખર નથી (સે કેણદ્દેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચહ, કેવલી ણં અસ્મિન્ સમયંસિ જેસુ આગાસપએસેસુ જાવ ચિદ્દહ-ણો ણં પમૂ કેવલી સેયકાલંસિ વિ તેસુ ચેવ આગાસપએસેસુ હત્યં વા જાવ ચિદ્દિત્તે) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેવળી આ સમયે જે આકાશ પ્રદેશેમાં હાથ, પગ આદિને અવગાહિત કરીને રહે છે, એજ આકાશ

જ્ઞાનિ ઉપકરણાનિ ભવન્તિ, ચલોપકરણાર્થતયા ચ કેવલી અસ્મિન્ સમયે યેષુ આકાશપ્રદેશેષુ હસ્તં વા, યાવત્-તિષ્ઠતિ, નો સ્વલુ પ્રભુઃ કેવલી અપ્યસ્કાલેઽપિ તેષ્વેવ આકાશપ્રદેશેષુ હસ્તં વા, યાવત્-સ્થાતુમ્ । તત્ તેનાર્થેન હે ગૌતમ ! એવમુચ્યતે કેવલી સ્વલુ અસ્મિન્ સમયે યાવત્-સ્થાતુમ્ ॥ સૂ૦ ૧૫ ॥

શ પ્રદેશોં મેં હાથ કો યાવત્ અવગાહિત કરકે રહને કે લિયે સમર્થ નહીં હૈ । (ગોયમા ! કેવલીસ્સ ણં વીરિય-સજોગ-સદ્વચ્યાએ ચલાઈં ઉવગરણાઈં ભવંતિ, ચલોવકરણદ્વ્યાએ ય ણં કેવલી અસ્સિ સમયંસિ જેસુ આગાસપપ્પેસેસુ હત્થં વા જાવ ચિટ્ઠહ, ણો ણં પમ્મ કેવલી સેયકાલંસિ વિ તેસુ ચેવ આગાસપપ્પેસેસુ હત્થં વા જાવ ચિટ્ઠિત્તએ) હે ગૌતમ ! કેવલી કે વીર્યપ્રધાન યોગવાલે દ્રવ્ય હૈં । હસ કારણ ઉનકે હાથ વગેરહ ઉપકરણ ચંચલ હોતે હૈં । અતઃ ચંચલ ઉપકરણવાલે હોને સે કેવલી હસ વર્તમાન સમય મેં જિન આકાશ પ્રદેશોં મેં હાથ કો યાવત્ અવગાહિત કરકે રહતે હૈં, વે આગામી કાલ મેં ઉન્હીં આકાશ પ્રદેશોં મેં હાથ કો યાવત્ અવગાહિત કરકે રહને કે લિયે સમર્થ નહીં હોતે હૈ । (સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહ કેવલી ણં અસ્સિ સમયંસિ જાવ ચિટ્ઠિત્તએ) હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ કેવલી હસ સમય મેં યાવત્ રહને કે લિયે સમર્થ નહીં હૈં ।

પ્રદેશોભાં ભવિષ્યમાં હાથ, પગ આદિને અવગાહિત કરીને રહેવાને સમર્થ નથી ? (ગોયમા ! કેવલિસ્સ ણં વીરિય- સજોગ- સદ્વચ્યાએ ચલાઈં ઉવગરણાઈં ભવંતિ, ચલોવકરણદ્વ્યાએ ય ણં કેવલી અસ્સિ સમયંસિ જેસુ આગાસપપ્પેસેસુ હત્થં વા જાવ ચિટ્ઠહ, ણો ણં પમ્મ કેવલી સેયકાલંસી વિ તેસુ ચેવ હત્થં વા જાવ ચિટ્ઠિત્તએ) હે ગૌતમે ! કેવળીનું દ્રવ્ય વીર્યપ્રધાન યોગવાળું હોય છે. તે કારણે તેમના હાથ વગેરે ઉપકરણો અચળ હોય છે. આ રીતે તેઓ અચળ ઉપકરણવાળા હોવાને કારણે આ વર્તમાન સમયે જે આકાશ પ્રદેશોમાં હાથ, પગ આદિને અવગાહિત કરીને રહે છે, એજ આકાશ પ્રદેશોમાં ભવિષ્યકાળે હાથ, પગ આદિને અવગાહિત કરીને રહેવાને શક્તિમાન હોતા નથી. (સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહ કેવલી ણં અસ્સિ જાવ ચિટ્ઠિત્તએ) હે ગૌતમ ! સે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે વર્તમાન સમયે કેવળી જે આકાશ પ્રદેશોમાં હાથ, પગ આદિને અવગાહિત કરીને રહે છે, એજ આકાશ પ્રદેશોમાં ભવિષ્યકાળે હાથ, પગ આદિને અવગાહિત કરીને રહી શકવાને કેવળી સમર્થ હોતા નથી.

ટીકા — કેવલિનઃ પ્રસ્તાવાત્ પુનસ્તદ્વિશેષવક્તવ્યતામાહ 'કેવલી ણં મંતે !' ઇત્યાદિ । 'કેવલી ણં મંતે ! અસ્મિ સમયંસિ જેસુ આગાસપણ્ણેસુ' ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! કેવલી અસ્મિન્ વર્તમાને સમયે યેષુ આકાશપ્રદેશેષુ 'હત્થં વા, પાયં વા, બાહું વા, ઝરું વા ઓગાહિત્તાણં ચિટ્ઠિ' હસ્તં વા, પાદં વા, બાહું વા, ઝરું=જઙ્ઘાં વા, અવગાહ્ય=અવગાહનં કૃત્વા તિષ્ઠતિ 'પમ્મૂણં કેવલી સેયકાલંસિ વિ' પ્રશ્નઃ સમર્થઃ સ્વલ્પસ એવ કેવલી એવ્યત્કાલેડપિ ભવિષ્યત્કાલેડપિ 'તેસુ ચેવ આગાસપણ્ણેસુ હત્થં વા, જાવ-ઓગાહિત્તાણં ચિટ્ઠિત્તણ ? તેણ્ણેવ ઉપર્યુક્તેણ્ણેવ આકાશપ્રદેશેષુ હસ્તં વા, યાવત્-અવગાહ્ય સ્વશક્ત્યા અવપ્પમ્મ્ય સ્વલ્પ સ્થાતું ? કેવલી વર્તમાનસમયે યેણ્ણેવાકાશપ્રદેશેષુ હસ્તાદિકમવગાહ્ય તિષ્ઠતિ, તેણ્ણેવાકાશપ્રદેશેષુ ભવિષ્યત્કાલેડપિ હસ્તાદિકમવગાહ્ય સ્થાતું સમર્થઃ કિમ્ ?

ટીકાર્થ—કેવલી કા પ્રકરણ ચલ રહ્યા છે-હસ કારણ સૂત્રકાર હસ સૂત્ર દ્વારા ઉન્હીં કે વિષય મેં વિશેષ વક્તવ્યતા કા પ્રતિપાદન કર રહે છે-હસમેં ગૌતમ ને ઉનસે એસા પૂછા છે-(કેવલી ણં મંતે !) હે મદન્ત ! કેવલજ્ઞાની (અસ્મિ સમયંસિ) હસ સમય મેં અર્થાત્-વર્તમાન કાલ મેં (જેસુ આગાસપણ્ણેસુ) જિન આકાશ પ્રદેશોં મેં (હત્થં વા પાયં વા, બાહું વા, ઝરું વા ઓગાહિત્તા) હાથ પૈર, બાહુ એવં જંઘા કો અવગાહિત કરકે (ણં ચિટ્ઠિ) ઠહરતે છે, (કેવલી) વે હી કેવલજ્ઞાની (સેયકાલંસિ વિ) આનેવાલે સમય મેં-ભવિષ્યત્કાલ મેં મી (હત્થં વા જાવ ઓગાહિત્તા) હાથ કો યાવત્ અવગાહિત કરકે (તેસુ ચેવ આગાસપણ્ણેસુ) ઉન્હીં આકાશ પ્રદેશોં મેં (ચિટ્ઠિત્તણ પમ્મૂ ણં) કયા ઠહરને

ટીકાર્થ-કેવળીનું પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે. તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા કેવળીના વિષયમાં વિશેષ વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્ન-કેવલી ણં મંતે !) હે મદન્ત ! કેવળજ્ઞાની (અસ્મિ સમયંસિ) વર્તમાનકાળે (જેસુ આગાસપણ્ણેસુ) જે આકાશ પ્રદેશોમાં (હત્થં વા, પાયં વા, બાહુ વા, ઝરું વા ઓગાહિત્તા) હાથ, પગ, બુઝ, ધુંટણ અને બાંધને અવગાહિત કરીને (ણં ચિટ્ઠિ) રહે છે, (કેવલી) એજ કેવલજ્ઞાની (સેયંકાલંસિ વિ) ભવિષ્ય કાળમાં પણ (હત્થં વા જાવ ઓગાહિત્તા) હાથ, પગ આદિને અવગાહિત કરીને (તેસુ ચેવ આગાસપણ્ણેસુ) એજ આકાશ પ્રદેશોમાં (ચિટ્ઠિત્તણ પમ્મૂ ણં ?) રહેવાને શું સમર્થ હોય છે ખરાં ?

અહીં (જાવ) (યાવત્) પદ્ધતી (પાયં વા, બાહું વા, ઝરું વા) આ સૂત્રપાઠને ગ્રહણ કરવાનો છે.

યાવત્કરણાત્ 'પાદં વા, વાહું વા ઝરું વા,' ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્, ભગવાન્ આહ-
'ગોયમા ! ખો ઇણદ્દે સમદ્દે' હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ નૈતત્સંભવતિ । ગૌતમ,
સ્તત્ર કારણં પૃચ્છતિ- 'સે કેણદ્દેણં મંતે ! જાવ-ઓગાહિત્તા ખો ચિદ્ધિત્તણ ?' હે
મદન્ત ! અથ તત્ કેનાર્થેન યાવત્-અવગાહ્ય ન સ્થાતુમ્ ? યાવત્કરણાત્-કેવલી
સ્વલુ વર્તમાનસમયે યેષુ આકાશપદેશેષુ હસ્તં વા, પાદં વા વાહું વા ઝરું વા,
અવગાહ્ય તિષ્ઠતિ, પ્રમુઃ સ્વલુ કેવલી એવ્યત્કાલેડપિ તેષ્વેવ આકાશપદેશેષુ
હસ્તાદિકમ્ ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ ।

ભગવાન્ તત્ર કારણં પ્રતિપાદયતિ 'ગોયમા ! કેવલિસ્સ વીરિય સજોગ સદ્-
ઘ્વયાણ ચલાઈં ઉવગરણાઈં મવંતિ' હે ગૌતમ ! કેવલિનઃ કેવલજ્ઞાનિનઃ સ્વલુ
વીર્યસયોગસદ્દ્રવ્યતયા, વીર્યાન્તરાયક્ષયજન્યા શક્તિઃ વીર્યમ્, તત્પ્રધાનં સયોગં
-મનઃપ્રવૃત્તિવ્યાપારયુક્તં યત્ સદ્-વિદ્યમાનં દ્રવ્યં જીવરૂપં તસ્ય ભાવસ્તત્તા
કેલિયે સમર્થં હૈં ? યહાં યાવત્ શબ્દ સે (પાયં વા વાહું વા ઝરું વા)
હસ પાઠ કો સંગ્રહ હુઆ હૈં । હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈં (ગોયમા)
હે ગૌતમ ! (ખો ઇણદ્દે સમદ્દે) યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈં અર્થાત્ યહ વાત
નહીં બન સકતી હૈં । (સે કેણદ્દેણં મંતે ! જાવ ઓગાહિત્તા ખો ચિદ્ધિ-
ત્તણ) ગૌતમસ્વામી પ્રમુ સે પૂછતે હૈં કિ હે મદન્ત ! યહ વાત કયોં નહીં
બનસકતી હૈં ? તો હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈં (ગોયમા !) હે ગૌતમ !
(કેવલિસ્સ ણં વીરિય સજોગ-સદ્ઘ્વયાણ ચલાઈં ઉવગરણાઈં મવંતિ)
કેવલી વીર્યાન્તરાય કર્મ કે સર્વથા ક્ષય સે ઉત્પન્ન હુઈ શક્તિરૂપ વીર્ય
કી પ્રધાનતા વાલે માનસ આદિ કે વ્યાપાર સે સત્ જીવ દ્રવ્યરૂપ હોતે
હૈં । અતઃ વે વીર્યસયોગ સદ્રવ્ય યહાં પ્રકટ કિયે ગયે હૈં । વીર્ય કે સદ્ભાવ
હોને પર ભી યદિ વ્યાપારરૂપ યોગ આત્મા મેં ન હો તો જીવ કા ચલન

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર-(ગોયમા ! ખો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ એવું
ખની શકતું નથી.

તેનું કારણ જાણવાને માટે ગૌતમ સ્વામીને પૂછે છે-(સે કેણદ્દેણં મંતે !
જાવ ઓગાહિત્તા ખો ચિદ્ધિત્તણ) હે મદન્ત ! શા કારણે એવું ખની શકતું નથી !

ઉત્તર-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (કેવલિસ્સ ણં વીરિય સજોગ- સદ્ઘ્વયાણ
ચલાઈં ઉવગરણાઈં મવંતિ) કેવલી, વીર્યાન્તરાય કર્મનેા સર્વથા ક્ષય થવાથી
ઉત્પન્ન થયેલ શક્તિરૂપ વીર્યની પ્રધાનતાવાળા, માનસ આદિની પ્રવૃત્તિથી સત્
અવદ્રવ્ય રૂપ હોય છે. તેથી તેમને “ વીર્યસયોગ સદ્રવ્ય ” તરીકે ઓળખાવ્યા
છે. વીર્યનેા સદ્ભાવ હોવા છતાં પણ જો વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) રૂપ યોગનેા

તયા, વીર્યપ્રધાનમનઃપ્રભૃતિવ્યાપારયુક્તવિદ્યમાનજીવદ્રવ્યતયા, इत्याशयः, तत्र वीर्यसद्भावे व्यापाररूपयोगमन्तरा जीवस्य चलनासंभवात्, तादृशव्यापारं सूचयितुम् 'सयोग' इति सद्द्रव्यस्य विशेषणतयोक्तम्, एवं "सद्द्रव्यतया" इत्यत्र सत्पदं जीवद्रव्यस्य सदा सत्ताऽवधारणार्थमुक्तम्, वीर्यप्रधानमनःप्रभृति योगयुक्तात्मरूपद्रव्यतया वा । अथवा वीर्यप्रधानयोगवांश्चासौ सद्रव्यश्च मनः प्रभृतिवर्गणायुक्तः वीर्यसयोगसद्रव्यः तस्य भावस्तत्ता तया=हेतुभूतया, चलानि अस्थिराणि, सर्वदा एकत्रैव स्थातुमशक्यानि, उपकरणानि हस्तादीनि अङ्गानि भवन्ति, तस्मात् 'चलोवकरणद्वयाए य णं केवली अस्सि समयंसि जेसु अगास पयेसेसु हत्थं वा, जाव चिट्ठइ' चलोपकरणार्थतया च अस्थिरहस्ताद्युपकरणार्थतया च खलु केवली अस्मिन् वर्तमाने समये येषु आकाशप्रदेशेषु हस्तं वा,

नहीं हो सकता है। अतः ऐसे व्यापार को सूचित करनेके लिये (सयोग) यह सद्द्रव्य का विशेषण कहा है। तथा (सद् द्रव्यतया) में जो सत्पद कहा है वह यह प्रकट करता है कि जीवद्रव्य सदा सत्ता विशिष्ट है। ऐसे जीवद्रव्यरूप वे केवली हैं। अथवा-वीर्यप्रधान ऐसे मानस आदि के व्यापार रूप योग से युक्त आत्मद्रव्यरूप वे केवली हैं। इस लिये "वीर्यसयोग सद्रव्य" उन्हें कहा है। "अथवा-मन आदि की वर्गणाओं से वे युक्त हैं इसलिये सद्रव्य हैं-और वीर्यप्रधानयोगवाले हैं इसलिये वे वीर्यसयोगद्रव्य हैं। ऐसे होने के कारण उनके हस्तादिक अङ्ग सर्वदा एकत्र स्थातुं-अशक्य होते हैं। (चलोवकरणद्वयाए य णं केवली अस्सि समयंसि जेसु आगासपयेसेसु हत्थं वा जाव चिट्ठइ) अतः अस्थिर हस्तादिक उपकरणवाले होने के कारण केवली इस वर्तमान समय में

આત્મામાં અભાવ હોય તો જીવનું હલનચલન થઈ શકતું નથી. તેથી એવા વ્યાપારને દર્શાવવાને માટે "સયોગ" નો સદ્રવ્યના વિશેષણ તરીકે પ્રયોગ કરાયો છે. તથા (સદ્ દ્રવ્યતયા) માં જે (સત્) પદ આવેલું છે, તે એ પ્રકટ કરે છે કે જીવદ્રવ્ય સદા સત્તા વિશિષ્ટ હોય છે. એવાં જીવદ્રવ્ય રૂપ તે કેવલી હોય છે.

અથવા વીર્યપ્રધાન એવાં માનસ આદિના વ્યાપાર રૂપ યોગથી યુક્ત આત્મદ્રવ્ય રૂપ તે કેવલી હોય છે તેથી તેમને (વીર્યસયોગ સદ્રવ્ય) કહ્યા છે. અથવા મન આદિની વર્ગણાઓથી તેઓ યુક્ત હોય છે, તેથી અદ્રવ્ય છે અને વીર્યપ્રધાન યોગવાળા હોવાથી વીર્યસયોગ અદ્રવ્ય છે. આમ હોવાને કારણે તેમના હાથ, પગ આદિ અંગો સર્વદા એક જ સ્થાને રહેવાને સમર્થ હોતા નથી. (ચલોવકરણદ્વયાએ ય ણં કેવલી અસ્સિ સમયંસિ જેસુ આગાસપએસેસુ હત્થં વા જાવ ચિટ્ઠઈ) તેથી અસ્થિર હસ્તાદિક ઉપકરણવાળા હોવાને કારણે કેવળ

યાવત્-હસ્તાદિકમવગાહ્ય તિષ્ઠતિ, ' ણોળં પમૂ કેવલી સેયકાલંસિ વિ તેસુ ચૈવ જાવ-ચિદ્વિષ્ણુ ' નો સ્વલ્પ પ્રશ્નઃ સમર્થઃ કેવલી એષ્યત્કાલેઽપિ ભવિષ્યત્કાલેઽપિ તેષ્વેવ આકાશપ્રદેશેષુ યાવત્ હસ્તાદિકમવગાહ્ય સ્થાતુમ્, ન સમર્થઃ ઇતિ પૂર્વેણ સમ્બન્ધઃ । તદુપસંહરતિ- ' સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! એવં બુચ્છઈ-કેવલી ણં અસ્સિ સમયં સિ જાવ ચિદ્વિષ્ણુ ' તત્ તેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે કેવલી સ્વલ્પ અસ્મિન્ વર્તમાને સમયે ' જાવ-ચિદ્વિષ્ણુ ' યાવત્ યેષુ આકાશ પ્રદેશેષુ હસ્તાદિકમવગાહ્ય તિષ્ઠતિ, નો સ્વલ્પ પ્રશ્નઃ સમર્થઃ કેવલી એષ્યત્કાલેઽપિ ભવિષ્યત્કાલેઽપિ તેષુ ચૈવ ઉપર્યુક્તેષ્વેવ આકાશપ્રદેશેષુ હસ્તં વા, યાવત્-હસ્તાદિકમવગાહ્ય સ્થાતુમ્, ન સમર્થ ઇતિ પૂર્વેણ સમ્બન્ધઃ ॥ સૂ. ૧૫ ॥

મૂલમ્-“ પમૂણં મંતે ! ચોદસપુઠ્ઠી ઘડાઓ ઘડસહસ્સં, પડાઓ પડસહસ્સં, કડાઓ કડસહસ્સં, રહાઓ રહસહસ્સં, છત્તાઓ છત્તસહસ્સં, દંડાઓ દંડસહસ્સં, અભિનિવ્વદ્દેત્તા ઉવદંસેત્તણ ? હંતા, પમૂ । સે કેણદ્દેણં પમૂ ચ્ચુદ્દસપુઠ્ઠી જાવ-ઉવદંસેત્તણ ? । ગોયમા ! ચ્ચુદ્દસ પુઠ્ઠિસ્સ ણં અણં-

જિન આકાશ પ્રદેશોં મેં હસ્તાદિક કો અવગાહિત કરકે રહતે હેં ભવિષ્યત્કાલ મેં વે અન્હીં પ્રદેશોં મેં અન્હીં અવગાહિત કરકે નહીં રહતે હેં । જિન સૂત્રપદોં કા યહાં અર્થ નહોં લિખા હૈ અન્હીં અર્થ મૂલાર્થ મેં લિખ દિયા ગયા હૈ । તાત્પર્ય ઇસ સૂત્ર કા કેવલ ઇતના હી હૈ કિ જિન આકાશપ્રદેશોં મેં કેવલી કે હસ્તાદિક સ્થાન પાચે હુઅ હૈ-ભવિષ્યત્ મેં મી અન્હીં આકાશપ્રદેશોં મેં વે સ્થાન પાવેંગે એસા નહીં કહા જા સકતા હૈ ક્યોં કિ વે અન્હીં અંગ ચંચલ હેં-અતઃ દૂસરે આકાશ પ્રદેશોં મેં વે અવગાહિત હો સકતે હેં ॥ સૂત્ર ૧૫ ॥

જાની વર્તમાન સમયે જે આકાશ પ્રદેશોમાં હાથ, પગ આદિને અવગાહિત કરીને ભવિષ્યમાં રહેવાને સમર્થ હોતા નથી. જે સૂત્રપદોનો અર્થ અહીં આપ્યો નથી, તે સૂત્રાર્થમાં પાંચી લેવો. આ સૂત્રનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે- જે આકાશ પ્રદેશોમાં કેવલીના હાથ, પગ આદિ અંગો વર્તમાન સમયે જોવામાં આવે છે, એજ આકાશ પ્રદેશોમાં તે અંગો ભવિષ્યમાં પણ હશે જે એવું કહી શકાય નહીં, કારણ કે-તેમનાં તે અંગો અચળ છે-તેથી તેઓ બીજાં આકાશપ્રદેશોમાં પણ અવગાહિત થઈ શકે છે. ॥ સૂત્ર ૧૫ ॥

તાઈં દબ્વાઈં ઉક્કરિયા મેણં મિજ્જમાણાઈં, લદ્દાઈં, પત્તાઈં
અભિસમણ્ણા ગયાઈં ભવંતિ, સે તેણદ્દેણં જાવ-ઉવદંસેત્તણ, સેવં
મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ” ॥ સૂ. ૧૬ ॥

પંચમસણ ચઉત્થો ઉદ્દેસો સમત્તો ॥ ૫-૪ ॥

છાયા-પ્રશ્નઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ચતુર્દશપૂર્વી ઘટાત્ ઘટસહસ્રમ્, પટાત્ પટસહસ્રમ્,
કટાત્ કટસહસ્રમ્, રથાત્ રથસહસ્રમ્, છત્રાત્ છત્રસહસ્રમ્ દણ્ડાત્ દણ્ડસહસ્રમ્
અભિનિર્વર્ત્ય ઉપદર્શયિતુમ્ ? । હન્ત, પ્રશ્નઃ, । તત્ કેનાર્થેન પ્રશ્નઃ ચતુર્દશપૂર્વી યાવત્
-ઉપદર્શયિતુમ્ ? । ગૌતમ ! ચતુર્દશપૂર્વિણઃ અનન્તાનિ દ્રવ્યાણિ ઉત્કરિકાભેદેન

‘પમૂ ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(પમૂ ણં મંતે ! ચૌદસપુન્વી ઘડાઓ ઘડસહસ્સં પડાઓ
પડસહસ્સં, કડાઓ કડસહસ્સં, રહાઓ રહસહસ્સં છત્તાઓ છત્તસહ-
સ્સં દંડાઓ દંડસહસ્સં અભિનિવ્વદ્દેત્તા ઉવદંસેત્તણ) હે ભદન્ત ! ચૌદહ
પૂર્વધારી મનુષ્ય-શ્રુતકેવલી-એક ઘડે મેં સે હજારોં ઘડોં કો, એક વચ્છસે
હજારોં વચ્છોં કો એક કટ-ચટાઈ-સે હજારોં ચટાઈયોં કો, એક રથ સે
હજારોં રથોં કો, એક છત્રસે હજારોં છત્રોં કો, ઓર એક દણ્ડ સે હજારોં
દણ્ડોં કો બનાકર કે કયા દિલા સકતા હૈ ? (હંતા પમૂ) હાં ગૌતમ !
દિલા સકતા હૈ । (સે કેણદ્દેણં પમૂ ચઉદસપુન્વી જાવ ઉવદંસેત્તણ ?)-
હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ ચૌદહ પૂર્વધારી-
શ્રુત કેવલી-યાવત્ દિલા સકતા હૈ ? (ગોયમા ! ચઉદસપુન્વિસ્સ ણં
અણંતાઈં દબ્વાઈં ઉક્કરિયામેણં મિજ્જમાણાઈં લદ્દાઈં પત્તાઈં અભિસમણ્ણા-

(પમૂ ણં મંતે !) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(પમૂ ણં મંતે ! ચૌદસપુન્વી ઘડાઓ ઘડસહસ્સં, પડાઓ પડસહસ્સં,
કડાઓ કડસહસ્સં, રહાઓ રહસહસ્સં, છત્તાઓ છત્તસહસ્સં દંડાઓ દંડસહસ્સં અભિ-
નિવ્વદ્દેત્તા ઉવદંસેત્તણ ?) હે ભદન્ત ! ચૌદ પૂર્વધારી મનુષ્ય-શ્રુતકેવળી-એક ઘડા-
માંથી હજાર ઘડાનું એક હજાર વચ્છમાંથી હજાર વચ્છનું એક ચટાઈમાંથી હજાર
ચટાઈનું, એક રથમાંથી હજાર રથનું, એક છત્રમાંથી હજાર છત્રનું અને
એક દંડમાંથી હજાર દંડનું નિર્માણ કરી બતાવવાને શું સમર્થ હોય છે ?
(હંતા પમૂ) હા, ગૌતમ ! તે તેમ કરવાને સમર્થ હોય છે. (સે કેણદ્દેણં પમૂ
ચઉદસપુન્વી જાવ ઉવદંસેત્તણ ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો
છો કે ચૌદ પૂર્વધારી-શ્રુતકેવલી-એ પ્રમાણે કરી બતાવવાને સમર્થ હોય છે ?
(ગોયમા ! ચઉદસપુન્વિસ્સ ણં અણંતાઈં દબ્વાઈં ઉક્કરિયામેણં મિજ્જ-

મિદ્યમાનાનિ લબ્ધાનિ, પ્રાપ્તાનિ, અભિસમન્વાગતાનિ મંત્રન્તિ તત્ તેનાર્થેન યાવત્
-ઉપદર્શયિતુમ્, । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति ॥ સૂ૦૧૬ ॥

ટીકા—કેવલિનઃ પ્રસ્તાવાત્ તદ્વિશેષશ્રુતકેવલિવક્તવ્યતામાહ—' પમૂળં
મંતે !' इत्यादि । 'પમૂળં મંતે ચઉદસપુવ્વી ઘડાઓ ઘડસહસ્સં, પડાઓ પડસહસ્સં,
ગયાઈ મવંતિ, સે તેણદ્દેણં જાવ ઉવદંસેત્તણ') હે ગૌતમ ! ચતુર્દશ પૂર્વ-
ધારી એક પ્રકાર કી લબ્ધિદ્વારા ઉત્કરિકા આદિ ભેદોવાલે અનન્ત દ્રવ્યો
કો લબ્ધકર લેતે હૈ, પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ ઓર અભિસમન્વાગત કર લેતા હૈ ।
હસ કારણં મૈને એસા કહા હૈ કિ ચતુર્દશ પૂર્વધારી યાવત્ દિશ્વાને કે
લિયે સમર્થ હૈ । (સેવં મંતે ! સેવં મંતે ત્તિ) હે ગૌતમ ! જૈસા આપને યહ
કહા હૈ વહ સર્વથા સત્ય હૈ । હે મદન્ત ! વહ સર્વથા સત્ય હૈ—એસા કહ
કર ગૌતમ સ્વામી અપને સ્થાન પર યાવત્ વિરાજમાન હો ગયે ।

ટીકાર્થ—યહાં પર કેવલી કા પ્રકરણ ચાલૂ હૈ—અતઃ કેવલી કે
વિશેષરૂપ શ્રુત કેવલી કે વિષય મેં સૂત્રકાર હમ સૂત્ર દ્વારા વક્તવ્યતા
કા કથન કર રહે હૈં । હસમેં ગૌતમ ગણધર પ્રભુ સે પૂછ રહે હૈં કિ-
(પમૂળં મંતે ! ચઉદસપુવ્વી) હે મદન્ત ! ચૌદહ પૂર્વ કા પાઠી શ્રુતકેવલી
કયા હસ પ્રકાર સે કરને મેં સમર્થ હો સકતા હૈ, જો વહ (ઘડાઓ
ઘડસહસ્સં) એક ઘટ મેં સે હજારઘડા કોં (પડાઓ પડસહસ્સં) એક

માણાઈં લદ્ધાઈં પત્તાઈં અભિસમન્વાગયાઈ મવંતિ, સે તેણદ્દેણં જાવ ઉવદંસેત્તણ)
હે ગૌતમ ! ચૌદ પૂર્વધારી એક પ્રકારની લબ્ધિ દ્વારા ઉત્કરિકા આદિ ભેદો-
વાળાં અનંત દ્રવ્યોને લબ્ધ કરી લે છે, પ્રાપ્ત કરી લે છે, વિશેષ રૂપે મેળવી
લે છે. તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે ચૌદ પૂર્વધારી એક ઘડામાંથી હજાર
ઘડાનું, એક વસ્ત્રમાંથી હજાર વસ્ત્રનું ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત સમસ્ત વસ્તુઓનું નિર્માણ
કરી બતાવવાને સમર્થ હોય છે. (સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ) હે મદન્ત !
આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે. તેમાં શંકાને સ્થાન જ નથી, એમ કહીને
મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—કેવલીનું પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે. તેથી આ સૂત્રમાં સૂત્રકાર શ્રુત-
કેવલીનું નિરૂપણ કરે છે—

ગૌતમ ગણધર મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે (પમૂળં મંતે !
ચઉદસ પુવ્વી) હે મદન્ત ! ચૌદ પૂર્વધારી શ્રુતકેવલી શું આ પ્રમાણે કરી
બતાવવાને સમર્થ હોય છે ?—(ઘડાઓ ઘડસહસ્સં) એક ઘડામાંથી હજારો
ઘડાઓ, (પડાઓ પડસહસ્સં) એક વસ્ત્રમાંથી હજારો વસ્ત્ર, (ઘડાઓ ઘડસહસ્સં)

કડાઓ કડસહસ્સં, રહાઓ રહસહસ્સં, છત્તાઓ છત્તસહસ્સં, દંડાઓ દંડસહસ્સં અભિનિવ્વહેત્તા ઉવદંસેત્તણ ? 'ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! ચતુર્દશપૂર્વી ચતુર્દશ પૂર્વધારી શ્રુતકેવલી इत्यर्थः घटात्-एकं घटं सहायतया अवधिं कृत्वा आश्रित्य इत्यर्थः घटसहस्रम् सहस्रघटानित्यर्थः अभिनिर्वृत्य निष्पाद्य श्रुतज्ञानोत्पन्नलब्धि- विशेषेण उपदर्शयितुं प्रभुः समर्थः किम् ? इति अभिसम्बन्धः, एवं पटात् पटसह- स्रम्, कटात्='कटाई' इति भाषाप्रसिद्धद्रव्यात् कटसहस्रम्, रथात् रथसहस्रम्, छात्रात् छात्रसहस्रम्, दण्डात्-दण्डसहस्रम्, अभिनिर्वृत्य अभिनिष्पाद्य श्रुतसमुत्प- लब्धि विशेषेण उपदर्शयितुं समर्थः किम् ? इति पूर्ववदन्वय सम्बन्धः ।

भगवानाह-‘ हंता, पभू ’ हे गौतम ! हन्त, सत्यम्-श्रुतकेवली एकघटादिक माश्रित्य सहस्रघटादिकं निष्पादयितुं प्रभुः समर्थः इत्यर्थः, । गौतमस्त्र हेतुं

बल्ल में से हजारों बल्लों को, (कडाओ कडसहस्सं) एक चटाई में से हजारों चटाईयों को, (रहाओ रहसहस्सं) एक रथमें से हजारों रथों को (छत्ताओ छत्तसहस्स) एक छात्र में से हजारों छात्रों को, (दंडाओ दंड- सहस्सं) एक दण्ड में से हजार दण्डों को (अभिनिव्वहेत्ता) निष्पन्न कर (उवदंसेत्तण) दिखला सके ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (हंता पभू) हे गौतम ! ऐसा कर सकने के लिये वह समर्थ है-अर्थात्-एक घड़े में से वह हजारों घड़ों को निष्पन्न कर दिखला सकता है । तात्पर्य कहने का यह है कि श्रुतकेवली को श्रुतज्ञान के प्रभाव से ऐसी लब्धि प्राप्त हो जाती है, जो वह एक घट की सहायता से ही-उसके सहारे से ही-हजारों घटों को निष्पन्न कर दिखला सकता है ! अब गौतम स्वामी ऐसा कर सकने में क्या कारण है इस बात को जानने की अम्भि- लाषा से प्रभु से पूछते हैं-(से केणट्ठेणं पभू चउदसपुव्वी जाव उवदं-

એક ઘટાઈમાંથી હબરો ઘટાઈઓ (રહાઓ રહસહસ્સં) એક રથમાંથી હબરો રથ, (છત્તાઓ છત્તસહસ્સં) એક છત્રમાંથી હબરો છત્ર, (દંડાઓ દંડસહસ્સં) અને એક દંડમાંથી હબરો દંડનું (અભિનિવ્વહેત્તા) નિર્માણ કરીને (ઉવદંસેત્તા) શું બતાવી શકવાને તેઓ સમર્થ છે ખરાં ?

ઉત્તર—(હંતા પમૂ) હે ગૌતમ ! તેઓ તેમ કરી શકવાને સમર્થ છે. તેઓ એક ઘડામાંથી હબરો ઘડાનું નિર્માણ કરી શકે છે શ્રુતકેવળીને શ્રુતજ્ઞાનના પ્રભાવથી એવી લાબિધની પ્રાપ્તિ થાય છે કે તેઓ એક ઘડાની મદદથી હબરો ઘડાઓનું નિર્માણ કરી બતાવવાને સમર્થ હોય છે

હવે તેનું કારણ બણવાને માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે (સે કેણટ્ઠેણં પમૂ ચઉદસપુવ્વી જાવ ઉવદસેત્તણ ?) હે ભદન્ત ! ચૌદ પૂર્વ-

પૃચ્છતિ—‘સે કેળદ્દેણં પમ્મુ ચઉદસ પુવ્વી જાવ—ઉવદંસેત્તણ ?’ હે મદન્ત ! અથ તત્ત્વ કેનાર્થેન કથં ચતુર્દશપૂર્વી શ્રુત કેવલજ્ઞાની યાવત્—ઉપદર્શયિતું પ્રશ્નઃ સમર્થઃ ?

મગધાન્ તત્ર હેતું પ્રતિપાદયતિ—‘ગોયમા ! ચઉદસપુવ્વિસ્સ ણં આણંતાઈં દવ્વાઈં ઉત્કરિયાભેણં મિજ્જમાણાઈં, લદ્દાઈં, પત્તાઈં અભિસમણ્ણા ગયાઈં ભવંતિ’ હે ગૌતમ ! ચતુર્દશપૂર્વિણઃ શ્રુતકેવલિનઃ સ્વલ્પ અનન્તાનિ દ્રવ્યાણિ ઉત્કરિકાભેદેન ઉત્કરિકાઃ પરણ્ડવીજસદ્દશાઃ પુદ્ગલવિશેષાઃ તદ્ભેદેન તદ્વિશેષેણ મિથમાનાનિ પૃથક્ પૃથક્ વ્યવહિયમાણાનિ લબ્ધાનિ લબ્ધિવિશેષવલાત્ ગ્રહણવિપયતાં ગતાનિ, પ્રાપ્તાનિ વિશેષરૂપેણ ગ્રહણવિષયતાં ગતાનિ, અભિસમન્વાગતાનિ ઘટાદિરૂપેણ પરિણમયિતુમ્ આરબ્ધાનિ ભવન્તિ, તતસ્તૈઃ પરિણામયોગ્યભૂતૈઃ એકૈકઘટાદિપુદ્ગલાત્મકદ્રવ્યૈઃ ઘટાદિસદ્સાણિ આહારકશરીરવત્ નિષ્પાદયતિ, નિષ્પાદ્ય જનાનુ

સેત્તણ) હે મદન્ત ! વહ ચતુર્દશ પૂર્વધારી કિસરીતિ સે એક ઘડે મેં સે હજાર ઘડોં કો બનાકર દિસાને કે લિયે સમર્થ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (‘ચઉદસપુવ્વિસ્સ ણં અણંતાઈં દવ્વાઈં ઉત્કરિયાભેણં મિજ્જમાણાઈં લદ્દાઈં પત્તાઈં અભિસમણ્ણાગયાઈં ભવંતિ’) ચતુર્દશ પૂર્વધારી—શ્રુતકેવલી કે શ્રુતજ્ઞાન કે મહાત્મ્ય સે એસી એક વિશેષલબ્ધિ પ્રાપ્ત હો જાતી હૈ જિસકે દ્વારા વહ અનન્તપુદ્ગલ દ્રવ્યોં કો કિ જો ઉત્કરિકા આદિ કે ભેદ સે પાંચ પ્રકાર કે હોતે હૈં, પહિલે સે હી પ્રાપ્ત કરને યોગ્ય બના લેતા હૈ બાદ મેં ઉન્હેં ગ્રહણ મી કર લેતા હૈ ઓર ફિર ઘટાદિરૂપ સે ઉન્હેં પરિણામિત કરાને લગ જાતા હૈ । હસ કારણ એક ઘટ મેં સે હજાર ઘટ બનતે હુણ લોગોં કો દૃષ્ટિપથ હોને લગ તે હૈં । જિસ પ્રકાર વહ આહારક શરીર કો નિસ્પન્ન કરતા હૈ ઉસી

ધારી શ્રુતકેવલી એક ઘડામાંથી હજારો ઘડાનું નિર્માણ કેવી રીતે કરી બતાવે છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (‘ચઉદસ પુવ્વિસ્સ ણં અણંતાઈં દવ્વાઈં ઉત્કરિયાભેણં મિજ્જમાણાઈં લદ્દાઈં પત્તાઈં અભિસમણ્ણાગયાઈં ભવંતિ’) એક પૂર્વધારી—શ્રુતકેવલીને શ્રુતજ્ઞાનના પ્રભાવથી એક-એવી વિશિષ્ટ લબ્ધિની પ્રાપ્તિ થઈ બળ્ય છે કે જેના દ્વારા તે અનંત પુદ્ગલ દ્રવ્યોને પહેલેથી જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય બનાવી લે છે, ત્યારબાદ તેને અહણ પણ કરી લે છે, અને ત્યારબાદ તેમને ઘડા, વસ્ત્ર, ઠંડ, છત્ર, રથ આદિ રૂપે પરિણુમાવે છે. તે પુદ્ગલ દ્રવ્યોના ઉત્કરિકા આદિ પાંચ ભેદ છે. શ્રુતકેવળી જ્યારે તેની આ લબ્ધિને ઉપયોગ કરે છે ત્યારે એક ઘડામાંથી હજારો ઘડાનું નિર્માણ કરતા હોય એવું લોકોને દેખાય છે. જેવી રીતે તેઓ આહારક શરીરનું નિર્માણ કરતા હોય છે, એજ પ્રમાણે આવું પણ કરી શકે છે—એટલે કે હજારો ઘડા પણ બનાવી શકે છે.

પદર્શયતિ ચ । इदमत्र बोध्यम्—पुद्गलाः खलु पञ्चप्रकारका भवन्ति, खण्ड—प्रतर—चूर्णिका—अनुतटिको—उत्करिकाभेदात्, तत्र लोष्टादिवत् खण्डशो यो भवति स, खण्डपदव्यपदेश्यः १ अभ्रपटलवत् भेदनयोग्यः प्रतरपदव्यपदेश्यः, २ तिलादि-चूर्णवत् चूर्णकरणयोग्यः चूर्णिकापदव्यपदेश्यः ३ कूपादितटभेदवत् भेदन-योग्यः अनुतटिकापदव्यपदेश्यः ४ । एरण्डबीजसदृशः पुद्गलविशेष उत्करिका पदव्यपदेश्यः ५ । तत्र पञ्चप्रकारेषु विद्यमानेष्वपि पुद्गलेषु यदत्रोत्करिका भेदस्यैव ग्रहणम्, तत् उत्करिकाविशेषाणामेव द्रव्याणां विवक्षितघटादिनिर्व-र्तनसामर्थ्यं वर्तते नान्येषामिति सूचयितुमिति, अन्ते उपसंहरन्नाह—‘ से तेण-

પ્રકાર સે વહ એસા બી કરતા હૈ । ઓર હજારો ઘડે બનાકર વહ લોગોં કો દિશ્વા દેતા હૈ । તાત્પર્ય યહાં ઇસ પ્રકાર સે સમજના ચાહિયે કિ—પુદ્ગલ, ખણ્ડ, પ્રતર, ચૂર્ણિકા, અનુતટિકા ઓર ઉત્કરિકા કે ભેદ સે પાંચ પ્રકાર કે હોતે હૈ । લોષ્ટ આદિ કી તરહ જો પુદ્ગલ ખણ્ડ ૨ રુપ મેં હો જાતા હૈ—વહ ખંડ પુદ્ગલ કહા ગયા હૈ । અભ્રપટલ કી તરહ જો પુદ્ગલ વિચર જાતા હૈ વહ પ્રતર—પુદ્ગલ હૈ । તિલ આદિ કે ચૂર્ણ કી તરહ જો પુદ્ગલ ચૂર ૨ કરને યોગ્ય હોતા હૈ વહ ચૂર્ણિકા પુદ્ગલ હૈ । કૂપ આદિ કે તટ કી મિટ્ટી-ફટકર જો ભેદ હોતા હૈ વહ અનુતટિકા પુદ્ગલ હૈ । ઓર જો પુદ્ગલ ઇરણ્ડ કે બીજ જૈસા હોતા હૈ, વહ ઉત્કરિકા પુદ્ગલ હૈ । ઇસ તરહ સે પુદ્ગલોં કે પાંચ પ્રકાર હૈ—ફિર બી યહાં પર ૪ ચાર પ્રકારોં કો છોડકર જો ઉત્કરિકા ભેદ ચાલા પુદ્ગલ ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ ડસકા કારણ યહ હૈ કિ ઇસ ભેદચાલા પુદ્ગલ હી ઇચ્છિત ઘટં પટ આદિ રુપ

પુદ્ગલના પાંચ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે—(૧) ખંડ, (૨) પ્રતર (૩) ચૂર્ણિકા, (૪) અનુતટિકા અને (૫) ઉત્કરિકા

દેશની જેમ જે પુદ્ગલના ખંડ ખંડ થઈ જાય છે, એવા પુદ્ગલને ખંડ પુદ્ગલ કહે છે. અભ્રપટલની જેમ જે પુદ્ગલ વેર વિખેર થઈ જાય છે તેને પ્રતર પુદ્ગલ કહે છે. તલ આદિના ચૂર્ણની જેમ જે પુદ્ગલના ચૂરે ચૂરા થઈ શકે છે તે પુદ્ગલને ચૂર્ણિકા પુદ્ગલ કહે છે. ફવા, તળાવ આદિના કિનારાની માટી કાટી જતી હોય છે તે પ્રકારના પુદ્ગલને અનુતટિકા પુદ્ગલ કહે છે. જે પુદ્ગલ એરંડાના બીજ જેવું હોય છે તેને ઉત્કરિકા પુદ્ગલ કહે છે આ રીતે પુદ્ગલના પાંચ પ્રકાર હોવા છતાં પણ તેના ચાર પ્રકારને છોડી દીધને અહીં ફક્ત ઉત્કરિકા પુદ્ગલની જ વાત કરવામાં આવે છે.

દ્વેષં જાવ-ઉવ-દંસેત્તણ' તત્ તેનાર્થેન શ્રુતકેવલી યાવત્ 'ઘટાદિકાત્ ઘટાદિં સહસ્રમમિનિર્વર્ત્ય ઉપદર્શયિતું' સમર્થઃ । ગૌતમઃ ઉપર્યુક્તં સ્વીકુર્વન્નાહ-'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ' । હે ભદન્ત ! તદેવં-મવદુક્તં સર્વં સત્યં, તદેવં-મવદુક્તં સર્વં સત્યમિત્યર્થઃ ॥ સૂ. ૧૬ ॥

इति श्री विश्वविख्यात - जगद्बल्लभ - प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलि-
तललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-
श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त ' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित-
कोल्हापुरराजगुरु-बालप्रह्लाचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री
घासीलालव्रतिशिरचिताश्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायां पञ्चमशतकस्य चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥५-४॥

સે પરિણમિત હો સકતા હે । હસકે સિવાય અન્ય ભેદ વાળે પુઢ્ઢલ નહીં
અવ અન્ત મેં હસ વિષય કા ઉપસંહાર કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈં કિં
સે તેણદ્વેષં જાવ ઉવદંસેત્તણ' इसी कारण हे गौतम । मैंने ऐसा कहा है
कि श्रुतकेवली यावत् हजार घटादि कों को निष्पन्न करके लोगों कों
दिखाने के लिये समर्थ है । उपर्युक्त विषय को स्वीकार करते हुए
प्रभु से कहते हैं ' सेवं मंते ! सेवं मंते ! ति ' हे भदन्त ! जैसा आप
देवानुप्रिय ने यह विषय कहा है वह सर्वथा सत्य ही है हे भदन्त !
वह सर्वथा सत्य ही है " सू. १६ "

॥ पंचम शतक का यह चतुर्थ उद्देशक समाप्त हुआ ॥ ५-४ ॥

તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—

ઉત્કરિકા પુદ્ગલ જ ધડા, વસ્તુ આદિ રૂપ પરિણુમી શકે છે. બાકીના
આરે પ્રકારનાં પુદ્ગલો એ રીતે પરિણુમી શકતા નથી. હવે વિષયનો ઉપસંહાર
કરતાં સૂત્રકાર કહે છે—(સે તેણદંસેત્તણ' જાવ ઉવદંસેત્તણ) હે ગૌતમ ! તે કારણે
મેં એવું કહ્યું છે કે શ્રુતકેવળી એક ઘડામાંથી હજાર ઘડાનું નિર્માણ કરી
ખતાવવાને સમર્થ હોય છે

મહાવીર પ્રભુનાં વચનોમાં અપાર શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતાં, ગૌતમ ગણધર
કહે છે—(સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ) હે ભદન્ત ! આ વિષયમાં જે કહ્યું-તે
સર્વથા સત્ય છે. આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે યથાર્થ જ છે. ॥ સૂ. ૧૬ ॥

॥ પાંચમા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૫-૪ ॥

અથ પંચમોદ્દેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે—

પંચમશતકે પંચમોદ્દેશકસ્ય સંક્ષિપ્તવિષયવિવરણમ્ ।

સંયમમાત્રેણ સિદ્ધિર્ભવતિ નવેતિ પ્રશ્નઃ, તત્ર પ્રથમશતકસ્ય ચતુર્થોદ્દેશકાનુસારેણ ન સંયમમાત્રેણ સિદ્ધિર્ભવતીતિ સમાધાનમ્ । તતઃ કર્મબન્ધક્રમાનુસારમેવ વેદનાનુભવ इति અન્યતીર્થિકૃત્તવ્યતા, તસ્યા મિથ્યાત્વપ્રતિપાદનમ્, ક્રિયતાં જીવાનાં કર્મબન્ધ ક્રમેણૈવ વેદનાનુભવઃ, ક્રિયતાં ચ કર્મબન્ધવિપર્યાસેનાપિ વેદનાનુભવો ભવતીતિ સ્વસિદ્ધાન્તમતપ્રતિપાદનં ચ, તદેવ ક્રમશઃ એવંભૂતવેદનાડનેવંભૂતવેદનાપદેન પ્રતિપાદિતમ્ । એષ વેદનાપ્રકારો નૈરયિકાદિ-વૈમાનિકપર્યન્ત-ચતુર્વિંશતિદંડકેષુ વિજ્ઞેયઃ । કુલકસંખ્યાપ્રતિપાદનમ્, તીર્થદ્વારાણાં માતા પિતૃણાં, શિષ્યાણાં નિરૂપણમ્, ચક્રવર્તિનાં માતૃણાં સ્ત્રીરત્નાનામ્ પ્રતિપાદનં ચ

પંચમ શતક કા પાંચવાં ઉદ્દેશા—

પંચમ શતક કે ઇમ પંચમ ઉદ્દેશક કો વિષય વિવરણ સંક્ષેપ સે ઇસ પ્રકાર સે હૈ- સંયમમાત્ર સે સિદ્ધિ હોતી હૈ એસા પ્રશ્ન પ્રથમશતક કે ચતુર્થ ઉદ્દેશક કે અનુસાર સંયમમાત્ર સે સિદ્ધિ નહીં હોતી હૈ એસા સમાધાન. કર્મબન્ધ કે ક્રમાનુસાર હી વેદના કા અનુભવ હોતા હૈ, એસી અન્યતીર્થિકોં કી વક્તવ્યતા હૈ સો ઇસ વક્તવ્યતા મેં મિથ્યાત્વ કા પ્રતિપાદન. તથા કિતનેક જીવોં કો કર્મબન્ધ કે ક્રમાનુસાર હી વેદનાનુભવ હોતા હૈ ઓર કિતનેક જીવોં કો કર્મબન્ધ કે વિપર્યાસ સે ભી વેદનાનુભવ હોતા હૈ એસા સ્વસિદ્ધાન્ત કા પ્રતિપાદન યહી વાત ક્રમશઃ એવં ભૂતવેદના ઓર અનેવંભૂતવેદના પદ સે પ્રતિપાદિત કી ગઈ હૈ । યહ વેદના પ્રકાર નૈરયિક આદિ સે લેકર વૈમાનિક પર્યન્ત ચૌવીસ દંડકોં

—પાંચમા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશક—

આ ઉદ્દેશકમાં જે વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેનો સંક્ષિપ્ત સાર—
“ક્ષુદ્ર સંયમ લેવાથી જ સિદ્ધિપદની પ્રાપ્તિ થાય છે ખરી ? એવો પ્રશ્ન અને તેનો નકારાત્મક ઉત્તર તથા તે માટે પહેલા શતકના ચોથા ઉદ્દેશકને આધારે પ્રતિપાદન

કર્મબંધના ક્રમ પ્રમાણે જ કર્મનું વેદન થાય છે, એવી અન્ય મતવાદીઓની માન્યતા છે. એ માન્યતાના મિથ્યાત્વનું પ્રતિપાદન કેટલાક જીવોને કર્મબંધના ક્રમાનુસાર વેદનાનુભવ થાય છે, અને કેટલાક જીવોને કર્મબંધના વિપરીત ક્રમે પણ વેદનાનો અનુભવ થાય છે એવા સ્વસિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન એજ વાતનું અનુક્રમે ‘એવં ભૂતવેદના’ અને ‘અનેવંભૂતવેદના’ દ્વારા પ્રતિપાદન કરાયું છે. નારકોથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્તના ૨૪ દંડકોમાંથી આ વેદના

ततो बलदेवानां, वासुदेवानां च निरूपणम्, वासुदेवानां मातापितॄणां प्रतिशृण्णां च समवायसूत्रानुसारं निरूपणम्, विहारश्च ।

छद्मस्थस्य सिद्धयभाववक्तव्यताप्रस्तावः

मूलम्—“छउमत्थेणं भंते ! मणूसे तीय-मणंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेणं० ? जहा पढसे सए चउत्थुद्देसे आलावगा तहा नेयव्वा, जाव-अलमत्थु चि वत्तव्वं सिया ॥ सू०१ ॥

छाया—छद्मस्थः खलु भदन्त ! मनुष्योऽतीतम् अनन्तम्, शाश्वतं समयं केवलेन संयमेन० ? यथा प्रथमशतके चतुर्थोद्देशके आलापकास्तथा ज्ञातव्याः, यावत्-अलमस्तु इति वक्तव्यं स्यात् ॥ सू०१ ॥

में जान लेना चाहिये । कुलकरीं की संख्या का कथन तीर्थकरीं के माता पिता और शिष्यों का निरूपण, चक्रवर्तियों की माताओं का तथा स्त्री रत्नों का प्रतिपादन, बाद में बलदेव, और वासुदेवों के माता पिताओं का तथा उनके शत्रुभूत प्रति नारायणों का निरूपण समवाय सूत्र और विहार ।

छद्मस्थ के सिद्धयभाव की वक्तव्यता का वर्णन—

‘छउमत्थेणं भंते’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(छउमत्थे णं भंते ! मणूसे तीय-मणंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेणं०) हे भदन्त ! छद्मस्थ मनुष्य व्यतीत अनन्त शाश्वत समय में केवल संयम से सिद्ध हुआ है क्या ? (जहा पढमसए चउत्थु-द्देसे आलावगा तहा नेयव्वा जाव अलमत्थुत्ति वत्तव्वं सिया) हे गौतम जिसप्रकार से प्रथम शतक में चतुर्थ उद्देशक में आलापक कहे हैं, उसी

प्रकार समष्टि देवो, कुलकरींनी संख्यानुं कथन, तीर्थकरींना मातापिता अने शिष्यानुं निरूपण, चक्रवर्तींच्यानी माताओं तथा स्त्रीरत्नोनुं कथन, अणदेव अने वसुदेवोना मातापितानुं तथा शत्रुभूत प्रतिनारायणोनुं निरूपण, समवाय सूत्र अने विहार.

छद्मस्थना सिद्धयलापनी वक्तव्यता—

“छउमत्थेणं भंते !” इत्यादि—

सूत्रार्थ—“छउमत्थे णं भंते ! मणूसे तीय मणंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेणं” हे भदन्त ! छद्मस्थ मनुष्य व्यतीत अनन्त, शाश्वत समयमां शुं संयममात्रना प्रलापथी न सिद्धपद पात्र्या छे परां ? “जहा पढमसए चउत्थु-द्देसे आलावगा तहा नेयव्वा जाव अलमत्थुत्ति वत्तव्वं सिया” हे गौतम ! आ

ટીકા — ચતુર્થોદ્દેશકાન્તે ચતુર્દશપૂર્વિણઃ શ્રુતકેવલિનો મહાનુભાવત્વં પ્રતિ પાદિતમ્, સ ચ શ્રુતકેવલી મહાનુભાવત્વાદપિ છદ્મસ્થસ્થેત્તદા ન કથમપિ સિદ્ધિ મર્હતીતિ પ્રતિપાદયિતુમાહ—‘ છુમત્યેણં મંતે ! ’ इत्यादि । ‘ छुमत्येणं मंते ! मणूसे तीयमणंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेणं० ? ’ चि, गौतमः पृच्छति— हे भदन्त ! छद्मस्थः खलु मनुष्यः अतीतं=व्यतीतम्, शाश्वतं=नित्यम्, समयं= कालं व्याप्येत्यर्थः कालाश्वनोरत्यन्तसंयोगे द्वितीया, व्यतीतानन्तशाश्वतसमये इति यावत् केवलेन संयमेन संयममात्रेणेत्यर्थः सिद्धोभवतीति प्रश्नः ।

પ્રકાર સે યહાં પર મી આલાપક જાનના ચાહિયે, યાવત્ ‘ અલમસ્તુ ’ એસા યહાં કહા ગયા હો વહાં તક ।

ટીકાર્થ—ચતુર્થ ઉદ્દેશક કે અન્ત મેં ચતુર્દશપૂર્વો-શ્રુતકેવલી મેં મહાનુભાવતા કા પ્રતિપાદન કિયા ગયા ગયા હૈ સો એસા વહ શ્રુતકેવલી મહાનુભાવવાલા હોને પર મી યદિ છદ્મસ્થ હૈ તો વહ કિસી મી તરહ સે સિદ્ધિપદ કો પ્રાપ્ત નહીં કર સકતા હૈ ઇસી ઘાત કો પ્રતિપાદન કરને કે લિયે સૂત્રકાર ને યહ સૂત્ર કહા કહા હૈ—ઇસમેં ગૌતમ પ્રમુ સે પૂછતે હૈં (છુમત્યે ણં મંતે ! મણૂસે) હે ભદન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય (તીયમણંતં સાસયં સમયં) અતીત અનન્ત શાશ્વત સમય મેં—નિકલ ગયે એસે અન્તરહિત નિત્ય સમય મેં (કેવલે ણં સંજમેણં) કેવલ સંયમ સે—સંયમમાત્ર સે—સિદ્ધ હુઆ હૈ કયા ? ઇસકા ઉત્તર દેતે હુએ ભગવાન ગૌતમ સે કહતે હૈં—(જહા પઢમસણ ચત્ત્યુદેસે આલાવગા તહા નેયવ્વા

વિષયનું પહેલા શતકના ચોથા ઉદ્દેશકમાં જે આલાપકો (પ્રશ્નોત્તરો) દ્વારા પ્રતિપાદન કરાયું છે, તે આલાપકો અહીં પણ ગ્રહણ કરવા. “ અલમસ્તુ ” પર્યાન્તનું સમસ્ત કથન આ વિષય સંબંધમાં ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

ટીકાર્થ—ચોથા ઉદ્દેશકના અંતિમ સૂત્રમાં ચૌદ પૂર્વધારી-શ્રુતકેવલીની મહાનુભાવતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. એવા તે શ્રુતકેવલી પણ જે છદ્મસ્થ જ હોય તો તેઓ કોઈપણ પ્રકારે સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. એ જ વાતનું સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા પ્રતિપાદન કરે છે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે “ છુમત્યે ણં મંતે! મણૂસે ’ હે ભદન્ત ! છદ્મસ્થ મનુષ્ય “ તીયમણંતં સાસયં સમયં ” અન્ત, શાશ્વત સમયમાં વીતેલા, (વ્યતીત થઈ ગયેલા અંતરહિત નિત્ય સમયમાં) “ કેવલે ણં સંજમેણં, ” રૂપે સંયમથી જ સિદ્ધપદ પામ્યા છે ખરા ?

મગવાનાહ—‘ જહા પદમસણ ચઉત્થુદેસે આલાવગા, તહા નેયવ્વા, જાવ-
અલમત્થુત્તિ વત્તવ્વં સિયા ’ હે ગૌતમ ! યથા પ્રથમશતકે ચતુર્થી દેશકે આલાપકા
સ્તથા જ્ઞાતવ્યાઃ, તથા ચ તત્ર ‘છદ્મસ્થઃ સ્વલુ આધોઽવધિકઃ, પરમાધોઽવધિકશ્ચ
દ્વિપ્રકારકોઽપિ કેવલેન સંયમાદિના ન કથમપિ સિધ્યતિ ’ ઇત્યાદ્યુક્તમ્ તદનુસાર
એવ પ્રકૃતેઽપિ વિજ્ઞેયમ્, યાવત્-યાવત્પર્યન્તમ્—‘ ઉત્પન્નજ્ઞાનાદિધારણકર્તા કેવલી’
અલમસ્તુ ઇતિ વક્તવ્યં સ્યાત્-ભવેત્ ઇત્યન્તં જ્ઞેયમ્, પૂર્વમુક્તત્વેઽપિ ઉક્તિવૈચિત્ર્યેણ

જાવ અલમત્થુત્તિ વત્તવ્વં સિયા) હે ગૌતમ ! જેમ પ્રકારે પ્રથમશતક
મેં ચતુર્થ ઉદ્દેશક મેં આલાપક કહે હૈં उसी प्रकार से यहां पर भी
आलापक जानना चाहिये, वहां अधोवधिक और परमाधोवधिक ये
दोनों प्रकार के भी छद्मस्थ जीव केवल संयम आदि के सेवन से मुक्ति
को प्राप्त नहीं कर सकते हैं इत्यादि कहा गया है—सो उसी के अनुसार
यहां प्रकृत में भी जानना चाहिये । यह आलापक कहाँ तक कहना
चाहिये तो इसके लिये (अलमत्थुत्ति वत्तव्वं सिया) यह कहा गया
है तात्पर्य कहने का यह है कि उत्पन्न ज्ञान आदिकों को धारण करने
वाले केवली (अलमस्तु) पूर्णज्ञानी इस प्रकार से वक्तव्य होते हैं ”
ऐसा पाठ जहाँ कहा गया है यहाँ तक का पाठ यहाँ ग्रहण करना
चाहिये । यद्यपि यह बात एकवार प्रथमशतकके चतुर्थ उद्देशक में कही
जा चुकी है, फिर भी उसे जो यहाँ पुनः कहा गया है वह संबंध विशेष
को लेकर कही गया है । अनः इस प्रकार से कहने में यहाँ पुनरुक्तिदोष

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ જહા પદમસણ ચઉ-
ત્થુદેસે આલાવગા તહા નેયવ્વા જાવ અલમત્થુત્તિ વત્તવ્વં સિયા ” હે ગૌતમ !
પહેલા શતકના ચોથા ઉદ્દેશકમાં જે પ્રકારના આલાપકો (પ્રશ્નોત્તરો) આપવામાં
આવ્યા છે, તે પ્રકારના આલાપકો અહીં પણ ગ્રહણ કરી લેવા. ત્યાં એવું
પ્રતિપાદન કરાયું છે કે આધોવધિક અને પરમાધોવધિક, એ બન્ને પ્રકારના
છદ્મસ્થ જીવો પણ સંયમ માત્રના સેવનથી સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરતા નથી. તો
આ વિષયને અનુલક્ષીને અહીં પણ એ પ્રમાણે સમજવું. “ અલમત્થુત્તિ
વત્તવ્વં સિયા ” આ પદ પર્યન્તનો સમસ્ત સૂત્રપાઠ અહીં—ગ્રહણ કરી લેવો.
કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે “ ઉત્પન્ન જ્ઞાનાદિકોને ધારણ કરનારા કેવળીને
“અલમસ્તુ ” ‘ પૂર્ણજ્ઞાની ’ કહી શકાય છે, ” આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું સમસ્ત
કથન અહીં ગ્રહણ કરી લેવું. આ વાતનું પહેલા શતકના ચોથા ઉદ્દેશકમાં
પ્રતિપાદન થઈ ગયું છે, છતાં પણ અહીં તેનો ફરીથી ઉલ્લેખ કરવાનું કારણ
શું છે ? જે વિષયનું નિરૂપણ આલી રહ્યું છે, તેની સાથે આ વિષયનો જે

સમ્બન્ધવિશેષાત્ પુનરભિધાનમ્ અતઃ પૌનરુત્તયં નાશક્રુનીયમ્, સ સમ્બન્ધઃ પુનરુદ્દેશકારમ્ભે એવ પ્રતિપાદિતઃ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

અન્યતીર્થિકવક્તવ્યતાપ્રસ્તાવઃ

મૂલમ્—અળા ઉત્થિયા ણં ભંતે ! એવં આઙ્કશંતિ, જાવ—પરૂવેતિ, સઠ્વે પાળા, સઠ્વે ભૂયા, સઠ્વે જીવા સઠ્વે સત્તા, એવં ભૂયં વેદણં વેદેતિ, સે કહમેયં ભંતે ! એવં ? ગોયમા ! જં ણં તં અળાઉત્થિયા એવં આઙ્કશંતિ, જાવ—વેદેતિ, જે તે એવં—માહંસુ, મિચ્છા તે એવં માહંસુ, અહં પુણ ગોયમા ! એવં આઙ્કશામિ, જાવ—પરૂવેમિ, અત્થે ગઙ્ગા પાળા, ભૂયા, જીવા, સત્તા, એવં ભૂયં વેયણં વેદેતિ, અત્થે ગઙ્ગા, પાળા ભૂયા, જીવા સત્તા અણેવંભૂયં વેયણં વેદેતિ । સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવમુચ્ચઈ અત્થે ગઙ્ગા, તં ચેવ ઉચ્ચારેયઠ્ઠવં ? ગોયમા ! જે ણં પાળા, ભૂયા, જીવા, સત્તા, જહા કડા કમ્મા તહા વેયણં વેદેતિ, તેણં પાળા, ભૂયા, સત્તા, એવં ભૂયં વેયણં વેદેતિ, જે ણં પાળા, ભૂયા, જીવા સત્તા, જહા, કડા કમ્મા ણો તહા વેયણં વેદેતિ, તેણં પાળા, ભૂયા, જીવા, સત્તા, અણેવંભૂયં વેયણં વેદેતિ, સે તેણટ્ટેણં તહેવ, નેરઙ્ગા ણં ભંતે ! કિં એવંભૂયં વેયણં વેદેતિ, અણેવંભૂયં વેયણં વેદેતિ ? ગોયમા ! નેરઙ્ગા ણં એવં ભૂયં પિ વેયણં વેદેતિ, અણેવં ભૂયં પિ વેયણં વેદેતિ, સે કેણટ્ટેણં તં ચેવ ? ગોયમા ! જેણં નેરઙ્ગા, જહા કડા કમ્મા, તહા વેયણં વેદેતિ, તેણં નેર-

કી આપત્તિ કા પ્રસંગ નહીં આતા હૈ । વહ સંબંધ વિશેષ કયા હૈ યહ ઉદ્દેશક કે પ્રારમ્ભ સે હી પ્રતિપાદિત કર દિયા ગયા હૈ ॥ સૂત્ર ૧ ॥

સંબંધ રહેલો છે તે પ્રકટ કરવાને માટે આમ કરાયું છે. આ સૂત્રની શરૂઆતમાં જ તે વિશિષ્ટ સંબંધ બતાવવામાં આવ્યો છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

इया एवं भूयं वेयणं वेदेति, जेणं नेरइया जहा जहा कडा कम्मा णो तहा तहा वेयणं वेदेति, तेणं नेरइया अणेवं भूयं वेयणं वेदेति, से तेणट्ठेणं, एवं जाव—वेमाणिया संसारमण्डलं नेयव्वं ॥ सू० २ ॥

छाया—अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! एवम् आख्यान्ति, यावत्-परूपयन्ति, सर्वे प्राणाः, सर्वे भूताः, सर्वे जीवाः, सर्वे सत्त्वाः, एवंभूतां वेदनां वेदयन्ति, तत् कथमेतद् भदन्त ! एवम् ? गौतम ! यत् ते अन्ययूथिकाः एवम् आख्यान्ति, यावद्-वेदयन्ति, ये ते एवम् आहुः, मिथ्या ते एवम् आहुः, अहं पुनर्गौतम ! एवम् आख्यामि, यावत्-परूपयामि, अस्त्येकके प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः, एवं

अन्यतीर्थिक वक्तव्यता—

‘ अण्ण उत्थिया णं भंते । ’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(अण्णउत्थियाणं भंते । एवं आइक्खंति जाव परूवेति) हे भदन्त ! अन्यतीर्थिक जन इस प्रकार से कहते हैं यावत् परूपित करते हैं—(सव्वे पाणा, सव्वे भूया, सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता, एवं भूयं वेयणं वेदेति, से कहमेयं भंते ! एवं) समस्त प्राणी, समस्त भूत, समस्त जीव, समस्त सत्त्व कर्मबंध के अनुसार वेदन का अनुभव करते हैं—तो हे भदन्त ! यह उनका कहना क्या ऐसा ही है—अर्थात् मर्त्य है क्या ? (गोयमा ! जं णं ते अण्ण उत्थिया एवं आइक्खंति जाव वेदेति जे ते एवमाहंसु, मिच्छाते एवमाहंसु) हे गौतम ! अन्यतीर्थिकजन जो इस प्रकार से कहते हैं यावत् वेदन करते हैं, सो जो उन्होंने ऐसा कहा

અન્યતીર્થિક વક્તવ્યતા—

“ અણ્ણઉત્થિયા ણં ભંતે ! ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(અણ્ણઉત્થિયા ણં ભંતે ! એવં આઈક્ખંતિ જાવ પરૂવેતિ) હે ભદન્ત ! અન્ય મતવાદીઓ આ પ્રમાણે કહે છે અને પ્રરૂપણા કરે છે કે “ સવ્વે પાણા, સવ્વે ભૂયા, સવ્વે જીવા, સવ્વે સત્તા, એવં ભૂયં વેયણં વેદેતિ, સે કહમેયં ભંતે ! એવં ? ” સમસ્ત પ્રાણીઓ, સમસ્ત ભૂતો, સમસ્ત જીવો અને સમસ્ત સત્ત્વો કર્મબંધના ક્રમાનુસાર વેદનાનો અનુભવ કરે છે. હે ભદન્ત ! શું તેમની તે માન્યતા સાચી છે ? “ ગોયમા ! જં ણં તે અણ્ણઉત્થિયા એવં આઈક્ખંતિ જાવ વેદેતિ, જે તે એવમાહંસુ, મિચ્છા તે એવમાહંસુ ” હે ગૌતમ ! અન્ય મતવાદીઓ એવું બે કહે છે કે સમસ્ત પ્રાણીઓ, ભૂતો, જીવો અને

भूतां वेदनां वेदयन्ति, अस्त्येककेः प्राणाः, भूताः, जीवा, सत्त्वाः, अनेवंभूतां वेदनां वेदयन्ति । तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते अस्त्येककेः तदेव उच्चारयितव्यम् ?

वह मिथ्याकहा है (अहं पुन गोयमा । एवं आइक्खामि जाव परूवेमि, अत्थेगइया पाणा, जीवा, सत्ता, एवंभूयं वेयणं वेयन्ति, अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता, अणेवंभूयं वेयणं वेदेति) हे गौतम ! मैं तो ऐसा कहता हूं यावत् प्ररूपित करता हूं कि-कितनेक प्राण, कितनेक भूत, कितनेक जीव, कितनेक सत्त्व, एवंभूत-अपने कर्मबंध के अनुसार वेदना का अनुभव करते हैं, तथा कितनेक प्राण, भूत, जीव, और सत्त्व अनेवंभूत-कर्मबंध के अनुसार नहीं किन्तु उससे भिन्न प्रकार की वेदना का अनुभव करते हैं । तात्पर्य यह है कि जैसा कर्म का बंध होता है-कितनेक जीव उसीके अनुसार वेदना का अनुभव करते हैं और कितनेक जीव ऐसे भी होते हैं जो कृतकर्मबंध के अनुसार वेदना का अनुभव नहीं भी करते हैं । (से केणट्ठेणं भंते ! एवमुच्चइ, अत्थेगइया तं चेव उच्चारेयव्वं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कितनेक प्राण, भूत आदिकृत कर्मबंध अनुसार वेदना का अनुभव करते हैं और कितनेक प्राण, भूत आदि कृतकर्मबंध के अनुसार नहीं, किन्तु उससे भिन्न प्रकार की वेदना का अनुभव करते हैं ? इस तरह से यहां पर पूर्वोक्तरूप से सब पाठ का उच्चारण करना चाहिये । (गोयमा !

सत्त्वो कर्मबंधना कमानुसारं वेदनानो अनुभव करे छे, ते मिथ्या कहे छे “अहं पुन गोयमा । एवं आइक्खामि जाव परूवेमि, अत्थेगइया पाणा भूया, जीवा, सत्ता, एवं भूयं वेयणं वेयन्ति अत्थेगइयापाणा जीवा, सत्ता अणेवं भूयं वेयणं वेदेति” हे गौतम ! हुं तो जेवुं कहुं छुं, जेवी प्रज्ञापना कइं छुं अने जेवी प्रज्ञापणा कइं छुं के केटलाक प्राण, केटलाक भूत, केटलाक सत्त्वो अने केटलाक जेवो तेमना कर्मबंधना कमानुसारं कर्मानु वेदन करे छे अने केटलाक प्राण, भूत, जेव अने सत्त्वो कर्मबंधना कमानुसार नहीं पण जेना करतां जुदा न प्रकारे वेदनानो अनुभव करे छे. कहेवानुं तात्पर्य जे छे के जेवो कर्मना बंध डोय जे अनुसार केटलाक जेवो वेदनानो अनुभव करे छे, पण केटलाक जेवो जेवा पण डोय छे के जेजो कृतकर्मबंध अनुसार वेदनानो अनुभव करता नथी.

“से केणट्ठेणं भंते ! एवमुच्चइ, अत्थेगइया तं चेव उच्चारेयव्वं”

हे भदन्त ! आप शा कारणे जेवुं कहे छे के केटलाक प्राण, भूत, जेव अने सत्त्वो कर्मबंध अनुसार वेदनानो अनुभव करे छे अने केटलाक

ગૌતમ ! એ સ્વલુ પ્રાણાઃ, શૂતાઃ, જીવાઃ, સત્ત્વાઃ, યથા કૃતાનિ કર્માણિ તથા વેદનાં વેદયન્તિ તે સ્વલુ પ્રાણાઃ, શૂતાઃ, જીવાઃ, સત્ત્વાઃ, એવંશૂતાં વેદનાં વેદયન્તિ, એ સ્વલુ પ્રાણાઃ શૂતાઃ, જીવાઃ, સત્ત્વાઃ યથા કૃતાનિ કર્માણિ નો તથા વેદનાં વેદયન્તિ, તે સ્વલુ પ્રાણાઃ, શૂતાઃ, જીવાઃ, સત્ત્વાઃ, અનેવંશૂતાં વેદનાં વેદયન્તિ, તત્ તેનાર્થેન તથૈવ । નૈરયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિમ્ એવંશૂતાં વેદનાં વેદયન્તિ, અનેવંશૂતાં વેદનાં વેદયન્તિ ? ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ સ્વલુ એવંશૂતામપિ વેદનાં

જે ણં પાણા, શૂયા, જીવા, સત્તા, જહા કહા કમ્મા તહા વેયણં વેદેતિ, તેણં પાણા શૂત, જીવા, સત્તા એવંશૂયં વેયણં વેદેતિ) હે ગૌતમ । જો પ્રાણ, શૂત, જીવ, તથા સત્ત્વ જૈસે કર્મ કિયે હૈં ઉસી કે અનુસાર વેદના કો ભોગતે હૈં વે પ્રાણ શૂત, જીવ ઓર સત્ત્વ એવંશૂત વેદના કો ભોગતા હૈં, તથા (જે ણં પાણા શૂયા જીવા સત્તા જહા કહા કમ્મા, નો તહા વેયણં વેદેતિ, તેણં પાણા, શૂયા, જીવા, સત્તા એવંશૂયં વેયણં વેદેતિ) જો પ્રાણ, શૂત, જીવ, સત્ત્વ જૈસે કર્મ કિયે હૈં ઉસકે અનુસાર વેદના કો નહીં ભોગતે હૈં વે પ્રાણ, શૂત, જીવ ઓર સત્ત્વ અનેવંશૂત વેદના કો ભોગતે હૈં । (સે તેણદ્દેણં તદ્દેવં) હિસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને પૂર્વોક્ત રૂપ સે કહા હૈ । (જેરહ્યાણં ભંતે । કિં એવંશૂયં વેયણં વેદેતિ, એવંશૂયં વેયણં વેદેતિ ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવ કયા એવંશૂત વેદના કો ભોગતે હૈં યા અનેવંશૂત વેદના કો ભોગતે હૈં ? (ગોયમા । જેરહ્યાણં એવંશૂયં

પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વો કૃત કર્મણંધ અનુસાર વેદનાને । અનુભવ કરતા નથી ? “ ગોયમા ! જે ણં પાણા, શૂયા, જીવા, સત્તા જહા કહા કમ્મા તહા વેયણં વેદેતિ, તેણં પાણા, શૂયા, જીવા, સત્તા એવંશૂયં વેયણં વેદેતિ ” હે ગૌતમ ! જે પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વો જેવાં કર્મો કર્યા હોય છે, તે પ્રમાણે વેદના ભોગવે છે, એ પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ એવંશૂત વેદના (કર્મણંધ અનુસારની વેદના) ભોગવે છે. તથા (જેણં પાણા, શૂયા, જીવા, સત્તા જહા કહા કમ્મા, નો તહા વેયણં વેદેતિ, તે ણં પાણા, શૂયા, જીવા, સત્તા એવંશૂયં વેયણં વેદેતિ) જે પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ જેવાં કર્મો કર્યા હોય છે તે અનુસાર વેદના ભોગવતા નથી, તે પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ “ અનેવંશૂત વેદના ” (કર્મણંધ અનુસારની વેદના નહીં પણ એનાં કરતાં બિન્ન પ્રકારની એ વેદના) ભોગવે છે. એ માન્યતા શું બરાબર છે ?

“ સે તેણદ્દેણં તદ્દેવં ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં ઉપરોક્ત કથન કર્યું છે. “ જેરહ્યાણં ભંતે । કિં એવંશૂયં વેયણં વેદેતિ, એવંશૂયં વેયણં વેદેતિ ? ” હે ભદન્ત ! નારકો શું કર્મણંધ અનુસાર વેદના ભોગવે છે, કે કર્મણંધ કરતાં

વેદયન્તિ, અનેવંભૂતામપિ વેદનાં વેદયન્તિ । તત્ કેનાર્થેન તત્ચૈવ ? ગૌતમ ! યે
 સ્વલુ નૈરયિકાઃ યથા કૃતાનિ કર્માણિ તથા વેદનાં વેદયન્તિ, તે સ્વલુ નૈરયિકાઃ
 એવંભૂતાં વેદનાં વેદયન્તિ, તે સ્વલુ નૈરયિકાઃ અનેવંભૂતાં વેદનાં વેદયન્તિ, તત્
 તેનાર્થેન એવં યાવત્ વૈમાનિકાઃ । સંસારમણ્ડલં જ્ઞાતવ્યમ્ ॥ સૂ. ૨ ॥

પિ વેયણં વેદેતિ, અણેવંભૂયં પિ વેયણં વેદેતિ) હે ગૌતમ ! નારક જીવ
 એવંભૂત વેદના કો બી ભોગતે હૈં તથા અનેવંભૂત વેદના કો બી ભોગતે
 હૈં । (સે કેણદ્દેણં તં ચેવ) હે ભદન્ત । એસો આપ કિલ કારણ સે કહતે
 હૈં કિ નારકજીવ એવંભૂત વેદના કો બી ભોગતે હૈં, ઓર અનેવંભૂત
 વેદના કો બી ભોગતે હૈં ? (જેણં નેરહયા જહા કઢા કર્મમા, તહા વેયણં
 વેદેતિ, તેણં નેરહયા એવંભૂયં વેયણં વેદેતિ, જેણં નેરહયા જહા કઢા કર્મમા
 ણો તહા વેયણં વેદેતિ, તેણં નેરહયા અણેવંભૂયં વેયણં વેદેતિ—સે તેણદ્દેણં
 એવં જાવ વેમાણિયા) જો નારક જીવ જૈસા ઉન્હોને કર્મ કિયા હૈં ડસી
 કે અનુસાર વેદના કો ભોગતે હૈં વે નારક જીવ એવં ભૂત વેદના કો
 ભોગતે હૈં તથા જો નારક જીવ જૈસા કર્મ કિયા હૈં ડસ કૃત કર્મ કે
 અનુસાર વેદના કો નહીં ભોગતે હૈં વે નારક જીવ અનેવંભૂત વેદના કો
 ભોગતે હૈં એસા કહાં જાતા હૈં । ડસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા
 હૈં । ડસી તરહ સે યાવત્ વૈમાનિકોં સેં બી જાનના ચાહિયે । (સંસાર

ભિન્ન પ્રકારની વેદના લોગવે છે ? “ ગોયમા ! નેરહયાણં એવં ભૂયં પિ વેયણં
 વેદેતિ, અણેવંભૂયં પિ વેયણં વેદેતિ ” હે ગૌતમ ! નારકો કર્મબંધ અનુસારની
 વેદના પણ લોગવે છે અને કર્મબંધથી બુદ્ધ પ્રકારની વેદના પણ લોગવે છે
 “ સે કેણદ્દેણં તં ચેવ ? ” હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે નારકો એવં-
 ભૂત વેદનાનું પણ વેદન કરે છે અને અનેવંભૂત વેદનાનું પણ વેદન કરે છે.

“ જે ણં નેરહયા જહા કઢા કર્મમા, તહા વેયણં વેદેતિ, તે ણં નેરહયા
 એવં ભૂયં વેયણં વેદેતિ, જેણં નેરહયા જહા કઢાકર્મમા ણો તહા વેયણં વેદેતિ, તેણં
 નેરહયા અણેવંભૂયં વેયણં વેદેતિ—સે તેણદ્દેણં. ” જે નારક એવો તેમણે કરેલાં
 કર્મો અનુસાર વેદના લોગવે છે, તે નારકો એવંભૂત વેદના લોગવે છે, અને
 જે નારકો કરેલાં કર્મ અનુસાર વેદના લોગવતા નથી, તે નારકો અનેવંભૂત
 વેદના લોગવે છે, એવું કહેવામાં આવે છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું
 કહ્યું છે કે કંટલાક નારકો એવંભૂત વેદના લોગવે છે અને કંટલાક અનેવંભૂત
 વેદના લોગવે છે. “ એવં જાવ વેમાણિયા ” વૈમાનિકો પર્થન્તના વિષયમાં પણ

ટીકા—સ્વતીર્થિકવક્તવ્યતાનન્તરમ્ અન્યતીર્થિકવક્તવ્યતાનાહ—“ અણ્ણ ઉત્થિયાણં મંતે ! ” इत्यादि । ‘ अण्णउत्थियाणं मंते ! एवं आइ क्वंति, जाव-परुवेंनि ’ गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! अन्ययूथिकाः अन्यतीर्थिकाः खलु एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यान्ति—कथयन्ति, यावत्—प्ररूपयन्ति, निरूपयन्ति, यावत्क-रणात् ‘ भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति ’ इति संग्राह्यम् । तदेवाह—‘ सव्वे पाणा, सव्वे भूया, सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता एवंभूयं वेयणं वेदेति से कहमेयं मंते ! एवं ? ’

મંડલં નેયવ્વં) હસ તરહ સે સંસારી જીવોં કે વિષય મેં એસા કથન કિયા ગયા હૈ એસા જોનના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર ને હસ સૂત્ર દ્વારા સ્વતીર્થિક વક્તવ્યતા કે અનન્તર અન્યતીર્થિક વક્તવ્યતા કા નિરૂપણ કિયા હૈ—હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ (અણ્ણઉત્થિયા ણં મંતે—! એવં આહક્વંતિ જાવ પરુવેંતિ) હે ભદન્ન ! અન્યતીર્થિક જન જોં એસા કહતેં હૈં યાવત્ પ્રરૂપિત કરતે હૈં—યહાં (યાવત્) શબ્દ સે “ ભાષન્તે, પ્રજ્ઞાપયન્તિ ” ઇન ક્રિયા-પદોં કા સંગ્રહ કિયા ગયા હૈ—વે કયા કહતે હૈં—હસી ઘાત કો સૂત્રકાર ને (સવ્વે પાણા, સવ્વે ભૂયા, સવ્વે જીવા સવ્વે સત્તા) હસ પોઠ દ્વારા પ્રકટ કિયા હૈ । “ સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ, ઓર સમ-સ્ત સત્ત્વ એવંભૂત વેદના કો હી ભોગતે હૈં ” સો (સે કહમેયં મંતે ! એવં) હે ભદન્ત ! યહ ઉનકી માન્યતા કયા હસી પ્રકાર સે ઠીક હૈ ? એવંભૂત વેદના કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જૈસા કર્મ જીવાદિ દ્વારા કિયા

આમ જ સમજવું. ‘ સંસારમંડલં નેયવ્વં ’ સંસારી જીવોના વિષયમાં આ પ્રકારનું કથન કરાયું છે તેમ સમજવું.

ટીકાર્થ—કર્મબંધના વેદનના વિષયમાં અન્ય મતવાદીઓની જે માન્યતા છે તેનું ખંડન કરીને સ્વસિદ્ધાંતની માન્યતાનું આ સૂત્રમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે—

ગૌતમ ગણધરનો પ્રશ્ન—“ અણ્ણઉત્થિયા ણં મંતે ! એવં આહક્વંતિ જાવ પરુવેંતિ ” હે ભદન્ત ! અન્ય મતવાદીઓ એવું કહે છે, એવું વિશેષ કથન કરે છે, એવી પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે “ સવ્વે પાણા, સવ્વે ભૂયા, સવ્વે જીવા, સવ્વે સત્તા ” “ સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત સમસ્ત જીવો અને સમસ્ત સત્ત્વો એવંભૂત વેદના જ (કર્મબંધ અનુસારની વેદના લોગવે છે. ” “ સે કહમેયં મંતે ! એવં ” તો હે ભદન્ત તેમની તે માન્યતા શું બરાબર છે ?

યત્ સર્વે પ્રાણાઃ, સર્વે ભૂતાઃ, સર્વે જીવાઃ, સત્યાઃ એવંભૂતાં યથાવિદિતકર્મપ્રકૃતિ
બન્ધનાનુસારં પૂર્વોપાર્જિતકર્મ ક્રમાનુસારં યત્ક્રમેણ યત્પ્રકારકં કર્મ કૃતં તત્પ્રચાર-
કતયા તત્ક્રમેણ સમુત્પન્નાં વેદનામ્ અશાતાદિકર્મોદયં વેદયન્તિ-અનુભવન્તિ इति
અન્યતીર્થિકાભિપ્રાયો વર્ણિતઃ, । તદુપસંહરન્નાહ-હે ભદન્ત ! તત્ કથં કિમ્ એતત્
અન્યતીર્થિકપ્રતિપાદિતમ્ એવં યથા તે આરુયાન્તિ તથૈવ કિં સંભવતિ ?

જાતા હૈ ઓર જૈસા ઉસકા બંધ પડતા હૈ-ઉસી કે અનુસાર ઉદય કાલ
મેં જો ઉસકા અસાતા આદિરૂપ સે ફલ ભોગા જાતા હૈ વહી એવંભૂત
વેદના હૈ । લોક મેં ભી તો યહી કહાં જાતા હૈ કિ જો “ જસ કરે સો
તસ ફલ ચાખા ” જીવ જૈસા કર્મ કરતા હૈ ઉસી કે અનુસાર ઉસે
ફલ ભોગના પડતા હૈ । ઇસી વાત કો લક્ષ્ય મેં લેકર યહાં ગૌતમ ને
અન્યસિદ્ધાન્ત કી એકાન્ત માન્યતા કે અનુસાર પ્રશ્ન સે એસા પ્રશ્ન કિયા
હૈ । યદ્યપિ વિચાર કિયા જાય તો પ્રાયઃ એસા હી હોતા હૈ-પર એસી યહ
એકાન્તિક માન્યતા ઠીક નહીં હૈ-ક્યોં કિ કૃતકર્મ કે બન્ધાનુસાર ફલ
જીવ નહીં ભી ભોગતા હૈ જબ ઉત્કર્ષણ, અપકર્ષણ, સંક્રમણ આદિ અવ-
સ્થાએં ઇસ કર્મબન્ધ મેં હોતી હૈ, તબ યહ એકાન્તરૂપ માન્યતા અસ્ત ભી
હો જાતી હૈ । ઇસલિયે યહી માન્યતા સ્યાદ્રાદસિદ્ધાન્ત કે અનુસાર અનુરૂપ
માની ગઈ હૈ, કિ જીવ એવંભૂત વેદના કા ભી અનુભવ કરતા હૈ, ઓર
અનેવંભૂત વેદના કા ભી-ઇસી વાત કો ભગવાન્ સ્પષ્ટ કરને કે નિમિત્ત

“ એવંભૂત વેદના ” આ પદનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—જીવ દ્વારા
જેવું કર્મ કરવામાં આવે છે અને જેવો તેનો બંધ (કર્મબંધ) બંધાય છે,
તે અનુસાર ઉદયકાળમાં અસાતા આદિ રૂપે જે તેનું વેદન કરવું પડે છે (તેનું
ફળ ભોગવવું પડે છે), એનું નામ જ “ એવંભૂત વેદના ” છે. લોકોમાં પણ
એવી માન્યતા છે કે “ જે જેવું કરે તેવું ફળ પામે ” (ખાટો ખોદે તે પડે,
વાવે તેવું લાભ) જીવ જેવું કર્મ કરે છે તેવું ફળ તેને આપવું પડે છે આ
વાતને અનુલક્ષીને અન્ય મતવાદીઓની જે એકાન્ત માન્યતા છે તેને વિષે ગૌતમ
સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને આ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. જે કે વિચાર કરવામાં આવે
તો સામાન્ય રીતે એવું જ બનતું લાગે છે, પણ એવી એકાન્તિક માન્યતા
બરાબર ન ગણાય. કારણ કે કૃતકર્મના બંધાનુસાર ફળ જીવ ભોગવતો પણ
નથી-જો આ કર્મબંધમાં ઉત્કર્ષણ, અપકર્ષણ, સંક્રમણ આદિ અવસ્થાઓ
વિદ્યમાન હોય તો આ એકાન્તિક માન્યતા ટકી શકતી નથી. તેથી સ્યાદ્રવાદના
સિદ્ધાંત પ્રમાણે તો માન્ય થયેલી એ વાત નક્કી છે કે જીવ એવંભૂત વેદનાનું
પણ વેદન કરે છે અને અનેવંભૂત વેદનાનું પણ વેદન કરે છે. એ જ વાતનું
મહાવીર પ્રભુ દ્વારા અપાયેલા ઉત્તરમાં પ્રતિપાદન કરાયું છે.

મગવાનાહ-‘ગોયમા ! જં ણં તે અણ્ણ ઉત્થિયા એવં આહ્કલંતિ, જાવ-વેદંતિ, જેતે એવં આહંસુ, મિચ્છાતે એવં આહંસુ ’ હે ગૌતમ ! યત્ સલ્લુ તે અન્યયુથિકાઃ અન્યતીર્થિકાઃ એવમ્ ઉક્તરીત્યા આરુયાન્તિ, યાવત્-યાવત્કરુણાત્ “ભાપન્તે, પ્રજાપયન્તિ, પ્રરૂપયન્તિ યત્-સર્વે પ્રાણાઃ, સર્વે ભૂતાઃ, સર્વે જીવાઃ, સર્વે સત્ત્વાઃ એવંભૂતાં વેદનાં વેદયન્તિ । યે તે એવમ્ યથાવિહિતકર્મનિવન્ધનં વેદનાનુમવમ્ આહુઃ કથયન્તિસ્મ તે મિથ્યા એવમ્ આહુઃ ।

અથ મગવાન્ આહ-‘ અહંપુણગોયમા ! એવં આહ્કલ્લામિ, જાવ-પરુવેમિ ’ હે ગૌતમ ! અહં પુનઃ-અહં તુ એવં વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ આરુયામિ, યાવત્-ભાપે, પ્રજાપ-કહતે હૈં કિ-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જં ણં તે અણ્ણઉત્થિયા) જો વે અન્યતીર્થિક જન (એવં) હસ પ્રકાર સે (આહ્કલ્લંતિ) કહતે હૈં (જાવ વેદંતિ) કિ યાવત્ જીવ વેદન કરતે હૈં-અર્થાત્-ઉક્તરીતિ સે જો અન્ય તીર્થિકોં ને કહા હૈ, યાવત્-પ્રરૂપિત કિયા હૈ-કિ સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્તજીવ, સમસ્ત સત્ત્વ એવંભૂત વેદના કો અર્થાત્ યથા વિહિત કર્મ કોરંણવાલી વેદના કો વેદતે હૈં-ભોગતે હૈં સો (જે તે એવમાહંસુ) જો ડન્હોંને એસા કહા હૈ સો (મિચ્છા તે એવમાહંસુ) યહ ડનકા કથન મિથ્યા હૈ-યહ ડન્હોં ને મિથ્યા કહા હૈ-એસા પ્રશ્ન કા કથન સુનકર ગૌતમ ને ડનસે ફિર હસ પ્રકાર સે પૂછા અદન્ત ! ઠીક હૈ ડનકો કથન મિથ્યા હૈ-હસમેં તો દો મત હો નહીં સકતે હૈં-પર આપકા હસ વિષય મેં કયા મન્તવ્ય હૈ ? ગૌતમ કો હસ મનોવૃત્તિ કો દેલ્લકર પ્રશ્ન ને કહા (અહં પુણ ગોયમા ! એવં આહ્કલ્લામિ જાવ પરુવેમિ) હે ગૌતમ ! મેં તો હસ વિષય મેં હસ પ્રકાર સે કહતા હું, યાવત્ પ્રરૂપિત કરતો હું-યહાં

“ ગોયમા ! જં ણં તે અણ્ણઉત્થિયા એવં આહ્કલ્લંતિ જાવ વેદંતિ ” હે ગૌતમ ! તે અન્ય મતવાદીઓ એવું જે કહે છે, એવી જે પ્રજાપના કરે છે અને એવી જે પ્રરૂપણા કરે છે કે ‘ સમસ્ત પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ એવંભૂત વેદનાનું વેદન કરે છે ’-જે પ્રકારના કર્મ કર્યા હોય (જેવા કર્મબંધ બાંધ્યા હોય) તે પ્રકારની વેદના ભોગવે છે-“ જેતે એવમાહંસુ ” તેમણે આ પ્રમાણે જે કહ્યું છે, “ મિચ્છા તે એવમાહંસુ ” તે મિથ્યા કહ્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તેમની તે માન્યતા સાચી નથી.

મહાવીર પ્રભુને આ ઉત્તર સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યું-“ હે ભદ્રન્ત ! જે એમની માન્યતા મિથ્યા હોય, તો આ બાળતમાં આપની માન્યતા શી છે ?

મહાવીર પ્રભુ કહે છે-“ અહં પુણ ગોયમા ! એવં આહ્કલ્લામિ જાવ પરુવેમિ ” હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં હું તો એવું કહું છું, એવા પ્રરૂપણા

યામિ, પ્રરૂપયામિ, 'અત્યે ગઈયા પાળા, ભૂયા, જીવા, સત્તા એવં ભૂયં વેયણં વેદેતિ' અસ્તિ સંભવતિ યત્-એકકે કેચન પ્રાણાઃ, ભૂતાઃ, જીવાઃ, સત્ત્વાઃ પ્રાણિનઃ એવં-ભૂતાં-કૃતકર્મક્રમાનુસારમેવ વેદનાં વેદયન્તિ અનુભવન્તિ, અથ ચ 'અત્યેગઈયા પાળા, ભૂયા, જીવા, સત્તા અણેવં ભૂયં વેયણં વેદેતિ' અસ્તિ-સંભવતિ યત્ એકકે કેચન પ્રાણાઃ, ભૂતાઃ, જીવાઃ, સત્ત્વાઃ, અણેવંભૂતાં, યથાકૃતં કર્મ ન તથાભૂતામ્ અન્યથારૂપામપિ વેદનાં વેદયન્તિ-અનુભવન્તિ, આગમે હિ કર્મણાં સ્થિતિઘાત-રસઘાતાદેઃ શ્રૂયમાણત્વાત્ । ગૌતમસ્તત્ર કારણં પૃચ્છતિ-‘ સે કેણદ્દેણં ભંતે ! એવમુચ્ચહ અત્યે ગઈયા-તં-ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં’ હે ભદન્ત । તત્ કેનાર્થેન કેન કાર-

યાવત્ શબ્દ સે “ ભાણે, પ્રજ્ઞાપયામિ ” ફન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ ‘ અત્યે ગઈયા પાળા, ભૂયા, જીવા, સત્તા એવંભૂયં વેયણં વેયતિ) કિત-નેક પ્રાણ, ભૂત, જીવ ઓર સત્ત્વ એસે હૈં જો એવંભૂત વેદના કો-યથા વિહિતકર્મ કારણ વાલી આસાતા આદિરૂપ વેદના કો ભોગતે હૈં તથા (અત્યેગઈયા પાળા, ભૂયા, જીવા, સત્તા અણેવં ભૂયં વેયણં વેયંતિ) કિત-નેક પ્રાણ, ભૂત, જીવ ઓર સત્ત્વ એસે ભી હૈં જો યથા વિહિત કર્મકારણ વાલી વેદના કા અનુભવ નહીં ભી કરતે હૈં-જૈસા કર્મ કિયા હૈં હસકે અનુરૂપ વેદના કો નહીં ભોગતે હૈં-અન્યથારૂપ સે ભી વેદના કો ભોગતા હૈં । ક્યોં કિ આગમ મેં કર્મોં કી સ્થિતિ કા ઘાત, કર્મોં કે રસ કા ઘાત હોના આદિ વાર્તે સ્પષ્ટરૂપસે હૈં ।

અવ ગૌતમ ફસ વિષય મેં કારણ કો પૂછતે હુએ પ્રશ્ન સે નિવેદન કરતે હૈં-‘ સે કેણદ્દેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચહ અત્યેગઈયા-તંચેવ ઉચ્ચારે-

કહં છુ કે (અહીં “ જાવ ” પદથી “ ભાણે ” અને પ્રજ્ઞાપયામિ ” પદોનો સમા-વેશ કરાયો છે) “ અત્યેગઈયા પાળા, ભૂયા, જીવા, સત્તા એવં ભૂયં વેયણં વેયતિ ” કેટલાક પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ એવંભૂત વેદનાનું (જે પ્રકારના કર્મોનો બંધ બાંધેલો હોય એવી આસાતા રૂપ વેદનાનું) વેદન કરે છે, તથા “ અત્યેગઈયા પાળા, ભૂયા, જીવા સત્તા અણેવંભૂયં વેયણં વેયંતિ ” કેટલાક પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ અનેવંભૂત વેદનાનું (જે કર્મોના કર્મોનો બંધ બાંધેલો હોય એવી આસાતા આદિ રૂપ વેદનાનું) વેદન કરે છે. (અત્યેગઈયા પાળાભૂયા જીવાસત્તા અણેવંભૂયં વેયણં વેયંતિ) કેટલા પ્રાણ ભૂત જીવ અને સત્ત્વો અને વંભૂત વેદનાનું વેદન કરે છે. (કર્મબંધ અનુસારની વેદનાનું વેદન કરતા નથી પણ તેનાં કરતાં જુદા જ પ્રકારની વેદનાનું વેદન કરે છે.) કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કેટલાક જીવો એવાં પણ હોય છે કે જેઓ જેવાં કર્મોં ક્યોં હોય એને અનુરૂપ વેદના ભોગવતા નથી, પણ જુદા જ પ્રકારની વેદના ભોગવે છે. આગ-મમાં કર્મોની સ્થિતિનો ઘાત, કર્મોના રસનો ઘાત આદિનું પ્રતિપાદન કરાયેલું હોવાથી આ વાતને સમર્થન મળે છે.

જેન અસ્તિ સંભવતિ યત્ એકકે તદેવ ઉચ્ચારયિતવ્યમ્ ! કેચન યથાક્રમં કેચન
 અન્યથાપિ કર્મવેદનામનુભવન્તિ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! જેણં પાણા, ભૂયા,
 જીવા, સત્તા, જહા કહા કમ્મા, તહા વેયણં વેદેતિ’ હે ગૌતમ ! યે સ્વલુ પ્રાણાઃ,
 મૂતાઃ, જીવાઃ, સત્ત્વાઃ, યથાકૃતાનિ યેન ક્રમેણ ઉપાર્જિતાનિ કર્માણિ તથા તેનૈવ
 ક્રમેણ વેદનામ્ વેદયન્તિ અનુભવન્તિ, ‘ તેણં પાણા, ભૂયા, જીવા, સત્તા એવં ભૂયં
 વેયંતિ ’ હે અદન્ત ! અપને જો અમી એસા કહા હૈ કિ કિતનેક પ્રાણ
 ભૂત જીવ ઓર સત્ત્વ, યથાવિહિત કર્મ કારણ વાલી વેદના કો ભોગતે
 હૈ ઓર કિતનેક પ્રાણાદિ યથા વિહિત કર્મકારણ વાલી વેદના કો
 નહીં મી ભોગતે હૈ અન્યથા રૂપવાલી મી વેદના કો ભોગતે હૈ
 અર્થાત્ જૈસા ઉન્હીં ને કર્મ કિયા હૈ ઉસ કે અનુસાર વેદના કા
 અનુભવ વે નહીં મી કરતે હૈ—સો હસમેં કારણ ક્યા હૈ—જો એસા હોના
 હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ કિ—‘ ગોયમા ! જેણં પાણા, ભૂયા,
 જીવા, સત્તા જહા કહા કમ્મા, તહા વેયણં વેયંતિ ’ હે ગૌતમ ! જો
 કિતનેક પ્રાણ, ભૂત, જીવ ઓર સત્ત્વ જૈસા વે કર્મ કા બંધ કરતે હૈ,
 વસીકે અનુસાર વેદનાકો ભોગતે હૈ, અર્થાત્ કષાય યોગાદિ કી મન્દતા
 આદિ કારણોં કે અનુસાર તિસ ક્રમ સે ઉન્હોં ને કર્મોં કા ઉપાર્જન
 કિયા હૈ વસી ક્રમ કે અનુસાર વે વેદના કા અનુભવ કરતે હૈ । હસ
 તરહ સે વેદના કા જો અનુભવ હોના હૈ વહી એવંભૂત વેદના કા ભોગના
 હૈ યહી બાત ‘ તેણં પાણા ભૂયા જીવા સત્તા એવં ભૂયં વેયણં વેયંતિ ’

પ્રશ્ન—“ સે કેણદ્દેષેણં મંતે । પવં વુચ્છિ અત્થેગઈયા— તં ચેવ ઉચ્ચારેયન્વં ”

હે ભદ્રન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેટલાક પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને
 સત્ત્વ જેવાં કર્મ કર્યાં હોય તેને અનુરૂપ વેદના ભોગવે છે, અને કેટલાક પ્રાણુ,
 ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ કરેલાં કર્મને અનુરૂપ વેદનાનું વેદન કરતા નથી પણ
 તેનાં કરતાં બુદ્ધા જ પ્રકારની વેદનાનું વેદન કરે છે ? ગૌતમ સ્વામીને તેનું
 કારણ બતાવતાં મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે કહે છે—

“ ગોયમા ! ” જે ન પાણા, મૂયા જીવા, સત્તા જહા કહા કમ્મા, તહા
 વેયણં વેયંતિ ” હે ગૌતમ ! કેટલાક પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ દ્વારા જે
 પ્રકારના કર્મનો બંધ બંધાયો હોય છે, તેને અનુરૂપ વેદનાનું વેદન કરાતું
 હોય છે એટલે કે કષાય, યોગ આદિની મંદતા આદિ કારણો પ્રમાણે જે કર્મે
 તેમણે કર્યાં ઉપાર્જન કર્યું હોય છે, તે કર્મોનાં જ તેઓ વેદનાનો અનુ-
 ભવ કરે છે. આ પ્રકારે વેદનાનું જે વેદન થાય છે એને જ એવંભૂત વેદનાનું
 વેદન થયેલું ગણવામાં આવે છે. એ જ વાત “ તે ણં પાણા, મૂયા, જીવા, સત્તા

વેયણં વેયન્તિ ' તે સ્વલુ પ્રાણાઃ, ભૂતાઃ, જીવાઃ, સત્ત્વાઃ, એવંભૂતાં યથાક્રમ-
વિહિતકર્મનિવન્ધનાં વેદનાં વેદયન્તિ, અથ ચ ' જેણં પાણા, ભૂયા, જીવા, સત્તા,
જહા કહા કમ્મા ણો તહા વેયણં વેયંતિ' યે સ્વલુ પ્રાણાઃ, ભૂતાઃ, જીવાઃ, સત્ત્વાઃ યથા
યેન ક્રમેણ કૃતાનિ કર્માણિ નો તથા તેન ક્રમેણ વેદનાં વેદયન્તિ, ' તેણં પાણા
ભૂયા, જીવા, સત્તા અણેવં ભૂયં વેયણં વેયંતિ ' તે સ્વલુ પ્રાણાઃ, ભૂતાઃ, જીવાઃ,
સત્ત્વાઃઅનેવં ભૂતાં યથાકૃતં કર્મ ન તથા ભૂતાં વેદનાં વેદયન્તિ,

યતઃ-નહિ યત્ક્રમેણ ઉપાર્જિતં કર્મ તત્ક્રમેણૈવ સર્વકર્મવેદના ભવતિ, આયુષ્ય-
કર્મણા વિરોધાપત્તેઃ, યતશ્ચ દીર્ઘકાલાનુભવયોગ્યસ્યાપિ આયુષ્યકર્મણોડલ્પી-

હસ પાઠ દ્વારા પ્રદર્શિત કી ગઈ હૈ । અથ્થ-‘ જેણં પાણા, ભૂયા, જીવા
સત્તા જહા કહા કમ્મા ણો તહા વેયણં વેયંતિ ’ જો પ્રાણ, ભૂત, જીવ
સત્ત્વ જિસ પ્રકાર સે ઉન્હોં ને કર્મ કિયે હૈં-જિસ ક્રમ સે કર્મ કા બંધ
કિયા હૈ ઉસ ક્રમ સે વે ઉન્હોં વેદના કા અનુભવ નહીં ભી કરતે હૈં
હસ તરહ ‘ તેણં પાણા, ભૂયા, જીવા સત્તા અણેવંભૂયં વેયણં વેયંતિ ’
વે પ્રાણ, ભૂત, જીવ, ઓર સત્ત્વ અનેવંભૂત વેદના કો જૈસા ઉન્હોં ને
કર્મ કિયા હૈ ઉસ તરહ કી ઉન્હોં વેદના કો નહીં ભોગતે હૈં, ક્યોં કિ
એસા નિયમ તો હૈ નહી કિ જિસ ક્રમ સે કર્મ ઉપાર્જિત કિયા જાવે
ઉસી ક્રમકે અનુસાર ઉસકા ફલ ભોગા જાવે । યદિ એસા નિયમ માના
જાવેતો કર્મ કે ભોગને મેં જો ફેરફાર હોના હૈ વહ નહીં હો સકેગા !
હસલિયે યહ ભી માનના પડના હૈ કિ જિસ પ્રકાર સે કર્મ કા ઉપાર્જન
કિયા ગયા હૈ ઉસી પ્રકારસે ઉન સમસ્ત કર્મોંકા વેદન નહીં ભી હોતા
હૈ । દેખો દીર્ઘ કાલ તક અનુભવ કરને કે યોગ્ય બાંધે ગયે કર્મ કા

એવંભૂયં વેયણં વેયંતિ ” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. તથા
“ જે ણં પાણા, ભૂયા, જીવા, સત્તા જહા વહા કમ્મા ણો તહા વેયણં વેયંતિ ”
જે પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ, તેમણે જે કર્મે કર્મને બંધ બાંધ્યો હોય,
તે ક્રમાનુસાર વેદનાને અનુભવ કરતા નથી પણ એવાં પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ
અનેવંભૂત વેદનાનું વેદન કરે છે, એમ કહેવાય છે. એજ વાત સૂત્રકારે
“ તે ણં પાણા, ભૂયા, જીવા, સત્તા અણેવંભૂયં વેયણં વેયંતિ ” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા
દર્શાવી છે આ રીતે કટલાક જીવો તેમણે કરેલાં કર્મને અનુરૂપ વેદનાનું વેદન
કરે છે. જે કર્મથી કર્મનું ઉપાર્જન કરાયુ હોય એજ કર્મે તેનું ફળ ભોગ-
વધું ભેધએ, એવો કોઈ નિયમ નથી. જો એવો નિયમ હોવાનું માનવામાં
આવે તો કર્મને ભોગવવામાં જે ફેરફાર થાય છે તે થઈ શકે નહીં. તેથી એ
વાત સ્વીકારવી જ પડશે કે જે પ્રકારે કર્મનું ઉપાર્જન કરાયુ હોય એજ

યસાઽપિ કાલેન વેદનાયા અનુભવદર્શનાત્, અન્યથા સર્વજનપ્રસિદ્ધસ્યાપમૃત્યુ વ્યપદેશસ્ય વ્યાહતિરાપન્નેત, મહાસંગ્રામાદૌ લક્ષજીવાનામપિ યુગપદેવ મૃત્યુશ્ચ નોપ પશ્યેત, તસ્માત્ એકાન્તેન યથાક્રમવિહિતકર્મનિબન્ધનવેદનાપ્રતિપાદનં મિથ્યૈવ ।

થોડે કાલ મેં બી અનુભવ કિયા જાના દેખા જાના હૈ । યદિ એસા નહીં માના જાવે તો આયુકર્મ કા જો બીચ મેં હ્રાસ હો જાતા હૈ-અર્થાત્ દીર્ઘ સમય તક ભોગને યોગ્ય બાંધે હુવે આયુ કા જો વિષ મક્ષણ ઓદિ કારણાં સે બીચ મેં હી છેદન ભેદન હો જાતા હૈ કિ, જિસે અકાલ મૃત્યુ યા કુમૃત્યુ કહતે હૈં વહ નહીં હોના ચાહિયે । યદિ યહાં પર યહ કહા જાવે કિ અકાલ મરણ જીવોં કા હોતા હી નહીં હૈ જો મરણ હોતા હૈ વહ કાલ મરણ હી હોતા હૈ-સો એસા કહના બી ઠીક નહીં હૈ-કારણ હમ દેખતે હૈં જવ દીપક મેં તેલ વત્તી ઓદિ સબ સામગ્રી પરિપૂર્ણ હૈ તો ફિર હવા કા જ્ઞોકા ઉસે ક્યોં બુઝા દેના હૈ, તો હસસે યહ માનના ચાહિયે કિ જિસ પ્રકાર હવા કા જ્ઞકોરા પરિપૂર્ણ કારણ કલાપ વાલે દીપક કો બુઝા દેતા હૈ ઉસી પ્રકાર સે વિષમક્ષણ રક્તક્ષય ઓદિ અકાલ મરણ કે કારણ બી આયુ કી સમાપ્તિ બીચ મેં હી કર દેતે હૈં । યદિ અકાલ મરણ ન હોતા તો બીમારીમેં લોગ ઉસકે દૂર કરનેકી ચિકિત્સા ક્યોં કરતે-ઇલાજ કરને કા કારણ યહી તો હૈ કિ કહીં હમ બીચ-હી

પ્રકારે તે સમસ્ત કર્મોનું વેદન પણ નથી થતું. લાંબા કાળ સુધી વેદવા યોગ્ય કર્મનો જે બંધ બાંધ્યો હોય તેનું વેદન થોડા કાળ સુધી થતું હોય એવું પણ લેવા મળે છે. જે આ વાતને માનવામાં ન આવે તો આયુકર્મનો જે વચ્ચેથી જ ક્ષય થઈ જવાના દાખલા લેવા મળે છે-એટલે કે લાંબા કાળ પર્યાન્ત સોગવવા યોગ્ય આયુનો જે બંધ બાંધ્યો હોય છે તે વિષલક્ષણ, ગળે ફાંસો, અગ્નિસ્નાન આદિ કારણોથી વચ્ચેથી જ તૂટી જાય છે, જેને કમોત કહે છે, તે સંભવી શકત નહીં. કોઈ એવી દલીલ કરે કે જીવોનું અકાલમરણ થતું જ નથી, જે મરણ થાય છે તે કાલમરણ જ હોય છે, તો એ વાત પણ ખરાબ નથી. જેવી રીતે દીપકમાં તેલ, વાટ આદિ સામગ્રી પુરતા પ્રમાણમાં હોય છતાં પણ પવનનો એક જ અપાટો તેને ખુઝવી શકવાને સમર્થ હોય છે, એવી રીતે વિષલક્ષણ આદિ અકાળ મૃત્યુના કારણો પણ આયુની સમાપ્તિ વચ્ચેથી જ કરી શકવાને સમર્થ હોય છે.

જે અકાલમરણ થતાં ન હોત તો, માંદગીને વખતે તેને દૂર કરવાના ઇલાજ લોકો શા માટે કરત ! મોતથી બચવાને માટે તો લોકો તે ઇલાજ

મેં ન મર જાવેં । અકાલ મરણ કા તાત્પર્ય યહી હૈ કિં જિતને વર્ષો કા ઉપભોગ કરને યોગ્ય કર્મ કા બંધ કિયા ગયા હૈ ઉતને, વર્ષો કા ઉપ-
ભોગ ક્રમ ૨ સે નહીં કર પાના કિન્તુ એકદમ उन सब का उपभोग कर
लेना जैसे घड़ी में ८ दिन की चाबी दी गई हो और वह चाबी यदि
कारण वश दो दिनमें ही समाप्त हो जाती होती कहा जाता है कि घड़ी
खराब हो गई है—बीचमें ही इसकी चाबी खतम हो जाती है इसी तरह
से ६० साठ वर्ष के समयों में क्रम २ से उपभोग योग्य કર્મ यदि
અક્રમ સે ૨-૪ દિન મેં હી ભોગ કર સમાપ્ત કરદી જાતી હૈ, તો હંસી
કા નામ અકાલ મરણ હૈ ઓર એસા હોના બી હૈ । હસ લિયે જબ એસા
હોતો હૈ તો યહ માનના પડતા હૈ કિં જિસ પ્રકાર સે જીવ કર્મો કા બંધ
કરતા હૈ ઉનકા વહ ઉસ પ્રકાર સે ભોગ નહીં બી કરતા હૈ ! હસી
પ્રકાર મહાસંગ્રામ આદિ મેં જો લાખોં જીવોં કા એક સાથ મરણ હો
જાતા હૈ વહ બી યદી અકાલ મરણ ન હો.તો નહીં હોના ચાહિયે અથવા
અનેવંભૂત વેદન ન માના જાવે તો નહીં હોના ચાહિયે, અતઃ इन सब
बातों के देखने से यही निष्कर्ष निकलता है कि कितनेक जीव एवंभूत

કરતા હોય છે. અકાલમરણનું તાત્પર્ય એ જ છે કે જેટલા વર્ષના આયુષ્યનો
ઉપભોગ કરવા યોગ્ય કર્મબંધ બાંધ્યો હોય એટલાં વર્ષ સુધી તે આયુષ્યનો
ઉપભોગ કરવાને બદલે તેનો એકદમ ઉપભોગ કરી લેવો. જેવી રીતે ઘડિયાળને
આઠ દિવસ ચાલે એટલી ચાવી દીધી હોય અને તે ચાવી કોઈ કારણને લીધે
બે દિવસમાં જ ખલાસ થઈ જાય, તો તે ઘડિયાળ ખરાબ થઈ ગઈ છે એમ
માનવામાં આવે છે—પૂરા સમય પહેલાં જ તેની ચાવી ખલાસ થઈ જાય છે,
એ જ પ્રમાણે ૬૦ વર્ષના સમયોમાં ક્રમે ક્રમે ઉપભોગ કરવા યોગ્ય કર્મને
બે ક્રમથી વિપરીત પ્રકારે ૨-૪ દિવસમાં જ ભોગવી લઈને આયુને સમાપ્ત કરવામાં
આવે તો એવા મરણને અકાલમરણ કહે છે, અને એવું બને છે પણ ખરૂં.

બે આ પ્રમાણે બનતું જોવામાં આવતું હોય તો એ વાત પણ માન-
વી જ પડશે કે જે પ્રકારે જીવ કર્મનો બંધ બાંધે છે, એ જ પ્રકારે તે તેનું
વેદન કરતો પણ નથી. એ જ પ્રમાણે મહાસંગ્રામ આદિમાં જે લાખો જીવોનો
એક સાથે સંહાર થાય છે, તે પણ બે અકાલમરણ ન હોય તો થાત નહીં
અથવા અનેવંભૂત વેદનાને બે માનવામાં ન આવે તો એવી વાત સંભવી શકે
નહીં. આ દષ્ટાંતો દ્વારા એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે કેટલાક જીવો એવંભૂત
વેદનાનો અનુભવ કરે છે અને કેટલાક જીવો અનેવંભૂત વેદનાનો પણ અનુભવ
કરે છે. તેથી એવંભૂત વેદનાનો જ અથવા તો એનેવંભૂત વેદનાનો જ જીવ
અનુભવ કરે છે એવી ઐકાન્તિક માન્યતા ટકી શકતી નથી. “ સે તેણદેળે”

‘સે તેણદ્દેણં તદેવ’ તત્ તેનાર્થેન તથૈવ પૂર્વોક્તરીત્યા પ્રતિપાદિતમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ ‘નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં એવં ભૂયં વેયણં વેયંતિ, અણેવં ભૂયં વેયણં વેયંતિ હે મદન્ત ! નૈરયિકાઃ સ્વલુ કિમ્ એવંભૂતાં વેદનાં વેદયન્તિ, અનેવંભૂતાં વા, વેદનાં વેદયન્તિ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! નેરહ્યા ણં એવં ભૂયં પિ વેયણં વેયંતિ અણેવંભૂયં પિ વેયણં વેયંતિ ’ હે ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ સ્વલુ એવંભૂતામ્ ઉપર્યુક્ત-સ્વરૂપામ્ અપિ વેદનાં વેદયન્તિ, અનેવંભૂતામ્ તદ્વિપરીતામપિ વેદનાં વેદયન્તિ ગૌતમસ્તત્ર કારણં પૃચ્છતિ—‘ સે કેણદ્દેણં તં ચેવ ? ’ હે મદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન કેન કારણેન તદેવ—ઉભયમ્ ઉપર્યુક્તં સંભવતિ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! જેણં

વેદના કા અનુભવ કરતે હૈં ઓર કિતનેક જીવ અનેવંભૂત વેદના કા મી । અતઃ અનેવંભૂત વેદના કા હી યા એવંભૂત વેદના કા અનુભવ હોતા હૈ, એસા એકાન્ત પક્ષ ઓચસ્કર નહીં હૈ । ‘ સે તેણદ્દેણં તદેવ ’ હસી લિયે હે ગૌતમ ! મૈને પૂર્વોક્ત રૂપસે એસા કહા હૈ કિ જો જીવ જૈસાં કર્મ કરતા હૈ વહ ઉસે વૈસા હી મોગતા હૈ એસા અન્ય તીર્થિક જનોં કા એકાન્ત માન્યતા કા પ્રતિપાદન મિથ્યા હી હૈ ।

અવ ગૌતમ મગવાનાસે યહ પૂછતે હૈં કિ ‘નેરહ્યાણં મંતે । કિં એવં ભૂયં વેયણં વેયંતિ, અણેવંભૂયં વેયણં વેયંતિ હે મદન્ત ! નારક જીવ એવંભૂત વેદનાકો મોગતે હૈ ? યા અનેવંભૂત વેદના કો મોગતેં હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સેં કહતેં હૈં કિ—ગોયમા નૈરયિયાણં એવંભૂયં પિ વેયણં વેયંતિ અણેવંભૂયં પિ વેયણં વેયંતિ ’ હે ગૌતમ ! નારકજીવ એવંભૂત વેદના કો મી મોગતે હૈં ઓર અનેવંભૂત વેદના કો મી મોગતે હૈં । એસા કયોં હોતા હૈ ? સો હસ વિષય મેં કારણ કો પૂછને કે અભિપ્રાય સે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુ સે ‘ સે કેણદ્દેણં તં ચેવ ’ હસ પ્રકાર

તદેવ ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે અન્યમતવાદીઓની “ ભવ એવંભૂત વેદનાનું વેદન કરે છે (કૃત કર્મબંધ અનુસાર વેદનાનું વેદન કરે છે) ” એવી ઐકાન્તિક માન્યતા મિથ્યા છે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે “ નેરહ્યાણં મંતે । કિં એવં ભૂયં વેયણં વેયંતિ, અણેવંભૂયં વેયણં વેયંતિ ? ” હે ભદન્ત ! નારક એવંભૂત વેદનાનું વેદન કરે છે કે અનેવંભૂત વેદનાનું વેદન કરે છે ?

ઉત્તર—‘ ગોયમા ! નેરહ્યાણ એવં ભૂયં પિ વેયણં વેયંતિ, અણેવંભૂયં પિ વેયણં વેયંતિ ” હે ગૌતમ ! નારક એવંભૂત વેદનાનું પણ વેદન કરે છે અને અનેવંભૂત વેદનાનું પણ વેદન કરે છે.

પ્રશ્ન—(સે કેણદ્દેણં તં ચેવ ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જે ણં નેરહ્યા જહા કહા કર્મમા તહા વેયણં વેયંતિ) હે ગૌતમ ! નારક એવંભૂત એવા પ્રકારના કર્મો કર્યા હોય તેને અનુરૂપ વેદનાનું

નેરહ્યા જહા કહાકમ્મા તહા વેયણં વેયંતિ ' હે ગૌતમ ! યે સ્વલુ નૈરયિકાઃ યથા-
કૃતાનિ યેન ક્રમેણ ઉપાર્જિતાનિ કર્માણિ તથા તેન ક્રમેણૈવ વેદનાં વેદયન્તિ
' તેણં નેરહ્યા એવં ભૂયં વેયણં વેયંતિ ' તે સ્વલુ નૈરયિકાઃ એવં ભૂતામ્ ઉપર્યુક્ત
રૂપામ્ વેદનાં વેદયન્તિ કાલ સૌકરિકાદિવત્, અથ ચ જે ણં નેરહ્યા જહા કહા
કમ્મા ણો તહા વેયણં વેયંતિ ' યે સ્વલુ નૈરયિકાઃ યથાકૃતાનિ કર્માણિ, નો તથા
વેદનાં વેદયન્તિ ' તેણં નેરહ્યા અણેવંભૂયં વેયણં વેયંતિ ' તે સ્વલુ નૈરયિકાઃ
અણેવંભૂતાં તદ્વિપરીતામપિ વેદનાં વેદયન્તિ શ્રેણિકાદિવત્ । ' સે તેણદ્દેણં ' તત્

સે કરતે હૈં-હસ પર પ્રશ્ન ઉનસે ' ગોયમા ! જેણં નેરહ્યા જહા કહા
કમ્મા તહા વેયણં વેયંતિ ' હસ પાઠ દ્વારા કહતે હૈં કિ હે ગૌતમ ! નાર-
ક જીવ જૈસા કર્મ કરતે હૈં-અથવા જૈસા ઉન્હોં ને કર્મ ઉપાર્જિત કિયા
હૈં ઉસી ક્રમસે વે વેદના કો ભોગતે હૈં હસ કારણ વે ' તેણં નેરહ્યા
એવં ભૂયં વેયણં વેયંતિ ' કાલ સૌકરિકાદિ કી તરહ એવંભૂત વેદના
કો ભોગતે હૈં એસા કહા જાતા હૈં ઓર ' જેણં નેરહ્યા ' જો નારક જીવ
' જહા કહા કમ્મા, ણો- તહા વેયણં વેયંતિ, તેણં નેરહ્યા અણેવંભૂયં
વેયણં વેયંતિ ' જૈસા ઉન્હોં ને કર્મ કિયા હૈં શ્રેણિક આદિ કી તરહ ઉસ
કે અનુસાર વેદના કો નહોં ભોગતે હૈં વે નારકજીવ અણેવંભૂત વેદના
કો ભોગતે હૈં એસા કહા જાતા હૈં । તાત્પર્ય એસા હૈં કિ જૈસા કર્મ કિયા
હૈં વેસી વે ઉસકી વેદના કા અનુભવ નહોં કરતે હૈં, કિન્તુ ઉસસે ચિપ
રીત વેદના કા અનુભવ કરતે હૈં અતઃ અણેવંભૂત વેદના કો ભી વે ભોગતે
હૈં એસા માના જા સકતા હૈં । ' સે તેણદ્દેણં ' હસી કારણ હે ગૌતમ ! મૈને

વેદન કહે છે અથવા જેવા કર્મો ઉપાર્જિત કર્યા હોય તેને અનુરૂપ વેદનાનું વેદન
કરે છે અથવા તેમણે જે પ્રકારનો કર્મબંધ બાંધ્યો હોય તે અનુસાર વેદનાનો અનુ-
ભવ કરે છે, (તે ણં નેરહ્યા એવં ભૂયં વેયંતિ " કાલ સૌકરિક કસાઈની માફક તે
નારકો એવંભૂત વેદનાને ભોગવે છે, એવું કહેવામાં આવે છે પરન્તુ (જે ણં નેરહ્યા)
જે નારક જીવો (જહા કહા કમ્મા ણો તહા વેયણં વેયંતિ) તેમણે કરેલાં કર્મોને
અનુરૂપ વેદનાનું વેદન (શ્રેણિક રાજાની માફક) કરતા પણ નથી, (તે ણં નેરહ્યા
અણેવંભૂયં વેયણં વેયંતિ) તે નારકો અણેવંભૂત વેદનાનું વેદન કરે છે, એમ
કહેવાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તેમણે જેવાં કર્મો કર્યાં હોય, એવી
વેદનાનો અનુભવ તેવો કરતા નથી, પણ એથી બુદ્ધા જે પ્રકારની વેદનાનો પણ
અનુભવ કરે છે. તેથી તેઓ અણેવંભૂત વેદનાને પણ ભોગવે છે, એવું માની
શકાય છે. (સે તેણદ્દેણં.) હે ગૌતમ ! નારક જીવોના કર્મવેદન બાબતનું

તેનાર્થેન તથા પ્રતિપાદિતમ્, ' એવં જાવ વેમાણિયા એવમ્ ઉક્તરીત્યા યાવત્-
વૈમાનિકાઃ, વૈમાનિકપર્યન્તં ચતુર્વિંશતિદણ્ડકેષુ વિજ્ઞેયમ્ તદેવ અપરશબ્દેન પ્રતિ
પાઘતે-' સંસારમંડલં નેયવ્વં ' સંસારિજીવજાતં જ્ઞાતવ્યમ્ ॥ સૂ. ૨ ॥

કુલકુર-તીર્થકરાદિવક્તવ્યતાપ્રસ્તાવઃ

મૂલમ્—“ જંબુદ્વીવે ણં મંતે ! દીવે ભારહેવાસે હમીસે ઓ-
સપ્પિણીએ સમાએ કહ્ કુલગરા હોત્યા ? ગોયમા ! સત્ત । એવં
ચેવ તિત્થયરા તિત્થયરમાયરો, પિયરો, પઢમા સિસ્સિણીઓ
ચક્કવટ્ઠિમાયરો, ઇત્થિરયણં, બલદેવા, વાસુદેવમાયરો, પિયરો,
એસિં પહિસત્તુ જહા સમવાએ નામ પરિવાડીએ તહા ણેયઠ્ઠા,
સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ, જાવ-વિહરહ્ ” ॥ સૂ. ૩ ॥

છાયા—જમ્બુદ્વીપે સ્થલ મદન્ત ! દ્વીપે ભારતે વર્ષે અસ્યામ્ અવસર્પિણ્યામ્
સમાયાં કતિ કુલકરાઃ અમવન્ ? ગૌતમ ! સત્ત । એવમેવ તીર્થકરાઃ, તીર્થકરમાતરઃ,
નારક જીવોં કી વેદના કે વિષય મેં એસા પૂર્વોક્ત રૂપ સે કહા હૈ ।
' એવં જાવ વેમાણિયા ' હસી તરહ સે વૈમાનિક તક ચૌધીસ દંડ કોં મેં
જાનના ચાહિયે । હસી બાત કો ' સંસારમંડલં નેયવ્વં ' સૂત્રકાર ને હન
દૂસરે શબ્દોં દ્વારા અર્થાત્ સકલ સંસારી જીવોં કો લિયે જાનના ચાહિયે
એસા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ॥ સૂ. ૨ ॥

કુલકર-તીર્થકર આદિકોં કી વક્તવ્યતા

' જંબુદ્વીવે ણં મંતે ' ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(જંબુદ્વીવે ણં મંતે । દીવે ભારહે વાસે હમીસે ઓસપ્પિણીએ
સમાએ કહ્ કુલગરા હોત્યા) હે મદન્ત ! હસ જંબુદ્વીપ કે ભારતવર્ષ મેં

ઉપરોક્ત કથન મેં આ કારણે કયું છે. (એવં જાવ વેમાણિયા) એજ પ્રમાણે
વૈમાનિકો પર્ચન્તના ૨૪ દંડકોમાં સમજવું. એજ વાતનું (સંસાર મંડલં નેયવ્વં)
એટલે કે સકલ સંસારી જીવોં નીચું એમ સૂત્રકારે પ્રતિપાદન કયું છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

કુલકર-તીર્થકર આદિની વક્તવ્યતા—

“ જંબુ દ્વીવેણં મંતે ! ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(જંબુ દ્વીવેણં મંતે ! દીવે ભારહેવાસે હમીસે ઓસપ્પિણીએ સમાએ
કહ્ કુલગરા હોત્યા ?) હે મદન્ત ! આ જંબુદ્વીપના ભારતવર્ષમાં આ અવ-

પિતરઃ, પ્રથમાઃ શિષ્યાઃ, ચક્રવર્તિમાતરઃ, સ્ત્રીરત્નમ્, વલદેવાઃ, વાસુદેવાઃ, વાસુ-
દેવમાતરઃ, પિતરઃ, એતેષાં પ્રતિશત્રવઃ, યથા સમવાયે નામપરિપાટીતથા જ્ઞાતવ્યા,
તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ યાવત્-વિહરતિ ॥ સૂ૦ ૩ ॥

ટીકા—પૂર્વસૂત્રે ‘સંસાર મંડલં નેયવ્વં’ ઇત્યુક્તમ્ । સંસાર મળડલે તુ કુલકર
તીર્થકરાદયોઽપિ ભવન્ત્યતસ્તદ્વક્તવ્યતામાહ—‘જંબુ દ્વીવેણં મંતે’ ઇત્યાદિ । ‘જંબુ
હસ અવસર્પિણીકાલ મેં કિતને કુલકર હુણે હેં ? (ગોયમા ।) હે ગૌતમ !
(સત્ત, એવં ચેવ તિત્થયર માયરો, પિયરો) સાત કુલકર હુણે હેં । હસી
તરહ સે તીર્થકર કી માતાએં ડનકે પિતા (પઢમા સિસિણીઓ, ચક્ર-
વટ્ટિમાયરો, ઇત્થિરયણં, વલદેવા, વાસુદેવા, વાસુદેવમાયરો, પિયરો,
એસિં પહિસત્તૂ જહા સમવાએ નામપરિવાહિએ તહા ણેયવ્વા) ડનકી
પ્રથમ શિષ્યાએં, ચક્રવર્તી કી માતાએં, ડનકે સામને સ્ત્રીરત્ન વલદેવ,
વાસુદેવ, વાસુદેવ કી માતાએં ડનકે પિતા ડનકે પ્રતિશત્રુ અર્થાત્ પ્રતિ-
વાસુદેવ જિસ પ્રકાર સે સમવાયાંગસૂત્ર મેં નામ કી પરિપાટી મેં પ્રતિ-
પાદિત કિયે ગયે હેં, ડસી તરહ સે યહાં મી જાનના ચાહિયે । (સેવં
મંતે । સેવં મંતે ત્તિ જાવ વિહરહ) હે ભદન્ત ! જૈસા આપને કહા હૈ
વહ સવ એસા હી હેં, હે ભદન્ત ! વહ સવ એસા હી હૈ એસા કહ કર વે
ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ।

ટીકાર્થ—પૂર્વસૂત્ર મેં “સંસારમંડલં નેયવ્વં” એસા કહા ગયા હૈ
સો સંસાર મંડલ મેં તો કુલકર, તીર્થકર આદિ મી આ જાતે હેં—અનઃ

સર્પિણીકાળમાં ડેટલા કુલકર થયા છે ? (ગોયમા ।) હે ગૌતમ ! (સત્ત, એવં
ચેવ તિત્થયરમાયરો, પિયરો) સાત કુલકર થયા છે. એજ પ્રમાણે તીર્થકરની
માતાઓ, તેમના પિતા, (પઢમા સિસિણીઓ, ચક્રવટ્ટિમાયરો, ઇત્થિરયણં, વલદેવા,
વાસુદેવા વાસુદેવ માયરો, પિયરો, એ સિં પહિસત્તૂ જહા સમવાએ નામ પરિવાહીએ તહા
ણેયવ્વા) તેમની પ્રથમ શિષ્યાઓ. ચક્રવર્તિની માતાઓ, તેમનાં સ્ત્રીરત્ન,
મળદેવ, વાસુદેવ, વાસુદેવોની માતાઓ અને તેમના પ્રતિશત્રુરૂપ પ્રતિવાસુદેવો,
આ બધાનું સમવાયાંગ સૂત્રમાં નામના પ્રકરણમાં જે રીતે વર્ણન કર્યું છે,
એજ પ્રમાણે અહીં સમજ લેવું.

(સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરહ) હે ભદન્ત ! આપની વાત
બિલકુલ સત્ય છે. આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે યથાર્થ છે. આ
પ્રમાણે કહીને, મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને
સ્થાને જઈને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—સૂત્રમાં (સંસારમંડલં નેયવ્વં) એવું કહ્યું છે સંસાર ચક્ર-

દીવેળં મંતે ! દીવે મારહે વાસે ઇમીસે ઓસપ્પિણીએ સમાએ કહ કુલગરા હોત્થા ?' ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! જંબૂદ્વીપે સ્વલુ દ્વીપે ભારતે વર્ષે અસ્યામ્ વર્તમાનાયામ્ અવસર્પિણ્યાં દશકોટીકોટિસાગરોપમપ્રમાણહાસોન્મુલકાલસ્વરૂપિણ્યાં કતિ કિયન્તઃ કુલકરાઃ અમવન્ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! સત્ત ’ હે ગૌતમ ! સપ્ત કુલકરાઃ સંજાતાઃ, તે ચ વિમલવાહનઃ, ચક્ષુષ્માન્, યશોમાન્, અભિચન્દ્રઃ, પ્રસેનજિત્, મરુદેવઃ, નાભિથેતિ સપ્ત । તેપાં સ્ત્રિયશ્ચ સપ્ત । તાસામ્ ચન્દ્રયશાઃ, ચન્દ્ર

સૂત્રકાર દ્વન સ્વ વિષય કી વક્તવ્યતા કો પ્રતિપાદન કરને કે લિયે હસ સૂત્ર કા કથન કર રહે હૈં-હસમેં ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ (જંબુ-દીવે ણં મંતે ! દીવે મારહે વાસે ઇમીસે ઓસપ્પિણીએ સમાએ કહ કુલ-ગરા હોત્થા) હે મદન્ત ! હસ જંબૂદ્વીપ કે વર્તમાન હસ ભરતક્ષેત્ર મેં હસ ચાલૂ અવસર્પિણી કાલ મેં કિતને કુલકર હુએ હૈં ? અવસર્પિણી કાલ કા પ્રમાણ ૧૦ કોટાકોટી સાગરોપમ કા કહા ગયા હૈ । હસ કાલ મેં જીવોં કી આયુ, કાય આદિ કા પ્રમાણ ઉત્તરોત્તર કમ હોના જાતા હૈ । કુલકર હસ ૧૦ કોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણવાલી તથા હાસોન્મુલ કાલ સ્વરૂપવાલી અવસર્પિણી (કે તીસરે આરે) મેં હી હુએ હૈં-હસીલિયે ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પ્રશ્ન કિય હૈ-હસકે ઉત્તર મેં મગવાન્ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! “સત્ત ” સાત કુલકર હુએ હૈં । હનકે નામ હસ પ્રકાર સે હૈં-૧ વિમલવાહન, ૨ ચક્ષુષ્માન, ૩ યશોમાન, ૪ અભિચન્દ્ર, ૫ પ્રસેનજિત્, ૬ મરુદેવ ઓર ૭ નાભિ । હનકી સાત

પૂર્વામાં તેા કુલકર, તીર્થકર આદિનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં એ સૌનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(જંબુદીવેળં મંતે ! દીવે મારહેવાસે ઇમીસે ઓસપ્પિણીએ સમાએ કહ કુલગરા હોત્થા ?) હે ભગવન્ જંબુદ્વીપમાં આવેલા આ ભરતક્ષેત્રમાં આલુ અવસર્પિણી કાળમાં કેટલા કુલકર થયા છે ? અવસર્પિણીકાળનું પ્રમાણ હસ કોટાકોટિ-સાગરોપમનું કહ્યું છે. આ કાળમાં જીવોના આયુષ્ય, શરીર આદિનું પ્રમાણ ઉત્તરોત્તર ઘટતું જાય છે. આ હસ કોટાકોટી સાગરોપમ પ્રમાણવાળા, તથા હાસોન્મુલ કાલ સ્વરૂપવાળા, અવસર્પિણીમાં ૪ (અવસર્પિણીના ત્રીજા આરામાં) કુલકર થઈ ગયા છે. તેથી જ ગૌતમ ગણધરે આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-“ ગોયમા ! સત્ત ” હે ગૌતમ ! સાત કુલકર થયા છે. તેમના નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) વિમલવાહન, (૨) ચક્ષુષ્માન, (૩) યશોમાન, (૪) અભિચન્દ્ર, (૫) પ્રસેનજિત, (૬) મરુદેવ અને, નાભિ તે સાત કુલકરોની

કાન્તા, સુરૂપા, પ્રતિરૂપા, ચક્ષુષ્કાન્તા, શ્રીકાન્તા, મરુદેવીતિ નામાનિ । ‘ એવંચેવ તિત્થયરા તિત્થયરમાયરો, પિયરો ’ એવમેવ-ઉક્તરીત્યેવ તીર્થકરાઃ-ઋષભાદિવર્ધ-માનાન્તાઃ, તીર્થકરમાતરઃ ચતુર્વિંશતિઃ તાસાં ચ નામાનિ-મરુદેવી, વિજયા, સેના, સિદ્ધાર્થી, મંગલા, સુસીમા, પૃથ્વી, લક્ષ્મણા, રામા, નન્દા, વિષ્ણુઃ, જયા, શ્યામા, સુયશાઃ, સુવ્રતા, અચિરા, શ્રીઃ, દેવીઃ, પ્રભાવતી, પદ્મા, વપ્રા, શિવા, વામા, ત્રિશ-લા ચેતિ । તીર્થકરપિતરશ્ચ ચતુર્વિંશતિઃ તે ચ ૧ નાભિઃ, ૨ જિતશત્રુઃ, ૩ જિતારિઃ, ૪ સંવરઃ, ૫ મેઘઃ, ૬ ધરઃ, ૭ પ્રતિષ્ઠઃ, ૮ મહાસેનઃ, ૯ ક્ષત્રિયઃ, ૧૦ સુગ્રીવઃ, ૧૧ દૃઢરથઃ, ૧૨ વિષ્ણુઃ, ૧૩ વસુપૂજ્યક્ષત્રિયઃ, ૧૪ કૃતવર્મા, ૧૫ સિંહસેનઃ,

છિયાં હુઈ હૈં-હનકે ખી નામ હસ પ્રકાર સે હૈં-૧ ચન્દ્રયશા, ૨ ચન્દ્ર-કાન્તા, ૩ સુરૂપા, ૪ પ્રતિરૂપા, ૫ ચક્ષુષ્કાન્તા, ૬ શ્રીકાન્તા ઓર ૭વીં મરુદેવી હસી પ્રકારસે હસ કાલ મેં યહાં (તિત્થયર માયરો પિયરો) તીર્થકર-ઋષભ સે લેકર વર્ધમાન પર્યન્ત ૨૪ તીર્થકર, તીર્થકરોં કી ૨૪ માતાઈ, ઓર તીર્થકરોં કે ૨૪ પિતા હુઈ હૈં । તીર્થકરોં કી ૨૪ માનાઓં કે નામ હસ પ્રકાર સે હૈં-૧ મરુદેવી, ૨ વિજયા, ૩ સેના ૪ સિદ્ધાર્થી, ૫ મંગલા, ૬ સુસીમા, ૭ પૃથ્વી, ૮ લક્ષ્મણા, ૯ રામા, ૧૦ નન્દા, ૧૧ વિ-ષ્ણુ ૧૨ જયા, ૧૩ શ્યામા, ૧૪ સુયશા, ૧૫ સુવ્રતા, ૧૬ અચિરા, ૧૭ શ્રી, ૧૮ દેવી, ૧૯ પ્રભાવતી, ૨૦ પદ્મા, ૨૧ વપ્રા, ૨૨ શિવા, ૨૩ વામા ઓર ૨૪ ત્રિશલા । તીર્થકર કે જો ૨૪ પિતા હુઈ હૈં ડનકે નામ હસ પ્રકાર સે હૈં-૧ નાભિ, ૨ જિતશત્રુ, ૩ જિતારિ, ૪ સંવર, ૫ મેઘ, ૬ ધર, ૭ પ્રતિષ્ઠ, ૮ મહાસેન, ૯ સુગ્રીવ, ૧૦ દૃઢરથ, ૧૧ વિષ્ણુ, ૧૨

પત્નીઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) ચન્દ્રયશા, (૩) ચન્દ્રકાન્તા (૩) સુરૂપા, (૪) પ્રતિરૂપા, (૫) ચક્ષુષ્કાન્તા, (૬) શ્રીકાન્તા અને (૭) મરુદેવી. એજ પ્રમાણે આ અવસર્પિણી કાળમાં અહીં ઋષભદેવથી મહાવીર સ્વામી પર્યન્તના ૨૪ તીર્થંકરો થઈ ગયા છે. તે ચોવીસ તીર્થંકરોની માતાઓનાં નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે-(૧) મરુદેવી, (૨) વિજયા, (૩) સેના, (૪) સિદ્ધાર્થી, (૫) મંગલા, (૬) સુસીમા, (૭) પૃથ્વી, (૮) લક્ષ્મણા, (૯) રામા, (૧૦) નન્દા, (૧૧) વિષ્ણુ, (૧૨) જયા, (૧૩) શ્યામા, (૧૪) સુયશા, (૧૫) સુવ્રતા, (૧૬) અચિરા, (૧૭) શ્રી, (૧૮) દેવી, (૧૯) પ્રભાવતી, (૨૦) પદ્મા, (૨૧) વપ્રા, (૨૨) શિવા, (૨૩) વામા અને (૨૪) ત્રિશલા

ચોવીસ તીર્થંકરોના પિતાનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) નાભિ, (૨) જિતશત્રુ, (૩) જિતારી, (૪) સંવર (૫) મેઘ, (૬) ધર, (૭) પ્રતિષ્ઠ. (૮) મહાસેન, (૯) સુગ્રીવ, (૧૦) દૃઢરથ, (૧૧) વિષ્ણુ, (૧૨)

૧૬ માનુઃ, ૧૭ વિશ્વસેનઃ, ૧૮ સૂરઃ, ૧૯ સુદર્શનઃ, ૨૦ કુમ્ભઃ, ૨૧ સુમિત્રઃ, ૨૨ વિજયઃ, ૨૩ સમુદ્રવિજયઃ, ૨૪ અશ્વસેનઃ, ૨૫ સિદ્ધાર્થશ્ચેતિ ।

“પદ્મા સિસ્સિનીઓ” ચતુર્વિંશતિતીર્થકરણાં પ્રથમાઃ શિષ્યાશ્ચ ચતુર્વિંશતિઃ, તાસાં ચ નામાનિ—બ્રાહ્મી, ૧ ફલ્ગુઃ, ૨ શ્યામા, ૩ અજિતા, ૪ કાશ્યપી, ૫ રતિઃ, ૬ સોમા, ૭ સુમના, ૮ વારુણી, ૯ સુલસા, ૧૦ ધારણી, ૧૧ ધરાણી, ૧૨ ધરણીધરા, ૧૩ પ્રથમ-શિવા, ૧૪ શુચી, ૧૫ ઋજુકા, ૧૬ રક્ષી, ૧૭ બન્ધુવતી, ૧૮ પુષ્પવતી, ૧૯ આર્યા, ૨૦ અમિલા, ૨૧ યક્ષિણી, ૨૨ પુષ્પચૂલા, ૨૩ આર્યા-ચન્દનેતિ’ ૨૪ । ‘ચક્રવર્તિમાયરો’ ચક્રવર્તિમાતરશ્ચ દ્વાદશ, તાસાં ચ નામાનિ સુમંગલા, યશોમતી, ભદ્રા, સહદેવી અચિરા, શ્રીઃ, દેવીઃ, તારા, જ્વાલા, મેરા,

વસુપૂજ્ય, ૧૩ કૃતવર્મા, ૧૪ સિંહસેન, ૧૫ માનુ, ૧૬ વિશ્વસેન ૧૭ સૂર ૧૮ સુદર્શન, કુમ્ભ, ૨૦ સુમિત્ર, ૨૧ વિજય, ૨૨ સમુદ્રવિજય, ૨૩ અશ્વસેન, ૨૪ સિદ્ધાર્થ (પદ્મા સિસ્સિનીઓ) ચતુર્વિંશતિ તીર્થકરોં કી જો પ્રથમ શિષ્યા હુઈ હૈં ઉનકે નામ હસ પ્રકાર સે હૈં ૧ બ્રાહ્મી ૨ ફલ્ગુ ૩ શ્યામા ૪ અજિતા, ૫ કાશ્યપી, ૬ રતિ, ૭ સોમા, ૮ સુમના, ૯ વારુણી, ૧૦ સુલસા, ૧૧ ધારણી, ૧૨ ધરણી, ૧૩ ધરણિધરા, ૧૪ પ્રથમશિવા, ૧૫ શુચી, ૧૬ ઋજુકા, ૧૭ રક્ષી ૧૮ બન્ધુવતી, ૧૯ પુષ્પવતી, ૨૦ આર્યા, ૨૧ અમિલા ૨૨ યક્ષિણી ૨૩ પુષ્પચૂલા, ૨૪ આર્યચન્દના, ‘ચક્રવર્તિ-માયરો’ ચક્રવર્તિયોં કી જો ધારહ માતાપૈં હુઈ હૈં ઉનકી નાનાવલી હસ પ્રકાર સે હૈ—૧ સુમંગલા, ૨ યશોમતી, ૩ ભદ્રા, ૪ સહદેવી, ૫ અચિરા, ૬ શ્રી, ૭ દેવી ૮ તારા, ૯ જ્વાલા, ૧૦ મેરા, ૧૧ વપ્રા, ૧૨ ચુલ્હણી’ ‘હસ્થિ રયણ’ ચક્રવર્તિયોં કી જો ૧૨ સ્ત્રી રત્ન છુપ હૈં, ઉન કી નામ હસ પ્રકાર

વસુપૂજ્ય, (૧૩) કૃતવર્મા, (૧૪) સિંહસેન, (૧૫) માનુ; (૧૬) વિશ્વસેન, (૧૭) સૂર, (૧૮) સુદર્શન, (૧૯) કુંભ, (૨૦) સુમિત્ર, (૨૧) વિજય, (૨૨) સમુદ્ર-વિજય, (૨૩) અશ્વસેન અને (૨૪) સિદ્ધાર્થ.

“પદ્મા સિસ્સિનીઓ” ૨૪ તીર્થકરોની પ્રથમ શિષ્યાઓનાં નામ અનુ-ક્રમે આપવામાં આવે છે—(૧) બ્રાહ્મી, (૨) કાશ્યપી, (૩) શ્યામા, (૪) અજિતા, (૫) કાશ્યપી, (૬) રતી, (૭) સોમા, (૮) સુમના, (૯) વારુણી (૧૦) સુલસા, (૧૧) ધારણી, (૧૨) ધરણી, (૧૩) ધરણિધરા, (૧૪) પ્રથમ શિવા, (૧૫) શુચી, (૧૬) ઋજુકા, (૧૭) રક્ષી, (૧૮) બન્ધુવતી. (૧૯) પુષ્પવતી, (૨૦) આર્યા, (૨૧) અમિલા, (૨૨) યક્ષિણી, (૨૩) પુષ્પચૂલા, (૨૪) આર્ય ચન્દના. (ચન્દનખાળાં)

“ચક્રવર્તિમાયરો” બાર ચક્રવર્તિયોની માતાઓનાં નામ અનુક્રમે આપ-વામાં આવ્યા છે—(૧) સુમંગલા, (૨) યશોમતી, (૩) ભદ્રા, (૪) સહદેવી, (૫) અચિરા, (૬) શ્રી, (૭) દેવી, (૮) તારા, (૯) જ્વાલા, (૧૦) મેરા, (૧૧) વપ્રા અને (૧૨) ચુલ્હણી.

વમા, ચુલ્લણીતિ । ‘ઇત્થિરયણ’ દ્વાદશચક્રવર્તિનાં દ્વાદશ સ્ત્રીસ્તાનિ, તાસાં નામાનિ-સુભદ્રા, ૧ ભદ્રા, ૨ સુનન્દા, ૩ જયા, ૪ વિજયા, ૫ કૃષ્ણશ્રી, ૬ શૂરશ્રી, ૭ પદ્મશ્રી, ૮ વસુન્ધરા, ૯ દેવી, ૧૦ લક્ષ્મીવતી, ૧૧ કુરુમતી ૧૨ ચેતિ । બલદેવા, વાસુદેવા, વાસુદેવમાયરો, પિયરો, ’બલદેવા, વાસુદેવા, વસુદેવમાતર, પિતર, તત્રવ લદેવા નવ-અચલ, વિજય, ભદ્ર, સુપ્રભ, સુદર્શન, આનન્દ, નન્દન, પદ્મ, રામ: ઇતિ । વાસુદેવાશ્ચ નવ-ત્રિપૃષ્ઠ, દ્વિપૃષ્ઠ, સ્વયંભૂ, પુરુષોત્તમ, પુરુષસિંહ, પુરુષપુન્ડરીક, દત્ત, નારાયણ, કૃષ્ણ, । વાસુદેવાનાં નવ માતર: તાસાં નામાનિ-મૃગાવતી, ઉમા, પૃથ્વી, સીતા, અમ્મયા, લક્ષ્મીવતી, શેષવતી, કેકયી, દેવકી ચેતિ । પિતરશ્ચ-પ્રજાપતિ: બ્રહ્મા, સોમ, રુદ્ર, શિવ, સે હૈં ૧ સુભદ્રા, ૨ ભદ્રા, ૩ સુનન્દા, ૪ જયા, ૫ વિજયા, ૬ કૃષ્ણશ્રી, ૭ શૂરશ્રી, ૮ પદ્મશ્રી, ૯ વસુન્ધરા, ૧૦ દેવી, ૧૧ લક્ષ્મીવતી, ૧૨ કુરુમતી, । ‘બલદેવા, વાસુદેવા, વાસુદેવ માયરો પિયરો ’ બલદેવ, વાસુદેવ, વાસુદેવ, ક્ષી માતાઍં ઔર વાસુદેવકે પિતા । હનમેં બલદેવૅ હસ પ્રકાર સે હૈં ૧ અચલ, ૨ વિજય, ૩ ભદ્ર, ૪ સુપ્રભ, ૫ સુદર્શન, ૬ આનન્દ, ૭ નન્દન, ૮ પદ્મ ઔર ૯ રામ નવવાસુદેવોં કૅ નામ હસ પ્રકાર સે હૈં- ૧ ત્રિપૃષ્ઠ, ૨ દ્વિપૃષ્ઠ, ૩ સ્વયંભૂ, ૪ પુરુષોત્તમ, ૫ પુરુષસિંહ ૬ પુરુષપુન્ડરીક, ૭ દત્ત, ૮ નારાયણ ઔર ૯ કૃષ્ણ । વાસુદેવોં કી નૌ માતાઓં કૅ નામ ચે હૈં- ૧ મૃગાવતી, ૨ ઉમા, ૩ પૃથ્વી, ૪ સીતા, ૫ અમ્મયા, ૬ લક્ષ્મીવતી, ૭ શેષવતી, ૮ કેકયી, ૯ દેવકી; । પિતાઓં કૅ નામ

‘ઇત્થિરયણ’ હવે બાર ચક્રવર્તિઓની બાર રાણીઓનાં નામ આપવામાં આવે છે—(૧) સુભદ્રા, (૨) ભદ્રા, (૩) સુનન્દા, (૪) જયા, (૫) વિજયા, (૬) કૃષ્ણશ્રી, (૭) શૂરશ્રી, (૮) પદ્મશ્રી, (૯) વસુન્ધરા, (૧૦) દેવી, (૧૧) લક્ષ્મીવતી, અને (૧૨) કુરુમતી.

“બલદેવા, વાસુદેવા, વાસુદેવ માયરો પિયરો” નવ બળદેવોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) અચલ, (૨) વિજય, (૩) ભદ્ર, (૪) સુપ્રભ, (૫) સુદર્શન, (૬) આનન્દ, (૭) નન્દન, (૮) પદ્મ અને (૯) રામ

નવ વાસુદેવોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) ત્રિપૃષ્ઠ, (૨) દ્વિપૃષ્ઠ, (૩) સ્વયંભૂ, (૪) પુરુષોત્તમ, (૫) પુરુષસિંહ, (૬) પુરુષપુન્ડરીક, (૭) દત્ત (૮) નારાયણ, (૯) કૃષ્ણ.

વાસુદેવોની નવ માતાઓનાં નામ નીચે મુજબ છે—(૧) મૃગાવતી, (૨) ઉમા, (૩) પૃથ્વી, (૪) સીતા, (૫) અમ્મયા, (૬) લક્ષ્મીવતી, (૭) શેષવતી, (૮) કેકયી અને (૩) દેવકી

મહાશિવઃ, અગ્નિશિશ્વઃ, દશરથઃ, વસુદેવશ્ચેતિ । ‘એસિં પહિસત્તૂ જહા સમવાએ-
નામ પરિવાડી તહા જેયન્વા, ’ એતેપાં નવનાં વાસુદેવાનાં નવ પ્રતિજાત્રવઃ, તેપાં
નામાનિ અશ્વગ્રીવ-તારકઃ, મેરકઃ, મધુકૈટભઃ, નિશુંભઃ, વલિઃ, પ્રભરાજઃ, રાવણઃ,
જરાસન્ધ ઇતિ । એતત્સર્વં યથા શ્રી સમવાયામ્સૂત્રે નામપરિપાટી પ્રતિપાદિતા તથાઽ-
ત્રાપિ જ્ઞાતવ્યમ્, તત્ત્વ સર્વમ્ ઉપર્યુક્તરીત્યા પ્રતિપાદિતમેવ । અન્તે ગૌતમઃ પ્રાદ-
‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ-વિહરઈ ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ,
હે મદન્ત ! મવદુક્તં સર્વં સત્યમેવ ઇતિ પ્રતિપાદયન્ ગૌતમો યાવત્-વિહરતિ

૧ પ્રજાપતિ, ૨ બ્રહ્મા, ૩ સોમ, ૪ રુદ્ર, ૫ શિવ ૬ મહાશિવ, ૭ અગ્નિશિશ્વ,
૮ દશરથ, ૯ વસુદેવ, । ‘એસિં પહિસત્તૂ જહા સમવાએ નામ પરિવાડીએ
તહા જેયન્વા’ હન નૌ વાસુદેવોંકે નૌ પ્રતિવાસુદેવોંકી નામાવલી હસ પ્રકાર
સે હૈ— ૧ અશ્વગ્રીવ, ૨ તારક, ૩ મેરક, ૪ મધુકૈટભ, ૫ નિશુંભ, ૬
વલિ, ૭ પ્રભરાજ, ૮ રાવણ, ૯ જરાસંધ, । યહ સવ શ્રી સમવાયાંગસૂત્ર
મેં નામ પરિપાટી પ્રતિપાદિત હુઈ હૈ, સો જૈસી વહાં યહ પ્રતિપાદિત કી
ગઈ હૈ, ડસી પ્રકાર સે યહાં પર ખી જાનની ચાહિયે । યહી વાત ‘ જહા
સમવાએ નામ પરિવાડીએ તહા જેયન્વા ’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા સમજાઈ
ગઈ હૈ । અવ અન્ત મેં ગૌતમ પ્રભુ કે કથન કી અનુમોદના કરતે હુએ
કહતે હૈં કિ ‘ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ ’ હે મદન્ત !
આપકે દ્વારા પ્રતિપાદિત હુઆ યહ સવ વિષય સત્ય હી હૈ—હે મદન્ત !

વાસુદેવોના પિતાનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) પ્રજાપતિ, (૨) બ્રહ્મા,
(૩) સોમ, (૪) રુદ્ર, (૫) શિવ, (૬) મહાશિવ, (૭) અગ્નિશિશ્વ, (૮) દશરથ
અને (૯) વસુદેવ.

(એ એ સિં પહીસત્તૂ જહા સમવાએ નામ પરિવાડીએ તહા જેયન્વા)

આ નવ વાસુદેવોના શત્રુરૂપ પ્રતિવાસુદેવોનાં નામ આ પ્રમાણે છે—
(૧) અશ્વગ્રીવ, (૨) તારક, (૩) મેરક, (૪) મધુકૈટભ, (૫) નિશુંભ (૬) વલિ,
(૭) પ્રભરાજ, (૮) રાવણ અને (૯) જરાસંધ. આ નામોની પરિપાટી સમ-
વાયાંગ સૂત્રમાં જે પ્રમાણે આપવામાં આવેલી છે, એજ પ્રમાણે અહીં આપ-
વામાં આવેલ છે. (જહા સમવાએ નામ પરિવાડીએ તહા જેયન્વા) આ સૂત્ર
દ્વારા એ જ વાત સમજાવવામાં આવી છે.

(સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ) મહાવીર પ્રભુના વચ્ચનોમાં
અસીમ શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતાં ગૌતમ સ્વામી કહે છે—“ હે મદન્ત ! આ વિષયનું

તિષ્ઠતિ, યાવત્પદેન શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસાઽઽત્માનં ભાવયન્ ઇતિ સંગ્રાહચમ્ ઇતિ ॥ સૂ. ૩ ॥

ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત - જગદ્વલ્લભ - પ્રસિદ્ધવાચકપશ્ચદશભાષાકલિ-
તલલિતકલાપાલાપક-પ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક-વાદિમાનમર્દક-
શ્રીશાહુ છત્રપતિકોલ્હાપુરરાજપ્રદત્ત 'જૈનશાસ્ત્રાચાર્ય' પદભૂષિત-
કોલ્હાપુરરાજગુરુ-બાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી
ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતા શ્રી ભગવતીસૂત્રસ્ય પ્રમેયચન્દ્રિકાવ્યાયાં
વ્યાખ્યાયાં પશ્ચમશતકસ્ય પશ્ચમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૫-૫ ॥

‘સર્વથા સત્ય હી હૈ’ હિસ પ્રકાર કહ કર વે ગૌતમ ભગવાન્ યાવત્ અપને
સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે । યહાં યાવત્પદ સે ‘શ્રમણં ભગવન્તં
મહાવીરં વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા, સંયમેન તપસા આત્મા-
નં ભાવયન્’ હિસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ ॥ સૂ. ૩ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજા કૃત “ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રિય-
દર્શિની વ્યાખ્યાકે પાંચવે શતકકે પાંચવાં ઉદ્દેશા સમાપ્ત ॥ ૫-૫ ॥

આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે આપની વાત યથાર્થ છે.” આ પ્રમાણે
કહીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વદણા નમસ્કાર કરીને, સયમ અને તપથી
આત્માને ભાવિત કરતા ગૌતમ સ્વામી તેમને સ્થાને જઈને બેસી ગયા. ॥ સૂ. ૩ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજા કૃત ‘ભગવતીસૂત્ર’ ની પ્રિયદર્શિની
વ્યાખ્યાનો પાંચમાં શતકનો પાંચમા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૫-૫ ॥

અથ ષષ્ઠોદ્દેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે—

અથ પञ્ચમશતકે ષષ્ઠોદ્દેશકસ્ય સંક્ષિપ્ત વિષયવિવરણમ્ ।

જીવાનામલ્પાયુષ્યતાં પ્રતિહિંસા-મૃષાવાદ-સચિત્તવસ્તુદાનાદીનાં હેતુત્વપ્રતિ-
પાદનમ્, શ્રમણબ્રાહ્મણેભ્યોઽપ્રાસુકદાનરૂપાનુચિતદાનમેવાત્ર સચિત્તવસ્તુદાનપદેન
પ્રતિપાદિતમ્, તતો જીવાનાં દીર્ઘાયુષ્કતાં પ્રતિ અહિંસા-સત્યા-ચિત્તવસ્તુદાન-
રૂપોચિતપદાર્થદાનાનાં હેતુત્વકથનમ્, તતઃ અશુભદીર્ઘાયુષ્કતાયાઃ, શુભદીર્ઘા-
યુષ્કતાયાશ્ચ હેતુનિરૂપણમ્, મૃદ્ભાળાદેર્વિક્રેતુઃ મૃદ્વપતેઃ, તદ્ભાળક્રયિકસ્ય ચ
કર્મબન્ધહેતુભૂતક્રિયાણાં ચતુર્વિકલ્પપ્રતિપાદનમ્, તતોઽગ્નિજ્ઞાયાનાં મહાક્રિયાદિ

પંચમ શતક કો છઠ્ઠા ઉદ્દેશક—

પંચમ શતક કે. હસ છઠે ઉદ્દેશે મેં જો વિષય કહ્યા ગયા હૈ. ઉસ
કા વિવરણ સંક્ષેપ સે હસ પ્રકાર સે હૈ—જીવોં કી અલ્પાયુષ્યતા કે પ્રતિ
હિંસા, મૃષાવાદ તથા સચિત્ત વસ્તુ કે દાન દેને આદિ મેં હેતુતા કા
પ્રતિપાદન, સચિત્ત વસ્તુ કે દાન પદ સે, શ્રમણ, એવં જ્ઞાણોં કે લિયે
અપ્રાસુક વસ્તુ કો અનુચિત દાન દેના હી યહાં ગ્રહણ ક્રિયા ગયા હૈ
એસા કથન, જીવોં કો દીર્ઘાયુષ્યતા કી પ્રાપ્તિ હોને કે પ્રતિ અહિંસા
સત્ય ઓર શ્રમણ જ્ઞાણોં કે લિયે દાન દેને રૂપ ડચિત અચિત્ત વસ્તુ
કા દાન દેના હૈ એસા કથન, શુભ દીર્ઘાયુષ્યતા ઓર અશુભ દીર્ઘાયુ-
ષ્યતા કા હેતુ કયાં હૈ—એસા પ્રતિપાદન, મિટ્ટી કે વર્તન આદિ વેચને

છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રરંભ

છઠ્ઠા ઉદ્દેશનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે.

હિંસા, મૃષાવાદ, સચિત્ત વસ્તુનું દાન, આદિના કારણે જીવોનું આયુષ્ય
દ્વંકં બને છે એવું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તથા “સચિત્ત વસ્તુનું દાન” એટલે
કે શ્રમણ અને બ્રાહ્મણોને અપ્રાસુક (દોષયુક્ત) વસ્તુનું દાન દેવું, એવો
અર્થ અહીં પ્રહણ કરાયો છે એવું કથન કર્યું છે.

જીવોના દીર્ઘાયુષ્યતાના કારણ તરીકે અહિંસા, સત્ય અને શ્રમણ અને
બ્રાહ્મણોને ઉચિત અચિત્ત વસ્તુનું દાન ગણવામાં આવેલું છે, એવું પ્રતિપાદન. શુભ
દીર્ઘાયુષ્યતા અને અશુભ દીર્ઘાયુષ્યતાના હેતુ કયા છે, તેનું પ્રતિપાદન. માટીનાં

निरूपणम्, धनुर्धारिपुरुषस्य धनुरादेश कर्मबन्धहेतुभूतक्रियादिविवेचनं च, ततोऽन्यतीर्थिकाणां मतस्य मिथ्यात्वप्रतिपादनम्, जीवाभिगमसूत्रानुसारेण सिद्धान्तमतप्रतिपादनं च, तत आधाकर्मादिभोजनग्रहीतुर्जायमानहानिप्रतिपादनम्, तथा क्रीतकृत-स्थापित-कान्तारभक्त-दुर्भिक्षभक्त-वार्दलिकाभक्त-ग्लानभक्त-शय्यातरपिण्ड - राजपिण्डानां ग्रहणानन्तरम् अनालोचितप्रतिक्रमणपूर्वक कालधर्मप्राप्तौ विराधनायाः, आलोचितप्रतिक्रमणपूर्वककालधर्मप्राप्तौ च आराधनायाः प्रतिपादनम्, तत आचार्यापाध्यायानां सिद्धि प्रतिपादनम्, असत्यभाषिणां कर्मबन्ध प्रतिपादनं च ।

वाले गृहपति की एवं उसे खरीदने वाले व्यापारी की कर्मबन्ध हेतुभूत क्रियाओं में चतुर्विकल्पता का कथन, अग्निकाय में महाक्रिया आदि रूपता का प्रतिपादन, धनुर्धारी पुरुष और धनुष के कर्मबन्ध की हेतुभूत क्रियादि का निरूपण, अन्यतीर्थिकों के मत में मिथ्यात्व का कथन जीवाभिगम सूत्र के अनुसार सिद्धान्त मान्यता का प्ररूपण, आधाकर्म आदि दोषों से दूषित आहार लेने वाले साधु को जो हानि होती है उस का कथन, क्रीतकृत, स्थापित, कान्तारभक्त, दुर्भिक्षभक्त वार्दलिकाभक्त, ग्लानभक्त, शय्यातरपिण्ड, राजपिण्ड इन को ग्रहण करने के बाद आलोचना और प्रतिक्रमण नहीं करने वाले साधु को कालधर्म की प्राप्ति हो जाने पर विराधना का, तथा आलोचना और प्रतिक्रमण करने वाले साधु को कालधर्म की प्राप्ति होने पर आराधना का प्रतिपादन, आचार्य उपाध्याय को सिद्धि का निरूपण एवं असत्य भाषण कर्त्ताओं को कर्मबन्ध का निरूपण ।

वासणु आदि वेचनार गृहपति अने तेने षरीद करनार व्यापारीनी कर्म-
बन्धना हेतुभूत क्रियाओमां चार प्रकारना विकल्पनुं कथन, अश्लिष्यमां भडा
क्रिया आदि रूपतानुं प्रतिपादन, धनुर्धारी पुरुष अने धनुषना कर्मबन्धनी
हेतुभूत क्रियादिनुं निरूपण, अन्यतीर्थिकानी मान्यताना मिथ्यात्वनुं कथन, जीवा-
भिगमसूत्र प्रमाणे सिद्धांत मान्यतानु प्रतिपादन, आधाकर्म आदि दोषोथी शुक्ल
आहार लेनार साधुने शी हानि थाय छे ? तेनुं कथन, क्रीतकृत, स्थापित, कान्तार-
भक्त, दुर्भिक्षभक्त, वार्दलिकाभक्त, ग्लानभक्त, शय्यातरपिण्ड, राजपिण्ड आदिने
ग्रहण कर्था पछी आलोचना अने प्रतिक्रमण नडीं करनार साधुने कालधर्मनी
प्राप्ति थया आद विराधनाना, तथा आलोचना अने प्रतिक्रमण करनार साधुने
कालधर्मनी प्राप्ति थतां आराधनानुं प्रतिपादन, आचार्य उपाध्यायने सिद्धि
प्राप्ति थाय छे अने असत्य भाषण करनारने कर्मबन्ध बन्धाय छे तेनुं निरूपण.

कर्मविशेषवक्तव्यताप्रस्तावः

मूलम्—“ कहणं भंते ! जीवा अप्पा उयत्ताए कम्मं पकरेंति ? गोयमा ! तिहिं ठाणेहिं, तं जहा—पाणे अइवाएत्ता, मुसं वइत्ता, तहारूवं समणं वा, माहणं वा, अफासुएणं, अणेसणिज्जेणं असण—पाण—खाइम—साइमेणं पडिलाभेत्ता, एवं खलु जीवा अप्पा उयत्ताए कम्मं पकरेंति । कहणं भंते ! जीवा दीहाउयत्ताए कम्मं पकरेंति ? गोयमा ! तिहिं ठाणेहिं, तं जहा—णो पाणे अइवाइत्ता, णो मुसं वइत्ता, तहा रूवं समणं वा, माहणं वा, फासु—एसणिज्जेणं असण—पाण—खाइम—साइमेणं पडिलाभेत्ता, एवं खलु जीवा दीहा उयत्ताए कम्मं पकरेंति । कहणं भंते ! जीवा असुभ दीहा उयत्ताए कम्मं पकरेंति ? गोयमा ! पाणे अइवाएत्ता, मुसं वइत्ता, तहारूवं समणं वा, माहणं वा हीलित्ता, निंदित्ता, खिसित्ता, गरहित्ता, अवमणिन्ता, अण्णयरेणं, अमणुण्णेणं, अपीइ—कारणं, असण—पाण—खाइम—साइमेणं पडिलाभेत्ता, एवं खलु जीवा असुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेंति, कहणं भंते ! जीवा सुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेंति ? गोयमा ! नो पाणे अइवाइत्ता, नो मुसं वइत्ता, तहारूवं समणं वा, माहणं वा वंदित्ता, नमंसित्ता, जाव—पज्जुवासित्ता, अन्नयरेणं मणुन्नेणं, पीइकारणं, असण—पाण—खाइम—साइमेणं पडिलाभेत्ता—एवं खलु जीवा सुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेंति ॥ सू० १ ॥

છાર્યા—કથં સ્વલુ ભદન્ત ! જીવાઃ અલ્પાયુષ્કતાયૈ કર્મપ્રકુર્વન્તિ ? ગૌતમ ! ત્રિભિઃ સ્થાનૈઃ, તથથા—પ્રાણાન્ અતિપાત્ય, મૃત્વા ઉક્ત્વા, તથારૂપં શ્રમણં વા બ્રહ્મણં વા પ્રાસુકેન અનેષણીયેન, અશન-પાન-સ્વાદિમ-સ્વાદિમેનં પ્રતિલાંબ્ય, એવં સ્વલુ જીવા અલ્પાયુષ્કતાયૈ કર્મ પ્રકુર્વન્તિ । કથં સ્વલુ ભદન્ત ! જીવાં દીર્ઘાયુષ્કતાયૈ કર્મ પ્રકુર્વન્તિ ? ગૌતમ ! ત્રિભિઃ સ્થાનૈઃ, તથથા નો પ્રાણાન્

કર્મવિશેષ વક્તવ્યતા—

‘ કહ ણં મંતે ! इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—(કહ ણં મંતે ! જીવા અપ્પાઝયત્તાએ કમ્મં પકરેંતિ) હે ભદન્ત ! જીવ અલ્પાયુષ્યતાં કા ઉપાર્જન કરને કે લિયે કર્મ કિસ ૨ કારણ કો લેકર કે બાંધતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (તિહિં ઠાણેહિં) ત્રીન સ્થાનરૂપ કારણોં કો લેકર જીવ અલ્પાયુષ્યતા કે નિમિત્તભૂત કર્મ કા બંધ કરતે હૈં । (તં જહા) વે ત્રીન સ્થાનરૂપ કારણ યે હૈં—(પાણે અહ વાએત્તા, મુસંવહત્તા, તહારૂવં સમણં વા, માહણં વા અપ્પાસુણં, અણેસ-ણિજ્જેણં અસણ-પાણ-સ્વાદિમ-સાદિમેણં પહિલામેત્તા) પ્રાણાતિપાતં જીવોં કો માર કરકે, ફૂઠ બોલ કરકે ઓર તથારૂપ શ્રમણ એવં માર્હન કો અપ્રાસુક એવં એવણાદોષ સે દુષિત એસે અશન, પાન, સ્વાદ્ય સ્વાદ્યરૂપ આહાર દ્વારો પ્રતિલામિત કરકે (એવં સ્વલુ જીવા અપ્પાઝયત્તાએ કમ્મં પકરેંતિ) કિસ કારણ સે જીવ અલ્પાયુષ્યતા કા ઉપાર્જન કરને કે લિયે કર્મ કા બંધ કિયા કરતે હૈં । (કહ ણં મંતે ! જીવા દીહાઝયત્તાએ કમ્મં

કર્મવિશેષની વક્તવ્યતા—

(કહ ણં મંતે !) इत्यादि—

સૂત્રાર્થ—(કહ ણં મંતે ! જીવા અપ્પાઝયત્તાએ કમ્મં પકરેંતિ ?) હે ભગવાન એવં કયા કયા કારણોથી અલ્પાયુષ્યતા બંધ કરે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (તિહિં ઠાણેહિં) ત્રણ સ્થાન એટલે કારણોને લીધે જીવ અલ્પાયુષ્યતાના નિમિત્ત રૂપ કર્મનો બંધ કરે છે (તં જહા) તે ત્રણ સ્થાનરૂપ કારણો નીચે પ્રમાણે છે. (પાણે અહ વાએત્તા, મુસંવહત્તા, તહારૂવં સમણં વા માહણં વા અપ્પાસુણં, અણેસ-ણિજ્જેણં અસણ પાણ સ્વાદિમ-સાદિમેણં પહિલામેત્તા) પ્રાણિ હિંસા કરીને, અસત્ય બોલીને, અને નિરતિચારપૂર્વક સંયમનું પાલન કરનાર શ્રમણ અને માહનને અપ્રાસુક, (દોષયુક્ત) કલે નહીં એવો ચાર પ્રકારનો આહાર—અશન, પાન, પાદ્ય અને સ્વાદ્ય-વહોરાવીને (એવં સ્વલુ જીવા અપ્પાઝયત્તાએ કમ્મં પકરેંતિ) આ રીતે જીવો અલ્પાયુષ્ય ઉપાર્જન કરવાના કર્મનો બંધ બાંધ્યા કરે છે.

અતિપાત્ય, નો મૃષા ઉક્ત્વા, તથારૂપં શ્રમણં વા બ્રાહ્મણં વા, પ્રાસુકૈષ્ણીયેન અશન-પાન-સ્નાદિમ-સ્વાદિમેન પ્રતિલામ્ય, एवं खलु जीवा दीर्घाऽऽयुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति । कथं खलु भदन्त ! जीवा अशुभदीर्घाऽऽयुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति ? गौतम ! प्राणात् अतिपात्य, मृषा उक्त्वा, तथारूपं श्रमणं वा ब्राह्मणं वा हीलित्वा

પકરેતિ) હે ભદન્ત ! જીવ દીર્ઘાયુષ્કતા બહુત સમય તક જીને કે કારણભૂત કર્મ કા બંધ કિસ ૨ કારણ કો લેકર કે કરતે હૈં ? (તિહિં ઠાળેહિં) હે ગૌતમ ! બહુત સમય તક જીને કે કારણભૂત કર્મ કા બંધ જીવ ત્રીન સ્થાનોં કો આશ્રિત કરકે કરતે હૈં (તં જહા) વે ત્રીન સ્થાન રૂપ કારણ યે હૈં (નો પાળે અહવાપ્તા, નો મુસંવહ્તા, તહારૂવં સમણં વા, માહ્ણં વા, પાસુ-એસણિજ્જેણં અસણપાણ-સ્નાહમ-સાહમેણં પહિલા મેત્તા એવંં યલુ જીવા દીહા ડયત્તાપ કમ્મં પકરેતિ) જીવોં કો નહીં માર કરકે, છૂઠ નહીં બોલ કરકે, ઓર તથારૂપ શ્રમણ માહ્ણ કો પ્રાસુક એષ્ણીય અશન, પાન, સ્નાય, સ્વાદ્યરૂપ આહાર દ્વારા પ્રતિલામિત કરકે જીવ દીર્ઘ જીવન કે કારણભૂત કર્મ કા બંધ કરતે હૈં । (કહણં મંતે ! જીવા અશુભદીહાડયત્તાપ કમ્મં પકરેતિ) હે ભદન્ત ! જીવ અશુભ દીર્ઘાયુષ્યતા કે ઉપાર્જન કે લિયે કર્મ કા બંધ કિસ ૨ કારણ કો લેકર કે કરતે હૈં ? (ગોયમા ! પાળે અહવાપ્તા, મુસં વહ્તા, તહારૂવં સમણં વા માહ્ણં વા હીલિત્તા, નિંદિત્તા, ચિંસિત્તા ગરહિત્તા, અવમાણિત્તા,

(કહણં મંતે ! જીવા દીહાડયત્તાપ કમ્મં પકરેતિ ?) હે ભદન્ત ! એવો કયા કારણોને લીધે દીર્ઘાયુષ્કતા (લાંબા સમયનું આયુષ્ય) ના કારણભૂત કર્મનો બંધ બાંધે છે ? (તિહિં ઠાળેહિં) હે ગૌતમ ! ત્રણ કારણનું સેવન કરવાથી એવો દીર્ઘાયુષ્યપણના કારણભૂત કર્મનો બંધ બાંધે છે. (તંજહા) તે ત્રણ કારણો આ પ્રમાણે છે—(નો પાળે અહવાપ્તા, નો મુસં વહ્તા, તહારૂવં સમણં વા, માહ્ણં વા, પાસુ-એસણિજ્જેણં અસણ-પાણ-સ્નાહમ-સાહમેણં પહિલામેત્તા-એવંં યલુ જીવા દીહાડયત્તાપ કમ્મં પકરેતિ) ૧ એવોની હિંસા નહીં કરીને, ૨ જીવું નહીં ખોલીને, અને ૩ નિરતિચારપૂર્વક સંયમનું પાલન કરનાર શ્રમણને અને માહનેને દોષરહિત, કલ્પનીય એશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય એ ચારે પ્રકારના આહારો વડોરાવીને એવો દીર્ઘ આયુષ્યપણના કર્મનો બંધ બાંધે છે.

(કહણં મંતે ! જીવા અશુભદીહાડયત્તાપ કમ્મં પકરેતિ ?) હે ભદન્ત ! એવો કયા કયા કારણોથી અશુભ દીર્ઘાયુષ્ય કર્મનો બંધ કડે છે ?

(ગોયમા ! પાળે અહવાપ્તા, મુસવહ્તા, તહારૂવં સમણં વા, માહ્ણં વા, હીલિત્તા, નિંદિ ૧, ચિંસિતા, ગરહિત્તા, અવમાણિત્તા, અણ્ણયરેણં અમણુણેણં,

निन्दित्वा खिसित्वा गर्हित्वा अवमान्य, अन्यतरेण, अमनोज्ञेन, अप्रीतिकारकेण अशन-पान-खादिम-स्वादिमेन प्रतिलाभ्य, एवं खलु जीवाः शुभदीर्घायुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति । कथं खलु भदन्त ! जीवाः शुभदीर्घायुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति ? गौतम ! नो प्राणान् अतिपात्य नो मृषा उक्त्वा, तथारूपं श्रमणं वा, ब्राह्मणं वा वन्दित्वा, नमस्यित्वा यावत्-पर्युपाय अन्यतरेण मनोज्ञेन प्रीतिकारकेण अशन-पान - खादिम - स्वादिमेन प्रतिलाभ्य एवं खलु जीवाः शुभदीर्घायुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति ॥ सू० १ ॥

अणयरेणं, असणुणेणं, अपीइकारणं असण-पाण-खाइम साइमेणं पडिलाभेत्ता, एवं खलु जीवा असुभ दीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति) हे गौतम ! जीवों को मार करके, झूठ बोल करके और तथारूप श्रमण एवं माहन की अवहेलना करके, अनादर करके, अपमान करके, तिरस्कार करके, उनका सन्मान नहीं करके, और चारों प्रकार के आहार में से किसी एक अमनोज्ञ तथा अप्रीति के कारणभूत अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य रूप आहार द्वारा प्रतिलाभित करके जीव अशुभ दीर्घायुष्यता के कारणभूत कर्म का बंध करते हैं । (कह णं भंते ! जीवा सुभ दीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति) हे भदन्त ! जीव शुभ दीर्घायुष्यता को उपार्जन करने के लिये कर्म का बंध किन २ कारणों को लेकर करते हैं ? (गोयमा ! नो पाणे अइवइत्ता, को मुसं वइत्ता, तहारुवं समणं वा माहणं वा, वंदित्ता, नमंसित्ता, जाव पज्जुवासित्ता, अन्नयरेणं मणुणेणं पीइकारणं असण-पाण खाइम साइमेणं पडिलाभेत्ता एवं खलु जीवा सुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति) हे गौतम ! जीवों को नहीं

अपीइकारणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेत्ता, एवं खलु जीवा असुभ-दीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति) हे गौतम ! भोवोनी डिंसा करीने, असत्य भोलीने, निरतिथारपूर्वक संयमनुं सेव । करनार साधु अथवा भाइननी अवहेलना करीने, तिरस्कार करीने, अपमान करीने, अनादर करीने, तेमनुं सन्मान न करीने, तथा अमनोज्ञ अथवा अप्रीतिना कारणरूप अशन, पान, आद्य के स्वाद्य आहार तेमने पडोरावीने, भोवो अशुभ दीर्घायुष्यता कर्मना बंध करे छे ।

(कइणं भंते ! जीवा सुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति ?) हे भदन्त ! भोवो कथा कथा कारणोने दीधे शुभदीर्घायुष्य करावनार कर्मना बंध करे छे ? (गोयमा ! नो पाणे अइवइत्ता, नो मुसं वइत्ता, तहारुवं समणं वा, माहणं वा, वंदित्ता, नमंसित्ता, जाव पज्जुवासित्ता, अन्नयरेणं मणुणेणं पीइकारणं असण पाण खाइम-साइमेणं पडिलाभेत्ता, एवं खलु जीवा सुभ दीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति)

ટીકા—પંચમોદ્દેશકે જીવાનાં કર્મવેદના પ્રતિપાદિતા, પૃષ્ઠે તુ કર્મવન્ધન કારણમાહ—‘કહણં મંતે ! જીવા અપ્પા ડયત્તાણ કમ્મં પકરેંતિ ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! કથં=કેન કારણેન કિં કારણમાશ્રિત્યેત્યર્થઃ, સ્વલુ જીવાઃ અલ્પાયુષ્ક-તાયૈ=અલ્પાયુષ્કોપાર્જનાય કર્મ પ્રકુર્વન્તિ વધ્નન્તિ ! મગવાનાહ—‘ગોયમા ! તિહિં ઠાણેહિં’ હે ગૌતમ ! ત્રિભિઃ સ્થાનૈઃ કારણૈઃ વક્ષ્યમાગદ્ધરૂપૈઃ જીવાઃ અલ્પા યુષ્કતાકારણભૂતં કર્મ વધ્નન્તિ તાન્યેવાહ—‘તંજહા-પાણે અણ્ણણ્ણા, મુસં વણ્ણા’

મારકરકે, શૂઠ નહીં ચોલ કરકે ઓર તથારૂપ શ્રમણ એવં માહન કો વંદના કરકે, ઉન્હેં નમસ્કાર કરકે યાવત્

ચાવત્ ઉનકી પર્યુપાસના કરકે, તથા ચારોં પ્રકાર કે આહાર મેં સે કિસી એક મનોજ્ઞ તથા પ્રીતિ કે કારણભૂત, અશન, પાન, સ્વાદ્ય ઓર સ્વાદ્ય રૂપ આહાર દ્વારા ઉન્હેં પ્રતિલાભિત કરકે જીવ શુભ દીર્ઘ આયુ-ષ્યતા કે કારણભૂત કર્મ કા બંધ કરતે હેં ।

ટીકાર્થ—પંચમ ઉદ્દેશક મેં જીવોં કી કર્મવેદના કા પ્રતિપાદન ક્રિયા ગયા હૈ । અથ હસ છટે ઉદ્દેશક મેં કર્મબંધ કે જો કારણ હેં ઉનકાં પ્રતિપાદન સૂત્રકાર કર રહે હેં—હસમેં ગૌતમ પ્રભુ સે પૂછતે હેં કિ (જીવા કહ્ ણં મંતે ! અપ્પાડયત્તાણ કમ્મં પકરેંતિ) હે મદન્ત ! જીવ કિન કારણોં કો લેકર કે અલ્પ આયુષ્ક કે ઉપાર્જનભૂત કર્મ કા બંધ કરતે હેં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હેં કિ (ગોયમા ! તિહિં ઠાણેહિં) જીવ જો અલ્પ આયુષ્ક કે કારણભૂત કર્મ કા ઉપાર્જન કરતે હેં વે ઉસે ત્રીન સ્થાનોં સે કરતે હેં । (તં જહા) વે ૩ ત્રીન સ્થાનરૂપ-

હે ગૌતમ ! જીવોની હિં સા નહીં કરવાથી, અસત્ય નહીં બોલવાથી, નિરસિ-ચારપૂર્વક સંયમનું પાલન કરનાર શ્રમણ અને માહનને વંદણા કરીને, તેમને નમસ્કાર કરીને, તેમની સેવા કરીને, તથા અશન, પાન, આદ્ય અથવા સ્વાદ્ય, એ ચારે પ્રકારનો મનોજ્ઞ અને પ્રીતિકર આહાર વડોરાવીને જીવો શુભ દીર્ઘાયુષ્યના કારણરૂપ કર્મનો બંધ બાંધે છે.

ટીકાર્થ—પાંચમાં ઉદ્દેશકમાં જીવોની કર્મવેદનાનું પ્રતિપાદન કથું છે. હવે આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં સૂત્રકાર કર્મબંધનાં કારણોનું પ્રતિપાદન કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—(જીવા કહણં મંતે ! અપ્પાડયત્તાણ કમ્મં પકરેંતિ ?) હે મદન્ત ! કયા કારણોથી જીવો અલ્પાયુષ્યનો બંધ કરે છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે, કે જીવોને અલ્પાયુષ્યની પ્રાપ્તિ થવામાં કયા કયા કર્મો કારણભૂત બને છે ? મહાવીર સ્વામી, કહે છે કે (ગોયમા ! તિહિં ઠાણેહિં) હે ગૌતમ ! ત્રણ કારણોને લીધે જીવો અલ્પાયુષ્યપણાનો બંધ કરે છે. (તંજહા) તે ત્રણ,

તથા-પ્રાણાન્ જીવાન્ અતિપાત્ય-હત્વા, પ્રાણિહિંસાં કૃત્વેત્યર્થઃ ૧, મૃષા ઉક્ત્વા મૃષાવાદમુક્ત્વા ૨, તથા 'તહારૂવં સમણં વા, માહણં વા અફાસુણં, અણે સણિજ્જેણં અસણપાણ-આહમ-સાહમેણં પહિલામેત્તા' તથારૂપં નિરતિચારસંયમ-પાલકં શ્રમણં વા બ્રાહ્મણં વા અપ્રાસુકેન-અપ્રશસ્તેન અણેષણીયેન-એષણાદોષદૂષિ-તેન=અકલ્પ્યેનેત્યર્થઃ. અશન-પાન-આદિમ-સ્વાદિમેન પ્રતિલાભ્ય-લાભવન્તં કૃત્વા અપ્રાસુકાનેષણીયાશનાદિકં દત્ત્વેત્યર્થઃ 'એવં ચલુ જીવા અપ્પાઝયત્તાણ્ કમ્મં પકરેંતિ' એવમ્-ઉક્તરીત્યા કરણેન ચલુ જીવાઃ અલ્પાયુષ્કતાયૈ કર્મ પ્રકુ-

કારણ હસ પ્રકાર સે હૈં-(પાણે અહવાણ્તા, મુસં વહત્તા) પ્રાણાતિપત્ત જીવોં કો-માર કરકે અર્થાત્ પ્રાણિહિંસા કરકે, મૃષાવાદ-જૂઠ-બોલકર કૈ, તથા-(તહારૂવં સમણં વા માહણં વા અફાસુણં અણેસણિજ્જેણં) તથારૂપ-યથાજાત-નિરતિચાર સંયમ પાલન કરને વાલે-શ્રમણજન કો માહન કો, અપ્રાસુક, એવં અણેષણીય-અકલ્પ્ય-એષણાદોષ સે દૂષિત એસે (અસન-પાન-આહમ-સાહમેણં પહિલામેત્તા) અશન-પાન-આદ્ય ઓર સ્વાચરૂપ ચાર પ્રકાર કૈ ઓહાર દ્વારા ઉન્હેં પ્રતિલાભિત કરકે જીવ અલ્પાયુષ્ક કૈ કારણભૂત કર્મ કા ઉપાર્જન કરતે હૈં. તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જો અલ્પાયુ વાલે હોતે હૈં, વે ગૃહીત ભવ સે અપને પૂર્વ-ભવ મેં હન ઉલ્લિખિત કારણોં કા આચરણ કરકે અલ્પાયુ કા બંધ કરતે હૈં-ઉનમેં પહિલા કારણ હૈ જીવોં કી હિંસા કરના, હસે અલ્પાયુ કૈ બંધ કા કારણ હસલિયે કહા ગયા હૈ કિ જીવ જવ હિંસા કર્મ મેં પ્રવૃત્ત હોતા હૈ તથ વહ જીવોં કો અકાલ સે હી માર ડાલના હૈ.

કારણો આ પ્રમાણે છે-(પાણે અહવાણ્તા) જીવહિંસા કરીને, (મુસં વહત્તા) અસત્ય બોલીને, તથા (તહારૂવં સમણં વા માહણં વા અફાસુણં અણેસણિજ્જેણં અસન-પાન-આહમસાહમેણં પહિલામેત્તા) શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરનારા શ્રમ-ણને માહનને હિંસા ન કરે, હિંસા ન કરે. એવો ઉપદેશ આપનાર માહન કહેવાય છે. અપ્રાસુક (દોષયુક્ત), અને અણેષણીય (કલ્પે નહીં તેવો) અશન, પાન, આદ્ય અને સ્વાદિરૂપ ચાર પ્રકારનો આહાર વહેરાવીને, જીવો અલ્પા-યુષ્ય કર્મનો બંધ કરે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

પૂર્વભવમાં જીવહિંસા, અસત્ય વચન આદિ ઉપરોક્ત કારણો મુજબનું વર્તન કરનાર જીવ આજીવનમાં અલ્પાયુષ્ય ભોગવે છે-દીર્ઘાયુષ્ય ભોગવતો નથી. કારણ કે એવો જીવ પૂર્વભવમાં કરેલાં કર્મોને લીધે અલ્પાયુષ્યનો બંધ કરે છે. જીવહિંસાને અલ્પાયુષ્યનો બંધનું સૌથી પહેલું કારણ ગણ્યું છે, તેનું કારણ શું હશે? જ્યારે જીવ હિંસાકર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, ત્યારે તે દ્વારા

“હત્યારે કે દ્વારા જીવોં કા મરણ અધિકાંશ રૂપ મેં અકાલ મેં કિયા જાતા હૈ” એસા વિદ્વાનોં કા કહના હૈ । અતઃ જવ યહ જીવોં કા અકાલ મેં વધ કર ડાલતા હૈ તો એસી સ્થિતિ મેં યહ સ્વયં અલ્પાયુ કાં બંધ કરતા હૈ । દૂસરા કારણ કહા ગયા હૈ સૃષ્ટાવાદ કા બોલના, સૃષ્ટાવાદ કે બોલને મેં રત વના હુઆ પ્રાણી સત્ય ભાષણ કરતા નહીં હૈ-અતઃ હસકે સૃષ્ટાવાદ કે જાલ મેં ફૈસે હુઆ પ્રાણી પ્રતારિત હોકર અકાલ મેં હી અપને પ્રાણોં સે રહિત હો જાતે હૈ સૃષ્ટાવાદ કે ચક્કર મેં ફૈસાકર યહ સૃષ્ટાવાદી દૂસરોં કે ધન કા અપહરણ કર જાતા હૈ ઉનકી નિંદા કરકે ઉન્હેં નીચા દિગ્ધા દેતા હૈ અતઃ દૂસરોં કે સાથ નહીં કરને યોગ્ય કુકૃત્યોં કો કરતા હુઆ યહ ઉનકે અકાલ મરણ કા બી કારણ બન જાયા કરતા હૈ, ઇન્હોં સવ વાતોં કો લક્ષ્ય મેં રલ્લકર ભગવાન્ ને સૃષ્ટાવાદ કો અલ્પાયુ કે બંધ કો કારણ કહા હૈ । ઇસી તરહ સે સંયમી મુનિ કો અપ્રાસુક અનેષણીય આહાર દેકર ઉસકે જ્ઞાન ધ્યાન મેં યહ વાધા ઉપસ્થિત કરતા હૈ હસસે બી યહ એસી પર્યાય મેં જન્મ લેતા હૈ કિ જહાં અલ્પાયુ કા ભોક્તા યહ વનતા હૈ । યહાં પર હિંસા જૂઠ યે પદ ચોરી આદિ પાપોં કા બી ઉપલક્ષ્યક હૈ । અથવા-હસ કથન કા યહ

જીવોનું અકાલમરણ થાય છે “હત્યારાઓ વડે અધિક પ્રમાણમાં જીવોનું અકાલ-મરણ કરાય છે,” એવું પંડિતો કહે છે. આ રીતે તે જીવોનો અકાળે વધ કરે છે, તેથી તે પોતે અલ્પાયુ મેળવે છે. અલ્પાયુષ્યનું બીજું કારણ મૃષાવાદને ગણાવ્યું છે, કારણ કે અસત્ય બોલવાને પ્રવૃત્ત થયેલો માણસ સત્ય તો કદી બોલતો જ નથી. તેના મૃષાવાદની જાળમાં ફસાયેલો જીવ કેટલીક વખત પોતાના પ્રાણ ગુમાવી બેસે છે મૃષાવાદી માણસ પોતાના જૂઠાણાની જાળમાં બીજા લોકોને ફસાવીને તેમનું ધન પણ પડાવી લે છે, તેમની નિંદા કરીને તેમને બેઆબરૂ કરે છે. આ પ્રકારનું બીજા સાથે ન આચરવા યોગ્ય આચરણ કરીને, તેનાં કુકૃત્યો દ્વારા તેમના અકાલ મૃત્યુનું કારણ બને છે.

આ બધી બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને લગવાને મૃષાવાદને પણ અલ્પાયુષ્યના બંધનું કારણ કહ્યું છે. વળી સંયમી મુનિને અપ્રાસુક, અકેષનીય આહાર વહોરાવનાર પણ અલ્પાયુનો બંધ કરે છે કારણ કે તેના તે કૃત્યથી પોતે તેમના જ્ઞાન ધ્યાનમાં બાધક બને છે, અને તેમના સંયમનો વિરાધક બને છે.

આ સૂત્રમાં હિંસા અને જૂઠ એ પદો આખ્યા છે તે ચોરી વિ. પાપોના ઉપલક્ષક છે. એટલે કે ચોરી આદિ કુકૃત્ય કરનારા પણ અલ્પાયુ બાંધે છે.

વૈન્તિ બધ્નન્તિ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—‘ કહણં મંતે । જીવા દીહાઉયત્તાણ કમ્મં પકરેન્તિ ? ’ હે ભદન્ત ! કથં=કેન કારણેન ચલુ જીવાઃ દીર્ઘાયુષ્કતાયૈ કર્મ પ્રકુ-
ર્વન્તિ, ? બધ્નન્તિ, મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! તિહિં ઠાણેહિં ’’ હે ગૌતમ ! ત્રિભિઃ
સ્થાનૈઃ જીવા દીર્ઘાયુષ્કતાયૈ કર્મ બધ્નન્તિ, તાન્યેવ સ્થાનાનિ પ્રદર્શયતિ—‘ તંજહા
—ણો પાણે અહ્વાહત્તા ણો મુસં વહત્તા ’ તદ્વથા—નો પ્રાણાન્ અતિપાત્ય—જીવહિંસા
મકૃત્વા હત્યર્થઃ, નો મૃષા ઉક્ત્વા નાપિ અસત્યભાષણં કૃત્વા ‘ તહારૂવં સમણં
વા, માહણં વા, ફાસુણ્ણજ્જેણં, અસણ—પાણ—સ્વાદિમ—સાદિમેણં પહિલામેત્તા ’
તથારૂપં તથાવિધં શ્રમણં વા, બ્રાહ્મણં વા, પ્રાસુકૈષ્ણીયેન અશન—પાન—સ્વાદિમ—
સ્વાદિમેન પ્રતિલાભ્ય, ‘ એવં ચલુ જીવા દીહાઉયત્તાણ કમ્મં પકરેન્તિ ’ એવમ્

भी अर्थ हो सकता है कि इस प्रकार के कामों को करने वाला जीव जिस गति का बंध कर लेता है वहां की जितनी भी उत्कृष्ट आयु होती है उतनी आयु का यह बंध कर्त्ता नहीं होता है—अल्पायु का ही यह बंधक बनता है ।

अब गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं कि (कह णं मंते ! जीवा दीहा-
उयत्ताए कम्मं पकरेन्ति) हे भदन्त ! जीव किन २ कारणों से दीर्घ-
आयु का बंध करते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि
(गौयमा) हे गौतम ! (तिहिं ठाणेहिं) जीव तीन स्थानों के आचरण
करने रूप कारणों से दीर्घायु का बंध करते हैं । (तं जहा वे तीनस्थान
इस प्रकार से हैं—(णो पाणे अह्वाहत्ता, णो मुसं वहत्ता, तहारूवं
समणं वा माहणं वा फासुएसणिज्जेणं असनपानस्वादिमसादिमेणं
पहिलामेत्ता—एवं चलु जीवा दीहाउयत्ताए कम्मं पकरेन्ति) जीवों की

આ કથનનો એ પણ અર્થ થાય છે કે આવા પ્રકારના કામો કરનારા જીવો
જે ગતિનો બંધ કરે છે ત્યાંની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ આયુ હોય છે તેટલા આયુનો
બંધ કરનાર થતો નથી, તે અલ્પાયુનો જ બંધ કરે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને બીજો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (કહણં મંતે !
જીવા દીહાઉયત્તાણ કમ્મં પકરેન્તિ ?) હે ભદન્ત ! કયા કયા કારણોને લીધે જીવો
દીર્ઘાયુષ્કતાનો બંધ કરે છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—(ગોયમા ! તિહિ ઠાણેહિં)
હે ગૌતમ ! ત્રણ કારણોનું આચરણ કરીને, જીવો દીર્ઘાયુષ્કતાનો બંધ કરે છે.
(તંજહા) તે ત્રણ કારણો આ પ્રમાણે છે—(નો પાણે અહ્વાહત્તા, નો મુસે વહત્તા,
તહારૂવં સમણં વા, માહણં વા, ફાસુણ્ણજ્જેણં અસણ, પાણ, સ્વાદિમ સાદિમેણં
પહિલામેત્તા, એવં ચલુ જિવા દીહાઉયત્તાણ કમ્મં પકરેન્તિ) જીવોની હિંસા નહીં

અપર્યુક્તરીત્યા કરણેન સ્વલુ જીવા દીર્ઘાયુષ્કતાયૈ કર્મ પ્રકુર્વન્તિ વધ્નન્તિ । પુન
 ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ કઠ્ઠણં મંતે ! જીવા અસુમદીહાઽયત્તાએ કર્મમં પકરેન્તિ ? ’ હે
 મદન્ત ! કથં સ્વલુ જીવા અશુમદીર્ઘાયુષ્કતાયૈ, અશુમકર્મજન્યદુઃસ્વાદિભોગપૂર્વકં
 દીર્ઘકાલાયુષ્કનિવન્ધનીભૂતં કર્મ પ્રકુર્વન્તિ ? વધ્નન્તિ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા !
 પાણે અહ્વાએત્તા, મુસ વહ્ત્તા ’ હે ગૌતમ ! પ્રાણાન્ અતિપાત્ય—હિંસિત્વા, મૃષા-
 મિથ્યાવાદમ્ ઉક્ત્વા ‘ તહારુવં સમણં વા માઠણં વા હીલિત્તા, નિંદિત્તા, સિંસિત્તા,
 હિંસાં નહીં કરના, છૂઠ નહીં બોલના ઓર તથારૂપ કે શ્રમણ માહન કો
 પ્રાસુક્-એષણીય-નિર્દોષ-કલ્પ્ય-એષણાદોષ સે રહિત એસે ચારોં પ્રકાર
 કા આહાર દેના-હસસે જવ દીર્ઘાયુષ્ય કો ઉપાર્જન કરને યોગ્ય કર્મ
 કા બંધ કરતે હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈં કિ બુરે કર્મોં સે નિવૃત્ત
 હુઆ ઓર અહિંસા, સત્યભાષણ આદિ શુભકર્મોં મેં લગા હુઆ જીવ
 દેવાદિગતિ કા બંધ કર વહાં કી સાગરોપમોદિ જૈસી દીર્ઘાયુ કા ભોક્તા
 બન જાતા હૈં । દીર્ઘાયુ, શુભ ઓર અશુભ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કી
 હોતી હૈં હસમેં ગૌતમ સ્વામી પ્રમુ સે પૂછતે હૈં કિ (કઠ્ઠણં મંતે ! જીવા
 અસુમદીહાઽયત્તાએ કર્મમં પકરેન્તિ) હે મદન્ત ! જિસ લંબી આયુમેં જીવકો
 અશુભ કર્મ જન્યદુઃસ્વાદિક ભોગને પડતે હૈં એસી ડસ દીર્ઘ આયુકા બંધ
 યહ જીવ કિન કારણોંસે કરતા હૈં ? હસકે ઉત્તરમેં પ્રમુ કહતે હૈં—‘ ગોયમા ’
 હે ગૌતમ ! ‘ પાણે અહ્વાએત્તા, મુસ વહ્ત્તા ’ જીવોં કી હત્યા કરકે, મૃષો

કરવાથી (અહિંસાથી), અસત્ય નહીં બોલવાથી (સત્ય બોલવાથી), અને
 નિરતિચારબદ્ધ સંયમની આરાધના કરનાર શ્રવણ માહનને પ્રાસુક-દોષરહિત,
 કલ્પનીય અશન પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય એ ચારે પ્રકારના આહારનું દાન
 દેવાથી, જીવો દીર્ઘાયુની પ્રાપ્તિ કરાવનારા કર્મનો બંધ કરે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય
 એ છે કે હિંસા નહીં કરનાર, સત્ય બોલનાર અને સંયમના આરાધક સાધુને
 નિર્દોષ આહાર-પાણી વહેરાવનાર દેવાદિ ગતિનો બંધ બાંધીને ત્યાં સાગરોપમ
 આદિ દીર્ઘકાળના આયુષ્યનો ભોક્તા બને છે

શુભ અને અશુભના ભેદથી દીર્ઘાયુ બે પ્રકારના છે. તેથી તે બન્ને પ્રકારના
 આયુષ્યની પ્રાપ્તિનું કારણ જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી નીચે પ્રમાણે
 પ્રશ્ન પૂછે છે—

(કઠ્ઠણં મંતે ! જીવા અસુમદીહાઽયત્તાએ કર્મમં પકરેન્તિ ?) હે મદન્ત !
 અશુભ કર્મથી પ્રાપ્ત થવા વાળા એ દીર્ઘાયુષ્યનો બંધ જીવ કયા કયા કારણો
 જીવે લીધે કરે છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—(ગોયમા ! પાણે અહ્વાએત્તંગ

ગરહિતા અવમન્નિતા, અન્નયરેણં, અમણુન્નેણં અપીઠ્ઠકારણં, અસણ-પાણ-સ્વાદ્મ-સાદ્મમેણં પહિલામેત્તા ' તથારૂપં શ્રમણં વા બ્રાહ્મણં વા, હીલિત્વા જન્મકર્મમર્મોદ્ઘાટનપૂર્વક-મવહેલનાં કૃત્વા, નિન્દિત્વા-કુત્સિતશબ્દપૂર્વકં દોષોદ્ઘાટનેન અનાદરં કૃત્વા, ચિંસિત્વા -હસ્તમુખાદિવિકારપૂર્વકમપમાનં કૃત્વા, ગર્હિત્વા-ગુર્વાદિસમક્ષં દોષાવિષ્કરણપૂર્વકં તિરસ્કાર કૃત્વા, અવમાન્ય-અનભ્યુત્થાનાદિના અપમાનં કૃત્વા, અન્યતરેણ વહૂ-નામન્યતમેન એકેન કેનચિત્ અમનોજ્ઞેન અમઙ્ગુલેન, અપ્રીતિજનકેન અશન-પાન-સ્વાદિમ-સ્વાદિમેન પ્રતિલાભ્ય લાભવન્તં કૃત્વા ' एवं खलु जीवा असुभदीहा-उयत्ताए कम्मं पकरेति ' एवम् उक्तरीत्या खलु जीवाः अशुभदीर्घायुष्कतायै

વાદ કા સેવન કરકે ' તહારૂવં સમણં વા માહણં વા હીલિત્તા, નિંદિત્તા, ચિંસિત્તા, ગરહિત્તા, અવમન્નિત્તા, અન્નયરેણં અમણુન્નેણં, અપીઠ્ઠકારણં અસણપાણસ્વાદ્મસાદ્મમેણં પહિલામેત્તા ' ઔર તથારૂપ નિરતિ ચાર પૂર્વક સંયમ કા પાલન કરને ચાલે શ્રમણ જનકી અથવા જો સ્વયં હિંસા સે નિવૃત્ત હુઆ દૂસરોં કો " માંહન " મત મારો એસા કહતા હૈ એસે માહણ કી અથવા જો બ્રહ્મચર્ય યા કુશલ અનુષ્ઠાન કો ધારણ પાલન કરતા હૈ એસે માહણ કા, ઉસકે જન્મ કર્મ ઔર મર્મ કા ઉદ્ઘાટન કરકે અવહેલના કરના, કુત્સિત શબ્દોચ્ચારણ પૂર્વક દોષોદ્ઘાટન કરતે હુએ ઉસકા અનાદર કરના, અપને હસ્ત મુખ આદિ કો વિકૃત બનાતે હુએ ઉનકા અપમાન કરના, ગુર્વાદિ જનોં કે સમક્ષ ઉનકે દોષોં કો પ્રકટ કરતે હુએ ઉનકા તિરસ્કાર કરના ઉનકે આને પર નહીં ઉઠના ઇત્યાદિ તરહ સે ઉનકા અપમાન કરના તથા ચારોં પ્રકાર કૈ આહાર મેંસે કિસી એક અમનોજ્ઞ, અપ્રીતિકારક એસે અશન, અથવા પાન આદિ આહાર દ્વારા ઉન્હેં લાભિત કરના, ઇત્યાદિ ઇન સર્વ કોમોં કૈ કર-

મુસંવહિત્તા,) હે ગૌતમ ! જીવોની હિંસા કરીને, મૃધાવાદ (અસત્ય વાણી) બોલીને તહારૂવં સમણં વા, માહણં વા, હીલિત્તા, નિંદિત્તા, ચિંસિત્તા, ગરહિત્તા, અવમાણિત્તા, અણ્ણયરેણં, અમણુણેણં, અપીઠ્ઠકારણં અસણ-પાણ-સ્વાદ્મ-સાદ્મમેણં પહિલામેત્તા,) તથા શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરનાર શ્રમણ માહણની (જે પોતે હિંસાથી નિવૃત્ત થયેલ છે અને બીજાને હિંસા ન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે અને જે બ્રહ્મચર્ય તથા બીજા અનુષ્ઠાનોનું પાલન કરે છે તેને માહન કહે છે) અવહેલના કરે છે, તેમનો અનાદર કરે છે, તેમની નિંદા કરે છે, તેમનો તિરસ્કાર કરે છે, તેમનું અપમાન કરે છે તથા ચારે પ્રકારના આહારમાંથી કોઈ એક અમનોજ્ઞ, અપ્રીતિકારક અશન અથવા પાન અથવા ખાદ્ય અથવા સ્વાદ્ય આહાર તેમને વડોવરાવે છે, એવો જીવ અશુભ દીર્ઘાયુનો બંધ કરે

ને સે જીવ, જિસ આયુ મેં કેવલ દુઃખાદિકોં કે ભોગને કે સિવાય સુખાદિ કે દર્શનતક મી નહીં હોતે હેં એસી અશુભ દીર્ઘાયુ કા બંધ કરતા હૈ । યહાં પર એસી આશંકા હો સકતી હૈ કિ પહિલે इन्हें सब कारणों से जीव अल्पायु का उपार्जन करता है ऐसा प्रकट किया गया है और यहां पर इन्हें कारणों से अशुभ दीर्घायुष्य का बंध करना कहा गया है सो इसका तात्पर्य क्या है ? उत्तर—तात्पर्य इसका यही है कि इन कामों को करने वाला जीव दोनों प्रकार की आयुओं का बंध कर सकता है । यदि दीर्घ आयु का बंध करता है तो वह उसमें इन पापाचरणों के उदय से सुख शांति को प्राप्त नहीं कर सकता है । और यदि अल्पायु का बंध करता है तो उसमें भी वह कुशल अनुष्ठानों का सेवन अधिक समय तक नहीं कर पाता है, इससे दोनों प्रकार की प्राप्ति से जीव अपने जीवन को सफल नहीं कर पाता है अतः कर्तव्य यही है कि इन असदाचरणों से सदा दूर रहा जावे ।

છે. એવા પ્રકારના આયુષ્યમાં તેને દુઃખો જ લોગવવા પડે છે, લાંબા સમય સુધી તેને સુખનાં દર્શન પણ થતા નથી, તેથી એવા દીર્ઘાયુને અશુભ કહેલ છે. (કોઈ પણ માણસના જન્મ, કર્મ અને મર્મને બહિર કરવાથી તેની અવહેલના થાય છે. ખરાબ શબ્દો બોલીને કોમળતા દોષો ખૂલવા પાડવાથી તેનો અનાદર થાય છે. હાથ, મુખ આદિને વિકૃત કરવાથી અથવા મોં મચકોડીને કોઈની સાથે વાત કરવાથી તેનું અપમાન થાય છે, ગુરુજનો પાસે તેમના દોષો પ્રકટ કરવાથી તેમનો તિરસ્કાર થાય છે, વંદણા, નમસ્કાર આદિ ન કરવાથી અથવા તેમને ઊભા થઈને માન નહીં આપવાથી તેમનું અપમાન થાય છે.) શ્રમણો સાથે આ પ્રકારનું વર્તન કરનાર જીવો અશુભ દીર્ઘાયુનો બંધ કરે છે.

કોઈ અહીં એવી શંકા કરે કે પહેલાં એવું પ્રતિપાદન કરાયું છે કે આ સઘળાં કારણોને લીધે જીવો અલ્પાયુનો બંધ કરે છે, એ જ કારણોને લીધે જીવો અશુભ દીર્ઘાયુનો બંધ બાંધે છે એવું પણ પ્રતિપાદન કેવી રીતે કરી શકાય ? આ શંકાનું સમાધાન કરતાં સૂત્રકાર સમજાવે છે કે એવા જીવો ઉપરોક્ત બંને પ્રકારના આયુનો બંધ કરી શકે છે જો તે અશુભ દીર્ઘાયુનો બંધ કરે તો, તેનાં પાપકર્મોના ઉદયથી તેને સુખશાન્તિની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. અને જો તે અલ્પાયુનો બંધ કરે તો તેમાં પણ તે કુશલ અનુષ્ઠાનોનું સેવન લાંબા સમય સુધી કરી શકતો નથી. આ રીતે ઉપરોક્ત બંને પ્રકારના આયુષ્યની પ્રાપ્તિથી જીવ પોતાના જીવનને સફળ કરી શકતો નથી. તેથી એ પ્રકારના હૃષ્ટિયોનું સેવન ન કરવામાં જ જીવનું હિત રહેલું છે.

दुःखभोगपूर्वकं दीर्घायुष्ककारणीभूतं कर्म प्रकुर्वन्ति बध्नन्ति । गौतमः पुनः पृच्छति—‘कहणं भंते ! जीवा सुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेंति ?’ हे भदन्त ! कथं खलु जीवाः शुभदोर्घायुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति ? बध्नन्ति ? भगवानाह—‘गोयमा ! नो पाणे अइवाइत्ता, नो मुसं वइत्ता’ हे गौतम ! नो प्राणान् अतिपात्य, नो जीवहिंसां विधाय नो मृषा—मिथ्यावादम् उक्त्वा, ‘तहारूवं समणं वा, माहणं वा, वंदित्ता, नमंसित्ता, जाव — पज्जुवासित्ता’ तथारूपं तथाविधं श्रमणं वा, ब्राह्मणं वा वन्दित्वा, नमस्सित्वा, यावत्—पर्युपास्य ‘अन्नयरेणं मणुन्नेणं, पीइ-

अब गौतम प्रभु से पुनः पूछते हैं किं ‘कहणं भंते ! जीवा सुभ दीहाउयत्ताए कम्मं पकरेंति’ हे भदन्त ! जीव शुभदीर्घायुष्य का बंध किं २ कारणों के आचरण से करते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (नो पाणे अइवाइत्ता, नो मुसं वइत्ता) जीव जो शुभ दीर्घायुष्क का—जिसमें जीवन देशसंयम अथवा सकल संयम की अधिक समयतक आराधना करते हुए व्यतीत होता है, ऐसे दीर्घ जीवन का—बंध करता है वह इन कारणोंके सेवन से करता है—इनमें पहिला कारण है, किसी भी जीव की हिंसा नहीं करना और दूसरा कारण है मृषावाद का त्याग करना तथा ऐसा सत्य भी नहीं बोलना दूसरे प्राणियों को दुःखकर—विपत्तिकर—अप्रियकठोर हो, तीसरा कारण है—तथारूप धारी संयमी मुनि को अथवा माहण को उनकी उचित भक्ति के अनुसार अशन पान आदि निर्दोष कल्पनीय सामग्री का दान देना, यही बात—(वंदित्ता, नमंसित्ता जाव पज्जुवासित्ता अन्न-

હેવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને વધુ એક પ્રશ્ન પૂછે છે—(કહણં મંતે ! જીવા સુમદીહાઉયત્તાએ કમ્મં પકરેંતિ ?) હે ભદન્ત ! એવો કયા કયા કારણોને લીધે શુભ દીર્ઘાયુ કરાવનાર કર્મનો બંધ કરે છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (નો પાણે અઈવાઈત્તા, નો મુસંવઈત્તા,) એવો શુભ દીર્ઘાયુનો બંધ નીચેનાં કારણોને લીધે કરે છે. (શુભ દીર્ઘાયુનો બંધ બાંધનાર એવનું એવન અંશતઃ સંયમ અથવા સકળ સંયમની અધિક સમય સુધી આરાધના કરવામાં વ્યતીત થાય છે) (૧) એવહિંસા નહીં કરવાથી, (૨) મૃષાવાદનો ત્યાગ કરવાથી—(એવું સત્ય પણ ન બોલવું કે જે એવોને દુઃખકર, અપ્રિય અને કઠોર લાગે) અને નિરતિચારશુદ્ધ સંયમની આરાધના કરનાર મુનિને અથવા શ્રમણ માહણને લક્ષિતાવપૂર્વક પ્રાસુક—નિર્દોષ, કલ્પનીય આહાર, પાણી આદિ વસ્તુનું દાન દેવાથી એવ શુભદીર્ઘાયુનો બંધ કરે છે. એજ વાત (વંદિત્તા, નમંસિત્તા, જાવ પજ્જુવાસિત્તા, અન્નયરેણં મણુણેણં

કારણં અસળ-પાળ-સ્વાદમ-સાદમેણં પહિલામેત્તા, 'અન્યતરેણ એકેન મનોજ્ઞેન મનઃપ્રિયેણ પ્રીતિકારકેણ ંશન-પાપ-સ્વાદિમ-સ્વાદિમેન પ્રતિલાભ્ય લાભવન્તં વિધાય 'એવં જીવા સુમદીઠાઉયત્તે કમ્મં પકરેતિ' એવમ્ ઉક્તરીત્યા સ્વલુ જીવાઃ

ચરેણ મણુન્નેણં પીઠ્ઠકારણં અસળ-પાળ સ્વાદમસાદમેણં પહિલામેત્તા) હસ પાઠ દ્વારા વ્યક્ત કરી ગઈ છે. યહાં "મનોજ્ઞ" અને "પ્રીતિકારક" જો આહાર કે વિશેષણ દિયે હૈં વે હસ વાત કી પુષ્ટિ કરતે હૈં કિ સંયમી જન કો જો આહાર દિયા જાય વહ આધાકર્માદિ દોષ સે રહિત હોના ચાહિયે એવં ઉનકી સંયમ યાત્રા કા નિર્વાહક હોના ચાહિયે. સંયમ યાત્રા મેં દોષ બઢાને વાલા સદોષ અકલ્પ્ય આહાર સંયમી કો નહીં દેના ચાહિયે. કયોં કિ દિયા ગયા એસા આહાર ગૃહીતા અને દાતા દોનોં કા અહિતવિધાયક હોતા હૈ. જો બી સંયમી જનોં કો ઉનકે યોગ્ય આહારાદિ વસ્તુ પ્રદાન કી જાવે વહ વહુત અધિક ભક્તિભાવ પૂર્વક નિર્દોષ હી દા જાની ચાહિયે. ઉનકે ગુણોં મેં દાતા કા મન અનુરાગ સે લગા હુઆ હોના ચાહિયે ઉનકે પ્રતિ શ્રદ્ધા અપૂર્વ હોની ચાહિયે. દાન દેકર દાતા કો અપને આપકે લિયે વહુત હી અધિક ભાગ્યશાલી માનના ચાહિયે. દાન દેતે સમય પાત્ર કે પ્રતિ ઈર્ષ્યાદિભાવ મન મેં જરા બી નહીં હોના ચાહિયે. યહી સઘ વાતે (વંદિત્તા નમંસિત્તા જાત્ર પજ્જુવાસિત્તા) હન પદોં દ્વારા સમજાઈ ગઈ હૈં. કયોં કિ ગુણોં મેં

• પીઠ્ઠકારણં અસળ-પાળ-સ્વાદમ-સાદમેણં પહિલામેત્તા,) આ સ્લોકપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. અહીં "મનોજ્ઞ" અને "પ્રીતિકારક", એ એ વિશેષણોને આહાર સાથે એ પ્રયોગ કરેલો છે તે એ વાતને ટેકો આપે છે કે સંયમી મુનિને એ આહાર વહોરાવવામાં આવે તે નિર્દોષ હોવો જોઈએ અને તેમની સંયમયાત્રાનો નિર્વાહક હોવો જોઈએ. સંયમયાત્રામાં બાધક થાય એવો સદોષ, અકલ્પ્ય આહાર સંયમીને વહોરાવવો જોઈએ નહીં. કારણ કે તે પ્રકારના આહારનું દાન, દાતા તથા ગૃહીતા (લેનાર) બન્નેનું અહિત કરે છે. સંયમીજનોને તેમને યોગ્ય એ આહારાદિ વસ્તુઓ આપવામાં આવે તે બહુ જ લક્ષિતભાવપૂર્વક આપવી જોઈએ અને તે આહારાદિ નિર્દોષ હોવા જોઈએ. તેમના ગુણો પ્રત્યે દાતાને અનુરાગ હોવો જોઈએ. અને તેમના પ્રત્યે અપાર શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. દાન દેને દાતાએ પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી માનવી જોઈએ. દાન દેનારના મનમાં દાન ગ્રહણ કરનાર તરફ ઈર્ષ્યાદિ ભાવ ન હોવા જોઈએ. એજ વાત (વંદિત્તા નમંસિત્તા જાત્ર પજ્જુવાસિત્તા) આ પદો દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે. કારણ કે સંયમીના ગુણો પ્રત્યે અનુરાગ હોય

શુભદીર્ઘાયુષ્કતાયૈ કર્મ પ્રકુર્વન્તિ વધ્નન્તિ, इदमत्र बोध्यम्—उपर्युक्तसूत्रे चत्वारि अवान्तरसूत्राणि, तत्र प्रथमसूत्रमल्पायुर्विषयकं, द्वितीयं दीर्घायुर्विषयकम्, तृतीय-
मशुभदीर्घायुर्विषयकम्, चतुर्थं तु शुभदीर्घायुर्विषयकमिति ॥ सू० १ ॥

ગૃહપતિભાણ્ડા—ગ્નિકાયવક્તવ્યતાપ્રસ્તાવઃ

મૂલમ્—“ ગાહાવઙ્ગસ્સ ણં મંતે ! મંડં વિક્કિણમાણસ્સ
કેઙ્ મંડં અવહરેજ્ઞા, તસ્સ ણં મંતે ! તં મંડં ગવેસમાણસ્સ
કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્ઞઙ્ ? પરિગ્ગહિયા, માયાવત્તિયા,
અપચ્ચક્ખાણકિરિયા, મિચ્છાદંસણવત્તિયા ? ગોયમા !
આરંભિયા કિરિયા કજ્ઞઙ્, પરિગ્ગહિયા, માયાવત્તિયા, અપ-
ચ્ચક્ખાણ કિરિયા, મિચ્છાદંસણ કિરિયા સિય કજ્ઞઙ્ સિય નો
કજ્ઞઙ્, અહ સે મંડે અભિસમન્નાગણ ભવઙ્, તઓ સે ય
પચ્છા સઠ્ઠાઓ તાઓ પયણુઈ ભવંતિ । ગાહાવઙ્ગસ્સ ણં
મંતે ! મંડં વિક્કિણમાણસ્સ, કઙ્ગે મંડે સાઙ્ગેજ્ઞા ? મંડે-
યસે અણુવણીણ સિયા । ગાહાવઙ્ગસ્સ ણં મંતે ! તાઓ મંડાઓ

અનુરાગ હોને પર હી વંદના ઓર નમસ્કાર ક્રિયા હોગી, પર્યુપાસના
મીં હીસી કારણ કો લેકર કી જાવેગી । અતઃ હસપ્રકાર કી ક્રિયાઓ
કે કરને સે જીવ કો શુભ કર્મો કા બંધ હોતા હૈ ઓર અશુભ કર્મો કા
નિરોધ હોતા હૈ । હસી કારણ વહ દીર્ઘ શુભાયુ કા બંધ કરતા હૈ । યહાં
એસા સમજનાં ચાહિયે કિ ઉપર્યુક્ત સૂત્ર મેં ચાર અવાન્તર સૂત્ર હૈ—
હનમેં પ્રથમ સૂત્ર અલ્પાયુવિષયક હૈ, દ્વિતીય દીર્ઘાયુ વિષયક હૈ,
તૃતીય અશુભ દીર્ઘાયુવિષયક ઓર ચતુર્થ શુભ દીર્ઘાયુવિષયક હૈ ॥ સૂ. ૧ ॥

તો જ તેમને વંદણા, નમસ્કાર આદિ કરવામાં આવે છે આ પ્રકારની ક્રિયાઓ
કરવાથી જીવ શુભ કર્મોનો બંધ કરે છે અને તેના અશુભ કર્મોનો નિરોધ
થાય છે. તે કારણે તે શુભ દીર્ઘાયુનો બંધ કરે છે. આ સૂત્રમાં ચાર સૂત્રોનો
સમાવેશ થયેલો છે. (૧) અલ્પાયુ વિષયક સૂત્ર (૨) દીર્ઘાયુ વિષયક સૂત્ર (૩)
અશુભ દીર્ઘાયુ વિષયક સૂત્ર અને (૪) શુભ દીર્ઘાયુ વિષયક સૂત્ર. ॥ સૂ. ૧ ॥

किं आरंभिया किरिया कज्जइ, जाव-मिच्छादंसणकिरिया
 कज्जइ ? कइयस्स वा ताओ भंडाओ, किं आरंभिया किरिया
 कज्जइ, जाव-मिच्छादंसणकिरिया कज्जइ ? गोयमा !
 गाहा वइस्स ताओ भंडाओ आरंभिया किरिया कज्जइ, जाव-
 अपच्चक्खाणकिरिया मिच्छादंसण वत्तिया किरिया सिय कज्जइ
 सिय णो कज्जइ, कइयस्स ताओ सव्वाओ पयणुई भवंति ।
 गाहा वइस्स णं भंते ! भंडं विक्किणमाणस्स, जाव-भंडेयसे
 उवणीए सिया, कइयस्स णं भंते ! ताओ भंडाओ किं
 आरंभिया किरिया कज्जइ ? जाव-मिच्छादंसणवत्तिया
 किरिया कज्जइ ? गोयमा ! कइयस्स ताओ भंडाओ हेट्ठि-
 ह्हाओ चत्तारि किरियाओ कज्जंति, मिच्छादंसणवत्तिया
 किरिया भयणाए, गाहावइस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुई
 भवंति । गाहावइस्स णं भंते ! भंडे जाव-धणे य से
 अणुवणीए सिया ? एयं पि जहा भंडे उवणीए तहा नेयव्वं
 चउत्थो आलावगो, धणेय से उवणीए सिया जहा-पढमो
 आलावगो, भंडेय से अणुवणीए सिया तहा नेयव्वो पढम-
 चउत्थाणं एक्को गमो, वितिय-तइयाणं एक्को गमो ।
 अगणिकाएणं भंते ! अहुणोज्जलिए समाणे महाकम्मतराए
 चेव, महाकिरियतराए महासवतराए महावेयणतराए चेव
 भवइ, अहेणं समए समए वोक्कसिज्जमाणे, चरिमकाल
 समयंसि इंगालव्वभूए, मुम्मुरव्वभूए, छारियव्वभूए, ताओपच्छा
 अप्पकम्मतराए चेव अप्पकिरियतराए चेव अप्पासवतराए

ચેવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ ભવઈ ? હંતા, ગોયમાઃ અગણિકાણાં
અદુણુજ્જલિણ સમાણે તં ચેવ ॥ સૂ. ૨ ॥

છાયા-ગ્રાથાપતેઃ સ્વલુ ભદન્ત ! માણ્ડં વિક્રીણાનસ્ય કોઽપિ માણ્ડમ્ અપ-
હરેત્, તસ્ય સ્વલુ ભદન્ત ! તદ્ માણ્ડં ગવેષયતઃ કિમ્ આરમ્ભિકી ક્રિયા ક્રિયતે,
પારિગ્રહિકી, માયાપ્રત્યયા, અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા, મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા ? ગૌતમ !
આરમ્ભિકી ક્રિયા ક્રિયતે, પારિગ્રહિકી, માયાપ્રત્યયા, અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા, મિથ્યા-
દર્શનક્રિયા સ્યાત્ ક્રિયતે, સ્યાત્ નો ક્રિયતે, અથ તદ્ માણ્ડમ્ અમિસમન્વાગતં

ગૃહપતિ માણ્ડ-અગ્રિકાયવક્તવ્યતા—

‘ગાહાવહસ્સ ણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(ગાહાવહસ્સ ણં મંતે ! મંડં વિક્રિણમાણસ્સ કેઈ મંડં અવ-
હરેજ્જા) હે ભદન્ત ! માણ્ડ-મિટ્ટી કે વર્તન કો બેચને વછે કિસી ગૃહસ્થ
વ્યપારી કે મિટ્ટી કે વર્તન કો કોઈ મનુષ્ય ચુરા લે જાવે ઓર (તસ્સ ણં
મંતે ! તં મંડં ગવેસમાણસ્સ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જઈ, પરિગ્રહિયા
માયાવત્તિયા, અપચ્ચક્ષણકિરિયા, મિચ્છાદંસણવત્તિયા) વહ ગૃહસ્થ
અપને વર્તન કી યોજ કરે-તો હે ભદન્ત ! ડસ યોજ કરને વાલે ગૃહ-
સ્થ કો આરંભિકી ક્રિયા લગતી હૈ ! યા પારિગ્રહિકી ક્રિયા લગતી હૈ ?
યા માયાપ્રત્યયિકી ક્રિયા લગતો હૈ ? યા અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા લગતી
હૈ ? યા મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા લગતી હૈ ? (ગોયમા ! અરંભિયા
કિરિયા કજ્જઈ, પરિગ્રહિયા, માયાવત્તિયા અપચ્ચક્ષણકિરિયા,
મિચ્છાદંસણકિરિયા સિય કજ્જઈ, સિય નો કજ્જઈ) હે ગૌતમ ! ડસ

ગૃહપતિનાં ઉપકરણો અને અગ્નિકાયની વ્યક્તવ્યતા—

(ગાહા વહસ્સણં મંતે !) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(ગાહાવહસ્સ ણં મંતે ! મંડં વિક્રિણમાણસ્સ કેઈ મંડં અવહરેજ્જા)
હે ભદન્ત ! માટીનાં વાસણો વેચનાર કેઈ એક ગૃહસ્થનાં-વ્યાપારીનાં વાસણો
કેઈ માણસ ચોરી બધ, અને (તસ્સ ણં મંતે ! તં મંડં ગવેસમાણસ્સ કિં આરં-
ભિયા કિરિયા કજ્જઈ, પરિગ્રહિયા, માયાવત્તિયા, અપચ્ચક્ષણકિરિયા, મિચ્છા-
દંસણ વત્તિયા ?) તે ગૃહસ્થ તેના વાસણની શોધ કરે તો શું તેને (શોધ
કરનાર ગૃહસ્થને) આરંભિકી ક્રિયા લાગે છે, કે પારિગ્રહિકી કે માયાપ્રત્યયિકી
લાગે છે, કે અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા કે મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગે છે ?
(ગોયમા ! અરંભિયા કિરિયા કજ્જઈ, પરિગ્રહિયા, માયાવત્તિયા, અપચ્ચક્ષણ
કિરિયા, મિચ્છાદંસણ કિરિયા સિય કજ્જઈ, સિય નો કજ્જઈ) હે ગૌતમ ! શોધ

ભવતિ, તતસ્તસ્ય ચ પશ્ચાત્ સર્વાઃ તાઃ પ્રતનુકીભવન્તિ । ગૃહપતેઃ સ્વલુ મદન્ત ।
 માણ્ડં વિક્રીણાનસ્ય ક્રયિકો માણ્ડાનિ સ્વાદયેત્, માણ્ડેભ્યઃ કિમ્ આરમ્ભિકી
 ક્રિયા ક્રિયતે ? યાવત્-મિથ્યાદર્શનક્રિયા ક્રિયતે ? ક્રયિકસ્ય વા તેભ્યો માણ્ડેભ્યઃ
 કિમ્ આરમ્ભિકી ક્રિયા ક્રિયતે, યાવત્-મિથ્યાદર્શનક્રિયા ક્રિયતે ? ગૌતમ !
 ગૃહપતેઃ તેભ્યો માણ્ડેભ્યઃ આરમ્ભિકી ક્રિયા ક્રિયતે, યાવત્-અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા
 મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા ક્રિયા સ્યાત્ ક્રિયતે, સ્યાત્ નો ક્રિયતે, ક્રયિકસ્ય તાઃ સર્વાઃ
 પ્રતનુકીભવન્તિ । ગૃહપતેઃ સ્વલુ મદન્ત ! માણ્ડં વિક્રીણાનસ્ય યાવત્-માણ્ડં તસ્ય
 ઉપનીતં સ્યાત્, ક્રયિકસ્ય સ્વલુ મદન્ત ! તસ્માત્ માણ્ડાત્ કિમ્ આરમ્ભિકી ક્રિયા
 ક્રિયતે, યાવત્-મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા ક્રિયા ક્રિયતે ? ગૃહપતેઃ વા તસ્માત્ માણ્ડાત્
 કિમ્ આરમ્ભિકી ક્રિયા ક્રિયતે, યાવત્-મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા ક્રિયા ક્રિયતે ?
 ગૌતમ ! ક્રયિકસ્ય તસ્માદ્ માણ્ડાદ્ અધસ્તન્યઃ ચતસ્રઃ ક્રિયા ક્રિયન્તે, મિથ્યા-
 દર્શનપ્રત્યયા ક્રિયા ભજનયા, ગૃહપતેઃ તાઃ સર્વાઃ પ્રતનુકીભવન્તિ । ગૃહપતેઃ સ્વલુ

વર્તન કી खोज करने वाले उस गृहस्थ को आरंभिकी क्रिया, परिग्रहि-
 की क्रिया, मायाप्रत्ययिकी क्रिया, और अप्रत्याख्यानिकी क्रिया ये चार
 क्रियाएँ लगती हैं तथा मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया वहाँ भजनीय है,
 लगती भी है और नहीं भी लगती है । (अहसे भंडे अभिसमन्नागए
 भवइ, तओ से य पच्छा सव्वाओ ताओ पयणुई भवन्ति) तथा जब वह
 गया हुआ भाण्ड उसे उपलब्ध हो जाता है-मिल जाता है, तब उसके
 बाद वे सब पांचों ही क्रियाएँ उसकी प्रतनु-लघु-भूत-कम हो जाती हैं।
 (गाहावइस्स णं भन्ते ! भंडं विक्रिणमाणस्स कहए भंडे साइज्जेजा ?
 भंडे य से अणुवणीए सिया, गाहावइस्स णं भन्ते ! ताओ भंडाओ किं
 आरंभिया किरिया, कज्जइ, जाव मिच्छादंसणकिरिया कज्जइ, कहय-
 स्स वा ताओ भंडाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ, जाव मिच्छो-

કરનાર ગૃહસ્થને આરંભિકી ક્રિયા, પરિગ્રહિકી ક્રિયા, માયા પ્રત્યયિકી ક્રિયા
 અને અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા, આ ચાર ક્રિયા લાગે છે, તેને મિથ્યાદર્શન
 પ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગે છે પણ ખરી અને નથી પણ લાગતી. (અહસે મંડે અભિ-
 સમન્નાગએ મવઈ, તઓ સેય પચ્છા સવ્વાઓ તાઓ પયણુઈ ભવન્તિ) પણ બ્યારે
 ખોવાયેલું વાસણ તેને જડી નય છે, ત્યારબાદ તેની આ પાંચે ક્રિયાઓ પ્રતનુ
 (ઘણી જ ઓછા પ્રમાણવાળી) થઈ નય છે.

(ગાહાવइस्स णं भन्ते ! भंडं विक्रिणमाणस्स कहए भंडे साइज्जेजा ? भंडेय
 से अणुवणीए सिया, गाहावइस्स णं भन्ते ! ताओ भंडाओ किं आरंभिया किरिया
 कज्जइ, जाव मिच्छादंसण किरिया कज्जइ, कहयस्स वा ताओ भंडाओ किं आरं-

દંસણ કિરિયા કજ્જહ ?) હે ભદ્રન્ત ! ભાણ્ડોં કો વેચને વાલે ગૃહસ્થ કે ભાણ્ડોં કો खरीदने के निमित्त यदि कोई दूसरे खरीददार ने उस गृह-स्थ के लिये साई-व्याना दे दिया हो और उन भाण्डों को अपने घर पर ले जाकर उसने रखा नहीं हो-अर्थात् वे भाण्ड अभी तक उसी गृहस्थ के घर रखे हुए हैं तो ऐसी स्थिति में उस बेचने वाले गृहस्थको उन भाण्डों के निमित्त से क्या आरम्भिकी क्रिया लगती है यावत् मिथ्यादर्शन प्रत्ययिकी क्रिया लगती है ? तथा जो खरीदने वाला है उसे कोनसी क्रिया लगती है-क्या आरम्भिकी क्रियासे लेकर मिथ्यादर्शन प्रत्ययिकी तक की सब क्रियाएँ लगती हैं ? (गोयमा ! गाहावइस्स ताओ भंडाओ आरंभिया किरिया कज्जह, जाव अपच्चक्खाणकिरिया, मिच्छा दंसणवत्तियाकिरिया सिय कज्जह, सिय नो कज्जह) हे गौतम ! उस गृहस्थ को जो भाण्डों को बेचने वाले है उन भाण्डों के निमित्त से आरंभिकी क्रिया लगती है । यावत् अप्रत्याख्यानिकी क्रिया लगति है ? । तथा मिथ्यादर्शन प्रत्ययिकी जो क्रिया है वह भजनीय है-उस गृहस्थ को वह क्रिया लगती भी है और नहीं भी लगती है । और (कइयस्स ताओ सव्वाओ पयणुई भवन्ति) जो खरीदने वाला है उसको वे सब क्रियाएँ लघुभूत-कम-लगती हैं । (गाहावइस्स णं भन्ते ! भंडं विक्रि-

મિયા કિરિયા કજ્જહ. જાવ મિચ્છાદંસણકિરિયા કજ્જહ ?) હે ભદ્રન્ત ! કેઈ એક ગ્રાહકે વાસણો વેચનાર વ્યાપારીને વાસણો ખરીદવાને માટે બાતું આપી દીધું હોય, પણ ખરીદનાર તે વાસણોને પોતાને ઘર લઈ ગયો ન હોય, તો શું વાસણો વેચનાર વ્યાપારીને તે વાસણોને નિમિત્તે શું આરંભિકી ક્રિયાથી લઈને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી પર્યન્તની ક્રિયાઓ લાગે છે કે નથી લાગતી ? અને તે વાસણો ખરીદવા માટે બાતું આપી જનાર ગ્રાહકને કયી કયી ક્રિયાઓ લાગે છે ? શું તેને આરંભિકી ક્રિયા આદિ પાંચે ક્રિયા લાગે છે કે નથી લાગતી ?

(ગોયમા ! ગાહાવइस्स ताओ भंडाओ आरंभिया किरिया कज्जह, जाव अपच्चक्खाण किरिया, मिच्छादंसणवत्तिया किरियाँ सिय कज्जह, सिय नो कज्जह) હે ગૌતમ ! તે વાસણો વેચનાર ગૃહસ્થને તે વાસણોને કારણે આરંભિકી ક્રિયાથી અપ્રત્યાખ્યાનિકી પર્યન્તની ચાર ક્રિયાઓ લાગે છે, પણ પાંચમી જે મિથ્યા-દર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા છે, તે તેને લાગે છે પણ ખરી અને નથી પણ લાગતી.

(કइयस्स ताओ सव्वाओ पयणुई भवन्ति) તે વાસણો ખરીદનાર માણસને તે ક્રિયાઓ બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં લાગે છે.

પામાણસ્સ જાવ મંહે ય સે ઉવળીએ સિયા, કહ્યસ્સ ણં મંતે ! તાઓ મંહાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ, જાવ મિચ્છા દંસણવત્તિયા કિરિયા કજ્જહ, ગાહાવહસ્સ વા તાઓ મંહાઓ કિં આરંભિયા, કિરિયા કજ્જહ, જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા કજ્જહ) હે મદન્ત ! ખાણ્ડોં કો વેચને વાલે ઉસ ગૃહસ્થ કે યાવત્ વે ખાણ્ડ જવ સ્વરીદને વાલે ગૃહસ્થ કે યહાં પહુંચ જાતે હૈં તવ હે મદન્ત ! ઉસ સ્વરીદને વાલે ગૃહસ્થ કો ઉન ખાણ્ડોં કે નિમિત્ત સે આરંભિકી ક્રિયા સે લેકર યાવત્ મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા તક સવ ક્રિયાઈ લગતી હૈં કયા ? તથા જો વેચને વાલા ગાથાપતિ હૈં ઉસે મી કયા ઉન ખાણ્ડોં કે નિમિત્ત સે આરંભિકી ક્રિયા સે લેકર યાવત્ મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયાઈ લગતી હૈં ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (કહ્યસ્સ તાઓ મંહાઓ હેટ્ઠિલાઓ વત્તારિ કિરિયાઓ કજ્જંતિ, મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા મયણાએ, ગાહાવહસ્સ ણં તાઓ સઘ્વાઓ પયણુઈ મવંતિ) ખાણ્ડોં કો સ્વરીદને વાલે ઉસ વ્યક્તિ કો ઉન ખાણ્ડોં કે નિમિત્ત સે નીચે કી ચાર ક્રિયાઈ લગતી હૈં । તથા મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી જો ક્રિયા હૈં વહ ઉસે લગતી મી હૈં ઓર નહીં મી લગતી હૈં । યદિ વહ સ્વરીદનેવાલા મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈં તો ઉસે યહ મિથ્યાદર્શન

(ગાહાવહસ્સ ણં મંતે ! મંહં વિક્કિણમાણસ્સ જાવ મંહેય સે ઉવળીએ સિયા, કહ્યસ્સ ણં મંતે ! તાઓ મંહાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા કજ્જહ, ગાહાવહસ્સ વા તાઓ મંહાઓ કિં આરંભિયા, કિરિયા કજ્જહ, જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા કજ્જહ ?) હે ભદન્ત ! વાસણો વેચનાર વ્યાપારીના તે વાસણો બ્યારે તેમને ખરીદ કરનાર થાહકને ત્યાં પહોંચી બાય છે, ત્યારે તે ખરીદનાર થાહકને તે વાસણોને કારણે શું આરંભિકી ક્રિયાથી લઈને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી પર્યન્તની પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે ? કે નથી લાગતી ? અથ્થે તે વાસણો વેચનાર વ્યાપારીને પણ શું તે વાસણોને નિમિત્તે આરંભિકીથી લઈ મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી પર્યન્તની બધી ક્રિયાઓ લાગે છે કે નથી લાગતી ?

(ગોયમા ?) હે ગૌતમ ! (કહ્યસ્સ તાઓ મંહાઓ હેટ્ઠિલાઓ વત્તારિ કિરિયાઓ કજ્જંતિ, મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા મયણાએ, ગાહાવહસ્સ ણં તાઓ સઘ્વાઓ પયણુઈ મવંતિ) વાસણો ખરીદનાર વ્યક્તિને આરંભિકીથી લઈને અપ્રત્યાખ્યાનિકી પર્યન્તની ચાર ક્રિયાઓ લાગે છે. તથા તેને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગે છે પણ ખરી અને નથી પણ લાગતી. જો તે ખરીદનાર વ્યક્તિ મિથ્યાદૃષ્ટિ હાય તો તેને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગે છે, પણ

મદન્ત ! ભાષ્યં યાવત્-ધનં ચ તસ્ય અનુપનીતં સ્યાત્ ? એતદપિ યથા ભાષ્યમ્ તથા જ્ઞાતવ્યમ્. ચતુર્થાલાપકઃ, ધનં ચ તસ્ય ઉપનીતં સ્યાત્, યથા પ્રથમઃ આલાપકઃ, ભાષ્યં ચ તસ્ય અનુપનીતં સ્યાત્, તદા જ્ઞાતવ્યઃ પ્રથમચતુર્થયોઃ એકો ગમઃ, દ્વિતીય

પ્રત્યયિકી ક્રિયા લગતી હૈ-ઔર યદિ વહ મિથ્યાદૃષ્ટિ નહીં હૈ-સમ્યક્દૃષ્ટિ હૈ-તો ઉસે યહ ક્રિયા નહીં લગતી હૈ। તથા જો વેચનેવાલા ગાથાપતિ હૈ ઉસકી તો સમસ્ન વે ક્રિયાઈ કમ હો જાતી હૈ। (ગાહાવહસ્સ ણં મંતે ! મંડે જાવ ઘણેય સે અણુવણીય સિયા) હે મદન્ત ! જબ ઘરધની અપને મંડોં કો દૂસરે કે લિયે વેચ દેતા હૈ ઔર ઉસકે પાસ સે જબતક ઉસે ઉન-વર્તનોં કા મૂલ્ય પ્રાપ્ત નહીં હો જાતા હૈ તો આરમ્ભિકી આદિ ક્રિયાઈ કિસે લગતી હૈ ? (એયં પિ જહા મંડે ઉવણીય તહા ણેયવ્વં) હિસકા ઉત્તર મંડોપનીત કે સમાન જાનન ચાહિયે । (ચત્થો આલાવગો, ઘણેય સે ઉવણીય સિયા, જહા પદમો-આલાવગો, મંડેય સે અણુવણીય સિયા તહા ણેયવ્વો, પદમ ચત્થાણં એકો ગમો, વિતિયતહ્યાણં એકો ગમો) હે ગૌતમ ! મંડોપનીતકે વિષયમેં જૈસા ચૌથા આલાપક કહા ગયાહૈ વૈસા હી આલાપક યહાં ઘરધનીકો જબ તક અપને મંડોંકા મૂલ્ય પ્રાપ્ત નહીં હો જાતા વહાં પર્યન્ત હિ જાનના ચાહિયે । પ્રથમ ઔર ચતુર્થ આલાપક

જે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ ન હોય એટલે કે સમ્યક્દૃષ્ટિ હોય તો તેને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગતી નથી. તે વાસણો વેચનાર વ્યાપારીને તો તે પાંચ ક્રિયાઓ ખડુ જ ન્યૂન થઈ જાય છે.

(ગાહાવહસ્સ ણં મંતે ! મંડે જાવ ઘણેય સે અણુવણીય સિયા) હે મદન્ત ! ઘર ધણી પોતાનાં વાસણો ખીણ કોઈ વ્યક્તિને વેચી દે પણ ખરી-દનારની પાસેથી જે તે વાસણોની કીમત તેને ચુકવવામાં ન આવે તો આર-ભિકી આદિ ક્રિયાઓ કેને લાગે છે ?

(એયં પિ જહા મંડે ઉવણીય તહા ણેયવ્વં) વાસણો લઈ જનારને જે ક્રિયાઓ લાગવાને ઉપર ઉલ્લેખ કરાયો છે એજ પ્રમાણે અહીં સમજ લેવું. (ચત્થો આલાવગો ઘણેય સે ઉવણીય સિયા, જહા પદમો આલાવગો મંડેયસે અણુવણીય સિયા તહા ણેયવ્વો, પદમ ચત્થાણં એકગમો, વિતિયતહ્યાણં એકો ગમો) હે ગૌતમ ! વાસણો લઈ જવાના વિષયમાં જેવો થોથો આલાપક કહેવામાં આવ્યો છે. એવોજ આલાપક, ઘર ધણીને વાસણોની કીમત મળે નહીં ત્યાં સુધી અહીં પણ શ્રદ્ધા કરવો જોઈએ. પહેલા અને ખીજા આલાપકને

—તૃતીયયોઃ એકો ગમઃ । અગ્નિકાયઃ સ્વલુ ભદન્ત ! અધુનોજ્જ્વલિતઃ સન્ મહાકર્મ
તરાય ચૈવ, મહાક્રિયાતરાય ચૈવ, મહાસ્રવતરાય ચૈવ, મહાવેદનતરાય ચૈવ ભવતિ,
અથ સમયે સમયે વ્યપકૃષ્યમાણઃ, વ્યપકૃષ્યમાણશ્ચરમકાલસમયે અઙ્ગારભૂતઃ, મુર્મુ-
રભૂતઃ છારિક (ભસ્મી) ભૂતઃ, તતઃ પશ્ચાત્ અલ્પકર્મતરાય ચૈવ, અલ્પક્રિય તરાય,
અલ્પાસ્રવતરાય, અલ્પવેદનતરાય ચૈવ ભવતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! અગ્નિકાયઃ
અધુનોજ્જ્વલિતઃ સન્ તદેવ ॥ મૃ૦ ૨ ॥

કા ગમ સમાન હૈ । દૂસરે ઓર તીસરે આલાપક કા ગમ સમાન હૈ ।
એસા જાનના ચાહિયે । (અગ્નિકાં ણં મંતે ! અહુણોજ્જગ્નિણ સમાણે
મહાકર્મતરાય ચૈવ, મહાક્રિય-મહાસ્રવ-મહાવેયણતરાય ચૈવ ભવહ)
હે ભદન્ત ! હસી સમય પ્રજ્વલિત કિયા ગયા અગ્નિકાય મહાકર્મબંધ
કે લિયે, મહાપાયરૂપ ક્રિયા કે લિયે, મહા આસ્રવ કે લિયે ઓર મહા-
વેદના કે લિયે હોતા હૈ કયા ? (અહે ણં સમય સમય વોક્ષસિજ્જમાણે
ચરિમકાલસમયંસિ ઇંગાલભૂય, મુર્મુરભૂય, છારિયભૂય) તથા વહી
અગ્નિકાય જબ સમયાનુસાર ક્રમ ૨ સે કમ હોને લગ જાતા હૈ અર્થાત્
વુદ્ધ ને કી અવસ્થા કી ઓર સન્મુલ્લ હોને લગતા હૈ—ઓર અન્તિમ
સમય મેં અંગારરૂપ અવસ્થા વાલા બન કર જબ મુર્મુર અવસ્થા વાલા
બન જાતા હૈ, એવં ભસ્મરૂપ અવસ્થા મેં આ જાતા હૈ (તઓ પચ્છા
અપ્પવેયણતરાય ચૈવ, અપ્પક્રિયતરાય ચૈવ, અપ્પાસ્રવતરાય ચૈવ,
અપ્પવેયણતરાય ચૈવ ભવહ ?) તબ કયા વહી અગ્નિકાય અલ્પકર્મ બંધ
કે લિયે, અલ્પ ક્રિયા કે લિયે, અલ્પ આસ્રવ કે લિયે ઓર અલ્પવેદના

ભાવાર્થ સરખો છે અને બીજા અને ત્રીજા આલાપકનો ભાવાર્થ પણ સરખો
છે એમ સમજવું.

(અગ્નિકાં ણં મંતે ! અહુણોજ્જગ્નિણ સમાણે મહાકર્મતરાય ચૈવ, મહાક્રિય
મહાસ્રવ-મહાવેયણતરાય ચૈવ ભવહ ?) હે ભદન્ત ! આ સમયે જ પ્રગટાવવામાં
આવેલ અગ્નિકાય શું મહાકર્મબંધનું, મહા પાપરૂપ ક્રિયાનું, મહા આસ્રવનું
અને મહા વેદનાનું નિમિત્ત બને છે ? (અહે ણં સમય વોક્ષસિજ્જમાણે ચરિમકાલ-
સમયંસિ ઇંગાલભૂય, મુર્મુરભૂય, છારિયભૂય) તથા એ જ અગ્નિકાય બ્યારે
સમય વ્યતીત થતાં ક્રમે ક્રમે ઓછો પ્રજ્વલિત થવા માંડે છે—એટલે કે
ઓલવાઈ જવા લાગે છે, અને આખરે અંગાર રૂપે બની ઉપર ઉપરથી ઓલ-
વાઈ જઈને છેવટે રાખ રૂપે પરિણમી (બની) જાય છે. (તઓ પચ્છા અપ્પ-
કર્મતરાય ચૈવ, અપ્પક્રિયતરાય ચૈવ, અપ્પવેયણતરાય ચૈવ ભવહ ?) ત્યારે શું
એ જ અગ્નિકાય અલ્પ કર્મબંધનું, અલ્પ પાપરૂપ ક્રિયાનું, અલ્પ આસ્રવનું અને
અલ્પ વેદનાનું નિમિત્ત બને છે.

ટીકા-પૂર્વે કર્મવન્ધક્રિયાયા નિરૂપણં કૃતમ્ અથ ક્રિયાન્તરાણિ નિરૂપયિતુમાદ-
‘ ગાહાવહસ્સણં મંતે ’ इत्यादि । ‘ ગાહાવહસ્સણં મંતે ! મંડં વિક્ષિણમાણસ્સ કેહ મંડં
અવહરેજ્જા ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! માણ્ડં મૃન્મયપાત્રં વિક્રીણાનસ્ય
વિક્રયં કુર્વતઃ ગાથાપતેઃ માણ્ડં કોઽપિ કશ્ચિત્ અપહરેત્ ચોરયેત્ ‘ તસ્સણં મંતે !
તં મંડં ગવેસમાણસ્સ કિં આરંભિયા કિરિયાકજ્જહ્ ? ’ હે ભદન્ત ! તસ્ય સ્વલ્લ
ગાથાપતેઃ તદ્માણ્ડં ગવેષયતઃ અન્વેષયતઃ કિમ્ આરમ્ભિકી ક્રિયા ક્રિયતે ભવતિ?
અથવા-‘ પરિગંહિયા, માયાવત્તિયા, અપચ્ચક્કલાણિયા, મિચ્છાદંસણવત્તિયા ? ’

કે લિયે હોતા હૈ ? (હંતા, ગોયમા ! અગણિકાણં અહુણ્જ્જલિણ સમાણે
તં ચેવ) હાં ગૌતમ ! અધુના પ્રજ્જ્વલિત કિયા ગયા અગ્નિકાય જૈસા
તુમ પૂછ રહે હો હસી પ્રકાર સે મહાકર્મ બંધ કે લિયે યાવત્ અલ્પવે-
દના કે લિયે હોતા હૈ ।

ટીકાર્થ-સૂત્રકાર ને પહિલે કર્મવંધ કી કારણભૂત ક્રિયાઓં કા
નિરૂપણ કિયા હૈ-અવ હસી સંબંધ કો લેકર વે ક્રિયાન્તરોં કા હસ
સૂત્ર દ્વારા નિરૂપણ કર રહે હૈ-હસ મેં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે યહ પૂછ
રહે હૈ કિ ‘ ગાહાવહસ્સ ણં મંતે !, મંડં વિક્ષિણમાણસ્સ કેહ મંડં
અવહરેજ્જ ’ હે ભદન્ત ! ગાથાપતિ-કિસી વર્તનોં કો-મિટ્ટી કે પાત્રોં કો
બેંચને વાલે વ્યક્તિ કે માણ્ડોં કો કોઈ દૂસરા મનુષ્ય ચુરા લેતા હૈ,
તો ‘ મંતે ’ હે ભદન્ત ! (તં મંડં ગવેસમાણસ્સ તસ્સ) ડન અપને ચુરા-
યે હુણ માણ્ડોં કી ગવેષણા કરનેવાલે ડસ ગાથાપતિકો (કિં આરંભિયા

(હ તા, ગોયમા ! અગણિકાણં અહુણ્જ્જલિણ સમાણે તં ચેવ) હા, ગૌતમ !
એવું જ બને છે-અત્યારે જ પ્રજ્વલિત કરેલો-પ્રગટાવેલો-અગ્નિકાય મહાકર્મ-
બંધથી લઇને મહાવેદના પર્યન્તનું નિમિત્ત બને છે અને એલવાતો અગ્નિ-
કાય અદ્ય કર્મબંધથી લઇને અદ્ય વેદના પર્યન્તનું નિમિત્ત બને છે ?

ટીકાર્થ-સૂત્રકારે પહેલાં કર્મબંધની કારણભૂત ક્રિયાઓનું નિરૂપણ કયું
છે. હવે તેની સાથે જેમનો સંબંધ છે એવી ક્રિયાઓના બુદ્ધા બુદ્ધા ભેદોનું
નિરૂપણ આ સૂત્ર દ્વારા કરે છે-

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“ ગાહાવહસ્સ ણં
મંતે ! મંડં વિક્ષિણમાણસ્સ કેહ મંડં અવહરેજ્જા ” હે ભદન્ત ! કેઈ એક
માટીનાં વાસણો વેચનાર વ્યક્તિનાં વાસણોને બીજો કેઈ માણસ ચોરી બંધ,
તો “ મંતે ! તં મંડં ગવેસમાણસ્સ તસ્સ ” ખોતાનાં ચોરાયેલાં વાસણોની શોધ
કરતા તે બાપારીને “ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ્ ? ” શુ આરંભિકી ક્રિયા

પારિગ્રહકી, પરિગ્રહસમ્બન્ધિની, માયાપ્રત્યયા માયાપ્રત્યયિકી ક્રિયા વા, અપ્રત્યા-
ખ્યાનક્રિયા અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા વા, મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયામિથ્યાદર્શનપ્રત્ય-
યિકી વા ક્રિયા ક્રિયતે ભવતિ કિમ્ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા ! આરંભિયા કિરિયા

કિરિયા કજ્જહ) કયા આરંભિકી ક્રિયા લગતી હૈ ? (પરિગ્રહિયા)
યા પારિગ્રહિકી ક્રિયા લગતી હૈ ? (માયાવત્તિયા) યા માયાપ્રત્યયિકી
ક્રિયા લગતી હૈ ? યા (અપ્પચ્ચક્ખાણિયા) અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા
લગતી હૈ ? યા (મિચ્છાદંસણવત્તિયા) મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા
લગતી હૈ ? તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ યે આરંભિકી ક્રિયા સે લેકર
મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા તક જો પાંચ પ્રકાર કી ક્રિયાઈ હૈ યે
સવ કર્મબંધ કી કારણભૂત ક્રિયાઈ હૈ । અતઃ જવ કિસી ગૃહસ્થ કે
ભાણડોં કો જવ કોઈ દૂસરા મનુષ્ય ચુરા લેતા હૈ તો વહ વ્યક્તિ અપને
ગયે હુઈ ભાણડોં કી તલાશ કરતા હૈ :હૈ—અતઃ ગૌતમ હસી વિષય કો
લેકર પ્રશ્ન સે પ્રૂછ રહે હૈ કિ હે ભદન્ત ! આપ હમેં યહ સમજાવેં કિ
એસો સ્થિતિ મેં ડસ ગૃહસ્થ કો કૌનસી ક્રિયા કા પાત્ર હોના પડેગા ?
આરંભજન્ય ક્રિયા કા નામ આરંભિકી ક્રિયા, પરિગ્રહ જન્ય ક્રિયા કા
નામ પારિગ્રહિકી ક્રિયા, માયાજન્ય ક્રિયા કા નામ માયાપ્રત્યયિકી ક્રિયા
અપ્રત્યાખ્યાનજન્ય ક્રિયા કા નામ અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા, એવં મિથ્યા-
દર્શનજન્ય ક્રિયા કા નામ મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ક્રિયા હૈ । ગૌતમ કે

લાગે છે ? “ પરિગ્રહિયા ” શું પારિગ્રહિકી ક્રિયા લાગે છે ? “ માયાવત્તિયા ”
શું માયાપ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગે છે ? “ અપ્પચ્ચક્ખાણિયા ” શું અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા
લાગે છે ? “ મિચ્છાદંસણવત્તિયા ” કે શું તેને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગે છે ?

કિયાના પાંચ પ્રકાર છે —(૧) આરંભ જન્ય કિયાને ‘ આરંભિકી ક્રિયા ’
કહે છે. (૨) પરિગ્રહ જન્ય કિયાને ‘ પારિગ્રહિકી ક્રિયા ’ કહે છે, (૩) માયા
જન્ય કિયાને ‘ માયા પ્રત્યયિકી ક્રિયા ’ કહે છે, (૪) અપ્રત્યાખ્યાન જન્ય કિયાને
‘ અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા ’ કહે છે અને (૫) મિથ્યાદર્શન જન્ય કિયાને ‘ મિથ્યા
દર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા ’ કહે છે આ પાંચે કિયાઓ કર્મબંધની કારણભૂત
કિયાઓ ગણાય છે.

બ્યારે કોઈ વ્યક્તિનાં વાસણો ચોરાય છે, ત્યારે તે વ્યક્તિ પેતાનાં
શુભાવેલાં વાસણોની શોધ કરે છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુ પાસે એ
સ્પષ્ટીકરણ કરાવતા માગે છે કે ચોરાયેલાં વાસણોની તપાસ કરનાર તે વ્યક્તિને
આરંભિકી આદિ પાંચે કિયાઓમાંથી કઈ કઈ કિયાઓ લાગે છે ?

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નને જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—

કજ્જહ, પરિગ્રહિયા, માયાવત્તિયા, અપ્પચ્ચક્ખાણ કિરિયા' હે ગૌતમ ! તસ્ય ગાથા-
પતેઃ માણ્ડ ગવેપયતઃ આરંભિકી ક્રિયા ક્રિયતે ભવતિ, પારિગ્રહિકી, માયાપ્રત્ય-
યિકી, અપ્રત્યાખ્યાનિકી ચ ક્રિયા ભવતિ, કિન્તુ—'મિચ્છાદંસણકિરિયા સિય કજ્જહ,
સિય નો કજ્જહ,' મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ક્રિયા સ્યાત્—કદાચિત્, ક્રિયતે—
ભવતિ, સ્યાત્ કદાચિત્ નો ક્રિયતે નો ભવતિ, યદા સ્વલુ ગાથાપતિર્મિથ્યાદર્શન

इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (आरंभिया
क्रिया कज्जह) आरंभिकी क्रिया उस अपने भाण्डों को तलाश करने
वाले गृहस्थ को लगती है—इसी तरह से उसे (परिग्रहिया, मायाव-
त्तिया, अप्पचक्खाणिया,) पारिग्रहिकी क्रिया मायाप्रत्ययिकी क्रिया
और अप्रत्याख्यानिकी क्रिया भी लगती हैं । (मिच्छादंसण किरिया
सिय कज्जह, सिय नो कज्जह) मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी जो क्रिया है
वह उसे लग भी सकती है और नहीं भी लग सकती है । कहने का
तात्पर्य ऐसा है कि वह गृहस्थ आरंभ, परिग्रह, माया और अप्रत्या-
ख्यान वाला है अतः इन सब के निमित्त से वह क्रिया करना है
इसलिये उसे इन निमित्तक क्रियाएँ लगती हैं । सम्यग्दर्शन हो जाने
पर भी इन निमित्तक होने वाली क्रियाओं का संबंध तो उसके साथ
बना ही रहेगा, क्योंकि कि आरंभ, परिग्रह माया और अप्रत्याख्यान की
स्थिति में भी तो सम्यग्दर्शन हो जाता है—अतः इसी भाव को लेकर
यहां सूत्रकार ने ऐसा कहा है कि मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया उसे लग

“ गोयमा ! ” हे गौतम ! “ आरंभिया किरिया कज्जह ” પોતાનાં વાસણોની
શોધ કરનાર તે વ્યક્તિને આરંભિકી ક્રિયા લાગે છે, એજ પ્રમાણે તેને “ પરિ-
ગ્રહિયા, માયાવત્તિયા, અપ્પચ્ચક્ખાણિયા ” પરિગ્રહિકી ક્રિયા, માયા પ્રત્યયિકી
ક્રિયા અને અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા પણ લાગે છે. પણ “ મિચ્છાદંસણકિરિયા
સિય કજ્જહ, સિય નો કજ્જહ ” મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા તેને લાગી પણ
શકે છે અને નથી પણ લાગી શકતી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે મનુષ્ય આરંભ, પરિગ્રહ, માયા અને
અપ્રત્યાખ્યાનનાં જોડાય છે, તે બધાં કારણોને લીધે તે ક્રિયા કરે છે, તે બધાં
કારણો ને નિમિત્તે થતી ક્રિયાઓનો લાગી બને છે. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થયા
પછી પણ આ નિમિત્તોને લીધે થતી ક્રિયાઓનો સંબંધ તો તેની સાથે રહેશે જ,
કારણ કે આરંભ, પરિગ્રહ, માયા અને અપ્રત્યાખ્યાનની સ્થિતિમાં પણ સમ્યગ્દર્શન
તો થઈ જતું હોય છે એ લાવને વ્યક્ત કરવાને માટે સૂત્રકારે કહ્યું છે કે

તદા તસ્ય મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ક્રિયા ભવતિ, યદા ત્વસૌ સમ્યગ્દર્શનસ્તદા તસ્ય સા ન ભવતીત્યાશયઃ । અથ ક્રિયા વિષયે એવ કિંચિદ્ વિશેષતાં પ્રતિપાદયિતુમાહ—‘અહ સે મંડે અભિસમન્નાગણ ભવહ’ અથેતિ પક્ષાન્તરદ્યોતનાર્થઃ યદા સ્વલ્પ તત્ ચોરિતં ભાણ્ડમ્ અભિસમન્નાગતં ભવતિ, ગવેષયતો ગાથાપતેરુપલબ્ધં ભવતિ ‘તયો સેય પચ્છા સવ્વાઓ તાઓ પયણુઈ ભવંતિ’ તતઃ પશ્ચાત્ ચોરિતભાણ્ડપ્રાપ્ત્યનન્તરં તસ્ય ચ ગાથાપતેઃ સર્વાઃ તાઃ આગમ્ભિક્યાદિમિથ્યાદર્શનપ્રત્યયાન્તાઃ ક્રિયાઃ પ્રતનુકીભવન્તિ લઘ્વીભવન્તિ, અપહૃતભાણ્ડાન્વેષણકાલે ગાથાપતેઃ

भी सकती है और नहीं भी लग सकती है । कारण इस का यह है । कि यदि वह गृहस्थ सम्यग्दर्शन गुणोपेत है तो उसमें ये चार ही क्रियाएँ लग सकेंगी—मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया नहीं और यदि वह गृहस्थ मिथ्यादर्शनवाला मिथ्यादृष्टि है, तो उसे मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया लगेगी ।

અવ સૂત્રકાર ક્રિયા કે વિષય મેં હી કુછ વિશેષતા પ્રતિપાદન કરને કે લિયે કહતે હૈં—(અહ સે મંડે અભિસમન્નાગણ ભવહ) કિ ગાથાપતિ કા ગયા હુઆ વહ ભાણ્ડ યદિ ગવેષણા કરને પર ઉસે મિલ જાતા હૈ તો (તઓ સેય પચ્છા સવ્વાઓ તાઓ પયણુઈ ભવંતિ) ઉસ ચોરિતભાણ્ડ પ્રાપ્તિ કે બાદ ઉસ ગાથાપતિ કી વે સમસ્ત આરંભિકી આદિ ક્રિયાઈ આરંભિકી ક્રિયા સે લેકર મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ક્રિયાનક કી ક્રિયાઈ “ પ્રતનુકી ભવન્તિ ” લઘુરુપ-કમ હો જાતી હૈં—ઈસકા કારણ યહ હૈ

“ મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા તેને લાગી પણ શકે છે, અને નથી પણ લાગી શકતી ” તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે—જો તે વ્યક્તિ સમ્યગ્દર્શનથી યુક્ત હોય તો તેને પહેલી ચાર જ ક્રિયાઓ લાગે છે, મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગતી નથી. પણ જો તે વ્યક્તિ મિથ્યાદર્શનવાળી (મિથ્યાદૃષ્ટિ) હોય તો તેને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા પણ લાગે છે, એટલે કે તેને પાંચ પાંચ ક્રિયા લાગે છે.

હવે ક્રિયાના વિષયમાં જ થોડી વિશેષતાનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે સૂત્રકાર નીચેનાં પ્રશ્નોત્તરો આપે છે—

“ અહ સે મંડે અભિસમન્નાગણ ભવહ ” તે વાસણો વેચનાર વ્યક્તિને જો વાસણોની શોધ કરતાં કરતાં તે વાસણો પાછા મળી જાય, તો “ તઓ સેય પચ્છા સવ્વાઓ તાઓ પયણુઈ ભવંતિ ” ત્યારબાદ તેની આરંભિકી આદિ પાંચ ક્રિયાઓ શા કારણે અદ્ય માત્રાવાળી બની જાય છે તે સમજાવવામાં આવે છે.

ગવેષણાત્મકવ્યાપારવ્યાપૃતત્વેન તા આરંભિક્યાદિક્રિયાઃ મહત્ત્વઃ આસન્ તદુપલબ્ધિકાલેતુ તાદૃશવ્યાપારસ્યોપરતત્વાત્ તાઃ ક્રિયાઃ લઘુભૂતાઃ ભવન્તીત્યા- શયઃ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ-ગાહાવહસ્સણં મંતે ! મંડં વિક્ષિણમાણસ્સ કહ્ણ મંડે સાહજ્જેજ્ઞા ! ' હે મદન્ત ! ગાથાપતેઃ સ્વલુ ભાણ્ડં વિક્રીણાનસ્ય વિક્રીણતઃ ક્રયિકઃ ક્રયણકર્તા ગ્રાહકઃ ભાણ્ડં સ્વાદયેત્ત્વિશ્વાસાર્થમ્ કિશ્ચિન્મૂલ્યાદિ દાનેન સત્યાપયેત્ત્ ' સાઈ ' ઇતિભાષાપ્રસિદ્ધં દદ્યાત્, અથ ચ ' મંડેય સે અણુવણીરસિયા '

કિ-જય ગાથાપતિ અપને ચુરાયે ગયે ભાણ્ડોં કી ર્જોજ કરને મેં તછીન રહતા હૈ-ઉસ સમય ઉસ કી ગવેષણાત્મક વ્યાપાર મેં લગે હુણ હોનેકે કારણ આરંભિકી આદિ ક્રિયાઈં વહુત અધિક માત્રા મેં હોતી રહતી હૈં । ઓર જય ગયે હુણ વે ભાણ્ડ ઉસકો મિલ જાતેં હૈં, તય વહ્ ઉનકે ગવેષણ રૂપ વ્યાપાર સે ઉપરત હો જાતા હૈં ંસી સ્થિતિ મેં ઉસકી વે આરંભિકી આદિ ક્રિયાઈં વિપુલ માત્રા મેં નહીં રહતી હૈં । કિન્તુ સાધારણ લઘુમાત્રા મેં-થોડીમાત્રા મેં વન જાતી હૈં । ંસીલિયે યહાં પર (તાઓ સવ્વાઓ પયણુઈં મવંતિ) ંસા કહા હૈં । અવ ગૌનમ પ્રશુ સે પુનઃ પૂછતે હૈં કિ-(ગાહાવહસ્સ ણં મંતે ! મંડે ! વિક્ષિણમાણસ્સ કહ્ણ મંડે સાહજ્જેજ્ઞા) હે મદન્ત) ઉસ ગાથાપતિ કે ભાણ્ડોં કો ર્જરીદને વાલા જો દૂસરા વ્યક્તિ હૈં ઉસને ઉન વર્તનોં કો ર્જરીદને કે નિમિત્ત ઉસ ગાથાપતિ કો અમી પૂરાં મૂલ્ય તો દિયા નહીં હૈં-સિર્ફ સાઈ મેં હી કુછ રૂપયા દિયે હૈં, તો ંસી સ્થિતિ મેં જય કિ (મંડે ય સે અણુવણીર

ન્યારે તે વાસણોના વ્યાપારી પોતાનાં ખોવાયેલાં વાસણોની શોધ કરવામાં લીન થઈ જાય છે, ત્યારે તપાસ કરવાની પ્રવૃત્તિમાં મગ્ન હોવાને કારણે આરંભિકી આદિ ક્રિયાઓ અધિક પ્રમાણમાં થતી રહે છે. પણ ન્યારે ચોરાયેલાં વાસણો તેને પાછાં મળી જાય છે, ત્યારે તે તેમની શોધ કરવાની પ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. એવી પરિસ્થિતિમાં તેની આરંભિકી આદિ પાંચે ક્રિયાઓ અધિક માત્રામાં રહેતી નથી, પણ અલ્પ માત્રાવાળી બની જાય છે. તે કારણે અહીં એવું કહ્યું છે કે “ તાઓ સવ્વાઓ પયણુઈં મવંતિ ” તે બધી ક્રિયાઓ અલ્પ બની જાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશુને બીજો પ્રશ્ન પૂછે છે-“ ગાહાવહસ્સ ણં મંતે ! મંડે વિક્ષિણમાણસ્સ કહ્ણ મંડે સાહજ્જેજ્ઞા ” હે મદન્ત ! તે વાસણોના વ્યાપારીને કોઈ એક આહકે વાસણો ખરીદવા માટે ખાનું આપેલું હોય-તેની પૂરેપૂરી કિંમત ચુકવી ન હોય, “ મંડેય સે અણુવણીર

માણ્ડં ચ તસ્ય ગ્રાહકસ્ય અનુપનીતં સ્યાત્, નોપલઙ્ઘ્યમ્ ક્રયિકાય ન સમર્પિતમ્ સ્યાત્ અપિતુ વિક્રેતુરેવ ગૃહે માણ્ડં વર્તેત, તત્કામવસ્થાયામ્ ‘ ગાહાવહસ્સ ણં મંતે ! તાઓ મંડાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ, જાવ-મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા કજ્જહ, ’ હે મદન્ત ! ગાથાપતેઃ સ્વલુ તસ્માદ્ માણ્ડાત્ કિમ્ આરમ્ભિકી ક્રિયા ક્રિયતે ભવતિ, યાવત્-પારિગ્રહિકી, માયાપ્રત્યયિકી, અપ્રત્યાખ્યાનિકી મિથ્યા-દર્શનપ્રત્યયા ક્રિયા ક્રિયતે ભવતિ ‘ કહ્યસ્સ વા તાઓ મંડાઓ, કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ, જાવ - મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા કજ્જહ ? ’ ક્રયિકસ્ય ગ્રાહકસ્ય વા તસ્માદ્ માણ્ડાત્, કિમ્ આરમ્ભિકી ક્રિયા ક્રિયતે ભવતિ, યાવત્-મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા ક્રિયતે ભવતિ ? મગવાનાદ-‘ગોયમા ! ગાહાવહસ્સ-

સિયા) માણ્ડ ઉસ લેને વાલે કે પાસ નહીં પહુંચે હું, ગાથાપતિ કે ઘર પર હી વે રહે હુણ હું (ગાહાવહસ્સ ણં મંતે ! તાઓ મંડાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા, કજ્જહ, જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા કજ્જહ) તો હે મદન્ત ! ઉસ ગાથાપતિ કો હી વ્યા ઉન માણ્ડોં કે નિમિત્ત સે વે આરંભિકી આદિ ક્રિયાણે-આરંભિકી ક્રિયા સે લેકર મિથ્યાદર્શન-પ્રત્યયિકી ક્રિયા તક કી સવ ક્રિયાણે-લગેંગી ? (કહ્યસ્સ વા તાઓ મંડાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ-જાવ મિચ્છા દંસણવત્તિયા કિરિયા કજ્જહ) યા ઉસ સ્વરીદને વાલે કો ઉન માણ્ડોં કે નિમિત્ત સે વે આરંભિકી ક્રિયા સે લેકર મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયાતક કી ક્રિયાણે લગેંગી ? હસ કે ઉત્તર મેં પ્રસુ ગૌનમ સે કહતે કિ- (ગોયમા)

સિયા ” વાસણો તે ગ્રાહકને ત્યાં પહોંચ્યા ન હોય પણ તે વ્યાપારીને ત્યાં જ પડેલાં હોય, એવી પરિસ્થિતિમાં “ ગાહાવહસ્સ ણં મંતે ! તાઓ મંડાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ, જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા કજ્જહ ” શું તે વાસણોના વ્યાપારીને જ તે વાસણોના નિમિત્તથી આરંભિકી આદિ પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વાસણો વેચનારને વાસણોની પૂરેપૂરી કિંમત મળી નથી, બાના પેટે નાની સરખી રકમ જ મળી છે. વાસણો વ્યાપારીની હુકાનમાં જ પડ્યાં છે-ગ્રાહક તે વાસણોને પોતાને ઘર લઈ ગયો નથી. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં શું તે વ્યાપારીને તે વાસણોને કારણે આરંભિકી, પારિગ્રહિકી, માયાપ્રત્યયિકી, અપ્રત્યાખ્યાનિકી અને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગે છે કે નથી લાગતી ?

“ કહ્યસ્સ વા તાઓ મંડાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ-જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા કજ્જહ ? ” અથવા તે વાસણો ખરીદનાર માણસને તે વાસણોને કારણે આરંભિકી ક્રિયાથી લઈને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા પર્યંતની ક્રિયાઓ લાગશે ?

ताओ भंडाओ आरंभिया किरिया कज्जइ, जाव-अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ ' हे गौतम ! गाथापते: तस्माद् भाण्डाद् आरम्भिकीक्रिया क्रियते भवति, यावत्-पारिग्रहिकी मायाप्रत्ययिकी अप्रत्याख्यानिकी क्रिया भवति, । किन्तु ' मिच्छा-दंसणवत्तिया किरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ, ' तरय गाथापते: मिथ्या-दर्शनप्रत्ययिकी क्रिया स्यात् कदाचित् क्रियते भवति, अथ च स्यात् कदाचित् नो क्रियते नो भवति गाथापते: मिथ्यादृष्ट्यवस्थायां मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया भवेत्, सम्यग्दृष्ट्यवस्थायां तु तस्य सा नो भवेदित्याशयः, परन्तु-‘कइय-स्स ताओ सव्वाओ पयणुई भवंति ’ क्रयिकस्य ताः उपर्युक्ताः सर्वाः क्रिया प्रतनुकी भवन्ति हस्वीभवन्ति, क्रयिकस्याग्राप्तभाण्डत्वेन तद्गतक्रियाणामल्पत्वात्, गाथा-

हे गौतम ! (गाहावइस्स ताओ भंडाओ आरंभिया किरिया कज्जइ-जाव अपच्चक्खाण किरिया कज्जइ) गाथापति को-घरधनी को-उन भाण्डों से आरंभिकी क्रिया लगती है यावत् अप्रत्याख्यानप्रत्ययिकी क्रिया लगती है-यहां यावत् शब्द से “ पारिग्रहिकी, मायाप्रत्ययिकी ” इन दो क्रियाओं का ग्रहण हुआ है किन्तु (मिच्छादंसणवत्तिया किरिया सिय कज्जइ सिय नो कज्जइ) मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी जो क्रिया है वह वहां भजनीय कही गई है, कारण इसका यह है कि यदि गाथापति मिथ्यादृष्टि है तो उसे मिथ्यादर्शन निमित्तक क्रिया लगेगी ही और यदि गाथापति मिथ्यादृष्टि नहीं है सम्यग्दृष्टि है, तो उसे यह क्रिया नहीं लगेगी । परन्तु (कइयस्स ताओ सव्वाओ पयणुई भवंति) जो उन भाण्डों का खरीददार है उसे ये सब क्रियाएँ अल्पमात्रा में ही लगेगी । क्यों कि खरीददार ने उन भाण्डों को उस गाथापति के यहां से अभीतक

गौतम स्वाभीना आ प्रश्नो उत्तर आपता भडावीर प्रभु ढडे छे—
“ गोयमा ! ” डे गौतम ! “ गाहावइस्स ताओ भंडाओ आरंभिया किरिया कज्जइ जाव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ ” वासणो वेयनार ते गृहस्थने ते वासणोने दीधे आरंभिकी, पारिग्रहिकी, माया प्रत्ययिकी अने अप्रत्याख्यानिकी क्रिया लागशे. परन्तु “ मिच्छादंसणवत्तिया किरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ ” पणु तेने मिथ्यादर्शन प्रत्ययिकी क्रिया लागे पणु भरी अने न पणु लागे. जे ते व्यापारी सम्यग्दृष्टि हुशे तो तेने मिथ्यादर्शन प्रत्ययिकी क्रिया लागशे नहीं, पणु जे ते मिथ्यादृष्टि हुशे तो तेने ते क्रिया लागशे. परन्तु “ कइयस्स ताओ सव्वाओ पयणुई भवंति ” ते वासणो भरीदनार भाणुसने ते पांचे क्रियाओ अल्प मात्रामा लागशे. कारण डे तेणे ते वासणोने ते व्यापारीने

પતેસ્તુ મહત્યસ્તાઃ ક્રિયાઃ માણ્ડસ્ય તદાયત્તત્વાત્ । અથ ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ-
 ‘ ગાહાવહસ્સ ણં મંતે ! મંડં વિક્કિણમાણસ્સ, જાવ-મંડે ય સે ઉવણીણ સિયા ’ હે
 મદન્ત ! યદા ગાથાપતેઃ खलु માણ્ડં વિક્રીણાનસ્ય યાવત્-ક્રયિકો માણ્ડં સ્વાદ-
 યેત્, માણ્ડં ચ તસ્ય ક્રયિકસ્ય ગ્રાહકસ્ય ઉપનીતમ્ ઉપલબ્ધં સ્યાત્ યદા ગાથાપતેઃ
 સકાશાત્ ક્રયિકેણ માણ્ડમુપલબ્ધમિત્યાશયઃ, તદા-‘ કહ્યસ્સ ણં મંતે ! તાઓ
 મંડાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ, જાવ-મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા
 કજ્જહ ? ’ હે મદન્ત ! ક્રયિકસ્ય ગ્રાહકસ્ય खलु તસ્માત્ માણ્ડાત્ કિમ્ આરંભિકી
 ક્રિયા ક્રિયતે ? યાવત્-મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા ક્રિયા ક્રિયતે ભવતિ ? ‘ ગાહાવહસ્સ

ઉઠાયા નહીં હૈ-અતઃ इनके निमित्त को लेकर जो इन आरंभिकी
 आदि क्रियाओं में महत्ता आनी चाहिये थी वह नहीं आती है । गाथा-
 पति के जो इन क्रियाओं में महत्ता कही गई है उसका कारण सिर्फ
 यही है कि वे भाण्ड अभी तक उसकी मालिकी में ही रखे हुए हैं-अतः
 उन भाण्डों के आश्रित हो रही क्रियाओं में शुरुता स्वतः ही आ जाती है ।

अब गौतम स्वामी प्रभु से पुनः पूछते हैं कि (गाहावहस्स णं मंते !
 मंडं विक्किणमाणस्स जाव मंडे य से उवणीये सिया) हे भदन्त गाथा-
 पति जब अपने उन भाण्डों को खरीददार के यहां पूर्णरूप से पहुँचा
 देता है अर्थात्-खरीददार जब उन भाण्डों को गाथापति के यहां से
 ले जाकर अपने अधीन में कर लेता है, तब (क्ह्यस्स णं मंते ! किं
 आरंभिया किरिया कज्जह ? जाव मिच्छादंसण वत्तिया किरिया कज्जह)
 हे भदन्त ! जो उन भाण्डों का खरीददार जिसने अपने उन्हें अपने
 अधीन कर लिया है, उसे क्या उन भाण्डों के निमित्त से आरंभिकी

ત્યાંથી હજી સુધી તે વાસણો પોતાને ત્યાં પહોંચ્યાડયા નથી તે કારણે તે
 ક્રિયાઓમાં જે અધિકતા હોવી જોઈએ તે આવતી નથી. વાસણો વેચનારને તે
 ક્રિયાઓ અધિક પ્રમાણમાં લાગવાનું કારણ એ છે કે તે વાસણો હજી સુધી
 તેને ત્યાં જ-તેને આધીન પડેલાં છે. તેથી તે વાસણોને નિમિત્તે તે ક્રિયાઓમાં
 શુરુતા આપોઆપ આવી જાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને ત્રીજો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“ ગાહાવહસ્સ ણં
 મંતે ! મંડં વિક્કિણમાણસ્સ જાવ મંડે ય સે ઉવણીયે સિયા ” હે ભદન્ત ! જ્યારે
 વાસણો ખરીદનાર તે વાસણોને તે વ્યાપારીને ત્યાંથી પોતાને ત્યાં લઈ જાય છે.
 તે વાસણોને પોતાને આધીન કરી લે છે-ત્યારે “ કહ્યસ્સ ણં મંતે ! કિં
 આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ ? જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા કજ્જહ ? ”
 તે વાસણો પોતાને ત્યાં લઈ જનાર માણસને વાસણોને નિમિત્તે આરંભિકીથી

વા તાઓ મંડાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ, જાવ-મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા કજ્જહ ? ' ગાથાપતેર્વા તસ્માદ્ ભાણ્ડાત્ કિમ્ આરંભિકી ક્રિયા ક્રિયતે ભવતિ ? યાવત્-મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા ક્રિયા ક્રિયતે ભવતિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! કહ્યસ્સ તાઓ મંડાઓ હેટ્ઠિલાઓ ચત્તારિ કિરિયાઓ કજ્જંતિ, મિચ્છાદંસણ વત્તિયા કિરિયા મયણા’ હે ગૌતમ ! ક્રયિકસ્ય ગ્રાહકસ્ય તસ્માદુપનીતાત્ ભાણ્ડાદ્ અધસ્તન્યઃ ઉપર્યુક્તાઃ આઘાશ્ચતસ્રઃ ક્રિયાઃ ક્રિયન્તે ભવન્તિ, મિથ્યાદર્શન-પ્રત્યયા ક્રિયા તુ મજનયા વિકલ્પેન કદાચિત્ સ્યાત્, કદાચિત્, નાપિ સ્યાત્-મિથ્યાદર્શનાવસ્થાયાં સ્યાત્, સમ્યગ્દર્શનાવસ્થાયાં ન સ્યાદિતિ ભાવઃ, કિન્તુ-

ક્રિયા યાવત્ મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા લગેગી ? યા (ગાહાવહસ્સ વા તાઓ મંડાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ, જાવ મિચ્છાદંસણ વત્તિયા કિરિયા કજ્જહ) ગાથાપતિ કો उन भाण्डों को निमित्त को लेकर आरंभिकी क्रिया से लेकर मिथ्यादर्शन प्रत्ययिकी क्रिया तक सब क्रियाएँ लगेंगी ? इसके समाधान निमित्त प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (कह्यस्स ताओ मंडाओ) जो उन भाण्डों का खरीददार है उसके लिये उन भाण्डों के निमित्त से (हेट्ठिलाओ-चत्तारि किरियाओ कज्जंति) तो ये नीचे की चार क्रियाएँ लगेंगी ही परंतु (मिच्छादंसणवत्तियाकिरिया) जो मिथ्यादर्शन प्रत्ययिकी क्रिया है वह वहां पर भजनीय रहेगी । कारण कि यदि वह खरीददार व्यक्ति मिथ्यादर्शन की अवस्थावाला है तब तो उसे यह क्रिया लगेगी ही और यदि वह सम्यग्दर्शनकी अवस्थावाला है,तो उसे यह क्रिया नहीं लगेगी ।

લઘને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી પર્યન્તની ક્રિયાઓ લાગે છે ? અથવા “ ગાહાવહસ વા તાઓ મંડાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ જાવ મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા કજ્જહ ? ” તે વાસણો વેચનાર વ્યાપારીને તે વાસણોને નિમિત્તે આરંભિકીથી લઘનેમિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી પર્યન્તની ક્રિયાઓ લાગશે કે નહિ લાગે ?

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નોનું સમાધાન કરતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—
“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ કહ્યસ્સ તાઓ મંડાઓ હેટ્ઠિલાઓ ચત્તારિ કિરિયાઓ કજ્જંતિ ” તે વાસણો ખરીદીને લઘ જનાર વ્યક્તિને તે વાસણોને નિમિત્તે આરંભિકી, પારિશ્રિકી, માયાપ્રત્યયિકી અને અપ્રત્યાખ્યાનિકી, ક્રિયાઓ લાગશે જ, પરંતુ “ મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા ” તેને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગી શકે પણ ખરી અને ન પણ લાગી શકે. કારણ કે જો તે ખરીદનાર વ્યક્તિ મિથ્યાદર્શિ હશે, તો તેને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગશે જ; પણ જો તે સમ્યગ્દર્શિ હશે તો તેને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા નહીં લાગે.

‘ગાહાવહસ્સ ણં તાઓ સવ્વાઓ પયણુઈ ભવંતિ’ ગાથાપતેઃ સ્વલુ તાઃ ઉપર્યુક્તાઃ સર્વાઃ ક્રિયાઃ પ્રતનુકીભવન્તિ-હસ્વીભવન્તિ, ક્રયિકસ્ય માણ્ડપ્રાપ્ત્યા મહત્યસ્તા ભવન્તિ, ગાથાપતેસ્તુ માણ્ડસ્વામિત્વાપગમેન પ્રતનુકાસ્તાઃ ક્રિયાઃ ભવન્તિ । इदं चावान्तरसूत्रद्वयं माण्डस्यानुपनीतोपनीतभेदात् प्रतिपादितम् । अथ गौतमः पुनः पृच्छति-‘ग्राहवहस्स ण भंते ! भंडे जाव-धणेय से अणुवणीए सिया ?’ गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! यदा ग्राथापतेः स्वलु माण्डं यावत् क्रयिके प्राप्तं धनं च तद्माण्डस्य मूल्यम् तस्य क्रयिकस्य सकाशात् तेन ग्राथापतिना अनुपनीतं नोपलब्धं स्यात् ? यावत्करणात्-माण्ड विक्रीणानस्ये क्रयिको माण्डं स्वादयेत्,

અવ રહી ગાથાપતિ કી વાત-સો (ગાહાવહસ્સ ણં તાઓ સવ્વાઓ પયણુઈ ભવંતિ) ઉસ ગાથાપતિ કે લિયે યે સવ ક્રિયાઈ લઘુ માત્રા મેં લગતી રહેંગી । કયોં કિ અવ માણ્ડોં કે ડપર ઇસકા સ્વામિત્વ નહીં રહા હૈ સ્વામિત્વ તો ઉન પર સ્વરીદદાર કા હો ગયા હૈ ઇસલિયે વેચને વાલે ગાથાપતિ કી ઇન માણ્ડોં કે નિમિત્ત કો લેકર આરંભિકી આદિ ક્રિયાઈ અલ્પમાત્રોપેત હો જાવેંગી ઓર ઉસ સ્વરીદદાર કી યે હી ક્રિયાઈ માણ્ડોં કે ડપર સ્વામિત્વ આ જાને સે મહતી માત્રા મેં વઢ જાવેંગી । યે દોનોં આવાન્તર સૂત્ર માણ્ડ સે અનુપનીત (ન લેજાતા હુઆ) ઉપનીત (લે જાતા હુઆ) ભેદ કો પ્રતિપાદિત કિયે ગયે હૈં ।

અવ ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ-(ગાહાવહસ્સ ણં ભંતે !

વાસણો વેચનારને તે ક્રિયાઓ લાગશે કે નહીં, તેનો ખુલાસો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે કરે છે-“ ગાહાવહસ્સ ણં તાઓ સવ્વાઓ પયણુઈ ભવંતિ ” તે વ્યાપારીને તો તે પાંચે ક્રિયાઓ અલ્પ માત્રમાં જ લાગતી રહેશે. કારણ કે હવે વાસણો પર તેનું સ્વામિત્વ રહેલું નથી, તે વાસણો પર હવે તો ખરીદનારનું સ્વામિત્વ થઈ ગયું છે. તેથી તે વાસણોના વ્યાપારીની તે વાસણોને નિમિત્તે થતી આરંભિકી આદિ ક્રિયાઓ અલ્પ માત્રાવાળી થઈ જશે, પરંતુ તે વાસણો ખરીદનારનું તે વાસણો પર સ્વામિત્વ થઈ જવાને કારણે, તેની તે ક્રિયાઓ શુરુ માત્રાવાળી થઈ જશે આ બંને સૂત્રો દ્વારા વાસણોના ન અનુપનીત, (ન લઈ ગયેલ) ઉપનીત (લઈ ગયેલ) ભેદોનું પ્રતિપાદન કરાયું છે. એટલે કે વાસણો બાતું દબને ખરીદવા છતાં આહક પોતાને ત્યાં લઈ ગયો ન હોય ત્યારે એ ક્રિયાઓ કેને લાગે છે, અને તે વાસણો આહક તેને ત્યાં લઈ જાય ત્યારબાદ તે ક્રિયાઓ કેને લાગે છે, તેનું પ્રતિપાદન કરાયું છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને ત્રીજો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે પૂછે છે-
“ ગાહાવહસ્સ ણં ભંતે ! મંડે જાવ ધણેય સે અણુવણીય સિયા ? ” હે ભદન્ત !

भाण्डपुनयेच्च ' इति संग्राह्यम्, तदा आरम्भिक्यादिक्रिया कस्य भवेदिति प्रश्नाशयः, भगवानाह—' एयंपि जहामंडे उवणीए तहानेयव्वं चउत्थो आलावगो ' एतदपि यथा भाण्डम् उपनीतम् तथा ज्ञातव्यम्—यथा चतुर्थः आलापकः, भाण्डोपनीतविषये यः चतुर्थः आलापकः उक्तः स एवात्र गृहपतिना अनुपनीतधनविषयेऽपि विज्ञेयः, तथा चानुपनीतधनविषयक आलापक एवं बोध्यः—' गाहावइस्सण भंते ! भंडं विक्किणमाणस्स कइए भंडं साइज्जेज्जा, धणे य से अणुवणीए सिया, कइयस्स णं भंते ! ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ? गाहावइस्सणं ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ? गोयमा ! कइयस्स ताओ धणाओ हेट्ठिल्लाओ चत्तारि किरियाओ कज्जंति, मिच्छादंसणकिरिया भयणाए,

भंडे जाव धणे य से अणुवणीए सिया ?) हे भदन्त ! गाथापति के पास से खरीददार व्यक्ति भाण्डों की साईं देकर भाण्ड ले लेवे और उनका मूल्यरूप द्रव्य देवे नहीं तो ऐसी स्थिति में आरंभिकी क्रिया वगैरह किस को लगेगी ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (एयंपि जहा भंडे उवणीए तहा नेयव्वं चउत्थो आलावगो) चौथा आलापक भाण्डोपनीत के विषय में कहा गया है, वही आलापक यहाँ पर भी गृहपति द्वारा अप्राप्त धन के विषय में भी जान लेना चाहिये—वह इस प्रकार से—(गाहावइस्स णं भंते ! भंडं विक्किणमाणस्स कइए भंडं साइज्जेज्जा, धणे य से—अणुवणीए सिया कइयस्स णं भंते ! ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ गाहावइयस्स णं ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ? गोयमा ! कइयस्स ताओ धणाओ हेट्ठिल्लाओ चत्तारि किरियाओ कज्जं-

ठोय व्यक्ति जानानी रक्कम आपीने वासणो वेयनार पासो वासणो पोताने त्यां लब्धं भय, पणु ते वासणोना भूदयना पैसा युक्के नडी, तो ओवी परिस्थितिमां आरंभिकी आदि क्रियाओ डोने लागसे ? भरीठनारने डे वेयनारने ?

उत्तर—(गोयमा !) हे गौतम ! (एयं पि जहा भंडे उवणीए तहा नेयव्वं चउत्थो आलावगो) भाण्डोपनीतना विषयमा—वासणो आडक द्वारा तेने त्यां लब्धं भवाना विषयमां ने ओओ आलापक कडेवामां आवे छे, ते अडी पणु अडणु करेवा नेछओ. ते आलापकने मूत्रपाठ नीचे प्रमाणे छे—

(गाहावइस्स णं भंते ! भंडं विक्किणमाणस्स कइए भंडे साइज्जेज्जा धणे य से अणुवणीए सिया कइयस्स णं भंते ! ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ? गाहावइस्सणं ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ? गोयमा ! कइयस्स ताओ धणाओ हेट्ठिल्लाओ चत्तारि किरियाओ कज्जंति मिच्छादंसणवत्तिया

गाहावइस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुई भवन्ति ' इति । गाथापतये भाण्डमूल्य-
धने असमर्पिते क्रयिकरय आरम्भिक्यादिक्रियाः महत्यो भवन्ति, धनस्य तदानो

ति, मिच्छादंसणवत्तिथा किरिया भयणाए, गाहावइस्स णं ताओ स-
व्वाओ पयणुई भवन्ति) गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं—हे भदन्त ! अ-
पने भाण्डों के बेचने वाले गाथापति को खरीददार भाण्डों की साई दे
देता है, और भाण्डों का मूल्य नहीं देता है, तो ऐसी स्थिति में हे भद-
न्त ! उस धन के निमित्त से आरंभिकी आदि क्रियाएँ उस खरीददार
को लगेगी ? या गाथापति को उस धन के निमित्त से आरंभिकी आदि
क्रियाएँ लगेगी ? किसे लगेंगी—सो समझाइए, इसके उत्तर में प्रभु
कहते हैं कि हे गौतम ! जो खरीददार है उसे तो आरंभिकी आदि
पूर्वोक्त चारों क्रियाएँ लगेंगी—और जो मिथ्यादर्शन प्रत्ययिकी क्रिया है
उसकी उसमें भजना रहेगी, परन्तु जो गाथापति है कि जिसने अपने
भाण्डों को बेच दिया है, उसकी ये चारों क्रियाएँ उस धन के निमित्त
को लेकर गुरु (भारी) नहीं होगी, किन्तु अल्पमात्रा में ही रहेंगी । क्यों
कि अभीतक धन खरीददार के पास से उस गाथापति के पास आया
नहीं है । उसी खरीददार के पास है । अतः उस धन पर अभीतक उसी
की मालिकी बनी हुई है, बेचने वाले गाथापति की नहीं—इसलिये

किरिया भयणाए, गाहावइस्सणं ताओ सव्वाओ पयणुई भवति) गौतमस्वामी
महावीर प्रभुने એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે “ હે ભદન્ત ! વાસણોના વ્યાપારીને
વાસણો ખરીદનાર વ્યક્તિ ખરીદેલાં વાસણો માટે બાનાની રકમ આપે છે,
પણ ખરીદેલાં વાસણોની પૂરેપૂરી કિંમત ચુકવતો નથી, એવી પરિસ્થિતિમાં
તે ધનના નિમિત્તથી તે વાસણો ખરીદનાર વ્યક્તિને આરંભિકી આદિ ક્રિયાઓ
લાગે છે ? અથવા તો તે વાસણો વેચનાર વ્યક્તિને તે ધનના નિમિત્તથી આરં-
ભિકી ક્રિયાઓ લાગશે ? તે બન્નેમાંથી કેને તે ક્રિયાઓ લાગશે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે “ ખરીદનારને તો આરં-
ભિકી આદિ ચારે ક્રિયાઓ લાગશે. તેને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગી
શકે પણ ખરી અને લાગી ન પણ શકે. વાસણ વેચનાર વ્યક્તિ કે જેણે
વાસણો વેચી દીધાં છે, તેની તે ચારે ક્રિયાઓ તે ધનના નિમિત્તથી ગુરુ
માત્રાવાળી નહીં થાય પણ અલ્પ માત્રાવાળી જ રહેશે. આમ બનવાનું કારણ
એ છે કે હજી સુધી ધન (તે વાસણોની કિંમત જેટલી રકમ) ખરીદનાર
વ્યક્તિને ત્યાં જ પડેલું છે, વેચનાર પાસે આવ્યું નથી. તેથી તે ધન પર હજી
ખરીદનારની માલિકી રહેલી છે—વેચનારની માલિકી થઈ નથી. આ રીતે વાસ-

કહ્યસ્સ વા તાઓ ધણાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ? ૫, ગોયમા ! ગાઠા-
વહ્સસ તાઓ ધણાઓ આરંભિયા ૪, મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા સિય કજ્જહ,
'સિય નો કજ્જહ કહ્યસ્સ ણં તાઓ સવ્વાઓ પયણુઈ ભવંતિ' ગાથાપતયે મૂલ્યધને
સમર્પિતે તાસાં ક્રિયાણાં ધનપ્રત્યયત્વાદ્ ગાથાપતેસ્તાઃ મહત્યા ભવન્તિ કાર્યિકસ્ય
તુ ધનસમર્પણેન ધનસ્ય તદાનીં તદાયત્તત્વાભાવાત્ તાઃ ક્રિયાઃ પ્રતનુકી ભવન્તી-
ત્યાશયઃ ? ઉપર્યુક્તપુસંહરન્નાહ—' પદમ-ચઉત્થાણં એકકો ગમો, વિહય-તદ્યાણં
એકકોગમો ' પ્રથમ-ચતુર્થયોઃ એકો ગમઃ પ્રથમઃ અનુપનીતધનવિપયકાલાપકઃ

આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ? ૬, કહ્યસ્સ વા તાઓ ધણાઓ કિં આરં-
ભિયા કિરિયા કજ્જહ ૬ ગોયમા ! ગાઠાવહરસ તાઓ ધણાઓ આરં
ભિયા ૪ મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા સિય કજ્જહ, સિય નો કજ્જહ,
'કહ્યસ્સ ણં તાઓ સવ્વાઓ પયણુઈ ભવંતિ) તાત્પર્ય' કહને કા યહ
હૈ કિ ગાથાપતિ કે લિયે જવ खरीददार ધન—માણડોં કા મૂલ્ય દે
ચુંકતા હૈ તચ અરંભિકી આદિ ક્રિયાણં જો કિ ઉસ ધન મૂલક હૈ ઉસ
ગાથાપતિ કે લિયે હી મહાન રૂપ મેં લગતી હૈં ।

તથા खरीददार કે લિયે વે ધનમૂલક આરંભિકી આદિ ક્રિયાણં અલ્પ
માત્રા મેં લગતી હૈં—કયોં કિ ઉસ સમય ઉસને માણડોં કા પૂરા મૂલ્ય
ગાથાપતિ કો દે દિયા હૈ । અવ ઉપર્યુક્ત કથન કા ઉપસંહાર કરતે દ્રુપ
સૂત્રકાર કહતે હૈં—(પદમચઉત્થાણં એકકો ગમો) (વિહયતદ્યાણં
એકકો ગમો) પ્રથમ જો અનુપનીત ધનવિપયક આલાયક હૈ વહ ચતુર્થ

સસ વા તાઓ ધણાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ ? ૫ ગોયમા ! ગાઠાવ-
હસ તાઓ ધણાઓ આરંભિયા ૪ મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા સિય કજ્જહ,
સિય નો કજ્જહ, કહ્યસ્સ ણં તાઓ સવ્વાઓ પયણુઈ ભવંતિ) આ સૂત્રપાઠને
ભાવ નીચે પ્રમાણે છે—જ્યારે ખરીદેલાં વાસણોનું મૂલ્ય વેચનાર વ્યાપારીને
મળી જાય છે, ત્યારે તે ધનનિમિત્તક ક્રિયાઓ (આરંભિકી, પારિશ્રદિકી, માયા
પ્રત્યયિકી અને અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયાઓ તે વાસણુ વેચનાર વ્યક્તિને જ
અધિક પ્રમાણમાં લાગે છે અને તેને મિથ્યાદર્શન નિમિત્તની ક્રિયા લાગી પણ
શકે છે અને નથી પણ લાગી શકતી. પરંતુ ખરીદનાર વ્યક્તિને તો ધન-
નિમિત્તક આરંભિકી આદિ ક્રિયાઓ અદ્ય માત્રમાં જ લાગશે, કારણ કે તેણે
વાસણોની પૂરેપૂરી કિંમત તે વાસણુના વેચનારને ભરપાઈ કરી દીધી હોય છે.

હવે ઉપરના કથનને ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે—(પદમચઉત્થાણં
એકકો ગમો, વિહયતદ્યાણં, એકકો ગમો) પહેલો જે અનુપનીત (ન લઈ
જવાયેલાં) ધન વિષેનો આલાપક છે તે ઉપનીત (લઈ જવાયેલાં) વાસણો

ચતુર્થેન ઉપનીતમાળડવિષયકાલાપકેન સમાનો વિજ્ઞેયઃ, દ્વિતીય-તૃતીયયોઃ એકો-ગમઃ, દ્વિતીયઃ ઉપનીત ધનવિષયક આલાપકઃ તૃતીયેન અનુપનીતમાળડવિષયકા-લાપકેન સમાનો વિજ્ઞેય इत्यर्थः, સચ સર્વઃ પ્રદર્શિત એવ ।

અથ ક્રિયાધિકારાદગ્નિકાયક્રિયાવિશેષં નિરૂપયિતુમાહ - ‘ અગ્નિકાણં મંતે ! અહુણોજ્જલિએ સમાણે મહાકર્મતરાણ ચેવ, મહાકિરિયતરાણ મહાસવત-રાણ મહાવેયણતરાણ ચેવ ભવહ ! ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! અગ્નિ-કાયઃ સ્વલુ કદાચિત્ અધુના ઉજ્જ્વલિતઃ સઘઃ પ્રદીપ્તઃ સન મહાકર્મતરાય, આયમાનાનલાપેક્ષયાઽતિશયેન મહાન્તિ કર્માણિ જ્ઞાનાવરણાદીનિ બન્ધમાશ્રિત્યં, યત્ર તસ્મૈ ચૈવ, તથા મહાક્રિયાતરાય મહાઽઽસ્રવતરાય મહાવેદનતરાય ચૈવ ભવતિ ।

ઉપનીત માળડ વિષયક ચૌથા આલાપકકે સમાન જાનના ચાહિયે—તથા ઉપનીત ધન વિષયક જો દ્વિતીય આલાપક હૈ, વહ તોસરે અનુપનીત માળડ વિષયક આલોપ કે સમાન જાનના ચાહિયે સો યહ સબ દિલ્લા હી દિયા ગયા હૈ ।

અબ સૂત્રકાર ક્રિયા કા અધિકાર હોને સે અગ્નિકાયકે ક્રિયાવિશેષ કા નિરૂપણ કરનેકે નિમિત્ત (અગ્નિકાણં મંતે ! અહુણોજ્જલિએ સમાણે મહાકર્મતરાણ, ચેવ મહાકિરિયતરાણ ચેવ, મહાસવતરાણ મહાવેયણત-રાણ ચેવ ભવહ) એસા કહતે હૈ— ઇસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ—હે ભદન્ત ! કદાચિત્ અમીર પ્રજ્વલિત હુઈ અગ્નિકાય, બુદ્ધતી હુઈ અગ્નિકો અપેક્ષા લેકર કયા મહાન્ જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મ કા બંધક હોનેકે કારણ મહાકર્મતર હૈ ? શંકાકાર કા અભિપ્રાય એસા હૈ કિ જો અગ્નિ બુદ્ધ રહી હૈ ઊસકી બાતતો દૂસરી હૈ— પરન્તુ જો અગ્નિ અમીર

વિષેના ચોથા આલાપક જેવો છે એમ સમજવું. તથા ઉપનીત ધન વિષયક જે બીજો આલાપક છે, તે અનુપનીત વાસણો વિષેના ત્રીજા આલાપક જેવો છે, એમ સમજવું આ સમસ્ત વાત ઉપર્યુક્ત વિસ્તારપૂર્વક સમજાવવામાં આવી છે. ક્રિયાનો અધિકાર આલતો હોવાથી હવે સૂત્રકાર અગ્નિકાયને ક્રિયા લાગે કે નહીં એ વાતનું નિરૂપણ કરવા નીચેના પ્રશ્નોત્તરોનું પ્રતિપાદન કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન— (અગ્નિકાણં મંતે ! અહુણોજ્જલિએ સમાણે મહા-કર્મતરાણ ચેવ, મહા કિરિયતરાણચેવ મહાસવતરાણ મહાવેયણતરાણ ચેવ ભવહ !) હે ભદન્ત ! કદાચિત્ તકાલ પ્રજ્વલિત થયેલ અગ્નિકાય, આલવાઈ રહેલાં અગ્નિ કર્તાવધારે મહાન જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મબંધનું કારણ હોવાથી શું મહા-કર્મતર છે ? પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એવું છે કે જે અગ્નિ કરવા માંડેલ છે તેની તો

મહાક્રિયા = ભાવિમહાપાપરૂપા, મહાઽસ્રવઃ અત્યન્તનૂતનકર્મોપાદાનહેતુભૂતઃ, મહાવેદનં-ભાવિની તત્કર્મજન્યા મહાપીડા, પરસ્પર શરીરસંવાધજન્યા પીડા વા ।

જલી હુઈ હૈં ઓર પ્રલ્વલિત હો રહી હૈં, વહ અગ્નિ બહુત અધિક રૂપ મેં જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મબંધ કી હેતુ ભૂત હોતી હૈં કયા ? ગૌતમ સ્વામીકા યહ પ્રશ્ન ઠીક હૈં ક્યોં કિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રકે તેઈસવેં પદકે દૂસરેં ઉદ્દેશોમેં એકેન્દ્રિય અગ્નિકાય જીવોંકે બંધનમેં ભી જઘન્યતા ઓર ઉત્કૃષ્ટતા ભગવાને કહી હૈં । અથવા સંજી જીવ મેં હસકે નિમિત્ત કો લેકર ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મ કા બંધ હોતા હૈં-અતઃ જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મ બંધ રૂપ કાર્ય મેં અગ્નિ કો પ્રજ્વલિત કરને રૂપ ક્રિયા ભી કારણ પડતી હૈં । હસ તરહ યહાં પર કાર્ય મેં કારણ કા ઉપચાર કર અગ્નિકાય કો સ્વયં મહા કર્મતરરૂપ કહા ગયા હૈં । યદ્યપિ અગ્નિકાય સ્વયં એકેન્દ્રિય જીવરૂપ હૈં ઓર વહ ભી કર્મ બંધ સે યુક્ત હૈં તથા ઉસકે ઉત્કૃષ્ટરૂપસે કર્મકા બંધભી હોતા હૈં-પરન્તુ યહાં પર સંજી પંચેન્દ્રિય જીવકો લેકર કહતે હૈં । હસલિયે યહાં પર પ્રશ્ન કા આશય યહી હૈં કિ અગ્નિકાય કો જલાનેરૂપ ક્રિયા સે, જલાને વાલે કો મહાકર્મકા બંધ હોતા હૈં કયા ? હસી તરહ સે “ મહાક્રિયતરાય, મહાસ્રવતરાય, મહાવેદનતરાય, ” હન પદોં

વાત જ જુરી છે ! પરન્તુ જે અગ્નિ તત્કાળ પ્રજ્વલિત થયેલ હોય અને જેની જ્વાળા નીકળતી હોય, તે અગ્નિ શું અધિક પ્રમાણમાં જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મબંધના હેતુભૂત બને છે ખરી ? ગૌતમ સ્વામીનો આ પ્રશ્ન ઠીક છે કારણ કે ‘ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર ’ ના તેવીસમા પદના બીજા ઉદ્દેશમાં એકેન્દ્રિય અગ્નિકાય જીવો બંધનોમાં પણ જઘન્યતા અને ઉત્કૃષ્ટતા લગવાને કહી છે. અથવા સંજી જીવોમાં તેના નિમિત્તથી ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મનો બંધ કરાતો હોય છે-તેથી જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મબંધ રૂપ કાર્યને માટે અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવાની ક્રિયા કારણભૂત બને છે ખરી ? આ રીતે અહીં કાર્યમાં કારણનો ઉપચાર કરીને અગ્નિકાયને જ મહાકર્મતરરૂપ કહેવામાં આવેલ છે. જે કે અગ્નિકાય પોતે તો એકેન્દ્રિય જીવરૂપ છે, અને તે પણ કર્મબંધથી યુક્ત હોય છે, તથા તેને ઉત્કૃષ્ટરૂપે કર્મનો બંધ પણ બધાય છે, પણ અહીં સંજી પંચેન્દ્રિય જીવને લઈને કહેવામાં આવે છે તેથી અહીં પ્રશ્નનો આશય એટલો જ છે કે અગ્નિકાયને પ્રજ્વલિત કરનાર વ્યક્તિ શું મહાન કર્મબંધ બાંધે છે ખરી ?

“અહેનં સમણ સમણ વોક્કસિજ્જમાણે, વોક્કસિજ્જમાણે” અથ સ્વલ્પ યદા સ્વલ્પ સમયે સમયે વ્યપકૃષ્યમાણઃ વ્યપકૃષ્યમાણઃ ઉત્તરોત્તરં હ્રાસં ગચ્છન્ ‘ચરિમ્-કાલસમયંસિ’ ચરમકાલસમયે—‘ઇંગાલભૂણ, મુમ્મુરભૂણ, છારિયભૂણ’ અદ્ધાર-કા મ્હી અર્થ સમજના ચાહિયે । મહાક્રિયતર અગ્નિ કો હસલિયે કહા ગયા હૈ કિ યહ પ્રજ્વલિત હોને પર મહાન્ અપાય-અનિષ્ટ કા કારણ મ્હી બન જાતી હૈ । ક્યોં કિ હસકે દ્વારા નગરોં કે નગર મ્હી ભસ્મીભૂત હો સકતે હૈં । હસીસે યહ બહુત અધિક માત્રા મેં નવીન કર્મબંધ કા કારણ હોનેસે મહાસ્રવરૂપ વિશેષણ સે વિશેષિત કિયા ગયા હૈ । મહાવેદનતર પદ જો અગ્નિકાય કે સાથ દિયા ગયા હૈ, વહ યહ પ્રકટ કરતા હૈ કિ હસ પ્રકાર કી ક્રિયા સે જો કર્મ કા બંધ જીવ કો હો જોતા હૈ વહ હસકે લિયે આગે ચલકર બહુત હી અધિક વેદના દેને વાલા હોતા હૈ । અથવા શરીર કે સાથ જબ અગ્નિકાય કા સંબંધ હો જાના હૈ હસ સમય જીવ કો બહુત અધિક વેદના હોતી હૈ હસ તરહ યહ અગ્નિકાય પરસ્પરત સંઘાતિ હોને સે સ્વયં કે લિયે તથા પર કે લિયે મહાવેદના કા કારણ બન જાતા હૈ । અતઃ યહ મહા વેદનતર હૈ ।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ હે ભદન્ત ! (અહેનં સમણ વોક્કસિ-જ્જમાણે ” જબયહી અગ્નિકાય સમય સમય પર અર્થાત્ ધીરેઃ વ્યપકૃ-ષ્યમાણ હોતા હૈ—ઉત્તરોત્તર અપની તેજી સે રહિત બનને લગતા હૈ, ઓર

એ જ પ્રમાણે (મહાક્રિયતરાય, મહાસ્રવતરાય, મહાવેદનતરાય) મહા ક્રિયા-વાણો, મહા આસ્રવવાણો અને મહા વેદનાવાણો હોય છે કે નહિ ?

અગ્નિને મહાક્રિયતર કહેવાનું કારણ એ છે કે જ્યારે પ્રચંડ અગ્નિ લાગે ત્યારે તે મહાન અનિષ્ટનું પણ કારણ બને છે. પ્રચંડ આગમાં નગરોનાં નગરો બળીને ખાખ થઈ જવાના દાખલા પણ બને છે.

તેને મહા આસ્રવ રૂપ કહેવાનું કારણ એ છે કે તેના દ્વારા ઘણી જ મોટી માત્રામાં નવીન કર્મોનો બંધ કરાતો હોય છે.

તેને મહા વેદનતર કહેવાનું કારણ એ છે કે આ પ્રકારની ક્રિયાથી જીવ જે કર્મોનો બંધ બાધે છે, તે કર્મબંધને કારણે આગળ જતાં તેને મહાન વેદના ભોગવવી પડે છે. અથવા શરીરની સાથે જ્યારે અગ્નિકાયનો સંસર્ગ થાય છે, ત્યારે જીવને ઘણી જ ભારે વેદના થાય છે. આ રીતે તે અગ્નિકાય પરસ્પર સંઘાતિત થવાને લીધે પોતાને માટે અને બીજાને માટે મહાવેદનાનું કારણ બની જાય છે તેથી જ તેને મહાવેદનતર કહેલ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(અહેનં સમણ સમણ વોક્કસિજ્જમાણે) જ્યારે તે અગ્નિકાય ઉત્તરોત્તર ઓલવાવા માંડે છે. એટલે કે જ્યારે તે ક્રમે ક્રમે તેના તેજથી રહિત થવા માંડે છે, અને (ચરિમ-

ભૂતઃ ઊર્ધ્વજ્વાલારહિતાયોગોલકવત્સંજાતઃ, મુર્ધુરભૂતઃ, -તુષાગ્નિરૂપઃ સમ્પન્નઃ
 છારિકભૂતઃ ભસ્મીભૂતઃ સંજાતઃ “ તઓપચ્છા અપ્પકમ્મતરાણ ચેવ અપ્પકિરિય-
 તરાણચેવ અપ્પાસવતરાણ ચેવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ ?” તતઃ પશ્ચાત્ અદ્ધારભૂતા-
 ઘવસ્થાનન્તરમ્-અલ્પકર્મતરાય, અદ્ધારાઘવસ્થામાશ્રિત્ય અલ્પકર્મતરાય ચેવ ભવતિ ।
 અલ્પક્રિયા તરાય ચેવ, અલ્પાસ્રવતરાય ચેવ, અલ્પવેદનતરાય ચેવ ભવતિ કિમ્ ?
 મગવાનાહ-‘ હંતા, ગોયમા ! અગ્નિકાણં અહુણુજ્જલિણ સમાણે તં ચેવ ’ તદેવ,
 પૂર્વવદેવ મહાકર્મતરાય ચેવ, મહાક્રિયાતરાય ચેવ મહાસ્રવતરાય ચેવ મહાવેદનતરાય
 ચેવ ભવતિ અથ સ્વલ્પ સમયે સમયે વ્યપક્રુષ્યમાણો વ્યપક્રુષ્યમાણશ્ચરમકાલસમયે
 અદ્ધારભૂતઃ, મુર્ધુરભૂતઃ, છારિકભૂતઃ, તતઃ પશ્ચાત્ અલ્પકર્મતરાય ચેવ, અલ્પક્રિયા-
 તરાય ચેવ, અલ્પવેદનતરાય ચેવ ભવતીતિ ।

(ચરિમ કાલસમયંસિ) અન્તિમ કાલ મેં જવ હસકી એસી દશા હો જાતી
 હૈ યહ (ઇંગાલબ્ધૂણ) ઊર્ધ્વ જ્વાલા સે રહિત હોકર અંગાર રૂપ અવસ્થા મેં
 આ જાતા હૈ (મુમ્મુરવ્ધૂણ) તુષાગ્નિ જૈસા બન જાતા હૈ (છારિયવ્ધૂણ)
 ભસ્મીભૂત રાઘ રૂપ મેં પરિણત હો જાતા હૈ (તઓ પચ્છા) રાઘ રૂપ
 મેં પરિણત હોને પર યહ (અપ્પકમ્મતરાણ ચેવ અપ્પકિરિયતરાણ ચેવ અ-
 પ્પાસવતરાણ ચેવ, અપ્પવેયણતરાણ ચેવ ભવહ) ભસ્મ-રાઘ અવસ્થા
 કી અપેક્ષા લેકર કર્માભાવ કે લિયે ક્રિયાભાવ કે લિયે, આસ્રવાભાવ
 કે લિયે તથા વેદનાભાવ કે લિયે, હોતા હૈ કયા ? હસકે ઉત્તર મેં
 પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં-(હંતા ગોયમા !) હાં ગૌતમ ! (અગ-
 નિકાણં અહુણુજ્જલિણ સમાણે તં ચેવ) હસી સમય પ્રદીપ્ત
 હોતા હુઆ અગ્નિકાય મહાકર્મતર કે લિયે, મહાક્રિયતર કે લિયે,
 મહા આસ્રવતર કે લિયે તથા મહાવેદનતર કે લિયે હોતા હૈ તથા
 ધીરે ૨ જવ વહી અગ્નિકાય અપની તેજી સે રહિત હોને લગતા

કાલસમયંસિ) છેવટે (ઇંગાલવ્ધૂણ) ધકધકતા જ્વાળાથી રહિત બનીને અંગાર
 રૂપ બની જાય છે, (મુમ્મુરવ્ધૂણ) તુષાગ્નિ જેવો બની જાય છે. (ઉપર રાઘ
 વર્ણી જાય પણ અંદર પ્રજ્વલિત હોય એવી સ્થિતિમાં આવી જાય છે)
 (છારિયવ્ધૂણ) અને છેવટે રાખરૂપ બની જાય છે, (તઓ પચ્છા અપ્પકમ્મ-
 તરાણચેવ, અપ્પકિરિયતરાણ ચેવ, અપ્પાસવતરાણ ચેવ, અપ્પવેયણતરાણ ચેવ ભવહ)
 ત્યારે તે શું કર્માભાવ, ક્રિયાભાવ, આસ્રવાભાવ અને વેદનાભાવને માટે હોય છે ?

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે (હંતા
 ગોયમા ! અગ્નિકાણં અહુણુજ્જલિણ સમાણે તં ચેવ) હા, ! તત્કાળ પ્રજ્વલિત
 થયેલો અગ્નિ મહા ક્રિયતર, મહા આસ્રવતર અને મહા વેદનતર હોય છે.

અત્ર અજ્ઞારભૂત-સુર્પુરભૂતેત્યવસ્થાદ્વયે અલ્પશબ્દસ્ય સ્તોકાર્થકત્વં વિજ્ઞેયમ્, ક્ષારિકભૂતેતિ ભસ્મીભૂતાવસ્થાયામલ્પશબ્દસ્યાભાવાર્થકત્વં વોધ્યમ્, તદવસ્થાયાં કર્મબન્ધસ્યાસદ્ભાવાદિત્યાશયઃ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

મૂલમ્—“ પુરિસે ણં ભંતે ! ધણું પરામુસહ, ધણું પરામુસિત્તા
ઉસું પરામુસહ, ઉસું પરામુસિત્તા ઠાણં ઠાહ ઠાણં ઠિચ્ચા આય-
યકન્નાયયં ઉસું કરેહ આયયકણાયયં ઉસું કરિત્તા ઉહુંવેહાસં
‘ઉસું ઉવિહહ, તણં સે ઉસું ઉહુંવેહાસં ઉવિહિણ સમાણે
જાહં તત્થ પાણાહં, ભૂયાહં, જીવાહં, સત્તાહં અભિહણહ, વત્તેહ,
લેસેહ, સંઘાણહ, સંઘટ્ટેહ, પરિતાવેહ, કિલામેહ. ઠાણાઓ ઠાણં
સંકામેહ, જીવિયાઓ વવરોવેહ, તણં ભંતે ! સે પુરિસે કહ
કિરિણ ? ગોયમા ! જાવં ચણં સે પુરિસે ધણું પરામુસહ, ધણું
પરામુસિત્તા જાવ-ઉવિહહ, તાવં ચણં સે પુરિસે કાહ્યાણ જાવ
પાણાહવાયં કિરિયાણ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે । જેસિં પિ ય ણં

હૈં ઓર અન્તિમ સમય મેં અજ્ઞાર ભૂત, સુર્પુર ભૂત એવં ક્ષારિકા ભૂત હો
જાતા હૈં તથ વહ કર્માભાવ કે લિયે, ક્રિયાભાવ કે લિયે ઓર આસ-
વાભાવ કે લિયે તથા વેદનાભાવ કે લિયે હોતા હૈં । યહાં અજ્ઞારભૂત એવં
સુર્પુરભૂત હન દો અવસ્થાઓમેં અલ્પશબ્દ સ્તોક અર્થવાલા તથા ક્ષારિકભૂત
અર્થાત્ ભસ્મીભૂત અવસ્થા મેં અલ્પશબ્દ અભાવવાલા હૈં એસા જોનના
વાહિયે । ક્યોંકિ હસ અવસ્થામેં કર્મબંધકા સદ્ભાવ નહોં રહતા હૈં ॥ સૂ૦ ૨ ॥

એટલે કે તે અગ્નિ મહાન અનિષ્ટરૂપ છે મહા આસ્રવરૂપ છે અને મહા વેદ-
નાને માટે કારણરૂપ છે. પણ બ્યારે અગ્નિકાય તેના તેજથી રહિત થવા માંડે
છે, અને આખરે અંગારરૂપ, તુષાગ્નિરૂપ અને રાણરૂપ થઈ જાય છે ત્યારે તે
કર્મના અભાવ, ક્રિયાના અભાવ, આસ્રવના અભાવ અને વેદનાના અભાવ
માટે હોય છે. આ સૂત્રમાં અગ્નિકાયની અંગારરૂપ અવસ્થામાં અને તુષાગ્નિરૂપ
અવસ્થામાં અલ્પ શબ્દ ઓછાપણું દર્શાવે છે અને ક્ષારિકભૂત એટલે ભસ્મીભૂત
અવસ્થામાં અલ્પ શબ્દ અભાવ દર્શાવે છે. કારણ કે તે અવસ્થામાં કર્મબંધનો
સંભાવ રહેતો નથી. ॥ સૂ. ૨ ॥

જીવાણં સરીરેહિં ધણું નિઘત્તિણ તે વિ ય ણં જીવા કાઢ્યાણ,
જાવ-પંચહિં કિરિયાહિં પુઢા । એવં ધણૂ પુઢે પંચહિં કિરિયાહિં,
જીવા પંચહિં, પહારૂ પંચહિં, ઉસૂં પંચહિં, સરે, પત્તણે ફલે,
પહારૂ પંચહિં ॥ સૂ. ૩ ॥

છાયા-પુરુષ: સ્વલુ ભદન્ત ! ધનુ: પરામૃશતિ, ધનુ: પરામૃશ્ય ઇષું પરામૃશતિ, ઇષું પરામૃશ્ય સ્થાને સ્થિત્વા આયતકર્ણાયતમિષું કરોતિ, આયતકર્ણાયતમિષું કૃત્વા ઊર્ધ્વમ્ વિહાયસિ ઇષુમ્ ઉદ્વિધ્યતિ, તત: તસ્મિન્ ઇપૌ ઊર્ધ્વમ્ વિહાયતિ ઉદ્વિદ્ધે સતિ, યાન્ તત્ર પ્રાણાન્, ભૂતાન્, જીવાન્, સત્તાન્, અભિહન્તિ, વર્તયતિ, શ્લેષયતિ, સંઘાતયતિ, સંઘટ્ટયતિ, પરિતાપયતિ, ક્લમયતિ, સ્થાનાત્ સ્થાનં સંક્રમયતિ, જીવિતાદ્ વ્યપરોપયતિ, તત: સ્વલુ ભદન્ત ! સ પુરુષ: કતિક્રિય: ? ગૌતમ !

પુરુષ કી ધનુર્વિષયક ક્રિયા વક્તવ્યતા—

‘ પુરિસેણં ભંતે । ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(પુરિસે ણં ભંતે ! ધણું પરામુસહ) હે ભદન્ત ! કોઈ એક પુરુષ હો ઓર વહ ધનુષ કો ગ્રહણ કરે (પરામુસિત્તા ડસું પરામુસહ) ઘાદ મેં ધનુષ ગ્રહણ કરને કે પશ્ચાત્ બાણ કો ગ્રહણ કરે, (પરામુસિત્તા ઠાણં ઠાહ) ઓર બાણ કો ગ્રહણ કરકે ફિર વહ કિસી સ્થાન પર જાકર બેઠ જાવે (ઠિચ્ચા) બેઠ કર (આયયકન્નાયયં ડસું કરેહ) ફિર ડસ બાણ કો ચઢાને કે લિયે ધનુષ કો કાનતક સ્વીચે (આયયકળ્ણાયયં ડસું કરિત્તા ડહું વેહાયસં ડવિવિહિણ સમાણે જાહં તત્થ, પાણાહં, ભૂયાહં, જીવાહં સત્તાહં અભિહણહ, વત્તેહ, લેસેહ, સંઘાપહ, સંઘટ્ટેહ, પરિતાવેહ, કિલામેહ, ઠાણાઓ ઠાણં સંક્રામેહ—જીવિયાઓ વવરોવેહ, તણં ભંતે । સે પુરિસે કહ કિરિણ) ધનુષ કો કાનતક સ્વીચે ફિર

ધનુષવાણા પુરુષની વક્તવ્યતા—

‘ પુરિસેણં ભંતે । ’ ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(પુરિસે ણં ભંતે ! ધણૂ પરામુસહ) હે ભદન્ત ! કોઈ એક પુરુષ ધનુષ્યને ગ્રહણ કરે, (પરામુસિત્તા ડસું પરામુસહ) તેને ગ્રહણ કર્યા પછી બાણને ગ્રહણ કરે, (પરામુસિત્તા ઠાણં ઠાહ) ધનુષ્ય અને બાણને ગ્રહણ કરીને તે કોઈ સ્થળે જઈને યેસી બાય (ઠિચ્ચા) ત્યાં યેસીને (આયયકન્નાયયં ડસું કરેહ) તે ધનુષ્ય પર બાણ ચડાવવાને માટે તે ધનુષ્યને કાન સુધી ખેંચે, (આયય કળ્ણાયયં ડસું કરિત્તા ડહું વેહાયસં ડવિવિહિણ સમાણે જાહં તત્થ, પાણાહં, ભૂયાહં, જીવાહં, સત્તાહં અભિહણહ, વત્તેહ, લેસેહ, સંઘાપહ, સંઘટ્ટેહ, પરિતાવેહ, કિલામેહ, ઠાણાઓ ઠાણં સંક્રામેહ—જીવિયાઓ વવરોવેહ, તણં ભંતે ! સે પુરિસે કહ કિરિણ)

યાવચ્ચ સ્વલુ સ પુરુષઃ ધનુઃ પરામૃશતિ, ધનુઃ પરામૃશ્ય યાવત્-ઉદ્વિધ્યતિ, તાવચ્ચ સ્વલુ સ પુરુષઃ કાયિકયા યાવત્ પ્રાણાતિપાતક્રિયયા પશ્ચભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટઃ । યેષામપિ ચ જીવાનાં શરીરૈઃ ધનુઃ નિર્વર્તિતં, તેઽપિ ચ જીવાઃ કાયિકયા, યાવત્-

ઉસ પર બાળ ચઢાવે ઓર બાળ ચઢાકર ઉસે ડુંચે આકાશ મેં છોડે । હસ તરહ ડુંચે આકાશ મેં ફેંકા ગયા વહ બાળ અપની ઓર આતે હુએ જિતને વહાં પ્રાણ હો ડનકો, મૂતોં કો, જીવોં કો, સત્ત્વોં કો, મારે ડનકે શરીર કો સંકુચિત કર દે, દૂર ર રહે હુએ ડનહેં સમીપ મેં કર દે, પરરપર મેં મિલા દે ડનકે અઙ્ગોપાઙ્ગોં કા સ્પર્શ કરલે ડનહેં પીડા પહુંચાવેં મરણ જૈસી ડનકી સ્થિતિ કર દેવે એક સ્થાન સે દૂસરે સ્થાન પર ડનહેં પહુંચા દેવે ઓર ડનકે જીવન સે ડનહેં રહિત કર દેવે-તો હે મદન્ત ! એસા વહ પુરુષ કિતની ક્રિયા વાલા હૈ ? (ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે પુરિસે ધણું પરામુસહ ધણું પરામુસિત્તા જાવ ઉવ્વિહહ તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાએ જાવ પાણાહવાય કિરિયાએ પંચહિં કિરિયાહિં પુદ્ધે) હે ગૌતમ ! જલ્લતક વહ ધનુર્ધારી પુરુષ ધનુષ કો ગ્રહણ કરતા હૈ અર્થાત્ ઉઠાતા હૈ ઓર ઉઠા કર યાવત્ વહ બાળ કો ડપર આકાશ મેં પ્રક્ષિપ કરતા હૈ-યહાં તક તો વહ પુરુષ કાયિકી ક્રિયા સે લેકર પ્રાણાતિપાતિ કી ક્રિયા તક પાંચોં હી ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હૈ । (જેસિં પિ ય ણં જીવાણં

ધનુષ્યને કાન સુધી ખેચીને તેના પર બાણ ચડાવે છે, અને તે બાણને ડુંચે આકાશમાં છોડે છે. આ રીતે ધનુષ્ય દ્વારા આકાશમાં ફેંકાયેલું બાણ તેના માર્ગમાં આવતાં સમસ્ત પ્રાણીને, ભૂતોને, જીવોને અને સત્ત્વોને હાણી નાખે છે, તેમનાં શરીરને સંકુચિત કરી નાખે છે, એક બીજાથી દૂર રહેલા એવા તે જીવોને એક બીજા સાથે અથડાવી મારે છે, તેમને એક બીજા સાથે મેળવી દે છે, તેમનાં અંગોપાંગનો સ્પર્શ કરે છે, તેમને પીડા પહોંચાડે છે, તેમને મરણ જેવી સ્થિતિમાં મૂકી દે છે, એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને તેમને પહોંચાડી દે છે અને તેમનાં પ્રાણ હરી લે છે, તો હે ભદન્ત ! એવો પુરુષ કેટલી ક્રિયાથી યુક્ત ગણાય છે ? (ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે પુરિસે ધણું પરામુસહ, ધણું પરામુસિત્તા, જાવ ઉવ્વિહહ, તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાએ જાવ પાણાહવાયકિરિયાએ પંચહિં કિરિયાહિં પુદ્ધે) હે ગૌતમ ! જ્યારે તે પુરુષ ધનુષ્ય તથા બાણને ઉઠાવીને, બાણને આકાશમાં છોડવા પર્યન્તની ક્રિયા કરે છે, ત્યારે તે પુરુષ કાયિકીથી લઇને પ્રાણાતિપાતિકી સુધીની પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ હોય છે.

પ્રશ્નભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટાઃ । एवं धनुः पृष्ठं पञ्चभिः क्रियाभिः, जीवाः पञ्चभिः, स्नायुः पञ्चभिः, इषुः पञ्चभिः, शरः, पत्रणम्, फलम्, स्नायुः पञ्चभिः ॥ सू० ३ ॥

ટીકા—ક્રિયાધિકારાત્ ધનુર્ધારિણો જીવહિંસાકરણે કર્મવંધવિશેષ-વક્તવ્યતામાહ—‘પુરિસેળં મંતે !’ इत्यादि । ‘पु्रिसेणं मंते ! धणुं परामुसइ’ गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! पुरुषः खलु जीवान् हन्तुं धनुः परामुशति गृह्णाति, ‘धणुं परामुसित्ता उमुं परामुसइ,’ धनुः परामुश्य धनुरादाय, इषुं बाणं परामुशति

સરીરેહિં ધણું નિવ્વત્તિણ તે વિ ય ણં જીવા કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિ-યાહિં પુદ્ધે) તથા જિન જીવોં કે શરીરોં સે, ધનુષ વના હૈ વે જીવ ભી કાયિકી આદિ પાંચોં ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હૈં । (एवं धनुपृष्ठे पंचहिं किरि-याहिं जीवा पंचहिं ण्हारू पंचहिं, उमुं पंचहिं सरे पत्तणे फले ण्हारू पंचहिं) इसी तरह से धनुस्पर्ष्ट पांचों क्रियाओं से, धनुष की डोरी प्रत्यंचा पांचों क्रियाओं से स्नायु पांचों क्रियाओं से, बाण पांचों क्रियाओं से शर पत्र (फले) फल (ण्हारू) एवं स्नायु ये सब पांचों क्रियाओं से स्पर्ष्ट हैं ।

ટીકાર્થ—યહાં ક્રિયા કા પ્રકરણ ચલ રહ્યા હૈ અતઃ ધનુર્ધારી કો જીવ કી હિંસા કરને મેં કર્મવંધ વિશેષ હોતા હૈ—હસ યાત કો સૂત્રકાર ને હસ સૂત્રદ્વારા પ્રકટ કિયા હૈ—હસ મેં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે હસ પ્રકાર સે પૂછ રહે હૈં કિ (પુરિસે ણં મંતે ! ધણું પરામુસઈ) હે ભદન્ત ! ધનુર્ધારી પુરુષ જીવોં કે મારને કે લિયે ધનુષ કો ઉઠાતા હૈ (ધણું પરામુસિત્તા) ધનુષ કો ઉઠાકર ફિર વહ (ઉમું પરામુસઈ) બાણ કો ઉઠાતા

(જેસિં વિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિંવણું નિવ્વત્તિણ તે વિ ય ણં જીવા કહ્યાણ, જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુદ્ધે) તથા જે જીવોનાં શરીરોથી ધનુષ્ય બન્યું હોય છે, તે જીવો પશુ કાયિકી આદિ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ હોય છે. (एवं धनुपृष्ठे पंचहिं किरियाहिं, जीवा पंचहिं, ण्हारू पंचहिं उमुं पंचहिं सरे पत्तणे फले ण्हारू पंचहिं) આ રીતે ધનુસ્પૃષ્ટ પાંચે ક્રિયાઓથી ધનુષ્યની ઢોરી—પ્રત્યંચા પાંચે ક્રિયાઓથી, સ્નાયુ પાંચે ક્રિયાઓથી, બાણ પાંચે ક્રિયાઓથી, શર, પત્ર, ફલ અને સ્નાયુ, એ બધાં પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ હોય છે.

ટીકાર્થ—ક્રિયાનું પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે. ધનુર્ધાર હિંસક જીવહિંસા કરવાને લીધે કર્મવંધ વિશેષ બાંધે છે. એ જ વાતનું સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા પ્રતિ-પાદન કર્યું છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(પુરિસે ણં મંતે ! ધણું પરામુસઈ) હે ભદન્ત ! કોઈ એક પુરુષ જીવોને મારવા માટે ધનુષ ધારણ કરે છે, (ધણું પરામુસિત્તા) ધનુષ ધારણ કરીને (ઉમું પરામુસઈ) તે બાણને

ગૃહ્ણતિ, 'ઉસું પરામુસિત્તા ઠાણં ઠાઈ' ઇષું પરામૃશ્ય વાણં ગૃહીત્વા, સ્થાને તિષ્ઠતિ, ધનુઃ સકાશાદ્ વાણપ્રક્ષેપકાલિકમાસનવિશેષં કરોતિ, 'ઠાણં ઠિચ્ચા આયય કન્નાયયં ઉસં કરેઈ' સ્થાને સ્થિત્વા આસનવિશેષ ગ્રહણે સતિ વાણં પ્રક્ષેપ્તુમ્ આયત-કર્ણાયતં વાણ કરોતિ, આયતં-પ્રક્ષેપાય પ્રસારિતં કર્ણાયતં-કર્ણપર્યન્ત માકુષ્ટ કરો-તીત્યાશયઃ, તતઃ 'ઉઢું વેહાસં ઉસું ઉન્વિહઈ' તત આકૃષ્ય ઉર્ધ્વં વિહાયસિ આકાશે ઇષું વાણમ્ ઉદ્વિધ્યતિ ઊર્ધ્વં પ્રક્ષિપતિ 'તણં સે ઉસું ઉહં વેહાસં ઉન્વિહિણ સમાણે' તતઃ સ્વલુ તસ્મિન્ ઇષૌ વાણે ઉર્ધ્વં વિહાયસિ ઉદ્વિદ્ધે-ઉત્ક્ષિપ્તે સતિ, 'જાઈ તત્થપાણાઈ, ભૂયાઈ, જીવાઈ સત્તાઈ અભિહણઈ' યાન્ તન્ન પ્રાણાન્ પ્રાણિનઃ, ભૂતાન્, જીવાન્, સત્ત્વાન્, અભિહન્તિ, અભિમુખમાગચ્છતો હિનસ્તિ આઘાતં પ્રાપયતિ 'વત્તેઈ, લેસેઈ, સંઘાણઈ, સંઘટ્ટેઈ, પરિતાવેઈ, ફિલામેઈ,' તન્ન વર્તયતિ-

હૈ (ઉસું પરામુસિત્તા) વાણ કો ઉઠાકર (ઠાણં ઠાઈ) સ્થાન પર જાકર બેઠ જાતા હૈ અર્થાત્ ધનુષ્ સે વાણ કો છોડને કે લિયે આસન વિશેષ સે વૈઠના હોતા હૈ ઉસ આસન વિશેષ સે વહ બેઠ જાતા હૈ (ઠાણં ઠિચ્ચા) જબ આસન વિશેષ સે વહ બેઠ ચુકતા હૈ તબ વાણ કો ચલાને કે લિયે (આયયકન્નાયયં ઉસું કરેઈ) વહ ધનુષ્ કો કાનતક સ્વીચતા હૈ ઓર ફિર ઉસકી ઝ્યા (ડોરી) પર વાણ કો ચઢાકર ફિર વહ ઉસ (ઉસું) વાણ કો (ઉઢું વેહાસં ઉન્વિહઈ) ઊંચે કી ઓર આકાશ મેં પ્રક્ષિપ્ત કર દેતા હૈ । (તણં સે ઉસું ઉઢું વેહાસં ઉન્વિહિણ સમાણે) ઇસ તરહ આકાશ મેં પ્રક્ષિપ્ત કિયા ગયા વહ વાણ (જાઈ તત્થ પાણાઈ ભૂયાઈ જીવાઈ સત્તાઈ અભિહણઈ) અપની ઓર આતે હુણ પ્રાણિયોં કો ભૂતોં કો જીવોં કો સત્ત્વોં કો માર દેતા હૈ (વત્તેઈ) શરીર કે સંકોચ આદિ કરને દેને સે વહ ઉન્હેં સંકુચિત કર દેતા હૈ (લેસેઈ)

પણુ ગ્રહણ કરે છે, (ઉસું પરામુસિત્તા) બાણને. ગ્રહણ કરીને (ઠાણં ઠાઈ) તે સ્થાન પર જઈને બેસી જાય છે એટલે કે ધનુષમાંથી બાણ છોડવા માટે જે વિશિષ્ટ પ્રકારના આસને બેસવું જોઈએ એવાં આસને બેસે છે, (ઠાણં ઠિચ્ચા) આસને બેસીને (આયયકન્નાયયં ઉસું કરેઈ) બાણને છોડવા માટે તે ધનુષને કાન સુધી ખેંચે છે અને તેની દોરી પર બાણ ચડાવીને (ઉસું ઉઢું વેહાસં ઉન્વિહઈ) તેને આકાશમાં ઊંચે ફેંકે છે (તણં સે ઉસું ઉઢું વેહાસં ઉન્વિહિણ સમાણે) આ રીતે આકાશમાં ઊંચે છોડવામાં આવેલું તે બાણ “જાઈ તત્થ પાણાઈ, ભૂયાઈ જીવાઈ, સત્તાઈ અભિહણઈ” તેની તરફ આવતાં (તેના માર્ગમાં આવતાં) પ્રાણોને, જીવોને, ભૂતોને અને સત્ત્વોને મારી નાખે છે, “વત્તેઈ” તે તેમનાં શરીરને સંકુચિત કરી નાખે છે, “લેસેઈ” જુદાં જુદાં રહેલા જીવોને

શરીરસંકોચાપાદનાદિના વર્તુલીકરોતિ, શ્લેષયતિ-પૃથક્ પૃથક્ સ્થિતાન્ સમીપ-
માનયતિ, સંઘાતયતિ-પરસ્પરં શરીરૈઃ સંહતાન્ સંમિલિતાન્ કરોતિ, સંઘટ્ટયતિ-
પરસ્પરમઙ્ગોપાઙ્ગાદિન્ સ્પર્શયતિ, પરિતાપયતિ સમન્તતઃ પરિપીડયતિ, વલમયતિ-
વ્યથયતિ મરણાન્તિકદશાં પ્રાપયતિ, 'ઠાણાઓ ઠાણં સંકામેહ' સ્થાનાત્ સ્થાના-
ન્તરં સંક્રમયતિ નયતિ, 'જીવિયાઓ વવરોવેહ' જીવિતાઢ્ વ્યપરોપયતિ પૃથક્
કરોતિ પ્રાણરહિતાન્ કરોતિ, 'તણં મંતે ! સે પુરિસે કહ્ કિરિણ' તતઃ તદન-
ન્તરં સ્વલ્લુ હે મદન્ત ! સ ધનુર્ધારી પુરુષઃ કતિક્રિયઃ ? જીવવ્યપરોપણાન્તેન
ક્રિયત્ક્રિયાજન્યકર્મવદ્ધો ભવતીતિ પ્રશ્નઃ

મગવાનાહ-‘ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે પુરિસે ધણું પરામુસહ, ધણું પરામુસિત્તા

પૃથક્ પૃથક્ રહે હુણે ઉન્હેં એકત્રિત કર દેતા હૈ (સંઘાણહ) ઉન્હેં આપસ
મેં મિલા દેતા હૈ (સંઘટ્ટેહ) વહ બાણ ઉન્હેં અઙ્ગોપાઙ્ગો કો છૂ લેતા હૈ
(પરિતાવેહ) ચારોં ઓર સે ઉન્હેં વહ પીડા પહુંચાને લગતા હૈ (કિલા-
મેહ) ઉન્હેં તિલ મિલા દેતા હૈ અર્થાત્ મારણાન્તિક દશા જૈસી દશા
ઉન્હેં કર દેતા હૈ (ઠાણાઓ ઠાણં સંકામેહ) એક સ્થાન સે દૂસરે
સ્થાન મેં ઉન્હેં પહુંચા દેતા હૈ (જીવિયાઓ વવરોવેહ) યહાં તક કિ
અન્ત મેં ઉન્હેં વહ પ્રાણ રહિત બના દેતા હૈ (તણં મંતે ! સે પુરિસે
કહ્કિરિણ) એસી સ્થિતિ મેં હે મદન્ત ! વહ પુરુષ કિતની ક્રિયાઓ
વાલા માનાં જાનાં ચાહિયે અર્થાત્ જબ બાણ દ્વારા વહ ઉન્ પ્રાણિયોં
આદિકોં કે જીવન કા વ્યપરોપણ વિનાશ કર દેતા હૈ તો ઉન્ને કિનની
ક્રિયાઓં સે જન્ય કર્મ કા બંધ હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે
કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જાવં ચ ણં સે પુરિસે ધણું પરામુસહ)

એકત્ર કરી નાખે છે, “સંઘાણહ” તે બાણ તેમને એક બીજા સાથે અથડાવી
મારે છે, (સંઘટ્ટેહ) તેમનાં અંગોપાંગોનો સ્પર્શ કરે છે, (પરિતાવેહ) તે બાણ
તેને આમેરથી પીડા પહોંચાડે છે, (કિલામેહ) મારણાન્તિક દશા જેવી તેમની
દશા કરી નાખે છે, “ઠાણાઓ ઠાણં સંકામેહ” તેમને એક સ્થળેથી બીજે
સ્થળે પહોંચાડી દે છે, “જીવિયાઓ વવરોવેહ” અને અન્તે તેમને પ્રાણરહિત
બનાવી નાખે છે. “તણં મંતે ! સે પુરિસે કહ્કિરિણ ?” એવી સ્થિતિમાં તે
પુરુષને કેટલી ક્રિયાથી યુક્ત ગણવેા ભેઠએ ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ
રીતે બાણ દ્વારા તે જીવોનાં પ્રાણોનો નાશ કરનાર તે ધનુર્ધર કેટલી ક્રિયા-
જન્ય કર્મનો બંધ કરે છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા
મહાવીર પ્રભુ કહે છે-“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “જાવં ચ ણં પુરિસે ધણું

જાવ-ઉન્વિહૃ ' હે ગૌતમ! યાવચ્ચ સ્વલુ સ ધનુર્ધારી પુરુષઃ ધનુઃ પરામૃશતિ ઉપાદત્તે ધનુઃ પરામૃશ્ય ધનુરુપાદાય યાવત્-ઇષુમ્ પરામૃશતિ, ઇષું પરામૃશ્ય સ્થાને તિષ્ઠતિ, સ્થાને સ્થિત્વા, આયતકર્ણાયતં કરોતિ, આયતકર્ણાયતં કૃત્વા ઝર્ધ્વં વિહાયસિ ઇષુમ્ ઉદ્વિધ્યતિ પ્રક્ષિપતિ । 'તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાઠ્યાણ જાવ-પાણાહવાયકિરિયાણ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે' તાવચ્ચ સ્વલુ સ પુરુષઃ કાયિક્યા-કાયસમ્બન્ધિન્યા યાવત્-આધિકરણિક્યા, પ્રાદ્વેષિક્યા, પારિતાપનિક્યા પ્રાણાતિ-પાતક્રિયા, એતામિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટઃ પશ્ચક્રિયાજનિતકર્મણ વદ્ધો ભવતિ, "જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિં ધણું નિવ્વત્તિણ, તે વિ ય ણ જીવા કાઠ્યાણ,

જબ વહ ધનુર્ધારી મનુષ્ય ધનુષકો ઉઠાતા હૈ, (ધણું પરામુસિત્તા જાવ ઉન્વિહૃ) ઓર ધણુક કો ઉઠાકર બાળ કો ઉઠાતા હૈ, બાળ કો ઉઠા કર ફિર વહ ધનુષ સે બાળ ચલારે યોગ્ય આસન સે બેઠ જાતા હૈ ઓર બેઠકર (આયતકર્ણાયતં કરોતિ) ધનુષ પર બાળ ચઢારે કે નિમિત્ત ઉસે અપને કાનતક સ્વીચના હૈ ઓર સ્વીચકર જથ ઉસ પર બાળ કો છોડારે કે નિમિત્ત ચઢા લેતા હૈ, તથા ચઢાકર ઉસે ક્રૂચે આકાશ મેં પ્રક્ષિપ્ત કર દેતા હૈ (તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાઠ્યાણ જાવ પાણાહવાયકિરિ-યાણ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે) તવતક વહ પુરુષ કાયસંબંધી કાયિકી ક્રિયા સે લેકર આધિકરણિકી, પ્રાદ્વેષિકી, પરિતાપનિકી એવં પ્રાણાતિ પતિકી इन पांच प्रकार की क्रियाओं से स्पृष्ट हुआ माना गया हैं । अर्थात् इन पांच क्रियाओं से अन्य कर्मों का बंध करने वाला वह है ऐसा सिद्धान्त में कहा गया है । (જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરે હિં ધણું નિ-વ્વત્તિણ, તે વિ ય ણ જીવા કાઠ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે) તથા-

પરામુસદ્ " જ્યારે તે ધનુર્ધારી ધનુષ્યને ઉઠાવે છે, અને બાણને ગ્રહણ કરીને જ્યારે ધનુષધારી ધનુષમાંથી બાણ છોડવા માટે આસને બેસી જાય છે, અને એ રીતે બેસીને " આયતકર્ણાયતં કરોતિ " ધનુષ પર બાણ ચડાવવા માટે ધનુષ્ય પોતાના કાન સુધી બેંચે છે અને તેના પર બાણ ચડાવીને બાણને આકાશમાં ઊંચે ફેંકે છે " તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાઠ્યાણ જાવ પાણાહવાયકિરિયાણ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે " ત્યાં સુધીમાં તે પુરુષ કાયિકી, આધિકરણિકી, પ્રાદ્વેષિકી, પારિ-તાપનિકી અને પ્રાણાતિપાતિકી, એ પાંચે પ્રકારની ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થયેલો ગણાય છે. એટલે કે તે પાંચે પ્રકારની ક્રિયાઓ જન્ય કર્મોના બંધ કરનાર તે બને છે, એવું સિદ્ધાંતમાં કહેલું છે

" જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિં ધણું નિવ્વત્તિણ, તે વિ ય ણં જીવા કાઠ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે " તથા જે વનસ્પતિકાયિક આદિ જીવોનાં

જાવ-પચર્હિં કિરિયાર્હિં પુટ્ટે ' યેપામપિ ચ સ્વલુ વનસ્પત્યાદિજીવાનામ્ કાણ્ઠાદિ-
શરીરૈઃ ધનુઃ નિર્વર્તિતં નિષ્પન્નં તેઽપિ ચ સ્વલુ ધનુર્નિર્વર્તને દેતુભૂતા વનસ્પત્યાદિ-
જીવાઃ કાયિક્યા યાવત્-પ્રાણાતિપાતક્રિયયા પશ્ચમિઃ સ્પૃષ્ઠાઃ - તાદૃશક્રિયા-
જનિતકર્મણા સમ્બદ્ધા ભવન્તિ, ધનુષઃ કાયિક્યાદિયાવત્પ્રાણાતિપાતક્રિયાદેતુતયા
તન્નિર્વર્તનદેતુભૂતજીવાનામપિ પાપકર્મવન્ધો મત્રતીત્યાશયઃ, ' એવં ધણું પુટ્ટે પંચર્હિં
કિરિયાર્હિં ' એવં તયૈવ ધનુઃ પૃષ્ઠં ધનુર્દણ્ડગુણાદિસમૂહઃ તસ્ય પૃષ્ઠં=પૃષ્ઠભાગઃ
પશ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ, તથા ' જીવા પંચર્હિં, ણ્હારુ પચર્હિં, ઉસૂ પંચર્હિં, સરે, પત્તણે,
ફલે, ણ્હારુ પચર્હિં ' જીવા પ્રત્યશ્ચા પશ્ચમિઃ સ્નાયુઃ પશ્ચમિઃ, દ્વિપુઃ શરપત્રફલ
સ્નાયુસમુદાયઃ પશ્ચમિઃ । પ્રત્યેકમવમાશ્રિત્યાહ - શરઃ વાણઃ પશ્ચમિઃ, પત્રવણમ્

જિમ વનસ્પતિકાયિક આદિ જીવોં કે કાણાદિ શરીરોં દ્વારા ધનુષ નિ-
ષ્પન્ન હુઆ હૈ એસે વે ધનુષ કે નિષ્પન્ન હોને મેં કારણભૂત વનસ્પત્યાદિક
જીવ કાયિકી ક્રિયા સે લેકર પ્રાણાતિપાતિકી આદિ ૫ ક્રિયાઓંસે
સ્પૃષ્ઠ હૈં इन ક્રિયાઓં સે જન્ય કર્મોં દ્વારા બદ્ધ હૈં તાત્પર્ય કહને કા
યહ હૈ કિ ધનુષ કાયિકી આદિ સે લગાકર પ્રાણાતિપાત તક કી ૫
ક્રિયાઓં કા જબ હેતુ માના ગયા હૈં इस ધનુષ કે નિષ્પન્ન હોને-બનાને
મેં કારણ ભૂત જો જીવ હુએ હૈં વે ભી પાપકર્મ કે વંધક હોતે હી હૈં ।
(એવં ધણુપુટ્ટે પંચર્હિં કિરિયાર્હિં) દણ્ડ ગુણાદિક કા સમૂહરૂપ જો
ધનુષ હૈ, સો इसકા જો પૃષ્ઠભાગ હૈં વહ ધનુષ્ઠ ભી પંચ ક્રિયાઓં
સે તથા (જીવા પંચર્હિં, ણ્હારુપંચર્હિં ઉસૂ પંચર્હિં, સરે, પત્તણે, ફલે ણ્હારુ,
પચર્હિં જીવા) ધનુષ કી જો ડોરી હૈ, વહ ભી પાંચ ક્રિયાઓં સે યુક્ત હૈ,

કાણાદિ શરીરો દ્વારા ધનુષ બનેલું હોય છે, તે વનસ્પતિકાયિક આદિ જીવો
કાયિકીથી લઈને પ્રાણાતિપાતિકી પર્યંતની પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ઠ બને છે-
એટલે કે એ ક્રિયાઓ દ્વારા જે પાપનો બંધ કરાય છે, તે પાપનો બાંધનાર
બંધક તેઓ પણ બને છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ધનુષધારી તો કાયિકી
આદિ પાંચે ક્રિયાબંધ પાપનો બંધ કરનાર બને જ છે. એટલું જ નહીં પણ
તે ધનુષ્યના નિર્માણમાં જે જે જીવો કારણભૂત બનેલા હોય તે જીવો પણ એ
પાંચે ક્રિયાબંધ કર્મબંધના બંધ કરનાર બને છે “ એવં ધણુપુટ્ટે પંચર્હિં
કિરિયાર્હિં ” દંડ ગુણાદિકના સમૂહરૂપ જે ધનુષ છે, તેના પૃષ્ઠ ભાગને ધનુઃ
પૃષ્ઠ કહે છે. તે ધનુઃપૃષ્ઠ પણ પાંચ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ઠ થાય છે, તથા “ જીવા
પચર્હિં ણ્હારુ પંચર્હિં, ઉસૂ પંચર્હિં, સરે, પત્તણે, ફલે, ણ્હારુ પંચર્હિં ” ધનુષની
દોરી (પ્રત્યયા) પાંચે ક્રિયાઓથી યુક્ત હોય છે, બાણ પણ પાંચે ક્રિયાઓથી
યુક્ત હોય છે. બાણનો મૂળ ભાગ (પત્રણ) પણ પાંચે ક્રિયાઓથી યુક્ત હોય

વાણમૂલભાગઃ પુંચ્વં इति प्रसिद्धः पञ्चभिः, फलम् वाणाग्रभागः पञ्चभिः, स्नायुश्च वाणबन्धनचर्मदवरिका पञ्चभिः, क्रियाभिः स्पृष्टा भवन्ति प्रत्यश्चादयोऽपि कायिकयादियावत्प्राणातिपातक्रियाहेतुत्वेन तन्निष्पत्तिहेतुभूतजीवानां पापकर्म-
बन्धकारणानि भवन्तीत्याशयः । अथ पुरुषस्य वाणप्रक्षेपादिकायन्यापाराणां दृश्य-
मानतया तस्य कायिकयादियावत्प्राणातिपातपर्यन्तपञ्चक्रियाजन्यकर्मबन्धः संभवतु
धनुरादेर्निष्पादकशरीराणां तु वनस्पत्यादिजीवानां कथं प्रागुक्तपञ्चक्रियाजन्य-
कर्मबन्धः संभवति, वाणादिप्रक्षेपकाले धनुरादिनिष्पत्तिहेतुभूतजीवानां शरीर-

इषु-शरपत्र फल स्नायु समुदाय जो है वह भी पांच क्रियाओं से युक्त है, शर-बाण जो है वह भी पांच क्रियाओंसे युक्त है रनायु-बाणकाजो मूलभाग है, वह भी पांच क्रियाओंयुक्त है, फल-बाण को बांधने वाली चमड़ेकी जो डोरी है-वह भी पांच क्रियाओं से युक्त है, तात्पर्य : कहने का यह है कि-ये सब प्रत्यश्चादिक भी कायिकीक्रियासे लेकर प्राणाति-
पातिकी क्रियातकके हेतुभूत होनेके कारण इनकी उत्पत्ती जिन २ जीवोंके शरीर से हुई है उन २ जीवों को ये सब पापबंध के कारण होते हैं ।

शंका—धनुर्धारी पुरुष जब बाण का प्रक्षेप आदि करता है तब उस समय उसके ही शरीर का व्यापार उस क्रिया में दिखलाई देता है अतः धनुर्धारी के ही कायिकी क्रिया से लेकर प्रणातिपातिकी क्रिया जन्य कर्म का बंध संभविन होता है अतः धनुष आदि के निष्पादक बनाने वाले पुरुष तथा जो वनस्पति आदि जीव हैं उनके जो आपने इन पांच क्रियाओं से कर्म बंध कहा है, वह कैसे वहां बन सकता है ? का-
रण कि धनुष द्वारा बाण को चलाने के समय में धनुष बगैरह की निष्पत्ति में कारणभूत जो जीवों का शरीर है वह तो अचेतन होनेसे

છે, સ્નાયુ (ખાણુને બાંધવાની ચામડાની વાઘરી-ઢોરી) પણ પાંચે ક્રિયાઓથી યુક્ત હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ધનુષ તથા ખાણુના પ્રત્યેક અંગ કાયિકી આદિ પાંચે ક્રિયાઓના કારણરૂપ હોવાથી, તેમની ઉત્પત્તિ જે જે જીવોનાં શરીરોમાથી થઈ હોય છે તે તે જીવો પણ તેમને કારણે પાપનો બંધ કરે છે.

શંકા—ધનુર્ધારી પુરુષ જ્યારે ખાણુને ફેંકવાની ક્રિયા કરે ત્યારે તેના શરીરથી જ તે ક્રિયાઓ કરવાની પ્રવૃત્તિ થતી હોય છે. તેથી ધનુર્ધારીને જ કાયિકીથી પ્રાણાતિપાતિકી પર્યન્તની પાપક્રિયા જન્ય કર્મબંધ સંભવી શકે છે. પણ ધનુષ બનાવનાર વ્યક્તિને તથા ધનુષનું જેમાંથી નિર્માણ થાય છે એ વનસ્પતિકાય આદિ જીવોને તે પાંચે ક્રિયા જન્ય, કર્મબંધ કેવી રીતે સંભવી શકે ? ધનુષમાંથી ખાણુ છોડતી વખતે, ધનુષ બનવામા કારણભૂત જે જીવોના

માત્રસ્યાપિ અચેતનતયા વ્યાપારાનાવિષ્ટત્વાત્, વ્યાપારાનાવિષ્ટશરીરમાત્રાદપિ વન્ધાભ્યુપગમે સિદ્ધાનામપિ વન્ધપ્રસન્ગઃ, તદીયપરિત્યક્તશરીરાણામપિ પ્રાણાતિ-
પાતહેતુતયા લોકે પરિદૃશ્યમાનત્વાત્ इति चेन्न, અવિરતપરિણામાત્ કર્મવન્ધસ્ય
જાયમાનતયા વાણપ્રક્ષેપકસ્ય પુરુષાદેરિવ ધનુરાદિનિષ્પાદકશરીરજીવાનામપિ
અવિરતપરિણામસ્ય સમાનતયા તેપામપિ પાપકર્મવન્ધસંભવાત્, સિદ્ધાદીનાં તુ
અવિરતપરિણામાભાવેન કર્મવન્ધાસંભવાત્ ॥ સૂ. ૩ ॥

મૂલમ્—“ અહે ણં સે ઉસૂ અપ્પણો ગુરુયત્તાણ, મારિયત્તાણ,
ગુરુસંમારિયત્તાણ, અહે વીસસાણ પચ્ચોવયમાણે જાઈં પાણાઈં
જાવ—જીવિયાઓ વવરોવેદ્, તાવં ચ ણં સે પુરિસે કઢ્ઠકિરિણ ?
ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે ઉસૂ અપ્પણો ગુરુયત્તાણ, જાવ—વવરો

હસ વ્યાપાર વાલા હૈ નહીં । વ્યારશૂન્ય શરીર માત્ર સે મા યદિ વંધ
હોના માના જાવેતો હસ તરહ સે તો સિદ્ધોં મેં મી વંધ હોનેકા પ્રસંગ
પ્રાપ્ત હો સકના હૈ । કયોં કિંઃઈન્હોંને જો શરીર છોડ દિયે હૈં વે મી
પ્રાણાતિપાત કે હેતુ મૂત લોક મેં દેખે જાતે હૈં ।

ઉત્તર—એસી આશંકા નહીં કરની ચાહિયે—કયોં કિ કર્મવન્ધ જો
હોતા હૈ વહ અવિરતપરિણામોં સે હોતા હૈ । અતઃ ધનુષ પર ચઢાકર
વાણ કો છોડ ને વાલે પુરુષ કી તરહ ધનુષ આદિ કે નિષ્પોદક શરીર
વાલે જીવોં કે મી પાપ કર્મોં કે વંધ હોને કી સંભાવના હૈ । તથા સિદ્ધા
દિકો કે વંધ હોને કી સંભાવના હસલિયે નહીં હૈ કિ ઉનકે અવિરત
પરિણામોં કા સર્વથા અભાવ રહતા હૈ ॥ સૂ. ૩ ॥

શરીરો છે, તે તો તે વખતે અચેતન હોવાથી પ્રવૃત્તિહીન હોય છે. વ્યાપાર
રહિત (પ્રવૃત્તિ રહિત) શરીર માત્રથી જ બે કર્મબંધ થવાનું માનવામાં આવે
તો સિદ્ધો દ્વારા પણ કર્મબંધ બંધાવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે કારણ કે તેમણે
જે શરીર છોડી દીધાં છે તે શરીરો પણ સંસારમાં પ્રાણાતિપાત આદિના
કારણભૂત બનતાં બેવામાં આવે છે.

સમાધાન—એવી શંકા બ્યાજબી નથી. કારણ કે જે કર્મબંધ કરાય છે
તે અવિરત પરિણામોથી કરાય છે. ધનુષ પર ચઢાવીને બાણ છોડનાર પુરુષની
જેમ ધનુષ આદિનું નિર્માણ કરનાર શરીરવાળા જીવોમાં પણ અવિરત પરિણા-
મની સમાનતા હોવાથી તેમને પણ પાપકર્મનો બંધ સંભવી શકે છે. સિદ્ધા-
દિકોને એ પ્રકારનો કર્મબંધ સંભવી શકતો નથી કારણ કે તેમનામાં અવિરત
પરિણામોનો સદા અભાવ જ રહે છે. ॥ સૂ. ૩ ॥

वेइ, तावं चणं से पुरिसे काइयाए, जाव-चउहिं किरियाहिं पुट्टे । जेसि पि य णं जीवाणं सरीरेहिं धणू निव्वत्तिए, तं वि जी-
वा चउहिं किरियाहिं, धणुपुट्टे चउहिं, जीवा चउहिं, पहारू
चउहिं, उसू पंचहिं, सरे, पत्तणे, फले, पहारू पंचहिं, जे विय से
जीवा अहे पच्चोवयमाणस्स उवग्गहे वट्ठंति, ते वि य णं
जीवा काइयाए, जाव-पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ॥ सू० ४ ॥

छाया-अथ स इषुः आत्मनो गुरुकतया, भारिकतया, गुरुसंभारिकतया अधः
विस्त्रसया प्रत्यवपतन् यान् प्राणान् यावत्-जीविताद् व्यपरोपयति तावच्च स
पुरुषः कतिक्रियः ? गौतम ! यावच्च स इषुः आत्मनो गुरुकतया, यावत्-व्यपरो-
पयति, तावच्च स पुरुषः कायिक्या, यावत्-चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, येषा-

(अहे णं से उसू) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(अहे णं से उसू अप्पणो गुरुयत्ताए भारियत्ताए गुरु-
संभारियत्ताए, वीससाए पच्चोवयमाणे जाइं पाणा इं जाव जीवीओ
ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे कइकिरिए ?) हे भदन्त ! जब वही
बाण अपनी गुरुत्ता से, अपनी भारता से और अपनी गुरुता तथा
संभारता दोनों से युक्त होने के कारण नीचे की ओर स्वाभाविक रूप
से पड़ने लगता है तब वह जितने भी प्राणी यावत् उस स्थान पर
होते हैं, उनको वह जीवन से रहित कर देता है ऐसी स्थिति में वह
पुरुष कितनी क्रियाओं वाला माना जावेगा ? (गोयमा ! जावं च णं
से उसुं अप्पणो जाव ववरोवेइ, तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव

“ अहे णं उसू ” इत्यादि—

सूत्रार्थ—“ अहे णं से उसू अप्पणो गुरुयत्ताए भारित्ताए गुरुसंभारियत्ताए,
अहे वीससाए पच्चोवयमाणे जाइं पाणाइं जाव जीवियोओ ववरोवेइ तावं च णं से
पुरिसे कइकिरिए ? ” हे भदन्त ! न्यारे ते ७ आणु तेनी शुरुताथी, तेना
भारथी, तेनी शुरुता तथा संभारता ओ गन्नेथी युक्त होवाने कारणे नीचेनी
दिशाओ स्वाभाविक रीते पडवा भांडे त्यारे ते तेना मार्गभां आवतां प्राणुने,
भूतोने, एवोने अने सत्त्वोने प्राणुथी रहित करी नाभववा पर्यन्तनी क्रियाओ
करे छे ओवी परिस्थितिमां ते धनुधारीने केटली क्रियाओथी युक्त मानवो जेधओ ?

“ गोयमा ! जावं च णं से उसुं अप्पणो जाव ववरोवेइ, तावं च णं से
पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्टे ” हे गौतम ! न्यां सुधी ते आणु तेनी

મપિ ચ જીવાનાં શરીરૈઃ ધનુઃ નિર્વર્તિતં તેઽપિ ચ જીવાઃ ચતસૃભિઃ ક્રિયાભિઃ ધનુઃ પૃષ્ઠં ચતસૃભિઃ, જીવા ચતસૃભિઃ, સ્નાયુશ્ચતસૃભિઃ, રૂપુઃ પશ્ચભિઃ, શરઃ, પત્રણમ્, ફલમ્, સ્નાયુઃ પશ્ચભિઃ, યેઽપિ ચ તરય જીવા અથઃ પ્રત્યવપતતોઽવગ્રહે વર્તન્તે તેઽપિ ચ જીવાઃ કાયિક્યા, યાવત્-પશ્ચભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટાઃ ॥મૂ.૦૪॥

ચઙ્ગિ કિરિયાહિં પુટ્ટે) હે ગૌતમ ! જવ તક વહ વાળ અપની ગુરુતા આદિ સે યુક્ત હોને કે કારણ વાપિસ જમીન પર ગિરતા હૈ ઓર વહાં કે પ્રાણિયોં આદિકોં કો ઉનકે જીવન સે રહિત કર દેતા હૈ તથ તક વહ પુરુષ કાયિકી ક્રિયા સે લેકર ચાર ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ । (જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિં ધનૂ નિવ્વત્તિણ, તે વિ જીવા ચઙ્ગિ કિરિયાહિં ધનુપુટ્ટે ચઙ્ગિ કિરિયાહિં જીવા ચઙ્ગિ ણહારુ ચઙ્ગિ ઉસૂ પંચહિં સરે પત્તે ફલે ણહારુ પંચહિં) તથા જિન જીવોં કે શરીરોં સે વહ ધનુષ બના હોતા હૈ વે જીવ ભી ચાર ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતે હૈં । ધનુષ કા જો પૃષ્ઠભાગ હૈ વહ ચાર ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ, ધનુષ કી જા હોરી હૈ વહ ભી ચાર ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હુઈ હૈ । સ્નાયુ ભી ચાર ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હૈ । વાળ પાંચ ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હૈ । શર, પત્રણ, ફલ, સ્નાયુ, યે સવ પાંચ ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હૈં । (જે વિય સે જીવોં અહે પચ્ચોવય-માણાસ્સ ઉવગ્ગહે વટ્ઠિતિ, તે વિય ણં જીવા કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા) તથા જો ભી જીવ નીચે કી ઓર ગિરતે હુણં ઉસ વાળ કે સહાયક હોતે હૈં, વે ભી જીવ કાયિકી આદિ પાંચ ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હૈં ।

ગુરુતા આદિ કારણે જમીન પર પાછું ફરતું હોય અને તેના માર્ગમાં આવતાં જીવોનાં પ્રાણ હરી દે ત્યાં સુધી તે પુરુષ કાયિકી ક્રિયાથી લઈને પહેલી ચાર ક્રિયાઓ કરે છે-તે ચાર ક્રિયાજન્ય કર્મબંધ તે કરે છે. “જે સિં પિ ય ણં જીવા ણં સરીરેહિં ધનૂ નિવ્વત્તિણ, તે વિ જીવા ચઙ્ગિ, કિરિયા હિં ધનુપુટ્ટે ચઙ્ગિ કિરિયા હિં, જીવા ચઙ્ગિ, -ણહારુ ચઙ્ગિ, ઉસૂ પંચહિં, સરે, પત્તે ફલે, ણહારુ પંચહિં) તથા જે જીવોનાં શરીરમાંથી તે ધનુષ બન્યું હોય તે જીવો પણ ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે, ધનુષનો પૃષ્ઠ ભાગ પણ ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. ધનુષની દોરી પણ ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ હોય છે. ધનુષને બાંધેલી ચામડાની દોરી પણ ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ હોય છે. બાણ પાંચ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ હોય છે. બાણનો મૂળ ભાગ, બાણનો અગ્ર ભાગ, અને બાણને બાંધવાની ચામડાની દોરી પાંચ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ હોય છે.

ટીકા—ઉપર્યુક્તવાણપ્રક્ષેપાદિક્રિયા વિષયે એવ કિચ્ચિદ્ વિશેષવક્તવ્યતા-
માહ—‘અહેળં’ ઇત્યાદિ । ‘અહેળં’ સે ઉમ્ અપ્પણો ગુરુયત્તાએ, મારિયત્તાએ, ગુરુ-
સંમારિયત્તાએ, અહે વીસસાએ પચ્ચોવયમાણે જાઈં પાળાઈં, જાવ-જીવિઆઓ વવરો-
વેહ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત! અથ સ્વલુસ ઇષુઃ વાણઃ આત્મનઃ—સ્વસ્ય ગુરુક-
તયા ગુરુત્વેન, મારિકતયા—મારેણ, ગુરુસંમારિકતયા, ગુરુલભારાભ્યામ્, અધઃ
વિસસયા—સ્વભાવેન પ્રત્યવપતન્ મધ્યે માર્ગમાગચ્છન્ યાન્ પ્રાણાન્ પ્રાણિનો

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર ને હસ સૂત્ર દ્વારા ઉપર્યુક્ત વાણ પ્રક્ષેપાદિરૂપ ક્રિયા
કે વિષય મેં હી કુછ વિશેષ વક્તવ્યતા પ્રકટ કી હૈ । હસ મેં ગૌતમ ને
પ્રશ્ન સે પૂછા હૈ કિ (અહે ણં સે ઉસૂ અપ્પણો ગુરુયત્તાએ મારિયત્તાએ
ગુરુસંમારિયત્તાએ અહે વીસસાએ પચ્ચોવયમાણે જાઈં પાળાઈં જાવ
જીવિયાઓ વવરોવેહ) હે ભદન્ત ! ઊપર આકાશ મેં પ્રક્ષિપ્ત ક્રિયા ગયા
વહ વાણ જબ અપને નિજી ગુરુત્વ સે, માર સે એવં ગુરુત્વ ઓર માર
હન દોનોં શુણોં સે યુક્ત હોને કી વજહ સે નીચે કી ઓર સ્વભાવતઃ
આને લગતા હૈ, તથ આતે સમય બીચ માર્ગ મેં વર્તમાન જિન પ્રાણિયોં
કો, યાવત્ ભૂતોં કો, જીવોં કો, સત્ત્વોં કો, વહ નષ્ટ કરતા હૈ, ડનકે
શરીર કો સંકુચિત કર દેને સે ડનહેં ગોલે કે જૈસા ગોલ કર દેતા હૈ,
સ્વયં મેં ડનહેં શ્લિષ્ટ કર દેતા હૈં, આપસ મેં એક દૂસરે સે એક દૂસરે
કો ચિપકા દેતા હૈ, પરસ્પર મેં શરીરોં કે સાથ ડનહેં એકત્રિત કર

(જેવિ ય સે જીવા અહે પચ્ચોવયમાણસ્સ ડવગાહે વહંતિ, વિ ય ણં તે જીવા
કાઢ્યાએ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા) તથા જે એવો નીચે પડતાં તે બાણના
સહાયક બને છે તે એવો પણ કાયિકી આદિ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ઠ થાય છે.

ટીકાર્થ—પહેલાંના સૂત્રમાં બાણ ફેંકવાની ક્રિયા કરનાર કથી કથી
ક્રિયાઓ જન્ય કર્મબધ છે, તે વાતનું નિરૂપણ કરાયું છે. હવે એજ વિષયને
અનુલક્ષીને વિશેષ નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે—
ગૌતમ સ્વામી મહાવીરપ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (અહે ણં સે ઉસૂ અપ્પણો
ગુરુયત્તાએ ગુરુસંમારિયત્તાએ અહે વીસસાએ પચ્ચોવયમાણે જાઈં પાળાઈં જાવ
જીવિયાઓ વવરોવેહ) જાંચે આકાશમાં ફેંકવામાં આવેલુ તે બાણ જ્યારે તેની
પોતાની જ ગુરુતાથી, તેના પોતાના જ ભારથી, અને ગુરુતા સંભારતાના
શુભ્રથી યુક્ત હોવાને કારણે સ્વાભાવિક રીતે જ નીચે આવવા માંડે છે, ત્યારે
તેના માર્ગમાં આવતાં પ્રાણીઓનો, ભૂતોનો, એવોનો અને સત્ત્વોનો સંહાર
કરે છે, તેમનાં શરીરને સંકુચિત કરીને ગોળ ગોળા જેવું કરી નાખે છે,
પોતાની સાથે જ તેમને ચિપકાવી નાખે છે, એક બીજાનાં શરીરોને અથડાવી

યાવત્-ભૂતાન્ જીવાન્ સત્તાન્ અભિહન્તિ વર્તયતિ શ્લેષયતિ સંઘાતયતિ સંઘટ્ટયતિ પરિતાપયતિ વલમયતિ સ્થાનાત્સ્થાનં સંક્રમયતિ જીવિતાત્ વ્યપરોપયતિ પ્રાણરહિતાન્ કરોતિ 'તાવં ચળં સે પુરિસે કઢ્ઢકિરિણ ?' તાવચ્ચ ચલુ સ વાળપ્રક્ષેપકઃ પુરુષઃ કતિક્રિયઃ, ક્રિયત્સંખ્યકક્રિયાજનિતપાપકર્મણા વદ્ધો ભવતીતિપ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે ઉસૂ અપ્પણો ગુરુયત્તાણ, જાવ-વવરોવેહ્’ હે ગૌતમ ! યાવચ્ચ ચલુ સ ઇપુઃ વાળઃ આત્મનઃ સ્વસ્ય ગુરુકતયા ગુરુત્વેન; યાવત્-મારિકતયા, ગુરુસંમારિકતયા, અધઃ વિસ્રસયા પ્રત્યવપતન્ યાન્ પ્રાણાન્, ભૂતાન્, જીવાન્, સત્તાન્, અભિહન્તિ, વર્તયતિ, શ્લેષયતિ, સંઘાતયતિ, સંઘટ્ટયતિ, પરિ-

દેતા હૈ, વાળાં અનેક અંગ્ગોપાંગ્ગોં કો ધોડા સા છૂ લેતા હૈ ફિર સબ તરહ સે વહાં ઉન્હેં પીડા દેને લગતા હૈ, ઉન્હેં તિલમિલા દેતા હૈ અર્થાત્ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત જૈસી દશાં અનેકી કર દેતા હૈ, એક સ્થાન સે દુસરે સ્થાન પર ઉન્હેં પહૂંચા દેતા હૈ ઓર અન્ત મેં ઉન્હેં વહાં પ્રાણોં સે રહિત બી કર દેતા હૈ (તાવં ચ ણં સે પુરિસે કઢ્ઢકિરિણ) હિસ તરહ સે વહાં વાળ પ્રક્ષેપક ધનુર્ધારી પુરુષ કિતની ક્રિયાઓં સે જનિત પાપકર્મદ્વારા વદ્ધ હોતા હૈ ? હિસ પ્રકાર કા યહ ગૌતમ કા પ્રશ્ન હૈ ।

હિસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જાવં ચ ણં સે ઉસૂ અપ્પણો ગુરુયત્તાણ જાવ વવરોવેહ્) વહાં વાળાં અપની ગુરુતા યાવત્ ગુરુતા એવં સંમારિકતા સે નીચે કી ઓર ગિરતા હુઆ મધ્ય મેં આગત (આયે હુવે) પ્રાણિયોં કો, ભૂતોં કો, જીવોં કો ઓર સત્ત્વોં કો નઠ્ટ કરતા હૈ, અનેક શરીરોં કો સંકુચિત કર દેને સે

મારે છે, એક બીજાનાં શરીરોને પરસ્પર ચિપકાવી નાખે છે, તેમનાં અંગ અને ઉપાંગોનો સ્પર્શ કરે છે, તેને ઘણી જ પીડા પહોંચાડે છે, મારણાન્તિક દશા જેવી તેમની દશા કરી નાખે છે, તેમને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ પહોંચાડી દે છે, અને તેમનાં પ્રાણોને હરી લઈને તેમને જીવન રહિત કરી નાખે છે (તાવં ચ ણં સે પુરિસે કઢ્ઢકિરિણ) આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં તે બાણ છોડનાર પુરુષ કેટલી ક્રિયાઓ જન્ય પાપકર્મોને બાંધક બને છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—

(ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે ઉસૂ અપ્પણો ગુરુયત્તાણ જાવ વવરોવેહ્) હે ગૌતમ ! તે બાણ તેની શુરુતા, તેના ભાર અને તેની શુરુતા સંભારતાને કારણે સ્વભાવિક રીતે જ નીચેની દિશામાં પડતાં પડતાં તેના માર્ગમાં આવતાં પ્રાણીઓ, જીવો, ભૂતો અને સત્ત્વોનો સંહાર કરતું હોય, અને તેમને પ્રાણ

તાપયતિ, કલમયતિ, સ્થાનાત્ સ્થાનં સંક્રમયતિ, જીવિતાદ્ વ્યપરોપયતિ 'તાવં
ચળં' સે પુરિસે કાઠ્યાએ, જાવ ચઢિં કિરિયાહિં પુટ્ટે' તાવચ્ચ ચલુસ વાણોત્ક્ષેપકઃ
પુરુષઃ કાયિક્યા યાવત્-પ્રાણાતિપાતક્રિયાં વિહાય ચતસ્રભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટઃ ।
એવમ્-'જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિં ધણૂ નિવ્વત્તિએ, તે વિ જીવા ચઢિં કિરિ-
યાહિં' યેષામપિ ચ જીવાનાં શરીરૈઃ ધનુઃ નિર્વર્તિતં નિષ્પાદિતમ્, તેઽપિ જીવાઃ ચતસ્ર-
ભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટાઃ ભવન્તિ ક્ષિપ્રેણાન્વયઃ, તથા 'ધણુપુટ્ટે ચઢિં, પહારુ ચઢિં,
ઉમ્મ પંચહિં, સરે, પત્તણે, ફલે, પહારુપંચહિં ' ધનુઃ પૃષ્ઠ દણ્ડગુણાદિ સમુદાય રૂપ-

અન્હેં ગોલે જૈસા ગોલ બના દેતા હૈ, અન્હેં શ્લિષ્ટ કર દેતા હૈ,
આપસ મેં એક દૂસરે કે સાથ એક દૂસરે કો ચિપકા સા દેતા હૈ,
પરસ્પર મેં અન્હેં એક દૂસરે કે શરીર કે સાથ રગડવા સા દેતા
હૈ, અનેકે અજ્ઞોપાજ્ઞોં કો વહ છૂ મી લેતા હૈ, સવ તરહ સે અન્હેં
વહ પીડા મી દેને લગતા હૈ, અન્હેં તિલમિલા દેતા હૈ, એક સ્થાન સે
દૂસરે સ્થાન પર અન્હેં પહુંચા દેતા હૈ ઓર અન્ત મેં અનેકે જીવન સે
અન્હેં વિયુક્ત મી કર દેતા હૈ, અતઃ વહ બાળ પ્રક્ષેપક પુરુષ કાયિકી ક્રિયા
સે લેકર ચાર સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ-પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા યહાં છોડ દી ગઈ હૈ ।
(એવં જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિં ધણૂ નિવ્વત્તિએ, તે વિ જીવા
ચઢિં કિરિયાહિં) હસી તરહ સે જિન જીવોં કે શરીરોં સે વહ ધનુષ
બના હૈ, વે જીવ મી ચાર ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતે હૈ । (ધણુ પુટ્ટે ચઢિં)
ધનુઃ પૃષ્ઠ મી ચાર ક્રિયાઓં સે, (જીવા ચઢિં) ધનુષ કી ઢોરી મી
ચાર ક્રિયાઓં સે, (પહારુ ચઢિં) સ્નાયુ મી ચાર ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ
હોતા હૈ । પરન્તુ (ઉમ્મ પંચહિં) જો હણુ-શર, પત્ર, ફલ ઓર સ્નાયુ કા
સમુદાય રૂપ જો બાળ હૈ વહ પંચ ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ, દણ્ડ ગુણ

રહિત કરવા પર્યન્તની ઉપરોક્ત સઘળી ક્રિયાઓ કરતું હોય, ત્યારે તે બાણ
ફેંકનાર ધનુર્ધર કાયિક ક્રિયાથી શરૂ કરીને ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે
પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયાથી તે સ્પૃષ્ટ થતો નથી. એટલે કે પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા
જન્ય કર્મબંધ તે કરતો નથી-બાકીની ચાર ક્રિયાજન્ય કર્મબંધ કરે છે-

(એવં જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિં ધણૂ નિવ્વત્તિએ, તે વિ જીવા
ચઢિં કિરિયાહિં) એજ પ્રમાણે જે વનસ્પતિકાય આદિ જીવોની શરીરમાથી
તે ધનુષ બન્યું હોય છે, તે જીવો પણ કાયિકી આદિ ચાર ક્રિયાજન્ય કર્મ-
બંધ કરે છે. (ધણુપુટ્ટે ચઢિં) ધનુપૃષ્ઠ પણ ચાર ક્રિયાઓથી, (જીવા ચઢિં)
ધનુષની ઢોરી પણ ચાર ક્રિયાઓથી (પહારુ ચઢિં) અને ધનુષને બાંધવાની
આમડાની ઢોરી પણ કાયિકી આદિ ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ બને છે-એટલે

સ્ય ધનુષ ઉપરિભાગઃ ચતસ્રભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટં ભવતિ, જીવા પ્રત્યશ્ચા ધનુર્ગુણ-
રૂપા ચતસ્રભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટા ભવતિ, સ્નોયુઃ-ધનુર્ગુણવન્ધનનાડી ચતસ્રભિઃ
ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટો ભવતિ, ઇષુઃ શર - પત્રફલસ્નાયુસમુદાયઃ પશ્ચભિઃ ક્રિયાભિઃ
સ્પૃષ્ટો ભવતિ । ઇષોઃ શર-પત્રણ-ફલ-સ્નાયુરૂપતયા તદવયવભૂતાઃ શરપત્રણ
ફલસ્નાયવોઽપિ તત્સહગતાવસ્થાયાં પ્રત્યેકં પશ્ચભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટા ભવન્તિ ।

અત્ર ધનુર્ધારિપુરુષાદીનાં કાયિકાદિજીવવ્યપરોપણાન્તર્વક્રિયાસુ પરમ્પરયા
નિમિત્તત્વસંભવેઽપિ વિવક્ષિતપ્રાણિવધં પ્રતિ મુખ્યતયા સાક્ષાત્ પ્રવૃત્તત્વાભાવેન
મૌર્વી આદિ કા સમુદાય જો ધનુષ હૈ ઉસ ધનુષ કા જો ઊપર કા ભાગ
હૈ વહ ધનુ; પૃષ્ટ કહલાતા હૈ । ધનુષકી ડોરી-મૌર્વી કો જો બાંધને કી
નાડી હોતી હૈ વહ સ્નાયુ હૈ । ઇષુ-(વાળ) જો હોના હૈ વહ શર, પત્ર,
ફલ ઓર સ્નાયુ રૂપ હોતા હૈ । હસલિયે ઇષુ કે જો યે શર પત્રણ આદિ
અવયવ હૈ જબ વે ઉસકી સહાગત અવસ્થા મેં હોતે હૈ તથ યે પ્રત્યેક ભી
પંચ ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતે હૈ એસા જાનના ચાહિયે । યદ્યપિ ધનુર્ધારી
પુરુષ આદિકોં મેં કાયિકી ક્રિયા સે લેકર જીવ વ્યપરોપણ તરુકી પાંચોં
ક્રિયાઓં મેં નિમિત્તતા કી સંભાવના હૈ-ફિર ભી જો હન્નેં યહાં પર ચાર
ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ કહા ગયા હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ વિવક્ષિત પ્રા-
ણિવધ કે પ્રતિ મુખ્યરૂપ સે સાક્ષાત્ રૂપ મેં હનકી પ્રવૃત્તિ નહીં હૈ હસ

કે પાંચભી પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થતાં નથી પણ એ સિવાયની ચાર
ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. પરન્તુ (રસુ પંચહિં) શર, પત્ર, ફલ અને
સ્નાયુના સમુદાય રૂપ બાણ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ અને છે

દંડ, પ્રત્યંચા (દોરી) આદિના સમુદાય રૂપ જે ધનુષ હોય છે તેના
ઉપરના ભાગને ધનુઃપૃષ્ઠ કહે છે. ધનુષની દોરીને બાંધવા માટેની ચામડાની
જે દોરી હોય છે તેને સ્નાયુ કહે છે. ઇષુ (બાણ) શર, પત્ર, ફલ અને
સ્નાયુ સમુદાય રૂપ હોય છે. જ્યારે બાણના શર, પત્ર આદિ અંગો તેની
સહાગત અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે તેઓ પણ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે,
એમ સમજવું જોઈએ.

જે કે ધનુર્ધારી પુરુષ કાયિકી ક્રિયાથી માંડીને પ્રાણાતિપાતિકી પર્યન્તની
પાંચે ક્રિયાઓનું નિમિત્ત બને છે, છતાં પણ તે પ્રાણાતિપાતિકી સિવાયની
ચાર ક્રિયાઓથી જ સ્પૃષ્ટ થાય છે એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ
નીચે પ્રમાણે છે-બાણ જ્યારે જમીન તરફ પાછું ફરતું હોય છે ત્યારે તેના
કાંસ જે ઇવોનો સંહાર થાય છે, તે પ્રવૃત્તિમાં તે પુરુષ સાક્ષાત્ રૂપે પ્રવૃત્ત

પ્રસ્તુતપ્રાણાતિપાતક્રિયાયાઃ તત્કૃતત્વાવિવક્ષણાત્, કાયિવચ્યાદિશેષક્રિયાચતુષ્ટયે ચ નિમિત્તભાવમાત્રેણાપિ તત્કૃતત્વાવિવક્ષણાત્ ચતસ્રઃ ક્રિયાઃ ઉક્તાઃ, બાળ-તદવયવ-પ્રત્યક્ષપત્ત્રણફલસ્નાયુજીવશરીરાણાં તુ સાક્ષાદ્ વધક્રિયાયાં પ્રવૃત્તત્વાત્પશ્ચ ક્રિયા પ્રવૃત્તિ મેં તો સાક્ષાત્ રૂપ સે પ્રવૃત્ત બાળ હી હૈ અતઃ પ્રસ્તુત પ્રાણિવધ ક્રિયા કે પ્રતિ સાક્ષાત્ રૂપ इनकी प्रवृत्ति न होने से उसे प्राणिवध क्रिया में इनके द्वारा करने पनकी विवक्षा नहीं की गई है और कायिकी आदि चार क्रियाओं के प्रति इन ही निमित्तता मात्र लेकर भी इनके कृतत्व की विवक्षा की गई है । अतः उन्हें चार क्रियाओं द्वारा स्पष्ट कहा गया है । तात्पर्य इस कथन का यह है कि जिस ार छेदन क्रिया में साधकतम करण कुठार होता है देवदत्त आदि नहीं, वे तो केवल साधक ही होते हैं क्योंकि छेदन क्रिया तो कुठार द्वारा निष्पन्न हो रही देवदत्तादि द्वारा नहीं-क्यों कि उसमें साक्षात् व्यापार कुठारका है । इसी प्रकार से यहां पर भी जो प्राणिवधरूप क्रिया निष्पन्न हुई है उस में साक्षात् करणरूप से व्यापृत बाण है धनुर्धारी आदि नहीं वे तो साधक मात्र हैं-बाण को चलाने वाले हैं अतः परम्परारारूप से वहां

હોતો નથી. પણ તે પ્રવૃત્તિમાં સાક્ષાત્ રૂપે તો બાણ જ પ્રવૃત્ત હોય છે તેથી પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયાથી તે સ્પષ્ટ થતો નથી પણ બાણ સ્પષ્ટ થાય છે. કાયકી આદિ ચાર ક્રિયાઓમાં તેઓ માત્ર નિમિત્તરૂપ હોવાની અપેક્ષાએ પણ તેમને તે ક્રિયા કરનાર ગણ્યા છે-તેથી તેમને ચાર ક્રિયા દ્વારા સ્પષ્ટ કહ્યા છે. આ વાતને એક દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સમજાવવામાં આવે છે-કાળક કાપવાની ક્રિયામાં સાધકતમ કરણ (સાધન) કુડાડી હોય છે, દેવદત્ત આદિ વ્યક્તિ નહીં. દેવદત્ત આદિ તો માત્ર સાધક જ હોય છે. કારણ કે લાકડાં ફાડવાની ક્રિયા તો કુડાડી વડે થતી હોય છે, દેવદત્ત વડે નહીં-કારણ કે તે પ્રવૃત્તિ સાક્ષાત્ રૂપે તો કુડાડી જ કરે છે એજ પ્રમાણે અહીં પણ જે પ્રાણિહિંસા રૂપ ક્રિયા થતી હોય છે તેમાં મુખ્ય કરણ (સાધન રૂપ તો બાણ જ છે, ધનુર્ધારી આદિ મુખ્ય કરણરૂપ નથી. તેઓ તો ફક્ત સાધક જ છે બાણને ચલાવનાર છે. બાણ જ ત્યાં વાગીને તે પ્રાણીઓનો વધ કર્યો છે-તેથી તે વધ બાણ આદિ દ્વારા થયેલો મનાય છે, ધનુર્ધારી આદિ દ્વારા થયેલો મનાતો નથી. તેથી જ

ઉક્તાઃ ‘ જે વિ ચ સે જીવા અહે પચ્ચોવયમાણસ્સ ઉવગ્ગહે વટ્ટંતિ ’ હે ગૌતમ ! યેઽપિ જીવાઃ પ્રાણિનઃ અધઃ પ્રત્યવપતતઃ—અધઃ પ્રત્યાગચ્છતઃ તસ્ય ઇષોઃ ઉપગ્રહે સાહાય્ય-દાને વર્તન્તે સહાયભૂતા ભવન્તિ ‘ તે વિ ચ ણં જીવા કાઙ્યાણ, જાવ-પંચહિં કિરિ-યાહિં પુટ્ટા ’ તેઽપિ સાહાય્યકારકા જીવાઃ કાયિક્યા યાવત્-પ્રાણાતિપાતક્રિયયા પશ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટાઃ પશ્ચક્રિયાજન્યકર્મણા વદ્ધા ભવન્તિ—ઇતિ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

॥ અન્યતીર્થિકવક્તવ્યતાપ્રસ્તાવઃ ॥

મૂલ્કમ્—“ અન્નઉત્થિયા ણં મંતે ! એવં આઙ્કસંતિ, જાવ-પરૂવેંતિ. સે જહાનામણ્ જુવહં જુવાળે હત્થે ણં હત્થે ગેળહેજ્ઞા, ચક્કસ્સ વા નામ્મીઅરગા ઉત્તાસિયા, એવામેવ જાવ—ચત્તારિ પંચ

વ્યાપૃત હૈં । બાળ ને હી વહાં લગકર ઉસ પ્રાણી કા વધ કિયા હૈ અતઃ વહ વધ ઉસ બાળ આદિ દ્વારા નિષ્ક્રમ્ણ હોને કે કારણ બાળ આદિ દ્વારા કિયા ગયા માના ગયા હૈ ન કિ ધનુર્ધારી આદિ દ્વારા, હસલિયે ધનુર્ધારી આદિ કો ચાર ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ । યહી બાત ટીકાકાર ને “ બાળ તદવયવભૂતશરપલાણફલસ્નાયુજીવ શરીરાણાંતુ સાક્ષાત્ વધ ક્રિયાર્થા પ્રવૃત્તત્વાત્ પંચ ક્રિયા ઉક્તાઃ ” હસ પંક્તિદ્વારા સ્પષ્ટ સમજાઈ હૈ । (જે વિ ચ સે જીવા અહે ‘ પચ્ચોવયમાણસ્સ ઉવગ્ગહે વટ્ટંતિ) હે ગૌતમ ! જો મી જીવ નીચે કી ઓર આતે હુણ ઉસ બાળ કે સહાયભૂત હોતે હૈં (તે વિ ચ ણં જીવા કાઙ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા) વે મી સહાયકારક જીવ મી કાયિકી ક્રિયા સે લેકર પ્રાણાતિપાતિકી તક કી પાંચ ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતે હૈં—અર્થાત્ પંચક્રિયા જન્ય કર્મોં સે વદ્ધ હોતે હૈં ॥ સૂ૦ ૪ ॥

ધનુર્ધારી, ધનુષ આદિને ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ કહેવામાં આવેલાં છે—એજ વાત સૂત્રકાર (બાળતદવયવભૂત શર-પત્રણ-ફલ-સ્નાયુ-જીવશરીરાણાં તુ સાક્ષાત્ વધક્રિયાયાં પ્રવૃત્તત્વા ત્ પંચ ક્રિયા ઉક્તાઃ) આ કથન દ્વારા સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી છે. આ સૂત્રનો ભાવાર્થ પણ ઉપર આવી ગયો છે (જે વિ ચ સે જીવા અહે પચ્ચોવયમાણસ્સ ઉવગ્ગહે વટ્ટંતિ) હે ગૌતમ ! જે જીવો નીચે ઉતરતા તે બાળને સહાયભૂત થાય છે, (તે વિ ચ ણં જીવા કાઙ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા) તે જીવો પણ કાયિકીથી શરૂ કરીને પ્રાણાતિપાતિકી પર્યન્તની પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે—એટલે કે તે જીવો પણ તે પાંચે ક્રિયાઓ જન્ય કર્મોંનું રકનાર બને છે. ॥ સૂ. ૪ ॥

જોયણસયાઈં વહુ સમાઈણે, મણુયલોણ મણુસેહિં — કહમેયં
મંતે ! એવં ? ગોયમા ! જં ણં તે અન્નઉત્થિયા, જાવ-મણુસેહિં
—જે તે એવમાહંસુ, મિચ્છા તે એવમાહંસુ, અહં પુણ ગોયમા !
એવં આઈવ્વાસિ જાવ-એવામેવ ચત્તારિ, પંચ જોયણસયાઈં
વહુસમાઈન્ને—નિરયલોણ નેરહિં ॥ સૂ૦ ૫ ॥

છાયા—અન્યયૂથિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! એવમ્ આશ્વાન્તિ, યાવત્-પ્રરૂપયન્તિ,
સ યથાનામ યુવર્તિ યુવા હસ્તેન હસ્તે ગૃહ્ણીયાત્, ચક્રસ્ય વા નાભિઃ અરકયુક્તા
સ્યાત્, એવમેવ યાવત્-ચત્તારિ, પન્ન યોજનશતાનિ વહુ સમાકીર્ણો મનુષ્યલોકો
મનુષ્યૈઃ કથમેતદ્ ભદન્ત ! એવમ્ ? ગૌતમ ! યત્ તે અન્યયૂથિકાઃ યાવત્-મનુષ્યૈઃ—

અન્યતીર્થિકવક્તવ્યતા—

‘ અણ્ણ ઉત્થિયા ણં મંતે ! ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ— (અણ્ણઉત્થિયાણં મંતે ! એવં આઈવ્વંતિ, જાવ પરૂવેતિ)
હે ભદન્ત ! અન્યતીર્થિક જન એસા કહતે હિં યાવત્ પ્રરૂપિત કરતે હિં,
(સે જહાનામણ્ણુવં જુવણે હત્થેણં હત્થે ગેણ્ણેજ્જા, ચક્કસસ વો નાભી
અરગા ઉત્તા સિયા) જૈસે કોઈ યુવા પુરુષ યુવતી સ્ત્રી કો હાથમેં પકડ-
કર પકડે સ્વદ્ધા હો, અથવા જૈસી ચક્ર કી નાભિ આરાઓં સે યુક્ત હો,
(એવામેવ) હસી તરહ સે (જાવ ચત્તારિ પંચ જોયણસયાઈં વહુ સમા-
ઈણે મણુયલોણ મણુસેહિં) યાવત્ ચાર પાંચ સૌ યોજન તક યહ
મનુષ્ય લોક મનુષ્યોં સે સ્વચાસ્વચ ભરા હુઆ હૈ (કહમેયં મંતે !

અન્યતીર્થિકેાનું મન્તવ્યનું નિરૂપણ—

(અણ્ણ ઉત્થિયાણં મંતે !) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ— (અણ્ણઉત્થિયાણં મંતે ! એવં આઈવ્વંતિ, જાવ પરૂવેતિ) હે
ભદન્ત ! અન્યતીર્થિકે (અન્ય મતવાળાઓ) અણું કહે છે અવી પ્રજ્ઞાપના અને
એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે (સે જહા નામણ્ણુવં જુવણે હત્થે ગેણ્ણેજ્જા, ચક્કસસ
વા નાભી અરગા ઉત્તા સિયા) એવી રીતે કોઈ યુવાન પુરુષ કોઈ યુવતીના
હાથને પેતાના હાથમા પકડીને ઉભો હોય, અથવા એવી રીતે ચક્રની નાભિ
આરાઓથી વ્યાપ્ત હોય, (એવામેવ) એજ પ્રમાણે (જાવ ચત્તારિ પંચ જોયણ
સયાઈં વહુ સમાઈણે મણુયલોણ મણુસેહિં) આ મનુષ્યલોકે પણ આર, પાંચસો
યોજન પર્યન્ત મનુષ્યોથી ખીચોખીચ ભરેલો છે, (કહમેયં મંતે ! એવં ?)

યે તે એવમાહુઃ, મિથ્યા તે એવમાહુઃ અહં પુનર્ગૌતમ ! એવમ્ આશ્વામિ-યાવત્-
એવમેવ ચત્તારિ, પશ્ચ યોજનશતાનિ વહુસમાક્રીર્ણો નરકલોકો નૈરયિકૈઃ ॥ સૂ. ૫ ॥

ટીકા—સમ્યક્ પ્રરૂપણાધિકારાત્ મિથ્યાપ્રરૂપણનિરસનપુરસ્સરં સમ્યક્
પ્રરૂપણં પ્રતિપાદયિતુમાહ—‘ અન્ન ઉત્થિયાણં મંતે ! ’ इत्यादि । ‘ अन्नउत्थियाणं
મંતે ! એવં આશ્વલંતિ, જાવ-પરુવેતિ ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદ્રન્ત ! અન્યયૂથિકાઃ
અન્યતીર્થિકાઃ સ્વલુ એવં-રક્ષ્યમાણપ્રકારેણ આશ્વાન્તિ કથયન્તિ યાવત્-ભાષન્તે
પ્રજ્ઞાપયન્તિ પ્રરૂપયન્તિ । તદ્વત્કલ્પ્યતામાહ—‘ સે જહા નામએ જુવં જુવાણે હત્થેણં

એવં) સો હે ભદ્રન્ત ! એસા કૈસે હો સકતાં હૈ ? (ગોયમા । જં ણં તે અ-
ન્નઉત્થિયા જાવ મણુસેહિં જે તે એવમાહંસુ-મિચ્છા તે એવમાહંસુ) હે
ગૌતમ ! અન્યતીર્થિક જનોં ને જો એસા કહા હૈ કિ મનુષ્ય લોક ચાર
પાંચ સૌ યોજન તક મનુષ્યો સે સ્વચાસ્વચ ભરા હુઆ હૈ સો એસા ડન્હોં
ને અસત્ય કહા હૈ (અહં પુન, ગોયમા ! એવં આશ્વલ્લામિ, જાવ એવામેવ
ચત્તારિ પંચ જોયણસયાહં વહુસમાહન્ને નિરયલોએ નેરહ્મહિં) હે ગૌતમ !
મેં એસા કહતા હું-યાવત્ હસી તરહ સે ચાર પાંચ સૌ યોજનતક નિરય
લોક નારકિયોં સે સ્વચા સ્વચ ભરા હુઆ હૈ ।

ટીકાર્થ—સમ્યક્ પ્રરૂપણા કા અધિકાર હોને સે મિથ્યા પ્રરૂપણા કે
નિરાકરણ પૂર્વક સૂત્રકાર હસ સૂત્રદ્વારા સમ્યક્ પ્રરૂપણા કા પ્રતિપાદન
કરતે હૈ—હસ મેં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈ કિ (અન્નઉત્થિયા ણં
મંતે ! એવં આશ્વલંતિ જાવ પરુવેતિ) હે ભદ્રન્ત ! જો અન્યતીર્થિક
જન હસ પ્રકાર સે કહતે હૈ યાવત્-ભાષણ કરતે હૈ, જતલાતે હૈ, પ્રરૂપ-

હે ભદ્રન્ત ! એવું કેવી રીતે સંભવી શકે છે ? (ગોયમા । જં ણં તે અન્નઉત્થિયા
જાવ મણુસેહિં જે તે એવમાહંસુ-મિચ્છા તે એવમાહંસુ) હે ગૌતમ ! અન્ય
મતવાદીઓ એવું બે કહે છે કે મનુષ્યલોક ચાર, પાંચસે યોજન સુધી મનુ-
ષ્યોથી ખીચોખીચ ભરેલો છે, તે તેમનું કથન અસત્ય છે. (અહં પુન ગોયમા ।
એવં આશ્વલ્લામિ, જાવ એવામેવ ચત્તારિ પંચજોયણસયાહં વહુસમાહન્ને નિરયલોએ
નેરહ્મહિં) હે ગૌતમ ! હું તો એવું કહું છું કે નારકલોક ચાર, પાંચ સે
યોજન પર્યન્ત નારકોથી ખીચોખીચ ભરેલો છે

ટીકાર્થ—મિથ્યા પ્રરૂપણાનું ખંડન કરીને સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા સમ્યક્
પ્રરૂપણાનું પ્રતિપાદન કરે છે. ગૌતમ સ્વામી મહાત્મી પ્રશ્નને પૂછે છે—(અન્ન
ઉત્થિયાણં મંતે ! એવં આશ્વલંતિ જાવ પરુવેતિ) હે ભદ્રન્ત ! અન્યતીર્થિકો
એવું કહે છે, એવું ભાંખે છે (વિશેષ કથન કરે છે) એવી પ્રજ્ઞાપના કરે

હત્યે ગેળહેજ્જા ' સ કશ્ચિદ્ યથા ' ઇતિ દૃષ્ટાન્તે ' નામ ' ઇતિ વાક્યાલદ્ધારે યુવા તરુણપુરુષઃ યુવતિં તરુણીં હસ્તેન કરેણં હસ્તે ગૃહ્ણીયાત્ પરસ્પરસંસક્તાઙ્ગુલિતયા સંલગ્નોભૂત્વા એકાકારેણ પ્રતિભાસતે, અપરં દૃષ્ટાન્તમાહ—' ચક્કસ્સ વા નામી અરગા-ઉત્તા-સિયા ' ચક્કસ્ય વા સ્થચક્કસ્ય નામિઃ મધ્યવર્તીં કાષ્ઠવિશેષઃ અરકયુક્તા સ્યાત્-અરકૈઃ અરપદવાચ્યકાષ્ઠવિશેષૈઃ તિર્યંગાકારતયા સંબદ્ધા ભવેત્ । અથ દાર્ષ્ટાન્તિકે સંયોજયતિ—' એવામેવ જાવ-ચત્તારિ પંચજોયણસયાઈં બહુ સમાહણે મણુ-યલોએ મણુસ્સેહિ—કહમેયં મંતે ! એવં ? ' એવામેવ ઉક્તયુવતિયુવત્, ચક્કનામિ-વદ્ વા, યાવત્-એકં દ્વે ત્રીણિ ચત્તારિ પચ્ચ યોજનશતાનિ એકશતમારમ્ય પચ્ચશત-યોજનપર્યન્તમ્, મનુષ્યલોકઃ, એષ મનુષ્યલોકઃ મનુષ્યૈઃ બહુસમાકીર્ણઃ અત્યન્ત-વ્યાપ્તો વર્તતે, હે ભદન્ત ! તત્ કથમેતદ્ એવમ્ ? અન્યતીર્થિકાણામ્પ્રપ્યુક્તકથનં કિં સત્યમ્ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ ।

ણા કરતે હૈં (સે જહા નામએ જુવઈં જુવાણે હત્થેણં હત્થે ગેળહેજ્જા) કિ જૈસે કોઈ યુવા પુરુષ યુવતી કો હાથ મેં હાથ ડાલકર પકડે રહતા હૈ અર્થાત્ યુવતી કે હાથ સે હાથ મિલાકર પકડે હુએ વહ પુરુષ જૈસે યુવતી કે સાથ સંલગ્ન હુઆ એકાકારરૂપ સે પ્રતિભાસિત હોતા હૈ, તથા (ચક્ક-સ્સ વા નામી અરગા ઉત્તા સિયા) ચક્ક પહિયે કી નામિ મધ્યવર્તીં કાષ્ઠ વિશેષ જૈસે અરક-કાષ્ઠોં સે તિરછે આકાર કે રૂપ મેં સંબદ્ધ રહતી હૈ (એવામેવ) હસી તરહ સે (ચત્તારિ પંચ જોયણસયાઈં બહુસમાહણે મણુયલોએ મણુસ્સેહિ) ચાર પાંચ સૌ યોજન તક અર્થાત્ એક સૌ યોજન સે છેકર પાંચ સૌ યોજનતક મનુષ્યલોક મનુષ્યોં સે બહુ સમાકીર્ણ-લચાલચ ભરો હુઆ હૈ અર્થાત્ અત્યન્ત વ્યાપ્ત હૈ । (કહમેયં મંતે ! એવં) તો કયો હે ભદન્ત ! ઁનકા એસા કહના સત્ય હૈ ? હસકે ઉત્તાર મેં પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ- (ગોયમા !) હે ગૌતમ (જં ણં તે અન્ન

છે અને એવી પ્રપણા કરે છે કે (સે જહાનામએ જુવઈં જુવાણે હત્થેણં હત્થે ગેળહેજ્જા) જેવી રીતે કોઈ યુવાન તેના હાથ વડે કોઈ યુવતીનો હાથ પકડીને ઉભો રહે છે, એટલે કે યુવતીના હાથમાં પોતાનો હાથ મિલાવીને તેને પોતાના હુજપાશમાં જકડી લે ત્યારે તે યુવાન અને યુવતી એકકારરૂપે પ્રતિભાસિત થાય છે, તથા (ચક્કસ્સ વા નામી અરગા ઉત્તાસિયા) જેવી રીતે પૈડાની નાભિ (ચક્રની વચ્ચેના ભાગમાં રહેલું કાષ્ઠ વિશેષ) ની સાથે પૈડાના આસપાસ સંલગ્ન (જોડાયેલા) રહે છે, (એવામેવ) એજ પ્રમાણે (ચત્તારિ પંચ જોયણસયાઈં બહુસમાહણે મણુયલોએ મણુસ્સેહિ) આસપાસી પાંચસો યોજન પર્યન્તના મનુષ્યલોકો મનુષ્યોથી ખીચાખીચા ભરેલા છે એટલે કે એટલો મનુષ્યલોક મનુષ્યોથી સંપૂર્ણ આચ્છાદિત છે. (કહમેયં મંતે ! એવં) તો હે ભદન્ત ! શું તેમનું તે કથન સાચું છે ?

મગવાનાહ-‘ગોયમા ! જંળં તે અન્નઉત્થિયા, જાવ-મણુસ્સેહિંતો-જે તે એવમા-
હંસુ, મિચ્છા તે એવમાહંસુ ’ હે ગૌતમ ! યત્ સ્વલુ તે-અન્યયૂથિકા અન્યતીર્થિકાઃ
યાવત્-મનુષ્યઃ, યાવત્કરણાત્-‘ એવમ્ આહ્યાન્તિ’ इत्यारभ्य-ચત્તારિ, પશ્ચ
યોજનશતાનિ વહુ સમાકીર્ણો મનુષ્યલોકઃ ’ इत्यन्तं संग्राह्यम्, તદુપસંહરતિ-
યે તે અન્યતીર્થિકા એવમ્ ઉક્તપ્રકારેણ આહુઃ, તદ્ મિથ્યા અસત્યમેવ તે કથયન્તિ,
તદ્વચનસ્યાસત્યત્વં ચ તદીય વિભજ્ઞજ્ઞાનપૂર્વકત્વાદવસેયમ્, અથ મગવાનાહ-
‘ અહં પુણ ગોયમા ! એવં આહ્વામિ એવામેવ જાવ-ચત્તારિ પંચ જોયણસયાઈ
વહુ સમાહન્ને નિરયલોએ નેરહ્મહિં ’ હે ગૌતમ ! અહં પુનઃ એવમ્-વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ
આહ્યામિ-યત્ એવમેવ-ઉક્તરીત્યા યાવત્-ચત્તારિ, પશ્ચ યોજનશતાનિ વહુ સમા-
કીર્ણઃ અત્યન્તાકીર્ણઃ નિરયલોકઃ નરકલોકઃ નૈરયિકૈઃ ॥ સૂ૦ ૫ ॥

મૂલમ્-“ નેરહ્મયાણં મંતે ! કિં એગત્તં પમ્મૂ વિઉઠ્ઠિવિત્તણ, પુહુત્તં પમ્મૂ વિઉઠ્ઠિવિત્તણ ? જહા-જીવાભિગમે આલાવગો તહા નેયવ્વો, જાવ-દુરહિયાસે ॥ સૂ૦ ૬ ॥

ઉત્થિયા જાવ મણુસ્સેહિં જે તે એવમાહંસુ મિચ્છા તે એવમાહંસુ) અન્ય-
તીર્થિક જન જો એસા કહતે હૈં કિં એક સૌ યોજન સે લેકર પાંચ સૌ
યોજનતક મનુષ્યલોક મનુષ્યોં સે અત્યન્ત વ્યાપ્ત હૈં-સૌ એસા કહના
उनका मिथ्या असत्य है । क्योंकि उनका ऐसा कथन सम्यक् ज्ञान
के अनुसार नहीं है किन्तु विभज्ज ज्ञान पूर्वक ही है । (अहं पुण गौयमा !
एवं आह्वामि एवामेव जाव चत्तारि पंच जोयणसयाई बहुसमाहन्ने
निरयलोए नेरह्महिं) हे गौतम ! मैं तो ऐसा कहता हूं कि उक्तरिति
के अनुसार यावत् चार पांच सौ योजन तक निरयलोक नारक जीवों
से अत्यन्त व्याप्त है ॥ सू० ५ ॥

મહાવીર પ્રભુ તેમને એવો જવાબ આપે છે કે (ગોયમા !) હે ગૌતમ !
(જંળં તે અણ્ણઉત્થિયા જાવ મણુસ્સે હિં જે તે એવમાહંસુ મિચ્છા તે એવમાહંસુ)
અન્ય મતવાદીઓ એવું જ કહે છે કે મનુષ્ય લોક ચારથી પાંચસો યોજન સુધી
મનુષ્યોથી ખીચોખીચ ભરેલો છે, એવું તેમનું કથન મિથ્યા (અસત્ય) છે.
કારણ કે તેમનું તે કથન સમ્યક્જ્ઞાન અનુસાર નથી, પણ વિભજ્ઞજ્ઞાન પૂર્વકનું
જ છે. (અહં પુણ ગોયમા ! એવં આહ્વામિ એવામેવ જાવ ચત્તારિ પંચ જોય-
ણસયાઈં बहुसमाहन्ने निरयलोए नेरह्महिं) હે ગૌતમ ! હું તો એવું કહું છું કે
ઉપર કહ્યા પ્રમાણેનો ચારથી પાંચસો યોજન સુધીનો નારકલોક નારક જીવોથી
ખીચોખીચ ભરેલો છે. ॥ સૂ૦ ૫ ॥

છાયા—નૈરયિકાઃ खलु भदन्त । किम् एकत्वं प्रभवो विकुर्वितुम्, पृथक्त्वं प्रभवो विकुर्वितुम् ? यथा-जीवाभिगमे आलापकस्तथा ज्ञातव्यो यावत्-दुर ध्यासाम् ॥ सू० ६ ॥

ટીકા—નૈરયિકપ્રસન્નાત્ તદ્વિશેષવક્તવ્યતામાહ—‘ નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કિં એગત્તં પમ્ વિઝવ્વિત્તણ, પુહુત્તં પમ્ વિઝવ્વિત્તણ ? ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! નૈરયિકાઃ નારકાઃ खलु किम् आयुधविशेषाणाम् एकत्वम्, एकत्वेन रूपेण शस्त्रम् आयुधविशेषमित्यर्थः विकुर्वितुं विकुर्वणया निष्पादयितुं प्रभवः समर्थाः ?

‘ નેરઙ્ગયાણં મંતે ! ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કિં એગત્તં પમ્ વિઝવ્વિત્તણ, પુહુત્તં પમ્ વિઝવ્વિત્તણ) હે ભદન્ત ! નારક જીવ જો વિકુર્વણા કરતે હૈં સો કયા એક હી આયુધ આદિ કી વિકુર્વણા કરતે હૈં કિં અનેક આયુધ આદિ કી વિકુર્વણા કરતે હૈં ? (જહા જીવાભિગમે આલાવગો તહા નેયવ્વો જાવ દુરહિયાસે) હે ગૌતમ ! જીવાભિગમ સૂત્ર મેં જૈસા આલાપક હસ વિષય મેં કહા હૈ વહી આલાપક યાવત્ (દુરહિયાસે) હસ શબ્દ તક યહાં જાનના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—નૈરયિક કે પ્રસન્ન સે નૈરયિકોં કી વિશેષ વક્તવ્ય કો હસ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકાર પ્રકટ કર રહે હૈં—હસ મેં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિં (નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કિં એગત્તં પમ્ વિઝવ્વિત્તણ, પુહુત્તં પમ્ વિઝવ્વિત્તણ) હે ભદન્ત ! એક નારક જીવ એક હી આયુધ વિશેષ કી

(નેરઙ્ગયાણં મંતે !) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કિં એગત્તં પમ્ વિઝવ્વિત્તણ, પુહુત્તં પમ્ વિઝવ્વિત્તણ ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવો એક જ આયુધ શસ્ત્ર આદિની વિકુર્વણા કરી શકે છે, કે અનેક આયુધ આદિની વિકુર્વણા કરી શકે છે ? (જહા જીવાભિગમે આલાવગો તહા નેયવ્વો જાવ દુરહિયાસે) હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને જીવાભિગમ સૂત્રમાં જોયો આલાપક કહેલો છે, એવો જ આલાપક (દુરહિયાસે) આ પદ સુધી અહીં પણ ગ્રહણ કરવો.

ટીકાર્થ—ઉપરના સૂત્રમાં નારકોનો ઉલ્લેખ થયો છે. તેથી તેમને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા વિશેષ નિરૂપણ કરે છે—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (નેરઙ્ગયાણં મંતે કિં એગત્તં પમ્ વિઝવ્વિત્તણ, પુહુત્તં પમ્ વિઝવ્વિત્તણ) હે ભદન્ત ! એક નારક જીવ એક જ આયુધ વિશેષની વિકુર્વણા

અથવા પૃથક્ત્વમ્ આયુધાનાં વહુલં, વહુત્વેન રૂપેણ આયુધવિશેષાન્ વિકુર્વિતું વિકુર્વણયા નિષ્પાદયિતું પ્રભવઃ સમર્થાઃ ? ' જહા જીવાભિગમે આલાવગો તહા નેયવ્વો, જાવ-દુરહિયાસે ' યથા જીવાભિગમમૂત્રો આલાપકઃ અભિલાપઃ તથા અત્રાપિ જ્ઞાતવ્યઃ તરયાવધિમાહ-યાવત્-દુરધ્યાસામ્ ' તદાલાપકસ્વરૂપં યથા- ' ગોયમા ! એગત્તંપિ પમ્મૂ વિઝવિત્તણ, પુહુત્તં પિ પમ્મૂ વિઝવિત્તણ, એગત્તં વિઝવ્વ માણા એગં મહં મોગ્ગરૂવં વા, મુસુંદિ રૂવાણિ વા ' इत्यादि ।

વિકુર્વણા કર સકતા હૈ-અર્થાત્-વિક્રિયા શક્તિ દ્વારા હી આયુધ રૂપ સે અપને શરીર કો પરિણમા સકના હૈ ? યા અનેક આયુધ રૂપ સે અપને આપ કો પરિણમા સકના હૈ ? હસ વિષય મેં ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન કહતે હૈ કિ હે ગૌતમ ! ' જહા જીવાભિગમે આલાવગો તહા નેયવ્વો જાવ દુરહિયાસે ' હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા હસ વિષયમેં જૈસા આલાપક-અભિલાપ-જીવાભિગમ સૂત્ર મેં કહા હૈ-વૈસા હી આલાપક યહાં પર ભી જાનના ચાહિયે ઓર વહ " દુરધ્યાસ " હસ પદ તક હી ગ્રહણ કરના ચાહિયે । વહ આલાપક હસ પ્રકાસે હૈ-" ગોયમા ! એગત્તં પિ પમ્મૂ વિઝવિત્તણ પુહુત્તં પિ પમ્મૂ વિઝવિત્તણ, એગત્તં વિઝવ્વમાણા, એગં મહં મોગ્ગરૂવં વા, મુસુંદિરૂવં વા, " इत्यादि, " एवं પુહુત્તં વિઝવ્વમાણા મોગ્ગરૂવાણિ વા, મુસુંદિરૂવાણિ વા " इत्यादि હસ પાઠ કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન કહતે હૈ કિ હે ગૌતમ ! નારક એકરૂપ કી ભી વિકુર્વણા કર સકતા હૈ ઓર અનેક

કરી શકે છે-એટલે કે વિક્રિયાશક્તિ દ્વારા એક જ આયુધરૂપે પોતાના શરીરને પરિણ્ણાવી શકે છે, અથવા અનેક આયુધો શસ્ત્રરૂપે પોતાના શરીરને પરિણ્ણાવી શકે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે- (જહા જીવાભિગમે આલાવગો તહા નેયવ્વો જાવ દુરહિયાસે) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં જેવો આલાપક અવાભિગમ સૂત્રમાં આપેલો છે, એવો જ આલાપક અહીં પણ અહણ કરવો. તે આલાપક " દુરધ્યાસ " પદ પર્યન્ત જ અહણ કરવો જોઈએ. તે આલાપક નીચે પ્રમાણે છે ? (ગોયમા ! એગત્તં પિ પમ્મૂ વિઝવિત્તણ પુહુત્તં પિ પમ્મૂ વિઝવિત્તણ, એગત્તં વિઝવ્વમાણા, એગં મહં મોગ્ગરૂવં વા, મુસુંદિરૂવં વા, " इत्यादि " एवं પુહુત્તં વિઝવ્વમાણા મોગ્ગરૂવાણિ વા, મુસુંદિ રૂવાણિ વા " હે ગૌતમ ! નારક એવ એક રૂણની વિકુર્વણા પણ કરી શકે છે અને અનેક રૂપોની વિકુર્વણા પણ કરી શકે છે. જ્યારે તે એક રૂપની વિકુર્વણા કરે છે

‘એકત્વમપિ પ્રભુર્વિકુર્વિતુમ્, પૃથક્ત્વમપિ પ્રભુર્વિકુર્વિતુમ્, એકત્વં વિકુર્વમાણા એકં મહદ્ મુદ્ગરરૂપં વા, મુસુણ્ડિરૂપં વા’ ઇત્યાદિ. એવ. પૃથક્ત્વ વિકુર્વમાણા મુદ્ગરરૂપાણિ વા, મુસુણ્ડિરૂપાણિ વા’ ઇત્યાદિ । ‘તાઈં સંખેજ્જાઈં, નો અસં-
ખેજ્જાઈં, એવં સંબદ્ધાઈં, સરીરાઈં વિઝંઘિતિ, વિઝંઘિત્તા અન્નમન્નસ્સ કાયં અભિ-
હ્ણમાણા વેયણં ઉદીરેતિ, ઉજ્જલં, વિઝલં, પગાઢં, કક્કસં, કહુઅં ફરુસં, નિદ્દુરં
ચંઢં, તિવ્વં, દુક્ખં, દુગ્ગં, દુરહિયાસં’

તાનિ સંખ્યેયાનિ, નો અસંખ્યેયાનિ, એવં સંબદ્ધાનિ શરીરાણિ વિકુર્વન્તિ,
વિકુર્વિત્વા અન્યોન્યસ્ય કાયમ્ અભિઘનન્તઃ, અભિઘનન્તઃ વેદનામ્ ઉદીરયન્તિ,
ઉજ્જ્વલામ્, વિપુલામ્, પ્રગાઢામ્, કર્કશામ્, કદુકામ્’ ઇત્યન્તં જીવાભિગમ-
સૂત્રોક્તં સંગ્રાહ્યમ્, તત્ર વેદનાયાઃ ‘ઉજ્જ્વલામ્, દુર્ગામ્’-ઇત્યાદિવિશેષણાનાઃ

રૂપોં કીં બીં વિકુર્વણા કર સકતા । એકરૂપ કીં જબ વહ વિકુર્વણા કર-
તા હૈં તબ વહ એક બહુત વિશાલ મુદ્ગરકે રૂપકીં વિકુર્વણા કરતા હૈં, યા
મુસંઢી (શાસ્ત્રવિશેષ) કે રૂપકીં વિકુર્વણા કરતા હૈં ઇત્યાદિ, ઓર જબ વહ
અનેકરૂપોંકીં વિકુર્વણા કરતા હૈં તબ વહ અનેક મુદ્ગરકે રૂપોં વિકુ-
ર્વણા કરતા હૈં યા મુસંઢી કે અનેકરૂપોં કીં વિકુર્વણા કરતા હૈં ઇત્યાદિ,
અનેક રૂપોં કીં જો યહ વિકુર્વણા કરતા હૈં સો વે રૂપ “સંખેજ્જાઈં”
સંખ્યાત હીં હોતે હૈં “નો અસંખેજ્જાઈં” અસંખ્યાત નહીં હોતે હૈં ।
(એવં સંબદ્ધાઈં સરીરાઈં વિઝંઘિતિ વિઝંઘિત્તા અન્નમન્નસ્સ કાયં અભિ-
હ્ણમાણા વેયણં ઉદીરેતિ, ઉજ્જલં, વિઝલં, પગાઢં, કક્કસં, કહુઅં,
ફરુસં, નિદ્દુરં, ચંઢં, તિવ્વં, દુક્ખં, દુગ્ગં, દુરહિયાસં) વે વિકુર્વિત રૂપ
સંબદ્ધ હીં હોતે હૈં, અસંબદ્ધ નહીં હોતે । એસે રૂપોં કીં વિકુર્વણા કરકે
વે નારકજીવ આપસ મેં એક દૂસરે નારક કે શરીર કો ચોટ પહુંચાતે

ત્યારે કાં તે એક ઘણાજ વિશાળ મગદળના રૂપની શસ્ત્રવિશેષની વિકુર્વણા
કરે છે અથવા તે મુસંઢી આદિ એકેક રૂપની વિકુર્વણા કરે છે. બ્યારે તે
અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરે છે ત્યારે અનેક મગદળોનાં રૂપોની અથવા તે
અનેક મુસંઢી આદિનાં રૂપોની વિકુર્વણા કરે છે. સંખેજ્જાઈં, નો અસંખેજ્જાઈં”
તે સંખ્યાત રૂપોની જ વિકુર્વણા કરી છે, અસંખ્યાત રૂપોની વિકુર્વણા કરી
શકતો નથી. એવં સંબદ્ધાઈં સરીરાઈં વિઝંઘિતિ, વિઝંઘિત્તા અન્નમન્નસ્સ કાયં
અભિહ્ણમાણા વેયણં ઉદીરેતિ, ઉજ્જલં, વિઝલં, પગાઢં કક્કસં, કહુઅં, ફરુસં,
નિદ્દુરં ચંઢં, તિવ્વં, દુક્ખં, દુગ્ગં, દુરહિયાસં” તે વિકુર્વિતરૂપો સંબદ્ધ (એક
બીજા સાથે જોડાયેલાં) હોય છે, અસંબદ્ધ હોતાં નથી. આવાં વૈકલ્પિકરૂપોની

મર્થોઽધસ્તનરીત્યા વોધ્યઃ, ઉજ્જ્વલામ્-સુખલવસ્પર્શરહિતામ્ તીવ્રાનુભાવપ્રકર્ષત્વાત્
 વિપુલામ્-પ્રચુરાં પરિમાણરહિતત્વાત્, પ્રગાઢામ્-અત્યન્તતીવ્રામ્, પ્રતિક્ષણમસ-
 માધિ જનકત્વાત્, કર્કશામ્-કઠોરાં પ્રત્યક્કદુઃસ્વજનકત્વાત્, અનિષ્ટામ્, કદુ-
 કામ્-નિમ્બાદિરસસદૃશાં-મનોગ્લાનિજનકત્વાત્, પરુષામ્-કર્કશાં નામશ્રવણેઽપિ
 દુઃસ્વોત્પાદકત્વાત્, નિષ્ઠુરામ્-ચિત્તવિક્ષેપજનિકામ્ - અન્તઃકરણભેદકત્વાત્,
 ચ્ચંડામ્-ઉગ્રામ્-આત્મનઃ પ્રતિપ્રદેશવ્યાપિત્વાત્, તીવ્રાં-તીક્ષ્ણામ્-ઘટિતિ શરીરં
 વ્યાપિત્વાત્, દુઃસ્વામ્-અસુખરૂપામ્-અસમાધિજનકત્વાત્, દુર્ગામ્-દુઃસ્વેનાશ્રયણ-
 યોગ્યામ્, અતએવ દુરધ્યામામ્-દુઃસહામિતિ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

હૈં, પરસ્પર મેં લડતે હૈં-ઇસસે ઉન્હેં ચડાં કષ્ટ હોતા હૈં । યહ વેદના જો
 ઉન્હેં હોતી હૈં વહ ઉજ્જ્વલ,-સુખકે લવ-અંશ તક સે બી રહિત હોતી
 હૈં । અત્યન્ત દુષ્ટ પરિણામોં કે પ્રકર્ષ હોને કે કારણ વહ વિપુલ હોતી
 હૈં, વહ કિતની હોતી હૈં ? ઇમ પ્રકાર સે ઇસ વેદના કો પરિમાણ નહીં
 કહા જા સકતા હૈં- । પ્રગાઢ પ્રતિ સમય અસમાધિજનક હોને સે વહ
 અત્યન્ત તીવ્ર હોતી હૈં । પ્રત્યક્ક મેં દુઃસ્વોત્પાદક હોને સે વહ કર્કશ-ક-
 ઠોર હોતી હૈં-અનિષ્ટ એવ મનોગ્લાનિજનક હોને સે નિમ્બાદિરસ કે
 જૈસી કદુક હોતી હૈં । નામશ્રવણ સે બી દુઃસ્વોત્પાદક હોને કે કારણ
 વહ અત્યન્ત કઠોર હોતી હૈં । ચિત્ત મેં વિક્ષેપજનક હોને સે વહ નિષ્ઠુર
 તથા આત્માકે પ્રત્યેક પ્રદેશ મેં વ્યાપ્ત હોને કે કારણ ચ્ચંડ ઉગ્ર હોતી હૈં

વિકૃર્ણા કરીને તે નારક જીવો એક બીજાના શરીરને પીડા પહોંચાડે છે,
 પરસ્પર લડે છે, તેથી તેમને ઘણી પીડા થાય છે. તેને જે વેદના થાય છે
 તે એટલી બધી તીવ્ર હોય છે કે તે વેદનાને ઉજ્જ્વળ કહી છે-સુખના
 અંશમાત્રના પણ અભાવવાળી તે વેદના હોય છે. અત્યન્ત દુષ્ટ પરિણામોના
 પ્રકર્ષને લીધે તે વેદના વિપુલ હોય છે. તે વેદના કેટલી થતી હશે-એટલે કે
 તેનું પ્રમાણ કેટલું હશે, તે કહી શકાય તેમ નથી તે વેદના પ્રગાઢ-અત્યન્ત
 તીવ્ર હોય છે અને પ્રતિસમય અસમાધિજનક હોય છે. તે વેદના પ્રત્યેક
 અંગને દુઃખ દાયક થઈ પડે છે, તેથી તેને કર્કશ (કઠોર) કહી છે. વળી
 તે અનિષ્ટ અને ગ્લાનિજનક હોવાથી તેને લીંબડાના રસ જેવી કટુક કડવી
 કહેલી છે. તેનું વર્ણન સાંભળવાથી અથવા નામ સાંભળવાથી પણ ચિત્તમાં
 દુઃખ ઉત્પન્ન કરનારી હોવાથી તેને અત્યંત કઠોર કહી છે. ચિત્તમાં વિક્ષેપ
 પેદા કરનાર હોવાથી તેને નિષ્ઠુર કહી છે અને આત્માના પ્રત્યેક પ્રદેશમાં

આધાકર્માદ્યાહારવક્તવ્યતાપ્રસ્તાવઃ ॥

મૂલમ્—“ આહા કમ્મં ‘અણવજ્જે’ ત્તિ મળં પહારેત્તા ભવઈ, સે ણં તસ્સ ઠાણસ્સ અણાલોઙ્ગયપઢિક્કંતે કાલં કરેઈ— નત્થિ તસ્સ આરાહણા, સેણં તસ્સ ઠાણસ્સ આલોઙ્ગયપઢિ- ક્કંતે કાલં કરેઈ—અત્થિ તસ્સ આરાહણા—एएणं गमेणं ने- यव्वं—कीयगडं, ठवियं, रइयगं, कंतरभत्तं, दुब्बिभव्वभत्तं, वदलिया भत्तं, गिलाण भत्तं, सेज्जायरपिंडं रायपिंडं । अहा कम्मं ‘ अणवज्जे ’ त्ति बहुजणस्स मज्झे भासित्ता, सयमेव परिभुंजित्ता भवति सેणं તસ્સ ઠાણસ્સ જાવ અત્થિ તસ્સ આરાહણા એયં પિ તહ ચેવ, જાવ રાયપિંડં । આહાકમ્મં ‘અણવજ્જે’ ત્તિ, અન્નમન્નસ્સ અણુપ્પદાવડત્તા ભવઈ, સે ણં તસ્સં ? એયં પિ તહ ચેવ જાવ-રાયપિંડં । આહાકમ્મં ણં ‘અણવજ્જે’ ત્તિ બહુજણમજ્જે પન્નવડત્તા ભવતિ, સે ણં તસ્સ જાવ-અત્થિ આરાહણા ? જાવ-રાયપિંડં ॥ સૂ૦ ૭ ॥

છાયા—આધાકર્મ, ‘અનવચ્ચમ્’ ઇતિ મનઃ પ્રધારયિતા ભવતિ સ તસ્ય સ્થાનસ્ય અનાલોચિતપ્રતિક્રાન્તઃ કાલં કરોતિ, નાસ્તિ તસ્ય આરાધના । સ તથા તીવ્ર-સીક્ષણ અસુખરૂપ એવં દુઃખ સે સહન કરને યોગ્ય હોને સે દુઃસહ એસી વહ વેદના હોતી હૈ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

આધાકર્માદિ-આહાર વક્તવ્યતા—

(આહાકમ્મં) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(આહાકમ્મં અણવજ્જે ત્તિ મળં પહારેત્તા ભવઈ) જો એમા

વ્યાપેલી હોવાથી તેને ચંડ (ઉગ્ર) કહી છે. તથા તીવ્ર, અસુખરૂપ અને દુઃખપૂર્વક સહન કરવા યોગ્ય હોવાથી તે વેદનાને ‘દુઃસહ’ કહેતી છે. ॥ સૂ૦ ૬ ॥

આધાકર્માદિ-આહાર વક્તવ્યતા—

(આહાકમ્મં) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(આહાકમ્મં અણવજ્જે ત્તિ મળં પહારેત્તા ભવઈ) જે સાધુ તેના મનમા એવું સમજે છે કે આધાકર્મ નિર્દોષ છે, (એટલે કે અપ્રાસૂક

તસ્માત્ સ્થાનાત્ આલોચિતપ્રતિક્રાન્તઃ કાલં કરોતિ, અસ્તિ તસ્ય આરાધના । એતેન ગમેન જ્ઞાતવ્યમ્-ક્રીતકૃતમ્, સ્થાપિતમ્, રચિતકમ્, કાન્તારમક્તમ્, દુર્ભિક્ષ મક્તમ્, વાર્દલિકામક્તમ્, ગ્લાનમક્તમ્, શય્યાતરપિણ્ડમ્ । આધાકર્મ 'અનવધમ્'

અપને મન મેં સમજતા હો કિ આધાકર્મ નિર્દોષ હૈ (સે ણં તસ્સ ઠાણ-સ્સ અણાલોહ્યપડિક્કંતે કાલં કરેહ્-નત્થિ તસ્સ આરાહ્ણા) તો વહ્ ઉસ આધકર્મ સ્થાનવિષયક આલોચના ઓર પ્રતિક્રમણ કિયે વિના હી યદિ મરતા હૈ તો એસે જીવ કો આરાધના નહીં હોતી હૈ । (સે ણં તસ્સ ઠાણસ્સ આલોહ્યપડિક્કંતે કાલં કરેહ્ અત્થિ તસ્મ આરાહ્ણા-एएणं गमेणं नेयव्वं और यदि वह उस आधाकर्म स्थानविषयक आलो-चना, प्रतिक्रमण करके मरता है तो ऐसे जीव को आराधना होती है । इस गम से यह जानना चाहिये कि (कीयगडं, ठवियं, रइयगं, कांतारभत्तं, दुग्भिक्खभत्तं, वदलियाभत्तं, गिलाणभत्तं, सेज्जायरपिंडं) क्रीतकृत भोजन-पैसा देकर साधु के वास्ते मोल मंगाया गया आहा-रादिक, स्थापित आहार-साधु के लिये रखा गया आहारादिक, रचित आहारादिक-मोदक आदि के चूरे को साधु के लिये वापिस मोदक आदि के रूप में बांधना । कान्तारभक्त-जंगल में पथिकजनों के लिये तैयार किया गया भोजन, दुर्भिक्षभक्त-दुष्काल के समय में दीनदुः

આહારને પણ જે નિર્દોષ ગણે છે) (સે ણં તસ્સ ઠાણસ્સ અણાલોહ્યપડિક્કંતે કાલં કરેહ્ નત્થિ તસ્સ આરાહ્ણા) એવે । સાધુ ને આધાકર્મ આદિ સ્થાન વિષયક આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કયા વિના મરે તો તે સાધુ દ્વારા સંયમની આરાધના થતી નથી. સે ણં તસ્સ ઠાણસ્સ આલોહ્યપડિક્કંતે કાલં કરેહ્ અત્થિ તસ્સ આરાહ્ણા-एए णं गमेणं नेयव्वं) પણ ને તે આધાકર્મ આદિ સ્થાન વિષયક આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરીને મરે, તો એવા જીવ દ્વારા સંયમની આરાધના થાય છે. આ આલાપકોથી એ વાત સમજવી નોંધવું કે (કીયગડં) પૈસા આપીને સાધુને માટે ખરીદવામાં આવેલ આહારાદિક, (ઠવિયં) અમુક સ્થાપિત આહાર સાધુના નામથી સાધુને માટે જ રાખી મૂકેલ આહારાદિક સામગ્રી, (રइयगं) રચિત આહાર-લાડુ આદિ બનાવવા માટેના ચુરમા આદિને સાધુને માટે અલગ રાખી મૂકીને પાછળથી તેમાંથી બનાવવામાં આવેલ લાડુ વગેરે આહાર, (कांतारभत्तं) જંગલમાં મુસાફરોને માટે તૈયાર કરવામાં આવેલું ભોજન, (दुग्भिक्खभत्तं) દુષ્કાળના વખતમાં દીન-દુઃખિયોને માટે

इति बहुजनस्य मध्ये भाषित्वा स्वयमेव परिभोक्ता भवति स तस्मात् स्थानात् यावत्-अस्ति तस्य आराधना, । एतदपि तथैव यावत्-राजपिण्डम् । आधाकर्म 'अनवद्यम्' इति अन्योन्यस्य अनुप्रदापयिता भवति, स तस्य० ? एतदपि तथैव

स्त्रियों के लिये तैयार किया गया भोजन वार्दलिकाभक्त-मेघों से अच्छादित दिवस हो और बरसात पड़ रही हो ऐसे समय में दीन-दुःखियों के लिये बनाया गया भोजन, ग्लानभक्त-रोगी के लिये बनाया गया आहार एवं शय्यानरपिण्ड-वसतिदाता का पिण्ड-आहार तथा (रायपिण्डं) राजपिण्ड ये सब आहार-अनवद्य है-अकल्पनीय है और इनके विषय में आलापक पूर्वोक्तरूप से ही जानना चाहिये । (आहा-कर्म "अणवज्जे" त्ति बहुजणस्स मज्झे भासित्ता सयमेव परिभुंजिता भवइ से णं तस्स ठाणस्स जाव अत्थि तस्स आराहणा) आधा-कर्म आहार निर्दोष है ऐसा कथन जो अनेक मनुष्यों के बीच में करता है-और स्वयं उसे अपने उपयोग में लाता है तो हे भदन्त ? उस स्थान की आलोचना एवं प्रतिक्रमण नहीं करने वाले साधुको आराधना होती है क्या ? (एयंपि तह चेव जाव रायपिण्डं) हे गौतम ! इस विषय को भी यावत् राजपिण्डतक पूर्वोक्तरूप से ही जानना चाहिये । (आहाकर्म 'अणवज्जे' त्ति अन्नमन्नस्स अणुप्पदावइत्ता भवइ, से णं तस्स०?) हे भदन्त ! आधाकर्म निर्दोष है इस तरह कह कर आपसमें एक दूसरेको दिलाने वालेको आराधना होती है क्या ? (एयं पि तह चेव जाव राय पिण्डं) हे गौतम ! यह कथन भी यावत् राजपिण्ड तक पूर्वोक्त रूपसे ही

तैयार करवाभां आवेहुं भोजन, (वदलिया भक्त) वादणांओ छवायेलां डोय अने वरसाह पडतो डोय त्यारे गरीओने आपवा करवा भाटे भनावेहुं भोजन, (गिलाणभक्त) रोगीने भाटे भनावेहुं भोजन, (सेज्जायरपिण्डं) शय्यातर पिण्ड-वसति दाताना धरनेा पिण्ड-आहार तथा (रायपिण्डं) राजपिण्ड, ओटले के राजा भाटे भनावेला आ भधा आहारो अनिवर्ध छे ओटले के आ प्रकारना सहोष आहार वडोरवा साधुने कल्पता नथी. आ भधा प्रकारना आहार विषेना आलापके पणु पडेलां कडेला आलापके अनुसार समझवा.

(आहाकर्म अणवज्जे त्ति बहुजणस्स मज्झे भासित्ता सयमेव परिभुंजिता भवइ सेणं तस्स ठाणस्स जाव अत्थि तस्स आराहणा) "आधाकर्म आहार निर्दोष छे," ओवुं अनेक भाणुसोनी समक्ष कथन करनार अने पोताना उपयोगभां लेनार साधु, जे तेवा पापजनक स्थाननी आदीयना अने प्रति-कमणु न कउ, तो शुं ते साधु आराधक कडेवाय भरोके ? (एयं पि तहचेव

યાવત્ રાજપિંડમ્ । આધાકર્મ 'અનવધમ્' इति बहुजनमध्ये प्रज्ञापयिता भवति स तस्य यावत् अस्ति आराधना ? यावत्-राजपिंडम् ॥ सू० ७ ॥

ટીકા-અનન્તરોક્તા વેદના જ્ઞાનાદ્યારાધનાયા અભાવેન જાયતે, અત આરાધના-
ડનારાધનાસ્વરૂપમાહ-'આહાકર્મ્મ' इत्यादि । 'આહાકર્મ્મ' 'અણવજ્જે' ત્તિ
મળં પહારેત્તા ભવતિ 'યઃ સ્વલુ પ્રાણી આધાકર્મ 'અનવધમ્' અનિન્દિતમ્ इति
મનઃ પ્રધારયિતા ભવતિ મનસિ અવધારણાં કરોતિ 'સેળં તસ્સ ઠાણસ્સ અણાલો-
જાનના ચાહિયે । (આહાકર્મ્મ ણં "અણવજ્જે" ત્તિ બહુ જણમજ્જે પત્ત-
વહંત્તા ભવહ, સે ણં તસ્સ જાવ અત્થિ આરાહણા-જાવ રાયપિંડં) હે ભદ-
ન્ત ! આધાકર્મ નિર્દોષ હૈં હસ તરહસે અનેક મનુષ્યોમૈં જો જતાને વાલો
હોતાં હૈં ઉસે યાવત્ રાજપિંડ તક પહલે કી તરહ સે જાનના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ-અનન્તરોક્ત વેદના જ્ઞાનાદિક કી આરાધના કે અભાવ સે
હોતી હૈ, હસ લિયે સૂત્રકાર આરાધના ઓર અનારાધના કે સ્વરૂપકો
હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરતે હૈં "આધાકર્મ આહાર-અનવધ નિર્દોષ હૈં"
હસ પ્રકાર સે અપને મન મૈં નિશ્ચય કરતા હૈં "સે ણં તસ્સ ઠાણસ્સ
અણાલોહ્યપડિક્કંતે કાલં કરેહ" વહ ઉસ આધાકર્મ રૂપ સ્થાનકી ન
આલોચના કરતા હૈં ઓર ન પ્રતિક્રમણ કરતા હૈં । હસ તરહ આલોચના
પ્રતિક્રમણ કે વિના હી યદિ વહ મર જાતા હૈં તો એસા મનુષ્ય આરાધક
નહીં હોતા હૈં અર્થાત્ અનાલોચિત ઓર અપ્રતિક્રાન્ત મનુષ્ય કે આરાધનાં

જાવ રાયપિંડં) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ રાજપિંડ પર્યન્તના પૂર્વોક્ત
ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. (આહાકર્મ્મ અણવજ્જે ત્તિ અન્નમન્નસ્સ અણુપ્પ-
દાવહંત્તા ભવહ સે ણં તસ્સ ?) હે ભદન્ત ! 'આધાકર્મ' નિર્દોષ છે, 'એમ
કહીને પરસ્પરને-એક બીજાને આહાર અપાવનારને શું આરાધના થાય છે ?
(એવં પિ તદ્ધેવ જાવ રાયપિંડં) હે ગૌતમ ! આનો જવાબ પણ રાજપિંડ
પર્યન્તના પૂર્વોક્ત જવાબ પ્રમાણે જ સમજવો. આહાકર્મ્મ ણં અણવજ્જે ત્તિ
બહુ જણ મજ્જે પત્તવહંત્તા ભવહ, સે ણં તસ્સ જાવ અત્થિ આરાહણા ?-જાવ રાય-
પિંડં) હે ભદન્ત ! "આધાકર્મ' નિર્દોષ છે, " એવું અનેક મનુષ્યો સમક્ષ
પ્રજ્ઞાપના કરનાર સાધુને શું આરાધક કહી શકાય છે ? હે ગૌતમ ! આ
વિષયમાં પણ " રાજપિંડ " પર્યન્તનું પૂર્વોક્ત કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

ટીકાર્થ-ઉપરના સૂત્રમાં જે વેદનાનો ઉલ્લેખ કરાયો છે, તે વેદના
જ્ઞાનાદિકની આરાધનાને અભાવે થાય છે, તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા આરા-
ધના અને અનારાધનાનું સ્વરૂપ બતાવે છે-(આહાકર્મ્મ અણવજ્જે ત્તિ મળં
પહારેત્તા ભવહ) જે છવ અથવા સાધુ "આધાકર્મ'નિર્દોષ યુક્ત આહાર-

ઇય પઢિકંતે કાલં કરેઈ-નત્થિ તસ્સ આરાહણા ' સ खलु उक्तावधारकः पुरुषः
 तस्य स्थानस्य अनालोचितप्रतिक्रान्तः आलोचनप्रतिक्रमणमन्तरैव कालं करोति
 भ्रियंते चेत्तर्हि नास्ति तस्य अनालोचितप्रतिक्रान्तस्य जनस्य आराधना, अपितु
 विराधनैव भवतीति । अथ ' सेणं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिकंते कालं करेई-
 अत्थि तस्स आराहणा ' स खलु उक्तावधारकः पुरुषः तस्य स्थानस्य आलोचित-
 प्रतिक्रान्तः आलोचन-प्रतिक्रमणपूर्वकम् कालं करोति कालधर्मं प्राप्नोति चेत्तदा
 अस्ति तस्य आलोचितप्रतिक्रान्तस्य पुरुषस्य आराधना, नतु विराधना । ' एणं
 गमेणं नेयव्वं-कीयगडं, ठवियं रइयगं, कंतारभत्तं, दुब्भिकखभत्तं, वदलियाभत्तं,
 गिलाणभत्तं, सेज्जायरपिंडं रायपिंडं ' एतेन उपर्युक्तेन गमेन-अभिलापक्रमेण
 ज्ञातव्यम्-वक्ष्यमाणं वेदितव्यम्-तथाहि क्रीतकृतम्, श्रमणार्थं मूल्यदानेनानीतं
 भक्तम्-आहारादिकम् स्थापितम्-साधुजनाय दातुं रक्षितम्, रचितकम् श्रमणाय

नहीं होती है । किन्तु संयम विराधना ही होती है । (से णं तस्स
 ठाणस्स आलोइयपडिकंते कालं करेई अत्थि तस्स आराहणा) यदि
 वह उस स्थानकी आलोचना और प्रतिक्रमण करके मरता है तो उस
 आलोचित प्रतिक्रान्त मनुष्य के आराधना होती है, विराधना नहीं
 होती है । अतः एणं गमेणं नेयव्वं " इस गम से उपर्युक्त अभिलाप
 क्रम से यह जानना चाहिये कि (कीयगडं) क्रीतकृत-श्रमण के लिये
 मूल्य देकर लाया गया आहारादि भक्त (ठवियं) स्थापित-साधु
 को देनेके लिये रखा भोजनादिक, (रइयगं) रचितक-मोद-

અનવધ (નિર્દોષ) છે " એવું મનમાં માની લે છે, (સે ણં તસ્સ ઠાણસ્સ
 ઍણાલોइयपडिकंते कालं करेई) અને તે આધાકર્મરૂપ સ્થાનની (પાપકર્મનાં
 કારણની) આલોચના પણ કરતો નથી અને પ્રતિક્રમણ પણ કરતો નથી. આ
 રીતે આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના જો તે જીવ મરણ પામે, તો
 એવો મનુષ્ય આરાધક કહેવાતો નથી, કારણ કે તેનાથી સંયમની આરાધના
 થતી નથી પણ વિરાધના જ થાય છે. (સે ણં તસ્સ ઠાણસ્સ આલોइयपडिकंते
 कालं करेई अत्थि तस्स आराहणा) પરંતુ જો તે સ્થાનની આલોચના પણ
 કરે અને તેનું પ્રતિક્રમણ પણ કરે, અને ત્યાર બાદ જો તે મરણ પામે તો
 તે આલોચિત અને પ્રતિક્રાન્ત મનુષ્ય આરાધક જ કહેવાય છે, વિરાધક
 કહેવાતો નથી (एणं गमेणं नेयव्वं) ઉપ કહેલ આલાપકોથી એ સમજવું
 કે (कीयगडं) શ્રમણને નિમિત્તે મૂલ્ય આપીને લાવવામાં આવેલ, (ठवियं)
 સાધુને વડોરાવવા નિમિત્તે અગાઉથી રાખી મૂકેલું પદાર્થ, (रइयगं) આહાર

દાતું મિષ્ટાન્નચૂર્ણાદિ મોદકાદિરૂપેણ વિરચિતમ્ , કાન્તારમક્તમ્—કાન્તારે વને પથિકાનાં નિર્વાહાય વિહિતં મક્તમ્ , દુર્મિક્ષમક્તમ્ , દુર્મિક્ષે દુષ્કાલે શ્રમણજન નિર્વાહાર્થં નિર્મિતં મક્તમ્ , વાર્દલિકા મક્તમ્—વાર્દલિકાયામ્ વાર્દલે મેઘાચ્છન્ને દુર્દિને इत्यर्थः અનાથદીનજનાય દાતું નિર્મિતં મક્તમ્ , ગ્લાનમક્તમ્—ગ્લાનો રોગી તદર્થં નિષ્પાદિતં મક્તમ્ , શય્યાતરપિण्डम्—શય્યાતરઃ—વસતિદાતા, તસ્ય પિण्डं મક્તમ્ , રાજપિण्डम्—નૃપનિર્મિતમાહારાદિકમ્ , एतेपामाहाराणां विषयेऽपि आधा- कर्मसम्बन्धिनिरवद्यकथनविषयकाभिलापवत् अभिलापाः स्वयमूहनीयाः। तथा च 'क्रीतकृतं भोजनम् ' अनवद्यम् ' इति मनस्यवधारकः श्रमणः तस्य स्थानस्य

ક આદિકે ચૂરે કો સાધુ કે લિયે વાપિસ મોદક આદિકે રૂપ મેં વાંધના (કંતારમક્ત) કાન્તારમક્ત—વન મેં પથિકોં કે નિર્વાહ નિમિત્ત કિયા ગયા ભોજન, (દુર્મિક્ષમક્ત) દુર્મિક્ષમક્ત દુર્મિક્ષ—દુષ્કાલ મેં દીન દુઃખીયોં કે નિર્વાહ નિમિત્ત કિયા ગયા ભોજન, (વાર્દલિકામક્ત) વાર્દલિ કામક્ત—મેઘાચ્છન્ન—દુર્દિન મેં અનાથ, દીન જનોં કો દેનેકે લિયે બનાયા ગયા ભોજન, (ગિલાણમક્ત) રોગી કે લિયે બનાયા હુઆ ભોજન, (સેઝાચરપિંડ) શય્યાતરપિંડ—વસતિદાતા કા ભોજન, (રાજપિંડ) રાજપિંડ—રાજા કે નિમિત્ત બના હુઆ ભોજનાદિક, इन सब आहारों के विषय में भी आधाकर्म को अनवद्य निर्दोष कथन करने वाले अभिलापकी तरह आलापक-अभिलापक अपने आप बना लेना चाहिये—समझ लेना चाहिये, तात्पर्य कहनेका यह है कि “ क्रीतकृत भोजन अनवद्य है

નિયમવાળા સાધુને વડોરાવવા માટે જ બનાવવામાં આવેલ લાડુ અગર તેનો ભૂકો ચુરમું આદિ પદાર્થ—એટલે કે લાડુના પચખાણુ વાળાને ચુરમું કરીને આપે અને ચુરમાના પચખાણુ વાળાને લાડુ બનાવીને આપે (કંતાર-મક્ત) વનમાં પથિકોના નિર્વાહને માટે તૈયાર કરેલ ભોજન, (દુર્મિક્ષમક્ત દુષ્કાળમાં ગરીબલોકો અને પીડિતોને આપવા માટે બનાવેલું ભોજન (વાર્દલિ-યામક્ત) વાદળાં છવાયેલાં હોય અને વરસાદ વરસતો હોય ત્યારે અનાથ દીન જનો માટે અથવા રેલપીડિતો માટે બનાવેલું ભોજન, (ગિલાણમક્ત) રોગીને માટે બનાવેલું ભોજન, (સેઝાચરપિંડ શય્યાતર પિંડ (વસતિદાતાનું ભોજન) (રાજપિંડ) રાજાને માટે બનાવેલું ભોજન, આ બધા આહારોના વિષયમાં પણ આધાકર્મને અનવદ્ય નિર્દોષ કહેનાર વિષે—એટલે કે આ પ્રકારના દોષયુક્ત આહારને નિર્દોષ આહાર કહેનારને વિષે—પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણેના આલાપક (પ્રશ્નોત્તરો) જાતે જ બનાવી લેવા. અથવા તો જાતે જ સમજી લેવા જોઈએ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ક્રીતકૃત ભોજન—સાધુને નિમિત્તે

અનાલોચિતપ્રતિક્રાન્તશ્વેત્કાલં કરોતિ તદા તસ્ય નાસ્તિ આરાધના, અથ તસ્ય સ્થાનસ્ય આલોચિતપ્રતિક્રાન્તશ્વેત્કાલં કરોતિ તદા અસ્તિ તસ્ય આરાધના ' ઇત્યાદિરીત્યા ' સ્થાપિતાદિરાજપિણ્ડપર્યન્તાહારવિષયેઽપિ અભિલાપા વિજ્ઞેયાઃ । આધાકર્માદિષુ અનવચ્યતયા મનોમાત્રાવધારકસ્યાનાધારાધકત્વં પ્રોક્તમ્ ' સામ્પ્રતં તદ્ અનવચ્યતયા ભાષણભોજનપ્રદાપતપ્રરૂપણવિષયે પ્રતિપાદયતિ- ' આહાકર્મ્મ ' ઇત્યાદિ । ' આહાકર્મ્મ ' અણવજ્જે ' ત્તિ બહુજણસ મજ્જે ભાસિત્તા, સયમેવ નિરવચ્ય નહીં " ઇસ પ્રકાર સે મન મેં નિશ્ચય કરને વાલા શ્રમણ યદિ ઉસ સ્થાનની આલોચના એવં પ્રતિક્રમણ કિયે વિના હી કાલ કરતા હૈ તો ઉસકે શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મ કી આરાધના નહીં હોતી હૈ, પ્રત્યુત વિરાધના હી હોતી હૈ ઓર યદિ વહ શ્રમણ ઉસ સ્થાન કી આલોચના ઓર પ્રતિક્રમણ કરકે કાલ કરતા હૈ તો ઉસકે આરાધના હોની હૈ, વિરાધના નહીં હોતી હૈ " ઇત્યાદિ રીતિ સે સ્થાપિત આદિ સે લેકર રાજપિણ્ડ તેક કે અહારોં મેં ભી અભિલાપ બના લેના ચાહિયે । ઇસ તરહ આધાકર્માદિકોં મેં અનવચ્ય નિર્દોષ કી ભાવના સે કેવલ મન કો લગાને વાલે સાધુ મેં અનારાધકતા કહી-અવ જો સાધુ (આહાકર્મ્મ અણવજ્જે) આધાકર્મ અનવચ્ય હૈ-અર્થાત આગમ મેં જિન આહારોં કો સદોષરૂપ હોને કે કારણ મુનિજન કે લિયે અકલ્પ્ય કહા ગયા હૈ ઉન્હેં નિર્દોષ રૂપ સે માનના માનકર (બહુજણસ મજ્જે) ઉસે જનસમા મેં (ભાસિત્તા)

ખરીદાએલુ લોજન-અકલ્પનીય હોવા છતાં પણ તેને નિર્દોષ માનનારો શ્રમણ જો તે સ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના મરે, તો તેને શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મની આરાધના થતી નથી, પરંતુ વિરાધના જ થાય છે. પણ જો તે શ્રમણ તે સ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરીને મરે છે, તો તેના શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મની આરાધના થાય છે, વિરાધના થતી નથી એજ પ્રમાણે સ્થાપિત આહાર (સાધુને નિમિત્તે જુદો રાખી મૂકેલો આહાર) થી લઇને રાજપિંડ પર્યન્તના આહારોના વિષયમાં પણ આલાપકો બનાવી દેવા જોઇએ. આ રીતે દોષયુક્ત આહારને નિર્દોષ માનીને તેમાં મન લગાડનાર સાધુમાં અનારાધકતાનું સૂત્રકાર દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. આગમમાં જે આહારોને સદોષ હોવાને કારણે મુનિજનો માટે અકલ્પ્ય કહેલા છે, એવા આહારોને નિર્દોષ માનીને લોકોના સમૂહ પાસે તેમને નિર્દોષ આહાર તરીકે બતાવીને, તે પ્રકારના આહારને પોતાને માટે ઉપયોગમાં લઇને, તે સ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના મરનાર સાધુના શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મની આરાધના થતી નથી પણ વિરાધના જ થાય છે એજ વાત (આહાકર્મ્મ

પરિશુંજિત્તા ભવઙ્ ' યઃ સ્વલુ આધાકર્મ ભોજનમ્ ' અનવઘમ્-નિરવઘમ્ ઇતિ વહુ-
જનમધ્યે જનસમાયામ્ માષિતા-માપકઃ અથ ચ સ્વયમેવ પરિભોક્તા ભવતિ
' સેળં તસ્સ ઠાણસ્સ જાવ-અત્થિ તસ્સ આરાહ્ણા ? સ સ્વલુ પુરુષઃ તસ્ય સ્થાનસ્ય
યાત્રત્કરણાત્-અનાલોચિતપ્રતિક્રાન્તઃ કાલં કરોતિ નાસ્તિ તસ્ય આરાધના ।
યદિ આલોચિતપ્રતિક્રાન્તઃ કાલં કરોતિ-અસ્તિ તસ્ય આરાધના, ઇત્યગ્રે સર્વત્ર
યોજનીયમ્, ' એયં પિ તહ ચેવ, જાવ-રાયપિંડં ' એતદપિ તથૈવ, ઉપર્યુક્તાધાકર્મ-
સમ્બન્ધનવઘતાવિષયકમનોઽવધારકવદ્ બોધ્યમ્, તદવધિમાહ- યાવત્-ક્રીત-
કૃતાદારભ્ય રાજપિંડમ્ રાજપિંડપર્યંતં વિજ્ઞેયમ્, એવં ચ સ્વલુ આધાકર્મ આહારમ્
અનવઘમિતિ કૃત્વા સ્વયમેવ તત્પરિભોક્તા ભવતિ સ યદિ તસ્ય સ્થાનસ્ય અના-

પ્રકટ કરકે (સયમેવ પરિશુંજિત્તા ભવઙ્) સ્વયં અપને ઉપયોગ મેં લોના
ઔર ઉપયોગ મેં લાકર ફિર (સે ણં તસ્સ ઠાણસ્સ જાવ અત્થિ તસ્સ
આરાહ્ણા) ઉમ સ્થાન કી આલોચના ઔર પ્રતિક્રમણ નહીં કરના-હસ
તરહ અનાલોચિત અપ્રતિક્રાન્ત બનો હુઆ વહ સાધુ યદિ કાલધર્મ પાતા
હૈ તો એસે સાધુ કે શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મ કી આરાધના નહીં હોતી હૈ-
પ્રત્યુત ડસકી ડસકે દ્વારા વિગધના હી હોતી હૈ । ઔર યદિ વહ ડસ
સ્થાન કી આલોચના ઔર પ્રતિક્રમણ કર લેતા હૈ ઔર ફિર કાલ
કરતા હૈ તો એસે સાધુ કે હી આરાધના હોતી હૈ । હસી પ્રકાર સે આગે
કે પદોં કે સાથ ભી સમજ્ઞનાં ચાહિયે " એયંપિ તહ ચેવ જાવ રાયપિંડં "
હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા યહી વાત સમજ્ઞાઈ ગઈ હૈ । ઔર સાથ મેં વહ
કહા ગયા હૈ કિ ક્રીતકૃત આહાર સે લેકર રાજપિંડતક એસા હી જાનના
ચાહિયે । અતઃ હસ કથન સે સૂત્રકાર ને હમેં યહ સમજ્ઞાયા હૈ કિ જો
સાધુ આધાકર્મ આહાર કો અનવઘ સમજ્ઞકર સ્વયં હસકા પરિભોક્તા

ઔણવઙ્જે વહુજણસ્સ મઙ્ગે માસિત્તા સયમેવ પરિશુંજિત્તા ભવઙ્ સે ણં તસ્સ ઠાણસ્સ
જાવ અત્થિ તસ્સ આરાહ્ણા) આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. પણ
જો તે સ્થાનની (તે દોષના દારણેથી) આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરીને મરણ
પામે તો, તેના શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મની આરાધના થાય છે, વિરાધના થતી નથી.
(એયં પિ તહ ચેવ જાવ રાયપિંડં) આ સૂત્રપાઠ દ્વારા ઉપર્યુક્ત વાત જ સમ-
જાવવામાં આવી છે. ક્રીતકૃત આહારથી લઇને રાજપિંડ પર્યંતના આહારને
અનુલક્ષીને પણ આ પ્રકારના આલાપકો જ ગ્રહણ કરવા ઉપર્યુક્ત કથનથી
સૂત્રકારે એ વાત સમજાવી છે કે જે સાધુ આધાકર્મ આહારને એટલે કે દોષ-
શુક્ત અને અકલ્પ્ય આહારને નિર્દોષ સમજીને તેને પોતાના ઉપયોગમાં લે,

લોચિતપ્રતિક્રાન્તઃ કાલં કરોતિ ચેત્તદા નાસ્તિ તસ્યારાધના, આલોચિતપ્રતિક્રાન્તશ્ચેત્કાલં કરોતિ તદા અસ્તિ તસ્યારાધનેત્યાશયઃ । ‘આહાકર્મ્મ’ અણવજ્જે’ ત્તિ અન્નમન્નસ્સ અણુપ્પદાવહત્તા ભવહ, સેણં તસ્સં ’ હે મદન્ત ! યઃ પુરુષઃ આધાકર્મ્મ ભોજનમ્ અનવચ્ચમ્ વર્તેતે ઇતિ વ્યાહત્ય અન્યોન્યસ્ય પરસ્પરસ્ય અનુપ્રદાપયિતા અનુપ્રદાતા વા ભવતિ સ ચ્ચલુ પુરુષઃ તસ્યં ’ એયંપિ તહ ચેવ જાવ-રાયપિંડં ’ એતદપિ તથૈવ પૂર્વોક્તાધાકર્મ્મસમ્બન્ધ્યનવચ્ચત્વવિષયકમનોઽવધારકવદ્ બોધ્યમ્, તદવધિમાહ-યાવત્-રાજપિંડમ્, ક્રીતકૃતાદારમ્બ્ય રાજપિંડપર્યન્તં વિજ્ઞેયમ્ । તથા ચ આધાકર્મ્મભોજનસ્યાનવચ્ચત્વભાષણપૂર્વકમન્યોન્યસ્યાનુપ્રદાપયિતા પુરુષઃ

હોતા હૈ, વહ યદિ ડસ સ્થાનકી આલોચના ઓર પ્રતિક્રમણ નહીં કરતા હૈ ઓર કાલકર જાતા હૈ તો વહ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મકા આરાધક નહીં હોતા હૈ તથા યદિ વહ એતે સ્થાન કી આલોચના ઓર પ્રતિક્રમણ કરકે કાલ કરતા હૈ, તો વહ ડસ ધર્મ કા આરાધક યાના જાતા હૈ । (આહાકર્મ્મ અણવજ્જે) આધાકર્મ્મ અનવચ્ચ હૈ એસા સમજ્જકર (અન્નમન્નસ્સ અણુપ્પદાવહત્તા ભવહ સે ણં તસ્સં) જો સાધુ પરસ્પર મેં ડસે દેતા હૈ તો કયા ડસ કે આરાધના હોતી હૈ ? તો ડસકે ડત્તર મેં પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈ—(એયંપિ તહ ચેવ જાવ રાયપિંડં) હે ગૌતમ ! યહ ભી પૂર્વોક્ત આધાકર્મ્મ સંબંધી અનવચ્ચતા-નિર્દોષતા વિષયક મનો-વધારક કી તરહ સમજ્જના ચાહિયે । ઓર યહ કથન-ક્રીતકૃત સે લેકર રાજપિંડ તંક જાનના ચાહિયે । તથા ચ આધાકર્મ્મ આહાર કો અનવચ્ચ કહકર આપસ મેં ડસે એક દૂસરે કે લિયે દિલાને વાલા અથવા દેને

અને ત્યારબાદ તે સ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરતો નથી અને ત્યાર બાદ મૃત્યુ પામે, તો તે શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મનો આરાધક ગણાતો નથી, પણ જો તે તેની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરીને કાલ કરે, તો તેને તે ધર્મનો આરાધક માનવામાં આવે છે. (આહાકર્મ્મ અણવજ્જે) દોષયુક્ત અકરુણ્ય આહારને નિર્દોષ આહાર માનીને (અન્નમન્નસ્સ અણુપ્પદાવહત્તા ભવહ સે ણં તસ્સં ?) જે સાધુ પરસ્પરમાં તે આહારની આપ-લે કરે, તે સાધુ શું શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મનો આરાધક ગણાય છે કે નથી ગણાતો ? (એયં પિ તહ ચેવ જાવ રાયપિંડં) હે ગૌતમ ! આધાકર્મ્મ આહારને નિર્દોષ આહાર સમજનાર સાધુના વિષયમાં જેવો આલાપક આપેલો છે, તેવો જ આલાપક આ વિષયમાં પણ સમજ લેવો. (ક્રીતકૃત) થી લઈને ‘રાજપિંડ’ પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. તે પ્રકારના દોષયુક્ત આહારને નિર્દોષ કહીને એક બીજાને આપનાર કે અપાવનાર

તસ્ય સ્થાનસ્ય અનાલોચિતપ્રતિક્રાન્તઃ કાલં કરોતિ ચેત્તદા તસ્ય નાસ્તિ આરાધના, આલોચિતપ્રતિક્રાન્તશ્ચેત્કાલં કરોતિ તદાઽસ્ત્યેવ તસ્યારાધનેતિ ભાવઃ । ‘ આહાકર્મ્મં ણં ’ ‘ અણવજ્જે ’ ત્તિ વહુ જણમજ્જે પન્નવહ્ત્તા ભવતિ, સેણં તસ્સ જાવ અત્થિ આરાહણા ? ’ આધાકર્માહારઃ ‘ અનવચ્ચમ્-નિરવચ્ચમ્, ’ ઇતિરીત્યા વહુજનમધ્યે પ્રજ્ઞાપયિતા-પ્રરૂપકો ભવતિ, સ સ્વલુ તસ્ય ‘ જાવ ’ ઇતિ યાવત્કરણાત્-સ્થાનસ્ય અનાલોચિતપ્રતિક્રાન્તઃ કાલં કરોતિ, તસ્ય નાસ્તિ આરાધના, સ સ્વલુ તસ્ય સ્થાનસ્ય આલોચિતપ્રતિક્રાન્તઃ કાલં કરોતિ અસ્તિ તસ્યારાધના ‘ જાવ-રાયપિંડં ’ યાવત્-રાજપિંડમ્, ક્રીતકૃતાદારમ્ય સર્વં પૂર્વોક્તવદ્ રાજ-

વાલા પુરુષ યદિ ઉસ સ્થાન કી આલોચના ઔર પ્રતિક્રમણ સે રહિત હૈ, ઔર વહ યદિ હસ સ્થિતિ મેં મર જાતા હૈ તો ઉસકે આરાધના નહીં હોતી હૈ ઔર યદિ હસ સ્થાન કી આલોચના એવં પ્રતિક્રમણ કરકે નિર્દોષ બન જાતા હૈ તો એસી સ્થિતિ મેં કાલ કરને પર ઉસકે આરાધના હોતી હૈ । હસી પ્રકાર સે (આહાકર્મ્મં ણં અણવજ્જે ત્તિ વહુજણમજ્જે પન્નવહ્ત્તા ભવહ, સે ણં તસ્સ જાવ અત્થિ આરાહણા) “ આધાકર્મ્મ આહાર અનવચ્ચ નિર્દોષ હૈ ” હસ રીતિ સે વહુત જનોં કે વીચ મેં-સભા મેં-જો પ્રરૂપિત કરતા હૈ વહ યદિ ઉસ સ્થાન કી આલોચના ઔર પ્રતિક્રમણ નહીં કરકે મરતા હૈ તો ઉસકે આરાધના નહીં હોતી હૈ તથા યદિ વહ ઉસ સ્થાન કી આલોચના ઔર પ્રતિક્રમણ કરકે મરતા હૈ તો ઉસકે આરાધના હોતી હૈ, હસી તરહ કા કથન ક્રીતકૃત સે લગાકર રાજપિંડ તક જાનના ચાહિયે । આધાકર્માદિકોં મેં સદોષતા આગમ મેં

પુરુષ જે તે સ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના કાલ કરે પામે તો, તેને શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મનો આરાધક માની શકાય નહીં, પણ જે તે સ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરીને નિર્દોષ બની ગયા પછી કાલકરે પામે તો તેને તે ધર્મનો આરાધક માની શકાય છે. એજ પ્રમાણે (આહાકર્મ્મ ણં અણવજ્જે ત્તિવહુજણમજ્જે પન્નવહ્ત્તા ભવહ, સે ણં તસ્સ જાવ અત્થિ આરાહણા) ‘ આધાકર્મ્મ આહાર અનવચ્ચ (નિર્દોષ) છે, ’ એ પ્રમાણે ઘણા લોકોની સમીપે સલામાં પ્રરૂપણા કરનાર વ્યક્તિ, જે તે સ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના કાલ કરે તો તે શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મનો આરાધક મનાતો નથી, પણ જે તે વ્યક્તિ તે સ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરીને મરે તો તેનાથી ધર્મની આરાધના થાય છે. આ પ્રકારનું કથન ક્રીતકૃત (સાધુને નિમિત્તે ખરી-દેલો આહાર) થી લઈને રાજપિંડં પર્યન્તના પદો સમજી લેવા જોઈએ.

પિંડ પર્યન્તં વિજ્ઞેયમ્, एवं च आधाकर्मादीनां सदोषत्वेन आगमे प्रतिपादितानां निर्दोषतया कल्पनम्, तस्मादेव स्वयं भोजनम्, अन्यश्रमणेभ्योऽनुप्रदापनम्, सभायां तेषां निर्दोषतया प्रतिपादनं च, विपरीतश्रद्धानादिरूपतया मिथ्यात्वादि भवत्येवेति ज्ञानादीनां विराधनां स्पष्टैवेति ॥ सू० ७ ॥

પ્રતિપાદિત કી ગઈ હૈ અતઃ इन में निर्दोषता की कल्पना करना और इसी खयाल से उस आहार को अपने उपयोग में लाना, दूसरे साधुओं का उसे देना-दिलाना, सभा के बीच में ऐसे आहार का निर्दोषरूप से प्रतिपादित करना, सो ये सब विपरीत श्रद्धानरूप होने के कारण मिथ्यात्वादिरूप है अतः इसके ज्ञानादिकों की विराधना होती है यह बात स्पष्ट ही है । तात्पर्य कहने का यही है कि आधाकर्म आहार सदोष है और उसे निर्दोष समझना-ये सब विपरीत श्रद्धान है-क्यों कि मिथ्यात्व के उदय से ही ऐसी भावना जीव के उत्पन्न होती है-अतः जहां मिथ्यात्व का उदय है वहां सम्यग्दर्शन का अभाव होने से सम्यग्ज्ञानादिक का भी अभाव है । इसलिये अपने श्रुतचारित्र रूप धर्म को निर्दोषरूप से पालने के निमित्त आधाकर्म आदि आहार कभी नहीं लेना चाहिये उसका त्यागकर श्रुतचारित्ररूप धर्म को उज्ज्वल करना चाहिये इस तरह से ही साधु में आराधकता आती है ॥ सू० ७ ॥

આધાકર્માદિકેભાં અદોષતા રહેલી છે, એવું આગમમાં પ્રતિપાદન કરાયું છે. તેથી તે પ્રકારના આહારમાં નિર્દોષતાની કલ્પના કરવી અને એજ ખ્યાલથી તે આહારને પોતાના ઉપયોગમાં લેવો, અથવા એવો આહાર ખીજા સાધુઓને આપવો કે અપાવવો, એવા આહારનું સભાની સમક્ષ નિર્દોષ આહાર રૂપે પ્રતિપાદન કરવું, આ બધી ક્રિયાઓ સિદ્ધાંત વિરૂદ્ધની હોવાથી મિથ્યાત્વ આદિ રૂપ છે. તેથી તેના દ્વારા જ્ઞાનાદિકેની વિરાધના થાય છે, એ વાત દ્વીવા જેવી સ્પષ્ટ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આધાકર્મ આહાર સદોષ છે તેને નિર્દોષ સમજવો તે વિપરીત માન્યતા છે. મિથ્યાત્વના ઉદયથી જ એવી ભાવના જીવની અંદર ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યાં મિથ્યાત્વનો ઉદય હોય ત્યાં સમ્યગ્ દર્શનનો અભાવ હોવાથી સમ્યક્ જ્ઞાનાદિકનો પણ અભાવ હોય છે. તેથી શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મનું નિર્દોષ રીતે પાલન કરવા માટે આધાકર્મ આદિ આહાર કદી પણ લેવો જોઈએ નહીં. તેનો ત્યાગ કરીને શ્રુત ચરિત્રરૂપ ધર્મને ઉજ્જવળ કરવો જોઈએ. આ પ્રસાણ કરવાથી જ સાધુ આરાધક બની શકે છે. ॥ સૂ. ૭ ॥

આચાર્યોપાધ્યાયવક્તવ્યતાપ્રસ્તાવઃ

મૂલમ્—“ આચરિય--ઉવજ્ઞાણં મંતે ! સવિસયંસિ ગણં અગિલાણ સંગિણહમાણે, અગિલાણ ઉવગિણહમાણે કઙ્ઙહિં ભવગ્ગહણેહિં સિજ્ઙહ, જાવ--અંતં કરેહ ? ગોયમા ! અત્થે ગહણ તેણેવ ભવગ્ગહણેણં સિજ્ઙહ, અત્થે ગહણ દોચ્ચેણં ભવગ્ગહણેણં સિજ્ઙહ, તચ્ચં પુણ ભવગ્ગહણં ણાહકમહ ॥ સૂ. ૦૮ ॥

છાયા—આચાર્યોપાધ્યાયઃ સ્વલુ મદન્ત ! સ્વવિષયે ગણમ્ અગ્લાનતયા સંગૃહ્ણન્, અગ્લાનતયા ઉપગૃહ્ણન્ કતિમિઃ ભવગ્રહણૈઃ સિધ્યતિ, યાવત્-અન્તં કરોતિ ? ગૌતમ ! અસ્ત્યેકકસ્તેનૈવ ભવગ્રહણેન સિધ્યતિ, અસ્ત્યેકકો દ્વાભ્યાં સિધ્યતિ તૃતીયં પુનર્ભવગ્રહણં નાતિક્રામતિ ॥ યુ. ૮ ॥

આચાર્ય ઉપાધ્યાય વક્તવ્યતા—

‘ આચરિય ઉવજ્ઞાણં મંતે ! ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(આચરિયઉવજ્ઞાણં મંતે ! સવિસયંસિ ગણં અગિલાણ સંગિણહમાણે, અગિલાણ ઉવગિણહમાણે કઙ્ઙહિં ભવગ્ગહણેહિં સિજ્ઙહ જાવ અંતં કરેહ) હે મદન્ત ! અગ્ને વિષય મેં ગગનો-શિષ્યવર્ગનો સ્વેદ રહિત હોકર અક્ષીકાર કરને વાલે, સ્વેદ રહિત હોકર ઉસે સહાયતા દેને વાલે આચાર્ય ઓર ઉપાધ્યાય કિતને મર્વોં કોં ધારણ કરને કે વાદ સિદ્ધ હોતે હૈં યાવત્ અન્ત કરતે હૈં ? (ગોયમા ! અત્થેગહણ તેણેવ ભવગ્ગહણેણં સિજ્ઙહ, અત્થેગહણ દોચ્ચેણં ભવગ્ગહણેણં સિજ્ઙહ, તચ્ચં પુણ ભવગ્ગહણં ણાહકમહ) હે ગૌતમ ! કિનનેક આચાર્ય ઉપાધ્યાય ઉસી મવસે સિદ્ધ

આચાર્ય ઉપાધ્યાય વક્તવ્યતા—

(આચરિય ઉવજ્ઞાણં મંતે !) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(આચરિય ઉવજ્ઞાણં મંતે ! સવિસયંસિ ગણં અગિલાણ સંગિણહમાણે, અગિલાણ ઉવગિણહમાણે કઙ્ઙહિં ભવગ્ગહણેહિં સિજ્ઙહ જાવ અંતં કરેહ) હે મદન્ત ! શિષ્યગણને આનંદપૂર્વક (ખેદ રહિત ભાવથી) સૂત્રોનો અર્થ સમજાવનાર, પ્રસન્નતાપૂર્વક તેમને આત્મકલ્યાણના માર્ગમાં સહાયતા દેનાર આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય કેટલા ભવ ધારણ કરીને સિદ્ધપદ પામે છે, અને સમસ્ત દુઃખોના અંતકર્તા બને છે ? (ગોયમા ! અત્થેગહણ તેણેવ ભવગ્ગહણેણં સિજ્ઙહ, અત્થેગહણ દોચ્ચેણં ભવગ્ગહણેણં સિજ્ઙહ, તચ્ચં પુણ ભવગ્ગહણં ણાહકમહ) હે ગૌતમ ! કેટલાક આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો એક ભવમાં જ સિદ્ધપદ પામે છે,

ટીકા—આધાકર્માદીંશ્ચ પદાર્થાન્ પ્રાયઃ આચાર્યો પ્રાધ્યાયાદય એવ પરિષદિ પ્રજ્ઞાપયન્તિ, અતઃ કે તે આચાર્યદય ઇત્યાકાઙ્ક્ષાયાં ફલમુચ્ચેન પ્રતિપાદયન્નાહ— ‘આયરિય-ઉવજ્ઞાણં’ ઇત્યાદિ । ‘આયરિય-ઉવજ્ઞાણં મંતે ! સવિસયંસિ ગણં અગિલાણ સંગિણહમાણે અગિલાણ ઉવગિણહમાણે’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મન્દન્ત ! આચાર્યોપાધ્યાયઃ સ્વલુ આચાર્યેણ સહિતઃ ઉપાધ્યાયઃ આચાર્યોપાધ્યાયઃ ઇતિ મધ્યમપદલોપી સંમાસઃ, સ્વવિષયે અર્થદાનમૂત્રદાનસ્વરૂપે ગણં શિષ્યવર્ગમ્ અગ્લાનતયા સ્વેદરહિતત્વેન સંગૃહ્ણન્—અઙ્ગીકુર્વન્, અસ્નાનતયા અસ્થેદેન ઉપગૃહ્ણન્ સહાયતાં સમ્પાદયન્ ‘કઙ્ઘિં મવગ્ગહણેહિં સિજ્ઞહિં, જાવ-અંતં કરેહિ ?’ કતિભિઃ

હો જાતે હૈં, કિતનેક આચાર્ય ઉપાધ્યાય દ્વો મવોં કે બાદ સિદ્ધ હો જાતે હૈં,—તીજે મવ કોં તો કોઈ ઉલ્લંઘન નહીં કરતે હૈં ।

ટીકાર્થ—પરિષદા મેં આધાકર્મ આદિ પદાર્થોં કા પ્રતિપાદન પ્રાયઃ આચાર્ય ઉપાધ્યાય આદિ જ્ઞાની જન હી કરતે હૈં, ઇસલિયે શંકા હો સકતી હૈ કિ યે આચાર્ય ઉપાધ્યાય કૌન હૈં, તો ઇસકે સમાધાન નિમિત્ત સૂત્રકાર કહતે હૈં—(આયરિયઉવજ્ઞાણં) ઇત્યાદિ । ઇસમેં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં—(આયરિયઉવજ્ઞાણં મંતે !) હે મન્દન્ત ! આચાર્ય જો સૂત્ર કે અર્થ સમજાતે હૈં ઓર ઉપાધ્યાય જો કિ સૂત્ર સિખ્લાતે હૈં (સવિસયંસિ ગણં અગિલાણ સંગિણહમાણે) શિષ્યવર્ગ કો અપને વિષય મેં અર્થદાન મેં સૂત્રદાન મેં વિના કિસી સ્વેદ કે અંગીકાર કરતે હૈં અર્થાત્ જો શિષ્ય જનોં કો આનંદ કે સાથ સૂત્ર સિખ્લાતે હૈ—ઉસકા અર્થ સમજાતે હૈં તથા (અગિલાણ ઉવગિણહમાણે) વિના કિસી સ્વેદ માવ કે—અનન્દોલ્લાસ પૂર્વક જો ઉન્હેં યાત્મકલ્યાણ કે માર્ગ મેં

કેટલાક આચાર્યો અને ઉપાધ્યાયો જે ભવ કરીને સિદ્ધપદ પામે છે, ત્રીજા ભવ બાદ તો દરેકે દરેક આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય સિદ્ધપદ અવશ્ય પામે છે.

ટીકાર્થ—સભામાં આધાકર્મ આદિ પદાર્થોંનું પ્રતિપાદન સામાન્ય રીતે તો આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો આદિ જ્ઞાની લોકો જ કરે છે તો એવા જ્ઞાની લોકો કેટલા ભવ કરીને સિદ્ધપદ પામે છે તે આ સૂત્રમાં સમજાવવામાં આવેલ છે. ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(આયરિય ઉવજ્ઞાણં મંતે !) હે મન્દન્ત ! આચાર્ય કે જેઓ સૂત્રનો અર્થ સમજાવે છે, અને ઉપાધ્યાય કે જેઓ સૂત્ર શિખાવે છે, (સવિસયંસિ ગણં અગિલાણ સંગિણહમાણે) જેઓ શિષ્યગણને પોતાના વિષયમાં—અર્થદાનમાં અને સૂત્રદાનમાં કોઈ પણ પ્રકારના ખેદ વિના અપનાવે છે—એટલે કે જેઓ શિષ્યગણને આનંદપૂર્વક સૂત્ર શિખાવે છે—તેનો અર્થ સમજાવે છે, તથા (અગિલાણ ઉવગિણહમાણે) જેઓ તેમને આનંદપૂર્વક આત્મ-

ક્રિયદ્ભિઃ ભવગ્રહણૈઃ સિધ્યતિ, સિદ્ધિં ગચ્છતિ યાવત્-બુધ્યતે મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃસ્વાનામ્ અન્તં કરોતિ । મગવાનાહ-‘ગોયમા ! અત્યેગદ્દે તેણેવ ભવગ્રહણેણં સિજ્ઞહ ’ હે ગૌતમ ! અસ્મિ વિચિતે એકકઃ કશ્ચિત્ આચાર્યઃ ઉપાધ્યાયો વા તંનૈવ વર્તમાનેનૈવ ભવગ્રહણેન સિધ્યતિ સિદ્ધિં પ્રાપ્નોતિ ચરમશરીરિત્વાત્ । ‘અત્યેગદ્દે દોઞ્ચેણં ભવગ્રહણેણં સિજ્ઞહ ’ અસ્મિ એકકઃ અપરઃ કશ્ચિદાચાર્યઃ ઉપાધ્યાયો વા દ્વાભ્યાં ભવગ્રહણાભ્યાં સિધ્યતિ, ‘આધાકર્માદિ નિરવચ્ચમ્’ इति-પ્રરૂપકત્વેણ આચાર્ય ઉપાધ્યાયો વા ઉત્તરગુણવિરાધકો મરતિ, ઉત્તરગુણવિરાધ કત્વેન સ પુનર્મનુષ્યમ્ભવં કૃત્વા સિધ્યતીતિ દ્વિભવગ્રહણમુક્તમ્ । ‘તચ્ચ પુણ

સહાયતા દેતે હૈં-(કદ્દહિં ભવગ્રહણેહિં) કિતને ભવો કે વાદ (સિજ્ઞહ, જાવ અંતં કરેહ) સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કરતે હૈં યાવત્ દુઃસ્વોં કા નાશ કરતે હૈં ? યહાં યાવત્પદ સે (બુધ્યતે, મુચ્યતે, પરિનિર્વાતિ, સર્વ દુઃસ્વાનામ્” इन पदों का संग्रह हुआ है । इस प्रश्नके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (अत्येगदद्दे) कोई एक आचार्य उपाध्याय ऐसे भी हैं जो (तेणेव भवग्राहणेणं सिज्झह) इसी वर्तमान भवसे सिद्ध हो जाते हैं क्योंकि ये चरम शरीरधारी होते हैं । (अत्येगदद्दे) तथा कोई एक आचार्य उपाध्याय ऐसे भी हैं जो दोच्चेणं भवग्राहणेणं दो भवों को ग्रहण करने के बाद (सिज्झह) सिद्ध हो जाते हैं । “आधाकर्मादि निरवच्य है” इस प्रकार से प्ररूपणा करने चाहे होनेसे आचार्य अथवा उपाध्याय अपने उत्तर गुणों की विराधना करने वाले होते हैं । और इसी कारण वे पुनः मनुष्य भवको धारण करके फिर

કલ્યાણના માર્ગમાં સહાયતા આપે છે, (કદ્દહિં ભવગ્રહણેહિં સિજ્ઞહ જાવ અંતં કરેહ ?) તેવા આચાર્યો અને ઉપાધ્યાયો કેટલા લવો કરીને સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરે છે, બુદ્ધ બને છે, મુક્ત બને છે અને સમસ્ત કર્મેનો સર્વથા ક્ષય કરીને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અત્યેગદ્દે તેણેવ ભવગ્રહણેણં) કેટલાક આચાર્યો ઉપાધ્યાયો એવા પણ હોય છે કે તેઓ એજ લવ પૂરો કરીને સિદ્ધપદ પામે છે. કારણ કે તેઓ ચરમ શરીરધારી હોય છે. (અત્યેગદ્દે દોઞ્ચેણં ભવગ્રહણેણં) કેટલાક આચાર્યો અને ઉપાધ્યાયો બે લવ કરીને (સિજ્ઞહ) સિદ્ધપદ પામે છે. “આધાકર્માદિ નિરવચ્ચ છે” આ પ્રકારની પ્રરૂપણા કરનાર આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય તેમના ઉત્તર ગુણોની વિરાધના કરતા હોય છે. તે કારણે તેમને ફરીથી મનુષ્ય ભવ ધારણ કરવો પડે છે. ત્યારબાદ તેઓ સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી એવા આચાર્ય

ભવગ્રહણં ણાઙ્કમઙ્ ' કિન્તુ તૃતીયં ભવગ્રહણં નાતિક્રામતિ નોલ્લઙ્ઘયતિ । અત્ર તૃતીયશ્ચ મનુષ્યભવો દેવભવાન્તરિતો દ્રષ્ટવ્યઃ, ચારિત્રવતઃ પુરુષસ્ય અનન્તરો દેવ ભવ એવ ભવતિ, નહિ તત્ર દેવભવે સિદ્ધિરસ્તિ ઇતિ । દેવભવં કૃત્વા, પુનર્મનુષ્યો ભૂત્વા સિદ્ધ્યતીતિ ॥ તૃતીયં ભવગ્રહણં નાતિક્રામતીત્યુક્તમ્ ॥ સૂ૦ ૮ ॥

મૃષાવાદિવક્તવ્યતાપ્રસ્તાવઃ

મૂલમ્—“ જેણં મંતે ! પરં અલિણં, અસંભૂણં, અભ-
વખાણેણં, અભવખાઙ્, તસ્સ ણં કહપ્પગારા કમ્મા કજ્જંતિ?

સિદ્ધપદ કે પ્રાપક બનતે હૈં—અતઃ એસે આચાર્ય અથવા ઉપાધ્યાય કો દો ભવોં કો ગ્રહણ કરના કહા ગયો હૈં । (તત્ત્વં પુણ ભવગ્રહણં ણાઙ્કમઙ્) તૃતીય ભવકા ઉલ્લંઘન નહીં કરતે હૈં ” એસા જો કહા ગયા હૈં સો ઉસકા કારણ એસા હૈં કિ ચારિત્રધારી મનુષ્ય કી ઉત્પત્તિ પૂર્વભવ છોડતે હી દેવભવ મેં હોતી હૈં । દેવભવ મેં સિદ્ધ પદકી પ્રાપ્તિ હોતી નહીં હૈં—અતઃ દેવભવ સે આકર ફિર મનુષ્ય ભવ ધારણ કર વહ ચારિત્ર-ધારી મનુષ્ય સિદ્ધ પદ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈં । ઇસલિયે દૂસરે ભવકે વાદ દેવગતિમેં જાકર ઓર વહાંસે ચ્યુત હોકર ફિર મનુષ્ય ભવ ધારણ કરકે ચારિત્ર કી નિર્દોષ આરાધના કરકે સિદ્ધિ કા ભોક્તા બન જાતા હૈં । ઇસી કારણ “ તૃતીયં ભવગ્રહણં નાતિક્રામતિ ” એસા કહા હૈં । અર્થાત્ પ્રથમ ભવ મનુષ્ય કા, દૂસરા ભવ દેવકા તીસરા પુનઃ મનુષ્યકા ઇસમેં સિદ્ધ હો જાતા હૈં । અથવા યદિ ઇસમેં સિદ્ધ નહીં હુઆ, પુનઃ ચતુર્થ દેવભલ પાંચમા પુનઃ મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત કર સિદ્ધ હોતે હૈં । સૂ૦ ૮ ॥

અને ઉપાધ્યાયને જે ભવ કરીને સિદ્ધપદ મળે છે, એમ કહ્યું છે (તત્ત્વં પુણ ભવગ્રહણં ણાઙ્કમઙ્) તેઓ ત્રણ ભવનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી. એટલે કે ત્રણ ભવ કરીને તો અવશ્ય સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરે છે આ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ એ છે કે ચારિત્રધારી મનુષ્ય વર્તમાન ભવનું આયુષ્ય પૂર કરીને દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. દેવભવમાંથી સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ થતી નથી—તેથી દેવગતિના આયુષ્યને પૂર કરીને તે જીવ મનુષ્યગતિમાં જન્મ લે છે. અને મનુષ્ય ભવમાં ચારિત્રની નિર્દોષ આરાધના કરીને તે જીવ સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ કરે છે. આ રીતે વર્તમાન ભવમાં મનુષ્યગતિ, બીજા ભવમાં દેવગતિ અને ત્રીજા ભવમાં કરીથી મનુષ્ય-ગતિ પ્રાપ્ત કરીને ચારિત્રની નિર્દોષ આરાધના કરીને તે સિદ્ધપદ પામે છે. માટે જ (તૃતીયં ભવગ્રહણં નાતિક્રામતિ) આ પ્રમાણે કહેલું છે. ॥ સૂ. ૮ ॥

ગોયમા ! જેણં પરં અલિણં, અસંતવયણેણં, અબ્ભક્ષાણેણં
અબ્ભક્ષાઈ, તસ્સ ણં તહપ્પગારા ચેવ કમ્મા કજ્જંતિ, જત્થેવ
ણં અભિસમાગચ્છઈ, તત્થેવ ણં પહિસંવેદેઈ, તઓ સે પચ્છા
વેદેઈ, સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

છાયા—યઃ સ્વલુ મદન્ત ! પરમ્ અલીકેન, અસદ્ભૂતેન, અભ્યાખ્યાનેન
અભ્યાખ્યાતિ' તસ્ય કિંપ્રકારાણિ કર્માણિ—ક્રિયન્તે ! ગૌતમ ! યઃ પરમ્ અલી-
કેન, અસતા—અભ્યાખ્યાનેન, અભ્યાખ્યાતિ, તસ્ય તથાપ્રકારાણિ ચૈવ કર્માણિ

મૃષાવાદિવક્તવ્યતા—

‘જે ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(જે ણં મંતે ! પરં અલિણં અસબ્ભૂણં અબ્ભક્ષાણેણં
અબ્ભક્ષાઈ, તસ્સ ણં તહપ્પગારા કમ્મા કજ્જંતિ ?) હે મદન્ત ! જો મનુષ્ય
અલીક-અસત્ય ઔર અસદ્ભૂત-અવિદ્યમાન ઈસે અભ્યાખ્યાન-આરોપ
દ્વારા દૂસરોં કો દૂષિત કરના હૈ, ડસકે કિસ પ્રકાર કે કર્મોં કા બંધ
હોતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જે ણં પરં અલિણં અસંતવયણેણં
અબ્ભક્ષાણેણં અબ્ભક્ષાઈ, તસ્સ ણં તહપ્પગારા ચેવ કમ્મા કજ્જંતિ,
જત્થેવ ણં અભિસમાગચ્છઈ, તત્થેવ ણં પહિસંવેદેઈ, તઓ પચ્છા વેદેઈ,
સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ) જો મનુષ્ય દૂમરે કો અલીક-અસત્ય ઔર
અસદ્ભૂત-અવિદ્યમાન, ઈસે અભ્યાખ્યાન દ્વારા, દૂષિત કરતા હૈ, ડસે

મૃષાવાદ વિષે વક્તવ્યતા—

(જે ણં મંતે) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(જે ણં મંતે પરં અલિણં અસબ્ભૂણં અબ્ભક્ષાણેણં અબ્ભક્ષાઈ,
તસ્સ ણં તહપ્પગારા કમ્મા કજ્જંતિ ?) હે મદન્ત ! જે મનુષ્ય જૂઠા અને અવિ-
દ્યમાન અભ્યાખ્યાન આરોપ-આળ (ખોન દોષારોપણ) દ્વારા ખીજાને દૂષિત
કરે છે, તે માણસ કયા પ્રકારનાં કર્મોનો બંધ કરે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ !
(જે ણં પરં અલિણં અસંતવયણેણં અબ્ભક્ષાણેણં અબ્ભક્ષાઈ, તસ્સ ણં તહપ્પગારા
ચેવ કમ્મા કજ્જંતિ, જત્થેવ ણં અભિસમાગચ્છઈ, તત્થેવ ણં પહિસંવેદેઈ, તઓ સે
પચ્છા વેદેઈ) જે મનુષ્ય અન્ય માણસને જૂઠા અને અવિદ્યમાન અભ્યાખ્યાન
દ્વારા દૂષિત કરે છે, તે એજ પ્રકારના (અભ્યાખ્યાન ફળવાળા) કર્મોનો બંધ
કરે છે. તે જ્યાં જાય છે-જે ગતિમાં જાય છે-ત્યાં તેનો વિપાક (કર્મજન્ય
ફળ) લોગવે છે. (સેવં મંતે ! સેવંત્તિ મંતે !) “ હે મદન્ત ! આ વિષયમાં

અભ્યાસ્યાતિ-દૂષયતિ ' તસ્સ ણં કહપ્પગારા કમ્મા કજ્જંતિ ' તસ્ય સ્વલ્લ અસદ્-
 ભૂતદોષમાવિકુર્વતઃ પુરુષસ્ય કિં પ્રકારાણિ કર્માણિ ક્રિયન્તે વધ્યન્તે ? મગવા-
 નાહ--' ગોયમા ! જે ણં પરં અલિણં, અસંતણં, અઞ્મક્ષાણેણં અઞ્મક્ષાઈ' હે
 ગૌતમ ! યઃ સ્વલ્લ પુરુષઃ પરમ્ અન્યં જનમ્ અલીકેન સર્વથાં અસત્યેન, અસતા-
 અસદ્ભૂતેન, અભ્યાસ્યાનેન અસત્યદોષારોપણેન અભ્યાસ્યાતિ દૂષયતિ, તસ્સ ણં
 તહપ્પગારા ચેવ કમ્મા કજ્જંતિ ' તસ્ય સ્વલ્લ મિથ્યાભાષિણઃ પુરુષસ્ય તથાપ્રકા-
 રાણિ ચૈવ તદનુરૂપાણ્યેવ કર્માણિ અભ્યાસ્યાનમિથ્યાભાષણફલાનિ ક્રિયન્તે-
 વધ્યન્તે, અથ ચ 'જત્થેવ ણં અભિસમાગચ્છઈ, તત્થેવ ણં પહિસંવેદેઈ' યત્રૈવ સ્વલ્લ

કરતા હૈ વહ (કહપ્પગારા કમ્મા કજ્જંતિ) કિસ પ્રકાર કે કર્મોં કા
 બન્ધ કરતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ--(ગોયમા)
 હે ગૌતમ ! જે ણં પરં અલિણં અસંતવયણેણં અઞ્મક્ષાણેણં અઞ્મક્ષા
 જો મનુષ્ય અલીક-અસત્ય તથા અસત્યોદ્ભાવન રૂપ અભ્યાસ્યાન સે
 અસત્ય દોષારોપણ સે-દૂસરોં કો દૂષિત કરતા હૈ (તસ્સ ણં તહપ્પગારા
 ચેવ કમ્મા કજ્જંતિ) ઉસ અસત્યદોષારોપ કરને વાલે પુરુષ કે અભ્યા-
 સ્યાન ફલવાલે કર્મોં કા બંધ હોતા હૈ । તથા એસી વ્યક્તિ (જત્થેવ ણં
 અભિસમાગચ્છઈ) જહાં પર જાતા હૈ (તત્થેવ ણં પહિસંવેદેઈ) વહીં પર

અવિધમાન અભ્યાસ્યાન-આળ દ્વારા દૂષિત કરે છે, તે (કહપ્પગારા કમ્મ કજ્જંતિ)
 તે કયા પ્રકારનાં કર્મોના બંધ કરે છે ?

ધારો કે કોઈ માણસ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતો હોય છતાં એમ કહેવામાં
 આવે કે “ આ માણસે બ્રહ્મચર્ય તત પાળ્યું નથી ” તો એ પ્રકારનાં વચનોને
 અસત્ય વચન એટલે કે ‘ જોટું ’ આળ કહેવાય. કોઈ માણસે ચોરી કરી ન હોય
 છતાં તેના પર ચોરીનો જોટો આળપ મુકવામાં આવે તો અવિધમાન દોષનું
 આરોપણ કર્યું કહેવાય. આ પ્રકારે કોઈ માણસ ઉપર જોટા દોષનું આરોપણ
 આળ કરવું તેનું નામ જ અભ્યાસ્યાન છે. કેટલીક વ્યક્તિઓ દુષ્ટ હેતુથી નિર્દોષ
 માણસ ઉપર જોટું દોષારોપણ કરે છે. આ પ્રકારનું જુદું દોષારોપણ કરનાર
 વ્યક્તિ કયા પ્રકારનો કર્મબંધ કરે છે એ પ્રશ્ન કરનાર જાણવા માગે છે.

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે “ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ !
 (જે ણં પરં અલિણં અસંતવયણેણં અઞ્મક્ષાણેણં અઞ્મક્ષાઈ) જે મનુષ્ય અસત્ય
 અને અવિધમાન એવા અભ્યાસ્યાન (અસત્ય દોષારોપણ) દ્વારા અન્યને દૂષિત
 કરે છે, (તસ્સ ણં તહપ્પગારા ચેવ કમ્મા કજ્જંતિ) તે મનુષ્ય અભ્યાસ્યાન
 ફળવાળાં કર્મોના બંધ કરે છે. તથા એવો મનુષ્ય (જત્થેવ ણં અભિસમાગચ્છઈ)
 જ્યાં જાય છે “ તત્થેવ ણં પહિસંવેદેઈ ” ત્યાં તેના ફળોને ભોગવે છે. એટલે

યસ્મિન્નેવ ભવે અભિસમાગચ્છતિ-જન્મ ગૃહ્ણતિ, તત્રૈવ તસ્મિન્નેવ ચ્છલુ ભવે સંવે-
દયતિ, અભ્યાખ્યાનફલં દુઃસ્વાદિકમ્ અનુભવતિ ' તઓ સે પચ્છા વેદેહ । તતઃ
સ પશ્ચાત્ પ્રતિસંવેદનાનન્તરમ્, વેદયતિ-નિર્જરયતિ । અન્તે ગૌતમો વદતિ-સેવં
મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ' તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ, હે ભદન્ત ! ભવદુક્તં
સર્વં સત્યમેવેત્યાશયઃ ॥ સૂ૦ ૯ ॥

ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત - જગદ્બલ્લભ - પ્રસિદ્ધવાચકપશ્ચદશભાષાકલિ-
તલલિતકલાપાલાપક-પ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક-વાદિમાનમર્દક-
શ્રીશાહુ છત્રપતિકોલહાપુરરાજપ્રદત્ત ' જૈનશાસ્ત્રાચાર્ય ' પદભૂષિત-
કોલહાપુરરાજગુરુ-વાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી
ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતા શ્રી ભગવતીસૂત્રસ્ય પ્રમેયચન્દ્રિકાખ્યાયાં
વ્યાખ્યાયાં પञ्चમશતકસ્ય षष्ठोद्देशकः समाप्तः ॥ ૫-૫ ॥

इनके फलोंको भोगता है-अर्थात् इस प्रकार की प्रवृत्ति से इसी प्रकार
के फलवाले कर्मों का बंध कर जीव जिस गति में जन्म लेता है वह
उसी गति में इनके धल स्वरूप दुःखादिकों का अनुभव करता है ।
(तओ से पच्छा वेदेह) और अनुभव करने के बाद उनको निर्जरा कर-
ता है । तात्पर्य कहने का यह है कि (नाभुक्तं क्षीयते कर्म ” इस
सिद्धान्त के अनुसार यहां पर यह प्रकट किया गया है कि जीव जिन
अशुभ प्रवृत्तियों से दुःखप्रद कर्मों का बन्ध करता है वह उनका फल
अवश्य ही या तो उस गृहीत भव में ही भोगलेता है और भोगने से
जो बाकी बचता है उसे वह जहां भी जन्म धारण करता है वहां भोगता
है इस तरह भोगते २ वह कभी उन कर्मों की निर्जरा भी कर देता है ।

अन्त में अब गौतम स्वामी प्रभु के इस कथन की अन्तः कारण से

કે આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિથી એજ પ્રકારના ફળવાળાં કર્મોના બંધ કરીને એજ
ગતિમાં જન્મ લે છે, એ ગતિમાં તેના વિપાકરૂપ દુઃખાદિકનો અનુભવ કરે છે.
“ તઓ સે પચ્છા વેદેહ ” અને તેનો અનુભવ કર્યા પછી જ તેની નિર્જરા કરે
છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે “ નાભુક્તં ક્ષીયતે કર્મ ” આ સિદ્ધાંત અનુસાર
અહીં એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે એજ એ અશુભ પ્રવૃત્તિથી દ્વારા દુઃખપ્રદ
કર્મોના બંધ કરે છે, તેનું ફળ અવશ્ય ભોગવે છે. કહાય વર્તમાન ભવમાં તે
ફળને પૂરેપૂરું ભોગવી ન લે, તો જેટલું ફળ ભોગવવાનું બાકી રહે તેટલું ફળ
જ્યાં જન્મ ધારણ કરે ત્યાં ભોગવે જ છે. આ રીતે તેનું વેદન કરતાં કરતાં
તે ક્યારેક એ કર્મોની નિર્જરા પણ કરી નાખે છે.

સ્વીકાર કરતે હુએ કહેતે હૈં (સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ) હૈં મંદન્ત !
આપકે દ્વારા કહા ગયાં યહ સર્વ વિષય સત્ય હી હૈં । એસાં કહેકાર
વેં યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૯ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત “ ભગવ-
તીસૂત્ર ” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યા કો પાંચવા શતક કો છઠવાં
ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૫-૬ ॥

મહાવીર પ્રભુનાં વચનોમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતાં ગૌતમ સ્વામી કહે
છે-“ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ” હે ભદન્ત ! આપની વાત ગિલકુલ સત્ય
છે. આ વિષયમાં આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે યથાર્થ છે. એવું કહીને મહાવીર
પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂત્ર ૯ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ‘ભગવતીસૂત્ર’ની પ્રમેયચન્દ્રિકા
વ્યાખ્યાનો પાંચમાં શતકનો છઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ॥ ૫-૬ ॥

અથ સપ્તમોદ્દેશકઃ પ્રારમ્ભતે

પચ્ચમશતકે સપ્તમોદ્દેશકસ્ય સંક્ષિપ્તવિષયવિવરણમ્—

પરમાણુપુદ્ગલઃ કમ્પતે તેન તેન ભાવેન પરિણમતિ ? इति भगवन्तं प्रति गौतमस्य प्रश्नः, कदाचित् कम्पते, परिणमति, कदाचित् न कम्पते नापि परिणमति इति भगवतः समाधानम्, एवं द्विप्रदेशिकस्कन्धस्य, त्रिप्रदेशिकस्कन्धस्य, चतुष्प्रदेशिकस्कन्धस्य, पञ्चप्रदेशिकस्कन्धस्य, यावत्-असंख्यातप्रदेशिकानन्तप्रदेशिक-स्कन्धस्य देशतः कम्पनाकम्पनविषयकविकल्पानां प्रश्नोत्तरम्, ततः परमाणु-पुद्गलानाम् असिधारादिभिश्छेदनभेदनविषयकप्रश्नस्य निषेधात्मकमुत्तरम्, तथैव

પંચમ શતકકા સપ્તમ ઉદ્દેશક પ્રારમ્ભ—

इस उद्देशक का विषय विवरण संक्षेप से इस प्रकार से है परमाणु पुद्गल क्या कंपित होता है ? उस २ भावरूप से वह क्या परिणमता है ? ऐसा गौतम का प्रश्न, कभी वह कंपित होता है कभी उस २ भावरूप से वह परिणमता है, तथा कदाचित् वह कंपित नहीं भी होता और न उस उस भावरूप से वह परिणमता है ऐसा प्रश्न का समाधान इसी तरह से द्विप्रदेशिक स्कन्ध का देशतः कम्पन अकम्पन विषयक प्रश्न का, त्रिप्रदेशिक स्कन्ध का देशतः कम्पन अकम्पन विषयक प्रश्न का यावत् असंख्यात प्रदेशिकस्कन्ध का देशतः कम्पन अकम्पनविषयक प्रश्न अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध का देशतः कम्पन अकम्पन विषयक प्रश्न का उत्तर जानना चाहिये, परमाणुपुद्गलों का तलवार की धार आदि से

પાંચમા શતકના સાતમાં ઉદ્દેશનો સંક્ષેપ સારાંશ—

ઉદ્દેશકની શરૂઆતમાં પરમાણુ પુદ્ગલ અને પુદ્ગલ સ્કંધાનું નિરૂપણ થયું છે.

પ્રશ્ન—પરમાણુ પુદ્ગલનું કંપન થાય છે ? શું તેમનું તે તે ભાવરૂપે પરિણ-મન થાય છે ? ઉત્તર—ક્યારેક તે કંપિત થાય છે, ક્યારેક તે તે ભાવરૂપે તે પરિ-ણમે છે. ક્યારેક તે કંપિત નથી પણ થતું અને તે તે ભાવ રૂપે પરિણમતું પણ નથી.

એ જ પ્રમાણે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધના ભાગોના કંપન અને અકંપન વિષયક પ્રશ્નો, ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધના ભાગોના કંપન અને અકંપન વિષયક પ્રશ્નો, અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કંધના ભાગોના અને અનંતપ્રદેશિક સ્કંધ પર્યાન્તના સ્કંધોના ભાગોના કંપન અને અકંપન વિષયક પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે, અને તે પ્રશ્નોના જવાબ આપવામાં આવેલા છે.

પ્રશ્ન—પરમાણુ પુદ્ગલોનું તલવાર આદિની ધારથી છેદન ભેદન થાય છે કે નહિ ? ઉત્તર—નથી થતું. એ જ પ્રમાણે દ્વિપ્રદેશિકથી લઈને અનંત પ્રદેશિક પર્યાન્તના સ્કંધોનું તલવારની ધાર આદિ દ્વારા છેદન ભેદન થાય છે

યાવત્-અસંખ્યાતપ્રદેશિકાનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય અસિધારાદિભિઃ છેદનભેદન વિષ-
યકપ્રશ્નસ્ય સ્વીકારાત્મકમ્ નિષેધાત્મકં ચોત્તરમ્, તથા અગ્નિ-પુષ્કરસંવર્ત
મેઘ-ગંગામહાનદીષુ પરમાણુપુદ્ગલાદીનાં દહનાદ્રીભવન-પ્રતિસ્થલનવિષયક-
પ્રશ્નોત્તરમ્, તતઃ પરમાણુપુદ્ગલાનાં સાર્ધ-સમધ્ય-સપ્રદેશત્વવિષયકપ્રશ્નસ્ય નિષે-
ધાત્મકમુત્તરમ્, एवं દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધ-ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધાદીનાં સાર્ધ-સમધ્ય-
સપ્રદેશત્વવિષયકપ્રશ્નસ્ય દ્વિપ્રદેશિક-ચતુષ્પ્રદેશિકાદીનાં સપ્રદેશતયા પરિગણિ-
તાનાં યાવત્-સંખ્યાતપ્રદેશિકા-સંખ્યાતપ્રદેશિકા-નન્તપ્રદેશિકાનાં સાર્ધત્વમ્
અમધ્યત્વં સપ્રદેશત્વં ચ इति, વિષમપ્રદેશતયા પ્રસિદ્ધાનાં ત્રિપ્રદેશિક-પંચપ્રદેશિ-

છેદન ભેદન હોતા હૈ કયા ? એસા પ્રશ્ન, નહીં હોતા હૈ એસા સમાધાન,
હસ પ્રકાર યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ કા, અનન્ત પ્રદેશિક
સ્કન્ધ કા અસિધારા આદિ સે છેદન ભેદન હોતા હૈ કયા ? એસા પ્રશ્ન,
હોતા ખી હૈ ઓર નહીં ખી હોતા હૈ એસા ઉત્તર, અગ્નિ પુષ્કર સંવર્તક
મેઘ, एवं ગંગામહાનદિયોમ્ પરમાણુ આદિ પુદ્ગલોં કા દહન, આદ્રીભવન
एवं પ્રતિસ્થલન વિષયક, પ્રશ્ન ઓર ઉત્તર પરમાણુ આદિ પુદ્ગલોં કા
અર્ધ સહિત હોને વિષયક મધ્ય સહિત હોને વિષયક एवं પ્રદેશસહિત
હોનેવિષયક પ્રશ્ન કા નિષેધાત્મક ઉત્તર, દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ एवं ત્રિપ્રદે-
શિક સ્કન્ધ આદિ અર્ધસહિત હૈ ? મધ્યસહિત હૈ ? પ્રદેશસહિત હૈ ?
એસે પ્રશ્નકા સમાધાન દ્વિપ્રદેશિક एवं ચતુષ્પ્રદેશિક આદિ સમસ્તસ્કન્ધ
યાવત્ સંખ્યાત પ્રદેશિક અસંખ્યાત પ્રદેશિક, અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ
અર્ધસહિત હોતે હૈ, મધ્યરહિત હોતે હૈ ઓર પ્રદેશસહિત હોતે હૈ એસા
કથન, તથા વિષમપ્રદેશ વાલે ત્રિપ્રદેશિક, પંચપ્રદેશિક યાવત્ અનન્ત

ખંડે, એવો પ્રશ્ન અને “ થાય છે પણ ખંડે અને નથી પણ થતું, ” એવો ઉત્તર.

અગ્નિ પુષ્કર સંવર્તક નામનો મેઘ, અને ગંગાદિ મહા નદીઓમાં પરમાણુ
આદિ પુદ્ગલોના દહન, આદ્રીભવન (ભીંજવાની ક્રિયા) અને પ્રતિસ્થલન ખરી
પડવાં વિષયક પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરોનું પ્રતિપાદન.

“ પરમાણુ પુદ્ગલો અર્ધસહિત, મધ્ય સહિત અને પ્રદેશ સહિત હોય
છે કે નહીં ? ” એવો પ્રશ્ન અને “ નથી હોતાં, ” એવો ઉત્તર.

પ્રશ્ન—દ્વિપ્રદેશિક, ત્રિપ્રદેશિક આદિ સ્કન્ધો શું અર્ધ રહિત છે ? મધ્ય
સહિત છે ? પ્રદેશ સહિત છે ? ઉત્તર—દ્વિપ્રદેશિક અને ચતુષ્પ્રદેશિક આદિ
સમસ્કન્ધ, સંખ્યાત પ્રદેશિક, અસંખ્યાત પ્રદેશિક અને અનન્ત પ્રદેશિક પર્યા-
ન્તના સ્કન્ધો અર્ધ સહિત હોય છે, મધ્ય રહિત હોય છે અને પ્રદેશ સહિત
હોય છે, એવું કથન. તથા વિષમ પ્રદેશવાળા ત્રિપ્રદેશિક, પંચપ્રદેશિક, અને

કાદીનાં તુ યાવત્-અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધાનાત્ અનર્ધત્વમ્ , સમંધ્યત્વં, સપ્રદેશત્વં
ચ હિતિ ભગવતઃ સમાધાનમ્ , તતઃ પરમાણુનાં પરસ્પરં પરમાણુભિઃ સ્પર્શને નવ
વિકલ્પાઃ ' તથા દ્વિપ્રદેશિકૈઃ યાવત્-અનન્તપ્રદેશિકૈઃ સહ સ્પર્શનાવિષયેઽપિ,
તથા દ્વિપ્રદેશિકસ્ય પરમાણુપુદ્ગલાદારભ્ય યાવત્-અનન્તપ્રદેશિકૈઃ સહ સ્પર્શના-
વિષયે, एवं ત્રિપ્રદેશિકસ્ય પરમાણુપુદ્ગલાદારભ્ય યાવત્-અનન્તપ્રદેશિકૈઃ સહ
સ્પર્શનાવિષયે તથા યાવત્-અનન્તપ્રદેશિકસ્ય પરમાણુપુદ્ગલાદારભ્ય યાવત્-અનન્ત-
પ્રદેશિકૈઃ સહ સ્પર્શનાવિષયે ચ પ્રશ્નોત્તરમ્ , તતઃ પરમાણુપુદ્ગલસ્ય કાલતઃ
સ્થિતિવિષયકપ્રશ્નઃ, જઘન્યેન એકં સમયમ્ , ઉત્કૃષ્ટેન અસંખ્યકાલમ્ હિતિ સમા-
ધાનમ્ , એકપ્રદેશાવગાદસકમ્પુદ્ગલસ્ય કાલતઃ સ્થિતિવિષયકપ્રશ્નઃ, જઘન્યેન

પ્રદેશિક સ્કન્ધ યે અર્ધરહિત હોતે હૈં, મધ્યસહિત હોતે હૈં, ઓર પ્રદેશ-
સહિત હોતે હૈં એસા કથન, પરમાણુઓં કા આપસ મેં પરમાણુઓં કે
સાથ સ્પર્શ હોને મેં નૌ વિકલ્પ કા કથન તથા-દ્વિપ્રદેશિકોં કે સાથ
યાવત્ અનન્તપ્રદેશિકોં કે સાથ સ્પર્શન વિષયક મેં, તથા દ્વિપ્રદેશિક
કી પરમાણુપુદ્ગલ સે લેકર યાવત્ અનન્તપ્રદેશિકોં કે સાથ સ્પર્શના કે
વિષય મેં, હસી તરહ ત્રિપ્રદેશિક કી પરમાણુપુદ્ગલ સે લેકર યાવત્
અનન્તપ્રદેશિકોંકે સાથ સ્પર્શના કે વિષય મેં, તથા યાવત્ અનન્તપ્રદે-
શિક કી પરમાણુપુદ્ગલ સે લેકર યાવત્ અનન્તપ્રદેશિકોં કે સાથ સ્પ-
ર્શના કે વિષય મેં પ્રશ્નોત્તર, પરમાણુપુદ્ગલ કી કાલ કી અપેક્ષા કિતની
સ્થિતિ હોતી હૈ ? એસા પ્રશ્ન, જઘન્ય સે એક સમય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે
અસંખ્યાત કાલ કી સ્થિતિ હોતી હૈ એસા સમાધાન, એક પ્રદેશાવગાદ

અનંત પ્રદેશિક પર્યંતના સ્કન્ધો અર્ધરહિત હોય છે, મધ્ય સહિત હોય છે
અને પ્રદેશ સહિત હોય છે એવું પ્રતિપાદન.

પરમાણુઓનો પરમાણુઓની સાથે પરસ્પર સ્પર્શ થવા વિષેના નવ
વિકલ્પોનું કથન. તથા દ્વિપ્રદેશિકોથી લઇને અનંત પ્રદેશિકો પર્યંતના સાથે
સ્પર્શના વિષયમાં, તથા દ્વિપ્રદેશિકની પરમાણુ પુદ્ગલથી લઇને અનંત પ્રદેશિકો
પર્યંતના સાથે સ્પર્શના વિષયમાં એજ પરમાણુ ત્રિપ્રદેશિકની પરમાણુ પુદ્ગલથી
શરૂ કરીને અનંત પ્રદેશિકો પર્યંતના સાથે સ્પર્શના વિષયમાં, તથા અનંત
પ્રદેશિક પર્યંતનાની પરમાણુ પુદ્ગલોથી શરૂ કરીને અનંત પ્રદેશિકો પર્યંત-
નાની સાથે સ્પર્શના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તરોનું કથન આ ઉદ્દેશકમાં આવે છે.

પ્રશ્ન—પરમાણુ પુદ્ગલની કાળની અપેક્ષાએ કેટલી સ્થિતિ હોય છે ?
ઉત્તર—જઘન્ય ઓછામાં ઓછી એક સમયની અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત
કાળની સ્થિતિ હોય છે.

એક સમયે એક પ્રાવલિકાના અસંખ્યભાગઃ હિતિ ઉત્તરમ્, એવં યાવત્-અસં-
ખ્યભાગેના સમય પુદ્ગલનમ્ સ્થિતિવિષયકં પ્રશ્નોત્તરમ્, તત્ એકપ્રદેશાવગાદસ્ય
નિષ્કલપ્તપુદ્ગલનમ્ કાલનઃ સ્થિતિવિષયે પ્રશ્નસ્ય 'એકસમયમ્, અસંખ્યાતકાલ
સ્મર્યમામ્, યદનુગુણકાલપુદ્ગલનમ્ કાલનઃ સ્થિતિવિચારઃ, એવં યાવત્-અનન્ત-
ગુણકાલપુદ્ગલનમ્, વર્ગ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શ-મૃદ્ધમપરિણામ-વાદમપરિણામ-શબ્દપરિ-
ણામ-રૂપમપરિણામ ન કાલન સ્થિતિવિચારઃ, અશબ્દપરિણતપુદ્ગલસ્ય સ્થિતિવિચારમ્.
તતઃ પરમાણુપુદ્ગલનમ્, ટિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય યાવત્-અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય
સમય પુદ્ગલ કી કાલ કી અપેક્ષા કિતની સ્થિતિ હોતી હૈ? એસા પ્રશ્ન,
તથાગ્ય સે એક સમય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે અસંખ્યાત વેંભાગ
પ્રમાણ સ્થિતિ હોતી હૈ એસા સમાધાન, હસી તરહ સે યાવત્ અસંખ્યાત
પ્રદેશાવગાદ પુદ્ગલ કી સ્થિતિ કે વિષય મેં પ્રશ્ન ઓર ઉત્તર એક પ્રદેશો-
વગાદ નિષ્કલ્પ પુદ્ગલ કી કાલ કી અપેક્ષા કિતની સ્થિતિ હૈ? એસા પ્રશ્ન
ઉત્તર એક સમય ઓર અસંખ્યાત સમય કી સ્થિતિ હૈ એસા ઉત્તર,
અનન્તગુણ કાલે પુદ્ગલ કી સ્થિતિ કા વિચાર, યાવત્ અનન્તગુણકાલે-પુદ્ગલ
કી વર્ગ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શ વાલે પુદ્ગલ કી, મૃદ્ધમપરિણામ વાલે પુદ્ગલ કી,
વાદમપરિણામ વાલે પુદ્ગલ કી, ઓર શબ્દ, રૂપ સે પરિણત રૂપ પુદ્ગલ
કી કાલ કી અપેક્ષા સ્થિતિ કા વિચાર, અશબ્દરૂપ સે પરિણત રૂપ પુદ્ગલ
કી સ્થિતિ કા વિચાર, હસકે ઘાદ પરમાણુ પુદ્ગલ કે ટિપ્રદેશિક સ્કન્ધ

પ્રશ્ન—એક પ્રદેશાવગાદ અદ્યે પુદ્ગલની કાળની અપેક્ષાએ કેટલી
સ્થિતિ હોય છે? જવાબ—અનન્ત એક સમયની અને ઉત્કૃષ્ટ વધારેમાં વધારે
સમયની અસંખ્યાતનાં બામ પ્રમાણ સ્થિતિ હોય છે.

ઉત્તર પ્રશ્ન—અસંખ્યાત પર્યન્તના પ્રદેશાવગાદ પુદ્ગલની સ્થિતિ
કિતની અપેક્ષાએ હોય છે?

પ્રશ્ન—એક પ્રદેશાવગાદ નિષ્કલ્પ પુદ્ગલની કાળની અપેક્ષાએ કેટલી
સ્થિતિ હોય છે? જવાબ—અનન્ત એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમ-
યનાં પ્રમાણ છે.

અનન્તગુણ કાલે પુદ્ગલની સ્થિતિનો વિચાર, અનન્તગુણ કાળવાળા
પુદ્ગલની કાલ, સમય, સમ, સમયવાળા પુદ્ગલની, સ્કન્ધ પશ્ચિમવાળા પુદ્ગ-
લની, વાદમપરિણામ વાળા પુદ્ગલની, અને શબ્દ રૂપ પશ્ચિમગિત યોગે
પુદ્ગલની કાલ અપેક્ષાએ કેટલી સ્થિતિ હોય છે તેનું પ્રતિપાદન, અશબ્દ
રૂપ પશ્ચિમગિત યોગે પુદ્ગલની સ્થિતિનો વિચાર, અનન્તગુણ પરમાણુ પુદ્ગ-

अन्तरकालविषयकप्रश्नः, एकं समयम् असंख्यकालः, अनन्तकालः इत्युत्तरम्, ततः
एकप्रदेशावगाढसकम्पपुद्गलस्य यावत्-असंख्यप्रदेशावगाढस्य अन्तरकालवि-
चारः, एकप्रदेशावगाढनिष्कम्पपुद्गलस्य यावत्-असंख्यप्रदेशावगाढस्य अन्तर-
कालविचारः, वर्णादिशब्दाशब्दपरिणतान्तपुद्गलस्यान्तरकालविचारः, पुद्गल-
द्रव्यस्थानायुः-क्षेत्रस्थानायुः-अवगाहनास्थानायुः-भावस्थानायुषाम् अल्पबहुत्व-
विचारः, ततो नैरयिकानामारम्भपरिग्रहविचारः, असुरकुमाराणामारम्भपरिग्रहप्रति-
पादनम्, पृथिवीकायादीनामारम्भः, शरीर-कर्म-भवन-देवीप्रभृतिपरिग्रहविचारः
आसन-शयन-भाण्डार-उपकरणप्रभृतिपरिग्रहविचारः असुराणाम्, एकेन्द्रिय-

के-यावत् अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध के अनन्त काल का प्रश्न, जघन्य एक
समय, असंख्यात कालः, एवं-अनन्त काल का अन्तर काल है-ऐसा
समाधान । एक प्रदेश में अवगाढ तथा सकम्प ऐसे पुद्गल के यावत्
असंख्यात प्रदेशावगाढ पुद्गल के अन्तर काल का विचार, एक प्रदेश में
अवगाढ हुए निष्कम्प पुद्गल के यावत् असंख्यात प्रदेशावगाढ हुए
पुद्गल के अन्तर काल का विचार, वर्णादि रूप से शब्द रूप से तथा
अशब्दरूप से परिणत हुए पुद्गल के अन्तर काल का विचार । पुद्गलद्रव्य
के भेदरूप द्रव्य स्थानायु, क्षेत्रस्थानायु, अवगाहनास्थानायु और भाव-
स्थानायुओं के अल्प बहुत्व का विचार, नैरयिकों के आरंभ परिग्रह का
विचार । असुरकुमारों के अरंभ परिग्रह का विचार, पृथिवीकायादिकों
का आरंभ । शरीर, कर्म, भवन, देव देवी इत्यादि परिग्रह तथा आसन
शयन, भाण्ड, मात्र, उपकरण आदि परिग्रह असुरकुमारों का है, ऐसा

गलना द्विप्रदेशिक स्कन्धना अने अनन्त प्रदेशिक पर्यन्तना स्कन्धना अन्तर
कालना प्रश्न अने जघन्य ओक समय, अने उत्कृष्ट असंख्यातकाल, अने
अनन्तकालना अन्तरकाल छे ओवो उत्तर.

ओक प्रदेशावगाढ सकम्प पुद्गलथी लधने असंख्यात प्रदेशावगाढ पर्य-
न्तना पुद्गलना अन्तरकालना विचार, ओक प्रदेशावगाढ निष्कम्प पुद्गलथी
लधने असंख्यात प्रदेशावगाढ पर्यन्तना पुद्गलना अन्तर कालना विचार,
वर्णादि रूपे, शब्द रूपे, तथा अशब्द रूपे परिणमता पुद्गलना अन्तर कालना
विचार, धर्त्यादिना आ उद्देशाभां प्रतिपादन कर्तुं छे पुद्गल द्रव्यना लोह रूप
द्रव्य स्थानायु, क्षेत्र स्थानायु, अवगाहना स्थानायु अने भाव स्थानायुना अल्प
अने बहुत्वना विचार, नारकोना आरंभ परिग्रहना विचार, असुरकुमारीना
आरंभ परिग्रहना विचार, पृथ्वीकाय आदिना आरंभना विचार. शरीर,
कर्म, भवन, देव, देवी धर्त्यादि परिग्रह तथा आसन, शयन, भांड, मात्र,

દ્વીન્દ્રિયાનાં યાવત્-પંચેન્દ્રિયાણામ્ પરિગ્રહવિચારઃ ટક્ક-કૂટ-વાપીપ્રમૃત્તિપરિગ્રહ-
યાવત્-વાનવ્યન્તર વિચારઃ-જ્યોતિષિક-વૈમાનિકાનામ્, તતઃ પશ્ચાન્નામ્ હેતુતામ્
પશ્ચ અહેતુનાં ચ પ્રતિપાદનમ્ ।

પરમાણુપુદ્ગલવિશેષવક્તવ્યતાપ્રસ્તાવઃ

મૂલમ્—“ પરમાણુ પોગ્ગલે ણં મંતે ! એયઇ, વેયઇ, જાવ—
તંતં ભાવં પરિણમઇ ? ગોયમા ! સિય એયઇ, વેયઇ, જાવ
—પરિણમઇ ?, સિય ણો એયઇ, જાવ—ણોપરિણમઇ૨, દુપ્પણ-
સિણ ણં મંતે ! ધંધે એયઇ, જાવ-પરિણમઇ ? ગોયમા ! સિય
એયઇ, જાવ-પરિણમઇ૧, સિય ણો એયઇ, જાવ-ણો પરિણમઇ૨,
સિય દેસે એયઇ, દેસે નો એયઇ૩ । તિપ્પણસિણ ણં મંતે !
ધંધે એયઇ૦ ? ગોયમા ! સિય એયઇ૧, સિય નો એયઇ૨,
સિય દેસે એયઇ-નો દેસે એયઇ૩, સિય દેસે એયઇ-નો દેસા
એયંતિ૪, સિયદેસા એયંતિ-નો દેસે એયઇ૫, ચડપ્પણસિણ
ણં મંતે ! ધંધે એયઇ ? ગોયમા ! સિય એયઇ ૧, સિય નો
એયઇ૨, સિય દેસે એયઇ-ણો દેસે એયઇ ૩, સિય દેસે એયઇ-
ણો દેસા એયંતિ૪, સિય દેસા એયંતિ-નો દેસે એયઇ૫, સિય
દેસા એયંતિ-ણો દેસા એયંતિ૬ । જહા-ચડપ્પણસિઓ તહા
પંચપણસિઓ, તહા જાવ-અણંતપણસિઓ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

કથન, એકેન્દ્રિય, આદિકોં કા યાવત્ પંચેન્દ્રિયોં કા પરિગ્રહ કયા ૨
હૈ યહ કથન, યાવત્ વાનવ્યન્તરોં કે જ્યોતિષિક દેવોં કે ઔર વૈમાનિક
દેવોં કે ટક્ક, કૂટ, વાપી વગૈરહરૂપ પરિગ્રહ કા પ્રતિપાદન, હસકે બાદ
પાંચ અહેતુઓં કા એવં પાંચ હેતુઓં કા પ્રતિપાદન ।

ઉપકરણ આદિ પરિગ્રહોનું અસુરકુમારો સેવન કરે છે, એવો ઉત્તર. એકેન્દ્રિયથી
લઇને પંચેન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોનાં પરિગ્રહ કયા કયા હોય છે, તેનું કથન.
તથા વાનવ્યન્તરોથી જ્યોતિષિક પર્યન્તના દેવો અને વૈમાનિક દેવોના ટંક, કૂટ,
વાપી વગેરે પ્રકારના પરિગ્રહનું પ્રતિપાદન. ત્યારબાદ પાંચ હેતુઓનું અને
પાંચ અહેતુઓનું પ્રતિપાદન.

છાયા—પરમાણુપુદ્ગલઃ खलु भदन्त ! एजते, व्येजते, यावत्-तं तं भावं परिणमति ? गौतम ! स्याद् एजते, व्येजते, यावत्-परिणमति, १ स्यात्-नो एजते, यावत्-नो परिणमति, २ । द्विप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः एजते, यावत्-परिणमति ? गौतम ! स्याद् एजते, यावत्-परिणमति, १ स्याद् नो एजते, यावद्-नो परिणमति, २ स्याद्देशः एजते, देशो न एजते, ३ । त्रिप्रदेशिकः

परमाणु पुद्गल विशेष वक्तव्यता

“ परमाणु पोगगले णं भંते ! ” इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—(પરમાણુ પોગગલે ણં ભંતે ! એયહ, વેયહ, જાવ તં તં ભાવં પરિણમહ) હે ભદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલ કયાં કંપિત હોતા હૈ ? વિશેષરૂપ સે કયાં વહ કંપિત હોતા હૈ ? યાવત્ ઉસ ૨ ભાવરૂપ સે કયાં વહ પરિણમતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સિય એયહ, વેયહ જાવ પરિણમહ સિય ણો એયહ જાવ ણો પરિણમહ) પરમાણુ પુદ્ગલ કમી કંપિત મી હોતા હૈ, કમી વિશેષરૂપ સે મી કંપિત હોતા હૈ, યાવત્ વહ ઉસ ૨ ભાવરૂપ સે મી પરિણમતા હૈ । કદાચિત્ નહીં કંપતા હૈ યાવત્ કદાચિત્ નહીં પરિણમતા હૈ । (દુપ્પણસિય ણં ભંતે ! સંધે એયહ, જાવ પરિણમહ) હે ભદન્ત ! દો પ્રદેશવાલા સ્કન્ધ કયાં કંપિત હોતા હૈ ? યાવત્ ઉસ ઉસ ભાવરૂપ સે પરિણમતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સિય એયહ, જાવ પરિણમહ) કમી વહ કંપિત મી હોતા હૈ, યાવત્ વહ ઉસ ૨ ભાવરૂપ સે મી પરિણમતા હૈ । (સિય ણો એયહ, જાવ ણો પરિણમહ)

परमाणु पुद्गलनो विशेष भुत्वासे

“ परमाणु पोगगलेणं भंते ! ” इत्यादि—

સૂત્રાર્થ—(પરમાણુ પોગગલેણં ભંતે ! એયહ, વેયહ, જાવ તં તં ભાવં પરિણમહ ?) હે ભદન્ત ! શું પરમાણુ પુદ્ગલ સામાન્ય રૂપે કંપે છે ? વિશેષ રૂપે કંપે છે ખરું ? શું તે ઉદ્દેશણુ-અવદેશણુ, નીચે આવતું આદિ ભાવરૂપે પરિણમે છે ? (ગોયમા ! સિય એયહ, વેયહ જાવ પરિણમહ, સિય ણો એયહ જાવ ણો પરિણમહ) હે ગૌતમ ! ક્યારેક પરમાણુ પુદ્ગલ કંપિત થાય છે, ક્યારેક વિશેષ કંપિત પણ થાય છે, અને ક્યારેક તે તે ભાવરૂપે પરિણમે છે, ક્યારેક તે કંપિત થતું નથી, વિશેષ કંપિત થતું નથી અને તે ભાવરૂપે પરિણમતું પણ નથી. (દુપ્પણસિય ણં ભંતે ! સંધે એયહ, જાવ પરિણમહ ?) હે ભદન્ત ! બે પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ શું કંપિત થાય છે ? અને તે તે ભાવરૂપે પરિણમે છે ? (ગોયમા ! સિય એયહ, જાવ પરિણમહ) હે ગૌતમ ! ક્યારેક તે કંપિત થાય છે અને તે ભાવરૂપે પરિણમે છે, (સિય ણો એયહ, જાવ ણો પરિણમહ) ક્યારેક તે કંપિત

खलु भदन्त ! स्कन्धः एजते ? गौतम ! स्याद् एजते, १ स्याद् नो एजते, २ स्याद् देशः एजते नो देश एजते, ३ स्याद् देश एजते-नो देशो एजेते, ४ स्याद् देशो एजते-नो देशः एजते, ५ । चतुष्पदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः एजते ? गौतम ! स्याद् एजते, १ स्याद् नो एजते, २ स्याद् देशः एजते-नो देशः एजते, ३ स्याद् देशः एजते-नो देशाः एजन्ते, ४ स्याद् देशाः एजन्ते, नो देशः एजते,

કभी વહ નહીં મી કંપિત હોતા હૈ ઓર ડસ ડસ ભાવરૂપ સે કમી વહ નહીં મી પરિણમતા હૈ । (સિય દેસે એયહ સિય દેસે નો એયહ) કમી કમી ડસકા એકદેશ કંપિત હોતા હૈ ઓર એકદેશ કંપિત નહીં હોતા હૈ । (તિપ્પણસિયે ણં મંતે ! સ્વંધે એયહ૦) હે ભદન્ત ! ત્રીન પ્રદેશવાલા સ્કંધ કંપતા હૈ કયા ? (ગોયમા) હે ગૌતમ (સિય એયહ, સિય નો એયહ, સિય દેસે એયહ નો દેસે એયહ) કંપતા મી હૈ ઓર નહીં મી કંપતા હૈ । ડસકા કમી એકદેશ મી કંપતા હૈ ઓર એકદેશ નહીં કંપતા હૈ । (સિય દેસે એયહ નો દેસા એયંતિ) કમી ડસકા એકદેશ કંપતા હૈ, અનેક દેશ નહીં કંપતે હૈ । (સિય દેસા એયંતિ નો દેસે એયહ) કમી ડસકે અનેક દેશ કંપતે હૈ, એકદેશ નહીં કંપતા હૈ । (ચડપ્પણસિયે ણં મંતે ! સ્વંધે એયહ) હે ભદન્ત ચાર પ્રદેશોં વાલા સ્કન્ધ કંપતા હૈ કયા ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સિય એયહ, સિય નો એયહ સિય દેસે એયહ નો દેસે એયહ, સિય દેસે એયહ નો દેસા એયંતિ, સિય દેસા એયંતિ નો દેસે એયહ, સિય દેસા એયંતિ નો દેસા એયંતિ) ચાર પ્રદેશોં

પણ થતો નથી અને તે તે ભાવરૂપે પરિણમતો પણ નથી. (સિય દેસે એયહ, સિય દેસે નો એયહ) ક્યારેક તેનો એક દેશ (ભાગ) કંપિત થાય છે, અને એક દેશ કંપિત થતો નથી (તિપ્પણસિયે ણં મંતે ! સ્વંધે એયહ૦) હે ભદન્ત ! શું ત્રણ પ્રદેશવાળો સ્કંધ કંપે છે ખરો ? (ગોયમા ! સિય એયહ, સિય નો એયહ, સિય દેસે એયહ, નો દેસે એયહ) હે ગૌતમ ! તે કંપે છે પણ ખરો અને નથી પણ કંપતો-ક્યારેક તેનો એક દેશ જ કંપે છે અને ક્યારેક એક દેશ પણ કંપતો નથી. (સિય દેસે એયહ, નો દેસા એયંતિ) ક્યારેક તેનો એક દેશ કંપે છે અને અનેક દેશ કંપતા નથી, (સિય દેસા એયંતિ, નો દેસે એયહ) ક્યારેક તેના અનેક દેશ કંપે છે, એક દેશ કંપતો નથી. (ચડપ્પણસિયે ણં મંતે ! સ્વંધે એયહ) હે ભદન્ત ! ચાર પ્રદેશોવાળો સ્કંધ કંપે છે ખરો ? (ગોયમા ! સિય એયહ, સિય નો એયહ, સિય દેસે એયહ નો દેસે એયહ, સિય દેસે એયહ, નો દેસા એયંતિ, સિય દેસા એયંતિ નો દેસે એયહ, સિય દેસા એયંતિ નો દેસા એયંતિ.)

૫ સ્યાદ્ દેશૌ એજેતે-નો દેશૌ એજેતે, ૬।યથા ચતુષ્પ્રદેશિકસ્તથા પશ્ચમદેશિકઃ તથા યાવત્-અનન્તપ્રદેશિકઃ ॥ સૂ ૧ ॥

ટીકા—પૃથ્ઠોદ્દેશકાન્તે કર્મપુદ્ગલાનાં વેદનયા નિર્જરા નિરૂપિતા, નિર્જરા-ગાથ ચલનરૂપતા તત્પ્રસન્નાત્ સપ્તમે પુદ્ગલચલનં નિરૂપયિતુમાહ—‘ પરમાણુ-પોગ્ગલેનં મંતે ! ’ ઇત્યાદિ । ‘ પરમાણુપોગ્ગલેનં મંતે ! એયઃ, વેયઃ, જાવ-તં તં માવં પરિણઃ ? ’ ગોતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલુ, એજતે

ચાલા સ્કન્ધ કંપતા મી હૈ ઓર નહીં મી કંપતા હૈ । કમી એકદેશ કંપતા હૈ ઓર એકદેશ નહીં કપતા હૈ । કમી એકદેશ કપતા હૈ, અનેક દેશોં નહીં કંપતે હૈ, અનેક દેશ કમી કંપતે હૈ ઓર એકદેશ નહીં કપતા હૈ । કમી અનેક દેશ કપતે હૈ ઓર અનેક દેશ નહીં કંપતે હૈ । (જહા ચઽપ્પણ્ણિઓ તહા પંચપણ્ણિઓ-તહા જાવ અણંતપણ્ણિઓ) જિસ પ્રકાર સે યહ ચાર પ્રદેશવાલે સ્કન્ધ કે વિષય મેં કથન કિયા હૈ-ઁસી પ્રકાર સે પાંચ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ કે વિષય મેં મી એસા હી કથન જાનના ચાહિયે ઓર યાવત્ અનન્ત પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ તક એસા હી કથન સમજના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—છઠે ઉદ્દેશક કે અંત મેં કર્મપુદ્ગલોં કી વેદના હોને કે વાદ નિર્જરા હોતી હૈ એસા કથન કિયા ગયા હૈ સો યહ નિર્જરા ચલન સ્વરૂપવાલી હોતી હૈ અતઃ ઇસી પ્રસન્ન કો લેકર ઇસ સપ્તમ ઉદ્દેશક મેં પુદ્ગલોં કા ચલન નિરૂપણ કરને કે લિયે સૂત્રકાર ‘ પરમાણુપોગ્ગલે નં મંતે ’ એસા કહ રહે હૈ ઇસમેં ગૌતમસ્વામી ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ

હે ગૌતમ ! ચાર પ્રદેશોવાળો સ્કંધ કંપે પણ છે અને નથી પણ કંપતો. ક્યારેક તેનો એક દેશ કંપે છે અને એક દેશ કંપતો નથી, ક્યારેક એક દેશ કંપે છે અને અનેક દેશ કંપતા નથી, ક્યારેક અનેક દેશ કંપે છે અને એક દેશ કંપતો નથી, ક્યારેક અનેક દેશ કંપે છે અને અનેક દેશ કંપતા નથી. (જહા ચઽપ્પણ્ણિઓ તહા પંચપણ્ણિઓ-તહા જાવ અણંતપણ્ણિઓ) ચાર પ્રદેશોવાળા સ્કંધ વિશે જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે પાંચ પ્રદેશોવાળા સ્કંધના વિષે પણ સમજવું, અને અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધ પર્યન્તના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણેનું કથન શ્રવણ કરવું.

ટીકાર્થ—છઠ્ઠા ઉદ્દેશાને અંતે કર્મપુદ્ગલોનું વેદન થયા પછી નિર્જરા થવાની વાત કરી છે. તે નિર્જરા ચલન સ્વરૂપવાળી હોય છે. તે તે પ્રસંગને અનુલક્ષીને આ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલોના ચલનનું સૂત્રકારે નિરૂપણ કર્યું છે.

સામાન્યતઃ કમ્પતે, વ્યેજતે-વિશેષેણ વિવિધં વા કમ્પતે, યાવત્-તં તં ભાવં પરિણમતિ ? ઉત્ક્ષેપણાઽવક્ષેપણા-ઽઽકુચ્ચન-પ્રસારણાદિકં પરિણામં પ્રાપ્નોતિ કિમ્ ? યાવત્કરણાત્-‘ચલતિ, સ્પન્દતે, ઘટ્ટતે, ક્ષુભ્યતિ, ઉદીરયતિ’ इति संग्राह्यम् તત્ર-ચલતિ-સ્થાનાન્તરં ગચ્છતિ, સ્પન્દતે-કિંચિच्चलति, अन्यप्रदेशं गत्वा पुनः चलति-स्थानमागच्छति वा, घट्टते-सर्वदिक्षु सचलति पदार्थान्तरं स्पृशति वा, क्षुभ्यति-पृथवीं प्रविशति क्षोभयति वा, उदीरयति-उत् प्रबलयेन प्रेरयति

કિ ‘ પરમાણુપોગલે ણં મંતે ! એયઙ્, વેયઙ્, જાવ તં તં ભાવં પરિણમઙ્ ’ હે ભદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલ સામાન્ય ઔર વિશેષ રૂપ સે કંપતા હૈં કયા ? યાવત્ વહ ઉસ ઉસ ભાવરૂપ સે પરિણમ જાતા હૈ કયા ? અર્થાત્ વહ પરમાણુપુદ્ગલ ઉત્ક્ષેપણ, અવક્ષેપણ, આકુચ્ચન, પ્રસારણ આદિ પરિણામ કો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ કયા ? યહાં “ યાવત્ ” પદ સે-(ચલતિ, સ્પન્દતે, ઘટ્ટતે, ક્ષુભ્યતિ, ઉદીરયતિ) ઇન ક્રિયાપદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । ઇનકા ભાવ ઇસ પ્રકાર સે હૈ (ચલતિ) ઇક સ્થાન સે દૂસરે સ્થાન પર વહ પુદ્ગલ પરમાણુ જાતાં હૈ કયા ? (સ્પન્દતે) વહ પુદ્ગલ પરમાણુ કુછ ૨ ચલતા હૈ કયા ? અથવા દૂસરે પ્રદેશ પર જાકર પુનઃ અપને સ્થાન પર વહ આ જાતા હૈ કયા ? (ઘટ્ટતે) સર્વ દિશાઓં મેં વહ સંચાર કરતા હૈ કયા ? અથવા પદાર્થાન્તર કો છૂતા હૈ કયા ? (ક્ષુભ્યતિ) વહ પૃથિવી મેં ઘુસ જાતા હૈ કયા ? અથવા વહ ક્ષુભિત કરતા હૈ કયા ? (ઉદીરયતિ) વહ પ્રબલતા સે પ્રેરિત કરતા હૈ કયા ? અથવા વહ પદાર્થાન્તર મેં મિલ

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—‘ પરમાણુપોગલે ણં મંતે ! એયઙ્, વેયઙ્, જાવ તં તં ભાવં પરિણમઙ્ ? ’ હે ભદન્ત ! પરમાણુ પુદ્ગલ સામાન્ય અને વિશેષ રૂપે કેવે છે ખડું ? શું પરમાણુ પુદ્ગલ તે તે ભાવરૂપે પરિણમે છે ખડું ? એટલે કે તે પરમાણુ પુદ્ગલ ઉત્ક્ષેપણ, અવક્ષેપણ, આકુચ્ચન, પ્રસારણ આદિ ભાવરૂપે પરિણમે છે ખડું ? અહીં ‘ જાવ ’ (યાવત્) પદથી “ ચલતિ, સ્પન્દતે ઘટ્ટતે, ક્ષુભ્યતિ, ઉદીરયતિ ” આ ક્રિયાપદોને ગ્રહણ કરવાના છે. તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—“ ચલતિ ” શું તે પુદ્ગલ પરમાણુ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જાય છે ખડું ? “ સ્પન્દતે ” શું તે પુદ્ગલ પરમાણુ થોડા પ્રમાણમાં વાલે છે ? અથવા બીજા પ્રદેશ પર જઈને ફરી પોતાને સ્થાને પાછું આવી જાય છે ? “ ઘટ્ટતે ” શું તે બધી દિશાઓમાં સંચાર (ગમન) કરે છે ? અથવા પદાર્થાન્તરને સ્પર્શે છે ખડું ? “ ક્ષુભ્યતિ ” તે પૃથ્વીમાં ઘુસી જાય છે ખડું ? અથવા ક્ષુભિત કરે છે ખડું ? “ ઉદીરયતિ ” શું તે પદાર્થાન્તરમાં મળી જાય છે ખડું ?

કિમ્ ? । મગવાન્ આહ—‘ ગોયમા ! સિય એયહ, વેયહ, જાવ-પરિણમહ ’ હે ગૌતમ ! સ્યાત્ કદાચિત્ પરમાણુપુદ્ગલઃ એજતે કમ્પતે સર્વપુદ્ગલેષુ એજનાદીનાં કાદાચિત્કત્વાત્, વ્યેજતે વિશેષેણ કમ્પતે, યાવત્-પરિણમતિ, અથ ‘ સિય ગો એયહ, જાવ-ગો પરિણમહ ’ સ્યાત્ કદાચિત્ નો એજતે, યાવત્-નો પરિણમતિ ૨ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—‘ દુષ્પણસિણં મંતે ! સ્વંધે એયહ, જાવ-પરિણમહ ? હે

જાતા હૈ કયા ? હિસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સિય એયહ, વેયહ, જાવ પરિણમહ) પુદ્ગલ પરમાણુ કદાચિત્ સામાન્ય વિશેષ દોનોં રૂપ સે ખી કંપતા હૈ, કયોં કિ સર્વ પુદ્ગલોં મેં કંપનં હોને રૂપ ક્રિયા સર્વદા નહીં હોતી હૈ કખી ૨ હી હોતી હૈ । હિસી કારણ સે સૂત્રકાર ને (સિય એયહ, વેયહ, જાવ પરિણમહ) એસા પાઠ કહા હૈ । પરમાણુ પુદ્ગલ મેં જવ એજનાદિ ક્રિયાએ કાદાચિત્ક હૈં તો હિસ સે યહ વાત અપને આપ હી પ્રમાણિત હો જાતી હૈ કિ ઉસ ઉસ ભાવરૂપ સે પુદ્ગલ પરમાણુ કા પરિણમન હોના યહ ખી કાદાચિત્ક હી હૈ । સામાન્ય રૂપ સે કંપિત હોના હિસકા નામ એજન ઓર વિશેષ રૂપ કંપિત હોના હિસકા નામ વ્યેજન હૈ । (સિય ગો એયહ, જાવ ગો પરિણમહ) અતઃ વહ પુદ્ગલ પરમાણુ કખી નહીં ખી કંપતા હૈ યાવત્ ઉસ ઉસ ભાવરૂપ સે વહ કખી નહીં ખી પરિણમતા હૈ । હિસ પ્રકાર એક પુદ્ગલ પરમાણુ કે વિષય મેં કૃતશંકા કા સમ્પ્રધાન પ્રાપ્ત કર અવ ગૌતમ પ્રભુ સે પુનઃ પૂછતે હૈં કિ (દુષ્પણસિણં મંતે ! સ્વંધે એયહ જાવ પરિણમહ ?) હે

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—(ગોયમા ! સિય એયહ વેયહ, જાવ પરિણમહ) હે ગૌતમ ! પુદ્ગલ પરમાણુ ક્યારેક સામાન્ય વિશેષ બન્ને રૂપે પણ ચાલે છે, કારણ કે સર્વ પુદ્ગલોમાં કંપન થવાની ક્રિયા થતી નથી, કોઈ કોઈ વખતે જ થાય છે. તેથી એ ક્રિયા ક્યારેક થાય છે, એવું આ સૂત્રપાઠમાં સૂત્રકારે પ્રતિપાદન કર્યું છે પરમાણુ પુદ્ગલમાં એજન (કંપન) આદિ ક્રિયાઓ ક્યારેક જ થાય છે, તો તેના દ્વારા એ વાતનું આપોઆપ પ્રતિપાદન થઈ જાય છે કે તે ભાવરૂપે પુદ્ગલ પરમાણુનું પરિણમન પણ ક્યારેક જ થતું હોય છે. સામાન્ય રૂપે કંપનું તેનું નામ ‘ એજન ’ છે અને વિશેષ રૂપે કંપનું તેનું નામ ‘ વ્યેજન ’ છે. (સિય ગો એયહ, જાવ ગો પરિણમહ) તે પુદ્ગલ પરમાણુ ક્યારેક નથી પણ કંપતું, અને તે ભાવરૂપે ક્યારેક તે પરિણમતું પણ નથી. આ પ્રમાણે એક પુદ્ગલ પરમાણુ વિશેષના પ્રશ્નોનું સ્પષ્ટી કરણ મેળવીને હવે ગૌતમ સ્વામી એ પ્રદેશવાળા સ્કંધના વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછે છે—(દુષ્પણસિણં મંતે ! સ્વંધે એયહ જાવ પરિણમહ ?) હે ભદ્રન્ત ! એ પ્રદે

મદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિકઃ પ્રદેશદ્વયવાન્ સ્વલુ સ્કન્ધઃ એજતે-કમ્પતે, યાવત્-પરિણમતિ ? યાવત્કરણાત્-ઉપર્યુક્તં સંગ્રાહ્યમ્, મગવાનાહ-‘ ગોયમા ! યાવત્-પરિણમતિ ? અથ ‘ સિય ણો એયહ, જાવ-ગો પરિણમહ ’ સ્યાત્ કદાચિત્ નો એજતે, યાવત્-નો પરિણમતિ ૨ ।

અથ ‘ સિય દેસે એયહ, સિય દેસે નો એયહ ’ સ્યાત્ કદાચિત્ દેશઃ સ્કન્ધ-સ્યેકભાગઃ એજતે, સ્યાત્ કદાચિત્ દેશઃ સ્કન્ધેકભાગો નો એજતે ૩, ગૌતમઃ પુનઃ પૂછતિ-‘ તિપ્પસિયણં મંતે । સંઘે એયહ ? ’ હે મદન્ત ! ત્રિપ્રદેશિકઃ પ્રદેશત્રયવાન્ સ્વલુ સ્કન્ધઃ કિમ્ એજતે ? મગવાનાહ-‘ ગોયમા ! સિય એયહ, સિય નો એયહ ’ હે ગૌતમ ! સ્યાત્ કદાચિત્ એજતે ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કમ્પતે,

મદન્ત ! દો પ્રદેશોં વાલા જો સ્કન્ધ હૈ વહ કંપિત હોતા હૈ કયા ? યાવત્ વહ પરિણમતા હૈ કયા ? યહાં યાવત્ ગચ્છ સે ઉપર્યુક્ત પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ । ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈન- (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સિય એયહ જાવ પરિણમહ) વહ દો પ્રદેશોં વાલા પુદ્ગલ સ્કન્ધ કમી કમી હી કંપિત યાવત્ પરિણમિત હોના હૈ । નથા (સિય ણો એયહ જાવ ણો પરિણમહ) કમી કમી વહ કંપિત યાવત્ પરિણમિત નહીં મી હોના હૈ । (સિય દેસે એયહ સિય દેસે નો એયહ) નથા હસ દો પ્રદેશોં વાલે પુદ્ગલ સ્કન્ધ કા દેશ-એક ભાગ કમી કંપિત હોના હૈ ઓર એક ભાગ કંપિત નહીં હોતા હૈ । ગૌતમ પુનઃ પ્રમુ સે પૂછતે હૈન- (તિપ્પસિયણં મંતે । સંઘે એયહ) હે મદન્ત ! ત્રીન પ્રદેશોં વાલા જો પુદ્ગલ સ્કન્ધ હૈ વહ કંપિત હોતા હૈ કયા ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈન- (સિય એયહ, સિય નો એયહ) હે ગૌતમ ! ત્રીન પ્રદેશોં વાલા પુદ્ગલ

શોવાળો સ્કન્ધ કંપે છે ખરો ? અહીં (યાવત્) (જાવ) પદ્ધતી ઉપર પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ શ્રવણ કરાવો છે

મહાવીર પ્રભુ જવાબ આપે છે- (ગોયમા ! સિય એયહ જાવ પરિણમહ) હે ગૌતમ ! બે પ્રદેશોવાળો પુદ્ગલ સ્કન્ધ કોઈ કોઈ વખત જ કંપિત થાય છે અને તે તે ભાગરૂપે પરિણમિત થાય છે તથા (સિય ણો એયહ જાવ ણો પરિણમહ) કોઈ કોઈ વખત તે કંપિત થતો નથી અને પરિણમિત થતો નથી. (સિય દેસે એયહ સિય દેસે નો એયહ) હે ગૌતમ ! તે બે પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધનો એક દેશ (ભાગ) કંપિત થાય છે અને એક ભાગ કંપિત થતો નથી.

ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે- (તિપ્પસિયણં મંતે । સંઘે એયહ ?) હે મદન્ત ! ત્રણ પ્રદેશોવાળો પુદ્ગલ સ્કન્ધ શું કંપિત થાય છે ખરો ?

મહાવીર પ્રભુ જવાબ આપે છે- (સિય એયહ, સિય ણો એયહ) હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધ ક્યારેક કંપે છે પણ ખરો અને ક્યારેક નથી

स्यात् कदाचित् नो एजते, २ 'सियदेसे एयइ नो देसे एयइ' स्यात् कदाचित्
 देशः त्रिप्रदेशिकस्कन्धैकभागः एजते, कदाचित् नो देशः तदेकभागः एजते, ३
 'सियदेसे एयइ-नो देसा एयंति' स्यात् कदाचित् देशः एकभागः एजते, नो
 देशौ द्विभागौ एजते, ४ अथ 'सिय देसा एयंति-नो देसे एयइ' स्यात् कदाचित्
 देशौ द्विदेशौ एजते, नो देशः एकभागः एजते, ५ । गौतमः पुनः पृच्छति-
 'चउप्पएसिएण भंते ! खंधे एयइ ?' हे भदन्त ! चतुष्प्रदेशिकः चतुष्प्रदेशवान्
 'खलु स्कन्धः एजते किम् ?' श्रवणानाह- 'गोयमा ! सिय एयइ, सियनो एयइ'
 'हे गौतम ! स्यात् कदाचित् एजते चतुष्प्रदेशवान् स्कन्धः कम्पते, १-स्यात्
 कदाचित् नो एजते, २ 'सिय देसे एयइ-नो देसे एयइ' स्यात्-कदाचित्
 स्कन्ध कभी कंपित भी होता है और कभी नहीं भी कंपित होता है ।
 (सिय देसे एयइ नो देसे एयइ) कभी उस स्कन्ध का एकभाग कंपित
 होता है और एकभाग कंपित नहीं होता है । (सिय देसे एयइ नो
 देसा एयंति) कभी ऐसा भी द्रव्य होता है कि जब उस तीन प्रदेशों
 वाले स्कन्ध का एक भाग ही कंपित होता है, दो भाग कंपित नहीं
 होते हैं । (सिय देसा एयंति नो देसे एयइ) तथा कभी ऐसा भी
 होता है कि जब उसके दो भाग ही कंपित होते हैं एक भाग कंपित
 नहीं होता । गौतम पुनः प्रश्न से पृच्छते हैं- (चउप्पएसिए णं भंते !
 खंधे एयइ) हे भदन्त ! चार प्रदेशों वाला जो पुद्गल स्कन्ध है वह क्या
 कंपित होता है ? इसके उत्तर में प्रश्न कहते हैं- (गोयमा !) हे गौतम !
 (सिय एयइ, सिय नो एयइ) हां कभी वह कंपित होता है और कभी
 वह कंपित नहीं होता है । (सिय देसे एयइ नो देसे एयइ) कभी उस

पणु कंपितो. (द्विय देसे एयइ नो देसे एयइ) क्यारेक ते स्कन्धनो-ओक-लाग
 कंपित थाय छे अने ओक लाग कंपित थतो नथी (सिय देसे एयइ नो देसा
 'एयंति') क्यारेक ओपुं पणु भने छे के ते त्रणु प्रदेशोवाणा स्कन्धनो ओक लाग
 कंपित थाय छे अने जे लाग कंपित थता नथी. ' (सिय देसा एयंति-नो देसे
 'एयइ') क्यारेक ओपुं पणु भने छे के न्यारे ते-ज जे लाग कंपित थाय छे
 अने ओक लाग कंपित थतो नथी

इवे गौतम स्वामी चार प्रदेशोवाणा पुद्गल स्कन्धने विषे प्रश्न पूछे छे
 (चउप्पएसिए णं भंते ! खंधे एयइ ?) हे भदन्त ! शु चार प्रदेशोवाणो पुद्ग-
 ल स्कन्ध कंपित थाय छे जरे ? तेना जवाण आपता म्हावीर, प्रश्न कडे
 छे- (गोमया ! 'सिय एयइ सिय णो एयइ') हे गौतम ! ते क्यारेक कंपित
 थाय छे अने क्यारेक नथी थतो (सिय देसे एयइ नो देसे एयइ) क्यारेक

દેશઃ એકભાગઃ એજતે સ્યાત્ કદાચિત્ દેશ એકભાગો નો એજતે, ૩ 'સિય દેસે-
 એયઙ્-જો દેસા એયંતિ' સ્યાત્ કદાચિત્ દેશઃ એકભાગઃ એજતે, નો દેશોઃ
 ત્રિભાગા એજન્તે, ૪ 'સિય દેસા એયંતિ-નો દેસે એયઙ્' સ્યાત્ કદાચિત્ દેશો
 ત્રિભાગરૂપા એજન્તે, નો દેશઃ એકભાગઃ એજતે, ૫ 'સિય દેસા એયંતિ-જો દેસા
 એયંતિ' સ્યાત્ કદાચિત્ દેશો દ્વિભાગરૂપો એજતે, નો દેશો અપરદ્વિભાગરૂપો
 એજતે, ૬ 'જહાચઉપ્પણસિઓ તહા પંચપણસિઓ, તહા જાવ - અણંતપણસિઓ'
 યથા ચતુષ્પદેશિકસ્કન્ધવિષયક આલાપકસ્તથા પશ્ચમ્પદેશિકસ્કન્ધવિષયકોઽપિ
 આલાપકો વિજ્ઞેયઃ, તથા યાવત્ - અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધવિષયકોઽપિ આલાપકઃ

સ્કન્ધ કા એક ભાગ કંપિત હોતા હૈ, ઓર એક ભાગ કંપિત નહીં હોતા
 હૈ । (સિય દેસે એયઙ્ જો દેસા એયંતિ) કમી ઉસકા એકભાગ હી
 કંપિત હોતા હૈ ઓર ઉસકે અનેક ભાગ અર્થાત્ ત્રીન ભાગ કંપિત નહીં
 હોતે હૈ । (સિય દેસા એયંતિ નો દેસે એયઙ્) કમી ઉસકે ત્રીનભાગરૂપ
 દેશ કંપિત હોતે હૈ-ઓર એકભાગરૂપ દેશ કંપિત નહીં હોતા હૈ । (સિય
 દેસા એયંતિ, જો દેસા એયંતિ) કમી ઉસકે પહિલે દો ભાગ કંપિત
 હોતે હૈ ઓર દૂસરે દો ભાગ કંપિત નહીં હોતે હૈ । (જહા ચઉપ્પણ
 સિઓ તહા પંચ પણસિઓ તહા જાવ અણંતપણસિઓ) જિસ પ્રકાર સે
 ચાર પ્રદેશોં વાલે પૌદ્ગલિક સ્કન્ધ કે વિષય મેં યહ પૂર્વોક્તરૂપ સે અર્થા-
 ત્ આલાપક રૂપ સે કથન સ્પષ્ટીકરણ ક્રિયા ગયા હૈ ઉસી પ્રકાર સે
 પાંચ પ્રદેશોં વાલે પુદ્ગલ સ્કન્ધ કે વિષય મેં ભી આલાપક જાનના
 ચાહિયે । ઓર હસી તરહ સે અપને આપ હી યાવત્ અનન્તપ્રદેશોંવાલે
 પુદ્ગલ સ્કન્ધ કે વિષય મેં ભી આલાપક જાન લેના ચાહિયે । યહાં યાવત્

તે સ્કન્ધનો એક ભાગ કંપિત થાય છે અને એક ભાગ કંપિત થતો નથી.
 (સિય દેસે એયઙ્ જો દેસા એયંતિ) ક્યારેક તેનો એક જ ભાગ કંપિત થાય
 છે અને તેના અનેક ભાગ એટલે કે ત્રણ ભાગ કંપિત થતા નથી. (સિય દેસા
 એયંતિ નો દેસે એયંતિ) ક્યારેક તેનો ત્રણ ભાગ રૂપ દેશ કંપિત થાય છે અને
 એક ભાગ રૂપ દેશ કંપિત થતો નથી. (સિય દેસા એયંતિ જો દેસા એયંતિ)
 ક્યારેક તેના પહેલા બે ભાગ કંપિત થાય છે અને બાકીના બે ભાગ કંપિત
 થતા નથી. (જહા ચઉપ્પણસિઓ તહા પંચપણસિઓ તહા જાવ અણંતપણસિઓ)
 જે પ્રમાણે ચાર પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધો વિષે ઉપર કહ્યા મુજબનું સ્પષ્ટી-
 કરણ કરવામાં આવ્યું છે-એટલે કે તેના વિષે જેવા આલાપક આપવામાં આવેલા
 છે એવા જ આલાપકો પાંચ પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધો વિષે સમજી લેવા.

स्वयमूहनीयः । यावत्करणात् 'षट्प्रदेशिकः, सप्तप्रदेशिकः, अष्टप्रदेशिको नवप्रदेशिकः, दशप्रदेशिकः, संख्यातप्रदेशिकः, असंख्यातप्रदेशिकः स्कन्धः संग्राह्यः । तथाचैतत्सूत्रस्यायं भावः परमाणुपुद्गलस्य एकभागत्वेन द्वौ विकल्पौ यथा—परमाणुपुद्गलः स्यात् एजते १ स्यात् नो एजते २ इति भङ्गद्वयम् ।

द्विप्रदेशिकस्य स्कन्धस्य द्विभागतया तत्र त्रयो विकल्पा भवन्ति तथाहि—कदाचित् एजनम्, १ कदाचित् अनेजनम्, १ कदाचित् अनेजनम्, २ कदाचित् देशेन एजनम्, देशेन अनेजनं च, ३ । अथ त्रिप्रदेशिकस्कन्धे तु पञ्चविकल्पाः संभवन्ति, तत्र आद्यास्तयो विकल्पाः द्विप्रदेशिकस्कन्धवदेव बोध्याः, यतः त्रिप्रदे-

पद से (षट् प्रदेशिकः, सप्तप्रदेशिकः, अष्टप्रदेशिकः, नवप्रदेशिकः, दशप्रदेशिकः, संख्यातप्रदेशिकः, असंख्यातप्रदेशिकः, स्कन्धः) इन स्कन्धों का संग्रह हुआ है ।

इस सूत्र का यह भाव है कि परमाणु पुद्गल के एकभाग होने से दो विकल्प होते हैं—एक विकल्प है परमाणु पुद्गल का कदाचित् कपना और दूसरा विकल्प है उसका कदाचित् नहीं कपना इस तरह ये दो भंग होते हैं ।

दो प्रदेशोंवाला जो पुद्गलस्कन्ध होता है उसके दो भाग होनेसे तीन विकल्प होते हैं ? प्रथम विकल्प है उसका कदाचित् कपन होना, दूसरा विकल्प है कदाचित् उसका कपन नहीं होना, और तीसरा विकल्प है कदाचित् उसके एकभाग का कपन होना और एकभाग का कपन नहीं होना । त्रिप्रदेशिक जो स्कन्ध है उसमें पाँच विकल्प संभव होते हैं । इनमें से आदि दो तीन विकल्प तो द्विप्रदेशी स्कन्ध के जैसे ही जानना चाहिये । क्योंकि कि त्रिप्रदेशिक स्कन्ध से एक भाग एक परमाणुरूप और

अने એજ પ્રમાણે છ, સાત, આઠ, નવ, દશ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનન્ત પર્યન્તના પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધો વિષે પણ આલાપકો સમજી લેવા.

આ સૂત્રનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—પરમાણુપુદ્ગલનો એક ભાગ હોવાથી તેને વિષે બે વિકલ્પ (ભંગ) થાય છે—(૧) પરમાણુપુદ્ગલ ક્યારેક કંપિત થાય છે (૨) તે ક્યારેક કંપિત થતું નથી. આ પ્રકારના બે ભંગ (વિકલ્પો) થાય છે બે પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલસ્કન્ધના બે ભાગ થવાથી ત્રણ વિકલ્પ થાય છે. (૧) તેનું ક્યારેક કંપન થવું, (૨) તેનું ક્યારેક કંપન ન થવું, (૩) ક્યારેક તેના એક ભાગનું કંપન થવું અને એક ભાગનું કંપન ન થવું.

ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધમાં નીચે પ્રમાણે પાંચ વિકલ્પ સંભવી શકે છે. તેમાં પહેલાં તો ત્રણ વિકલ્પો તો બે પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધ પ્રમાણે જ સમજવા. કારણ કે ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધના એક ભાગમાં એક પરમાણુ અને બીજા

શિક્ષસ્કન્ધે એકો ભાગ એકપરમાણુરૂપઃ દ્વિતીયો દ્વિપરમાણુરૂપ ઇતિ દ્વિપરમાણુરૂપસ્ય દ્વિતીયભાગસ્ય તથાવિધપરિણામેન એકભાગતયા વિવક્ષિતત્વાત્ દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધઃ સ્યેવ ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્યાપિ ત્રયો વિકલપારત એવ વિવક્ષિતાઃ ૩ । દેશસ્ય-એજનં દેશયોશ્ચાનેજનમિતિ ચતુર્થઃ ૪ । દેશયોરેજનમ્ દેશસ્ય ચાનેજનમિતિ પञ्ચમઃ ૫ । ઇતિ । ત્રિપ્રદેશિકરય જાતાઃ પञ્ચ વિકલપાઃ । ચતુષ્પ્રદેશિકે સ્કન્ધે તુ પદ્ધિવિકલપા-સ્તત્ર પञ્ચ તુ ત્રિપ્રદેશિકવદેવ ।

પછી, વિકલપસ્તુ ચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય ચતુર્ભાગતયા તત્ર દ્વિપરમાણુરૂપ-સ્ય પ્રથમભાગસ્ય એજનમ્ દ્વિપરમાણુરૂપસ્ય દ્વિતીયભાગસ્ય ચાનેજનમિતિ રીત્યા સંસ્પદ્યતે, તતઃ પરં સર્વેષામેવ પञ્ચપ્રદેશિકસ્કન્ધાદીનામ્ અનન્તપ્રદેશિક-દ્વિતીયભાગ દોઃ પરમાણુ હોગા । ઇસ લિયે દો પરમાણુ રૂપ જો યહ દ્વિતીયભાગ હૈં ઉસે તથાવિધપરિણામ વાલા હો સકને કેં કારણ એક આકાશ પ્રદેશાવગાહ હોને કે કારણ એકભાગરૂપ સે વિવક્ષિત કર લિયા હૈં । અતઃ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કી तरह ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે ભી ત્રીન વિકલપ વે હી । પૂર્વોક્ત વિવક્ષિત હુએ યહાં જાનના ચાહિયે । યહાં ઉન ત્રીન વિકલપોં કે વાદ (એક ભાગ સે એજન હોના, ઓર દો દેશોં કા-ભગોં કા એજન-કંપન નહીં હોના) યહ ચોથા વિકલપ જાનના ચાહિયે । તથા દો ભાગોં કા એજન ઓર એક ભાગ કા એજન-કંપન નહીં હોના યહ પાંચવાં વિકલપ જાનના ચાહિયે । ઇસ तरह ત્રીન પ્રદેશ વાલે પુદ્ગલ સ્કન્ધ કે યે પાંચ વિકલપ બન જાતે હૈં । તથા જો ચાર પ્રદેશોં વાલા પુદ્ગલ સ્કન્ધ હૈં ઉસમેં છહ વિકલપ હોતે હૈં । ઇનમેં સે પાંચ વિકલપ તો ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે જૈસે અમી કહે ગયે હૈં વૈસે હી હૈં । ઓર છઠા વિકલપ ચતુષ્પ્રદેશી સ્કન્ધ કા (દો ભાગ કા કંપન, ઓર દો ભાગ કા

ભાગમાં જે પરમાણુ હશે. તેથી જે પરમાણુ રૂપ જે બીજો ભાગ છે તેને તે પ્રકારના પરિણામવાળો હોવાથી એક ભાગ રૂપે ગણી લેવામાં આવેલો છે. તેથી જે પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધના જેવા જ ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધના પણ ત્રણ વિકલ્પો થશે. જે ત્રણ વિકલ્પો ઉપર બતાવવામાં આવ્યા છે. ચોથો વિકલ્પ આ પ્રમાણે થશે: “ એક ભાગનું કંપન થવું અને જે ભાગનું કંપન ન થવું. ” પાંચમો વિકલ્પ-“ જે ભાગનું કંપન થવું અને એક ભાગનું કંપન ન થવું. ” આ રીતે ત્રિપ્રદેશી પુદ્ગલ સ્કન્ધના પાંચ વિકલ્પો બને છે.

ચાર પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધના છ વિકલ્પો બને છે. તેમાંના પાંચ વિકલ્પો તો ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધના પાંચ વિકલ્પો અનુસાર જ સમજી લેવા.

છઠો વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે-“ ચાર પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધના જે ભાગનું કંપન થાય છે અને જે ભાગનું કંપન થતું નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે-કે

સ્કન્ધપર્યન્તાનામપિ ચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધવદેવ ષટ્-ષટ્ વિકલ્પા એવ સ્વયમૂહ-
નીયાઃ, ન તુ તતોઽધિકાઃ સંભાવ્યાઃ । તથા ચ પરમાણુપુદ્ગલસ્ય ૨-દ્વી, દ્વિ-
પ્રાદેશિકસ્કન્ધસ્ય ૩ ત્રય; ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય ૫ પંચ, ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કન્ધાદા-
રમ્ય દશપ્રદેશિકસ્કન્ધપર્યન્તસ્ પ્રત્યેકં સપ્તાનાં ષટ્-ષટ્ પરિગણનયા દ્વિ ચત્વારિ-

અકંપન) યહ છઠા વિકલ્પ હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ ચતુષ્પ્રદેશી
સ્કન્ધ કે ૪ ભાગ હોંગે (સો હનમેં સે દ્વિપરમાણુરૂપ દો ભાગોં કા
કંપન, તથા દ્વિપરમાણુરૂપ દો ભાગોં કા અકંપન) હિસ તરહ સે યહ
છઠા વિકલ્પ સંપન્ન હો જાતા હૈ । હિસકે બાદ પાંચ પ્રદેશોં વાલે પુદ્ગલ
સ્કંધ કે, છહ પ્રદેશ વાલે પુદ્ગલ સ્કન્ધ કે સાત પ્રદેશ વાલે પુદ્ગલ સ્કંધ
કે, આઠપ્રદેશવાલે પુદ્ગલ સ્કંધ કે, નૌ પ્રદેશ વાલે પુદ્ગલ સ્કન્ધ કે,
દશ પ્રદેશવાલે પુદ્ગલ સ્કંધ કે યાવત્ સંખ્યાત પ્રદેશોં વાલે પુદ્ગલ
સ્કન્ધ કે, અસંખ્યાત પ્રદેશોં વાલે પુદ્ગલ સ્કન્ધ કે અનન્ત પ્રદેશોં વાલે
પુદ્ગલ સ્કન્ધ કે ચાર પ્રદેશોં વાલે ચતુષ્પ્રદેશી સ્કન્ધ કી તરહ છહ,
છહ વિકલ્પ હી હોતે હૈં એસા અપને આપ વિચાર લેના ચાહિયે । હનસે
અધિક વિકલ્પોં કે હોને કી સંભાવના નહોં હૈ । હિસ તરહ પરમાણુરૂપ
પુદ્ગલ કે દો ભંગ, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ કે ત્રીન ભંગ, ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે
પાંચ ભંગ તથા ચતુષ્પ્રદેશી સ્કન્ધ કે છહ ભંગ, તથા પાંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ
કે, છહ પ્રદેશી સ્કન્ધ કે, સાત પ્રદેશી સ્કન્ધ કે, આઠ પ્રદેશી સ્કન્ધ કે

ચાર પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધના ૪ ભાગ થશે, “ તેનાંથી બે પરમાણુ રૂપ બે ભાગોંનું
કંપન તથા બે પરમાણુ રૂપ બે ભાગોંનું અકંપન, ” આ રીતે છઠો વિકલ્પ
બની જાય છે. ત્યારબાદ પાંચ પ્રદેશોવાળા, છ પ્રદેશોવાળા, સાત પ્રદેશોવાળા,
આઠ પ્રદેશોવાળા, નવ પ્રદેશોવાળા, દશ પ્રદેશોવાળા, સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા,
અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા અને અનંત પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધોના ચાર પ્રદે-
શોવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધો જેવાં જ છ, છ, વિકલ્પો સંભવી શકે છે એમ સમજવું.
તેના કરતાં વધારે વિકલ્પોની સંભાવના નથી.

આ રીતે પરમાણુ પુદ્ગલના બે ભાગ (વિકલ્પ), દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના
ત્રણ ભાગ, ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધના પાંચ ભાગ, ચાર પ્રદેશી સ્કન્ધના છ ભાગ, પાંચ
પ્રદેશી સ્કન્ધના, છ પ્રદેશી સ્કન્ધના, સાત પ્રદેશી સ્કન્ધના, આઠ પ્રદેશી સ્કન્ધના
નવ પ્રદેશી સ્કન્ધના અને દસ પ્રદેશી સ્કન્ધના પણ છ, છ ભાગ જ સમજાતા.
આ રીતે ૧૦ પ્રદેશી સ્કન્ધ પર્યન્તના કુલ ૫૨ (બાવન) ભાગ થાય છે. સંખ્યાત

છાયા-પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલુ ભદન્ત ! અસિધારાં વા સુરધારાં વા, અવગાહેત ? હન્ત, અવગાહેત, તત્ સ્વલુ ભદન્ત ! તત્ર છિન્નેત વા, મિન્નેત વા ? ગૌતમ ! નાય-મર્થઃ સમર્થઃ, નો સ્વલુ તત્ર શક્તિ ક્રામતિ । એવં યાવત્-અસંખ્યેયપ્રદેશિકઃ । અનન્ત પ્રદેશિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! સ્કન્ધઃ, અસિધારાં વા, સુરધારાં વા અવગાહેત ? હન્ત,

પરમાણુ પુદ્ગલ આદિ કે વિષય મેં અસિધારા આદિ વક્તવ્યતા—

‘ પરમાણુ પોગલે ણં મંતે ! ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(પરમાણુપોગલે ણં મંતે ! અસિધારં વા સુરધારં વા ઓગાહેજ્જા) હે ભદન્ત ! પરમાણુ પુદ્ગલ તલવાર કી ધાર કે ઊપર અથવા ઉસ્તરા કી ધોર કે ઊપર ઠહર સકતા હૈ કયા ? (હંતા ઓગાહેજ્જા) હાં, ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ તલવાર કી ધાર કે ઊપર અથવા ઉસ્તરા કી ધાર કે ઊપર ઠહર સકતા હૈ । (સે ણં તત્થ છિજ્જેજ્જા વા મિજ્જેજ્જા વા) હે ભદન્ત ! વહાં પર સ્થિત હુઆ વહ પુદ્ગલ પરમાણુ કયા છિદ્ જાતા હૈ, મિદ્ જાતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । (ણો સ્વલુ તત્થ મત્થં કમદ્, એવં જાવ અસંખેજ્જપણ્ણિઓ) કયોં કિ ઉસ પરમાણુપુદ્ગલ પર શક્તિ કા વંશ નહીં ચલતા હૈ, હસી પ્રકાર સે યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં કે વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે । (અણંતપણ્ણિ ણં મંતે ! સ્વધે અસિધારં વા સુરધારં વા ઓગાહેજ્જા) હે ભદન્ત ! અનન્તપ્રદેશોંવાલા જો સ્કન્ધ હોતા હૈ વહ કયા તલવાર કી ધાર કે ઊપર અથવા ઉસ્તરે કી

પરમાણુ પુદ્ગલ વગેરેના વિષયમાં અસિધારા આદિની વક્તવ્યતા—

“ પરમાણુ પોગલે ણં મંતે ! ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—“ પરમાણુ પોગલે ણં મંતે ! અસિધારં વા સુરધારં વા ઓગા-હેજ્જા ? ” હે ભદન્ત ! પરમાણુ પુદ્ગલ તલવારની ધાર ઉપર અથવા અસાની ધાર ઉપર રહી શકે છે ખરું ? “ હંતા, ઓગાહેજ્જા ” હા ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ તલવારની ધાર ઉપર અથવા અસાની ધાર ઉપર રહી શકે છે. “ સે ણં તત્થ છિજ્જેજ્જા વા મિજ્જેજ્જા વા ? ” હે ભદન્ત ! શું તે પરમાણુ પુદ્ગલ તેના દ્વારા છેદાય છે ખરું, ભેદાય છે ખરું ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) એવું બની શકતું નથી, (ણો સ્વલુ તત્થ મત્થં કમદ્, એવં જાવ અસંખેજ્જ પણ્ણિઓ) કારણ કે તે પરમાણુ પર શક્તિની અચર શક્તિ શકતી નથી, અસંખ્યાત પર્યાન્તના પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધોના વિષયમાં પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું. (અણંતપણ્ણિ ણં મંતે ! સ્વધે અસિધારં વા સુરધારં વા ઓગાહેજ્જા ?) હે ભદન્ત ! અનન્ત પ્રદેશોવાળો જે સ્કન્ધ હોય છે તે શું તલવારની ધાર ઉપર

अथवाहेत, स खलु भेदन्त तत्र छिद्ये वा, भिद्येत वा ? गौतम ! अस्त्येककः
छिद्येत वा, भिद्येत वा, अस्त्येकको नो छिद्येत वा, नो भिद्येत वा, एवम् अग्नि-
तत्कायस्य मध्यं मध्येन, तत्र न वस्म-ध्मायेत-मणितव्यम्, एवं पुद्गलसंवर्तकस्य

धार के ऊपर ठहर सकता है ? (हंता, ओगाहेज्जा) हां, गौतम ! वह
तलवार की धार पर अथवा उस्तरे की धार के ऊपर ठहर सकता है ।
(से णं तत्थ छिज्जेज्ज वा भिज्जेज्ज वा) हे भदन्त ! वहाँ पर ठहर
हुआ वह अनंत प्रदेशी स्कन्ध छिद भिद सकता है क्या ? (गोयमा)
हे गौतम ! (अत्थेगइए छिज्जेज्ज वा भिज्जेज्ज वा, (अत्थेगइए नो
(छिज्जेज्ज वा नो भिज्जेज्ज वा) कोई एक अनंत प्रदेशी पुद्गल स्कन्ध
ऐसा होता है जो छिद सकता और भिद सकता है । तथा कोई अनंत
प्रदेशी स्कन्ध ऐसा भी होता है जो न छिद भी सकता है और न
भिद भी सकता है । (एवं अगणिकायस्स मज्झं मज्झेणं तहिं णवरं-
झियाएज्ज भाणियव्वं) इसी प्रकार से अनंतप्रदेशों वाला पुद्गल
स्कन्ध अग्निकाय के बीच में ठहर सकता है और वह जल सकता है ।
तात्पर्य कहने का यह है कि जिस प्रकार से अनंत प्रदेशी स्कन्ध तलवार
अथवा उस्तरे की धार के ऊपर रहकर छिद भिद सकता है उसी
प्रकार से यह अग्निकाय के भीतर प्रविष्ट होकर छिद जाने और भिद
जाने के स्थान में जल सकता है ऐसा समझना चाहिये-क्यों
कि वह अग्निकाय में रहकर छिदता भिदता नहीं है । जल जाता है ।

अथवा अस्त्राणी धार पर रही शके छे भरो ? (हता - ओगाहेज्जा) हां,
गौतम ! ते तलवारणी धार उपर अथवा अस्त्राणी धार उपर रही शके छे.
(से णं तत्थ छिज्जेज्जा वा भिज्जेज्जा वा ?) हे भदन्त ! त्यां रहेतो ते
अनंत प्रदेशी स्कंधं शुं छेदाय छे भरो, लेदाय छे भरो ? (गोयमा ! अत्थे
गइए छिज्जेज्जवा भिज्जेज्जवा अत्थेगइए नो छिज्जेज्जवा नो भिज्जेज्जवा) कोई
अनंत प्रदेशी पुद्गल स्कंध ओयो डोय छे के ने छेदाय शके छे अने केय
अनंत प्रदेशी पुद्गल स्कंध ओयो डोय छे के ने छेदाय पणु शक्ते नथी अने
लेदाय पणु शक्ते नथी. (एवं अगणिकायस्स मज्झं मज्झेणं तहिं णवरं-
झियाएज्ज भाणियव्वं) ओय प्रमाणे अनंत प्रदेशोवाणो पुद्गल स्कंध अग्निकायनी
वन्थे रही शके छे अने ते भणी शके छे. आ कथननुं तात्पर्यं नीये प्रमाणे
छे-वेवी रीते अनंत प्रदेशी स्कंध तलवार अथवा अस्त्राणी धार उपर रही
शके छे अने छेदाय लेदाय शके छे, ओय प्रमाणे ते अग्निकायनी अंदर प्रवेश
करीने भणी शके छे. ते अनंत प्रदेशी स्कंध अग्निकायमां रहीने छेदातो-

મહામેઘસ્ય મધ્યં મધ્યેન, તત્રાર્દ્રઃ સ્યાત્ । એવં ગઙ્ગાયાઃ મહાનદ્યાઃ પ્રતિસ્તોતઃ
શીઘ્રમ્ આગચ્છેત્, તત્ર વિનિઘાતમ્ આપદ્યેત, ઉદકાવર્તં વા, ઉદકવિન્દું વા,
અવગાહેત, તસ્માત્ તત્ર પર્યાપદ્યેત ॥ સૂ૦ ૨ ॥

ટીકા—પુદ્ગલાધિકારાત્ તદ્વિશેષવક્તવ્યતામાહ—‘ પરમાણુપોગલે ણં
મંતે । ’ ઇત્યાદિ । ‘ પરમાણુપોગલે ણં મંતે ! અસિધારં વા, સુરધારં વા ઓગા-

યંહી અગ્નિમેં પ્રવિષ્ટ હોને વાલે અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધ વિષયક આલાપક મેં
વિશેષતા હૈ । (એવં પુક્કલસંવદ્ગસસ મહામેહસસ મજ્ઞં મજ્ઞેણં તર્હિ
ઉલ્લેસિયા) ઇત્તી પ્રકાર સે વહ પરમાણુ પુદ્ગલ અસંખ્યાતપ્રદેશી ઓર
અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધ પુષ્કર સંવર્ત નામ કે મહામેઘ કે ખીતર પ્રવિષ્ટ હો
સકતા હૈ કયા ? એસા પ્રશ્ન કરના ચાહિયે ઓર ઉસકે સમાધાન મેં
“ હા, વહ વહાં પ્રવિષ્ટ હો સકતા હૈ એસા ઉત્તર સમજ્ઞ લેના ચાહિયે ”
તથા—વહાં પ્રવિષ્ટ હોકર વહ છિદતા ભિદતા નહીં હૈ કિન્તુ ગીલા હો
સકતા હૈ કયા ? એસા કથન ઇસ આલાપક સૂત્ર મેં જોડ લેના ચાહિયે ।
(એવં ગંગાઐ મહાનર્દૈ પડિસોયં હવ્વં આગચ્છેજ્જા, તર્હિ વિણિહાયં
આવજ્જેજ્જા, ઉદગાવત્તં વા ઉદગવિન્દું વા ઓગાહેજ્જા, સે ણં તત્થ
પરિયાવજ્જેજ્જા) ઇત્તી તરહ સે એસા ખી સમજ્ઞના ચાહિયે કિ અનન્ત
પ્રદેશી સ્કન્ધ ગંગામહા નદી કે પ્રવાહ મેં આ સકતા હૈ ઓર વહાં વહ
પ્રતિસ્ખલિત હો સકતા હૈ તથા ઇત્તી તરહ સે વહ પાની કી ખંવર મેં
યા ઉસકી બિન્દુ મેં પ્રવિષ્ટ હોકર નષ્ટ હો સકતા હૈ ।

લેદાતો નથી પણ બળી બળ છે એટલી જ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરનાર અનન્ત
પ્રદેશી સ્કન્ધમાં વિશિષ્ટતા છે. (એવં પુક્કલસંવદ્ગસસ મહામેહસસ મજ્ઞં
મજ્ઞેણં તર્હિ ઉલ્લેસિયા) એજ પ્રમાણે “ તે પરમાણુ પુદ્ગલ, અસંખ્યાત પ્રદેશી
પુદ્ગલ સ્કન્ધ અને અનન્ત પ્રદેશી પુદ્ગલ સ્કન્ધ પુષ્કર સંવર્ત નામના મહા
મેઘની અદર પ્રવેશી શકે છે ખરો ? ” એવો પ્રશ્ન પૂછવો જોઈએ અને “ હા,
તે ત્યાં પ્રવેશ કરી શકે છે, ” એવો તેનો ઉત્તર સમજવો જોઈએ. અને ત્યાં
પ્રવેશીને તે લેદાતો—લેદાતો નથી પણ બળીબળ છે, ” એવું કથન પણ થઈ શકે
કરવું જોઈએ. (એવં ગંગાઐ મહાનર્દૈ પડિસોયં હવ્વં આગચ્છેજ્જા, તર્હિ વિણિહાયં
આવજ્જેજ્જા, ઉદગાવત્તં વા ઉદગવિન્દું વા ઓગાહેજ્જા, સે ણં તત્થ પરિયાવજ્જેજ્જા)
એજ પ્રમાણે એ વાત સમજી લેવી કે અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધ ગંગા મહા નદીના
પ્રવાહમાં આવી શકે છે અને તેના પ્રવાહ સાથે વહી શકે છે, તથા એજ
પ્રમાણે તે પાણીના વમળમાં અથવા તેના જળકણમાં પ્રવેશીને નાશપાત્રી શકે છે,

હેજ્જા ?” ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલુ અસિધારાં વા, સ્તુર-
ધારાં વા અવગાહેત, આશ્રયેત? તદુપરિ સ્થાતું શક્નુયાત્ કિમ્ ? મગવાનાહ—‘હંતા,
ઓગાહેજ્જા ’ હે ગૌતમ ! મન્ત, સત્યમ્ અવગાહેત, પરમાણુપુદ્ગલઃ અસિધારાદિ-
કોપરિ સ્થાતું શક્નુયાત્ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—‘ સે ણં મંતે । તત્થ છિજ્જેજ્જા

ટીકાર્થ—પુદ્ગલ કા અધિકાર હોને સે હી સૂત્રકાર ને હસ સૂત્રદ્વારા હસ
કી વિશેષ વક્તવ્યતા કા કથન ક્રિયા હૈ હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા
પૂછા હૈ કિ “ પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે ! અસિધારં વા સ્તુરધારં વા ઓ
ગાહેજ્જા ” હે મદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલ જો હોતા હૈ વહ કયાં તલવાર કી
ધાર કે ઉપર અથવા છુરા કી ધાર કે ઉપર ઠહર સકતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન
કે પૂછનેકા અભિપ્રાય એસા હૈ કિ પરમાણુ પુદ્ગલ અવિભાગી હોતા હૈ
ઔર વહ હતના સૂક્ષ્મ હોતા હૈ કિ ચક્ષુ ઇન્દ્રિય હસે અપના વિષય નહીં
ચના સકતી । લોકમેં સર્વત્ર યે પુદ્ગલપરમાણુ ભરે હુએ હૈ । હસ પ્રશ્ન કે
ઉત્તર સે પ્રશ્ન કહતે હૈ (હંતા ઓગાહેજ્જા) હાં, ગૌતમ ! પુદ્ગલ પરમાણુ
તલવાર કી ધાર યા ઉત્તરા કી ધાર કે ઉપર ઠહર સકતા હૈ । કયો
કિ જય લોક કે પ્રત્યેક પ્રદેશ પર પુદ્ગલ કા અવગાહ હો રહા હૈ તો સ્તુર
કી ધાર પર ઔર તલવારકી ધાર પર હનકે અવગાહ હોને મેં બાધા હી
કૌનસી હો સકતી હૈ । હસ વાત કો સુનકર ગૌતમ કે ચિત્ત મેં હસ

ટીકાર્થ—પુદ્ગલનું પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં પુદ્ગ-
લના વિશેષ વિશેષ વક્તવ્યનું પ્રતિપાદન કરવા માટે પ્રશ્નોત્તરો આપ્યા છે.

ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે “ પરમાણુ પોગ-
લેણં મંતે ! અસિધારં વા સ્તુરધારં વા ઓગાહેજ્જા ? ” હે મદન્ત ! પરમાણુ
પુદ્ગલ શું તલવારની ધાર ઉપર અથવા અસ્ત્રાની ધાર ઉપર રહી શકે છે
ખરે ? આ પ્રશ્ન પૂછવા પાછળનો આશય એ છે કે પરમાણુ પુદ્ગલ અવિલાગી
હોય છે. તે એટલું બધું સૂક્ષ્મ હોય છે કે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય દ્વારા તો તેને જોઈ
શકાતું નથી. લોકમાં બધે તે પરમાણુ પુદ્ગલો રહેલાં છે.

મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ ગણધરને એવો જવાબ આપે છે કે “ હંતા,,
ઓગાહેજ્જા ” હા, ગૌતમ ! પુદ્ગલ પરમાણુ તલવારની ધાર ઉપર અથવા અસ્ત્રાની
ધાર ઉપર રહી શકે છે. કારણ કે લોકના પ્રત્યેક પ્રદેશમાં જો તેનું અસ્તિત્વ
હોય, તો તલવારની ધાર ઉપર અથવા અસ્ત્રાની ધાર ઉપર તે કેમ ન હોય !
લોકમાં સર્વત્ર રહેલા પુદ્ગલ પરમાણુઓનું અસ્તિત્વ તલવારની અથવા અસ્ત્રાની
ધાર ઉપર પણ અવશ્ય હોય જ.

મહાવીર પ્રભુને તે જવાબ સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીને એવી આશંકા

વા, ! ' હે ભદન્ત ! સંખલુ પરમાણુપુદ્ગલઃ તત્ર અસિધારાયાં, સુરધારાયાં વા સ્થિતઃ સન્ છિદેત વા-દ્વિધાભાવં ગચ્છેત્ , મિદ્રેત વા ? વિદારણભાવં પ્રાપ્નુયાત્ ? મગવાનાહ- ' ગોયમા ! ગો ઇણદ્દે સમદ્દે ' હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, નૈતત્સં-ભવતિ, યતઃ ' ગો સંખલુ તત્થ સત્થં કમદ્દ ' નો સંખલુ તત્ર પરમાણુપુદ્ગલે શસ્ત્રમ્ ક્રામતિ, પરમાણુતયા તત્ર શસ્ત્રક્રમણં નૈવ સંભવતિ અન્યથા પરમાણુતમેવ ન સ્યાત્ , ' એવં જાવ-અસંખેજ્જપણસિઓ ' એવં તથૈવ યાવત્-અસંખ્યેયપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો

પ્રકાર કી આર્શકા મી ઉદ્ભૂત હુઈ કિ જબ પુદ્ગલ કા પરમાણુ તલવાર આદિ કી ધાર પર અવગાહિત હો સકતા હૈ તો ઉસકે દ્વારા છેદન ભેદન મી હોતા હોગા હસી વાત કો વે પ્રશ્ન કે રૂપ મેં પ્રશ્નુ સે પૂછતે હૈં કિ (સે ણં મંતે તત્થ છિજ્જેજ્જા વા મિજ્જેજ્જા વા) હે ભદન્ત ! જબ વહ પુદ્ગલ પરમાણુ વહાં પર ઠહર સકતા હૈ તો એસી સ્થિતિ મેં અત્યન્ત નિ-શિત (તિચ્છી) તલવાર કી ધાર સે વહ છિદ મિદ સકતા હોગા । દો ટુકડે કે રૂપ મેં કિસી વસ્તુ કા હો જાના હસકા નામ છિદના હૈ ઓર કેવલ ચિર જાના હસકા નામ મિદ જાના હૈ । હસકે સમાધાન નિમિત્ત પ્રશ્નુ કહતે હૈં (ગો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ વાત નહીં હૈ કિ તલ-વાર આદિ કી ધાર સે પરમાણુ કા છેદન ભેદન હો જાવે, કયોં કિ (ગો સંખલુ તત્થ સત્થં કમદ્દ) શસ્ત્ર કા પ્રભાવ ઉસ પુદ્ગલ પરમાણુ પર નહીં પડ સકતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ શસ્ત્ર મેં એસી શક્તિ નહીં હૈ જો વહ પુદ્ગલ પરમાણુ કે મીતર પ્રવિષ્ટ હોકર ઉસકે દો ટુકડે કર સકે યા ઉસે ચીર સકે । યદિ શસ્ત્ર હસ પ્રકાર સે ઉસે કર દેના હૈ તો

થાય છે કે તલવાર અથવા અસ્થાની ધાર ઉપર રહેલા પુદ્ગલ, પરમાણુનું છેદન ભેદન થતું હશે કે નહીં ? તેના સમાધાન માટે તેઓ મહાવીર પ્રભુને આ પ્રશ્ન પૂછે છે—“ સે ણં મંતે ! તત્થ છિજ્જેજ્જા વા મિજ્જેજ્જા વા ? ” હે ભદન્ત ! જો તે પુદ્ગલ-પરમાણુ ત્યાં રહેતું હોય, તો તલવાર અથવા અસ્થાની તીક્ષ્ણ ધારથી તેનું છેદન-ભેદન પણ થતું હશે ? (કોઈ પણ વસ્તુના બે ટુકડા થવા તેનું નામ છેદન છે. પણ ક્રૂર ચિરાઈ જવું, તેને ભેદન કહે છે.) મહા-વીર પ્રભુ તેમને આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે—“ ગો ઇણદ્દે સમદ્દે ” હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી. કારણ કે “ ગો સંખલુ તત્થ સત્થં કમદ્દ ” શસ્ત્રનો પ્રભાવ તે પુદ્ગલ પર પડી શકતો નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે શસ્ત્રમાં એવી તાકાત નથી કે તે પુદ્ગલ પરમાણુની અંદર પ્રવેશ કરીને તેના બે ટુકડા કરી શકે અથવા ચીરી શકે. જો શસ્ત્ર તેના ટુકડા કરી શકે તો તે પુદ્ગલ

વિદ્વેયઃ । પરમાણુપુદ્ગલત આરમ્ભ્ય અસંખ્યેયપ્રદેશિકપર્યન્તઃ સ્કન્ધઃ અસિધારયા, ધુરધારયા વા છેતું મેતું વા ન શક્યતે इति भावः । યાવત્કરણાત્ દ્વિપ્રદેશિકત્રિપ્રદેશિકાદારમ્ભ્ય સંખ્યેયપ્રદેશિકપર્યન્તઃ સ્કન્ધઃ સંગ્રાહ્યઃ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—‘અણંતપણ્ણિણં મંતે ! સંધે અસિધારં વા ધુરધારં વા ઓગાહેજ્જા ? ’ હે મદન્ત ! અનન્ત પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ અસિધારાં વા, ધુરધારાં વા અવગાહેત ? મગવાનાહ—‘હંતા, ઓગાહેજ્જા ’ હે ગૌતમ ! મન્ત, સત્યમ્ અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ અસિધારાં વા ધુરધારં વા અવગાહેત, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સેણં તત્થ છિજ્જેજ્જ વા,

વહ પુદ્ગલ પરમાણુ હી નહીં કહલા સકતા । (એવં જાવ અસંખેજ્જપણ્ણિઓ) હસી તરહસે યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કન્ધ મેં મી જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ પરમાણુ પુદ્ગલ સે લેકર અસંખ્યાત પ્રદેશોં વાલા સ્કન્ધ શાસ્ત્ર દ્વારા છેદા મેદા નહીં જા સકતા હૈ । યહાં યાવત્પદ સે (દો પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ ત્રીન પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ સે લેકર સંખ્યાત પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ ગૃહીત હુએ હૈં) અવ ગૌતમ પ્રમુ સે પુનઃ પૂછતે હૈં—(અણંતપણ્ણિણં મંતે ! સંધે અસિધારં વા ધુરધારં વા ઓગાહેજ્જ ?) હે મદન્ત ! જો અનન્તપ્રદેશોં વાલા સ્કન્ધ હોના હૈ વહ કયા તલવાર કી ધાર કે ઉપર યા ઉસ્તરાકી ધારકે ઉપર સ્થિત હો સકતા હૈ ? ઉત્તરમેં પ્રમુ કહતે હૈં કિ (હંતા ઓગાહેજ્જા) હાં, ગૌતમ । વહ વહાં પર સ્થિત હો સકતા હૈ । જવ અનંતપ્રદેશી પુદ્ગલ સ્કન્ધ તલવાર કી ધાર અથવા ધુરા કી ધાર પર સ્થિત હો સકતા હૈ તો કયા (સે ણં મંતે ! તત્થ છિજ્જેજ્જ વા મિજ્જે-

પરમાણુને પુદ્ગલ પરમાણુ કહી શકાય જ નહીં. “ એવં જાવ અસંખેજ્જપણ્ણિઓ ” અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કન્ધ પર્યન્તના વિષયમાં પણ એ પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે પરમાણુ પુદ્ગલથી લઈને અસંખ્યાત પર્યન્તના પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધનું શસ્ત્રો દ્વારા છેદન-ભેદન થઈ શકતું નથી. અહીં પર્યન્ત (યાવત્) પદથી એ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધથી લઈને સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધ સુધીના બેટલા પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધો છે તેમને ગ્રહણ કરવાના છે.

પ્રશ્ન—“ અણંતપણ્ણિણં મંતે ! સંધે અસિધારં વા ધુરધારં વા ઓગાહેજ્જ ? ” હે ભદન્ત ! અનંત પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ શું તલવારની ધાર ઉપર અથવા અસ્થાની ધાર ઉપર રહી શકે છે ?

ઉત્તર—“ હંતા ઓગાહેજ્જા ” હા, ગૌતમ ! તે ત્યાં રહી શકે છે. અનંત પ્રદેશોવાળો પુદ્ગલ સ્કન્ધ બે તલવારની ધાર ઉપર અથવા અસ્થાની ધાર ઉપર રહી શકે છે, તો “ સે ણં મંતે ! તત્થ છિજ્જેજ્જ વા મિજ્જેજ્જવા ? ”

મિજ્જેજ્જ વા ' હે ભદન્ત ! સ ચલુ અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ તત્ર-અસિધારાયાં
ક્ષુરધારાયાં વા વર્તમાનઃ છિચ્ચેત-મિચ્ચેત, કિમ્ ? મગવાનાહ- ' ગોયમા ! અત્થે
ગઈણ છિજ્જેજ્જ વા, મિજ્જેજ્જ વા, હે ગૌતમ ! અસ્તિ એકકઃ કશ્ચિત્ અનન્તપ્રદે-
શિકઃ પુદ્ગલસ્કન્ધઃ, યો હિ તથાવિધસ્થૂલપરિણામત્વાત્ છિચ્ચેત વા દ્વિધાભાવં
ગચ્છેત્, મિચ્ચેત વા, ' વિદારણભાવં ગચ્છેત્, ' અત્થે ગઈણ નો છિજ્જેજ્જ-વા,
નો મિજ્જેજ્જ વા ' અથ અસ્તિ એકકઃ અપરઃ કશ્ચિત્ અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ,
યો હિ સૂક્ષ્મપરિણામત્વાત્ નો છિચ્ચેત વા, નો વા મિચ્ચેત, ' એવં અગ્નિકાયસ્સ
મજ્ઞં મજ્જેણં, તહિં ણવરં 'ઙ્ગિયાણ્ણ મ્મણિયવ્વં' એવં તથૈવ અસિધારાવગાહનાનુસા-
રમ્ અનન્તપ્રદેશિકપુદ્ગલસ્કન્ધસ્ય અગ્નિકાયસ્ય મધ્યં મધ્યેન મધ્યમાગે इत्यर्थः

જ્જ વા) હે ભદન્ત ! વહ ઉસકે દ્વારો છેદા ભેદા મિ જા સકતા હૈ ?
હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અત્થેગઈણ છિ-
જ્જેજ્જ વા મિજ્જેજ્જ વા જો અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધ સ્થૂલરૂપ મેં પરિણમિત
હોતા હૈ વહ તો છિદ સકતા હૈ ઓર મિદ સકતા હૈ (અત્થેગઈણ નો
છિજ્જેજ્જ, વા નો મિજ્જેજ્જ વા) પરન્તુ જિસ અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધ કા
પરિણમન સૂક્ષ્મરૂપ મેં હોતા હૈ વહ તલવાર કી ધાર અથવા ક્ષુરા કી
ધાર સે ન છિદ સકતા હૈ ઓર ન મિદ સકતા હૈ । (એવં અગ્નિકાય-
સ્સ મજ્ઞં મજ્જેણં તહિં ણવરં ઙ્ગિયાણ્ણ મ્મણિયવ્વં) હસી તરહ સે અ-
નન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધ જવ અગ્નિ કે મધ્યમેં પ્રવિષ્ટ હો જાતા હૈ-તો ઉસ
સમય મેં વહ વહાં પર છિદતા મિદતા નહીં હૈ, કિન્તુ જલ જાતા હૈ
એસા જાનના ચાહિયે તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જિસ પ્રકાર કો
અસિધારા કે ઉપર અવગાહના કરને મેં અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધ કા આલા-

શુ તે તેના દ્વારા છેદાય-ભેદાય છે ખરે ? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર
પ્રભુ કહે છે-“ અત્થેગઈણ છિજ્જેજ્જ વા મિજ્જેજ્જ વા ” જે અનંત પ્રદેશી સ્કંધ
સ્થૂલ રૂપે પરિણમન પામે છે, તો તે છેદાય છે અને ભેદાય છે, પરન્તુ
“ અત્થેગઈણ નો છિજ્જેજ્જ વા નો મિજ્જેજ્જ વા ” જે અનંત પ્રદેશી સ્કંધનું
સૂક્ષ્મ રૂપે પરિણમન થાય છે, તેનું તલવાર અથવા અસ્ત્રાની ધારાથી છેદન-
ભેદન થઈ શકતું નથી. “ એવં અગ્નિકાયસ્સ મજ્ઞં મજ્જેણં તહિં ણવરં ઙ્ગિયા-
ણ્ણ મ્મણિયવ્વં ” એજ પ્રમાણે અનંત પ્રદેશી સ્કંધ જ્યારે અગ્નિની અંદર
પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે તેનું ત્યાં છેદન-ભેદન થતું નથી, પણ તે ત્યાં અગ્નિમાં
બળી જાય છે, એવું સમજવું. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જેવી રીતે
તલવારની ધાર પર અવગાહના કરવા વિષેનો અનંત પ્રદેશી સ્કંધનો આલા-

પ્રદેશવિષયેऽપિ આલાપકઃ વિજ્ઞેયઃ, તત્ર અગ્નિકાયમધ્યપ્રવેશવિષયે કેવલં નવરં વિશેષઃ પુનરયં યત્ ' છિંત્રત, મિદ્યેત ત્રા ' इत्यस्य स्थाने ' ध्यायेत ' इति भणित-
व्यम् ; दह्येत इति तदर्थः भस्मीभूतो भवेत्, इत्यर्थः तदालापको यथा ' अणंतपए-
सिए णं भंते खंधे अगणिकायस्स मज्झं મજ્જેણં ઓગાહેજ્જા ? હંતા,
' ઓગાહેજ્જા, સેણં તત્થ ઝિયાણ્જ્જા ? ગોયમા ! અત્થે ગઈણ્ ઝિયાણ્જ્જા
' અત્થે ગઈણ્ નો ઝિયાણ્જ્જા ' ' एवं पुक्खलसंवट्ठगस्स महामेहस्स મજ્ઝં
મજ્જેણં, તર્હિ ઉલ્લેસિયા ' एवं तथैव असिधारावगाहनवदेव अनन्तप्रदेशिक-
पुद्गलस्कन्धपुष्करसंवर्तकस्य महामेघस्य मध्यमध्येन प्रवेशविषयेऽपि आला-
पको बोध्यः, તત્ર મહામેઘમધ્યપ્રવેશવિષયે કેવલં નવરં વિશેષઃ પુનરેતાવાનેત્ર યત્

પક કહા ગયા હૈ उसी प्रकार का अग्निकाय के मध्य में प्रवेश करने में
अनन्त प्रदेशी स्कन्ध का आलापक जानना चाहिये । परन्तु असिधारा
आदि के ऊपर अनन्तप्रदेशी स्कन्ध के स्थित होने के विषय में जैसा
आलापक कहा गया है उस आलापक की अपेक्षा इस अग्निकाय के
बीच में प्रवेश करने के विषय में कथित अनन्तप्रदेशी स्कन्ध के आला-
पक में छिदने भिदने के स्थान में (ध्यायेत) ऐसा पाठ बोलना चाहिये
इस विषयक आलापक का आकार ऐसा है—(अणंतपएसिए णं भंते !
खंधे ! अगणिकायस्स मज्झं મજ્જેણં ઓગાહેજ્જા ? હંતા ઓગાહેજ્જા, સે
ણં તત્થ ઝિયાણ્જ્જા ? ગોયમા ! અત્થેગઈણ્ ઝિયાણ્જ્જા, અત્થેગઈણ્ નો
ઝિયાણ્જ્જા एवं સંવટ્ઠગસ્સ મહામેહસ્સ મજ્ઝંમજ્જેણં—તર્હિ ઉલ્લેસિયા)
इसी तरह से यह भी समझ लेना चाहिये कि जब कोई एक अनन्तप्र-
देशी स्कन्ध जो स्थूलाकार में परिणमित हुआ है पुष्करसंवर्तक महा-

પક કહ્યો છે, એજ પ્રકારનો અગ્નિકાયની અંદર પ્રવેશ કરવા વિષેનો અનંત
પ્રદેશી સ્કંધનો આલાપક સમજવો. પણ અસિધાર આદિ ઉપર રહેતા અનંત
પ્રદેશી સ્કંધનું જે છેદન-ભેદન થવાની વાત કરી છે તેને બદલે અગ્નિમાં પ્રવેશ
કરનાર અનંત પ્રદેશી સ્કંધના જવલનની વાત કરવી જોઈએ કારણ કે અગ્નિ
દ્વારા તેનું છેદન-ભેદન થઈ શકતું નથી પણ તે તેમાં બળી શકે છે. તે આલા-
પક (પ્રશ્નોત્તરે) આ પ્રકારના બનાવી શકાય—“ અણંતપएसिए णं भंते ! खंधे !
अगणिकायस्स मज्झं મજ્જેણં ઓગાહેજ્જા ? ” “ હંતા, ઓગાહેજ્જા ” “ સે, ણં
તત્થ ઝિયાણ્જ્જા ? ” “ ગોયમા ! અત્થેગઈણ્ ઝિયાણ્જ્જા, અત્થેગઈણ્ નો ઝિયાણ્જ્જા ”
“ एवं संवट्ठगस्स महामेहस्स મજ્ઝંમજ્જેણં—તર્હિ ઉલ્લેસિયા ” એજ પ્રમાણે એ
વાત સમજી લેવી કે બ્યારે કોઈ એક અનંત પ્રદેશી સ્કંધ કે જે સ્થૂલાકાર
પરિણમિત થયેલો છે, પુષ્કર સંવર્તક નામના મહામેઘની વચ્ચે પ્રવેશ કરે છે

છિદ્રેત, મિદ્રેત ' ઇતિ સ્થાને ' આદ્રઃ સ્વાત્ ' ઇતિ વક્તવ્યમ્ । 'એવં ગંગાઽ મહા-
નર્દૈઃ પહિસોયં હવ્વં આગચ્છેજ્જા, તર્હિ વિણિઘાયં આવજ્જેજ્જા ' એવં તથૈવ ગદ્ધાયાઃ
મહાનદ્યાઃ પ્રતિસ્ત્રોતઃ પ્રવાહે અનન્તપ્રદેશિકપુદ્ગલસ્કન્ધઃ આગચ્છેત્ , તત્ત્વ ગદ્ધાપઃ
વાહમધ્યપ્રદેશવિષયે ' છિદ્રેત, મિદ્રેત ' ઇતિસ્થાને વિનિઘાતં પ્રતિસ્ત્રલનમ્ આપ-
દ્યેત ' ઇતિ વક્તવ્યમ્ । એવમ્ ' ઉદગાવત્તં વા, ઉદગવિંદું ઓગાહેજ્જ, સેણં તત્થ
પરિયાવજ્જેજ્જ ' ઉદકાવર્તમ્ અમ્મસાં ભ્રમિમ્ , ઉદકવિન્દું વા અનન્તપ્રદેશિકઃ
પુદ્ગલસ્કન્ધઃ અવગાહેત પ્રવિશેત્ સ સ્વલ્લં તત્ત્વ ઉદકાવર્તે, ઉદકવિન્દૌ વા પર્યા
પજેત વિનશ્યેત્ ' ઇત્યેતાવત્સમ્બન્ધે પ્રશ્નોત્તરાલાપકાઃ પૂર્વવદેવ સ્વયમેવોદ્ધનીયાઃ ।

મેઘ કે વીચ મેં પ્રવેશ કરતા હૈ-તવ્વ વહ્વ વહાં પર છિદતા મિદતા નહીં
હૈ, કિન્તુ વહ્વ વહાં ગીલા હો જાતા હૈ એમા જાનના ચાહિયે । યહી અ-
સિઘારા કે ઊપર અવગાહિત હોને કે સંબંધ મેં કથિત આલાપક કી
અપેક્ષા હસ વિષય મેં કથિત આલાપક મેં વિશેષતા હૈ । (એવં ગંગાઽ
મહાનર્દૈઃ પહિસોયં હવ્વં આગચ્છેજ્જા તર્હિ વિણિઘાયં આવજ્જેજ્જા) હસ
તરહ સે કોઈ એક સ્થૂલપરિણામ વાલા અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધ જવ્વ ગંગા
મહાનદી કે પ્રવાહ મેં પતિત હો જાતા હૈ-તવ્વ વહ્વ વહાં પર પ્રતિસ્ત્રલિત
હોતા હૈ એમા જાનના ચાહિયે । અતઃ (છિદ્રેત મિદ્રેત) કે સ્થાન મેં
(વિનિઘાતં) હમ્મ પદ કો બોલના ચાહિયે । (એવં ઉદગાવત્તં વા ઉદગ-
વિંદું વા ઓગાહેજ્જ સે ણં તત્થ પરિયાવજ્જેજ્જ) હસી તરહ સે જવ્વ
અનન્તપ્રદેશો વાલા સ્કન્ધ પાણી કી અંચર મેં પડ જાતા હૈ અથવા જલકી
વિન્દુ મેં પડ જાતા હૈ તવ્વ વહ્વ વહાં નષ્ટ હો જાતા હૈ હસ સંબંધ મેં મી

ત્યારે તે ત્યાં છેદાતો-ભેદાતો નથી, પણ તે ત્યાં ભીંજવાય છે. અસિઘાર આદિ
ઉપર અવગાહિત અનંત પ્રદેશી સ્કંધનું છેદન-ભેદન થાય છે, ત્યારે ઉપરોક્ત
મહામેઘમાં પ્રવેશ કરનાર અનંત પ્રદેશી સ્કંધ ભીંજવાય છે, એટલીજ આ
કથનમાં વિશિષ્ટતા છે. “ એવં ગંગાઽ મહાનર્દૈઃ પહિસોયં હવ્વં આગચ્છેજ્જા તર્હિ
વિણિઘાયં આવજ્જેજ્જા ” એજ પ્રમાણે ત્યારે કોઈ એક સ્થૂલ પરિણામવાળો
અનંત પ્રદેશી સ્કંધ ત્યારે ગંગા-મહા નદીના પ્રવાહમાં પડી જાય છે, ત્યારે
તે ત્યાં પ્રતિસ્પન્નિત થાય છે એમ સમજવું તેથી જ “ છિદ્રેત મિદ્રેત ” ની
જગ્યાએ “ વિનિઘાત ” આ પદનો પ્રયોગ કરાયો છે “ એવં ઉદગાવત્તં વા
ઉદગવિંદું વા ઓગાહેજ્જ સે ણં તત્થ પરિયાવજ્જેજ્જ ” એજ પ્રમાણે ત્યારે
અનંત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ પાણીના વમળમાં પડી જાય છે અથવા પાણીના
મિંદુમાં પડી જાય છે, ત્યારે તે ત્યાં નાશ પામી જાય છે, આ વિચયના પણ

તથા ચ અગ્નિકાયમધ્યપ્રદેશવિષયકાત્ પ્રશ્નોત્તરાત્મકાલાપદાદારમ્બ ઉદકચિન્દું
મધ્યપ્રવેશપર્યન્તવિષયકાલાપકેષુ સ્થૂલપરિગામિ-અનન્તપ્રદેશીકસ્કન્ધસ્ય વહના-
દ્રીભવનપ્રતિસ્થલનવિનાશાઃ વિજ્ઞેયાઃ । સૂક્ષ્મપરિણામિનઃ તથાવિધભ્યાનન્તપ્રદેશી-
કસ્કન્ધસ્ય તુ દહનાદિચિનાશાન્તધર્મરહિતત્વં વિજ્ઞેયમિતિ ભાવઃ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

પરમાણુપુદ્ગલાદિવિભાગવત્કવ્યતાપ્રસ્તાવઃ

મૂલમ્—“ પરમાણુપોગ્ગલે ણં ભંતે ! કિં સઅઢ્ઢે, સમજ્ઞે,
સપણ્ણે, ઉદાહુ અણઢ્ઢે, અમજ્ઞે, અપણ્ણે ? ગોયમા ! અણઢ્ઢે,
અમજ્ઞે, અપણ્ણે, ણો સઅઢ્ઢે, ણો સમજ્ઞે ણો સપણ્ણે ।
દુપ્પણ્ણિણં ભંતે ! સ્વંધેકિં સઅઢ્ઢે, સમજ્ઞે સપણ્ણે, ઉદાહુ
અણઢ્ઢે, અમજ્ઞે, અપણ્ણે ? ગોયમા ! સઅઢ્ઢે, અમજ્ઞે,
સપણ્ણે, ણો અણઢ્ઢે, ણો સમજ્ઞે, ણો અપણ્ણે । તિપ્પણ્ણ-
િણં ભંતે ! સ્વંધે પુચ્છા ? ગોયમા ! અણઢ્ઢે, સમજ્ઞે,
સપણ્ણે, ણો સઅઢ્ઢે, ણો અમજ્ઞે, ણો અપણ્ણે, જહા દુપ્પ-

પ્રશ્નોત્તર સંબંધી આલાપક પહિલે કી तरह અપને આપ સમજ્ઞાના
ચાહિયે । યહાં પર અગ્નિકાય કે મધ્ય મેં પ્રવેશ વિષયક પ્રશ્નોત્તર રૂપ
આલાપક સે લેકર ઉદકચિન્દુકે વીચ મેં પ્રવેશ કરને તક કે આલાપકોં
મેં સ્થૂલ પરિણામ વાલે હી અનન્ત પ્રદેશો સ્કન્ધ કા દહન હોના, ગીલા
હોના, પ્રતિસ્થલન હોના ઓર વિનાશ હોના સૂત્રકાર ને કહા હૈ એસા
જાનના ચાહિયે । સૂક્ષ્મ પરિણામ વાલે તથાવિધ અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધ
કે નહીં । ક્યોં કિ વહ દાહધર્મ સે લેકર વિનાશ હોને તક કે ધર્મો સે
રહિત હોના હૈ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

પ્રશ્નોત્તરો પહેલાના પ્રશ્નોત્તરો પ્રમાણે જ સમજી લેવા. અહીં અગ્નિકાયની
અંદર પ્રવેશ કરવા વિષેના પ્રશ્નોત્તર રૂપ આલાપકોથી લઈને પાણીના ઝિંદુમાં
પ્રવેશ કરવા વિષેના આલાપકોમાં સ્થૂલ પરિણામવાળા અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધના જ
દહન થવાની, ભીંજવાની, પ્રતિસ્થલન થવાની અને નષ્ટ થવાની વાત સૂત્રકારે
કહી છે એમ સમજવું. સૂક્ષ્મ પરિણામવાળા અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધને આ વાત
લાગુ પડતી નથી, કારણ કે તે દહનથી લઈને વિનાશ પર્યન્તના ધર્મોથી
રહિત હોય છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

એસિઓ તહા જે સમા તે ભાણિયઢ્વા, જે વિસમા, તે જહા
તિપ્પએસિઓ તહા ભાણિયઢ્વા । સંસ્થેજ્જપએસિણં મંતે !
સ્થંધે કિં સઅઢ્ઢે પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય સઅઢ્ઢે, અમજ્ઞે.
સપએસે, સિય અણઢ્ઢે. સમજ્ઞે, સપએસે, જહા સંસ્થેજ્જપએસિઓ
તહા અસંસ્થેજ્જપએમિઓ વિ, અણંતપએસિઓ વિ ॥ સૂ૦ ૩॥

છાયા—પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્થુ ભદન્ત ! કિં સાર્થઃ, સમધ્યઃ, સપ્રદેશઃ,
ઉતાહો અનર્થઃ અમધ્યઃ, અપ્રદેશઃ ? ગૌતમ ! અનર્થઃ. અમધ્યઃ, અપ્રદેશઃ, નો સાર્થઃ,
નો સમધ્યઃ, નો સપ્રદેશઃ । દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કિમ્ સાર્થઃ, સમધ્યઃ, સપ્રદેશઃ ‘

પરમાણુ પુદ્ગલ આદિ વિભાગ વક્તવ્યતા—

‘ પરમાણુ પોગ્ગલેણં મંતે ! કિં સ અઢ્ઢે ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે ! કિં સઅઢ્ઢે, સમજ્ઞે, સપ-
એસે, ઉદાહુ અણઢ્ઢે, અમજ્ઞે, અપએસે) હે ભદન્ત ! પરમાણુરૂપ પુદ્ગલ
કયા અર્ધભાગ સહિત હોતા હૈ ? મધ્યભાગ સહિત હોતા હૈ ? પ્રદેશ
સહિત હોતા હૈ ? અથવા—વહ અર્ધભાગ વિના કા હોતા હૈ ? મધ્યભાગ
વિના કા હોતા હૈ ? યા પ્રદેશ સે રહિત હોતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(અણઢ્ઢે, અમજ્ઞે, અપએસે, ણો સઅઢ્ઢે, ણો સમજ્ઞે, ણો સપએસે)
પરમાણુરૂપ પુદ્ગલ ન અર્ધભાગ સહિત હોતા હૈ, ન મધ્યભાગ સહિત
હોતા હૈ ઓર ન વહ પ્રદેશોં સે સહિત હી હોતા હૈ ઇસ કારણ વહ
અર્ધભાગ સે રહિત, મધ્યભાગ સે રહિત એવં પ્રદેશોં સે રહિત કહા

પરમાણુપુદ્ગલ આદિના વિભાગનું કથન

“ પરમાણુપોગ્ગલેણં મંતે ! કિં સઅઢ્ઢે ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—પરમાણુપોગ્ગલેણં મંતે ! કિં સઅઢ્ઢે, સમજ્ઞે સપએસે, ઉદાહુ
અણઢ્ઢે, અમજ્ઞે, અપએસે ?) હે ભદન્ત ! પરમાણુ રૂપ પુદ્ગલ શું અર્ધભાગ
સહિત હોય છે ? શું મધ્યભાગ સહિત હોય છે ? શું પ્રદેશ સહિત હોય છે ?
અથવા તે અર્ધભાગ વિનાનું હોય છે ? મધ્ય ભાગ વિનાનું હોય છે ? કે
પ્રદેશથી રહિત હોય છે ?

“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! અણઢ્ઢે, સમજ્ઞે, અપએસે, ણો સઅઢ્ઢે. ણો
સમજ્ઞે, ણો સપએસે) પરમાણુ રૂપ પુદ્ગલ અર્ધભાગ સહિત હોતું નથી. મધ્ય
ભાગ સહિત પણ હોતું નથી અને પ્રદેશથી યુક્ત પણ હોતું નથી એ વ
અરણે તેને અર્ધભાગથી રહિત, મધ્યભાગથી રહિત અને પ્રદેશથી પણ રહિત

ઉતાહો અનર્થઃ, અમધ્યઃ, અપ્રદેશઃ ? ગૌતમ ! સાર્ધઃ, અમધ્યઃ, સપ્રદેશઃ, નો અનર્થઃ, નો સમધ્યઃ, નો અપ્રદેશઃ ! ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! સ્કન્ધઃ પૃચ્છા ? ગૌતમ ! અનર્થઃ, સમધ્યઃ, સપ્રદેશઃ, નો સાર્ધઃ, અમધ્યઃ, નો અપ્રદેશઃ । યથા

ગયા હૈ । (દુપ્પણ્ણિયં ણં મંતે । સ્વધે કિં સ અહુ, સમજ્ઞે, સપણ્ણે, ઉદાહુ અણહુ અમજ્ઞે અપણ્ણે) હે ભદન્ત ! જો પુદ્ગલ સ્કન્ધ સે પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ વહ કયા સાર્ધ, સમધ્ય ઓર સપ્રદેશ હોતા હૈ ? અથવા અર્ધભાગ રહિત મધ્યભાગ રહિત ઓર પ્રદેશ રહિત હોતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સઅહુ, અમજ્ઞે, સપણ્ણે, ણો અણહુ, ણો સમજ્ઞે ણો અપણ્ણે) જો ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ હોતા હૈ, વહ અપને અર્ધભાગ સે યુક્ત હોતા હૈ । પ્રદેશોં સે યુક્ત હોતા હૈ । પરન્તુ મધ્યભાગ સે યુક્ત નહીં હોતા હૈ । હસલિયે વહ અર્ધ સહિત મધ્યભાગ રહિત ઓર પ્રદેશોં વાલા કહા ગયા હૈ । (તિપણ્ણિયં મંતે । સ્વધે પુચ્છા) હે ભદન્ત ! જો ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ હોતા હૈ—ઉસકે વિષય મેં મી મેરી હસી તરહ કી પૃચ્છા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અણહુ સમજ્ઞે, સપણ્ણે, ણો સઅહુ ણો અમજ્ઞે, ણો અપણ્ણે) જો ત્રિપ્રદેશી પુદ્ગલ સ્કન્ધ હોતા હૈ, વહ અર્ધભાગ રહિત હોતા હૈ, મધ્યભાગ સહિત હોતા હૈ ઓર પ્રદેશોં સે યુક્ત હોતા હૈ । હસ કારણ ઉસે અર્ધભાગ સે રહિત, મધ્યભાગ સે યુક્ત ઓર

કહેલું છે. (દુપ્પણ્ણિયં ણં મંતે ! સ્વધે કિં સઅહુ, સપણ્ણે, ઉદાહુ અણહુ, અમજ્ઞે, અપણ્ણે) હે ભદન્ત ! જે પ્રદેશોવાળો પુદ્ગલ સ્કન્ધ શું સાર્ધ (અર્ધ-સહિત) સમધ્ય અને સપ્રદેશ હોય છે ? અથવા તે અર્ધભાગથી રહિત, મધ્ય ભાગથી રહિત અને પ્રદેશોથી રહિત હોય છે ? “ ગોયમા ? ” હે ગૌતમ ! (સઅહુ, અમજ્ઞે, સપણ્ણે, ણો અણહુ, ણો સમજ્ઞે ણો અપણ્ણે) જે પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ અર્ધભાગથી યુક્ત હોય છે, પ્રદેશોથી યુક્ત હોય છે, પણ મધ્યભાગથી રહિત હોય છે તેથી તે અર્ધભાગ સહિત, મધ્યભાગ રહિત અને પ્રદેશોવાળો કહેલો છે.

(તિપણ્ણિયં મંતે ! સ્વધે પુચ્છા) હે ભદન્ત ! ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધને વિષે પણ હું એ જ વાત બોલુવા માગું છું. “ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (અણહુ, સમજ્ઞે, સપણ્ણે, ણો સઅહુ, ણો સમજ્ઞે, ણો અપણ્ણે) ત્રિપ્રદેશી પુદ્ગલ સ્કન્ધ અર્ધભાગથી રહિત, મધ્યભાગથી યુક્ત અને પ્રદેશોથી યુક્ત હોય છે. તે કારણે તેને અર્ધભાગથી રહિત, મધ્યભાગ સહિત અને પ્રદેશો સહિત

દ્વિપ્રદેશિકસ્તથા યે સમાસ્તે મણિતવ્યાઃ, યે વિષમાસ્તે યથા ત્રિપ્રદેશિકસ્તથા મણિતવ્યાઃ । સંખ્યેયપ્રદેશિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! સ્કન્ધઃ કિં સાર્થઃ, પૃચ્છા ? ગૌતમ ! સ્યાત્ સાર્થઃ, અમધ્યઃ, સપ્રદેશઃ, સ્યાત્ અનર્થઃ, સમધ્યઃ, સપ્રદેશઃ, યથા સંખ્યેયપ્રદેશિકસ્તથા અસંખ્યેયપ્રદેશિકોઽપિ, અનન્તપ્રદેશિકોઽપિ ॥ સૂ ૩ ॥

સપ્રદેશ કહા ગયા હૈ । (જહા દુપ્પણસિઓ, તહાજે સમા તે માણિયવ્વા) જૈસી વ્યવસ્થા દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે વિષય મેં પ્રકટ કી ગઈ હૈ-વૈસી હી વ્યવસ્થા સપ્રદેશ વાલે સ્કન્ધ હૈં ઉનકે વિષય મેં જાનનીં ચાહિયે । (જે વિસમા તે જહા તિપ્પણસિઓ તહા માણિયવ્વા) તથા જો વિષમ પ્રદેશોં વાલે પુદ્ગલ સ્કન્ધ હૈં ઉનમેં અનર્થાદિકા કથન ત્રીન પ્રદેશોં વાલે પુદ્ગલ સ્કન્ધ કી તરહ સે જાનના ચાહિયે । (સંખેજ્જપણ સિણ ણં મંતે ! કિં સંખે, સ અહ્ણે, પુચ્છા) હે મદન્ત જો પુદ્ગલ સ્કન્ધ સંખ્યાત પ્રદેશોં વાલા હૈ, ઉસકે વિષય મેં મેરી ઇચ્છા સાર્થ આદિ વિભાગોં કો જાનને કી હો રહી હૈ ? અર્થાત્ જો સંખ્યાત પ્રદેશોં વાલા પુદ્ગલ સ્કન્ધ હૈ વહ કેસા હોતા હૈ, કયા અર્ધભાગ સહિત હોતા હૈ ? મધ્યભાગસહિત હોતા હૈ ? પ્રદેશસહિત હોતા હૈ ? (ગોયમા !) સિય સઅહ્ણે, અમજ્ઞે, સપણસે, સિય અણહ્ણે, સમજ્ઞે સપણસે) હે ગૌતમ ! જો સંખ્યાપ્રદેશી સ્કન્ધ હોતા હૈ, વહ કદાચિત્ સાર્થ હોતા હૈ, મધ્ય રહિત હોતા હૈ, ઓર પ્રદેશ સહિત હોતા હૈ । તથા-કદાચિત્ અર્ધભાગ રહિત હોતા હૈ, મધ્યભાગ સહિત હોતા હૈ ઓર પ્રદેશ સહિત હોતા હૈ । (જહા સંખેજ્જપણસિઓ તહા અસંખેજ્જપણસિઓ વિ અણંતપણસિઓ

કહેલા છે. (જહા દુપ્પણસિઓ, તહા જે સમા તે માણિયવ્વા) દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના વિષે જે વાત કહેવામાં આવેલી છે, એજ વાત સપ્રદેશોવાળા સ્કન્ધોના વિષયમાં પણ સમજવી. (જે વિસમા તે જહા તિપ્પણસિઓ તહા માણિયવ્વા) પણ જે વિષમ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધો છે તેમના વિષેનું સમસ્ત કથન ત્રિપ્રદેશી પુદ્ગલ સ્કન્ધોના વષયમાં પહેલા કહ્યા મુજબનું કથન સમજવું. (સંખેજ્જપણસિણ ણં મંતે ! કિં સંખે, સઅહ્ણે, પુચ્છા) હે મદન્ત ! સંખ્યાત પ્રદેશોવાળો પુદ્ગલ સ્કન્ધ કેવો હોય છે ? શું તે અર્ધભાગ રહિત હોય છે ? મધ્યભાગ સહિત હોય છે ? અને પ્રદેશોથી યુક્ત હોય છે ? (ગોયમા ! સિય સઅહ્ણે, સમજ્ઞે, સપણસે, સિય અણહ્ણે, સમજ્ઞે, સપણસે) હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશોવાળો પુદ્ગલ સ્કન્ધ ક્યારેક અર્ધ સહિત હોય છે, મધ્યભાગથી રહિત હોય છે અને પ્રદેશ સહિત હોય છે. પણ તે ક્યારેક અર્ધભાગથી રહિત, મધ્યભાગ સહિત અને પ્રદેશ સહિત હોય છે. (જહા સંખેજ્જપણસિઓ તહા અસંખેજ્જપણસિઓ વિ અણંત

ટીકા—પરમાણુપુદ્ગલાધિકારાત્ તદ્વિશેષવક્તવ્યતામાહ—‘પરમાણુપોગ્ગ-
લેણં’ ઇત્યાદિ । ‘પરમાણુપોગ્ગલેણં મંતે ! કિં સઅદ્દે, સમજ્ઞે, સપણ્ણે,
ઉદાહુ અણદ્દે, અમજ્ઞે, અપણ્ણે ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! પરમાણુ
પુદ્ગલઃ સ્વલુ કિમ્ સાર્ધઃ,—અર્થેન સહિતઃ, સમધ્યઃ—મધ્યેન સહિતઃ, સપ્રદેશઃ—
પ્રદેશેન—એકભાગેન સહિતઃ, વર્તતે? ઉતાહો અથવા, અનર્થઃ—અર્થરહિતઃ, અમધ્યઃ—
મધ્યરહિતઃ, અપ્રદેશઃ પ્રદેશરહિતો વર્તતે ? મગવાન્ પ્રાહ—‘ગોયમા ! અણદ્દે, અમજ્ઞે,

વિ) જિસ તરહ સે યહ કથન સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કન્ધ કે વિષય મેં કહા
ગયા હૈં ઊસી તરહ કા કથન અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કન્ધ કે વિષય મેં ઓર
અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધ કે વિષય મેં ભી જાનનાં ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—યહાં પર પરમાણુ પુદ્ગલ કા અધિકાર ચલ રહા હૈં અતઃ
સૂત્રકાર ઇસી વિષય મેં વિશેષ વક્તવ્યતા કો પ્રકટ કરને કે લિયે ઇસ
સૂત્ર કો કહ રહે હૈં—ઇસમેં ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ—(પરમાણુ પોગ્ગલે
ણં મંતે) હે મદન્ત ! જો પરમાણુ પુદ્ગલ હૈં બહ (કિં સ અદ્દે) અપને
અર્ધભાગ સહિત હોતા હૈં કિ નહીં હોતા હૈં ? (સમજ્ઞે) મધ્યભાગસ-
હિત હોતા હૈં કિ નહીં હોતા હૈં ? (સપણ્ણે) પ્રદેશ સહિત હોતા હૈં કિ
નહીં હોતા હૈં ? યહીં બાત (ઉદાહુ અણદ્દે અમજ્ઞે અપણ્ણે) નિષેધપ-
રક પ્રશ્ન કી ઇસ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કી ગઈ હૈં । યહાં પ્રદેશ કા તાત્પર્ય
પરમાણુ કે એકભાગ સે હૈં । ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં—

પણ્ણિઓ વિ) સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કન્ધના વિષયમાં જે કથન કરવામાં આવ્યું
છે, એવું જ કથન અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કન્ધના વિષયમાં તથા અનન્ત પ્રદેશી
સ્કન્ધના વિષયમાં સમજી લેવું.

ટીકાર્થ—પરમાણુ પુદ્ગલનું પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે. તેથી તેનું વિશેષ
નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્રકારે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપ્યા છે—

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે ‘પરમાણુપોગ્ગ-
લેણં મંતે ! કિં સઅદ્દે, સમજ્ઞે, સપણ્ણે’ હે મદન્ત ! જે પરમાણુ પુદ્ગલ
હોય છે, તે શું તેના અર્ધભાગ સહિત હોય છે. કે અર્ધભાગથી રહિત હોય
છે ? મધ્યભાગ સહિત હોય છે કે મધ્યભાગથી રહિત હોય છે ? પ્રદેશ સહિત
હોય છે, કે પ્રદેશ રહિત હોય છે ? એજ વાત “ઉદાહુ અણદ્દે, સમજ્ઞે,
અપણ્ણે” અથવા આ નકારવાચક (નિષેધવાળા) સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં
આવેલ છે. અહીં પ્રદેશ એટલે પરમાણુનો એક ભાગ એવો અર્થ ગ્રહણ કરવો.

મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે—

અપણેસે ' હે ગૌતમ ! પરમાણુપુદ્ગલઃ નિરંશત્વાત્ અનર્થઃ અર્ધરહિતઃ, અમધ્યઃ-મધ્યરહિતઃ, અપ્રદેશઃ પ્રદેશરહિતો વર્તેતે, કિન્તુ ' ણો સઅણ્ઢે, ણો સમજ્ઞે, ણો સપણેસે ' નો સાર્થઃ-અર્ધસહિતઃ, નો સમધ્યઃ-મધ્યસહિતઃ, નોવા સપ્રદેશઃ-પ્રદેશસહિતો વર્તેતે તસ્ય નિરંશત્વાદેવ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ- ' દુપ્પણસિણં મંતે ! સંધે કિં સઅણ્ઢે, સમજ્ઞે, સપણેસે ' ' હે ભદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્વલ્લુ સ્કન્ધઃ કિમ્ સાર્થઃ, સમધ્યઃ, સપ્રદેશઃ ? ' ઉદાહુ અણ્ઢે અમજ્ઞે અપણેસે ? ' ઉતાહો અનર્થઃ, અમધ્યઃ, અપ્રદેશઃ ? ભગવાનાહ- ' ગોયમા ! સઅણ્ઢે, અમજ્ઞે, સપણેસે ? '

(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અણ્ઢે, અમજ્ઞે, અપણેસે) પરમાણુ પુદ્ગલ નિરંશ હોને કે કારણ અનર્થ-અર્ધભાગ સે રહિત હોતા હૈ । અમધ્ય-મધ્યભાગ સે રહિત હોતા હૈ । અપ્રદેશ-પ્રદેશરહિત હોતા હૈ । ઇસી લિયે વહ (ણો સઅણ્ઢે) પુદ્ગલપરમાણુ અર્ધભાગ સહિત નહીં હોતા હૈ, (ણો સમજ્ઞે) મધ્યભાગ સહિત નહીં હોતા હૈ, (ણો સપણેસે) ઓર પ્રદેશ સહિત નહીં હોતા હૈ । અબ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે દો પ્રદેશોં વાલે પુદ્ગલ સ્કન્ધ કે વિષય મેં ઇસી પૂર્વોક્ત પ્રશ્ન કે અનુસાર પૂછતે હૈં કિ- (દુપ્પણસિણં મંતે ! સંધે કિં સ અણ્ઢે, સમજ્ઞે, સપણેસે) હે ભદન્ત ! દો પ્રદેશોં વાલા જો પુદ્ગલ સ્કન્ધ હૈ વહ કયા અપને અર્ધભાગ સે યુક્ત હૈ ? મધ્યભાગ સે યુક્ત હૈ ? ઓર પ્રદેશ સે યુક્ત હૈ ? (ઉદાહુ) અથવા- (અણ્ઢે, અમજ્ઞે, અપણેસે) અર્ધભાગ સે રહિત હૈ ? મધ્યભાગ સે રહિત હૈ ? પ્રદેશ સે રહિત હૈ ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં- (ગોયમા) હે ગૌતમ (સ અણ્ઢે) દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ સમપ્રદેશવાલા હોને સે-સમસંલુપકપ્રદેશ

“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ અણ્ઢે, સમજ્ઞે, અપણેસે ” પરમાણુ પુદ્ગલ નિરંશ (અવિભાગી) હોવાને કારણે અનર્થ (અર્ધભાગથી રહિત) અમધ્ય (મધ્યભાગથી રહિત) અને અપ્રદેશ (પ્રદેશ રહિત) હોય છે. તેથી જ તે “ ણો સઅણ્ઢે ” પરમાણુ પુદ્ગલ અર્ધભાગથી યુક્ત હોતું નથી, “ ણો સમજ્ઞે ” મધ્યભાગથી યુક્ત હોતું નથી, “ ણો સપણેસે ” અને પ્રદેશ સહિત પણ હોતું નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી દ્વિપ્રદેશી પુદ્ગલ સ્કન્ધના વિષયમાં પણ પરમાણુ પુદ્ગલ જેવો જ પ્રશ્ન કરે છે- “ દુપ્પણસિણં મંતે ! સંધે કિં સઅણ્ઢે, અમજ્ઞે, સપણેસે ? ” હે ભદન્ત ! જે પ્રદેશોવાળો પુદ્ગલ સ્કન્ધ શું અર્ધભાગથી યુક્ત હોય છે ? મધ્યભાગથી યુક્ત હોય છે ? પ્રદેશથી યુક્ત હોય છે ? “ ઉદાહુ ” અથવા “ અણ્ઢે, સમજ્ઞે, અપણેસે ? ” તે શું અર્ધભાગથી રહિત હોય છે ? મધ્યભાગથી રહિત હોય છે ? અને પ્રદેશથી રહિત હોય છે ?

ઉત્તર- “ ગોયમા ” હે ગૌતમ ! “ સઅણ્ઢે, સપણેસે, સમજ્ઞે ” દ્વિપ્રદેશી

હે ગૌતમ ! ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સપ્રદેશત્વાત્ સાર્થઃ વર્તતે કિન્તુ અમધ્યઃ—
અવિષમંતયા મધ્યરહિતઃ, સપ્રદેશશ્ચ વર્તતે, ‘ળો અળઢ્ઢે, ળો સમજ્ઞે, ળો અપસે’
નો અનર્થઃ, નો સમધ્યઃ, નો અપ્રદેશઃ સાંશત્વાત્ નો પ્રદેશરહિતો વર્તતે । ગૌતમઃ
પુનઃ પૃચ્છતિ—‘ તિપ્પણિણં મંતે ! સંધે પુચ્છા ! ’ હે મદન્ત ! ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્વલ્લ
સ્કન્ધઃ કિમ્ સાર્થઃ, સમધ્યઃ, સપ્રદેશો વર્તતે ? ઉતાહો અનર્થઃ, અમધ્યઃ, અપ્રદેશો-
વર્તતે ? ઇતિ પૃચ્છા—ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ મગવતઃ સમાધાનમ્—‘ ગોયમા ! અળઢ્ઢે,
સમજ્ઞે, સપસે’ હે ગૌતમ ! ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ વિષમપ્રદેશતયા અનર્થઃ અતેવ

વાલા હોનેસે—અર્ધભાગ સહિત તો હોના હૈ પરન્તુ વિષમતા સે રહિત
હોને કે કારણ વહ મધ્યભાગ સહિત નહીં હોતા હૈ, અર્થાત્—મધ્યભાગ
સે રહિત હોતા હૈ । ઓર (સપસે) પ્રદેશસહિત હોતા હૈ (ળો અળઢ્ઢે
ળો સમજ્ઞે, ળો અપસે) ઇસી કારણ વહ ઢિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અર્ધભાગ
રહિત નહીં કહા ગયા હૈ મધ્યભાગ સહિત નહીં કહા ગયા હૈ ઓર
અંશસહિત હોને સે પ્રદેશ રહિત પ્રતિપાદિત નહીં ક્રિયા ગયા હૈ । અથ
ગૌતમ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે વિષય મેં અપની જિજ્ઞાસા પ્રકટ કરતે હુણ
પ્રશ્ન સે પૂછતે હેં—(તિપ્પણિણ ળં મંતે ! સંધે પુચ્છા) હે મદન્ત !
ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ, કયાં સાર્થ હૈ ? મધ્યસહિત હૈ ? સપ્રદેશ હૈ ?

(ઉતાહો) અથવા—(અનર્થઃ, અમધ્યઃ, અપ્રદેશઃ) અર્ધભાગ રહિત હૈ ?
મધ્યભાગ રહિત હૈ ? પ્રદેશ રહિત હૈ ? ઇસ પ્રકાર સે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ-
કે વિષય મેં ગૌતમ કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉસકે સમાધાન નિમિત્ત પ્રશ્ન
ને (ગોયમા) હે ગૌતમ ! ઇસા કહકર (અળઢ્ઢે, સમજ્ઞે, સપસે)

સ્કન્ધ સમપ્રદેશવાળો હોવાથી—સમ સંખ્યક પ્રદેશવાળો હોવાથી—અર્ધભાગથી
યુક્ત તો હોય છે, પણ વિષમતાથી રહિત હોવાને કારણે તે મધ્યભાગથી યુક્ત
હોતો નથી—મધ્યભાગથી રહિત હોય છે, અને પ્રદેશ સહિત હોય છે. “ ળો
અળઢ્ઢે, ળો સમજ્ઞે, ળો અપસે ” તેથી જ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધને અર્ધ
ભાગથી રહિત કહ્યો નથી, મધ્યભાગથી યુક્ત કહ્યો નથી અને અંશસહિત
હોવાથી પ્રદેશ રહિત કહ્યો નથી. હવે ગૌતમ સ્વામી ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધના
વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછે છે—“ તિપ્પણિણ ળં મંતે ! સંધે પુચ્છા ” હે મદન્ત ! ત્રણ
પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ શું અર્ધસહિત છે ? મધ્યસહિત છે ? પ્રદેશ સહિત છે ?
“ ઉતાહો ” અથવા અર્ધભાગ રહિત છે ? મધ્યભાગ રહિત છે અને
પ્રદેશ રહિત છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ અળઢ્ઢે, સમજ્ઞે સપસે ” ત્રિપ્રદે-

સમઘ્યઃ, સપ્રદેશશ્ચ વર્તતે 'ળો સઅહ્લે, ળો અમજ્ઞે, ળો અપએસે' નો સાર્ધઃ, નો અમઘ્યઃ, નો અપ્રદેશો વર્તતે, તદુપલક્ષણતયા ઉપસહરન્નાહ—' જહા-દુપ્પણસિઓ તહા જે સમા તે માણિયવ્વા ' યથા દ્વિપ્રદેશિકઃ તયા યે સમાઃ સમસ્કન્ધાસ્તે ભણિતવ્યાઃ, તે ચ સ્કન્ધાઃ ચતુઃ પદ્-અદ્-દશ-પ્રદેશિકા વોધ્યાઃ । જે વિસમાતે જહા તિપ્પણસિઓ તહા માણિયવ્વા ' યે વિષમાઃ પચ્ચ-સપ્ત-નવ-પ્રદેશિકાઃ સ્ક-

વહ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનર્ધ, સમઘ્ય ઓર સપ્રદેશ હૈ) એસા ઉત્તર દિયા । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ ત્રિપ્રદેશી જો સ્કન્ધ હોતા હૈ વહ વિષમ પ્રદેશવાલા હોતા હૈ—અતઃ ઉસકા સમભાગ નહીં હો સકતા હૈ—ક્યોં કિ પરમાણુદ્રવ્ય ખંડિત નહીં હોતા, ઇસલિયે ઉસે અનર્ધ કહા ગયા હૈ । તથા વિષમપ્રદેશવાલા હોને સે હી ઉસે સમઘ્ય કહા ગયા હૈ । પ્રદેશયુક્ત હોને સે સપ્રદેશ કહા ગયા હૈ અતઃ જબ એસી વાત હૈ તો વહ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ (ળો સઅહ્લે, ળો અમજ્ઞે, ળો અપએસે) ન અર્ધભાગ સહિત હોતા હૈ, ન મધ્યભાગ સે રહિત હોતા હૈ ઓર ન પ્રદેશ સે રહિત હોતા હૈ । અય ઇસ વિષય કા ઉપસંહાર કરતે હુણ સૂત્રકાર કહેતે હૈ—(જહા દુપ્પણસિઓ તહા જે સમા તે માણિયવ્વા) કિ હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે વિષય મેં કથન કિયા ગયા હૈ ઉસી પ્રકાર સે જો સમપ્રદેશવાલે પુદ્ગલ સ્કન્ધ હૈં ઊન મેં બી એસા હી કથન જાનના ચાહિયે સમસંખ્યા પ્રદેશોવાલે સ્કન્ધ—ચાર પ્રદેશિક, છહ પ્રદેશિક, આઠ પ્રદેશિક ઓર દશ પ્રદેશિક હૈં । તથા (જે વિસમા

શિક પુદ્ગલ સ્કન્ધ અર્ધરહિત, મધ્યસહિત અને પ્રદેશ સહિત હોય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ વિષમ પ્રદેશવાળો હોય છે, તેથી તેના સરખા ભાગ થઈ શકતા નથી. કારણ કે પરમાણુ દ્રવ્ય ખંડિત થતું નથી. તેથી તેને અનર્ધ (અર્ધ રહિત) કહેવું છે. તથા તે વિષમ પ્રદેશવાળો હોય છે. તેથી તેને મધ્યયુક્ત કહેલ છે, અને પ્રદેશયુક્ત હોવાથી તેને સપ્રદેશ કહેલ છે તે કારણે જ તેને વિષે “ળો સઅહ્લે, ળો સમજ્ઞે, ળો અપએસે” અર્ધભાગથી યુક્ત હોતો નથી, મધ્યભાગથી રહિત હોતો નથી, અને પ્રદેશથી રહિત હોતો નથી, એવો ખુલાસો કરવામા આવેલ છે.

હવે આ વિષયને ઉપસંહાર-સારાંશ-કરતા સૂત્રકાર કહે છે—“ જહા દુપ્પણસિઓ તહા જે સમા તે માણિયવ્વા ” હે ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધના વિષયમાં જે પ્રકારનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એ જ પ્રકારનું પ્રતિપાદન સમપ્રદેશવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. ચાર પ્રદેશવાળા, છ પ્રદેશવાળા, આઠ પ્રદેશોવાળા અને દસ પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધોને સમ

ન્યાસ્તે યથા ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ તથા ભાણિતવ્યાઃ કથયિતવ્યાઃ । ગૌતમઃ પુનઃ પુચ્છતિ—‘સંખેજ્જપણસિણં મંતે ! સ્વધે કિં સઅહુ, પુચ્છા ?’ હે મદન્ત ! સંખેય-પ્રદેશિકઃ સ્વલુ સ્કન્ધઃ વિમ્ સાર્ધઃ, સમધ્યઃ, સપ્રદેશઃ ? ઉતાહો અનર્ધઃ, અમધ્યઃ અપ્રદેશો વર્તતે ? इति गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा ! सिय सअहू, अमज्झे, सपएसे, ’ हे गौतम ! संखेयप्रदेशिकः—स्कन्धः स्यात् कदाचित् सार्धः, अमध्यः,

તે જહા તિપ્પણસિઓ તહા ભાણિયવ્વા) જો વિષમ પ્રદેશવાલે સ્કન્ધ હૈં उनमें सार्धाभाव आदि का कथन जैसा तीन प्रदेश वाले स्कन्ध में किया गया है वैसा ही जानना चाहिये । વિષમ પ્રદેશોવાલે સ્કન્ધ પંચ પ્રદેશિક, સસ પ્રદેશિક, एवं नव प्रदेशिक स्कन्ध हैं । ગૌતમ પ્રશ્ન સે પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં—(સંખેજ્જપણસિણં મંતે ! સ્વધે કિં સઅહુ, પુચ્છા) હે મદન્ત ! જો સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ હોતા હૈં વહ કયો સાર્ધ, સમધ્ય एवं प्रदेशसहित होता है ? अथवा अनर्ध, अमध्य एवं प्रदेशरहित होता है ? इस गौतम के प्रश्न का समाधान करने के निमित्त प्रभु उन से कहते हैं कि—(गोयमा) हे गौतम ! (सिय स अहू, अमज्झे, सपएसे) संख्यात प्रदेशिक पुद्गल स्कन्ध कदाचित् सार्ध होता है, अमध्य होता है और प्रदेशरहित होता है और (सिय अणहू, समज्झे, सपएसे) कदाचित् अनर्ध होता है, मध्य सहित होता है और प्रदेशसहित होता है । तात्पर्य यह है कि जो संख्यात प्रदेशवाला स्कन्ध समप्रदेश

પ્રદેશવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધો કહે છે. “ જે વિષમા તે જહા તિપ્પણસિઓ તહા ભાણિયવ્વા ” તથા વિષમ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધોની સાર્ધતા (અર્ધ સહિત હોય) તે) આદિત્વં પ્રતિપાદન ત્રિપ્રદેશિક પુદ્ગલ સ્કન્ધોની સાર્ધતા આદિના ઉપર્યુક્ત કથન મુજબ સમજવું. પાંચ, સાત અને નવ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધોને વિષમ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધ કહે છે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—“ સંખેજ્જપણસિણં મંતે ! સ્વધે કિં સઅહુ પુચ્છા ” હે મદન્ત ! સંખ્યાત પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ-શુ સાર્ધ (અર્ધ સહિત) સમધ્ય અને સપ્રદેશ હોય છે ? અથવા અનર્ધ, અમધ્ય અને પ્રદેશ રહિત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુને જવાબ—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! સિય સઅહુ, અમજ્ઝે, સપણે ” સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ ક્યારેક અર્ધસહિત, મધ્યરહિત અને પ્રદેશ સહિત હોય છે. અને “ સિય અણહુ સમજ્ઝે, સપણે ” ક્યારેક અર્ધરહિત, મધ્યસહિત અને પ્રદેશ સહિત હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ સમપ્રદેશવાળો હોય છે, તે અર્ધસહિત, મધ્ય

સપ્રદેશચ ભવતિ, અથ 'સિય અગદ્દે, સપ્રજ્ઞે, સપણે' સ્થાત્ કદાચિત્ અનર્થઃ, સમધ્યઃ સપ્રદેશશ્ચ ભવતિ, તથા ચ યઃ સંખ્યેયપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સમપ્રદેશિકો વર્તતે સ સાર્ધઃ, અમધ્યઃ સપ્રદેશશ્ચ, યન્તુ વિષમપ્રદેશિકઃ સ અનર્થઃ સમધ્યઃ સપ્રદેશશ્ચેતિ ભાવઃ । 'જહા સંખેજ્જપણસિઓ તહા અસંખેજ્જપણસિઓ વિ, અણંતપણસિઓ વિ' યથા સંખ્યેયપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તથા અસંખ્યેયપ્રદેશિકોઽપિ બોધ્યઃ એવમ્ અનન્તપ્રદેશિકોઽપિ સ્કન્ધઃ સંખ્યેયપ્રદેશિકવદ્ વિજ્ઞેયઃ ॥ સૂ૦ ૩ ॥

પરમાણુપુદ્ગલાદીનાં પરસ્પરસ્પર્શનાવક્તવ્યતાપ્રસ્તાવઃ

મૂલમ્—“ પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે ! પરમાણુપોગ્ગલં ફુસમાણે કિં દેસેણં દેસં ફુસઈ ૧, દેસેણં દેસે ફુસઈ ૨, દેસેણં સઠ્ઠં ફુસઈ ૩, દેસેહિં દેસં ફુસઈ ૪, દેસેહિં દેસે ફુસઈ ૫, દેસેહિં સઠ્ઠં ફુસઈ ૬, સઠ્ઠેણં દેસં ફુસઈ ૭, સઠ્ઠેણં દેસે ફુસઈ ૮, સઠ્ઠેણં સઠ્ઠં ફુસઈ ૯, ? ગોયમા ! ણો દેસેણં દેસં ફુસઈ ૧, ણો દેસેણં દેસે ફુસઈ ૨, ણો દેસેણં સઠ્ઠં ફુસઈ ૩, ણો દેસેહિં દેસં ફુસઈ ૪, ણો દેસેહિં દેસે ફુસઈ ૫, ણો દેસેહિં સઠ્ઠં ફુસઈ ૬, ણો સઠ્ઠેણં દેસં ફુસઈ ૭, ણો સઠ્ઠેણં

વાલા હોતા હૈ વહ તો સાર્ધ, અમધ્ય ઓર સપ્રદેશ હોતા હૈ, ઓર જો સંખ્યાત પ્રદેશવાલા સ્કન્ધ વિષમ પ્રદેશવાલા હોતા હૈ, વહ અનર્થ, સમધ્ય ઓર સપ્રદેશ હોતા હૈ (જહા સંખેજ્જપણસિઓ તહા અસંખેજ્જપણસિઓ વિ અણંતપણસિઓ વિ) જિસ પ્રકાર સે સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં ઇન્ સાર્ધાન્નિ વિભાગોં કા ચહ કથન ક્રિયા હૈ—ઉસી પ્રકાર સે અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં તથા અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં ઇન્ સાર્ધાન્નિ વિભાગોં કા કથન કર લેના ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૩ ॥

રહિત અને પ્રદેશ સહિત હોય છે. પરન્તુ જે સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ વિષમ પ્રદેશવાળો હોય છે, તે અર્ધરહિત, મધ્યસહિત અને પ્રદેશ સહિત હોય છે. “જહા સંખેજ્જપણસિઓ તહા અસંખેજ્જપણસિઓ વિ, અણંતપણસિઓ વિ” સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધને સાર્ધતા આદિના વિષયમાં જે પ્રકારનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રકારનું પ્રતિપાદન અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. ॥ સૂત્ર ૩ ॥

देसे फुसइ ८, सव्वेणं सव्वं फुसइ ९, एवं परमाणुपोग्गले
 दुप्पएसियं फुसमाणे सत्तमणवमेहिं, फुसइ । परमाणुपो-
 ग्गले तिप्पएसियं फुसमाणे निप्पच्छिमएहिं तिहिं फुसइ ।
 जहा परमाणुपोग्गले तिप्पएसियं फुसाविओ एवं फुसावे-
 अव्वो जाव-अणंतपएसिओ । दुप्पएसिए णं भंते !
 खंधे परमाणुपोग्गलं फुसमाणे पुच्छा ? तइयनवमेहिं फुसइ,
 दुप्पएसिओ दुप्पएसियं फुसमाणो पढमतइय-सत्तम-नवमेहिं
 फुसइ । दुप्पएसिओ तिप्पएसियं फुसमाणो आइल्लएहिंय
 पच्छिल्लएहिंय तिहिं फुसइ, मज्झिमएहिं तिहिं विपडिसेहे-
 यव्वं । दुप्पएसिओ जहा तिप्पएसियं फुसाविओ एवं
 फुसावेयव्वो जाव-अणंतपएसियं । तिपएसिएणं भंते !
 खंधे परमाणुपोग्गलं फुसमाणे पुच्छा ? तइय-छट्ठ-नवमेहिं
 फुसइ, तिपयसिओ दुपएसियं फुसमाणो पढमएणं, तइएणं,
 चउत्थ-छट्ठ-सत्तम-नवमेहिं फुसइ । तिपएसिओ तिपएसियं
 फुसमाणो सव्वेसु वि ठाणेसु फुसइ, जहा-तिपएसिओ तिप-
 एसियं फुसाविओ एवं तिप्पएसिओ जाव-अणंतपएसिओ
 भाणियव्वो ॥ सू० ४ ॥

छाया—परमाणु पुद्गलः खलु भदन्त ! परमाणु पुद्गलं स्पृशन्, किं देशेन

परमाणुपुद्गल आदि की परस्पर में स्पर्शना की वक्तव्यता—

(परमाणु पोग्गले णं भंते ! इत्यादि

सूत्रार्थ—(परमाणुपोग्गले णं भंते !) हे भदन्त ! परमाणुपुद्गल

परमाणुपुद्गल आदिनी अरसपरसना स्पर्शविधेनुं कथन.

“ परमाणुपोग्गलेणं भंते ! ” इत्यादि—

सूत्रार्थ—(परमाणुपोग्गलेणं भंते !) हे भदन्त ! ओह परमाणुपुद्गल

देशं स्पृशति १, देशेन देशान् स्पृशति २, देशेन सर्वं स्पृशति ३, देशैः देशं स्पृशति ४, देशैः देशान् स्पृशति ५, देशैः सर्वं स्पृशति ६, सर्वेण देशं स्पृशति ७, सर्वेण देशान् स्पृशति ८, सर्वेण सर्वं स्पृशति ९, ? गौतम ! नो देशेन देशं स्पृशति १, नो देशेन देशान् स्पृशति २, नो देशेन सर्वं स्पृशति ३, नो देशैः देशं स्पृशति ४,

(परमाणु पोगलं) जो दूसरे परमाणुपुद्गल की (फुसमाणे) स्पर्शना करता है सो (किं) क्या (देसेणं देसं फुसइ) अपने एक देश से उसके एक देश का स्पर्श करता है ? (देसेणं देसे फुसइ) अथवा अपने एक देश से उसके अनेक देशों का स्पर्श करता है ? या (देसेणं सव्वं फुसइ) अपने एक देश से उसका पूरा स्पर्श करता है ? (देसेहिं देसं फुसइ) या—अपने अनेक भागों से उसके एक देश का स्पर्श करता है ? (देसेहिं देसे फुसइ) या अपने अनेक भागों से उसके अनेक देशों का स्पर्श करता है ? (देसेहिं सव्वं फुसइ) या अपने अनेक देशों से उसे पूरे रूप में स्पर्श करता है ? (सव्वेणं देसं फुसइ, सव्वेणं देसे फुसइ, सव्वेणं सव्वं फुसइ) या अपनी पूर्णता से—अपने समस्त भागों से—उस के एक देश का स्पर्श करता है ? या अपनी पूर्णता से उसके अनेक देशों का स्पर्श करता है ? या अपनी पूर्णता से अपने समस्त भागों से उसे पूर्णरूप से स्पर्श करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जो देसेणं देसं फुसइ) वह पुद्गलपरमाणु दूसरे पुद्गल परमाणु के अपने एक देश से एक देश को स्पर्श नहीं करता है । (जो देसेणं देसे फुसइ) न

(परमाणुपुगल फुसमाणे) के भील परमाणुपुद्गलने स्पर्श करे छे, (किं देसेणं देसं फुसइ) ते शुं पोताना ओक देशथी (लागथी) तेना ओक देशने स्पर्श करे छे ? अथवा (देसेणं देसे फुसइ) पोताना ओक देशथी तेना अनेक देशने स्पर्श करे छे ? अथवा (देसेणं सव्वं फुसइ) पोताना ओक देशथी तेना आभा लागने स्पर्श करे छे ? अथवा (देसेहिं देसे फुसइ) पोताना अनेक देशथी (लागथी) तेना ओक देशने स्पर्श करे छे ? (देसेहिं देसे फुसइ) अथवा पोताना अनेक लागथी तेना अनेक लागने स्पर्श करे छे ? (सव्वेणं देसं फुसइ, सव्वेणं देसे फुसइ, सव्वेणं सव्वं फुसइ) अथवा पोताना अथवा लागथी तेना ओक लागने स्पर्श करे छे ? अथवा पोताना अथवा लागथी तेना अनेक लागने स्पर्श करे छे ? अथवा पोताना अथवा लागथी तेना अथवा लागने स्पर्श करे छे ? ' गोयमा । ' के गौतम ! (जो देसेणं देसं फुसइ) ते परमाणुपुद्गल पोताना ओक लागथी भील परमाणु पुद्गलने ओक लागने स्पर्श करतुं नथी, (जो देसेणं देसे फुसइ)

નો દેશૈઃ દેશાન્ સ્પૃશતિ ૫, નો દેશૈઃ સર્વં સ્પૃશતિ ૬, નો સર્વેણ દેશં સ્પૃશતિ ૭, નો સર્વેણ દેશાન્ સ્પૃશતિ ૮, સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ ૯, । एवं परमाणुपुद्गलो द्विप्रदेशिकं स्पृशन् सप्तम-नवमाभ्यां स्पृशति, परमाणुपुद्गलः त्रिप्रदेशिकं स्पृशन् निष्पश्चिमैकैस्त्रिभिः स्पृशति, यथा परमाणुपुद्गलस्त्रिप्रदेशिकं स्पर्शितः,

અપને એક દેશ સે ઉસકે અનેક દેશોં કા સ્પર્શ કરતા હૈ । (જો દેસેણ સર્વં ફુસહ) ન અપને એક દેશ સે વહ ઉસકા પૂર્ણરૂપ સે સ્પર્શ કરતા હૈ । (જો દેસેહિં દેસં ફુસહ) ન વહ અપને અનેક દેશોં સે ઉસકે એક દેશ કા સ્પર્શ કરતા હૈ (જો દેસેહિં દેસે ફુસહ) ન વહ અપને અનેક દેશોં સે ઉસકે અનેક દેશોં કા સ્પર્શ કરતા હૈ (જો દેસેહિં સર્વં ફુસહ) ન વહ અપને અનેક દેશોં સે ઉસે સમ્પૂર્ણરૂપ સે સ્પર્શ કરતા હૈ, (જો સર્વેણ દેસં ફુસહ) ન વહ અપને સંપૂર્ણતા સે ઉસકે એક દેશ કા સ્પર્શ કરતા હૈ, (જો સર્વેણ દેસે ફુસહ) ન વહ અપની સમસ્તતા સે ઉસકે અનેક દેશોં કા સ્પર્શ કરતા હૈ, કિન્તુ-(સર્વેણ સર્વં ફુસહ) સર્વ સે ઉસે સમ્પૂર્ણરૂપ સે સ્પર્શ કરતા હૈ । (एवं परमाणुपुद्गले दुष्पएसियं फुसमाणे सत्तमणवमेहिं फुसह) इस तरह द्विप्रदेशी स्कन्ध को स्पर्श करता हुआ परमाणुपुद्गल उसे सातवें और नवमें विकल्प की अपेक्षाके अनुसार स्पर्श करता है । (परमाणुपुद्गले तिष्पएसियं फुसमाणे पच्छि-

પોતાના એક લાગથી તેના અનેક લાગોનો સ્પર્શ કરતું નથી, (જો દેસેણ સર્વં ફુસહ) પોતાના એક લાગથી તેના બધા લાગોનો સ્પર્શ કરતું નથી, (જો દેસેહિં દેસં ફુસહ) પોતાના અનેક લાગથી તેના એક લાગનો સ્પર્શ કરતું નથી, (જો દેસેહિં દેસે ફુસહ) પોતાના અનેક લાગથી તેના અનેક લાગનો સ્પર્શ કરતું નથી, (જો દેસેહિં સર્વં ફુસહ) પોતાના એક લાગથી તેના બધા લાગોનો સ્પર્શ કરતું નથી, (જો સર્વેણ દેસં ફુસહ) પોતાના સમસ્ત લાગથી તેના એક લાગનો સ્પર્શ કરતું નથી, (જો સર્વેણ દેસે ફુસહ) પોતાના સમસ્ત લાગથી તેના અનેક લાગોનો સ્પર્શ કરતું નથી, (સર્વેણ સર્વં ફુસહ) પરંતુ પોતાના સમસ્ત લાગથી તેના સમસ્ત લાગોનો સ્પર્શ કરે છે.

(एवं परमाणुपुद्गले दुष्पएसियं फुसमाणे सत्तमणवमेहिं फुसह) એજ પ્રમાણે દ્વિપ્રદેશી (જે પ્રદેશોવાળા) પુદ્ગલ સ્કન્ધનો સ્પર્શ કરતું પરમાણુ પુદ્ગલ, સાતમા અને નવમાં વિકલ્પ અનુસાર તેનો સ્પર્શ કરે છે. (પરમાણુ પુદ્ગલે તિષ્પસિયં ફુસમાણે પચ્છિમેહિં તિહિં ફુસહ) તથા ત્રિપ્રદેશી પુદ્ગલ

एवं स्पर्शयितव्यः यावत्-अनन्तप्रदेशिकः ? द्विप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः परमाणुपुद्गलं स्पृशन् पृच्छा ? तृतीयनवमाभ्यां स्पृशति, द्विप्रदेशिको द्विप्रदेशिकं स्पृशन् प्रथम-तृतीय-सप्तम-नवमैः स्पृशति, द्विप्रदेशिकस्त्रिप्रदेशिकं

મેહિં તિહિં ફુસહ) તથા ત્રીન પ્રદેશવાલે પુદ્ગલસ્કન્ધ કા જબ પુદ્ગલ પરમાણુ સ્પર્શ કરતા હૈ-તો વહ સાતવેં, આઠવેં ઓર નવવેં વિકલ્પકી અપેક્ષા કે અનુસાર ડસે સ્પર્શ કરતા હૈ। (જહો પરમાણુપોગલે તિપ્પણસિયં ફુસાવિઓ એવં ફુસાવેયવ્વો જાવ અણંતપણસિઓ) જિસ પ્રકારસે ત્રીન પ્રદેશવાલેસ્કન્ધકો સ્પર્શ કરનેકે વિષયમેં યહ કથન કિયા ગયા હૈ-અર્થાત્ પરમાણુપુદ્ગલ ત્રીન પ્રદેશ વાલે સ્કન્ધ કો જૈસે-સાતવેં, આઠવેં, ઓર નવવેં વિકલ્પકે અનુસાર સ્પર્શ કરતા હૈ ડસી તગ્હ સે વહ યાવત્ અનન્ત પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ કો ભી સ્પર્શ કરતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે (દુષ્પણસિયં ણં મંતે ! સંધે પરમાણુપોગલં ફુસમાણે પુચ્છા) હે ભદન્ત! પરમાણુ પુદ્ગલ કો દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કિસ રીતિ સે સ્પર્શ કરતા હૈ (ગોચમા) હે ગૌતમ ! (તસ્સ નવમેહિં ફુસહ) તૃતીય ઓર નવમ વિકલ્પોં કે અનુસાર દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ પરમાણુપુદ્ગલ કો સ્પર્શ કરતા હૈ। (દુષ્પણસિઓ દુષ્પણસિયં ફુસમાણે પદ્મતટ્ટયસત્તણવમેહિં ફુસહ દુષ્પણસિઓ તિપ્પણસિયં ફુસમાણો આહલ્લણિં ય પચ્છિલ્લણિ ય તિહિં ફુસહ) દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કો પ્રથમ, તૃતીય, સપ્તમ, નવમ વિકલ્પ સે સ્પર્શ કરતા હૈ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ જબ ત્રીન પ્રદેશ વાલે પુદ્ગલ

સ્કન્ધનો સ્પર્શ કરતું પરમાણુ પુદ્ગલ, છેલ્લાં ત્રણ એટલે કે સાતમાં, આઠમાં અને નવમાં વિકલ્પની અપેક્ષા અનુસાર તેનો સ્પર્શ કરે છે. (જહા પરમાણુ પોગલે તિપ્પણસિયં ફુમાવિઓ એવં ફુસાવેયવ્વો જાવ અણંતપણસિઓ) પરમાણુ પુદ્ગલ જે રીતે ત્રિપ્રદેશી પુદ્ગલ સ્કન્ધનો સ્પર્શ કરે છે એજ રીતે અનંત પર્યાન્તના પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધોનો સ્પર્શ કરે છે-એટલે કે તે તેમનો સ્પર્શ પણ સાત, આઠ અને નવમાં વિકલ્પ અનુસાર કરે છે એમ સમજવું. (દુષ્પણસિયં ણં મંતે ! સંધે પરમાણુપોગલં ફુસમાણે પુચ્છા) હે ભદન્ત ! દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ પરમાણુ પુદ્ગલનો કેવી રીતે સ્પર્શ કરે છે ? “ગોચમા !” હે ગૌતમ ! (તટ્ટયનવમેહિં ફુસહ) દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ ત્રીજા અને નવમાં વિકલ્પ અનુસાર પરમાણુ પુદ્ગલનો સ્પર્શ કરે છે. (દુષ્પણસિઓ દુષ્પણસિયં ફુસમાણે પદ્મતટ્ટયસત્તણવમેહિં ફુસહ) એક દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ બીજા દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધનો સ્પર્શ કરે તો પહેલા, ત્રીજા, સાતમાં અને નવમાં વિકલ્પ અનુસાર સ્પર્શ

સ્પૃશન્ આદ્યૈશ્વ, પશ્ચિમૈશ્વ ત્રિમિઃ સ્પૃશતિ, મધ્યમૈશ્વિમિઃ ત્રિપ્રતિષેધયિતવ્યમ્ ।
 દ્વિપ્રદેશિકો યથા ત્રિપ્રદેશિકં સ્પર્શિતઃ એવં સ્પર્શયિતવ્યઃ, યાવત્-અનન્તપ્રદેશિકમ્ ।
 ત્રિપ્રદેશિકં સ્વલુ ભદન્ત ! સ્કન્ધઃ પરમાણુપુદ્ગલં સ્પૃશન્ પૃચ્છા ? તૃતીય-પઠ-
 નવમૈઃ સ્પૃશતિ, ત્રિપ્રદેશિકઃ દ્વિપ્રદેશિકં સ્પૃશન્ પ્રથમેન, તૃતીયેન, ચતુર્થ-પઠ-
 સપ્તમ-નવમૈઃ સ્પૃશતિ, ત્રિપ્રદેશિકૈ શ્ચિપ્રદેશિકં સ્પૃશન્ સર્વેષુ અપિ સ્થાનેષુ

સ્કન્ધકા કા સ્પર્શ કરતા હૈ તો વહ પ્રથમ કે ત્રીન વિકલ્પોં કે અનુસાર
 ઓર અન્ત કે ત્રીન વિકલ્પોં કે અનુસાર ઉસે સ્પર્શ કરતા હૈ । (મઙ્ગિ-
 મણિં તિહિં વિષ્ણુસેહેયન્વ) મધ્યમત્રીન વિકલ્પોં કા પ્રતિષેધ કર
 દેના ચાહિયે । (દુષ્પણસિઓ જહા તિષ્ણણસિયં ફુસાવિઓ એવં ફુસાવે
 યન્વો જાવ અણંતપણસિયં) દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ જિસ પદ્ધતિ કે અનુસાર
 ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ કા સ્પર્શ કરતા હૈ ડસી તરહ સે યાવત્ વહ અનન્ત
 પ્રદેશી સ્કન્ધ કા ભી સ્પર્શ કરતા હૈ । (તિષ્ણણસિ ણં મંતે ! સંધે પર-
 માણુપોગ્ગલં ફુસમાણે પુચ્છા) હે ભદન્ત ! ત્રીન પ્રદેશોં વાલા ત્રિપ્રદેશી
 ક સ્કન્ધ પરમાણુપુદ્ગલ કો કિસ રીતિ સે સ્પર્શ કરતા હૈ ? (તદ્ય-હઠ
 નવમેહિં ફુસહ) હે ગૌતમ ! ત્રીન પ્રદેશવાલા સ્કન્ધ જવ પરમાણુપુદ્ગલ
 કો સ્પર્શ કરતા હૈ તો વહ તીસરે છઠે ઓર નવવે વિકલ્પ કે અનુસાર
 કરતા હૈ । (તિષ્ણણસિઓ દુષ્ણણસિયં ફુસમાણે પદમણં, તદ્દણં, ચત-
 ત્ય છઠ્ઠ સત્તમ નવમેહિં ફુસહ) ત્રીન પ્રદેશ વાલા પુદ્ગલ સ્કન્ધ દ્વિપ્રદેશી

કરે છે. (દુષ્ણણસિઓ તિષ્ણણસિયં ફુસમાણો આહ્લણહિં ચ પન્નિહ્લણહિં ચ તિહિં
 ફુસહ) દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ બ્યારે ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધનો સ્પર્શ કરે છે, ત્યારે પહેલાં
 ત્રણ વિકલ્પો અનુસાર અને છેલ્લા ત્રણ વિકલ્પો અનુસાર તેનો સ્પર્શ કરે છે.
 (મઙ્ગિમણિં તિહિં વિષ્ણુસેહેયન્વ) વચ્ચેના ત્રણ વિકલ્પ અનુસાર, દ્વિપ્રદેશી
 સ્કન્ધની ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ સાથે સ્પર્શના થતી નથી, એમ સમજવું. (દુષ્ણ-
 ણસિઓ જહા તિષ્ણણસિયં ફુસાવિઓ એવં ફુસાવેયન્વો જાવ અણંતપણસિયં)
 દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ જે પદ્ધતિ અનુસાર ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધનો સ્પર્શ કરે છે, એજ
 પદ્ધતિ પ્રમાણે તે અનંત પ્રદેશી સ્કન્ધ પર્યન્તના સ્કન્ધોનો પણ સ્પર્શ કરે
 છે, એમ સમજવું. (તિષ્ણણસિ ણં મંતે ! સંધે પરમાણુપોગ્ગલં ફુસમાણે પુચ્છા)
 હે ભદન્ત ! ત્રણ પ્રદેશોવાળો ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ પરમાણુપુદ્ગલનો કેવી રીતે
 સ્પર્શ કરે છે ? (તદ્ય, છઠ્ઠ નવમેહિં ફુસહ) હે ભદન્ત ! ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ
 જે પરમાણુ પુદ્ગલ સ્પર્શ કરે તો ત્રીજા, છઠ્ઠા, અને નવમાં વિકલ્પ અનુસાર
 તે તેનો સ્પર્શ કરે છે. (તિષ્ણણસિઓ દુષ્ણણસિયં ફુસમાણે પદમણં, તદ્દણં,
 ચત્ત્ય, છઠ્ઠ, સત્તમ, નવમેહિં ફુસહ) ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધનો

સ્પૃશતિ, યથા ત્રિપ્રદેશિકસ્ત્રિપ્રદેશિકં સ્પર્શિતઃ એવં ત્રિપ્રદેશિકો યાવત્-અનન્ત પ્રદેશિકેન સંયોજયિતવ્યઃ, યથા ત્રિપ્રદેશિકઃ એવ યાવત્-અનન્તપ્રદેશિકો ભણિતવ્યઃ ॥ સૂ ૪ ॥

ટીકા—પરમાણુપુદ્ગલાધિકારાત્ તદ્વિશેષવક્તવ્યતામાહ—‘પરમાણુપોગ્ગલેષં મંતે !’ इत्यादि । ‘परमाणुपोग्गलेणं भन्ते । परमाणुपोग्गलेणं फुसमाणो को रपर्श करता है तो वह प्रथम, तृतीय, चतुर्थ, षष्ठ, सप्तम और नववें विकल्प के अनुसार करता है । (तिपएसिओ तिपएसियं फुसमाणो सव्वेसु वि ठाणेसु फुसइ, जहा तिपएसिओ तिपएसियं फुसाविओ एवं तिपएसिओ जाव अणंतपएसिएणं संजोएयव्वो जहा तिप्पएसिओ एवं जाव अणंतपएसिओ भाणियव्वो) त्रिप्रदेशी स्कन्ध जब दूसरे त्रिप्रदेशी स्कन्ध को स्पर्श करता है तो वह नौ ही विकल्पों के अनुसार उसका स्पर्श करता है । जिस पद्धति के अनुसार त्रिप्रदेशी स्कन्ध त्रिप्रदेशी स्कन्ध को स्पर्श करता है उसी पद्धति के अनुसार वह त्रिप्रदेशी स्कन्ध यावत् अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध का स्पर्श करता है । चतुष्प्रदेशिक स्कन्ध भी इसी तरह से तथा पंचप्रदेशिक आदि स्कन्ध भी इसी तरह से परमाणु पुद्गल आदि का स्पर्श करते हैं—ऐसा समझना चाहिये ।

ટીકાર્થ—પરમાણુ પુદ્ગલ કા અધિકાર હોને સે સૂત્રકાર ઇસી સંબંધ મેં વિશેષ વક્તવ્યતા કો પ્રકટ કરતે હુએ કહતે હૈં (પરમાણુપોગ્ગલેષં મંતે !) इत्यादि । गौतम स्वामी प्रश्नु से इस विषय में ऐसा पूछते हैं

સ્પર્શ કરે તો પહેલા, ત્રીજા, ચોથા, છઠ્ઠા, સાતમાં અને નવમાં વિકલ્પ અનુસાર કરે છે. (તિપેસિઓ તિપેસિયં ફુસમાણો સવ્વેસુ વિ ઠાણેસુ ફુસઇ, જહા તિપેસિઓ તિપેસિયં ફુસાવિઓ એવં તિપેસિઓ જાવ અણંતપેસિએણ સંજો-એયવ્વો જહા તિપ્પેસિઓ એવ જાવ અણંતપેસિઓ ભાણિયવ્વો) એક ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ બીજા ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધને સ્પર્શ કરે તો તે સ્પર્શ નવે વિકલ્પો અનુસાર કરે છે. બે રીતે એક ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ બીજા ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધને સ્પર્શ કરે છે, એજ રીતે તે ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ અનંત પ્રદેશિક પર્યન્તના સ્કન્ધોને સ્પર્શ કરે છે. ચાર પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ પણ એજ પ્રમાણે તથા પંચપ્રદેશિક આદિ સ્કન્ધ પણ એજ પ્રમાણે પરમાણુપુદ્ગલ આદિને સ્પર્શ કરે છે, એમ સમજવું.

ટીકાર્થ—પરમાણુ પુદ્ગલનું નિરૂપણ ચાલી રહ્યું છે. તેથી આ સૂત્રમાં તેનો સ્પર્શ કેવી રીતે થાય છે તે સૂત્રકારે બતાવ્યું છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(૧) “ પરમાણુપોગ્ગલેષં મંતે ! પરમાણુપોગ્ગલે

કિં દેસેણં દેસં ફુસઈ ? ' ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદ્રન્ત ! એકઃ પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલ્પ અન્યં પરમાણુપુદ્ગલં સ્પૃશન્ કિં દેશેન સ્વકીયેન એકભાગેન દેશં પરકીયમ્ એકભાગં સ્પૃશતિ ? ' દેસેણં દેસે ફુમઈ ' દેશેન સ્વસ્ય એકભાગેન દેશાન્ અન્યસ્ય વહુ ભાગાન્ સ્પૃશતિ ૨ । ' દેસેણં સર્વં ફુસઈ ' દેશેન સ્વસ્ય એકભાગેન સર્વમ્ અન્ય સ્ય સર્વં વગ સ્પૃશતિ ૩, વા ' દેસેહિં દેસં ફુમઈ ' દેશૌઃ સ્વસ્ય વહુભાગૈઃ દેશમ્ અન્યસ્ય એકભાગં સ્પૃશતિ ૪, ' દેસેહિં દેસે ફુસઈ ' દેશૌઃ સ્વસ્ય વહુભાગૈઃ દેશાન્

કિં (પરમાણુપોગ્ગલેણં ભંતે ! પરમાણુપોગ્ગલં ફુલમાણે કિં દેસેણં દેસં ફુસઈ) હે ભદ્રન્ત ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ જ્યે દૂસરે પરમાણુ પુદ્ગલ કા સ્પર્શ કરતા હૈ તો કયા વહુ અપને એક ભાગ સે ઉસકે એક ભાગ કા સ્પર્શ કરતા હૈ ? (૧) યા (દેસેણં દેસે ફુસઈ) અપને એક ભાગ સે ઉમકે અનેક દેશોં કા સ્પર્શ કરતા હૈ ? (૨) યા (દેસેણં સર્વે ફુસઈ) અપને એક હી ભાગ સે ઉસ દૂસરે પરમાણુ કો સર્વરૂપ સે સ્પર્શ કરતા હૈ-અર્થાત્ ઉસે સર્વભાગ કો સ્પર્શ કરતા હૈ ? (૩) ઇસ તરહ યે ત્રીન વિકલ્પ હુએ, અન્ય ઔર ત્રીન વિકલ્પ ઇસ પ્રકાર સે હૈં-(દેસે-હિં દેસં ફુસઈ, દેસેહિં દેસે ફુસઈ, દેસેહિં સર્વં ફુમઈ) એક પુદ્ગલ પરમાણુ જ્યે દૂસરે પુદ્ગલપરમાણુ કા સ્પર્શ કરતા હૈ તો હે ભદ્રન્ત ! વહુ કયા અપને અનેક ભાગોં સે ઉસ દૂસરે પુદ્ગલ પરમાણુ કે એક ભાગ કા સ્પર્શ કરતા હૈ ? અથવા અપને અનેક ભાગોં સે-વહુ ભાગોં સે-ઉસ દૂસરે પુદ્ગલ પરમાણુ કે અનેક ભાગોં કા સ્પર્શ કરતા હૈ ? અથવા કિ-

ફુલમાણે કિં દેસેણં દેસં ફુસઈ ? " " હે ભદ્રન્ત ! બ્યારે એક પરમાણુ પુદ્ગલ બીજા પરમાણુ પુદ્ગલનો સ્પર્શ કરે છે, ત્યારે તે શું પોતાના એક ભાગથી તેના એક ભાગનો સ્પર્શ કરે છે કે નથી કરતો ? (૧) અથવા " દેસેણં દેસે ફુસઈ ? " તે પોતાના એક ભાગથી તેના અનેક ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે ? (૨) અથવા " દેસેણં સર્વે ફુમઈ ? " એ પરમાણુ શું પોતાના એક ભાગથી બીજા પરમાણુના સમસ્ત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે કે નથી કરતો ? (૩) આ રીતે પહેલાં ત્રણ વિકલ્પો તૈયાર થયા તે ત્રણ વિકલ્પમાં એક પરમાણુના એક દેશ (ભાગ) સથે બીજા પરમાણુના એક દેશ, અનેક દેશો અને સગરત દેશોનો સ્પર્શ થાય છે કે નહીં, એવા પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે. હવે બીજા વિકલ્પો નીચે પ્રમાણે છે- " દેસેહિં દેસં ફુમઈ ? દેસેહિં દેસે ફુસઈ ? દેસેહિં સર્વં ફુસઈ ? " હે ભદ્રન્ત ! બ્યારે એક પુદ્ગલપરમાણુ બીજા પુદ્ગલપરમાણુનો સ્પર્શ કરે ત્યારે શું તે પોતાના ઘણા ભાગોથી તેના એક ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? અથવા પોતાના ઘણા ભાગોથી તેના ઘણા ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે ? અથવા પોતાના ઘણા ભાગોથી તેના સમસ્ત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે ?

અન્યસ્ય વહુભાગાન્ સ્પૃશતિ ૫ 'દેસેહિં સર્વં ફુસહ' દેશૈઃ સ્વસ્ય વહુભાગૈઃ સર્વમ્
અન્યસ્ય સર્વભાગં સ્પૃશતિ ૬ અથવા 'સર્વેણં દેસં ફુસહ' સર્વેણ સ્વકીયસર્વ.
ભાગેન દેશં પરકીયૈકભાગં સ્પૃશતિ ૭ 'સર્વેણં દેસે ફુસહ' સર્વેણ સ્વકીયસર્વ
ભાગેન દેશાન્ પરકીય વહુભાગાન્ સ્પૃશતિ ૮, 'સર્વેણં સર્વં ફુસહ' સર્વેણ
સ્વકીયસર્વભાગેન સર્વં પરકીયસર્વભાગં સ્પૃશતિ કિમ્ ૯? इत्येवमत्र नव विकल्पाः,
તત્ર 'દેશેન' इत्यनेन सह क्रमशः 'देशं, देशान्, सर्वम्, इति शब्दत्रयस्य योज-
नया त्रयो विकल्पाः ३, तथा 'देशैः' इत्यनेन सह 'देशं, देशान्, सर्वम्,
इति शब्दत्रयस्य योजनया त्रयो विकल्पाः ६, । एवं 'सर्वेण' इत्यनेन सह 'देशं

અપને અનેક ભાગોં સે ઉસ દૂસરે પુદ્ગલ પરમાણુ કો સર્વરૂપ સે સ્પર્શ
કરતા હૈ ? इस प्रकार ये दूसरे पुद्गल परमाणु को अपने अनेक देशों द्वारा
સ્પર્શ કરने के विषय में तीन विकल्प कहे । अब समस्तरूप से स्पर्श
करने के विषय में तीन विकल्प और इस प्रकार से हैं—(सव्वेणं देसं
फुसह, सव्वेणं देसे फुसह, सव्वेणं सर्वं फुसह) वह पुद्गल परमाणु
जब दूसरे पुद्गल परमाणु का स्पर्श करता है तो किस प्रकार से करता
है ? क्या वह अपने सर्वभागसे उस दूसरे पुद्गलपरमाणुके एक भागका
स्पर्श करता है ? अथवा अपने सर्व भाग से उस दूसरे पुद्गलपरमाणुके
अनेक भागोंका स्पर्श करता है ? अथवा अपने सर्व भाग से वह दूसरे
पुद्गलपरमाणु के सर्व भाग का स्पर्श करता है ? इस तरहसे ये यहां नौ
विकल्प प्रतिपादित हुए हैं । इन विकल्पों में 'देश' इस शब्द के साथ
क्रमशः(देशं, देशान्, सर्वम्) इन तीन शब्दोंकी योजना करनेसे पहिले

આ રીતે એક પુદ્ગલ પરમાણુના ઘણા ભાગોથી બીજા પુદ્ગલ પરમાણુના
એક, અથવા ઘણા સમસ્ત ભાગોનો સ્પર્શ થાય છે કે નહીં એવા ત્રણ વિકલ્પો થયા.

હવે સમસ્ત પુદ્ગલ પરમાણુના સ્પર્શને ઉદ્દેશીને બીજા ત્રણ વિકલ્પો
આપવામાં આવે છે—સર્વેણં દેસં ફુસહ, સર્વેણં દેસે ફુસહ, 'સર્વેણં સર્વં
ફુસહ' બ્યારે એક પુદ્ગલ પરમાણુ બીજા પુદ્ગલ પરમાણુનો સ્પર્શ કરે છે,
ત્યારે શુ તે પોતાના સમસ્ત ભાગોથી તેના એક ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ?
અથવા પોતાના સમસ્ત ભાગોથી તેના ઘણા ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે ? અથવા
પોતાના સમસ્ત ભાગોથી તેના સમસ્ત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે ?

આ રીતે કુલ નવ વિકલ્પોનું પ્રતિપાદન કરાયુ છે. “દેશ” શબ્દની
સાથે દેશ, ઘણા દેશ અને સમસ્ત દેશોને અનુક્રમે ચોણને પહેલાં ત્રણ

દેશાન્, સર્વં, ઇતિ શબ્દત્રયસ્ય યોજનયા તયો વિકલ્પા ભવન્તિ ૧. ઇતિ સર્વસકલ-
નયા નવ, મગધાનાહ-‘ગોયમા ! જો દેસેજં દેસં ફુમઈ’ હે ગૌતમ ! પરમાણુપુદ્ગલઃ પર-
માણુપુદ્ગલં સ્પૃશન્ નો દેશેન દેશં સ્પૃશતિ ૧, ‘જો દેસેજં દેસે ફુમઈ’ નો દેશેન
દેશાન્ સ્પૃશતિ ૨, ‘જો દેસેજં સર્વં ફુમઈ’ નો દેશેન સર્વં સ્પૃશતિ ૩ જો દેસેઈ
દેસં ફુમઈ’ નો દેશૈઃ દેશં સ્પૃશતિ ૪, ‘જો દેસેઈ દેસે ફુસઈ’ નો દેશૈઃ દેશાન્

ત્રીન વિકલ્પ બન જાતે હૈં । તથા ‘દેશૈઃ’ શબ્દ કે સાથ (દેશં, દેશાન્, સર્વં) જન ત્રીન શબ્દોં કી યોજના સે દૂસરે ત્રીન વિકલ્પ ઓર બન જાતે
હૈં । તથા-‘સર્વેજ’ કે સાથ (દેશં, દેશાન્, સર્વં) જન ત્રીન શબ્દોં કી
યોજના કર દેને સે ત્રીસરે ત્રીન વિકલ્પ બન જાતે હૈં । હસ તરહ યે નૌ
વિકલ્પ હુએ હૈં એસા જાનના ચાહિયે । ઓર યે નૌ વિકલ્પ એક પુદ્ગલ
પરમાણુ કા દૂસરે પુદ્ગલ પરમાણુ કે સાથ સ્પર્શ હોને મેં ગૌતમ ને ઉત્થા-
પિત કર પ્રભુ સે પ્રશ્નોં કે રૂપ મેં પૂછે હૈં । જનકા સમાધાન કરતે હુએ
પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં-(ગોયમા ! જો દેસેજં દેસં ફુસઈ) હે ગૌતમ !
જબ પરમાણુ પુદ્ગલ દૂસરે પરમાણુ પુદ્ગલ કા સ્પર્શ કરતા હૈ તો વહ ઉસ
દૂસરે પુદ્ગલ પરમાણુ કા સ્પર્શ અપને એકદેશ સે ઉસકે એકદેશ કો
છૂ કરકે નહીં કરતા હૈ (જો દેસેજં દેસે ફુમઈ) ઓર ન વહ અપને
એક દેશ સે ઉસકે અનેક દેશોં કો છૂ કરકે હી કરતા હૈ (જો દેસેજં
સર્વં ફુમઈ) ઓર ન વહ પુદ્ગલ પરમાણુ અપને એકદેશ સે ઉસે સમસ્ત
કો છૂ કરકે ઉસકા પૂરે રૂપ મેં સ્પર્શ કરતા હૈ । (જો દેસેઈ દેસં ફુસ-
ઈ) ઓર ન વહ પહિલા પુદ્ગલ પરમાણુ દૂસરે પુદ્ગલ પરમાણુ કા સ્પર્શ
કરતે સમય એસા ભી નહીં કરતા હૈ કિ અપને અનેક દેશોં દ્વારા ઉસ

વિકલ્પો બનાવ્યા છે, “ ધણુ દેશ ” આ પદ સાથે બીજા પરમાણુ પુદ્ગલના
એક દેશ, ધણુ દેશો અને સમસ્ત દેશોને યોજીને બીજાં ત્રણ વિકલ્પ બનાવ્યા
છે. એક પરમાણુના “ સમસ્ત દેશો ” આ શબ્દ સાથે બીજા પરમાણુના એક
દેશ, ધણુ દેશો અને સમસ્ત દેશોને અનુક્રમે યોજવાથી ત્રીજાં ત્રણ વિકલ્પો
બનાવવામાં આવ્યા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નોના મહાવીર પ્રભુ શો જવાબ આપે છે તે
બતાવવામાં આવે છે-“ ગોયમા ! જો દેસેજં દેસં ફુમઈ ” હે ગૌતમ ! જ્યારે
એક પરમાણુ પુદ્ગલ બીજા પરમાણુ પુદ્ગલનો સ્પર્શ કરે છે, ત્યારે તે
પોતાના એક ભાગથી તેના એક ભાગનો સ્પર્શ કરતું નથી, “ જો દેસેજં દેસં
ફુસઈ ” અને તે પોતાના એક ભાગથી તેના ધણુ ભાગોનો સ્પર્શ પણ કરતું
નથી, “ જો દેસેજં સર્વં ફુમઈ ” અને તે પોતાના એક દેશથી તેના સમસ્ત
દેશોનો પણ સ્પર્શ કરતું નથી, “ જો દેસેઈ દેસં ફુસઈ ” તે પોતાના ધણુ

સ્પૃશતિ ૫, 'જો દેસેહિં સવ્વં ફુસહ' નો દેશોઃ સર્વં સ્પૃશતિ ૬, 'જો સવ્વેણં દેસં ફુસહ' નો સર્વેણં દેશં સ્પૃશતિ ૭, 'જો સવ્વેણં દેસે ફુપહ' નો સર્વેણં દેશાન્ સ્પૃશતિ ૮, અપિતુ 'સવ્વેણં સવ્વં ફુસહ' સર્વેણં સર્વં સ્પૃશતિ ૯ સર્વેણ-સ્વસ્ય સર્વાત્મના સર્વં-પરસ્ય સર્વભાગં સ્પૃશતિ । અત્ર પરમાણોર્નિરંશત્વેન આદ્યાનામદ્યાના મસંભવાત્ 'સર્વેણં સર્વમ્' ઇતિ નવમો વિકલ્પઃ સ્વીકૃતઃ ૯ 'એવં પરમાણુપોગ્ગલે દૂસરે પુદ્ગલ પરમાણુ કે એક દેશ કા સ્પર્શ કરકે ઉસે છૂતા હો (જો દેસેહિં દેસે ફુસહ) અપને અનેક દેશોં દ્વારા ઉસકે અનેક દેશોં કા સ્પર્શ કરકે ઉસે છૂતા હો (જો દેસેહિં સવ્વં ફુસહ) અપને અનેક દેશોં દ્વારા ઉસકાં પૂર્ણરૂપસે સ્પર્શ કર ઉસે છૂતા હો (જો સવ્વેણં દેસં ફુસહ જો સવ્વેણં દેસે ફુસહ) તથા ન અપને સમસ્ત ભાગ દ્વારા ઉસકે એક દેશકા સ્પર્શ કરતાં હો, અથવા અપને સમસ્ત ભાગ દ્વારા ઉસકે અનેક દેશોં કા સ્પર્શ કરતાં હો કિન્તુ (સવ્વેણં સવ્વં ફુસહ) વહ તો અપને સમસ્ત સે ઉસકે સમસ્ત કા હી સ્પર્શ કરતાં હૈ । તાત્પર્યં કહને કા યહ હૈ કિ યહાં પર જો-
“એક પુદ્ગલ પરમાણુ દૂસરે પુદ્ગલ પરમાણુ કા સ્પર્શ કિમ પદ્ધતિ કે અનુસાર કરતાં હૈ” હસ વિષય મેં નૌ વિકલ્પ ઉઠાંકર વિચાર કિયા ગયા હૈ । પ્રથમ વિકલ્પ મેં શંકાકાર ને એસા પૂછા હૈ કિ જબ એક પરમાણુ દૂસરે પરમાણુ કા સ્પર્શ કરતાં હૈ તો કયા વહ ઉસ સમય અપને એક ભાગ સે-એક અંશ સે-ઉસકે એક ભાગ કા-એક અંશ કા સ્પર્શ કરતાં હૈ ? યા ઉમકે અનેક ભાગોં કો સ્પર્શ કરતાં હૈ ? યા અપને એક

ભાગો વડે તેના એક ભાગનો સ્પર્શ કરતું નથી. 'જો દેસેહિં દેસે ફુસહ' તે પોતાના અનેક ભાગોનો સ્પર્શ પણ કરતું નથી, "જો દેસેહિં સવ્વં ફુસહ" તે પોતાના અનેક ભાગોથી તે સમસ્ત પરમાણુ પુદ્ગલનો પણ સ્પર્શ કરતું નથી, જો સવ્વેણં દેસં ફુપહ" તે પોતાના સમસ્ત ભાગોથી તેના એક ભાગનો સ્પર્શ કરતું નથી, "જો સવ્વેણં દેસે ફુસહ" અથવા તે આખે આખું પરમાણુ તેના ઘણા ભાગોનો પણ સ્પર્શ કરતું નથી, "સવ્વેણં સવ્વં ફુસહ" પણ તે આખે આખું પરમાણુ પુદ્ગલ ખીન્ન આખે આખા પરમાણુ પુદ્ગલનો સ્પર્શ કરે છે.

આ સમસ્ત કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—એક પરમાણુ પુદ્ગલ બ્યારે ખીન્ન પરમાણુ પુદ્ગલનો સ્પર્શ કરે ત્યારે કંઈ પદ્ધતિ અનુસાર તે સ્પર્શ થતો હોય છે, એ વાત બાણુવાને માટે ગૌતમ સ્વામીએ નવ વૈકલ્પિક પ્રશ્નો મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યા છે. અને મહાવીર પ્રભુએ તે નવ વિકલ્પોનો અસ્વીકાર કર્યો છે. પણ નવમા વિકલ્પનો સ્વીકાર

ही भाग से उसको पूरे को स्पर्श करता है ? जब वह द्वितीय विकल्प के अनुसार उसे स्पर्श करता है—तो इसका तात्पर्य यह होता है कि वह उसे पूरे को स्पर्श नहीं करता है—अर्थात् अधूरे को स्पर्श करता है। तथा तृतीय विकल्प में ही यह बात आती है कि वह उसे पूरे को स्पर्श करता है ? अतः द्वितीय और तृतीय विकल्प में भिन्नता ही है ऐसा जानना चाहिये। इस तरह एक परमाणु अपने एक हिस्से द्वारा दूसरे परमाणु के एक, अनेक भागों को और उस पूरे को स्पर्श करता है तो ये तीन विकल्प होते हैं। तथा जब ऐसा कहा जावेगा कि एक परमाणु अपने अनेक देशों द्वारा दूसरे परमाणु को स्पर्श करता है—तो यहां पर भी तीन विकल्प होते हैं और वे इस तरह से हैं—जब एक परमाणु अपने अनेक भागों द्वारा दूसरे परमाणु का स्पर्श करेगा—तो क्या वह उसके एक देश को स्पर्श करेगा या उसके अनेक देशों को स्पर्श करेगा ? या उसे पूरे को स्पर्श करेगा ? और जब ऐसा कहा जावेगा कि एक पुद्गल परमाणु अपने सर्व से—अपने निज के पूर्णरूप से—दूसरे पुद्गल परमाणु का स्पर्श करता है—तो यहां पर भी तीन विकल्प उठते हैं और वे इस-इस प्रकार से—जब एक पुद्गल परमाणु अपने सर्वरूप से दूसरे पुद्गल परमाणु का स्पर्श करेगा तो क्या वह उसके एकदेश का स्पर्श करेगा ? या अनेक देशों का स्पर्श करेगा ? या सम्पूर्ण का स्पर्श करेगा ? इन समस्त प्रश्नों का एक शब्द में उत्तर देते हुए प्रभुने गौतम को कहा—कि हे गौतम ! परमाणु जब दूसरे परमाणु का स्पर्श करेगा तब वह अपने पूर्ण रूप से ही उसके पूर्णरूप का स्पर्श करेगा—अधूरूप से नहीं। इस प्रकार से समाधान करने का कारण यह है कि परमाणु निरंश होता है—उस के देश वगैरह नहीं होते हैं। अतः आठ विकल्पों

पद्धति अनुसार तेणन्नेनास्पर्शं प्रतिपादनं कथं छे—“न्यारे ओक परमाणुपुद्गलं णीलं परमाणुपुद्गलनोस्पर्शं करे छे, त्यारे-ते आणे आणुं परमाणुपुद्गलं णीलं आणे आणु परमाणुपुद्गलनोस्पर्शं करे छे” इवे आ प्रकारना प्रतिपादनं कारणं समन्वयतां सूत्रकार कहे छे के परमाणु निरंश (अविलागी) होय छे. तेना देश (लाग) होता न थी तेथी तेना ओक लाग अथवा अनेक लागो साथे णील परमाणुना ओक लाग, अनेक लाग के समस्त लागोनी स्पर्शनागी बात न संलवी सकती न थी. ओ न प्रमाणे समस्त परमाणु पुद्गल साथे णील परमाणु पुद्गलना ओक लाग अथवा अनेक लागोना स्पर्श पणु संलवी शकतो न थी. आ रीते पड़ेलां आठ विकल्पोना स्वीकार थछे शकें नही.

દુષ્પ્રસિયં ફુસમાણે સત્તમ-નવમેહિં ફુસદ્ ' એવં તથૈવ પરમાણુપુદ્ગલઃ દ્વિપ્રદેશિકં પરમાણુસ્કન્ધં સ્પૃશન્ સપ્તમ-નવમાભ્યાં વિકલ્પાભ્યાં- ' સર્વેણ દેશં સ્પૃશતિ ' ' સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ ' इत्येवं स्वरूपाभ्यां स्पृशति, तत्र यदा द्विप्रदेशिकः स्थूल-परिणामत्वात् आकाशप्रदेशद्वयावस्थितो भवति तदा तं परमाणुपुद्गलः सर्वेण देशं स्पृशति ' પરમાણુપુદ્ગલસ્ય આકાશૈકપ્રદેશસ્યૈવ વિષયત્વાત્ , यदा तु तस्य

કો યહાં માન્યતા નહીં દી ગઈ હૈ । કિન્તુ નૌવાં જો વિકલ્પ હૈ ઉસે હી સ્વીકાર કિયા હૈ (એવં પરમાણુપોગલે દુષ્પ્રસિય ફુસમાણે સત્તમ, નવમેહિં ફુસદ્) જબ પરમાણુ પુદ્ગલ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા સ્પર્શ કરતા હૈ-તબ વહ ઉસે સાતવેં ઓર નૌવેં વિકલ્પ કે અનુસાર કરતા હૈ । સાતવાં વિકલ્પ હૈ “ સર્વેણ દેશં સ્પૃશતિ ” ઓર નૌવાં વિકલ્પ હૈ- “ સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ) । યે દો વિકલ્પ યહાં ઇસલિયે કહે ગયે હૈં કિ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ પુદ્ગલ પરમાણુ કી અપેક્ષા સ્થૂલપરિણામ વાલા હોતા હૈ-ઓર ઇસી સે વહ આકાશ કે દો પ્રદેશોં મેં સ્થિત હો સકતા હૈ । પુદ્ગલ કા પરમાણુ જિતને સ્થાન કો રોકતા હૈ ઉસકા નામ પ્રદેશ હૈ । ઇસ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કો જબ એક પુદ્ગલ કા પરમાણુ છૂતા હૈ, તબ વહ ઉસકે એક અંશ કો હી અપને સમસ્તરૂપ સે સ્પર્શ કરતા હૈ । ક્યોં કિ પરમાણુ પુદ્ગલ આકાશ કે એક પ્રદેશ મેં હી સ્થિત રહતા હૈ-વહ ઉસે છૂને-કે લિયે દો પ્રદેશોં મેં તો વિભક્ત હો નહીં સકતા-ઇસલિયે દો

“ સમસ્ત પરમાણુ પુદ્ગલ સાથે સમસ્ત પરમાણુ પુદ્ગલનો સ્પર્શ જ સંભવી શકે છે. ” આ રીતે નવમાં વિકલ્પનો જ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે.

“ એવં પરમાણુપોગલે દુષ્પ્રસિયં ફુસમાણે સત્તમ, નવમેહિં ફુસદ્. ” જ્યારે પરમાણુ પુદ્ગલ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધનો સ્પર્શ કરે છે, ત્યારે સાતમાં અને નવમાં વિકલ્પ અનુસાર તેનો સ્પર્શ કરે છે સાતમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે- “ સર્વેણ દેશં સ્પૃશતિ ” નવમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે- “ સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ ” એટલે કે પુદ્ગલ પરમાણુનો સમસ્ત ભાગ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધના એક ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, અથવા સમસ્ત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે. તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે. દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ પુદ્ગલ પરમાણુ કરતાં સ્થૂલ પરિણામવાળો હોય છે; તેથી તે આકાશના બે પ્રદેશોમાં રહી શકે છે. પુદ્ગલનું પરમાણુ બેટલા સ્થાનને રોકે છે એટલા સ્થાનને પ્રદેશ કહે છે. જ્યારે દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધને એક પુદ્ગલનું પરમાણુ સ્પર્શે છે. ત્યારે તે તેના એક દેશ (ભાગ) ને જ પોતાના સમ-સ્ત ભાગથી સ્પર્શે છે. કારણ કે પરમાણુપુદ્ગલ આકાશના એક પ્રદેશમાં જ રહી શકે છે. તે તેનો સ્પર્શ કરવાને માટે બે પ્રદેશોમાં વિભક્ત થઈ શકતું નથી;

પરિણામસૂક્ષ્મત્વાત્ દ્વિપ્રદેશિકઃ એકાકાશપ્રદેશસ્થિતો ભવતિ તદા તં પરમાણુપુદ્ગલઃ
'સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ' આકાશપ્રદેશસ્યૈકત્વાત્, ઇતિ નિગદ્યતે । 'પરમાણુપોગ્ગલે
તિષ્પણસિયં ફુસમાણે નિષ્પચ્છિમણિં તિહિં ફુસઈ' પરમાણુપુદ્ગલઃ ત્રિપ્રદેશિકં
સ્કન્ધં સ્પૃશન્ નિષ્પશ્ચિમકૈઃ અન્તિમૈઃ ત્રિભિઃ સપ્તમા-ષ્ટમ-નવમૈઃ—'સર્વેણ દેશં
સ્પૃશતિ' સર્વેણ દેશૌ સ્પૃશતિ 'સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ' इत्येवंरूपैः विकल्पैः स्पृशति ।
તત્ર યદા ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્થૂલપરિણામત્વાત્ આકાશપ્રદેશત્રયાવસ્થિતો ભવતિ તદા
તદા પરમાણુપુદ્ગલસ્ય તદ્દેશસ્યૈવ વિપયતયા 'સર્વેણ દેશં સ્પૃશતિ' ઇતિ વ્યવહારો

પ્રદેશોં મેં સ્થિત હુઆ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ પૂરે પરમાણુ દ્વારા એક ભાગ
મેં હી સ્પર્શિત હોગા ઓર જબ વહી દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ સૂક્ષ્મરૂપ મેં
પરિણમિત હોને કે કારણ આકાશ કે એક પ્રદેશ મેં સ્થિત રહેગા તબ
એક પુદ્ગલ પરમાણુ ઉસ સબ કા સ્પર્શ અપને સર્વરૂપસે હી કરેગા, અતઃ
(સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ) યહ કથન બન જાતા હૈ । કયોં કિ પરમાણુ સ્વયં
એક પ્રદેશી હૈ ઓર દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ મી આકાશ કે એક હી પ્રદેશ
મેં સ્થિત હૈ । (પરમાણુપોગ્ગલે તિષ્પણસિયં ફુસમાણે પચ્છિમણિં
તિહિં ફુસઈ) તથા—જબ પુદ્ગલ પરમાણુ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કો સ્પર્શ
કરતા હૈ—તબ વહ ઉસે અન્તિમ ૭-૮-૯ વિકલ્પોં કે અનુસાર સ્પર્શ
કરતા હૈ—(સર્વેણ દેશં, સર્વેણ દેશાન્, સર્વેણ સર્વં) યે ૭-૮ ઓર ૯ વે
વિકલ્પ હૈ । સો इनका विचार इस प्रकार से है—जब त्रिप्रदेशिक वाला
સ્કન્ધ સ્થૂલ પરિણામ વાલા હોતા હૈ—તબ વહ આકાશ કે ત્રીન પ્રદેશોંમેં
સ્થિત હોતા હૈ તબ પરમાણુ પુદ્ગલ જો કિ આકાશ કે એક હી પ્રદેશ મેં

તે કારણે આકાશમાં બે પ્રદેશોમાં રહેલા દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધના એક ભાગનો જ
સ્પર્શ સમસ્ત પરમાણુ પુદ્ગલ દ્વારા થઈ શકે છે. પણ બ્યારે એજ દ્વિપ્રદેશિક
સ્કન્ધ સૂક્ષ્મરૂપે પરિણમિત થવાને કારણે આકાશના એકજ પ્રદેશમાં રહેલો
હોય છે. ત્યારે સમસ્ત પરમાણુ પુદ્ગલ દ્વારા તેના (દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધના) તેના
સમસ્ત ભાગોનો સ્પર્શ થઈ શકે છે—તેથી જ “સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ” આ
નવમો વિકલ્પ સ્વીકારવામાં આવ્યો છે પરમાણુ પોતે એક પ્રદેશી હોય છે,
અને દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ પણ આકાશનો એક જ પ્રદેશ રોકીને રહેલો હોય છે,
તેથી આ વાત શક્ય બને છે. “પરમાણુપોગ્ગલે તિષ્પણસિયં ફુસમાણે પચ્છિ-
મણિં તિહિં ફુસઈ” બ્યારે પુદ્ગલ પરમાણુ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધનો સ્પર્શ કરે
છે, ત્યારે તે તેનો સ્પર્શ છેલ્લા ત્રણ વિકલ્પો (સાત, આઠ, અને નવમાં
વિકલ્પો) અનુસાર કરે છે. તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—બ્યારે ત્રિપ્રદેશિક
સ્કન્ધ સ્થૂલ પરિણામવાળો હોય છે, ત્યારે તે આકાશના ત્રણ પ્રદેશોમાં રહેલો
હોય છે. એવી પરિસ્થિતિમાં પુદ્ગલ પરમાણુ કે જે આકાશના એક જ પ્રદેશમાં

भवति, यदा तु तस्यैकस्मिन्नाकाशप्रदेशे सूक्ष्मपरिणामतया द्वौ प्रदेशौ, अपरत्र एकः प्रदेशोऽवस्थितः स्यात् तदा एकाकाशप्रदेशस्थित प्रदेशद्वयस्यापि परमाणोः स्पर्श-विषयतया 'सर्वेण देशौ स्पृशति' इति व्यपदेशो भवति, यदा तु त्रिप्रदेशिकः सूक्ष्मपरिणामत्वात् एकाकाशप्रदेशस्थितो भवति तदा 'सर्वेण सर्वं स्पृशति' इति व्यपदिश्यते । 'जहा परमाणुपोग्गले तिप्पएसियं फुमाविओ एवं फुसावेयन्वो जाव-अणंतपएसिओ' यथा परमाणुपुद्गलः त्रिप्रदेशिकं स्पर्शितः स्पर्शं कारितः, एवं तथा स्पर्शयितव्यः स्पर्शं कारयितव्यः यावत्-अनन्तप्रदेशिकः, तथा च चतुष्प्रदेशिकादारभ्य

स्थित रहता है अपने निज के सर्वरूप से ही उस त्रिप्रदेशी स्कन्ध के एक देश को स्पर्श करता है ऐसा व्यवहार होता है और जब आकाश के एक ही प्रदेश में सूक्ष्म परिणाम से परिणत हो जाने के कारण उस त्रिप्रदेशी स्कन्ध के दो प्रदेश रहते हों और एक प्रदेश अन्यत्र अवस्थित हो तो ऐसी स्थिति में एक आकाश प्रदेश में स्थित वह प्रदेशद्वय उस परमाणु द्वारा अपने सर्वरूप से स्पर्शित होने के कारण (सर्वेण देशौ स्पृशति) ऐसा व्यवहार होता है । और जब त्रिप्रदेशिक स्कन्ध सूक्ष्म परिणाम से परिणत होकर एक आकाश के प्रदेश में स्थित रहता है तब पुद्गल परमाणु उस सब को अपने सर्वरूप से स्पर्श करता है- इस स्थिति में नवम विकल्प सध जाता है । (जहा परमाणुपोग्गले तिप्पएसियं फुसाविओ एवं फुसावेयन्वो जाव अणंतपएसिओ) जिस प्रकार से एक परमाणुपुद्गल त्रिप्रदेशी स्कन्ध को स्पर्श करता है इसी

રહેલુ હોય છે, તે પોતાના સમસ્ત ભાગ વડે તેના એક જ દેશનો સ્પર્શ કરી શકે છે. પણ જ્યારે આકાશના એક જ પ્રદેશમાં સૂક્ષ્મ પરિણામે પરિણમિત થઈ જવાને કારણે તે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધના બે પ્રદેશો રહેલા હોય છે-અને એક પ્રદેશ અન્યત્ર રહેલો હોય છે ત્યારે એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા તે બે પ્રદેશોનો તે પરમાણુના સમસ્ત ભાગ વડે સ્પર્શ થાય છે. તેથી જ “ સર્વેણ દેશૌ સ્પૃશતિ ” આ કથનનું પ્રતિપાદન થાય છે. અને જ્યારે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ સૂક્ષ્મ પરિણામે પરિણમીને આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલો હોય છે, ત્યારે તે પુદ્ગલ પરમાણુ પોતાના સમસ્ત ભાગથી તે આખા ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધનો સ્પર્શ કરે છે. આ રીતે “ સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ ” આ નવમાં વિકલ્પનું પણ પ્રતિપાદન થઈ જાય છે.

“ જહા પરમાણુપોગ્ગલે તિપ્પેસિયં ફુસાવિઓ એવં ફુસાવેયન્વો જાવ અણંતપેસિઓ ” જે રીતે એક પરમાણુ પુદ્ગલ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધનો સ્પર્શ

અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધપર્યન્તં ત્રિપ્રદેશિકત્ત્વં સપ્તમાષ્ટમનવમઃ વિકલ્પૈઃ પરમાણુપુદ્ગલ-
સ્પર્શવિપયક આઝાપક્ષો બોધ્યઃ, યાવત્કરણાત્ ચતુષ્પ્રદેશિક-પશ્ચપ્રદેશિક-ષટ્-
પ્રદેશિક-સપ્તપ્રદેશિકા-ષ્ટપ્રદેશિકઽનવપ્રદેશિક-દશપ્રદેશિક - સંખ્યાતપ્રદેશિકા-
ઽસંખ્યાતપ્રદેશિકાઃ સંગ્રાહ્યાઃ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ-‘ દુષ્પણસિણં મંતે ! સંધે
પરમાણુપોગ્ગલં ફુમમાણે પુચ્છા ? ’ હે મદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્વલુ સ્કન્ધઃ પર-
માણુપુદ્ગલં સ્પૃશન્ કિં દેશેન દેશં સ્પૃશતિ ૧, દેશેન દેશાન્ સ્પૃશતિ ૨, દેશેન

તરહ સે વહ ચાર પ્રદેશી સ્કન્ધ સે લેકર અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધ તક કે
સ્કન્ધોં કો મી સ્પર્શ કરતા હૈ અર્થાત્ એક પુદ્ગલ, પરમાણુ ચાર પ્રદેશી
સ્કન્ધ સે લેકર અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધ તક કે સ્કન્ધોં કો જો સ્પર્શ
કરેગા સો इन्हें ૭-૮-૯ વિકલ્પોં કે અનુસાર હી કરેગા । યહાં
યાવત્ પદ સે ચતુષ્પ્રદેશિક, પાંચ પ્રદેશિક, છહ પ્રદેશિક, સાત
પ્રદેશિક, આઠ પ્રદેશિક, નૌ પ્રદેશિક, દશ પ્રદેશિક સંખ્યાત પ્રદેશિક
ઔર અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।

અવ ગૌતમ સ્વામીપ્રભુ સે પુનઃ પૂછતે હૈં (દુષ્પણસિણં મંતે ! સંધે
પરમાણુપોગ્ગલં ફુમમાણે પુચ્છા) હે મદન્ત ! હમ યહતો સમજ્ઞ ચુકે હૈં
કિ એક પુદ્ગલપરમાણુ દૂસરે પુદ્ગલપરમાણુ કો, દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કો,
ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કો એવં ચાર પ્રદેશિક સ્કન્ધસે લેકર યાવત્ અનન્તપ્ર-
દેશી સ્કન્ધોંકો કિસ રીતિસે સ્પર્શ કરતા હૈ । અવ હમ યહ ઔર સમજ્ઞના
ચાહતે હૈં કિ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ પરમાણુપુદ્ગલકો કિસ રીતિસે સ્પર્શ કરતા
હૈ ? કયા વહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ પરમાણુપુદ્ગલ કો જો સ્પર્શ કરતા હૈ, સો
અપને એકદેશ દ્વારા ડાકે એકદેશ કો સ્પર્શ કરતા હૈ ? યા ડાકે
અનેક દેશોં કો સ્પર્શ કરતા હૈ ? યા ડાકે સર્વરૂપ સે સ્પર્શ કરતા હૈ ?

કરે છે, એ જ રીતે ચાર પ્રદેશિકથી લઈને અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધ પર્યન્તના
સ્કન્ધોને સ્પર્શ કરે છે એટલે કે તેમની સાથે પરમાણુ પુદ્ગલનો સ્પર્શ
સાત, આઠ અને નવમાં વિકલ્પ અનુસાર જ થાય છે. અહીં ‘યાવત્’ (પર્યન્ત)
પદથી ચાર પ્રદેશિક, પાંચ પ્રદેશિક, છ પ્રદેશિક, સાત પ્રદેશિક, આઠ પ્રદેશિક,
નવ પ્રદેશિક, દશ પ્રદેશિક, સંખ્યાત પ્રદેશિક અને અસંખ્યાત પ્રદેશિક
સ્કન્ધોને ગ્રહણ કરવામાં આવેલા છે. હવે ગૌતમ સ્વામી દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધની
સ્પર્શના વિષે નીચેના પ્રશ્ન પૂછે છે-“દુષ્પણસિણં મંતે ! સંધે પરમાણુપોગ્ગલં
ફુમમાણે પુચ્છા” હે ભદન્ત ! હવે હું એ બાબત માણું છું કે દ્વિપ્રદેશિક
સ્કન્ધ પરમાણુ પુદ્ગલનો સ્પર્શ કેવી રીતે કરે છે ? શું તે ચોતાના એક દેશ
(ભાગ) દ્વારા પરમાણુ પુદ્ગલના એક દેશનો સ્પર્શ કરે છે, કે અનેક દેશોનો

सर्वं स्पृशति ३, देशैः देशं स्पृशति ४, देशैः देशान् स्पृशति ५, देशैः सर्वं स्पृशति ६, सर्वेण देशं स्पृशति ७, सर्वेण देशान् स्पृशति ८, सर्वेण सर्वं स्पृशति वा ९, इति गौतमस्य पृच्छा-प्रश्नः । भगवानाह-‘ तद्वयनवमेहिं फुंसइ ’ हे गौतम । द्विप्रदेशिकः स्कन्धः परमाणुपुद्गलं स्पृशन् तृतीय-नवमाभ्यां ‘ देशेन सर्वं स्पृशति ’ ‘ सर्वेण सर्वं स्पृशति ’ इत्येवरूपाभ्यां विकल्पाभ्यां स्पृशति । यदा द्विप्रदेशिकः स्कन्धस्थूलपरिणामत्वात् आकाशप्रदेशद्वयावस्थितस्तदा परमाणुपुद्गलं स्पृशन्

या अपने अनेक देशों द्वारा उसके एक देश को स्पर्श करता है ? या अनेक देशों को स्पर्श करता है ? या अपने अनेक देशों द्वारा उसे संपूर्णरूप से स्पर्श करता है ? या अपने संपूर्णरूप से उसके एकदेश का स्पर्श करता है ? या अनेक देशों का स्पर्श करता है ? या अपने संपूर्ण रूप से उसे संपूर्ण को स्पर्श करता है ? इस प्रकार गौतम का प्रश्न है । इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(तद्वयनवमेहिं फुंसइ) हे गौतम । द्विप्रदेशी स्कन्ध परमाणु को जो स्पर्श करता है-वह तृतीय और नवमें विकल्प के अनुसार स्पर्श करता है-(देशेन सर्वं स्पृशति) यह तृतीय विकल्प है, (सर्वेण सर्वं स्पृशति) यह नौववां विकल्प है । जब द्विप्रदेशी स्कन्ध स्थूल परिणाम वाला होकर आकाश के दो प्रदेशों में अवस्थित होता है उस समय वह परमाणु पुद्गल का अपने एक देश द्वारा सर्वरूप से स्पर्श करता है । और जब वह द्विप्र-

स्पर्श करे छे, समस्त परमाणु पुद्गलनो स्पर्श करे छे ? अथवा ते पाताना अनेक देशो द्वारा परमाणु पुद्गलना ओक देशनो स्पर्श करे छे, के अनेक देशानो स्पर्श करे छे, के समस्त परमाणु पुद्गलनो स्पर्श करे छे । अथवा ते पाताना अनेक देशो द्वारा परमाणु पुद्गलना ओक देशनो स्पर्श करे छे, के अनेक देशानो स्पर्श करे छे, के समस्त परमाणु पुद्गलनो स्पर्श करे छे । अथवा ते तेना समस्त भागो द्वारा परमाणु पुद्गलना ओक देशनो स्पर्श करे छे के अनेक देशानो स्पर्श करे छे ? के समस्त परमाणु पुद्गलनो स्पर्श करे छे ?

गौतम स्वामीनो आ प्रश्ननो उत्तर आपता मडावीर प्रभु कडे छे-
“ तद्वयनवमेहिं फुंसइ ” हे गौतम । द्विप्रदेशी स्कन्ध त्रीन् अने नवमां विकल्प अनुसार परमाणु पुद्गलनो स्पर्श करे छे त्रीन् विकल्प आ प्रमाणो छे-“ देशेन सर्वं स्पृशति ” द्विप्रदेशी स्कन्ध तेना ओक देशंथी समस्त पुद्गल परमाणुनो स्पर्श करे छे नवमा विकल्प आ प्रमाणो छे-“ सर्वेण सर्वं स्पृशति ” द्विप्रदेशी स्कन्ध तेना समस्त भागोथी समस्त परमाणु पुद्गलनो स्पर्श करे छे. ब्यति द्विप्रदेशी स्कन्ध स्थूल परिणामवाणो छाय छे, त्यारे ते आकाशना जे प्रदेशोमां रह्यो छाय छे. त्यारे ते तेना ओक देश द्वारा परमाणु पुद्गलनो

દેશેન સર્વં સ્પૃશતિ ' ઇત્યુચ્યતે. યદા તુ સૂક્ષ્મપરિણામત્વાન્ એકાકાશપ્રદેશાવસ્થિતઃ
 દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા ' સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ ' ઇતિ વ્યવહિયતે ઇત્યાશયઃ ।
 ' દુષ્પણસિઓ દુષ્પણસિયં ફુસમાણો પઢમ-તદ્ય-સત્તમ-નવમેહિં ફુસહ ' દ્વિપ્રદે-
 શિકઃ સ્કન્ધઃ દ્વિપ્રદેશિકં સ્કન્ધં સ્પૃશન્ પ્રથમ-તૃતીય-સપ્તમ-નવમૈઃ ' દેશેન
 દેશંસ્પૃશતિ ' ' દેશેન સર્વં સ્પૃશતિ ' ' સર્વેણ દેશં સ્પૃશતિ ' સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ '

દેશી સ્કન્ધ સૂક્ષ્મ પરિણામ ચાલા હોકર એક આકાશ પ્રદેશ મેં અવ-
 સ્થિત રહતા હૈ-તવ વહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ અપને સર્વરૂપ સે, એક આકા-
 શ પ્રદેશ મેં અવસ્થિત રહે હુએ પુદ્ગલપરમાણુ કા સર્વરૂપ મેં હી સ્પર્શ
 કરતા હૈ હસ તરહ તીસરા વિકલ્પ ઓર નૌવાં વિકલ્પ સધ જાતા હૈ
 (દુષ્પણસિઓ દુષ્પણસિયં ફુસમાણા પઢમ, તદ્ય, સત્તમ, નવમેહિં,
 ફુસહ) દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ જવ દૂસરે દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કા સ્પર્શ કરતા હૈ
 તવ વહ પ્રથ, તૃતીય, સપ્તમ ઓર નવમ इन ચાર વિકલ્પોં કે અનુસાર
 સ્પર્શ કરતા હૈ । પ્રથમ વિકલ્પ હૈ (દેશેન દેશં સ્પૃશતિ) તૃતીય વિકલ્પ
 હૈ (દેશેન સર્વં સ્પૃશતિ) સપ્તમ વિકલ્પ હૈ (સર્વેણ દેશં સ્પૃશતિ) ઓર
 નવમ વિકલ્પ હૈ-(સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ) इन વિકલ્પોં કી યહાં પર
 ઘટના હસ પ્રકાર સે હોતી હૈ-કોઈ એક દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ હૈ ઓર વહ
 આકાશ કે દો પ્રદેશોં મેં સ્થિત હૈ-હસી તરહ કા દૂસરા બી દ્વિપ્ર-
 દેશી સ્કન્ધ હૈ ઓર વહ બી આકાશ કે દો પ્રદેશોં મેં સ્થિત હૈ
 એસી સ્થિતિ મેં પહિલા દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ અપને એક ભાગ દ્વારા

સંપૂર્ણ રીતે સ્પર્શ કરે છે. પણ બ્યારે તે દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ સૂક્ષ્મ પરિણામ-
 વાળો હોય છે, ત્યારે એક આકાશ પ્રદેશમાં રહી શકે છે. એવી પરિસ્થિતિમાં
 તે તેના સમસ્ત દેશો વડે સમસ્ત પરમાણુપુદ્ગલનો સ્પર્શ કરે છે આ રીતે
 ત્રીજા અને નવમાં વિકલ્પનું પ્રતિપાદન કરી શકાય છે “ દુષ્પણસિઓ દુષ્પણ-
 સિયં ફુસમાણો પઢમ, તદ્ય, સત્તમ, નવમેહિં ફુસહ ” એક દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ
 બીજા દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધનો સ્પર્શ પહેલા, ત્રીજા, સાતમાં અને નવમાં વિકલ્પ
 અનુસાર કરે છે. પહેલો વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે-“ પોતાના એક દેશથી તેના
 એક દેશનો તે સ્પર્શ કરે છે ” ત્રીજો વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે-“ તે પોતાના
 એક દેશથી તેના સમસ્ત દેશોનો સ્પર્શ કરે છે. ” સાતમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે
 છે-“ તે પોતાના સમસ્ત ભાગોથી તેના સમસ્ત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે ”
 હવે આ ચાર વિકલ્પોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે-ધારો કે કોઈ એક
 દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ આકાશના બે પ્રદેશોમાં રહેલો છે બીજો દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ પણ
 આકાશના બે પ્રદેશોમાં રહેલો છે એવી પરિસ્થિતિમાં પહેલો દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ

ही, दूसरे द्विप्रदेशी स्कन्ध के एक भाग का स्पर्श करने वाला होगा, (देशेन सर्वं स्पृशति) का तात्पर्य है कोई द्विप्रदेशी स्कन्ध आकाश के दो प्रदेशों में स्थित है और दूसरा द्विप्रदेशी स्कन्ध सूक्ष्म परिणमन वाला होकर आकाश के एक प्रदेश में स्थित है तो ऐसी स्थिति में पहिला द्विप्रदेशी स्कन्ध अपने एक भाग द्वारा ही उस द्वितीय द्विप्रदेशी स्कन्ध का स्पर्श करने वाला माना जावेगा । (सर्वेण देशं स्पृशति) का तात्पर्य है कि कोई द्विप्रदेशी स्कन्ध सूक्ष्म परिणमन वाला होकर आकाश के एक ही प्रदेश में स्थित है और दूसरा द्विप्रदेशी स्कन्ध आकाश के दो प्रदेशों में स्थित है तो ऐसी हालत में वह पहिला द्विप्रदेशी स्कन्ध उस द्विप्रदेशी स्कन्ध का जो स्पर्श करेगा वह इसी विकल्प के अनुसार करेगा । (सर्वेण सर्वं स्पृशति) इस नवम विकल्प का तात्पर्य यहाँ पर ऐसा निकलता है कि कोई एक द्विप्रदेशी स्कन्ध सूक्ष्म परिणमन वाला होकर आकाश के एक ही प्रदेश में स्थित है और दूसरा भी द्विप्रदेशी स्कन्ध सूक्ष्म परिणमन युक्त होना हुआ आकाश के एक ही प्रदेश में स्थित है तो ऐसी स्थिति में इन दोनों का आपस में जो स्पर्श होगा-वह इसी नवम विकल्प के अनुसार ही होगा । (दुष्पएसिओ

तेना એક ભાગ દ્વારા જ બીજા દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના એક ભાગને સ્પર્શ કરશે. આ રીતે પહેલા વિકલ્પનું પ્રતિપાદન કરી શકાશે. હવે ત્રીજા વિકલ્પનું પ્રતિપાદન આ રીતે થઈ શકે-ધારો કે કોઈ એક દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ આકાશના બે પ્રદેશોમાં રહેલો છે, અને બીજો દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ સૂક્ષ્મ પરિણામે પરિણમીને આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલો છે. તો એવી પરિસ્થિતિમાં પહેલો દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ તેના એક ભાગ વડે જ બીજા દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમસ્ત ભાગોનો સ્પર્શ કરશે. “ સર્વેણ દેશં સ્પૃશતિ ” આ સાતમાં વિકલ્પનું પ્રતિપાદન આ પ્રમાણે કરી શકાય-ધારો કે કોઈ એક દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ સૂક્ષ્મ પરિણામે પરિણમીને આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલો છે અને બીજો દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ આકાશના બે પ્રદેશોમાં રહેલો છે. તો એવી પરિસ્થિતિમાં પહેલા દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમસ્ત ભાગો, બીજા દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના એક જ ભાગનો સ્પર્શ કરશે. હવે “ સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ ” આ નવમાં વિકલ્પનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-ધારો કે કોઈ એક દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ સૂક્ષ્મ પરિણમનવાળો થઈને આકાશના એક જ પ્રદેશમાં રહેલો છે. તો એ પરિસ્થિતિમાં પહેલા દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમસ્ત દેશો બીજા દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમસ્ત દેશોનો સ્પર્શ કરશે. “ દુષ્પસિઓ તિલ્પ-

इत्येवंस्वरूपैश्चतुर्भिर्विकल्पैः स्पृशति । ' दुष्पएसिओ तिप्पएसियं फुसमाणो आइल्लएहि य, पच्छिल्लएहि य तिहिं फुसइ ' द्विप्रदेशिकः स्कन्धः त्रिप्रदेशिकं स्कन्धं स्पृशन् आद्यैश्च त्रिभिः, पश्चिमैः अन्तिमैश्च त्रिभिः ' देशेन देशं स्पृशति ' ' देशेन देशान् स्पृशति ' ' देशेन सर्वं स्पृशति ' इति आद्यैस्त्रिभिः, सर्वेण देशं स्पृशति, ' ' सर्वेण देशान् स्पृशति ' ' सर्वेण सर्वं स्पृशति ' इत्येवंरूपैः अन्तिमैः त्रिभिः, सर्वमेलनया षड्भिर्विकल्पैः स्पृशति 'मज्झिमएहिं तिहिं विपडिसेहेयव्वं ' मध्यमैस्त्रिभिः विप्रतिषेधयितव्यम् निषेधः कर्त्तव्यः ' देशैः देशं, देशैः देशान्, देशैः सर्वम् ' इत्येवं मध्यमत्रिविकल्पैः न स्पृशतीत्यर्थः । ' दुष्पएसिओ जहा तिप्पएसियं फुसाविओ एवं फुसावेयव्वो जाव-अणंतपएसियं ' द्विप्रदेशिको यथा

तिप्पएसियं फुसमाणो आइल्लएहिय, पच्छिल्लएहिय तिहिं फुसइ) द्विप्रदेशी स्कन्ध जय किसी त्रिप्रदेशी स्कन्ध का स्पर्श करता है तब वह आदि के तीन विकल्पों और अन्त के तीन विकल्पों के अनुसार ही स्पर्श करता है । आदि के तीन विकल्प (देशेन देशं स्पृशति, देशेन देशान् स्पृशति, देशेन सर्वं स्पृशति) ये हैं । और अन्त के ३ विकल्प (सर्वेण देशं स्पृशति, सर्वेण देशान् स्पृशति, सर्वेण सर्वं स्पृशति) ये हैं । इस तरह द्विप्रदेशी स्कन्ध षट् विकल्पों के द्वारा त्रिप्रदेशी स्कन्ध का स्पर्श करता है । (मज्झिमएहिं तिहिं विपडिसेहेयव्वं) ग्रहां पर बीच के (देशैः देशं स्पृशति देशैः देशान् स्पृशति, देशैः सर्वं स्पृशति) ये तीन विकल्प निषिद्ध किये गये हैं । क्यों कि इन विकल्पों द्वारा वह उसका स्पर्श नहीं करता है । (दुष्पएसिओ जहा तिप्पएसियं फुसाविओ एवं फुसावेयव्वो जाव अणंतपएसियं) द्विप्रदेशी स्कन्ध जिस पद्धति के

સિયં ફુસમાણો આઈલ્લએહિં ય, પચ્છિલ્લએહિં ય તિહિં ફુસઇ ” બ્યારે દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધનો સ્પર્શ કરે છે, ત્યારે શરૂઆતના ત્રણ અને છેલ્લા ત્રણ વિકલ્પો અનુસાર જ સ્પર્શ કરે છે. એટલે કે તે પોતાના એક દેશથી તેના એક દેશનો, અનેક દેશોનો અને સમસ્ત દેશોનો સ્પર્શ કરે છે. તથા પોતાના સમસ્ત દેશોથી તેના એક દેશનો, અનેક દેશોનો અને સમસ્ત દેશોનો સ્પર્શ કરે છે. આ રીતે પહેલાં ત્રણ અને છેલ્લા ત્રણ વિકલ્પો સ્વિકારવામાં આવ્યા છે. પરંતુ “ મજ્ઞિમએહિં તિહિં વિપડિસેહેયવ્વં ” વચ્ચેના ત્રણ વિકલ્પોનો નિષેધ (અસ્વીકાર) કરવામાં આવ્યો છે, એટલે કે દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ તેના અનેક દેશો વડે ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધના એક દેશનો, અનેક દેશનો અથવા સમસ્ત દેશોનો સ્પર્શ કરતો નથી. “ દુષ્પસિઓ જહા તિપ્પસિયં ફુસાવિઓ પ્રમ્મં ફુસાવેયવ્વો જાવ અણંતપસિયં ” દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ જે રીતે ત્રિપ્રદેશી

ત્રિપ્રદેશિકં સ્પર્શિતઃ સ્પર્શ કારિતઃ એવ તથા સ્પર્શયિતવ્યઃ સ્પર્શ કારયિતવ્યઃ
યાવત્-અનન્તપ્રદેશિકમ્, યાવત્કરણાત્ ચતુષ્પ્રદેશિકાદારમ્ અસંખ્યાતપ્રદેશિક-
પર્યન્તં સંગ્રાહ્યમ્ તથા ચ ચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધપ્રભૃતિત્રિપયેऽપિ પ્રથમત્રિકૈરન્તિમ-
ત્રિકૈશ્ચ વિકલ્પૈઃ સ્પર્શવિષયકાલાપકાઃ સ્વયમૂહનીયાઃ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ-
'ત્રિપણ્સિણં મંતે ! સંધે પરમાણુપોગ્ગલં ફુસમાણે પુચ્છા' હે મદન્ત ! ત્રિપ્રદે-
શિકઃ સ્કન્ધ સ્કન્ધઃ પરમાણુ પુદ્ગલં સ્પૃશન્ કિં દેશેન દેશં સ્પૃશતિ' इत्यादि
નૃવિકલ્પવિષયિणी ગૌતમસ્ય પૃચ્છા પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-'તૃતીય-છટ્ટ-નવમેહિ-

અનુસાર ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ કો સ્પર્શ કરતા હૈ इसी प्रकार से वह यावत्
अनन्त प्रदेशी स्कन्ध को भी स्पर्श करता है । यहां यावत् शब्द से चतु-
ष्प्रदेशी स्कन्ध से लेकर संख्यात प्रदेशी स्कन्ध, असंख्यात प्रदेशी स्क-
न्ध इन सब स्कन्धों का ग्रहण किया गया है । इस तरह चतुष्प्रदेशीक
स्कन्ध से लेकर यावत् अनन्त प्रदेशी स्कन्ध को स्पर्श करने के विषयमें
प्रथम के तीन और अन्त के तीन विकल्पों को लेकर आलापक अपने
आप बना लेना चाहिये । गौतम स्वामी पुनः प्रभु से पूछते हैं-तिप्प-
सिण ण मंते ! संधे परमाणुपोग्गलं फुसमाणे पुच्छा) हे मदन्त ! मेरी
अथ यह जानने की इच्छा हो रही है कि त्रिप्रदेशी स्कन्ध परमाणु
पुद्गल को जो स्पर्श करता है वह किस पद्धति के अनुसार करता है ?
क्या वह अपने एकदेश द्वारा परमाणुपुद्गल के एक देश का स्पर्श
करता है ? इत्यादि पूर्वोक्त रूप से यहां नौ विकल्प प्रश्न के रूप में उद्घा-
वित कर लेना चाहिये । इस विषय में उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से

સ્કન્ધનો સ્પર્શ કરે છે, એજ રીતે અનંત પ્રદેશી પર્યન્તના સ્કન્ધોનો પણ
સ્પર્શ કરે છે. અહીં પર્યન્ત (યાવત્) પદથી ચારથી દશ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધો,
સંખ્યાત-પ્રદેશી સ્કન્ધો અને અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કન્ધો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા
છે. આ રીતે ચાર પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધથી લઇને અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધ પર્ય-
ન્તના સ્કન્ધોની દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ સાથેની સ્પર્શનાના વિષયમાં આલાપકો સમજ
શેવા તે આલાપકોનાં જવાબોનાં સૂત્રોમાં પહેલાં ત્રણ અને છેલ્લાં ત્રણ વિક-
લ્પોનો જ સ્વીકાર કરવો જોઇએ. હવે ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધોની સ્પર્શના વિષે ગૌતમ
સ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-“ તિપ્પણ્સિણં મંતે ! સંધે પરમાણુપોગ્ગલં ફુસમાણે પુચ્છા ”
ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ પરમાણુ પુદ્ગલની સાથે કેવી રીતે સ્પર્શ કરે છે ? શું તે
એકતાના એક દેશથી તેના એક દેશનો સ્પર્શ કરે છે ? इत्यादि प्रवा प्रश्नो
अहीं पूछवा जेछजे.

ફુમડ્ ' હે ગૌતમ ! ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ પરમાણુપુદ્ગલં સ્પૃશન્ તૃતીય-પષ્ઠ-
નવમેઃ ' દેશેન સર્વં સ્પૃશતિ ' ' દેશૈઃ સર્વં સ્પૃશતિ ' ' સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ '
ઇત્યેવંરૂપૈર્લિધિર્વિકલ્પૈઃ સ્પૃશતિ । ' તિપ્પેસિઓ દુપ્પેસિયં ફુમમાણો પઢમણં,
તદ્દણં, ચડત્થ-છટ્ઠ-સત્તમ-નવમેહિં ફુમડ્ ' ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ દ્વિપ્રદેશિકં
સ્પૃશન્ પ્રથમેન, તૃતીયેન, ચતુર્થ-પષ્ઠ-સપ્તમ નવમેઃ ' દેશેન દેશં સ્પૃશતિ ' ' દેશેન
સર્વં સ્પૃશતિ ' દેશૈઃ દેશં સ્પૃશતિ, દેશૈઃ સર્વં સ્પૃશતિ ' ' સર્વેણ દેશં સ્પૃશતિ '
' સર્વેણ સર્વં સ્પૃશતિ ' ઇત્યેવં રૂપૈઃ । પઢ્મિર્વિકલ્પૈઃ સ્પૃશતિ । તિપ્પેસિઓ તિપ્પે-

કહતે હૈં (તદ્દય-છટ્ઠ- નવમેહિં ફુમડ્) હે ગૌતમ ! ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ જો
પુદ્ગલ પરમાણુ કો સ્પર્શ કરતા હૈં વહ તૃતીય ષષ્ઠ ઓર નૌવેં વિકલ્પ કે
અનુમાર હી કરતા હૈં । તૃતીય વિકલ્પ હૈં (દેશેન સર્વં સ્પૃશતિ) છટ્ઠા
વિકલ્પ હૈં (દેશૈઃ સર્વં સ્પૃશતિ) ઓર નૌવાં વિકલ્પ હૈં (સર્વેણ સર્વં
સ્પૃશતિ) । इन विकल्पों द्वारा स्पर्श करने के विषय में स्पष्टीकरण
पूर्वोक्त रूप से समझ लेना चाहिये (तिपप्पेसिओ दुप्पेसियं फुममाणो
पढमणं, तदद्दणं, चडत्थ-छट्ठ-सत्तम-नवमेहिं फुमड्) त्रिप्रदेशी
स्कन्ध जब द्विप्रदेशी स्कन्ध का स्पर्श करता है-तब वह प्रथम विकल्प
जो (देशेन देशं स्पृशति) है उसके अनुसार तृतीय विकल्प (देशेन
सर्वं स्पृशति) के अनुसार, चतुर्थ विकल्प (देशैः देशं स्पृशति) के
अनुसार, छठे विकल्प (देशैः सर्वं स्पृशति) के अनुसार और सातवें
विकल्प (सर्वेण देशं स्पृशति) के अनुसार एवं (सर्वेण सर्वं स्पृशति)

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-
“ તદ્દય, છટ્ઠ, નવમેહિં ફુમડ્ ” ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ ત્રીજા, છઠ્ઠા અને નવમા વિકલ્પ
અનુસાર જ પુદ્ગલ પરમાણુનો સ્પર્શ કરે છે. ત્રીજો વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે
“ તે પોતાના એક દેશથી સમસ્ત પુદ્ગલ પરમાણુનો સ્પર્શ કરે છે. ” છઠ્ઠો
વિકલ્પ-“ તે પોતાના ઘણા દેશોથી સમસ્ત પુદ્ગલ પરમાણુનો સ્પર્શ કરે
છે. ” નવમો વિકલ્પ-“ તે પોતાના સમસ્ત દેશોથી સમસ્ત પુદ્ગલ પરમા-
ણુનો સ્પર્શ કરે છે ” આ ત્રણે વિકલ્પો દ્વારા સ્પર્શ થવાના કારણોનું સ્પષ્ટી-
કરણ પણ ઉપર પ્રમાણે જ સમજવું.

“ તિપ્પેસિઓ દુપ્પેસિયં ફુમમાણો પઢમણં, તદ્દણં, ચડત્થ, છટ્ઠ સત્તમ,
નવમેહિં ફુમડ્ ” ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધનો સ્પર્શ પડેલા, ત્રીજા,
ચોથા, છઠ્ઠા, સાતમાં અને નવમાં વિકલ્પ અનુસાર કરે છે. એટલે કે ત્રિપ્રદેશી
સ્કન્ધ તેના એક દેશ દ્વારા દ્વિપ્રદેશી એક સ્કન્ધના એક દેશનો સ્પર્શ કરે છે,
પોતાના એક દેશ વડે તેના સમસ્ત દેશોનો સ્પર્શ કરે છે, પોતાના ઘણા દેશો
વડે તેના એક દેશનો સ્પર્શ કરે છે. પોતાના ઘણા દેશો વડે તેના સમસ્ત
દેશોનો સ્પર્શ કરે છે, પોતાના સમસ્ત દેશો વડે તેના એક દેશનો સ્પર્શ કરે
છે, અને પોતાના સમસ્ત દેશો વડે તેના સમસ્ત દેશોનો સ્પર્શ કરે છે.

સિયં ફુસમાણો સવ્વેસુ વિ ઠાણેસુ ફુસઙ્ગ' ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ ત્રિપ્રદેશિકં સ્પૃશનં સર્વેષુ અપિ સ્થાનેષુ નવભિરપિ વિકલ્પૈરિત્યર્થઃ સ્પૃશતિ । 'તદુપલક્ષણતયા ઉપસંહરન્ આહ- 'જહા તિપ્પેસિઓ તિપ્પેસિયં ફુનાવિઓ એવં તિપ્પેમિઓ જાવ-અણતપ્પેમિણં સંજોણ્યવ્વો' યથા ત્રિપ્રદેશિકઃ ત્રિપ્રદેશિકં સ્પર્શિતઃ, એવં તથા ત્રિપ્રદેશિકઃ યાવન્ અનન્તપ્રદેશિકેન સંયોજયિતવ્યઃ, યાવત્કરણાત્ 'ચતુષ્પ્રદેશિકેન પચ્ચપ્રદેશિકેનેત્યાદ્યારમ્ભ્યાઽસંખ્યાતપ્રદેશિકેન, ઇત્યન્તં સંગ્રાહ્યમ્ । 'જહા તિપ્પેસિઓ એવં જાવ અણંતપ્પેસિઓ ભાણિયવ્વો । યથા ત્રિપ્રદેશિકઃ એવં યાવત્ અનન્ત પ્રદેશિકો ભણિતવ્યઃ-વક્તવ્યઃ । અત્ર યાવત્પદેન 'ચતુષ્પ્રદેશિકઃ

અનુસાર દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કા સ્પર્શ કરતા હૈ । (તિપ્પેસિઓ તિપ્પેસિયં ફુસમાણો સવ્વેસુ વિ ઠાણેસુ ફુસઙ્ગ) ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ જબ દૂસરે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા સ્પર્શ કરતા હૈ તત્ર વહ સમસ્ત વિકલ્પોં દ્વારા અર્થાત્ નૌ હી વિકલ્પોં દ્વારા ડસકા સ્પર્શ કરતા હૈ । (જહા તિપ્પેમિઓ તિપ્પેસિયં ફુસાવિઓ, એવં તિપ્પેસિઓ જાવ અણંતપ્પેસિણં સંજો-ણ્યવ્વો) જિસ પ્રકાર સે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ દૂમરે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે સાથ સ્પર્શિત કરને વાલા યહાં પ્રકટ કિયા ગયા હૈ, હસી પ્રકાર સે હસી પદ્ધતિ કે અનુમાર વહ યાવત્ અનંત પ્રદેશિક તક કે સમસ્ત સ્કન્ધોં કે સાથ સ્પર્શિત હોતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । યહાં યાવત્ શબ્દ સે ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કન્ધ પંચપ્રદેશી સ્કન્ધ યાવત્ સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કન્ધ, અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કન્ધ ઇન સ્કન્ધોં કા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ (જહા તિપ્પેસિઓ એવં જાવ અણંતપ્પેસિઓ ભાણિયવ્વો) તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જૈસે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા પરમાણુ પુદ્ગલ કે સાથ સંયોગ સ્પર્શ પ્રકટ

“તિપ્પેસિઓ તિપ્પેસિયં ફુસમાણો સવ્વેસુ વિ ઠાણેસુ ફુસઙ્ગ” બ્યારે ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ બીજા ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધને સ્પર્શ કરે છે, ત્યારે સમસ્ત વિકલ્પોં દ્વારા-નવે નવ વિકલ્પોં દ્વારા સ્પર્શ કરે છે. “જહા તિપ્પેસિઓ તિપ્પેસિયં ફુસાવિઓ, એવં તિપ્પેસિઓ જાવ અણંતપ્પેસિણં સંજોણ્યવ્વો” બેવી રીતે ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ બીજા ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધને સ્પર્શ કરે છે, એજ રીતે અનંત પ્રદેશિક પર્યન્તના સ્કન્ધો સાથે પણ સ્પર્શ કરે છે. એટલે કે ચાર પ્રદેશવા-ળાથી લઈને અનંત પ્રદેશી પર્યન્તના સ્કન્ધો સાથે તેનો સ્પર્શ નવે નવ વિકલ્પ અનુસાર થાય છે એમ સમજવું. “જહા તિપ્પેસિઓ એવં જાવ અણંતપ્પેસિઓ ભાણિયવ્વો” ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધનો પુદ્ગલ પરમાણુથી અનંત પ્રદેશી સ્કન્ધ પર્યં

દ્વિપ્રદેશિકસ્ય ' અસંખ્યાતપ્રદેશિકઃ ' इत्यन्तं संग्राह्यम् । तथा च त्रिप्रदेशिकवत्
चतुष्प्रदेशिकस्य परमाणुपुद्गलेन सह संयोगः कर्त्तव्यः, एवं चतुष्प्रदेशिकस्य
द्विप्रदेशिकेन, त्रिप्रदेशिकेन चतुष्प्रदेशिकेन यावत्-अनन्तप्रदेशिकेन सह संयोगः
कर्त्तव्यः । एवं पञ्चप्रदेशिकस्य षट्प्रदेशिकस्य यावत् अनन्तप्रदेशिकस्य परमाणु-
पुद्गलादारभ्य अनन्तप्रदेशिकेन सह संयोगं कर्त्तव्य इत्याशयः ॥ सू० ४ ॥

પરમાણુપુદ્ગલાદિસંસ્થિત્યંતરકાલવક્તવ્યતાં

મૂલમ્—“ પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે ! કાલઓ કેવંચિરં હોઈ ?
ગોયમા ! જહંપ્પેણં એગં સમયં, ઉક્કોમેણં અસંખેજ્જં કાલં,
એવં જાવ-અણંત પપ્પસિઓ । એગપપ્પસોગાઢે ણં મંતે !
પોગ્ગલે સેણ તસ્મિં વા ઠાણે, અન્નામ્મિં વા ઠાણે કાલઓ કેવં-
ચિરં હોઈ ? ગોયમા ! જહંપ્પેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં આંવે-
લિયાં એ અસંખેજ્જં ભાગે, એવં જાવ-અસંખેજ્જપ્પપ્પસોગાઢે ।
એગપપ્પસોગાઢે ણં મંતે ! પોગ્ગલે નિરેણ કાલઓ કેવંચિરં
હોઈ ? ગોયમા ! જહંપ્પેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં
કાલં, એવં જાવ - અસંખેજ્જપ્પપ્પસોગાઢે । એગણુકાલણં
ણં મંતે ! પોગ્ગલે કાલઓ કેવંચિરં હોઈ ? ગોયમા ! જહં-

ક્રિયાં ગયાં હૈ—उसी प्रकार से चतुष्प्रदेशिक स्कन्ध का परमाणु पुद्गल के
साथ संयोग कर लेना चाहिये । तथा चतुष्प्रदेशिक का, द्विप्रदेशिक के
साथ, त्रिप्रदेशिक के साथ, चतुष्प्रदेशिक के साथ यावत् अनन्त प्रदे-
शिकके साथ संयोग कर लेना चाहिये । इसी तरहसे पंचप्रदेशिक स्कन्ध
का, षट् प्रदेशिक स्कन्धका यावत् अनन्तप्रदेशिक स्कन्धका परमाणुपुद्गल
से लेकर अनन्तप्रदेशिक स्कन्धके साथ संयोग कर लेना चाहिये ॥सू०४॥

નતના સ્કન્ધો સાથે જે િકલ્પો અનુમાર સ્પર્શ થાય છે, એ જ વિકલ્પો
અનુમાર આર પ્રદેશીથી લઇને અનંત પ્રદેશી પર્યન્તના સ્કન્ધોનો સ્પર્શ પુદ્ગલ
પરમાણુથી લઇને અનંત પ્રદેશી પર્યન્તના સ્કન્ધો સાથે થાય છે તેમ સમજવું.
આ રીતે ચતુષ્પ્રદેશિક આદિ સ્કન્ધોના સ્પર્શનો વિષય ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધના
સ્પર્શનાના વિષય જેવો જ છે તેમ સમજવું: ॥ સૂ. ૪ ॥

ण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, एवं जाव-
अणंतगुणकालए । एवं वण्ण-गंध-रस-फासं जाव-अणंत-
गुणलुक्खे । एवं सुहुमपरिणए पोग्गले, एवं वादरपरिणए
पोग्गले । सदपरिणए णं भंते ! पोग्गले कालओ केवच्चिरं
होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं आवलि-
याए असंखेज्जइभागं, असदपरिणए जहा एगगुणकालए ।
परमाणुपोग्गलस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?
गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं
दुप्पएसियस्स णं भंते ! खंधस्स अंतरं कालओ केवच्चिरं
होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं अणंतं
कालं । एवं जाव-अणंतपएसिओ । एगपएसोगाढस्स
णं भंते ! पोग्गलस्स सेयस्स अंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?
गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं ।
एवं जाव - असंखेज्जपएसोगाढे । एगपएसोगाढस्स णं
भंते ! पोग्गलस्स निरेयस्स अंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?
गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असं-
खेज्जइभागं । एवं जाव-असंखेज्जपएसोगाढे । वन्न-गंध-
रस-फास-सुहुम परिणय-वायरपरिणयाणं, एतेसिं जं चेव
संचिट्ठणा तं चेव अंतरं पि भाणियव्वं । सदपरिणयस्स णं
भंते ! पोग्गलस्स अंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा !
जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखज्जं कालं । असद-

પરિણયસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલસ્સ અંતરં કાલઓ કેવચ્ચિરં
હોઈ ? ગોયમા ! જહ્ણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિ-
યાપ્પ અસંખેજ્જહ્માગં ॥ સૂ. ૫ ॥

છાયા—પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ ? ગૌતમ !
જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયં કાલમ્, એવં યાવત્—અનન્તપ્રદેશિકઃ ।
એકપ્રદેશાવગાઢઃ સ્વલુ ભદન્ત ! પુદ્ગલઃ સૈજઃ તસ્મિન્ વા સ્થાને, અન્યસ્મિન્ વા
સ્થાને કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ

પરમાણુ પુદ્ગલ આદિ કી સ્થિતિ એવં અન્તરકાલ કી વક્તવ્યતા—

(પરમાણુ પોગ્ગલેણં મંતે) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(પરમાણુપોગ્ગલેણં મંતે ! કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ) હે
ભદન્ત ! પરમાણુ પુદ્ગલ કાલ કી અપેક્ષા કિતને સમય તક રહના હૈ ?
અર્થાત્ પરમાણુ પુદ્ગલ કી સ્થિતિ કિતની હૈ ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં એગં
સમયં ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જ કાલં એવં જાવ અણંતપપ્પસિઓ) હે ગૌતમ
પરમાણુ પુદ્ગલ કી સ્થિતિ કમ સે કમ એક સમય કી હૈ ઓર અધિક
સે અધિક અસંખ્યાત કાલ કી હૈ । હસી તરહ સે યાવત્ અનન્તપ્રદેશિક
સ્કન્ધ તક કે સ્કન્ધોં કી સ્થિતિ જાનની ચાહિયે । (એગપ્પેસોગાદે ણં
મંતે ! પોગ્ગલે સેપ્પ તસ્મિન્ વા ઠાણે, અન્નત્તસ્મિન્ વા ઠાણે કાલઓ કેવચ્ચિરં
હોઈ) હે ભદન્ત ! આકાશ કે એક પ્રદેશ મેં અવગાઢ હુઆ પુદ્ગલ ઉસી

પરમાણુ પુદ્ગલ આદિની સ્થિતિ અને અન્તરકાળનું નિરૂપણ—

“ પરમાણુ પોગ્ગલેણં મંતે ! ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(પરમાણુ પોગ્ગલેણં મંતે ! કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ?) હે ભદન્ત !
પરમાણુ પુદ્ગલ કાળની અપેક્ષાએ કેટલો સમય રહે છે ? એટલે કે તેની સ્થિતિ
કેટલા કાળની રહે છે ?

“ ગોયમા ! જહ્ણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં એવં જાવ
અણંતપપ્પસિઓ ” હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલની સ્થિતિ (એક પર્યાયમાં રહે-
વાનો કાળ) ઓછામાં ઓછી એક સમયની અને વધારેમાં વધારેમાં વધારે
અસંખ્યાત કાળની છે. અનંત પ્રદેશિક સ્કન્ધ પર્યાન્તના સમસ્ત સ્કન્ધોની
સ્થિતિ પણ એટલી જ સમજવી.

“ એગપ્પેસોગાદે ણં મંતે ! પોગ્ગલે સેપ્પ તસ્મિન્ વા ઠાણે, અન્નત્તસ્મિન્ વા ઠાણે
કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ?) હે ભદન્ત ! આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલું પુદ્ગલ

આવલિકાયાઃ અસંખ્યેય ભાગમ્, એકં યાવત્-અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠઃ । એકપ્રદેશાવગાઠઃ સ્વલું મદન્ત ! પુદ્ગલો નિરેજઃ કાલતઃ ક્રિયચિરં ભવતિ ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયં કાલમ્, એવં યાવત્-અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠઃ । એકગુણકાલકઃ સ્વલું મદન્ત ! પુદ્ગલઃ કાલતઃ ક્રિયચિરં ભવતિ ? ગૌતમ !

સ્થાન મેં અથવા અન્ય કિસી દૂસરે સ્થાન મેં કવ તક સંકંપ રહતા હૈ ? (ગૌતમ !) હૈ ગૌતમ ! (જહ્ણણેણ એગં સમયં, ઉક્કોસેણ આવલિયાએ અસંખેજ્જહાગં એવં જાવ અસંખેજ્જપપસોગાઠે) આકાશં કે એક પ્રદેશં મેં અવગાઠ હુઆ પુદ્ગલ કમ સે કમ એક સમય તક ઓર અધિકી સે અધિક આવલિકાં કે અસંખ્યાતવે ભાગ તક સંકંપ રહતા હૈ । હસ-તરહ સે યાવત્ આકાશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઠ હુએ પુદ્ગલ કે સંબંધ મેં ભી જાનના ચાહિયે । (એગપપસોગાઠે ણં મત્તે ! પોગલે નિરેએ કાલો કૈવચિરં હોઈ) હૈ મદન્ત ! આકાશ કે એક પ્રદેશં મેં અવગાઠ હુઆ પુદ્ગલ કાલ કી અપેક્ષા કિતને સમય તક નિષ્કંપ રહતા હૈ ? (ગૌતમ !) હૈ ગૌતમ ! (જહ્ણણેણ એગં સમયં, ઉક્કોસેણ અસંખેજ્જકાલં એવં જાવ અસંખેજ્જપપસોગાઠે) આકાશ કે એક પ્રદેશ મેં સ્થિત હુઆ પુદ્ગલ કાલ કી અપેક્ષા કમ સે કમ એક સમય તક ઓર અધિકી સે અધિક અસંખ્યાતકાલ નિષ્કંપ રહતા હૈ । હસી તરહ સે જો પુદ્ગલ આકાશ કે દો ત્રી યાવત્ અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઠ રહતા હૈ ડસંકે

એ જ સ્થાનમાં અથવા બીજા કોઈ સ્થાનમાં ક્યાં સુધી સંકંપ રહે છે ? (ગૌતમ !) હૈ ગૌતમ ! (જહ્ણણેણ એગં સમયં, ઉક્કોસેણ આવલિયાએ અસં-ખેજ્જહાગં એવં જાવ અસંખેજ્જપપસોગાઠે) આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલું પુદ્ગલ ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ સુધી સંકંપ રહે છે. એ જ પ્રમાણે આકાશના અસંખ્યાત પર્યંતના પ્રદેશોમાં રહેલા પુદ્ગલ વિષે પણ સમજવું. (એગપપસોગાઠે ણં મત્તે ! પોગલે નિરેએ કાલો કૈવચિરં હોઈ !) હૈ મદન્ત ! આકાશના એક પ્રદેશની અવગાઠનાવાળું પુદ્ગલ કાળની અપેક્ષાએ કેટલા સમય સુધી નિષ્કંપ રહે છે ? (ગૌતમ !) હૈ ગૌતમ ! (જહ્ણણેણ એગં સમયં, ઉક્કોસેણ અસંખેજ્જકાલં-એવં જાવ અસંખેજ્જપપસોગાઠે) આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલું પુદ્ગલ કાળની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળ સુધી નિષ્કંપ રહે છે. આકાશના બે, ત્રણ અને અસંખ્યાત પર્યંતના પ્રદેશોમાં રહેલા પુદ્ગલના વિષયમાં પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું.

જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયં કાલમ્, એવં યાવત્-અનન્તગુણ-કાલકઃ, એવં વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શમ્, યાવત્-અનન્તગુણરૂક્ષઃ, એવં સૂક્ષ્મપરિણત-પુદ્ગલઃ, એવં વાદરપરિણતઃ પુદ્ગલઃ । શબ્દપરિણતઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! પુદ્ગલઃ કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ આવલિ-

વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે । (એગુણકાલે ણં મંતે ! પોગલે કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ) હે મદન્ત ! જિસ પુદ્ગલ મેં કૃષ્ણ ગુણ એક ગુણા રહતા હૈ અર્થાત્ એકગુણિત કૃષ્ણગુણ રહતા હૈ વહ પુદ્ગલ કાલ કી અપેક્ષા કય તક વૈસા હી બના રહના હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહણ્ણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં-એવં જાવ અણંતગુણકાલે એવં વણ્ણ-ગંધ-રસ-ફાસં જાવ અણંતગુણલુક્કલે, એવં સુહુમપરિણે પોગલે, એવં વાદરપરિણે પોગલે) હે મદન્ત ! જિસ પુદ્ગલ મેં કૃષ્ણ ગુણ એક ગુણ રહતા હૈ એસા વહ પુદ્ગલ કમ સે કમ એક સમય તક ઓર અધિક સે અધિક અસંખ્યાત કાલ તક વૈસા કા વૈસા હી બના રહતા હૈ । ઇસી તરહ સે યાવત્ અનંતગુણિત કાલગુણ વાલે પુદ્ગલ કે વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે, ઇસી તરહ સે વર્ણ, ગંધ, રસ ઓર સ્પર્શ વાલે પુદ્ગલ કે વિષય મેં યાવત્ અનન્તગુણે (રૂઘ્વા) રૂક્ષ ગુણવાલે પુદ્ગલ કે વિષય મેં, સૂક્ષ્મરૂપ સે પરિણત હુએ પુદ્ગલ કે વિષય મેં ઓર વાદરૂપ સે પરિણત હુએ પુદ્ગલ કે વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે । (સદ્પરિણે ણં મંતે ! પોગલે કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ) હે મદન્ત ! શબ્દરૂપ મેં

(એગુણકાલે ણં મંતે ! પોગલે કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ?) હે મદન્ત ! જે પુદ્ગલમાં કૃષ્ણગુણોનો એક જ અંશ રહેલો હોય છે, તે પુદ્ગલ કાળની અપેક્ષાએ કેટલા સમય સુધી એવું જ રહે છે ? (ગોયમા ! જહણ્ણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જકાલં-એવં જાવ અણંતગુણકાલે-એવં-વણ્ણ-ગંધ-રસ-ફાસં-જાવ અણંતગુણલુક્કલે, એવં સુહુમપરિણે પોગલે, એવં વાદરપરિણે પોગલે) હે ગૌતમ ! જે પુદ્ગલમાં કાળાશના ગુણોનો એક અંશ રહેલો હોય છે, એવું પુદ્ગલ ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેનાં વધારે અસંખ્યાત કાળ સુધી એવું ને એવું રહે છે. અનંતગણા પર્યન્તના કૃષ્ણવર્ણવાળા પુદ્ગલના વિષયમાં પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા પુદ્ગલના વિષયમાં પણ એમ જ સમજવું. અનંતગણા પર્યન્તના રૂક્ષ (લૂખાપણું) ગુણવાળા પુદ્ગલના વિષયમાં, સૂક્ષ્મરૂપે પરિણમેલા પુદ્ગલના વિષયમાં અને સ્થૂલ (વાદર) રૂપે પરિણમેલા પુદ્ગલના વિષયમાં પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું. (સદ્પરિણે ણં મંતે ! પોગલે કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ?) હે મદન્ત !

કાયાઃ અસંખ્યેયભાગમ્, અશબ્દપરિણતો યથા એકગુણકાલકઃ । પરમાણુપુદ્ગલસ્ય સ્વભૂતમ્ ! અન્તર કાલતઃ કિચ્ચિર ભવતિ ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયં કાલમ્ । દ્વિપ્રદેશિકસ્ય સ્વભૂતમ્ ! સ્કન્ધસ્ય અન્તરં કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયં, ઉત્કર્ષેણ અનન્તં કાલં, એવં યાવત્ અનન્તપ્રદેશિકઃ એકપ્રદેશાવગાદસ્ય સ્વભૂતમ્ !

પરિણત હુઆ પુદ્ગલ ઉસ સ્થિતિ મેં કિતને સમય તક બના રહતા હૈ । (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહ્ણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ્ણમાગં અસહપરિણએ જહ્ણા એગગુણકાલએ) જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે અસંખ્યાતવેં ભાગ તક, શબ્દ રૂપ મેં પરિણત હુઆ પુદ્ગલ ઉસ સ્થિતિ મેં બના રહતા હૈ । તથા અશબ્દ-રૂપ સ્થિતિ મેં પરિણત હુઆ પુદ્ગલ ઉસ સ્થિતિ મેં કિતને સમય તક રહતા હૈ ? તો હસકા સમાધાન યહ હૈ તિ જિસ પ્રકાર સે એક કૃષ્ણગુણ કે અંશ વાલા પુદ્ગલ જિતને સમય તક ઉસ ગુણ અંશ મેં પરિણત બના રહતા હૈ ઉસી પ્રકાર સે યહાં પર ભી સમજના ચાહિયે । (પરમાણુપોગ્ગલસસ ણં મંતે ! અંતરં કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ). હે ભદન્ત ! જિસ પરમાણુ ને અપની પરમાણુરૂપ પર્યાય છોડકર સ્કન્ધ પર્યાય ધારણ કર લી હૈ ઓર ફિર વહ વહી પરમાણુરૂપ પર્યાય ધારણ કરે-તો હસમેં કાલ કી અપેક્ષા કિતના અન્તર પડતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહ્ણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં) કમ સે કમ અન્તર-ચિરહ કાલ

શબ્દરૂપે પરિણ્ણમેલું પુદ્ગલ તે સ્થિતિમાં કેટલો સમય રહે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જહ્ણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ્ણમાગં અસહપરિણએ જહ્ણા એગગુણકાલએ) શબ્દરૂપે પરિણ્ણમેલું પુદ્ગલ ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગના કાળ સુધી એની એ સ્થિતિમાં રહે છે. કૃષ્ણશુણના એક અંશવાળું પુદ્ગલ બેટલા સમય સુધી એ સ્થિતિમાં રહે છે, એટલો જ સમય અશબ્દરૂપે પરિણ્ણમેલું પુદ્ગલ પણ એની એ સ્થિતિમાં રહે છે.

(પરમાણુપોગ્ગલસસ ણં મંતે ! અંતરં કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ?) હે ભદન્ત ! જે પરમાણુએ પોતાની પરમાણુ પર્યાયને છોડી દઈને સ્કન્ધ પર્યાય ધારણ કરી લીધી હોય, અને ફરી પાછું તે એ જ પરમાણુ રૂપ પર્યાયને ધારણ કરે, તો તેમાં કાળની અપેક્ષાએ કેટલું અંતર પડે છે ? (ગોયમા !

પુદ્ગલસ્ય સૈજસ્ય અન્તરં કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ ? ગૌતમ ! જન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયં કાલમ્, એવં યાવત્ — અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢઃ । એક પ્રદેશાવગાઢસ્ય સ્વલુ ભદન્ત ! પુદ્ગલસ્ય નિરેજસ્ય અન્તરં કાલતઃ કિયચ્ચિરં

એક સમય કા હોતા હૈ ઓર અધિક સે અધિક અન્તર અસંખ્યાત કાલ કા હોતા હૈ । (દુપ્પણ્ણિયસ્સ ણં મંતે ! સંઘસ્મ અંતરં કાલો કેવચ્ચિરં હોઈ) હે ભદન્ત ! દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ અપની દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ રૂપ અવસ્થા કા પરિત્યાગ કર અન્ય સ્કન્ધ રૂપ અવસ્થા ધારણ કર લે ઓર ફિર ઉસ અવસ્થા કા પરિત્યાગ કર ફિર ઉસી દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ રૂપ અવસ્થા કો ધારણ કરે તો હસમેં કાલ કી અપેક્ષા કિતના અન્તર પડના હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહ્ણણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં, એવં જાવ અણંતપણ્ણિઓ) દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કો અપની વહો દ્વિપ્રદેશી પર્યાય કો પુનઃ ધારણ કરને મેં અન્તર કાલ જઘન્ય સે એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અનન્ત કાલ કા લગના હૈ । હસો-તરહ સે યાવત્ અનન્ત પ્રદેશો સ્કન્ધ તક જાનના ચાહિયે । (એગપણ્ણિયસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલસ્સ સેયસ્સ અંતરં કાલો કેવચ્ચિરં હોઈ) હે ભદન્ત ! એક પ્રદેશ મેં અવગાઢ હુએ સંકંપ પુદ્ગલ સ્કન્ધ કો અપની-વહો સંકંપ પર્યાય કો પુનઃ ધારણ કરને મેં કાલકી અપેક્ષા કિતના અન્તર પડના હૈ ? (ગોયમા)

જહ્ણણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં અસંખ્યેયકાલં) હે ગૌતમ ! તે અંતર (વિરહ કાળ) ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાતકાળનું હોય છે.

(દુપ્પણ્ણિયસ્સ ણં મંતે ! સંઘસ્મ અંતરં કાલો કેવચ્ચિરં હોઈ ?) હે ભદન્ત ! નો કોઈ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ પેતાની દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ રૂપ પર્યાયને છોડી દધને બીજા કોઈ સ્કન્ધ રૂપ પર્યાયને ધારણ કરે, અને ત્યારબાદ ફરીથી દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ રૂપ પર્યાયને ધારણ કરે, તો તેમાં કાળની અપેક્ષાએ કેટલું અંતર પડે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જહ્ણણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં—એવં જાવ અણંતપણ્ણિઓ) દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધને પેતાની તે પૂર્વ પર્યાયને ધારણ કરવામાં ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળ લાગે છે. અનંત-પ્રદેશી પર્યાયના સ્કન્ધોમાં અંતરકાળ (વિરહ કાળ) ના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું (એગપણ્ણિયસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલસ્સ સેયસ્સ અંતરં કાલો કેવચ્ચિરં હોઈ ?) હે ભદન્ત ! એક પ્રદેશની અવગાહનાવાળા સંકંપ પુદ્ગલ સ્કન્ધને, પેતાની એજ સંકંપ પર્યાયને ફરીથી ધારણ કરતા કાળની અપેક્ષાએ કેટલું અંતર પડે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ !

भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम्, एवं यावत्-असंख्येयप्रदेशावगाढः । वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श-सूक्ष्मपरिणत-वाटर-परिणतानाम् एतेषाम् यदेव संस्थानं तदेव अन्तरमपि भणितव्यम् । शब्दपरिणतस्य खलु भदन्त ! पुद्गलस्य अन्तरं कालतः क्रियच्चिरं भवति ? गौतम !

हे गौतम ! (जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, एवं जाव असंखेज्ज पएसोगाढे) एक प्रदेश में अवगाढ हुए सकं पुद्गल स्कंध को अपनी वही सकंप पर्याय को छोड़ने के बाद धारण करने में जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से असंख्यात काल का अन्तर पड़ता है । इसी प्रकार यावत् आकाश के असंख्यात प्रदेशों में अवगाढ हुए पुद्गल स्कंधों के विषय में भी समझना चाहिये । (एगपएसोगाढस्म णं भंते ! पोगलस्स निरेयस्स अंतरं कालो केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! एक प्रदेश में अवगाढ हुए निष्कंप पुद्गल को अपनी निष्कंप पर्याय को छोड़ने के बाद पुनः उसी निष्कंप पर्याय को धारण करने में काल की अपेक्षा कितना अन्तर पड़ना है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं-एवं जाव असंखेज्जपएसोगाढे) एक प्रदेश में अवगाढ हुए निष्कंप पुद्गल को अपनी निष्कंप पर्याय को छोड़ने के बाद पुनः उसी निष्कंप पर्याय को धारण करने में कम से कम अन्तर एक समय का और अधिक से अधिक अन्तर

जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जकालं-एवं जाव असंखेज्जपएसोगाढे)
 ओक प्रदेशमां रडेला सकंप पुद्गल स्कन्धने पोतानी ओज सकंप पर्याय इरी
 धारण करवाभां ओछाभां ओछा ओक समय अने वधारेभां वधारे असंख्यात
 काण लागे छे. ओज प्रमाणे आकाशना असंख्यात पर्यायाना प्रदेशेभां रडेला
 पुद्गल स्कन्धेना अंतरकाण (विरडकाण) विषे पणु सभज्जुं. (एगपएसोगाढस्स णं
 भंते ! पोगलस्स निरेयस्स अंतरं केवच्चिरं होइ ?) हे भदन्त ! ओक प्रदेशनी
 अवगाढनावाणा निष्कंप पुद्गलने, पोतानी निष्कंप पर्यायने त्याग कर्था पछी
 इरीथी ओज निष्कंप पर्याय धारण करवाभां काणनी अपेक्षाओ डेटलुं अंतरं
 पडे छे ? (गोयमा !) हे गौतम ! (जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं आवलियाए
 असंखेज्जभागं-एवं जाव असंखेज्जपएसोगाढे) ओक प्रदेशनी अवगाढनावाणा
 निष्कंप पर्यायने त्याग कर्था पछी इरीथी ओज निष्कंप पर्याय धारण करवाभां
 ओछाभां ओछा ओक समयनुं अने वधारेभां वधारे आवलिकाना असंख्यातभां

જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયં કાલમ્ । અશ્વદ્વપરિણતસ્ય ત્વલ્
મદન્ત ! પુદ્ગલસ્ય અન્તરં કાલતઃ ક્રિયચ્ચિરં ભવતિ ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં
સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ આવલિકાયાઃ અસંખ્યેયભાગમ્ ॥ મ્ ૫ ॥

આવલિકા કે અસંખ્યાતર્થે ભાગ પ્રમાણ કાલ કા હોના છે । હસી તરહ
યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં સ્થિત હુએ પુદ્ગલ સ્કન્ધ કે વિષય મેં મી
સમજ્ઞનાં ઢાહિયે, (વર્ણ-ગંધ-રસ-ફાસ સુહુમ પરિણય-વાયર પરિ-
ણયાણં એએસિં જં ચેવ સંચિદ્વુના તં ચેવ અંતરંપિ ભાગિયવ્વં) વર્ણ-ગંધ-
રસ-સ્પર્શ-સૂક્ષ્મ પરિણત ઓર ઢાદર પરિણત પુદ્ગલોં કા જો સ્થિતિકાલ
હે વહી અન્નર કાલ હે એમા સમજ્ઞના ઢાહિયે । (સદ્વપરિણયસ્સ ણં
મંતે ! પોગલસ્સ અંતરં કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ) હે મદન્ત ! શબ્દરૂપ
સે પરિણત હુએ પુદ્ગલ કા શબ્દરૂપ પર્યાય કો છોડને કે ઢાદ પુનઃ ડસી
શબ્દરૂપ પર્યાય મેં આને કા વિરહ કાલ, કાલ કી અપેક્ષા કિતના હે ?
(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહ્ણમેણં એમં સમયં, ડકોસેણં અસંખેજ્જં
કાલં) હે ગૌતમ ! શબ્દરૂપ સે પરિણત પુદ્ગલ કા શબ્દ પર્યાય કો છોડને
કે ઢાદ પુનઃ ડસી શબ્દરૂપ પર્યાય મેં આને કા વિરહકાલ જઘન્ય સે
એક સમય કા હે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અસંખ્યાત કાલ કા હે । (અમદ્વપ-
રિણયસ્સ ણં મંતે ! પોગલસ્સ અંતરં કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ) હે મદ-
ન્ત ! અશબ્દરૂપ સે પરિણત હુએ પુદ્ગલ કા અન્નર કાલ કી અપેક્ષા

ભાગ પ્રમાણ કાળનું અંતર પડે છે અસંખ્યાત પર્યાયના પ્રદેશોની અવગાહના
વાળા નિષ્કંપ પુદ્ગલના અંતરકાળ (વિરહકાળ) ના વિષયમાં પણ એ જ
પ્રમાણે સમજવું. (વર્ણ, ગંધ, રસ, ફાસ, સુહુમ પરિણય, ઢાદર પરિણયાણં
એ એ સિં જં ચેવ સંચિદ્વુના તં ચેવ અંતરંપિ ભાગિયવ્વં) વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ,
સૂક્ષ્મ અણુમન અને સ્થૂલ પરિણુમન આદિ વિષયોમાં પુદ્ગલોના જે સ્થિતિ
કાળ કહેવામાં આવ્યો છે, એ જ અંતરકાળ પણ સમજવો. (સદ્વપરિણયસ્સ ણં
મંતે ! પોગલસ્સ અંતરં કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ?) હે ભદન્ત ! શબ્દરૂપે
પરિણુમેલા પુદ્ગલનો, શબ્દરૂપ પર્યાયને છોડીને ફરીથી શબ્દરૂપ પર્યાયમાં
આવવાનો વિરહકાળ, કાળની અપેક્ષાએ કેટલો છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ !
(જહ્ણમેણં એમં સમયં ડકોસેણં અસંખેજ્જં કાલં) શબ્દરૂપે પરિણુમેલા પુદ્ગલનો
શબ્દ પર્યાય છોડ્યા પછી ફરીથી એ જ શબ્દ પર્યાય ધારણ કરવાનો વિરહ-
કાળ ઓછામાં ઓછો એક સમયનો અને અધિકમાં અધિક અસંખ્યાત કાળનો
હોય છે (અસદ્વપરિણયસ્સ ણં મંતે ! પોગલસ્સ અંતરંકાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ?)
હે ભદન્ત ! અશબ્દ રૂપે પરિણુમેલા પુદ્ગલનો વિરહકાળ કેટલો હોય છે ?

ટીકા—પુદ્ગલાધિકારાદેવ તેષાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-ભાવાન્ કાલતો વિચારયતિ તત્ર પ્રથમં દ્રવ્યતો વિચારયિતુમાહ—‘ પરમાણુપોગ્ગલેણં મંતે ’ ઇત્યાદિ । ‘ પરમાણુ-પોગ્ગલેણં મંતે ! કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઃ ? ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! પરમાણુ-પુદ્ગલઃ સ્વસ્વરૂપે સ્વલુ કાલતઃ કાલાપેક્ષયા કિયચ્ચિરં કિયત્કાલપર્યન્તમ્ ભવતિ,—તિષ્ઠતિ ? ભગવાનાહ—‘ ગોયમા ! જહણ્ણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં અસં-

કિતના હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહણ્ણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંલેજ્જહમાગં) અશબ્દરૂપ સે પરિણત હુએ પુદ્ગલ કા અન્તર કાલ, કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય તો એક સમય કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ અન્તર કાલ આવઠ્ઠિકા કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ ।

ટીકાર્થ—પુદ્ગલોં કા અધિકાર હોને સે અનેકે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર ઓર ભાવોં કા વિચાર કાલ કી અપેક્ષા લેકર સૂત્રકાર હસ સૂત્ર દ્વારા કર રહે હૈ—હસમેં પહિલે દ્રવ્ય કા વિચાર કિયા ગયા હૈ । ગૌતમ હસી વિષય કો લેકર પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈ (પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે ! કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઃ) હે ભદન્ન ! પરમાણુ પુદ્ગલ અપને નિજ સ્વરૂપ મેં કાલ કી અપેક્ષા કિતને કાલ તક રહતા હૈ ? પ્રશ્ન કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ પરમાણુ પુદ્ગલ યદિ સ્કન્ધરૂપ પર્યાય કો ધારણ ન કરે ઓર અપને પરમાણુરૂપ મેં હી બના રહે—તો વહ હસ રૂપ મેં કયતક બના રહ સકતા હૈ ? હસકા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈ કિ—(ગોયમા ! જહણ્ણેણં એગં સમયં,

(ગોયમા ! જહણ્ણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંલેજ્જહમાગં) હે ગૌતમ ! અશબ્દ રૂપે પરિણ્ણેલા પુદ્ગલનેા અંતર (વિરહ) કાળ, કાળની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા એક સમય પ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ હોય છે.

ટીકાર્થ—પુદ્ગલોનું નિરૂપણ ચાલી રહ્યું છે આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે તેમના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને ભાવોનો વિચાર કાળની અપેક્ષાએ કરેલો છે. પહેલાં દ્રવ્યનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. એ જ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહા-વીર પ્રભુને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—“ પરમાણુપોગ્ગલેણં મંતે ! કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઃ ?) હે ભદન્ત ! પરમાણુ પુદ્ગલ પોતાના એ જ સ્વરૂપમાં કાળની અપેક્ષાએ કેટલા સમય સુધી રહે છે ? પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—જો પરમાણુ પુદ્ગલ સ્કન્ધરૂપ પર્યાયને ધારણ ન કરે, અને પોતાના પરમાણુ રૂપ-માં જ રહે, તો તે પરમાણુ તે પરમાણુ રૂપે કેટલા કાળ પર્યન્ત રહી શકે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—(ગોયમા ! જહણ્ણે ણં એગં સમયં,

સ્વેજ્જં કાલં ' હે ગૌતમ ! પરમાણુપુદ્ગલઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્ , એકસમયપર્યન્તમ્ તિષ્ઠતિ, અથ ચ ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયં કાલમ્ અસંખ્યકાલપર્યન્તં તિષ્ઠતિ અસંખ્યાતકાલાનન્તરં પરમાણુપુદ્ગલનામેકરૂપેણ સ્થિત્યભાવાત્ ' એવં જાવ-અણંતપણ્ણિઓ ' એવં તથૈવ યાવત્=અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ જઘન્યેન એકસમયમ્, ઉત્કૃષ્ટેન અસંખ્યેયકાલં તિષ્ઠતિ, યાવત્કરણાત્-દ્વિપ્રદેશિક-ત્રિપ્રદેશિક-ચતુષ્પ્રદેશિકાદિ-સંખ્યાતપ્રદેશિકા-સંખ્યાનપ્રદેશિકાન્તં સંગ્રાહમ્ ।

લક્ષોણં અસંલેજ્જં કાલં) હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ યદિ અપને નિજ સ્વરૂપ-પરમાણુરૂપ મેં રહે તો વહ કમ સે કમ એક સમય તક રહતા હૈ-ફિર હસકે વાદ વહ અપની પરમાણુરૂપતા કા પરિત્યાગ કર દેતા હૈ ઓર યદિ અધિક સે અધિક સમય તક વહ પરમાણુરૂપતા મેં બના રહે તો અસંખ્યાન કાલ તક બના રહ સકતા હૈ હસકે વાદ ડસ કી પરમાણુ રૂપતા મેં સ્થિતિ નહીં રહ સકતી હૈ-વહ આવશ્ય હી સ્કન્ધ રૂપ પર્યાય મેં પરિણત હો જાવેગા । (એવં જાવ અણંતપણ્ણિઓ) હસી તરહ સે યાવત્ અનંત પ્રદેશી સ્કન્ધ કે વિષય મેં ભો જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ સે લેકર અનન્તપ્રદેશી તક જિતને ભી પુદ્ગલ સ્કન્ધ હૈં વે સબ અપને ૨ સ્વરૂપ મેં કમ સે કમ એક સમય તક ઓર અધિક સે અધિક અસંખ્યાન કાલ તક રહ સકતે હૈં । વાદ મેં વે અન્ય-પર્યાયરૂપ સે આક્રાન્ત (પરિણત) હો જાતે હૈં । યહાં યાવત્ પદ સે દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કન્ધ આદિ તથા સંખ્યાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ ઓર અસંખ્યાનપ્રદેશિક સ્કન્ધ ગૃહીત હુ-હૈં ।

લક્ષોણં અસંલેજ્જં કાલં " હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ તેના એ જ સ્વરૂપમાં ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળ સુધી રહે છે. ત્યારબાદ તે પરમાણુ રૂપે રહી શકતું નથી પણ તે અવશ્ય સ્કન્ધરૂપ પર્યાયમાં પરિણમિત થઈ જાય છે. " એવં જાવ અણંત પળ્ણિઓ " અનંત પ્રદેશી સ્કન્ધ પર્યન્તના સ્કન્ધો વિષે પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું. એટલે કે દ્વિપ્રદેશીથી લઈને અનંત પ્રદેશી પર્યન્તના સ્કન્ધો પોતપોતાની અસલ પર્યાયમાં ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળ સુધી રહી શકે છે. ત્યારબાદ અન્ય પર્યાયમાં પરિણમિત થઈ જાય છે. અહીં ' યાવત્ ' (પર્યન્ત) પદથી દ્વિપ્રદેશીથી હસ પ્રદેશી પર્યન્તના સ્કન્ધો, તથા સંખ્યાત પ્રદેશી અને અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કન્ધો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે.

અર્થ ક્ષેત્રંતો વિચારયિતુમાહ—‘એગપ્પેસોગાદે ણં મંતે ! પોગ્ગલે સેએ તમ્મિં વાં ઠાણે, અણ્ણમ્મિ વા ઠાણે કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદ્રન્ત ! એકપ્રદેશાવગાઠઃ—એકસ્મિન્ આકાશપ્રદેશે અવગાઠઃ સ્થિતઃ સ્વલ્લ પરમાણુપુદ્ગલઃ સૈજઃ—એજેન સહિતઃ સકમ્પઃ, તસ્મિન્ વા સ્થાને, યત્રૈવ તિષ્ઠતિ તત્રૈવ સ્થાને, અન્યસ્મિન્ વા સ્થાને કાલતઃ ક્રિયચ્ચિરં ક્રિયત્કાલપર્યન્તં ભવતિ ? મગવાનાહ—

અવ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા વિચાર ક્રિયા જાતા હૈ—(એગપ્પેસોગાદે ણં મંતે ! પોગ્ગલે સેએતંમિ વા ઠાણે અણમ્મિ વા ઠાણે કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ) હે ભદ્રન્ત ! આકાશ કે એક પ્રદેશ મેં અવગાઠ રહો હુઆ પુદ્ગલ કિતને કાલ તક, જહાં વહ સ્થિત હૈ ઉસી સ્થાન મેં અથવા ભિન્ન કિસી દૂસરે સ્થાન મેં કાલ કી અપેક્ષા કિતને કાલતક સકંપ રહતા હૈ ? એસા યહ ગૌતમ કા પ્રશ્ન હૈ—પ્રશ્ન કર્તા કાં અભિપ્રાય એસા હૈ કિ પુદ્ગલ પરમાણુ જબ સકંપ હોતા હૈ તમી ઉસકે દ્વારા સ્કન્ધ કા નિર્માણ હોતા હૈ ક્રિયા હુએ વિના સ્કન્ધ કાં નિર્માણ નહીં હોતા. અતઃ પુદ્ગલ દોનોં પ્રકાર કી સ્થિતિ મેં રહતે હૈ—એક સકંપ સ્થિતિ મેં ઓર દૂમરી નિષ્કંપ સ્થિતિ મેં, અતઃ યાહે કિસી ભી પ્રકાર કા પુદ્ગલ હો વહ એજનાદિ ક્રિયા વિશિષ્ટ હોકર હી અપની પર્યાય સે પર્યાયાન્તરિત હોગા, હસલિયે ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસો પ્રશ્ન ક્રિયા હૈ કિ વહ પુદ્ગલ યાહે અપને સ્થાન મેં સ્થિત હો યાહે કિસી દૂસરે સ્થાન મેં સ્થિત હો યદિ વહ એજનાદિ ક્રિયા કરતા હૈ તો કવંતક કરતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈ—(ગોયં ના)

હવે ક્ષેત્રને અનુલક્ષીને નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—“ એગપ્પેસોગાદે ણં મંતે ! પોગ્ગલે સેએ તમ્મિં વા ઠાણે અણમ્મિ વા ઠાણે કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ? ” હે ભદ્રન્ત ! આકાશના એક પ્રદેશની અવગાહના કરીને રહેલું પુદ્ગલ જ્યાં તે રહેલું હોય છે એ જ સ્થાનમાં અથવા તે સિવાયના બીજા કોઈ સ્થાનમાં, કેટલા ‘કાળ’ સુધી સકંપ રહે છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે— પુદ્ગલ પરમાણુ જ્યારે સકંપ હોય છે ત્યારે જ તેના દ્વારા સ્કન્ધનું નિર્માણ થાય છે. આ ક્રિયા થયા વિના સ્કન્ધનું નિર્માણ થતું નથી. પુદ્ગલ બન્ને પ્રકારની સ્થિતિમાં રહે છે—(૧) સકંપ સ્થિતિમાં અને (૨) નિષ્કંપ સ્થિતિમાં. ભલે ગમે તે પ્રકારનું પુદ્ગલ હોય, પણ કંપન આદિ ક્રિયાઓથી યુક્ત થઈને જ તે ચોતાની પર્યાયમ થી બીજી પર્યાયમાં આવી શકે છે તેથી જ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે તે પુદ્ગલ ભલે તેના સ્થાનમાં રહેલું હોય અથવા તે કોઈ બીજા સ્થાનમાં રહેલું હોય, પણ જો તે એજનાદિ (કંપન આદિ) ક્રિયા કરતું હોય તો કેટલા કાળ સુધી કરે છે ?

‘ગોયમા જહ્ણણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ્માગં’ હે ગૌતમ !
 એકપ્રદેશાવગાઢઃ સંજઃ સકમ્પઃ પુદ્ગલઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ આવલિ-
 કાયાઃ પૂર્વોક્તકાલવિશેષરૂપાયાઃ અસંખ્યેયમાગમ્ — અસંખ્યમાગપર્યન્તમ્
 ત્રિપ્ઠતિ, પુદ્ગલાનાં કમ્પનસ્યાકસ્મિકતયા નિરેજત્વાદીનામિવ અસંખ્યેયકાલત્વા
 માચાત્ । ‘એવં જાવ-અસંખેજ્જપણ્ણેસોગાઢે’ એવં તથૈવ યાવત્-અસંખ્યેયપ્રદેશાવ-
 ગાઢઃ અસંખ્યેયે આકાશાદિપ્રદેશે અવગાઢઃ સ્થિતઃ સૈજઃ સકમ્પઃ પરમાણુપુદ્ગલઃ

હે ગૌતમ ! (જહ્ણણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેકં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ્મા-
 ગાગં) હે ગૌતમ ! એક પ્રદેશ મેં અવગાઢ હુઆ પુદ્ગલ સકમ્પિત અવસ્થા
 મેં કમ સે કમ એક સમય તક ઓર અધિક સે અધિક આવલિકા કે
 અસંખ્યાતવેં ભાગપ્રમાણ કાલતક રહતા હૈ । અસંખ્યાતસમયોં કી એક
 આવલિકા હોતી હૈ । હસ આવલિકા મેં અસંખ્યાત કા ભાગ દેને સે જો
 લઘ્વ આતા હૈ વહ અસંખ્યાતવાં ભાગ કહલાવેગા-હસ ભાગ પ્રમાણ
 કાલતક એક આકાશ પ્રદેશ મેં અવગાઢ હુઆ પુદ્ગલ અધિક સે અધિક
 સમય કી અપેક્ષા સકંપ કહા ગયા હૈ । પુદ્ગલોં કા કમ્પન આકસ્મિક
 હોતા હૈ । અતઃ કમ્પનરહિત નિષ્કંપ-પુદ્ગલ જિસ પ્રકાર સે અસંખ્યાત
 કાલતક રહતે હૈં ઉસ પ્રકાર સે સકંપ અવસ્થા મેં પુદ્ગલોં કા રહના
 અસંખ્યાત કાલતક નહીં વન સકના હૈ । હસલિયે સકંપ અવસ્થા મેં
 રહને કી મર્યાદા પુદ્ગલકી આવલિકા કે અસંખ્યાતવેં ભાગ કાલ પ્રમાણ
 કહી ગઈ હૈ । (એવં જાવ અસંખેજ્જપણ્ણેસોગાઢે) હસી તરહ સે યાવત્

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ ગોયમા ! હે ગૌતમ !
 “જહ્ણણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ્માગં” એક પ્રદેશમાં
 રહેલું પુદ્ગલ, ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે આવ-
 લિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી સકંપિત અવસ્થામાં રહે છેઃ
 અસંખ્યાત સમયોની એક આવલિકા થાય છે. તે આવલિકાને અસંખ્યાત વડે
 ભાગવાથી આવલિકાનો અસંખ્યાતમાં ભાગ બને છે. વધારેમાં વધારે એટલા
 ભાગ પ્રમાણ (આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ) કાળ સુધી, આકા-
 શના એક પ્રદેશમાં રહેલું પુદ્ગલ કાળની અપેક્ષાએ સકંપ કહેલું છે. પુદ્ગલોનું
 કંપન આકસ્મિક હોય છે. તેથી કંપન રહિત (નિષ્કંપ) પુદ્ગલ જેવી રીતે
 અસંખ્યાત કાળ પર્યન્ત નિષ્કંપ અવસ્થામાં રહે છે, તેવી રીતે પુદ્ગલોનું સકંપ
 અવસ્થામાં રહેવાનું અસંખ્યાત કાળ સુધી બની શકતું નથી. તેથી પુદ્ગલની
 સકંપ અવસ્થામાં રહેવાની કાળ મર્યાદા આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ
 પ્રમાણ કહી છે. “ એવં જાવ અસંખેજ્જપણ્ણેસોગાઢે ” એ જ પ્રમાણે આકાશના

જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ આવલિકાયા અસંખ્યેયભાગપર્યન્તં તિષ્ઠતિ
લોકાકાશસ્ય અનન્તપ્રદેશસંભવાદ્ અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાઢં ઇત્યુક્તમ્, યાવત્કર-
ણાત્—‘દ્વિપ્રદેશાવગાઢઃ, ત્રિપ્રદેશાવગાઢઃ, ચતુષ્પ્રદેશાવગાઢઃ પંચ પ્રદેશાવગાઢઃ,
ષટ્પ્રદેશાવગાઢઃ, સપ્તપ્રદેશાવગાઢઃ, અષ્ટપ્રદેશાવગાઢઃ, નવપ્રદેશાવગાઢઃ,
દશપ્રદેશાવગાઢઃ, સંખ્યાતપ્રદેશાવગાઢઃ’ ઇતિ સગ્રાહ્યમ્ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—
‘એગપ્પેસોગાઢે ણં ભંતે ! પોગ્ગલે નિરેણ કાલઓ કેવલ્લિચરં હોઈ ?’ હે ભદન્ત !
એકપ્રદેશાવગાઢઃ સ્વલુ પુદ્ગલઃ નિરેજઃ—નિષ્કમ્પઃ કાલતઃ ક્રિયલ્લિચરં ક્રિયત્કાલ-

જો પુદ્ગલ આકાશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઢ હો રહા હૈ વહ યદિ
કંપન સહિત રહતા હૈ તો કમ સે કમ એક સમય તક રહેગા ઔર
અધિક સે અધિક આવલિકા કે અસંખ્યાતવેં ભાગપ્રમાણ કાલતક
રહેગા, ઇસકે બાદ વહ કંપન ક્રિયા સે રહિત હો જાવેગા, અલોકાકાશ
કે હી અનન્ત પ્રદેશ હોતે હૈં, લોકાકાશ કે નહીં—લોકાકાશ કે તો
અસંખ્યાત પ્રદેશ હી કહે ગયે હૈં । અતઃ (અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઢ
હુઆ પુદ્ગલ) એસા કહા ગયા હૈ । યહાં યાવત્ શબ્દ સે (દ્વિપ્રદેશાવ-
ગાઢઃ, ત્રિપ્રદેશાવગાઢઃ, ચતુષ્પ્રદેશાવગાઢઃ, પંચપ્રદેશાવગાઢઃ, ષટ્પ્રદેશા-
વગાઢઃ, સપ્તપ્રદેશાવગાઢઃ, અષ્ટપ્રદેશાવગાઢઃ, નવપ્રદેશાવગાઢઃ, દશપ્રદે-
શાવગાઢઃ, સંખ્યાતપ્રદેશાવગાઢઃ,) ઇન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । અબ
ગૌતમ પ્રશ્ન સે યહ પૂછતે હૈં કિ (એગપ્પેસોગાઢે ણં ભંતે ! પોગ્ગલે
નિરેણ કાલઓ કેવલ્લિચરં હોઈ) હે ભદન્ત ! એક પ્રદેશ મેં અવગાઢ

‘અસંખ્યાત પર્યન્તના પ્રદેશોમાં રહેલુ પુદ્ગલ ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી
અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી
સકંપ અવસ્થામાં રહે છે, ત્યારબાદ તે કંપનની ક્રિયાથી રહિત બની બાક છે.
અલોકાકાશના જ અનંત પ્રદેશ હોય છે, લોકાકાશના અનંત પ્રદેશ હોતા નથી.
લોકાકાશના તો અસંખ્યાત પ્રદેશો જ કહ્યા છે. તેથી જ અહીં “ અસંખ્યાત
પ્રદેશોમાં અવગાહિત પુદ્ગલ ”, આ પ્રકારનું કથન કર્યું છે.

અહીં “ યાવત્ ” (પર્યન્ત) પદથી બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત,
આઠ, નવ અને દસ પ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલો તથા સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલોને
શ્રેણી કરવામાં આવ્યા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન કરે છે કે—“ એગપ્પેસોગાઢે ણં ભંતે !
પોગ્ગલે નિરેણ કાલઓ કેવલ્લિચરં હોઈ ? ” હે ભદન્ત ! એક પ્રદેશની અવ-
ગાહનાવાળું—આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલુ પુદ્ગલ કેટલા સમય સુધી નિષ્કંપ
(કંપન રહિત) અવસ્થામાં રહે છે ?

પર્યન્તં ભવતિ-તિષ્ઠતિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા ! જહ્વણેણં એગં સમયં, ઉક્તોસેણં અસંખેજ્જં કાલં ’ હે ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેય કાલમ્ ‘એવં જાવ-અસંખેજ્જપણસોગાદે’ એવં તથા યાવત્ - અસંખ્યેયપદેશાવગાઢઃ નિષ્કમ્પઃ પુદ્ગલઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયં કાલમ્, યાવત્કરણાત્-દ્વિપ્રદેશાવગાઢ-નિષ્કમ્પ પરમાણુપુદ્ગલાદારભ્ય સંખ્યાતપ્રદેશાવગાઢપર્યન્તં સંગ્રાહમ્ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ-‘એગણકાલેણં મંતે ! પોગ્ગલે કાલો કેવ-

હુઆ પુદ્ગલ યદિ નિષ્કંપ સ્થિતિ રહના હૈ તો કવનક રહના હૈ ? તોં હંસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહ્વણેણં એગં સમયં, ઉક્તોસેણં અસંખેજ્જં કાલં) યદિ આકાશ કે એક પ્રદેશ મેં અવગાઢ હુઆ પુદ્ગલ નિષ્કંપ અવસ્થા મેં રહના હૈ તો વહ કમ સે કમ ૧ સમયતક રહના હૈ ઓર અધિક સે અધિક અસંખ્યાત કાલનક નિષ્કંપ અવસ્થા મેં રહના હૈ । હંસકે બાદ વહ સંકંપ અવસ્થા વાલા બન જાતા હૈ । (એવં જાવ અસંખેજ્જપણસોગાદે) હંસી તરહ સે યાવત્ યહ બી સમજા લેના ચાહિયે કિ જા પુદ્ગલ આકાશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશો મેં અવગાઢ હોના હૈ વહ પુદ્ગલ બી યદિ નિષ્કંપ અવસ્થા મેં રહના હૈ તો હંસે હંસ સ્થિતિ મેં રહને કી મર્યાદા કમ સે કમ ૧ સમય તક કી ઓર અધિક સે અધિક અસંખ્યાત કાલનક કી હૈ । હંસકે બાદ વહ અપની હંસ અવસ્થા કો અવશ્ય હી છોડ દેગા । યહાં પર બી યાવત્ શબ્દ સે દ્વિપ્રદેશાવગાઢ નિષ્કંપ પુદ્ગલરમાણુ સે લેતર સંખ્યાતપ્રદેશાવગાઢ નિષ્કંપ પુદ્ગલ પરમાણુ ગ્રહણ ક્રિયા ગયા હૈ । અથ ગૌતમ સ્વામી પ્રભુ સે

ઉત્તર-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ જહ્વણેણ એગં સમય, ઉક્તોસેણં અસંખેજ્જં કાલં ” આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલું નિષ્કંપ પુદ્ગલ ઓછામાં ઓછું એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળ સુધી નિષ્કંપ અવસ્થામાં રહે છે એટલા સમય પછી તે સંકંપ અવસ્થાવાળું બની જાય છે “ એવં જાવ અસંખેજ્જપણસોગાદે ” એ જ પ્રમાણે અસંખ્યાત પર્યન્તના આકાશના પ્રદેશોમાં રહેલું નિષ્કંપ પુદ્ગલ પણ ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને અધિકમાં અધિક અસંખ્યાત કાળ સુધી નિષ્કંપ અવસ્થામાં રહે છે. ત્યારબાદ તે પુદ્ગલ નિષ્કંપ અવસ્થાને છોડીને સંકંપ અવસ્થા ધારણ કરે છે. અહીં પણ “ યાવત્ ” (પર્યન્ત) પદથી દ્વિપ્રદેશાવગાઢ (આકાશના બે પ્રદેશોમાં રહેલા) નિષ્કંપ પુદ્ગલથી લઈને સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ નિષ્કંપ પુદ્ગલોને શરૂ કરવામાં આવ્યા છે.

ચિવરં હોઈ ' હે ભદ્રન્ત ! એકગુણકાલકઃ સ્વલુ પુદ્ગલઃ કાલતઃ કિયચિવરં કિય-
સ્કાલપર્યન્તં ભવતિ-તિષ્ઠતિ ? ભગવાનાહ- ' ગોયમા ! જહ્ણેણં એગં સમયમ્
ઉક્કોસેણં અસંલેજ્જં કાલં ' હે ગૌતમ ! એકગુણકાલકઃ પુદ્ગલઃ જઘન્યેન એકં
સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અસંલેયં કાલં તિષ્ઠતિ, ' એવં જાવ-અણંતગુણકાલે ' એવં
તથૈવ યાવત્-અનન્તગુણકાલકઃ પુદ્ગલઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અસં-

યહ પૂછતે હૈં કિ જિસ પુદ્ગલ પરમાણુ મેં કૃષ્ણ વર્ણ કા એક ગુણ-એક
અંશ હૈ । વહ કિનને સમયતક કૃષ્ણવર્ણ કા એક અંશ વાલા બના રહતા
હૈ । (એગગુણકાલે ણં અંતે । પોગાલે કાલઓ કેવચિવરં હોઈ) હસ-
પાઠ દ્વારા યહી ગૌતમ કા પ્રશ્ન પ્રકટ ક્રિયા ગયો હૈ-હસકા ઉત્તર દેતે
હુએ પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહ્ણેણં એગં
સમયં, ઉક્કોસેણં અસંલેજ્જં કાલં) જિસ પુદ્ગલ પરમાણુ મેં-કૃષ્ણગુણ
કા એક હી અંશ હૈ-અર્થાત્ કૃષ્ણગુણ કા સબ સે જઘન્ય અંશ હૈ-એસા
વહ પુદ્ગલ પરમાણુ યદિ અપની ઇસી સ્થિતિ મેં રહેગા, તો કમ સે કમ
એક સમયતક ઓર અધિક સે અધિક અસંલ્યાત કાલતક રહેગા, વાદ
મેં ઉસમેં કૃષ્ણગુણ કે ઓર અંશ વધ જાવેંગે । (એવં જાવ અણંતગુણ-
કાલે) ઇસી તરહ સે યહ બી સમજ લેના ચાહિયે કિં જિમ પુદ્ગલ મેં
કૃષ્ણગુણ કે અનંત અંશ હૈ-વહ પુદ્ગલ કમ સે કમ એક સમયતક
ઓર અધિક સે અધિક અસંલ્યાત કાલતક અપની ઇસ સ્થિતિ મેં રહ

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે “ એગગુણકાલ-
ણં અંતે ! પોગાલે કાલઓ કેવચિવરં હોઈ ? ” હે ભદ્રન્ત ! જે પુદ્ગલ પર-
માણુમાં કૃષ્ણવર્ણનો એક ગુણ-એક અંશ-રહેલો હોય છે, તે પુદ્ગલ પરમાણુ
કેટલા સમય સુધી કૃષ્ણવર્ણના એક અંશથી જ યુક્ત રહે છે ? તેનો જવાબ
આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—

“ ગોયમા ! જહ્ણેણ એગં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંલેજ્જં કાલં ” હે ગૌતમ !
જે પુદ્ગલ પરમાણુમાં કૃષ્ણવર્ણનો એક જ અંશ હોય છે, એટલે કે જે પુદ્ગ-
લમાં કૃષ્ણતા ઓછામાં ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે, તે પરમાણુ પુદ્ગલ-તેની
ઓની એ સ્થિતિમાં ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે
અસંખ્યાત કાળ સુધી રહે છે. ત્યારબાદ તેમાં કૃષ્ણતાનું પ્રમાણ વધી જશે.
“ એવં જાવ અણંતગુણકાલે ” જે પુદ્ગલમાં કૃષ્ણગુણના અનંત અંશ રહેલા
હોય છે, તે પુદ્ગલ પણ ઓછામાં ઓછું એક સમય સુધી અને વધારેમાં
વધારે અસંખ્યાત કાળ સુધી ઓની એ સ્થિતિમાં રહી શકે છે. અહીં ‘જાવ’

સ્થાયેયં કાલં તિષ્ઠતિ, યાવત્કરણાત્ — દ્વિગુણકાલકપુદ્ગલાદારમ્બ્ય અસંખ્યાત
 ગુણકાલકપુદ્ગલપર્યન્તં સંગ્રાહ્યમ્, ' એવં વર્ણ-ગંધ-રસ-ફાસં જાવ-અણંતગુણ-
 લુક્ષ્વે ' એવં તથૈવ વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શમ્, એકગુણકાલાદિવર્ણકઃ એકગુણ ગન્ધકઃ,
 'એકગુણરસકઃ, એકગુણસ્પર્શકઃ પુદ્ગલઃ યાવત્-અનન્તગુણરુક્ષઃ પુદ્ગલઃ જઘ-
 ન્યેન એક સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયં કાલં તિષ્ઠતિ, યાવત્કરણાત્-દ્વિગુણકા-
 લાદિવર્ણપુદ્ગલાદારમ્બ્ય અસંખ્યાતગુણરુક્ષપુદ્ગલપર્યન્તં સંગ્રાહ્યમ્, ' એવં સુદ્દુમ-
 પિણિય પોગલે ' એવં તથૈવ મુક્ષ્મપરિણતઃ પુદ્ગલઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્ક-

સકતા હૈ । યહાં યાવત્ શબ્દ સે કૃષ્ણગુણ કે દો અંશવાલે પુદ્ગલ સે
 લેકર કૃષ્ણગુણ કે અસંખ્યાત અંશવાલે પુદ્ગલ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।
 (એવં વર્ણ, ગંધ, રસ, ફાસં જાવ અણંતગુણલુક્ષ્વે) હસી પ્રકાર સે
 યહાં પર યહ બી ઓર સમજ્ઞ લેના યાહિયે કિ એકગુણાદિ અન્યવર્ણવાલા
 પુદ્ગલ, એકગુણાદિગંધવાલા, એકગુણાદિરસવાલા પુદ્ગલ, એકગુણાદિ સ્પર્શ
 વાલા પુદ્ગલ યાવત્ અનંતગુણરુક્ષવાલા પુદ્ગલ જઘન્ય સે એક સમયતક
 ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અસંખ્યાત કાલતક અપની ૨ સ્થિતિ મેં બના રહતા હૈ
 અર્થાત્ જો પુદ્ગલ પીનાદિ (પીલે) વર્ણ કે એક અંશવાલા હૈ તો વહ
 હસ પીનાદિ વર્ણ કે એક અંશ કી સ્થિતિ મેં કમ સે કમ એક સમયતક
 ઓર અધિક સે અધિક અસંખ્યાત કાલતક બના રહેગા, હસી પ્રકાર
 સે એક ગુણાદિ ગંધ આદિ સે યુક્ત પુદ્ગલ કે વિષય મેં બી જાનના
 યાહિયે । યહાં યાવત્ શબ્દ સે દ્વિગુણ પીનાદિ (પીલે) વર્ણવાલે પુદ્ગલ
 સે લેકર અસંખ્યાતરૂપ ગુણવાલે પુદ્ગલ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । (એવં સુદ્દુમ

પદ્ધતી કૃષ્ણગુણના એથી લઇને અસંખ્યાત અંશ પર્યન્તના પુદ્ગલો ગ્રહણ
 કરવામાં આવ્યા છે. :“ એવં વર્ણ, ગંધ, રસ, ફાસ જાવ અણંતગુણલુક્ષ્વે ”
 એ જ પ્રમાણે વર્ણના એકથી અનંત અંશવાળા, ગંધના એકથી અનંત અંશ
 વાળા, રસના એકથી અનંત અંશવાળા, સ્પર્શના એકથી અનંત અંશવાળા
 પુદ્ગલો પણ એાછામાં એાછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત
 કાળ સુધી પોતપોતાની એ જ અવસ્થામાં રહે છે. રૂક્ષતાના અનંત પર્યન્તના
 અંશોવાળું પુદ્ગલ પણ એાછામાં એાછા એક સમય સુધી તેની અસલ અવ-
 સ્થાનાં જ રહી શકે છે.

ધારો કે કેાઈ પુદ્ગલમાં પીગાશ આદિ વર્ણના એક અંશ રહેલો હોય,
 તો તે પુદ્ગલ એાછામાં એાછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે અસં-
 ખ્યાત કાળ સુધી પીગાશ આદિ વર્ણના એક જ અંશવાળું રહેશે. ત્યારબાદ
 તેના તે વર્ણના અંશો અવશ્ય વધશે. ગંધ, રસ, સ્પર્શ આદિના વિષયમાં

ર્ષેણ અસંખ્યેયકાલં તિષ્ઠતિ, ' એવં વાદરપરિણે પોગ્ગલે ' એવં તથૈવ વાદરપરિ-
ણતઃ સ્થૂલપરિણામી પુદ્ગલઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયં કાલં તિષ્ઠ-
તિ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—' સદ્પરિણેણં મંતે ! પોગ્ગલે કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ? હે
મદન્ત ! શબ્દપરિણતઃ સ્વલુ પુદ્ગલઃ કાલતઃ ક્રિયચ્ચિરં ક્રિયત્કાલ પર્યન્તં ભવતિ ?
મગવાનાહ—' ગોયમા ! જહ્ણેણં એગં સમયં ' હે ગૌતમ ! શબ્દપરિણતઃ પુદ્ગલઃ
જઘન્યેન એકં સમયં તિષ્ઠતિ, ' ઉક્કોસેણં આર્વાલિયાએ અસંખેજ્જહમાગં ' ઉત્કર્-
ષેણ આર્વાલિકાયા અસંખ્યેયમાગં તિષ્ઠતિ, ' અસદ્પરિણે જહા-એગગુણકાલે ' ।

પરિણે પોગ્ગલે) હસી પ્રકાર સે સૂક્ષ્મરૂપમેં પરિણત હુઆ પુદ્ગલ જઘન્ય
સે એક સમયતક ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે અસંખ્યાત કાલતક રહતા હૈ । હસી
તરહ સે (વાદરપરિણે પોગ્ગલે) વાદર પરિણત સ્થૂલ પરિણામી હુઆ
પુદ્ગલ કે વિષય મેં જઘન્ય એક સમય ઔર ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાલ
જોનના ચાહિયે । અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે યહ પૂછતે હૈં કિ (સદ્પરિણેણં
મંતે ! પોગ્ગલે કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ) હે મદન્ત ! શબ્દરૂપ સે
પરિણત હુઆ પુદ્ગલ હસી શબ્દરૂપ પરિણતિ મેં કિતને કાલતક રહતા
હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(જહ્ણેણં એગં સમયં) શબ્દરૂપ સે પરિણત હુઆ પુદ્ગલ હસી શબ્દરૂપ
પરિણતિ મેં કમ સે કમ એક સમય તક ઔર અધિક સે અધિક
(આર્વાલિયાએ અસંખેજ્જહમાગં) આર્વાલિકાકે અસંખ્યાતવેં માગપ્રમાણ
કાલતક રહતા હૈ । (અસદ્પરિણે જહા એગગુણકાલે) અશબ્દરૂપ

પણ એમજ સમજવું. “ એવં સુદ્ધપરિણે પોગ્ગલે ” એજ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ-
રૂપે પરિણમેલું પુદ્ગલ પણ ઓછામાં ઓછું એક સમય સુધી અને વધારેમાં
વધારે અસંખ્યાત કાળ સુધી એ જ સ્થિતિમાં રહે છે “ એવં વાદરપરિણે
પોગ્ગલે ” એ જ પ્રમાણે સ્થૂલરૂપે પરિણમેલું પુદ્ગલ પણ જઘન્ય એક સમય
પર્યન્ત અને અધિકમાં અધિક અસંખ્યાત કાળ પર્યન્ત એજ એવસ્થામાં રહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સદ્પરિણેણં મંતે ! પોગ્ગલે કાલઓ કેવચ્ચિરં
હોઈ ? ” હે મદન્ત ! શબ્દરૂપે પરિણમેલું પુદ્ગલ એ જ શબ્દરૂપ પરિણતિમાં
કેટલા કાળ સુધી રહે છે ?

મહાવીરપ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” જહ્ણેણં એગં સમયં ” હે ગૌતમ !
શબ્દરૂપે પરિણમેલું પુદ્ગલ એ જ શબ્દરૂપ પરિણતિમાં ઓછામાં ઓછાં એક
સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે “ આર્વાલિયાએ અસંખેજ્જહમાગં ” આર્વાલિકાના
અસંખ્યાત માગ પ્રમાણ કાળ સુધી રહે છે. “ અસદ્પરિણે જહા એગગુણકાલે ”

અશબ્દપરિણતઃ પુદ્ગલઃ યથા એકગુણકાલકઃ પુદ્ગલસ્તથા વોદ્યઃ, અશબ્દપરિણતઃ પુદ્ગલઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયં કાલં તિષ્ઠતીતિ ભાવઃ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—‘ પરમાણુપોગલસ્સ ણં મંતે ! અંતરં કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ? ’ હે મદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલસ્ય ચલુ કાલતઃ અન્તરં કિયચ્ચિરં કિયત્કાલ-પર્યન્તં ભવતિ ? યઃ પુદ્ગલઃ પરમાણુ રૂપેણ વર્તતે સ પરમાણુત્વં પરિત્યજ્ય સ્કન્ધાદિ રૂપેણ પરિણમેત્, તતઃ પશ્ચાત્ પુનઃ પરમાણુત્વપ્રાપ્તૌ તસ્ય કાલતઃ કિયત્કાલ મન્તરં ભવેત્ ? મગવાનાહ—‘ ગૌયમા ! જઘ્ણેણં એગં સમયં, ઉકોસેણં અસંખેજ્જં

સે પરિણત હુએ પુદ્ગલ કે વિષય મેં એકગુણકાલ વર્ણવાલે પુદ્ગલ કી તરહ જાનનાં ચાહિયે । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ પુદ્ગલ યદિ અશબ્દરૂપ પરિણતિ મેં વર્તમાન રહતા હૈ તો વહ હસ પરિણતિ મેં કમ સે કમ એક સમયતક ઓર અધિક સે અધિક અસંખ્યાત કાલતક રહતા હૈ ।

અવ ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે યહ પૂછતે હૈં કિ (પરમાણુપોગલસ્સ ણં મંતે ! અંતરં કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ) હે મદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલકા અન્તર કાલ કી અપેક્ષા કિનનાં હોતા હૈ ? તાત્પર્ય પૂછને કા યહ હૈ કિ જો પુદ્ગલ અમી પરમાણુ રૂપ મેં વર્ત રહા હૈ, વહ અપને સ્વભાવરૂપ પરમાણુ-ત્વ કા પરિત્યાગ કર સ્કન્ધ રૂપ મેં પરિણત હો ગયા બાદ મેં વહ ફિર અપને પરમાણુરૂપ સ્વભાવ મેં આગયા તો પરમાણુત્વ રૂપ અપને સ્વભાવ કો છોડને કે બાદ પુનઃ અપને પરમાણુત્વ રૂપ સ્વભાવ મેં આને પર इन दोनों के बीच में काल का कितना अन्तर पड़ता है ? ऐसा यह गौतम स्वामी के प्रश्न का अभिप्राय है । इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से

અશબ્દ રૂપે પરિણુમેલા પુદ્ગલનો એજ અવસ્થામાં રહેવાનો કાળ કૃષ્ણગુણના એક અંશવાળા પુદ્ગલના કાળ પ્રમાણે સમજવો. એટલે કે અશબ્દ રૂપે પરિ-ણુમેલું પુદ્ગલ ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે અસં-ખ્યાત કાળ સુધી એજ અવસ્થામાં રહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ પરમાણુપોગલસ્સ ણં મંતે ! અંતરં કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ? ” હે ભદન્ત ! પરમાણુ પુદ્ગલનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે. આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—કોઈ એક પરમાણુ પુદ્ગલ પોતાના સ્વભાવ રૂપ પરમાણુત્વનો (પરમાણુ પર્યાયનો) ત્યાગ કરીને સ્કન્ધ રૂપ પર્યાયને ધારણ કરી લે, અને ત્યારબાદ ફરીથી પરમાણુત્વ રૂપ સ્વભાવમાં (પર્યાયમાં) આવી જાય, તો પરમાણુ પર્યાયનો ત્યાગ ક્યાં પછી ફરીથી એજ પરમાણુ પર્યાયમાં આવવાને માટે તેને કેટલો સમય લાગે છે ? અથવા તો કેટલા કાળનું અંતર પડે છે ? કાળનાં આ અંતરને વિરહકાળ પણ કહે છે.

કાલં ' હે ગૌતમ ! પરમાણુપુદ્ગલસ્ય સ્કન્ધાદિરુપેણ પરિણામાનન્તરં પુનઃ પરમાણુત્વપ્રાપ્તૌ અન્તરં જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયં કાલમ્ અસંખ્યાતકાલપર્યન્તં ભવતિ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—‘ દુષ્પણસિયસ્સ ણં મંતે ! સંધસ્સ અંતરં કાલો કેવચ્ચિરં હોઈ ? ’ હે ભદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિકસ્ય સ્વલુ સ્કન્ધસ્ય અન્તરં કાલતઃ કિયચ્ચિરં કિયત્કાલં ભવતિ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! જહણ્ણેણં કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહણ્ણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં) કમ સે કમ એક સમય કા ઓર અધિક સે અધિક અસંખ્યાત કાલ કાં અન્તર પડતા હૈં । પરમાણુ જબ અપને પરમાણુત્વરૂપ સ્વભાવ કા પરિત્યાગ કર દેતા હૈં અર્થાત્ સ્કન્ધરૂપ પર્યાય સે આક્રાન્ત હો જાતા હૈં, તવ વહ પુનઃ અપને પરમાણુરૂપ સ્વભાવ મેં કમ સે કમ એક સમય મેં ઓર અધિક સે અધિક અસંખ્યાત કાલ મેં આ જાતા હૈં । અબ ગૌતમ સ્વામી પ્રસુ સે યહ પૂછતે હૈં (દુષ્પણસિયસ્સ ણં મંતે ! સંધસ્સ અંતરં કાલો કેવચ્ચિરં હોઈ) હે ભદન્ત ! જો દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં ડસકા અન્તર કાલ કિતના હોતા હૈં ? અર્થાત્ કિસી દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ ને અપની દ્વિપ્રદેશિક અવસ્થા કા પરિત્યાગ કર અન્ય ત્રિપ્રદેશિક સ્થિતિ કો પ્રાપ્ત કર લિયા—બાદ મેં વહ પુનઃ અપની દ્વિપ્રદેશિક પર્યાય મેં આગયા તો ઇસ પર્યાય કો છોડને કે બાદ પુનઃ ડસી અવસ્થા મેં આને પર કિતના અન્તર પડતા હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રસુ કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહણ્ણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ જહણ્ણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં ” તેમ થવામાં ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળનું અંતર પડે છે. એટલે કે જો કોઈ પરમાણુ પોતાની પરમાણુ પર્યાયને ત્યાગ કરીને સ્કન્ધરૂપ પર્યાયને ધારણ કરે, અને ત્યારબાદ ફરી પરમાણુ રૂપ પર્યાયને ધારણ કરે, તો એ રીતે મૂળ પર્યાયમાં આવતા તેને ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળ લાગશે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્ન—“ દુષ્પણસિયસ્સ ણં મંતે ! સંધસ્સ અંતરં કાલો કેવચ્ચિરં હોઈ ? ” હે ભદન્ત ! દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધનો અંતરકાળ (વિરહકાળ) કેટલો હોય છે ? એટલે કે કોઈ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ પોતાની તે અવસ્થાનો ત્યાગ કરીને દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધરૂપે પરિણમે છે. ત્યારબાદ ફરીથી તે દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધરૂપ પર્યાયમાં આવી જાય છે. તો પોતાની મૂળ પર્યાયને છોડ્યા પછી ફરીથી એ જ પર્યાયમાં આવતા તેને કેટલા કાળનું અંતર પડે છે ?

एगं समयं, उक्कोसेणं अणंतं कालं' हे गौतम ! द्विप्रदेशिकस्य स्कन्धस्य त्रिप्रदेशिकादिस्कन्धरूपेण परिणामानन्तरम् पुनर्द्विप्रदेशिकत्वप्राप्तौ अन्तरकालः जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण अनन्तकालं भवति । ' एवं जाव अणंतपएसिओ ' एवं तथैव यावत्-अनन्तप्रदेशिको बोध्यः, यावत्करणात् त्रिप्रदेशिकस्कन्धादारभ्य असंख्यातप्रदेशिकस्कन्धान्तं संग्राह्यम् । गौतमः पृच्छति—' एगपएसो-गाढस्स णं भंते ! पोग्गलस्स सेयस्स अंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ? ' हे भदन्त ! एकप्रदेशावगाढस्य एकम् आकाशप्रदेशम् अवगाह्य स्थितस्य खलु पुद्गलस्य सैजस्य सकम्पस्य अन्तरम् अन्तरकालः कालतः कियच्चिरं कियत्कालं भवति ?

अणंत कालं) जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से अनंत काल का अंतर पड़ता है । (एवं जाव अणंतपएसिओ) इसी तरह से यावत् अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध का भी अन्तर काल जानना चाहिये । यहाँ यावत् शब्द से त्रिप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर असंख्यात प्रदेशिक स्कन्धों का भी अन्तर काल इतना ही होता है ऐसा जानना चाहिये यह कहा गया है । अब गौतम स्वामी प्रभु से यह पूछते हैं कि (एगपएसोगाढस्स णं भंते ! पोग्गलस्स सेयस्स अंतरं कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! एक आकाश के प्रदेश को अवगाहित कर ठहरे हुए पुद्गल का जो कि सकंप अवस्था में मौजूद है अन्तर काल कितना है ? पूछने का अभिप्राय ऐसा है कि एक आकाश के प्रदेश में कोई सकंप पुद्गल ठहरा हुआ है, अब वह अपनी सकंप अवस्था का परित्याग कर निष्कंप अवस्था में आ गया पुनः इस निष्कंप अवस्था को छोड़ कर उसने सकंप अवस्था धारण कर ली तो पूर्व अवस्था को

भडापीर प्रभुने। उत्तर—“ गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं अणंतकालं ” हे गौतम ! तेम थवामां जघन्य ओक समयनुं अने अधिकमां अधिक अनंत काणनुं अंतर पडे छे. “ एवं जाव अणंत पएसिओ ” त्रिप्रदेशी स्कन्धथी लधने अनंत प्रदेशिक पर्यन्तना स्कन्धोने। अंतरकाण पणु द्विप्रदेशी स्कन्धना अंतरकाण प्रमाणे ज समजवे।

प्रश्न—एगपएसोगाढस्स णं भंते ! पोग्गलस्स सेयस्स अंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ? हे भदन्त ! आकाशना ओक प्रदेशनी अवगाहना करीने रडेला सकंप पुद्गलने अंतरकाण डेटवे। छे ? आ प्रश्ननुं तात्पर्य नीचे प्रमाणे छे—कोई ओक सकंप पुद्गल आकाशना ओक प्रदेशमां रडेले। छे, ते तेनी सकंप अवस्थाने। परित्याग करीने निष्कंप अवस्था धारण करे, करीथी निष्कंप

મગવાનાહ—‘ગોયમા ! જહણેણં એગં સમય, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં ’ હે ગૌતમ ! એક પ્રદેશાવગાહસ્ય સૈજસ્ય સકંપસ્ય પુદ્ગલસ્ય અન્તરકાલઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્ , ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયં કાલમ્ । ‘ એવં જાવ—અસંખેજ્જપણ્ણસોગાદે ’ એવં તથૈવ યાવત્—અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાહો વેદિતવ્યઃ । યાવત્કરણાત્—દ્વિપ્રદેશાવગાહસ્કન્ધપુદ્ગલાદારમ્ય સંખ્યાતપ્રદેશાવગાહસ્કન્ધપુદ્ગલપર્યન્તં સંગ્રાહ્યમ્ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ એગપણ્ણસોગાહસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલસ્સ નિરેયસ્સ અંતરં કાલો કેવચ્ચિરં હોઈ ? ’ હે મદન્ત ! એકપ્રદેશાવગાહસ્ય સ્વલુ નિરેજસ્ય નિષ્પકમ્પસ્ય પુદ્ગલસ્ય અન્તરમ્—કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! જહણેણં છોડને કે વાદ પુનઃ ઉસી પૂર્વ અવસ્થા મેં આને કાં વિરહકાલં ઉસંકા કિતનાં હૈ ? ’ હાલકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં) હે ગૌતમ ! એક પ્રદેશાવગાહ સકંપ પુદ્ગલ કા અન્તર કાલ જઘન્ય સે એક સમય કા હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અસંખ્યાત કાલ કા હૈં । (એવં જાવ અસંખેજ્જપણ્ણસોગાદે) હાલી તરહ સે દ્વિપ્રદેશાવગાહ સ્કન્ધ પુદ્ગલ સે લેકર સંખ્યાત પ્રદેશાવગાહ સ્કન્ધ પુદ્ગલ કા એવં અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાહ સ્કન્ધ પુદ્ગલ કા અન્તર કાલ મી જાનના ચાહિયે । અવ ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે યહ પૂછતે હૈં કિ (એગપણ્ણસોગાહસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલસ્સ નિરેયસ્સ અંતરં કાલો કેવચ્ચિરં હોઈ) હે મદન્ત ! જો પુદ્ગલ સ્કન્ધ આકાશ કે એક પ્રદેશ કો અવગાહિત કર ઠહરા હુઆ હૈં ઓર વહ વહાં નિષ્કંપ અવ-

અવસ્થાનો ત્યાગ કરીને સકંપ અવસ્થા ધારણ કરે, તો સકંપ અવસ્થાનો ત્યાગ કરી ફરીથી સકંપ અવસ્થામાં આવતા તેને કેટલો કાળ લાગે છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ જહણેણ એગં સમય, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં ” એક પ્રદેશની અવગાહનાવાળા સકંપ પુદ્ગલનો વિરહકાળ ઓછામાં ઓછા એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાતકાળનો હોય છે. “ એવં જાવ અસંખેજ્જપણ્ણસોગાદે ” એ પ્રદેશોની અવગાહનાવાળા સકંપ સ્કન્ધ પુદ્ગલથી લઈને અસંખ્યાત પ્રદેશોની અવગાહનાવાળા સકંપ પુદ્ગલ સ્કન્ધોના વિરહકાળ વિષે પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું. તેમનો વિરહકાળ પણ જઘન્ય એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળનો સમજવો.

પ્રશ્ન—“ એગપણ્ણસોગાહસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલસ્સ નિરેયસ્સ અંતરં કાલો કેવચ્ચિરં હોઈ ? ” હે મદન્ત ! આકાશના એક પ્રદેશની અવગાહના કરીને રહેલા નિષ્કંપ પુદ્ગલનો અંતરકાળ (વિરહકાળ) કેટલો હોય છે ? એટલે નિષ્કંપ અવસ્થાનો ત્યાગ કર્યા પછી ફરીથી નિષ્કંપ અવસ્થામાં આવતા તેને

एगं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं' हे गौतम ! एकप्रदेशावगाढस्य निष्प्रकम्पस्य पुद्गलस्कन्धस्य अन्तरकालः जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण आवलिकायाः असंख्येयं भागं भवति, । 'एवं जाव-असंखेज्जपएसोगाढे' एवं तथैव यावत्-असंख्येयप्रदेशावगाढो वेदितव्यः । यावत्करणात्-द्विप्रदेशावगाढ-निष्प्रकम्पस्कन्धपुद्गलादारभ्य — संख्यातप्रदेशावगाढनिष्प्रकम्पपुद्गलस्कन्धान्तं संग्राह्यम् । 'वज्र-गंध-रस-फास-सुहुमपरिणय-वायरपरिणयाणं' वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श-सूक्ष्मपरिणत-वादरपरिणतानाम् 'एएसिं जं चेव संचिट्ठणा तं चेव अंतरं पि भाणियव्वं' एतेषां वर्णगन्धादीनां या एव संस्थितिः यावानेव संस्थितिकाल उक्तः, सा एव तावदेव तावत्परिमितमेव अन्तरमपि अन्तरकालोऽपि भणित-

સ્થા મેં હૈ તો એસે उस निष्कंप अवस्था में रहे हुए एक प्रदेशावगाही पुद्गल का अंतर काल कितना है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइ-भागं) एक प्रदेशावगाही निष्प्रकंप पुद्गल स्कंध का अन्तर काल जघन्य से एक समय और उत्कृष्ट से आवलिका के असंख्यातवें भागप्रमाण है । (एवं जाव असंखेज्जपएसोगाढे) इसी तरह से द्विप्रदेशावगाढ निष्प्रकंप पुद्गल स्कंध से लेकर संख्यातप्रदेशावगाढ निष्प्रकंप पुद्गल स्कंध का और असंख्यातप्रदेशावगाढ निष्प्रकंप पुद्गल स्कन्ध का अन्तर काल जानना चाहिये । (वज्र-गंध-रस-फास-सुहुम परिणय-वायर परिणयाणं एएसिं जं चेव संचिट्ठणा तं चेव अंतरं पि भाणियव्वं) वर्ण गंध, रस, स्पर्श इनका तथा सूक्ष्मपरिणत् बादर परिणत पुद्गल स्कन्धों का जो संस्थिति काल कहा गया है वही इनका अन्तर काल कहना

કેટલો સમય લાગે છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહણ્ણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસં-
 સંખેજ્જઇ ભાગં) હે ગૌતમ ! એક પ્રદેશની અવગાહનાવાળા નિષ્કંપ પુદ્ગલ
 સ્કન્ધનો વિરહકાળ ઓછામાં ઓછો એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે
 આવલિકાના અસંખ્યાતમાં લાગ પ્રમાણ કાળનો છે. (એવં જાવ અસંખેજ્જ-
 પસોગાઢે) એ જ પ્રમાણે બે પ્રદેશોની અવગાહનાવાળા નિષ્કંપ પુદ્ગલ
 સ્કન્ધોથી લઇને અસંખ્યાત પર્યન્તના પ્રદેશોની અવગાહનાવાળા નિષ્કંપ પુદ્ગ-
 લ સ્કન્ધોના અંતરકાળ વિશે પણ સમજવું. (વજ્ર, ગંધ, રસ, ફાસ, સુહુમ
 પરિણય, વાયર પરિણયાણં એસિં જંચેવ સચિટ્ઠણા તંચેવ અંતરંપિ ભાણિયવ્વં)
 તેમના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ તથા સૂક્ષ્મ પરિણુમન, સ્થૂલ પરિણુમન આદિનો
 જે સંસ્થિતિ કાળ કહેવામાં આવ્યો છે, એ જ તેમનો અંતરકાળ (વિરહકાળ)

વ્યમ્-વક્તવ્યમ્ । તથા ચ એકગુણકાલકાદીનાં પુદ્ગલાનામ્ અન્તરકાલઃ એકગુણ-
કાલકાદિપુદ્ગલાનાં સ્થિતિકાલસમાન એવ વેદિતવ્યઃ । યતો યદેવ એકસ્યાવ-
સ્થાનં તદેવાન્યસ્યાન્તરમ્, તત્ત્વ અસંખ્યેયકાલમાનમિત્યવસેયમ્ । ગૌતમઃ
પૃચ્છતિ-‘ સદ્પરિણયસ્સ ણં મંતે ’ । પોગ્ગલસ્સ અંતરં કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ? ’
હે ભદન્ત ! શબ્દપરિણતસ્ય સ્વલુ પુદ્ગલસ્ય અન્તરમ્ અન્તરકાલઃ કાલંતઃ ક્રિય-
ચ્ચિરં ક્રિયત્કાલં ભવતિ ? ભગવાનાહ-‘ ગોયમા ! જહણ્ણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં
અસંખેજ્જં કાલં ’ હે ગૌતમ ! શબ્દપરિણતસ્ય સ્વલુ પુદ્ગલસ્ય અન્તરકાલઃ જઘન્યેન
એકં સમયમ્, ઉત્તર્કેણ અસંખ્યેયં કાલમ્ ।

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘ અસદ્પરિણયસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલસ્સ અંતરં કાલઓ

ચાહિયે । હસ તરહ હસ કથન સે યહી બાન પ્રમાણિત કી ગર્હ હૈ કિ
એક ગુણ કૃષ્ણાદિ વર્ણવાલે પુદ્ગલોં કા અન્તર કાલ ઓર એક ગુણ
કૃષ્ણાદિ વર્ણવાલે પુદ્ગલોં કા સ્થિતિ કાલ યે દોનોં સમાન હી હૈં, એસા
જાનના ચાહિયે, કયોં કિ જો એક કા અવસ્થાન હૈ વહી અન્ય કા અન્તર
હૈ ઓર વહ અસંખ્યાત કાલ પ્રમાણ હૈ, અબ ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે યહ
પૂછતે હૈં-(સદ્પરિણયસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલસ્સ અંતરં કાલઓ કેવચ્ચિરં
હોઈ) હે ભદન્ત જો પુદ્ગલ સ્કન્ધ શબ્દ રૂપ મેં પરિણત હો ગયા હૈ-
ઉસ પુદ્ગલ કા અંતર કાલ કિતના હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-
(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહણ્ણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં)
શબ્દ રૂપ સે પરિણત હુએ પુદ્ગલ સ્કન્ધ કા અન્તર કાલ જઘન્ય સે એક
સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અસંખ્યોન કાલ કા હૈ । (અસદ્પરિણયસ્સ
ણં મંતે ! પોગ્ગલસ્સ અંતરં કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ) હે ભદન્ત ! અશ-

પશુ સમજવો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કૃષ્ણ આદિ ગુણના એક અદિ
અંશવાળા પુદ્ગલોનો જે સ્થિતિકાળ આગળ કહ્યો છે, એજ અંતરકાળ અહીં
શ્રકલુ કરવો. તે અંતરકાળ જઘન્ય એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે
અસંખ્યાતકાળનો સમજવો.

પ્રશ્ન—(સદ્પરિણયસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલસ્સ અંતરં કાલઓ કેવચ્ચિરં
હોઈ ?) હે ભદન્ત ! જે પુદ્ગલ સ્કન્ધ શબ્દરૂપે પરિણમ્યો હોય છે, તે પુદ્-
ગલ સ્કન્ધનો અંતરકાળ કેટલો હોય છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહણ્ણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં)
હે ગૌતમ ! શબ્દરૂપે પરિણમતા પુદ્ગલ સ્કન્ધનો અંતરકાળ ઓછામાં ઓછો
એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળનો હોય છે.

કેવચ્ચિરં હોઃ ? ' હે મદન્ત ! અશબ્દપરિણતસ્ય સ્વલ્પ પુદ્ગલસ્ય અન્તરમ્-અન્તર-કાલઃ કાલતઃ કિયચ્ચિરં કિયત્કાલં ભવતિ ? મગધાનાહ-‘ ગોયમા ! જહ્વણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખજ્જહ્માગં ’ હે ગૌતમ ? અશબ્દપરિણતસ્ય સ્વલ્પ પુદ્ગલસ્ય અન્તરં જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ આવલિકાયાઃ અસંખ્યેય મ્માગં ભવતિ ॥ સૂ૦ ૫ ॥

પુદ્ગલદ્રવ્યસ્યાલ્પવહુત્વપ્રસ્તાવઃ ।

મૂલમ્- એયસ્સ ણં મંતે ! દવ્વટ્ટાણાઉયસ્સ, સ્વેત્તટ્ટાણા-ઉયસ્સ ઓગાહણટ્ટાણાઉયસ્સ, ભાવટ્ટાણાઉયસ્સ કયરે કયરે-હિંતો જાવ-વિસેસાહિએ ? ગોયમા ! સવ્વત્થોવે સ્વેત્તટ્ટાણાઉએ, ઓગાહણટ્ટાણાઉએ અસંખેજ્જગુણે, દવ્વટ્ટાણાઉએ અસંખેજ્જગુણે, ભાવટ્ટાણાઉએ અસંખેજ્જગુણે-(ગાહા)‘સ્વેત્તોગાહણદવ્વે, ભાવટ્ટાણાઉયં ત્વ અપ્પવહું । સ્વેત્તે સવ્વત્થોવે, સેસા ઠાણા અસંખેજ્જા ॥ સૂ૦ ૬ ॥

છાયા—એતસ્ય સ્વલ્પ મદન્ત ! દ્રવ્યસ્થાનાયુષ્કસ્ય, ક્ષેત્રસ્થાનાયુષ્કસ્ય, અવ-ગાહનાસ્થાનાયુષ્કસ્ય, ભાવસ્થાનાયુષ્કસ્ય, કતરત્ કતરેભ્યો યાવત્-વિશેષાધિકમ્ ?

બ્દરૂપ સે પરિણત હુએ પુદ્ગલ સ્કન્ધ કા અંતરકાલ કિતના હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહ્વણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ્માગં) અશબ્દરૂપ સે પરિણત પુદ્ગલ સ્કન્ધ કા અન્તર કાલ જઘન્ય સે તો એક સમય કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે અસંખ્યાતવે મ્માગ પ્રમાણ હૈ ॥ સૂ૦ ૫ ॥

પ્રશ્ન—(અશબ્દપરિણયસ્થ ણં મંતે ! પોગલસ અન્તરં કાલો કેવચ્ચિરં હોઃ ?) હે મદન્ત ! અશબ્દ રૂપે પરિણુમેલા પુદ્ગલ સ્કન્ધનો અન્તરકાળ કેટલો હોય છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહ્વણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસં-ખેજ્જહ્માગં) હે ગૌતમ ! અશબ્દરૂપે પરિણુમેલા પુદ્ગલ સ્કન્ધનો અન્તરકાળ ઓછામાં ઓછો એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યા-તમાં લાગ પ્રમાણ હોય છે. ॥ સૂ. ૫ ॥

ગૌતમ ! સર્વસ્તોકમ્ ક્ષેત્રસ્થાનાયુક્તમ્ , અવગાહનાસ્થાનાયુક્તમ્ અસંખ્યેયગુણમ્ , દ્રવ્યસ્થાનાયુક્તમ્ અસંખ્યેયગુણમ્ , ભાવસ્થાનાયુક્તમ્ અસંખ્યેયગુણમ્ , (ગાર્થી) ક્ષેત્રાવગાહનાદ્રવ્યમ્ , ભાવસ્થાનાયુક્તમ્ ચ અલ્પબહુ । ક્ષેત્રં સર્વસ્તોકમ્ , શેષાણિ સ્થાનાનિ અસંખ્યેયાનિ ” ॥ સૂ૦ ૬ ॥

પુદ્ગલ દ્રવ્ય કે અલ્પ બહુત્વ કી વક્તવ્યતા—

(એસસ ણં મંતે !) इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—(એસસ ણં મંતે દવ્વટ્ટાણાઝયસસ સેત્તટ્ટાણાઝયસસ ઓગાહણટ્ટાણાઝયસસ ભાવટ્ટાણાઝયસસ કયરે કયરેહિતો જાવ વિસેસાહિયા) હે ભદન્ત ! હન દ્રવ્ય સ્થાનાયુક્ત, ક્ષેત્રસ્થાનાયુક્ત, અવગાહનાસ્થાનાયુક્ત ઓર ભાવસ્થાનાયુક્ત હનમેં કૌન કિસકી અપેક્ષા યાવત્ વિશેષાધિક હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવે સેત્તટ્ટાણાઝય, ઓગાહણટ્ટાણાઝય, અસંખેજ્જગુણે, દવ્વટ્ટાણાઝય અસંખેજ્જગુણે, ભાવટ્ટાણાઝય અસંખેજ્જગુણે) સવ્વ સે કમક્ષેત્રસ્થાનાયુક્ત હૈ ઇસકી અપેક્ષા અસંખ્યાત ગુણા અવગાહનાસ્થાનાયુક્ત હૈ અવગાહનાસ્થાનાયુક્ત કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણા દ્રવ્યસ્થાનાયુક્ત હૈ દ્રવ્યસ્થાનાયુક્ત કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણા ભાવસ્થાનાયુક્ત હૈ । (સેત્તોગાહણદવ્વે ક્ષેત્ર, અવગાહના દ્રવ્ય ઓર ભાવસ્થાનાયુક્ત કા અલ્પ બહુત્વ ઇસ પ્રકાર સે હૈ, કિ ક્ષેત્ર

— પુદ્ગલ દ્રવ્યના અલ્પબહુત્વનું નિરૂપણ —

(એસસ ણં મંતે !) इत्यादि—

સૂત્રાર્થ—(એસસ ણં મંતે ! દવ્વટ્ટાણાઝયસસ સેત્તટ્ટાણાઝયસસ ઓગાહણટ્ટાણાઝયસસ ભાવટ્ટાણાઝયસસ કયરે કયરે હિતો જાવ વિસેસાહિયા ?) હે ભદન્ત ! દ્રવ્ય સ્થાનાયુક્ત, ક્ષેત્રસ્થાનાયુક્ત, અવગાહના સ્થાનાયુક્ત અને ભાવ સ્થાનાયુક્ત, એ આદેમાંથી કયું કોના કરતાં અલ્પ છે ? કયું કોના કરતાં અધિક છે ? કયું કોની બરાબર છે ? અને કયું કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવે સેત્તટ્ટાણાઝય, ઓગાહણટ્ટાણાઝય અસંખેજ્જગુણે, દવ્વટ્ટાણાઝય અસંખેજ્જગુણે, ભાવટ્ટાણાઝય અસંખેજ્જગુણે) સૌથી અલ્પ ક્ષેત્રસ્થાનાયુક્ત છે. તેના કરતાં અસંખ્યાતગણું અવગાહના સ્થાનાયુક્ત છે. અવગાહના સ્થાનાયુક્ત કરતાં અસંખ્યાતગણું દ્રવ્ય સ્થાનાયુક્ત હોય છે અને દ્રવ્યસ્થાનાયુક્ત કરતાં અસંખ્યાતગણું ભાવ સ્થાનાયુક્ત હોય છે. (સેત્તોગાહણ દવ્વે) इत्यादि. ક્ષેત્ર, અવગાહના, દ્રવ્ય અને ભાવાયુક્તની અલ્પતા અથવા

ટીકા—અથ પુદ્ગલદ્રવ્યસ્યાલ્પવહુત્વમાહ—‘એયસ્સ ણં’ ઇત્યાદિ । ‘એયસ્સ ણં’ મંતે ! દવ્વદ્વાળાઉયસ્સ, સ્વેત્તદ્વાળાઉયસ્સ ’ મદન્ત ! એતસ્ય સ્વલ્પ દ્રવ્યસ્થાનાયુષ્કસ્ય, દ્રવ્યં પુદ્ગલાત્મકં તસ્ય સ્થાનં પરમાણુદ્વિપ્રદેશિકાદિભેદરૂપં, તસ્ય આયુઃ સ્થિતિઃ, અથવા દ્રવ્યસ્ય પરમાણુત્વાદિભાવેન યત્ સ્થાનમ્ અવસ્થાનં તત્સ્વરૂપમાયુ દ્રવ્યસ્થાનાયુસ્તસ્યેત્યર્થઃ, એવં ક્ષેત્રસ્થાનાયુષ્કસ્ય, ક્ષેત્રમ્ આકાશમ્ તસ્ય સ્થાનં પુદ્ગલાવગાહકૃતો ભેદઃ તસ્યાયુઃ સ્થિતિઃ, અથવા ક્ષેત્રે એકપ્રદેશાદૌ યત્ સ્થાનં, તત્સ્વરૂપમાયુઃ ક્ષેત્રસ્થાનાયુઃ, તસ્ય, તથા ‘ઓગાહ્ણદ્વાળાઉયસ્સ,’ અવગાહનાસ્થાનાયુષ્કસ્ય અવગાહનાયાઃ પુદ્ગલાનાં નિયતપરિમાણક્ષેત્રવ્યાપનરૂપાયાઃ સ્થાનાયુઃ, તસ્ય, ભાવદ્વાળાઉયસ્સ ’ ભાવસ્થાનાયુષ્કસ્ય, ભાવઃ શ્યામત્વાદિઃ તસ્ય સ્થાનમ્ અવસ્થિતિસ્તદ્રૂપમાયુઃ, અયુરેવ આયુષ્કં, તસ્ય ‘કયરે કયરેહિતો જાવ-વિસેસાહિયે’ કતરત્ કતરેભ્યો યાવત્-વિશેષાધિકમ્ ? યાવત્કરણાત્-સ્થાનાયુષ્ક સઘ સે અલ્પ હૈ વાકી કે ત્રીન સ્થાનાયુષ્ક અસંખ્યાતગુણે હૈ ।

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર ને યહાં પર પુદ્ગલ દ્રવ્ય કા અલ્પ વહુત્વ પ્રકટ કિયા હૈ—ઈસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ—(એયસ્સ ણં મંતે ! દવ્વદ્વાળાઉયસ્સ, સ્વેત્તદ્વાળાઉયસ્સ) દ્રવ્યસ્થાનાયુષ્ક, ક્ષેત્રસ્થાનાયુષ્ક (ઓગાહ્ણદ્વાળાઉયસ્સ) અવગાહનાસ્થાનાયુષ્ક, એવં (ભાવદ્વાળાઉયસ્સ) ભાવસ્થાનાયુષ્ક इनके बीच में (कयरे कयरेहिं तो जाव विसे-साहिया) कौन किनकी अपेक्षा विशेषाधिक हैं ? पुद्गल रूप द्रव्य के परमाणु द्विप्रदेशिक स्कन्ध, आदि जो भेद हैं वे द्रव्यस्थान हैं, इनकी जो आयु-स्थिति है वह द्रव्य स्थानायुष्क है अथवा पुद्गलरूप द्रव्य का परमाणुत्व आदि रूप से जो अवस्थान है वह द्रव्यस्थान है इस द्रव्य

અધિકતા નીચે પ્રમાણે છે—ક્ષેત્રસ્થાનાયુષ્ક સૌથી દૂકું છે. આકાશનાં ત્રણે ક્ષેત્ર સ્થાનાયુષ્કથી અસંખ્યાતગણા છે.

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં પુદ્ગલ દ્રવ્યના અલ્પ બહુત્વનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે (એયસ્સ ણં મંતે ! દવ્વદ્વાળાઉયસ્સ સ્વેત્તદ્વાળાઉયસ્સ) હે ભદ્રન્ત ! દ્રવ્યસ્થાનાયુષ્ક, ક્ષેત્ર સ્થાનાયુષ્ક, (ઓગાહ્ણદ્વાળાઉયસ્સ) અવગાહના સ્થાનાયુષ્ક અને (ભાવદ્વાળા-ઉયસ્સ) ભાવ સ્થાનાયુષ્ક, એ ચારેમાંનું (કયરે કયરે હિંતો જાવ વિસેસાહિયા ?) કયું કોના કરતાં વિશેષાધિક છે ? પુદ્ગલ રૂપ દ્રવ્યના પરમાણુ, દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ આદિ જે ભેદો છે તેમને દ્રવ્યસ્થાન કહે છે. તેમની જે આયુ-સ્થિતિ હોય છે તેને દ્રવ્યસ્થાનાયુષ્ક કહે છે. અથવા પુદ્ગલ રૂપ દ્રવ્યનું પરમાણુત્વ આદિ રૂપે જે અવસ્થાન છે તેને દ્રવ્યસ્થાન કહે છે, અને આ દ્રવ્યસ્થાન રૂપ

અલ્પં વા, બહુ વા તુલ્યં વા इति संग्राहम् । भगवानाह-‘ गोयमा ! सव्वत्थोवे खेत्तद्वाणाउए ’ हे गौतम । सर्वस्तोकं सर्वेभ्यो न्यूनं क्षेत्रस्थानायुष्कम्, ‘ओगाहणद्वाणाउए असंखेज्जगुणे, अवगाहनास्थानायुष्कम् असंखेयगुणम्, ‘ दव्वद्वाणाउए स्थानरूप जो आयु है वह द्रव्यस्थानायुष्क है । क्षेत्र-आकाश-का जो पुद्गलावगाढकृत भेद है वह क्षेत्रस्थान है, क्षेत्रस्थान की जो स्थिति है वह क्षेत्रस्थानायुष्क है अथवा-आकाश के एक प्रदेशादि में जो पुद्गलों का रहना है वह क्षेत्रस्थान है-इस क्षेत्रस्थानरूप जो आयु है वह क्षेत्रस्थानायुष्क है । पुद्गलों का आकाश के नियत परिमाण वाले प्रदेशों में रहना इसका नाम अवगाहनास्थानायुष्क है तथा पुद्गलों का जो श्यामत्व आदि रूप से अवस्थान है वह भावस्थानायुष्क है । यहां यावत् शब्द से ‘ अल्प, बहू, तुल्य ’ इन पदों का संग्रह हुआ है-इस तरह इस प्रश्न का पूरा आकार इस प्रकार का बन जाता है-हे भदन्त ! इन द्रव्यस्थानायुष्क आदि में कौन किन की अपेक्षा अल्प हैं ? कौन किन की अपेक्षा बहुत हैं ? कौन किन की अपेक्षा तुल्य हैं ? तथा कौन किन की अपेक्षा विशेषाधिक हैं ? इन सब का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवे खेत्तद्वाणाउए) सब से कम क्षेत्र स्थानायुष्क है (ओगाहणद्वाणाउए असंखेज्जगुणे) इसकी अपेक्षा

જે આયુ છે, તેને દ્રવ્ય સ્થાનાયુષ્ક કહે છે. એક, બે, આદિ પ્રદેશો દ્વારા પુદ્ગલ દ્વારા જે જે આકાશ પ્રદેશોની અવગાહના કરાય છે તે પ્રદેશોને ક્ષેત્ર-સ્થાનો કહે છે. તે ક્ષેત્રસ્થાનની જે સ્થિતિ (આયુકાળ) તેને ક્ષેત્ર સ્થાનાયુષ્ક કહે છે. અથવા આકાશના એક બે આદિ પ્રદેશોમાં જે પુદ્ગલોનું રહેવાનું સ્થાન હોય છે, તેને ક્ષેત્રસ્થાન કહે છે. તે ક્ષેત્રસ્થાન રૂપ જે આયુ છે તેને ક્ષેત્ર સ્થાનાયુષ્ક કહે છે. પુદ્ગલો આકાશના જે નિયત પરિણામવાળાં પ્રદેશોમાં રહે છે, તે પ્રદેશોને અવગાહના સ્થાનો કહે છે. તે અવગાહના સ્થાનરૂપ જે આયુ છે, તેને અવગાહના સ્થાનાયુષ્ક કહે છે. તથા પુદ્ગલોનું જે શ્યામત્વ આદિ રૂપે અવસ્થાન છે, તેનું નામ ભાવસ્થાનાયુષ્ક છે. “ યાવત્ ” પદથી જે પદો ગ્રહણ કરાયાં છે, તે પદોનો સમાવેશ કરવાથી આ પ્રકારનો પ્રશ્ન બનશે-હે ભદ્રન્ત ! દ્રવ્ય સ્થાનાયુષ્ક આદિ ચારમાંથી કયું કોના કરતાં અલ્પ છે ? કયું કોના કરતાં અધિક છે ? કયું કોની બરાબર છે અને કયું કોના કરતાં વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર પ્રભુ આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા કહે છે-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવે ક્ષેત્તદ્વાણાઉએ) ક્ષેત્ર સ્થાનાયુષ્ક સૌથી અલ્પ પ્રમાણનું

અસંખેજ્જગુણે, ભાવદ્વાળાઉપ અસંખેજ્જગુણે ' દ્રવ્યસ્થાનાયુષ્કમ્ અસંખ્યેયગુણમ્,
તથા ભાવસ્થાનાયુષ્કં ચ અસંખ્યેયગુણમ્
અત્ર સંગ્રહગાથામાહ—' સ્વેત્તો-ગાહણ-દબ્બે, ભાવદ્વાળાઉપ ચ અપ્પવહું,
સ્વેત્તે સન્વત્થોવે, સેસા ઠાણા અસંખેજ્જા ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—ક્ષેત્રાવગાહનાદ્રવ્યમ્, ભાવસ્થાનાયુષ્કં ચ અલ્પવહુ ।

ક્ષેત્રં સર્વસ્તોકમ્, શેષાણિ સ્થાનાનિ અસંખ્યેયાનિ ॥ ૧ ॥

એતેષાં ચ પરસ્પરેણાલ્પવહુત્વવ્યવસ્થા વક્ષ્યમાણગાથાનુસારેણ કર્તવ્યા,
તાંશ્ચ સૂલોક્તાર્થપ્રતિપાદિકા અન્યત્રોક્તા ગાથા પ્રદર્શ્યન્તે—

“ સ્વેત્તોગાહણદબ્બે, ભાવદ્વાળાઉ અપ્પવહુયત્તે,
થોવા અસંખગુણિયા, તિણિ ય સેસા કહં નેયા ? ॥
સ્વેત્તાઽમુત્તત્તાઓ, તેણ સમં વંધપચ્ચયા ભાવા,
તો પોગ્ગલાણ થોવો, સ્વેત્તાવદ્વાળકાલો ઉ ॥ ૧ ॥

અવગાહનાસ્થાનાયુષ્ક અસંખ્યાત ગુણિત હૈ । (દબ્બદ્વાળાઉપ અસંખેજ્જ-
ગુણે) અવગાહનાસ્થાનાયુષ્ક કી અપેક્ષા દ્રવ્યસ્થાનાયુષ્ક અસંખ્યાત
ગુણિત હૈ । (ભાવદ્વાળાઉપ અસંખેજ્જગુણે) ઓર દ્રવ્યસ્થાનાયુષ્ક કી
અપેક્ષા ભાવસ્થાનાયુષ્ક અસંખ્યાતગુણા હૈ । હસીં ચાત કો પ્રકટ કરને
કે નિમિત્ત યહાં યહ સંગ્રહ ગાથા ઉદ્ધૃત કી ગઈ હૈ—(સ્વેત્તોગાહણદબ્બે,
હત્યાદિ અર્થે હસકા સ્પષ્ટ હૈ । હન ક્ષેત્ર સ્થાનાયુષ્ક આદિકોંકે પરસ્પરમેં
અલ્પ વહુત્વ કી વ્યવસ્થા હન દૂસરી જગહ કહી ગઈ ગાથાઓં કે અનુસાર
જાનનીં ચાહિયે—વે ગાથાએં હસ પ્રકાર સે હૈ—

(સ્વેત્તોગાહણ દબ્બે, સ્વેત્તાઽમુત્તત્તાઓ) હત્યાદિ ।

હોય છે. (ઓગાહણદ્વાળાઉપ અસંખેજ્જગુણે) ક્ષેત્ર સ્થાનાયુષ્ક કરતાં અવગાહના
સ્થાનાયુષ્ક કરતાં અવગાહના સ્થાનાયુષ્ક અસંખ્યાતગણું હોય છે (દબ્બદ્વાળા-
ઉપ અસંખેજ્જગુણે) અવગાહના સ્થાનાયુષ્ક કરતાં દ્રવ્ય સ્થાનાયુષ્ક અસંખ્યાત-
ગણું હોય છે (ભાવદ્વાળાઉપ અસંખેજ્જગુણે) દ્રવ્યસ્થાનાયુષ્ક કરતાં ભાવ
સ્થાનાયુષ્ક અસંખ્યાતગણું હોય છે. એ જ વાતનું પ્રતિપાદન કરવા માટે
નીચેની સંગ્રહગાથા આપવામાં આવી છે—(સ્વેત્તોગાહણદબ્બે,) હત્યાદિ.
અર્થની સ્પષ્ટતા સૂત્રાર્થમાં જ કરેલી છે.

આ ક્ષેત્ર સ્થાનાયુષ્ક આદિ ચારેની અલ્પતા તથા અધિકતાનું પ્રતિપાદન
કરવા માટે નીચેની ગાથાઓ આપવામાં આવેલી છે—

“ સ્વેત્તોગાહણ દબ્બે તથા સ્વેત્તાઽમુત્તત્તાઓ ” હત્યાદિ.

છાયા—ક્ષેત્રા—વગાહન દ્રવ્યે ભાવસ્થાના—યુગ્મલ્પવહુકત્વે,
સ્તોકા અસંખ્યગુણિતાસ્ત્રીણિ ચ શેષા. કથં નેયાઃ ॥ ૧ ॥
ક્ષેત્રામૂર્તત્વાત્ તેન સમં વન્ધપ્રત્યયા ભાવાત્ ,
તતઃ પુદ્ગલાનાં સ્તોકઃ ક્ષેત્રાવસ્થાનકાલરતુ ॥ ૧ ॥ ”

અર્થ ભાવઃ—ક્ષેત્રસ્ય આકાશસ્ય અમૂર્તતયા તેન સહ પુદ્ગલાનાં વિશિષ્ટવન્ધન-
કારણસ્ય સ્નેહાદેરભાવાત્ નૈકત્ર તે પુદ્ગલાશ્ચિરં તિષ્ઠન્તિ,—શેષઃ સ્પષ્ટાર્થઃ ॥૧॥

અથાવગાહનાયુર્વહુત્વં પ્રતિપાદયતિ—

“ અણ્ણક્ષેત્તગયસ્સ વિ, તં ચિય માણં ચિરં પિ સંધરહ,
ઓગાહણનાસે પુણ, સ્થેત્તન્નત્તં ફુડં હોઝ ॥ ૧ ॥

છાયા—અન્યક્ષેત્રગતસ્યાપિ, તદેવ માનં ચિરમપિ સંધરતિ ।

અવગાહનાનાશે પુનઃ, ક્ષેત્રાન્યત્વં રફુટં ભવતિ ॥ ૨ ॥

इन गाथाओं द्वारा यह समझाया गया है कि क्षेत्रस्थानायुष्क, अव-
गाहनास्थानायुष्क, द्रव्यस्थानायुष्क और भावस्थानायुष्क इनमें क्षेत्रस्थाना-
युष्क सबसे थोड़ा है और बाकीके तीन असंख्यात गुणे हैं यह बात किस
तरहसे जानी जा सकती है ? तो इस विषयमें उत्तर देते हुए सूत्रकार कहते
हैं—क्षेत्र अमूर्त होता है, इस कारण उसमें कोई आकार तो होता नहीं
है, आकार नहीं होने से बंधन के कारण जो स्नेह आदि गुण हैं वे भी
उसमें नहीं होते हैं, इस कारण पुद्गलों का वहां पर अवस्थान चिरकाल
तक नहीं हो सकता है । अतः क्षेत्रावस्थान काल अल्प कहा गया है ।
बाकी का अर्थ स्पष्ट है । अवगाहनायु की बहुता अधिकता प्रतिपादन
करने के अभिप्राय से सूत्रकारने “अण्णस्वेत्तगयस्स ” इत्यादि गाथा

આ ગાથાઓ દ્વારા એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે ક્ષેત્રસ્થાનાયુષ્ક,
અવગાહના સ્થાનાયુષ્ક, દ્રવ્યસ્થાનાયુષ્ક અને ભાવસ્થાનાયુષ્ક, એ ચારેમાં
ક્ષેત્રસ્થાનાયુષ્ક સૌથી ટૂંકું છે, બાકીના ત્રણ તેના કરતાં અસંખ્યાત ગણ
છે, એ વાત કેવી રીતે સમજી શકાય છે ? તો તેનો જવાબ આપતા સૂત્ર-
કાર કહે છે—ક્ષેત્ર અમૂર્ત હોય છે, તે કારણે તેનો કોઈ આકાર તો હોતો
નથી; આકાર નહીં હોવાથી બંધનના કારણરૂપ સ્નેહ (ચીકાશ) આદિ જે
શુભો હોય છે તેમનો પણ તેમાં અભાવ હોય છે. તે કારણે પુદ્ગલો ત્યાં
લાંબા કાળ સુધી રહી શકતાં નથી. તેથી જ ક્ષેત્રાવસ્થાન કાળ અલ્પ કહ્યો છે.
હવે અવગાહનાયુની અધિકતાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે—સૂત્રકારે આ ગાથા કહી
છે—(અણ્ણસ્વેત્તગયસ્સ) ઇત્યાદિ,

इह पूर्वार्द्धेन क्षेत्राद्धाया अधिका अवगाहनाद्धा, इति प्रतिपादितम्, उत्तरार्द्धेन तु अवगाहनातो नाधिका क्षेत्राद्धा, इत्युक्तम्, तत् कथमेतदित्याशङ्कां समाधत्ते—

‘ओगाहणावबद्धा, खेत्तद्धा अक्रियाऽवबद्धा य ।

न उ ओगाहणकालो, खेत्तद्धामेत्तसंबद्धो ॥ ३ ॥

छाया—अवगाहनाव बद्धा क्षेत्राद्धा अक्रियावबद्धा च ।

न तु अवगाहनकालः क्षेत्राद्धा मात्रसंबद्धः ॥ ३ ॥

अवगाहनायाम्—आगमन क्रियायां च नियता क्षेत्राद्धा विवक्षितावगाहना सद्भावे एव, अक्रिया सद्भावे एव च तस्या भावात्, उक्तव्यतिरेके चाभावात्

કો કહા હૈ—યહાં પૂર્વાર્ધ સે ક્ષેત્રાદ્ધા કી અપેક્ષા અવગાહનાદ્ધા અધિક હૈ યહ કહા ગયા હૈ ઓર ઉત્તરાર્ધ સે અવગાહનાદ્ધા કી અપેક્ષા ક્ષેત્રાદ્ધા અધિક નહીં હૈ—યહ સૂચિત કિયા ગયા હૈ । સો યહ વાત કિસ તરહ સે હૈ ? ઇસ આશંકા કે સમાધાન નિમિત્ત (ઓગાહણાવબદ્ધા, ઇત્યાદિ ગાથા કહી ગઈ હૈ ઇસમેં કહા ગયા હૈ કિ પુદ્ગલોં કા ક્ષેત્રાવસ્થાન-કાલ-અમુક ક્ષેત્ર મેં નિયતરૂપ સે સ્થિત રહને કા કાલ-અવગાહના સે ઓર ક્રિયારહિતપને સે અવબદ્ધ હૈ, તાત્પર્ય યહ હૈ કિ પુદ્ગલ અમુકસ્થલ મેં નિયતરૂપ સે તમી રહ સકતા હૈ, કિ જવ વહ અમુક અવગાહકા વાલા હો ઓર બિલકુલ નિષ્ક્રિય હો, ઇસ લિયે પુદ્ગલોંકા એકત્ર અવસ્થાન અવગાહના ઓર નિષ્ક્રિયતાં સે અવબદ્ધ હૈ પરંતુ અવગાહનાકાલ ક્ષેત્રો-વસ્થાનકાલ માત્ર મેં સંબદ્ધ નહીં હૈ જવ પુદ્ગલોં કી કિસી મી તરહ કી

આ ગાથાના પૂર્વાર્ધ દ્વારા એ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે ક્ષેત્રાવ-સ્થાન કાળ કરતાં અવગાહના કાળ અધિક છે અને ઉત્તરાર્ધમાં એ બતાવ્યું છે કે અવગાહના કાળ કરતાં ક્ષેત્રાવસ્થાન કાળ અધિક નથી. આ પ્રમાણે કેવી રીતે બની શકે છે ? આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરવાને માટે નીચેની ગાથા આપી છે—(ઓગાહણાવબદ્ધા, લેત્તદ્ધા અક્રિયાઽવબદ્ધાય । ન ઉ ઓગાહણકાલો લેત્તદ્ધામેત્તસંબદ્ધો ॥ ૩ ॥) આ ગાથાનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—પુદ્ગલોનો ક્ષેત્રાવસ્થાન કાળ-અમુક ક્ષેત્રમાં નિયત રૂપે રહેવાનો કાળ-અવગાહનાથી અને ક્રિયારહિતપણાથી અવબદ્ધ છે. એટલે કે પુદ્ગલ અમુક સ્થળમાં નિયતરૂપે ત્યારે જ રહી શકે છે કે જ્યારે તે અમુક અવગાહનાવાળું હોય અને બિલકુલ નિષ્ક્રિય હોય, તેથી પુદ્ગલોનું એકત્ર અવસ્થાન અવગાહના અને નિષ્ક્રિયતાને અધીન હોય છે. પરંતુ અવગાહનાકાળ ક્ષેત્રાવસ્થાનકાળ માત્રમાં જ સંબદ્ધ નથી, જ્યારે પુદ્ગલોની ઠાંઠ પણ પ્રકારની અવગાહના થાય છે અને તે પુદ્ગલ

અવગાહનાદ્વા ન ક્ષેત્રમાત્રે નિયતા, ક્ષેત્રાદ્વાયા અભાવેઽપિ અવગાહનાદ્વાયાઃ સદ્ભાવાત્, તદુપસંહરતિ—

‘જમ્હા તત્થ-ડણત્થ ય, સ ચિય ઓગાહણા ભવે સ્વેત્તે ।

તમ્હા સ્વેત્તદ્વાઓ-વગાહનાદ્વા અસંખ્યગુણા ॥ ૪ ॥ ’

છાયા—યસ્માત્ તત્રાન્યત્ર ચ સા એવ અવગાહના ભવેત્ ક્ષેત્રે,

તસ્માત્ ક્ષેત્રાદ્વાતોઽવગાહનાદ્વા અસંખ્ય ગુણા ॥ ૪ ॥

અથ દ્રવ્યાયુર્વહુત્વં કથયતે—

‘સંકોચ-વિકોણ વ, ઉવરમિયાણ વગાહણાણ વિ ।

તત્તિયમેત્તાણં ચિય, ચિરં પિ દઁવાણઽવત્થાણં ॥ ૫ ॥

અવગાહના હોતી હૈ ઓર વે પુદ્ગલ સ્વયં જવ નિષ્ક્રિય હોતે હૈં-તમ્હી પુદ્ગલોં કા ક્ષેત્રાવસ્થાન નિયત હોતા હૈ ઓર જો એસા ન હો તો ડનકા ડસ ક્ષેત્ર મેં અવસ્થાન સંભવિત નહીં હો સકતા, ઇસ તરહ સે જવ પુદ્ગલોં કા ક્ષેત્રાવસ્થાન અવગાહના ઓર નિષ્ક્રિયતા કે સાથ સંબદ્ધ હૈ-તો ઇસસે યહી વત પ્રકટ હો જાતી હૈ કિ અવગાહનાદ્વા ક્ષેત્રાદ્વામાત્રકે સાથ નિયત નહીં હોતા હૈ ક્યોં કિ ક્ષેત્રાદ્વા કે અભાવ મેં મ્હી અવગાહનાદ્વા કા સદ્ભાવ પાયા જાતા હૈ । ઇસી વિષય કો ડપસંહાર કરતે હુણ સૂત્રકાર કહતે હૈં-“જમ્હા તત્થડણત્થ ય, ” ઇત્યાદિ ।

જવ કિ ડસ ક્ષેત્ર મેં અથવા ડૂસરે ક્ષેત્રમેં અવગાહના વહી કી વહી યની રહી રહતી હૈ ઇસી કારણ ક્ષેત્રાદ્વા કી અપેક્ષા અવગાહનાદ્વા અસંખ્યાત ગુણી હૈ । અવ દ્રવ્યાયુષ્ક કે વહુત્વ કા કથન કિયા જાતા હૈ ।

“સંકોચ-વિકોણ વ, ” ઇત્યાદિ ।

પોતે જ બ્યારે નિષ્ક્રિય હોય છે, ત્યારે જ પુદ્ગલોંનું ક્ષેત્રા સ્થાન નિયત હોય છે, અને જો એવું ન બને તો તેમનું તે ક્ષેત્રમાં અવસ્થાન સંભવી શકતું નથી આ રીતે પુદ્ગલોંનું ક્ષેત્રાવસ્થાન, અવગાહના અને નિષ્ક્રિયતાની સથે સંબદ્ધ હોવાથી-એટલે કે તે બન્નેને આધીન હોવાથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે અવગાહનાકાળ ક્ષેત્રાવસ્થાન કાળની સાથે નિયત હોતો નથી, કારણ કે ક્ષેત્રાવસ્થાન કાળના અભાવમાંપણ અવગાહના કાળનો સદ્ભાવ સંભવી શકે છે આ વિષયનો ડપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે-(જમ્હા તત્થડણત્થ ય, ઇત્યાદિ, તે ક્ષેત્રમાં અથવા બીજા ક્ષેત્રમાં એની એજ અવગાહના કાયમ રહે છે તે કારણે ક્ષેત્રાવસ્થાન કાળ કરતાં અવગાહના કાળ અસંખ્યાતગણો હોય છે. હવે દ્રવ્યાયુષ્કની અધિકતાનું પ્રતિપાદન કરવામા આવે છે—

‘સંકોચ-વિકોણ વ, ’ ઇત્યાદિ ।

છાયા--સંકોચવિકોચેન વા ઉપરતાયામ્, અવગાહનાયામપિ ।

તાવન્માત્રાણામેવ ચિરમપિ દ્રવ્યાણામવસ્થાનમ્ ॥ ૫ ॥

સંકોચેન, વિકોચેન ચોપરતાયામપિ. અવગાહનાયાં યાવન્તિ દ્રવ્યાણિ પૂર્વ-
માસન, તાવતામેવ ચિરમપિ તેપામ્ અવસ્થાનં ભવતિ, એતાવતા અવગાહના-
નિવૃત્તાવપિ દ્રવ્યં ન નિવર્તતે इति પ્રતિપાદિતમ્, પરન્તુ દ્રવ્યનિવૃત્તૌ અવગાહનાયા
નિવૃત્તિર્ભવત્યેવેત્યાહ—

“ સંઘાય-મેયઓ વા, દવ્વોવરમે પુણાહ સંસ્થિત્તે ।

નિયમા તદ્દવ્વોગાહણાણ નાસો ન સંદેહો ॥ ૬ ॥ ”

સંકોચ ઓર વિકોચદ્વારા અવગાહના કે ઉપરત હો જાને પર ભી
જિતને દ્રવ્ય પહિલે થે, ઉતને હી દ્રવ્યોં કા અવસ્થાન રહતા હૈ એતાવતા
અવગાહના કી નિવૃત્તિ હો જાને પર ભી દ્રવ્ય કી નિવૃત્તિ નહીં હોતી હૈ
પરન્તુ દ્રવ્ય કી નિવૃત્તિ હો જાને પર અવગાહના કી નિવૃત્તિ અવશ્યમા-
વિની હૈ इस लिये द्रव्यस्थानायुष्क, अवगहनास्थानायुष्क की अपेक्षा
असंख्यातगुणा कहा गया है । तात्पर्य कहने का यह है कि-संकोच
अथवा विकोच को लेकर द्रव्य में जब पूर्व अवगहना नहीं रहती है
तब भी द्रव्य जितने पहिले थे उतने ही वे बहुत लंबे काल तक अव-
स्थित रहते हैं- इस तरह अवगहना के नहीं रहने पर भी द्रव्यों का
निवर्तन नहीं होना उल्टा ऐसा होता है कि जब द्रव्य में अमुक आकार
की निवृत्ति हो जाती है तब नियम से अवगहना की निवृत्ति हो जाती
है । इसी बात को-“ संघाय मेयओ ” इत्यादि ।

આકુચન અને પ્રસરણ દ્વારા અવગાહનાની નિવૃત્તિ થઈ ગયા પછી પણ
પહેલા જેટલા દ્રવ્યનું અવસ્થાન (અસ્તિત્વ) હતું એટલા જ દ્રવ્યોનું અવ-
સ્થાન રહે છે. તે અવગાહનાની નિવૃત્તિ થઈ ગયા બાદ પણ દ્રવ્યની નિવૃત્તિ
થતી નથી, પરન્તુ દ્રવ્યની નિવૃત્તિ થયા પછી અવગાહનાની નિવૃત્તિ તો
અવશ્ય થાય જ છે. તે કારણે દ્રવ્ય સ્થાનાયુષ્કને અવગાહના સ્થાનાયુષ્ક કરતાં
અસંખ્યાતગણું કહેલું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સંકુચન અથવા પ્રસરણને
લઈને દ્રવ્યમા બ્યારે પહેલાની અવગાહના રહેતી નથી, ત્યારે પણ દ્રવ્ય તો
જેટલું પહેલાં હતું એટલું જ લાંબાકાળ પર્યન્ત અવસ્થિત (વિદ્યમાન) રહે
છે આ રીતે અવગાહનાનું અસ્તિત્વ ન રહેવા છતાં પણ દ્રવ્યોનું અસ્તિત્વ
તો રહે છે જ-દ્રવ્યોની નિવૃત્તિ થતી નથી. પરન્તુ એવું અને છે કે બ્યારે
દ્રવ્યમાં અમુક આકારની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે ત્યારે અવગાહનાની નિવૃત્તિ
તો અવશ્ય થઈ જ જાય છે. એજ વાતનું આ ગાથા દ્વારા પ્રતિપાદન કર-
વામાં આવ્યું છે—“ સંઘાય મેયઓ વા ” ઇત્યાદિ,

છાયા-‘ સંઘાત-ભેદતો યા દ્રવ્યોપરમે પુનઃ સંક્ષિપ્તે ।

નિયમાત્ તદ્દ્રવ્યાવગાહનાયા નાશો ન સંદેહઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ માવઃ-સંઘાતેન, પુદ્ગલાનાં ભેદેન યા તેષામેવ ચ સંક્ષિપ્તઃ સ્તોકાવગાહનઃ સ્કન્ધોભવતિઃ, ન તુ પ્રાક્તનાવગાહનઃ તત્ર એવંસતિ ચો દ્રવ્યોપરમઃ દ્રવ્યસ્યાન્ય-

હસ ગાથા દ્વારા પુષ્ટ ક્રિયા ગયા હૈ-જય સંઘાત ઓર ભેદ દ્વારા દ્રવ્ય સંક્ષિપ્ત હો જાના હૈ ઓર સંક્ષિપ્ત હોને સે જય વહ અપને પૂર્વ આકાર કી અપેક્ષા ઉપરમિત-અન્ય પ્રકાર કા હો જાતા હૈ-તય ઉસ દ્રવ્ય મેં પૂર્વ કી અવગાહના કા અર્થાત્ આકાર કા વિનાશ નિયમ સે હો જાતા હૈ । હસમેં તનિક ભી સંદેહ નહીં હૈ । કહને કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-પુદ્ગલ સ્કન્ધ જિસ અવગાહના મેં પહિલે રહતા હૈ ઓર વહ અવગાહના જય ઉસ પુદ્ગલ કી પુદ્ગલસ્કન્ધ કો સંઘાત દ્વારા દૂસરે પુદ્ગલ સ્કન્ધ કે સાથ ઉસે મિલા દેને દ્વારા અથવા ભેદ દ્વારા ઉસકે ટુકડે ટુકડે કર દેને દ્વારા સંક્ષિપ્ત કર દેને સે પરિવર્તિત હો જાતી હૈ તો હસસે હમ યહ અચ્છી તરહ સે જાને જાતે હૈં કિ અવગાહના કી નિવૃત્તિ હોને પર ભી દ્રવ્ય કી નિવૃત્તિ નહીં હોતી હૈ । હસી કારણ અવગાહના સ્થાનાયુષ્ક કી અપેક્ષા દ્રવ્યસ્થાનાયુષ્ક કો અસંખ્યાતગુણિત કહા ગયા હૈ । યદિ કોઈ યહાં પર એસી આશંકા કરે કિ પૂર્વ સ્કન્ધ સંઘાત દ્વારા સંક્ષિપ્ત હો જાતા હૈ યહ વાત સંભવિત નહીં હોતી-તો એસી આશંકા

બ્યારે સંઘર્ષ અથવા ભેદ દ્વારા દ્રવ્ય સંક્ષિપ્ત થઇ જાય છે, અને સંક્ષિપ્ત થવાને કારણે બ્યારે તે તેના પૂર્વના આકાર કરતાં અન્ય આકારનું થઇ જાય છે, ત્યારે તે દ્રવ્યમાંથી પૂર્વની અવગાહનાનો (આકારનો) વિનાશ અવશ્ય થઇ જાય છે. તેમાં રજ માત્ર શંકાને સ્થાન જ નથી આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

પુદ્ગલ સ્કન્ધ જે અવગાહનામાં પહેલાં રહેલો હોય, તે અવગાહનાને સંઘર્ષ દ્વારા (એટલે કે બીજા પુદ્ગલ સ્કન્ધ સાથે તેનો સંઘર્ષ કરીને) અથવા ભેદ દ્વારા- (એટલે કે તેના ટુકડે ટુકડા કરી નાખીને) સંક્ષિપ્ત કરી નાખીને તેનું અન્ય આકારમાં પરિવર્તન કરવામાં આવે ત્યારે અવગાહનાનો વિનાશ થવા છતાં પણ દ્રવ્યનો વિનાશ થતો નથી. એજ કારણે અવગાહના સ્થાનાયુષ્ક કરતાં દ્રવ્ય સ્થાનાયુષ્કને અસંખ્યાતગણું કહ્યું છે. કદાચ અહીં કેઇ એવી શંકા ઉઠાવે કે પૂર્વ-સ્કન્ધ સંઘર્ષ દ્વારા સંક્ષિપ્ત થઇ જાય છે. એવી વાત સંભવિત નથી, તો તે શંકા અસ્થાને છે, કારણ કે સંઘાત (સંઘર્ષ) ક્રિયા

વિષય કો ઓર અધિક રૂપ સે સ્પષ્ટ કરતે હુણ ટીકાકાર પ્રદર્શિત કરતે હૈ—અવગાહના દ્રવ્ય મેં અનિયતરૂપ સે સંબદ્ધ કૈસે હૈ તો હસકા સમાધાન હસ પ્રકાર સે હૈ—સંકોચ ઓર વિકોચ સે—હસકા અર્થ “ સંકોચાદિ કો છોડ કરકે ” એસા હોતા હૈ । અવગાહના દ્રવ્ય મેં સંકોચ ઓર વિકોચ કે અસદ્ભાવ હોને પર હોતી હૈ—અનેકે સદ્ભાવ મેં નહીં । હસ રીતિ સે દ્રવ્ય મેં અવગાહના અનિયત હોને કે કારણ અસકે સાથ અનિયતરૂપ સે સંબદ્ધ હૈ એસા કહા ગયા હૈ । જૈસે શિશિપાત્વ (શિશમપન) વૃક્ષ કે સાથ નિયત હૈ ઓર ન વહ અસકે સાથ વ્યાપક હી હૈ, કયોં કિ એસા નિયમ નહીં હૈ કિ જહાં જહાં પર વૃક્ષત્વ હોગા વહાં ૨ નિયમ સે શિશિપાત્વ હોગા, હો મી ઓર ન મી હો હસી તરહ યહ મી નિયમ નહીં હૈ કિ જહાં જહાં દ્રવ્ય હો વહાં ૨ અવગાહના હો હી, હાં એસા અવશ્ય હૈ—કિ જહાં ૨ પર શિશિપાત્વ હૈ વહાં ૨ પર નિયમ સે વૃક્ષત્વ હૈ—હસી તરહ સે જહાં ૨ અવગાહના હૈ વહાં ૨ પર અવશ્ય હી દ્રવ્ય હૈ । હસ પ્રકાર સે દ્રવ્ય કી ઓર અવગાહના કી આપમ મેં વિષમ વ્યાપ્તિ હી બનતિ હૈ—સમ વ્યાપ્તિ નહીં । દ્રવ્ય વ્યાપક હૈ, ઓર અવગાહના અસકી વ્યાપ્ય હૈ । વ્યાપક કે હોને પર વ્યાપ્ય નિયમ સે હો હી એસા નિયમ

મોજૂદ રહે જ છે. આ વિષયનું વધારે સ્પષ્ટિકરણ કરવા માટે ટીકાકાર કહે છે—અવગાહના દ્રવ્યમાં અનિયત રૂપે કેવી રીતે સંબદ્ધ છે, તેનું સ્પષ્ટિકરણ નીચે પ્રમાણે કરી શકાય—દ્રવ્યમાં સંકુચન અને પ્રસરણનો અભાવ હોય ત્યારે જ અવગાહના થાય છે—તેમનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે થતી નથી. આ રીતે દ્રવ્યમાં અવગાહના અનિયમિત હોવાને કારણે તેની સાથે અનિયત રૂપે સંબદ્ધ છે, એવું કહેવામાં આવ્યું છે. જેવી રીતે ‘શિશિપાત્વ’ (સીસમનું લાકડું) વૃક્ષની સાથે નિયત રૂપે સંબદ્ધ નથી અને વ્યાપક રૂપે પણ સંબદ્ધ નથી, કારણ કે એવો કોઈ નિયમ નથી કે જ્યાં જ્યાં વૃક્ષત્વ હોય ત્યાં ત્યાં ‘શિશિપાત્વ’ પણ હોવું જ જોઈએ, વૃક્ષત્વ હોય ત્યાં સીસમપણું હોય પણ ખરું અને ન પણ હોય, એ જ રીતે એવો પણ નિયમ નથી કે જ્યાં જ્યાં દ્રવ્ય હોય ત્યાં ત્યાં અવગાહના પણ હોય જ હા, એવું અવશ્ય જોવા મળે છે કે જ્યાં જ્યાં સીસમપણું હોય છે ત્યાં ત્યાં વૃક્ષત્વ તો અવશ્ય હોય છે એ જ રીતે જ્યાં જ્યાં અવગાહના હોય છે ત્યાં ત્યાં દ્રવ્ય પણ અવશ્ય હોય છે. આ પ્રમાણે દ્રવ્યની અને અવગાહનાની પરસ્પરમા વિષમ વ્યાપ્તિ જ સંભવી શકે છે—સમ-વ્યાપ્તિ સંભવતી નથી. દ્રવ્ય વ્યાપક છે અને અવગાહના વ્યાપ્ય છે. વ્યાપક હોય ત્યારે વ્યાપ્ય અવશ્ય હોય જ એવો નિયમ નથી. પણ વ્યાપ્ય હોય

દ્રવ્યે અવગાહના અનિયતત્વેન સંબદ્ધા, इत्युच्यते, यथा वृक्षत्वस्य शिशपात्वं न नियतं न व्यापकम् अपि तु वृक्षत्वस्य व्याप्यमेव शिशपात्वं तथा द्रव्यस्य अवगाहना न नियता न व्यापिका, अपि तु व्याप्यैव, द्रव्यस्य तु तद्विपरीतरूपम् अवगાહનાવ્યાપક-
ત્વમાહ—ન તુ દ્રવ્યં સંકોચન-વિકોચનમાત્રે સત્યઽપિ અવગાહનાયાં નિયતત્વેન
વ્યાપ્યત્વેન સમ્બદ્ધમ્, અપિ તુ વ્યાપકત્વે નૈવ સંબદ્ધં સદ્કોચ-વિકોચાભ્યામવગા-

નહીં હૈ, નિયમ તો એસા હી હૈ કિ વ્યાપ્ય કે હોને પર વ્યાપક હોગા
હી । હસ તરહ દ્રવ્ય ઓર અવગાહના કા સાથ ર રહના અનિયત હૈ
એસા જાનનાં ચાહિયે । “ ણ ઉ દ્વં સંકોચણવિકોચણમિત્તમ્મિ
સંબદ્ધં ” એસા જો કહા ગયા હૈ સો ઉસકા સાર યહ હૈ કિ જિસ પ્રકાર
દ્રવ્ય કે સાથ અવગાહના અનિયતરૂપ સે સંબદ્ધિત હૈ, ઉસ તરહ અવગા-
હના કે સાથ દ્રવ્ય અનિયતરૂપ સે સંબદ્ધિત નહીં હૈ—વહ તો ઉંસકે સાથ
નિયતરૂપ સે હી સંબદ્ધિત હૈ જહાં અવગાહના હોગી વહાં નિયમરૂપ સે
દ્રવ્ય હોગા હી હસલિયે અવગાહનાં કા વ્યાપક દ્રવ્ય હો જાતા હૈ । વૃક્ષત્વ
કે અભાવ મેં તો શિશપાત્વ હો હી નહીં સકતા યહ નિયમ હૈ પર શિ-
શપાત્વ કે અભાવમેં વૃક્ષત્વ કા અભાવ હો જાણગા એસી વાત નહીં હૈ—
હસી તરહ સે જબ સંકોચન વિકોચન કે દ્વારા અવગાહનરૂપ વ્યાપ્યધર્મ
કી નિવૃત્તિ હો જાતી હૈ તબ વ્યાપક ધર્મરૂપ દ્રવ્ય કી નિવૃત્તિ નહીં હોતી
વહ તો ઉસ સ્થિતિ મેં ઓ મૌજૂદ રહતા હૈ । હસી કારણ અવગાહના
સ્થાનાયુષ્ક કી અપેક્ષા દ્રવ્યસ્થાનાયુષ્ક અસંખ્યાતગુણિત કહા ગયા હૈ ।

ત્યારે વ્યાપક તો અવશ્ય હોય છે. આ રીતે દ્રવ્ય અને અવગાહનાનું એક
સાથે અસ્તિત્વ હોવાની વાત નિયત નથી પણ અનિયત છે, એમ સમજવું.

“ ણ ઉ દ્વં સંકોચણવિકોચણમિત્તમ્મિ સંબદ્ધં ” આ કથનનું તાત્પર્ય
નીચે પ્રમાણે છે—જેવી રીતે દ્રવ્યની સાથે અવગાહના અનિયત રૂપે સંબદ્ધિત
છે, એવી રીતે અવગાહનાની સાથે દ્રવ્ય અનિયત રૂપે સંબદ્ધિત નથી, તે તો
તેની સાથે નિયત રૂપે સંબદ્ધિત છે જ્યાં અવગાહના હશે ત્યાં નિયમથી જ
દ્રવ્ય પણ હશે, તેથી દ્રવ્ય અવગાહનાનું વ્યાપક બની જાય છે. જેવી રીતે
વૃક્ષત્વનો અભાવ હોય તો સીસમનો પણ અભાવ જ હોય છે, પણ સિસમ-
ત્વનો અભાવ હોય તો વૃક્ષત્વનો અભાવ હોય એવું બની શકતું નથી, એજ
રીતે જ્યારે સંકુચન પ્રસરણ દ્વારા અવગાહના રૂપ વ્યાપ્ય ધર્મની નિવૃત્તિ
થઈ જાય છે ત્યારે વ્યાપક ધર્મ રૂપ દ્રવ્યની નિવૃત્તિ થતી નથી, દ્રવ્ય તો
એ પરિસ્થિતિમાં પણ મૌજૂદ રહે છે. તે કારણે અવગાહના સ્થાનાયુષ્ક કરતાં

इनानिवृत्तावपि द्रव्यस्य निवर्तनाभावात्, अतो द्रव्यम् अवगाहनायां नियत्वेन व्याप्यत्वेन असम्बद्धमुच्यते शिंशपात्वे वृक्षत्वमिव

तदुपસંહરति—‘ जम्हा तत्थ ण्णत्थ व, दव्वं ओगाहणाए तं चे ।

दव्वद्वाऽसंख्यगुणा, तम्हा ओगाहणद्वाओ ’ ॥ ८ ॥

छाया—“ यस्मात्तत्रान्यत्र वा द्रव्यम् अवगाहनायां तदेव,

द्रव्याद्वाऽसंख्यगुणा तस्या अवगाहनाद्वायाः ” ॥ ८ ॥

इस गाथा का निष्कर्ष इस तरह से है कि संकोच और विकोच को छोड़कर अवगाहनाद्वा द्रव्य में नियतरूप से संबद्ध है । जैसे वृक्ष में खदिरत्व रहता है । जब द्रव्य में संकोच और विकोच का अभाव रहता है तब द्रव्य में अवगाहना का सद्भाव रहता है और इनके सद्भाव में अवगाहना रहती नहीं है इस तरह द्रव्य में अवगाहना अनियतरूप से संबद्ध है । द्रव्य में इससे विपरीतता है यद्यपि द्रव्य संकोचन और विकोचन मात्र होता है तो भी वह नियतरूप से अवगाहना में संबद्ध नहीं होता है अर्थात् जिस तरह खदिरत्व में वृक्षत्व संबद्ध है उस तरह संकोचन विकोचन द्वारा अवगाहना के नाश हो जाने के बाद भी द्रव्य की निवृत्ति नहीं होती इसलिये अवगाहना में द्रव्य नियतपणे संबद्ध नहीं है ऐसा कहा जाता है । इसी बात को उपसंहृत करते हुए सूत्रकार कहते हैं—“ जम्हा तत्थ ण्णत्थ व ” इत्यादि ।

દ્રવ્ય સ્થાનાયુષ્કેને અસંખ્યાતગણું કહ્યું છે. આ ગાથાનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે—સંકુચન અને પ્રસરણનો અભાવ હોય ત્યારે અવગાહના દ્રવ્યમાં નિયતરૂપે સંબંધ રહે છે. જેવી રીતે વૃક્ષમાં ખદિરત્વ (જેર નામાના વૃક્ષતું તત્વ) હોય છે, તે પ્રમાણે આ વસ્તુ પણ થાય છે. બ્યારે દ્રવ્યમાં સંકુચન અને પ્રસરણનો અભાવ રહે છે, ત્યારે દ્રવ્યમાં અવગાહનાનો સદ્ભાવ રહે છે, અને તેમનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે અવગાહનાનો અભાવ રહે છે. આ રીતે દ્રવ્યમાં અવગાહના અનિયત રૂપે સંબંધ છે. દ્રવ્યમાં એના કરતાં વિપરીતતા હોય છે—ભલે દ્રવ્યતું સંકુચન પ્રસરણ થતું હોય, છતાં પણ તે (દ્રવ્ય) નિયતરૂપે અવગાહના સાથે સંબંધ હોતું નથી. જેવી રીતે ખદિરત્વમાં વૃક્ષત્વ સંબંધ હોય છે એવી જ રીતે સંકુચન-પ્રસરણ દ્વારા અવગાહનાનો નાશ થઈ ગયા પછી પણ દ્રવ્યનો નાશ થતો નથી. તેથી જ એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે અવગાહનામાં દ્રવ્ય નિયતપણે સંબંધ હોતું નથી. એ જ વાતનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે—“ જમ્હા તત્થ ણ્ણત્થ વ ” ઇત્યાદિ.

અથ ભાવાયુર્વહુત્વં પ્રતિપાદ્યતે—‘સંઘાય-મેયઓ વા, દ્રવ્યોવરમે વિ પજ્જવા સંતિ ।

તં કસિણગુણવિરામે, પુણાહ દ્રવ્યં ન ઓગાહો ’ ॥ ૯ ॥

છાયા—સંઘાતભેદતો વા દ્રવ્યોપરમેડપિ પર્યવાઃ સન્તિ ।

તત્ કૃત્સ્નગુણવિરામે પુનર્દ્રવ્યં ન અવગાહઃ ॥ ૯ ॥

અર્થે ભાવઃ સંઘાતભેદાદિના દ્રવ્યોપરમેડપિ પર્યવાસ્તિષ્ઠન્તિ, યથા ઘૃષ્ટમૃષ્ટપટે શુક્લાદિગુણાઃ તિષ્ઠન્ત્યેવ, સકલગુણોપરમેતુ તદ્ દ્રવ્યમપિ ન તિષ્ઠતિ, નવા અવગાહના અનુવર્તેતે, તેન પર્યવાણાં ચિરં સ્થિતિઃ, દ્રવ્યસ્ય તુ અચિરમ્ ઇતિ ફલિતમ્ ॥ સૂ. ૦૯ ।

કિં અવગાહના રહે અથવા ન રહે ફિર મી દ્રવ્ય રહતા હી હૈ—ઇસ કારણ અવગાહનાદ્વા કી અપેક્ષા દ્રવ્યાદ્વા અસંખ્યાત ગુણિત કહા ગયા હૈ । અબ ભાવાયુષ્ક કે વહુત્વ કા વિચાર કિયા જાતા હૈ—“ સંઘાયમે-યઓ વા ” ઇત્યાદિ ॥

ઇસ ગાથા કા ભાવ એસા હૈ કિ સંઘાત અથવા ભેદ દ્વારા દ્રવ્ય કા ઉપરમ્ હો જાને પર મી પર્યાયોં કી વિચ્ચમાનતા રહતી હી હૈ । જિસ પ્રકાર ઘિસ કર સાફ કિયે ગયે વસ્ત્ર મેં શુક્લાદિ ગુણોંકા સદ્ભાવ રહતાં હૈ । યદિ સકલગુણોં કા ઉપરમ્ માના જાવે તો ફિર દ્રવ્ય કી મી સસા નહીં રહ સકતી હૈ । ઓર ન અવગાહના હી રહ સકતી હૈ । ઇસ તરંહ કે ઇસ કથન સે યહ વાત પ્રકટ હો જાતી હૈ કિ પર્યાયોં કા અવસ્થાનં ચિરકાલ તક રહતાં હૈ ઓર દ્રવ્ય કા અવસસ્થાન અલ્પકાલતક, ઇસ પ્રકાર કે કથન કા કારણ કયા હૈ સો યહ “ સંઘાયમેય ” ઇત્યાદિ

અવગાહના રહે કે ન રહે, છતાં પણ દ્રવ્ય તો રહે જ છે. તે કારણે અવગાહના કાળ કરતાં દ્રવ્ય સ્થાનાયુ કાળ અસંખ્યાતગણો કહ્યો છે.

હવે ભાવાયુષ્કની અધિકતાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે નીચેની ગાથા આપી છે—

“ સંઘાયમેયઓ વા ” ઇત્યાદિ.

આ ગાથાનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—સંઘાત (સંઘર્ષ) અથવા ભેદ દ્વારા દ્રવ્યનો વિનાશ થવા છતાં પણ પર્યાયોનું અસ્તિત્વ તો રહે જ છે. જેવી રીતે ઘોઘને સાફ કરવામાં આવેલા વસ્ત્રમાં શુક્લાદિ ગુણોનો સદ્ભાવ રહે છે એજ પ્રમાણે દ્રવ્યની નિવૃત્તિ થવા છતાં પણ પર્યાયોનું અસ્તિત્વ તો રહે જ છે. જે સમસ્ત ગુણોની નિવૃત્તિનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો દ્રવ્યની પણ સત્તા રહી શકતી નથી, અને અવગાહના પણ રહી શકતી નથી. આ કથનથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે પર્યાયોનું અસ્તિત્વ ચિરકાળ (દીર્ઘકાળ) સુધી રહે છે. આ પ્રકારના કથનનું કારણ શું છે, તેનું નીચેની ગાથા દ્વારા પ્રતિપાદન કરાયું છે. “ સંઘાય મેય વંધાણુ ” ઇત્યાદિ.

તત્ર હેતું-પ્રતિપાદયતિ—“ સંઘાય-મેય-વંધાણુવર્તિની નિચ્ચયેવ દ્વન્વદ્વા ।

ન ગુણકાલો સંઘાય મેય મેત્તદ્વસંવદ્ધો ॥ ૧૦ ॥

છાયા—સંઘાત-ભેદ વંધાણુવર્તિની નિત્યમેવ દ્રવ્યાદ્વા ।

ન ગુણકાલઃ સંઘાત-ભેદમાત્રાદ્વાસંવદ્ધઃ ॥ ૧૦ ॥

સંઘાત-ભેદસ્વરૂપાભ્યાં ધર્માભ્યાં યો વન્ધઃ સમ્વન્ધઃ નિત્યમેવ નિયમતઃ તદનુવર્તિની તદનુસારિણી દ્રવ્યાદ્વા ભવતિ, સંઘાત-ભેદસદ્ભાવે એવ દ્રવ્યાદ્વાયાઃ સદ્ભાવાત્, સંઘાતાદ્યસત્ત્વે ચાભાવાત્, ગુણકાલસ્તુ ન સંઘાતભેદમાત્રકાલસંવદ્ધઃ, સંઘાતાદ્યભાવેઽપિ ગુણાનામનુવૃત્તિદર્શનાત્ ॥ ૧૦ ॥

તદુપસંહરન્નાહ—“ જમ્હા તત્થાઽણત્થ ય, દવ્વે સ્વેત્તાવગાહણાસુ ચ ।

તે ચેવ પજ્જવા સંતિ તો તદદ્વા અસંખગુણા ॥ ૧૧ ॥

“ આહ અણેગંતોઽયં, દવ્વોવરમે ગુણાણઽવત્થાણં ।

ગુણવિપ્પરિણામમ્મિ ય, દવ્વવિસેસો ય ણેગંતો ” ॥ ૧૨ ॥

વિપ્પરિણયમ્મિ દવ્વે, કમ્મિ ગુણપરિણં મમે જુગવ ।

કમ્મિ વિ પુણ તદવત્થે વિ હોઈ ગુણવિપ્પરિણામો ” ॥ ૧૩ ॥

“ મન્નઈ સચ્ચં કિં પુણ ગુણવાહલ્લા ન સવ્વગુણનાસો ।

દવ્વસ્સ તદણ્ણત્તે વિ, વહુતરાણં ગુણાણ ઠિઈ । ॥ ૧૪ ॥

ગાથા દ્વારા પ્રતિપાદિત કિયા ગયા છે—હસ ગાથા મેં યહ કહ્યા ગયા છે કિ સંઘાત ઓર ભેદ ઇન દો ધર્મો દ્વારા જો વન્ધ-સંબંધ હોતા છે ઉસકા અનુસરણ કરને વાલી દ્રવ્યાદ્વા હોતી છે કારણ કિ વહ દ્રવ્યાદ્વા સંઘાતાદિ કે અભાવ મેં હી હોતી છે ઓર જબ સંઘાત આદિ હોતે છે તબ વહ નહીં હોતી । ગુણકાલ સંઘાતમાત્ર એવં ભેદમાત્ર કે કાલ સે સંવદ્ધ નહીં હોતા છે, ક્યોં કિ સંઘાત આદિ કે હોને પર મી ગુણોં કી અનુવૃત્તિ દેખી જાતી છે । અબ ઇસ વિષય કા ઉપસંહાર કરતે હું એ સૂત્રકાર કહતે છે—“ જમ્હા તત્થ ણત્થ ય ” ઇત્યાદિ ॥

‘આહ અણેગંતોઽયં’ ઓર ‘વિપ્પરિણયમ્મિ’ એવં ‘મન્નઈ સચ્ચં’ ઇ

આ ગાથાનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—સંઘાત (સંઘર્ષ) અને ભેદ, આ બે ધર્મો દ્વારા જે બંધ-સંબંધ થાય છે તેનું અનુસરણ કરનારી દ્રવ્યાદ્વા (દ્રવ્યાણુ) હોય છે, કારણ કે તે દ્રવ્યાદ્વા સંઘાતાદિના અભાવમાં જ સંભવી શકે છે, પણ જ્યારે સંઘાતાદિનો સદ્ભાવ હોય છે ત્યારે સંભવી શકતી નથી. ગુણકાલ ક્રિયા સંઘાત અને ભેદના કાળને અધીન હોતો નથી, કારણ કે સંઘાત આદિનો સદ્ભાવ હોવા છતાં પણ ગુણોની અનુવૃત્તિ જોવામાં આવે છે. હવે આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતા ‘જમ્હા તત્થ ણત્થ ય’ તથા “આહ અણેગંતોઽયં અને ‘વિપરિણાયામ્મિ’ તેમજ ‘મન્નઈ સચ્ચં’ ઇત્યાદિ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર કહે છે—

છાયા—“યસ્માત્ તત્ર અન્યત્ર ચ દ્રવ્યે ક્ષેત્રાવગાહનાયુ ચ ।
 તે એવ પર્યાયાઃ સન્તિ, તતસ્તદદ્વા અંસ રૂપગુણા । ॥ ૧૧ ॥
 આહ અનેકાન્તોડયં દ્રવ્યોપરમે ગુણાનામવસ્થાનમ્ ।
 ગુણવિપરિણામે ચ દ્રવિશેષશ્ચ નૈકાન્તઃ । ॥ ૧૨ ॥
 “વિપરિણતે દ્રવ્યે કસ્મિન્ ગુણપરિણતિર્ભવેત્ યુગપત્ ,
 કસ્મિન્નપિ પુનસ્તદવસ્થેડપિ ભવતિ ગુણવિપરિણામઃ । ॥ ૧૩ ॥
 મળનતે સત્યં કિં પુનર્ગુણવાહલ્યાત્ ન સર્વગુણનાશઃ
 દ્રવ્યસ્ય તદન્યત્વેડપિ વહુતરાણાં ગુણાનાં સ્થિતિઃ ॥ ૧૪ ॥ ઇતિ । સૂ૦ ૬ ।
 નૈરયિકાસુરકુમારાદીનામ્ એકેન્દ્રિયાદીનાં ચ સારમ્માનારમ્માદિવક્તવ્યતા

મૂલમ્—નેરડયા ણં મંતે ! કિં સારંમા, સપરિગ્ગહા, ઉદાહુ
 અણારંમા, અપરિગ્ગહા ? ગોયમા ! નેરડયા સારંમા, સપરિગ્ગહા,
 ણો અણારંમા, ણો અપરિગ્ગહા । સે કેણટ્ટેણં જાવ—અપરિગ્ગહા ?
 ગોયમા ! નેરડયા ણં પુઢવીકાયં સમારંમંતિ, જાવ—તસકાયં
 સમારંમંતિ, સરીરા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ, કમ્મા પરિગ્ગહિયા
 ભવંતિ, સચિત્તા—ચિત્તમોસિયાઈં દવ્વાઈં પરિગ્ગહિયાઈં ભવંતિ,

इन गाथाओं का भावार्थ केवल इतना ही है कि द्रव्यावस्थान में,
 क्षेत्रावस्थान में, तथा अवगाहनावस्थान में वे की वे ही पर्याये रहती
 हैं, इसलिये भावस्थानायुक्त असंख्यान गुणा हैं द्रव्य के उपर होने पर
 भी गुणों का अवस्थान रहता है । सो ऐसा यह कथन अनेकान्तरूप है
 क्यों कि गुणों में विपरिणाम भी होता है । गुणों की विपरिणति में
 द्रव्य के स्वभाव में परिणामन नहीं होता है यह एकान्त नहीं है । बाकी
 की गाथाओं का अर्थ सुगम है ॥ सू० ६ ॥

આ ગાથાઓનું તાત્પર્ય કેવળ એટલું જ છે કે દ્રવ્યાવસ્થાનમાં, ક્ષેત્રા-
 વસ્થાનમાં તથા અવગાહનાવસ્થામાં એની એજ પર્યાયો રહે છે, તે કારણે
 ભાવસ્થાનાયુક્ત અસંખ્યાતગણું છે. દ્રવ્યનો વિનાશ થવા છતાં પણ ગુણોનું
 અસ્તિત્વ રહે છે. તે આલું કથન અનેકાન્તરૂપ છે, કારણ કે ગુણોમાં વિપ-
 રિણામ (બદલાવું) પણ થાય છે. ગુણોની વિપરિણતિમાં દ્રવ્યના સ્વભાવમાં
 પરિણામન થતું નથી. બાકીની ગાથાઓનો અર્થ સરળ છે. ॥ સૂ. ૬ ॥

से तेणट्टेणं तं चेव । असुरकुमारा णं भंते ! किं सारंभा पुच्छा ? गोयमा ! असुरकुमारा सारंभा, सपरिग्गहा, णो अणारंभा, णो अपरिग्गहा । से केणट्टेणं ? गोयमा ! असुरकुमाराणं पुढवीकायं समारंभंति, जाव-तसकायं समारंभंति, सरीरा परिग्गहिया भवंति, देवा देवीओ, मणुस्सा मणुस्सीओ, तिरिक्खजोणिया तिरिक्खजो-णिणीओ परिग्गहिया भवंति, आसणसयण-भंडाऽमत्तोवगरणा परि-ग्गहिया भवंति, सच्चित्ता-ऽचित्त-मीसियाइं दव्वाइं परिग्गहियाइं भवंति, से तेणट्टेणं तहेव । एवं जाव-थणियकुमारा । एगिंदिया जहा नेरइया । वेइंदिया णं भंते ! किं सारंभा, सपरिग्गहा ? तं चेव जाव-सरीरा परिग्गहिया भवंति, बाहिरिया भंडमत्तोवगरणा परि-ग्गहिया भवंति । सच्चित्ता-चित्त जाव भवंति । एवं जाव-चउरिंदि-या । पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते ! ? तं चेव जाव-कम्मा परिग्गहिया भवंति, टंका, कूडा, सेला, सिंहरी, पब्भारा, परिग्गहिया भवंति, जल-थल-बिल-गुह-लेणा परिग्गहिया भवंति, उज्झर-निज्झरिक्खल्ल-पल्लल-वप्पिणा परिग्गहिया भवंति, अगड-तडाग-दह-नईओ, वावी-पुक्खरिणी, दीहिया, गुंजालिया, सरा, सरपंति-याओ, सरसरपंतियाओ, बिलपंतियाओ परिग्गहियाओ भवंति, आरामु-ज्जाणा, काणणा, वणा, वणसंडा, वणराईओ, परिग्गहियाओ भवंति, देवउलाऽऽसम-पवा-थूभ-खाइय-परिखाओ परिग्गहियाओ भवंति, पागार-अट्टालग-चरिय-दार-गोपुरा परि-ग्गहिया भवंति, पासाय-घर-सरण-लेण-आवणा परिग्गहिया

ભવંતિ, સિંઘાડગ-તિગ-ચઊક્ક-ચચ્ચર-ચઊમ્મુહ-મહાપહા પરિગ્ગ-
હિયા ભવંતિ, સગડ-રહ-જાણ-જુગ્ગ-ગિહ્લિ-થિહ્લિ-સીય-સંદમાણિ-
યાઓ પરિગ્ગહિયાઓ ભવંતિ, લોહી-લોહકહાડ-કહુચ્છુયા પરિ-
ગ્ગહિયા ભવંતિ, ભવણા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ, દેવા, દેવીઓ,
મણુસ્સા, મણુસ્સીઓ. તિરિવ્વજોણિયા, તિરિવ્વજોણિનીઓ,
આસણ-સયણ-સ્વંમ-મંડ-સચ્ચિત્તાઽચ્ચિત્તં-મીસિયાઈં દઢ્ઠાઈં પરિગ્ગ-
હિયાઈં ભવંતિ, સે તેણદ્દેણં. જહા તિરિવ્વજોણિયા તહા
મણુસ્સા વિ માણિયઢ્ઠા. વાળમંતર-જોડસ-વેમાણિયા જહા
ભવણવાસી તહા નેયઢ્ઠા ॥ સૂ. ૭ ॥

છાયા—નૈરયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં સારમ્માઃ, સ પરિગ્રહાઃ, ઉતાહો
અનારમ્માઃ, અપરિગ્રહાઃ ? ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ સારમ્માઃ, સપરિગ્રહાઃ, નો અનારમ્માઃ,
નો અપરિગ્રહાઃ, તત્ કેનાર્યેન યાવત્-અપરિગ્રહાઃ ? ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ પૃથિવીકાયં

નૈરયિકોં કી અસુરકુમાર આદિકોં કી એકેન્દ્રિયાદિકોં કી આરંભ
અનારંભ આદિ વક્તવ્યતા

“ નેરહ્યાણં મંતે ! ” ઇત્યાદિ ॥

સૂત્રાર્થ—(નેરહ્યાણં મંતે ! કિં સારંભા, સપરિગ્રહા ઉદાહુ અણારંભા
અપરિગ્રહા) હે ભદન્ત ! નારક કયા આરંભ ઓર પરિગ્રહ સે સહિત
હે ! અથવા આરંભ ઓર પરિગ્રહ સે રહિત હૈં ! (ગોચમા) હે ગૌતમ !
(નેરહ્યા સારંભા સપરિગ્રહા ણો અણારંભા ણો અપરિગ્રહા) નારક આ-
રંભ ઓર પરિગ્રહ સહિત હૈં આરંભ ઓર પરિગ્રહ સે રહિત નહીં હૈં !

નારકો, અસુર કુમારાદિ દેવો અને એકેન્દ્રિયાદિ જીવોના આરંભ
અનારંભ આદિનું નિરૂપણ—

“ નેરહ્યાણં મંતે ! ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(નેરહ્યાણં મંતે ! કિં સારંભા, સપરિગ્રહા, ઉદાહુ અણારંભા,
અપરિગ્રહા ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવો શું આરંભ અને પરિગ્રહવાળા હોય
છે ? અથવા આરંભ અને પરિગ્રહ વિનાના હોય છે ? (ગોચમા !) હે ગૌતમ !
(નેરહ્યા સારંભા, સપરિગ્રહા, ણો અણારંભા ણો અપરિગ્રહા) નારક જીવો
આરંભ અને પરિગ્રહવાળા હોય છે, તેઓ આરંભ અને પરિગ્રહવિનાના હોતા
નથી. (સે કેણદ્દેણં જાવ અપરિગ્રહા) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું

સમારંભન્તે, યાવત્-ત્રસકાયં સમારંભન્તે, શરીરાણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, કર્માણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, સચિત્તા-અચિત્ત-મિશ્રિતાનિ દ્રવ્યાણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, તત્ તેનાર્થેન તદેવ । અસુરકુમારાઃ खलु भदन्त ! किं सारम्भाः पृच्छा गौतम ! असुरकुमाराः सारम्भाः, सपरिग्रहाः, नो अनारम्भाः, नो अपरिग्रहाः । तत् केना-

(સે કેણદ્વેષં જાવ અપરિગ્રહા) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ નારક આરંભ ઓર પરિગ્રહ સે સહિત હૈં આરંભ પરિગ્રહ સે રહિત નહીં હૈં ! (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નેરદ્યાણં પુઢવિક્કાયં સમારંભતિ, જાવ તસકાયં સમારંભંતિ) નારક પૃથ્વીકાય કા યાવત્ ત્રસકાય કા સમારંભ કરતે હૈં (સરીરા પરિગ્રહિયા ભવંતિ, કર્મમા પરિગ્રહિયા ભવંતિ, સચિત્તા-અચિત્તમીસિયાઈં દવ્વાઈં પરિગ્રહિયાઈં ભવંતિ-સે તેણદ્વેષં તંચેવ) ઉન્હોંને શરીરકા પરિગ્રહણ કર રહ્યા હૈ, કર્મોં કા વે પરિગ્રહણ કરતે હૈં । સચિત્ત અચિત્ત ઓર મિશ્ર પરિગ્રહકો ઉન્હોંને ગ્રહણ કર રહ્યા હૈ-હસ કારણ હે ગૌતમ । મૈંને એસા કહા હૈ કિ નારક આરંભ સહિત હૈં, પરિગ્રહ સહિત હૈં આરંભ ઓર પરિગ્રહસે રહિત નહીં હૈં । (અસુરકુમારાણં ભંતે ! કિ સારંભા પુચ્છા) હે ભદન્ત ! અસુરકુમાર દેવ કયા આરંભ ઓર પરિગ્રહ સે રહિત હૈં ! (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અસુરકુમારા સારંભા સપરિગ્રહા ણો અનારંભા ણો અપરિગ્રહા) અસુરકુમાર દેવ આરંભ ઓર પરિગ્રહ સહિત હૈં, આરંભ ઓર પરિગ્રહ સે રહિત

કહો છો કે નારક જીવો આરંભ અને પરિગ્રહવાળા છે, અને આરંભ-પરિગ્રહ વિનાના નથી? (ગોયમા ! નેરદ્યાણં પુઢવિક્કાય સમારંભતિ, જાવ તસકાયં સમારંભંતિ) હે ગૌતમ ! નારક જીવો પૃથ્વીકાયથી લઈને ત્રસકાય પર્યન્તનો સમારંભ કરે છે, (સરીરા પરિગ્રહિયા ભવંતિ, કર્મમા પરિગ્રહિયા ભવંતિ, સચિત્તા-અચિત્તમીસિયાઈં દવ્વાઈં પરિગ્રહિયા ભવંતિ-સે તેણદ્વેષં તંચેવ) તેમજ શરીરનો પરિગ્રહ કરેલો હોય છે, તેઓ કર્મોનો પરિગ્રહ કરતા હોય છે, વળી તેઓ સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર (સચિત્તાચિત્ત) દ્રવ્યોનો પણ પરિગ્રહ કરતા હોય છે. તેથી તેમને આરંભ અને પરિગ્રહવાળા કહ્યા છે. (અસુરકુમારા ણં ભંતે ! કિ સારંભા પુચ્છા ?) હે ભદન્ત ! અસુરકુમાર દેવો શું આરંભ અને પરિગ્રહવાળા હોય છે ? અથવા આરંભ અને પરિગ્રહ વિનાના હોય છે ? (ગોયમા ! અસુરકુમારા સારંભા, સપરિગ્રહા, ણો અનારંભા ણો અપરિગ્રહા) હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર દેવો આરંભ અને પરિગ્રહવાળા હોય છે, તેઓ આરંભ અને પરિ-

થેન ? । ગૌતમ ? અસુરકુમારાઃ સ્વલુ પૃથિવીકાયં સમારમન્તે, યાવત્-ત્રસકાયં સમારમન્તે, શરીરાણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, કર્માણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, શ્રુવનાનિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, દેવાઃ દેવ્યઃ, મનુષ્યાઃ, મનુષ્યઃ, તિર્યગ્ચોનિકાઃ, તિર્યગ્ચોનયઃ પરિગૃહીતા ભવન્તિ, આસન-શયન-ખાંડા-અમત્ર-પકરણાનિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ-સચિત્તા-અચિત્તમિશ્રિતાનિ દ્રવ્યાણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ,

નહીં હૈં । (સે કેળદ્દેળં) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિં અસુરકુમાર દેવ આરંભ ઓર પરિગ્રહ સે યુક્ત હૈં, આરંભ ઓર પરિગ્રહ સે રહિત નહીં હૈં । (ગોયના) હે ગૌતમ ! (અસુરકુમારા ણં પુઢવિકાયં સમારંભન્તિ, જાવ તસકાયં સમારંભન્તિ) અસુરકુમાર દેવ પૃથિવી કાયં કા સમારંભ કરતે હૈં યાવત્ ત્રસકાય કા સમારંભ કરતે હૈં । (સરીરા પરિગ્રહિયા ભવંતિ, કર્મા પરિગ્રહિયા ભવંતિ) ડનકે દ્વારા શરીર પરિગૃહીત હૈ । કર્મ પરિગ્રહીત હૈં (ભવના પરિગ્રહિયા ભવંતિ) ભવન પરિગૃહીત હૈં । (દેવા દેવીઓ મણુસ્સા, મણુસ્સીઓ, તિરિક્કલજોણિયા, તિરિક્કલજોણિનીઓ પરિગ્રહિયા ભવંતિ) દેવ, દેવિયો, મનુષ્ય, મનુષ્યણિયાં, તિર્યંચ, તિર્યંચનિયાં યે સવ પરિગૃહીત હૈં । (આસન-સયન-ખંડામત્તો-વગરણા પરિગ્રહિયા ભવંતિ) આસન, શયન, ખાંડ, અમત્ર ઓર ઉપકરણ યે સવ ડનકે દ્વારા ગ્રહણ કિયે હુએ હોતે હૈં । (સચિત્તાચિત્તમીસિયાઈં દવ્વાઈં પરિગ્રહિયાઈં ભવંતિ) સચિત્ત, અચિત્ત ંવં મિશ્ર દ્રવ્ય ડનકે દ્વારા પરિગૃહીત હોતે હૈં । (સે

અહથી રહિત હોતા નથી. (સે કેળદ્દેળં ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે અસુરકુમારો આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત છે, તેનાથી રહિત નથી ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અસુરકુમારાણં પુઢવિકાયં સમારંભન્તિ, જાવ તસકાયં સમારંભન્તિ) અસુરકુમાર દેવો પૃથ્વીકાયથી લઇને ત્રસકાય પર્યન્તના જીવોનો સમારંભ કરે છે. (સરીરા પરિગ્રહિયા ભવંતિ, કર્મા પરિગ્રહિયા ભવંતિ) તેમના વડે શરીર પરિગૃહીત હોય છે, કર્મ પરિગૃહીત હોય છે, (ભવના પરિગ્રહિયા ભવંતિ) અને લવનો પરિગૃહીત હોય છે. (દેવા, દેવીજો, મણુસ્સા, મણુસ્સીઓ, તિરિક્કલજોણિયા તિરિક્કલજોણિનીઓ પરિગ્રહિયા ભવંતિ) વળી તેઓ દેવ, દેવીઓ, મનુષ્યો, સ્ત્રીઓ, તિર્યંચો અને તિર્યંચણીઓનો પણ પરિગ્રહ કરે કરે છે. (આસન, સયન, ખંડામત્તો, વગરણા પરિગ્રહિયા ભવંતિ) તેઓ આસન, શયન, ખાંડ (રત્નમય પાત્ર), અમત્ર (સુવર્ણમય પાત્ર) અને ઉપકરણોનો પરિગ્રહ કરે છે. (સચિત્તાચિત્તમીસિયાઈં દવ્વાઈં પરિગ્રહિયાઈં ભવંતિ) સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર દ્રવ્ય તેમનાથી ગ્રહણ કરાય છે. (સે તેળદ્દેળં તદેવ ંવં

તત્ તેનાર્થેન તત્રૈવ । एवं यावत्-स्तनितकुमाराः ? एकेन्द्रियाः यथा नैरयिकाः ।
द्वीन्द्रियाः खलु भदन्त ! किं सारम्भाः, सपरिग्रहाः ? तदेव यावत्-शरीराणि परि-
गृहीतानि भवन्ति, बाह्यानि भाण्डामत्रोपकरणानि परिगृहीतानि भवन्ति, सचित्ताचित्त
यावद् भवन्ति । एवं यावत्-चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकाः खलु भदन्त ! ?

તેણદ્વેણં તહેવ એવં જાવ થળિયકુમારા) હસ કારણ હે ગૌતમ ! મેંને
એસા કહા હૈ કિ અસુરકુમાર દેવ આરંભ ઓર પરિગ્રહ સહિત હોતે હૈં
આરંભ ઓર પરિગ્રહ સે રહિત નહીં હોતે હૈં । હસી પ્રકાર યે યાવત્
સ્તનિતકુમારોં કે વિષય મેં ભી સમજના ચાહિયે । (એંદિયા જહા
નેરહ્યા) જિસ પ્રકાર સે આરંભ ઓર પરિગ્રહ સહિત હોને કા કથન
નારક જીવોં કે વિષય મેં કિયા ગયા હૈ ડસી તરહ સે આરંભ ઓર
પરિગ્રહ સહિત હોને કા કથન એકેન્દ્રિય જીવોં કે વિષય મેં ભી જાનના
ચાહિયે । (બેહંદિયાણં મંતે ! કિં સારંભા, સપરિગ્રહા) હે ભદન્ત ! દો
ઇન્દ્રિય જીવ ક્યા આરંભ ઓર પરિગ્રહ સહિત હોતે હૈં ? (તં ચેવ
જાવ સરીરા પરિગ્રહિયા ભવંતિ) હે ગૌતમ ! ઇન દો ઇન્દ્રિયોં કે વિષય
મેં વહી પૂર્વોક્ત રૂપ સે કથન કર લેના ચાહિયે યાવત્ ડન્હોં ને શરીર
પરિગ્રહીત કિયા હૈ યહાં તક । (બાહિરિયા-મંડમત્તોવગરણા પરિગ્ર-
હિયા ભવંતિ, એવં જાવ ચડરિંદિયા) બાહર મેં ડન્હોં કે દ્વારા આળડ,
અમત્ર એવં ઉપકરણ યે સબ પરિગ્રહીન હોતે હૈં । હસી તરહ સે યાવત્
ચતુરિન્દ્રિય જીવોં કે વિષય મેં ભી જાનના ચાહિયે । (પંચિંદિયતિરિક્લ

જાવ થળિયકુમારા) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે અસુરકુમાર
દેવો આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય છે, તેઓ આરંભ અને પરિગ્રહથી
રહિત નથી સ્તનિતકુમાર પર્યંતના દેવો વિષે પણ એજ પ્રમાણે સમજવું.

(એંદિયા જહા નેરહ્યા) જેમ નારક હોવાને આરંભ અને પરિગ્રહથી
યુક્ત કહેલા છે, એજ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય હોવાને પણ આરંભ અને પરિગ્રહથી
યુક્ત સમજવા. (બેહંદિયાણં મંતે ! કિં સારંભા સપરિગ્રહા ?) હે ભદન્ત !
યે ઇન્દ્રિય હોવા શું આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય છે ? (તંચેવ જાવ
સરીરા પરિગ્રહિયા ભવંતિ) હે ગૌતમ ! યે ઇન્દ્રિય હોવાના વિષયમાં પણ
પૂર્વોક્ત કથન ગ્રહણ કરવું. “ તેમણે શરીર પરિગ્રહીત કરેલાં હોય છે, ” આ
કથન પર્યંતતું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. (બાહિરિયા-મંડમત્તોવગરણા
પરિગ્રહિયા ભવંતિ, એવં જાવ ચડરિંદિયા) બહારથી તેમના વડે લાંડ, અમત્ર,
અને ઉપકરણોના પરિગ્રહ કરાય છે. ચતુરિન્દ્રિય પર્યંતના હોવાના વિષયમાં
પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું. (પંચિંદિય-તિરિક્લજોળિયા ણં મંતે ! કિં સારંભા

તદંત્ર યાવત્-કર્માણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, ટંકાઃ, કૂટાઃ, શૈલાઃ, શિખરિણઃ, પ્રાગ્ભારાઃ, પરિગૃહીતા ભવન્તિ, જલ-સ્થલ-વિલ-ગુહા-લયનાનિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, અવજ્જર-નિર્જર-ચિલ્લ-પલ્લલ-વપ્પાણિ પરિગૃતાનિ ભવન્તિ, અગડ-

જોણિયા ણં મંતે ! કિં સારંભા, સપરિગ્ગહા) હે ભદન્ત ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ કયા આરંભ ઓર પરિગ્રહ સહિત હોતે હૈં ? (તં ચેવ જાવ કમ્મા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોં કો આરંભી ઓર પરિગ્રહી હોને કે વિષય કા કથન વહી પૂર્વોક્ત રૂપ સે યાવત્ કર્મ પરિગૃહીત હૈં યહાં તક કા કર લેના ચાહિયે । (ટંકા-કૂડા-સેલા-સિહરી પદ્મારા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) હનકે દ્વારા ટંક-પર્વત, કૂટ-પર્વત કે શિખર, શૈલ-સુણ્ડપર્વત, શિખરી-શિખર-યુક્ત પર્વત ઓર પ્રાગ્ભાર-થોડે ૨ છુકે હુણ પર્વત, પરિગૃહીત કિયે હુણ હૈં । (જલ-થલ-વિલ-ગુહ-લેના પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) યે જલ, થલ, વિલ, ગુહા ઓર પહાડ મેં ઉસે કાટ કર વનાયે હુણ ઘર હન સવ કો પરિગૃહીત કિયે રહતે હૈં । (ઉજ્જર-નિજ્જર-ચિલ્લ-પલ્લલ, વપ્પિણા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) ઉજ્જર-પર્વત સે નીચે ગિરતે હુણ પાની કે જ્ઞરનોંકો, નિર્જર-સામાન્ય-જ્ઞરનોંકો, ચિલ્લ-ક્ષીચડ સહિત જલ, પલ્લલ-છોટે ૨ પોત્તરોં કા, સેતોં વાલે સ્થાનોં કો યે અપને આધીન કિયે રહતે હૈં । (અગડ-તટ્ટાગ

સપરિગ્ગહિયા) હે ભદન્ત ! શું પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો આરભ અને પરિગ્રહથી શુદ્ધ હોય છે ? (તં ચેવ જાવ કમ્મા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ પૂર્વોક્ત સમસ્ત કથન શ્રદ્ધા કરવું. “ તેમના વડે કર્મ પરિગૃહીત હોય છે, ’ અડી સુધીનું કથન શ્રદ્ધા કરવું. (ટંકા, કૂડા, સેલા, સિહરી, પદ્મારા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો વડે ટંક (પર્વત), કૂટ (પર્વતના શિખર), શૈલ (મુંડ પર્વત), શિખરી (શિખરવાળો પર્વત) અને પ્રાગ્ભાર (થોડા થોડા ઝૂંડેલા પર્વતો) આદિ સ્થાનોનો પરિગ્રહ કરવામાં આવે છે. (જલ, થલ, વિલ, ગુહ, લેના પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) જળ, સ્થળ, ત્રિલ (દર), શુદ્ધ અને પર્વતને કોતરીને ધનાવેલાં ઘરો, આદિ સ્થાનોનો તેમના વડે પરિગ્રહ કરવામાં આવે છે. (ઉજ્જર, નિજ્જર, ચિલ્લ, પલ્લલ, વપ્પિણા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) ઉજ્જર (પર્વત ઉપરથી નીચે પડતાં ઝળાંચો), નિર્જર (સામાન્ય ઝળાંચો) ત્રિલ (કાદવ મિશ્રિત જળાશયો), પલ્લલ (પોખરો, ઘેરા પાણીવાળાં જાળોચિયાંચો), અને જેતરોવાળાં સ્થાનોને પોતાને આધીન

તડાગ-દ્વદ-નદ્યઃ,વાપ્યઃ,પુષ્કરિણ્યઃ,દીર્ઘિકાઃ,ગુંજાલિકાઃ,સરાંસિ,સરઃપદ્મકત્યઃ
સરસરઃપદ્મકત્યઃ,વિલપદ્મકત્યઃપરિગૃહીતા ભવન્તિ,આરામો-ધ્યાનનિ,કાનનનિ,
વનનિ વનવણ્ડાઃ,વનરાજયઃ પરિગૃહીતા ભવન્તિ,દેવકુલા-શ્રમ-પ્રપા-સ્તૂપ-
સ્વાતિકા-પરિસ્વાઃ પરિગૃહીતા ભવન્તિ, પ્રકારાઽઽટ્ટાલક-ચરિકા-દ્વાર-ગોપુરાણિ
પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ,પ્રાસાદ-ગૃહ-શરણ-લયનાઽઽપનાઃ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ,

દહ-નર્દઓ, વાવિ, પુષ્કરિણી, દીર્ઘિયા, ગુંજાલિયા, સરા, સરપંતિયાઓ
સરસરપંતિયાઓ, વિલપતિયાઓ, પરિગ્ગહિયાઓ ભવંતિ) इनके द्वारा
कूप, तालाव, द्रव, नदी, वावडी चौकोर वाली वापिका, पुष्करिणी-
गोलाकार वाली वावडी, दीर्घिका-लंबा चौड़ा जलाशय, गुंजालिका
टेडामेडा जलाशय विशेष, सर-जलाशय विशेष, सरः पद्मक्ति-तडाग
श्रेणियों, सरः सरपंक्तिर्या-तडागों की परस्परा रूप 'से जो पंक्तियां हैं
वह सरः सरपंक्तियां हैं, विलपंक्तियां-नालियों की पंक्ति को विलपंक्ति
कहते हैं ये सब स्वाधीन की गई होती हैं । (आरामुज्जाग काणणा
वणा वणसंडा, वणराइओ परिग्हियाओ भवन्ति) आराम, उद्यान,
कानन, वन, वनखंड, वनराजी ये सब इनसे परिगृहीत रहती हैं । (देव
उलाऽऽसमपवा-श्रुम-खाइय-परिस्वाओ परिग्हियाओ भवन्ति) देव-
कुल, आश्रम, प्रपा, स्तूप, स्वातिका, परिस्वा ये सब इनके द्वारा
परिगृहीत रहती है, (पागार-अट्टालग-चरिय-दार-गोपुरा-परिग्हिया
भवन्ति) प्राकार-कोट, अट्टालिका-अटारी चरिका-मार्गविशेष, द्वारा
पुरद्वार, ये सब इनके द्वारा परिगृहीत होते हैं । (पासाय-घर-सरण-

કરીને તેઓ ત્યાં રહે છે (અગદ, તડાગ, દહ, નર્દઓ, વાવિ, પુષ્કરિણી, દીર્ઘિયા,
ગુંજાલિયા, સરા, સરપંતિયાઓ, સરસરપંતિયાઓ, વિલપતિયાઓ પરિગ્ગહિયાઓ
ભવન્તિ) તેઓ કૂવા, તાલાવ, દ્રવ (મોટાં જળાશયો), નદી, વાવ (ચોખ્ખીશું
જળાશય), પુષ્કરિણી (ગોળાકારની વાવ), દીર્ઘિકા (લાંબુ પહોળું જળાશય),
ગુંજાલિકા, (વાંકુંચૂકું જળાશય), સરોવરો, સરોવરની હારમાળાઓ, સરો-
વરાની પરપરાશ્ચ પંક્તિઓ, નાળાંઓ વગેરે સ્થાનોને પોતાને ત્યાં આધીન
કરીને ત્યાં રહેતા હોય છે. (આરમુજ્જાગ, કાણણવણા વણસંડા, વણરાઈઓ,
પરિગ્ગહિયાઓ ભવંતિ) આરામ સ્થાનો ઉદ્યાનો, કાનનો, વનો, વનખંડો,
વનરાજી વગેરે સ્થળોનો પરિગ્રહ પણ તેઓ કરતા હોય છે. (પાગાર, અટ્ટાલગ,
ચરિય, દાર, ગોપુરા, પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) પ્રાકાર (કોટ) અટ્ટાલિકા (અટારી),
ચરિકા (માર્ગ વિશેષ) દ્વાર, પુરદ્વાર, આ બધાં સ્થાનોનો પરિગ્રહ તેઓ
કરતા હોય છે. (પાસાય, ઘર, સરણ, લેણ, આવણા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) પ્રાસાદ

શૃંગાટક-ત્રિક-ચતુષ્ક-ચત્વર-ચતુર્મુખ-મહાપથાઃ પરિગૃહીતા ભવન્તિ, શકટ-
રથ-યાન-યુગ્ય-ગિલિ-થિલિ-શિવિકા-સ્યન્દમાનિકાઃ પરિગૃહીતા ભવન્તિ,
લોહી-લોહકટાહ-કહુચ્છુકાનિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, ભવનાનિ પરિગૃહીતાનિ
भवन्ति, देवाः, देव्यः, मनुष्याः, मनुष्यः, तिर्यग्योनिकाः, तिर्यग्योनयः,
आसन-शयन-स्तम्भ-भाण्ड-सचिता-S-चित्तमिश्रितानि द्रव्याणि परिगृहीतानि

लेण-आवणा परिगृहिया भवन्ति) प्रासाद, गृह शरण, लयन, आपण
हुकान ये सब परिगृहीत होते हैं । (सिंघाडग-तिग-चउक-चच्चर-
चउस्मुह-महापह परिगृहिया भवन्ति) शृंगाटक, त्रिक, चतुष्क, चत्वर
चतुर्मुख और महापथ ये सब मार्ग इनसे गृहीत होते हैं । (सगड-
रह-जाण-जुग-गिलि, थिली सीय-संदमागियाओ परिगृहियाओ
भवन्ति)शकट, रथ,यान,युग धुरा गिलि (हाथीकाहोदा)(थिली) शिबिका
और स्यन्दमानिका ये सब वाहन इनके द्वारा परिगृहीत होते हैं (लोही,
लोहकट्टाह, कहुच्छुया, परिगृहिया भवन्ति) तवा, लोहेकी कडाही, क-
रछली-ये सब परिग्रह इनके पास रहता है । (भवणा परिगृहिया भव-
न्ति) भवन भी परिगृहीत होते हैं (देव, देवीओ, मणुस्सीओ तिरि-
क्खजोणिया, तिरिक्खजोणिणीओ ओसण-सयण-खंड-भंड-सचित्ता
चित्तमीसियाइं दव्वाइं परिगृहियाइं भवन्ति) देव, देवियां, मनुष्य,
मनुष्यनियां, तिर्यश्च, तिर्यश्चनियां, आसन, शयन, खंड, भांड, सचित्त,

(રાજમહેલ), ઘર, શરણ (પર્ણગૃહ), લયન (પર્વતની અંદર કાતરીને
ખનાવેલાં ઘર) આપણ (હુકાન) આદિનો પરિગ્રહ પણ તેઓ કરતા હોય છે.
(સિંઘાડગ, તિગ, ચઉક, ચચ્ચ, ચઉસ્મુહ, મહાપહ, પરિગ્રહિયા ભવન્તિ) તેઓ
શૃંગાટક, ત્રિક (બ્યાં ત્રણ રસ્તા મળતા હોય એવું સ્થાન), ચોક, ચતુર્મુખ
(ચાર દ્વારોવાળું સ્થાન) અને રાજમાર્ગનો પરિગ્રહ કરતા હોય છે. (સગડ,
રહ, જાણ, જુગ, ગિલિ, થિલિ, સીય, સંદમાણિયાઓ-પરિગ્રહિયાઓ ભવન્તિ)
તેઓ ગાડાં, રથ, યાન, યુગ (ઘોંસરી), ગિલ્લી (હાથીનો હોદ્દો યા ડોલી),
થિલ્લી (બગી), શિબિકા, સ્યન્દમાનિકા આદિ વાહનોનો પરિગ્રહ કરતા હોય
છે. (લોહી, લોહકટ્ટાહ, કહુચ્છુયા, પરિગ્રહિયા ભવન્તિ) તાવડો, લોહાની ફડાહી,
કરછલી અદિનો તેઓ પરિગ્રહ કરે છે, (ભવણા પરિગ્રહિયા ભવન્તિ) તેઓ
ભવનોનો પરિગ્રહ કરે છે.) દેવા, દેવીઓ, મણુસ્સા, મણુસ્મીઓ, તિરિક્કજોણિયા,
તિરિક્કજોણિનીઓ, આસણ, સયણ, ખંડ, મંડ, સચિતાચિત્તામીસિયાઈં દવ્વાઈં પરિ-
ગ્રહિયાઈં ભવન્તિ) દેવ, દેવીઓ, મનુષ્ય, માનવસ્ત્રીઓ તિર્યંચ, તિર્યંચણીઓ,
આસન, શયન (શય્યા), ખંડ, ભાંડ, સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર દ્રવ્યો

મવન્તિ, તત્ તેનાર્થેન૦ । યથા તિર્યગ્યોનિકાસ્તથા મનુષ્યા અપિ મણિતવ્યાઃ ।
વાનંવ્યન્તર-જ્યોતિષ્ક-વૈમાનિકા યથા મવનવાસિનસ્તથા નેતવ્યાઃ ॥ સૂ૦ ૭।

ટીકા—પૂર્વમ્ આયુર્નિરૂપિતમ્, અથાયુષ્મતઃ નારકાદિપ્રાણિનઃ આરંભા-
દિના ચતુર્વિંશતિદણ્ડકેન નિરૂપયન્નાદ્—‘ નેરહ્યાણં મંતે ’ इत्यादि । ‘ નેરહ્યાણં
મંતે ! કિં સારંભા, સપરિગ્ગહા, ઉદાહુ અણારંભા, અપરિગ્ગહા ? ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—

અવિત્ત.ઔર મિશ્ર યે સવ દ્રવ્ય इनके द्वारा परिगृहीत होते हैं । (से तेणद्वेणं) इस कारण हे गौतम । मैं ने ऐसा कहा है कि तिर्यच-पंचेन्द्रि-
य तिर्यच-आरंभी और परिग्रही हैं । (जहा तिरिक्खजोणीया तहा मनु-
स्सा वि भाणियव्वा) जिस प्रकार से यह तिर्यच्चों को-पंचेन्द्रियतिर्यच्चों
को आरंभी ओर परिग्रही प्रकट करनेके लिये विषय चर्चित किया गया
है-उसी प्रकार से मनुष्यों को भी परिग्रही और आरंभी प्रकट करने के
लिये यही विषय चर्चित कर लेना चाहिये । (वाणमंतरजोइसवेमाणिया
जहा भवणवासी तहा नेयव्वा) वाणमंतर, ज्यातिषिक ओर वैमानिक इनको
आरंभी और परिग्रही भवणवासी देखों की तरह से जोनना चाहिये ।

ટીકાર્થ—પહિલે આયુ કા નિરૂપણ કિયા હૈ—અથ આયુષ્માન જો
નારક આદિ પ્રશ્નો કો લેકર ચૌથીસદણ્ડકદ્વારા નિરૂપણ સૂત્રકાર કર
રહે હૈ—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि—‘ नेरह्याणं मंते ! किं
सारंभा सपरिगगहा, उदाहु अणारंभा अपरिगगहा ’ हे भदन्त ! जो नारक

વગેરે તેમના વડે પરિગૃહીત કરાય છે. (સે તેણદ્વેણં) હે ગૌતમ ! તે કારણે
મેં એવું કહ્યું છે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યચ આરંભ અને પરિગ્રહવાળાં છે. (જહા
તિરિક્કજોણિયા તહા મનુસ્સા વિ ભાણિયવ્વા) પંચેન્દ્રિય તિર્યચાને આરંભ
અને પરિગ્રહવાળા સાબિત કરવા માટે જે વાત ઉપર કહેવામાં આવી છે,
એજ વાત મનુષ્યોને આરંભ અને પરિગ્રહવાળા સાબિત કરવા માટે કહેવી
જોઈએ (વાણમંતર જોઈસ વેમાણિયા જહા મવણવાસી તહા નેયવ્વા) વાણમંતર,
જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોને ભવનવાસી દેવોની જેમજ આરંભ અને પરિ-
ગ્રહથી યુક્ત સમજવા.

ટીકાર્થ—આ પહેલાંના પ્રકરણમાં આયુનું નિરૂપણ કરાયું છે. હવે સૂત્ર-
કાર નારકાદિ આયુષ્યમાન જીવોના આરંભ આદિ વિષયના પ્રશ્નો પૂછીને ચોવીસ
દંડકોને અનુલક્ષીને આ પ્રકારનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, ગૌતમ સ્વામી
મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (નેરહ્યાણં મંતે ! કિં સારંભા સપરિ-
ગ્ગહા, ઉદાહુ અણારંભા અપરિગ્ગહા ?) હે ભદન્ત ! નારક સ્થિતો હું આરંભ

હે ભદ્રન્ત ! નૈરયિકા નારકાઃ સ્વલુ કિમ્ સારમ્માઃ આરમ્ભેણ સહિતાઃ આરમ્મા-
ત્મકક્રિયાયુક્તાઃ, एवं सपरिग्रहाः परिग्रहेण संहिताः परिग्रहयुक्ताः भवन्ति ?
उताहो-अथवा, अनारम्भाः आरम्भात्मकक्रियारहिताः, तथा अपरिग्रहाः परिग्रह-
रहिता भवन्ति ? भगवानाह-‘गोयमा ! नेरइया सारंभा, सपरिग्गहा, णो अणारंभा
णो अपरिग्गहा ’ हे गौतम ! नैरयिकाः सारम्भा आरम्भवन्तः, सपरिग्रहाः परि-
ग्रहवन्तो भवन्ति, नो अनारम्भाः आरम्भरहिताः, नो वा अपरिग्रहाः परिग्रहरहिता
भवन्ति । गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-‘ से केणट्ठेणं जाव-अपरिग्गहा ’ हे भदन्त !
तत् केनार्थेन केन कारणेन यावत्-अपरिग्रहाः नैरयिकाः यावत्-परिग्रहरहिता
नो भवन्ति, इत्येवमुच्यते, यावत् करणात्-‘ नैरयिकाः सारम्भाः, सपरिग्रहाः,
नो अनारम्भाः, नो ’ इति संग्राह्यम् । भगवानाह-‘ गोयमा ! नेरइया णं पुढविकायं
समारंभंति, जाव-तसकायं समारंभंति ’ हे गौतम ! नैरयिकाः स्वलु पृथिवीकार्य

जीव हैं, वे क्या आरंभ अर्थात् आरंभात्मक क्रियाओं से और परिग्रह
से युक्त हैं ! या आरंभ और परिग्रह से युक्त नहीं हैं ! इसके उत्तर में
प्रभु गौतम से कहते हैं कि-‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नेरइया सारंभा-सप-
रिग्गहा-णो अणारंभा णो अपरिग्गहा’ नारक जीव आरम्भात्मकक्रिया-
ओं से युक्त हैं और परिग्रहवाले हैं । अतः वे अनारंभी और अपरिग्रही
नहीं हैं । गौतम स्वामी प्रभु से इस विषय में कारणजिज्ञासावशवर्ती
होकर पूछते हैं कि-से केणट्ठेणं जाव अपरिग्गहा’ हे भदन्त । ऐसा आप
किस कारण से कहते हैं कि नारक यावत् परिग्रह रहित नहीं होते हैं !
यहां यावत्पद से “ नैरयिकाः सारंभा सपरिग्रहाः नो अनारम्मा नो ”
इस पाठ का संग्रह हुआ है । उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा !) हे
गौतम ! (नेरइया णं पुढवीकायं समारंभंति, जाव तसकायं समारंभंति)

(આરંભાત્મક ક્રિયા) અને પરિગ્રહથી યુક્ત છે ? કે તેઓ આરંભ અને પરિ-
ગ્રહથી રહિત છે ? આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—
“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (નેરइया सारंभा-सपरिग्गहा, णो अणारंभा णो
अपरिग्गहा) નારક ઇવો આરંભાત્મક ક્રિયાઓથી અને પરિગ્રહથી યુક્ત છે.
તેથી તેઓ અનારંભી અને અપરિગ્રહી નથી. તેનું કારણ બાણવાની જિજ્ઞાસાથી
પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (સે કેણट्ठेणं जाव अपरिग्गहा ?) હે ભદ્રન્ત !
આપ શા કારણે એવું કહે છે કે નારકો આરંભ અને પરિગ્રહથી રહિત
હોતા નથી ? મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (નેरइया णं पुढ-
विकायं समारंभंति, जाव तसकायं समारंभंति) નારક ઇવો પૃથ્વીકાયનો

સમારમન્તે પૃથિવીકાયસમ્બન્ધ્યારમ્ભં કુર્વન્તિ યાવત્-ત્રસકાયં સમારમન્તે, આર-
મ્માદ્યપ્રત્યાખ્યાનાત્ સારમ્ભા ભવન્તિ, યાવત્કરુણાત્-અપ્કાયં, તેજસ્કાયં, વાયુ-
કાયમ્ 'ઇત્યાદિ સંગ્રાહ્યમ્, 'સરીરા પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ' તૈઃ સ્વલ્લં નૈરયિકૈઃ
શરીરાણિ પરિગૃહીતાણિ પરિગ્રહવિષયીકૃતાણિ ભવન્તિ, 'કમ્મા પરિગ્ગહિયા
ભવન્તિ' કર્માણિ પરિગૃહીતાણિ આત્મસાત્કૃતાણિ ભવન્તિ 'સચિત્તાઽચિત્ત-
મીસિયાઈં દ્વ્વાઈં પરિગ્ગહિયાઈં ભવન્તિ' અથ ચ તૈઃ નૈરયિકૈઃ સચિત્તાણિ જીવ-
સહિતાણિ અચિત્તાણિ જીવરહિતાણિ મિશ્રાણિ સચિત્તાઽચિત્તમિશ્રિતાણિ ચ દ્રવ્યાણિ
પરિગૃહીતાણિ પરિગ્રહવિષયીકૃતાણિ ભવન્તિ, વિરત્યભાવાત્ । પ્રકૃતપ્રપસંહરતિ-
'સે તેણદ્દેણં તં ચેવ' તત્ તેનાર્થેન તદેવ, પૂર્વોક્તનૈરયિકાણામ્ સારમ્ભ-સપરિ-
ગ્રહવિષયકટૃત્તાન્તઃ પ્રતિપાદિતો વેદિતવ્યઃ ।

નારક જીવ પૃથિવી કાયસંબંધી આરંભ કરતે હૈં, યાવત્ ત્રસકાય સંબંધી
આરંભ કરતે હૈં । અર્થાત્ ઉન્હોં કે દ્વારા હન આરંભોં કાં પ્રત્યાખ્યાનતો
હોતા નહીં હૈ-હસ કારણ વે સારંભ હોતે હૈં । યહાં યાવત્ શબ્દ સે
“અપ્કાયં, તેજસ્કાયં, વાયુકાયમ્, ઇત્યાદિ કા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ ।
(સરીરા પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ) હન નારકોં દ્વારા શરીર-વૈક્રિય શરીર-
પરિગૃહીત-પરિગ્રહ કે વિષયભૂત કિયે ગયે હોતે હૈં । (કમ્મા પરિગ્ગહિ-
યા ભવન્તિ કર્મ મી હનકે દ્વારા આત્મસાત્ કિયે ગયે હોતે હૈં (સચિત્તા
ચિત્ત મીસિયાઈં દ્વ્વાઈં પરિગ્ગહિયાઈં ભવન્તિ) હન નરકોં દ્વારા સચિત્ત
જીવસહિત, અચિત્ત-જીવરહિત ઓર મિશ્ર-સચિત્તાચિત્તરૂપ દ્રવ્ય પરિ-
ગ્રહ કે વિષયી ભૂત વને રહતે હૈં । ક્યોં કિ હનકે પાસ હનકા વિરતિરૂપ
ત્યાગ તો હોતા નહીં હૈ । (સે તેણદ્દેણં તં ચેવ) હસ કારણ હે ભદન્ત !

આરંભ કરે છે અને ત્રસકાય પર્યન્તના હોવાનો આરંભ કરે છે. એટલે કે
આરંભોના પ્રત્યાખ્યાન તો કરતા નથી, તે કારણે તેઓ સારંભી હોય છે.
અહીં 'જાવ' (પર્યન્ત) પદથી “અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય” વગેરેને
ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. (સરીરા પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ) તે નારકી દ્વારા શરીર
વૈક્રિય શરીર-પરિગૃહીત કરાયા હોય છે. એટલે કે તેઓ શરીરનો પરિગ્રહ
કરતા હોય છે. (કમ્મા પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ) તેમના દ્વારા કર્મ પણ પરિગૃહીત
કરાયા હોય છે. (સચિત્તાચિત્ત મીસિયાઈં દ્વ્વાઈં પરિગ્ગહિયાઈં ભવન્તિ) તેઓ
સચિત્ત (હવ સહિતના), અચિત્ત, (હવ રહિતના) અને મિશ્ર (સચિત્તા
ચિત્ત) દ્રવ્યોનો પરિગ્રહ કરતા હોય છે. કારણ કે તેમનામાં તે દ્રવ્યોની
વિરતિરૂપ ત્યાગ તો હોતો નથી. (સે તેણદ્દેણં તંચેવ) હે ગૌતમ ! તે કારણે

અથાસુરકુમારાદિવક્તવ્યતામાહ—‘ અસુરકુમારા ણં ’ ઇત્યાદિ । ‘ અસુર-કુમારા ણં મંતે ! કિં સારંભા પુચ્છા ? ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! અસુરકુમારાઃ ભવનપતિવિશેષાઃ સ્વલુ કિમ્ સારમ્ભાઃ સપરિગ્રહાઃ ? ઉતાહો અનારમ્ભાઃ, અપરિગ્રહાઃ ? ઇતિ પૃચ્છા—પ્રશ્નઃ ? મગધાનાહ—‘ ગોયમા ! અસુરકુમારા સારંભા સપરિગ્રહા, ણો અણારંભા, ણો અપરિગ્રહા ’ હે ગૌતમ ! અસુરકુમારાઃ સ્વલુ સારમ્ભાઃ, સપરિગ્રહાઃ ભવન્તિ, નો અનારમ્ભાઃ નો વા અપરિગ્રહા ભવન્તિ, ઇતિ સમાધાનાશયઃ । ગૌતમસ્તથ કારણં પૃચ્છતિ—‘ સે કેણદ્દેણં ? ’ તત્ કેનાર્યેન કેન હેતુના અસુરકુમારાઃ સારમ્ભાઃ સપરિગ્રહાઃ, નો અનારમ્ભાઃ નો અપરિગ્રહાઃ ? મગધાનાહ—‘ ગોયમા ! અસુરકુમારા

મૈને એસા કહા હૈ કિ નારક જીવ આરંભસહિત ઔર પરિગ્રહ સહિત હોતે હૈ—આરંભરહિત ઔર પરિગ્રહ રહિત નહીં હોતે હૈ ।

અવ સૂત્રકાર અસુરકુમાર સંબંધી વક્તવ્યતા કો કહતે હૈ (અસુર-કુમારાણં મંતે ! ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા—ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સે પૂછ રહે હૈ—ભદન્ત ! અસુર કુમાર દેવ (કિં સારંભા પુચ્છા) વ્યા આરંભ ઔર પરિ-ગ્રહ સહિત હોતે હૈ ? યા અરંભ પરિગ્રહ રહિત હોતે હૈ ? ઉત્તર દેતે હુણ પ્રશ્ન કહતે હૈ—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અસુરકુમારા સારંભા સપરિગ્રહા) અસુર કુમાર—ભવનપતિ વિશેષ—આરંભ ઔર પરિગ્રહ સહિત હોતે હૈ । (ણો અણારંભા અપરિગ્રહા) આરંભ ઔર—પરિગ્રહ સે રહિત નહીં હોતે હૈ । ગૌતમ હસ વિવચ્ય મેં કારણ પૂછતે હૈ—કિ—(સે કેણદ્દેણં) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈ કિ

મેં એવું કહ્યું છે કે નારક જીવો આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય છે, તેઓ આરંભ અને પરિગ્રહથી રહિત હોતા નથી.

હવે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા સૂત્રકાર અસુરકુમારોના આરંભ આદિનું નિરૂપણ કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(અસુરકુમારાણં મંતે ! કિં સારંભા પુચ્છા ?) હે ભદન્ત ! શું અસુરકુમાર દેવો આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય છે ? કે તેઓ આરંભ અને પરિગ્રહથી રહિત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ ગોયમા ” હે ગૌતમ ! (અસુરકુમારા સારંભા સપરિગ્રહા) અસુરકુમારો આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય છે, (ણો અણારંભા ણો અપરિગ્રહા) આરંભ અને પરિગ્રહથી રહિત હોતા નથી. ગૌતમ સ્વામી તેનું કારણ બીજુવા માટે મહાવીર પ્રભુને નીચેના પ્રશ્ન પૂછે છે—(સે કેણદ્દેણં) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે અસુરકુમારો

ળં પુઢવિકાયં સમારંભંતિ ' હે ગૌતમ ! અસુરકુમારાઃ સ્વલ્લ પૃથિવીકાયં સમાર-
મન્તે આરમ્ભવિપયં કુર્વન્તિ, ' જાવ-તસકાયં સમારંભંતિ ' યાવત્ ત્રસકાયં સમાર-
મન્તે, યાવત્કરણાત્ અપ્કાયં, તેજસ્કાયં, વાયુકાયમ્ વનસ્પતિકાયમ્ ' इत्यादि
સંગ્રાહમ્, સરીરા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ ' તૈરસુરકુમારૈઃ શરીરાણિ પરિગ્ગ્રહીતાનિ
પરિગ્રહવિષયીકૃતાનિ ભવન્તિ, ' કમ્મા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ ' કર્મણિ પરિ-
ગ્ગ્રહીતાનિ ભવન્તિ, ' ભવણા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ ' ભવનાનિ પરિગ્ગ્રહીતાનિ
ભવન્તિ, ' દેવા, દેવીઓ, મણુસ્સા, મણુસ્સીઓ, તિરિક્કલ્લજોણિયા, તિરિક્કલ્લ-

અસુરકુમાર આરંભ સૌર પરિગ્રહ સહિત હી હોતે હૈં, આરંભ પરિગ્રહ સે
રહિત નહીં હોતે હૈં ! હસકા સમાધાન કરતે હુએ પ્રશ્ન કહતે હૈં (ગોય-
મા) હે ગૌતમ ! (અસુરકુમારાળં પુઢવિકાયં સમારંભંતિ, જાવ તસકા-
યં સમારંભંતિ) અસુરકુમાર દેવ પૃથિવીકાય વિષયક આરંભ કરતે હૈં
યાવત્ ત્રસકાયવિષયક આરંભ કરતે હૈં । યહાં યાવત્પદ સે “ અપ્કાયં
તેજસ્કાયં, વાયુકાયં, વનસ્પતિકાયં ” इत्यादि पाठका संग्रह हुआ है ।
(સરીરા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) ઁન અસુર કુમારોં દ્વારા શરીર-તૈજસ-
કાર્મણ એવં વૈક્રિયશરીર પરિગ્ગ્રહીત-પરિગ્રહ કે વિષયભૂત કિયે હુએ હોતે
હૈં, અર્થાત્ ઁન ત્રીન શરીરોં કો યે ધારણ કિયે રહતે હૈં । (કમ્મા પરિ-
ગ્ગહિયા ભવંતિ) કર્મ પરિગ્ગ્રહીત હોતે હૈં, જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મોં સે યે
યુક્ત હોતે હૈં । (ભવણા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) ભવન પરિગ્ગ્રહીત હોતે હૈં । (દેવા
દેવીઓ મણુસ્સા મણુસ્સીઓ તિરિક્કલ્લજોણિય, તિરિક્કલ્લજોણિનીઓ પરિ-

આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય છે. આરંભ અને પરિગ્રહથી રહિત હોતા
નથી ? પ્રશ્નનું સમાધાન કરતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ ગોયમા । ” હે ગૌતમ !
(અસુરકુમારાળં પુઢવિકાયં સમારંભંતિ, જાવ તસકાયં સમારંભંતિ) અસુરકુમાર
દેવો પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરે છે અને ત્રસકાય પર્યંતના શ્રવેનો આરંભ
કરે છે. અહીં “ જાવ ” (પર્યંત) પદથી “ અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય,
વનસ્પતિકાય ” વગેરે પદોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો તેથી છ કાયના આરંભ
કરવાવાળા કહેવાય છે. (સરીરા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) અસુરકુમારો વડે શરી-
રનો-તૈજસ, કાર્મણ અને વૈક્રિય શરીરનો-પરિગ્રહ કરાય છે. એટલે કે તેઓ
એ ત્રણે શરીરોને ધારણ કરતા હોય છે. (કમ્મા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) તેમના
વડે કર્મો પરિગ્રહીત થયેલાં હોય છે-જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મોથી તેઓ
યુક્ત હોય છે. (ભવણા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) ભવનો પરિગ્રહીત હોય છે.
(દેવા, દેવીઓ, મણુસ્સા, મણુસ્સીઓ, તિરિક્કલ્લજોણિયા, તિરિક્કલ્લજોણિનીઓ

જોગિણીઓ પરિગ્રહિયા ભવંતિ ' દેવાઃ, દેવ્યઃ, મનુષ્યાઃ, મનુષ્યઃ, તિર્યગ્-
ચોનિકાઃ, તિર્યગ્ચોનયઃ-તિર્યચ્યઃ, પરિગ્રહીતાઃ ભવન્તિ, ' આસન-સયન-
મંડ-ડમત્તોવગરણા પરિગ્રહિયા ભવંતિ ' આસન-શયન-માળા-મત્રોપકરણાનિ
પરિગ્રહીતાનિ ભવન્તિ, તત્ર માળાનિ રત્નમયાનિ, અમત્રાણિ સુવર્ણમયાનિ,
ઉપકરણાનિ વિમાનભૂષણપ્રભૃતીનિ ગ્રાહ્યાનિ, ' સચિત્તા-ડચિત્ત-મીસિયાઈં દંવાઈં
પરિગ્રહિયાઈં ભવંતિ ' સચિત્તાનિ-દેવાદીનિ, અચિત્તાનિ કટકકુણ્ડલાદીનિ, મિશ્રિ-
તાનિ સચિત્તાડચિત્તયુક્તાનિ અલંકારસહિતદેવાદીનિ દ્રવ્યાણિ પરિગ્રહીતાનિ
ભવન્તિ, તદુપસંહરતિ- ' સે તેણદ્દેણં તદેવ ' તત્ તેનાર્થેન તથૈવ અસુરકુમારાઃ
સારમ્ભાઃ, સપરિગ્રહાશ્ચૈવ ભવન્તિ, નો અનારમ્ભાઃ, અપરિગ્રહા વા ભવન્તિ ' एवं
જાવ-થણિયકુમારા ' एवं તથૈવ અસુરકુમારવદેવ યાવત્-સ્તનિતકુમારાઃ અપિ

ગ્રહિયા ભવંતિ) દેવ, દેવીયાં, મનુષ્ય, મનુષ્યણિયાં, તિર્યગ્ચોનિકજીવ,
તિર્યચ્ચણિયાં, પરિગ્રહીત હોતી હૈં । (આસન-સયનમંડ-ડમત્તો વગરણા
પરિગ્રહિયા ભવંતિ) આસન, શયન, માળા-રત્નમયપાત્ર, અમત્ર-સુવ-
ર્ણમયપાત્ર, ઉપકરણ-વિમાન ભૂષણ આદિ પરિગ્રહીત હોતે હૈં । (સચિ-
ત્તાચિત્ત-મીસિયાઈં દંવાઈં પરિગ્રહિયાઈં ભવંતિ) સચિત્ત-દેવ આદિ
અચિત્ત-કનકકુણ્ડલ આદિ, મિશ્રિત-સચિત્તાચિત્ત-અલંકાર સહિત દે-
વાદિક યે સબ દ્રવ્ય પરિગ્રહીત હોતે હૈં । (સે તેણદ્દેણં તદેવ) હસ કા-
રણ હે ગૌતમ ! મેને પૂર્વોક્તરૂપ સે એલા કહાં હૈં કિ અસુરકુમારદેવ આ-
રંભ ઓર પરિગ્રહ સે યુક્ત રહા કરતે હૈં યે અનારંભી અપરિગ્રહી નહીં
હોતે હૈં । (एवं જાવ થણિયકુમારા) અસુરકુમારદેવોં કી તરહ નાગકુ-
માર સે લેકર સ્તનિતકુમારોં કી ભી સારંભ સપરિગ્રહ જાનનાં ચાહિયે ।

પરિગ્રહિયા ભવંતિ) તેઓ દેવ, દેવીઓ, માણસો, સ્ત્રીઓ, તિર્યચ્ચોનિકા
જીવો અને તિર્યચ્ચણીઓનો પરિગ્રહ કરતા હોય છે. (આસન, સયન, મંડ-
ડમત્તોવગરણા પરિગ્રહિયા ભવંતિ) તેઓ આસન, શયન, માંડ (રત્નમય પાત્ર)
અમત્ર (સુવર્ણમય પાત્ર), ઉપકરણ (વિમાન, આભૂષણો વગેરે) વગેરે વસ્તુ-
ઓનો પરિગ્રહ કરે છે, (સચિત્તાચિત્તમીસિયાઈં દંવાઈં પરિગ્રહિયાઈં ભવંતિ)
દેવ આદિ સચિત્ત, કનકકુણ્ડલ આદિ અચિત્ત અને અલંકાર ધારણ કરેલા દેવો
આદિ મિશ્ર (સચિત્તાચિત્ત) દ્રવ્યોનો પરિગ્રહ કરે છે. (સે તેણદ્દેણં તદેવ)
હે ગૌતમ ! તે કારણે અસુરકુમાર દેવો આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય
છે, તેઓ અનારંભી અને અપરિગ્રહી હોતા નથી (एवं જાવ થણિયકુમારા)
નાગકુમાર દેવોથી લઈને સ્તનિતકુમાર પર્યંતના દેવોને પણ અસુરકુમારોની
જેમ જ આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત સમજવા, અહીં " જાવ " (પર્યંત)

સારમ્ભાઃ, સપરિગ્રહાશ્ચ ભવન્તિ, નો અનારમ્ભાઃ નો અપરિગ્રહા ભવન્તિ, યાવત્કરણાત્ નાગકુમારાદીનામ્ અષ્ટાનાં ગ્રહણં ભવતીત્યાશયઃ ।

‘ઈન્દ્રિયા જહા ણેરહ્યા’ એકેન્દ્રિયાઃ જીવાઃ તથા જ્ઞાતવ્યાઃ, યથા નૈર-
યિકા ઉક્તાઃ, તથા ચ નૈરયિકવત્ એકેન્દ્રિયા અપિ જીવાઃ સારમ્ભાઃ સપરિગ્રહા
ભવન્તિ, નો અનારમ્ભાઃ, નો વા અપરિગ્રહાઃ । તત્ર એકેન્દ્રિયાણામ્ આરમ્ભાદેઃ
અપ્રત્યાસ્ત્યાતલાત્ પરિગ્રહો વેદિતવ્યઃ । ‘વેદંદિયાણં મંતે ! કિં સારંભા, સપરિગ્રહા?’
ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિયાઃ સ્વલુ જીવાઃ કિં સારમ્ભાઃ, સપરિગ્રહાઃ ભવ-
ન્તિ ? ઉત્તાહો અનારમ્ભાઃ, અપરિગ્રહાઃ ભવન્તિ ? મગવાનાહ-‘તં ચેવ જાવ-સરીરા
પરિગ્રહિયા ભવન્તિ’ હે ગૌતમ ! તદેવપૂર્વવદેવ, નૈરયિકવદેવેત્યર્થઃ દ્વીન્દ્રિયૈઃ જીવૈઃ
યાવત્-શરીરાણિ પરિગ્રહીતાનિ ભવન્તિ, યાવત્કરણાત્-દ્વીન્દ્રિયાઃ સારમ્ભાઃ, સપરિ-

આરંભ પરિગ્રહ સે રહિત નહીં । યહાં યાવત્ પદ સે નાગકુમાર આદિ
આઠ ભવનપતિયોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । (ઇન્દ્રિયા જહા ણેરહ્યા) ના-
રક જીવોં કી તરહ હી એકેન્દ્રિય જીવોં કો ભી આરંભ ઓર પરિગ્રહ સ-
હિત હી જાનના ચાહિયે । કયો કી યે આરંભ ઓર પરિગ્રહ સે રહિત ન-
હીં હોતે હૈ । (વેદંદિયાણં મંતે ! કિં સારંભા સપરિગ્રહા) હે ભદન્ત !
દો ઇન્દ્રિય જીવ કયા આરંભ ઓર પરિગ્રહ સહિત હોતે હૈં ! કિ આરંભ
ઓર પરિગ્રહણ રહિત હોતે હૈં ! મગવાન ઇસકે ઉત્તર મં કહતે હૈં કિ
ગૌતમ ! (તંચેવ જાવ સરીરા પરિગ્રહિયા ભવન્તિ) ઇસ વિષય મેં નારક
જીવોં કી તરહ સે જાનના ચાહિયે અર્થાત્ જિસ પ્રકાર નારક જીવ આ-
રંભ ઓર પરિગ્રહ સહિત હોતે હૈ-આરંભ પરિગ્રહ રહિત નહીં હોતે હૈં ડ-
સી પ્રકાર સે યે દો ઇન્દ્રિય વાલે જીવ ભી આરંભ ઓર પરિગ્રહ સહિત
હોતે હૈં, ડનસે રહિત નહીં હોતે હૈં । યે ભી ઔદોરિક તૈજસ ઓર કા-

પદ્ધતી નાગકુમાર આદિ આઠ ભવનપતિ દેવોને ગ્રહણ કરવામાં આવેલા છે
(ઇન્દ્રિયા જહા ણેરહ્યા) એકેન્દ્રિય પૃથ્વી આદિ વનસ્પતિ પર્યન્તના જીવોને
પણુ નારકોની જેમજ આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત સમજવા, કારણુ કે તેઓ
અનારંભી અને અપરિગ્રહી હોતાં નથી. (વેદંદિયાણં મંતે ! કિં સારંભા સપ-
રિગ્રહા ?) હે ભદન્ત ! શું દ્વીન્દ્રિય જીવો આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત છે ?
કે તેઓ આરંભ અને પરિગ્રહથી રહિત હોય છે ? (તંચેવ જાવ સરીરા પરિ-
ગ્રહિયા ભવન્તિ) હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિય જીવો પણ નારકોની જેમ આરંભ અને પરિ-
ગ્રહથી યુક્ત હોય છે તેઓ આરંભ અને પરિગ્રહથી રહિત હોતા નથી. તેઓ પણ
ઔદોરિક, તૈજસ અને કામંજુ એ ત્રણ શરીરવાળાં હોય છે. તેઓ પૃથ્વી-

ગ્રહાઃ, નો અનારમ્ભાઃ, નો વા અપરિગ્રહાઃ, તત્ કેનાર્થેન૦ ? ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિયાઃ પૃથિવીકાયં સમારમ્ભન્તે, યાવત્-ત્રસકાયં સમારમ્ભન્તે ' ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ 'વાહિરિયા મંડ-મત્તો-વગરણા પરિગ્રહિયા ભવંતિ' વાહ્યાનિ માળ્ડા-ડમત્તો-પકરણાનિ પરિગ્રહીતાનિ ભવન્તિ, મનુષ્યરચિત ગૃહાદીનિ યથા મનુષ્યરક્ષકતયા તદુપકરણાનિ ઉચ્યન્તે તથા દ્વીન્દ્રિયનિર્મિતાન્યપિગૃહાણિ શરીરરક્ષકતયા તદુપકરણાનિ ઉચ્યન્તે એવં જાવ-ચરિંદિયા ' એવં દ્વીન્દ્રિયવત્ યાવત્-ચતુરિન્દ્રિયાઃ જીવાઃ સારમ્ભાઃ, સપરિગ્રહાઃ, નો અનારમ્ભાઃ, નો અપરિગ્રહા ભવન્તીત્યાશયઃ, યાવત્કરણાત્ત્રીન્દ્રિયાઃ સંગ્રાહ્યઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-' પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયા ણં મંતે ! ' હે મદન્ત ! પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ સ્વલુ પશુપક્ષ્યાદયઃ કિમ્ સારમ્ભાઃ, સપરિગ્રહાઃ ?

મર્મણે દ્વિતીયે ત્રીણે શરીરવાલે હોતે હૈં । યે પૃથિવીકાયસંબંધી આરંભ કરતે હૈં, યાવત્-ત્રસકાય સંબંધી આરંભ કરતે હૈં । (વાહિરિયા મંડમત્તોવગરણા પરિગ્રહિયા ભવંતિ) જિસ પ્રકાર મનુષ્યો દ્વારા યનાયે ગયે ગૃહાદિકે તેના રક્ષક હોને કે કારણે તેના ઉપકરણરૂપ કહે જાતે હૈં, ઓસી તરહ દ્વીન્દ્રિય જીવો દ્વારા નિર્મિત થી ગૃહાદિકે તેના શરીર કે રક્ષક હોને કે કારણે તેના ઉપકરણો મેં ગિને જાતે હૈં । (એવં જાવ ચરિંદિયા) દ્વીન્દ્રિય જીવો કી તરહ યાવત્ ચૌદિન્દ્રિય જીવ આરંભ સહિત ઓર પરિગ્રહ સહિત હોતે હૈં-ઇન્ને રહિત નહીં હોતે હૈં । યહાં યાવત્ શબ્દ સે દો દિન્દ્રિય ઓર ચૌદિન્દ્રિયકે બીચ આયે હુએ તેદિન્દ્રિય જીવોકા ગ્રહણ હુઆ હૈં ।

અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સે એસા પૂછ રહે હૈં કિ (પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયા ણં મંતે ।) હે મદન્ત ! જો પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચાનિ કે જીવ પશુ-

કાયથી ત્રસકાય પર્યન્તનો આરંભ કરે છે. (વાહિરિયા મંડમત્તોવગરણા પરિગ્રહિયા ભવંતિ) જેવી રીતે મનુષ્યો વડે ણનાવાયેલાં ઘર આદિને તેમનાં આશ્રય-સ્થાનોરૂપ માનીને તેમનાં ઉપકરણરૂપ ગણવામાં આવે છે, એજ રીતે દ્વિન્દ્રિય જીવો વડે ણનાવાયેલાં ઘર આદિને પણ તેમના રક્ષક હોવાને કારણે તેમના ઉપકરણરૂપ ગણવામાં આવે છે. (એવં જાવ ચરિંદિયા) ચતુરિન્દ્રિય જીવોને પણ દ્વીન્દ્રિય જીવોની જેમજ આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત છે. અહીં ' યાવત્ ' પદથી તેદિન્દ્રિય જીવોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચાના વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછે છે— (પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયા ણં મંતે ।) ઇત્યાદિ. હે મદન્ત ! પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચા

ઉતાહો અનારમ્ભાઃ અપરિગ્રહાઃ ભવન્તિ ? મગવાનાહ—‘ તં ચેવ જાવ-કમ્મા પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ ’ હે ગૌતમ ! તદેવ-પૂર્વોક્તં સર્વમેવ, વેદિતવ્યમ્, યાવત્-કર્માણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ યાવત્કરણાત્ — પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનયઃ સારમ્ભાઃ સપરિગ્રહાઃ, નો અનારમ્ભાઃ, નો અપરિગ્રહાઃ, તત્ કેનાર્થેન૦ ? ગૌતમ ! પચ્ચેન્દ્રિય-તિર્યગ્ગ્યોનિકાઃ પૃથિવીકાયં સમારંભંતે, યાવત્-ત્રસકાયં સમારંભન્તે, શરિરાણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, ’ ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્, ‘ ટંકા, કૂડા, સેલા, સિહરી, પન્મારા-પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ ’ તૈઃ સ્વલ્પ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનિકૈઃ ટક્કાઃ ટક્કચ્છેદિતપર્વતાઃ, કૂટાઃ પર્વતશિખરાણિ, શૈલાઃ મુણ્ડપર્વતાઃ શિખરિણઃ શિખરવન્તઃ પર્વતાઃ, પ્રાગ્મારાઃ

પક્ષી આદિ જીવ હૈં વે કયા આરંભ ઓર પરિગ્રહ સહિત હોતે હૈં ? યા આરંભ ઓર પરિગ્રહરહિત હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં (તં ચેવ જાવ કમ્મા પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ) હે ગૌતમ ! યહાં પર વહી પૂર્વોક્ત સ્વ કથન લગા લેના ચાહિયે । ઓર હસ કથન મેં “ યાવત્ કર્માણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ ” યહાં તક કા પાઠ ગ્રહણ કરના ચાહિયે । યહાં યાવત્ શબ્દ સે (પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનિકાઃ સારંભાઃ, સપરિગ્રહાઃ, નો અનારંભાઃ અપરિગ્રહાઃ, તત્ કેનાર્થેન ? ગૌતમ ! પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનિકા પૃથિવીકાયં સમારંભંતે યાવત્ ત્રસકાયં સમારંભન્તે, શરીરાણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ) યહ સ્વ પાઠ ગ્રહણ હુઆ હૈ । (ટંકા, કૂટા, સેલા, સિહરિ, પન્મારા, પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ) હન પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનિવાલે જીવોં દ્વારા ટંક-ટાં-કિયોં દ્વારા કાટે પર્વત, કૂટ-પર્વતોં કી શિખરે, શૈલ-મુણ્ડપર્વત, શિખ

થોનિના જે પ્રશ્ન, પક્ષી આદિ જીવો હોય છે તેઓ શું આરંભ અને પરિગ્રહથી રહિત હોય છે ?

મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે—(તચેવ જાવ કમ્માપરિગ્ગહિયા ભવન્તિ) હે ગૌતમ ! અહીં પણ પૂર્વોક્ત સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું. “ તેમના દ્વારા કર્મો પરિગૃહીત કરાયેલાં હોય છે, ” અહીં સુધીનો પૂર્વોક્ત પાઠ અહીં ગ્રહણ કરવો જોઈએ. અહીં ‘ યાવત્ ’ (પર્યન્ત) પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. “ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગ્યોનિના જીવો આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય છે. તેઓ આરંભ અને પરિગ્રહ વિનાના નથી. હે ભદ્રન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ? હે ગૌતમ ! તેઓ પૃથ્વીકાયથી લઈને ત્રસકાય પર્યન્તના જીવોનો સમારંભ કરે છે. તેમના દ્વારા શરીરો પણ પરિગૃહીત કરાયેલાં હોય છે. ” (ટંકા, કૂટા, સેલા, સિહરી, પન્મારા પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ) પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગ્યો દ્વારા ટંક (ટાંકીઓ દ્વારા કાપેલા પર્વતો), કૂટ (પર્વતનાં શિખરો), શૈલ

ઈપદેવનંત્રીભૂતાઃ પર્વતપ્રદેશાઃ પરિગૃહીતા ભવન્તિ, 'જલ-થલ-વિલ-ગુહ-લેણા પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ' જલ-સ્થલ-વિલ-ગુહા-લયનાનિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, તત્ર-જલ-સ્થલ-વિલ-ગુહાઃ પ્રસિદ્ધાઃ, લયનમ્-ઉત્કીર્ણગિરિ ગૃહમ્ । 'ઉજ્જર-નિજ્જર-ચિલ્લ-પલ્લ-વપ્પિણા પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ' અવજર-નિજ્જર-ચિલ્લ-પલ્લ-વપ્પિણા પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, તત્ર અવજર-ગિરિતટપ્રાન્તાત્ ઉદકસ્યા ધઃ પતનમ્, નિજ્જરઃ જલસ્રવણમ્, ચિલ્લમ્ કર્દમમિશ્રોદકયુક્તો જલાશયઃ, પલ્લમ્ અલ્પજલાશયઃ પ્રાણિઃ કેદારાઃ - સંજલક્ષેત્રાણિ, 'અગડ - તડાંગ' રી-શિખરો વાલે પર્વત, પ્રાગ્ભાર-કુછ ૨ છુકે હુએ પર્વતપ્રદેશ યે સંય પરિગૃહીત હોતે હૈ-અર્થાત્-યે પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ જીવ હન સ્થાનોં પર રહતે હૈ-ઔર હન સ્થાનોં કો યે અપના મોનતે રહતે હૈ (જલ-થલ-વિલ-ગુહ-લેણા પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ) જલમાર્ગ, સ્થલમાર્ગ ઔર વિલ તથા ગુફાએ યે સંય પ્રસિદ્ધ સ્થાન હૈ । પર્વતોં કો કાટ કર જો ઘર બનાએ જાતે હૈ-ઉનકા નામ લયન હૈ, હન સંય સ્થાનોં મેં યે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ રહતે હૈ । અતઃ હન સ્થાનોં મેં રહને કે કારણ યે હન સ્થાનોં કો અપની મમતાં કા વિષયભૂત બનાએ રહતે હૈ । (ઉજ્જર-નિજ્જર-ચિલ્લ-પલ્લ-વપ્પિણા-પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ) ગિરિતટકે પ્રાન્ત ભાગ સે જલ નીચે જહાં ગિરતા હૈ-ઉસ સ્થાન કા નામ અવજર હૈ, જમીન કે ખીતર સે જિસ સ્થાન પર જલ ધરતા હૈ-ઉસકા નામ નિજ્જર હૈ । કર્દમ સે મિશ્ર જલ જિસ જલાશય-મેં ભરા રહતા હૈ-ઉસકા નામ ચિલ્લ-ચિકલ હૈ । થોડો સા જલ જિસ જલાશય-મેં હોતા હૈ-ઉસકા નામ પલ્લ હૈ-ભાષા-મેં હસે પોખર કહતે હૈ । રેતોંવાળો અથવા તટવાળો જો સ્થાન હોતા હૈ-ઉસકા નામ

(મુંડ પર્વત), શિખરી (શિખરોવાળાં પર્વતો), પ્રાગ્ભાર (સહેજ સહેજ ઢળતા પ્રદેશો) પરિગૃહીત થયેલાં હોય છે. એટલે કે તેઓ એ સ્થાનો પર રહે છે અને તે સ્થાનોને તેઓ પોતાનાં માને છે. (જલ, થલ, વિલ, ગુહ, લેણા પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ) જળમાર્ગ, સ્થળમાર્ગ, ઉદર વિ. ના દર, ગુફાઓ, લયન (પર્વતોને કોતરીને બનાવેલાં ઘરો) આદિ સ્થાનો નો તેઓ પરિગ્રહ કરે છે. એટલે કે તે સ્થાનોને પોતાનાં માનીને તેમાં વસવાટ કરે છે. અને તે સ્થાનો પર તેમને મમતા બંધાઈ હોય છે. (ઉજ્જર, નિજ્જર, ચિલ્લ, પલ્લ, વપ્પિણા પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ) અવજર (પર્વતની અંદરથી નીચે ઉતરતાં ઝરણાં), નિજ્જર (જમીનમાંથી વહેતાં ઝરણાં), ચિલ્લ-ચિકલ (કાદવ મિશ્રિત પાણીવાળું જળાશય-ખાખોચિયું), પલ્લ અથવા પોખર (થોડા પાણીવાળું જળાશય, તલાવડી), વખી (ખેતરોવાળાં અથવા કિનારોવાળાં સ્થાનો) આદિ સ્થાનોમાં

-દહ-નદીઓ ' અગડ-તડાગ-હ્રદ નથ: પરિગૃહીતા: ભવન્તિ, તત્ર અગડ: કૂપ:, તડાગ:-સરોવર: હ્રદ:-દૃહજ્જલાશય:, દ્રહ્ इति भाषा प्रसिद्ध: ' वावि, पुक्ख-रिणि, दीहिया, गुंजालिया, सरा, सरपंतियाओ, बिलपंतियाओ परिगृहिया भवन्ति ' वाप्य:, पुक्करिण्य:, दीर्घिका:, गुञ्जालिका:, सरांसि, सर:पङ्क्त्य:, सर-स्सर:पङ्क्त्य:, परिगृहीता भवन्ति, तत्र वाप्य:-चतुरस्रो-जलाशयविशेषा:, पुक्करिण्य:-वर्तुला जलाशयविशेष:, दीर्घिका:-आयत जलाशयविशेषा:, गुञ्जालिका: वक्रजलाशयविशेषा:, सरांसि-तरागा:, सर: पङ्क्त्य:, तडागश्रेण्य:, सरस्सर:पङ्क्त्य:, तडागपरम्पराश्रेण्य:, बिलपङ्क्त्य: जलनिर्गमनालिकाश्रेण्य:,

बप्पी है। इन सब स्थानों पर तिर्यश्च जीव-रहते हैं अतः ये स्थान इनके द्वारा परिगृहीत होने के कारण इनके परिग्रह केविषयभूत प्रकट किये हैं (अगड-तडाग-दह-नईओ वावि-पुक्खरिणी-दीहिया गुंजालिया-सरा-सरपंतियाओ-सरसरपंतियाओ-बिलपंतियाओ-परिगृहिया भवन्ति) अगडकूप, तडाग-सरोवर, ह्रद-द्रह बड़ाभारी जलाशय और नदियों, इन सब स्थानों पर पंचेन्द्रिय तिर्यश्चों का आवास रहता है-अतः इन स्थानोंको इनके परिग्रह का विषयभूत प्रकट किया गया है। चार कोनों वाला जो जलाशय होता है उसका नाम वापी है-गोलाकार जो जलाशय होता है उसका नाम पुक्करिणी है। लंबा चौड़ा जो जलाशय होता है उसका नाम दीर्घिका है। टेढ़ामेढ़ा जो जलाशय होता है उसका नाम गुञ्जालिका है। सामान्यतालाब का नाम सर और इस सर की जो श्रेणियां होती हैं उसका नाम सरपंक्ति है। तडागों की परम्परा से जो पंक्तियां हुआ करती हैं वह सरस्सरपंक्ति है। जलको बाहिर निकालने

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો રહેતા હોય છે. તેથી તેઓ તે સ્થાનોનો પરિગ્રહ કરે છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

(અગડ, તડાગ, દહ, નદીઓ વાવિ, પુક્કરિણી, દીહિયા, ગુંજાલિયા, સરા, સરપંતિયાઓ, સરસરપંતિયાઓ, બિલપંતિયાઓ પરિગ્રહિયા ભવંતિ) કૂવા, તળાવો, સરોવરો, નદીઓ આદિ સ્થાનો પર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોનાં રહેઠાણો હોય છે. તેથી તે સ્થાનોનો તેઓ પરિગ્રહ કરે છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે. ચાર ખૂણવાળા જળાશયને વાપી (વાવ) કહે છે. ગોળાકારના જળાશયને પુક્કરિણી કહે છે. લાંબું પડેલું જે જળાશય હોય છે તેને દીર્ઘિકા કહે છે. વાંકાંચૂકા જળાશયને ગુંજાલિકા કહે છે. સામાન્ય તળાવને સર કહે છે એવા સરોવરોની શ્રેણિયોને સરપંક્તિ કહે છે. સરોવરોની પરમ્પરાથી જે સરપંક્તિઓ બને છે. તેમને સર સરપંક્તિઓ કહે છે. જળાશયમાંથી પાણી

‘ આરામુજ્જાણા, કાળના, વળા, વળસંઢા, વળરાઈઓ પરિગ્ગહિયાઓ ભવંતિ ’
 આરામોદ્યાનાનિ, કાનનાનિ, વનાનિ, વનવળંડાઃ, વનરાજયઃ પરિગ્ગહીતા ભવન્તિ,
 તત્ર આરામાઃ આરમન્તિ આક્રોદન્તિ યેષુ માધવીઝતાદિપુ યુવદમ્પત્યાદયસ્તે
 આરામાઃ વાટિડાઃ, ઉગ્રાનાનિ પુષ્પાદિયુક્ત વૃક્ષસંકુઝાનિ મહોત્સવાદૌ વહુજનોપ-
 ભોગ્યાનિ, કાનનાનિ નગરાસન્નાનિ વૃક્ષસામાન્યસમુલ્લસિતાનિ, વનાનિ નગરદૂર-
 વર્તીનિ, વનવળંડાઃ એકજાતીય વૃક્ષસમુદાયરૂપા, વનરાજયઃ વૃક્ષશ્રેણયઃ, ‘ દેવ-
 ડલા-ડડસમ-પવા-થૂમ-લાઈય-પરિલાઓ પરિગ્ગહિયાઓ ભવંતિ ’ દેવકુલા-

કી જો નાલિયાં હોતી હૈં વે ચિલપંક્તિયાં હૈં । હન સવ જગહોં પર પંચે-
 ન્દ્રિય તિર્યંચ રહતે હૈં અતઃ હન્હે હનકે પરિગ્રહ રૂપ સે પ્રદર્શિત કિયા
 ગયા હૈં । (આરામુજ્જાણા કાળના વળા વળસંઢા વળરાઈઓ પરિગ્ગહિયાઓ
 ભવંતિ) જિન સ્થાનોં પર કિ જો માધવીલતા આદિ સે સુશોભિત હોતે
 હૈં યુવા દમ્પતી આદિ ક્રીડાઈ કિયા કરતે હૈં ડન વાટિકાઓં કા નામ
 આરામ હૈં, પુષ્પાદિકોં સે સુશોભિત વૃક્ષોં સે યુક્ત સ્થાન કા નામ
 ઉદ્યાન હૈં । મહોત્સવ આદિ કે સમય વૃક્ષોં સે યુક્ત હુઈ જહાં પર
 મનુષ્ય એકત્રિત હુઆ કરતે હૈં ઈસે નગર કે પાસ કે સ્થાન કા નામ
 કાનન હૈં । નગર સે દૂર જો જંગલ કે પ્રદેશ હોતે હૈં વે વન હૈં । એક
 જાતિ કે વૃક્ષોં કા સમુદાય જહાં પર હોતા હૈં ડસકા નામ વનવળંડ હૈં ।
 અનેક જાતિ કે વૃક્ષોં કી શ્રેણિયાં જહાં પર હોતી હૈં વહ વનરાજી હૈં ।
 હન સવ હી સ્થાનોં પર તિર્યંચ જીવોં કા નિવાસ હોતા હૈં અતઃ યે

ખહાર કાઢવા માટે જે નાળાંઓ મૂકેલાં હોય છે તેમને બિલપંક્તિયો કહે છે.
 આ બધાં સ્થાનો પર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો રહેતાં હોય છે. તેથી તેમના દ્વારા
 તેમનો પરિગ્રહ કરાય છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે. (આરામુજ્જાણાકાળના
 વળા વળસંઢા વળરાઈઓ પરિગ્ગહિયા ભવંતિ) જે સ્થાનો વેલા, વૃક્ષો, ફળ અને
 ફૂલોથી સમૃદ્ધ હોય છે, જ્યાં યુવાન ઇંપતિ આદિ ક્રીડા કરતા હોય છે, એવી
 વાટિકાઓને આરામગૃહો કહે છે. પુષ્પાદિથી સુશોભિત વૃક્ષોવાળાં સ્થાનોને
 ઉદ્યાન (બાગ) કહે છે નગરની નજીક આવેલા વૃક્ષોના સમૃદ્ધથી યુક્ત સ્થાનને
 કાનન કહે છે. ત્યાં ઉત્સવો ઉજવવા માટે લોકો એકઠાં થતાં હોય છે. નગ-
 રથી દૂર આવેલા જંગલના પ્રદેશને વન કહે છે. જે સ્થાન પર એકજાતનાં
 વૃક્ષોના સમૂહ હોય છે એવા સ્થાનને વનવળંડ કહે છે. અનેક જાતનાં વૃક્ષોની
 હારો જ્યાં હોય છે એવા સ્થાનને વનરાજી કહે છે. ઉપયુક્ત સઘળાં સ્થાનો
 પર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો રહેતાં હોય છે. તેથી તે સ્થાનોને તેમના પરિગ્રહનાં

શ્રમ-પપા-સ્તૂપ-સ્વાતિકા-પરિલા: પરિગૃહીતા: ભવન્તિ, તત્ર દેવકુલં દેવસ્થાન વિશેષ:, આશ્રમ: તાપસનિવાસસ્થાનમ્, પ્રપા-પાનીયશાલા, સ્તૂપ: ' ચોતરા ' ઇતિભાષાપ્રાસિદ્ધ: સ્વાતિકા - ઉપરિવિસ્તીર્ણાઽધ:સંકીર્ણસ્વાતરૂપા, પરિલાઉપરિ અધશ્ચ સમાનસ્વાતરૂપા । ' પાગાર-અટ્ટાલગ-ચરિય-દાર-ગોપુરા પરિગૃહિયા ભવંતિ ' પ્રાકારા-ટ્ટાલક-ચરિકા-દ્વાર-ગોપુરાણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, તત્ર પ્રાકાર: ' પરકોટા ' ઇતિભાષા પ્રસિદ્ધ:, અટ્ટાલક: પ્રાકારોપરિરચિત આશ્રયવિશેષ: ' અટારી ' ઇતિભાષા પ્રસિદ્ધ:, ચરિકા-પ્રાસાદ-પ્રાકારયોર્મધ્યે હસ્ત્યાદિગમનમાર્ગ:, દ્વારં-ગૃહપ્રવેશભાગ:, ગવાક્ષો વા, ગોપુરં-પુરદ્વારમ્ । ' પાસાય-ઘર-સરણ-લેણ-આવણા પરિગૃહિયા ભવંતિ । તત્ર પ્રાસાદ: રાજગૃહમ્, ગૃહમ્-સામાન્યગૃહમ્, શર-ણમ્-તૃણમયગૃહમ્, પર્ણગૃહં વા, પત્રગૃહિમિત્યર્થ: લયનં પર્વતે ઉત્કીર્ણગૃહમ્, આપણ:

उनके परिग्रहस्वरूप स्थान कहे गये हैं । (देवउलासमपवाथूम खाइय परिखाओ परिगृहियाओ भवन्ति) इन पंचेन्द्रिय तिर्यश्चो द्वारा देवकुल -व्यन्तर देवस्थानविशेष, आश्रम-तापसजनों का निवासस्थान, प्रपा पानीयशाला, स्तूप-चोतरा, स्वातिका-ऊपर विस्तीर्ण और नीचे संकीर्ण जो विशाल कुआ जैसा गर्त होता है उसका नाम स्वातिका है । ऊपर और नीचे जो रचना में समान होना है और कोट को चारों ओर से घेरे हुए जो जल से भरा रहता है उसका नाम स्वातिका है । (पागार-अट्टालग-चरिय-दार-गोपुरा परिगृहिया भवन्ति) प्राकार-परकोटा, अट्टालक प्राकार के ऊपर बना हुआ आश्रयविशेष जिसे अटारी कहते हैं, चरिका प्रासाद और प्राकार के बीच का रास्ता-जिस पर होकर हाथी वगैरह आते जाते रहते हैं, द्वार-गृह में प्रवेश करने का मार्ग-दरवाजा, अथवा-गवाक्ष, गोपुर-पुरद्वार " पासाय-घर-सरण-लेण-

સ્થાનો કહ્યાં છે. (દેવઉલાસમપવાથૂમ ક્ષાઈય, પરિલાઓ પરિગૃહિયાઓ ભવંતિ) દેવકુલ (વ્યન્તર દેવસ્થાન વિશેષ), આશ્રમ (તાપસોનું નિવાસ્થાન) પ્રપા (પાણીશાળા), સ્તૂપ (ચોતરા), ખાતિકા (ઉપરથી વિસ્તીર્ણ અને નીચેથી સંકીર્ણ વિશાળ કૂવા જેવી હોય છે તેને ખાતિકા કહે છે), પરખાતિકા (કિલ્લાની ચારે બાજુ પાણીથી ભરેલી ખાઈ-તે ઉપર અને નીચે સરખી પહોળી હોય છે), આદિ સ્થાનોનો તેઓ પરિગ્રહ કરે છે. (પાગાર, અટ્ટાલગ, ચરિય, દાર, ગોપુરા પરિગૃહિયા ભવંતિ) પ્રાકાર (કોટ), અટ્ટાલિકા (અટારી-કિલ્લાની ઉપર આવેલું આશ્રય સ્થાન) ચરિકા (પ્રાસાદથી કોટ સુધીનો રસ્તો), દ્વાર (દરવાજા-ઘરમાં પ્રવેશ કરવાનો ભાગ) ગોપુર (નગરમાં પ્રવેશ કરવાના દરવાજા) આદિ સ્થાનોનો તેઓ પરિગ્રહ કરે છે. (પાસાય, ઘર, સરણ, લેણ,

હટ્ટ: इत्यर्थः, 'सिंघाडग-तिग-चउक-चञ्चर-चउम्मुह-महापहा-परिगगहिया भवन्ति,'
 शृङ्गाटक त्रिक-चतुष्क-चत्वर-चतुर्मुख-महापथाः परिगृहीता भवन्ति, तत्र शृङ्गाटकः
 शृङ्गाटकनाम (सिंगोडा) फलविशेषाकारत्रिकोणमार्गविशेषः, त्रिकम् मार्गत्रय-
 मिलनरूपम्, चतुष्कम्-चतुर्मागमिलनरूपम् 'चोराहा' इति-भाषाप्रसिद्धं स्थानम्
 चत्वरं बहुमार्गमिलनरूपम्, 'चौकपदवाच्यम्' चतुर्मुखम्-चतुर्द्वारं स्थानम्, महापथः
 राजमार्गः इत्यर्थः, 'सगड-रह-जाण-जुगगिल्लि-थिल्लि-सीय-संदमाणियाओ परि-
 गगहियाओ भवन्ति' शकट-युग्म-गिल्लि थिल्लि-शिविका-स्यन्दमानिकाः परिगृहीता
 भवन्ति, तत्र शकटम्-गवादिभिरुह्यमानयानविशेषः, रथः अश्वदिभिरुह्यमानशकट
 विशेषः, यानं नौकाविशेषः, युग्मम्-सिंहलद्वीपस्थगोल्लदेशप्रसिद्धम्, गिल्लिः
 पुरुषद्वयेन ऊह्यमानलघुयानविशेषः, थिल्लिः अश्वयुक्तयानविशेषः, शिविका-शिव-

આવળા પરિગગહિયા ભવન્તિ ' પ્રાસાદ-રાજગૃહ, ગૃહ સામાન્યઘર, શરણ
 -તૃણનિર્મિત ગૃહ, અથવા પત્રગૃહ, લયન-પર્વત કે ઊપર ઉત્કીર્ણ ક્રિયા
 ગયા ઘર, આપણ-હટ્ટ-બાજાર, ' સિંઘાડગ, તિગ, ચઉક, ચઞ્ચર, ચઉ-
 મ્મુહ-મહાપહા પરિગગહિયા ભવન્તિ ' શૃંગ્ગાટક-સિંઘાડે કે જૈસે આકાર
 વાળા માર્ગ, જહાં પર ત્રીન રાસ્તે આકર મિલતે હૈં, ચતુષ્ક-એસા માર્ગ
 કિ જહાં પર ચાર રાસ્તે મિલતે હૈં, ભાષા મેં હસે ચોરાહા ક્રહતે હૈં, ચ-
 ત્વર અનેક માર્ગોં સે મિલા હુઆ સ્થાન. ભાષા મેં હસે ચૌક ક્રહતે હૈં,
 ચતુર્મુખ ચાર દ્વારોં વાળા સ્થાન, મહાપથ-રાજમાર્ગ, ' સગડ-રહ-જાણ
 -જુગ-ગિલ્લિ-થિલ્લિ-સીય-સંદમાણિયાઓ પરિગગહિયાઓ ભવન્તિ '
 શકટ-ગાડી-જિસે બૈલ ળીંચતે હૈં, રથ-ઘોડા આદિ જિસે ળીંચતે હૈં,
 યાન-નૌકાવિશેષ, યુગ્મ-સિંહલદ્વીપ કે ગોલ્લદેશ મેં પ્રસિદ્ધ, ગિલ્લી-દો

આવળા પરિગગહિયા ભવન્તિ) પ્રાસાદ (રાજમહેલ), ગૃહ (સામાન્ય ઘર),
 શરણ (પર્ણકુટીર), લયણ (પર્વતને કોતરીને બનાવેલું ઘર), આપણ (દુકાનો
 બજાર) આદિ સ્થાનોનો તેઓ પરિગ્રહ કરે છે. (સિંઘાડગ, તિગ, ચઉક, ચઞ્ચર,
 ચઉમ્મુહ, મહાપહા પરિગગહિયા ભવન્તિ) શિંગોડાના આકારના ન્યાં ત્રણ રસ્તા
 મળતા હોય તેવા માર્ગને શૃંગાટક કહે છે. ચતુષ્ક એટલે ન્યાં ચાર રસ્તા
 મળતા હોય એવું સ્થાન. ચત્વર એટલે ન્યાં અનેક માર્ગોં મળતા હોય એવું
 સ્થાન અથવા ચૌક. ચતુર્મુખ એટલે ચાર દ્વારોવાળું સ્થાન. મહાપથ એટલે
 રાજમાર્ગ. ઉપર્યુક્ત બધાં સ્થાનોનો પચેન્દ્રિય તિથ્યો પરિગ્રહ કરે છે.
 (સગડ, રહ, જાણ, જુગ, ગિલ્લી, થિલ્લી, સીય, સંદમાણિયાઓ પરિગગહિયાઓ
 ભવન્તિ) શકટ-બળદો વડે ખેંચાતું ગાડું, ઘોડાઓથી ખેંચાતો રથ, યાન
 (નૌકા) ગિલ્લિ (બે પુરુષો બંધા ઉપર જેને ઉપાડીને ચાલે છે એવી નાની

राकाराच्छादितो वाहन(पालकी)विशेषः, स्यन्दमानिका-पटाच्छादितवाहन (म्याना) रूपा । 'लोही-लोहकडाह-कडुच्छुया' परिगहिया भवन्ति ' लोही-लोहकडाह-कडुच्छुयानि परिगृहीतानि भवन्ति, तत्र लोही-मण्डिकादिपचनिका, लोहकडाहः लोहमयः पाकपात्रविशेषः, कडुच्छुयम्-परिवेषणपात्रविशेषो दूर्वीपदवाच्यो (कडली) इतिप्रसिद्धम् । 'भवणा परिगहिया भवन्ति' भवनानि परिगृहीतानि भवन्ति, 'देवा, देवीओ, मणुस्सा, मणुस्सीओ, तिरिक्खजोणिया, तिरिक्खजोणिणीओ परिगहियाओ भवन्ति' देवाः, देव्यः, मनुष्याः, मनुष्यः, तिर्यग्योनिकाः तिर्यग्योनयः तिरश्चयः परिगृहीता भवन्ति, 'आसण-सयण-खंभ-भंड-सच्चित्तो-उच्चित्त-मीसि-याइ-दव्वाइ परिगहियाइ भवन्ति' आसन-शयन-स्तम्भ-भाण्ड-सच्चित्तोच्चित्त

पुरुष जिसे अपने कंधों पर रख कर ले चलते हैं ऐसी छोटी पालकी, थिल्ली-जिसमें घोड़े जोते जाते हैं ऐसा यान विशेष, शिबिका-शिखर जैसे आकार से आच्छादित हुआ वाहनविशेष - बड़ी पालकी, स्यन्दमानिका - म्याना, ये सब पूर्वोक्त स्थान पंचेन्द्रिय तिर्यचों द्वारा परिगृहीत होते हैं 'लोही-लोहकडाह, कडुच्छुया परिगहिया भवन्ति' लोही-तवा, लोहकडाह-कडाही, कडुच्छय-करछली, ये सब भी तिर्यचों द्वारा परिगृहीत होते हैं (भवणा परिगहिया भवन्ति) भवन भी इन तिर्यचों द्वारा परिगृहीत होते हैं । (देवा, देवीओ, मणुस्सा, मणुस्सीओ, तिरिक्खजोणिया तिरिक्खजोणिणीओ परिगहियाओ भवन्ति) इसी तरह से देव, देवीयां, मनुष्य, मनुष्यनिगां, तिर्यच पुरुषवेद वाले और तिर्यचनिगां-तिर्यच स्त्रीवेद वाले ये सब भी इनके द्वारा परिगृहीत होते हैं । (आसण-सयण-खंभ-भंड-सच्चित्तोच्चित्तमीसियाइ-

पालकी), शुभ्य (सिंहलद्वीपमां वपरातुं अकं वाहन), थिदिल (घोडागाडी) शिबिका (शीपरना जेवा आकारथी आच्छादित वाहन अथवा मोटी पालकी), स्यन्दमानिका (म्याना) आदि वाहनोनो तेओ परिग्रह करता होय छे (लोही) बोढानो तावडो, (लोहकडाह) बोढानी उडाडी, (कडुच्छुय) उडाडी आदिनो पणु तेओ परिग्रह करे छे. (भवणा परिगहिया भवन्ति) ओ तिर्यचो द्वारा भवनोनो पणु परिग्रह करता होय छे (देवा, देवीओ, मणुस्सा, मणुस्सीओ, तिरिक्खजोणिया, तिरिक्खजोणिणीओ परिगहियाओ भवन्ति) ओ प्रमाणे देव, देवीओ, मनुष्यो, मनुष्य जातिनी ओओ, तिर्यचो, तिर्यचणीओ, आदि पणु तेमना वडे परिगृहीत होय छे. (आसण, सयण, खंभ भंड, सच्चित्तोच्चित्त

મિશ્રિતાનિ, તત્ર આસનં-પ્રસિદ્ધમ્, શયનં-શય્યા, સ્તમ્ભઃ પ્રસિદ્ધઃ, માણ્ડમ્-ઉપ-
કરણમ્ । દ્રવ્યાણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, તદુપસંહરન્નાહ-‘સે તેણદ્દેણં’ હે ગૌતમ !
તત્ તેનાર્યેન તેન કારણેન પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનિકાઃ પ્રાણિનઃ સારમ્ભાઃ, સપરિગ્રહા
ભવન્તિ, નો અનારમ્ભાઃ, નો વા અપરિગ્રહા ભવન્તિ-ઇત્યાશયઃ । ‘જહા તિરિક્કલ-
જોણિયા તહા મણુસ્સા વિ માણિયવ્વા’ યથા તિર્યગ્ગ્યોનિકા જીવાઃ તથા મનુષ્યાઃ
અપિ ભણિતવ્યાઃ વક્તવ્યાઃ, તથા ચ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનિકવત્ મનુષ્યા અપિ
સારમ્ભાઃ, સપરિગ્રહાઃ, નો અનારમ્ભાઃ, નો વા અપરિગ્રહા ભવન્તિ । एवं ‘વાણ-
મંતર-જોહસ-વેમાણિયા જહા ભવણવાસી તહા નેયવ્વા’ વાનવ્યન્તર-જ્યોતિષ્ક-
વૈમાનિકા યથા ભવનવાસિનઃ ભવનપતયોઽસુરકુમારાદયઃ તથા નેતવ્યાઃ-જ્ઞાતવ્યાઃ,
તથા ચ તેઽપિ વાનવ્યન્તર-જ્યોતિષ્ક-વૈમાનિકા ભવનપતિવત્ પૃથિવીકાયસમા-
રમ્ભાદારમ્ભ્ય સચિત્તાચિત્તમિશ્રિતદ્રવ્યપર્યન્તવિષયકપરિગ્રહયુક્તતયા સારમ્ભાઃ,
સપરિગ્રહાઃ ભવન્તિ, નો અનારમ્ભાઃ, નો અપરિગ્રહા ઇતિ ॥ સૂ૦ ૭ ॥

દવ્વાઈ પરિગ્રહિયાઈ ભવંતિ) આસન, શયન, -શય્યા, સ્તંભ-સ્વંભા, મા-
ણ્ડ-ઉપકરણ એ સર્વ દ્રવ્ય તિર્યંચો દ્વારા પરિગૃહીત હોતે હૈં । (સે તેણ-
દ્દેણં) હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈં કિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ
જીવ આરંભ-ઑર પરિગ્રહ સે યુક્ત હોતે હૈં । (જહા તિરિક્કલ-જોણી-
યા તહા મણુસ્સા વિ માણિયવ્વા) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોં કી તરહ મનુષ્ય ભી
આરંભ ઑર પરિગ્રહ સહિત હોતે હૈં એસા જાનના ચાહિયે । વે આરંભ
ઑર પરિગ્રહ રહિત નહીં હોતે હૈં । (एवं વાણમંતર-જોહસ-વેમાણિયા
જહા ભવણવાસી તહા નેયવ્વા) ભવનપતિયોં કી તરહ વાનવ્યન્તર, જ્યો-
તિષ્ક ઑર વૈમાનિક એ સર્વ ભી પૃથિવીકાયસંબંધી સમારંભ સે લગાક-
ર સચિત, અચિત્ત ઑર મિશ્ર હન સર્વ દ્રવ્યોં તક કે પરિગ્રહ કો ધારણ

મીસિયાઈ દવ્વાઈ પરિગ્રહિયાઈ ભવંતિ) આસન, શયન (શય્યા), સ્તંભ, ભાંડ
(ઉપકરણ), સચિત્ત, અચિત્ત, અને મિશ્ર દ્રવ્યોના પણ તેમનાથી પરિગ્રહ
કરાય છે. (સે તેણદ્દેણં) ઇત્યાદિ. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે
પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ થોનીના છવે આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય છે, તેઓ
આરંભ અને પરિગ્રહથી રહિત હોતા નથી. (જહા તિરિક્કલજોણિયા તહા મણુસ્સા
વિ માણિયવ્વા) પંચેન્દ્રિયોની જેમ મનુષ્યો પણ આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત
હોય છે. મનુષ્યો આરંભ અને પરિગ્રહથી રહિત હોતા નથી, એમ સમજવું
(एवं વાણમંતર, જોહસ, વેમાણિયા જહા ભવણવાસી તહા નેયવ્વા) ભવનપતિ
હેનોની જેમ વાનવ્યન્તર હેવો, જ્યોતિષી હેવો, અને વૈમાનિક હેવોને પણ

હેતુ વક્તવ્યતા

મૂલમ્—પંચ હેઠ પળ્લન્તા, તં જહા—હેઠં જાણઈ, હેઠં પાસઈ, હેઠં બુજ્જઈ, હેઠં અભિસમાગચ્છઈ, હેઠં છુટમત્થ-મરણં મરઈ । પંચ હેઠ પળ્લન્તા, તં જહા—હેઠના જાણઈ, જાવ—હેઠના છુટમત્થમરણં મરઈ । પંચ હેઠ પળ્લન્તા, તં જહા—હેઠં ન જાણઈ, જાવ—અન્નાણ-મરણં મરઈ । પંચ હેઠ પળ્લન્તા, તં જહા—હેઠના ન જાણઈ, જાવ—હેઠના અન્નાણ મરણં મરઈ । પંચ અહેઠ પળ્લન્તા, તં જહા—અહેઠં જાણઈ, જાવ—અહેઠં કેવલિમરણં મરઈ । પંચ અહેઠ પળ્લન્તા, તં જહા—અહેઠના જાણઈ, જાવ—અહેઠના કેવલિમરણં મરઈ । પંચ અહેઠ પળ્લન્તા, તં જહા—અહેઠં ન જાણઈ, જાવ—અહેઠં છુટમત્થમરણં મરઈ । પંચ અહેઠ પળ્લન્તા, તં જહા—અહેઠના ન જાણઈ, જાવ—અહેઠના છુટમત્થમરણં મરઈ, સેવં ભંતે ! સેવં ભંતેત્તિ ॥ સૂ૦૮ ॥

॥ પંચમસણ સત્તમો ઉદેસો સમત્તો ॥ ૫-૭ ॥

છાયા-પશ્ચ હેતવઃ પ્રક્ષાઃ, તથા-હેતું જ્ઞાનાતિ, હેતું પશ્યતિ, હેતું બુધ્યતે,

કરને વાલે હોતે હૈં-અતઃ ચે સવ ખી આરંભ ઔર પરિગ્રહ સહિત કહે ગયે હૈં, આરંભ પરિગ્રહ સે રહિત નહીં કહે ગયે હૈં ॥ સૂ૦ ૭ ॥

હેતુ વક્તવ્યતા

‘ પંચ હેઠ પળ્લન્તા ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(પંચ હેઠ પળ્લન્તા) હેતુ પાંચ કહે ગયે હૈં (તં જહા) વે

આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત સમજવા, કારણ કે તેઓ પણ પૃથ્વીકાયથી લઈને, સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર પર્યંતના દ્રવ્યોનો પરિગ્રહ કરતા હોય છે. સૂ. ૭

હેતુવક્તવ્યતા—

“ પંચ હેઠ પળ્લન્તા ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(પંચ હેઠ પળ્લન્તા) હેતુ પાંચ કહ્યા છે. (તં જહા) તે આ

મિશ્રિતાનિ, તત્ર આસનં-પ્રસિદ્ધમ્, શયનં-શય્યા, સ્તંભઃ પ્રસિદ્ધઃ, માણ્ડમ્-ઉપ-
કરણમ્ । દ્રવ્યાણિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, તદુપસંહરન્નાઠ-‘સે તેણદ્દેણં’ હે ગૌતમ !
તત્ તેનાર્થેન તેન કારણેન પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાઃ પ્રાણિનઃ સારમ્માઃ, સપરિગ્રહા
ભવન્તિ, નો અનારમ્માઃ, નો વા અપરિગ્રહા ભવન્તિ-ઇત્યાશયઃ । ‘જહા તિરિક્કલ-
જોણિયા તહા મણુસ્સા વિ માણિયવ્વા’ યથા તિર્યગ્ચોનિકા જીવાઃ તથા મનુષ્યા
અપિ મણિતવ્યાઃ વક્તવ્યાઃ, તથા ચ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકવત્ મનુષ્યા અપિ
સારમ્માઃ, સપરિગ્રહાઃ, નો અનારમ્માઃ, નો વા અપરિગ્રહા ભવન્તિ । एवं ‘વાણ-
મંતર-જોહસ-વેમાણિયા જહા ભવણવાસી તહા નેયવ્વા’ વાનવ્યન્તર-જ્યોતિષ્ક-
વૈમાનિકા યથા ભવનવાસિનઃ ભવનપતયોઽસુરકુમારાદયઃ તથા નેતવ્યાઃ-જ્ઞાતવ્યાઃ,
તથા ચ તેઽપિ વાનવ્યન્તર-જ્યોતિષ્ક-વૈમાનિકા ભવનપતિવત્ પૃથિવીકાયસમા-
રમ્માદારમ્ય સચિત્તાચિત્તમિશ્રિતદ્રવ્યપર્યન્તવિપયકપરિગ્રહયુક્તતયા સારમ્માઃ,
સપરિગ્રહાઃ ભવન્તિ, નો અનારમ્માઃ, નો અપરિગ્રહા ઇતિ ॥ સૂ. ૭ ॥

દ્રવ્યાઈં પરિગ્રહિયાઈં ભવંતિ) આસન, શયન, -શય્યા, સ્તંભ-સ્વંભા, મા-
ણ્ડ-ઉપકરણ એ સર્વ દ્રવ્ય તિર્યંચોં દ્વારા પરિગૃહીત હોતે હૈં । (સે તેણ-
દ્દેણં) હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈંને એસા કહા હૈં કિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ
જીવ આરંભ-ઑર પરિગ્રહ સે યુક્ત હોતે હૈં । (જહા તિરિક્કલ-જોણી-
યા તહા મણુસ્સા વિ માણિયવ્વા) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોં કી તરહ મનુષ્ય મી
આરંભ ઑર પરિગ્રહ સહિત હોતે હૈં એસા જાનના ચાહિયે । વે આરંભ
ઑર પરિગ્રહ રહિત નહીં હોતે હૈં । (एवं વાણમંતર-જોહસ-વેમાણિયા
જહા ભવણવાસી તહા નેયવ્વા) ભવનપતિયોં કી તરહ વાનવ્યન્તર, જ્યો-
તિષ્ક ઑર વૈમાનિક એ સર્વ મી પૃથિવીકાયસંવંધી સમારંભ સે લગાક-
ર સચિત, અચિત્ત ઑર મિશ્ર હન સર્વ દ્રવ્યોં તક કે પરિગ્રહ કો ધારણ

મીસિયાઈં દ્રવ્યાઈં પરિગ્રહિયાઈં ભવંતિ) આસન, શયન (શય્યા), સ્તંભ, માંડ
(ઉપકરણ), સચિત્ત, અચિત્ત, અને મિશ્ર દ્રવ્યોના પણ તેમનાથી પરિગ્રહ
કરાય છે. (સે તેણદ્દેણં) ઇત્યાદિ. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે
પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનીના છવે આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત હોય છે, તેઓ
આરંભ અને પરિગ્રહથી રહિત હોતા નથી. (જહા તિરિક્કલજોણિયા તહા મણુસ્સા
વિ માણિયવ્વા) પંચેન્દ્રિયોની જેમ મનુષ્યો પણ આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત
હોય છે. મનુષ્યો આરંભ અને પરિગ્રહથી રહિત હોતા નથી, એમ સમજવું
(एवं વાણમંતર, જોહસ, વેમાણિયા જહા ભવણવાસી તહા નેયવ્વા) ભવનપતિ
જેવોની જેમ વાનવ્યન્તર જેવો, જ્યોતિષી જેવો, અને વૈમાનિક જેવોને પણ

હેતુ વક્તવ્યતા

મૂલમ્—પંચ હેતુ પળ્લક્ષ્ણા, તં જહા-હેતું જાણઈ, હેતું પાસઈ, હેતું બુઝઈ, હેતું અભિસમાગચ્છઈ, હેતું છુડમત્થ-મરણં મરઈ । પંચ હેતુ પળ્લક્ષ્ણા, તં જહા-હેતુના જાણઈ, જાવ-હેતુના છુડમત્થમરણં મરઈ । પંચ હેતુ પળ્લક્ષ્ણા, તં જહા-હેતું ન જાણઈ, જાવ-અન્નાણ-મરણં મરઈ । પંચ હેતુ પળ્લક્ષ્ણા, તં જહા-હેતુના ન જાણઈ, જાવ-હેતુના અન્નાણ-મરણં મરઈ । પંચ અહેતુ પળ્લક્ષ્ણા, તં જહા-અહેતું જાણઈ, જાવ-અહેતું કેવલિમરણં મરઈ । પંચ અહેતુ પળ્લક્ષ્ણા, તં જહા-અહેતુના જાણઈ, જાવ-અહેતુના કેવલિમરણં મરઈ । પંચ અહેતુ પળ્લક્ષ્ણા, તં જહા-અહેતું ન જાણઈ, જાવ-અહેતુના છુડમત્થમરણં મરઈ, સેવં ભંતે ! સેવં ભંતેત્તિ ॥ સૂત્ર ૮ ॥

॥ પંચમસ્ય સત્તમો ઉદેસો સમત્તો ॥ ૫-૭ ॥

છાયા-પશ્ચ હેતવઃ પ્રજ્ઞાઃ, તથા-હેતું જાનાતિ, હેતું પશ્યતિ, હેતું બુઘ્યતે,

કરને વાલે હોતે હૈં-અતઃ યે સ્વ ધી આરંભ ઓર પરિગ્રહ સહિત કહે ગયે હૈં, આરંભ પરિગ્રહ સે રહિત નહીં કહે ગયે હૈં ॥ સૂત્ર ૭ ॥

હેતુ વક્તવ્યતા

‘ પંચ હેતુ પળ્લક્ષ્ણા ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(પંચ હેતુ પળ્લક્ષ્ણા) હેતુ પાંચ કહે ગયે હૈં (તં જહા) વે

આરંભ અને પરિગ્રહથી યુક્ત સમજવા, કારણ કે તેઓ પણ પૃથ્વીકાયથી લઈને, સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર પર્યાન્તના દ્રવ્યોનો પરિગ્રહ કરતા હોય છે. સૂ. ૭

હેતુવક્તવ્યતા—

“ પંચ હેતુ પળ્લક્ષ્ણા ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(પંચ હેતુ પળ્લક્ષ્ણા) હેતુ પાંચ કહે છે. (તં જહા) તે આ

हेतुम् अभिसमागच्छति, हेतुं छद्मस्थमरणं म्रियते । पञ्च हेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-
हेतुना जानाति, यावत्-हेतुना छद्मस्थमरणं म्रियते । पञ्च हेतवः प्रज्ञप्ताः,
तद्यथा-हेतुं न जानाति, यावत्-अज्ञानमरणं म्रियते पञ्च हेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-
हेतुना न जानाति, यावत्-हेतुना अज्ञानमरणं म्रियते । पञ्च अहेतवः प्रज्ञप्ताः,

इस प्रकार से हैं (हेउं जाणइ) एक हेतु वह है जो हेतु को जानता है
दूसरा हेतु वह है जो (हेउं पासइ) हेतु को देखता है । तीसरा हेतु
वह है जो (हेउं वुज्झइ) हेतु के ऊपर अच्छी तरह से श्रद्धा करता
है । चौथा हेतु वह है, जो (हेउं अभिसमागच्छइ) हेतु को अच्छी
तरह प्राप्त करता है । पांचवा हेतु वह है, जो (हेउं छउमत्थमरणं मरइ)
हेतु वाले छद्मस्थमरण को करता है । (पंच हेऊ पण्णत्ता) पांच हेतु कहे
गये हैं । (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं—(हेउणा जाणइ) जो हेतु के
द्वारा जानता है एक वह हेतु है, (जाव हेउणा छउमत्थमरणं मरइ)
यावत् जो हेतु द्वारा छद्मस्थ मरण करता है वह पांचवा हेतु है ।

(पंचहेऊ पण्णत्ता) पांच हेतु कहे गये हैं (तं जहा) वे इस प्रकारसे हैं
(हेउं ण जाणइ) जो हेतु को नहीं जानता है । (जाव अज्ञाणं मरणं
मरइ) यावत् अज्ञानमरण करता है । (पंच हेऊ पण्णत्ता) पांच हेतु
कहे गये हैं (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं—(हेउणा ण जाणइ) जो

પ્રમાણુ છે—(હેઉં જાણइ) એક હેતુ એટલે કે હેતુમાં વર્તમાન પુરુષ એ છે
કે જે હેતુને જાણુ છે. બીજો હેતુ એ છે કે જે (હેઉં પાસइ) હેતુને દેખે
છે. ત્રીજો હેતુ એ છે કે જે (હેઉં વુજ્ઝइ) હેતુ ઉપર સારી રીતે શ્રદ્ધા રાખે
છે. ચોથો હેતુ એ છે કે જે (હેઉં અભિસમાગચ્છइ) હેતુની સારી રીતે પ્રાપ્તિ
કરે છે. પાંચમો હેતુ એ છે કે જે (હેઉં છઉમત્થમરણં મરइ) હેતુયુક્ત છદ્મસ્થ
મરણને પ્રાપ્ત કરે છે.

(પંચ હેऊ પण્ણત્તા) હેતુ પાંચ કહ્યા છે. (તંજહા) તે આ
પ્રમાણુ છે—(હેઉના જાણइ) “ એક હેતુ (અથવા હેતુમાં વર્તમાન
પુરુષ) એ છે કે જે હેતુ દ્વારા જાણુ છે, ” (જાવ હેઉના છઉમત્થમરણં મરइ)
ત્યાંથી શરૂ કરીને “ જે હેતુ દ્વારા છદ્મસ્થ મરણને પ્રાપ્ત કરે છે તે પાંચમો
હેતુ છે, ” ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું. (પંચ હેऊ પણ્ણત્તા) હેતુ
પાંચ કહ્યા છે. (તંજહા) તે નીચે પ્રમાણુ છે—(હેઉં ણ જાણइ) “ જે હેતુને

તથા-અહેતું જાનાતિ, યાવત્-અહેતું કેવલિમરણં પ્રિયતે । પશ્ચ અહેતવઃ પ્રજ્ઞસાઃ, તથા-અહેતુના જાનાતિ, યાવત્-અહેતુના કેવલિમરણં પ્રિયતે । પશ્ચ અહેતવઃ પ્રજ્ઞસાઃ, તથા-અહેતું ન જાનાતિ, યાવત્-અહેતું છદ્મસ્થમરણં પ્રિયતે । પશ્ચ અહેતવઃ પ્રજ્ઞસાઃ, તથા-અહેતુના ન જાનાતિ, યાવત્-અહેતુના છદ્મસ્થમરણં પ્રિયતે । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति ॥ सू० ८ ॥

॥ પશ્ચમશતે સપ્તમ ઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥ ૬-૭ ॥

हेतु द्वारा नहीं जानता है । (जाव हेउणा अन्नाणमरणं मरइ) यावत् हेतु द्वारा अज्ञान मरण करता है ।

(પંચ અહેક પળ્લત્તા) પાંચ અહેતુ કહે ગયે હૈં । (તં જહા) વે હસ પ્રકાર સે હૈં-(અહેકં જાણહ, જાવ અહેકં કેવલિમરણં મરइ) જો અહેતુ કો જાનતા હૈ-યાવત્ અહેતુ વાલે કેવલિમરણ કો જો કરતા હૈ । (પંચ અહેક પળ્લત્તા) પાંચ અહેતુ કહે ગયે હૈં (તં જહા) વે હસ પ્રકાર સે હૈં (અહેકા જાણહ, જાવ અહેકા કેવલિમરણં મરइ) જો અહેતુ દ્વારા જાનતા હૈ યાવત્ અહેતુ દ્વારા જો કેવલિમરણ કરતા હૈ । (પંચ અહેક પળ્લત્તા) પાંચ અહેતુ કહે ગયે હૈં (તં જહા) વે હસ પ્રકાર સે હૈં-(અહેકં ન જાણહ, જાવ અહેકં છદ્મસ્થમરણં મરइ) જો અહેતુ કો નહીં જાનતા હૈ યાવત્ અહેતુ છદ્મસ્થમરણ કો જો કરતા હૈ । (પંચ અહેક પળ્લત્તા) પાંચ અહેતુ કહે ગયે હૈં । (તં જહા) વે હસ પ્રકાર સે હૈં । (અહેકા ન જાણહ જાવ અહેકા ચડ-

ભણ્ણતો નથી, ” ત્યાંથી શરૂ કરીને (જાવ અન્નાણમરણં મરइ) “ અજ્ઞાન મરણ પ્રાપ્ત કરે છે ” ત્યાં સુધીના પાંચ હેતુ સમજવા. (પંચ હેકં પળ્લત્તા) હેતુ પાંચ કહ્યા છે. (તં જહા) તે આ પ્રમાણે છે-(હેકા ન જાણહ) “ જે હેતુ દ્વારા ભણ્ણતો નથી, ” અહીંથી લઈને (જાવ હેકા અન્નાણમરણં મરइ) “ હેતુ દ્વારા અજ્ઞાન મરણ પ્રાપ્ત કરે છે, ” ત્યાં સુધીના પાંચ હેતુ સમજવા. (પંચ અહેક પળ્લત્તા, તં જહા) નીચે પ્રમાણે પાંચ અહેતુ કહ્યા છે-(અહેકં જાણહ, જાવ અહેકં કેવલિમરણં મરइ) “ જે અહેતુને ભણે છે, ” અહીંથી શરૂ કરીને “ જે અહેતુવાળું કેવલિમરણ પામે છે, ” ત્યાં સુધીના પાંચ અહેતુ સમજવા. (પંચ અહેક પળ્લત્તા, તં જહા) નીચે પ્રમાણે પાંચ અહેતુ કહ્યા છે-(અહેકા જાણહ, જાવ અહેકા કેવલિમરણં મરइ) “ જે અહેતુ દ્વારા ભણે છે, ” અહીંથી શરૂ કરીને “ જે અહેતુ દ્વારા કેવલિમરણ પામે છે, ” ત્યાં સુધીના પાંચ અહેતુ સમજવા. (પંચ અહેક પળ્લત્તા, તં જહા) પાંચ અહેતુ કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે-(અહેકં ન જાણહ, જાવ અહેકં છદ્મસ્થમરણં મરइ) “ જે અહેતુને ભણ્ણતો નથી, ” અહીંથી શરૂ કરીને “ જે અહેતુ છદ્મસ્થમરણ પ્રાપ્ત

ટીકા—છદમસ્થત્વેન નૈરયિકાદયો जीवाः हेतोर्व्यवहार कर्तृतया हेतु-
पदेनोच्यन्ते अतो हेतुभेदान् निरूपयितुमाह—‘ पंच हेऊ पणत्ता ’ इत्यादि ।
‘ पंच हेऊ पणत्ता, तं जहा—हेउं जाणइ १, हेउं पासइ २, हेउं बुज्झइ ३, हेउं
अभिसमागच्छइ ४, हेउं छउमत्थमरणं मरइ ५, ’ । अत्र हेतुषु वर्तमानः पुरुषोऽपि
हेतुरुच्यते, तस्य हेतु ज्ञानाभिन्नत्वात्, तस्य च हेतोः क्रियाभेदात्पञ्चविधत्वं
वर्तते तथाहि—पञ्च हेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—हेतुं—साध्याविनाभूतं—साध्यं विना अवर्त-
मत्थमरणं मरइ) जो अहेतु द्वारा नहीं जानता है, यावत् अहेतु द्वारा
जो छदमस्थमरण करता है । (सेवं भंते । सेवं भंते । त्ति) हे भदन्त !
जैसा अपने कहा है वह ऐसा ही है—हे भदन्त ! वह ऐसा ही है—इस
प्रकार कहकर गौतम अपने स्थान पर बैठ गये ।

ટીકાર્થ—છદમસ્થાવસ્થા કો લેકર નૈરયિક આદિ જીવ, હેતુ દ્વારા
વ્યવહાર કરને વાલે હોને કે કારણ સ્વયં હેતુરૂપ સે કહે જાતે હૈં । સ-
લિયે હેતુ કે ભેદોં કો પ્રકટ કરને કે લિયે સૂત્રકાર ને હસ પ્રકરણ કો
પ્રારંભ કિયા હૈ ‘ પંચ હેઊ પણત્તા ’ હેતુ પાંચ પ્રકટ કિયે ગયે હૈં (તં
જહા) જો હસ પ્રકાર સે હૈં—‘ હેઉં જાણइ, હેઉં પાસइ, હેઉં બુજ્ઝइ, હેઉં
અભિસમાગચ્છइ, હેઉં છઉમત્થમરણં મરइ) યહાં હેતુ મેં વર્તમાન પુરુષ
કો જો સ્વયં હેતુરૂપ સે કહા ગયા હૈં ઉસકા કારણ યહ હૈં કિ વહ હેતુ
જ્ઞાન સે અભિન્ન હોતા હૈ, તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈં કિ પરિણામ ઔર

કરે છે, ” ત્યાં સુધીના પાંચ અહેતુ સમજવા. (પંચ અહેઊ પણત્તા) પાંચ
અહેતુ કહ્યા છે, (તંજહા) તે આ પ્રમાણે છે—(અહેઊના ન જાણइ, જાવ
અહેઊના છંડમત્થમરણં મરइ) “ જે અહેતુ દ્વારા જાણતો નથી, ” અહીંથી
શરૂ કરીને “ જે અહેતુ દ્વારા છદમસ્થમરણ પ્રાપ્ત કરે છે, ” ત્યાં સુધીના પાંચ
અહેતુ સમજવા. (સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ) હે ભદન્ત ! આપનું કથન
સર્વથા સત્ય છે. આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તેમાં શંકાને માટે
અવકાશ જ નથી. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને ખેસી ગયા.

ટીકાર્થ—છદમસ્થાવસ્થાની અંપેક્ષાએ નારક આદિ જીવો, હેતુ દ્વારા
વ્યવહાર કરનાર હોવાથી તેમને પોતાને જ હેતુરૂપે કહેવામાં આવે છે. તેથી
હેતુના લેહો દર્શાવવાને માટે સૂત્રકારે આ પ્રકરણને પ્રારંભ કર્યો છે—(પંચ
હેઊ પણત્તા) હેતુ પાંચ ગંતાવ્યા છે, (તંજહા) જે આ પ્રમાણે છે—(હેઉં
જાણइ, હેઉં પાસइ, હેઉં બુજ્ઝइ, હેઉં અભિસમાગચ્છइ, હેઉં છંડમત્થમરણં મરइ)
આ સૂત્રમાં હેતુમાં વર્તમાન પુરુષને જ હેતુરૂપે દર્શાવવામાં આવેલ છે, કારણ
કે તે હેતુ જ્ઞાનથી અભિન્ન હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પરિણામ અને
પરિણામીમાં અથવા ગુણ અને ગુણીમાં અમુક રીતે અલેહ માનવામાં આવે
છે. “ હેતુ સાધ્યની સાથે અવિનાશાવી હોય છે ” એટલે કે હેતુ સાધ્ય વિના

માનં સાધ્યવ્યાપ્યમિત્યર્થઃ સાધ્યનિશ્ચયાય જાનાતિ-વિશેષતઃ સમ્યગ્ અવગચ્છતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વાત્, અયં પશ્ચવિધોઽપિ હેતુઃ-હેતુષુ વર્તમાનઃ પુરુષઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિર્જ્ઞા-તવ્યઃ, મિથ્યાદૃષ્ટેરગ્રે વક્ષ્યમાણત્વાત્ इत्येकः १, एवं हेतुं पश्यति, सामान्यत

परिणामी में अथवा गुण गुणी में किसी अपेक्षा अभेद माना जाता है । (हेतु साध्याविनाभावी होता है) ऐसा हेतु का ज्ञान ज्ञानी आत्मा से भिन्न नहीं-क्यों कि ज्ञान आत्माका गुण है । अतः हेतु ज्ञान से अभिन्न होने के कारण ज्ञानी पुरुष स्वयं यहां हेतुरूप से प्रकट किया गया है । यह हेतु क्रिया के भेद से पांचप्रकार का होता है-जो इस प्रकार से है -जो व्यक्ति इस बात को जानता है-कि ऐसा हेतु जो अपने साध्य के साथ अविनाभूत होता है-साध्य के विना नहीं होता है-साध्य का व्या-प्य होता है-वह अपने साध्य का निश्चय करनेवाला होता है, सम्यग्-दृष्टि होने के कारण जो इस तरह विशेषरूप से अच्छी तरह से हेतु को जानता है- यही बात (हेउं जाणइ) इस वाक्य द्वारा प्रदर्शित की गई हैं । तात्पर्य कहने का यह है कि यह पांच प्रकार का जो हेतु है-अ-र्थात्-इन पांच प्रकार के हेतुओं में वर्तमान जो पुरुष है-वह सम्यग्दृष्टि होता है-ऐसा जानना चाहिये । क्यों कि आगे कहे जाने वाले प्रकरण से मिथ्यादृष्टि का वर्णन किया जावेगा, इस प्रकार से जो जानना है य-ही (हेउं जाणइ) इस पद का भावार्थ है । (हेउं पासइ) जो हेतु को

સંલવી શકતો જ નથી-એવું હેતુનું જ્ઞાન જ્ઞાની આત્માથી ભિન્ન હોતું નથી, કારણ કે જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે. આ રીતે હેતુ જ્ઞાનથી અભિન્ન હોવાને કારણે, જ્ઞાની પુરુષને પોતાને જ અહીં હેતુરૂપે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. તે હેતુ ક્રિયાના ભેદથી પાંચ પ્રકારના હોય છે, જે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(હેઉં જાણइ) જે હેતુને પોતાના સાધ્યની સાથે અવિનાભાવરૂપે બાંધે છે. એટલે કે તે વ્યક્તિ એ વાતને બાંધે છે કે હેતુ સાધ્યના વિના સંલવતો નથી-હેતુ સાધ્યનો વ્યાપ્ય હોય છે-તે પોતાના સાધ્યનો નિશ્ચય કરાવનારો હોય છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોવાને કારણે જે આ રીતે હેતુને વિશેષરૂપે સારી રીતે બાંધે છે. એજ વાતને (હેઉં જાણइ) દ્વારા પ્રદર્શિત કરવામાં આવી છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પાંચ પ્રકારના જે હેતુ છે-એટલે કે આ પાંચ પ્રકારના હેતુ-ઓમાં વર્તમાન જે પુરુષ છે, તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે, એવું સમજવું. (મિથ્યાદૃષ્ટિનું વર્ણન હવે પછી કરવામાં આવશે, અત્યારે તો સમ્યગ્દૃષ્ટિનું જ વર્ણન આવી રહ્યું છે, એમ સમજવું. (હેઉં પાસइ) જે હેતુને પોતાના

एवावबोध्यात् इति द्वितीयः २, हेतुं बुध्यते-सम्यक्तया श्रद्धात्ते, 'बुध्यते' अस्य-सम्यक्श्रद्धानार्थकत्वात् इति तृतीयः ३, तथा हेतुम् अभिसमागच्छति साध्यसिद्धौ व्यापारणतः सम्यक्तया प्राप्नोति इति चतुर्थः ४, तथा हेतुम् अध्यवसानादिमरण-कारणयोगात् मरणमपि हेतुस्तं हेतुमदित्यर्थः, छद्मस्थमरणं म्रियते करोति, न केवलमरणं तस्याऽ हेतुकत्वात्, नापि अज्ञानमरणम् तस्य सम्यग्ज्ञानित्वात्, अज्ञानमरणस्याग्रे वक्ष्यमाणत्वाच्च, इति पञ्चमः ५ । प्रकारान्तरेणापि हेतूनेव पुनः

अपने साध्य के साथ अविनाभावरूप से सामान्यतः जानता है-देखता है-यह द्वितीय हेतु है । तथा-(हेउं बुज्झइ) हेतु अपने साध्य के साथ अविनाभूत होकर ही हेतुरूप से बनाता है-ऐसा जो श्रद्धान् करता है । वह तृतीय हेतु है यहां पर 'बुध्' धातु का अर्थ सम्यक् श्रद्धान् करना ऐसा हुआ है । (हेउं अभिसमागच्छइ) साध्य की सिद्धि में उनके उपयोग करने से जो उसे प्राप्त करलेता है यह चौथा हेतु है । (हेउं छड-मत्थमरणं मरइ) अध्यवसाय आदि हेतु जो कि-मरण के कारण होते हैं इनके संबंध से छद्मस्थमरण भी हेतु कहा गया है जो इस प्रकार के हेतुरूप-छद्मस्थमरणको करता है वह पांचवां हेतु है । केवलमरणको यहाँ हेतु में अन्तर्भूत नहीं किया गया है-कारण वह अहेतुक होता है । तथा अज्ञानमरण भी हेतुमें नहीं गिना है क्योंकि वह अज्ञानियोंके-मिथ्या-दृष्टियों के होता है-और छद्मस्थमरण सम्यग्ज्ञानियों के होता है अज्ञानमरण का कथन आगे किया जाने वाला है । इस तरह (हेउं छड-मत्थमरणं मरइ) यह पांचवां हेतु है । दूसरी तरह से भी हेतुओं का

साध्यની સાથે અવિનાભાવરૂપે સામાન્ય રીતે દેખે છે, તે હેતુનો ખીજો ભેદ છે. (હેઉં બુજ્ઝઇ) હેતુ પોતાના સાધ્યની સાથે અવિનાભાવરૂપે રહીને જ હેતુ રૂપે પ્રકટ થાય છે, એવી જ શ્રદ્ધા રાખે છે, તેને હેતુનો ત્રીજો ભેદ કહ્યો છે. અહીં 'બુધ્' ધાતુનો " સમ્યક્ શ્રદ્ધા કરવી " એવો અર્થ કરવાનો છે. (હેઉં અભિસમાગચ્છઇ) સાધ્યની સિદ્ધિમાં તેનો ઉપયોગ કરવાથી જ તેને પ્રાપ્ત કરી લે છે, આ ચોથો હેતુ છે. (હેઉં છડમત્થમરણં મરઇ) અધ્યવસાય આદિ હેતુ કે જે મરણના કારણ હોય છે, તેના સંબંધથી છદ્મસ્થમરણને પણ હેતુરૂપે પ્રકટ કર્યું છે. જે આ પ્રકારના હેતુરૂપ છદ્મસ્થમરણને પ્રાપ્ત કરે છે, તેને પાંચમો હેતુ કહ્યો છે. કેવલમરણનો અહીં હેતુમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો નથી, કારણ કે તે અહેતુક હોય છે. તથા અજ્ઞાનમરણનો પણ હેતુમાં સમાવેશ કરાયો નથી, કારણ કે અજ્ઞાનીઓ-મિથ્યાદૃષ્ટિઓ-એવું મરણ પ્રાપ્ત કરે છે. છદ્મસ્થમરણ સમ્યગ્જ્ઞાનીઓ પામે છે. અજ્ઞાનમરણનું પ્રતિપાદન આગળ કરવામાં આવશે. આ રીતે છદ્મસ્થમરણને પાંચમો હેતુ કહ્યો છે.

પ્રતિપાદયતિ—‘ પંચ હેઝ પળ્લત્તા, તં જહા-હેઝળા જાળહ, જાવ-હેઝળા છઝમત્થ-મરણં મરહ ’ પશ્ચ હેતવઃ પ્રજ્ઞસાઃ, તથા-હેતુના અનુમાનોત્થાપકેન જાનાતિ-અનુમેયં સાધ્યમ્ અનુમાનં વિનૈવ સમ્યગ્ અવગચ્છતિ સમ્યગ્દષ્ટિત્વાત્-ઇતિ પ્રથમઃ ૧, એવં યાવત્-હેતુના સામાન્યતઃ પચ્ચતિ, ઇતિ દ્વિતીયઃ ૨, હેતુના બુદ્ધ્યતે-શ્રદ્ધાતિ, ઇતિ તૃતીયઃ ૩, હેતુના અભિસમાગચ્છતિ-પ્રાપ્નોતિ, ઇતિ ચતુર્થઃ ૪, તથા અકેવલિત્વાત્ હેતુના પ્રશસ્તાધ્યવસાનાદિના છદ્મસ્થમરણં ત્રિયતે કરોતિ, ઇતિ પશ્ચમઃ ૫ । અથ મિથ્યાદષ્ટિમાશ્રિત્ય પશ્ચવિધાન્ હેતૂન્ પ્રતિપાદયતિ—‘ પંચ હેઝ પળ્લત્તા, તં જહા-હેઝં ણ જાળહ, જાવ-અન્નાણમરણં મરહ ’ પશ્ચ હેતવઃ ક્રિયા

ઘર્ણન ક્રિયા જાતા હૈ ।

(પંચ હેઝ પળ્લત્તા) હે ગૌતમ ! પાંચ હેતુ પ્રજ્ઞસ હુએ હૈ—(તં જહા) જૈસે—(હેઝળા જાળહ, જાવ હેઝળા છઝમત્થમરણં મરહ) અનુમાનો-ત્થાપક હેતુ દ્વારા જો અનુમેયપદાર્થ કો-સમ્યદષ્ટિ હોને સે જાનતા હૈ એક વહ હેતુ હૈ ઇસી તરહ સે જો હેતુકે દ્વારા સામાન્ય રૂપસે સાધ્ય કો દેખતા હૈ, યહ દ્વિતીય હેતુ હૈ, ઇસી તરહ જો હેતુ કે દ્વારા ઝમકે સાધ્યાર્થ કા શ્રદ્ધાન કરતા હૈ વહ તૃતીય હેતુ હૈ, હેતુકે દ્વારા જો સાધ્યાર્થકો પ્રસ કરતા હૈ વહ ચતુર્થ હેતુ હૈ તથા અકેવલી હોને કે કારણ જો પ્રશસ્ત અધ્યવસાય આદિ રૂપ હેતુ દ્વારા છદ્મસ્થમરણ કરતા હૈ વહ પાંચવાં હેતુ હૈ ।

અવ મિથ્યાદષ્ટિ કો આશ્રિત કરકે પાંચ પ્રકાર કે હેતુઓં કા પ્રતિપાદન ક્રિયા જાતા હૈ—(પંચ હેઝ પળ્લત્તા) ક્રિયા ભેદ સે પાંચ હેતુ પ્રતિપાદિત હુએ હૈ—વે ઇસ પ્રકાર સે હૈ—(હેઝં ણ જાળહ જાવ અન્નાણમરણં મરહ) હેતુ દ્વારા વ્યવહાર કરને વાલા હોનેકે કારણ મિથ્યા-

હવે સૂત્રકાર ખીજી રીતે હેતુઓંનું પ્રતિપાદન કરે છે—(પંચ હેઝ પળ્લત્તા) હે ગૌતમ ! હેતુ પાંચ દેહ્યાં છે, (તંજહા) જેવાં કે (હેઝળા જાળહ, જાવ હેઝળા છઝમત્થમરણં મરહ) અનુમાનોત્થાપક હેતુ દ્વારા જે અનુમેય પદાર્થને સાધ્યને સમ્યદષ્ટિ હોવાથી જાણે છે, તે પહેલો હેતુ છે. એજ પ્રમાણે જે હેતુ દ્વારા સામાન્ય રૂપે સાધ્યને દેખે છે, તે બીજો હેતુ છે. એજ પ્રમાણે જે હેતુ દ્વારા તેના સાધ્યાર્થ પર શ્રદ્ધા રાખે છે, તે ત્રીજો હેતુ છે હેતુ દ્વારા જે સાધ્યાર્થને પ્રાપ્ત કરે છે તે ચોથો હેતુ છે. અને અકેવલી હોવાને કારણે જે પ્રશસ્ત અધ્યવસાય આદિરૂપ હેતુ દ્વારા છદ્મસ્થમરણ ભરે છે, તે પાંચમો હેતુ છે.

હવે મિથ્યાદષ્ટિને અનુલક્ષીને પાંચ પ્રકારના હેતુઓંનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે—(પંચ હેઝ પળ્લત્તા) ક્રિયાના ભેદથી પાંચ હેતુ દેહ્યા છે, (તંજહા) જે આ પ્રમાણે છે—(હેઝં ણ જાળહ જાવ અન્નાણમરણં મરહ) મિથ્યાદષ્ટિ પુરુષનેજ

ખેદાત્ પ્રજ્ઞતાઃ હેતુના વ્યવહારિત્વાત્ મિથ્યાદૃષ્ટિઃ પુરુષોઽપિ હેતુપદેનોચ્યતે, તદ્વથા- હેતું ન જાનાતિ, નબઃ કુત્સાર્થવતયા મિથ્યાદૃષ્ટિત્વાત્ સમ્યક્તયા નાવગચ્છતિ અસમ્યક્તયા જાનાતીત્યર્થઃ યાદત્-હેતું ન પશ્યતિ, અસમ્યક્તયા પશ્યતીત્યર્થઃ ૨, તથા હેતું ન બુદ્ધ્યતે અસમ્યક્તયા શ્રદ્ધત્તે, ૩, હેતું ન અભિસમાગચ્છતિ, અસમ્યક્તયા પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ, ૪, એવં હેતુસ્મ અપ્રશસ્તાધ્યવસાનાદિ હેતુયુક્તમ્ અજ્ઞા.

દૃષ્ટિ પુરુષ ખી હેતુપર સે યહાં કહા ગયા હૈ (હેતું ન જાનાતિ) મેં જો યહ “ ન ” હૈ વહ કુત્સા-નિન્દા અર્થ મેં પ્રયુક્ત હુઆ હૈ । અતઃ જો જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતાં હૈ વહ હેતુ કો અચ્છી તરહસે નહીં જાનતા હૈ વિપરીતરૂપ સે હી જાનતા હૈ-તાત્પર્યં યહ હૈ કિ સાધ્ય કે સાથ અવિનાભાવ સંબંધ સે જો વર્તમાન હોતા હૈ વહી “ સાધ્યવિનાભાવિત્વેન નિશ્ચિતો હેતુઃ ” કે અનુસાર સચ્ચા હેતુ હોતા હૈ । ત્રિરૂપવાલા યા પંચરૂપવાલા હેતુ નહીં હોતા હૈ જૈસા કિ અન્યતીર્થિક જનોં ને માના હૈ । અતઃ મિથ્યાદૃષ્ટિ હેતુ કે સચ્ચે સ્વરૂપ સે અનભિજ્ઞ હોતે હૈં ઓર જો હેતુ કા સ્વરૂપ વાસ્તવિક નહીં હોતા હૈ વસે હેતુ કે સ્વરૂપ રૂપ સે સ્વીકાર કરતે હૈં । સો એક યહ હેતુ હુઆ દૂસરા હેતુ કો સમ્યક્ રૂપ સે દેખતાં હૈ વહ હૈ । તથા સમ્યક્ રૂપ સે જો હેતુ કા શ્રદ્ધાન કરતા હૈ યહ તીસરા હેતુ હૈ સમ્યક્ રૂપ સે હેતુ કો અપને સાધ્ય કે સાથ પ્રાપ્ત હુઆ ખી નહીં માનતા હૈ અર્થાત્ અસમ્યક્ રૂપ સે પ્રાપ્ત હુઆ માનતા હૈ વહ ચૌથા હેતુ હૈ ઇસી તરહ સે જો અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય આદિ હેતુ સહિત અજ્ઞાન

અહીં હેતુપદ દ્વારા ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે કારણ કે તે હેતુ દ્વારા વ્યવહાર કરનારો હોય છે (હેતું ન જાનાતિ) માં જે “ ન ” નો પ્રયોગ કુત્સા (નિન્દા) ના અર્થમાં કરાયો છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ એવું હેતુને સારી રીતે જાણતો નથી પણ વિપરીત રીતે જાણે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સાધ્યની સાથે અવિનાભાવ સંબંધ ધરાવનાર હેતુને જ સાચો હેતુ કહે છે. કહું પણ છે કે (સાધ્યવિનાભાવિત્વેન નિશ્ચિતો હેતુઃ) અન્યતીર્થિકો જે પ્રમાણે માને છે તે પ્રમાણે હેતુ ત્રિરૂપયુક્ત કે પાંચ રૂપયુક્ત નથી. તેથી મિથ્યાદૃષ્ટિ એવું હેતુનાં સાચા સ્વરૂપથી અજ્ઞાત હોય છે અને હેતુનું જે વાસ્તવિક સ્વરૂપ હોતું નથી, તેને વાસ્તવિક સ્વરૂપ રૂપે સ્વીકારે છે. બીજો હેતુ એ છે કે જે હેતુને સમ્યક્ રૂપે દેખતો નથી-અસમ્યક્ રૂપે દેખે છે. ત્રીજો હેતુ એ છે કે જે સમ્યક્ રૂપે હેતુની શ્રદ્ધા કરતો નથી-એટલે કે તે અસમ્યક્ રૂપે હેતુની શ્રદ્ધા કરે છે. ચોથો હેતુ એ છે કે જે સમ્યક્ રૂપે હેતુને પોતાના સાધ્યની સાથે પ્રાપ્ત થયેલ પણ માનતો નથી એટલે કે અસમ્યક્ રૂપે પ્રાપ્ત થયેલ માને છે. અપ્રશસ્ત

નમરણં ધ્રિયતે કરોતિ, મિથ્યાદૃષ્ટિવેન સમ્યગ્જ્ઞાનરહિતત્વાત્, ૫ ।

અથ મિથ્યાદૃષ્ટ્યપેક્ષયૈવ હેતૂન્ પ્રકારાન્તરેણાહ- પંચ હેઝ પળ્લત્તા, તં જહા-
હેઝળાળ જાળહ, જાવ-હેઝળા અજ્ઞાણમરણં મરહ' પશ્ચ હેતદઃ મજ્ઞસાઃ, તથથા-હેતુના
ન જાનાતિ, નવઃ કુત્સાર્થકૃતયા અસમ્યક્તયા સાધ્યમ્ અવગચ્છતિ, યાવત્-હેતુના
ન પશ્યતિ, અસમ્યક્પશ્યતિ, હેતુના ન બુઘ્યતે અસમ્યક્તયા શ્રદ્ધત્તે, હેતુના ન અમિસ-
માગચ્છતિ, અસમ્યક્તયા પ્રાપ્નોતિ, હેતુના અજ્ઞાનમરણં કુત્સિતમરણં ધ્રિયતે કરોતિ ।

અથ હેતુવ્યતિરેકેણ અહેતૂન્ પ્રતિપાદયિતુમાહ- 'પંચ અહેઝ પળ્લત્તા, તં જહા- અહેતું

મરણ કરતા હૈ વહ પાંચવાં હેતુ હૈ । મિથ્યાદૃષ્ટિ કે હોને કે કારણ
સમ્યગ્જ્ઞાની કે થહ હોતા નહીં હૈ અતઃ હસકે કરણ કો અજ્ઞાનમરણ
કહા ગયા હૈ ।

અવ સૂત્રકાર પુનઃ મિથ્યાદૃષ્ટિ કી અપેક્ષા સે હી હેતુઓં કા
પ્રકારાન્તર સે પ્રતિપાદન કરતે હૈં-(પંચ હેઝ પળ્લત્તા) હેતુ પાંચ
કહે ગયે હૈં-(તં જહા) જો હસ પ્રકાર સે હૈં-"હેઝળાળ જાળહ જાવ
હેઝળા અજ્ઞાણમરણં મરહ" યહાં પર "ન" કા પ્રયોગ કુત્સા-નિંદા
અર્થ હુઆ હૈ-અતઃ જો અસમ્યક્ રૂપ સે સાધ્ય કો હેતુ દ્વારા જાનના
હૈ, અસમ્યક્ રૂપ સે જો હેતુ દ્વારાં દેખતા હૈ, અસમ્યક્ રૂપ સે જો
સાધ્ય કો હેતુ દ્વારા પ્રાપ્ત કરતાં હૈ, અપ્રશસ્ત હેતુ સે યુક્ત અજ્ઞાનમરણ
કુત્સિતમરણ જો કરતા હૈ હસ પ્રકાર યે પાંચ હેતુ હૈં ।

અવ હેતુઓં સે બિન્ન જો અહેતુ હૈં ડનકાં પ્રતિપાદન સૂત્રકાર કરતે હૈં-
(પંચઅહેઝ પળ્લત્તા) હે ગૌતમ ! પાંચ અહેતુ કહે ગયે હૈં-યહાં કેવલી ભગ-

અધ્યવ્યવસાય આદિ હેતુ સહિત અજ્ઞાન મરણ મરણુ' તે પાંચમે હેતુ છે
આ પ્રકારનું મરણ સમ્યગ્જ્ઞાની મરતો નથી, પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ જે આવું મરણ
(અજ્ઞાન મરણ) પ્રાપ્ત કરે છે

હવે સૂત્રકાર મિથ્યાદૃષ્ટિને અનુલક્ષીને બીજી રીતે હેતુઓનું પ્રતિપાદન
કરે છે. (પંચ હેઝ પળ્લત્તા) હેતુ પાંચ કહ્યાં છે, (તંજહા) જે આ પ્રમાણે
છે-(હેઝળાળ જાળહ, જાવ હેઝળા અજ્ઞાણમરણં મરહ) અહીં પણ 'ન' નો પ્રયોગ
કુત્સા (નિંદા) ના અર્થમાં થયો છે તેથી જે અસમ્યક્ રૂપે સાધ્યને હેતુ
દ્વારા જાણે છે, અસમ્યક્ રૂપે સાધ્યને હેતુ દ્વારા દેખે છે, જે અસમ્યક્ રૂપે
સાધ્યની હેતુ દ્વારા શ્રદ્ધા કરે છે, જે અસમ્યક્ રૂપે સાધ્યને હેતુ દ્વારા પ્રાપ્ત
કરે છે, અને જે અપ્રશસ્ત હેતુથી યુક્ત અજ્ઞાન-મરણને પ્રાપ્ત કરે છે, એવા
પાંચ હેતુ સમજવા. હેતુઓથી વિપરીત એવા અહેતુઓનું સૂત્રકાર હવે
પ્રતિપાદન કરે છે-(પંચ અહેઝ પળ્લત્તા) હે ગૌતમ પાંચ અહેતુ કહ્યા છે,
(તંજહા) જે આ પ્રમાણે છે.

જાણઈ, જાવ-અહંતું કેવલિમરણં મરહ ' પશ્ચ અહેતવઃ પ્રજ્ઞતાઃ પ્રત્યક્ષાત્મકજ્ઞાનિત્વેન અહેતુવ્યવહારિત્વાત્ કેવલિનઃ અહેતવ ઉચ્યન્તે. તે ચ ક્રિયાભેદાત્ પશ્ચ, તથા-અહેતું જાનાતિ કેવલી સર્વજ્ઞતયાઽનુમાનાતપેક્ષણાત્ અહેતુરુપેણ ધૂમાદિકમ્ અવ-ગચ્છતિ, યાવત્-અહેતુમ્ અહેતુતયા ધૂમાદિકં પચ્યતિ, અહેતું બુદ્ધ્યતે-અહેતુભાવેન ધૂમાદિકં શ્રદ્ધત્તે, અહેતુમ્ અભિસમાગચ્છતિ, અહેતુભાવેન ધૂમાદિકં પ્રાપ્નોતિ, અહે-તુકં કેવલિમરણં ત્રિપતં કરંતિ, અનુષ્ઠમત્વાન્-દેનાપિ નિમિત્તમૂતેન દ્રવ્યમાન-સ્યાપિ અગ્નિયમાણત્વાન્ નિર્હેતુકમેવ કેવલિમરણં કરોતિ, इति पञ्चविधोऽपि केवली अहेतुरुच्यते ।

વાત્ અહેતુરુપસે પ્રકટ ક્રિયે મયે હિં પયોં તિ ચે પ્રત્યક્ષાત્મક જ્ઞાન વાલે હોને કે કારણ અહેતુ વ્યવહારી હિં-અર્થાત્ હેતુ દ્વારા અપના વ્યવહાર નહીં ચલાતે હિં । ચે ક્રિયાભેદ સે પાંચ પ્રકાર કે કહે મયે હિં-જેસે-જો કેવલી ભગવાન્ હોતે હિં ચે સર્વજ્ઞ હોને કે માતે અનુમાન કી અપેક્ષા વિના હી ધૂમાદિક કો અહેતુરુપ સે જાનતે હિં । ઔર અહેતુરુપ સે હી ધૂમાદિક કા અવલોકન કરતે હિં । તથા અહેતુરુપ સે હી ધૂમાદિક કા વે શ્રદ્ધાન કરતે હિં । ઇવં અહેતુરુપ સે હી વે ધૂમાદિક કો પ્રાપ્ત કરતે હિં વિના કિ-સી ભી પ્રયત્ન નિમિત્ત દ્વારા ઉનકી આયુ યીચ મેં છિદતી ભિદતિ નહીં હૈ અતઃ અયંકર સે ઓ અયંકર મરણ કે નિમિત્ત યિજ્ઞે પર ભી ઉનકા મરણ અપની પૂર્ણ આયુ ઓગે વિના નહીં હોતા હૈ હમ કારણ કેવલિ મરણ નિર્હેતુક હોતા હિં । હમ તરહ ચે પૂર્વોક્ત પાંચ પ્રકાર સે કેવલી અહેતુરુપ સે કહે મયે હિં ।

આહીં કેવલી ભગવાનને અહેતુ રૂપે શ્રદ્ધા કરવામાં આવ્યા છે. કારણ કે તેઓ પ્રત્યક્ષાત્મક જ્ઞાનવાળા હોવાથી અહેતુ વ્યવહારી હોય છે એટલે કે તેઓ હેતુ દ્વારા પોતાનો વ્યવહાર ચલાવતા નથી. ક્રિયાભેદની અપેક્ષાએ અહેતુના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-કેવલી ભગવાન સર્વજ્ઞ હોય છે. તેથી તેઓ અનુમાનનો આધાર રાખ્યા વિના જ ધૂમાદિકને અહેતુ રૂપે જાણે છે, અહેતુ રૂપે જ તેઓ ધૂમાદિકનું અવલોકન કરે છે, અહેતુ રૂપે તેઓ ધૂમાદિકની શ્રદ્ધા કરે છે, અહેતુ રૂપે જ તેઓ ધૂમાદિકને પ્રાપ્ત કરે છે, અને કોઈ પણ જાતના હેતુ વિના જ, અનુષ્ઠાન આયુષ્યવાળા હોવાથી તેઓ કેવલિમરણ પ્રાપ્ત કરે છે. કોઈ પણ પ્રણય નિમિત્ત દ્વારા તેમનું આયુષ્ય વચ્ચેથી છેદાતું ભેદાતું નથી, તેથી ભયંકરમાં ભયંકર મરણનાં નિમિત્તો મળવા છતાં, પૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવ્યા પહેલાં તેમનું મરણ થતું નથી તે કારણે કેવલિમરણને નિર્હેતુક કહ્યું છે આ રીતે પૂર્વોક્ત પાંચ પ્રકારના કવલાંને અહેતુ રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

અથ પ્રકારાન્તરેણ અહેતૂનેવ પ્રતિપાદયતિ-પંચ અહેઝ પળ્લન્તા, તં જહા-અહેઝગા જાણહ, જાવ-અહેઝગા કેવલિમરણં મરહ ' પશ્ચ અહેતવઃ કેવલિનઃ પ્રજ્ઞાંસઃ, તથા-અહેતુના કેવલજ્ઞાનિત્વાત્ તસ્ય સર્વવસ્તુપ્રત્યક્ષતયા અહેતુભાવેન જાનાતિ, અતઃ અહેતુરેવાસૌ કેવલી, એવમ્ સર્વપ્રત્યક્ષતયા અહેતુના અહેતુભાવેન પશ્યતિ, યાવત્-અહેતુના અહેતુભાવેન ધૂમાદિકં શ્રદ્ધત્તે, અહેતુના અહેતુત્વેન ધૂમાદિકમ્ અભિસમાગચ્છતિ-પ્રાપ્નોતિ, અહેતુના ઉપક્રમાભાવેન કેવલિમરણં પ્રિયતે કરોતિ, નિર્હેતુકસ્યૈવ કેવલિનો મરણસ્ય ભાવાત્ । અથ વ્યતિરેકેણ અહેતૂને વાહ-‘ પંચઅહેઝ પળ્લન્તા, તં જહા-અહેઝં ણ જાણહ, જાવ-અહેઝં છઝમત્થમરણં

અવ પુનઃ પ્રકારાન્તર સે હી સૂત્રકાર અહેતુઓં કા પ્રતિપાદન કરતે હૈં-(પંચ અહેઝ પળ્લન્તા) પાંચ અહેતુ કહે ગયે હૈં-(અહેઝગા જાણહ, જાવ અહેઝગા કેવલિમરણં મરહ) કેવલી કેવલજ્ઞાની હોને સે સમસ્ત વસ્તુઓં કો હસ્તામલકવત્ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન દ્વારા સ્પષ્ટરૂપ સે જાનતે હૈં-હસ પ્રકાર સે જાનને મેં વેં હેતુરૂપ સે કિસી કા ભી ઉપયોગ નહીં કરતે હૈં-હસલિયે યે અહેતુરૂપ હી માને ગયે હૈં । તથા સમસ્ત વસ્તુજાતકા અવલોકન વે કિસી હેતુ કી સહાયતા કે વિના હી કરતે હૈં । ધૂમાદિક હેતુઓં કા શ્રદ્ધાન અહેતુ-ભાવ સે હી ઉન્હેં હોતા હૈ । તથા-ધૂમાદિક હેતુઓં કો વે અહેતરૂપ સે હી પ્રાપ્ત કરતે હૈં । ઉપક્રમ કા અભાવ હોનેકે કારણે વેં કેવલિમરણ કરતે હૈં-ક્યોંકિ-કેવલિમરણ નિર્હેતુક હી હોતા હૈ ।

અવ સૂત્રકાર વ્યતિરેક દ્વારા પાંચ અહેતુઓં કા પ્રતિપાદન કરતે હૈં-(તં જહા) જૈસે-(અહેઝં ણ જાણહ, જાવ અહેઝં છઝમત્થમરણં

હવે સૂત્રકાર અહેતુઓંનું બીજી રીતે પ્રતિપાદન કરે છે-(પંચ અહેઝ પળ્લન્તા) પાંચ અહેતુ કહ્યા છે, જેવાં કે (અહેઝગા જાણહ, જાવ અહેઝગા કેવલિમરણં મરહ) કેવળી ભગવાન કેવળજ્ઞાની હોય છે તેથી તેઓ સમસ્ત વસ્તુઓને (હસ્તામલકવત્) હાથમાં રહેલા આમળાંની જેમ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનદ્વારા સ્પષ્ટ રૂપે જાણે છે. આ રીતે જાણવામાં તેઓ હેતુરૂપે કોઈપણ વસ્તુનો ઉપયોગ કરતા નથી, તેથી તેમને અહેતુ રૂપે જ માનવામાં આવેલ છે. તથા તેઓ સમસ્ત વસ્તુઓનું અવલોકન કોઈ પણ હેતુની સહાયતા વિના જ કરે છે. ધૂમાદિક હેતુઓની શ્રદ્ધા અહેતુ ભાવે જ તેમને થતી હોય છે. તથા ધૂમાદિક હેતુઓને તેઓ અહેતુ રૂપે જ પ્રાપ્ત કરે છે. ઉપક્રમનો અભાવ હોવાથી તેઓ કેવલિમરણ પ્રાપ્ત કરે છે, કારણ કે કેવલિમરણ નિર્હેતુક જ હોય છે. હવે સૂત્રકાર વ્યતિરેક દ્વારા પાંચ અહેતુઓંનું પ્રતિપાદન કરે છે-તે પાંચ અહેતુઓ આ પ્રમાણે છે-(અહેઝં ણ જાણહ, જાવ અહેઝં છઝમત્થમરણં

મરહ ' પશ્ચ અહેતવઃ પ્રજ્ઞતાઃ અહેતુવ્યવહારિણઃ જ્ઞાનાદિભેદાત્ પશ્ચેત્યર્થઃ, તદ્વથા-
અહેતુમ્, અહેતુભાવેન સ્વરયાનુમાનાનુ ત્થાપકતયા ન જાનાતિ, ન સર્વથા એકાન્ત-
તાંડવગચ્છતિ, અપિતુ કથશ્ચિદેવાયગચ્છતિ, જ્ઞાતુરવધ્યાદિજ્ઞાનિત્વેન સર્વથા જ્ઞાન-
મનુક્ત્વા કથશ્ચિદ્ જ્ઞાનમુક્તમ્, કેવલિન એવ સર્વથાજ્ઞાનસદ્ભાવાત્, યાવત્-અહેતું
પશ્યતિ, કથશ્ચિદેવ પશ્યતિ, અહેતું ન બુદ્ધયતે, કથશ્ચિત્ શ્રદ્ધત્તે, અહેતું ન અમિ

ળમરહ) જો અહેતુ વ્યવહારી હોતે હૈં વે જ્ઞાનાદિક કે ભેદ સે પાંચ હો-
તે હૈં-ધૂમાદિક અનુમાન કે પ્રાદુર્ભાવક હી હૈં । એસા એકાન્ત નહીં હૈ
ઇસ પ્રકાર સે જો ઉનકો સર્વથા અહેતુમાત્ર સે નહીં જાનતા હૈ કિન્તુ
એસા કથંચિત્ રૂપ સે હી જાનતા હૈ, કારણ કિ યહાં પર નજ્ અલગનિ-
ષેધાર્થક હૈ । એસા જાનનેવાલા અવધિજ્ઞાન આદિ જ્ઞાનવાલા હી હોતા હૈ
અવધિજ્ઞાનાદિક ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન હૈં-ઇસલિયે વે પૂર્ણ જ્ઞાન નહીં હૈં
પૂર્ણજ્ઞાન તો એક સિર્ફકેવલજ્ઞાન હી હૈ । ઇન્હેં તો કથંચિત્ હી જ્ઞાનરૂપસે
કહા ગયા હૈ । અતઃ અવધિજ્ઞાનો આદિ ધૂમાદિક કો સર્વથા અહેતુમા-
ત્રરૂપ સે ન જાનકર કેવલ ઉન્હેં કથંચિત્ રૂપ સે હી અહેતુ માત્ર રૂપ સે
જાનતે હૈં । ઇસી તરહ સે વે ઉન્હેં સર્વથા અહેતુરૂપ સે નહીં દેખતે હૈં
કિન્તુ કથંચિત્ રૂપસે હી અહેતુમાત્રરૂપસે ઉન્હેં દેખતે હૈં । ઇસી પ્રકાર વે
ઉન્હેં સર્વથા અહેતુરૂપસે અપની શ્રદ્ધા વિષય નહીં બનાતે હૈં-કિન્તુ કથં

મરહ) અહેતુ દ્વારા વ્યવહાર કરનારના જ્ઞાનાદિકના ભેદથી પાંચ પ્રકાર છે-
“ ધૂમાદિક લક્ષણો જ અનુમાનના પ્રાદુર્ભાવક (પ્રકટ કરનાર) છે, ” એવી
એકાન્ત (એક તરફી) માન્યતાને તેઓ માનતા નથી આ રીતે જેઓ તેમને
સર્વથા અહેતુભાવે જાણતા નથી પણ એવું કંઈક અંશે જાણે છે, આ અહે-
તુનો પહેલો પ્રકાર સમજવો.

આ પ્રમાણે માનવાનું કારણ એ છે કે અહીં ‘ ન ’ નો અલ્પનિષેધાર્થક
તરીકે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. અવધિજ્ઞાનવાળો જ એવું જાણી શકે છે.
અવધિજ્ઞાન આદિ ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન છે, તે કારણે તે પૂર્ણજ્ઞાન નથી. પૂર્ણ
જ્ઞાન તો માત્ર કેવળજ્ઞાન જ છે. કેવળજ્ઞાન સિવાયના જ્ઞાનોને અંશતઃ જ્ઞાન-
રૂપ કહેલ છે. તેથી અવધિજ્ઞાની આદિ ધૂમાદિકને સર્વથા અહેતુભાવ રૂપે
જાણતા નથી પણ થોડે અંશે જ અહેતુભાવ રૂપે જાણે છે. એ જ રીતે તેઓ
તેને સર્વથા અહેતુરૂપે દેખતા (અવલોકતા) નથી, પણ થોડે અંશે જ અહેતુ-
ભાવરૂપે તેમને દેખે છે, એજ પ્રમાણે તેઓ તેમને સર્વથા અહેતુરૂપે યોતાની

સમાગચ્છતિ, કથચ્ચિદેવ પ્રાપ્નોતિ, અહેતું છદ્મસ્થમરણં મિયતે કરોતિ, અધ્યવ-
સાનાદેરુપક્રમકારણસ્ય અભાવાત્ નિર્હેતુકં છદ્મસ્થમરણં કેવલિત્વાભાવાત્, નત્વજ્ઞા-
નમરણમ્, તસ્યાવધ્યાદિજ્ઞાનિત્વેન જ્ઞાનિત્વાત્, ।

અથ અહેતુનેવ પ્રકારાન્તરેણાહ-‘ પંચ અહેઝ પળ્ણત્તા, તં જદ્દા-અહેઝના ન
જાણહ, જાવ-અહેઝના છઠમત્થમરણં મરહ’ પચ્ચ અહેતવઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્ધથા-અહેતુના
અહેતુભાવેન ન જાનાતિ, નજોડલ્પાર્થકતયા કથચ્ચિદેવ અવગચ્છતીત્યર્થઃ યાવત્-
અહેતુના ન પશ્યતિ, અહેતુના ન બુદ્ધ્યતે, અહેતુના ન અભિસમાગચ્છતિ-અત્ર સર્વે-
ત્રેવ નજોડલ્પાર્થકતયા કથચ્ચિદેવેત્યર્થો બોધ્યઃ, અહેતુના અધ્યવસાયાદ્યુપક્રમકાર-

ચિત્ રૂપ સે હી અપની શ્રદ્ધાકા વિષય બનાતે હૈં । તથા કથંચિત્ અહેતુ-
રૂપ સે હી વે ઉન્હેં પ્રાપ્ત કરતે હૈ-સર્વથારૂપ સે નહીં । યદ્યપિ વપક્રમ કે
કારણ ભૂત અધ્યવસાન આદિ કે અભાવ સે અહેતુમરણ ઉનકા હોતા હૈ-
ફિર ખી યહ મરણ કેવલી ન હોને કે કારણ છદ્મસ્થમરણરૂપ સે હી ઉન
કા કહા ગયા હૈ, કેવલિમરણરૂપસે નહીં ઔર ન અજ્ઞાનમરણરૂપ સે હી ।

દૂસરી તરહ સે ખી અહેતુઔં કો સૂત્રકાર કહતે હૈં-(પંચ અહેઝ
પળ્ણત્તા) પાંચ અહેતુ કહે ગયે હૈં-વે હસ પ્રકાર સે હૈં-‘ અહેઝના ન
જાણહ’જાવ અહેઝના છઠમત્થમરણં મરહ’ યહાં પર સર્વત્ર નજ્ અલ્પાર્થક
હૈ-ઇનકા અર્થ ખી પૂર્વકી તરહસે હી સમજ્ લેના ચાહિયે અવધિ આદિ
જ્ઞાન વાલા હોને કે કારણ અવધિજ્ઞાની આદિ ક્ષાયોપશમિક્ક જ્ઞાની-આ-
ત્મા સાધ્ય કો અહેતુદ્વારા નહીં જાનતા હૈ અર્થાત્ હેતુદ્વારા જાનતા હૈ
સો વહ હસ તરહ સે કથંચિત્ રૂપ સે હી જાનતા હૈ-સર્વથા રૂપ નહીં-

શ્રદ્ધાને વિષય બનાવતા નથી પણ થોડે અંશે જ પોતાની શ્રદ્ધાને વિષય
બનાવે છે, તથા થોડે અંશે જ અહેતુરૂપે તેઓ તેમને પ્રાપ્ત કરે છે-સર્વથા
અહેતુરૂપે પ્રાપ્ત કરતા નથી. જો કે ઉપક્રમના કારણરૂપ અધ્યવસાય આદિના
અભાવે તેઓ અહેતુમરણ ભરે છે, છતાં પણ તેમના તે મરણને કેવલિમરણ
કહેવામાં આવતું નથી પણ છદ્મસ્થ મરણ જ કહેવાય છે, કારણ કે તેઓ
કેવળજ્ઞાની હોતા નથી પણ છદ્મસ્થ જ હોય છે. વળી તેમના મરણને અજ્ઞાન
મરણ પણ કહી શકાય નહીં.

સૂત્રકાર બીજી રીતે અહેતુઓનું પ્રતિપાદન કરે છે-(પંચ અહેઝ પળ્ણત્તા)
પાંચ અહેતુ કહ્યા છે, તે નીચે પ્રમાણે છે-(અહેઝના ન જાણહ, જાવ અહેઝના
છઠમત્થમરણં મરહ) અહીં બધા વાક્યોમાં “ ન ” અલ્પાર્થક છે એનો અર્થ
પણ પૂર્વોક્ત સૂત્રોની જેમ સમજવો. અવધિજ્ઞાન આદિ ક્ષાયોપશમિક્ક જ્ઞાન
છે-પૂર્ણ જ્ઞાન નથી. તેથી અવધિજ્ઞાન આદિથી યુક્ત આત્મા સાધ્યને અહેતુ
દ્વારા જાણતો નથી-એટલે કે જાણે છે. અને તે આ રીતે થોડે અંશે જ જાણે

ળાભાવેન છદ્મસ્થમાર્ગં ધ્રિયતે કરોતિ અકેવલિત્યાત્ નતુ અજ્ઞાનમરણમ્, તસ્ય અવધ્યાદિજ્ઞાનવચ્ચેન જ્ઞાનિત્વાત્ । સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! તિ' તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ, હે ભદન્ત ! મયદ્વાક્યં સર્વં સત્યમેવેતિ ॥ સૂ. ૦૮ ॥

હિતિશ્રી-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ ત્રિતિવિરચિતાયાં ભગવતી સૂત્રસ્ય પ્રમેયચન્દ્રિકાલ્યાયાં વ્યાખ્યાયાં પञ્ચમશતકસ્ય સપ્તમોદેશકઃ સમાપ્ત ॥ ૬-૭ ॥

એસા અર્થ યહાં સમજના ચાહિયે હસી તરહ સે રોપ તીન પદોંકી ભી સંગતિ જાનની ચાહિયે । અવધિજ્ઞાન આદિ જ્ઞાનવાલા હોને કે કારણ એસે આત્મા કા મરણ ઉપક્રમ કે કારણ કે અભાવ સે છદ્મસ્થમરણરૂપ હોતા હૈ ફિર ભી છદ્મસ્થમરણ અજ્ઞાનમરણરૂપ જો નહી કહા હૈ-સો હસંકા કારણ યહ હૈ કિ યહ મરણ અવધિ આદિજ્ઞાની કા હૈ અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિ કા નહીં । તથા છદ્મસ્થમરણરૂપ યહ હસ લિયે હૈ કિ યહ કેવલજ્ઞાની કા નહી હૈ । હસ પ્રકાર પ્રભુ કી દેશના શ્રવણ કર ગૌતમ ને ઉનસે કહા હૈ ભદન્ત ! જૈસા આપને પ્રતિપાદન કિયા હૈ વહ એસા હી હૈ-હે ભદન્ત ! જૈસા આપને પ્રતિપાદન કિયા હૈ વહ એસા હી હૈ-હે ભદન્ત ! આપકા કથન સર્વથા સત્ય હી હૈ-હસ પ્રકાર કર કર વે ગૌતમ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ. ૦ ૮ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર" કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યા કા પાંચવે જ્ઞાનક કા સાનવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૬-૭ ॥

છે, સંપૂર્ણ રીતે જાણતો નથી, એવો અર્થ અહીં પ્રહણ કરવો. એજ પ્રમાણે પછીનાં ત્રણ પદોનો અર્થ પણ સમજવો. તેઓ છદ્મસ્થમરણ મરે છે, કારણ કે તેઓ અવધિજ્ઞાન આદિ જ્ઞાનવાળા હોય છે. તેથી ઉપક્રમના કારણને અભાવે તેમનું મરણ છદ્મસ્થ મરણ ગણાય છે. વળી તેઓ અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતા નથી તેથી તેમના મરણને અજ્ઞાન મરણ કહી શકાય નહીં. તેઓ કેવલજ્ઞાની હોતા નથી તેમના મરણને કેવલિમરણ પણ કહેતા નથી.

ભગવાનની આ પ્રકારની દેશના સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યું "સેવં ભંતે" ઇત્યાદિ. હે ભદન્ત આપની વાત સત્ય છે આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે યથાર્થ છે આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂત્ર ૮ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'ભગવતીસૂત્ર'ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાનો પાંચમાં શતકનો સાતમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૫-૭ ॥

अथ अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते—

पञ्चमशतके अष्टमोद्देशकस्य संक्षिप्त विषयविवरणम्—

महावीरशिष्यनारदपुत्र-निर्ग्रन्थीपुत्रयोः संवादः, तत्र सर्वपुद्गलानां सार्ध-
त्वसमध्यत्व-सप्रदेशत्व विषये नारदपुत्रेण सह निर्ग्रन्थीपुत्रस्य सविस्तरविचार
चर्चा । तत्र नारदपुत्रस्य निर्ग्रन्थीपुत्र कथनरवीकरणम्, तस्य पुद्गलानां सार्ध
त्वादि विषये यथार्थतया जिज्ञासा, निर्ग्रन्थीपुत्रस्य तं प्रति तेषां यथार्थतया प्रज्ञा-
पनम्, पुद्गलानां पृथक् पृथक् अपेक्षाकृतं न्यूनाधिकत्वम्, निर्ग्रन्थीपुत्रं प्रति
नारदपुत्रस्य स्वापराधक्षमापनं च, जीवरस्य वृद्धि-हास-यथावस्थानविषये गौतमस्य
प्रश्नः, यथाऽवस्थानरूपेण समाधानं च । नैरयिकादारभ्य वैमानिकपर्यन्तानां
पूर्वोक्तविचारप्रतिपादनम्, सिद्धानां वृद्धि-हास-स्थिरता विषये विचारश्च ।
ततो जीवानां सर्वकालावस्थानकथनम् । नैरयिकाणां वृद्धि-हास-यथावस्थानविष-

आठवां उद्देशकका प्रारम्भ

—आठवे उद्देशका संक्षिप्त विषय विवरण—

पंचमशतक के इस अष्टम उद्देशक का संक्षिप्त विषय विवरण इस
प्रकार से है—महावीर के अन्तेवासी नारदपुत्र और निर्ग्रन्थीपुत्र का
आपसमें संवाद, इसमें—नारदपुत्र के साथ यह विस्तार पूर्वक चर्चा हुई
हे निर्ग्रन्थीपुत्र की, कि समस्त पुद्गल सार्ध हैं ? समध्य हैं ! सप्रदेश हैं !
अन्त में नारदपुत्र ने निर्ग्रन्थीपुत्र के कथन को रवीकार किया ऐसा प्रति-
पादन, पुद्गलों के सार्धत्वादि के विषय में नारदपुत्र की यथार्थरूप से
जिज्ञासा और निर्ग्रन्थीपुत्र का इस विषय में विशेषरूप से उन्हें समझाना

—: पांचमां शतकना आठमा उद्देशकना आरंभ :—

पांचमां शतकना आठमा उद्देशकना विषयानुं संक्षिप्त विवरण—

महावीर प्रभुना शिष्य नारद-पुत्र अने निर्ग्रन्थी-पुत्र वच्चे पुद्गलाना
विषयमां संवाद. नारद-पुत्रनी साथे निर्ग्रन्थी पुत्रनी विस्तारपूर्वक अर्थां थाय
छे. अर्थां विषय अे छे के शुं समस्त पुद्गल सार्ध (अर्धभाग युक्त) छे ?
मध्यभाग युक्त छे ? प्रदेश युक्त छे ? अंते नारद-पुत्र द्वारा निर्ग्रन्थी पुत्रना
कथनना रवीकार करवां आवे छे, अेबुं प्रतिपादन. पुद्गलानां सार्धता आदि
विषे ज्ञानुवानी नारद-पुत्रनी जिज्ञासा अने निर्ग्रन्थी-पुत्र द्वारा आ विषयमां
तेमने जे वात समजववां आवी छती तेनुं वर्णन. पुद्गलानां अलग अलग
इहे अपेक्षाकृत न्यूनाधिकता, निर्ग्रन्थी-पुत्र पासे नारद-पुत्रनी क्षमायाचना,
एवनी वृद्धि, हास अने यथावस्थान (अवस्थिति) विषे गौतमना पक्ष अने

पुद्गलवक्तव्यता

मूलम्—तेषां कालेणं, तेषां समएणं, रायगिहे नामं
नयरे होत्था, जाव-परिसा पडिगया । तेषां कालेण, तेषां सम-
एणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी णारयपुत्ते णामं
अणगारे पगइ भद्दए, जाव-विहरइ । तेषां कालेणं, तेषां समएणं
समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव-अंतेवासी नियंठिपुत्ते
णामं अणगारे पगइ भद्दए जाव विहरइ । तएणं से नियंठिपुत्ते
अणगारे जेणामेव नारयपुत्ते अणगारे तेणामेव उवागच्छइ,
उवागच्छित्ता नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासी-सव्वपोग्गला ते
अज्जो ! किं सअड्ढा, समज्झा, सपएसा उदाहु अणड्ढा, अमज्झा,
अपएसा ? अज्जो ! त्ति नारयपुत्ते अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं
एवं वयासी-सव्व पोग्गला से अज्जो ! सअड्ढा, समज्झा, स
पएसा णो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा । तएणं से नियंठिपुत्ते
अणगारे नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासी-जइ णं ते । अज्जो !
सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा, णो अणड्ढा, अमज्झा,
अपएसा, किं दव्वादेसेणं अज्जो ! सव्वपोग्गला सअड्ढा,
समज्झा, सपएसा, णो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा ? खेत्तादेसेणं
अज्जो ! सव्वपोग्गला सअड्ढा तह चेव ? कालादेसेणं अज्जो ?
तं चेव ? भावादेसेणं अज्जो तं चेव ? । तए णं से णारयपुत्ते

के विषय में भी इसी प्रकार की विचारणा, कालकी अपेक्षा से जीव-
मात्र के साथ लगती हुई इसी प्रकार की विचारणा ।

सिद्धो विषे पणु ओञ् प्रकारनी विचारणा, काणनी अपेक्षाओ एवमात्रने दाशु
पडती आ प्रकारनी भाणतोनी विचारणा.

अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं एवं वयासी-दव्वादेसेणं वि मे
अज्जो ! सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा, णो अणड्ढा
अमज्झा, अपएसा, खेत्तादेसेण वि, कालादेसेण वि, भावादे-
सेण वि, एवं चेव । तए णं से नियंठिपुत्ते अणगारे नारयपुत्तं
अणगारं एवं वयासी-जइ णं हे अज्जो ! दव्वादेसेणं, सव्व
पोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा, णो अणड्ढा, अमज्झा,
अपएसा, एवं ते परमाणुपोग्गले वि सअड्ढे, समज्झे, सपएसे,
णो अणड्ढे, अमज्झे, अपएसे, जइ णं अज्जो ! खेत्तादेसेण वि
सव्वपोग्गला, सअड्ढा, समज्झा, सपएसा, एवं ते एगपएसो-
गाढे वि पोग्गले सअड्ढे समज्झे, सपएसे । जइ णं अज्जो !
कालादेसेणं सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा, एवं
ते एगसमयट्ठिइए वि पोग्गले सअड्ढे, समज्झे, सपएसे, तं
चेव । जइ णं अज्जो ! भावादेसेणं सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा
सपएसा, एवं ते एगगुणकालए वि पोग्गले सअड्ढे, समज्झे,
सपएसे तं चेव, अह ते एवं न भवइ, तो जं वयसि-‘ दव्वा
देसेण वि सव्वपोग्गला, सअड्ढा, समज्झा, णो अणड्ढा, अ-
मज्झा, अपएसा, एवं खेत्त-काल-भावादेसेण वि, तं णं मिच्छा ।
तए णं से नारयपुत्ते अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं एवं वयासी-
णो खल्ल देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं जाणामो, पासामो, जइ णं देवाणु-
प्पिया णो गिलायंति, परिकहित्तए तं इच्छामि णं देवाणुप्पियाणं
अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, निसम्म, जाणित्तए । तए णं से नियंठि-

पुत्ते अणगारे नारयपुत्तं एवं वयासी-दव्वादेसेण वि, सेअज्जो !
सव्वे पोग्गला सपएसा वि, अप्पएसा वि, अणंता खेत्ता-
देसेण वि एवं चेव, कालादेसेण वि, भावादेसेण वि एवं
चेव, जे दव्वओ सपएसे से खेत्तओ नियमा अपएसे, कालओ
सिय सपएसे, सिय अपएसे, भावओ सिय सपएसे सिय अपएसे।
जे खेत्तओ अपएसे से दव्वओ सिय सपएसे, सिय अपएसे,
कालओ भयणाए, भावओ भयणाए। जहा-खेत्तओ एवं कालओ,
भावओ । जे दव्वओ सपएसे से खेत्तओ सिय सपएसे,
सिय अपएसे, एवं कालओ, भावओ वि । जे खेत्तओ सपएसे
से दव्वओ नियमा सपएसे, कालओ भयणाए, भावओ भय-
णाए, जहा दव्वओ तहा कालओ, भावओ वि । एएसिणं भंते !
पोग्गलाणं दव्वादेसेणं, खेत्तादेसेणं, कालादेसेणं, भावादेसेणं
सपएसाणं अप्पएसाणं कयरे कयरेहिंतो जाव-विसेत्ताहिया वा ?
नारयपुत्ता ! सव्वत्थो वा पोग्गला भावादेसेणं अपएसा, कालादेसेणं
अपएसा, असंखेज्जगुणा, दव्वादेसेणं अपएसा असंखेज्जगुणा,
खेत्तादेसेणं अप्पएसा असंखेज्जगुणा, खेत्तादेसेणं चेव सपएसा
असंखेज्जगुणा, दव्वादेसेणं सपएसा विसेसियाहिया, काला-
देसेणं सपएसा विसेसाहिया, भावादेसेणं सपएसा विसेसाहिया।
तए णंसे नारयपुत्ते अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं वंदइ, नमंसइ,
वंदित्ता, नमंसित्ता एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खासेइ,
खामित्ता संजमेणं, तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत्, यावत्-
पर्यन्तं प्रतिगता । तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य
अन्तेवासी नारदपुत्रो नाम अनगारः प्रकृतिभद्रकः, यावत्-विहरति ! तस्मिन्
काले, तस्मिन् समये, श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य यावत्-अन्तेवासी निर्ग्रन्थी-
पुत्रो नाम अनगारः प्रकृतिभद्रकः, यावत्-विहरति ! ततः स निर्ग्रन्थी पुत्रोऽनगारो

पुद्गल वक्तव्यता

‘ तेणं कालेणं तेणं समएणं ’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय
में (रायगिहे नामं नयरे होत्था) राजगृह नाम का नगर था । (जाव
परिसा पडिगया) यावत् परिपदा पीछे आगई (तेणं कालेणं तेणं सम-
एणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अन्तेवासी णारयपुत्ते णामं अण-
गारे पगइभदए जाव विहरइ) उस काल में और उस समय में श्रमण
भगवान् महावीर प्रभु के शिष्य जिनका नाम नारदपुत्र अनगार था
और जो प्रकृति से भद्र थे यावत् तप संयम से विचरते थे । (तेणं
कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव अन्तेवासी
नियंठीपुत्ते णामं अणगारे पगइभदए जाव विहरइ) उस काल में और
उस समय में श्रमण भगवान् महावीर के यावत् एक दूसरे शिष्य
भी थे—जिनका नाम निर्ग्रन्थीपुत्र अनगार था और जो प्रकृति से भद्र
यावत् तप संयम से विचरते थे । (तएणं से नियंठिपुत्ते अणगारे

पुद्गल वक्तव्यता—

“ तेणं कालेणं तेणं समएणं ” इत्यादि—

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) ते क्षणे અને તે સમયે (રાય-
ગિહે નામં નયરે હોત્થા) રાજગૃહ નામે નગર હતું (જાવ પરિસા પડિગયા)
પરિપદ પાછી ફરી ત્યાં સુધીના સમસ્ત સૂત્રપાઠ અહીં ગ્રહણ કરવો. (તેણ
કાલેણં તેણં સમएण સમણસ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અંતેવાસી ણારયપુત્તે ણામં
અણગારે પગइभदए જાવ વિહરइ) તે ક્ષણે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન
મહાવીર પ્રભુના નારદ-પુત્ર અણગાર નામના શિષ્ય હતા. તેઓ ભદ્ર પ્રકૃતિ-
વાળા હતા, (યાવત્) તપ અને સંયમ પૂર્વક વિચરતા હતા (તેણં કાલેણં
તેણં સમएण સમણસ ભગવઓ મહાવીરસ્સ જાવ અંતેવાસી નિયંઠીપુત્તે ણામં અણગારે
પગइभदए જાવ વિહરइ) તે ક્ષણે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના
નિર્ગ્રન્થી પુત્ર અણગાર નામના પીળા પણ એક શિષ્ય હતા. તેઓ પણ પ્રકૃતિ
ભદ્ર આદિ શુભોવાળા હતા અને તપ અને સંયમ પૂર્વક વિચરતા હતા.

યત્રૈવ નારદપુત્રોડનગારસ્તત્રૈવ ઉપાગચ્છતિ, ઉપાગત્ય નારદપુત્રમ્ અનગારમ્ એવમ્
અવાદોત્-સર્વપુદ્ગલાસ્તે આર્ય ! કિં સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ, ઉતાહો અનર્ધાઃ,
અમધ્યાઃ, અપ્રદેશાઃ ? । આર્ય ! ઇતિ નારદપુત્રોડનગારઃ નિર્ગ્રન્થીપુત્રમ્ અનગારમ્,
એવમ્ અવાદોત્-સર્વપુદ્ગલાઃ મે આર્ય ! સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ, નો અનર્ધાઃ,
અમધ્યાઃ, અપ્રદેશાઃ । તતઃ સ નિર્ગ્રન્થીપુત્રઃ અનગારઃ નારદપુત્રમનગારમ્ એવમ્

જેનામેવ નારયપુત્તે અણગારે, તેનામેવ ઉવાગચ્છહ, ઉવાગચ્છિત્તા
નારયપુત્તં અણગારં એવં વયાસી) इनके बाद निर्ग्रन्थीपुत्र अनागार जहां
नारदपुत्र अनागार थे—वहां आये, आकर के उन्होंने नारदपुत्र अनागार
से इस प्रकार से पूछा—(सव्वपोगगला ते अज्जो । किं सअड्ढा समज्झा,
सपएसा, उदाहु—अणड्ढा अमज्झा, अपएसा ।) हे आर्य ! तुम्हारे मतानुसार
क्या समस्त पुद्गल अर्धभागसहित मध्यभागसहित और प्रदेश-
सहित हैं ! या अर्धभागरहित, मध्यभागरहित और प्रदेशरहित हैं !
(अज्जोत्ति नारयपुत्ते अणगारे नियठिपुत्तं अणगारं एव वयासी—सव्वे
पुगगला मे अज्जो । स अड्ढा समज्झा सपएसा णो अणड्ढा, अमज्झा,
अपएसा) हे आर्य ! ऐसा कहकर नारदपुत्र अनागारने निर्ग्रन्थीपुत्र अन-
गार से ऐसा कहा—हे आर्य ! मेरे मतानुसार—मेरी मान्यताके अनुसार
समस्त पुद्गल अर्धभाग सहित हैं, मध्यभाग सहित हैं और प्रदेश सहित
हैं । वे अर्धभाग रहित नहीं हैं, मध्यभाग रहित नहीं हैं, और प्रदेश रहित

(तएणं से नियंठीपुत्ते अणगारे जेणामेव नारयपुत्ते अणगारे, तेणामेव उवागच્छह,
उवागच्छित्ता नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासी) त्याख्याह (परिषद विभरथा
पछी) ज्यां नारदपुत्र अणुगार विराजमान હતાં ત્યાં નિર્ગ્રન્થીપુત્ર અણુગાર
આવ્યા. ત્યાં આવીને તેમણે નારદપુત્ર અણુગારને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—
(સવ્વપોગગલા તે અજ્જો ! કિં સઅદ્ધા, સમજ્ઞા, સપએસા, ઉદાહુ અણદ્ધા,
અમજ્ઞા, અપએસા ?) હે આર્ય ! આપના મતાનુસાર શું સમસ્ત પુદ્ગલો
અર્ધભાગ સહિત, મધ્યભાગ સહિત અને પ્રદેશ સહિત છે ? અથવા અર્ધ-
ભાગ રહિત, મધ્યભાગ રહિત અને પ્રદેશ રહિત છે ? (અજ્જો ત્તિ નારયપુત્તે
અણગારે નિયઠિપુત્તં અણગારં એવં વયાસી—સવ્વે પુગગલા મે અજ્જો ! સ અદ્ધા,
સમજ્ઞા, સપએસા, ણો અણદ્ધા, અમજ્ઞા, અપએસા) “ હે આર્ય ! ” એવું
સંબોધન કરીને નારદપુત્ર અણુગારે નિર્ગ્રન્થીપુત્ર અણુગારને એવું કહ્યું કે
“ મારી માન્યતા અનુસાર સમસ્ત પુદ્ગલ અર્ધભાગ સહિત, મધ્યભાગ સહિત
અને પ્રદેશ સહિત હોય છે, તેઓ અર્ધભાગ રહિત, મધ્યભાગ રહિત અને

અવાદીત્-યદિ તે આર્ય ! સર્વ પુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ, નો અનર્ધાઃ, અમધ્યાઃ, અપ્રદેશાઃ, કિં દ્રવ્યાદેશેન આર્ય ! સર્વ પુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ, નો અનર્ધાઃ, અમધ્યાઃ, અપ્રદેશાઃ, ક્ષેત્રાદેશેન આર્ય ! સર્વ પુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ, તથૈવ, કાલાદેશેન આર્ય ! તદૈવ, ભાવાદેશેન આર્ય ! તદૈવ,

भी नहीं हैं । (तएणं से नियंतिपुत्ते अणगारे नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासी) तब उन निर्ग्रन्थीपुत्र अनागार ने नारदपुत्र अनगार से ऐसा कहा-पूछा (जइणं ते अज्जो ! सव्वपोग्गला, स अड्ढा, समज्झा, सपएसा, णो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा) ये आर्य ! यदि आपकी मान्यता के अनुसार समस्त पुद्गल अर्धभागसहित हैं, मध्यभागसहित हैं और प्रदेश सहित हैं, वे अर्धभाग रहित नहीं हैं, मध्यभाग रहित नहीं हैं और प्रदेश रहित नहीं हैं (किं दव्वादेसेणं अज्जो सव्वपोग्गला स अड्ढा समज्झा, सपएसा णो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा, खेत्तादेसेणं अज्जो ! सव्वपोग्गला स अड्ढा, तहचेव । कालादेसेणं अज्जो । तं चेव ? भावादेसेणं अज्जो तं चेव ?) तो ऐसी जो आपकी मान्यता हैं सो क्या द्रव्यादेश-द्रव्य की अपेक्षा से है ? अर्थात् द्रव्य की अपेक्षा लेकर ऐसा आप कहते हैं कि समस्त पुद्गल अर्धभाग मध्यभाग और प्रदेशसहित हैं, अर्धमध्य और प्रदेश से रहित नहीं हैं ? या हे आर्य ! क्षेत्र की अपेक्षा लेकर आप ऐसा कहते हैं कि समस्त पुद्गल अर्धभाग आदि सहित

પ્રદેશ રહિત હોતા નથી. (તણં સે નિયંતિપુત્તે અણગારે નારયપુત્તં અણગારં એવં વયાસી) ત્યારે તે નિર્ગ્રંથીપુત્ર અણગારે નારદપુત્ર અણગારને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-(જઈણં તે અજ્જો ! સવ્વ પોગલા સ અડ્ઢા, સમજ્ઞા, સપપસા, ણો અણડ્ઢા, અમજ્ઞા, અપપસા) હે આર્ય ! જો આપની માન્યતા મુજબ સમસ્ત પુદ્ગલો અર્ધભાગ સહિત હોય, મધ્યભાગ સહિત હોય, પ્રદેશ સહિત હોય, અર્ધભાગ રહિત ન હોય, મધ્યભાગ રહિત ન હોય અને પ્રદેશ રહિત ન હોય, (કિં દવ્વાદેસેણં અજ્જો સવ્વ પોગલા સ અડ્ઢા, સમજ્ઞા, સપપસા, ણો અણડ્ઢા, અમજ્ઞા, અપપસા, ખેત્તાદેસેણં અજ્જો ! સવ્વ પોગલા સ અડ્ઢા, તહચેવ ? કાલાદેસેણં અજ્જો ! તં ચેવ ? ભાવાદેસેણં અજ્જો ! તં ચેવ ?) તો હે આર્ય ! આપ શું દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એવી માન્યતા ધરાવો છો ' એટલે કે શું આપ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એવું કહો છો કે સમસ્ત પુદ્ગલ અર્ધભાગ, મધ્યભાગ અને પ્રદેશ સહિત હોય છે, અર્ધ, મધ્ય અને પ્રદેશથી રહિત નથી ? અથવા હે

તતઃ સ્વલુ સ નારદપુત્રઃ અનગારઃ નિર્ગ્રન્થીપુત્રમ્ અનગારં એવમવાદીત્ દ્રવ્યા-
દેશેનાપિ મે આર્ય ! સર્વપુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપદેશાઃ, નો અનર્ધાઃ, અમધ્યાઃ,
અપ્રદેશા, ક્ષેત્રાદેશેનાપિ, કાલાદેશેનાપિ, ભાવાદેશે નાપિ, એવમેવ । તતઃ સ્વલુ સ
નિર્ગ્રન્થીપુત્રઃ અનગારઃ નારદપુત્રમ્ અનગારમ્ એવમ્ અવાદીત્-યદિ સ્વલુ હે આર્ય !
દ્રવ્યાદેશેન સર્વપુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપદેશાઃ, નો અનર્ધા, અમધ્યાઃ,
હે ? અથવા-કાલ કી અપેક્ષા લેકર હે આર્ય ! આપ એસા પૂર્વોક્તરૂપ સે
કહતે હે ? યો ભાવ કી અપેક્ષા સે એસા આપ પૂર્વોક્તરૂપ સે કહતે હે ?
(તણં સે નારયપુત્તે અણગારે નિયંઠિપુત્તં અણગારં એવં વચાસી) હસ
પ્રકાર સુનકર નારદપુત્ર અનગાર ને નિર્ગ્રન્થીપુત્ર અનાગાર સે એસા કહા
-(દ્વવાદેસેણં વિ મે અજ્ઞો ! સવ્વપુગ્ગલા સ અહ્હા, સમજ્ઞા, સપણસા,
ણો અણહ્હા, અમજ્ઞા અપણસા સેત્તાદેસેણ વિ, ભાવાદેસેણ વિ એવંચેવ)
હે આર્ય ! હમારી માન્યતા કે અનુસાર દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે મી, સમસ્ત
પુદ્ગલ અર્ધભાગ સહિત હે, મધ્યભાગ સહિત હે, પ્રદેશ સહિત હે,
અર્ધભાગ, મધ્યભાગ ઓર પ્રદેશ સે રહિત નહીં હે । હસી પ્રકાર સે વે
સમસ્ત પુદ્ગલક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે મી હે, કાલ કી અપેક્ષા સે મી હે,
ઓર ભાવ કી અપેક્ષા સે મી હે । (તણં સે નિયંઠિપુત્તે અણગારે
નારયપુત્તં અણગારં એવં વચાસી-જહ્ણં હે અજ્ઞો ! દ્વવાદેસેણં સવ્વ-
પોગ્ગલા સ અહ્હા, સમજ્ઞા, સપણસા, ણો અણહ્હા, અમજ્ઞા અપણસા
-એવં તે પરમાણુપોગ્ગલે વિ સઅહ્હે, સમજ્ઞે, સપણસે ણો અણહ્હે અમજ્ઞે

આર્ય ! આપ શું ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ એવું કહો છો કે સમસ્ત પુદ્ગલ અર્ધ-
ભાગ આદિથી યુક્ત છે ? અથવા હે આર્ય ! આપ શું કાળની અપેક્ષાએ
પૂર્વોક્ત માન્યતા ધરાવો છો ? અથવા આપ ભાવની અપેક્ષાએ એ પ્રકારની
માન્યતા ધરાવો છો ? (તણં સે નારયપુત્તે અણગારે નિયંઠિપુત્તં અણગારં એવં
વચાસી) ત્યારે નારદપુત્ર અણગારે નિર્ગ્રન્થીપુત્ર અણગારને આ પ્રમાણે કહ્યું
(દ્વવાદેસેણં વિ મે અજ્ઞો ! સવ્વપુગ્ગલા, સઅહ્હા, સમજ્ઞા, સપણસા, ણો
અણહ્હા, અમજ્ઞા, અપણસા સેત્તાદેસેણ વિ, કાલાદેસેણ વિ, ભાવાદેસેણ વિ
એવં ચેવ) હે આર્ય ! અમારી માન્યતા મુજબ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પણ સમસ્ત
પુદ્ગલ અર્ધભાગ સહિત, મધ્યભાગ સહિત અને પ્રદેશ સહિત છે, અર્ધભાગ,
મધ્યભાગ અને પ્રદેશથી રહિત નથી. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને
ભાવની અપેક્ષાએ પણ અમે સમસ્ત પુદ્ગલને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અર્ધભાગ
આદિથી યુક્ત છે એમ માનીએ છીએ. (તણં સે નિયંઠિપુત્તે અણગારે નાર-
યપુત્તં અણગારં એવં વચાસી-જહ્ણં હે અજ્ઞો ! દ્વવાદેસેણં સવ્વ પોગ્ગલા સ
અહ્હા, સમજ્ઞા, સપણસા, ણો અણહ્હા, અમજ્ઞા, અપણસા-એવ તે પરમાણુ

અપ્રદેશાઃ, એવં તે પરમાણુપુદ્ગલોઽપિ સાર્ધઃ, સમધ્યઃ, સપ્રદેશઃ, નો અનર્ધઃ, અમધ્યઃ, અપ્રદેશઃ । યદિ સ્વલ્લુ આર્ય ! ક્ષેત્રાદેશેનાપિ સર્વપુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ, એવં તે એકપ્રદેશાવગાઠોઽપિ પુદ્ગલઃ સાર્ધ, સમધ્યઃ,

અપણ્ણે) નારદપુત્ર અનગાર કા હસ પ્રકાર કા કથન સુનકર નિર્ગ-
ન્થીપુત્ર અનગાર લે ઉત્તરે હસ પ્રકાર કહા-હે આર્ય ! જો દ્રવ્ય કી
અપેક્ષા સે આપકી માન્યતા કે અનુસાર સમસ્ત પુદ્ગલ અર્ધભાગ,
મધ્યભાગ ઓર પ્રદેશ સહિત હૈં, અર્ધભાગ, મધ્યભાગ ઓર પ્રદેશ રહિત
નહીં હૈં એસા સ્વીકાર કિયા જાવે તો ફિર એક પરમાણુપુદ્ગલ જો કિ
અર્ધાદિ ભાગ સે રહિત હોતા હૈં ઉસે મી આપકો અર્ધભાગસહિત,
મધ્યભાગ સહિત ઓર પ્રદેશસહિત માનના પડેગા અર્ધભાગરહિત,
મધ્યભાગરહિત ઓર પ્રદેશ રહિત નહીં માનના પડેગા હસી તરહસે.
(જઙ્ઘાં અઙ્ગો ! સ્વેત્તાદેસેણંવિ સર્વપોગ્ગલા સ અઙ્ગા, સમઙ્ગા, સપ-
ણ્ણા, એવં તે એગપણ્ણોગાઠે વિ પોગ્ગલે સ અઙ્ગે, સમઙ્ગે, સપણ્ણે)
યદિ હે આર્ય ! ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે મી સમસ્તપુદ્ગલ અર્ધસહિત, મધ્ય-
ભાગસહિત ઓર પ્રદેશસહિત માના જાવે તો જો પુદ્ગલપરમાણુ આકાશકે
એક પ્રદેશ મેં અવગાઠ-અવસ્થિત હૈં-વહ મી સાર્ધ, સમધ્ય ઓર સપ્ર-
દેશ હી માના જાવેગા, અનર્ધ, અમધ્ય ઓર અપ્રદેશ નહીં માના જાવેગા,

પોગ્ગલે વિ સ અઙ્ગે, સમઙ્ગે, સપણ્ણે, જો અણઙ્ગે, અમઙ્ગે, અપણ્ણે) નારદ-
પુત્ર અણુગારનું આ પ્રકારનું કથન સાંભળીને, નિર્ગન્થીપુત્ર અણુગારે તેમને આ
પ્રમાણે કહ્યું-હે આર્ય ! આપની માન્યતા અનુસાર જો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ
સમસ્ત પુદ્ગલોને અર્ધભાગ, મધ્યભાગ અને પ્રદેશથી યુક્ત માનવામાં આવે
અને તેમને અર્ધભાગ, મધ્યભાગ અને પ્રદેશથી રહિત માનવામાં ન આવે,
તો એક પરમાણુ પુદ્ગલ કે જે અર્ધભાગ, મધ્યભાગ અને પ્રદેશ રહિત છે,
તેને પણ અર્ધભાગ સહિત, મધ્યભાગ સહિત અને પ્રદેશ સહિત માનવો પડશે,
તેને અર્ધભાગ રહિત, મધ્યભાગ રહિત અને પ્રદેશ રહિત માની શકાશે નહીં
એજ પ્રમાણે (જઙ્ઘાં અઙ્ગો ! સ્વેત્તાદેસેણંવિ સર્વપોગ્ગલા સ અઙ્ગા, સમઙ્ગા,
સપણ્ણા, એવં તે એગપણ્ણોગાઠે વિ પોગ્ગલે સ અઙ્ગે, સમઙ્ગે, સપણ્ણે) હે
આર્ય ! જો ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ સમસ્ત પુદ્ગલોને અર્ધભાગ સહિત, મધ્ય-
ભાગ સહિત અને પ્રદેશ સહિત માનવામાં આવે, તો પુદ્ગલ પરમાણુ કે જે
આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલ હોય છે તેને પણ અર્ધભાગ, મધ્યભાગ અને
પ્રદેશથી યુક્ત માનવું પડશે, તેને અનર્ધ, અમધ્ય અને અપ્રદેશી માની શકાશે નહીં.

સપ્રદેશઃ । યદિ સ્વલુ આર્ય ' કાલાદેશેન સર્વપુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ, એવં તે એકસમયસ્થિતિકોઽપિ પુદ્ગલઃ સાર્ધઃ, સમધ્યઃ, સપ્રદેશઃ, તદેવ । યદિ સ્વલુ આર્ય ! ભાવાદેશેન સર્વપુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ, એવં તે એક ગુણકાલકોઽપિ પુદ્ગલઃ સાર્ધઃ, સમધ્યઃ, સપ્રદેશઃ, તદેવ । અથ તે એવં ન ભવતિ, તતો યદ્ વદસિ -- ' દ્રવ્યાદેશેનાપિ સર્વપુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ,

(જહ્ણં અજ્જો ! કાલાદેસેણં સવ્વપોગ્ગલા સ અહ્હા, સમજ્ઞા સપણ્ણા) હે આર્ય ! યદિ કાલ કી અપેક્ષા સમસ્ત પુદ્ગલ સાર્ધ, સમધ્ય ઓર પ્રદેશ-સહિત માને જાવેં (એવં તે એકસમય ટ્વિહ્વે વિ પોગ્ગલે સ અહ્હે સમજ્ઞે) તો હસ તરહ સે એક સમય કી સ્થિતિવાલા પુદ્ગલ ભી સાર્ધ, સમધ્ય ઓર પ્રદેશસહિત માના જાવેગા । (જહ્ણં અજ્જો ! ભાવાદેસેણં સવ્વ-પોગ્ગલા સ અહ્હા, સમજ્ઞા, સપણ્ણા-એવં તે એકગુણકાલે વિ પોગ્ગલે સ અહ્હે સમજ્ઞે સપણ્ણે તં ચેવ ' યદિ હે આર્ય ! ભાવ કી અપેક્ષા સમસ્ત પુદ્ગલ સાર્ધ સમધ્ય ઓર પ્રદેશ સહિત માના જાવે તો હસ સ્થિતિ મેં કૃષ્ણગુણ કા એક અંશ વાલા પુદ્ગલ ભી અર્ધભાગ સહિત, મધ્યભાગ-સહિત ઓર પ્રદેશ સહિત માના જાવેગા, અનર્ધ, અમધ્ય ઓર અપ્રદેશ નહીં માના જાવેગા, (અહ તે એવં ન ભવઈ તો જં વયસિ-દ્વાદેસેણં વિ સવ્વપોગ્ગલા સ અહ્હા, સમજ્ઞા, સપણ્ણા, ણો અણહ્હા, અમજ્ઞા, અપ-ણ્ણા-એવં સેત્તકાલભાવાદેસેણ વિ તં ણં મિચ્છા) ઓર જો તુમ્હારે મતા-

(જહ્ણં અજ્જો ! કાલાદેસેણં સવ્વપોગ્ગલા સ અહ્હા, સમજ્ઞા, સપણ્ણા) હે આર્ય ! જો કાળની અપેક્ષાએ સમસ્ત પુદ્ગલોને અર્ધભાગ, મધ્યભાગ અને પ્રદેશથી યુક્ત માનવામાં આવે, (એવં તે એકસમય ટ્વિહ્વે વિ પોગ્ગલે સ અહ્હે, સમજ્ઞે) તો એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલને પણ અર્ધભાગ, મધ્યભાગ અને પ્રદેશથી યુક્ત માનવું પડશે. (જહ્ણં અજ્જો ! ભાવાદેસેણં સવ્વપોગ્ગલા સ અહ્હા, સમજ્ઞા, સપણ્ણા-એવં તે એકગુણકાલે વિ પોગ્ગલે સ અહ્હે, સમજ્ઞે, સપણ્ણે તં ચેવ) હે આર્ય ! જો ભાવની અપેક્ષાએ સમસ્ત પુદ્ગલોને અર્ધ-ભાગ સહિત અને પ્રદેશ સહિત માનવામાં આવે, તો કૃષ્ણગુણના એક અંશ-વાળા પુદ્ગલને પણ અર્ધભાગ સહિત, મધ્યભાગ સહિત અને પ્રદેશ સહિત માનવું પડશે તેને અર્ધભાગ સહિત, મધ્યભાગ સહિત અને પ્રદેશ સહિત માની શકાશે નહીં (અહ તે-એવં ન ભવઈ, તો જં વયસિ-દ્વાદેસેણં વિ સવ્વ પોગ્ગલા સ અહ્હા, સમજ્ઞા, સપણ્ણા, ણો અણહ્હા, અમજ્ઞા, અપણ્ણા-એવં સેત્તકાલ ભાવાદેસેણ વિ-તં ણં મિચ્છા) અને જો તમારી માન્યતા અનુસાર એવું ન

સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ, નો અનર્ધાઃ, અમધ્યાઃ, અપ્રદેશાઃ, એવ ક્ષેત્ર કાલ-ભાવાદેશે-
નાપિ ' તદ્ મિથ્યા । તતઃ સ્વલુ સ નારદપુત્રઃ અનગારો નિર્ગ્રન્થીપુત્રમ્ અનગારમ્
એવમ્ અવાદીત-નો સ્વલુ દેવાનુપ્રિયાઃ ! એતમ્ અર્થ જાનામિ, પશ્યામિ, યદિ દેવાનુ
પ્રિયાઃ નો ગ્લાયન્તિ પરિકથયિતું તદ્ ઇચ્છામિ દેવાનુપ્રિયાણામ્ અન્તિકે એતમર્થ
શ્રુત્વા, નિશ્ચય જ્ઞાતુમ્ । તતઃ સ નિર્ગ્રન્થીપુત્રોઽનગારો નારદપુત્રમ્ અનગારમ્ એવમ્

નુસાર એસા ન હોયે તો ફિર જો તુમ એસા કહતે હો કિ દ્રવ્યાદેશ સે
સમસ્ત પુદ્ગલ અર્ધભાગસહિત, મધ્યભાગ સહિત ઓર પ્રદેશ સહિત હૈ,
અનર્ધ, અમધ્ય એવં પ્રદેશરહિત નહીં હૈ, હસી તરહસે ક્ષેત્રકી સે ઓર
આવકી અપેક્ષા સે જો પૂર્વોક્તરૂપસે કાહા ગયા હૈ સો વહ સવ અસત્ય હો
જાતા હૈ । (તણં સે નારાયણુત્તે અણગારે નિયંઠિપુત્તં અણગારં એવં વયાસી
-જો સ્વલુ દેવાણુપ્રિયા ! એમઢું જાણામો, પાસામો, જહણં દેવાણુપ્રિયા
જો ગિલાણંતિ પરિકહિત્તણં તં ઇચ્છામિ ણં દેવાણુપ્રિયાણં અંતિણં એમઢું
સોચ્ચા નિસમ્મ જાણિત્તણં) હસ પ્રકાર સે નિર્ગ્રન્થીપુત્ર અનગાર કા
યુક્તિયુક્ત કથન સુનકર નારદપુત્ર અનગાર ને ડનસે હસ પ્રકાર સે કહા,
હે દેવાનુપ્રિય ! હમને હસ અર્થ કો ન જાના હૈ ઓર ન દેખા હૈ યદિ
આપ હસ વિષય કો અધિક સ્પષ્ટરૂપ સે સમજાને મેં કષ્ટ કા અનુભવ
ન કરે તો મેં આપકે સમીપ હસ અર્થકો સુનકર ઓર ડસે હૃદયમેં અવ-

હોય, તો આપ એવું જો કહો છો કે “ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમસ્ત પુદ્ગલ
અર્ધભાગ સહિત, મધ્યભાગ સહિત અને પ્રદેશ સહિત છે, અર્ધભાગ સહિત;
મધ્યભાગ સહિત અને પ્રદેશ સહિત નથી. ” એજ પ્રમાણે ક્ષેત્ર, કાળ અને
ભાવની અપેક્ષાએ પણ આપ પૂર્વોક્ત માન્યતાજ ધરવો છો, આપની તે માન્યતા
અસત્ય બિદ્ધ થાય છે. (તણં સે નારાયણુત્તે અણગારે નિયંઠિપુત્તં અણગારં એવં
વયાસી-જો સ્વલુ દેવાણુપ્રિયા ! એમઢું જાણામો, પાસામો, જહણં દેવાણુપ્રિયા જો
ગિલાણંતિ પરિકહિત્તણં તં ઇચ્છામિ ણં દેવાણુપ્રિયાણં અંતિણં એમઢું સોચ્ચા
નિસમ્મ જાણિત્તણં) નિર્ગ્રન્થીપુત્ર અણગારનું આ પ્રકારનું યુક્તિયુક્ત (દલીલથી
અને પ્રમાણે દ્વારા સમજાવવામાં આવેલ) કથન સાંભળીને નારદપુત્ર અણ-
ગારે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું-હે દેવાનુપ્રિય ! અમે આ અર્થને (વિષયને)
જાણ્યો નથી અને દેખ્યો નથી. તો આપ જો આ વિષયને અધિક સ્પષ્ટતા-
પૂર્વક સમજાવવાની કૃપા કરો (આપને એમ કરવામાં કોઈ તકલીફ ન હોય
તો) તો હું આપની પાસે આ વિષયને સાંભળીને, તથા સમજીને તેને હૃદ-
યમાં ઉતારવા માથું છું. (તણં સે નિયંઠિપુત્તે અણગારે નારાયણુત્તં અણગારં

अवादीत्-द्रव्यादेशेनापि मे आर्य ! सर्वे पुद्गलाः सप्रदेशा अपि, अप्रदेशा अपि,—
अनन्ताः, क्षेत्रादेशेनापि एवमेव, कालादेशेनापि, भावादेशेनापि एवमेव । यो द्रव्य-
तोऽप्रदेशः, स क्षेत्रतो नियमेनाप्रदेशः, कालतः स्यात् सप्रदेशः स्यात् अप्रदेशः भावतः
स्यात् सप्रदेशः, स्यात् अप्रदेशः । यः क्षेत्रतः अप्रदेशः, स द्रव्यतः स्यात् सप्रदेशः,

धारणकर जानना चाहता हूँ ! (तएणं से नियंठिपुत्ते अणगारे नारयपुत्तं
अणगारं एवं वयासी) इसके बाद निर्ग्रन्थी पुत्र अनगार ने नारदपुत्र
अनगार से ऐस कहा—(दव्वादेसेण वि मे अज्जो ! सव्वे पोग्गला सप-
एसा वि अपएसा वि) हे आर्य ! मेरी मान्यता के अनुसार अर्थात् मेरी
समझके अनुसार—द्रव्य की अपेक्षा से भी समस्त पुद्गल प्रदेश सहित
भी होते हैं और प्रदेशरहित भी होते हैं । क्यों कि (अणंता) द्रव्य
अनन्त होते हैं (खेत्तादेसेण वि एवं चेव—कालादेसेण वि, भावादेसेण
वि एवं चेव) क्षेत्र की अपेक्षा से भी ऐसा ही है, कालकी अपेक्षा और
भाव की अपेक्षा से भी ऐसा ही है । (जे दव्वओ अपएसे से खेत्ताओ
नियमा अपएसे) जो द्रव्य की अपेक्षा प्रदेशरहित होता है, वह नियम
से क्षेत्र की अपेक्षा प्रदेशरहित होता है । (कालओ सिय सपएसे सिय
अपएसे) और काल की अपेक्षा वह प्रदेश सहित होना भी है, और
नहीं भी होता है इस तरह काल की अपेक्षा वहां प्रदेश युक्तता की
भजना जाननी चाहिये । इसी तरह से (भावओ) भाव की अपेक्षा
से भी (सिय सपएसे सिय अपएसे) प्रदेश युक्तता की वहां पर भजना

एवं वयासी) त्थारे निर्ग्रन्थीपुत्र अणुगारे नारदपुत्र अणुगारने आ प्रमाणे
कहुं—दव्वादेसेण वि मे अज्जो ! सव्वे पोग्गला सपएसा वि अपएसा वि) हे
आर्य ! हमारी मान्यता मुज्ज (भारी समज्ज प्रमाणे) द्रव्यनी अपेक्षाओ
समस्त पुद्गल प्रदेश सहित पणु डोय छे अने प्रदेश रहित पणु डोय छे,
कारणु के (अणंता) द्रव्य अनन्त डोय छे, (खेत्तादेसेण वि, एवं चेव—काला
देसेण वि, भावादेसेण वि एवं चेव) क्षेत्रनी अपेक्षाओ पणु ओवुं न छे, काणनी
अपेक्षाओ अने लावनी अपेक्षाओ पणु ओवुं न छे, (जे दव्वओ अपएसे से
खेत्ताओ नियमा अपएसे) ने पुद्गल द्रव्यनी अपेक्षाओ प्रदेश रहित डोय छे,
ते नियमथी न क्षेत्रनी अपेक्षाओ पणु प्रदेश रहित डोय छे, (कालओ सिय
सपएसे, सिय अपएसे) अने काणनी अपेक्षाओ ते प्रदेश सहित डोय पणु
छे अने नथी पणु होतुं, आ रीते काणनी अपेक्षाओ प्रदेश युक्ततानो विकटपे
स्वीकार कर्यो छे, ओज प्रमाणे (भावओ) लावनी अपेक्षाओ पणु (सिय
सपएसे सिय अपएसे) प्रदेश युक्ततानो विकटपे स्वीकार करवाभां आओ छे,

સ્યાદ્ અપ્રદેશઃ, કાલતો મજનયા, માવતો મજનયા, યથા ક્ષેત્રતઃ, એવં કાલતઃ, માવતઃ । યો દ્રવ્યતઃ સપ્રદેશઃ, સ ક્ષેત્રતઃ સ્યાત્ સપ્રદેશઃ, સ્યાદ્ અપ્રદેશઃ, એવં કાલતઃ, માવતોઽપિ । યઃ ક્ષેત્રતઃ સપ્રદેશઃ સ દ્રવ્યતો નિયમેન સપ્રદેશઃ, કાલતો મજનયા, માવતો મજનયા, યથા દ્રવ્યતસ્તથા કાલતઃ, માવતોઽપિ । એતેપાં સ્વલુ

જાનની ચાહિયે । (જે સ્વેત્તઓ અપએસે સે દવ્વઓ સિય સપએસે સિય અપએસે) જો પુદ્ગલ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે પ્રદેશરહિત હોતા હૈ વહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા પ્રદેશસહિત બી હો સકતા હૈ ઓર પ્રદેશરહિત બી હો સકતા હૈ । (કાલઓ મયળાએ, માવઓ મયળાએ, જહા સ્વેત્તઓ એવં કાલઓ) કાલ કી અપેક્ષા વહાં પર પ્રદેશયુક્તતા કી મજના હોતી હૈ તથા માવકી અપેક્ષા સે બી વહાં પ્રદેશયુક્તતા કી મજના હોતી હૈ એસા જાનના ચાહિયે । જિણ પ્રકાર સે ક્ષેત્રકો લેકર કથન ક્રિયા ગયા હૈ-ઉસી પ્રકાર સે કાલ કી અપેક્ષા સે એવં (માવઓ) માવકી અપેક્ષા સે કહનાં ચાહિયે (જે દવ્વઓ સપએસે સે સ્વેત્તઓ સિય સપએસે સિય અપએસે-એવં કાલઓ માવઓ વિ) જો પુદ્ગલ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા પ્રદેશસહિત હોતા હૈ, વહ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા પ્રદેશસહિત હો બી સકતા હૈ ઓર નહીં બી હો સકતા હૈ । હસી તરહ સે કાલ ઓર માવ કી અપેક્ષા સે બી જાનના ચાહિયે । (જે સ્વેત્તઓ સપએસે સે દવ્વઓ નિયમા સપએસે, કાલઓ મયળાએ, માવઓ મયળાએ-જહા દવ્વઓ તહા કાલઓ માવઓ વિ) જો પુદ્ગલ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે પ્રદેશસહિત

(જે સ્વેત્તઓ અપએસે સે દવ્વઓ સિય સપએસે સિય અપએસે) ને પુદ્ગલ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રદેશ સહિત હોય છે, તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશ સહિત પણ હોઈ શકે છે અને પ્રદેશ સહિત પણ હોઈ શકે છે. (કાલઓ મયળાએ, માવઓ મયળાએ, જહા સ્વેત્તઓ એવં કાલઓ) કાળની અપેક્ષાએ અહીં વિકલ્પે પ્રદેશયુક્તતા સમજવી, લાવની અપેક્ષાએ પણ વિકલ્પે પ્રદેશયુક્તતા સમજવી. ને પ્રમાણે ક્ષેત્રને અનુલક્ષીને કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે કાળની અપેક્ષાએ અને (માવઓ) લાવની અપેક્ષાએ પણ કહેવું ભોઈએ. (જે દવ્વઓ સપએસે સે સ્વેત્તઓ સિય સપએસે સિય અપએસે-એવં કાલઓ માવઓ વિ) ને પુદ્ગલ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત હોય છે, તે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત પણ હોઈ શકે છે અને પ્રદેશ સહિત પણ હોઈ શકે છે કાળની અપેક્ષાએ તથા લાવની અપેક્ષાએ પણ એમ જ સમજવું. (જે સ્વેત્તઓ સપએસે સે દવ્વઓ નિયમા સપએસે, કાલઓ મયળાએ, માવઓ મયળાએ-જહા દવ્વઓ તહા કાલઓ માવઓ વિ) ને પુદ્ગલ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રદેશ સહિત હોય છે, તે પ્રદેશની

મદન્ત ! પુદ્ગલાનાં દ્રવ્યાદેશેન, ક્ષેત્રાદેશેન, કાલાદેશેન, ભાવાદેશેન સપ્રદેશાનામ્, અપ્રદેશાનામ્ કતરે, કતરેભ્યો યાવત્-વિશેષાધિકા વા ? નારદપુત્ર ! સર્વસ્તોકાઃ પુદ્ગલાઃ ભાવાદેશેન અપ્રદેશાઃ, કાલાદેશેન અપ્રદેશાઃ, અસંખ્યેયગુણાઃ, દ્રવ્યાદેશેન અપ્રદેશાઃ અસંખ્યેયગુણાઃ, ક્ષેત્રાદેશેન અપ્રદેશાઃ અસંખ્યેયગુણાઃ, ક્ષેત્રાદેશેનૈવ સપ્ર-

હોતા હૈ વહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે નિયમ સે પ્રદેશસહિત હોતે હૈ । કાલ કી અપેક્ષા લેકર પ્રદેશયુક્તતા કી ભજના હૈ । ઇસી તરહ સે ભાવ કી અપેક્ષા સે ભી ભજના જાનની ચાહિયે । જિસ પ્રકાર સે યહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા કથન ક્રિયા હૈ ઊસી પ્રકાર સે કાલ ઓર ભાવ કી અપેક્ષા સે ભી જાનના ચાહિયે । (એસિ ણં મંતે ! પોગલાણં દ્વાદેસેણં સ્વેત્તાદેસેણં કાલાદેસેણં ભાવાદેસેણં સપણાણં અપણાણં કયરે કયરેહિતોં જાવ વિસેસાહિયા વા) હે મદન્ત ! દ્રવ્યાદેશ સે, ક્ષેત્રાદેશ સે, કાલાદેશ સે ઓર ભાવાદેશ સે પ્રદેશસહિત ઓર પ્રદેશ રહિત ઇન પુદ્ગલોં કે બીચ મેં કૌન પુદ્ગલ કિસ કી અપેક્ષા યાવત્ વિશેષાધિક હૈ ? (નારયપુત્તા) હે નારદપુત્ર ! (સવ્વત્થો વા પોગલા ભાવાદેસેણં અપણા) સવ્વ સે કમ વે પુદ્ગલ હૈં જો ભાવ કી અપેક્ષા અપ્રદેશ હૈં । (કાલાદેસેણં અપણા અસંખેજ્જગુણા) કાલ કી અપેક્ષા જો પુદ્ગલ અપ્રદેશ હૈં વે ઇન પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા અસંખ્યાનગુણિત હૈં । (દ્વાદેસેણં અપણા અસંખેજ્જગુણા) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા જો પુદ્ગલ પ્રદેશ

અપેક્ષાએ પણ અવશ્ય પ્રદેશ રહિત હોય છે, પણ કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત પણ હોઈ શકે છે અને પ્રદેશ રહિત પણ હોઈ શકે છે.

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ પણ સમજવું (એ સિ ણં મંતે ! પોગલાણં દ્વાદેસેણં સ્વેત્તાદેસેણં કાલાદેસેણં ભાવાદેસેણં સપણાણં અપણાણં કયરે કયરેહિતોં જાવ વિસેસાહિયા વા) હે મદન્ત ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત અને પ્રદેશ રહિત એવા આ પુદ્ગલોમાંથી કયાં પુદ્ગલ કોના કરતાં વધારે છે ? (યાવત્) કયાં પુદ્ગલ કોના કરતાં વિશેષાધિક છે ? (નારયપુત્તા !) હે નારદપુત્ર ! (સવ્વત્થો વા પોગલા ભાવાદેસેણં અપણા) જે પુદ્ગલો ભાવની અપેક્ષાએ પ્રદેશ રહિત છે, તે પુદ્ગલો સૌથી ઓછાં છે (કાલાદેસેણં અપણા અસંખેજ્જગુણા) કાળની અપેક્ષાએ જે પુદ્ગલો પ્રદેશ રહિત છે, તેઓ તેના કરતાં અસંખ્યાત ગણા છે. (દ્વાદેસેણં અપણા અસંખેજ્જગુણા) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે પુદ્ગલો પ્રદેશ રહિત

દેશાઃ અમંસ્થેયગુણાઃ, દ્રવ્યાદેશેન સપ્રદેશાઃ વિશેષાધિકાઃ, કાલાદેશેન સપ્રદેશાઃ વિશેષાધિકાઃ, માત્રાદેશેન સપ્રદેશાઃ વિશેષાધિકાઃ । તતઃ સ્વલુ સ નારદપુત્રોઽનગારઃ નિર્ગ્રન્થીપુત્રમ્ અનગારમ્ વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા એતમર્થં સમ્યગ્ વિનયેન ભૂયોભૂયઃ ક્ષમયતિ, ક્ષમયિત્વા, સંયમેન, તપસા, આત્માનં ભાવયન્ વિહરતિ ॥ સૂ. ૧ ॥

રહિત હૈં વે હનકી અપેક્ષા અસંખ્યાત ગુણિત હૈં । (સ્વેત્તાદેસેણં અપેક્ષા અસંસ્થેજ્જગુણા) જો પુદ્ગલ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અપ્રદેશ હૈં, વે હનકી અપેક્ષા સે અસંખ્યાતગુણે હૈં । (સ્વેત્તાદેસેણં ચેવ સપેક્ષા અમંસ્થેજ્જગુણા) તથા જો પુદ્ગલ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા પ્રદેશ સહિત કહે ગયે હૈં વે પુદ્ગલ હન પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા અસંખ્યાત ગુણિત હૈં । (દ્રવ્યાદેસેણં સપેક્ષા વિસેસાહિયા) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે જો પુદ્ગલ પ્રદેશ સહિત કહે ગયે વે પુદ્ગલ હન પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા કુલવિશેષ રૂપ સે અધિક હૈં । (કાલાદેસેણં સપેક્ષા વિસેસાહિયા) કાલ કી અપેક્ષા લેકર જો પુદ્ગલ સપ્રદેશ કહે ગયે હૈં વે પુદ્ગલ હન વિશેષાધિક પુદ્ગલોંકી અપેક્ષાસે ભી વિશેષાધિક હૈં । (માત્રાદેસેણં સપેક્ષા વિસેસાહિયા) તથા-ભાવ કી અપેક્ષા સે જો પુદ્ગલ સપ્રદેશ હૈં વે હન પૂર્વોક્ત વિશેષાધિક પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા કે ભી ઓર વિશેષાધિક હૈં । (તણં સે નારયપુત્તે અણગારે નિચંઠિપુત્તં અણગારં વંદહ નમંસહ) હસ કે બાદ નારદપુત્ર અનગાર ને નિર્ગ્રન્થી પુત્ર અનગાર કો વંદના કી-ઉન્હેં નમસ્કાર ક્રિયા (વંદિત્તા નમંસિત્તા ઇયં અદ્વં સમ્મં વિણણં

છે, તેઓ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશ રહિત પુદ્ગલો કરતાં અસંખ્યાત ગણા છે (સ્વેત્તાદેસેણં અપેક્ષા અસંસ્થેજ્જગુણા) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જે પુદ્ગલો પ્રદેશ રહિત છે, તેઓ તેના કરતાં પણ અસંખ્ય ગણા છે. (સ્વેત્તાદેસેણં ચેવ સપેક્ષા અમંસ્થેજ્જગુણા) તથા જે પુદ્ગલો ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત છે, તેઓ તેનાં કરતાં પણ અસંખ્યાત ગણા છે. (દ્રવ્યાદેસેણં સપેક્ષા વિસેસાહિયા) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે પુદ્ગલોને પ્રદેશયુક્ત કહ્યાં છે, તેઓ તે પુદ્ગલો કરતાં થોડાં વિશેષાધિક છે. (કાલાદેસેણં સપેક્ષા વિસેસાહિયા) કાળની અપેક્ષાએ જે પુદ્ગલોને પ્રદેશયુક્ત કહ્યાં છે, તેઓ પૂર્વોક્ત વિશેષાધિક પુદ્ગલો કરતાં પણ વિશેષાધિક હોય છે. (માત્રાદેસેણં સપેક્ષા વિસેસાહિયા) તથા ભાવની અપેક્ષાએ જે પુદ્ગલો પ્રદેશયુક્ત હોય છે, તેઓ પૂર્વોક્ત વિશેષાધિક પુદ્ગલો કરતાં પણ વિશેષાધિક હોય છે. (તણં સે નારયપુત્તે અણગારે નિચંઠિપુત્તં અણગારં વંદહ નમંસહ) ત્યારબાદ નારદપુત્ર અણગારે નિર્ગ્રન્થીપુત્ર અણગારને વંદણા કરી અને તેમને નમસ્કાર કર્યા. (વંદિત્તા નમંસિત્તા ઇયં અદ્વં સમ્મં વિણણં

ટીકા—સપ્તમોદેશકે પુદ્ગલનાં સ્થિત્યાદિકં કાલાદ્યપેક્ષયા નિરૂપિતમ્, અથાષ્ટમે તાનેવ પ્રદેશાપેક્ષયા નિરૂપયિતુમાહ—‘ તેણં કાલેણં ’ इत्यादि । ‘ તેણં કાલેણં, તેણં સમણં રાયગિહે નામં નયરે હોત્થા, જાવ-પરિસા પઢિગયા ’ । તસ્મિન્ કાલે, તરિમન્ સમયે રાજગૃહં નામ નગરમાસીત્ ’ યાવત્-પર્પત્ પ્રતિગતા । યાવત્ કરણાત્—‘ રાજગૃહે સ્વામી સમવસૃતઃ, સ્વામિનઃ ધર્મોપદેશાત્મકં પ્રવચનં શ્રોતું પર્પત્ સમાગચ્છતિ, ધર્મોપદેશં શ્રુત્વા પર્પત્ પ્રતિગતેતિ વિજ્ઞેયમ્ ’ તેણં મુજ્જો મુજ્જો જ્ઞામેઙ્ગ-જ્ઞામિત્તા સંજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે વિહરહ) વંદના નમસ્કાર કરકે અપને દ્વારા કહે ગયે અર્થકે નિમિત્તે ઉનસે વઢી વિનય કે સાથ ચાર ૨ ક્ષમા માંગી ઓર ક્ષમા માંગકર ફિર વે સંયમ ઓર તપસે અપની આત્માકો ભાવિત કરતે હુણ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ।

ટીકાર્થ—સાતવે ઉદ્દેશક મેં પુદ્ગલોં કી સ્થિતિ આદિ કા નિરૂપણ કાલાદિક કી અપેક્ષા લેકર કિયા ગયા હૈ, અબ ઇસ અષ્ટમ ઉદ્દેશક મેં ઉન્હીં કા પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે સૂત્રતાર નિરૂપણ કરતે હૈ—(તેણં કાલેણં તેણં સમણં) ઉસ કાલ ઓર ઉસ સમય મેં (રાયગિહે નામં નયરે હોત્થા) રાજગૃહ નામકા નગર થા (જાવ પરિસા પઢિગયા) યાવત્ પરિષદા વાપિસ આગઈ । યહાં યાવત્ શબ્દ સે “ રાજગૃહે સ્વામી સમવસૃતઃ, સ્વામિનઃ ધર્મોપદેશાત્મકં પ્રવચનં શ્રોતું પર્પત્ સમાગચ્છતિ, ધર્મોપદેશં શ્રુત્વા ” ઇસ પાઠ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ઇસ પાઠ કા તાત્પર્ય એમા હૈ—ઉસમેં સ્વામી આયે, સ્વામી કે ધર્મોપદેશાત્મક પ્રવચન કો

મુજ્જો મુજ્જો જ્ઞામેઙ્ગ જ્ઞામિત્તા સંજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે વિહરહ) વદણા નમસ્કાર કરીને પોતાના દ્વારા કરાયેલા અર્થને માટે તેમણે વિનયપૂર્વક, ચાર-ચાર તેમની ક્ષમા માગી. ક્ષમા માગીને, સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા તેઓ તેમને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા.

ટીકાર્થ—સાતમાં ઉદ્દેશકમાં પુદ્ગલોની સ્થિતિ આદિનું નિરૂપણ કાળ દિકની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે, હવે આ આઠમાં ઉદ્દેશકમાં તેમનું નિરૂપણ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કરવામાં આવે છે—(તેણં કાલેણં તેણં સમણં) તે કાળે અને તે સમયે (રાયગિહે નામં નયરે હોત્થા) રાજગૃહ નામે નગર હતું (જાવ પરિસા પઢિગયા) પરિષદ સ્વરથાને પાછી ગઈ ત્યાં સુધીનું વર્ણન અહીં થઈ શકે. અહીં ‘ યાવત્ ’ (જાવ) પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ થઈ શકવાનો છે

“ રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. ધર્મોપદેશ સાંભળવા પરિ-
ત્ત, તેમની પાસે ગઈ. ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ વિખરાઈ ગઈ, આ પ્રકા-

कालेणं, तेणं समणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी णारयपुत्ते णामं
अणगारे पगइभइए, जाव-विहरइ' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भग-
वतो महावीरस्य अंतेवासी किप्यः नारदपुत्रो नाम अनगारः, प्रकृतिभद्रकः
प्रकृत्या=स्वभावेन भद्रः-अनुकूलवृत्तिः, यावत्-विहरति-तिष्ठति, यावत् करणात्
-प्रकृत्युपशान्तः, प्रकृति प्रतनुक्रोधमानमायालोभः, मृदुमार्दवसम्पन्नः, आलीनः
भद्रकः, विनीतः, इति संग्राह्यम्, तत्र प्रकृत्युपशान्तः - प्रकृत्यैवोपशान्ताकारः,
प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभः-प्रकृत्यैव - स्वभावेनैव प्रतनवः-अतिमन्दीभूताः
क्रोधमानमायालोभा येषां ते तथा, सत्यपि कषायोदयेऽतिमन्दक्रोधादि-

सुनने के लिये जनता आई और वह धर्मोपदेश सुनकर अपने स्थान
पर वापिस आ गई 'तेणं कालेणं तेणं समणं' उस काल और उस
समय में 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी णारयपुत्ते णामं
अणगारे पगइभइए जाव विहरइ' श्रमण भगवान् महावीर के एक
शिष्य जिनका नाम नारदपुत्र अनगार था और जो प्रकृति-से भद्र-
अनुकूल वृत्ति वाले थे यावत्-तप संग्रह से अपनी आत्मा को भावित
कर विचरते थे। यहाँ यावत् शब्द से प्रकृत्युपशान्तः, प्रकृतिप्रतनु
क्रोधमानमायालोभः, मृदुमार्दवसम्पन्नः, आलीनः भद्रकः विनीतः" इस
पाठ का संग्रह हुआ है। इस पाठका अर्थ हम प्रकार से है-इनके
शरीर का आकार स्वभाव से ही उपशान्त था, स्वभाव से ही इनमें
क्रोध, मान, माया, और लोभ ये कषायें अत्यन्त मन्द थीं। तत्पर्य यह
है कि कषाय का उदय होने पर भी इनमें क्रोधादिभाव उत्कट रूप से

रने। संश्लेष समणं देवे। (तेणं कालेणं तेणं समणं) ते काले अने ते
समये (समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी णारयपुत्ते णामं अणगारे पगइ
भइए जाव विहरइ) श्रमण भगवान् महावीरना नारदपुत्र अणुगार नामना
ओक शिष्य हुता। तेओ लट्टिक प्रकृतिवाणा (सरण स्वभावना) हुता नीचे
दर्शाया प्रमाणेना शुद्धाथी युक्त ओनां ते मुनि संयम अने तपशी पोताना
आत्माने लाति करता विचरता हुता (जाव) पढथी आही (प्रकृत्युपशान्तः,
प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभः, मृदुमार्दवसम्पन्नः, आलीनः भद्रकः विनीतः) आ
पाठने। संग्रह कराये छे आ पाठने। लावार्थ नीचे प्रमाणे छे-तेओ स्वभाव-
वशी न उपशान्त हुता, स्वभावशी न तेमनामां क्रोध, मान, माया अने दोष
इप कषाये अत्यंत मंद हुता ओटवे 'के कषायने उदय थवानुं निमित्त भणे
त्यारे पण तेमनामां क्रोधादि लावेने। तीव्र इपे उदय थतो नही', पण अति-

भाव इत्यर्थः, मृदुमार्दवसम्पन्नः — मृदु च तन्मार्दवं च मृदुमार्दवम्—अत्यन्तमार्दवं, तेन सम्पन्नः — युक्तः, आलीनः, भद्रकः—आलीनः—आश्रितः—शुरोरननु शासनेऽपि सुभद्रक एव यः स तथा, विनीतः — विनयसम्पन्न इति । ‘तेणं कालेणं, तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अन्तेवासी नियंठिपुत्ते णामं अणगारे पगइभइए, जाव-विहरइ’ तस्मिन् काले, तस्मिन् समये खलु भ्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तेवासी शिष्यः निर्ग्रन्थीपुत्रो नाम अनगारः प्रकृतिभद्रकः स्वभावन एवानुकूलवृत्तिः, यावत्-विहरति — तिष्ठति, यावत्पदेन उपर्युक्तप्रकृत्युपशान्तादिविशेषणानि संग्राह्यानि । ‘तए णं से नियंठिपुत्ते अणगारे जेणामेव नारयपुत्ते अणगा तेणामेव उवागच्छइ’ ततः तदनन्तरं खलु स निर्ग्रन्थीपुत्रः अनगारः यत्रैव प्रदेशे नारदपुत्रः अनगारः, तत्रैव तस्मिन्नेव प्रदेशे उपागच्छति, ‘उवागच्छत्ता, नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासी’ उपागत्य, नारदपुत्रम् अनगारम् एवं दक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्—‘सन्धपोग्गला ते अज्जो !

उदित नहीं होते थे, अतिसुन्दरूप में ही वे उनमें उदित होते और फिर शान्त हो जाते । अत्यन्त मार्दवभाव से वे युक्त थे । आलीन भद्रक थे—अर्थात् गुरु को न के प्रति अनुशासन नहीं होने पर भी वे अत्यन्त भद्रपरिणामी ही बने रहते थे सदा विनयगुण से युक्त थे । (तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अन्तेवासी नियंठिपुत्ते णामं अणगारे पगइभइए जाव विहरइ) उस काल और उस समय में महावीर प्रभु के एक दूसरे शिष्य और थे जिनका नाम निर्ग्रन्थी पुत्र अनगार था—ये भी प्रकृति से भद्र यावत् विनीत थे । यहाँ पर भी (यावत्) पद से उपर्युक्त प्रकृति-उपशान्त आदि विशेषण ग्रहण हुए हैं । (तएणं से नियंठिपुत्ते अणगारे जेणामेव नारयपुत्ते अणगारे तेणामेव उवागच्छइ) एक दिन की बात है कि निर्ग्रन्थीपुत्र अनगार

शय भद्रूपे उदय थतो अने तुरत न ओ लावो शान्त पडी जाता तेओ अत्यंत कोमल लावथी युक्त होता. शुद्ध तेमना प्रत्ये अनुशासन न होवा छतां पण तेओ अत्यंत लक्ष परिणामी न रहता होता तथा तेओ सदा विनयगुणथी युक्त होता. (तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अन्तेवासी नियंठिपुत्ते णामं अणगारे पगइ भइए जाव विहरइ) ते कोणे अने ते समये महावीर प्रभुना ओक णील पणु शिष्य होता तेमनुं नाम निर्ग्रन्थीपुत्र अणुगार हुतुं तेओ पणु प्रकृतिभद्रथी विनीति पर्यन्तना शुण्ठोथी युक्त होता. अही पणु “जाव” पदथी उपर्युक्त प्रकृति-उपशान्त आदि विशेषणो ग्रहण करवाभां आवां छे (तएणं से नियंठिपुत्ते अणगारे जेणामेव नारयपुत्ते अणगारे तेणामेव उवागच्छइ) परिध विभराया पडी निर्ग्रन्थीपुत्र

किं सअड्ढा, समज्झा, सपएसा, उदाहु अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा ? हे आर्य ! ते तत्र बुद्धिविषये किम् सर्वपुद्गलाः सार्धाः अर्धेन सहिताः, समध्याः, मध्येन सहिताः सप्रदेशाः, प्रदेशैः सहिता वर्तन्ते ? उताहो अनर्धाः, अमध्याः, अप्रदेशाः वर्तन्ते ? 'अज्जो ! त्ति नारयपुत्ते अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं एवं वयासी—'हे आर्य ! इति सम्बोध्य नारदपुत्रः अनगारः निर्ग्रन्थी-पुत्रम् अनगारम् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्—'सव्वपोग्गला मे अज्जो ! स अड्ढा, समज्झा, सपएसा, णो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा, ' हे आर्य ! निर्ग्रन्थी पुत्र ! मे मम बुद्धिविषये सर्वपुद्गलाः सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः, नो अनर्धाः

जहाँ पर नारदपुत्र अनगार विराजे हुए थे—वहाँ पर आये (उवागच्छित्ता) वहाँ पर आकरके (नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासी) उन्होंने ने नारदपुत्र अनगार से इस प्रकार से कहा—(सव्वपोग्गला ते अज्जो ! किं स अड्ढा, समज्झा, सपएसा—उदाहु—अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा) हे आर्य ! क्या तुम ऐसा समझते हो कि समस्त पुद्गल अर्धभाग सहित है ? मध्यभाग सहित हैं और प्रदेशसहित है ? अर्धभागरहित नहीं है ? मध्यभागरहित नहीं हैं और प्रदेशों से रहित नहीं हैं ? इस प्रकार निर्ग्रन्थीपुत्र अनगार का अभिप्राय सुनकर नारदपुत्र अनगार ने (अज्जोत्ति) हे आर्य इस संबोधन से उन्हें संबोधित करते हुए (नियंठिपुत्तं अणगारं एवं वयासी) उन निर्ग्रन्थीपुत्र अनगार से इस प्रकार कहा—(सव्वपोग्गला मे अज्जो ! स अड्ढा, समज्झा, सपएसा—णो अणड्ढा, अमज्झा,—अपएसा) हे आर्य ! मेरी समझ के अनुसार मैं तो ऐसा ही मानता हूँ कि समस्त पुद्गल अर्धभाग सहित हैं, मध्यभाग

अणुगार, ज्यां नारदपुत्र अणुगार णेठा डता, त्यां आव्या (उवागच्छित्ता) त्यां आवीने (नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासी) तेभाणु नारदपुत्र अणुगारने आ प्रभाणु पूछ्युं—(सव्वपोग्गला ते अज्जो ! किं स अड्ढा, समज्झा, सपएसा उदाहु अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा ?) डे आर्य ! आप शुं ओवुं भानो छो डे सभस्त पुद्गलो अर्धभाग सहित छे ? मध्यभाग सहित छे ? अने प्रदेश सहित छे ? अर्धभाग सहित नथी, मध्यभाग सहित नथी अने प्रदेश सहित नथी ? निर्ग्रन्थीपुत्र अणुगारने आ प्रकारने प्रश्न सांलणीने नारदपुत्र अणुगारे (अज्जोत्ति) डे आर्य ! ओवुं संबोधन करीने (नियंठिपुत्तं अणगारं एवं वयासी) तेभने (निर्ग्रन्थीपुत्र अणुगारने) आ प्रभाणु कळुं—

(सव्व पोग्गला मे अज्जो ! स अड्ढा समज्झा, सपएसा णो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा) डे आर्य ! अमे तो ओवुं भानीओ धीओ डे सभस्त पुद्गल

અમધ્યાઃ અપ્રદેશાઃ સન્તિ । ‘ તદ્દર્શનં સે નિર્ગઠિતપુત્રે અણગારે નારદપુત્ર અણગારં
 एवं વયાસી ’ તતઃ તદનન્તરં ચલુ સ નિર્ગઠ્યપુત્રઃ અણગારઃ નારદપુત્રમણગારમ્
 एवं=વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવાદીત્-‘ જઈ નં તે અજ્જો ! સવ્વપોગ્ગલા સઅહ્ઠા,
 સમજ્ઞા, સપણ્ણા, ણો અણહ્ઠા, અમજ્ઞા, અપણ્ણા ’ હે આર્ય ! નારદપુત્ર ! યદિ
 ચલુ તે તવ બુદ્ધિવિષયે સર્વપુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ સન્તિ, નો
 અનર્ધાઃ, અમધ્યાઃ, અપ્રદેશાઃ સન્તિ, તર્હિ ‘ કિં દવ્વાદેસેણં અજ્જો ! સવ્વપોગ્ગલા
 સઅહ્ઠા, સમજ્ઞા, સપણ્ણા, ણો અણહ્ઠા, અમજ્ઞા, અપણ્ણા ? હે આર્ય ! કિં
 દ્રવ્યાદેશેન દ્રવ્યાપેક્ષયા સર્વપુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ, નો અનર્ધાઃ,
 અમધ્યાઃ, અપ્રદેશા ? અથવા-‘ સ્વેત્તાદેસેણં અજ્જો ! સવ્વપોગ્ગલા સઅહ્ઠા-તહ

સહિત હૈં ઓર પ્રદેશોં સે સહિત હૈં । બે અર્ધભાગ સે રહિત નહીં હૈં,
 મધ્યભાગ સે રહિત નહીં હૈં ઓર અપને પ્રદેશોં સે ભી રહિત નહીં હૈ ।
 હસ પ્રકાર સે નારદપુત્ર અણગારકી કલ્પના સ્મનકર નિર્ગઠ્ય પુત્ર અણ-
 ગાર ને ડનસે કહા-(જઈનં તે અજ્જો ! સવ્વપોગ્ગલા સ અહ્ઠા, સમજ્ઞા,
 સપણ્ણા, ણો અણહ્ઠા, અમજ્ઞા, અપણ્ણા) હે આર્ય ! યદિ તુમ્હારી સમજ્ઞ
 કે અનુસાર ંસા હી માના જાવે કિ સમસ્ત પુદ્ગલ અર્ધભાગ સહિત હૈં,
 મધ્યભાગ સહિત હૈં, ઓર પ્રદેશોં સે યુક્ત હૈં તથા, બે અર્ધભાગરહિત,
 મધ્યભાગરહિત ઓર પ્રદેશોં સે રહિત નહીં હૈં તો (કિં દવ્વાદેસેણં
 અજ્જો ! સવ્વપોગ્ગલા સ અહ્ઠા, સમજ્ઞા, સપણ્ણા ણો અણહ્ઠા, અમજ્ઞા
 અપણ્ણા) હમ આપસે યહ જાનના ાહતે હૈં કિ ંસી યહ આપકી
 સમજ્ઞ કિસ આધાર પર અવલમ્બિત હૈ-કયા દ્રવ્ય કી અપેક્ષા પર યહ
 આધારિત હૈ યા ક્ષેત્ર કાલ ઓર ભાવ કી અપેક્ષા પર આધારિત હૈ ?

અર્ધભાગ સહિત છે, મધ્યભાગ સહિત છે અને પ્રદેશ સહિત છે, તેઓ અર્ધ-
 ભાગથી રહિત નથી, મધ્યભાગથી રહિત નથી અને પ્રદેશોથી રહિત પણ નથી.
 નારદપુત્ર અણગારની આ પ્રકારની માન્યતા (કલ્પના) સાંભળીને નિર્ગઠ્ય પુત્ર
 અણગારે તેમને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-(જઈનં તે અજ્જો ! સવ્વ પોગ્ગલા સઅહ્ઠા,
 સમજ્ઞા, સપણ્ણા, ણો અણહ્ઠા, અમજ્ઞા, અપણ્ણા) હે આર્ય ! ને આપની
 માન્યતા અનુસાર એવું જ માનવામાં આવે કે સમસ્ત પુદ્ગલો અર્ધભાગ સહિત
 છે, મધ્યભાગ સહિત છે, અને પ્રદેશોથી યુક્ત છે, તથા તેઓ અર્ધભાગ,
 મધ્યભાગ અને પ્રદેશોથી રહિત નથી, તો (કિં દવ્વાદેસેણં અજ્જો ! સવ્વ
 પોગ્ગલા સ અહ્ઠા, સમજ્ઞા, સપણ્ણા, ણો અણહ્ઠા, અમજ્ઞા, અપણ્ણા) હું
 આપની પાસેથી એ જાણવા માગું છું કે આપની તે માન્યતા કયા આધાર
 પર અવલમ્બિત છે ? શું આપ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એ પ્રકારની માન્યતા ધરાવો

ચેવ ? ' હે આર્ય ! કિં ક્ષેત્રાદશેન આકાશરય એકપ્રદેશાવગાઢત્વાદિના સર્વપુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ, તથૈવ પૂર્વવદેવેત્યર્થઃ, સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ, નો અનર્ધાઃ, અમધ્યાઃ, અપ્રદેશાઃ ?, તથા ' કાલાદેસેણં તં ચેવ ? ' કાલાદેશેન એકાદિસમયાવસ્થાન કત્વાદિના, તદેવ પુર્વોક્તવદેવ સર્વપુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ, નો અનર્ધાઃ અમધ્યાઃ અપ્રદેશાઃ ? इत्यर्थः, તથા—' ભાવાદસેણં તં ચેવ ' ભાવાદેશેન એકગુણકાલકત્વાદિના તદેવ, પૂર્વવદેવ સર્વપુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ, નો અનર્ધાઃ, અમધ્યાઃ અપ્રદેશાઃ સન્તિ ? इति निर्ग्रन्थीपुत्रस्य प्रश्नः । 'तए णं से

यदि कहो कि द्रव्य की अपेक्षा पर आधारित है—अर्थात् द्रव्य की अपेक्षा से हम अपनी समझ के अनुसार ऐसा ही मानते हैं कि समस्त पुद्गल सार्ध, समध्य और सप्रदेश हैं, अनर्ध, अमध्य और अप्रदेश नहीं हैं, इसी प्रकार—एक प्रदेश में अवगाढत्व होने आदिकी अपेक्षा रूप क्षेत्रादेश को लेकर हम अपनी समझ के अनुसार यही कहते हैं कि समस्त पुद्गल सार्ध, समध्य और सप्रदेश हैं, अनर्ध, अमध्य और अप्रदेश नहीं हैं । इसी तरह एक आदि समय में अवस्थित होने रूप कालादेश को लेकर तथा एकगुण कालत्वादि रूप भावादेश को लेकर हम तो यही समझे हुए हैं कि समस्त पुद्गल सार्ध समध्य और सप्रदेश हैं—अनर्ध, अमध्य, अप्रदेश नहीं हैं यही बात नारदपुत्र अनंगार का अभिप्राय जानने के लिये निर्ग्रन्थीपुत्र अनंगारने (किं दव्वादेसेणं अज्जो !) इत्यादि सूत्र से लेकर (भावादेसेणं अज्जो तं चैव) इत्यादि सूत्रतक

છો, અથવા ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ એવું માનો છો ? જે આપ એમ કહેતા હો કે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અમે પણ એમ જ કહીએ છીએ કે સમસ્ત પુદ્ગલ અર્ધભાગથી, મધ્યભાગથી અને પ્રદેશોથી યુક્ત હોય છે, અર્ધભાગ, મધ્યભાગ અને પ્રદેશોથી રહિત હોતા નથી. એજ પ્રમાણે એક પ્રદેશની અવગાહના આદિ રૂપ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આપ એ પ્રમાણે કહેતા હો, તો અમે આપની એ માન્યતા સાથે પણ સંમત છીએ. એટલે કે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અમે પણ એમ જ માનીએ છીએ કે સમસ્ત પુદ્ગલો સાર્ધ (અર્ધભાગ સહિત) સમધ્ય અને સપ્રદેશ છે, અનર્ધ, અમધ્ય અને પ્રદેશ રહિત નથી. તથા એક આદિ સમયમાં અવસ્થિત હોવા રૂપ કાળની અપેક્ષાએ તથા કૃષ્ણતાના એક આદિ અંશરૂપ ભાવની અપેક્ષાએ અમે તો એમજ સમજીએ છીએ કે સમસ્ત પુદ્ગલ અર્ધભાગ, મધ્યભાગ અને પ્રદેશોથી યુક્ત હોય છે, અમધ્ય, અનર્ધ અને પ્રદેશ રહિત હોતા નથી. એજ વાત નિર્ગ્રન્થીપુત્રે “ કિંદવ્વાદેસેણં અજ્જો ! ” ઇત્યદિ સૂત્રોથી લઈને “ ભાવાદેસેણં અજ્જો તંચેવ ” ઇત્યાદિ સૂત્રો

नारयपुत्ते अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं एवं वयासी '—ततो निर्ग्रन्थीपुत्रस्योक्तपञ्च-
श्रवणानन्तरं खलु स नारदपुत्रः अनगारः निर्ग्रन्थीपुत्रम् अनगारम् एवं वक्ष्यमाण-
प्रकारेण अवादीत्—' दव्वादेसेण वि मे अज्जो ! सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा,
सपएसा, णो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा ' हे आर्य ! निर्ग्रन्थीपुत्र ! मे मम बुद्धि-
विषये द्रव्यादेशेनापि द्रव्यापेक्षयापि सर्वपुद्गलाः सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः, नो
अनर्धाः, अमध्याः, अप्रदेशाः सन्ति, एवं ' खेत्तादेसेण वि, कालादेसेण वि,
भावादेसेण वि, एवमेव ' क्षेत्रादेशेनापि, कालादेशेनापि, भावादेशेनापि एवमेव—
पूर्वोक्तवदेव सर्वपुद्गलाः सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः सन्ति, नो अनर्धाः, अमध्याः,
अप्रदेशाः सन्ति, इति नारदपुत्रस्य समाधानम्, ' तए णं से नियंठिपुत्ते अणगारे
नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासी '—ततः खलु स निर्ग्रन्थीपुत्रः अनगारः नारदपुत्रम्
अनगारम् एवं वक्ष्यमाणरीत्या अवादीत्—' जइ णं हे अज्जो ! दव्वादेसेणं सव्व-
पोग्गला, स अड्ढा, समज्झा, सपएसा, णो अणड्ढा, अपएसा ' हे आर्य ! यदि
खलु द्रव्यादेशेन सर्वपुद्गलाः सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः, नो अनर्धाः, अमध्याः,
अप्रदेशाः तर्हि ' एवं ते परमाणुपोग्गले वि सअड्ढे, समज्झे, सपएसे, णो अणड्ढे,
अमज्झे, अपएसे ' एवम् उक्तरीत्या ते तत्र बुद्धिविषये परमाणुपुद्गलोऽपि सार्धः

उनसे प्रश्नरूप में पूछी है। जब वे (दव्वादेसेणं वि मे अज्जो ! सव्वपो-
ग्गला म अड्ढा, समज्झा, सपएसा, णो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा)
इस सूत्र से लेकर (भावादेसेणं वि एवं चेव) यहाँ तक के सूत्रों द्वारा
उनके द्वारा स्वीकृत किया मन्तव्य उत्तररूप में ज्ञात कर चुके तब
निर्ग्रन्थीपुत्र अनगारने उनसे उनके मन्तव्य में आपत्ति उपस्थित करते
हुए क्या कहा सो ही प्रकट किया जाता है—(जइणं हे अज्जो ! दव्वा-
देसेणं सव्वपोग्गला स अड्ढा, समज्झा, सपएसा, णो अणड्ढा, अपएसा
एवं ते परमाणु पोग्गले वि स अड्ढे, समज्झे, सपएसे, णो अणड्ढे, अम-
ज्झे, अपएसे) निर्ग्रन्थीपुत्र अनगार ने उनसे ऐसा कहा कि यदि द्रव्य

सुधी तेमने प्रश्नरूपे पूछी छे. (दव्वादेसेणं वि मे अज्जो ! सव्वपोग्गला
स अड्ढा, समज्झा, सपएसा, णो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा) आ
सूत्रथी लधने (भावादेसेणं वि एवं चेव) आ सूत्र सुधीना सूत्रे द्वारा तेमना
द्वारा स्वीकृत करायेला मन्तव्यने उत्तर रूपे लखी लीधा पछी निर्ग्रन्थीपुत्र
अणुगारे तेमनी मान्यताने स्वीकार करवाभां शी मुश्केली छे ते दर्शाववा भाटे
कहुं—(जइणं हे अज्जो ! दव्वादेसेणं सव्व पोग्गला, स अड्ढा, समज्झा, सप
एसा, णो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा, एवं ते परमाणुपोग्गले वि सअड्ढे,
समज्झे, सपएसे, णो अणड्ढे, अमज्झे, अपएसे) हे आर्य ! ने आपनी

नान्यथाः सप्रदेशः स्यात्, न तु अनर्थः, अमध्यः, अप्रदेशः स्यात्, तथा 'जडं
अज्जो ! खेत्तादेसेण वि सव्वपोगल्लं सअट्ठं, समज्झं, सपएमा,' हे आर्य !
कालादेसु ! यदि कलु क्षेत्रादेशेनापि एरुप्रदेशावगाढत्वादिनाऽपि सर्वपुद्गलाः
सार्धः, समध्यः, सप्रदेशः स्युः नो अनर्थः, अमध्यः, अप्रदेशः तर्हि 'एवं ते
एरासएमागळे वि पोगल्ले सअट्ठं, समज्झे, सपण्णे' एवं त्यदुक्तातीत्या ते तत्र
चन्द्रविषये एरुप्रदेशावगाढोऽपि=एरुमाकाशप्रदेशमवगाह्य स्थितोऽपि पुद्गलः
सार्धः, समध्यः, सप्रदेशः, स्यात्, नो अनर्थः, अमध्यः, अप्रदेशः, एवं 'जडं

की अपेक्षा लेकर जो तुम ऐसा मान रहे हो कि समस्त पुद्गल सार्ध, सम
ध्य और सप्रदेश हैं—वे अनर्थ, अमध्य और अप्रदेश नहीं हैं—तो परमाणु
जो कि पुद्गल द्रव्य का सूत्र से सूक्ष्म अविभाज्य अंग है—भी पुद्गल द्रव्य
होने के नाते सार्ध, समध्य और सप्रदेश होना चाहिये—परन्तु वह तो
सिद्धान्त की मान्यता के अनुसार ऐसा माना नहीं गया है वह तो
अनर्थ, अमध्य और अप्रदेश माना गया है—अप्रदेश का तात्पर्य है दो
आदि प्रदेशों का अभाव; परमाणु में केवल एक ही प्रदेश होता है, दो
आदि प्रदेश नहीं होते हैं । (जडं अज्जो ! खेत्तादेसेण वि सव्व-
पोगल्लं स अट्ठं, समज्झं, सपएमा) और यदि क्षेत्रादेश को लेकर
ऐसा माना जावे कि समस्त पुद्गल सार्ध, समध्य और सप्रदेश है—तो
एक आकाश के प्रदेश को अवगाहित कर स्थिर हुआ भी पुद्गल—सार्ध
और सप्रदेश मानना पड़ेगा, अनर्थ अमध्य और अप्रदेश वह नहीं
माना जा सकेगा । इसी तरह से (जडं अज्जो ! कालादेसेण सव्व-

गान्यथा अनुसारे द्रव्यकी अपेक्षाग्र नानस्त पुद्गलान् अर्धलागवी युक्ता, मध्य-
ग, नवी युक्त अन्य प्रदेशावी युक्ता मानवाभां आवे, अने तेमने अनर्थ अमध्य
अने प्रदेशावी इति मानवाभां न आवे, तो परमाणु के दो पुद्गल द्रव्यतुं
कीही सूक्ष्म अने अविभाज्य अंग छे, तेने पणु पुद्गल द्रव्य होवाने कारणे
सार्ध, समध्य अने सप्रदेश मानवुं पडथे, परन्तु सिद्धान्तकी मान्यता अनु-
सार तो परमाणुने अनर्थ, अमध्य अने प्रदेश इति मानवाभां आवेत्त छे
(प्रदेश नित्य के दोरे के के, यणु अदि प्रदेशे विनानुं) (जडं अज्जो !
कालादेसेण सव्वपोगल्लं स अट्ठं, समज्झं, सपएमा) अने दो क्षेत्रकी
अपेक्षा लेव मानवाभां आवे के नानस्त पुद्गलान् अर्धलाग, मध्यलाग अने
प्रदेशावी युक्त के के छे, तो अकाशना अने प्रदेशकी अवगाहना इतीने इहेला
प्रमाणे पणु सार्ध, समध्य अने प्रदेशावी युक्त मानवुं पडथे, तेने अनर्थ,
अमध्य अने प्रदेशावी इति मानवी इहाये नई, जेव प्रमाणे (जडं अज्जो !

અજ્ઞો ! કાલાદેસેણં સવ્વપોગ્ગલા સઅહ્ઠા, સમજ્ઞા, સપણ્ણા ' હે આર્ય ! યદિ સ્વલુ કાલાદેસેન એકાદિસમયસ્થિતિકત્વેનાપિ સર્વપુદ્ગલાઃ, સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ સ્યુઃ, નો અનર્ધાઃ, અમધ્યાઃ, અપ્રદેશાઃ તર્હિ ' એવં તે એગસમયટ્ટિંદુ એ વિ પોગ્ગલે સઅહ્ઠે, સમજ્ઞે, સપણ્ણે-તં ચેવ ' એવં ત્વદુક્કરીત્યા તે તવ બુદ્ધિ-વિષયે એકસમયસ્થિતિકોઽપિ એકસમયમાત્રાવસ્થાયી અપિ પુદ્ગલઃ સાર્ધઃ, સમધ્યઃ, સપ્રદેશઃ સ્યાત્ તદેવ-પૂર્વવદેવ નો અનર્ધઃ, અમધ્યઃ, અપ્રદેશઃ સ્યાત્ , તથા ' જહ્ણં અજ્ઞો ! ભાવાદેસેણં સવ્વપોગ્ગલા સઅહ્ઠા, સમજ્ઞા સપણ્ણા ' હે આર્ય ! યદિ સ્વલુ ભાવાદેસેન એકગુણકાલકત્વાદિનાઽપિ સર્વપુદ્ગલાઃ સાર્ધાઃ, સમધ્યાઃ, સપ્રદેશાઃ સ્યુઃ નો અનર્ધાઃ, અમધ્યાઃ, અપ્રદેશાઃ તર્હિ ' એવં તે એગગુણકાલ એ વિ પોગ્ગલે સઅહ્ઠે, સમજ્ઞે, સપણ્ણે તં ચેવ ' એવં ઉપર્યુક્તરીત્યા તે તવ બુદ્ધિવિષયે

પોગ્ગલા સ અહ્ઠા સમજ્ઞા, સપણ્ણા-નો અણહ્ઠા, અમજ્ઞા, અપણ્ણા) યદિ હે આર્ય ! કાલકી અપેક્ષા સે-એક આદિ સમય મેં સ્થિતિ વાલે પુદ્ગલ કી અપેક્ષા સે-એના માના જાવે કિ સન્નસ્ત પુદ્ગલ સાર્ધ, સમધ્ય ઓર સપ્રદેશ હૈં-તો એસી સ્થિતિમેં (એગસમયટ્ટિંદુ એ વિ પોગ્ગલે સ અહ્ઠે, સમજ્ઞે, સપણ્ણે-તં ચેવ) એક સમય માત્ર કી સ્થિતિ વાલા પુદ્ગલ બી સાર્ધ, સમધ્ય ઓર સપ્રદેશ હો જાવેગા, અનર્ધ, અમધ્ય ઓર અપ્રદેશ વહ નહીં રહેગા, તથા (જહ્ણં અજ્ઞો ! ભાવાદેસેણં સવ્વપોગ્ગલા સ અહ્ઠા, સમજ્ઞા) હે આર્ય ! યદિ ભાવ કી અપેક્ષા સે-એક ગુણ કાલકત્વ આદિ -એક અંશ કૃણ્ણગુણરૂપ પર્યાય કી અપેક્ષા સે બી સમસ્ત પુદ્ગલ સાર્ધ સમધ્ય ઓર સપ્રદેશ હૈં અનર્ધ, અમધ્ય અપ્રદેશ નહીં હૈં-એના માના જાવે તો (એવં તે એગગુણકાલ એ વિ પોગ્ગલે સ અહ્ઠે સમજ્ઞે, સપણ્ણે

કાલાદેસેણં સવ્વપોગ્ગલા સ અહ્ઠા, સમજ્ઞા, સપણ્ણા-નો અણહ્ઠા, અમજ્ઞા, અપણ્ણા) હે આર્ય ! બે કાળની અપેક્ષાએ (એક આદિ સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોની અપેક્ષાએ) એવું માનવામાં આવે છે કે સન્નસ્ત પુદ્ગલો સાર્ધ, સમધ્ય અને સપ્રદેશ છે, તો (એગ સમયટ્ટિંદુ એ વિ પોગ્ગલે સ અહ્ઠે, સમજ્ઞે, સપણ્ણે તંચેવ) એકજ સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલોને પણ સાર્ધ, સમધ્ય અને સપ્રદેશ માનવા પડશે, તેમને અનર્ધ, અમધ્ય અને અપ્રદેશ કહી શકાશે નહીં. તથા (જહ્ણં અજ્ઞો ! ભાવાદેસેણં સવ્વપોગ્ગલા સ અહ્ઠા, સમજ્ઞા, સપણ્ણા) હે આર્ય ! બે ભાવની અપેક્ષાએ (કૃણ્ણતા આદિના એક અશની અપેક્ષાએ) સમસ્ત પુદ્ગલોને સાર્ધ, સમધ્ય અને સપ્રદેશ માનવામાં આવે, અનર્ધ અમધ્ય અને અપ્રદેશ માનવામાં ન આવે તો (એવં તે એગગુણકાલ એ વિ પોગ્ગલે સ અહ્ઠે, સમજ્ઞે, સપણ્ણે તંચેવ) કૃણ્ણતાના એક ગુણવાળા પુદ્ગલને પણ-

एकगुणकालकोऽपि पुद्गलः सार्धः, समध्यः, सप्रदेशः स्यात्, तदेव पूर्ववदेव नो अनर्थः, अमध्यः, अप्रदेशः स्यात्, 'अह ते एवं न भवइ तो' अथ यदि ते तव बुद्धिविषये एवम्-उपर्युक्तरूपं न भवति. तवाभिमतं नो चेत् तदा 'जं वयसि-द्ववादेसेण वि सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा, णो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा' यत् त्व वदसि-द्रव्यादशेनापि सर्वपुद्गलाः सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः, नो अनर्थाः, अमध्याः, अप्रदेशाः, 'एव खेत्त-काल-भावादेसेण वि' एवं तथैव क्षेत्रादेशेनापि, कालादेशेनापि, भावादेशेनापि सर्वपुद्गलाः सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः, नो अनर्थाः, अमध्याः, अप्रदेशाः इति. 'तं णं मिच्छा' तत् खलु सर्वं त्वदुक्तं मिथ्या असत्यमेव, विपरीततया प्रतिपादितत्वात् । 'तए णं से नारयपुत्ते अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं एवं वयासी' ततः खलु स नारदपुत्रोऽनगारः निर्ग्रन्थी-

तं चेन्न) एकगुणकालक भी पुद्गल कृष्णवर्ण के एक अंशवाला भी पुद्गल-सार्ध, समध्य और सप्रदेश हो जावेगा-अनर्थ 'अमध्य और अप्रदेश नहीं रहेगा (अह ते एवं न भवइ) यदि तुम कहो कि ऐसा तो होता नहीं है तो फिर (जं वयसि) जो तुम ऐसा कह रहे हो कि (द्ववादे-सेण वि सव्वपोग्गला स अड्ढा, समज्झा सपएसा, णो अणड्ढा, अमज्झा अपएसा) द्रव्य की अपेक्षा से भी समस्त पुद्गल सार्ध समध्य और सप्रदेश हैं-वे अनर्थ अमध्य अप्रदेश नहीं हैं, (एवं खेत्तकाल-भावादे-सेण वि) क्षेत्र, काल और भाव की अपेक्षा से भी ऐसे ही हैं, (तं णं मिच्छा) सो यह तुम्हारी समझ मिथ्या ही है क्योंकि यह सब तुमने विपरीत रूढ से प्रतिपादन किया है । इस प्रकार निर्ग्रन्थीपुत्र अनागार का युक्तियुक्त कथन सुनकर (से नारयपुत्ते अणगारे) उन नारदपुत्र

કૃષ્ણ વર્ણના એક અંશવાળા પુદ્ગલને પણ-સાર્ધ, સમધ્ય અને સપ્રદેશ માનવું પડશે. તેને પણ અનર્થ, અમધ્ય અને અપ્રદેશ માની શકશે નહીં. (અહ તે એવં ન ભવઈ) જો આપ એમ કહેતા હો કે એવું તો બની શકે નહીં, તો (જં વયસિ) આપ એવું બે કહો છો કે (દ્વવાદેસેણ વિ સવ્વ પોગ્ગલા સઅડ્ઢા, સમજ્ઞા, સપએસા, ણો અણડ્ઢા, અમજ્ઞા, અપએસા) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પણ સમસ્ત પુદ્ગલો સાર્ધ, સમધ્ય અને સપ્રદેશ છે, અનર્થ, અમધ્ય અને અપ્રદેશ નથી, (એવંં છેત્તકાલભાવાદેસણ વિ) ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ પણ એવું જ છે,) (તં ણં મિચ્છા) તમારી તે માન્યતા ખોટી છે, કારણ કે તમે તેનું પ્રતિપાદન વિપરીત રીતે કર્યું છે.

નિર્ગ્રન્થીપુત્ર અણુનારનું આ યુક્તિયુક્ત (યોગ્ય પ્રમાણો દ્વારા સાબિત કરાયેલું) કથન સાંભળીને (સે નારયપુત્તે અણગારે) નારદપુત્ર અણુગારે (નિયં-

पुत्रम् अनगारम् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्—“ णो खलु देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं जाणामो, पासामो ” भो देवानुप्रियाः ! नो खलु अहम् एतं भवदुक्तम् प्रस्तुतम् अर्थम् जानामि, पश्यामि अतः ‘जइ णं देवाणुप्पिया णो गिलायंति परिक-
हित्तए’ यदि खलु देवानुप्रियाः भवन्तः एतमर्थं परिकथयितुं प्रतिपादयितुं नो
ग्लायन्ति, नो कष्टमनुभवन्ति ‘तं इच्छामि णं देवानुप्पियाणं अंतिए एयमट्ठं
सोच्चा, निसम्म जाणित्तए’ तत् तदा इच्छामि खलु देवानुप्रियाणाम् भवताम्
अन्तिके समीपे एतं प्रस्तुतम् अर्थम् श्रुत्वा, निश्चय्य सम्यग् अवधार्य ज्ञातुम्
इच्छामि इति पूर्वोक्तान्वयः । ‘तए णं से नियंठिपुत्ते अणगारे नारयपुत्त अणगारं

अनगार ने (नियंठिपुत्तं अणगारं एवं वयासी) निर्ग्रन्थीपुत्र अनगार
से ऐसा कहा—(णो खलु देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं जाणामो पासामो) हे
देवानुप्रिय ! मैं आप के द्वारा प्रस्तुत किये गये इस अर्थ को अभी तक
न समझता था और न जानता ही था इसलिये—(जइणं देवाणुप्पिया णो
गिलायंति परिकहित्तए) यदि आप देवानुप्रिय इस अर्थ को प्रतिपादन
करने के लिये कष्ट का अनुभव न करें तो (तं इच्छामि णं देवाणुप्पियाणं
अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म जाणित्तए) मैं यह चाहता हू कि मैं आप
देवानुप्रिय के पास इस अर्थ को सुनकरके और उसे हृदय में अच्छी
तरह जमा करके अर्थात् उस पर विचार करके इस बात को जानुं
—अर्थात् समझुं । तएणं से नियंठिपुत्ते अणगारे नारयपुत्तं अणगारं
एवं वयासी) इस प्रकार से नारदपुत्र अनगार की मनोभिलाषा जान-

ठिपुत्तं अणगारं एवं वयासी) निर्ग्रन्थीपुत्र अणगारने आ प्रभाण्णे उहुं—(णो
खलु देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं जाणामो पासामो) हे देवानुप्रिय ! आपे आ विष-
यनेो ने अर्थं समज्जयेो छे, ते अर्थने आज सुधी हुं जाणुतो न हुतो अने
आपे ने प्रकारे ते विषयने समज्जयेो ते प्रकारे हुं तेने समज्जतो न हुतो.
तो (जइणं देवाणुप्पिया णो गिलायंति परिकहित्तए) ने आप देवानुप्रियने
आ विषयनुं विशेष प्रतिपादन करवामां डोछ तड्डीइ नेवुं न दाजे तो (तं
इच्छामि णं देवाणुप्पियाणं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म जाणित्तए) हुं आप देवानु-
प्रियनी पासो आ अर्थने (पुद्गलोना विषयने) श्रवणु करवा भाशुं छुं. श्रवणु
करीने तेने हृदयमां हतारवा भाशुं छुं—अट्ठे के आ विषय पर विचार करीने
हुं तेने समज्जवा भाशुं छुं. (तएणं से नियंठिपुत्ते अणगारे नारयपुत्तं अणगारं
एवं वयासी) नारदपुत्र अणगारनी आ प्रकारनी आबिदाया ज्ञाणीने, निर्ग्रन्थी

एवंवयासी- ' ततः खलु स निर्ग्रन्थीपुत्रः अनगारः नारदपुत्रम् अनगारम् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्- ' दब्बादेसेण वि मे अज्जो सव्वपोग्गला सपएसा वि, अपएसा वि अणंता ' हे आर्य ! मे मम बुद्धिविषये द्रव्यादेशेनापि सर्वपुद्गलाः सप्रदेशा अपि सन्ति, अप्रदेशा अपि सन्ति, अनन्ताश्च ते सन्ति, अथात्र पुद्गलानां सार्धानर्धत्वादिविचारस्य प्रस्तुतत्वेन तमपहाय तेषां सप्रदेशाप्रदेशत्वाभिधानं विषयान्तरं भवतीति नाशङ्कनीयम्, सप्रदेशाप्रदेशत्वनिरूपणेनापि सार्धत्वानर्धत्वसमध्यत्वादीनां निरूपणसद्भावात्, तत्र सप्रदेशत्वनिरूपणेन सार्धसमध्यत्वयोः, अप्रदेशत्वनिरूपणेन अनर्धमध्यत्वयोश्च संग्रहात् 'अनन्ताः ' इति तु सप्र-

કર ઉન નિર્ગ્રન્થીપુત્ર અનાગાર ને ઉનસે એસા કહા-(દબ્બાદેસેણ વિ મે અજ્જો ! સવ્વે પોગ્ગલા સપપસા વિ અપપસા વિ અણંતા) હે આર્ય ! મૈં તો એસા સમજ્ઞતા હૂં કિ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે મી સમસ્ત પુદ્ગલ સપ્રદેશ મી હૈં ઓર અપ્રદેશ મી હૈં-ક્યોં કિ વે અનન્ત હૈં । યદિ કોઈ યહાં પર એસી આશંકા કરે કિ યહાં પર તો પુદ્ગલોં કે સાર્ધ અનર્ધ આદિ કા વિચાર ચલ રહા હૈ સો ઉસ વિચાર કો છોડકર જો આપ યહાં પર સપ્રદેશત્વ અપ્રદેશત્વકી યહ ચર્ચા કર રહે હૈં વહ તો વિષયાન્તર-અપ્રસ્તુત વિષય હૈ-સાં એસી અશંકા નહીં કરની ચાહિયે-ક્યોં કિ જવતક સપ્રદેશ ઓર અપ્રદેશ કા નિરૂપણ નહીં કિયા જાવેગા તત્કલ સાર્ધત્વ, અનર્ધત્વ, સમધ્યત્વ આદિ કા નિરૂપણ નહીં હો સકતા અતઃ ઇનકોં નિરૂપણ કરને કે લિયે ઉનકા નિરૂપણ કરના આવશ્યક હૈ-સપ્રદેશત્વ કે નિરૂપણ સે સાર્ધ ઓર સમધ્યત્વ કા એવં અપ્રદેશત્વ કે નિરૂપણ સે

પુત્ર અણુગારે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું-(દબ્બાદેસેણ વિ મે અજ્જો ! સવ્વે પોગ્ગલા સપપસા વિ અપપસા વિ અણંતા) હે આર્ય ! હું તો એવું માનું છું કે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમસ્ત પુદ્ગલો પ્રદેશયુક્ત પણ છે અને પ્રદેશ રહિત પણ છે, કારણ કે તેઓ અનંત છે. કોઈ અહીં એવી શંકા બતાવે કે અહીં તો પુદ્ગલોની સાર્ધતા-અનર્ધતા આદિનું વર્ણન ચાલી રહ્યું છે, તો મૂળ વિષયને છોડીને અહીં આપ સપ્રદેશતા અને અપ્રદેશતાની ચર્ચા કરવી તેને શું વિષયાંતર ન કહેવાય ? તો આ પ્રકારની શંકા અસ્થાને છે, કારણ કે જ્યાં સુધી પ્રદેશ યુક્તતા અને પ્રદેશ રહિતતાનું નિરૂપણ કરવામાં નહી આવે ત્યાં સુધી સાર્ધત્વ, અનર્ધત્વ, સમધ્યત્વ આદિનું નિરૂપણ કરી શકાશે નહીં. તેમનું નિરૂપણ કરવાને માટે આ નિરૂપણ કરવાનું આવશ્યક બન્યું છે. સપ્રદેશત્વના નિરૂપણથી સાર્ધત્વ અને સમધ્યત્વનો અને અપ્રદેશત્વના નિરૂપણથી અનર્ધત્વ

દેશાપ્રદેશપુદ્ગલાનાં પરિમાણજ્ઞાપનાયોક્તમ્, તથા ‘સ્વેત્તાદેસેણ વિ એવં ચેવં’ ક્ષેત્રાદેશેનાપિ એવમેવ-સર્વવદેવ સર્વ પુદ્ગલાઃ સપ્રદેશા અપિ, અપ્રદેશા અપિ સન્તિ, અનન્તાશ્ચ, ‘કાલા દેસેણ વિ, ભાવાદેસેણ વિ એવં ચેવં’ તથા કાલાદેશેનાપિ, ભાવાદેશેનાપિ એવમેવ-ઉપયુક્તવદેવ સર્વે પુદ્ગલાઃ સપ્રદેશા અપિ, અપ્રદેશા અપિ સન્તિ, અનન્તાશ્ચ અથ દ્રવ્યતઃ અપ્રદેશસ્ય ક્ષેત્રાદ્યપેક્ષયા અપ્રદેશાદિત્વં નિરૂપયિતુમાહ- ‘જે દ્વવઓ અપએસે સે સ્વેત્તઓ નિયમા અપએસે’ યઃ પુદ્ગલો દ્રવ્યતોઽપ્રદેશઃ, સ ક્ષેત્રતો નિયમેન અવશ્યમ્ અપ્રદેશઃ, કિન્તુ ‘કાલઓ સિય સપએસે, સિય અપએસે,’ કાલતઃ સ્યાત્-કદાચિત્ સપ્રદેશઃ, સ્યાત્-કદાચિત્ અપ્રદેશઃ, તથા ‘ભાવઓ

અનર્થ ઓર અમધ્યત્વ કા સંગ્રહ હો જાતા હૈ । તથા (અનન્ત) એસા જો કહા ગયા હૈ વહ સપ્રદેશ અપ્રદેશ પુદ્ગલોં કે પરિણામ કો જ્ઞાપન કે લિયે કહા ગયા હૈ । (સ્વેત્તાદેસેણ વિ એવં ચેવં) ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે મી સમસ્ત પુદ્ગલ સપ્રદેશ મી હૈ ઓર અપ્રદેશ મી હૈ ક્યોં કિ વે સબ અનન્ત હૈ । (કાલાદેસેણ વિ ભાવાદેસેણ વિ એવં ચેવં) કાલ કી અપેક્ષા એવં ભાવ કો અપેક્ષા મી સમસ્ત પુદ્ગલ સપ્રદેશ મી હૈ ઓર અપ્રદેશ મી હૈ । ક્યોં કિ વે અનન્ત હૈ ।

અવ સૂત્રકાર (જે દ્વવઓ અપએસે સે સ્વેત્તઓ નિયમા અપએસે) હસ સૂત્ર દ્વારા યહ પ્રકટ કર રહે હૈ કિ જો પુદ્ગલ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા અપ્રદેશ હોતા હૈ, વહ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અવશ્ય હી અપ્રદેશ હોતા હૈ કિન્તુ (કાલઓ સિય સપએસે સિય અપએસે) કાલ કી અપેક્ષા વહ કદાચિત્ પ્રદેશસહિત મી હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ પ્રદેશરહિત મી હોતા

અને અમધ્યત્વનો સંગ્રહ (સમાવેશ) થઈ જાય છે. તથા “અનન્ત” અનંત શબ્દનો પ્રયોગ સપ્રદેશ અને અપ્રદેશ પુદ્ગલોનું પરિમાણ બાબતે કરાયો છે. (સ્વેત્તાદેસેણ વિ એવં ચેવં) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ સમસ્ત પુદ્ગલો પ્રદેશ યુક્ત પણ છે અને પ્રદેશ રહિત પણ છે, કારણ કે તેઓ અનંત છે. (કાલાદેસેણ વિ ભાવાદેસેણ વિ એવં ચેવં) કાળની અપેક્ષાએ પણ સમસ્ત પુદ્ગલો સપ્રદેશ પણ છે અને અપ્રદેશ પણ છે, કારણ કે તેઓ અનંત છે.

હવે સૂત્રકાર (જે દ્વવઓ અપએસે સે સ્વેત્તઓ નિયમા અપએસે) આ સૂત્ર દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરે છે કે જે પુદ્ગલ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશ રહિત હોય છે, તે પુદ્ગલ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ અવશ્ય પ્રદેશ રહિત હોય છે, પરંતુ (કાલઓ સિય સપએસે સિય અપએસે) કાળની અપેક્ષાએ તે ક્યારેક પ્રદેશયુક્ત

સિય સપણે સિય અપણે' ભાવતઃ સ્યાત્-કદાચિત્, સપ્રદેશઃ, સ્યાત્-કદાચિત્ અપ્રદેશઃ, અયં ભાવઃ-યઃ સ્વલુ દ્રવ્યતોઽપ્રદેશઃ પરમાણુપુદ્ગલઃ, સ ક્ષેત્રતો નિયમેન અવશ્યમેવ અપ્રદેશઃ, યતોઽસૌ ક્ષેત્રસ્ય એકસ્મિન્નેવ આકાશપ્રદેશે અવગાહતે, પ્રદેશદ્વયાદ્યવગાહને તુ તસ્યાપ્રદેશત્વમેવ ન સ્યાત્, પરન્તુ કાલતસ્તુ યદ્યસૌ એકસમય-સ્થિતિકસ્તદાઽપ્રદેશઃ, અનેકસમયાદિરિથતિકસ્તુ સપ્રદેશઃ, ભાવતોઽપિ યન્નેક-ગુણકાલકાદિસ્તદા અપ્રદેશઃ, અનેકગુણકાલકાદિસ્તુ સપ્રદેશ ઇતિ । અથ ક્ષેત્રતો-ઽપ્રદેશં પ્રરૂપયન્નાદ્-' જે સ્વેત્તઓ અપણે સે દંબઓ સિય સપણે, સિય અપ-

હૈ । (ભાવઓ સિય સપણે સિય અપણે) તથા ભાવ કી અપેક્ષા સે ભી વહ પુદ્ગલ એસા હી હોતા હૈ । કહને કા તાત્પર્ય વહ હૈ-જો પુદ્ગલ પરમાણુ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા પ્રદેશોં સે રહિત હોતા હૈ, વહ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા ભી નિયમ સે અપ્રદેશ માના જાવેગા, ક્યોં કિ વહ પુદ્ગલ પરમાણુ ક્ષેત્ર કે એક હી પ્રદેશ મેં અવગાહિત હોતા હૈ । યદિ વહ આકાશ કે દો આદિ પ્રદેશોં મેં અવગાહિત હુઆ માના જાવે તો વહ પ્રદેશોં સે રહિત હી નહીં હો સકતા હૈ । ઓર યદિ વહ કાલ કી અપેક્ષા એક સમય કી સ્થિતિ વાલા હૈ તો વહ અપ્રદેશ હૈ ઓર યદિ અનેક સમય કી સ્થિતિ વાલા હૈ તો વહ પ્રદેશ સહિત હૈ । હસી તરહ સે વહ યદિ કૃષ્ણ વર્ણાદિ કે એક અંશવાલા હૈ તો પ્રદેશરહિત હૈ, યદિ અનેક ગુણોં કે અંશોં વાલા હૈ તો વહ પ્રદેશ સહિત હૈ । અવ સૂત્રકાર ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અપ્રદેશ પુદ્ગલ કા નિરૂપણકરતે હૈં-(જે સ્વેત્તઓ અપણે, સે દંબઓ

પણ હોય છે અને ક્યારેક પ્રદેશ રહિત પણ હોય છે, (ભાવઓ સિય સપણે સિય અપણે) તથા ભાવની અપેક્ષાએ પણ તે ક્યારેક પ્રદેશયુક્ત હોય છે. અને ક્યારેક પ્રદેશ રહિત હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પુદ્ગલ પરમાણુ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશોથી રહિત હોય છે, તે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ નિયમથી જ અપ્રદેશ (પ્રદેશરહિત) હોય છે, કારણ કે તે પુદ્ગલપરમાણુ ક્ષેત્રના એક જ પ્રદેશમાં રહેલ હોય છે. જો તે આકાશના બે, ત્રણ આદિ પ્રદેશમાં રહેતુ હોય, તો તે પ્રદેશોથી રહિત હોતું નથી. અને જો કાળની અપેક્ષાએ તે એક સમયની સ્થિતિવાળું હોય તો તે પ્રદેશોથી રહિત હોય છે, પણ જો તે અનેક સમયની સ્થિતિવાળું હોય તો તે પ્રદેશયુક્ત હોય છે. એજ પ્રમાણે જો તે કૃષ્ણવર્ણ આદિના એક અંશવાળું હોય તો તે પ્રદેશ રહિત હોય છે, પણ કૃષ્ણવર્ણ આદિના અનેક અંશોવાળું હોય તો તે પ્રદેશયુક્ત હોય છે.

હવે સૂત્રકાર ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અપ્રદેશ (પ્રદેશ રહિત) પુદ્ગલનું નિરૂપણ કરે છે-(જે સ્વેત્તઓ અપણે, સે દંબઓ સિય સપણે સિય અપણે) જે

એસે 'યઃ પુદ્ગલઃ ક્ષેત્રતઃ અપ્રદેશઃ, સ દ્રવ્યતઃ સ્યાત્ કદાચિત્ સપ્રદેશઃ દ્વયણુ-
કાદેરપિ પુદ્ગલસ્ય એકપ્રદેશાવગાહિત્વસંભવાત્, સ્યાત્-કદાચિત્ અપ્રદેશઃ પર-
માણોરપિ એકપ્રદેશાવગાહિત્વાત્, કિન્તુ 'કાલઓ મયણાણ' ક્ષેત્રતો યઃ અપ્ર

સિય સપણસે સિય અપણસે) જો પુદ્ગલ ક્ષેત્રની અપેક્ષા પ્રદેશ રહિત
હોતા હૈ, વહ દ્રવ્યની અપેક્ષા પ્રદેશ સહિત મી હોતા હૈ ઓર પ્રદેશ
રહિત મી હોતા હૈ, જૈસે દ્વયણુક આદિ પુદ્ગલ સ્કન્ધ આકાશ કે એક-
પ્રદેશ મેં જબ વહ ક્ષેત્રની અપેક્ષા એક પ્રદેશ વાલા હોતા હૈ, પરન્તુ
દ્રવ્યની અપેક્ષા વહ પ્રદેશોં વાલા હૈ-કયોં કિ વહ દ્વયણુક સ્કન્ધ હૈ
ઓર જબ વહી દ્વયણુક આદિક સ્કન્ધ આકાશ કે અનેક પ્રદેશોં મેં
અવગાહિત હોકર રહતા હૈ-તબ વહ ડન પ્રદેશોંની અપેક્ષા અનેક
પ્રદેશવાલા માના જાતા હૈ-ઈસી તરહ જબ પુદ્ગલકા એક પરમાણુ આકાશ
કે એક પ્રદેશ મેં અવગાહિત હોકર રહતા હૈ તબ યહ દ્વયાદિક પ્રદેશોં
કે અભાવ સે અપ્રદેશી હો રહતા હૈ-ઈસ તરહ યહ વાત પ્રમાણિત હો
જાતી હૈ કિ જો દ્વયણુકાદિ પુદ્ગલ ક્ષેત્રની અપેક્ષા ક્ષેત્ર કે એક પ્રદેશ
મેં કારણ અપ્રદેશી હોતા હૈ, વહ દ્રવ્યની અપેક્ષા પ્રદેશી મી હો સકતા
હૈ ઓર અપ્રદેશી મી હો સકતા હૈ । દ્રવ્યની અપેક્ષા પ્રદેશી દ્વયણુકા-
'દિક હૈ ઓર અપ્રદેશી પરમાણુ હૈ । કિન્તુ 'કાલઓ મયણાણ' કાલ

પુદ્ગલ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રદેશ રહિત હોય છે, તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત
પણ હોઈ શકે છે અને પ્રદેશ રહિત પણ હોઈ શકે છે. જેમકે જે, ત્રણ
આદિ અણુઓથી બનેલો સ્કન્ધ ન્યારે આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલો હોય
છે, ત્યારે તે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ એક પ્રદેશવાળો હોય છે, પરન્તુ દ્રવ્યની અપે-
ક્ષાએ તે પ્રદેશવાળો હોય છે, કારણ કે તે દ્વયણુક (જે અણુથી બનેલો) સ્કન્ધ
છે, પણ ન્યારે તે જે, ત્રણ આદિ અણુઓનો બનેલો સ્કન્ધ આકાશના અનેક
પ્રદેશોની અવગાહના કરીને રહેલો હોય છે, ત્યારે તેને તે પ્રદેશોની અપેક્ષાએ
અનેક પ્રદેશવાળો માનવામાં આવે છે. જેજ પ્રમાણે ન્યારે પુદ્ગલનું એક પર-
માણુ આકાશના એક પ્રદેશની અવગાહના કરીને રહેલું હોય છે, ત્યારે જે
આદિ પ્રદેશોનો અભાવ હોવાને લીધે તેને અપ્રદેશી (પ્રદેશ રહિત) જ કહેવાય
છે. આ રીતે એ વાત સાબિત થઈ જાય છે કે 'જે જે આદિ અણુવાળું
પુદ્ગલ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રના એક પ્રદેશમાં રહેવાને કારણે અપ્રદેશી હોય
છે, તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી (પ્રદેશયુક્ત) પણ હોઈ શકે છે અને
અપ્રદેશી (પ્રદેશોથી રહિત) પણ હોઈ શકે છે. જે આદિવાળું પુદ્ગલ દ્રવ્યની
અપેક્ષાએ પ્રદેશી છે અને પરમાણુ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી છે. પરન્તુ

દેશઃ સ કાલતો ભજનયા વિકલ્પેન સપ્રદેશાદિર્વક્તવ્યઃ, તથાચ અપ્રદેશઃ-એક-પ્રદેશાવગાઢઃ પુદ્ગલઃ અનેકસમયસ્થિતિકત્વેન સપ્રદેશોઽપિ ભવેત્, એકસમય-સ્થિતિકત્વેન તુ અપ્રદેશોઽપિ ભવેત્ । એવં 'ભાવઓ ભયણાએ' ભાવતો ભજનયા-વિકલ્પેન વિજ્ઞેયઃ, તથા ચ યઃ સ્વલુ પુદ્ગલઃ ક્ષેત્રતોઽપ્રદેશઃ એકપ્રદેશાવગાઢઃ સઃ અનેકગુણકાલકાદિત્વાત્ સપ્રદેશોઽપિ સ્યાત્, એકગુણકાલકાદિત્વાચ્ચ અપ્રદેશોઽપિ સ્યાત્ इत्यर्थः । અથ કાલાપ્રદેશં, ભાવાપ્રદેશં ચ પ્રરૂપયિતુમાહ-'જહા સ્વેત્તઓ, એવં કાલઓ' યથા ક્ષેત્રતોઽપ્રદેશઃ પ્રતિપાદિતઃ એવં તથા કાલતઃ, ભાવતશ્ચા-

કી અપેક્ષાસે સપ્રદેશત્વાદિ કા કથન ભજના સે સંબંધ રાખતા હૈ-અર્થાત્ જો પુદ્ગલ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે અપ્રદેશી હોગા-આકાશ કે એક પ્રદેશ મેં અવસ્થિત હોગા-આકાશ કે એક પ્રદેશ મેં અવસ્થિત હોગા-વહ યદિ અનેક સમય કી સ્થિતિવાલા હૈ તો પ્રદેશોં સે સહિત હૈ ઓર યદિ એક સમય કી સ્થિતિવાલા હૈ તો અપ્રદેશી હૈ । 'એવં ભાવઓ ભયણાએ' હસી પ્રકાર સે જો પુદ્ગલ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અપ્રદેશી હૈ-અર્થાત્ એકપ્રદેશાવગાહી હૈ-ઓર હૈ વહ અનેક ગુણોં કે અનેક અંશોંવાલા તો વહ પ્રદેશોં સે સહિત માના જાવેગા, ઓર યદિ વહ એક પ્રદેશાવગાહી હોકર મી કૃષ્ણાદિ વર્ણોં કે એક અંશ વાલા હૈ તો વહ અપ્રદેશી-પ્રદેશોં સે રહિત-માના જાવેગા, (જહા સ્વેત્તઓ એવં કાલઓ ભાવઓ) જિસ પ્રકાર સે ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા લેકર અપ્રદેશ કા પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ ડસી પ્રકાર સે કાલ ઓર ભાવ કી અપેક્ષા લેકર અપ્રદેશ કા

(કાલઓ ભયણાએ) કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશત્વ (પ્રદેશયુક્તતા) વિકલ્પે સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. એટલે કે જે પુદ્ગલ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી હશે. આકાશના એક પ્રદેશની અવગાહના વાળું હશે. તેને અનેક સમયની સ્થિતિ વાળું હશે તો પ્રદેશોથી યુક્ત હશે, પણ તે એક સમયની સ્થિતિવાળું હશે તો પ્રદેશોથી રહિત હશે. (એવં ભાવઓ ભયણાએ) એજ પ્રમાણે જે પુદ્ગલ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી હોય છે (એટલે કે એક પ્રદેશની અવગાહનાવાળું છે) અને તે તે અનેક ગુણોના અનેક અંશોવાળું હોય છે, તો તેને પ્રદેશોથી યુક્ત માનવામાં આવે છે, પરંતુ તે તે એક પ્રદેશની અવગાહનાવાળું હોવા છતાં પણ કૃષ્ણાદિ વર્ણના એક જ અંશવાળું હશે તો તેને અપ્રદેશી (પ્રદેશોથી રહિત) માનવું પડશે. (જહા સ્વેત્તઓ એવં કાલઓ ભાવઓ) જે રીતે ક્ષેત્રને અનુલક્ષીને અપ્રદેશત્વનું પ્રતિપાદન કરાયું છે એજ રીતે કાળ અને જ્ઞાપની અપેક્ષાએ પણ અપ્રદેશત્વનું પ્રતિપાદન કરી લેવું.

પ્રદેશો વક્તવ્યઃ, તથા ચ કાલત્તઆહ—“ યઃ કાલતઃ અપ્રદેશઃ એકસમયસ્થિતિકઃ ” સ દ્રવ્યતઃ કદાચિત્ સપ્રદેશઃ દ્વચણુકાદૈરપ્યેકસમયસ્થિતિકત્વાત્, કદાચિચ્ચ અપ્રદેશઃ પરમાણોરપ્યેકસમયસ્થિતિકત્વાત્ । ” એવંભાવત આહ—“ યો ભાવતઃ અપ્રદેશઃ એકગુણકાલકઃ સ કદાચિત્ દ્રવ્યતઃ સપ્રદેશઃ દ્વચણુકાદૈરપ્યેકગુણકાલકત્વાત્, કદાચિત્ અપ્રદેશશ્ચ પરમાણોરપ્યેકગુણકાલકત્વાત્ ” ઇતિ ભાવઃ

પ્રતિપાદન કર લેના ચાહિયે । જૈસે—(યઃ કાલતઃ અપ્રદેશઃ—એક સમય સ્થિતિકઃ સ દ્રવ્યતઃ કદાચિત્ સપ્રદેશઃ દ્વચણુકાદૈરપ્યેકસ્થિતિકત્વાત્) જો કાલ કી અપેક્ષા અપ્રદેશી હોતા હૈ—અર્થાત્ એક સમય કી સ્થિતિ વાલા હોતા હૈ વહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા પ્રદેશી ભી હોતા હૈ પ્રદેશી નહીં ભી હોતા હૈ । દ્વચણુકાદિક સ્કન્ધ યદિ એક સમય કી સ્થિતિ વાલે હૈં તો વે અપ્રદેશી હૈં પરન્તુ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા વે પ્રદેશોં સે સહિત હી હૈં ઇસી તરહ એક સમય કી સ્થિતિવાલા જો પરમાણુ હૈ વહ કાલ કી અપેક્ષા ભી અપ્રદેશી હૈ ઓર દ્રવ્ય કી અપેક્ષા ભી અપ્રદેશી હૈ જો ભાવ કી અપેક્ષા અપ્રદેશી હૈ—એક ગુણ કે એક અંશ વાલા હૈ—વહ કદાચિત્ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સપ્રદેશ ભી હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અપ્રદેશ ભી હોતા હૈ—દ્વચણુક આદિ સ્કન્ધ જવ એક ગુણ કે એક અંશ વાલે હોતે હૈં ઉસ અવસ્થા મેં વે ભાવ કી અપેક્ષા અપ્રદેશી માને જાતે હૈં પરન્તુ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા વે સપ્રદેશ હૈં, ઓર જવ પરમાણુ એક ગુણ કે એક અંશ વાલા

એમકે (યઃ કાલતઃ અપ્રદેશઃ—એકસમયસ્થિતિકઃ સ દ્રવ્યતઃ કદાચિત્ સપ્રદેશઃ દ્વચણુકાદૈરપ્યેકસ્થિતિકત્વા) એ પુદ્ગલ કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી હોય છે, એટલે કે એક સમયની સ્થિતિવાળું હોય છે, તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશી પણ હોઈ શકે છે અને અપ્રદેશી પણ હોઈ શકે છે દ્વચણુક (એ અણુવાળો) આદિ પુદ્ગલ સ્કન્ધ એ એક સમયની સ્થિતિવાળા હોય તો તે અપ્રદેશી હોય છે, પરંતુ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો તેઓ પ્રદેશોથી યુક્ત જ હોય છે. એ જ પ્રમાણે એક સમયની સ્થિતિવાળું એ પરમાણુ હોય છે તે કાળની અપેક્ષાએ પણ અપ્રદેશી હોય છે અનેક દ્રવ્યની અપેક્ષા એ પણ પ્રદેશી હોય છે એ પુદ્ગલ ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી હોય છે (એટલે કે કૃષ્ણવર્ણ આદિના એક જ અંશવાળું હોય છે), તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ક્યારેક સપ્રદેશ પણ હોય છે અને ક્યારેક અપ્રદેશ પણ હોય છે—દ્વચણુક આદિ સ્કન્ધ જ્યારે એક ગુણના એક અંશવાળા હોય છે ત્યારે તેમને ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી માનવામાં આવે છે, પણ તેઓ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો પ્રદેશયુક્ત જ હોય છે, અને જ્યારે પરમાણુ એ ગુણના એક અંશવાળું હોય

અથ સપ્રદેશમાહ-‘ જે દ્રવ્યો સપણે સે ચેત્તો સિય સપણે, સિય અપણે ’ યઃ પુદ્ગલઃ દ્રવ્યતો દ્વચણુકાદિતયા સપ્રદેશઃ, સ ક્ષેત્રતઃ સ્યાત્ કદાચિત્ સપ્રદેશઃ દ્વચાદિપ્રદેશાવગાહિત્વાત્, સ્યાત્-કદાચિત્ અપ્રદેશઃ, એકપ્રદેશાવગાહિત્વાત્, એવં કાલઓ, ભાવઓ વિ ’ એવમ્ ઉક્તરીત્યેવ કાલતો, ભાવતોઽપિ વિજ્ઞેયઃ । તથા ચ-યઃ પુદ્ગલો દ્રવ્યતઃ સપ્રદેશઃ દ્વચણુકાદિરુપઃ સ કાલતઃ સ્યાત્ કદાચિત્ સપ્રદેશઃ દ્વચાદિસમયસ્થિતિકત્વાત્, સ્યાત્-કદાચિત્ અપ્રદેશઃ એકસમય-

રહતા છે તે હાલત મેં યહ ભાવ કી અપેક્ષા મી અપ્રદેશી છે ઓર દ્રવ્ય કી અપેક્ષા મી અપ્રદેશી છે । (જે દ્રવ્યઓ સપણે સે ચેત્તઓ સિય સપણે સે સિય સપણે) જો પુદ્ગલ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સપ્રદેશ છે વહ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સપ્રદેશ મી હો સકતા છે ઓર અપ્રદેશ મી હો સકતા છે-જેસે કોઈ દ્વચણુકાદિક સ્કન્ધ આકાશ કે દ્વચાદિક પ્રદેશોં મેં અવગાહી હોકર ઠહરા હુઆ છે-તો ઇસ સ્થિતિ મેં વહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સપ્રદેશ હોતા હુઆ મી ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા મી સપ્રદેશ છે, ઓર યદિ વહી દ્વચણુકાદિ સ્કન્ધ આકાશ રૂપ ક્ષેત્ર કે એક પ્રદેશ મેં અવગાહિત હોકર ઠહરા હુઆ છે તો વહ અપ્રદેશ છે-દ્વચાદિક પ્રદેશોં સે રહિત છે (એવં કાલઓ ભાવઓ વિ) ઇસી તરહ સે જો પુદ્ગલ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સપ્રદેશ છે વહ કાલ કી અપેક્ષા સપ્રદેશ મી હો સકતા છે ઓર અપ્રદેશ મી હો સકતા છે જેસે કોઈ દ્વચણુકાદિક સ્કન્ધક જો કિ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે સપ્રદેશ છે વહ યદિ દ્વચાદિ સમય કી સ્થિતિ વાલા છે તો વહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા

છે ત્યારે ભાવની અપેક્ષાએ પણ તે અપ્રદેશી હોય છે અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પણ અપ્રદેશી જ હોય છે (જે દ્રવ્યઓ સપણે સે ચેત્તઓ સિય સપણે સિય અપણે) જે પુદ્ગલ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી હોય છે, તે પુદ્ગલ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી પણ હોઈ શકે છે અને અપ્રદેશી પણ હોઈ શકે છે જેમકે કોઈ જે અણુવાળો સ્કન્ધ આકાશના જે પ્રદેશોની અવગાહના કરીને રહેલો હોય, તો એ સ્થિતિમાં તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પણ પ્રદેશયુક્ત જ હોય છે અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પણ પ્રદેશયુક્ત હોય છે. પણ જો જે અણુવાળો સ્કન્ધ આકાશ રૂપ ક્ષેત્રના એક જ પ્રદેશની અવગાહના કરીને રહેલો હોય, તો તે પ્રદેશોથી રહિત જ હશે. (એવં કાલઓ ભાવઓ વિ) એજ પ્રમાણે જે પુદ્ગલ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત હોય છે, તે કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત પણ હોઈ શકે છે અને પ્રદેશ રહિત પણ હોઈ શકે છે. જેમકે કોઈ એક જે અણુવાળો સ્કન્ધ કે જે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી છે, તે જો, ત્રણ આદિ

સ્થિતિકત્વાત્ । અથ ભાવત આહ-યઃ પુદ્ગલો દ્રવ્યતઃ સપ્રદેશઃ દ્વચણુકારૂપઃ સ ભાવતઃ સ્યાત્-કદાચિત્ સપ્રદેશઃ દ્વચાદિગુણકાલકત્વાત્, સ્યાત્-કદાચિત્ અપ્રદેશઃ એકગુણકાલકત્વાદિતિ ભાવઃ ।

‘જે ચેત્તઓ સપણે, સે દવ્વઓ નિયમા સપણે, કાલઓ મયણાણ, ભાવઓ મયણાણ ’ તથા યઃ પુદ્ગલઃ ક્ષેત્રતઃ દ્વચાદિપ્રદેશાવગાહિત્વાત્ પ્રદેશવાન્ભવતિ, સ દ્રવ્યતઃ નિયમાત્ સપ્રદેશ એવ, દ્રવ્યતોઽપ્રદેશસ્ય દ્વચાદિપ્રદેશાવગાહિત્વા ભાવાત્ ।

સપ્રદેશ હોતા હુઆ મી કાલ કી અપેક્ષા સે મી સપ્રદેશ હૈ ઓર યદિ વહી સ્કન્ધ એક સમય કી સ્થિતિ વાલા હૈ તો વહ કાલકી અપેક્ષા અપ્રદેશ હૈ । જો દ્વચણુકાદિ પુદ્ગલ ભાવ કી અપેક્ષા સે દો આદિ ગુણ કાલક હૈ તો વહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સપ્રદેશ હોતા હુઆ મી ભાવ કી અપેક્ષા સે મી સપ્રદેશ હૈ ઓર યદિ વહ એકગુણ કાલક હૈ તો વહ ભાવ કી અપેક્ષા સે અપ્રદેશ હૈ ।

(જે ચેત્તઓ સપણે, સે દવ્વઓ નિયમા સપણે, કાલઓ મયણાણ ભાવઓ મયણાણ) જો પુદ્ગલ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે સપ્રદેશ હૈ, વહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે નિયમ સે સપ્રદેશ હૈ પરન્તુ કાલ કી ઓર ભાવ કી અપેક્ષા સે ઉસમેં સપ્રદેશત્વ ઓર અપ્રદેશત્વ કી ભજના હોતી હૈ જૈસે-જબ દ્વચણુકારૂપ પુદ્ગલ આકાશ કે દ્વચાદિક પ્રદેશોં મેં અવગાહી હોતા હૈ તમી વહ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સપ્રદેશ કહા ગયા હૈ એક પુદ્ગલપર-

સમયની સ્થિતિવાળો હોય તો તે કાળની અપેક્ષાએ પણ પ્રદેશોથી યુક્ત હોય છે. પણ જો તે સ્કંધ એક જ સમયની સ્થિતિવાળો હોય તો તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી હોવા છતાં કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી હોય છે. એ આદિ આણુવાળો જે પુદ્ગલ સ્કંધ ભાવની અપેક્ષાએ કૃષ્ણવર્ણ આદિના એ, ત્રણ આદિ અંશોવાળો હોય છે, તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પણ સપ્રદેશી છે અને ભાવની અપેક્ષાએ પણ સપ્રદેશી છે. પણ જો તેમાં કૃષ્ણતાનો એક જ અંશ હોય તો તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી હોવા છતાં કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી હોય છે. (જે ચેત્તઓ સપણે, સે દવ્વઓ નિયમા સપણે, કાલઓ મયણાણ, ભાવઓ મયણાણ) જે પુદ્ગલ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત હોય છે, તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પણ અવશ્ય પ્રદેશયુક્ત હોય છે, પણ કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેમાં વિકલ્પે પ્રદેશયુક્તતા બતાવવામાં આવી છે.

જેમકે એ આદિ આણુવાળો જે પુદ્ગલ સ્કંધ આકાશના એ આદિ પ્રદેશોની અવગાહના કરીને રહેલો હોય છે, તેને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત

કાલતઃ, ભાવતશ્ચાસૌ પુદ્ગલઃ મજનયા વિકલ્પેન દ્વિધાઽપિ સ્યાત્ સપ્રદેશોઽપિ, અપ્રદેશોઽપિ, ' જહા દન્વઓ તહા કાલઓ ભાવઓ વિ ' યથા દ્રવ્યતઃ, તથા કાલતો ભાવતશ્ચાપિ સપ્રદેશાઽપ્રદેશવિષયકા આલાપકા વિજ્ઞેયાઃ, તથા ચ-યઃ કાલતઃ સપ્ર-

માણુ તો દ્રવ્યાદિ પ્રદેશાવગાહી હોતા હી નહીં હૈ-અતઃ હસસે યહી નિષ્કર્ષ નિકલતા હૈ કિ એસા પુદ્ગલ નિયમ સે દ્રવ્ય કી અપેક્ષા મી સપ્રદેશ હોગા, વહ અપ્રદેશ નહીં હો સકતા। તથા કાલ કી અપેક્ષા ઔર ભાવ કી અપેક્ષા જો સપ્રદેશત્વ ઔર અપ્રદેશત્વ કી મજના કહી ગઈ હૈ સો ડસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ-જો દ્રવ્યણુકાદિક પુદ્ગલ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા દ્રવ્યાદિપ્રદેશાવગાહી હૈ ઔર વહ યદિ કાલ કી અપેક્ષા એક સમય કી સ્થિતિ વાલા હૈ તો એસી અવસ્થા મેં વહ કાલ કી અપેક્ષા અપ્રદેશ હી માના જાવેગા ઔર યદિ વહ દ્રવ્યાદિ સમય કી સ્થિતિ વાલા હૈ તો વહ સપ્રદેશ માના જાવેગા, અતઃ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સપ્રદેશ પુદ્ગલ મેં કાલ કી અપેક્ષા સપ્રદેશત્વ ઔર અપ્રદેશત્વ કી મજના કહી ગઈ હૈ હસી પ્રકાર સે જો પુદ્ગલ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષાસે સપ્રદેશ હોતા હૈ વહી યદિ ભાવ કી અપેક્ષા સે એકગુણ કાલક હૈ તો અપ્રદેશ હૈ ઔર વહુગુણકાલક હૈ તો સપ્રદેશ હૈ ડસ તરહ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સપ્રદેશપુદ્ગલ મેં ભાવ

કહ્યો છે. એક પુદ્ગલ પરમાણુ તો બે આદિ પ્રદેશોની અવગાહનાવાળું હોતું જ નથી. તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે એવું પુદ્ગલ (બે આદિ પરમાણુવાળો પુદ્ગલ સ્કંધ) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પણ અવશ્ય સપ્રદેશ (પ્રદેશયુક્ત) હશે, તે અપ્રદેશ હોઈ શકતું નથી. તથા કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ પણ સપ્રદેશ (પ્રદેશયુક્ત) હશે, તે અપ્રદેશ હોઈ શકતું નથી. તથા કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ પણ સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનો વિકલ્પે સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. એટલે કે બે, ત્રણ આદિ આણુઓથી બનેલો જે પુદ્ગલ સ્કંધ બે, ત્રણ આદિ પ્રદેશોની અવગાહનાવાળો હોય અને બે તે એક સમયની સ્થિતિવાળો હોય, તો તે કાળની અપેક્ષાએ તો અપ્રદેશી જ ગણાય છે, પણ બે તે બે ત્રણ આદિ સમયની સ્થિતિવાળો હશે તો તેને સપ્રદેશી ગણાશે, આ રીતે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત પુદ્ગલમાં કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્તતા હોય છે પણ ખરી અને નથી પણ હોતી. એજ પ્રમાણે જે પુદ્ગલ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત હોય છે, તે બે ભાવની અપેક્ષાએ કૃષ્ણતા આદિના એક અંશવાળું હોય તો તેને અપ્રદેશી માનવું પડશે, પણ બે કૃષ્ણતા આદિના બે, ત્રણ આદિ અંશવાળું હોય તો તેને સપ્રદેશી માનવું પડશે, આ રીતે ક્ષેત્રની

દેશઃ, સ દ્રવ્યતઃ, ક્ષેત્રતઃ, ભાવતશ્ચ દ્વિધાઽપિ સ્યાત્ સપ્રદેશઃ અપ્રદેશશ્ચ, તથા યો ભાવતઃ સપ્રદેશઃ, સ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલૈઃ દ્વિધાઽપિ સ્યાત્-સપ્રદેશોઽપ્રદેશશ્ચેતિ । અથ ઇષામેવ દ્રવ્યાદિતઃ સપ્રદેશાઽપ્રદેશાનામ્ અલ્પ-વહુત્વં પ્રતિપાદયતિ-‘એસિણં મંતે’ ઇત્યાદિ । ‘એસિણં મંતે ! પોગ્ગલાણં દવ્વાદેસેણં, સેત્તાદેસેણં, કાલાદેસેણં, ભાવાદેસેણં, સપણસાણં કયરે, કયરેહિતો જાવ-વિસેસાહિયા વા ?’ નારદપુત્રો નિર્ગન્થીપુત્રં પૃચ્છતિ-હે ભદ્રન્ત ! એતેષાં સ્વલુ પુદ્ગલાનાં દ્રવ્યાદેશેન, ક્ષેત્રાદેશેન, કાલાદેશેન, ભાવાદેશેન સપ્રદેશાનામ્ અપ્રદેશાનાં ચ મધ્યે કતરે, કતરેભ્યઃ પુદ્-

કી અપેક્ષા સે સપ્રદેશત્વ ઓર અપ્રદેશત્વ કી ભજના કહી ગઈ હૈ । (જહાં દવ્વઓ તહા કાલઓ ભાવઓ વિ) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા કી તરહ કાલ ઓર ભાવ કી અપેક્ષા સે ભી સપ્રદેશત્વ ઓર અપ્રદેશત્વ કે આલાપક જાન લેના ચાહિયે-તથા ચ-જો કાલ કી અપેક્ષા સે સપ્રદેશ હોતા હૈ, વહ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર ઓર ભાવ કી અપેક્ષા સે સપ્રદેશ ભી હોતા હૈ ઓર અપ્રદેશ ભી હોતા હૈ । જો ભાવ કી અપેક્ષા સપ્રદેશ હોતા હૈ, વહ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર ઓર કાલ કી અપેક્ષા દો પ્રકાર કા હોતા હૈ ।

અથ સૂત્રકાર દ્રવ્યાદિકકી અપેક્ષાસે ઇન્हीं સપ્રદેશોં ઓર અપ્રદેશોં કા અલ્પ વહુત્વ પ્રતિપાદન કરતે હૈં-(એસિણં મંતે !) ઇત્યાદિ (એસિણં મંતે ! પોગ્ગલાણં દવ્વાદેસેણં સેત્તાદેસેણં કાલાદેસેણં ભાવાદેસેણં અપણસાણં કયરે કયરેહિતો જાવ વિસેસાહિયા વા) નારદપુત્ર નિર્ગન્થી પુત્ર સે પૂછ રહે હૈં કિ હે ભદ્રન્ત ! દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ઓર ભાવકી અપેક્ષા

અપેક્ષાએ સપ્રદેશી પુદ્ગલમાં ભાવની અપેક્ષાએ સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનો વિકલ્પે સ્વીકાર કર્યો છે. (જહાં દવ્વઓ તહા કાલઓ ભાવઓ વિ) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે પ્રમાણે સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ પણ પુદ્ગલના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનું પ્રતિપાદન કરવું જોઈએ. વળી જે કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ હોય છે, તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને ભાવની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ પણ હોઈ શકે છે. જે પુદ્ગલ ભાવની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ હોય છે, તે દ્રવ્ય, કાળ અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ બન્ને પ્રકારના હોઈ શકે છે.

હવે સૂત્રકાર દ્રવ્યાદિકની અપેક્ષાએ તે સપ્રદેશ અને અપ્રદેશ પુદ્ગલોની અલ્પતા અને અધિકતા વિશેનું કથન કરે છે-(એસિણં મંતે ! પોગ્ગલાણં દવ્વાદેસેણં સેત્તાદેસેણં, કાલાદેસેણં, ભાવાદેસેણં સપણસાણં અપણસાણં કયરે કયરેહિતો જાવ વિસેસાહિયા વા) નારદપુત્ર અણુગાર નિર્ગન્થીપુત્ર અણુગારને પૂછે છે કે હે ભદ્રન્ત ! દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ જે પુદ્ગલોને

ગલેભ્યઃ યાવત્-સ્તોકાઃ અલ્પાઃ, વહુકાઃ, તુલ્યાઃ, વિશેષાધિકા વા વર્તન્તે ? નિર્ગન્થીપુત્ર આદ-‘ નારયપુત્તા ! સન્વત્થોવા પોગ્ગલા ભાવાદેસેણં અપણ્સા, કાલાદેસેણં અપણ્સા અસંખેજ્જગુણા ’ હે નારદપુત્ર ! સર્વસ્તોકાઃ સર્વેભ્યોડલ્પાઃ પુદ્ગલા ભાવાદેશેનાપ્રદેશાઃ એકગુણકાલકાદયઃ. કાલાદેશેન અપ્રદેશાશ્ચ અસં-
ખ્યેયગુણોઃ સન્તિ વર્ણાદિપરિણતિવાહુલ્યાત્, અયં ભાવઃ-યો હિ પુદ્ગલો યસ્મિન્ સમયે યદ્ વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શ-સંઘાત-ભેદ-સૂક્ષ્મત્વ-વાદરત્વાદિ-પરિણામા-
ન્તરમાપન્નઃ સ તસ્મિન્ સમયે તદપેક્ષયા કાલતોડપ્રદેશઃ કથ્યતે । પરિણામાશ્ચ

લેકર જો પુદ્ગલ સપ્રદેશ ઓર અપ્રદેશ કહે ગયે હૈં, ઉનકે વીચ મેં કૌન ૨ પુદ્ગલ કિન ૨ પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા અલ્પ હૈં ? કૌન ૨ પુદ્ગલ કિન ૨ પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા બહુત હૈં ? કૌન ૨ પુદ્ગલ કિન ૨ પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા તુલ્ય હૈં ? ઓર કૌન ૨ પુદ્ગલ કિન ૨ કી અપેક્ષા વિશેષાધિક હૈં ? નારદ પુત્ર કે હસ પ્રશ્ન કો સુનકર નિર્ગન્થીપુત્ર ને ઉનસે “ નારયપુત્તા ! સન્વત્થોવા પોગ્ગલા ભાવાદેસેણં અપણ્સા, કાલાદેસેણં અપણ્સા, અસં-
ખેજ્જગુણા ” કહા-કિ હે નારદપુત્ર ! ભાવ કી અપેક્ષા સે જો પુદ્ગલ અપ્ર-
દેશ કહે ગયે હૈં વે પુદ્ગલ સબ સે કમ હૈં ઓર જો પુદ્ગલ કાલ કી અપેક્ષા સે અપ્રદેશ કહે ગયે હૈં વે પુદ્ગલ હન પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા સે અસંખ્યાત-
ગુણે અધિક હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ-જો પુદ્ગલ જિસ સમય મેં જિસ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંઘાત, ભેદ, સૂક્ષ્મત્વ વાદરત્વ આદિ રૂપ પરિણામાન્તર કો પ્રાપ્ત કિયા હુઆ હોતા હૈ, વહ પુદ્ગલ

સપ્રદેશ અને અપ્રદેશ કહ્યા છે, તેમાંના કયાં કયાં પુદ્ગલો કયાં કયાં પુદ્ગલો કરતાં અલ્પ (ઓછાં) છે ? કયાં કયાં પુદ્ગલો કયાં કયાં પુદ્ગલો કરતાં વધારે છે ? કયાં કયાં પુદ્ગલો કયાં કયાં પુદ્ગલોની બરાબર (તુલ્ય) છે ? અને કયાં કયાં પુદ્ગલો કયાં કયાં પુદ્ગલો કરતાં વિશેષાધિક છે ? નારદપુત્રના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં નિર્ગન્થીપુત્રે કહ્યું કે “ નારયપુત્તા ” હે નારદપુત્ર ! (સન્વત્થોવા પોગ્ગલા ભાવાદેસેણં અપણ્સા, કાલાદેસેણં અપણ્સા અસંખેજ્જગુણા) ભાવની અપેક્ષાએ જે પુદ્ગલોને અપ્રદેશી (પ્રદેશ રહિત) કહ્યા છે, તે પુદ્ગલો સૌથી ઓછાં છે, અને કાળની અપેક્ષાએ જેમને અપ્રદેશી કહ્યાં છે, એવાં પુદ્ગલો તેમનાં કરતાં અસંખ્યાત ગણા વધારે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-જે પુદ્ગલ જે સમયે જે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંઘાત, ભેદ, સૂક્ષ્મત્વ, વાદરત્વ (સ્થૂળતા) આદિરૂપ પરિણામાન્તર પામેલ હોય છે, તે પુદ્ગલને તે અપેક્ષાએ તે સમયે કાળની

उस अपेक्षा से उस समय में काल की अपेक्षा लेकर अप्रदेश कहा गया है । क्योंकि कि ये सब परिणाम उसमें एक समय में होते हैं दूसरे और भी परिणाम हैं, सो इन प्रत्येक परिणामों के प्रति प्रत्येक पुद्गल काल की अपेक्षा से अप्रदेश कहलाता है । इस कारण भाव की अपेक्षा अप्रदेश कहे गये पुद्गलों से काल की अपेक्षा अप्रदेश पुद्गल असंख्यात गुणित होते हैं । तात्पर्य कहने का यह है कि पुद्गल किसी भी समय में होने वाले परिणाम-परिणमन से अछूता नहीं माना गया है । प्रत्येक समय में उसमें परिणमन होता रहता है । ऐसी स्थिति में एक समय में जो भी परिणमन पुद्गल में होता है वह पुद्गल उस एक सामयिक परिणमन की अपेक्षा अप्रदेशी माना गया है, इस तरह भाव की अपेक्षा से एक समय में हुए परिणमन की अपेक्षा से अप्रदेशी बना हुआ भिन्न २ पुद्गल अनेक प्रकार के परिणमनों को एक ही समय में काल की अपेक्षा से करता रहता है-परिणमन एक प्रकार के तो हैं नहीं, अनेक प्रकार के अनेक परिणमन हैं- अतः इन सब एक ही समय में सम्पादित होने वाले परिणमनों को वे अप्रदेशी पुद्गल करते हैं-इस तरह भाव की अपेक्षा से अप्रदेशी पुद्गल से काल की अपेक्षा अप्रदेशी पुद्गल असंख्यात गुणित

અપેક્ષાએ પ્રદેશરહિત કહ્યું છે, કારણ કે તે પુદ્ગલમાં તે બધા પરિણામો એક સમયે થતાં હોય છે, આ સિવાયનાં બીજાં પરિણામો પણ હોય છે. તે પ્રત્યેક પરિણામોનો વિચાર કરતાં, પ્રત્યેક પુદ્ગલ કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી કહેવાય છે. તે કારણે ભાવની અપેક્ષાએ જે પુદ્ગલોને અપ્રદેશી કહેલાં છે તે પુદ્ગલો કરતાં કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી પુદ્ગલો અસંખ્યાત ગણા હોય છે આ કથનની વિશેષ સ્પષ્ટતા કરતા સૂત્રકાર કહે છે-પુદ્ગલની અંદર પ્રત્યેક સમયે પરિણમન થયા કરે છે. એવો એક પણ સમય નથી કે જ્યારે તેમાં પરિણમન થતું ન હોય. એવી પરિસ્થિતિમાં એક સમયે પુદ્ગલમાં જે પરિણમન થતું હોય છે, તે સામયિક પરિણમનની અપેક્ષાએ તે પુદ્ગલને અપ્રદેશી માનવામાં આવ્યું છે એ જ પ્રમાણે ભાવની અપેક્ષાએ એક સમયમાં થયેલા પરિણમનની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી બનેલાં લિન્ન લિન્ન પુદ્ગલો અનેક પ્રકારનાં પરિણમનો એક જ સમયમાં કાળની અપેક્ષાએ કરતાં રહે છે-પરિણમન એક પ્રકારતુ તો હોતું નથી, અનેક પ્રકારનાં અનેક પરિણમન થતાં હોય છે. તેથી એક જ સમયમાં સંપાદિત થનારાં એ બધાં પરિણમનો તે અપ્રદેશી પુદ્ગલ કરે છે. આ રીતે ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી પુદ્ગલો કરતાં કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી પુદ્ગલો અસંખ્યાત ગણા છે, એ વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે. તેથી જ સૂત્રકારે

વહવ ઇતિ પ્રતિપરિણામં કાલતોઽપ્રદેશસંભવાત્ તદ્વહૃત્વં ભવતિ અત એવોક્તં કાલા-
દેશેન અપ્રદેશા અસંખ્યેયગુણાઃ । एवं ' दच्चादेसेणं अपएसा असंखेज्जगुणा ' ।
દ્રવ્યાદેશેન અપ્રદેશાઃ પુદ્ગલા અસંખ્યગુણાઃ, દ્રવ્યે ગુણવાહુલ્યાત્, તથા દ્રવ્યે
પ્રાયેણ દ્વિગુણકાલકાદ્યારમ્ભ્ય અનન્તગુણકાલકપર્યન્તા ગુણા ભવન્તીત્યત્ ઉક્તમ્-
' અસંખ્યેયગુણાઃ ' ઇતિ । ' સ્વેત્તાદેસેણં અપएसा असंखेज्जगुणा ' ક્ષેત્રાદે-
શેન અપ્રદેશાશ્ચ અસંખ્યેયગુણાઃ આકાશપ્રદેશાનામસંખ્યત્વાત્ તથા ' સ્વેત્તા-

વન જાતે હૈં । હસી લિયે ' કાલાદેસેન અપएसा असंखेज्ज गुणा ' એસા
સૂત્રકાર ને કહા હૈ । ' दच्चादेसेणं अपएसा असंखेज्जगुणा ' એસા જો
કહા ગયા હૈ-સો ઉસકા ભાવ યહ હૈ કિ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે અપ્રદેશ
પુદ્ગલ અસંખ્યાત ગુણિત હૈ-ક્યોં કિ દ્રવ્ય મેં ગુણોં કી વહુલતા રહતી હૈ ।
તથા દ્રવ્ય મેં પ્રાયઃ કરકે દ્વિગુણકાલક આદિ સે લેકર અનન્તગુણકાલક
તક ગુણ રહતે હૈં-એકગુણકાલક આદિ ગુણ તો અલ્પ હી રહતે હૈં ।
' स्वैत्तादेसेणं अपएसा असंखेज्जगुणा ' ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અપ્રદેશ પુદ્ગલ
અસંખ્યાતગુણિત હૈં સો હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ ક્ષેત્ર જો લોકાકાશરૂપ
આકાશ હૈ ઉસકે પ્રદેશ અસંખ્યાત હૈં । યહાં એસા સમજના ચાહિયે કિ
પુદ્ગલ પરમાણુ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા અપ્રદેશી હૈ, આકાશ કે એક પ્રદેશ મેં
રહા હુઆ પુદ્ગલ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અપ્રદેશી હૈ, એક સમય કી સ્થિતિવાલા
પુદ્ગલ કાલ કી અપેક્ષા અપ્રદેશી હૈ ઓર એકગુણ કોઈ ભી વર્ણાદિવાલા
પુદ્ગલ ભાવ કી અપેક્ષા અપ્રદેશી હૈ । ભાવ કી અપેક્ષા અપ્રદેશી પુદ્ગલોં

આ પ્રમાણે કહું છે-(કાલાદેસેન અપएसा असंखेज्जगुणा दच्चादेसेणं अपएसा
असंखेज्जगुणा) આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી
પુદ્ગલ અસંખ્ય ગણા વધારે છે, કારણ કે દ્રવ્યમાં ગુણોની અધિકતા રહેલા
હોય છે. તથા દ્રવ્યમાં કૃષ્ણતા આદિના બેથી લઈને અનન્ત પર્યન્તના ગુણ
(અંશ) હોય છે, તેમાં કૃષ્ણતા આદિનો એક અંશ તો અલ્પ જ રહે છે.

“ स्वैत्तादेसेणं अपएसा असंखेज्जगुणा ” ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી પુદ્ગલો
ઉપર્યુક્ત પુદ્ગલો કરતાં અસંખ્યાતગણા છે. તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે-ક્ષેત્ર
કે જે લોકાકાશરૂપ આકાશ છે તેના પ્રદેશો અસંખ્યાત છે. અહીં એવું સમ-
જવું જોઈએ કે પુદ્ગલ પરમાણુ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી છે, આકાશના
એક પ્રદેશમાં રહેલું પુદ્ગલ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી છે, એક સમયની
સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી છે, અને કોઈ પણ વર્ણાદિના
એક ગુણ (અંશ) વાળું પુદ્ગલ ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી છે. ભાવની

દેસેણ ચેવ સપણસા અસંખેજ્જગુણા ' ક્ષેત્રાદેશેનૈવ સપ્રદેશાઃ અસંખ્યેયગુણાઃ, એકપ્રદેશાવગાઠાન્ મુક્ત્વા શેષપ્રદેશાવગાહકત્વાત્ તે પુનર્દ્વર્થાદિપ્રદેશાવ ગાહનાવન્તાઃ સર્વે પુદ્ગલા ગૃહ્યન્તે તસ્માત્ તે અસંખ્યેયગુણાઃ અવગાહનસ્થાન બાહુલ્યાત્ । ' દ્વચાદેસેણં સપણસા વિસેસાહિયા, કાલાદેસેણં સપણસા વિસેસા-

કો જો સબ સે કમ કહા ગયા હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ પુદ્ગલ મેં દ્વિગુણકાલક આદિ ગુણોં સે લેકર અસંખ્યાતગુણકાલક આદિ તક કે ગુણોં કી બહુલતા રહતી હૈ-પરન્તુ એક ગુણ કાલક આદિ ગુણ બહુત કમ રહતે હૈં, હસી કારણ ભાવ કી અપેક્ષા અપ્રદેશ પુદ્ગલ સબ સે કમ કહે ગયે હૈં । ઇનકી અપેક્ષા જો કાલ કો લેકર અપ્રદેશ પુદ્ગલ અસંખ્યાત ગુણ કહે ગયે હૈં સો હસમેં કારણ પરિણામોં કી બાહુલ્યતા હૈ । દ્રવ્ય ઔર ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અપ્રદેશી પુદ્ગલોં મેં અસંખ્યાતગુણિતા સ્પષ્ટ હૈ કારણ કિ દ્રવ્ય મેં ગુણોં કા બાહુલ્ય રહતા હૈ ઔર ક્ષેત્રપ્રદેશ અસંખ્યાત હૈં ।

તથા-‘ લેક્ષાદેસેણં ચેવ સપણસા અસંખેજ્જગુણા ' ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સપ્રદેશ પુદ્ગલ અસંખ્યાત ગુણિત હૈં ” એમા જો કહા ગયા હૈ સો ઉનકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ એક પ્રદેશ મેં અવગાહી એસે જો ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અપ્રદેશી પુદ્ગલ હૈં ઉનકો છોડકર આકાશકે દ્વયાદિક પ્રદેશોંમેં અવગાહી જો

અપેક્ષાએ અપ્રદેશી પુદ્ગલો સૌથી ઓછાં છે, એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે પુદ્ગલમાં સ્થામતા આદિના બેથી લઇને અનંત પર્યન્તના અંશોની બહુલતા રહે છે. પણ સ્થામતા આદિના એક અંશ (શુણ) ની અલ્પતા રહે છે. તે કારણે ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી પુદ્ગલો સૌથી ઓછાં કહ્યાં છે. તેમના કરતાં કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી પુદ્ગલો અસંખ્યાતગણા છે, તેમાં પરિણામોની બાહુલ્યતા કારણભૂત છે. તે પુદ્ગલો કરતાં પણ દ્રવ્ય અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી પુદ્ગલો અસંખ્યાતગણા છે, કારણ કે દ્રવ્યમાં શુણોનું બાહુલ્ય હોય છે અને ક્ષેત્ર પ્રદેશ અસંખ્યાત હોય છે. તથા (લેક્ષાદેસેણં ચેવ સપણસા અસંખેજ્જગુણા) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી પુદ્ગલો અસંખ્યાતગણા છે, આવું બે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-એક પ્રદેશની અવગાહનાવાળાં પુદ્ગલોને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી કહ્યાં છે. એવા અપ્રદેશી પુદ્ગલો સિવાયનાં બીજાં બધાં પુદ્ગલો આકાશના બે, ત્રણ આદિ પ્રદેશોની અવગાહનાવાળા છે, તે સપ્રદેશી ગણાય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આવા સપ્રદેશી પુદ્ગલો અપ્રદેશી પુદ્ગલો કરતાં અસંખ્યાતગણા છે, કારણ કે તેઓ વધારે અવગાહન

હિયા, ભાવાદેસેણં સપણસા વિસેસાહિયા ' દ્રવ્યાદેશેન સપ્રદેશા વિશેષાધિકાઃ, કાલાદેશેન સપ્રદેશા વિશેષાધિકાઃ, ભાવાદેશેન સપ્રદેશા વિશેષાધિકાઃ, સપ્રદેશાઃ પુદ્ગલાઃ દ્રવ્યતઃ કાલતઃ ભાવતઃચ વિશેષાધિકા એવ । ' તણં સે નારયપુત્તે અણગારે નિયંઠિપુત્તં અણગારં વંદહ, નમંસહ ' તતઃ સ્વલ્લુ સ નારદપુત્રોઽનગારઃ નિર્ગન્થીપુત્રમ્ અનગારં વન્દતે, નમસ્યતિ, ' વંદિત્તા, નમંસિત્તા, એયંઞદ્વં સમ્મં

પુદ્ગલ હૈં વે સબ પુદ્ગલ અવગાહનસ્થાન કે બાહુલ્ય હો જાને સે અસંખ્યાત ગુણિત હૈં ' દ્વાદેસેણં સપણસા વિસેસાહિયા ' કાલાદેસેણં સપણસા વિસેસાહિયા, ભાવાદેસેણં સપણસા વિસેસાહિયા ' એસા જો કહા હૈં સો પુદ્ગલ પરમાણુરૂપ અપ્રદેશી જો પુદ્ગલ હૈં વે કમ હૈં ઓર દ્રવ્યાદિક પ્રદેશ વાલે જો પુદ્ગલ સ્કન્ધ હૈં વે વિશેષાધિક હૈં । એક સમય સ્થિતિવાલે પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા દ્રવ્યાદિક સમય કી સ્થિતિવાલે પુદ્ગલ સ્કન્ધ વિશેષાધિક હૈં । ઈસી તરહ સે એકગુણકાલિક પુદ્ગલ કી અપેક્ષા દ્રવ્યાદિગુણકાલિક પુદ્ગલ વિશેષાધિક હૈં । ' તણં સે નારયપુત્તે અણગારે નિયંઠિપુત્તં અણગારં વંદહ નમંસહ ' ઈસ પ્રકાર સે નિર્ગન્થીપુત્ર અનગાર કે શ્રીમુખ સે સપ્રદેશ અપ્રદેશ વિષયક સ્વલ્લા સા વિવરણ સુનકર કે નારદપુત્ર અનગાર ને ઉનકો વંદના કી ઓર નમસ્કાર કિયા ' વંદિત્તા નમંસિત્તા ' વન્દના નમસ્કાર કરકે ' એયમદ્વં સમ્મં વિણણં મુજ્જો ૨

સ્થાનવાળાં હોય છે. (દ્વાદેસેણં સપણસા વિસેસાહિયા, કાલાદેસેણં સપણસા વિસેસાહિયા, ભાવાદેસેણં સપણસા વિસેસાહિયા) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી પુદ્ગલો, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી પુદ્ગલો; કરતાં વિશેષાધિક છે કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી પુદ્ગલો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી પુદ્ગલો કરતાં વિશેષાધિક છે, અને ભાવની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી પુદ્ગલો કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી પુદ્ગલો કરતાં વિશેષાધિક છે. " આ પ્રમાણે જે કહ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે—પુદ્ગલ પરમાણુ રૂપ જે અપ્રદેશી પુદ્ગલો છે, તેઓ પ્રમાણમાં ઓછાં છે, અને જે, ત્રણ આદિ પ્રદેશોવાળા જે પુદ્ગલ સ્કન્ધો છે તેઓ પ્રમાણમાં વિશેષાધિક છે. એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો કરતાં જે, ત્રણ આદિ સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલ સ્કન્ધો વિશેષાધિક છે. કૃષ્ણતા આદિના એક આદિના પુદ્ગલો કરતાં કૃષ્ણતા આદિના જે, ત્રણ આદિ અંશવાળા પુદ્ગલો વિશેષાધિક છે. (તણં સે નારયપુત્તે અણગારે નિયંઠિપુત્તં અણગારં વંદહ નમંસહ) નિર્ગન્થીપુત્ર અણગારને શ્રીમુખે સપ્રદેશી અને અપ્રદેશી પુદ્ગલોને વિષે આ પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ સાંભળીને, નારદપુત્ર અણગારે તેમને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા. " વંદિત્તા, નમંસિત્તા, " વંદણા નમ-

વિળણં મુજ્જો મુજ્જો સ્વામેઈ ' ચન્દિસ્વા-નર્મસ્યિત્વા, નમસ્કૃત્ય એતમ્ સ્વપ્રતિ-
પાદિતમ્ અર્થમ્ અસદર્થપ્રતિપાદનજનિતાપરાધમ્ સમ્યગ્ વિનયેન ભૂયો ભૂયઃ
ક્ષમયતિ, ક્ષમાવિષયં કારયતિ, તદપરાધસ્ય ક્ષમાં યાચતે इत्यर्थः, ' સ્વામિત્તા
સંજમેણં, તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે વિહરઈ ' ક્ષમયિત્વા સંયમેન, તપસા આત્માનં
ભાવયન્ વિહરતિ,

અથ અસ્યૈવ સૂત્રોક્તાલ્પબહુત્વસ્ય સ્ફુટતયા જ્ઞાનાર્થં ગાથાવૃન્દમાહ-

“ વોચ્છં અપ્પાવહુયં દવ્વ-કલ્લે-દ્ધ-ભાવઓ વા વિ ।

અપ્પેસ-સપ્પેસાણ, -પોગ્ગલાણં સમાસેણં ॥૧॥

દવ્વેણં પરમાણૂ , કલ્લેણેગપ્પેસઓગાઠા,

કાલેણેગમમ્મયા અપ્પેસા પોગ્ગલા હોંતિ ॥૨॥

ભાવેણં અપ્પેસા, એગ્ગુણા જે હવંતિ વન્નાઈ ।

તે ચ્ચિય થોવા જં ગુણવાહુલ્લં પાયસો દવ્વે ॥૩॥ ”

છાયા “ વક્ષ્યેડલ્પવહુત્વં દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદ્ધા-ભાવતો વાડપિ ।

અપ્રદેશ-સપ્રદેશાનાં પુદ્ગલાનાં સમાસેન ॥ ૧ ॥

સ્વામેઈ ' અપને દ્વારા પ્રતિપાદિત અસદર્થજન્ય અપરાધ કી અચ્છી તરહ
સે વિનય કે સાથ ઉનસે બારં બાર ક્ષમા માંગી ' સ્વામિત્તા સંજમેણં
તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે વિહરઈ ' ક્ષમા માંગ કર ફિર વે સંયમ ઓર
તપ સે અપની આત્મા કો ભાવિત કરને મેં લગ ગયે ।

હસી સૂત્રોક્ત અલ્પ બહુત્વ કો સ્ફુટરૂપ સે સમજાને કે લિયે ટીકા
મેં યે ગાથાઈ દી હૈ જિનકા અર્થ હમ પ્રકાર હૈ । ' વોચ્છં ' इत्यादि ।

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ઓર ભાવ કી અપેક્ષા લેકર મેં અપ્રદેશ એવં સપ્ર-
દેશ પુદ્ગલોં કા સંક્ષેપ સે અલ્પ બહુત્વ કહુંગા । ' દવ્વે ણં ' इत्यादि ।

સ્કાર કરીને “ એમટું સમ્મં વિળણં મુજ્જોર સ્વામેઈ ” પોતાના દ્વારા પ્રતિપાદિત
અસત્ય અર્થજન્ય અપરાધને માટે વિનયપૂર્વક વારંવાર ક્ષમા માગી. “ સ્વામિત્તા
સંજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે વિહરઈ ” ક્ષમા માગીને તેઓ તપ અને
સંયમથી આત્માને ભાવિત કરવા લાગી ગયા.

આ સૂત્રોક્ત અલ્પત્વ અને બહુત્વને સ્પષ્ટ રૂપે સમજાવવા માટે ગાથાઓ
ટીકામાં આપી છે, તેના અર્થ નીચે મુજબ છે—

‘ વોચ્છં અપ્પા વહુયં ’ इत्यादि.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ હું (આ ગાથાઓ દ્વારા)
સપ્રદેશ અને અપ્રદેશ પુદ્ગલોના અલ્પત્વ બહુત્વનું પ્રતિપાદન કરવા માશું છું.

દ્રવ્યેણ પરમાણવઃ ક્ષેત્રેણ—એકપ્રદેશમવગાઠાઃ,

કાલેનૈકસામયિકાઃ અપ્રદેશાઃ પુદ્ગલાઃ ભવન્તિ ॥ ૨ ॥

ભાવેન અપ્રદેશાઃ એકગુણા યે ભવન્તિ વર્ણાદયઃ, । વર્ણાદિભિરિત્યર્થઃ,
તે એવ સ્તોકા યદ્ ગુણબાહુલ્યં પ્રાયશો દ્રવ્યે ” ॥ ૩ ॥

તથા ચ દ્રવ્યે પ્રાયેણ દ્વિગુણકાલકાઘનન્તગુણકાલકાન્તાઃ

ભવન્તિ, એકગુણકાલકત્વાદયસ્તુ અલ્પા ભવન્તિ, ઇત્યાશયઃ ।

દ્રવ્યની અપેક્ષા એક પુદ્ગલ પરમાણુ અપ્રદેશ છે । ક્ષેત્રની અપેક્ષા એક આકાશના પ્રદેશમાં અવસ્થિત હોય પુદ્ગલ અપ્રદેશ છે । કાલની અપેક્ષા એક સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ અપ્રદેશ છે । ‘ભાવેણ’ ઇત્યાદિ ।

વર્ણાદિકોં સે જો એકગુણ વર્ણાદિવાળે પુદ્ગલ હોતે હૈં વે ભાવની અપેક્ષા અપ્રદેશ હૈં । યે ભાવની અપેક્ષા સે કહે ગયે પુદ્ગલ હી સબ સે કમ હૈં । ” ક્યોં કિ પ્રાયઃ કરકે દ્રવ્યમાં ગુણોંની બહુલતા રહતી હૈ । અર્થાત્ દ્વિગુણકાલક વર્ણાદિ વાળે પુદ્ગલ હી પ્રાયઃ કરકે અધિક હોતે હૈં—એક ગુણકાલક વર્ણાદિ વાળે પુદ્ગલ કમ હોતે હૈં । ઇસલિયે ભાવની અપેક્ષા અપ્રદેશ પુદ્ગલ સબ સે કમ કહે ગયે હૈં । યહી વાત “ તથા ચ દ્રવ્યે પ્રાયેણ દ્વિગુણકાલકા અનન્તગુણકાલકાન્તા ભવન્તિ ” ઇત્યોદિ પંક્તિ દ્વારા સમજાઈ ગઈ હૈ ।

‘દ્રવ્યેણ પરમાણુ’ ઇત્યાદિ.

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક પુદ્ગલ પરમાણુ અપ્રદેશી (પ્રદેશોથી રહિત) છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલું પુદ્ગલ અપ્રદેશી છે. કાળની અપેક્ષાએ એક સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ અપ્રદેશી છે.

‘ભાવેણ અપેક્ષા’ ઇત્યાદિ.

વર્ણાદિકોના એક ગુણ (અંશ) થી યુક્ત જે પુદ્ગલો હોય છે, તેઓ ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી છે. ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી પુદ્ગલો જ સૌથી ઓછાં હોય છે. કારણ કે સામાન્ય રીતે દ્રવ્યમાં ગુણોની (વર્ણાદિના અંશોની) અધિકતા હોય છે, એટલે કે કૃષ્ણતા આદિ વર્ણના એ, ત્રણ આદિ અંશોવાળા પુદ્ગલ ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે તે કારણે ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી પુદ્ગલો સૌથી ઓછાં કહ્યાં છે. એ જ વાત “ તથા ચ દ્રવ્યે પ્રાયેણ દ્વિગુણકાલકા અનન્તગુણકાલકાન્તા ભવન્તિ ” આ સૂત્ર દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે.

‘યત્તો કાલાપેણ’ ઇત્યાદિ.

“એતો કાલાએસે—, ણ અપ્પેસા ભવે અસંખ્યગુણા,

કિં કારણં પુણ ભવે ? મન્નપરિણામવાહુલ્લા ” ॥૪॥

છાયા—“ઇતઃ કાલાદેશેન અપ્રદેશાઃ ભવેયુરસંખ્યગુણાઃ ।

કિં કારણં પુનર્ભવેત્ ? મંયતે પરિણામવાહુલ્યાત્ ” ॥ ૪ ॥

અર્થ ભાવઃ—યો હિ યસ્મિન્ સમયે યદ્ વર્ણ—ગન્ધ—રસ—સ્પર્શ—સંઘાત—ભેદ—સૂક્ષ્મત્વ—વાદરત્વાદિપરિણામાન્તરમ્ આપન્નઃ સ તસ્મિન્ સમયે તદપેક્ષયા કાલતો-
ડપ્રદેશઃ કથ્યતે, તત્ર ચ એકસમયસ્થિતિક્વેત્યન્યે, પરિણામાશ્ચ વદ્વત્વેતિ પ્રતિપરિ-
ણામં કાલાડપ્રદેશસંભવાત્ તદ્ બહુત્વં ભવતિ, એતદેવાગ્રે પ્રતિપાદ્યતે—

‘ભાવેણ અપેક્ષા, જે તે કાલેણ હંતિ દુવિદ્યા વિ,

‘એતો કાલા એસેણ’ ઇત્યાદિ ।

ભાવ કી અપેક્ષા કહે ગયે અપ્રદેશ પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા કાલાદેશ સે કહે ગયે અપ્રદેશ પુદ્ગલ અસંખ્યાતગુણે હૈં । હસકા કારણ ક્યા હૈ ? તો હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર પરિણામ કા બાહુલ્ય હૈ ।

તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ જો પુદ્ગલ જિસ સમય મેં જિસ વર્ણ—ગન્ધ રસ—સ્પર્શ—સંઘાત—ભેદ—સૂક્ષ્મત્વ એવં વાદરત્વાદિરૂપ પરિણામાન્તર કો પ્રાપ્ત કિયા હુઆ હોતા હૈ, વહ પુદ્ગલ ઉસ સમય મેં ઉસ અપેક્ષા સે કાલ કી વિવક્ષા કો લેકર અપ્રદેશ કહા જાતા હૈ । હસ પરિણામ મેં વહ એક સમય કી સ્થિતિવાલા હોતા હૈ—એસા કિન્હીં ૨ આચાર્યોં કા મત હૈ । તથા પરિણામ ઇતને હી હોં સો યહ વાત તો હૈ નહીં વે તો બહુત હૈં—હસ કારણ પ્રતિ પરિણામ કો જવ પુદ્ગલ પ્રાપ્ત કરતે હૈં તો એક સામયિક કાલ કી અપેક્ષા ઉનમેં અપ્રદેશતા કી સંભવતા હોતી હૈ । હસ કારણ

ભાવની અપેક્ષાએ જે પુદ્ગલોને અપ્રદેશી કહ્યાં છે, તેમનાં કરતાં કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી કહેલાં પુદ્ગલો અસંખ્યાતગણા છે. તેનું કારણ શું છે ? પરિણામના બાહુલ્યને કારણે એવું બને છે. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—જે પુદ્ગલ જે સમયે જે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંઘાત, ભેદ, સૂક્ષ્મત્વ અને સ્થૂળત્વ આદિ રૂપ પરિણામાન્તરને પામેલું હોય છે, તે પુદ્ગલ તે સમયે તે અપેક્ષાએ કાળની દૃષ્ટિએ અપ્રદેશી કહેવાય છે. આ પરિણામમાં તે એક સમયની સ્થિતિવાળું હોય છે, એવો કેટલાક આચાર્યોનો મત છે. વળી આટલાંજ પરિણામ હોય છે, એવું પણ નથી; પરિણામ તો ઘણા હોય છે. તે કારણે જ્યારે પુદ્ગલ પ્રત્યેક પરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે એક સમયવાળા કાળની અપેક્ષાએ તેમનામાં અપ્રદેશતા સંભવી શકે છે. તે કારણે કાળની

દુગુણાદઓ વિ એવં, ભાવેણં જાવડણન્તગુણા ” ॥ ૫ ॥

છાયા-“ ભાવેન અપ્રદેશા યે તે કાલેન ભવન્તિ દ્વિવિધા અપિ ।

દ્વિગુણાદયોઽપિ એવં, ભાવેન યાવત્-અનન્તગુણાઃ ” ॥ ૫ ॥

અર્થ:-ભાવતો યે અપ્રદેશા એકગુણકાલત્વાદયો ભવન્તિ તે કાલતો દ્વિધા-
ઽપિ ભવન્તિ-સપ્રદેશાઃ, અપ્રદેશાશ્ચ, તથા ભાવેન દ્વિગુણાદયોઽપિ અનન્તગુણાન્તાઃ,
એવમ્-દ્વિવિધા અપિ ભવન્તિ, તતશ્ચ-

“ કાલાપ્રસયાણં, એવં એકેકઓ દ્વદ્વ રાસી ।

એકેકગુણદ્વાણમ્મિ એગુણકાલયાઈસું ॥ ૬ ॥

છાયા-“ કાલાપ્રદેશકાનામેવમ્ એકેકતો ભવતિ રાશિઃ ।

એકેકગુણસ્થાને એકગુણકાલકાદિષુ ” ॥ ૬ ॥

અર્થ:-એકગુણકાલ-દ્વિગુણકાલાદિષુ ગુણસ્થાનકેષુ મધ્યે એકેકસ્મિન્

કાલ કી અપેક્ષા વહાં વહુત્વ કહા ગયા હૈ । યહી ચાત આગે ગાથાકાર
કહતે હૈં (ભાવેણં અપ્રદેશ) ભાવ કી અપેક્ષા જો એકગુણકાલત્વ
આદિ વર્ણ વાલે હોને સે અપ્રદેશ પુદ્ગલ હૈં-વે કાલ કી અપેક્ષા સે સપ્ર-
દેશ ઓર અપ્રદેશ દોનોં પ્રકાર કે હોતે હૈં । દ્વિગુણ સે લેકર અનન્તગુણ
પર્યન્ત ગુણવાલે પુદ્ગલ જો કિ ભાવ કી અપેક્ષા સપ્રદેશ કહે ગયે હૈં-વે મી
કાલ કી અપેક્ષા સે સપ્રદેશ ઓર અપ્રદેશ દોનોં પ્રકાર કે હોતે હૈં ।

‘ કાલાપ્રસયાણં ’ ઇત્યાદિ ।

હસ તરહ સે એક ગુણ કૃષ્ણ, દો ગુણ કૃષ્ણ આદિ વર્ણ વાલે પુદ્ગલ
રૂપ ગુણસ્થાનકોં કે વાચ મેં એક ૨ ગુણ કૃષ્ણાદિ વર્ણ વાલે પુદ્ગલ રૂપ
ગુણસ્થાન મેં કાલ કી અપેક્ષા અપ્રદેશ પુદ્ગલોં કી એક એક રાશિ હો

અપેક્ષાએ ત્યાં બહુત્વ કહ્યું છે. એજ વાત ગાથાકાર આગળ કહે છે-(ભાવેણં
અપ્રદેશા જો તે કાલેણ હોંતિ દ્વિવિધા વિ દુગુણાદઓ વિ એવં ભાવેણં જાવ અણંતગુણા)
ભાવની અપેક્ષાએ કૃષ્ણતા આદિ વર્ણના એક અંશવાળા હોવાથી જેમને અપ્ર-
દેશી પુદ્ગલ કહ્યાં છે, તેઓ કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી પણ હોઈ શકે છે અને
અપ્રદેશી પણ હોઈ શકે છે. કૃષ્ણતા આદિના બે, ત્રણ આદિ અંશોવાળાં જે
પુદ્ગલોને ભાવની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી કહ્યાં છે, તેઓ પણ કાળની અપેક્ષાએ
સપ્રદેશી પણ હોઈ શકે છે અને અપ્રદેશી પણ હોઈ શકે છે.

‘ કાલાપ્રસયાણં ’ ઇત્યાદિ.

આ રીતે એક ગુણ કૃષ્ણ (કૃષ્ણતાના એક અંશવાળા), બે ગુણ કૃષ્ણ
આદિ વર્ણવાળા પુદ્ગલ ૩૫ ગુણ સ્થાનકોમાંના કૃષ્ણતા આદિના એક એક
ગુણવાળા પુદ્ગલ ૩૫ ગુણસ્થાનમાં કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી પુદ્ગલોની એક

गुणस्थानके कालाऽप्रदेशानाम् एकैको राशिर्भवति, ततश्चानन्तत्वात् गुणस्थानक-
राशीनाम् अनन्ता एव कालाऽप्रदेशराशयो भवन्ति,

“ एवं ता भावमिणं, पडुच्च कालापएसिया सिद्धा ।

परमाणुपोग्गलाइसु दव्वे वि हु एस चेव गमो ” ॥ ७ ॥

“ एवं तावद् भावमिमं प्रतीत्य कालाप्रदेशिकाः सिद्धाः,

परमाणुपुद्गलादिषु द्रव्येऽपि खलु एष एव गमः ”

एवं तावद् इमम् — एकाद्यनन्तगुणस्थानवर्तिनम् भावं वर्णादिपरिणामं
प्रतीत्य कालाप्रदेशिकाः पुद्गलाः सिद्धाः, इति द्रव्येऽपि द्रव्यपरिणाममपि स्वी-
कृत्य परमाण्वादेषु एष एव — भावपरिणामोक्त एव गमः व्याख्यानं ज्ञातव्यः,

‘ एमेवहोइ खेत्ते, एगपएसवगाहणाईसु ।

ठाणंतरसंकंति, पडुच्च कालेण मग्गणया ’

छाया—“ एवमेव भवति क्षेत्रे, एकप्रदेशावगाहनादिषु

स्थानान्तरसंक्रान्ति, प्रतीत्य कालेन मार्गणता ”

एवमेव द्रव्यपरिणामवदेव क्षेत्रे क्षेत्रमधिकृत्य एकप्रदेशावगाढादिषु पुद्गल-

जाती है। अतः गुणस्थानक राशि अनन्त होने के कारण काल की अपेक्षा
अप्रदेश पुद्गलराशि अनन्त हो जाती है ।

‘ एवंता ’ इत्यादि ।

इस प्रकार से एक से लगाकर अनन्तगुणस्थानवर्ती वर्णादिरूप परि-
णाम को लेकर के काल की अपेक्षा अप्रदेशिक पुद्गल माने जाते हैं । इसी
तरह से द्रव्यमें भी यही-भाव परिणामोक्त-व्याख्यान जानना चाहिये ।

‘ एमेव होइ खेत्ते ’ इत्यादि ।

द्रव्य परिणाम की तरह ही क्षेत्र की अपेक्षा लेकर एक प्रदेश में
अवगाढ हुए आदि पुद्गलभेदों में स्थानान्तर गमन की अपेक्षा से काला-

એક રાશિ થઇ જાય છે. ગુણસ્થાનકે રાશિ અનંત હોવાને કારણે કાળની અપે-
ક્ષાએ અપ્રદેશ પુદ્ગલ રાશિ અનંત થઇ જાય છે.

‘ एवंતા भावमिणं ’ इत्यादि.

આ પ્રમાણે એકથી લઇને અનંત ગુણ સ્થાનવર્તી વર્ણાદિ રૂપ પરિણામનો
વિચાર કરતાં કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશિક પુદ્ગલ....મનાય છે. એજ પ્રમાણે
દ્રવ્યમાં પણ આ પ્રમાણે જ-ભાવ પરિણામોક્ત-વ્યાખ્યાન સમજવું.

‘ एमेव होई ’ इत्यादि.

द्रव्य परिણामની જેમ જ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ એક પ્રદેશમાં રહેલા આદિ

ભેદેષુ સ્થાનાન્તરગમનં પ્રતીત્ય કાલેન કાલાપ્રદેશાનાં માર્ગેણા યથા ક્ષેત્રતઃ, એવમ્
અવગાહનાદિતોઽપિ એતદુચ્યતે—

‘ સંકોચ-વિકોચં વિ હુ પડુચ્ચ ઓગાહનાપ્ એમેવ,
તહ સુહુમ-વાયર-નિરેય-સેય-સદાઈ પરિણામં ’
છાયા—“ સંકોચ-વિકોચમપિ સ્વલુ પ્રતીત્ય અવગાહનાયા એવમેવ,
તથા સૂક્ષ્મ-વાદર-નિરેજ-સૈજ-શબ્દાદિ-પરિણામમ્ ”

અયં ભાવઃ—અવગાહનાયાઃ સંકોચં વિકોચં ચ પ્રતીત્ય કાલાપ્રદેશાઃ સ્યુઃ તથા
સૂક્ષ્મ-વાદર-સ્થિરા-ઽસ્થિર-શબ્દ-મનઃ કર્માદિપરિણામં ચ પ્રતીત્ય કાલાપ્રદેશાઃ
સ્યુરિતિ,

“ એવં જો સઞ્ચો ચ્ચિય, પરિણામો પુગ્ગલાણ ઇહ સમણ,
તં તં પડુચ્ચ એસિં, કાલેણં અપ્પએસત્તં ’
છાયા—“ એવં યઃ સર્વં એવ પરિણામઃ પુદ્ગલાનામિહ સમયે,
તં તં પ્રતીત્ય એપાં કાલેન અપ્રદેશત્વમ્ ”

પ્રદેશ પુદ્ગલોં કી તરહ ક્ષેત્ર એવં અવગાહના આદિ સે ખી અપ્રદેશી પુદ્ગલ
કી માર્ગેણા કરની ચાહિયે, વહ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—

‘ સંકોચ વિકોચ ’ ઇત્યાદિ

જિસ તરહ અવગાહના કે સંકોચ ઓર વિકોચ કો લેકર કાલા-
પ્રદેશ પુદ્ગલ હૈં, ડસી તરહ સૂક્ષ્મ-વાદર-સ્થિર-અસ્થિર-શબ્દ-મન ઓર
કર્માદિ પરિણામ કો લેકર કાલાપ્રદેશ પુદ્ગલ હૈં ।

‘ એવં જો સઞ્ચે ’ ઇત્યાદિ ।

ઇસ તરહ ઇસ સમય પુદ્ગલોં કા જો સર્વપરિણામ હોતા હૈ ડસ ?
સર્વપરિણામ કો લેકર ઇન પુદ્ગલોં કા કાલદ્વારા અપ્રદેશવના હૈ ।

પુદ્ગલ લેહોમાં સ્થાનાન્તર ગમનની અપેક્ષાએ કાલા પ્રદેશ (કાળની અપેક્ષાએ
અપ્રદેશી) પુદ્ગલોની જેમ ક્ષેત્ર અને અવગાહના આદિથી પણ અપ્રદેશ પુદ્-
ગલોની માર્ગેણા કરવી જોઈએ, તે આ પ્રમાણે છે—

‘ સંકોચ વિકોચં વિ ’ ઇત્યાદિ.

જે રીતે અવગાહનાના સંકોચ અને વિકોચની અપેક્ષાએ કાલા પ્રદેશ
પુદ્ગલો છે, એ જ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ, વાદર, સ્થિર, શબ્દ મન અને કર્માદિ પરિ-
ણામની અપેક્ષાએ કાલા પ્રદેશ પુદ્ગલો છે.

‘ એવં જો સઞ્ચો ’ ઇત્યાદિ.

આ રીતે આ સમયે પુદ્ગલોનું જે સર્વ પરિણામ હોય છે, તે તે સર્વ
પરિણામને અનુલક્ષીતે તે પુદ્ગલોનું કાળ દ્વારા અપ્રદેશત્વ માનવામાં આવે છે.

સૂત્રમ્—“ સંવત્થોવા અણંતપણસિયા સંધા દ્વવ્વટ્ટયાએ,
તે ચેવ પણસટ્ટયાએ અણંતગુણા,
પરમાણુપુદ્ગલા દ્વવ્વટ્ટયાએ પણસટ્ટયાએ અણંતગુણા,
સંખેજ્જપણસિયા સંધા દ્વવ્વટ્ટયાએ સંખેજ્જગુણા,
અસંખેજ્જપણસિયા સંધા દ્વવ્વટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા,
તે ચેવ પણસટ્ટયાએ અસંખગુણ તિ ”

છાયા—“ સર્વસ્તોકાઃ અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ દ્રવ્યાર્થતયા,
તે એવ પ્રદેશાર્થતયા અનન્તગુણાઃ,
પરમાણુપુદ્ગલાઃ દ્રવ્યાર્થતયા પ્રદેશાર્થતયા અનન્તગુણાઃ,
સંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ દ્રવ્યાર્થતયા સંખ્યેયગુણાઃ,
તે એવ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ,
અસંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ,
તે એવ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ,

‘ સંવત્થો વા ’ ઇત્યાદિ ।

દ્રવ્યની અપેક્ષા અનંતપ્રદેશવાળે સ્કન્ધ સઘ સે કમ હૈ । ઓર વે હી પ્રદેશ પ્રદેશાર્થની અપેક્ષા અનન્તગુણિત હૈ ।

“ પરમાણુપોદ્ગલા દ્વવ્વટ્ટયાએ, પણસટ્ટયાએ અણંતગુણા, સંખેજ્જપણસિયા સંધા દ્વવ્વટ્ટયાએ સંખેજ્જગુણા ” પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થ ઓર પ્રદેશાર્થની અપેક્ષા સે અનંતગુણિત હૈ । તથા—જો સંખ્યાતપ્રદેશ વાળે સ્કન્ધ હૈ વે દ્રવ્યાર્થની અપેક્ષા સે સંખ્યાતગુણિત હૈ

“ તે ચેવ પણસટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા, અસંખેજ્જપણસિયા સંધા દ્વવ્વટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા ” તે ચેવ પણસટ્ટયાએ અસંખગુણ તિ ”

‘ સંવત્થો વા ’ ઇત્યાદિ

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અનંત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ સૌથી ઓછાં છે. અને એજ પ્રદેશો પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ અનંતગણા છે.

(પરમાણુપોદ્ગલા દ્વવ્વટ્ટયાએ, પણસટ્ટયાએ અણંતગુણા, સંખેજ્જપણસિયા સંધા દ્વવ્વટ્ટયાએ સંખેજ્જગુણા) પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થ અને પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ અનંતગણા છે. તથા સંખ્યાત પ્રદેશવાળા જે સ્કન્ધો છે, તેઓ દ્રવ્યાર્થ કરતાં સંખ્યાતગણા છે.

(તેચેવ પણસટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા અસંખેજ્જપણસિયા સંધા દ્વવ્વટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા તેચેવ પણસટ્ટયાએ અસંખગુણ તિ) અને એજ સંખ્યાત પ્રદેશવાળા

તથા ચ સંખ્યેયતમે ભાગે સંખ્યાતપ્રદેશિકાનામ્ અસંખ્યાતતમે ભાગે અસંખ્યાતપ્રદેશિકાનામ્ અણવો વર્તન્તે ઉપર્યુક્તપ્રામાણ્યાત્ ।

‘ एत्तो असंखगुणिया, ह्वन्ति खेत्ताऽणसया समए,
जं ते तो सव्वे चिय, अपएसा खेत्तओ अणवो,
दुपएसियाइएसु वि, पएसपरिवट्टिएसु ठाणेसु
लब्भइ इक्किओ चिय, रासी खेत्ताऽपएसाणं,

और वे ही संख्यात प्रदेश वाले स्कन्ध प्रदेशार्थ की अपेक्षा से असंख्य गुणित हैं । असंख्यात प्रदेश वाले स्कन्ध द्रव्यार्थकी अपेक्षा से असंख्यात गुणित हैं और प्रदेशार्थ की अपेक्षा से भी असंख्यात-गुणित हैं । इस उपर्युक्त प्रमाण से संख्यात प्रदेश वाले स्कन्धों के अणु संख्यातवें भाग में और असंख्यात प्रदेश वाले स्कन्धों के अणु असंख्यातवें भागमें रहते हैं ।

‘ एत्तो ’ इत्यादि ।

क्षेत्र की अपेक्षा जो अप्रदेश पुद्गल हैं वे इनसे-द्रव्यप्रदेश पुद्गलों की अपेक्षा से-असंख्यात गुणित हैं । ऐसा सिद्धान्त में कहा गया है । कारण कि वे सब अणु क्षेत्रसे अप्रदेश होते हैं ।

‘ दुपएसिया ’ इत्यादि ।

प्रदेशपरिवर्द्धित हुए द्विप्रदेशिक आदि स्थानों में भी, क्षेत्र की अपेक्षा अप्रदेश पुद्गलों की एक एक राशि ही प्राप्त होती है ।

સ્કન્ધો પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ગણા છે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધો દ્રવ્યાર્થની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ગણા છે અને પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ પણ અસંખ્યાત ગણા છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધોના આણુ સંખ્યાતમાં ભાગમાં રહે છે અને અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધોના આણુ અસંખ્યાતમાં ભાગમાં રહે છે.

‘ एत्तो असंखगुणिया ’ इत्यादि

क्षेत्रની અપેક્ષાએ જે પુદ્ગલો અપ્રદેશી છે, તેઓ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી પુદ્ગલો કરતાં અસંખ્યાત ગણાં છે, એવું સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે. કારણ કે તે સઘળા આણુ क्षेत्रની અપેક્ષાએ અપ્રદેશ (પ્રદેશ રહિત) હોય છે.

‘ दुपएसियाइएसु ’ इत्यादि.

પ્રદેશોની વૃદ્ધિ પામેલાં દ્વિપ્રદેશિક આદિ સ્થાનોમાં પણ क्षेत्रની અપેક્ષાએ અપ્રદેશ પુદ્ગલોની એક એક રાશિ જ થતી હોય છે.

एत्तो खेत्ताएसेणं चेव सपएसिया असंखगुणा,
 एगपएसोगाढे मोत्तुं सेसावगाहणया,
 ते पुण दपएसोगाहणाइया सव्वपोग्गला सेसा,
 तेय असंखेज्जगुणा अवगाहणट्ठाण बाहुल्ला,
 दव्वेण होंति एत्तो, सपएसा पोग्गला विसेसइहिया,
 कालेण य भावेण य, एमेव भवे विसेसइहिया,
 भावाइया बुद्धी, असंखगुणिया जं अपएसणं,
 तो सप्पएसियाणं, खेत्ताइविसेसपरिवुद्धी ।

“ एत्तो खेत्ताएसेणं चेव सपएसिया असंखगुणा, एगपएसोगाढे
 मोत्तुं सेसावगाहणया ” ॥

एक प्रदेश में अवगाही पुद्गलों को छोड़कर शेष पुद्गलों की-जो कि
 आकाश के द्रव्यादिक प्रदेशों में अवगाही हो रहे हैं-अपेक्षा लेकर
 क्षेत्रादेश द्वारा ही सप्रदेशिक पुद्गल उस एक एक प्राप्त राशि से अमं-
 ख्यात गुणित हैं ।

“ ते पुण दुपएसोगाहणाइया सव्वपोग्गला सेसा, ते य असंखेज्ज
 गुणा अवगाहणट्ठाणबाहुल्ला ”

यहाँ पर आकाश द्रव्यादिक प्रदेशों में अवगाहीहुए पुद्गलों को जो
 असंख्यात गुणित प्रकट किये गये हैं-उसका कारण यह है कि अवगा-
 हनास्थान असंख्यात गुणित हैं ।

“ दव्वेण होंति एत्तो सपएसा पोग्गला विसेસાહિયા કાલેણ ય
 ભાવેણ ય એમેવ ભવે વિસેસાહિયો ભાવાહયાબુદ્ધી અસંખગુણિયા જં

(एत्तो खेत्ताएसे णं चेव सपएसिया असंखगुणा, एगपएसोगाढे मोत्तुं सेसा-
 वगाहणया) એક પ્રદેશની અવગાહનાવાળા પુદ્ગલો સિવાયનાં પુદ્ગલો કે જે
 આકાશના બે, ત્રણ આદિ પ્રદેશોની અવગાહના કરીને રહેલાં હોય છે, તેમની
 અપેક્ષાએ ક્ષેત્રાદેશથી જ સપ્રદેશિક પુદ્ગલો અસંખ્યાતગણા છે.

(તે પુણ દુપસોગાહણાઇયા સવ્વપોગ્ગલા સેસા, તે ય .અસંખેજ્જગુણા
 અવગાહણટ્ઠાણબાહુલ્લા) અહીં આકાશના બે, ત્રણ આદિ પ્રદેશોમાં રહેલાં પુદ્-
 ગલોને જે અસંખ્યાતગણા કહ્યા છે તેનું કારણ એ છે કે અવગાહનાસ્થાન
 અસંખ્યાતગણા છે.

(दव्वेण होंति एत्तो सपएसिया पोग्गला विसेसाहिया कालेण य भावेण य
 एमेव भवे विसेसाहिया भावाइयाबुद्धी असंखगुणिया जं अपएसणं, तो सप्पए-

છાયા—“ ઇતઃ અસંખ્યગુણિતા ભવન્તિ ક્ષેત્રાઽપ્રદેશતા સમયે,
 યત્ તે તતઃ સર્વ એવ અપ્રદેશાઃ ક્ષેત્રતોઽણવઃ,
 દ્વિપ્રદેશિકાદિકેષ્વપિ પ્રદેશપરિવર્ધિતેષુ સ્થાનેષુ,
 લભ્યતે એકૈક એવ રાશિઃ ક્ષેત્રાઽપ્રદેશાનામ્ ,
 ઇતઃ ક્ષેત્રાદેશેન એવ સપ્રદેશિકાઃ અસંખ્યગુણાઃ,
 એકપ્રદેશાવગાઢાન્ મુક્ત્વા શેષાવગાહનતા,
 તે પુનર્દ્વિપ્રદેશાવગહનાદિકાઃ સર્વપુદ્ગલાઃ શેષાઃ,
 તે ચ અસંખ્યેયગુણાઃ અવગાહનસ્થાનબોહુલ્યાત્ ,
 “ દ્રવ્યેણ ભવન્તિ ઇતઃ સપ્રદેશાઃ પુદ્ગલાઃ વિશેષાધિકાઃ,
 કાલેન ચ ભાવેન ચ એવમેવ ભવેયુર્વિશેષાધિકાઃ,
 ભાવાદિકા, ચ વૃદ્ધિરસંખ્યગુણિતા યત્ અપ્રદેશાનામ્ ,
 તતઃ સપ્રદેશિકાનાં ક્ષેત્રાદિવિશેષપરિવૃદ્ધિઃ,
 “ ઠાળે ઠાળે વઢૂઈ, ભાવાઈણં જં અપ્પણ્ણાણં,
 તં ચિય ભાવાઈણં પરિભસ્સઈ સપ્પણ્ણ સા ણં ”
 છાયા—‘ સ્થાને સ્થાને વર્ધતે ભાવાદીનાં યદ્—અપ્રદેશાનામ્ ,
 તદેવ ભાવાદીનાં પરિભ્રશ્યતિ સપ્રદેશાનામ્ ’

અપ્પણ્ણાણં, તો સપ્પણ્ણસિયાણં, ચેત્તાઈ વિસેસપરિવુદ્ધી’ ઇનસે મી અધિક વિશેષાધિક—દ્રવ્ય કી અપેક્ષા જો સપ્રદેશ પુદ્ગલ હૈં વે હૈં, ઇસી તરહ સે કાલ કી અપેક્ષા ઓર ભાવ કી અપેક્ષા સે વિશેષાધિક સમજના ચહિયે જિસ કારણ અપ્રદેશોં કી ભાવાદિક વૃદ્ધિ અસંખ્યાતગુણી હોતી હૈ ઇસી કારણ સપ્રદેશિકોં કી ક્ષેત્રાદિ વૃદ્ધિ વિશેષાધિક હોતી હૈ ।

“ ઠાળે ઠાળે વઢૂઈ ’ ઇત્યાદિ ।

સ્થાન સ્થાન પર જો ભાવાદિક અપ્રદેશોં કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ, વહી ભાવાદિક સપ્રદેશોં કી હાનિ હૈ ।

સિયાણં ચેત્તાઈ વિસેસપરિવુદ્ધી) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે પુદ્ગલો સપ્રદેશી છે, તેઓ તેમના કરતાં (ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી પુદ્ગલો કરતાં) વિશેષાધિક હોય છે. એજ પ્રમાણે કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ પણ વિશેષાધિકતા સમજવી. જે કારણે અપ્રદેશોની ભાવાદિક વૃદ્ધિ અસંખ્યાતગુણી થાય છે, તે કારણે સપ્રદેશિકોની ક્ષેત્રાદિવૃદ્ધિ વિશેષાધિક થાય છે.

(ઠાળે ઠાળે વઢૂઈ) ઇત્યાદિ

પ્રત્યેક સ્થાને ભાવાદિક અપ્રદેશોની જેટલા પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ થાય છે, એટલા જ પ્રમાણમાં ભાવાદિક સપ્રદેશોની હાનિ થાય છે.

‘ અહવા છેત્તાઈણં, જં અપ્પણ્ણાણં હાયણ કમસો,
તં ચિય છેત્તાઈણં, પરિવહુઈ સપ્પણ્ણાણં ’
છાયા-અથવા ક્ષેત્રાદીનાં યદ્ અપ્રદેશાનાં હીયતે ક્રમશઃ,
તદેવ ક્ષેત્રાદીનાં પરિવર્ધતે સપ્રદેશાનામ્,
‘ એકં ચ દો ય પંચ ય, દસ ય સહસ્સાઈં અપ્પણ્ણાણં,
ભાવાઈણં કમસો, ચણ્ણ વિ જહોવહ્ણાણં,
ળવઈય પંચળવઈ અટ્ટાણઉઈ તહેવ નવનવઈ,
એવહ્યાઈં સહસ્સાઈં સપ્પણ્ણાણ વિવરીયં,
એણિ જહાસંભવ, અત્થોવળયં કરિજ્જ રાસીણં,
સન્ભાવઓ ય જાણેજ્જ તે અણંતે જિણામિહિણે ’
છાયા-“એકં ચ દ્વે ચ પચ્ચ ચ દશ ચ સહસ્રાણિ અપ્રદેશાનામ્,
ભાવાદીનાં ક્રમશઃચતુર્ણામપિ યથોપદિષ્ટાનામ્,

“ અહવા છેત્તાઈણં જં અપ્પણ્ણાણં હાયણ કમસો, તં ચિય છેત્તાઈણં પરિવહુઈ સપ્પણ્ણાણં ” અથવા-ક્ષેત્રાદિ-અપ્રદેશોં કી જિતની ક્રમ સે હાનિ હોતી હૈ, ઉતની હી ક્ષેત્રાદિ-સપ્રદેશોં કી પરિવૃદ્ધિ હોતી હૈ ।

“ એકં ચ દો ય ’ ઇત્યાદિ ।

એક હજાર, દો હજાર, પાંચ હજાર, દસ હજાર, યે ભાવાદિક કી અપેક્ષા સે ક્રમશઃ અપ્રદેશોં સે અઢ્ઢ હૈ ।

‘ ળવઈ પંચળવઈ અટ્ટાણઉઈ, ’ ઇત્યાદિ ।

નવ્વે હજાર, પંચાનવે હજાર, અટ્ટાણવે હજાર ઓર નિન્યાનવે હજાર યે અઢ્ઢ ક્રમશઃ સપ્રદેશ પુદ્ગલોં કે હૈ ।

‘ એણિ જહ સંભવં ’ ઇત્યાદિ ।

(અહવા છેત્તાઈણં જં અપ્પણ્ણાણં હાયણ કમસો, તં ચિય છેત્તાઈણં પરિવહુઈ સપ્પણ્ણાણં) અથવા ક્ષેત્રાદિ અપ્રદેશોની ક્રમશઃ ઝેટલી હાનિ થાય છે, ઝેટલી જ ક્ષેત્રાદિ સપ્રદેશોની પરિવૃદ્ધિ થાય છે.

(એકં ચ દો ય) ઇત્યાદિ.

ભાવાદિકની અપેક્ષાએ ક્રમશઃ અપ્રદેશોના અંક એક હજાર, બે હજાર, પાંચ હજાર અને દસ હજાર છે.

(ળવઈ પંચળવઈ અટ્ટાણઉઈ,) ઇત્યાદિ

૯૦ હજાર, ૯૫ હજાર, ૯૮ હજાર અને ૯૯ હજાર, આ પ્રમાણે ક્રમશઃ સપ્રદેશ પુદ્ગલોના અંક છે.

(એણિ જહ સંભવં) ઇત્યાદિ

નવતિઃ પચ્ચનવતિઃ, અષ્ટાનવતિઃ તથૈવ નવનવતિઃ,
 एतावन्ति सहस्राणि सप्रदेशानां विपरीतम्,
 एतेषां यथासंभवम् अर्थोपनयं कुर्यात् राशीनाम्,
 सद्भावतश्च जानीयात् तान् अनन्तान् जिनाऽभिहितान्”

इदमत्रावधेयम् — यथा खलु कल्पनया लक्षसंख्यकाः समस्तपुद्गलास्तेषु
 भाव-काल-द्रव्य-क्षेत्रतोऽप्रदेशाः क्रमशः एक-द्वि-त्रि-पञ्चदश-सहस्रसंख्यकाः,
 सप्रदेशास्तु नवनवत्यष्टनवति-पञ्चनवति सहस्रसंख्यकाः भवन्ति, तथा च भावा
 प्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशेषु सहस्रं (उपचीयते) वर्धते, तदेव सहस्रं भावसप्रदेशेभ्यः
 कालसप्रदेशेषु अपचीयते, तथा भावाप्रदेशेभ्यो द्रव्याप्रदेशेषु पञ्चसहस्राणि,
 क्षेत्राप्रदेशेषु दश सहस्राणि वर्धन्ते, सप्रदेशेषु च तावन्त्येव उपचीयन्ते ॥सू०१॥

भावतः—	कालतः—	द्रव्यतः	क्षेत्रतः—
अप्रदेशाः—१०००	२०००	५०००	१०००
सप्रदेशाः—९९०००	९८०००	९५०००	९००००

यथासंभव इन राशियों का अर्थोपनय करना और चित्त में ऐसा
 दृढ विश्वास रखना कि श्री जिनेन्द्र भगवान् ने इन राशियों को अनन्त
 कहा है यहां ऐसा समझना चाहिये—कि कल्पना करो सप्रदेश अप्रदेश
 समस्त पुद्गल एक लाख हैं, इनमें पूर्वोक्त एक हजार आदि चार अङ्क
 भाव, काल द्रव्य और क्षेत्र की अपेक्षा से अप्रदेश पुद्गलों के हैं ।
 और ९९००० निन्यानवे हजार आदि अङ्क सप्रदेश पुद्गलों के हैं । तथा
 च भावाप्रदेशों से काला प्रदेश में जो एक हजार बढ़ जाते हैं वे ही एक
 हजार भाव सप्रदेशों की अपेक्षा से काल सप्रदेशों में से कम हो जाते

यથા સંભવ આ રાશિઓને અર્થોપનય કરવો અને ચિત્તમાં એવો
 દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો કે શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવાને આ રાશિઓને અનંત કહી
 છે. ધારો કે સપ્રદેશ અને અપ્રદેશ પુદ્ગલો એકંદરે એક લાખ છે.
 તેમાંથી પૂર્વોક્ત એક હજાર, આદિ ચાર અંક ભાવ, કાળ, દ્રવ્ય અને
 ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી પુદ્ગલોના છે. અને ૯૯૦૦૦ આદિ અંક સપ્રદેશ
 પુદ્ગલોના છે. વળી ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રદેશી કરતાં કાળની અપેક્ષાએ અપ્ર-
 દેશીમાં જે એક હજારની વૃદ્ધિ થાય છે, એજ એક હજારની ભાવની અપેક્ષાએ
 સપ્રદેશી કરતાં કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશીમાં હાનિ થાય છે. એજ પ્રમાણે
 ભાવા-પ્રદેશો કરતાં દ્રવ્યા-પ્રદેશોમાં પાંચ હજાર, અને ક્ષેત્રાપ્રદેશોમાં દસ હજાર

જીવાદીનાં વૃદ્ધિહાસાદિવસ્તવ્યતા

પૂર્વ પુદ્ગલાનાં નિરૂપણં કૃતમ્, તે ચ પુદ્ગલાઃ જીવોપગ્રાહકા ભવન્તિ તાન્ ઉપકારકાન્ પુદ્ગલાન્ નિરૂપ્ય સમ્પ્રતિ ઉપકાર્યાન્ જીવાન્નિરૂપયિતુમાહ—

‘ મંતે ! ત્તિ ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્ — મંતે ! ત્તિ ભગવં ગોયમે સમર્ણ જાવ—એવં વયાસી —જીવા ણં મંતે ! કિં વઢ્ઢંતિ, હાયંતિ, અવઢ્ઢિયા ? ગોયમા ! જીવા ણો વઢ્ઢંતિ, ણો હાયંતિ, અવઢ્ઢિયા । નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કિં વઢ્ઢંતિ, હાયંતિ, અવઢ્ઢિયા ? ગોયમા ! નેરઙ્ગયા વઢ્ઢંતિ વિ, હાયંતિ વિ, અવઢ્ઢિયા વિ, જહા—નેરઙ્ગયા એવં જાવ-વેમાણિયા । સિદ્ધા ણં મંતે ! પુચ્છા ? ગોયમા ! સિદ્ધા વઢ્ઢંતિ, ણો હાયંતિ અવઢ્ઢિયા વિ । જીવા ણં મંતે ! કેવઙ્ગયં કાલં અવઢ્ઢિયા ? સવ્વઢ્ઢં । નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કેવઙ્ગયં કાલં વઢ્ઢંતિ ? ગોયમા ! જહ્ણણેણં ઇગં સમયં, ઉક્કોસેણં આલિયાણ અસંખેજ્ઞઙ્ગભાગં, એવં હાયંતિ વા । નેરઙ્ગયા ણં મંતે ! કેવઙ્ગયં કાલં અવઢ્ઢિયા ? ગોયમા ! જહ્ણણેણં ઇગં સમયં, ઉક્કોસેણં ચઙ્ગવીસં મુહુત્તા । એવં સત્તસુ વિ પુઢ્ઢવીસુ વઢ્ઢંતિ, હાયંતિ,—ભાણિયઙ્ગવા, ણવરં-અવઢ્ઢિયસુ ઙ્ગમં ણાણત્તં, તં જહા-રયણપ્પમાણ પુઢ્ઢવીણ અઙ્ગયાલીસં મુહુત્તા, સક્કરપ્પમાણ ચઙ્ગહસ રાઙ્ગંદિયા, વાલુયપ્પમાણ માસં, પંકપ્પમાણ દો માસા, ધૂમપ્પમાણ ચત્તારિ માસા, તમાણ અઢ્ઢ માસા તમતમાણ બારસ માસા । અસુરકુમારા વિ વઢ્ઢંતિ, હાયંતિ, જહા નેરઙ્ગયા, અવઢ્ઢિયા જહ્ણણેણં

હૈં । ઇસી તરહ સે ભાવાપ્રદેશોં સે દ્રવ્યાપ્રદેશોંમેં પાંચ હજાર ક્ષેત્રાપ્રદેશોં મેં દસ હજાર જો બઢતે હૈં સો સપ્રદેશોંમેં સે ઇતને હી ઘટ જાતે હૈં ॥ સ્૦ ૧ ॥

જે વધે છે, તે સપ્રદેશોમાં ઘટે છે. આ વાતને સમજાવવા માટે સંસ્કૃત ટીકામાં કેઠો આપવામાં આવ્યો છે. તે જોઈ સમજ લેવું ॥ સૂત્ર ૧ ।

एकं समयं, उक्कोसेणं अट्टचत्तालीसं मुहुत्ता, एवं दसविहा वि,
एगिंदिया वड्ढंति वि, हायंति वि, अवट्टिया वि, एएहिं तिहि वि
जहण्णेणं एकं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइ भागं ।
वेइंदिया वड्ढंति, हायंति तहेव, अवट्टिया जहण्णेणं एकं
समयं, उक्कोसेणं दो अंतोमुहुत्ता, एवं जाव-चउरिंदिया ! अव-
सेसा सव्वे वड्ढंति, हायंति तहेव । अवट्टियाणं णाणत्तं इमं,
तं जहा--संमुच्छिम--पंचिंदिय--तिरिक्खजोणियाणं दो अंतो-
मुहुत्ता, गवभवक्कंतियाणं चउवीसं मुहुत्ता, संमुच्छिममणुस्साणं
अट्टचत्तालीसं मुहुत्ता, गवभवक्कंतियमणुस्साणं चउवीसं
मुहुत्ता, वाणमंतर-जोइस-सोहम्मी-साणेसु अट्टचत्तालीसं मुहुत्ता,
सणकुमारे अट्टारस राइंदियाइं, चत्तालीस य मुहुत्ता, माहिंदे
चउवीसं राइंदियाइं वीस य मुहुत्ता, बंभलोए पंचचत्तालीसं
राइंदियाइं, लंतए नउइं राइंदियाइं, महासुक्के सट्ठिं राइंदिय-
सयं, सहस्सारे दो राइंदियसयाइं, आणय-पाणयाणं संखेज्जा
मासा, आरण-ऽच्चुयाणं, संखेज्जाइं वासाइं । एवं गेवेज्जदेवाणं,
विजय-वेजयंत-जयंत-अपराजियाणं असंखेज्जाइं वाससहस्साइं ।
सव्वट्ठसिद्धे पलिओवमस्स संखेज्जइ भागो । एवं भाणियव्वं
वड्ढंति, हायंति, जहण्णेणं एकं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए
असंखेज्जइ भागं, अवट्टियाणं जं भणियं । सिद्धा णं भंते !
केवइयं कालं वड्ढंति ? गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं, उक्को-
सेणं अट्ट समयं, केवइयं कालं अवट्टिया ? गोयमा ! जहण्णेणं
एकं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा ॥ सू० २ ॥

છાયા—ભદન્ત ! ઇતિ મગવાન્ ગૌતમઃ શ્રમણં યાવત્-એવમ્ અવાદીત-જીવાઃ
સ્વલુ ભદન્ત ! કિં વર્ધન્તે, હીયન્તે, અવસ્થિતાઃ ? ગૌતમ ! જીવા નો વર્ધન્તે,
નો હીયન્તે, અવસ્થિતાઃ ! નૈરયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં વર્ધન્તે, હીયન્તે, અવ-
સ્થિતાઃ ? ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ વર્ધન્તેઽપિ, હીયન્તેઽપિ, અવસ્થિતા અપિ યથા
નૈરયિકાઃ ! એવં યાવત્-વૈમાનિકાઃ સિદ્ધાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! પૃચ્છા ? ગૌતમ ! સિદ્ધા

જીવોં કી વૃદ્ધિ હ્રાસ આદિ કી વક્તવ્યતા

(મંતે ! ત્તિ મગવં ગોયમે) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(મંતે ! ત્તિ મગવં ગોયમે સમણં જાવ એવં વયાસી) હે
ભદન્ત ! એસા કહકર મગવાન્ ગૌતમ ને શ્રમણ મગવાન્ મહોવીર સે
ઇસ પ્રકાર સે પૂછા (જીવા ણં મંતે ! કિં વઢ્ઢંતિ, હાયંતિ, અવઢ્ઢિયા) હે
ભદન્ત ! જીવ કયા વઢતે હૈં, ઘટતે હૈં યા અવસ્થિત રહતે હૈં ? (ગોયમા !
જીવા ણો વઢ્ઢંતિ, ણો હાયંતિ, અવઢ્ઢિયા) હે ગૌતમ ! જીવ ન વઢતે હૈં
ઔર ન ઘટતે હૈં-કિન્તુ વે અવસ્થિત રહતે હૈં । (નેરહ્યાણં મંતે ! કિં
વઢ્ઢંતિ હાયંતિ અવઢ્ઢિયા ?) હે ભદન્ત ! નારક કયા વઢતે હૈં ? ઘટતે હૈં ?
યા અવસ્થિત રહતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યા વઢ્ઢંતિ વિ,
હાયંતિ વિ, અવઢ્ઢિયા વિ) હે ગૌતમ ! નારક વઢતે મી હૈં, ઘટતે મી હૈં
ઔર અવસ્થિત મી રહતે હૈં । (જહા નેરહ્યા એવં જાવ વેમા-
ણિયા) જૈસા યહ કથન નારકોં કે વિષય મેં કહા ગયા હૈ-

જીવોની વૃદ્ધિ, હ્રાસ આદિનું નિરૂપણ—

“ મંતે ! ત્તિ મગવં ગોયમે ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—“ મંતે તિ મગવં ગોયમે સમણં જાવ એવં વયાસી ” “ હે
ભદન્ત ! ” એવું સંબોધન કરીને ગૌતમ સ્વામીએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને
આ પ્રમાણે પૂછ્યું—(જીવાણં મંતે ! કિં વઢ્ઢંતિ, હાયંતિ અવઢ્ઢિયા ?) હે
ભદન્ત ! જીવોમાં શું વધારો થાય છે, ઘટાડો થાય છે, અથવા તે તેમની
સંખ્યા એટલીને એટલી જ રહે છે ? (ગોયમા ! જીવા ણો વઢ્ઢંતિ, ણો હાયંતિ
અવઢ્ઢિયા) હે ગૌતમ ! જીવો વધતાં નથી, ઘટતાં પણ નથી, પણ તેઓ
અવસ્થિત રહે છે. (નેરહ્યાણં મંતે ! કિં વઢ્ઢંતિ, હાયંતિ, અવઢ્ઢિયા ?) હે
ભદન્ત ! શું નારકો વધે છે ? કે ઘટે છે ? કે અવસ્થિત રહે છે ? (ગોયમા !)
હે ગૌતમ ! (નેરહ્યા વઢ્ઢંતિ વિ, હાયંતિ વિ અવઢ્ઢિયા વિ) નારકો વૃદ્ધિ
પણ પામે છે, ઘટે પણ છે અને અવસ્થિત પણ રહે છે. એટલે કે વૃદ્ધિ વગર
રહે છે. (જહા નેરહ્યા એવં જાવ વેમાણિયા) વૃદ્ધિ અને હાનિના વિષયમાં

વર્ધન્તે, નો હીયન્તે, અવસ્થિતા અપિ । જીવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિયન્તં કાલમ્
અવસ્થિતાઃ ? સર્વાદ્ધામ્ । નૈરયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિયન્તં કાલં વર્ધન્તે ? ગૌતમ !
જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ આવલિવાયા અસંખ્યેયભાગમ્, એવં હીયન્તે
વા । નૈરયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિયન્તં કાલમ્ અવસ્થિતાઃ ? ગૌતમ ! જઘન્યેન

વૈસા હી કથન યાવત્ વૈમાનિકોં તક જાનના ચાહિયે । (સિદ્ધા ણં
મંતે ! પુચ્છા) હે ભદન્ત ! સિદ્ધ કયા વઢને ઘટતે હૈં યા અવસ્થિત રહતે
હૈં । ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સિદ્ધા વઢુંતિ, ણો હાયંતિ, અવઢિયા વિ)
સિદ્ધ વઢતે તો હૈં પર વે ઘટતે નહીં હૈં । ઓર અવસ્થિત મી રહતે હૈં ।
(જીવા ણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં અવઢિયા) હે ભદન્ત ! જીવ કિતને
કાલતક અવસ્થિત રહતે હૈં । (સઽવઢ્ઢ) સઽવ કાલતક અવસ્થિત રહતે
હૈં । (નેરહ્યા ણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં વઢુંતિ) હે ભદન્ત ! નારક જીવ
કિતને કાલતક વઢતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહ્ણેણં એગં
સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ્ણમાગં એવં હાયંતિ વા) નારક
જીવ જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે અસં-
ખ્યાતવે ભાગતક વઢતે હૈં । ઇસી તરહ સે ઘટને કા કાલ મી જાનના
ચાહિયે । (નેરહ્યા ણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં અવઢિયા) હે ભદન્ત ! નારક
કિતને કાલતક અવસ્થિત રહતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહ્ણેણં

નારકોના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એ જ પ્રમાણે વૈમાનિકો પર્યંતના
વિષયમાં પણ સમજવું.

(સિદ્ધાણં મંતે ! પુચ્છા) હે ભદન્ત ! સિદ્ધોમાં વધારે થાય છે, કે
તેઓ અવસ્થિત રહે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સિદ્ધા વઢુંતિ, ણો
હાયંતિ, અવઢિયા વિ) સિદ્ધો વૃદ્ધિ તો પામે છે પણ તેઓ ઘટતા નથી અને
અવસ્થિત પણ રહે છે. (જીવાણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં અવઢિયા ?) હે
ભદન્ત ! એવો કેટલા કાળ સુધી અવસ્થિત રહે છે ? (સઽવઢ્ઢ) હે ગૌતમ !
એવો સઘણા કાળ પર્યંત અવસ્થિત રહે છે. (નેરહ્યાયાણં મંતે ! કેવહ્યં
કાલં વઢુંતિ ?) હે ભદન્ત ! નારકો કેટલા કાળ સુધી વૃદ્ધિ પામે છે ?
(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જહ્ણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસં
ખેજ્જહ્ણમાગં, એવં હાયંતિ વા) નારકો ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી
અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ સુધી વધે છે, તેમનો
ઘટવાનો કાળ પણ આ પ્રમાણે જ સમજવો. (નેરહ્યાણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં
અવઢિયા ?) હે ભદન્ત ! નારકો કેટલા કાળ સુધી અવસ્થિત રહે છે ?

एकं समयम् , उत्कर्षेण चतुर्विंशतिः मुहूर्ताः । एवं सप्तसु अपि पृथिवीषु वर्धन्ते, हीयन्ते-भणितव्याः, नवरम्-अवस्थितेषु इदं नानात्वम् - तद्यथा-रत्नप्रभायाम् पृथिव्याम् अष्टचत्वारिंशद् मुहूर्ताः, शर्कराप्रभायाम् चतुर्दश रात्रिदिवानि, बालुका प्रभायां मासम् पङ्कप्रभायां द्वौ मासौ, धूमप्रभायां चतुरो मासान्, तमायाम् अष्ट मासान् , तमस्तमायांद्वादश मासान् । असुरकुमारा अपि वर्धन्ते, हीयन्ते यथा नैरयिका अवस्थिताः जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण अष्टचत्वारिंशद् मुहूर्तान् ।

एगं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता) नारक कम से कम एक समय तक और उत्कृष्ट से चौबीस मुहूर्ततक अवस्थित रहते हैं (एवं सत्तसु-वि पुढवीसु वड्डंति हायंति, भाणिव्वा-णवरं अवट्टिएसु इमं णाणत्तं) इसी तरह से सातों ही पृथिवियों में नारक जीव बढ़ते हैं, घटते हैं ऐसा कहना चाहिये । विशेषता अवस्थितों में इस प्रकार से है-(तं जहा रयणप्पभाए पुढवीए अडयालीस मुहुत्ता, सक्करप्पभाए चउदसरोइंदियाणं बोलुयप्पभाए मासं, पंकप्पभाए दो मासा, धूमप्पभाए चत्तारि-मासा, तमाए अट्टमासा तमतमाए बारसमासा) जैसे कि-रत्न प्रभा पृथिवी में ४८ मुहूर्त का, शर्करापृथिवी में १४ रातदिन का, बालुकाप्रभा में १ मास का, पंकप्रभा में दो मास का, धूमप्रभामें चारमास का, तम-प्रभा में आठमास और तमतमाप्रभा में १२ बारह मास का अव-स्थानकाल है (असुरकुमारावि वड्डंति, हायंति, जहा नेरइया । अवट्टिया

(ગાયમા !) હે ગૌતમ ! (જહ્ણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં ચચ્વીસ મુહુત્તા) નારકો ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ચોવીસ મુહૂર્ત સુધી અવસ્થિત રહે છે. (એવં સત્તસુ વિ પુઢવીસુ વડ્ઢંતિ હાયંતિ, ભાણિયવ્વા ણવરં અવટ્ટિએસુ ઇમં ણાણત્તં) આ રીતે સાતે નારકોમાં નારકો વધે છે, ઘટે છે એવું કહેવું ભેધએ. પણ અવસ્થાન કાળમાં આ પ્રમાણે વિશિષ્ટતા છે. (તંજહા-રયણપ્પભાએ અડયાલીસં મુહુત્તા, સક્કરપ્પભાએ ચઉદસરોઈંદિયાણં, બાલુય-પ્પભાએ માસં, પંકપ્પભાએ દો માસા, ધૂમપ્પભાએ ચત્તારિ માસા, તમાએ અટ્ટ માસા, તમતમાએ બારસમાસા) જેમકે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ૪૮ મુહૂર્તનો, શર્કરા પૃથ્વીમાં ૧૪ રાત્રિ દિનનો, બાલુકા પ્રભામાં ૧ માસનો, ધૂમપ્રભામાં ૪ માસનો, તમ-પ્રભામાં ૮ માસનો અને તમતમાપ્રભામાં ૧૨ માસનો અવસ્થાન કાળ છે. (અસુરકુમારા વિ વડ્ઢંતિ, હાયંતિ, જહા નેરइया) જેવી રીતે નારકોની વૃદ્ધિ અને હાસના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે અસુર કુમારોની વૃદ્ધિ અને હાસ વિષે પણ સમજવું. (અવટ્ટિયા જહ્ણેણં એકકં સમયં ઉક્કો

एवं दशविधा अपि । एकेन्द्रिया वर्धन्तेऽपि, हीयन्तेऽपि अवस्थिता अपि, एतेषु त्रिष्वपि जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् । द्वीन्द्रिया वर्धन्ते हीयन्ते तथैव, अवस्थिता जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण द्वौ अन्तर्मुहूर्ता, एवं यावत्-चतुरिन्द्रियाः । अवशेषाः सर्वे वर्धन्ते, हीयन्ते, तथैव ।

જહણેણં એકં સમયં ઉક્કોરેણં અટ્ટચત્તાલીસં મુહુત્તા એવં દસવિહા વિ) જિસ તરહ સે નારકોં કે વિષય મેં કથન કિયા ગયા હૈ—ઁસી પ્રકાર સે અસુર કુમારોં કે વિષય મેં ભી વૃદ્ધિ ઔર હ્રાસ કહદેના ચાહિયે જઘન્ય સે એક સમય તક ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે અડતાલીસ મુહૂર્ત તક વે અવસ્થિત રહતે હૈં । હસી પ્રકાર સે દસ ભવનપતિયોં કે વિષય મેં ભી જાનના ચાહિયે । (એગિંદિયા વઢુંતિ વિ, હાયંતિ વિ, અવઢિયા વિ, એઈં તિહિં વિ જહણેણં એકં સમયં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ માગં) એકેન્દ્રિય જીવ વઢતે ભી હૈં, ઘટતે ભી હૈં ઔર અવસ્થિત ભી રહતે હૈં । વૃદ્ધિ, હાનિ ઔર યથાવસ્થિત इन तीनों में जघन्य एक समय, और उत्कृष्ट आवलिका का असंख्यातवां भाग जितना काल है । (बेइदिया-तिंदिया वडुंति, हायंति, तहेव अवडिया जहण्णे णं एकं समयं उक्कोसेणं दो अंतो मुहुत्ता, एवं जान चउरिंदिया) दो इन्द्रिय, ते इन्द्रिय जीव उसी तरह से वढते हँ और घटते हँ । इनका अवस्थान जघन्य से एक समय तक का और उत्कृष्ट से दो अन्तर्मुहूर्त तक का है । इसी तरह से यावत् चौइन्द्रिय जीवों के विषय में भी जानना चाहिये । (अवसेसा सव्वे वडुंति,

સેણં અટ્ટચત્તાલીસં મુહુત્તા એવં દસવિહાવિ) અસુરકુમારો ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ૪૮ મુહૂર્તો સુધી અવસ્થિત રહે છે એજ પ્રમાણે હસે ભવનપતિઓ વિષે સમજવું.

(એગિંદિયા વઢુંતિ વિ, હાયંતિવિ અવઢિયા વિ, એઈં હિં તિહિં વિ જહણેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ માગં) એકેન્દ્રિય જીવો વધે છે પણ ખરાં, ઘટે છે પણ ખરાં અને અવસ્થિત પણ રહે છે. તેમનો વૃદ્ધિ, હાનિ (હ્રાસ) અને અવસ્થાન કાળ, ઓછામાં ઓછો એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ જેટલો છે (બેઈંદિયા-તિંદિયા-વઢુંતિ, હાયંતિ, તહેવ અવઢિયા, જહણેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં દો અંતોમુહુત્તા, એવં ચઉરિંદિયા) દ્વીન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિય જીવો પણ એજ પ્રમાણે વધે છે અને ઘટે છે અને તેમનો અવસ્થાન કાળ ઓછામાં ઓછો એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે બે અન્તર્મુહૂર્ત સુધીનો કહ્યો છે. એજ પ્રમાણે ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવો વિષે સમજવું.

અવસ્થિતાનાં નાનાત્વમ્ इदं तद्यथा-संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां द्वौ
अन्तर्मुहूर्तौ, गर्भव्युत्क्रान्तिकानां चतुर्विंशतिम् मुहूर्तान् । संमूर्च्छिममनुष्याणाम्
अष्टचत्वारिंशत् मुहूर्तान्, गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् चतुर्विंशतिम् मुहूर्तान्,
वानव्यन्तरज्यौतिषिक-सौधर्मेशानेषु अष्टचत्वारिंशन् मुहूर्तान् । सनत्कुमारे
हायन्ति, तद्देव । अवद्वियाणं णाणत्तं इमं तं जहा) बाकी के और जीवों
के विषय का घटना बढना पहिले की तरह से ही जानना चाहिये ।
इनके अवस्थान काल में जो भेद है वह इस प्रकार से है-जैसे-(संमु-
च्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं दो अंतो मुहुत्ता, गम्भवक्कंतियाणं
चउवीसं मुहुत्ता संमुच्छिममणुस्साणं अट्टचत्तालीसमुहुत्ता गम्भवक्कं-
तियमणुस्साणं चउवीसं मुहुत्ता, वाणमंतरजोइस-सोहम्मीसाणेसु
अट्टचत्तालीसं मुहुत्ता, सणंकुमारे अट्टारसराइंदियाइं, चत्तालीसयमु-
हुत्ता, माहिंदे चउवीसं राइंदियाइं वीसयमुहुत्ता, बंभलोए पंचचत्तालीसं
राइंदियाइं, लंतएनउई राइंदियाइं महासुक्के सट्ठिं राइंदियसयं, सह-
स्सारे दोराइंदियसयाइं, आणयपाणयाणं संखेज्जमासा, आरणञ्चुयाणं
संखेज्जाइं वासाइं) जो तिर्यच संमूर्च्छिम पंचेन्द्रिय हैं उनका अव-
स्थानकाल दो अन्तर्मुहूर्त का है तथा जो तिर्यश्च गर्भजन्मवाले हैं उनका
अवस्थान काल चौबीस मुहूर्त का है । जो मनुष्य संमूर्च्छिम जन्मवाले
होते हैं उनका अवस्थान काल ४८ मुहूर्त का है और जो मनुष्य गर्भ-
जन्मवाले होते हैं उनका अवस्थान काल चौबीस मुहूर्त का है । वान-

(अवसेखा सव्वे वड्ढंति, हायन्ति, तद्देव । अवद्वियाणं णाणत्तं इमं
तंजहा) गाडीना अधां लोवेनी वृद्धि અને હાસના વિષયમા પણ આગળ કહ્યા
પ્રમાણે સમજવું. તેમના અવસ્થાન કાળમાં જે ભેદ છે, તે નીચે પ્રમાણે છે—

(સંમુચ્છિમપંચિદિયા તિરિક્કજાણિયાણં દો અંતોમુહુત્તા, ગમ્ભવક્કંતિયાણં
ચउवीसं मुहुत्ता, संमुच्छिम मणुस्साणं अट्टवाडीअं मुहुत्ता, गम्भवक्कंतियमणु-
स्साणं चउवीसं मुहुत्ता, वाणमंतर-जोइस-सोहम्मी-साणेसु अट्टचत्तालीसं मुहुत्ता,
सणंकुमारे अट्टारसराइंदियाइं, चत्तालीसयमुहुत्ता, माहिंदे चउवीसं राइंदियाइ वीसय
मुहुत्ता, बंभलोए पंचचत्तालीसं राइंदियाइं, लंतए नउई राइंदियाइं, महासुक्के
सट्ठिं राइंदियसयं, सहस्सारे दो राइंदियसयाइं, आणयपाणयाणं संखेज्जमासा,
आरणञ्चुयाणं संखेज्जाइं वासाइं)

જે તિર્યચ સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય છે, તેમનો અવસ્થાન કાળ બે અન્ત-
મુહૂર્તનો છે. ગર્ભજ તિર્યચોનો અવસ્થાન કાળ ૪૮મુહૂર્તોનો છે. ૨૪મુહૂર્તનો
છે, જે મનુષ્યો સંમૂર્છિમ જન્મવાળાં છે, તેમનો અવસ્થાન કાળ અને ગર્ભ
જન્મવાળા મનુષ્યોનો અવસ્થાન કાળ ૨૪ મુહૂર્તોનો છે. વાનવ્યંતર, જ્યોતિ:

અષ્ટાદશરાત્રિદિવાનિ 'ચત્વારિંશચ્ચ મુહૂર્તાન્ । માહેન્દ્ર ચતુર્વિંશતિમ્ રાત્રિદિવાનિ, વિંશતિં ચ મુહૂર્તાન્ । બ્રહ્મલોકે પञ्चચત્વારિંશતં રાત્રિદિવાનિ । લાન્તકે નવતિમ્ રાત્રિદિવાનિ । મહાશુક્રે પષ્ટિ રાત્રિદિવશતમ્ । સહસ્રારે દ્વે રાત્રિદિવશતે, આનત-પ્રાણતયોઃ સંખ્યેયાન્ માસાન્ । આરણાઽચ્યુતયોઃ સંખ્યેયાનિ વર્ષાણિ । एवं त्रैवेयकदेवानाम्, विजय-वैजयन्त-जयन्ता-अपराजितानाम् असंख्येयानि वर्षा सहस्राणि । सर्वार्थसिद्धे पल्योपमस्य संख्येयभागम्, एवं भणितव्यम्, वर्धन्ते, हीयन्ते, जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् अव-

વ્યંતર, જ્યોતિષિક, સૌધર્મ ઓર ઈશાન હનમેં અવસ્થાન કાલ અઢ-તાલીસ મુહૂર્ત કા હૈ । સનસ્કુમાર દેવલોક મેં અઠારહ રાતદિન ઓર ચાલીસ મુહૂર્ત કા, માહેન્દ્ર દેવલોકમેં ચૌવીસ રાતદિન ઓર ઘીસ મુહૂર્ત કા, બ્રહ્મલોક મેં પૈંતાલીસ રાતદિનકા, લાન્તક દેવલોકમેં નવ્વે રાતદિન કા, મહાશુક્ર દેવલોક મેં એક સૌ સાઠ રાતદિન કા, સહસ્રાર દેવલોક મેં દો સૌ રાતદિન કા, આનત પ્રાણત દેવલોકોં મેં સંખ્યાત મહિનોંકા, ઓર આરણ, અચ્યુત દેવલોકોં મેં સંખ્યાતવર્ષોંકા અવસ્થાન કાલ હૈ । (एवं गोवेज्जदेवाणं) इसी तरह से त्रैवेयक देवों का, तथा (विजय-वैजयंत-जयंत अपराजियाणं असंखेज्जाइं वाससहस्साइं) विजय, वैजयंत, जयन्त और अपराजित देवों का असंख्यात हजार वर्षों का अवस्थान काल जानना चाहिये । (सव्वट्टसिद्धे पलिओवमस्स संखेज्जइभागो) सर्वार्थसिद्ध में देवों का अवस्थान काल पल्योपम के संख्या-तर्वे भागप्रमाण है (एवं भाणियव्वं वड्ढंति, हायंति जहण्णेणं एक्कं

ષિક, સૌધર્મ અને ઇશાનના દેવોનો અવસ્થાન કાળ ૪૮ મુહૂર્તનો છે. સન-સ્કુમાર દેવલોકના દેવોનો અવસ્થાન કાળ ૧૮ રાત્રિ-દિન અને ૪૦ મુહૂર્તનો છે, મહેન્દ્ર દેવલોકમાં ૨૪ રાત્રિ-દિન અને ૨૦ મુહૂર્તનો, બ્રહ્મલોકમાં ૪૫ રાત્રિ-દિનનો, લાંતકમાં ૯૦ રાત્રિ-દિનનો, મહાશુક્ર દેવલોકમાં ૧૬૦ રાત્રિ-દિનનો, સહસ્રાર દેવલોકમાં ૨૦૦ રાત્રિ-દિનનો, આનત અને પ્રાણુત દેવલોકમાં સંખ્યાત મહિનાઓનો અને આરણુ તથા અચ્યુત દેવલોકોમાં સંખ્યાત વર્ષોનો અવસ્થાન કાળ છે.

(एवं गोवेज्ज देवाणं) એ જ પ્રમાણે ત્રૈવેયક દેવોનો, તથા (विजय, वैजयंत, जयन्त અને अपराजितના દેવોનો અવસ્થાન કાળ પણ અસંખ્યાત હજાર વર્ષનો સમજવો. (सव्वट्टसिद्धे पलिओवमस्स संखेज्जइ भागो) सर्वार्थसिद्धમાં દેવોનો અવસ્થાન કાળ પલ્યોપમના સંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ હોય છે. (एवं भाणियव्वं वड्ढंति, हायंति, जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाप असं-

સ્થિતાનામ્ યદ્ ભણિતમ્ । સિદ્ધાઃ સ્વલુ ભદન્ત । કિયન્તં કાલં વર્ધન્તે ! જઘન્યેન
 એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અઘૌ સમયાન્ । કિયન્તં કાલમ્ અવસ્થિતાઃ ? ગૌતમ !
 જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કૃષ્ટેન પદ્ માસાન્ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

ટીકા—‘ મંતે ! ત્તિ ભગવં ગોયમે સમણં જાવ-એવં વયાસી-હે ભદન્ત !
 ઇતિ સમ્બોધ્ય ભગવાન્ ગૌતમઃ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરમ્ એવમ્ -વક્ષ્યમાણ-

સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાણ અસંખેજ્જહભાગં) જઘન્ય સે યે સવ એક
 સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે અસંખ્યાતવેં ભાગતક બઢતે
 હેં ઓર ઘટતે હેં એસા કહના ચાહિયે । (અવઢિયાણં જં ભણિયં) તથા
 ઇનકા અવસ્થાન કાલ જો પહિલે કહા હૈ વહ વૈસા હી હૈ । (સિદ્ધાણં
 મંતે ! કેવહ્યં કાલં વઢુંતિ ?) હે ભદન્ત ! સિદ્ધ પરમાત્મા કિતને કાલ-
 તક બઢતે હેં ? (ગોયમા ! જહણેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અઢ્ઢસમયા)
 હે ગૌતમ ! સિદ્ધ પરમાત્મા જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે
 આઠ સમય તક બઢતે હેં । (કેવહ્યં કાલં અવઢિયા) હે ભદન્ત ! સિદ્ધ
 કિતને કાલતક અવસ્થિત રહતે હેં ? (ગોયમા ! જહણેણં એક સમયં
 ઉક્કોસેણં છમ્માસા) હે ગૌતમ ! સિદ્ધ જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર
 ઉત્કૃષ્ટ સે છહ માસ તક અવસ્થિત રહતે હેં ।

ટીકાર્થ— પૂર્વ પ્રકરણ મેં પુદ્ગલોં કાં નિરૂપણ કિયા ગયા હૈ કયોં
 કિ યે પુદ્ગલ જીવોં કા ઉપકાર કરનેવાલે હોતે હેં અતઃ અવ સૂત્રકાર

સેજ્જહ ભાગં) ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે આવ-
 લિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી તેઓ વધે છે અને ઘટે છે,
 એમ સમજવું. (અવઢિયાણં જં ભણિયં) તથા તેમનો અવસ્થાન કાળ આગળ
 કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવો. (સિદ્ધાણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં વઢુંતિ) હે ભદન્ત !
 સિદ્ધ પરમાત્મા કેટલા કાળ સુધી વધે છે ? (ગોયમા ! જહણેણં એકં સમયં
 ઉક્કોસેણં અઢ્ઢ સમયા) હે ગૌતમ ! સિદ્ધ પરમાત્મા ઓછામાં ઓછા એક
 સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે આઠ સમય સુધી વધે છે. (કેવહ્યં કાલં
 અવઢિયા) હે ભદન્ત ! સિદ્ધ પરમાત્મા કેટલા કાળ સુધી અવસ્થિત રહે છે ?
 (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જહણેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં છમ્માસા) હે ગૌતમ !
 સિદ્ધ પરમાત્મા ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે છ
 માસ સુધી અવસ્થિત રહે છે.

ટીકાર્થ—પૂર્વ પ્રકરણમાં પુદ્ગલોં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. પુદ્ગલો
 જીવો ઉપર ઉપકાર કરનારા હોય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર એ પુદ્ગલો દ્વારા

પ્રકારેણ અવાદીત્—‘ જીવા ણં મંતે ! કિં વદ્ધંતિ, હાયંતિ, અવદ્વિયા ? ’
 ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! જીવાઃ સ્વલુ કિમ્ વર્ધન્તે અધિકા ભવન્તિ, અથવા
 હીયન્તે હાસં પ્રાપ્નુવન્તિ ન્યૂના ભવન્તીત્યર્થઃ, ઉતાઠો અવસ્થિતા યથાવસ્થિતા
 એવ વૃદ્ધિહાન્યોરભાવાવસ્થાયાં તિષ્ઠન્તિ ? મગનોનાહ—‘ ગોયમા ! જીવા ણો
 વદ્ધતિ, ણો હાયંતિ, અવદ્વિયા ’ હે ગૌતમ ! જીવા નો વર્ધન્તે નાધિકાઃ ભવન્તિ,
 નો વા હીયન્તે ન્યૂના ભવન્તિ, અપિતુ અવસ્થિતા યથાવસ્થિતા એવ ભવન્તિ. પુન-

इन पुद्गलों द्वारा उपकृत हुए उपकार्य जीवों का निरूपण करते हैं, इसमें
 ‘ मंतेति भगवं गोयमे समणं जाव एवं वयासी ’ गौतम हे भदन्त !
 इस प्रकार से संबोधित करके श्रमण भगवान् महावीर से ऐसा पूछते
 हैं कि—‘ जीवाणं मंते ! किं वदुंति, हायंति, अवद्विया ’ क्या जीव बढ़ते
 हैं ?—अधिक होते हैं ? अथवा—ह्रास को प्राप्त होते हैं ? कम होते हैं ?
 या वृद्धि और हानि के अभाव होने से वे ज्यों के त्यों रहते हैं ?
 अर्थात् इनमें वृद्धि और हानि बिल कुल नहीं होती है, इसके उत्तर में
 प्रभु गौतम से कहते हैं—‘ गोयमा ! जीवा णो वदुंति णो हायंति, अव-
 द्विया ’ हे गौतम ! जीव न बढ़ते हैं, न घटते हैं किन्तु वे अवस्थित
 रहते हैं । इस प्रकार सामान्यजीव में वृद्धि हानि का अभाव प्रतिपादित
 करके अब सूत्रकार भिन्न २ पर्यायापन्न जीवों के विषय में इसी बात
 को विशेषरूप से प्रतिपादित करने के अभिप्राय से प्रश्नोत्तररूप में

જેમના ઉપર ઉપકાર કરવામાં આવે છે એવા જીવોનું નિરૂપણ કરે છે. (મંતે !
 તિ ભગવં ગોયમે સમણં જાવ એવં વયાસી) “ હે ભદન્ત ! ” એ રીતે સંબો-
 ધન કરીને લગવાન ગૌતમ, શ્રમણ લગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—

(જીવાણં મંતે ! કિં વદ્ધંતિ, હાયંતિ, અવદ્વિયા ? હે ભદન્ત ! શું જીવોની
 સંખ્યા વધે છે ? કે તેમની સંખ્યા ઘટે છે ? અથવા શું વૃદ્ધિ અને હાસ
 (હાનિ) નો અભાવ હોવાથી તેમની સંખ્યા એટલીને એટલી જ રહે છે ?
 એટલે કે તેમનામાં શું બિલકુલ વધઘટ થતી નથી ?

મહાવીર પ્રભુ આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા કહે છે—(ગોયમા જીવા ણો
 વદ્ધંતિ, ણો હાયંતિ, અવદ્વિયા) હે ગૌતમ ! જીવોની સંખ્યા વધતી પણ નથી,
 ઘટતી પણ નથી, પણ અવસ્થિત (જેટલી છે એટલી જ) રહે છે. આ રીતે
 સામાન્ય જીવોમાં વૃદ્ધિ, હાનિના અભાવનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર શુદ્ધ
 શુદ્ધ પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયેલાં જીવોના વિષયમાં એજ વાતનું વિશેષ પ્રતિપાદન
 કરવાને માટે સૂત્રકાર નીચેનાં પ્રશ્નોત્તરો આપે છે—

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કિં વૃદ્ધંતિ, હાયંતિ, અવદ્વિયા ? ’ હે ભદન્ત ! નૈરયિકાઃ સ્વલુ વિમ્ વર્ધન્તે, હીયન્તે વા, અવસ્થિતાઃ, યથાવસ્થિતા એવ વા તિષ્ઠન્તિ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! નેરઙ્ગયા વૃદ્ધંતિ વિ, હાયંતિ વિ, અવદ્વિયા વિ ’ હે ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ સ્વલુ વર્ધન્તેઽપિ પૂર્વભવે અનારકા અપિ નિરયગતિયોગ્ય પ્રાણાતિપાતાદિકર્મવન્ધકતયા નૈરયિકત્વેન ઉત્પન્ના ભવન્તીતિ કદાચિત્ નાર-

કથન કરતે હૈં-ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નુ સે પૂછતે હૈં કિ-‘ નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કિં વૃદ્ધંતિ, હાયંતિ, અવદ્વિયા ’ હે ભદન્ત ! આપને જીવ મેં વૃદ્ધિ હાનિ કા અભાવ પ્રતિપાદિત કરકે જો ઉસમેં અવસ્થિતા કા કથન કિયા હૈં સો હમ ઉસે તો સમજ્ઞ ચુકે હૈં-અબ આપ સે યહ જાનના ચાહતે હૈં કિ જો નારક જીવ હૈં વે કયા બઢતે હૈં ? યા ઘટતે હૈં ? અથવા-યથાવસ્થિત રહતે હૈં ? હસકે સમાધાન નિમિત્ત પ્રશ્નુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ ‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ નેરઙ્ગયા વૃદ્ધંતિ વિ, હાયંતિ વિ, અવદ્વિયા વિ ’ નારક જીવ બઢતે મી હૈં, -અધિક મી હોતે હૈં । ઘટતે મી હૈં - કમ મી હોતે હૈં ઓર યથાવસ્થિત મી રહતે હૈં । તાત્પર્ય હસ કથન કા હસ પ્રકાર સે કિ-જો જીવ પૂર્વભવ મેં નરકગતિ કે યોગ્ય પ્રાણાતિપાત આદિ કુકૃત્યો દ્વારા નરકગતિ કા બંધ કરલિયા કરતે હૈં ઓર મરકર નરકગતિ મેં નારક કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હો જાતે હૈં-હસ તરહસે નારક જીવોં મેં આધિક્ય સમજ્ઞના ચાહિયે તથા જો નારક જીવ નિરયગતિકે

ગૌતમ સ્વામીને। પ્રશ્ન-(નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કિં વૃદ્ધંતિ, હાયંતિ અવદ્વિયા ?) હે ભદન્ત ! આપે જીવેમાં વૃદ્ધિ હાનિના અભાવનું પ્રતિપાદન કરીને તેમનામાં જે અવસ્થિતતા (સંજ્યામાં વધઘટ ન થવી તે) પ્રકટ કરી તે તો હું ખરાબર સમજી ગયો; પણ હવે હું આપની પાસેથી એ જાણવા માગું છું કે શું નારક જીવોની સંજ્યા વધે છે ખરી ? અથવા શું તેમની સંજ્યા ઘટે છે ખરી ? અથવા શું તેમની સંજ્યા એટલીને એટલી જ રહે છે ? આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરવા મહાવીરપ્રભુ કહે છે-(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (નેરઙ્ગયા વૃદ્ધંતિ વિ, હાયંતિ વિ અવદ્વિયા વિ) નારક જીવો વધે છે પણ ખરાં, ઘટે છે પણ ખરાં, અને જેટલાં હોય તેટલા પણ રહે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-કોઈ જીવો પૂર્વ ભવમાં નરક ગતિમાં જવા યોગ્ય પ્રાણાતિપાત આદિ કુકૃત્યો દ્વારા નરક ગતિનો બંધ કરતાં હોય છે, અને તેઓ મરીને નરક ગતિમાં નારકની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે બનવાથી નારકોની સંજ્યા વધી જાય છે, જે

કાળામાધિક્યં સંભવતિ, एवं हीयन्तेऽपि न्यूना भवन्त्यपि, निरयगति योग्य प्राणातिपातादिकर्मणां भोगद्वारा निर्जरितत्वेन निरयाद् विमुक्ता भवन्तीति कदाचित् नारकाणां न्यूनत्वं संभवति, कदाचित्तु अवस्थिताः गमनागमनरहिता यथावस्थिता अपि भवन्ति, यावन्तो नैरयिका आसन् तावन्त एव भवन्तीत्याशयः । ‘ जहा-नेरइया, एवं जाव-वैमाणिया ’ यथा नैरयिकाः कदाचिदधिकाः, कदाचिन्न्यूनाः, कदाचिद् यथावस्थिताः, एवं तथा यावद् वैमानिकाः अपि कदाचिदधिकाः, कदाचिद् न्यूनाः, कदाचिद् यथावस्थिता अपि भवन्ति, यावत्करणात्-द्वाविंशतिदण्डकप्रतिपाद्याः भवनपत्यादिज्यौतिषिकान्ताः संगृहीताः भवन्ति । गौतमः पुनः पृच्छति-‘ सिद्धा णं भंते ! पुच्छा ’ हे भदन्त ! सिद्धाः खलु किं वर्धन्ते, अथवा हीयन्ते, यथावस्थिता वा भवन्ति ? इति पृच्छा-

योग्य प्राणातिपात आदि कर्मों की उनके भोगने द्वारा निर्जरा कर देते हैं वे उस पर्याय से छूट जाते हैं-इस तरह उन में हीनता जाननी चाहिये । और कभी ऐसा भी होता है कि जितने नारक जीव थे-वे उतने के उतने ही बने रहते हैं न अधिक होते हैं, न कम होते हैं-इस तरह उनमें अवस्थितता जाननी चाहिये । ‘ जहा नेरइया एवं जाव वैमाणिया ’ इसी तरह यावत् वैमानिक देवों तक में भी जानना चाहिये । अर्थात् वे भी कदाचित् बढ जाते हैं, कदाचित् कमती भी हो जाते और वे कदाचित् यथावस्थित भी रहते हैं । यहां ‘ यावत्पद ’ से २२ बाईस दण्डकों द्वारा प्रतिपादित करने के योग्य हुए भवनपति से लेकर ज्योतिषिक देवों तक का ग्रहण हुआ है । अब गौतम स्वामी प्रभुसे पुनः पूछते हैं कि-‘ सिद्धाणं भंते पुच्छा ’ हे भदन्त ! सिद्ध जीव बढते हैं क्या ? अथवा घटते हैं क्या ? या वे ज्यों के त्यों ही रहते हैं

નારક જીવો નિરયગતિને યોગ્ય પ્રાણાતિપાત આદિ કર્મોની, તેમને ભોગવીને નિર્જરા કરી નાખે છે, તેઓ તે પર્યાયમાંથી છૂટી જાય છે. આ રીતે નારકોમાં ઘટાડો થાય છે. અને કેટલીક વખત એવું પણ બને છે કે જેટલાં નારક જીવો હતાં એટલા જ રહે છે, તેમાં વધારો કે ઘટાડો થતો નથી, આ રીતે તેમનામાં અવસ્થિતતા સમજવી. “ જહા નેરइया एवं जाव वैमाणिया ” વૈમાનિક પર્યન્તની દેવોની વૃદ્ધિ, હાનિ અને અવસ્થિતિના વિષયમાં પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે તેઓની સંખ્યા ક્યારેક વધે છે, ક્યારેક ઘટે છે, અને ક્યારેક જેટલી હોય એટલી પણ રહે છે. અહીં ‘ જાવ ’ (પર્યન્ત) પદથી ૨૨ ઢંડકો દ્વારા પ્રતિપાદિત કરવા યોગ્ય ભવનપતિથી લઈને જ્યોતિષિક પર્યન્તના દેવોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. હવે સિદ્ધ પરમાત્માઓ વિષે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—

ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! સિદ્ધા વઢુંતિ, ણો હાયંતિ, અવઢિયાવિ ’ હે ગૌતમ ! સિદ્ધાઃ વર્ધન્તે । અન્યભવે અસિદ્ધાનાં કેષાંશ્ચિત્ત્વ સર્વકર્મનિર્જરણતઃ સિદ્ધિ-ગતિગમનસંભવાત્ સિદ્ધા અધિકા ભવન્તિ, પરન્તુ નો હીયન્તે સિદ્ધાવસ્થાતઃ પુનરાગમના સંભવાત્ નો ન્યૂના ભવન્તિ, કદાચિત્તુ યાવસ્થિતાઃ વિરહકાલમાશ્રિત્ય યથાવસ્થિતા અપિ ભવન્તિ । પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ જીવા ણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં અવઢિયા ? ’ હે મદન્ત ! જીવાઃ સ્વલ્લ કિયન્તં કાલં કિયત્કાલપર્યન્તમ્ અવસ્થિતાઃ-યથાવસ્થિતાઃ

કયા ? હસ પ્રશ્ન કે સમાધાન નિમિત્ત પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ ગોયમા ! સિદ્ધા વઢુંતિ, ણો હાયંતિ, અવઢિયા વિ ’ હે ગૌતમ ! સિદ્ધ જીવ વઢતે હૈં અર્થાત્ વે જિતને હોતે હૈં ઉતને સે ખી અધિક હો જાતે હૈં હસકા કારણ યહ હૈં કિ જો જીવ પૂર્વભવ મેં સિદ્ધ નહીં હૈં—વે તપસ્યા આદિ કારણ-કલાપદ્ધારા અપને સમસ્તકર્મોં કા ક્ષય કરદેને સે સિદ્ધપદ કો પ્રાપ્ત કર લેતે હૈં—હસ તરહ સે વહાં વૃદ્ધિ હો જાતી હૈં—અતઃ હસી અભિપ્રાય કો લેકર સિદ્ધ અધિક હો જાતે હૈં એસા કહા ગયા હૈં । તથા જો આત્માઈ સિદ્ધગતિ કો એક વાર પ્રાપ્ત કર લેતી હૈં—વે આત્માઈ પુનઃ સંસાર મેં નહીં આતી હૈં—અતઃ ઉનમેં ઘટતી નહીં હો સકતી હૈં—હસી અભિપ્રાય કો લેકર (ણો હાયંતિ) એસા કહા ગયા હૈં । તથા વિરહકાલ કો લેકર વે યથાવસ્થિત ખી રહને હૈં । અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સે યહ પૂછતે હૈં કિ (જીવાણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં અવઢિયા) હે મદન્ત ! આપ ને જો પહિલે

“ સિદ્ધાણં મંતે ! પુચ્છા ” હે ભદન્ત ! શું સિદ્ધ પરમાત્માઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ થાય છે ? અથવા શું તેમની સંખ્યા ઘટે છે ? અથવા શું તેમની સંખ્યા એટલીને એટલી જ રહે છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! સિદ્ધા વઢુંતિ, ણો હાયંતિ, અવઢિયા વિ ” સિદ્ધ પરમાત્માઓમાં વધારો થાય છે, તેમની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો નથી. તથા તેમની સંખ્યામાં વધઘટનો અભાવ પણ રહે છે. સિદ્ધ પરમાત્માઓમાં વૃદ્ધિ થવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—

કેટલાક જીવો કે જે પૂર્વભવમાં સિદ્ધ હોતાં નથી, તેઓ તપસ્યા આદિ દ્વારા સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરીને સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કરતા હોય છે. આ રીતે સિદ્ધ પરમાત્માની વૃદ્ધિ થતી હોય છે. જે આત્માઓ એક વાર સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કરી લે છે, તેઓ ફરીથી સંસારમાં આવતા નથી, આ રીતે સિદ્ધ પરમાત્માની સંખ્યા ઘટતી નથી. તથા વિરહકાળની અપેક્ષાએ તેઓની સંખ્યા એટલીને એટલી જ રહે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને ફરીથી પૂછે છે કે કે (જીવાણં મંતે !

કાળામાધિક્યં સંભવતિ, एवं हीयन्तेऽपि न्यूना भवन्त्यपि, निरयगति योग्य प्राणातिपातादिकर्मणां भोगद्वारा निर्जरितत्वेन निरयाद् विमुक्ता भवन्तीति कदाचित् नारकाणां न्यूनत्वं संभवति, कदाचित्तु अवस्थिताः गमनागमनरहिता यथावस्थिता अपि भवन्ति, यावन्तो नैरयिता आसन् तावन्त एव भवन्तीत्याशयः । ' जहा-नेरइया, एवं जाव-वैमाणिया ' यथा नैरयिकाः कदाचिदधिकाः, कदाचिन््यूनाः, कदाचिद् यथावस्थिताः, एवं तथा यावद् वैमानिकाः अपि कदाचिदधिकाः, कदाचिद् न्यूनाः, कदाचिद् यथावस्थिता अपि भवन्ति, यावत्करणात्-द्वाविंशतिदण्डकप्रतिपाद्याः भवनपत्यादिज्योतिषिकान्ताः संगृहीताः भवन्ति । गौतमः पुनः पृच्छति-' सिद्धाणं भंते ! पुच्छा ' हे भदन्त ! सिद्धाः खलु किं वर्धन्ते, अथवा हीयन्ते, यथावस्थिता वा भवन्ति ? इति पृच्छा-

योग्य प्राणातिपात आदि कर्मों की उनके भोगने द्वारा निर्जरा कर देते हैं वे उस पर्याय से छूट जाते हैं-इस तरह उन में हीनता जाननी चाहिये । और कभी ऐसा भी होता है कि जितने नारक जीव थे-वे उतने के उतने ही बने रहते हैं न अधिक होते हैं, न कम होते हैं-इस तरह उनमें अवस्थितता जाननी चाहिये । ' जहा नेरइया एवं जाव वैमाणिया ' इसी तरह यावत् वैमानिक देवों तक में भी जानना चाहिये । अर्थात् वे भी कदाचित् बढ़ जाते हैं, कदाचित् कमती भी हो जाते और वे कदाचित् यथावस्थित भी रहते हैं । यहां ' यावत्पद ' से २२ बार्हस्पदण्डकों द्वारा प्रतिपादित करने के योग्य हुए भवनपति से लेकर ज्योतिषिक देवों तक का ग्रहण हुआ है । अब गौतम स्वामी प्रभुसे पुनः पूछते हैं कि-' सिद्धाणं भंते पुच्छा ' हे भदन्त ! सिद्ध जीव बढ़ते हैं क्या ? अथवा घटते हैं क्या ? या वे ज्यों के त्यों ही रहते हैं

નારક જીવો નિરયગતિને યોગ્ય પ્રાણાતિપાત આદિ કર્મોની, તેમને ભોગવીને નિર્જરા કરી નાખે છે, તેઓ તે પર્યાયમાંથી છૂટી જાય છે. આ રીતે નારકોમાં ઘટાડો થાય છે. અને કેટલીક વખત એવું પણ બને છે કે જેટલાં નારક જીવો હતાં એટલા જ રહે છે, તેમાં વધારો કે ઘટાડો થતો નથી, આ રીતે તેમનામાં અવસ્થિતતા સમજવી. “ જહા નેરइया एवं जाव वैमाणिया ” વૈમાનિક પર્યન્તની દેવોની વૃદ્ધિ, હાનિ અને અવસ્થિતિના વિષયમાં પણ આ પ્રમાણેજ સમજવું. એટલે કે તેઓની સંખ્યા ક્યારેક વધે છે, ક્યારેક ઘટે છે, અને ક્યારેક જેટલી હોય એટલી પણ રહે છે. અહીં ' જાવ ' (પર્યન્ત) પદથી ૨૨ ઠંડકો દ્વારા પ્રતિપાદિત કરવા યોગ્ય ભવનપતિથી લઈને જ્યોતિષિક પર્યન્તના દેવોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. હવે સિદ્ધ પરમાત્માઓ વિષે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—

ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! સિદ્ધા વૃદ્ધંતિ, ણો હાયંતિ, અવદ્વિયાવિ ’
હે ગૌતમ ! સિદ્ધાઃ વર્ધન્તે । અન્યભવે અસિદ્ધાનાં કેષાંશ્ચિત્ સર્વકર્મનિર્જરણતઃ સિદ્ધિ-
ગતિગમનસંભવાત્ સિદ્ધા અધિકા ભવન્તિ, પરન્તુ નો હીયન્તે સિદ્ધાવસ્થાતઃ પુનરાગમના
સંભવાત્ નો ન્યૂના ભવન્તિ, કદાચિત્તુ યાવસ્થિતાઃ વિરહકાલમાશ્રિત્ય યથાવસ્થિતા
અપિ ભવન્તિ । પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ જીવા ણં મંતે ! કેવદ્વયં કાલં અવદ્વિયા ? ’
હે મદન્ત ! જીવાઃ સ્વલુ કિયન્તં કાલં કિયત્કાલપર્યન્તમ્ અવસ્થિતાઃ-યથાવસ્થિતાઃ

કયા ? હસ પ્રશ્ન કે સમાધાન નિમિત્ત પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ ગોયમા ! સિદ્ધા
વૃદ્ધંતિ, ણો હાયંતિ, અવદ્વિયા વિ ’ હે ગૌતમ ! સિદ્ધ જીવ વદતે હૈં
અર્થાત્ વે જિતને હોતે હૈં ઉતને સે ખી અધિક હો જાતે હૈં હસકા કારણ
યહ હૈ કિ જો જીવ પૂર્વભવ મેં સિદ્ધ નહીં હૈં—વે તપસ્યા આદિ કારણ-
કલાપદ્ધારા અપને સમસ્તકર્મોં કા ક્ષય કરદેને સે સિદ્ધપદ કો પ્રાપ્ત કર
લેતે હૈં—હસ તરહ સે વહાં વૃદ્ધિ હો જાતી હૈ—અતઃ હસી અભિપ્રાય કો
લેકર સિદ્ધ અધિક હો જાતે હૈં એસા કહા ગયા હૈ । તથા જો આત્માઈ
સિદ્ધગતિ કો એક વાર પ્રાપ્ત કર લેતી હૈં—વે આત્માઈ પુનઃ સંસાર મેં
નહીં આતી હૈં—અતઃ ઉનમેં ઘટતી નહીં હો સકતી હૈ—હસી અભિપ્રાય કો
લેકર (ણો હાયંતિ) એસા કહા ગયા હૈ । તથા વિરહકાલ કો લેકર વે
યથાવસ્થિત ખી રહતે હૈં । અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સે યહ પૂછતે હૈં કિ
(જીવાણં મંતે ! કેવદ્વયં કાલં અવદ્વિયા) હે મદન્ત ! આપ ને જો પહિલે

“ સિદ્ધાણં મંતે ! પુચ્છા ” હે લલન્ત ! શું સિદ્ધ પરમાત્માઓની
સંખ્યામાં વૃદ્ધિ થાય છે ? અથવા શું તેમની સંખ્યા ઘટે છે ? અથવા શું
તેમની સંખ્યા એટલીને એટલી જ રહે છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! સિદ્ધા વૃદ્ધંતિ, ણો હાયંતિ, અવદ્વિયા
વિ ” સિદ્ધ પરમાત્માઓમાં વધારો થાય છે, તેમની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો
નથી તથા તેમની સંખ્યામાં વધઘટનો અભાવ પણ રહે છે. સિદ્ધ પરમાત્મા-
ઓમાં વૃદ્ધિ થવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—

કેટલાક જીવો કે જે પૂર્વભવમાં સિદ્ધ હોતાં નથી, તેઓ તપસ્યા આદિ
દ્વારા સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરીને સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કરતા હોય છે. આ રીતે
સિદ્ધ પરમાત્માની વૃદ્ધિ થતી હોય છે. જે આત્માઓ એક વાર સિદ્ધપદને
પ્રાપ્ત કરી લે છે, તેઓ ફરીથી સંસારમાં આવતા નથી, આ રીતે સિદ્ધ પર-
માત્માની સંખ્યા ઘટતી નથી. તથા વિરહકાળની અપેક્ષાએ તેઓની સંખ્યા
એટલીને એટલી જ રહે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને ફરીથી પૂછે છે કે કે (જીવાણં મંતે !

भवन्ति ? भगवान् आह—‘ सव्वद्धं ’ हे गौतम ! सर्वाद्धाम् सर्वकालमेव अवस्थिताः भवन्ति नाधिका नापि न्यूनाः । गौतमः पृच्छति—नेरइया णं भंते ! केवइयं कालं वड्ढंति ’ हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु कियन्तं कालं कियत्कालपर्यन्तं वर्धन्ते ? भगवान् आह — ‘ गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं ’ हे गौतम ! नैरयिकाः जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण आवलिकायाः असंख्येयभागम् — असंख्यातभागपर्यन्तं वर्धन्ते । ‘ एवं हायंति वा ’ एवं तथैव हीयन्ते वा, जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण आवलिकायाः असंख्येयभागपर्यन्तं ह्रासं प्राप्नुवन्ति । गौतमः पृच्छति — ‘ नेरइया णं भंते ! केवइयं कालं अवट्ठिया ? ’ हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु कियन्तं कालं किय-

कहा है कि जीव यथावस्थित रहते हैं—सो हम आपसे यह जानना चाहते हैं कि वे कितने कालतक यथावस्थित रहते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—(सव्वद्धं) जीव सबकाल अवस्थित रहते हैं । वे घटते बढ़ते नहीं हैं । (नेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं वड्ढंति) हे भदन्त ! नारक जीव कितने कालतक बढ़ते हैं इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि—(गोयमा) हे गौतम ! (जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं) जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से आवलिका के असंख्यातभागतक नारक जीव बढ़ते हैं (एवं हायंति वा) इसी तरह से वे घटते भी हैं ऐसा जानना चाहिये । (नेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं अवट्ठिया) गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि हे

केवइयं कालं अवट्ठिया ?) હે ભદન્ત ! આપે પહેલાં એવું કહ્યું કે જીવો યથા-વસ્થિત રહે છે, એટલે કે તેમની સંખ્યામાં વધારો ઘટાડો થતો નથી, તો હું આપની પાસેથી એ જાણવા માગું છું કે તેઓ કેટલા કાળ સુધી એ પ્રમાણે વૃદ્ધિ હ્રાસ વિનાની સ્થિતિમાં રહે છે ?

ઉત્તર—“ સવ્વદ્ધં ” હે ગૌતમ ! જીવો જધા કાળમાં અવસ્થિત રહે છે તેમની સંખ્યામાં વધારો કે ઘટાડો થતો નથી.

પ્રશ્ન—(નેરइयाणं भंते ! केवइयं कालं वड्ढंति ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવો કેટલા કાળ સુધી વધે છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (જહण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइ भागं) એાછામાં એાછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી નારક જીવો વધે છે. “ एवं हायंति वा ” એજ પ્રમાણે તેમની સંખ્યા ઘટવાનો કાળ પણ સમજવો.

પ્રશ્ન—(નેરइयाणं भंते ! केवइयं कालं अवट्ठिया ?) હે ભદન્ત ! નારક-

ત્કાલપર્યન્તમ્ અવસ્થિતાઃ વૃદ્ધિ-હાન્યોરભાવાવસ્થાયાં તિષ્ઠન્તિ ? મગવાન્ આહ-
 'ગોયમા ! જહણ્ણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં ચઽવીસં મુહુત્તા' હે ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ
 જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ ચતુર્વિંશતિં મુહૂર્તાન્, ચતુર્વિંશતિ મુહૂર્તપર્યન્તં
 યથાવસ્થિતાઃ મવન્તિ, તત્ર કારણંત્વિદમવ ધ્યેયમ્-સપ્તસુ અપિ રત્નપ્રભાદિપૃથિવીષુ
 દ્વાદશમુહૂર્તપર્યન્તં ન કોઽપિ ઉત્પદ્યતે, ન વા તતં ઉદ્વર્ત્તતે इति ઉત્કૃષ્ટતો વિરહ-
 કાલઃ દ્વાદશમુહૂર્તાત્મકઃ સ્યાત્, અથ ચાપરેષુ દ્વાદશમુહૂર્તેષુ યાવન્તઃ ઉત્પન્નતે
 તાવન્ત એવ ઉદ્વર્ત્તન્તે ચ इत्यેવમુભયેષામપિ દ્વાદશમુહૂર્તાનાં સંકલ્પનયા ચતુર્વિં-
 શતિમુહૂર્તવાન્ત નૈરયિકગ્રીહાનામેઠારિગામત્વાત્ અવસ્થિતત્વં વૃદ્ધિહાન્યોર-
 ભાવો મવતીતિ, ' એવં સત્તમ્મુ વિ પુદ્ગલોસુ વહ્ણંતિ, હાયંતિ, માણિયવ્વા ' એવમ્
 સમુચ્ચયનૈરયિકવૃદ્ધિહાનિવદેવ સપ્તસુ અપિ રત્નપ્રભાદિષુ પૃથિવીષુ નૈરયિકાઃ

મરન્ત ! નારક જીવ કિતને કાલતક અવસ્થિત રહતે હૈં અર્થાત્ વૃદ્ધિ
 ઓર હાનિ કી અભાવાવસ્થા મૈં નારક જીવ કબતક રહતે હૈં ? ઉત્તર મૈં
 પ્રશ્ન કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહણ્ણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં
 ચઽવીસં મુહુત્તા) નારક જીવ કમ સે કમ એક સમયતક ઓર અધિક
 સે અધિક ૨૪ મુહૂર્તતક અવસ્થિત રહતે હૈં । હસમૈં કારણ યહ હૈં કિ
 રત્નપ્રભા આદિ સાનાં હી પૃથિવિયૌં મૈં બારહ મુહૂર્તતક ન કોઈ નયા
 નારક જીવ ઉત્પન્ન હોના હૈ ઓર ન કોઈ નારક જીવ વહાં સે મરતા હી
 હૈ હસ તરહ કા વિરહકાલ વહાં પર ઉત્કૃષ્ટ હોને કે કારણ હતને કાલ-
 તક નૈરયિક જીવ અવસ્થિત રહતે હૈં । તથા દ્વિતોય બારહ મુહૂર્તતક મૈં
 ત્રિતને નારક જીવ ઉત્પન્ન હોતે હૈં, ઉતને હી નારક જીવ વહાં સે મરણ
 કરતે હૈં । હસ પ્રકાર સે હોને કે કારણ ચૌવીસ મુહૂર્તતક નૈરયિક

જીવો કેટલા કાળ સુધી અવસ્થિત રહે છે ? એટલે કે વૃદ્ધિ કે હાનિની અભા-
 વાવસ્થામાં તેઓ કેટલા કાળ સુધી રહે છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહણ્ણેણં એગં સમયં ઉક્કોસેણં ચઽવીસં મુહુત્તા) હે
 ગૌતમ ! નારકો ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ૨૪
 મુહૂર્ત સુધી અવસ્થિત રહે છે. તેનું કારણ એ છે કે રત્નપ્રભા આદિ સાતે
 નારકોમાં ૧૨ મુહૂર્ત સુધી કોઈ નવો નારક જીવ ઉત્પન્ન થતો નથી, અને
 કોઈ પણ જીવ ત્યાંથી મરીને બીજી ગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. આ રીતે
 વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્ત સુધી ત્યાં નારક જીવોમાં વધારો કે ઘટાડો થતો
 નથી. તથા બીજાં ૧૨ મુહૂર્ત સુધીમાં જેટલાં નારક જીવો ઉત્પન્ન થાય છે,
 એટલાં જ નારક જીવો ત્યાંથી મરણ પામે છે. આ પ્રમાણે બનતું હોવાને કારણે

વર્ધન્તે, હીયન્તે इति भणितव्याः वक्तव्याः, 'णवरं अवद्विएसु इमं णाणत्तं', તે જહા-રચણપ્પમાણ પુઢવીણ અહયાલીસં મુહુત્તા, નવરં વિશેષઃ પુનર્વદ્ધિહાસા-પેક્ષયા અવસ્થિતેષુ વૃદ્ધિહાન્યભાવાત્મકાવસ્થિતિષુ - इदं वक्ष्यमाणं नानात्वम् एतावानेव विशेषः, તથા-રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યામ્ અષ્ટચત્વારિંશતં-મુહૂર્તાન્, અષ્ટચત્વારિંશન્મુહૂર્તપર્યન્તં, નૈરયિકાણામ્ અવસ્થિતત્વં વોધ્યમિત્યર્થઃ,

અર્થે ભાવઃ રત્નપ્રમાદિષુ યો યત્રોત્પાદોદ્વર્તનવિરહકાલશ્રતુર્વિંશતિમુહૂર્તાદિકો વ્યુત્ક્રાન્તિપદે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રે વ્યુત્ક્રાન્તિનામકે પઠ્ઠે પદે પ્રતિપાદિતઃ, સ તત્ર રત્નપ્રમાદિપૃથિવીષુ તેષાં નૈરયિકાણાં તત્તુલ્યસ્ય ચતુર્વિંશતિમુહૂર્તાત્મકસ્ય ઉત્પાદો-દ્વર્તનકાલસ્ય સંમેલનાત્ દ્વિગુણિતો ભૂત્વા અષ્ટચત્વારિંશન્મુહૂર્તાદિકોઽવસ્થિતકાલો ભવતિ, વિરહકાલશ્ચ પ્રતિપદમવસ્થાનકાલાર્ધભૂતઃ સ્વયમૂહનીયઃ તથા-'સક્કરપ્પમાણ

જીવોં કી એક પરિમાણતા હોને કી વજહ સે નારક જીવોં મેં વૃદ્ધિ ઔર હાનિ કા અભાવ રહતો હૈ । (एवं सत्तसु वि पुढवीसु वड्ढंति, हायंति भाणियव्वा) इसी तरह से-समुच्चय नैरयिकोंकी वृद्धि और हानि की तरह से ही-सातों ही रत्नप्रभा आदि पृथिवियों में नारकजीव बढ़ते हैं, घटते हैं ऐसा जानना चाहिये । (णवरं अवद्विएसु इमं णाणत्तं) परन्तु अवस्थित अवस्था में जो भेद है-अन्तर है-वह इस प्रकार से (रचण-प्पमाए पुढवीए अडयालीसं मुहुत्ता) रत्नप्रभा पृथिवी में नारक जीवों का अवस्थान काल ४८ मुहूर्त का है-सो इसका तात्पर्य यह है कि रत्न-प्रभा आदि पृथिवियों में जो जहां व्युत्क्रान्तिपद में अर्थात् प्रज्ञापनासूत्र में व्युत्क्रान्ति नाम के पद में उत्पाद, मरण और विरहकाल चौबीस मुहूर्त का कहा गया है सो वहां रत्नप्रभा आदि पृथिवियों में उन

૨૪ મુહૂર્ત સુધી નારક જીવોંનું પ્રમાણ એક સરખું જ રહેતું હોવાથી નારક જીવોંમાં વૃદ્ધિ અને હાનિનો અભાવ રહે છે. (एवं सत्तसु वि पुढवीसु वड्ढंति, हायंति भाणियव्वा) આ રીતે બધાં નારકોની વૃદ્ધિ અને હાનિ થતી હોય છે. એટલે કે રત્નપ્રભા આદિ સાતે પૃથ્વીઓમાં નારક જીવોંની વૃદ્ધિ અને હાનિનો થાય છે એમ સમજવું. (णवरं अवद्विएसु इमं णाणत्तं) પણ અવસ્થાન કાળમાં નીચે પ્રમાણે તફાવત છે. (रचणप्पमाए पुढवीए अडयालीसं मुहुत्ता) રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નારક જીવોંનો અવસ્થાન કાળ ૪૮ મુહૂર્તનો છે, તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓમાં (નારકોમાં) ઉત્પાદ, મરણ અને વિરહ-કાળ ૨૪ મુહૂર્તનો હોય છે. (व्युत्क्रान्ति पदमां એટલે કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં વ્યુત્ક્રાન્તિ નામના પદમાં આ પ્રમાણે આપેલું છે) તો રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વી-

ચંદસ રાઈંદિયા ' શર્કરાપ્રમાયાં નૈરયિકાણાં ચતુર્દશ રાત્રિદિવાનિ અવસ્થિત-
કાલઃ । एवं-' વાલુયપ્પમાણ માસં ' વાલુકાપ્રમાયાં માસમ્ માસપરિમિતઃ અવ-
સ્થિતકાલઃ, ' પંકપ્પમાણ દો માસા ' પંકપ્રમાયાં દ્વૌ માસૌ અવસ્થિતકાલઃ !
' ધૂમપ્પમાણ ચત્તારિ માસા ' ધૂમપ્રમાયાં ચતુરો માસાન્ અવસ્થિતકાલઃ ' તમાણ
અઢ માસા ' તમાયામ્ અઢૌ માસાન્ અવસ્થિતકાલઃ, ' તમતમાણ વારસ માસા ' તમસ્તમાયાં સપ્તમનારકપૃથિવ્યાં તુ નૈરયિકાણાં દ્વાદશ માસાન્ અવસ્થિતકાલઃ
વૃદ્ધિદાન્યોરમાવકાલો ભવતિ ।

एवम् ' असुरकुमारा वि वहुन्ति, हायन्ति, जहा नेरइया ' यथा नैरयिकाः
वर्धन्ते, हीयन्ते इत्युक्तम्, तथा असुरकुमारा अपि भवनपतयो वर्धन्ते,

નારક જીવોં મેં વહ ચૌવીસ સુહૂર્ત પ્રમાણ ઉત્પાદકાલ ઔર ઉદ્ધર્તના-
કાલ સમસંખ્યા કે સાથ મિલને સે દ્વિગુણિત હોતા હુઆ ૪૮ સુહૂર્ત કા
અવસ્થાન કાલ હો જાતા હૈ । તથા વિરહકાલ જો હૈ વહ હરેકપદ મેં
અવસ્થાન કાલ કી અપેક્ષા આધા હોતા હૈ યહ વાત અપને આપ જાનના
ચાહિયે । (સક્કરપ્પમાણ ચંદસરાઈંદિયા) શર્કરા પ્રમા મેં નારક જીવોં
કા અવસ્થાન કાલ ચૌદહ રાત્રિદિન કા હૈ (વાલુયપ્પમાણ માસં)
વાલુકા પ્રમા મેં નારક જીવોં કા અવસ્થાનકાલ એક મહિના કા હૈ
(પંકપ્પમાણ દો માસા) પંકપ્રમા મેં નારક જીવોં કા અવસ્થાનકાલ દો
માસ કા હૈ (ધૂમપ્પમાણ ચત્તારિમાસા) ધૂમપ્રમા મેં નારક જીવોં કા
અવસ્થાનકાલ ચારમાસ કા હૈ । (તમાણ અઢમાસા) તમપ્રમા મેં આઠ
માસ કા ઔર (તમતમાણ વારસમાસા) તમસ્તમાપ્રમા મેં વારહ માસ
કા નારક જીવોં કા અવસ્થાનકાલ હૈ । અવસ્થાનકાલ કા તાત્પર્ય હૈ

ઓમાં તે નારક જીવોમાં તે ૨૪ સુહૂર્ત પ્રમાણ ઉત્પાદકાલ અને ઉદ્ધર્તના
કાળ, એ બંને સરખી સંખ્યાઓને લેળી કરવાથી-૨૪ સુહૂર્તથી બમણો ૪૮
સુહૂર્તનો અવસ્થાન કાળ થાય છે. તથા જે વિરહ કાળ છે તે દરેક પદમાં
અવસ્થાન કાળ કરતાં અધી થાય છે, આ વાત બંને જ સમજી લેવી. (સક્કર-
પ્પમાણ ચંદસરાઈંદિયા) શર્કરાપ્રમા નામની ખીણ પૃથ્વીમાં નાકર જીવોનો
અવસ્થાન કાળ ૧૪ રાત્રિ-દિવસનો છે. (વાલુયપ્પમાણ માસં, પંકપ્પમાણ દો
માસં, ધૂમપ્રમાણ ચત્તારિમાસા, તમાણ અઢમાસા, તમતમાણ વારસમાસા) વાલુકા
પ્રમા નામની ત્રીણ પૃથ્વીમાં નારકોનો અવસ્થાન કાળ એક માસનો છે,
પંકપ્રમા નામની ચોથા પૃથ્વીમાં અવસ્થાન કાળ બે માસનો છે, ધૂમપ્રમા
નામની પાંચમી પૃથ્વીમાં ચાર માસનો, તમપ્રમા નામની છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં આઠ
માસનો અને તમસ્તમાપ્રમા નામની સાતમી પૃથ્વીમાં બાર માસનો અવસ્થાન
કાળ કહ્યો છે. (અવસ્થાન કાળ એટલે જે સમયે વૃદ્ધિ કે હાનિનો અભાવ

હીયન્તે इति बोध्यम् । ‘ अवद्विया जहण्णेणं एकं समयं, उक्कोसेणं अट्टचत्तालीसं मुहुत्ता ’ असुरकुमाराः जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण अष्टचत्वारिंशन्मुहूर्तान् अवस्थिता भवन्ति । एवं दसविहा वि’ एवम् असुरकुमारवदेव दशविधा अपि असुरकुमारादारभ्य स्तनितकुमारपर्यन्ता दशापि भवनपतयो वर्धन्ते, हीयन्ते, अवस्थिताश्च जघन्येन एकं मुहूर्तम्, उत्कर्षेण अष्टचत्वारिंशन्मुहूर्तपर्यन्तं तिष्ठन्ति । ‘ एगिंदिया वडुंति वि, हायंति वि ’ एकैन्द्रियाः जीवा वर्धन्तेऽपि, तेषु विरह-कालाभावेऽपि बहुतराणामुत्पादात्, अल्पतराणां चोद्धर्तनात्, हीयन्तेऽपि बहु-तराणामुद्धर्तनाद्, अल्पतराणां चोत्पादात्, ‘ अवद्विया वि ’ अवस्थिता यथा-

वृद्धि और हानि का अभावकाल, (एवं असुरकुमारा वि वडुंति, हायंति, जहा नेरइया) जिस प्रकार से नैरयिक जीव बढ़ते हैं, घटते हैं कन होते हैं, उसी प्रकार से असुरकुमार भी-भवनपति आदि असुरकुमार भी बढ़ते घटते रहते हैं ऐसा जानना चाहिये । (अवद्विया जहण्णेणं एकं समयं, उक्कोसेणं अट्टचत्तालीसं मुहुत्ता) ये असुरकुमार कम से कम एक समयतक और अधिक से अधिक अडतालीस मुहूर्ततक अवस्थित बने रहते हैं । (एवं दसविहा वि) इसी तरह से नागकुमार से लेकर स्तनितकुमार तक के भवनवासी देवे बढ़ते घटते रहते हैं । इनका अवस्थानकाल एक समय का जघन्यरूप से है और ४८ मुहूर्त का उत्कृष्ट रूप से है । (एगिंदिया वडुंति वि हायंति वि) एकैन्द्रिय जीव बढ़ते भी हैं और घटते भी हैं-तात्पर्य कहने का यह है एकैन्द्रिय जीवों में विरहकाल नहीं होता है तो भी अनेक जीवों का वहां उत्पाद होने से और

રહેતો હોય એવો કાળ) (एवं असुरकुमारा वि वडुंति, हायंति, जहा नेरइया) જેવી રીતે નારક જીવોમાં વધારો અને ઘટાડો થાય છે, એવી જ રીતે અસુર-કુમારોમાં (ભવનપતિ આદિ અસુરકુમારોમાં) પણ વધારો ઘટાડો થયા કરે છે, એમ સમજવું. (अवद्विया जहण्णेणं एकं समयं, उक्कोसेणं अट्टचत्तालीसं मुहुत्ता) असुरकुमारोનો अवस्थान કાળ ઓછામાં ઓછો એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે ૪૮ મુહૂર્ત સુધીનો હોય છે. “ एवं दसविहा वि ” આ રીતે નાગકુમારથી લઈને સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના દેવોમાં વધારો ઘટાડો થયા કરે છે. તેમનો અવસ્થાન કાળ ઓછામાં ઓછો એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે ૪૮ મુહૂર્તનો સમજવો.

(एगिंदियाणं वडुंति वि हायंति वि) એકેન્દ્રિય જીવોની સંખ્યા વધે પણ છે અને ઘટે પણ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એકેન્દ્રિય જીવોમાં વિરહકાળ હોતો નથી, છતાં પણ અનેક જીવોનો તે પર્યાયમાં ઉત્પાદ હોવાથી

સ્વસ્થિતા અપિ ભવન્તિ, સમાનાનામેવ ઉત્પાદાત્ . ઉદ્વર્તનાચ્ચ, ' એવહિં તિહિવિ જહણ્ણેણ એવકસમયં, ઉવકોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહાગં ' એતેષુ ત્રિષ્વપિ વૃદ્ધિ-હાનિ-યથાવસ્થિતેષુ એકેન્દ્રિયાણાં જઘન્યેન એકં સમયમ્ , ઉત્ત્વર્ષેણ આવલિકાયાઃ અસંખ્યેયભાગાત્મકઃ કાલો ભવતિ । ' વેહંદિયા વહ્નંતિ, હાયંતિ, તહેવ, ' દ્વીન્દ્રિયા અપિ જીવાઃ તથૈવ—એકેન્દ્રિયવદેવ વર્ધન્તે, હીયન્તે, કિન્તુ ' અવદ્વિયા જહણ્ણેણં એકં સમયં ઉવકોસેણં દો અંતોમુહુત્તા ' દ્વીન્દ્રિયાઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્ , ઉત્ત્વર્ષેણ દ્વૌ અન્તર્મુહૂત્તૌ અવસ્થિતા ભવન્તિ । તત્ર એકમન્તર્મુહૂતં વિરહ-

થોડે સે જીવોં કા મરણ હોને સે યે એકેન્દ્રિય જીવ વઢતે મી હૈં એસા કહા હૈ તથા અનેક જીવોં કા મરણ હોને સે ઓર થોડે સે જીવોં કા ઉત્પાદ હોને સે યે એકેન્દ્રિય જીવ ઘટતે મી હૈં એસા કહા હૈ । તથા (અવદ્વિયા વિ) એસા જો કહા ગયા હૈ સો ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જય સમાનોં વા હી ઉત્પાદ હોતા હૈ સમાનોં કા હી મરણ હોતા હૈ તબ યે અવસ્થિત મી રહતે હૈ । (એવહિં તિહિ વિ જહણ્ણેણં એવકં સમયં, ઉવકોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહાગં) એકેન્દ્રિયોં કી વૃદ્ધિ હાનિ ઓર યથાવસ્થિતિ મેં જઘન્ય સે એક સમય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે અસંખ્યાતવે ભાગપ્રમાણ સમય હૈ । ઇસકા કારણ યહ હૈ કિ ઇસકે વાદ યથાયોગ્ય વૃદ્ધિ વગેરહ હોતી નહી હૈ । (વેહંદિયા વહ્નંતિ, હાયંતિ તહેવ) દો હિન્દ્રિય, તે હિન્દ્રિય જીવ મી એકેન્દ્રિય જીવ કી તરહ હી વઢતે હૈ ઓર ઘટતે હૈ । પરન્તુ (અવદ્વિયા જહણ્ણેણં એવકં સમયં, ઉવકોસેણં દો

અને થોડાં હોવાનું મરણ થવાથી તે એકેન્દ્રિય હોવા વધે પણ છે, એવું કહેવામાં આવ્યું છે તથા અનેક એકેન્દ્રિય હોવાનું મરણ થવાથી અને થોડા એકેન્દ્રિય હોવાને ઉત્પાદ થવાથી તેમની સંખ્યા ઘટે પણ છે એવું કહ્યું છે. તથા “ અવદ્વિયાવિ ” એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે બ્યારે ઉત્પાદ અને મરણ સમાન પ્રમાણમાં થાય છે, ત્યારે તેઓ અવસ્થિત (હાનિ અથવા વૃદ્ધિના અભાવવાળા) પણ રહે છે. (એવહિં તિહિવિ જહણ્ણેણં એવકં સમયં, ઉવકોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહાગં) એકેન્દ્રિય હોવાની વૃદ્ધિ, હાનિ અને અવસ્થિતિને કાળ ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ છે. તેનું કારણ એ છે કે ત્યારબાદ યથાયોગ્ય વૃદ્ધિ વગેરે થતું નથી. (વેહંદિયા વહ્નંતિ, હાયંતિ તહેવ) દ્વીન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિય હોવા પણ એકેન્દ્રિય હોવાની જેમજ વૃદ્ધિ પામે છે અને હાસ (હાનિ) પામે છે. પરંતુ (અવદ્વિયા જહણ્ણેણં એવકં સમયં, ઉવકો-

કાલઃ, દ્વિતીયમન્તર્મુહૂર્તં તુ ઉત્પાદોદ્વર્તનયોઃ સમાનઃ કાલો વૌધયઃ । યાવન્ત ઉત્પદ્યન્તે તાવન્ત એવ ઉદ્વર્તન્તે इति भावः. 'एवं जाव चउरिंदिया ' एवं तथैव-
 દ્વીન્દ્રિયવદેવેત્યર્થઃ યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયા અપિ યાવત્પદેન ત્રીન્દ્રિયા અપિ ગૃહ્યન્તે,
 તેન ત્રીન્દ્રિયા અપિ ચતુરિન્દ્રિયા અપિ જીવા વર્ધન્તે, હીયન્તે ચ, અવસ્થિતાસ્તુ
 જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ દ્વૌ અન્તર્મુહૂર્તૌ ભવન્તિ, 'અવસેસા સન્વે વઙ્ઠંતિ,
 હાયંતિ, તદેવ ' અવશેષાઃ એકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયાતિરિક્તાઃ પચ્ચેન્દ્રિયા યાવત્
 સર્વાર્થસિદ્ધપર્યન્તાઃ જીવાઃ તથૈવ-ચતુરિન્દ્રિયવદેવ વર્ધન્તે, હીયન્તે, ચ કિન્તુ
 'અવદ્વિયાણં ણાણત્તં હમં' અવસ્થિતાનાં તેષાં પચ્ચેન્દ્રિયાદિયાવત્સર્વાર્થસિદ્ધપર્યન્તાનાં
 વિપયે તુ હદમ્ અગ્રે વક્ષ્યમાણં નાનાત્મમ્ ભેદોઽવસેયઃ, તમેવ ભેદમાહ-'તં જદા '
 તદ્યથા-'સંમુચ્છિમપંચિંદિયતિરિક્તજોણિયાણં દો અંતોમુહુત્તા ' સંમૂચ્છિમપચ્ચે-

અંતો મુહુત્તા) इनका अवस्थानकाल जघन्य से एक समय और उत्कृष्ट
 से दो अन्तर्मुहूर्त का है । एक अन्तर्मुहूर्त विरहकाल का है और द्वितीय
 अन्तर्मुहूर्त समानसंख्यावालों के उत्पाद का और मरण का समयरूप
 है । जितने वहां उत्पन्न होते हैं उतने ही वहां से मरण करते हैं यही
 इसका तात्पर्य है । (एवं चउरिंदिया) दो इन्द्रिय और ते इन्द्रिय जीवों
 की तरह से ही चौइन्द्रिय जीव भी बढ़ते हैं । इनका अवस्थानकाल
 जघन्य से एक समय और उत्कृष्ट से दो अन्तर्मुहूर्त का है । (अवसेसा
 सन्वे वङ्ठंति हायंति तदेव) एकेन्द्रिय और विकलेन्द्रिय जीवों से अति-
 रिक्त पंचेन्द्रिय जीवों से लेकर यावत् सर्वार्थसिद्धतक के जीव चौइन्द्रिय
 जीवोंकी तरहसे ही बढ़ते हैं और घटते हैं । किन्तु इनका अवस्थानकाल

સેજાં દો અંતોમુહુત્તા) તેમનો અવસ્થાન કાળ ઝાણ ઝાણમાં ઝાણો એક સમયનો
 અને વધારેમાં વધારે બે અંતર્મુહૂર્તનો હોય છે. એક અંતર્મુહૂર્ત વિરહકાળનું
 છે અને બીજું અંતર્મુહૂર્ત સમાન સંખ્યાવાળાના ઉત્પાદના અને મરણના
 સમયરૂપ છે. જેટલા જીવો તે પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એટલા જ જીવો
 તે પર્યાયમાંથી મરણ પામે છે, એવું તે કથનનું તાત્પર્ય છે. "એવં ચઉરિંદિયા"
 દ્વીન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિય જીવોની જેમજ ચતુરિન્દ્રિય જીવો પણ વૃદ્ધિ પામે છે
 અને હાસ પામે છે તેમનો અવસ્થાન કાળ પણ ઝાણમાં ઝાણો એક સમ-
 યનો અને વધારેમાં વધારે બે અંતર્મુહૂર્તનો હોય છે. (અવસેસા સન્વે વઙ્ઠંતિ
 હાયંતિ તદેવ) એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય જીવો સિવાયનાં, પચ્ચેન્દ્રિય જીવોથી
 લઇને સર્વાર્થસિદ્ધ પર્યન્તના જીવો, ચતુરિન્દ્રિય જીવોની જેમજ વધે છે અને
 ઘટે છે, પરંતુ તેમના અવસ્થાન કાળમાં નીચે પ્રમાણે તફાવત હોય છે.

ન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાનાં જીવાનામ્ અવસ્થિતિકાલઃ દ્વૌ અન્તર્મુહૂર્તૌ, તત્ર ઈકોઽન્તર્મુહૂર્તઃ વિરહકાલઃ, દ્વિતીયરતુ ઉત્પાદોદ્વર્તનયોઃ સમાનકાલઃ, એવં 'ગર્ભવક્કંતિયાણં ચતુર્વીસં મુહુત્તા' ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાનાં ગર્ભજ-પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાનાં જીવાનાં તુ ચતુર્વિંશતિં મુહૂર્તાન્ અવસ્થાનકાલઃ, તથા 'સંમુચ્છિમમણુસ્સાણં અટ્ટચત્તાલીસં મુહુત્તા' સંમૂર્ચ્છિમમણુપ્યાણામ્ અટ્ટચત્ત્વારિંશતં મુહૂર્તાન્ અવસ્થિતિકાલઃ 'ગર્ભવક્કંતિયમણુસ્સાણં ચતુર્વીસં મુહુત્તા' ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમણુપ્યાણાં ગર્ભજમણુપ્યાણાં ચતુર્વિંશતિં મુહૂર્તાન્ અવસ્થિતિકાલઃ । 'વાણમંતર-જોહ્મી-સોહ્મી-સાણેસુ અટ્ટચત્તાલીસં મુહુત્તા' વાનવ્યન્તર-જ્યૌતિષિક-સૌધર્મે-શાનેષુ દેવલોકેષુ અટ્ટચત્ત્વારિંશતં મુહૂર્તાન્ અવસ્થિતિકાલઃ 'સણંકુમારે અટ્ટારસ રાહં-દિયાહં ચત્તાલીસ ય મુહુત્તા' સનત્કુમારે દેવલોકે અટ્ટાદશ રાત્રિંદિવાનિ ચત્તા-

મેં જો અન્તર હૈ વહ્ ઇસ પ્રકાર મે હૈ-(સંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષ-જોણિયાણં દો અંતો મુહુત્તા) સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાલે જો પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ હૈં ઉનકા અવસ્થાનકાલ દો અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ-ઇનમેં પ્રથમ ઈક અન્તર્મુહૂર્ત જો હૈ વહ્ વિરહકાલ કા હૈ ઔર દૂસરા અન્તર્મુહૂર્ત સમાન સંખ્યા વાલોં કે ઉત્પાદ કા ઔર મરણ કા સમયરૂપ હૈ । (ગર્ભવક્કંતિયાણં ચતુર્વીસં મુહુત્તા) તથા જો ગર્ભ જન્મવાલે પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્ હૈં ઉનકા અવસ્થાનકાલ ચૌવીસ મુહૂર્ત કા હૈ । (સંમુચ્છિમમણુસ્સાણં અટ્ટચત્તાલીસં મુહુત્તા) સંમૂર્ચ્છિમ જન્મ વાલે જો મણુપ્ય હૈં ઉનકા અવસ્થાનકાલ અટ્ટાલીસ મુહૂર્ત કા હૈ । (ગર્ભવક્કંતિયમણુસ્સાણં ચતુર્વીસં મુહુત્તા) તથા જો ગર્ભજન્મવાલે મણુપ્ય હૈં ઉનકા અવસ્થાનકાલ ચૌવીસ મુહૂર્ત કા હૈ (વાણમંતરજોહ્મીસોહ્મીસાણેસુ અટ્ટચત્તાલીસં મુહુત્તા) વાનવ્યન્તર

(સંમુચ્છિમપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણં દો અંતો મુહુત્તા) સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોનો અવસ્થાન કાળ મે અન્તર્મુહૂર્તનો છે. તેમાંનું પહેલું એક અન્તર્મુહૂર્ત વિરહકાળનું છે અને બીજું અન્તર્મુહૂર્ત સમાન સંખ્યાવાળાઓના ઉત્પાદના અને મરણના સમયરૂપ છે. (ગર્ભવક્કંતિયાણં ચતુર્વીસં મુહુત્તા) ગર્ભ-જન્મવાળાં પંચેન્દ્રિય તિર્યચોનો અવસ્થાન કાળ ૨૪ મુહૂર્તનો છે. (સંમુચ્છિમમણુસ્સાણં અટ્ટચત્તાલીસં મુહુત્તા) સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા મણુપ્યોનો અવસ્થાન કાળ ૪૮ મુહૂર્તનો છે. (ગર્ભવક્કંતિયમણુસ્સાણં ચતુર્વીસં મુહુત્તા) તથા ગર્ભ જન્મવાળા મણુપ્યોનો અવસ્થાન કાળ ૨૪ મુહૂર્તનો છે. (વાણમંતરજોહ્મીસોહ્મીસાણેસુ અટ્ટચત્તાલીસં મુહુત્તા) વાનવ્યન્તર, જ્યૌતિષિક, સૌધર્મ અને ધ્યાન દેવલોકમાં ૪૮ મુહૂર્તનો અવસ્થાન કાળ છે. (સણંકુમારે અટ્ટારસરાહં-દિયાહં ચત્તાલીસમુહુત્તા) સનત્કુમાર દેવલોકમાં

રિશ્નુમૂર્તીશ્ચ અવસ્થાનકાલઃ ' માહિંદે ચત્વીસં રાઈંદિયાઈં, વીસ ય મુહુત્તા ' મા હેન્દ્રે દેવલોકે ચત્વિંશતિં રાત્રિદિવાનિ, વિંશતિ મુહૂર્તંશ્ચ અવસ્થિતિકાલો ભવતિ ' વંમલોષ પંચચત્તાલીસં રાઈંદિયાઈં ' બ્રહ્મલોકે પશ્ચચત્વારિંશતં રાત્રિ-દિવાનિ અવસ્થિતિકાલઃ । ' લંતે નડઈં રાઈંદિયાઈં ' લાન્તકે દેવલોકે નવતિ રાત્રિદિવાનિ ભવતિ અવસ્થિતિકાલઃ । ' મહાસુકે સઢિં રાઈંદિયસયં ' મહાશુકે દેવલોકે પઠ્ઠિ રાત્રિદિવશતાનિ, પઠ્ઠધધિકૈકશતં રાત્રિદિવાનિ અવસ્થિતિકાલઃ, ' સહસ્સારે દો રાઈંદિયસયાઈં ' સહસ્સારે દેવલોકે દ્વે રાત્રિદિવશતે રાત્રિદિવશત દ્વયમ્ અવસ્થાનકાલો ભવતિ, ' આળય-પાળયાળં સંઘેજ્જા માસા ' આનત-પ્રાળ-તયોઃ દેવલોકયોઃ સંઘેયાન માસાન અવસ્થિતિકાલો ભવતિ, અત્ર વિરહ કાલસ્ય સંઘ્યાતમાસરૂપસ્ય દ્વિગુણિતસ્વેડપિ સંઘ્યાતત્વમેવ મળતીત્યવસેયમ્ । તથા- ' આરળ-ડચ્ચુદાળં સંઘેજ્જાઈં વાસાઈં ' આરળા-ન્યુતયો દેવલોકયોઃ સંઘેયાનિ

જ્યોતિષિક, સૌધર્મ-ઈશાન इन देवलोकों में अष्टतालीस मुहूर्त का अवस्थान काल है । (सणकुमारे अट्टारसराईंदियाईं चत्तालीसयमुहत्ता) सनत्कुमार देवलोक में अठारह रातदिन और चालीस मुहूर्त का अव-स्थान काल है । (माहिंदे चत्वीसं राईंदियाईं वीसयमुहत्ता) महेन्द्र देवलोक में चौबीस रातदिन और बीस मुहूर्त का अवस्थान काल है । (वंमलोष पंचचत्तालीसं राईंदियाईं) ब्राह्मलोक नामके देवलोक में पैतालीस रातदिन का अवस्थान काल है । (लंतए नडई राईंदियाईं) लान्तक देवलोक में नव्वे रातदिन का अवस्थान काल है । (महासुक्के सडिं राईंदियसयं) महाशुक देवलोक में एक सौ साठ रातदिन का अवस्थान काल है । (सहस्सारे दो राईंदियसयाईं) सहस्सार देवलोक में दो सौ रातदिन का अवस्थान काल है । (आणयपाणयाणं संखेज्जा-मासा) आनतप्राणत देवलोकों में संख्यात मास का अवस्थान काल है ।

૧૮ રાત્રિ-દિવસ અને ૪૦ મુહૂર્તનો અવસ્થાન કાળ છે (માહિંદે ચત્વીસં રાઈંદિયાઈં વીસય મુહુત્તા) માહેન્દ્ર દેવલોકમાં ૨૪ રાત્રિ-દિવસ અને ૨૦ મુહૂર્તનો અવસ્થાન કાળ છે. (વંમલોષ પંચચત્તાલીસં રાઈંદિયાઈં) બ્રહ્મલોક નામના દેવલોકમાં ૪૫ રાત્રિ-દિવસનો અવસ્થાન કાળ છે. (લંતે નડઈ રાઈં-દિયાઈં) લાન્તક દેવલોકમાં ૯૦ રાત્રિ-દિવસનો અવસ્થાન કાળ છે. (મહાસુકે સઢિં રાઈંદિયસયં) મહાશુક દેવલોકમાં ૧૬૦ રાત્રિ-દિવસનો અવસ્થાન કાળ છે. (સહસ્સારે દો રાઈંદિયસયાઈં) સહસ્સાર દેવલોકમાં ૨૦૦ રાત્રિ-દિવસનો અવસ્થાન કાળ છે. (આળયપાળયાળં સંઘેજ્જા માસા) આનતપ્રાણત દેવલોકોમાં

વર્ષાણિ અવસ્થાનકાલઃ, અત્રાપિ વિરહકાલસ્ય સંખ્યાતવર્ષરૂપસ્ય દ્વિગુણિત-
ત્વેऽપિ સંખ્યાતત્ત્વમેવ સંભવતીતિ વ્રોધ્યમ્ । ‘અંત્રં ગેવેજ્જદેવાણં’ એવમ્ આરણ-
ચ્યુતવદેવ ગ્રૈવેયકદેવાનામપિ સંખ્યેયાનિ વર્ષાણિ અવસ્થિતિકાલો ભવતિ, તત્ર
યદ્યપિ નવગ્રૈવેયકદેવાનાં મધ્યે અધસ્તનગ્રૈવેયકત્રિકે સંખ્યાતાનિ વર્ષશતાનિ,
મધ્યવર્તિગ્રૈવેયકત્રિકે સંખ્યાતાનિ વર્ષસહસ્રાણિ, ઉપરિતનગ્રૈવેયકત્રિકે ચ
સંખ્યાતાનિ લક્ષવર્ષાણિ વિરહકાલો ભવતિ, તથાપિ સંખ્યાતવર્ષસ્ય દ્વિગુણિતત્વેऽપિ
સંખ્યાતત્ત્વમેવ ભવતીતિ ન સંખ્યાતવર્ષાવસ્થિતિકાલવિરોધઃ, તથા ‘વિજય-
વેજયત-જયંત-અપરાજિયાણં અસંખેજ્જાઈં વાસસહસ્સાઈં’ વિજય-વૈજયન્ત-
જયન્તા-અપરાજિતેષુ દેવલોકેષ્વપિ અસંખ્યેયાનિ વર્ષસહસ્રાણિ અવસ્થિતિકાલો

સંખ્યાત માસરૂપ વિરહકાલ મેં યહાં પર દ્વિગુણિતા હોને પર મી સંખ્યા-
તતા હી આતી હૈ એસા જાનના ચાહિયે । (આરણઽચ્ચુયાણં સંખેજ્જાઈં
વાસાઈં) આરણ ઓર અચ્યુત દેવલોક મેં સંખ્યાતવર્ષોં કા અવસ્થાન
કાલ હૈ । યહાં પર મી સંખ્યાત વર્ષરૂપ વિરહ કાલ મેં દ્વિગુણિતા હોને
પર મી ઉસે સંખ્યાતરૂપ હી જાનના ચાહિયે । (અંત્રં ગેવેજ્જદેવાણં)
આરણ અચ્યુત દેવલોકોં કી તરહ હી ગ્રૈવેયકદેવોં કા મી અવસ્થાન
કાલ સંખ્યાતવર્ષોં કા હોતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । યદ્યપિ નવગ્રૈવેય-
કદેવોં કે વોચ મેં જો અધસ્તન ગ્રૈવેયકત્રિક હૈ ઉસમેં સંખ્યાત વર્ષશતોં
કા, મધ્યમ ગ્રૈવેયકત્રિક મેં સંખ્યાત હજાર વર્ષોં કા ઓર ઉપરિતન
ગ્રૈવેયકત્રિક મેં સંખ્યાત લક્ષવર્ષોં કા વિરહ કાલ કહા ગયા હૈ-ફિર
મી યહ સવ કાલ દ્વિગુણિત કરને પર મી ઉસમેં સંખ્યાતવર્ષપના કા
કોઈ વિરોધ નહીં આતા હૈ । તથા-(વિજય-વૈજયન્ત-જયન્ત-અપરાજિ-

સંખ્યાત માસનો અવસ્થાન કાળ છે. સંખ્યાત માસરૂપ વિરહકાળમાં અહીં
દ્વિગુણિતા (ખમણ) થવા છતાં પણ સંખ્યાતમાં જ આવે છે એવું સમજવું.
(આરણઽચ્ચુયાણં સંખેજ્જાઈં વાસાઈં) આરણ અને અચ્યુત દેવલોકોમાં સંખ્યાત
વર્ષોનો અવસ્થાન કાળ છે. અહીં પણ સંખ્યાત વર્ષરૂપ વિરહકાળમાં દ્વિગુણિતા
થવા છતાં પણ તેને સંખ્યાત રૂપ જ જાણવો જોઈએ. “ અંત્રં ગેવેજ્જદેવાણં ”
આરણ અને અચ્યુત દેવલોકના દેવોની જેમ ગ્રૈવેયકવાસી દેવોનો અવસ્થાન
કાળ પણ સંખ્યાત વર્ષનો સમજવો. જો કે નવ ગ્રૈવેયકવાસી દેવોમાંના નીચેના
ત્રણ ગ્રૈવેયકોમાં સંખ્યાત વર્ષશતોનો, મધ્યના ત્રણ ગ્રૈવેયકોમાં સંખ્યાત હજાર
વર્ષોનો, અને સૌથી ઉપરના ત્રણ ગ્રૈવેયકોમાં સંખ્યાત લાખ વર્ષનો વિરહ
કાળ કહ્યો છે, એ બધા કાળને દ્વિગુણિત કરવા છતાં પણ તેમાં સંખ્યાત વર્ષના
કાળનો કોઈ વિરોધ સંભવતો નથી. તથા (વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત, અપરા-

મત્તિ, વિજયાદિષુ વિરહકાલસ્ય અસંખ્યાતત્વેઽપિ અસંખ્યાત્વસ્યૈવ સત્ત્વેન અસં-
ખ્યાતવર્ણવસ્થિતિકાલાવિરોધાત્ । एवं ' सव्वट्ठसिद्धे पलिओवमस्स संखेज्जइ-
भागो ' सर्वार्थसिद्धे देवलोके पल्योपमस्य संख्येयभागोऽवस्थितिकालः, तत्रापि
विरहकालस्य पल्योपमसंख्यातभागतया तस्य द्विगुणितत्वेऽपि संख्यात-
भागस्यैव व्यवहाराद् अवस्थितिकालस्य पल्योपमसंख्यातभागाविरोधात्,
' एवं भाणियव्वं वड्ढंति, हायंति, जहण्णेणं एकं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए
असखेज्जभागं ' एव तथैव भणितव्यं वक्तव्यं यद् एते उपर्युक्ताः जघन्येन एकं
समयम्, उत्कृष्टेन आवलिकायाः असंख्येयभागम् वर्धन्ते, हीयन्ते च । ' अव-

યાળં અસંખેજ્ઞાઈં વાસસહસ્સાઈં) વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત ઓર અપરા-
જિત હન દેવલોકો મેં મી અસંખ્યાત હજાર વર્ષ કા અવસ્થાન કાલ હૈ ।
વિજયાદિકોં મેં વિરહકાલ અસંખ્યાતરૂપ હૈ ફિર મી ઉસે દ્વિગુણિત
હોને પર મી ઉસમેં અસંખ્યાત કી હી સત્તા આની હૈ-ઇસલિયે વહાં પર
અસંખ્યાત વર્ષ પ્રમાણ અવસ્થિતિ કાલ કે હોનેમેં કોઈ વિરોધ કી વાત
નહીં હૈ । (સવ્વટ્ઠસિદ્ધે પલિઓવમસ્સ સંખેજ્ઞાઈંભાગો) એસા જો કહ્યા
હૈ કિ સર્વાર્થસિદ્ધમેં પલ્યોપમકે સંખ્યાતવેં ભાગપ્રમાણ અવસ્થાન કાલ
હૈ સો યહ મી વિરહકાલ કો લેઠર દૂના હોઠર મી સંખ્યાતભાગરૂપ હી
રહતા હૈ । અર્થાત્ યહાં પર મી વિરહકાલ પલ્યોપમ કે સંખ્યાતવેં ભાગ
પ્રમાણ હૈ સો દ્વિગુણિત અવસ્થાપત્ર હો જાને પર મી ઇસમેં સંખ્યાતવેં
ભાગ કા હી વ્યવહાર હોગા ઇસસે અવસ્થિતિ કાલ પલ્યોપમ કે સંખ્યા-
તવેં ભાગ હૈ એસે કથન મેં કોઈ વિરોધ નહીં આના હૈ । (एवं भाणियव्वं

જિયાળં અસંખેજ્ઞાઈં વાસસહસ્સાઈં) વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરાજિત
દેવલોકોમાં પણ અસંખ્યાત હજાર વર્ષનો અવસ્થાન કાળ છે. વિજયાદિકોમાં
વિરહકાળ અસંખ્યાત રૂપ છે, તેને યમણો કરવા છતાં પણ તે સંખ્યાત રૂપજ
આવે છે, તેથી ત્યાં સંખ્યાત વર્ષ પ્રમાણ અવસ્થાન કાળ હોય છે, એમ કહે-
વામાં કોઈ વાંધો આવતો નથી (સવ્વટ્ઠસિદ્ધે પલિઓમસ્સ સંખેજ્ઞાઈંભાગો) એવું
જે કહ્યું છે કે સર્વાર્થસિદ્ધમાં પલ્યોપમના સંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ અવસ્થાન
કાળ છે, તો તે પણ વિરહકાળને યમણો કરવા છતાં સંખ્યાત ભાગ રૂપ જ
રહે છે. એટલે કે ત્યાં પણ વિરહકાળ પલ્યોપમના સંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ
છે, દ્વિગુણિત અવસ્થાપત્ર થઈ જવા છતાં પણ તેમાં સંખ્યાતમાં ભાગનો જ
વ્યવહાર થશે, તેથી અવસ્થિત કાળ પલ્યોપમના સંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ છે,
એમ કહેવામાં કોઈ બાધ (વાંધો) આવતો નથી (एवं भाणियव्वं વડ્ઢંતિ

દ્વિયાણં જં મણિયં' અવસ્થિતાનાં તુ તેપાં યદ્ યથા પૂર્વં મણિતમ્ અવસ્થિતિકાલઃ કથિતઃ, તથૈવ વિજ્ઞેય હિતિ ભાવઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—' સિદ્ધા ણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં વદ્ધતિ ' હે મદન્ત ! સિદ્ધાઃ સ્વલુ કિયન્તં કાલં કિયત્કાલપર્યન્તં વર્ધન્તે ? મગવાન્ આહ—' ગોયમા ! જહ્ણનેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં અદ્ધ સમયા ' હે ગૌતમ ! સિદ્ધાઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અઘ્ટૌ સમયાન્ યાવત્ વર્ધન્તે । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ — ' કેવહ્યં કાલં અવદ્ધિયા ? ' હે મદન્ત ! સિદ્ધાઃ કિયન્તં કાલમ્ કિયત્કાલપર્યન્તમ્ અવસ્થિતા મવન્તિ ? વૃદ્ધિહાન્યોરભાવાવસ્થાયાં તિથન્તિ ? મગવાનાહ—' ગોયમા ! જહ્ણનેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં છમ્માસા ' હે ગૌતમ ! સિદ્ધાઃ સ્વલુ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ ષમ્માસોન્ યાવત્ અવસ્થિતા મવન્તિ ॥ સુ૦ ૨ ॥

વદ્ધંતિ હાયંતિ જહ્ણનેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંલેજ્જહ-ભાગં) વે ઉપર્યુક્ત દેવલોક જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્ક્રુષ્ટ સે આવલિકા કે અસંલ્યાતવે ભાગતક ઘટતે વઢતે રહતે હૈં । (અવદ્ધિયા-ણં જં મણિયં) હનકા અવસ્થાન કાલ તો જૈસા હમને પહિલે કહા હૈ વૈસા હી જાનના ચાહિયે ।

અવ ગૌતમ (સિદ્ધા ણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં વદ્ધંતિ) હે મદન્ત ! સિદ્ધ કિતને કાલતક વઢતે હૈં ? એસા પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં—હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ ! સિદ્ધ (જહ્ણનેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં અદ્ધસમયા) જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્ક્રુષ્ટ સે આઠ સમય તક વઢતે હૈં । (કેવહ્યં કાલં અવદ્ધિયા) હે મદન્ત ! સિદ્ધ કિતને

હાયંતિ જહ્ણનેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંલેજ્જહ ભાગં) ઉપ-ર્યુક્ત દેવલોકોમાં ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમા વધારે આવલિકાના અસંજ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણુ કાળ સુધી વૃદ્ધિ અને હાસ (હાનિ, ઘટાડો થયા કરે છે. “અવદ્ધિયાણં જં મણિયં” તેમનો અવસ્થાન કાળ પહેલા કહ્યા પ્રમાણુ સમજવો. વળી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને પૂછે છે કે (સિદ્ધાણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં વદ્ધતિ ?) હે ભદન્ત ! સિદ્ધ પરમાત્માઓ કેટલા કાળ સુધી વધે છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (જહ્ણનેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અદ્ધસમયા) સિદ્ધ પરમાત્મા જઘન્યની અપેક્ષાએ (ઓછામાં ઓછા) એક સમય સુધી અને વધારેમા વધારે આઠ સમય સુધી વધે છે.

પ્રશ્ન—(કેવહ્યં કાલં અવદ્ધિયા ?) હે ભદન્ત ! સિદ્ધ પરમાત્માનો અવસ્થાન કાળ કેટલો છે ? તેનો જવાબ મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે—(જહ્ણનેણં

पुनर्जीवविषये एव प्रकारान्तरेणाह—‘जीवा णं भंते’ इत्यादि ।

मूलम्—जीवा णं भंते ! किं सोवचया, सावचया, सो
वचय—सावचया, निरुवचय—निरवचया ? गोयमा ! जीवा णो
सो वचया णो सा वचया, णो सोवचय—सावचया, निरु-
वचय—निरवचया, एगिंदिया तइयपये, सेसा जीवा चउहि
वि पएहिं भाणियव्वा । सिद्धा णं पुच्छा ? गोयमा ! सिद्धा
सोवचया, णो सावचया, णो सोवचय—सावचया, निरु-
वचय—निरवचया । जीवा णं भंते ! केवइयं कालं निरुवचय-
निरवचया ? गोयमा ! सव्वद्धं । नेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं
सोवचया ? गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं
आवलियाए असंखेज्जइभागं । केवइयं कालं सावचया ?
एवं चेव । केवइयं कालं सोवचय—सावचया ? एवं चेव ।
केवइयं कालं निरुवचय—निरवचया ? गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं
समयं उक्कोसेणं बारस मुहुत्ता ! एगिंदिया सव्वं सोवचया
सावचया सव्वद्धं । सेसा सव्वे सोवचया वि, सावचया वि,
सोवचय—सावचया वि, निरुवचय—निरवचया वि, जहण्णेणं
एक्कं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं ।
अवट्टिएहिं वक्कंतिकालो भाणियव्वो, सिद्धा णं भंते !
केवइयं कालं सोवचया ! गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं,

कालतक अवस्थित रहते हैं ! गौतम के इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु
उनसे कहते हैं कि—(गोयमा) हे गौतम ! सिद्ध (जहण्णेणं एक्कं समयं
उक्कोसेणं छम्मासा) जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से छह
मासतक वृद्धि और हानि को अभाववस्थारूप में रहते हैं ॥ सू० २ ॥

एकं समयं उक्कोसेणं छम्मासा) हे गौतम ! तेओ ओछाभां ओछा ओऽ समय
सुधी अने वधादेभां वधादे छ मास सुधी वृद्धि अने हानिनी असावावस्थाभां
रहे छे—ओऽ ओऽ तेमने अवस्थान क्षण ओछाभां ओछा ओऽ समयने अने
वधादेभां वधादे छ मास सुधीने समजये ॥ सूत्र २ ॥

उक्कोसेणं अट्ट समया, केवइयं कालं निरुवचय-निरवचया?
जहण्णेणं ए कं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा ॥ सेवं भंते २ ॥ सू० ३ ॥

पंचमसए अट्टमो उद्देसो समत्तो ॥ ५-८ ॥

छाया—जीवाः खलु भदन्त ! किं सोपचयाः, सापचयाः, सोपचय-साप-
चयाः, निरुपचय-निरपचयाः ? गौतम ! जीवा नो सोपचयाः नो सापचयाः, नो
सोपचय-सापचयाः, निरुपचय-निरपचयाः । एकेन्द्रियास्तृतीयपदे । शेषाः
जीवाश्चतुर्ष्वपि पदेषु भणितव्याः । सिद्धाः खलु पृच्छा ? गौतम ! सिद्धाः सोपचयाः,

‘ जीवाणं भंते ’ इत्यादि

सूत्रार्थ—(जीवा णं भंते ! किं सोवचया, सावचया, सोवचय, सा
वचया, निरुवचय, निरवचया) हे भदन्त ! जीव क्या उपचय सहित
हैं या अपचय सहित हैं ? अथवा उपचयापचय दोनों से सहित है ?
या उपचय और अपचय दोनों से रहित है ? (गोयमा ! जीवा णो
सोवचया, नो सावचया, नो सोवचयसावचया, निरुवचय-निरवचया
-एगिंदिया तइयपये, सेसा जीवा चउहिं पयेहिं भाणियव्वा) हे गौ-
तम ! जीव उपचय सहित नहीं है, अपचय सहित नहीं है, उपचय
अपचय दोनों से भी सहित नहीं है । किन्तु वे उपचय और अपचय
दोनों से रहित है । एकेन्द्रिय जीव तृतीयपद में हैं और बाकी के जीव
चारों पदों द्वारा भणितव्य हैं । (सिद्धाणं पुच्छा) हे भदन्त ! सिद्ध कैसे

“ जीवाणं भंते ! ” इत्यादि—

सूत्रार्थ—(जीवाणं भंते ! किं सोवचया, सावचया, सोवचय, सावचया,
निरुवचयनिरवचया) हे भदन्त ! शुं एवे। उपयय (वृद्धि) युक्त होय छे
के अपयय (ह्रास) युक्त होय छे ? अथवा शुं तेओ। उपयय अने अप-
यय, ओ गन्नेथी युक्त होय छे ? अथवा तेओ। उपयय अने अपययथी
रहित होय छे ? (गोयमा ! जीवाणं णो सोवचया, नो सावचया, नो सोवचय-
सावचया, निरुवचयनिरवचया, एगिंदिया तइयपये, सेसा जीवा चउहिं पयेहिं
भाणियव्वा) हे गौतम ! एवे। उपययथी युक्त होता नथी, अपययथी युक्त
पणु होता नथी, उपयय अने अपयय ओ गन्नेथी पणु युक्त नथी, पणु
तेओ। उपयय अने अपयय ओ गन्नेथी रहित होय छे. ओकेन्द्रिय एवे।नुं
त्रीण पद द्वारा अने पाडीना एवे।नुं चारे पद द्वारा कथन करवुं लेधओ.
(सिद्धाणं पुच्छा) हे भदन्त ! सिद्ध परमात्माओ विषे पणु हुं ओण पूछवा

નો સાપચયાઃ, નો સોવચય-સાપચયાઃ, નિરુપચયનિરપચયાઃ । જીવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ક્રિયન્તં કાલમ્ નિરુપચય-નિરુપચયાઃ? ગૌતમ ! સર્વાદ્વામ્ ! નૈરયિકા સ્વલુ ભદન્ત ! ક્રિયન્તં કાલં સોપચયાઃ ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ આવલિકાયા અસંખ્યેયભાગમ્ । ક્રિયન્તં કાલં સાપચયાઃ ? એવમેવ । ક્રિયન્તં કાલમ્

હૈં ? કયા વે ઉપચય સહિત હૈં યા અપચય સહિત હૈ, ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત પ્રશ્ન યદ્દાં સ્વ કહલેના ચાહિયે । (ગોયમા ! સિદ્ધા સોવચયા નો સાવચયા નો સોવચય સાવચયા, નિરુવચયનિરવચયા) હે ગૌતમ ! સિદ્ધ ઉપચય સહિત હૈં, અપચય સહિત નહીં હૈં, સોપચય ઓર સાપચય નહીં હૈં । નિરુપચય ઓર નિરપચય હૈં । (જીવા ણં ભંતે ! કેવહ્યં કાલં નિરુવચય નિરવચયા) હે ભદન્ત ! જીવ કિતને કાલતક ઉપચય ઓર અપચય સે સહિત હોતે હૈં ? (ગોયમા-સવ્વહ્દં) સર્વાદ્વા કાલ તક વે ઉપચય ઓર અપચય સે રહિત હોતે હૈં । (નેરહ્યાણં ભંતે ! કેવહ્યં કાલં સોવચયા) હે ભદન્ત ! નારક જીવ કિતને કાલતક ઉપચય સહિત હોતે હૈં ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ્ણમાગં) હે ગૌતમ ! નારક જઘન્યસે તો એક સમયતક ઓર ઉત્કૃષ્ટસે આવલિકા કે અસંખ્યાતવે ભાગતક ઉપચય સહિત હોતે હૈં । (કેવહ્યં કાલં સોવચયા) હે ભદન્ત ! નારક જીવ કિતને કાલતક સાપચય હોતે હૈં ? (એવંચેવ)

માર્ગુ ધુ-“ શુ તેઓ ઉપચયથી યુક્ત છે ? ” ઇત્યાદિ ચારે પૂર્વોક્ત પ્રશ્નો અહીં ગ્રહણ કરવા । (ગોયમા ! સિદ્ધા સોવચયા, નો સાવચયા, નો સોવચય સાવચયા, નિરુવચય નિરવચયા) હે ગૌતમ ! સિદ્ધ પરમાત્માઓ ઉપચયથી યુક્ત છે, અપચયથી યુક્ત નથી, સોપચય અને સાપચય પણ નથી, તેઓ નિરુપચય અને નિરપચય છે. (જીવાણં ભંતે ! કેવહ્યં કાલં નિરુવચય-નિરવચયા) હે ભદન્ત ! જીવો કેટલા કાળ સુધી ઉપચય અને અપચયથી રહિત હોય છે ? (ગોયમા ! સવ્વહ્દં) હે ગૌતમ ! તેઓ બધા કાળ પર્યન્ત ઉપચય અને અપચયથી રહિત હોય છે. (નેરહ્યાણં ભંતે ! કેવહ્યં કાલં સોવચયા) હે ભદન્ત ! નારક જીવો કેટલા કાળ સુધી ઉપચય યુક્ત હોય છે ?

(ગોયમા ! જહ્ણેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ્ણમાગં) હે ગૌતમ ! નારકો જોછામાં જોછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી ઉપચય યુક્ત હોય છે. (કેવહ્યં કાલં સાવચયા ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવો કેટલા કાળ સુધી અપચય રહિત હોય છે ? (એવંચેવ) હે ગૌતમ ! ઉપચય યુક્તતાના કાળ

સોપચય-સાપચયાઃ ? એવમેવ । કિયન્તં કાલં નિરૂપચય-નિરપચયાઃ ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ દ્વાદશમુહૂર્તાન્ । એકેન્દ્રિયાઃ સર્વે સોપચયાઃ સાપચયાઃ સર્વદ્વામ્ । શેષાઃ સર્વે સોપચયા અપિ, સાપચયા અપિ, સોપચય-સાપચયા અપિ, નિરૂપચય-નિરપચયા અપિ, જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ આવલિકાયાઃ અસંખ્યેય ભાગમ્ । અવસ્થિતેષુ વ્યુત્ક્રાન્તિકાલો મણિતન્યઃ । સિદ્ધાઃ સ્વહુ

હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત સોપચય કે કાલ-પ્રમાણાનુસાર હસકા મી કાલ સમજના યાહિયે । (કેવઈયં કાલં સોવચયસાવચયા) હે ભદન્ત ! નારક કિતને કાલતક સોપચય ઓર સાપચય હોતે હૈં ? (એવંચેવ) હે ગૌતમ ! હસકા કાલ મી પૂર્વોક્ત કાલ કે અનુસાર હી હૈં એસા જાનના યાહિયે । (કેવઈયં કાલં નિરૂવચયનિરવચયા) હે ભદન્ત ! નારક જીવ કિતને કાલતક નિરૂપચય ઓર નિરપચય રહતે હૈં ? (ગોચમા ! જહ્ણણેણં એકકં સમયં ઉક્કોસેણં વારસમુહૂત્તા) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વારહ મુહૂર્ત્ત તક નારક જીવ નિરૂપચય ઓર નિરપચય રહતે હૈં । (એગિંદિયા સવ્વે સોવચયા, સાવચયા સવ્વદ્ધં, સેસા સવ્વે સોવચયા વિ, સાવચયા વિ, સોવચય-સાવચયા વિ, જહ્ણણેણં એકકં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ્માગં) સમસ્ત એકેન્દ્રિય જીવ સર્વકાલ સોપચય ઓર સાપચય હોતે હૈં । વાકી કે સર્વ જીવોં મેં સોપચય સાપચય ઓર સોપચય સાપચય કા કાલ જઘન્ય એક સમય ઓર

જે પ્રમાણ આપ્યું છે એજ અપચય યુક્તતાનું પણ પ્રમાણ સમજવું. (કેવ-ઈયં કાલં સોવચયસાવચયા ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવો કેટલા કાળ સુધી ઉપચય અને અપચયવાળાં હોય છે ? (એવં ચેવ) હે ગૌતમ ! એનો કાળ પણ ઉપચય યુક્તતાના કાળ પ્રમાણે સમજવો. (કેવઈયં કાલ નિરૂવચય નિરવચયા ?) હે ભદન્ત ! નારકો કેટલા કાળ સુધી ઉપચય અને અપચયથી રહિત રહે છે ? (ગોચમા ! જહ્ણણેણં એકક સમયં ઉક્કોસેણં વારસમુહુ ૧) હે ગૌતમ ! નારક જીવો ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્ત સુધી ઉપચય અને અપચયથી રહિત રહે છે. (એગિંદિયા સવ્વે સોવચયા સાવચયા સવ્વદ્ધં, સેસા સવ્વે સોવચયા વિ, સાવચયા વિ, સોવચયસાવચયા વિ, જહ્ણણેણં એકકં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખે-જ્જહ્માગં) સમસ્ત એકેન્દ્રિય જીવો સર્વકાળે સોપચય અને સાપચય રહે છે. બાકીના સમસ્ત જીવોમાં ઉપચય યુક્તતા, અપચય યુક્તતા, અને ઉપચય અપચય યુક્તતાનો કાળ ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે

મદન્ત ! વિચિન્તં કાલં સોપચયાઃ ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ અષ્ટ સમયાન્ । કિચિન્તં કાલં નિરુપચય-નિરપચયાઃ ? જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ ષડ્ માસાન્, તદેવં મદન્ત ॥ સૂ૦ ૩ ॥

ટીકા—‘જીવાણં મંતે ! કિં સોપચયા, સાવચયા’ હે મદન્ત ! જીવાઃ સ્વલુ કિમ્ ઉત્કૃષ્ટ આવલિકા કે અસંખ્યાતર્વા ભાગ હૈ । (અવદ્વિષ્ઠિં વચ્ચકંતિ-કાલો ભાણિયવ્વો) અવસ્થિતોં મેં વ્યુત્ક્રાન્તિકાલ કહના ચાહિયે । (સિદ્ધા ણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં સોવચયા) હે મદન્ત ! સિદ્ધ કિતને કાલતક સોપચય રહતે હૈં ? (ગોયમા ! જહણ્ણેણં એકકં સમયં ઉક્કોસેણં અટ્ટસમયા) હે ગૌતમ ! સિદ્ધ જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ સમયતક સોપચય રહતે હૈં । (કેવહ્યં કાલં નિરુવચય-નિરવચયા) હે મદન્ત ! સિદ્ધ કિતને કાલતક નિરુપચય ઓર નિરપચય બને રહતે હૈં ? (જહણ્ણેણં એકકં સમયં ઉક્કોસેણં છમ્માસા-સેવં મંતે ! સેવં મંતે !) હે ગૌતમ ! સિદ્ધ જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે છમાસ તક નિરુપચય ઓર નિરપચય બને રહતે હૈં । હે મદન્ત ! જૈસા આપને કહા હૈ વહ સવ એસા હી હૈ—હે મદન્ત ! વહ સવ એસા હી હૈ ।

ટીકાર્થ—યહાં સૂત્રકાર પુનઃ જીવકે વિષયમેં હી પ્રકારાન્તરસે કથન કર રહે હૈં—ઇસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ (જીવા ણં મંતે !

આવલિકાના અસંખ્યાતર્વા ભાગ પ્રમાણ કહ્યો છે (અવદ્વિષ્ઠિં વચ્ચકંતિકાલો ભાણિયવ્વો) અવસ્થિતોમાં વ્યુત્ક્રાન્તિકાલ કહેવો જોઈએ. (સિદ્ધાણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં સોવચયા ?) હે ભદન્ત ! સિદ્ધ પરમાત્માઓ કેટલા કાળ સુધી ઉપચયવાળા રહે છે ? ગોયમા ! જહણ્ણેણં એકકં સમયં ઉક્કોસેણં અટ્ટસમયા) હે ગૌતમ ! તેઓ જોછામાં જોછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે આઠ સમય સુધી ઉપચય યુક્ત રહે છે. (કેવહ્યં કાલં નિરુવચય-નિરવચયા ?) હે ભદન્ત ! સિદ્ધ પરમાત્માઓ કેટલા કાળ સુધી ઉપચય-અપચયથી રહિત રહે છે ? જહણ્ણેણં એકકં સમયં, ઉક્કોસેણં છમ્માસા) હે ગૌતમ ! સિદ્ધ પરમાત્માઓ જોછામાં જોછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે છ માસ સુધી ઉપચય-અપચયથી રહિત રહે છે. (સેવં મંતે ! સેવં મંતે !) હે ભદન્ત ! આપની વાત સાચી છે. હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે યથાર્થ છે.

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર જીવોના વિષયમાં અન્ય પ્રકારે નિરૂપણ કરવા માટે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો રૂપ કથન કરે છે—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે

સોપચયાઃ, ઉપચયેન સહિતાઃ વૃદ્ધિસહિતા ભવન્તિ ? અથવા સાપચયાઃ અપચયેન સહિતાઃ હાનિસહિતાઃ, અથવા 'સોવચય-સાવચયા' કિં સોપચય-સાપચયાઃ ? વૃદ્ધિહાનિયુક્તાઃ યથાવસ્થિતા इत्यर्थः કિં ભવન્તિ ? અથવા 'નિરુવચય-નિરવચયા ?' નિરુપચય-નિરપચયાઃ-ઉપચયાપચયરહિતા યથાવસ્થિતા વા કિં ભવન્તિ ?

કિં સોવચયા સાવચયો) હે ભદન્ત ! જીવ કયા ઉપચય સહિત હોતે હૈં ? અપચય સહિત હોતે હૈં ? ઉપચય નામ વૃદ્ધિ કા હૈં ઓર અપચય નામ હાનિ કા હૈં । જિતને પહિલે જીવ હૈં ઉતને મેં કોઈ નયે જીવોં કા ઉત્પાદ હો જાવે તો હસસે ઉનકી સંખ્યા કી જો વૃદ્ધિ હોતી હૈં વહ ઉપચય હૈં । તથા જિતની પહિલે જીવોં કી સંખ્યા હો ઉસમેં સે જીવોં કે મરને કે કારણ ઘટતી હો જાવે તો હસકા નામ અપચય હૈં અથવા (સોવચય સાવચયા) સોપચય સાપચય હોતે હૈં ? વૃદ્ધિ ઓર હાનિ દોનોં સે એક સાથ વે યુક્ત હોતે હૈં ? યા (નિરુવચય નિરવચયા) જીવ નિરુપચય ઓર નિરવચય હૈં વૃદ્ધિ એવં હાનિ હનમેં નહીં હોતી હૈં ? એસે ચે ચાર પ્રશ્ન ગૌતમ ને પ્રશ્નુ સે પૂછે હૈં ? તાત્પર્ય હન પ્રશ્નોં કે પૂછને કા હસ પ્રકાર સે હૈં-જૈસે પૂર્વ મેં નપી તુલી હુઈ ધાન્યાદિ રાશિ મેં ઓર દૂસરી ધાન્યરાશિ મિલા દેને સે વહ ધાન્યરાશિ પૂર્વપ્રમાણ કી અપેક્ષા વૃદ્ધિગત હો જાતી હૈં-ઉસી પ્રકાર સે કયા નિશ્ચિન કી ગઈ જીવરાશિ મેં ઓર દૂસરી

(જીવાણં મંતે ! કિં સોવચયા સાવચયા ?) હે ભદન્ત ! શું ઊવો. ઉપચયવાળાં હોય છે ? અથવા શું તેઓ અપચયવાળાં હોય છે ? (ઉપચય એટલે વૃદ્ધિ અને અપચય એટલે હાનિ. પડેલાં જેટલાં ઊવો હોય તેમાં નવાં ઊવોની ઉત્પત્તિને કારણે સંખ્યાની જે વૃદ્ધિ થાય છે તેને ઉપચય કહે છે. અને ઊવોનાં મરણ થવાને કારણે ઊવોની મૂળ સંખ્યામાં જે ઘટાડો થાય છે તેને અપચય કહે છે.) “સોવચયા સાવચયા ?” અથવા શું તેઓ ઉપચય-અપચય બન્નેથી યુક્ત હોય છે ? (એટલે કે વૃદ્ધિ અને હાનિ બન્નેથી એક સાથે યુક્ત હોય છે ?) અથવા (નિરુવચયનિરવચયા) શું ઊવો ઉપચય-અપચય બન્નેથી રહિત હોય છે ? (એટલે કે વૃદ્ધિ-હાનિ બન્નેથી રહિત હોય છે ?) ગૌતમ સ્વામીએ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણેના ચાર પ્રશ્નો મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યા છે. હવે સૂત્રકાર તે ચારે પ્રશ્નોનું દષ્ટાંતો દ્વારા પ્રતિપાદન કરે છે.

તોલમાપ લઈને મૂકી રાખેલા ધાન્યાદિના રાશિમાં (ઢગલામાં) બીજી ધાન્યરાશિ નાખી દેવાથી જેની રીતે મૂળ ધાન્યરાશિના વજનમાં વધારો થાય છે, તેવી રીતે નિશ્ચિત સંખ્યાની જીવરાશિમાં શું બીજી નવી ઉત્પન્ન થયેલી

મગવાન આહ—‘ગોયમા ! જીવા ણો સોવચયા ણો સાવચયા’ હે ગૌતમ !
જીવાઃ સ્વલુ નો સોપચયાઃ નો વૃદ્ધિમન્તઃ અનુત્પન્નાનાં તત્રોત્પત્ત્યભાવાત્

ઉદ્ભૂત હુઈ જીવરાશિ મિલ જાતી હૈ ઓર હસસે પૂર્વસંખ્યા કી વૃદ્ધિ
હો જાતી હૈ કયા ? યહ પહિલા પ્રશ્ન હૈ । યા ઉસ નિશ્ચિત જીવરાશિ મેં
સે કિતનેક જીવોં કે નિકલ જાને સે યા ઉનકે અન્યપર્યાયાપન્ન હો જાને
સે ઉસકી સંખ્યા મેં હીનતો આ જાતી હૈ કયા ? યહ દૂસરા પ્રશ્ન હૈ ।
એક સાથ હી ઉસમેં અન્ય જીવોં કે ઉત્પન્ન હોકર આ મિલને સે ઓર
મરણ કરકે ઉસમેં સે નિકલ જાને સે જીવસંખ્યામેં યુગપત્ હાનિ ઓર
વૃદ્ધિ દોનોં ઘાતેં હોતી હેં કયા ? યહ તીસરા પ્રશ્ન હૈ । તથા ઉત્પાદ ઓર
ઉદ્વર્તના કે અભાવ કો લેકર યે સઘ કુછ નહીં હોતા હૈ કયા ? મગવાન
ગૌતમ કે હન પ્રશ્નોં કા ઉત્તર દેને કે અભિપ્રાય સે ઉનસે કહતે હેં કિ
(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જીવા ણો સોવચયા) જીવ સોપચય નહીં હેં
કયોં કિ અનુત્પન્ન જીવોં કિ વહાં પર ઉત્પત્તિ હોને કા અભાવ હૈ ।
જીવરાશિ સોપચય તો તથ હી માની જા સકતી કિ જવ ઉસમેં ઓર
દૂસરે જીવ નયે ઉત્પન્ન હોકર મિલતે પરન્તુ જીવોં કી ઘટપટાદિ કી તરહ
નવીન ઉત્પત્તિ તો હોતી નહાં હૈ—અતઃ જીવરાશિ જિતની હૈ વહ ઉતની

જીવરાશિનો વધારો થવાની તે મૂળ સંખ્યામાં વૃદ્ધિ થાય છે ખરી ? આ
પહેલો પ્રશ્ન છે. બીજો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે છે—જેવી રીતે ધાન્યની રાશિમાંથી
થોડું ધાન્ય લઈ લેવાથી ધાન્યની રાશિના વજનમાં ઘટાડો થાય છે, જેવી
રીતે નિશ્ચિત જીવરાશિમાંથી કેટલાક જીવો નીકળી જવાથી અથવા અન્ય
પર્યાયમાં આવ્યા જવાથી શું તેમની સંખ્યામાં ઘટાડો થાય છે ખરો ? ત્રીજો
પ્રશ્ન આ પ્રમાણે છે—એકી સાથે બીજાં જીવો પેદા થઈને તે જીવરાશિમાં
આવી મળવાથી અને મરીને તેમાંથી નીકળી જવાને કારણે જીવસંખ્યામાં
એકી સાથે વૃદ્ધિ અને હાનિ બંને થાય છે ખરાં ? ચોથો પ્રશ્ન—અથવા ઉત્પત્તિ
અને મરણના અભાવે શું ઉપચય—અપચય જેવું કંઈ પણ હોતું નથી ?
ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નોને ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ ગોયમા ! ”
હે ગૌતમ ! (જીવા ણો સોવચયા) જીવો ઉપચયથી યુક્ત હોતા નથી, કારણ
કે અનુત્પન્ન જીવોની ત્યાં ઉત્પત્તિ થવાનો અભાવ છે. જીવરાશિને ત્યારેજ
ઉપચય યુક્ત માની શકાય કે જ્યારે તેમાં બીજાં નવાં ઉત્પન્ન થયેલાં જીવો
આવીને મળી જાય. પરંતુ ઘટપટાદિ (ઘડા, પ્રસ્ર આદિ) ની જેમ જીવોની
નવી ઉત્પત્તિ તો થતી નથી, તેથી જીવરાશિ જેટલી તે જેટલી રહે છે.

નો વા સાપચયાઃ હાનિમન્તો વા ભવન્તિ, વિદ્યમાનજીવાનામજીવત્વેન પરિણત્ય
ભાવાત્ ' જો સોવચય-સાવચયા ' નો વા સોપચય-સાપચયાઃ ભવન્તિ, જીવાનાં
વૃદ્ધિહાન્યોરભાવાત્, અત એવ જીવાઃ ' નિરુવચય-નિરવચયા ' નિરુપચય-
નિરપચયાઃ વૃદ્ધિહાનિરહિતાઃ યથાવસ્થિતા એવ ભવન્તિ, । અથ ઉપચયસ્ય
વૃદ્ધિરૂપત્વેન, અપચયસ્ય ચ હાનિરૂપત્વેન ભવતુ મજ્જદ્વયમ્, કિન્તુ યુગપદ્
ઉપચયાપચયસહિતસ્ય નિષેધઃ, યુગપદ્ ઉપચયાપચયરહિતસ્ય ચ અવસ્થિતત્વ-

હી રહતી હૈ (જો સાવચયા) જીવરાશિ સાપચય નહીં હૈ-ક્યોં કિ
જીવરાશિ મેં કોઈ મી જીવ કમી મી અજીવરૂપ મેં પરિણત નહીં હોતા
હૈ । અજીવરૂપ સે યદિ વહ પરિણત હોતા તો ઉસ રાશિ મેં કમી હોતી
(જો સોવચયસાવચયા) હસી પ્રકાર સે એસા મી નહીં હૈ કિ એક
તરફ નવીન જીવ ઉત્પન્ન હોકર ઉસમેં મિલતે જાવેં ઓર દૂસરી તરફસે
ઉસમેં ઉતને હી નિકલ કર દૂસરે રૂપમેં પરિણત હોતે જાવેં હસ તરહ વૃદ્ધિ
ઓર હાનિ કા અભાવ હોને કે કારણ જોવ સોપચય ઓર સાવચય મી
નહીં હૈ । કિન્તુ વે તો (નિરુવચયા-નિરવચયા) નિરુપચય ઓર નિર-
પચય હૈ-નવીન હાનિ વૃદ્ધિ કે અભાવ હોને કે કારણ યથાવસ્થિત હૈ ।

શંકા—ઉપચય વૃદ્ધિરૂપ હોતા હૈ ઓર અપચય હાનિરૂપ હોતા
હૈ-હસ તરહ સે ઉપચય ઓર અપચયસંબંધી દો ભંગ તો બન જાતે હૈ
પરન્તુ યુગપત્ ઉપચય ઓર અપચય સહિત કા જો નિષેધ કિયા ગયા

“ જો સાવચયા ” જીવરાશિ અપચય (હાનિ) થી યુક્ત પણ હોતી નથી,
કારણ કે જીવરાશિમાંથી કોઈ પણ જીવ કદી પણ અજીવરૂપે પરિણમતો નથી.
જો તે અજીવરૂપે પરિણમતો હોત તો જીવરાશિમાં અપચય (સંજ્યામાં
ઘટાડો) થતો હોત. (જો સોવચયસાવચયા) એવું પણ બનતું નથી કે એક
તરફથી નવીન જીવો ઉત્પન્ન થઈને તેમાં મળી જતાં હોય અને બીજી તરફથી
એટલાં જ જીવો તેમાંથી નીકળી જઈને અન્યરૂપે પરિણમન પામતા હોય.
આ રીતે વૃદ્ધિ અને હાનિનો અભાવ હોવાથી જીવરાશિ ઉપચય-અપચય
બન્નેથી યુક્ત પણ નથી. પરંતુ તે “ નિરુવચયા-નિરવચયા ” ઉપચય-અપચય
તે બન્નેથી રહિત હોય છે. નવીન વૃદ્ધિ અને હાનિનો અભાવ હોવાથી જીવોની
સંજ્યામાં વધારો કે ઘટાડો સંભવતો નથી તેથી યથાવસ્થિતજ રહે છે.

શંકા—ઉપચય વૃદ્ધિરૂપ હોય છે અને અપચય હાનિરૂપ હોય છે. આ
રીતે ઉપચય અને અપચયના બે ભંગ (વિકલ્પો) તો બની જાય છે. પણ
એક સાથે ઉપચય અને અપચય સંભવતાનો જે નિષેધ કરાયો છે એ

રૂપતયા સ્વીકારઃ, इत्यनयोरेकार्थक्यात् पौनरुक्त्यमिति चेदाह तृतीयभङ्गे निषेधमुखेन कथनं, चतुर्थभङ्गे तु विधिमुखेन स्वीकारः—इति न पौनरुक्त्यम् । एवम् ‘एगिंदिया तइयपए’ एकेन्द्रियाः जीवास्तृतीयपदे सोपचय-सापचयरूपतृतीय-भङ्गे भणितव्या बोध्याः, युगपद् उत्पादोद्वर्तनाभ्यां वृद्धिहानिसद्भावात्, शेषाः

હૈ और युगपत् उपचय अपचय रहित को अवस्थितरूप से जो स्वीकार किया गया है—सो यह कथन तो एक ही प्रकार का है । इस तरह के कथन से यहां पर पुनरुक्ति दोष का प्रसंग प्राप्त होता है ? उत्तर—तुमने अभी तक इस प्रकार से कथन करने के भाव को नहीं समझा है—देखो तृतीयभङ्ग में जो कथन किया गया है वह निषेध को लक्ष्य में लेकर किया गया है—और चतुर्थभंग में जो कथन किया गया है वह विधि को लक्ष्य में लेकर किया गया है वस इसी अपेक्षा यहां पर अन्तर जानना चाहिये दोनों में एकार्थकता होने पर भी कथन करने की शैली में भिन्नता है ही—अतः पुनरुक्ति दोष का अभाव यहां पर है । (एगि-दिया तइयपए) एकेन्द्रिय जीवों को तृतीय पद में कहना चाहिये—अर्थात् सोपचय सापचयरूप जो तृतीय भंग है उसमें ये एकेन्द्रिय जीव भणि-तव्य हैं ऐसा जानना चाहिये क्यों कि एकसाथ—उत्पाद और उद्वर्तन

ઉપચય-અપચય રહિતતાનો અવસ્થિત રૂપે જે સ્વીકાર કરાયો છે, એ કથન તો એક જ પ્રકારનું લાગે છે. આ પ્રકારના કથનથી શું પુનરુક્તિ દોષ લાગતો નથી ?

ઉત્તર—શંકા કરનાર ઉપર્યુક્ત કથનનો ભાવ સમજ્યા નથી. ત્રીજા ભંગમાં જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે નિષેધને લક્ષ્યમાં લઇને કરવામાં આવ્યું છે. અને ચોથા ભંગમાં (વિકલ્પમાં) જે કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે વિધિને લક્ષ્યમાં લઇને કરવામાં આવ્યું છે. એ દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાથી એ બંને ભંગો વચ્ચેનો ભેદ દેખાઇ આવશે. બંને કથનમાં એકાર્થતા હોવા છતાં પણ કથન કરવાની શૈલીમાં ભિન્નતા જ રહેલી છે. તેથી તે કથનમાં પુનરુક્તિ દોષનો અભાવ જ રહે છે.

“ એગિંદિયા તહયપએ ” એકેન્દ્રિય જીવોનું કથન ત્રીજા પદને આધારે કરવું જોઈએ એટલે કે ઉપચય-અપચય બંનેથી યુક્ત એકેન્દ્રિય જીવોને સમજાવા. કારણ કે એકી સાથે ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ) અને ઉદ્વર્તન (નાશ) થતો હોવાથી એકેન્દ્રિય જીવોમાં વૃદ્ધિ અને હાનિનો સદ્ભાવ રહે છે. બાકીના

‘ સોપચયાઃ ૧, સાપચયાઃ ૨, નિરૂપચય-નિરપચયાઃ ૩, એતે ત્રયો ભક્ષા એકેન્દ્રિયેષુ ન ઘટન્તે, પ્રત્યેકમુત્પાદોદ્વર્તનયોસ્તદ્વિરહસ્ય ચાસદ્ભાવાદિતિ, ‘ સેસા જીવા ચઊર્હિં વિ પદેર્હિં ભાણિયન્વા ’ શેષાઃ જીવા દ્વીન્દ્રિયાદારભ્ય વૈમાનિકપર્યન્તા એકોનવિંશતિદણ્ડકસ્થાઃ ચતુર્થવપિ પદેષુ સોપચયાદિરૂપેષુ ભણિતવ્યા-વક્તવ્યાઃ । એકેન્દ્રિયાણાં દણ્ડકપશ્ચકં વિહાય શેષૈકોનવિંશતિદણ્ડકજીવેષુ સોપચયાદય શ્રત્વારોઽપિ ભક્ષા લભ્યન્તે इति भावः ।

ગૌતમઃ પુચ્છતિ—‘સિદ્ધા ણં પુચ્છા ? ’ હે ભદન્ત ! સિદ્ધાઃ સ્વલ્લુ કિમ્ સોપચયાઃ, સાપચયાઃ, સોપચય-સાપચયઃ, નિરૂપચય-નિરપચયાઃ વા ભવન્તિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા ! ’ સિદ્ધા સોવચયા, ણો સાવચયા, ણો સોવચયસાવચયા, નિરુવચય-

કો લેકર વહાં વૃદ્ધિ ઓર હાનિ કા સદ્ભાવ રહતા હૈ । બાકી કે (સોવચયા ૧ સાવચયા ૨ નિરુવચયા-નિરવચયા ૩) યે ભંગ એકેન્દ્રિય જીવોં મેં ઘટિત નહીં હોતે હૈં । કયોં કિ એકેન્દ્રિયોં મેં પ્રત્યેક કા ઉત્પાદ, ઉદ્વર્તન ઓર इनके विरह का अभाव है । (સેસા જીવા ચઊર્હિં વિ પદેર્હિં ભાણિયન્વા) દ્વિન્દ્રિયસે લેકર વૈમાનિક દેવોં તક કે જીવ જો કિ ૧૯ દણ્ડકોં મેં હૈં ચારોં હી સોપચયાદિરૂપ ભક્ષોં મેં કથન કરને યોગ્ય હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ એકેન્દ્રિયોં કે દણ્ડકપશ્ચક કા છોડકર વાકી કે ૧૯ દણ્ડકોં કે જીવોં મેં સોપચયાદિ ચારોં હી ભક્ષ પાચે જાતે હૈં ।

ગૌતમ પૂછતે હૈં—(સિદ્ધાણં પુચ્છા) હે ભદન્ત ! સિદ્ધ જીવ કયા સોપચય હૈં ? યા અપચય રહિત હૈં ? યા સોપચય સાપચ હૈં ? યા નિરૂપચય નિરપચય હૈં इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि—(गोयमा) हे गौतम ! (सिद्धा सौवचया, णो सावचय, णो सौवचयसावचया,

ત્રણે ભગો એકેન્દ્રિય જીવોને લાગુ પડતા નથી. એટલે કે (સોવચયા, સાવચયા, નિરુવચય-નિરવચય) આ ત્રણ ભંગ તેમને લાગુ પડતા નથી, કારણ કે એકેન્દ્રિયોમાં પ્રત્યેકનો ઉત્પાદ, ઉદ્વર્તન અને તેમનો વિરહનો અભાવ છે. (સેસા જીવા ચઊર્હિં વિ પદેર્હિં ભાણિયન્વા) દ્વીન્દ્રિયથી લઈને વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવો કે જે ૧૯ દંડકોમાં છે, તેમને ચારે ભંગ લાગુ પડે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે એકેન્દ્રિયોના પાંચ દંડકો સિવાયના બાકીના ૧૬ દંડકોના જીવોને સોપચયાદિ ચારે ભંગ લાગુ પડી શકે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“સિદ્ધાણં પુચ્છા” હે ભદન્ત ! સિદ્ધ જીવો શું ઉપચય યુક્ત હોય છે ? અથવા અપચય યુક્ત હોય છે ? અથવા ઉપચય અપચય બન્નેથી યુક્ત હોય છે ? અથવા ઉપચય-અપચય બન્નેથી રહિત હોય છે ?

ઉત્તર—“ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (સિદ્ધા સોવચયા, ણો સાવચયા,

નિરવચયા' હે ગૌતમ ! સિદ્ધાઃ સ્વલુ સોપચયાઃ વૃદ્ધિયુક્તા ભવન્તિ કર્મક્ષયેણ તત્રા-
ગમનાત્ , એવં નિરુપચય-નિરવચયાઃ-નિરુપચયા ચિરહકાલમાશ્રિત્ય વૃદ્ધિરહિતાઃ,
નિરવચયાઃ તત્ ઉદ્વર્તનાભાવાત્ , યથાવસ્થિતા ભવન્તિ--ઇત્યર્થઃ, કિન્તુ નો
સાપચયાઃ તત્ પુનરુદ્વર્તનાભાવાત્ , ન વા સોપચય-સાપચયાઃ યુગપદ્ ઉપચયા
પચયયુક્તા ન ભવન્તિ, ઇતિ ભદ્રદ્વયં સિદ્ધેષુ ન ઘટતે । પ્રથમચતુર્થરૂપં ભદ્રદ્વયં
ઘટતે ઇતિ ભાવઃ, અત્ર પ્રથમચતુર્થરૂપં ભદ્રદ્વયં સ્વીકૃતમ્ ॥ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-
' જીવાણં મંતે ! કેવદ્વયં કાલં નિરુપચય-નિરવચયા ? ' હે મદન્ત ! જીવાઃ સ્વલુ

નિરુવચય નિરવચયા) સિદ્ધ વૃદ્ધિયુક્ત હોને કે કારણ સોપચય હોતે હૈં
હસકા કારણ યહ હૈં કિ સિદ્ધાવસ્થા મૈં જીવ કર્મોં કે ક્ષય હો જાને સે
હી આતા હૈં નિરુપચય યે હસ કારણ સે કહે ગયે હૈં કિ ચિરહકાલ કો
લેકર યે વૃદ્ધિ સે રહિત કહે ગયે હૈં તથા જો જીવ હસ અવસ્થા મૈં
પહુંચ જાતા હૈં ફિર ઉસકા વહાં સે ઉદ્વર્તન હોતા નહીં હૈં હસ કારણ
યે નિરુપચય-યથાવસ્થિત કહે ગયે હૈં । (નો સાપચયા, ન વા સોપચય
સાપચયા) યે દો ભદ્ર સિદ્ધોં મૈં નહીં હૈં । ક્યોં કિ ઉનમૈં પહુંચ કર જીવ
વાપિસ નહીં આતા હૈં, અતઃ વે સાપચય નહીં હૈં ઓર એક સાથ વે
સોપચય સાપચય નહીં હોતે હૈં હસ કારણ વે તૃતીયભદ્રવાલે ભી નહીં
હૈં । પ્રથમ ઓર ચતુર્થભદ્ર યે દો ભંગ ઇનમૈં ઘટિત હોતે હૈં । અવ ગૌતમ
સ્વામી પૃચ્છતે હૈં કિ (જીવા ણં મંતે ! કેવદ્વયં કાલં નિરુવચય-નિરવચ-
યા) હે મદન્ત ! જીવ કિતને કાલતક ઉપચય રહિત ઓર અપચય
રહિત હોતે હૈં ? ઉત્તર મૈં પ્રમુ ઉનસે કહતે હૈં (ગોચમા) હે ગૌતમ !

જો સોવચયસાવચયા, નિરુવચય-નિરવચયા) સિદ્ધોમાં વૃદ્ધિ થતી હોવાથી
તેઓ ઉપચય યુક્ત હોય છે, કારણ કે કર્મેના ક્ષય કરીને કેટલાક જીવો
સિદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત કરનારો જીવ ફરીથી સંસારમાં જન્મ લેતો નથી. તે કારણે
સિદ્ધોની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો નથી. (નો સાપચયા, ન વા સોપચયસાપચયા)
આ જો ભંગોનો સિદ્ધોમાં અભાવ હોય છે. સિદ્ધપદે પહોંચેલો જીવ સંસારમાં
ફરી જન્મ લેતો નથી, તે કારણે તેને અપચય યુક્ત કહી શકાય નહીં. વળી
તેઓ એક સાથે ઉપચય-અપચય બન્નેથી યુક્ત હોતા નથી, તે કારણે ત્રીજા
ભંગનો પણ તેમનામાં નિષેધ કર્યો છે. તેમને પહેલો અને ચોથો ભંગ લાગુ
પડે છે, એટલે કે તેઓ ઉપચયથી યુક્ત હોય છે અને ઉપચય-અપચયથી
રહિત હોય છે.

પ્રશ્ન—“ જીવાણં મંતે ! કેવદ્વયં કાલં નિરુવચય-નિરવચયા ? ” હે
હે મદન્ત ! જીવો કેટલા કાળ સુધી ઉપચય-અપચયથી રહિત રહે છે ?

કિયન્તં કાલં કિયત્કાલપર્યન્તં નિરૂપચય-નિરપચયાઃ ભવન્તિ ? ભગવાનાહ—
‘ ગોયમા ! સન્વદ્ધં ’ હે ગૌતમ ! સર્વાદ્ધા સર્વકાલપર્યન્તં જીવાઃ નિરૂપચય-
નિરપચયા ભવન્તિ, જીવાનાં સર્વકાલાવસ્થિતત્વાત્ , ‘ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ નેરઙ્ગયા-
ણં મંતે ! કેવદ્ધયં કાલં સોવચયા ? હે મદન્ત ! નૈરયિકાઃ સ્વલુ કિયન્તં કાલં
કિયત્કાલપર્યન્તં સોપચયા ભવન્તિ ? ભગવાનાહ — ‘ ગોયમા ! જહ્ણણેણં
એકં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ્ણમાણં ’ હે ગૌતમ ! નૈરયિકા
જીવા જહ્ણણેણ એકં સમયમ્ , ઉત્કર્ષેણ આનલિકાયા અસંખ્યેયમાગમ્ સોપચયા
ભવન્તિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ કેવદ્ધયં કાલં સાવચયા ? ’ હે મદન્ત ! નૈરયિકાઃ
કિયન્તં કાલં કિયત્કાલપર્યન્તમ્ સાપચયાઃ ભવન્તિ ? ભગવાન્ આહ—‘ એવં ચેવ ’

(સન્વદ્ધં) સર્વકાલ પર્યન્ત જીવ ઉપચય ઓર અપચય સે રહિત હોતે
હૈં । કયોં કિ હનકી સ્થિતિ સવ કાલ મેં રહતી હૈં । અવ ગૌતમ સ્વામી
પ્રભુ સે એસા પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ (નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કેવદ્ધયં કાલં સોવચ-
યા) હે મદન્ત ! નારક કિતને કાલ તક ઉપચય સહિત હોતે હૈં ? હસકે
ઉત્તર મેં પ્રભુ ઉન્હેં સમજાતે હૈં કિ—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહ્ણણેણં
એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહ્ણમાણં) નારક કમ સે
કમ એક સમય તક ઓર અધિક સે અધિક આવલિકા કે અસંખ્યાતવેં
માગતક ઉપચય સહિત હોતે હૈં । (કેવદ્ધયં કાલં સાવચયા) તથા હે
મદન્ત ! નારક જીવ કિતને કાલતક અપચય સહિત હોતે હૈં ? ઉત્તર
મેં પ્રભુ કહતે હૈં (એવં ચેવ) નારક જીવ કમસે કમ એક સમય તક
ઓર અધિક સે અધિક આવલિકા કે અસંખ્યાતવેં માગતક અપચય
સહિત હોતે હૈં । તથા (કેવદ્ધયં કાલં સોવચય-સાવચયા) હે મદન્ત !

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! “ સન્વદ્ધ ” સર્વકાળ પર્યન્ત જીવો
ઉપચય-અપચયથી રહિત રહે છે કારણ કે તેમનું અવસ્થાન (અસ્તિત્વ)
બધા કાળમાં હોય છે

પ્રશ્ન—(નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કેવદ્ધયં કાલં સોવચયા ?) હે મદન્ત ! નારક
જીવો કેટલા કાળ સુધી ઉપચયવાળા રહે છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (જહ્ણણેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં
આવલિયાએ અસંખેજ્જહ્ણમાણં) નારકો ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને
વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી ઉપચય
યુક્ત રહે છે. “ કેવદ્ધયં કાલં સાવચયા ” હે મદન્ત ! નારક જીવો કેટલા કાળ
સુધી અપચય યુક્ત રહે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ એવં
ચેવ ” નારક જીવો ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે
આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી અપચય યુક્ત રહે છે.

એવમેવ, સોપચયવદેવ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ આવલિકાયાઃ અસંખ્યેય-
ભાગપર્યન્તં નૈરયિકાઃ સાપચયા ભવન્તિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ કેવદ્વયં કાલં નિરુવ-
ચયનિરવચયા ? ’ કિયન્તં કાલં સોપચય સાપચયાઃ? હે ભદન્ત ! નૈરયિકાઃ કિય-
ત્કાલપર્યન્તં સોપચય—સાપચયા ભવન્તીતિ ? મગધાનાહ—‘ એવંચેવ ’ એવમેવ સોપચય-
વદેવ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ આવલિકાયાઃ અસંખ્યેયભાગમ્, ‘ કેવદ્વયં-
કાલં નિરુવચય—નિરવચયા ’ હે ભદન્ત ! નૈરયિકાઃ કિયન્તં કાલં નિરુપચય—નિર-
પચયાઃ ભવન્તિ ? મગધાનાહ —‘ ગોયમા ! જહ્ણેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં વારસ
મુહુત્તા ’ હે ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કૃષ્ટેન દ્વાદશ મુહૂર્તાન્
યાવત્ નિરુપચય—નિરપચયા ભવન્તિ । તથા ‘ ઇર્ગિદિયા સંવ્વે સોવચયા, સાવ-
ચયા સંવ્વદ્ધં ’ એકેન્દ્રિયાઃ સ્વલુ જીવાઃ સર્વે સર્વાદ્દામ્ સર્વકાલપર્યન્તં સોપચયાઃ

નારક કિતને સમયતક તૃતીયભંગવાલે હોતે હૈં ? તવ હસકે ખી ઉત્તરમેં
(એવં ચેવ) પ્રભુ ઉનસે કહતે હૈં કિ હે ગૌતમ ! નરક જીવ યુગપત્ ઉપચય
ઔર અપચયસે યુક્તરૂપ તૃતીયભંગવાલે કમ સે કમ એક સમયતક ઔર
અધિકસે અધિક આવલિકાકે અસંખ્યાતવે ભાગતક હોતે હૈં । (કેવદ્વયં
કાલં નિરુવચય—નિરવચયા) હે ભદન્ત ! નારકજીવ કિતને કાલતક ઉપ-
ચયસે રહિત ઔર અપચય સે રહિત હોતે હૈં ઉત્તરમેં પ્રભુ ઉનસે કહતે હૈં
કિ (ગોયમા ! જહ્ણેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં વારસમુહુત્તા) હે ગૌતમ !
કમ સે કમ એક સમયતક ઔર અધિક સે અધિક વારહ મુહૂર્ત તક
નારક જીવ ઉપચય સે રહિત ઔર અપચય સે રહિત હોને રૂપ ચતુર્થ
ભંગવાલે હૈં । (ઇર્ગિદિયા સંવ્વે સોવચયા, સાવચયા સંવ્વદ્ધં) તથા એકે-
ન્દ્રિય જિતને ખી જીવ હૈં વે સ્વ કાલ મેં ઉપચયસહિત ઔર અપ-

પ્રશ્ન—(કેવદ્વયં કાલં સોવચય—સાવચયા ?) હે ભદન્ત ! નારકે કેટલા
કાળ સુધી ઉપચય—અપચય બન્નેથી યુક્ત રહે છે ?

ઉત્તર—“ એવં ચેવ ” હે ગૌતમ ! નારક જીવોનો ઉપચય—અપચય
બન્નેથી એકી સાથે યુક્ત રહેવાનો કાળ પણ ઉપચય યુક્ત રહેવાના કાળ
પ્રમાણે જ સમજવો. એટલે કે તેનો ઓછામાં ઓછો એક સમયનો અને
વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કાળ સમજવો.
(કેવદ્વયં કાલં નિરુવચય—નિરવચયા ? ” હે ભદન્ત ! નારકે કેટલા કાળ સુધી
ઉપચય—અપચયથી રહિત હોય છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહ્ણેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં વારસમુહુત્તા)
હે ગૌતમ ! નારકે ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે
બાર મુહૂર્ત સુધી ઉપચય—અપચયથી રહિત હોય છે. (ઇર્ગિદિયા સંવ્વે સોવ-

સાપચયાશ્ચ ભવન્તિ, ' સેસા સન્વે સોવચયા વિ, સાવચયા વિ, સોવચય-સાવ-
ચયાવિ, નિરુવચયનિરવચયા વિ, જહણેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાણ
અસંખેજ્જહમાગં ' શેષાઃ ઉપર્યુક્તાતિરિક્તાઃ સર્વે દ્વીન્દ્રિયાદયો જીવાઃ સોપચયાઃ
અપિ, સાપચયાઃ અપિ, સોપચય-સાપચયા અપિ, નિરુપચય-નિરપચયાઃ અપિ
જઘન્યેત એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ આવલિકાયાઃ અસંખ્યેયમાગમ્, અસંખ્યાત-
કાલપર્યન્તમ્ તિષ્ઠન્તિ, કિન્તુ ' અવદ્વિદ્દિહિં વક્કંતિકાલો માણિયવ્વો ' અવસ્થિ-
તેષુ નિરુપચય-નિરપચયરૂપેષુ વ્યુત્ક્રાન્તિકાલો વિરહકાલો ભણિતવ્યઃ વક્તવ્યઃ
એકેન્દ્રિયાણાં દણ્ડકપચ્ચકં વિદાય શેષેષુ દ્વીન્દ્રિયાદારભ્ય વૈમાનિકપર્યન્તેષુ
એકોનર્વિશતિદણ્ડકેષુ વિરહકાલમાશ્રિત્યાવસ્થિતત્વં બોધ્યમ્, ઇતિ ભાવઃ ।

ચય સહિત હોતે હૈં । (સેસા સન્વે સોવચયા વિ, સાવચયા વિ સોવચય
સાવચયા વિ, નિરુવચય-નિરવચયા વિ) તથા ઉપર્યુક્ત જીવોં સે અતિ-
રિક્ત ઔર જો દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ હૈં વે સવ ઉપચય સહિત મી હોતે હૈં,
અપચય સહિતમી હોતે હૈં, ઉપચય અપચય દોનોં સે મી એક સાથ
યુક્ત હોતે હૈં ઔર ઉપચય અપચય इन દોનોં સે રહિત મી હોતે હૈં ।
ઉપચય આદિ સે સહિત યા રહિત હોને કા કાલ इन કા (જહણેણં
એકં સમયં) જઘન્ય સે એક સમય કા હૈ ઔર (ઉક્કોસેણં) ઉત્કૃષ્ટ સે
(આવલિયાણ અસંખેજ્જહમાગં) આવલિકા કા અસંખ્યાતવાં માગ હૈ ।
કિન્તુ (અવદ્વિદ્દિહિં વક્કંતિકાલો માણિયવ્વો) નિરુપચય નિરપચયરૂપ
અવસ્થિતોં મેં વ્યુત્ક્રાન્તિકાલ-વિરહકાલ-ભણિતવ્ય હૈ-અર્થાત્ એકેન્દ્રિયોં
કે પાંચદણ્ડકોં કો છોડકર શેષ દ્વીન્દ્રિય સે લેકર વૈમાનિક તરુકે ૧૯

વયા સાવચયા સર્વવદ્ધ) તથા સમસ્ત એકેન્દ્રિય જીવો બધા કાળમાં ઉપચય
અપચય સહિત હોય છે. (સેસા સન્વે સોવચયા વિ, સાવચયા વિ, સોવચય-
સાવચયા વિ, નિરુવચય-નિરવચયા વિ) બાકીના બધાં જીવો (એકેન્દ્રિય સિવા-
યના બધાં જીવો) ઉપચયવાળાં પણ હોય છે, અપચયવાળાં પણ હોય છે,
ઉપચય-અપચય બન્નેથી પણ એક સાથે યુક્ત હોય છે, અને ઉપચય-અપચય
બન્નેથી રહિત પણ હોય છે. તેમનો ઉપચય આદિથી યુક્ત અથવા રહિત
રહેવાનો કાળ “ જહણેણં એકં સમયં ” બોધામાં બોધો એક સમયનો
અને (ઉક્કોસેણં આવલિયાણ અસંખેજ્જહમાગં) વધારેમાં વધારે આવલિકાના
અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કહ્યો છે. પરંતુ (અવદ્વિદ્દિહિં વક્કંતિકાલો માણિ-
યવ્વો) નિરુપચય-નિરપચય રૂપ અવસ્થાનોમાં વ્યુત્ક્રાન્તિ કાળ-વિરહ કાળ-
કહેવો જોઈએ. એટલે કે એકેન્દ્રિયોના પાંચ દંડકો સિવાયના બાકીના ૧૯
દંડકોમાં (દ્વીન્દ્રિયોથી વૈમાનિકો પર્યન્તના ૧૯ દંડકોમાં) વિરહ-કાળને
આધારે અવસ્થિતવ સમજવું.

ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—‘ સિદ્ધા ણં ભંતે ! કેવદ્વયં કાલં સોવચયા ? ’ હે ભદન્ત ! સિદ્ધાઃ સ્વલુ કિયન્તં કાલં કિયત્કાલપર્યન્તં સોપચયા ભવન્તિ ? ભગવાનાહ—‘ ગોયમા ! જહણ્ણેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં અદ્દ સમયા ’ હે ગૌતમ ! સિદ્ધાઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્પેણ અષ્ટ સમયાન્ સોપચયા ભવન્તિ ? ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ કેવદ્વયં કાલં નિરુવચયનિરપચયા ’ હે ભદન્ત ! સિદ્ધાઃ કિયન્તં કાલં — કિયત્કાલપર્યન્તં નિરુપચય—નિરપચયા યથાવસ્થિતા ભવન્તિ ? વૃદ્ધિહાન્યોરભાવાવસ્થાયાં તિષ્ઠન્તિ ? ભગવાનાહ—‘ જહણ્ણેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં છમ્માસા ’ હે ગૌતમ ! સિદ્ધાઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્પેણ ષમ્માસાન્ યાવત્

દળડકોં મેં વિરહકાલ કો આશ્રિત કરકે અવસ્થિતત્વ જાનનાં ચાહિયે ।

અવ ગૌતમ પુનઃ પૂછતે હૈં કિ (સિદ્ધાણં ભંતે ! કેવદ્વયં કાલં સોવચયા) હે ભદન્ત ! સિદ્ધ કિતને કાલતક ઉપચય સહિત હોતે હૈં ? હિસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ઉનસે કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહણ્ણેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અદ્દ સમયા) જઘન્ય સે એક સમયતક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ સમય તક સિદ્ધ જીવ ઉપચય સહિત હોતે હૈં । અવ ગૌતમ પુનઃ ઉનસે પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ—(કેવદ્વયં કાલં નિરુવચયા નિરવચયા) હે ભદન્ત ! સિદ્ધ કિતને સમય તક ઉપચય સે રહિત ઓર અપચય સે રહિત હૈં ? તો હિસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ઉનસે કહતે હૈં કિ હે ગૌતમ ! સિદ્ધ (જહણ્ણેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં છમ્માસા) જઘન્યસે એક સમયતક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે છહમાસ તક વૃદ્ધિ ઓર હાનિ કો અભાવાવસ્થારૂપ ચતુર્થ

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને ફરીથી પૂછે છે કે (સિદ્ધાણં ભંતે ! કેવદ્વયં કાલં સોવચયા ?) હે ભદન્ત ! સિદ્ધો કેટલા કાળ સુધી ઉપચયથી યુક્ત રહે છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહણ્ણેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અદ્દ સમયા) હે ગૌતમ ! સિદ્ધ જીવો ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે આઠ સમય સુધી ઉપચય યુક્ત રહે છે.

પ્રશ્ન—(કેવદ્વયં કાલં નિરુવચય—નિરવચયા ?) હે ભદન્ત ! સિદ્ધ જીવો કેટલા કાળ સુધી ઉપચય—અપચયથી રહિત હોય છે ?

ઉત્તર—(જહણ્ણેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં છમ્માસા) હે ગૌતમ ! સિદ્ધ જીવો ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે છ માસ સુધી વૃદ્ધિ અને હાનિની અભાવવસ્થા રૂપ એથા ભંગમાં અતાવ્યા પ્રમાણેની સ્થિતિવાળા રહે છે.

प्रमेयचन्द्रिका टीका शं० ५ उ०८ सू० ३ जीवादिवृद्धिहान्यादिनिरूपणम् ६७७

निरूपचय—निरपचया भवन्ति । अन्ते गौतमो भगवदुक्तं यथार्थत्वेन स्वीकरोति
—‘ सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ’ हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेवेत्यर्थः ॥३॥
इतिश्री—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर—पूज्य श्री घासीलाल त्रतिविरचितायां भगवती
सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां पञ्चमशतकस्य अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥५-८॥

भंग में बने रहते हैं । इस तरह प्रभु द्वारा यथार्थरूप में प्रतिपादित हुए
विषय को सुनकर अब अन्त में गौतम भगवान् उसे सर्वथा सत्यरूप
से स्वीकार करते हुए कहते हैं कि (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे
भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो कहा है वह सर्वथा सत्य ही है—सर्वथा
सत्य ही है ॥ सूत्र ३ ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत “भगव-
तीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्या का पांचवे शतक का आठवां
उद्देशक समाप्त ॥ ५-८ ॥

આ રીતે મહાવીર પ્રભુ દ્વારા યથાર્થરૂપે પ્રતિપાદિત કરાયેલા વિષયને
સાંભળીને ગૌતમ સ્વામી તેમાં પોતાની શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતા કહે છે—સેવં મંતે !
સેવં મંતે ! ત્તિ ” હે ભદ્રન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય જ
છે. હે ભદ્રન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું, તે યથાર્થ જ છે. સૂ. ૩

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ‘ભગવતીસૂત્ર’ની પ્રમેયચન્દ્રિકા
વ્યાખ્યાનો પાંચમાં શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૫-૮ ॥

અથ નવમોદેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતૈ

॥ પંચમશતકે નવમાંદેશકસ્ય સંક્ષિપ્ત વિષયવિવરણમ્ ॥

રાજગૃહં નામ નગરં કિં વસ્તુ વર્તતે? इति प्रश्नः। पृथिवीप्रभृति राजगृहं नगर-
मित्युत्तरम्। तत्कारणानां समुल्लेखः। दिवसे प्रकाशः रात्रौ - अन्धकारश्चेति
प्रश्नः, तत्स्वीकारात्मकमुत्तरम्। तत्र क्रमशः शुभपुद्गलानाम्, अशुभपुद्गलानां
परिणामस्य हेतुत्वकथनं च। नैरयिकाणाम् प्रकाशः अन्धकारो वा? इति प्रश्नः,
अन्धकार एव नो प्रकाशः इत्युत्तरम्। अशुभपुद्गलानां तत्कारणत्वकथनं च।
असुरकुमाराणां प्रकाशः। पृथिवीकायादियावत् - त्रीन्द्रियजीवानाम् अन्धकार

નવવેં ઉદ્દેશકકા પ્રારંભ—

પંચમશતકકે ૯ ઉદ્દેશક કે વિષયકથન

પંચમશતક કે હસ નવવેં ઉદ્દેશક કા સંક્ષેપ સે વિષય વિવરણ હસ પ્રકાર સે હૈ—રાજગૃહ નામ કા નગર કયા વસ્તુ હૈ? એસા પ્રશ્ન—પૃથિવી આદિ રાજગૃહ નગર હૈ એસા ઉત્તર, હસકે કારણોં કા ઉલ્લેખ। દિન મેં પ્રકાશ ઓર રાત્રિ મેં અંધેરા હોતા હૈ? એસા પ્રશ્ન, હાં હોતા હૈ એસા ઉત્તર, હસમેં ક્રમ સે શુભ પુદ્ગલોં કા ઓર અશુભ પુદ્ગલોં કા પરિણામ કારણ હૈ એસા કથન નારક જીવોં કે યહાં પ્રકાશ હોતા હૈ? યા અંધ-કાર હોતા હૈ? એસા પ્રશ્ન અંધકાર હી હોતા હૈ પ્રકાશ નહીં એસા ઉત્તર એસા કયોં હૈ—હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં અશુભ પુદ્ગલોં કા પરિણામ હી વહાં કારણ હૈ એસા ઉત્તર અસુરકુમારોં કે યહાં પ્રકાશ હોતા હૈ એસા કથન

પાંચમા શતકના નવમાં ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

નવમાં ઉદ્દેશકમાં આવતા વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

“ રાજગૃહ નામનું નગર કઈ વસ્તુ છે? ” એવો પ્રશ્ન. “ પૃથિવિ આદિને રાજગૃહ નગર કહી શકાય છે, ” એવો ઉત્તર અને તેના કારણોનો ઉલ્લેખ.

પ્રશ્ન—શું દિવસે પ્રકાશ અને અંધકાર થાય છે?

ઉત્તર—હા, થાય છે, તેમાં અનુક્રમે શુભ પુદ્ગલો અને અશુભ પુદ્ગલોનું પરિણામ કારણ રૂપ છે, એવું કથન.

પ્રશ્ન—નારક જીવોને ત્યાં (નરકોમાં) શું પ્રકાશ હોય છે? અથવા

ઉત્તર—અંધકાર જ હોય છે, પ્રકાશ હોતો નથી.

પ્રશ્ન—એવું કેમ બને છે?

ઉત્તર—અશુભ પુદ્ગલોનું પરિણામ જ તેને માટે કારણભૂત છે.

અસુરકુમારોને ત્યાં પ્રકાશ હોય છે, એવું કથન. એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય

एव नो प्रकाशः । चतुरिन्द्रियाणाम् प्रकाशः, अन्धकारश्च, तथैव यावत्-मनुष्या-
णाम् प्रकाशोऽन्धकारश्च । असुरकुमारवत् सर्वेषां भवनपति-वानव्यन्तरादिदेवानां
प्रकाश एव नो अन्धकारः । ततो नरकवासिनैरयिकाणां समयादिकालज्ञानविषये
प्रश्नः, तन्निषेधात्मकमुत्तरं च । तत्र हेतुश्च मर्त्यलोकस्य समयादिकालज्ञान-
साधनतया प्रतिपादनम्, तथैव यावत्-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकानां कथनम् ।
मनुष्याणां तु समयादिकालज्ञानकथनम् । देवानां समयादिकालज्ञानाभावः ।
पार्श्वपत्यस्थविर-महावीरयोः संवादः । असंख्यलोके अनन्त रात्रिदिवानां विषये

एकेन्द्रिय पृથિવી કાયાદિ સે લેકર તે હિન્દ્રિય જીવોં તક કે તો અંધકાર
હી હૈ પ્રકાશ નહીં । ચૌહિન્દ્રિય જીવોં કે પ્રકાશ મી હૈ ઓર અંધકાર
મી હૈ । હસી તરહ સે મનુષ્યોં તક મી જાનના ચાહિયે-એસા કથન
અસુર કુમાર કી તરહ સમસ્ત ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર આદિ દેવોં કે
પ્રકાશ હી હૈ-અંધકાર નહીં નરકનિવાસી નૈરયિકોંકો સમય આદિકાલ
કા જ્ઞાન હોતા હૈ યા નહીં હસ વિષય મેં પ્રશ્ન નહીં હોતા હૈ એસા નિષે-
ધાત્મક ઉત્તર હસમેં કયા કારણ હૈ એસા પ્રશ્ન, કાલ કા જ્ઞાન હસ
મર્ત્યલોક મેં હી હોતા હૈ એસા પ્રતિપાદન હસી તરહ સે યાવત્ પંચેન્દ્રિ-
ય તીર્યંચોં મેં મી જાનના ચાહિયે એસા કથન મનુષ્યોં કે સમય આદિ
કાલ કે જ્ઞાન કા કથન દેવોં કે સમય આદિ કાલ કે જ્ઞાન કા અભાવ
પાર્શ્વપત્યસ્થવિરોં કા ઓર મહાવીર કા સંવાદ અસંખ્યલોક મેં અનન્ત
રાત્રિ દિવસોં કે વિષય મેં પાર્શ્વનાથ કે વચ્ચન કી પ્રમાણતા કા પ્રતિપા-

આદિથી લઈને ત્રીન્દ્રિય પર્યાન્તના જીવોનાં રહેઠાણોમાં અંધકાર જ હોય છે,
પ્રકાશ હોતો નથી. ચતુરિન્દ્રિ જીવોને પ્રકાશ પણ મળે છે અને અંધકાર
પણ મળે છે. 'એજ પ્રમાણે મનુષ્ય પર્યાન્તના વિષયમાં સમજવું. અસુર-
કુમારની જેમ જ સમસ્ત ભવનપતિ દેવો, વાનવ્યન્તર દેવો, વૈમાનિક દેવો
વગેરેને પ્રકાશનો સદ્ભાવ હોય છે, અંધકારનો અભાવ હોય છે.

પ્રશ્ન—નરક નિવાસી નારકોને સમય આદિકાળનું જ્ઞાન હોય છે કે નહિ ?

ઉત્તર—તેમને સમયનું જ્ઞાન હોતું નથી. તેનું કારણ શું છે ? કાળનું
જ્ઞાન આ મર્ત્યલોકમાં જ હોય છે એવું પ્રતિપાદન. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પર્યા-
ન્તના જીવોના વિષયમાં પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું. મનુષ્યોને સમય આદિ
કાળનું જ્ઞાન હોય છે એવું કથન. દેવોને સમય આદિ કાળનું જ્ઞાન હોતું
નથી, એવું કથન. પાર્શ્વપત્ય સ્થવિરો અને મહાવીર પ્રભુનો સંવાદ-અસંખ્ય
લોકમાં અનન્ત રાત્રિ-દિવસોના વિષયમાં પાર્શ્વનાથના વચનોની પ્રમાણતાનું

પાર્શ્વનાથવચનસ્ય પ્રામાણ્ય પ્રતિપાદનમ્ , પાર્શ્વાપત્યસ્થવિરાણાં મહાવીરસ્ય સર્વ-
જ્ઞતાપ્રકટનમ્ , યામચતુષ્ટયં વિહાય પञ્ચયામસ્વીકરણમ્ । સિદ્ધત્વપ્રાપ્તિઃ, દેવલોક-
પરિગણનં ચ । સંગ્રહગાથા ! વિહારઃ ॥

રાજગૃહસ્વરૂપવક્તવ્યતા

પૂર્વમુપચયરૂપમર્થજાતમુક્તમ્ , તત્પ્રસન્નાદ્ રાજગૃહાર્થજાતસ્વરૂપં નિરૂપયિતું
નવમોદ્દેશઃ પ્રારમ્ભ્યતે—‘ તેણં કાલેણં ’ इत्यादि ।

મૂલમ્—તેણં કાલેણં, તેણં સમણં રાયગિહં નામ નયરં
જાવ—એવં વયાસી—કિં ઇદં ભંતે ! નયરં રાયગિહં તિ પવુ-
ચ્ચઈ, કિં પુઢવી નયરં રાયગિહંતિ પવુચ્ચઈ, આઠનયરં
રાયગિહંતિ પવુચ્ચઈ, જાવ—વણસ્સઈ, જહા—એયણુદેસણ
પાંચિદિંયતિરિક્ખજોણિયાણં વત્તઠ્ઠવયા તહા ભાણિયઠ્ઠા,
જાવ—સચિત્તા—ઽચિત્ત—મીસિયાઈં દઠ્ઠાઈં નયરં રાયગિહંતિ
પવુચ્ચઈ? ગોયમા ! પુઢવી વિ નયરં ० રાયગિહં તિ પવુચ્ચઈ,
જાવ—સચિત્તા—ઽચિત્ત—મીસિયાઈં દઠ્ઠાઈં નયરં રાયગિહં
તિ પવુચ્ચઈ । સે કેણટ્ટેણં ? ગોયમા ! પુઢવી જીવાઈ ય,
અજીવાઈ ય, ણવરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચઈ, જાવ—સચિત્તાઽ-
ચિત્ત—મીસિયાઈં દઠ્ઠાઈં, જીવા ઇ ય અજીવા ઇ ય નયરં
રાયગિહં તિ પવુચ્ચઈ, સે તેણટ્ટેણં તં ચેવ ॥ સૂ૦૧ ॥

દન પાર્શ્વાપત્ય સ્થવિરોં કો મહાવીર કી સર્વજ્ઞતા કા પ્રકટન યામચતુષ્ટય
કો છોડકર પંચયામકો સ્વીકાર કરના સિદ્ધત્વ કી પ્રાપ્તિ દેવલોકોં કી
પરિગણના સંગ્રહ ગાથા વિહાર ॥

પ્રતિપાદન. પાર્શ્વાપત્ય સ્થવિરોં મહાવીર પ્રભુની સર્વજ્ઞતા બાજુવા મળે છે.
યામચતુષ્ટયને બદલે પાંચયામને. સ્વીકાર-સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ-દેવલોકોંની ગણતરી
સંગ્રહ-ગાથા-વિહાર.

છાયા-તસ્મિન્કાલે તસ્મિન્ સમયે રાજગૃહં નામનગરં યાવત્ એવમ્ અવાદીત-કિમ્
ઈદં ભદન્ત ! નગરં રાજગૃહમ્ इति પ્રોચ્યતે, કિં પૃથિવી નગરં રાજગૃહમ્ इति પ્રોચ્યતે,
આપો નગરં રાજગૃહમ્ इति પ્રોચ્યતે, યાવત્-વનસ્પતિઃ, યથા એજનોદેશકે પશ્ચેન્દ્રિય-
તિર્યગ્ચોનિકાનાં વક્તવ્યતા, તથા ભણિતવ્યા, યાવત્-સચિત્તા-અચિત્ત-મિશ્રિ-
તાનિ દ્રવ્યાણિ નગરં રાજગૃહમ્ इति પ્રોચ્યતે ? । ગૌતમ ! પૃથિવ્યપિ નગરં રાજ-

રાજગૃહસ્વરૂપ વક્તવ્યતા-

‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ-(તેણં કાલેણં તેણં સમણં) ઉસ કાલ ઓર ઉસ સમય મેં
(રાયગિહં નામ નયરં) રાજગૃહ નામ કા નગર થા (જાવ એવં વયાસી)
ઉસ વિષય મેં યાવત્ ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા-(કિં ઇદં ભંતે !
નયરં તિ પવુચ્ચહ, કિં પુઢવી નયર રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ, આઊ નયરં
રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ) હે ભદન્ત ! યહ જો રાજગૃહ નગર હૈ વહ કયા
હૈ ? અર્થાત્ રાજગૃહ નગર એસા નામ કિસ કા હૈ ? કયા પૃથિવીકા નામ
રાજગૃહ નગર હૈ ? યા અપ્કાય જલ કા નામ રાજગૃહ હૈ ? (જાવ વળ-
સ્સઈ જહા એયણુદેસએ પંચિંદિયતિરિક્કજોણિયાણં વક્તવ્વયા તહા
ભાણિયવ્વા-જાવ સચિત્તાચિત્ત-મીસિયાઈં દવ્વાઈં નયરં તિ પવુચ્ચહ)
યાવત્ વનસ્પતિ કા નામ રાજગૃહનગર હૈ ? જૈસા એજનોદેશક મેં પશ્ચે-
ન્દ્રિય તિર્યચો કે પરિગ્રહ કી વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ ઉસી પ્રકાર સે યહાં

રાજગૃહનગરના સ્વરૂપનું નિરૂપણ—

“તેણં કાલેણં સમણં” इत्यादि—

સૂત્રાર્થ—(તેણં કાલેણં તેણં સમણં) તે કાળે અને તે સમયે (રાય-
ગિહં નામ નયરં) રાજગૃહ નામનું નગર હેતું. (જાવ એવં વયાસી) ગૌતમ
સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર આદિ કરીને, રાજગૃહ નગર વિષે
આ પ્રમાણે પૂછ્યું-(કિં ઇદં ભંતે ! નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ, કિં પુઢવી
નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ, આઊ નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ ?) હે ભદન્ત !
આ જે રાજગૃહ નગર છે તે શી વસ્તુ છે ? એટલે કે રાજગૃહ નગર એવું
નામ કોનું છે ? શું પૃથ્વીનું નામ રાજગૃહ નગર છે ? અથવા અપ્કાય
(જળ) નું નામ રાજગૃહ નગર છે ? (જાવ વળસ્સઈ જહા એયણુદેસએ પંચિં-
દિય તિરિક્કજોણિયાણં વક્તવ્વયા તહા ભાણિયવ્વા-જાવ સચિત્તાચિત્ત-મીસિયાઈં
દવ્વાઈં નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ ?) વનસ્પતિકાય પર્યન્તના દ્રવ્યોને શું
રાજગૃહ નગર કહે છે ?

ગૃહમિતિ પ્રોચ્યતે, યાવત્-સચિત્તા-અચિત્ત-મિશ્રિતાનિ દ્રવ્યાણિ નગરં રાજગૃહ-મિતિ પ્રોચ્યતે । તત્ કેનાર્થેન ? ગૌતમ ! પૃથિવીજીવા इति च, अजीवा इति च, नगरं राजगृहम् इति प्रोच्यते, यावत्-सचिन्ता-अचित्त-मिश्रितानि द्रव्याणि, जीवा इति च अजीवा इति च, नगरं राजगृहमिति प्रोच्यते, तत् तेनार्थेन तदेव ॥सू० १॥

પર ખી કહના યાદિયે-યાવત્ સચિત્તા અચિત્ત ઓર મિશ્ર દ્રવ્ય ફનકા નામ રાજગૃહ નગર હૈ ? (ગોયમા ! પુઢવી વિ નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ, જાવ સચિત્તાચિત્તમીસિયાઈં દવ્વાઈં નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ) હે ગૌતમ ! પૃથિવી ખી રાજગૃહ નગર કહી જા સકતી હૈ, યાવત્ સચિત્ત-દ્રવ્ય, અચિત્તદ્રવ્ય, મિશ્રદ્રવ્ય ખી રાજગૃહ નગર કહા જા સકતા હૈ । (સે કેળદ્દેણં ગોયમા ! પુઢવી જીવાઈ ય અજીવાઈ ય, નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ જાવ સચિત્તાચિત્તમીસિયાઈં દવ્વાઈં જીવાઈ ય અજીવાઈ ય નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણસે કહતે હૈં ? હે ગૌતમ ! પૃથિવી જીવરૂપ ખી હૈ, અજીવરૂપ ખી હૈ તથા સચિત્ત અચિત્ત ઓર મિશ્રરૂપ જો દ્રવ્ય હૈં વે ખી જીવ અજીવરૂપ હૈં ફસલિયે ફન્હેં રાજગૃહ નગર ફસ રૂપસે કહ સકતે હૈં ક્યોંકિ રાજગૃહ નગર સ્વયં જીવ અજીવરૂપ હૈ । (સે તેળદ્દેણં તં ચેવ) ફસ કારણ મૈંને એસા કહા હૈ ।

‘એજનેદેશકમાં’ પચેન્દ્રિય તિયંચેના પરિશ્કરું જેવું વર્ણન કર્યું છે, એવું જ વર્ણન અહીં પણ કરવું જોઈએ. (યાવત્) સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર દ્રવ્યોનું નામ શું રાજગૃહ નગર છે ? (ગોયમા ! પુઢવી વિ નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ, જાવ સચિત્તાચિત્તમીસિયાઈં દવ્વાઈં નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ) હે ગૌતમ ! પૃથિવને પણ રાજગૃહ નગર કહી શકાય છે, સચિત્ત દ્રવ્ય, અચિત્ત દ્રવ્ય, અને મિશ્ર દ્રવ્ય પર્યન્તના ઉપર્યુક્ત સમસ્ત દ્રવ્યોને પણ રાજગૃહ નગર કહી શકાય છે. (સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ? ગોયમા ! પુઢવી જીવાઈ ય અજીવાઈ ય, નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ જાવ સચિત્તાચિત્તમીસિયાઈં દવ્વાઈં જીવાઈ ય અજીવાઈ ય નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ) હે ગૌતમ ! પૃથ્વી જીવરૂપ પણ છે, અજીવરૂપ પણ છે, તથા સચિત્ત, અને મિશ્રરૂપ જે દ્રવ્યો છે તેઓ પણ જીવ અજીવરૂપ છે. તે કારણે તેમને રાજગૃહ નગર રૂપે કહી શકાય છે, કારણ કે રાજગૃહ નગર પોતે જ જીવ અજીવરૂપ છે. (સે તેળદ્દેણં તં ચેવ) હે ગૌતમ ! તે કારણે જ એવું કહ્યું છે.

ટીકા—‘તેણં કાલેણં, તેણં સમણં રાજગિહં નામ નયરં હોત્થા જાવ—એવં વયાસી’ તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે રાજગૃહં નામ નગરમ્—આસીત્ યાવત્—તત્ર શ્રમણસ્ય ભગવતો મહાવીરસ્ય અન્તેવાસી ગૌતમઃ યાવત્—પર્યુપાસીનઃ એવં વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવાદીત્—અપૃચ્છત્ કિંં ઇદં મંતે ! નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહિ ’ હે ભદન્ત ! ઇદં રાજગૃહં રાજગૃહનામકં નગરમપિ યદ્ વર્તેતે, તત્ કિમ્ પ્રોચ્યતે, કિમ્ વસ્તુ ઉચ્યતે! ‘કિં પુઢવીનગરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહિ?’ કિમ્ રાજગૃહં નગરં પૃથિવી ઇતિ પ્રોચ્યતે—કથ્યતે? અથવા ‘આહ નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહિ’ રાજગૃહં નગરમ્ આપઃ જલમ્ ઇતિ

ટીકાર્થ—પહિલે એસા કહા ગયા હૈ કિ સમસ્ત વસ્તુ ઉપચય અપચય રૂપ હૈ। હસી પ્રસન્ન કો લેકર યહાં રાજગૃહ આદિં કે સ્વરૂપ કો નિરૂપણ કરને કે લિયે સૂત્રકાર ને હસ નૌવે ઉદ્દેશક કા પ્રારંભ કિયા હૈ। (તેણં કાલેણં તેણં સમણં) ઇત્યાદિ ઉસ કાલ ઉસ સમય મેં (રાયગિહં નામ નયરં હોત્થા) રાજગૃહ નામ કા નગર થા (જાવ એવં વયાસી) ઉસમેં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કે અન્તેવાસી ગૌતમ ને યાવત્ પ્રમુ કી પર્યુપાસના કરતે હુએ ઉનસે હસ પ્રકાર કહા—પૂછા—(કિંં ઇદં મંતે ! નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહિ) હે ભદન્ત ! યહ જો રાજગૃહ નામકા નગર હૈ—સો આપ (રાજગૃહ) હસ શબ્દ સે કિસ કો રાજગૃહ નગર કહતે હૈં? અર્થાત્ રાજગૃહ નગર એસા જો નામ હૈ સો યહ નામ કિસ પદાર્થ કા હૈ? (કિં પુઢવી નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહિ) વ્યા યહાં કી પૃથિવી કા નામ રાજગૃહ નગર હૈ, અથવા (આહ નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહિ)

ટીકાર્થ—આ પહેલાંના પ્રકરણમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે સમસ્ત વસ્તુ ઉપચય અપચયરૂપ છે. તેના અનુસંધાનમાં અહીં રાજગૃહ નગર આદિના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્રકારે આ નવમેા ઉદ્દેશક શરૂ કર્યો છે—(તેણં કાલેણં તેણં સમણં) તે કાળે અને તે સમયે (રાયગિહં નામ નયરં હોત્થા) રાજગૃહ નામે નગર હતું. (જાવ એવં વયાસી) તે નગરમાં વિશાળમાન શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને તેમના શિષ્ય ગૌતમ સ્વામીએ વંદણા નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો—

(કિંં ઇદં મંતે ! નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહિ ?) હે ભદન્ત ! “રાજગૃહ” એવા શબ્દ દ્વારા આપ કેને રાજગૃહ નગર કહો છો ? એટલે કે “રાજગૃહ નગર” એવું જે નામ છે, તે કયા પદાર્થનું નામ છે ? (કિં પુઢવી નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહિ ?) શું અહીં જે પૃથ્વી છે તેનું નામ રાજગૃહ નગર છે ? અથવા (આહ નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહિ ?) શું અહીં જે જળ છે

પ્રોચ્યતે ?, ' જાવ-વણસ્સઈ ' યાવત્-વનસ્પતિઃ પ્રોચ્યતે, અર્થાત્ રાજગૃહ નગરં યાવત્-વનસ્પતિરિતિ કથ્યતે ? યાવત્ કરણાત્-તેજઃ, વાયુઃ, વા પ્રોચ્યતે ? इति संग्राह्यम् , ' જહા-एयणुद्देसए पंचिदिय - तिरिक्खजोणियाणं वत्तव्वया, तहा भाणियव्वा ' यथा-एजनोद्देशके - पञ्चमशतकस्य सप्तमोद्देशके पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-योनिकानां परिग्रहस्य वक्तव्यता प्रतिपादिता, तथा अत्रापि वक्तव्यता भणितव्या, सा च तत्रत्या वक्तव्यता-‘ टंका, कूडा, सेला, सिंहरी, पव्भारा परिग्गहिया ’ इत्यादिरूपा बोध्या, तथा च किं राजगृहं नगरं टङ्को वा, शैलो वा शिखरी वा प्राग्भा-रादिरूपं वा प्रोच्यते ? इति प्रश्नाशयः । प्राग्भार इति किञ्चिदवनतगिरिप्रदेशः ।

यहां का जो जल है उसका नाम राजगृह नगर है ? (जाव वणस्सई) यावत् यहां की वनस्पति का नाम राजगृह नगर है ? यहां यावत् शब्द से (तेजः वायुः वा प्रोच्यते) इस पाठका संग्रह हुआ है । तात्पर्य यह है कि यहां जो तेज है, अथवा जो वायु है-उसका नाम राजगृह नगर है । (जहा एयणुद्देसए पंचिदिय-तिरिक्ख जोणियाणं वत्तव्वया तहा भाणियव्वा) जैसी एजनोद्देशक में-पञ्चमशतक के सप्तम उद्देशक में-पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों के परिग्रह की वक्तव्यता प्रतिपादित की गई है उसी प्रकार से यहां पर भी वक्तव्यता कह लेनी चाहिये, वहां की वह वक्तव्यता (टंका, कूडा, सेला, सिंहरी, पव्भारा परिग्गहिया) इत्यादि रूप से है, टंक-पर्वत, कूट-पर्वत के शिखर, शैल-मुंडपर्वत, शिखरी-शिखरयुक्त पर्वत और प्राग्भार-थोड़े २ झुके हुवे पर्वत, तथा च राज-गृह नगर किस रूप है ? क्या टङ्क रूप है ? या कूट रूप है ? या शैलरूप

તેનું નામ રાજગૃહ નગર છે ? “ જાવ વણસ્સઈ ” શું અહીં-જે વનસ્પતિ છે તેનું નામ રાજગૃહ નગર છે ? અહીં ‘ જાવ ’ (પર્યન્ત) પદ્ધતી “ તેજઃ વાયુઃ વા પ્રોચ્યતે ” આ સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો. : એટલે કે અહીં જે તેજ છે, અથવા જે વાયુ છે તેનું નામ શું રાજગૃહ નગર છે ? “ જહા એયણુદ્દેસए पंचिदिय-तिरिक्खजोणियाणं वत्तव्वया तहा भाणियव्वा ” એજનોદ્દેશકમાં (પાંચમાં શતકના સાતમાં ઉદ્દેશકમાં) જે રીતે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોના પરિગ્રહની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ સમસ્ત કથનને ગ્રહણ કરવું જોઈએ. ત્યાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે “ ટંકા, કૂડા, સેલા, સિહરી, પવ્ભારા પરિગ્ગહિયા ” પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યો ટંક (પર્વત), કૂટ (શિખર), શૈલ (મુંડ પર્વત), શિખરી (શિખરયુક્ત પર્વત), પ્રાગ્ભાર (થોડા થોડા ઝૂકેલા પર્વતો) આદિ ગ્રહણ કરાયાં છે. અહીં રાજગૃહ નગરને વિષે આ પ્રકારના પ્રશ્નો ગ્રહણ કરવા જોઈએ. રાજગૃહ નગર શું ટંક (પર્વત)

‘ જાવ-સચિત્તા-અચિત્ત-મીસિયાઈં દબ્વાઈં નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચઈ ? ’ રાજ-ગૃહં નગરં યાવત્-સચિત્તા-અચિત્ત-મિશ્રિતાનિ, સચિત્તાનિ સજીવાનિ, અચિત્તાનિ નિર્જીવાનિ, મિશ્રિતાનિ સજીવાઅજીવયુક્તાનિ વા દ્રવ્યાણિ ઇતિ વા પ્રોચ્યતે ? યાવત્કરણાત્ ‘ જલ-સ્થલ-વિલ-ગુહા-ઉજ્જ્ઞર-નિજ્ઞર-ચિક્ષલ-પલ્લ-વપ્રીણ-અગડ-તડાગ-હ્રદ-નદી-વાપી - પુષ્કરિણી - દીર્ઘિકાદિકમ્ - આસન-શયન-સ્તમ્ભ-ભાણ્ડ પર્યન્તં સંગ્રાહ્યમ્ । મગવાનાહ-—‘ ગોયમા ! પુઢવી વિ નયરં રાયગિહં તિ વુચ્ચઈ ’ હે ગૌતમ ! રાજગૃહં નગરં પૃથિવી અપિ ઇતિ પ્રોચ્યતે,

હે ? યા શિખરીરૂપ હૈ ? યા પ્રાગ્ભારાદિરૂપ હૈ ? સમૂહરૂપ હૈ ? (જાવ સચિત્તાચિત્તમીસિયાઈં દબ્વાઈં નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચઈ) યાવત્ રાજ-ગૃહ નગર સચિત્ત દ્રવ્ય-સજીવપદાર્થ, અચિત્ત દ્રવ્ય-અજીવપદાર્થ, મિશ્રિત દ્રવ્ય-સજીવાજીવ પદાર્થ-इन पदार्थ रूप है क्या ? वहां यावत् शब्द से “ जल-स्थल-विल-गुहा-लयन-उज्झर-निर्जर-चिक्षल-पल्ल-वप्रीण-अगड-तडाग-ह्रद-नदी-वापी-पुष्करिणी-दीर्घिकादिकम् -आसन-शयन-स्तम्भ-भाण्ड ” यहांतकका पाठ ग्रहण किया गया है।

इस प्रकार राजगृह नगर किस रूप है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि—(गोयमा) गौतम ! (पुढवी वि नयरं रायगिहं ति वुच्चई) यहां की जो पृथिवी है वह भी (राजगृह नगर) इस रूप से कही जा सकती है—क्यों कि पृथिव्यादि समुदाय के बिना राजगृह

રૂપ છે ? અથવા શું કૂટ (પર્વતના શિખર) રૂપ છે ? અથવા શું શૈલ (શિખરોવાળા પર્વત) રૂપ છે ? અથવા શિખરી રૂપ છે ? અથવા પ્રાગ્ભારાદિ રૂપ છે ? (જાવ સચિત્તાચિત્તમીસિયાઈં દબ્વાઈં નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચઈ ? અથવા શું રાજગૃહ નગર સચિત્ત દ્રવ્ય (સજીવ પદાર્થ), અચિત્ત દ્રવ્ય (અજીવ પદાર્થ), મિશ્રિત દ્રવ્ય (સજીવાજીવ પદાર્થ) ઇત્યાદિ પદાર્થ રૂપ છે ? અહીં ‘ જાવ ’ (પર્યન્ત) પદ્ધતી “ જળ, સ્થળ, બિલ, ગુહા, લયન, ઉજ્જર, નિર્જર, ચિક્ષલ, પલ્લ, વપ્રીણ, અગડ, તળાવ, હ્રદ, નદી, વાપી, પુષ્કરિણી દીર્ઘિકા, આસન, શયન, સ્તંભ, ભાંડ. ” અહીં સુધીનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. આ બધાં પદોના અર્થ પાંચમાં શતકના સાતમાં ઉદ્દેશકના ટીકાર્થમાં આપવામાં આવ્યા છે.

“ આ રાજગૃહ નગર કયા પદાર્થ રૂપ છે, ” આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (પુઢવી વિ નયરં રાયગિહં તિ વુચ્ચઈ) અહીંની જે પૃથ્વી છે તેને “ રાજગૃહ નગર ” આ નામે ઓળખી શકાય છે, કારણ કે પૃથ્વી આદિના સમૂહ બિના રાજગૃહ નગર જ સંભવી

પૃથિવ્યાદિસમુદાયો રાજગૃહમિતિ પ્રોચ્યતે, પૃથિ વ્યાદિસમુદાયં વિના રાજગૃહ-
શબ્દપ્રવૃત્તેરભાવાત્ । ‘ જાવ-સચિત્તા-ઽચિત્ત-મીસિયાઈં દવ્વાઈં નયરં રાયગિહં
તિ પવુચ્ચહ’ યાવત્-સચિત્તા-ઽચિત્ત-મિશ્રિતાનિ, સચિત્તાનિ, અચિત્તાનિ, મિશ્રિ-
તાનિ-સચિત્તાઽચિત્તયુક્તાનિ દ્રવ્યાણ્યપિ રાજગૃહં નગરમિતિ પ્રોચ્યતે, યાવત્કર-
ણાત્-ઉપર્યુક્તં સર્વં સંગ્રાહ્યમ્ । ગૌતમસ્તત્ર કારણં પૃચ્છતિ-‘ સે કેળદ્દેણં ? ’ તત્
કેનાર્થેન કેન કારણેન એવમુચ્યતે ? રાજગૃહનગરસ્ય પૃથિવ્યાદિવ્યવહારે કો હેતુઃ ?
इति प्रश्नः । भगवानाह-‘गोयमा ! पुढवी जीवा इ य, अजीवा इ य, णयरं राय-

નગર હસ શબ્દ કી પ્રવૃત્તિ હો નહીં સકતી હૈ-અતઃ પૃથિવી આદિ કા
જો સમુદાય હૈ વહ રાજગૃહ નગર હૈ હસ પ્રકાર સે કહને મેં કોઈ વાઘા
નહીં આની હૈ । (જાવ સચિત્તાચિત્તમીસિયાઈં દવ્વાઈં નયરં રાયગિહંતિ
પવુચ્ચહ) હમી કારણ સે એસા મી કહ સકતે હૈં કિ યહાં કે જિતને
મી સચિત્તદ્રવ્ય અચિત્તદ્રવ્ય ઓર મિશ્રદ્રવ્ય હૈં-વે સબ રાજગૃહ નગર
રૂપ હૈં યા રાજગૃહ નગર હન સબ રૂપ હૈ । યહાં યાવત્પદ સે ઉપ-
ર્યુક્ત સબ પાઠ ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । અવ ગૌતમ હસ પ્રકાર કે વ્યવહાર
કરને મેં કારણ પૂછતે હુએ પ્રમુ સે કહતે હૈં-(સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત !
એસા જો આપ કહતે હૈં સો હસમેં કયા કારણ હૈ ! અર્થાત્ રાજગૃહ નગર
કા પૃથિવ્યાદિરૂપ સે વ્યવહાર કરને મેં કયા હેતુ હૈ ? ભગવાન્ હસકે
સમાધાન નિમિત્ત ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પુઢવી
જીવાહય અજીવાહય નયરં રાયગિહંતિ પવુચ્ચહ) રાજગૃહ નગર જીવાજીવ

શકતું નથી. તેથી પૃથ્વી આદિનો જે સમુદાય છે તેને રાજગૃહ નગર રૂપે
ઓળખવામાં કોઈ પણ બાધ આવતો નથી. (જાવ સચિત્તાચિત્તમીસિયાઈં
દવ્વાઈં નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ) એજ કારણે એવું પણ કહી શકાય છે
કે અહીં જેટલાં સચિત્ત દ્રવ્યો છે, અચિત્ત દ્રવ્યો છે, અને મિશ્ર દ્રવ્યો છે,
તે બધાં રાજગૃહ નગર રૂપ છે અથવા રાજગૃહ નગર એ સમસ્ત દ્રવ્યો રૂપ
છે. અહીં ‘ જાવ ’ (યાવત્) પદથી ઉપર્યુક્ત સમસ્ત પાઠ ગ્રહણ કરવામાં
આવ્યો છે. હવે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રકારનો વ્યવહાર કરવાનું કારણ બાણ-
વાને માટે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-“ સે કેળદ્દેણં ” હે
ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ? એટલે કે રાજગૃહ નગરને પૃથ્વી,
જળ, તેજ આદિ રૂપે આપ શા કારણે ઓળખાવો છો ? તેનો જવાબ
આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ પુઢવી જીવાહય
અજીવાહય નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ ” રાજગૃહ નગર જીવાજીવ સ્વભાવ-

ગિહં તિ પવુચ્ચહ' પૃથિવી જીવા इति च-जीवरूपाणि, अजीवा इति च-अजीवरूपाणि
नगरं राजगृहं वर्तते। अथ च राजगृहस्य सजीवाजीवस्वभावतया प्रसिद्धत्वात् मग-
धदेशान्तर्वर्तिसत्त्वनाचेतनरूपेण प्रतीतं राजगृहं नगरं पृथिवी इति व्यपदिश्यते।
तथा 'जाव-सचित्ता-ऽचित्त-मीसियाइं दब्बाइं, जीवा इ य, अजीवा इ य, नयरं
रायगिहं ति पवुच्चह' यावत्-सचित्ता-ऽचित्त-मिश्रितानि द्रव्याणि जीवा इति
च-जीवरूपाण्यपि अजीवा इति च-अजीवरूपाण्यपि वर्तन्ते, अतस्तानि राजगृहं
नगरमिति प्रोच्यते, राजगृह नगरस्यापि मगधदेशान्तर्वर्तिनः प्रदेशविशेषस्य सजी-
वाजीवस्वभावतया प्रसिद्धत्वादिति प्रतिपादितमेव। तदुपसंहरन्नाह-' से तेणद्वेणं
तं चेव ' तत् तेनार्थेन तदेव राजगृहं नगरं पृथिव्यादिरूपमेव व्यपदिश्यते, इत्यर्थः।
यावत्करणात्-शङ्कादितः भाण्डपर्यन्तं संग्राह्यम् ॥ सू १ ॥

स्वभाववाला है यह बात प्रसिद्ध है। यह राजगृह नगर मगधदेश के
भीतर आया हुआ एक प्रदेश है। यह प्रदेश जीवाजीव स्वभावरूप है।
इस लिये जीव स्वभावरूप पृथिवी राजगृह नगर है इस प्रकार से राज-
गृह नगर के व्यवहार करने में किसी भी प्रकार की बाधा नहीं आ
सकती है। तथा (जाव सचित्ताचित्तमीसियाइं दब्बाइं, जीवाइ य अजी-
वाइ य नयरं रायगिहं ति पवुच्चह) सचित्तद्रव्य, अचित्तद्रव्य, मिश्र
द्रव्य, जिवरूप ये सब उस राजगृह नगर में रहते हैं-इस कारण ये
सब राजगृह नगर है-ऐसा कहने में भी कोई बाधा नहीं है क्यों कि
यह प्रकट ही कर दिया गया है कि राजगृह नगर मगध देशान्तरवर्ती
एक प्रदेशरूप है और यह प्रदेश जीव अजीव स्वभावरूप है। (से तेण-
द्वेणं तं चेव) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि वह राजगृह

વાળું છે, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. આ રાજગૃહ નગર મગધ દેશમાં આવેલો
એક પ્રદેશ છે. તે પ્રદેશ જીવાજીવ સ્વભાવરૂપ છે. તેથી જીવાજીવ સ્વભાવ
રૂપ પૃથ્વી રાજગૃહ નગર છે, એવું કહેવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો બાધ (વાંધો)
સંભવી શકતો નથી. તથા (જાવ સચિત્તાચિત્તમીસિયાઈં દબ્બાઈં, જીવાઈ ય
અજીવાઈ ય નયરં રાયગિહં તિ પવુચ્ચહ) સચિત્ત દ્રવ્ય, અચિત્ત દ્રવ્ય અને
મિશ્ર દ્રવ્ય પણ જીવાજીવ સ્વભાવ રૂપ છે. તે સદ્ગુણાં દ્રવ્યો પણ રાજગૃહ
નગરમાં રહેલાં છે, તે કારણે તે દ્રવ્યોને રાજગૃહ નગર રૂપ કહેવામાં કોઈ
બાધા નહતી નથી. એ વાત તો પહેલાં પ્રકટ કરવામાં આવી ગયેલી છે કે
રાજગૃહ નગર મગધ દેશની અંદર આવેલા એક પ્રદેશ રૂપ છે, અને તે
પ્રદેશ જીવ અજીવ સ્વભાવ રૂપ છે. “સે તેણદ્વેણં તં ચેવ” હે ગૌતમ ! તે

પ્રકાશાન્ધકારવક્તવ્યતા

પુદ્ગલાધિકારાત્ તદ્વિશેષવક્તવ્યતામાહ—‘ સે ણૂણં મંતે ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—સે ણૂણં મંતે ! દિયા ઉજ્જોણ, રાઈં અંધયારે ? હંતા, ગોયમા ! જાવ—અંધયારે, । સે કેળટ્ટેણં ? । ગોયમા ! દિયા સુભા પોગ્ગલા, સુમે પોગ્ગલપરિણામે, રાઈં અસુભા પોગ્ગલા, અસુમે પોગ્ગલપરિણામે, સે તેળટ્ટેણં । નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કિં ઉજ્જોણ, અંધયારે ? ગોયમા ! નેરઙ્ગયાણં ણો ઉજ્જોણ, અંધયારે । સે કેળટ્ટેણં ? । ગોયમા ! નેરઙ્ગયાણં અસુભા પોગ્ગલા, અસુમે પોગ્ગલપરિણામે, સે તેળટ્ટેણં । અસુરકુમારાણં મંતે ! કિં ઉજ્જોણ, અંધયારે ? ગોયમા ! અસુરકુમારાણં ઉજ્જોણ, ણો અંધયારે, । સે કેળટ્ટેણં ? । ગોયમા ! અસુરકુમારાણં સુભા પોગ્ગલા, સુમે પોગ્ગલપરિણામે સે તેળટ્ટેણં । જાવ—થણિયકુમારાણં । પુઢવિકાઙ્ગયા જાવ—તે-ઙ્ગદિયા જહા નેરઙ્ગયા । ચડરિંદિયાણં મંતે ! કિં ઉજ્જોણ, અંધયારે ? ગોયમા ! ઉજ્જોણ વિ, અંધયારે વિ, સે કેળટ્ટેણં ? । ગોયમા ! ચડરિંદિયાણં સુભા-સુભા ય પોગ્ગલા, સુભા-સુમે ય પોગ્ગલપરિણામે, સે તેળટ્ટેણં । એવં જાવ મણુસ્સાણં । વાળમંતર-જોઙ્ગસ-વેમાણિયા જહા અસુરકુમારા ॥ સૂ. ૨ ॥

નગર (પૃથિવી આદિ રૂપ હી હૈ) હસ તરહ સે કહા જા સકતા હૈ । યહાં પર મી યાવત્ શબ્દ સે ‘ ટંક આદિસે લગાકર માંડ પર્યન્ત કા પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ ॥ સૂત્ર ૧ ॥

કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે “ રાજગૃહ નગર પૃથ્વી આદિ રૂપ જ છે, ” આ રીતે કહી શકાય છે. અહીં પણ “ જાવ ” પદથી “ ટંકથી ભાંડ પર્યન્તનો ” પાઠ શરૂ કરાયો છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

જાયા—તદ્ નૂનં મદન્ત ! દિવા ઉદ્ધોતઃ, રાત્રૌ અન્ધકારઃ? હન્ત, ગૌતમ !
યાવત્-અન્ધકારઃ ! તત્ કેનાર્થેન૦ ? ! ગૌતમ ! દિવા શુભાઃ પુદ્ગલાઃ, શુભઃ પુદ્-
ગલપરિણામઃ, રાત્રૌ અશુભાઃ પુદ્ગલાઃ, અશુભઃ પુદ્ગલપરિણામઃ, તત્ તેનાર્થેન૦ !
નૈરયિકાણાં મદન્ત ! કિમ્ ઉદ્ધોતઃ, અન્ધકારઃ ? ગૌતમ ! નૈરયિકાણાં નો ઉદ્-
ધોતઃ, અન્ધકારઃ ! તત્ કેનાર્થેન૦ ? ! ગૌતમ ! નૈરયિકાણામ્ અશુભાઃ પુદ્ગલાઃ,

પ્રકાશ-અંધકાર વક્તવ્યતા

‘સે જૂણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(સે જૂણં મંતે ! દિવા ઉજ્જોષ, રાઈ અંધયારે) હે મદન્ત !
દિન મેં પ્રકાશ ઓર રાત્રિ મેં અંધકાર હોતા હૈ કયા ? (હંતા ગોયમા !
જાવ અંધયારે) હાં ગૌતમ ! યાવત્ અંધકાર હોતા હૈ । (સે કેણદ્દેણં) હે
મદન્ત ! એસા કયોં હોતા હૈ ? (ગોયમા ! દિવા સુભા પોગ્ગલા સુમે પોગ્ગલ
પરિણામે રાઈ અસુભા પોગ્ગલા, અસુમે પોગ્ગલપરિણામે) હે ગૌતમ !
દિન મેં શુભ પુદ્ગલ હોતે હૈ ઓર શુભ પુદ્ગલપરિણામ હોતા હૈ । રાત્રિ મેં અશુભ
પુદ્ગલ હોતે હૈ ઓર અશુભ પુદ્ગલ પરિણામ હોતા હૈ । (સે તેણદ્દેણં)
ઇસ કારણ એસા હોતા હૈ । (નેરહ્યાણં મંતે ! કિં ઉજ્જોષ, અંધયારે ?)
હે મદન્ત ! નારક જીવોં કે યહાં પ્રકાશ હોતા હૈ યા અંધકાર હોતા હૈ ?
(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યાણં જો ઉજ્જોષ અંધયારે) નારક
જીવોં કે યહાં ઉદ્યોત-પ્રકાશ-નહીં હોતા હૈ-અંધકાર હી રહતા હૈ ।

પ્રકાશ અને અંધકારની વક્તવ્યતા—

“સે જૂણં મંતે !” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(સે જૂણં મંતે ! દિવા ઉજ્જોષ, રાઈ અંધયારે ?) હે મદન્ત !
શું દિવસે પ્રકાશ અને રાત્રે અંધકાર હોય છે ? (હંતા ગોયમા ! જાવ
અંધયારે) હા, ગૌતમ ! દિવસે પ્રકાશ અને રાત્રે અંધકાર હોય છે. (સે
કેણદ્દેણં) હે મદન્ત ! એવું શા કારણે થાય છે ? (ગોયમા દિવા સુભા
પોગ્ગલા, સુમે પોગ્ગલપરિણામે, રાઈ અસુભા પોગ્ગલા, અસુમે પોગ્ગલપરિણામે)
હે ગૌતમ ! દિવસે શુભ પુદ્ગલ હોય છે અને શુભ પુદ્ગલ પરિણામ હોય છે,
રાત્રે અશુભ પુદ્ગલ હોય છે અને અશુભ પુદ્ગલ પરિણામ હોય છે. (સે તેણદ્દેણં)
તે કારણે એવું બને છે (નેરહ્યાણં મંતે ! કિં ઉજ્જોષ અંધયારે ?) હે મદન્ત !
નારક જીવોનાં રહેઠાણોમાં શું પ્રકાશ હોય છે કે અંધકાર હોય છે ? (ગોયમા !)
હે ગૌતમ ! (નેરહ્યાણં જો ઉજ્જોષ અંધયારે) નારક જીવોનાં રહેઠાણોમાં
પ્રકાશ હોતો નથી, ત્યાં અંધકાર જ હોય છે. (સે કેણદ્દેણં ?) હે મદન્ત !

અશુભઃ પુદ્ગલપરિણામઃ, તત્ તેનાર્થેન । અસુરકુમારાણાં ભદન્ત । કિમ્ ઉદ્ધોતઃ, અન્ધકારઃ? ગૌતમ ! અસુરકુમારાણામ્ ઉદ્ધોતઃ, નો અન્ધકારઃ । તત્ કેનાર્થેન૦? । ગૌતમ ! અસુરકુમારાણામ્ શુભાઃ પુદ્ગલાઃ, શુભઃ પુદ્ગલપરિણામઃ, તત્ તેનાર્થેન૦ । યાવત્-સ્તનિતકુમારાણામ્ । પૃથિવીકાયિકા યાવત્-ત્રીન્દ્રિયાઃ યથા નૈર-

(સે કેણદ્દેણં) હે ભદન્ત ! યહાં એસા કયો હોતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યાણં અસુમા પોગ્ગલા, અસુમે પોગ્ગલપરિણામે) નારકોં કે યહાં અશુભ પુદ્ગલ હોતે હૈં ઓર અશુભ હી પુદ્ગલ પરિણામ હોતા હૈ । (સે તેણદ્દેણં) હસ કારણ વહાં એસાં હોતા હૈ (અસુરકુમારાણં મંતે । કિં ઉજ્જોણ અંધયારે ?) હે ભદન્ત ! અસુર કુમારોં કે યહાં કયા પ્રકાશ હોતા હૈ યાં અંધકાર રહતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અસુરકુમારાણં ઉજ્જોણ ણો અંધયારે) અસુરકુમારોંકે યહાં ઉદ્ધોત-પ્રકાશ હી રહતા હૈ-અંધેરા નહીં રહતા હૈ । (સે કેણદ્દેણં) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અસુરકુમારાણં સુમા પોગ્ગલા, સુમે પોગ્ગલપરિણામે) અસુરકુમારોં કે યહાં શુભ પુદ્ગલ હોતે હૈં ઓર ડન પુદ્ગલોં કા પરિણામ શુભ હોતા હૈ । (સે તેણદ્દેણં જાવ એવં વુચ્ચહ જાવ થણિયાણં) હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈંને એસા કહાં હૈ । હસી તરહ સે યાવત્ સ્તનિતકુમારોં તક મૈં ખી એસા હી જાનના ચાહિયે । (પુઠવિક્કાહ્યા જાવ-તેહંદિયા જહા નેરહ્યા) પૃથિવી કાયિક

ત્યાં એવું કેમ હોય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યાણં અસુમા પોગ્ગલા અસુમે પોગ્ગલપરિણામે) નારકોના નિવાસ સ્થાનોમાં અશુભ પુદ્ગલો હોય છે અને અશુભ પુદ્ગલ પરિણામ જ હોય છે. (સે તેણદ્દેણં) તે કારણે ત્યાં અંધકાર જ હોય છે. (અસુરકુમારાણં મંતે કિં ઉજ્જોણ અંધયારે ?) હે ભદન્ત ! અસુરકુમારોનાં નિવાસ સ્થાનોમાં શું પ્રકાશ હોય છે, કે અંધકાર હોય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અસુરકુમારાણં ઉજ્જોણ ણો અંધયારે) અસુરકુમારોનાં નિવાસ સ્થાનોમાં પ્રકાશ જ હોય છે, ત્યાં અંધકાર હોતો નથી. (સે કેણદ્દેણં ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અસુરકુમારાણં સુમા પોગ્ગલા, સુમે પોગ્ગલપરિણામે) અસુરકુમારોનાં નિવાસ સ્થાનોમાં શુભ પુદ્ગલો હોય છે અને તે પુદ્ગલોનું પરિણામ શુભ હોય છે. (સે તેણદ્દેણં) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે. (જાવ એવં વુચ્ચહ જાવ થણિયાણં) હે ગૌતમ ! સ્તનિતકુમાર દેવો પર્થન્તના વિષયમાં પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું. (પુઠવિક્કાહ્યા જાવ તેહંદિયા જહા નેરહ્યા)

યિકાઃ । ચતુરિન્દ્રિયાણામ્ ભદન્ત ! કિમ્ ઉદ્યોતઃ, અન્ધકારઃ ? ગૌતમ ! ઉદ્યોતોઽપિ, અન્ધકારોઽપિ । તત્ કેનાર્થેન ? । ગૌતમ ! ચતુરિન્દ્રિયાણાં શુભાઽશુભાશ્ચ પુદ્ગલાઃ, શુભાઽશુભશ્ચ પુદ્ગલપરિણામઃ, તત્ તેનાર્થેન૦ । એવં યાવત્-મનુષ્યાણામ્ । વાનવ્યન્તર-જ્યોતિષ્ક-વૈમાનિકા યથાઽસુરકુમારાઃ ॥ સૂ ૨ ॥

એકેન્દ્રિય સે લેકર યાવત્ તે હિન્દ્રિય તક કે જીવોં મેં નારક જીવોં કી तरह સે જાનનાં चाहिये । (चउरिंदिया णं भंते ! किं उज्जोए अंधयारे) हे भदन्त ! चौ हिन्द्रिय जीवों के क्या प्रकाश होता है या अंधकार होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (उज्जोए वि अंधयारे वि) उद्योत भी होता है और अंधकार भी होता (से केणद्वेणं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि चौ हिन्द्रिय जीवों के प्रकाश भी होता है और अन्धकार भी होता है (गोयमा) हे गौतम ! (चउरिंदियाणं सुभासुभा य पोगगला, सुभासुभे य पोगगलपरिणामे) चौ हिन्द्रिय जीवों के शुभ और अशुभ पुद्गल होते हैं और शुभ एवं अशुभ पुद्गल परिणाम होता है । (से तेणद्वेणं) इस कारण मैंने ऐसा कहा है । (एवं जाव मणुस्साणं -वाणमंतर-जोइस-वेमाणिया जहा असुरकुमारा) इसी तरहसे यावत् मनुष्योंके भी ऐसा ही होता है । वानव्यन्तर, ज्योतिषिक और वैमानिक देवों के यहाँ असुरकुमारों की तरह से ही जानना चाहिये ।

પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયોથી લઈને ત્રીન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોના વિષયમાં પણ નારક જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. (चउरिंदिया णं भंते ! किं उज्जोए अंधयारे) हे भदन्त ! चतुरिन्द्रिय जीवोने शुं प्रकाश भणे छे के अंधकार भणे छे ? (गोयमा !) हे गौतम ! (उज्जोए वि अंधयारे वि) त्यां प्रकाश पणु डोय छे अने अंधकार पणु डोय छे. (से केणद्वेणं) हे भदन्त ! आप शा कारणे अपुं कहे छे ? (गोयमा !) हे गौतम ! चउरिंदियाणं सुभासुभा य पोगगला, सुभासुभेय पोगगलपरिणामे) चतुरिन्द्रिय जीवोनां पुद्गलो शुभ, अने अशुभ डोय छे, ते पुद्गलोतुं शुभ अने अशुभ पुद्गल परिणाम डोय छे. (से तेणद्वेणं) ते कारणे मे अपुं कह्युं छे. (एवं जाव मणुस्साणं, वाणमंतर-जोइस, वेमाणिया जहा असुरकुमारा) मनुष्योने पणु चतुरिन्द्र जीवो प्रमाणे ज प्रकाश अने अंधकार भन्ने भणे छे. वानव्यन्तर, ज्योतिषिक अने वैमानिकોना निवासस्थानोमां पणु असुरकुमारोनी जेम प्रकाश समजवो.

ટીકા—‘સે જૂળં મંતે ! દિયા ઉજ્જોણ, રાહં અંધયારે?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! તત્ કિમ્ નૂનં નિશ્ચિતં દિવા, દિવસે ઉદ્યોતઃ પ્રકાશઃ, રાત્રૌ ચ અન્ધકારો ભવતિ ? મગવાન્ આહ-હંતા, ગોયમા ! જાવ-અંધયારે ’ હે ગૌતમ ! હંત સત્યમ્, યાવત્-દિવા ઉદ્યોતઃ, રાત્રૌ અન્ધકારશ્ચ ભવતિ । ગૌતમસ્તત્ર હેતું પૃચ્છતિ—‘સે કેણદ્દેણં’ હે ભદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન દિવા પ્રકાશઃ, રાત્રૌ ચાન્ધકારો ભવતિ ? । મગવાન્ તત્ર હેતું પ્રતિપાદયતિ ‘ ગોયમા ! દિયા સુમા પોગ્ગલા, સુમે પોગ્ગલપરિણામે ’ હે ગૌતમ ! દિવા દિવસે શુભાઃ પુદ્ગલા ભવન્તિ, દિનકરકિરણસમ્પર્કાત્, શુભશ્ચ

ટીકાર્થ—પુદ્ગલ કે અધિકાર કો લેકર હી સૂત્રકાર ઉસ વિષય સંબંધી વિશેષ વક્તવ્યતા કા કથન કરતે હૈં—હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ—(સે જૂળં મંતે ! દિયા ઉજ્જોણ રાહં અંધયારે ?) હે ભદન્ત ! દિન મેં પ્રકાશ ઓર રાત્રિ મેં અંધેરા હોતા હૈ યહ નિશ્ચિત હૈ ન ? હસ કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (હંતા ગોયમા જાવ અંધયારે) હાં ગૌતમ ! યહ નિશ્ચિત હૈ દિન મેં પ્રકાશ ઓર રાત્રિ મેં અંધકાર હોતા હૈ । હસ પર ગૌતમ પ્રશ્ન સે પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ (સે કેણદ્દેણં) હે ભદન્ત ! એસા જો હોના હૈ સો કયોં હોતા હૈ ? અર્થાત્ દિન મેં પ્રકાશ ઓર રાત્રિ મેં અંધેરા જો હોતા હૈ સો ઉસકે હોને મેં કયા કારણ હૈ ? હસકે સમાધાન નિમિત્ત પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (દિયા સુમા પોગ્ગલા, સુમે પોગ્ગલપરિણામે) દિવસ મેં શુભ પુદ્ગલ રહતે હૈં ઓર શુભ પુદ્ગલ પરિણામ હોતા હૈ અર્થાત્

ટીકાર્થ—પુદ્ગલોનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી સૂત્રકાર પુદ્ગલોનું વિશેષ નિરૂપણ કરવાને માટે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે—
ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે “ સે જૂળં મંતે ! દિયા ઉજ્જોણ રાહં અંધયારે ? ” હે ભદન્ત ! એ વાત તો નિશ્ચિત જ છે ને કે દિવસે પ્રકાશ અને રાત્રે અંધકાર હોય છે ? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—(હંતા ગોયમા ! જાવ અંધયારે) હા, ગૌતમ ! એ વાત તો નિશ્ચિત છે કે દિવસે પ્રકાશ અને રાત્રે અંધકાર હોય છે. તેનું કારણ બાણુવા માટે ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે “ સે કેણદ્દેણં ? ” હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહેા છો કે દિવસે પ્રકાશ અને રાત્રે અંધકાર હોય છે ? મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (દિયા સુમા પોગ્ગલા, સુમે પોગ્ગલપરિણામે) દિવસે શુભ પુદ્ગલો હોય છે અને શુભ પુદ્ગલ પરિણામ હોય છે. એટલે કે સૂર્યનાં કિરણોના સંપર્કથી પુદ્ગલ પરિણામ શુભ હોય છે, “ રાહં અસુમા

પુદ્ગલપરિણામો ભવતિ । ‘ રાઈં અશુભા પોગ્ગલા, અશુભે પોગ્ગલપરિણામે ’ રાત્રી અશુભાઃ પુદ્ગલાઃ ભવન્તિ, રવિકિરણસમ્પર્કવિરહાત્ અશુભઃ પુદ્ગલપરિણામો ભવતિ । ‘ તદુપસંહરતિ-’ સે તેળદ્દેળં૦’ તત્ તેનાર્થેન દિવસે પ્રકાશઃ, રાત્રી અન્ધ-કારો ભવતિ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ-‘ નેરહ્યાણં મંતે ! કિં ઉજ્જોણ, અંધયારે ? ’ હે ભદન્ત ! નૈરયિકાણાં કિમ્ ઉદ્ધોતઃ પ્રકાશઃ, અથવા અન્ધકારઃ ? મગવા-નાહ-‘ ગોયમા ! નેરહ્યાણં ણો ઉજ્જોણ, અંધયારે ’ હે ગૌતમ ! નૈરયિકાણામ્ નો ઉદ્ધોતો ભવતિ, અપિતુ અન્ધકાર એવ ભવતિ । ગૌતમસ્તત્ર કારણં પૃચ્છતિ ‘ સે કેળદ્દેળં૦’ હે ભદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન નૈરયિકાણાં નો પ્રકાશો ભવતિ, અપિતુ

સૂર્ય કી કિરણોં કે સમ્પર્ક સે પુદ્ગલ પરિણામ શુભ હોતા હૈ (રોઈં અશુભા પોગ્ગલા અશુભે પોગ્ગલપરિણામે) રાત્રિ મેં અશુભ પુદ્ગલ રહતે હૈં ઓર રવિ કિરણોં કે સંબદ્ધ કે વિરહ સે પુદ્ગલ પરિણામ મી અશુભ હોતા હૈ । અબ્બ ઇસ વિષય કા ઉપસંહાર કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ (સે તેળદ્દેળં) હે ગૌતમ ! ઇસ કારણ મૈને એસા કહા હૈ કિ દિન મેં પ્રકાશ હોતા હૈ ઓર રાત્રિ મેં અંધકાર હોતા હૈ યહ નિશ્ચિત હૈ । અબ્બ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં (નેરહ્યાણં મંતે ! કિં ઉજ્જોણ અંધયારે ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવોં કે યહાં કયા પ્રકાશ રહતા હૈ ? યાં અંધેરા રહતા હૈ ? ઇસકે સમાધાન નિમિત્ત પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યાણં ણો ઉજ્જોણ અંધયારે) નારક જીવોં કે યહાં પ્રકાશ નહીં રહતા, કિન્તુ અંધેરા હી રહતા હૈ । (સે કેળદ્દેળં) નારકોં કે યહાં પ્રકાશ નહીં હોતા, અંધેરા હી રહતા હૈ-એસા જો ભદન્ત ! આપ

પોગ્ગલા, અશુભે પોગ્ગલપરિણામે ” રાત્રે અશુભ પુદ્ગલો ડોય છે, અને સૂર્યના કિરણોને અભાવે પુદ્ગલ પરિણામ પણ અશુભ ડોય છે. “ સે તેળદ્દેળં ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે દિવસે પ્રકાશ અને રાત્રે અંધકાર ડોય છે, એ વાત નિશ્ચિત છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી નારકોના વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-(નેરહ્યાણં મંતે ! કિં ઉજ્જોણ અંધયારે ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવોને ત્યાં પ્રકાશ રહે છે, કે અંધકાર રહે છે ? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—

“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (નેરહ્યાણં ણો ઉજ્જોણ અંધયારે) નારક જીવોનાં નિવાસોમાં પ્રકાશ હોતો નથી પણ અંધકાર જ ડોય છે ?

પ્રશ્ન—“સે કેળદ્દેળં ? ” હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે નારકોનાં નિવાસસ્થાનોમાં (નારકોમાં) પ્રકાશ હોતો નથી, અંધકાર જ ડોય છે ?

અન્ધકાર એવ મ્વતિ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! નેરહયાણં અસુમા પોગ્ગલા, અસુમે પોગ્ગલપરિણામે ’ હે ગૌતમ ! નૈરયિકાણાં જીવાનામ્ અશુમાઃ પુદ્ગલાઃ, નૈરયિક-ક્ષેત્રસ્ય પુદ્ગલાનાં શુભત્વપ્રયોજકરવિકિરણાદિપ્રકાશકવસ્તુરહિત્ત્વાત્ અશુમઃ પુદ્ગલપરિણામો મ્વતિ । ‘ સે તેણદ્દેણં ’ હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્યેન નૈરયિકાણાં નો પ્રકાશઃ, અપિતુ અન્ધકાર એવ મ્વતિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ અસુરકુમારાણં મંતે ! કિં ઉજ્જોણ, અંધયારે ? ’ હે મદન્ત ! અસુરકુમારાણાં કિમ્ ઉદ્ધોતઃ પ્રકાશો મ્વતિ, ઉતાહો અન્ધકારઃ ? મગવાન્ આહ—‘ ગોયમા ! અસુરકુમારાણં ઉજ્જોણ, ણો અંધયારે ’ હે ગૌતમ ! અસુરકુમાણામ્ ઉદ્ધોતઃ પ્રકાશ એવ મ્વતિ,

ને કહા હૈ—સો હસમેં ક્યા હેતુ હૈ— ગૌતમ કે હસ પ્રશ્ન કે સમાધાન નિમિત્ત પ્રશ્નુ ઉનસે કહતે હૈ કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નેરહયાણં અસુમા પોગ્ગલા, અસુમે પોગ્ગલપરિણામે) નૈરયિક જીવોં કે ક્ષેત્ર કે પુદ્ગલ અશુમ હોતે હૈં ઓર ઉસ ક્ષેત્ર કે પુદ્ગલોં કા પરિણામ મી અશુમ હોતા હૈ ક્યોં કિ ઉન પુદ્ગલોં મેં શુભતા કે પ્રયોજક મૂત જો સૂર્ય કિરણ આદિ કા સમ્પર્ક હૈ વહ વહાં હોતા નહીં હૈ કારણ હસકા યહ હૈ કિ ડ્યોતિષ મંડલ તિર્યકર મેં હી હૈ, અર્ધ્વલોક યા અધોલોક મેં નહીં હૈ । (સે તેણદ્દેણં) હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ નારકોં કે યહાં અંધકાર હી અંધકાર રહતા પ્રકાશ નહીં રહતા હૈ । અવ ગૌતમ અસુરકુમારોં કે યહાં કે વિષય મેં પૂછતે હૈ (અસુરકુમારાણં મંતે ! કિ ઉજ્જોણ અંધયારે) હે મદન્ત ! અસુરકુમારોં કે યહાં ક્યા પ્રકાશ રહતા હૈ યા અંધકાર રહતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અસુર કુમારાણં ઉજ્જોણ, ણો અંધયારે) અસુરકુમારોં કે

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (નેરહયાણં અસુમા પોગ્ગલા, અસુમે પોગ્ગલપરિણામે) નારક જીવોના નિવાસસ્થાનોનાં પુદ્ગલ અશુભ હોય છે, અને તે ક્ષેત્રના પુદ્ગલોનું પરિણમન પણ અશુભ જ હોય છે, કારણ કે તે પુદ્ગલોમાં શુભતાનું પ્રયોજન કરનાર સૂર્યનાં કિરણોનો અભાવ હોય છે. આ પ્રમાણે બનવાનું કારણ એ છે કે બ્યોતિષ મંડળ મધ્યલોકમાં જ છે, ઉર્ધ્વલોકમાં કે અધોલોકમાં બ્યોતિષ મંડળ નથી. “ સે તેણદ્દેણં ” તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે નારક ક્ષેત્રમાં અંધકાર જ રહે છે, પ્રકાશ હોતો નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી અસુરકુમારોના વિષયમાં પણ એવો જ પ્રશ્ન પૂછે છે (અસુરકુમારાણં મંતે ! કિં ઉજ્જોણ અંધયારે) હે મદન્ત ! અસુરકુમારોનાં નિવાસસ્થાનોમાં શું પ્રકાશ રહે છે કે અંધકાર રહે છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (અસુરકુમારાણં ઉજ્જોણ, ણો અંધયારે)

નો અન્ધકારઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ સે કેળદ્દેણં ૦ ? ’ હે ભદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન અસુરકુમારાણાં પ્રકાશ એવ મવતિ, નો અન્ધકારઃ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! અસુરકુમારાણં સુમા પોગ્ગલા, સુમે પોગ્ગલપરિણામે ’ અસુરકુમારાશ્રયાદીનાં માસ્વરત્વાત્ તેષાં શુમાઃ પુદ્ગલા મવન્તિ, શુમશ્ચ પુદ્ગલપરિણામો મવતિ, ‘ સે તેળદ્દેણં ૦ ’ હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થેન એવમુચ્યતે અસુરકુમારાણાં પ્રકાશો મવતિ, નો અન્ધકાર ઇતિ ! તથા—‘ જાવ થણિયકુમારાણં ’ યાવત્—સ્તનિતકુમારાણામ્ ઉદ્-
ઘોતો મવતિ, નો અન્ધકાર ઇત્યર્થઃ, યાવત્કરણાત્—નાગકુમારાણામ્ સુવર્ણકુમાર-
વિદ્યુત્કુમારાગ્નિકુમાર—દ્વીપકુમારાણામ્ ઉદધિકુમારાણાં, દિવકુમાર—વાયુકુમારાણાં

યહાં ઉદ્યોત હી રહતા હૈ, અંધકાર નહીં—(સે કેળદ્દેણં) એસા ક્યોં હોતા હૈ ? તો હસ ગૌતમ કે હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ઉનસે કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ ! અસુર કુમારાણં સુમા પોગ્ગલા, સુમે પોગ્ગલ-
પરિણામે) અસુરકુમારોં કે યહાં જો પુદ્ગલ હૈં વે શુભ હૈં ઓર વહાં શુભ પુદ્ગલ પરિણામ હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ અસુરકુમારોં કે જો આશ્રય—રહને ‘ કે સ્થાન આદિ હોતે હૈં વે મારવર પ્રકાશયુક્ત હોતે હૈં અતઃ ઉનકે પુદ્ગલ શુભ હોતે હૈં—હસ કારણ વહાં ઉદ્યોત રહતા હૈ અંધ-
કાર નહીં । તથા હસકા પરિણામ મી શુભ હી હોતા હૈ—(સે તેળદ્દેણં) હસ કારણ હે ગૌતમ । મેંને એસા કહા હૈ કિ અસુરકુમારોં કે યહાં ઉદ્યોત હી ઉદ્યોત રહતા હૈ, અંધકાર નહીં । તથા (જાવ થણિયકુમા-
રાણં) એસા જો કહા ગયો હૈ સો ઉસકા અભિપ્રાય યહ હૈ કિ હસી તરહ સે પ્રકાશ હી પ્રકાશ નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર અગ્નિ-
કુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિવકુમાર, વાયુકુમાર ઓર સ્તનિત-

અસુરકુમારોનાં નિવાસસ્થાનોમાં પ્રકાશ જ હોય છે, ત્યાં અંધકાર હોતો નથી.

પ્રશ્ન—“ સે કેળદ્દેણં ” હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ?

મહાવીર પ્રભુ તેના જવાબ આપે છે—(ગોયમા ! અસુરકુમારાણં સુમા પોગ્ગલા, સુમે પોગ્ગલપરિણામે) હે ગૌતમ ! અસુરકુમારોના નિવાસોમાં જે પુદ્ગલો હોય છે તે શુભ હોય છે અને ત્યાં શુભ પુદ્ગલ પરિણામ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અસુરકુમારોનાં નિવાસસ્થાનો પ્રકાશયુક્ત હોય છે. તેથી તેમનાં પુદ્ગલ શુભ હોય છે. તે કારણે ત્યાં પ્રકાશ જ રહે છે, અંધકાર રહેતો નથી. ‘ સે તેળદ્દેણં ’ હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે અસુરકુમારોનાં આશ્રયસ્થાનોમાં પ્રકાશ જ હોય છે, ત્યાં અંધકાર હોતો નથી. (એવ જાવ થણિયકુમારાણં) એજ પ્રમાણે નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિવકુમાર, વાયુકુમાર અને સ્તનિતકુમારોનાં ભવનો,

સંગ્રહણં વૌધ્યમ્। તથા ચ નાગકુમારાદીનામપિ ઉદ્ધોત એવ ભવતિ, નો અન્ધકારઃ, તદાશ્રયાદીનાં ભાસ્વરત્વાત્ । 'પૃથ્વીકાયિકા જીવાઃ યાવત્-ત્રીન્દ્રિયાઃ યથા નૈર-યિકાઃ તથા મણિતવ્યાઃ, તથા ચ પૃથિવીકાયાદિત્રીન્દ્રિયપર્યન્તા જીવાઃ નૈર-યિક જીવદૈવ, સાન્ધકારા એવ ભવન્તિ, નો સપ્રકાશા इत्यर्थः । યાવત્કરણાત્-અપ્કાય-વાયુકાય-વનસ્પતિકાયૈ-કેન્દ્રિય-દ્વીન્દ્રિયાઃ સંગ્રાહ્યાઃ । તથા ચ પૃથિવી-કાયિકાદિત્રીન્દ્રિયાન્તાનાં જીવાનાં ક્ષેત્રે ચક્રિકરણાદિસમ્પર્કે સત્યપિ તેષાં ચક્ષુરિન્દ્રિયાભાવેન દૃશ્યવસ્તુનો દર્શનાભાવેન શુભપુદ્ગલકાર્યાકરણાત્ અશુભા એવ પુદ્ગલા ભવન્તિ, અત એવ તેષામન્ધકાર એવેત્યર્થઃ । અથ ચતુરિન્દ્રિયવિપયે

કુમારોં કે યહાં પર મી રહતા હૈ અંધકાર ચિલકુલ નહીં રહતા હૈ । કયોં કિ इनके भी आश्रय-भवन, विमान आदि भास्वर होते हैं । (पुढवि-काइया जाव तेइंदिया जहा नेरइया) पृथिवी कायिक जीव यावत् ते इन्द्रिय जीव नैरयिक जीवो की तरह अंधकार सहित ही होते हैं, प्रकाश सहित नहीं होते । यहां यावत् शब्द से (अप्काय, तेजस्काय वायुकाय वनस्पति काय ये जो एकेन्द्रिय जीव हैं उनको तथा द्वीन्द्रिय जीवों का ग्रहण हुआ है । तथा च-पृथिवीकाय से लेकर ते इन्द्रियतक के जीवों के क्षेत्र में यद्यपि सूर्य की किरणों का सम्पर्क रहता है-फिर चक्षुइन्द्रिय का अभाव होने के कारण दृश्यवस्तु का दर्शन इन्हें नहीं होता है-अतः शुभ पुद्गलों का जो कार्य है वह इनमें होता नहीं है-इस कारण इनके प्रति अशुभ पुद्गलों का ही सञ्चाव रहता है-अतः इन्हें अंधकार सहित ही प्रकट किया गया है । अब गौतम चौइन्द्रिय जीवों

વિમાનો આદિ આશ્રયસ્થાનોમાં પણ પ્રકાશ જ રહે છે, ત્યાં બિલકુલ અંધ-કાર હોતો નથી, કારણ કે તેમનાં તે આશ્રયસ્થાનો પ્રકાશયુક્ત હોય છે. (પુઢવિકાઈયા જાવ તેઈંદિયા જહા નેરઈયા) પૃથ્વીકાયિકથી તેઈન્દ્રિય પર્યન્તના ઊવોનાં આશ્રયસ્થાનો નારક ઊવોનાં આશ્રયસ્થાનોની જેમ અંધકાર યુક્ત જ હોય છે, ત્યાં પ્રકાશ હોતો નથી. અહીં 'જાવ' (પર્યન્ત) પદથી અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય આદિ એકેન્દ્રિય ઊવોને તથા દ્વીન્દ્રિય ઊવોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. જે કે પૃથ્વીકાયથી તેઈન્દ્રિય પર્યન્તના ઊવોનાં ક્ષેત્રમાં સૂર્યનાં કિરણો પડતાં હોય છે, પણ તેમને ચક્ષુઈન્દ્રિય હોતી નથી, તેથી તે દૃશ્ય વસ્તુને તેઓ જોઈ શકતા નથી. આ રીતે શુભ પુદ્ગલો દ્વારા જે શુભ પરિણમન થાય છે તેનો લાભ તેઓ લઈ શકતા નથી. તેથી તેમનામાં તો અશુભ પુદ્ગલોનો જ સહભાવ રહે છે. તે કારણે તેમનાં ક્ષેત્રને અંધકાર યુક્ત જ ખતાવ્યું છે.

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ચરિદિયાણં મંતે ! કિં ઉજ્જો, અંધયારે ? હે ભદન્ત ! ચતુન્દ્રિયાણાં જીવાનામ્ કિમ્ ઉદ્યોતઃ પ્રકાશોભવતિ, અન્ધકારો વા ? મગવાનાહ—
‘ગોયમા ! ઉજ્જો વિ, અંધયારે વિ’ હે ગૌતમ ! ચતુરિન્દ્રિયાણાં સ્પર્શાદિ-
ચક્ષુઃપર્યન્તેન્દ્રિયવિશિષ્ટાનાં જીવાનામ્ ઉદ્યોતોઽપિ-કદાચિત્ પ્રકાશોઽપિ ભવતિ,
કદાચિત્ અન્ધકારોઽપિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સે કેળટ્ટેણં ?’ હે ભદન્ત ! તત્
કેનાર્થેન ચતુરિન્દ્રિયાણામ્ ઉદ્યોતોઽપિ, અન્ધકારોઽપિ ચ ભવતિ ? મગવાનાહ—
‘ગોયમા ! ચરિદિયાણં સુમા અસુમા ય પોગ્ગલા સુમે અસુમે ય પોગ્ગલપરિણામે
હે ગૌતમ ! ચતુરિન્દ્રિયાણાં જીવાનાં શુમાઃ અશુમાશ્ચ પુદ્ગલાઃ ભવન્તિ, તેષાં ચક્ષુ-
કે વિષય મેં પ્રભુ સે પૂછતે હૈં કિ (ચરિદિયાણં મંતે ! કિં ઉજ્જો અંધ-
યારે) હે ભદન્ત ! ચૌહિન્દ્રિય જીવોં કે યહાં પ્રકાશ હોતા હૈં યા અંધ-
કાર હોતા હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ઉનસે કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(ઉજ્જો વિ અંધયારે વિ) ઉનકે પાસ ઉદ્યોત મી હોતા હૈં, ઓર અધ-
કાર મી હોતા હૈં ? સ્પર્શન, રસના, ગ્રાણ ઓર ચક્ષુ યે ચાર હિન્દ્રિયાં
જિનકે હોતી હૈં વે ચૌહિન્દ્રિય જીવ કહલાતે હૈં—યે કદાચિત્ પ્રકાશ
સહિત મી હોતે હૈં ઓર કદાચિત્ અંધકાર સહિત મી હોતે હૈં ! હસ
વિષય મેં કારણ કો જાનને કી ઇચ્છા સે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુ સે પૂછતે
હૈં કિ (સે કેળટ્ટેણં) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસી કારણ સે કહતે હૈં
કિ ચૌહિન્દ્રિય જીવ પ્રકાશ સહિત મી હોતે હૈં ઓર અંધકાર સહિત મી
હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ઉનસે કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(ચરિદિયા ણં સુમાસુમાય પોગ્ગલા સુમેઽસુમે ય પોગ્ગલપરિણામે)

હવે ગૌતમ સ્વામી ચતુરિન્દ્રિય જીવોના વિષયમાં આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે
છે—(ચરિદિયાણં મંતે ! કિં ઉજ્જો અંધયારે ?) હે ભદન્ત ! ચતુરિન્દ્રિય
જીવોનાં આશ્રયસ્થાનોમાં પ્રકાશ હોય છે, કે અંધકાર હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુ કહે છે—(ઉજ્જો વિ અંધયારે વિ) હે ગૌતમ ! તેમનાં
આશ્રય સ્થાનોમાં પ્રકાશ પણ હોય છે અને અંધકાર પણ હોય છે. જે જીવોને
સ્પર્શન (ચામડી), રસના (જીભ), ગ્રાણ (નાક), અને ચક્ષુ હોય છે,
તેમને ચતુરિન્દ્રિય જીવો કહે છે. તેઓ ક્યારેક પ્રકાશ સંહિત પણ હોય છે
અને ક્યારેક અંધકાર સંહિત પણ હોય છે.

હવે તેનું કારણ જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે
છે—“ સે કેળટ્ટેણં ” હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહેો છો કે ચતુરિન્દ્રિય
જીવોને પ્રકાશ મળે છે પણ ખરો અને અંધકાર પણ મળે છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ !

રિન્દ્રિયસદ્ભાવાત્ રવિકિરણાદિસમ્પર્કે દૃશ્યાર્થાવબોધહેતુત્વાચ્છુભાઃ પુદ્ગલાઃ; રવિકિરણાદિસમ્પર્કાભાવે તુ અર્થાવબોધાજનકતયા અશુભાઃ પુદ્ગલાઃ ભવન્તિ, શુભોઽશુભશ્ચ પુદ્ગલપરિણામો ભવતિ । ‘ સે તેણદ્દેણ ’ તત્ તેનાર્થેન ચતુરિન્દ્રિયાણાં કદાચિત્ પ્રકાશોઽપિ, અથ ચ કદાચિદ્ અન્ધકારોઽપિ ભવતીત્યર્થઃ ‘ એવં જાવ-મણુસ્સાણં ’ એવં ચતુરિન્દ્રિયવદેવ યાવત્-મનુષ્યાણામ્ અપિ કદાચિત્ પ્રકાશઃ, કદાચિચ્ચ અન્ધકારો ભવતિ, યાવત્કરણાત્-પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાદીનાં સંગ્રહણં કર્તવ્યમ્, તથા ‘ વાળમંતર-જોહસ-વેમાણિયા જહા-અસુરકુમારા ’ વાનવ્ય-

ચૌદ્વિન્દ્રિય જીવોં કે પુદ્ગલ શુભાશુભ દોનોં પ્રકાર કે હોતે હૈં અતઃ જબ સૂર્ય કિરણોંં કા સંપર્ક હોતા હૈં તબ વે પુદ્ગલ ઉન્હેં દૃશ્ય અર્થ મેં કારણ પડતે હૈં અતઃ વે શુભ પુદ્ગલ હૈં ઓર જબ રવિ કિરણોંં કા સંપર્ક નહીં હોતા હૈં તબ વે પુદ્ગલ દૃશ્ય અર્થ કે જ્ઞાન કે અજનક હોતે હૈં-ઇસ કારણ અશુભ કહે ગયે હૈં । ઓર ઇસી સે પુદ્ગલોંં કા પરિણમન યહાં શુભ ઓર અશુભ હોને રૂપ પ્રકટ કિયા ગયા હૈં । (સે તેણદ્દેણ) ઇસ કારણ હે ગૌતમ ! ચૌદ્વિન્દ્રિય જીવોંં કે સપ્રકાશ સાંધકાર હોને કે વિષય મેં મૈને એસા કહા હૈં । (એવં જાવ મણુસ્સાણં) ચૌદ્વિન્દ્રિય જીવોંં કી તરહ સે હી યાવત્ મનુષ્યોંં મેં બી કમી પ્રકાશ વિશિષ્ટતા રહતી હૈં, તો કમી અંધકાર વિશિષ્ટતા રહતી હૈં । યહાં યાવત્ પદ સે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિકાદિ જીવોંં કા ગ્રહણ હુઆ હૈં । (વાળમંતર જોહસ-વેમાણિયા-જહા-અસુરકુમારા) જિસ પ્રકાર કે અસુરકુમારોંં કો સપ્રકાશ પ્રકટ કિયા હૈં

(ચતુરિન્દ્રિયાણં શુભાશુભાય પોગલા સુમે ઽ સુમે ચ પોગલપરિણામે) ચતુરિન્દ્રિય જીવોનાં પુદ્ગલ શુભ પણ હોય છે અને અશુભ પણ હોય છે. તેથી બ્યારે તેમને સૂર્યનાં કિરણોના સંપર્ક થાય છે, ત્યારે તે પુદ્ગલો તેમને દૃશ્ય પદાર્થનું જ્ઞાન કરાવવામાં કારણભૂત બને છે. તેથી જોવાં પુદ્ગલોને શુભ કહ્યાં છે. પણ બ્યારે સૂર્યનાં કિરણોના તેમનો સંપર્ક થતો નથી, ત્યારે તે પુદ્ગલો દૃશ્ય વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવી શકતાં નથી, તેથી તેમને અશુભ કહ્યાં છે. અને તે કારણે જ અહીં પુદ્ગલોના પરિણમનને શુભ અને અશુભ બન્ને રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. “ સે તેણદ્દેણ ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં જોવું કહ્યું છે કે ચતુરિન્દ્રિય જીવો પ્રકાશ યુક્ત પણ હોય છે અને અંધકાર યુક્ત પણ હોય છે. “ એવં જાવ મણુસ્સાણં ” ચતુરિન્દ્રિય જીવોની જેમ મનુષ્ય પર્યન્તના જીવો ક્યારેક પ્રકાશ યુક્ત અને ક્યારેક અંધકાર યુક્ત હોય છે અહીં ‘ જાવ ’ (પર્યન્ત) પદથી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચો આદિ જીવોને ગ્રહણ કરવાના છે. (વાળમંતર જોહસ, વેમાણિયા-જહા અસુરકુમારા) જેવી રીતે અસુરકુમારોનાં,

ન્તર-જ્યોતિષિક-વૈમાનિકઃ, યથા અમુરકુમારા ઉક્તાઃ તથા વક્તવ્યાઃ, તથા ચ અમુરકુમારાણાં પ્રકાશ વદેવ વાનવ્યન્તરાદીનામપિ વૈમાનિકદેવપર્યન્તાનાં પ્રકાશ એવ, નો અન્ધકારો ભવતિ, તદાશ્રયાદીનાં ભાસ્વરત્વેન અન્ધકારસ્ય સંભવા ભાવાત્ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

પુદ્ગલાનાં દ્રવ્યતયા તદ્ વિચારાનન્તરં કાલદ્રવ્યવિચારમાહ-
'અત્થિ ણં ભંતે !' इत्यादि ।

મૂલપ્ર-અત્થિ ણં ભંતે ! નેરઙ્ગયાણં તત્થગયાણં એવં પન્ના-
યણ, તં જહા--સમયા ઇ વા, આવલિયા ઇ વા, જાવ-ઓસપ્પિણી
ઇવા, ઉસ્સપ્પિણી ઇવા ? । ણો ઇણદ્દે સંમદ્દે । સે કેણદ્દેણં જાવ-
સમયા ઇવા, આવલિયા ઇવા, જાવ ઓસપ્પિણી ઇ વા, ઉસ્સપ્પિણી
ઇ વા, ? ગોયમા ! ઇહં તેસિં માણં, ઇહં તેસિં પમાણં, ઇહં તેસિં
એવં પન્નાયણ, તં જહા--સમયા ઇ વા, જાવ-ઉસ્સપ્પિણી ઇ વા, સે
તેણદ્દેણં । જાવ-નો એવં પન્નાયણ, તં જહા-સમયા ઇ વા, જાવ
ઉસ્સપ્પિણી ઇ વા એવં જાવ-પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં ।
અત્થિ ણં ભંતે ! મણુસ્સાણં ઇહગયાણં એવં પન્નાયણ, તં જહા--
સમયા ઇવા, જાવ-ઉસ્સપ્પિણી ઇવા ?, હંતા અત્થિ ! સે કેણ-
દ્દેણં ? । ગોયમા ! ઇહ તેસિં માણં, ઇહ તેસિં પમાણં, એવં

ઉસી પ્રકાર સે વાનવ્યંતર, જ્યોતિષિક ઓર વૈમાનિક દેવોં કા ભી
સપ્રકાશ હી જાનના ચાહિયે સાન્ધકાર નહોં । ક્યોં કિ ઇનકે રહને કે
વિમાન રૂપ આશ્રય આદિ સ્વ ભાસ્વર સ્વભાવ વાલે હોતે હૈં । અતઃ વહાં
અંધકાર કા નામ ભી નહોં મિલતા હૈ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

આશ્રયસ્થાનોને પ્રકાશ યુક્ત જ દર્શાવવામાં આવ્યાં છે, એવી જ રીતે વાન-
વ્યન્તર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક દેવાનાં આશ્રયસ્થાનોને પણ પ્રકાશ યુક્તજ
સમજવા. અંધકાર યુક્ત સમજવા નહીં. કારણ કે તેમને રહેવાનાં વિમાન
આદિ આશ્રયસ્થાનો ભાસ્વર (પ્રકાશ યુક્તતા) સ્વભાવવાળાં જ હોય છે. તેથી
ત્યાં અંધકારનું નામ પણ હોતું નથી. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

પન્નાયણ તં જહા-સમયા ઇ વા, જાવ-ઉસ્સપ્પિણી ઇ વા. સે તેણ-
ટ્ટેણં ૦ । ભવણવહ્ વાણમંતર-જોહસ-વેમાણિયાણં જહા-
ણેરહયાણં ॥ સૂ. ૩ ॥

છાયા—અસ્તિ સ્વલુ ભદન્ત ! નૈરયિકાણાં તત્ત્વગતાનામ્ એવં પ્રજ્ઞાયતે, તદ્વથા-
સમયા ઇતિ વા, આવલિકા ઇતિ વા, યાવત્ અવસર્પિણી ઇતિ વા, ઉત્સર્પિણી ઇતિ
વા ? । નાયમર્થઃ સમર્થઃ ! તત્ કેનાર્થેન યાવત્-સમયા ઇતિ વા, આવલિકા ઇતિ વા
યાવત્-અવસર્પિણી ઇતિ વા, ઉત્સર્પિણી ઇતિ વા ? । ગૌતમ ! ઇહ તેષાં માનમ્,

નૈરયિક આદિ સમયજ્ઞાન વક્તવ્યતા--

‘ અત્થિ ણં મંતે ! ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(અત્થિ ણં મંતે ! નેરહયાણં તત્ત્વગયા ણં એવં પન્નાયણ-
તં જહા-સમયાહ વા, આવલિયા વા જાવ ઓસપ્પિણીહ વા ઉસ્સપ્પિ-
ણીહ વા) હે ભદન્ત ! વહાં નરક મેં ગયે હુણ-સ્થિત રહે નારક જીવોં કે
દ્વારા એસા જાના જાતા હૈ વ્યા (તં જહા) જૈસે-કિ યહ સમય હૈ, યહ
આવલિકા હૈ યાવત્ યહ અવસર્પિણી કાલ હૈ, યહ ઉત્સર્પિણીકાલ હૈ ?
(ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । અર્થાત્ નારક
જીવ સમય આદિ કો જાનતે નહીં હૈ । (સે કેણદ્દેણં જાવ સમયાહ વા
આવલિયાહ વા ઓસપ્પિણીહ વા ઉસ્સપ્પિણીહ વા) હે ભદન્ત ! એસા
આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈ કિ નારક જીવ જો કિ વર્નમાન સે નર-
કગતિ મેં હૈ યાવત્ સમય કો આવલિકા કો અવસર્પિણી કાલ કો,

નારકાદિ જીવોના સમયજ્ઞાનની વક્તવ્યતા--

“ અત્થિ ણં મંતે ” ઇત્યાદિ--

સૂત્રાર્થ—(અત્થિ ણં મંતે ! નેરહયાણં તત્ત્વગયાણં એવં પન્નાયણ-તં જહા-
સમયાહ વા, આવલિયાહ વા જાવ ઓસપ્પિણીહ વા ઉસ્સપ્પિણીહ વા ?) હે ભદન્ત !
નરક સ્થાનોમાં ગયેલા નારક જીવો દ્વારા એવું કેવી રીતે બાણી શકાય છે
(તં જહા) કે આ સમય છે, આ આવલિકા છે, આ અવસર્પિણી કાળ છે,
આ ઉત્સર્પિણી કાળ છે ? (ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! એવું બનતું
નથી. એટલે કે નારક જીવોને સમયાદિનું જ્ઞાન (જ્ઞાન) હોતું નથી. (સે
કેણદ્દેણં જાવ સમયાહ વા, આવલિયાહ વા, ઓસપ્પિણીહ વા, ઉત્સર્પિણીહ વા)
હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહે છે કે નરક ગતિમાં ગયેલા નારક
જીવોને સમય, આવલિકા, અવસર્પિણી કાળ, ઉત્સર્પિણી કાળ આદિનું જ્ઞાન
હોતું નથી ? (ગોચમા !) હે ગૌતમ ! (ઇહ તેસિંમાણં, ઇહ તેસિંપમાણં, ઇહ

इह तेषां प्रमणाम्, इह तेषाम् एवं प्रज्ञायते, तद्यथा-समया इति वा, यावत्-उत्सर्पिणी इति वा, तत् तेनार्थेन यावत्-नो एवं प्रज्ञायते, तद्यथा-समय इति वा, यावत्-उत्सर्पिणी इति वा । एवं यावत्-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् । अस्ति खलु भदन्त ! मनुष्याणाम् इहगतानाम् एवं प्रज्ञायते, तद्यथा-समया इति वा, यावत्-उत्सर्पिणी इति वा ? हन्त, अस्ति, तत् केनार्थेन ? गौतम । इह तेषां मानम् ,

उत्सर्पिणीकाल को नहीं जानते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (इह तेसिं माणं, इह तेसिं प्रमाणं, इह तेसिं एवं पन्नायए तं जहा समयाइ वा, जाव उस्सर्पिणीइ वा, से तेणद्वेणं जाव नो एवं पन्नायए-तं जहा-समयाइ वा जाव उस्सर्पिणीइ वा-एवं जाव पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं) उन समय-यादिक को मान इस मनुष्यलोक में होता है, उनका प्रमाण भी इसी मनुष्यलोक में होता है । यहीं पर वे इस प्रकार से जाने जाते हैं कि यह समय है, यावत् यह उत्सर्पिणीकाल है इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि नारक जीव इस प्रकार से नहीं जानते हैं कि यह समय है यावत् यह उत्सर्पिणी है । इसी तरह से यावत् पंचेन्द्रिय तिर्यच्चा के विषय में श्री जानना चाहिये । (अत्थि णं भंते ! मणुस्साणं इह गयाणं एवं पन्नायए तं जहा-समयाइवा, जाव उस्सर्पिणीइ वा) हे भदन्त ! जो मनुष्य इस मनुष्यलोक में रहते हैं वे क्या यह जानते हैं कि यह समय से यावत् यह उत्सर्पिणीकाल है ? (हन्ता अत्थि) हां गौतम ! वे ऐसा

તેસિં એવં પન્નાયએ-તંજહા-સમયાઈ વા, જાવ ઉસ્સર્પિણીઈ વા, સે તેણદ્વેણં જાવ નો એવં પન્નાયએ-તંજહા-સમયાઈ વા જાવ ઉસ્સર્પિણીઈ વા-એવં જાવ પંચિદિય તિરિક્ખજોણિયાણં) તે સમયાદિકનું માપ આ મનુષ્ય લોકમાં જ હોય છે, તેનું પ્રમાણ પણ આ મનુષ્ય લોકમાં જ હોય છે. અહીં (આ મનુષ્યલોકમાં) તેને આ પ્રમાણે જાણવામાં આવે છે—

જેમકે “ આ સમય છે, આ આવલિકા છે, (યાવત્) આ ઉત્સર્પિણી કાળ છે. ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે નારક જીવ આ પ્રમાણે જાણતા નથી કે “ આ સમય છે, (યાવત્) આ ઉત્સર્પિણી કાળ છે. ” પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ પર્યંતના જીવોના વિષયમાં પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું. (અત્થિણં ભંતે ! મણુસ્સાણં ઇહ ગયાણં એવં પન્નાયએ-તંજહા-સમયાઈ વા, જાવ ઉસ્સર્પિણીઈ વા ?) હે ભદન્ત ! આ મનુષ્ય લોકમાં રહેલાં મનુષ્યોને શું કાળનું જ્ઞાન હોય છે ? શું તેઓ સમયથી લઇને ઉત્સર્પિણી કાળ પર્યંતના કાળને જાણે છે ? (હન્તા અત્થિ) હા, ગૌતમ ! તેઓ તે જાણે છે. (સે કેણદ્વેણં ?)

इह तेषां प्रमाणम्, एवं प्रज्ञायते, तद्यथा समया इति वा, यावत्-उत्सर्पिणी इति वा, तत् तेनार्थेन०। भवनपति वानव्यन्तर-ज्योतिषिक-वैमानिकानां यथा नैरयिकाणाम् ॥ सू० ३ ॥

टीका—‘अस्थि णं भंते ! नेरइयाणं तत्थगयाणं एवं पन्नायए’ गौतमः पृच्छति हे-भदन्त ! अस्ति संभवति खलु तत्रगतानाम्, अत्र तृतीयार्थे षष्ठी तेन तत्रगतैः नरकस्थितैः नैरयिकैः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण प्रज्ञायते विज्ञायते यत्—‘तं जहा-समया

जानते हैं। (से केणट्ठेण) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (इह तेसिं माणं, इह तेसिं पमाणं एवं पन्ना-यए-तं जहा समयाइ वा जाव उस्सप्पिणीइ वा से तेणट्ठेण०) इस मनुष्यलोक में ही उन समयादिकों का मान होता है यहीं पर उनका प्रमाण होता है और यहीं पर वे समयादिरूप से जाने जाते हैं कि यह समय है—यावत् यह उत्सर्पिणीकाल है। इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है वाणमंतर, जो इस, वैमानियाणं जहा णेरइयाणं) जिस प्रकार से समयादिका ज्ञान नारक जीवों को नहीं होता है ऐसा कहा गया है उसी प्रकार वानव्यन्तर देवोंको, ज्योतिषिक देवोंको और वैमानिक देवोंको भी समयादिकका ज्ञान नहीं होता है ऐसा जानना चाहिये।

टीकार्थ—द्रव्य होने के कारण जिस प्रकार पुद्गलों का विचार किया गया है उसी प्रकार काल भी द्रव्य है—अतः पुद्गल विचार के बाद काल द्रव्य का विचार सूत्रकार इस सूत्र द्वारा कह रहे हैं—इसमें गौतम स्वामी

હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહેા છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ઇહ તેસિં માણં, ઇહ તેસિં પમાણં एवं પન્નાયપ-તં જહા-સમયાઈ વા, જાવ ઉસ્સપ્પિની-ઈવા-સે તેણટ્ઠેણ) આ મનુષ્યલોકમાં જ તે સમયાદિકેાનું માપ હોય છે, અહીં તેમનું પ્રમાણ હોય છે, અને અહીં જ (આ મનુષ્યલોકમાં જ) તેમને સમયાદિ રૂપે ઓળખવામાં આવે છે. જેમકે “ આ સમય છે, (યાવત્) આ ઉત્સર્પિણી કાળ છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે. (વાણમંતર, જોઈસ, વૈમાણિયાણં જહા નેરइयाणं) જેવી રીતે સમય આદિનું જ્ઞાન નારકેાને હોતું નથી, એવી જ રીતે વાનવ્યન્તર દેવો, જ્યોતિષિક દેવો અને વૈમાનિક દેવોને પણ સમયાદિકનું જ્ઞાન હોતું નથી તેમ સમજવું.

टीकार्थ—द्रव्य होवाने कારणें जेवी रीते पुद्गलानुं निरूपण करवाમાં आब्युं છે, એવી રીતે કાળ પણ દ્રવ્ય હોવાથી, સૂત્રકાર પુદ્ગલોનું નિરૂપણ કર્યા પછી આ સૂત્રમાં કાળદ્રવ્યનું નિરૂપણ કરે છે—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર

इ वा आवलिया इ वा जावओसपिणी इ वा, उत्सपिणी इ वा ?' तद्यथा-समया इति वा, इमे समयपदार्थाः इत्येवं विशिष्य नैरयिकैर्ज्ञायते किम् ? एवम् आवलिका प्रकर्षेण ज्ञायते किम् ? तथा यावत्-इयम् अवसर्पिणी प्रज्ञायते ? एवम् इयम् उत्सर्पिणी निरयवासिभिः किम् प्रज्ञापते ? इति प्रश्नाशयः, यावत्करणात्-आनप्राण-स्तोक-लव-मुहूर्त्ताऽहोरात्र-पक्ष-मास - ऋत्वयन-संवत्सर-युग-वर्षशत - वर्ष-

ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ કિ-(અત્થિ ણં મંતે ! નેરહયાણં તત્થગયાણં એવં પન્નાચણં) હે ભદન્ત ! કયા બાત સંભવિત હો સકતી હૈ-કિ નારક જીવોં દ્વારા જો કિ નરક સ્થાન મેં વિદ્યમાન હૈં યહાં જાના જા સકે કિ યહ (સમયાઈ વા, આવલિયાઈ વા :જાવ ઓસપ્પિણીઈ વા ઉત્સપ્પિણીઈ વા) સમય હૈ યહ અસંખ્યાત સમયસાધ્ય આવલિકા હૈ, યાવત્ યહ ૧૦ કોડી કોડી સાગરપ્રમાણ અવસર્પિણીકાલ હૈ, યહ દશ કોડાકોડી સાગરપ્રમાણ ઉત્સર્પિણીકાલ હૈં । તાત્પર્યં ઇસ સૂત્ર કા યહ હૈ કિ (યે સમય પદાર્થ હૈં) ઇસ રૂપ સે વિશેષિત હોકર કયા નારક જીવોં દ્વારા સમય જાને જાતે હૈં ? “ યહ આવલિકા હૈ ” ઇસ રૂપ વિશેષિત હોકર કયા આવલિકા નારક જીવોં દ્વારા જાની જાતી હૈ ? “ યહ અવસર્પિણી-કાલ હૈ ” ઇસ રૂપ સે વિશેષિત હોકર કયા અવસર્પિણીકાલ નારક જીવોં દ્વારા જાના જાતા હૈ ? “ યહ ઉત્સર્પિણીકાલ હૈ ” ઇસ રૂપ સે વિશેષિત હોકર કયા ઉત્સર્પિણીકાલ નારક જીવોં દ્વારા જાના જાતા યહાં યાવત્પદ સે (આનપ્રાણ-સ્તોક-લવ-મુહૂર્ત્ત-અહોરાત્ર-પક્ષ-માસ-

પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (અત્થિણં મંતે ! નેરહયાણં તત્થગયાણં એવં પન્નાચણં) હે ભદન્ત ! શું એ વાત સંભવિત છે કે નરકગતિમાં રહેલાં નારક જીવો દ્વારા એ બાણી શકાય છે કે (સમયાઈ વા, આવલિયાઈ વા, જાવ ઓસપ્પિણીઈ વા ઉત્સપ્પિણીઈ વા ?) આ સમય છે, આ અસંખ્યાત સમયોર્થી બનેલી આવલિકા છે, (યાવત્) આ દસ કોડાકોડી સાગર પ્રમાણ અવસર્પિણી કાળ છે, આ દસ કોડાકોડી સાગર પ્રમાણ ઉત્સર્પિણી કાળ છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-શું નારક જીવોને કાળના બુદ્ધિ બુદ્ધિ વિભાગોનું જ્ઞાન હોય છે ? “ આ સમય પદાર્થ છે ” આ પ્રમાણે સમજીને શું નારકો દ્વારા સમયને બાણવામાં આવે છે ? “ આ આવલિકા છે, ” એવું જ્ઞાન નારકોને હોય છે ખરું ? “ આ અવસર્પિણી કાળ છે, આ ઉત્સર્પિણી કાળ છે, ” એવું સમજવાનું જ્ઞાન શું નારકોને હોય છે ખરું ?

સહસ્ર-પૂર્વાંગ-પૂર્વ-ત્રુટિતાંગ-ત્રુટિતા-ટટાંગ-ટટા-વવાંગ-વવ-હુહુકાંગ-
 -હુહુકોત્પલાંગ-ઉત્પલ-પદ્માંગ-પદ્મ-નલિનાંગ-નલિના-અર્થનિપુરાંગ-અર્થનિ-
 પુરા-અયુતાંગ-અયુત-નયુતાંગ-નયુત-પ્રયુતાંગ-પ્રયુત-ચૂલિકાંગ-ચૂલિકા-શીર્ષપ્રહે-
 લિકાંગ-શીર્ષપ્રહેલિકા-પલ્લોપમ-સાગરોપમપર્યન્તં સંગ્રાહ્યમ્ મગવાન્ આહ-
 'ળો ઇણદ્દે સમદ્દે' હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, નૈરયિકા નિરયવાસિનઃ સમયા-
 દિકં વિજ્ઞાતુ નાર્હન્તિ-ઇત્યાશયઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-' સે કેણદ્દેણં જાવ-સમયા
 ઇ વા, આવલિયા ઇ વા, ઓસપ્પિણી ઇ વા, ઉસ્સપ્પિણી ઇ વા' હે ભદન્ત ! તત્ કેના-
 ર્થેન યાવત્-નિરયસ્થિતૈઃ નૈરયિકૈઃ સમયા ઇતિ વા, 'અયં સમયપદાર્થઃ' इत्येवं-

ઋતુ-અયન-સંવત્સર-યુગ-વર્ષશત-વર્ષસહસ્ર-પૂર્વાંગ-પૂર્વ-ત્રુટિતાંગ-
 ત્રુટિત-અટટાંગ-અટટ-અવવાંગ-અવવ-હુહુકાંગ-હુહુક-ઉત્પલાંગ-ઉત્પ-
 લ-પદ્માંગ-પદ્મ-નલિનાંગ-નલિન-અર્થનિપુરાંગ-અર્થનિપુર-અયુતાંગ-અ-
 યુત-નયુતાંગ-નયુત, પ્રયુતાંગ-પ્રયુત ચૂલિકાંગ-ચૂલિકા-શીર્ષપ્રહેલિકાંગ-
 શીર્ષપ્રહેલિકા-પલ્લોપમ-સાગરોપમ) इन सब का ग्रहण हुआ है।
 इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(ળો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે
 ગૌતમ ! यह अर्थ समर्थ नहीं है-क्यों कि निरयनिवासी नारक समय
 आदि को जानने के लिये किसी तरह जानने में समर्थ नहीं हैं। गौतम
 प्रभु के मुख से इस बात को सुनकर पुनः पूछते है कि (से કેણદ્દેણં
 જાવ સમયા ઇ વા, આવલિયા ઇ વા, ઓસપ્પિણી ઇ વા, ઉસ્સપ્પિણી ઇ વા)
 હે ભદન્ત ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि वर्तमान में नारक

અહીં 'જાવ' (યાવત્) પદથી "આનપ્રાણ, સ્તોક, લવ, મુદ્ગર્ત,
 અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ, ઋતુ. અયન, સંવત્સર, યુગ, વર્ષશત, વર્ષસહસ્ર,
 પૂર્વાંગ, પૂર્વ, ત્રુટિતાંગ, ત્રુટિત, અટટાંગ, અટટ, અવવાંગ, અવવ, હુહુકાંગ,
 હુહુક, ઉત્પલાંગ, ઉત્પલ, પદ્માંગ, પદ્મ, નલિનાંગ, નલિન, અર્થનિપુરાંગ, અર્થ-
 નિપુર, અયુતાંગ, અયુત, નયુતાંગ, નયુત, પ્રયુતાંગ, પ્રયુત, ચૂલિકાંગ, ચૂલિકા,
 શીર્ષ પ્રહેલિકાંગ, શીર્ષ પ્રહેલિકા, પલ્લોપમ, સાગરોપમ." આ પદોને ગ્રહણ
 કરવામાં આવ્યાં છે.

આ પ્રશ્નને જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-"ળો ઇણદ્દે સમદ્દે"
 હે ગૌતમ ! એવું બની શકતું નથી, કારણ કે નરક ગતિમાં રહેલા નારક એવો
 સમય આદિને જાણવાને કોઈ પણ રીતે સમર્થ નથી.

મહાવીર પ્રભુને આ પ્રકારનો જવાબ સાંભળીને ગૌતમ સ્વામી તેનું
 કારણ જાણવાના ઉદ્દેશથી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(સે કેણદ્દેણં જાવ સમ-
 યા ઇ વા, આવલિયા ઇ વા, ઓસપ્પિણી ઇ વા, ઉસ્સપ્પિણી ઇ વા ?) હે ભદન્ત ! આપ
 શા કારણે એવું કહેો છો કે નરક ગતિમાં રહેલાં નારક એવો સમય, આવ-

રૂપેણ, આવલિકા ઇતિ વા--‘ ઇયમ્ આવલિકા ’ ઇત્યેવંરૂપેણ, ‘ ઇયમ્ અવસર્પિણી ઇતિ વા, ઇયમ્ ઉત્સર્પિણી ઇતિ વા ઇત્યેવંરૂપેણ ચ કથં ન વિજ્ઞાયતે ? મગદાનાહ- ‘ ગોચમા । ઇહ તેસિં માણં, ઇહં તેસિં પમાણં ઇહં તેસિં એવં પળ્લાયણ ’ હે ગૌતમ ! અસ્મિન્ મનુષ્યલોકે તેપાં સમયાદિપદાર્થાનામ્ માનં-પરિમાણં ભવતિ, સમયાદે રાદિત્યગતિસમભિવ્યજ્જયતયા, આદિત્યગતેશ્ચ મનુષ્યલોકે એવ સજ્ઞાવાત્, નિરયાદૌ તુ તદ્ભાવાત્ મનુષ્યક્ષેત્રે એવ સમયાદિજ્ઞાનં ભવતિ ન નિરયલોકે

પર્યાયાપન્ન નારક જીવ યાવત્ સમય કો, આવલિકા કો, અવસર્પિણી-કાલ કો ઉત્સર્પિણીકાલ કો નહીં જાન સકતા હૈ-અર્થાત્ “ યહ સમય પદાર્થ હૈ ” હસ રૂપ સે સમય કો, (યહ આવલિકા હૈ) હસ રૂપ સે આવલિકા કો, (યહ અવસર્પિણીકાલ હૈ) હસ રૂપ સે અવસર્પિણીકાલ કો, “ યહ ઉત્સર્પિણીકાલ હૈ ” હસ રૂપ સે ઉત્સર્પિણીકાલ કો નારક નહીં જાન સકતે હૈ-એસા આપ કિસ કારણ સે કહલે હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહલે હૈ કિ-(ગોચમા) હે ગૌતમ ! (ઇહ તેસિં માણં ઇહ તેસિં પમાણં, ઇહ તેસિં એવં પળ્લાયણ-તં જહા-સમયાહ વા, જાવ ઓસર્પિણી હવા-સે તેળટ્ટેણં જાવ નો એવં પળ્લાયણ-તં જહા-સમયાહ વા જાવ ઉત્સર્પિણીહ વા) હસ મનુષ્યલોક મેં હી ઉન સમયાદિ પદાર્થોં કા માન-પરિમાણ હોતા હૈ ક્યોં કિ સમયાદિકોં કા જ્ઞાન સૂર્ય આદિ કી ગતિ દ્વારા હોતા હૈ-ઔર સૂર્ય કી ગતિ કેવલ મનુષ્યલોક મેં હી હૈ હસસે બાહર નારકાદિક મેં નહીં । હસલિયે મનુષ્યક્ષેત્ર મેં હી હન સમ-યાદિકોં કા જ્ઞાન હોતા હૈ । નરકલોક મેં નહીં હોતા હૈ । હસી તરહ સે

લિકા, અવસર્પિણી કાળ, ઉત્સર્પિણી કાળ ઇત્યાદિને બાણી શકતા નથી ? એટલે કે “ આ સમય પદાર્થ છે ” એ રીતે સમયને, “ આ આવલિકા છે ” એ રીતે આવલિકાને, “ આ અવસર્પિણી કાળ છે ” એ રીતે અવસર્પિણી કાળને, “ આ ઉત્સર્પિણી કાળ છે ” એ રીતે ઉત્સર્પિણી કાળને નારકો બાણી શકતા નથી, એવું આપ શા કારણે કહે છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-“ ગોચમા । ” હે ગૌતમ ! (ઇહ તેસિં માણં, ઇહ તેસિં પમાણં, ઇહ તેસિં એવં પળ્લાયણ-તં જહા-સમયાહ વા, જાવ ઓસર્પિણીહ વા-સે તેળટ્ટેણં જાવ નો એવં પળ્લાયણ-તં જહા-સમયાહ વા, જાવ ઉત્સર્પિણીહ વા) આ મનુષ્ય લોકમાં જ તે સમયાદિક પદાર્થોંનું માન (માપ-પરિણામ) હોય છે, કારણ કે સમયાદિકોંનું જ્ઞાન સૂર્ય આદિની ગતિ દ્વારા થાય છે. સૂર્યની ગતિ ફક્ત મનુષ્ય લોકમાં જ હોય છે, તેની બહારનાં નરકાદિ ક્ષેત્રોમાં તેનો અભાવ હોય છે તે કારણે મનુષ્ય લોકમાં જ તે સમ

इत्यर्थः । एवम् इह अस्मिन् मनुष्यलोके एव तेषां समयादीनां प्रमाणं प्रकर्षेण मानम् सूक्ष्मतया ज्ञानं भवति, तत्र मुहूर्तस्तावद् मानम्, तदपेक्षया सूक्ष्मत्वात् लवः प्रमाणम्, तदपेक्षयापि सूक्ष्मत्वात् स्तोकः प्रमाणम्, लवस्तु स्तोकापेक्षया स्थूलत्वान्मानमित्येवं समयपर्यन्तं त्रिज्ञेयम् ।

तत्स्वरूपमाह—‘ तं जहा-समया इ वा, जाव-उस्सप्पिणी इ वा ’ तद्यथा-समयाः इति वा, यावत्-आवलिका इति वा, अवसर्पिणी इति वा, इयम् अवसर्पिणी उत्सर्पिणी इति वा, इयमुत्सर्पिणी इत्येवं रूपेण, इत्येवं विशिष्य ज्ञायते, ‘ से तेण-द्वेणं जाव-नो एवं पन्नायए, तं जहा-समया इ वा, जाव-उरसप्पिणी इ वा ’ हे गौतम ! तत् तेनार्थेन तस्माद्धेतोः यावद्-निरयस्थितैर्नैरयिकैः नो एवं प्रज्ञायते-तद्यथा-समया इति वा, यावत्-आवलिका इति वा, अवसर्पिणी इति वा, उत्सर्पिणी इति वा, इत्येवंरूपेण निरयवासिभिर्नैरयिकैः नो विज्ञायते इति भावः । ‘ एवं जाव-पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं ’ एवं नैरयिकवदेव, यावत् - एकेन्द्रिय-द्वीन्द्रिय-

इस मनुष्यलोक में ही समयादिकों का प्रकर्षरूप से मान-ज्ञान होता है-अर्थात् सूक्ष्मरूप से ज्ञान होता है-इसमें मुहूर्त तो मान है-इस की अपेक्षा सूक्ष्म होने से लव प्रमाण है, इसकी भी अपेक्षा सूक्ष्म होने से स्तोक प्रमाण है-स्तोक की अपेक्षा लव तो स्थूल होता है अतः वह मोन है इसी तरह से समय तक जानना चाहिये । अतः (यह समय है) यावत् यह उत्सर्पिणीकाल है ” इस रूप से ये समयादिक इसी मनुष्य लोक में ही मनुष्यों द्वारा जाने जाते हैं-तब यह बात संगत है कि (से तेणद्वेणं जाव नो एवं पन्नायए तं जहा समयाइ वा जाव उस्स-प्पिणीइ वा) नरकस्थित नारक जीवों द्वारा ये समयादिक कुछ भी नहीं जाने जा सकते हैं । (एवं जाव पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं) इसी

યાદિકોનું જ્ઞાન સંભવી શકે છે, નરક ક્ષેત્રમાં તેનું જ્ઞાન સંભવી શકતું નથી. આ રીતે આ મનુષ્ય લોકમાં જ સમયાદિકોનું પ્રકર્ષ રૂપે (સૂક્ષ્મરૂપે) માન (જ્ઞાન) હોય છે. તેમાં મુહૂર્તને માન કહે છે, માન કરતાં લવ સૂક્ષ્મ હોય છે, તેને પ્રમાણ કહે છે. લવ કરતાં સૂક્ષ્મ હોવાથી લવની અપેક્ષાએ સ્તોકને પ્રમાણ કહે છે. સ્તોક કરતાં લવ સ્થૂળ હોય છે, તેથી સ્તોકની અપેક્ષાએ તેને માન કહે છે, આ પ્રમાણે સમય સુધી સમજવું. આ રીતે “ આ સમય છે ” (યાવત્) “ આ ઉત્સર્પિણી કાળ છે ” એવું સમયાદિનું જ્ઞાન તો મનુષ્ય લોકમાં જ સંભવી શકે છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે નરક ગતિમાં રહેલાં નારક જીવો દ્વારા સમયથી લઈને ઉત્સર્પિણી કાળ પર્યન્તના કાળ દ્રવ્યોને ગિલકુલ બાણી શકાતાં નથી. (એવં જાવ પંચિદિયતિરિક્કજોણિયાણં)

ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિયાદીનામપિ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકપર્યન્તાનામ્ સમયાદિજ્ઞાનં ન સંભવતિ, તથા એતન્મનુષ્યક્ષેત્રાદ્ વહિર્વર્તિનાં સર્વેષામપિ સમયાદિજ્ઞાનાભાવો વોધ્યઃ, મનુષ્યક્ષેત્રાદન્યત્ર સમયાદિકાલસ્યામાભેન સમયાદિવ્યવહારાભાવાત્, ઇત્યાશયઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અત્થિ ણં મંતે ! મણુસ્સાણં ઇહગયાણં એવં પન્નાયણં ?’ હે મહન્ત ! અસ્તિ સંભવતિ સ્વલ્લ મનુષ્યાણાં મનુષ્યૈરિત્યર્થઃ, ઇહગતાનામ્, એતન્મનુષ્યક્ષેત્રગતૈઃ એવં વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ પ્રજ્ઞાયતે યત્-‘તં જહા-સમયા ઇ વા, જાવ-ઉસ્સપ્પિણી ઇ વા’ તદ્વથા-સમયા ઇતિ વા અયં સમયપદાર્થઃ ઇત્યેવં રૂપેણ,

પ્રકાર સે યાવત્ જો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ હૈં, -વે ભી ઇન સમયાદિક પદાર્થોં કો નહીં જાનતે હૈં । યદ્યપિ યે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મનુષ્યલોક મેં રહતે હૈં-પરન્તુ ઇનમેં ઇતની યોગ્યતા નહીં હોતી જો ઇન્હેં જાન સકે । યહાં યાવત્ શબ્દ સે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈં કિ ભવનપતિ એકેન્દ્રિય, દોઢેન્દ્રિય, તેઢેન્દ્રિય, ચૌઢેન્દ્રિય જો જીવ હૈં વે ભી ઇન સમયાદિકોં કે જ્ઞાન સે રહિત હૈં । તથા જો જીવ ઇસ મનુષ્યલોક સે વાહર કે ક્ષેત્રોં મેં રહતે હૈં વે ભી સ્વ સમયાદિકોં કે જ્ઞાન સે શૂન્ય રહતે હૈં । કયોંકિ મનુષ્યક્ષેત્ર સે અન્યત્ર સમયાદિક કાલ કા અભાવ હૈં ઇસ કારણ વહાં પર સમયાદિરૂપ સે વ્યવહાર નહીં હોતા હૈં ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં (અત્થિ ણં મંતે ! મણુસ્સાણં ઇહગયાણં એવં પન્નાયણં) હે મહન્ત ! મનુષ્યલોકવર્તી મનુષ્યોં દ્વારા કયા એસા જાના જાતા હૈં (તં જહા) જૈસે કિ (સમયા ઇ વા) યહ સમય હૈં (જાવ ઉસ્સપ્પિણી ઇ વા) યાવત્ યહ સર્પિણીકાલ હૈં-અર્થાત્ મનુષ્યલોકસ્થિત

જોણિયાણં) નારક જીવોની જેમજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પર્યન્તના જીવોને પણ સમયાદિ પદાર્થોંનું જ્ઞાન હોતું નથી. જો કે તે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો મનુષ્ય લોકમાં રહે છે, પણ તેમનામાં સમયાદિકને જાણી શકવાની યોગ્યતા હોતી નથી. અહીં ‘ જાવ ’ (પર્યન્ત) પદ્યથી એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે ભવનપતિ, એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, તેઢેન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોને પણ સમયાદિકોંનું જ્ઞાન હોતું નથી. તથા જે જીવો આ મનુષ્યલોકની બહારનાં ક્ષેત્રોમાં રહે છે તેમને પણ સમયાદિકોંનું જ્ઞાન હોતું નથી. કારણ કે મનુષ્ય-લોક સિવાયનાં અન્ય ક્ષેત્રોમાં સમયાદિક કાળનો અભાવ હોય છે, તે કારણે ત્યાં સમયાદિ રૂપે વ્યવહાર થતો નથી

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (અત્થિ ણં મંતે ! મણુસ્સાણં ઇહગયાણં એવં પન્નાયણં) હે મહન્ત ! મનુષ્ય લોકમાં રહેલાં મનુષ્યો દ્વારા શું એ જાણી શકાય છે “ તં જહા ” કે “ સમયા ઇ વા ” “ આ

યાવત્ — આવલિકા इति वा, इयं आवलिका, इत्येवं रूपेण अवसर्पिणी इति वा इयम् अवसर्पिणी इत्येवं रूपेण, उत्सर्पिणी इति वा, इयम् उत्सर्पिणी इत्येवं रूपेण मनुष्यलोकस्थितैर्मनुष्यैर्विज्ञायते किम् ? भगवानाह — ‘हंता, अत्थि’ हे गौतम ! हन्त, सत्यम्, अस्ति संभवति यत् — मनुष्यलोकस्थितैः मनुष्यैः समयादिकं विज्ञायते ! गौतमः पृच्छति—‘ से केणट्ठेणं ? ’ हे भदन्त ! तत् केनार्थेन कथं तावत् मनुष्यैः समयादिकं विज्ञायते ? भगवानाह—‘ गोयमा ! इहं तेसिं माणं, इहं तेसिं पमाणं, एवं पन्नायए ’ हे गौतम ! इह मनुष्यक्षेत्रे तेषां समयादीनां मानं परिमाणम् वर्तते, एवम् इह मनुष्यलोके तेषां समयादीनां प्रमाणं प्रकृष्टमानं सूक्ष्ममानमित्यर्थः विद्यते अत एवम् वक्ष्यमाणरीत्या प्रज्ञायते विज्ञायते मनुष्यैः यत्—‘ तं जहा-समया इ वा, जाव-उत्सर्पिणी इ वा, तद्यथा-समया

मनुष्य क्या यह समय पदार्थ है, यह आवलिका है, यह अवसर्पिणी-काल है, यह उत्सर्पिणीकाल है इस रूपसे इस समयादिकों को जानते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—(गोयमा) हे गौतम ! (हंता अत्थि) हां, वे इस बात को जानते हैं कि ये समयादिक पदार्थ हैं । गौतम स्वामी पुनः प्रभु से प्रश्न करते हैं—(से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि मनुष्य समयादिकों को जानते हैं ? तब इसके उत्तर में प्रभु उन्हें कहते हैं—(गोयमा) हे गौतम (इहं तेसिं माणं, इहं तेसिं पमाणं, एवं पन्नायए) इस मनुष्यलोक में उन समयादिकों का मान प्रमाण है, इस मनुष्यलोक में उन समयादिकों का प्रमाण-सूक्ष्ममान है इस कारण मनुष्य इस रूप से जानते हैं कि—(तं जहा) जैसे (समयाइ वा) यह समय है, (जाव उत्सर्पिणी

સમય છે, ” “ જાવ ઉત્સર્પિણીઈ વા ? ” (યાવત્) “ ઉત્સર્પિણી કાળ છે ? ” એટલે કે મનુષ્યલોકમાં રહેલાં મનુષ્યો શું સમય, આવલિકા, અવસર્પિણી કાળ આદિ કાળદ્રવ્યને બાણી શકવાને શું સમર્થ હોય છે ?

ઉત્તર—“ હંતા અત્થિ ” હા, ગૌતમ ! તેઓ સમયાદિક પદાર્થને બાણી શકવાને શક્તિમાન હોય છે.

ગૌતમ સ્વામી તેનું કારણ બાણવાને માટે પૂછે છે કે “સે કેણટ્ઠેણં” હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે મનુષ્યો સમયાદિકને બાણી શકે છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (ઈહં તેસિં માણં, ઇહં તેસિં પમાણં, एवं पन्नायए) આ મનુષ્યલોકમાં તે સમયાદિકોનું માન (પ્રમાણ) હોય છે, આ મનુષ્યલોકમાં તે સમયાદિકોનું પ્રમાણ (સૂક્ષ્મમાન) હોય છે. તે કારણે મનુષ્યો બાણી શકે છે કે “સમવાઈ વા” આ સમય છે, “જાવ ઉત્સર્પિ-

ઇતિ વા, અયં સમયપદાર્થઃ इत्येवंरूपेण, યાવત્-આવલિકા ઇતિ વા, 'इयस् आव-
लिका' इत्येवं रूपेण अवसर्पिणी इति वા, 'इयमवसर्पिणी' इत्येवंरूपेण, उत्स-
र्पिणी इति वા, 'इयमुत्सर्पिणी' इत्यેવંરૂપેણ મનુષ્યક્ષેત્રસ્થિતૈઃ મનુષ્યૈર્વિજ્ઞાયતે,
'से तेणट्ठेणं' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन मनुष्याणां समयादिज्ञानं भवति इत्याशयः!
'भवणवद् वाणमंतर-जोइस-वेमाणियाणं जहा णेरइयाणं' भवनपति वानव्यन्तर-
ज्योतिष्क-वैमानिकानां तु यथा नैरयिकाणां न समयादिज्ञानं तथा भवनपति वान-
व्यन्तरादीनामपि समयादिज्ञानं न भवति तेषां मनुष्यलोकातिरिक्तलोकस्थितत्वात् ।
यद्यपि कियन्तो भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिषिकाश्च मनुष्यलोके सन्ति, तथापि
तेऽल्पा एव, तदव्यवहारिणश्च प्रायः सन्ति, इतरे तु भवनपत्यादयरतदपेक्षया
बहवः सन्तीति भूयसा व्यपदेशमाश्रित्य भवनपति-वानव्यन्तरादीनां समयादि
ज्ञानाभावः प्रतिपादित इत्याशयः ॥ सू० ३ ॥

इ वा) यावत् यह उत्सर्पिणी है-यहां यावत् पद से (यह आवलिका
है, यह अवसर्पिणी है) इन पदों का संग्रह हुआ है । अतः (से तेणट्ठेणं)
मैंने ऐसा कहा है कि मनुष्यक्षेत्र वर्ती मनुष्य इन समयादिरूप पदार्थों
को जानते हैं । (वाणमंतर-जोइस-वेमाणियाणं जहा नेरइयाणं) वान-
व्यन्तर, ज्योतिषिक, और वैमानिक इनको भी नारकोंकी तरह समया-
दिक का ज्ञान नहीं होता है । क्योंकि ये सब मनुष्यलोक से अतिरिक्त
लोक में रहते हैं । यद्यपि कितनेक भवनपति, वानव्यन्तर और ज्योति-
षिक मनुष्य लोक में हैं तो भी वे अल्प ही हैं और प्रायः काल के
अव्यवहारी हैं तथा और दूसरे जो भवनपति आदिक हैं वे इनकी अपेक्षा

જોઈ વા ” યાવત્ “ આ ઉત્સર્પિણી છે. ” અહીં ‘ યાવત્ ’ પદથી આવલિકાથી
લધને અવસર્પિણી પર્યન્તના પદોનો સંગ્રહ કરાયો છે. “ સે તેણટ્ઠેણં ” હે
ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે આ મનુષ્યલોકમાં રહેલાં મનુષ્યોને
સમયાદિક પદાર્થોનું જ્ઞાન હોય છે. (વાણમંતર-જોઈસ-વેમાણિયાણં જહા નેર-
इयाणं) વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક દેવોને પણ નારકોની જેમ
સમયાદિકોનું જ્ઞાન હોતું નથી, કારણ કે તેઓ મનુષ્યલોકની બહારનાં ક્ષેત્રોમાં
રહે છે જો કે કેટલાક ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર અને જ્યોતિષિક દેવો મનુષ્ય
લોકમાં રહે છે, પણ તેમની સંખ્યા ઘણી થોડી છે અને તેમનામાં કાળનો
વ્યવહાર થતો નથી, તથા બીજાં ભવનપતિ આદિ દેવોની સંખ્યા તેમનાં કરતાં
ઘણી જ વધારે છે. આ રીતે બહુતાની અપેક્ષાએ એવું કહેવામાં આવ્યું છે

पार्श्वपत्नीयस्थविर-महावीरयोर्वक्तव्यता

कालाधिकारात् तद्विशेषरात्रिदिवसस्वरूपं निरूपयितुमाह-‘तेणं कालेणं’ इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेणं, तेणं समणं पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते ठिच्चा, एवं वयासी-से णूणं भंते ! असंखेज्जे लोए अणंता राइंदिया, उप्पजिंसु वा, उप्पज्जंति वा, उप्पज्जिस्संति वा, विगच्छिंसु वा, विगच्छंति वा, विगच्छिस्संति वा, परित्ता राइंदिया उप्पजिंसु वा, उप्पज्जंति वा, उप्पज्जिस्संति वा, ? विगच्छिंसु वा, विगच्छंति वा, विगच्छिस्संति वा ? हंता, अज्जो ! असंखेज्जे लोए अणंता राइंदिया, तं चेव । से केणट्ठेणं जाव-विगच्छिस्संति वा ? । से णूणं भे अज्जो पासेणं अरहया पुरिसादाणिणं सासए लोए बुइए, अणादीए, अणवदग्गे, परित्ते परिवुडे, हेट्ठा वित्थिन्ने, मज्झे संखित्ते, उप्पि विसाले, अहे पलियंकसंठिए, मज्झे वरवइर विग्गहिए, उप्पि उद्धमुइंगाकारसंठिए, तंसि च णं सासयंसि लोगंसि, अणादियंसि, अणवदग्गंसि, परित्तंसि, परिवुडंसि, हेट्ठा वित्थिन्नंसि, मज्झे संखित्तंसि, उप्पि विसालंसि, अहे पलियंक-संठियंसि, मज्झे वरवइरविग्गहियंसि, उप्पि उद्धमुइंगाकार-

घट्टनं हि अतः इत्तं बहुत्वको लेकर ऐसा कहा है कि भवनपति, वान-व्यन्तर आदि को समय आदि का ज्ञान नहीं होता है ॥ सूत्र ३ ॥

हे भवनपति, वानव्यन्त, न्योतिषिक वगेरे देवाने समयादि को ज्ञान को नही. ॥ सूत्र ३ ॥

संठियंसि अणंता, जीवघणा उप्पजित्ता, उप्पजित्ता निलीयंति,
परित्ता जीवघणा, उप्पजित्ता, उप्पजित्ता निलीयंति, से णूणं
भूए, उप्पन्ने, विगए, परिणए, अजीवेहिं लोक्कइ, पलोक्कइ, 'जे
लोक्कइ से लोए ? । हंता भगवं ! । से तेणट्ठेणं अज्जो ! एवं
वुच्चइ—असंखेज्जे तं चेव । तप्पभिइं च णं ते पासावच्चिज्जा थेरा
भगवंतो समणं भगवं महावीरं 'सव्वन्नू सव्वदरिसी' पच्चभि
जाणंति । तए णं ते थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं वंदंति
नमंसंति, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी—इच्छामो णं भंते !
तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्मामो पंचनहव्वयाइं, सपडि-
क्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए । अहासुहं देवाणु-
प्पिया ! मा पडिबंधं करेह, तए णं ते पासावच्चिज्जा थेरा भग-
वंतो जाव-चरमेहिं उस्सास--निस्सासेहिं सिद्धा, जाव--सव्व
दुक्खप्पहीणा, अत्थेगइया देवलोएसु उववन्ना ॥ सू०४॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये खलु पार्श्वपत्नीयाः स्थविरा भग-
वन्तो यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य श्रमणस्य

पार्श्वपत्य (पार्श्वनाथ प्रभु के संतान) स्थविर और महावीर की वक्तव्यता

‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय
(पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवा-
गच्छंति) श्री पार्श्वनाथ के शिष्य स्थविर भगवंत जहां श्रमण भगवान्

पार्श्वपत्य (पार्श्वनाथना प्रशिष्ये) स्थविरे साथे महावीर प्रभुने संवाद—

“तेणं कालेणं तेणं समएणं” इत्यादि—

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) ते काले अने ते समये
(पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति)
श्री पार्श्वनाथना प्रशिष्य भगवंतो जहां श्रमण भगवान् महावीर निराजमान

મગવતો મહાવીરસ્ય અદૂરસામન્તે સ્થિત્વા એવમ્ અવાદિપુઃ—તદ્ નૂનં મદન્ત! અસં-
ખ્યેયે લોકે અનન્તાનિ રાત્રિદિવાનિ ઉદપદ્યન્ત વા, ઉત્પદ્યન્તે વા, ઉત્પત્સ્યન્તે વા,
વ્યગચ્છન્ વા, વિગચ્છન્તિ વા, વિગમિષ્યન્તિ વા, પરીતાનિ રાત્રિદિવાનિ ઉદપદ્યન્ત વા,
ઉત્પદ્યન્તે વા ઉત્પત્સ્યન્તે વા? વ્યગચ્છન્ વા, વિગચ્છન્તિ વા, વિગમિષ્યન્તિ વા ?
હન્ત, આર્યાઃ ! અસંખ્યેયે લોકે અનન્તાનિ રાત્રિદિવાનિ, તદેવ । તત્ કેનાર્થેન

મહાવીર થે વહાં પર ગયે (ઉવાગચ્છિત્તા) વહાં જાકર ડન્હોને (સમણ-
સ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ અદૂરસામંતે ઠિચ્ચા) શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર
કે પામ યથોચિત તથનપર બેઠકર (એવં વયાસી) એસા કહા—(સે
ળૂણં મંતે ! અસંખેજ્જેલોણ અણંતા રાઈંદિયા ઉપ્પજ્જિંસુ વા, ઉપ્પજ્જંતિ
વા, ઉપ્પજ્જિસ્સંતિ વા) હે મદન્ત ! અસંખ્યાત પ્રદેશ વાલે હસ લોક
મેં અનન્ત રાત્રિ દિવસ ઉત્પન્ન હુણ હેં ? ઉત્પન્ન હોતે હેં ? ઔર આગે મી
ઉત્પન્ન હોંગે (વિગચ્છિંસુ વા, વિગચ્છંતિ વા, વિગચ્છિસ્સંતિ વા) નષ્ટ
હુણ હેં ? નષ્ટ હોતે હેં ? નષ્ટ હોંગે ? (પરિત્તા રાઈંદિયા ઉપ્પજ્જિંસુ વા ?
ઉપ્પજ્જિંતિ વા ? ઉપ્પજ્જિસ્સંતિ વા ? વિગચ્છિંસુ વા ? વિગચ્છંતિ વા ?
વિગચ્છિસ્સંતિ વા ?) અથવા—પરિમિત રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન હુણ હેં ? ઉત્પન્ન
હોતે હેં ? ઉત્પન્ન હોંગે ? નષ્ટ હોતે હેં ? યા નષ્ટ હોંગે ? (હંતા અહજો !
અસંખેજ્જે લોણ અણંતા રાઈંદિયા, તં ચેવ) હાં આર્ય ! અસંખ્યાતપ્રદેશ
વાલે હસ લોક મેં અનન્ત રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન હુણ હેં, ઉત્પન્ન હોતે હેં ઔર
ઉત્પન્ન હોંગે ઇત્યાદિ સ્વ પૂર્વોક્ત રૂપ સે હી જાનના ચાહિયે । (સે કેળ-

હતા ત્યાં આળ્યા (ઉવાગચ્છિત્તા) ત્યાં આવીને તેમણે (સમણસ્સ મગવઓ
મહાવીરસ્સ અદૂરસામંતે ઠિચ્ચા) શ્રમણ મગવાન મહાવીરની પાસે યથોચિત
સ્થાને બેસીને (એવ વયાસી) આ પ્રમાણે કહ્યું—(સે ળૂણં મંતે ! અસંખેજ્જે લોણ
અણંતા રાઈંદિયા ઉપ્પજ્જિંસુ વા, ઉપ્પજ્જંતિ વા, ઉપ્પજ્જિસ્સંતિ વા) હે ભદન્ત !
અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા આ લોકમાં શું અનંત રાત્રિ—દિવસ ઉત્પન્ન થયા છે ?
ઉત્પન્ન થાય છે ? અને ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થશે ? (વિગચ્છિંસુ વા, વિગચ્છંતિ વા,
વિગચ્છિસ્સંતિ વા) નષ્ટ થયા છે ? નષ્ટ થાય છે ? અને નષ્ટ થશે ? (પરિત્તા
રાઈંદિયા ઉપ્પજ્જિંસુ વા ? ઉપ્પજ્જિંતિવા ? ઉપ્પજ્જિસ્સંતિ વા ? વિગચ્છિંસુ વા ?
વિગચ્છંતિ વા ? વિગચ્છિસ્સંતિ વા ?) અથવા પરિમિત રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન થયા
છે ? ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્પન્ન થશે ? નષ્ટ થયા છે ? નષ્ટ થાય છે ? અને નષ્ટ
થશે ? (હંતા અહજો ! અસંખેજ્જે લોણ અણંતા રાઈં દિયા, તં ચેવ) હા, આર્ય !
અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા આ લોકમાં અનંત રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન થયા છે, ઉત્પન્ન
થાય છે અને ઉત્પન્ન થશે, ઇત્યાદિ સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન અહીં પ્રકટ કરવું.

યાવત્-વિગમિષ્યન્તિ વા ? તદ્ નૂનં ભવતા-આર્યા ! પાર્શ્વેન અર્હતા પુરુષાદાનીયેન શાશ્વતો લોક ઉક્તઃ, અનાદિકઃ, અનવનતાયઃ, પરીતઃ, પરિવૃતઃ, અધોવિસ્તીર્ણઃ, મધ્યેસંક્ષિપ્તઃ, ઉપરિવિશાલઃ, અધઃપલ્યઙ્કસંસ્થિતઃ, મધ્યે વરવજ્રવિગ્રહિકઃ, ઉપરિ ઊર્ધ્વમૃદઙ્ગાકારસંસ્થિતઃ, તસ્મિન્ન શાશ્વતે લોકેઽનાદિકે, અનવનતાયે. પરીતે, પરિવૃતે, અધો વિસ્તીર્ણે, મધ્યે સંક્ષિપ્તે ઉપરિ વિશાલે, અધઃ પલ્યઙ્કસંસ્થિતે, મધ્યે

દ્વેષં જાવ વિગચ્છિસંતિ) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ અસંખ્યાતપ્રદેશવાલે હસ લોક મેં અનન્ત રાત્રિદિવસ યાવત્ નષ્ટ હોંગે ? (સે જૂળં મે અજ્ઞો ! પાસેળં અરહયા પુરિસા દાણિણં સાસણ વુહણ, અણાદીણ અણવદગ્ગે, પરિત્તે પરિવુહં હેટ્ઠા વિત્થિન્ને મજ્ઞે સંખિત્તે, ઉપ્પિ વિસાલે, અહે પલિયંકસંઠિણ મજ્ઞે વરવજ્રવિગ્ગહિણ, ઉપ્પિ ઉદ્ધમુહંગાકારસંઠિણ) હે આર્ય ! યહ નિશ્ચયપૂર્વક હૈ કિ પુરુષાદાનીય અરિહંત પાર્શ્વનાથ ને લોક કો શાશ્વત ઓર અનાદિઅનન્ત કહા હૈ પરિમિત કહા હૈ અલોક સે ઘિરા હુઆ કહા હૈ નીચે વિસ્તીર્ણ ઓર બીચ મેં હસે સંકીર્ણ કહા હૈ । ડપર મેં વિશાલ, નીચે પલંક કે આકારતુલ્ય બીચ મેં ઉત્તમ વજ્ર કે આકાર તુલ્ય ઓર ડપર મેં ઉર્ધ્વ મુખવાલે મૃદંગ કે આકાર તુલ્ય હસ લોક કો ઉન્હોં ને કહા હૈ (તેસિં ચ જં સાસ-યંસિ લોગંસિ અણાદિયંસિ અણવદગ્ગંસિ પરિત્તંસિ પરિવુહંસિ હેટ્ઠા વિચ્છિન્નંસિ, મજ્ઞે સંખિત્તંસિ, ઉપ્પિ વિસાલંસિ, અહે પલિયંકસંઠિયંસિ,

(સે કેળદ્ઢેળં જાવ વિગચ્છિસતિ ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા આ લોકમાં અનંત રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન થયા છે, (યાવત્) નષ્ટ થશે ? (સે જૂળં મે અજ્ઞો ! પાસેળં અરહયા પુરિસાદાણિણં સાસણલોણ વુહણ, અણાદીણ, અણવદગ્ગે પરિત્તે પરિવુહં હેટ્ઠા વિત્થિન્ને, મજ્ઞે, સંખિત્તે, ઉપ્પિ વિસાલે, અહે પલિયંકસંઠિણ મજ્ઞે વરવજ્રવિગ્ગહિણ, ઉપ્પિ ઉદ્ધમુહંગાકારસંઠિણ) હે આર્ય ! એ વાત નિશ્ચિત છે કે લોકો દ્વારા જેમનાં વચનોને પ્રમાણભૂત માનવામાં આવતાં એવાં અર્હત ભગવાન પાર્શ્વનાથે લોકને શાશ્વત અને અનાદિ કહ્યો છે, પરિમિત કહ્યો છે, અલોકથી ઘેરાયેલો કહ્યો છે, તથા તેના નીચેના ભાગને વિસ્તીર્ણ અને વચ્ચેના ભાગને સંકીર્ણ (સાંકડો) કહ્યો છે. તેમણે આ લોકને ડપરના ભાગમાં વિશાળ, નીચે પલંગ ના આકારનો અને વચ્ચે ઉત્તમ વજ્રના જેવા આકારનો અને ડપરથી ઉર્ધ્વ-મુખવાળા મૃદંગના જેવા આકારનો કહ્યો છે.

(તેસિં ચ જં સાસયંસિ લોગંસિ અણાદિયંસિ અણવદગ્ગંસિ પરિત્તંસિ પરિવુહંસિ હેટ્ઠા વિચ્છિન્નંસિ મજ્ઞે સંખિત્તંસિ, ઉપ્પિ વિસાલંસિ, અહે પલિયંક સંઠિયંસિ,

વરવજ્રવિગ્રહિકે, ઉપરિ ઊર્ધ્વમૃદંગાકારસંસ્થિતે અનંતા જીવધના ઉત્પદ્ય ઉત્પદ્ય
નિલીયન્તે; પરીતાઃ જીવધનાઃ, ઉત્પદ્ય, ઉત્પદ્ય નિલીયન્તે, તદ્ નૂનં ભૂતઃ, ઉત્પદ્યઃ,
વિગતઃ, પરિણતશ્ચ, જીવૈર્લોક્યતે, પ્રલોક્યતે-‘ યો લોક્યતે સ લોકઃ ? ’ । હંત

મજ્ઞે વરવહરવિગ્રહિયંસિ, ઉપ્પિં ઉદ્દમુદંગાકારસંઠિયંસિ અણંતા જીવ-
ધના ઉપ્પજ્જિત્તા ઉપ્પજ્જિત્તા નિલીયંતિ-પરીતા જીવધના ઉપ્પજ્જિત્તા
ઉપ્પજ્જિત્તા નિલીયંતિ) હસ પ્રકારકે હસ શાશ્વત, અનાદિ, અનન્ત, પરિમિત,
પરિવૃત્ત, નીચે વિસ્તીર્ણ, મધ્ય મેં સંક્ષિપ્ત, ઊપર વિશાલ, નીચે પલંક કે
આકાર જૈસે, વીચ મેં વરવજ્ર કે જૈસે શરીર વાલે, ઔર ઊપર ખડે હુએ
મૃદંગ કે આકાર જૈસે લોક મેં અનન્ત જીવધન ઉત્પન્ન હો હોકર નષ્ટ
હોતે રહતે હૈં, તથા નિયત-અસંખ્ય જીવધન ઉત્પન્ન હોકર નષ્ટ હો જાતે
હૈં (સે જૂળં ભૂએ ઉપ્પન્ને વિગએ, પરિણએ, અજીવેહિં લોકહ, પલોકહ,
“ જે લોકહ સે લોએ ” એસા વહ લોક ભૂત-સદ્ભૂતરૂપ હૈ, ઉત્પન્ન હૈ-
ધર્મયુક્ત હૈ, વિનાશ વ્યધર્મ સે યુક્ત હૈ, પર્યાયાન્તર સે આપન્ન હૈ કારણ
કિ વહ લોક અજીવોં દ્વારા નિશ્ચિત કિયા જાના હૈ વિનિશ્ચિત કિયા
જાતા હૈ ઇંસી કારણ ઉસકા નામ (લોક) એસા હુઆ હૈ ક્યોં કિ
(લોક્યતે અસૌ લોકઃ ” હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર યહ પ્રમાણ સે
નિશ્ચિત કિયા ગયા હૈ-અર્થાત્ જતાયા ગયા હૈ । (હંતા, મંગવં) હાં

મજ્ઞે વરવહરવિગ્રહિયંસિ, ઉપ્પિં ઉદ્દમુદંગાકારસંઠિયંસિ અણંતા જીવધના
ઉપ્પજ્જિત્તા ઉપ્પજ્જિત્તા નિલીયંતિ-પરીતા જીવધના ઉપ્પજ્જિત્તા ઉપ્પજ્જિત્તા નિલીયંતિ)

આ પ્રકારના શાશ્વત, અનાદિ, અનંત, પરિમિત, પરિવૃત્ત, (અલોકથી
ઘેરાયેલ), નીચેથી વિસ્તીર્ણ, મધ્યમાં સંક્ષીપ્ત, ઉપરથી વિશાળ, નીચે પલં-
ગના આકાર જેવા, વચ્ચે ઉત્તમ વળના જેવા અને ઉપરથી ઉર્ધ્વમુખવાળા
મૃદંગના આકાર જેવા આ લોકમાં અનંત જીવધન (જીવરાશિ) ઉત્પન્ન થઈ
થઈને નાશ પામ્યા કરે છે, તથા નિયત (પરિમિત) જીવધન ઉત્પન્ન થઈ થઈને
નષ્ટ થયા કરે છે. (સે જૂળં ભૂએ, ઉપ્પન્ને-વિગએ, પરિણએ, અજીવેહિં લોકહ,
પલોકહ, જે લોકહ સે લોએ) એવો તે લોક ભવન સત્તા ધર્મના યોગથી સદ્-
ભૂત રૂપ છે, ઉત્પાદ ધર્મયુક્ત છે, અને વ્યય ધર્મથી યુક્ત છે, પર્યાયાન્તરોને
પ્રાપ્ત કરનારો છે. અજીવો દ્વારા તે લોકનો નિશ્ચય કરી શકાય છે, અને પ્રકર્ષ
નિશ્ચય કરી શકાય છે. તે કારણે તેનું નામ ‘ લોક ’ પડ્યું છે. કારણ કે
“ લોક્યતે અસૌ લોકઃ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર આ વાત પ્રમાણ દ્વારા નિશ્ચિત
થયેલી છે-પ્રમાણ દ્વારા તે વાતનું પ્રતિપાદન કરાયું છે. (હંતા મગધં) ૬૬,

भगवन् ! तत् तेनार्थेन आर्याः । एवम् उच्यते-असंख्येये तदेव, तत्प्रभृति च खलु ते पार्श्वपत्तीयाः स्थविराः भगवन्तः श्रमणं भगवन्तं महावीरं ' सर्वज्ञः, सर्वदर्शी' इति । प्रत्यभिजानन्ति, ततस्ते स्थविराः भगवन्तः, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एवम् अवादिषुः-इच्छामो भदन्त ! युष्माकमन्तिके चातुर्यामाद् धर्मात् पञ्च महाव्रतानि सप्रतिक्रमणं धर्मम् उपसंपद्य

भगवन् ! (से तेणट्ठेणं अज्जो ! एवं तुच्चइ, असंखेज्जे तं चेव) इस कारण हे आर्यो ! मैंने ऐसा कहा है कि असंख्यातप्रदेशात्मक इस लोक में अनन्त रातदिवस हुए हैं इत्यादि पूर्वोक्त सब कथन यहां कर लेना चाहिये । (तप्पमिहं च णं ते पासावच्चेज्जा थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं " सव्वन्नू सव्वदरिसी " पच्चभिजाणंति) उस दिन से लेकर उन पार्श्वनाथ भगवान् के शिष्य स्थविर भगवंतों ने श्रमण भगवान् महावीर को सर्वज्ञ सर्वदर्शी इस रूप से निश्चित किया (तएणं ते थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) इसके बाद उन स्थविर भगवंतों ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की, उन्हें नमस्कार किया वंदना नमस्कार करके फिर उन्होंने उनसे इस प्रकार कहा-(इच्छामि णं भंते ! तुव्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वयाइं सपडिक्कम्मं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए) हे भदन्त ! हमलोग आपके पास चातुर्याम धर्म से प्रतिक्रमण सहित पंचमहाव्रतरूप धर्म को धारण करना चाहते हैं । (अहासुहं देवाणुप्पिया !

भगवन् ! (से तेणट्ठेणं अज्जो ! एवं तुच्चइ, असंखेज्जे तं चेव) हे आर्यो ! ते कारणे मे अेषुं कहुं छे के असंख्यात प्रदेशाणा आ लोकमां अनन्त रात्रिदिवस उत्पन्न थया छे इत्यादि (अहीं पूर्वोक्त समस्त कथन श्रद्धा करवुं.)

(तप्पमिहं च णं ते पासावच्चेज्जा थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं सव्वन्नू-सव्वदरिसी पच्चभिजाणंति) ते द्विसथी ते पार्श्वनाथ भगवानना शिष्य स्थविर भगवंतोअे श्रमण भगवान भडावीरने " सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी " इपे मान्य कयां. (तएणं ते थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) तयारणाइ ते स्थविर भगवंतोअे श्रमण भगवान भडावीरने वंदणा करी अने नमस्कार कयां वंदणा नमस्कार करीने तेभणु तेभने आ प्रभाणु कहुं-(इच्छामि णं भंते ! तुव्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वयाइं सपडिक्कम्मं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए) हे भदन्त ! अमे आपनी पासे व चातुर्याम धर्मने जइले प्रतिक्रमण सहित पंच महा-

विहर्तुम् । यथासुखं देवानुप्रियाः ! मा प्रतिवन्द्यं कुरुत । ततस्ते पार्श्वपत्नीयाः
स्थविराः भगवन्तो यावत्-चरमैः-उच्छ्वास-निःश्वासेः सिद्धाः, यावत्-सर्वदुःख
प्रहीणाः, अस्त्येककाः देवलोकेषु उत्पन्नाः ॥ मू० ४ ॥

टीका — ‘तेणं कालेणं, तेणं समएणं पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो’
तस्मिन् काले तस्मिन् समये खलु पार्श्वपत्नीयाः पार्श्वनाथसन्तानिकाः
पार्श्वनाथशिष्यशिष्याः इत्यर्थः, स्थविराः भगवन्तः ‘जेणेव समणे
भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छन्ति’ यत्रैव यस्मिन्नेव प्रदेशे श्रमणो भगवान् महा-
मा पडिवंधं करेह) हे देवानुप्रिय ! तुम्हें जिस प्रकार से सुख हो वैसा
करो पर बिलम्ब मतकरो । (तएणं ते पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो
जाव चरमेहिं उस्सासनिस्सासेहिं सिद्धा जाव सव्वदुक्खप्पहिणा-अत्थे-
गइयां देवलोएसु उववन्ता) इस के बाद वे पार्श्वपत्नी स्थविर भगवन्त
यावत् समस्त दुःखों से रहित हो गये और कितनेक स्थविर भगवंत
देवलोकों में उत्पन्न हुए ।

टीकार्थ—कालद्रव्य का अधिकार होने से रात्रिदिवस रूप काल-
विक्षेप का निरूपण सूत्रकारने इस सूत्र द्वारा किया है—इसमें वे यह
प्रकट कर रहे हैं कि (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस
समय में (पासावच्चिज्जा थेरा भगवंता) पार्श्वनाथ भगवान् के शि-
ष्य स्थविर भगवंत (जेणेव समणे भगवं महावीरे) जहां श्रमण भग

वन्त रूप धर्मने धारणु करवा भागीये छीये. (अहासुहं देवानुप्पिया ! मा
पडिवंधं करेह) हे देवानुप्रियो ! आपने ने रीते सुण उपने तेम करे. पणु
आवा काममां विदंभ करवे जेधं नई. (तएणं ते पासावच्चिज्जा थेरा
भगवंता जाव चरमेहिं उस्सासनिस्सासेहिं सिद्धा जाव सव्वदुक्खप्पहिणा-अत्थे
गइयां देवलोएसु उववन्ता) त्यागनाह ते पार्श्वनाथना शिष्य स्थविर भगवंतो
पथमहावन्त रूप धर्मने धारणु करीने संवेचना आदि द्वारा कर्मोना क्षय करीने
समस्त दुःखोत्थी रहित जनी गया अटले के डेटलाक सिद्धपदने पाया. अने
तेमांथी डेटलाक स्थविर भगवंतो देवलोकमां गया.

टीकार्थ—काण द्रव्यना अधिकार आली रह्यो होवाथी रात्रिदिवस रूप
काण विशेषण सूत्रकारे आ सूत्र द्वारा निरूपण कयुं छे. पार्श्वनाथना शिष्यो
स्थविर भगवंतो अने भगवान् महावीरना संवाद द्वारा आ सूत्रमां तेनुं
निरूपण करवामां आयु छे. (तेणं कालेणं तेणं समएणं) ते काणे अने ते
समये (पासावच्चिज्जा थेरा भगवंता) पार्श्वनाथ भगवान्ना शिष्योना शिष्य
स्थविर भगवंतो “ जेणेव समणे भगवं महावीरे ” न्यां श्रमण भगवान् महा-

વીરસ્તગ્રૈવ તસ્મિન્નેવ પ્રદેશે ઉપાગચ્છન્તિ ' ઉવાગચ્છિન્તા ' ઉપાગત્ય ' સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અદૂરસામંતે ઠિચ્ચા એવં વયાસી ' શ્રમણસ્ય ભગવતો મહા-વીરસ્ય અદૂરસામન્તે ઉચિતસ્થાને સ્થિત્વા એવં વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવાદિષુઃ-પૃષ્ઠ-વન્તઃ- ' સે જૂણં મંતે ! અસંખેજ્જે લોણ અણંતા રાહંદિયા, ઉપ્પજ્જિસુ વા, ઉપ્પ-જ્જંતિ વા, ઉપ્પજ્જિસ્સંતિ વા ' હે ભદન્ત ! તદ્ નૂનં નિશ્ચયેન કિમ્ અસંખયેયે અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મકે લોકે ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકે આધારરૂપે અનન્તાનિ રાત્રિ-દિવાનિ-અહોરાત્રરૂપાણિ ઉદપદ્યન્ત વા, ઉત્પદ્યન્તે વા, ઉત્પત્સ્યન્તે વા ? ' વિગચ્છિસુ વા, વિગચ્છંતિ વા, વિગચ્છિસ્સંતિ વા ? ' વ્યગચ્છન્ વા-વ્યતીતાનિ, વિગચ્છન્તિ વા-વ્યતિયન્તિ વ્યતીતાનિ ભવન્તિ વા, વિગમિણ્યન્તિ, વ્યતિધ્યન્તિ વા ? તથા પરિત્તા રાહંદિયા ઉપ્પજ્જિસુ વા, ઉપ્પજ્જંતિ વા, ઉપ્પજ્જિસ્સંતિ વા ? ' પરીતાનિ -અસંખ્યાતાનિ રાત્રિદિવાનિ ઉદપદ્યન્ત વા, ઉત્પદ્યન્તે વા. ઉત્પત્સ્યન્તે વા ? ' વિગ-

વાન્ મહાવીર પ્રમુ વિરાજમાન થે (તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ) ઉસી સ્થાનપર આયે (ઉવાગચ્છિન્તા) વહાં પર આકર કે (સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીર સ્સ અદૂરસામંતે ઠિચ્ચા એવં વયાસી) વે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કે પાસ ઉચિતસ્થાન પર બેઠ ગયે-ઔર ફિર હસ પ્રકાર સે પૂછને લગે-(સે જૂણં મંતે ! અસંખેજ્જે લોણ અણંતા રાહંદિયા ઉપ્પજ્જિસુ વા ઉપ્પજ્જંતિ વા, ઉપ્પજ્જિસ્સંતિ વા) હે ભદન્ત ! નિશ્ચય સે કયા અસંખયેય-અસં-ખ્યાતપ્રદેશાત્મક હસ ચૌદહ રાજૂ કી જૈંચાઈ વાલે લોક મેં અનન્ત રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન હુણે હૈં ? ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? આગે મી કયા વે ઉત્પન્ન હોંગે ? (વિગચ્છિસુ વા, વિગચ્છંતિ વા, વિગચ્છિસ્સંતિ વા) હસી તરહ સે કયા વે નષ્ટ હુણે હૈં, નષ્ટ હોતે હૈં ઔર આગે મી નષ્ટ હોંગે ? તથા (પરિત્તા રાહંદિયા ઉપ્પજ્જિસુ વા ઉપ્પજ્જંતિ વા, ઉપ્પજ્જિસ્સંતિ વા) પરિત-અસંખ્યાત રાત્રિદિવસ હસ લોક મેં ઉત્પન્ન હુણે હૈં કયા ? ઉત્પન્ન

વીર વિરાજમાન હતા, “ તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ ” ત્યાં આવી. “ ઉવાગચ્છિન્તા ” ત્યાં આવીને (સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અદૂરસામંતે ઠિચ્ચા એવં વયાસી) તેઓ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પાસે ઉચિત સ્થાને બેસી ગયા, અને ત્યાર બાદ તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો-(સે જૂણં મંતે ! અસંખેજ્જે લોણ અણંતા રાહંદિયા ઉપ્પજ્જિસુ વા, ઉપ્પજ્જંતિ વા, ઉપ્પજ્જિસ્સંતિ વા) હે ભદન્ત ! અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા, ચૌદ રાજૂની ઉચિતવાળા આ લોકમાં શું અનંત રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન થયા છે એ વાત નિશ્ચિત છે ? શું અનંત રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન થાય છે ? શું ભવિષ્યમાં પણ અનંત રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન થશે ? (વિગચ્છિસુ વા, વિગચ્છંતિ વા, વિગચ્છિસ્સંતિ વા) એજ પ્રમાણે શું અનંત રાત્રિદિવસ નષ્ટ થયા છે ? નષ્ટ થાય છે ? અને ભવિષ્યમાં પણ નષ્ટ થશે ? તથા (પરિત્તા રાહં-

ચ્છિંસુ વા, વિગચ્છન્તિ વા, વિગચ્છિસ્સંતિ વા, વ્યગચ્છન્ વા, વિગચ્છન્તિ વા, વિગમિષ્યન્તિ વા ?

અયમભિપ્રાયઃ યદિ લોકોઽસંખ્યાતો વર્તતે તદા તત્ર અનન્તાનિ રાત્રિદિવાનિ કથં ભવન્તિ ? લોકરૂપાધારસ્યાસંખ્યાતપ્રદેશાત્મકતયા સ્વલ્પત્વાત્, રાત્રિદિવરૂપાધેયસ્ય અનન્તતયા બહુત્વાત્, લઘુરૂપાધારે વિશાલાધેયસ્ય સ્થિત્ય સંભવાત્, एवं यदि नियतपरिमाणानि चेत् रात्रिदिवानि तदा कथमनन्तानि तानि भवितुमर्हन्ति तयोः परस्परविरोधादिति । भगवानाह—‘ हंता, अज्जो ! असं-

હોતે હૈં કયા ? ઓર આગે ખી ઉત્પન્ન હોંગે કયા ? (વિગચ્છિંસુ વા, વિગચ્છન્તિ વા, વિગચ્છિસ્સંતિ વા) નષ્ટ હુએ હૈં કયા ? નષ્ટહોતે હૈં કયા ? આગે ખી નષ્ટ હોંગે કયા ? હસ પ્રકાર સે પ્રશ્ન પૂછને કા આશય યહ હૈ કિ યદિ લોક અસંખ્યાત પ્રદેશવાલા હૈ તો ઉસમેં અનન્ત રાત્રિ દિવસ રૂપ આધેય કૈસે સમા સકતે હૈં । કયોંકિ લોકરૂપ આધાર જથ કિ અસં-ખ્યાત પ્રદેશાત્મક હૈ તો વહ અપને આધેય કી અપેક્ષા સ્વલ્પ હૈ ઓર આધેય (પદાર્થ) અનન્ત હોનેકે કારણ વહુત હૈં । લઘુરૂપ આધારમેં વિશાલ આધેય કી સ્થિતિ બનના અસંભવ હૈ “ આધાસેર કે પાત્ર મેં કૈસે સેર સમાય ” એસી લૌકિક કહાવત ખી હૈ । તથા યદિ રાત્રિદિવસ નિયત પરિમાણ વાળે હૈં તો ફિર યે અનન્ત કૈસે હો સકતે હૈં કયોં કિ અનન્ત ઓર નિયત પરિમાણ કા આપસ મેં વિરોધ હૈ । હસ પ્રકાર કે હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશુ ને ઉન્હેં સમજાયા—(હંતા અજ્જો ! અસંલેજ્જે લોએ,

દિવા ઉપ્પજ્જિસુ વા, ઉપ્પજ્જન્તિ વા, ઉપ્પજ્જિસ્સંતિ વા ?) શું આ લોકમાં પરિત (અસંખ્યાત) રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન થયા છે ? ઉત્પન્ન થાય છે અને ભવિષ્યમાં પણ ઉત્પન્ન થવાનાં છે ? (વિગચ્છિંસુ વા, વિગચ્છન્તિ વા, વિગચ્છિસ્સંતિ વા ?) શું આ લોકમાં અસંખ્યાત રાત્રિદિવસ નષ્ટ થયા છે ? નષ્ટ થાય છે અને નષ્ટ થશે ? હવે સૂત્રકાર આ પ્રશ્નનો આશય સમજાવતા કહે છે—જો લોક અસં-ખ્યાત પ્રદેશવાળો હોય, તો તેમાં અનંત રાત્રિદિવસ રૂપ આધેય કેવી રીતે સમાઈ શકે ? કારણ કે લોક રૂપ આધાર કે જે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો છે તે તેના આધેય (આધાર લેનારી વસ્તુ) કરતાં સ્વલ્પ (ઘણો જ નાનો) છે, અને આધેય અનંત હોવાને કારણે આધાર કરતાં વિશાળ છે. લઘુરૂપ આધારમાં વિશાળ આધેય રહી શકે નહીં. જેવી રીતે અર્ધો શેર સમાવી શકે એવા પાત્રમાં શેરને સમાવી શકાય નહીં, તો અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા આધારમાં અનંત પ્રદેશવાળો આધેય પદાર્થ કેવી રીતે સમાવી શકાય ! તથા જો રાત્રિદિવસ નિયત પરિમાણવાળાં હોય તેઓ અનંત કેવી રીતે હોઈ શકે છે ? કારણ કે અનંત અને નિયત પરિમાણો તો એક બીજાના વિરોધી પરિણામો છે.

એજ્જે લોએ અણંતા રાહંદિયા, તં ચેવ' હે આર્યો ! સ્યવિરાઃ ! હન્ત, સત્યમ્ અસંખ્યેયે લોકે અનન્તાનિ રાત્રિદિવાનિ ઉદપદ્યન્ત, ઉત્પદ્યન્તે, ઉત્પત્સ્યન્તે ચ, તથા વ્યગચ્છન્ વા, વિગચ્છન્તિ વા, વિગમિષ્યન્તિ વા, એવં તદેવ પૂર્વોક્તાનિ અસંખ્યાતાનિ રાત્રિદિવાનિ ઉદપદ્યન્ત, ઉત્પદ્યન્તે, ઉત્પત્સ્યન્તે ચ, તથા વ્યગચ્છન્, વિગચ્છન્તિ, વિગમિષ્યન્તિ ચ ।

અયમાશયઃ યથા એકસ્મિન્નેવ ગૃહાદ્યાધારે સહસ્રાદિસંખ્યદીપપ્રમાણાં સમાવેશો ભવતિ તથૈવ અસંખ્યાતપ્રદેશેઽપિ લઘ્વાધારે તથાવિધસ્વરૂપત્વાત્ અનન્તાનામપિ જીવાનાં સમાવેશઃ સંભવતિ, યદ્વા યથા એકસ્યામેવ કૂટાકારશાઝ્યાં

અણંતા રાહંદિયા, તં ચેવ) હે આર્યો ! યહ તો નિશ્ચિત્ત હૈ કિ યહ લોક અસંખ્યાત હૈ-અર્થાત્ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાલા હૈ-ઔર હસમેં-રાતદિવસ અનન્ત પરિમાણ મેં હુએ હૈં, હોતે હૈં ઔર આગે મી એસે હી વે હોતે રહેંગે તથા વે હસી લોક મેં નષ્ટ હુએ હૈં, નષ્ટ હોતે હૈં ઔર આગે મી વે નષ્ટ હોતે રહેંગે-ઇત્યાદિરૂપ સે સબ કથન યહાં પર પૂર્વોક્ત રૂપ સે જાનના ચાહિયે અર્થાત્ અસંખ્યાત રાતદિન યહીં ઉત્પન્ન હુએ હૈં, ઉત્પન્ન હોતે હૈં, ઔર ઉત્પન્ન હોંગે-તથા યહીં પર વે અસંખ્યાત રાતદિન નષ્ટ હુએ હૈં, નષ્ટ હોતે હૈં ઔર આગે મી નષ્ટ હોંગે-હસમેં આશ્ચર્ય કરને જૈસી કોઈ બાત નહીં હૈ ક્યોં કિ જિસ પ્રકાર સે એક હી ઘર રૂપ આધારમેં હજારોં કી સંખ્યા વાલે દીપોં કી પ્રમા કા સમાવેશ હો જાના હૈ, હસી તરહ સે અસંખ્યાત પ્રદેશ વાલે લોકરૂપ છોટે સે આધાર મેં મી તથાવિધ

તેમના પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુએ આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો-(હંતા અજ્જો ! અસંખેજ્જે લોએ, અણંતા રાહંદિયા તં ચેવ) હે આર્યો ! એ તો નિશ્ચિત છે કે આ લોક અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળો છે અને તેમાં અનંત પરિમાણમાં (પ્રમાણમાં) રાત્રિ દિવસ થઈ ગયાં છે, થાય છે અને ભવિષ્યમાં પણ થતાં રહેશે તથા આ લોકમાં અનંત રાત્રિ દિવસ નષ્ટ થઈ ગયાં છે, નષ્ટ થાય છે અને નષ્ટ થતાં રહેશે. ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે આ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા લોકમાં અસંખ્યાત અનેક રાત્રિ દિવસ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્પન્ન થશે, તથા આ લોકમાં અસંખ્યાત રાત્રિ દિવસ નષ્ટ થયાં છે, નષ્ટ થાય છે, અને નષ્ટ થવાનાં છે, તેમાં આશ્ચર્ય પામવાનું કોઈ કારણ નથી. જેવી રીતે એક જ ઘર રૂપ આધારમાં હજારો દીપકોના પ્રકાશનો સમાવેશ થઈ જાય છે, એ જ રીતે અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા આ લોક રૂપ નાના સરખા આધારમાં પણ એવો જ સ્વભાવ હોવાથી અનંત જીવોનો સમાવેશ પણ થઈ શકે છે. અથવા જેવી રીતે એક કૂટાગારશાલામાં

ઘટ્ટનાં જનાનાં સમાવેશસ્તથાઽસંખ્યાતપ્રદેશેઽપિ અનન્તાનાં જીવાનાં સમાવેશઃ સંભવતિ, અથ ચ તે જીવા એકસ્મિન્નેષ સમયાદિકાલે અનન્તસંખ્યાયામ્ ઉત્પદ્યન્તે વિનશ્યન્તિ ચ, સ ચ સમયાદિકાલઃ તેષુ સાધારણવનસ્પતિશરીરાવસ્થાયાં વિદ્યમાનેષુ અનન્તજીવેષુ, અથ ચ પ્રત્યેકવનસ્પતિશરીરાવસ્થાયાં વિદ્યમાનેષુ પરીત્તેષુ નિયતપરિમાણાસંખ્યાતેષુ જીવેષુ પ્રત્યેકશરીરં તિષ્ઠતિ, યતઃ સમયાદિકાલસ્ય જીવસ્થિતિપર્યાયતયા રાત્રિદિવરૂપકાલસ્યાપિ અનન્તસ્વપરીતસ્વ વ્યવહારસંભવેન. અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મકલોકેઽપિ અનન્તરાત્રિદિવાનામ્ અસંખ્યાતરાત્રિ દિવાનાં ચ કાલત્રયેઽપિ સ્થિતિસંભવાત્-તદેવ પ્રશ્નોત્તરભાવેન સ્પષ્ટીકરોતિ

સ્વભાવ હોને કે કારણ અનન્ત મી જીવોં કા સમાવેશ હો જાતા હૈ-અથવા-જૈસે-એક હી કૂટાગારશાલા મેં ઘટ્ટન મનુષ્યોં કા સમાવેશ હો જાતા હૈ, ઉસી પ્રકાર સે અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં મી અનન્ત જીવોં કા સમાવેશ હો જાતા હૈ યે જીવ એક હી સમયાદિરૂપ કાલ મેં અનન્ત કી સંખ્યા મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર નષ્ટ હોતે હૈં. યહ સમયાદિરૂપ કાલ સાધારણ વનસ્પતિ રૂપ શરીર કી અવસ્થા મેં વિદ્યમાન અનન્ત જીવોં મેં સે પ્રત્યેક જીવ મેં તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિ રૂપ શરીર કી અવસ્થા મેં વિદ્યમાન નિયતપરિમાણ વાલે અસંખ્યાત જીવોં મેં સે પ્રત્યેક જીવ મેં પ્રત્યેક શરીર મેં રહતા હૈ કારણ કિ વહ સમયાદિક કાલ જીવોં કી સ્થિતિરૂપ-પર્યાયરૂપ-હૈં હસ તરહ હોને કે કારણ રાત્રિદિનરૂપ કાલ મેં મી અનન્તતા ઓર પરીતતા કા વ્યવહાર હો જાતા હૈ અતઃ અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક લોક મેં મી અનન્ત રાત્રિદિનોં કિ સ્થિતિ યનાને મેં કોઈ વિરોધ જૈસી વાત નહોં આતી હૈ. હસી વાત કો યહાં પર પ્રશ્નોત્તર કે

ઘટ્ટાં જ માણુસોનો સમાવેશ થઈ શકે છે, એજ પ્રમાણે અસંખ્યાત પ્રદેશો-વાળા આ લોકમાં પણ અનંત જીવોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તે જીવો એક જ સમયાદિરૂપ કાળમાં અનંતની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પણ પામે છે.

આ સમયાદિ રૂપ કાળ સાધારણ વનસ્પતિકાયની અવસ્થામાં રહેલા અનંત જીવોમાંના પ્રત્યેક (હરેક) જીવમાં તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની અવસ્થામાં રહેલા નિયત પરિણામવાળા-અસંખ્યાત જીવોમાંના પ્રત્યેક જીવમાં-પ્રત્યેક શરીરમાં રહે છે, કારણ કે તે સમયાદિ રૂપ કાળ જીવોની સ્થિતિરૂપ (પર્યાયરૂપ) છે. આમ હોવાથી રાત્રિદિન રૂપ કાળમાં પણ અનંતતા અને પરીતતાનો વ્યવહાર શક્ય બને છે. તેથી અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા લોકમાં પણ અનંત રાત્રિદિનની સ્થિતિ માનવામાં કોઈ વાંધો (બાધ) આવતો નથી.

—‘ સે કેળદ્દેણં જાવ-વિગચ્છિસ્સંતિ વા ? ’ સ્થવિરાઃ પૃચ્છન્તિ-હે ભદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન યાવત્-એવ મુચ્યતે અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મકે લોકે-અનન્તાનિ રાત્રિ-દિવાનિ ઉદપદ્યન્ત વા, ઉત્પદ્યન્તે વા, ઉત્પત્સ્યન્તે વા, વ્યગચ્છન્ વા, વિગચ્છન્તિ વા, વિગમિષ્યન્તિ વા, પરિતાનિ, -પરિમિતાનિ રાત્રિદિવાનિ ઉદપદ્યન્ત વા, ઉત્પદ્યન્તે વા, ઉત્પત્સ્યન્તે વા, વ્યગચ્છન્ વા, વિગચ્છન્તિ વા, વિગમિષ્યન્તિ વા, મગવાનાહ-‘ સે ણૂણં મે અજ્જો પાસેણં અરહયા પુરિસાદાણીણં સાસણ લોણ વુહણ ’ હે આર્યાઃ ! સ્થવિરાઃ ! તદ્ નૂનં મયતાં ગુરુણા પાર્શ્વેન અર્હતા પાર્શ્વનાથેન પ્રમુણા પુરુપાદાનીયેન પુરુષૈઃ પુરુપાણાં મધ્યે વા આદાનીયેન ઉપાદેયેન પ્રામાણિક-

રૂપ સે સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરતે હૈં-(સે કેળદ્દેણં જાવ વિગચ્છિસ્સંતિ વા ?) શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર સે સ્થવિર પૂછ રહે હૈં-હે ભદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ સે કહ રહે હૈં કિ અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક લોક મેં અનન્ત રાત્રિદિન ઉત્પન્ન હુણ, ઉત્પન્ન હોતે હૈં, ઓર આગે મી ઉત્પન્ન હોંગે ? હસી તરહ સે અનન્ત રાત્રિદિન નષ્ટ હુણ, નષ્ટ હોતે હૈં ઓર આગે મી નષ્ટ હોંગે તથા પરીત રાત્રિદિન હસ અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક લોક મેં ઉત્પન્ન હુણ હૈં, ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર આગે મી ઉત્પન્ન હોંગે ? હસી તરહ સે વે યહાં નષ્ટ હુણ હૈં, નષ્ટ હોતે હૈં, ઓર આગે મી નષ્ટ હોંગે ! હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુણે (સે ણૂણં મે અજ્જો ! પાસે ણં અરહયા પુરિસાદાણીણં સાસણ લોણ વુહણ) કહા, હે આર્યો ! આપકે ગુરુ અરિહંત પાર્શ્વનાથ ને જો કિ પુરુષોં કે દ્વારા અથવા પુરુષોં કે બીચ મેં પ્રામાણિક હોને કે કારણ ગ્રાહ્ય-ઉપાદેય માને ગયે હૈં લોક કો શાશ્વત-સર્વદા સ્થાયી કહા હૈં

એજ વાતને સૂત્રકારે અહીં પ્રશ્નોત્તરરૂપે સ્પષ્ટ કરી છે-(સે કેળદ્દેણં જાવ-વિગચ્છિસ્સંતિ વા ?) સ્થવિરે ભગવાન મહાવીરને પૂછે છે કે આપ શા કારણે એવું કહેા છે કે અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા લોકમાં અનંત રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન થયાં છે, વર્તમાનમાં સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે, અને ભવિષ્યમાં પણ ઉત્પન્ન થતાં રહેશે ? એજ પ્રમાણે રાત્રિદિન નષ્ટ થયાં છે, નષ્ટ થાય છે, અને નષ્ટ થશે ? તથા આ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા લોકમાં પરીત (નિયત) રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન થયાં છે, ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્પન્ન થશે ? એજ પ્રમાણે ત્યાં પરીત રાત્રિદિવસો નષ્ટ થયાં છે, નષ્ટ થાય છે અને નષ્ટ થશે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(સે ણૂણં મે અજ્જો ! પાસેણં અરહયા પુરિસાદાણીણં સાસણ લોણ વુહણ) હે આર્યો ! આપના શુર અર્હંત પાર્શ્વનાથ કે જેઓને પુરૂષો દ્વારા ગ્રાહ્ય-ઉપાદેય માનવામાં આવેલા છે, તેમણે આ લોકને શાશ્વત (નિત્ય કાયમને માટે જેવું અસ્તિત્વ રહેવાનું

તથા ગ્રાહ્યેત્યર્થઃ લોકઃ શાશ્વતઃ સર્વદા સ્થાયી ઉક્તઃ પ્રતિપાદિતઃ, સ્થાયી ચોત્પ-
ત્તિક્ષણાદારમ્બ્યાપિ સ્યાદિત્યત આહ-‘અણાદીણ અણવદગ્ગે, પરિત્તે પરિચુદ્ધે’
ત્તિ, સ ચ લોકઃ અનાદિઃ આદિરહિતઃ સ ચ સાન્તોઽપિ સ્યાદિત્યત આહ-અન-
વદગ્ગઃ ન વિદ્યતે અવદગ્ગમ્ અન્તો યસ્ય સઃ તથા, યદ્વા અનવતાગ્ગઃ, ન વિદ્યતે અવ-
નતમ્ અગ્ગમ્ અન્તં યસ્ય સઃ અનવનતાગ્ગઃ-અનન્તઃ, પરીતઃ પ્રદેશતઃ પરિમિતઃ અસં-
ખ્યાતપ્રદેશાત્મકઃ=એતાવતા લોકસ્ય અસંખ્યાતત્વં પાર્શ્વનાથપ્રમોરપિ સમ્મત-
મિત્તિ પ્રતિપાદિતમ્ । તથા સ લોકઃ અલોકેન પરિવૃત્તઃ પરિવેષ્ટિતઃ, એવં ‘હેટ્ઠા
વિત્થિન્ને, મજ્જે સંલિત્તે, ઉપ્પિં વિસાલે’ અધઃ અધો ભાગે વિસ્તીર્ણઃ સપ્તરજ્જુ
વિસ્તારત્વાત્ વિસ્તૃતઃ, મધ્યે સંક્ષિપ્તઃ એકરજ્જુવિસ્તારત્વાત્ સંકીર્ણઃ, ઉપરિ ઉર્ધ્વ

ઉત્પત્તિ ક્ષણ સે લેકર મી જલતક પદાર્થ નટ્ટ નહીં હો જાતા હૈ તલતક
મી વહ પદાર્થ સ્થાયી માના જાતા હૈ-સો એસા સ્થાયી યહ લોક નહીં હૈ
કિન્તુ યહ તો (અણાદીણ, અણવદગ્ગે, પરિત્તે પરિચુદ્ધે) અનાદિ હૈ-આદિ
સે રહિત હૈ-જો પદાર્થ અનાદિ હોતા હૈ વહ પ્રાગ્ભાવકી તરહ સાન્ત
મી દેખા જાતા હૈ અતઃ યહ લોક એસા અનાદિ નહીં હૈ કિન્તુ અનવદગ્ગ
હૈ-અન્તરહિત હૈ-અવિનાશી હૈ-અનન્ત હૈ-પરીત હૈ-પ્રદેશોં કી અપેક્ષા
પરિમિત હૈ, અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક હૈ । હસ કથન સે એતાવતા યહ
પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ લોક મેં અસંખ્યાતતા પાર્શ્વનાથ પ્રમુ કો મી
સંમત હૈ । તથા-યહ લોક અલોક સે પરિવૃત્ત હૈ-પરિવેષ્ટિત હૈ (હેટ્ઠા
વિત્થિન્ને મજ્જે સંલિત્તે ઉપ્પિં વિસાલે) નીચે હસકા વિસ્તાર સાત રાજુ
કા હૈ અતઃ યહ નીચે કી ઓર સાતરાજુ કા વિસ્તૃત હૈ, મધ્ય મેં યહ

છે એવો) કહ્યો છે. (પાર્શ્વનાથનાં વચ્ચેનાં લોકો પ્રમાણભૂત ગણતા તેથી
તેમને માટે પુરુષ ગ્રાહ્ય અથવા પુરુષોપાદેય વિશેષણ વપરાયું છે.) ઉત્પત્તિની
ક્ષણથી લઈને જ્યાં સુધી પદાર્થ નટ્ટ ન થાય, ત્યાં સુધી પણ પદાર્થને સ્થાયી
માનવામાં આવે છે, પરંતુ આ લોક એ પ્રમાણે સ્થાયી નથી. આ લોક તો
(અણાદીણ, અણવદગ્ગે, પરિત્તે પરિચુદ્ધે) અનાદિ છે. જે પદાર્થ અનાદિ હોય
છે તે પ્રાગ્ભાવની જેમ સાન્ત (અંતશુકત) પણ હોઈ શકે છે, પરંતુ આ
લોક તો અનંત (અંતરહિત) છે-એટલે કે અવિનાશી છે, અને પ્રદેશોની
અપેક્ષાએ તે પરિમિત છે અને અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળો છે. આ કથન દ્વારા
એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે લોકમાં અસંખ્યાતતા (અસંખ્ય
પ્રદેશાત્મકતા) તો પાર્શ્વનાથ ભગવાને પણ સ્વીકારેલી છે. તથા આ લોક
અલોકથી ઘેરાયેલો છે. (હેટ્ઠા વિત્થિન્ને મજ્જે સંલિત્તે ઉપ્પિં વિસાલે) નીચેના
ભાગમાં તે વિસ્તૃત છે, કારણ કે નીચેથી તે સાત રાજૂ પ્રમાણ છે, વચ્ચેથી

ભાગે વિશાલઃ બ્રહ્મલોકપ્રદેશસ્ય પશ્ચરજ્જુવિસ્તારત્વાત્ સ લોકઃ પૃથુલોઽસ્તિ ।
તમેવ દૃષ્ટાન્તદ્વારા પ્રતિપાદયતિ-‘ અહે પલિયંકસંઠિએ ’ અધઃ પલ્યઙ્કસંસ્થિતઃ
અયઃ-અધોભાગે પર્યઙ્કાકારઃ વિસ્તૃતત્વાત્ ‘મજ્ઞે વરવરવિગ્ગહિએ’ મધ્યે વરવજ્ર-
વદ્ વિગ્રહઃ શરીરમ્-આકારો યસ્સ સ તથા વરવજ્રવિગ્રહિકઃ મધ્યકૃશત્વેન ઉત્તમવ-
જ્રાકાર ઇત્યર્થઃ ‘ઉપ્પિ ઉદ્ધમુદ્ગાગારસંઠિએ’ ઉપરિ ઊર્ધ્વમૃદઙ્ગાકારસંસ્થિતઃ, ઊર્ધ્વઃ
ન તુ તિરશ્ચીનો યો મૃદઙ્ગો વાદ્યવિશેષો મર્દલઃ, તસ્યાકારેણ સંસ્થિતો યઃ સ શરાવ
સંપુટાકાર ઇત્યર્થઃ સ લોકઃ, ઇતિ પૂર્વેણાન્વયઃ ‘ તંસિ ચ ણં સાસયંસિ લોગંસિ
અણાદિયંસિ, અણવદગ્ગંસિ, પરિત્તંસિ, પરિવુડંસિ’ તસ્મિન્નશ્ચ સ્વલુ શાશ્વતે અનાદિકે

એક રાજૂ કા વિસ્તાર વાલા હૈં ઇસ કારણ મધ્ય મેં યહ સંક્ષિપ્ત હૈં
સંકીર્ણ હૈં । ઊપર મેં યહ વિશાલ ઇસલિયે હૈં કિ બ્રહ્મલોક કા વિસ્તાર
પાંચ રાજૂ કા હૈં । ઇસી ઘાત કો સૂત્રકાર દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સમજાતે હૈં
(અહે પલિયંકસંઠિએ) વિસ્તૃત હોને કે કારણ ઇસકા આકાર નીચે કે
ભાગ મેં પલંગ કે જૈસા હો ગયા હૈં (મજ્ઞે વરવરવિગ્ગહિએ) મધ્ય મેં
કૃશ હોને કે કારણ ઇસકા આકાર મધ્યભાગ મેં ઉત્તમ વજ્ર જૈસા હો
ગયા હૈં (ઉપ્પિ ઉદ્ધમુદ્ગાગારસંઠિએ) ઊપર મેં ઇસકો આકાર સૂધે મુંહ
રખે હુએ મૃદંગ કે જૈસા હો ગયા હૈં । તિરછે મુંહ રખે ગયે મૃદંગ કે
જૈસા નહીં । તાત્પર્ય યહ હૈં કિ જિસ પ્રકાર દો શરાવોં કે નીચે કે
ભાગ કો આપસ મેં મિલા દેને પર આકાર બન જાતા હૈં ઊસી પ્રકાર સે
ઇસ લોક કા આકાર હૈં । ક્યોં કિ શરાવસંપુટ કા ઇસ સ્થિતિમેં આકાર
નીચે કે ભાગ મેં વિસ્તૃત, મધ્યભાગ મેં સંકીર્ણ ઔર ઊપર કે ભાગ મેં
વિસ્તીર્ણ હોતા હૈં । (તંસિચ ણં સાસયંસિ લોગંસિ અણાદિયંસિ અણવ-

તેનો વિસ્તાર એક રાજૂ પ્રમાણ હોવાથી વચ્ચેથી તે સંકીર્ણ છે, તેનો ઉપ-
રનો ભાગ વિશાળ છે કારણ કે બ્રહ્મલોકનો વિસ્તાર પાંચ રાજૂનો છે. એજ
ઘાતને સૂત્રકાર દૃષ્ટાન્તથી સમજાવે છે-(અહે પલિયંકસંઠિએ) વિસ્તૃત હોવાને
લીધે નીચેથી તેનો આકાર પલંગના જેવો છે, (મજ્ઞે વરવરવિગ્ગહિએ) મધ્યમાં
સંકીર્ણ (સાંકડો) હોવાથી તેના મધ્ય ભાગનો આકાર ઉત્તમ વજ્રના જેવો
છે, (ઉપ્પિ ઉદ્ધમુદ્ગાગારસંઠિએ) તેના ઉપરના ભાગનો આકાર ઊર્ધ્વમુખે
રહેલા ઢોલના જેવો છે, તિરછા મોઢે પડેલા ઢોલ જેવો તે આકાર નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે બે શકેરાના નીચેના ભાગોને એક બીજા
સાથે જોડી દેવાથી જેવો આકાર બને છે, એવો જ આ લોકનો આકાર છે.
આ પ્રમાણે જે શરાવસંપુટ (બે શકેરાનો સમૂહ) બને છે તેનો નીચેનો
ભાગ વિસ્તૃત, મધ્યનો ભાગ સંકીર્ણ અને ઉપરનો ભાગ વિસ્તૃત હોય છે.

અનવનતાગ્રે પરીતે પરિવૃત્તે 'હેદ્વા વિત્થિન્નંસિ' અથો વિસ્તીર્ણે, 'મજ્ઞે સંખિત્તંસિ' મધ્યે સંક્ષિપ્તે 'ઉર્પિં વિસાલંસિ' ઉપરિવિશાલે 'અહે પલિયંકસંઠિયંસિ' અથઃ પલ્લવસંસ્થિતે 'મજ્ઞે વરવહરવિગ્ગહિયંસિ' મધ્યે વરવજ્રવિગ્ગહિકે શ્રેષ્ઠવજ્રાકારે 'ઉર્પિં ઉદ્ધમુદ્ગાકારસંઠિયંસિ' ઉપરિ ઉર્ધ્વમૃદ્ગાકારસંસ્થિતે ઉર્ધ્વમુલ્લ મૃદ્ગવદ્ વિરાજમાને લોકે ઇતિ પૂર્વેણાન્વયઃ 'અણંતા જીવઘના ઉપ્પજ્જિત્તા ઉપ્પજ્જિત્તા નિલીયંતિ' અનન્તાઃ પરિમાણતઃ સૂક્ષ્માદિસાધારણશરીરાણાં વિવક્ષિતત્વાત્, જીવસન્તતીનામપર્યવસાનત્વાદ્ તદપેક્ષયા વા અનન્તાઃ, જીવઘનાઃ જીવાશ્ચતે ઘનાશ્ચેતિ જીવઘનાઃ જ્ઞાનાઘનન્તપર્યાયસમુદાયાત્મકત્વાત્, અસંખ્યેય પ્રદેશપિણ્ડાત્મકત્વાચ્ચ ઉત્પદ્ય, ઉત્પદ્ય પુનઃ પુનઃ સમુત્પદ્ય વિલીયન્તે તિરોદધતે

દગ્ગંસિ પરિત્તંસિ પરિવુહંસિ) इस तरह इस शाश्वत लोक में जो कि अनादि अनन्त और परिमित है तथा अलोक से घिरा हुआ है (हेद्व वित्थिन्ने) नीचे के भाग में जो विस्तीर्ण हो गया है और जो (उर्पिं विसालंसि) ऊपर में विस्तृत है इसी लिये जिसका (अहे पलियंक संठियंसि) नीचे का आकार पलंग जैसा (मज्झे वरवहरविगगहंसि) बीच का आकार उत्तमवज्र के जैसा और (उर्पिं उद्धमुङ्गाकार संठियंसि) ऊपर का आकार सीधे मुंह रखे हुए मृदंग के जैसा है (अणंता जीवघणा) अनंत जीव घन (उपपज्जित्ता उपपज्जित्ता) उत्पन्न हो होकर (निलीयंति) नष्ट होते हैं—यहां जो (अनंत जीव घन) ऐसा कहा है—सो यह सूक्ष्मादि साधारण शरीरों की विवक्षा को लेकर अथवा—जीवसन्तति की अपर्यवसानता को लेकर कहा गया है तथा—जीव ज्ञानादिक अनन्त पर्यायों का समुदाय रूप है—इसलिये अथवा—असंख्यात प्रदेशों का वह एक पिण्डरूप है—इसलिये उसे (जीवघन) ऐसा

(તંસિ ચ ણં સાસયંસિ લોગંસિ અણાદિયંસી અણવદગંસિ પરિત્તંસિ પરિવુહંસિ) આ પ્રકારના શાશ્વત, અનાદિ, અનંત, પરિમિત (અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક) અને અલોકથી ઘેરાયેલા, (હેદ્વા વિત્થિન્ને, મજ્ઞે, સંખિત્તે, ઉર્પિં વિસાલંસિ) નીચેના ભાગમાં વિસ્તૃત, વચ્ચેથી સંકીર્ણ અને ઉપરથી વિસ્તૃત એવા, (અહે પલિયંકસંઠિયંસિ, મજ્ઞે વરવહરવિગ્ગહંસિ, ઉર્પિં ઉદ્ધમુદ્ગાકારસંઠિયંસિ) નીચેથી પલંગના આકારના, વચ્ચેથી ઉત્તમ વજ્રના આકારના અને ઉપરથી ઉર્ધ્વમુખે રાખેલા મૃદંગના આકારના આ લોકમાં “અણંતા જીવઘના” અનંત જીવઘન “ઉપ્પજ્જિત્તા ઉપ્પજ્જિત્તા” ઉત્પન્ન થઈને “નિલીયંતિ” નષ્ટ થયાં કરે છે. અહીં જે “અનંત જીવઘન” શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે

વિનશ્યન્તીત્યર્થઃ, एवं ' परिता जीवघणा उत्पज्जिता उत्पज्जिता निलीयन्ति ' परीताः असंख्याताः प्रत्येकशरीराः अतीतानागत सन्तानानपेक्षया वा संक्षिप्ताः जीवघनाः उत्पद्य उत्पद्य निलीयन्ते विनश्यन्ति । अनेन असंख्यातप्रदेशात्मके लोके अनन्तानां रात्रिं दिवानाम्, परीतानाम् असंख्यातानां च रात्रिदिवानां समावेशो भवतीति सिद्धम् । यतोऽनन्त-परीतजीवसम्बन्धात् कालविशेषा अपि अनन्ताः, परीताश्च व्यपदिश्यन्ते अतः असंख्यातप्रदेशात्मके लोके अनन्तानाम् असंख्यातानां च रात्रिं दिवानां कथं समावेशो भवतीति विरोधोऽपि परिहृतो भवति । अथ लोकमेव स्वरूपतः प्रतिपादयति- ' से णूणं भूए, उप्पन्ने, विगए, परिणए, अजीवेहिं लोककइ, पलोककइ ' स लोकः नूनं निश्चितं भूतः, यत्र जीवघना-

કહા છે । (પરિતા જીવઘણા ઉપ્પજ્જિતા ઉપ્પજ્જિતા નિલીયંતિ) પરીત-અસંખ્યાત-પ્રત્યેક શરીર કી અપેક્ષા કે અસંખ્યાત જીવઘન, અથવા અતીત અનાગત સન્તાન કી અપેક્ષા સે સંક્ષિપ્ત જીવઘન ઉત્પન્ન હો હો નષ્ટ હોતે હૈં । ઇસ કારણ અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મક લોક મેં અનન્તરાતદિનોં કા સમાવેશ હો જાતા હૈં યહ બાન સિદ્ધ હો જાતી હૈં । ક્યોં કિ અનન્ત ઔર પરીત એસે જીવોં કે સમ્બન્ધ સે કાલવિશેષ ભી અનન્ત ઔર પરીત ઇસ રૂપ સે કહે જાતે હૈં । અતઃ અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક ઇસ લોક મેં અનન્ત ઔર અસંખ્યાત રાતદિનોં કા સમાવેશ કૈસે હો સકતા હૈં એસા વિરોધ ભી પરિહૃત હો જાતા હૈં । અબ સૂત્રકાર સ્વરૂપ કી અપેક્ષા લેકર લોક કા હી પ્રતિપાદન કરતે હૈં-(સે ણૂણં ભૂએ ઉપ્પન્ને, વિગએ,

સૂક્ષ્માદિ સાધારણ શરીરોને અનુલક્ષીને અથવા જીવસન્તતિની સપર્થવસાનતાને અનુલક્ષીને કરાયેલ છે. તથા જીવ જ્ઞાનાદિક અનંત પર્યાયોના સમુદાય રૂપ છે, અથવા અસંખ્યાત પ્રદેશોના એક પિંજરારૂપ છે, તેથી તેને “ જીવઘન ” કહેલ છે. (પરિતા જીવઘણા ઉપ્પજ્જિતા ઉપ્પજ્જિતા નિલીયંતિ) પરીત-અસંખ્યાત-પ્રત્યેક શરીરની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત જીવઘન, અથવા અતીત અનાગત સાન્તતાની અપેક્ષાએ સંક્ષિપ્ત જીવઘન ઉત્પન્ન થઈ થઈને નષ્ટ થયાં કરે છે. આ કારણ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા લોકમાં અનંત રાત્રિદિવસનો સમાવેશ થઈ જાય છે, એ વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે. કારણ કે અનંત અને પરીત એવાં જીવોના સંબંધથી કાળવિશેષને પણ અનંત અને પરીત રૂપે સ્વીકારી શકાય છે. આ રીતે “ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા આ લોકમાં અનંત અને અસંખ્યાત રાત્રિદિવસોનો સમાવેશ કેવી રીતે થઈ શકે ” એવી જે વિરોધાત્મક શંકા બતાવવામાં આવી છે, તેનું પણ સમાધાન થઈ જાય છે. હવે સૂત્રકાર સ્વરૂપની અપેક્ષાએ લોકનું પ્રતિપાદન કરે છે-“ સે ણૂણં ભૂએ ઉપ્પન્ને, વિગએ,

ઉત્પન્ન ઉત્પન્ન વિલીયન્તે સ લોકો ભૂતઃ ભવનધર્મયોગાત્ સદ્ભૂતઃ, સ ચ ભૂતઃ
અનુત્પત્તિકોઽપિ રયાત્ યથા નયમતેન ગગનમ્, અત આહ-ઉત્પન્નઃ-ઉત્પાદયુક્તઃ,
ઉત્પન્નશ્ચ ઘટાભાવવત્ અવિનશ્વરોઽપિ સ્યાત્ અત આહ-વિગતઃ-વિનષ્ટઃ વિનાશ-
યુક્તઃ, વિગતશ્ચ નિરન્વયોઽપિ ભવતિ અત આહ-પરિણતઃ, પર્યાયાન્તરાણ્યાપન્નઃ, ન
તુ નિરન્વયનાશં નષ્ટઃ । અથ તસ્યૈવંવિધરય લોકસ્ય નિશ્ચયાર્થમાહ-અજીવૈઃ

:પરિણે, અજીવેહિં લોકેહ, પલોકેહ) જહાં પર વાર ૨ જીવધન ઉત્પન્ન
હો હોકર નષ્ટ હોતે રહતે હૈં એસા વહ લોક ભવનધર્મ કે યોગ સે સદ્
ભૂતસ્વરૂપ હૈ-અસદ્ભૂતરૂપ નહીં હૈં અર્થાત્ દ્રવ્ય કા લક્ષણ ઉત્પાદ વ્યય
ઑર ધ્રોવ્યાત્મક માના ગયા હૈ લોક મી એક દ્રવ્ય હૈ-અતઃ યહ મી
ઉત્પાદ વ્યય ઑર ધ્રોવ્ય લક્ષણ વાલા હૈ-યહી વાત સૂત્રકાર ને (ભૂં ઉત્પન્ને વિગે)
ઇન પદોં દ્વારા પ્રકટ કી હૈ-ભૂતપદ સે સૂત્રકાર ને લોક
મેં ધ્રોવ્ય ધર્મ પ્રકટ કિયા હૈ જો પદાર્થ અનુત્પન્ન હોતા હૈ વહ મી નૈયા-
યિકમતમેં આકાશકી તરહ ભૂતધર્મવાલા હોતા હૈ-સો લોક પદાર્થ એસા
ભૂત ધર્મવાલા નહીં હૈ કિન્તુ વહ (ઉત્પન્ને) ઉત્પત્તિ ધર્મવાલા-ઉત્પાદ-
ધર્મવાલા હૈ-જો ઉત્પાદ ધર્મવાલા હોતા હૈ વહ ઘટાભાવ અર્થાત્ ઘટપ્ર-
ધ્વંસાભાવ કી તરહ અવિનશ્વર મી હોતા હૈ-અતઃ યહ લોકપદાર્થ એસા
નહીં હૈ, કિન્તુ (વિગે) વિનાશ-વ્યય-ધર્મ વાલા હૈ જો વિનાશધર્મ-
યુક્ત હોતા હૈ વહ નિરન્વય મી હોતા હૈ-અર્થાત્ વિનાશ કો નિરન્વય

પરિણે, અજીવેહિં લોકેહ, પલોકેહ ” જ્યાં વારંવાર જીવધન ઉત્પન્ન થઈ થઈને
નાશ થયા કરે છે એવો આ લોક ભવનધર્મથી યુક્ત હોવાને કારણે સદ્ભૂત
સ્વરૂપ છે. પણ અસદ્ભૂત-સ્વરૂપ નથી. એટલે કે દ્રવ્યનું લક્ષણ ઉત્પાદ, વ્યય
અને ધ્રોવ્યાત્મક મનાય છે લોક પણ એક દ્રવ્ય છે, તેથી તે પણ ઉત્પાદ,
વ્યય અને ધ્રોવ્યના લક્ષણવાળો છે. એજ વાત સૂત્રકારે “ ભૂં ઉત્પન્ને વિગે ”
ઇત્યાદિ પદો દ્વારા પ્રકટ કરી છે. ‘ ભૂત ’ પદથી સૂત્રકારે લોકમાં ધ્રોવ્ય ધર્મ
પ્રકટ કર્યો છે. જે પદાર્થ અનુત્પન્ન હોય છે તેને પણ નૈયાયિક મતાનુસાર
ભૂત-ધર્મવાળો કહ્યો છે, જેમકે આકાશને નૈયાયિક મત પ્રમાણે ભૂતધર્મવાળું
કહ્યું છે. પરંતુ લોકપદાર્થ આકાશના જેવા ભૂતધર્મવાળો નથી, તે તો
“ ઉત્પન્ને ” ઉત્પત્તિ ધર્મવાળો (ઉત્પાદ ધર્મવાળો) છે. ઉત્પાદ ધર્મવાળો
પદાર્થ ઘટાભાવ (ઘટપ્રધ્વંસાભાવ) ની જેમ અનિશ્ચર પણ હોઈ શકે છે,
પરંતુ આ લોકપદાર્થ એવો નથી, આ લોક તો “ વિગે ” વિનાશ (વ્યય)
ધર્મવાળો છે. વિનાશ ધર્મયુક્ત પદાર્થ નિરન્વય પણ હોઈ શકે છે (બૌદ્ધ
મતની આ પ્રકારની માન્યતા છે.) પરંતુ આ લોક નિરન્વય વિનાશથી યુક્ત

પુદ્ગલાદિભિઃ, જીવૈશ્ચ સત્તાં ધારયદ્ધિઃ, ઉત્પન્નમાનૈઃ, વિનશ્યદ્ધિઃ, પરિણમદ્ધિશ્ચ
લોકાનન્યભૂતૈઃ લોક્યતે-નિશ્ચીયતે, પ્રલોક્યતે પ્રકર્ષેણ નિશ્ચીયતે ભૂતાદિધર્મ-
કોડ્યં લોક ઇતિ વિનીશ્ચયતે, અતઃ એવાન્વર્થતયા યથાર્થસંજ્ઞકોડ્યસૌ ઇતિ દર્શયતિ
-‘ જે લોકકહ સે લોણ ? ’ યો લોક્યતે પ્રમાણેન સ લોકઃ પશ્ચાસ્તિકાયાત્મક

બૌદ્ધોં ને સ્વીકાર કિયા હૈ-એસે નિરન્વયવિનાશ સે યુક્ત યહ લોક નહીં
હૈ, કિન્તુ (પરિણા) યહ લોક વિનાશ ધર્મવાલા હોકર ખી અપને
મૂલરૂપ સે નષ્ટ નહીં હોતા હૈ કિન્તુ પર્યાયાન્તરોં કો પ્રાપ્ત કરતા રહતા
હૈ જો નિરન્વયનાશ ધર્મવાલા હોતા હૈ વહ અપને મૂલરૂપ સે ખી નષ્ટ
હો જાતા હૈ ઓર જય વહ મૂલરૂપ સે હી નષ્ટ હો જાતા હૈ-તવ પર્યાયા-
ન્તરોં કો પ્રાપ્ત કૌન કર સકતા હૈ અતઃ યહ લોક એસા નહીં હૈ, કિન્તુ
પર્યાયાન્તરોં કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ અતઃ નિરન્વયનાશ ધર્મયોગી નહીં હૈ ।
હસ પ્રકાર કે લોક કા નિશ્ચય કૈસે હોતા હૈ તો હસકે લિયે સૂત્રકાર
કહતે હૈં કિ-(અજીવેહિં લોકકહ પરલોકકહ) સત્તા કો ધારણ કરનેવાલે
-ધ્રૌવ્યરૂપ-ઉત્પાદ ધર્મવાલે, વિનાશ ધર્મવાલે, પરિણમનશીલ ઓર
લોક સે અનન્યભૂત-અભિન્ન-એસે અજીવ પુદ્ગલોં સે તથા જીવોં સે હસ
લોક કા નિશ્ચય કિયા જાતા હૈ તથા યહ લોક ભૂતાદિ ધર્મવાલા હૈ
એસા પ્રકર્ષરૂપ સે નિશ્ચય કિયા હૈ હસલિયે હસકા લોકએસા નામ
સાર્થક હૈ હસ બાત કો દિખાતે હુણ સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ (જે લોકકહ

નથી, “ પરિણા ” આ લોક વિનાશ ધર્મવાળો હોવા છતાં પણ પોતાના મૂળ
રૂપમાંથી નાશ પામતો નથી, પણ અન્ય પર્યાયોને (પર્યાયાન્તરોને) પ્રાપ્ત
કરતો રહે છે. નિરન્વયનાશ ધર્મવાળો પદાર્થ તો પોતાના મૂળ રૂપમાંથી પણ
નષ્ટ થઈ જાય છે, આ રીતે મૂળ રૂપનો નાશ પામ્યા પછી અન્ય પર્યાયો
પ્રાપ્ત કરવાની વાત જ સંભવી શકતી નથી આ લોક તો પર્યાયાન્તરોને પ્રાપ્ત
કરતો રહે છે, તેથી તે નિરન્વયનાશ ધર્મવાળો નથી. આ પ્રકારનો લોક છે
એનો નિશ્ચય કેવી રીતે કરી શકાય છે ? સૂત્રકાર હવે એજ પ્રશ્નનું નીચેનાં
સૂત્રો દ્વારા સમાધાન કરે છે. (અજીવેહિં લોકકહ પરલોકકહ) સત્તાને ધારણ
કરનારા-ધ્રૌવ્યરૂપ (ઉત્પાદ ધર્મવાળાં,) વિનાશ ધર્મવાળા, પરિણમનશીલ અને
લોકથી અલિન્ન એવાં અણુવ પુદ્ગલોથી તથા જીવોથી આ લોકનો નિશ્ચય
કરી શકાય છે, તથા આ લોક ભૂતાદિ ધર્મવાળો છે એવો પ્રકર્ષરૂપે નિશ્ચય
કરી શકાય છે. તેથી તેનું “ લોક ” એવું નામ સાર્થક છે. એજ વાતનું પ્રતિ-
પાદન કરતા સૂત્રકાર કહે છે-“ જે લોકકહ સે લોણ ” જેને પ્રમાણુ દ્વારા

ગગનઘણ્ડો લોકપદવાચ્યઃ, इति सत्यं किम् ? ततः उक्तरीत्या लोकस्वरूपाऽभि-
धायकपार्श्वजिनवचनसंस्मरणद्वारा भगवान् स्ववचनं समर्थितवानिति ' स्थविरा
आहुः ' हंता, भगवं ' हे भदन्त ! हन्त, सत्यं भवता यद् लोकरवरूपं प्रतिपादितं
तत् सर्वथा सत्यमेवेत्यर्थः ।

भगवानाह—' से तेणट्टेणं अज्जो ! एवं वुच्चइ—असंखेज्जे तं चेव ' हे आर्या !
स्थविरा ! तत् तेनार्थेन तस्माद्धेतोः एवम् उक्तरीत्या उच्यते—असंख्येये लोके
तदेव पूर्ववदेव अनन्तानि रात्रिर्दिवानि परीतानि च उदपद्यन्त ' इत्यादि बोध्यम्
' तप्पभिइं च णं ते पासावच्चेज्जा थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं ' सव्वन्नु

સે લોએ) જો પ્રમાણ કે દ્વારા વિલોકિત ક્રિયા જા સકે उसका नाम
लोक है यह लोक गगन का पंचास्तिकाय रूप एक खण्ड है कहो आर्यो
यह बात सत्य है न ? इस प्रकार पार्श्वनाथ भगवान के लोकस्वरूप के
अभिधायक वचनों को याद कराकर भगवान् ने अपने वचनों को सम-
र्थन किया तब स्थविरों ने (हंता भगवं) हां भगवान् ! ऐसा ही है—
अर्थात् आपने जो लोक के स्वरूप का प्रतिपादन किया है वह सर्वथा
सत्य ही है ऐसा कहा—तब प्रभु ने उनसे (से तेणट्टेणं अज्जो एवं वुच्चइ
असंखेज्जे तं चेव) ऐसा कहा कि हे आर्यो ! इसी कारण मैंने ऐसा
कहा है कि असंख्यात लोक में असंख्यात और अनंत रातदिन उत्पन्न
हुए हैं, उत्पन्न होते हैं और आगे भी उत्पन्न होते रहेंगे इत्यादि सब
कथन यहांपर पूर्वोक्त रूप से लगालेना चाहिये । (तप्पभिइं च णं ते
पासावच्चेज्जा थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं सव्वन्नु सव्वदरिसी

વિદોઢી શકાય (જોઈ શકાય) છે, તેનું નામ જ લોક છે. આ લોક ગગનનો
(આકાશનો) પંચાસ્તિકાય રૂપ એક ખંડ છે. “ કહો આર્ય ! આ વાત સત્ય
છે ને ? ” આ પ્રમાણે પાર્શ્વનાથ ભગવાનના લોક—સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનારાં
વચનોને યાદ કરાવીને જ્યારે ભગવાન મહાવીરે પોતાનાં વચનોનું સમર્થન
કયું, ત્યારે સ્થવિરોએ કહ્યું “ હંતા ભગવં ” હા, ભગવાન ! એવું જ છે.
એટલે કે લોકના સ્વરૂપનું આપે જે પ્રતિપાદન કયું છે તે સર્વથા સત્ય છે.
ત્યારે મહાવીર પ્રભુએ તેમને કહ્યું—(સે તેણટ્ટેણં અજ્જો ! એવં વુચ્ચઈ, અસંખેજ્જં
તં ચેવ) હે આર્યો ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા
લોકમાં અનંત અને અસંખ્યાત રાત્રિદિવસ ઉત્પન્ન થયાં છે, ઉત્પન્ન થાય છે
અને ભવિષ્યમાં પણ ઉત્પન્ન થશે, ઇત્યાદિ સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન અહીં અહણ કરવું

“ તપ્પભિઈં ચ ણં તે પાસાવચ્છેજ્જા થેરા ભગવંતો સમણં ભગવં મહાવીરં
સવ્વન્નુ સવ્વદરિસી ત્તિ પચ્ચમિજાણંતિ ” આ પ્રમાણે શ્રમણ ભગવાન મહા-

सर्वदरिणी ' त्ति पच्चभिजाणंति' तत्प्रभृति तत्कालादारभ्य च ते पार्श्वपत्नीयाः पार्श्वनाथशिष्याः स्थविराः भगवन्तः श्रमणं भगवन्तं महावीरं ' सर्वज्ञः, सर्वदर्शी ' इति अनेन रूपेण प्रत्यभिजानन्ति निश्चिन्वन्ति ! ' तएणं ते थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, ' ततः तदनन्तरं ते स्थविराः भगवन्तः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, ' वंदित्ता, नमंसित्ता, एवं वयासी ' वन्दित्वा, नमस्यित्वा, एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः- ' इच्छामो णं भंते ! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंच महव्वयाइं, सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए ' हे भदन्त ! इच्छामः खलु वयं युष्माकम् भवताम् अन्तिके समीपे चातुर्यामाद् धर्माद् चातुर्यामधर्मं परित्यज्येत्यर्थः पञ्चमहाव्रतानि संप्रति-

त्ति पच्चभिजाणंति) इस प्रकार से श्रमण भगवान् महावीर के सुख से लोकविषयक सत्य प्रतिपादन अवगणकर उन पार्श्वपत्नीय स्थविरों ने उन श्रमण भगवान् महावीर को सर्वज्ञ और सर्वदर्शीरूप से निश्चित किया (तएणं ते थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति) तब उन स्थविर भगवन्तों ने श्रमणभगवान् महावीर को वंदना की अर्थात् गुणोंकी स्तुति की और फिर उन्हें पंचांग झुकाकर नमस्कार किया । (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी) वंदना नमस्कार कर फिर उन्होंने ने ऐसा कहा (इच्छामो णं भंते ! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वयाइं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए) हे भदन्त ! हमलोग यह चाहते हैं कि चातुर्याम धर्म को छोड़ कर प्रतिक्रमण सहित पंचमहाव्रतरूप धर्म को धारण करें-आदि जिन और अन्तिम

वीरने भुजेथी लोकविषयक सत्य प्रतिपादनने सांभलीने ते पार्श्वपत्नीय (पार्श्वनाथना शिष्य) स्थविराये श्रमणु भगवान् महावीरने सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी इये निश्चित कर्था-त्यारथी तेओ । तेभने सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी मानवा लाग्या. " तएणं ते थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति " त्यारणाइ ते स्थविर भगवंतोये श्रमणु भगवान् महावीरने वंदणु करी ओटवे के शुष्णिनी स्तुति करी, अने त्यारणाइ पांच अंगे । जुकावीने तेभणु तेभने नमस्कार कर्था. " वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी " वंदणु नमस्कार करीने तेभणु तेभने आ प्रभाणु कहुं-(इच्छामो णं भंते ! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वयाइं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए) हे भदन्त ! अमे चार यामयुक्त (चार महाव्रतोवाणा) धर्मने षड्वे, आपनी समक्ष पंच महाव्रतोने अने प्रतिक्रमण युक्त धर्मने धारणु करवा भागीये छीये, आदि

ક્રમણં પ્રતિક્રમણસહિતં ધર્મં ચ ઉપસપદ્ય અદ્વીકૃત્ય સ્વલુ વિદ્યતે સ્થાતુમ્ 'શ્ચામઃ' ઇતિ પૂર્વેણાન્વયઃ । તત્ર આદિમાન્તિમજિનયોરાદિનાથ-મહાવીરયોરેવ નિયમેના-વશ્યં કર્તવ્યઃ સપ્રતિક્રમણો ધર્મઃ, અન્યેષાં તુ મધ્યમાનાં દ્વાવિંશતિતીર્થકરાણાં કદાચિત્ક એવ સહેતુકઃ પ્રતિક્રમણધર્મઃ, ઉક્તઞ્ચ—

“ સપટ્ટિક્રમણો ધર્મ્મો, પુરિમસ્સ ય પચ્છિમસ્સ ય જિણસ્સ ।

મઙ્ગિમગાણ જિણાણં, કારણજાણ પટ્ટિક્રમણં ” ॥ ૧ ॥

“ સપ્રતિક્રમણો ધર્મઃ પૂર્વસ્ય ચ પશ્ચિમસ્ય ચ જિનસ્ય ।

મધ્યમકાનાં જિનાનાં કારણજાતે પ્રતિક્રમણમ્ ” ॥ ૨ ॥

તતો મગવાનાહ—‘ અહાસુહં દેવાણુપ્પિયા ! મા પટ્ટિવંધં કરેહ ’ મો દેવા-નુપ્પિયાઃ ! યથાસુખં યથા સુખં ભવેત્તથા ક્રિયન્તામ્, કિન્તુ પ્રતિવન્ધં વિલમ્બં

જિન-આદિનાથ ઓર મહાવીર કો હી નિયમ સે પ્રતિક્રમણ સહિત ધર્મ અવશ્ય કરણીય હૈ ઓર અન્ય ૨૨ તીર્થકરોં કો વહ પ્રતિક્રમણ અતિચોર લગને પર કરને કા હૈ—કહા હૈ કિ—

“ સપટ્ટિક્રમણો ધર્મ્મો પુરિમસ્સ ય પચ્છિમસ્સ ય જિણસ્સ ।

મઙ્ગિમગાણ જિણાણં કારણજાણ પટ્ટિક્રમણં ॥૧॥ ”

પ્રતિક્રમણ સહિત ધર્મ આદિજિન ઓરઅન્તિમ જિનકો હોતા હૈ ઓર મધ્ય જિનકે કારણ હોને પર પ્રતિક્રમણકિયા જાતા હૈ ।

જવ ઉન સ્થવિરોં ને એસા કહા—તવ શ્રમણ મગવાન મહાવીર ને ઉનસે કહા—‘ અહાસુહં દેવાણુપ્પિયા ! મા પટ્ટિવંધં કરેહ ’ હે દેવાનુપ્પિયો ! જૈસા આપકો રુચે વૈસા આપલોગ કરેં પરન્તુ હસ કાર્ય મેં વિલમ્બ કરના

જિન (આદિનાથ ભગવાન) અને અન્તિમ જિન (મહાવીર ભગવાન) ને નિયમથી જ પ્રતિક્રમણ યુક્ત ધર્મ અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે, એ સિવાયના ૨૨ તીર્થકરોને ક્યારેક કારણસર જ પ્રતિક્રમણ સહિત આવરવા યોગ્ય છે. કહું પણ છે—

“ સપટ્ટિક્રમણો ધર્મ્મો પુરિમસ્સ ય પચ્છિમસ્સ ય જિણસ્સ ।

મઙ્ગિમગાણ જિણાણં કારણજાણ પટ્ટિક્રમણં ॥ ૧ ॥ ”

પ્રતિક્રમણ સહિત ધર્મ પહેલા જીન તથા છેલ્લા જીન ભગવાનને ગ્રાહ્ય થાય છે અનેમધ્યમ જીનને કોઈ પણ કારણ હોય તેજ પ્રતિક્રમણ કરાય છે.

ન્યારે તે સ્થવિરોએ આ પ્રમાણે કહું ત્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે તેમને કહું—(અહાસુહં દેવાણુપ્પિયા ! મા પટ્ટિવંધં કરેહ) હે દેવાનુપ્પિયો ! આપને જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો, પણ આવા કામમાં વિલંબ કરવો બેધર્મ

ન કુરુત । ‘તણં તે પાસાવચ્ચિજ્જા થેરા ભગવંતો જાવ-ચરમેહિં ઉસ્સાસનિસ્સા-સેહિં સિદ્ધા’ તતસ્તે પાર્શ્વપત્નીયાઃ-પાર્શ્વશિષ્યશિષ્યાઃ સ્થવિરાઃ ભગવન્તઃ યાવત્ ચરમૈરુચ્છવાસ-નિઃશ્વાસૈઃ સિદ્ધાઃ સંજાતાઃ ‘જાવ-સવ્વદુક્ખપ્પહીણા, અત્થેગઈયા દેવલોએસુ ઉવવન્ના’ યાવત્-સર્વદુઃખપ્રહીણાઃ સર્વદુઃખરહિતાઃ અસ્ત્યેકે અવશિષ્ટ-શુભકર્માણઃ અન્યતમાઃ કેચિદ્ સ્થવિરાં દેવલોકેષુ દેવરૂપેણ ઉત્પન્નાઃ દેવાઃ સંજાતા इत्यर्थः प्रथमयावत्करणात् संलेखनादिकं कृत्वा, इत्यादि संग्राहम् । द्वितीययावत्करणात् ‘बुद्धा मुक्ता परिनिर्वाता’ इति संग्राहम् ॥ सू० ४ ॥

દેવલોકવક્તવ્યતા

પૂર્વ દેવલોકેષુ ઉત્પન્ના इत्युक्तम् अतो देवलोकं निरूपयितुमाह-‘ कइविहाणं भंते ’ इत्यादि ।

મૂલમ્-કઠ્ઠવિહા ણં ભંતે ! દેવલોગા પન્નત્તા ? ગોયમા! ચડવિહા દેવલોગા પન્નત્તા, તં જહા-ભવણવાસી-વાણમંતર-જોતિસિય-વેમાણિય-ભેયેણં । ભવણવાસીવાણમંતરા અઢ્ઠવિહા,

ઉચિત નહીં હૈ । (તણં તે પાસાવચ્ચિજ્જા થેરા ભગવંતો જાવ ચરમેહિં ઉસ્સાસનિસ્સાસેહિં સિદ્ધા) इसके बाद वे पार्श्वपत्नीय स्थविर भगवन्त यावत् अंतिम श्वासों से सिद्ध हो गये (जाव सव्वदुक्खप्पहीणा) यावत् वे समस्त दुःखों से रहित हो गये तथा कितनेक स्थविर ऐसे भी थे कि जिनका शुभकर्म अवशिष्ट था सो वे देवरूप से देवलोकों में उत्पन्न हो गये । यहां पहिले यावत् पद से (संलेखनादिक करके) इत्यादि पाठ ग्रहण किया गया है और द्वितीय यावत्पद से (बुद्धा, मुक्ता, परिनिर्वाता) ऐसा पाठ ग्रहण किया गया है ॥ सू० ४ ॥

નહીં. (તણં તે પાસાવચ્ચિજ્જા થેરા ભગવંતો જાવ ચરમેહિં ઉસ્સાસનિસ્સા-સેહિં સિદ્ધા) ત્યારબાદ પંચમહાવ્રતરૂપ ધર્મની સંયમ પૂર્વક આરાધના કરીને તે પાર્શ્વનાથ ભગવાનના કેટલાક શિષ્ય સ્થવિર ભગવંતો (યાવત્) અંતિમ શ્વાસોથી સિદ્ધ પદને પામ્યા. “ જાત્ર સવ્વદુક્ખપ્પહીણા ” (યાવત્) તેઓ સમસ્ત દુઃખોથી રહિત થઈ ગયા, તથા કેટલાક સ્થવિરો એવા પણ હતા કે જેમનાં શુભ કર્મ અવશિષ્ટ (બાકી) હતાં. એવા સ્થવિરો દેવલોકમાં દેવ-પર્યાયે ઉત્પન્ન થયા. અહીં પહેલા “ યાવત્ ” પદથી “ સંલેખના આદિ કરીને ” ઇત્યાદિ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે, અને બીજા “ યાવત્ ” પદથી “ બુદ્ધા, મુક્તા, પરિનિર્વાતા ” આ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

જોતિસિયા પંચવિહા, વેમાણિયા દુવિહા, ગાહા-કિમિયં રાય-ગિહં ત્તિ ચ, ઉજ્જોણ, અંધયાર, સમણ ચ પાસંતિવાસિપુચ્છા, રાહંદિયદેવલોગા ચ, સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥ સૂ૦૫ ॥

છાયા-કર્તિવિધાઃ હલુ મદન્ત ! દેવલોકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? ગૌતમ ! ચતુર્વિધાઃ દેવલોકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-ભવનવાસિ-વાનવ્યન્તર-જ્યોતિષ્ક-વૈમાનિક-ભેદેન । ભવનવાસિનો દશવિધાઃ, વાનવ્યન્તરાઃ અષ્ટવિધાઃ, જ્યોતિષ્કાઃ પશ્ચવિધાઃ વૈમાનિકા દ્વિવિધાઃ,

દેવલોક વક્તવ્યતા-

(કહિવિહા ણં) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(કહિવિહા ણં મંતે ! દેવલોગા પન્નત્તા) હે મદન્ત ! દેવલોક કિત્તને પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ? (ગોયમા ! ચહવિહા દેવલોગા પન્નત્તા) હે ગૌતમ ! દેવલોક ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં । (તં જહા) વે હસ પ્રકાર સે હૈં (ભવનવાસી-વાણમંતર-જોહસિય-વેમાણિય મેણં) ભવનવાસી ? વાણવ્યન્તર ૨, જ્યોતિષિક ૩, ઔર વૈમાનિક ૪ (ભવનવાસી દસવિહા પન્નત્તા) ભવનવાસીદેવ દસ પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં (વાણમંતરા અઢવિહા) વાણ વ્યન્તરદેવ આઠ પ્રકાર કે હૈં । (જોહસિયા પંચવિહા) જ્યોતિષિક દેવ પાંચ પ્રકાર કે હૈં (વેમાણિયા દુવિહા) વૈમાનિક દેવ દો પ્રકાર કે હોતે હૈં । (કિમિયં રાયગિહં ત્તિ ચ ઉજ્જોણ અંધયારસમણ ચ, પાસંતિ વાસિપુચ્છા રાહંદિય દેવલોગા ચ) હસ ઉદ્દેશક સે પ્રતિપાદિત વિષય કી સંગ્રહ ગાથા યહ હૈ-હસમેં યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ-કિ

દેવલોકની વક્તવ્યતાઃ—

“ કહિવિહાણં ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(કહિવિહાણં મંતે ! દેવલોગા પન્નત્તા ?) હે મદન્ત ! દેવલોકના પ્રકાર કેટલા છે ? (ગોયમા ! ચહવિહા દેવલોગા પન્નત્તા) હે ગૌતમ ! દેવલોક ચાર પ્રકારનાં કહ્યાં છે. (તં જહા) તે ચાર પ્રકારો આ પ્રમાણે છે— (ભવનવાસી, વાણમંતર, જોહસિયવેમાણિય મેણં) (૧) ભવનવાસી, (૨) વાનવ્યન્તર, (૩) જ્યોતિષિક અને (૪) વૈમાનિક એ ભેદથી (ભવનવાસી દસવિહા પન્નત્તા) ભવનવાસી દેવો દસ પ્રકારના કહ્યા છે, (વાણમંતરા અઢવિહા) વાનવ્યન્તરો આઠ પ્રકારના કહ્યા છે, (જોહસિયા પંચવિહા) જ્યોતિષિક દેવો પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે અને (વેમાણિયા દુવિહા) વૈમાનિક દેવો બે પ્રકારના કહ્યા છે (કિમિયં રાયગિહં ત્તિ ચ ઉજ્જોણ અંધયાર સમણ ચ, પાસંતિવાસિ પુચ્છા રાહંદિય દેવલોગા ચ) આ ઉદ્દેશકમાં જેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એ

ગાથા—‘ કિમિદં રાજગૃહમિતિ ચ ઉદ્ઘોતોઽન્ધકારઃ સમયશ્ચ,
પાર્શ્વોન્તેવાસિપૃચ્છા, રાત્રિં દિવાનિ દેવલોકાશ્ચ ॥

તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ ॥ સૂ. ૫ ॥

ટીકા—‘ કઙ્કિવિહા ણં મંતે ! દેવલોગા પળ્લત્તા ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘હે
ભદન્ત ! કતિવિધાઃ કિયત્પ્રકારાઃ સ્વલુ દેવલોકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ કથિતાઃ ? ભગવાનાહ
—‘ ગોયમા ! ચત્તવિહા દેવલોગા પન્નત્તા ’ હે ગૌતમ ! ચતુર્વિધાઃ ચતુઃપ્રકારાઃ
સ્વલુ દેવલોકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ કથિતાઃ ‘ તં જહા ભવળવાસી—વાળમંતર—જોહસિય—

“ રાજગૃહ નગર યહ કયા હૈ ? દિનમેં ઉચોત ઓર રાત્રિમેં અંધકાર કયો
હોતા હૈ ? સમય આદિ રૂપ કાલ કા જ્ઞાન કિન જીવોં કો હોતા હૈ ઓર
કિન જીવોં કો નહીં હોતા હૈ ? રાત્રિ ઓર દિવસ કે પ્રમાણ મેં શ્રી
પાર્શ્વનાથ જિન કે પ્રશિષ્યોં કે પ્રશ્ન ? દેવલોકસંબંધી પ્રશ્ન ” ઇતને વિષય
હસ ઉદ્દેશક મેં આપે હૈં । (સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ) હે ભદન્ત !
આપકા કહા હુઆ ભાવ સર્વથા સત્ય હી હૈ—સર્વથા સત્ય હી હૈ ।

ટીકાર્થ—(દેવલોકોં મેં ઉત્પન્ન હુણ) એસી વાત પહિલે કહી ગઈ હૈ
—સો દેવલોક કે સ્વરૂપ કો નિરૂપણ કરને કે લિપે સૂત્રકાર યહાં પર
કહતે હૈં હસમેં ગૌતમ ને ઉનસે યહ પૂછા હૈ કિ (કઙ્કિવિહા ણં મંતે !
દેવલોગા પન્નત્તા) હે ભદન્ત ! દેવલોક કિતને પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ?
હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ને ઉનસે કહા—(ગોયમા ! ચત્તવિહા દેવલોગા
પળ્લત્તા) હે ગૌતમ ! દેવલોક ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં—ભવનવાસી

વિષયની સંગ્રહ ગાથાનેા અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે—‘ રાજગૃહ નગર કયો
પદાર્થ છે ? દિવસે પ્રકાશ અને રાત્રે અંધકાર કેમ હોય છે ? સમય આદિ-
રૂપ કાળનું જ્ઞાન કયા જીવોને હોય છે અને કયા જીવોને હોતું નથી ? રાત્રિ
અને દિવસ વિષયક શ્રી પાર્શ્વનાથ જિનેન્દ્રના પ્રશિષ્યોના પ્રશ્ન ? દેવલોક
સંબંધી પ્રશ્ન ” આટલા વિષયોનું આ ઉદ્દેશકમાં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.
“ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ” હે ભદન્ત ! આપની વાત સર્વથા સત્ય છે,
આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે યથાર્થ જ છે

ટીકાર્થ—પૂર્વ પ્રકરણનું અંતિમ વાક્ય “ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા ” એવું
છે. તેથી દેવલોકના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્રકારે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો
આપ્યા છે:—

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે—(કઙ્કિવિહાળં મંતે ! દેવલોગા
પન્નત્તા ?) હે ભદન્ત ! દેવલોક કેટલા પ્રકારના કયાં છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ચત્તવિહા દેવલોગા પળ્લત્તા ” હે ગૌતમ ! દેવલોક

વેમાણિયભેદનં ' તદ્યથા-ભવનવાસિ-વાનવ્યન્તર-જ્યોતિષ્ક-વૈમાનિક ભેદેન તત્ર- ' ભવનવાસી દસવિદા ' ભવનવાસિનોઽસુરકુમારાદિકાઃ દશવિદાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, ' વાણમંતરા અદ્વિદા ' વાનવ્યન્તરાઃ પિશાચાદિકા અષ્ટવિદાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, एवं ' જોડસિયા પંચવિદા ' જ્યોતિષ્કાઃ ચન્દ્રસૂર્યાદયઃ પંચવિદાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, ' વેમાણિયા દુવિદા ' વૈમાનિકાઃ કલ્પોપન્ન-કલ્પાતીતભેદેન દ્વિવિદાઃ પ્રજ્ઞતાઃ- ઉદ્દેશકાર્થ સંગ્રહાય ગાથામાહ—

ગાદા—“ કિમિદં રાયગિદં તિ ય ઉજ્જોણ અંધયાર-સમણ ય,
પાસંતિ વાસિપુચ્છા રાહંદિય દેવલોગા ય ” ॥ ૧ ॥

કિમિદં રાજગૃહં નગરમિતિ ચ इदं રાજગૃહં કિમ્ પૃથિવી ? इत्यादिविचार-चर्चा, તતઃ કથમ્ ઉદ્ધોતઃ દિવસે પ્રકાશઃ, રાત્રૌ ચ અન્ધકારઃ ? અત્ર કિં-

વાણવ્યન્તર, જ્યોતિષિક ઓર વૈમાનિક इनमें भवनवासी-दश प्रकार के हैं-उनके नाम ये हैं १ असुरकुमार २ नागकुमार ३ सुवर्णकुमार ४ विद्युत्कुमार ५ अग्निकुमार ६ द्वीपकुमार ७ उदधिकुमार ८ दिक्कुमार ९ वायुकुमार और १० स्तनितकुमार वाणव्यन्तर आठ प्रकार के हैं, उनके नाम ये हैं-१ पिशाच, २ भूत, ३ यक्ष, ४ राक्षस, ५ किन्नर, ६ किं पुरुष, ७ महोरग, और ८ गन्धर्व ।

જ્યોતિષિક ૫ પાંચ પ્રકાર કે હૈં-સૂર્ય ૧ ચન્દ્રમા ૨, ગ્રહ ૩ નક્ષત્ર તારા યે અનેકે નામ હૈં ।

વૈમાનિક દેવ દો પ્રકાર કે હોતે હૈં-કલ્પોપપન્ન ૨ ઓર દૂસરે કલ્પાતીત અવશિષ્ટ પદોં કા અર્થ મૂલાર્થ મેં લિખ દિયા ગયા હૈં હસી પ્રકાર સંગ્રહ ગાથા કા મી અર્થ મૂલ કા અર્થ કરતે સમય લિખા જા

ચાર પ્રકારનાં કહ્યાં છે. તે ચાર પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(૧) ભવનવાસી, (૨) વાનવ્યન્તર, (૩) જ્યોતિષિક અને (૪) વૈમાનિક.

ભવનવાસી દેવોના નીચે પ્રમાણે દસ પ્રકાર છે-(૧) અસુરકુમાર, (૨) નાગકુમાર, (૩) સુવર્ણકુમાર (૪) વિદ્યુત્કુમાર (૫) અગ્નિકુમાર (૬) દ્વીપકુમાર (૭) ઉદધિકુમાર, (૮) દિશાકુમાર (૯) પવનકુમાર (૧૦) સ્તનિતકુમાર.

વાણવ્યન્તર દેવોના આઠ પ્રકાર છે-(૧) પિશાચ (૨) ભૂત (૩) યક્ષ (૪) રાક્ષસ (૫) કિન્નર (૬) કિંપુરુષ (૭) મહોરગ (૮) ગન્ધર્વ.

જ્યોતિષિક દેવોનાં પાંચ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-(૧) સૂર્ય, (૨) ચન્દ્ર, (૩) ગ્રહ, (૪) નક્ષત્ર અને (૫) તારાઓ.

વૈમાનિક દેવોના બે પ્રકાર છે-(૧) કલ્પોપપન્ન, (૨) કલ્પાતીત.

આકીનાં પદોનો અર્થ સૂત્રાર્થમાં આપી દીધો છે. સંગ્રહગાથાનો અર્થ

કારણમ્ इति प्रश्नोत्तरम् । ततः समयश्च, समयादिकालपरिज्ञानं केषां जीवानां भवतीति प्रश्नोत्तरम् । तदनन्तरम् पार्श्वान्तेवासिनां पार्श्वनाथशिष्य-शिष्याणाम् स्थविराणाम्, असंख्यातप्रदेशे कथमनन्तानि रात्रिदिवानि संभवन्ति, इत्यादि रात्रि दिवविषये पृच्छा प्रश्नोत्तरम्, अन्ते देवलोकाश्च-देवलोकभेदानां प्रतिपादनमित्यर्थः । अन्ते गौतमः सत्यापयति-तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त इति । हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव, -तदेवं सत्यमेवेत्यर्थः । इति कथयित्वा भगवान् गौतमः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति ॥ सू० ५ ॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य श्री घासीलाल व्रतिविरचितायां भगवती सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां पञ्चमशतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः ॥ ५-९ ॥

ચુકા હૈ । અન્ત મેં ગૌતમ પ્રશ્નુ સે કહતે હૈં કિ હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુ-પ્રિય દ્વારા પ્રતિપાદિત યહ સબ વિષય સર્વથા સત્ય હી હૈ । હે ભદન્ત ! સર્વથા સત્ય હી હૈ । હિસ પ્રકાર કહકર વે ભગવાન્ ગૌતમ સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૫ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત “ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકાખ્ય વ્યાખ્યાકે પાંચવે શતકકા નવવા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૫-૯ ॥

પણ સૂત્રાર્થમાં આપી દીધો છે. સૂત્રને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને કહે છે હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય દ્વારા આ વિષયનું જે પ્રતિપ્રાદન કરવામાં આવ્યું છે તે સર્વથા સત્ય જ છે ! હે ભદન્ત ! તે સર્વથા સત્ય અને યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ભગવાન મહાવીરને વંદણા નમસ્કાર કરીને, સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂત્ર ૫ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ‘ભગવતીસૂત્ર’ની પ્રમેયચન્દ્રિકા

આખ્યાનો પાંચમાં શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૫-૬ ॥

॥ दशमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

चन्द्रवक्तव्यता

अनन्तरैतदुद्देशकान्ते देवाः प्रतिपादिताः, अतो देवविशेषभूतौ चन्द्रमसौ समुद्दिश्य दशमोद्देशकमाह—‘तेणं कालेणं’ इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेणं, तेणं समएणं चंपा नामं नयरी, जहा पढमिल्लो उद्देसओ तहा नेयव्वो एसो वि, नवरं—चंदिमा भाणियव्वा ॥ सू० १ ॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये खलु चम्पा नाम नगरी आसीत्, यथा प्रथम-उद्देशकस्तथा ज्ञातव्य एषोऽपि, नवरं चन्द्रमसो भणितव्याः ॥ १ ॥

टीका—‘तेणं कालेणं, तेणं समएणं चंपा नामं नयरी होत्था’ तस्मिन् काले, तस्मिन् समये खलु चम्पा नाम नगरी आसीत्—‘जहा पढमिल्लो उद्देसओ तहा

पंचम शतक १० वां उद्देशक

चन्द्रवक्तव्यता—

(तेणं कालेणं तेणं समएणं) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी) उस काल और उस समय में चंपा नाम की नगरी थी (जहा पढमिल्लो उद्देसओ तहा नेयव्वो एसो वि नवरं—चंदिमा भाणियव्वा) जैसा प्रथम उद्देशक कहा है उसी प्रकार से यह उद्देशक भी समझना चाहिये, विशेष यह कि यहाँ चन्द्रमा कहना चाहिये ।

टीकार्थ—अभी अभी इस उद्देशक के पास के उद्देशक के अन्त में देवों का कथन किया गया है सो देवविशेषभूत चन्द्रमाको लेकर ही सूत्रकार ने इस दशवें उद्देशक का कथन किया है (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (चंपा नामं नयरी होत्था) चंपा

पांचम शतकेन दशमो उद्देशक—

चन्द्रनी वक्तव्यता—

“तेणं कालेणं तेणं समएणं” इत्यादि—

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी) ते काले अने ते समये चंपा नामनी नगरी હતી. (जहा पढमिल्लो उद्देसओ तहा नेयव्वो एसो वि नवरं चंदिमा भाणियव्वा) જે પ્રમાણે પહેલો ઉદ્દેશક કહેવામાં આવ્યો.

નેયવ્વો एसो वि' यथा प्रथमः उद्देशकः प्रतिपादितः, तथा एषोऽपि दशमोद्देशकः ज्ञातव्यः वक्तव्यः, 'णवरं-चंदिमा भाणियच्चा' नवरं चन्द्रमसौ भणितव्यौः, विशेषः पुनरेतावानेव यद् दशमोद्देशकः चन्द्रामिलापेन पञ्चमशतकस्य प्रथमोद्देशक-गत सूर्यवर्णनवच्चन्द्रवर्णनपरतया विज्ञेयः ।

तथा च चन्द्रविषयकामिलापकाकारश्चेत्—‘तस्मिन् काले, तस्मिन् समये चंपा नाम नगरी आसीत्, वर्णकः स्वामी समवसृतः यावत्-पर्यत् प्रतिगता, तस्मिन् नाम की नगरी थी (जहा पढमिल्लो उद्देशओ तहा नेयव्वो एसो वि) जिस प्रकार से प्रथम उद्देशक प्रतिपादिन हुआ है उसी तरह से यह दशवां उद्देशक भी जानना चाहिये (णवरं चंदिमा भाणियच्चा) यहाँ यही केवल विशेष है कि पांचवें शतक में जिस तरह से प्रथम उद्देशक कहा गया है उसी तरह से यह उद्देशक चन्द्रमा के अभिलाप से कह-लेना चाहिये—

तथा च—चन्द्रविषयक अभिलाप का आधार इस प्रकार से है (तस्मिन् काले तस्मिन् समये चंपा नाम नगरी आसीत्, वर्णकः तस्यां चंपाया नगर्यां पूर्णभद्रं नाम उद्यानं आसीत् वर्णकः इत्यादि—उस काल

છે, એ જ પ્રમાણે આ ઉદ્દેશક પણ સમજવો. પણ વિશેષતા જ છે કે, એટલી આ ઉદ્દેશકમાં ‘સૂર્યની’ જગ્યાએ ‘ચન્દ્રમા’ કહેવો જોઇએ.

ટીકાર્થ—નવમાં ઉદ્દેશકના છેલ્લા સૂત્રમાં દેવોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. ચન્દ્રમા પણ જ્યોતિષિક દેવ ગણાય છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં ચન્દ્ર-માનું નિરૂપણ નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા કર્યું છે—

“તેણં કાલેણં તેણં સમણં” તે કાળે અને તે સમયે “ચંપા નામ નયરી હત્યા” ચંપા નામે નગરી હતી “જહા પઢમિલ્લો ઉદ્દેસઓ તહા નેયવ્વો एसो वि” જે રીતે પહેલા ઉદ્દેશકનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એ જ પ્રમાણે આ દસમાં ઉદ્દેશકનું પણ પ્રતિપાદન કરવું જોઇએ. “णवरं चंदिमा भाणियच्चा” અહીં ક્રૂત એટલી જ વિશેષતા છે કે પાંચમાં શતકના પહેલા ઉદ્દેશકમાં જે આલાપકો આપ્યા છે, તે આલાપકોમાં ‘સૂર્યને’ બદલે ‘ચન્દ્રમા’ શબ્દ વાપરીને પ્રશ્નોત્તરોનું કથન થવું જોઇએ.

ચન્દ્ર વિષયક આલાપકોની રચના આ પ્રકારની થશે—(તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે ચંપા નામ નગરી આસીત્, વર્ણકઃ તસ્યાં ચંપાયાં નગર્યાં પૂર્ણભદ્ર નામ ઉદ્યાનં આસીત્ વર્ણકઃ) ઇત્યાદિ. તે કાળે અને તે સમયે ચંપા નામે

કાલે, તસ્મિન્ સમયે શ્રમણસ્ય મગવતો મહાવીરસ્ય ડ્યેષ્ઠોઽન્તેવાસી ઇન્દ્રભૂતિર્નામ
અનગારઃ ગૌતમગોત્રો યાવત્-એવમ્ અવાદીત્-જમ્બૂદ્વીપે મગવન્ । દ્વીપે દ્વયોઽન્દ્ર-
મસોઃ સદ્ભાવાત્-ચન્દ્રમસૌ ઉદીચીપ્રાચ્યામ્ ઉદ્ગત્ય પ્રાચીદક્ષિણસ્યામ્ આગચ્છતઃ ?
પ્રાચીદક્ષિણસ્યામ્ ઉદ્ગત્ય દક્ષિણપ્રતીચ્યામ્ આગચ્છતઃ ? ૨ દક્ષિણપ્રતીચ્યામ્ ઉદ-
ગત્ય પ્રતીચ્યુદીચ્યામ્ આગચ્છતઃ ? ૩ પ્રતીચ્યુદીચ્યામ્ ઉદ્ગત્ય ઉદીચીપ્રાચ્યામ્

और उस समय में चंपा नाम की नगरी थी उस नगरी का वर्णन
औपपातिक सूत्र से जानना चाहिये उस नगरीमें पूर्णभद्र नामका उद्यान
था वर्णक-श्रमण भगवान् महावीर प्रभु उस उद्यान में विहार करते हुए
पधारें, धर्म का उपदेश सुनने के लिये जनता वहाँ पर एकचित्र हुई,
प्रभुने श्रुतचारित्ररूप धर्म का उपदेश दिया, उपदेश सुनकर जनता वहाँ
से वापिस गई । उस काल में और उस समय में श्रमण भगवन् महा-
वीर के प्रधान शिष्य ने जिनका नाम इन्द्रभूति अनगार था, और गोत्र
जिनका गौतम था प्रभु से यावत् इस प्रकार पूछा-हे भदन्त ! जम्बूद्वीप
नामके इस द्वीप में दो चंद्रमा हैं ये उत्तर और पूर्वदिशाके अन्तरालवर्ती
ईशानकोणसे उदित होकर पूर्व और दक्षिणदिशाके अन्तरालवर्ती अग्नि-
कोण में अस्त होते हैं क्या ? अग्निकोणसे उदित होकर नैऋत्यकोण में
अस्त होते हैं क्या ? नैऋत्यकोणसे उदित होकर वायव्यकोणमें अस्त होते
हैं क्या ? और वायव्यकोणसे उदित होकर ईशानकोणमें अस्त होते हैं क्या ?

નગરી હતી. તે નગરીનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાંથી જાણી લેવું. તે નગરીમાં
પૂર્ણભદ્ર નામે ઉદ્યાન હતું. તે ઉદ્યાનનું વર્ણન પણ ઔપપાતિક સૂત્રમાંથી
જાણી લેવું. શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિહાર કરતાં કરતાં એ ઉદ્યાનમાં પધાર્યા.
ધર્મોપદેશ સાંભળવાને લોકો ત્યાં એકઠાં થયા. પ્રભુએ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મનો
ઉપદેશ દીધો. ઉપદેશ સાંભળીને લોકો પોતપોતાને સ્થાને પાછા ફર્યા. તે કાળે
અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના મુખ્ય શિષ્ય ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર
હતા. તેઓ ગૌતમ ગોત્રના હતા. અહીં ગૌતમના શુણ્ણનું વર્ણન અહણ કરવું.
ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-હે ભદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપ નામના
આ દ્વીપમાં એ ચન્દ્રમા છે. તેઓ શું પૂર્વ અને ઉત્તર દિશાની વચ્ચેના ઇશાન
કોણમાંથી ઉદય પામીને પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશાની વચ્ચેના અગ્નિકોણમાં
અસ્ત પામે છે ? અથવા અગ્નિકોણમાંથી ઉદય પામીને નૈઋત્ય કોણમાં અસ્ત
પામે છે ? અથવા નૈઋત્ય કોણમાંથી ઉદય પામીને વાયવ્ય કોણમાં અસ્ત પામે
છે ? અથવા વાયવ્ય કોણમાંથી ઉદય પામીને ઇશાન કોણમાં અસ્ત પામે છે ?

આગચ્છતઃ ૪ ? હન્ત, ગૌતમ ! જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપેચન્દ્રમસૌ ઉદીચી-પ્રાચ્યામાગચ્છતઃ । યદા ચ્છલુ ભદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે રાત્રિર્ભવતિ, તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ રાત્રિર્ભવતિ, યદા ઉત્તરાર્ધે રાત્રિર્ભવતિ, તદા જમ્બૂ-દ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યે પશ્ચિમે ચ દિવસો ભવતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! યદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધેઽપિ રાત્રિર્ભવતિ તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ રાત્રિર્ભવતિ, યદા ઉત્તરાર્ધે રાત્રિર્ભવતિ, તદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્ય પશ્ચિમે-દિવસો ભવતિ ।

યદા ચ્છલુ ભદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યે રાત્રિર્ભવતિ, તદા પશ્ચિમેઽપિ રાત્રિર્ભવતિ, યદા પશ્ચિમે રાત્રિર્ભવતિ તદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દ-

ઉત્તર—હાં ગૌતમ ! એસા હી હોતા હૈ—જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં દો ચન્દ્રમા ઈશાનકોણ સેડદિત હોકર યાવત્ ઈશાનકોણ મેં અસ્ત હોતે હૈં ।

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જબ જમ્બૂદ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં રાત્રિ હોતી હૈ, ડસ સમય ઉત્તરાર્ધ મેં બી રાત્રિ હોતી હૈ ઓર જબ ઉત્તરાર્ધ મેં રાત્રિ હોતી હૈ તબ જમ્બૂદ્વીપ નામ કે દ્વીપ મેં મન્દર પર્વત કી પૂર્વપશ્ચિમદિશા મેં દિવસ હોતા હૈ કયા ?

ઉત્તર—હાં ગૌતમ ! જબ જમ્બૂદ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં રાત્રિ હોતી હૈ તબ ઉત્તરાર્ધ મેં બી રાત્રિ હોતા હૈ । ઓર જબ ઉત્તરાર્ધ મેં રાત્રિ હોતી હૈ, તબ જમ્બૂદ્વીપ મેં મન્દર પર્વત કી પૂર્વપશ્ચિમદિશા મેં દિવસ હોતા હૈ ।

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જબ જમ્બૂદ્વીપ મેં મન્દર પર્વત કી પૂર્વ દિશામેં રાત્રિ હોતી હૈ તબ પશ્ચિમ મેં બી રાત્રિ હોતી હૈ ઓર જબ પશ્ચિમ મેં

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! એવું જ બને છે. “ જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે ચન્દ્રમા ઇશાન કોણમાં ઉદય પામીને અગ્નિ કોણમાં અસ્ત પામે છે, ત્યાંથી શરૂ કરીને ઇશાન કોણમાં અસ્ત પામે છે. ” ત્યાં સુધીનું પૂર્વોક્ત સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જ્યારે જમ્બૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ રાત્રિ હોય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું જમ્બૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં દિવસ હોય છે ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! જ્યારે જમ્બૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં રાત્રિ હોય છે ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ રાત્રિ હોય છે, અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે જમ્બૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં દિવસ હોય છે.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જ્યારે જમ્બૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું પશ્ચિમ દિશામાં પણ રાત્રિ હોય છે ? અને જ્યારે

સસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તર-દક્ષિણે દિવસો ભવતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! યદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરપૌરસ્ત્યે રાત્રિર્ભવતિ, તદા પશ્ચિમેઽપિ રાત્રિર્ભતિ, યથા પશ્ચિમે રાત્રિર્ભવતિ તદા ઉત્તર-દક્ષિણે દિવસો ભવતિ । યદા મદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે ઉત્કૃષ્ટાઽષ્ટાદશમુહૂર્તા રાત્રિર્ભવતિ તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ ઉત્કૃષ્ટાઽષ્ટાદશમુહૂર્તા રાત્રિર્ભવતિ, યદા ઉત્તરાર્ધે ઉત્કૃષ્ટાઽષ્ટાદશમુહૂર્તા રાત્રિર્ભવતિ તદા મન્દરસ્ય પૌરસ્ત્યપશ્ચિમે જગન્યેન દ્વાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ ? હન્ત ગૌતમ ! યદા જમ્બૂદ્વીપે યાવત્-દ્વાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ । યદા મદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપે મન્દર-પૌરસ્ત્ય રાત્રિ હોતી હૈ તથ જંબૂદ્વીપ મેં મંદર પર્વત કી ઉત્તરદક્ષિણ દિશા મેં દિવસ હોતા હૈ કયા ?

ઉત્તર—હાં ગૌતમ ! જવ જંબૂદ્વીપ મેં મન્દરપર્વત કી પૂર્વદિશા મેં રાત્રિ હોતી હૈ તથ પશ્ચિમ મેં ભી રાત્રિ હોતી હૈ ઓર જવ પશ્ચિમ મેં ભી રાત્રિ હોતી હૈ તથ ઉત્તર-દક્ષિણ દિશા મેં દિવસ હોતા હૈ ।

પ્રશ્ન—હે મદન્ત ! જવ જમ્બૂદ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ અઠારહ મુહૂર્ત કી રાત્રિ હોતી હૈ તથ ઉત્તરાર્ધ મેં ભી ૧૮ અઠારહ મુહૂર્ત કી રાત્રિ હોતી હૈ ? ઓર જવ ઉત્તરાર્ધ મેં ભી ૧૮ મુહૂર્ત કી રાત્રિ હોતી હૈ તથ મન્દરપર્વત કી પૂર્વ પશ્ચિમ દિશા મેં જગન્ય સે ૧૨ વારહ મુહૂર્ત કા દિન હોતા હૈ કયા ?

ઉત્તર—હાં ગૌતમ ! તથ જંબૂદ્વીપ મેં યાવત્ ૧૨ વારહ મુહૂર્ત કા દિન હોતા હૈ ?

મન્દર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં દિવસ હોય છે ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે પશ્ચિમ દિશામાં પણ રાત્રિ હોય છે, અને જ્યારે પશ્ચિમમાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં દિવસ હોય છે.

પ્રશ્ન—હે ભદ્રન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં પણ ૧૮ મુહૂર્તની જ રાત્રિ હોય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં વધારેમાં વધારે ૧૮ મુહૂર્તની જ રાત્રિ હોય છે, ત્યારે મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં શું ટુંકામાં ટુંકા ૧૨ મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! એ પ્રમાણે જ અને છે. (અહીં પ્રશ્નોક્ત કથનજ શ્રદ્ધા કરવું.)

પશ્ચિમે ઉત્કૃષ્ટાષ્ટાદશમુહૂર્તો રાત્રિર્ભવતિ, તદા ઉત્તર-દક્ષિણે જઘન્યેન દ્વાદશ મુહૂર્તો દિવસો ભવતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! યદા પૌરસ્થ્યપશ્ચિમેષ્ટાદશમુહૂર્તો રાત્રિ સ્તદોત્તરદક્ષિણે દ્વાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! યાવત્ દ્વાદશમુહૂર્તો દિવસો ભવતિ, इत्यादिरीत्या खयमूहम् । तथा ' यदा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तदा उत्तरार्धेऽपि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते, यदा उत्तरार्धेऽपि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्यपश्चिमेऽनन्तरपुरस्कृतसमये अन्यव- हितोत्तरकाले वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते : हन्त, गौतम ! यदा जम्बूद्वीपे

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જ્ય જંબૂદ્વીપ મેં મન્દરપર્વત કી પૂર્વપશ્ચિમ દિશા મેં ઉત્કૃષ્ટ અઠારહ મુહૂર્ત કી રાત્રિ હોતી હૈ, તવ ઉત્તર દક્ષિણ દિશા મેં જઘન્ય સે કયા ૧૨ બારહ મુહૂર્ત કા દિન હોતા હૈ ? હાં ગૌતમ ! જબ પૂર્વપશ્ચિમ મેં ૧૮ અઠારહ મુહૂર્ત કી રાત્રિ હોતી હૈ, તવ ઉત્તર દક્ષિણ મેં બારહ મુહૂર્ત કા દિન હોતા હૈ । इत्यादि रीति से सब विषय प्रथम उद्देशक में कहे हुए अनुसार अपने आप समझलेना चाहिये ।

તથા—પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામ કે દ્વીપ મેં જબ દક્ષિણાર્ધ મેં વર્ષાઋતુ કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ—તવ ઉત્તરાર્ધ મેં બી વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ, ઔર જબ ઉત્તરાર્ધ મેં બી વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ તવ જંબૂદ્વીપ નામ કે દ્વીપ મેં મન્દરપર્વત કી પૂર્વપશ્ચિમ દિશા મેં અન્યવહિત ઉત્તરકાલ મેં વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ કયા ?

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં લાંબામાં લાંબી ૧૮ મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં ટુંકામાં ટુંકો ૧૨ મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! જ્યારે પૂર્વ-પશ્ચિમમાં લાંબામાં લાંબી ૧૮ મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે, ત્યારે ઉત્તર-દક્ષિણમાં ટુંકામાં ટુંકો ૧૨ મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે.

ઇત્યાદિ સમસ્ત વિષયનું કથન પહેલા ઉદ્દેશકમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં વર્ષાઋતુનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ વર્ષાઋતુનો પ્રથમ સમય હોય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં અન્યવહિત (આંતરા રહિત) ઉત્તર કાળમાં શું વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે ?

દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે, તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે, યદા ઉત્તરાર્ધે વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે તદા મન્દર-પૌરસ્ત્યપશ્ચિમેઽનન્તરપુરસ્કૃતસમયે વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે । યદા ભદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરપર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યે વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે, તદા પશ્ચિમેઽપિ વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે, યદા પશ્ચિમેઽપિ વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે તદા મન્દરપર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેઽનન્તરપુરસ્કૃતસમયે વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે ? હન્ત, ગૌતમ ! યદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યે વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પ્રતિપદ્યતે તદા પશ્ચિમેઽપિ પ્રથમઃ સમયઃ,

ઉત્તર—હાં ગૌતમ ! જબ જંબૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ, તબ ઉત્તરાર્ધ મેં ભી વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ ઓર જબ ઉત્તરાર્ધ મેં વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ તબ મન્દર પર્વત કી પૂર્વપશ્ચિમ દિશા મેં અવ્યવહિત ઉત્તરકાલ મેં વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ ।

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જબ જંબૂદ્વીપ નામ કે દ્વીપ મેં મન્દરપર્વત કી પૂર્વદિશા મેં વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ, તબ પશ્ચિમ મેં ભી વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ, ઓર જબ પશ્ચિમ મેં ભી વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ તબ મન્દર પર્વત કી ઉત્તર દક્ષિણદિશા મેં અનન્તર પશ્ચાત્કૃત સમય મેં અવ્યવહિત પૂર્વકાલ મેં—વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ કયા ?

ઉત્તર—હાં ગૌતમ ! જબ જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં મન્દર પર્વત કી પૂર્વદિશા મેં વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ તબ પશ્ચિમ મેં ભી વર્ષા કા

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે મન્દર પર્વતની પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં અવ્યવહિત ઉત્તરકાળમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે શું પાશ્ચિમ દિશામાં પણ વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે ? અને જ્યારે પાશ્ચિમમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે શું મન્દર પર્વતની ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં અનન્તર પશ્ચાત્કૃત (ત્યારબાદના સમયમાં) સમયમાં અવ્યવહિત (આંતરા રહિત) પૂર્વકાળમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે પશ્ચિમમાં પણ વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય

યદા પશ્ચિમે પ્રથમઃ સમયઃ, તદા મન્દરસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેऽનન્તરપુરસ્કૃતસમયે વર્ષાણાં પ્રથમઃ સમયઃ પતિપદ્મો ભવતિ । एवं यथा समयेन अभिलापो भणितो वर्षाणां तथा आवलिकयाऽपि भणितव्यः । एवम्—आनप्राणाभ्यामपि, स्तोकेनापि, लवेनापि, मुहूर्तेनापि, अहोरात्रेणापि, पक्षेणापि, मासेनापि, ऋतुनाऽपि, एतेषां सर्वेषां यथा समयस्याभिलापस्तथा भणितव्यः । यदा खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे हेमन्तानां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते० ? यथैव वर्षाणाम् अभिलापः, तथैव हेमन्तानामपि, ग्रीष्माणामपि भणितव्यो यावत्—ऋतुना, एवं त्रीणि अपि । एतेषां त्रिंशद् आलापका भणितव्याः । यदा भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य

પ્રથમ સમય હોતા હૈ ઓર જબ પશ્ચિમ મેં ભી પ્રથમ સમય હોતા હૈ તબ મન્દર પર્વત કી ઉત્તર દક્ષિણદિશા મેં અનન્તર પશ્ચાત્કૃત સમય મેં વર્ષા કા પ્રથમ સમય હોતા હૈ । જિસ પ્રકાર સે વર્ષા કા યહ અભિલાપ સમય કો લેકર કહા ગયા હૈ—ઉસી પ્રકાર સે આવલિકા કો લેકર ભી વર્ષા કા અભિલાપ કહલેના ચાહિયે તથા આનપ્રાણ કો, સ્તોક કો, લવ કો, મુહૂર્ત કો, અહોરાત્ર કો, પક્ષ કો માસ કો ઓર ઋતુ કો ભી લેકર હસી પ્રકાર સે અભિલાપ વર્ષા કા કહલેના ચાહિયે ।

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપ નામ કે દ્વીપ મેં દક્ષિણ મેં જબ હેમન્ત-ઋતુ કા પ્રથમ સમય પ્રારંભ હોતા હૈ, તબ ઉત્તર મેં ભી હેમન્ત ઋતુ કા પ્રથમ સમય પ્રારંભ હોતા હૈ ઓર જબ ઉત્તર મેં ભી હેમન્ત ઋતુ કા પ્રથમ સમય પ્રારંભ હોતા હૈ તબ જંબૂદ્વીપ મેં મન્દર પર્વત કી પૂર્વ પશ્ચિમદિશા મેં કયા અનન્તપુરસ્કૃત સમય મેં હેમન્ત ઋતુ કા પ્રારંભ હોતા હૈ ?

છે અને જ્યારે પશ્ચિમમાં પાનિ પ્રથમ સમય હોય છે, ત્યારે મન્દર પર્વતની ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં અનન્તર (ત્યારબાદના સમયમાં) સમયમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય છે. જેવી રીતે સમયની અપેક્ષાએ વર્ષાનો આ આલાપક (પ્રશ્નોત્તર ૩૫ સૂત્રો) કહ્યો છે, એજ પ્રમાણે આવલિકા, આનપ્રાણ, સ્તોક, લવ, મુહૂર્ત, રાત્રિ-દિવસ, પક્ષ, માસ અને ઋતુઓની અપેક્ષાએ પણ વર્ષાના આલાપક કહેવા જોઈએ.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં દક્ષિણ દિશામાં જ્યારે હેમન્ત ઋતુના પ્રથમ સમયનો પ્રારંભ થાય ત્યારે શું ઉત્તરમાં પણ હેમન્ત ઋતુના પ્રથમ સમયનો પ્રારંભ થાય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરમાં હેમન્ત ઋતુના પ્રથમ સમયનો પ્રારંભ થાય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં શું (ત્યારબાદના સમયમાં) હેમન્ત ઋતુના પ્રારંભ થાય છે ?

દક્ષિણાર્ધે પ્રથમમ્ અયનં પ્રતિપદ્યતે તદા ઉત્તરાર્ધેऽપિ પ્રથમમ્ અયનં પ્રતિપદ્યતે ? યથા સમયેનાભિલાપસ્તથૈવ અયનેનાપિ મણિતવ્યઃ, યાવત્-અનન્તરપશ્ચાત્કૃતસમયે પ્રથમમ્ અયનં પ્રતિપન્નં ભવતિ । યથાઽયનેનાભિલાપસ્તથા સંવત્સરેણાપિ મણિતવ્યઃ યુગેના-

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! હસ સંવંધી સમસ્ત કથન અર્થાત્ હેમંત સંવંધ અભિલાપ વર્ષા કે અભિલાપ કી તરહ કહ લેના ચાહિયે—હસી તરહ સે ગ્રીષ્મ ઋતુ સંવંધી અભિલાપ મી જાનના ચાહિયે તથા હેમન્ત ઓર ગ્રીષ્મ કે પ્રથમ સમય કી તરહ ઉનકી પ્રથમ આવલિકા આદિ સવ ઋતુ તક સમજના ચાહિયે, હસ તરહ હન ત્રીન ઋતુઓં કે વિષય મેં એક સરીસા કથન જાનના ચાહિયે યે સવ મિલકર ૩૦ ત્રીસ આલાપક હો જાતે હેં ।

પ્રશ્ન—હે ભદ્રન્ત ! જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં મન્દરપર્વત કે દક્ષિણાર્ધ મેં જય પ્રથમ અયન પ્રારંભ હોતા હૈ, તવ ઉત્તરાર્ધ મેં મી પ્રથમ અયન પ્રારંભ હોતા હૈ કયા ? ઉ-હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે સમયકે સમ્બન્ધ મેં કહા જા ચુકા હૈ ઉસી તરહ સે અયન કે સમ્બન્ધમેં મી જાનના ચાહિયે । ઓર યહ કથન હસ વિષયમેં “ યાવત્ અનન્તર પશ્ચાત્કૃતસમયે પ્રથમં અયનં પ્રતિપન્નં ભવતિ યહાં તક હી ગ્રહણ કરના ચાહિયે । જિસ પ્રકાર સે અયન કો લેકર અભિલાપ કહા હૈ ઉસી તરહ

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! વર્ષાના આલાપકો જેવાં જ હેમન્તના આલાપકો પણ સમજવા. એજ પ્રમાણે ગ્રીષ્મઋતુ સંવંધી આલાપકો પણ સમજવા. તથા વર્ષાઋતુના સમય, આવલિકા આદિની અપેક્ષાએ જેવા આલાપકો કહ્યા છે એવાં આલાપકો હેમન્ત અને ગ્રીષ્મના સમયથી ઋતુ પર્યન્તના કાળને અનુલક્ષીને કહેવા ભેદએ. આ રીતે આ ત્રણે ઋતુઓનાં કથન એકસરખું સમજવું. ત્રણે ઋતુના એકંદર ૩૦ આલાપકો બને છે.

પ્રશ્ન—હે ભદ્રન્ત ! જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતના દક્ષિણાર્ધમાં ત્યારે પહેલા અયનની શરૂઆત થાય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ પહેલા અયનની શરૂઆત થાય છે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! સમયના વિષે જેમ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ અયનના વિષયમાં પણ સમજવું. અને તે કથન “ અનન્તરપશ્ચાત્કૃતસમયે પ્રથમં અયનં પ્રતિપન્નં ભવતિ ” અહીં સુધી જ ગ્રહણ કરવું. જેવી રીતે અયન વિષેના આલાપકો કહ્યા છે એજ પ્રમાણે સંવત્સર વિષેના આલાપકો, પણ કહેવા

પિ, વર્ષશતેનાપિ વર્ષસહસ્રેણાપિ, વર્ષશતસહસ્રેણાપિ, પૂર્વાઙ્ગેનાપિ, પૂર્વેણાપિ, ત્રુટિતાઙ્ગેનાપિ ત્રુટિતેનાપિ, એવમ્-અટટાઙ્ગમ્, અટટમ્, અવવાઙ્ગમ્, અવવમ્, હુહુકાઙ્ગમ્, હુહુકમ્, ઉત્પલાઙ્ગમ્, ઉત્પલમ્, પદ્માઙ્ગમ્, પદ્મમ્, નલિનાઙ્ગમ્, નલિનમ્, અર્થનિપુરાઙ્ગમ્, અર્થનિપૂરમ્, અયુતાઙ્ગમ્, અયુતમ્, નયુતાઙ્ગમ્, નયુતમ્, પ્રયુતાઙ્ગમ્, પ્રયુતમ્, ચૂલિકાઙ્ગમ્, ચૂલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકયા, પલ્યોપમેન, સાગરોપમેણાપિ મણિતવ્યઃ । યદા ભદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે પ્રથમાવસર્પિણી પ્રતિપદ્યતે, તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ પ્રથમાવસર્પિણી પ્રતિપદ્યતે યદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ પ્રથમાઽવસર્પિણી પ્રતિપદ્યતે તદા જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યે પશ્ચિમે નૈવાસ્તિ અવસર્પિણી, નૈવાસ્તિ ઉત્સર્પિણી, અવસ્થિતસ્તત્ર કાલઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, શ્રમણાયુષ્મન્ ! હન્ત,

સે સંવત્સરકો લેકર ખી અભિલાપ કહલેના ચાહિયે હસી તરહ સે યુગ, વર્ષરાત વર્ષસહસ્ર, વર્ષશતસહસ્ર, પૂર્વાઙ્ગ, પૂર્વ ત્રુટિતાઙ્ગ, ત્રુટિત, અટટાઙ્ગ, અટટ, અવવાઙ્ગ, અવવ, હુહુકાઙ્ગ, હુહુક, ઉત્પલાઙ્ગ ઉત્પલ, પદ્માઙ્ગ, પદ્મ નલિનાઙ્ગ, નલિન, અર્થનિપુરાઙ્ગ, અર્થનિપુર, અયુતાઙ્ગ, અયુત, નયુતાઙ્ગ, નયુત, પ્રયુતાઙ્ગ, પ્રયુત, ચૂલિકાઙ્ગ, ચૂલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકાઙ્ગ, શીર્ષપ્રહેલિકા, પલ્યોપમ ઓર સાગરોપમ इन को लेकर भी अभिलाप कहलेना चाहिये ।

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપ નામ કે દ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં જવ પ્રથમ અવસર્પિણી પ્રારંભ હોતી હૈ, તવ ઉત્તરાર્ધ મેં ખી પ્રથમ અવસર્પિણી પ્રારંભ હોતી હૈ ઓર જવ ઉત્તરાર્ધ મેં ખી પ્રથમ અવસર્પિણી પ્રારંભ હોતી હૈ તો કયા જમ્બૂદ્વીપ નામ કે દ્વીપ મેં મન્દર પર્વત કી પૂર્વ પશ્ચિમ દિશા મેં જવ અવસર્પિણી નહીં હૈ ઓર ઉત્સર્પિણી ખી નહીં હૈ તો કયા હે દીર્ઘજીવિન્ ! શ્રમણ ! વહાં પર કાલ અવસ્થિત કહા ગયા હૈ ?

જોઈએ એજ પ્રમાણે યુગ, વર્ષસહસ્ર, પૂર્વાઙ્ગ, પૂર્વ, ત્રુટિતાઙ્ગ, ત્રુટિત, અટટાઙ્ગ, અટટ, અવવાઙ્ગ, અવવ, હુહુકાઙ્ગ, હુહુક, ઉત્પલાઙ્ગ, ઉત્પલ, પદ્માઙ્ગ, પદ્મ, નલિનાઙ્ગ, નલિન, અર્થનિપુરાઙ્ગ, અર્થનિપૂર, અયુતાઙ્ગ, અયુત, નયુતાઙ્ગ, નયુત, પ્રયુતાઙ્ગ, પ્રયુત, ચૂલિકાઙ્ગ, ચૂલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકાઙ્ગ, શીર્ષપ્રહેલિકા, પલ્યોપમ અને સાગરોપમના વિષયમાં પણ આલાપક કહેવા જોઈએ.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જ્યારે જમ્બૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં પ્રથમ અવસર્પિણી શરૂ થાય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ અવસર્પિણી શરૂ થાય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ અવસર્પિણી શરૂ થાય છે. ત્યારે શું જમ્બૂદ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં ઉત્સર્પિણી પણ હોતી નથી અને અવસર્પિણી હોતી નથી ? તો હે ભદન્ત ! હે દીર્ઘજીવન ! શું ત્યાં અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે ?

ગૌતમ ! તદેવ યાવત્-ઉચ્ચારયિતવ્યમ્, યાવત્-શ્રમણાયુષ્મન્ ! યથા અવસર્પિण्या આલાપકો મણિતઃ, એવમ્ ઉત્સર્પિण्याઽપિ મણિતવ્યઃ ।

તથા ચન્દ્રવિષયકસ્તૃતીયાલાપકથેત્યમ્-લવણે ભદન્ત ! સમુદ્રે ચન્દ્રૌ ઉદીચી-પ્રાચ્યામ્ ઉદ્ગત્ય પ્રાચી-દક્ષિણાયામ્ આગચ્છતઃ ? પ્રાચી-દક્ષિણાયામ્ ઉદ્ગત્ય દક્ષિણ-પ્રતીચ્યામ્ આગચ્છતઃ ? દક્ષિણ-પ્રતીચ્યામ્ ઉદ્ગત્ય પ્રતીચ્યુદીચ્યા માગચ્છતઃ ? પ્રતીચ્યુદીચ્યુદ્ગત્ય ઉદીચી-પ્રાચ્યામાગચ્છતઃ ? લવણસમુદ્રે ચત્વારશ્ચન્દ્રા ભવન્તિ તેષુ પ્રતિદિનં તત્ર ભાગદ્વયે દ્વૌ ચન્દ્રૌ આગચ્છતઃ, તદપેક્ષયા ' દ્વૌ ' इत्युक्तम्, યા એવ જમ્બૂદ્વીપસ્ય વક્તવ્યતા મણિતા સા એવ અપરિશેષિકા

ઉત્તર—હાં ગૌતમ ! એસા હી હૈ—પૂર્વ કી તરહ સે હી યહાં સબ કહ-લેના ચાહિયે—યાવત્ હે શ્રમણાયુષ્મન્ ! જિસ પ્રકાર સે અવસર્પિણી કે સંબંધ મેં આલાપક કહા હૈ—ઉસી પ્રકાર સે ઉત્સર્પિણી કે વિષય મેં બી આલાપક જાનના ચાહિયે ।

તથા—ચન્દ્ર કે વિષય મેં તૃતીય આલાપક હસ પ્રકાર સે હૈ—પ્ર૦—હે ભદન્ત ! લવણસમુદ્ર મેં દો ચંદ્રમા ઈશાન કોણ મેં ઉદિત હોકર અગ્નિકોણ મેં જાતે હૈં કયા ? અગ્નિકોણ મેં ઉદિત હોકર નૈઋત્ય કોણ મેં જાતે હૈં કયા ? નૈઋત્ય કોણ મેં ઉદિત હાકર વાયવ્ય કોણ મેં જાતે હૈં કયા ? વાયવ્યકોણ મેં ઉદિત હોકર ઈશાન કોણ મેં જાતે હૈં કયા ? લવ-ણસમુદ્ર મેં ચાર ચંદ્રમા હૈં । ઉનમેંસે પ્રતિદિન વહાં પર દો ભાગમેં દો ચંદ્ર ઉદિત હોતે હૈં—હસી અપેક્ષા કો લેકર (દો) એસા પાઠ કહા ગયા હૈ ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! એવું જ છે. એટલે કે પ્રશ્નસૂત્ર પ્રમાણે જ અહીં સમસ્ત કથન સમજવું. જે પ્રકારે અવસર્પિણીના વિષયમાં આલાપક કહ્યો છે, એ જ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણીના વિષયમાં પણ આલાપક સમજવો.

તથા ચન્દ્રના વિષયમાં ત્રીજો આલાપક આ પ્રમાણે છે:—

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! લવણ સમુદ્રમાં જે ચન્દ્રમા ઈશાન કોણમાં ઉદય પામીને શુ' અગ્નિકોણમાં જાય છે ? અગ્નિકોણમાં ઉદય પામીને શુ' નૈઋત્ય કોણમાં જાય છે ? નૈઋત્ય કોણમાં ઉદય પામીને શુ' વાયવ્ય કોણમાં જાય છે ? વાયવ્ય કોણમાં ઉદય પામીને શુ' ઈશાન કોણમાં જાય છે ? (લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચન્દ્રમા છે. તેમાંથી પ્રતિદિન ત્યાં જે ભાગમાં જે ચન્દ્ર ઉદય પામે છે, તે કારણે સૂત્રપાઠમાં 'જે ચન્દ્ર' કહ્યા છે.)

લવણસમુદ્રસ્યાપિ ભણિતવ્યા, નવરમ્-અભિલાપોડ્યં જ્ઞાતવ્યઃ-યદા ભદન્ત ! લવણે સમુદ્રે દક્ષિણાર્ધે રાત્રિર્ભવતિ, તદેવ યાવત્-તદા લવણસમુદ્રે પૌરસ્ત્ય-પશ્ચિમે દિવસો ભવતિ, એતેન અભિલાપેન જ્ઞાતવ્યમ્ । યદા ભદન્ત ! લવણસમુદ્રે દક્ષિણાર્ધે પ્રથમા અવસર્પિણી પ્રતિપદ્યતે, તદા ઉત્તરાર્ધે પ્રથમા અવસર્પિણી પ્રતિપદ્યતે ? યદા ઉત્તરાર્ધે પ્રથમા અવસર્પિણી પ્રતિપદ્યતે તદા લવણસમુદ્રે પૌરસ્ત્ય-પશ્ચિમે નૈવાસ્તિ અવસર્પિણી નૈવાસ્તિ ઉત્સર્પિણી શ્રમણાયુષ્મન્ ! । હન્ત, ગૌતમ ! યાવત્-શ્રમણાયુષ્મન્, ધાત-

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ કી જો વક્તવ્યતા કહી હૈ, વહી પૂરી વક્તવ્યતા લવણસમુદ્ર કી ભી કહની ચાહિયે । વિશેષતા કેવલ ઉસમેં યહી હૈ કિ યહાં અભિલાપ હસ પ્રકાર સે જાનના-(હે ભદન્ત ! જિસ સમય લવણ સમુદ્ર કે દક્ષિણાર્ધ મેં દિવસ હોતા હૈ ઇત્યાદિ સબ ઉસી પ્રકાર સે કહના ચાહિયે-યાવત્ તબ લવણ સમુદ્ર મેં પૂર્વ પશ્ચિમ મેં રાત્રિ હોતી હૈ ” । હસ પ્રકાર કે અભિલાપ દ્વારા હસ વિષય સે સંબંધ રાખને વાલે પ્રશ્નોત્તર કહના ચાહિયે ।

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! લવણ સમુદ્ર મેં જબ દક્ષિણાર્ધ મેં પ્રથમ અવસર્પિણી કાલ હોતા હૈ તબ ઉત્તરાર્ધ મેં ભી પ્રથમ અવસર્પિણી કાલ હોતા હૈ ઓર જબ ઉત્તરાર્ધ મેં ભી પ્રથમ અવસર્પિણી કાલ હોતા હૈ, તબ લવણસમુદ્ર મેં પૂર્વ ઓર પશ્ચિમમેં ન અવસર્પિણીકાલ હોતા હૈ ઓર ન ઉત્સર્પિણીકાલ હી હોતા હૈ તો ક્યાવહાં કાલ અવસ્થિત પ્રકટ કિયા ગયા હૈ ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના વિષયમાં જે વક્તવ્યતા કહી છે, એજ પ્રમાણેની પૂરેપૂરી વક્તવ્યતા લવણ સમુદ્રના વિષયમાં પણ સમજવી. વિશેષતા એટલી જ છે કે ત્યાં સૂત્રપાઠમાં આવતા ‘જંબૂદ્વીપને’ બદલે અહીં ‘લવણ સમુદ્ર’ સમજવો. જેમકે—“ હે ભદન્ત ! જ્યારે લવણસમુદ્રના દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ હોય છે ” ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન એ પ્રમાણે જ કરેલું. “ ત્યારે લવણ સમુદ્રમાં પૂર્વ-પશ્ચિમે રાત્રિ હોય છે, ” પર્યન્તનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. આ પ્રકારના આલાપકો દ્વારા આ વિષય સાથે સંબંધ રાખતા પ્રશ્નોત્તરો અહીં કરેલા બેઠબે.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! લવણ સમુદ્રના દક્ષિણાર્ધમાં જ્યારે પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે, અને ઉત્તરાર્ધમાં પ્રથમ અવસર્પિણી કાળ હોય છે, ત્યારે લવણ સમુદ્રની પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં અવસર્પિણી કાળ પણ હોતો નથી અને ઉત્સર્પિણી કાળ પણ હોતો નથી. તો શું ત્યાં અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે ?

કીચ્છળે મદન્ત ! ચન્દ્રો ઉદીચી-પ્રાચ્યામુદ્ગત્ય યાવત્ — પ્રતીચ્છુદીચ્યા મુદ્ગત્ય ઉદીચી-પ્રાચ્યામાગચ્છતઃ ? ગૌતમ ! યથૈવ જમ્બૂદ્વીપસ્ય વક્તવ્યતા મણિતા, સા એવ ધાતકીચ્છળસ્યાપિ મણિતવ્યા, નવરમ્-અનેન અમિલાપેન સર્વે અમિલાપાઃ મણિતવ્યાઃ— યદા મદન્ત ! ધાતકીચ્છળે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે રાત્રિર્ભવતિ તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ ? યદા ઉત્તરાર્ધે રાત્રિર્ભવતિ તદા ધાતકીચ્છળે દ્વીપે મન્દરાણાં પર્વતાનાં પૌરસ્ત્ય-પશ્ચિમે દિવસો ભવતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! એવમેવ યાવત્-પૌરસ્ત્ય-

હે ગૌતમ ! હાં, વહાં પર इसी प्रकार से है यावत् हे श्रमणा-युष्मन् ! इत्यादि ।

પ્રશ્ન—હે મદન્ત ! ધાતકીચ્છળમાં દ્વાદશ ચંદ્રમા ઈશાનકોણ સે ઉદિત હોકર અગ્નિકોણ મેં જાતે હૈં કયા ? અગ્નિકોણ સે ઉદિત હોકર નૈઋત્યકોણ મેં જાતે હૈં કયા ? નૈઋત્યકોણ સે ઉદિત હોકર વાયવ્યકોણ મેં જાતે હૈં કયા ? વાયવ્યકોણ સે ઉદિત હોકર ઈશાનકોણ મેં જાતે હૈં કયા ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! इस विषय में जैसी वक्तव्यता जम्बूद्वीप को लेकर कही गई है उसी प्रकार से वक्तव्यता यहां पर भी कहलेनी चाहिये विशेषता केवल इस वक्तव्यता में उस वक्तव्यता की अपेक्षा इतनी ही है कि जम्बूद्वीप के स्थान पर इस वक्तव्यता में (धातकीचछल) शब्द का उच्चारण करना चाहिये

પ્રશ્ન—હે મદન્ત ! જબ ધાતકીચ્છળદ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ મેં રાત્રિ હોતી હૈ, તબ ઉત્તરાર્ધ મેં મી રાત્રિ હોતી હૈ ઓર જબ ઉત્તરાર્ધ મેં રાત્રિ હોતી હૈ, તબ ધાતકી ચ્છળ દ્વીપ મેં મન્દરપર્વતો કી પૂર્વપશ્ચિમ દિશા મેં દિવસ હોતા હૈ કયા ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! ત્યાં એ પ્રમાણે જ છે. (હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! પર્યન્તનું સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું.)

પ્રશ્ન—હે મદન્ત ! ધાતકી ખંડમાં બાર ચન્દ્રમા શું ઈશાન કોણમાં ઉદય પામીને અગ્નિ કોણમાં જાય છે ? અગ્નિ કોણમાં ઉદય પામીને શું નૈઋત્ય કોણમાં જાય છે ? નૈઋત્યમાં ઉદય પામીને શું વાયવ્યમાં જાય છે ? વાયવ્ય કોણમાં ઉદય પામીને શું ઈશાન કોણમાં જાય છે ?

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! આ વિષયમાં જમ્બૂદ્વીપની વક્તવ્યતા જેવી જ વક્તવ્યતા સમજવી. તે વક્તવ્યતામાં ‘ જમ્બૂદ્વીપની ’ જગ્યાએ ‘ ધાતકીખંડ ’ પદ મૂકવાથી ધાતકીખંડ વિષેના પ્રશ્નોત્તરો તૈયાર થશે. જેમકે—“ હે મદન્ત ! જ્યારે ધાતકી ખંડના દક્ષિણાર્ધમાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે શું ઉત્તરાર્ધમાં પણ રાત્રિ હોય છે ? અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં રાત્રિ હોય છે, ત્યારે ધાતકીખંડ દ્વીપમાં મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમે શું દિવસ હોય છે ? ”

इन्त, गौतम ! यावत्-श्रमणायुष्मन् ! यथा-लवणसमुद्रस्य वक्तव्यता तथा कालो-
दस्यापि वक्तव्यता भणितव्या, नवरम्-कालोदस्य नाम भणितव्यम्, अभ्यन्तर-
पुष्करार्धे भदन्त ! चन्द्रौ उदीची - प्राच्याम् उद्गत्य यावत्-उदीची-प्राच्या
मागच्छतः ? गौतम ! यथैव धातकीखण्डस्य वक्तव्यता तथैव अभ्यन्तरपुष्करार्ध-
स्यापि भणितव्या, नवरम्-अभिलोपो ज्ञातव्यः, यावत्-तदा अभ्यन्तरपुष्करार्धे
मन्दरयोः पर्वतयोः पौरस्त्य-पश्चिमे नैवास्ति अवसर्पिणी, नैवास्ति उत्सर्पिणी,

उत्तर--हां गौतम ! इसी तरह से है यावत् श्रमणायुष्मन् ! जिस प्रकार से लवणसमुद्र की यह वक्तव्यता कही है, उसी प्रकार से कालोद संबंधी वक्तव्यता भी जाननी चाहिये । विशेषता केवल यही है कि लवणसमुद्र के स्थानपर पाठ के उच्चारण करते समय (कालोद) इस शब्द का प्रयोग करना चाहिये ।

प्रश्न-हे भदन्त ! आभ्यन्तरपुष्करार्ध में दो चन्द्रमा ईशानकोण से उदित होकर अग्निकोण में जाते हैं क्या ? अग्निकोण से उदित होकर नैऋत्यकोण में जाते हैं क्या ? नैऋत्यकोण से उदित होकर वायव्यकोण में जाते हैं क्या ? वायव्य कोण से उदित होकर ईशान कोण में जाते हैं क्या ? हे गौतम ! इस विषय में जैसी धातकीखण्ड को लेकर कही गई है वैसी ही वक्तव्यता आभ्यन्तर पुष्पकरार्धके विषय में भी जाननी चाहिये । विशेषता केवल यही है । कि धातकीखंड शब्दके बदले इस वक्त-

ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! એવું જ છે. શ્રમણાયુષ્મન્ પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. લવણ સમુદ્રની આ વક્તવ્યતા પ્રમાણે જ કાલોદની વક્તવ્યતા પણ સમજવી. વિશેષતા એટલી જ છે કે સૂત્રપાઠમાં લવણ સમુદ્રને બદલે ' કાલોદ ' શબ્દનો પ્રયોગ કરવો.

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં બે ચન્દ્રમા શું ઈશાન કોણમાંથી ઉદય પામીને અગ્નિ કોણમાં જાય છે ? અગ્નિ કોણમાં ઉદય પામીને શું નૈઋત્યમાં જાય છે ? નૈઋત્યમાં ઉદય પામીને શું વાયવ્ય કોણમાં જાય છે ? શું વાયવ્યમાં ઉદય પામીને ઈશાનમાં જાય છે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને ધાતકીખંડના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એ જ પ્રમાણે આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધના સંબંધમાં પણ સમજવું. આ કથનમાં વિશેષતા એટલી જ છે કે ' ધાતકીખંડ ' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે તેને બદલે અહીં " આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ " શબ્દનો પ્રયોગ કરવો. આ પ્રમાણે દેરદાર કરીને પ્રશ્નોત્તરો બનાવવા નોંધવો. કયાં સુધી તે કથનને ગ્રહણ

અવસ્થિતસ્તત્ર કાલઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ શ્રમણાયુષ્મન્ । સૂત્રે બહુવચન કથનેન લવણસમુદ્રે
ચત્વારઃ સૂર્યાઃ ચત્વારશ્ચન્દ્રાઃ, તથા ધાતકીચ્છળે દ્વાદશસૂર્યા દ્વાદશ ચન્દ્રાશ્ચ
વક્તવ્યાઃ ॥ સૂ. ૧ ॥

इति पञ्चमशतकस्य दशमोद्देशकः समाप्तः ॥ ५-१०

इति श्री विश्वविख्यात - जगद्बल्लभ - प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलि-
तललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-
श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त ' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित-
कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री
घासीलालप्रतिचिरचितायां श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायां पञ्चमं शतकं समाप्तम् ॥१०॥

વ્યતા મેં આમ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ શબ્દ કા ઉચ્ચારણ કર પાઠ બોલના
ચાહિયે । યાવત્ આમ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ મેં મંદરો કી પૂર્વ પશ્ચિમદિશા મેં
અવસર્પિણી કાલ નહીં હોતા હૈ ઓર ઉત્સર્પિણી કાલ મી નહીં હોતા હૈ
કયોં કિ વહાં પર કાલ અવસ્થિત કહા ગયા હૈ । સૂત્રમેં બહુવચનકે કથન
સે લવણસમુદ્ર મેં ચાર સૂર્ય ચંદ્રમા હૈ તથા ધાતકી ચ્છળ મેં ૧૨ બારહ
સૂર્ય ૧૨ બારહ ચંદ્રમા હૈ યહ બાત પ્રતિપાદિત હુઈ હૈ ॥ સૂ. ૧ ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत “ भगव-
तीसूत्र”की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके पांचवे शतकका दशवा
उद्देशक समाप्त ॥ ५-१०॥

કરવું, તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે-“ આમ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં મન્દર
પર્વતોની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં અવસર્પિણી કાળ હોતો નથી અને ઉત્સર્પિણી
કાળ પણ હોતો નથી, કારણ કે ત્યાં અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે, ” અહીં સુધીનું
કથન ગ્રહણ કરવું. સૂત્રમાં બહુવચનનો પ્રયોગ થયેલો હોવાથી એ વાતનું
પ્રતિપાદન થાય છે કે લવણ સમુદ્રમાં ચાર સૂર્ય અને ચાર ચન્દ્રમા છે, તથા
ધાતકી ખંડમાં બાર સૂર્ય અને બાર ચન્દ્રમા છે. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચ-
ન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના પાંચમા શતકનો દશમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૫-૧૦॥

॥ षष्ठं शतकम् ॥

॥ षष्ठशतके प्रथमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् ॥

प्रथमं षष्ठशतकस्थसर्वोद्देशकार्यसंग्रहाय गाथायाः प्रतिपादनम्—

वेदना १ अहार २ महावस्त्रव ३ संप्रदेश ४ तमस्काय ५ भव्य ६ शालि
पृथिवीकर्मा ९-न्यतीर्थिका १० एते विषयाप्रतिपादिता सन्ति ।

अथ प्रथमोद्देशकार्य माह—महावेदनावन्तो महानिर्जरावन्तो भवन्ति, महानि-
र्जरावन्तो महावेदनावन्तो भवन्ति ? इति प्रश्नोत्तरम् ।

छट्ठाशतक के पहला उद्देशा का प्रारंभ

इस छठे शतक के प्रथम उद्देशक में जो विषय प्रतिपादित किया गया है—उसका संक्षिप्त विवरण इस प्रकार से है—सब से पहिले इसमें (वेयण-आहार) यह गाथा कही गई है—इसमें वेदना (१) आहार (२) महावस्त्रव (३) संप्रदेश (४) तमस्काय (५) भव्य (६) शालि (७) पृथिवी (८) कर्म (९) अन्यतीर्थिक (१०) ये विषय जो कि दश उद्देशकों में प्रतिपादित किये गये हैं उनका संग्रह किया गया है (वेदना) यह प्रथम शब्द है इसका अर्थ ऐसा है—कि जो महावेदना वाले होते हैं वे महानिर्जरा वाले होते हैं या नहीं होते हैं—तथा जो महानिर्जरा वाले होते हैं वे महावेदनावाले होते हैं, या नहीं होते हैं ऐसा प्रश्न—और फिर

छठ्ठा शतकनो प्रारंभ

शतक-६ उद्देशक-१

छठ्ठा शतकना उद्देशकमां जे विषयनुं प्रतिपादन करवामां आंथुं छे, तेनुं संक्षिप्त वणुंन नीचे प्रभाळु छे—सौथी पडेलीं तेमां “ वेयण-आहार ” आदि गाथा कही छे. आ गाथामां दस उद्देशाओमां जे दस विषयोनुं प्रतिपादन करवामां आंथुं छे, ते विषयो कही छे. ते दस विषयो नीचे प्रभाळु छे.

(१) वेदना, (२) आहार, (३) महावस्त्रव, (४) संप्रदेश, (५) तमस्काय, (६) भव्य, (७) शालि, (८) पृथ्वी, (९) कर्म अने (१०) अन्यतीर्थिक.

“ वेदना उद्देशक ” नामना पडेली उद्देशकमां ओवो प्रश्न पूछयो के “ जेओ महावेदनावाणा होय छे, तेओ शुं महानिर्जरावाणा होय छे के नथी होता ? तथा जेओ महानिर्जरावाणा होय छे, तेओ महावेदनावाणा होय छे के नथी होता ? आ प्रश्नो उत्तर अ.थ्यो छे—तथा ओवुं प्रतिपादन

તતો મહાવેદના-અલ્પવેદનયોર્મધ્યે પ્રશસ્તનિર્જરાવાન્ શ્રેષ્ઠઃ ઇતિ પ્રતિપાદનમ્ । તતઃ પૃષ્ઠી-સપ્તમ્યોઃ પૃથિવ્યોર્નિગ્રાસિનાં નૈરયિકાણાં મહાવેદનાવત્ત્વપ્રતિપાદનમ્ । મહાવેદનાવતામપિ નૈરયિકાણાં શ્રમણનિર્ગ્રન્થાપેક્ષયા અલ્પનિર્જરત્વકથનમ્, તત્ત્વ કર્દમરાગરક્તપતન્નરાગરક્તવસ્ત્રયોર્દૃષ્ટાન્તતયોપન્યાસઃ । નૈરયિકાણાં પાપકર્મણાં ચિક્ષણત્વેન દુર્ધાવ્યત્વે અયોગનય દૃષ્ટાન્તીકરણમ્ । શ્રમણનિર્ગ્રન્થાનાં તુ કર્મણાં શુષ્કતૃણપુજ્જાગ્ન્યોઃ, જલચિન્દુ-સંતપ્તાયસ્કટાદયોશ્ચ દૃષ્ટાન્તતયા પ્રતિપાદનમ્, તતો મનોવચઃકાયકર્મરૂપકરણાનાં ચતુર્વિધાનામ્ પ્રતિપાદનમ્ । નૈરયિકાણાં પંચેન્દ્રિયાણાં ચ જીરાનામ્ ઉપર્યુક્તચતુર્વિધકરણપ્રતિપાદનમ્ । એકેન્દ્રિયાણાં કાય-કર્મરૂપદ્વિકરણકથનમ્ । વિકલેન્દ્રિયાણાં વચન-કાય-કર્મરૂપત્રિક-

इसका उत्तर महावेदनावालों और अल्पवेदना वालों के बीच में प्रशस्तनिर्जरावाला श्रेष्ठ है, ऐसा कथन छद्मी और सातवींके नारकोंके महावेदना का कथन; महावेदनावाले नारकों में श्रमणनिर्ग्रन्थों की अपेक्षा अल्पनिर्जरावत्त्व का प्रतिपादन, कर्दमराग से रक्त और पतङ्गरागसे रक्त वस्त्र का दृष्टान्त प्रदर्शन नारक जीवों के पापकर्म चिकने होते हैं इस कारण वे दुर्धाव्य होते हैं अर्थात्-कर्मका धोना बहुत ही कठिन होता है इस विषय में एरण का दृष्टान्त-श्रमणनिर्ग्रन्थों के कर्म-क्षपण के विषयमें शुष्कतृणपुञ्ज और अग्नि का, जलचिन्दु का, संतप्त लौहे के कटाह का दृष्टान्त, मन, वचन, काय और कर्म इन चार प्रकार के करणों का कथन, नारकों के और पंचेन्द्रिय जीवों के इन चार करणों का प्रतिपादन एकेन्द्रिय जीवों के काय और कर्मरूप दो करण होते हैं ऐसा कथन विकलेन्द्रिय जीवों के वचन, काय

કર્મ' છે કે મહાવેદનાવાળા અને અલ્પ વેદનાવાળા કરતાં પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળા શ્રેષ્ઠ છે છદ્મી અને સાતમી પૃથ્વી (નરકો) ના નારકોની મહાવેદનાનું કથન, મહાવેદનાવાળા નારકોમાં શ્રમણ નિર્ગ્રંથોની અપેક્ષાએ અલ્પ નિર્જરાયુક્ત કથન, કર્દમરાગથી રક્ત અને (ખંજનરાગ) પતંગ રાગથી રક્ત અને મલિન વસ્ત્રનું દૃષ્ટાંત, નારકોના પાપકર્મ ચિક્ષણ હોય છે અને તે કારણે તે કર્મોને ધોઈ નાખવાનું કાર્ય ઘણું જ કઠિન હોય છે, આ વિષયના પ્રતિપાદન માટે એણનું દૃષ્ટાંત શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના કર્મોનો ક્ષય કેવી રીતે થાય છે તે બતાવવા માટે સૂકા તૃણપુજ્જનું, અગ્નિનું, જળચિન્દુનું અને તપાવેલી લોખંડની કઢાહીનું દૃષ્ટાંત મન, વચન, અને કર્મ, એ ચાર પ્રકારનાં કરણોનું કથન. નારકો અને પંચેન્દ્રિય જીવોનાં તે ચાર કરણોનું પ્રતિપાદન એકેન્દ્રિય જીવોને કાય અને કર્મરૂપ બે કરણ હોય છે એવું કથન, વિકલેન્દ્રિય જીવોને વચન, કાય અને

રણાનિ । તતો નૈરયિકાણાં કરણદ્વારા અશાતાવેદના, અસુરકુમારાદિ યાવત્
સ્તનિતકુમારપર્યન્તાનાં તુ કરણદ્વારા શાતાવેદના । પૃથિવીકાયાનામ્, ઔદારિ-
કશરીરવતાં દેવાનાં ચ વિષયે તદ્વિચારચર્ચા, । તતો મહાવેદના-મહાનિર્જરા,-
મહાવેદના-અલ્પનિર્જરા, અલ્પવેદના-મહામુનીનાં મહાવેદના-મહાનિર્જરા, પઠ્ઠી-
સપ્તમ્યોઃ પૃથિવ્યોઃ વાસિનાં નૈરયિકાણાત્ મહાવેદના-અલ્પનિર્જરા, શૈલેશીકરણ-
યોગવતામ્ અનગારાણામ્ અલ્પવેદના-મહાનિર્જરા, અનુત્તરોપપાતિકદેવાનામ્ અલ્પ-
વેદના-અલ્પનિર્જરા ભવન્તીતિ પ્રતિપાદનમ્ । તતો ગૌતમસ્ય ભગવદ્વાક્યસ્વીક-
રણમ્ । સંગ્રહગાથા, ઉદ્દેશસમાપ્તિથ ॥

और कर्म ये तीन करण होते हैं ऐसा कथन नारक जीवों के करणद्वारा
आशातावेदना, असुरकुमार से लेकर स्तनितकुमारों तक के दोनों के
करण द्वारा शातावेदना पृथिवीकायों के औदारिक शरीरवालों के और
देवों के विषय में इसके विचार की चर्चा महावेदना, महानिर्जरा, महा-
वेदना अल्पनिर्जरा, अल्पवेदना महानिर्जरा अल्पवेदना अल्पनिर्जरा,
ऐसा कथन, प्रतिमाधारी मुनियों के महावेदना महानिर्जरा, और सात-
वीं पृथिवीमें रहने वाले नारकोंमें महावेदना और अल्पनिर्जरा, शैलेशी-
करण योगवाले अनगारों के अल्पवेदना महानिर्जरा और अनुत्तरोप-
पातिक देवों के अल्पवेदना अल्पनिर्जरा होती है ऐसा कथन गौतमद्वारा
भगवान् के वचनों का स्वीकरण, संग्रह गाथा उद्देशसमाप्ति ।

સંગ્રહ ગાથા—

“ वेयण १ आहार २ महस्सवे ३ य सपएस ४ तमुयाए ५ भविए ६ य ।
साली ७ पुढवी ८ कम्म ९ अन्नउत्थि १० दस छट्ठगम्मिसए ॥ १॥ ”

કર્મરૂપ ત્રણ કરણ હોય છે એવું કથન. નારક જીવોને કરણ દ્વારા અશાતા
વેદના, અસુરકુમારોથી સ્તનિતકુમારો પર્યન્તના દેવોને કરણ દ્વારા શાતા વેદના.
પૃથિવકાયો, ઔદારિક શરીરવાળા અને દેવોના વિષયમાં આ બાબત (કરણ)
ની ચર્ચા. મહાવેદના મહાનિર્જરા, મહાવેદના અલ્પ નિર્જરા, અલ્પ વેદના
મહાનિર્જરા, અલ્પ વેદના અલ્પનિર્જરા, ઇત્યાદિનું કથન. પ્રતિમાધારી મુનિ-
ઓમાં મહાવેદના મહાનિર્જરા, છટ્ટી અને સાતમી નરકના નારકોમાં મહાવેદના
અને અલ્પનિર્જરા, શૈલેશીકરણ યોગવાળા આજુગારોમાં અલ્પ વેદના અને મહા-
નિર્જરા, અનુત્તરોપપાતિક દેવોમાં અલ્પ વેદના અને અલ્પનિર્જરા થાય છે એવું
કથન. ગૌતમ દ્વારા ભગવાનનાં વચનોનો સ્વીકાર, સંગ્રહ ગાથા, ઉદ્દેશકની સમાપ્તિ.

સંગ્રહગાથા—

वेयण १, आहार २, महास्सवे ३, य सपएस ४, तमुयाए ५, भविए ६ य ।
साली ७, पुढवी ८, कम्म ९, अन्नउत्थि १०, दस छट्ठगम्मिसए ॥ १ ॥

પશ્ચમં શતકં વિવિધવર્ણનતયા વ્યાख्याતમ્, અથ અવસર સંગત્યા પ્રાપ્તં
પષ્ઠં શતકમપિ વિવિધવર્ણનતયૈવ વિવિચ્યતે, તસ્ય ચ પષ્ઠશતકસ્ય દશો-
દેશકાર્થસંગ્રહગાથામાહ-‘ વેયણ ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલત્-વેયણ-આહાર-મહસ્સવે ય. સપણસ-તમુયાણ-ભવિસણ ય ।

સાલી પુઢવી કમ્મં, અન્નઉત્થિં દસ છટ્ટગસ્મિ સણ” ॥૧॥

છાયા-વેદના ૧-સહાર ૨-મહાસ્રવાશ્ચ ૩-સપ્રદેશ ૪-તમસ્કાયૌ ૫ ભવ્યશ્ચ ૬ ।

શાલિ: ૭, પૃથ્વી ૮, કર્મ ૯ ડન્યયૂથિકા ૧૦ દશ પષ્ઠકે શતકે ।

ટીકા—વેદના મહાવેદના મહાનિર્જરા ઇત્યાદ્યર્થપ્રતિપાદનપરતયા પ્રથમ: ઉદે-
શક: ૧, આહાર:-આહારાદ્યર્થાભિધાયકો દ્વિતીય: ૨ મહાસ્રવશ્ચ-મહાસ્રવ-

વેદના ૧, આહાર ૨, મહાઆસ્રવ ૩, સપ્રદેશ ૪, તમસ્કાય ૫, ભવ્ય
૬, શાલી ૭, પૃથિવી ૮, કર્મ ૯ ઓર અન્યયૂથિક વક્તવ્યતા યે ૧૦
ઉદેશક હસ છટે શતક મેં હેં ।

વિચિત્ર અર્થવાલે પાંચવેં શતક કી વ્યાખ્યા હો ચુકી અવ અવ-
સર પ્રાપ્ત છટે શતક કા કિ જિસમેં વિવધ પ્રકાર કા વર્ણન હૈ
વિવેચન પ્રારંભ હોતા હૈ-હસ છટે શતક મેં દસ ૧૦ ઉદેશક હેં । હન
દસ ૧૦ ઉદેશકોં મેં કયા ૨ વિષય પ્રતિપાદિત હુઓ હૈ હસ ચાત કો
કહને વાલી યહ સંગ્રહ ગથા હૈ-પ્રથમ ઉદેશક કા નામ વેદના હૈ-હસમેં
મહાવેદના મહાનિર્જરા ઇત્યાદિ અર્થ કા પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ હસ
કારણ હસકા નામ વેદના ઉદેશક ઁસા હુઆ હૈ । આહાર-હસ ઉદેશક

આ છટ્ટા શતકમાં નીચે પ્રમાણે દસ ઉદેશકો છે-(૧) વેદના (૨) આહાર,
(૩) મહાઆસ્રવ, (૪) સપ્રદેશ, (૫) તમસ્કાય, (૬) ભવ્ય, (૭) શાલી,
(૮) પૃથિવિ, (૯) કર્મ અને (૧૦) અન્યયૂથિક વક્તવ્યતા.

ટીકાર્થ—વિચિત્ર અર્થવાળા પાંચમાં શતકની વ્યાખ્યા પૂરી થઈ હવે
છટ્ટા શતકની શરૂઆત થાય છે. આ શતકમાં વિવિધ વિષયોનું પ્રતિપાદન થયું
છે છટ્ટા શતકના દસ ઉદેશક છે. દસે ઉદેશકમાં કયા કયા વિષયનું પ્રતિપાદન
કરવામાં આવ્યું છે, એ ઉપર્યુક્ત સંગ્રહ ગાથામાં કહ્યું છે. પહેલા ઉદેશકનું
‘ વેદના ’ છે, કારણ કે તેમાં મહાવેદના, મહાનિર્જરા વગેરે વિષયોનું પ્રતિ-
પાદન કરવામાં આવ્યું છે. બીજા ઉદેશકને ‘ આહાર ઉદેશક ’ કહ્યો છે, કારણ

સમ્પન્નસ્ય પુદ્ગલા વધ્યન્તે, इत्याद्यर्थाभिधानपरतया तृतीयः ३, सप्रदेशः-स-
प्रदेशो जीवः, अप्रदेशो वा ? इत्याद्यर्थाभिधायकतया चतुर्थः ४, तमस्कायः-तम-
स्कायार्थाभिधानपरतया पञ्चमः ५, भव्यः-मनुष्यत्वेन नैरयिकत्वादिना वा
उत्पत्तियोग्यस्य निरूपणपरतया षष्ठः ६, शालिः-शाल्यादिधान्यवक्तव्यता परतया
सप्तमः ७, पृथिवी-रत्नप्रभादिपृथिवीवक्तव्यतापरोऽष्टमः ८, कर्म-कर्मबन्धा-
भिधायकतया नवमः ९, अन्ययूथिकाः-अन्यतीथिकवक्तव्यतानिरूपणार्थो दशमः १०
उद्देशकाः प्रतिपादिताः षष्ठके शतके ॥ १ ॥ इति

મેં આહાર આદિ કા વર્ણન કિયા ગયા હૈ इसलिधे इसका नाम आहार
उद्देशक है यह दूसरा उद्देशक है महास्रव वाले के पुद्गलों का बंध होता
है इस अर्थ को कहने वाला महास्रव उद्देशक है यह तृतीय उद्देशक है।
जीव प्रदेश सहित है या अप्रदेश-प्रदेश रहित है इत्यादि अर्थका कथन
करने वाला सप्रदेश उद्देशक है यह चतुर्थ उद्देशक है। तमस्काय संबंधी
अर्थ का विवेचन करने वाला यह तमस्काय उद्देशक है यह पांचवां
उद्देशक है, जो जीव मनुष्यरूप से अथवा नारकरूप से उत्पन्न होने के
योग्य होता है वह भव्य कहा गया है-इस भव्य का कथन करने वाले
यह भव्य उद्देशक है-यह छठा उद्देशक है। शालि आदि धान्य की
वक्तव्यता करने वाला शालि उद्देशक है-यह सातवां उद्देशक है। रत्न-
प्रभा आदि पृथिवीयों का कथन करने वाला पृथिवी उद्देशक है यह
आठवां उद्देशक है। कर्मबन्ध का कथन करने वाला कर्म उद्देशक है,
यह नववां उद्देशक है और अन्यतीर्थिक जनों की वक्तव्यता का निरूपण

કે તેમાંઆહાર વગેરેનું વર્ણન કરાયું છે. ત્રીજા ઉદ્દેશકને ‘મહા આસ્રવ
ઉદ્દેશો’ કહ્યો છે, કારણ કે આ ઉદ્દેશમાં એ વાતનું પ્રતિપાદન થયું છે કે મહા
આસ્રવવાળા જીવો કર્મનો બંધ કરતા હોય છે. ચોથા ઉદ્દેશને ‘સપ્રદેશ
ઉદ્દેશ’ કહ્યો છે, કારણ કે આ ઉદ્દેશમાં જીવ પ્રદેશ સહિત છે કે પ્રદેશરહિત
છે એ બતાવ્યું છે. તમસ્કાય સંબંધી અર્થનું વિવેચન કરનાર પાંચમા ઉદ્દે-
શાનું નામ ‘તમસ્કાય ઉદ્દેશો’ છે. જે જીવ મનુષ્ય રૂપે અથવા નારક રૂપે
ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તેને ભવ્ય કહે છે. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં તે ભવ્યનું
પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેથી તેને ‘ભવ્ય ઉદ્દેશક’ કહ્યો છે. સાતમા ઉદ્દેશમાં
શાલિ (એક બીજાના ચોખા) આદિ ધાન્યનું વર્ણન કર્યું છે. તેથી તેને
‘શાલિ ઉદ્દેશક’ કહ્યો છે. આઠમાં ઉદ્દેશમાં રત્નપ્રભા આદિ પૃથિવ્યોના નિરૂ-
પણ કર્યું છે તેથી તેને પૃથિવિ ઉદ્દેશક કહ્યો છે. નવમાં ઉદ્દેશકમાં કર્મબંધનું
વર્ણન કર્યું છે, તેથી તેને કર્મ ઉદ્દેશક કહ્યો છે. દશમાં ઉદ્દેશમાં અન્ય

વેદના-નિર્જરા-વક્તવ્યતા

મહાવેદનાં મહાનિર્જરાં ચ સ્વરૂપતઃ ફલતથ નિરૂપયિતુમાહ 'સે પૂણં મંતે' ૬૦

મૂલમ્—સે પૂણં મંતે ! જે મહાવેયણે સે મહાનિર્જરે, જે મહાનિર્જરે સે મહાવેયણે, મહાવેયણસ્સ ય, અપ્પવેયણસ્સ ય સે સેએ જે પસત્થનિર્જરાએ ? હંતા, ગોયમા ! જે મહાવેયણે એવંચેવ । છટ્ટિ—સત્તમાસુ ણં મંતે ! પુઢવીસુ નેરઙ્ગયા મહાવેયણા ? હંતા મહાવેયણા તેણં મંતે ! સમણેહિંતો નિમ્મંથેહિંતો મહાનિર્જરતરા ? ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે । સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છઙ્ગ—જે મહાવેયણે, જાવ—પસત્થનિર્જરાએ ? ગોયમા ! સે જહા નામએ દુવે વત્થા સિયા, એગે વત્થે કદ્દમરાગરત્તે, એગે વત્થે સ્વંજણરાગરત્તે, એસિ ણં ગોયમા ! દોણહં વત્થાણં કયરે વત્થે દુદ્ધોયતરાએ ચેવ, દુવામતરાએ ચેવ, દુપ્પરિકમ્મતરાએ ચેવ, કયરે વા વત્થે સુદ્ધોયતરાએ ચેવ, સુવામતરાએ ચેવ, સુપરિકમ્મતરાએ ચેવ, જે વા સે વત્થે કદ્દમરાગરત્તે, જે વા સે વત્થે સ્વંજણરાગરત્તે ? । અયવં ! તત્થ ણં જે વત્થે કદ્દમરાગરત્તે, સે ણં મંતે ! વત્થે દુદ્ધોયતરાએ ચેવ, દુવામતરાએ ચેવ, દુપ્પરિકમ્મતરાએ ચેવ । એવામેવ ગોયમા ! નેરઙ્ગયા-ણં પાવાઙ્ગ કમ્માઙ્ગ ગાઢીકયાઙ્ગ, ચિક્કણીકયાઙ્ગ, સિલિટ્ટીકયાઙ્ગ, ચિલીભૂયાઙ્ગ ભવંતિ, સંપગાઢં પિ ય ણં તે વેયણં વેએમાણાણો મહાનિર્જરા, નો મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ । સે જહા વા કેઙ્ગ પુરિસે

કરને વાલા અન્યથૂથિક નામકા ૧૦ વાં ઉદ્દેશક હૈ । હસ પ્રકાર યે ૧૦ દસ ઉદ્દેશક હસ છઠે શતક મેં કહે ગયે હૈ ।

તીર્થિકોની વક્તવ્યતાનુ' નિરૂપણ કથુ' છે તેથી તેને 'અન્યથૂથિક' ઉદ્દેશક કહ્યો છે. આ પ્રકારના દસ ઉદ્દેશાઓ આ છઠ્ઠા શતકમાં છે.

अहिगरणि आउडेमाणे महया महया सदेणं, महया महया घोसेणं, महया महया परंपराघाएणं णो संचाएइ तीसे अहि-
 गरणीए केई अहावायरे पोग्गले परिसाडित्तेए, एवामेव गोयमा !
 नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं, जाव-णो महापज्जव-
 साणा भवंति । भयवं ! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से
 णं वत्थे सुद्धोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए
 चेव । एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहावायराइं
 कम्माइं सिढिलीकयाइं, निट्ठियाइं कडाइं विप्परिणामियाइं
 खिप्पामेव विद्धत्थाइं भवंति, जाव तियं तावतियं पि ते वेयणं
 वेएमाणा महानिज्जरा, महापज्जवसाणा भवंति । से जहा नामए
 केइ पुरिसे सुकं तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा, से णूणं
 गोयमा ! से सुकं तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे
 खिप्पामेव मसमसाविज्जइ ? हंता, मसमसाविज्जइ । एवामेव
 गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहावायराइं कम्माइं, जाव-
 महापज्जवसाणा भवंति । से जहा नामए केइ पुरिसे तत्तंसि
 अयकवेल्लुयंसि उदगविंदुं, जाव-हंता, विद्धंसं आगच्छइ । एवा-
 मेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं, जाव - महापज्जवसाणा
 भवंति, से तेणट्ठेणं जे महावेयणे से महानिज्जरे जाव—
 पसत्थनिज्जराए ॥ सू० १ ॥

छाया-तद् नूनं भदन्त । यो महावेदनः स महानिर्जरः यो, महानिर्जरः स
 महावेदनः, महावेदनस्य च, अल्पवेदनस्य च स श्रेयान् यः प्रशस्तनिर्जरकः ?

હન્ત, ગૌતમ ! યો મહાવેદનઃ એવમેવ । પ્ઠ્ઠી-સપ્તમ્યોઃ ભદન્ત ! પૃથિવ્યોઃ નૈરયિકા મહાવેદનાઃ ? હન્ત, મહાવેદનાઃ, તે સ્વલુ ભદન્ત ! શ્રમણેભ્યો નિર્ગ્રન્થેભ્યો મહાનિર્જરતરાઃ ? ગૌતમ ! નો અયમર્થઃ સમર્થઃ । તત્ કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમ્

વેદના-નિર્જરા-વસ્ત્ર વસ્ત્રવ્યતા-

‘ સે જૂણં ભંતે ! ’ ઇત્યાદિ ॥

સૂત્રાર્થ—(સે જૂણં ભંતે ! જે મહાવેયણે સે મહાનિજ્જરે, જે મહાનિજ્જરે સે મહાવેયણે, મહાવેયણસ્સ ય અપ્પવેયણસ્સ ય સે સેએ જે પસત્થનિજ્જરાએ ?) હે ભદન્ત ! જો મહાવેદના વાલા હોતા હૈં વહ મહાનિર્જરા વાલા હોતા હૈં કયા ? તથા જો મહાનિર્જરાવાલા હોતા હૈં વહ મહાવેદના વાલા હોતા હૈં કયા ? તથા જો મહાવેદનાવાલા એવં અલ્પવેદના વાલા હૈં—અને કયા વહ જીવ ઉત્તમ હૈં જો પ્રશસ્ત નિર્જરા વાલા હોતા હૈં ? (હંતા, ગોયમા ! જે મહાવેયણે એવં ચેવ) હાં ગૌતમ ! જો મહાવેદના વોલા હોતા હૈં ડસી પ્રકાર જાનના ચાહિયે હૈં । (છટ્ટી-સત્તમાસુ જં ભંતે ! પુઢવીસુ નેરહયા મહાવેયણા) હે ભદન્ત ! છઠી ઓર સાતવો પૃથિવી મેં નારક જીવ કયા મહાવેદના વાલે હોતે હૈં ? (હંતા, મહાવેયણા) હાં ગૌતમ ! છઠી ઓર સાતવીં પૃથિવી મેં નારક જીવ મહાવેદન વાલે હોતે હૈં । (તેણં ભંતે ! સમણેહિંતો નિગ્ગથેહિંતો મહાનિજ્જરતરા) હે ભદન્ત ! છઠી ઓર સાતવી પૃથિવી મેં રહને વાલે નારક

વેદના-નિર્જરા-વસ્ત્રવ્યતા—

“ સે જૂણં ભંતે ! ” ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(સે જૂણં ભંતે ! જે મહાવેયણે સે મહાનિજ્જરે જે મહાનિજ્જરે સે મહાવેયણે, મહાવેયણસ્સ ય અપ્પવેયણસ્સ ય સે સેએ જે પસત્થનિજ્જરાએ ?) હે ભદન્ત ! જે એવ મહાવેદનાવાણો હોય છે તે શું મહાનિર્જરાવાણો હોય છે ? તથા જે એવ મહાનિર્જરાવાણો હોય છે તે શું મહાવેદનાવાણો હોય છે ? તથા મહાવેદનાવાણા અને અલ્પવેદનાવાણા એવાની અપેક્ષાએ શું એ એવ ઉત્તમ છે કે જે પ્રશસ્ત નિર્જરાવાણો હોય છે ? (હંતા ગોયમા ! જે મહાવેયણે એવં ચેવ) હા, ગૌતમ ! એવું જ બને છે. “ જે મહાવેદનાવાણો હોય છે ” ત્યાંથી લઇને સમસ્ત પ્રશ્નોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. (છટ્ટી-સત્તમાસુ જં ભંતે ! પુઢવીસુ નેરહયા મહાવેયણા ?) હે ભદન્ત ! છઠી અને સાતમી નરકના નારકો શું મહાવેદનાવાણા હોય છે ? (હંતા મહાવેયણા) હા, ગૌતમ ! છઠી અને સાતમી નરકના નારકો મહાવેદનાવાણા હોય છે. (તેણં ભંતે ! સમણેહિંતો નિગ્ગથેહિંતો મહાનિજ્જરતરા

ઉચ્યતે-યો મહાવેદનઃ યાવત્-પ્રશસ્તનિર્જરકઃ ? ગૌતમ ! તદ્ યથા નામ દ્વે વસ્ત્રે સ્યાતામ્, એકં વસ્ત્રં કર્દમરાગરક્તમ્, એકં વસ્ત્રં સ્વજનરાગરક્તમ્, એતયોઃ સ્વલુ ગૌતમ ! દ્વયોઃ વસ્ત્રયોઃ કતરદ્ વસ્ત્રં દુર્ધૌતતરકં ચૈવ, દુર્વામ્યતરકં ચૈવ, દુષ્પરિકર્મતરકં ચૈવ, કતરદ્ વા વસ્ત્રં સુધૌતતરકં ચૈવ, સુવામ્યતરકં ચૈવ, સુપરિકર્મતરકં ચૈવ

જીવ કયા શ્રમણનિર્ગ્રન્થોં કી અપેક્ષા મહાનિર્જરાવાળે હોતે હૈં ? (ગોયમા ! જો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈં. (સે કેળદ્દેળં બંતે ! એવં વુચ્છહ જે મહાવેયણે જાવ પસથનિજ્જરાણ) હે ભદન્ત ! એસો આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ જો મહાવેદનાવાલા હોતા હૈં યાવત્ પ્રશસ્ત નિર્જરાવાલા હોતા હૈં ? (ગોયમા ! સે જહાનામણ દુવે વત્થા સિયા, એગે વત્થે કદમરાગરક્તે, એગે વત્થે સ્વજનરાગરક્તે, એણિં જં ગોયમા ! દોણહં વત્થાણં કયરે વત્થે દુદ્ધોયતરાણ ચેવ, દુવામતરાણ ચેવ) હે ગૌતમ ! જૈસે દો વસ્ત્ર હોં-ઇનમેં એક વસ્ત્ર કર્દમરાગ સે રંગા હુઆ હો ઓર દૂસરા વસ્ત્ર સ્વજન રંગ સે રંગા હુઆ હો તો કહો ગૌતમ ! ઇન દોનોં મેં સે કૌન સા વસ્ત્ર દુર્ધૌતતર-બડી સુઝિકલ સે જિસકા રંગ ધોકર દૂર કિયા જા સકે એસા હોતા, હૈં દુર્વામ્યતર-જિસકે ધબ્બે દુઃસ્વ સે દૂર કિયે જા સકે એસા હોગા (દુષ્પરિકર્મમતરાણ ચેવ) ઓર દુષ્પરિકર્મતર-જિસમેં કઠિનાઈ સે ચિત્ર કી અઢ્ઢન આદિ ક્રિયાઈ કી જા સકેં એસા હોગા ? તથા (કયરે વા વત્થે સુદ્ધોયતરાણ ચેવ, સુવામ્યતરાણ ચેવ, સુપરિકર્મ-

હે ભદન્ત ! શુ' છઠ્ઠી અને સાતમી નરકના નારકો શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો કરતાં મહા નિર્જરાવાળા હોય છે ? (ગોયમા ! જો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! એવું હે.તું નથી. એટલે કે તેઓ શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો કરતાં મહા નિર્જરાવાળા હોતા નથી. (સે કેળદ્દેળં બંતે ! એવં વુચ્છહ ? જે મહાવેયણે જાવ પસથનિજ્જરાણ) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે “ જે મહાવેદનાવાળા હોય છે ” (યાવત્) “ પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળા હોય છે ?)

(ગોયમા ! સે જહાનામણ દુવે વત્થા સિયા, એગે વત્થે કદમરાગરક્તે, એગે વત્થે સ્વજનરાગરક્તે, એણિં જં ગોયમા ! દોણહં વત્થાણં કયરે વત્થે દુદ્ધોયતરાણ ચેવ, દુવામતરાણ ચેવ) હે ગૌતમ ! ધારો કે જે વસ્ત્ર છે, તેમાંનું એક વસ્ત્ર કીચડથી ખરડાયેલું છે અને બીજું વસ્ત્ર (ખંજનરાગથી રંગેલું) પતંગ રંગથી, તો હે ગૌતમ ! તે બન્ને વસ્ત્રમાંથી કયા વસ્ત્રને ધોવામાં વધારે મુશ્કેલી પડશે ? અને કયા વસ્ત્રપરના ડાઘ દૂર કરવામાં વધારે મુશ્કેલી પડશે ? (દુષ્પરિકર્મમતરાણ ચેવ) અને કયા વસ્ત્રપર ચિત્રાલેખન આદિ કરવું વધારે મુશ્કેલ થશે ? તથા (કયરે વા વત્થે સુદ્ધોયતરાણ ચેવ, સુવામ્યત-

यद्वा तद् वस्त्रं कर्दमरागरक्तं, यद्वा तद् वस्त्रं खञ्जनरागरक्तम् ? । भदन्त ! तत्र यत् तद् वस्त्रं कर्दमरागरक्तं तत् खलु भदन्त ! वस्त्रं दुर्धौततरकं चैव, दुर्धाम्यतरकं चैव, दुष्परिकर्मतरकं चैव । एवमेव गौतम ! नैरयिकाणां पापानि कर्माणि गाढीकृतानि, चिकणीकृतानि, श्लिष्टीकृतानि, खिलीभूतानि, भवन्ति, संपगाढामपि च

तराए चेव) कौनसा वस्त्र सुधौततर, सुवाम्यतर और सुपरिकर्मतर होगा (जे वा से वत्थे कर्दमरागरक्ते जे वा से वत्थे खंजणरागरक्ते ?) अर्थात् हे गौतम ! जो वस्त्र कर्दमराग से रक्त हो और जो वस्त्र खंजणराग से रक्त हो तो इनमें कौन सा दुःशोध्य और कौन सा सुशोध्य होगा-कहो-(भगवं ! तत्थ णं जे से वत्थे कर्दमरागरक्ते, से णं भंते ! वत्थे दुद्धोयतराए चेव, दुवामतराए चेव, दुष्परिकर्मतराए चेव) हे भगवन् ! इन दोनों वस्त्रों में से जो वस्त्र कर्दमराग से रंगा हुआ होगा हे भदन्त ! वही वस्त्र दुर्धौततर, दुर्धाम्यतर और दुष्परिकर्मतर होगा, (एवमेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिकणीकयाइं, सिलिटीकयाइं खिलीभूयाइं भवन्ति) इसी तरह से हे गौतम ! नैरयिकों के पापकर्म गाढीकृत होते हैं, चिकणीकृत होते हैं, श्लिष्टीकृत होते हैं, और खिलीभूत होते हैं । (संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा

राए चेव, सुपरिकर्मतराए चेव ?) कथुं वस्त्र धोवामां वधारे सरलता रउंशे ? कथा वस्त्र उपरना उध काढवा सरण पउंशे ? कथा वस्त्रपर चित्रादोअन आदि करवुं सरण थध पउंशे ? (जे वा से वत्थे कर्दमरागरक्ते जे वा से वत्थे खंजणरागरक्ते ?) अट्ठे के डे गौतम ! डीयउथी भरउयेला अने अंअनरागथी रंगेला वस्त्रोमांथी कथुं वस्त्र दुःशोध्य (मुश्केलीथी धोध शकाय अेवुं) उंशे, अने कथुं वस्त्र सुशोध्य (सरणताथी साक्ष करी शकाय अेवुं) उंशे ? (भगवं तत्थणं जे से वत्थे कर्दमरागरक्ते, से णं भंते ! वत्थे दुद्धोयतराए चेव, दुवामतराए चेव, दुष्परिकर्मतराए चेव) डे लगवान ! ते अन्ने वस्त्रोमांथी जे वस्त्र डीयउथी भरउयेलुं उंशे, ते मुश्केलीथी धोध शकाय तेवुं, मुश्केलीथी उध द्वर कराय तेवुं अने मुश्केलीथी चित्रादोअन करी शकाय अेवुं उंशे । (एवमेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं, चिकणीकयाइं, सिलिटीकयाइं, खिलीभूयाइं भवन्ति) डे गौतम ! अेअ प्रभाण्णे नारकेनां पाप कर्म गाढी कृत (दृढताथी संपाद्ध) चिकण्णा, श्लिष्टीकृत (अेकमेकथी अलग न करी शकाय तेवा) अने भिलीभूत (लोगव्या विना जेना नाश न थध शके तेवा) डोय छे । (संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा, णो महापज्जवसाणा भवन्ति)

સ્વલુ તે વેદનાં વેદ્યમાના નો મહાનિર્જરાઃ, નો મહાપર્યવસાના ભવન્તિ । તદ્ યથા વા કોઽપિ પુરુષોઽધિકરણીય્ આકુટ્યન્ મહતા મહતાશ્વદેન, મહતાયદતા ઘોષેન, મહતા મહતા પરંપરાઘાતેન નો શ્વનોતિ, તસ્યાઃ અધિકરણ્યાઃ કાનપિ યથાવાદરાન્ પુદ્ગલાન્ પરિશાટયિતુમ્, એવમેવ ગૌતમ ! નૈરયિકાણાં પાપાનિ કર્માણિ ગાઢીકૃતાનિ, યાવત્-નો મહાપર્યવસાના ભવન્તિ । મદન્ત ! તત્ર યત્ તદ્ વત્તં સ્વજ્ઞનરાગરક્તમ્ તદ્ વત્તં સુદ્રોતતરકં ચૈવ, સુદામ્યતરકં ચૈવ,

જો મહાનિર્જરા નો મહાપજ્જવસાના ભવન્તિ) હસ કારણ વે સમ્પ્રગાઢ મ્હી વેદના કો મોગતે હુએ મહાનિર્જરા વાલે નહીં હોતે હૈં ઓર ન મહા પર્યવસાન (અન્ત) વાલે હોતે હૈં । (સે જહા વા કેહ પુરિસે અહિગરણિં આઝહેમાણે મહયા ૨ સદ્દેણં, મહયા ૨ ઘોસેણં મહયા ૨ પરંપરાઘાણં જો સંચાણ્હ તીસે અહિગરણીય કેઈ અહાવાયરે પોગલે પરિસાહિત્તણ) અથવા-જેસે કોઈ પુરુષ જોર ૨ સે શવ્દોં કા ઉચ્ચારણ કરતા હુઆ, મયંકર શવ્દોં કો વોલતા હુઆ ઇરણ કે ઉપર નિરન્તર હથોડા સે આઘાત કરે તો મ્હી વહ ઉસ ઇરણ કે યથાવાદર-સ્થૂલ પુદ્ગલોં કો ઉસસે નિકાલ કર ઉન્હેં નષ્ટ કરને કે લિયે સમર્થ નહીં હો સકતા હૈં (એવામેવ ગોયમા ! નેરહયા ણં પાવાઈં કમ્માઈં ગાઢીકયાઈં જાવ જો મહાપજ્જવસાનાઈં ભવન્તિ) હસી તરહ સે હે ધીનમ ! નારક જીવોં કે જો પાપ કર્મ હોતે હૈં વે ગાઢીકૃત હોતે હૈં યાવત્ વે મહાપર્યવસાનવાલે નહીં હોતે હૈં (તત્થ જે સે વત્થે સુદ્રોયતરાણ ચૈવ, સુદામતરાણ ચૈવ સુપરિકમ્મતરાણ

તે કારણે લયંકરમાં લયંકર વેદના ભોગવવા છતાં તેઓ મહા નિર્જરાવાળા હોતા નથી અને પર્યવસાનવાળા (સર્વથા કર્મથી રહિત) પણ હોતા નથી. “ સે જહા વા કેહ પુરિસે અહિગરણિં આઝહેમાણે મહયોર સદ્દેણં, મહચાર, ઘોસેણં, મહચાર, પરંપરાઘાણં જો સંચાણ્હ તીસે અહિગરણીય કેઈ અહાવાયરે પોગલે પરિસાહિત્તણ ” ધારે કે કેઈ એક માણસ બેર બેરથી હોંકારા પડકારા કરતો કરતો, અને લયંકર શબ્દો બોલતો બોલતો હથોડા વડે એરણ ઉપર નિરંતર ધા કર્યા કરે, તો પણ તે માણસ એરણના સ્થૂલ પુદ્ગલોને તેમાંથી બહાર કાઢીને તેમનો નાશ કરવાને શક્તિમાન થતો નથી, “ એવામેવ ગોયમા ! નેરહયાણં પાવાઈં કમ્માઈં ગાઢીકયાઈં જાવ જો મહાપજ્જવસાનાઈં ભવન્તિ ” એજ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! નારક જીવોનાં જે પાપકર્મો હોય છે તે ગાઢીકૃત (દઢતાથી વળગેલાં) હોય છે, તેથી તેઓ મહાનિર્જરાવાળા હોતા નથી અને તે કર્મોનો સર્વથા નાશ કરવાને તેઓ સમર્થ હોતા નથી. (તત્થ જે સે વત્થે

સુપરિકર્મંતરકં ચૈવ, એવમેવ ગૌતમ ! શ્રમણાનાં નિર્ગ્રન્થાનાં યથાવાદરાણિ કર્માણિ શિથિલીકૃતાનિ, નિષ્ઠિતાનિ કૃતાનિ, વિપરિણામિતાનિ ક્ષિપ્રમેવ વિધ્વ-
સ્તાનિ ભવન્તિ, યાવતિકાં તાવતિકામપિ વેદનાં વેદયમાના મહાનિર્જરાઃ મહાપ-
ર્યવસાનાઃ ભવન્તિ, તદ્ યથા નામ કોઽપિ પુરુષઃ શુષ્કં તૃણહસ્તકં જાતતેજસિ
પ્રક્ષિપેત્, તદ્નૂનં ગૌતમ ! સ શુષ્કઃ તૃણહસ્તકો જાતતેજસિ પ્રક્ષિપ્તઃ સન્ ક્ષિપ્ર-
મેવ મસમસાપ્યતે ? । હન્ત, મસમસાઽપ્યતે । એવમેવ ગૌતમ ! શ્રમણાનાં નિર્ગ્રન્થા-

ચેવ-એવામેવ ગોયમા ! સમણાણં નિર્ગંથાણં અહાવાયરાઈં કમ્માઈં સિદ્ધિ-
લીકયાઈં નિદ્ધિયાઈં કઢાઈં વિપ્પરિણામિયાઈં સિપ્પામેવ વિદ્ધત્થાઈં ભવંતિ)
તથા જો વસ્ત્ર સંજનરાગ સે રક્ત હોતા હૈં વહ વસ્ત્ર સુચૌતતર હી હોતા
હૈં, સુવામ્યતર હી હોતા હૈં ઓર સુપરિકર્મતર હી હોતા હૈં, इसी तरह से
हे गौतम ! श्रमण निर्ग्रन्थोके जो स्थूल स्कन्धरूप कर्म होते हैं-वे शिथि-
लीकृत होते हैं, अर्थात् मंदविपाक वाले होते हैं, निष्ठित होते हैं सत्ता
विनाके होते हैं, विपरिणाम वाले होते हैं इसलिये वे शीघ्र ही विध्वस्त
हो जाते हैं (जावइयं तावइयं वि ते वेयणं वेएमाणा, महानिज्जरा महाप-
ज्जवसाणा भवन्ति) जितनी जितनी भी-कुछ भी-वेदना को भोगते
हुए वे श्रमण निर्ग्रन्थ महानिर्जरावाले और महापर्यसान वाले होते
हैं । (से जहा नामए केइ पुरिसे सुक्कं तण हत्थणं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा
से णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे
सिप्पामेव मसमसाविज्जइ) जैसे कोई पुरुष शुष्क घासके पृलेको अग्नि

સંજનરાગરત્તે સે ણં વત્થે સુદ્ધોચતરાણ ચેવ, સુવામતરાણ ચેવ, સુપરિકર્મતરાણ
ચેવ-એવામેવ ગોયમા ! સમણાણં નિર્ગંથાણં અહાવાયરાઈં કમ્માઈં સિદ્ધિલીકયાઈં
નિદ્ધિયાઈં કઢાઈં વિપ્પરિણામિયાઈં સિપ્પામેવ વિદ્ધત્થાઈં ભવંતિ)

જેથી રીતે ખંજનરાગથી ખરડાયેલું વસ્ત્ર સરળતાથી ઘાઇ શકાય તેવું
સરળતાથી ડાઘ ફર કરી શકાય એવું અને સરળતાથી ચિત્રાલેખન આદિ કરી
શકાય તેવું હોય છે, એજ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોના જે સ્થૂલ-
તર સ્કન્ધરૂપ કર્મ હોય છે, તે શિથિલીકૃત હોય છે-એટલે કે વિપાકવાળાં હોય છે.
તેથી તે કર્મેનાં જલ્દીથી નાશ થઇ જતો હોય છે. (જાવइयं तावइयं वि ते
वेयणं वेएमाणा, महानिज्जरा महापज्जवसाणा भवन्ति) જેટલી તેટલી પણ-એટલે
કે નાની સરળી પણ વેદનાને લોગવતા તે શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો મહાનિર્જરાવાળા
અને મહાપર્યવસાનવાળા (કર્મેનાં અન્ત કરનારા) હોય છે. (से जहा नामए
केइ पुरिसे सुक्कं तणहत्थए जायतेयंसि पक्खिवेज्जा-से णूणं गोयमा ! से
सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे सिप्पामेव मसमसाविज्जइ) હે

નાં યથાવાદરાણિ કર્માણિ-યાવત્-મહાપર્યવસાના ભવન્તિ । તદ્યથાનામ કોઽપિ પુરુષસ્તપ્તે અયસ્કપાલે ઉદકવિન્દુમ્, યાવત્-હન્ત, વિધ્વંસમ્ આગચ્છતિ । એવમેવ ગૌતમ ! શ્રમણાનાં નિર્ગ્રન્થાનામ્, યાવત્-મહાપર્યવસાના ભવન્તિ, તત્ તેનાર્થેન યો મહાવેદનઃ સઃ મહાનિર્જરઃ યાવત્-પ્રશસ્તનિર્જરાકઃ ॥ સૂ. ૧ ॥

મેં ડાલ દે-તો હે ગૌતમ ! વહ શુષ્ક ઘાસ કા પૂલા અગ્નિ મેં ડાલતે હી શીઘ્ર હી જલ જાતા હૈ ન ? (હંતા, મસમસાવિજ્જહ) હાં, ભદન્ત ! વહ શીઘ્ર હી જલ જાતા હૈ (એવામેવ ગોયમા ! સમણાણં નિર્ગંથાણં અહા વાયરાહં કમ્માહં જાવ મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ) હસી તરહ સે હે ગૌતમ ! શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં કે સ્થૂલતર સ્કન્ધરૂપ કર્મ જલ જાતે હૈં યાવત્ વે શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ મહાપર્યસાનવાલે હોતે હૈં (સે જહા નામણ કેહ પુરિસે તત્તંસિ અયકવેલ્લુંસિ ઉદગવિંદું જાવ હંતા વિધ્વંસં આગચ્છહ) જૈસે કોઈ પુરુષ તપાવે-લાલ હુણ ગરમ-તવે પર જલ કે વિન્દુ કો ડાલે તો વહ શીઘ્ર હી વિધ્વસ્ત હો જાતા હૈ ન ? હાં, પ્રભુ શીઘ્ર હી વહ વિધ્વસ્ત હો જાતા હૈ (એવામેવ ગોયમા ! સમણાણં નિર્ગંથાણં જાવ મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ) હસી તરહ સે હે ગૌતમ ! શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં કે સ્થૂલતર સ્કન્ધરૂપ કર્મ શીઘ્ર હી વિધ્વસ્ત હો જાતે હૈં-યાવત્ વે મહાપર્યવસાનવાલે હોતે હૈં । (સે તેણદ્દેણં જે મહાવેયણે સે મહાનિજ્જરે જાવ પસત્થનિજ્જરાણ) હસ

ગૌતમ ! કોઈ પુરુષ કોઈ સૂકા ઘાસના પૂળાને અગ્નિમાં નાખી દે તો તે સૂકા ઘાસનો પૂળો અગ્નિમાં નાખતાની સાથે જ બળી બળ્ય છે કે નહીં ? (હતા મસમસાવિજ્જહ) હા, તે તુરત જ બળી બળ્ય છે. (એવામેવ ગોયમા ! સમણાણં નિર્ગંથાણં અહાવાયરાહં કમ્માહં જાવ મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ) હે ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના સ્થૂલતર સ્કન્ધરૂપ કર્મ બળી બળ્ય છે, તે કારણે તેઓ મહાનિર્જરાવાળા અને મહા પર્યવસાનવાળા હોય છે. (સે જહા નામણ કેહ પુરિસે તત્તંસિ અયકવેલ્લુંસિ ઉદગવિંદું જાવ હંતા વિધ્વંસં આગચ્છહ) જેમ કોઈ પુરુષ તપાવેલી લાલચોળ જેવી કડાહી પર પાણીનું ટીપું નાખે, તો તે ટીપું તુરત જ નષ્ટ થઈ બળ્ય છે કે નહીં ? “ હા, પ્રભુ ! તે તુરત જ નષ્ટ થઈ બળ્ય છે. ” (એવામેવ ગોયમા ! સમણાણં નિર્ગંથાણં મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ) હે ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે શ્રમણ નિર્ગ્રંથોનાં સ્થૂલતર સ્કન્ધરૂપ કર્મ બળી નષ્ટ થઈ બળ્ય છે, તે કારણે તેઓ મહા નિર્જરાવાળા અને મહા પર્યવસાનવાળા હોય છે. (સે તેણદ્દેણં જે મહાવેયણે સે મહાનિજ્જરે જાવ પસત્થનિજ્જરાણ)

ટીકા—‘ સે ણૂં મંતે ! જે મહાવેયણે સે મહાનિજ્જરે, જે મહાનિજ્જરે સે મહાવેયણે ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! તદ્ નૂનં નિશ્ચયેન કિમ્ યો મહાવેદનઃ મહતી વેદના દુઃખં यस્ય સઃ ઉપસર્ગાદિસમુત્પન્નવિશિષ્ટદુઃખવાન્ ભવતિ સઃ મહાનિર્જરઃ મહતીનિર્જરા यस્ય એવંવિધવિશિષ્ટકર્મક્ષયવાન્ ભવતિ । અનયોશ્ચ તાદૃશવેદનનિર્જરયોઃ પરસ્પરમવિનાભાવસમ્બન્ધઘોતનાય=પ્રાહ—યો મહાનિર્જરઃ વિશિષ્ટકર્મક્ષયવાન્ સ કિમ્ મહાવેદનો ભવતિ ? इति प्रथमः प्रश्नः अथ द्वितीयं प्रश्नमाह—“ महावेयणस्स य, अप्पवेयणस्स य से सेए जे पसत्थनिर्जराए ? ”

કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ જો મહાવેદનાવાલા હોતા હૈ વહ મહાનિર્જરાવાલા હોતા હૈ યાવત્ વહ પ્રશસ્ત નિર્જરાવાલા હોતા હૈ ।

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર ને હસ સૂત્ર દ્વારા મહાવેદના ઓર મહાનિર્જરા કા સ્વરૂપ ફલ કી અપેક્ષા સે નિરૂપણ કિયા હૈ—હસમેં ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછ રહે હૈં કિ—(સે ણૂં મંતે ! જે મહાવેયણે સે મહાનિજ્જરે જે મહાનિજ્જરે સે મહાવેયણે) હે ભદન્ત ! જો મહાવેદના વાલા હોતા હૈ વહ કયા મહાનિર્જરા વાલા હોતા હૈ ? તાત્પર્ય કહનેકા યહ હૈ કિ જો ઉપસર્ગ આદિસે ઉદ્ભૂત વિશિષ્ટ દુઃખોવાલા હોતા હૈ—યહ કયા વિશિષ્ટ કર્મક્ષય રૂપ નિર્જરાવાલા હોતા હૈ ? હસ પ્રકારકી હન દોનોં વેદના ઓર નિર્જરા મેં કયા પરસ્પર અવિનાભાવ સંબંધ હૈ ? હસ વાતકો પ્રકટ કરનેકે લિયે પૂછા ગયા હૈ કિ “જો મહાનિર્જરાવાલા હોતા હૈ વહ મહાવેદનાવાલા હોતા હૈ” હસ પ્રકાર યહ પ્રથમ પ્રશ્ન હૈ । દ્વિતીય પ્રશ્ન હસ પ્રકાર સે હૈ—(મહા

હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જે મહાવેદનાવાળો હોય છે તે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે, (યાવત્) તે પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળો હોય છે.

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા મહાવેદના અને મહાનિર્જરાનું સ્વરૂપ ફળની અપેક્ષાએ નિરૂપણ કર્યું છે—

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (સે ણૂં મંતે ! જે મહાવેયણે સે મહાનિજ્જરે, જે મહાનિજ્જરે સે મહાવેયણે) હે ભદન્ત ! જે એવ મહાવેદનાવાળો હોય છે, તે શું મહાનિર્જરાવાળો હોય છે ? પ્રશ્નનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

જે એવ ઉપસર્ગ આદિથી જનિત વિશિષ્ટ દુઃખોવાળો હોય તે શું વિશિષ્ટ કર્મક્ષયરૂપ નિર્જરાવાળો હોય છે ? આ પ્રશ્નની વેદના અને નિર્જરા વચ્ચે શું અવિનાભાવ સંબંધ છે ? એ વાત બાણવાને માટેજ આ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે “ જે મહાનિર્જરાવાળો હોય તે શું મહાવેદનાવાળો હોય છે ? ” બીજો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે પૂછ્યો

एवं महावेदनस्य=अत्यन्त दुःख युक्तस्य जीवस्य, अल्पवेदनस्य=अल्पदुःखयुक्तस्य च जीवस्य मध्ये किम् सः जीवः श्रेयान् ? उत्तमो वर्तते यः प्रशस्तनिर्जरकः ? कल्याणानुबन्धः निर्जरावान् भवति ? इति द्वितीयः प्रश्नः भगवानाह—‘हंता, गोयमा ! जे महावेयणे एवं चेव त्ति, हे गौतम ! इन्त, सत्यम्, यो महावेदनो भवति स एवमेव—महानिर्जरको भवति, यश्च महानिर्जरकः, स महावेदनो भवति, इति प्रथमप्रश्नस्योत्तरम् । अत्रमहोपसर्गकाले भगवान् महावीर उदाहरणम् । महावेदनस्य अल्पवेदनस्य च मध्ये प्रशस्तनिर्जरावान् कल्याणानुबन्धनिर्जरावान् जीवः श्रेयान् भवति, इति द्वितीयप्रश्नोत्तरम्—अत्रापि उपसर्गानुपसर्गस्थाना-

वेयणस्स य अप्पवेयणस्स य सेए जे पसत्थनिज्जराए) जो महावेदना से—अत्यन्त दुःखसे—युक्त है ऐसे जीवके और जो अल्पवेदनासे युक्त है ऐसे जीव के बीच में क्या वह जीव उत्तम होता है जो कल्याणानुबन्धी निर्जरा वाला होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (हंता, गोयमा) हां गौतम ! (जे महावेयणे एवं चेव त्ति) यह बात सत्य है—जो जीव महावेदना वाला होता है वह महानिर्जरावाला होता है । और जो जीव महानिर्जरावाला होता है वह महावेदनावाला होता है—इस प्रकार से यह प्रथम प्रश्न का उत्तर है—इस विषय में महा उपसर्ग के समय में—भगवान् महावीर का उदाहरण समझना चाहिये । महावेदनावाले और अल्पवेदनावाले जीव के बीच में प्रशस्तनिर्जरावाला—कल्याणानुबन्धी निर्जरा वाला जीव श्रेष्ठ—उत्तम होता है इस प्रकार का यह द्वितीय प्रश्न का उत्तर है—यहां पर भी उपसर्ग और अनुपसर्ग अवस्था को

“ महावेयणस्स य अप્પवेयणस्સ ય સેએ જે પસત્થનિજ્જરાએ ” મહાવેદનાથી યુક્ત (અત્યંત દુઃખથી યુક્ત) જીવ અલ્પવેદનાથી યુક્ત જીવમાંથી શું એ જીવ ઉત્તમ હોય છે કે જે કલ્યાણાનુબંધી નિર્જરાવાળો હોય છે ?

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ હંતા ગોયમા ! ” હા, ગૌતમ ! (જે મહાવેયણે એવં ચેવ ત્તિ) એ વાત સાચી છે કે જે જીવ મહાવેદનાવાળો હોય છે, તે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે. આ પહેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર છે. આવી બધાં ભગવાન મહાવીરે સહન કરેલા મહા ઉપસર્ગોનું દર્શાવ આપી શકાય.

બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર—મહાવેદનાવાળા અને અલ્પવેદનાવાળા જીવોની અપેક્ષાએ પ્રશસ્ત—નિર્જરાવાળો (કલ્યાણાનુબંધી નિર્જરાવાળો) જીવ શ્રેષ્ઠ હોય છે. અહીં પણ ઉપસર્ગ અને અનુપસર્ગ અવસ્થાને આધારે મહાવીર પ્રભુનું ઉદાહરણ આપી શકાય તેમ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને ત્રીજો પ્રશ્ન પૂછે છે—

શ્રિત્ય મહાવીર એવોદાહરણમિતિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘ છદ્ધિ-સત્તમાસુ ણં મંતે ! પુઢવીસુ નેરહયા મહાવેયણા ? હે મદન્ત ! ષઢ્ઠી-સપ્તમ્યોઃ પૃથિવ્યોઃ નૈરયિકાઃ જીવાઃ મહાવેદનાઃ મહતી વેદના દુલ્લં યેપાં તે તથાવિધાઃ કિં ભવન્તિ ? ભગવાનાહ ‘ હંતા, મહાવેયણા ’ હે ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્ ષઢ્ઠી-સપ્તમ્યોઃ પૃથિવ્યોઃ નૈર-
-યિકા જીવા મહાવેદનાવન્તો ભવન્તિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘ તે ણં મંતે ! સમણેહિંતો નિગંથેહિંતો મહાનિજ્જરતરા ? ’ હે મદન્ત ! મવ્વદુક્કરીલ્યા મહાવેદનાવતો મહા-
નિર્જરાત્વસ્વીકારે તે ષઢ્ઠીસપ્તમીપૃથિવીસ્થિતા મહાવેદનાવન્તો નૈરયિકાઃ શ્રમણે-

આશ્રિત કરકે મહાવીર હી ઉદાહરણસ્વરૂપ હૈં । અબ ગૌતમપ્રશ્નુ સે પૂછતે હૈં કિ-(છદ્ધિ સત્તમાસુ ણં મંતે ! પુઢવીસુ નેરહયા મહાવેયણા) હે મદન્ત ! છટ્ટી ઓર સાતવીં જો પૃથિવી હૈ, ઉસમેં રહને વાલે નારક જીવ કયા મહાવેદના વાલે હોતે હૈં ? હસ વિષય કા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્નુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (હંતા, મહાવેયણા) હાં, ગૌતમ ! છટ્ટી સાતવીં પૃથિવી મેં રહને વાલે નારક જીવ નિયમ સે મહાવેદનાવાલે હોતે હૈં । અબ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્નુ સે પૂછતે હૈં કિ-(તે ણં મંતે ! સમણેહિંતો નિગંથે હિંતો મહાનિજ્જરતરા) હે મદન્ત ! અમ્મી આપને જો એસા કહા હૈ કિ જો જીવ મહાવેદનાવાલા હોતા હૈ વહ મહાનિર્જરાવાલા હોતા હૈ-હસ પ્રકાર સે મહાવેદના વાલે મેં મહાનિર્જરાત્વ સ્વીકાર કરને પર છટ્ટી ઓર સાતવીં પૃથિવી મેં રહને વાલે નારક જીવ કિ જો મહાવેદના-વાલે હોતે હૈં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં કી અપેક્ષા કયા મહાનિર્જરા વાલે

(છદ્ધિ સત્તમાસુ ણં મંતે ! પુઢવીસુ નેરહયા મહાવેયણા ?) હે મદન્ત !
છટ્ટી અને સાતમી નરકોમાં રહેનારા નારક જીવો શું મહાવેદનાવાળા હોય છે ?
ઉત્તર—“ હંતા મહાવેયણા ” હે ગૌતમ ! તેઓ અવશ્ય મહાવેદનાવાળા હોય છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નુને પૂછે છે-(તેણે મંતે ! સમણેહિંતો નિગંથે-
હિંતો મહાનિજ્જરતરા ?) શું છટ્ટી અને સાતમી નરકમાં રહેનારા નારકો
શ્રમણનિર્ગ્રન્થો કરતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ?

આ પ્રકારનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવવાનું કારણ એ છે કે ગૌતમ સ્વામીના પહેલા
પ્રશ્નના જવાબમાં મહાવીર પ્રશ્નુએ કહ્યું હતું કે “ જે જીવ મહાવેદનાવાળો
હોય છે તે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે. ” જે નારક જીવો છટ્ટી અને સાતમી
નરકમાં હોય છે તેઓ મહાવેદનાવાળા હોય છે. અને ઉપર્યુક્ત જવાબના
આધારે તો તેમને મહાનિર્જરાવાળા પણ કહી શકાય ! તો શું તેઓ શ્રમણ
નિર્ગ્રન્થો કરતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ?

મ્યો નિર્ગ્રન્થેમ્યો નિર્ગ્રન્થશ્રમણાપેક્ષયા, હત્યર્થઃ કિમ્ મહાનિર્જરતરાઃ ? અતિશય વિશિષ્ટકર્મ ક્ષયવન્તો ભવન્તિ ?

મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે ’ હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, નૈવં ભવિત્ત્વમર્હતિ મહાવેદનાવાન્ શ્રમણનિર્ગ્રન્થસ્તુ દૂરેઽપાસ્તામ્ કિન્તુ અલ્પવેદનસ્યાપિ શ્રમણનિર્ગ્રન્થમ્યાપેક્ષયા મહાદેવનાવતોઽપિ નૈરયિકસ્ય મહાનિર્જરત્વાસંભવાત્ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ જે મહાવેયણે, જાવ પસત્થ નિજ્જરાણ ? હે ભદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન એવમ્ ઉપર્યુક્તરીત્યા ઉચ્યતે યદ્ યો મહાવેદનઃ, સ યાવત્-મહાનિર્જરાકઃ, યથ્ચ મહાનિર્જરાકઃ સ મહાવેદનઃ, અથ ચ મહાવેદના-અલ્પ વેદનયોર્મધ્યે પ્રશસ્તનિર્જરઃ શ્રેયાન્ ? ઇતિ,

હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । મહાવેદનાવાલે શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ કી તો બાત હી ક્યા હૈ, પર જો અલ્પવેદનાવાલે બી શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ હૈ ડસકી અપેક્ષા સે બી નૈરયિક જીવ મેં મહાનિર્જરાવત્ત્વ અસંભવ હૈ । અવ હસ વિષય મેં કારણ કી જિજ્ઞાસા સે ગૌતમ પ્રભુ સે પૂછતે હૈં-કિ (સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ જે મહાવેયણે જાવ પસત્થનિજ્જરાણ) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ જો મહાવેદનાવાલા હોતા હૈ વહ યાવત્ મહાનિર્જરાવાલા હોતા હૈ ઓર જો મહાનિર્જરાવાલા હોતા હૈ વહ મહાવેદનાવાલા હોતા હૈ તથા મહાવેદનાવાલે ઓર અલ્પવેદનાવાલે જીવ કે બીચ મેં પ્રશસ્તનિર્જરાવાલા જીવ

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે, (ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! એવું બનતું નથી. મહાવેદનાવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રન્થની વાત જ શુ કરવી । એટલે કે મહાવેદનાવાળા શ્રમણનિર્ગ્રન્થો તો નારકો કરતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે જ. એટલું જ નહીં પણ અલ્પવેદનાવાળા શ્રમણ-નિર્ગ્રન્થો પણ છઠ્ઠી અને સાતમી નરકના નારકો કરતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે-તે નારકોમાં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો કરતાં મહાનિર્જરાયુક્તતા સંભવી શકતી નથી. તેનું કારણ બધુવાની જ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે—

(સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ જે મહાવેયણે જાવ પસત્થનિજ્જરાણ ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જે મહાવેદનાવાળો હોય છે તે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે, અને જે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે તે મહાવેદનાવાળો હોય છે, તથા મહાવેદનાવાળા અને અલ્પવેદનાવાળા જીવોની અપેક્ષાએ પ્રશસ્ત-નિર્જરાવાળો જ શ્રેષ્ઠ હોય છે ?

મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! સે જહા નામણ દુવે વત્થા સિયા ’ હે ગૌતમ ! તદ્
 યથા ‘ નામ ’ ઇતિ વાક્યાલક્ષ્ણે દ્વે વસ્ત્રે સ્યાતામ્ , તયોર્મધ્યે ‘ ઇમે વત્થે કદ્દ-
 મરાગરત્તે ’ એકં વસ્ત્રં કર્દમરાગરક્તં સ્યાત્ પદ્મપુઞ્જેન લિપ્તં ભવેત્ અથ ‘ ઇમે વત્થે
 સ્વંજનરાગરત્તે એકમ્ અપરં વસ્ત્રં સ્વઞ્જનરાગરક્તં સ્યાત્ પતંજરાગેણ રક્તં ભવેત્ ,
 અત્ર સ્વઞ્જનરાગશબ્દેન પતંજરાગો ગૃહ્યતે । એણિ સિં ણં ગોયમા ! દોણં વત્થાણં
 કયરે વત્થે દુદ્ધોયતરાણ ચેવ ’ હે ગૌતમ ! એતયોઃ ઉપર્યુક્તયોઃ દ્વયોર્વસ્ત્રયોઃ
 કર્દમસ્વઞ્જનરાગરક્તયોર્મધ્યે કતરદ્ વસ્ત્રં , કર્દમરાગરક્તં વા , સ્વઞ્જનરાગરક્તં વા ,
 દુધોતતરકં ચેવ , અતિશયદુષ્પ્રકરપક્ષાલનપ્રક્રિયં સ્યાત્ ? ‘ દુવામતરાણ ચેવ ’
 દુર્વામ્યતરકં ચેવ ? દુસ્ત્યાજ્યતરમલં સ્યાત્ ? દુઃશોધ્યમલમિત્યર્થઃ , ‘ દુપરિક-
 મ્મતરાણ ચેવ ’ દુષ્પરિકર્મતરકં ચેવ , કષ્ટસાધ્યચિત્રોલ્લેખનમજ્જકરણાદિપ્રક્રિયમ્

ઉત્તમ હોતા હૈ ? ફલકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા)
 હે ગૌતમ ! (સે જહા નામણ દુવે વત્થા સિયા) જૈસે કોઈ દો વસ્ત્ર હૈં
 (ઇમે વત્થે કદ્દમરાગરત્તે) હનમેં એક વસ્ત્ર કર્દમરાગ સે રક્ત હો-અર્થાત્
 કીચડ સે મલિન હો-ઔર દૂસરા (ઇમે વત્થે સ્વંજનરાગરત્તે) દૂસરા વસ્ત્ર
 સ્વંજનરાગ સે પતંગરંગ સે રક્ત હો (એણિ સિં ણં ગોયમા ! દોણં વત્થાણં
 કયરે વત્થે દુદ્ધોયતરાણ ચેવ) તો હે ગૌતમ ! હમ તુમસે યહ પૂછતે હૈં કિ
 હન દોનો વસ્ત્રો કે બીચ મેં કૌન સા વસ્ત્ર દુધોતતરક-જિસકી પ્રક્ષા-
 લન ક્રિયા અત્યન્ત કઠિન હોગી (દુવામતરાણ) દુર્વામતરક-જિસકા
 કલકલ ધબ્બે વગૈરહ-બડી કઠિનાઈ સે ધોયેજા સકેગા હોગા તથા (દુષ્પ-
 રિકમ્મતરાણ ચેવ) દુષ્પરિકર્મતરક-જિસમેં ચિત્રોલ્લેખન ક્રિયા એવં
 મજ્જકરણાદિરૂપ ક્રિયા-વિશેષ પ્રકાર કી રચના કરને રૂપ ક્રિયા કષ્ટ

તેના જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ !
 (સે જહા નામણ દુવે વત્થા સિયા) જેમકે કોઈ એ વસ્ત્ર હોય. (ઇમે વત્થે
 કદ્દમરાગરત્તે) તેમાંનું એક વસ્ત્ર કર્દમરાગથી રક્ત હોય-એટલે કે કીચડથી
 મલિન થયેલું હોય. અને બીજું “ઇમે વત્થે સ્વંજનરાગરત્તે” બીજું વસ્ત્ર ખંજનરા
 ગથી રક્ત હોય-એટલે કે પતંગ રંગથી રંગાયેલું એટલે મલિન થયેલું હોય.
 (એ એ સિં ણં ગોયમા ! દોણં વત્થાણં કયરે વત્થે દુદ્ધોયતરાણ ચેવ) હે
 ગૌતમ ! તે બન્ને વસ્ત્રોમાંથી કયું વસ્ત્ર “દુધોતતરક ” હશે-એટલે કે કયા
 વસ્ત્રને ધોવાનું વધારે મુશ્કેલ બનશે ? “ દુવામતરાણ ” દુર્વામતરક એટલે કે
 જેના ઉપરથી કાંઈ કાઢવા મુશ્કેલ પડે તેલું હશે ? “ દુષ્પરિકમ્મતરાણ ” દુષ્પ-
 રિકર્મતરક હશે-એટલે કે જેમાં ચિત્રોલેખન અને ભંગકરણાદિ રૂપ ક્રિયાઓ
 (વિશેષ પ્રકારની રચના કરવા રૂપ ક્રિયા) કરવામાં મુશ્કેલી પડશે ? આ ત્રણે

ભવેત્ ? एतावता विशेषणत्रयेणापि दुर्विशोध्यत्वमुक्तम् । अपरपक्षमाह—‘ कयरे वा वत्थे सुद्धोयतराए चेव ’ कतरद् वा व कर्दमरागरक्तं वा, खञ्जनरागरक्तं वा, सुधौततरकं चेव, सुप्रक्षालिततरं रयात् ? ‘ सुवामतराए चेव ’ सुवाम्यतरकं चेव, सुप्रक्षाल्यकलङ्क स्यात् ? ‘ सुपरिकम्मताराए चेव ’ सुपरिकर्मतरकं चेव, सुसाध्यचित्रलेखनभङ्गकरणादिप्रक्रियं स्यात् ? उक्तविकल्पविषयमाह—‘ जे वा से वत्थे कद्मरागरत्ते, जे वा से वत्थे खंजनरागरत्ते ? ’ यद् वा तद् वस्त्रं कर्दम-
रागरक्तम् ? यद्वा तद्वस्त्रं खञ्जनरागरक्तम् ? अनयोर्मध्ये किम् दुःशोध्यं किञ्च सुशोध्यं भवेदिति भगवत आशयः । उपर्युक्तं भगवद्वचनं श्रुत्वा गौतमः कथयति ‘ भगवं तत्थ णं जे से वत्थे कद्मरागरत्ते ’ हे भगवन् ! तत्र तयोर्वस्त्रयोर्मध्ये खलु

સાધ્ય હો-હોગી इन तीन विशेषणों द्वारा ऐसे वस्त्र में दुर्विशोध्यता प्रकट की गई है तथा (कयरे वा वत्थे) कौनसा वस्त्र-(सुद्धोयतराए चेव) सुधौततरक होगा-जिसकी सफाई करना सरल हो-ऐसा होगा, (सुवामतराए चेव) सुवामतरक होगा-जिसमें से धब्बे आदि रूप कलङ्क सरलता से निकाला जा सके ऐसा होगा तथा (सुपरिकम्मताराए चेव) जिसमें चित्रोलेखन क्रिया एवं विशेष प्रकार की रचना करनेरूप क्रिया सुसाध्य हो ऐसा होगा अर्थात् (जे वा से वत्थे कद्मरागरत्ते, जे वा से वत्थे खंजनरागरत्ते) इन वस्त्रों के बीच से जो वस्त्र कर्दमराग से रक्त है और जो वस्त्र खंजनराग से रक्त है, कौन सा वस्त्र दुःशोध्य होगा और कौन सा वस्त्र सुशोध्य होगा इस प्रकार से भगवान् के द्वारा पूछे गये वचन को सुन करके गौतम ने उनसे कहा-(भगवं) हे भगवन् (तत्थ णं जे से वत्थे कद्मरागरत्ते) इन दोनों वस्त्रों में से जो वस्त्र

વિશેષણો દ્વારા એવા વસ્ત્રમાં દુર્વિશોધ્યતા (તેની સફાઈ કરવામાં મુશ્કેલી) પ્રકટ કરી છે. તથા (કયરે વા વત્થે સુદ્ધોયતરાર ચેવ) કયુ વસ્ત્ર સુધૌતતરક હશે-એટલે કે કયા વસ્ત્રને સફાઈ કરવામાં સરળતા રહેશે ? “ સુવામતારાએ ચેવ ” કયા વસ્ત્રપરથી સરળતાથી ડાઘ દૂર કરી શકાશે ? “ સુપરિકમ્મતારાએ ચેવ ” કયા વસ્ત્ર ઉપર ચિત્રાલેખન અને વિશેષ પ્રકારની રચના કરવી સુગમ થઈ પડશે ? પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે “ જે વા સે વત્થે કદ્મરાગરત્તે, જે વા સે વત્થે ઁંજનરાગરત્તે ” એક વસ્ત્ર કે બે કીચડથી ખરડાયેલું છે અને બીજું વસ્ત્ર કે બે પતંગ રંગથી ખરડાયેલું છે, તેમાંથી કયું વસ્ત્ર દુઃશોધ્ય (મુશ્કેલીથી સફાઈ કરી શકાય તેવું) હશે અને કયું સુશોધ્ય (સુગમતાથી સફાઈ કરી શકાય તેવું) હશે ?

યત્ તદ્ વસ્ત્રં કર્દમરાગરક્તં સ્યાત્, ' સે ણં મંતે ! વત્થે દુદ્ધોયતરાણ ચેવ ' હે મદન્ત ! તત્ સ્વલ્લુ કર્દમરાગરક્તં વસ્ત્રં દુર્ધૌતતરકં ચૈવ સ્યાત્ ' દુવામતરાણ ચેવ ' દુર્વામ્પતરકં ચૈવ દુસ્ત્યાજ્યકલ્લઙ્કં સ્યાત્, ' દુપ્પરિકમ્મતરાણ ચેવ ' દુપ્પરિકર્મ-તરકં ચૈવ, કપ્પસાધ્યચિત્રોલ્લેખન-મજ્જકરણાદિપ્રક્રિયં સ્યાત્ ।

મગવાનાહ—' એવામેવ ગોયમા ! નેરહયાણં પાવાહં કમ્માહં ગાઢીકયાહં ' હે ગૌતમ ! એવમેવ કર્દમદ્દરારાગરક્તવસ્ત્રવદેવ નૈરયિકાણાં પાપાનિ પાપરૂપાણિ કર્માણિ ગાઢીકૃતાનિ શણસૂત્રદ્ધવદ્ધમ્મવીકલાપવત્ આત્મપ્રદેશૈઃ સહ અત્યન્તગાઢ-

કર્દમરાગ સે યુક્ત હોગા (સે ણં મંતે ! વત્થે દુદ્ધોયતરાણ ચેવ) વહી વસ્ત્ર દુર્ધૌતતરક હોગા, (દુવામતરાણ ચેવ) દુર્વામ્પતરક હોગા, ઓર (દુપ્પરિકમ્મતરાણ) દુપ્પરિકર્મતરક હોગા,—જબ ગૌતમ ને એસા અપના અભિ-પ્રાય પ્રકટ કર દિયા તબ પ્રભુ ને ડનસે કહા—(એવામેવ ગોયમા) હે ગૌતમ ! હસી તરહ સે (નેરહયાણં પાવાહં કમ્માહં) નારક જીવોં કે જો પાપરૂપ કર્મ હોતે હૈં, વે કર્દમ કે દ્ધ રાંગ સે રક્ત હુએ વસ્ત્ર કી તરહ હી ગાઢી કૃત હોતે હૈં—અર્થાત્ જિસ પ્રકાર સે શણ કી સૂતલી સે સ્ત્રૂબ મજ્જૂતી કે સાથ સુદ્ધયોં કા સમુદાય કસકર બાંધ દિયા જાતા હૈ ડસી પ્રકાર જો પાપરૂપ કર્મ આત્મા કે પ્રદેશોં કે સાથ અત્યન્ત ગાઢરૂપ સે દ્ધરૂપ મેં સંબદ્ધ હોતે હૈં વે ગાઢીકૃત પાપરૂપ કર્મ કહલાતે હૈં, એસે હી ગાઢીકૃત પાપરૂપ કર્મ નારક જીવોંકે હોતે હૈં, (ચિક્કણીકયાહં) જિસ પ્રકાર

ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યું “ મગવં ” હે પ્રભો ! “ તત્થ ણં જે સે વત્થે કર્દમરાગરક્તે ” તે બન્નેમાંથી જે વસ્ત્ર કીચડથી ખરડાયેલું હશે (સે ણં મંતે ! વત્થે દુદ્ધોયત-રાણ ચેવ) તે વસ્ત્ર દુર્ધૌતતર (ધોવામાં મુશ્કેલ હશે, (દુવ્વામતરાણ ચેવ) દુર્વામ્પતરક (ડાઘ કાઢવા મુશ્કેલ પડે એવું) હશે, અને “ દુપ્પરિકમ્મતરાણ ” દુપરિકર્મતરક (ચિત્રાલેખન આદિ કરવામાં મુશ્કેલી પડે એવું) હશે. ગૌત-મનો આ પ્રકારનો જવાબ સાંભળીને મહાવીર પ્રભુ તેમને કહે છે—“ એવામેવ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે “ નેરહયાણં પાવાહં કમ્માહં ” નારક જીવોનાં જે પાપકર્મો હોય છે, તે કર્દમના (કીચડના) ગાઢ રંગથી ખરડા-યેલા વસ્ત્રની જેમ ગાઢીકૃત હોય છે. જેમ શણની સૂતળી વડે સોયોના સમુ-દાયને જૂઠા મજ્જૂતીથી બાંધી દેવામાં આવે છે, તેમ પાપરૂપ કર્મ આત્મ-પ્રદેશોની સાથે અત્યન્ત દઢતાથી સંબદ્ધ હોય છે, એવાં પાપકર્મોને ગાઢીકૃત પાપકર્મ કહે છે. નારક જીવોનાં પાપકર્મો એવા ગાઢીકૃત હોય છે. “ ચિક્ક-ણીકયાહં ” જેવી રીતે ચીકણી માટીનો બનેલો પિંડ તેની ચીકણને કારણે

ત્વેન દૃઢતયા સંવદ્ધાતિ, 'ચિક્ષણીકયાઈ' ચિક્ષણીકૃતાનિ, અત્યન્તરિનગ્ધતયા દુર્ભેદ્યમૃત્પિણ્ડવત્ સૂક્ષ્મકર્મસ્કન્ધાનાં સરસતયા પરસ્પરં દૃઢસમ્બન્ધકરણતો દુર્ભેદી-કૃતાનિ 'સિલિટ્ટીકયાઈ' શ્લિષ્ટીકૃતાનિ લોહદુઃસ્વરૂપદ્વાઽગ્નિસંતસલોહસુદ્ગરકુદ્ઘિત-પવત્ નિધત્તાનીત્યર્થઃ 'સ્વિલીભૂયાઈ' સ્વિલીભૂતાનિ, અગ્નિસંતસલોહસુદ્ગરકુદ્ઘિત સૂચીકલાપવત્ પિણ્ડીભૂતાનિ ભવન્તિ, યાનિ ભોગં વિના ઉપાયાન્તરેણ ક્ષપયિતુમશ-

સે ચિક્ષનાઈ-ચિકાશકે સંબંધસે અત્યન્ત રિનગ્ધ હોને કે કારણ જુલ્લિકા-કા પિણ્ડ દુર્ભેદ્ય હો જાતા હૈં ઉસી પ્રકાર સે જો કર્મ સૂક્ષ્મકર્મોં કે રસ-કે સાથ પરસ્પરગાઢ સંબંધ કરને કે કારણ દુર્ભેદ્ય હો જાતે હૈં વે ચિક્ષ-ણીકૃત પાપકર્મ કહલાતે હૈં-એસે હી ચિક્ષણીકૃત પાપકર્મ નારક જીવોં કે હોતે હૈં । (સિલિટ્ટીકયાઈ) જિસ પ્રકાર લોહે કે તાર સે મજબૂત બાંધ-કર અગ્નિ મેં તપાર્યોં ગઈં લોહે કી શલિયોં પરસ્પર ચિપક જાતી હૈં-ફિર વે અલગ નહીં હો સકતી હૈં, ઉસી પ્રકાર સે જો કર્મ આપસ મેં એકમેક હો જાતે હૈં-જુદે નહીં કિયે જા સકતે હૈં-અર્થાત્ નિધત્ત હોં વે પાપકર્મ શ્લિષ્ટીકૃત કહલાતે હૈં-એસે શ્લિષ્ટીકૃત પાપકર્મ નારક જીવોં કે હોતે હૈં । (સ્વિલી ભૂયાઈ) જો કર્મ ભોગે વિના ઓર કિસી ઉપાય સે નષ્ટ ન કિયે જા સકે અર્થાત્ નિકાચિત્ત હો વે પાપકર્મ સ્વિલીભૂત કહ-લાતે હૈં એસે સ્વિલીભૂત પાપકર્મ નારક જીવોં કે હોતે હૈં (અગ્નિ સંતસ લોહસુદ્ગરકુદ્ઘિત સૂચીકલાપવત્ પિણ્ડીભૂતાનિ ભવન્તિ) યહી વાત હમ

દુર્ભેદ્ય ણની જાય છે, એજ પ્રમાણે જે કર્મો સૂક્ષ્મકર્મોના રસની સાથે પરસ્પર ગાઢ સંબંધ થવાને કારણે દુર્ભેદ્ય ણની જાય છે, એવાં કર્મોને ચીકણા પાપ-કર્મો કહે છે. નારક જીવોનાં પાપકર્મો એવાં ચીકણાં હોય છે.

“સિલિટ્ટીકયાઈ” જેવી રીતે લોઢાના તારથી મજબૂત બાંધીને અગ્નિમાં તપાવેલી લોઢાની સળીઓ એક બીજી સાથે ચોંટી જાય છે-અને તેમને પછી જુદી પાડી શકાતી નથી-એટલે કે જે પાપકર્મો નિધત્ત હોય છે તેને શ્લિષ્ટી કૃત પાપકર્મો કહે છે. નારક જીવોનાં પાપકર્મો એવાં શ્લિષ્ટીકૃત હોય છે. “સ્વિલી ભૂયાઈ” જે કર્મોનો ભોગવ્યા વિના-બીજા કોઈ પણ ઉપાયથી નાશ થતો નથી, એવાં નિકાચિત્ત કર્મોને ખિલીભૂત કહે છે. નારકોનાં કર્મો એવાં ખિલીભૂત હોય છે.

વધ્યાનિ નિકાચિતાનીત્યર્થઃ, એતેનાપિ વિશેષણચતુષ્ટયેન નૈરયિકપાપાનિ દુર્વિશો-
ધ્યાનિ ભવન્તિ, इति प्रतिपादितम्, तथा च नैरयिकाणां पापानामपि कर्मणां
दुर्विशोध्यत्वेन 'एवामेव' इत्याद्युपनयवाक्यं सुघटितं भवति। एवं च 'संपगा-
ढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा, णो महापज्जवसाणा भवंति' तस्मात्
हे गौतम ! संपगाढामपि अत्यन्तदृढीभूतामपि च तां वेदनां वेदयमानाः अनुभवन्तः
ते नैरयिका नो महानिर्जराः नात्यन्तविशिष्टकर्मक्षयवन्तो. नो वा महापर्यवसाना

ટીકા કી પંક્તિ દ્વારા સમજાઈ ગઈ है—अर्थात् जिस प्रकार अग्नि में खूब
तपा तपा कर लोहे के सुदूर से कूट २ कर पिण्डीभूत करली जाती हैं,
उसी प्रकार जो कर्म आपस में इस रूप से मिलकर पिण्डीभूत हो जाते
हैं वे कर्म निकाचित खिलीभूत कहे जाते हैं। इन चार विशेषणों द्वारा
यह समझाया गया है कि नारक जीवों के पापकर्म दुर्विशोध्य होते हैं
इसी कारण वे मैले से मैले चक्कर के समान यहां प्रकट किये गये हैं अतः
(एवामेव) ऐसा जो यह उपनय वाक्य है वह सुघटित हो जाता है।
अब आगे सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि नारक जीवों के पापकर्म ऐसे
दुर्विशोध्य होते हैं—इसी कारण वे उन्हें अत्यन्तवेदनाके कारण बनते हैं
(संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा, णो महापज्ज-
वसाणा भवंति) हे गौतम ! वे नारक जीव इसी निमित्त से अत्यन्त
दृढीभूत भयङ्कर से भी भयङ्कर वेदना को भोगते हुए भी अत्यन्तवि-

“ अग्निसंतप्तलोहमुद्गरकुट्टित सूचीकलापवत् पिण्डीभूतानि भवन्ति ”
ઉપર્યુક્ત વાત જ આ લીંટીઓ દ્વારા સમજાવી છે—જેમ લોઢાની સોયોને
અગ્નિમાં ખૂબ તપાવી તપાવીને તેમના પર લોઢાના ઘણુનો ઘા મારી મારીને
તેમને એક પિંડરૂપ બનાવી દેવામાં આવે છે, એવી જ રીતે જે કર્મો એક-
મેકની સાથે મળી જઈને પિંડરૂપ બની જાય છે, એવાં કર્મોને નિકાચિત અથવા
ખિલીભૂત કહેવામાં આવે છે ઉપર્યુક્ત ચાર વિશેષણો દ્વારા એ સમજાવવામાં
આવ્યું છે કે નારકોનાં પાપકર્મો દુર્વિશોધ્ય હોય છે તે કારણે તેમને આઠી
મેલામાં મેલા વસ્ત્ર જેવાં કહ્યાં છે. “ એવમેવ ” તે પાપકર્મો મલિનમાં મલિન
વસ્ત્રની જેમ દુર્વિશોધ્ય હોય છે. હવે સૂત્રકાર નીચેના સૂત્રો દ્વારા એ વાત
પ્રકટ કરે છે કે નારક જીવોનાં પાપકર્મો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દુર્વિશોધ્ય હોવાને
લીધે તેમને અત્યન્ત વેદના કરાવવામાં કારણભૂત બને છે. (સંપગાઢં પિ ય ણં
તે વેયણં વેએમાણા ણો મહાનિજ્જરા, ણો મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ) હે ગૌતમ !
આ કારણે તે નારક જીવો અત્યંત દૃઢીભૂત (ભયંકરમાં ભયંકર) વેદનાને

भवन्ति, सर्वथा कर्मरहिताः न भवन्तीत्यर्थः । एतेन महानिर्जराया अभावस्य निर्वाणाभावस्वरूपफलं प्रतिपादितम् । एवञ्च 'यो महावेदनः स महानिर्जरः' इति प्रागुक्तो नियमः विशिष्टात्मापेक्षो वेदितव्यः, नतु नैरयिकादिक्लिष्टकर्मजीवापेक्ष इति, एवं 'यो महानिर्जरः स महावेदनः' इति नियमोऽपि प्रायिको बोध्यः, अयोगिकेवलिनो महानिर्जरत्वेऽपि महावेदनत्वस्य अनेकान्तिकत्वात् अयोगिकेवली महानिर्जरो भवत्येव, महावेदनस्तु कदाचित् स्यात्, कदाचित् नापिस्यादिति भावः ।

शिष्ट कर्मक्षયરૂપ નિર્જરાવાલે નહીં હોતે હૈં ઓર ન સર્વથા કર્મ સે હી રહિત હોતે હૈં । ઇસસે સૂત્રકાર ને યહ પ્રકટ કિયા હૈ કિ જબ ડનમેં મહાનિર્જરા કા હી અભાવ રહતા હૈ તબ ઇસ મહાનિર્જરા કે અભાવ કા ફલ તો નિર્વાણાભાવ (ભોક્ષ કા અભાવ) હૈ વહ ડનમેં હૈ હી યહ સ્પષ્ટ હૈ અતઃ ઇસ કથન સે સૂત્રકાર ને યહ પ્રમાણિત કિયા હૈ કિ (યો મહા-વેદનઃ, સ મહાનિર્જરઃ) યહ જો પહિલે કહા ગયા હૈ " જો મહાવેદનાવાલા હોતા હૈ વહ મહાનિર્જરાવાલા હોતા હૈ " સો યહ કથન વિશિષ્ટ આત્મા કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હી જાનના ચાહિયે । ક્લિષ્ટ કર્મવાલે નારક જીવોં કી અપેક્ષા સે નહીં । ઇસી તરહ સે " જો મહાનિર્જરાવાલા હોતા હૈ વહ મહાવેદનાવાલા હોતા હૈ " યહ કથન ભી-નિયમ ભી પ્રાયિક જાનના ચાહિયે ક્યોં કિ અયોગિ કેવલી જો હોતે હૈં વે મહાનિર્જરાવાલે હોકર ભી મહાવેદનાવાલે નહીં ભી હોતે હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ એસા નિયમ નહીં બન સકતા હૈ કિ જહાં ૨ પર મહાનિર્જરાવત્વ હો

ભોગવવા છતાં પણ વિશિષ્ટ કર્મક્ષયરૂપ નિર્જરાવાળા હોતા નથી, અને તેઓ કર્મથી સર્વથા રહિત હોતા નથી. આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે એ વાત પ્રકટ કરી છે કે નારકોમાં મહાનિર્જરાનો અભાવ હોય છે, તે કારણે મહાનિર્જરાના કૃણ સ્વરૂપ નિર્વાણને પણ અભાવ હોય છે. સૂત્રકારે આ કથન દ્વારા એ સિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન કર્યું છે કે " યો મહાવેદનઃ સ મહાનિર્જરઃ " જે મહાવેદનાવાળો હોય છે તે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે. એવું જે પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે તે વિશિષ્ટ આત્માને અનુલક્ષીને જ કહેવામાં આવ્યું છે, ક્લિષ્ટ કર્મોવાળા નારકાદિ જીવોને આ કથન લાગુ પડતું નથી. એજ પ્રમાણે " જે મહાનિર્જરાવાળો હોય છે, તે મહાવેદનાવાળો હોય છે. "

આ કથન પણ પ્રાયિક સામાન્યતઃ સમજવું, કારણ કે અયોગિકેવલી મહાનિર્જરાવાળા હોવા છતાં પણ મહાવેદનાવાળા નથી-પણ હોતા. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એવો કોઈ નિયમ સંભવી શકતો નથી કે જ્યાં જ્યાં મહા-

दृष्टान्तान्तरमाह—‘से जहा वा केइ पुरिसे अहिगरणिं आउडेमाणे सहया सहया सहेणं’ तद्—अथवा यथा कोऽपि पुरुषः अधिकरणीम् अधिकरणी—लोहकारा यत्रा-
योघनेन ‘हथौड़ा’ इति भाषाप्रसिद्धेन लोहानि आकुट्टयन्ति सा तामित्यर्थः
‘एरणे’ इति प्रसिद्धाम् आकुट्टयन् महता महता अतिदीर्घेण शब्देन अयोघनघात-
जन्यध्वनिना, पुरुषहुंकारेण वा, ‘महया महया घोसेणं’ महता महता घोषेण
अतिभङ्ग्यररवेण प्रतिध्वनिना वा ‘महया महया परंपराघाएणं’ महता महता पर-
म्पराघातेन अतिदीर्घनिरन्तरोपयुपरिघातेन ‘अधिकरणीम् आकुट्टयन्’ इति

वहाँ २ पर महावेदनावत्त्व हो ही क्यों कि कोई २ अयोगिकेवली ऐसे भी होते हैं जो महानिर्जरा वाले होकर भी महावेदना वाले कदाचित् नहीं भी होते हैं।

दृष्टान्त से सूत्रकार इसी पूर्वोक्त बात को समझाते हैं—(से जहा वा केइ पुरिसे अहिगरणि आउडेमाणे महया २ सदेणं) लुहार जिस पर लोहा रखकर हथौड़ा से कूटता है—उसका नाम (एरण) है तो जैसे कोई पुरुष लुहार—एरण को बड़े जोर २ से हुं हुं ऐसे शब्द का उच्चारण करता हुआ कूटे अथवा—वह इस रूप से उसे कूटे कि जिससे उससे कूटने का बड़े जोर का शब्द होवे, (महया २ घोसेणं) कूटते समय उसके मुखसे ऐसा शब्द निकले कि जो बड़ा भयङ्कर हो—अथवा कूटने के शब्द की वहां प्रतिध्वनि हो रही हो इस रूप से उस एरण को वह कूटे (महया २ परंपराघाएणं) एक ही बार वह उसे नहीं कूटे

નિર્જરાયુક્તતા હોય ત્યાં ત્યાં મહાવેદનાયુક્તતા પણ હોવી જ જોઈએ, કારણ કે કોઈ કોઈ અયોગિ-કેવલી એવા પણ હોય છે કે જે મહાનિર્જરાવાળા હોવા છતાં ક્યારેક મહાવેદનાવાળા હોતા નથી.

હવે સૂત્રકાર બીજાં દષ્ટાન્તો દ્વારા પૂર્વોક્ત વાતનું વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરે છે-“ સે જહા વા કેહ પુરિસે અહિગરણિ આડેમાણે મહ્યાર સદ્દેશં ” જેમકે કોઈ પુરુષ (હુકાર) ઘણા જોરથી હાંકારા અને પકકારા કરતો કરતો એરણ પર ઘણુના પ્રહાર કરે-અથવા તો તે એવા જોરથી એરણ પર હથોડાના પ્રહાર કરે કે તેના આઘાતથી ઘણો ભારે ધ્વનિ થતો હોય, “ મહ્યાર ઘોસેશં ” આ રીતે ઘણુને એરણ પર પ્રહાર કરતી વખતે તેના મુખમાંથી એવો ધ્વનિ નીકળતો હોય કે જે ઘણો ભયંકર લાગતો હોય-અથવા એરણ પર ઘણુનો ઘા પડવાથી ત્યાં અવાજનો પ્રતિધ્વનિ ઉઠતો હોય એવી રીતે તે એરણ પર ઘણુના ઘા મારતો હોય “ મહ્યાર પરંપરાઘાણં ” આ પ્રમાણે

પૂર્વેણ સમ્બન્ધઃ 'જો સંચાણ્ તીસે અદિગરણીય કેઈ અહાવાયરે પોગલે પરિસાહિત્તણ' નો શક્નોતિ નો પારયતિ, તસ્યા અધિકરણ્યાઃ કાનપિ યથાવાદ-
રાન્ યથાસ્થૂલાન્ પુદ્ગલાન્ પરિશાટયિતું પૃથક્કર્તુમ્ અધિકરણ્યાઃ સ્થૂલાન્ પુદ્ગલાન્
લોહકણરૂપાન્ પૃથક્કૃત્વા ધ્યંસયિતું સમર્થો ન ભવતીતિ ભાવઃ । એતદેવ મગધાન્
દાપ્ટાન્તિકે યોજયતિ—'એવામેવ ગોયમા । નેરહ્યાણં પાવાઈં કમ્માઈં ગાઢીકયાઈં'
હે ગૌતમ । એવમેવ મહતા આઘાતેન પરિહન્યમાનાયા અપિ અધિકરણ્યાઃ સ્થૂલપુદ્-
ગલ્લવદેવ નૈરયિકાણાં પાપાનિ કર્માણિ ગાઢીકૃતાનિ દ્વલતયા અત્મપ્રદેશૈઃ સહ સં-
વદ્ધાનિ યાવત્-ચિક્ષણીકૃતાનિ અતિસ્નિગ્ધતામાપાદિતાનિ, શ્લિષ્ટીકૃતાનિ,

કિન્તુ લગાતાર વહ ઉસે કૂટતા જાવે તૌ બી વહ (જો સંચાણ્ તીસે અદિગરણીય કેઈ અહાવાયરે પોગલે પરિસાહિત્તણ) હસ સ્થિતિ મેં ઉસ
અરણ કે યથાવાદર પુદ્ગલોં કો-લોહ કે કળોં કો-ઉસસે અલગ કરકે
નષ્ટ કરને કે લિયે સમર્થ નહોં હોતા હૈ, (એવામેવ ગોયમા) હસી તરહ
સે હે ગૌતમ । (નેરહ્યાણં પાવાઈં કમ્માઈં) નારક જીવોં કે જો પાપરૂપ
કર્મ હોતે હૈં વે (ગાઢીકયાઈં જાવ જો પજ્જવસાણાઈં ભવંતિ) ગાઢીકૃત
હોતે હૈં યાવત્ વે નારક જીવ મહાપર્યવસાનવાલે નહોં હોતે હૈં-અર્થાત્
કહને કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જિસ પ્રકાર સે વડેમારી આઘાતોં દ્વારા
વાર ૨ કૂટે જાને પર બી અરણ કે સ્થૂલ પુદ્ગલ ઉસસે પૃથક્ હોકર નષ્ટ
નહોં કિયે જા સકતે હૈ, ઉસી પ્રકાર સે નૈરયિક જીવોં કે પાપકર્મ બી
જો કિ આત્મપ્રદેશોં કે સાથ ગાઢતરરૂપ સે સંબદ્ધ હોતે હૈં, યાવત્-ચિક્ષ-
ણીકૃત-અતિસ્નિગ્ધતા કો લિયે હુણ હોતે હૈં શ્લિષ્ટીકૃત એવં ચિલીભૂત

લગાતાર એરણ પર નેરથી ઘા મારવા છતાં પણ (જો સંચાણ્ તીસે અદિ-
ગરણીય કેઈ અહાવાયરે પોગલે પરિસાહિત્તણ) તે એરણના સ્થૂલ પુદ્ગલોને
(લોઢાના કણોને) તેનાથી અલગ પાડીને તેમનો નાશ કરવાને તે શક્તિમાન
થતો ગથી. “ એવામેવ ગોયમા ” હે ગૌતમ । એજ પ્રમાણે “ નેરહ્યાણં પાવાઈં
કમ્માઈં ” નારક જીવોનાં જે પાપરૂપ કર્મો હોય છે “ ગાઢીકયાઈં જાવ જો
પજ્જવસાણાઈં ભવંતિ ” તે ગાઢીકૃત હોય છે, તેથી તે નારક જીવો મહાપર્યવ-
સાનવાળા (કર્મોનો સર્વથા નાશ કરનારા) હોતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે
કે જેવી રીતે એરણ ઉપર ઘણ વડે ઘણા નેરથી વારંવાર ઘા મારવા છતાં
એરણનાં સ્થૂલ પુદ્ગલોને એરણમાંથી અલગ પાડીને તેમનો નાશ કરી શકાતો
નથી, એવી જ રીતે નારક જીવોનાં પાપકર્મો કે જે આત્મપ્રદેશોની સાથે દ્વ-
લતર રૂપે સંબદ્ધ હોય છે, જે ચીકણાં હોય છે, જે એકમેકની સાથે શ્લિષ્ટી-
કૃત (સબળ રીતે ચોટેલા) હોય છે અને જે નિકાચિત અથવા ખિલીભૂત

खिलीभूतानि भवन्ति, संप्रगाढामपि च तां ते वेदनां वेदयमाना नो महानिर्जराः
नो वा महापर्यवसाना भवन्ति । तथा चात्रापि ' गाढीकृतानि ' इत्यादिविशेष-
णचतुष्टयेन दुष्परिशाटनीयानि भवन्ति, इति प्रतिपादितम् ।

अथ खञ्जनरागरक्तवस्त्रविषये पृष्ठो गौतम आह—' भयवं ! तत्थ जे से वत्थे
खंजणरागरत्ते से णं वत्थे सुधोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए
चेव ' हे भदन्त ! तत्र तयोः कर्दमरागरक्तखञ्जनरागरक्तयोः वस्त्रयोर्मध्ये यत्
तद् वस्त्रं खञ्जनरागरक्तं पतङ्गरागेण रजितं तद् वस्त्रं सुधौततरकं चैव सुप्रक्षालिततरं
स्यात्, सुवाम्यतरकंचैव सुत्याज्यकलङ्कं स्यात्, सुपरिकर्मतरं चैव—अनायासचि-

(દટ્ટતા સે આત્મા મેં લગે હુણ) હોતે હૈં તથા હસી કારણ જો નારક
જીવ ભયઢૂરસે ખી ભયઢૂર વેદનાકો ભોગા કરતે હૈં—એસે વે નારક જીવ
મહાનિર્જરાવાલે નહીં હોતે હૈં ઓર ન મહાપર્યવસાનવાલે હી હોતે હૈં ।
યહાં પર “ ગાઢીકૃતાનિ ” આદિ ચાર વિશેષણોં દ્વારા યહ સમજાયા
ગયા હૈ કિ ઉન નારક જીવોં કે પાપકર્મ દુષ્પરિશાટનીય હોતે હૈં ।

अव खंजनरागसे रक्त हुए वस्त्रके विषयमें प्रभु द्वारा पृष्ठे गये गौतम
ने उनसे कहा—(भयवं ! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से णं वत्थं सुधो-
यतराए चेव, सुवामतराए चेव सुपरिकम्मतराए चेव) हे भगवन् ! जो वस्त्र
खंजनराग से—पतङ्गराग से रंगा हुआ होता है अर्थात्—कर्दमराग और
पतंगराग से रंगे हुए वस्त्रों के बीच में जो पतंगराग से रंगा गया वस्त्र
है—वह सुधौततरक होता है—अच्छीतरह से धोया जा सके ऐसा होता

(દટ્ટ રૂપે આત્મામાં લાગેલા) હોય છે, અને જે પાપકર્મોને કારણે નારક
જીવો ભયંકરમાં ભયંકર વેદનાને ભોગવતા હોય છે, એવા તે નારક જીવો
મહાનિર્જરાવાળા અને મહાપર્યવસાનવાળા (કર્મોના સદંતર ક્ષય કરનારા)
હોતા નથી. સૂત્રમાં વપરાયેલાં “ ગાઢીકૃત ” આદિ ચાર વિશેષણો દ્વારા એ
સમજાવવામાં આવેલ છે કે તે નારક જીવોનાં પાપકર્મો દુષ્પરિશાટનીય (જેનો
ક્ષય મહા મુશ્કેલીએ કરી શકાય તેવાં) હોય છે.

ખંજનરાગથી રક્ત એવા વસ્ત્રના વિષયમાં જે પ્રશ્ન મહાવીર પ્રભુ દ્વારા
પૂછવામાં આવ્યો હતો તેના જવાબરૂપે ગૌતમ સ્વામી કહે છે—(ભયવં !
તત્થ જે સે વત્થે खंजणरागरत्ते से णं वत्थं सुधोयतराए चेव, सुवामतराए चेव,
सुपरिकम्मतराए चेव) હે પ્રભો, જે વસ્ત્રને ખંજનરાગથી (પતંગરાગથી)
રંગેલું હોય છે—એટલે કે કર્દમરાગ (ક્રીચક) અને પતંગરાગથી રંગેલા
વસ્ત્રોમાંથી જે વસ્ત્ર પતંગરાગથી રંગેલું હોય છે તે સુધૌતતરક (સુગમતાથી

ત્રોલ્લેખન-મજ્જકરણાદિપ્રક્રિયં સ્યાત્ । એવં ગૌતમેન કથિતે સતિ મગધાન્ એતં દૃષ્ટા-
ન્તં દાષ્ટાન્તિકે યોજયતિ-‘ એવામેવ ગોયમા ! સમણાણં નિર્ગંથાણં અહાવાયરાઈં
કમ્માઈં સિઢિલીકયાઈં, નિઢિયાઈં કયાઈં, વિપ્પરિણામિયાઈં’ સ્વિપ્પામેવ વિદ્ધત્થાઈં
ભવંતિ’ હે ગૌતમ ! એવમેવ સ્વજ્ઞનરાગરક્તવસ્ત્રસ્ય સુપક્ષાલનીયત્વાદિવદેવ શ્રમણાનાં
નિર્ગંથનામ્ યથાવાદરાણિ સ્થૂલતરસ્કન્ધાનિ સ્થૂલપ્રકારાણિ અસારાણિ કર્માણિ
શિથિલીકૃતાનિ સ્થૂલત્વમાપાદિતાનિ ભવન્તિ, નિષ્ઠિતાનિ કૃતાનિ. નિઃસત્તકાનિ

હૈ, સુવામ્યતરક-ધબ્બે વગૈરહ જિસકે અચ્છી તરહ સે ધોયે જા સકે એસા
હોતા હૈ ઓર સુપરિકર્મતરક અનાયાસ જિસમેં ત્રિત્રોલ્લેખન ઓર
રચના કરને રૂપ આદિ ક્રિયાઈં કી જા સકે એસા હોતા હૈ એસા જબ
ગૌતમ ને કહા-તો હસી દૃષ્ટાન્ત કો દાષ્ટાન્ત મેં યોજિત કરતે હુઈ પ્રભુ
ને ઉન્હેં સમજાયા-(એવામેવ ગોયમા) હસી તરહ સે હે ગૌતમ ! (સમ-
ણાણં નિર્ગંથાણં અહાવાયરાઈં કમ્માઈં સિઢિલીકયાઈં નિઢિયાઈં કયાઈં
વિપ્પરિણામિયાઈં સ્વિપ્પામેવ વિદ્ધત્થાઈં ભવંતિ) શ્રમણ નિર્ગંથોં કે જો
યથાવાદર કર્મ હોતે હૈ, વે શિથિલીકૃત હોતે હૈ, નિષ્ઠિત હોતે હૈ ઓર
વિપરિણામિત હોતે હૈ-હસી કારણ વે શીઘ્ર હી વિધ્વસ્ત હો જાતે હૈ-
તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ શ્રમણ નિર્ગંથોં કી આત્મા સમ્યગ્દર્શન સે
વાસિત રહા કરતી હૈ હસ કારણ ઉનકે કર્મ જૈસે મિથ્યાદૃષ્ટિયોં કી
આત્મા મેં ગાઢરૂપ આદિ વિશેષણોં સે વિશિષ્ટ હોતે હૈ વૈસે વે યહાં
નહીં હોતે હૈ-યહાં તો વે સ્વજનરાગ સે રંગે હુઈ વસ્ત્ર કી તરહ શિથિલ
આદિ વિશેષણોં વાલે હોતે હૈ-જૈસે સ્વજન (પતંગ) રંગ સે રંગે હુઈ વસ્ત્ર

ધોઈ શકાય એવું) હોય છે, સુવામ્યતરક (સુગમતાથી ડાઘ દૂર કરી શકાય
તેવું) હોય છે, અને સુપરિકર્મતરક (સરળતાથી ચિત્રાલેખન, વિશિષ્ટ રચના
આદિ કરી શકાય તેવું) હોય છે. હવે આ દૃષ્ટાન્તને આધારે શ્રમણ નિર્ગં-
થોના કર્મોને પણ ખંજનરાગથી રંગેલા વસ્ત્રની જેમ સુવિશેષ્ય બતાવવાને
માટે મહાવીર પ્રભુ કહે છે-“ એવામેવ ગોયમા ! ” એજ પ્રમાણે હે ગૌતમ !
(સમણાણં નિર્ગંથાણં અહાવાયરાઈં કમ્માઈં સિઢિલીકયાઈં, નિઢિયાઈં કયાઈં,
વિપ્પરિણામિયાઈં સ્વિપ્પામેવ વિદ્ધત્થાઈં ભવંતિ) શ્રમણ નિર્ગંથોનાં જે સ્થૂલ
કર્મો હોય છે, તે શિથિલીકૃત હોય છે, નિષ્ઠિત-દૃઢ હોય છે, તે કારણે તેમનો
જલ્દી નાશ થઈ જાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે શ્રમણ નિર્ગંથોના આત્મા
સમ્યગ્દર્શનથી સુકૃત હોય છે. તેથી તેમનાં કર્મ મિથ્યાદૃષ્ટિઓની જેમ આત્માની
સાથે ગાઢીકૃત (દૃઢ રૂપે સંબંધ) હોતાં નથી. પણ તેમના કર્મો તો ખંજન

વિહિતાનિ વિપરિણામિતાનિ સ્થિતિઘાત-રસઘાતાદિભિઃ વિપરિણામં પ્રાપિતાનિ, શિષ્યમેવ જ્ઞટિત્યેવ વિધ્વસ્તાનિ ભવન્તિ, એતૈશ્ચ વિશેષણૈઃ સુવિશોધ્યાનિ, ક્ષયુક્તમ્ । શ્રમણાનાં મહાવેદનત્વાડલ્પવેદનત્વે આહ-‘ જાવદ્યં તાવદ્યંપિ તે વેયણં વે-માણા મહાનિજ્જરા, મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ ’ તે શ્રમણનિર્ગન્થાઃ યાવતિકાં તાવ-તિકામપિ યાવત્તાવત્પરિમિતામપિ અલ્પાં બહ્વીં વા વેદનાં વેદયમાનાઃ મહાનિર્જરાઃ, મહાપર્યવસાનાશ્ચ ભવન્તિ સર્વકર્મણાં ક્ષપિતત્વેન મહાનિર્જરત્વાપાદનેન સકલકર્મ-

મેં સે ઉસકા રંગ બહુત હી જલ્દી ધોને પર નિકલ જાતા હૈ ક્યોં કિ ઉસકે પ્રદેશોં મેં અત્યન્તરૂપ સે સંસક્ત નહીં હોતા, ઉસી પ્રકાર વે કર્મ બી સમ્યગ્દર્શન કે પ્રભાવ સે સ્થિતિઘાત, રસઘાત આદિ રૂપ સે વિપરિણામ કો વહાં સ હોતે રહતે હૈં-અતઃ વે સત્તા સે રહિત બનકર શીઘ્ર હી કટે હુએ વૃક્ષ કો પુરૂહ આત્મા સે પૃથક્ હો જાતે હૈં । इन विशेषणों द्वारा सूत्रकार ने यही प्रकट किया है कि जो ऐसे असारूप कर्म होते हैं वे सुविशोध्य होते हैं । इसी कारण वे श्रमण निर्गन्थ (जावद्वयं ताव-द्वयं पि ते वेयणं वेएमाणा महानिज्जरा महापज्जवसाणा भवन्ति) थोड़ी बहुत किसी भी प्रकार की चाहे वेदना को भोग रहे हो तब भी महा-निर्जरावाले और महापर्यवसानवाले होते हैं-तात्पर्य कहने का यह है कि सम्यग्दर्शन के हो जाने पर पदार्थ का यथार्थ बोध उनकी आत्मा में हो जाता है-अतः वे अल्प वा महावेदना को भोगते हुए भी उस अवस्था में रागद्वेषरूप कलुषित परिणामवाले नहीं बनते हैं-क्यों कि उन्हें यह

રાગથી રંગેલા વસ્ત્રની જેમ શિથિલ આદિ વિશેષણોવાળાં હોય છે. જેવી રીતે ખંજનરાગથી રંગેલા વસ્ત્રને ધોતાની સાથે જ તેનો રંગ સુગમતાથી દૂર કરી શકાય છે, કારણ કે તે રંગ તેના પ્રદેશોમાં અધિક રૂપે સંસક્ત હોતો નથી, એજ પ્રમાણે શ્રમણ નિર્ગન્થોના કર્મ પણ સમ્યગ્દર્શનના પ્રભાવથી સ્થિતિઘાત, રસઘાત આદિરૂપે વિપરિણામને પ્રાપ્ત કરતાં રહે છે તે કારણે તે કર્મો સત્તાથી રહિત બનીને જલ્દીથી કપાયેલા વૃક્ષની જેમ આત્માથી અલગ થઇ જાય છે. આ વિશેષણો દ્વારા સૂત્રકારે એજ વાત પ્રકટ કરી છે કે તેમનાં તે શિથિલી-કૃત કર્મો સુવિશોધ્ય હોય છે.

એજ કારણે શ્રમણ નિર્ગન્થ (જાવદ્યં તાવદ્યં પિ તે વેયણં વેમાણા મહાનિજ્જરા મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ) ઓછી કે વધારે, ગમે તે પ્રકારની વેદનાને ભોગવતા હોય છતાં પણ મહાનિર્જરાવાળા અને મહાપર્યવસાનવાળા

ક્ષયવન્તો ભવન્તીતિ ભાવઃ । તદેવ દૃષ્ટાન્તદ્વારા દૃઢયતિ-‘ સે જહાનામણ કેઢ પુરિસે સુવ્વકં તણહસ્થયં જાયતેયંસિ પવિસવેજ્જા ’ હે ગૌતમ ! તત્-અથ યથા નામ કોઽપિ પુરુષઃ શુષ્કં તૃણહસ્તકં ઘાસપૂલકં જાતતેજસિ અગ્નૌ પ્રક્ષિપેત્, ‘ સે

યથાર્થરૂપ સે જ્ઞાત હોને લગ જાતા હૈ કિ યહ જો કુછ હો રહા હૈ વહ એસો હી હોના થા સો હો રહા હૈ-મેરે હર્ષવિપોદ કરને સે યહ કમતી થઢતી નહીં હો સકતા હૈ-એસા કરને સે તો ઉલ્ટા કર્મ કા હી આગામી બંધ હોગા અતઃ મધ્યસ્થ ભાવ રાખકર વે ઉસ આપતિત થોડી યાહે થહુત ઓ વેદના કો સમતાભાવ સે ભોગતે રહતે હૈં । ઉનકી આત્મા મેં યહ દૃઢશ્રદ્ધા જમી રહતી હૈ કિ (અનહોની કોઈ વાત હોતી નહીં હૈ ઓર જો હોતી હૈ વહ (હોને લાયક) હમલિયે હોતી હૈ-અતઃ એસી સ્થિતિ મેં અધીર બનના યહ કથમપિ ઉચિત નહીં હૈ હસ તરહ કે દૃઢ સાહસ કે સાથ રાગદ્વેષ રહિત સમતાભાવ ધારણ કરને સે આત્મા મેં નવીન કર્મોં કા બંધ હોતા નહીં હૈ ઓર જો સંચિત કર્મ હોતે હૈં, ઉનકી નિર્જરા હોતે રહને સે અન્ત મેં વે સર્વ કર્મોં સે વિપ્રમુક્ત હોતે હૈં । હસી વાત કો સૂત્ર-કાર દૃષ્ટાન્ત દ્વારા પુષ્ટ કરને કે નિમિત્ત ગૌતમ સે (સે જહા નામણ કેઢ

(કર્મોના સર્વથા અન્ત કરનારા) હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સમ્ય-ગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ ગયા પછી તેમને પદાર્થનું યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકતું હોય છે, તે કારણે અદ્ય અથવા મહાવેદનાનું વેદન કરવા છતાં પણ તેઓ એ પરિસ્થિતિમાં રાગદ્વેષ રૂપ કલુષિત પરિણામવાળા બનતા નથી, કારણ કે તેમને તે યથાર્થ રૂપે સમજવા લાગે છે કે જે બનવાનું હતું એજ બની રહ્યું છે. મારા દ્વારા હર્ષ અથવા શોક કરવાથી તેમાં કંઈ પણ ફરક પડી શકે તેમ નથી. એમ કરવાથી ઉલ્ટા કર્મોના વધુ બંધ બંધાશે. તે કારણે તઓ તેમના પર આવી પડેલ દુઃખને અથવા થોડી કે વધારે વેદનાને સમતાલાવે સહન કર્યા કરે છે. એમના આત્મામાં એવી પાકી શ્રદ્ધા બંધાયેલી રહે છે કે “ ન. બનવા લાયક કોઈ વાત બનતી નથી અને જે કંઈ બને છે તે બનવાને લાયક હોવાથી જ બન્યા કરે છે. ” તો એવી પરિસ્થિતિમાં અકળાઈ જવું અથવા સમતાવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો તે બિલકુલ ઉચિત નથી. આ પ્રકારનો રાગદ્વેષ રહિતનો સમતાલાવ રાખવાથી આત્મામાં નવીન કર્મોના બંધ થતો નથી અને સંચિત કર્મોની નિર્જરા થતી રહે છે અને અન્તે એવો જીવ સમસ્ત કર્મોના ક્ષય કરીને મોક્ષ પામી શકે છે.

पूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मस-
मसा विज्जइ ? ' हे गौतम ! तत् नूनं निश्चयेन स शुष्कः तृणहस्तकः घासपूलकः
जाततेजसि अग्नौ प्रक्षिप्तः सन् क्षिप्रमेव झटित्येव मसमसाप्यते ? दह्यते भस्मी
भवति खलु ? । गौतमः स्वीकरोति—' हंता, मसमसाविज्जइ ' हे भदन्त ! हन्त,
सत्यम् मसमसाप्यते, सद्य एव दग्धो भवति । तमेव भगवान् दृष्टान्तिके योज-
यति — ' एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहावायराइं कम्माइं, जाव-
पज्जवसाणा भवंति ' हे गौतम ! एवमेव अग्निप्रक्षिप्तशुष्कतृणपूलकवदेव श्रम-
णानां निर्ग्रन्थानां यथावादराणि यावत्-शिथिलीकृतानि निष्ठितानि कृतानि,
विपरिणामितानि क्षिप्रमेव विध्वस्तानि भवन्ति, यावत् तावत्परिमितामपि वेदनां
वेदयमाना निर्ग्रन्थाः श्रमणाः महानिर्जराः महापर्यवसाना भवन्तीत्याशयः ।

पुरिसे सुकं तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा) ऐसा कह रहे हैं कि-
हे गौतम ! जैसे कोई एक पुरुष शुष्क घास के पूले को धधकती हुई
अग्नि में डालता है-तो (से णूणं गोयमा ! से सुकं तणहत्थए जायते-
यंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ) हे गौतम ! क्या वह
शुष्क घास का पूला देखते ? उस धधकती हुई ज्वाला में जल नहीं
जाता है क्या ? (हंता मसमसाविज्जइ) हां, भदन्त ! जल जाता है तो
(एवामेव गोयमा) इसी तरह से हे गौतम ! (समणाणं निर्गन्थाणं)
श्रमण निर्ग्रन्थों के (अहावायराहं कम्माहं) यथावादर-असार कर्म
(जाव पज्जवसाणा भवन्ति) यावत् शिथिलीकृत, निष्ठित, एवं विपरि-
णामित होकर शीघ्र ही विध्वस्त हो जाते हैं वे चाहें थोड़ी या बहुत
कैसे ही वेदना क्यों न भोगें अन्त में महानिर्जरावाले बनकर वे समस्त
कर्मों को नष्ट कर देते हैं ।

હવે સૂત્રકાર એજ વાતની દૃષ્ટાંતો દ્વારા પુષ્ટિ કરે છે-“ સે જહા નામણે કેહ પુરિસે સુકં તણહથયં જાયતેયંસિ પક્ષિવેજ્જા ” હે ગૌતમ ! કોઈ પુરૂષ સૂકા ઘાસના પૂજાને પ્રબલિત અગ્નિમાં નાખે તો “ સે જૂણં ગોયમા ! સે સુક્કે તણહથયં જાયતેયંસિ પક્ષિવેજ્જા ” હે ગૌતમ ! શું તે સૂકા ઘાસનો પૂજો જોતજોતામાં તે પ્રબલિત આગમાં બળી જતો નથી ? “ હંતા મસમસાવિજ્જહ ” હા, પ્રભો ! તે જરૂર બળી જાય છે. “ એવામેવ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે “ સમણાણં નિગંથાણં ” શ્રમણ નિર્ગંથોના “ અઢાવાયરાહં કમ્માહં ” અસાર કર્મ “ જાવ પવ્વજવસાણા ભવંતિ ” શિથિલીકૃત, નિષ્ઠિત અને વિપરિણામિત થઈને જલ્દી નષ્ટ થઈ જાય છે. ભલે તેઓ થોડી વેદના લોગવતા હોય કે વધારે વેદના લોગવતા હોય, પણ અતે મહાનિર્જરાવાળા બનીને સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરી નાખે છે.

તમેવાપરદૃષ્ટાન્તેન દૃઢતરં કરોતિ—' સે જહા નામણ કેહ પુરિસે તત્તંસિ અય કવેલ્લુયંસિ ઉદગવિંદું, જાવ-હંતા, વિદ્ધંસં આગચ્છહ ' હે ગૌતમ ! તત્ત્વ યથા નામ કોઽપિ પુરુષ તપ્તે અય કવેલ્લુકે-લોહકટાહે ઉદકવિન્દું યાવત્-પ્રક્ષિપેત્, તત્ત્વ નૂનં સ ઉદકવિન્દુઃ તપ્તે લોહકટાહે પ્રક્ષિપ્તઃ સન્ ક્ષિપ્રમેવ વિધ્વંસમાગચ્છતિ? હન્ત, ભદન્ત ! ક્ષિપ્રમેવ વિધ્વંસમાગચ્છતિ નાશં પ્રાપ્નોતિ । મગવાન્ તં દૃષ્ટાન્તિકે યોજયતિ—'એવામેવ ગોયમા । સમણાણં નિગ્ગંથાણં, જાવ-મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ ' હે ગૌતમ ! એવમેવ તપ્તલોહકટાહપ્રક્ષિપ્તોદકવિન્દુવદેવ શ્રમણાનાં નિર્ગ્રન્થાના યાવત્-યથાવાદરાણિ કર્માણિ શિથિલીકૃતાનિ નિષ્ઠિતાનિ કૃતાનિ, વિપરિણામિતાનિ ક્ષિપ્રમેવ વિધ્વંસમાગચ્છન્તિ, યાવતિકાં તાવતિકામપિ ચ વેદનાં

હસી વાત કો દૂસરે દૃષ્ટાન્ત સે દૃઢતર કરતે હુએ વે ગૌતમ સે કહતે હૈં—(સે જહા નામણ કેહ પુરિસે) ગૌતમ ! જૈસે કોહ એક પુરુષ (તત્તંસિ અયકવલ્લુંસિ) અત્યન્ત ગરમ હુએ લોહે કે તવે પર (ઉદગ વિન્દુ) જલ કી વિન્દુ કો ડાલે-તો કયા ગૌતમ ! ઉસ લોહે કે અત્યન્ત ગર્મ હુએ તવો પર ડાલા ગયા વહ જલ કા વિન્દુ વહાં નષ્ટ નહીં હોગા કયા ? હસકે ઉત્તર મેં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુ સે કહતે હૈં-કયોં નહીં-ભદન્ત ! વહ વહાં અવશ્ય હી શીઘ્ર નષ્ટ હો જાયગા—(એવામેવ ગોયમા) તો હે ગૌતમ ! હસી તરહ સે (સમણાણં નિગ્ગંથાણં) શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં કે (જાવ મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ) શ્રમણ, નિર્ગ્રન્થોંકે યથાવાદર કર્મ શિથિ-લીકૃત, નિષ્ઠિત, એવં વિપરિણામિત હોકર શીઘ્ર હી આમૂલચ્લ(ચિલ્કુલ) નષ્ટ હો જાતે હૈં । વે ચાહેં થોડી યા વહુત-કૈસી હી વેદના કયોં ન ભોગેં અન્ત મેં વે મહાનિર્જરા શાલી હોકર વે સમસ્ત કર્મોં કે વિધ્વંસ કર્તા

એજ વાતને બીજા દૃષ્ટાન્ત દ્વારા વધારે પુષ્ટિ આપવા માટે મહાવીર સ્વામી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે—“ સે જહા નામણ કેહ પુરિસે ” હે ગૌતમ ! કેાઇ એક પુરુષ “ તત્તંસિ અયકવલ્લુંસિ ” અતિશય તપાવેલા લોહના તાવડા ઉપર “ ઉદગ વિન્દુ ” પાણીનું ટીપુ નાખે, તો હે ગૌતમ ! શું તે પાણીનું ટીપુ નાશ નહીં પામે ? તેનો જવાબ આપતા ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને કહે છે “ હે ભદન્ત ! તે ટીપુ તુરત જ અવશ્ય નાશ પામશે.

“ એવામેવ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! એજ પ્રમાણે “ સમણાણ નિગ્ગંથાણં ” શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોના “ જાવ મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ ” સ્થૂળ પુદ્ગલો અસાર કર્મો શિથિલીકૃત, નિષ્ઠિત અને વિપરિણામિત થઇને તુરત જ સર્વથા નષ્ટ થઇ જાય છે. તેઓ ભલે થોડી વેદના લોગવે કે વધારે વેદના લોગવે, પણ તેઓ અન્તે મહાનિર્જરાવાળા બનીને સમસ્ત કર્મોના વિધ્વંસ (નાશ) કર્તા

વેદ્યમાનાસ્તે નિર્ગ્રન્થાઃ શ્રમણાઃ મહાનિર્જરાઃ મહાપર્યવસાનાશ્ચ ભવન્તિ । મગ-
વાન્ ઉપસંહરન્નાહ—‘ સે તેણદ્વેણં જે મહાવેયણે સે મહાનિજ્જરે જાવ-પસત્થ
નિજ્જરાણ ’ હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થેન એવમુચ્યતે—યે મહાવેદનાસ્તે મહાનિર્જરા
ભવન્તિ । યાવત્—યે મહાનિર્જરાસ્તે મહાવેદનાઃ ભવન્તિ, મહાવેદનસ્ય અલ્પવેદન-
સ્ય ચ મધ્યે સ શ્રેયન્ ભવતિ, યઃ પ્રશસ્તનિર્જરાભવતિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જીવકરણવક્તવ્યતા ।

પૂર્વ જીવાનાં વેદના પ્રતિપાદિતા, સા ચ વેદના કરણતો ભવતીતિ કરણ
પદાર્થ નિરૂપયિતુમાહ—‘ કઙ્કિવિહેણં ભંતે ’ इत्यादि ।

મૂલમ્—કઙ્કિવિહે ણં ભંતે ! કરણે પપ્પણ્તે ? ગોયમા ! ચ્હાવિવિહે
કરણે પપ્પણ્તે, તં જહા—મણકરણે, વઙ્કરણે, કાયકરણે, કમ્મ-
કરણે । ણેરઙ્કયાણં ભંતે ! કઙ્કિવિહે કરણે પપ્પણ્તે ? ગોયમા !
ચ્હાવિવિહે પપ્પણ્તે, તં જહા — મણકરણે, વઙ્કરણે, કાયકરણે,
કમ્મકરણે । પંચિંદિયાણં સવ્વેસિં ચ્હાવિવિહે કરણે પપ્પણ્તે ।
એગિંદિયાણં દુવિહે—કાયકરણે ય, કમ્મકરણે ય । વિગલિંદિયાણં
તિવિહે વઙ્કરણે, કાયકરણે, કમ્મકરણે ય । નેરઙ્કયાણં ભંતે ! કિં
કરણઓ અસાયં વેયણં વેયંતિ, અકરણઓ અસાયં વેયણં વેયંતિ ?

હી ઘનતે હૈં । અથ ભગવાન્ ઇસ વિષય કા ઉપસંહાર કરતે હુએ કહતે
હૈં (સે તેણદ્વેણં જે મહાવેયણે સે મહાનિજ્જરે જાવ પસત્થનિજ્જરાણ) હે
ગૌતમ ! ઇસી કારણ સે મૈંને એસા કહા હૈં કિ જો મહાવેદનાવાલે હોતે
હૈં વે મહાનિર્જરાવાલે હોતે હૈં—યાવત્—જો મહાનિર્જરાવાલે હોતે હૈં—વે
મહાવેદનાવાલે હોતે હૈં । મહાવેદનાવાલે એવં અલ્પવેદનાવાલે કે વીચ
મેં વહી ઉત્તમ હોતા હૈં જો પ્રશસ્ત નિર્જરાવાલા હોતા હૈં ॥ સૂ૦ ૧ ॥

ળને છે. હવે મહાવીર પ્રભુ આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતા ગૌતમ સ્વામીને
કહે છે—(સે તેણદ્વેણં જે મહાવેયણે સે મહાનિજ્જરે, જાવ પસત્થનિજ્જરાણ) હે
ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જે મહાવેદનાવાળા હોય છે, તે મહા-
નિર્જરાવાળા હોય છે અને મહાનિર્જરાવાળા હોય છે, તે મહાવેદનાવાળા હોય
છે. પણ મહાવેદનાવાળા અને મહાનિર્જરાવાળાની અપેક્ષાએ પ્રશસ્ત નિર્જરા-
વાળો એવ ઉત્તમ હોય છે. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

ગોયમા ! નેરઙ્ગયા ણં કરણઓ અસાયં વેયણં વેયંતિ, નો અકરણઓ અસાયં વેયણં વેયંતિ । સે કેણદ્દેણં ? । ગોયમા ! નેરઙ્ગયાણં ચડવિવહે કરણે પળ્લન્તે, તં જહા—મળકરણે, વયકરણે, કાયકરણે, કસ્મકરણે, ઇચ્છેણં ચડવિવહેણં અસુભેણં કરણેણં નેરઙ્ગયા કરણઓ અસાયં વેયણં વેયંતિ, ણો અકરણઓ, સે તેણદ્દેણં ૦ । અસુરકુમારા ણં કિં કરણઓ અકરણઓ ? ગોયમા ! કરણઓ, ણો અકરણઓ । સે કેણદ્દેણં ? । ગોયમા ! અસુરકુમારાણં ચડવિવહે કરણે પળ્લન્તે, તં જહા—મળકરણે, વયકરણે, કાયકરણે, કસ્મકરણે, ઇચ્છેણં સુભેણં કરણેણં અસુરકુમારાણં કરણઓ સાયં વેયણં વેયંતિ, ણો અકરણઓ । એવં જાવ—થણિયકુમારાણં । પુઢવીકાઙ્ગયાણં એવામેવ પુચ્છા ? ણવરં—ઇચ્છેણં સુભાઽસુભેણં કરણેણં પુઢવિક્કાઙ્ગયા કરણઓ વેમાયાએ વેયણં વેયંતિ, ણો અકરણઓ । ઓરાલિયસરીરા સવ્વે સુભાઽસુભેણં વેમાયાએ, દેવા સુભેણં સાયં ॥ સૂ૦ ૨ ॥

હાયા—કતિવિધં સ્વલુભદન્ત ! કરણં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? ગૌતમ ! ચતુર્વિધં કરણં પ્રજ્ઞપ્તમ્ , તથથા—મનસ્કરણમ્ , વચસ્કરણમ્ , કાયકરણમ્ , કર્મકરણમ્ । નૈરયિકાણાં

જીવકરણ વક્તવ્યતા—

‘કઙ્ગવિદ્દેણં મંતે !’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(કઙ્ગવિદ્દેણં મંતે ! કરણે પળ્લન્તે) હે ભદન્ત ! કરણ કિત્તને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ચડવિવહે

અવકરણ વક્તવ્યતા—

“કઙ્ગ વિદ્દેણં મંતે ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(કઙ્ગ વિદ્દેણં મંતે ! કરણે પળ્લન્તે ?) હે ભદન્ત ! કરણ કેટલાં પ્રકારનાં હતાં છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ચડવિવહે કરણે પળ્લન્તે) કરણ ચાર પ્રકારનાં હતાં છે. (તંજહા) તે ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—(મળકરણે

भदन्त ! कतिविध करणं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—मनस्करणम्, वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम् । पञ्चेन्द्रियाणां सर्वेषां चतुर्विधं करणं प्रज्ञप्तम् । एकेन्द्रियाणाम् द्विविधम्—कायकरणं च, कर्मकरणं च विकलेन्द्रियाणां त्रिविधम्—वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम् । नेरयिकाः खलु भदन्त ! किं करणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति, अकरणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति ? गौतम !

करणे पणत्ते) करण चार प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) वे चार प्रकार ये हैं—(मणकरणे, वह्करणे, कायकरणे, कम्मकरणे) मनकरण, वचनकरण, कायकरण और चौथा कर्मकरण । (नेरइयाणं भंते ! कइविहे करणे पणत्ते) हे भदन्त ! नारकों के कितने करण कहे गये हैं ? (गोयमा—चउव्विहे पणत्ते) हे गौतम ! चार करण कहे गये हैं । (तंजहा) जैसे—(मणकरणे, वह्करणे, कायकरणे, कम्मकरणे) मनकरण, वचनकरण, कायकरण और कर्मकरण (पंचिंदियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पणत्ते) समस्त पञ्चेन्द्रिय जीवों के चार करण कहे गये हैं (एगिंदियाणं दुविहे कायकरणे कम्मकरणे य) एकेन्द्रिय जीवों के दो करण कहे गये हैं—एक कायकरण और दूसरा कर्मकरण (विगळेदियाणं तिविहे—वह्करणे, कायकरणे, कम्मकरणे) विकलेन्द्रियों के तीन करण कहे गये हैं—एक—वचनकरण दूसरा कायकरण और तीसरा कर्मकरण । (नेरइयाणं भंते ! किं करणओ असायं वेयणं वेयंति, अकरणओ असायं वेयणं वेयंति) हे भदन्त ! नारक जीव क्या करण से अशातावेदना को वेदते

वह्करणे, कायकरणे, कम्मकरणे) मनकरणे, वचनकरणे, कायकरणे अने कर्मकरणे । (नेरइयाणं भंते ! कइविहे करणे पणत्ते ?) हे भदन्त ! नारक जीवों के कितने करण कहे गये हैं ? (गोयमा ! चउव्विहे पणत्ते) हे गौतम ! नारकों के चार करण कहे गये हैं । (तंजहा) जैसा कि (मणकरणे वह्करणे, कायकरणे, कम्मकरणे) मनकरणे, वचनकरणे, कायकरणे अने कर्मकरणे । (पंचिंदियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पणत्ते) समस्त पञ्चेन्द्रिय जीवों के चार करण कहे गये हैं (एगिंदियाणं दुविहे कायकरणे कम्मकरणे य) एकेन्द्रिय जीवों के दो करण कहे गये हैं—(१) कायकरणे अने (२) कर्मकरणे (विगळेदियाणं तिविहे—वह्करणे, कायकरणे, कम्मकरणे) विकलेन्द्रियों के तीन करण कहे गये हैं—(१) वचनकरणे, (२) कायकरणे अने कर्मकरणे ।

(नेरइयाणं भंते ! किं करणओ असायं वेयणं वेयंति, अकरणओ असायं वेयणं वेयंति ?) हे भदन्त ! नारक जीवों के कितने करण कहे गये हैं ?

નૈરયિકાઃ કરણતોઽસાતાં વેદનાં વેદયન્તિ, નો અકરણતોઽસાતાં વેદનાં વેદયન્તિ । તત્ કેનાર્થેન ? । ગૌતમ ! નૈરયિકાણાં ચતુર્વિધં કરણં પ્રજ્ઞપ્તમ્, તદ્યથા-મનસ્કરણમ્, વચસ્કરણમ્, કાયકરણમ્, इत्येतेन चतुर्विधेन अशुभेन करणेन नैरयिकाः करणतोऽसातां वેदनां वेदयन्ति, नो अकरणतः, तत् तेनार्थेन० । असुरकुमाराः किं करणतः, अकरणतः ? गौतम ! करणतः, नो अकरणतः, तत्-केनार्थेन ? ।

हैं ? या अकरण से अशातावेदना को वेदते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (नेरइयाणं करणओ असायं वेयणं वेयंति, नो अकरणओ असायं वेयणं वेयंति) नारक जीव करण से अशातावेदना का वेदन करते हैं, वे अकरण से अशातावेदना का वेदन नहीं करते हैं । (से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (नेरइयाणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते) नारक जीवों के चार करण कहे गये हैं (तं जहा) जैसे-(मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) मनकरण, वचनकरण, कायकरण और कर्मकरण (इच्चेएणं चउव्विहेणं असुभेणं करणेणं नेरइया करणओ असायं वेयणं वेयंति, णो अकरणओ से तेणट्ठेणं०) इन चार प्रकार के अशुभ करणों से नारक जीव अशातावेदना का वेदन करते हैं अतः वे करण से अशातावेदना का वेदन करते हैं-अकरण से नहीं इस कारण मैंने ऐसा कहा है । (असुरकुमाराणं किं करणओ, अकरणओ) हे भदन्त ! असुरकुमार क्या करण से शातावेदना करते हैं, या अकरण से शातावेदना का वेदन करते हैं ?

કરે છે, કે અકરણથી અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (નેરइयाणं करणओ असायं वेयणं वेयंति, नो अकरणओ असायं वेयणं वेयंति) નારક જીવો કરણથી અશાતા વેદનાનું વેદન કરે છે, તેઓ અકરણથી અશાતા વેદનાનું વેદન કરતા નથી. (સે કેણટ્ઠેણં) હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! નેરइयाणं चउव्विहे करणे पण्णत्ते) નારક જીવોનાં ચાર કરણ કહ્યા છે, (તં જહા) જેવાં કે (મણकरणे वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) મનકરણ, વચનકરણ, કાયકરણ અને કર્મકરણ.

(इच्चेएणं चउव्विहेणं असुभेणं करणेणं नेरइया करणओ असायं वेयणं वेयंति, णो अकरणओ-से तेणट्ठेणं) આ ચાર પ્રકારનાં અશુભ કરણોથી નારક જીવો અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે. તેથી તેઓ કરણથી અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે, અકરણથી અશાતાવેદનાનું વેદન કરતા નથી. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે. (असुरकुमाराणं किं करणओ, अकरणओ ?) હે ભદન્ત ! અસુરકુમારો શું કરણથી શાતાવેદનાનું વેદન કરે છે, કે અકરણથી શાતાવેદનાનું વેદન કરે

गौतम ! असुरकुमाराणां चतुर्विधं करणं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-मनकरणम्, वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम्, इत्येतेन शुभेन करणेन असुरकुमाराः करणतः सातां वेदनां वेदयन्ति, नो अकरणतः । एवं यावत्-स्तनितकुमाराणाम् । पृथिवीकायिकानाम्-एवमेव पृच्छा ? नवरम्-इत्येतेन शुभाशुभेन करणेन पृथिवीका-

(गोयमा) हे गौतम ! (करणओ णो अकरणओ) असुरकुमार करण से शातावेदनाका वेदन करते हैं-अकरण से वे शातावेदना का वेदन नहीं करते हैं । (से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं ? (गोयमा ! असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पणत्ते) हे गौतम असुरकुमारों के चार प्रकार के करण कहे गये हैं (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं (मणकरणे, वयकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) मनकरण, वचनकरण, कायकरण और कर्मकरण (इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमाराणं करणओ सायं वेयणं वेयंति) इन शुभ करणों से असुरकुमार शातावेदनाका वेदन करते हैं इस कारण वे करणसे शातावेदन का वेदन करते हैं (णो अकरणओ) अकरण से शातावेदना का वे वेदन नहीं करते हैं (एवं जाव थणियकुमाराणं) इसी तरह से यावत् स्तनितकुमारों के भी जानना चाहिये । (पुढवीकाइयाणं एवामेव पुच्छा) हे भदन्त ! पृथिवीकायिक जीव करण से शाता और अशातारूप वेदना का अनुभव करते हैं ? या अकरण से शाता और अशाता वेदना का

छे ? (गोयमा ! करणओ, णो करणओ) हे गौतम ! करणुथी शातावेदनानुं वेदन करे छे, तेओ अकरणुथी शातावेदनानुं वेदन करता नथी. (सेकेणट्ठे णं) हे भदन्त ! आप शा करणु ओवुं कडे छे ? (गोयमा ! असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पणत्ते) हे गौतम ! असुरकुमारोनां चार प्रकारनां करणु क्ख्यां छे, (तंजहा) ओवां के (मणकरणे, वयकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) मन करणु, वचनकरणु, कायकरणु अने कर्मकरणु. (इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमाराणं करणओ सायं वेयणं वेयंति) ते शुभ करणुथी असुरकुमारो शातावेदनानुं वेदन करे छे. ते करणु तेओ करणुथी शातावेदनानुं वेदन करे छे. (णो अकरणओ) अकरणुथी शातावेदनानुं वेदन करता नथी. (एवं जाव थणियकुमाराणं) स्तनितकुमार पर्यन्तना देवाना विषयमां पण ओम न सभणवुं. (पुढवीकाइयाणं एवामेव पुच्छा) हे भदन्त ! पृथ्वीकाय ओवो करणुथी शाता वेदना अने अशातावेदनानुं वेदन करे छे, के अकरणुथी शातावेदना अने अशातावेदनानुं वेदन करे छे ?

યિકાઃ કરણતો વિમાત્રયા વેદનાં વેદયન્તિ, નો અકરણતઃ । ઔદારિકશરીરાઃ સર્વે શુભાશુભેન વિમાત્રયા । દેવાઃ શુભેન ॥

ટીકા—‘કહ્વિદે જં મંતે ! કરણે પળ્લત્તે ? ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! કતિવિધં કિયત્પ્રકારમ્ સ્વલ્લ કરણં સુખદુઃસ્વાનુભવનિમિત્તભૂતં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? મગવાનાહ

અનુભવ કરતે હૈં ? (જવરં-ઇચ્છેણં સુમાઽસુમેળં કરણેણં પુઢવીકાહ્યા કરણઓ વેમાયાણ વેયળં વેયંતિ, જો અકરણઓ) હે ગૌતમ ! પૃથિવીકા-યિક જીવ શુભાશુભ કિતને મેદ કદાચિત્ શાતારૂપ ઓર કદાચિત્ અશાતારૂપ વેદના કા અનુભવ કરતે હૈં । અકરણ સે-કરણ કે વિના નહીં । યહી યહાં પર વિશેષતા હૈ । (ઓરાલિય સરીરાસવ્વે સુમાસુમેળં કરણેણં વેમાયાણ-દેવા સુમેળં સાયં) જિતને મી ઔદારિક શરીરવાલે જીવ હૈં વે સવ હી શુભ ઓર અશુભરૂપ કરણ સે હી દોનોં પ્રકાર કી વેદના કા અનુભવ કરતે હૈં દેવ શુભકરણ સે કેવલ શાતાવેદના કા અનુભવ કરતે હૈ ।

ટીકાર્થ—પહિલે જીવોં કી વેદના કા કથન કિયા ગયા હૈ । વહ વેદના કરણ દ્વારા હોતી હૈ । સ કારણ સૂત્રકાર સ સૂત્ર સે ડસી કા નિરૂપણ કર રહે હૈં—સમ્મે ગૌતમ ને પ્રમુ સે ંસા પૂછા હૈ કિ—“કહ્વિ-હેળં મંતે ! કરણે પળ્લત્તે) હે મદન્ત ! કરણ કિતને પ્રકાર કા હોતા હૈ ? સુખ ઓર દુઃખ કે અનુભવ કરને મ્મેં જો નિમિત્ત મૂત હોતા હૈ ડસકા નામ કરણ હૈ સો સ કારણ કે કિતને મેદ હૈં ? સ

(જવરં-ઇચ્છેણં સુમાઽસુમેળં કરણેણં પુઢવિકાહ્યા કરણઓ વેમાયાણ વેયળં વેયંતિ, જો અકરણઓ) હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાય જીવો શુભાશુભ કરણથી જ ક્યારેકે શાતાવેદનાનું વેદન કરે છે અને ક્યારેક અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે, અકરણથી તેઓ તેનું વેદન કરતા નથી, એટલી જ અહીં વિશેષતા છે. (ઓરાલિય સરીરા સવ્વે સુમાસુમેળં કરણેણં વેમાયાણ-દેવા સુમેળં સાયં) સમસ્ત ઔદારિક શરીરવાળા જીવો શુભ અને અશુભરૂપ કરણથી જ અન્ને પ્રકારની વેદનાનું વેદન કરે છે. દેવો શુભકરણથી ફક્ત શાતાવેદનાને જ અનુભવ કરે છે.

ટીકાર્થ—આગલા પ્રકરણમાં જીવોની વેદનાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તે વેદના કરણ દ્વારા થતી હોય છે. તે કારણે સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં કરણનું નિરૂપણ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે કે “કહ્વિદેળં મંતે ! કરણે પળ્લત્તે ? ” હે મદન્ત ! કરણ કેટલાં પ્રકારનાં કહ્યાં છે ? (સુખ અને દુઃખનો અનુભવ કરવામાં જે નિમિત્તરૂપ હોય છે, તેને કરણ કહે છે.)

—‘ગોયમા ! ચઙ્ગિવિહે કરણે પળ્લત્તે’ હે ગૌતમ ! ચતુર્વિધં—ચતુઃપ્રકારં કરણં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ‘તં જહા—મળકરણે, વચકરણે, કાયકરણે, કમ્મકરણે’ તથથા—મનઃકરણમ્, વચઃકરણમ્, કાયકરણમ્, કર્મકરણં ચ—તત્ર મનોવાકાયવિપયકં કરણં તત્તત્કરણમ્, કર્મકરણં ચ કર્મવિપયકં કરણં, વન્ધન—સંક્રમણાદિનિમિત્તભૂતં જીવવીર્યં કર્મકરણમ્ । ગૌતમઃપૃચ્છતિ—‘નેરહ્યાણં ભંતે ! કહ્વિહે કરણે પળ્લત્તે ?’ હે ભદન્ત ! નૈરયિકાણાં કતિવિધં કરણં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા ! ચઙ્ગિવિહે પળ્લત્તે’ હે ગૌતમ ! નૈરયિકાણાં ચતુર્વિધં કરણં પ્રજ્ઞપ્તમ્, તં જહા—મળકરણે, વહ્કરણે, કાયકરણે, કમ્મકરણે’ તથથા—મનઃકરણમ્, વચઃકરણમ્, કાયકરણમ્, કર્મકરણમ્,

ગૌતમ કે પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુણ પ્રભુ ઉનસે કહતે હૈં કિ—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ચઙ્ગિવિહે કરણે પળ્લત્તે) કરણ ચાર પ્રકાર કા હોતા હૈ (તં જહા) જૈસે—(મળકરણે) મનકરણ, (વહ્કરણે) વચનકરણ, (કાયકરણે) કાયકરણ, (કમ્મકરણે) કર્મકરણ, કર્મોં કે વંધન મેં, ઉનકે સંક્રમણ આદિમેં જો નિમિત્તભૂત જીવ કા વીર્યવિશેષ હૈ વહ કર્મકરણ હૈ ।

અબ ગૌતમ પ્રભુ સે પુનઃ પૂછતે હૈં કિ—(નેરહ્યાણં ભંતે ! કહ્વિહે કરણે પળ્લત્તે) હે ભદન્ત ! નારક જીવોં કે કિતને કરણ હોતે હૈં—અર્થાત્ પૂર્વોક્ત હન ચાર કરણોં મેં સે ચાર હી કરણ હોતે હૈં યા કુછ કમ કરણ હોતે હૈં ? તો હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ઉનસે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! નારક જીવોં કે (ચઙ્ગિવિહે પળ્લત્તે) ચારોં પ્રકાર કે હી કરણ હોતે હૈં । (તં જહા) જૈસે (મળકરણે, વહ્કરણે, કાયકરણે, કમ્મકરણે) મનકરણ, વચનકરણ, કાયકરણ, ઓર કર્મકરણ

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે—“ ગોયમા ! ચઙ્ગિવિહે કરણે પળ્લત્તે ” હે ગૌતમ ! કરણ ચાર પ્રકારનાં હોય છે, “ તંજહા ” જેવાં કે—“ મળકરણે ” મનકરણ, “ વહ્કરણે ” વચનકરણ, “ કાયકરણે ” કાયકરણ અને “ કમ્મકરણે ” કર્મકરણ. કર્મોના વંધન અને તેમના સંક્રમણ આદિમાં નિમિત્તભૂત (કારણરૂપ) જે જીવનું વીર્ય વિશેષ છે તેને કર્મકરણ કહે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(નેરહ્યાણં ભંતે ! કહ્વિહે કરણે પળ્લત્તે ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવોનાં કેટલાં કરણ હોય છે ? એટલે કે પૂર્વોક્ત ચાર ચાર કરણ હોય છે, કે તેથી ઓછાં કરણ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે—“ ચઙ્ગિવિહે પળ્લત્તે ” હે ગૌતમ ! નારકોનાં ચાર કરણ હોય છે, “ તંજહા ” જેવાં કે (મળકરણે, વહ્કરણે, કાયકરણે, કમ્મકરણે) મનકરણ, વચનકરણ, કાયકરણ અને કર્મકરણ.

एवं 'पंचिन्द्रियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पणत्ते' पञ्चेन्द्रियाणां तिर्यग्योनिकादि-
मनुष्यपर्यन्तानां सर्वेषां चतुर्विधं करणं प्रज्ञप्तम्, तच्च मनोवचःकायकर्मरूपं
बोध्यम् 'एगिन्द्रियाणं दुविहे-कायकरणे य, कम्मकरणे य' एकेन्द्रियाणां द्विवि-
धम् करणम् प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-कायकरणं च, कर्मकरणं च, विगल्लिन्द्रियाणं त्रिविहे-
वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे य' विकलेन्द्रियाणां त्रिचतुरिन्द्रियाणां जीवानां
त्रिविधं करणं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-वचःकरणम्, कायकरणम्, कर्मकरणं च । गौतमः
पुनः पृच्छति—'नेरइया णं भंते ! किं करणओ आसायं वेयणं वेयंति ?
हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु किम् करणतः-मनोवचनकायादिद्वारा असाताम्

-ये चारों ही करण नारक जीवों में पाये जाते हैं । (एवं) इसी तरह से
(पंचिन्द्रियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पणत्ते) जितने भी पंचेन्द्रियजीव
-संज्ञी पञ्चेन्द्रिय प्राणी हैं-तिर्यग्योनि के संज्ञी पंचेन्द्रिय जीवों से
लेकर मनुष्यपर्यन्त उन सबके ये मनवचन काय और कर्मरूप चारों
प्रकार के ही करण होते हैं । (एगिन्द्रियाणं दुविहे कायकरणे य कम्मक-
रणे य) एकेन्द्रिय जीवों के कायकरण और कर्मकरण ये दो ही करण
होते हैं । (विगल्लेन्द्रिया णं त्रिविहे वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे य)
दोइन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवों के वचनकरण, कायकरण,
और कर्मकरण ये तीन प्रकार के करण होते हैं । अब गौतम प्रभु से
पुनः पूछते हैं कि-(नेरइयाणं भंते ! किं करणओ असायं वेयणं वेयंति,
अकरणओ असायं वेयणं वेयंति) हे भदन्त ! नारक जीव नरकों में जो

આ ચારે કારણો નારક જીવોમાં જોવામાં આવે છે. “ એવં ” એ જ પ્રમાણે
(પંચિન્દ્રિયાણં સવ્વેસિં ચઉવ્વિહે કરણે પણત્તે) સમસ્ત પંચેન્દ્રિય જીવોને
સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોને-મન, વચન, કાય અને કર્મરૂપ ચારે કારણો હોય
છે. એટલે કે તિર્યગ્યોનિના સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોથી લઈને મનુષ્ય પર્યન્તના
સમસ્ત પંચેન્દ્રિય જીવો મન, વચન, કાય અને કર્મરૂપ ચારે કારણોવાળા
હોય છે. (એગિન્દ્રિયાણં દુવિહે કાયકરણે ય કમ્મકરણે ય) એકેન્દ્રિય જીવોને
જે જ કારણ હોય છે-(૧) કાયકરણ અને (૨) કર્મકરણ.

(વિગલેન્દ્રિયાણં ત્રિવિહે વइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे) विकलेन्द्रिय જીવોને
(દ્વિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોને) ત્રણ કારણ હોય છે-(૧) વચન
કરણ, (૨) કાયકરણ અને (૩) કર્મકરણ.

પ્રશ્ન—“ નેરइयाणं भंते ! किं करणओ असायंवेयणं वेयंति, अकरणओ
असायंवेयणं वेयंति ? ” હે ભદન્ત ! નારક જીવો નરકોમાં જે અશાતાવેદનાનું

અશુભાત્મિકાં વેદનાં વેદયન્તિ ? અનુભવન્તિ ? અથવા ‘અકરણઓ અસાયં વેયણં વેયંતિ ?’ અકરણતઃ કરણં વિના અસાતાં વેદનાં વેદયન્તિ ? । મગવાનાહ—
‘ગોયમા ! નેરહ્યા ણં કરણઓ અસાયં વેયણં વેયંતિ, હે ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ સ્વલુ કરણતો મનોવચનાદિદ્વારા અસાતામ્ દુઃસ્વરૂપાં વેદનાં વેદયન્તિ, ‘ળો અકરણઓ અસાયં વેયણં વેયંતિ’ નો અકરણતઃ કરણં વિના અસાતાં વેદનાં વેદયન્તિ । ગૌતમ આહ—‘ સે કેણદ્દેણં ’ હે ભદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન નૈરયિકાઃ કરણતોઽસાતાં વેદનાં વેદયન્તિ, નો અકરણતઃ ? કિં તત્ર કારણમિતિ પ્રશ્નાશયઃ ? મગવાનાહ—
‘ગોયમા ! નેરહ્યાણં ચઉવ્વિહે કરણે પળ્લન્તે’ હે ગૌતમ ! નૈરયિકાણાં ચતુર્વિધં કરણં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ‘તં જહા—મળકરણે, વચકરણે, કાયકરણે, કમ્મકરણે’ તથથા-

આશાતાવેદના કા અનુભવ કરતે રહતે હૈં સો વે મનવચન કાયાદિ દ્વારા ઉસ અશુભાત્મક અશાતા કા અનુભવ કરતે હૈં ? યા કરણ કે વિના હી અસાતાવેદના કા અનુભવ કરતે હૈં ? હિસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મૈં પ્રસુ ઉનસે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હૈં ગૌતમ ! (નેરહ્યાણં કરણઓ અસાયં વેયણં વેયંતિ) નારક જીવ નરકોં મૈં જો અશુભાત્મક અસાતા કા વેદન કરતે હૈં—વે મનવચન કાય આદિ કરણ દ્વારા ઉસકા વેદન કરતે હૈં, કરણ-વિના ઉસકા વેદન નહીં કરતે હૈં । નારક જીવ નરકોં મૈં કરણદ્વારા હી અશાતાવેદના કા અનુભવ કરતે હૈં કરણ કે વિના નહીં ંસા જો આપને કહા હૈં સો (સે કેણદ્દેણં) ંસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં ? હિસકે ઉત્તર મૈં પ્રસુ ઉનસે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નેરહ્યાણં ચઉવ્વિહે કરણે પળ્લન્તે) નારક જીવોં મૈં અમી મનકરણ, વચનકરણ,

વેદન કરે છે, તે શું મન, વચન, કાય અને કર્મરૂપ કરણો વડે અશુભાત્મક અશાતાનું વેદન કરે છે, કે અકરણથી (કરણ વિના જ) અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે ?

ઉત્તર—“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! (નેરહ્યાણં કરણઓ અસાયવેયણં વેયંતિ) નારકો નરકોની અંદર જે અશુભાત્મક અશાતાનું વેદન કરે છે, તે મન, વચન, કાય આદિ કરણો દ્વારા જ કરે છે, કરણ વિના તેઓ તેનું વેદન કરતા નથી.

પ્રશ્ન—“સે કેણદ્દેણં” હે ભદન્ત ! આપ શા કરણે એવું કહો છો કે નારક એવો કરણ દ્વારા જ અશાતાવેદનાનું વેદન કરે છે, કરણ વિના તેઓ તેનું વેદન કરતા નથી ?

ઉત્તર—“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! (નેરહ્યાણં ચઉવ્વિહે કરણે પળ્લન્તે) મેં આગળ કહ્યું તે પ્રમાણે નારક એવોમાં મનકરણ, વચનકરણ, કાયકરણ

મનઃકરણમ્, વચઃકરણમ્, કાયકરણમ્, કર્મકરણં ચ 'ઈચ્છેર્ણં ચઽન્વિદ્યેનં
અસુમેળં કરણેણં નેરઙ્ગ્યા કરણઓ અસાયં વેયણં વેયંતિ,' इत्येतेन उपर्युक्तेन
મનોવચનાદિરૂપેણ ચતુર્વિધેન અશુમેન કરણેન નૈરયિકાઃ કરણત એવ અસાતાં
વેદનાં વેદયન્તિ, 'જો અકરણઓ' નો અકરણતઃ કરણં વિના નૈરયિકાઃ અસાતાં
વેદનાં ન વેદયન્તિ—इत्यर्थः । उपसंहरति—'સે તેણદ્વેણં' હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થેન
યત્ નૈરયિકાઃ કરણત એવ, નો અકરણતઃ અસાતાં વેદનાં વેદયન્તીત્યુચ્યતે ।
ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'અસુરકુમારાણં કિં કરણઓ ?' અસુરકુમારાઃ સ્વલુ કિમ્
કરણતઃ, અકરણતો વા સાતાં સુખરૂપાં વેદનાં વેદયન્તિ ? મગધનાહ—'ગોયમા !
કરણઓ, નો અકરણઓ' હે ગૌતમ ! અસુરકુમારાઃ કરણત એવ સાતાં સુખરૂપાં

કાયકરણ, ઔર કર્મકરણ યે ચાર પ્રકાર કે કરણ હોતે હૈં એસા પ્રકટ
કિયા ગયા હૈ સો (ઇચ્છેર્ણં ચઽન્વિદ્યેનં અસુમેળં કરણેણં નેરઙ્ગ્યા
કરણઓ અસાયં વેયણં વેયંતિ) વે નારક જીવ ઇન પૂર્વોક્ત ચાર કરણોં
વલે હોતે હૈં—ઇસ કારણ વે કરણ દ્વારા આશાતાવેદના કા અનુભવ
કરતે હૈં (જો અકરણો) કરણ કે વિના વે ડસ વેદના કા અનુભવ નહીં
કરતે હૈં (સે તેણદ્વેણં) ઇસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ
નારક જીવ કરણ સે હી અશાતા કા અનુભવ કરતે હૈં કરણ કે વિના
નહીં । અથ ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે પુનઃ એસા પૂછતે હૈં કિ—(અસુરકુ-
મારાણં કિં કરણઓ અકરણઓ) હે મદન્ત ! અસુરકુમાર કયા કરણ
દ્વારા હી શાતા—સુખરૂપ વેદના કા અનુભવ કરતે હૈં યા કરણ કે વિના
હી સુખરૂપ શાતા વેદના કા અનુભવ કરતે હૈં ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન

અને કર્મકરણ, એ ચાર પ્રકારનાં કરણ હોય છે. (ઇચ્છેર્ણં ચઽન્વિદ્યેનં અસુ-
મેળં કરણેણં નેરઙ્ગ્યા કરણઓ અસાયં વેયણં વેયંતિ) એ ચાર પ્રકારનાં અશુભ
કરણો દ્વારા તેઓ અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે, “ જો અકરણઓ ” તેઓ
અકરણથી (કરણો વિના) તે વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. “ સે તેણદ્વેણં ”
હે ગૌતમ ! તે કારણ મેં એવું કહ્યું છે કે નારક જીવો કરણથી જ અશાતા
વેદનાનો અનુભવ કરે છે, કરણ વિના તેઓ અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરતા નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(અસુર-
કુમારાણં કિં કરણઓ અકરણઓ ?) હે ભદન્ત ! શું અસુરકુમાર દેવો કરણ
દ્વારા જ શાતા—સુખરૂપ—વેદનાનો અનુભવ કરે છે, કે અકરણ દ્વારા (કરણ
વિના) જ સુખરૂપ શાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (કરણઓ નો અકરણઓ) અસુર

વેદનામ્ અનુભવન્તિ, નો અકરણતસ્તામનુભવન્તિ ? ગૌતમ આહ—‘સે કેળદ્વેળં ?’ હે ભદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન અસુરકુમારાઃ કરણત એવ, નો અકરણતઃ સાતાં વેદનાં વેદયન્તિ ? । મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! અસુરકુમારાણં ચડવ્વિહે કરણે પળ્લન્તે ’ હે ગૌતમ ! અસુરકુમારાણામ્ ચતુર્વિધં કરણં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ‘તં જહા—મળકરણે, વચકરણે, કાયકરણે, કમ્મકરણે’ તત્રથા—મનઃકરણમ્, વચઃકરણમ્, કાયકરણમ્, કર્મકરણં ચ, ‘ ઇચ્છેણં સુમેળં કરણેણં અસુરકુમારા ણં કરણઓ સાયં વેયણં વેયંતિ ’ इत्येतेन उपर्युक्तेन मनोवचःकायादिना शुभेन करणेन असुरकुमाराः खलु करणत एव सातां वेदनां वेदयन्ति, ‘ णो अकरणओ ’ नो अकरणतः सातां वेदनां ते वेदयन्ति, ‘ एवं जाव—थणियकुमाराणं ’ एवम्—असुरकुमारवदेव यावत्—नागकुमार

उनसे कहते हैं (गौयमा) हे गौतम ! (करणओ नो अकरणओ) असुरकुमार करणद्वारा ही सुखरूप शातावेदना का अनुभव करते हैं अकरण—करण के बिना नहीं, अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसे कथन में कारण क्या है ? इस विषय को जानने की इच्छा से पूछते हैं (से केणद्वेर्ण) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि (गौयमा) हे गौतम ! (असुरकुमाराणं चडव्विहे करणे पणल्लन्ते तं जहा मणकरणे, वचकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे—इच्चेएणं सुमेणं करणेणं असुरकुमाराणं करणओ सायं वेयणं वेयंति) असुरकुमारों के मनकरण, वचनकरण, कायकरण और कर्मकरण ये चार होते हैं ऐसा अभी २ प्रकट किया गया है सो इन चार शुभ करणों से युक्त होने के कारण ये करण से ही सुखरूप शातावेदना का अनुभव करते हैं (णो अकरणओ) करण के सिवाय नहीं ऐसा मैंने कहा है (एवं जाव

કુમારો કરણ દ્વારા જ શાતાવેદનાનું વેદન કરે છે, તેઓ કરણ વિના તેનું વેદન કરતા નથી. તેનું કારણ જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે છે.

“ સે કેળદ્વેળં ” હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! ” (અસુરકુમારાણં ચડવ્વિહે કરણે પળ્લન્તે—તં જહા ” અસુરકુમારોને નીચે પ્રમાણે ચાર કરણો હોય છે—(મળકરણે, વચકરણે, કાયકરણે, કમ્મકરણે) મનકરણ, વચનકરણ, કાયકરણ અને કર્મકરણ.

(ઇચ્છેણં સુમેળં કરણેણં અસુરકુમારાણં કરણઓ સાયં વેયણં વેયંતિ) આ શુભ કરણોથી યુક્ત હોવાને કારણે તેઓ કરણ દ્વારા જ સુખરૂપ શાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે, “ ણો અકરણઓ ” કરણ વિના તેઓ તેનો અનુભવ કરતા નથી.

સુવર્ણકુમાર-વિદ્યુત્કુમાર - અગ્નિકુમાર - દ્રીપકુમારો-દધિકુમાર-દિશાકુમાર-
પવનકુમારાણાં સ્તનિતકુમારાણાં ચ ભવનપતીનામપિ बोध्यम्, तथा च नागकुमा-
रादि-स्तनितकुमारपर्यन्ता अपि देवाः करणत एव सातां वेदनां वेदयन्ति, नो
अकरणत इति । 'पुढवीकाइयाणं एवामेव पुच्छा ?' पृथिवीकायिकानामपि
जीवानाम् एवमेव नैरयिकादिवदेव पृच्छा प्रश्नः, तथा च-पृथिवीकायिका जीवाः
किं करणतः अकरणतो वा साताम् असातां वा वेदनां वेदयन्ति ? इति प्रश्न ऊह-
नीयः, भगवान् तत्र विशेषतां प्रतिपादयति-'णवरं-इच्चेएणं सुभाऽसुमेणं कर-
णेणं पुढवीकाइया करणओ वेमायाए वेयणं वेयंति, णो अकरणओ' नवरम्-

થણિયકુમારાણં) અસુરકુમારોં કો તરહ સે હી યાવત્-નાગકુમાર,
સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્રીપકુમાર, ઉદધિકુમાર,
દિશાકુમાર, પવનકુમાર, ઔર સ્તનિતકુમાર इन भवनपतियों के भी
જાનના ચાહિયે। इस तरह नागकुमारदि स्तनितकुमारतक के सब ही
દેવ ભવનપતિદેવ-કરણદ્વારા હી સાતાવેદના કા અનુભવ કરતે હૈં અક-
રણ દ્વારા નહીં। (પુઢવીકાઈયાણં એવામેવ પુચ્છા) પૃથિવીકાયિક જીવોં
કે ભી નારક જીવોં કો તરહ સે હી પ્રશ્ન કરના ચાહિયે-તથા ચ હે ભદન્ત !
પૃથિવીકાયિક જીવ કયા કરણ દ્વારા, યા કરણ કે વિના હી શાતા
અશાતારૂપ વેદના કા અનુભવ કરતે હૈં ? એસા પ્રશ્ન અપને આપ
સમજાલેના ચાહિયે-તવ હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન વિશેષતા કા પ્રતિ-
પાદન કરતે હૈં (ણવરં ઇચ્છેણં સુભાસુમેણં કરણેણં પુઢવીકાઈયાં કર

(એવં જાવ થણિયકુમારાણં) એ જ પ્રમાણે (અસુરકુમારોની જેમજ)
સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના દેવો પણ ચાર કરણ દ્વારા જ અનુભવ કરે છે. એટલે
કે અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્રીપકુમાર,
ઉદધિકુમાર, દિશાકુમાર, પવનકુમાર, અને સ્તનિતકુમાર, એ ભવનપતિ દેવો
પણ ચાર કરણો વડે જ સુખરૂપ શાતાવેદનાનું વેદન કરે છે. તેનો અકરણ
દ્વારા સાતાવેદનાનો અનુભવ કરતા નથી.

(પુઢવીકાઈયાણં એવામેવ પુચ્છા) હે ભદન્ત ! પૃથ્વીકાય જીવોના વિષ-
યમાં પણ હું એજ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવા માગું છું-શું પૃથ્વીકાય જીવો કરણ
દ્વારા શાતાવેદના અને અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે, કે અકરણ દ્વારા તેનો
અનુભવ કરે છે ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન તેમના વિષયમાં કેટલીક
વિશેષતાનું પ્રતિપાદન કરે છે-(ણવરં ઇચ્છેણં સુભાસુમેણં કરણેણં પુઢવીકાઈયા

વિશેષઃ પુનરેતાવાનેવ યત્ ઇત્યેતેન ઉપરિ વર્ણિતેન શુભાઽશુભેન કરણેણ પૃથિવી કાયિકાઃ કરણતો વિમાત્રયા-વિવિધયા માત્રયા કદાચિત્ સુખાત્મિકાં સાતાં વેદનાં વેદયન્તિ, કદાચિચ્છ દુઃસ્વાત્મિકામ્ અસાતાં વેદનાં વેદયન્તિ કિન્તુ નો અકરણતઃ કરણં વિના તથાવિધવેદનાં શુભામશુભાં વા વેદયન્તિ । તથા ‘ ઓરાલિયસરીરા સવ્વે સુમાસુમેણં વેમાયાણ ’ ઔદારિકશરીરાઃ સર્વે જીવાઃ શુભાઽશુભેન કરણેન વિમાત્રયા કદાચિત્ સાતાં વેદનાં વેદયન્તિ, કદાચિત્ અસાતાં વેદનાં વેદયન્તિ । ‘ દેવા સુમેણં સાયં ’ દેવાઃ શુભેન કરણેન સાતાં સુખરૂપાં વેદનાં વેદયન્તિ, નો દુઃસ્વરૂપામ્ અસાતાં વેદનાં વેદયન્તીતિ ભાવઃ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

ળઓ વેમાયાણ વેયણં વેયંતિ, ણો અકરણઓ) વે કહતે હૈં કિ જો પૃથિવીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવ હૈં વે પૂર્વોક્ત શુભાશુભ કરણ દ્વારા, વિમાત્રા સે-ભજના સે કમી સુખરૂપ શાતાવેદના કા ઓર કમી દુઃસ્વરૂપ અશાતાવેદના કા-ઇસ પ્રકાર કી વિવિધમાત્રા સે-વેદના કા અનુભવ કરતે હૈં-કરણ કે વિના તથાવિધ શુભાશુભ વેદના કા અનુભવ નહીં કરતે । તથા-(ઓરાલિયસરીરા સવ્વે સુમાસુમેણં વેમાયાણ) જિતને મી ઔદારિક શરીરવાલે-એકેન્દ્રિય સે લેકર સમસ્ત પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય ઓર તિર્યચ્ચ જીવ હૈં વે સવ શુભ ઓર અશુભકરણ દ્વારા હી વિમાત્રા સે કદાચિત્ સાતાવેદના કા ઓર કદાચિત્ આસાતાવેદના કા અનુભવ કરતે હૈં । (દેવા સુમેણં સાયં) દેવ શુભકરણ દ્વારા સાતા સુખરૂપ વેદનાકા હી અનુભવ કરતે હૈં, દુઃસ્વરૂપ અસાતાવેદના કા નહીં ॥સૂ૦ ૨॥

કરણઓ વેમાયાણ વેયણં વેયંતિ) ઉ ગૌતમ । જે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવો છે તેઓ ઉપયુક્ત શુભાશુભ કરણો વડે ક્યારેક દુઃખરૂપ અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે, તેઓ કરણ વિના શાતાવેદના અને અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. આ રીતે પૃથ્વીકાયોમાં વિકલ્પે શાતાવેદના અને અશાતાવેદનાના વેદનનું પ્રતિપાદન કરાયું છે.

(ઓરાલિયસરીરા સવ્વે સુમાસુમેણં વેમાયાણ) જેટલા ઔદારિક શરીરવાળા જીવો છે, (એટલે કે એકેન્દ્રિયથી લઈને સમસ્ત પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય અને તિર્યચો) તેઓ શુભ અને અશુભ કરણ દ્વારા વિકલ્પે શાતાવેદના અને અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે-એટલે કે ક્યારેક શાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે અને ક્યારેક અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરે છે. “ દેવા સુમેણં સાયં ” દેવો શુભ કરણ વડે સુખરૂપ શાતાવેદનાનો જ અનુભવ કરે છે. તેઓ દુઃખરૂપ અશાતાવેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

वेदना-निर्जरयोः सादृश्यवक्तव्यता ।

वेदना-निर्जरयोरधिकारात् तयोः सादृश्यं प्रतिपादयितुमाह- 'जीवाणं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्—“ जीवा णं भंते ! किं महावेयणा महानिज्जरा, महावेयणा अप्पनिज्जरा, अप्पवेयणा महानिज्जरा, अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ? गोयमा ! अत्थेगइया जीवा महावेयणा महानिज्जरा, अत्थेगइया जीवा महावेयणा अप्पनिज्जरा, अत्थेगइया जीवा अप्पवेयणा महानिज्जरा, अत्थेगइया जीवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा । से केणट्ठेणं०? गोयमा ! पडिमा पडिवन्नए अणगारे महावेयणे महानिज्जरे, छट्ठि-सत्तमासु पुढवीसु नेरइया महावेयणा अप्पनिज्जरा । सेलेसि पडिवन्नए अणगारे अप्पवेयणे महानिज्जरे । अणुत्तरोववाइया देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति,

‘महावेयणे य वत्थ कद्दम-खंजणकए य अहिगरणी । तणहत्थे य कवल्ले, करण महावेयणा जीवा ” ॥सू०३॥

छाया- जीवाः खलु भदन्त ! किं महावेदनाः-महानिर्जराः १, महावेदनाः अल्पनिर्जराः २, अल्पवेदनाः-महानिर्जराः, ३, अल्पवेदनाः-अल्पनिर्जराः ४,

वेदना और निर्जरा में सादृश्यवक्तव्यता-

‘जीवाणं भंते !’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(जीवा णं भंते ! किं महावेयणा, महानिज्जरा, महावेयणा अप्पनिज्जरा, अप्पवेयणा महानिज्जरा, अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा)

वेदना અને નિર્જરામાં સાદૃશ્ય વક્તવ્યતા—

“ जीवाणं भंते ! इत्यादि—

सूत्रार्थ—(जीवाणं भंते ! किं महावेयणा महानिज्जरा, महावेयणा अप्पनिज्जरा, अप्पवेयणा महानिज्जरा, अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ?) हे भदन्त ! हे

ગૌતમ ! સન્ત્યેકકે જીવાઃ મહાવેદનાઃ-મહાનિર્જરાઃ ૧, સન્ત્યેકકે જીવાઃ મહાવેદનાઃ-અલ્પનિર્જરાઃ ૨, સન્ત્યેકકે જીવાઃ અલ્પવેદનાઃ-મહાનિર્જરાઃ ૩, સન્ત્યેકકે જીવાઃ અલ્પવેદનાઃ-અલ્પનિર્જરાઃ ૪ । તત્ કેનાર્થેન ? । ગૌતમ ! પ્રતિમાપ્રતિપન્નકોડનગારો મહાવેદનો-મહાનિર્જરઃ । પઠ્ઠી-સપ્તમ્યોઃ પૃથિવ્યોઃ

હે ભદન્ન ! જો જીવ મહાવેદના વાળે હોતે હૈં ? વે કયા મહાનિર્જરાવાળે હોતે હૈં ? તથા-જો જીવ મહાવેદના વાળે હોતે હૈં, વે કયા અલ્પનિર્જરા વાળે હોતે હૈં ! તથા-જો જીવ અલ્પવેદના વાળે હોતે હૈં, વે કયા મહાનિર્જરાવાળે હોતે હૈં ? તથા-જો જીવ અલ્પવેદનાવાળે હોતે હૈં વે કયા અલ્પનિર્જરાવાળે હોતે હૈં ? (અત્યેગદ્યા જીવા મહાવેયણા મહાનિર્જરા મહાવેયણા અપ્પનિર્જરા, અત્યેગદ્યા જીવા અપ્પવેયણા મહાનિર્જરા, અત્યેગદ્યા જીવા અપ્પવેયણા અપ્પનિર્જરા) હે ગૌતમ ! કિતનેક જીવ એસે હોતે હૈં જો મહાવેદનાવાળે હોતે હૈં ઓર મહાનિર્જરાવાળે હોતે હૈં । કિતનેક જીવ એસે હોતે હૈં જો મહાવેદનાવાળે હોતે હૈં ઓર અલ્પનિર્જરાવાળે હોતે હૈં । કિતનેક જીવ એસે હોતે હૈં જો અલ્પવેદનાવાળે હોતે હૈં ઓર મહાનિર્જરાવાળે હોતે હૈં ? ઓર કિતનેક જીવ એસે હોતે હૈં જો અલ્પવેદના વાળે હોતે હૈં ઓર અલ્પનિર્જરા વાળે હોતે હૈં ? (સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પઢિમાપઢિવન્નપ અણગારે મહાવેયણે મહાનિર્જરે, છદ્દિસત્તમાસુ પુઢવીસુ નેરદ્યા

અવ મહાવેદનાવાળા હોય તેઓ શું મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા જે અવ મહાવેદનાવાળા હોય તેઓ શું અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે ? તથા જે અવ અલ્પવેદનાવાળા હોય તેઓ શું મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા જે અવ અલ્પવેદનાવાળા હોય તેઓ શું અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે ?

(અત્યેગદ્યા જીવા મહાવેયણા મહાનિર્જરા મહાવેયણા અપ્પનિર્જરા, અત્યેગદ્યા જીવા અપ્પવેયણા મહાનિર્જરા, અત્યેગદ્યા જીવા અપ્પવેયણા અપ્પનિર્જરા) હે ગૌતમ ! કેટલાક અવ એવા હોય છે કે જે મહાવેદનાવાળા હોય છે અને મહાનિર્જરાવાળા હોય છે. કેટલાક અવ એવા હોય છે કે જે મહાવેદનાવાળા હોય છે અને અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે. કેટલાક અવ એવા હોય છે કે જે અલ્પવેદનાવાળા હોય છે અને મહાનિર્જરાવાળા હોય છે. અને કેટલાક અવ એવા હોય છે કે જે અલ્પવેદનાવાળા હોય છે અને અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે.

(સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો ! (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પઢિમાપઢિવન્નપ અણગારે મહાવેયણે મહાનિર્જરે, છદ્દિ સત્તમાસુ

નૈરયિકાઃ મહાવેદનાઃ—અલ્પનિર્જરાઃ । શૈલેશીં પ્રતિપન્નકઃ અનગારઃ અલ્પવેદનો—મહાનિર્જરઃ । અનુત્તરોપપાતિકા દેવા અલ્પવેદનાઃ અલ્પનિર્જરાઃ । તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ ॥ “મહાવેદનશ્ચ, વદ્ધં, કર્દમ—સ્વજનકૃતં ચાધિકરણી । ત્વં હસ્તકશ્ચ કવલ્લં, કરણ—મહાવેદના જીવાઃ ” ॥ સૂ. ૩ ॥

ટીકા—‘ જીવા ણં ભંતે ! કિં મહાવેયણા — મહાનિર્જરા ? ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! જીવાઃ સ્વલુ કિમ્ મહાવેદનાઃ મહાનિર્જરાશ્ચ ભવન્તિ,

મહાવેયણા અપ્પનિર્જરા સેલેસિં પહિવન્નપ્પ અણગારે અપ્પવેયણે મહાનિર્જરે અણુત્તરોપપાતિકા દેવા અપ્પવેયણા અપ્પનિર્જરા । સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! સ્તિ) જો અનગાર પ્રતિમાપ્રતિપન્ન હોતા હૈ, વહ મહાવેદનાવાલા ઓર મહાનિર્જરાવાલા હોતા હૈ, છટ્ટી ઓર સાતવીં પૃથ્વી મેં જો નારક જીવ હોતે હૈં વે મહાવેદનાવાલે ઓર અલ્પનિર્જરાવાલે હોતે હૈં । શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત જો અનગાર હોતા હૈ, વહ અલ્પવેદનાવાલા ઓર મહાનિર્જરાવાલા હોતા હૈ । તથા અનુત્તરોપપાતિક જો દેવ હાતે હૈં, વે અલ્પવેદના ઓર અલ્પનિર્જરાવાલે હોતે હૈં । હે ભદન્ત ! જૈસા આપને યહ કહા હૈ વહ એસા હી હૈ—હે ભદન્ત ! વહ એસા હી હૈ । એસા કહકર વે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ।

ટીકાર્થ—વેદના ઓર નિર્જરા કા અધિકાર ચલ રહા હૈં ઇસસે યહાં પર સૂત્રકાર ને હન દોનોં કા સાહચર્ય પ્રતિપાદન ક્રિયા હૈ—ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે ઇસ વિષય મેં એસા પૂછા હૈં કિ—(જીવાણં ભંતે ! કિં મહાવેયણા

પુદ્ગલોસુ નેરડયા મહાવેયણા અપ્પનિર્જરા, સેલેસિં પહિવન્નપ્પ અણગારે અપ્પવેયણે મહાનિર્જરે, અણુત્તરોપપાતિકા દેવા અપ્પવેયણા અપ્પનિર્જરા) પ્રતિમા ધારણ કર નારે અણુગાર મહાવેદનાવાળો અને મહાનિર્જરાવાળો હોય છે, છટ્ટી અને સાતમી નરકના નારકો મહાવેદનાવાળા અને અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે. શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરનાર અણુગાર અલ્પવેદનાવાળો અને મહાનિર્જરાવાળો હોય છે, અને અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો અલ્પવેદનાવાળા અને અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે (સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે સ્તિ) હે ભદન્ત ! આપે કહ્યા પ્રમાણે જ છે. આપની વાત સત્ય અને યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—વેદના અને નિર્જરાનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં તે બંનેના સાહચર્યનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (જીવાણં ભંતે ! કિં મહાવેયણા

અતિશય વેદનાવન્તઃ, અતિશય નિર્જરાવન્તશ્ચ ? , અથવા ‘ મહાવેયણા અપ્પનિજ્જરા ’ મહાવેદનાઃ અલ્પનિર્જરા ભવન્તિ ૨, ‘ અપ્પવેયણા મહાનિજ્જરા ? ’ અલ્પવેદનાઃ મહાનિર્જરા વા ભવન્તિ ? ૩, ઉત્તાહો ‘ અપ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા ? ’ અલ્પવેદનાઃ અલ્પનિર્જરા ભવન્તિ ? ૪ । મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! અત્યેગ્ગયા જીવા મહાવેયણા—મહાનિજ્જરા ’ હે ગૌતમ ! સન્તિ એકકે કેવન જીવાઃ મહાવેદનાઃ મહાનિર્જરા-વન્તશ્ચ ? , ઇત્યાદિવ્યાખ્યા નિગદસિદ્ધા, ગૌતમ આહ—‘ સે કેળદ્દેણં ? ’ હે મદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન એવમ્—પૂર્વોક્તપ્રકારેણ ઉચ્યતે ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! પઢિમાપઢિવન્નણ અળગારે મહાવેયણે મહાનિજ્જરે ’ હે ગૌતમ ! પ્રતિમાપ્રતિ-પન્નકઃ પ્રતિમાધારી અનગારઃ મહાવેદનાવાન્ મહાનિર્જરાવાંશ્ચ ભવતિ ! ‘ છટ્ઠિ-સત્તમાસુ પુઢવીસુ નેરડયા મહાવેયણા અપ્પનિજ્જરા ’ ષ્ઠી—સપ્તમ્યોઃ પૃથિવ્યોઃ

મહાનિજ્જરા ?) હે મદન્ત ! જીવ એસે મી હોતે હૈં કયા ? જો મહાવેદના-વાલે હોકર મી મહાનિર્જરાવાલે હોતે હૈં ? અથવા—(મહાવેયણા અપ્પ-નિજ્જરા) જો મહાવેદનાવાલે હોકર મી અલ્પનિર્જરાવાલે હોતે હૈં ? અથવા (અપ્પવેયણા મહાનિર્જરા) અલ્પવેદનાવાલે હોકર મી જો મહાનિર્જરા-વાલે હોતે હૈં ? અથવા (અપ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા) અલ્પવેદનાવાલે હોકર મી જો અલ્પ હી નિજ્જરાવાલે હોતે હૈં ? એસે ચે ચાર પ્રશ્ન ગૌતમ-સ્વામી ને પ્રશ્ન સે પૂછે હૈં । હન પ્રશ્નોં કા ઉત્તર દેતે હુણ પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં ક્કિ—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પઢિમાપઢિવન્નણ અળગારે મહાવે-યણે મહાનિજ્જરે) જો, પ્રતિમા કો જિસને ધારણ કર રહ્યા હૈં એસા અનગાર હોતા હૈં વહ મહાવેદના કો મી સહન કરતા હૈં ઓર મહાનિ-ર્જરા અતિશય નિર્જરાવાલા મી હોતા હૈં । (છટ્ઠિસત્તમાસુ પુઢવીસુ નેર-

મહાનિજ્જરા ?) હે મદન્ત ! શું એવાં પણુ એવો હોય છે કે જે મહાવેદના-વાળા હોવા છતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા (મહાવેયણા અપ્પનિજ્જરા) જે મહાવેદનાવાળા હોવા છતાં અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા (અપ્પ-વેયણા મહાનિજ્જરા) જે અલ્પનિર્જરાવાળા હોવા છતાં મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ? અથવા (અપ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા) જે અલ્પવેદનાવાળા હોવા છતાં અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે ? ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રમાણે ચાર પ્રશ્નો મહા-વીર પ્રભુને પૂછ્યા છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નોના જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—
“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (પઢિમાપઢિવન્નણ અળગારે મહાવેયણે મહાનિજ્જરે) પ્રતિમાધારી અણગાર મહાવેદનાતું પણુ વેદન કરતો હોય છે અને મહાનિર્જ-રાવાળો (અતિશય નિર્જરા કરનારો) પણુ હોય છે. (છટ્ઠિસત્તમાસુ પુઢવીસુ

નૈરયિકાઃ મહાવેદનાવન્તોઽલ્પ નિર્જરાવન્તથ્ય ભવન્તિ તેષાં સર્વથા અશુભકર્મ સમ્બન્ધસદ્ભાવાત્, । ‘ સેલેસિં પઙ્કિવન્નણ અણગારે અપ્પવેયણે મહાનિજ્જરે ’ શૈલેશીં ચતુર્દશગુણસ્થાનાવસ્થાયામ્, પ્રતિપન્નકઃ પ્રાપ્તઃ કેવલી અનગારઃ અલ્પ-વેદનો મહાનિર્જરાવાન્ ભવતિ । ‘ અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા અપ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા, ’ અણુત્તરોપપાતિકા દેવાઃ અલ્પવેદનાઃ અલ્પનિર્જરાથ્ય ભવન્તિ । ગૌતમ આહ-સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ ’ હે ભદન્ત ! તદેવં ભવદુક્તં સત્યમેવ, હે ભદન્ત ! ભવદુક્તં સત્યમેવેતિ ? અથૈતદુદ્દેશકાર્થસંગ્રહ ગાથામાહ-‘ મહાવેયણે ’ ઇત્યાદિ । ગાથાર્થઃ પૂર્વપ્રકરણેનૈવ વ્યાખ્યાત એવ ॥ સૂ. ૩ ॥

इतिश्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य श्री घासीलाल त्रतिविरचितायां भगवती सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां पण्णतकस्य प्रथमोद्देशकःसमाप्तः । ६-१।

इयां महावेयणा अप्पनिज्जरा) तथा छद्दी और सातवीं पृथिवी में जो नारक जीव रहते हैं, वे वहां पर महावेदना को भोगते हुए भी अल्प ही निर्जरावाले होते हैं । क्यों-कि वहां पर उनके सर्वथा अशुभकर्म का ही उदय चलता रहता है (सेलेसिं पङ्किवन्नए अणगारे अप्पवेयणे महा-निज्जरे) तथा-जो अनगार शैलेशी अवस्था को-चौदहवें गुणस्थान को प्राप्त हो जाता है-ऐसा वह केवलज्ञानी अनगार अल्पवेदनावाला होकर भी महानिर्जरावाला होता है । (अणुत्तरोववाह्या देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा) तथा जो देव अनुत्तरविमानों में रहते हैं, वे अल्पवेदनावाले होते हैं और अल्प ही निर्जरावाले होते हैं । इस प्रकार का कथन प्रभु के सुख से सुनकर गौतम ने (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति)

નેરહ્યા મહાવેયણા અપ્પનિજ્જરા) છઠ્ઠી અને સાતમી નરકોમાં રહેનારા નારકો ત્યાં મહાવેદના ભોગવતા હોય છે. છતાં પણ તેઓ અલ્પનિર્જરાવાળા જ હોય છે, કારણ કે ત્યાં તેમના અશુભ કર્મોનો જ ઉદય લગાતાર ચાલ્યા કરે છે. (સેલેસિં પઙ્કિવન્નણ અણગારે અપ્પવેયણે મહાનિજ્જરે) શૈલેશી અવસ્થા (ચૌદસું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરનાર કેવળજ્ઞાની આણુગાર અલ્પવેદનાવાળો હોવા છતાં મહા-નિર્જરાવાળો હોય છે. (અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા અલ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા) તથા જે દેવો અણુત્તર વિમાનોમાં રહે છે, તેઓ અલ્પવેદનાવાળા હોય છે અને અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે.

આ પ્રકારનું પ્રતિપાદન મહાવીર પ્રભુને શ્રીમુખે સાંભળીને ગૌતમ સ્વામી તેમના વચ્ચનોમાં પોતાની શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતા કહે છે-(સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે !

ऐसा प्रभु से कहा-हे भदन्त ! आपका कहा हुआ सब सत्य ही है हे भदन्त ! आपका कहा हुआ सब सत्य ही है ।

इस उद्देशक के अर्थ का संग्रह करनेवाली (महावेयणे य वत्थे कद्दमखंजणकए य अहिकरणी, तणहत्थे य कवल्ले करण महावेयणा जीवा) यह गाथा है-इसके द्वारा यह प्रकट किया गया है कि इस उद्देशक में महावेदना, कर्दमराग और खंजनराग से रक्त वस्त्र, एरण तृण का पूला, लोहेका गरम तबा, करण और महावेदना और निर्जरा का साहचर्य ये सब विषय प्रतिपादित हुए हैं ॥ सू० ३ ॥

श्री जैनचार्य जैनधर्म दिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत “ भगव-
तीसूत्र ” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके छठे शतकका पहला
उद्देशक समाप्त ॥ ६-१ ॥

તિ) હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કયું તે સર્વથા સત્ય છે.
આ પ્રમાણે કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

આ ઉદ્દેશકના વિષયોનો સંગ્રહ કરનારી ગાથા—

(મહાવેયણે ય વત્થે કદ્દમખંજણકપ્પે ય અહિકરણી, તણહત્થે ય કવલ્લુકરણ
મહાવેયણા જીવા) આ ગાથા દ્વારા એ વાત બતાવવામાં આવી છે કે આ
ઉદ્દેશકમાં મહાવેદના, કર્દમરાગ અને ખંજનરાગથી રંગેલું વસ્ત્ર, એરણ, ઘાસનો
પૂળો, લોહાનો ગરમ તાવડો, કરણ, મહાવેદના અને નિર્જરાનું સાહચર્ય એ
બધા વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આપ્યું છે. ॥ સૂત્ર ૩ ॥

નોંધાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ‘ભગવતીસૂત્ર’ની પ્રમેયચન્દ્રિકા
આખ્યાનો છઠ્ઠા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૬-૧ ॥

॥ षष्ठशतकस्य द्वितीयोद्देशकः ॥

आहारवक्तव्यता

पूर्वोद्देशके येषां जीवानां वेदनावत्त्वं प्रतिपादितम् ते च जीवाः आहारका अपि भवन्ति अतस्तेषामाहारं निरूपयितुं द्वितीयोद्देशकमारभते—‘ रायगिहं ’ इत्यादि ।

मूलम्—रायगिहं नगरं जाव—एवं वयासी — आहारुद्देशो जो पन्नवणाए सो सव्वो नेयव्वो, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति । ” ॥ १ ॥

छट्सयस्स वीओ उद्देशो समत्तो ॥ ६-२ ॥

छाया—राजगृहं नगरं यावत्—एवम् अवादीत्—आहारोद्देशको यः प्रज्ञाप-
नायां स सर्वो ज्ञातव्यः, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त इति ॥ सू० १ ॥

षष्ठशतकस्य द्वितीय उद्देशः समाप्तः ॥ ६-२

टीका— ‘ रायगिहं नगरं जाव—एवं वयासी—आहारुद्देशो पन्नवणाए
सो सव्वो नेयव्वो ’ तस्मिन् काले, तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत्

छट्टे शतक के दूसरे उद्देशक का प्रारंभ

‘ रायगिहं नगरं जाव एवं वयासी ’

सूत्रार्थ—(रायगिहं नगरं जाव एव वयासी—आहारुद्देशो जो पन्नव-
णाए सो सव्वो नेयव्वो) राजगृह नगर यावत् इस प्रकारसे बोले—आहार
उद्देशक, जो प्रज्ञापना सूत्र में कहा गया वह सब यहां जानना चाहिये
(सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे भदन्त ! आपका कहा हुआ सब सत्य
है, हे भदन्त ! आप का कहा हुआ सब सत्य ही है ।

टीकार्थ—पूर्व उद्देशक में जिन जीवों में वेदनावत्त्व प्रतिपादित
किया गया है—वे जीव आहारक भी होते हैं, इसलिये उनके आहार

छट्टा शतकेनो णीने उद्देशक

“ रायगिहं नगरं जाव एवं वयासी ” इत्यादि—

सूत्रार्थ—(रायगिहं नगरं जाव एवं वयासी—आहारुद्देशो जो पन्नवणाए
सो सव्वो नेयव्वो) “ राजगृह नगर ” थी लक्षणे “ आ प्रमाणे प्याद्यां ”
त्यां सुधीनुं प्रज्ञापना सूत्रना आहार उद्देशकनुं समस्त कथन अर्हो अहणुं करवुं.
(सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे भदन्त ! आपनी बात तदन सोयी छे.
हे भदन्त ! आ विषयनुं आपे ने प्रतिपादन कयुं छे ते यथार्थ न छे.

टीकार्थ—पडेलो उद्देशकमां ने एवोमां वेदनायुक्ततानुं प्रतिपादन कर-
वामां आण्युं छे ते एवो आहारक (आहार लेनारा) पणुं होय छे. ते कारणे

યાવત્-સ્વામી સમવસૃતઃ, નિર્ગચ્છતિ પર્ષત્, પ્રતિગતા પર્ષત્, તતઃ શ્રમ-
ણસ્ય ભગવતો મહાવીરસ્ય જ્યેષ્ઠઃ અન્તેવાસી ગાતમગોત્રીયઃ ઇન્દ્રભૂતિઃ શુશ્રૂ-
ષમાણો નમસ્યન્ અભિપ્રુક્તં વિનયેન પ્રાજ્ઞલિપુટઃ ત્રિવિધયા પર્યુપાસનયા પર્યુપા-
સીનઃ એવં વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવાદીત્-પૃષ્ઠવાન્, અત્ર આહારોદ્દેશકો યઃ પ્રજ્ઞાપ-
નાયાં પ્રતિપાદિતઃ । સ સર્વઃ અત્ર જ્ઞાતવ્યઃ,

અન્તે ગૌતમો ભગવદ્વાક્યં યથાર્થત્વેન સ્વીકુર્વન્નાહ-‘ સેવં મંતે ! સેવં મંતે
ત્તિ ’ હે ભદન્ત ! તદેવં-ભવદુક્તં સત્યમેવ હે વદન્ત ભવદુક્તં સત્યમેવ ॥ સૂ. ૧ ॥

ષ્ઠશતકસ્ય દ્વિતીય ઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥ ૬-૨ ॥

કા નિરૂપણ કરને કે લિયે યહ દ્વિતીય ઉદ્દેશક સૂત્રકાર ને પ્રારંભ કિયા
હૈ-(રાયગિહં નયરં જાવ-એવં વયાસી-આહારુદ્દેસઓ જો પન્નવણાણ સો
સવ્વો નેયવ્વો) ઉસ કાલ મેં ઉસ સમય મેં રાજગૃહ નામકા નગર થા
યાવત્-મહાવીર સ્વામી પધારે, પરિષદા અપને ૨ સ્થાન સે નિકલી
ફિર વાપિસ અપને ૨ સ્થાન પર વહ ગઈ હસ કે બાદ શ્રમણ ભગવાન્
મહાવીર કે પ્રધાનશિષ્ય ગૌતમગોત્રીય ઇન્દ્રભૂતિ જો કિ ધર્મ કે ઉપ-
દેશ કો સુનને કે અભિલાષા વાલે થે પ્રભુ કો નમસ્કાર કર ફિર ઉન્હોં
ને પ્રભુ સે એસા પૂછા-હત્યાદિ આહારક ઉદ્દેશક જો પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે
અઢાહસ બે પદ મેં પ્રતિપાદિત હુઆ હૈ વહ સબ યહાં જાનના ચાહિયે ।

અન્ત મેં ગૌતમ ને ભગવાન્ કે કથન કો યથાર્થસ્વરૂપ સે સ્વીકાર
કરતે હુણે ઉનસે કહા-(સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ) હે ભદન્ત ! આપકે
દ્વારા કહા ગયા સબ વિષય સત્ય હી હૈ વહ સબ સત્ય હી હૈ ॥ સૂ. ૧ ॥

સૂત્રકારે આ બીજા ઉદ્દેશકમાં તેમના આહારનું નિરૂપણ કર્યું છે. (રાયગિહં
નયરં જાવ એવં વયાસી-આહારુદ્દેસઓ જો પન્નવણાણ સો સવ્વે નેયવ્વો) તે
કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નામે નગર હતું. ત્યાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા.
ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરવાને પરિષદા પોતપોતાને સ્થાનેથી નીકળી, અને ધર્મોપદેશ
સંભળીને પરિષદા વિખરાઈ ગઈ. ત્યારબાદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના પ્રધાન
શિષ્ય ગૌતમ ગોત્રીય ઇન્દ્રભૂતિ (ગૌતમ સ્વામી) કે જે ધર્મોપદેશ
સંભળવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસાવાળા હતા, તેમણે મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર
કરીને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-હત્યાદિ ઉદ્દેશક કે જેનું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૮ માં
પદમાં પ્રતિપાદન કરાયું છે તે સમસ્ત કથન અહીં થઈ ગયું.

ઉદ્દેશકને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુના કથનમાં પોતાનો વિશ્વાસ
પ્રકટ કરતાં કહે છે-“ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ” હે ભદન્ત ! આપના દ્વારા
આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કરાયું છે તે સર્વથા સત્ય અને યથાર્થ જ છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

॥ છઠ્ઠા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥

અથ તૃતીયોદ્દેશકઃ

ષ્ઠશતકે તૃતીયોદ્દેશકસ્ય સંક્ષિપ્તવિષયવિવરણમ્

તત્ર પ્રથમં તૃતીયોદ્દેશકાર્થં સંગ્રહગાથાદ્વયમ્—‘વહુકમ્મ’ ઇત્યાદિ ।

તતો મહાકર્મવતો જીવસ્ય સર્વતઃ કર્મપુદ્ગલાઃ વધ્યન્તે, ? સર્વતઃ કર્મપુદ્ગલા શ્રીયન્તે ? સર્વતઃ કર્મપુદ્ગલા ઉપચીયન્તે ? નિરન્તરં કર્મપુદ્ગલાઃ વધ્યન્તે, નિરન્તરં કર્મપુદ્ગલાશ્રીયન્તે ? નિરન્તરં કર્મપુદ્ગલા ઉપચીયન્તે ? તસ્ય ચ મહાકર્મવતો જીવસ્ય શરીરાણિ વાહ્યાત્મરૂપાણિ દુરૂપતયા, દુર્વર્ણતયા, અશુભતયા, અનિષ્ટતયા ભૂયોભૂયઃ પરિણમંતિ ? ઇતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ, સ્વીકારાત્મકં ભગવત ઉત્તરં

છઠ્ઠે શતક કે ઉદ્દેશક પ્રારંભ

છઠ્ઠે શતક કે હસ તીસરે ઉદ્દેશો કા વિષયવિવરણ સંક્ષેપ સે હસ પ્રકાર સે હૈ—સબ સે પહિલે હસ ઉદ્દેશક મેં પ્રતિપાદિત વિષયકો સંગ્રહ કરકે પ્રગટ કરનેવાલી દો ગાથાઈ કહી ગઈ હૈ—અનમે પ્રશ્નરૂપ સે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ મહાકર્મવાલે જીવ કે કયા સર્વ પ્રકાર સે કર્મ પુદ્ગલોં કા બંધ હોતા હૈ ? સર્વ પ્રકાર સે અસકે કયા કર્મપુદ્ગલોં કા ચય હોતા હૈ ? સર્વ પ્રકાર સે કયા અસમે કર્મપુદ્ગલોં કા ઉપચય હોતા હૈ ? યા નિરન્તર કર્મપુદ્ગલ કયા અસ જીવ કે બંધતે રહતે હૈ ? નિરન્તર કર્મપુદ્ગલોં કા કયા અસકે ચય હોતા રહતા હૈ ? નિરન્તર કર્મપુદ્ગલોં કા કયા અસકે ઉપચય હોતા રહતા હૈ ? અસ મહાકર્મવાલે જીવ કી વાહ્યશરીર રૂપ આત્મા કુત્સિતરૂપ સે, કુત્સિતવર્ણ સે, કુત્સિત દુર્ગંધ આદિરૂપ સે, અશુભરૂપ સે, અનિષ્ટરૂપસે, કયા ઘાર ૨ પરિણમિત હોતી રહતી હૈ ?

છઠ્ઠા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક—

આ ઉદ્દેશકના વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

આ ઉદ્દેશકની શરૂઆતમાં આ ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરાયું છે તે વિષયને પ્રકટ કરનારી બે સંગ્રહ ગાથાઓ આપી છે—તે ગાથાઓમાં પ્રશ્નરૂપે બે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે—મહાકર્મવાળા જીવો શું સર્વ પ્રકારે કર્મપુદ્ગલોનો બંધ કરે છે ? શું તે સર્વ પ્રકારે કર્મપુદ્ગલોનો ચય કરે છે ? શું તે સર્વ પ્રકારે કર્મપુદ્ગલોનો ઉપચય કરે છે ? શું તે જીવોનાં કર્મપુદ્ગલ નિરંતર બંધાતાં રહે છે ? શું તેમના કર્મપુદ્ગલોનો નિરંતર ચય થતો રહે છે ? શું તેમનાં કર્મપુદ્ગલોનો નિરંતર ઉપચય થયા કરે છે ? તે મહાકર્મવાળા જીવોના વાહ્ય શરીરરૂપ આત્મા શું કુત્સિતરૂપે, કુત્સિત વર્ણથી, કુત્સિત દુર્ગંધ આદિ રૂપે, અશુભ રૂપે, અને અનિષ્ટ રૂપે વારંવાર પરિણમિત થયા

મુપચયઃ પ્રયોગેણ વિસ્તસયા ચ, જીવે કર્મપુદ્ગલાનામુપચયસ્તુ પ્રયોગેણ, નો વિસ્ત-
સયા, સ્વભાવેન । તતઃ પચ્ચેન્દ્રિયાણાં જીવાનાં મનઃપ્રયોગઃ, વચઃ પ્રયોગઃ,
કાયપ્રયોગશ્ચ, પૃથિવ્યાદિ-યાવત્-વનસ્પતિપર્યન્તજીવાનાં કાયપ્રયોગ એવ, વિકલે-
ન્દ્રિયાણાં વચનપ્રયોગઃ, કાયપ્રયોગશ્ચ, દેવાનાં મનઃપ્રયોગાદિત્રિપ્રયોગા ભવન્તિ,
ઇતિ કથનમ્ । તતો વસ્ત્રે વધ્યમાનઃ પુદ્ગલોપચયઃ કિં સાદિઃ સાન્તઃ ? સાદિરનન્તો
વા ? અનાદિ સાન્તો વા ? અનાદિરનન્તો વા ? ઇતિ પ્રશ્નસ્ય સાદિઃ સાન્ત એવ
વસ્ત્રે પુદ્ગલોપચયઃ ઇત્યુત્તરમ્ । વસ્ત્રવદેવ જીવાનાં વધ્યમાનકર્મપુદ્ગલોપચયવિષયે

હૈ એસા પ્રશ્ન ?-દોનો પ્રકાર સે બી હોતા હૈ એસા ઉત્તર-જીવ મેં કર્મ-
પુદ્ગલોં કા ઉપચય પ્રયોગ સે હોતા હૈ યા સ્વભાવ સે હોતા હૈ ? તો ઇસ
પ્રશ્ન કા ઉત્તર યહ હૈ કિ જીવ મેં કર્મપુદ્ગલોં કા ઉપચય પ્રયોગ સે હી
હોતા હૈ, સ્વભાવ સે નહીં એસા કથનઃ જીવ કે ત્રીન પ્રકાર કે પ્રયોગોં
કા કથન કરતે હુએ પંચેન્દ્રિય જીવોં મેં મનપ્રયોગ, વચનપ્રયોગ ઓર
કાય પ્રયોગ ઇન ત્રીન પ્રયોગોં સે કર્મ કે ઉપચય હોને કા કથન પૃથિવી
કાથિક જીવ સે લેકર વનસ્પતિકાથિક તક કે જીવોં કે કાયપ્રયોગ
સે હી કર્મપુદ્ગલોં કા ઉપચય હોતા હૈ એસા કથન વિકલેન્દ્રિય જીવોં કે
વચનપ્રયોગ, તથા દેવોં કે મનઃ પ્રયોગ અદિ ત્રીનો પ્રયોગ કર્મપુદ્ગલોં
કે ઉપચય હોને મેં કારણ હોતે હૈં એસા કથન વસ્ત્ર મેં વધ્યમાન પુદ્ગલો
પચય કયા સાદિ સાન્ત હૈ ? યા સાદિ અનન્ત હૈ ? યા અનાદિસાન્ત હૈ ?
યા અનાદિ અનન્ત હૈ ? ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં, “ વસ્ત્રમેં પુદ્ગલોપચય સાદિ

ઉત્તર—અન્ને પ્રકારે થાય છે

પ્રશ્ન—જીવમાં કર્મપુદ્ગલોનો ઉપચય પ્રયોગથી થાય છે કે સ્વભાવથી થાય છે ?

ઉત્તર—જીવમાં કર્મપુદ્ગલોનો ઉપચય પ્રયોગથી જ થાય છે, સ્વભાવથી
થતો નથી. જીવના ત્રણ પ્રકારના પ્રયોગનું કથન—પંચેન્દ્રિય જીવોમાં મનપ્રયોગ,
વચનપ્રયોગ અને કાયપ્રયોગ, આ ત્રણ પ્રયોગોથી કર્મનો ઉપચય થાય છે
એવું કથન. પૃથ્વીકાથિક જીવોથી લઈને વનસ્પતિ કાથિક પર્યન્તના જીવોમાં
કાયપ્રયોગથી જ કર્મનો ઉપચય થાય છે એવું પ્રતિપાદન. વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં
વચનપ્રયોગ અને કાયપ્રયોગથી અને દેવોમાં મનપ્રયોગ આદિ ત્રણ પ્રયોગોથી
કર્મપુદ્ગલોનો ઉપચય થાય છે એવું કથન.

વસ્ત્રમાં થતો પુદ્ગલોપચય શું સાદિ સાન્ત (આદિ સહિત અને અન્ત
સહિત) હોય છે ? કે સાદિ અનન્ત હોય છે ? કે અનાદિ સાન્ત હોય છે ?
કે અનાદિ અનન્ત હોય છે ?

પ્રશ્નઃ, ઈર્યાપથવન્ધકજીવસ્ય કર્મપુદ્ગલોપચયઃ સાદિઃ સાન્તઃ, ભવ્યસ્ય અનાદિઃ સાન્તઃ, અભવ્યસ્ય અનાદિરનન્તઃ, નતુ કશ્ચિત્ કર્મપુદ્ગલોપચયઃ સાદિરનન્તઃ, इत्युत्तरम् । તતો વસ્ત્રં સાદિ-સાન્તમ્ ? સાદિ-અનન્તમ્ ? અનાદિ-સાન્તમ્ ? અનાદિ-અનન્તં વા ? इति પ્રશ્નઃ, વસ્ત્રં સાદિ સાન્તમેવ, નાન્યત્, इत्युत्तरम् । તતો વસ્ત્રવદેવ જીવ વિષયે પ્રશ્નઃ, નૈરયિક-તીર્યગ્-મનુષ્ય-દેવાઃ સાદયઃ સાન્તાઃ, સિદ્ધઃ સાદિરનન્તઃ, ભવ્યોઽનાદિઃ સાન્તઃ, અભવ્યોઽનાદિરનન્તશ્ચ, इत्युत्तरम्, તતઃ કર્મ પ્રકૃતીનાં મષ્ટાનાં જ્ઞાનાવરણયાવત્-અન્તરાયિકાનામ્ અવાધાકાલસહિતવન્ધસ્થિતિ પ્રતિપાદનમ્ । તેષાં કર્મણાં વન્ધકત્વેન સ્ત્રીપુરુષનપુંસકાનાં કથનમ્, તદ્ભિન્નાનાં તુ કદાચિત્

સાન્ત હી હૈ” એસા, ઉત્તર વસ્ત્ર સાદિ સાન્ત હૈ ? કિ-સાદિ અનન્ત હૈ ! અથવા-અનાદિ સાન્ત હૈ ? યા અનાદિ અનન્ત હૈ ? એસા પ્રશ્ન-“ વસ્ત્ર-સાદિસાન્ત હી હૈ એસા ઉત્તર, વસ્ત્ર કી તરહ હી જીવ કે વીષય મેં પ્રશ્ન નૈરયિક, તીર્યશ્ચ, મનુષ્ય એવં દેવ યે સચ જીવ તો સાદિસાન્ત હૈં, સિદ્ધ સાદિ અનન્ત હૈં, ભવ્યજીવ અનાદિ સાન્ત હૈં, ઓર અભવ્યજીવ અનાદિ અનન્ત હૈં એસા ઉત્તર ।

જ્ઞાનાવરણસે લેકર અન્તરાયતક આઠ કર્મપ્રકૃતિયોંકી અવાધાકાલ સહિત વન્ધસ્થિતિ કા પ્રતિપાદન इन कर्मों के बन्धक होने के कारण स्त्री, पुरुष और नपुंसक जीवों का कथन जो जीव स्त्री, पुरुष और नपुंसक नहीं हैं वे इन कर्मों को बांधे भी और नहीं भी बांधे ऐसा कथन स्त्री आदिको में कदाचित् आयुष्क कर्म का बन्धकत्व और कदाचित्

ઉત્તર—વસ્ત્રમાં પુદ્ગલોપચય સાદિ સાન્ત જ હોય છે.

પ્રશ્ન—વસ્ત્ર સાદિ સન્ત છે ? કે સાદિ અનન્ત છે ? અથવા અનાદિ સાન્ત છે ? કે અનાદિ અનન્ત છે ?

ઉત્તર—વસ્ત્ર સાદિ સાન્ત જ છે.

વસ્ત્રની જેમ જ જીવના વિષયમાં પ્રશ્નો—નારકો, તીર્યંચો મનુષ્યો અને દેવો સાદિ સાન્ત જ છે, સિદ્ધ સાદિ અનન્ત છે, લવ્ય જીવ અનાદિ સાન્ત છે અને અલવ્ય જીવ અનાદિ અનન્ત છે, એવો ઉત્તર.

જ્ઞાનાવરણથી લઈને અન્તરાય પર્યન્તની આઠ કર્મપ્રકૃતિઓની અવાધાકાલ સહિત બન્ધસ્થિતિનું પ્રતિપાદન, સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક આદિ જીવોએ કર્મના બાંધનાર હોવાથી તેમનું કથન. જે જીવો સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક હોતા નથી, તેઓ કર્મોના બંધક હોય છે પણ ખરાં અને નથી પણ હોતા. સ્ત્રી આદિ-કેમાં કયાંદેક આયુષ્યકર્મના બંધકત્વનું અને કયાંદેક અબન્ધકત્વનું કથન.

बन्धकत्वं कदाचिदबन्धकत्वं च । स्यादीनां कदाचिद् आयुष्यकर्मबन्धकत्वं, कदा-
चिन्न । ततः संयतासंयतादीनां कर्मबन्धकत्वे प्रश्नोत्तरम् । तथा सम्यग्दृष्टि मिथ्या-
दृष्टि-सम्यग्मिथ्यादृष्टि-संज्ञासंज्ञि-नोसंज्ञि नोअसंज्ञि, -भवसिद्धिका-भवसिद्धिक-
नोतदुभयसिद्धिक-चक्षुर्दर्शन्यचक्षुर्दर्शनि-केवलदर्शनि-पर्याप्ता-पर्याप्त-नोतदुभय-
भाषका-भाषक-परित्ता-परित्त - नोतदुभय-मतिज्ञानि-श्रुतज्ञान्यवधिज्ञानि-मनः
पर्यवज्ञानि-केवलज्ञानि - मतिश्रुतावध्यज्ञानि - मनोवचः काययोग्ययोग्याकारोप-
योगि-निराकारोपयोग्याहारका-नाहारक-सूक्ष्म - वादर नोतदुभय - चरमाचर-
माणाम्कर्मबन्धविचारः, स्त्री-पुरुष-नपुंसकवेदका-वेदक जीवालपबहुत्वकथनम् ।

अबन्धकत्व का कथन संयतासंयतादिकों के कर्मबन्ध होने में प्रश्नोत्तर
इसके बाद-सम्यग्दृष्टि, मिथ्यादृष्टि, सम्यग्मिथ्यादृष्टि, संज्ञी, असंज्ञी,
नो संज्ञी, नो असंज्ञी, भवसिद्धक, अभवसिद्धिक, नो भवसिद्धिक, नो
अभवसिद्धिक, चक्षुर्दर्शनी, अचक्षुर्दर्शनी, अवधिदर्शनी, केवलदर्शनी,
पर्याप्त, अपर्याप्त, नो पर्याप्त, नो अपर्याप्त, भाषक, अभाषक, परित्त,
अपरित्त, नो परित्त, नो अपरित्त, मतिज्ञानी, श्रुतज्ञानी, मनः पर्यवज्ञानी
केवलज्ञानी, मति अज्ञानी, श्रुत अज्ञानी, विभङ्ग अज्ञानी मनोयोगी,
वचोयोगी, काययोगी, अयोगी, साकारोपयोगी निराकारोपयोगी, आ-
हारक, अनाहारक, सूक्ष्म, बादर, नो सूक्ष्म, नो बादर, चरम और
अचरम इन सब के कर्मबन्ध का विचार तथा अन्त में स्त्री, पुरुष, एवं
नपुंसक इन वेदवालों के और अवेदवालों के अल्प बहुत्व का कथन ।

संयतासंयत आदिकेमां कर्मबन्ध यथा विवेना प्रश्नोत्तरे। तथारभाह सम्यग्-
दृष्टि, मिथ्यादृष्टि, सम्यग्मिथ्यादृष्टि, संज्ञी, असंज्ञी, नो असंज्ञी, भवसिद्धिक,
अभवसिद्धिक, नो भवसिद्धिक, नो अभवसिद्धिक, चक्षुर्दर्शनी, अचक्षुर्दर्शनी,
अवधिदर्शनी, केवलदर्शनी, पर्याप्त, अपर्याप्त, नो पर्याप्त, नो अपर्याप्त, भाषक,
अभाषक, परित्त, अपरित्त, नो परित्त, नो अपरित्त, मतिज्ञानी, श्रुतज्ञानी,
मनःपर्यवज्ञानी, केवलज्ञानी, मतिअज्ञानी, श्रुतअज्ञानी, अवधिअज्ञानी, मनो-
योगी, काययोगी, अयोगी, साकारोपयोगी, निराकारोपयोगी, आहारक, अना-
हारक, सूक्ष्म, बादर, नो सूक्ष्म, नो बादर, चरम अने अचरम, ओ अधाना
कर्मबन्धनो विचार. अन्ते स्त्री, पुरुष अने नपुंसक अने अवेदवाणाना
अल्प-बहुत्वन्तु कथन.

द्वितीयोद्देशके पुद्गलानामाहारतो निरूपणं कृतम् अथ वन्धादित-
स्तानिरूपयितुमादौ तृतीयोद्देशकार्यसंग्रहाय गाथाद्वयमाह—‘ बहुकम्म ’ इत्यादि,
‘ भविण ’ इत्यादि च—

मूलम्—गाथा

‘ बहुकम्मं वत्थ पोग्गल पओगसा वीससा यं सादीए ।

कम्मट्ठिइं तिथे संजयं सम्मदिट्ठी यं सज्जी य ॥ १ ॥

भविण दंसण—पज्जत्त—भासअ—परित्त,—नाण—जोगे य ।

उवओगा—ऽऽहारग—सुहुम—चरिम—बंधे यं अप्पबहुं ॥ २ ॥

गाथा छाया—बहुकर्म, वत्थ पुद्गलः प्रयोगेण विस्रसया च सादिकः ।

कर्मस्थिति—स्त्री—संयत—सम्यग्दृष्टिश्च संज्जी च ॥ १ ॥

भविको दर्शन—पर्याप्त—भाषक—परीताज्ञान—योगाश्च ।

उपयोगा—ऽऽहारक—सूक्ष्म—चरमवन्धश्चाल्पबहुत्वम् ॥ २ ॥

टीका—‘ बहुकर्म ’ महाकर्मणो जीवस्य सर्वतः पुद्गला वध्यन्ते
इत्यादिनिरूपणम् १, ‘ वत्थपोग्गलपओगसा वीससा य ’ ‘ वत्थे पुद्गलाः प्रयो-

‘ बहुकम्म ’ इत्यादि ।

बहुकर्म १, वत्थपुद्गल प्रयोग से या स्वभाव से २, सादिक ३, कर्म-
स्थिति ४, स्त्री ५, संयत ६, सम्यक् दृष्टि ७, संज्जी, भव्य, दर्शन,
पर्याप्त, भाषक, परित्ता, ज्ञान, योग, उपयोग, आहारक, सूक्ष्म, चरम
बंध ८, अल्पबहुत्व ९,

टीकार्थ—द्वितीय उद्देशक में आहार की अपेक्षा से पुद्गलों का निरू-
पण किया जा चुका है अब उन्हीं पुद्गलों का वन्धादिककी अपेक्षा लेकर
इस उद्देशक में निरूपण करने के लिये, सप्त से प्रथम सूत्रकार ने इस

“ बहुकम्म ” इत्यादि—

संग्रहगाथा—(१) बहुकर्म, (२) वत्थपुद्गल प्रयोगात्थी के स्वभावत्थी,
(३) सादिक, (४) कर्मस्थिति, (५) स्त्री, (६) संयत, (७) सम्यग्दृष्टि, (८)
संज्जी, भव्य, दर्शन, पर्याप्त, भाषक, परित्त, ज्ञान, योग, उपयोग, आहारक,
सूक्ष्म, चरम, बंध, (९) अप्पबहुत्व.

टीकार्थ—प्रीति उद्देशकमां आहारनी अपेक्षाये पुद्गलानां निरूपणं करवानां
आवृत्ति छे. इवे जेअ पुद्गलानां वन्धादिकनी अपेक्षाये निरूपणं करवाने भाटे

નેણ વિસ્રસયા ચ ' યથા વસ્ત્રે પુદ્ગલાઃ પ્રયોગેણ-પ્રયોગદ્વારા વિસ્રસયા સ્વભાવિક તયા ચ વધ્યન્તે તથા જીવાનામપિ કિમ્ કર્મપુદ્ગલાઃ પ્રયોગેણ વિસ્રસયા ચ વધ્યન્તે ?' ઇત્યાદિ વિવેચનમ્ ૨, ' સાદીષ ' ' સાદિકઃ ' -યથા વસ્ત્રસ્ય સાદિઃ પુદ્ગલચયઃ, એવં જીવાનામપિ કિમ્ સાદિઃ કર્મપુદ્ગલચયઃ ? ઇત્યાદિનિરૂપણમ્ ૩, કમ્મટ્ઠિહ ' કર્મસ્થિતિઃ કર્મણાં સ્થિતિનિરૂપણમ્ ૪, ' ઇત્થી ' સ્ત્રી ' કિમ્ સ્ત્રી,

ઉદ્દેશક કે અર્થ કો સંગ્રહ કરને વાલી હન દો ગાથાઓં કો કહા હૈ- (વહુકમ્મ) ઇત્યાદિ તથા (ભવિષ્ય) ઇત્યાદિ-(વહુકર્મ) હસ પદ સે પ્રશ્નરૂપ મેં યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ જિસ જીવ કે કર્મ વહુત હૈ-ઉસ કે કયા કર્મપુદ્ગલોં કા સર્વ પ્રકાર સે બંધ હોતા હૈ? ઇત્યાદિ (વત્થ-પોગલ પઓગસા વીસસા ચ) હસ પદ દ્વારા પ્રશ્ન રૂપમેં યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ જિસ પ્રકાર સે વસ્ત્ર મેં પુદ્ગલ પ્રયોગદ્વારા ઔર સ્વભાવિક રીતિ સે બંધતે હૈ, ઉસી તરહ સે કયા જીવોં કે બી કર્મપુદ્ગલ પ્રયોગ ઔર સ્વભાવ સે બંધતે હૈ? ઇત્યાદિ (સાદિકઃ) હસ પદ દ્વારા પ્રશ્નરૂપ મેં યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ જિસ પ્રકાર સે વસ્ત્ર મેં સાદિ પુદ્ગલોં કા ચય હોતા હૈ, ઉસી પ્રકાર સે કયા જીવોં કો બી સાદિ કર્મ પુદ્ગલોં કા ચય હોતા હૈ? ઇત્યાદિ (કમ્મટ્ઠિહ) હસ પદ દ્વારા કર્મ કી સ્થિતિ કા વિચાર પ્રકટ કિયા ગયા હૈ (ઇત્થી) હસ પદ દ્વારા યહ પૂછા ગયા

સૂત્રકારે આ ઉદ્દેશકની શરૂઆતમાં બે સંગ્રહગાથાઓ આપી છે. તે ગાથાઓ આ ઉદ્દેશકમાં આવતા વિષયને પ્રકટ કરે છે. પહેલી ગાથા “વહુકમ્મ” ઇત્યાદિ. બીજી ગાથા “ભવિષ્ય” ઇત્યાદિ છે. “વહુકર્મ” આ પદથી પ્રશ્નરૂપે બે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે જે જીવનાં કર્મ ઘણાં જ છે એવો વહુકર્મ-જીવ શું સર્વ પ્રકારે કર્મનો બંધ કરે છે? ઇત્યાદિ.

“વત્થ-પોગલ-પઓગસા વીસસા ચ” આ પદ દ્વારા પ્રશ્નરૂપે બે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે જેવી રીતે વસ્ત્રમાં પુદ્ગલ પ્રયોગદ્વારા અને સ્વાભાવિક રીતે બંધાય છે, એજ પ્રમાણે શું જીવોનાં કર્મપુદ્ગલ પણ પ્રયોગ અને સ્વાભાવિકી બંધાય છે? ઇત્યાદિ.

“સાદિકઃ” આ પદ દ્વારા પ્રશ્નરૂપે બે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે જેમ વસ્ત્રમાં સાદિ (આદિ યુક્ત) પુદ્ગલોનો ચય થાય છે, તેમ શું જીવોમાં પણ સાદિ કર્મપુદ્ગલોનો ચય થાય છે.

“કમ્મટ્ઠિહ” આ પદ દ્વારા કર્મની સ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

“ઇત્થી” આ પદ દ્વારા બે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે શું સ્ત્રી અથવા

પુરુષાદિર્વાં કર્મવન્નાતિ ? इत्यादिविचारः ५ ‘संजय’ संयतः ‘कः संय-
तादिः ? इत्यादिनिरूपणम् ६ ‘सम्मद्दिट्ठी’ ‘सम्यग्दृष्टिः’ कः सम्यग्ग-
दृष्ट्यादिः ? इत्यादिनिरूपणम् ७ । एवं ‘सन्नी’ इत्यादि । ‘संज्ञी, भव्यः,
दर्शनी, पर्याप्तकः, भाषकः, परीतः, ज्ञानी योगी, उपयोगी, आहारकः, सूक्ष्मः,
चरमः’ एतान् समाश्रित्य ‘बन्धश्च’ बन्धविषयकं निरूपणम् ८, ‘अप्पबहुं’
‘अल्पबहुत्वम्’ एतेषामेव उपर्युक्तानां स्त्रीप्रभृतीनां कर्मबन्धकानां परस्परम्
अल्प-बहुत्वविवेचनं प्रतिपादितम् ॥ २ ॥

મહાકર્મા—લ્પકર્મવક્તવ્યતા ।

મહાકર્માલ્પકર્માદીનાં જીવાનાં દુઃખસુખાદિવન્ધતારતમ્યં વસ્તુદૃષ્ટાન્તેન

है कि क्या स्त्री अथवा पुरुष आदि जीव कर्म का बंध करते हैं ? इत्यादि
(संजय) पद से संयत आदि कोन हैं ? इत्यादि विचार प्रकट किया
गया है । (सम्मद्दिट्ठी) पद यह प्रकट करता है कि सम्यग्दृष्टि आदिकौन
हैं ? (सन्नी) संज्ञी—(भविए) भव्य (दंसण) दर्शनी, (पज्जत्त) पर्याप्तक
(भासय) भाषय (परित्ते) परीत, (नाण) ज्ञानी, (जोगे) योगी,
(उवओगाऽऽहारग) उपयोगी, आहारक, (सुहुम, चरिम) सूक्ष्म, चरम
ये सब पद यह बतलाते हैं कि इनको अश्रित करके (बंधेय) बन्धवि-
षयक निरूपण हुआ है (अप्पबहुं) यह पद यह कहता है कि इन्हीं
उपर्युक्त स्त्री आदि कर्मबन्ध जीवों का परस्पर में अल्प बहुत्व का विचार
किया गया है ।

પુરુષ આદિ જીવો કર્મના બંધ કરે છે ? ઇત્યાદિ.

“સંજય” આ પદથી સંયત આદિનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

“સમ્મદ્દિટ્ઠી” આ પદ એ પ્રકટ કરે છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ કેણુ છે ?

“સન્ની” સંજ્ઞી, “ભવિય” ભવ્ય, “દંસણ” દર્શની, “પજ્જત્ત”
પર્યાપ્તક, “ભાસય” ભાષક, “પરિત્તે” “નાણ” જ્ઞાની, “જોગે” યોગી,
“ઉવઓગાઽઽહારગ” ઉપયોગી, આહારક, “સુહુમ, ચરિમ” સૂક્ષ્મ, ચરમ આ
બધાં પદો એ બતાવે છે કે તે બધાંને અનુલક્ષીને “બંધેય” બંધવિષયક
નિરૂપણ આ ઉદ્દેશકમાં કરાયું છે.

“અપ્પબહું” આ પદ એ પ્રકટ કરે છે કે આ ઉદ્દેશકમાં સ્ત્રી આદિ
કર્મબંધક જીવોમાં કેણુ વધારે છે અને કેણુ અલ્પ પ્રમાણમાં છે. આ રીતે
તેમના અલ્પબહુત્વનું આ ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદન કરાયું છે.

प्रतिपादयति—‘ से णूणं भंते ! ’ इत्यादि ।

मूलम्—से णूणं भंते ! महाकम्मस्स. महाकिरियस्स महासवस्स, महावेयणस्स सव्वओ पोग्गला बज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, सव्वओ पोग्गला उवचिज्जंति ? । सया समिअं पोग्गला बज्झंति, सयासमियं पोग्गला चिज्जंति, सया समियं पोग्गला उवचिज्जंति, सया समियं चं णं तस्स आया दूरुवत्ताए, दुव्वणत्ताए, दुग्गं-धत्ताए, दूरसत्ताए, दुप्फासत्ताए, अणिट्ठत्ताए, अकंत-अप्पिय-असुभ-अमणुन्न-अमणामत्ताए, अणिव्वच्छियत्ताए, अभिज्झियत्ताए, अहत्ताए--णो उड्ढत्ताए, दुक्खत्ताए नो सुहत्ताए, भुज्जो भुज्जो परिणमइ ? । हंता, गोयमा ! महाकम्मस्स तंचेव । से केणट्ठेणं० ? गोयमा ! से जहा नामए वत्थस्स अहयस्स वा, धोयस्स वा, तंतुग्गयस्स वा आणुपुव्वीए परिभुज्जमाणस्स सव्वओ पोग्गला बज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, जाव-परिणमइ, से तेणट्ठेणं० । से णूणं भंते ! अप्प-कम्मस्स, अप्पकिरियस्स, अप्पासवस्स अप्पवेयणस्स सव्वओ पोग्गला भिज्जंति, सव्वओ पोग्गला छिज्जंति, सव्वओ पोग्गला विद्धंसंति, सव्वओ पोग्गला परिविद्धंसंति, सया समियं पोग्गला भिज्जंति, सया समियं पोग्गला छिज्जंति, विद्धस्संति, परिविद्धस्संति, सया समियं च णं तस्स आया सुरुवत्ताए पसत्थं नेयव्वं, जाव-सुहत्ताए णो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ ? हंता गोयमा ! जाव--परिणमइ । से केणट्ठेणं० ? गोयमा ! से जहा नामए वत्थस्स जल्लियस्स वा, पांकियस्स वा, मइल्लियस्स

વા, રહિયસ્સ વા, આણુપુઠ્વીણ પરિકમ્મિજ્જમાણસ્સ સુદ્ધેણ વરિણા ધોઠ્ઠેમાણસ્સ સવ્વઓ પોગ્ગલા ભિજ્જંતિ, જાવ પરિણમતિ, સે તેણદ્દેણં ॥ સૂં ૧ ॥

છાયા—તદ્ નૂનં મદન્ત ! મહાકર્મણઃ, મહાક્રિયસ્ય, મહાસ્રવસ્ય, મહાવેદ-
નસ્ય, સર્વતઃ પુદ્ગલાઃ વધ્યન્તે, સર્વતઃ પુદ્ગલાશ્રીયન્તે, સર્વતઃ પુદ્ગલા ઉપચીયન્તે,
સદાસમિતં પુદ્ગલાઃ વધ્યન્તે, સદા સમિતં પુદ્ગલાશ્રીયન્તે, સદા સમિતં પુદ્ગલા
ઉપચીયન્તે, સદાસમિતં ચ સ્વલ્પં તસ્ય આત્મા દૂરુપતયા, દુર્વર્ણતયા, દુર્ગન્ધ-
તયા, દૂરસતયા, દુસ્પર્શતયા, અનિષ્ટતયા, અકાન્તા-ડપ્રિયા-ડશુભા-ડનોદ્ધા-ડમ-

મહાકર્મલ્પકર્મ વક્તવ્યતા

‘ સે જૂણં મંતે ! ’ इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—(સે જૂણં મંતે ! મહાકર્મસ્સ, મહાકિરિયસ્સ, મહાસવસ્સ, મહા-
વેયણસ્સ, સવ્વઓ પોગ્ગલા વજ્જંતિ, સવ્વઓ પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ, સવ્વઓ પોગ્ગલા ઉવચિજ્જંતિ) હે મદન્ત ! યહ નિશ્ચિત હૈ કયા કિ જો
જીવ મહાકર્મવાલા હોતા હૈ, મહાક્રિયાવાલા હોતા હૈ, મહા આસ્રવવાલા
હોતા હૈ ઓર મહાવેદનાવાલા હોતા હૈ, ઉસકે સબ તરફ સે પુદ્ગલોં કા
બંધ હોતા હૈ ? સબ તરફ સે ઉનકે પુદ્ગલોં કા ચય હોતા હૈ ? સબ તરફ
સે ઉસકે પુદ્ગલોં કા ઉપચય હોતા હૈ ? (સયા સમિયં પોગ્ગલા વજ્જંતિ,
સયા સમિયં પોગ્ગલો ચિજ્જંતિ, સયા સમિયં પોગ્ગલા ઉવચિજ્જંતિ,
સયા સમિયં ચ જં તસ્સ આયા દુરુવત્તાણ દુવણ્ણત્તાણ દુર્ગધત્તાણ, દુર-

મહાકર્મ અને અલ્પકર્મ વક્તવ્યતા—

“ સે જૂણં મંતે ! ” इत्यादि—

સૂત્રાર્થ—(સે જૂણં મંતે ! મહાકર્મસ્સ, મહાકિરિયસ્સ, મહાસવસ્સ, મહા-
વેયણસ્સ, સવ્વઓ પોગ્ગલા વજ્જંતિ, સવ્વઓ પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ, સવ્વઓ પોગ્ગલા
ઉવચિજ્જંતિ ?) હે મદન્ત ! શું એ વાત નિશ્ચિત છે કે જે જીવ મહાકર્મ-
વાળો હોય, મહાક્રિયાવાળો પણ હોય છે, મહાઆસ્રવવાળો હોય છે અને
મહાકર્મવાળો હોય છે, તે બધી દિશાઓમાંથી કર્મપુદ્ગલોનો બંધ કરતો રહે
છે ? શું તે બધી દિશાઓમાં કર્મપુદ્ગલોનો ચય કરતો હોય છે ? શું તેને
બધી દિશાઓમાંથી કર્મપુદ્ગલોનો ઉપચય થતો હોય છે ? (સયા સમિયં
પોગ્ગલા વજ્જંતિ, સયાસમિયં પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ, સયા સમિયં પોગ્ગલા ઉવચિજ્જંતિ,
સયા સમિયં ચ જં તસ્સ આયા દુરુવત્તાણ દુવણ્ણત્તાણ દુર્ગધત્તાણ, દુરસ-
ત્તાણ, દુસ્પર્શ-
ત્તાણ, અનિષ્ટ-
ત્તાણ, અકાન્તા-
પ્રિયા-
શુભા-
નોદ્ધા-
મ-

નોડમતયા, અનિચ્છિતયો, અભિધ્યતતયા, અધસ્તયા, નો ઝર્ધ્વતયા, દુઃખતયા, નો સુખતયા ભૂયો ભૂયઃ પરિણમતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! મહાકર્મણસ્તદેવ । તત્કેના-
ર્યેન૦ ? ગૌતમ ! તદ્ યથા નામ-વસ્ત્રસ્ય અહતસ્ય વા, ધૌતસ્ય વા, તન્ત્રોદ્-
ગતસ્ય વા, આનુપૂર્વ્યાં પરિભુજ્યમાનસ્ય સર્વતઃ પુદ્ગલાઃ વધ્યન્તે, સર્વતઃ પુદ્ગલ-

સત્તાએ, દુઃખાસત્તાએ અણિદ્ધત્તાએ, અકંત, અપ્પિય-અસુખઅમણુન્ન અમ-
ણામત્તાએ અણિવ્વચ્છિયત્તાએ, અભિજ્ઞિયત્તાએ અહત્તાએ, ણો ઉદ્ધત્તાએ,
દુઃખત્તાએ, નો સુહત્તાએ ભુજ્જો ૨ પરિણમહ) કયા એસે જીવ કે નિત્ય
નિરંતર પુદ્ગલોં કા બંધ હોતા રહતા હૈ ? નિરંતર ઉસકે કયા પુદ્ગલોં કા
વ્ય હોતા રહતા હૈ ? નિરંતર કયા ઉસકે પુદ્ગલોં કા ઉપવ્ય હોતા રહતા
હૈ ? ઉસકા આત્મા-શરીરરૂપ બાહ્ય આત્મા-કયા સદા નિરંતર દુરૂપ
રૂપ સે, દુર્વર્ણરૂપ સે, દુર્ગંધરૂપ સે, સ્વોટે રસરૂપ સે, સ્વોટેસ્પર્શરૂપ સે,
અનિષ્ટરૂપ સે, અકાન્તરૂપ સે, અપ્રિયરૂપ સે, અમનામરૂપ સે, અનીપ્સિ-
તરૂપ સે, અભિપ્સિતરૂપ સે, જઘન્યરૂપ સે, અનૂર્ધ્વરૂપ સે, દુઃખરૂપ સે
ઔર અસુખરૂપ સે, ઘારંવાર પરિણમિત હોતા રહતા હૈ ? (હંતા ગોયમા !
મહાકમ્મસ્સ તં ચેવ) હાં, ગૌતમ ! મહાકર્મવાલે જીવ કી યહી પૂર્વોક્ત
સબ કુછ સ્થિતિ હોતી હૈ । (સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ
કારણ સે કહતે હૈ ? (સે જહાનામએ વત્થસ્સ અહયસ્સ વા ધોયસ્સ વા,

સત્તાએ અણિદ્ધત્તાએ અકંત, અપ્પિય-અસુખ, અમણુન્ન અમણામત્તાએ અણિવ્વચ્છિય-
ત્તાએ, અભિજ્ઞિયત્તાએ અહત્તાએ, ણો ઉદ્ધત્તાએ, દુઃખત્તાએ, નો સુહત્તાએ ભુજ્જો ૨
પરિણમહ) શું એવો જીવ નિત્ય નિરંતર પુદ્ગલોનો બંધ કરતો રહે છે ?
શું તે નિરંતર પુદ્ગલોનો વ્ય કર્યા કરે છે ? શું નિરંતર તેનાં પુદ્ગલોનો
ઉપવ્ય થતો રહે છે ? તેનો આત્મા-શરીરરૂપ બાહ્ય આત્મા-શું નિરંતર દુરૂપે
ખરાખ વર્ણરૂપે, દુર્ગંધરૂપે, ખરાખ રસરૂપે, ખરાખ સ્પર્શરૂપે, અનિષ્ટરૂપે,
અકાન્તરૂપે, અપ્રિયરૂપે, અમનામરૂપે, (અમનોગરૂપે), અનીપ્સિતરૂપે, અભિ-
પ્સિતરૂપે, જઘન્યરૂપે, અનૂર્ધ્વરૂપે, દુઃખરૂપે અને અસુખરૂપે વારંવાર પરિભ્રમન
પામ્યા કરે છે ?

(હંતા ગોયમા ! મહાકમ્મસ્સ તં ચેવ) હા, ગૌતમ ! મહાકર્મવાળા જીવની
એવી જ દશા થાય છે.

(સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહે છે ? (સે જહા
નામએ વત્થસ્સ અહયસ્સ વા ધોયસ્સ વા, તંતુગયસ્સ વા આણુપુવ્વીએ પરિભુજ્જે-

श्रीयन्ते, यावत्-परिणमति, तत् तेनार्थेन० । तद् नूनं भदन्त ? अल्पकर्मणः, अल्पक्रियस्य, अल्पास्रवस्य, अल्पवेदनस्य, सर्वतः पुद्गलाः भिद्यन्ते, सर्वतः पुद्गलाः शिद्यन्ते, सर्वतः पुद्गलाः विध्वंसन्ते, सर्वतः पुद्गलाः परिविध्वंसन्ते, सदा समितं

तंतुगघस्स वा आणुपुव्वीए परिमुज्जमाणस्स सव्वाओ पोग्गला बज्झंति सव्वाओ पोग्गला चिज्जंति, जाव परिणमंति, से तेणट्ठेण०) हे गौतम ! जैसे कोई एक नवीन अहत-अक्षत-अपरिशुक्त-नहीं पहिरा हुआ ऐसा वस्त्र हो अथवा ऐसा वस्त्र हो जो पहिन करके फिर साफ किया गया हो अथवा ऐसे वस्त्र हो जो तुरीवेमादिरूप तन्त्र से अभी २ उतारा गया हो तो ऐसे वह वस्त्र जैसे अपने पहिरने के काम में आता रहता है -तैसे २ वह मलिन होता रहता है-अर्थात् सब तरफ से पुद्गल आ आकर उसमें संबद्धित होते रहते हैं, सब तरफ से आ आ करके पुद्गल उसमें निधत्त होते रहते हैं, यावत् वे पुद्गल उसमें पर्यायान्तरों को पाते रहते हैं-इसी कारण वह कालान्तर में रसोई घर में दाल शाक आदि के वर्तनों को सिगड़ी ऊपर से उतारने आदि के काम में आने वाले वस्त्र के समान मैला हो जाता है। इसी कारण हे गौतम ! मैंने महा-कर्म आदि विशेषणोंवाले जीव के विषय में पूर्वोक्त रूप से कहा है। (से णूणं भंते ! अप्पकम्मस्स, अप्पकिरियस्स अप्पाऽऽसवस्स, अप्पवेयणस्स, सव्वओ पोग्गला विद्धंसंति, सव्वओ पोग्गला परिविद्धंसंति,

माणस्स सव्वओ पोग्गला बज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, जाव परिणमंति, से तेणट्ठेण) हे गौतम ! जेभके कोइ ओक नवीन (वापर्या विनातुं) वस्त्र डोय, अथवा ओपुं वस्त्र डोय के जेने पड़ेरीने साइ करवामां आओयुं डोय, अथवा ओपुं वस्त्र डोय के जेने साण आदि उपर ताण्णवाण्णथी वणीने तैयार कर-वामां आओयुं डोय. ओवां ते वस्त्रने जेम जेम पड़ेरवाना उपयोगमां देवामां आवे तेम तेम ते वधारने वधारे मलिन थतुं जय छे-ओटवे के जधी दिशाभांथी पुद्गलो आवी आवीने तेनी उपर ओटतां रडे छे, तेना उपर जभा थतां रडे छे, (यावत्) ते पुद्गलो तेमां पर्यायान्तरां (ओक पर्यायभांथी जील पर्यायमां परिणुमन पासतां रडे छे, ते कारणे कालान्तरे ते वस्त्र भसोताना जेपुं मलिन थय जय छे. हे गौतम ! ते कारणे महाकर्म आदिथी युक्त एवना विषयमां भे उपर प्रभाणे कछुं छे.

(से णूणं भंते ! अप्पकम्मस्स, अप्पकिरियस्स, अप्पाऽऽसवस्स, अप्पवेयणस्स सव्वओ पोग्गला विद्धंसंति, सव्वओ पोग्गला परिविद्धंसंति, सदा समितं

પુદ્ગલાઃ મિથ્યન્તે, સદા સમિતં પુદ્ગલાશ્ચિદ્યન્તે, વિઘ્વંસન્તે; પરિવિઘ્વંસન્તે, સદા-
સમિતં ચ સ્વલુ તસ્યાત્મા સુરૂપતયા, પ્રશસ્તં જ્ઞાતવ્યમ્, યાવત્-સુખતયા નો
દુઃસ્વતયા ભૂયોભૂયઃ પરિણમતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! યાવત્ - પરિણમતિ । તત્

સયા સમિયં પોગ્ગલા મિજ્જંતિ, સયા સમિયં પોગ્ગલા છિજ્જંતિ, વિઢ્ઢં-
સ્સંતિ, પરિવિઢ્ઢંસંતિ) હે ભદન્ત ! યહ નિશ્ચિત હૈ કયા, કિ જો જીવ
અલ્પકર્મવાલા હોતા હૈ, અલ્પક્રિયાવાલા હોતા હૈ, અલ્પઆસ્રવવાલા હોતા
હૈ, અલ્પવેદનાવાલા હોતા હૈ ઉસકે પુદ્ગલ સબ તરફ સે પૃથક્ક હો જાતે
હૈં ? સબ તરફ સે છિદ જાતે હૈં ? સબ તરફ સે વે ભ્રષ્ટ (નષ્ટ) હો જાતે
હૈં ? સબ તરફ સે વે સર્વરૂપ મેં નાશ હો જાતે હૈં ? સદા નિરન્તર ઉસકે
વે પુદ્ગલ ઉસસે પૃથક્ક હોતે રહતે હૈં ? સદા નિરન્તર ઉસકે વે પુદ્ગલ
છિદતે રહતે હૈં ? સદા નિરન્તર ઉસકે વે પુદ્ગલ ઉસસે ભ્રષ્ટ હોતે રહતે
હૈં ? તથા-સદા નિરન્તર ઉસકે વે પુદ્ગલ ઉસસે કુછરૂપ મેં નહીં કિન્તુ
સર્વરૂપ મેં નષ્ટ હોતે રહતે હૈં ? (સયા સમિયં ચ ણં તસ્સ આયા સુરૂવ-
ત્તાણ પસત્થં નેયઘ્વં) ઔર ઉસકા આત્મા બાહ્યશરીરરૂપ આત્મા નિર-
ન્તર- હંમેશા કે લિયે જબતક શરીર હૈ તબતક કે લિયે સુરૂપરૂપ સે
(યહાં વર્ણાદિ પ્રશસ્ત જાનના ચાહિયે) સો સુવર્ણાદિરૂપ સે (જાવ
સુહત્તાણ ણો દુક્ખત્તાણ મુજ્જો ૨ પરિણમંતિ) યાવત્ સુખરૂપ સે-દુઃસ્વ-
રૂપ સે નહીં-બારંબાર પરિણમનરૂપ હોતા રહતા હૈ કયા ? (હંતા ગોયમા

પોગ્ગલા મિજ્જંતિ, સયા સમિયં પોગ્ગલા છિજ્જંતિ, વિઢ્ઢંસ્સંતિ, પરિવિઢ્ઢંસંતિ)

હે ભદન્ત ! શું એ નિશ્ચિત છે કે જે જીવ અલ્પકર્મવાળો, અલ્પક્રિયા-
વાળો, અલ્પઆસ્રવવાળો અને અલ્પવેદનાવાળો હોય તેનાં પુદ્ગલો બધી તરફથી
અલગ થઈ જાય છે ? બધી તરફથી છિન્ન થઈ જાય છે ? બધી તરફથી નષ્ટ
થઈ જાય છે ? બધી તરફથી સર્વરૂપે નષ્ટ થઈ જાય છે ? શું તેના તે પુદ્ગલો
સદા નિરંતર તેનાથી અલગ થતાં રહે છે ? શું તે પુદ્ગલો સદા નિરંતર છેદાતાં
રહે છે ? શું તેનાં તે પુદ્ગલ સદા નિરંતર નષ્ટ થતાં રહે છે ? શું તેનાં તે
પુદ્ગલો સદા નિરંતર સર્વરૂપે નષ્ટ થતાં રહે છે ? (સયા સમિયં ચ ણં તસ્સ
આયા સુરૂવત્તાણ પસત્થં નેયઘ્વં) અને તેનો આત્મા બાહ્યશરીરરૂપ આત્મા
શું નિરંતર એટલે કે જ્યાં સુધી શરીરનું અસ્તિત્વ રહે ત્યાં સુધી સુરૂપ, સુવર્ણ
(અહીં પ્રશસ્ત વર્ણ આદિ સમજવા) આદિ રૂપે, (જાવ સુહત્તાણ ણો દુક્ખ-
ત્તાણ મુજ્જો ૨ પરિણમંતિ ?) અને કાન્તથી લઈને સુખ પર્યાન્તના રૂપે અને
અદુઃખરૂપે વારંવાર પરિણમિત થયા કરે છે ? (હંતા ગોયમા ! જાવ પરિણમંતિ),

કેનાર્થેન ? ગૌતમ ! તદ્ યથા નામ વસ્ત્રસ્ય જલ્લિતસ્ય વા પઙ્ક્તિસ્ય વા મલિ-
તસ્ય વા, રજસ્કિતસ્ય વા, આનુપૂર્વ્યાં પરિકર્મ્યમાણસ્ય શુદ્ધેન વારિણા ધોવ્ય-
માનસ્ય સર્વતઃ પુદ્ગલા ભિદ્યન્તે, યાવત્-પરિણમતિ, તત્ તેનાર્થેન૦ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

ટીકા—‘ સે પૂર્ણં ભંતે ! મહાકર્મસ્ય, મહાકિરિયસ્સ, મહાસવસ્સ, મહાવેયણસ્સ સન્વઓ પોગ્ગલા વજ્જન્તિ ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ — હે ભદન્ત !

જાવ પરિણમંતિ) હાં, ગૌતમ ! યાવત્ પરિણમતા રહતા હૈ । (સે કેળ-
દ્દેણં) હે ભદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ સે કહતે હૈં ? (સે જહા
નામણ વત્થસ્સ જલ્લિયસ્સ વા પંકિયસ્સ વા મહ્લિયસ્સ વા રહ્લિયસ્સ
વા આણુપુવ્વીણ પરિકર્મ્મિજ્જમાણસ્સ સુદ્દેણં વારિણા ધોવ્વેમાણસ્સ
સન્વઓ પોગ્ગલા ભિજ્જન્તિ, જાવ પરિણમંતિ, સે તેણદ્દેણં૦) હે ગૌતમ !
જેસે કોઈ એક વસ્ત્ર એસા હો કિ જો શારીરિક મેલ સે યુક્ત હો, જિસ
મેં ગીલી કીચડ્ડ લગી હુઈ હો, રજ સહિત હો, તો વહ જેસે ધીરે ૨ સાફ
કિયે જાને પર, શુદ્ધપાનીસે ધોયે જાને પર સાફ-શુદ્ધ હો જાતા હૈ અર્થાત્
ઉસમેં સંસક્ત હુણ મલિન પુદ્ગલ ઉસસે સબ તરફ સે પૃથક્ક હો જાતે હૈં
યાવત્ વહ વસ્ત્ર અપને રૂપમેં પરિણમ જાતા હૈ-હસકા કારણ હે ગૌતમ !
મેંને અલ્પકર્મોદિ વિશેષણોવાલે જીવકે વિષયમેં પૂર્વોક્તરૂપસે કહા હૈ ।

ટીકાર્થ—મહાકર્મ ઓર અલ્પકર્મ આદિ વાળે જીવોં કે દુઃખ સુખ
આદિ બંધ કી તરત્તમતા (ભેદ) હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર પ્રકટ કર

હો, ગૌતમ ! તેના આત્મા તે રૂપે વારંવાર પરિણમન પામ્યા કરે છે.

(સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ? (સે જહા
નામણ વત્થસ્સ જલ્લિયસ્સ વા, પંકિયસ્સ વા, મહ્લિયસ્સ વા, રહ્લિયસ્સ વા, આણુ-
પુવ્વીણ પરિકર્મ્મિજ્જમાણસ્સ સુદ્દેણં વારિણા ધોવ્વેમાણસ્સ સન્વઓ પોગ્ગલા ભિજ્જન્તિ
જાવ પરિણમંતિ, સે તેણદ્દેણં)

હે ગૌતમ ! કોઈ એક વસ્ત્ર શરીરના પરસેવાથી યુક્ત હોય, જેના ઉપર
ભીની માટી લાગી હોય (કાદવથી જે ખરડાયેલું હોય) જેના ઉપર ધૂળની
રજ જમા થયેલી હોય, એવાં વસ્ત્રને ધીમે ધીમે સાફ કરવાથી, અને શુદ્ધ
પાણીમાં ધોવાથી તે સાફ થઈ જાય છે—એટલે કે તેને વળગેલાં મલિન પુદ્ગલો
તેમાંથી તદ્દન અલગ થઈ જાય છે, અને તે વસ્ત્ર શુદ્ધરૂપે પરિણમન પામે છે.
હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં ‘ અલ્પકર્મ ’ આદિથી યુક્ત જીવોના વિષયમાં
પૂર્વોક્ત કથન કર્યું છે.

ટીકાર્થ—મહાકર્મ, અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત જીવોના દુઃખ, સુખ આદિ
બંધના ભેદોનું સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા નિરૂપણ કરે છે—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર

તદ્ અથ, નૂનં નિશ્ચયેન કિમ્ મહાકર્મણઃ સ્થિત્યાઘપેક્ષયા વહુકર્મવતઃ મહાક્રિયસ્ય કાયિક્યાદિમહાક્રિયાયુક્તસ્ય, મહાસ્રવસ્ય — કર્મવન્ધહેતુભૂત-મહામિથ્યાત્વમહારમ્ભમહાપરિગ્રહાદિમતઃ, મહાવેદનસ્ય — મહાદાહજ્વરાદિજનિત-પીડાયુક્તસ્ય જીવસ્ય, સર્વતઃ સર્વાસુ દિશ્ણુ, સર્વાન વા જીવપ્રદેશાન્ અશ્રિત્ય પુદ્ગલાઃ કર્મપરમાણવઃ વધ્યન્તે ? ' સર્વઓ પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ ' સર્વતઃ પુદ્ગલાઃ ચીયન્તે ? વન્ધનરૂપેણ સંગૃહ્યન્તે કિમ્ ? ' સર્વઓ પોગ્ગલા ઉવચિજ્જંતિ ' સર્વતઃ

રહે હૈં—હસમેં ગૌતમ પ્રભુ સે પૂછ રહે હૈં કિ (સે ણૂણં મંતે !) હે ભદન્ત ! કયા યહ નિશ્ચિત વાત હૈ કિ (મહાકમ્મસ્સ) જિસ જીવ કે કર્મ કી સ્થિતિ વગૈરહ બહુત અધિક બઢી એસે મહાકર્મવાલે જીવ કે અર્થાત્ અધિક સ્થિતિવાલે, અધિક અનુભાગવાલે ઓર અધિક પ્રદેશવાલે કર્મો સે સહિત જીવ કે (મહાકિરિયસ્સ મહાસવસ્સ) જિસવી કાયિકી આદિ ક્રિયાઈ બહુત બઢી ચઢી હુઈ હૈં હસી કારણ જો કર્મબંધ કે હેતુભૂત મહામિથ્યાત્વ, મહારમ્ભ મહાપરિગ્રહ મેં પૈસા હુઆ હૈ (મહાવેયણસ્સ) મહાદાહજ્વર આદિ જનિત વ્યથા સે જો બહુત વુરી તરહ તડફડ રહા હૈ એસે જીવ કે (સર્વઓ પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ) સમસ્ત દિશાઓં મેં સે અથવા જીવ કે સર્વ પ્રદેશોં કો આશ્રિત કરકે પુદ્ગલ-કર્મપરમાણુઓં કા સંકલનરૂપ બંધ હોતા હૈ ? (સર્વઓ પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ) સમસ્ત દિશાઓં મેં સે અથવા જીવ કે સર્વ પ્રદેશોં કા આશ્રિત કરકે કર્મ વર્ગણારૂપ પુદ્ગલ એસે જીવ દ્વારા બંધનરૂપ સે ગ્રહણ કિયે જાતે હૈં કયા ? (સર્વઓ પોગ્ગલા ઉવચિજ્જંતિ) સર્વતઃ નિષેક રચના કી અપેક્ષા સે વે

પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે “ સે ણૂણં મંતે ! ” હે ભદન્ત ! શું એ વાત નિશ્ચિત છે કે “ મહાકમ્મસ્સ ” જે જીવનાં કર્મની સ્થિતિ વગેરે બહુ જ વધારે હોય છે એવા મહાકર્મવાળા જીવના-એટલે કે અધિક સ્થિતિવાળા, અધિક અનુભાગવાળા અને અધિક પ્રદેશોવાળા કર્મથી યુક્ત જીવ કે જેની “ મહાકિરિયસ્સ મહાસવસ્સ ” કાયિકી આદિ ક્રિયાઓ ઘણી જ વધારે પ્રમાણમાં અને તે કારણે જે કર્મબંધના કારણરૂપ મહામિથ્યાત્વ, મહાઆરમ્ભ, મહા-પરિગ્રહ આદિમાં દેસાયેલો હોય છે, “ મહાવેયણસ્સ ” અને જે મહાદાહ જ્વર આદિથી જનિત વ્યથાથી (પીડાથી) ભયંકર વેદનાનો અનુભવ કરતો હોય છે, એવો જીવ “ સર્વઓ પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ ” શું સમસ્ત દિશાઓમાંથી અથવા સમસ્ત આત્મપ્રદેશોથી પુદ્ગલ એટલે કે કર્મપરમાણુઓના સંકલન રૂપ બંધ કરે છે ખરો ? “ સર્વઓ પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ ” શું એવો જીવ સમસ્ત દિશાઓમાંથી અથવા સમસ્ત આત્મપ્રદેશોથી કર્મવર્ગણારૂપ પુદ્ગલોનો તથા કરે

पुद्गलाः उपचीयन्ते निषेकरचनतः उपचिता भवन्ति किम् ? अथवा बन्धनतो बध्यन्ते, निधत्ततश्चीयन्ते, निकाचनत उपचीयन्ते किम् ? ‘ सया समियं पोग्गला बज्झंति’ सदा-सर्वदा-नित्यम् , समितं-निरन्तरं पुद्गलाः बध्यन्ते ? सदात्वं तु व्यवहारतोऽसात्तयेऽपि स्यात् अत आह-समितमिति ‘ सया समियं पोग्गला

उपचित होते हैं क्या ? अथवा—(बज्जंति, चिज्जंति, उवचिज्जंति)
ऐसी इन तीन क्रियाओं का जो सूत्रकार ने पाठ रखा है सो उसका
अभिप्राय ऐसा भी हो सकता है कि प्रकृति, स्थिति, अनुभाग और
प्रदेश इन चार प्रकार के बंधों की अपेक्षा लेकर (बज्जंति) ऐसा प्रश्न
किया गया है कर्मबन्धन के बाद कर्मों में दस १० प्रकार की अवस्थाएँ
होती हैं उनमें एक अथवा निधत्त है सो इस अवस्था को लेकर (चिज्जंति)
ऐसा प्रश्न किया गया है और निकाचित अवस्था को लेकर (उवचि-
ज्जंति) ऐसा प्रश्न किया है (सया समियं पोगगला बज्जंति) ऐसा
जो पूछा गया है—सो उसका अभिप्राय ऐसा है कि (जीवो समयपबद्धं
बज्जंति) इस सिद्धान्त स्वीकृत मान्यता को ध्यान में रखकर ही पूछा
गया है—अर्थात् जीव क्या समयासमय कर्मका बंध करता है ? यहाँ जो
(समियं) यह पद दिया गया है वह इस बात को दूर करने के लिये
दिया गया है कि निरंतरता के अभाव में भी जो लोकरूढि से (सदा)

છે ? “ સઘ્વઑ પોગલા ડવચિજ્જંતિ ” શું એવો જીવ સમસ્ત દિશાઓમાંથી કર્મવર્ગણા રૂપ પુદ્ગલોનો ઉપચય કરે છે ? (વજ્જંતિ, ચિજ્જંતિ, ડવચિજ્જંતિ) આ ત્રણે ક્રિયાઓનો એવો પાશુ અર્થ થાય છે કે પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ આ ચાર પ્રકારના બંધોની અપેક્ષાએ “ વજ્જંતિ ” એવો પ્રશ્ન કરાયો છે.

કર્મબંધન થયા પછી કર્મોમાં દસ પ્રકારની અવસ્થાઓ થાય છે, તેમાંની એક નિધત્ત અવસ્થા છે, અને તે નિધત્ત અવસ્થાને અનુલક્ષીને “ચિજ્જંતિ” એવો પ્રશ્ન પૂછયો છે, અને નિકાયન અવસ્થાને અનુલક્ષીને “ઉવચિજ્જંતિ” એવો પ્રશ્ન પૂછયો છે. “સયાસમીયં પોગલાં વજ્જંતિ” આ પ્રશ્ન પૂછવા પાછાનો હેતુ એવો છે કે “જીવો સમયપદ્ધત્તં વજ્જંતિ” શું જીવ પ્રત્યેક સમયે કર્મનો બંધ કરે છે? સૂત્રમાં જે “સમિયં” પદ આપવામાં આવ્યું છે તે એ વાતને દૂર કરવાને માટે આપવામાં આવ્યું છે કે નિરન્તરતાનો અભાવ હોવા છતાં લોકો “સદા” પદનો ઉપયોગ કરતા હોય છે. અહીં તો સૂત્રકાર એમ બતાવવા માગે છે કે જીવ સદા (હંમેશા) નિરન્તર (વ્યવધાન

ચિજ્જંતિ ? ' સદા સમિતં પુદ્ગલાઃ ચીયન્તે ? ' સયા સમિયં પોગ્ગલા ઉવચિજ્જંતિ ' સદા સમિતં પુદ્ગલા ઉપચીયન્તે ? ' સયા સમિયં ચ ણં તસ્સ આયા ' સદા સર્વદા સમિતં સતતં ચ સ્વલુ તસ્ય મહાકર્માદિમતો જીવસ્ય આત્મા, યસ્ય જીવસ્ય પુદ્ગલાઃ વધ્યન્તે તસ્ય આત્મા-શરીરરૂપવાહ્યાત્મા 'દુરુવત્તાણ, દુવ્વણ્ણત્તાણ' દુરુપતયા કુત્તિસતરૂપતયા, દુર્વર્ણતયા કુત્તિસતવર્ણતયા ' દુગ્ગંધત્તાણ, દૂરસત્તાણ

એસા વ્યવહાર હો જાતા હૈ સો એસી વાત યહાં નહીં સમજાની ચાહિયે અર્થાત્ એસા જીવ તો-સદા-હમેશા-નિરન્તર હી અન્તર-વ્યવધાન-પદ્ધે વિના હી-કર્મોં કા વંધ કરતા રહતા હૈ કયા ? ઉસકા જવતક વહ સંસારદશા મેં હસ સ્થિતિવાલા બના રહતા હૈ એમો એક ભી સમય નહીં નિકલતા હૈ કયા કિ જિસમેં ઉસકે કર્મવંધ ન હોતા રહતા હો ? કર્મ-વંધ હો જાને કે વાદ (સયા સમિયં પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ) નિરન્તર ઉસ કે વે વંધદશા કો પ્રાપ્ત હુણ કર્મવર્ગણારૂપ પુદ્ગલ ચયરૂપ મેં ઓર (સયા-સમિયં પોગ્ગલા ઉવચિજ્જંતિ) ઉપચયરૂપ અવસ્થા મેં આતે રહતે હૈં કયા ? (સયા સમિયં ચ ણં તસ્સ આયા) જિસ મહાકર્મ આદિ વિશેષણોંવાલે જીવ કે નિરન્તર કર્મપુદ્ગલ વંધતે રહતે હૈં ઉસ જીવ કા આત્મા-વાહ્ય શરીરરૂપ આત્મા (દુરુવત્તાણ, દુવ્વણ્ણત્તાણ) કુત્તિસતરૂપતા કે કુત્તિસતવર્ણતા સે યુક્ત હોતા રહતા હૈં કયા ? તાત્પર્ય પૂછને કા યહ હૈં કિ એસે કર્મવંધનાદિરૂપ ભાર સે અધિક વજનદાર બને હુણ જીવ કા શરીર કુત્તિસતરૂપવાલા કુત્તિસતવર્ણવાલા, (દુગ્ગંધત્તાણ) કુત્તિસત દુર્ગંધવાલા

પઠ્યા વિના) કમોંના બંધ કરે છે. પ્રશ્નકાર એ બાણુના માગે છે કે મહા-કર્મ આદિથી યુક્ત જીવ શું સદા નિરંતર કમોંના બંધ કરતો રહે છે ?

જ્યાં સુધી તે સંસારદશામાં એજ સ્થિતિવાળો રહે ત્યાં સુધી તે એક પણ એવો સમય વ્યતીત કરતો નથી કે જ્યારે તેના દ્વારા કર્મબંધ બંધાતો ન હોય. કર્મબંધ થઈ ગયા પછી (સયા સમિયં પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ) તે જીવના બંધદશાને પામેલાં કર્મવર્ગણારૂપ પુદ્ગલો શું નિરંતર થય અને (સયા સમીયં પોગ્ગલા ઉવચિજ્જંતિ) ઉપચયરૂપ અવસ્થામાં આવતાં રહે છે ? (સયા સમિયં ચ ણં તસ્સ આયા) જે મહાકર્મ આદિ વિશેષણોવાળા જીવનાં કર્મપુદ્ગલ નિરન્તર બંધદશાને પ્રાપ્ત કરતાં રહેતાં હોય છે, તે જીવનો આત્મા બાહ્યશરીર રૂપ આત્મા-(દુરુવત્તાણ, દુવ્વણ્ણત્તાણ) કુરૂપતાથી અને દુર્વર્ણતાથી (ખરાબ વર્ણથી) શું યુક્ત થતો રહે છે ? આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે એવાં કર્મ-બંધનાદિરૂપ ભારથી અધિક વજનદાર બનેલા જીવનું શરીર શું ખરાબ રૂપ-વાળું, (દુગ્ગંધત્તાણ) દુર્ગંધવાળું, (દૂરસત્તાણ) ખરાબ રસવાળું, (દુક્કાસત્તાણ)

દુષ્કાસત્તાઈ ' દુર્ગન્ધતયા-દુર્ગન્ધત્વેન, દૂરસતયા કદુકત્વાદિરસત્વેન દુસ્પર્શતયા-કર્કશકઠોરાદિસ્પર્શતયા, ' અણિટ્ત્તાઈ ' અણિટ્તતયા કસ્યાપિ ઇચ્છાયા અવિપય-ત્વેન ' અકંત-અપ્પિય-અસુમ-અમણુન્ન-અમણામત્તાઈ, અણિચ્છિયેત્તાઈ ' અકાન્ત તયા અરમણીયતયા, અપ્રિયતયા પ્રેમરાહિત્યેન અમનોજ્ઞત્વેન, અસુન્દરતયા, અથુમ-ત્વેન-અમઙ્ગલતયા, અમનોઽમતયા મનસા પ્રાપ્તુમવાઞ્છિતતયા, અણિચ્છિતતયા-પ્રાપ્તુમનભિવાઞ્છિતત્વેન 'અભિજ્ઞિયત્તાઈ અહત્તાઈ-ળો ઉદ્ધત્તાઈ' અભિધ્યતતયા

(દૂરસત્તાઈ) કુત્સિતરસવાલા (દુષ્કાસત્તાઈ) કુત્સિતસ્પર્શવાલા, -કર્કશ કઠોર આદિસ્પર્શવાલા હોતા હૈ કયા ? (અણિટ્ત્તાઈ) કિસી કી ભી ઇચ્છા કા વિષય ભૂત વહ નહીં બનતા હૈ કયા ? અર્થાત્ એસે શરીર ધારી કો કોઈ ભી નહીં યાહતા હૈ કયા (અકંત-અપ્પિય-અસુમ-અમ-ણુન્ન-અમણામત્તાઈ અણિચ્છિયત્તાઈ) વહ સુન્દર નહીં હોતા હૈ કયા ? કોઈ ભી ડસસે પ્યાર નહીં કરતા હૈ કયા ? કિસી કે ભી મન કો વહ નહીં ગમતા હૈ કયા ? કોઈ ભી જીવ કયા એસે વ્યક્તિ કી મન સે ભી કમી યાદ નહીં કરતા હૈ કયા ? અભિજ્ઞિયત્તાઈ અદત્તાઈ " નો ઉદ્ધ-ત્તાઈ " દુક્ખત્તાઈ "નો સુહત્તાઈ મુજ્જો ૨ પરિણમઈ " એસી સ્થિતિ કો પ્રાપ્ત કરને કા કિસી કો લોભ ભી નહીં હોતા હૈ કયા ? વહ સર્વ પ્રકાર સે કયા બિલકુલ જઘન્યરૂપ (નીચે પરિસ્થિતિ) મેં હી રહતા હૈ ? કમી ભી કયા વહ ઉત્કૃષ્ટ નહીં માના જા સકતા હૈ ? સદા ડસમેં દુઃખોં કા હી વાસ રહતા હૈ કયા ? કમી ભી કયા ડસમેં સુખરૂપતા કો ભાસતક ભી નહીં હોતા હૈ ? ઇસ રૂપ સે હી વહ કયા પ્રત્યેક ક્ષણ ૨ મેં પરિણામિત હોતા રહતા હૈ ? તાત્પર્ય પૂછને કા કેવલ યહી હૈ કિ

ખરાળ સ્પર્શવાળું (કર્કશ, કઠોર આદિ સ્પર્શવાળું) થાય છે ખરું ? (અણિ-ટ્ત્તાઈ) શું એવા જીવને કોઈ પણ ચાહતું નથી ? (અકન્ત, અપ્પિય, અસુમ, અમણુન્ન, અમણામત્તાઈ અણિચ્છિયત્તાઈ) શું તે સુંદર હોતો નથી ? શું કોઈપણ તેના પર પ્રેમ રાખતું નથી ? શું કોઈના મનને તે ગમતો નથી ? શું કોઈ પણ વ્યક્તિ એવા જીવને મનથી પણ કદી યાદ કરતી નથી ? (અભિજ્ઞિયત્તાઈ અહત્તાઈ, નો ઉદ્ધત્તાઈ, દુક્ખત્તાઈ નો સુહત્તાઈ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમઈ) એવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાનો શું કોઈને પણ લોભ થતો નથી ? શું તે સર્વ પ્રકારે અધમ દશામાં જ રહે છે ? શું કદી પણ તેની ઉન્નતિ થતી નથી ? શું સદા તેને દુઃખો જ સહન કરવા પડે છે ? શું તેને કદી પણ સુખનો ભાસમાત્ર પણ થતો નથી ? આ પ્રકારે જ શું તે સદા પરિણમિત થતો રહે છે ?

મિધ્યા લોભઃ સા સંજાતાઽસ્મિન્ इति મિધ્યિતસ્તસ્ય ભાવસ્તદ્રાહિત્યેન સર્વ-
થાઽવાઙ્છનીયત્વેન અલોભનીયતયા, અધસ્તયા જઘન્યત્વેન, નો ઊર્ધ્વતયા નોત્ક-
ષ્ટત્વેન ' દુઃખત્તાણ, ણો સુહત્તાણ ' દુઃખતયા દુઃખત્વેન, નો સુખતયા નો સુખ-
ત્વેન ' શુઙ્ગો શુઙ્ગો પરિણમઈ ? ' ભૂયો ભૂયઃ વારં વારં પરિણમતિ ? એવં મહા-
કર્માદિજીવસ્યાત્મા દૂરૂપદુર્વણાદિયુક્તો ભવતિ કિમિતિ ભાવઃ ।

મગવાન્ આહ—' હંતા, ગોયમા ! મહાકમ્મસ્સ તં ચેવ ' હે ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્ મહાકર્મણઃ તદેવ પૂર્વોક્તવદેવ મહાક્રિયસ્સ મહાસ્રવસ્ય મહાવેદનસ્ય જીવસ્ય સર્વતઃ પુદ્ગલા વધ્યન્તે, ઇત્યાદિ સર્વ સંગ્રાહ્યમ્ ।

ગૌતમ આહ—' સે કેણદ્દેણં ? ' હે મદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન એવં પૂર્વોક્તમુ-
ચ્યતે યત્-મહાકર્મણઃ મહાક્રિયસ્ય મહાસ્રવસ્ય મહાવેદનસ્ય ચ જીવસ્ય પુદ્ગલા વધ્યન્તે ઇત્યાદિ । મગવાન્ સદ્દષ્ટાન્તમાહ—' ગોયમા ! સે જહા નામણ વત્થસ્સ

મહાકર્માદિ યુક્ત જીવ કા શરીર દુરૂપ દુર્વણાદિ સે યુક્ત હોતા હૈ કયા ?
હ. (હંતા, ગોયમા ! મહાકમ્મસ્સ તં ચેવ) હાં, ગૌતમ ! મહાકર્મવાલે
જીવ કે વહી પૂર્વોક્તરૂપ સે સબ કુછ હોતા હૈ । અર્થાત્ જો જીવ મહાક-
ર્મવાલા હોતા હૈ, મહાક્રિયાવાલા હોતા હૈ, મહાસ્રવવાલા હોતા હૈ, મહા-
વેદનાવાલા હોતા હૈ, ડસ જીવ કે સર્વતઃ પુદ્ગલોં કા બંધ હોતા હૈ
હત્યાદિ સબ કથન યહાં પર લગા લેના ચાહિયે । (સે કેણદ્દેણં) હે
મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ જો જીવ મહાકર્મા
હોતા હૈ, મહાક્રિયાવાલા હોતા હૈ, મહાસ્રવવાલા હોતા હૈ, ઓર મહાવે-
દનાવાલા હોતા હૈ એસે જીવ કે પુદ્ગલ બંધતે હૈં ઇત્યાદિ । મગવાન્ હસ
પ્રશ્ન કા ઉત્તર દષ્ટાન્ત દેકર દેતે હૈં-વે વતલાતે હૈં કિ (ગોયમા) હૈ

આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે મહાકર્મ આદિથી યુક્ત જીવનું
શરીર શું કુવર્ણુ, કુરૂપ આદિથી યુક્ત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે—(હંતા ગોયમા ! મહાક-
મ્મસ્સ તં ચેવ) હા, ગૌતમ ! મહાકર્મવાળા જીવની એવીજ દશા હોય છે.
એટલે કે જીવ મહાકર્મવાળો, મહાક્રિયાવાળો, મહાસ્રવવાળો અને મહા-
વેદનાવાળો હોય છે, એ જીવ સમસ્ત દિશાઓમાંથી—આત્મપ્રદેશોમાંથી
કર્મનો બંધ કરે છે, ઇત્યાદિ કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. (સે કેણદ્દેણં)
હે મદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જે જીવ મહાકર્મવાળો હોય
છે, મહાક્રિયાવાળો હોય છે, મહાસ્રવવાળો હોય છે અને મહાવેદનાવાળો
હોય છે, એવો જીવ કર્મબંધ કરતો રહે છે ?

અહ્યસ્સ વા, ધોયસ્સ વા ' હે ગૌતમ ! તદ્ યથા નામ વસ્ત્રસ્ય અહતસ્ય નૂતનસ્ય સર્વથા અપરિહિતસ્ય વા વસ્ત્રસ્ય ધૌતસ્ય પરિધાયાપિ પ્રક્ષાલિતસ્ય વા, તથા 'તંતુ-ગયસ્સ વા, અણુપુઞ્વીષ્ પરિશુઙ્ગમાણસ્સ ' તન્ત્રોદ્ગતસ્ય, તન્ત્રાત્-તુરી-વેમાદેઃ સઘઃ ઉદ્ધૃતમાત્રસ્ય નિષ્કાશિતમાત્રસ્ય આનુપૂર્વ્યાં અનુક્રમેણ પરિશુઙ્ગ્યમાનસ્ય પરિધીયમાનસ્ય ' સન્વઓ પોગ્ગલા વઙ્ગંતિ ' સર્વતઃ સર્વાભ્યો દિશાભ્યઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાદિપરમાણવઃ વધ્યન્તે-સંબદ્ધાઃ ભવન્તિ ' સન્વઓ પોગ્ગલા ચિઙ્ગંતિ ' સર્વતઃ પુદ્ગલાશ્ચીયન્તે નિધત્તાઃ ભવન્તિ, ' જાવ-પરિણમતિ ' યાવત્-પરિણમતિ પર્યાયાન્તરાણિ પ્રાપ્નુવન્તિ, યાવત્ કરણાત્-' સર્વતઃ પુદ્ગલાઃ ઉપચીયન્તે, સદા-

ગૌતમ ! (સે જહા નામણ વત્થસ્સ અહ્યસ્સ વા ધોયસ્સ વા, તંતુગયસ્સ વા અણુપુઞ્વીષ્ પરિશુઙ્ગમાણસ્સ સન્વઓ પોગ્ગલા વઙ્ગંતિ, સન્વઓ પોગ્ગલા ચિઙ્ગંતિ, જાવ પરિમંતિ-સે તેણદ્દેણં) જૈસે કોઈ વસ્ત્ર હો ઓર વહ કામ મેં આયા હુઆ નહીં હો-બિલકુલ નયા હો, અથવા કામ મેં આયા હુઆ હોને પર મી ફિર સે વહ બિલકુલ સાફ-સ્વચ્છ કર દિયા ગયા હો અથવા-તુરીવેમાદિરૂપ તાને ઉપર સે ઉસી વસ્ત્ર ઉતારા ગયા હો-તો એસા વહ તાજા વસ્ત્ર જબ ક્રમ ૨ સે પહિરને આદિ કે કામ મેં આતા રહતા હૈ-તથ ધીરે ૨ ઉસકે ઉપર સર્વ દિશાઓં કી તરફ સે મલિન પુદ્ગલ આ ૨ કર ચિપકતે રહતે હૈ-ઉસ પર વે ચય હો જાતે હૈ-યાવત્ વહી સાફ સુથરા નવીન વસ્ત્ર કાલાન્તર મેં બિલકુલ મલિન હો જાતા હૈ-ઉસસે દુર્ગંધ આને લગતી હૈ-ઉસકે સ્પર્શ આદિ સબ મેં ભિન્નતા આ જાતી હૈ-યહાં યાવત્ શબ્દ સે " સર્વતઃ પુદ્ગલા

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-" ગોયમા ! " હે ગૌતમ !

(સે જહા નામણ વત્થસ્સ અહ્યસ્સ વા ધોયસ્સ વા, તંતુગયસ્સ વા અણુપુઞ્વીષ્ પરિશુઙ્ગમાણસ્સ સન્વઓ પોગ્ગલા વઙ્ગંતિ, સન્વઓ પોગ્ગલા ચિઙ્ગંતિ, જાવ પરિણમંતિ-સે તેણદ્દેણં) જેમકે કેાઈ એક વસ્ત્ર હોય, તેને બિલકુલ ઉપયોગમાં લીધું ન હોય-એટલે કે તે બિલકુલ નવું હોય, અથવા તેનો ઉપયોગ કર્યા પછી તેને ધોઈને બિલકુલ સ્વચ્છ કરેલું હોય, અથવા તેને સાળ ઉપરથી તાબું જ ઉતારેલું હોય, એવું તે વસ્ત્ર જ્યારે વારવાર પહેરવાના કામમાં આવતું રહે છે અથવા ખીબા ઉપયોગમાં આવતું રહે છે ત્યારે ધીરે ધીરે તેના ઉપર સમસ્ત દિશાઓમાંથી મલિન પુદ્ગલો આવી આવીને ચોટી જાય છે-તેના ઉપર તેમનો ચય (જમાવ) થતો રહે છે, અને ઉપચય થતો રહે છે. તે વસ્ત્ર કાલાન્તરે એટલું બધું મલિન થઈ જાય છે કે તે મસોતા જેવું દેખાય છે, તેમાંથી દુર્ગંધ નીકળતી હોય છે, તેના સ્પર્શોદ્ધિમાં પણ ભિન્નતા દેખાય છે. અહીં ' યાવત્ ' પદથી (સર્વતઃ

સમિતં પુદ્ગલાઃ વધ્યન્તે, સદા સમિતં પુદ્ગલાશ્ચીયન્તે ' ઇત્યાદિ સંગ્રાહ્યમ્ ।
અન્તે ઉપસંહરતિ—' સે તેણદ્વેણ ' હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થેન તેન પૂર્વોક્તેન કારણેન
મહાકર્મણો યાવત્ મહાવેદનસ્ય જીવસ્ય સર્વતઃ કર્મપુદ્ગલાઃ વધ્યન્તે, ચીયન્તે,
ઉપચીયન્તે યાવત્—દુઃસ્વતયા નો સુસ્વતયા ભૂયો ભૂયઃ પરિણમતિ ઇતિ ભાવઃ ।
' વધ્યન્તે ' ઇત્યાદિ પદત્રયેનાત્ર વસ્ત્રસ્ય પુદ્ગલાનાં ચોત્તરોત્તરં સમ્બન્ધપ્રકર્ષઃ
પ્રતિપાદિતઃ । અથાલ્પકર્માદિયુક્તસ્ય જીવસ્ય સ્વરૂપં પૃચ્છંતિ—' સે ણૂણં મંતે !
અપ્પકમ્મરસ, અપ્પકિરિયસ્સ અપ્પાસવસ્સ અપ્પવેયણસ્સ, સન્વઓ પોગ્ગલા
મિજ્જંતિ' હે મદન્ત ! તત્—અથ નૂનં નિશ્ચયેન કિમ્ અલ્પકર્મણઃ, સ્થિત્યાધપેક્ષયા

ઉપચીયન્તે, સદા સમિતં પુદ્ગલાઃ વધ્યન્તે, સદા સમિતં પુદ્ગલાશ્ચીયન્તે ' ઇત્યાદિ પાઠકા ગ્રહણ હુઆ હૈ । અથ અન્ત મેં ઇસ વિષય કા ઉપસંહાર કરને કે નિમિત્ત સૂત્રકાર કહતે હૈં—ગૌતમ ! ઇસી પૂર્વોક્ત કારણ કો લેકર મેં ને એસા કહા હૈ કિ મહાકર્મવાલે યાવત્ મહાવેદનાવાલે જીવ કે સર્વતઃ કર્મપુદ્ગલ બંધતે હૈં, ચય હોતે હૈં, ઉપચિત હોતે હૈં યાવત્ ઉસકા બાહ્ય શરીરરૂપ આત્મા દુઃસ્વરૂપ સે, સુસ્વરૂપ સે નહીં, ક્ષણ ૨ મેં પરિણમતા રહતા હૈ । " વધ્યન્તે, ચીયન્તે, ઉપચીયન્તે " ઇત્યાદિ ઇન ત્રીન ક્રિયાપદોં સે સૂત્રકાર ને વસ્ત્ર ઓર પુદ્ગલોં કા ઉત્તરોત્તર સંબંધ કા પ્રકર્ષ બતલાયા હૈ, અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે અલ્પકર્માદિ સે યુક્ત જીવ કે સ્વરૂપ કો પૂછતે હુએ ઉનસે (સે ણૂણં મંતે ! અપ્પકમ્મરસ અપ્પકિરિયસ્સ અપ્પાસવસ્સ અપ્પવેયણસ્સ સન્વઓ પોગ્ગલા મિજ્જંતિ) એસા પ્રશ્ન

પુદ્ગલા ઉપચીયન્તે, સદા સમિતં પુદ્ગલાઃ વધ્યન્તે, સદા સમિતં પુદ્ગલાશ્ચીયન્તે) ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે. હવે સૂત્રનો ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે હે ગૌતમ ! ઉપર કહ્યા પ્રમાણેના કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે મહાકર્મવાળો, મહાક્રિયાવાળો, મહાઆત્મવાળો અને મહાવેદનાવાળો જીવ સમસ્ત દિશાઓમાંથી કર્મપુદ્ગલ બાંધતો રહે છે, કર્મપુદ્ગલનો અથ અને ઉપ-અથ કરતો રહે છે, અને તેનો બાહ્યશરીરરૂપ આત્મા દુઃખરૂપે—નહીં કે સુખરૂપે—ક્ષણે ક્ષણે પરિણમતો રહે છે. " વધ્યન્તે, ચીયન્તે, ઉપચીયન્તે " આ ત્રણ ક્રિયાપદોનો પ્રયોગ કરીને સૂત્રકારે વસ્ત્ર અને પુદ્ગલોના સંબંધનો ઉત્તરોત્તર પ્રકર્ષ બતાવ્યો છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી અલ્પકર્માદિથી યુક્ત જીવનું સ્વરૂપ બાણીવાને માટે મહાવીર પ્રશ્નને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—(સે ણૂણં મંતે ! અપ્પકમ્મરસ, અપ્પકિરિયસ્સ, અપ્પાસવસ્સ અપ્પવેયણસ્સ સન્વઓ પોગ્ગલા મિજ્જંતિ) હે મદન્ત !

અલ્પકર્મવતઃ, અલ્પક્રિયસ્ય ક્ષાયિક્યાઘલ્પક્રિયાયુક્તસ્ય, અલ્પાસ્રવરય-કર્મવન્ધ-
હેતુ ભૂતાલ્પમિથ્યાત્વાદિયુક્તસ્ય, અલ્પવેદનરય ઈષજ્જ્વરાદિજનિતપીડાયુક્તસ્ય,
જીવસ્ય સર્વતઃ સર્વાણિ દિશુ સર્વેભ્યો જીવપ્રદેશેભ્યો વા પુદ્ગલાઃ મિચ્છન્તે પ્રાક્ત-
નસમ્બન્ધવિશેષપરિત્યાગાત્ પૃથક્ ભવન્તિ ? ' સન્વઓ પોગલા છિજ્જન્તિ ? '

કરતે હૈં- હે અદન્ત ! યહ વાત નિશ્ચિત હૈ કયા ? કિ જો જીવ અલ્પ-
કર્મા હોતા હૈ-કર્મ કી અલ્પસ્થિતિવાલા, કર્મ કે અલ્પપ્રદેશોંવાલા-હોતા
હૈ, તથા-અલ્પક્રિયાવાલા-કાયિક આદિ થોડી ક્રિયાઓં વાલા હોતા હૈ,
અલ્પઆસ્રવવાલા-કર્મવંધ કે હેતુભૂત અલ્પમિથ્યાત્વવાલા-હોતા હૈ,
ઔર અલ્પવેદનાવાલા-ઈષત્ જ્વરાદિ જનિતપીડાવાલા-હોતા હૈ નેસે
ઉસ જીવ કે સર્વતઃ-સમસ્ત દિશાઓં મેં સે અથવા સમસ્ત જીવ પ્રદેશોં
સે પુદ્ગલ-કર્મ પરમાણુ (મિચ્છન્તે) એદ કો પ્રાપ્ત હોતે હૈં ? અર્થાત્ પહિછે
વે જિસ સંબંધ વિશેષ કા લેકર પંધતે થે-અવ વે ઉસ સંબંધ વિશેષ
સે વહાં પરિત્યક્ત હો જાતે હૈં કયા ? તાત્પર્ય-ઇસ કા યહ હૈ કિ મહા-
કર્માદિ સે યુક્ત હોને કી સ્થિતિ મેં જીવકે સાથ જિસ સ્થિતિ અનુભાગ
આદિ કો લેકર ગાઢ આદિ રૂપ મેં કર્મપુદ્ગલોં કા વંધ હોતા થા-અવ
અલ્પકર્માદિ સે યુક્ત હોને કી સ્થિતિ મેં જીવ કે સાથ ઉસ સ્થિતિ
અનુભાગ કો લેકર ગાઢ આદિ રૂપ મેં કર્મપુદ્ગલોં કા વંધ નહીં હોતા હૈ
યહી ઉનકા એદન હૈ યહી વાત ગૌતમ ને યહાં પ્રશ્ન સે પ્રશ્ન કે રૂપ મેં

શું એ વાત તો નિશ્ચિત છે કે જે જીવ અલ્પકર્મવાળો હોય છે-એટલે કે
કર્મની અલ્પ સ્થિતિવાળો, કર્મના અલ્પ અનુભાગવાળો અને કર્મના અલ્પ
પ્રદેશોવાળો હોય છે, તથા અલ્પ ક્રિયાવાળો (કાયિક આદિ થોડી ક્રિયાઓ-
વાળો) હોય છે, અલ્પ આસ્રવવાળો (કર્મવંધના કારણે રૂપ મિથ્યાત્વ જેનામાં
ઓછું છે એવો) હોય છે, અને અલ્પ વેદનાવાળો (જવર વગેરેથી જનિત
પીડા ભાગ્યે જ ભોગવનારો) હોય છે, એવાં જીવના કર્મપરમાણુઓ શું સમસ્ત
દિશાઓમાંથી અથવા સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમાંથી “ મિચ્છન્તે ” ભેદતાં રહે છે ?
એટલે કે પહેલાં જે કારણે તેમનો બંધ પડતો હતો તે કારણો નહીં રહેવાથી
તેમનું ભેદન થવા માંડે છે ખરું ?

આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-મહાકર્મઆદિથી યુક્ત હોય એવી
સ્થિતિમાં જીવની સાથે જે સ્થિતિ, અનુભાગ આદિની અપેક્ષાએ ગાઢ આદિ
રૂપે કર્મપુદ્ગલોનો જે બંધ થતો હતો, તે અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત જીવને
શું થતો નથી ? એનું નામ જ તેમનું ભેદન છે. એજ વાત ગૌતમ સ્વામીએ

સર્વતઃ પુદ્ગલાશ્ચિદ્યન્તે ? ' સર્વઓ પોગ્ગલા વિદ્ધંસંતિ ' સર્વતઃ પુદ્ગલાઃ વિદ્ધંસન્તે ? તેભ્યો જીવપ્રદેશેભ્યોઽધો અંશન્તે ? ' સર્વઓ પોગ્ગલા પરિવિદ્ધંસંતિ ' સર્વતઃ પુદ્ગલાઃ પરિવિદ્ધંસન્તે ? તજ્જીવ પ્રદેશેભ્યો નિઃશેષતયા પરિઅંશન્તે ? ' સયા સમિયં પોગ્ગલા મિજ્જંતિ ' સદા સમિતં નિરંતરં પુદ્ગલાઃ મિદ્યન્તે ?

પૂછી છે (સર્વઓ પોગ્ગલા છિજ્જંતિ) કે પુદ્ગલ સર્વતઃ છેદ કો પ્રાપ્ત થો જાતે હૈં કયા ? અર્થાત્-જવ કે કર્મપુદ્ગલ શિથિલ આદિ અવસ્થા મૈં અલ્પસ્થિતિ અનુભાગ આદિ કો લેકર ઉસ આત્મા મૈં બંધેંગે-તો યહ નિશ્ચિત હૈં કિ કે છેદ કો પ્રાપ્ત હોકર-ધીરે ૨ નષ્ટ હી હોતે રહેંગે-યહી બાત યહાં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે પ્રશ્ન કે રૂપ મૈં પૂછી હૈં ? (સર્વઓ પોગ્ગલા વિદ્ધંસંતિ) કયા કે જીવ કે પ્રદેશોં સે અધઃપતિત હો જાતે હૈં ? તાત્પર્ય યહ હૈં-કિ કર્મપુદ્ગલોં કા ધીરે ૨ નષ્ટ હોના અર્થાત્ નિર્જરા હોને સે હસકા યહ સતલચ નહીં હૈં કિ કે કર્મપુદ્ગલ ઉસ આત્મા સે બિલકુલ અપને સૂલરૂપ સે હી નષ્ટ હો જાતે હૈં-કારણ દ્રવ્ય કા તો કમી નાશ હોતા હી નહીં હૈં-અતઃ “ કે જીવ કે પ્રદેશોં સે અધઃ પતિત હો જાતે હૈં ” સો હસકા તાત્પર્ય એસા હૈં કિ કે વહાં અલ્પમાત્રા મૈં અકર્મરૂપ પર્યાય સે આક્રાન્ત હોને લગ જાતે હૈં-એસી સ્થિતિ હોતે ૨ એક સમય એસા મી આતા હૈં કિ જવ કે કર્મપુદ્ગલ બિલકુલ હી રૂપ મૈં-સર્વથા રૂપ

મહાવીર પ્રભુને આ પ્રશ્ન દ્વારા પૂછી છે. (સર્વઓ પોગ્ગલા છિજ્જંતિ ?) શું તે પુદ્ગલોનું સર્વથા છેદન થાય છે ? એટલે કે-જ્યારે તે કર્મપુદ્ગલો શિથિલ આદિ અવસ્થામાં અલ્પસ્થિતિ, અનુભાગ આદિથી યુક્ત થઇને તે આત્મામાં બંધાય છે-જમા થાય છે-તો એ વાત નક્કી જ છે કે તેઓનું ધીરે ધીરે છેદન થતું રહેશે-તેઓ ધીરે ધીરે નષ્ટ થતાં રહેશે. એ જ વાત ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રશ્નરૂપે પૂછી છે. (સર્વઓ પોગ્ગલા વિદ્ધંસંતિ) શું તે કર્મપુદ્ગલો જીવના આત્મપ્રદેશોમાંથી ખરી રહે છે ખરાં ?

આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—કર્મપુદ્ગલોનું ધીરે ધીરે નષ્ટ થવું એટલે કે નિર્જરા થવી. પણ તેનો એવો અર્થ નથી થતો કે તે કર્મપુદ્ગલો તે આત્મામાંથી બિલકુલ પોતાના મૂળ રૂપમાંથી નષ્ટ થઈ જાય છે, કારણ કે દ્રવ્યનો તો કદી નાશ જ થતો નથી. એટલે “ તે જીવના પ્રદેશોમાંથી અધઃ પતિત થઈ જાય છે. ”

આ કથનનું તાત્પર્ય એવું સમજવું કે તેઓ ત્યાં અલ્પમાત્રામાં અકર્મ-રૂપ પર્યાયમાં આવી જવા માંડે છે, આમ થતાં થતાં એક સમય એવો પણ

‘સયા સમિયં પોગ્ગલા છિજ્જંતિ’ સદા સમિતં પુદ્ગલાશ્ચિદ્ધન્તે ? ‘વિદ્ધસ્સંતિ, પરિવિદ્ધસ્સંતિ ?’ સદા સમિતં પુદ્ગલાઃ વિધ્વંસન્તે ? પરિવિધ્વંસન્તે ? ‘સયા-સમિયં ચ ણં તસ્સ આયા સુરુવત્તાપ પસત્થં નેયવ્વં’ સદા સમિતં ચ સ્વલ્લુ તસ્ય અલ્પકર્મણઃ, અલ્પક્રિયસ્ય, અલ્પાસ્રવસ્ય, અલ્પવેદનસ્ય જીવસ્ય આત્મા સુરૂપતયા પ્રશસ્તં જ્ઞાતવ્યમ્, અત્ર વર્ણાદિપદાનિ પ્રશસ્તરૂપેણ વ્યાખ્યેયાનિ, તથા ચ સુવર્ણતયા

મેં અકર્મપર્યાય સે उस आत्मामें स्थित रहते आते हैं यही सिद्धान्तकी बात (सव्वओ पोग्गला परिविद्धं संति) इस पद द्वारा पुष्ट की गई है— सो इसी बात को गौतम ने प्रश्नु से प्रश्न के रूप में पूछा है । (सया समियं पोग्गला भिज्जंति) सदा निरन्तर कर्मपुद्गल भेद को प्राप्त होते हैं क्या ? (सया समियं पोग्गला छिज्जंति) सदा निरन्तर कर्मपुद्गल छेद को प्राप्त होते हैं क्या ? (विद्धंस्संति परिविद्धंस्संति) विध्वंस को प्राप्त होते हैं क्या, समस्त रूप से नाश होते हैं क्या ? इन प्रश्नों को करने की आवश्यकता इसलिये हुई कि जब पूर्वोक्त रूप से आत्मा से कर्म-पुद्गलों का भेदन छेदन पूछा गया है तो वहां निरन्तर छेदन भेदन आदि होने की बात नहीं पूछी गई है अतः इन प्रश्नों द्वारा यही बात यहां पूछी गई है (सया समियं च णं तस्स आया सुरुवत्ताप पसत्थं नेयव्वं) अल्पकर्म आदि विशेषणों से विशिष्ट उस जीव का आत्मा बाह्य शरीर रूप आत्मा-क्षण २ में क्या अच्छेरूप में, अच्छेवर्ण में, अच्छे गंध में,

આવે છે કે બ્યારે તે કર્મપુદ્ગલો સર્વથા અકર્મપર્યાયરૂપે તે આત્મામાં રહેવા લાગે છે. એ જ સિદ્ધાન્તની વાત (સવ્વઓ પોગ્ગલા પરિવિદ્ધં સંતિ) આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે.

ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન દ્વારા એ જ વાત પ્રભુને પૂછી છે, (સયા સમિયં પોગ્ગલા ભિજ્જંતિ) હે ભદ્રન્ત ! અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત જીવનાં કર્મપુદ્ગલો શું સદા નિરન્તર ભેદાતાં રહે છે ? (સયા સમિયં પોગ્ગલા છિજ્જંતિ) શું તેના કર્મપુદ્ગલો સદા નિરન્તર છેદાતાં રહે છે ? (વિદ્ધંસ્સંતિ પરિવિદ્ધંસ્સંતિ) શું તેનાં કર્મપુદ્ગલોનું આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછવાની આવશ્યકતા એ છે કે પૂર્વોક્ત પ્રશ્નોમાં કર્મપુદ્ગલોનું નિરન્તર ભેદન, છેદન આદિ થવાની વાત પૂછવામાં આવી નથી. છેદન, ભેદન આદિ નિરન્તર થયા કરે છે કે નહીં, તે જાણવાને માટે (સયાસમિયં પોગ્ગલા ભિજ્જંતિ) ઇત્યાદિ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે. (સયા-સમિયં ચ ણં તસ્સ આયા સુરુવત્તાપ પસત્થં નેયવ્વં) અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત જીવનો આત્મા-બાહ્યશરીર રૂપ આત્મા શું ક્ષણે ક્ષણે સુરૂપતા, સુવર્ણયુક્તતા,

મુગ્ધતયા, મુરસતયા, સુસ્પર્શતયા, ઇષ્ટતયા, કાન્તતયા, પ્રિયતયા, શુભતયા, મનોહરતયા, મનોહમતયા, ઈષ્ણિતતયા, મિધિયતતયા, ઉત્કૃષ્ટતયા, નો અધમ-તયા, સુખતયા, નો દુઃખતયા, ભૂયો ભૂયઃ પરિણમતિ કિમિતિ । મગવાનાહ—
'હંતા, ગોયમા ! જાવ-પરિણમઈ' હે ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્ અલ્પકર્માદિમતો
જીવસ્ય સર્વતઃ કર્મપુદ્ગલાઃ યાવત્-પરિધ્વંસન્તે, તસ્ય ચ જીવસ્યાત્મા યાવત્
સુખતયા નો દુઃખતયા પરિણમતિ, ઇતિ મગવદુત્તરમ્ । ગૌતમસ્તત્ર કારણં પૃચ્છતિ

અच्छे रस में, अच्छे स्पर्श में, परिणमता है ? तथा इष्टरूप से, कान्तरूप से, प्रियरूप से, शुभरूप से, मनोमरूप से, ईषितरूप से, पुनः प्राप्त करने के लोभरूप से, उत्कृष्टरूप से, अधमरूप से नहीं—सुखरूप से, दुःखरूप से नहीं—परिणमता है क्या ? तात्पर्य इस प्रश्न का यही है कि जो जीव अल्पकर्मवाला है, अल्पक्रियावाला है, अल्प-आस्रववाला है, अल्पवेदनावाला है, उसका शरीर क्या अच्छेरूपादि विशेषणों वाला होता है क्या ? तथा वह इच्छा आदि का विषयभूत बनता है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि—(हंता गोयमा ! जाव परिणमन्ति) हां गौतम ! यावत् उसका बाह्य शरीर रूप आत्मा परिणमता है । अर्थात् हे गौतम ! जो अल्पकर्म आदि विशेष-णोपेत जीव होता है उसके कर्मपुद्गल सर्वतः यावत् बिलकुल नष्ट हो जाते हैं, और उस जीव का शरीर यावत् सुखरूप से, दुःखरूप से नहीं

મુગ્ધયુક્તતા, મુરસતા, અને સુસ્પર્શતા રૂપે પરિણમતો રહે છે ? તથા શુ તેના જીવનો આત્મા ઇષ્ટરૂપે, કાન્તરૂપે, પ્રિયરૂપે, શુભરૂપે, મનોહરરૂપે, મનોમરૂપે, ઇષ્ણિતરૂપે, પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની લાલચ થાય એવી રીતે, ઉત્તરરૂપે (નહીં કે અધમરૂપે) મુગ્ધરૂપે (નહીં કે દુઃખરૂપે) પરિણમતો રહે છે ?

આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—જે જીવ અલ્પકર્મવાળો, અલ્પ ક્રિયાવાળો, અલ્પઆસ્રવવાળો અને અલ્પવેદનાવાળો હોય છે, તેનું શરીર શું સુંદર રૂપ, વર્ણ આદિથી યુક્ત હોય છે ? તથા શું તે ખીજીને ઇષ્ટ, પ્રિય આદિ ધર્મ પડે છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે—(હંતા ગોયમા ! જાવ પરિ-
ણમન્તિ) હા, ગૌતમ ! અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત જીવનાં કર્મપુદ્ગલોના વિષયમાં
એવું જ બને છે. અહીં પ્રશ્નોક્ત સમસ્ત કથનનો સ્વીકાર થયો છે તેમ સમ-
જવું એટલે કે એવાં જીવોનાં કર્મપુદ્ગલોનું છેદન, ભેદન, વિધ્વંસ આદિ થયા
કરે છે અને તેમનો આત્મા-બાહ્યશરીર રૂપ આત્મા-સુરૂપતા આદિથી યુક્ત

‘સે કેળદ્વેષં’ હે મદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન એવં પૂર્વોક્તમુચ્યતે યત્ તસ્યાત્મા યાવત્-સુખતયા નો દુઃસ્વતયા પરિણમતિ ? મગવાનાહ-‘ ગોયમા ! સે જહાનામણ વત્થસ્સ જલ્હિયસ્સ વા, પંકિયસ્સ વા ’ હે ગૌતમ ! તત્ યથા નામવસ્ત્રસ્ય જલ્હિતસ્ય શરીરમલોપેતસ્ય વા, પઙ્કિતસ્ય-આર્દ્રમલોપેતસ્ય વા ‘ મઙ્હિલિયસ્સ વા, રઙ્હિલિયસ્સ વા ’ મલિતસ્ય-કઠિનમલયુક્તસ્ય વા, રજસ્કિતસ્ય-રજોયુક્તસ્ય ધૂલિધૂસરિત સ્ય વા, ‘ આણુપુઞ્વીણ પરિકમ્મિજ્જમાણસ્સ ’ આણુપૂર્વ્યા અનુક્રમેણ પરિકર્મ્ય-માણસ્ય મલાપનયનાર્થં ક્ષારાદિદ્રવ્યેણ શોધ્યમાનસ્ય ‘સુદ્ધેણ વારિણા ધોન્વેમાણસ્સ’ શુદ્ધેન નિર્મલેન સ્વચ્છેન વારિણા જલેન ધાવ્યમાનસ્ય પ્રક્ષાલ્યમાનસ્ય વસ્ત્રસ્ય

પરિણમ જાતા હૈ ! અબ્બ ગૌતમ્ હસ વિષય મેં પ્રમુ સે કારણ જાનને કી ઇચ્છા સે (સે કેળદ્વેષં) એસા પ્રશ્ન કરતે હૈં વે પૂછતે હૈં કિ હે મદન્ત ! ઓપેસા કિસ કારણ કો લેકર કહતે હૈં કિ ઉસકા આત્મા-શરીર યાવત્ સુખરૂપ સે-દુઃસ્વરૂપ સે નહીં પરિણમતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ ઉનસે કહતે હૈં કિ (ગોયમા સે જહા નામણ વત્થસ્સ જલ્હિયસ્સ વા, પંકિયસ્સ વા) હે ગૌતમ ! જૈસે કોઈ એક વસ્ત્ર હો ઓર ઉસકે ઉપર શરીર કા મલ લગા હો, અથવા કોઈ તાજી મીલી કીચડ લગી હો મઙ્હિલિયસ્સ વા, રઙ્હિલિયસ્સ વા) યા કોઈ ઉસકે ઉપર કઠિન મૈલ લગા હો, યા ધૂલ ઉસ પર ચિપકી હો-ધૂલસે ધૂસરિત બના હુઆ હો એસા વહ વસ્ત્ર હો-તો વહ જબ (અણુપુઞ્વીણ પરિકમ્મિજ્જમાણસ્સ) વાર ૨ ધો ધાકર સાફ કિયા જાતા હૈ અર્થાત્-ક્ષારદ્રવ્ય સે જબ મૈલ દૂર કરને કે લિયે વહ ધોયા જાતા હૈ (સુદ્ધેણ વારિણા ધોન્વેમાણસ્સ) ઓર નિર્મલ-સાફ-જલ સે જબ વહ નિશ્વારા જાતા હૈ, તો (સન્વઓ પોગલા

હોય છે. તેમનો આત્મા સુખરૂપે પરિણમે છે, ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન શ્રુત્ય કરતું “ સે કેળદ્વેષં ” હે મદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં મહાવીર પ્રભુ નીચેનું દૃષ્ટાંત આપે છે— (ગોયમા ! સે જહા નામણ વત્થસ્સ જલ્હિયસ્સ વા, પંકિયસ્સ વા) હે ગૌતમ ! કોઈ એક વસ્ત્રને શરીરનો મેલ, પરસેવો વગેરે લાગેલાં હોય, અથવા તેના ઉપર તાજી ભીની માટી લાગી હોય, “ મઙ્હિલિયસ્સ વા, રઙ્હિલિયસ્સ વા ” અથવા તેના ઉપર ધૂળનાં રજકણો ચોંટ્યાં હોય, એવાં વસ્ત્રને જ્યારે “ આણુપુઞ્વીણ પરિકમ્મિજ્જમાણસ્સ ” વારંવાર ધોઈને સાફ કરવામાં આવે છે-એટલે કે સોડા જેવા ક્ષારયુક્ત પાણીથી તેનો મેલ દૂર કરવામાં આવે છે, (સુદ્ધેણ વારિણા ધોન્વેમાણસ્સ) અને નિર્મળ પાણીમાં જ્યારે તેને તારવવામાં આવે છે, ત્યારે

‘ સવ્વઓ પોગ્ગલા મિજ્જંતિ ’ સર્વતઃ સર્વાસુ દિક્ષુ સર્વેભ્યો વસ્ત્રપ્રદેશેભ્યો વા પુદ્-
ગલા મિથ્યન્તે પૃથગ્ભવન્તિ, ‘ જાવ-પરિણમઈ ’ યાવત્-પરિણમતિ, યાવત્ કરણાત્
સર્વતઃ પુદ્ગલાશ્ચિદ્યન્તે, સર્વતઃ પુદ્ગલાઃ પરિવિઘ્વંસન્તે, સદા સમિતં પુદ્-
ગલાઃ મિથ્યન્તે, સદાસમિતં પુદ્ગલાશ્ચિદ્યન્તે, સદાસમિતં પુદ્ગલાઃ વિઘ્વંસન્તે
પરિવિઘ્વંસન્તે, સદા સમિતં ચ સ્વલુ તસ્ય વસ્ત્રસ્યાત્મા તદ્વસ્ત્રમિત્યર્થઃ
સુરુપતયા સુવર્ણતયા ઇત્યાદિ યાવત્-સુખતયા નો દુઃસ્વતયા પરિણમતિ, ઇતિ સંગ્રા-
હ્યમ્, ‘ સે તેણદ્દેણ ’ હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થેન અલ્પકર્મણઃ યાવત્ અલ્પવેદનસ્ય
જીવસ્ય યાવત્-સર્વતઃ કર્મપુદ્ગલાઃ પરિવિઘ્વંસન્તે, તસ્ય ચ જીવસ્ય આત્મા
યાવત્-સુખતયા નો દુઃસ્વતયા પરિણમતીતિ ॥ સૂ ૧ ॥

મિજ્જંતિ) ઉસ પર જો મૈલ કે પુદ્ગલ જમે હુણ હોતે હૈં વે ઉસ વસ્ત્ર સે
સવ્વ ઓર સે દૂર હોને લગ જાતે હૈં, (જાવ પરિણમઈ) યાવત્ વહ વસ્ત્ર
થિલકુલ સાફ સ્થિતિ મેં પરિણમ જાતા હૈં । યહાં (યાવત્) શબ્દ સે
(સર્વતઃ પુદ્ગલાઃ ઇથ્યન્તે, સર્વતઃ પુદ્ગલાઃ વિઘ્વસ્યન્તે, સર્વતઃ પુદ્ગલાઃ પરિ-
વિઘ્વંસન્તે, સદા સમિતં પુદ્ગલા મિથ્યન્તે, સદા સમિતં પુદ્ગલાશ્ચિદ્યન્તે,
સદા સમિતં પુદ્ગલાઃ વિઘ્વંસન્તે, પરિવિઘ્વંસન્તે, સદા સમિતં ચ તસ્ય
વસ્ત્રસ્ય આત્મા સુરુપતયા) ઇત્યાદિ સવ્વ પૂર્વોક્ત પાઠ યહાં ગ્રહણ ક્રિયા
ગયા હૈં એસા જાનના ચાહિયે । (સે તેણદ્દેણ) હસ કારણ હે ગૌતમ !
મેંને એસા કહા હૈં કિ અલ્પકર્મવાળે યાવત્ અલ્પવેદનવાળે જીવ કે
યાવત્ સર્વતઃ કર્મપુદ્ગલ થિલકુલ નષ્ટ હો જાતે હૈં ઓર ઉસ જીવ કો
આત્મા યાવત્ સુખરૂપ સે દુઃસ્વરૂપ સે નહીં-પરિણમ જાતા હૈં ।

“ સવ્વઓ પોગ્ગલા મિજ્જંતિ ” તે વસ્ત્રને વળગેલાં ભેદનાં પુદ્ગલો વસ્ત્રમાંથી
અલગ થઈ જાય છે, “ જાવ પરિણમઈ ” અને તે વસ્ત્ર તદ્દન સ્વચ્છ થઈ જાય
છે. અહીં “ યાવત્ ” પદ્ધતી “ સર્વતઃ પુદ્ગલાઃ ઇથ્યન્તે, સર્વતઃ પુદ્ગલાઃ વિઘ્વસ્યન્તે
સર્વતઃ પુદ્ગલાઃ પરિવિઘ્વસ્યન્તે, સદા સમિતં પુદ્ગલા મિથ્યન્તે, સદાસમિતં પુદ્ગલાશ્ચિ-
દ્યન્તે, સદાસમિતં પુદ્ગલાઃ વિઘ્વંસન્તે, પરિવિઘ્વંસન્તે, સદા સમિતં ચ તસ્ય વસ્ત્રસ્ય
આત્મા સુરુપતયા ” ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત સૂત્રપાઠ અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે.

“ સે તેણદ્દેણ ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે અલ્પકર્મથી
અલ્પવેદના પર્યન્તના વિશેષણોવાળા જીવના કર્મપુદ્ગલોનું છેદન, ભેદન આદિ
થયા કદે છે અને તેમનો આત્મા સુરૂપતા યુક્ત અને છે અને ઇષ્ટ, કાન્ત,
પ્રિય આદિ રૂપે પરિણમતો રહે છે. એવો આત્મા દુઃખરૂપે પરિણમતો નથી.

ભાવાર્થ—હસ સૂત્ર મેં શુદ્ધવસ્ત્ર ઓર મલિનવસ્ત્ર કે દૃષ્ટાન્ત સે સૂત્ર-કાર ને યહ સમજાયા હૈ કિ જિસ પ્રકાર સે શુદ્ધ વસ્ત્ર મૈલા હો જાતા હૈ ડસી પ્રકાર સે મહાકર્માદિ વિશેષણોં વાલા જીવ સબ તરફ સે કર્મરૂપ પરિણમને યોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્ય કા-કાર્મણવર્ગનાઓં કા યોગ ઓર કષાય સે યુક્ત હોને કે કારણ આકર્ષણ કરતા રહતા હૈ ઓર બંધાદિ-રૂપ મેં ઉન્હેં ચિપકા લેતા હૈ ડસકો શરીર ઓ અશુભ રૂપ સે હી પરિ-ણમતા રહતા હૈ-અર્થાત્ ડસકી માનસિક, વાચનિક ઓર કાયિક યે સબ ક્રિયાઈ અશુભરૂપ મેં હી ચલતી રહની હૈં। ડસસે વહ પ્રત્યેક સમય મેં કર્મોં કા બંધ આદિ ક્રિયા કરતા હૈ-અતઃ ઈસા જીવ અશુદ્ધ-વસ્ત્ર કી તરહ સે જાનના ચાહિયે યહાં પર ઈસી આશંકા હો સકની હૈ કિ જિસ પ્રકાર સે વસ્ત્ર મૂલ મેં તો શુદ્ધ હૈ-પરન્તુ નિમિત્ત આદિ કે સમ્બન્ધ સે વહ અશુદ્ધ-મલિન બન જાતા હૈ ઈસા કયા યહ જીવ હૈ ? તો ડસકા સમાધાન ઓ યહી હૈ કિ યહ જીવ મૂલમેં ઈસા હી હૈ પર અનાદિકાલ સે અપની હી મૂલ સે યહ અજ્ઞાની બનકર પર પદાર્થોં કોં અપના માનતા હુઆ ઓર ડનમેં રાગદ્વેષ કરતા હુઆ કર્મ કે બંધન આદિ સે જકડા ચલા આ રહા હૈ અતઃ યહ મૂલ મેં શુદ્ધ બુદ્ધ હોને પર

ભાવાર્થ—આ સૂત્રમાં શુદ્ધ વસ્ત્ર અને અશુદ્ધ વસ્ત્રના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સૂત્ર-કારે એ વાત સમજાવી છે કે જેમ શુદ્ધ વસ્ત્ર મેલું થઈ જાય છે, તેજ પ્રમાણે મહાકર્મ આદિથી યુક્ત જીવ પણ યોગ અને કષાયોથી યુક્ત હોવાને કારણે કર્મરૂપ પરિણમનને યોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યનું-કાર્મણ વર્ગનાઓનું સમસ્ત દિશાઓમાંથી (આત્મપ્રદેશે દ્વારા) આકર્ષણ કરતો રહે છે અને કર્મબંધ બાંધતો રહે છે, તેનું શરીર પણ અશુભરૂપે પરિણમતું રહે છે-એટલે કે તેની માનસિક વાચ-નિક અને કાયિક ક્રિયાઓ અશુભ રૂપે જ ચાલતી રહે છે. તે કારણે તે પ્રત્યેક સમયે કર્મોના બંધ કરતો રહે છે. એવાં જીવને સૂત્રકારે અશુદ્ધ વસ્ત્રની ઉપમા આપી છે. જેવી રીતે વસ્ત્ર પહેલાં શુદ્ધ હતું, એજ પ્રમાણે જીવ (આત્મા) પણ મૂળ તો શુદ્ધ જ હતો. જેવી રીતે વસ્ત્ર પર ધીરે ધીરે રજ, મેલ આદિ જમા થવાથી વસ્ત્ર મલિન થઈ જાય છે, એવી જ રીતે શુદ્ધ આત્મા પણ રાગ દ્વેષ આદિને કારણે કર્મબંધન આદિથી જકડાતો રહે છે. અનાદિ કાળથી પોતાની જ ભૂલથી તે અજ્ઞાની બનીને પર પદાર્થોમાં આસક્ત બનેલો છે. તેથી મૂળ જે શુદ્ધ હતો એવો આત્મા કંમે કંમે અશુદ્ધ અને અપુદ્ધ બનેલો છે. જેવી રીતે મલિન વસ્ત્રને ધોઈને શુદ્ધ કરી શકાય છે એજ પ્રમાણે પોતાના

જીવકર્મવક્તવ્યતા

વસ્ત્રપુદ્ગલોપચયદૃષ્ટાન્તેન જીવકર્મપુદ્ગલોપચયં પ્રતિપાદયિતુમાહ—‘વત્થ-
સ્સ ણં ભંતે’ इत्यादि ।

મૂલત્વ—વત્થસ્સ ણં ભંતે ! પોગ્ગલોવચયે કિં પયોગસા
વીસસા ? ગોયમા ! પઓગસા વિ, વીસસા વિ જહાણં ભંતે !
વત્થસ્સ ણં પોગ્ગલોવચણ પઓગસાવિ, વીસસાવિ, તહા ણં
જીવાણંકમ્મોવચણ કિં પયોગસા, વીસસા ? । ગોયમા ! પયો-
ગસા નો વીસસા । સે કેણદ્દેણં ? । ગોયમા ! જીવાણં તિવિહે
પઓગે પપ્પણ્ણે તં જહા--મળપ્પઓગે, લહ્પપ્પઓગે, કાયપ્પ-
ઓગે । ઇચ્છેણં, તિવિહેણં પઓગેણં જીવાણં કમ્મોવચયે
પયોગસા ણો વીસસા । એવં સઠ્ઠેસિં પંચિદિયાણં તિવિહે
પઓગે ભાણિયઠ્ઠે પુઢવીકાઢ્યાણં એગવિહેણં પઓગેણં,
એવં જાવ-વણસ્સઢ્ઠકાઢ્યાણં । વિગલિંદિયાણં દુવિહે પઓગે
પપ્પણ્ણે, તં જહા-લહ્પપ્પઓગે, કાયપ્પઓગે ય । ઇચ્છેણં
દુવિહેણં પઓગેણં કમ્મોવચણ પયોગસા, ણો વીસસા, ।
સે તેણદ્દેણં જાવ-ણો વીસસા । એવં જસ્સ જો પઓગો,
જાવ-વેમાણિયાણં ॥ સૂ૦ ૨ ॥

મી વ્યવહાર કી દૃષ્ટિ સે અશુદ્ધ ઓર અબુદ્ધ બના હુઆ હૈ । પરન્તુ
જિસ પ્રકાર મલિન વસ્ત્ર સાફ હો જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર યહ આત્મા મી
અપને પુરુષાર્થ કે બલપર કર્મરૂપી મૈલ કો ધોકર કે અપને મૂલ રૂપ મેં
આ સકતા હૈ । જૈસે કિ મલિન વસ્ત્ર સાફ કરને કી પ્રક્રિયા સે અપને
મૂલ રૂપ મેં આ જાતા હૈ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

પુરુષાર્થથી કર્મરૂપી મેલને ધોઈ ધોઈને આત્મા પણ તેના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં
આવી શકે છે. જેમ મલિન વસ્ત્રને સાફ કરવાની પ્રક્રિયા દ્વારા મૂળ રૂપમાં
લાવી શકાય છે, એવી જ રીતે આત્મા પણ શુદ્ધ થઈ શકે છે. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

છાયા-વસ્ત્રસ્ય સ્વલુ ભદન્ત ! પુદ્ગલોપચયઃ કિં પ્રયોગેણ, વિસ્ત્રસયા ? ગૌતમ ! પ્રયોગેનાપિ, વિસ્ત્રસયાપિ । યથા સ્વલુ ભદન્ત ! વસ્ત્રસ્ય સ્વલુ પુદ્ગલોપચયઃ પ્રયોગેનાપિ, વિસ્ત્રસયાપિ, તથા સ્વલુ જીવાનાં કર્મોપચયઃ કિં પ્રયોગેણ વિસ્ત્રસયા ? । ગૌતમ ! પ્રયોગેણ, ન વિસ્ત્રસયા । તત્ કેનાર્થેન ? । ગૌતમ ! જીવાનાં ત્રિવિધઃ પ્રયોગઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ,

જીવકર્મ વસ્ત્રવ્યતા

(વત્થસ્સ ણં ભંતે !) इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—(વત્થસ્સ ણં ભંતે ! પોગલોવચચે કિં પયોગસા વીસસા) હે ભદન્ત ! વસ્ત્ર કે પુદ્ગલોં કા જો ઉપચય હોતા હૈ વહ કયા પ્રયોગ સે હોતા હૈ ? યા સ્વાભાવિકરૂપ સે હોતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પઓગસા વિ વીસસા વિ) પ્રયોગ સે-પુરુષપ્રયત્ન સે ખી હોતા હૈ ઓર સ્વાભાવિકરૂપ સે ખી હોતા હૈ । (જહાં ણં ભંતે ! વત્થસ્સ ણં પોગલોવચચે પયોગસા વિ વીસસા વિ, તહા ણં જીવા ણં કર્મોવગણ કિં પયોગસા વીસસા) હે ભદન્ત ! જિસ પ્રકાર સે વસ્ત્ર કે પુદ્ગલોં કા ઉપચય પ્રયોગ સે ખી ઓર સ્વાભાવિકરૂપ સે ખી હોતા હૈ, ડસી તરહ સે કયા જીવોં કે કર્મ કા ઉપચય ખી પ્રયોગ સે ઓર સ્વાભાવિકરૂપ સે હોતા હૈ ? (ગોયમા ! પઓગસા નો વીસસા) હે ગૌતમ ! જીવોં કે જો કર્મ કા ઉપચય હોતા હૈ વહ પ્રયોગ સે હી હોતા હૈ-સ્વાભાવિકરૂપ સે નહીં હોતા । (સે કેણદ્દેણં) હે ભદન્ત ! ઇસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ જીવ કે જો કર્મકા ઉપચય હોતા હૈ વહ પ્રયોગસે હી હોતા હૈ-સ્વાભાવિકરૂપ

જીવકર્મવસ્ત્રવ્યતા—

(વત્થસ્સ ણં ભંતે !) इत्यादि

સૂત્રાર્થ—(વત્થસ્સ ણં ભંતે ! પોગલોવચચે કિં પયોગસા વીસસા) હે ભદન્ત ! વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોંને જે ઉપચય થાય છે તે શું પ્રયોગથી થાય છે, કે સ્વાભાવિક રૂપે થાય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પયોગસા વિ વીસસા વિ) પ્રયોગથી-પુરુષ પ્રયત્નથી પણ થાય છે અને સ્વાભાવિક રૂપે પણ થાય છે. (જહાં ણં ભંતે ! વત્થસ્સ ણં પોગલોવચચે પયોગસા વિ વીસસા વિ, તહાં જીવાં કર્મોવગણ કિં પયોગસા વીસસા ?) હે ભદન્ત ! જેમ વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોંને ઉપચય પ્રયોગથી પણ થાય છે અને સ્વાભાવિક રૂપે પણ થાય છે ? (ગોયમા ! પઓગસા નો વીસસા) હે ગૌતમ ! જીવોનાં કર્મોને ઉપચય પ્રયોગથી જ થાય છે, સ્વાભાવિક રૂપે થતો નથી.

(સે કેણદ્દેણં) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવોને કર્મોને જે ઉપચય થાય છે તે પ્રયોગથી જ થાય છે, સ્વાભાવિક રૂપે થતો

તથા-મન પ્રયોગઃ, વચઃપ્રયોગઃ, કાયપ્રયોગઃ, હ્યેતેન ત્રિવિધેન પ્રયોગેણ જીવાનાં કર્મોપચયઃ પ્રયોગેણ, ન વિશ્વસયા । एवं सर्वेषां पञ्चेन्द्रियाणां त्रिविधः प्रयोगो भणितव्यः । पृथ्वीकाधिकानाम् एकविधेन प्रयोगेण । एवं यावत्-वनस्पतिकायिकानाम् । विकलेन्द्रियाणां द्विविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, तथા-વચઃપ્રયોગઃ, કાય-

સે નહીં હોતા હૈ ? (ગોચમા ! જીવાણં તિવિહં પઓગે પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! જીવોં કે ત્રીન પ્રયોગ કહે ગયે હૈં । (તં જહા) વે ત્રીન પ્રયોગ વે હૈં (મળપ્પઓગે, વહ્પ્પઓગે, કાયપ્પઓગે, ઇચ્છેણં તિવિહેણં પઓગેણં જીવાણં કમ્મોવચ્ચે પઓગસા ણો વીસસા) મનઃ પ્રયોગ, વચઃ પ્રયોગ ઓર કાયપ્રયોગ ઇન ત્રીન પ્રકાર કે પ્રયોગોં (વ્યાપારોં) સે જીવોં કે કર્મ કા ઉપચય હોતાં હૈ, અતઃ જીવોં કે કર્મ કા ઉપચય પ્રયોગ સે હોતા હૈ સ્વાભાવિકરૂપ સે નહીં હોતા એસા કહા ગયા હૈ । (एवं सर्वे सि पंचिन्द्रियाणं त्रिविधे पओगे भाणियव्वे) ઇસી તરહ સે સમસ્ત પંચેન્દ્રિય જીવોં કે ત્રીન પ્રકાર કા પ્રયોગ કહના ચાહિયે (પુઢવીકાહયાણં ઇગવિહેણં પઓગેણં एवं જાવ વળસ્સહ્ કાહયાણં) પૃથ્વીકાધિક જીવોં કે કેવલ એક પ્રકાર-કા હી પ્રયોગ હોતા હૈ-ઇસી પ્રકાર સે યાવત્ વનસ્પતિકાયિક જીવોં કે ભી જાનના ચાહિયે । (विगल्लिन्द्रियाणं द्विविधे पओगे पणत्ते) વિકલેન્દ્રિય જીવોં કે દો પ્રકાર કા પ્રયોગ હોતા હૈ એસા કહા ગયા હૈ (તં જહા) જૈસે-(વહ્પ્પઓગે, કાયપ્પઓગે ચ) એક

નથી ? (ગોચમા !) હે ગૌતમ ! (જીવાણં તિવિહે પઓગે પળ્લત્તે તં જહા) જીવોનાં ત્રીણે પ્રમાણે ત્રણ પ્રયોગ કહ્યા છે-(મળપ્પઓગે, વહ્પ્પઓગે, કાયપ્પઓગે, ઇચ્છેણં તિવિહેણં પઓગેણં જીવાણં કમ્મોવચ્ચે પઓગસા ણો વીસસા) મનઃપ્રયોગ, વચનપ્રયોગ અને કાયપ્રયોગ. આ ત્રણ પ્રકારના પ્રયોગોથી (વ્યાપારોથી-પ્રવૃત્તિઓથી) જીવોને કર્મનો ઉપચય થતો હોય છે. તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જીવોને કર્મનો ઉપચય પ્રયોગથી થાય છે, સ્વાભાવિક રૂપે થતો નથી. (एवं सर्वे सि पंचिन्द्रियाणं त्रिविधे पओगे भाणियव्वे) એજ પ્રમાણે સમસ્ત પંચેન્દ્રિય જીવોના ત્રણ પ્રકારના પ્રયોગ સમજવા. (પુઢવીકાહયાણં ઇગવિહેણં પઓગેણં एवं જાવ વળસ્સહ્ કાહયાણં) પૃથ્વીકાધિક જીવોને એક જ પ્રકારનો પ્રયોગ-કાયપ્રયોગ હોય છે. વનસ્પતિકાય પર્યન્તના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. (विगल्लिन्द्रियाणं द्विविधे पओगे पणत्ते) દ્વીન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના વિકલેન્દ્રિય જીવોના બે પ્રયોગ કહ્યા છે. (તજહા) જેવાં કે

પ્રયોગશ્ચ । इत्येतेन द्विविधेन प्रयोगेण कर्मोपचयः प्रयोगेण, न विस्मयसा, तत् तेनार्थेन यावत्—नो विस्मयसा, एवं यस्य यः प्रयोगः यावत्—वैमानिकानाम् ॥ सू० ॥ २

ટીકા—‘વત્થસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલોવચયે કિં પયોગસા, વીસસા ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! વસ્તુસ્વ લલુ પુદ્ગલનામ્ ઉપચયઃ—વૃદ્ધિઃ કિમ્ પ્રયોગેણ પુરુષવ્યાપારેણ ? આહોસ્વિત્ વિસ્મયસા=સ્વભાવેન, પુરુષવ્યાપારમન્તરાડપિ

વચનપ્રયોગ ઓર દૂસરા કાપ્રયોગ (ઈચ્છેણં દુવિદ્ધેણં પઓગેણં કસ્મો-વચય પઓગસા ણો વીસસા) હન દો પ્રકાર કે પ્રયોગોં સે કર્મ કા ઉપ-ચય વિકલેન્દ્રિય જીવોં કે હોતા હૈ અતઃ વહ સ્વાભાવિકરૂપ સે નહીં હોતા હૈ (સે તેણદ્ધેણં જાવ ણો વીસસા) હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ જીવોં કે કર્મ કા ઉપચય યાવત્ સ્વાભાવિકરૂપ સે નહીં હોતા હૈ (એવં જસ્સ જો પઓગો-જાવ વેમાણિયાણં) હસ તરહ જિસ જીવ કે જો પ્રયોગ હો વહ ઉસ તરહ સે યાવત્ વૈમાનિક દેવોં તક કહના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર હસ સૂત્ર દ્વારા વસ્તુપુદ્ગલોપચય કે દૃષ્ટાન્ત સે જીવ ઓર કર્મપુદ્ગલોં કે ઉપચય કા પ્રતિપાદન કર રહે હૈ—હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્નસે એસા પૂછા હૈ કિ (વત્થસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલોવચયે કિં પયોગસા વીસસા ?) હે મદન્ત ! વસ્તુ કે પુદ્ગલોં કા જો ઉપચય—વૃદ્ધિ હોતા હૈ, વહ કયા પ્રયોગ સે—પુરુષપ્રયત્ન સે હોતા હૈ યા સ્વાભાવિકરૂપ સે હોના

(વહ્પઓગે, કાયપઓગે ચ) (૧) વચનપ્રયોગ અને (૨) કાયપ્રયોગ. (ઈચ્છેણં દુવિદ્ધેણં પઓગેણં કસ્મોવચય પઓગસા ણો વીસસા) આ બે પ્રયોગથી વિકલેન્દ્રિય જીવને કર્મનો ઉપચય થાય છે તેથી સ્વાભાવિક રૂપે તેમને કર્મનો ઉપચય થતો નથી (સે તેણદ્ધેણં જાવ ણો વીસસા) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જીવને પ્રયોગથી કર્મનો ઉપચય થાય છે, સ્વાભાવિક રૂપે થતો નથી. (એવં જસ્સ જો પઓગો-જાવ વેમાણિયાણં) આ રીતે જે જીવના જે પ્રયોગ હોય, તે પ્રયોગથી તે જીવ કર્મનો ઉપચય કરે છે. વૈમાનિક દેવોં પર્થન્તના જીવોના વિષયમાં પણ એમ જ સમજવું.

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં વસ્તુના પુદ્ગલોપચયના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા જીવ અને કર્મપુદ્ગલોના ઉપચયનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (વત્થસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલોવચયે કિં પયોગસા વીસસા ?) હે મદન્ત ! વસ્તુના પુદ્ગલોનો જે ઉપચય (જમાવટ, વૃદ્ધિ) થાય છે, તે શું પ્રયોગથી (પુરુષ પ્રયત્નથી) થાય છે, કે સ્વાભાવિક રીતે થાય છે ? એટલે કે પુરુષ પ્રયત્ન વિના થાય છે ?

સ્વાભાવિકઃ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! પયોગસાવિ વીસસાવિ ’ હે ગૌતમ ! વસ્ત્રસ્ય પુદ્ગલોપચયઃ પ્રયોગેનાપિ — પુરુષાદિવ્યાપારેનાપિ, વિસ્ત્રપયાઽપિ સ્વભાવેનાપિ । તત્તો ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ જહાણં મંતે ! વત્થસ્સ ણં પોગ્ગલોવચણં પયોગસા વિ, વીસસા વિ ’ હે મદન્ત ! યથા સ્વલ્લ વસ્ત્રસ્ય પુદ્ગલોપચયઃ પ્રયોગેનાપિ,—પુરુષવ્યાપારેનાપિ, વિસ્ત્રસયાઽપિ—સ્વભાવેનાપિ, ‘ તદા ણં જીવાણં કમ્મોવચણં કિં પયોગસા, વીસસા ? ’ તથા સ્વલ્લ જીવાણં કર્મોપચયઃ કિંમ્ પ્રયોગેનાપિ પુરુષાદિવ્યાપારેનાપિ વિસ્ત્રસયા સ્વભાવેનાપિ ભવતિ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! પયોગસા, ણો વીસસા । ’ હે ગૌતમ ! જીવાણં કર્મ પુદ્ગલોપચયઃ પ્રયોગેનાપિ

હૈ અર્થાત્ પુરુષવ્યાપાર કે વિના હી હોતા હૈ ? હસ્કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પયોગસા વિ વીસસા વિ) વસ્ત્ર કે પુદ્ગલોં કા જો ઉપચય હોતા હૈં વહ પુરુષાદિ કે વ્યાપાર સે બી હોતા હૈં ઓર પુરુષાદિ કે વ્યાપાર કે વિના બી હોતા હૈં, અબ ગૌતમસ્વામી પુનઃ હસી વિષય કો લેકર પ્રશ્ન સે પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ—(જહાણં મંતે ! વત્થસ્સ ણં પોગ્ગલોવચણં પયોગસા વિ વીસસા વિ) હે મદન્ત ! જિસ તરહ વસ્ત્ર કે પુદ્ગલોં કા ઉપચય પ્રયોગ સે બી હોતા હૈં ઓર પ્રયોગ કે વિના—સ્વાભાવિક રીતિ સે બી હોતા હૈં (તદાણં જીવાણં કમ્મોવચણં કિં પયોગસા વીસસા) હસી તરહ સે કયા જીવોં કે જો કર્મ કા ઉપચય હોતા હૈં વહ કયા પ્રયોગ સે બી હોતા હૈં ? યા પ્રયોગ કે વિના બી હોતા હૈં ? હસ્કા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ—(ગોયમા) ગૌતમ ! (પયોગસા ણો વીસસા) જીવોં કે જો કર્મ કા

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે—(ગોયમા ! પયોગસા વિ વીસસા વિ) હે ગૌતમ ! વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોનો જે ઉપચય થાય છે તે પ્રયોગથી (પુરુષાદિની પ્રવૃત્તિથી) પણ થાય છે અને સ્વાભાવિક રીતે પણ થાય છે, એટલે કે પુરુષાદિની પ્રવૃત્તિ વિના પણ થાય છે.

ગૌતમ સ્વામી જીવોનાં પુદ્ગલોપચયના વિષયમાં એવો પ્રશ્ન કરે છે કે (જહાણં મંતે ! વત્થસ્સ ણં પોગ્ગલોવચણં પયોગસા વિ વીસસા વિ) હે મદન્ત ! જેવી રીતે વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોનો ઉપચય પ્રયોગથી પણ થાય છે અને પ્રયોગ વિના સ્વાભાવિક રીતે પણ થાય છે, (તદાણં જીવાણં કમ્મોવચણં કિં પયોગસા વીસસા ?) એજ પ્રમાણે શું જીવોનાં પુદ્ગલોનો ઉપચય પ્રયોગથી પણ થાય છે અને સ્વાભાવિક રીતે (પ્રયોગ વિના) પણ થાય છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પયોગસા ણો વીસસા) જીવોને કર્મનો જે ઉપચય થાય છે તે પ્રયોગથી

વાદિવ્યાપારેણૈવ ભવતિ નો વિસ્તસયા સ્વભાવેન, અન્યથા અયોગિનોઽપિ કર્મ-
વન્ધાપત્તિઃ સ્યાત્ । ગૌતમસ્તત્ર કારણં પૃચ્છતિ—‘ સે કેળદ્દેણ ’ હે ભદન્ત !
તત્ કેનાર્થેન કથં તાવત્ જીવાનાં કર્મોપચયઃ પ્રયોગેણૈવ, નો સ્વભાવેન ? ભગવા-
નાહ—‘ ગોયમા ! જીવાણં તિવિદ્દે પયોગે પણ્ણત્તે હે ગૌતમ ! જીવાનાં ત્રિવિધઃ
પ્રયોગઃ, પ્રજ્ઞસઃ, ‘ તં જહા—મણપ્પઓગે, વહપ્પઓગે, કાયપ્પઓગે ’ તદ્યથા—મનઃ
પ્રયોગઃ, માનસિકશુભાશુભચિન્તનાદિવ્યાપારઃ, વચઃપ્રયોગઃ—શબ્દોચ્ચારણાદિ-
વચનવ્યાપારઃ, કાયપ્રયોગશ્ચ ચેષ્ટા, પરતાડનહિંસનાદિકાયિકવ્યાપારઃ, ‘ ઇચ્છે-
ણં તિવિદ્દેણં પઓગેણં જીવાણં કમ્મોવચણ પયોગસા, નો વીસસા ’ इत्यनेन

ઉપચય હોતા હૈ વહ પ્રયોગ સે હી—પુરુષ આદિ વ્યાપાર સે હી હોતા હૈ,
સ્વભાવ સે નહીં હોતા હૈ । યદિ સ્વભાવ સે હી જીવોં કે કર્મપુદ્ગલોં કા
ઉપચય હોના માના જાય તો અયોગિ જીવોં કે ભી કર્મબંધ હોને કી
આપત્તિ આ જાવેગી । અવ ગૌતમ હસ વિષય મેં કારણ જાનને કી ઇચ્છા
સે પૂછતે હૈં કિ (સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે
કહતે હૈં કિ જીવોં કે કર્મોપચય પ્રયોગ સે હી હોતા હૈ—સ્વભાવ સે નહીં
હોના—હસકા ઉત્તર દેતે હુઅ પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ—(ગોયમા) હે
ગૌતમ ! (જીવાણં તિવિદ્દે પઓગે પણ્ણત્તે) જીવોં કે ત્રીન પ્રકાર કે
પ્રયોગ કહે ગયે હૈં—(તં જહા) જો હસ પ્રકાર સે હૈં—(મણપ્પઓગે, વહ-
પ્પઓગે, કાયપ્પઓગે) મનઃ પ્રયોગ—માનસિક શુભાશુભ ચિન્તન આદિ
વિચાર, વચઃ પ્રયોગ—શબ્દોચ્ચારણ આદિરૂપ વચન વ્યાપાર, ઔર કાયપ્ર-
યોગ—ચેષ્ટા કરને, દૂસરોં કો તાડને ઔર હિંસા ઔદિ કરને રૂપ શરીર
કા વ્યાપાર (ઇચ્છેણં તિવિદ્દેણં પઓગેણં જીવાણં કમ્મોવચણ પઓ-

(પુરુષાદિના વ્યાપારથી) જ થાય છે, સ્વાભાવિક રીતે થતો નથી. જો સ્વભા-
વથી જ હોવોને કર્મપુદ્ગલોના ઉપચય થાય છે એમ માનવામાં આવે તો
અયોગિ હોવોને પણ કર્મબંધ થવાની વાત સ્વીકારવી પડશે તેનું કારણ
બાણુવા માટે ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે (સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત ! આપ શા
કારણે એવું કહો છો કે હોવોને કર્મનેા ઉપચય પ્રયોગથી જ થાય છે,
સ્વભાવથી થતો નથી ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જીવાણં તિવિદ્દે પઓગે પણ્ણત્તે)
હોવોના ત્રણ પ્રકારના પ્રયોગ કહ્યા છે—“ તંજહા ” જે આ પ્રમાણે છે—

(મણપ્પઓગે, વહપ્પઓગે, કાયપ્પઓગે)—(૧) મનપ્રયોગ—માનસિક શુભા-
શુભ ચિન્તન આદિ વિચાર, (૨) વચનપ્રયોગ—શબ્દોચ્ચારણ આદિ રૂપ વ્યાપાર,
અને (૩) કાયપ્રયોગ—શારીરિક ચેષ્ટા, મારપીટ આદિ રૂપ શારીરિક વ્યાપાર.
(ઇચ્છેણં તિવિદ્દેણં પઓગેણં જીવાણં કમ્મોવચણ પઓગસા જો વીસસા) આ

ઉપર્યુક્તેન ત્રિવિધેન પ્રયોગેણ જીવાનાં કર્મોપચયઃ—કર્મબંધો ભવતિ પ્રયોગેણૈવ, નો વિસ્ત્રસયા સ્વભાવેન । ‘ એવં સર્વેસિ પંચિન્દ્રિયાણં તિવિદે પઞ્ચોગે ભાણિયન્તે ’ એવં—તથૈવ સર્વેષાં પન્ચેન્દ્રિયાણાં જીવાનાં ત્રિવિધઃ પ્રયોગઃ મનોવચઃકાયભેદેન ત્રિપ્રકારો વ્યાપારો ભણિતવ્યઃ । ‘ પૃથ્વીકાઙ્ગાણં એગવિદેણં પઞ્ચોગેણં ’ પૃથ્વીકાયાિકાનાં જીવાનામ્ એકવિધેન પ્રયોગેણૈવ કાયવ્યાપારરૂપેણ કર્મોપચયો વક્તવ્યઃ, ‘ એવં જાવ-વણસ્સઙ્કાઙ્ગાણં ’ એવં પૃથ્વીકાયાિકવદેવ યાવત્—અપ્કાયાિક-તેજસ્કાયાિક-વાયુકાયાિકાનાં વનસ્પતિકાયાિકાનામપિ એકવિધેન કાયવ્યાપાર લક્ષણેન પ્રયોગેણૈવ કર્મોપચયો વોધ્યઃ । ‘ વિગલ્લેન્દ્રિયાણં દુવિદે પઞ્ચોગે પળ્લન્તે ’

ગસા, નો વીસસા) હસ તીન પ્રકાર કે પ્રયોગ સે જીવોં કે કર્મોપચય હોતા હૈ અતઃ હસ કર્મોપચય—કર્મબંધ મેં કારણ જીવ કા ત્રિવિધરૂપ પ્રયોગ પડતા હૈ હસલિયે વહ કર્મોપચય પ્રયોગ સે હોતા હૈ સ્વાભાવ સે નહીં, એમા માનના ચાહિયે (એવં સર્વેસિ પંચિન્દ્રિયાણં તિવિદે પઞ્ચોગે ભાણિયન્તે) જિતને બી પંચેન્દ્રિય જીવ હૈં, ડન સબ કે યહ તીન પ્રકાર કા પ્રયોગ હોતા હૈં (પૃથ્વીકાઙ્ગાણં એગવિદેણં પઞ્ચોગેણં) પૃથ્વીકાયાિક જો એકેન્દ્રિય જીવ હૈં—ડનકે એક કાયપ્રયોગ હી હોતા હૈં—ડસસે વે કર્મોપચય ક્રિયા કરતે હૈં । (એવં જાવ વણસ્સઙ્કાઙ્ગાણં) હસી તરહ સે અપ્કાયાિક, તેજસ્કાયાિક, વાયુકાયાિક ઓર વનસ્પતિકાયાિક યે એકેન્દ્રિય જીવ બી એક કેવલ કાયપ્રયોગ સે હી કર્મોપચય કરતે રહતે હૈં એમા જાનના ચાહિયે । અવ રહે દોઢન્દ્રિય તેઙ્ગન્દ્રિય ઓર ચૌઢન્દ્રિય જીવ સો યે (વિગલ્લેન્દ્રિયાણં દુવિદે પઞ્ચોગે પળ્લન્તે) ડન વિકલેન્દ્રિય જીવોં કે

ત્રણ પ્રકારના પ્રયોગથી જીવોને કર્મોપચય થાય છે તેથી આ કર્મોપચયના (કર્મબંધના) કારણ રૂપ જીવના એ ત્રિવિધ પ્રયોગ ગણાય છે. તેથીજ એવું કહ્યું છે કે કર્મોપચય પ્રયોગથી જ થાય છે, સ્વભાવથી થતો નથી.

(એવં સર્વેસિ પંચિન્દ્રિયાણં તિવિદે પઞ્ચોગે ભાણિયન્તે) એજ પ્રમાણે બધાં પંચેન્દ્રિય જીવોનાં પણ એજ ત્રણ પ્રયોગ હોય છે. (પૃથ્વીકાઙ્ગાણં એગવિદેણં પઞ્ચોગેણં) પૃથ્વીકાયાિક જીવોને એક કાયપ્રયોગ જ હોય છે. તેઓ તે પ્રયોગ દ્વારા જ કર્મોપચય કરે છે. (એવં જાવ વણસ્સઙ્કાઙ્ગાણં) એજ પ્રમાણે અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય, એ એકેન્દ્રિય જીવોને પણ ફક્ત એક જ પ્રયોગ—કાયપ્રયોગ હોય છે, અને તેઓ કાયપ્રયોગથી જ કર્મોપચય કરતા રહે છે. (વિગલ્લેન્દ્રિયાણં દુવિદે પઞ્ચોગે પળ્લન્તે) દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય, એ વિકલેન્દ્રિય જીવોના એ પ્રયોગ હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયાણાં દ્વિ-ત્રિ-ચતુરિન્દ્રિયાણાં જીવાનાં દ્વિવિધઃ પ્રયોગઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, ' તં જહા-વૃષ્પઓગે, કાયપ્પઓગે ય ' તથા-વચઃપ્રયોગઃ, કાયપ્રયોગશ્ચ, ' ઇચ્છે-
 ણં દુવિહેણં પઓગેણં કમ્મોવચ્છ પયોગસા, નો વીમસા ' ઇત્યેતેન ઉપર્યુક્તરૂપેણ
 દ્વિવિધેન પ્રયોગેણ કર્મોપચયઃ વિકલેન્દ્રિયાણાં પ્રયોગેણૈવ, નો વિસ્રસયા-સ્વભાવેન
 ' સે તેણદ્દેણં, જાવ-નો વીસસા ' હે ગૌતમ । તત્ તેનાર્થેન યાવત્-જીવાનાં
 કર્મોપચયઃ પ્રયોગેણૈવ, નો વિસ્રસયા-સ્વભાવેન, ' એવં જસ્સ જો પયોગો, જાવ-
 વેમાણિયાણં ' એવં તથૈવ પૂર્વોક્તદેવ યસ્ય જીવસ્ય યઃ પ્રયોગઃ માનસિકો વા,
 વાચિકો વા, કાયિકો વા, તસ્ય તથૈવ વક્તવ્યઃ, યાવત્-વૈમાનિકાનામ્-વૈમાનિક-
 દેવપર્યન્તાનામ્ વોધ્યઃ, યાવત્કરુણાત્-નૈરયિકાસુગ્ધુમારાદિમવનપતિ-વાનવ્ય-
 ન્તર-જ્યોતિષિકદેવાઃ સંગ્રાહ્યાઃ ॥ સુ૦ ૨ ॥

દો પ્રકાર કા પ્રયોગ હોતા હૈ (તં જહા) જૈસે કિ (વૃષ્પઓગે, કાય-
 પ્પઓગે) વચનપ્રયોગ ઓર કાયપ્રયોગ (ઇચ્છેણં દુવિહેણં પઓગેણં
 કમ્મોવચ્છ પયોગસા નો વીમસા) હન દો પ્રકાર કે પ્રયોગ સે યે વિક-
 લેન્દ્રિય જીવ કર્મોપચય કરતે હૈં-અતઃ હનકા કર્મોપચય પ્રયોગદ્વારા હી
 હોતા હૈ સ્વભાવ સે નહીં (સે તેણદ્દેણં જાવ, નો વીસસા) હસી કારણ
 હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ જીવોં કે જો કર્મોપચય હોતા હૈ, વહ
 પ્રયોગ સે હી હોતા હૈ-સ્વભાવ સે નહીં, (એવં જસ્સ જો પઓગો જાવ
 વેમાણિયાણં) હસ તરહ જિસ જીવ કે જો પ્રયોગ હો-ચાહે વહ માન-
 સિક પ્રયોગ હો, ચાહે વહ વાચનિક પ્રયોગ હો, ચાહે વહ કાયિક હો
 ઉસકે ઉસી પ્રયોગ સે કર્મબંધ હોતા હૈ-એસા યાવત્ વૈમાનિક દેવોં તક

“ તં જહા ” જેવાં કે (વૃષ્પઓગે, કાયપ્પઓગે)-(૧) વચનપ્રયોગ અને
 કાયપ્રયોગ. (ઇચ્છેણં દુવિહેણં પઓગેણં કમ્મોવચ્છ પયોગસા, નો વીમસા)
 તે જે પ્રકારના પ્રયોગોથી વિકલેન્દ્રિય જીવો કર્મોપચય કરે છે. તેથી તેમનો
 કર્મોપચય પ્રયોગથી જ થાય છે, પ્રયોગ વિના (સ્વાભાવિક રીતે) થતો નથી.
 (સે કેણદ્દેણં જાવ નો વીસસા) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે
 જીવોને જે કર્મોપચય થાય છે તે પ્રયોગ દ્વારા થાય છે, સ્વાભાવિક રીતે
 (પ્રયોગ વિના) થતો નથી (એવં જસ્સ જો પઓગો જાવ વેમાણિયાણં) એજ
 પ્રમાણે જે જીવના જે પ્રયોગ હોય છે તે પ્રયોગ દ્વારા જ તે કર્મોપચય કરે
 છે-કર્મબંધ કરે છે. એટલે કે માનસિક, કાયિક અથવા વાચિક, જે પ્રકારનો
 જીવનો પ્રયોગ (વ્યાપાર) હોય તે પ્રકારના પ્રયોગ દ્વારા જ તે કર્મોનો બંધ
 કરતો રહે છે. એજ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવો વિષે સમજવું.

જીવાનાં કર્મપુદ્ગલોપચયસ્ય સાદિસાન્તત્વવિષયે વસ્તુપુદ્ગલોપચયદૃષ્ટા-
ન્તેન વિશેષં પ્રરૂપયિતુમાહ—‘વત્થસ્સ ણં ભંતે ’ इत्यादि ।

મૂલમ્—વત્થસ્સ ણં ભંતે ! પોગ્ગલોવચ્ચે કિં સાહ્ણે, સપ-
જ્જવસિણ્ણે ૧, સાહ્ણે અપજ્જવસિણ્ણે ૨, અણાહ્ણે સપજ્જવસિણ્ણે ૩,
અણાહ્ણે અપજ્જવસિણ્ણે ૪ ? । ગોયમા ! વત્થસ્સ ણં પોગ્ગલો
વચ્ચે સાહ્ણે—સપજ્જવસિણ્ણે, ણો સાહ્ણે—અપજ્જવસિણ્ણે, ણો
અણાહ્ણે—સપજ્જવસિણ્ણે, ણો અણાહ્ણે અપજ્જવસિણ્ણે જહાણં
ભંતે ! વત્થસ્સ પોગ્ગલોવચ્ચે સાહ્ણે સપજ્જવસિણ્ણે ? નો
સાહ્ણે અપજ્જવસિણ્ણે ૨, નો અણાહ્ણે સપજ્જવસિણ્ણે ૩,
નો અણાહ્ણે અપજ્જવસિણ્ણે ૪, તહા ણં જીવાણં કમ્મો-
વચ્ચે પુચ્છા ? ગોયમા ! અત્થેગહ્યાણં જીવાણં કમ્મો-
વચ્ચે, સાહ્ણે સપજ્જવસિણ્ણે, અત્થેગહ્યાણં અણાહ્ણે
સપજ્જવસિણ્ણે, અત્થે ગહ્યાણં અણાહ્ણે અપજ્જવસિણ્ણે,
ણો ચેવ ણં જીવાણં કમ્મોવચ્ચે સાહ્ણે અપજ્જવ-
સિણ્ણે । સે કેણટ્ટેણં ? । ગોયમા ! ઇરિયાવહિયબંધયસ્સ
કમ્મોવચ્ચે સાહ્ણે સપજ્જવસિણ્ણે, ભવસિદ્ધિયસ્સ કમ્મોવ-
વચ્ચે અણાહ્ણે સપજ્જવસિણ્ણે, અભવસિદ્ધિયસ્સ કમ્મોવ-
વચ્ચે અણાહ્ણે અપજ્જવસિણ્ણે, સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! एवं
બુચ્છઈ અત્થેગહ્યાણં જીવાણં કમ્મોવચ્ચે સાહ્ણે ० ણો ચેવ ણં
જીવાણં કમ્મોવચ્ચે સાહ્ણે અપજ્જવસિણ્ણે । વત્થે ણં ભંતે !

કહનાં ચાહિયે, યહાં યાવત્ શબ્દ સે નૈરયિક, અસુરકુમાર આદિ ભવ-
નપતિ, વાનવ્યન્તર ઔર જ્યોતિષિક દેવ ઇનકા ગ્રહણ હુઆ હૈ ॥ સૂ. ૨ ॥

અહીં ‘ યાવત્) પદ્ધતી નારકો, અસુરકુમારો, વાનવ્યન્તરો અને જ્યોતિષિક
દેવોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

કિં સાહ્ય સપજ્જવસિય?, ચડમંગો । ગોયમા ! વત્થે સાહ્ય સપજ્જવસિય, અવસેસા તિલ્લિવિ પહિસેહેયઠ્ઠા, । જહા ણં મંતે ! વત્થે સાહ્ય સપજ્જવસિય, ણો સાહ્ય અપ-જ્જવસિય, ણો અણાહ્ય સપજ્જવસિય, ણો અણાહ્ય અપ-જ્જવસિય, તહા ણં જીવા ણં કિં સાહ્યા સપજ્જવસિયા ?, ચડમંગો પુચ્છા ? । ગોયમા ! અત્થેગહ્યા સાહ્યા સપજ્જ-વસિયા, ચત્તારિ વિ ભાણિયઠ્ઠા । સે કેણદ્દેણં ? ગોયમા ! નેરહ્યા તિરિક્કજોણિયા મણુસ્સા, દેવા ગહમાગહં પહુચ્ચ સાહ્યા સપજ્જવસિયા । સિદ્ધા ગહં પહુચ્ચ સાહ્યા અપજ્જવ-સિયા । ભવસિદ્ધિયા લલ્લિં પહુચ્ચ અણાહ્યા સપજ્જવસિયા, અભવસિદ્ધિયા સંસારં પહુચ્ચ અણાહ્યા અપજ્જવસિયા, સે તેણદ્દેણં ॥ સૂ૦ ૩ ॥

હાયા—વત્તસ્ય ચ ભદન્ત ! પુદ્ગલોપચયઃ કિં સાદિકઃ—સપર્યવસિતઃ ૧, સાદિકઃ—અપર્યવસિતઃ ૨, અનાદિકઃ—સપર્યવસિતઃ ૩, અનાદિકઃ અપર્યવસિતઃ ૪?, ગૌતમ ! વત્તસ્ય ચલુ પુદ્ગલોપચયઃ સાદિકઃ સપર્યવસિતઃ, નો સાદિકઃ અપર્ય-

(વત્થસ્સ ણં મંતે !) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(વત્થસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલોવચણે કિં સાહ્ય સપજ્જવ-સિય, સાહ્ય અપજ્જવસિય, અણાહ્ય સપજ્જવસિય, અણાહ્ય અપજ્જ-વસિય) હે ભદન્ત ! વત્ત કે જો પુદ્ગલોપચય હોતા હૈ, વહ કયા સાદિ સ્તાન્ત હૈ ? અથવા સાદિ અનન્ત હૈ ? યા અનાદિ સ્તાન્ત હૈ ? કિ—અનાદિ અનન્ત હૈ ? (ગોયમા—વત્થસ્સ ણં પોગ્ગલોવચણે સાહ્ય સપજ્જવસિય,

(વત્થસ્સ ણં મંતે !) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(વત્થસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલોવચણે કિં સાહ્ય, સપજ્જવસિય, સાહ્ય અપજ્જવસિય અણાહ્ય સપજ્જવસિય, અણાહ્ય અપજ્જવસિય) હે ભદન્ત ! વત્તનાં પુદ્ગલોપચયો ઉપચય ધાય છે, તે શું આદિ (આદિયુક્ત) સ્તાન્ત (અન્તયુક્ત) હોય છે ? કે સાદિ અનન્ત હોય છે ? કે અનાદિ સ્તાન્ત હોય છે ? કે અનાદિ અનન્ત હોય છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (વત્થસ્સ ણં પોગ્ગલોવચણે સાહ્ય સપજ્જવસિય, ણો

વસિતઃ, નો અનાદિકઃ સપર્યવસિતઃ, નો અનાદિકઃ અપર્યવસિતઃ । યથા સ્વલુ
 મદન્ત ! વસ્ત્રસ્ય પુદ્ગલોપચયઃ, સાદિકઃ સપર્યવસિતઃ ૧, નો સાદિકોઽપર્યવ-
 સિતઃ ૨, નો અનાદિકઃ સપર્યવસિતઃ ૩, નો અનાદિકઃ અપર્યવસિતઃ ૪, તથા સ્વલુ
 જીવાનાં કર્મોપચયઃ પૃચ્છા ? ગૌતમ ! અસ્ત્યેકેષાં જીવાનાં કર્મોપચયઃ સાદિકઃ
 સપર્યવસિતઃ, અસ્ત્યેકેષામ્ અનાદિકઃ સપર્યવસિકઃ અસ્ત્યેકેષામ્ અનાદિકઃ

ળો સાહૈ અપજ્જવસિૈ, નો અળાહૈ સપજ્જવસિૈ, ળો અળાહૈ અપ-
 જ્જવસિૈ) હે ગૌતમ ! વસ્ત્ર કે જો પુદ્ગલોપચય હોતા હૈ વહ સાદિ સાન્ત
 હૈ, સાદિ અનન્ત નહીં હૈ, ન અનાદિ સાન્ત હૈ ઓર ન વહ અનાદિઅનન્ત
 હૈ । (જહા ણં મંતે ! વત્થસ્સ પોગ્ગલોવચ્ચૈ સાહૈ સપજ્જવસિૈ ળો સાહૈ
 અપજ્જવસિૈ, નો અળાહૈ સપજ્જવસિૈ, ળો અળાહૈ અપજ્જવસિૈ,
 તહા ણં જીવાણં કર્મોવચ્ચૈ પુચ્છા) હે મદન્ત ! જિસ પ્રકાર વસ્ત્ર કા
 પુદ્ગલોપચય સાદિ સાન્ત હૈ । સાદિ અનન્ત નહીં, અનાદિ સાન્ત નહીં હૈ
 ઓર અનાદિ અનન્ત મી નહીં હૈ, ડસી પ્રકાર વ્યા જીવોં કા કર્મોપ-
 ચય મી સાદિ સાન્ત હૈ સાદિ અનન્ત નહીં હૈ ? અનાદિ સાન્ત નહીં હૈ ?
 ઓર અનાદિ અનન્ત મી નહીં હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અત્થેગહ-
 યાણં જીવાણં કર્મોવચ્ચૈ સાહૈ સપજ્જવસિૈ) કિતનેક જીવ ંસે હૈ
 કિ જિનકા કર્મોપચય સાદિ સાન્ત હૈ (અત્થેગહયાણં અળાહૈ સપજ્જ-
 વસિૈ) કિતનેક જીવ ંસે હૈ, કિ જિનકા કર્મોપચય અનાદિ સાન્ત હૈ
 (અત્થેગહયાણં અળાહૈ અપજ્જવસિૈ) તથા કિતનેક જીવ ંસે હૈ

સાહૈ અપજ્જવસિૈ, ળો અળાહૈ સપજ્જવસિૈ, ળો અળાહૈ અપજ્જવસિૈ) વસ્ત્રનાં
 પુદ્ગલોનો જે ઉપચય થાય છે તે સાદિ સાન્ત હોય છે, સાદિ અનન્ત હોતો નથી
 અનાદિ સાન્ત હોતો નથી અને અનાદિ અનન્ત પણ હોતો નથી. (જહાણં મંતે !
 વત્થસ્સ પોગ્ગલોવચ્ચે સાહૈ સપજ્જવસિૈ, ળો સાહૈ અપજ્જવસિૈ, ળો અળાહૈ
 અપજ્જવસિૈ, તહાણં જીવાણં કર્મોવચ્ચૈ પુચ્છા) હે મદન્ત ! જેવી રીતે વસ્ત્રનાં
 પુદ્ગલોનો ઉપચય સાદિ સાન્ત હોય છે, સાદિ અનન્ત હોતો નથી, અનાદિ
 સાન્ત હોતો નથી અને અનાદિ અનન્ત હોતો નથી, એજ પ્રમાણે શું જીવોનાં
 પુદ્ગલોનો ઉપચય પણ સાદિ સાન્ત હોય છે ? શું તે સાદિ અનન્ત, અનાદિ
 સાન્ત અને અનાદિ અનન્ત હોતો નથી ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અત્થેગ
 હયાણં જીવાણં કર્મોવચ્ચૈ સાહૈ સપજ્જવસિૈ) હે ગૌતમ ! કેટલાક જીવો
 એવાં હોય છે કે તેમનો કર્મોપચય સાદિ સાન્ત હોય છે, (અત્થેગહયાણં
 અળાહૈ સપજ્જવસિૈ) કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય અનાદિ સાન્ત હોય છે,
 (અત્થેગહયાણં અળાહૈ અપજ્જવસિૈ) કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય અનાદિ

અપર્યવસિતઃ, નો ચૈવ સ્વલ્લુ જીવાનાં કર્મોપચયઃ સાદિકોઽપર્યવસિતઃ । તત્
કેનાર્થેન ? । ગૌતમ ! એર્થાપથિકબન્ધકસ્ય કર્મોપચયઃ સાદિકઃ સપર્યવસિતઃ ।
ભવસિદ્ધિકસ્ય કર્મોપચયોઽનાદિકઃ સપર્યવસિતઃ, અભવસિદ્ધિકસ્ય કર્મોપચયઃ
અનાદિકોઽપર્યવસિતઃ, તત્ તેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમ્બુચ્યતે-અસ્ત્યેકેષાં જીવાનાં

કિ જિનકા કર્મોપચય અનાદિ અનન્ત હૈં (જો ચૈવ જં જીવા જં કર્મ્મો-
વચ્ચે સાહ્એ અપજ્જવસિએ) પરન્તુ એસા કોઈ ખી જીવ નહીં હૈ કિ
જિસકા કર્મોપચય સાદિ ઓર અનન્ત હો । (સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત !
એસા આપ કિસ કોરણ સે કહતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ઈરિયા
વહિયબંધયસ્સ કર્મ્મોવચ્ચે સાહ્એ સપજ્જવસિએ) એર્થાપથિકબન્ધક કે
૧૧ વે ૧૨ વે ઓર ૧૩ વે ગુણસ્થાનવર્તી જીવ કે કર્મોપચય સાદિ ઓર
સાન્ત હોતા હૈ (ભવસિદ્ધિયસ્સ કર્મ્મોવચ્ચે અણાહ્એ સપજ્જવસિએ)
ભવસિદ્ધિક જીવ કા કર્મોપચય અનાદિ સાન્ત હોતા હૈ । (અભવસિ-
દ્ધિયસ્સ કર્મ્મોવચ્ચે અણાહ્એ અપજ્જવસિએ) અભવસિદ્ધિક જીવ કા
કર્મોપચય અનાદિ અનન્ત હોતા હૈ । (સે તેળદ્દેણં ગોયમા ! એવં બુચ્ચહ)
હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને પૂર્વોક્ત રૂપ સે એસા કહા હૈ કિ (અત્યેગ-
હયાણં જીવાણં) કિતનેક જીવોં કા (કર્મ્મોવચ્ચે) કર્મોપચય (સાહ્એ૦
જો ચૈવ જં જીવાણં કર્મ્મોવચ્ચે સાહ્એ અપજ્જવસિએ) સાદિ સાન્ત
હોતા હૈ, કિતનેક જીવોં કા કર્મોપચય અનાદિ સાન્ત હોતા હૈ કિતનેક
જીવોં કા કર્મોપચય અનાદિ અનન્ત હોતા હૈ-પરન્તુ એસા કોઈ સા ખી

અનંત હોય છે, (જો ચૈવ જં જીવાણં કર્મ્મોવચ્ચે સાહ્એ અપજ્જવસિએ) પણ
એવો કોઈ પણ જીવ નથી કે જેનો કર્મોપચય સાદિ અને અનંત હોય.
(સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ઈરિયાવહિયબંધયસ્સ કર્મ્મોવચ્ચે સાહ્એ સપ-
જ્જવસિએ) એર્થાપથિક બંધકનો-૧૧ માં, બારમાં અને તેરમાં ગુણસ્થાનવર્તી
જીવનો કર્મોપચય સાદિ અને સાન્ત હોય છે. (ભવસિદ્ધિયસ્સ કર્મ્મોવચ્ચે અણા-
હ્એ સપજ્જવસિએ) ભવસિદ્ધિક જીવનો કર્મોપચય અનાદિ સાન્ત હોય છે.
(અભવસિદ્ધિયસ્સ કર્મ્મોવચ્ચે અણાહ્એ અપજ્જવસિએ) અભવસિદ્ધિક જીવનો કર્મો-
પચય અનાદિ અનંત હોય છે. (સે તેળદ્દેણં ગોયમા ! એવં બુચ્ચહ) હે
ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે (અત્યેગહયાણં જીવાણં) કેટલાક
જીવોનો (કર્મ્મોવચ્ચે) કર્મોપચય (સાહ્એ૦ જો ચૈવ જં જીવાણં કર્મ્મોવચ્ચે
સાહ્એ અપજ્જવસિએ) સાદિ સાન્ત હોય છે, કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય અનાદિ
સાન્ત હોય છે અને કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય અનાદિ અનંત હોય છે.
પરંતુ એક પણ એવો જીવ નથી હોતો કે જેનો કર્મોપચય સાદિ અનંત હોય.

કર્મોપચયઃ સાદિકઃ, નો ચૈવ સ્વલુ જીવાનાં કર્મોપચયઃ સાદિકઃ
અપર્યવસિતઃ । વસ્ત્વં સ્વલુ ભદન્ત ! કિં સાદિકમ્-સપર્યવસિતમ્ , ચતુર્ભંજમ્ ?
ગૌતમ ! વસ્ત્વં સાદિકં સપર્યવસિતમ્ , અવશેષાસ્ત્રયોઽપિ પ્રતિષેધયિતવ્યાઃ
યથા સ્વલુ ભદન્ત ! વસ્ત્વં સાદિકં સપર્યવસિતમ્ , નો સાદિકમ્ અપર્યવસિતમ્ , નો
અનાદિકં સપર્યવસિતમ્ , નો અનાદિકમ્ અપર્યવસિતં તથા જીવાઃ કિં સાદિકાઃ
સપર્યવસિતાઃ, ચતુર્ભંજમ્ પૃચ્છા ? ગૌતમ ! અસ્ત્યેકકે સાદિકાઃ સપર્યવસિતાઃ,
ચત્વારોઽપિ મણિતવ્યાઃ ।

જીવ નહીં હૈ કિ જિસકા કર્મોપચય સાદિ ઓર અનન્ત હો
(વત્થે ણં મંતે ! કિં સાહૈ સપજ્જવસિહ, ચત્તમંગો) હે ભદન્ત !
વસ્ત્ર કયા સાદિસાન્ત હૈ ? કિ સાદિ અનન્ત હૈ ? યા અનાદિ
સાન્ત હૈ ? કિ અનાદિ અનન્ત હૈ ? હસ પ્રકાર યે યહાં ચાર મંગ હોતે હૈ
કયા ? (ગોયમા ! વત્થે સાહૈ સપજ્જવસિહ, અવસેસા તિન્નિ વિ પહિસેહે
યવ્વા) હે ગૌતમ ! વસ્ત્ર સાદિ સાન્ત હૈ બાકી કે તીન મંગ વસ્ત્ર મેં
પ્રતિષેધ્ય હૈ । (જહા ણં મંતે ! વત્થે સાહૈ સપજ્જવસિહ, ણો સાહૈ
અપજ્જવસિહ, ણો અણાહૈ સપજ્જવસિહ, ણો અણાહૈ અપજ્જવસિહ-
તહાણં જીવાણં કિં સાહ્યા સપજ્જવસિયા ? ચત્તમંગો પુચ્છા) હે ભદન્ત !
વસ્ત્ર જિસ તરહ સે સાદિ સાન્ત હૈ, વહ સાદિ અનન્ત નહીં હૈ, અનાદિ
સાન્ત નહીં હૈ, ઓર અનાદિ અનન્ત બી નહીં હૈ, ડસી પ્રકાર સે કયા
જીવ બી સાદિ સાન્ત હૈ ? વે સાદિ અનન્ત નહીં હૈ કયા ? અનાદિ
સાન્ત નહીં હૈ ? કયા ? અનાદિ અનન્ત નહીં હૈ કયા ? (ગોયમા !) હે

(વત્થે ણં મંતે કિં સાહૈ સપજ્જવસિહ ચત્તમંગો) હે ભદન્ત ! વસ્ત્ર
સાદિ (આદિથી યુક્ત) સાન્ત (અન્તથી યુક્ત) છે, કે સાદિ અનન્ત છે ?
અથવા અનાદિ સાન્ત છે, કે અનાદિ અનન્ત છે ? શું વસ્ત્રને આ આરે ભંગ
(વિકલ્પો) લાશુ પડે છે ?

(ગોયમા ! વત્થે સાહૈ સપજ્જવસિહ, અવસેસા તિન્નિ વિ પહિસેહેયવ્વા) હે
ગૌતમ ! વસ્ત્ર આદિ સાન્ત છે, ણાકીના ત્રણે ભંગને અસ્વીકાર થયો સમજવો
એટલે કે વસ્ત્ર સાદિ અનન્ત નથી, અનાદિ સાન્ત નથી અને અનાદિ અનન્ત નથી.

(જહાણં મંતે ! વત્થે સાહૈ સપજ્જવસિહ, ણો સાહૈ અપજ્જવસિહ, ણો
અણાહૈ સપજ્જવસિહ, ણો અણાહૈ અપજ્જવસિહ-તહાણં જીવાણં કિં સાહ્યા સપ-
જ્જવસિયા ? ચત્તમંગો પુચ્છા) હે ભદન્ત ! જેમ વસ્ત્ર સાદિ સાન્ત છે, તે
સાદિ અનન્ત નથી, તે અનાદિ સાન્ત નથી અને અનાદિ અનન્ત પણ નથી.
એજ પ્રમાણે શું જીવો પણ સાદિ સાન્ત છે ? શું જીવો સાદિ અનન્ત,
અનાદિ સાન્ત અને અનાદિ અનન્ત નથી ?

तत् केनार्थेन ? गौतम ! नैरयिक-तिर्यग्योनिक-मनुष्य-देवाः, गतिम्-
आगतिं प्रतीत्य सादिकाः सपर्यवसिताः, सिद्धा गतिं प्रतीत्य सादिकाः अपर्यव-
सिताः, भवसिद्धिका लब्धिं प्रतीत्य अनादिकाः सपर्यवसिताः, अभवसिद्धिकाः संसारं
प्रतीत्यानादिका अपर्यवसिताः, तत् तेनार्थेन० ॥ सू० ३ ॥

गौतम ! (अत्थेगइया साइया सपज्जवसिया, चत्तारि वि भाणियन्वा)
 कितनेक जीव ऐसे हैं जो सादि सान्त हैं, कितनेक जीव ऐसे हैं जो
 सादि अनन्त हैं । कितनेक जीव ऐसे हैं जो अनादि सान्त हैं और कि-
 तनेक जीव ऐसे हैं जो अनादि अनन्त हैं । इस प्रकार से यहां चारों
 भंग कहना चाहिये । (से केणट्ठेणं०) हे भदन्त ! ऐसा आप किस
 कारण से कहते हैं ? (गोयमा ! नेरइया तिविखजोणिया मणुस्सा देवा
 गइमागइ पडुच्च साइया, सपज्जवसिया सिद्धा गइं पडुच्च साइया अप-
 ज्जवसिया, भवसिद्धिया लद्धि पडुच्च अणाइया सपज्जवसिया, अभव-
 सिद्धिया संसारं पडुच्च अणाइया अपज्जवसिया से तेणट्ठेणं०) हे गौतम !
 नैरयिक, तिर्यञ्चयोनिक, मनुष्य और देव गति आगति की अपेक्षा
 से सादि सान्त हैं । सिद्ध जीव सिद्ध गति की अपेक्षा से सादि अन-
 न्त हैं । भवसिद्धिक जीव लब्धि की अपेक्षा से अनादि सान्त हैं और
 अभवसिद्धिक जीव संसार की अपेक्षा से अनादि अनन्त हैं ।

(ગોચમા !) હે ગૌતમ ! (અત્યેગદ્વયા સાદ્વયા સપદ્મજવસિયા, ચત્તારિ વિ
માણિયદ્વા) કેટલાક જીવો સાદિ સાન્ત હોય છે, કેટલાક જીવો સાદિ અનન્ત
હોય છે, કેટલાક જીવો અનાદિ સાન્ત હોય છે અને કેટલાક જીવો અનાદિ
અનન્ત હોય છે. આ રીતે અહીં ચારે ભંગ (વિકલ્પો) કહેવા નોંધવો. (સે
કેળદ્વેષેણં ?) હે ભદ્રન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો ?

(ગોયમા ! નેરફ્યા તિરિક્કલ્લોણિયા મળુસ્સા દેવા ગફમાગઈ પઙ્કચ સાઈયા સપ્પજ્જવસિયા, સિદ્ધા ગઈ પઙ્કચ સાઈયા અપ્પજ્જવાસયા, મવસિદ્ધિયા લલ્લિ પઙ્કચ અળાઈયા સપ્પજ્જવસિયા, અમવસિદ્ધિયા સંસારં પઙ્કચ અળાઈયા અપ્પજ્જવસિયા સે તેણદ્દુઠેણં) હે ગૌતમ ! નારકો, તિર્યંચો, મનુષ્યો અને દેવગતિના જીવોને નારક આદિ ગતિમાં આવવાને કારણે સાદિ કહ્યા છે અને નારક આદિ ગતિઓમાંથી તેઓ નીકળવાના હોવાથી તેમને સાન્ત કહ્યા છે. સિદ્ધ જીવ સિદ્ધ ગતિની અપેક્ષાએ સાદિ અનંત છે, લવસિદ્ધિકં જીવ લલ્લિની અપેક્ષાએ અનાદિ સાન્ત છે અને અલવસિદ્ધિકં જીવ સંસારની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત છે, હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે.

ટીકા—‘વત્થસ્સ ણં મતે ! પોગ્ગલોવચણે કિં સાહ્યે સપજ્જવસિણે ? ’ ગૌતમઃ
 પૃચ્છતિ—‘હે મદન્ત ! વસ્થસ્ય ચલુ પુદ્ગલોપચયઃ કિં સાદિકઃ આદિના સહિતઃ, સપ-
 ર્યવસિતઃ પર્યવસિતેન પર્યવસાનેન સહિતઃ સાન્તઃ ? ? અથવા ‘સાહ્યે અપજ્જવસિણે’
 સાદિકઃ—અપર્યવસિતઃ અન્તરહિતઃ ૨ ? , અથવા ‘ અણાહ્યે સપજ્જવસિણે’ અનાદિકઃ
 —આદિરહિતઃ, સપર્યવસિતઃ સાન્તઃ ૩ ? , અથવા ‘અણાહ્યે અપજ્જવસિણે ! ’ અના-
 દિકઃ અપર્યવસિતઃ ૪ કિમ્ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! વત્થસ્સ ણં પોગ્ગલોવચણે

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર ને જીવોં કે કર્મપુદ્ગલોપચય કે દૃષ્ટાન્તત્વ કે
 વિષય મેં વસ્થપુદ્ગલોપચય કે દૃષ્ટાન્ત સે વિશેષતા પ્રસ્થપિત કરને કે લિયે
 (વત્થસ્સ ણં મતે !) इत्यादि सूत्र कहा है—इसमें गौतम ने प्रभु से
 ऐसा पूछा है कि (वत्थस्स णं मते ! पोग्गलोवचणं किं साह्ये सपज्ज-
 वसिणं) हे मदन्त ! वस्त्र का जो पुद्गलोपचय है वह क्या सादि सान्त
 है ? अथवा—(साह्ये अपज्जवसिणं) सादि अनन्त है ? अथवा—(अणा-
 ह्ये सपज्जवसिणं) अनादि सान्त है ? अथवा—(अणाह्ये अपज्जवसिणं)
 अनादि अनन्त है ? जो आदि-प्रारम्भ-सहित होता है उसका नाम
 सादि और जो पर्यवसान-अन्त सहित होता है वह सपर्यवसित होता
 है । तथा जो अन्त रहित होता है वह अपर्यवसित होता है तात्पर्य यह
 है कि यहां परवस्त्र विषय में ऐसे ये चार प्रश्न गौतमस्वामी ने प्रभु से
 पूछे हैं । इनका उत्तर देने के लिये प्रभु ने उनसे कहा (गौयमा) हे

ટીકાર્થ—જીવોનાં કર્મપુદ્ગલોપચયની સાદિ સાન્તતા આદિનું સૂત્રકારે
 વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોપચયના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા આ સૂત્રમાં નિરૂપણ કર્યું છે, અને જીવોનાં
 કર્મપુદ્ગલોપચયમાં રહેલી વિશેષતાનું આ સૂત્રમાં નિરૂપણ કર્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(વત્થસ્સ ણં મતે ! પોગ્ગલોવચણે કિં સાહ્યે સપ-
 જ્જવસિણે ?) હે ભદન્ત ! વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોનો ઉપચય (વૃદ્ધિ, જન્માવ) શું
 સાદિ સાન્ત હોય છે ? અથવા (સાહ્યે અપજ્જવસિણે ?) સાદિ અનન્ત હોય
 છે ? અથવા (અણાહ્યે સપજ્જવસિણે ?) અનાદિ સાન્ત હોય છે ?

અથવા (અણાહ્યે અપજ્જવસિણે ?) અનાદિ અનન્ત હોય છે ? (સાદિ '
 એટલે આદિ (પ્રારંભ) સહિત અને ‘ સપર્યવસિત અથવા સાન્ત ’ એટલે
 અન્ત સહિત, (અપર્યવસિત ’ એટલે અન્ત રહિત) અહીં વસ્ત્રનાં પુદ્ગલો-
 પચયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામીએ ઉપર મુજબ ચાર પ્રશ્નો મહાવીર પ્રભુને
 પૂછ્યા છે. હવે તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—

साइए सपज्जवसिए ' हे गौतम ! वत्थस्स खलु पुद्गलोपचयः सादिकः सपर्यवसितः ' णो साइए अपज्जवसिए ' नो सादिकः अपर्यवसितः ' णो अणाइए सपज्जवसिए ' नो वा अनादिकः सपर्यवसितः, ' णो अणाइए अपज्जवसिए ' नापि अनादिकः अपर्यवसितो वा वत्थस्स पुद्गलोपचयो भवति, गौतमः पृच्छति— ' जहा णं भंते ! वत्थस्स पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए ' हे भदन्त ! यथा खलु वत्थस्स पुद्गलोपचयः सादिकः—सपर्यवसितो भवति, ' णो साइए

गौतम ! ' वत्थस्स णं पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए) वत्थ का जो पुद्गलोपचय है वह सादि सान्त है ' णो साइए अपज्जवसिए ' सादि अनन्त नहीं है ' णो अणाइए सपज्जवसिए ' अनादि सान्त नहीं है (णो अणाइए अपज्जवसिए) और अनादि अनन्त भी नहीं है । कहने का भाव यह है कि वत्थ में जो पुद्गलोपचय है वह प्रारंभ होने के कारण तो सादि है और भविष्य में वह नष्ट हो जाने वाला है इसलिये सान्त है सादि अपर्यवसित वह इसलिये नहीं है कि प्रारंभ होने पर भी वह शाश्वत—ध्रुव—रूप में नहीं रहा है, अनादि सपर्यवसित उसे इस लिये नहीं कहा गया है कि वत्थ में उस पुद्गलोपचय की शुरुआत हुई है अनादि अपर्यवसित वह इसलिये अमान्य हुआ है कि वह प्रारंभसहित है और अन्तसहित है । अब गौतम प्रश्न से पुनः पूछते हैं कि (जहा णं भंते ! वत्थस्स पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए) हे भदन्त जिस प्रकार से आपने वत्थ के पुद्गलोपचय को सादि और सान्त कहा है (णो

(गोयमा ! वत्थस्स णं पोग्गलोवचए साइए सपज्जवसिए) हे गौतम ! वत्थनां पुद्गलोपचयोपचय (वृद्धि) सादि सान्त होय छे. (णो साइए अपज्जवसिए) ते सादि अनन्त होतो नथी. (णो अणाइए सपज्जवसिए) ते सादि अनन्त होतो नथी, (णो अणाइए सपज्जवसिए) ते अनादि सान्त होतो नथी, (णो अणाइए अपज्जवसिए) ते अनादि अनन्त पणु होतो नथी. आ कथननुं तात्पर्य नीचे प्रमाणे छे—वत्थनां पुद्गलोपचय प्रारंभथी युक्त होय छे, तेथी तेने सादि कह्यो छे. भविष्यमां तेना नाश थतो होय छे, तेथी तेने सान्त कह्यो छे. तेना प्रारंभ थया पछी ते शाश्वत (नित्य) रूपे रह्यो नथी तेथी तेने सादि अनन्त कह्यो नथी. ते पुद्गलोपचयने अनादि सान्त ओ कारणे कह्यो नथी के वत्थमां ते पुद्गलोपचयने प्रारंभ थयेवो छे. तेने अनादि अनन्त कह्यो नथी कारणे के ते प्रारंभ सहित अने अन्त सहित छे.

गौतम स्वामी हुवे जीने प्रश्न पूछे छे—(जहा णं भंते ! वत्थस्स पोग्गलो वचये साइए सपज्जवसिए) हे भदन्त ! जे वत्थनां पुद्गलोपचयोपचय सादि

અપજ્જવસિણ ' નો સાદિકઃ-અપર્યવસિતઃ, 'જો અણાણ સપજ્જવસિણ ' નો અનાદિકઃ સપર્યવસિતઃ, ' જો અણાણ અપજ્જવસિણ ' નો વા અનાદિકઃ અપર્યવસિતો ભવતિ ' તદ્વા ણં જીવાણં કમ્મોવચણ પુચ્છા ? ' તથા સ્વલુ જીવાનાં કર્મોપચયઃ કિં સાદિકઃ સપર્યવસિતઃ, નો સાદિકઃ અપર્યવસિતઃ, નો વા અનાદિકઃ સપર્યવસિતઃ ન વા અનાદિકઃ અપર્યવસિતો ભવતિ ? इति પૂચ્છા પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ- ' ગોયમા ! અત્યેગહયાણં જીવાણં કમ્મોવચણ સાણ સપજ્જવસિણ, ' હે ગૌતમ !

સાણ અપજ્જવસિણ) સાદિ અનન્ત નહીં કહા હૈ (જો અણાણ સપજ્જવસિણ) અનાદિ સાન્ત નહીં કહા હૈ ઓર (જો અણાણ અપજ્જવસિણ) ન અનાદિ અનન્ત હી કહા હૈ (તદ્વા ણં જીવાણં કમ્મોવચણ પુચ્છા) ઉસી તરહ સે જીવોં કે જો કર્મોપચય-કર્મબંધ હોતા હૈ-ઉસ વિષય મેં મી મેરા એસા હી પૂછના હૈ કિ જીવોં કા કર્મોપચય કયા સાદિ સાન્ત હી હોતા હૈ ? સાદિ અપર્યવસિત નહીં હોતા હૈ ? અનાદિ સપર્યવસિત નહીં હોતા હૈ ? ઓર અનાદિ અપર્યવસિત નહીં હોતા કયા ? હસકા ઉત્તર દેતે હુણ પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! વસ્ત્ર કે પુદ્ગલોપચય કી અપેક્ષા જીવ કે કર્મબંધ મેં વિશેષતા હૈ-જો હસ પ્રકાર સે હૈ-(અત્યેગહયાણં જીવાણં કમ્મોવચણ સાણ સપજ્જવસિણ) કિત-નેક જીવ એસે હૈં કિ જિનકા કર્મોપચય-કર્મબંધ સાદિ ઓર સાન્ત હૈ, યદ્યપિ સિદ્ધાન્ત કી દૃષ્ટિ સે સમસ્ત જીવોં કા કર્મોપચય અનાદિ કહા

સાન્ત હોય છે, (જો સાણ અપજ્જવસિણ) સાદિ અનન્ત હોતો નથી, (જો અણાણ સપજ્જવસિણ) અનાદિ સાન્ત હોતો નથી, અને (જો અણાણ અપજ્જવસિણ) અનાદિ અનન્ત હોતો નથી, (તદ્વાણં જીવાણં કમ્મોવચણ પુચ્છા) એજ પ્રમાણે જીવોના કર્મોપચય (કર્મબંધ) વિષે પણ હું એજ જાણવા માગું છું કે શું જીવોના કર્મોપચય સાદિ સાન્ત હોય છે ? શું તે સાદિ અનન્ત હોતો નથી ? શું તે અનાદિ સાન્ત હોતો નથી ? શું તે અનાદિ અનન્ત હોતો નથી ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! વસ્ત્રનાં પુદ્ગલોપચય કરતાં જીવોના કર્મબંધમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે— (અત્યેગહયાણં જીવાણં કમ્મોવચણ સાણ સપજ્જવસિણ) કેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે તેમનો કર્મોપચય (કર્મબંધ) સાદિ અને સાન્ત હોય છે. જો કે

ગયા છે-ક्यों કિ કર્મબંધ કો સાદિ માનને મેં અનેક દૂષણ આતે હૈં
 उनमें से सब से जबर्दस्त दूषण एक तो यह आता है कि कर्मबन्ध यदि
 सादि माना जावेगा-तो इसके पहिले जीव को बिलकुल सिद्ध के समान
 ही मानना पड़ेगा फिर ऐसी स्थिति में कर्मबन्ध होगा भी कैसे क्योंकि
 कर्मबन्धके कारणभूत मिथ्यात्व अविरति तो वहां है नहीं-फिर भी यदि
 कर्मबन्ध वहां होता है ऐसा कहा जावे तो सिद्धों के भी कर्म का बंध
 हो जाना चाहिये-परन्तु होता नहीं है-अतः सामान्यरूप से यही
 मान्यता है कि जीवके साथ कर्मों का बंध अनादिकाल का है, पर यहां
 जो उसे सादिरूप में प्रकट किया गया है वह किसी कर्मप्रकृति के बंध
 की अपेक्षा से ही किया गया है जैसे जिस जीव को पहिले के गुण-
 स्थानों में जिस कर्मप्रकृति का बंध नहीं होता है वह जीव यदि आगे
 के गुणस्थानों पर चढ़ता है तो उसे उस प्रकृति का बंध हो जाता है
 इस अपेक्षा यह बंध सादि माना गया और जब वह जीव उस स्थान
 से नीचे उतर आता है तो उस प्रकृति का बंध उससे छूट जाता है अतः
 उसका अन्त हो जाता है इसलिये ऐसा कर्मबन्ध सादि और सान्त होता

સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ તો સમસ્ત જીવોના કર્મોપચયને (કર્મબંધને) અનાદિ
 કહ્યો છે, કારણ કે કર્મબંધને સાદિ (પ્રારંભ યુક્ત) માનવામાં અનેક બાધા
 રહેલ છે સૌથી મોટી બાધા તો એ નડે છે કે કર્મબંધને જો સાદિ (પ્રારંભ
 સહિત) માનવામાં આવે તો એ કર્મબંધ થયા પહેલાં જીવને બિલકુલ સિદ્ધ
 સમાન માનવો પડશે અને જો એ વાત માની લેવામાં આવે તો એ સ્થિતિમાં
 કર્મબંધ કેવી રીતે સંભવી શકે ?

કારણ કે કર્મબંધના કારણરૂપ મિથ્યાત્વ અને અવિરતિનો તો તેમનામાં
 અભાવ હોય છે. છતાં પણ “ ત્યાં કર્મબંધ થાય છે, ” એવું કહેવામાં આવે
 તો સિદ્ધોમાં પણ કર્મબંધ સ્વીકારવો પડે; પણ એવું બનતું નથી તેથી
 સામાન્ય રીતે એની માન્યતા છે કે જીવોની સાથે કર્મોનો બંધ અનાદિકાળથી
 અસ્તિત્વ ધરાવે છે પરંતુ અહીં જે કર્મબંધને ‘ સાદિ ’ કહેવામાં આવેલો
 છે તે કોઈ કર્મપ્રકૃતિના બંધની અપેક્ષાએ જ કહેલ છે જેમ કે જે જીવને
 આગલા ગુણસ્થાનોમાં જે કર્મપ્રકૃતિનો બંધ હોતો નથી, તે જીવ જો પછીના
 ગુણસ્થાનો પર ચડે છે તો તેને તે પ્રકૃતિનો બંધ થઈ જાય છે, તે દૃષ્ટિએ
 તે બંધને સાદિ માનવામાં આવેલ છે. જ્યારે જીવ તે સ્થાનથી નીચે ઉતરી
 જાય છે ત્યારે તે પ્રકૃતિનો બંધ તેને છૂટી જાય છે, તેથી તેનો અન્ત આવી
 જાય છે, તે કારણે તે કર્મબંધ સાદિ અને સાન્ત હોય છે. આ વાતને
 ધ્યાનમાં રાખીને કેટલાક જીવોના કર્મબંધરૂપ પુદ્ગલોપચયને સાદિ સાન્ત

અસ્તિ એકેષાં કતિપયાનાં જીવાનાં કર્મોપચયઃ સાદિકઃ સપર્યવસિતો ભવતિ । ‘ અત્યેગદ્યાણં અણાદૈ સપજ્જવસિદ્ધિ’ એકેષાં કતિપયાનાં જીવાનાં તુ કર્મોપચયઃ અનાદિકઃ સપર્યવસિતઃ સાન્તોઽસ્તિ ‘ અત્યેગદ્યાણં અણાદૈ અપજ્જવસિદ્ધિ’ અસ્તિ એકેષાં કતિપયાનાં જીવાનાં કર્મોપચયઃ અનાદિકઃ અપર્યવસિતઃ અનન્તઃ, કિન્તુ ‘ ણો ચેવ ણં જીવાણં કર્મોવચ્ચ સાદૈ અપજ્જવસિદ્ધિ’ નો ચેવ સ્વલુ-નૈવ કથમપિ જીવાનાં કર્મોપચયઃ સાદિકઃ અપર્યવસિતઃ અનન્તો ભવતિ । ‘ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘ કેળદ્દેણં ? ’ હે મદન્ત ! તત્

હૈં હસી અપેક્ષા કો ધ્યાન મેં રાખકર યહાં કર્મબંધરૂપ પુદ્ગલોપચય કો કિસી જીવ કી અપેક્ષા સે સોદિ સાન્ત કહ દિયા ગયા હૈં એસા જાનના ચાહિયે સૂત્રકાર હસ વિષય કો સ્વયં આગે સ્પષ્ટ કરનેવાલે હૈં-અતઃ વિશેષરૂપ મેં હસ પર કુછ નહીં લિખા જાતા હૈં-હસી કારણ (અત્યેગદ્યાણં જીવાણં કર્મોવચ્ચ સાદૈ સપજ્જવસિદ્ધિ) એસા કહા હૈં । (અત્યેગદ્યાણં જીવાણં અણાદૈ સપજ્જવસિદ્ધિ) તથા કિતનેક જીવ એસે મી હૈં કિ જિનકા કર્મબંધરૂપ પુદ્ગલોપચય અનાદિ હોકર મી સાન્ત હોતા હૈં । એસે વે જીવ અન્તરાત્મા-સમ્યગ્દષ્ટિ હોતે હૈં । (અત્યેગદ્યાણં અણાદૈ અપજ્જવસિદ્ધિ) કિતનેક જીવ એસે મી હૈં કિ જિનકા કર્મબંધરૂપ કર્મોપચય અનાદિ અનન્ત હોતા એસે જીવ અભવ્યશ્રેણી કે હોતે હૈં । કિન્તુ (ણો ચેવ ણં જીવાણં કર્મોવચ્ચ સાદૈ અપજ્જવસિદ્ધિ) એસે જીવ કોઈ મી નહીં હૈં કિ જિનકા કર્મોપચય સાદિ હોકર મી અનન્ત હી બના રહે ક્યોં કિ એસી માન્યતા મેં મુક્તિ કે અભાવ કા પ્રસન્ન પ્રાપ્ત હોતા હૈં । અબ ગૌતમ હસી વિષય કો વિશેષરૂપ સે સ્પષ્ટ સમજાને કે લિયે પ્રમુ

કહેલ છે આ વિષયનું સૂત્રકારે પહેલાં વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરેલું છે, તેથી અહીં તેનું વધુ પિબ્ધપેષણ કયું નથી. એ જ કારણે (અત્યેગદ્યાણં જીવાણં કર્મોવચ્ચ સાદૈ સપજ્જવસિદ્ધિ) કેટલાક જીવોને સાદિ સાન્ત કહ્યા છે.

(અત્યેગદ્યાણં જીવાણં અણાદૈ સપજ્જવસિદ્ધિ) કેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે જેમનો કર્મબંધરૂપ પુદ્ગલોપચય અનાદિ હોવા છતાં સાન્ત (પ્રારંભ સહિત) હોય છે. એવાં જીવો (અન્તરાત્માઓ) સમ્યગ્દષ્ટિ હોય છે. (અત્યેગદ્યાણં અણાદૈ અપજ્જવસિદ્ધિ) કેટલાક જીવો એવા હોય છે કે જેમનો કર્મબંધરૂપ પુદ્ગલોપચય અનાદિ અને અનન્ત હોય છે. એવાં જીવો અભવ્ય શ્રેણિના હોય છે. પરંતુ (ણો ચેવ ણં જીવાણં કર્મોવચ્ચ સાદૈ અપજ્જવસિદ્ધિ) કોઈ પણ જીવ એવાં હોતા નથી કે જેમનો કર્મોપચય સાદિ અને અનન્ત હોય, કારણ કે આ પ્રકારની માન્યતાના સ્વીકારથી મુક્તિના અભાવને સ્વીકાર

કેનાર્થેન કેન કારણેન એવમુચ્યતે ? કેષાશ્ચિત્ જીવાનાં તથાવિધવર્ગિતઃ ત્રિવિધઃ કર્મોપચયો ભવતિ, ન તુ સાદિકઃ સપર્યવસિતઃ કર્મોપચયો ભવતિ ? મહાવાનાહ- 'ગોયમા ! ઈરિયાવહિયબંધયસ્સ કમ્મોવચણ સાહણ સપજ્જવસિણ' હે ગૌતમ ! એર્યાપથિકવન્ધકસ્ય, એર્યાપથિકં કેવલયોગપ્રત્યયં કર્મ, તદ્વન્ધકસ્ય, ઉપ-શાન્તમોહસ્ય ક્ષીણમોહસ્ય સયોગિકેવલિનશ્ચ કર્મોપચયઃ સાદિકઃ સપર્યવસિતઃ સાન્તો ભવતિ, એર્યાપથિકર્મણો હિ જીવસ્ય અવદ્ધપૂર્વસ્ય વન્ધનાત્ કર્મોપચયસ્ય

સે પૂછતે હૈં કિ-(સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત ! આપ એસા કિસ આધાર કો લેકર કહતે હૈં કિ કિન્હીં જીવોં કા કર્મોપચય સાદિ સાન્ત હૈ, કિન્હીં જીવોં કા કર્મોપચય અનાદિ સાન્ત હૈ ઓર કિન્હીં જીવોં કા કર્મોપચય અનાદિ અનન્ત હૈ-પર સાદિ અનન્ત કર્મોપચય કિસી સી જીવ કા નહીં હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ડનસે કહતે હૈં કિ-(ગોયમા) હેં ગૌતમ ! (ઈરિયાવહિયબંધયસ્સ કમ્મોવચણ સાહણ સપજ્જવસિણ) જો કર્મ કેવલ યોગ કે હી નિમિત્ત સે આતા હૈ-કષાય કે નિમિત્ત સે નહીં-વહ એર્યાપથિક હૈ હસ એર્યાપથિક કર્મ કા બંધ કરનેવાલા જો જીવ હૈ-જેસે ગ્યારહવેં ૧૧ બારહવેં ૧૨ ઓર તેરહવેં શુણસ્થાનવર્તી જીવ ડસકે જો કર્મોપચય હોતા હૈ વહ સાદિક ઓર સપર્યવસિત હોતા હૈ । હસમેં સાદિતા હસલિયે કહી ગઈ હૈ કિ યહ કર્મ જીવ કો નીચેકે શુણ-સ્થાનોં મેં રહને પર નહીં બંધતા હૈ-ક્યોં કિ વહાં પર કષાય કા સદ્ભાવ

રવો પડશે હવે આ વિષયના વધારે સ્પષ્ટીકરણને માટે ગૌતમ સ્વામી મહા-વીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—

(સે કેળદ્દેણં ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહેા છે કે કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય સાદિ સાન્ત હોય છે, કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય અનાદિ સાન્ત હોય છે અને કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય અનાદિ અનંત હોય છે, પણ કેઈ પણ જીવનો કર્મોપચય સાદિ અનંત હોતો નથી ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ઈરિયાવહિયબંધયસ્સ કમ્મોવચણ સાહણ સપજ્જવસિણ) જે કર્મબંધ યોગને કારણે જ થાય છે, કષાયને કારણે થતો નથી, એવાં કર્મબંધને “ઐર્યાપથિક બંધ” કહે છે. એ પ્રકારના ઐર્યાપથિક કર્મોનો બંધ કરનાર જીવનો કર્મોપચય સાદિ અને સાન્ત હોય છે. જેમકે—અગિયાર, બાર અને તેરમા શુણ-સ્થાને રહેલો જીવ આ પ્રકારનો હોય છે, એટલે કે તે જીવનો કર્મોપચય સાદિ અને સાન્ત હોય છે. તેને સાદિ કહેવાતું કારણ એ છે કે જીવ આ કર્મબંધ નીચેનાં શુણસ્થાનોમાં રહે ત્યારે બાંધતો નથી, કારણે કે નીચેનાં

રહતા હૈ અતઃ અબદ્ધ પૂર્વ હોને કે કારણ હસ કર્મ કા બંધ હોને સે યહ કર્મબંધ સાદિ માના ગયા હૈ ઓર અયોગી અવસ્થા હોને પર અર્થાત્ ચૌદહવેં ગુણસ્થાન મેં ચલે જાને પર અથવા ઐણિ સે પતિત હોને પર ડસકા બંધ છૂટ જાતા હૈ, હસલિચે વહ સાન્ત માના જાતા હૈ તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ કર્મબંધ કા જબ વિચાર કિયા ગયા હૈ તો વહાં પર (જોગા પયડિપદેસા ઠિઠ્ઠિ અણુભાગા કસાયઓ હૌતિ) એસા કહા ગયા હૈ અર્થાત્ પ્રકૃતિ બંધ ઓર પ્રદેશબંધ યે દો બંધ યોગ સે હોતે હૈં ઓર સ્થિતિબંધ તથા અનુભાગ બંધ યે દો બંધ કષાય સે હોતે હૈં—હસતરહ કર્મબંધ કે દો મુખ્યકારણ હૈં—એક યોગ ઓર દૂસરા કષાય જો કર્મબંધ કેવલ ગમનાગમનાદિક ક્રિયાઓં કે નિમિત્ત સે હી હોતા હૈ વહ ઈર્યાપથિક કર્મ કહલાતા હૈ હસ કર્મ કો વાંધને વાલા જીવ ઈર્યાપથિક બંધક કહા ગયા હૈ—દસવેં ગુણસ્થાનતક હી કષાય કા સદ્ભાવ કહા ગયા હૈ હસકે ડપર કે ગુણસ્થાનોં મેં કષાય તો હોતી નહીં હૈ કેવલ યોગ હી રહતા હૈ—ગ્યારહવેં ગુણસ્થાન મેં કષાય બિલકુલ ઉપશાન્ત રહ-સી હૈ અતઃ વહ નહીં કે બરાબર વહાં હૈ યહાં જો કર્મપ્રકૃતિ કા બંધ હોગા હસી તરહ બારહવેં ગુણસ્થાન મેં ભી કષાયોં કી ક્ષીણતા હો જાને

ગુણસ્થાનોમાં કષાયનો સદ્ભાવ રહે છે તેથી અબદ્ધ પૂર્વ (પૂર્વે નહીં બંધાયેલો) હોવાને કારણે આ કર્મબંધને સાદિ (પ્રારંભ યુક્ત) કહ્યો છે. અયોગી અવસ્થામાં એટલે કે ચૌદમાં ગુણસ્થાને ચડી જવાથી અથવા ઐણિથી નીચે ઉતરતા તેનો બંધ છૂટી જાય છે, તે કારણે તેને સાન્ત (અન્ત સહિત) માનેલો છે.

કર્મબંધનો જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે (જોગા પયડિપદેસા ઠિઠ્ઠિ અણુભાગા કસાયઓ હૌતિ) પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ એ બંને બંધ યોગથી થાય છે, અને સ્થિતિબંધ તથા અનુભાગબંધ કષાયથી થાય છે. આ રીતે કર્મબંધનાં મુખ્ય બે કારણ છે—(૧) યોગ અને (૨) કષાય.

જે કર્મબંધ ગમનાગમન સાદિ ક્રિયાઓને કારણે થાય છે તે કર્મબંધને ઈર્યાપથિક કર્મબંધ કહે છે, અને એવાં કર્મને બાંધનાર જીવને ઈર્યાપથિક બંધક કહ્યો છે. હસમાં ગુણસ્થાન સુધી જ કષાયનો સદ્ભાવ કહ્યો છે, ત્યાર પછીનાં ગુણસ્થાનોમાં કષાયનો અભાવ હોય છે પણ યોગનો સદ્ભાવ હોય છે. અગિયારમાં ગુણસ્થાનમાં કષાય બિલકુલ ઉપશાન્ત રહે છે. તેથી ત્યાં તે નહીં જેવી જ હોય છે. ત્યાં જે કર્મપ્રકૃતિનો બંધ થશે તે અપૂર્વ હશે. એજ

સાદિત્વમ્ અયોગ્યવસ્થાયાં, શ્રેણિપ્રતિષ્ઠાતે વા અવન્ધનાત્ સપર્યવસિતત્વં સાન્તત્વં
ચ બોધ્યમ્ ' ભવસિદ્ધિયસ્સ કમ્મોવચણ અણાદિ સપજ્જવસિણ ' ભવસિદ્ધિકસ્ય
ભવે ભવેષુ વા સિદ્ધિર્યસ્ય તસ્ય ભવ્યસ્ય જીવસ્ય કર્મોપચયઃ અનાદિકઃ સપર્યવ-

કે કારણ જો કર્મબંધ હોગા વહ બી અપૂર્વહી હોગા-ઔર યોગનિમિત્તક
હી હોગા, શરીરજન્ય યા વાણીજન્ય હી હોગા । હસ નિમિત્ત કો લેકર
હસ કર્મબંધ મેં સાદિતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ ઔર જથ વહી આત્મા તેરહવે
સે ચૌદહવે ગુણસ્થાન પર આરૂઢ હો જાવેગા-યા ગ્યારહવે સે વહ જીવ
પતિત હો જાવેગા-તો એસી સ્થિતિ મેં હસ બંધ કિયે હુએ કર્મ કા અંત
હો જાવેગા અતઃ હસમેં સપર્યવસિતતા આ જાવેગી હસી કારણ યહાં
પર " કિતનેક જીવોં કા કર્મબંધ સાદિ સાન્ત હોતા હૈ " એસા કહા
ગયા હૈ (ભવસિદ્ધિયસ્સ કમ્મોવચણ અણાદિ સપજ્જવસિણ) એક ભવ
મેં અથવા અનેક ભવોં મેં જિસ જીવ કો સિદ્ધિ કો પ્રાપ્તિ હોગી વહ
જીવ ભવસિદ્ધિક હૈ એસે ભવસિદ્ધિક-ભવ્ય-જીવ કે જો કર્મોપચય હૈ
વહ અનાદિ હોતા હુઆ બી સાન્ત હોતા હૈ-હસકા કારણ યહ હૈ કિ
જયતક હસકી આત્મા મેં સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રકટ નહીં હુઆ હૈ તયતક
કર્મબંધ અનાદિ હૈ ઔર હસકે હોતે હી ચારિત્ર કી પ્રાપ્તિ હો જાને પર
હસકા નાશકર વહ મુક્તિ મેં ચલા જાતા હૈ અતઃ હસ જીવ કા કર્મ-

પ્રમાણે ખારમાં ગુણસ્થાનમાં પણ કષાયોની ક્ષીણતા થઈ જવાને કારણે જે
કર્મબંધ થશે તે પણ અપૂર્વ જ હશે અને યોગનિમિત્તક જ હશે એટલે કે
શરીરજન્ય કે વાણીજન્ય જ હશે. આ કારણે આ કર્મબંધમાં સાદિતા (પ્રારંભ
યુક્તતા) બતાવી છે. અને જ્યારે એ જ આત્મા તેરમાં ગુણસ્થાનેથી ચૌદમાં
ગુણસ્થાને ચડી જશે, અથવા અગિયારમાં ગુણસ્થાનેથી નીચેની શ્રેણિના ગુણ-
સ્થાને ઉતરી જશે, ત્યારે તે ખાંધેલા કર્મનો અંત આવી જશે. તે કારણે
તેમાં સપર્યવસિતતા (સાન્તતા-અન્ત યુક્તતા) બતાવી છે. તે કારણે એવું
કહ્યું છે કે " કેટલાક જીવોનો કર્મબંધ સાદિ અને સાન્ત હોય છે. "

(ભવસિદ્ધિયસ્સ કમ્મોવચણ અણાદિ સપજ્જવસિણ) જે જીવને એક ભવમાં-
અથવા અનેક ભવમાં સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થવાની હોય એવા જીવને 'ભવસિદ્ધિક'
કહે છે. ભવસિદ્ધિક-ભવ્ય-જીવોને જે કર્મોપચય હોય છે તે અનાદિ હોવા
છતાં પણ સાન્ત (અન્ત સહિત) હોય છે. તેનું કારણ એ છે કે જ્યાં સુધી
તેના આત્મામાં સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રકટ થયો નથી ત્યાં સુધી કર્મબંધ અનાદિ
છે, પણ સમ્યગ્દર્શન પ્રકટ થતાં જ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ જાયથી તેનો (તે કર્મનો)

સિત સાન્તો ભવતિ, 'અભવસિદ્ધિયસ્સ કમ્મોવચણ અણાણ અપજ્જવસિણ' અભ-
વસિદ્ધિયસ્ય ન વિદ્યતે ભવે ભવેષુ વા સિદ્ધિયસ્ય તસ્ય અભવ્યસ્ય જીવસ્ય કર્મો-
પચયઃ અનાદિકઃ અપર્યવસિતઃ અનન્તો ભવતિ, 'સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! એવં
બુચ્ચહ-અત્થેગહયાણં જીવાણં કમ્મોવચણ સાણં ૦ ણો ચેવ ણં જીવાણં કમ્મોવચણ
સાણં અપજ્જવસિણ' હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થેન એવમ્ ઉક્તરીત્યા ઉચ્યતે-યત્-
અસ્તિ એકેપાં જીવાનાં કર્મોપચયઃ સાદિકઃ, સપર્યવસિતઃ-સાન્તઃ, કેપાશ્ચિત્
અનાદિકઃ સપર્યવસિતઃ સાન્તઃ, કેપાશ્ચિત્તુ અનાદિકઃ અપર્યવસિતઃ કર્મોપચયઃ
કિન્તુ નો ચૈવ સ્વલુ જીવાનાં કર્મોપચયઃ સાદિકઃ અપર્યવસિતઃ અનન્તઃ સંભવતિ ।
ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-'વત્થે ણં મંતે ! કિં સાણં સપજ્જવસિણ, ચડમંગો ?' હે

બંધ અનાદિ હોને પર ઓ સાન્ત પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ । 'અભવસિદ્ધિય-
સ્સ કમ્મોવચણ અણાણ અપજ્જવસિણ) તથા જો અભવસિદ્ધિક જીવ
હૈ-કિસી ઓ ભવ મેં જિસે સુક્તિ પ્રાપ્ત નહીં હોતી હૈ એસે અભવ્ય જીવ
કા જો કર્મોપચય હૈ વહ અનાદિ હોકર ઓ અનન્ત હોતા હૈ । (સે
તેણદ્દેણં ગોયમા ! એવં બુચ્ચહ, અત્થેગહયાણં જીવાણં કમ્મોવચણ સાણ-
ં ૦, ણો ચેવ ણં જીવાણં કમ્મોવચણ સાણં અપજ્જવસિણ) હસી કારણ
હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ કિતનેક જીવોં કા કર્મોપચય સાદિ
સાન્ત હોતા હૈ ઇત્યાદિ પરન્તુ કિસી ઓ જીવ કા વહ કર્મોપચય સાદિ
ઔર અપર્યવસિત નહીં હોતા હૈ ।

અવ ગૌતમ સ્વામી પ્રભુ સે પુનઃ એસા પૂછતે હૈં કિ (વત્થે ણં મંતે !
કિં સાણં સપજ્જવસિણ, ચડમંગો) હે અદન્ત ! વલ્લ કયા સાદિ હોકર

નાશ કરીને તે મોક્ષે જાય છે, તે કારણે તે જીવનો કર્મબંધ અનાદિ હોવા
છતાં પણ સાન્ત (અન્ત સહિત) કહ્યો છે (અભવસિદ્ધિયસ્સ કમ્મોવચણ અણા
ણ અપજ્જવસિણ) જે જીવને કોઈ પણ સ્વપ્નાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી એવાં
અભવ્ય જીવનો કર્મબંધ (કર્મોપચય) અનાદિ હોવા છતાં અનંત કહ્યો છે.
(સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! એવં બુચ્ચહ અત્થેગહયાણં જીવાણં કમ્મોવચણ સાણં ૦ ણો
ચેવ ણં કમ્મોવચણ સાણં અપજ્જવસિણ) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું
છે કે કેટલાક જીવોનો કર્મોપચય સાદિ સાન્ત હોય છે, કેટલાકનો અનાદિ
સાન્ત હોય છે અને કેટલાકનો અનાદિ અનંત હોય છે, પરંતુ કોઈ પણ
જીવનો કર્મોપચય સાદિ અને અનંત હોતો નથી.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (વત્થે ણં મંતે !
કિં સાણં સપજ્જવસિણ, ચડમંગો) હે અદન્ત ! શું વસ્તુ સાદિ સાન્ત હોય છે ?

મદન્ત ! વસ્તુ સ્વલુ કિમ્ સાદિકમ્-સપર્યવસિતમ્ સાન્તમ્ ? ૧, ચતુર્મઠ્ઠમ્ ?-
 ચત્વારો મઠ્ઠા ભવન્તિ કિમ્ ? સાદિકમ્ અપર્યવસિતમ્-અનન્તમ્ ૨, અનાદિકમ્-
 સપર્યવસિતમ્ સાન્તમ્ ૩ ? અનાદિકમ્-અપર્યવસિતમનન્તં ૪ ? ભવતિ કિમ્ ? મગ-
 વાન્ આહ-‘ ગોચમા ! વત્થે સાહણ્ સપજ્જવસિણ્, ’ હે ગૌતમ ! વસ્તુ સાદિકં-
 સપર્યવસિતમ્ સાન્તં ભવતિ ‘ અવસેસા તિન્નિ વિ પહિસેહેયવ્વા ’ અવશેષાઃ
 સાદિસાન્તભિન્નાસ્ત્રયોઽપિ મઠ્ઠાઃ પ્રતિપેધયિતવ્વાઃ ન વાચ્યા इत्यर्थः । तथा च
 वस्तुं नो सादिकम् अनन्तम्, नो वा अनादिकम्-सान्तम्, नापि अनादिकम्-
 अनन्तम्-इति भावः । गौतमः पुनः पृच्छति-‘ जहा णं भंते ! वत्थे साहण् सप-
 ज्जवसिण् ’ हे भदन्त ! यथा खलु वस्तुं सादिकं सपर्यवसितम् सान्तम्, नो
 साहण् अपज्जवसिण् ’ नो साદિકમ્ અનન્તમ્, ‘ ણો અણાહણ્ સપજ્જવસિણ્ ’ નો

મો સાન્ત હૈ ? યા સાદિ હોકર મો અનન્ત હૈ ? યા અનાદિ સાન્ત હૈ ?
 યા અનાદિ અનન્ત હૈ ? હસ પ્રકાર સે વસ્તુ કે વિષય મેં ગૌતમ ને યે ચાર
 મંત્ર પ્રશ્ન સે પૂછે-હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને ઉત્તરે કહ્યા (ગોચમા ! વત્થે
 સાહણ્ સપજ્જવસિણ્) હે ગૌતમ ! વસ્તુ સાદિ સાન્ત હૈ । (અવસેસા
 તિન્નિ વિ પહિસેહેયવ્વા) સાદિ અનન્ત વહ નહીં હૈ, અનાદિ સાન્ત વહ
 નહીં હૈ ઓર ન વહ અનાદિ અનન્ત હી હૈ-હસ પ્રકાર સે અવશેષ
 ત્રીન મઠ્ઠાં કા યહાં પ્રશ્ન ને પ્રતિપેધ ક્રિયા અથ હમી દૃષ્ટાન્ત સે ગૌત-
 મસ્વામી પ્રશ્ન સે યહ પૂછતે હૈં કિ-(જહા ણં મંતે ! વત્થે સાહણ્ સપજ્જ-
 વસિણ્) હે મદન્ત ! જિસ પ્રકાર સે આપને વસ્તુ કો સાન્ત કહ્યા હૈ (નો
 સાહણ્ અપજ્જવસિણ્) સાદિ અનન્ત નહીં કહ્યા હૈ, (ણો અણાહણ્ સપ-

હે સાદિ અનન્ત હોય છે ? હે અનાદિ સાન્ત હોય છે ? હે અનાદિ અનન્ત
 હોય છે ? વસ્તુના વિષે આ પ્રકારના ચાર ભંગો (વિકલ્પો) ગૌતમ સ્વામીએ
 મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યા.

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(ગોચમા !) હે ગૌતમ !
 (વત્થે સાહણ્ સપજ્જવસિણ્) વસ્તુ સાદિ સાન્ત હોય છે, (અવસેસા તિન્નિ વિ
 પહિસેહેયવ્વા) તે સાદિ અનન્ત હોતું નથી, અનાદિ સાન્ત હોતું નથી અને
 અનાદિ અનન્ત પણ હોતું નથી. આ રીતે બાકીના ત્રણ વિકલ્પોનો નકારાત્મક
 જવાબ આપ્યો છે હવે એ જ દૃષ્ટાન્તને આધારે ગૌતમ સ્વામી જીવોના વિષ-
 યમાં નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે—

(જહાણં મંતે ! વત્થે સાહણ્ સપજ્જવસિણ્) હે ભદન્ત ! જેમ આપે વસ્તુને
 સાદિ અને સાન્ત કહ્યું છે, (નો સાહણ્ અપજ્જવસિણ્) સાદિ અનન્ત કહ્યું નથી,
 (ણો અણાહણ્ સપજ્જવસિણ્) અનાદિ સાન્ત કહ્યું નથી, અને (ણો અણાહણ્

અનાદિકમ્ સપર્યવસિતં સાન્તમ્, 'ળો અળાહ્ણ અપજ્જવસિણ્' નો અનાદિકમ્ અપર્યવસિતમ્ અનન્તમ્, ' તહા ળં જીવા ળં કિં સાહ્યા સપજ્જવસિયા, ચઝમંગો પુચ્છા ? ' તથા સ્વલુ જીવાઃ કિમ્ સાદિકા સપર્યવસિતાઃ સાન્તાઃ ? ચતુર્મઙ્ગમ્-નો સાદિકાઃ અપર્યવસિતાઃ અનન્તાઃ ? નો વા અનાદિકાઃ સપર્યવસિતાઃ સાન્તાઃ ? ન વા અનાદિકાઃ અપર્યવસિતાઃ અનન્તાઃ ભવન્તિ કિમ્ ? ઇતિ પૃચ્છા પ્રશ્નઃ ? મગ્ધવાનાહ- ' ગોયમા ! અત્થેગહ્યા સાહ્યા સપજ્જવસિયા, ચત્તારિ વિ મ્મણિયવ્વા ' હે ગૌતમ ? સન્તિ યત્-એકકે કતિપયે જીવાઃ સાદિકાઃ સપર્યવસિતાઃ સાન્તાઃ ભવન્તિ, ચત્તારોઽપિ મ્મણિયવ્વાઃ તથા ચ કતિપયે જીવાઃ સાદિકાઃ અપર્યવસિતાઃ અનન્તાઃ, કતિપયે ચ અનાદિકાઃ સપર્યવસિતાઃ સાન્તાઃ, કતિપયે તુ અનાદિકાઃ

જ્જવસિણ્) અનાદિ સ્થાન્ત નહીં કહ્યા (ળો અળાહ્ણ અપજ્જવસિણ્) ઓર ન અનાદિ અનન્ત હી કહ્યા હૈ (તહા ળં જીવાળં કિં સાહ્યા સપજ્જવસિયા ચઝમંગો પુચ્છા) તો ક્યા હસી તરહ સે જીવ મી કેવલ સાદિ સ્થાન્ત હી હૈં ? વે સાદિ અનન્ત નહીં હૈં ? અનાદિ સ્થાન્ત નહીં હૈં ? અનાદિ અનન્ત નહીં હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રમુ ને ઁનસે કહ્યા -(ગોયમા) હે ગૌતમ ! જીવોં કે વિષય મેં ઁસી વાત નહીં હૈ-ક્યોં કિ (અત્થેગહ્યા સાહ્યા સપજ્જવસિયા) કિતનેક જીવ ઁસે મી હૈં જો સાદિ સ્થાન્ત હૈં, (ચત્તારિ વિ મ્મણિયવ્વા) કિતનેક જીવ ઁસે હૈં જો સાદિ અપર્યવસિત-અનન્ત હૈં । કિતનેક જીવ ઁસે મી હૈં જો અનાદિ સ્થાન્ત હૈં ઓર કિતનેક જીવઁસે હૈં જો અનાદિ અનન્ત હૈં । હસ પ્રકાર સે જીવ કે વિષય મેં પ્રમુ કા પ્રતિપોદન સુનકર ગૌતમ ને ઁસે કથન કા

અપજ્જવસિણ્) અનાદિ અનન્ત કહ્યું નથી, (તહાળં જીવાળં કિં સાહ્યા સપજ્જવસિયા, ચઝમંગો પુચ્છા) ઁજ પ્રમાણે શું ઁવેા પણ માત્ર સાદિ સ્થાન્ત જ છે ? શું તેઁા સાદિ અનન્ત નથી ? શું તેઁા અનાદિ સ્થાન્ત નથી ? શું તેઁા અનાદિ અનન્ત નથી ?

તેના ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુઁ કહ્યું—(ગોયમા !) ઁવેાના વિષયમાં ઁવી વાત નથી. (અત્થેગહ્યા સાહ્યા સપજ્જવસિયા) કેટલાક ઁવેા ઁવાં હોય છે કે જે સાદિ સ્થાન્ત હોય છે, (ચત્તારિ વિ મ્મણિયવ્વા) કેટલાક ઁવેા ઁવાં હોય છે કે જે સાદિ અનન્ત હોય છે, કેટલાક ઁવ ઁવાં પણ હોય છે કે જે અનાદિ સ્થાન્ત હોય છે, ઁને કેટલાક ઁવેા ઁવાં હોય છે કે જે અનાદિ અનન્ત હોય છે.

અપર્યવસિતાઃ અનન્તાશ્ચ ભવન્તિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ સે કેળદ્દેણં ? ’ હે ભદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન—કેન કારણેન એવમુચ્યતે કત્તિપયે સાદિકાઃ સપર્યવસિતાઃ યાવત્—કત્તિપયે અનાદિકાઃ અપર્યવસિતાઃ ભવન્તિ ? મગયાનાહ—‘ ગોયમા ! નેરહ્ય—તિરિક્ખ—જોણિય—મણુસ્સ—દેવા ગહમાગઈં પહુચ્ચ સાહ્યા સપજ્જવસિયા ’ હે ગૌતમ ! નૈરયિક — તિર્યગ્ચોનિક — મનુષ્ય — દેવાઃ ગતિસ્મ નરકાનુદ્વર્તનાદિકમાશ્રિત્ય સાદિકઃ આગતિસ્—નરકાદૌ ગમનમાશ્રિત્ય સપર્યવસિતાઃ સાન્તા ભવન્તિ, ‘ સિદ્ધા ગઈં પહુચ્ચ સાહ્યા અપજ્જવસિયા ’ સિદ્ધાઃ જીવાઃ સિદ્ધગતિં પ્રતીત્ય આશ્રિત્ય સાદિકાઃ અપર્યવસિતાઃ અનન્તાઃ ભવન્તિ । ‘ ભવસિદ્ધિયા લહ્ધિં પહુચ્ચ અણાહ્યા સપજ્જવસિયા, ’ ભવસિદ્ધિકાઃ ભવ્યાઃ જીવાઃ લહ્ધિં પ્રતીત્ય અનાદિકાઃ

કયા કારણ હૈં इस बात को जानने के अभिप्राय से उनसे पूछा—(से केणद्वेणं) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कितनेक जीव सादि सान्त हैं यावत् कितनेक जीव अनादि अनन्त हैं ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु ने उनसे कहा—(गोयमा ! नेरह्य—तिरिक्खजोणिय मणुस्स देवा गहमागईं पहुच्च साह्या सपज्जवसिया) हे गौतम ! नारक, तिर्यग्योनिक, मनुष्य और देव ये नरक आदिगति में आने की अपेक्षा से सादि और आगति—उस २ गति से निकलने की अपेक्षा से सान्त माने गये हैं । (सिद्धा गईं पहुच्च साह्या अपज्जवसिया) सिद्ध जीव सिद्ध गति की अपेक्षा से सादि अनन्त माने गये हैं । (भवसिद्धिया लह्धिं पहुच्च अणाह्या सपज्जवसिया) भव्यजीव लब्धि की अपेक्षा अनादि सान्त माने गये हैं—क्यों कि भवसिद्धिक जीवों की भव्यत्वलब्धि

હવે જીવોના વિષયમાં આ પ્રકારનું પ્રતિપાદન સાંભળીને તેનું કારણ જાણવાની જાણસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછે છે— (સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેટલાક જીવો સાદિ સાન્ત હોય છે, કેટલાક સાદિ અનંત હોય છે, કેટલાક અનાદિ સાન્ત હોય છે, અને કેટલાક અનાદિ અનંત હોય છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! નેરહ્યતિરિક્ખજોણિય, મણુસ્સ દેવા ગહમાગઈં પહુચ્ચ સાહ્યા સપજ્જવસિયા) હે ગૌતમ ! નારક, તિર્યગ્ચોનિક, મનુષ્ય અને દેવ, એ નરક આદિ ગતિમાં આવવાની અપેક્ષાએ સાદિ છે અને નરક આદિ ગતિ—ઓમાંથી નીકળવાની અપેક્ષાએ સાન્ત છે. (સિદ્ધા ગઈં પહુચ્ચ સાહ્યા અપજ્જવસિયા) સિદ્ધ જીવોને સિદ્ધ ગતિની અપેક્ષાએ સાદિ અનંત માનવામાં આવેલા છે. (ભવસિદ્ધિયા લહ્ધિં પહુચ્ચ અણાહ્યા સપજ્જવસિયા) ભવસિદ્ધિક ભવ્ય જીવોને લહ્ધિની અપેક્ષાએ અનાદિ સાન્ત કહ્યા છે, કારણ કે ભવ-

સપર્યવસિતાઃ સાન્તા ભવન્તિ, ભવસિદ્ધિકાનાં જીવાનાં ભવ્યત્વલબ્ધિઃ સિદ્ધત્વે સતિ નિવર્તતે इति કૃત્વા અનાદિકાઃ સપર્યવસિતાઃ સાન્તાઃ ભવન્તિ । ‘અભવ-સિદ્ધિયા સંસારં પડુચ્ચ અણાહ્યા અપજ્જવસિયા ’ અભવસિદ્ધિકા અભવ્યા જીવાઃ સંસારં પ્રતીત્ય આશ્રિત્ય અનાદિકાઃ અપર્યવસિતાઃ અન્તરહિતા ભવન્તિ ? ‘સે તેણદ્દેણં ’ તત્ તેનાર્થેન હે ગૌતમ ! ઉપર્યુક્તરીત્યા એવમુચ્યતે જીવાશ્ચતુર્વિધા ભવન્તિ, યદ્યપિ ।

‘સાઈ અપજ્જવસિયા, સિદ્ધા ન ય નામ તીયકાલમ્મિ ।

આસિ કયાઈ વિ સુણ્ણા, સિદ્ધી સિદ્ધેહિં સિદ્ધંતે ’ ॥ ૧ ॥

સાદયઃ અપર્યવસિતાઃ સિદ્ધા ન ચ નામાઽતીતકાલે । ॥ ૧ ॥

આસીત્ કદાચિદપિ શૂન્યા સિદ્ધિઃ સિદ્ધૈઃ સિદ્ધાન્તે ’ इति વચનપ્રમાણ્યાત્ ભૂતકાલે સિદ્ધજીવરહિતસિદ્ધેરભાવપ્રતિપાદનેન સિદ્ધસ્યાનાદિત્વાત્ સાદિત્વં

સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કર લેને પર દૂર હો જાતી હૈ । इसलिये इस अपेक्षा उन्हें अनादि सान्त प्रकट किया गया है । (अभवसिद्धिया संसारं पडुच्च अणाह्या अपज्जवसिया) जो अभव्य होते हैं वे संसार से कभी भी पार नहीं होते हैं—अतः संसार की अपेक्षा लेकर अभव्यजीव अनादि अनन्त कहे गये हैं । (से केणद्वेणं) इस कारण हे गौतम ! मैंने उपर्युक्त रूप से ऐसा कहा है कि जीव चारों प्रकार के होते हैं । यद्यपि ।

સાઈ અપજ્જવસિયા સિદ્ધા ન ય નામ તીય કાલમ્મિ, ।

આસિ કયાવિ સુણ્ણા સિદ્ધી સિદ્ધેહિં સિદ્ધંતે ॥ ૧ ॥

यहां पर कोई ऐसी आशंका कर सकना है कि आप सिद्ध जीवों को सिद्धिगति की अपेक्षा से सादि अनन्त कैसे प्रकट कर रहे हैं—क्यों कि सिद्धान्त का ऐसा वचन है कि अतीत कालमें कभी भी सिद्धि सिद्ध जीवोंसे शून्य रही नहीं है । तो इस सिद्धान्तवचनसे तो सिद्धजीवोंमें सिद्ध-

સિદ્ધિકે જીવોની ભવ્યત્વ-લબ્ધિ સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરતા જ દૂર થઈ જાય છે, તે રીતે વિચાર કરતા તેમને અનાદિ સાન્ત કહ્યા છે (અભવસિદ્ધિયા સંસારં પડુચ્ચ અણાહ્યા અપજ્જવસિયા) જે અભવ્ય જીવો હોય છે તેઓ કદિ પણ સંસારને તરી જઈ શકતા નથી, તે કારણે સંસારની અપેક્ષાએ તેમને અનાદિ અનંત કહ્યા છે. (સે તેણદ્દેણં) હે ગૌતમ ! ઉપર્યુક્ત કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેટલાક જીવો સાદિ સાન્ત હોય છે, ઇત્યાદિ. જે કે

સાઈ અપજ્જવસિયા સિદ્ધા ન ય નામ તીયકાલમ્મિ,

આસિ કયાવિ સુણ્ણા સિદ્ધિ સિદ્ધેહિં સિદ્ધંતે ॥ ૧ ॥

અહીં કોઈને એવી શંકા ઉદ્ભવી શકે કે આપ સિદ્ધ જીવોને સિદ્ધ-ગતિની અપેક્ષાએ સાદિ અનંત કેવી રીતે કહો છો ? કારણ કે સિદ્ધાન્તમાં

ન સંભવતિ, તથાપિ કાલસ્યાનાદિત્વાનુસારેણ અહોરાત્રાદેરનાદિત્વેઽપિ ઉત્પત્તિ-
માશ્રિત્ય સાદિત્વવ્યવહારવત્ સિદ્ધેઃ સિદ્ધજીવરહિતત્વાભાવેન અનાદિત્વેઽપિ
સિદ્ધસ્ય ઉત્પત્તિમાશ્રિત્ય સાદિત્વમ્ અનન્તત્વમુક્તમ્, તથા ચોક્તમ્

“ સવ્વં સાહ સરીરં ન ય, નામાઽઽમય દેહસઞ્ખાવો ।

કાલાઽનાહત્તણઓ જહા વ રાહં-દિયાઈણં ॥ ૧ ॥

“ સર્વં સાદિ શરીરં ન ચ નામાઽઽમયઃ દેહસદ્ભાવઃ ।

કાલાઽનાદિત્વાત્ યથા વા રાત્રિદિવાદીનામ્ ॥ ૧ ॥

ગતિ કી અપેક્ષા અનાદિ અનન્તતા હી ઘટિત હોતી હૈ-સાદિ અનન્તતા
નહીં ? તો હસ શંકા કા સમાધાન યહ હૈ કિ સિદ્ધાન્ત કે હસ પ્રકાર
કે કથન સે યદ્યપિ સિદ્ધોં મેં સિદ્ધિગતિ કી અપેક્ષા લેકર સાદિ અન-
ન્તતા ઘટિત નહીં હો સકની હૈ-ફિર મી જૈસે કાલ અનાદિ માના ગયા
હૈ-ઔર હસી કારણ હસ કાલ કે પરિણમન રૂપ રાત ઔર દિવસ મી
અનાદિ સિદ્ધ હોતે હૈં, ક્યોં કિ-કાલ હનસે કમી શૂન્ય રહા હો સો ંસી
બાત બનતી નહીં હૈ-ફિર મી ઉત્પત્તિ કી અપેક્ષા લેકર જૈસે રાતદિનોં
કો સાદિ કહા જાતા હૈ હસી તરહ સે નવીન સિદ્ધ જીવોં કી ઉત્પત્તિકી
અપેક્ષા સિદ્ધ જીવોં કો સાદિ ઔર અનન્ત કહા ગયા હૈ । તથા ચોક્તમ્

સવ્વં સાહ સરીરં ન ય નામાઽઽમય દેહસઞ્ખાવો ।

કાલાનાહત્તણઓ જહા વ રાહં દિયાઈણં ॥ ૧ ॥ ”

એવું કહ્યું છે કે ભૂતકાળમાં કદી પણ સિદ્ધગતિ સિદ્ધ જીવોથી રહિત રહી
નથી. આ સિદ્ધાન્તના કથન અનુસાર તો સિદ્ધ જીવોમાં સિદ્ધ ગતિની અપે-
ક્ષાએ અનાદિ અનન્તતા જ ઘટાવી શકાય છે-સાદિ અનન્તતા ઘટાવી શકાતી નથી.

સમાધાન—સિદ્ધાન્તના આ કથન પ્રમાણે જો કે સિદ્ધોમાં સિદ્ધગતિની
અપેક્ષાએ સાદિ અનન્તતા ઘટાવી શકાતી નથી, પણ જેવી રીતે કાળને અનાદિ
માન્યો છે અને તે કારણે તે કાળના પરિણમન રૂપ રાત અને દિવસ પણ
અનાદિ સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે કાળ કદિ પણ રાત અને દિવસથી રહિત
રહ્યો નથી. છતાં પણ ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ જેમ રાત્રિ દિવસને સાદિ કહેવામાં
આવે છે, એજ પ્રમાણે નવિન સિદ્ધ જીવોની ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ સિદ્ધ
જીવોને સાદિ અને અનન્ત કહ્યા છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ સવ્વં સાહ સરીરં ન ય નામાઽઽમય દેહસઞ્ખાવો ।

કાલાનાહત્તણઓ જહા વ રાહં દિયાઈણં ॥ ૧ ॥ ”

“ સવ્વો સાઈ સિદ્ધો ન યાદિમો વિજ્ઞહ તહા તં ચ ।

સિદ્ધી સિદ્ધા ય સયા નિદ્ધિટ્ઠા રોહપુચ્છાણ ” ॥ ૨ ॥

“ સર્વઃ સાદિઃ સિદ્ધઃ ન ચાદિમો વિચિતે તથા તચ્ચ ।

સિદ્ધિઃ સિદ્ધાશ્ચ સદા નિર્દિષ્ટા રોહપૃચ્છાયામ્ ॥ ૨ ॥ इति । सू० ३ ॥

॥ કર્મસ્થિતિવક્તવ્યતા ॥

પૂર્વે કર્મોપચયસ્ય સાદિસાન્તત્વમુક્તમ્, તત્સમ્બન્ધાત્ કર્મણઃ ભેદાન્ સ્થિતિં
ચ પ્રરૂપયિતુમાહ—‘ કહ્ ણં ભંતે ! ’ इत्यादि ।

મૂલમ્—કહ્ ણં ભંતે ! કસ્મપ્પયડીઓ પળ્લન્તાઓ ?

ગોયમા ! અટ્ટકસ્મપ્પયડીઓ પળ્લન્તાઓ તં જહા—

સવ્વો સાઈ સિદ્ધો ન યાદિમો વિજ્ઞહ તહા તં ચ ॥

સિદ્ધી સિદ્ધા ય સયા નિદ્ધિટ્ઠા રોહપુચ્છાણ ॥૨॥ ”

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ—કાલ અનાદિ હૈ—હમ કારણ કિસી કા બી એસે
શરીર કા સદ્ભાવ નહીં હૈ કિ જો સવ સે પહિલા હો, ફિર બી શરીર
સાદિ હૈં એસા કહા હી જાતા હૈં હસી પ્રકાર સે રાતદિન મેં બી એસા હી
સમજનાં चाहिये अर्थात् कोई रातदिवस भी ऐसा नहीं है जो सय से
पहिला हो—फिर भी रातदिवस सादि प्रकट किये गये हैं इसी प्रकार से
सिद्धि किसीभी समय सिद्धों रहित नहीं होती है इसी कारण अमुक
जीव सर्व प्रथम सिद्ध हुआ है ऐसा निश्चय नहीं होता है फिर भी उत्पत्ति
को लेकर सिद्धोंको सादि अनन्त कहा गया गया है । इसी कारण रोहक
अनगरके प्रश्नोंमें सिद्धि और सिद्ध अनादि प्रकट किये गये हैं ॥सू० ३॥

“ સવ્વો સાઈ સિદ્ધો ન યાદિમો વિજ્ઞહ તહા તં ચ ।

સિદ્ધિ સિદ્ધા ય સયા નિદ્ધિટ્ઠા રોહપુચ્છાણ ॥ ૨ ॥ ”

ભાવાર્થ—કાળ અનાદિ છે, તે કારણે એવું કોઈ પણ શરીર સંભવી
શકતું નથી કે જે સૌથી પહેલું હોય । છતાં પણ “ શરીર સાદિ છે, ” એવું
કહેવામાં આવે છે. રાતદિવસ વિષે પણ એવું જ સમજવું. એટલે કે કોઈપણ
રાત્રિદિવસ એવાં નથી કે જેને સૌથી પહેલા માની શકાય । છતાં પણ રાત્રિ
દિવસને સાદિ કહેલાં છે. એજ પ્રમાણે સિદ્ધિ કોઈ પણ સમયે સિદ્ધોથી
રહિત હોતી નથી. તે કારણે એવો નિશ્ચય કરી શકાતો નથી કે અમુક જીવ
સૌથી પહેલો સિદ્ધ થયો છે. છતાં પણ ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ સિદ્ધોને સાદિ
અનંત કહ્યા છે. એજ કારણે રોહક અણુગારના પ્રશ્નોમાં સિદ્ધિ અને સિદ્ધને
અનાદિ પ્રકટ કરેલ છે. ॥ સૂત્ર ૩ ॥

णाणावरणिज्जं, दरिसणावरणिज्जं, जाव-अंतराइयं । णाणा
वरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स केवइयं कालं बंधट्ठिई
पणत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तीसं
सागरोवमकोडाकोडीओ, तिन्नि यं वाससहस्साइं अबाहा,
अबाहूणिया कम्मट्ठिई—कम्मनिसेओ, एवं दरिसणावरणिज्जं
वेयणिज्जं जहन्नेणं दो समया उक्कोसेणं जहा णाणावरणिज्जं,
मोहणिज्जं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्तरि सागरोवम-
कोडाकोडीओ, सत्तय वास सहस्साणि अबाहा अबाहूणिया
कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ, आउगं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाणि पुव्वकोडिति भागो अबाहा,
अबाहूणिया कम्मट्ठिई—कम्मनिसेओ, नाम-गोयाणं जहण्णेणं
अट्ठ मुहुत्ता, उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ, दोणिण
य वाससहस्साणि अबाहा, अबाहूणिया कम्मट्ठिई—कम्मनि-
सेओ, अंतराइयं जहा--णाणावरणिज्जं ॥ सू० ४ ॥

छाया—कति खलु भदन्त ! कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्ट कर्म-
प्रकृतयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—ज्ञानावरणीयम्, दर्शनावरणीयम्, यावत्-अन्तरायिकम् ।

कर्मस्थिति वक्तव्यता—

‘कइणं भंते ! कम्मप्पगडीओ’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(कइणं भंते ! कम्मप्पयडीओ पणत्ताओ) हे भदन्त !
कर्मप्रकृतियां कितनी कही गई हैं ? (गोयमा ! अट्ठ कम्मप्पयडीओ पणत्ताओ)

कर्मस्थिति वक्तव्यता—

“ कइणं भंते ! कम्मप्पगडीओ ” इत्यादि—

सूत्रार्थ—(कइणं भंते ! कम्मप्पयडीओ पणत्ताओ) हे भदन्त ! कर्म-
प्रकृतिओ केवल प्रकृति कही छै ? (गोयमा ! अट्ठ कम्मप्पयडीओ पणत्ताओ)

જ્ઞાનાવરણીયસ્ય સ્વલુ ભદન્ત ! કર્મણઃ ક્રિયન્તં કાલં વંધસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ , ઉત્કૃષ્ટેન ત્રિશત્સાગરોપમકોટીકોટયઃ, ત્રીણિ ચ વર્ષ સહસ્રાણિ અવાધા, અવાધોનિકા કર્મસ્થિતિઃ—કર્મનિષેકઃ એવં દર્શનાવરણીય-મપિ, વેદનીયં જઘન્યેન દ્વૌ સમયૌ ઉત્કૃષ્ટેન યથા જ્ઞાનાવરણીયમ્ , મોહનીયં જઘન્યે-

ત્તાઓ) હે ગૌતમ ! કર્મપ્રકૃતિયાં આઠ કહી ગઈ હૈં । (તં જહા) જો હસ પ્રકાર સે હૈં (ળાણાવરણિજ્જં, દરિસણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાયં) જ્ઞાના વરણીય, દર્શનાવરણીય, યાવત્ અન્તરાય । (ળાણાવરણિજ્જસ્સ ણં મંતે ! કમ્મસ્સ કેવહયં કાલં વંધદ્વિઈ પળ્લત્તા) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવર-ણીય કર્મ કી વંધ સ્થિતિ કિતને કાલતક કી કહી ગઈ હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહણ્ણેણં અંતો મુહુત્તં, ઉક્કોસેણં તીસં સાગરોવમકોડાકો-ડીઓ—તિન્નિ ય વાસસહસ્સાઈં આવાહા) જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂત્તં કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે તીસ સાગરોપમ કોડાકોડી કી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કી વંધસ્થિતિ કહી ગઈ હૈં । તથા હસ કા અવાધાકાલ તીન હજાર વર્ષ કા કહા ગયા હૈ (અવાહૂણિયા કમ્મદ્વિઈ કમ્મનિસેઓ) તથા અવાધાકાલ સે રહિત જો કર્મસ્થિતિ હૈ વહ કર્મનિષેક હૈ (એવં દરિસણાવરણિજ્જં-પિ) હસી તરહ સે દર્શનાવરણીય કર્મ કે વિષય મેં મી જાનના ચહિયો (વેયણિજ્જં જહન્નેણં દો સમયા ઉક્કોસેણં જહા ળાણાવરણિજ્જં) વેદ-

હે ગૌતમ ! કર્મપ્રકૃતિઓ આઠ કહી છે (તં જહા) તે આઠ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે.

(ળાણાવરણિજ્જં, દરિસણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાયં) જ્ઞાનાવરણીય, દર્શના-વરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ઠ, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય.

(ળાણાવરણિજ્જસ્સ ણં મંતે ! કમ્મસ્સ કેવહયં કાલં વંધદ્વિઈ પળ્લત્તા ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મની બંધ સ્થિતિ કેટલા કાળ પર્યાંતની કહી છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જહણ્ણે ણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તીસં સાગરોવમ-કોડાકોડીઓ—તિન્નિય વાસસહસ્સાઈં આવાહા) જ્ઞાનાવરણીય કર્મની બંધસ્થિતિ જઘન્યેની અપેક્ષાએ (ઓછામાં ઓછી) અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટની અપે-ક્ષાએ (વધારેમાં વધારે) ત્રીસ સાગરોપમ કોડાકોડી કાળની કહી છે તથા તેનો આબાધાકાળ (કર્મબંધ થયા પછી કર્મ ઉદયમાં ન આવે ત્યાં સુધીનો કાળ) ત્રણ હજાર વર્ષનો કહ્યો છે. (અવાહૂણિયા કમ્મદ્વિઈ કમ્મનિસેઓ) તથા આબાધાકાળ સિવાયની જે કર્મસ્થિતિ છે તેને કર્મનિષેક કહે છે. (એવં દરિ-સણાવરણિજ્જંપિ) એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કર્મના વિષયમાં પણ સમજવું. (વેયણિજ્જં જહન્નેણં દો સમયા ઉક્કોસેણં જહા ળાણાવરણિજ્જં) વેદનીય કર્મની

નાન્તર્મુહૂર્તમ્ , ઉત્કર્ષેણ સપ્તતિસાગરોપમકોટીકોટચઃ, સપ્ત ચ વર્ષસહસ્રાણિ અવાધા, અવાધોનિકા કર્મસ્થિતિઃ કર્મનિષેકઃ આયુષ્કં જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ , ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્ત્રિ-
શત્ સાગરોપમાણિ, પૂર્વકોટીત્રિભાગઃ અવાધા, અવાધોનિકા, કર્મસ્થિતિઃ-કર્મ-
નિષેકઃ । નામ-ગોત્રયોઃ જઘન્યેનાષ્ટ મુહૂર્તાનિ, ઉત્કર્ષેણ વિંશતિસાગરોપમકોટી

નીય કર્મ કી જઘન્ય સ્થિતિ અકષાય આત્મા કી અપેક્ષા દો સમય કી
હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે જૈસી તૈસ ૩૦ કોડાકોડી
સાગરોપમ કી હૈ । (મોહણિજ્જં જહ્ણણેણં, અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં સત્ત-
રિસાગરોવમકોડાકોડીઓ) મોહનીય કર્મ કી બંધસ્થિતિ જઘન્ય તો
અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ ૭૦ સત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ કી હૈ ।
(સત્ત ય વાસ સહસ્સાણિ અવાહા-અવાહૂણિયા કમ્મઢિર્હ કમ્મનિસેઓ)
૭૦૦૦ વર્ષ કા ઇસકા અવાધાકાલ હૈ ઇસ અવાધાકાલ સે રહિત જો
કર્મસ્થિતિ હૈ વહ ઇસકા કર્મનિષેક હૈ । (આડગં જહ્ણણેણં અંતોમુહુત્તં,
ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાણિ પુવ્વકોડિતિભાગો અવાહા અવાહૂણિયા
કમ્મઢિર્હ કમ્મનિસેઓ) આયુકર્મ કી જઘન્યસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ
-ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ તેત્તીસ ૩૩ સાગરોપમ કી હૈ ઓર ઇસકા અવાધાકાલ
પૂર્વકોટિ કા ત્રિભાગ પ્રમાણ હૈ ઇસ અવાધાકાલ સે રહિત જો કર્મસ્થિતિ
હૈ, વહ ઇસકા કર્મનિષેકકાલ હૈ । (નામ-ગોયાણં જહ્ણણેણં અદ્દમુહુત્તા,

જઘન્ય સ્થિતિ અકષાય આત્માની અપેક્ષાએ એ સમયની છે અને ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના જેટલી જ-ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમની છે.
(મોહણિજ્જં જહ્ણણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં સત્તરિસાગરોવમકોડાકોડીઓ) મોહ-
નીય કર્મની બંધસ્થિતિ આઠામાં આઠી અન્તર્મુહૂર્તની અને વધારેમાં વધારે
૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની છે.

(સત્ત ય વાસ સહસ્સાણિ અવાહા-અવાહૂણિયા કમ્મઢિર્હ કમ્મનિસેઓ)
તેનો આબાધકાલ ૭૦૦૦ વર્ષનો છે તે આબાધકાળ સિવાયની જે કર્મસ્થિતિ
છે તે તેનો કર્મનિષેક (કર્મવેદનાનો કાળ) છે.

(આડગં જહ્ણણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાણિ પુવ્વકોડિતિભાગો
અવાહા, અવાહૂણિયા કમ્મઢિર્હ કમ્મનિસેઓ) આયુકર્મની સ્થિતિ આઠામાં
આઠી અન્તર્મુહૂર્તની અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સાગરોપમની છે, અને તેનો
આબાધકાળ પૂર્વ કોટિના ત્રીજા ભાગ જેટલો છે, તે આબાધકાળ સિવાયની
જે કર્મસ્થિતિ છે, તે તેનો કર્મનિષેક (કર્મવેદનનો કાળ) છે.

(નામ-ગોયાણં જહ્ણણેણં અદ્દમુહુત્તા, ઉક્કોસેણં વીસં સાગરોવમકોડાકોડીઓ

કોટથઃ, દ્વે ચ વર્ષસહસ્રે અવાધા, અવાધોનિકા કર્મસ્થિતિઃ-કર્મનિષેકઃ !। આન્ત-
રાયિકં યથા જ્ઞાનાવરણીયમ્ ॥ મૂં ૪ ॥

ટીકા — ‘કઙ્ઘં મંતે ! કમ્મપ્પયડીઓ પળ્લત્તાઓ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે
ભદન્ત ! કતિ કિયત્થઃ સ્વલુ કર્મપ્રકૃતયઃ કર્મભેદાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? કથિતાઃ ?, મગ-
વાનાહ-ગોયમા ! અટ્ઠ કમ્મપ્પયડીઓ પળ્લત્તાઓ’ હે ગૌતમ ! અટ્ઠ કર્મપ્રકૃતયઃ

ઉક્કોસેણં વીસં સાગરોવમકોડાકોડીઓ-દોણિય વાસસહસ્સાણિ
અવાહા, અવાહૂણિયા કમ્મદ્વિર્ઘ્ઠ કમ્મનિસેઓ-અંતરાહ્યં જહા ણાણાવર-
ણિજ્ઞં) નામ ઔર ગોત્ર દ્વન દો કર્મોં કી જગ્ગન્યસ્થિતિ આઠ મુહૂર્ત્ત કી
હૈ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ વીસ ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ કી હૈ દો હજારવર્ષ કી
દ્વનકી અવાધા હૈ હમ અવાધા સે રહિત જો કર્મસ્થિતિ હૈ વહ કર્મ-
નિષેકકાલ હૈ । અંતરાયકર્મ કે વિષય મેં સ્થિતિ આદિ કા કથન જ્ઞાના-
વરણીય કર્મ કે સમાન જાનનાં ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—પહિલે કર્મોપચય-કર્મબંધ-કો સાદિ સાન્ત કહા ગયા હૈ
સો હસી સંબંધ કો લેકર સૂત્રકાર હસ સૂત્રદ્વારા કર્મ કે ભેદોં કી ઔર
ઉનકી સ્થિતિ કી પ્રસ્પણા કર રહે હૈ—હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા
પૂછા હૈ કિ—(કઙ્ઘં મંતે ! કમ્મપ્પયડીઓ પળ્લત્તાઓ) હે ભદન્ત !
કર્મ કે કિતને ભેદ કહે ગયે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા—(ગોયમા) હે
ગૌતમ ! (અટ્ઠ કમ્મપ્પયડીઓ પળ્લત્તાઓ) કર્મ કે ભેદ આઠ કહે ગયે

દોણિય વાસસહસ્સાણિ અવાહા, અવાહૂણિયા કમ્મદ્વિર્ઘ્ઠ કમ્મનિસેઓ અંતરાહ્યં
જહા ણાણાવરણિજ્ઞં) નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી આઠ
મુહૂર્ત્તની અને વધારેમાં વધારે ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમની છે. તેમનો
આબાધકાળ બે હજાર વર્ષનો છે, આ આબાધકાળ સિવાયની બે કર્મસ્થિતિ
છે તે તેનો કર્મનિષેક કાળ છે. અંતરાય કર્મની જગ્ગન્ય, ઉત્કૃષ્ટ આદિ
સ્થિતિના વિષયમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પ્રમાણે જ સમજવું.

ટીકાર્થ—પહેલાના સૂત્રમાં કર્મોપચયને (કર્મબંધને) સાદિ સાન્ત કહ્યો
એ કર્મબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા કર્મના પ્રકારોની અને
તેમની સ્થિતિની પ્રશ્નપૂછા કરી રહ્યા છે—આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી
મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (કઙ્ઘં મંતે ! કમ્મપ્પયડીઓ પળ્લત્તાઓ ?)
હે ભદન્ત ! કર્મના કેટલા ભેદ કહ્યા છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અટ્ઠ કમ્મપ્પયડીઓ પળ્લત્તાઓ) કર્મના
આઠ પ્રકાર કહ્યા છે (તંજહા) તે આઠ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—

પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘ તં જહા-જાણાવરણિજ્જં, દરિસણાવરણિજ્જં, જાવ-અંતરાહયં ’ તથથા-
જ્ઞાનાવરણીયમ્, દર્શનાવરણીયમ્, યાવત્-આન્તરાયિકમ્ ! યાવત્ કરણાત્-વેદની-
યમ્, મોહનીયમ્, આયુષ્કમ્, નામ, ગોત્રમ્, ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ । તત્ર જ્ઞાનાવરણીયાદિ-
કર્મણો વન્ધસ્થિત્યાદિવિષયે પૃચ્છતિ-‘ જાણાવરણિજ્જસસ ણં મંતે ! કમ્મસસ
કેવહયં કાલં વંધદ્વિઈ પણ્ણત્તાં ? હે મહન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયસ્ય સ્વલુ કર્મણઃ
કિયન્તં કાલં કિયત્કાલપર્યન્તમ્ વન્ધસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? મગવાન્ ઉત્તરયતિ-
‘ ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં તીસં સાગરોવમકોડાકોહીઓ
ગૌતમ ! કર્મણો વન્ધસ્થિતિઃ વન્ધનકાલઃ જઘન્યેન અન્તર્મુહૂત્તંપરિમિતા,
ઉત્કર્ષેણ ત્રિંશત્સાગરોપમકોટીકોટથઃ, અથ ચ ‘ તિન્નિ ય વાસસહસ્સાઈ
અવાહા, અવાહૂણિયા કમ્મદ્વિઈ કમ્મનિસેઓ ’ ત્રીણિ ચ વર્ષસહસ્રાણિ

હૈં ? (તં જહા) જો હસ પ્રકાર સે હૈં-(જાણાવરણિજ્જં, દરિસણાવરણિજ્જં
જાવ અંતરાહયં) જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય યાવત્-વેદનીય, મોહ-
નીય, આયુષ્ક, નામ, ગોત્ર ઓર અન્તરાય । અબ ગૌતમસ્વામી હન
જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોં કી વંધસ્થિતિ આદિ કે વિષય મેં પૂછતે હૈં કિ
-(જાણાવરણિજ્જસસ ણં મંતે ! કમ્મસસ કેવહયં કાલં વંધદ્વિઈ પણ્ણત્તા) હે
મહન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય જો કર્મ હૈં-ઉસકી વંધસ્થિતિ કિતને કાલ કી
કહી ગઈ હૈં ? હસકા ઉત્તર દેતે હુઅ પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં-(ગોયમા) હે
ગૌતમ ! (જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં તીસં સાગરોવમકોડાકો-
હીઓ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કી વંધસ્થિતિ જઘન્ય સે તો એક અન્તર્મુહૂત્ત
કી હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે તીસ ૩૦ સાગરોપમ કોડા કોહી કી હૈં । (તિન્નિ
ય વાસસહસ્સાઈ અવાહા અવાહૂણિયા કમ્મદ્વિઈ કમ્મનિસેઓ) હસકા

“ જાણાવરણિજ્જં, દરિસણાવરણિજ્જં, જાવ અંતરાહયં ” જ્ઞાનાવરણીય,
દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ક, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય.

હવે ગૌતમ સ્વામી તે કમોની બંધસ્થિતિ આદિ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે—
(જાણાવરણિજ્જસસ ણં મંતે ! કમ્મસસ કેવહયં કાલં વંધદ્વિઈ પણ્ણત્તા ?) હે
હે મહન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મની બંધસ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ તીસં
સાગરોવમકોડાકોહીઓ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મની બંધસ્થિતિ આઠામાં એાછી
અંતર્મુહૂત્તની છે અને અધિકમાં અધિક ત્રીસ સાગરોપમ કે કોડી કાળથી છે
(તિન્નિ ય વાસસહસ્સાઈ અવાહા, અવાહૂણિયા કમ્મદ્વિઈ કમ્મનિસેઓ) તેનો
આબાધકાળ ત્રણ હજાર વર્ષનો છે, અને તે આબાધકાળથી રહિત તે કર્મની
જે સ્થિતિ છે, તે તેનો નિષેકકાળ (વેદનકાળ) છે

સહસ્રત્રયવર્ષાણિ અવાધા, વાધતે इति वाधा, वाधनं वा वाधा-कर्मणः उदयः, न वाधा, अवाधा, कर्मणो बन्धकालादारभ्य उदयकालपर्यन्तो यः कालः कर्मणो बन्धस्य उदयस्य च मध्यकालः अवाधापदार्थः कथ्यते, तत्कालश्च सहस्रवर्षत्रय-

અવાધાકાલ ત્રીન હજાર વર્ષે કા હૈ તથા હસ અવાધાકાલ સે રહિત જો હસ કર્મ કી સ્થિતિ હૈ વહ-હસ કર્મ કા નિપેક્ષકાલ હૈ । અવાધા કિસે કહતે હૈ ? સો અવ હસકા વિચાર કિયા જાતા હૈ-કર્મ કે ઉદય કા નામ વાધા હૈ હસ વાધા કા ન હોના હસકા નામ અવાધા હૈ । અર્થાત્ કર્મ કે વંધકાલ સે લેકર વહ કર્મ જવતક ઉદય સે નહીં આના હૈ-હસી કા નામ અવાધાકાલ હૈ અર્થાત્ કર્મ કે વંધ ઓર ઉદય કે વીચ કા જો કાલ હૈ યહી અવાધાકાલ હૈ-કર્મ કે વંધ હો જાને પર ઉસી સમય સે ઉદય સે નહીં હૈ કિન્તુ કુછ કાલ વાદ હી વહ ઉદય સે આતા હૈ-કિતને કાલ વાદ ઉદય સે આતા હૈ ? યહ સવ શાસ્ત્રકારોં ને નિર્ધારિત કિયા હૈ-સો જિતને સમય તક, કર્મસ્થિતિ વંધ ચુકને કે વાદ મી ઉદય સે કર્મ નહીં આતા હૈ ઉસ સમય કા નામ અવાધાકાલ હૈ । જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સે ત્રીસ ૩૦ સાગરોપમ કોઢાકોડી કા વંધા-તો હસમેં અવાધાકાલ ત્રીન હજાર વર્ષે કા પડતા હૈ ક્યોં કિ એસા સિદ્ધાન્ત કા કથન હૈ કિ કર્મસ્થિતિ જિતને કોઢાકોડી સાગરોપમ કી હોતી હૈ ઉતને સો વર્ષે કા ઉસકા અવાધાકાલ હોતા હૈ હસ હિસાબ સે જવ યહાં

અખાધાકાળનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—કર્મના ઉદયને ખાધા કહે છે. આ ખાધાના અભાવને અખાધા કહે છે. કર્મના બંધ થયા પછી તે કર્મ જ્યાં સુધી ઉદયમાં આવતું નથી ત્યાં સુધીના કાળને તે કર્મના અખાધાકાળ કહે છે, એટલે કે કર્મના બંધ અને ઉદયની વચ્ચેનો જે કાળ છે તેને અખાધાકાળ કહે છે. કર્મના બંધ થયા પછી કર્મ તુરત જ એજ સમયે ઉદયમાં આવતું નથી, પણ કેટલાક કાળ પછી જ તે ઉદયમાં આવે છે. કેટલા કાળ પછી તે કર્મ ઉદયમાં આવે છે તે શાસ્ત્રકારોએ નિર્ધારિત કરી બતાવેલું છે. અખાધાકાળનો અર્થ આ પ્રમાણે બતાવ્યો છે—

“ તેમણે કર્મના બંધ થઈ ગયા પછી પણ જેટલા સમય સુધી કર્મ ઉદયમાં આવતું નથી તેટલા સમયને તે કર્મના અખાધાકાળ કહે છે. ” જેમકે જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ (અધિકમાં અધિક) સ્થિતિ ત્રીસ સાગરોપમ કોઢાકોડી કાળની કહી છે, તેમાં અખાધાકાળ ત્રણ હજાર વર્ષનો કહ્યો છે. સિદ્ધાન્તોમાં એવું કહ્યું છે કે “ જેટલા કોઢાકોડી સાગરોપમની કર્મસ્થિતિ

રૂપઃ પ્રતિપાદિત એવ । અથ ચ અવાધોનિકા, અવાધયા પૂર્વોક્તસ્વરૂપયા ઝનિકા ન્યૂના કર્મસ્થિતિઃ — સહસ્રવર્ષત્રય ન્યૂનઃ ઉપર્યુક્તત્રિંશત્સગરોપમકોટીકોટીલક્ષણઃ કર્માવસ્થાનકાલઃ કર્મનિષેકો ભવતિ, તત્ર કર્મનિષેકો હિ કર્મદલિકસ્યાનુભવનાત્મકભોગાર્થો રચનાવિશેષ ઉચ્યતે, તત્ર ચ પ્રથમસમયે અધિકં નિષિઞ્ચતિ રચયતિ, દ્વિતીયસમયે વિશેષહીનં કરોતિ, તૃતીયસમયે વિશેષહીનમ્, એવં યાવત્-ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિકં કર્મદલિકં તાવદ્ વિશેષહીનં નિષિઞ્ચતિ,

તીસ ૩૦ સાગરોપમ કોડાકોડી કી કર્મસ્થિતિ હૈ-તો ઉતને સૌ વર્ષ કા અર્થાત્ તીસ ૩૦ સૌ વર્ષ કા-તીન હજાર વર્ષ કા-અવાધાકાલ હસ કર્મ કા હોગા-ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ લેકર જબ યહ કર્મ બંધ જાતા હૈ તો હતને હજાર વર્ષ બાદ વહુ અપના ફલ દેના પ્રારંભ કર દેતા હૈ, તીન ૩ હજાર વર્ષતક તો યહ કેવલ સત્તામેં હી રહેગા યે તીન હજાર વર્ષ જો તીસ ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સે કમ હો જાતે હૈં-અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ મેં સે જો અવાધાકાલ કમ હો જાતા હૈ-ઉસકા નામ કર્મનિષેક હૈ હસ કર્મનિષેક મેં કર્મદલિકોં કી અનુભવ કરને કે નિમિત્ત એક તરહ કી રચના વિશેષ હોતી હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ-ઉદયયોગ્ય કર્મદલિકોં કી જો રચના હોતી હૈ ઉસકા નામ કર્મનિષેક હૈ । ઉદય કે પ્રથમ સમય મેં કર્મદલિકોં કા અધિકમાત્રા મેં નિષેક હોતા હૈ હસકે બાદ દ્વિતીય સમય મેં વિશેષહીન કર્મદલિકોં કા નિષેક હોતા હૈ તૃતીય સમય મેં બી વિશેષહીન-ચયહીન-કર્મદલિકોં કા નિષેક હોતા હૈ હસ તરહ

હોય છે, એટલાં સો વર્ષનો તેનો અખાધાકાળ હોય છે. ” આ હિસાબ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ સાગરોપમ કોડાકોડીની છે, તેથી તેટલા સો વર્ષનો એટલે કે ત્રીસસો (ત્રણ હજાર) વર્ષનો તેનો અખાધાકાળ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લઈને જો આ કર્મ બંધાઈ જાય છે, તો ત્રણ હજાર વર્ષ પછી તે તેનું ફળ દેવા માંડે છે, ત્રણ હજાર વર્ષ સુધી તો તે ફક્ત રસ્તામાં જ રહેશે ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમમાંથી અખાધાકાળના આ ત્રણ હજાર વર્ષ બાદ કરતાં જે કાળ બાકી રહે છે તેને કર્મનિષેક (કર્મ વેદનકાળ) કહે છે. આ કર્મનિષેકમાં અનુભવ (વેદન) કરવાને નિમિત્તે કર્મદલિકોની એક પ્રકારની ખાસ રચના થાય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉદય યોગ્ય કર્મદલિકોની જે રચના થાય છે તેનું નામ કર્મનિષેક છે ઉદયના પ્રથમ સમયમાં કર્મદલિકોનો અધિક માત્રામાં નિષેક થાય છે, ત્યારબાદ બીજા સમયમાં વિશેષહીન કર્મદલિકોનો નિષેક થાય છે, ત્રીજે સમયે પણ વિશેષહીન

ઉક્તञ્ચ—‘ મોત્તૂળ સગમવાહં, પઢમાઈ ઠિઠ્ઠિ વહુયરં દવ્વં ।

સેસે વિસેસહીળં જા ઉક્કોસંતિ સવ્વાસિં ’ ॥ ૧ ॥

મુક્ત્વા સ્વકામ્ અવાધાં પ્રથમાયાં સ્થિતૌ વહુતરં દ્રવ્યમ્ ।

શેષે વિશેષ હીનં યાવદ્ ઉત્કૃષ્ટમિતિ સર્વેષામ્ ॥ ૧ ॥

અર્થે ભાવઃ—સર્વેષુ અષ્ટવિધેષ્વપિ વધ્યમાનેષુ કર્મસુ તત્તત્કર્મણઃ અવાધાકાલં મુક્ત્વા તદનન્તરં દલિકનિષેકો ભવતિ,

પ્રત્યેકકર્મવન્ધાનન્તરં તત્તત્કર્મણઃ ઉદયે—તત્તત્કર્મણઃ અવાધાકાલે પૂર્ણે સત્તિ કર્માનુભવનસ્ય પ્રથમસમયોદારમ્બેત્યર્થઃ વદ્ધકર્મણાં દલિકેભ્યો વેદિતું શક્યાનાં વેદનયોગ્યાનાં દલિકાનાં નિષેકો ભવતિ, તથા ચ—ઉદયસ્ય પ્રથમ-સમયે તેષુ વહુતરદલિકાનાં નિષેકો ભવતિ, તદનન્તરં દ્વિતીયાદિસ્થિતિષુ

વિશેષહીન કર્મદલિકોં કા નિષેક યાવત્ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાલે કર્મદલિકોં તક હોતા હૈ, કહા મી હૈ—

“ મોત્તૂળ સગમવાહં પઢમાઈ ઠિઠ્ઠિ વહુયરં દવ્વં ।

સેસે વિસેસહીળં જો ઉક્કોસંતિ સવ્વાસિં ॥ ”

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ—આઠોં પ્રકાર કે કર્મ જય વંધ ચુકતે હૈં—ઔર અપની ૨ અવાધા કે વાદ જબ વૈ ઉદય મૈં આને લગ જાતે હૈં તત્ત્વ ઉન કર્મોં કે વેદને યોગ્ય દલિકોં કી નિષેક રચના હોતી હૈ અર્થાત્—કર્માનુ-ભવ કે પ્રથમ સમય સે લેકર વદ્ધકર્મોં કે દલિકોં મૈં સે વેદને યોગ્ય દલિકોં કા નિષેક હોતા હૈં હિસમૈં ઉદય કે પ્રથમ સમય મૈં હનમૈં સે વહુતર દલિકોં કા નિષેક હોતા હૈં, હિસકે વાદ ઇક સમય પ્રમાણવાલી દ્વિતીય આદિ સ્થિતિમૈં, ક્રમ ૨ સે દ્વિતીય તૃતીયાદિ સમયોં મૈં વિશેષ-

અવહીન—કર્મદલિકોનો નિષેક થાય છે, આ રીતે વિશેષહીન કર્મદલિકોનો નિષેક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળાં કર્મદલિકો પર્યન્ત થયા કરે છે કહ્યું પણ છે—

“ મોત્તૂળ સગમવાહં પઢમાઈ ઠિઠ્ઠિ વહુયરં દવ્વં ।

સે સે વિસેસહીળં જો ઉક્કોસંતિ સવ્વાસિં ॥ ”

ભાવાર્થ—આઠે પ્રકારનાં કર્મ બ્યારે બંધાઈ ચુકે છે, અને પોતપોતાના અવાધાકાળ પછી બ્યારે તેઓ ઉદયમાં આવવા માંડે છે, ત્યારે તે કર્મના વેદનાયોગ્ય દલિકોની નિષેક રચના થાય છે, એટલે કે કર્માનુભવના પ્રથમ સમયથી લઈને બદ્ધ કર્મોનાં દલિકોમાંથી વેદનાયોગ્ય દલિકોનો નિષેક થાય છે. તેમાં ઉદયના પ્રથમ સમયે તેમાંના અધિક દલિકોનો નિષેક થાય છે, ત્યારબાદ એક એક સમય પ્રમાણવાળી દ્વિતીય આદિ સ્થિતિમાં ક્રમશઃ દ્વિતીય, તૃતીય

एकैकसमयप्रमाणासु क्रमतो द्वितीयतृतीयादिसमयेषु विशेषहीनविशेषहीन
कर्मदलिकानां निषेको भवति, स च तावद् भवति यावत् तत्तत्समयवध्यमान-
कर्मणामुत्कृष्टा स्थितिर्भवेत्, बद्धकर्मस्थितेश्चरमसमयपर्यन्तमयं निषेको भव-
तीति भावः । अयं चावाधां मुक्त्वा दलिकनिषेकविधिः आयुर्वर्जशेषसप्तकर्मणां
विषये वेदितव्यः । आयुष्कर्मण्यपि निषेकस्तु भवत्येव किन्तु तत्र स निषेकः
आयुष्कर्मबन्धस्य प्रथमसमयादेव प्रारभ्यते न तत्रावाधाकालपूर्णताया आवश्यक-

हीन ૨ કર્મદલિકોં કા નિષેક હોતા હેં ઓર યહ નિષેક બદ્ધકર્મસ્થિતિ
કે ચરમ સમયતક હોતા હે । અવાધા કો છોડકર યહ દલિક નિષેક-
વિધિ આયુ કર્મ કે સિવાય સાતકર્મોં કે વિષય મેં હી જાનના ચાહિયે
આયુકર્મમેં મી નિષેકતો હોતાહી હે કિન્તુ વર્હા વહ નિષેક આયુકર્મબંધ
પ્રથમસમય સે લેકર હી પ્રારંભ હો જાતા હે—યહાં નિષેકરચના મેં અવા-
ધાકાલ કે પૂર્ણ હોને કી આવશ્યકતા નહીં હે । યદ્યપિ આયુકર્મ કા
મી અવાધાકાલ હોતા હે । પરંતુ આયુકર્મ કે હસ નિષેક કે પ્રસન્ન પર
અવાધાકાલ કો છોડને કી જો આવશ્યકતા નહીં હે ઉસકા કારણ યહ
હે કિ આયુકર્મ કે બંધ કે પ્રથમ સમય મેં હી આયુકર્મ કે બહુત અધિક
દલિકોં કા નિષેક હોના પ્રારંભ હો જાતા હે અર્થાત્ પ્રથમ સમય મેં હી
આયુકર્મ કે બહુત દલિકોં કા નિષેક હો જાતા હે ઓર હસકે વાદ
દ્વિતીય આદિ સમયોં મેં તો ઉત્તરોત્તર-આગે ૨ વિશેષ ૨ હીન હી
નિષેક હોતા હે ઓર યહ નિષેક અન્તિમ દલિકોં તક હસી પ્રકાર સે

આદિ સમયોમાં વિશેષ હીન વિશેષહીન કર્મદલિકોના નિષેક થાય છે, અને
તે નિષેક બદ્ધકર્મ સ્થિતિના અન્તિમ સમય પર્યન્ત થાય છે. અવાધા સિવા-
યની આ દલિક નિષેક વિધિ : આયુકર્મ સિવાયના સાત કર્મોના વિષયમાં જ
સમજવી. આયુકર્મમાં પણ નિષેક તો થાય છે જ; પણ ત્યાં તે નિષેક આયુ-
કર્મબંધના પ્રથમ સમયથી જ શરૂ થઈ જાય છે, આયુકર્મની નિષેક રચનામાં
અવાધાકાળ પૂરો થવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. જો કે આયુકર્મનો પણ
અવાધાકાળ હોય છે, પણ આયુકર્મના આ નિષેક વખતે અવાધાકાળને બાદ
કરવાની જરૂર રહેતી નથી તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—

આયુકર્મનો બંધ થયા પછી પ્રથમ સમયે જ આયુકર્મનાં ઘણાં જ અધિક
દલિકોના નિષેક થવાનો પ્રારંભ થઈ જાય છે—એટલે કે પ્રથમ સમયમાં જ
આયુકર્મનાં ઘણાં દલિકોના નિષેક થઈ જાય છે, અને ત્યારબાદ દ્વિતીય,
તૃતીય આદિ સમયોમાં તો ઉત્તરોત્તર વિશેષને વિશેષ હીન નિષેક થતો રહે
છે, અને આ નિષેક અન્તિમ દલિકો પર્યન્ત વધુ ને વધુ હીન થતો રહે છે.

કતા વર્તે, યદ્યપિ આયુષ્કર્મણોઽપિ અવાધાકાલસ્તુ ભવત્યેવ કિન્તુ ન તત્ર તદ્-
વર્જનસ્યાવશ્યકતા ભવતિ । આયુષ્કર્મવન્ધસ્ય પ્રથમસમય એવાયુષઃ પ્રભૂતદલિકાનાં
નિષેકો ભવતિ, દ્વિતીયાદિસમયેષુ તુ ઉત્તરોત્તરં વિશેષહીનો ભવતિ યાવ-
ચ્ચરમસમય ઇતિ ।

તથા ચૈતાવતા વદ્ધમપિ જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ સહસ્રવર્ષત્રયં યાવત્ અવેદ્ય-
માનતયા તિષ્ઠતિ, તતઃ સહસ્રવર્ષત્રયન્યૂનક્લિંગત્સાગરોપમકોટીકોટીપ્રમાણસ્તાવત્
જ્ઞાનાવરણીયકર્માલુભવકાલો વેદિતવ્યઃ, કેચિત્તુ-સહસ્રવર્ષત્રયપ્રમાણઃ અવાધા-

વિશેષ ૨ હીન હોતા રહતા હૈ । હસ તરહ બંધા હુઆ મી જ્ઞાનાવરણીય
કર્મ ત્રીન હજાર વર્ષતક અવેદ્યમાન અવસ્થા મેં રહતા હૈ, બાદ મેં વહ
અનુભવન-ઉદય મેં આતા હૈ-હસ પ્રકાર ઉસકા અનુભવન કાલ ત્રીન
૩ હજાર વર્ષ કમ ત્રીસ ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ કાં હૈ એસા જાનના
ચાહિયે, તાત્પર્ય કહને કાં યહ હૈ કિ કર્મ કી સ્થિતિ કે દો પ્રકાર હૈ-
એક તો ઉસે કર્મરૂપ મેં રહના ઓર દૂસરી ઉસે અનુભવ યોગ્ય કર્મરૂપ
મેં બનના, યહાં જો ઉત્કૃષ્ટ અથવા જઘન્યરૂપ સે કર્મસ્થિતિ કહી ગઈ હૈ
વહ કર્મરૂપ સે રહને વાલી કર્મસ્થિતિ કહી ગઈ હૈ ઓર જબ અવાધા-
કાલ કે બાદ કર્મ ઉદય મેં આને લગ જાતા હૈ-તત્ર કી સ્થિતિ અનુભવ
યોગ્ય કર્મસ્થિતિ કહી ગઈ હૈ કર્મ કી સ્થિતિ મેં સે અવાધાકાલ ઘટાને
સે જો સ્થિતિ બચતી હૈ વહી અનુભવ યોગ્ય કર્મસ્થિતિ હૈ એસા
જાનના ચાહિયે ।

કોઈ આચાર્ય એસાં કરહતે હૈં કિ “ ત્રીન ૩ હજાર વર્ષ પ્રમાણ

આ રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ થયા પછી પણ ત્રણ હજાર વર્ષ
સુધી તે અવેદ્યમાન અવસ્થામાં જ રહે છે અને ત્યારબાદ તે ઉદયમાં આવે
છે. આ રીતે તેનો વેદનકાળ ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ કરતાં ત્રણ હજાર
વર્ષ ન્યૂન (ઓછો) છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કર્મની સ્થિતિના બે
પ્રકાર છે-(૧) કર્મરૂપે રહેવાની સ્થિતિ અને (૨) અનુભવવા (વેદવા) યોગ્ય
કર્મરૂપ બનવાની સ્થિતિ. અહીં જે ઓછામાં ઓછી કે વધારેમાં વધારે કર્મ
સ્થિતિ કહી છે, તે કર્મરૂપે રહેનારી કર્મસ્થિતિ કહી છે, અને જ્યારે અમા-
ધાકાળ પૂરો થયા પછી કર્મ ઉદયમાં આવવા લાગી જાય છે ત્યારની સ્થિતિને
અનુભવયોગ્ય કર્મસ્થિતિ કહી છે. કર્મની સ્થિતિમાંથી અમાધાકાળ બાદ કરતા
જે સ્થિતિ બાકી રહે છે એજ અનુભવયોગ્ય કર્મસ્થિતિ છે એમ સમજવું.

કોઈ કોઈ આચાર્ય એવું કહે છે કે “ ત્રણ હજાર વર્ષ અમાધાકાળ,

કાલઃ ત્રિંશત્સાગરોપમશ્લોકોટીપ્રમાણશ્ચ વાધાકાલઃ, એતદ્વ્યસ્યાપિ અવાધાવાધાકાલસ્ય મિશ્રણાત્મકઃ કર્મસ્થિતિકાલઃ, અવાધાકાલત્રિજિતો વાધા-કલાત્મકઃ કર્મનિષેકકાલ इत्याहुः । एवमन्यकर्मस्वपि अवाधाकालो विज्ञेयः, विशेषस्तु आयुपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि निषेककालः, पूर्वकोटीतृतीयभागश्च अवाधाकाल इति । स च पूर्वकोटित्रिभागः, -त्रयस्त्रिंशल्लक्ष त्रयस्त्रिंशत्सहस्रत्रयस्त्रिंशदुत्तरत्रिंशत् (૩૩૦૦૦૦૦, ૩૩૦૦૦, ૩૩૩) पूर्वत्रयोविंशतिलक्ष-द्विप-ञ्चाशत्सहस्र (૨૩૦૦૦૦૦, ૫૨૦૦૦) वर्षकोटिपरिमितो भवति । ‘ एवं दरिसणावरणिज्जं ’ एवम् ज्ञानावरणीयकर्मवदेव दर्शनावरणीयमपि कर्म-बोध्यम् । ‘ वेयणिज्जं जहण्णेणं दो समया, उक्कोसेणं जहा-णाणावरणिज्जं ’

અવાધાકાલ ઔર તીસ ૩૦ સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ વાધાકાલ, इन दोनों को मिला देने से जो प्रमाण निकलता है वह कर्मस्थितिकाल है तथा अवाधाकाल से रहित जो बाधाकाल है वह कर्मनिषेक काल है ” । इसी तरह से दूसरे कर्मों के विषय में भी अवाधाकाल जान लेना चाहिये-आयुर्कर्म में तैंतीस ३३ सागरोपम का निषेककाल है । तथा इस में जो अवाधाकाल है वह पूर्व कोटि का तृतीयभागप्रमाण है। पूर्वकोटि तृतीय भाग तैंतीस ३३ लाख, तैंतीस ३३ हजार, तीनसौ तैंतीस, पूर्व और २३ तेबीस लाख, बावन ५२ हजार कोटि वर्षप्रमाण होता है । (एवं दरिसणावरणिज्जं) ज्ञानावरणीय कर्म की तरह दर्शनावरणीय कर्म को भी जानना चाहिये । (वेयणिज्जं जहण्णेणं दो समया उक्कोसेणं जहा णाणावरणिज्जं) वेदनीयकर्म की जघन्यस्थिति दो

અને ત્રીસ સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ વાધાકાળ, એ બન્નેનો સરવાળો કરવાથી જે પ્રમાણ આવે છે તે કર્મસ્થિતિકાળ છે, તથા અવાધાકાળ સિવાયનો જે વાધાકાળ છે, તે કર્મનિષેક કાળ છે. ”

એજ પ્રમાણે બીજાં કર્મોનો આવાધકાળ પણ સમજવો જોઈએ આયુ-કર્મનો નિષેકકાળ (વેદનકાળ) ૩૩ સાગરોપમનો કહ્યો છે, તથા તેનો આવા-ધકાળ પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગ પ્રમાણ છે. પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ તેત્રીસ લાખ તેત્રીસ હજાર ત્રણસો તેત્રીસ (૩૩૩૩૩૩૩) પૂર્વ અને તેવીસ લાખ બાવન હજાર (૨૩૫૨૦૦૦) કોટિવર્ષ પ્રમાણ છે.

(एवं दरिसणावरणिज्जं) જ્ઞાતાવરણીય કર્મની સ્થિતિ પ્રમાણે જ દર્શ-નાવરણીય કર્મની પણ સ્થિતિ સમજવી.

(वेयणिज्जं जहण्णेणं दो समया, उक्कोसेणं जहा णाणावरणिज्जं) वेदनीय कर्मની

તથા વેદનીયં કર્મ જઘન્યેન દ્વૌ સમયૌ, તથા ચ કેવલયોગપ્રત્યયવન્ધાપેક્ષયા વેદનીયં કર્મ દ્વિસમયસ્થિતિકં ભવતિ, તત્ર એકસ્મિન્ સમયે વધ્યતે, દ્વિતીયે તુ વેદ્યતે યત્તુ “ વેયણિયસ્સ જહણ્ણા વારસ, નામ-ગોયાણ અદ્દુ મુહુત્તા ” વેદનીયસ્ય જઘન્યા દ્વાદશ, નામ-ગોત્રયોઃ અષ્ટમુહૂર્તાં હ્યુક્તમ્ તત્ સકપાયસ્થિતિ વન્ધ-માશ્રિત્ય વેદિતવ્યમિતિ ન તદ્વિરોધઃ ઉત્કર્ષેણ યથા જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ તથૈવ વેદનીયમપિ કર્મ વોધ્યમ્, તથા ચ વેદનીયસ્યાપિ કર્મણઃ ઉત્કૃષ્ટતઃ સ્થિતિકાલઃ ત્રિસહસ્રવર્ષન્યૂનસ્ત્રિસત્સાગરોપમકોટીકોટીપ્રમાણઃ । ‘ મોહણિજ્જં જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉત્કરોસેણં સત્તરિસાગરોવમકોડાકોડીઓ ’ મોહનીયં કર્મ

સમય કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જ્ઞાનાવરણીય કે સમાન તીસ ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ કી હૈ । યહાં જો વેદનીય કર્મ કી જઘન્ય સ્થિતિ દો સમય કી કહી ગઈ હૈ વહ કેવલ યોગ કે નિમિત્ત સે હોને વાલે વંધ કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈ-એસી સ્થિતિ મેં વેદનીય કર્મ કી જઘન્ય સ્થિતિ દો સમય કી હોતી હૈ એક સમય મેં વહ વંધતા હૈ, ઓર દ્વિતીય સમય મેં વહ વેદા જાના હૈ જો (વેયણિયસ્સ જહણ્ણા વારસ, નામ ગોયાણ અદ્દુ મુહુત્તા) વેદનીય કર્મ કે વિષય મેં એસા કહા ગયા હૈ કિ વેદનીયકર્મ કી જઘન્ય સ્થિતિ ૧૨ મુહૂર્ત કી હોતી હૈ સો યહ કથન કષાયસહિત જીવોં કી અપેક્ષા સે હી જાનના ચાહિયે-કયોં કિ કષાય-યુક્ત જીવોં કે જો વેદનીય કર્મ કા જઘન્ય સ્થિતિ વંધ હોતા હૈ વહ ૧૨ મુહૂર્ત કા હોતા હૈ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કાલ વેદનીય કર્મ કા તીન હજાર વર્ષ કમ તીસ સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ કા હૈ (મોહણિજ્જં જહણ્ણેણં

આછામાં આછી સ્થિતિ જે સમયની અને વધારેમાં વધારે સ્થિતિ જ્ઞાનાવર-ણીય કર્મના જેટલી જ (ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમની) છે. અહીં જે વેદનીય કર્મની જઘન્ય (આછામાં આછી) સ્થિતિ જે સમયની કહી છે તે માત્ર યોગને કારણે થનારા બંધને અનુલક્ષીને કહી છે-એટલે કે એવી પરિસ્થિતિમાં વેદનીય કર્મની જઘન્ય સ્થિતિ જે સમયની હોય છે-એક સમયમાં તે બંધાય છે અને બીજે સમયે તેનું વેદન થાય છે. (વેયણિયસ્સ જહણ્ણા વારસ, નામ ગોયાણ અદ્દુમુહુત્તા) આ કથન પ્રમાણે વેદનીય કર્મની જે બાર મુહૂર્તની જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તે કષાય યુક્ત જીવોની અપેક્ષાએ જ સમજવી, કારણ કે કષાયયુક્ત જીવોના વેદનીય કર્મનો જે જઘન્ય સ્થિતિ બંધ થાય છે, તે બાર મુહૂર્તનો હોય છે, વેદનીય કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિકાળ ત્રીસ સાગરોપમ કોડા કોડી કરતાં ત્રણ હજાર વર્ષ આછો હોય છે. (મોહણિજ્જં જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં,

મોહનીયકર્મણો જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત વન્ધસ્થિતિઃ, ઉત્કર્ષેણ સપ્તતિસાગરોપમ-
કોટીકોટયઃ ' સત્ત ય વાસસહસ્રાણિ અવાહા ' સપ્ત ચ વર્ષસહસ્રાણિ અવાધા
મોહનીયકર્મવન્ધોદયાન્તકાલઃ, ' અવાહૂણિયા કમ્મદ્વિર્-કમ્મનિસેઓ ' અવાધો
નિકા અવાધયા સપ્ત સહસ્રવર્ષસ્થયા ઝનિકા ન્યૂના કર્મસ્થિતિઃ સપ્તસહસ્ર-
વર્ષન્યૂનઃ સપ્તતિસાગરોપમકોટીકોટીમાનલક્ષણો મોહનીયકર્માવસ્થાનકાલઃ નિષેકો
ભવતિ । ' આઝગં જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાણિ ' આયુ-
ક્કમ્ આયુષ્યકર્મણો જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્સિન્નત્ સાગરોપમાણિ
' પુવ્વકોટિતિભાગો અવાહા, અવાહૂણિયા કમ્મદ્વિર્-કમ્મનિસેઓ ' પૂર્વકોટીત્રિ-
ભાગઃ પૂર્વકોટીયત્તૌયભાગઃ અવાધાકાલઃ, અવાધોનિકા-અવાધાકાલેન ન્યૂના
ત્રયસ્સિન્નત્સાગરોપમાણિ કર્મસ્થિતિઃ આયુષ્યકર્માવસ્થાનકાલઃ કર્મનિષેકો ભવતિ ।
પૂર્વકોટિત્રિભાગસ્ય સંખ્યામાનમત્રેવ સૂત્રે પૂર્વમવાધાકાલપ્રકરણે પ્રદર્શિતમેવેતિ

અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં સત્તરિસાગરોવમકોટાકોટીઓ) મોહનીય કર્મ
કી જઘન્ય વંધસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઉત્કૃષ્ટ વંધસ્થિતિ ૭૦ સત્તર
કોટાકોટી સાગરોપમ કી હૈ, હસકા અવાધાકાલ ૭૦૦૦ હજાર વર્ષ કા
હૈ અત્કૃષ્ટસ્થિતિ મેં અવાધા કાલ કો ઘટાને પર જો રિથિતિ વચે વહ
મોહનીય કા અવસ્થાનકાલ રૂપ કર્મનિષેકકાલ હૈ । (આઝગં જહણ્ણેણં
અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાણિ) આયુક્કમ્ કી જઘન્યસ્થિતિ
અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ રિથિતિ ૩૩ સાગરોપમ કી હૈ (પુવ્વકોટિ
તિ ભાગો અવાહા) પૂર્વ કોટિ કે ત્રિભાગપ્રમાણ અવાધાકાલ હૈ (અવા-
હૂણિયા કમ્મદ્વિર્-કમ્મનિસેઓ) અવાધાકાલ સે હીન જો કર્મસ્થિતિ
હૈ વહ હસ કર્મ કા નિષેક કાલ હૈ । પૂર્વકોટિ કે ત્રિભાગ કી સંખ્યા
કા પ્રમાણ પહિલે અવાધકાલ કે પ્રકરણ મેં દિશ્વા હી દિયા હૈ (નામ-

ઉક્કોસેણં સત્તરિસાગરોવમકોટાકોટીઓ) મોહનીય કર્મની જઘન્ય વંધસ્થિતિ
અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ વંધસ્થિતિ ૭૦ કોટાકોટી સાગરોપમની છે. તેના
અખાધાકાળ ૭૦૦૦ વર્ષનો છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાંથી અખાધાકાળને બાદ કર-
વાથી બેટલો કાળ બાકી રહે તેટલો મોહનીય કર્મનો કર્મનિષેક કાળ (કર્મ
વેદનકાળ) સમજવો. (આઝગં જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાણિ)
આયુક્કમ્ની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગ-
રોપમની છે. (પુવ્વકોટિ તિભાગો અવાહા) તેના અખાધાકાળ પૂર્વ કોટિના
ત્રીજા ભાગ પ્રમાણ છે. (અવાહૂણિયા કમ્મદ્વિર્-કમ્મનિસેઓ) અખાધાકાળ
સિવાયની બે કર્મસ્થિતિ છે, તે આ કર્મનો નિષેકકાળ સમજવો. પૂર્વકોટિના
ત્રીજા ભાગનું પ્રમાણ આ સૂત્રમાં જ અખાધાકાળનું વર્ણન કરતી વખતે આપી
મ ૧૧૦

‘ નામ-ગોયાણં જહણેણં અદ્દુ મુહુત્તા, ઉક્કોસેણં વીસં સાગરોપમકોડાકોડીઓ ’
 નામ-ગોત્રયોઃ કર્મણોઃ વન્ધસ્થિતિઃ જઘન્યેન અષ્ટ મુહૂર્તાનિ, ઉત્કર્ષેણ વિંશતિસા-
 ગરોપમકોટીકોટયઃ ‘ દોણિય ય વાસસહસ્સાણિ અવાહા ’ દ્વે ચ વર્ષસહસ્સે અવાધા,
 ‘ અવાહૂણિયા કમ્મટ્ઠિઈ-કમ્મનિસેઓ ’ અવાધોનિકા-અવાધયા દ્વિસહસ્સવર્ષરૂ-
 પયા ઝનિકા ન્યૂના કર્મસ્થિતિઃ-દ્વિ સહસ્સવર્ષન્યૂનો વિંશતિસાગરોપમકોટીકોટી-
 માનઃ નામ ગોત્ર કર્માવસ્થાન કાલઃ, કર્મનિષેકો ભવતિ । ‘ અંતરાઈયં જહા-ણાણા-
 વરણિજ્જં ’ આન્તરાયિકં કર્મ યથા જ્ઞાનાવરણીયં તથા વેદિતત્ત્વમિતિ ભાવઃ ॥ સૂ. ૦૪ ॥

કર્મવન્ધકવક્તવ્યતા

જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મપ્રસ્તાવાત્ તદ્વન્ધકાન્ નિરૂપયિતું પ્રથમં સ્વ્યાદિ-
 દ્વારમાહ-‘ ણાણા વરણિજ્જં ણં મંતે ! ’ इत्यादि ।

મૂલમ્-‘ ણાણાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કર્મમં કિં ઇત્થી વંધઈ,
 પુરિસો વંધઈ નપુંસઓ વંધઈ ? ણોઈત્થી - ણોપુરિસ -

ગોયાણં જહણેણં અદ્દુમુહુત્તા, ઉક્કોસેણં વીસં સાગરોપમકોડાકોડીઓ)
 નામ ઓર ગોત્ર इन दोनों કર્મોં की जघन्य स्थिति आठ मुहूर्त की है
 और उत्कृष्टस्थिति वीस २० सागरोपम कोडाकोडी की है । (दोणि य
 वाससहस्साणि अवाहा) दो हजार वर्ष की अवाधा है । (अवाहूणिया
 कम्मट्ठिई कम्मनिसेओ) अवाधाकालरूप जो दो हजार वर्ष हैं उनसे
 रहित २० वीस सागरोपम कोडाकोडी का इनका अवस्थानकाल-कर्म
 निषेक है । (अंतराइयं जहा णाणावरणिज्जं) अन्तराय की स्थिति,
 अवाधा, अवस्थान काल ये सब विषय ज्ञानावरणीय कर्म के समान ही
 जानना चाहिये ॥ सू. ०४ ॥

શ્રીધેલુ છે. (નામગોયાણં જહણેણં અદ્દુમુહુત્તા ઉક્કોસેણં વીસં સાગરોપમકોડા-
 કોડીઓ) નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ આઠ મુહૂર્તની છે અને
 ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીસ સાગરોપમ કોડાકોડીની છે. (દોણિય વાસસહસ્સાણિ
 અવાહા) બંનેનો આબાધકાળ બે હજાર વર્ષનો છે. (અવાહૂણિયા કમ્મટ્ઠિઈ
 કમ્મનિસેઓ) તેમની વીસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાંથી ૨૦૦૦ વર્ષ
 પ્રમાણે આબાધકાળ બાદ કરતાં જોડેલો કાળ બાકી રહે તેટલો તેમનો અવ-
 સ્થાન કાળ-કર્મ નિષેક કાળ સમજવો. (અંતરાઈયં જહા ણાણાવરણિજ્જં) અન્ત-
 રાય કર્મની સ્થિતિ, આબાધકાળ, અવસ્થાન કાળ આદિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ
 પ્રમાણે જ સમજવા, ॥ સૂત્ર ૪ ॥

कर्मस्थितिप्रज्ञापककोष्ठकम्

कर्मनाम	उत्कृष्टा स्थितिः	जघन्या स्थितिः	उत्कृष्टः अ- वाधाकालः	जघन्यः अवा- धाकालः	उत्कृष्टः वाधा- काल कर्मनिषेकः	जघन्यः वाधाकाल कर्मनिषेकः
मोहनीय कर्म	सप्तति सागरो- पम कोटीकोटयः	अन्तर्मुहूर्तम्	७००० सप्तति वर्षशतानि	अन्तर्मुहूर्तम्	सप्तसहस्रवर्षन्यूना सप्तति सागरोपम कोटीकोटयः	अन्तर्मुहूर्तं न्यूनम् + अन्तर्मुहूर्तम्
ज्ञानावरणीय कर्म	त्रिशत्सागरो- पम कोटीकोटयः	"	३००० सहस्र वर्षत्रयम्	"	त्रिसहस्रवर्षन्यूनाः त्रिशत् सागरोपम कोटी कोटयः	"
दर्शनावरणीय कर्म	"	"	"	"	"	"
सकाशायात्म वद्धं वेदनीय कर्म	"	द्वादश मुहूर्तानि	"	"	"	अन्तर्मुहूर्तं न्यूनानि एकादश मुहूर्तानि
अन्तरायिकं कर्म	"	अन्तर्मुहूर्तम्	"	"	"	अन्तर्मुहूर्तं न्यूनम् अन्तर्मुहूर्तम्
नामकर्म	विंशति सागरोपम कोटीकोटयः	अष्टौ मुहूर्तानि	२००० वर्षाणि	"	विंशति शतन्यूनानि विंशति सागरोपम कोटीकोटयः	अन्तर्मुहूर्तं न्यूनानि सप्तमुहूर्तानि
गोत्रकर्म	"	"	"	"	"	"
आयुष्यकर्म	पूर्वकोटि त्रिभागा धिकानि त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि	अन्तर्मुहूर्तम्	पूर्वकोटि त्रिभागा	"	पूर्वकोटि त्रिभागा न्यूनानि त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि	अन्तर्मुहूर्तं न्यूनम् अन्तर्मुहूर्तम्

+ अन्तर्मुहूर्तं शब्दो भिन्न भिन्न जातीय कालवाचकोऽत्रावगन्तव्यः ।

॥ सू० ४॥

-णो नपुंसओ बंधइ ? । गोयमा ! इत्थीवि बंधइ, पुरिसो वि
 बंधइ, नपुंसओ वि बंधइ, णोइत्थीणोपुरिसणोनपुंसओ
 सिय बंधइ, सिय णो बंधइ । एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्म-
 प्पयडीओ । आउगं णं भंते ! कम्मं किं इत्थी बंधइ, पुरिसो
 बंधइ, नपुंसओ बंधइ०, पुच्छा ? गोयमा ! इत्थी सिय बंधइ,
 सिय णो बंधइ । एवं तिन्नि वि भाणियन्वा, णोइत्थी णो-
 पुरिस-णोनपुंसओ न बंधइ । णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं
 किं संजए बंधइ, असंजए बंधइ, संजयाऽसंजए बंधइ, णो
 संजय-णोअसंजय-णोसंजयाऽसंजए बंधइ ? । गोयमा !
 संजए सिय बंधइ, सिय णो बंधइ, असंजए बंधइ, संजयाऽ-
 संजए वि बंधइ, नोसंजय-णोअसंजय-णोसंजयासंजए ण
 बंधइ । एवं आउगवज्जाओ सत्तवि, आउगे हेट्ठिला तिणिण
 भयणाए, उवरिह्हे णं बंधइ । णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं
 किं सस्मदिट्ठी बंधइ, सिच्छदिट्ठी बंधइ, सस्मामिच्छदिट्ठी बंधइ ?
 गोयमा ! सस्मदिट्ठी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ, सिच्छदिट्ठी
 बंधइ, सस्मामिच्छदिट्ठी बंधइ, एवं आउगवज्जाओ सत्त वि,
 आउए हेट्ठिला दो भयणाए, सस्मामिच्छदिट्ठी न बंधइ । णाणा-
 वरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सन्नी बंधइ, णोसन्नि-णोअसन्नी
 बंधइ ? गोयमा ! सन्नी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ, असन्नी
 बंधइ, णोसन्नि-णोअसन्नी न बंधइ, एवं वेयणिज्जाऽऽउगोवज्जाओ
 छ कम्मप्पयडीओ, वेयणिज्जं हेट्ठिला दो बंधंति, उवरिह्हे

न बंधइ । णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं भवसिद्धिए
बंधइ ? अभवसिद्धिए बंधइ, णो भवसिद्धिय-णो अभवसिद्धिए
बंधइ ? गोयमा ! भवसिद्धिए भयणाए, अभवसिद्धिए बंधइ,
णोभवसिद्धिय-णोअभवसिद्धिए न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ
सत्तवि, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए, उपरिल्ले न बंधइ ।
णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं चक्खुदंसणी बंधइ ?,
अचक्खुदंसणी बंधइ ? ओहिदंसणी बंधइ ? केवल दंसणी
बंधइ ? गोयमा ! हेट्ठिल्ला तिणिण भयणाए, उवरिल्ले
न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला
तिन्नि बंधंति, केवलदंसणी भयणाए । णाणावरणिज्जं णं
भंते ! कम्मं किं पज्जत्तओ बंधइ, अपज्जत्तओ बंधइ,
णोपज्जत्तय-णोअपज्जत्तओ बंधइ ? गोयमा ! पज्जत्तओ
भयणाए, अपज्जत्तओ बंधइ, णोपज्जत्तय-णोअपज्ज-
त्तओ न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउगं हेट्ठिल्ला
दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ । णाणावरणिज्जं णं भंते !
कम्मं किं भासए बंधइ, अभासए बंधइ ? गोयमा ! दो वि
भयणाए, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि, वेयणिज्जं भासए
बंधइ, अभासए भयणाए । णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं
किं परित्ते बंधइ, अपरित्ते बंधइ, णोपरित्ते णो अपरित्ते बंधइ ?
गोयमा ! परित्ते भयणाए, अपरित्ते बंधइ, णोपरित्तणोअप-
रित्ते न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ,
आउयं परित्तो वि, अपरित्तो वि भयणाए, णोपरित्त णो-

अपरितो न बंधइ । पाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं
 आभिणिबोहियणाणी बंधइ, सुयणाणी, ओहिणाणी, मण-
 पज्जवनाणी, केवलणाणी बंधइ ? गोयमा ! हेट्ठिल्ला चत्तारि
 भयणाए, केवलणाणी न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त
 वि, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला चत्तारि बंधंति, केवलणाणी भयणाए ।
 पाणा वरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं मइअन्नाणी बंधइ, सुय-
 अन्नाणी बंधइ, विभंगअन्नाणी बंधइ ? गोयमा ! आउग
 वज्जाओ सत्त वि बंधंति, आउगं भयणाए । पाणवरणिज्जं णं
 भंते ! कम्मं किं मणजोगी बंधइ, वयजोगी बंधइ, कायजोगी
 बंधइ, अजोगी बंधइ ? गोयमा ! हेट्ठिल्ला तिन्नि भयणाए,
 अजोगी न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि । वेयणिज्जं
 हेट्ठिल्ला तिणिण बंधंति, अजोगी न बंधइ । पाणा वरणिज्जं णं
 भंते ! कम्मं किं सागरोवउत्ते बंधइ, अणागारोवउत्ते बंधइ ?
 गोयमा ! अट्ठसुवि भयणाए । पाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं
 किं आहारए बंधइ, अणाहारए बंधइ ? गोयमा ! दो वि
 भयणाए, एवं वेयणिज्जाऽऽउगवज्जाणं छण्हं, वेयणिज्जं
 आहारए बंधइ, अणाहारए भयणाए, आउए आहारए भयणाए
 अणाहारए न बंधइ ? पाणा वरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं
 सुहुमे, बंधइ वायरे बंधइ णो सुहुम-णो वायरे बंधइ ? गोयमा !
 सुहुमे बंधइ, वायरे भयणाए, णो सुहुमणो वायरे न बंधइ,
 एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउए सुहुमे, वायरे भयणाए,

ખોસુદુમખોબાયરે ન બંધઈ । ખાખાવરણિજ્જં ખં ખંતે !
કમ્મં કિં ચરિમે બંધઈ, અચરિમે બંધઈ ? ગોયમા ! અહુ વિ
ખયખાણ ॥ સૂ૦ ૫ ॥

છાયા—જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલુ ભદન્ત । કર્મ કિં સ્ત્રી વધ્નાતિ, પુરુષો વધ્નાતિ,
નપુંસકો વધ્નાતિ ? નોસ્ત્રીનોપુરુષનોનપુંસકો વધ્નાતિ ? ગૌતમ ! સ્ત્રી અપિ વધ્નાતિ,
પુરુષોઽપિ વધ્નાતિ નપુંસકોઽપિ વધ્નાતિ, નોસ્ત્રીનોપુરુષનોનપુંસકઃ સ્યાદ વધ્નાતિ,
સ્યાદ નો વધ્નાતિ, એવમ્ આયુષ્કવર્જાઃ સ્પૃશ્ન કર્મપ્રકૃતયઃ । આયુષ્કં સ્વલુ

કર્મવન્ધક વક્તવ્યતા

‘ ખાખાવરણિજ્જં ખં ખંતે । ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(ખાખાવરણિજ્જં ખં ખંતે ! કમ્મં કિં ઇત્યી બંધઈ, પુરિસો
બંધઈ, નપુંસકો બંધઈ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કયા સ્ત્રી બાંધતી
હૈ ? યા પુરુષ બાંધતા હૈ ? યા નપુંસક બાંધતા હૈ ? કૌન બાંધતા હૈ ?
અથવા—(ખોઈત્યી ખોપુરિસ — ખોનપુંસકો બંધઈ) સ્ત્રી નહીં બાંધતી
હૈ ? પુરુષ નહીં બાંધતા હૈ ? નપુંસક નહીં બાંધતા હૈ ? તો કૌન બાંધતા
હૈ ? (ગોયમા ! હત્યી વિ બંધઈ, પુરિસો વિ બંધઈ, નપુંસકો વિ બંધઈ)
હે ગૌતમ ! સ્ત્રી ખી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતી હૈ । પુરુષ ખી જ્ઞાનાવર-
ણીય કર્મ બાંધતા હૈ । નપુંસક ખી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા હૈ । (ખો
હત્યી ખો પુરિસ—ખો નપુંસકો સિય બંધઈ, સિય ખો બંધઈ) તથા જો
જીવ નોસ્ત્રી હોતા હૈ—સ્ત્રી નહીં હોતા હૈ, નોપુરુષ હોતા હૈ—પુરુષ નહીં

કર્મવન્ધક વક્તવ્યતા—

“ ખાખાવરણિજ્જં ખં ખંતે । ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(ખાખાવરણિજ્જં ખં ખંતે ! કમ્મં કિં ઇત્યી બંધઈ, પુરિસો બંધઈ,
નપુંસકો બંધઈ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સ્ત્રી બાંધે છે ? કે પુરુષ
બાંધે છે ? કે નપુંસક બાંધે છે ? અથવા—(ખોઈત્યી, ખોપુરિસ, ખોનપુંસકો
બંધઈ ?) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સ્ત્રી બાંધતી નથી ? પુરુષ બાંધતો નથી ?
નપુંસક બાંધતો નથી ? (ગોયમા ! ઇત્યી વિ બંધઈ, પુરિસો વિ બંધઈ, નપુંસકો
વિ બંધઈ) હે ગૌતમ ! સ્ત્રી પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે, પુરુષ પણ
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે. અને નપુંસક પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે.
(ખોઈત્યી, ખોપુરિસ, ખોનપુંસકો સિય વધ્ઈ, સિય ખો બંધઈ) તથા જે
જીવ ‘ નો સ્ત્રી ’ હોય છે—સ્ત્રી હોતી નથી, ‘ નો પુરુષ ’ હોય છે—પુરુષ હોતો

મદન્ત ! કર્મ કિં સ્ત્રી વધ્નાતિ, પુરુષો વધ્નાતિ, નપુંસકો વધ્નાતિ પૃચ્છા ? ગૌતમ ! સ્ત્રી સ્યાદ્ વધ્નાતિ, સ્યાદ્ નો વધ્નાતિ, एवं त्रयोऽपि भणितव्याः, नो स्त्रीनोपुरुषनोनपुंसको वध्नाति । ज्ञानावरणीयं खलु मदन्त ! कर्म किं संयतो वध्नाति, असंयतो वध्नाति, संयताऽसंयतो वध्नाति, नोसंयतनोअसंयतनो-

હોતા હૈ, નોનપુંસક-નપુંસક નહીં હોતા હૈ, વહ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા સ્ત્રી હૈ ઓર નહીં સ્ત્રી બાંધતા હૈ । (एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्पगढीओ) इसी प्रकार का कथन आयु कर्म को छोडकर बाकी के सातों कर्मों के विषयमें भी जानना चाहिये । (अउगं णं भंते ! कम्मं किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसओ बंधइ०पुच्छा) हे मदन्त ! आयुर्कर्म का बंध क्या स्त्री करती है ? पुरुष करता है ? नपुंसक करता है ? इस प्रकार से पहिले के जैसा प्रश्न यहां पर भी करना चाहिये । (गोयमा ! इत्थी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ, एवं तिज्जि वि भाणियव्वा) हे गौतम ! आयुर्कर्म का बंध स्त्री करती भी है और नहीं भी करती है । इसी प्रकार से पुरुष और नपुंसक के विषय में भी ऐसा ही कथन कर लेना चाहिये । (णोइत्थी, णोपुरिस, णो नपुंसओ न बन्धइ) जो नोस्त्री है नोपुरुष है ओ नोनपुंसक है वह आयुर्कर्म का बन्ध नहीं करना है । (णाणावरणिज्जं णं भन्ते ! कम्मं किं संजए बंधइ, असंजए बंधइ, संजयामंजए बंधइ, णो संजय,

नथी, 'नो नपुंसक' डोय छे-नपुंसक डोतो नथी, ते एव ज्ञानावरणीय कर्म बांधे छे पणु णरे अने नथी पणु बांधतो. (एवं आउगवज्जाओ सत्त-कम्मप्पगढीओ) आयुर्कर्म सिवायना भाडीनां साते कर्मोना विषयमां पणु आ प्रकारनुं कथन न समजवुं.

(आउग णं भंते ! कम्मं किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसओ बंधइ, पुच्छा) हे मદન્ત ! આયુકર્મનો બંધ શું સ્ત્રી કરે છે ? પુરુષ કરે છે ? નપુંસક કરે છે ? આ પ્રમાણે પહેલાંની જેવાં જ પ્રશ્નો અહીં સમજવા.

(ગોયમા ! इत्थी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ एवं तिज्जि वि भाणियव्वा) हे गौतम ! आयुर्कर्मનો બંધ સ્ત્રી કરે પણુ છે અને નથી પણુ કરતી. પુરુષ અને નપુંસકના વિષયમાં પણુ એવું જ કથન થવું જોઈએ. (णोइत्थी, णो पुरिस, णोनपुंसओ न बंधइ) નો સ્ત્રી-સ્ત્રી ન હોય એવો જીવ, નો પુરુષ-પુરુષ ન હોય એવો જીવ અને નો નપુંસક-નપુંસક ન હોય એવો જીવ આયુકર્મનો બંધ કરતો નથી. (णाणावरणिज्जं णं भन्ते ! किं संजए बंधइ, अस-

સંયતાસંયતો વધનાતિ ? ગૌતમ ! સંયતઃ સ્યાદ્ વધનાતિ, સ્યાદ્ ન વધનાતિ' અસંયતો વધનાતિ, સંયતાઽસંયતોઽપિ વધનાતિ, નોસંયતનોઅસંયત-નોસંયતા સંયતો ન વધનાતિ, एवम् आयुष्कवर्जाः सप्तापि, आयुष्कम् अधस्तनास्त्रयो णा असंजय-णो संजयासंजए बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म क्या संयत जीव बांधता है ? असंयत जीव बांधता है ? या संयतासंयत जीव बांधता है ? अथवा-जो नो संयत होता है वह बांधता है ? या जो नो असंयत या नो संयतासंयत जीव होता है वह बांधता है । (गोयमा) हे गौतम ! (संजए सिय बंधइ, सिय णो बंधइ, असंजए बंधइ, संजयासंजए वि बंधइ, णो संजय, णो असंजय णो संजयासंजए ण बंधइ) ज्ञानावरणीय कर्म संयत बांधना भी है और नहीं भी बांधता है । पर जो असंयत होता है वह बांधता है तथा जो संयतासंयत होता है वह भी बांधता है । तथा जो नो संयत होता है, नो असंयत होता है, नो संयतासंयत होता है, वह नहीं बांधता है । (एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउगे हेट्ठिल्ला तिणिण भयणाए, उवरिल्ले ण बंधइ) इसी तरह से आयुर्कर्म को छोड़कर शेष सात कर्म प्रकृतियों के विषय में भी जानना चाहिये । आयुर्कर्म के विषय में ऐसा जानना चाहिये कि जो जीव संयत हो, असंयत हो, या संयतासंयत हो वह आयुर्कर्म को बांधता भी है

जए वंधइ, संजयासंजए बंधइ, णो संजय, णो असंजय, णो संजयासंजए बंधइ ?) हे भदन्त ! शु संयत एव ज्ञानावरणीय कर्म बांधे छे ? शु असंयत एव ते कर्म बांधे छे ? शु संयतासंयत एव ते कर्म बांधे छे ? अथवा शु नो संयत एव ते कर्म बांधे छे ? नो असंयत एव ते कर्म बांधे छे ? शु नो संयतासंयत एव ते कर्म बांधे छे ?

(गोयमा !) हे गौतम ! (संजए सिय वंधइ सिय णो वंधइ, असंजए वंधइ, संजयासंजए वि वंधइ, णो संजय, णो असंजय णो संजयासंजए ण वंधइ) ज्ञानावरणीय कर्म संयत एव बांधे पणु छे અને નથી પણ બાંધતો, પણ અસંયત એવ તથા સંયતાસંયત એવ બાંધે છે, નો સંયત, નો અસંયત અને નો સંયતાસંયત એવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી.

(एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउगे हेट्ठिल्ला तिणिण भयणाए, उवरिल्ले ण बंधइ) आयुर्कर्म सिवायની સાતે કર્મપ્રકૃતિઓના વિષયમાં પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું. આયુર્કર્મના વિષયમાં એવું સમજવું કે જે એવ સંયત હોય, અસંયત હોય, અથવા તે સંયતાસંયત હોય તે આયુર્કર્મ બાંધે છે પણ ખરો અને નથી પણ બાંધતો. પરંતુ જે એવ નો સંયત હોય, નો અસંયત

મજનયા, ઉપરિતનો ન વધ્નાતિ । જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલુ ભદન્ત ! કર્મ કિં સમ્યગ્-
દૃષ્ટિર્વધ્નાતિ, મિથ્યાદૃષ્ટિર્વધ્નાતિ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિર્વધ્નાતિ ? ગૌતમ !
સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ સ્યાદ્ વધ્નાતિ, સ્યાદ્ ન વધ્નાતિ, મિથ્યાદૃષ્ટિર્વધ્નાતિ, સમ્યગ્
મિથ્યાદૃષ્ટિર્વધ્નાતિ, એવમ્-આયુષ્ક વર્જાઃ સપ્તાઽપિ, આયુષ્કમ્ અધસ્તનો દ્વૌ મજ-
નયા, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિર્ન વધ્નાતિ । જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલુ ભદન્ત ! કર્મ કિં સંજ્ઞી

और नहीं भी बांधता है । पर जो जीव नो संयत, नो असंयत या नो
संयतासंयत होते हैं वे नहीं बांधते हैं । (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं
किं सम्मदिट्ठी बंधइ, मिच्छदिट्ठी बंधइ, सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ) हे
भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म क्या सम्यग्दृष्टि जीव बांधता है ? या मिथ्या-
दृष्टि जीव बांधता है ? (गोयमा ! सम्मदिट्ठी सिय बंधइ, सिय
णो बंधइ, मिच्छदिट्ठी बंधइ, सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ) हे गौतम !
जो जीव सम्यग्दृष्टि होता है वह ज्ञानावरणीय कर्म बांधता भी
है और नहीं भी बांधता है । पर जो जीव मिथ्यादृष्टि या सम्यक्
मिथ्यादृष्टि होता है वह तो बांधता ही है । (एवं आउगवज्जाओ सत्त
वि आउए हेट्ठिल्ला दो भयणाए, सम्मामिच्छदिट्ठी न बंधइ) इसी तरह
से आयुर्कर्म को छोड़कर बाकी के सातकर्मों को बांधने के विषय में भी
जानना चाहिये । आयुर्कर्म के विषय में ऐसा समझना चाहिये कि
जो जीव सम्यग्दृष्टि या मिथ्यादृष्टि होता है वह आयुर्कर्म का बंध
करता भी है-और नहीं भी करता है परन्तु जो सम्यग्मिथ्यादृष्टि जीव

હોય, અથવા તે નો સંયતાસંયત હોય, તેઓ આયુકર્મ બાંધતા નથી.

णाणावरणिज्जं णं भंते ! किं सम्मदिट्ठो बंधइ, मिच्छदिट्ठो बंधइ, सम्मामि-
च्छदिट्ठो बंधइ ?) :हे भदन्त ! शुं ज्ञानावरणीय कर्म सम्यग्दृष्टि एव बांधे
छे ? કે મિથ્યાદૃષ્ટિ એવ બાંધે છે ? કે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ એવ બાંધે છે ?

(गोयमा !) हे गौतम ! (सम्मदिट्ठी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ,
मिच्छदिट्ठी बंधइ, सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ) हे गौतम ! सम्यग्दृष्टि एव क्यारेक
ज्ञानावरणीय कर्म बांधे छे અને ક્યારેક નથી બાંધતો, પરંતુ મિથ્યાદૃષ્ટિ એવ
અથવા તે સમ્યક્ મિથ્યાદૃષ્ટિ એવ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે જ.

(एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउए हेट्ठिल्ला दो भयणाए, सम्मामि-
च्छदिट्ठी न बंधइ) आयुर्कर्म सिवायना साते कर्मबंध विषे आ प्रमाणे ज
समजवुं. आयुर्कर्माना बंध विषे नीचे प्रमाणे समजवुं—जे एव सम्यग्दृष्टि
હોય છે અથવા તે મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે તે આયુર્કર્મનો બંધ ક્યારેક બાંધે
છે અને ક્યારેક નથી બાંધતો. પરંતુ જે એવ સમ્યક્ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે તે
આયુર્કર્મનો બંધ કરતો નથી.

बध्नाति, असंज्ञी बध्नाति, नोमञ्जि नोअसंज्ञि बध्नाति ? गौतम ! संज्ञी स्याद् बध्नाति, स्याद् न बध्नाति, असंज्ञी बध्नाति, नोसंज्ञि-नोअसंज्ञी न बध्नाति, एवं वेदनीया-ऽऽयुष्कवर्जाः षट् कर्मप्रकृतयः, वेदनीयम् अधस्तनौ द्वौ बध्नीतः, उपरितनो भजनया, आयुष्कम् अधस्तनौ द्वौ भजनया, उपरितनो न बध्नाति ।

होता है वह इस स्थिति में आयुर्कर्म का बंध नहीं करता है । (पाणावरणिज्जं णं भंते । कम्मं किं सन्नी बंधइ, असन्नी बंधइ, णो सन् नी, णो असन्नी बन्धइ) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध कौन जीव करता है-क्या जो जीव संज्ञी होता है वह करता है ? या जो जीव असंज्ञी होता है वह करता है ? (नो असन्नी बंधइ) अथवा जो नो संज्ञी होता है वह या जो असंज्ञी होता है वह करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सन्नी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, असन्नी बंधइ, नो सन्नी, नो असन्नी न बन्धइ) जो संज्ञी जीव होता है व ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता भी है, और नहीं भी करता है । जो असंज्ञी जीव होता है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है । पर जो नो संज्ञी असंज्ञी जीव २ हैं वे इस ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते हैं । (एवं वेयणिज्जाउगवज्जाओ छ कम्मप्पयडीओ, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला दो बंधंति, उवरिल्ले भयणाए, आउगंहेट्ठिल्ला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ) इसी तरह से वेदनीय और आयु के सिवाय छ कर्म प्रकृतियों के विषय में भी कथन जानना चाहिये । वेदनीय कर्म का बंध

(पाणावरणिज्जं णं भंते । कम्मं किं सन्नी बंधइ, असन्नी बंधइ, णो सन्नी, णो असन्नी बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्मने भंध शुं संज्ञी एव भांधे छे ? के असंज्ञी एव भांधे छे ? अथवा ने नो संज्ञी डोय छे ते भांधे छे ? के ने नो असंज्ञी डोय ते भांधे छे ?

(गोयमा ! (सन्नी सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, असन्नी बंधइ, नो सन्नी, नो असन्नी न बंधइ) संज्ञी एव ज्ञानावरणीय कर्मने भंध करे पणु छे अने नथी पणु करतो, असंज्ञी एव ज्ञानावरणीय कर्मने भंध करे छे, पणु नो संज्ञी अने नो असंज्ञी एवो ज्ञानावरणीय कर्मने भंध करता नथी ।

(एवं वेयणिज्जाउगवज्जाओ छ कम्मप्पयडीओ, वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला दो बंधंति, उवरिल्ले भयणाए, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ) आ प्रका-
रतुं कथन वेदनीय अने आयुर्कर्म सिवायनी छ कर्मप्रकृतियोंना विषयमां पणु समञ्जुं संज्ञी एवो वेदनीय कर्मने भंध करे छे, असंज्ञी एवो वेदनीय

જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલુ મદન્ત ! કર્મ કિં ભવસિદ્ધિકો વધ્નાતિ, અભવસિદ્ધિકો વધ્નાતિ, નોભવસિદ્ધિક-નોઅભવસિદ્ધિકો વધ્નાતિ ? ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિકો મજનયા, અભવસિદ્ધિકો વધ્નાતિ, નોભવસિદ્ધિક-નોઅભવસિદ્ધિકો ન વધ્નાતિ,

જો જીવ સંજી હોતે હૈં વે તો કરતે હૈં પર જો જીવ ન સંજી હૈં ઓર ન અસંજી હૈં, વે વેદનોય કર્મ કા બંધ કરતે મી હૈં ઓર નહીં મી કરતે હૈં । આયુકર્મ કા બંધ જો જીવ સંજી હોતે હૈં વે અથવા જો અસંજી હોતે હૈં વે કરતે મી હૈં ઓર નહીં મી કરતે હૈં તથા જો જીવ ન સંજી હૈં ઓર ન અસંજી હૈં વે આયુકર્મકાં બંધ નહીં કરતે હૈં । (જાણાવરણિ-જ્ઞં ણં મંતે ! કર્મં કિં ભવસિદ્ધિયે વંધહ, અભવસિદ્ધિયે વંધહ ?) હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ જો જીવ ભવસિદ્ધિક હોતા હૈં વહ કરતા હૈં ? યા જો જીવ અભવસિદ્ધિક-અભવ્ય હોતા હૈં વહ કરતા હૈં । યા જો (જો ભવસિદ્ધિય, જો અભવસિદ્ધિયે વંધહ) જીવ નો ભવસિદ્ધિક હોતા હૈં, નો અભવસિદ્ધિક હોતા હૈં વહ કરતા હૈં ? (ગોયમા ! ભવસિદ્ધિયે મયણા, અભવસિદ્ધિયે વંધહ, જો ભવસિદ્ધિય, જો અભવસિદ્ધિયે ન વંધહ) હે ગૌતમ ! જો જીવ ભવસિદ્ધિક હોતા હૈં, વહ હસ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ કરતા મી હૈં ઓર નહીં મી કરતા હૈં । પર જો અભવસિદ્ધિક હોતા હૈં, વહ તો બંધ કરતા હી હૈં, તથા જો જીવ ન ભવસિદ્ધિક હૈં, ન અભવસિદ્ધિક હૈં વે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ નહીં

કર્મનો બંધ કરે છે, પરંતુ નો સંજી અને નો અસંજી જીવો વેદનીય કર્મનો બંધ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતા. આયુકર્મનો બંધ સંજી તથા અસંજી જીવો કરે પણ છે અને નથી પણ કરતા, પરંતુ નો સંજી જીવો આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

(જાણાવરણિજ્ઞં ણં મંતે ! કર્મં કિં ભવસિદ્ધિયે વંધહ, અભવસિદ્ધિયે વંધહ ?) હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ લવસિદ્ધિક (લવ્ય જીવ) બાંધે છે કે અલવસિદ્ધિક (અલવ્ય જીવ) બાંધે છે ? અથવા (જો ભવસિદ્ધિય, જો અભવસિદ્ધિયે વંધહ ?) જે જીવ નો લવસિદ્ધિક હોય છે તે બાંધે છે ? કે જે જીવ નો અલવસિદ્ધિક હોય છે તે બાંધે છે ?

(ગોયમા ! ભવસિદ્ધિયે મયણા, અભવસિદ્ધિયે વંધહ, જો ભવસિદ્ધિય જો અભવસિદ્ધિયે ન વંધહ) હે ગૌતમ ! જે જીવ લવસિદ્ધિક હોય છે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધેતા, પણ જે જીવ અલવસિદ્ધિક હોય છે તે તો આ કર્મ બાંધે જ છે. નો લવસિદ્ધિક અને નો અલવસિદ્ધિક જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી.

एवम् आयुष्क वर्जाः सप्तापि, आयुष्कम् अधस्तनौ द्वौ भजनया, उपरितनो न बध्नाति, ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किं चक्षुर्दर्शनी बध्नाति, अचक्षुर्दर्शनी बध्नाति अवधिदर्शनी बध्नाति, केवलदर्शनी बध्नाति ? गौतम ! अधस्तनास्त्रयो भजनया, उपरितनो न बध्नाति, एवं वेदनीयवर्जाः सप्ताऽपि, वेदनीयम् अध-

करते हैं। (एवं आउगज्जाओ सत्तवि, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए उवरिल्ले न बंधइ) इसी तरह से आयुर्कर्म को छोड़कर बाकी के सात कर्मों के बंध करने के विषय में जानना चाहिये। आयु कर्म का बंध जो भवसिद्धि है वे तथा जो अभवसिद्धि हैं वे करते भी हैं और नहीं भी करते हैं। पर जो भवसिद्धि हैं, नो अभवसिद्धि हैं वे आयुर्कर्म का बंध नहीं करते हैं। (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं चक्खुदंसणी बंधइ, ? अचक्खुदंसणी बंधइ, ओहिदंसणी बंधइ ? केवलदंसणी बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध क्या चक्षु दर्शनवाला जीव करता है ? या जो अचक्षुदर्शनवाला जीव है वह करता है ? या जो अवधिदर्शनवाला जीव है वह करता है ? या केवलदर्शनवाला जो जीव है वह करता है ? (हेट्ठिल्ला तिणिणं भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ, एवं वैयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) हे गौतम ! नीचे के तीन-चक्षुदर्शनी, अचक्षुदर्शनी और अवधिदर्शनी-ये तीन-ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते भी हैं, नहीं भी करते हैं। तथा ऊपर का जो केवलदर्शनजीव है वह ज्ञाना-

(एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ) आयुर्कर्म सिवायना साते कर्मोना भंध विषे पणु आ प्रभाणु न समज्जु. लवसिद्धिक् अने अलवसिद्धिक् एवो आयुर्कर्मोना भंध करे पणु छे अने नथी पणु करता. पणु नो लवसिद्धिक् एवो अने नो अलवसिद्धिक् एवो आयुर्कर्मोना भंध करता नथी.

(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं चक्खुदंसणी बंधइ ? अचक्खुदंसणी बंधइ ? ओहिदंसणी बंधइ ? केवलदंसणी बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्मोना भंध शुं चक्षु-दर्शनवाणो एव करे छे ? के अचक्षु-दर्शनवाणो एव करे छे ? के अवधि-दर्शनवाणो एव करे छे ? के केवल-दर्शनवाणो एव करे छे ?

(हेट्ठिल्ला तिणिणं भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ, एवं वैयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) हे गौतम ! चक्षुदर्शनी, अचक्षुदर्शनी अने अवधिदर्शनी एवो ज्ञानावरणीय कर्मोना भंध करे छे पणु भरां अने नथी पणु करता. परंतु केवल दर्शनवाणो

સ્તનાસ્ત્રયો વધ્નન્તિ, કેવલદર્શની ભજનયા । જ્ઞાનાવરણીયં લલુ ભદન્ત ! કર્મ
 કિં પર્યાપ્તકો વધ્નાતિ, અપર્યાપ્તકો વધ્નાતિ, નોપર્યાપ્તક-નોઅપર્યાપ્તકો
 વધ્નાતિ ? ગૌતમ ! પર્યાપ્તકો ભજનયા, અપર્યાપ્તકો વધ્નાતિ, નોપર્યાપ્તક-નો-
 અપર્યાપ્તકો ન વધ્નાતિ, એવમ્ આયુષ્કવર્જાઃ સપ્તાઽપિ, આયુષ્કમ્ અધસ્તનૌ

ચરણીય કર્મ કા વંધ નહીં કરતા હૈ । હસી તરહ સે વેદનીય કર્મ કો
 છોડકર સાત કર્મપ્રકૃતિયોં કે બાંધને કે વિષય મેં ભી જાનના ચાહિયે ।
 (વેયણિજ્ઞં હેદ્વિહો તિન્નિ વંધંતિ, કેવલદંસણી ભયણા) વેદનીય કર્મ
 કા વંધ ચક્ષુદર્શની, અચક્ષુદર્શની ઓર અવધિદર્શની યે ત્રીન તો કરતે
 હૈં પરન્તુ કેવલદર્શની મેં ભજના-વહ કરતા ભી હૈ ઓર નહીં ભી કરતા
 કરતા હૈ । (જ્ઞાનાવરણિજ્ઞં જ્ઞં બંધે । કિં પજ્જત્તઓ વંધહ, અપજ્જત્તઓ
 વંધહ જો પજ્જત્તય જો અપજ્જત્તઓ વંધહ) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ
 કયા પર્યાપ્તક જીવ વાંધતા હૈ ? કિં અપર્યાપ્તક જીવ વાંધતા હૈ ? અથવા
 જો નોપર્યાપ્તક જીવ હૈ વહ વાંધતા હૈ કિં જો નોઅપર્યાપ્તક જીવ હૈ, વહ
 વાંધતા હૈ ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પજ્જત્તએ ભયણા, અપજ્જત્તઓ વંધહ, જો
 પજ્જત્તય-જો અપજ્જત્તઓ ન વંધહ) પર્યાપ્તક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ
 કરતા ભી હૈ ઓર નહીં ભી કરતા હૈ । પરન્તુ જો અપર્યાપ્તક જીવ હૈ-વહ
 તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મકા વંધ કરતા હી હૈ । હસી તરહસે જો નોપર્યાપ્તક
 ઓર નો અપર્યાપ્તક જીવ હૈં વે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ નહીં કરતે હૈં

જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી વેદનીય કર્મ સિવાયના સાત
 કર્મો બાંધવાના વિષયમાં પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું.

(વેયણિજ્ઞં હેદ્વિહો તિન્નિ વંધંતિ, કેવલદંસણી ભયણા) વેદનીય કર્મનો
 બંધ ચક્ષુદર્શની, અચક્ષુદર્શની અને અવધિજ્ઞાની જીવો તો કરે છે, પણ
 કેવલદર્શનવાળો જીવ વેદનીય કર્મનો બંધ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતો.

જ. જ્ઞાનાવરણિજ્ઞં બંધે ! કર્મ કિં પજ્જત્તઓ વંધહ, અપજ્જત્તઓ વંધહ, જો
 પજ્જત્તય, જો અપજ્જત્તઓ વંધહ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું પર્યાપ્તક
 જીવ બંધે છે ? કે અપર્યાપ્તક જીવ બંધે છે ? કે નો પર્યાપ્તક જીવ બંધે છે ?
 કે નો અપર્યાપ્તક જીવ બંધે છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પજ્જત્તએ ભયણા, અપજ્જત્તઓ વંધહ, જો
 પજ્જત્તય-જો અપજ્જત્તઓ ન વંધહ) પર્યાપ્તક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધે છે
 અને નથી પણ બંધતો, પણ અપર્યાપ્તક જીવ તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધે જ
 છે. નો પર્યાપ્તક અને નો અપર્યાપ્તક જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા

દ્વૌ ભજનયા, ઉપરિતનો ન વધ્નાતિ, જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલુ મદન્ત ! કર્મ કિં ભાષકો વધ્નાતિ, અભાષકો વધ્નાતિ ? ગૌતમ ! દ્વાવપિ ભજનયા, એવમ્ વેદનીયવર્જાઃ સપ્તાઽપિ, વેદનીયં ભાષકો વધ્નાતિ, અભાષકો ભજનયા । જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલુ

(એવં આઝગવજ્જાઓ સત્તવિ) इसी तरहका कथन आयुको छोड़कर शेष सात कर्मों को बांधने के विषयमें भी जानना चाहिये । (आजगं हेट्ठिळा दो, भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ) आयुका बंध नीचेके ये पर्याप्तक और अपर्याप्तक दो जीव करते भी हैं और नहीं भी करते हैं । परन्तु जो नो पर्याप्तक और नो अपर्याप्तक जीव हैं, वे इस आयुकर्मका बंध नहीं करते हैं । (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं भासए बंधइ ? अभासए बंधइ ?) हे भदन्त ! भाषकजीव ज्ञानावरणीय कर्म को बांधता है ? कि अभाषक जीव ज्ञानावरणीय कर्म को बांधता है (गोयमा) हे गौतम ! (दो वि भयणाए) ये दोनों भी ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते भी हैं और नहीं भी करते हैं । इस तरह यहां भजना मानना चाहिये (एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) इस तरह से वेदनीय कर्म को छोड़कर सातों कर्मों को बंध करने के विषय में भी जानना चाहिये । (वेयणिज्जं भासए बंधइ) वेदनीय कर्म का बंध भाषकजीव करता है । (अभासए भयणाए) अभाषक जीव वेदनीय कर्म का बंध भजना से करता

नथी. (एवं आजग वज्जाओ सत्त वि) आयुकर्म सिवायनां साते कर्मबंधना विषयमां पणु आ प्रभाणु ४ समञ्जु. (आजगं हेट्ठिळा दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ) आयुकर्मनो बंध पर्याप्तक अने अपर्याप्तक एवो करे पणु छे अने नथी पणु करता. परंतु नो पर्याप्तक अने नो अपर्याप्तक एवो आयुकर्मनो बंध करता नथी.

(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं भासए बंधइ, अभासए बंधइ ?) हे भदन्त ! शुं ભાષક એવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે ? કે અભાષક એવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે ?

(गोयमा !) हे गौतम ! (दो वि भयणाए) ते भन्ने विकल्पे ते कर्मनो बंध करे छे अट्ठे के ભાષક અને અભાષક એવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે પણુ ખરાં અને નથી પણુ બાંધતા. (એવં વેદણિજ્જવજ્જાઓ સત્ત વિ) વેદનીય કર્મ સિવાયના સાતે કર્મબંધના વિષયમાં પણુ તે પ્રમાણે ૪ સમજવું. (વેયણિજ્જં ભાસએ બંધઈ) વેદનીય કર્મનો બંધ ભાષક એવ કરે છે, (અભાસએ ભયણાએ) પરંતુ અભાષક એવ વેદનીય કર્મનો બંધ કરે પણુ ખરે અને નથી પણુ કરતા.

મદન્ત ! કર્મ કિં પરીતો વધ્નાતિ ? અપરીતો વધ્નાતિ ? નોપરીત-નોઅપરીતો વધ્નાતિ ? ગૌતમ ! પરીતો મજનયા, અપરીતો વધ્નાતિ, નોપરિત-નોઅપરીતો ન વધ્નાતિ, એવમ્ આયુષ્કવર્જાઃ સન્ત વર્મપ્રકૃતયઃ, આયુષ્કં પરીતોઽપિ, અપરીતોઽપિ મજનયા, નોપરીત-નોઅપરીતો ન વધ્નાતિ । જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલુ મદન્ત !

હૈ । (જ્ઞાનાવરણિજ્ઞં જ્ઞં મંતે ! કર્મ્મં કિં પરિત્તે વંધહ, અપરિત્તે વંધહ, જ્ઞો પરિત્ત જ્ઞો અપરિત્તે વંધહ ?) હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ પરિત્ત-પ્રત્યેક શરીર વાલા જીવ, અથવા જિસકા સંસાર નિકટ હૈ એસા મવ્યજીવ કરતા હૈ ? કિ અપરિત્ત જીવ કરતા હૈ ? અથવા નો પરિત્ત જીવ કરતા હૈ કિ નો અપરિત્ત જીવ કરતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પરિત્તે મયજાણ, અપરિત્તે વંધહ, જ્ઞો પરિત્ત જ્ઞો અપરિત્તે ન વંધહ) જો પરિત્ત જીવ હૈ વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ મજના સે કરતા હૈ-અર્થાત્ કરતામી હૈ ઓર નહીં મી કરતા હૈ । અપરિત્ત જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈ । જો જીવ નો પરિત્ત ઓર નો અપરિત્ત હૈ વે હસકા વંધ નહીં કરતે હૈ । (એવં આઝગવજ્ઞામો સત્તકર્મ્મપ્પયઢીઓ) હસી તરહ કા કથન આયુકર્મ કો છોડકર રોષ સાતકર્મ્મપ્રકૃતિયોં કે વંધ કરને કે વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે । (આઝયં પરિત્તો વિ અપરિત્તઓ વિ મયજાણ, જ્ઞો પરિત્ત જ્ઞો અપરિત્તો ન વંધહ) આયુ કર્મ

(જ્ઞાનાવરણિજ્ઞં જ્ઞં મંતે ! કિં પરિત્તે વંધહ, અપરિત્તે વંધહ, જ્ઞો પરિત્ત-જ્ઞો અપરિત્તે વંધહ ?) હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ પરિત્ત (પ્રત્યેક શરીરવાળો જીવ, અથવા જેનો સંસાર પરિત્ત-મર્યાદિત છે એવો ભવ્ય જીવ) કરે છે ? કે અપરિત્ત જીવ કરે છે ? કે નો પરિત્ત જીવ કરે છે ? કે નો અપરિત્ત જીવ કરે છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પરિત્તે મયજાણ, અપરિત્તે વંધહ, જ્ઞો પરિત્ત જ્ઞો અપરિત્તે ન વંધહ) જે પરિત્ત જીવ છે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે-એટલે કે એવો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે પણ ખરો અને નથી પણ બાંધતો, અપરિત્ત જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, પરંતુ નો પરિત્ત જીવો અને નો અપરિત્ત જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી. (એવં આઝગવજ્ઞામો સત્ત કર્મ્મપ્પયઢીઓ) આયુકર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરવાના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું (આઝયં પરિત્તો વિ, અપરિત્તો વિ મયજાણ, જ્ઞો પરિત્ત જ્ઞો અપરિત્તો ન વંધહ) પરિત્ત અને અપરિત્ત જીવો આયુકર્મનો બંધ બાંધે છે પણ ખરાં અને નથી પણ બાંધતા,

કર્મ કિમ્ આભિનિવોધિકજ્ઞાની વધનાતિ, શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, મનઃ પર્યવજ્ઞાની, કેવલજ્ઞાની વધનાતિ ? ગૌતમ ! અધસ્તનાશ્ચત્વારો ભજનયા, કેવલજ્ઞાની ન વધનાતિ, એવં વેદનીયવર્જાઃ સપ્તાઽપિ, વેદનીયમ્ અધસ્તનાશ્ચત્વારોઽપિ વધનન્તિ, કેવલજ્ઞાની ભજનયા । જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલુ ભદન્ત । કર્મ કિં મત્યજ્ઞાની વધનાતિ, શ્રુતાઽજ્ઞાની

કા વંધ ભજના સે પરિત્ત મી ઓર અપરિત્ત મી ચે દોનોં જીવ મી કરતે હૈં । પરન્તુ જો નો પરિત્ત ઓર નો અપરિત્ત જીવ હૈં વે આયુ કર્મ કા વંધ નહીં કરતે હૈં । (જાણાવરણિજ્ઞં જ્ઞં મંતે ! કમ્મં કિં આભિનિવોદિય-જ્ઞાણી વંધહ, સુચણાણી, ઓહિનાણી, મળપજ્જવનાણી, કેવલજ્ઞાણી વંધહ) હૈં ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મકા વંધ કયા આભિનિવોધિકજ્ઞાની-મતિ-જ્ઞાનવાલા જીવ કરતા હૈં ? કિં શ્રુતજ્ઞાની કરતા હૈં ? અથવા કિં અવધિ-જ્ઞાનવાલા જીવ કરતા હૈં, યા મનઃ પર્યય જ્ઞાનવાલા જીવ કરતા હૈં ? યાં કેવલજ્ઞાનવાલા જીવ કરતા હૈં ? (ગોયમા ! હેઠ્ઠિલા ચત્તારિ મયણાં, કેવલજ્ઞાણી ન વંધહ) હૈં ગૌતમ ! મતિજ્ઞાનવાલા, શ્રુતજ્ઞાનવાલા, અવધિ-જ્ઞાનવાલા ઓર મનઃ પર્યયજ્ઞાનવાલા જીવ ભજના સે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈં । પરન્તુ જો કેવલ જ્ઞાનવાલા જીવ હોતા હૈં વહ જ્ઞાનાવ-રણીય કર્મ કા વંધ નહીં કરતા હૈં । (એવં વેયણિજ્જવજ્જાઓ સત્ત વિ) હસી તરહ સે વેદનીયકર્મ કો છોડકર સાતકર્મપ્રકૃતિયોં કે વંધ કરનેકે

પરંતુ જો નો પરિત્ત અને નો અપરિત્ત જીવો છે તેઓ આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

(જાણાવરણિજ્ઞં જ્ઞં મંતે ! કિં કમ્મં અભિનિવોદિયજ્ઞાણી વંધહ, સુચણાણી, ઓહિનાણી, મળપજ્જવનાણી, કેવલજ્ઞાણી વંધહ ?) હૈં ભદન્ત ! શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ આભિનિવોધિકજ્ઞાની (મતિજ્ઞાનવાળો) જીવ કરે છે ? કે શ્રુત-જ્ઞાની કરે છે ? કે અવધિજ્ઞાનવાળો જીવ કરે છે ? કે મનઃપર્યયજ્ઞાનવાળો જીવ કરે છે ? કે કેવલજ્ઞાનવાળો જીવ કરે છે ?

(ગોયમા ! હેઠ્ઠિલા ચત્તારિ મયણાં, કેવલજ્ઞાણી ન વંધહ) હૈં ગૌતમ ! મતિજ્ઞાનવાળો, શ્રુતજ્ઞાનવાળો, અવધિજ્ઞાનવાળો અને મનઃપર્યયજ્ઞાનવાળો જીવ વિકલ્પે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. ઓટલે કે તેઓ તે કર્મનો બંધ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતા. પરંતુ કેવલજ્ઞાની જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી.

(એવં વેયણિજ્જવજ્જાઓ સત્ત વિ) વેદનીય કર્મ સિવાયની સાતે કર્મ-પ્રકૃતિયોના કર્મબંધના વિષયમાં પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું.

વધ્નાતિ, વિમજ્જ્ઞાની વધ્નાતિ, ? ગૌતમ ! આયુષ્કવર્જાઃ સપ્તાઽપિ વધ્નન્તિ, આયુષ્કં મજનયા । જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલુભદન્ત ! કર્મં કિં મનોયોગી વધ્નાતિ, વચોયોગી વધ્નાતિ, અયોગી વધ્નાતિ ? ગૌતમ ! અધસ્તનાસ્ત્રયો મજનયા, અયોગી ન વધ્નાતિ, વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે । (વેયણિજ્જં હેટ્ઠિલા ચત્તારિ વંધંતિ, કેવલણાણી મયણાણ) વેદનીય કર્મ કા વંધ ચાર ક્ષાયોપશમિક મતિજ્ઞાન આદિવાલે જીવ કરતે હૈં । કેવલજ્ઞાનવાલા જીવ વેદનીય કર્મ કા વંધ કરતા મી હૈં ઓર નહીં મી કરતા હૈં । (ણાણાવરણિજ્જં ણં મંતે । કર્મં કિં મહ અન્નાણી વંધહ ? સુય અન્નાણી વંધહ ? વિમંગ અન્નાણી વંધહ ?) હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કયા મતિ અજ્ઞાનવાલા જીવ વાંધતા હૈં ? કિં શ્રુતઅજ્ઞાનવાલા જીવ વાંધતા હૈં ? કિં વિમંગજ્ઞાની વાંધતા હૈં ? (ગોયમા ! આઝગવજ્જાઓ સત્ત વિ વંધંતિ, આઝગં મયણાણ) આયુકર્મ કો છોડકર સાતોં કર્મોં કો યે ત્રીન અજ્ઞાનવાલે જીવ વાંધતે હૈં । તથા આયુકર્મ કા વંધ યે મજના સે કરતે હૈં । (ણાણાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કર્મં કિં મજજોગી વંધહ, વયજોગી વંધહ, કાયજોગી વંધહ, અજોગી વંધહ ?) હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કયા મનયોગવાલે જીવ કરતે હૈં ? યા વચનયોગવાલે જીવ કરતે હૈં ? યા કાયયોગવાલે જીવ કરતે હૈં ? યા

(વેયણિજ્જં હેટ્ઠિલા ચત્તારિ વંધંતિ કેવલણાણી મયણાણ) વેદનીય કર્મનો બંધ પડેલા ત્રી પ્રકારના હોયો-એટલે કે ક્ષાયોપશમિક મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યયજ્ઞાનવાળા હોયો કરે છે, પણ કેવળજ્ઞાની હોય વેદનીય કર્મનો બંધ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતો.

(ણાણાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કર્મં કિં મહ અજ્ઞાણી વંધહ, સુય અજ્ઞાણી વંધહ, વિમંગ અજ્ઞાણી વંધહ ?) હે ભદન્ત ! શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ મતિ અજ્ઞાનવાળો હોય બાંધે છે ? કે શ્રુત અજ્ઞાનવાળો હોય બાંધે છે ? કે વિમંગ અજ્ઞાનવાળો હોય બાંધે છે ?

(ગોયમા ! આઝગવજ્જાઓ સત્ત વિ વંધંતિ, આઝગં મયણાણ) હે ગૌતમ ! આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ આ ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોયો બાંધે છે, તથા તેઓ આયુકર્મનો બંધ વિકલ્પે બાંધે છે.

(ણાણાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કર્મં કિં મજજોગી વંધહ, વયજોગી વંધહ, કાયજોગી વંધહ, અજોગી વંધહ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ શું મનયોગવાળા હોય કરે છે ? કે વચનયોગવાળા કરે છે ? કે કાયયોગવાળા હોયો કરે છે ? કે યોગરહિત હોયો કરે છે ?

(ગોયમા ! હેટ્ઠિલા તિત્તી મયણાણ, અજોગી ન વંધહ, एवं વેયણિજ્જવ-

एवं वेदनीयवर्जाः सप्ताऽपि, वेदनीयम् अधस्तना बध्नन्ति, अयोगी न बध्नाति । ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किम् साकारोपयुक्तो बध्नाति, अनाकारोपयुक्तो बध्नाति ? गौतम ! अष्टसु अपि भजनया । ज्ञानावरणीयं खलु भदन्त ! कर्म किम् आहारको बध्नाति, अनाहारको बध्नाति ? गौतम ! द्वावपि भजनया, एवं वेद-
जो योगवाले नहीं हैं वे करते हैं ? (गोयमा ! हेड्विल्ला तिणि भयणाए, अजोगी न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि, वेयणिज्जं हेड्विल्ला, तिणि बंधंति, अजोगी न बंधइ) हे गौतम ! मनयोगी वचनयोगी और काययोगी ये तीन योगवाले जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध भजना से करते हैं-और जो अयोगी जीव होते हैं वे नहीं करते हैं । इसी तरह से वेदनीय कर्म को छोड़कर शेष सात कर्मप्रकृतियों को बांधने के विषय में भी जानना चाहिये वेदनीय कर्म का बंध नीचे के ये मनयोगी, वचनयोगी और काययोगी जीव करते हैं । अयोगी जीव इसका बंध नहीं करते हैं । (पाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सागारोवउत्ते बंधइ ? अणागारोवउत्ते बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्मका बंध जो साकार उपयोगवाला जीव होता है-वह बांधता है कि जो अनाकारोपयोगवाला होता है वह बांधता है ? (अट्ठसु वि भयणाए) हे गौतम ! आठों कर्म-प्रकृतियों को ऐसा जीव भजना से बांधता है । (पाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं आहारए बंधइ ? अणाहारए बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीयकर्मका

જાઓ સત્ત વિ, વેયણિજ્જં હેડ્વિલ્લા તિણિ બંધંતિ અજોગી ન બંધઈ) હે ગૌતમ ! મનયોગી, વચનયોગી અને કાયયોગી જીવે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે અને અયોગી જીવે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી. વેદનીય કર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિઓના બંધ વિષે પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. વેદનીય કર્મનો બંધ મનયોગી, વચનયોગી અને કાયયોગી જીવે કરે છે, પરંતુ અયોગી જીવ તેનો બંધ કરતા નથી.

(પાણાવરણિજ્જં ણં ભંતે ! કમ્મં કિં સાગારોવઉત્તે બંધઈ ? અણાગારોવઉત્તે બંધઈ ?) હે ભદન્ત ! શું સાકાર ઉપયોગવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે ? કે અનાકાર ઉપયોગવાળો જીવ તે કર્મનો બંધ કરે છે ?

(અટ્ઠસુ વિ ભયણાએ) હે ગૌતમ ! સાકાર ઉપયોગવાળો અને અનાકાર ઉપયોગવાળો જીવ આઠે કર્મોનો બંધ વિકલ્પે બાંધે છે.

(પાણાવરણિજ્જં ણં ભંતે ! કમ્મં કિં આહારએ બંધઈ, આણાહારએ બંધઈ ?) હે ભદન્ત ! શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ આહારક જીવ કરે છે ? કે અનાહારક જીવ કરે છે ?

નીયાયુષ્કવર્જાનાં પળ્લામ્ , વેદનીયમ્ આહારકો વધ્નાતિ, અનાહારકો ભજનયા, આયુષ્કમ્ આહારકો ભજનયા, અનાહારકો ન વધ્નાતિ । જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલ્ભદન્ત । કર્મ કિં સૂક્ષ્મો વધ્નાતિ વાદરો વધ્નાતિ ? નોમ્સૂક્ષ્મ નોવાદરો વધ્નાતિ ?

વંધ કયા આહારક જીવ કરતા હૈ કિ અનાહારક જીવ કરતા હૈ ? (દો વિ ભયળા) હૈ ગૌતમ । યે દોનોં જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ ભજના સે કરતે હૈ । (એવં વેયણિજ્જાઝગવજ્જાણં છળહં) ઇસી તરહ સે યે જીવ વેદનીય ઓર આયુકર્મ કો છોડકર શેષ કર્મોં કા વંધ ભજના સે કરતે હૈ (વેયણિજ્જં આહારણ વંધહ) વેદનીય કર્મ કા વંધ આહારક જીવ કરતા હૈ । (અણાહારણ ભયળા) પર જો અનાહારક જીવ હૈ વહ વેદનીય કર્મ કા વંધ કરતા ભી હૈ ઓર નહીં ભી કરતા હૈ (આઝણ આહારણ ભયળા, અણાહારણ ન વંધહ) આયુ કર્મ કા વંધ જો જીવ આહારક હોતા હૈ વહ ભજના સે કરતા હૈ ઓર જો અનાહારક હોતા હૈ વહ ડસકા વંધ નહીં કરતા હૈ । (જાણાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કર્મમં કિં સુહુમે વંધહ, વાયરે વંધહ, જો સુહુમ જો વાયરે વંધહ) હૈ ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કયા સૂક્ષ્મજીવ કરતા હૈ ? કિ વાદર જીવ કરતા હૈ ? અથવા-નો સૂક્ષ્મ કરતા હૈ કિ નો વાદર કરતા હૈ ? (ગોયમા ! સુહુમે વંધહ, વાયરે ભયળા, જો સુહુમ જો વાયરે ન વંધહ) હૈ ગૌતમ । જ્ઞાનાવરણીય કર્મ

(દો વિ ભયળા) હે ગૌતમ ! તે બન્ને પ્રકારના જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે. (એવં વેયણિજ્જાઝગવજ્જાણં છળહં) એજ પ્રમાણે તે બન્ને પ્રકારના જીવો વેદનીય અને આયુકર્મ સિવાયના છ કર્મોનો બંધ વિકલ્પે કરે છે. (વેયણિજ્જં આહારણ વંધહ) આહારક જીવ વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે, (અણાહારણ ભયળા) પણ અનાહારક જીવ વિકલ્પે તેનો બંધ કરે છે-એટલે કે અનાહારક જીવ વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે પણ ખરો અને નથી પણ કરતો. (આઝણ આહારણ ભયળા અણાહારણ ન વંધહ) આહાર જીવ આયુકર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે, પણ અનાહારક જીવ તેનો બંધ કરતો નથી.

(જાણાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કર્મમં કિં સુહુમે વંધહ, વાયરે વંધહ, જો સુહુમ જો વાયરે વંધહ ?) હે ભદન્ત ! શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ સૂક્ષ્મ જીવ કરે છે ? કે બાહર (સ્થૂળ) જીવ કરે છે ? અથવા નો સૂક્ષ્મ જીવ કરે છે ? કે નો બાહર જીવ કરે છે ? -

(ગોયમા ! સુહુમે વંધહ, વાયરે ભયળા, જો સુહુમ જો વાયરે ન વંધહ) હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ સૂક્ષ્મ જીવ કરે છે, બાહર જીવ તે કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે, પણ નો સૂક્ષ્મ અને નો બાહર જીવો તેનો બંધ

ગૌતમ ! સૂક્ષ્મો વધ્નાતિ, વાદરો ભજનયા, નોસૂક્ષ્મ-નોત્રાદરો ન વધ્નાતિ, એવમ્ આયુષ્કર્મણીઃ સત્તાઽપિ, આયુષ્કં સૂક્ષ્મો, વાદરો ભજનયા, નોસૂક્ષ્મ-નો વાદરો ન વધ્નાતિ ? જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલ્પ ભદન્ત ! કર્મ કિં ચરમો વધ્નાતિ, અચરમો વધ્નાતિ ? ગૌતમ ! અઘ્તાઽપિ ભજનયા ॥ સૂ ૫ ॥

ટીકા-જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં ભંતે ! કર્મં કિં ક્વચિત્તી વંધઈ ? ' ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલ્પ કર્મ કિમ્ સ્ત્રી વધ્નાતિ ? ' પુરિસો વંધઈ ? '

કા વંધ સૂક્ષ્મજીવ કરતા હૈ વાદર જીવ તો ભજના સે હસકા વંધ કરતા હૈ, જો નો સૂક્ષ્મ ઓર નો વાદર હૈં વે હસકા વંધ નહીં કરતે હૈં । (એવં સત્ત વિ, આહ્વે સુહુમે, વાયરે ભયણા, ણો સુહુમ ણો વાયરે ન વંધઈ) હસી પ્રકાર સે યે જીવ આયુકર્મ કો છોડકર શેષ સાત કર્મ પ્રકૃતિયોં કા વંધ કરતે હૈં એસા જાનના ચાહિયે । યે દોનોં સૂક્ષ્મ વાદર જીવ આયુ કર્મ કા વંધ ભજના સે કરતે હૈં । તથા જો નો સૂક્ષ્મજીવ હૈં ઓર નો વાદર જીવ હૈં વે આયુકર્મ કા વંધ નહીં કરતે હૈં । (જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં ભંતે ! કર્મં કિં ચરિમે વંધઈ, અચરિમે વંધઈ) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ જો ચરમ જીવ હોતા હૈં વહ કરતા હૈં કિ જો અચરમ જીવ હોતા હૈં વહ કરતા હૈં ? (ગોયમા ! અઘ્વિ ભયણા) હે ગૌતમ ! એસે જીવ આઠોં કર્મપ્રકૃતિયોં કા વંધ ભજના સે કરતા હૈં ।

ટીકાર્થ-જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ કે પ્રસ્તાવ સે સૂત્રકાર હસ સૂત્ર દ્વારા ડન જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોં કે વાંધનેવાલોં કા નિરૂપણ કરને કે લિયે સર્વપ્રથમ સ્ત્રી આદિ દ્વારા કા કથન કર રહે હૈં-હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પ્રશ્ન કિયા કિ (જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં ભંતે ! કર્મં કિં ક્વચિત્તી

કરતા નથી (એવં આહ્વજ્જાઓ સત્ત વિ, આહ્વે સુહુમે, વાયરે ભયણા, ણો સુહુમ ણો વાયરે ન વંધઈ) એજ પ્રમાણે તે જીવો આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોના બંધ કરે છે તેમ સમજવું સૂક્ષ્મ અને વાદર જીવો આયુકર્મનો બંધ કરે છે પરંતુ નોસૂક્ષ્મ અને નોવાદર જીવો આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી. (જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં ભંતે ! કર્મં કિં ચરિમે વંધઈ, અચરિમે વંધઈ ?) હે ભદન્ત ! શું ચરમ શરીરી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે ? કે અચરમ શરીરી જીવ કરે છે ? (ગોયમા ! અઘ્વિ ભયણા) હે ગૌતમ ! એવો જીવ આઠે કર્મપ્રકૃતિયોના બંધ વિકલ્પે કરે છે.

ટીકાર્થ-આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે જ્ઞાનાવરણીય આઠ કર્મોના બંધકોનું નિર્દેશ કર્યું છે. સૌથી પહેલાં સૂત્રકાર સ્ત્રી આદિ દ્વારા કથન પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા કરે છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાપીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે “ જ્ઞાનાવરણિજ્જં

પુરુષો વધ્નાતિ ? ' નપુંસઓ વંધઈ ? ' નપુંસકો વધ્નાતિ ? જોઈત્થી-જોપુરિસ-જોનપુંસઓ વંધઈ ? ' નોસ્ત્રી - નોપુરુષ - નોનપુંસકો વધ્નાતિ ? યો જીવઃ ન સ્ત્રી, ન પુરુષઃ, નાપિ નપુંસકો વર્તેતે સોઽપિ કિં જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ વધ્નાતિ ? इत्याशयः, भगवानाह - ' गोयमा ! इत्थी वि वंघइ, पुरिसो वि वंघइ, नपुंसओ वि वंघइ ' हे गौतम ! स्त्री अपि ज्ञानावरणीयं कर्म वध्नाति, पुरुषोऽपि तत्कर्म वध्नाति, नपुंसकोऽपि जीवः तत्कर्म वध्नाति, किन्तु ' नोइत्थी-जो-पुरिस-जोनपुंसओ सिय वंघइ, सिय जो वंघइ ' नो स्त्री-नोपुरुष-नोनपुंसको जीवः

વંધઈ) હે મદન્ત ! આત્મા કે જ્ઞાનગુણ કો આવરણકરને કે સ્વભાવવાલે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કૌન કરતા હૈ ? કયા હસ કર્મ કા વંધ સ્ત્રી કરતી હૈ ? યા (પુરિસો વંધઈ) પુરુષ કરતા હૈ ? યા (નપુસઓ વંધઈ) નપુંસક કરતા હૈ ? અથવા-એસા જીવ કરતા હૈ કિ જો (જોઈત્થી) ન સ્ત્રી હૈ ? (જોપુરિસ જોનપુંસઓ) ન પુરુષ હૈ ? ન નપુંસક હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (इत्थि वि वंघइ, पुरिसो वि वंघइ, नपुंसओ वि वंघइ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે વંધ કરને મેં એસી કોઈ રુકાવટ નહીં હૈ કિ સ્ત્રી હી હસ કર્મકા વંધ કરે-પુરુષ ન કરે અથવા પુરુષ હી કરે-નપુંસક ન કરે-ત્રીનોં હી વેદવાલે હસ કર્મ કા વંધ કરતે હૈં-“સ્ત્રી ભી હસ કર્મ કા વંધ કરતી હૈ, પુરુષ ભી હસ કર્મ કા વંધ કરતા હૈ ઓર નપુંસક ભી હસ કર્મ કા વંધ કરતા હૈ । પર હાં, યહ વાત અવશ્ય હૈ કિ જો જીવ (જોઈત્થી, જોપુરિસ, જો

જો મંતે ! કર્મ કિં હયો વંધઈ ? ” હે ભદન્ત ! આત્માના જ્ઞાનગુણનું આવરણ કરવાના સ્વભાવવાળા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કેણુ કરે છે ? શું આ કર્મનો બંધ સ્ત્રી કરે છે ? અથવા “ પુરિસો વંધઈ ” પુરુષ કરે છે ? અથવા “ નપુંસઓ વંધઈ ? ” નપુંસક કરે છે ? અથવા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ શું એવો હવ કરે છે કે જે “ જો ઇત્થી ” સ્ત્રી નથી ? “ જો પુરિસે ” પુરુષ નથી ? “ જો નપુંસઓ ” અને નપુંસક નથી ?

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (इत्थी वि वंघइ, पुरिसो वि वंघइ, नपुंसओ वि वंघइ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ સ્ત્રી પણ કરે અથવા પુરુષ પણ કરે અને નપુંસક પણ કરે છે ત્રણે વેદવાળા એવો આ કર્મનો બંધ કરે છે-“જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ સ્ત્રી પણ કરે છે, પુરુષ પણ કરે છે અને નપુંસક પણ કરે છે ” પરન્તુ એવું અવશ્ય બને છે કે જે હવ (જોઈત્થી, જોપુરિસ, જોનપુંસઓ સિય વંધઈ, સિય જો વંધઈ)

સ્યાત્ કદાચિત્ જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ બંધનાતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ ન બંધનાતિ, અયં
ભાવ.-ન સ્ત્રી ન પુરુષઃ, ન નપુંસકઃ વેદોદયરહિતઃ અનિવૃત્તિવાદરમૂક્ષમસંપરા-
યાચ્યનવમ-દશમ-ગુણસ્થાનવર્તી ભવતિ, તત્ર ચાનિવૃત્તિવાદરસંપરાય-મૂક્ષમ-
સંપરાયૌ જીવૌ સપ્તવિધ-પદ્ધવિધકર્મબંધકતયા જ્ઞાનાવરણીયસ્ય બંધકૌ
ભવતઃ, ઉપશાન્તમોહાદારમ્યાયોગિકેવલ્લિપ્યંતગુણસ્થાનવર્તી જીવસ્તુ ઇરુવિધ-

નપુંસકો) ન સ્ત્રી છે, ન પુરુષ છે ઓર ન નપુંસક છે વહ (સિય બંધહ,
સિય ણો બંધહ) કદાચિત્ હસ કર્મકા બંધ કરતા ખી છે ઓર કદાચિત્
નહીં ખી કરતા છે । તાત્પર્ય કહને કા યહ છે કિ-જો જીવ વેદ કે ઉદય
સે રહિત હોતા છે-અર્થાત્-અજ્ઞોપાદ્ધ નામ કર્મ કે ઉદય સે જીવ કે
શરીર મેં સ્ત્રી કા આકાર, પુરુષ કે શરીર મેં પુરુષ કા આકાર ઓર
નપુંસક કે શરીર મેં નપુંસક કા આકાર બલે હી બના હુઆ હો-પરંતુ
વેદ સંબંધી વિકાર પરિણતિ ઉસ આત્મામેં ન હો તો ઇસા જીવ વેદોદય
સે રહિત માના જાતા છે ઇસી કા નામ (નો સ્ત્રી, નો પુરુષ ઓર ન નપું-
સક) હસ રૂપ સે યહાં પ્રકટ કિયા ગયા છે । ઇસા જીવ નૌવેં અનિવૃત્તિ
વાદર ઓર દશવેં સૂક્ષ્મસાંપરાય હન દો ગુણસ્થાનોં મેં રહને વાલા હોતા
છે । હન દો ગુણસ્થાનોં વાલા વહ નો સ્ત્રી, નો પુરુષ ઓર નો નપુંસક
જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધક હોતા છે-કયોં કિ વહ સાત પ્રકાર કે
યો ૬ પ્રકાર કે કર્મ કા બંધક બાંધને વાલા કહા ગયા છે । તથા ગ્યારહવેં

“ નો સ્ત્રી હોય છે ”-સ્ત્રી હોતો નથી, “ નો પુરુષ હોય છે ”-પુરુષ હોતો
નથી, અને “ નો નપુંસક હોય છે ”-નપુંસક હોતો નથી તે (સિય બંધહ,
સિય ણો બંધહ) ક્યારેક આ કર્મનો બંધ કરે છે અને ક્યારેક નથી કરતો.
આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-જે જીવ વેદનાના ઉદયથી રહિત હોય
છે, એટલે કે અજ્ઞોપાદ્ધ નામકર્મના ઉદયથી સ્ત્રીના શરીરમાં સ્ત્રીનો આકાર,
પુરુષના શરીરમાં પુરુષનો આકાર અને નપુંસકના શરીરમાં નપુંસકનો આકાર
બલે બનેલો હોય, પરંતુ વેદ સંબંધી પરિણતિ તે આત્મામાં ન હોય તો
એવા જીવને વેદોદયથી રહિત માનવામાં આવે છે, અને એવા જીવને જ
અહીં “ નો સ્ત્રી, નો પુરુષ અને નો નપુંસક ” રૂપે બતાવવામાં આવ્યો છે.
એવા જીવ નવમાં અનિવૃત્તિ વાદર અને દશમાં સૂક્ષ્મ સાંપરાય, એ બે
ગુણસ્થાનોમાં રહેનારો હોય છે. આ બે ગુણસ્થાનોવાળો નો સ્ત્રી, નો પુરુષ
અને નો નપુંસક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે, કારણ કે તેને સાત અથવા
તો છ પ્રકારના કર્મોનો બંધક (બાંધનાર) કહ્યો છે. પરંતુ અગિયારમાં

વંધકત્વાત્ જ્ઞાનાવરણીયસ્ય અવન્ધકો ભવતિ, અત આહ-સ્યાદ્ વધ્નાતિ, સ્યાત્ ન વધ્નાતિ-ઇતિ । ‘એવં આઝગ્વજ્જાઓ સત્ત કમ્મપ્પગડીઓ’ એવં તથૈવ આયુષ્ક-વર્જાઃ આયુષ્કભિન્નાઃ આયુષ્યં વર્જયિત્વા-ઇત્યર્થઃ સપ્ત કર્મપ્રકૃતયઃ જ્ઞાનાવરણીયઃ માશ્રિત્ય દર્શનાવરણીયાદયઃ સપ્તવેદિતવ્યાઃ, દર્શનાવરણીયાદીનિ કર્માણ્યપિ આયુષ્ક-વર્જાનિ સ્ત્રી પુરુષાદયઃ વધ્નાતિ, નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુંસકસ્તુ કદાચિત્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ-ઇત્યર્થઃ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ-આઝગં ણં મંતે ! કમ્મં કિં ઇત્થી વંધઈ, પુરિસો વંધઈ, નપુંસઓ વંધઈ, પૃચ્છા ? ’ હે મદન્ત ! આયુષ્કં કર્મ કિં સ્ત્રી વધ્નાતિ, પુરુષો વધ્નાતિ, નપુંસકો વધ્નાતિ ? ઇતિ પૃચ્છા-ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ,

ગુણસ્થાન સે છેકર અયોગિકેવલી નામ કે ચૌદહવે ગુણસ્થાન તક કે જીવ નો સ્ત્રી, નો પુરુષ, ઔર નો નપુંસક હોતે હુએ મી જ્ઞાનાવરણીય કર્મકે વંધક નહીં હોતે હૈં, કયોં કિ યે જીવ ઇકવિધકર્મ (સાતાવેદનીય) કે વંધક કહે ગયે હૈં । ઇસી કારણ ઇસા કહા ગયા હૈ કિ જો (નો સ્ત્રી નો પુરુષ ઔર નો નપુંસક) હોતા હૈ વહ ઇસ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા મી હૈ ઔર નહીં મી કરતા હૈ । (એવં આઝગ્વજ્જાઓ સત્તકમ્મ-પ્પગડીઓ) ઇસી પ્રકાર સે યહ મી જાજના ચાહિયે કિ જો જીવ નો સ્ત્રી, નો પુરુષ ઔર નો નપુંસક હૈ વહ જીવ આયુકર્મ કો છોડકર શેષ દર્શનાવરણીય આદિ કર્મોં કો વાંધતા હૈ । પરન્તુ જો સ્ત્રી, પુરુષ ઔર નપુંસક વેદનવાલે જીવ હૈં વે તો દર્શનાવરણીય આદિ સાત કર્મોં કા વંધ કરતે હી હૈં । અવ ગૌતમ પ્રમુ સે આયુ કે વંધ કે વિવચ મેં પૂછતે હૈં કિ-(આઝગં ણં મંતે ! કમ્મં કિં ઇત્થી વંધઈ, પુરિસો વંધઈ, નપુંસઓ

ગુણસ્થાનથી લઈને અયોગી કેવલી નામના ઔદ્ધમાં ગુણસ્થાન સુધીના જીવ નો સ્ત્રી, નો પુરુષ અને નો નપુંસક હોવા છતાં પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી કારણ કે તે જીવોને એક જ પ્રકારના કર્મના-સાતાવેદનીય કર્મના બંધક કહ્યા છે તે કારણે એવું કહ્યું છે કે “ નો સ્ત્રી, નો પુરુષ અને નપુંસક જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બંધ કયારેક કરે છે અને કયારેક કરતા નથી. ” (એવં આઝગ્વજ્જાઓ સત્ત કમ્મપ્પગડીઓ) એ જ પ્રમાણે જો જીવ નો સ્ત્રી, નો પુરુષ અને નો નપુંસક હોય છે તે આયુકર્મ સિવાયના બાકીના સાત કર્મોના બંધ કયારેક બાંધે છે અને કયારેક બાંધતા નથી. પરંતુ જો સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક વેદવાળા જીવો છે તેઓ આયુકર્મ સિવાયના (દર્શનાવરણીય આદિ) સાત કર્મોના બંધ કરે જ છે.

ગૌતમ સ્વામી આયુના બંધ વિષે મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે છે—
(આઝગં ણં મંતે ! કમ્મં કિં ઇત્થી વંધઈ, પુરિસો વંધઈ, નપુંસઓ વંધઈ,

મગવાનાહ—‘ગોયમા ! ઇત્થી સિય વંધઈ, સિય નો વંધઈ, હે ગૌતમ ! સ્ત્રી સ્યાત્ કદાચિત્ વધ્નાતિ, સ્યાત્ કદાચિન્ન વધ્નાતિ, एवं तिन्नि वि भाणियच्वा’ एवं રીત્યા અનયા ત્રયોઽપિ સ્ત્ર્યપિ પુરુષોઽપિ, નપુંસકોઽપિ કદાચિદ્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ, इति रीत्या भणितव्याः वक्तव्याः ‘णोइत्थी-णोपुरिस-णोनपुंसओ न वंधइ’ नोસ્ત્રી-नोपुरुष-नोनपुंसको जीवः आयुष्यं कर्म न वध्नाति, अयं-भावः—एकत्र भवे सकृदेव आयुषो वन्धात् स्त्रीपुरुषादित्रयं वन्धकाले वध्नाति, अवन्धकाले तु न वध्नाति अत एवोक्तम्—‘सिय वंधइ सिय नो वंधइ’ इति ।

વંધઈ, પુચ્છા) હે મદન્ત ! આયુકર્મ કા બંધ કૌન કરતા હૈ ? કયા સ્ત્રી આયુકર્મ કા બંધ કરતી હૈ ? યા પુરુષ આયુકર્મ કા બંધ કરતા હૈ ? યા નપુંસક આયુકર્મ કા બંધ કરતા હૈ ? હિસ પ્રકાર સે યહ ગૌતમ કા પ્રશ્ન હૈ । હિસકા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ઇત્થી સિય વંધઈ, સિય નો વંધઈ) સ્ત્રી આયુકર્મ કા કદાચિત્ બંધ કરતી હૈ ઓર કદાચિત્ બંધ નહીં ભી કરતી હૈ । (एवं तिन्नि वि भाणियच्वा) હિસી તરહ સે પુરુષ ઓર નપુંસક કે વિષય મેં ભી જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ પુરુષ આયુકર્મ કા બંધ કરતા ભી હૈ ઓર નહીં ભી કરતા હૈ—તથા નપુંસક ભી આયુકર્મ કા બંધ કરતા ભી હૈ ઓર નહીં ભી કરતા હૈ । હિસકા ભાવ યહ હૈ કિ એક ભવ મેં આયુકર્મ જીવ એક હી બાર બાંધતા હૈ અતઃ જવ આયુકર્મ કે વંધ હોને કા સમય આતાહૈ—તબ હી આયુકર્મ કા બંધ જીવ કરતા હૈ । ઓર જવ વંધ કા સમય નહીં હોતા—તબ આયુકર્મ કા જીવ વંધ નહીં કરતા હૈ । હિસી ભાવ કો લેકર

પુચ્છા) હે મદન્ત ! આયુકર્મનો બંધ કેણુ કરે છે ? શું સ્ત્રી આયુકર્મનો બંધ કરે છે ? કે પુરુષ આયુકર્મનો બંધ કરે છે ? કે નપુંસક તેનો બંધ કરે છે ?

આ પ્રકારના ગૌતમના પ્રશ્નો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—
“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (ઇત્થી સિય વંધઈ, સિય નો વંધઈ) સ્ત્રી આયુકર્મનો બંધ ક્યારેક કરે છે અને ક્યારેક નથી પણ કરતી, (एवं तिन्नि वि भाणियच्वा) એજ પ્રમણે પુરુષ અને નપુંસકના વિષે પણ સમજવું. એટલે કે પુરુષ આયુકર્મનો બંધ કરે છે પણ ખરો અને નથી પણ કરતો, નપુંસક પણ આયુકર્મનો બંધ ક્યારેક કરે છે અને ક્યારેક કરતો નથી. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે—એક ભવમાં આયુકર્મ એવ એક જ વારે બાંધે છે, તેથી જ્યારે આયુકર્મનો બંધ થવાનો સમય આવે છે ત્યારે જ એવ આયુકર્મનો બંધ કરે છે, અને જ્યારે બંધનો સમય હોતો નથી ત્યારે એવ આયુકર્મનો બંધ કરતો નથી. એજ ભાવને અનુલક્ષીને “ સિય વંધઈ, સિય

નિવૃત્તિબાદરસંપરાયાદિગુણસ્થાનકેષુ આયુર્વન્ધસ્ય વ્યવચ્છેદાત્ સ્ત્ર્યાદિવેદ-
રહિતો જીવો ન વધ્નાતિ, इति । पष्ठं संयतद्वारमाश्रित्याह—‘ णाणावरणिज्जं णं
भंते । कम्मं किं संजए वंधइ, असंजए, संजयाऽसंजए वंधइ ’ हे भदन्त ! ज्ञाना-
वरणीयं कर्म किं संयतो वध्नाति ? असंयतो वा वध्नाति ? संयताऽसंयतो वा

(સિય વંધइ, સિય નો વંધइ) ऐसा कहा गया है । तथा जो जीव न स्त्री
वेदवाले हैं, न पुरुषवेदवाले हैं और न नपुंसक वेदवाले हैं—अर्थात् जिन
जीवों के कर्मों की सत्ता में से स्त्री आदि वेदों को उद्गम निकल गया
है—उन वेदों के बंध की व्युच्छित्ति जिन जीवों के हो गई है, ऐसे वे
निवृत्त बादर संपराय आदि गुणस्थानक वाले जीव स्त्र्यादि वेद से रहित
हुए आयुर्कर्म के बंध का व्युच्छेद हो जाने के कारण आयुर्कर्म का बंध
नहीं करते हैं । कारण आयुर्कर्म का व्यवच्छेद भी तो निवृत्तिबादर संप-
राय आदि गुणस्थानों में हो जाता है ।

छઢે સંયતદ્વારકી અપેક્ષા લેકર અવસૂત્રકાર કહતે હૈં—इसमें गौतम
प्रभु से पूछते हैं कि—(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं संजए वंधइ,
असंजए संजया संजए वंधइ) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्मका बंध कौनसा
जीव करता है ? क्या जो संयतजीव होता है वह ज्ञानावरणीय कर्म का
बंध करता है ? या जो असंयत जीव होता है वह ज्ञानावरणीय कर्म का
बंध करता है ? या जो संयतासंयत जीव होता है, वह ज्ञानावरणीय

નો વંધइ ” એવું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તથા જે જીવ ન સ્ત્રી વેદવાળો
છે, ન પુરુષ વેદવાળો છે અને ન નપુંસક વેદવાળો છે—એટલે કે જે જીવોનાં
કર્મોની સત્તામાંથી સ્ત્રી આદિ વેદોના ઉદ્ગમ નીકળી ગયો છે—તે વેદોના બંધોની
વ્યુચ્છિત્તિ (વિચ્છેદ) જે જીવોને થઈ ગઈ છે, એવાં તે નિવૃત્તિબાદર સંપ-
રાય આદિ ગુણસ્થાનકવાળા જીવો સ્ત્રી આદિ વેદથી રહિત થઈને આયુર્કર્મના
બંધનો વિચ્છેદ થઈ જવાના કારણે, આયુર્કર્મનો બંધ કરતા નથી. કારણ કે
નિવૃત્તિબાદર આદિ ગુણસ્થાનોમાં આયુર્કર્મનો વિચ્છેદ થઈ જતો હોય છે.

હવે સૂત્રકાર છઠ્ઠા સંયતદ્વારને અનુલક્ષીને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા
કર્મબંધનું નિરૂપણ કરે છે—गौतम स्वामी महावीर प्रभुने એવો પ્રશ્ન પૂછે છે
કે (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं संजए वंधइ, असंजए संजयासंजए
बंधइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કયો જીવ કરે છે ? શું સંયત
જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે ? કે અસંયત જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો
બંધ કરે છે ? કે સંયતાસંયત જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે ?

વધ્નાતિ ? અથવા ‘ જોસંજય—જોઅસંજય—જોસંજયાસંજય બંધઈ ? ’ નો સંયત—નોઅસંયત — નોસંયતાસંયતો વધ્નાતિ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! સંજય સિય બંધઈ, સિય જો બંધઈ, ’ હે ગૌતમ ! સંયતઃ આદ્યસંયમચતુષ્ટયવૃત્તિજ્ઞાનાવરણં સ્યાત્ કદાચિદ્ વધ્નાતિ, યથાશ્યાતસંયતસ્તુ ઉપશાન્ત મોહાદિઃ સ્યાત્ કદાચિત્ નો વધ્નાતિ, ‘ અસંજય બંધઈ ’ અસંયતો મિથ્યાદૃષ્ટ્યાદિઃ જ્ઞાનાવરણં કર્મ વધ્નાતિ, ‘ સંજયાસંજય વિ બંધઈ ’ સંયતાસંયતોઽપિ દેશવિર-

કર્મકા બંધકરતા હૈ ? (જોસંજય—જોઅસંજય જોસંજયાસંજય બંધઈ) જો જીવ ન સંયત હૈ, ન અસંત હૈ ઓર ન સંયતાસંયત હૈ વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મકા બંધ કરતા હૈ ક્યા ? હસકા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન ગૌતમસે કહતે હૈં કિં(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સંજય સિય બંધઈ, સિય જો બંધઈ) સંયત જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ કરતા મી હૈ ઓર નહી મી કરતા હૈ—હસકા ભાવ યહ હૈ કિ જો જીવ સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધ ઓર સૂક્ષ્મસાંપરાય હન આદિ કે ચાર સંયમ મેં રહનેવાલા હૈ વહ તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ કરતા હૈ ઓર જો યથાશ્યાત સંયમવાલા જીવ હૈ વહ ઉપશાન્ત મોહ આદિ ગુણસ્થાનો મેં રહનેવાલા હોનેકે કારણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ નહીં કરતા હૈ । હસી વાત કો લક્ષ્ય મેં લેકર (સંજય સિય બંધઈ, સિય જો બંધઈ) એસા કહા ગયા હૈ । (અસંજય બંધઈ) અસંયમી જો મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ જીવ હૈ—વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ

અથવા—(જોસંજય—જોઅસંજય જોસંજયાસંજય બંધઈ ?) જે જીવનો સંયત છે, નો અસંયત છે અને નો સંયતાસંયત છે, તે જુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (સંજય સિય બંધઈ, સિય જો બંધઈ) સંયત જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ ક્યારેક કરે છે અને ક્યારેક નથી કરતો. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—જે જીવ સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મ સાંપરાય આદિ ચાર સંયમમાં રહેનાર હોય છે, તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, પણ જે યથાશ્યાત સંયમવાળો જીવ હોય છે તે ઉપશાન્ત મોહ આદિ ગુણસ્થાનોમાં રહેનારો હોવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. એજ વાતને અનુલક્ષીને “ સંજય સિય બંધઈ, સિય જો બંધઈ ” એવું કહેવામાં આવ્યું છે.

“ અસંજય બંધઈ ” અસંયમી મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, (સંજયાસંજય વિ બંધઈ) તથા સંયતાસંયત જીવ

તાદિઃ જ્ઞાનાવરણં કર્મ વધ્નાતિ, કિન્તુ 'ળોસંજય-ળોઅસંજય-ળોસંજયા-સંજય ણ વંધઈ' નોસંયત-નોઅસંયત-નોસંયતાસંયતો નિપિદ્ધસંયમાદિભાવઃ સિદ્ધો ન વધ્નાતિ હેત્વભાવાત્ । ' એવં આઝગવજ્જાઓ સત્તવિ ' એવમ્ અનેન પ્રકારેણ આયુષ્કવર્જાઃ જ્ઞાનાવરણવદેવસપ્તાપિ કર્મપ્રકૃતયો વિજ્ઞેયાઃ તથા ચ આયુષ્કવર્જિતાનિ દર્શનાવરણીયાદિ કર્માણ્યપિ સંયતઃ કદાચિદ્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ । અસંયતો વધ્નાતિ । સંયતાસંયતોઽપિ વધ્નાતિ, કિન્તુ ' અઝમે હેદ્ધિલ્લા તિણ્ણિ મયણાણ ' આયુષ્કં કર્મ અધસ્તનાઃ આઘાસ્ત્રયઃ સંયતઃ, અસંયતઃ, સંયતાસંયતશ્ચ

કા વંધ કરતા હૈ (સંજયાસંજય વિ વંધઈ) તથા જો સંયતાસંયત-દેશ-વિરત-પંચમગુણસ્થાનવર્તી જીવ હૈ-વહ મી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈ । તથા-જો જીવ (ળો સંજય-ળો અસંજય) હિલાદિ હૈ-અર્થાત્ જિસકે સંયમાદિભાવ નિપિદ્ધ હૈ, એસે સિદ્ધજીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ-વંધ કે કારણ કા અભાવ હો જાને સે નહીં કરતે હૈ । (એવં આઝ-ગવજ્જાઓ સત્ત વિ) હિસી તરહ સે સંયતદ્વાર મેં જીવ-સંયત, અસંયત ઓર સંયતાસંયત જીવોં મેં સે સંયતજીવ આયુકર્મ કો છોડકર દર્શના-વરણીય આદિ કર્મપ્રકૃતિયોં કો કદોચિત્ વાંધતા મી હૈ ઓર કદોચિત્ નહીં મી વાંધતા હૈ હિસ વિષય મેં સમસ્તકથન સંયતજીવ કે જ્ઞાનાવર-ણીય કર્મ કે વાંધને ન વાંધને કે જૈસા સમજના ચાહિયે । (અસંયત) જીવ આયુકર્મ કો છોડકર શેષ દર્શનાવરણીય આદિ કર્મપ્રકૃતિયોં કો વાંધતા હૈ હિસી તરહ સે જો પંચમગુણસ્થાનવર્તી જીવ હૈ ઉસે મી જાનના ચાહિયે । કિન્તુ (આઝમે હેદ્ધિલ્લા તિણ્ણિ મયણાણ) અધસ્તન ત્રીન જો યે સંયત, અસંયત ઓર સંયતાસંયત જીવ હૈ વે આયુકર્મ કા વંધ મજના

એટલે કે દેશવિરતિવાળો પાંચમાં ગુણસ્થાને રહેલો ૭૧-૫૭ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. તથા (ળો સંજય, ળો અસંજય, ળો સંજયાસંજય ન વંધઈ) નો સંયત, નો અસંયત અને નો સંયતાસંયત ૭૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી-એટલે કે જેમના સંયમાદિ ભાવ નિપિદ્ધ છે એવાં સિદ્ધ ૭૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી કારણ કે ત્યાં કર્મબંધનાં કારણોના અભાવ હોય છે. (એવં આઝગવજ્જાઓ સત્ત વિ) એજ પ્રમાણે સંયત, અસંયત અને સંયતાસંયત ૭૧ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક બાંધતા નથી, અસંયત ૭૧ આયુકર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ બાંધે છે. એ જ પ્રમાણે પાંચમાં ગુણસ્થાને રહેલા ૭૧ના વિષયમાં ૫૭ સમજવું. પરંતુ (આઝમે હેદ્ધિલ્લા તિણ્ણિ મયણાણ) પહેલા ત્રણ પ્રકારના ૭૧ એટલે કે સંયત, અસંયત અને સંયતાસંયત ૭૧ આયુકર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે

एते त्रयोऽपि भजनया—कदाचिद् बध्नन्ति, कदाचिन्न बध्नन्ति, आयुर्वन्धकाले बध्नन्ति तद्भिन्नकाले आयुष्यं न बध्नन्तीत्यर्थः, ‘उवरिल्ले ण बंधइ’ उपरितनः अन्तिमः नोसंयत—नोअसंयत—नोसंयतासंयतः सिद्धो जीवः आयुर्न बध्नाति । अथ सप्तमं दृष्टिद्वारमाह—‘णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सम्मदिट्ठी बंधइ ?’ हे भदन्त ! ज्ञानावरणीयं खलु कर्म किं सम्मग्गदृष्टिर्वध्नाति ? ‘अथवा मिच्छदिट्ठी बंधइ ?’ मिथ्यादृष्टिर्वध्नाति ? ‘सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ ?’ सम्यग्मिथ्या-दृष्टिर्वध्नाति ? भगवानाह—‘गोयमा ! सम्मदिट्ठी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ’ हे गौतम ! सम्यग्गदृष्टिः वीतरागः, तद्भिन्नश्च भवति, तत्र वीतराग-

से करते हैं—अर्थात् जब आयुर्कर्म के बंध का समय होता है—तब करते हैं और जब उसके बंध का समय नहीं होता तब नहीं करते हैं। (उवरिल्ले ण बंधइ) तथा जो “नो संयत, नो असंयत और नो संयतासंयत सिद्ध जीव हैं” वे आयुर्कर्म का बंध नहीं करते हैं ।

अब सातवें दृष्टिद्वार की अपेक्षा सूत्रकार कथन करते हैं—इसमें गौतमने प्रभुसे पूछा है कि—(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सम्मदिट्ठी बंधइ) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म क्या सम्यग्गदृष्टि बांधता है ? अथवा—(मिच्छदिट्ठी बंधइ) मिथ्यादृष्टि बांधता है ? या (सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ) सम्यग्ग मिथ्यादृष्टि बांधता है ? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (सम्मदिट्ठी सिय बंधइ, सिय णो बंधइ) सम्यग्गदृष्टि जो जीव होता है वह ज्ञानावरणीय कर्मको बांधता भी है और नहीं भी बांधता है—इस कथन का तात्पर्य ऐ है कि

छે-એટલે કે જ્યારે આયુકર્મના બંધનો સમય હોય છે ત્યારે તેઓ આયુ-કર્મનો બંધ કરે છે, પણ જ્યારે તેના બંધનો સમય ન હોય ત્યારે તેઓ તેનો બંધ કરતા નથી. “ઉવરિલ્લે ણ બંધઈ” તથા જે “નો સંયત, નો અસં-યત અને નો સંયતાસંયત સિદ્ધ જીવો છે તેઓ આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

હવે સૂત્રકાર સાતમાં દૃષ્ટિદ્વારની અપેક્ષાએ નીચે પ્રમાણે પ્રૂણ કરે છે—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(ણાણાવરણિજ્જં ણં ભંતે ! કમ્મં કિં સમ્મદિટ્ઠી બંધઈ) હે ભદન્ત ! શું સમ્યગ્ગદૃષ્ટિ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે ? અથવા “મિચ્છદિટ્ઠી બંધઈ” મિથ્યાદૃષ્ટિ બાંધે છે ? અથવા “સમ્મ-મિચ્છદિટ્ઠી બંધઈ” સમ્યગ્ગ મિથ્યાદૃષ્ટિ બાંધે છે ?

ઉત્તર—“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! (સમ્મદિટ્ઠી સિય બંધઈ, સિય ણો બંધઈ) સમ્યગ્ગદૃષ્ટિ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ બાંધે છે પણ ખરો અને

ભિન્નઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિર્જ્ઞાનાવરણં કર્મ વધ્નાતિ, વીતરાગસ્થં સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ જ્ઞાતા-
વેદનીયરૂપૈકવિધકર્પવન્ધકૃત્વાત્ જ્ઞાનાવરણં કર્મ ન વધ્નાતિ इत्यभिપ્રાયેणाઢ-
સ્યાત્ કદાચિત્ અવીતરાગાવસ્થાયાં જ્ઞાનાવરણં કર્મ વધ્નાતિ, સ્યાત્ કદાચિત્-
વીતરાગાવસ્થાયાં જ્ઞાનાવરણં કર્મ ન વધ્નાતિ, 'મિચ્છાદિદ્વી વંધઃ, સમ્મામિચ્છા-
દિદ્વી વંધઃ' મિથ્યાદૃષ્ટિર્વધ્નાતિ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિઃ મિશ્રદૃષ્ટિરપીત્યર્થઃ વધ્નાતિ
'એવં આઊગવજ્જાઓ સત્ત વિ' એવમ્ અનેન પ્રકારેણ આયુષ્કવર્જાઃ સપ્તાપિ
કર્મપ્રકૃતયો વિજ્ઞેયાઃ દર્શનાવરણાદિકર્માણ્યપિ આયુષ્યવર્જિતાનિ સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ

સમ્યગ્દૃષ્ટિ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ એક વીતરાગ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઓર દૂસરા
વીતરાગભિન્ન સમ્યગ્દૃષ્ટિ; इनमें जो वीतरागभिन्न सत्यगृष्टि जीव है
वह तो ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है और जो वीतराग सत्यगृ-
ष्टि जीव है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है। वह तो
केवल एक विध-ज्ञातावेदनीयरूप-कर्मका ही बंध करता है-इसी कारण
ऐसा कहा है कि जो सत्यगृष्टि जीव अवीतराग है-अर्थात् सरागस-
त्यगृष्टि है-वह ज्ञानावरण कर्म का बंध करता है और जो सत्यगृष्टि
वीतराग है-वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है। 'मिच्छाद्विद्वी
बंधः, सम्मामिच्छाद्विद्वी बंधः' परन्तु जो मिथ्यादृष्टि जीव है वह और
जो मिश्र दृष्टि जीव है वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है। (एवं
आउगवज्जाओ सत्त वि) इस द्वार में ज्ञानावरणीय कर्म का बंध की
तरह से ही आयु को छोड़कर शेष-दर्शनावरणीय आदि कर्मों के बांधने

નથી પણ બાંધતો. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-સમ્યગ્દૃષ્ટિ જે પ્રકાર-
ના હોય છે-વીતરાગ સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને વીતરાગ ભિન્ન સમ્યગ્દૃષ્ટિ. આ બંને
પ્રકારના સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોમાંના વીતરાગ ભિન્ન સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ તો જ્ઞાનાવર-
ણીય કર્મનો બંધ કરે છે, પણ વીતરાગ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો
બંધ કરતો નથી. તે તો માત્ર જ્ઞાતાવેદનીય કર્મનો જ બંધ કરે છે. તે કારણે
એવું કહ્યું છે કે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ અવીતરાગ છે-એટલે કે સરાગ સમ્યગ્દૃષ્ટિ
છે, તે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, પણ જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ વીતરાગ
જીવ હોય છે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. (મિચ્છાદિદ્વી વંધઃ,
સમ્મામિચ્છાદિદ્વી વંધઃ) પરંતુ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ તથા મિશ્રદૃષ્ટિ જીવ જ્ઞાના-
વરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. (એવં આઊગવજ્જાઓ સત્ત વિ) આ દ્વારમાં
આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ બાંધવા વિષેનું સમસ્ત કથન જ્ઞાના-

કદાચિત્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ, મિથ્યાદૃષ્ટિર્મિશ્રદૃષ્ટિશ્ચ વધ્નાત્યેવેત્યર્થઃ, કિન્તુ ' આઉએ હેટ્ટિલા દો ભયણાએ ' આયુષ્કં વર્મ અધરતનો આઘો દ્વો સમ્યગ્-દૃષ્ટિ-મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપો ભજનયા કદાચિત્ આયુર્વન્ધકાલે વધ્નીતઃ કદાચિત્ તદ્-ભિન્નકાલે ન વધ્નીતઃ, પરન્તુ ' સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી ન વંધહ ' સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિઃ મિશ્રદૃષ્ટિરિત્યર્થઃ આયુષ્યં કર્મ ન વધ્નાતિ, અયં માત્ર-અપૂર્વકરણાદૌ સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ આયુષ્યં કર્મ ન વધ્નાતિ, તદ્ભિન્નસ્તુ સમ્યગ્દૃષ્ટિરપિ આયુર્વન્ધકાલે આયુર્વધ્નાતિ, તદ્ભિન્નકાલે ન વધ્નાતિ, તથા મિથ્યાદૃષ્ટિરપિ આયુર્વન્ધકાલે તદ્ વધ્નાતિ, અન્યદા

કે વિષય મેં મી કથન જાનનાં યાહિયે-અર્થાત્ આયુકર્મ કો છોડકર સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ દર્શનાવરણીય આદિ કર્મોં કો મી કદાચિત્ બાંધનાં હૈં ઓર કદાચિત્ નહીં બાંધતાં હૈં । તથા જો મિથ્યાદૃષ્ટિ ઓર મિશ્રદૃષ્ટિ જીવ હૈં, વે હન કર્મોં કા વંધ કરતે હીં હૈં । કિન્તુ (આઉએ હેટ્ટિલા દો ભયણાએ) આયુ જો કર્મ હૈં ઉસે આદિ કે યે સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઓર મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ ભજનાં સે બાંધતે હૈં-જબ આયુ કે વંધ હોને કા સમય હોતાં હૈં-તબ ઉસકા વંધ કરતે હૈં ઓર જબ સમય નહીં હોતાં તબ નહીં વંધ કરતે હૈં । ઓર જો (સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી ન વંધહ) મિશ્રદૃષ્ટિ જીવ હૈં વહ આયુકર્મ કા વંધ નહીં કરતાં હૈં । હસકા તાત્પર્ય એસાં હૈં કિ-અપૂર્વકરણ આદિ ગુણસ્થાનવર્તી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ આયુકર્મ કા વંધ નહીં કરતાં હૈં ઓર હનસે ભિન્ન જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ હૈં વહ આયુ કે વંધ કાલ મેં આયુ કો બાંધતાં હૈં ઓર ભિન્નકાલ મેં નહીં બાંધતાં હૈં । મિથ્યાદૃષ્ટિ મી એસાં હીં કરતાં

વરણીય કર્મનાં કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ આયુ-કર્મ સિવાયનાં સાતે કર્મેનાં બંધ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતો, તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ અને મિશ્રદૃષ્ટિ જીવ આયુકર્મ સિવાયનાં સાતે કર્મેનાં બંધ કરે જ છે. પણ (આઉએ હેટ્ટિલા દો ભયણાએ) આયુકર્મનાં બંધ પહેલાં બે પ્રકારનાં જીવો એટલે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો ચિકલ્પે બાંધે છે, એટલે કે જ્યારે આયુનો બંધ બાંધવાનો સમય થાય છે, ત્યારે તેઓ તે કર્મનાં બંધ બાંધે છે, પણ જ્યારે તે બંધ બાંધવાનો સમય હોતો નથી ત્યારે તેઓ તે બંધ બાંધતાં નથી. અને (સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી ન વંધહ) સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ (મિશ્રદૃષ્ટિ) જીવ આયુકર્મનાં બંધ બાંધતો નથી તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-અપૂર્વકરણ આદિ ગુણસ્થાનમાં રહેલો સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ આયુ-કર્મનાં બંધ કરતો નથી, પણ તે સિવાયનાં બે સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે તેઓ આયુનાં બંધકાળે આયુકર્મનાં બંધ બાંધે છે પણ તે સિવાયનાં કાળે તેઓ આયુકર્મ બાંધતાં નથી. મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ એવું જ કરે છે, તથા સમ્યગ્ મિથ્યા-

ન વધનાતિ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિસ્તુ આયુષ્યં કર્મ ન વધનાતિ, તદ્વન્ધ્યાઽધ્યવસાય-
સ્થાનાભાવાત્ । ગૌતમઃ પુનરણ્ટમં સંજ્યાદિવન્ધદ્વારમાશ્રિત્ય પૃચ્છતિ-‘જ્ઞાનાવરણિજ્જં
ણં ભંતે ! કર્મં કિં સન્ની વંધઈ, અસન્ની વંધઈ ?’ હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલુ કર્મ
કિં સંજી વધનાતિ ? અસંજી વા વધનાતિ ? ‘જ્ઞોસન્નિ-જ્ઞોઅસન્ની વંધઈ ?’ નો-
સંજ્ઞિ-નોઅસંજી વા વધનાતિ ? ભગવાન્ ઉત્તરયતિ-‘ ગોયમા ! સન્ની સિય વંધઈ,
સિય જ્ઞો વંધઈ ’ હે ગૌતમ ! સંજી મનઃપર્યાસિયુક્તઃ સ્થાત્ કદાચિદ્ વધનાતિ,
સ્થાત્ કદાચિન્ન વધનાતિ, અવીતરાગથ્વેત્તદા જ્ઞાનાવરણં વધનાતિ, વીતરાગથ્વેત્તદા

હૈ । તથા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ જો હૈ, વહ આયુકર્મ કા વંધ નહીં કરતા હૈ
એસા જો કહા ગયા હૈ ડસકા કારણ યહ હૈ કિ ડસકે આયુ કે વંધ કે
અધ્યવસાય સ્થાન કા અભાવ રહતા હૈ ।

અવ ગૌતમ ઓઠવે સંજી આદિ વન્ધદ્વારકો લેકર પ્રભુસે પૂછતે હૈં કિ
(જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં ભંતે । કર્મં કિં સન્ની વંધઈ, અસન્ની વંધઈ ?) હે ભદન્ત !
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કયા સંજી જીવ વાંધતા હૈ ? યા અસંજી જીવ વાંધતા હૈ ?
અથવા (જ્ઞો સન્ની, જ્ઞો અસન્ની વંધઈ) જો જીવ ન સંજી હૈ ઓર ન
અસંજી હૈ, વહ વાંધતા હૈ ? ભગવાન્ હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુવ ગૌતમ
સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સન્ની સિય વંધઈ, સિય જ્ઞો
વંધઈ) સંજી જીવ-મનઃ પર્યાસિ સહિત જો જીવ હૈ વહ કદાચિત્ જ્ઞાના-
વરણીય કર્મ કા વંધ કરતા ભી હૈ, ઓર કદાચિત્ નહીં ભી કરતા હૈ ।
યદિ સંજી જીવ અવીતરાગ હૈ, તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વહ વંધ કરતા

દૃષ્ટિ જીવ આયુકર્મનો બંધ કરતો નથી તેનું કારણ એ છે કે તેના આયુના
બંધના અધ્યવસાય સ્થાનનો અભાવ રહે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી આઠમાં સંજી આદિ બંધદ્વારને અનુલક્ષીને મહાવીરપ્રભુને એવો
પ્રશ્ન પૂછે છે કે (જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં ભંતે ! કર્મં કિં સન્ની વંધઈ ?) હે ભદન્ત !
શું સંજી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? “ અસન્ની વંધઈ ? ” કે અસંજી
જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? અથવા (જ્ઞો સન્ની જ્ઞો અસન્ની વંધઈ ?)
જે જીવ નો સંજી છે-એટલે કે સંજી નથી, અને નો અસંજી છે એટલે કે
અસંજી નથી-એવો જીવ શું તે કર્મનો બંધ કરે છે ?

ઉત્તર-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (સન્ની સિય વંધઈ, સિય જ્ઞો
વંધઈ) સંજી જીવ (મનઃપર્યાસિ સહિતનો જીવ) ક્યારેક જ્ઞાનાવરણીય
કર્મનો બંધ કરે છે અને ક્યારેક કરતો નથી. જો સંજી જીવ અવીતરાગ
હોય તો તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, પણ જો તે વીતરાગ હોય

તન્ન વધ્નાતીત્યર્થઃ, અત એવ ' સ્યાદિ ' ત્યુક્તમ્, ' અસન્ની વંધઃ ' અસંજી મનઃ પર્યાપ્તિરહિતો જીવઃ વધ્નાત્યેવ, ' ણોસન્નિ-ણોઅસન્ની ન વંધઃ ' કિન્તુ નોસંજિ-નોઅસંજી કેવલી સિદ્ધશ્ચ હેત્વભાવાત્ ન વધ્નાતિ, ' એવં વેયણિ-જ્જાડ્ડગવજ્જાઓ છ કમ્મપ્પયડીઓ ' એવમ્-અનેન પ્રકારેણ વેદનીયાડ્ડયુક્ક-વર્જાઃ પટ્ કર્મપ્રકૃતયો વિજ્ઞેયાઃ, તથા ચ દર્શનાવરણાદિકર્માણ્યપિ વેદનીયાડ્ડ-યુક્કવર્જિતાનિ સંજી કદાચિદ્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ, અસંજી તુ વધ્નાત્યેવ, નોસંજિ - નોઅસંજી કેવલી સિદ્ધશ્ચ વન્ધકારણાભાવાત્ તાનિ ન વધ્નાત્યેવે

હૈ-ઔર યદિ વહ સંજી જીવ વીતરાગ હૈ તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ નહીં કરતા હૈ. હસી કારણ (સ્યાત્) એસા કહા હૈ. (અસન્ની વંધઃ) જો જીવ મનઃ પર્યાપ્તિ સે શૂન્ય હૈ, વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હી હૈ. (ણોસન્ની ણોઅસન્ની વંધઃ) કિન્તુ જો જીવ ન સંજી હૈ ઔર ન અસંજી હૈ અર્થાત્ જો કેવલજ્ઞાની હૈ ઔર જો સિદ્ધ હૈ-એસા જીવ કર્મવંધ કે કારણો કે અભાવ કે કારણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ નહીં કરતા હૈ (એવં વેયણિજ્જાડ્ડગવજ્જાઓ છ કમ્મપ્પયડીઓ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કી તરહ હી હસ દ્વાર મેં વેદનીય ઔર આયુ કો છોડકર ૬ કર્મપ્રકૃતિયોં કે વિષય મેં ભી જાનના ચાહિયે, તથા ચ-વેદનીય ઔર આયુ કો છોડકર દર્શનાવરણાદિ ૬ કર્મપ્રકૃતિયોં કો ભી સંજી જીવ કદાચિત્ વાંધતા ભી હૈ ઔર કદાચિત્ નહીં ભી વાંધતા હૈ. તથા જો અસંજી જીવ હૈ વહ તો વાંધતા હી હૈ ઔર જો ન સંજી હૈ, ન અસંજી હૈ-એસે કેવલી

તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. એજ કારણે એવું કહ્યું છે કે " સંજી જીવ ક્યારેક જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે અને ક્યારેક કરતો નથી. " " અસન્ની વંધઃ " અસંજી જીવ (મનઃપર્યાપ્તિથી રહિત જીવ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. (ણો સન્ની ણો અસન્ની ન વંધઃ) પરંતુ જો જીવ નો સંજી હોય છે અથવા તો નો અસંજી હોય છે-એટલે કે કેવળજ્ઞાની અથવા સિદ્ધ જીવ, એવા જીવને કર્મબંધનાં કારણોનો અભાવ હોવાથી તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. (એવં વેયણિજ્જાડ્ડ ગગવ-જ્જાઓ છ કમ્મપ્પયડીઓ) સંજી આદિ જીવોના વેદનીયકર્મ અને આયુકર્મ સિવાયના છ કર્મોના બંધનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મબંધના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે સંજી જીવ વેદનીય અને આયુકર્મ સિવાયની છ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક બાંધતો નથી, અસંજી જીવ તે છ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ બાંધે જ છે, પણ નો સંજી અને નો અસંજી

ત્યર્થઃ । ‘ વેયણિજ્જં હેટ્ઠિલા દો વંધંતિ ’ વેદનીયં કર્મ અધસ્તનો આગ્રી દ્વૌ સંજી, અસંજી ચ વધ્નીતઃ, ‘ અયોગિસિદ્ધમિન્નાનાં વેદનીયકર્મવન્ધકત્વાત્, ‘ ઉવરિલ્લે મયણાણ ’ ઉપરિતનો અન્તિમઃ નોસંજ્ઞિ-નોઅસંજી મજનયા-કદા-ચિદ્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ, યતો હિ સયોગિકેવલી અયોગિકેવલી સિદ્ધશ્ચ નોસંજ્ઞિ-નોઅસંજ્ઞિપદવાચ્યઃ, તત્ર સયોગિકેવલી ચેત્તદા વેદનીયં કર્મ વધ્નાતિ, યદિ પુનરયોગિકેવલી સિદ્ધો યા તદા ન વધ્નાતિ અત એવ ‘ મજનયા ’ ઇત્યુક્તમ્ ।

મગવાન્ ઓર સિદ્ધપરમાત્મા બંધ કારણ કે અભાવ હો જાને કે કારણ ઉન શેષ ૬ કર્મપ્રકૃતિયોં કા બંધ નહીં કરતે હૈં । અવ રહી વેદનીય ઓર આયુ કો સમ્બન્ધ કી વાત-સો (વેયણિજ્જં હેટ્ઠિલા દો વંધંતિ) જો અધસ્તનવર્તી સંજી ઓર અસંજી યે દો જીવ હૈં વે તો વેદનીય કર્મ કા બંધ કરતે હી હૈં-વેદનીય કર્મ કા બંધ તો કેવલ જો અયોગિસિદ્ધ ચૌદહવાં ગુણસ્થાનવર્તી જીવ હૈ વહી નહીં કરતા હૈ । ઇસસે મિન્ન સવ જીવ વેદનીય કર્મ કા બંધ કરતે હૈં । (ઉવરિલ્લે મયણાણ) તથા જો ન સંજી હૈં ઓર ન અસંજી હૈં, વે વેદનીય કર્મ કા બંધ મજના સે કરતે હૈં -કદાચિત્ બંધ કરતે હૈં ઓર કદાચિત્ નહીં કરતે હૈં । “સયોગિકેવલી તેરહવેં ગુણસ્થાનવાલા જીવ, અયોગિકેવલી ચૌદહવેં ગુણસ્થાનવાલા જીવ તથા સિદ્ધ મગવાન્” યે નો સંજી નો અસંજી પદસે કહે જાતે હૈં । સો યદિ જીવ સયોગિકેવલી અવસ્થાનવાલા હૈ તો વહ સિર્ફ જ્ઞાતાવેદનીય કર્મ કા બંધ કરતા હૈ ઓર યદિ વહ અયોગિકેવલી યા સિદ્ધમગવાન્રૂપ

(કેવલી ભગવાન અને સિદ્ધ પરમાત્મા) તે છ કર્મપ્રકૃતિયોના બંધ કરતા નથી, કારણ કે ત્યાં બંધના કારણનો જ અભાવ હોય છે. (વેયણિજ્જં હેટ્ઠિલા દો વંધંતિ) પહેલા બે પ્રકારના જીવો એટલે કે સંજી અને અસંજી જીવો વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે. પણ જે અયોગિસિદ્ધ ચૌદમાં ગુણસ્થાનવર્તી જીવ હોય છે તે વેદનીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. એ સિંચાવના બધાં જીવો વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે. “ ઉવરિલ્લે મયણાણ ” તથા નો સંજી અને નો અસંજી જીવો વેદનીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે, એટલે કે ક્યારેક કરે છે અને ક્યારેક કરતા નથી. “ સયોગિ કેવલી તેરમાં ગુણસ્થાનવાળો જીવ, અયોગિ કેવલી ચૌદમાં ગુણસ્થાનવાળો જીવ, તથા સિદ્ધ ભગવાન ” આ જીવોને નો સંજી અને નો અસંજી કહ્યા છે. જે જીવ સયોગિ કેવલી અવસ્થાવાળો હોય તો તે ફક્ત જ્ઞાતાવેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે, અને જે તે અયોગિ કેવલી અથવા તો સિદ્ધ પરમાત્મા રૂપ અવસ્થાવાળો હોય તો તે

‘ આઝગં હેઢિલ્લા દો મયણા’ આયુષ્કં કર્મ તુ અધસ્તનો આઘો દ્વો સંજી, અસંજી ચ મજનયા—કદાચિદ્ બંધનીતઃ, કદાચિન્નં વધનીતઃ, અન્તર્મુહૂર્તમેવ તદ્વંધનાત્, કિન્તુ ‘ ઉવરિલ્લે ન વંધઈ ’ ઉપરિતનઃ અન્તિમઃ નોસંજી—નોઅસંજી કેવલી સિદ્ધશ્ચ આયુષ્યં ન વંધનાતિ । અથ મવસિદ્ધિ વિષયકં વંધદ્વારમાશ્રિત્ય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ— ‘ ણાણાવરણિજ્જં કમ્મ કિં મવસિદ્ધિયે વંધઈ ’ હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ કિં મવસિદ્ધિકો વંધનાતિ ? ‘ અમવસિદ્ધિયે વંધઈ ’ અમવસિદ્ધિકો વા વંધનાતિ ? ‘ ણોમવસિદ્ધિય—ણોઅમવસિદ્ધિયે વંધઈ ? ’ નોમવસિદ્ધિક—નોઅમવસિદ્ધિકો વા

હૈ તો વહ્ હસ શાતાવેદનીયરૂપ કર્મ કા બંધ નહીં કરતા હૈ । હસી કારણ યહાં પર (મજનયા) એસા પદ કહા ગયા હૈ (આઝગં હેઢિલ્લા દો મયણા) તથા જો જીવ સંજી ઓર અસંજી હૈં વે આયુકર્મ કો કદાચિત્ બાંધતે હૈં ઓર કદાચિત્ નહીં બાંધતે હૈં—કયોં કિ આયુકર્મ કા બંધ એક અન્તર્મુહૂર્તકાલ મેં હી હોતા હૈ । (ઉવરિલ્લે ન વંધઈ) ઓર જો નો સંજી નો અસંજીરૂપ કેવલી મગવાન્ ઓર સિદ્ધપરમાત્મા હૈં વે આયુકર્મ કા બંધ કરતે હી નહીં હૈં ।

અવસૂત્રકાર મવસિદ્ધિવિષયવંધ દ્વારકો લેકર કથન કરતે હૈં—હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ—(ણાણાવરણિજ્જં કમ્મ કિં મવસિદ્ધિયે વંધઈ) હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કો કૌનસા જીવ હસ દ્વાર કી અપેક્ષા સે વિચાર કરને પર બાંધતા હૈ ? કયા મવસિદ્ધિક જો જીવ હોતા હૈ વહ્ બાંધતા હૈ ? યા જો (અમવસિદ્ધિયે વંધઈ) અમવસિદ્ધિક જીવ હોતા હૈ વહ્ બાંધતા હૈ ? (ણોમવસિદ્ધિયે ણોઅમવસિદ્ધિયે વંધઈ)

શાતાવેદનીય કર્મનો બંધ કરતા નથી. તેથી જ અહીં એવું કહ્યું છે કે “ નો સંજી અને નો અસંજી ” વિકલ્પે વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે. (આઝગં હેઢિલ્લા દો મયણા) સંજી અને અસંજી એવો આયુકર્મનો બંધ બાંધે છે પણ ખરાં, અને નથી પણ બાંધતા, કારણ કે આયુકર્મનો બંધ એક અન્તર્મુહૂર્ત કાળમાં જ થાય છે. “ ઉવરિલ્લે ન વંધઈ ” નો સંજી અને નો અસંજી રૂપ કેવલી ભગવાન અને સિદ્ધ પરમાત્મા આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

હવે સૂત્રકાર ભવસિદ્ધિક બંધ દ્વારને અનુલક્ષીને નીચેની પ્રશ્નપણા કરે છે—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે:—

(ણાણાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કમ્મં કિં મવસિદ્ધિયે વંધઈ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કયો એવ બાંધે છે ? ભવસિદ્ધિક એવ શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? અથવા “ અમવસિદ્ધિયે વંધઈ ? ” શું અભવસિદ્ધિક એવ આ કર્મ બાંધે છે ? અથવા (ણો મવસિદ્ધિયે, ણો અમવસિદ્ધિયે વંધઈ ?)

વધનાતિ ? મગ્ધવાન્ ઉત્તરયતિ—‘ગોયમા ! મવસિદ્ધિએ મયણાએ’ હે ગૌતમ ! મવસિદ્ધિકો મજનયા—કદાચિદ્ વધનાતિ, કદાચિન્ન વધનાતિ, વીતરાગમિત્તો મવસિદ્ધિકો જ્ઞાનાવરણં વધનાતિ, વીતરાગસ્તુ ન વધનાતિ, અતઃ ‘મજનયા’ इत्युक्तम्, અમવસિદ્ધિએ વંધઈ’ અમવસિદ્ધિકો જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ વધનાત્યેવ, કિન્તુ ‘

યા જો જીવ ન મવસિદ્ધિક હોતા હૈં ઓર ન અમવસિદ્ધિક હોતા હૈં વહ વાંધતા હૈં ? હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (મવસિદ્ધિએ મયણાએ) જો મવસિદ્ધિક જીવ હોતા હૈં વહ મજના સે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈં અર્થાત્—કદાચિત્ વહ હસ કર્મ કા વંધ કરતા મી હૈં ઓર કદાચિત્ વહ નહીં મી કરતા હૈં । હસકા કારણ યહ હૈં કિ મવસિદ્ધિક જીવ દો પ્રકાર કે હોતે હૈં—એક વે જો વીતરાગ હોતે હૈં દૂસરે વે જો વીતરાગ નહીં હોતે હૈં । વીતરાગ મવસિદ્ધિક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ નહીં કરતે ઓર જો અવીતરાગ મવસિદ્ધિક જીવ હૈં વે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતે હી હૈં । ગ્યારહવેં બારહવેં ઓર તેરહવેં ગુણસ્થાનવર્તી જીવ મવસિદ્ધિક વીતરાગ હૈં ઓર હનકે નીચે કે ચતુર્થ ગુણસ્થાનતક કે જીવ અવીતરાગમવસિદ્ધિક જીવ હૈં । હસી અભિપ્રાય સે યહાં (મજના) પદ કા પ્રયોગ કિયા ગયા હૈં । તથા જો જીવ અમવસિદ્ધિક—અમવ્ય હૈં વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હી હૈં—હસી કારણ—(અમવસિદ્ધિએ વંધઈ) એસા પાઠ કહા ગયા હૈં । કિન્તુ જો જીવ એસે હૈં કિ ન મવસિ-

જે જીવ ન લવસિદ્ધિક અને ન અલવસિદ્ધિક હોય છે, તે આ કર્મ બાંધે છે ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“મવસિદ્ધિએ મયણાએ” લવસિદ્ધિક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ વિકલ્પે બાંધે છે—એટલે કે ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક બાંધતો નથી. તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—

લવસિદ્ધિક જીવ બે પ્રકારના હોય છે—(૧) વીતરાગ લવસિદ્ધિક અને (૨) અવીતરાગ લવસિદ્ધિક. તેમાંનો વીતરાગ લવસિદ્ધિક જીવ તે કર્મનો બંધ કરતો નથી, પણ અવીતરાગ લવસિદ્ધિક જીવ તેનો બંધ કરે છે. અગિયારમાં, બારમાં અને તેરમાં ગુણસ્થાનનો જીવ વીતરાગ લવસિદ્ધિક હોય છે પણ ચારથી દસ સુધીના ગુણસ્થાને રહેલો જીવ અવીતરાગ લવસિદ્ધિક હોય છે. તે વાતને ધ્યાનમાં રાખીને અહીં એવું કહ્યું છે કે “લવસિદ્ધિક જીવ વિકલ્પે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ બાંધે છે. પરંતુ ‘અમવસિદ્ધિએ વંધઈ’ અલવસિદ્ધિક (અલવ્ય) જીવ તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે જ છે. (જો મવસિદ્ધિએ

ળોભવસિદ્ધિય - ળોઅભવસિદ્ધિય ન બંધઈ' નોભવસિદ્ધિક-નોઅભવસિદ્ધિકઃ
સિદ્ધો જીવો ન વધ્નાતિ, ' એવં આઝગવજ્જાઓ સત્ત વિ ' એવં જ્ઞાનાવરણવદેવ
આયુષ્કવર્જાઃ સપ્તાપિ કર્મપ્રકૃતયો વિજ્ઞેયાઃ તથા ચ આયુષ્યવર્જિતાનિ દર્શના-
વરણાદિકર્માણ્યપિ ભવસિદ્ધિકઃ કદાચિદ્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ, અભવ-
સિદ્ધિકસ્તુ વધ્નાત્યેવ, નોભવસિદ્ધિકઃ-નોઅભવસિદ્ધિકઃ સિદ્ધસ્તુ ન વધ્નાત્યેવેતિ
ભાવઃ । ' આઝગં હેટ્ઠિલ્લા દો મયણાણ ' આયુષ્કં કર્મ અધસ્તનૌ આઘૌ દ્વૌ
મવ્યોઽમવ્યથ્થ ભવસિદ્ધિકપદવાચ્યઃ, અભવસિદ્ધિકપદવાચ્યથેત્યર્થઃ મજનયા

દ્વિક-મવ્ય હૈં ઔર અમવસિદ્ધિક-અમવ્ય હૈં- ઇન દોનોં પ્રકાર કે
પારિણામિક ભાવોં સે રહિત હૈં એસે વે સિદ્ધ પરમાત્મારૂપ જીવ જ્ઞાનાવ-
રણીય કર્મ કા બંધ નહીં કરતે હૈં યહી બાત (ળો ભવસિદ્ધિય ળો અમ-
વસિદ્ધિય ન બંધઈ) ઇસ સૂત્ર દ્વારા પ્રદર્શિત કી ગઈ હૈં । (એવં આઝગ-
વજ્જાઓ સત્ત વિ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કી તરહ હી આયુષ્કવર્જ સાત
કર્મપ્રકૃતિયોં કો જાનના ચાહિયે-અર્થાત્ જો ભવસિદ્ધિક જીવ હોતા હૈં
વહ આયુષ્કવર્જ દર્શનાવરણીયાદિ કર્મોં કા બંધ કરતા ભી હૈં ઔર નહીં
ભી કરતા હૈં । તથા જો અમવસિદ્ધિક જીવ હોતા હૈં વહ તો નિયમ સે
આયુષ્કવર્જ દર્શનાવરણીયાદિ કર્મોં કા બંધ કરતા હૈં । પરન્તુ જો એસે
જીવ હોતે હૈં કિ ન વે ભવસિદ્ધિક હૈં ઔર ન અમવસિદ્ધિક હૈં તો વે
આયુષ્કવર્જ દર્શનાવરણીયાદિ કર્મપ્રકૃતિયોં કા બંધ નહીં કરતે હૈં । કારણ
એસે જીવોં મેં ઇન કર્મોં કો બંધ કરને કે કારણોં કા સર્વથા અભાવ હો
જાતા હૈં । (આઝગં હેટ્ઠિલ્લા દો મયણાણ) ભવસિદ્ધિક ઔર અમવસિદ્ધિક

ળો અમવસિદ્ધિય ન બંધઈ) નો લવસિદ્ધિક (લવ્ય ન હોય એવો જીવ)
અને નો અલવસિદ્ધિક (અલવ્ય ન હોય એવો જીવ) જીવ-આ બન્ને પ્રકાર-
ના પારિણામિક ભાવોથી રહિત એવા સિદ્ધ પરમાત્મા રૂપ જીવ જ્ઞાનાવરણીય
કર્મનો બંધ કરતો નથી. " એવં આઝગવજ્જાઓ સત્ત વિ " આ જીવોના
આયુષ્યકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોના બંધનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન
પ્રમાણે જ સમજવું એટલે કે લવસિદ્ધિક જીવ આયુકર્મ સિવાયના સાતે
કર્મોના બંધ વિકલ્પે કરે છે, અલવસિદ્ધિક જીવ તે સાતે કર્મોના બંધ અવશ્ય
કરે છે, અને નો લવસિદ્ધિક અને નો અલવસિદ્ધિક જીવો આયુકર્મ સિવા-
યના સાતે કર્મોના બંધ કરતા નથી, કારણ કે તે જીવોમાં એ કર્મનો બંધ
કરવાનાં કારણોનો અભાવ હોય છે.

(આઝગં હેટ્ઠિલ્લા દો મયણાણ) લવસિદ્ધિક અને અલવસિદ્ધિક જીવો

કદાચિદ્ વધ્નીતઃ, કદાચિન્ન વધ્નીતઃ, ઉભાવપિ તૌ આયુર્વન્ધકાલે આયુષ્યં વધ્નીતઃ, તદ્ભિન્નકાલે આયુષ્યં ન વધ્નીત ઇતિ ભાવઃ, અતएव 'મજનયા' ઇત્યુક્તમ્ 'ઉવરિલ્લે ન વંધઈ' ઉપરિતનઃ નોભવસિદ્ધિક-નોઅભવસિદ્ધિક પદ-વાચ્યઃ સિદ્ધો ન વધ્નાતીત્યર્થઃ ।

અથ દર્શનવિષયકવન્ધદ્વારમાશ્રિત્ય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જાણાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કમ્મં કિં ચક્કુદંસણી વંધઈ અચક્કુદંસણી વંધઈ, ઓહિદંસણી વંધઈ, કેવલદંસણી વંધઈ?’ હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કિં ચક્ષુર્દર્શની વધ્નાતિ ? અચક્ષુર્દર્શની વા કિં વધ્નાતિ ? અવધિદર્શની વા કિં વધ્નાતિ ? કેવલદર્શની વા કિં વધ્નાતિ ?

ये दोनों जीव आयु कर्म का बंध करते भी हैं और नहीं भी करते हैं । इसका कारण यह है कि गृहीतभव में आयुकर्म का बंध जीव को एक ही बार अपने बंध काल में होता है अबंधकाल में नहीं। अतः इसी भाव को लेकर ऐसा कहा गया है । (उवरिल्ले न बंधइ) जो जीव न भव-सिद्धिक हैं और न अभवसिद्धिक हैं ऐसे वे सिद्ध जीव इस आयुकर्म का बंध नहीं करते हैं ।

અવદર્શન વિષયવન્ધદ્વારકો આશ્રિત કરકે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે પૂછતે હૈં કિ (જાણાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કમ્મં કિં ચક્કુદંસણી વંધઈ, અચક્કુદંસણી વંધઈ ઓહિદંસણી વંધઈ કેવલદંસણી વંધઈ) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયકર્મ કો કયા ચક્ષુર્દર્શનવાલા જીવ બાંધતા હૈં ? યા અચક્ષુર્દર્શનવાલા જીવ બાંધતા હૈં ? યા અવધિદર્શનવાલા જીવ બાંધતા હૈં ? યા

આયુકર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે. એટલે કે તેઓ તેનો બંધ કરે પણ છે અને નથી પણ કરતા. તેનું કારણ એ છે કે ગૃહીત ભવમાં જીવને આયુકર્મનો બંધ એક જ વાર પોતાના બંધકાળમાં બંધાય છે, અબંધકાળમાં એ બંધ બંધાતો નથી. “ઉવરિલ્લે ન વંધઈ” નો ભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક એવાં સિદ્ધ પરમાત્મા આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી-દર્શનવિષય બંધદ્વારને અનુલક્ષીને નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (જાણાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કમ્મં કિં ચક્કુદંસણી વંધઈ, અચક્કુદંસણી વંધઈ, ઓહિદંસણી વંધઈ, કેવલદંસણી વંધઈ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું ચક્ષુ દર્શનવાળો જીવ બાંધે છે ? કે અચક્ષુ દર્શનવાળો જીવ બાંધે છે ? કે અવધિ દર્શનવાળો જીવ બાંધે છે ? કે કેવળ દર્શનવાળો જીવ બાંધે છે ? આ ચારમાંથી કયા દર્શનવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ?

भगवानाह—'गोयमा ! हेट्टिला तिणिण प्रयणाए ' हे गौतम ! अधस्तनाः आद्यास्त्रयश्चक्षुर्दर्शनी, अचक्षुर्दर्शनी, अवधिदर्शनी च, इत्येते ज्ञानावरणं कर्म भजनया कदाचिद् बध्नन्ति, कदाचिन्नो बध्नन्ति, चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनिनो यदि सरागा भवन्ति तदा ज्ञानावरणं बध्नन्ति यदा तु छद्मस्थवीतरागा एकादशगुणस्थानवर्त्तिनो जीवास्तदा ज्ञानावरणं कर्म न बध्नन्ति, छद्मस्थवीतरागाणां वेदनीयस्यैव बन्धकत्वात्, अत एव 'भजनया' इत्युक्तम्, 'उवरिल्ले न बंधइ' उपरितनः अन्तिमः केवलदर्शनी भवस्थः सयोगिकेवली अयोगिकेवली इत्यर्थः सिद्धो वा हेत्वभावात् न बध्नाति । 'एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि' एवं ज्ञानावरणवदेव वेदनीयवर्जाः

(केवलदंसेणी बंधइ) केवलदर्शनवाला जीव बांधता है? कौन से दर्शनवाला जीव बांधता है? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं—('गोयमा') हे गौतम ! (हेट्टिला तिणिण भयणाए) जो जीव चक्षुर्दर्शनवाला, अचक्षुर्दर्शनवाला और अवधिदर्शनवाला है, वह जीव ज्ञानावरणकर्म का बंध भजना से करता है—अर्थात् कभी बांधता भी है, और कभी नहीं भी बांधता है। यदि इन दर्शनों वाला जीव सराग है तो वह ज्ञानावरण कर्म का बंध नियम से करता है और यदि वह छद्मस्थ वीतराग—ग्यारहवे और बारहवे गुणस्थानवाला है तो वह ज्ञानावरण कर्म का बंध नहीं करता है क्योंकि जो छद्मस्थ वीतराग होता है उसके वेदनीय कर्म का ही बंध होता है इसीलिये यहां (भजनया) ऐसा पद कहा है (उवरिल्ले न बंधइ) तथा जो केवलदर्शनी जीव है अर्थात् भवस्थ संयोग केवली और अयोगकेवली हैं—वे या जो सिद्ध जीव है वह बन्धहेतु के अभाव हो जाने के कारण ज्ञानावरणीयकर्म

उत्तर—“गोयमा !” हे गौतम ! “हेट्टिला तिणिण भयणाए” चक्षुर्दर्शनवाणो अथ अचक्षुर्दर्शनवाणो अथ अवधि दर्शनवाणो अथ ज्ञानावरणीय कर्म विकल्पे भांधे छे—ओटले के भांधे छे पणु अरां अने नथी पणु भांधता. जे आ दर्शनवाणा अवो सराग होय तो तेओ ज्ञानावरणीय कर्मनो अंध अवश्य भांधे छे, पणु जे ते छद्मस्थ वीतराग अगियारमां अने अरमां गुणस्थानवाणो होय तो ते ज्ञानावरणीय कर्म भांधतो नथी, कारण के छद्मस्थ वीतरागने तो वेदनीय कर्म न भांधाय छे ते कारणे ओवुं कहुं छे के “पडेला त्रणु दर्शनवाणो अथ ज्ञानावरणीय कर्म विकल्पे भांधे छे.” “उवरिल्ले न बंधइ” परंतु केवण दर्शनी अथ—ओटले के लवस्थ संयोग केवली अने अयोग केवली अथवा तो सिद्ध अथ—ज्ञानावरणीय कर्मनो अंध करतो नथी, कारण के ओवा अवने अंधनां कारणो नो न सर्वा अलाव होय

સપ્તાપિ કર્મપ્રકૃતયો વિજ્ઞેયાઃ, તથા ચ વેદનીયવર્જિતાનિ દર્શનાવરણાદિકર્મા-
પ્યપિ ચક્ષુરચક્ષુરવધિદર્શનિનઃ કદાચિદ્ વધનન્તિ, કદાચિન્ન વધનન્તિ, કેવલ-
દર્શની ભવરથઃ સિદ્ધો વા ન વધનાતીત્યર્થઃ, 'વેયણિજ્જં હેટ્ઠિલ્લા તિન્નિ વંધંતિ'
વેદનીયં કર્મ અધસ્તનાઃ આઘ્યાઃ ચક્ષુરચક્ષુરવધિ દર્શનિનસ્ત્રયોઽપિ છદ્મસ્થ-વીતરાગાઃ
સરાગાશ્ચ વધનન્ત્યેવ, કિન્તુ 'કેવલદંસણી મયણાણ' કેવલદર્શની મજનયા કદા-
ચિદ્ વેદનીયં વધનાતિ, કદાચિન્ન વધનાતિ, સયોગિકેવલી વેદનીયં વધનાતિ,
અયોગિકેવલી, સિદ્ધશ્ચ વેદનીયં ન વધનાતીતિ ભાવઃ । અથ પર્યાપ્તકદ્વારમાશ્રિત્ય

કા બંધ નહીં કરતા હૈ । (એવં વેયણિજ્જવજ્જાઓ સત્ત વિ) જ્ઞાનાવરણ
કી તરહ હી વેદનીય કર્મ વર્જ સાતકર્મ પ્રકૃતિયોં કો-અર્થાત્ ૬ કર્મ
પ્રકૃતિયોં કો જાનના ચાહિયે-તથા ચ વેદનીય કર્મ કો છોડકર દર્શના
વરણીયાદિ કર્મોં કો મી ચક્ષુદર્શની, અચક્ષુદર્શની ઓર અવધિદર્શની
જીવ કદાચિત્ બાંધતે હૈ ઓર કદાચિત્ નહીં બાંધતે હૈ । પરન્તુ જો
ભવસ્થ કેવલદર્શની હૈ-અથવા જો સિદ્ધ કેવલદર્શની હૈ વહ હન દર્શ-
નાવરણીયાદિ ૬ કર્મપ્રકૃતિયોં કો નહીં બાંધતા હૈ । (વેયણિજ્જં હેટ્ઠિલ્લા
તિન્નિ વંધંતિ) વેદનીય કર્મ કા બંધ ચક્ષુદર્શની આદિ ત્રીન દર્શનિવાલે
જીવ કરતે હી હૈ-ચાહે યે સરાગ હોં, ચાહે છદ્મસ્થ વીતરાગ હોં, સવ
હી હસ કર્મ કા બંધ કરતે હી હૈ । કિન્તુ જો (કેવલ દંસણી મયણાણ)
કેવલદર્શની જીવ હૈ વહ અયોગી કેવલી કી અપેક્ષા સે યા સિદ્ધ જીવ
કી અપેક્ષા સે તો હસ વેદનીય કર્મ કા બંધ નહીં કરતા હૈ ઓર
સયોગી કેવલી કી અપેક્ષાસે વેદનીય કર્મ કા વહ વંધ કરતા હૈ ।

છે (એવં વેયણિજ્જવજ્જાઓ સત્ત વિ) દર્શનદ્વારને અનુલક્ષીને વેદનીય
કર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિયોના બંધનું સમસ્ત કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના
કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે દર્શનાવરણીય આદિ બીજાં છ કર્મોના
બંધ પણ અક્ષુ દર્શની, અચક્ષુ દર્શની અને અવધિ દર્શની જુદા ક્યારેક કરે
છે અને ક્યારેક કરતા નથી. પરંતુ જે ભવસ્થ કેવલ દર્શની અથવા તો સિદ્ધ
કેવલ દર્શની જુદા હોય છે તે તો દર્શનાવરણીય આદિ છ કર્મોના બંધ કરતો નથી.
(વેયણિજ્જં હેટ્ઠિલ્લા તિન્નિ વંધંતિ) વેદનીય કર્મોના બંધ ચક્ષુદર્શની, અચક્ષુ
દર્શની અને અવધિદર્શની જુદા કરે છે, તે જુદા ભલે સરાગ હોય કે છદ્મસ્થ
વીતરાગ હોય પણ તેઓ વેદનીય કર્મોના બંધ અવશ્ય કરે છે. પરંતુ “ કેવ
લદંસણી મયણાણ ” કેવલદર્શની જુદા વિકલ્પે વેદનીય કર્મોના બંધ કરે છે.
આ કથનનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે-કેવલદર્શની જુદા જો અયોગી કેવલી હોય
અથવા તો સિદ્ધ પરમાત્મા હોય તો તે વેદનીય કર્મોના બંધ કરતો નથી,
પણ સયોગી કેવલી હોય તો તે વેદનીય કર્મોના બંધ કરે છે.

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં ભંતે ! કર્મં કિં પજ્જત્તઓ વંધહ ? અપજ્જત્તઓ વંધહ ? જ્ઞાનાવરણીયં કર્મં કિમ્ પર્યાપ્તકો વધ્નાતિ ? અપર્યાપ્તકો વધ્નાતિ ? નોપર્યાપ્તક—નોઅપર્યાપ્તકો વધ્નાતિ ? । મગ્ગાનાહ—‘ ગોયમા ! પજ્જત્તણ્ મયણાણ ’ હે ગૌતમ ! પર્યાપ્તકઃ મજ્જનયા કદાચિદ્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ, સરાગઃ પર્યાપ્તકો જ્ઞાનાવરણં વધ્નાતિ, વીતરાગઃ પર્યાપ્તકસ્તુ જ્ઞાનાવરણં ન વધ્નાતિ, અતો ‘ મજ્જનયા ’ ઇત્યુક્તમ્ । ‘ અપજ્જત્તણ્ વંધહ ’ અપર્યાપ્તકસ્તુ જ્ઞાનાવરણં વધ્નાત્યેવ ‘ જ્ઞોપજ્જત્તય—

અવ પર્યાપ્તક વિષયકઅન્ધકારનો આશ્રિત કરકે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નસે પૂછતે હૈં કિં—(જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં ભંતે ! કર્મં કિં પજ્જત્તઓ વંધહ ? અપજ્જત્તઓ વંધહ ? જ્ઞોપજ્જત્તઓ વંધહ જ્ઞો અપજ્જત્તઓ વંધહ) હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કયા પર્યાપ્તક જીવ વાંધતા હૈ ? યા જો અપર્યાપ્તક જીવ હોતા હૈ વહ વાંધતા હૈ ? યા જો ન પર્યાપ્તક હોતા હૈ ઓર ન અપર્યાપ્તક હોતા હૈ વહ વાંધતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મૈં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પજ્જત્તણ્ મયણાણ) જો જીવ પર્યાપ્તક હોતા હૈ વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ મજ્જના સે કરતા હૈ—અર્થાત્ કદાચિત્ કરતા મી હૈ ઓર કદાચિત્ નહીં મી કરતા હૈ । પર્યાપ્તક—ત્રીન શરીર ૬ પર્યાપ્તિયોં કૈ યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓં કો ગ્રહણ કરને વાલા જીવ—યદિ સરાગ હૈ તો વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ અવશ્ય હી કરતા હૈ । ઓર યદિ વહ પર્યાપ્ત ન જીવ વીતરાગ હૈ તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ વહ નહીં કરતા હૈ । હસી અભિપ્રાય સે

હવે પર્યાપ્તક વિષયકઅન્ધકારની અપેક્ષાએ ગૌતમસ્વામી નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે (જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં ભંતે ! કર્મં કિં પજ્જત્તઓ વંધહ ? અપજ્જત્તઓ વંધહ ? જ્ઞો પજ્જત્તઓ—જ્ઞો અપજ્જત્તઓ વંધહ ? ” હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અંધ શું પર્યાપ્તક હવ કરે છે ? કે અપર્યાપ્તક હવ કરે છે ? કે નોપર્યાપ્તક હવ કરે છે ? કે નોઅપર્યાપ્તક હવ કરે છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ પજ્જત્તણ્ મયણાણ ” પર્યાપ્તક હવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અંધ વિકલ્પે કરે છે, એટલે કે ક્યારેક કરે છે અને ક્યારેક કરતો નથી. પર્યાપ્તક—ત્રણ શરીર અને છ પર્યાપ્તિઓને યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરનારો હવ—જો સરાગ હોય તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અંધ અવશ્ય કરે છે, પણ જો તે પર્યાપ્તક હવ વીતરાગ હોય તો તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અંધ કરતો નથી. તેથી જ “ તેઓ વિકલ્પે કરે છે ” એવું

‘જો અપજ્જત્તણ ન બંધઈ’ નોપર્યાસક-નો અપર્યાસકઃ સિદ્ધો ન વધ્નાત્યેવ, ‘એવં-આઝગવજ્જાઓ સત્ત વિ’ એવં જ્ઞાનાવરણનદેવ આયુષ્કવર્જાઃ સપ્તાપિ કર્મ પ્રકૃતયો વેદિતવ્યાઃ । તથા ચ આયુષ્યવર્જિતાનિ દર્શનાવરણાદિકર્માણ્યપિ પર્યાસકઃ કદાચિદ્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ, અપર્યાસકસ્તુ વધ્નાત્યેવ, નોપર્યાસક-નો અપર્યાસકઃ સિદ્ધસ્તુ ન વધ્નાત્યેવેતિ ભાવઃ । ‘આઝગં હેદ્વિલ્લા દો ભયણાણ’ આયુષ્કં કર્મ અધસ્તનૌ આઘૌ દ્વૌ પર્યાસકાઽપર્યાસકૌ ભજનયાઆયુષો વન્ધકાલે

(ભજનયા) યહાં એસા કહા હૈ । (અપજ્જત્તણ બંધઈ) તથા જો જીવ અપર્યાસક હૈ-પર્યાસક નહીં હૈ-વહ તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વધ કરતા હી હૈ । (જોપજ્જત્તણ-જોઅપજ્જત્તણ ન બંધઈ) પરન્તુ જો જીવ ન પર્યાસક કી કોટિ મેં હૈ ઓર ન અપર્યાસક કી હી કોટિ મેં હૈ-એસા વહ સિદ્ધ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હી નહીં હૈ (એવં આઝગવજ્જાઓ સત્ત વિ) જ્ઞાનાવરણ કી તરહ હી આયુષ્કવર્જ સાતકર્મપ્રકૃતિયોં કો અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીયકો કહ ચુકે હૈ ઓર આયુષ્કકા નિષેધ હૈ, અતઃ ૬ કર્મપ્રકૃતિયોં કો જાનના ચાહિયે-તથા ચ આયુષ્ક વર્જિત દર્શનાવરણીય આદિ કર્મ મી પર્યાસક જીવ કદાચિત્ વાંધતા હૈ । ઓર કદાચિત્ નહીં વાંધતા હૈ । પરન્તુ જો અપર્યાસક હોતા હૈ વહ તો વાંધતા હી હૈ । એવં જો ન પર્યાસક હોતા હૈ ઓર ન અપર્યાસક હોતા હૈ અર્થાત્ જો સિદ્ધ જીવ હૈ, વહ મી નહીં વાંધતા હૈ । (આઝગં હેદ્વિલ્લા દો ભયણાણ) આયુકર્મ કે પર્યાસક ઓર અપર્યાસક ચે દો જીવ વિકલ્પ સે-ભજના સે-વાંધતે હૈ અર્થાત્-આયુકર્મ કે વંધ

કહું છે. “અપજ્જત્તણ બંધઈ” તથા જે જીવ અપર્યાસક હોય છે તે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ અવશ્ય કરે છે. (જોપજ્જત્તણ જોઅપજ્જત્તણ ન બંધઈ) પણ જે જીવ નોપર્યાસકની કોટિમાં હોય છે, અને નોઅપર્યાસકની કોટિમાં હોય છે, એવો સિદ્ધ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો જ નથી (એવં આઝગવજ્જાઓ સત્ત વિ) પર્યાસક દ્વારની અપેક્ષાએ આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મબંધનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું એટલે કે આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ પર્યાસક જીવ બાંધે છે પણ ખરો અને નથી પણ બાંધતો. અપર્યાસક જીવ તો તે આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ અવશ્ય બાંધે જ છે. અને જે ન પર્યાસક અને ન અપર્યાસક હોય છે એટલે કે સિદ્ધ જીવ હોય છે તે આયુકર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ કરતો નથી. (આઝગં હેદ્વિલ્લા દો ભયણાણ) પર્યાસક અને અપર્યાસક જીવ આયુકર્મ વિકલ્પે બાંધે છે-એટલે કે ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક

આયુર્વધ્નીતઃ, તદન્યકાલે આયુર્ન વધ્નીતઃ ઇતિ ભાવઃ, ‘ઉવરિલ્લે ન વંધઈ’ ઉપરિતનઃ અન્તિમઃ નોપર્યાપ્તક નોઅપર્યાપ્તકઃ-સિદ્ધો ન વધ્નાતિ । અથ ભાષકવિષયકબંધ દ્વારમાશ્રિત્ય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ ‘જ્ઞાનાવરણં મંતે ! ભાસણ વંધઈ ? અભાસણ વંધઈ ?’ હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણં કર્મ કિં ભાષકો વધ્નાતિ ? અભાષકો વા વધ્નાતિ ? મગ્વાન્ ઉત્તરયતિ-‘ ગોયમા ! દો વિ મયણાણ ’ હે ગૌતમ ! દ્વાવપિ ભાષકઃ ભાષાલબ્ધિમાન્ તદન્યઃ અભાષકશ્ચેતિ દ્વૌ મજનયા કદાચિદ્ જ્ઞાનાવરણં કર્મ વધ્નીતઃ, કંદાચિન્ન વધ્નીતઃ, તથાહિ-સરાગો ભાષકઃ જ્ઞાનાવરણીયં વધ્નાતિ, વીતરાગસ્તુ ભાષકો ન વધ્નાતિ, અભાષકઃ અયોગી સિદ્ધશ્ચ ન વધ્નાતિ, પૃથિવ્યાદયો વિગ્રહ-

કાલ મેં હી આયુ કર્મ કા બંધ કરતે હૈં-અબંધકાલ મેં નહીં કરતે હૈં । (ઉવરિલ્લે ન વંધઈ) જો જીવ સિદ્ધ હૈં-અર્થાત્ ન પર્યાપ્તક હૈં ઓર ન અપર્યાપ્તક હૈં-વે આયુ કર્મ કા બંધ નહીં કરતે હૈં ।

અવ ભાષાકવિષયકબંધદ્વારકો આશ્રિત કરકે ગૌતમસ્વામી પ્રભુ સે પૂછતે હૈં કિ-(જ્ઞાનાવરણિજ્ઞં જં મંતે ! કર્મં કિં ભાસણ વંધઈ ? અભાસણ વંધઈ ?) હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કો વ્યા ભાષક જીવ વાંધતા હૈં યા અભાષક જીવ વાંધતા હૈં ? હિસકા ઉત્તર દેતે હુણ પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (દો વિ મયણાણ) યે દોનોં હો જીવ-અર્થાત્ જો ભાષાલબ્ધિવાલા હૈં એસા ભાષક જીવ ઓર જો ભાષક સે ભિન્ન-અભાષકભાષાલબ્ધિવાલા નહીં હૈં-એસે દોનોં હી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ કદાચિત્ કરતે ભી હૈં ઓર કદાચિત્ નહીં ભી કરતે હૈં । ભાષક યદિ સરાગ હૈં તો વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ

વાંધતા નથી. તેઓ આયુકર્મના બંધકાળે જ આયુકર્મનો બંધ કરે છે, અબંધકાળે કરતા નથી. “ ઉવરિલ્લે ન વંધઈ ” જે એવ સિદ્ધ હોય છે-એટલે કે ન પર્યાપ્તક અને ન અપર્યાપ્તક હોય છે-તેઓ આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી

હવે ભાષકવિષયકબંધદ્વારને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(જ્ઞાનાવરણિજ્ઞં જં મંતે ! કર્મં કિં ભાસણ વંધઈ ? અભાસણ વંધઈ ?) હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મભાષક એવ વાંધે છે ? કે અભાષક એવ વાંધે છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેના જવાબ આપતા કહે છે-“ દો વિ મયણાણ ” હે ગૌતમ ! ભાષાલબ્ધિવાળો ભાષક એવ તથા ભાષાલબ્ધિ વિનાનો અભાષક એવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ વાંધે છે પણ ખરો અને નથી પણ વાંધતો. ભાષક જો સરાગ હોય તો તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ અવશ્ય વાંધે છે, પણ જો તે

ગત્યાઽઽપન્નાઞ્ચાભાષકા વધ્નન્તિ, અત એવ ' દોઁવ મયણાણ ' ઇત્યુક્તમ્ । એવં વેયણિજ્જવજ્જાઓ સત્ત વિ ' એવં જ્ઞાનાવરણવદેવ વેદનીયવર્જાઃ સપ્પાપિ કર્મ પ્રકૃતયો વેદિતવ્યાઃ, તથા ચ વેદનીયવર્જિતાનિ દર્શનાવરણાદિકર્માણ્યપિ ભાષકા-ભાષકૌ મજનયા કદાચિદ્ વધ્નીતઃ, કદાચિન્ન વધ્નીતઃ, ' વેયણિજ્જં ભાસણ વંધઈ ' વેદનીયં કર્મ ભાષકઃ ભાષાલબ્ધિમાન્ વધ્નાતિ, સયોગ્યવસાનસ્યાપિ ભાષા-લબ્ધિમતઃ શાતવેદનીયવન્ધકત્વાત્, ' અમાસણ મયણાણ ' અભાષકઃ મજનયા

અવશ્ય હી કરતા હૈ । ઓર ભાષક યદિ વીતરાગ હૈ તો વહ જ્ઞાનાવર-
ણીય કર્મ કા બંધ નહીં કરતા હૈ । હસી તરહ અયોગી જીવ ઓર સિદ્ધ
જીવ યે અભાષક હૈં તો યે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ નહીં કરતે હૈં ।
તથા પૃથિવી આદિ જીવ જય વિગ્રહ ગતિ મેં રહતે હૈં તબ યે ભી અભા-
ષક માને જાતે હૈં-સો યે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ કરતે હી હૈં ।
હસી કારણ યહાં દોનોં મેં જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે બંધ કરને કી મજના
કહી ગઈ હૈ । (એવં વેયણિજ્જવજ્જાઓ સત્ત વિ) હસી તરહ સે અર્થાત્
જ્ઞાનાવરણ કર્મ કી તરહ હી-વેદનીય વર્જ સાતકર્મપ્રકૃતિયોં કો જાનના
ચાહિયે-તથા ચ-વેદનીય વર્જિત દર્શનાવરણીય આદિ કર્મ ભી ભાષક
ઓર અભાષક યે દોનોં જીવ મજના સે બાંધતે હૈં । (વેયણિજ્જં ભાસણ
વંધઈ) વેદનીય કર્મ કો ભાષક જીવ બાંધતા હૈ-કારણ કિ સયોગિ
કે અવસાનવાલા ભી ભાષક-ભાષાલબ્ધિવાલા-શાતાવેદનીય કર્મ કા
બંધ કરતા હૈ । (અમાસણ મયણાણ) અભાષક જીવ કદાચિત્ બાંધતે

વીતરાગ હોય તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતો નથી એજ પ્રમાણે અયોગી જીવ
અને સિદ્ધ જીવ અભાષક હોય છે. તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી.
તથા પૃથ્વીકાય આદિ જીવ જ્યારે વિગ્રહ ગતિમાં રહેતા હોય છે, ત્યારે તેમને
પણ અભાષક ગણવામાં આવે છે. પણ તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ અવશ્ય બાંધતા
હોય છે. તે કારણે જ એવું કહ્યું છે કે, “ ભાષક અને અભાષક વિકલ્પે જ્ઞાના-
વરણીય કર્મ બાંધે છે ” (એવં વેયણિજ્જવજ્જાઓ સત્ત વિ) ભાષક તથા
અભાષક જીવોના વેદનીય કર્મ સિવાયના સાતે કર્મ બાંધતું કથન જ્ઞાનાવરણીય
કર્મ પ્રમાણે સમજવું. એટલે કે વેદનીય કર્મ સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ
ભાષક અને અભાષક જીવો બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતા. (વેયણિજ્જં
ભાસણ વંધઈ). વેદનીય કર્મ ભાષક જીવ બાંધે છે, કારણ કે સયોગિ અવસ્થા-
વાળો ભાષક (ભાષાલબ્ધિવાળો જીવ) પણ શાતાવેદનીયનો બંધ કરે છે.
“ અમાસણ મયણાણ ” અભાષક જીવ વેદનીય કર્મ વિકલ્પે બાંધે છે. એટલે કે,

કદાચિદ્ વેદનીયં કર્મ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ, પૃથિવ્યાદિકઃ અભાષકઃ વધ્નાતિ, અયોગી, સિદ્ધથ અભાષકો ન વધ્નાતિ, અત આહ—‘ ભજનયા ’ इति । अथ परीतद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति — ‘ णाणावरणिज्जं णं भंते कम्मं किं परित्ते बंधइ अपरित्ते बंधइ णोपरित्त-णोअपरित्ते बंधइ ’ हे भदन्त ! ज्ञानावरणीयं खलु कर्म किं परीतो वध्नाति ? अपरीतो वध्नाति ? नोपरीत-नोअपरीतो वध्नाति ? भगवानाह—‘ गोयमा ! परित्ते भयणाए ’ हे गौतम ! परीतः प्रत्येकशरीरवनस्पतिकायः अल्पसंसारो वा भजनया ज्ञानावरणं कदाचिद् वध्नाति,

हैं और कदाचित् नहीं बांधते हैं—ऐसा जो कहा गया है—सो उसका अभिप्राय ऐसा है कि जब अभाषकपद अयोगी और सिद्धों को रखा जाता है तब वे वेदनीय कर्म का बंध नहीं करते हैं। और जब विग्रह-गत्यापन्न पृथिव्यादिक जीवों को ग्रहण किया जाता है तब वे वेदनीय कर्म का बंध करते हैं। इसी कारण यहां पर भजना प्रकट की गई है।

अब परीतद्वार को आश्रित करके गौतम प्रभु से पूछते हैं कि— (णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं परित्ते बंधइ, अपरित्ते बंधइ ? णो परित्त णो अपरीत्ते बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म को क्या परीत जीव बांधता है कि अपरीत जीव बांधता है—अथवा जो जीव न परीत है और न अपरीत है वह बांधता है ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (परित्ते भयणाए) परीत प्रत्येक शरीरवाला वनस्पति कायिक जीव अथवा अल्पसंसार वाला

ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક બાંધતો નથી. આ કથનનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે—અભાષક અયોગી અને સિદ્ધ પરમાત્માઓ વેદનીય કર્મનો બંધ કરતા નથી, પણ વિગ્રહ ગતિમાં રહેલા પૃથ્વીકાય આદિ જીવો વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે.

હવે પરીત દ્વારની અપેક્ષાએ ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે—(ણાણાવરણિજ્જં ણં ભંતે ! કમ્મં કિં પરિત્તે બંધइ ? અપરિત્તે બંધइ ? ણો પરિત્ત-ણો અપરિત્તે બંધइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું પરીત (પ્રત્યેક શરીરવાળો વનસ્પતિકાય જીવ અથવા અલ્પ સંસારવાળો જીવ) જીવ બાંધે છે ? કે અપરીત જીવ બાંધે છે ? કે નોપરીત જીવ બાંધે છે ? કે નોઅપરીત જીવ બાંધે છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—(ગોયમા ! પરિત્તે ભયણાए) હે ગૌતમ ! પરીત જીવ (પ્રત્યેક શરીરવાળો વનસ્પતિકાયિક જીવ અથવા

કદાચિન્ન વધ્નાતિ, સરાગપરીતો જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ વધ્નાતિ, વીતરાગપરીતસ્તુ તન્નવધ્નાતિ, અતો ' ભજનયા ' इत्युक्तम् ' अपरित्ते बंधइ ' अपरीतः साधारण-वनस्पतिकायः अनन्तसंसारो वा वध्नात्येव, ' णोपरित्त-णोअपरित्ते न बंधइ ' नोपरीत-नोअपरीतः सिद्धो न वध्नाति । ' एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्पयडीओ ' एवं ज्ञानાવરણવદેવ આયુષ્કવર્જાઃ સત્ત કર્મપ્રકૃતયો જ્ઞાતવ્યાઃ તથાહિ-આયુષ્કવર્જિતાનિ દર્શનાવરણાદિકર્માણ્યપિ પરીતઃ કદાચિદ્ વધ્નાતિ, કદાચિન્નવધ્નાતિ, અપરીતસ્તુ વધ્નાત્યેવ, નોપરીત-નોઅપરીતઃ સિદ્ધસ્તુ નંકથમપિ વધ્નાતીતિ ભાવઃ। 'આઉગં પરિત્તો વિ અપરિત્તો વિ મયણા' આયુષ્કં કર્મ પરીતોઽપિ,

જીવ ભજના સે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ કરતા હૈ । હસકા ભાવ યહ હૈ કિ યદિ પરીત જીવ સરાગ હૈ તો વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ કરતા હૈ ઔર યદિ વહ વીતરાગ હૈ તો વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ નહીં કરતા હૈ । (અપરિત્તે બંધइ) સાધારણ વનસ્પતિકાયરૂપ જીવ અથવા જીસકા સંસાર અનન્ત હૈ એસા જીવ-જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ કરતા હૈ (ણો પરિત્ત ણો અપરિત્તે ન બંધइ) જો ન પરીત હૈ ઔર ન અપરીત હૈ એસા સિદ્ધ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ નહીં કરતા હૈ (એવં આઉગવજ્જાઓ સત્ત કમ્મપ્પયડીઓ) જ્ઞાનાવરણ કર્મ કી તરહ સે હી આયુષ્કવર્જ સાત કર્મપ્રકૃતિયોં કો જાનના ચાહિયે-તથા ચ-આયુષ્કવર્જિત દર્શનાવરણીયાદિ કર્મોં કો ભી પરીત જીવ કદાચિત્ બાંધતા હૈ ઔર કદાચિત્ નહીં બાંધતા હૈ । પર જો અપરીત જીવ હૈ, વહ તો બાંધતા હી હૈ । જો નો પરીત નો અપરીત હૈં અર્થાત્ એસે જો

અહ્ય સંસારવાળો (જીવ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે આ કથનનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે-જો પરીત જીવ સરાગ હોય તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે, પણ જો તે પરીત જીવ વીતરાગ હોય, તો તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતો નથી. “ અપરિત્તે બંધइ ” સાધારણ વનસ્પતિકાય રૂપ જીવ અથવા જોનો સંસાર અનંત હોય છે એવો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે જ છે. (ણોપરિત્ત-ણોઅપરિત્તે ન બંધइ) પરંતુ નોપરિત્ત અને નોઅપરીત એવો સિદ્ધ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. (એવં આઉગવજ્જાઓ સત્ત વિ કમ્મપ્પયડીઓ) પરીત દ્વારની અપેક્ષાએ આયુકર્મ સિવાયની સાતે કર્મ-પ્રકૃતિયોના બંધનું સમસ્ત કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે પરીત જીવ આયુકર્મ સિવાયની દર્શનાવરણીય આદિ સાતે કર્મ-પ્રકૃતિયોનો બંધ વિકલ્પે બાંધે છે, અપરીત જીવ તો તે કર્મોનો બંધ અવશ્ય બાંધે છે, પણ ન પરીત અને ન અપરીત રૂપ સિદ્ધ જીવ તે કર્મોનો બંધ

અપરીતોઽપિ દ્વાવપિ ભજનયા કદાચિદ્ વધ્નીતઃ, કદાચિન્ન વધ્નીતઃ, પ્રત્યેકકાયઃ સાધારણકાયઃ, પરીતઃ, અપરીતઃ અલ્પસંસાર, અનન્તસંસારો વા આયુર્વન્ધકાલે એવ આયુર્વધ્નાતિ, તદ્ભિન્નકાલે ન આયુર્વધ્નાતિ, અતો ' ભજનયા ' ઇત્યુક્તમ્, કિન્તુ ' જોપરિત્ત-જોઅપરિત્તો ન વંધઈ ' નોપરીત-નોઅપરીતઃ સિદ્ધરતુ ન વધ્નાત્યેવ ।

અથ જ્ઞાનવિષયકબંધદ્વારમધિકૃત્ય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘ જાનાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કર્મં કિં આભિણિવોહિયણાણી વંધઈ ? સુચણાણી, ઓહિણાણી, મળપજ્જવનાણી, કેવલણાણી વંધઈ ? ’ હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ કિમ્ આભિનિવોધિકજ્ઞાની

સિદ્ધ જીવ હૈં, વે કમી નહીં બાંધતે હૈં । (આડગં પરિત્તો વિ અપરિત્તો વિ ભયણા) આયુષ્ક કર્મ કો પરીત મી ઓર અપરીત મી ભજના સે બાંધતે હૈં । પ્રત્યેક કાયવાલા જીવ પરીત ઓર સાધારણ કાયવાલા જીવ અપરીત, અથવા અલ્પસંસારવાલા પરીત જીવ ઓર અનન્તસંસાર વાલા અપરીત જીવ યે દોનોં હી પ્રકાર કે જીવ આયુ કે વંધ કાલ મેં હી આયુ કા વંધ કરતે હૈં ઓર આયુ કે વંધકાલ કે અસમય મેં આયુ કા વંધ નહીં કરતે હૈં-હસ કારણ ભજના યહાં કહી ગઈ હૈ । કિન્તુ (જોપરિત્ત જોઅપરિત્તો ન વંધઈ) એસા જો કહા ગયા હૈ સો સિદ્ધ જીવ ન પરીત હૈં ઓર ન અપરીત હી હૈં-હસ કારણ વે સિદ્ધ જીવ આયુકર્મ કા વંધ નહીં કરતે હૈં ।

અવ જ્ઞાનવિષયકબંધદ્વારકો આશ્રિત કરકે ગૌતમસ્વામી પ્રમુસે પૂછતે હૈં કિ-(જાનાવરણિજ્જં સ્વલુ મંતે ! કર્મં કિં અભિણિવોહિયણાણી વંધઈ સુચણાણી, ઓહિણાણી, મળપજ્જવનાણી, કેવલણાણી વંધઈ ?) હે ભદન્ત !

કહી કરતો નથી. (આડગં- પરિત્તો વિ અપરિત્તો વિ ભયણા) પરીત અને અપરીત જીવો આયુકર્મનો બંધ વિકલ્પે બાંધે છે. પ્રત્યેક કાયવાળો પરીત જીવ અને સાધારણ કાયવાળો અપરીત જીવ, અથવા અલ્પ સંસારવાળો પરીત જીવ અને અનંત સંસારવાળો અપરીત જીવ, એ બન્ને પ્રકારના જીવ આયુના બંધકાળે જ આયુકર્મનો બંધ કરે છે પણ આયુના અબંધકાળે આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી, તે કારણે “ વિકલ્પે કર્મબંધ ” કહ્યો છે. પરંતુ (જો પરિત્ત જો અપરિત્તો ન વંધઈ) નોપરીત અને નોઅપરીત એવો સિદ્ધ જીવ આયુકર્મનો બંધ કરતો નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી જ્ઞાનવિષયકબંધદ્વારને અનુલક્ષીને નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે— (જાનાવરણિજ્જં સ્વલુ મંતે ! કર્મં કિં આભિણિવોહિયણાણી વંધઈ ? સુચણાણી, ઓહિણાણી, મળપજ્જવનાણી, કેવલણાણી વંધઈ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કયા જ્ઞાનવાળો જીવ બાંધે છે ? શું આભિનિવોધિક જ્ઞાની (મતિજ્ઞાની)

મતિજ્ઞાની કિં જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ વધનાતિ ? । ભગવાનાઢ-‘ ગોયમા ! હેઢિલ્લા ચત્તારિ ભયણા’ હે ગૌતમ ! અપ્રસ્તના આઢ્યાશ્રત્ત્વારઃ અભિનિબોધિક-શ્રુતા-વધિ-મનઃપર્યવજ્ઞાનિનઃ ભજનયા કદાચિદ્ જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ વધન્તિ, કદાચિન્ન વધન્તિ, સરાગાવસ્થાયાં વધન્તિ, વીતરાગાવસ્થાયાં જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ ન વધન્તિ, અતો ‘ ભજનયા ’ ઇત્યુક્તમ્, ‘ કેવલણાણી ન વંધઃ ’ કેવલ-જ્ઞાની ન વધનાતિ । ‘ એવં વેયણિજ્જવજ્જાઓ સત્તવિ ’ એવં જ્ઞાનાવરણવદેવ વેદ-

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કૌન સે જ્ઞાનવાલા જીવ વાંધતા હૈ ? કયા આભિનિ-બોધિકજ્ઞાની-મતિજ્ઞાની જીવ વાંધતા હૈ । યા શ્રુતજ્ઞાની જીવ વાંધતા હૈ ? યા અવધિજ્ઞાની જીવ વાંધતા હૈ યા મનઃ પર્યવજ્ઞાનો વાંધતા હૈ ? યા કેવલજ્ઞાની વાંધતા હૈ ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (હેઢિલ્લા ચત્તારિ ભયણા) આદિ કે ચાર જીવ મતિજ્ઞાની-શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની ઓર મનઃ પર્યવજ્ઞાની જીવ-કેવલ-જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ ભજના સે કરતે હૈં-અર્થાત્ યે ચાર જીવ કદાચિત્ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતે ભી હૈં ઓર કદાચિત્ નહીં ભી કરતે હૈં । જવ યે સરાગાવસ્થા મેં રહતે હૈં, તવ તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતે હૈં ઓર જવ યે વીતરાગાવસ્થા મેં રહતે હૈં-તવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ નહીં કરતે હૈં । ઇસીલિયે યહાં (ભજના) પદ પ્રયુક્ત કિયા ગયા હૈ । (કેવલણાણી ન વંધઃ) કેવલજ્ઞાની આત્મા જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ નહીં કરતા હૈ-કયોં કિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ

અવ બાધે છે ? કે શ્રુતજ્ઞાની અવ બાધે છે ? કે અવધિજ્ઞાની અવ બાધે છે ? કે મનઃપર્યવજ્ઞાની અવ બાધે છે ? કે કેવળજ્ઞાની અવ બાધે છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર’ પ્રભુ કહે છે કે (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (હેઢિલ્લા ચત્તારિ ભયણા) પહેલા ચાર પ્રકારના અવે-મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની અને મનઃપર્યવજ્ઞાની અવે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે-એટલે કે તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કયારેક બાધે છે અને કયારેક બાંધતા નથી જ્યારે તેઓ સરાગ અવસ્થાવાળા હોય છે ત્યારે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે છે, પરંતુ જ્યારે વીતરાગ અવસ્થાવાળા હોય છે, ત્યારે તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી. તે કારણે અહીં “ વિકલ્પે કર્મ બાધે છે ” એવું કહ્યું છે. (કેવલણાણી ન વંધઃ) પરંતુ કેવળજ્ઞાની આત્મા તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતો જ નથી, કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સર્વથા

નીયવર્જાઃ સપ્તાપિ કર્મપ્રકૃતયો વેદિતવ્યાઃ, તથાહિ-વેદનીયવર્જિતાનિ દર્શના-
વરણાદિકર્માણ્યપિ આભિનિવોધિકજ્ઞાનિ પ્રભૃતયશ્ચત્વારો જ્ઞાનિનઃ કદાચિત્ સરાગો-
વસ્થાયાં વધનન્તિ, કદાચિદ્ વીતરાગાવસ્થાયાં ન વધનન્તિ, કેવલજ્ઞાની તુ ન
વધનાતિ । વેયણિજ્જં હેઢિલ્લા ચત્તારિ વંધંતિ ' વેદનીયં કર્મ અધસ્તનાઃ આઘા-
શ્ચત્વાર આભિનિવોધિકજ્ઞાનિપ્રભૃતયોઽપિ વધનન્તિ, છદ્મસ્થાનાં શાતાશાતાવેદનીયસ્ય
વીતરાગાણાં ચ શાતાવેદનીયસ્ય વન્ધકત્વાત્ । ' કેવલણાણી મયણાણ' કેવલજ્ઞાની
મજનયા વદાચિદ્ વધનાતિ વેદનીયમ્, કદાચિન્ન વંધનાતિ, સયોગિકેવલિનાં વેદ-
નીયવન્ધકત્વાત્ અયોગિકેવલિનાં સિદ્ધાનાં ચાવન્ધકત્વાત્ ' મજનયા ' इत्युक्तम् ।

કે સર્વથા ક્ષય સે હી કેવલજ્ઞાનપ્રાપ્ત હોતા હૈ (એવં વેયણિજ્જ-
વજ્જાઓ સત્ત વિ) જ્ઞાનાવરણ કર્મ કી તરહ સે હી વેદનીયવર્જ સાત
કર્મ પ્રકૃતિયાં જાનની ચાહિયે-તથા ચ-વેદનીયકર્મ સે રહિત દર્શના-
વરણીય આદિ કર્મોં કા મી આભિનિવોધિક આદિ ચારજ્ઞાનવાલે જીવ
કદાચિત્ બંધ કરતે હૈં ઓર કદાચિત્ નહીં કરતે હૈં । જબ યે સરાગાવ-
સ્થાપન્ન હોતે હૈં-તબ તો કરતે હૈં ઓર જબ યે વીતરાગાવસ્થાપન્ન હોતે
હૈં તબ નહીં કરતે હૈં । કેવલજ્ઞાની તો હનકા બંધ કરતે હી નહીં હૈ ।
(વેયણિજ્જં હેઢિલ્લા ચત્તારિ વંધંતિ) આદિ કે ચાર જ્ઞાનવાલે જીવ વેદ-
ની કર્મ કા બંધ કરતે હૈં । ક્રયોં કિ છદ્મસ્થોં કે શાતાવેદનીય કા ઓર
અશાતાવેદનીયકા બંધ હોતા હૈ ઓર વીતરાગોંકે કેવલ એક શાતાવેદનીય
કા હી વન્ધ હોતા હૈ । (કેવલણાણી મયણાણ) કેવલજ્ઞાની જીવ કે
વેદનીય કર્મ કા બંધ વિકલ્પ સે હોતા હૈ એસા જો કહા ગયા હૈ ઉસકા
કારણ યહ હૈ કિ જબ કેવલજ્ઞાની જીવ તેરહવે ગુણસ્થાન મેં રહતા

વિનાશ થવાથી તો કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું હોય છે. (એવં વેયણિજ્જવજ્જાઓ
સત્ત વિ) વેદનીય કર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિઓના કર્મબંધ વિષેનું કથન
જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે વેદનીય કર્મ સિવા-
યના સાતે કર્મો મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની અને મનુષ્યજ્ઞાની
ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક બાંધતા નથી-જ્યારે તેઓ સરાગ અવસ્થાવાળા
હોય છે ત્યારે કદે છે પણ વીતરાગ અવસ્થાવાળા હોય ત્યારે કરતા નથી.
કેવળજ્ઞાની આત્મા તો તેમનો બંધ કરતો જ નથી. (વેયણિજ્જં હેઢિલ્લા ચત્તારિ
વંધંતિ) વેદનીય કર્મનો બંધ પડેલા ચાર જ્ઞાનવાળા જીવ કદે છે, કારણ કે
છદ્મસ્થાને શાતાવેદનીયનો અને અશાતાવેદનીયનો બંધ હોય છે, પણ વીત-
રાગોને માત્ર શાતાવેદનીયનો જ બંધ હોય છે. (કેવલણાણી મયણાણ) કેવળ-
જ્ઞાની જીવ વેદનીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે બાંધે છે. આમ કહેવાનું કારણ એ

અથ અજ્ઞાનવિષયકવંધદ્વારમાશ્રિત્ય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જ્ઞાનાવરણિજ્ઞં ણં મંતે કમ્મં કિં મહાન્નાણિ વંધહુ સુયઅન્નાણી વંધહુ ?’ હે મહન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ કિં મત્યજ્ઞાની વધ્નાતિ ? કિમ્ શ્રુતાજ્ઞાની વધ્નાતિ ? કિં વિભંગજ્ઞાની વધ્નાતિ ? । મગવાનાહ — ગોયમા ! આઝગવજ્જાઓ સત્તવિ વંધંતિ ’ હે ગૌતમ ! આયુષ્કવર્જાઃ સપ્પાડપિ કર્મપ્રકૃતીઃ મત્યજ્ઞાનિપ્રમૃતયો વધ્નન્તિ । ‘આઝગં મયણાણ’ આયુષ્કં મજનયા કદાચિદ્ આયુષ્કવંધનકાલે વધ્નન્તિ, કદાચિત્ તદ્ભિન્નકાલે આયુર્ન વધ્નન્તીત્યર્થઃ ।

હૈ તપ તો વહ જ્ઞાતાવેદનીય કર્મ કા વંધ કરતા હી હૈ ઓર જવ વહી ચૌદહવે ગુણસ્થાનમેં વિરાજમાન હો જાતા હૈ યા સિદ્ધ બનજાતા હૈ તવ ઉસકે વેદનીય કર્મ કા વંધ નહીં હોતા હૈ ।

અવ અજ્ઞાનવિષયકવંધદ્વાર કો આશ્રિત કરકે ગૌતમસ્વામી પ્રભુ સે પૂછતે હૈં કિ—(જ્ઞાનાવરણિજ્ઞં ણં મંતે ! કમ્મં કિં મહાન્નાણી વંધહુ, સુય અન્નાણી વંધહુ, વિભંગ અન્નાણી વંધહુ) હે મહન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ જવ અજ્ઞાન કી અપેક્ષા લેકર વિચાર કરતે હૈં તો કૌન સા અજ્ઞાની જીવ વાંધતા હૈ—કયા મતિ અજ્ઞાની વાંધતા હૈ ? યા શ્રુત અજ્ઞાની વાંધતા હૈ ? યા વિભંગજ્ઞાની—જિસકા અવધિજ્ઞાન મિથ્યાત્વ કે સંબંધ સે વિપરીત બના હુઆ હૈ—એસા જીવ વાંધતા હૈ ? હિસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (આઝગવજ્જાઓ સસ વિ વંધંતિ) આયુ કો છોડકર વાકી કી સાતોં હી કર્મપ્રકૃતિયોં કો મત્યજ્ઞાની આદિ જીવ વાંધતે હૈં । (આઝગં મયણાણ) આયુકર્મ કા વંધ

છે કે જ્યારે કેવળજ્ઞાની જીવ તેમાં ગુણસ્થાને રહે છે, ત્યારે તો તે જ્ઞાતા વેદનીય કર્મનો બંધ કરે જ છે, પણ જ્યારે તે ચૌદમાં ગુણસ્થાને વિરાજમાન થઈ જાય છે અથવા તો સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કરી લે છે, ત્યારે તે વેદનીય કર્મ બાંધતો નથી.

હવે અજ્ઞાનવિષયકવંધદ્વારની અપેક્ષાએ ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (જ્ઞાનાવરણિજ્ઞં ણં મંતે ! કમ્મં કિં મહાન્નાણી વંધહુ, સુય અન્નાણી વંધહુ, વિભંગ અન્નાણી વંધહુ ?) હે ભદન્ત ! અજ્ઞાનીની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો કયો અજ્ઞાની જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? શું મતિ અજ્ઞાની બાંધે છે ? કે શ્રુત અજ્ઞાની બાંધે છે ? કે વિભંગ અજ્ઞાની બાંધે છે ?

(જેનું અવધિજ્ઞાન મિથ્યાત્વના સંબંધથી વિપરીત બનેલું હોય એવા જીવને વિભંગ અજ્ઞાની કહે છે.)

અથ યોગવિષયકબંધદ્વારમાશ્રિત્ય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં મંતે કમ્મં
કિં મણજોગી વંધહ ? વયજોગી વંધહ ? કાયજોગી વંધહ ? અયોગી વંધહ ? હે ભદન્ત !
જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ કિમ્ મનોયોગી વધ્નાતિ ? કિં વચોયોગી વધ્નાતિ ? કિં કાય-
યોગી વધ્નાતિ ? કિં વા અયોગો વધ્નાતિ ? । મગવાનાહ-‘ ગોયમા ! હેટ્ઠિલ્લા
તિન્નિ મયણાણ ’ હે ગૌતમ ! અધસ્તનાઃ આદ્યાસ્રયઃ મનોવચઃકાયયોગિનઃ
મજનયા કદાચિદ્ વધ્નન્તિ, કદાચિન્ન વધ્નન્તિ, યે તાવત્ મનોવચઃકાય-

વે અજ્ઞાની જીવ મજના સે કરતે હૈં-અર્થાત્ આયુકર્મ કે વંધકાલ સે
આયુ કા વંધ કરતે હૈં ઔર ભિન્ન કાલમેં ડસકા વંધ નહીં કરતે હૈં ।

અવ યોગવિષયકબંધદ્વાર કો આશ્રિત કરકે ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે
હૈં કિ-(જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કમ્મં કિં મણજોગી વંધહ ? વયજોગી
વંધહ ? કાયજોગી વંધહ ? અયોગી વંધહ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય
કર્મ કા વંધ યોગદ્વાર કી અપેક્ષા વિચાર કરને પર કૌનસા જીવ કરતા
હૈ-કયા મનોયોગ વાલા જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈ ? યા
વચનયોગવાલા જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈ ? યા જો
કાયજોગવાલા જીવ હૈ વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈ ? યા
જિસકે ઇન ત્રીનોં યોગોં મેં સે ઇક ભી યોગ નહીં હૈ ઇસા જીવ જ્ઞાના-
વરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈ ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે
હૈં કિ-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (હેટ્ઠિલ્લા તિન્નિ મયણાણ) આદિ કે ત્રીનોં

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે-(ગોયમા !) હે ગૌતમ !
(આત્મગવજ્ઞાઓ સત્ત વિ વંધંતિ) મતિ અજ્ઞાની આદિ જીવો આયુકર્મ
સિવાયના સાતે કર્મોનો બંધ બાંધે છે. પરંતુ (આત્મગં મયણાણ) અજ્ઞાની
જીવો આયુકર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે. તેઓ આયુકર્મના બંધકાળે આયુનો
બંધ કરે છે. અધકાળે તેઓ તેનો બંધ કરતા નથી.

હવે યોગવિષયકબંધદ્વારની અપેક્ષાએ ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રશ્નને એવો
પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કમ્મં કિં મણજોગી વંધહ ? વયજોગી
વંધહ ? કાયજોગી વંધહ ? અયોગી વંધહ ?) યોગદ્વારની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા
કયા યોગવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? શું મનોયોગવાળો જીવ
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? કે વચનયોગવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે
છે ? કે કાયયોગવાળો જીવ બાંધે છે ? કે અયોગી જીવ (આ ત્રણે યોગમાંથી
એક પણ યોગ ન હોય એવો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે-(ગોયમા !) હે ગૌતમ !
(હેટ્ઠિલ્લા તિન્નિ મયણાણ) પહેલા ત્રણ યોગવાળા જીવો-મનયોગી, વચન-

યોગિનઃ ઉપશાન્તમોહગુણસ્થાનકર્ત્તિનઃ ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકર્ત્તિનઃ સયોગિ-
કેવલિનશ્ચ વર્તન્તે તે જ્ઞાનાવરણં ન વધ્નન્તિ, તદન્યે તુ વધ્નન્ત્યેવ, અતો ' ભજ-
નયા ' इत्युक्तम् । 'અજોગી ન બંધઈ' 'અયોગી અયોગિકેવલી, સિદ્ધશ્ચ ન વધ્નાતિ,
' एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्तवि ' एवं જ્ઞાનાવરણવદેવ વેદનીયવર્જાઃ સપ્તાપિ
કર્મપ્રકૃતયો વેદિતવ્યાઃ, તથાહિ--વેદનીયવર્જાનિ દર્શનાવરણીયાદિ કર્મણિ
મનોવચઃ કાંયયોગિનઃ કદાચિદ્ વધ્નન્તિ, કદાચિન્ન વધ્નન્તિ, અયોગી ન વધ્ના-

હી યોગવાલે-મન વચન ઔર કાય યોગવાલે જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ
કા બંધ ભજેના સે કરતે હૈં-અર્થાત્ કદાચિત્ વે કરતે ભી હૈં ઔર
કદાચિત્ વે નહીં ભી કરતે હૈં । તાત્પર્ય્ હસકા એસા હૈ કિં જો મન,
વચન, કાય યોગવાલે જીવ જવંતકં ગ્યારહવેં, બારહવેં ઔર તેરહવેં ગુણ-
સ્થાન મેં વર્તમાન રહતે હૈં વે વહાં પર જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા બંધ નહીં
કરતે હૈં । इन गुणस्थानों से भिन्न नीचे के गुणस्थानों में जो जीव रहते
हैं वे अवश्य २ ही ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते हैं । इसी बात
को सूचित करने के लिये सूत्रकारने यहां भजना पद का प्रयोग किया
है । अयोगि केवली और सिद्ध जीव इन योगों से रहित हो जाने के
कारण ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करते हैं । (एवं वेयणिज्जवज्जा-
ओ सत्त वि) ज्ञानावरणीय कर्म की तरह से ही वेदनीयवर्ज सातों ही
कर्मप्रकृतियों के विषय में भी जानना चाहिये-तथा च-वेदनीय कर्म
को छोड़कर दर्शनावरणीय आदि कर्मप्रकृतियों का बंध ये मन, वचन,
काययोगवाले जीव कभी करते हैं और कभी नहीं भी करते हैं । तथा

યોગી અને કાયયોગી જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બંધ વિકલ્પે કરે છે એટલે
કે ક્યારેક તેઓ તેના બંધ કરે છે અને ક્યારેક નથી કરતા. આ કથનનો
ભાવ નીચે પ્રમાણે છે-મન, વચન અને કાયયોગવાળાં જીવો જ્યાં સુધી
અજિયારમાં, ધારમાં અને તેરમાં ગુણસ્થાનોમાં રહેલા હોય છે, ત્યાં સુધી તેઓ
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી, પણ તે ગુણસ્થાનો કરતાં નીચેના ગુણસ્થાનોમાં
રહેલા જ્ઞાનાવરણીય કર્મ અવશ્ય બાંધે છે. એ વાત પ્રકટ કરવાને માટે
“ વિકલ્પે બાંધે છે, ” એવું કથન કર્યું છે. અયોગી કેવલી અને સિદ્ધ જીવ
આ યોગોથી રહિત થઈ જવાને કારણે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા નથી.

(एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि) વેદનીય કર્મ સિવાયના સાતે કર્મના
બંધ વિષેનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે
મન, વચન અને કાયયોગવાળા જીવો વેદનીય કર્મ સિવાયના સાતે કર્મના
બંધ ક્યારેક કરે છે અને ક્યારેક કરતા નથી, તથા અયોગી જીવો આ સાતે

तिती भावः । ' वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला वंधंति ' वेदनीयं कर्म अधस्तनाः आद्यास्त्रयो मर्मेवैवः कौययोगिनः वध्नन्ति, सयोगानां वेदनीयबन्धकत्वात्, ' अजोगी न वंधइ ' अयोगी वेदनीयं कर्म न वध्नाति, अयोगिनः सर्वकर्मावन्धकत्वात् ।

अथ उपयोगविषयकबंधद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति—'णाणावरणिज्जं णं भंते कम्मं किं सागारोवउत्ते बंधइ' हे भगवन् । ज्ञानावरणीयं कर्म किम् साकारोपयुक्तो वध्नाति ? ' अणागारोवउत्ते बंधइ ? ' अनाकारोपयुक्तो वा वध्नाति ? भगवानाह—' गोयमा ।

अयोगी जीव इन कर्मप्रकृतियों का बंध नहीं करता है (वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला वंधंति) वेदनीय कर्म का बंध तीनों योग वाले करते हैं । क्यों कि तीनों योग वालों को वेदनीय कर्म का बंधक माना गया है । (अजोगी न वंधइ) अयोगी जीव वेदनीय कर्म का बंध नहीं करता है । क्यों कि अयोगी जीव के किसी भी कर्म का बंध नहीं होता है ।

अब सूत्रकार उपयोग विषयकबंधद्वारको आश्रित करके ज्ञानावरणीय आदिकर्मोंके बांधनेके विषयमें कथन करते हैं—इसमें गौतमप्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि—(णाणावरणिज्जं णं भंते । कम्मं किं सागारोवउत्ते बंधइ ? अणागारोवउत्ते बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म का बंध कौन से उपयोग वाला जीव करता है ?—क्या जो साकारोपयोग से युक्त होता है अर्थात् ज्ञानोपयोगवाला होता है—वह करता है ? या अनाकारोपयोगवाला होता है—अर्थात् दर्शनोपयोगवाला होता है—वह करता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि—(गोयमा) हे गौतम ।

कर्मप्रकृतियोना णंध कही पणु करता नथी. (वेयणिज्जं हेट्ठिल्ला वंधंति) वेदनीय कर्मना णंध त्रणे योगवाणा एवे करे छे, कारणु के त्रणे योगवाणा एवेने वेदनीय कर्मना णंधक मानवामा आवेसा छे, (अजोगी न वंधइ) पणु अयोगी एव वेदनीय कर्मना णंध करतो नथी, कारणु के अयोगी एवने केई पणु कर्मना णंध थतो नथी.

इवे गौतम स्वामी उपयोग द्वारने अनुसंधीने ज्ञानावरणीय आदि कर्मना णंधना विषयमा भडावीर प्रभुने आ प्रमाणे प्रश्न पूछे छे—(णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सागारोवउत्ते बंधइ ? अणागारोवउत्ते बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्मना णंध क्या प्रकारना उपयोगवाणो एव करे छे ? शुं साकार उपयोगवाणो एव (ज्ञानोपयोगवाणो एव दर्शनोपयोगवाणो एव) तेना णंध करे छे ?

अथ आहारकविषयकबंधद्वारमाश्रित्य गौतमः पृच्छति—‘ णाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं आहारए वंधइ ? ’ हे भदन्त ! ज्ञानावरणीयं कर्म किम् आहारको बध्नाति ? ‘ अणाहारए वंधइ ’ किम् अनाहारको बध्नाति ? भगवानाह—
‘ गोयसा ! दोवि भयणाए ’ हे गौतम ! द्वौ अपि आहारकः, अनाहारकश्च भज-

अब आहारविषयकबंधकद्वार को आश्रित करके गौतमप्रभुसे पूछते हैं कि (जाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं आहारए बंधइ ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म क्या आहारक जीव बांधते हैं या (अणाहारए बंधइ) अनाहारक जीव बांधते हैं ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते

હવે આહારક દ્વારને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(‘જાણારણિજ્જ’ ણં મંતે ! કમ્મં કિં અહારણ વંધઈ ? અજા-
હારણ વંધઈ ?) હે ભદ્રન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું આહારક જીવ ખાંધે છે ?
કે અનાહારક જીવ ખાંધે છે ?

નયા કદાચિદ્ વધ્નીતઃ, કદાચિન્ન વધ્નીતઃ, આહારકો વીતરાગોઽપિ ભવતિ, નાસૌ જ્ઞાનાવરણં વધ્નાતિ, સરાગસ્તુ આહારકો વધ્નાતિ, इति भजनया आहारको वध्नाति । तथा अनाहारकः समुद्धातगतकेवली, विग्रहगत्याऽऽपन्नश्च भवेत्, तत्र समुद्धातगतकेवली अनाहारको न वध्नाति, विग्रहगत्यापन्नस्तु अनाहारको वध्नाति, इति भजनया अनाहारको वध्नाति, । ' एवं वेयणिज्जाऽऽउगवज्जाणं छण्हं ' एवं જ્ઞાનાવરણવદેવ વેદનીયાયુષ્કવર્જાનાં પળ્લામપિ કર્મપ્રકૃતીનામ્ આલાપકાઃ સ્વયમૂહનીયાઃ, तथाहि-वेदनीयायुष्कवर्जितानि दर्शनावरणादिकर्मण्यपि

हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (दो वि भयणाए) आहारक और अनाहारक जीव भजना से ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करते हैं । यदि आहारक जीव वीतराग है तो वह ज्ञानावरणीय कर्म का बंध नहीं करता है, और यदि वह सराग है तो अवश्य ही ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है । इसलिये भजना से आहारक जीव ज्ञानावरणीय कर्म का बंध करता है ऐसा कहा है । जिस समय केवली भगवान् समुद्धात करते हैं उस समय वे, तथा विग्रहगति में रहा हुआ जीव ये अनाहारक होते हैं । अनाहारक समुद्धातगत केवली ज्ञानावरणकर्म का बंध नहीं करता है और विग्रहगतिवाला अनाहारक जीव ज्ञानावरणकर्म का बंध करता है-इसलिये भजना से अनाहारक जीव ज्ञानावरण कर्म का बंध करता है ऐसा कहा है । (एवं वेयणिज्जा आउगवज्जाणं छण्हं) ज्ञानावरणकर्म की तरह से ही वेदनीय और आयुष्क कर्म को छोड़कर

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે-(ગોયમા ! દો વિ ભયણાએ) હે ગૌતમ ! આહારક અને અનાહારક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ વિકલ્પે કરે છે એટલે કે ક્યારેક કરે છે અને ક્યારેક કરતા નથી. જો આહારક જીવ વીતરાગ હોય તો તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો નથી, પણ જો તે સરાગ હોય તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ અવશ્ય કરે છે. તેથી જ એવું કહ્યું છે કે “ આહારક જીવ વિકલ્પે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. ” જે અમથે કેવલી ભગવાન સમુદ્ધાત કરે છે ત્યારે તેઓ અનાહારક હોય છે, અને વિગ્રહ ગતિમાં રહેલો જીવ અનાહારક હોય છે. અનાહારક સમુદ્ધાતગત કેવલી ભગવાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતા નથી, પણ વિગ્રહ ગતિમાં જો અનાહારક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. તેથી જ એવું કહ્યું છે કે “ અનાહારક વિકલ્પે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે. (एवं वेयणिज्जा आउगवज्जाणं छण्हं) આહારક અને અનાહારક જીવોના વેદનીય અને આયુ-

આહારકઃ, અનાહારકઃ કદાચિદ્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ 'વેયગિજ્જં આહારણ વંધહ' વેદનીયં કર્મ આહારકો વધ્નાતિ, અયોગિવર્જાનાં સર્વેષાં વેદનીયકર્મ-વન્ધકત્વાત્, 'અણાહારણ મયણાણ' અનાહારકો મજનયા વિગ્રહગત્યાપન્તઃ, સમુદ્ધાતગતકેવલી ચ વેદનીયં વધ્નાતિ, અયોગી, સિદ્ધશ્ચ ન વધ્નાતીતિ ભાવઃ । 'આઉણ આહારણ મયણાણ' આયુષ્કં કર્મ આહારકો મજનયા, આયુર્વન્ધકાલે ઇવાયુષ્કવન્ધકત્વાત્, તદ્ભિન્નકાલે ચ તદ્વન્ધકત્વાત્, 'અણાહારણ વંધહ' અનાહારકો ન વધ્નાતિ, સમુદ્ધાતગતકેવલિનાં વિગ્રહગતિગતાનાં ચ આયુષ્કા-વન્ધકત્વાત્ ।

દર્શનાવરણ આદિ છ કર્મપ્રકૃતિયોં કે આલાપક-સૂત્ર-અપને આપ વિચાર લેના चाहिये जैसे-वेदनीय और आयुष्क को छोड़कर दर्शनावर-रण आदि कर्मों को भी आहारक जीव और अनाहारक जीव कदाचित् बांधता है और कदाचित् नहीं बांधता है । (वेयगिज्जं आहारण वंघह) वेदनीय कर्म को आहारक जीव बांधता है । क्यों कि अयोगी को छोड़-कर सब ही जीव वेदनीय कर्मके बंधक माने गये हैं । (आणाहारण मयणाण) अनाहारक जीव भजना से वेदनीय कर्म का बंध करता है-अर्थात् विग्रहगतिवाला अनाहारक जीव और समुद्घातगत केवली तो वेदनीय कर्म का बंध करते हैं और अयोगी जीव तथा सिद्धपरमात्मा ये वेदनीय कर्म का बंध नहीं करते हैं । (आउए आहारण मयणाण) आहारक जीव आयुर्कर्म का बंध उसके बंध होने के समय में ही करता है और भिन्न समय में नहीं करता है । (अणाहारण वंघह) अना-

કર્મ સિવાયના છ કર્મબંધાનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે આયુકર્મ સિવાયના છ કર્મોનો બંધ આહારક અને અનાહારક જીવો વિકલ્પે બાંધે છે-બાંધે છે પણ ખરાં અને નથી પણ બાંધતા. (વેયગિજ્જં આહારણ વંધહ) વેદનીય કર્મ આહારક જીવ બાંધે છે. આનું કારણ એ છે કે અયોગી સિવાયના સઘળા જીવોને વેદનીય કર્મના બંધક માનવામાં આવેલા છે. (અણાહારણ મયણાણ) અનાહારક જીવ વેદનીય કર્મ વિકલ્પે બાંધે છે-આ કથનનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે—

વિગ્રહ ગતિવાળો અનાહારક જીવ અને સમુદ્ધાતગત કેવલી તો વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે, પરંતુ અયોગી જીવ તથા સિદ્ધ પરમાત્મા વેદનીય કર્મનો બંધ કરતા નથી. (આઉણ આહારણ મયણાણ) આહારક જીવ આયુ-કર્મના બંધ વિકલ્પે કરે છે-એટલે કે આયુકર્મના બંધકાળે તે આયુકર્મનો બંધ કરે છે, પણ અબંધકાળે તેઓ આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી. (અણા-

અથ સૂક્ષ્મવિષયકબંધદ્વારમાશ્રિત્ય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં મંતે કમ્મં કિં સુહુમે, વંધઈ વાયરે વંધઈ ?’ હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ કિં સૂક્ષ્મઃ વધ્નાતિ વાદરો વા વધ્નાતિ ? ‘જ્ઞોસુહુમ-જ્ઞોવાયરે વંધઈ ?’ નોમૂક્ષમ-નોવાદરો વા કિં વધ્નાતિ ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા ! સુહુમે વંધઈ’ હે ગૌતમ ! સૂક્ષ્મો વધ્નાતિ, ‘વાયરે ભયણા’ વાદરો ભજનયા કદાચિદ્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાનિ, વીતરાગવાદરાણાં જ્ઞાનાવરણાવન્ધકત્વાત્, સરાગવાદરાણાં ચ તદ્વન્ધ-

હારક જીવ-સમુદ્ધાતગત કેવલી ઔર વિગ્રહગતિ વાળે જીવ-આયુકર્મ કા વંધ નહીં કરતે હૈં । ક્યોં કિં ઇસ અવસ્થા મૈં વે આયુ કર્મ કે અવન્ધક માને ગયે હૈં ।

અવ સૂક્ષ્મવિષયકબંધદ્વારકા આશ્રિત કરકે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે પૂછતે હૈં, કિં—(જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કમ્મં કિં સુહુમે વંધઈ, વાયરે વંધઈ ?) હે ભદન્ત ! સૂક્ષ્મદ્વાર વી અપેક્ષા વિચાર કરનેપર કૌનસા જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈં ? કયા જો સૂક્ષ્મનામકર્મ કે ઉદયવાલા જીવ હૈં વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈં ? યા જો વાદર નામ કર્મ કે ઉદયવાલા જીવ હૈં, વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈં ? (જ્ઞો સુહુમ જ્ઞો વાયરે વંધઈ) જો જીવ ન સૂક્ષ્મ હૈં ઔર ન વાદર હૈં વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈં ? ઇસકે ઉત્તર મૈં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સુહુમે વંધઈ) સૂક્ષ્મ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મકા વંધ કરતા હૈં (વાયરે ભયણા) વાદર જીવ ભજના સે

હારણ જો વંધઈ) અનાહારકે જીવ એટલે કે સમુદ્ધાતગત કેવલી અને વિગ્રહ ગતિવાળા જીવો આયુકર્મનો બંધ કરતા નથી, કારણ કે આ અવસ્થામાં તેમને આયુકર્મના અવન્ધક માનવામાં આવેલા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી સૂક્ષ્મદ્વારને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (જ્ઞાનાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કમ્મં કિં સુહુમે વંધઈ ?) હે ભદન્ત ! સૂક્ષ્મદ્વારની અપેક્ષાએ વિચાર કરતા કયો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? શું સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? કે “ વાયરે વંધઈ ? ” બાદર (સ્થૂળ) નામકર્મના ઉદયવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ? અથવા (જ્ઞો સુહુમ જ્ઞો વાયરે વંધઈ) જે જીવ ન સૂક્ષ્મ અને ન બાદર હોય છે, તેઓ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સુહુમે વંધઈ) સૂક્ષ્મ જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરે છે, (વાયરે ભયણા) બાદર (સ્થૂળ) જીવ તે કર્મનો

કત્વાત્, અતો 'મજનયા' ઇત્યુક્તમ્, કિન્તુ 'જોસુહુમ-જોવાયરે ન વંધહ' નોમ્સૂક્ષ્મ-નોવાદરો હિ સિદ્ધો ન વધ્નાતિ, સિદ્ધસ્ય વન્ધકત્વાભાવાત્, 'એવં આઝગવજ્જાઓ સત્તવિ' એવં જ્ઞાનાવરણવદેવ આયુષ્કવર્જાઃ સપ્તાપિ કર્મપ્રકૃતયો વેદિતવ્યાઃ, તથાહિ આયુષ્કવર્જિતાનિ દર્શનાવરણાદિકર્માણ્યપિ સૂક્ષ્મો વધ્નાતિ, વાદરો મજનયા કદાચિદ્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ, નોમ્સૂક્ષ્મ-નોવાદરસ્તુ સિદ્ધો ન વધ્નાત્યેવેત્યર્થઃ । 'આઝણ સુહુમે, વાયરે મયણાણ' આયુષ્કં સૂક્ષ્મઃ વાદરશ્ચ મજનયા કદાચિદ્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ, આયુર્વન્ધકાલે આયુર્વ-

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈ અર્થાત્ જો વાદર જીવ વીતરાગ હૈ વે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ નહીં કરતે હૈ-ઑર જો વાદર જીવ સરાગ હૈ વે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતે હૈ । (જો સુહુમ જો વાયરે ન વંધહ) સિદ્ધ જીવ જો કિ ન સૂક્ષ્મ હૈ ઑર ન વાદર હૈ, વે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ નહીં કરતે હૈ । કયોં કિ સિદ્ધ જીવ કિસી મી કર્મ કા વંધ કરને વાલે નહીં હોતે હૈ । (એવં આઝગવજ્જાઓ સત્ત વિ) જ્ઞાનાવરણ કી તરહ સે હી આયુષ્કવર્જ સ્વાત કર્મોં કો મી જાનના ચાહિયે । તથા ચ-આયુષ્કવર્જ દર્શનાવરણ આદિ કર્મોં કો મી સૂક્ષ્મ જીવ વાંધતે હૈ । વાદર ઇન્હેં મજના સે વાંધના હૈ । ઑર જો સૂક્ષ્મ વાદર નહીં હૈ એસે સિદ્ધ જીવ ઇન્હેં નહીં વાંધતે હૈ । (આઝણ સુહુમે, વાયરે મયણાણ) આયુકર્મ કો સૂક્ષ્મ ઑર વાદર જીવ મજના સે વાંધના હૈ-અર્થાત્ આયુકે વંધકાલ મેં આયુ કા વંધ કરતા હૈ ઑર મિત્તકાલ મેં-

બંધ કરે છે પણ ખરો અને નથી પણ કરતો. વીતરાગ બાદર જીવ તે કર્મનો બંધ કરતો નથી, પણ સરાગ બાદર જીવ તેનો બંધ કરે છે. (જો સુહુમ, જો વાયરે ન વંધહ) સિદ્ધ જીવ કે જે સૂક્ષ્મ પણ નથી અને બાદર પણ નથી, તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરના નથી, કારણ કે સિદ્ધ જીવ કોઈ પણ કર્મનો બંધ કરતા નથી. (એવં આઝગવજ્જાઓ સત્ત વિ) આ દ્વારની અપેક્ષાએ આયુકર્મ સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિયોના બંધનું કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કથન પ્રમાણે જ સમજવું

એટલે કે આયુકર્મ સિવાયના દર્શનાવરણીય આદિ સાતે કર્મો પણ સૂક્ષ્મ જીવો બાંધે છે, બાદર જીવો તે સાતે કર્મો વિકલ્પે બાંધે છે, અને જે જીવો સૂક્ષ્મ કે બાદર નથી એવા સિદ્ધગતિના જીવો તેમનો બંધ કરતા નથી. (આઝણ સુહુમે વાયરે મયણાણ) આયુકર્મનો બંધ સૂક્ષ્મ અને બાદર જીવો વિકલ્પે બાંધે છે. એટલે કે તેઓ આયુના બંધકાળે આયુનો બંધ કરે છે,

ન્ધકત્વાત્, તદ્ભિન્નકાલે તદવન્ધકત્વાત્ । ‘ળોસુહુમ-ળોવાયરે ન વંધહ’ નોમુક્ષમ-નોવાદરો હિ સિદ્ધો જીવો ન આયુષ્કં કર્મ વધ્નાતિ । અથ ચરમદ્વાર-માશ્રિત્ય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ળાળાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કર્મમં કિં ચરિમે વંધહ, અચરિમે વંધહ ?’ જ્ઞાનાવરણીયં સ્વલુ કર્મ કિં ચરમો વધ્નાતિ ? કિં વા અચરમો વધ્નાતિ ? મળગવાનાહ—‘ળોયમા ! અટ્ટ વિ મયળાણ’ હે ગૌતમ ! ચરમઃ, અચરમથ અષ્ટાપિ કર્મપ્રકૃતીઃ મજનયા કદાચિદ્ વધ્નાતિ, કદાચિન્ન વધ્નાતિ, અત્રેદં વોધ્યમ્—યસ્ય ચરમો મવોમવિધ્વિતિ સ. ચરમઃ, યસ્ય તુ કદાપિ ચરમો મવો ન

અવંધકાલ મેં—આયુ કા વંધ નહીં કરતા હૈ । (ળો સુહુમ ળો વાયરે ન વંધહ) સિદ્ધ જીવ મી આયુ કા વંધ નહીં કરતે હૈ ।

અથ ચરમવંધદ્વાર કો આશ્રિત કરકે ગૌતમસ્વામી પ્રભુસે પૂછતે હૈ કિ ળાળાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કર્મમં કિં ચરિમે વંધહ, અચરિમે વંધહ) હે મદન્ત ! જવ ચરમદ્વાર કી અપેક્ષા સે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોં કે વાંધને કા વિચાર કિયા જાતા હૈ તો કૌન સા જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈ ? વ્યા જો ચરમ જીવ હૈ વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈ ? યા જો અચરમ જીવ હૈ વહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વંધ કરતા હૈ ? મળગવાનુ હસકા ઉત્તર દેતે હુણ ગૌતમ સે કહતે હૈ કિ (ળોયમા) હે ગૌતમ ! (અટ્ટવિ મયળાણ) વાહે ચરમ જીવ હો—વાહે અચરમ જીવ હો યેદોનોં હી મજના સે આઠોં મી કર્મપ્રકૃતિયોં કા વંધ કરતે હૈ । જિસ જીવ કા અન્તિમ મવ હોગા વહ ચરમ જીવ હૈ ઔર જિસકા કમી મી અન્તિમ-

પણુ અવંધકાળે આયુનો વંધ કરતા નથી (ળોસુહુમ ળોવાયરે ન વંધહ) સિદ્ધ ઁવ પણુ આયુનો વંધ કરતા નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી ચરમદ્વારને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને ઁવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (ળાળાવરણિજ્જં ણં મંતે ! કર્મમં કિં ચરિમે વંધહ, અચરિમે વંધહ ?) હે ભદન્ત ! ચરમદ્વારની અપેક્ષાઁ વિચાર કરવામાં આવે તો જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોં કોણુ વંધે છે ? શુ ચરમ ઁવ (અન્તિમ ભવ કરીને મોક્ષે જનાર ઁવ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વંધ કરે છે ? કે અચરમ ઁવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વંધ કરે છે ?

ઉત્તર—(ળોયમા !) હે ગૌતમ ! (અટ્ટવિ મયળાણ) ચરમ ઁવ અંને અચરમ ઁવ આઠે કર્મપ્રકૃતિયોનો વંધ કરે છે—ઁટ્ટવે કે તેઁ આઠે કર્મપ્રકૃતિયોનો વંધ કરે છે પણુ જરાં અંને નથી પણુ કરતા.

ભવિષ્યતિ સ અચરમઃ અભવ્યઃ સંસારી, સિદ્ધઃ અચરમઃ, તસ્ય ચરમ ભવાભાવાત્, તત્ર ચરમો યથાસંભવમ્ અષ્ટાપિ કર્મપ્રકૃતીઃ વધ્નાતિ, અયોગિત્વે ન વધ્નાતિ, ઇતિ ભજના તત્ર વૌધ્યા, અચરમસ્તુ સંસારી અષ્ટાપિ કર્મપ્રકૃતીઃ વધ્નાતિ, સિદ્ધસ્તુ ન વધ્નાતીત્યત્રાપિ ભજના ॥ સૂ. ૫ ॥

વેદકજીવાલ્પવહુત્વવક્તવ્યતા ।

કર્મવેદાધિકારાત્ વેદકજીવાનામ્ અલ્પવહુત્વવક્તવ્યતાં નિરૂપયિતુમાહ—
' ઇષિ ણં મંતે । ' ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—ઈષિ ણં મંતે ! જીવાણં ઇત્થીવેયગાણં, પુરિસ-
વેયગાણં નપુંસગવેયગાણં, અવેયગાણં ચ કયરે કયરેહિંતો

ભવ નહીં હોગા વહ અચરમ જીવ હૈ, અચરમ પદ સે અભવ્ય સંસારી કા ભી ગ્રહણ હોતા હૈ ઓર સિદ્ધ જીવ કા ભી ગ્રહણ હોતા હૈ કયોં કિ સિદ્ધ જીવ કે સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત હો જાને કે વાદ ચરમ-ભવ કા અભાવ હૈ । इनमें जो चरम जीव है— अभी जिसका अन्तिम भव नहीं है वह तो यथासंभव आठों भी कर्मप्रकृतियों को बांधता है और जो चरम जीव अयोगी है—जिसका अभी यही अन्तिम भव है—तो वह किसी भी कर्म-प्रकृति का बंध नहीं करता है । इसी तरह अचरमपद के जब अभव्य-संसारी जीव का ग्रहण करते हैं तो वह भी आठों कर्मप्रकृतियों का बंध करता है और जब अचरमपद से सिद्ध जीव का ग्रहण करते हैं तो वह किसी भी कर्मप्रकृति का बंध नहीं करता है—इस तरह से उभयत्र चरम अचरम दोनों जगहे । भजना जाननी चाहिये ॥ सू. ५ ॥

જે જીવનો ભવ અન્તિમ હોય તેને ચરમ જીવ કહે છે, અને જેનો અન્તિમ ભવ કદી પણ થવાનો નથી તેને અચરમ જીવ કહે છે. અચરમ પદ અભવ્ય સંસારીને માટે પણ વપરાય છે, અને સિદ્ધ જીવોને માટે પણ વપરાય છે. કારણ કે સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેમને ચરમભવનો અભાવ હોય છે. આ બન્ને પ્રકારના જીવોમાંથી જે ચરમ જીવ છે—અત્યારે જ જેનો અન્તિમ ભવ ચાલુ નથી, તે તો યથા સંભવ આઠે કર્મોનો બંધ કરે છે, પણ જે અચરમ જીવ અયોગી છે—જેનો અન્તિમ ભવ અત્યારે જ ચાલુ છે તે તો કોઈ પણ કર્મનો બંધ કરતો નથી. એજ પ્રમાણે અચરમ પદને અભવ્ય સંસારી જીવની અપેક્ષાએ પ્રયોગ કરવામાં આવે ત્યારે તે પ્રકારનો જીવ (અભવ્ય સંસારી જીવ) આઠે પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરે છે, પણ અચરમ પદનો પ્રયોગ સિદ્ધ જીવને માટે કરવામાં આવે, ત્યારે તેઓ કોઈ પણ કર્મનો બંધ કરતા નથી. તે કારણે “તેઓ વિકલ્પે આઠે કર્મોનો બંધ કરે છે” એવું કથન કર્યું છે. ॥ સૂ. ૫ ॥

અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા ? ગોચમા !
સઠ્વત્થોવા જીવા પુરિસવેયગા, ઇત્થિવેયગા સંલેજ્જગુણા,
અવેયગા અણંતગુણા, નપુંસગવેયગા અણંતગુણા, એસિં
સઠ્વેસિં પયાણં અપ્પ-વહુગાઈં ઉચ્ચારેયઠ્ઠાઈં, જાવ-સઠ્વ-
ત્થોવા જીવા અચરિમા, ચરિમા અણંતગુણા, સેવં ભંતે !
સેવં ભંતે ! ત્તિ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

॥ છટ્ટસણ તદ્દઓ ઉદ્દેસો સમત્તો ॥ ૬-૩ ॥

છાયા—એતેપાં સહુ ભદન્ત ! જીવાનાં સ્ત્રીવેદકાનામ્, પુરુષવેદકાનામ્,
નપુંસવેદકાનામ્, અવેદકાનાં ચ કતરે કતરેભ્યઃ અલ્પા વા, વહુકા વા તુલ્યા
વા, વિશેષાધિકા વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાઃ જીયાઃ પુરુષવેદકાઃ, સ્ત્રીવેદકાઃ

વેદવાલે જીવોં કે અલ્પ-વહુત્વ કા કથન

‘એસિણં ભંતે !’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(એસિણં ભંતે ! જીવાણં ઇત્થીવેયગાણં, પુરિવેયગાણં,
નપુંસગવેયગાણં, અવેયગાણં ય કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા, વહુયા વા
તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા) હે ભદન્ત ! સ્ત્રીવેદક, પુરુષવેદક, નપુંસકવે-
દક ઓર અવેદક ઇન સઘ મેં કૌન ૨ જીવ કિન ૨ જીવોં કી અપેક્ષા
સે અલ્પ હેં ? કૌન ૨ જીવ કિન ૨ જીવોં કી અપેક્ષા સે વહુત હેં ?
કૌન ૨ જીવ કિન ૨ જીવોં કી અપેક્ષા સમાન હેં ? ઓર કૌન ૨ જીવ
કિન ૨ જીવોં કી અપેક્ષા વિશેષાધિક હેં ? (ગોચમા ? સઠ્વત્થો

વેદવાળા જીવોની અલ્પતા અને બહુતાનું નિરૂપણ—

“એસિણં ભંતે !” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(એસિણં ભંતે ! જીવાણં ઇત્થીવેયગાણં, પુરિસવેયગાણં, નપું-
સગવેયગાણં, અવેયગાણં ય કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા,
વિસેસાહિયા વા ?) હે ભદન્ત ! સ્ત્રી વેદક, પુરુષ વેદક, નપુંસક વેદક અને
અવેદક જીવોમાંથી કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ? કયા
કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં અધિક છે ? કયા કયા જીવો કયા કયા જીવોની
અપેક્ષાએ સમાન છે ? અને કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક
છે ? (ગોચમા ! સઠ્વત્થોવા જીવા પુરિસવેયગા, ઇત્થિવેયગા સંલેજ્જગુણા, અવેયગા

સંખ્યેયગુણાઃ, અવેદકાઃ અનન્તગુણાઃ, નપુંસકવેદકા અનન્તગુણા, એતેષાં સર્વેષાં પદાનામ્ અલ્પ-બહુત્વકાનિ ઉચારયિતવ્યાનિ, યાવત્-સર્વસ્તોકા જીવા અચરમાઃ, ચરમાઃ અનન્તગુણાઃ, તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ ॥ સૂ. ૬ ॥

ટીકા—‘ એસિ ણં મંતે ! જીવાણં ઇત્થીવેયગાણં પુરિસવેયગાણં, અવેયગાણ ય કયરે કયરેદિતો અપ્પા વા, વહુયા વા તુલ્લા વા, વિસેસાદિયા વા જીવા પુરિસવેયગા, ઇત્થિ વેયગા સંખેજ્જગુણા, અવેયગા અણંતગુણા, નપુંસગવેયગા અણંતગુણા) હે ગૌતમ ! સવ સે કમ પુરુષવેદક જીવ હૈં । હનસે સંખ્યાતગુણે સ્ત્રીવેદક જીવ હૈં । અવેદક જીવ અનન્તગુણે હૈં । નપુંસકવેદક ભી અનંતગુણે હૈં । (એસિં સવ્વેસિં પયાણં અપ્પવહુ-ગાઈં ઉચ્ચારેયન્વાઈં જાવ સવ્વત્થોવા જીવા અચરિમા, ચરિમા, અણંત ગુણા સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ) હન સવ પદોં કા અલ્પ બહુત્વ કહના વ્હાહિયે યાવત્ સવ સે કમ અચરમ જીવ હૈં ઓર ચરમ જીવ અનન્ત-ગુણે હૈં । હે ભદન્ત ! જૈસા આપને કહા હૈં-વહ સવ એસા હી હૈં-હે ભદન્ત ! વહ સવ એસા હી હૈં । હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમ અપને સ્થાન-પર બેઠ ગયે ।

ટીકાર્થ—કર્મ ઓર વેદ કે અધિકાર સે સૂત્રકાર હસ સૂત્ર દ્વારા વેદક જીવોં કી અલ્પ બહુત્વ વક્તવ્યતા કા નિરૂપણ કર રહે હૈં—હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈં કિ—(એસિ ણં મંતે ! જીવાણં ઇત્થી-વેયગાણં પુરિસવેયગાણં, નપુંસગવેયાગાણં, અવેયગાણ ય કયરે કયરે-

અણતગુણા, નપુંસગવેયગા અણતગુણા) પુરૂષ વેદવાળા જીવોં સૌથી ઓછાં છે, સ્ત્રી વેદવાળા જીવોં તેમના કરતાં સંખ્યાતગણા છે, અવેદવાળા જીવોં અનંત-ગણા છે, નપુંસક વેદવાળા જીવોં પણ અનંતગણા છે. (એ એ સિં સવ્વેસિં પયાણં અપ્પવહુગાઈં ઉચ્ચારેયન્વાઈં જાવ સવ્વત્થોવા જીવા અચરિમા, ચરિમા અણત ગુણા, સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ) આ બધા પદોનું અલ્પ બહુત્વ કહેવું જોઈએ સૌથી ઓછાં અચરમ જીવોં છે અને ચરમ જીવોં અનંતગણા છે, અહીં સુધીનું સમસ્ત કથન કરવું જોઈએ. હે ભદન્ત ! આપની વાત સાચી જ છે. હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે યથાર્થ જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સગમી તેમને સ્થાને બેઠી ગયા.

ટીકાર્થ—કર્મ અને વેદનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા વેદક (જુદા જુદા વેદવાળા) જીવોની અલ્પ-બહુતાનું પ્રતિપાદન કરે છે. ગૌતમ સગમી આ વિષયને અનુલક્ષીને જીવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(એ એ સિં ણં મંતે ! જીવાણં ઇત્થીવેયગાણં, પુરિસવેયગાણં, નપુંસગવેયગાણં અવેયગાણ ય કયરે

વા ? ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! એતેપાં ચ્છલુ જીવાનાં સ્ત્રીવેદકાનામ્ , પુરુષવેદકાનાં, નપુંસકવેદકાનામ્ , અવેદકાનામ્ અનિવૃત્તિવાદરમુક્ષમસંપરા-યગુણસ્થાનવર્ત્તિપ્રભૃતીનાં સિદ્ધાનાં ચ મધ્યે કતરે જીવાઃ કતરે જીવેભ્યોઃ અલ્પા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા ભવન્તિ ? ભગવાનહ-‘ગોયમા ! સન્વત્થોવા જીવા પુરિસવેયગા ’ ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાઃ સર્વેભ્યો જીવેભ્યોઽલ્પાઃ પુરુષવેદકાઃ ‘ હત્થિવેયગા :સંલેજ્જગુણા ’ સ્ત્રીવેદકાઃ સંલેયેયગુણાઃ ભવન્તિ, યતો હિ દેવપુરુષેભ્યો દેવસ્ત્રિયઃ દ્વાવિંશદ્ગુણાઃ ભવન્તિ, મનુષ્યપુરુષેભ્યો મનુ-ષ્યસ્ત્રિયઃ સપ્તવિંશતિગુણાઃ ભવન્તિ, તિર્યક્પુરુષેભ્યસ્તિર્યક્સ્ત્રિયઃ ત્રિગુણાઃ ભવન્તિ,

હિંસો અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્યા વા વિસેસાહિયા વા) હે ભદન્ત ! હન સ્ત્રીવેદક, પુરુષવેદક, નપુંસકવેદક ઓર અવેદક-અનિવૃત્તિવાદર સૂક્ષ્મ સાંપરાય આદિ ગુણસ્થાનવર્તી જીવ ઓર સિદ્ધ હનકે વીચ મેં કૌન જીવ કિસ જીવ સે અલ્પ હૈ ? કૌન જીવ કિસ જીવ સે અધિક હૈ ? કૌન જીવ કિસ જીવ સે વરાયર હૈ ઓર કૌન જીવ કિસ જીવ સે વિશેષાધિક હૈ ? ભગવાન હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેને હુએ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સન્વત્થોવા જીવા પુરિસવેયગા) પુરુષવેદ વાલે જો જીવ હૈં, વે સબ જીવોં સે કમ હૈં । (હત્થિવેયગા સંલેજ્જગુણા) સ્ત્રીવેદક-સ્ત્રીવેદવાલે-જીવ સંલ્યાતગુણે હૈં । કયોં કિ-દેવ, પુરુષ ઓર તિર્યચ રુપ પુલ્લિંગ હન કી અપેક્ષા ક્રમશઃ હનકી સ્ત્રિયો વત્તીસ ગુણી, સત્તાઈસગુણી, ઓર તિશુની હોતી હૈં । અર્થાત્ દેવોં કી અપેક્ષા દેવિયોં કા પ્રમાણ વત્તીસ ગુણા હોતા હૈ-મનુષ્ય પુરુષોં કી અપેક્ષા મનુષ્યાણિયોં

કયરેહિંતો અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્યા વા વિસેસાહિયા વા ?) હે ભદન્ત ! આ સ્ત્રી વેદક, પુરુષ વેદક, નપુંસક વેદક, અને અવેદક-અનિવૃત્તિ વાદર સૂક્ષ્મ સાંપરાય આદિ ગુણસ્થાનવર્તી જીવો અને સિદ્ધ જીવોમાંથી કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં ઓછાં છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અધિક છે ? કયા જીવો કયા જીવોની બરાબર છે ? અને કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે (ગોયમા ।) હે ગૌતમ ! (સન્વત્થોવા જીવા પુરિસવેયગા) પુરુષ વેદવાળા જીવો ઓછી ઓછાં છે (હત્થિ-વેયગા સંલેજ્જગુણા) સ્ત્રી વેદવાળા જીવો તેમના કરતાં સંખ્યાતગણ્યા છે, કારણ કે દેવ, પુરુષ, અને તિર્યચરૂપ પુલ્લિંગ (નરજાતિ) કરતાં તે વત્તિની સ્ત્રીઓ અનુક્રમે બત્રીસગણી, સત્યાવીશગણી અને ત્રણગણી હેય છે એટલે કે દેવો કરતાં દેવીઓ બત્રીસગણી છે, માણસો કરતાં સ્ત્રીઓ સત્યાવીશગણી છે,

‘ અવેયગા અણંતગુણા ’ અવેદકાઃ અનિવૃત્તિ વાદરસૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનવર્તિ પ્રમૃતયઃ, સિદ્ધાશ્ચ જીવાઃ અનન્તત્વાત્ સ્ત્રીવેદકેશ્યોઽનન્તગુણા ભવન્તિ, ‘ નપુંસગ-વેયગા અણંતગુણા ’ નપુંસકવેદકાઃ અનન્તગુણા ભવન્તિ, અનન્તક્રાયિકાનાં સિદ્ધે-શ્યોઽનન્તગુણત્વાત્ । એસિં સવ્વેસિં પદાણં અપ્પ-વહુગાઈં ઉચ્ચારેયવ્વાઈં ’ એતેપાં પૂર્વોક્તાનાં સર્વેપામ્ સંયતાદિચરમાન્તાં ચતુર્દશાનાં પદાનાં દ્વારાણામ્ તદ્ગતભેદા-પેક્ષયા અલ્પવદ્ધત્વમ્ ઉચ્ચારયિતવ્યં વક્તવ્યમ્, તથા ‘ એસિં ણં મંતે ! સંજ-યાણં, અસંજયાણં, સંજયાસંજયાણં, ણોસંજય ણોઅસંજય — ણોસંજયાસંજયાણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાદિયા વા ? ગોયમા !

(મનુષ્યસ્ત્રિત્તે) કા પ્રમાણ ૨૭ ગુણા હોતા હૈં ઓર તિર્યચ પુરુષોંકી અપેક્ષા તિર્યચનિયોંકા પ્રમાણ તિગુણા હોતા હૈં । હસી કારણ સ્ત્રીવેદક જીવ પુરુષ વેદકોંકી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણિત પ્રકટ કિયે ગયે હૈં । (અવેયગા અણંતગુણા અનિવૃત્તિ વાદર સૂક્ષ્મસંપરાય આદિ ગુણસ્થાનવર્તી જીવ તથા સિદ્ધ જીવ યે સ્ત્રીવેદકોં સે અનન્તગુણે હૈં । (નપુંસગવેયગા અણંતગુણા) નપુંસક વેદવાલે જીવ ભીં અનન્તગુણે હૈં । કયોં કિ સિદ્ધોં સે અનન્તગુણે અનન્તક્રાયિક જીવ હૈં । (એસિં સવ્વેસિં પયાણં અપ્પવહુગાઈં ઉચ્ચારેયવ્વાઈં) હન સવ પૂર્વોક્ત સંયત સે લેકર ચરમ તક કે ૧૪ દારોં કા અલ્પ વદ્ધત્વ તદ્ગત ભેદોં કી અપેક્ષા સે કહ લેના ચાહિયે-વહ હસ પ્રકાર સે હૈં-“ એસિં ણં મંતે ! સંજયાણં, અસંજયાણં, સંજયા સંજયાણં ણો સંજય ણો અસંજય-ણો સંજયા સંજયાણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા,

અને તિર્યચ નર કરતાં તિર્યચ માદા (નારી જાતિ) ત્રણગણી હોય છે. તે કારણે પુરુષ વેદવાળા જીવોના પ્રમાણ કરતાં સ્ત્રી વેદવાળા જીવોનું પ્રમાણ સંખ્યાતગણું કહ્યું છે.

(અવેયગા અણંતગુણા) અનિવૃત્તિ વાદર સૂક્ષ્મ સંપરાય આદિ ગુણ-સ્થાનવર્તી જીવ તથા સિદ્ધ જીવની સંખ્યા સ્ત્રી-વેદવાળા જીવો કરતાં અનંત ગણી છે. (નપુંસગવેયગા અણંતગુણા) અવેદક જીવો કરતાં નપુંસક વેદવાળા જીવો પણ અનંતગણા છે, કારણ કે સિદ્ધોથી અનંતગણા અનંતક્રાયિક જીવો છે. (એ એ સિં સવ્વેસિં પયાણં અપ્પવહુગાઈં ઉચ્ચારેયવ્વાઈં) પૂર્વોક્ત સંયતથી લઈને ચરમ પર્યન્તના ૧૪ દારોનું અલ્પ બહુત્વ તેમના ભેદોની અપેક્ષાએ કહેવું બોધ્યું. તે આ પ્રમાણે કહી શકાય—

(એ એ સિં ણં મંતે ! સંજયાણં અસંજયાણં, સંજયાસંજયાણં ણો સંજય ણો અસંજય ણો સંજયાસંજયાણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા,

સન્વત્થોવા સંજયા, સંજયાસંજયા અસંખેજ્જગુણા, ણોસંજય-ણોઅસંજયા ણોસંજયા-સંજયા અણંતગુણા, અસંજયા અણંતગુણા ” इत्यादि प्रज्ञापनायां तृतीयाल्पवहुत्व पदानुसारेण वक्तव्यम्, यावत्-चरमान्तालपवहुत्वम्, तदेवाह-‘जाव-सन्वत्थोवा जीवा अचरिमा चरिमा अणंतगुणा ’ यावत्-सर्वतोकाः जीवा अचरमाः, चरमाः अनन्तगुणाः भवन्ति, तत्र अचरमाः अभव्याः, चरमाश्च ये भव्याश्चरमं भवं प्राप्स्यन्ति=सिद्धिं गमिष्यन्ति, ते अचरमेभ्योऽभव्येभ्योऽनन्तगुणा भवन्ति, यतः

बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! संयत, असंयत, संयतासंयत, नो संयत-नो असंयत-नो संयतासंयत इन सब में कौन जीव किस जीव की अपेक्षा कम है ? बहुत है ? तुल्य है ? और विशेषाधिक है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सन्वत्थो वा संजया) सब से कम संयत जीव हैं । (संजयासंजया असंखेज्जगुणा) संयतासंयत (देशविरति) जीव संयत (सर्वविरति) जीवों की अपेक्षा असंख्यातगुणे हैं । (णोसंजय-णोअसंजय-णोसंजयासंजय अणंतगुणा) नोसंयत नोअसंयत नोसंयतासंयत जीव इनसे भी अनंतगुणे हैं । और (असंजया अणंतगुणा) असंयत जीव इनसे भी अनंतगुणे हैं । ” इत्यादि प्रज्ञापना सूत्र के अनुसार चरम तक के अल्प बहुत्व तक कथन कर लेना चाहिये । जैसे कि-‘ जाव सन्वत्थोवा जीवा अचरिमा, चरिमा अणंतगुणा ” इत्यादि, अचरम-अर्थात् अभव्य और चरम-अन्तिम भव को जो पावेंगे अर्थात्-सिद्ध होंगे वे सो

વિસેસાહિયા વા) હે ભદન્ત ! સંયત, અસંયત, સંયતાસંયત, નો સંયત, નો અસંયત અને નો સંયતાસંયત જીવોમાંથી કયા જીવો કેના કરતાં અલ્પ છે ? કયા જીવો કેના કરતાં અધિક છે ? કયા જીવો કયા જીવો જેટલાં જ છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સન્વત્થો વા સંજયા) સંયત જીવ સૌથી ઓછાં છે, (સંજયાસંજયા અસંખેજ્જગુણા) સંયત જીવો કરતાં સંયતા-સંયત જીવો સંખ્યાતગણા છે. (ણોસંજય-ણોઅસંજય-ણો સંજયાસંજયા અણંતગુણા) સંયતાસંયત જીવો કરતાં નોસંયત, નોઅસંયત અને નો સંયતાસંયત, જીવો અનંતગણા છે, (અસંજયા અણંતગુણા) તેમના કરતાં પણ અસંયત જીવો અનંતગણા છે, ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર અનુસાર જ કરવું જોઈએ. આ રીતે ચરમ અને અચરમ જીવોના અલ્પ બહુત્વના કથન પર્યાન્તનું ચીદે દ્વારાનું કથન કરવું જેમકે (જાવ સન્વત્થોવાજીવા અચરિમા,

અભવ્યેભ્યઃ સિદ્ધા અનન્તગુણાઃ પ્રતિપાદિતાઃ, યાવન્તશ્ચ સિદ્ધાસ્તાવન્ત એવ ચરમાઃ
યસ્માદ્ યાવન્તઃ સિદ્ધાઃ અતીતાદ્યાયાં તાવન્ત એવ અનાગતાદ્યાયાં સિદ્ધિં ગમિષ્યન્તિ,
અન્તે ગૌતમો ભગવદ્વાચ્યં સ્વીકુર્વન્નાહ-‘ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ તદેવં
ભવદુક્તં સત્યમેવ, હે ભદન્ત ! ભવદુક્તં સત્યમેવેત્યર્થઃ ॥ સૂ. ૬ ॥

‘ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત - જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક - પશ્ચદશમાપાકલિ-
તલલિતકલાપાલાપક-પ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક-વાદિમાનમર્દક-
શ્રીશાહુ છત્રપતિકોલ્હાપુરરાજપ્રદત્ત ‘જૈનશાસ્ત્રાચાર્ય’ પદભૂષિત-
કોલ્હાપુરરાજગુરુ-વાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી
ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં શ્રીભગવતીસૂત્રસ્ય પ્રમેયચન્દ્રિકાખ્યાયાં
વ્યાખ્યાયાં પઠશતકસ્ય તૃતીયો શ્લોકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૬-૩ ॥

इन दोनों में से चरम जीव अचरम जीवों की अपेक्षा अनंतगुणे हैं।
क्यों कि अभव्यों की अपेक्षा सिद्ध जाव सिद्धान्त में अनंतगुणे कहे
गये हैं। जितने सिद्ध हैं उतने ही चरम जीव हैं। क्यों कि जितने जीव
भूतकाल में सिद्ध हो चुके हैं उतने ही जीव भविष्यत्काल में सिद्ध
होंगे। अब अन्त में गौतम प्रभु के वचनों को स्वीकार करते हुए कहते
हैं कि (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे भदन्त ! आपका कहा हुआ
सर्वथा सत्य ही है-हे भदन्त ! सर्वथा सत्य ही है ॥ सू. ६ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત “ભગવ-
તીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે છઠ્ઠે શતકકા ત્રીસરા
ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૬-૩ ॥

ચરિમા અણંતગુણા) અચરમ (અશબ્ય) અને ચરમ (અન્તિમ ભવ કરીને સિદ્ધપદ
પ્રાપ્ત કરનારા) જીવોમાંથી ચરમ જીવો અચરમ જીવો કરતાં અનંતગણા છે, કારણ
કે અશબ્ય જીવો કરતાં સિદ્ધ જીવ સિદ્ધાંતમાં અનંતગણા કહ્યા છે. જેટલાં સિદ્ધ છે
જેટલાં જ ચરમ જીવ છે, કારણ કે જેટલાં જીવો ભૂતકાળમાં સિદ્ધપદ પામી
ચૂકયા છે, જેટલાં જ જીવો ભવિષ્યકાળમાં પણ સિદ્ધપદ પામશે. સૂત્રનો
ઉપસંહાર કરતા ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોનો સ્વીકાર કરતા કહે
છે-(સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ) હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિ-
પાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપ જે કહો છો તે યથાર્થ જ છે. સૂ. ૬

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચ-
ન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના છઠ્ઠા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૬-૩ ॥

અથ ચતુર્થોદ્દેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે—

પઠ્યશતકે ચતુર્થોદ્દેશકસ્ય સંક્ષિપ્તવિષયવિવરણમ્—

एकत्वेन जीवः कालापेक्षया सप्रदेशः किं वा अप्रदेशः इति प्रश्नः, नियमतः सप्रदेश एव नो अप्रदेश इत्युत्तरम् । तथा नैरयिकः कालापेक्षया सप्रदेशः अप्रदेशो वा ? इति प्रश्नः, कदाचित् सप्रदेशः कदाचित् अप्रदेशश्च, इत्युत्तरम् । ततो बहुत्वेन जीवाः कालापेक्षया सप्रदेशाः अप्रदेशा वा ? नियमतः सप्रदेशा एव, नो

છઠ્ઠે શતક કે ચૌથા ઉદ્દેશકકા પ્રારમ્ભ—

इस शतक के इस चतुर्थ उद्देशक का विषय विवरण संक्षेप से इस प्रकार है—एक जीव काल की अपेक्षा से क्या प्रदेशों से सहित है कि प्रदेशों से रहित है ? ऐसा प्रश्न—इसका “ नियम से जीव प्रदेशों से सहित ही है प्रदेशों से रहित नहीं है ” ऐसा उत्तर एक नारक जीव काल की अपेक्षा से क्या प्रदेशसहित है कि प्रदेशरहित है ? ऐसा प्रश्न इसका “ कदाचित् वह प्रदेशसहित है और कदाचित् वह प्रदेशरहित है ” ऐसा २ उत्तर, अनेक जीव काल की अपेक्षा से सप्रदेश हैं कि प्रदेशों से रहित हैं ? ऐसा प्रश्न, इसका “ नियम से वे सब प्रदेशसहित ही हैं ” ऐसा उत्तर, अनेक नारक जीव—सब नारक जीव—काल की अपेक्षा से प्रदेशसहित हैं कि प्रदेशों से रहित हैं ऐसा प्रश्न—इसका

છઠ્ઠા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક

છઠ્ઠા શતકના ચોથા ઉદ્દેશકના વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

પ્રશ્ન—એક જીવ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશો સહિત છે કે પ્રદેશોથી રહિત છે ?

ઉત્તર—નિયમથી જ જીવ પ્રદેશોથી યુક્ત છે, પ્રદેશોથી રહિત નથી.

પ્રશ્ન—એક નારક જીવ શું કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશો સહિત છે કે પ્રદેશોથી રહિત છે ?

ઉત્તર—ક્યારેક તે પ્રદેશોથી યુક્ત છે અને ક્યારેક પ્રદેશોથી રહિત છે.

પ્રશ્ન—અનેક (સઘળા) જીવ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશોથી યુક્ત છે કે પ્રદેશોથી રહિત છે ?

ઉત્તર—નિયમથી જ તેઓ બધાં પ્રદેશોથી યુક્ત છે.

પ્રશ્ન—અનેક (સઘળા) નારક જીવ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત છે કે પ્રદેશ રહિત છે ?

અપ્રદેશાઃ । વહુસ્વેન નૈરયિકાઃ કાલાપેક્ષયા સપ્રદેશાઃ, અપ્રદેશા વા ? સર્વેઽપિ કદાચિત્ સપ્રદેશાઃ, કદાચિદ્ વહવઃ સપ્રદેશાઃ, અલ્પઃ અપ્રદેશશ્ચ' વા—અથવા 'વહવઃ સપ્રદેશા, વહવઃ અપ્રદેશશ્ચ' इति प्रश्नोत्तरम् । एवं यावत्—स्तनितकुमारा अपि बोध्याः । ततः पृथिवीकायिकादीनां यावत् वनस्पतिपर्यन्तानां कालापेक्षया सप्रदेशाप्रदेशत्वविषये प्रश्नोत्तरम् । शेषाणां विकलेन्द्रियादारभ्य सिद्धपर्यन्तानां जीवानां नैरयिकवत् सप्रदेशाप्रदेशत्वविषयकविचारः । ततः आहारकाणां कालापेक्षया सप्रदेशत्वादिभङ्गत्रयम्, अनाहारकाणाम् कालापेक्षया सप्रदेशत्वादिभङ्ग-षट्कम्, सिद्धस्य कालापेक्षया भङ्गत्रिकम्, भवसिद्धिकाभवसिद्धिकानाम्

“સમસ્ત નારક જીવ કદાચિત્ પ્રદેશોં સે સહિત હૈં ઔર કદાચિત્ કિતનેક નારક જીવ પ્રદેશોં સે સહિત હૈં ” તથા કોઈ એક નારક જીવ પ્રદેશોં સે રહિત હૈં, અથવા કિતનેક નારક જીવ પ્રદેશોં સે સહિત હૈં ઔર કિતનેક નારક જીવ પ્રદેશોં સે રહિત હૈં ” એસા ઉત્તર, હસી તરહ સે સ્તનિતકુમારોં તક જાનના ચાહિયે એસા કથન પૃથિવીકાયિક આદિ સે લગાકર વનસ્પતિકાયિક તક કાલ કી અપેક્ષા સે સપ્રદેશત્વ ઔર અપ્રદેશત્વ કી ચર્ચા શેષ વિકલેન્દ્રિયોં સે લેકર સિદ્ધતક કે જીવોં મેં નૈરયિક જીવોં કી તરહ સપ્રદેશત્વ ઔર અપ્રદેશત્વ વિષયક વિચાર; આહારક જીવોં કે કાલ કી અપેક્ષા સે સપ્રદેશત્વ આદિ ત્રીન ભંગ હોતે હૈં તથા અનાહરકોં કે કાલ કી અપેક્ષા સે સપ્રદેશત્વ આદિ ૬ ભંગ, સિદ્ધ જીવ કે કાલ કી અપેક્ષા સે ત્રીન ભંગ, ભવસિદ્ધિક

ઉત્તર—“ બધાં નારક જીવ ક્યારેક પ્રદેશોથી યુક્ત હોય છે, અને ક્યારેક કેટલાક નારક જીવ પ્રદેશોથી યુક્ત હોય છે ” તથા કેઈક નારક જીવ પ્રદેશોથી રહિત છે, અથવા કેટલાક નારક જીવ પ્રદેશોથી યુક્ત છે અને કેટલાક નારક જીવ પ્રદેશોથી રહિત છે. એ જ પ્રમાણે સ્તનિતકુમારો પર્યન્તના વિષે સમજવું.

પૃથ્વીકાયિક આદિથી લઈને વનસ્પતિકાય પર્યન્તના જીવોના કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વની ચર્ચા, બાકીના વિકલેન્દ્રિય (દ્વીન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય સુધીના જીવો) થી લઈને સિદ્ધ સુધીના જીવોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનો નારકોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વની જેમ વિચાર, કાળની અપેક્ષાએ આહારક જીવોમાં સપ્રદેશત્વ આદિ ત્રણ ભંગ (વિકલ્પ) થાય છે, અનાહારકોના કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશત્વ આદિ ૬ ભંગ થાય છે, સિદ્ધ જીવોના કાળની અપેક્ષાએ ત્રણ ભંગ, ભવસિદ્ધિક જીવોના અને અભવસિદ્ધિક

કાલાપેક્ષયા સામાન્યજીવસમુચયવત્ ભદ્રદ્વયં, ભદ્રત્રયં ચ । નોભવસિદ્ધિક-નો અભવસિદ્ધિકાનાં ભદ્રત્રયમ્ । સંજ્ઞિનામ્ અસંજ્ઞિનાં ચ કાલાપેક્ષયા ભદ્રત્રયમ્ । નૈર-યિક-દેવ - મનુષ્યાણામ્ અસંજ્ઞિનાં ભદ્રપટ્ટકમ્ । નોસંજ્ઞિ-નોઅસંજ્ઞિનાં ભદ્ર-ત્રિકમ્ । ઔધિકજીવવત્ લેશ્યાવતામ્ એકો ભદ્રઃ, તતઃ કૃષ્ણલેશ્યા-નીલલેશ્યા-કાપોતલેશ્યા-તેજોલેશ્યા-પદ્મલેશ્યા-શુક્લલેશ્યા-ડલેશ્યૈઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિ-મિથ્યા-દૃષ્ટિ-સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિભિઃ, સંયતા-ડસંયત-સંયતાસંયત - નોસંયત નોઅસં-યતનોસંયતાસંયત, સકપાયિ - ક્રોધકપાયિ-માનકપાયિ - લોભકપાય્યકપા-

જીવોં, અભવસિદ્ધિક જીવોં કે કાલ કી અપેક્ષા સે સામાન્ય જીવ કી તરહ દો ભંગ ઔર ત્રીન ભંગ, નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક જીવોં કે ત્રીન ભંગ, સંજ્ઞિ જીવોં કે ઔર અસંજ્ઞિ જીવોં કે કાલ કી અપેક્ષા સે ત્રીન ભંગ, નારક, દેવ, મનુષ્ય ઔર અસંજ્ઞિ જીવ इनके ૬ ભંગ, નો સંજ્ઞિ નો અસંજ્ઞિ इनके ત્રીન ભદ્ર હોતે હૈં એસા કથન, સામાન્ય જીવ કી તરહ લેશ્યાવાલે જીવોં કે એક ભદ્ર હોતા હૈં એસા વિચાર, વાદ મેં-કૃષ્ણલેશ્યા, વાલે નીલલેશ્યાવાલે, કાપોતલેશ્યાવાલે, તેજોલેશ્યાવાલે પદ્મલેશ્યાવાલે, શુક્લલેશ્યાવાલે જીવોં કે સાથ તથા इन लेश्याओं से रहित जীবों के साथ, सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टि, सम्यग्मिथ्यादृष्टि, संय-त, असंयत, संयतासंयत, नोसंयत नोअसंयत नोसंयतासंयत જીવોં કે સાથ, કપાયસહિત-ક્રોધસહિત, માનકપાયસહિત, માયાકપા-યસહિત, લોભકપાયસહિત જીવોં કે સાથ તથા કપાયરહિત જીવોં કે

જીવોના કાળની અપેક્ષાએ સામાન્ય જીવોની જેમ જે ભંગ અને ત્રણ ભંગ, નો ભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક જીવોના ત્રણ ભંગ, સંજ્ઞિ જીવોના તથા અસંજ્ઞિ જીવોના કાળની અપેક્ષાએ ત્રણ ભંગ, નારક, દેવ, મનુષ્ય અને અસંજ્ઞિ જીવોના ૬ ભંગ, અને નો સંજ્ઞિ અને નો અસંજ્ઞિ જીવોના કાળની અપેક્ષાએ ત્રણ ભંગ થાય છે એવું કથન.

સામાન્ય જીવની જેમ લેશ્યાવાળા જીવોનો એક ભંગ થાય છે એવું કથન, કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા, નીલ લેશ્યાવાળા, કાપોત લેશ્યાવાળા, તેજો લેશ્યા-વાળા, પદ્મ લેશ્યાવાળા અને શુક્લ લેશ્યાવાળા જીવોની સાથે તથા તે લેશ્યા-ઓથી રહિત જીવોની સાથે, તથા સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ, સંયત, અસંયત, સંયતાસંયત, નો સંયત, નો અસંયત, અને નો સંયતા-સંયત જીવોની સાથે, કપાયયુક્ત (ક્રોધ, માન, માયા, દોષથી યુક્ત) જીવોની

અપ્રદેશાઃ । વહુસ્ત્વેન નૈરયિકાઃ કાલાપેક્ષયા સપ્રદેશાઃ, અપ્રદેશા વા ? સર્વેઽપિ કદાચિત્ સપ્રદેશાઃ, કદાચિદ્ વહવઃ સપ્રદેશાઃ, અલ્પઃ અપ્રદેશશ્ચ' વા—અથવા 'વહવઃ સપ્રદેશા, વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ' इति પ્રશ્નોત્તરમ્ । एवं यावत्—स्तनितकुमारा अपि बोध्याः । ततः पृथिवीकायिकादीनां यावत् वनस्पतिपर्यन्तानां कालापेक्षया सप्रदेशाप्रदेशत्वविषये प्रश्नोत्तरम् । शेषाणां विकलेन्द्रियादारभ्य सिद्धपर्यन्तानां जीवानां नैरयिकवत् सप्रदेशाप्रदेशत्वविषयकविचारः । ततः आहारकार्णा कालापेक्षया सप्रदेशत्वादिभङ्गत्रयम्, अनाहारकाणाम् कालापेक्षया सप्रदेशत्वादिभङ्ग-षट्कम्, सिद्धस्य कालापेक्षया भङ्गत्रिकम्, भवसिद्धिकाभवसिद्धिकानाम्

“ સમસ્ત નારક જીવ કદાચિત્ પ્રદેશોં સે સહિત હૈં ઔર કદાચિત્ કિતનેક નારક જીવ પ્રદેશોં સે સહિત હૈં ” તથા કોઈ એક નારક જીવ પ્રદેશોં સે રહિત હૈં, અથવા કિતનેક નારક જીવ પ્રદેશોં સે સહિત હૈં ઔર કિતનેક નારક જીવ પ્રદેશોં સે રહિત હૈં ” એસા ઉત્તર, હસી તરહ સે સ્તનિતકુમારોં તક જાનના ઑહિયે એસા કથન પૃથિવીકાયિક આદિ સે લગાકર વનસ્પતિકાયિક તક કાલ કી અપેક્ષા સે સપ્રદેશત્વ ઔર અપ્રદેશત્વ કી ચર્ચા શેષ વિકલેન્દ્રિયોં સે લેકર સિદ્ધતક કે જીવોં મેં નૈરયિક જીવોં કી તરહ સપ્રદેશત્વ ઔર અપ્રદેશત્વ વિષયક વિચાર; આહારક જીવોં કે કાલ કી અપેક્ષા સે સપ્રદેશત્વ આદિ ત્રીન ભંગ હોતે હૈં તથા અનાહરકોં કે કાલ કી અપેક્ષા સે સપ્રદેશત્વ આદિ ૬ ભંગ, સિદ્ધ જીવ કે કાલ કી અપેક્ષા સે ત્રીન ભંગ, ભવસિદ્ધિક

ઉત્તર—“ બધાં નારક ઁવ ક્યારેક પ્રદેશોથી યુક્ત હોય છે, અને ક્યારેક કેટલાક નારક ઁવ પ્રદેશોથી યુક્ત હોય છે ” તથા કોઈક નારક ઁવ પ્રદેશોથી રહિત છે, અથવા કેટલાક નારક ઁવ પ્રદેશોથી યુક્ત છે અને કેટલાક નારક ઁવ પ્રદેશોથી રહિત છે. એ જ પ્રમાણે સ્તનિતકુમારો પર્યન્તના વિષે સમજવું.

પૃથ્વીકાયિક આદિથી લઇને વનસ્પતિકાય પર્યન્તના ઁવોના કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વની ચર્ચા, બાકીના વિકલેન્દ્રિય (દ્વિન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય સુધીના ઁવો) થી લઇને સિદ્ધ સુધીના ઁવોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનો નારકોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વની જેમ વિચાર, કાળની અપેક્ષાએ આહારક ઁવોમાં સપ્રદેશત્વ આદિ ત્રણ ભંગ (વિકલ્પ) થાય છે, અનાહારકોના કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશત્વ આદિ ૬ ભંગ થાય છે, સિદ્ધ ઁવોના કાળની અપેક્ષાએ ત્રણ ભંગ, ભવસિદ્ધિક ઁવોના અને અભવસિદ્ધિક

कालापेक्षया सामान्यजीवसमुच्चयवत् भङ्गद्वयं, भङ्गत्रयं च । नोभवसिद्धिक-नो
अभवसिद्धिकानां भङ्गत्रयम् । संज्ञिनाम् असंज्ञिनां च कालापेक्षया भङ्गत्रयम् । नैर-
यिक-देव - मनुष्याणाम् असंज्ञिनां भङ्गषट्कम् । नोसंज्ञि-नोअसंज्ञिनां भङ्ग-
त्रिकम् । औधिकजीववत् लेश्यावताम् एको भङ्गः, ततः कृष्णलेश्या-नीललेश्या-
कापोतलेश्या-तेजोलेश्या-पद्मलेश्या-शुक्ललेश्या-ऽलेश्यैः सम्यग्दृष्टि-मिथ्या-
दृष्टि-सम्यग्मिथ्यादृष्टिभिः, संयता-ऽसंयत-संयतासंयत - नोसंयत नोअसं-
यतनोसंयतासंयत, सकषायि - क्रोधकषायि-मानकषायि - लोभकषायकषा-

जीवों, अभवसिद्धिक जीवों के काल की अपेक्षा से सामान्य जीव की
तरह दो भंग और तीन भंग, नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक जीवों
के तीन भंग, संज्ञि जीवों के और असंज्ञि जीवों के काल की अपेक्षा
से तीन भंग, नारक, देव, मनुष्य और असंज्ञि जीव इनके ६ भंग, नो
संज्ञि नो असंज्ञि इनके तीन भङ्ग होते हैं ऐसा कथन, सामान्य जीव की
तरह लेश्यावाले जीवों के एक भङ्ग होता है ऐसा विचार, बाद में-
कृष्णलेश्या, वाले नीललेश्यावाले, कापोतलेश्यावाले, तेजोलेश्यावाले
पद्मलेश्यावाले, शुक्ललेश्यावाले जीवों के साथ तथा इन लेश्याओं से
रहित जीवों के साथ, सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टि, सम्यग्मिथ्यादृष्टि, संय-
त, असंयत, संयतासंयत, नोसंयत नोअसंयत नोसंयतासंयत
जीवों के साथ, कषायसहित-क्रोधसहित, मानकषायसहित, मायाकषा-
यसहित, लोभकषायसहित जीवों के साथ तथा कषायरहित जीवों के

लवोना काणनी अपेक्षाये सामान्य लवोनी जेम ये लंग अने त्रणु लंग,
नो लवसिद्धिक अने नो अलवसिद्धिक लवोना त्रणु लंग, संज्ञी लवोना
तथा असंज्ञी लवोना काणनी अपेक्षाये त्रणु लंग, नारक, देव, मनुष्य अने
असंज्ञी लवोना ६ लंग, अने नो संज्ञी अने नो असंज्ञी लवोना काणनी
अपेक्षाये त्रणु लंग थाय छे ओबुं कथन.

सामान्य लवनी जेम लेश्यावाणा लवोना ओक लंग थाय छे ओबुं
कथन, कृष्ण लेश्यावाणा, नील लेश्यावाणा, कापोत लेश्यावाणा, तेजो लेश्या-
वाणा, पद्म लेश्यावाणा अने शुक्ल लेश्यावाणा लवोनी साथे तथा ते लेश्या-
वाणी रहित लवोनी साथे, तथा सम्यग्दृष्टि, मिथ्यादृष्टि, सम्यग् मिथ्यादृष्टि,
संयत, असंयत, संयतासंयत, नो संयत, नो असंयत, अने नो संयता-
संयत लवोनी साथे, कषाययुक्त (क्रोध, मान, माया, दोषवादी युक्त) लवोनी

ચિંતિઃ, ઔધિકજ્ઞાનાઽઽભિનિવોધિકજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાના-અધિકજ્ઞાન-મનઃપર્યયજ્ઞાન-
 કેવલજ્ઞાનૈઃ, ઔધિકજ્ઞાન-મત્યજ્ઞાન-શ્રુતાજ્ઞાન-વિમજ્જજ્ઞાનૈઃ, સયોગિ-મનોયોગિ-
 વચનયોગિ-કાયયોગ્યયોગિભિઃ, સાકારોપયુક્તા-નાકારોપયુક્તૈઃ, સવેદક-સ્ત્રીવેદક-
 પુરુષવેદક-નપુંસકવેદકા-ઽવેદકૈઃ, સશરીર્યૌદારિકવૈક્રિયા - ઽહારક-તૈજસ-
 કાર્મણાઽશરીરૈઃ, આહારપર્યાસિ-શરીરપર્યાસી -ન્દ્રિયપર્યાપ્ત્યાનપ્રાણપર્યાસિભાષા-
 મનઃપર્યાસિભિઃ, આહારાપર્યાસિ-શરીરાપર્યાસી - ન્દ્રિયાપર્યાપ્ત્યાનપ્રાણાપર્યાસિ-
 ભાષા-મનોઽપર્યાસિભિઃ સહ કાલાપેક્ષયા સપ્રદેશત્વાપ્રદેશત્વાદિવિચારઃ સંગ્રહ-
 ગાથા, સપ્રદેશાહારક-અવ્ય-સંજ્ઞિ-લેશ્યા-દૃષ્ટિ-સંયત-કપાય-યોગો-પયોગ-
 વેદ-શરીર-પર્યાસયઃ, તતો જીવાનાં પ્રત્યાખ્યાનિત્વાઽપ્રત્યાખ્યાનિત્વ-પ્રત્યાખ્યા-

સાથ, ઔધિકજ્ઞાન-આભિનિવોધિકજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિકજ્ઞાન, મન
 પર્યવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન इन ज्ञानोंके साथ, ઔધિક અજ્ઞાન-મતિ અજ્ઞાન,
 શ્રુતઅજ્ઞાન, વિમજ્જજ્ઞાન इन तीन अज्ञानों के साथ, સયોગી, મનોયોગી,
 વચનયોગી, કાયયોગી, इनके साथ तथा अयोगियों के साथ, સાકાર
 ઉપયોગવાળે અનાકાર ઉપયોગવાળોં के साथ, સવેદક-સ્ત્રીવેદક, પુરુષ-
 વેદક, નપુંસકવેદક, इन वेदवालों के साथ और वेदरहित जीवों के
 साथ, સશરીરી-ઔદારિક વૈક્રિય-આહારક-તૈજસ-કાર્મણ-અશરીર,
 આહારપર્યાસિ, શરીરપર્યાસિ, इन्द्रियपर्यासि, આનપ્રાણપર્યાસિ, ભાષા-
 પર્યાસિ, મન પર્યાસિ इन सबके साथ काल की अपेक्षा से सप्रदेशत्व
 और अप्रदेशत्व आदिका विचार, સંગ્રહગાથા હસમેં સપ્રદેશત્વ, આહારક,

સાથે તથા કપાય રહિત જીવોની સાથે, ઔધિકજ્ઞાન (આભિનિવોધિક જ્ઞાન)
 શ્રુતજ્ઞાન, અવધિકજ્ઞાન, મનઃપર્યયજ્ઞાન, અને કેવળજ્ઞાનની સાથે, ઔધિક અજ્ઞાન
 (મતિ અજ્ઞાન), શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન (વિપરીત જ્ઞાન) આ ત્રણ
 અજ્ઞાનોની સાથે, સયોગી, મનોયોગી, વચનયોગી અને કાયયોગીની સાથે તથા
 અયોગીઓની સાથે, સાકાર ઉપયોગવાળા અને અનાકાર ઉપયોગવાળા સાથે,
 સવેદકો (સ્ત્રી વેદક, પુરુષ વેદક અને નપુંસક વેદક) સાથે તથા વેદરહિત
 જીવોની સાથે, સશરીરી (ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ
 શરીરવાળા) જીવોની સાથે અને અશરીરી જીવોની સાથે, આહાર પર્યાસિ,
 શરીર પર્યાસિ, ઇન્દ્રિય પર્યાસિ, આનપ્રાણ પર્યાસિ, ભાષા પર્યાસિ અને મનઃ-
 પર્યાસિ, આ બધા જીવોની સાથે કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશત્વ અને
 અપ્રદેશત્વનો વિચાર.

નાપ્રત્યાખ્યાનિત્વપ્રતિપાદનમ્, એવમેવ નૈરયિકાદિ-યાત્-ચતુરિન્દ્રિય-પંચેન્દ્રિય-તિર્યગ્ચોનિક-મનુષ્યૈઃ સહ પ્રત્યાખ્યાનવિચારચર્ચા, જીવાનાં પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનજ્ઞાનપ્રશ્નઃ । પંચેન્દ્રિયાણાં તજ્ઞાનિત્વમ્, તદ્ભિન્નાનાં, તદજ્ઞાનિત્વં ચ, તતો જીવાનાં પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનકરણવિચારઃ તતઃ પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાન-નિર્વર્તિતાયુત્પવન્ધકથનમ્ દણ્ડકચતુષ્ટયમ્, ગૌતમસ્ય સર્વસમર્થનં ચ ।

જીવસ્ય સપ્રદેશપ્રદેશવક્તવ્યતા ।

મૂલમ્—જીવે ણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપણ્સે, અપણ્સે ?
ગોચમા ! નિચમા સપણ્સે । નેરહ્ણ ણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં

અવ્ય, સંજી, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, સંયત, કષાય, યોગ, ઉપયોગ, વેદ, શરીર, પર્યાપ્તિ, એ દ્વારે હૈં એસા કથન જીવોં કે પ્રત્યાખ્યાની અપ્રત્યાખ્યાની ઓર પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની કા પ્રતિપાદન હસી તરહ નૈરયિકસે લેકર ચૌહન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્છ ઓર મનુષ્યોં કે સાથ પ્રત્યાખ્યાન કે વિચારકી ચર્ચા, જીવોં કો પ્રત્યાખ્યાન અપ્રત્યાખ્યાન આદિકા જ્ઞાન હોતા હૈ કયા ? એસા પ્રશ્ન; પંચેન્દ્રિયોં કો હનકા જ્ઞાન હોતા હૈ ઓર હનસે ભિન્ન જીવોં કો હનકા જ્ઞાન નહીં હોતા હૈ એસા કથન કયા જીવ પ્રત્યાખ્યાન, અપ્રત્યાખ્યાન આદિ કરતે હૈં એસા પ્રશ્ન, હાં કરતે હૈં એસા ઉત્તર પ્રત્યાખ્યાન ઓર અપ્રત્યાખ્યાન આદિસે આયુક્ક કા બંધ હોતા હૈ કયા ? હાં હોતા હૈં એસા ઉત્તર, હસ વિષયક ચાર દણ્ડક ગૌતમકી ઓર સે સર્વ સમર્થન ।

સંપ્રહગાથા—તેમાં સપ્રદેશત્વ, આહારક, લબ્ય, સંજી, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, સંયત, કષાય, યોગ, ઉપયોગ, વેદ, શરીર અને પર્યાપ્તિ, એ દ્વારે છે એવું કથન. જીવોની પ્રત્યાખ્યાની. અપ્રત્યાખ્યાની, અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાની-તાનું પ્રતિપાદન, એજ પ્રમાણે નારકોથી લઈને ચતુરિન્દ્રિ, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્છ અને મનુષ્યોના પ્રત્યાખ્યાનાદિનું કથન.

પ્રશ્ન—જીવોને પ્રત્યાખ્યાન અપ્રત્યાખ્યાન આદિનું જ્ઞાન હોય છે ખરું ?

ઉત્તર—પંચેન્દ્રિયોને તેનું જ્ઞાન હોય છે, તે સિવાયના જીવોને તેનું જ્ઞાન હોતું નથી એવું કથન.

પ્રશ્ન—શું જીવ પ્રત્યાખ્યાન, અપ્રત્યાખ્યાન આદિ કરે છે ?

ઉત્તર—હા કરે છે.

પ્રશ્ન—શું પ્રત્યાખ્યાન અને અપ્રત્યાખ્યાન આદિથી આયુનો બંધ થાય છે ?

ઉત્તર—હા, થાય છે. આ વિષેના ચાર દંડક. ગૌતમ દ્વારા તેનું સમર્થન.

सपएसे अपएसे ? गोयमा ! सिय सपएसे. सिय अपएसे, एवं जाव-सिद्धे । जीवा णं भंते !-कालादेसेणं किं सपएसा, अप-एसा ? गोयमा ! नियमा सपएसा । नेरइया णं भंते ! काला-देसेणं किं सपएसा, अपएसा ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा सपएसा, अहवा सपएसा य, अपएसे य, अहवा सपएसा य अपएसा य, एवं असुरकुमारा जाव थणियकुमारा । पुढवीका-इया णं भंते ! किं सपएसा, अपएसा ? गोयमा ! सपएसा वि, अपएसा वि, एवं जाव-वणस्सकाइया, सेसा जहा नेरइया तहा, जाव-सिद्धा, आहारगाणं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो । अणाहारगाणं जीवेगिंदियवज्जा छवभंगा एवं भाणियव्वा-सपएसा १, अपएसा २, अहवा सपएसे य, अपएसेय ३, अहवा सपएसे य अपएसा य ४, अहवा सपएसा य अपएसे य, अहवा सपएसा य अपएसा य, सिद्धेहिं तियभंगो । भवसि-द्धिया, अभवसिद्धिया, जहा-ओहिया । णोभवसिद्धिय-णो-अभवसिद्धियजीवसिद्धेहिं तियभंगो । सन्नीहिं जीवाइओ तियभंगो । असन्नीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो । नेरइय-देव-मणुएहिं छवभंगो । णोसन्नि - णोअसन्नि-जीवमणुयसिद्धेहि तियभंगो । सलेसा जहा ओहिया । कणहलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा जहा आहारओ, नवरं जस्स अत्थि एयाओ । तेउ-लेस्साए जीवाइओ तियभंगो, नवरं-पुढविव्काइएसु, आउव-णस्सईसु छवभंगा । पम्हलेस्स-सुक्कलेस्साए जीवाइओ तिय-

भंगो । अलेसेहिं जीव-सिद्धेहिं तियभंगो । मणुएसु छब्भंगो ।
सम्मादिट्ठिहिं जीवाइओ तियभंगो । विगलिंदिएसु छब्भंगो ।
मिच्छदिट्ठीहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो । सम्मामिच्छदिट्ठीहिं
छब्भंगा । संजएहिं जीवाइओ तियभंगो । असंजएहिं एगिं-
दियवज्जो तियभंगो । संजयासंजएहिं तियभंगो जीवाइओ ।
णोसंजय-णोअसंजय-णोसंजयासंजय-जाव सिद्धेहिं तियभंगो ।
सकसाईहिं जीवाइओ तियभंगो । एगिंदिएसु अभंगकं । कोह-
कसाइहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो । देवेहिं छब्भंगा,
माणकसाई मायाकसाई जीवे गिंदियवज्जो तियभंगो । नेरइय-
देवेहिं छब्भंगा । लोभकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तिय-
भंगो । नेरएसु छब्भंगा । अकसाई-जीव-मणुएहिं, सिद्धेहिं
तियभंगो । ओहियणाणे, अभिणिबोहियणाणे, सुयणाणे, जीवा-
इओ तियभंगो । विगलिंदिएहिं छब्भंगा । ओहिणाणे, मण-
पज्जवणाणे केवलणाणे जीवाइओ तियभंगो । ओहिय-अण्णाणे,
मइ-अन्नाणे, सुय-अन्नाणे, एगिंदियवज्जो तियभंगो । विभंग
अण्णाणे जीवाइओ तियभंगो । सजोगी जहा-ओहिओ ।
मणजोगि-वयजोगि-कायजोगिहिं जीवाइओ तियभंगो, नवरं-
कायजोगी एगिंदिया, तेसु अभंगयं । अजोगी जहा-अलेस्सा ।
सागरोवउत्त-अणागारोवउत्तेहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो ।
सवेयगा य जहा-सकसाई । इत्थिवेयग-पुरिसवेयग-नपुंसग-
वेयगेसु जीवाइओ तियभंगो, नवरं नपुंसगवेदे एगिंदिएसु

અમંગયં । અવેયગા જહા--અવસાઈ । સસરીરી જહા ઓહિઓ ।
 ઓરાલિય-વેઝવિવસરીરેહિં જીવ-એગિંદિયવઝ્જો તિયમંગો ।
 આહારગસરીર-જીવ-મણુણસુ છઢમંગા । તેયમ-કમ્મમેહિં જહા
 ઓહિયા । અસરીરેહિં જીવ-સિદ્ધેહિં તિયમંગો । આહારપઝ્જત્તીએ,
 સરીરપઝ્જત્તીએ, ઇંદિયપઝ્જત્તીએ આળપાળપઝ્જત્તીએ, જીવ-
 એગિંદિયવઝ્જો તિયમંગો । માસા-મણપઝ્જત્તીએ જહા સન્ની ।
 આહાર-અપઝ્જત્તીએ જહા-અળાહારગા । સરીર--અપઝ્જત્તીએ,
 ઇંદિયઅપઝ્જત્તીએ, આળપાળ અપઝ્જત્તીએ, જીવ-એગિંદિય-
 વઝ્જો તિયમંગો । નેરહય-દેવ-મણુણેહિં છઢમંગા ॥ સંગહગાહા-
 સપણસા આહારગ મવિય-સન્નિ-લેસા-દિટ્ઠિ-સંજય-કસાયા ।
 ણાળે જોગુ-વઓમે વેદે ય સરીર-પઝ્જત્તી ॥ સૂ૦૧ ॥

છાયા—જીવઃ સ્વભૂત ! કાલાદેશેન કિં સપ્રદેશઃ, અપ્રદેશઃ, ? ગૌતમ !
 નિયમાત્ સપ્રદેશઃ નૈરયિકઃ સ્વભૂત ! કાલાદેશેન કિં સપ્રદેશઃ, અપ્રદેશઃ ?

જીવ કે સપ્રદેશ ઓર અપ્રદેશ કી વત્તવ્યતા—

‘ જીવે ણં મંતે ! ’ હત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(જીવે ણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપણસે, અપણસે) હે
 ભદન્ત ! જીવ કાલ કી અપેક્ષા સે કયા પ્રદેશસહિત હૈ ? કિ પ્રદેશ-
 રહિત હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નિયમા સપણસે) નિયમ સે જીવ
 પ્રદેશસહિત હૈ । (નેરહયણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપણસે અપણસે)
 હે ભદન્ત ! નારક જીવ કયા કાલ કી અપેક્ષા સે પ્રદેશ સહિત હૈ ? કિ

જીવના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનું નિરૂપણ—

“ જીવે ણં મંતે ! હત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(જીવેણં મંતે ! કાલાદેસેણં સપણસે અપણસે ?) હે ભદન્ત ! શું
 જીવ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશસહિત છે કે અપ્રદેશરહિત છે ?

(ગોયમા ! નિયમા સપણસે) હે ગૌતમ ! જીવ નિયમથી જ પ્રદેશરહિત છે.

(નેરહયાણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપણસે અપણસે ?) હે ભદન્ત ! નારક
 જીવ શું કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી છે કે અપ્રદેશી છે ?

ગૌતમ ! સ્યાત્ સપ્રદેશઃ, સ્યાદ્ અપ્રદેશઃ । એવં યાત્રત્-સિદ્ધઃ । જીવાઃ સ્વલુ
ભદન્ત ! કાલાદેશેન કિં સપ્રદેશાઃ, અપ્રદેશાઃ ? ગૌતમ ! નિયમાત્ સપ્રદેશાઃ,
નૈરયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કાલાદેશેન કિં સપ્રદેશાઃ, અપ્રદેશાઃ ? ગૌતમ ! સર્વેઽપિ
તાત્રદ્ ભવેયુઃ સપ્રદેશાઃ, અથવા સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ, અથવા સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદે-
શશ્ચ, એવમ્ અસુરકુમારા યાત્રત્-સ્તનિતકુમારાઃ । પૃથિવીકાયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત !

પ્રદેશરહિત હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સિય સપએસે સિય અપએસે)
નારકજીવ કાલકી અપેક્ષાસે કદાચિત્ પ્રદેશસહિત હૈ ઓર કદાચિત્
પ્રદેશરહિત હૈ (એવં જાત્ર સિદ્ધે) ઇસી તરહ સે યાત્રત્ સિદ્ધ બી કદા
ચિત્ પ્રદેશસહિત હૈ ઓર કદાચિત્ પ્રદેશરહિત હૈ । (જીવા ણં મંતે !
કાલાદેસેણં કિં સપએસા અપએસા) હે ભદન્ત ! સમસ્ત જીવ કયા કાલ
કી અપેક્ષા સે પ્રદેશસહિત હૈ કિ પ્રદેશરહિત હૈ ? (ગોયમા)
હે ગૌતમ ! સમસ્ત જીવ કાલ કી અપેક્ષા સે (નિયમા) નિયમ સે
(સપએસા) પ્રદેશસહિત હૈ । (નેરહ્યા ણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપએસા
અપએસા) હે ભદન્ત ! સમસ્ત નારક જીવ કાલ કી અપેક્ષા કયા પ્રદે-
શસહિત હૈ કિ પ્રદેશરહિત હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સવ્વે વિ તાવ
હોજ્જા સપએસા, અહવા સપએસા ય અપએસે, અહવા-સપએસા ય અપ
એસા ય એવં અસુરકુમારા જાવ થણિયકુમારા) સમસ્ત નારક જીવ બી
કાલ કી અપેક્ષા પ્રદેશસહિત હૈ । અથવા કિતનેક નારક જીવ પ્રદેશસ-

(ગોયમા ! સિય સપએસે સિય અપએસે) હે ગૌતમ ! નારક જીવ કાળની અપે
ક્ષાએ ક્યારેક સપ્રદેશી છે અને ક્યારેક અપ્રદેશી છે.

(એવં જાવ સિદ્ધે) એજ પ્રમાણે સિદ્ધ પર્યન્તના જીવ ક્યારેક સપ્ર
દેશી છે અને ક્યારેક અપ્રદેશી છે.

(જીવાણં મંતે ! કાલાદેસેણં સપએસા અપએસા) હે ભદન્ત ! સમસ્ત જીવો
કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશી છે કે અપ્રદેશી છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! સમસ્ત જીવો કાળની અપેક્ષાએ (નિયમા
સપએસે) નિયમથી જ સપ્રદેશી છે.

(નેરહ્યા ણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપએસા અપએસા ?) હે ભદન્ત !
સમસ્ત નારક જીવો શું કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશસહિત છે કે પ્રદેશરહિત છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વે વિ તાવ હોજ્જા સપએસા, અહવા સપ-
એસા ય અપએસે, અહવા-સપએસા ય અપએસાય એવં અસુરકુમારા જાવ થણિય-
કુમારા) સમસ્ત નારક જીવો પણ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશસહિત છે. અથવા

કિં સપ્રદેશાઃ અપ્રદેશાઃ ? ગૌતમ ! સપ્રદેશા અપિ, અપ્રદેશા અપિ, એવં યાવત્-
વનસ્પતિકાયાિકાઃ, શેવાઃ યથા નૈરયિકાસ્તથા, યાવત્-સિદ્ધાઃ । આહારકાણાં
જીવૈ-કેન્દ્રિયવર્જસ્ત્રિકભક્તઃ । અનાહારકાણાં જીવૈકેન્દ્રિયવર્જાઃ પદ્મમજ્જા એવં મણિ-

હિત હૈં ઓર કોઈ એક નારક જીવ પ્રદેશરહિત હૈં અથવા-કિતનેક
નારક જીવ પ્રદેશસહિત હૈં ઓર કિતનેક નારક જીવ પ્રદેશરહિત હૈં ।
હસી તરહ અસુરકુમારોં સે લેકર યાવત્ સ્તનિતકુમારોં તક જાનના
ચાહિયે । (પુઢવીકાહ્યા ણં મંતે ! કિં સપેસા અપેસા) હે મદન્ત !
પૃથિવીકાયિક જીવ ક્યા પ્રદેશસહિત હૈં કિ પ્રદેશરહિત હૈં ? (ગોયમા)
હે ગૌતમ ! (સપેસા વિ અપેસા વિ) પૃથિવીકાયિક જીવ પ્રદેશસહિત
મી હૈં ઓર પ્રદેશરહિત મી હૈં । (એવં જાવ વણસ્સહકાહ્યા સેસા જહા
નેરહ્યા તહા જાવ સિદ્ધા) હસી તરહ સે યાવત્ વનસ્પતિકાયિક તક કે
જીવોં કે વિષય મેં જાનના ચાહિયે । જિસ તરહ સે નૈરયિક જીવોં કે
વિષય મેં કહા હૈ, ડસી તરહ સે સિદ્ધતક કે વાકી કે જીવોં કે વિષય
મેં જાનના ચાહિયે । (આહારગાણં જીવ-એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) જીવ
ઓર એકેન્દ્રિયકો છોઢકર આહારક જીવોં કે ત્રીનમંગ હોતે હૈં । (અણા-
હારગા ણં જીવ-એગિંદિયવજ્જા છબ્મંગા એવં માણિયવ્વા-સપેસા વા

કેટલાક નારક હોવો પ્રદેશસહિત છે અને કેટલાક નારક હોવ પ્રદેશરહિત છે.
અથવા કેટલાક નારક હોવો પ્રદેશમહિત છે અને કેટલાક નારક હોવો પ્રદેશ-
રહિત છે. એજ પ્રમાણે અસુરકુમારોથી લઈને સ્તનિતકુમારો પર્યન્તના
વિષયમાં સમજવું.

(પુઢવિકાહ્યા ણં મંતે ! કિં સપેસા અપેસા) હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક
હોવો શું પ્રદેશસહિત છે કે પ્રદેશરહિત છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સપેસા વિ અપેસા વિ) પૃથિવીકાયિક હોવો
પ્રદેશસહિત પણ છે અને પ્રદેશરહિત પણ છે. (એવં જાવ વણસ્સહકાહ્યા
સેસા જહા નેરહ્યા તહા, જાવ સિદ્ધા) એજ પ્રમાણે વનસ્પતિકાય સુધીના
હોવો વિષે સમજવું જે પ્રમાણે નારક હોવોના વિષયમાં કહ્યું છે, એજ
પ્રમાણે સિદ્ધહોવો પર્યન્તના બાકીના વિષયમાં પણ સમજવું.

(આહારગાણં જીવ-એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) હોવ અને એકેન્દ્રિય
સિવાયના આહારક હોવોના ત્રણ ભાગ (વિકલ્પ) થાય છે. (અણાહારગાણં
જીવ-એગિંદિયવજ્જા છબ્મંગા એવં માણિયવ્વા (૧) સપેસા વા, (૨) અપેસા વા,

તત્ત્વા:-સપ્રદેશા વા ૧, અપ્રદેશા વા ૨, અથવા સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૩, અથવા સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ૪, અથવા સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૫, અથવા સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ૬ । સિદ્ધેષુ ત્રયો મજ્ઞાઃ । મત્ત્વસિદ્ધિકાઃ, અમત્ત્વસિદ્ધિકા યથા ઔઘિકાઃ । નોમત્ત્વસિદ્ધિક-નોઅમત્ત્વસિદ્ધિકજીવ-સિદ્ધયોસ્ત્રયો મજ્ઞાઃ, સંજ્ઞિષુ જીવાદિકા-

૧, અપેસા વા ૨, અહવા-સપેસે ય અપેસે ય ૩, અહવા સપેસે ય અપેસા ૪ અહવા-સપેસા ય અપેસે ય, અહવા સપેસા ય અપેસા ય-સિદ્ધેર્હિં તિય મંગો, મત્ત્વસિદ્ધિયા અમત્ત્વસિદ્ધિયા જહા ઓહિયા) અનાહારક જીવોં કે જીવ ઓર એકેન્દ્રિય કો છોડકર છ મંગ હસ પ્રકાર સે કહના ચાહિયે-કિતનેક અનાહારક જીવ પ્રદેશસહિત હોતે હૈં (૧), કિતનેક અનાહારક જીવ પ્રદેશરહિત હોતે હૈં (૨) અથવા-કોઈ એક અનાહારક જીવ પ્રદેશસહિત હોતા હૈં ઓર કોઈ એક અનાહારક જીવ પ્રદેશરહિત હોતા હૈં (૩) કોઈ એક અનાહારક જીવ પ્રદેશસહિત હોતા હૈં ઓર કિતનેક અનાહારક જીવ પ્રદેશરહિત હોતે હૈં (૪) કિતનેક અનાહારક જીવ પ્રદેશસહિત હોતે હૈં ઓર કોઈ એક પ્રદેશરહિત હોતા હૈં (૫) કિતનેક અનાહારક જીવ પ્રદેશસહિત હોતે હૈં ઓર કિતનેક અનાહારક જીવ પ્રદેશરહિત હોતે હૈં ૬ । સિદ્ધ જીવોં કે ત્રીન મંગ હોતે હૈં । સામાન્ય જીવોં કી તરહ મત્ત્વસિદ્ધિક મત્ત્વજીવ ઓર અમત્ત્વસિદ્ધિક

(૩) અહવા-સપેસે ય અપેસે ય, (૪) અહવા-સપેસે ય, અપેસા ય, (૫) અહવા-સપેસા ય અપેસે ય (૬) અહવા-સપેસા ય અપેસા ય-સિદ્ધેર્હિં તિય મંગો, મત્ત્વસિદ્ધિયા અમત્ત્વસિદ્ધિયા જહા ઓહિયા) એવ અને એકેન્દ્રિય સિવાયના અનાહારક એવોના નીચે પ્રમાણે ૬ ભંગ સમજવા-(૧) કેટલાક અનાહારક એવો પ્રદેશસહિત હોય છે. (૨) કેટલાક અનાહારક એવો પ્રદેશરહિત હોય છે. (૩) અથવા કોઈક અનાહારક એવ પ્રદેશસહિત હોય છે અને કોઈક અનાહારક પ્રદેશરહિત હોય છે. (૪) કોઈક અનાહારક એવ પ્રદેશસહિત હોય છે અને કેટલાક અનાહારક એવો પ્રદેશરહિત હોય છે. (૫) કેટલાક અનાહારક એવો પ્રદેશસહિત હોય છે અને કોઈક નારક એવ પ્રદેશરહિત હોય છે. (૬) કેટલાક અનાહારક એવો પ્રદેશસહિત હોય છે અને કેટલાક અનાહારક એવો પ્રદેશરહિત હોય છે. સિદ્ધ એવોના ત્રણ ભંગ (વિકલ્પ) થાય છે. સામાન્ય એવોની જેમ ભવસિદ્ધિક (ભવ્ય એવ) અને અભવસિદ્ધિક (અભવ્ય એવ) ના વિષયમાં પણ સમજવું.

સ્વયો મજ્ઞાઃ। અસંજ્ઞિષુ એકેન્દ્રિયવર્જસ્વયો મજ્ઞાઃ, નૈરયિક-દેવ-મનુજેષુ પદ્મ મજ્ઞાઃ, નોસંજ્ઞિ-નોઅસંજ્ઞિ-જીવ-મનુજસિદ્ધેષુ ત્રયો મજ્ઞાઃ । સલેશ્યા યથા ઔધિકાઃ। કૃષ્ણલેશ્યાઃ, નીલલેશ્યાઃ, કાપોતલેશ્યાઃ, યથા આહારકઃ, નવરમ્-યસ્ય સન્તિ ઇતાઃ । તેજોલેશ્યાયાં જીવાદિકાસ્ત્રયો મજ્ઞાઃ, નવરમ્-પૃથિવીકાયકેષુ, અવ-

અમર્યજીવ જાનના ચાહિયે (જો ભવસિદ્ધિય જો અભવસિદ્ધિ ય જીવ સિદ્ધેહિં તિયમંગો) નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક, જીવ ઓર સિદ્ધોં મેં ત્રીન મંગ હોતે હેં । (સન્નીહિં જીવાહઓ તિયમંગો) સંજ્ઞી જીવોં મેં જીવાદિક ત્રીન મંગ હોતે હેં । (અસન્નીહિં એકેન્દ્રિયવજ્જો તિયમંગો) અસંજ્ઞી જીવોં મેં એકેન્દ્રિય કો છોડકર ત્રીન મંગ હોતે હેં । (નેરહય-દેવ-મણુએહિં છબમંગો) નૈરયિક દેવ ઓર મનુષ્ય મેં છહ મંગ હોતે હેં । (જોસણિ જોઅસણિ જીવમણુયસિદ્ધેહિં તિયમંગો) નોસંજ્ઞી, નોઅસંજ્ઞી જીવ, મનુષ્ય ઓર સિદ્ધોં મેં ત્રીન મંગ હોતે હેં । (સલેસા જહા ઓહિયા) સામાન્ય જીવોં કી તરહ લેશ્યા-વાલે જીવોં કો જાનના ચાહિયે । (કણ્હલેસા, નીલલેસા, કાડલેસા જહા-આહારઓ) કૃષ્ણલેશ્યાવાલે, નીલલેશ્યાવાલે ઓર કાપોતલેશ્યા-વાલે જીવ આહારક જીવોં કી તરહ સે જાનના ચાહિયે । (નવરં જસ્સ અત્થિયાઓ) વિશેષતા યહ હૈ કિ જિસ જીવ કે જો લેશ્યા હોતી હેં ઉસ જીવ કે ઉસ લેશ્યા કો કહના ચાહિયે । (તેડલેસાએ જીવાહઓ

(જો ભવસિદ્ધિય જો અભવસિદ્ધિય જીવસિદ્ધેહિં તિયમંગો) નો ભવ-સિદ્ધિક, નો અભવસિદ્ધિક અને સિદ્ધિ ઓવોના ત્રણ ભંગ થાય છે. (સન્નીહિં જીવાહઓ તિયમંગો) સંજ્ઞી ઓવોમાં ઓવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (અસન્નીહિં એકેન્દ્રિયવજ્જો તિયમંગો) એકેન્દ્રિય સિવાયના અસંજ્ઞી ઓવોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (નેરહય, દેવ, મણુએહિં છબમંગો) નારક દેવ અને મનુષ્યોં માં છ ભંગ થાય છે. (જોસણી જોઅસણિ જીવમણુયસિદ્ધેહિં તિયમંગો) નો સંજ્ઞી, નો અસંજ્ઞી, ઓવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (સલેસા જહા ઓહિયા) સામાન્ય ઓવોની જેમ જ લેશ્યાવાળા ઓવોના વિષયમાં પણ સમજવું. (કણ્હલેસા, નીલલેસા, કાડલેસા, જહા આહારઓ) કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા, નીલ લેશ્યાવાળા અને કાપોત લેશ્યાવાળા ઓવોના વિષયમાં આહારક ઓવો પ્રમાણે સમજવું. (નવરં જસ્સ અત્થિયાઓ) પણ તેમાં કોટલી જ વિશેષતા છે કે જે ઓવની જે લેશ્યા હોય છે, તે ઓવની તે લેશ્યા

વનસ્પતિષુ પદ્ મજ્ઞાઃ । પદ્મલેશ્ય-શુક્લલેશ્યયોઃ જીવાદિકાસ્ત્રયો મજ્ઞાઃ ।
અલેશ્યેષુ જીવસિદ્ધેષુ ત્રયો મજ્ઞાઃ । મનુજેષુ પદ્મજ્ઞાઃ । સમ્યગ્દૃષ્ટિષુ જીવા-
દિકાસ્ત્રયો મજ્ઞાઃ । વિકલેન્દ્રિયેષુ પદ્મજ્ઞાઃ । મિથ્યાદૃષ્ટિષુ એકેન્દ્રિયવર્જાસ્ત્રયો
મજ્ઞાઃ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિષુ પદ્ મજ્ઞાઃ । સંયતેષુ જીવાદિકાસ્ત્રયો મજ્ઞાઃ । અસંયતેષુ
એકેન્દ્રિયવર્જાસ્ત્રયો મજ્ઞાઃ । સયતાઽસંયતેષુ ત્રયો મજ્ઞા જીવાદિકાઃ । નોસંયત-

તિયભંગો, નવરં-પુઢવિકાણસુ આઝ-વણસ્સઈસુ છઞ્મંગા) તેજોલેશ્યા મેં
જીવાદિક ત્રીન ભંગ હોતે હૈં એસા જાનના ચાહિયે । નવરં-વિશેષતા
યહ હૈં કિ પૃથિવીકાયિકાં મેં, અપ્કાયિકોં મેં ઓર વનસ્પતિ કાયિકોં મેં
છહ ભંગ હોતે હૈં । (પમ્હલેસસ સુક્લેસસાણ જીવાઈઓ તિયભંગો) પદ્મ-
લેશ્યા મેં ઓર શુક્લલેશ્યા મેં જીવાદિક ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । (અલેસેહિં
જીવ સિદ્ધેહિં તિયભંગો) લેશ્યા સે રહિત અલેશ્યાવાલોં મેં જીવ ઓર
સિદ્ધોં મેં ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । (મણુણસુ છઞ્મંગા) મનુષ્યોં મેં છહ ભંગ
હોતે હૈં । (સમ્મદિટ્ઠીહિં જીવાઈઓ તિયભંગો) સમ્યક્ દૃષ્ટિયોં મેં જીવા-
દિક ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । (વિગલિંદિણસુ છઞ્મંગા) વિકલેન્દ્રિય જીવોં
મેં છહ ભંગ હોતે હૈં । (મિચ્છાદિટ્ઠીહિં ઇગિંદિયવજ્જો તિયભંગો) મિથ્યા-
દૃષ્ટિયોં મેં એકેન્દ્રિય કો છોડકર ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । (સમ્મામિચ્છ-
દિટ્ઠીહિં છઞ્મંગા) સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોં મેં છહ ભંગ હોતે હૈં ।
(સંજણહિં જીવાઈઓ તિયભંગો) સંયતોં મેં જીવાદિક ત્રીન ભંગ હોતે
હૈં । (અસંજણહિં ઇગિંદિયવજ્જો તિયભંગો) અસંયત જીવોં મેં એકેન્દ્રિય

કહેવી જોઈએ. (તેજલેસસાણ જીવ ઇઓ તિયભંગો, નવરં પુઢવિકાણસુ આઝ-
વણસ્સઈસુ છઞ્મંગા) તેજોલેશ્યામાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે એમ સમજવું.
પણ તેમાં એ વિશેષતા છે કે પૃથ્વીકાયિકોમાં, અપ્કાયિકોમાં અને વનસ્પતિ
કાયિકોમાં છ ભંગ થાય છે. (પમ્હલેસસ સુક્લેસસાણ જીવાઈઓ તિયભંગો)
પદ્મ લેશ્યામાં અને શુક્લ લેશ્યામાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (અલેસેહિં
જીવ-સિદ્ધેહિં તિયભંગો) અલેશ્યાવાળામાં (લેશ્યાથી રહિત જીવોમાં) જીવ
અને સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (મણુણસુ છઞ્મંગા) મનુષ્યોમાં છ ભંગ
થાય છે. (સમ્મદિટ્ઠીહિં જીવાઈઓ તિયભંગો) સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવોમાં જીવાદિક
ત્રણ ભંગ થાય છે (વિગલિંદિણસુ છઞ્મંગા) વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં છ ભંગ
થાય છે. (મિચ્છાદિટ્ઠીહિં ઇગિંદિયવજ્જો તિયભંગો) એકેન્દ્રિય સિવાયના મિથ્યા-
દૃષ્ટિજીવોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (સમ્મામિચ્છદિટ્ઠીહિં છઞ્મંગો) સમ્યક્ મિથ્યા-
દૃષ્ટિ જીવોમાં છ ભંગ થાય છે. (સંજણહિં જીવાઈઓ તિયભંગો) સંયતોમાં

નોઅસંયત-નો સંયતાસંયત-જીવ-સિદ્ધેષુ ત્રયોમજ્ઞાઃ । સકષાયિષુ જીવાદિકા-
સ્ત્રયો મજ્ઞાઃ । એકેન્દ્રિયેષુ અમજ્ઞકમ્ । ક્રોધકષાયિષુ જીવૈકેન્દ્રિયવર્જાસ્ત્રયો મજ્ઞાઃ ।
દેવેષુ પદ્ મજ્ઞાઃ । માનકષાયિ માયાકષાયિષુ જીવૈકેન્દ્રિયવર્જાસ્ત્રયો મજ્ઞાઃ, નૈરયિક-
દેવેષુ પદ્ મજ્ઞાઃ । લોભકષાયિષુ જીવૈકેન્દ્રિયવર્જાસ્ત્રયો મજ્ઞાઃ, નૈરયિકેષુ પદ્ મજ્ઞાઃ ।

વર્જ ત્રીન ભંગ હોતે હૈં (સંજયા સંજઈહિં તિયમંગો જીવાઈઓ) સંય-
તાસંયત જીવોં મેં જીવાદિક ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । (ણો સંજય ણો અસંજય
ણો સંજયાસંજય જીવસિદ્ધેહિં તિયમંગો) નો સંયત નો અસંયત નો
સંયતાસંયત જીવસિદ્ધોં મેં, ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । (સકસાઈહિં જીવાઈઓ
તિયમંગો) કષાય સહિત હુએ જીવોં મેં જીવાદિક ત્રીન ભંગ હોતે હૈં ।
(ઈગિંદિયસુ અમંગકં) એકેન્દ્રિય જીવોં મેં એક ભંગ હોતા હૈ-ત્રીનભંગ
નહીં હોતે । (કોહકસાઈહિં જીવ-ઈગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) ક્રોધ કષા-
યવાલોં મેં જીવ ઓર એકેન્દ્રિય કો છોડકર ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । (દેવેહિં
છબમંગો) દેવોં મેં છહ ભંગ હોતે હૈં । (માણકસાઈ માયાકસાઈ જીવ
ઈગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) માનકષાયવાલોં મેં માયાકષાયવાલોં મેં જીવ
ઓર એકેન્દ્રિય કો છોડકર ત્રીનભંગ હોતે હૈં । (નેરહય-દેવેહિં છબમંગા)
નારક ઓર દેવોં મેં છહ ભંગ હોતે હૈં । (લોભકસાઈહિં જીવ-ઈગિંદિય-
વજ્જો તિયમંગો) લોભકષાયવાલોં મેં જીવ ઓર એકેન્દ્રિય કો છોડકર
ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । (નેરહયુ છબમંગા) નારકોં મેં છહ ભંગ હોતે હૈં

અવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (અસંજઈહિં ઈગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) અસંયત
અવોમાં એકેન્દ્રિય વર્જિત ત્રણ ભંગ થાય છે (સંજયા સંજઈહિં તિયમંગો
જીવાઈઓ) સંયતાસંયત અવોમાં અવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (ણો સંજય,
ણો અસંજય, ણો સંજયાસંજય જીવ સિદ્ધેહિં તિયમંગો નો સંયત, નો અસંયત,
નો સંયતાસંયત અવસિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. (સકસાઈહિં જીવાઈઓ
તિયમંગો) કષાયયુક્ત અવોમાં અવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (ઈગિંદિયસુ
અમંગકં) એકેન્દ્રિય અવોમાં એક ભંગ થાય છે-ત્રણ ભંગ થતા નથી. (કોહ-
કસાઈહિં જીવ-ઈગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) અને એકેન્દ્રિય સિવાયના ક્રોધ
કષાયવાળા અવોમાં ત્રણ ભંગ થાય .

(દેવેહિં છબમંગો) દેવોમાં છ ભંગ થાય છે. (માણકસાઈ માયાકસાઈ જીવ
ઈગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) માન કષાયવાળામાં અને માયા કષાયવાળામાં અવ
અને એકેન્દ્રિય વર્જિત ત્રણ ભંગ થાય છે. (નેરહય-દેવેહિં છબમંગા) નારક
અને દેવોમાં છ ભંગ થાય છે. (લોભકસાઈહિં જીવ-ઈગિંદિયવજ્જો તિયમંગો)
અવ અને એકેન્દ્રિય સિવાયના લોભકષાયવાળા અવોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે,

અકષાયિ-જીવ-મનુજેષુ સિદ્ધેષુ ત્રયો ભજ્ઞાઃ । ઔધિકજ્ઞાને, આભિનિબોધિક-જ્ઞાને, શ્રુતજ્ઞાને જીવાદિકાસ્ત્રયો ભજ્ઞાઃ । વિકલેન્દ્રિયેષુ ષટ્ ભજ્ઞાઃ । અવધિજ્ઞાને, મનઃપર્યવજ્ઞાને કેવલજ્ઞાને જીવાદિકાસ્ત્રયો ભજ્ઞાઃ । ઔધિકાઽજ્ઞાને, મત્યજ્ઞાને, શ્રુતાઽજ્ઞાને એકેન્દ્રિયવર્જાસ્ત્રયો ભજ્ઞાઃ । વિભજ્ઞાજ્ઞાને જીવાદિકાસ્ત્રયો ભજ્ઞાઃ । સયોગી યથા ઔધિકઃ । મનોયોગિ-વચોયોગિ-કાયયોગિષુ જીવાદિકાસ્ત્રયો ભજ્ઞાઃ, નવ-

(અકસાર્દ-જીવ-મણુપર્દિ સિદ્ધેર્દિ તિયમંગો) કષાયરહિત જીવોં મેં મનુષ્યોં મેં ઓર સિદ્ધોં મેં ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । (ઓહિયણાણે-અભિણિ-બોહિયણાણે સુચણાણે જીવાઈઓ તિયમંગો) ઔધિક જ્ઞાન મેં, આભિ-નિબોધિક જ્ઞાન મેં, શ્રુતજ્ઞાન મેં જીવાદિક ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । (વિગ-લિંદિર્દિર્દિ છંભંગા) વિકલેન્દ્રિયોં મેં છહ ભંગ હોતે હૈં । (ઓહિયણાણે મણપડજવણાણે, કેવલણાણે જીવાઈઓ તિયમંગો) ઔધિક જ્ઞાનમેં મનઃ પર્યય જ્ઞાન મેં, કેવલ જ્ઞાન મેં જીવાદિક ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । (ઓહિય અણાણે મહ અન્નાણે, સુચ અન્નાણે, ઇન્દિયવજ્જો તિયમંગો) ઔધિક અજ્ઞાન મેં, મતિ અજ્ઞાન શ્રુત અજ્ઞાન મેં એકેન્દ્રિય વર્જ ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । (વિભંગ અણાણે જીવાઈઓ તિયમંગો) વિભંગ જ્ઞાન મેં જીવાદિક ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । (સજોગી જહા ઓહિઓ) ઔધિક કી તરહ સયોગી હોતે હૈં । (મણ-જોગિ-વચજોગિ-કાયજોગિર્દિ જીવાઈઓ તિયમંગો) મનોયોગી મેં, વચનયોગી મેં ઓર કાયયોગી મેં જીવાદિક ત્રીન ભંગ

(નેરૂપસુ છંભંગા) અને નારકોમાં છ ભંગ થાય છે. (અકસાર્દ જીવમણુ-પર્દિ, સિદ્ધેર્દિ તિયમંગો) કષાય રહિત જીવોમાં, મનુષ્યોમાં અને સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે (ઓહિયણાણે આભિણિબોહિયણાણે સુચણાણે જીવાઈઓ તિય-મંગો) ઔધિક જ્ઞાનમાં-આભિનિબોધિક જ્ઞાનમાં અને શ્રુતજ્ઞાનમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે, (વિગલિંદિર્દિર્દિ છંભંગા) વિકલેન્દ્રિયોમાં છ ભંગ થાય છે. (ઓહિયણાણે મણપડજવણાણે, કેવલણાણે જીવાઈઓ તિયમંગો) ઔધિક જ્ઞાનમાં, મનઃપર્યય જ્ઞાનમાં અને કેવલ જ્ઞાનમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (ઓહિય અણાણે મહઅણાણે સુચઅણાણે, ઇન્દિયવજ્જો તિયમંગો) ઔધિક અજ્ઞા-નમાં, મતિ અજ્ઞાનમાં અને શ્રુત અજ્ઞાનમાં એકેન્દ્રિય વર્જિત ત્રણ ભંગ થાય છે. (વિભંગઅણાણે જીવાઈઓ તિયમંગો) વિભંગજ્ઞાનમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (સજોગી જહા ઓહિઓ) ઔધિકની જેમ સયોગીના વિષયમાં સમજવું. (મણજોગિ, વચજોગિ, કાયજોગિર્દિ જીવાઈઓ તિયમંગો) મનોયોગી,

સ્મ-કાયયોગિનઃ એકેન્દ્રિયાસ્તેષુ અમંગ્લકમ્ । અયોગિનો યથા અલેશ્યાઃ । સાકારોપયુક્તાઽનાકારોપયુક્તેષુ જીવૈકેન્દ્રિયવર્જાસ્ત્રયો મંગ્લાઃ । સવેદકાશ્ચ યથા સ્કપાયિણઃ । સ્ત્રીવેદક-પુરુષવેદક-નપુંસકવેદકેષુ જીવાદિકાસ્ત્રયો મંગ્લાઃ । નવમ્-નપુંસકવેદકે એકેન્દ્રિયેષુ અમંગ્લકમ્ । અવેદકા યથા અસ્કપાયિણઃ । સશરીરી યથા ઔઘિકઃ । ઔદારિક-વૈક્રિયશરીરેષુ જીવૈકેન્દ્રિયવર્જાસ્ત્રયો મંગ્લાઃ । આહારક

હોતે હૈં । (નવરં-કાયજોગી એગિદિયા તેસુ અમંગયં) વિશેષતા યહ હૈં કિ એકેન્દ્રિય જીવ કાયયોગવાલે હોતે હૈં-હસલિયે ડનમેં અધિક મંગ નહીં હોતે હૈં-એક મંગ હોતા હૈં । (અજોગી જહા અલેસા) જૈસે અલેશ્યાવાલે જીવ કહે ગયે હૈં વૈસે હી અયોગી જીવ જાનના ચાહિયે । (સાગરોવડત્ત-અનાગારોવડત્તેહિં જીવ એગિદિયવજ્જો તિયમંગો) સાકારોપયુક્ત અનાકારોપયુક્ત જીવોં મેં જીવ એકેન્દ્રિય કો છોડકર ત્રીન મંગ હોતે હૈં । (સવેયગા ય જહા સકસાઈ) કષાયવાલે જીવોં કી તરહ વેદવાલે જીવોં કો જાનના ચાહિયે । (હિતિવેયગ-પુરિસવેયગ-નપુંસગવેયગેસુ જીવાહો તિયમંગો) સ્ત્રીવેદકોં મેં, પુરુષવેદકોં મેં ઓર નપુંસકવેદકોં મેં જીવાદિક ત્રીન મંગ હોતે હૈં । (નવરં-નપુંસગવેદે એગિદિયસુ અમંગયં) વિશેષતા યહ હૈં કિ નપુંસક વેદ મેં, એકેન્દ્રિય મે અધિક મંગ નહીં હોતે હૈં-કિન્તુ એક મંગ હોતા હૈં (અવેયગા જહા અકસાઈ) જૈસે કષાયરહિત જીવ હોતે હૈં વૈસે હી વેદરહિત જીવ હોતે હૈં । (સસ-

વચ્ચનયોગી અને કાયયોગીમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે (નવરં-કાયજોગી એગિદિયા તેસુ અમંગયં) વિશેષતા એટલી જ છે કે એકેન્દ્રિય જીવ કાયયોગવાળા જ હોય છે, તેથી તેમાં એક જ ભંગ થાય છે, વધારે ભંગ થતા નથી. (અજોગી જહા અલેસા) અયોગી જીવના વિષયમાં અલેશ્યાવાળા જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. (સાગરોવડત્ત, અનાગારોવડત્તેહિં જીવ એગિદિયવજ્જો, તિયમંગો) સાકાર ઉપયોગવાળા અને અનાકાર ઉપયોગવાળા જીવોમાં જીવ એકેન્દ્રિય વર્જિત ત્રણ ભંગ થાય છે. (સવેયગા ય જહા સકસાઈ) વેદવાળા જીવોમાં વિષયમાં કષાયયુક્ત જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. (હિતિવેયગ-પુરિસવેયગ-નપુંસગવેયગેસુ જીવાહો તિયમંગો) સ્ત્રી વેદવાળા, પુરુષ વેદવાળા અને નપુંસક વેદવાળા જીવોમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ થાય છે. (નવરં-નપુંસગવેદે એગિદિયસુ અમંગયં) તેમાં એટલી જ વિશેષતા છે કે નપુંસક વેદવાળા એકેન્દ્રિયમાં અધિક ભંગ થતા નથી, પણ એક જ ભંગ થાય છે. (અવેયગા જહા અકસાઈ) વેદરહિત જીવોના વિષયમાં કષાય રહિત જીવો પ્રમાણે જ સમજવું. (સસરીરી

શરીર-જીવ-મનુજેષુ પઢ્ મજ્ઞાઃ । તૈજસ-કાર્મણેષુ યથૌધિકાઃ । અશરીરેષુ જીવ-
સિદ્ધેષુ ત્રયો મજ્ઞાઃ । આહારપર્યાપ્તૌ, શરીરપર્યાપ્તૌ, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તૌ, આનપાણ-
પર્યાપ્તૌ, જીવૈકેન્દ્રિયવર્જાસ્ત્રયો મજ્ઞાઃ । મપામનઃપર્યાપ્તૌ યથા સંજ્ઞી । આહારાઽ-
પર્યાપ્તૌ યથા અનાહારકાઃ । શરીરાપર્યાપ્તૌ, ઇન્દ્રિયાપર્યાપ્તૌ, આન-પ્રાણાઽપર્યાપ્તૌ
જીવૈકેન્દ્રિયવર્જાસ્ત્રયોમજ્ઞાઃ । નૈરયિક-દેવ-મનુજેષુ પઢ્ મજ્ઞાઃ । સંગ્રહગાથા—

રીરી જહા ઓહિઓ) સામાન્ય જીવ કી તરહ શરીરવાલે જીવોં કો
જાનના ચાહિયે । (ઓરાલિય-વેઝવિવ-સરીરેહિં જીવ ઇગિંદિયવજ્જો
તિયમંગો) ઔદારિક શરીરવાલોં મેં વૈક્રિય શરીરવાલોં મેં જીવ ઇકેન્દ્રિય
કો છોડકર ત્રીનમંગ હોતે હૈં (આહારગસરીર જીવ મણુણસુ છબ્મંગા)
આહાર શરીર મેં, જીવ ઔર મનુષ્યોં મેં છહ મંગ હોતે હૈં । (તેયગકમ્મ-
ગેહિં જહા ઓહિયા) ઔધિક કી તરહ તૈજસ ઔર કાર્મણ શરીરવાલોં
કો જાનના ચાહિયે । (અસરીરેહિં જીવ સિદ્ધેહિં તિયમંગો) અશરીરી
જીવ ઔર સિદ્ધોં મેં ત્રીન મંગ હોતે હૈં । (આહારપજ્જત્તીય, સરીરપજ્જ-
ત્તીય, ઇન્દિયપજ્જત્તીય, આણપાણપજ્જત્તીય જીવ ઇગિંદિયવજ્જો
તિયમંગો) આહારપર્યાપ્તિ મેં, શરીરપર્યાપ્તિ મેં, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ મેં, શ્વાસો-
ચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ મેં, જીવ ઔર ઇકેન્દ્રિય કો છોડકર ત્રીન મંગ હોતે હૈં ।
(ભાસામણપજ્જત્તીય જહા સન્ની) ભાષાપર્યાપ્તિ મેં ઔર મનઃપર્યાપ્તિ
મેં સંજ્ઞી કી તરહ જાનના ચાહિયે । (આહાર અપજ્જત્તીય જહા અણા-
હારગા) અનાહારક જીવોં કી તરહ આહાર અપર્યાપ્તિવાલે જીવોં

જહા ઓહિઓ) શરીરવાળા જીવોના વિષયમાં સામાન્ય જીવોના કથન પ્રમા
ણેનું જ કથન સમજવું. (ઓરાલિય-વેઝવિવ-સરીરેહિં જીવ ઇગિંદિયવજ્જો
તિયમંગો) ઔદારિક શરીરવાળામાં અને વૈક્રિય શરીરવાળામાં જીવ એકેન્દ્રિય
વર્જિત ત્રણ ભાગ થાય છે. (અહારગસરીર જીવ મણુણસુ છબ્મંગા) આહારક
શરીરમાં, જીવ અને મનુષ્યના છ ભાગ થાય છે. (તેયગકમ્મગેહિં જહા ઓહિયા)
તૈજસ અને કાર્મણ શરીરવાળા જીવોના વિષયમાં ઔધિકના જેવું જ કથન
સમજવું. (અસરીરેહિં જીવ સિદ્ધેહિં તિયમંગો) અશરીરી જીવ અને સિદ્ધોમાં
ત્રણ ભાગ થાય છે. (આહાર પજ્જત્તીય, સરીરપજ્જત્તીય, ઇન્દિયપજ્જત્તીય, આણ-
પાણપજ્જત્તીય જીવ ઇગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) આહાર પર્યાપ્તિમાં, શરીર પર્યા-
પ્તિમાં, ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિમાં અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિમાં જીવ અને એકેન્દ્રિય
વર્જિત ત્રણ ભાગ થાય છે. (ભાસામણપજ્જત્તીય જહા સન્ની) ભાષા પર્યાપ્તિમાં
અને મનઃ પર્યાપ્તિમાં સંજ્ઞી પ્રમાણે જ સમજવું. (આહાર અપજ્જત્તીય જહા
અણાહારગા) આહાર અપર્યાપ્તિવાળા જીવોના વિષયમાં અનાહારક જીવો

સપ્રદેશા આહારક-ભવ્ય-સંજ્ઞિ-લેશ્યા-દૃષ્ટિ-સંયત-કપાયાઃ, જ્ઞાનં યોગો-પયોગૌ વેદશ્ચ શરીરપર્યાપ્તિઃ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

તૃતીયોદેશકે જીવઃ પ્રરૂપિતઃ, અથ ચતુર્થોદેશકેऽપિ તમેવ પ્રકારાન્તરેણાહ-
'જીવે જં મંતે' ઇત્યાદિ ।

ટીકા—'જીવે જં મંતે ! કાલાદેસેજં કિં સપણ્સે, અપણ્સે ?' ગૌતમઃ
પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! જીવઃ સ્વલુ કાલાદેશેન કાલાપેક્ષયા કિમ્ સપ્રદેશઃ-પ્રદેશ-

કો જાનના ઞાહિયે । (સરીર અપજ્જત્તીએ, હંદિય અપજ્જત્તીએ આળપાળ અપજ્જત્તીએ જીવ ઇગિંદિયવજ્જો તિયમજ્જો) શરીરપર્યાપ્તિ સે રહિત, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ સે રહિત, શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ સે રહિત જીવોં મેં જીવ ઓર એકેન્દ્રિય કો છોડકર તીન મંગ હોતે હૈં । (નેરહ્ય-દેવ-મણુઅહિં છમંગા) નૈરયિક, દેવ ઓર મનુષ્યોં મેં છહમંગ હોતે હૈં । સંગ્રહ ગાથા

સપણ્સા આહારગ ભવિય-સન્નિ-લેસા-દિટ્ઠિ-સંજય-કસાયા ।

જાણે જોગુ-વઓગે વેદેય સરીર-પજ્જત્તી ॥ ૧ ॥

સપ્રદેશ, આહારક, ભવ્ય, સંજ્ઞી, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, સંયત, કપાય, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, વેદ, શરીર ઓર પર્યાપ્તિ ॥

ટીકાર્થ—પીછે કે ઉદ્દેશક મેં જીવ કા નિરૂપણ કિયા ગયા હૈ—હસ ચતુર્થ ઉદ્દેશક મેં મી ઉસી જીવ કા સૂત્રકાર પ્રકારાન્તર સે નિરૂપણ

બેપુ' જ સમબેપુ'. (સરીર અપજ્જત્તીએ, હંદિય અપજ્જત્તીએ આળપાળ અપજ્જત્તીએ જીવ ઇગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) શરીર પર્યાપ્તિથી રહિત, ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિથી રહિત, અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિથી રહિત બધેમાં બધે અને એકેન્દ્રિય સિવાયના ત્રણ ભંગ થાય છે. (નેરહ્ય, દેવ, મણુઅહિં છમંગા) નારકો, દેવો અને મનુષ્યોમાં છ ભંગ થાય છે. સંગ્રહગાથા—

“ સપણ્સા આહારગ-ભવિય-સન્નિ-લેસા-દિટ્ઠિ સંજય-કસાયા ”

જાણે જોગુ-વઓગે વેદેય સરીર-પજ્જત્તી ॥ ૧ ॥

સપ્રદેશ, આહારક, ભવ્ય, સંજ્ઞી, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, સંયત, કપાય, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, વેદ, શરીર અને પર્યાપ્તિ.

ટીકાર્થ—આગલા ઉદ્દેશકમાં બધું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉદ્દેશકમાં પણ સૂત્રકાર બીજી રીતે બધું નિરૂપણ કરી રહ્યા છે—તેમાં ગૌતમ

સહિતઃ ? અથવા અપ્રદેશઃ પ્રદેશરહિતો ભવતિ ? । મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! નિયમા સપણ્સે ’ હે ગૌતમ ! જીવઃ કાલાપેક્ષયા નિયમાત્-નિયમતઃ સપ્રદેશઃ પ્રદેશસહિતો ભવતિ, જીવસ્થાનાદિતયા અનન્તસમયસ્થિતિકત્વેન સપ્રદેશત્વ નિયમાત્, તયા ચ યઃ એકસમયસ્થિતિકઃ સ એવ અપ્રદેશઃ, દ્વયાદિસમયસ્થિતિકસ્તુ સપ્રદેશ એવ ભવતીતિ ફલિતમ્ । ઉક્તઞ્ચ—

કર રહે હૈં—હસમેં ગૌતમ ને પ્રભુસે એસા પૂછા ‘ જીવે ણં મંતે ! કાલા-
દેસેણં કિં સપણ્સે અપણ્સે ?) હે મદન્ત । જીવ કાલ કી અપેક્ષા સે
કયા પ્રદેશસહિત હૈ કિ પ્રદેશરહિત હૈ ? મગવાન હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર
દેતે હુએ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! જીવ (નિયમા
સપણ્સે) નિયમ સે પ્રદેશ સહિત હૈં, તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ
જય કાલ કી અપેક્ષા લેકર જીવ કે પ્રદેશસહિત ઓર પ્રદેશ
રહિત હોને કા વિચાર કિયા જતા હૈ તો વહ નિયમ સે કાલ કી
અપેક્ષા પ્રદેશસહિત હી હૈ, પ્રદેશરહિત નહીં હૈ યહી વાત સિદ્ધ હોતી
હૈ । કારણ કિ જીવ અનાદિ કાલ કા હૈ ઓર અનન્તસમય કી ઉસકી
સ્થિતિ હૈ, હસલિયે વહ સપ્રદેશ હૈ જો એસા નહીં હોતા હૈ—અર્થાત જો
એકસમય કી સ્થિતિવાલા હોતા હૈ, વહી કાલ કી અપેક્ષા પ્રદેશરહિત
અપ્રદેશ— હોતા હૈ । દો આદિ સમય કી સ્થિતિવાલા નહીં કયોં કિ જો
દો આદિ સમય કી સ્થિતિવાલા હોતા હૈ વહ કાલ કી અપેક્ષા પ્રદેશ
સહિત હી હોતા હૈ । કહા મી હૈ—“ જો જસ્સ ” હત્યાદિ ।

સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે “ જીવેણં મંતે ! કાલાદેસેણં
કિં સપણ્સે અપણ્સે ! ” હે મદન્ત ! શું કાળની અપેક્ષાએ એવ પ્રદેશ સહિત
છે કે પ્રદેશ રહિત છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! એવ (નિયમા સપણ્સે) નિયમથી જ
પ્રદેશ સહિત છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો કાળની અપેક્ષાએ એવના
સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનો વિચાર કરવામાં આવે, તો તે નિયમથી જ
કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશ સહિત છે, પ્રદેશ રહિત નથી એ વાત સિદ્ધ થાય
છે. કારણ કે એવ અનાદિ કાળનો છે અને અનંત સમયની તેની સ્થિતિ છે,
તે કારણે તે પ્રદેશ સહિત છે. જો એવ એવો ન હોય—એટલે કે જો તે એક
સમયની સ્થિતિવાળો હોય તો તે પ્રદેશ રહિત હોઈ શકે છે. એ ત્રણ આદિ
સમયની સ્થિતિવાળો એવ અપ્રદેશી હોતો નથી, કારણ કે એ આદિ સમયની
સ્થિતિવાળો તો કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત જ હોય છે. કહું પણ છે કે—

“ જો જસ્સ ” હત્યાદિ

‘ જો જસ્ટ પદમસમણ, વટ્ટહ માવસસ સો ડ અપણસો ।

અણમ્મિ વટ્ટમાણો, કાલાણસેણ સપણસો ॥ ૧ ॥ ’

યો યસ્ય પ્રથમસમયે વર્તતે માવસ્ય સ તુ અપદેશઃ ।

અન્યસ્મિન્ વર્તમાનઃ કાલાદેશેન સપદેશઃ ’ ઇતિ ॥ ૧ ॥

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ નેરહણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપણસે, અપણસે ? ’
હે ભદ્રન્ત ! નૈરયિકઃ સ્વલ્પ કાલાદેશેન કાલાપેક્ષયા કિમ્-સપ્રદેશઃ ? કિં વા અપ્ર-
દેશઃ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! સિય સપણસે, સિય અપણસે, એવ જાવ-સિદ્ધે ’
હે ગૌતમ ! નૈરયિકઃ કાલાપેક્ષયા સ્યાત્ કદાચિત્ સપ્રદેશઃ, સ્યાત્ કદાચિત્

જો જીવ જિસ ભવ કે પ્રથમ સમય મેં વર્તતા હૈ, વહ જીવ અપ્રદે-
શ પ્રદેશરહિત કહલાતા હૈ ઓર જો જીવ પ્રથમ સમય કે અતિરિક્ત
દૂસરે, તીસરે, આદિ સમયોં મેં વર્તતા હૈ વહ કાલ કી અપેક્ષા સપ્રદેશ
કહલાતા હૈ હસ તરહ સે યહ સપ્રદેશ ઓર અપ્રદેશ કા સ્વરૂપ હસ
ગાથા દ્વારા પ્રકટ કિયા ગયા હૈ ।

ગૌતમ સ્વામી પ્રભુ સે પૂછતે હૈં કિ—(નેરહણં મંતે કાલાદેસેણં કિં
સપણસે અપણસે) હે ભદ્રન્ત ! એક નારક જીવ કાલ કી અપેક્ષા સે
કયા સપ્રદેશ હૈ કિ અપ્રદેશ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ઉનસે કહતે હૈં
કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સિય સપણસે સિય અપણસે) હે ગૌતમ !
નારક જીવ કાલ કી અપેક્ષા સે કદાચિત્ સપ્રદેશ હૈ ઓર કદાચિત્
અપ્રદેશ હૈ । અર્થાત્ જિસ નારક જીવ કો ઉત્પન્ન હુઅ અમી પહિલા

જે જીવ જે ભવના પ્રથમ સમયમાં રહેલો હોય છે, તે જીવ અપ્રદેશી
(પ્રદેશ રહિત) કહેવાય છે, અને જે જીવ પ્રથમ સમય સિવાયના સમયમાં
એટલે કે બીજા, ત્રીજા આદિ સમયમાં રહેલો હોય છે, તે જીવ કાળની
અપેક્ષાએ સપ્રદેશી (પ્રદેશ સહિત) કહેવાય છે. આ રીતે સપ્રદેશત્વ અને
અપ્રદેશત્વનું સ્વરૂપ આ ગાથામાં બતાવવામાં આવ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે (નેરહણં મંતે ! કાલાદેસેણં
કિં સપણસે અપણસે ?) હે ભદ્રન્ત ! એક નારક જીવ શું કાળની અપેક્ષાએ
પ્રદેશયુક્ત છે કે પ્રદેશ રહિત છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સિય સપણસે સિય અપણસે) એક
નારક જીવ ક્યારેક કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ હોય છે અને ક્યારેક અપ્રદેશ
હોય છે. એટલે કે જે નારક જીવને ઉત્પન્ન થયાને હજી પહેલો જ સમય

અપ્રદેશો ભવતિ, તત્ર દ્વ્યાદિસમયોત્પન્નો નૈરયિકઃ સપ્રદેશઃ, પ્રથમસમયોત્પન્નસ્તુ અપ્રદેશો ભવતીતિ ભાવઃ । એવમ્ નૈરયિકવદેવ યાવત્-સિદ્ધઃ કદાચિત્ સપ્રદેશઃ, કદાચિન્ન અપ્રદેશો ભવતિ । યાવત્કરણાત્-અસુરકુમારાદિભવનપતિદશક ૧૦-પૃથિવીકાયાદિસ્થાવરપશ્ચક ૫-વિકલેન્દ્રિયત્રિક ૩ - તિર્યક્પશ્ચેન્દ્રિય ૧-મનુષ્ય ૧ - વ્યતર ૧-જ્યોતિષિક ૧-વૈમાનિક ૧ રૂપાણાં ત્રયોવિંશતિ દણ્ડકાનાં સંગ્રહઃ । અથ તદેવ પુનસ્તથૈવ बहुत्वेन નિરૂપયિતુમાહ-‘ જીવાણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપણ્મા ? અપણ્મા ? ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! જીવાઃ સ્વલ્પ કાલાદેશેન કાલાપેક્ષયા કિં સપ્રદેશાઃ ભવન્તિ ? અથવા અપ્રદેશાઃ ? ભવન્તિ ? મગવાનાહ-‘ ગોયમા ! નિયમા સપણ્મા ’ હે ગૌતમ ! જીવાઃ સર્વે નિયમાત્ કાલાપેક્ષયા

હી સમય હુઆ હૈ વહ નારક જીવ કાલ કી અપેક્ષા અપ્રદેશ હૈ ઓર વહી નારક જીવ જવ દ્વિતીયાદિ સમયોં મેં વર્તતા રહના હૈ તો કાલકી અપેક્ષા વહી સપ્રદેશ । (એવં જાવ સિદ્ધે) નારક કી તરહ હી યાવત્ સિદ્ધ કદાચિત્ સપ્રદેશ ઓર કદાચિત્ અપ્રદેશ હૈં એસા જાનના ચાહિયે યહાં યાવત્ પદ સે “અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિ ૧૦, કા પૃથિવી કાદિક પાંચ સ્થાવરોં કાં વિકલેન્દ્રિયત્રિક કા, તિર્યક્ પશ્ચેન્દ્રિય ૧, મનુષ્ય ૧, જ્યોતિષિક ૧ ઓર વૈમાનિક ૧ इन का ” इस तरह २३ दण्डकों का संग्रह हुआ है । (जीवा णं मंते ! कालादेसेणं किं सपण्मा ? अपण्मा ?) अब गौतम इस सूत्र द्वारा प्रश्न से ऐसा पूछ रहे हैं कि हे भदन्त ! जीवकाल की अपेक्षा क्या सप्रदेश हैं ? या अप्रदेश हैं इसके उत्तर में प्रश्न गौतम से कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (नियमा सपण्मा) समुच्चय-समस्त जीव नियम से काल की अपेक्षा सप्रदेश हैं,

થયો છે તે નારક જીવ કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશ રહિત છે, પણ બ્યારે એજ નારક જીવને ઉત્પન્ન થયાને છે, ત્રણ આદિ સમયો વ્યતીત થઈ જાય છે, ત્યારે તે કાળની અપેક્ષાએ પ્રદેશયુક્ત કહેવાય છે. (એવં જાવ સિદ્ધે) નારક જીવની જેમ જ સિદ્ધ પર્યાન્તના જીવ પણ ક્યારેક અપ્રદેશ હોય છે. અહીં ‘ જાવ ’ (પર્યાન્ત) પદથી અસુર કુમાર આદિ ભવનપતિના દસ, પૃથ્વીકાયિક આદિ સ્થાવરોના પાંચ, વિકલેન્દ્રિયના ત્રણ (દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય એ ત્રણ) પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યચનું એક, મનુષ્યનું એક, જ્યોતિષિકનું એક અને વૈમાનિકોનું એક એમ ૨૨ દંડકોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. આ સિવાયના નારક અને સિદ્ધ એ જ દંડકની વાત તો ઉપર કહેવામાં આવી છે.

સપ્રદેશા ભવન્તિ નતુ અપ્રદેશાઃ તેષામનાદિત્વેન અનન્તસમયસ્થિતિકતયા સપ્રદેશત્વનિયમાત્ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ નેરહ્યા ણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપ્પસા, અપ્પસા ? ’ હે ભદન્ત ! નૈરયિકાઃ સ્વલુ કાલાદેશેન—કાલાપેક્ષયા કિં સપ્રદેશાઃ ? આહોસ્વિત્ અપ્રદેશા ભવન્તિ ? મગધાનાહ—‘ ગોયમા ! સન્વે વિ તાવ હોજ્જા સપ્પસા ’ હે ગૌતમ ! સર્વેઽપિ નૈરયિકા સ્તાવત્ ’ ઇતિ વાકચાલક્ષ્ણારે સપ્રદેશા ભવન્તિ, ઉત્પાદવિરહકાલે અસંખ્યાતપૂર્વોત્પન્નનૈરયિકાણાં સપ્રદેશત્વેન વિદ્યમાનત્વાત્ । ઇતિ પ્રથમો મજ્ઞઃ ? । અથ દ્વિતીયમાહ—‘ અહવા સપ્પસા ય—અપ્પસેય, ’ અથવા

અપ્રદેશ નહીં હૈં । કયોં કિ સમસ્ત જીવ અનાદિ હૈં ઓર અનંતકાલતક કી સ્થિતિવાલે હૈં । અવ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સે સમસ્ત નારક જીવોં કી અપેક્ષા લેકર એસા પૂછતે હૈં કિ (નેરહ્યાણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપ્પસા ? અપ્પસા ?) હે ભદન્ત ! સમસ્ત નારક કયા કાલકી અપેક્ષા સપ્રદેશ હૈં ? યા અપ્રદેશ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સન્વે વિ હોજ્જા સપ્પસા) સમસ્ત નારક જીવ મી સપ્રદેશ હૈં ! “ સમસ્ત નારક જીવ મી સપ્રદેશ હૈં ” હસકા કારણ યહ હૈ કિ ઉત્પાદ વિરહકાલ મેં પૂર્વોત્પન્ન નારક જીવોં કી સંખ્યા—અસંખ્યાત પ્રમાણ મેં રહા કરતી હૈ યહ પહિલા મજ્ઞ હૈ । તથા દ્વિતીય મંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—(અહવા સપ્પસા ય અપ્પસેય) જઘ હન્હીં પૂર્વોત્પન્ન અસંખ્યાત નારકોં મેં કોઈ નારક જીવ આકર ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ—તથ વહ પ્રથમ

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(જીવા ણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપ્પસા ? અપ્પસા ?) હે ભદન્ત ! સમસ્ત જીવો કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! નિયમા સપ્પસા) હે ગૌતમ ! સમસ્ત જીવો કાળની અપેક્ષાએ નિયમથીજ સપ્રદેશ છે, અપ્રદેશ (પ્રદેશ રહિત) નથી કારણ કે સમસ્ત જીવ અનાદિ છે અને અનંતકાળની સ્થિતિવાળા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી સમસ્ત નારક જીવોની અપેક્ષાએ મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (નેરહ્યાણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપ્પસા, અપ્પસા ?) હે ભદન્ત ! સમસ્ત નારક જીવો શું કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે ? કે અપ્રદેશ છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સન્વે વિ તાવ હોજ્જા સપ્પસા) સમસ્ત નારક જીવો પણ સપ્રદેશ છે. “ સમસ્ત નારક જીવો સપ્રદેશ છે, ” એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે ઉત્પાદ વિરહ કાળમાં પૂર્વોત્પન્ન (પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલા) નારક જીવોની સંખ્યા અસંખ્યાત પ્રમાણમાં રહ્યા કરે છે. આ રીતે પહેલો ભંગ (વિકલ્પ) થાય છે. “ સમસ્ત નારક જીવો સપ્રદેશ છે. ” બીજો ભંગ આ પ્રમાણે થાય છે—(અહવા સપ્પસા ય અપ્પસેય)

વહવો નૈરયિકાઃ સપ્રદેશાશ્ચ ભવન્તિ, એકઃ અપ્રદેશશ્ચ ૨ પૂર્વોત્પન્નાનાં દ્વયાદિસમય-
સ્થિતિકત્વેન સપ્રદેશત્વાદ્ વહવઃ સપ્રદેશાઃ, પૂર્વોત્પન્નેષુ વિદ્યમાનેષ્વેવ એકોઽ-
પ્યન્યો નૈરયિક ઉત્પદ્યતે તદા તસ્ય પ્રથમસમયોત્પન્નત્વેનાપ્રદેશત્વાદેકોઽપ્રદેશ
ઇતિ દ્વિતીયો ભક્તઃ ૨ । અથ તૃતીયભક્તમાહ-‘ અહવા સપ્પસાય અપ્પસાય ’
અથવા વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ, વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ ભવન્તિ, યદા પૂર્વોત્પન્નાદ્વયાદિ સમ-

સમય કી અપેક્ષા સે અપ્રદેશ હૈં ઓર વાકી વે સમસ્ત નારક જીવ
સપ્રદેશ હૈં । ઇસ દ્વિતીય ભક્ત કા અભિપ્રાય એસા હૈ-કિ પ્રથમ ભક્ત મેં
તો સમસ્ત નારક જીવોં કો સપ્રદેશ પ્રકટ કિયા હૈ ઓર ઇસ દ્વિતીયભક્ત
મેં સમસ્ત નારક જીવોં કો સપ્રદેશ પ્રકટ નહીં કિયા ગયા હૈ કિન્તુ
અધિકાંશ નારક જીવોં કો હી સપ્રદેશ પ્રકટ કિયા હૈ ઓર કોઈ એક
નારક જીવોં કો અપ્રદેશ ભી પ્રકટ કિયા હૈ-ઉસમેં કારણ યહ હૈ કિ
યહાં પૂર્વોત્પન્ન જિતને ભી નારક જીવ હૈં વે સબ તો દ્વયાદિ સમયોં મેં
વર્તતે રહને કી સ્થિતિવાલે હોને કે કારણ સપ્રદેશ હૈં ઓર વહીં પર જો
નયા કોઈ એક નારક જીવ ઉત્પન્ન હુઆ હૈ વહ પ્રથમ સમય મેં ઉત્પન્ન
હોને કે કારણ અપ્રદેશ હૈ । તૃતીયભગ્ન ઇસ પ્રકાર સે હૈ-(અહવા સપ-
પસા ય અપ્પસા ય) પૂર્વોત્પન્ન જિતને ભી વહાં નારક જીવ હૈં વે સબ
તો દ્વયાદિ સમયોં મેં વર્તમાન રહને કે કારણ સપ્રદેશ હૈં ઓર કિતનેક
નારક જીવ વહાં જો ઉત્પન્ન હો રહે હૈં-વે સબ એક સમય કી ભી
સ્થિતિવાલે હૈં સો ઇસ અપેક્ષા વે અપ્રદેશ હૈં-તાત્પર્ય ઇસ તૃતીયભગ્ન કા

છે. ” કારણ કે પૂર્વોત્પન્ન અસંખ્યાત નારકોમાં કોઈ નવો જીવ ઉત્પન્ન થઇને
આવી મળે છે, ત્યારે તે આવનાર જીવ પ્રથમ સમયની અપેક્ષાએ અપ્રદેશ
હોય છે અને સમસ્ત નારકો સપ્રદેશ હોય છે. પ્રથમ ભાગમાં તો સમસ્ત
નારકોને સપ્રદેશ કહ્યા છે પણ આ બીજા ભાગમાં સમસ્ત નારકોને સપ્રદેશ
કહ્યા નથી પણ અધિકાંશ નારક જીવોને જ સપ્રદેશ કહ્યા છે અને કોઈક નારક
જીવને અપ્રદેશ પણ કહ્યા છે. આ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું
કારણ નીચે પ્રમાણે છે—

નારકોમાં પૂર્વોત્પન્ન જેટલા નારકો છે તેઓ તો બે. ત્રણ આદિ સમ-
યોથી ત્યાં રહેલા હોવાને કારણે સપ્રદેશી છે, પણ ત્યાં જે કોઈ નવો નારક
જીવ ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે તેને ઉત્પન્ન થયાને પ્રથમ સમય જ ચાલતો હોય
છે તેથી તે અપ્રદેશ છે.

ત્રીજો ભાગ આ પ્રમાણે છે-(અહવા સપ્પસા ય અપ્પસા ય) કેટલાક
નારક જીવો સપ્રદેશ છે અને કેટલાક નારક જીવો અપ્રદેશ છે. કારણ કે

યસ્થિતિમન્તો વહવઃ સપ્રદેશાઃ સન્તિ. વહવશ્ચ-ઉત્પદ્યમાનાઃ એકસમયસ્થિતિમન્તો-
અપ્રદેશા ભવન્તિ તદા વહવઃ સપ્રદેશાઃ વહવશ્ચાપ્રદેશા ભવન્તીતિ । તૃતીયો મહ્નઃ૨।

‘ એવં અસુરકુમારા જાવ-થણિયકુમારા ’ એવં નૈરયિકવદેવ અસુરકુમારા
યાવત્-સ્તનિતકુમારા અપિ કદાચિત્ સર્વે સપ્રદેશાઃ સ્યુઃ, કદાચિત્ વહવઃ સપ્ર-
દેશાઃ, એકઃ અપ્રદેશશ્ચ, કદાચિદ્ વહવઃ સપ્રદેશાઃ, વહવઃ અપ્રદેશશ્ચ ભવન્તિ

યહ હૈ કિ વહાં નરકોં મેં જિતને ભી જીવ પહિલે સે હી નારકાવસ્થા મેં
ચલે આરહે હૈં વે સબ કે સબ સપ્રદેશ હૈં ઓર જિન જીવોં કી અભી ૨
નારકાવસ્થાપ્રારંભ હોને કે પ્રથમ સમય મેં હૈં વે સબ અપ્રદેશ હૈં-હસ
તરહ યહાં અધિકાંશ જીવ સપ્રદેશ હૈં ઓર અધિકાંશ જીવ અપ્રદેશ હૈં
(એવં અસુરકુમારા જાવ થણિયકુમારા) હસી તરહ કા કથન-નારક
જીવોં કે જૈસા વિવેચન અસુરકુમારોં સે લેકર સ્તનિતકુમારોં તક
જાનના ચાહિયે-અસુરકુમાર આદિ ૧૦ ભેદ ભવનપતિ દેવોં કે હૈં-સો
પૂર્વોક્તરૂપ સે જૈસા વર્ણન સપ્રદેશ અપ્રદેશ કા નારક જીવોં મેં પ્રથમ
ભંગ દ્વિતીયભંગ ઓર તૃતીયભંગદ્વારા કિયા ગયા હૈં ઉસી પ્રકાર કા
સપ્રદેશ અપ્રદેશ કા વર્ણન અસુરકુમાર સે લેકર સ્તનિતકુમાર તક
જાનના ચાહિયે-નિષ્કર્ષ હસકા યહી હૈં-કિ પ્રથમ ભંગ કી અપેક્ષા સમ-
સ્ત સ્તનિતકુમાર સપ્રદેશ હૈં । દ્વિતીયભંગ કી અપેક્ષા સબ નહીં, કિન્તુ
અધિકાંશ સપ્રદેશ હૈં ઓર કોઈ અપ્રદેશ હૈં । તૃતીય ભંગ કી અપેક્ષા

પૂર્વોત્પન્ન જેટલાં નારક જીવો છે તેઓ તો જો, ત્રણ આદિ સમયોથી ત્યાં ઉત્પન્ન
થઈ રહ્યા છે, તેઓ બધાં એક સમયની સ્થિતિવાળા પણ હોય છે, તેથી
તેઓ અપ્રદેશ છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એવો છે કે જેટલાં નારક જીવો
પહેલેથી જ નારકાવસ્થામાં આવી ગયેલા છે તેઓ બધાંસપ્રદેશ છે, પણ જે
જીવોની નારકાવસ્થાનો હજી પ્રારંભ જ થયેલો છે-એટલે કે જે નારકોની
નારકાવસ્થા પ્રારંભ થયાનો પ્રથમ સમય જ ચાલી રહ્યો છે, એવાં જે નારકો
છે તેઓ અપ્રદેશી છે. આ રીતે ત્યાં અધિકાંશ જીવો સપ્રદેશ છે અને અધિ-
કાંશ જીવો અપ્રદેશ છે.

(એવં અસુરકુમારા જાવ થણિયકુમારા) નારકોના જેવું જ કથન અસુર-
કુમારોથી સ્તનિતકુમારો સુધીના દેવો વિષે સમજવું. ભવનપતિ દેવોના અસુર-
કુમાર આદિ ૧૦ ભેદ છે. નારક જીવોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વ વિષેના
ઉપયુક્ત જે ત્રણ ભંગ (વિકલ્પો) કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે અસુરકુમારોથી
લઈને સ્તનિતકુમારો સુધીના દસ ભવનપતિ દેવોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વ
વિષેના પણ ત્રણ ભંગ સમજવા એ ત્રણ ભંગ નીચે પ્રમાણે છે—

યાવત્કરણાત્-નાગકુમારાઃ સુવર્ણકુમારાઃ, વિદ્યુત્કુમારાઃ, અગ્નિકુમારાઃ, દ્વીપકુમારાઃ, ઉદધિકુમારાઃ, દિવકુમારાઃ, પવનકુમારાઃ ' ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ- ' પુઢવિક્કાઙ્ગા ણં મંતે ! કિં સપણ્ણસા, અપણ્ણસા ? ' હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાઃ સ્વલ્લુ જીવાઃ કિમ્ કાલાપેક્ષયા સપ્રદેશાઃ ભવન્તિ ? આહોસ્વિત્ અપ્રદેશા ભવન્તિ ? ભગવાનાહ- ' ગોયમા ! સપણ્ણસા વિ, અપણ્ણસા વિ ' હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિકા જીવાઃ સપ્રદેશા અપિ ભવન્તિ, અપ્રદેશા અપિ ભવન્તિ, બહૂનાં પૂર્વોત્પન્નત્વેન દ્વચાદિ સમયસ્થિતિકાનાં, બહૂનાં ચ ઉત્પદ્યમાનત્વેન એકસમયસ્થિતિકાનાં ચ તેષાં સદ્-

કિતનેક સપ્રદેશ મી હૈં ઓર કિતનેક અપ્રદેશ મી હૈં । યહાં યાવત્ પદ સે (નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિવકુમાર, વાયુકુમાર, ઇન અવશેષ ભવનપતિભેદોં કા પ્રહ્ણ હુઆ હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૃથિવીકાયિક જીવોં કે સપ્રદેશ અપ્રદેશ કે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈં-કિ-(પુઢવિક્કાઙ્ગા ણં મંતે ! કિં સપણ્ણસા, અપણ્ણસા ?) હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જો જીવ હૈં વે કયા સપ્રદેશ હૈં કિ અપ્રદેશ હૈં ? ઇસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન ગૌતમસે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક જીવ (સપણ્ણસા વિ અપણ્ણસા વિ) સપ્રદેશ મી હૈં ઓર અપ્રદેશ મી હૈં । ઇસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ યહાં પૂર્વોત્પન્ન જીવ મી અનેક હૈં ઓર ઉત્પદ્યમાન જીવ મી અનેક હૈં અતઃ પૂર્વોત્પન્ન જીવોં કી અપેક્ષા પૃથિવીકાયિક જીવ સપ્રદેશ હૈં ઓર ઉત્પદ્યમાન પૃથિવીકાયિક

પહેલો ભંગ-“ સમસ્ત ભવનપતિ દેવો સપ્રદેશ છે. ” બીજો ભંગ આ પ્રમાણે છે-“ અધાં ભવનપતિ દેવો સપ્રદેશ નથી, પણ અધિકાંશ સપ્રદેશ છે અને કોઈક અપ્રદેશ છે. ”

હસ ભવનપતિના નામ—(૧) અસુરકુમાર (૨) નાગકુમાર (૩) સુપણ્ણકુમાર (૪) વિદ્યુત્કુમાર (૫) અગ્નિકુમાર (૬) દ્વીપકુમાર (૭) ઉદધિકુમાર (૮) દિક્ષુકુમાર (૯) વાયુકુમાર (૧૦) સ્તનિતકુમાર.

હવે ગૌતમ સ્વામી પૃથ્વીકાયિક જીવોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વના વિષયમાં મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (પુઢવિક્કાઙ્ગા ણં મંતે ! કિં સપણ્ણસા, અપણ્ણસા ?) હે ભદન્ત ! પૃથ્વીકાયિક જીવો સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવો (સપણ્ણસા વિ અપણ્ણસા વિ) સપ્રદેશ પણ હોય છે અને અપ્રદેશ પણ હોય છે. કારણ કે પૃથ્વીકાયોમાં પૂર્વોત્પન્ન જીવ પણ અનેક હોય છે અને નવા ઉત્પન્ન થનારા જીવો પણ અનેક હોય છે. તેથી પૂર્વોત્પન્ન જીવોની અપેક્ષાએ પૃથ્વીકાયિકોને સપ્રદેશ કહ્યા છે, અને ઉત્પદ્યમાન પૃથ્વીકાયિકોની અપેક્ષાએ તેમને અપ્રદેશ

ભાવાત્, ' એવં જાવ-વળસ્સહકાદ્યા ' એવં પૃથિવીકાપિકવદેવ યાવત્-અપ્કા-યિકાઃ, તેજસ્કાયિકાઃ, વાયુકાયિકાઃ, વનસ્પતિકાયિકાઃ અપિ વહવઃ સપ્રદેશાઃ વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ ભવન્તિ, સર્વેપામેકેન્દ્રિયાણામેક એવ મજ્ઞઃ, ઉત્પત્તિમરણવિરહા ભાવાત્ । ' સેસા જહા નેરહ્યા તહા જાવ સિદ્ધા ' શેષાઃ દ્વીન્દ્રિયાદારમ્ય સિદ્ધ-પર્યન્તાઃ જીવાઃ યથા નૈરયિકાઃ અભિલાપત્રયેણ પ્રતિપાદિતાસ્તથૈવ અભિલાપત્રયેણ

જીવોં કી અપેક્ષા વે અપ્રદેશ હૈં-હસીલિયે " સપ્રદેશ ભી ઔર અપ્રદેશ ભી વે હૈં " એસા કહા હૈ । (એવં જાવ વળસ્સહકાદ્યા) પૃથિવીકાયિક જીવોં કી તરહ હી-અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક ઔર વનસ્પ-તિકાયિક જીવોં કે વિષય મેં સપ્રદેશ અપ્રદેશ કી ચર્ચા જાનની ચાહિયે । અર્થાત્ જિસ પ્રકાર સે પૃથિવીકાયિક જીવોં મેં કિતનેક જીવ સપ્રદેશ ઔર કિતનેક અપ્રદેશ હૈં ઁસી પ્રકાર સે યહાં અપ્કાયિકાદિકોં મેં ભી કિતનેક જીવ સપ્રદેશ હૈં ઔર કિતનેક જીવ અપ્રદેશ હૈં । હસ તરહ સે યહાં હન સબ એકેન્દ્રિય જીવોં મેં ઉત્પત્તિમરણ કે વિરહ કે અભાવ સે એક હી ભંગ સપ્રદેશવાલા હોતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । (સેસા જહા નેરહ્યા તહા જાવ સિદ્ધા) શેષ-દ્વીન્દ્રિય જીવોં સે લેકર સિદ્ધોંતક મેં કથન-સપ્રદેશ અપ્રદેશ કા વિવેચન-જૈસા ત્રીન અભિલાપોં દ્વારા પહિલે નારકોં મેં હો ચુકા હૈ-ઁસી પ્રકાર સે જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ પ્રથમ ભંગ સપ્રદેશ, દ્વિતીય ભંગ અપ્રદેશ, તૃતીય ભંગ સપ્રદેશ અપ્રદેશ હસ તરહ સે જાનના ચાહિયે । તથા ચ-દ્વીન્દ્રિય સે લેકર યાવત્ સિદ્ધ-

ઠહાં છે. તે કારણ એવું કહું છે કે " પૃથ્વીકાયિકો સપ્રદેશ પણ છે અને અપ્રદેશ પણ છે. " (એવં જાવ વળસ્સહકાદ્યા) પૃથ્વીકાયિક જીવોના જેવું જ કથન અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવોના વિષ-યમાં પણ સમજવું. એટલે કે જેમ પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં કેટલાક સપ્રદેશ હોય છે અને કેટલાક અપ્રદેશ હોય છે, તેમ અપ્કાયિક આદિમાં પણ કેટલાક જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને કેટલાક અપ્રદેશ હોય છે. આ રીતે અહીં બધાં એકેન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પત્તિ-મરણના વિરહના અભાવે એક જ ભંગ સપ્રદેશ-વાળો થાય છે એમ સમજવું.

(સેસા જહા નેરહ્યા તહા જાવ સિદ્ધા) બાકીના (દ્વીન્દ્રિયથી લઇને સિદ્ધ પર્યન્તના) જીવોના સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનું કથન નારકોના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. નારકોના સપ્રદેશત્વનું કથન ત્રણ આલાપકો (અભિલાપો) દ્વારા આગળ આપવામાં આવ્યું છે. એટલે કે પહેલો ભંગ સપ્રદેશ, બીજો ભંગ અપ્રદેશ અને ત્રીજો ભંગ સપ્રદેશઅપ્રદેશ, આ પ્રકારના ત્રણ ભંગ સમ-

વક્તવ્યાઃ, તથા ચ-દ્વીન્દ્રિયાદયોઽપિ યાવત્-સિદ્ધાઃ કદાચિત્ સર્વેસપ્રદેશાઃ, કદા-
ચિદ્ બહવઃ સપ્રદેશાઃ, એકઃ અપ્રદેશશ્ચ કદાચિત્તુ બહવઃ સપ્રદેશાઃ બહવઃ અપ્રદે-
શાશ્ચ ભવન્તિ, ઉક્તરીત્યા સર્વેપામેષાં વિરહસંભવાત્, એકાદ્યુત્પત્તેશ્ચ, યાવત્કરણાત્
દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિય-પંચેન્દ્રિય-તિર્યગ્યોનિક-મનુષ્ય-વાનવ્યન્તરજ્યો-
તિષિક-વૈમાનિકાઃ સંગ્રાહ્યાઃ । ‘ આહારગાણં જીવ-એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો ’
આહારકાણામ્ આહારક જીવૈકેન્દ્રિયવર્જાસ્ત્રયોમજ્ઞાઃ, જીવપદમ્, એકેન્દ્રિયપૃથિવી-
કાયાદિપદપશ્ચકં ચ વર્જયિત્વા મજ્ઞત્રિકમ્, અયં ભાવઃ-‘જીવો નિયમાત્સપ્રદેશઃ’ इति
જીવે એક એવ મજ્ઞઃ તસ્ય સદા સર્વપ્રદેશત્વાત્ । એકેન્દ્રિયે ‘ સપ્રદેશા અપિ

પર્યન્ત જીવ મી કદાચિત્ સબ સપ્રદેશ હૈં, કદાચિત્ કિતને સપ્રદેશ હૈં
ઔર કોઈ એક જીવ અપ્રદેશ હૈ-ઔર કદાચિત્ અનેક સપ્રદેશ હૈં ઔર
અનેક અપ્રદેશ હૈં । इसका कारण यह है कि यहां पर इन सब का विरह
संभवित है । इस तरह यहां पर ये तीन भंग हॆं ऐसा जानना चाहिये
यहां यावत् पद से-तेन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक, मनुष्य,
वानव्यन्तर, ज्योतिषिक और वैमानिक इन सब का संग्रह हुआ है ।
(आहारगाणं जीव एगिंदियवज्जो तियमंगो) एक जीवपद को और
एकेन्द्रिय के पांच पद को छोड़कर आहारकों के तीन भंग होते हैं ।
जीवपद को छोड़कर कहने का भाव यह है कि जीव नियम से सप्रदेश
होता है । इसलिये जीव में एक ही भंग है-सप्रदेश ही होने का कारण
उसकी अनादिता और अनन्तकालतकस्थितिमत्ता है । तथा एकेन्द्रिय
के पांचपद को छोड़कर कहने का भाव यह है कि एकेन्द्रिय जीवों में

જવા. એટલે કે (૧) દ્વીન્દ્રિયથી લઈને સિદ્ધ પર્યન્તના બધા જીવો પણ ક્યારેક
પ્રદેશયુક્ત હોય છે. (૨) ક્યારે કેટલાક જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને કેટલોક
જીવ અપ્રદેશ હોય છે. અને ક્યારેક અનેક સપ્રદેશ હોય છે અને અનેક
અપ્રદેશ હોય છે. તેનું કારણ એ છે કે આ પર્યાયોમાં, એ સૌનો વિરહ
સંભવિત છે. આ રીતે તેમના ત્રણ ભંગ (વિકલ્પ) સમજવા.

અહીં ‘ જાવ ’ (પર્યન્ત) પદથી તેન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંગો
મનુષ્ય, વાનવ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે.

(આહારગાણં જીવ એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) એક જીવ પદને અને
એકેન્દ્રિયના પાંચ પદને છોડીને બાકીના આહારક જીવોના ત્રણ ભંગ થાય
છે. જીવ પદને છોડવાનું કારણ એ છે કે જીવ નિયમથી જ સપ્રદેશ હોય છે.
તેથી જીવમાં એક જ ભંગ છે-જીવને સપ્રદેશી કહેવાનું કારણ એ છે કે જીવ
અનાદિ છે અને તેની સ્થિતિ અનંતકાળની હોય છે. એકેન્દ્રિયના પાંચ પદોને

અપ્રદેશા અપિ ' ઇત્યેક એવ મજ્ઞઃ તત્ર-ઉત્પત્તિમરણવિરહાભાવાત્, અત એવોક્તમ્
જીવૈવેન્દ્રિયવર્જ મજ્ઞત્રિકમિતિ । તથાહિ ' સપ્રદેશાઃ૧, ' સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ૨
' સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ૩ ઇતિ મજ્ઞત્રયમ્, સિદ્ધપદં તત્ર ન વક્તવ્યં, તેપામનાહાર-
કત્વાત્ । તથાહિ-આહારકપદવિશેષિતૌ એકત્વબહુત્વવિષયકદ્વંદ્વકૌ અધસ્તન
પ્રદર્શિતરીત્યા વેદિતવ્યૌ, તત્ર પ્રથમમ્ એકત્વદ્વંદ્વકાભિલાપમાહ-'આહારે ગં મંતે ।

ઉત્પત્તિ ઓર મરણ કે વિરહ કા અભાવ રહતા હૈં હસ કારણ ડસમેં
“ સપ્રદેશા અપિ અપ્રદેશા અપિ ” એસા એક હી મંગ-તીસરા હી મજ્ઞ
બનતા હૈં । હસી કારણ “ જીવૈકેન્દ્રિયવર્જ મજ્ઞત્રિકમ્ ” એસા સૂત્રકાર
ને કહા હૈં । આહારક જીવોં મેં મજ્ઞત્રિક હસ પ્રકાર સે હૈં-(૧) આહારક
જીવ સપ્રદેશ હોતે હૈં એસા યહ પ્રથમ મંગ હૈં । “ સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ
કિતનેક પૂર્વોત્પન્ન અહારક જીવ સપ્રદેશ હોતે હૈં ઓર કોઈ એક નયા
ઉત્પદ્યમાન આહારક જીવ અપ્રદેશ હોતા હૈં । યહ દ્વિતીય મંગ હૈં ।
“ સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ” કિતનેક પૂર્વોત્પન્ન આહારક જીવ સપ્રદેશ
મી હોતે હૈં ઓર કિતનેક ઉત્પદ્યમાન આહારક જીવ અપ્રદેશ મી હોતે
હૈં, યહ તૃતીયમજ્ઞ હૈં । “ સિદ્ધપદંત્વત્ર ન વક્તવ્યમ્ ” કા તાત્પર્ય યહ
હૈં કિ સિદ્ધ જીવ અનાહારક હોતે હૈં હસ કારણ યહાં ડન્હેં ગ્રહણ નહીં
કિયા ગયા હૈં । હસ વિષય મેં વિશેષરૂપ સે સ્પષ્ટીકરણ હસ પ્રકાર સે
હૈં-આહારક પદ સે વિશેષિત હુએ દો દ્વંદ્વક કિ જો એક આહારક જીવ

છોડવાનું કારણ એ છે કે એકેન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પત્તિ અને મરણના વિરહનો
અભાવ રહે છે, તે કારણે તેમનો (સપ્રદેશા અપિ અપ્રદેશા અપિ) એવો
એક જ ભંગ-ત્રીનો ભંગ જ બને છે. તે કારણે સૂત્રકારે એવું કહ્યું છે કે
(જીવૈકેન્દ્રિયવર્જ મજ્ઞત્રિકમ્) એક જ પદને અને એકેન્દ્રિયને છોડીને
ખાકીના આહારક જીવોના ત્રણ ભંગ થાય છે તે ત્રણ ભંગ નીચે પ્રમાણે છે-

(૧) આહારક જીવો સપ્રદેશ હોય છે. (૨) (સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ)
કેટલાક પૂર્વોત્પન્ન આહારક જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને કેટલાક નવો ઉત્પન્ન
થયેલો આહારક જીવ અપ્રદેશ હોય છે. (૩) “ સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ” કેટલાક
પૂર્વોત્પન્ન આહારક જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને કેટલાક નવા ઉત્પન્ન થતા
આહારક જીવો અપ્રદેશ હોય છે. (સિદ્ધપદંત્વત્ર ન વક્તવ્યં) સિદ્ધ જીવ અના-
હારક હોય છે, તે કારણે ઉપર્યુક્ત આહારક જીવોમાં તેમનો સમાવેશ થતો
નથી. આ વિષયનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે-

જીવે કાલાએસેણં કિં સપએસે, અપએસે? ગોયમા! સિય સપએસે, સિય અપએસે' ઇત્યાદિ । ' આહારકઃ સ્વલુ મદન્ત । જીવઃ કાલાદેશેન કિં સપ્રદેશઃ? અપ્રદેશઃ? ગૌતમ ! સ્યાત્ સપ્રદેશઃ, સ્યાત્ અપ્રદેશઃ, તત્ર યદા વિગ્રહગતૌ કેવલિસમુદ્ધાતે વા યો જીરોઽનાહારકો ભૂત્વા પુનરાહારકત્વં પ્રાપ્નોતિ તદા સં આહારકત્વપ્રાપ્તિ-પ્રથમસમયે અપ્રદેશઃ, દ્વચાદિમયે તુ સપ્રદેશો મત્તિ, ઉપર્યુક્તેકત્વાભિલાપઃ સર્વે-ષ્વપિ સાદિભાવેષુ બોધ્યઃ, અનાદિભાવેષુ તુ ' નિયમા સપએસે ' ત્તિ ' નિયમાત્

और अनेक आहारक जीवों की अपेक्षा से कहे गये हैं वे इस प्रकट की गई रीतिके अनुसार हैं—उनमेंसे एक आहारक जीव की अपेक्षासे प्रथम दण्डक “आहारए णं भन्ते । जीवे कालाएसेणं किं सपएसे । अपएसे गोयमा । सिय सपएसे सिय अपएसे ” इत्यादि यह है—गौतम ने प्रश्न किया—कि हे भदन्त । आहारक जीव काल की अपेक्षा सप्रदेश है कि अप्रदेश है ? इसका उत्तर प्रश्नने “ कदाचित् वह सप्रदेश है और कदा-चित् वही अप्रदेश है इत्यादिरूप से दिया—जीव जब विग्रहगति में अथवा केवलिसमुद्धानमें अनाहारक होकर पुनः आहारक अवस्थावाला बनता है, उस समय वह आहारक अवस्था प्राप्त करने के प्रथम समय में अप्रदेश है और जब वही जीव द्व्यादिसमयों में वर्तमान होता है तब वह सप्रदेश है, उपर्युक्त एकत्व विषयक अभिलाप समस्त सादि-

આહારક જીવોને આધારે જે દંડક કહ્યા છે. એક દંડક એક આહારક જીવની અપેક્ષાએ કહ્યું છે અને બીજું દંડક અનેક આહારક જીવોની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. તે બન્ને દંડકો નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે છે—આહારક જીવની અપેક્ષાએ પ્રથમ દંડક આ પ્રમાણે છે—(આહારए णं भन्ते । जीवे कालाएसेणं किं सपएसे अपएसे ? गोयमा । सिय सपएसे सिय अपएसे) ઇત્યાદિ

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! આહારક જીવ કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! ક્યારેક તે સપ્રદેશ હોય છે અને ક્યારેક એ જ અપ્રદેશ હોય છે. જીવ જ્યારે વિગ્રહ ગતિમાં અથવા કેવલિ સમુદ્ધાતમાં અનાહરક થઈને ફરીથી આહારક અવસ્થામાં આવે છે, ત્યારે આહારક અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાના પ્રથમ સમયે તે અપ્રદેશ હોય છે, અને જ્યારે એ જ જીવ જે ત્રણ આદિ સમયો સુધી એ જ અવસ્થામાં રહે છે, ત્યારે તે સપ્રદેશ હોય છે ઉપર્યુક્ત એકત્વ વિષયક અભિલાપ (આલાપક) સમસ્ત સાદિ લાવો-

સપ્રદેશઃ ' ઇતિ વાચ્યમ્ । બહુત્વદણ્ડકાભિલાપસ્ત્વેવં બોધ્યઃ—'આહારયાણં મંતે !
જીવા કાલાએસેણં અપેસા ? ગોયમા ! સપેસા વિ, અપેસા વિ ' ત્તિ ' આહાર-
રકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! જીવાઃ કાલાદેશેન કિં સપ્રદેશાઃ ? અપ્રદેશાઃ ? ગૌતમ !
સપ્રદેશા અપિ, અપ્રદેશા અપિ ' ઇતિ, તત્ર વહૂનામાહારકત્વેનાવસ્થિતત્ત્વાત્ સપ-
દેશત્વમ્, વહૂનાં ચ વિગ્રહગતેરનન્તરં પ્રથમસમયે આહારકત્વસંભવેન આહારકા-
ણામ્ અપ્રદેશત્વં ચ બોધ્યમ્ । એવં પૃથિવ્યાદયોઽપિ વક્તવ્યાઃ, નૈરયિકાદયસ્તુ

માર્ગોં મેં જાનના ચાહિયે ઓર અનાદિમાર્ગોં મેં તો “ નિયમા સપેસે
ત્તિ ” નિયમ સે આહારક અવસ્થાવાલા પૂર્વોત્પન્ન જીવ સપ્રદેશ હી હૈ
એસા જાનના ચાહિયે । બહુત્વ બહુવચન વિષયક દણ્ડાભિલાપ એસા હૈ
(આહારયાણં મંતે ! જીવા કાલાએસેણં કિં સપેસા, અપેસા ? ગોય-
મા ! સપેસા વિ અપેસા વિ ત્તિ) ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ
કિં મદન્તઃ અનેક આહારક જીવ કાલ કી અપેક્ષા સે કયા સપ્રદેશ હૈ
કિં અપ્રદેશ હૈ ? હસકા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈ કિં હે ગૌતમ !
અનેક આહારક જીવ સપ્રદેશ મો હૈ ઓર અપ્રદેશ મો હૈ । અર્થાત્
પૂર્વોત્પન્ન જિતને મો આહારક જીવ હૈ વે સબ તો સપ્રદેશ હૈ ઓર વિગ્ર-
હગતિ સે નિકલ કર જબ અનેક જીવ આહારક અવસ્થાવાલે બનતે હૈ
તય વે પ્રથમ સમય મેં અપ્રદેશ હૈ । ક્યોં કિં પ્રથમ સમય મેં વે અના-
હારક નહીં રહતે હૈ—આહારક હી હોતે હૈ । હસી તરહ સે પૃથિવ્યાદિકોં
કો મો જાનના ચાહિયે, અર્થાત્ જો આહારક જીવ પૃથિવ્યાદિકરૂપ એકે-

ને જ લાગુ પડે છે એમ સમજવું, અનાદિ ભાવોમાં તો (નિયમા સપેસે ત્તિ)
આહારક અવસ્થાવાળો પૂર્વોત્પન્ન જીવ નિયમથી જ સપ્રદેશ છે એમ સમજવું.

બહુત્વ (બહુવચન) વિષયક અભિલાપ નીચે પ્રમાણે છે—(આહારયાણં
મંતે ! જીવા કાલાએસેણં કિં સપેસા, અપેસા ? ગોયમા ! સપેસા વિ
અપેસા વિ ત્તિ) ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે હે
મદન્ત ! આહારક એવો કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ હે ગૌતમ ! અનેક
આહારક એવો સપ્રદેશ પણ હોય છે અને અપ્રદેશ પણ હોય છે. ” કહેવાનું
તાત્પર્ય એ છે કે પૂર્વોત્પન્ન જેટલાં આહારક એવો છે તેઓ તો સપ્રદેશ છે,
પણ વિગ્રહગતિમાંથી નીકળીને જ્યારે અનેક એવો આહારક અવસ્થાવાળો
બને છે, ત્યારે તેઓ પ્રથમ સમયે અપ્રદેશ હોય છે, કારણ કે પ્રથમ સમયે
તેઓ અનાહારક રહેતા નથી—આહારક જ હોય છે. એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાય

વિકલ્પત્રયેણ વાચ્યાઃ, તથાહિ—‘ આહારયાણં મંતે ! નેરઙ્ગ્યા જીવા કાલાએસે ણં કિં સપણ્સા, અપણ્સા ? ગોયમા ! સઘ્વે વિ તાવ હોજ્જા સપણ્સા, અહવા સપ-
ણ્સા ય અપણ્સે ય, અહવા સપણ્સા ય અપણ્સા ય ’ ત્તિ ‘ આહારકાઃ સ્વલુ મદ-
ન્ત ! નૈરયિકાઃ જીવાઃ કાલાદેશેન કિં સપ્રદેશાઃ ? અપ્રદેશા વા ? ગૌતમ ! સર્વે
પિ તાવત્ ભવન્તિ સપ્રદેશાઃ, અથવા સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ, અથવા સપ્રદેશાશ્ચ અપ્ર-
દેશાશ્ચ’ ઇતિ, એતદભિપ્રાયેણોક્તમ્—‘ આહારગાણં જીવ-ર્ણિદિયવજ્જો તિયમંગો ’

ન્દ્રિય અવસ્થાવાળે હૈં વે પૂર્વોત્પન્ન રૂપ સે સપ્રદેશ હૈં ઓર વિગ્રહગતિ સે
નિકલકર જબ વે આહારકરૂપ સે એકેન્દ્રિય અવસ્થાવાળે બનતે હૈં ઉસ
સમય પ્રથમ સમય મેં આહારક હોને કે કારણ વે અપ્રદેશ હૈં । નૈરયિક
આદિ જીવોં કો તો તોન વિકલ્પોં દ્વારા હસ પ્રકાર સે કહના ચાહિયે—
(આહારયા ણં મંતે ! નેરઙ્ગ્યા જીવા કાલાએસેણં કિં સપણ્સા અપણ્સા
ગોયમા ! સઘ્વે વિ તાવ હોજ્જા સપણ્સા, અહવા-સપણ્સાય અપણ્સે ય
અહવા-સપણ્સા ય, અપણ્સા ય) ગૌતમ ને જબ પ્રશ્ન સે એસા પૂછા કિ
હે મદન્ત ! જો આહારક નારક જીવ હૈં વે કાલકી અપેક્ષા કયા સપ્રદેશ
હૈં ? યા અપ્રદેશ હૈં ? તથ હસકા ઉત્તર પ્રશ્નને ઉન્હેં એસા દિયા કિ ગૌત-
મ ! આહારક અવસ્થાવાળે જિતને મી પૂર્વોત્પન્ન નારક જીવ હૈં વે સબકે
સબ મી સપ્રદેશ હૈં । અથવા-ઉનમેં કિતનેક સપ્રદેશ હૈં ઓર કોઈ એક
અપ્રદેશ હૈ અથવા-કિતનેક સપ્રદેશ હૈં ઓર કિતનેક અપ્રદેશ હૈં । હસી

આદિના વિષયમાં પણ સમજવું. એટલે કે જે આહારક હોવો પૃથ્વીકાય
આદિ એકેન્દ્રિય અવસ્થાવાળા હોય છે, તેઓ પૂર્વોત્પન્નરૂપે સપ્રદેશ હોય છે,
પણ વિગ્રહ ગતિમાંથી નીકળીને જ્યારે તેઓ આહારક રૂપે એકેન્દ્રિય અવ-
સ્થાવાળા બને છે, ત્યારે પ્રથમ સમયે આહારક હોવાને કારણે તેઓ અપ્રદેશ
હોય છે. નારક આદિ હોવાના વિષયમાં આ પ્રમાણે ત્રણ વિકલ્પ (ભંગ)
સમજવા—(આહારયા ણં મંતે ! નેરઙ્ગ્યા જીવા કાલાએસેણં કિં સપણ્સા અપણ્સા ?)
(ગોયમા ! સઘ્વે વિ તાવ હોજ્જા સપણ્સા, અહવા-સપણ્સા ય અપણ્સા ય,
અહવા-સપણ્સા ય અપણ્સા ય) ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ન—“ હે ભદ્રન્ત ! આહારક
નારક હોવો કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશક કે અપ્રદેશ છે ? ” તેનો ઉત્તર
આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ હે ગૌતમ ! આહારક અવસ્થાવાળા જેટલાં
પૂર્વોત્પન્ન નારક હોવા છે તેટલાં અધાં સપ્રદેશ છે. અથવા તેમનામાંથી કેટલાક
સપ્રદેશ છે અને કેટલાક અપ્રદેશ છે. અથવા કેટલાક સપ્રદેશ છે. અને કેટ-

તિ । એવમ્ અનાહારકપદવિશેષિતાવપિ એકત્વ-વહુત્વ-વિષયકદણ્ડકો વિજ્ઞેયો
તત્ર વહુત્વદણ્ડકાલાપકે વિશેષં મૂલે વક્ષ્યતિ, સમ્પતિ એકત્વદણ્ડકાલાપકવિ-
ષયે ઉચ્યતે-અનાહારકો વિગ્રહગત્યાપન્નઃ । સમુદ્ઘાતકેવલી, અયોગી સિદ્ધો વ
અનાહારકત્વપ્રથમસમયે અપ્રદેશઃ, દ્વિતીયાદિમયે તુ સપ્રદેશો વેદિતઃ ।

અથ અનાહારકવહુત્વદણ્ડકે પ્રતિપાદયિતુમાદ-અનાહારગાણં જીવ એગિદિય
વજ્જા છબ્ભંગા એવં માણિયવ્વા ' અનાહારકાણાં જીવાનાં જીવૈકેન્દ્રિયવર્જાઃ સમુ

અભિપ્રાય કો લેકર “ આહારગાણં જીવએગિદિયવજ્જો તિયમંગા ” સૂત્ર-
કાર ને એસા કહ્યા હૈ કિ એક જીવ પદ કો ઓર એકેન્દ્રિય કે પાંચ
પદોં કો છોડકર આહારક જીવોં કે ત્રીન ભંગ કહે ગયે હૈં । હસી
તરહ સે અનાહારક પદ સે વિશેષિત કરકે અનાહારક જીવોં કે ભંગ
એક વચન ઓર વહુ વચન કી વિવક્ષા સે દો દણ્ડક કહના ચાહિયે
વહુત્વદણ્ડક મેં-વહુત અનાહારક જીવ વિષયક દ્વિતીય દણ્ડક મેં-
“ કયા વિશેષતા હૈ ? ” યહ યાત તો સૂત્રકાર સ્વયં હી મૂલપાઠ મેં પ્રકટ
કરેંગે યહાં તો હમ એકત્વદણ્ડક કે આલાપ કે વિષય મેં કહતે હૈં-જો
હસ પ્રકાર સે હૈ-વિગ્રહગતિ મેં રહા હુઆ જીવ, સમુદ્ઘાતગતકેવલી
અયોગી એવં સિદ્ધ-યે સર્વ અનાહારક હોતે હૈં । સો યે સર્વ જબ અના-
હારક અવસ્થા કે પ્રથમ સમય મેં રહતે હૈં, તત્ત્વ તો અપ્રદેશ કહે ગયે હૈં
ઓર જબ યે દ્વિતીય આદિ સમયોં મેં રહતે હૈં, તત્ત્વ સપ્રદેશ કહે ગયે હૈં
અનાહારક કે વહુત્વદણ્ડક મેં જો વિશેષતા હૈં ઉસે પ્રકટ કરનેકે લિયે
સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ-(અનાહારગાણં જીવ-એગિદિયવજ્જા છબ્ભંગા એવં

લાક અપ્રદેશ છે. એ જ વાતને ધ્યાનમાં રાખીને સૂત્રકારે કહ્યું છે કે
“ આહારગાણં જીવએગિદિયવજ્જો તિયમંગો ” એક જીવપદને છોડીને તથા એકે-
ન્દ્રિયનાં પાંચ પદોને છોડીને બાકીના આહારક જીવોના ત્રણ ભંગ કહ્યા છે.” એ
જ પ્રમાણે અનાહારક જીવોના પણ એકવચન અને બહુવચનની વિવક્ષાથી બે દંડક
કહેવા જોઈએ. બહુવચનવાળા દંડકમાં (અનેક અનાહારક જીવો વિષેના બીજા
દંડકમાં) શી વિશેષતા છે તે સૂત્રકારે મૂળ સૂત્રપાઠમાં આગળ બતાવ્યું છે,
અહીં તો એકત્વદંડકના આલાપક વિષે નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે છે.
વિગ્રહગતિમાં રહેલા જીવ, સમુદ્ઘાત કેવલી, અયોગી અને સિદ્ધ અનાહારક
હોય છે. તેઓ જ્યારે અનાહારક અવસ્થાના પ્રથમ સમયમાં રહેલા હોય છે,
ત્યારે તો અપ્રદેશ જ કહેવાય છે, પણ જ્યારે તેઓ તે અવસ્થાના, બીજા,
ત્રીજા આદિ સમયોમાં રહેલા હોય છે, ત્યારે તે સપ્રદેશ કહેવાય છે.

હવે સૂત્રકાર અનાહારક જીવોના બહુત્વદંડકમાં જે વિશેષતા રહેલી છે
તે પ્રકટ કરતા કહે છે—“ અનાહારગાણં જીવ - એગિદિયવજ્જા છબ્ભંગા એવં

ચયજીવપદવત્, એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપञ्ચકપદં ચ વર્જયિત્વા પદ્મજ્ઞાઃ: एवं वक्ष्य-
माणप्रकारेण भणितव्याः वक्तव्याः जीवपदे, एकेन्द्रियपदे च ‘ सपएसा य अप-
एसा य ’ ‘ सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च इत्येवंरूप एको भङ्गो बोध्यः, वहूनां विग्रह-
गत्यापन्नानां सप्रदेशानाम् अप्रदेशानां च सद्भावात् । अथ तानेव पद्मज्ઞાનાહ-
‘ સપએસા વા ૧, અપએસા વા ૨, અહવા સપએસે ય અપએસે ય ૩, અહવા સપ-
એસે ય, અપએસા ય ૪, અહવા સપએસા ય અપએસે ય ૫ અહવા સપએસા ય,
અપએસાય ૬ ’ સપ્રદેશા વા ૧, અપ્રદેશા વા ૨, અથવા સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૩
અથવા સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૪, અથવા સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૫ અથવા સપ્રદેશશ્ચ
અપ્રદેશશ્ચ ૬ અનાહારકા જીવા ભવન્તિ । આઘૌ તત્ર દ્વૌ બહુવચનાન્તૌ, તૃતીયશ્ચૈક

भाणियव्वा) अनाहारक जीवों के छहभंग, जीवपद को और एकेन्द्रिय
पृथिवी आदिकों के पांच पदों को छोड़कर के इस प्रकार से कहते हैं-
जीवपद में और एकेन्द्रियपद में ‘ सपएसा य अपएसा य ’ ‘ सप्रदेशाः ’
और ‘ अप्रदेशाः ’ ऐसा एक ही भंग होता है-क्यों कि वहां पर विग्रहगति
में रहे हुए अनेक जीव द्वितीयादि समय वाले होने के कारण सप्रदेश
होते हैं अनेक जीव प्रथम समय वर्ती होने के कारण अप्रदेश होते हैं ।
अल्पतर नैरयिकों का अल्पतर भवनपतियों का तथा अल्पतर दो इन्द्रिय
आदिकों का उत्पाद होता है सो इनमें एक दो आदि अनाहारक होते
हैं-इसी कारण यहाँ छह भंग हैं-वे छह भंग इस प्रकार से हैं-“ सप-
एसा वा १, अपएसा वा २, अहवा-सपएसे य, अपएसे य ३, अहवा-
सपएसे य, अपएसा य ४, अहवा-सपएसा य अपएसे य ५, अहवा-

भाणियव्वा ” એક જીવ પદને અને એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ પદને
છોડીને બાકીના અનાહારકોના બે ભંગ (વિકલ્પ) થાય છે. જીવપદમાં અને
એકેન્દ્રિય પદમાં “ સપએસા ય અપએસા ય ” “ સપ્રદેશ પશુ હોય છે અને
અપ્રદેશ પશુ હોય છે ” એવો એક જ ભંગ થાય છે. કારણ કે ત્યાં વિગ્રહ
ગતિમાં રહેલા જીવો દ્વિતીય આદિ સમયવાળા હોવાને કારણે સપ્રદેશ હોય
છે, અને અનેક જીવ પ્રથમ સમયમાં વર્તમાન હોવાને લીધે અપ્રદેશ હોય
છે. અલ્પતર ભવનપતિઓનો તથા દ્વીન્દ્રિય આદિ કેનો ઉત્પાદ થાય છે, તેથી
તેઓમાં એક, બે આદિ અનાહારક હોય છે. તે કારણે અહીં નીચે પ્રમાણે છ
ભંગ (વિકલ્પ) થાય છે-(૧) સપએસા વા, (૨) અપએસા વા (૩) અહવા-સપએસે
ય અપએસે ય, (૪) અહવા-સપએસે ય અપએસા ય, (૫) અહવા-સપએસા ય અપ-
એસે ય, (૬) અહવા-સપએસા ય અપએસાય ” આ છ ભંગમાંથી પહેલો અને
પીછો ભંગ બહુવચનાન્ત છે, અને ત્રીજો, એક વચનવાળો છે. ચોથો અને

વચનાન્તઃ, એકવચન- વહુવચનસંયોગાત્ દ્વૌ ચતુર્થેષ્ચભૌ , પઠો મજ્ઞો વહુ-
વચનાન્તઃ ૬ । ઇતિ । તત્ર સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૧, ઇત્યેવંરૂપં કેવલૈકવચન-
ગર્ભિતોમજ્ઞોઽત્ર ન સંભવતિ વહુત્વસ્યાધિકારાત્ । એવં ચ નૈરયિકાણાં ભવન-
પતીનાં દ્વીન્દ્રિયાદીનાં ચ અલ્પતરાણામુત્પત્તેઃ એકદ્વયાદીનામ્ અનાદારકાણાં
ભાવાત્ ઉપર્યુક્તાઃ પદ્ મજ્ઞાઃ ભવન્તીતિ, ‘ સિદ્ધેર્હિં તિયમંગો ’ સિદ્ધેષુ ત્રયો
મજ્ઞાઃ - કદાચિત્ સર્વે સિદ્ધાઃ સપ્રદેશાઃ ૧, કદાચિત્ વહવઃ સપ્રદેશાઃ એકઃ
અપ્રદેશશ્ચ ૨, કદાચિત્ વહવઃ સપ્રદેશાઃ વહવઃ અપ્રદેશશ્ચ ભવન્તિ ૩, સપ્રદેશપદસ્ય
વહુવચનાન્તસ્યૈવ સિદ્ધેષુ સંભવાત્ । ‘ ભવસિદ્ધિયા, અભવસિદ્ધિયા જહા ઓહિયા ’
ભવસિદ્ધિકાઃ ભવ્યાઃ, અભવસિદ્ધિકાઃ અભવ્યાશ્ચ જીવાઃ યથા ઔધિકાઃ સામાન્ય
જીવાસ્તથા જ્ઞાતવ્યાઃ, તથાહિ ઔધિકદણ્ડદ્વયવત્ એતેપાં ભવસિદ્ધિકાનામ્ અભવ-

સપ્રદેશા ય અપ્રદેશા ય ” । इनमें दो भंग प्रथमभंग और द्वितीयभंग
ये बहुवचनान्त हैं तीसरा एक वचनान्त है और शेष २ भंग-४था पांचवां
ये एकवचन और बहुवचन के संयोग से होते हैं । और छद्वा बहुवचनान्त
है । (सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च) ऐसे केवल एकवचनगर्भित भंग यहां नहीं
हैं । (कारण किय हां पर बहुवचनका अधिकार है । (सिद्धेर्हिं तियमंगो)
सिद्धोंमेंतीनभंग होते हैं-“ कदाचित् समस्त सिद्ध सप्रदेश होते हैं ? ”
कदाचित् अनेक सिद्ध सप्रदेश होते हैं और कोई एक सिद्ध अप्रदेश होता
है २, कदाचित् अनेक सिद्ध सप्रदेश होते हैं और कदाचित् अनेक सिद्ध
अप्रदेश होते हैं ” इस प्रकार से ये तीन भंग हैं । यहां पर जो सप्रदेश
पद है वह बहुवचनान्त ही है ‘भवसिद्धिया अभवसिद्धिया, जहा ओहिया’
भवसिद्धिक-भव्य, अभवसिद्धिक-अभव्य, ये दोनों जीव सामान्य
(समुच्चय) जीव की तरह से जानना चाहिये-अर्थात् सामान्य जीव के
दण्डक की तरह भवसिद्धिक और अभवसिद्धिक इन दोनों में से प्रत्येक

પાંચમો ભંગ એકવચન અને બહુવચનના સંયોગથી બનેલ છે. અને છઠ્ઠો ભંગ
બહુવચનવાળો છે. “ સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ” એવો એકવચનદર્શક ભંગ અહીં
સંભવિત નથી કારણ કે અહીં બહુવચનનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. “સિદ્ધર્હિં તિય
મંગો ” સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે-(૧) ક્યારેક સમસ્ત સિદ્ધ સપ્રદેશ હોય
છે,(૨) ક્યારેક અનેક સિદ્ધસપ્રદેશ હોય છે અને કેટલક સિદ્ધ અપ્રદેશ હોય છે.
(૩) ક્યારેક અનેક સિદ્ધ સપ્રદેશ હોય છે અને અનેક સિદ્ધ અપ્રદેશ હોય છે,
આ રીતેસિદ્ધ પદને અનુલક્ષીને ત્રણ ભંગ થાય છે અહીં જે સપ્રદેશ પદ છે તે
બહુવચનમાં જ વપરાયું છે તેમ સમજવું. “ભવસિદ્ધિયા, અભવસિદ્ધિયા, જહા
ઓહિયા ” ભવસિદ્ધિક (ભવ્ય) અભવસિદ્ધિક (અભવ્ય) એ બંને જીવના
વિષયમાં સામાન્ય જીવ જેવું જ કથન સમજવું. એટલે કે સામાન્ય જીવના

સિદ્ધિકાનાં અમવ્યાનાં મુક્તિગમનરહિતાનામ્ ચ પ્રત્યેકમ્ એકત્વવહુત્વ-
વિષયકતયા દણ્ડકદ્વયં બોધ્યમ્, તત્ર ચ મવ્યોઽમવ્યો વા જીવો નિયમાત્
સપ્રદેશઃ । એવં વહુત્વેઽપિ મવ્યા અમવ્યા વા નિયમાત્ સપ્રદેશાઃ, નૈરયિ-
કાદિસ્તુ મવ્યોઽમવ્યો વા સપ્રદેશઃ, અપ્રદેશો વા, વહવસ્તુ મવ્યા અમવ્યા
વા જીવાઃ સપ્રદેશા એવ । નૈરયિકાદ્યાસ્તુ વહવો મવ્યા અમવ્યા વા મજ્જ-
ત્રયવન્તઃ—સર્વે સપ્રદેશા એવ કદાચિદ્ ભવેયુઃ ૧ કદાચિદ્ વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ,
એકઃ અપ્રદેશાશ્ચ ૨, કદાચિદ્ વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ,
ભવન્તિ ૩, ઇતિભાવઃ । એકેન્દ્રિયાઃ પુનર્મવ્યા અમવ્યા વા પૃથિવીકાયિકાદયઃ

કે દો દણ્ડક હૈં । इनमें कोई एक मव्य और कोई एक अमव्य जीव
नियम से सप्रदेश होता है । यह एकवचनवाला दण्डक है । इसी तरह
से बहुवचनान्त मव्य और अमव्य भी नियम से सप्रदेश होते हैं ।
नैरयिक आदिकों में जो कोई एक मव्य अथवा अमव्यजीव है वह तो
सप्रदेश अथवा अप्रदेश होता है । अनेक मव्य अथवा अनेक अमव्य
जीव सप्रदेश ही होते हैं । नैरयिक आदिकों में जो अनेक मव्य अथवा
अमव्य जीव हैं, वे तीनभंग वाले होते हैं । कदाचित् सब सप्रदेश ही
होते हैं १, कदाचित् अनेक सप्रदेश होते हैं और कोई एक अप्रदेश
होता है २, कदाचित् अनेक सप्रदेश होते हैं और कदाचित् अनेक
अप्रदेश होते हैं ३ । एकेन्द्रियपृथिवीकायिक आदि जीवों में जो मव्य
अथवा अमव्य जीव हैं वे “ सप्रदेश और अप्रदेश होते हैं ” इस तरह

દંડકના જેવાં જ લવસિદ્ધિકના બે દંડક અને અલવસિદ્ધિકના બે દંડક સમ-
જવા. તેમાંનો એકવચનવાળો અલિલાપ બતાવે છે કે કોઈક લવ્ય જીવ અને
કોઈક અલવ્ય જીવ નિયમથી સપ્રદેશ હોય છે. બહુવચનવાળો અલિલાપ એ
બતાવે છે કે અનેક લવ્ય જીવો અને અનેક અલવ્ય જીવો સપ્રદેશ અથવા
અથવા અપ્રદેશ હોય છે.

નારક આદિકોમાં કોઈક લવ્ય અથવા અલવ્ય જીવ સપ્રદેશ અથવા
અપ્રદેશ હોય છે. અનેક લવ્ય અથવા અનેક અલવ્ય જીવો સપ્રદેશજ હોય છે.
નૈરયિક આદિકોમાં જે અનેક લવ્ય અથવા અલવ્ય જીવ છે, તેઓ ત્રણ ભંગ
વાળા હોય છે—(૧) ક્યારેક બધાં સપ્રદેશ જ હોય છે, (૨) ક્યારેક અનેક
સપ્રદેશ હોય છે અને કોઈક અપ્રદેશ જ હોય છે, (૩) ક્યારેક અનેક સપ્ર-
દેશ હોય છે અને ક્યારેક અનેક અપ્રદેશ હોય છે તથા એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય
આદિ જીવોમાં જે લવ્ય અથવા અલવ્ય જીવો હોય છે તેઓ “ સપ્રદેશ
અને અપ્રદેશ હોય છે.” આ રીતે તેમને એક જ ભંગવાળા કહ્યા છે. અહીં

સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ, इति एकमङ्गवन्त एव । सिद्धपदं तत्र न वक्तव्यम्
 सिद्धानां भव्याभव्यत्वविशेषणानुपलब्धेः । ‘ णोभवसिद्धिय-णोअभवसिद्धिग-
 जीवसिद्धेहिं तियमंगो ’ नो भवसिद्धिक-नो अभवसिद्धिक-जीव सिद्धयोस्त्रयो
 भङ्गा वेदितव्याः, तथाहि-एतद् नोभवसिद्धिक नोअभवसिद्धिक विशेषणविशि-
 ष्टम् उपर्युक्तजीवसिद्धदण्डकद्वयं पठितव्यम् एकत्वामिलापाकारश्चेत्थम्-‘ णोभव-
 सिद्धिय-णोअभवसिद्धिएणं भंते ! जीवे किं सपएसे, अपएसे ? गोयमा !
 सिय सपएसे सिय अपएसे ’ इत्यादि । एवं बहुत्वदण्डकालापोऽपि वक्तव्यः,

કે યે એક મંગવાલે હી કહે ગયે હૈં । યહાં ભવ્ય અભવ્ય કે પ્રકરણ મેં
 સિદ્ધપદ નહીં કહનાં ચાહિયે-કયોંં કિ સિદ્ધોંં મેં ભવ્ય અભવ્ય इन दोनों
 વિશેષણોંં કા અભાવ હો ગયા હૈ । (ણો ભવસિદ્ધિય-ણો અભવસિદ્ધિય
 -જીવસિદ્ધેહિં તિયમંગો ” નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક જીવ એવં
 સિદ્ધોંં મેં ત્રીન મંગ હોતે હૈં-તાત્પર્ય યહ હૈ કિ “ ભવ્ય નહીં, અભવ્ય
 નહીં ” એસે વિશેષણોંં વાલે જીવાદિક દો દણ્ડક કહનાં ચાહિયે-इनसे
 લગતા હુઆ એકત્વ અભિલાપ કા આકાર હસ પ્રકાર સે હૈં-(ણો ભવ-
 મિદ્ધિય ણો અભવસિદ્ધિણં મંતે ! જીવે કિં સપએસે અપએસે ?) ગૌતમ
 યહાં એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ કિ હે ભદન્ત ! જો જીવ ન ભવસિદ્ધિક હૈ ઓર
 ન અભવસિદ્ધિક હૈ એસા વહ જીવ કયા સપ્રદેશ હોતા હૈ યા અપ્રદેશ
 હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે
 ગૌતમ ! (સિય સપએસે સિય અપએસે) હ્યાદિ-એસા જીવ કદાચિત્
 સપ્રદેશ હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અપ્રદેશ હોતા હૈ । હસી તરહ સે બહુ-

ભવ્ય અભવ્યના પ્રકરણમાં સિદ્ધનો સમાવેશ કરવો જોઈએ નહીં, કારણ કે
 સિદ્ધમાં ભવ્ય અને અભવ્ય એ બંને વિશેષણો સંભવી શકતાજ નથી “ ણો
 ભવસિદ્ધિય, ણો અભવસિદ્ધિય-જીવ સિદ્ધેહિં તિયમંગો ” નો ભવસિદ્ધિક, નો
 અભવસિદ્ધિક એવ અને સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય
 એ છે કે “ ભવ્ય નહીં, અભવ્ય નહીં ” એવાં વિશેષણોવાળાં જીવાદિક બે
 દંડક કહેવા જોઈએ. તેમને લાગુ પડતો એકત્વ વિષયક અભિલાપ આ પ્રમાણે
 છે—“ ણો ભવસિદ્ધિય ણો અભવસિદ્ધિણં મંતે ! જીવે કિં સપએસે અપએસે ? ”
 ગૌતમસ્વામી આહીં એવો પ્રશ્ન કરે છે કે “હે ભદન્ત ! જે જીવ ન ભવસિદ્ધિક
 અને ન અભવસિદ્ધિક છે, તે શું સપ્રદેશ હોય છે કે અપ્રદેશ હોય છે ? તેનો
 જવાબ આપતાં મહાવીરપ્રભુ કહે છે — “ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! ” સિય
 સપએસે, સિય અપએસે ” એવો જીવ ક્યારેક સપ્રદેશ હોય છે અને ક્યારેક

અત્ર વહુત્વવિષયકદણ્ડકે મજ્જકત્રયમવસેયમ્, તથાહિ-‘ નોભવસિદ્ધિય-નો-અભવસિદ્ધિયા ણં મંતે ! જીવાં કિં સપણ્સા અપણ્સા ? ગોયમા ! સર્વે સપણ્સા ૧, વહુયા સપણ્સા, એને અપણ્સેય ૨, વહુયા સપણ્સા વહુયા અપણ્સા ય ૩ ત્તિ ’ ‘ સન્નીહિં જીવાહો તિયમંગો ’ સંજ્ઞિષુ જીવાદિકાસ્ત્રયો મજ્જાઃ, સંજ્ઞિષુ યૌ એકત્વ-વહુત્વવિષયકૌ દણ્ડકૌ તયોર્વહુત્વવિષયકે દ્વિતીયદણ્ડકે જીવાદિકઃ જીવાદિપદેષુ

વચનવાલે દણ્ડક કા મી અભિલાપ કહ લેના ચાહિયે-હસ બહુવચનવાલે દણ્ડક મેં ત્રીનમંગ હોતે હૈં-વે હસ પ્રકાર સે-(ણો મવસિદ્ધિય નો અમવસિદ્ધિયા ણં મંતે ! કિં સપણ્સા અપણ્સા ? ગોયમા !) સર્વે સપ્રદેશાઃ ૧, બહવઃ સપ્રદેશાઃ, એકઃ અપ્રદેશાશ્ચ ૨, બહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ બહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ ૩ હૈં । યહાં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે પ્રશ્ન કિયા કિ હે મદન્ત ! જો જીવ એસે હૈં કિ ન વે મવ્ય ઓર ન વે અમવ્ય હૈં તો કયા વે સપ્રદેશ હોતે હૈં યા અપ્રદેશ હોતે હૈં ? હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર યહાં ત્રીનમંગરૂપ સે દિયા હૈ-અન્હોં ને કહા હે ગૌતમ ! એસે જીવ યા તો સવ સપ્રદેશ હોતે હૈં । કિતનેક સપ્રદેશ હોતે હૈં ઓર કોઈ એક અપ્રદેશ હોતા હૈ । યા કિતનેક સપ્રદેશ હોતે હૈં ઓર કિતનેક અપ્રદેશ હોતે હૈં । “ સન્નીહિં જીવાહો તિયમંગો ” સંજ્ઞિયોં મેં જીવાદિક ત્રીન મંગ હોતે હૈં અર્થાત સંજ્ઞિ જીવોં મેં જો એકત્વ એવં વહુત્વ વિષયક દો દણ્ડક હૈં, અનમેં સે

અપ્રદેશ હોય છે. એ જ પ્રમાણે બહુવચનવાળા દંડકને અભિલાપ પણ કહેવો જોઈએ. આ બહુવચનવાળા દંડકમાં ત્રણ ભાગ થાય છે. તે ત્રણ ભાગ નીચે પ્રમાણે છે-(ણો મવસિદ્ધિય નો અમવસિદ્ધિયા ણં મંતે ! જીવાં કિં સપણ્સા અપણ્સા ?) “ ગોયમા ! સર્વે સપ્રદેશાઃ ૧, બહવઃ સપ્રદેશાઃ એક અપ્રદેશાશ્ચ ૨, બહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ બહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ ૩ ।)

આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે હે ભદ્રન્ત ! ન ભવ્ય અને ન અભવ્ય એવા જીવો શું સપ્રદેશ હોય છે કે અપ્રદેશ હોય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે મહાવીર પ્રભુએ નીચે પ્રમાણે ત્રણ ભાગ (વિકલ્પ) કહ્યા છે—

(૧) એવાં બધાં જીવો કાં તો સપ્રદેશ હોય છે, (૨) અથવા અનેક સપ્રદેશ હોય છે અને કોઈક અપ્રદેશ હોય છે, (૩) અથવા અનેક સપ્રદેશ હોય છે અને અનેક અપ્રદેશ હોય છે.

(સન્નીહિં જીવાહો તિયમંગો) સંજ્ઞી જીવોમાં જીવાદિક ત્રણ ભાગ થાય છે. એટલે કે સંજ્ઞી જીવોમાં જે એકત્વ અને બહુત્વ વિષયક બે દંડક છે,

હત્યર્થઃ ત્રયો ભક્તો ભવન્તિ । તથાહિ-સંજ્ઞિનો જીવાઃ પૂર્વોત્પન્નાન્ દ્વયાદિસમય-
સ્થિતિકાન્ અપેક્ષ્ય કાલતઃ સપ્રદેશાઃ ભવન્તિ ૧, ઉત્પાદવિરહાનન્તરં ચ એક-
સ્યોત્પત્તૌ તસ્ય પ્રથમસમયસ્થિતિદશાયાં - વહવઃ સપ્રદેશાઃ, એકઃ અપ્રદેશઃ ૨,
વહુનામુત્પત્તિસમયપ્રાથમ્યે તુ વહવઃ સંજ્ઞિનઃ સપ્રદેશાશ્ચ વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ
ભવન્તિ ૩, ઇતિ રીત્યા ભક્તત્રયં વૉધ્યમ્ । એવં સર્વપદેષુ વિજ્ઞેયમ્ । કેવલમેતયો
ર્દણ્ડકયોઃ એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિય-સિદ્ધ-પદાનિ ન વક્તવ્યાનિ તેષાં સંજ્ઞિવિશે-
ષણત્વાસંભવાત્ । ‘ અસન્નોર્હિં એગિન્દિયવજ્જો તિયમંગો ’ અસંજ્ઞિપુ અસંજ્ઞિવિષયે

બહુત્વ વિષયક દ્વિતીય દણ્ડક મેં જીવાદિક પદોં મેં ત્રીન ભક્ત હોતે હેં
વે હસ પ્રકાર સે હોતે હેં-સંજ્ઞી જીવ દ્વયાદિક સમય કી સ્થિતિ વાલે
પૂર્વોત્પન્ન સંજ્ઞી જીવોં કી અપેક્ષા લેકર કાલ કી અપેક્ષા સે સપ્રદેશ
હોતે હેં । ઓર ઉત્પાદ વિરહ કે અનન્તર જય એક જીવ કી ઉત્પત્તિ
હોતી હૈ તવ ડસકી પ્રથમ સમય કી સ્થિતિદશા મેં અનેક સંજ્ઞી જીવ
સપ્રદેશ ઓર એક સંજ્ઞી જીવ અપ્રદેશ એસા કહા જાતા હૈ । તથા જય
અનેક સંજ્ઞી જીવોં કી ઉત્પત્તિ કે સમય કી પ્રથમતા રહની હૈ તવ
અનેક સંજ્ઞી જીવ સપ્રદેશ, ઓર અનેક સંજ્ઞી જીવ અપ્રદેશ હેં એસા
કહા જાતા હૈ । હસ તરહ સે યહાં યે ત્રીન ભંગ હેં । હસી તરહ સે સર્વ
પદોં મેં જાનનાં ચાહિયે । કેવલ હન દો દણ્ડકોં મેં એકેન્દ્રિય, વિકેલેન્દ્રિ-
ય ઓર સિદ્ધ હન પદોં કો કહનાં ચાહિયે । કયોં કિ હન સત્ર મેં (સંજ્ઞી)
હસ વિશેષણ કા અભાવ હૈ । ‘ અસન્નોર્હિં એગિન્દિયવજ્જો તિયમંગો ’
અસંજ્ઞી જીવોં મેં અર્થાત્ પૃથિવી આદિક એકેન્દ્રિય પદોં કો છોડકર

તેમાંના બહુત્વ વિષયક ત્રીજા દંડકમાં, જીવાદિક પદોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે.
તે ત્રણ ભંગ નીચે પ્રમાણે સમજવા-(૧) જે ત્રણ આદિ સમયોની સ્થિતિ-
વાળા પૂર્વોત્પન્ન સંજ્ઞી જીવોની અપેક્ષાએ સંજ્ઞી જીવો સપ્રદેશ હોય છે.
(૨) અને ઉત્પાદ વિરહ બાદ જ્યારે એક જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે, ત્યારે તેની
પ્રથમ સમયની સ્થિતિદશામાં અનેક સંજ્ઞી જીવો સપ્રદેશ હોય છે પણ એક જ
સંજ્ઞી જીવ અપ્રદેશ હોય છે. (૩) તથા જ્યારે અનેક સંજ્ઞી જીવોની ઉત્પ-
ત્તિના સમયની પ્રથમતા રહે છે, ત્યારે અનેક સંજ્ઞી જીવો સપ્રદેશ હોય છે
અને અનેક સંજ્ઞી જીવો અપ્રદેશ હોય છે. આ પ્રકારના ત્રણ ભંગ અહીં
બને છે, એજ પ્રમાણે બધાં પદોમાં સમજવું પરંતુ આ જે દંડકોમાં એકે-
ન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને સિદ્ધનો સમાવેશ કરવો નહીં, કારણ કે તેમને ‘સંજ્ઞી’
વિશેષણ લાગુ પડતું નથી. “ અસન્નોર્હિં એગિન્દિયવજ્જો તિયમંગો ” પૃથ્વી-
કાયિક આદિ એકેન્દ્રિય સિવાયના અસંજ્ઞી જીવોમાં બહુવચનવાળા ત્રીજા દંડ-

એકેન્દ્રિયવર્જઃ — પૃથિવ્યાગ્રેકેન્દ્રિયપદાનિ બહુલવિષયકદ્વિતીયદણ્ડકે વર્જયિત્વા ત્રિકભજ્જઃ=પૂર્વપ્રદર્શિત ભજ્જત્રયં વોધ્યમ્ । એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપદેષુ તુ ‘ સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ’ इत्येक एव भज्जो वेदितव्यः, तत्र सदा बहूनाम् उत्पत्त्या तेषाम् अप्रदेशत्वस्यापि बहुत्वसंभवात् । ‘ नेरइय-देव-मणुएहिं छव्भंगा ’ नैरयिक-देव-मनुजेषु षड् भज्जाः अवसेयाः । तत्र असंज्ञिनोऽपि जीवाः प्रथमनरके भवन-पतिवानव्यन्तरेषु च उत्पद्यन्ते अतः प्रथमनरकनैरयिकाणां भवनपतिवानव्यन्तराणां च संज्ञिनामपि पूर्वभवीयासंज्ञिभ्यः उत्पादात् भूतपूर्वगत्या असंज्ञित्वमवसेयम् । तथा

અસંજી સમ્બન્ધી પહુત્વ વિષયક દ્વિતિય દણ્ડક મેં ત્રીન ભંગ હોતે હૈં એસા જાનના ચાહિયે-યે ભજ્જ ત્રીન અભી ૨ ઊપર દિશ્વલા હી દિયે ગયે હૈં । યહાં જો પૃથિવી આદિક એકેન્દ્રિયોં કો છોડને કે લિયે કહા ગયા હૈ, સો ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ ઇન એકેન્દ્રિય પૃથિવી આદિક પદોં મેં “ સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ” એસા એક હી ભજ્જ હોતા હૈ । ઇસકા કારણ ઉન પૃથિવ્યાદિકોં મેં અનેક જીવોં કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ ઇસ કારણ ઉત્પદ્યમાન અનેક જીવ અપની ઉત્પત્તિ કે પ્રથમ સમય મેં અપ્રદેશ હોતે હૈં અતઃ વહાં પૂર્વોત્પન્ન અનેક જીવ સપ્રદેશ ઔર ઉત્પદ્યમાન અનેક જીવ અપ્રદેશ હૈં એસા જાનના ચાહિયે ।

“ નેરઇય-દેવ-મણુએહિં છવ્ભંગો ” નૈરયિક, દેવ ઔર મનુષ્યોં મેં છહ ભંગ હોતે હૈં-અસંજી જીવ અભી પ્રથમ નરક મેં ભવનપતિ દેવોં મેં ઔર વાનવ્યન્તર દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । ઇસલિયે સંજી અભી પ્રથમ નરક કે નારકિયોં કો, ભવનપતિદેવોં કો, ઔર વાનવ્યન્તરદેવોં કો, પૂર્વભ-

ક્રમાં ત્રણ ભંગ થાય છે, એમ સમજવું. એ ત્રણે ભંગો ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે (સંજી જીવોના ત્રણ ભંગ પ્રમાણે) સમજવા. એકેન્દ્રિય જીવોના તેમાં સમાવેશ નહીં કરવાનું કારણ એ છે કે પૃથ્વીપ્રાય આદિ એકેન્દ્રિય જીવોમાં “ સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ” એવો એક જ ભંગ થાય છે તેનું કારણ એ છે કે તે પૃથ્વીપ્રાય આદિકોમાં અનેક જીવોની ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે અપ્રદેશ હોય છે, તેથી ત્યાં પૂર્વોત્પન્ન અનેક જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને ઉત્પદ્યમાન (ઉત્પન્ન થતા) અનેક જીવો અપ્રદેશ હોય છે, એમ સમજવું.

“ નેરઇય-દેવ મણુએહિં છવ્ભંગો ” નારક, દેવ અને મનુષ્યોમાં છ ભંગ થાય છે-અસંજી જીવો પણ પહેલી નરકમાં, ભવનપતિ દેવોમાં અને વાનવ્યન્તર દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી સંજી હોવા છતાં પણ પહેલી નરકના નારકોને, ભવનપતિ દેવોને અને વાનવ્યન્તર દેવોને

નૈરયિકાદિષુ અસંજિત્વસ્ય કાદાચિત્કત્વેન એકત્વ-વદ્વત્વસંભવાત્ ષડ્ભજ્ઞા ભવન્તિ, તયાહિ-સપ્રદેશા વા ૧, અપ્રદેશા વા ૨, અથવા સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૩, અથવા સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૪, અથવા સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૫, અથવા સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૬, ઇતિ । કિન્ત્વત્ર નૈરયિકપદેન પ્રથમનરકનૈરયિકાઃ, દેવપદેન ચં ભવનપતિ-વાનવ્યન્તરા એવ ગ્રાહ્યાઃ નતુ દ્વિતીયાદિ નરકજીવાઃ, જ્યૌતિષિક-વૈમાનિકાઃ, તથા સિદ્ધાશ્ચ, તેપામ્ અસંજિત્વસ્યાસંભવાત્ । 'જોસન્નિ-જોઅસન્નિ-જીવ-મણુય-સિદ્ધેર્હિ

વીય અસંજી જીવોં કે ઉત્પાદ કી અપેક્ષા સે અર્થાત્ અસંજી જીવ યહાં ઉત્પન્ન હોતે હૈં હસ ભૂતપૂર્વ પ્રજ્ઞાપન નય કી અપેક્ષા સે-ભૂતપૂર્વગતિ કો ધ્યાન મેં રાખકર અર્થાત્ યે પહિલે ભવ મેં અસંજી થે-હસ બાત કો માનકર અસંજી માન લિયા જાતા હૈ । તથા નૈરયિક આદિકોં મેં અસંજીપન કાદાચિત્ક હૈ હસસે હનમેં એકત્વ વદ્વત્વ કી સમ્ભાવના સે છહ મંગ હોતે હૈં વે હસ પ્રકાર સે-“ સપ્રદેશા વા ૧, અપ્રદેશા વા ૨ સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૩, સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૪, સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૫, સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ૬ ” હન છહ મંગો મેં પ્રથમમંગ ઓર દ્વિતીયમંગ બહુવચનાન્ત હૈં । તથા અવશિષ્ટ ચાર મંગ એકવચન ઓર બહુવચન કે સંયોગ સે જન્ય હૈં । (જૈરહય, દેવમણુર્હિ) મેં નૈરયિક પદ સે યહાં પ્રથમ નરક કે નારક જીવ હી ગૃહીત હુએ હૈં, દ્વિતીયાદિક નરકોં કે નારક જીવ નહીં । દેવ પદ સે ભવનપતિ દેવ ઓર વાનવ્યન્તર દેવ હી ગૃહીત હુએ હૈં, જ્યોતિષિક દેવ ઓર વૈમાનિક દેવ નહીં । તથા સિદ્ધ મી

પૂર્વલવીય અસંજી જીવોના ઉત્પાદનની અપેક્ષાએ-એટલે કે અસંજી જીવ અહીં ઉત્પન્ન થાય છે એવા ભૂતપૂર્વ પ્રજ્ઞાપન નયની અપેક્ષાએ-ભૂતપૂર્વ ગતિને ધ્યાનમાં રાખીને-એટલે કે તેઓ આગળના ભવમાં અસંજી હતા એ વાતને માનીને, અસંજી માની લેવામાં આવે છે. તથા નારક આદિકોમાં અસંજીત્વ ક્યારેક હોય છે, તેથી તેઓમાં એકત્વ બહુત્વની સંભાવનાથી નીચે પ્રમાણે છ ભંગ થાય છે.

(૧) સપ્રદેશા વા (૨) અપ્રદેશ વા (૩) સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ, (૪) સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ (૫) સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ, (૬) સપ્રદેશશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ. આ છ ભંગોમાંનો પહેલો અને બીજો ભંગ બહુવચનાન્ત છે, અને બાકીના ચાર ભંગ એકવચન અને બહુવચનના સંયોગથી બન્યા છે. “ જૈરહય, દેવ, મણુર્હિ ” માં નારક પદથી પહેલી નરકના નારકોને જ ગ્રહણ કરવા, બીજી, ત્રીજી આદિ નારકોને ગ્રહણ કરવા જોઈએ નહીં. દેવપદથી ભવનપતિ દેવો તથા વાનવ્યન્તરોને જ ગ્રહણ કરવા-જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોને નહીં, તથા અહીં સિદ્ધ જીવોને પણ ગ્રહણ કરવાના નથી, કારણ કે તેમનામાં અસંજીત્વનો

તિયમંગો ' નોસંજિ-નોઅસંજિ-જીવ-મનુજ-સિદ્ધેષુ ત્રયો મજ્ઞાઃ, ' નોસંજિ-નોઅસંજિ- ' ઇતિવિશેષણવિશિષ્ટયોરેકત્વબહુત્વવિષયકદ્વંડકયોર્મધ્યે બહુત્વ-વિષયકદ્વંડકે જીવ-મનુજ-સિદ્ધપદેષુ પૂર્વોક્તરૂપં મજ્ઞત્રિકં ભવતિ । ' સર્વે સપ્રદેશાઃ ૧ ' ' વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ એકઃ અપ્રદેશાશ્ચ ૨ ' ' વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ૨ ' ઇતિ મજ્ઞત્રયમ્ તેષુ વહૂનામ્ અવસ્થિતાનાં લાભાત્, ઉત્પદ્યમાનાનાં ચ એકાદીનાં સંભવાત્ । એતયોશ્ચ નોસંજિ-નોઅસંજિવિષયકયોરેકત્વબહુત્વદ્વંડકયોઃ જીવ-મનુજ-સિદ્ધપદાન્યેવ ભવન્તિ ન નૈરયિકાદિપદાનિ, તેષાં નો સંજિ-નો અસંજિત્વવિશેષણસ્યાસંભવાત્ । સહેસા જહા-ઓહિયા ' સહેશ્યાઃ લેશ્યાવન્તો જીવાઃ યથા ઔઘિક્તાઃ સામાન્યજીવાઃ પૂર્વં સપ્રદેશત્વાદિના પ્રતિપાદિતાસ્તથા

યહાં ગૃહીત નહીં હૈં । ક્યોં કિ ઇનમૈં અસંજિત્વ કા અભાવ હૈ । (જો સન્નિ, જો અસન્નિ જીવ મણુયસિદ્ધેહિં તિયમંગો) નો સંજી નો અસંજી ઇન વિશેષણોં સે વિશિષ્ટ એકત્વ બહુત્વવિષયક દો દ્વંડકોં મૈં-સે બહુત્વ વિષયક દ્વિતોયદ્વંડક મૈં જીવપદ, મનુષ્યપદ ઓર સિદ્ધ મૈં પૂર્વોક્ત રૂપ સે યે ત્રીન મંગ હોતે હૈં-“ સર્વે સપ્રદેશાઃ ૧, વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ, એકઃ અપ્રદેશાશ્ચ ૨ વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ, વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ । ” કારણ યહાં પર પૂર્વોત્પન્ન અનેક રહતે હૈં ઓર ઉત્પદ્યમાન કોઈ એકાદિ રહતા હૈ । ઇન દો નો સંજી નો અસંજી વિષય એકત્વ બહુત્વ દ્વંડકોં મૈં જીવ, મનુષ્ય ઓર સિદ્ધપદ હી હોતે હૈં, નૈરયિક આદિ પદ નહીં । ક્યોં કિ ઇનમૈં નો સંજિ-નો અસંજી વિશેષણ સંભવતા નહીં હૈ । (સહેસા જહા ઓહિયા) લેશ્યાવાલે જીવોં કે કથન, પહિલે જૈસે સામાન્ય જીવ સપ્રદેશત્વ આદિ દ્વારા પ્રતિપાદિત કિયે ગયે હૈં, વૈસા હી જાનના ચાહિયે-

અભાવ હોય છે. (જો સન્નિ, જો અસન્નિ જીવ મણુયસિદ્ધેહિં તિયમંગો) નો સંજી, નો અસંજી એ વિશેષણોવાળા એકત્વ બહુત્વ વિષયક એ દંડકોના માંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવ પદ, મનુષ્ય પદ અને સિદ્ધમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભાગ થાય છે—

(૧) સર્વે સપ્રદેશાઃ (૨) વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ એકઃ અપ્રદેશાશ્ચ, (૩) વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ, વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ) કારણ કે અહીં પૂર્વોત્પન્ન અનેક રહે છે અને ઉત્પદ્યમાન કોઈ એકાદિ રહે છે નો સંજી, નો અસંજી વિષયક એકત્વ અને બહુત્વ દર્શન એ દંડકોમાં જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ એ ત્રણ પદો જ હોય છે, નારક આદિ પદ હોતાં નથી, કારણ કે નારક આદિમાં નો સંજી અને નો અસંજી વિશેષણ સંભવતા નથી. “ સહેસા જહા ઓહિયા ” લેશ્યાવાળા જીવોના સપ્રદેશત્વ આદિનું કથન સામાન્ય જીવોના સપ્રદેશત્વ આદિના કથન

પ્રતિપત્તવ્યાઃ, લેશ્યાવતામેકત્વવહુત્વવિષયકદ્વયે જીવસામાન્યરૂપૌષિક
 દ્વયકવદ્ જીવનૈરયિકાદયો વક્તવ્યાઃ તથાહિ-એકત્વલેશ્યાદ્વયકે 'નિયમતઃ સપ્ર-
 દેશઃ' इत्येको भङ्गः, बहुत्वद्वयकે નિયમતઃ સપ્રદેશઃ' इति, જીવત્વસ્ય અનાદિ-
 ત્વવત્ લેશ્યાયા અપિ અનાદિતયા સલેશ્યતાયાં વિશેષાઽનુત્પાદાત્ કેવલં સિદ્ધપદં ન
 વાચ્યમ્, સિદ્ધાનાં લેશ્યારહિતત્વાત્ 'કળ્હલેસ્સા, નીલલેસ્સા, કાઝલેસ્સા, જહા આ-
 હારઓ' कृष्णलेश्याः-कृष्णलेश्यावन्तः, नीललेश्याः-नीललेश्यावन्तः, कापोतलेश्याः
 कापोतलेश्यावन्तो જીવનારકાદયો યથા આહારકઃ-આહારકજીવાદિઃ પૂર્વ પ્રતિ-

તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ લેશ્યાવાલે જીવોં કૈ એકત્વ બહુત્વવિષયક
 દો દ્વયકોં મૈં જીવ ઓર નૈરયિક આદિ જીવ સામાન્ય દ્વયક કી તરહ
 વક્તવ્ય હોતે હૈં કારણ હસકા યહ હૈ કિ જીવત્વ કી તરહ સલેશ્યના
 ઓ અનાદિ સે હૈ । એકત્વલેશ્યાદ્વયક મૈં “ નિયમ સે કોઈ એક જીવ
 સપ્રદેશ હોતા હૈ ” એસા એક ભંગ હૈ બહુત્વદ્વયક મૈં નિયમ સે પૂર્વોત્પન્ન
 સલેશ્યા જીવ સપ્રદેશ હોતે હૈં । હસ તરહ ઔષિક દ્વયક મૈં ઓર હસ
 દ્વયક મૈં કોઈ અન્તર નહીં હૈ । હસ લેશ્યાદ્વયક મૈં કેવલ સિદ્ધપદ કો
 નહીં કહના ચાહિયે-કયોં કિ સિદ્ધ જીવ લેશ્યા સે રહિત હોતે હૈં ।
 (કળ્હલેસ્સા નીલલેસ્સા કાઝલેસ્સા જહા આહારઓ) कृष्णलेश्या वाले
 जीवों में नीललेश्यावाले जीवों में और कपोत लेश्यावाले जीवों में
 और नारक आदि जीवों में, प्रत्येक लेश्यावाले जीव पूर्व में प्रतिपादित
 हुए अहारक जीवादिक की तरह एकत्व और बहुत्वविषयक दोद्वयकों

પ્રમાણે જ સમજવું આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે લેશ્યાવાળા જીવોના એકત્વ
 બહુત્વ વિષયક એ દંડકોમાં જીવ અને નારક આદિ જીવનું વક્તવ્ય સામાન્ય
 જીવોના વક્તવ્ય પ્રમાણે જ થાય છે, કારણ કે જેમ જીવત્વ અનાદિ છે તેમ
 સલેશ્યતા અનાદિ છે. એકત્વ વિષયક લેશ્યા દંડકમાં “ નિયમથી જ કોઈક
 જીવ સપ્રદેશ હોય છે, ” એવો એક જ ભંગ છે. બહુત્વ દંડકમાં “ નિયમથી
 પૂર્વોત્પન્ન સલેશ્ય જીવ સપ્રદેશ હોય છે. આ રીતે સામાન્ય જીવોના દંડકમાં
 કોઈ તફાવત નથી. આ લેશ્યા દંડકમાં માત્ર ‘ સિદ્ધ ’ પદને થોડું કરવું
 નહીં, કારણ કે સિદ્ધ જીવો લેશ્યા રહિત હોય છે. “ કળ્હલેસ્સા, નીલલેસ્સા,
 કાઝલેસ્સા જહા આહારઓ ” कृष्ण लेश्यावाला, नील लेश्यावाला, कपोत लेश्या-
 वाला અને નારક આદિ જીવોમાંના પ્રત્યેક લેશ્યાવાળા જીવનું કથન આહારક
 જીવાદિકની જેમ એકત્વ અને બહુત્વ વિષયક એ દંડકો દ્વારા કરવું જોઈએ.
 આહારક જીવોના સપ્રદેશત્વ આદિનું પ્રતિપાદન આગળ આવી ગયું છે.

પાદિતસ્તથા પ્રત્યેકમ્ એકત્વવહુત્વવિષયકદણ્ડકદ્વયેન વાચ્યાઃ તે ચ 'સર્વે સપ્રદેશાઃ' 'વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ એકઃ અપ્રદેશશ્ચ' 'વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ વહવઃ અપ્રદેશશ્ચ' ઇતિ ભક્ત્રત્રયં નૈરયિકાદિષુ વોધ્યમ્ । જીવૈકેન્દ્રિયેષુ તુ 'સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ' ઇત્યેકો ભક્ત્રઃ । 'નવરં-જસ્સ અત્થિ યયાઓ' નવરં વિશેષસ્તુ એતાવાનેવ યત્-યસ્ય જીવનૈરયિકાદેઃ એતા લેશ્યાઃ સન્તિ સ એવ જીવનૈરયિકાદિઃ વક્તવ્યઃ, એતાશ્ચ તિસ્રઃ કૃષ્ણ-નીલ-કાપોતલેશ્યાઃ જ્યોતિષિક-વૈમાનિકાનાં ન ભવન્તિ, સિદ્ધાનાં તુ સર્વા અપિ ન ભવન્તિ, ઇતિ તેઽત્ર ન વક્તવ્યાઃ । 'તેઽલેસ્સાપ્ર જીવાહો તિયમંગો' તેજોલેશ્યાયામ્-તેજોલેશ્યાવતાં વહુત્વવિષયકદણ્ડકે જીવાદિકઃ જીવાદિપદેષુ ત્રયો ભક્ત્રાઃ-તે એવ પૂર્વોક્તાઃ-સર્વે સપ્રદેશાઃ ૧ વહવઃ સપ્રદેશાઃ

દ્વારા કહના ચાહિયે । વહુત્વવિષયક દણ્ડક મેં ત્રીન મંગ હૈ-વે હસ પ્રકારસે હૈ-“ સર્વે સપ્રદેશાઃ ” વહવઃ સપ્રદેશાઃ એકઃ અપ્રદેશશ્ચ વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ, વહવ અપ્રદેશશ્ચ ” । જીવ ઓર એકેન્દ્રિયોં મેં “ સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ” એસા એક હી મંગ હૈ । “ નવરં જસ્સ અત્થિ યયાઓ ” યહાં વિશેષતા કેવલ ઇતની હી હૈ કિ જિસ જીવ નૈરયિક આદિકે યે લેશ્યાઈ હૈ વહી જીવ નૈરયિક આદિ યહાં કહના ચાહિકે । યે કૃષ્ણ, નીલ ઓર કાપોત લેશ્યાઈ જ્યોતિષિક ઓર વૈમાનિકદેવોં કે નહીં હોતી હૈ । તથા જો સિદ્ધ જીવ હૈ ડનકે તો છહલેશ્યાઓં મેં સે કોહ બી લેશ્યા નહીં હોતી હૈ । હસ કારણ ઇન્હે યહાં ગ્રહણ નહીં કરના ચાહિયે । (તેઽલેસ્સાપ્ર જીવાહો તિયમંગો) તેજો લેશ્યાવાલોં કે વહુત્વવિષયક દ્વિતીય દણ્ડક મેં જીવાદિકપદોં મેં પૂર્વોક્ત યે “ સર્વે સપ્રદેશાઃ ૧, “ વહવઃ સપ્રદેશાઃ, એકઃ અપ્રદેશશ્ચ ૨ ” “ વહવઃ સપ્રદેશાઃ વહવઃ

બહુત્વ વિષયક દંડકોમાં આ પ્રમાણે ત્રણ ભાગ થાય છે-“ સર્વે સપ્રદેશાઃ ” “ વહવઃ સપ્રદેશાઃ એકઃ અપ્રદેશશ્ચ, ” “ વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ વહવઃ અપ્રદેશશ્ચ ” એવ અને એકેન્દ્રિયમાં “ સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશશ્ચ ” એવો એક જ ભાગ થાય છે. ‘ નવરં જસ્સ અત્થિ યયાઓ ’ અહીં વિશેષતા એટલી જ કે જે નારક આદિ જીવોની લેશ્યા હોય છે, તે નારકાદિ જીવોના સપ્રદેશત્વ આદિનું અહીં પ્રતિપાદન કરવું જોઈએ. જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક દેવોમાં કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યાઓ હોતી નથી, તથા સિદ્ધ જીવોમાં તો છ લેશ્યાઓમાંની એક પણ લેશ્યા હોતી નથી. તે કારણે અહીં તેમને ગ્રહણ કરવા જોઈએ નહીં. (તેઽલેસ્સાપ્ર જીવાહો તિયમંગો) તેને લેશ્યાવાળા જીવોના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં આ પ્રમાણે ત્રણ ભાગ હોય છે,

एकः अप्रदेशश्च २, बहवः सप्रदेशाः बहवः अप्रदेशाश्च ३, इत्येवंरूपास्त्रयो भङ्गा बोध्याः, किन्त्वत्र नैरयिक-तेजस्काय-वायुकाय-विकलेन्द्रिय-सिद्धपदानि न वक्तव्यानि, तेषां तेजोलेश्याया अभावात् सिद्धानां च सर्वासामपि लेश्यानाम-भावात् । विशेषमाह-‘नवरं-पुढविकाइएसु, आउवणस्सईसु छव्वंभा’ नवरं-विशेषः पुनस्तेजोलेश्यायामयमेव यत् - पृथिवीकायिकेषु अक्-वनस्पतिषु षड् भङ्गाः वक्तव्याः यतो हि एतेषु पृथिव्यादिषु तेजोलेश्याः एकद्वयादयो देवाः पूर्वोत्पन्नाः, उत्पद्यमानाश्चोपलभ्यन्ते इति तत्र सप्रदेशानाम् अप्रदेशानां च एकत्व-बहुत्व संभवात् । ते च षड् भङ्गा अनाहारकजीवादिवद् विज्ञेयाः, तथाहि-सप्रदेशा वा १, अप्रदेशा वा २, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च ३, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च ४,

अप्रदेशाश्च ३ तीन भंग हैं । किन्तु यहाँ पर नैरयिक, तेजस्काय, वायु-काय, विकलेन्द्रिय और सिद्ध पद नहीं कहना-क्यों कि इनके तेजोलेश्या नहीं होती । तथा सिद्धों के तो कोई भी लेश्या नहीं होती । (नवरं पुढविकाइएसु आउवणस्सईसु छव्वंभा) इस तेजोलेश्या में जो विशेषता है वह इतनी ही है कि पृथिवीकायिकों में, अप्कायिकों में और वनस्पतिकायिकों में छह भंग है-क्योंकि इन पृथिवी कायादिकों में, तेजो-लेश्यावाले एक दो आदिक पूर्वोत्पन्न देव तथा उत्पद्यमान देव पाये जाते हैं -इस कारण यहाँ सप्रदेशोंका और अप्रदेशोंका एकत्व एवं बहुत्व संभ-विन है । यहाँ अनाहारक जीवादिककी तरह ही छह भंग जानना चाहिये । उनमें दो भंग बहुवचनान्त और एक भंग एक वचनान्त शेष ३ भंग एकवचन और बहुवचनके संयोगजन्य हैं-वे इस प्रकारसे हैं-सप्रदेशाः

(१) सर्वे सप्रदेशाः (२) बहवः सप्रदेशाः एकः अप्रदेशश्च, (३) बहवः सप्रदेशाः बहवः अप्रदेशाश्च । પણ તેમાં નારકો, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વિકલેન્દ્રિય અને સિદ્ધોનો સમાવેશ થતો નથી, કારણ કે તેમને તેજોલેશ્યા હોતી નથી, તથા સિદ્ધોને તો એક પણ લેશ્યા હોતી નથી. (નવરં પુઢવિકાઈએસુ આઉવણસ્સઈસુ છવ્વંભા) આ તેજોલેશ્યામાં જે વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે છે-પૃથ્વીકાયિકોમાં, અપ્કાયિકોમાં અને વનસ્પતિ કાયિકોમાં ૬ ભંગ થાય છે, કારણ કે આ પૃથ્વીકાયાદિકોમાં તેજોલેશ્યાવાળા એક, જે આદિક પૂર્વોત્પન્ન દેવ તથા ઉત્પ-દ્યમાન દેવ પણ હોઈ શકે છે, તે કારણે ત્યાં સપ્રદેશોનું એકત્વ અને બહુત્વ સંભ-વિત છે. અહીં અનાહારક જીવાદિકના છ ભંગના જેવાં જ છ ભંગો સમજવા. તેમાંના પહેલાં બે ભંગ બહુવચનનાં છે અને બીજું એક વચનનાં છે. બાકીના ત્રણ ભંગ એકવચન અને બહુવચનના સંયોગથી બન્યા છે. તે છ ભંગ આ પ્રમાણે

અથવા સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ૫, અથવા સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ૬, ઇતિ । ‘પમ્હલેસ્સ-સુક્લેસ્સાણ જીવાઈઓ તિયમંગો’ પદ્મલેશ્ય-શુક્લલેશ્યયોર્વહુત્વવિષયકે દળકે જીવાદિકઃ જીવાદિપુ પદેષુ પૂર્વોક્તા એવ ત્રયો મજ્ઞા વક્તવ્યાઃ, કિન્ત્વત્ર પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્-મનુષ્ય - વૈમાનિકપદાન્યેવ વક્તવ્યાનિ, અન્યેષુ નૈરયિકાદિષુ એતયોઃ પદ્મશુક્લલેશ્યયોરભાવાત્ । અલેસ્સેહિં જીવસિદ્ધિં તિયમંગો, મણુણસુ છવ્મંગા ’ અલેશ્યેપુ-લેશ્યારહિતેષુ જીવસિદ્ધેષુ ત્રયો મજ્ઞા, તથાહિ-‘ સર્વે સપ્રદેશાઃ ૧, અથવા સપ્રદેશા અપ્રદેશાશ્ચ ૨, અથવા સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ૩ ઇતિ । મનુજેષુ તુ અનાહારકપ્રસજ્ઞોક્તાઃ ષડ્મજ્ઞા વેદિતવ્યાઃ । અત્ર અલેશ્યસમ્બન્ધિનો-રેકત્વવહુત્વવિષયકદળકયો. જીવ-મનુષ્ય-સિદ્ધપદાન્યેવ વક્તવ્યાનિ, ન તુ નૈરયિકાદિપદાનિ, તેષામ્ અલેશ્યત્વાસંભવાત્, તત્રાપિ ચ જીવસિદ્ધયોઃ

વા ૧,” અપ્રદેશાઃ વા ૨, સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ૩, સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ૪, સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ૫, સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ૬ ।

“ પમ્હલેસ્સ-સુક્લેસ્સાણ જીવાઈઓ તિયમંગો ” પદ્મલેશ્યા ઓર શુક્લલેશ્યા કે બહુત્વવિષયક દળક મેં જીવાદિક પદોં મેં પૂર્વોક્ત હી ત્રીન ભંગ હોતે હૈં-યહાં પર પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્, મનુષ્ય, વૈમાનિક ઇન પદોં કા હી ઉચ્ચારણ કરના, નૈરયિક આદિ પદોં કા નહીં-ક્યોં કિ ઇનમેં યે દો લેશ્યાઈ નહીં હોતી હૈં । “ અલેસ્સેહિં જીવસિદ્ધિં તિયમંગો મણુણસુ છવ્મંગો ” લેશ્યા રહિત જીવ, સિદ્ધોં મેં યે ત્રીન ભંગ હોતે હૈં-(સર્વે સપ્રદેશાઃ ૧, અથવા-સપ્રદેશાઃ અપ્રદેશાશ્ચ ૨, અથવા-સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ૩” । મનુષ્યોંમેં અનાહારક પ્રકરણકી તરહસે હી ૬ ભંગ હોતે હૈં । યહાં અલેશ્યા સંબંધી એકત્વ બહુત્વ વિષયક દો દળકોં મેં

છે-(૧) સપ્રદેશાઃ વા, (૨) અપ્રદેશાઃ વા, (૩) સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ (૪) સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ (૫) સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ (૬) સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ)

(પમ્હલેસ્સ-સુક્લેસ્સાણ જીવાઈઓ તિયમંગો) પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યાના બહુત્વ વિષયક દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ જ થાય છે. અહીં પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્, મનુષ્ય અને વૈમાનિકોને જ ગ્રહણ કરવા, પરંતુ નારક આદિને ગ્રહણ કરવા જોઈએ નહીં, કારણ કે તેમનામાં આ બે લેશ્યાઓ હોતી નથી. (અલેસ્સેહિં જીવ સિદ્ધિં તિયમંગો, મણુણસુ છવ્મંગો) લેશ્યારહિત જીવ અને સિદ્ધોમાં ત્રણ જ ભંગ થાય છે

(૧) સર્વે સપ્રદેશાઃ (૨) અથવા સપ્રદેશાઃ અપ્રદેશાશ્ચ, (૩) અથવા સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) મનુષ્યોમાં અનાહારક પ્રકરણની જેમ ૬ ભંગ થાય છે. અહીં અલેશ્યા સંબંધી એકત્વ બહુત્વ વિષયક બે દંડકોમાં જીવ, મનુષ્ય અને

ઔધિકજીવાદિવદેવ મજ્જકત્રયં વક્તવ્યમ્, કિન્તુ મનુષ્યેષુ ષડ્ મજ્જા વક્તવ્યાઃ
અલેશ્યતાં પ્રતિપન્નાનાં પ્રતિપદ્યમાનાનાં ચ એકદ્વચાદીનાં મનુષ્યાણાં સંભવેન સપ્ર-
દેશાનામ્ અપ્રદેશાનાં ચ એકત્વવહુત્વસંભવાત્ । ‘સમ્મદિટ્ઠીહિં જીવાઈઓ તિય-
મંગો, વિગલિંદિણ્ણુ છબ્મંગા ’ સમ્યગ્દષ્ટિષુ સમ્યગ્દષ્ટિદણ્ડકંયોઃ વહુત્વવિષયક
દણ્ડકે જીવાદિકઃ જીવાદિપદેષુ ત્રયો મજ્જાઃ, ઔધિકજીવાદિવદેવ મજ્જકત્રયમ્
વક્તવ્યમ્ । વિકલેન્દ્રિયેષુ તુ ષડ્ મજ્જાઃ વાચ્યાઃ, યતો હિ તેષુ સાસાદનસમ્યગ્દ-
ષ્ટયઃ એકાદયઃ પૂર્વોત્પન્નાઃ, ઉત્પદ્યમાનાશ્ચ લભ્યન્તે, અતઃ સપ્રદેશાપ્રદેશત્વયોરે-

જીવ, મનુષ્ય ઓર સિદ્ધ इन पदों को हो कहना चाहिये-नैरायक आदि
पदों को नहीं-क्यों कि ये लेश्या से रहित नहीं हैं । लेश्या से रहित
जीव और सिद्ध में सामान्य जीवादि की तरह से ही तीन भंग
जानना-परंतु मनुष्यों में ६ छह भंग जानना-कारण कि जो अलेश्या-
वस्था को प्राप्त हो चुके हैं, अथवा प्राप्त हो रहे हैं ऐसे वहां एक दो
आदि मनुष्यों का सद्भाव हो सकने के कारण सप्रदेशों का और अप्र-
देशों का एकत्व और बहुत्व बन सकता है (सम्मदिट्ठीहिं जीवाइओ
नियमंगो विगलिंदिण्णु छबमंगा) सम्यक्दृष्टिजीवों के एकत्वविषयक
और बहुत्वविषयक दो दण्डकों में से बहुत्वविषयक दण्डक में जीवा-
दिक पदों में सामान्य जीवादिक की तरह से ही तीन भंग कहना तथा
विकलेन्द्रिय जीवों में ६ भंग कहना-क्यों कि विकलेन्द्रियों में एकादि
सासादन सम्यग्दृष्टि जीव पूर्वोत्पन्नरूप से और उत्पद्यमानरूप से पाये
जाते हैं । इस कारण यहां सप्रदेशों का और अप्रदेशों का एकत्व और

નિદ્ધને જ ગ્રહણ કરવા નારકાદિકને ગ્રહણ કરવા ભોધએ નહીં, કારણ કે તેઓ
લેશ્યાથી રહિત હોતા નથી. લેશ્યાથી રહિત જીવ અને સિદ્ધમાં સામાન્ય
જીવાદિની જેમ જ ત્રણ ભંગ સમજવા, પરંતુ મનુષ્યોમાં છ ભંગ સમજવા,
કારણ કે અલેશ્ય અવસ્થાને પામી ચુકેલા અથવા પામી રહ્યા હોય એવાં-
એક, બે આદિ મનુષ્યોનો સદ્ભાવ હોઈ શકે છે અને તે કારણે સપ્રદેશોનું
અને અપ્રદેશોનું એકત્વ અને બહુત્વ સંભવી શકે છે.

(સમદિટ્ઠીહિં જીવાઈઓ તિયમંગો વિગલિંદિણ્ણુ છબમંગા) સમ્યક્દષ્ટિ
જીવોના એકત્વ વિષયક અને બહુત્વ વિષયક બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક
દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં સામાન્ય જીવ દિકના જેવાં જ ત્રણ ભંગ સમજવા,
કારણ કે વિકલેન્દ્રિયોમાં એકાદિ સાસાદન સમ્યક્દષ્ટિ જીવ પૂર્વોત્પન્ન રૂપે અને
ઉત્પદ્યમાન રૂપે વિદ્યમાન હોય છે. તે કારણે તે જીવોમાં સપ્રદેશોનું અને
અપ્રદેશોનું એકત્વ અને બહુત્વ સંભવી શકે છે. પરંતુ આ સમ્યગ્દષ્ટિ દ્વારમાં

કત્વવહુત્વસંભવાત્, કિન્તિવહ એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપદાનિ ન વક્તવ્યાનિ, તેષાં સમ્યગ્દર્શનાભાવાત્ તથા ચ સમ્યગ્દર્શનપ્રતિપત્તિપ્રથમસમયે અપ્રદેશત્વમ્, તત્પ્રતિપત્તિદ્વ્યાદિસમયે તુ સપ્રદેશત્વં વિજ્ઞેયમ્ । ‘ મિચ્છદ્વિટ્ઠીર્હિ ઇગિન્દિયવજ્જો તિયમંગો ’ મિથ્યાદૃષ્ટિષુ મિથ્યાદૃષ્ટિદણ્ડકયોર્વહુત્વવિષયકદણ્ડકે એકેન્દ્રિય-વર્જઃ એકેન્દ્રિયપદાનિ વર્જયિત્વા જીવાદિપદેષુ ત્રિકમજ્ઞઃ ઉપર્યુક્તઃ ઔધિકજીવા દિવદેવ ત્રયો મજ્ઞાઃ વક્તવ્યાઃ એકેન્દ્રિયપદેષુ તુ પૂર્વોત્પન્નાનામ્ ઉત્પદ્યમાનાનાં ચ વહૂનામેવ સંભવાત્ ‘ સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ’ ઇતિ એક એવ મજ્ઞો ભવતિ ।

હહ ચ વહુત્વ વન જાતા હૈ । પરન્તુ હસ સમ્યગ્દૃષ્ટિદ્વાર મૈં એકેન્દ્રિય પૃથિવી આદિક પદોં કા ઉચ્ચારણ નહીં કરના ચાહિયે-કયોં કિ ઉનમૈં સમ્યગ્દર્શન કા અભાવ રહતા હૈ । તથા ચ સમ્યગ્દર્શન કી પ્રતિપત્તિ કે પ્રથમ સમય મૈં હસ દણ્ડક મૈં અપ્રદેશત્વ ઔર આગે કે દો આદિ સમયોં મૈં સપ્રદેશત્વ હૈ એસા જાનના ચાહિયે-(મિચ્છદ્વિટ્ઠીર્હિ ઇગિન્દિયવજ્જો તિયમંગો) મિથ્યાદૃષ્ટિ કે દો દણ્ડકોં મૈં સે વહુત્વવિષયક દ્વિતીયદણ્ડક મૈં એકેન્દ્રિય પદ કો છોડ કર તીન મંગ હૈં । એકેન્દ્રિયપદોં મૈં તીન મંગ નહીં હૈં-કારણ કિ વહાં તો પૂર્વોત્પન્ન ઔર ઉત્પદ્યમાન જીવ વહુત હોતે હૈં હસલિયે (સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) એસા એક હી મંગ હૈ । તથા-મિથ્યાદૃષ્ટિ કે દ્વિતીય તીન મંગ કહે ગયે હૈં । સો ઉસકા કારણ ગ્રહ હૈ કિ વહાં પર મિથ્યાત્વ કો પ્રતિપન્ન હુએ જીવ તો અનેક હોતે હૈં ઔર સમ્યક્ત્વ સે ભ્રષ્ટ હોને કે બાદ મિથ્યાત્વ કો પ્રતિપદ્યમાન-પ્રાપ્ત કરને વાલે-જીવ કોઈ એક દો આદિ હી હોતે હૈં ।

એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિકોને ગ્રહણ કરવાના નથી, કારણ કે તેઓમાં સમ્યગ્ દર્શનનો અભાવ હોય છે. વળી સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયમાં આ દંડકમાં અપ્રદેશત્વ છે અને પછીના બે, ત્રણ આદિ સમયોમાં સપ્રદેશત્વ છે એમ સમજવું.

(મિચ્છદ્વિટ્ઠીર્હિ ઇગિન્દિયવજ્જો તિયમંગો) એકેન્દ્રિય સિવાયના મિથ્યા-દૃષ્ટિના બે દંડકોમાંના ગ્રહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં ત્રણ ભાગ છે. એકેન્દ્રિય પદોમાં ત્રણ ભાગ થતા નથી કારણ કે ત્યાં તો પૂર્વોત્પન્ન અને ઉત્પદ્યમાન જીવો ઘણા હોય છે, તે કારણે (સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) આ એક જ ભાગ થાય છે તથા મિથ્યાદૃષ્ટિના બીજા દંડકમાં સામાન્ય જીવાદિકની જેમ જે ત્રણ ભાગ કહ્યા છે તેનું કારણ એ છે કે ત્યાં મિથ્યાત્વની જેમણે પ્રાપ્તિ કરી છે એવાં જીવો તો અનેક હોય છે અને સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ થઈને મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરનારા જીવો તો એક, બે આદિ જ હોય છે. આ મિથ્યાદૃષ્ટિ દ્વારમાં સિદ્ધનો

સિદ્ધા ન વાચ્યાસ્તેષાં મિથ્યાત્વાભાવાત્ 'સમ્મામિચ્છદિટ્ઠીહિં છવ્ભંગા' સમ્યગ્-મિથ્યાદૃષ્ટિપુ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિસમ્બન્ધિવહુત્વવિષયકદળકે પહ્ મજ્ઞાઃ વેદિ-તવ્યાઃ, યતઃ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિત્વં પ્રતિપન્નાઃ પ્રતિપદ્યમાનાશ્ચ એકદ્વચાદયોઽપિ લભ્યન્તે અતસ્તેષુ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિત્વં પ્રતિપન્નાઃ પ્રતિપદ્યમાનાશ્ચ એકદ્વચાદયોઽપિ લભ્યન્તે અતસ્તેષુ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિપુ પહ્ મજ્ઞા ભવન્તિ, અત્ર ચ એકેન્દ્રિય-વિક-લેન્દ્રિય-સિદ્ધપદાનિ ન વક્તવ્યાનિ તેષાં સમ્યગ્મિથ્યાદર્શનાસંભવાત્ । 'સંજણ્હિં જીવાહો તિયમંગો' સંયતેપુ સંયતશબ્દવિશિષ્ટદળકયોર્મધ્યે વહુત્વવિષયક-દળકે જીવાદિકઃ જીવાદિપદેપુ ત્રયો મજ્ઞાઃ ઉપર્યુક્તા વક્તવ્યાઃ, સંયમં પ્રતિપન્નાનાં વહૂનામ્ પ્રતિપદ્યમાનાનાં ચ એકાદીનાં સદ્ભાવાત્, કિન્ત્વત્ર જીવ-મનુષ્યૌ એવ

હસ મિથ્યાદૃષ્ટિદ્વાર મેં સિદ્ધ પદ કા ઉચ્ચારણ નહીં કરના, ક્યોં કિ સિદ્ધ જીવોં મેં મિથ્યાત્વ નહીં હોતા હૈ । (સમ્મામિચ્છદિટ્ઠીહિં-છવ્ભંગા) સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ કે વહુત્વવિષયક દ્વિતીય દળક મેં છહ મંગ હોતે હૈં-સો હસકા કારણ યહ હૈ કિ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ અવસ્થા કો જિન જીવોં ને પહિલે સે પ્રાપ્ત કર રહ્યા હૈ એસે જીવ ઓર જો હસ અવસ્થા પ્રાપ્ત કર રહે હૈં એસે જીવ સ્વ હી નહીં હોતે હૈં, કિન્તુ એક દો આદિ જીવ મી હોતે હૈં । હસસે હસ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ દ્વારમેં દમંગ કહે ગયે હૈં । હસ દ્વાર મેં એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય ઓર સિદ્ધોંકા ઉચ્ચારણ નહીં કરના ક્યોં કિ-હનમેં સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ મિશ્ર અવસ્થા નહીં હોતી હૈ । 'સંજણ્હિં જીવાહો તિયમંગો' સંયતશબ્દસે વિશેષિત હુએ દો દળકોં મેં સે વહુત્વ વિષયક દ્વિતીય દળક મેં જીવાદિક પદોં મેં પૂર્વોક્ત ત્રીન મંગ હોતે હૈં । કારણ કિ સંયમ કો જિન્હોંને પહિલે પ્રાપ્ત કર લિયા હૈ

પણુ સમાવેશ કરવાનો નથી કારણ કે સિદ્ધ જીવોમાં મિથ્યાત્વ હોતું જ નથી (સમ્મામિચ્છદિટ્ઠીહિં છવ્ભંગા) સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં છ ભંગ થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ અવસ્થા જેમણે પહેલેથી જ પ્રાપ્ત કરેલી હોય એવાં જીવો અને એ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા હોય એવાં જીવો બધાં હોતા નથી, પણ એક, બે આદિ જીવો જ હોય છે તેથી આ સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ દ્વારમાં છ ભંગ કહ્યા છે. આ દ્વારમાં એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને સિદ્ધોનો સમાવેશ થતો નથી, કારણ કે તેઓમાં સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ રૂપ મિશ્ર અવસ્થા હોતી નથી. (સંજણ્હિં જીવા-હો તિયમંગો) સંયત વિશેષણવાળા બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે, તેનું કારણ એ છે કે સંયમને પહેલાં પ્રાપ્ત કરી લીધે હોય એવાં સંયમ પ્રતિપન્નક (સંયમી)

વક્તવ્યૌ ન નૈરયિકાદયસ્તેર્પા સંયતત્વાભાવાન્, ‘અસંજર્ણિં એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો તિ’ અસંયતેષુ-અસંયતપદવિશિષ્ટદણ્ડકયોર્મધ્યે વહુત્વવિષયકદણ્ડકે એકેન્દ્રિય વર્જઃ એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપશ્ચકપદાનિ વર્જયિત્વા જીવાદિપદેષુ ત્રિકમજ્ઞઃ પૂર્વોક્તાસ્ત્રયો મજ્ઞા વક્તવ્યાઃ, અસંયતત્વં પ્રતિપન્નાનાં સંયતત્વાદિપ્રતિપાનેન અસં-યતત્વં પ્રતિપદ્યમાનાનાં ચ એકાદીનાં સંભવાત્, એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદીનાં તુ પૂર્વો-ક્તરીત્યા ‘સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ’ ઇતિ એક એવ મજ્ઞો વાચ્યઃ, કિન્ત્વત્ર સિદ્ધપદં

એસે સંયમ પ્રતિપન્નક જીવ વહુત હોતે હૈં, તથા જો જીવ સંયમ કો પ્રાપ્ત કર રહે હૈં એસે સંયમ પ્રતિપદ્યમાન જીવ એક દો આદિ હી હોતે હૈં। હસ દ્વાર મેં જીવ ઓર મનુષ્ય પદ કા હી ઉચ્ચારણ કરના ક્યોં કિ હન્હીં મેં સંયમ હોતા હૈ, નારક આદિ પદોં કા ઉચ્ચારણ નહીં કરના-ક્યોં કિ હનમેં સંયમ નહીં હોતા હૈ। ‘અસંજર્ણિં એગિંદિય વજ્જો તિયમંગો’ અસંયત દ્વારમેં અસંયત પદ વિશિષ્ટ એકત્વ ઓર વહુત્વ વિષયક દો દણ્ડકોં મેં સે વહુત્વવિષયક દ્વિતીય દણ્ડકમેં એકેન્દ્રિય કે પાંચ પદોંકે છોડકર જીવાદિ પદોં મેં પૂર્વોક્ત ત્રીન ભંગ હોતે હૈં। ક્યોં કિ અસંયત અવસ્થાકો પહિલેસે પાચે હુએ જીવ તો અનેક હોતે હૈં ઓર સંયત આદિ અવસ્થા સે પડકર અસંયત અવસ્થા કો પ્રતિપદ્યમાન હોનેવાલે જીવ એક દો આદિ હી હો સકતે હૈં। યહાં જો એકેન્દ્રિય પાંચ પદોં કા છોડના કહા ગયા હૈ સો હસકા કારણ યહ હૈ કિ હનમેં ત્રીન ભંગ નહીં હોતે હૈં કિન્તુ “સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ” એસા એક હી ભંગ હોતા હૈ। ક્યોં

જીવો તો ઘણા જ હોય છે, પણ સંયમને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા હોય એવાં સંયમ પ્રતિપદ્યમાન જીવો તો એક, બે આદિ જ હોય છે આ દ્વારમાં જીવ અને મનુષ્ય પદને જ ગ્રહણ કરવા, કારણ કે એ જીવો જ સંયત હોઈ શકે છે. નારક આદિને આ દ્વારમાં સમાવેશ થતો નથી કારણ કે તેઓમાં સંયમનો અભાવ હોય છે. (અસંજર્ણિં એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) અસંયત દ્વારમાં અસંયત સંબંધી એકત્વ અને બહુત્વ વિષયક બે ઠંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા ઠંડકમાં એકેન્દ્રિયના પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ પદો સિવાયના જીવાદિ પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભાગ થાય છે, કારણ કે પહેલેથી જ અસંયત અવસ્થામાં હોય એવાં જીવો તો ઘણા જ હોય છે, પણ સંયત આદિ અવસ્થામાંથી પતન પામીને અસંયત અવસ્થા પામી રહ્યાં હોય એવાં જીવો તો એક, બે આદિ જ સંભવી શકે છે. અહીં એકેન્દ્રિયના પાંચ પદને ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ કરવાનું કારણ એ છે કે તે જીવોમાં ત્રણ ભાગ થતા નથી, પરંતુ (સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) આ એક જ ભાગ થાય છે. કારણ કે તે પર્યાયમાં બધાં જ જીવો

ન વક્તવ્યં, તસ્ય અસંયતત્વાભાવાત્ । ‘ સંજયાસંજર્ણિં તિયમંગો જીવાઈઓ ’ સંયતા - સંયતેષુ સંયતાસંયતપદવિશિષ્ટૈકત્વબહુત્વદ્વંડકયોર્મધ્યે વહુત્વદ્વંડકે જીવાદિકઃ જીવાદિપદેષુ ત્રિકમજ્ઞઃ પૂર્વોક્તાસ્ત્રયો મજ્ઞા વાચ્યાઃ, દેશવિરતિં પ્રતિ- પન્નાનાં વહૂનાં, સંયમાદ્ અસંયમાદ્ વા નિવૃત્ય દેશવિરતિં પ્રતિપદ્યમાનાનાં ચ એકાદીનાં સદ્ભાવાત્, પરન્તુ જીવ-પદ્મેન્દ્રિયતિર્યગ્-મનુષ્યા એવ પઠિતવ્યાઃ ન તુ નૈરયિકાદયઃ, તેષાં સંયતાસંયતત્વવિરહાત્, ‘ ણોસંજય-ણોઅસંજય-ણો-

કિ યહાં સ્વ હી દ્વિતીયાદિ સમયોં મેં અસંયમ અવસ્થાવાલે હોતે હૈં ઔર અસંયમ અવસ્થા કો ધારણ કરનેવાલે વે હી સ્વજીવ પ્રથમ સમય મેં મી હોતે હૈં । હસ કારણ યહાં એક હી મંગ કહા ગયા હૈ । હસ દ્વાર મેં સિદ્ધ પદ નહીં કહના-કયોં કિ સિદ્ધોં મેં અસંયત અવસ્થા નહીં હોતી હૈ । ‘ સંજયા સંજર્ણિં તિયમંગો જીવાઈઓ ’ સંયતાસંયત દ્વાર મેં-સંયતાસંયતપદ વિશિષ્ટ એકત્વ બહુત્વ વિષયક દો દ્વંડકોં મેં સે વહુ-ત્વવિષયક દ્વિતીય દ્વંડકમેં જીવાદિક પદોં મેં પૂર્વોક્ત ત્રીન મંગ હોતે હૈં । કયોં કિ દેશવિરતિરૂપ ચારિત્ર કો જિન્હોં ને પહિલે સે પ્રાપ્ત કર લિયા હૈ એસે જીવ તો અનેક હોતે હૈં, ઔર સંયમ સે અથવા અસંયમ નિવૃત્ત હો કર પુનઃ દેશવિરતિરૂપ ચારિત્ર કો પ્રાપ્ત કરનેવાલે કોઈ એક દો આદિ જીવ હી હોતે હૈં । હસ દ્વારમેં જીવ પદ્મેન્દ્રિય તિર્યગ્ ઔર મનુષ્ય હન પદોં કો હી પ્રયોગ કરના કયોં કિ હનકે સિવાય ઔર જગહ દેવનારક આદિ મેં યહ અવસ્થા સંભવિત નહીં હોતી હૈ ‘ ણો સંજય-ણો અસંજય-ણો સંજયાસંજય જીવ સિદ્ધેર્ણિં તિયમંગો ’ નો

દ્વિતીયાદિ સમયોમાં અસંયમ અવસ્થાવાળા હોય છે અને તે બધાં જીવો પ્રથમ સમયમાં પણ અસંયમ અવસ્થાવાળા જ હોય છે. આ કારણે એકેન્દ્રિય વિષયક એક જ ભંગ અસંયતને અનુસક્ષીને કહ્યો છે. આ દ્વારમાં સિદ્ધનો સમાવેશ થતો નથી કારણ કે તેઓમાં અસંયત અવસ્થા હોતી જ નથી. (સંજયાસંજર્ણિં તિયમંગો જીવાઈઓ) સંયતા સંયત દ્વારમાં-સંયતા સંયત સંબંધી એકત્વ બહુત્વ વિષયક બે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થય છે. કારણ કે દેશવિરતિરૂપ ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરનારા જીવો તો કોઈ જ હોય છે. આ દ્વારમાં જીવ, પદ્મેન્દ્રિય તિર્યગ્ અને મનુષ્ય આટલાં પદોનો જ પ્રયોગ કરવો. આ સિવાયના નારક દેવ આદિમાં આ અવસ્થા સંભવી શકતી જ નથી.

(ણોસંજય-ણોઅસંજય-ણોસંજયાસંજય જીવ સિદ્ધેર્ણિં તિયમંગો) નો સંયત, નો અસંયત અને નો સંયતાસંયત પદ વિશિષ્ટ જીવ અને સિદ્ધ

સંજયાસંજય - જીવસિદ્ધેર્હિ તિયમંગો ' નોસંયત - નોઅસંયત - નોસંયતાસંયત-
પદવિશિષ્ટજીવસિદ્ધવિષયકૈકત્વબહુત્વદ્વંડકયોર્મધ્યે વહુત્વદ્વંડકે જીવાદિપદેષુ
પૂર્વોક્તાસ્રયો મજ્ઞા વક્તવ્યાઃ પૂર્વોક્તરીત્યા । વિશેષસ્તુ અત્ર જીવ-સિદ્ધાવેવ
વક્તવ્યો, ન મનુષ્યનૈરયિકાદયસ્તેપાં નોસંયતત્વાદ્યસંભવાત્, અતઃ એવાત્ર
' જીવ-સિદ્ધેર્હિ ' इत्येवોક્તम् । ' સકસાઈર્હિ જીવાઈઓ તિયમંગો ' સકપાયિષુ
સકપાયશબ્દવિશિષ્ટદ્વંડકયોર્મધ્યે વહુત્વદ્વંડકે જીવાદિકઃ જીવાદિપદેષુ-ત્રિકમજ્ઞઃ
પૂર્વોક્તાસ્રયો મજ્ઞા વાચ્યાઃ, તથા ચ સકપાયાણાં સર્વદાઽવસ્થાનાત્ તે સકષાયાઃ
' સપ્રદેશાઃ ' इत्येको મજ્ઞઃ, એવમ્ ઉપશમશ્રેણીતઃ પ્રચ્યવમાનતાદશાયાં સકપાયત્વં

સંયત-નો અસંયત-નો સંયતાસંયત પદ વિશિષ્ટ જીવ ઓર સિદ્ધ
સમ્બન્ધી એકત્વ બહુત્વવિષયક દો દ્વંડકોં મેં સે બહુત્વવિષયક દ્વંડક
મેં જીવાદિ પદોં મેં પૂર્વોક્ત રીતિ કે અનુસાર પૂર્વોક્ત ત્રીન ભંગ હોતે હૈં
યહાં કેવલ જીવ ઓર સિદ્ધપદ કા હી ઉચ્ચારણ કરના ચાહિયે । મનુષ્ય
નારક આદિ પદોં કા નહીં । કયોં કિ ઉનમેં નો સંયતત્વાદિ અવસ્થા
નહીં હોતી હૈ । હસી કારણ યહાં " જીવ સિદ્ધેર્હિ " એસા હી કહા
ગયા હૈ । " સકસાઈર્હિ જીવાઈઓ તિયમંગો ' સકષાયદ્વાર મેં સકષાય
શબ્દ વિશિષ્ટ દો દ્વંડકોં મેં સે બહુત્વવિષયક દ્વિતીય દ્વંડકમેં જીવા-
દિક પદોં મેં પૂર્વોક્ત હી ત્રીન ભંગ હોતે હૈં કયોં કિ કષાયસહિત જીવ
સદા અવસ્થિત રહતે હૈં-અર્થાત્ કષાયવાલે જીવ હમેશા પાયે જાતે હૈં
હસ લિયે વે કષાયવાલે જીવ સપ્રદેશ હૈં યહ એક ભંગ હુઆ, તથા ઉપ-
શમ શ્રેણી સે ગિર કર કષાયસહિત અવસ્થા કો પાનેવાલે જીવ કોહ

સંબંધી એકત્વ બહુત્વ વિષયક યે દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં
જીવાદિ પદોમાં પૂર્વોક્ત રીત પ્રમાણેના જ પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે, આ
દ્વારમાં ફક્ત જીવ પદ અને સિદ્ધ પદનો જ પ્રયોગ થાય છે, મનુષ્ય, નારક
આદિ પદોને દ્વારમાં ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ કર્યો છે કારણ કે તેમનામાં નો
સંયત આદિ અવસ્થામાં હોતી નથી. તે કારણે અહીં (જીવ સિદ્ધેર્હિ) આ
પ્રમાણે કહ્યું છે.

(સકસાઈર્હિ જીવાઈઓ તિયમંગો) સકષાય દ્વારમાં સકષાય શબ્દયુક્ત યે
દંડકોમાંના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ
જ રહ્યા છે, કારણ કે કષાયવાળા જીવો હંમેશા નજરે પડતાં હોય છે. તે
કારણે તે કષાયવાળા જીવો સપ્રદેશ હોય છે, આ પહેલો ભંગ છે. તથા
ઉપશમ શ્રેણીથી પતન પામીને કષાયયુક્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરનાર જીવ તો

પ્રતિપદ્યમાનાનામ્ એકાદીનાં લાભાત્ ' સપ્રદેશાશ્ચ વહવઃ, એકઃ અપ્રદેશાશ્ચ ' इति
 द्वितीयो भङ्गः, ' वहवः सप्रदेशाश्च वहवः अप्रदेशाश्च ' इति तृतीयो भङ्गः । नैर-
 यिकसकपायबहुत्वदण्डके भङ्गकत्रयं पूर्वप्रतिपादितमेवात्रापि बोध्यम् । ' एगि-
 दिएसु अभङ्गकं ' एकेन्द्रियेषु सकपायैकेन्द्रियपृथिव्यादिवहुत्वविषयकदण्डके
 अभङ्गस्य बहूनां भङ्गकानाम् अभावः किन्तु ' सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च ' इति एक-
 एव भङ्गो बोध्यः, यद्यपि पूर्वं पृथिव्यादिषु अयं भङ्गः प्रतिपादित एव तथापि तस्य
 सकपायाविषयकतयोक्तत्वेनात्र सकपायप्रसङ्गश्चात् प्रतिपादितः, सकपायैकेन्द्रि-
 याणां बहूनाम् बहुसमयावस्थितानाम् एकसमयस्थितिकानां चापलम्भात्,

एक दो आदि मिलते हैं इसलिये “ वहवः सप्रदेशाः, एक अप्रदेशाश्च ”
 ऐसा यह दूसरा भंग हुआ तथा “ वहवः सप्रदेशाश्च वहवः अप्रदेशाश्च ”
 अनेक सप्रदेश हैं और अनेक अप्रदेश हैं, यह तीसरा भंग हुआ ।
 नैरयिक जीवोंके कषायसहित बहुत्व दण्डकमें जिस प्रकारसे तीन भंग
 पहिले प्रतिपादित किये गये हैं इसी तरह से वे ही तीन भंग यहाँ पर
 भी जानना चाहिये । इस कषायद्वारमें “ एगिदिएसु अभङ्गकं ” एके-
 न्द्रिय पदों में अर्थात् कषायसहित एकेन्द्रिय पृथिव्यादिकों के बहुत्व
 विषयकदण्डक में अनेक भंग नहीं हैं, किन्तु “ सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च ”
 ऐसा यह एक ही भंग है । यद्यपि पहिले पृथिव्यादि पदों में यह भंग
 कहा जा चुका है फिर भी यहाँ जो यह कहा जा रहा है वह कषाय के
 प्रसङ्ग को ले कर कहा जा रहा है—पहिले कषाय के प्रसङ्ग को लेकर यह
 नहीं कहा गया है । एकेन्द्रिय जीवों में कषायसहित जीव पूर्वोत्पन्न

કોઈક જ હોય છે, તેથી (વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ એક અપ્રદેશાશ્ચ) ઘણા સપ્રદેશ
 હોય છે અને કોઈક અપ્રદેશ હોય છે, એવો બીજો ભંગ બને છે. તથા
 “ વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ ” અનેક સપ્રદેશ હોય છે અને અનેક
 અપ્રદેશ હોય છે, એવો ત્રીજો ભંગ બને છે. નારક જીવોના કષાયસહિત બહુત્વ
 દંડકમાં આગળ જેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે એવાં જ ત્રણ ભંગ સમ-
 જવા. આ કષાયદ્વારમાં (એગિદિએસુ અભંગકં) એકેન્દ્રિય પદોમાં એટલે કે
 કષાયસહિત પૃથ્વીકાય આદિકોના બહુત્વ વિષયક દંડકમાં અનેક ભંગ થતા
 નથી, પણ એક જ ભંગ થાય છે. તે એક ભંગ આ પ્રમાણે છે. “સપ્રદેશાશ્ચ
 અપ્રદેશાશ્ચ” જો કે પહેલાં પૃથ્વીકાય આદિ પદોમાં આ ભંગ કહેવામાં આવી
 ગયો છે, છતાં પણ તે ભંગને અહીં જે ફરીથી કહેવામાં આવ્યો છે તે
 કષાય અવસ્થાને અનુલક્ષીને કહેવામાં આવેલ છે, પહેલાં કષાય અવસ્થાને
 અનુલક્ષીને આ ભંગ કહ્યો ન હતો, એકેન્દ્રિય જીવોમાં સકષાય પૂર્વોત્પન્ન જીવ

કિન્ત્વત્ર સિદ્ધો ન વક્તવ્યઃ, તસ્ય અકપાયિત્વાત્ । ‘કોહકસાઈર્હિ જીવ-એગિંદિય-વજ્જો તિયમંગો ’ ક્રોધકપાયિષ્ઠુ ક્રોધકપાયિવિશિષ્ટવહુત્વદણ્ડકે જીવૈ-દેન્દ્રિય-વર્જઃ જીવપદમ્ પૃથિવ્યાન્નૈકેન્દ્રિયપદાનિ ચ વર્જયિત્વા અન્યેષુ મનુષ્યનૈરયિકા-દિષુ ત્રિકમજ્ઞઃ પૂર્વોક્તં મજ્ઞત્રયં વાચ્યમ્, કિન્ત્વત્રાપિ સિદ્ધો ન વાચ્યઃ, તસ્ય ક્રોધકપાયવિરહાત્ । ક્રોધકપાયિજીવપદ-પૃથિવ્યાદ્યેકેન્દ્રિયપદેષુ ચ ‘સપ્રદે-શાશ્વ ’ ઇતિ એક એવ મજ્ઞો વક્તવ્યઃ । સકપાયજીવસ્યોપર્યુક્તમજ્ઞત્રયવત્ કથમ-ત્રાપિ ક્રોધકપાયિજીવ-પૃથિવ્યાદિષુ ન મજ્ઞત્રયમિતિ ચેદાહ-ઉપશમશ્રેણીતઃ પ્રચ્યવમાનાનાં સકપાયિત્વં પ્રતિપથમાનાનામ્ એકાદીનામુપલભ્નેન તત્ર મજ્ઞત્રયસંભ-

ઔર ઉત્પદ્યમાન અનેક પાયે જાતે હૈં । યહાં હસ દ્વાર મેં સિદ્ધોં કો ગ્રહણ નહીં કરના યાહિયે-કયોં કિ વે કપાયસહિત નહીં હોતે હૈં । ‘કોહ-કસાઈર્હિ જીવ એગિંદિય વજ્જો તિયમંગો ’ ક્રોધકપાય વિશિષ્ટ વહુત્વ દણ્ડકમેં જીવપદ કો ઔર પૃથિવ્યાદિક પાંચ પદોં કો છોડકર અન્ય મનુષ્ય ઔર નૈરયિક આદિ પદોં મેં પૂર્વોક્ત ત્રીન મંગ હોતે હૈં । યહાં પર મી સિદ્ધપદકા ગ્રહણ નહીં હુઆ હૈ કયોં કિ યનમેં ક્રોધકપાય કા વિરહ રહતા હૈ । ક્રોધકપાયવાલે જીવપદ મેં ઔર પૃથિવ્યાદિક એકેન્દ્રિય પદોં મેં “ સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ” એસાં એક હી મંગ હોતા હૈ । યદિ યહાંપર એસી આશંકા કી જાવે કિ કપાયવિશિષ્ટ જીવ કે અમી આપને ત્રીન મંગ કહે હૈં, ફિર યહાં પર ક્રોધકપાયવિશિષ્ટ જીવ ઔર પૃથિવ્યા-દિકોં મેં ત્રીન મંગ ન કહ કર એક હી મંગ કયોં કહા ગયા હૈ ? તો હસકા ઉત્તર યહ હૈ કિ ઉપશમ શ્રેણી સે નીચે ગિરને વાલે જીવોં મેં

પણુ અનેક હોય છે અને ઉત્પદ્યમાન હોવો પણુ અનેક હોય છે. આ દ્વારમાં સિદ્ધોનો સમાવેશ થતો નથી કારણુ કે તેઓ કપાયવાળા હોતા નથી. (કોહ-કસાઈર્હિ જીવ એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) ક્રોધકપાય પદવાળા બહુત્વવિષયક દંડકમાં હવ પદને તથા પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિયોને છોડીને તે સિવાયના નારક, મનુષ્ય આદિ પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. અહીં પણુ સિદ્ધોને ગ્રહણ કરવા ભેદએ નહીં, કારણુ કે તેમનામાં ક્રોધકપાયને અભાવ હોય છે. ક્રોધકપાયવાળા હવ પદમાં અને પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય પદોમાં (સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) એવો એક જ ભંગ થાય છે ને અહીં કોઈ ને એવી શંકા થાય કે કપાયયુક્ત હવના હમણાં જ આપે ત્રણ ભંગ કહ્યા છે, તો અહીં ક્રોધકપાયવાળા હવ અને પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય હોવોનો એક જ ભંગ કહેવાનું કારણુ શું છે ? તો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે સમજવું- ઉપશમ શ્રેણીથી પતન પામનાર હોવોમા કપાયવાળા કોઈક હવ (એકાદિ

વેડપિ માન-માયા-લોભેભ્યો નિવૃત્તાનાં ક્રોધં પ્રતિપદ્યમાનાનાં તુ વહૂનામેવોપલ-
સ્મ્ભેન પ્રત્યેકં ક્રોધકપાયિરાશીનામનન્તતયાડત્ર એકાદીનામનુપલસ્મ્ભેન મજ્જત્રયા-
સંભવાત્, કિન્તુ 'દેવેહિં છઞ્મંગા' દેવેષુ ક્રોધકપાયિદેવવિશિષ્ટવહુત્વદણ્ડકે
પહ્ મજ્જાઃ વક્તવ્યાઃ, ત્રયોદશાનામપિ દેવપદવાચ્યાનામ્ અસુરકુમારાદિદશભવન-
પતિ-વાનવ્યન્તર-જ્યોતિષિક-વૈમાનિકાન્તાનાં મધ્યે ક્રોધોદયગાલિના મલ્પતયા
એકત્વે, વહુત્વે ચ સપ્રદેશ-પ્રદેશત્વયોઃ સંભવેન પૂર્વોક્તપદ્મમજ્જસંભવાત્ ।
'માણકસાઈ-માયાકસાઈ-જીવ-એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો' માનકપાયિ-માયા-

કપાયવિશિષ્ટ કોઈ એક આદિ જીવ પાયા જાતા હૈં હસ કારણ કપાય-
દ્વાર મેં જીવપદ મેં ત્રીન મંગ કહે ગયે હૈં પરન્તુ યહાં પર માન, માયા
ઔર લોભ સે નિવૃત્ત હોકર ક્રોધકપાય મેં પ્રવૃત્ત હુએ એસે અનેક જીવ
પાયે જાતે હૈં । ક્યોં કિં હન પ્રત્યેક માનાદિ કપાયવાલોં મેં ક્રોધકપાય
વાલોં કી રાશિ અનન્ત કહી ગઈ હૈં હસ કારણ યહાં પર એકાદિ જીવ
કા ઉપલંભ નહીં હોને કે કારણ ત્રીન મંગ નહીં હોતે હૈં એસા કહા ગયા હૈં ।
(દેવેહિં છઞ્મંગા) કિન્તુ ક્રોધ કપાયવાલે દેવોં કે વહુત્વવિષયક દ્વિતીય
દણ્ડક મેં ૬ મંગ કહે ગયે હૈં । અસુરકુમાર આદિ દસ ભવનપતિ દેવોં
મેં વાનવ્યન્તર દેવોં મેં, જ્યોતિષિક દેવોં મેં ઔર વૈમાનિક દેવોં મેં હન
તેરહ દેવપદ વાચ્ય દેવોં મેં ક્રોધકપાય કે ઉદયવાલે દેવ અત્પ પાયે
જાતે હૈં-હસલિયે એકત્વ ઔર વહુત્વ મેં સપ્રદેશત્વ ઔર અપ્રદેશત્વ કા
સંભવ હોને કે કારણ યહાં પૂર્વોક્ત ૬ મંગ હોતે હૈં । 'માણકસાઈ-માયા-
કસાઈ જીવ એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો' માનકપાયવાલોં મેં ઔર માયા-

જીવ) તેા હોય છે, તે કારણે કપાય દ્વારમાં જીવ પદમાં ત્રણ ભંગ કહ્યા છે
પરંતુ માન, માયા અને લોભમાંથી નિવૃત્ત થઈને ક્રોધકપાયમાં પ્રવૃત્ત થતા
હોય છે વળી માનાદિ પ્રત્યેક કપાયોવાળા કરતાં ક્રોધકપાયવાળાની રાશિ અનંત
કહેલી છે. તે કારણે ક્રોધકપાયવાળા એક દિ જીવની પ્રાપ્તિ થતી નથી પણ
એવાં તેા અનેક જીવ હોય છે. તે કારણે અહીં ત્રણ ભંગ કહ્યા નથી પણ
એક જ ભંગ કહ્યો છે. (દેવેહિં છઞ્મંગા) પરંતુ ક્રોધકપાયવાળા દેવોના બહુત્વ
વિષયક દંડકમાં છ ભંગ કહ્યા છે. અસુરકુમાર આદિ દસ ભવનપતિ દેવોમાં
વાનવ્યન્તર દેવોમાં, જ્યોતિષિક દેવોમાં અને વૈમાનિક દેવોમાં આ તેર દેવ
પદ વાચ્યદેવોમાં ક્રોધકપાયના ઉદયવાળા દેવો ગોણાં હોય છે. તે કારણે એકત્વ
અને બહુત્વમાં અપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનો સંભવ હોવાને કારણે અહીં
પૂર્વોક્ત છ ભંગ થાય છે.

કષાયિષુ માન-માયાકષાયિપદવિશિષ્ટવહુત્વદણ્ડકે જીવૈ-કેન્દ્રિયવર્જઃ જીવપદમ્, એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપદાનિ ચ વર્જયિત્વા ત્રિકમજ્ઞઃ પૂર્વોક્તાસ્ત્રયો મજ્ઞાઃ વક્તવ્યાઃ, જીવપદે-એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપદેષુ તુ અત્રાપિ ઉપર્યુક્તક્રોધકષાયિવત્ 'સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ' इति एक एव मज्ज्ञो वक्तव्य उत्तरीत्या । किन्तु 'नेरइय-देवेहिं छवमंगा' नैरयिक-देवेषु मानकषायि-मायाकषायिनैरयिकदेववहुत्वदण्डके पङ् मज्ज्ञाः पूर्वोक्ताः वक्तव्याः, नैरयिकाणां देवानां च मानमायाकषायिणां मध्ये अल्पानामेव मान-मायोदयवतां संभवेन पूर्वोक्तपुत्तया पङ्मज्ज्ञसंभवात् । 'लोभकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियमंगो' लोभकषायिषु लोभकषायिपदविशिष्ट बहुत्वदण्डके जीवै-केन्द्रियवर्जः जीवपदम्, एकेन्द्रियपृथिव्यादिपदानि च, वर्जयित्वा त्रिकमज्ज्ञः पूर्वोक्तक્રोधकषायिात् मज्ज्ञत्रयं वाच्यम्, जीवैकेन्द्रियेषु तु एक-

કષાયવાળો મેં-બહુત્વવિષયક દ્વિતીય દણ્ડક મેં જીવ પદનો ઓર એકેન્દ્રિય પૃથિવ્યાદિક પાંચ પદોં કો છોડકર પૂર્વોક્ત ત્રીન મંગ હોતે હેં । જીવપદ મેં ઓર એકેન્દ્રિય પૃથિવ્યાદિક પાંચ પદોં મેં ક્રોધકષાયવાલે જીવોં કી તરહ 'સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ' એસા એક હી મંગ હોતા હૈ । કિન્તુ 'નેરइय देवेहिं छवमंगा' માનકષાયવાલે ઓર માયાકષાયવાલે જો નૈરયિક ઓર દેવ હેં ડનકે દ્વિતીય દણ્ડક મેં ૬ મંગ હોતે હેં । ક્યોં કિ માન ઓર માયાકષાયવાલે દેવોં ઓર નારકોં મેં માન ઓર માયાકે ઉદયવાલે દેવ નારક અલપ હી હોતે હેં, હસ લિયે યહાં પર પૂર્વોક્ત ૬ મંગ કહે ગયે હેં । 'लोभकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियमंगो' લોભ કષાયવાળોં કે બહુત્વવિષયક દ્વિતીય દણ્ડકમેં જીવપદ કો ઓર પૃથિવ્યાદિક એકેન્દ્રિયપદોં કો છોડકર ક્રોધકષાયવાળોં કી તરહ ત્રીન મંગ

(માનકસાઈ-માયાકસાઈ જીવ એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) માનકષાયવાળામાં માયાકષાયવાળામાં બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવપદને અને પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય પદોને છોડીને પૂર્વોક્ત ત્રણ ભાગ થાય છે. જીવપદમાં અને પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય પદોમાં ક્રોધકષાયવાળા જીવોના જેવોજ (સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) આ એક ભાગ થાય છે, પરંતુ (નેરइयदेवेहिं छवमंगा) માનકષાયવાળા અને માયાકષાયવાળા જે નારકો અને દેવો હોય છે તેમના બીજા દંડકમાં છ ભાગ થાય છે. કારણ કે માન અને માયાકષાયવાળા દેવો અને નારકોમાં માન અને માયાના ઉદયવાળા દેવો અને નારકો જોયાં હોય છે.

(લોભકસાઈહિં જીવ એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) લોભકષાયવાળાના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવપદને અને પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય પદોને છોડીને ક્રોધકષાયવાળાના જેવાં જ પૂર્વોક્ત ત્રણ ભાગ થાય છે પરંતુ જીવ

एव भङ्गः उक्तरीत्या । किन्तु 'नेरइएसु छव्भंगा' नैरयिकेषु नैरयिकलोभकपायि बहुत्वदण्डके पूर्वोक्ताः पड् भङ्गाः वाच्याः, लोभरूपायिनैरयिकेषु लोभोदयवता-मल्पका उपर्युक्तपड्भङ्गसंभवात्, उक्तञ्च—

“ कोहे माणे माया, बोधव्वा सुरगणेहिं छव्भंगा ।

माणे माया लोभे, नेरइएहिं पि छव्भंगा ’ ॥ १ ॥ इति ॥

“ क्रोधे माने मायायां बोद्धव्या सुरगणेषु पड् भङ्गाः ।

माने मायायां लोभे नैरयिकेष्वपि पड् भङ्गाः ॥ १ ॥ इतिच्छाया,

देवाः लोभप्रचुरा भवन्ति नैरयिकाश्च क्रोधप्रचुरा भवन्तीति । ‘अकसाई-जीव-मणुएहिं तियभंगो’ अरूपायिसम्बन्धिवहुत्वदण्डके जीव-मनुजेषु सिद्धेषु त्रिक-भङ्ग पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गाः वक्तव्याः, नतु नैरयिकादिषु, तेषाम् अरूपायित्वामंभवात्,

होते हैं । जीव और एकेन्द्रियों में एक ही भंग होना है । किन्तु ‘नेर-इएसु छव्भंगो’ लोभवाले नारक जीवों में—बहुत्वविषयक द्वितीयदण्डक में—पूर्वोक्त छह भंग होते हैं । क्योंकि लोभकपायवाले नारकों में लोभो-दयवाले नारक जीव अल्प होते हैं । इसलिये यहां छह भंग हो जाते हैं ।

क्रोध, मान, माया इनमें देवों के छह भंग होते हैं । तथा मान माया एवं लोभ में नारकों के छह भंग होते हैं । देवों में लोभ अधिक होता है और नारकों में क्रोध अधिक होता है । (अकसाई जीव मणुएहिं सिद्धेहिं तियभंगो) अरूपायिसंबन्धी बहुत्वदण्डक में जीवपद में मनुष्य पद में, और सिद्ध पद में तीन भंग होते हैं । नैरयिक आदिपदों में नहीं क्योंकि इनमें अरूपायित्व का संभव ही नहीं है । (ओहियणाणे,

અને એકેન્દ્રિયમાં એક જ ભંગ થાય છે (નેરइएसु छव्भंगो) લોભવાળા નારક જીવોમાં બહુત્વવિષયક બીજા દંડકમાં પૂર્વોક્ત છ ભંગ થાય છે, કારણ કે લોભકપાયવાળા નારકોમાં લોભના ઉદયવાળા નારક જીવો ઓછાં હોય છે તેથી ત્યાં છ ભંગ થાય છે. કહ્યું પણ છે—“કોહેમાણે” ઇત્યાદિ.

ક્રોધ, માન અને માયામાં દેવોના છ ભંગ થાય છે, તથા માન, માયા અને લોભમાં નારકોના છ ભંગ થાય છે. દેવોમાં લોભ અધિક હોય છે અને નારકોમાં ક્રોધ અધિક હોય છે.

(અકસાઈ જીવ મણુએહિં સિદ્ધેહિં તિયભંગો) અરૂપાય સંબંધી બહુત્વ દંડકમાં જીવ પદમાં, મનુષ્ય પદમાં અને સિદ્ધ પદમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. નારક આદિમાં ત્રણ ભંગ થતા નથી, કારણ કે તેમનામાં કપાય રહિતતા સંભવિત નથી.

‘ઓહિયણાણે, આભિણિબોહિયણાણે, સુયણાણે જીવાહઓ તિયમંગો’ ઔધિકજ્ઞાને, મત્યાદિમેદૈરવિશિષ્ટજ્ઞાનમ્ ઔધિકજ્ઞાનમ્ તસ્મિન્, આભિનિબોધિકજ્ઞાને મતિજ્ઞાને શ્રુતજ્ઞાને ચ બહુત્વવિષયકદણ્ડકે જીવાદિકઃ જીવાદિપદેષુ ત્રિકભજ્ઞઃ પૂર્વોક્તા-સ્વયોભજ્ઞા વક્તવ્યાઃ, તત્ર સામાન્યજ્ઞાનાત્મકૌધિકજ્ઞાનિ-મતિ-શ્રુતજ્ઞાનિના સર્વદા-ઽવસ્થિતત્વેન સપ્રદેશત્વસંભવાત્ ‘સર્વે સપ્રદેશાઃ’ इति प्रथमो भङ्गः । एवं मिथ्या-ज्ञानात् मत्यादिज्ञानमात्रम्, मत्यज्ञानाद् मतिज्ञानम्, श्रुताज्ञानाच्च श्रुतज्ञानं प्रतिपद्यमानानां च एकादीनां संभवात्, ‘बहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च’ इति द्वितीयो भङ्गः । तथा ‘बहवः सप्रदेशाश्च, बहवः अप्रदेशाश्च’ इतितृतीयो भङ्गो वेदितव्यः, किन्तु ‘विगर्लिदिएहिं छवमंगा’ विकलेन्द्रियेषु द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु आभिणिबोहियणाणे, सुयणाणे जीवाहओ तियमंगो) ઔધિકજ્ઞાન મેં મતિ આદિ મેદ રહિત સામાન્યજ્ઞાન મેં, -આભિનિબોધિક જ્ઞાન મેં-મતિ જ્ઞાન મેં ઔર શ્રુતજ્ઞાનમેં, બહુત્વ વિષયકદ્વિતીય દણ્ડકમેં જીવાદિકપદોં મેં પૂર્વોક્ત ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । કયોં કિ સામાન્યજ્ઞાનવાલે તથા મતિશ્રુત જ્ઞાનવાલે જીવ સર્વદા પાચે જાતે હૈં, ઇસલિયે ઉનમેં સપ્રદેશત્વ બન જાને કે કારણ “સર્વે સપ્રદેશાઃ” यह प्रथम भंग, तथा मिथ्याज्ञान से हट-कर मात्र मति आदि ज्ञान को पाने वाला तथा मति अज्ञान के अभाव से मतिज्ञान को प्राप्त करने वाला, श्रुत अज्ञान के अभाव से श्रुतज्ञान को प्राप्त करनेवाला कोई एकादि जीव होता है-इसलिये ‘बहवः सप्र-देशाश्च एकः अप्रदेशश्च’ यह द्वितीय भंग, और (बहवः सप्रदेशाश्च, बहवः अप्रदेशाश्च) ऐसा तीसरा भंग घट जाता है । किन्तु “ विगर्लि-दिएहिं छवमंगा’ जो विकलेन्द्रिय जीव हैं उनमें तीन भंग न होकर छह

(ઓહિયણાણે, આભિણિબોહિયણાણે, સુયણાણે જીવાહઓ તિયમંગો) ઔધિક જ્ઞાનમાં-મતિ આદિ ભેદરહિત સામાન્ય જ્ઞાનમાં, આભિનિબોધિક જ્ઞાનમાં (મતિ જ્ઞાનમાં) અને શ્રુત જ્ઞાનમાં બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. કારણ કે સામાન્ય જ્ઞાનવાળા તથા મતિ અને શ્રુત જ્ઞાનવાળા જીવો સર્વદા મળી આવે છે, તે કારણે તેમનામાં સપ્ર-દેશત્વ સંભવી શકવાને કારણે (સર્વે સપ્રદેશાઃ) આ પ્રથમ ભંગ, તથા મિથ્યા-જ્ઞાનથી નિવૃત્ત થઈને માત્ર મતિજ્ઞાન આદિ પ્રાપ્ત કરનારો, તથા મતિ અજ્ઞા-નને અલાવે મતિ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરનારો, શ્રુત અજ્ઞાનને અલાવે શ્રુત જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરનારો કેઈ એકાદ જીવ તો હોય છે. તેથી (બહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ, એક અપ્રદેશશ્ચ) આ બીજો ભંગ પણ સંભવી શકે છે, અને (બહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ બહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ) આ ત્રીજો ભંગ પણ બની શકે છે. પરંતુ (વિગર્લિ-દિએહિં

સાસાદનસમ્યક્ત્વસંભવેન આભિનિવોધિકાદિજ્ઞાનિનામ્ એકાદીનાં સંભવેન પૂર્વોક્તા-
 એવ પદ્ મજ્ઞા વક્તવ્યાઃ, इह च यथायोगम् एकेन्द्रियपृथिव्यादयः सिद्धाश्च न
 વક્તવ્યાઃ તેપાં તદસંભવાત્ । ‘ઓહિણાણે મળ-કેવલણાણે જીવાહો તિયમંગો’
 અવધિજ્ઞાને, મનઃ પર્યવજ્ઞાને કેવલજ્ઞાને વહુત્વવિષયકદ્વંદ્વકે જીવાદિકઃ જીવાદિ-
 પદેષુ ત્રિકમજ્ઞઃ, પૂર્વોક્તાસૂત્રયો મજ્ઞાઃ વક્તવ્યાઃ કિન્તુ અવધિજ્ઞાનૈકત્વ વહુત્વદ્વંદ્વ-
 કયોઃ પૃથિવ્યાદ્યેકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિયાઃ સિદ્ધાશ્ચ ન વક્તવ્યાઃ, મનઃપર્યવદ્વંદ્વ-
 કયોશ્ચ જીવાઃ, મનુષ્યાશ્ચ વક્તવ્યાઃ, નતુ નૈરયિક-પૃથિવ્યાદયઃ, તેપાં તદસંભવાત્ ।

મંગ હોતે હૈં । કયોં કિ ઇનમેં દો ઇન્દ્રિય, તેન્દ્રિય ઓર ચૌહન્દ્રિયરૂપ
 વિકલેન્દ્રિયોં મેં-સાસાદન સમ્યક્ત્વ હોને કે કારણ એકાદિ અભિનિવો-
 ધિક જ્ઞાનચાલે જીવ કી સંભવતા હોતી હૈ-ઇસસે યહાં પર પૂર્વોક્ત છહ
 મંગ કહે ગયે હૈં । ઇસ દ્વાર મેં યથાયોગ એકેન્દ્રિયપદ પૃથિવ્યાદિક
 પાંચપદ તથા સિદ્ધ ઇનકો છોડ દેના ચાહિયે-કયોં કિ યે વિકલેન્દ્રિયોં
 મેં પરિગણિત નહીં હુએ હૈં । (ઓહિણાણે મળપજ્જવણાણે કેવલણાણે
 જીવાહો તિયમંગો) અવધિજ્ઞાન મેં, મનઃપર્યવજ્ઞાનમેં, એવં કેવલજ્ઞાન
 મેં વહુત્વવિષયક દ્વિતીય દ્વંદ્વક મેં પૂર્વોક્ત ત્રીન મંગ હોતે હૈં । કિન્તુ
 અવધિજ્ઞાન કે એકત્વ ઓર વહુત્વદ્વંદ્વક મેં પૃથિવ્યાદિક પાંચ પદ વિક-
 લેન્દ્રિય ઓર સિદ્ધ ઇન્હેં સંગૃહીત નહીં કરના ચાહિયે તથા મનઃપર્યવજ્ઞાન
 કે દોનોં દ્વંદ્વકોં મેં જીવ ઓર મનુષ્ય ઇનકા હી ગ્રહણ કરના ચાહિયે
 નારક એવં પૃથિવ્યાદિકોં કા નહીં કયોં કિ ઇનમેં મનઃ પર્યવ જ્ઞાન નહીં

છન્મંગા) વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં છ ભંગ થાય છે. કારણ કે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય
 અને ચતુરિન્દ્રિય રૂપ વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં સાસાદન સમ્યક્ત્વ હોવાને લીધે
 એકાદ અભિનિવોધિક જ્ઞાનવાળા જીવની સંભવિતતા હોઈ શકે છે. તેથી
 અહીં પૂર્વોક્ત છ ભંગ કહ્યા છે. આ દ્વારમાં પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય
 પદોનો તથા સિદ્ધપદનો સમાવેશ કરવાનો નથી, કારણ કે વિકલેન્દ્રિયમાં
 તેઓની ગણતરી થતી નથી.

(ઓહિણાણે, મળપજ્જવણાણે, કેવલણાણે જીવાહો તિયમંગો) અવધિ
 જ્ઞાનમાં, મનઃપર્યવજ્ઞાનમાં અને કેવલજ્ઞાનમાં બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં
 જીવાદિ પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. પરંતુ અવધિજ્ઞાનના એકત્વ અને
 બહુત્વ દંડકમાં પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય પદોનો, વિકલેન્દ્રિયનો અને
 સિદ્ધપદનો સમાવેશ કરવો નહીં, તથા મનઃપર્યવજ્ઞાનના બન્ને દંડકોમાં જીવ
 અને મનુષ્યને જ ગ્રહણ કરવા, નારક, પૃથ્વીકાય આદિ કેને ગ્રહણ કરવાના
 નથી, કારણ કે તેમનામાં મનઃપર્યવ જ્ઞાન હોતું નથી.

કેવલજ્ઞાનદણ્ડકયોસ્તુ જીવ-મનુષ્ય-સિદ્ધાએ વક્તવ્યાઃ, નો નૈરયિકાદયઃ, તેપાં તદસંભવાત્, અત એવોક્તમ્—‘વિણ્ણેયં જસસ જં અત્થિ’ ત્તિ, વિણ્ણેયં ચસ્ય યદ્ અસ્તિ-ઇતિ । ‘ઓહિએ અણ્ણાણે, મહાઅણ્ણાણે સુચ અણ્ણાણે ઈગિદિયવજ્જો તિયમંગો’ ઔધિકે અજ્ઞાને મત્યજ્ઞાને, શ્રુતાજ્ઞાને એકેન્દ્રિયવર્જઃ એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિ વર્જયિત્વા જીવાદિપદેષુ ત્રિકમજ્ઞઃ, પૂર્વોક્તા એવ ત્રયો મજ્ઞા વક્તવ્યાઃ, તથાહિ—ઔધિકાદ્ય-જ્ઞાનિનાં સપ્રદેશત્વે સદાસ્વસ્થિતત્વાત્ ‘સર્વે સપ્રદેશાઃ’ ઇત્યેકો મજ્ઞઃ । યદા તુ સદાસ્વસ્થિતાતિરિક્તાઃ જ્ઞાનં વિમુચ્ય મત્યજ્ઞાનાદિતયા પરિણમન્તિ તદા એકાદીનાં સંભવેન ‘વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ એકઃ અપ્રદેશશ્ચ’ ઇતિ દ્વિતીયો મજ્ઞઃ, એવં ‘વહવઃ

હોતા હૈ । કેવલજ્ઞાન કે દોનોં દણ્ડકોં મેં જીવ, મનુષ્ય ઓર સિદ્ધ इन का ही उच्चारण करना चाहिये, नैरयिक आदि पदों का नहीं—क्यों कि इनमें केवलज्ञान नहीं होता है । इसीलिये ऐसा कहा गया है कि—(वि-ण्णेयं जस्स जं अत्थित्ति) । “ ओहिए अन्नाणे, मह अन्नाणे, सुच अन्नाणे, एगिंदियवज्जो तियमंगो) औधिक अज्ञान में, मति अज्ञान में, श्रुत अज्ञान में, एकेन्द्रिय पृथिव्यदिकपदों को छोड़कर जीवादिकपदों में पूर्वोक्त ही तीन भंग होते हैं क्यों कि मति आदि अज्ञान से अविशेषित हुए सामान्य अज्ञानवाले जीव, मति अज्ञान वाले जीव और श्रुत अज्ञानवाले जीव सदा अवस्थित रहते हैं—इस कारण “ सर्वे सप्रदेशाः ” ऐसा प्रथमभंग यहां बन जाता है । तथा जब अवस्थित जीवों के सिवाय और दूसरे जीव ज्ञान को छोड़कर मति अज्ञान आदि रूप से परिण-मित होते हैं तब उनमें ऐसे जीव एकादि होते हैं—इस कारण (वहवः

કેવળજ્ઞાનના બન્ને દંડકોમાં જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ, આ પદોનો જ પ્રયોગ કરવો, નારકાદિનો પ્રયોગ કરવો નહીં, કારણ કે નારકાદિકોમાં કેવળ-જ્ઞાન હોતું નથી. તેથી જ એવું કહ્યું છે કે (વિણ્ણેયં જસસ જં અત્થિ ત્તિ) (ઓહિય અન્નાણે, મહ અન્નાણે, ઈગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) ઔધિક અજ્ઞાનમાં, મતિ અજ્ઞાનમાં અને શ્રુત અજ્ઞાનમાં એકેન્દ્રિય સિવાયના જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. કારણ કે મતિ આદિ અજ્ઞાનથી અવિશેષિત થયેલા સામાન્ય અજ્ઞાનવાળા જીવો, મતિ અજ્ઞાનવાળા જીવો અને શ્રુત અજ્ઞાનવાળા જીવો સર્વદા મોબૂદ હોય છે. તે કારણે (સર્વે સપ્રદેશાઃ) આ પહેલો ભંગ બની શકે છે તથા જ્યારે અવસ્થિત જીવો સિવાયના બીજાં જીવો જ્ઞાનને છોડીને મતિ અજ્ઞાન આદિ રૂપે પરિણમિત થાય છે ત્યારે તેમાં એવાં જીવ એકાદિ હોય છે, તે કારણે (વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ એકઃ અપ્રદેશશ્ચ) આ બીજો

સપ્રદેશાશ્ચ વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ ' इति तृतीयो भङ्गो बोध्यः । एकेन्द्रियपृथिव्यादिषु तु ' सप्रदेसाश्च अप्रदेसाश्च ' इति एक एव भङ्गोऽवसेयः, किन्त्वत्र-त्रिष्वपि उप-
 र्युक्ताज्ञानेषु सिद्धा न वक्तव्याः, तेषां तादृशाज्ञानासंभवात् । ' विभंगणाने जीवा-
 इओ त्रियभंगो ' विभङ્ગજ્ઞાને बहुत्वदण्डके जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः
 पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गा वक्तव्याः, तथा च मत्यज्ञानादिवत् विभङ्गज्ञानभावना भाव-
 नीया, केवलपत्र एकेन्द्रियपृथिव्यादि-विकलेन्द्रियाः, सिद्धाश्च न वक्तव्याः,
 तेषां विभङ्गज्ञानासंभवात् । 'सजोगी जहा ओहिओ' सयोगી यथा औघिकस्तथा
 વક્તવ્યઃ, તથા ચ યથા ઔઘિકો જીવાદિઃ પ્રતિપાદિતસ્તથા જીવાદિદણ્ડક દ્વયે

સપ્રદેશાશ્ચ એકઃ અપ્રદેશાશ્ચ) એસા દ્વિતીય ભંગ ઔર "વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ,
 વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ' એસા ત્રીસરા ભંગ બન જાતા હૈ । ઇસ દ્વારમ્ એકેન્દ્રિય
 પૃથિવ્યાદિકૌ છોડને કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ઇન એકેન્દ્રિયોમ્ ત્રીન ભંગ
 નહીં હોતે હૈં કિન્તુ "સપ્રદેશા અપ્રદેશાશ્ચ" એસા એક હી ભંગ હોતા હૈ ।
 યહાં સિદ્ધપદકા પ્રયોગ નહીં કરના ચાહિયે-ક્યોંકિ ઇનમ્ મતિ અજ્ઞાન
 કી પ્રાપ્તિ અસંભવ હૈ । (વિભંગણાને જીવાઇઓ ત્રિયભંગા) વિભંગજ્ઞાનમ્
 બહુત્વ વિષયક દ્વિતીય દણ્ડક મ્ જીવાદિકપદો મ્ પૂર્વોક્ત ત્રીન ભંગ
 હોતે હૈં । મતિ અજ્ઞાન આદિ કી તરહ હી યહાં ત્રીન ભંગોં કે બનને કી
 ભાવના જાનની ચાહિયે; ઇસ દ્વાર મ્ એકેન્દ્રિય પૃથિવી આદિ પાંચ પદ,
 વિકલેન્દ્રિયપદ, ઔર સિદ્ધપદ ઇનકા પ્રયોગ નહીં કરના ચાહિયે-ક્યોં
 કિ ઇન સબ મ્ વિભંગજ્ઞાન નહીં હોતા હૈ । (સજોગી જહા ઔહિઓ)

ભંગ પણ બની શકે છે. અને (વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ) આ
 ત્રીજો ભંગ બની જાય છે. આ દ્વારમાં પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય જીવોને
 થઈ પણ નહીં કરવાનું કારણ એ છે કે એકેન્દ્રિયોમાં ત્રણ ભંગ થતા નથી પણ
 (સપ્રદેશા અપ્રદેશાશ્ચ) આ એકજ ભંગ થાય છે. વળી આ દ્વારમાં સિદ્ધ-
 પદનો પણ પ્રયોગ કરવો જોઈએ નહીં કારણ કે તેમને મતિ અજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
 સંભવી શકતી નથી (વિભંગણાને જીવાઇઓ ત્રિયભંગા) વિભંગ જ્ઞાન સંબંધી
 બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય તે
 (વિપરીત જ્ઞાનને વિભંગ જ્ઞાન કહે છે) મતિ અજ્ઞાન આદિના ત્રણ ભંગ થવા
 વિષે જે સ્પષ્ટીકરણ ઉપર કયું છે, તે સ્પષ્ટીકરણ વિભંગ જ્ઞાનના ત્રણ ભંગ
 માટે પણ સમજવું. આ દ્વારમાં પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય પદોનો,
 વિકલેન્દ્રિય પદો અને સિદ્ધ પદોનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ નહીં કારણ કે તેમ-
 નામાં વિભંગ જ્ઞાન હોતું નથી.

ऽपि सयोगी वक्तव्यः, तदभिलाषैकत्वेऽयम्—‘सयोगी जीवो नियमात् सप्रदेशः, नैरयिकास्तु सयोगी सप्रदेशः, अप्रदेशो वा ’ । बहुत्वदण्डके ‘वहवो जीवाः सयोगिनः सप्रदेशा एव, नैरयिकादयस्तु सयोगिनः ‘सर्वे सप्रदेशाः १ वहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च २ ’ ‘वहवः सप्रदेशाश्च, वहवः अप्रदेशाश्च ३ ’ इति-

जिस प्रकार से औघिक जीवादिक प्रतिपादित हुए हैं उसी प्रकार से जीवादिक के दोनों दण्डकों में भी सयोगी प्रतिपादित करलेना चाहिये इनके एकत्वविषयक दण्डक में अभिलाष का आकार इस तरह से है—
“सजोगी जीवो नियमात् सप्रदेशः, नैरयिकादिस्तु सयोगी सप्रदेशः, अप्रदेशो वा ” सयोगी जीव नियम से सप्रदेश है, परन्तु जो सयोगी नैरयिक आदि जीव हैं वह सप्रदेश भी है और अप्रदेश भी है । बहु-
त्वविषयक दण्डकमें (वहवो जीवाः सयोगिनः सप्रदेशा एव, नैरयिका-
दयस्तु सयोगिनः) “सर्वे सप्रदेशाः, वहवः सप्रदेशाश्च एकः अप्रदेशश्च, वहवः सप्रदेशाश्च वहवःअप्रदेशाश्च ” ऐसा कथन जानना चाहिये कि अनेक सयोगी जीव सप्रदेश ही होते हैं—परन्तु जो सयोगी नैरयिक आदि जीव हैं वे तीनों भंगवाले होते हैं—प्रथम भंग में सब सयोगी नारक आदि जीव सप्रदेश होते हैं । द्वितीयभंग में कितनेक सयोगी नारक आदि जीव सप्रदेश होते हैं और कोई एक सयोगी नारक आदि जीव अप्रदेश भी होता है । तृतीयभंग में सब ही पूर्वोत्पन्न सयोगी

(સજોગી જહા ઓહિઓ) જે રીતે ઔઘિક (સામાન્ય) જીવાદિકતું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે એજ રીતે જીવાદિકના બંને દંડકોમાં પણ સયોગીતું પ્રતિપાદન કરવું જોઈએ. તેમના એકત્વ વિષયક દંડકમાં આ પ્રમાણે અભિલાષ બને છે—

(સજોગી જીવો નિયમાત્ સપ્રદેશઃ, નૈરયિકાદિસ્તુ સયોગી સપ્રદેયઃ અપ્રદેશો વા) સયોગી જીવ નિયમથી જ સપ્રદેશ છે, પરંતુ સયોગી નારકાદિ જીવ સપ્રદેશ પણ હોય અને અપ્રદેશ પણ હોય છે ” બહુત્વ વિષયક દંડકમાં (વહવો જીવાઃ સયોગીનઃ એવ, નૈરયિકાદયસ્તુ સયોગીનઃ) (સર્વે સપ્રદેશાઃ, વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ એકઃ અપ્રદેશશ્ચ, વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ) એવું કથન સમજવું કે અનેક સયોગી જીવ સપ્રદેશ જ હોય છે, પરંતુ જે સયોગી નારક આદિ જીવો છે તેઓ ત્રણ ભંગવાળા હોય છે. પહેલા ભંગમાં સમસ્ત સયોગી નારક આદિ જીવો સપ્રદેશ હોય છે. બીજા ભંગમાં કેટલાક સયોગી નારક આદિ જીવો સપ્રદેશ હોય છે અને કેટલાક સયોગી નારક આદિ જીવ અપ્રદેશ પણ હોય છે ત્રીજા ભંગમાં સમસ્ત પૂર્વોત્પન્ન નારક આદિ જીવો સપ્રદેશ

રીત્યા મજ્જત્રયવન્તઃ। એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદયઃ સયોગિનઃ કેવલં ' વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ ' इत्येकमज्जवन्त एव बोध्याः, किन्त्वत्र सिद्धो न वक्तव्यः, तस्य सयोगित्वाभावात्। ' मणजोगी वयजोगी कायजोगी जीवाइओ तियभंगो ' मनोयोगिनि योगत्रयवति संज्ञिनि, वचोयोगिनि एकेन्द्रियवर्जे, काययोगिनि सर्वस्मिन्नपि एकेन्द्रियादौ जीवादिकः जीवादिपदेषु त्रिकमज्जः, मज्जत्रयं वाच्यम्, तथा च मनोयोगादीनां सदाऽवस्थितत्वे सप्रदेशा इति पूर्वोक्तः प्रथमो मज्जः, अमनोयोगित्वादिपरित्यागाच्च मनोयोगित्वादिनोत्पद्यमानानाम् एकादीनां संभवेन अप्रदे-

નારક આદિ જીવ સપ્રદેશ હોતે હૈં ઓર કિનનેક ઉત્પદ્યમાન સયોગી નારક આદિ જીવ અપ્રદેશ બી હોતે હૈં। પરન્તુ જો એકેન્દ્રિયપૃથિવી આદિક સયોગી જીવ હૈં વે કેવલ (વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ વહવ અપ્રદેશાશ્ચ) એસે એક હી ભંગવાલે હોતે હૈં-ત્રીન ભંગવાલે નહીં હોતે હૈં। હસ દ્વાર મેં સિદ્ધ પદ કા ઉચ્ચારણ નહીં કરના ચાહિયે-કયોં કિ યે સિદ્ધ જીવ યોગાતીત હોતે હૈં। (મણજોગિ, વયજોગિ, કાયજોગિ, જીવાઈઓ તિય-ભંગો) મનોયોગવાલે અર્થાત્ ત્રીનોં યોગવાલે સંજી જીવોંમેં, વચનયોગવાલે અર્થાત્ એકેન્દ્રિય જીવોં કો છોડકર બાકી કે જીવોં મેં ઓર કાય-યોગવાલે અર્થાત્ સમસ્ત એકેન્દ્રિયાદિક જીવોં મેં, ત્રીનભંગ હોતે હૈં યે મનોયોગી આદિ જીવ સદા અવસ્થિત રહતે હૈં હસ કારણ તો હનમેં (સર્વે સપ્રદેશાઃ) એસા પ્રથમ ભંગ વન જાતા હૈ તથા અમનોયોગી આદિ કે પરિત્યાગ સે જય જીવ મનોયોગી આદિરૂપ સે ઉત્પદ્યમાન હોતે હૈં તચ એસા આદેશરૂપ એકાદિ જીવ મિલ જાતા હૈ-હસ કારણ યહાં દ્વિતીય

હોય છે અને કેટલાક ઉત્પદ્યમાન સયોગી નારક આદિ જીવો અપ્રદેશ પણ હોય છે, પરન્તુ પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય સયોગી જીવો (વહવ સપ્રદેશાશ્ચ વહવ અપ્રદેશાશ્ચ) આ એક જ ભંગવાળા હોય છે. તેઓ ત્રણ ભંગવાળા હોતા નથી. વળી આ ઠારમાં સિદ્ધપદનો પણ પ્રયોગ કરવો જોઈએ નહીં, કારણ કે સિદ્ધ જીવમાં સયોગીતા સંભવી શકતી નથી.

(મણજોગિ, વયજોગિ, કાયજોગિ જીવાઈઓ તિયમગો) મનોયોગવાળા એટલે કે ત્રણે યોગવાળા સંજી જીવોમાં, વચનયોગવાળા એટલે કે એકેન્દ્રિય સિવાયના જીવોમાં, અને કપાયયોગવાળા જીવોમાં એટલે કે સમસ્ત એકેન્દ્રિય આદિક જીવોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે આ મનોયોગી આદિ જીવોનું અવસ્થાન (અસ્તિત્વ) સદા રહે છે તે કારણે તેમને અનુલક્ષીને (સર્વે સપ્રદેશાઃ) આ પ્રથમ ભંગ બની વાય છે તથા અમનોયોગી આદિ અવસ્થાનો પરિત્યાગ કરીને બ્યારે જીવો મનોયોગી આદિ રૂપે ઉત્પદ્યમાન થાય એવી છે ત્યારે

શત્વલાભે ' સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ' ' સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ' इत्यन्यभङ्गकद्वयम् ।
અત્ર વિશેષતામાહ—' નવરં-કાયજોગી ઇર્ગિદિયા, તેસુ અભંગયં ' નવરમ્-કાય-
યોગિની યે એકેન્દ્રિયાઃ પૃથિવ્યાદયો જીવાસ્તેષુ અભંગકમ્ બહૂનાં મજ્ઞાનામ્ અભાવો
વક્તવ્યઃ, કિન્તુ ' સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ' इत्येक एव भङ्गो बोध्यः । एतेषु च
મનોવચઃકાયરૂપયોગત્રયદણ્ડકેષુ જીવાદિપદાનિ યથાયોગં વક્તવ્યાનિ, કિન્તુ
સિદ્ધપદં ન વક્તવ્યમ્, તસ્ય મનોવચઃકાયયોગાસંભવાત્ । ' અજોગી જહા
અલેસ્સા ' અયોગિનઃ યથા અલેશ્યાઃ ઉક્તાસ્તથા જ્ઞાતવ્યાઃ, તથા ચ અયોગિનાં
દણ્ડકદ્વયેઽપિ અલેશ્યસમવક્તવ્યતયા અલેશ્યેષુ બહુત્વદણ્ડકે જીવ-સિદ્ધપદયોઃ
મજ્ઞત્રયસ્ય, મનુષ્યપદેષુ ચ મજ્ઞપદ્મસ્યોક્તત્વેન અત્રાપિ બહુત્વદણ્ડકે અયોગિષુ

ભંગ બન જાતા હૈ ઔર " સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ " ऐसा तृतीयभंग
भी बन जाता है (नवरं कायजोगी एर्गिदिया तेसु अभंगयं) यहाँ
વિશેષતા હસ પ્રકાર સે હૈ કિ જો જીવ કાયયોગવાલે એકેન્દ્રિય હૈં ઉન
મેં ત્રીન ભંગ નહીં હૈં, કિન્તુ (સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) ऐसा एकहीभंग
है । इन मन वचन और कायरूप योगत्रयके दण्डकों में यथायोग जीवा-
દિક પદોં કા હી કથન કરના ચાહિયે । સિદ્ધપદ કા કથન નહીં કરના
ચાહિયે । કયોં કિ સિદ્ધોં મેં કોઈ મી યોગ નહીં હોતા હૈ । (અજોગી
જહા અલેસ્સા) लेइया रहित जीवों के समान अयोगिजीवों की वक्त-
व्यता जाननी चाहिये । कहनेका आशय यह है कि अयोगियों के दोनों
દણ્ડકોં મેં લેશ્યારહિત જીવોં કે જૈસી વક્તવ્યતા કહી ગઈ હોને કે કા-
રણ લેશ્યારહિત જીવોં મેં બહુત્વવિષયક દ્વિતીય દણ્ડક મેં જીવ ઔર

અવસ્થાવાળો એકાદિ જીવ પણ મળી આવે છે, તેથી (વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ
एकः अप्रदेशश्च) આ બીજો ભંગ પણ બની શકે છે, અને (સપ્રદેશાશ્ચ
अप्रदेशश्च) આ ત્રીજો ભંગ પણ બની શકે છે (નવરં કાયજોગી ઇર્ગિદિયા
तेसु अभंगयं) અહીં વિશેષતા એ છે કે કાયયોગવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં
ત્રણ ભંગ થતા નથી, પરંતુ (સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) આ એક જ ભંગ
થાય છે. આ મન, વચન અને કાયયોગના દંડકોમાં યથાયોગ્ય જીવાદિક
પહેનો જ પ્રયોગ થવો જોઈએ. અહીં સિદ્ધપદનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ નહીં
કારણ કે સિદ્ધોમાં કોઈ પણ યોગનો અભાવ હોય છે.

(અજોગી જહા અલેસ્સા) લેશ્ય રહિત જીવોના જેવું જ કથન અયોગી
જીવોના વિષયમાં સમજવું. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—લેશ્યારહિત
જીવોના બહુત્વ વિષયક દંડકમાં જીવ અને સિદ્ધપદમાં ત્રણ ભંગ, મનુષ્યોમાં

જીવ-સિદ્ધયોર્મજ્જત્રયમ્, મનુષ્યેષુ ચ પઙ્ મજ્ઞાઃ વક્તવ્યા इत्याशयः । તે ચ મજ્ઞાઃ પૂર્વોક્તા એવ વિજ્ઞેયાઃ । ‘ સાગારોવઉત્ત-અણાગારોવઉત્તેહિં જીવ-એગિદિયવજ્જો-તિયમંગો ’ સાકારોપયોગેષુ અનાકારોપયોગેષુ નૈરયિકાદિષુ જીવૈ-એકેન્દ્રિયવર્જઃ ત્રિકમજ્ઞઃ, જીવપદમ્, એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપદાનિ ચ વર્જયિત્વા વહુત્વદ્વંડકે પૂર્વોક્તાસ્ત્રયો મજ્ઞા વક્તવ્યાઃ । જીવપદે, એકેન્દ્રિયપદેષુ ચ ‘ સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદે-શશ્ચ ’ इत्येक एव भङ्गो वाच्यः, તત્ર ચ સાકારોપયોગાત્ અનાકારોપયોગગમને, અના-કારોપયોગાદ્ વા સાકારોપયોગગમને પ્રથમસમયે અપ્રદેશત્વમ્, દ્વિતીયાદિસમયે તુ સપ્રદેશત્વં बोध्यम् । સિદ્ધાનાંતુ એકસમયોપયોગિત્વેऽपि साकारस्य अनाकारस्य च उपयोगद्वयस्यासकृत् प्राप्या सप्रदेशत्वं, सकृत्प्राप्या चाप्रदेशत्वं विज्ञेयम्,

સિદ્ધપદમેં ત્રીન ભંગ, તથા મનુષ્યો-અયોગી મનુષ્યોં મેં છહ ભંગ હોતે હેં એસા સમજના ચાહિયે । ચે છહ ભંગ પહિલે કહ દિયે ગયે હેં । (સાગારોવઉત્ત-અણાગારોવઉત્તેહિં જીવએગિદિયવજ્જો તિયમંગો) સાકાર ઉપયોગવાલે અનાકાર ઉપયોગવાલે નૈરયિક આદિ જીવોં મેં જીવપદ ઔર એકેન્દ્રિય પૃથિવ્યાદિક પદોં કો છોડકર વહુત્વ વિષયક દ્વિતીય દ્વંડક મેં પૂર્વોક્ત ત્રીન ભંગ હોતે હેં । જીવપદ મેં ઔર એકેન્દ્રિય પદોં મેં (સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) એસા એક હી ભંગ હોતા હૈ । સાકાર ઉપયોગ સે અનાકાર ઉપયોગ મેં આને મેં ઔર અનાકાર ઉપયોગ સે સાકાર ઉપયોગ મેં આને મેં પ્રથમ સમય મેં અપ્રદેશતા ઔર દ્વિતીયાદિ સમયોં મેં સપ્રદેશતા જાનના ચાહિયે । સિદ્ધોં કે ચચપિ એક સમયોપયોગિતા હૈ, તો ઔ સાકાર ઉપયોગ ઔર અનાકાર ઉપયોગ કી ચાર ચાર પ્રાપ્તિ હોને કે

છ ભંગ કહ્યા છે, એ જ પ્રમાણે અયોગીના વિષયમાં પણ અહીં સમજવું તે છ ભંગ આગળ કહેવામાં આવ્યા છે.

(સાગારોવઉત્ત અણાગારોવઉત્તેહિં જીવ એગિદિયવજ્જો તિયમંગો) જીવપદ અને એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ પદો સિવાયના સાકાર ઉપયોગવાળા અને અનાકાર ઉપયોગવાળા નારક આદિ જીવોમાં બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. જીવપદમાં અને એકેન્દ્રિય પદોમાં (સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) આ એક જ ભંગ થાય છે. સાકાર ઉપયોગમાંથી અનાકાર ઉપયોગમાં અને અનાકાર ઉપયોગમાંથી સાકાર ઉપયોગમાં આવવાના પ્રથમ સમયે અપ્રદેશતા અને દ્વિતીય આદિ સમયોમાં સપ્રદેશતા સમજવી. સિદ્ધોમાં બે કે એક સમયોપયોગિતા છે, છતાં પણ સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગની વારંવાર પ્રાપ્તિ થવાને કારણે તેમનામાં સપ્રદેશતા અને તેમની એક વારંવાર પ્રાપ્તિ થવાને કારણે અપ્રદેશતા છે, એમ સમજવું. આ

તથા ચ વહુત્વદ્વંડકે અસકૃત્પાપ્તસાકારોપયોગાન્ વહૂન્ જીવાનાશ્રિત્ય ' સપ્ર-
દેશાઃ ' રતિ પ્રથમો મજ્જઃ, તાનેવ અસકૃત્પાપ્તસાકારોપયોગાન્ વહૂન્ જીવાન્,
સકૃત્પાપ્તસાકારોપયોગં ચ એકમાશ્રિત્ય ' વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ એકઃ અપ્રદેશશ્ચ '
ઇતિ દ્વિતીયો મજ્જઃ, તાનેવ સકૃત્પાપ્તસાકારોપયોગાન્ વહૂન્ આશ્રિત્ય ' વહાઃ સપ્ર-
દેશાશ્ચ વહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ ' ઇતિ તૃતીયો મજ્જઃ । અનાકારોપયોગેતુ અસકૃદ્વાપ્તા-
નાકારોપયોગાન્ વહૂન્ આશ્રિત્ય પ્રથમોમજ્જઃ, તાન્ અસકૃદ્વાપ્તાનાકારોપયોગાન્
વહૂન્, સકૃદ્વાપ્તાનાકારોપયોગં ચૈકમાશ્રિત્ય દ્વિતીયો મજ્જઃ, ઉભયેપામપિ અસકૃ-

કારણ ઉનમેં સપ્રદેશના ઓર ઉનકી એક બાર બાર પ્રાપ્તિ હોને કે કારણ
ઉનમેં અપ્રદેશતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । તથા ચ-વહુત્વવિષયક
દ્વિતીય દ્વંડકમેં બારંબાર પ્રાપ્ત સાકાર ઉપયોગવાલે અનેક સિદ્ધ જીવોંકો
આશ્રિત કરકે (સપ્રદેશાઃ) એસા પ્રથમ ભંગ, તથા ઇન્હીં બારંબાર પ્રાપ્ત
સાકાર ઉપયોગવાલે એક સિદ્ધ જીવ કો આશ્રિત કરકે “ વહવઃ સપ્ર-
દેશાઃ, એકઃઅપ્રદેશશ્ચ) એસા દ્વિતીય ભંગ, તથા એક બાર પ્રાપ્ત સાકાર
ઉપયોગવાલે અનેક જીવોંકો આશ્રિત કરકે (વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ, વહવઃ
અપ્રદેશાશ્ચ) એસા તૃતીય ભંગ જાનના ચાહિયે । અનાકાર ઉપયોગ દ્વારમેં
ભી ત્રીન ભંગ ઇસી પ્રકાર સે હોતે હૈં-અર્થાત્-બારંબાર પ્રાપ્ત અનાકાર-
ઉપયોગવાલે અનેક જીવોંકો આશ્રિત કરકે અનાકાર ઉપયોગ મેં પ્રથમ-
ભંગ, તથા ઇન્હીં બારંબાર પ્રાપ્ત અનાકાર ઉપયોગવાલે અનેક જીવોં કો
આશ્રિત કરકે ઓર એક બાર પ્રાપ્ત અનાકાર ઉપયોગવાલે એક જીવ કો

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં વારંવાર પ્રાપ્ત
એવા સાકાર ઉપયોગવાળા અનેક સિદ્ધ જીવોને અનુલક્ષીને (સપ્રદેશાઃ) એવો
પ્રથમ ભંગ બને છે તથા જેમને વારંવાર સાકાર ઉપયોગની પ્રાપ્તિ થઈ છે
એવાં અનેક સિદ્ધ જીવોને તથા જેને એક જ વાર સાકાર ઉપયોગની પ્રાપ્તિ
થઈ છે એવા એક સિદ્ધ જીવને અનુલક્ષીને બીજો ભંગ આ પ્રમાણે બને છે.
(વહવઃ સપ્રદેશાઃ, એકઃ અપ્રદેશશ્ચ) તથા જેમને એક વાર સાકાર ઉપયોગની
પ્રાપ્તિ થઈ છે એવા અનેક સાકાર ઉપયોગવાળા જીવોને અનુલક્ષીને ત્રીજો
ભંગ આ પ્રમાણે સમજવો- (વહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ વહવઃ અપ્રદેશશ્ચ) અનાકાર
ઉપયોગ દ્વારમાં પણ ત્રણ ભંગ એજ પ્રમાણે થાય છે. એટલે કે વારંવાર
પ્રાપ્ત અનાકાર ઉપયોગવાળા અનેક જીવોને અનુલક્ષીને અનાકાર ઉપયોગમાં
પ્રથમ ભંગ, તથા એજ વારંવાર પ્રાપ્ત અનાકાર ઉપયોગવાળા અનેક જીવોને
અને એક વાર પ્રાપ્ત અનાકાર ઉપયોગવાળા એક જીવને અનુલક્ષીને બીજો

ત્યાજ્ઞાનાકારોપયોગાનાં સકૃતપ્રાપ્તાનાકારોપયોગાનામ્ અનેકત્વે તૃતીયો મજ્જો-
વસેયઃ । ‘ સવેયગા ય જહા સકસાઈ ’ સવેદકાથ્થ યથા સકષાયિણઃ ઉક્તાસ્તથા
વિજ્ઞેયાઃ, તથા ચ કષાયિણાં વહુત્વદણ્ડકે જીવાદિપદેષુ મજ્જત્રયસ્ય, એકેન્દ્રિય-
પૃથિવ્યાદિષુ મજ્જેકસ્ય પ્રતિપાદિતત્વેન અત્રાપિ સવેદકાનાં વહુત્વદણ્ડકે જીવાદિ
પદેષુ પૂર્વોક્તં મજ્જકત્રયમ્ એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપદેષુ એકો મજ્જો વિજ્ઞાતવ્યઃ । વેદ-
પ્રતિપન્નાન્ વહૂન્ શ્રેણિભ્રંશાનન્તરં ચ વેદં પ્રતિપદ્યમાનાન્ એકાદીન્ આશ્રિત્ય મજ્જ-
ત્રયમવસેયમ્ ‘ ઇત્થિવેયગ-પુરિસવેયગ-નપુંસગવેયગેસુ જીવાઈઓ તિયમંગો ’

આશ્રિત કરકે દ્વિતીય ભંગ, તથા અસકૃત પ્રાપ્ત અનાકાર ઉપયોગવાળો
કી એવં સકૃત-એક વાર-પ્રાપ્ત અનાકાર ઉપયોગવાળો કી અનેકતા મેં
તૃતીય ભંગ હોતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । (સવેયગા ય જહા સકસાઈ)
જૈસે સકષાય જીવ કહે ગયે હૈં વૈસે હી સવેદક જીવ જાનના ચાહિયે
તથા ચ-કષાયી જીવોં કે વહુત્વ વિષયક દ્વિતીય દણ્ડક મેં જીવાદિક-
પદોં મેં ત્રીન ભંગ હોતે હૈં એસા કહા ગયા હૈ-સો યહાં પર મી સવેદક
જીવોં કે વહુત્વવિષયક દ્વિતીય દણ્ડકમેં જીવાદિક પદોં મેં પૂર્વોક્ત ત્રીન
ભંગ હોતે હૈં-તથા એકેન્દ્રિય પૃથિવ્યાદિક પદોં મેં એક ભંગ હોતા હૈં એસા
સમજના ચાહિયે । યહાં પર સવેદક જીવોં મેં જો ત્રીન ભંગ કહે ગયે હૈં સો
વેદકો પ્રતિપન્ન હુએ અનેક જીવોં કો આશ્રિત કરકે પ્રથમ ભંગ તથા
શ્રેણિ સે વ્યુત હોનેકે બાદ વેદકો પ્રતિપદ્યમાન એકાદિ જીવકો આશ્રિત
કરકે દ્વિતીય ભંગ ઓર તૃતીય ભંગ કહે ગયે હૈં એસા જાનના ચાહિયે ।
(ઇત્થિવેયગ-પુરિસવેયગ-નપુંસગવેયગેસુ જીવાઈઓ તિયમંગો) સ્ત્રી

ભંગ, તથા વારંવાર પ્રાપ્ત અનાકાર ઉપયોગવાળાની અને એક વાર પ્રાપ્ત
અનાકાર ઉપયોગવાળાની અનેકતાને અનુલક્ષીને ત્રીજો ભંગ થાય છે.

(સવેયગા ય જહા સકસાઈ) સવેદક જીવોનું 'કથન કષાયયુક્ત જીવોના
કથન પ્રમાણે જ સમજવું'. જેમ કષાયયુક્ત જીવોના બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં
જીવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. અને એકેન્દ્રિયમાં એક ભંગ સમજવો.
અહીં સવેદક જીવોમાં જે ત્રણ ભંગ કહ્યા છે તે નીચે પ્રમાણે સમજવા—
પહેલો ભંગ સવેદક અવસ્થા જેમણે પ્રાપ્ત કરેલી છે એવાં અનેક જીવોને
અનુલક્ષીને બને છે. શ્રેણિથી બ્રહ્મ થઇને સવેદક અવસ્થા પ્રાપ્ત કરનારા કોઇક
જીવને અનુલક્ષીને બીજો ભંગ બને છે, અને એવાં અનેક જીવોને અનુલક્ષીને
ત્રીજો ભંગ બને છે, એમ સમજવું.

(ઇત્થિવેયગ-પુરિસવેયગ-નપુંસગવેયગેસુ જીવાઈઓ તિયમંગો) સ્ત્રીવેદમાં

સ્ત્રીવેદક-પુરુષવેદક-નપુંસકવેદકેષુ જીવાદિકઃ જીવાદિપદેષુ ત્રિકમજ્ઞઃ પૂર્વોક્તા-
સ્ત્રયોમજ્ઞાઃ વિજ્ઞેયાઃ । અત્રવેદાત્ વેદાન્તરસંક્રમણે પ્રથમસમયે અપ્રદેશત્વમ્, દ્વિતીયા-
દિસમયેષુ ચ સપ્રદેશત્વં વિજ્ઞાય મજ્ઞકત્રયં વિજ્ઞેયમ્ । કિન્ત્વત્ર ‘નવરં-નપુંસગવેયે
અંગિદિયેસુ અમંગયં’ નવરં વિશેષસ્તુ નપુંસકવેદે એકેન્દ્રિયેષુ અમજ્ઞકમ્ વહૂર્ના
મજ્ઞાનામ્ અભાવઃ, અપિતુ એક એવ મજ્ઞઃ, તથા ચ નપુંસકવેદકદણ્ડકે પૃથિગ્યા-
દ્યેકેન્દ્રિયેષુ ‘સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ’ इत्येक एव मज्ज्ञो वाच्यः पूर्वोक्तरीत्या ।
સ્ત્રીવેદકદણ્ડક-પુરુષવેદકદણ્ડકેષુ દેવ-પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્-મનુષ્ય-પદાન્યેવ વાચ્યાનિ,
નપુંસકવેદકદણ્ડકયોસ્તુ દેવવર્જાનિ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્-મનુષ્યપદાનિ વક્તવ્યાનિ,
સિદ્ધપદં ચ ત્રિષ્વપિ વેદકેષુ ન વક્તવ્યમ્ તત્ર વેદાભાવાત્ । ‘અવેયગા જહા અક-

વેદમેં, પુરુષવેદમેં ઔર નપુંસકવેદ દ્વાર મેં જીવાદિક પદોમેં ત્રીન અંગ
હેં । જબ એક વેદસે દૂસરે વેદમેં સંક્રમણ હોતા હૈ તત્ર પ્રથમ સમય મેં
અપ્રદેશત્વ ઔર દ્વિતીયાદિ સમયોમેં સપ્રદેશત્વ સમજ્ઞકર પહિલે કી
તરહ યહાં ત્રીન અંગ સમજ્ઞના ચાહિયે । નપુંસક વેદકે દોનોં દણ્ડકોં મેં
તો એકેન્દ્રિયોમેં એકહી અંગ હોતા હૈં ‘અમંગયં’ પદ યહ સમજ્ઞતા હૈ કિ
યહાં એકેન્દ્રિયોં મેં અનેક અંગોં કા હી અભાવ હૈ-એક મજ્ઞ જો (સપ્ર-
દેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) યહ હૈં હિસકા અભાવ નહીં હૈં । અતઃ યહાં પર એક
હી અંગ હૈં । સ્ત્રીવેદ દણ્ડકોં મેં પુરુષવેદ દણ્ડકોં મેં દેવ, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ
ઔર મનુષ્ય હિન પદોં કા હી પ્રયોગ કરના ચાહિયે, તથા નપુંસક વેદકે
દોનોં દણ્ડકોં મેં દેવ પદકો છોડકર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ ઔર મનુષ્ય હિન
પદોં કા પ્રયોગ કરના ચાહિયે । સિદ્ધ પદકા પ્રયોગ ત્રીનોં વેદોં મેં સે
કિસી ભી વેદકે દણ્ડક મેં નહીં કરના ચાહિયે-કયોં કિ ચે વેદરહિત

પુરુષવેદમાં અને નપુંસક-વેદદ્વારમાં ભૃગુદિક પદોમાં ત્રણ ભાગ છે. બીજા
એક વેદમાંથી બીજા વેદમાં સંક્રમણ થાય છે, ત્યારે પ્રથમ સમયે અપ્રદેશત્વ
અને દ્વિતીય આદિ સમયોમાં સપ્રદેશત્વ સમજીને આગળ બનાવ્યા પ્રમાણેના
ત્રણ ભાગ સમજવા. નપુંસક વેદકના બંને હાંડકોમાં તો એકેન્દ્રિયમાં એકજ
ભાગ થાય છે. (અમંગયં) પદ એ બતાવે છે કે અહીં એકેન્દ્રિયોમાં અનેક
ભાગો થતા નથી, પણ (સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) આ એક જ ભાગ થાય છે.
સ્ત્રીવેદ હાંડકોમાં, અને પુરુષવેદ હાંડકોમાં દેવ, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ અને મનુષ્યો
આ ત્રણ પદોનો જ પ્રયોગ કરવો. નપુંસક વેદના બંને હાંડકોમાં દેવપદને
જતું કરીને પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ અને મનુષ્યોનો જ પ્રયોગ કરવો. સિદ્ધપદનો
પ્રયોગ ત્રણ વેદોમાંથી એક પણ વેદના હાંડકમાં કરવા જોઈએ નહીં, કારણ

સાર્થ 'અવેદકા યથા અરૂપાયિનસ્તથા વક્તવ્યાઃ, एवं च अरूपायिणां जीव-
मनुष्यसिद्धपदेषु भङ्गत्रयस्य प्रतिपादितत्वेन अवेदकानामपि बहुत्वदण्डके जीव-
मनुष्य-सिद्धपदेष्वेव भङ्गत्रयं पूर्वोक्तं वक्तव्यम् । 'सरीरी जहा ओहिओ' शरीरी
યથા ઔધિકઃ સામાન્યજીવઃ પ્રતિપાદિતસ્તથા વિજ્ઞેયઃ, તથા ચ ઔધિકદણ્ડક-
વત્ શરીરિણામ્ એકત્વબહુત્વદણ્ડકયોઃ જીવપદે સપ્રદેશતા એવ વક્તવ્યા, નત્વ-
પ્રદેશતા, સશરીરિત્વસ્યાનાદિત્વાત્, નૈરયિકાદિષુ તુ બહુત્વદણ્ડકે ભઙ્ગત્રયમ્,
એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિષુ કેવલં તૃતીયો ભઙ્ગઃ । 'ઓરાલિય-વેઝવિય-સરીરાણં
જીવ-એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો' ઔદારિક-વૈક્રિયશરીરેષુ જીવૈકેન્દ્રિયવર્જઃ જીવ-
પદમ્ એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપદાનિ વર્જયિત્વા ત્રિકભઙ્ગઃ, પૂર્વોક્તાસ્યયોભઙ્ગાઃ વાચ્યાઃ,
તથા ચ ઔદારિક-વૈક્રિય-સશરીરિણાં બહુત્વદણ્ડકે જીવપદે, એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યા-
દિપદેષુ ચ કેવલમ્ 'સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ' ઇતિ તૃતીય એવ ભઙ્ગો વિજ્ઞેય, તેષુ

હોતે હૈં । (અવેયગા જહા અકસાર્થ) જીવ મનુષ્ય ઓર સિદ્ધ હન તોન
પદોં મેં હી અવેદકતા કા આશ્રય કરકે અરૂપાયવાલે જીવોં કી તરહ
તોન ભંગ હોતે હૈં । 'સસરીરી જહા ઓહિઓ' સામાન્ય જીવ દંડકકી તરહ
સશરીરી કે દોનોં દણ્ડકોંમેં જીવ પદમેં સપ્રદેશકતાકા હી કથન કરના
ચાહિયે, અપ્રદેશતા કા નહીં-કયોં કિ સશરીરતા અનાદિ કાલ સે હૈ ।
નૈરયિક આદિકોં મેં તો બહુત્વવિષયક દ્વિતીય દણ્ડક મેં તોન ભઙ્ગ હોતે
હૈં । તથા એકેન્દ્રિય પૃથિવ્યાદિકોં મેં કેવલ તીસરા ભંગ હોતા હૈ । (ઓરા-
લિય-વેઝવિય સરીરાણં જીવ એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) ઔદારિક
શરીરવાલોં મેં વૈક્રિય શરીરવાલોં મેં જીવ પદ ઓર એકેન્દ્રિય કો છોડ
કર પૂર્વોક્ત તોન ભંગ હોતે હૈં । તથા ચ-ઔદારિક ઓર વૈક્રિય શરીર
વાલે જીવોં કે બહુત્વ દણ્ડકમેં ઓર એકેન્દ્રિય પૃથિવ્યાદિક પદોં મેં કેવલ

કે સિદ્ધો વેદરહિત હોય છે. (અવેયગા જહા અકસાર્થ) જીવ, મનુષ્ય અને
સિદ્ધ આ ત્રણ પદોમાં જ અવેદકતાને અનુવક્ષીને અરૂપાયવાળા જીવોની જેમ
ત્રણ ભંગ થાય છે.

(સસરીરી જહા ઓહિઓ) સામાન્ય જીવ દંડકની જેમ સશરીરીના બન્ને
દંડકોમાં જીવપદમાં સપ્રદેશતાનું જ કથન કરવું જોઈએ, અપ્રદેશતાનું કથન
કરવું જોઈએ નહીં, કારણ કે સશરીરતા અનાદિ કાળથી હોય છે. નારક
આદિમાં તો બહુત્વ વિષયક બીજા દંડકમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. પણ પૃથ્વીકાય
આદિ એકેન્દ્રિય જીવોમાં તો માત્ર ત્રીજો ભંગ જ થાય છે. (ઓરાલિય-વેઝ-
વિય સરીરાણં જીવ એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો) ઔદારિક શરીરવાળામાં અને
વૈક્રિય શરીરવાળામાં જીવપદ અને એકેન્દ્રિયને છોડીને પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય
છે. ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીરવાળા જીવોના બહુત્વ દંડકમાં જીવપદમાં તથા

વહૂનામેવ પ્રતિક્ષણ પ્રતિપન્નાનાં પ્રતિપદ્યમાનાનાં ચોપલમ્ભાત્, શોષેષુ મનુષ્યા-
દિષુ પૂર્વોક્તં મદ્ગત્રયમવસેયમ્; તેષુ વહૂનાં પ્રતિપન્નાનામ્, ઔદારિક-વૈક્રિય-
પરિત્યાગેન ઔદારિકં વૈક્રિયં ચ પ્રતિપદ્યમાનાનામ્ એકાદીનાં સદ્ભાવાત્,
કિન્ત્વત્ર ઔદારિકૈકત્વવહુત્વદણ્ડકયોઃ નૈરયિકાઃ દેવાશ્ચ ન વક્તવ્યાઃ,
વૈક્રિયદણ્ડકયોશ્ચ પૃથિવ્યમેજોવનસ્પતિ-વિકલેન્દ્રિયાઃ ન વક્તવ્યાઃ, અત્ર વૈક્રિય-
દણ્ડકે એકેન્દ્રિયપદે તૃતીયમદ્ગતથને કથ ન વિરોધઃ? इति चेदाह-असंख्यातानां

(સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) એસા એક તીસરા હી ભંગ હોતા હૈ । કયોં
કિ ઉનમેં પ્રતિક્ષણ પ્રતિપન્ન ઔર અપ્રતિપદ્યમાન અનેક જીવોં કી પ્રાપ્તિ
હોતી હૈ । શોષ મનુષ્યાદિકોં મેં પૂર્વોક્ત ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । કયોં કિ
ઇનમેં અનેક પ્રતિપન્ન જીવોં કા ઔર ઔદારિક વૈક્રિય શરીર કો છોડ
કર પુનઃ ઔદારિક ઔર વૈક્રિય શરીર કો પાનેવાલે એકાદિ જીવ કા
સદ્ભાવ પામ્યા જાતા હૈ । યહાં ઔદારિક કે એકત્વ ઔર વહુત્વ દણ્ડક
મેં નૈરયિક ઔર દેવ ઇન પદોં કા પ્રયોગ નહીં કરના ચાહિયે-કયોં કિ
ઇનકો ઔદારિક શરીર નહીં હોતા હૈ । વૈક્રિય કે દોનોં દણ્ડકોંમેં પૃથિવી
અપ્, તેજ, વનસ્પતિ ઔર વિકલેન્દ્રિય ઇન પદોં કા પ્રયોગ નહીં કરના
ચાહિયે-કયોં કિ ઇન જીવોંકો વૈક્રિય શરીર નહીં હોતા હૈ । યહાં એસી આશં-
કા નહીં કરની ચાહિયે કિ-વૈક્રિયદણ્ડક મેં એકેન્દ્રિય પદ મેં જો આપને
તીસરા ભંગ કહા હૈ સો ડસમેં વિરોધ કયોં નહીં આવેગા ? નહીં આવેગા

પાંચે એકેન્દ્રિય પદોમાં (સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) આ એક જ ભંગ (ત્રીજો
ભંગ) થાય છે. કારણ કે તેમાં પ્રત્યેક ક્ષણે પ્રતિપન્ન (પૂર્વોત્પન્ન) અને
પ્રતિપદ્યમાન અનેક જીવોની પ્રાપ્તિ થતી હોય છે. એ સિવાયના મનુષ્ય
આદિ જીવોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે, કારણ કે તેમનામાં અનેક પૂર્વોત્પન્ન જીવોના
અને ઔદારિક કે વૈક્રિય શરીરોના પરિત્યાગ કરીને ફરીથી ઔદારિક કે વૈક્રિય
શરીર પ્રાપ્ત કરનાર કેાઈક (એકાદિ) જીવોના સદ્ભાવ રહે છે. અહીં
ઔદારિકના એકત્વ અને બહુત્વ દંડકમાં નારક અને દેવોના પ્રયોગ થતો નથી,
કારણ કે તેમને ઔદારિક શરીર હોતું નથી. વૈક્રિયના બન્ને દંડકોમાં પૃથ્વી-
કાય, અપકાય, તેજસ્કાય, વનસ્પતિકાય અને વિકલેન્દ્રિયોના પ્રયોગ કરવો
નહીં, કારણ કે તે જીવોને વૈક્રિય શરીર હોતું નથી. અહીં એવી આશંકા
કરવી જોઈએ નહીં કે વૈક્રિય એકેન્દ્રિય જીવોને આપે ત્રીજો ભંગ લાગુ પડયો
છે. તો શું અહીં વિરોધાભાસ લાગતો નથી ? આ શંકાનું સમાધાન નીચે

વાયુનાં પ્રતિસમયં વૈક્રિયકરણમાશ્રિત્યૈવ તથોક્તત્વેન ન વિરોધઃ। યદ્યપિ પञ्चेન્દ્રિયતિર્યંચો મનુષ્યાશ્ચ વૈક્રિયલઘ્વિમન્તોડલ્પા એવ સન્તિ, તથા ચ તત્ર મજ્જત્રયં નોપપદ્યતે તથાપિ તેપામ્ ‘તિર્યંચંગે’ત્તિ ત્રિરુમજ્જત્રયચનસામર્થ્યાત્ વહૂનાં વૈક્રિયાવસ્થિતત્ત્વમ્ એકાદીનામ્ વૈક્રિયં પ્રતિપદ્ય માનત્ત્વમવસેયમ્ । ‘આહારગસરીરે જીવમણુણસુ છઠ્ઠમંગા’ આહારરુશરીરે આહારકશરીરિણાં વહુત્વદણ્ડકે જીવ-મનુષ્યપદયોઃ પૂર્વોક્તાઃ પઙ્કમજ્ઞા વિજ્ઞેયાઃ આહારકશરીરિણાં મનુષ્યેભ્યોડલ્પત્વાત્ । અન્યેષાં જીવાનાં તુ આહારકશરીરત્વં નૈવ સંભવતિ, ‘તેયગ-કર્મગાણં જહા ઓહિયા’ તૈજસ-કાર્મણશરીરિણામ્ યથા ઔઘિકાઃ સામાન્યજીવા ઉક્તાસ્તથા વિજ્ઞેયાઃ, તત્ર ચ જીવાઃ સપ્રદેશા એવ વક્તવ્યાઃ તૈજસ કાર્મણસંયોગસ્યાનાદિત્વાત્ ।

કયોં કિ અસંખ્યાત વાયુકાયજીવોં કી પ્રતિક્ષણ હોતી હુઈ વૈક્રિયક્રિયા કો હી લેકર એસા કહા ગયા હૈ, અતઃ વિરોધ આને કિ યહાં કોઈ વાત નહીં હૈ તથા-પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ ઓર મનુષ્ય યદ્યપિ વૈક્રિયલઘ્વિવાલે થોડે હી હોતે હૈં, ફિર ખી ઇનમેં ત્રીન મંગ કહે ગયે હૈં । સો ઇસ વાતકે સામર્થ્ય સે યહી સંભવિત હોતા હૈ કિ વૈક્રિયશરીર વાલે પૂર્વપ્રતિપન્ન મનુષ્ય તિર્યંચ જીવ અનેક હોતે હૈં ઓર વૈક્રિયપ્રતિપદ્યમાન જીવ એકાદિ હોના હૈ । (આહારગસરીરે જીવમણુણસુ છઠ્ઠમંગા) આહારક શરીરવાલોં કે વહુત્વદણ્ડક મેં જીવ મનુષ્યપદ મેં પૂર્વોક્ત છઠ મંગ હોતે હૈં । કારણ કિ આહારક શરીર વાલે મનુષ્ય થોડે હોતે હૈં ઓર અવશિષ્ટ જીવોં કો આહારક શરીર હોતા નહીં હૈ । (તેયગકર્મગાણં જહા ઓહિયા) તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર વાલે જીવ સામાન્ય જીવોં કે સમાન કહે ગયે હૈં ।

પ્રમાણે છે-અસંખ્યાત વાયુકાય જીવોની પ્રતિક્ષણ થતી વૈક્રિય ક્રિયાને અનુલક્ષીને જ એવું કહ્યું છે. તેથી આ વાતમાં કોઈ વિરોધ ભાસ રહેતો નથી. તથા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્ય જો કે વૈક્રિય લઘ્વિચાણા થોડાં જ હોય છે, તો પણ તેમના ત્રણ ભાગ કહ્યા છે. તો આ વાતને આધારે એજ સંભવિત હોય છે કે વૈક્રિય શરીરવાળા પૂર્વપ્રતિપન્ન મનુષ્ય તિર્યંચ જીવ અનેક હોય છે અને વૈક્રિય પ્રતિપદ્યમાન જીવ તો કોઈક (એકાદ) જ હોય છે. (આહારગસરીરે જીવમણુણસુ છઠ્ઠમંગા) આહારક શરીરવાળાના બહુત્વ દંડકમાં જીવ અને મનુષ્ય પદમાં પૂર્વોક્ત છ ભાગ થાય છે, કારણ કે આહારક શરીરવાળા મનુષ્ય થોડાં હોય છે અને અવશિષ્ટ (બાકીના) જીવોને આહારક શરીર હોતું નથી. (તેયગકર્મગાણં જહા ઓહિયા) તૈજસ અને કાર્મણ શરીરવાળા જીવોને સામાન્ય જીવો જેવાં કહ્યાં છે, કારણ કે તૈજસ અને

નૈરયિકાદયસ્તુ તૈજસકાર્મણશરીરિણઃ ત્રિભક્ત્રકાઃ, એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદયશ્ચ કેવલં તૃતીયભક્ત્રકા એવ વાચ્યાઃ । એતેષુ ચ સશરીરાદિદણ્ડકેષુ સિદ્ધપદં ન વાચ્યં, તસ્ય સશરીરત્વવિરહાત્ । ‘અસરીરેહિં જીવ-સિદ્ધેહિં તિયમંગો’ અશરીરેષુ સપ્રદેશ-ત્વાદિના વક્તવ્યેષુ જીવાદિષુ જીવ-સિદ્ધપદયોઃ પૂર્વોક્તાઃ ત્રયોભક્ત્રાઃ વિજ્ઞેયાઃ, અન્યેષાં મનુષ્યનૈરયિકાદીનામ્ અશરીરત્વામાવાત્ । ‘આહારપજ્જત્તીએ, સરીર-પજ્જત્તીએ, ઇંદિયપજ્જત્તીએ, આણપાણપજ્જત્તીએ જીવ-એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો’ આહારપર્યાપ્તૌ, શરીરપર્યાપ્તૌ, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તૌ, આન-પ્રાણ (શ્વાસોચ્છ્વાસ) પર્યાપ્તૌ

કયોં કિ તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર કા સંયોગ અનાદિ હોને કે કારણ યહાં પર જીવોં મેં સપ્રદેશતા હી કહી ગઈ હૈ । તથા તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર વાલે જો નૈરયિક આદિ જીવ હૈં ડનમેં ત્રીન ભંગ કહે ગયે હૈં । તથા-એકેન્દ્રિય જો પૃથિવ્યાદિક જીવ હૈં ડનમેં કેવલ એક ત્રીસરા હી ભંગ કહા ગયા હૈ । ઇન સશરીરાદિ દણ્ડકોં મેં સિદ્ધપદ કા પ્રયોગ ઇસ-લિયે નહીં કરના ચાહિયે કિ સિદ્ધજીવ અશરીર હોતે હૈં । (અસરીરેહિં જીવસિદ્ધેહિં તિયમંગો) સપ્રદેશત્વાદિરૂપ સે કહને કે યોગ્ય અશરીર જીવાદિક મેં-જીવપદ મેં ઓર સિદ્ધપદ મેં-પૂર્વોક્ત ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । કયોં કિ જીવ ઓર સિદ્ધ કે સિવાય દૂસરે જીવોં મેં અર્થાત્ મનુષ્ય એવં નૈરયિક આદિકોં મેં અશરીરતા કા અભાય રહતા હૈ । (આહારપ-જ્જત્તીએ, સરીરપજ્જત્તીએ ઇંદિયપજ્જત્તીએ આણપાણપજ્જત્તીએ જીવએગિંદિ-યવજ્જો જીવાહઓ તિયમંગો) આહારપર્યાસિદ્ધાર મેં, શરીરપર્યાસિદ્ધાર મેં ઇન્દ્રિયપર્યાસિદ્ધાર મેં, ઓર શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાસિદ્ધાર મેં જીવપદ ઓર

કાર્મણ શરીરનો સંયોગ અનાદિ હોવાને કારણે એવાં શરીરવાળાં જીવોમાં સપ્રદેશતા જ કહી છે, તથા તૈજસ અને કાર્મણ શરીરવાળા જો નારક આદિ જીવો છે, તેમના ત્રણ ભંગ કહ્યા છે, તથા પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય જીવોમાં ત્રીજો એક ભંગ કહ્યો છે. સિદ્ધ જીવ અશરીરી હોય છે, તે કારણે આ અશરીરી આદિ દંડકોમાં સિદ્ધપદનો પ્રયોગ થતો નથી. (અસરીરેહિં જીવ સિદ્ધેહિં તિયમંગો) સપ્રદેશત્વાદિ રૂપે કહેવા યોગ્ય અશરીરી જીવાદિકમાં-જીવ પદમાં અને સિદ્ધપદમાં-પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે, કારણ કે જીવ અને સિદ્ધ સિવાયના મનુષ્ય, નારક આદિકોમાં અશરીરતાનો અભાવ હોય છે.

(આહારપજ્જત્તીએ, સરીરપજ્જત્તીએ, ઇંદિયપજ્જત્તીએ આણપાણપજ્જત્તીએ જીવ એગિંદિયવજ્જો જીવાહઓ તિયમંગો) આહાર પર્યાસિદ્ધારમાં, શરીર પર્યાસિદ્ધારમાં, ઇન્દ્રિય પર્યાસિદ્ધારમાં, અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાસિદ્ધારમાં જીવપદ અને

ચ જીવૈકેન્દ્રિયવર્જઃ જીવપદમ્ એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપદાનિ ચ વર્જયિત્વા મનુષ્યા-
દિષુ ત્રિકમજ્ઞઃ, પૂર્વોક્તાસ્ત્રયોમજ્ઞા વક્તવ્યાઃ, જીવપદે, એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપદેષુ તુ
બહુનામ્ આહાર-શરીરે-ન્દ્રિયા-SSનપ્રાણપર્યાપ્તીઃ પ્રતિપન્નાનાં, બહુનામેવ ચ આહાર-
પર્યાપ્તિપરિત્યગેન આહારાદિપર્યાપ્તિભિઃ પર્યાપ્તિમાત્રં પ્રતિપદ્યમાનાનાં સદ્ભાવાત્
' બહવઃ સપ્રદેશાશ્ચ બહવઃ અપ્રદેશાશ્ચ ' इति तृतीयो भङ्ग एव वक्तव्य , 'इत्याशयः,
' भासा-मणपञ्जत्तीए जहा सन्नी ' भाषामनसोः पर्याप्तिः भाषामनःपर्या-
प्तिस्तस्याम् बहुश्रुताभिमतत्वादेकत्वं विवक्षितम् भाषा-मनःपर्याप्त्योरित्यर्थः
पर्याप्तिमन्तो जीवाः यथासंज्ञिनः पूर्वं प्रतिपादितास्तथा सप्रदेष्टत्वादिना वक्तव्याः,

એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિકપદોં મેં છોડકર મનુષ્યાદિકોં મેં પૂર્વોક્ત ત્રીન ભંગ
હોતે હૈં । જીવપદ મેં એવં એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિક પદોં મેં તો અનેક જીવોં
કા જો કિ આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય ઓર શ્વાસોચ્છવાસ इन पर्याप्तियों
કો પહિલે સે હી પ્રતિપન્ન કિયે હુએ હોતે હૈં સદ્ભાવ રહતા હૈ, તથા આહાર-
ાદિ અપર્યાપ્તિ ભાવ કે પરિત્યાગ સે આહારાદિ પર્યાપ્તિયોં સે જો પર્યા-
પ્તિભાવ કો પ્રતિપદ્યમાન હોતે હૈં એસે ભી અનેક જીવોં કા સદ્ભાવ
રહતા હૈ-इस कारण “बहवः सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च” यहाँ
એસા એક ત્રીસરા હી ભંગ હોતા હૈ । તથા વાકી કે અન્ય જીવોં મેં ત્રીન
ભંગ હોતે હૈં । (भाषामणपञ्जत्तीए जहा सन्नी) भाषा और मन की
જો પર્યાપ્તિ હૈ વહ भाषामनः पर्याप्ति है । भाषापर्याप्ति और मनः पर्याप्ति
इस प्रकार की ये दो पर्याप्तियां अलग २ हैं-फिर भी जो यहां उन्हें
एकरूप जैसा विवक्षित किया गया है उसका कारण बहु श्रुतजनों को

પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિય પદોને છોડીને બાકીના મનુષ્ય આદિકોમાં
પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે જીવપદમાં અને એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિક
પદોમાં તો આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય અને શ્વાસોચ્છવાસ આ પર્યાપ્તિઓને
પહેલેથી જ પ્રાપ્ત કરી હોય એવાં અનેક જીવોનો સદ્ભાવ રહે છે, તથા
આહારાદિ અપર્યાપ્તિક અવસ્થાનો ત્યાગ કરીને આહારાદિ પર્યાપ્તિક અવસ્થામાં
આવતા હોય એવાં અનેક જીવોનો પણ સદ્ભાવ રહે છે, તે કારણે (बहवः
सप्रदेशाश्च बहवः अप्रदेशाश्च) અહીં આ એક ત્રીજો ભંગ જ થાય છે, અને
બાકીના જીવોમાં ત્રણે ભંગ થાય છે. (भाषामण पञ्जत्तीए जहा सन्नी) ભાષા
અને મનની જે પર્યાપ્તિ છે તેને ભાષામન પર્યાપ્તિ કહે છે. ભાષા પર્યાપ્તિ અને
મન પર્યાપ્તિ, એ બન્ને જુદી જુદી પર્યાપ્તિઓ છે, છતાં પણ અહીં તેમને
એકરૂપ જેવી બતાવવામાં આવી છે, તેનું કારણ એ છે કે ઘણા વિદ્વાનોએ

તથા ચ સંજ્ઞિનાં જીવાદિષુ ભક્ત્રત્રયરયોક્તત્વેન અત્રાપિ સર્વપદેષુ ભક્ત્રત્રયં વક્તવ્યમ્, પશ્ચેન્દ્રિયપદાન્યેવાત્ર વક્તવ્યાનિ, અન્યેષાં મિશ્રિતભાષામનઃપર્યાપ્તિવિરહાત્ । ‘ આહાર અપજ્જત્તીએ જહા અગાહારગા ’ આહારપર્યાપ્તૌ યથા અનાહારકા ઉક્તા-સ્તથા વક્તવ્યાઃ, તથા ચ-અનાહારકેષુ જીવૈકેન્દ્રિયવર્જિતેષુ ભક્ત્રપટ્ટકસ્યોક્તત્વેના-ત્રાપિ ષડ્ ભક્ત્રા ભણિતવ્યાઃ, આહારપર્યાપ્તિમતામલ્પત્વાત્ । જીવૈકેન્દ્રિયેષુ ચ ભક્ત્રૈકસ્યોક્તત્વેન જીવપદે, એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપદેષુ ચ ‘ સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ ’ इत्येक एव तृतीयो भङ्गः, सततं विग्रहगतिमताम् आहारपर्याप्तिमतां बहूनां सद-

इनमें एकत्व मान्य है । भाषापर्याप्ति और मनः पर्याप्ति से पर्याप्त हुए जीव संज्ञी जीवों की तरह सप्रदेशत्व आदि रूप से कहे गये हैं ऐसा जानना चाहिये । तथा-संज्ञी जीवों की तरह समस्त पदों में तीन भंग होते हैं । यहां पर पश्चेन्द्रिय पदों का ही प्रयोग करना चाहिये । क्यों कि अन्य जीवों को मिश्रित भाषामनः पर्याप्ति का अभाव रहता है । “आहार अपज्जत्तीए जहा अणाहारगा” जिस तरह से अनाहारक जीव कहे गये हैं उसी प्रकार से आहार अपर्याप्ति में भी जानना चाहिये-जीव और एकेन्द्रियवर्जित अनाहारकों में छह भंग कहे गये हैं, सो यहां पर भी छह भंग कहना चाहिये-क्यों कि आहारक पर्याप्ति वाले जीव अल्प होते हैं । जीवपद में और एकेन्द्रियपृथिवी आदिकपदों में “सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च” ऐसा एक तीसरा ही भंग होता है । क्यों कि आहार अपर्याप्तिवाले विग्रहगत्यापन्न जीव निरन्तर अनेक मिलते

તેમના એકત્વને માન્ય કરેલું છે ભાષા પર્યાપ્તિ અને મનઃપર્યાપ્તિની પર્યાપ્તિ થયેલા જીવોના સપ્રદેશત્વ આદિનું કથન સંજ્ઞી જીવોના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. અહીં પણ સંજ્ઞી જીવોની જેમ સમસ્ત પદોમાં ત્રણ ભંગ થાય છે. આ બંને પર્યાપ્તિઓના દંડકોમાં પશ્ચેન્દ્રિય પદોનો જ પ્રયોગ કરવો, કારણ કે તે સિવાયના જીવોમાં મિશ્રિત ભાષામન પર્યાપ્તિનો અભાવ હોય છે.

(આહાર અપજ્જત્તીએ જહા અણાહારગા) અનાહારક જીવોના કથન પ્રમાણે જે આહાર અપર્યાપ્તિવાળા જીવોનું કથન સમજવું. જીવ અને એકેન્દ્રિય સિવાયના અનાહારકોમાં છ ભંગ કહ્યા છે, તો અહીં પણ છ ભંગ સમજવા, કારણ કે આહાર પર્યાપ્તિવાળા જીવો ઓછાં હોય છે. જીવપદમાં એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિકોમાં (સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ) આ એક જ (ત્રીજો ભંગ) ભંગ થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે આહાર અપર્યાપ્તિવાળા વિગ્રહગતિ પ્રાપ્ત કરી હોય એવા જીવો નિરન્તર અनेक भण्णी શકે છે.

માવાત્ । ‘ સરીરઅપજ્જત્તીએ, ઇંદિય-અપજ્જત્તીએ, આણ-પાણ-અપજ્જત્તીએ
 જીવ એગિંદિયવજ્જો તિયમંગો ’ શરીરાપર્યાસી, ઇન્દ્રિયાપર્યાસી આનપ્રાણાપર્યાસી
 જીવેકેન્દ્રિયવર્જઃ જીવપદમ્ એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપદાનિ ચ વર્જયિત્વા અન્યેષુ
 પદેષુ ત્રિકમદ્ભઃ પૂર્વોક્તાસ્ત્રયો મદ્ભાઃ, શરીરેન્દ્રિયાનપ્રાણાપર્યાસિકાનાં કાન્ધા-
 પેક્ષયા સપ્રદેશાનાં સર્વદૈવ લામાત્, અપ્રદેશાનાં ચ કદાચિદ્ એકાદીનાં લામાન્ ।
 જીવપદે એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિપદેષ્વત્તત્તીયો મદ્ભઃ, કિન્તુ-‘ નેરહ્ય-દેવ-મણુ-
 એહિં છઠ્ઠમંગા ’ નૈરયિક-દેવ-મનુજેષુ પૂર્વોક્તાઃ પદ્મદ્ભાઃ । ‘ ભાવા-મણઅપજ્જ-
 ત્તીએ જીવાહો તિયમંગો ’ ભાવા-મનોઽપર્યાસી જીવાદિકઃ જીવાદિપદેષુ ત્રિકમદ્ભઃ
 પૂર્વોક્તાસ્ત્રયો મદ્ભાઃ વક્તવ્યાઃ, તથા ચ-જીવે, પંચેન્દ્રિયતિર્થેષુ ચ વહનાં ભાવા-

હૈં । (સરીરઅપજ્જત્તીએ, ઇંદિય અપજ્જત્તીએ, આણપાણ અપજ્જત્તીએ
 જીવ-એગિંદિયવજ્જો) જીવપદ ઓર એકેન્દ્રિયપદોં કો છોડ્ધકર શરીર
 અપર્યાસિ મેં, ઇન્દ્રિય અપર્યાસિ મેં, શ્વાસોચ્છ્વાસ અપર્યાસિ મેં, અન્ય-
 પદોં મેં પૂર્વોક્ત ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । કારણ કિ શરીર, ઇન્દ્રિય ઓર
 શ્વાસોચ્છ્વાસ સે અપર્યાસ અવસ્થાવાલે જીવ કાલ કી અપેક્ષા સે સપ્ર-
 દેશ સર્વદા મિલતે હૈં ઓર અપ્રદેશ કદાચિત્ એકાદિ નિલતા હૈં । જીવ
 પદ મેં ઓર એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદિક પદોં મેં યહાં એક ત્રીસરા હી ભંગ હૈં ।
 કિન્તુ (નેરહ્ય-દેવ-મણુએહિં છઠ્ઠમંગા) નૈરયિક જીવોં મેં, દેવોં મેં ઓર
 મનુષ્યોં મેં છહ ભંગ હોતે હૈં । (ભાવા-મણ-અપજ્જત્તીએ જીવાહો
 તિયમંગો) ભવાપર્યાસિ ઓર મનઃ પર્યાસિ સે અપર્યાસ દ્વાર મેં જીવા-
 દિક પદોં મેં પૂર્વોક્ત ત્રીન ભંગ હોતે હૈં । તથા ચ-જીવ ઓર પંચેન્દ્રિય
 તિર્થેષોં મેં ભાવા ઓર મન કી અપર્યાસિ કો પ્રતિપત્ત હુએ અનેકજીવોંકા

(સરીર અપજ્જત્તીએ, ઇંદિય અપજ્જત્તીએ, આણપાણ અપજ્જત્તીએ, જીવ
 એગિંદિયવજ્જો) એવપદ અને એકેન્દ્રિય પદો ત્રિવાયના શરીર અપર્યાસિવાળા,
 ઇન્દ્રિય અપર્યાસિવાળા અને શ્વાસોચ્છ્વાસ અપર્યાસિવાળા બાકીના પદોમાં
 પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. કારણ કે શરીર, ઇન્દ્રિય અને શ્વાસોચ્છ્વાસમાં
 અપર્યાસ અવસ્થાવાળા એવો કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ સદા મળી શકે છે
 અને અપ્રદેશ ક્યારેક એકાદ એવ જ મળી શકે છે. એવપદમાં અને એકેન્દ્રિય
 પદોમાં અહીં ત્રીણે ભંગ જ થાય છે. પરન્તુ (નેરહ્ય, દેવ, મણુએહિં છઠ્ઠમંગા)
 નારકોમાં, દેવોમાં અને મનુષ્યોમાં છ ભંગ થાય છે.

(ભાવા-મણ-અપજ્જત્તીએ જીવાહો તિયમંગો) ભાવામન અપર્યાસિ દ્વારમાં
 એવાદિક પદોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભાવા

મનોઽપર્યાપ્તિપ્રતિપન્નાનામ્ તાદૃશાપર્યાપ્તિ પ્રતિપન્નમાનાનાં ચૈકાદીનાં સદ્ભાવાત્
પૂર્વોક્તમેવ ભક્તત્રયમવસેયમ્, કિન્તુ-‘ નૈરયિક-દેવ-મણુએષુ છબ્મંગા ’ નૈરયિક-
દેવ-મનુજેષુ મનોઽપર્યાપ્તકેષુ પૂર્વોક્તાઃ પદ્ મજ્ઞાઃ વક્તવ્યાઃ, તથા ચ નૈરયિક-
દેવ-મનુષ્યેષુ મનોઽપર્યાપ્તકાનાન્ અલપતરત્વેન સપ્રદેશાનામ્ અપ્રદેશાનાં ચૈકાદીનાં
સદ્ભાવાત્ । એષુ ચ પર્યાપ્ત્યપર્યાપ્તિદ્વંદ્વકેષુ સિદ્ધો ન વાચ્યઃ, તસ્સ તદસંભવાત્ ।

‘ સંગ્રહગાથા ’ ઉપર્યુક્તાનાં દ્વાદશાનામપિ સપ્રદેશાદિદ્વારાણાં ત્રિપયે સંગ્રહ-
ગાથા વર્તતે । તામેવાહ—

‘ સપણસા, આહારાગ-મવિય-સન્નિ-લેસા-દિદ્ધિ-સંજય-કસાણ ।
ણાણે જોગુ-વઓગે, વેય સરીસસ-પજત્તી ॥ ૧ ॥ ’

‘ સપ્રદેશાઃ ’ કાલાપેક્ષયા જીવાઃ સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ એકત્વ વહુત્વદ્વંદ્વ-
કાશ્ચાં પ્રતિપાદિતાઃ, ‘ આહારકાઃ ’ ‘ અનાહારકાશ્ચ તથૈવ ’ ‘ મવ્યાઃ ’

ઔર ભાષા એવં મન કી અપર્યાપ્તિ કો પ્રતિપન્નમાન હોરહે કોઈ એકાદિજીવ
પાયે જાને કે કારણ પૂર્વોક્ત તોન ભંગ હો યહાં હોતે હૈં એસા જાનના ચાહિયે
તથા મનોઽપર્યાપ્તિવાલે નૈરયિક, દેવ ઔર મનુષ્યોં મેં છહ ભંગ હોતે હૈં ।
કારણ નૈરયિક, દેવ ઔર મનુષ્યોં મેં મનોઽપર્યાપ્તિવાલોં કી અલપતરતા
હોને સે એકાદિ સપ્રદેશોં કા, ઔર એકાદિ અપ્રદેશોંકા સદ્ભાવ રહતા
હેં હસ કારણ છહ ભંગ કહે ગયે હૈં । હન પર્યાપ્તિ ઔર અપર્યાપ્તિ કે
દ્વંદ્વકોં મેં સિદ્ધ પદકા પ્રયોગ નહીં કરના ચાહિયે ક્યોં કિ યે ન પર્યાપ્ત
હોતે હૈં ઔર ન અપર્યાપ્તિ હોતે હૈં । ઉપર્યુક્ત હન સપ્રદેશાદિ દ્વારોં કે
વિષયમેં યહ (સપણસા આહારાઃ) હત્યાદિ સંગ્રહ ગાથા હૈં—હસકે દ્વારા હસ
પ્રકરણ મેં આચે હુણ વિષયોં કો સંગ્રહ કરકે પ્રકટ કિયા ગયા હૈં—

અને મનની અપર્યાપ્તિને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા હોય એવા કેટલક એકાદ જીવનો
સદ્ભાવ હોવાને કારણે અહીં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ થાય છે, એમ સમજવું.
તથા મનઃ અપર્યાપ્તિવાળા નારકો, દેવો અને મનુષ્યોમાં છ ભંગ થાય છે,
તેનું કારણ એ છે કે નારક દેવ અને મનુષ્યોમાં મનઃ અપર્યાપ્તિવાળાની
અલપતરતા હોવાથી એકાદ સપ્રદેશોનો અને એકાદ અપ્રદેશોનો સદ્ભાવ રહે
છે. તેથી તેમના છ ભંગ કહ્યા છે. આ પર્યાપ્તિ અને અપર્યાપ્તિના દંડકોમાં
સિદ્ધપદનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ નહીં, કારણ કે તેઓ પર્યાપ્ત પણ હોતા
નથી અને અપર્યાપ્ત પણ હોતા નથી.

ઉપર જેમનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તે બાર સપ્રદેશ આદિ
દ્વારેના વિષયમાં (સપણસા આહારાઃ) હત્યાદિ સંગ્રહગાથા આપી છે. તે ગાથા
દ્વારા આ પ્રકરણમાં આવેલા વિષયોનો સંગ્રહ કરીને પ્રકટ કરવામાં આવેલ

‘ અભવ્યાઃ ’ તદુભયનિષેધાચ તથૈવ, ‘ સંજ્ઞિનઃ ’ ‘ અસંજ્ઞિનઃ ’ ‘ નો સંજ્ઞિ-નો અસંજ્ઞિનશ્ચ તથૈવ, ’ ‘ સલેશ્યાઃ ’ કૃષ્ણાદિપદ્લેશ્યાઃ, ’ ‘ અલેશ્યાશ્ચ ’ તથૈવ, ‘ દૃષ્ટિઃ ’ સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ, મિથ્યાદૃષ્ટિઃ, મિશ્રદૃષ્ટિશ્ચ તથૈવ, ‘ સંયતાઃ ’ અસંયતાઃ, સંયતાસંયતાઃ, નોસંયત-નોઅસંયત-નોસંયતાસંયતાશ્ચ તથૈવ, ‘ કર્પાયિણઃ ’ ક્રોધ-માન-માયા-લોભકર્પાયિણઃ, અકર્પાયિણશ્ચ તથૈવ, ‘ જ્ઞાનિનઃ ’ મતિ-

(સપણસા) હસ પ્રકરણમેં કાલ કી અપેક્ષાસે જીવ સપ્રદેશ મી હેં ઓર અપ્રદેશ મી હેં યહ બાત ઇકત્વ ઓર બહુત્વ ઢંડકોં દ્વારા પ્રતિપાદિત કી ગઈ હૈ । (આહારગ) હસ પ્રકરણમેં આહારક જીવ ઓર અનાહારક જીવ સપ્રદેશ મી હેં ઓર અપ્રદેશ મી હેં યહ બાત ઇકત્વ બહુત્વ ઢંડકોં દ્વારા પ્રતિપાદિત કી ગઈ હૈ । ભવ્ય જીવ, અભવ્ય જીવ, તથા નો ભવ્ય નો અભવ્યજીવ પ્રકરણમેં ભવ્ય જીવ, અભવ્ય જીવ તથા નો ભવ્ય નો અભવ્ય જીવ મી હસી તરહ સે હેં યહ બાત પ્રતિપાદિત કી ગઈ હૈ, સંજી અસંજી તથા નો સંજી નો અસંજી પ્રકરણ મેં સંજી જીવ અસંજી જીવ ઓર નો સંજી નો અસંજી જીવ મી હસી તરહ સે હેં યહ બાત પ્રતિપાદિત કી ગઈ કૃષ્ણાદિ છહ લેશ્યાવાલે જીવ ઓર લેશ્યાઓં સે રહિત હુણ જીવ મી હસી તરહ સે હેં, સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ ઓર મિશ્ર દૃષ્ટિવાલે જીવ મી હસી તરહ સે હેં, સંયત જીવ, અસંયત જીવ, સંયતાસંયત જીવ

છે-(સપણસા) આ પ્રકરણમાં કાળની અપેક્ષાએ જીવ સપ્રદેશ પણ છે અને અપ્રદેશ પણ છે એ વાતનું એકત્વ અને બહુત્વ ઢંડકો દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. (આહારગ) આ પ્રકરણમાં આહારક જીવ અને અનાહારક જીવ સપ્રદેશ પણ છે અને અપ્રદેશ પણ છે એ વાતનું એકત્વ અને બહુત્વ ઢંડકો દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. (ભવ્ય) આ પ્રકરણમાં ભવ્ય જીવ, અભવ્ય જીવ, નો ભવ્ય જીવ અને નો અભવ્ય જીવો પણ એવાં જ છે એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

(સંજ્ઞિ) આ પ્રકરણમાં સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી, નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞી જીવો પણ એવાં જ છે, એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

(લેશ્યા) કૃષ્ણાદિ છ લેશ્યાવાળા જીવો અને લેશ્યાઓથી રહિત જીવો પણ એવાં જ છે, એવું આ પ્રકરણમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

(દિદ્ધી) આ પ્રકરણમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ અને મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા જીવો પણ એવાં જ છે, એ વાતનું પ્રતિપાદન કરાયું છે.

(સંયત) આ પ્રકરણમાં સંયત, અસંયત, સંયતાસંયત, નો સંયત,

શ્રતાઽવધિ-મનઃ પર્યવકેવલજ્ઞાનિનઃ, અજ્ઞાનિનો મત્યાધજ્ઞાનિનશ્ચ તથૈવ, 'સયોગાઃ' મનોવચઃકાયયોગિનઃ, અયોગિનશ્ચ તથૈવ, 'ઉપયોગાઃ' સાકારાઽનાકારોપયોગાશ્ચ તથૈવ, 'સવેદાઃ' સ્ત્રીપુરુષનપુંસકવેદવન્તઃ, અવેદાશ્ચ તથૈવ, 'સશરીરાઃ' ઔદારિક-વૈક્રિયશરીરવન્તઃ, અશરીરાશ્ચ તથૈવ, 'પર્યાપ્તાઃ' આહારશરીરેન્દ્રિયાનપ્રાણ-ભાષા-મનઃપર્યાપ્તિમન્તશ્ચ તથૈવ સપ્રદેશપ્રદેશતયોક્તા इति ॥ સુ૦ ૧ ॥

તથા નો સંયત નો અસંયત જીવ બી હસી તરહ સે હૈં, ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ કષાયવાલે જીવ ઓર અકષાયી જીવ બી હસી તરહસે હૈં, મતિ જ્ઞાનવાલે, શ્રુત જ્ઞાનવાલે, અવધિ જ્ઞાનવાલે, મનઃપર્યય જ્ઞાનવાલે ઓર કેવલજ્ઞાનવાલે જીવ તથા મતિ આદિ અજ્ઞાનવાલે જીવ બી હસી તરહ સે હૈં, સયોગ-મન, વચન એવં કાય इन तीन योगवाले जीव और अयोगी जीव भी इसी तरह से हૈं, સાકાર ઉપયોગવાલે ઓર અનાકાર ઉપયોગવાલે જીવ બી હસી તરહ સે હૈં, સ્ત્રીવેદવાલે, પુરુષવેદવાલે, નપુંસક વેદવાલે જીવ ઓર વેદ સે રહિત હુએ જીવ બી હસી તરહસે હૈં, ઔદારિક, વૈક્રિય શરીરવાલે જીવ તથા શરીરરહિત હુએ જીવ, બી હસી તરહ સે હૈં । આહાર, શરીર ઇન્દ્રિય ઓર શ્વાસોચ્છ્વાસ એવં ભાષા મનઃ પર્યાપ્તિ વાલે જીવ ઓર પર્યાપ્તિયોં સે રહિત હુએ જીવ બી હસી તરહ સે હૈં

નો અસંયત અને નો સંયતાસંયત જીવો પણ એવાં જ છે, એ વાતનું પ્રતિ-
પાદન કરવામાં આવ્યું છે.

(ક્રમાયા) આ પ્રકરણમાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કષાયવાળા
અને અકષાયી જીવોનું પણ એજ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે.

(જ્ઞાને) આ પ્રકરણમાં મતિજ્ઞાનવાળા, શ્રુતજ્ઞાનવાળા, અવધિજ્ઞાનવાળા,
મનઃપર્યાય જ્ઞાનવાળા અને કેવલજ્ઞાનવાળા તથા મિતિ આદિ અજ્ઞાનોવાળા
જીવોનું એજ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે.

(જોગુવઓગે) આ પ્રકરણમાં મન, વચન અને કાયના યોગવાળા
સયોગી જીવોનું તથા અયોગી જીવોનું એજ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરાયું છે.
સાકાર ઉપયોગવાળા અને નિરાકાર ઉપયોગવાળા જીવોનું પણ એ જ પ્રમાણે
તેમાં પ્રતિપાદન કરાયું છે.

(વેદેય) સ્ત્રી વેદવાળા, પુરુષ વેદવાળા અને નપુંસક વેદવાળા જીવોનું
તથા અવેદક જીવોનું આ પ્રકરણમાં એજ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

(સરીર પજ્જર્ત્તે) ઔદારિક આદિ સશરીરી જીવોનું તથા અશરીરી
જીવોનું તથા આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને ભાષામન પર્યાપ્તિ-

॥ પ્રત્યાખ્યાનાદિવક્તવ્યતા ॥

જીવાધિકારાત્ તેષાં પ્રત્યાખ્યાનાદિકં નિરૂપયિતુમાહ—‘જીવાણં મંતે’
इत्यादि ।

મૂલમ્—જીવાણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ખાણી, અપચ્ચક્ખાણી,
પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણી ? ગોયમા ! જીવા પચ્ચક્ખાણી
વિ, અપચ્ચક્ખાણી વિ, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણી વિ ।
સુવ્વજીવાણં એવં પુચ્છા ? ગોયમા ! નેરહયા અપચ્ચક્ખાણી,
જાવ—ચરિંદિયા, સેસા દો પહિસેહેયઠ્ઠા । પંચિંદિય
તિરિક્ખજોણિયા ણો પચ્ચક્ખાણી અપચ્ચક્ખાણી વિ,
પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણી વિ । સળૂસા તિણિ વિ । સેસા
જહા--નેરહયા । જીવા ણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ખાણં જાણંતિ,
અપચ્ચક્ખાણં જાણંતિ, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણં જાણંતિ ?
ગોયમા ! જે પંચિંદિયાં તે તિણિ વિ જાણંતિ । અવસેસા
પચ્ચક્ખાણં ન જાણંતિ । જીવા ણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ખાણં
કુઠ્ઠંતિ, અપચ્ચક્ખાણં કુઠ્ઠંતિ, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણં
કુઠ્ઠંતિ ? જહા--ઓહિયા તહા કુઠ્ઠવણા । જીવાણં મંતે !
કિં પચ્ચક્ખાણનિઠ્ઠત્તિયા ડયા, અપચ્ચક્ખાણનિઠ્ઠત્તિયા
ડયા, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણ નિઠ્ઠત્તિયા ડયા ? ગોયમા !

—અર્થાત્ એ સર્વ પૂર્વોક્ત જીવ એકત્વ બહુત્વ દળક્રોં દ્વારા સપ્રદેશ
અપ્રદેશ હૈ—યહી સર્વ હસ સંગ્રહ ગાથાદ્વારા હન પૂર્વોક્ત સપ્રદેશ આદિ
મિશ્ર ૨ પ્રકરણોં સેં પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈ ॥ સૂ. ૧ ॥

વાળા જીવોનું તથા અપર્યાપ્ત જીવોનું પણ એજ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરવામાં
આવ્યું છે એટલે કે તે બધાં જીવોની કાળની અપેક્ષાએ સપ્રદેશતા અને
અપ્રદેશતાનું એકત્વ અને બહુત્વ હંડકો દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.
એજ વાત આ સંગ્રહગાથા દ્વારા પૂર્વોક્ત સપ્રદેશ આદિ અલગ અલગ પ્રક-
રણોમાં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

જીવા ય, વેમાણિયા ય પચ્ચક્ખાણણિઠ્ઠત્તિયાઉયા,
તિન્નિ વિ । અવસેસા અપચ્ચક્ખાણણિઠ્ઠત્તિયાઉયા ।
ગાહા--‘પચ્ચક્ખાણં જાણઇ, કુવ્વઇ, તિન્નેવ આઉનિવ્વત્તી ।’

સપણ્ણસુદ્દેસમ્મિ ય, એમેણ્ણ દંડગા ચઉરો ॥ ૧ ॥

સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ ’ ॥ ૨ ॥

॥ છઠ્ઠસણ્ણ ચઉત્થો ઉદ્દેસો ॥ ૬--૪ ॥

છાયા—જીવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં પ્રત્યાખ્યાનિનઃ, અપ્રત્યાખ્યાનિનઃ,
પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનિનઃ ? ગૌતમ ! જીવાઃ પ્રત્યાખ્યાનિનોઽપિ, અપ્રત્યાખ્યા-
નિનોઽપિ, પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનિનોઽપિ । સર્વજીવાનામ્ એવમ્ પૃચ્છા ? ગૌતમ !

॥ પ્રત્યાખ્યાનાદિવક્તવ્યતા ॥

‘જીવાણં ભંતે’ इत्यदि ॥

સૂત્રાર્થ—(જીવાણં ભંતે ! કિં પચ્ચક્ખાણી, અપચ્ચક્ખાણી પચ્ચ-
ક્ખાણાપચ્ચક્ખાણી) હે ભદન્ત ! જીવ કયા પ્રત્યાખ્યાની હૈં ? યા
અપ્રત્યાખ્યાની હૈં ? યા પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની હૈં ? (ગોયમા ! જીવા
પચ્ચક્ખાણી વિ અપચ્ચક્ખાણી વિ, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણી વિ) હે
ગૌતમ ! જીવ પ્રત્યાખ્યાની ભી હૈં, અપ્રત્યાખ્યાની ભી હૈં ઓર પ્રત્યાખ્યા-
નાપ્રત્યાખ્યાની ભી હૈં । (સર્વજીવાણં એવં પુચ્છા) ઇસી તરહ્ કે પ્રશ્ન હે
ભદન્ત ! મેરે, સબ જીવોં કે વિષય મેં ભી હૈં ? (ગોયમા ! નેરહ્યા અપ

પ્રત્યાખ્યાનાદિ વક્તવ્યતા—

“ જીવાણં ભંતે । ” इत्यादि—

સૂત્રાર્થ—(જીવાણં ભંતે ! કિં પચ્ચક્ખાણી, અપચ્ચક્ખાણી, પચ્ચક્ખાણા
પચ્ચક્ખાણી ?) હે ભદન્ત ! એવ શું પ્રત્યાખ્યાની (સર્વ વિરતિવાળા) છે ?
કે અપ્રત્યાખ્યાની (સર્વ વિરતિથી રહિત) છે ? કે પ્રત્યાખ્યાના પ્રત્યાખ્યાની
(અંશતઃ વિરતિવાળા) છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જીવા પચ્ચક્ખાણી વિ, અપચ્ચક્ખાણી વિ, પચ્ચક્ખા-
ણાપચ્ચક્ખાણીવિ) હે ગૌતમ ! એવ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, અપ્રત્યાખ્યાની પણ
હોય છે અને પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે (સર્વ જીવાણં એવં પુચ્છા)
હે ભદન્ત ! અધાં એવોના વિષયમાં પણ હું એજ પ્રશ્ન પૂછતા માગું છું.

નૈરયિકાઃ અપ્રત્યાખ્યાનિનઃ, યાવત્-ચતુરિન્દ્રિયાઃ, શેષૌ દ્વૌ પ્રતિપેદ્યયિતવ્યૌ, પञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोनिका નો પ્રત્યાખ્યાનિનઃ અપ્રત્યાખ્યાનિનોઽપિ, પ્રત્યાખ્યાનાઽ-પ્રત્યાખ્યાનિનોઽપિ, । મનુષ્યાસ્ત્યયોઽપિ । શેષા યથા નૈરયિકાઃ, । જીવાઃ સ્વલ્પ-મદન્તઃ ! કિં પ્રત્યાખ્યાનં જાનન્તિ, અપ્રત્યાખ્યાનં જાનન્તિ, પ્રત્યાખ્યાનાઽપ્રત્યા-ખ્યાનં જાનન્તિ ? ગૌતમ ! યે પञ्चेन्द्रિયાસ્તે ત્રીણ્યપિ જાનન્તિ, અવશેષાઃ પ્રત્યા-

ચ્ચક્ષ્ણાણી, જાવ ચતુરિન્દ્રિયા, સેસા દો પહિસેહેયવ્વા) હે ગૌતમ ! નારકજીવ અપ્રત્યાખ્યાની હૈં-યાવત્ ચૌદિન્દ્રિયજીવોં તક કે જીવોં કો અપ્રત્યાખ્યાની જાનના ચાહિયે । બાકી કે દો અંગો-પ્રત્યાખ્યાની ઔર પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની કા હનમેં નિષેધ કર દેના ચાહિયે ! (પંચિન્દ્રિ-યતિરિક્ષજોણિયા ણો પચ્ચક્ષ્ણાણી, અપચ્ચક્ષ્ણાણી વિ, પચ્ચક્ષ્ણાણા-પચ્ચક્ષ્ણાણી વિ, મણૂસા તિણિ વિ, સેસા જહા નેરહ્યા) પંચેન્દ્રિય-તિર્યંચ પ્રત્યાખ્યાની નહીં હૈં કિન્તુ અપ્રત્યાખ્યાની ભી હૈં, પ્રત્યાખ્યાનાપ્ર-ત્યાખ્યાની ભી હૈં । મનુષ્યોં મેં યે તીનોં અંગ હોતે હૈં । અવશિષ્ટ જીવોં કો નારકજીવોં કે સમાન સમજના ચાહિયે । (જીવાણં મતે ! કિં પચ્ચ-ક્ષ્ણાણં જાણંતિ, અપચ્ચક્ષ્ણાણં જાણંતિ, પચ્ચક્ષ્ણાણાપચ્ચક્ષ્ણાણં જાણંતિ ?) હે મદન્ત ! જીવ કયા પ્રત્યાખ્યાન કો જાનતે હૈં ? અપ્રત્યા-ખ્યાન કો જાનતે હૈં ? પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાન કો જાનતે હૈં ? (ગોચમા) હે ગૌતમ ! (જે પંચિન્દ્રિયા તે તિન્નિ વિ જાણંતિ, અવસેસા પચ્ચક્ષ્ણાણં

(ગોચમા ! નેરહ્યા અપચ્ચક્ષ્ણાણી, જાવ ચતુરિન્દ્રિયા સેસા દો પહિસેહેયવ્વા) હે ગૌતમ ! નારકો અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે. ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવો પણુ અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે. તેઓ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોતા નથી અને પ્રત્યાખ્યાના પ્રત્યાખ્યાની પણ હોતા નથી આ રીતે બાકીના બે વિકલ્પોનો અહીં સ્વીકાર થતો નથી. (પચ્ચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયા ણો પચ્ચક્ષ્ણાણો અપચ્ચક્ષ્ણાણો વિ, પચ્ચક્ષ્ણાણાપચ્ચક્ષ્ણાણી વિ, મણૂસા તિણિ વિ, સેસા જહા નેરહ્યા) પંચેન્દ્રિય-તિર્યંચો પ્રત્યાખ્યાની નથી પરંતુ અપ્રત્યાખ્યાની પણ છે અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાની પણ છે. મનુષ્યોને તો ત્રણે ભાગ (વિકલ્પ) લાગુ પડે છે. બાકીના જીવોના વિષયમાં નારકોની જેમ જ સમજવું.

(જીવાણં મતે ! કિં પચ્ચક્ષ્ણાણં જાણંતિ, અપચ્ચક્ષ્ણાણં જાણંતિ, પચ્ચ-ક્ષ્ણાણા-પચ્ચક્ષ્ણાણં જાણંતિ ?) હે મદન્ત ! જીવો શું પ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ? અપ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ? પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ?

(ગોચમા !) હે ગૌતમ ! (જે પંચિન્દ્રિયા તે તિન્નિ વિ જાણંતિ, અવસેસા

ખ્યાનં ન જાનન્તિ । જીવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં પ્રત્યાખ્યાનં કુર્વન્તિ, અપ્રત્યાખ્યાનં કુર્વન્તિ, પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનં કુર્વન્તિ ? યથા ઔઘિકસ્તથા કરણમ્ । જીવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં પ્રત્યાખ્યાનનિર્વર્તિતાયુષ્કાઃ, અપ્રત્યાખ્યાનનિર્વર્તિતાયુષ્કાઃ, પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનનિર્વર્તિતાયુષ્કાઃ ? ગૌતમ ! જીવાશ્ચ વૈમાનિકાશ્ચ પ્રત્યા-

ન જાણંતિ) જો જીવ પચેન્દ્રિય હૈં વે તીનોં કો જાનતે હૈં । વાકી કે જીવ પ્રત્યાખ્યાન કો નહીં જાનતે હૈં । હસી તરહ સે વે અપ્રત્યાખ્યાન કો નહીં જાનતે હૈં ઔર પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાન કો ખા નહીં જાનતે હૈં । (જીવાણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ષણં કુવ્વંતિ, અપચ્ચક્ષણં કુવ્વંતિ, પચ્ચક્ષણાપચ્ચક્ષણં કુવ્વંતિ) હે ભદન્ત ! જીવ કયા પ્રત્યાખ્યાન કરતે હૈં ? અપ્રત્યાખ્યાન કરતે હૈં ? પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાન કરતે હૈં ? (જહા ઓહિયા તહા કુવ્વણા) હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકારસે ઔઘિક દણ્ડક કહા હૈં ઉસી પ્રકાર સે પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા જાનના ચાહિયે । (જીવાણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ષણનિવ્વત્તિયાડયા, અપચ્ચક્ષણનિવ્વત્તિયાડયા પચ્ચક્ષણાપચ્ચક્ષણનિવ્વત્તિયાડયા ?) હે ભદન્ત ! જીવ કયા પ્રત્યાખ્યાન સે નિર્વર્તિત આયુવાલે હોતે હૈં કયા ? અપ્રત્યાખ્યાનસે નિર્વર્તિત આયુવાલે હોતે હૈં કયા ? પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાન સે નિર્વર્તિત આયુવાલે હોતે હૈં કયા ? (ગોચમા) હે ગૌતમ ! (જીવા ય વૈમાણિયા ય પચ્ચક્ષણાણિવ્વત્તિયાડયા, તિન્નિ વિ, અવસેસા અપચ્ચક્ષણાણિવ્વત્તિયાડયા)

પચ્ચક્ષણં ન જાણંતિ) પચેન્દ્રિય જીવો ત્રણેને જાણે છે. ખાકીના જીવો પ્રત્યાખ્યાનને જાણતા નથી અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનને પણ જાણતા નથી.

(જીવાણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ષણં કુવ્વંતિ, અપચ્ચક્ષણં કુવ્વંતિ, પચ્ચક્ષણાપચ્ચક્ષણં કુવ્વંતિ ?) હે ભદન્ત ! જીવો શું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે ? અપ્રત્યાખ્યાન કરે છે ? પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાન કરે છે ?

(જહા ઓહિયા તહા કુવ્વણા) હે ગૌતમ ! ઔઘિક (સામાન્ય જીવ) દંડકમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે એજ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાના વિષયમાં પણ સમજવું. (જીવાણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ષણાણિવ્વત્તિયાડયા, અપચ્ચક્ષણાણિવ્વત્તિયાડયા, પચ્ચક્ષણાપચ્ચક્ષણાણિવ્વત્તિયાડયા ?) હે ભદન્ત ! જીવો શું પ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા થાય છે ? શું જીવો અપ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા થાય છે ? શું જીવો પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા થાય છે ?

(ગોચમા !) હે ગૌતમ ! (જીવા ય વૈમાણિયાય પચ્ચક્ષણાણિવ્વત્તિયાડયા, તિન્નિ વિ અવસેસા અપચ્ચક્ષણાણિવ્વત્તિયાડયા) જીવ અને વૈમાનિક દેવો

અપ્રત્યાખ્યાનનિર્વર્તિતાયુષ્કાઃ, ત્રયોઽપિ । અવશેષાઃ અપ્રત્યાખ્યાનનિર્વર્તિતાયુષ્કાઃ ॥
(ગાથા)—પ્રત્યાખ્યાનં જાનાતિ, કરોતિ, ગ્રીણ્યેવ, આયુર્નિર્વૃત્તિઃ ।

સપ્રદેશોદેશે ચ એવમેતે દણ્ડકાશ્ચત્વારઃ, ॥ ૧ ॥

તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ ॥ સૂ. ૨ ॥

ષષ્ઠશતકે ચતુર્થઉદ્દેશઃ ॥ ૬-૪

ટીકા— ‘ જીવાણં ભંતે ! કિં પચ્ચક્ખાણી, અપચ્ચક્ખાણી, પચ્ચક્ખાણા-
પચ્ચક્ખાણી ? ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! જીવાઃ સ્વલ્લુ કિં પ્રત્યાખ્યાનિનઃ—
જીવ ઓર વૈમાનિક દેવ પ્રત્યાખ્યાન સે નિર્વર્તિત આયુવાલે હોતે હૈં ।
અપ્રત્યાખ્યાન સે નિર્વર્તિત આયુવાલે હોતે હૈં । પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાન
સે નિર્વર્તિત આયુવાલે હોતે હૈં । તથા વાકી કે જીવ અપ્રત્યાખ્યાન સે
નિર્વર્તિત આયુવાલે હોતે હૈં । (ગાથા—પચ્ચક્ખાણં જાણઈ, કુવ્વઈ
તિન્નેવ આઝનિવ્વત્તી । સપણ્ણુદેસમ્મિ ય એમે દંડગા ચરો) “ પ્રત્યા-
ખ્યાન ” યહ એક દણ્ડક હૈ । “ જાનાતિ ” યહ દ્વિતીયદણ્ડક હૈ । “ કુ-
વ્વઈ ” યહ ત્રીસરા દણ્ડક હૈ । પ્રત્યાખ્યાન, અપ્રત્યાખ્યાન ઓર પ્રત્યા-
ખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાન इन तीनों को जानता है, करता है तथा आयुष्क की
निवृत्ति करता है—ऐसा यह चतुर्थ दण्डक है सप्रदेश उद्देशक में इस
प्रकार से ये चार दण्डक हैं । (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे भदन्त !
जैसा आपने कहा है वह ऐसा ही है, हे भदन्त ! वह ऐसा ही है ।

ટીકાર્થ—જીવ કા અધિકાર હોને કે કારણ સૂત્રકાર इनके प्रत्या-
ख्यान आदि का निरूपण इस सूत्र द्वारा कर रहे हैं—इसमें गौतम ने

પ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા થાય છે, અપ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુ-
વાળા થાય છે, અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા થાય
છે, તથા બાકીના જીવો અપ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા થાય છે.

(ગાથા—પચ્ચક્ખાણં જાણઈ, કુવ્વઈ તિન્નેવ આઝનિવ્વત્તી સપણ્ણુદેસમ્મિ ય
એમે દંડગા ચરો) “ પ્રત્યાખ્યાન ” આ એક દંડક છે, “ જાનાતિ (જાણે છે) ”
આ બીજું દંડક છે, “ કુવ્વઈ (કરે છે) ” આ ત્રીજું દંડક છે. “ પ્રત્યા-
ખ્યાન, અપ્રત્યાખ્યાન અને પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે, કરે છે તથા
આયુષ્કની નિવૃત્તિ કરે છે, ” એવું ચોથું દંડક છે. સપ્રદેશ ઉદ્દેશકમાં આ
પ્રકારના આ ચાર દંડક છે.

(સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ) હે ભદન્ત ! આપે કહ્યા પ્રમાણે જ છે.
હે ભદન્ત ! આપની વાત સર્વથા સત્ય જ છે.

ટીકાર્થ—જીવનો અધિકાર આલી રહ્યો છે. તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં
મશ્નોત્તરો દ્વારા જીવનાં પ્રત્યાખ્યાન આદિનું નિરૂપણ કરે છે—

સર્વવિરતિમન્તઃ, અથવા અપ્રત્યાખ્યાનિનઃ વિરતિરહિતાઃ ‘ પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યા-
નિનો દેશવિરતિમન્તો વા ભવન્તિ ? ભગવાનાહ—‘ ગોયમા ! જીવા પચ્ચક્ખાણી
વિ, અપચ્ચક્ખાણી વિ, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણી વિ ’ હે ગૌતમ ! જીવાઃ કેચિત્ત
પ્રત્યાખ્યાનિનોઽપિ સર્વવિરતા અપિ ભવન્તિ, કેચિદ્ જીવા અપ્રત્યાખ્યાનિનોઽપિ
અવિરતા અપિ ભવન્તિ, કેચિચ્ચ જીવાઃ પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનિનોઽપિ દેશવિરતા

પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ—“ જીવાણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ખાણી, અપચ્ચ-
ક્ખાણી, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણી ? ” હે મહન્ત ! જીવ કયા પ્રત્યાખ્યા
ની—સર્વવિરતિવાલે હોતે હૈં ? અથવા—અપ્રત્યાખ્યાની—સર્વવિરતિ સે રહિત
હોતે હૈં ? યા પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની—દેશવિરતિવાલે હોતે હૈં ? હિસ ગૌત-
મકે પ્રશ્નકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં કિ—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જીવા)
જીવ (પચ્ચક્ખાણી વિ, અપચ્ચક્ખાણી વિ, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચ-
ક્ખાણી વિ) પ્રત્યાખ્યાની મી હોતે હૈં, અપ્રત્યાખ્યાની મી હોતે હૈં ઓર
પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની મી હોતે હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ હિસ
સંસાર મેં કિતનેક એસે મી જીવ હૈં, જો સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રવાલે
હોતે હૈં—કિતનેક એસે મી જીવ હૈં કિ જીનકે કિસી મી પ્રકાર કી
વિરતિ નહીં હોતી હૈ—અવિરત હોતે હૈં । ઓર કિતનેક જીવ એસે મી
હોતે હૈં કિ જો દેશવિરતિરૂપ શ્રાવકાચાર કો ધારણ કિયે હુણ હોતે હૈં ।

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(જીવાણં મંતે !
કિં પચ્ચક્ખાણી, અપચ્ચક્ખાણી, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણી ?) હે મહન્ત ! એવો
શું પ્રત્યાખ્યાની—સર્વ વિરતિવાળા—હોય છે ? કે અપ્રત્યાખ્યાની—સર્વ વિરતિ
રહિત—હોય છે ? કે પ્રત્યાખ્યાના—પ્રત્યાખ્યાની—દેશવિરતિવાળા (અંશતઃ
વિરતિયુક્ત) હોય છે ?

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—
(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જીવા) એવો (પચ્ચક્ખાણી વિ, અપચ્ચક્ખાણી
વિ, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણી વિ) પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, અપ્રત્યાખ્યાની
પણ હોય છે, અને પ્રત્યાખ્યાના—પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે. આ કથનનો
ભાવાર્થ એ છે કે આ સંસારમાં કેટલાક એવાં એવો હોય છે કે જેઓ
સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રવાળા હોય છે, કેટલાક એવાં પણ એવો હોય છે કે
જેઓ કોઈ પણ પ્રકારની વિરતિથી રહિત—અવિરત હોય છે, અને કેટલાક
એવાં પણ એવો હોય છે કે જેમણે દેશવિરતિરૂપ શ્રાવકાચારને અંગીકાર
કરેલ હોય છે.

અપિ ભવન્તિ, ' સર્વજીવાણં એવં પુચ્છા ' સર્વજીવાનાં નૈરયિકાદીનામપિ એવમ્-
જીવસામાન્યવદેવ પૃચ્છા ગૌતમસ્ય પ્રશ્નો વિજ્ઞેયઃ । મગવાનાહ- ' ગોયમા ! નેર-
હ્યા અપચ્ચક્ખાણી જાવ-ચરિંદિયા ' હે ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ અપ્રત્યાખ્યાનિનો-
વિરતિરહિતા ભવન્તિ, યાવત્-ચતુરિન્દ્રિયા અપિ અપ્રત્યાખ્યાનિનઃ અવિરતા ભવન્તિ,
યાવત્-કરણાત્-ભવનપતય એકેન્દ્રિયાઃ પૃથિવ્યાદયઃ પશ્ચ સ્થાવરાઃ, દ્વીન્દ્રિયાઃ
ત્રીન્દ્રિયાઃ સંગ્રાહ્યાઃ, કિન્તુ ' સેસા દો પહિસેહેયવ્વા ' નૈરયિકાદિચતુરિન્દ્રિયપર્ય-

અથ ગૌતમ इसी बातको जानने के लिये नारक आदि जीवोंके विषयमें
प्रभु से ऐसा कहते हैं कि हे भदन्त ! “ सव्वजीवाणं एवं पुच्छा ”
मेरी इच्छा इसी प्रकार से सब जीवों के प्रत्याख्यान आदि को जानने के
लिये हो रही है सो आप मुझे समझाईये-क्योंकि अभी तक तो आपने
हमें सामान्यरूप से जीव के विषय में प्रत्याख्यान आदि को समझाया
है । गौतमके इस प्रश्न का समाधान करने के निमित्त प्रभु उनसे कहते
हैं कि- ' गोयमा ' हे गौतम ! (नेरइया अपचचक्खाणी जाव चउरिंदिया)
नारक जीव अप्रत्याख्यानी होते हैं-क्योंकि उनके किसी भी
प्रकार की विरति का उदय नहीं हो सकता है । इसी प्रकार से
चौइन्द्रिय जीव भी अप्रत्याख्यानी होते हैं । यहां पर यावत् शब्द से-
“ भवनपति, एकेन्द्रिय जीव-अर्थात् पृथिव्यादिक पांच स्थावर, द्वीन्द्रिय,
तेइन्द्रिय ” इन सबका ग्रहण हुआ है । अतः जब ये सब जीव अप्रत्या-

હવે ગૌતમ સ્વામી નારકાદિ જીવોના વિષયમાં પણ આ પ્રકારનો જ
પ્રશ્ન પૂછે છે- (સવ્વજીવાણં એવં પુચ્છા) હે ભદન્ત ! સમસ્ત જીવોના
પ્રત્યાખ્યાન આદિના વિષયમાં પણ મારો એજ પ્રકારનો પ્રશ્ન છે. આપે
સામાન્ય રૂપે જીવના પ્રત્યાખ્યાન આદિ વિષે તો સમજાવ્યું, પણ હવે નારક
આદિ પ્રત્યેક પર્યાયના જીવોના પ્રત્યાખ્યાન આદિ વિષે જાણવાની મારી ઈચ્છા છે.

મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે- (ગોયમા !)
હે ગૌતમ ! (નેરइया अपचचक्खाणी जाव चउरिंदिया) નારક જીવો અપ્રત્યા-
ખ્યાની હોય છે, કારણ કે તેઓમાં કેઈ પણ પ્રકારની વિરતિનો ઉદય સંભવી
શકતો નથી. એજ પ્રમાણે ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવો પણ અપ્રત્યાખ્યાની
હોય છે. અહીં “ જાવ (પર્યન્ત) ” પદ્ધતી “ ભવનપતિ, એકેન્દ્રિય જીવો
(પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ સ્થાવર) દ્વીન્દ્રિય અને તેઈન્દ્રિય ” આટલા જીવોને
ગ્રહણ કરવા. આ રીતે એ બધાં જીવો અપ્રત્યાખ્યાની (અવિરત) હોવાથી.
તેમને પ્રત્યાખ્યાની પણ કહ્યા નથી અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાની પણ કહ્યા

ન્તાનાં શેષૌ દ્વૌ પ્રત્યાખ્યાન-પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનાત્મકૌ પ્રતિષેધયિતવ્યૌ, તથાદિ-નૈરયિકાદિચતુરિન્દ્રિયાન્તા નો પ્રત્યાખ્યાનિનઃ સર્વવિરતાઃ, નો વા પ્રત્યા-
ખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનિનો દેશવિરતા ભવન્તિ તેષામવિરતત્વાત્, ' પંચિદિયતિરિક્ષ-
જોણિયા ણો પચ્ચક્ખાણી, અપચ્ચક્ખાણી વિ, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણીવિ,' પચ્ચ
ન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાઃ નો પ્રત્યાખ્યાનિનઃ ન સર્વવિરતા ભવન્તિ કિન્તુ અપ્રત્યા-
ખ્યાનિનોઽપિ કેચિદ્ અવિરતા અપિ ભવન્તિ, કેચિત્ પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનિનો

ખ્યાની-અવિરત હોતે હૈં તો હસી કારણ સે યહાં પર (સેસા દો પહિસે
હેયઞ્વા) પ્રત્યાખ્યાની હોને કા ઓર પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાની હોને કા
પ્રતિષેધ ક્રિયા ગયા હૈ । ચારિત્રમોહનીય કર્મકી પ્રકૃતિ જો પ્રત્યાખ્યાના-
વરણ ક્રોધ માન માયા લોભ હૈં ઉસકે અભાવસે તો સર્વવિરતિરૂપ પ્રત્યા-
ખ્યાન હોતા હૈં ઓર અપ્રત્યાખ્યાનવરણ ક્રોધ માન માયા લોભકે અભાવ
સે શ્રાવકકા દેશવિરતિરૂપ ચારિત્ર હોતા હૈં-સો નારક જીવોં મેં યાવત્
ચૌહિન્દ્રિય જીવોંમેં હનકા અભાવ નહીં હોના હૈ । કારણ કિ નારક આદિ
જીવોં મેં એસી યોગ્યતા નહીં હૈં ઓર એકેન્દ્રિયાદિક જીવોં મેં મન કા
અભાવ હૈ । સજ્જી પંચેન્દ્રિય પર્યાસ જીવોં કે હી ચારિત્ર કી પ્રાપ્તિ હોના
કહા ગદા હૈ । ' પંચિદિયતિરિક્ષ જોણિયા ણો પચ્ચક્ખાણી, અપચ્ચ-
ક્ખાણી વિ, પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણી વિ ' પંચેન્દ્રિય તિર્યજ્જોં કે સર્વ
વિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાન નહીં હોતા હૈ । કારણ સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્ર કે
નિયમોં કા પ્રતિપાલન ઉનસે અપની અવસ્થા મેં પૂર્ણરૂપ સે યથાવત્ હો

નથી. એજ વાત (સેસા દો પહિસેહેયઞ્વા) આ સૂત્રમાં પ્રકટ કરી છે એટલે
કે અપ્રત્યાખ્યાની સિવાયના બન્ને વિકલ્પોના અહીં અસ્વીકાર સમજવો.
ચારિત્ર મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ જે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા અને
લોભ છે, તેના અભાવથી તો સર્વવિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાન થાય છે, અને અપ્ર-
ત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના અભાવથી શ્રાવકનું દેશવિરતિ
રૂપ ચારિત્ર સંભવે છે. પણ નારકથી ચતુરિન્દ્રિય પર્યાન્તના જીવોમાં તેમનો
અભાવ હોતો નથી. કારણ કે નારક આદિ જીવોમાં એવી યોગ્યતા હોતી નથી
અને એકેન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય પર્યાન્તના જીવોમાં મનનો અભાવ હોય છે.
સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાસ જીવોમાં જ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ સંભવી શકે છે.

(પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા ણો પચ્ચક્ખાણી, અપચ્ચક્ખાણી વિ, પચ્ચક્ખાણા
પચ્ચક્ખાણી વિ) પંચેન્દ્રિય તિર્યજોમાં સર્વવિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાન થતા નથી.
કારણ કે સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રના નિયમોનું પ્રતિપાલન તે અવસ્થામાં યોગ્ય

દેશવિરતા અપિ ભવન્તિ સજ્જિપજ્જ્વેન્દ્રિયાનાશ્રિત્યેદં સૂત્રં વિજ્ઞેયમ્, અસજ્જિનાં સર્વથા વિરતેરભાવાત્, 'મળૂસા તિણિવિ' મનુષ્યાઃ ત્રયોઽપિ-પ્રત્યાખ્યાનિનઃ, અપ્રત્યાખ્યાનિનઃ, પ્રત્યાખ્યાનાપ્રવ્યાખ્યાનિનશ્ચ ભવન્તીત્યર્થઃ । 'સેસા જહા-

નહીં સકતા હૈ । હાં, યે દેશવિરતિરૂપ ચારિત્ર કા - એકદેશિચારિત્રકા પાલન કર સકતે હૈં । અવિરત ભાવ બીં ઇનમૈં હોતા હૈ । યહ સૂત્ર સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યઞ્ચોં કીં અપેક્ષા સે કહા ગયા જાનનાં ચાહિયે । ક્યોં કિં જો અસંજી પંચેન્દ્રિય જીવ હોતે હૈં ડનમૈં તો દેશવિરતિરૂપ ચારિત્ર તક કા અભાવ કહા ગયા હૈ । (મળૂસા તિણિ વિ) મનુષ્ય સર્વવિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાનવાલે, અપ્રત્યાખ્યાનવાલે ઓર પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનવાલે હોતે હૈં । ક્યોં કિં સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્ર કા ઉદય પ્રત્યાખ્યાન કષાય કે અભાવ મૈં હીં હોતા હૈ ઓર વહ અભાવ સંજી પંચેન્દ્રિય મનુષ્યોં કે હીં હોતા હૈ-અન્ય જીવોં કે નહીં । મનુષ્યોં મૈં સવ હીં મનુષ્ય સર્વવિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાનવાલે હોતે હોં સો વાત નહીં હૈ કિંતનેક મનુષ્ય એસે બીં હોતે હૈં કિં જિનકે કિસીં બીં પ્રકાર કીં વિરતિ નહીં હોતી હૈ, તથા કિંતનેક એસે બીં હૈં જો દેશવિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાનપ્રત્યાખ્યાન વા પાલન કરતે હૈં ત્રસ જીવોં કીં હિંસાકા ત્યાગ હોનેકે કારણ ઇનકી વિરતિ પ્રત્યાખ્યાનરૂપ ઓર સ્થાવર જીવોં કીં હિંસા વા ત્યાગ નહીં હોને કે કારણ ઇનકી વહીં

રીતે થઈ શકતું નથી. પરંતુ તેઓ દેશવિરતિરૂપ ચારિત્રનું પાલન કરી શકે શકે છે, અને તેઓ અપ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે. આ સૂત્ર સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યઞ્ચોને અનુલક્ષીને કહ્યું છે તેમ સમજવું, કારણ કે અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યઞ્ચોમાં તો દેશવિરતિરૂપ ચારિત્રનો પણ અભાવ હોય છે. (મળૂસાતિણિ વિ) મનુષ્યો સર્વવિરતરૂપ પ્રત્યાખ્યાનવાળા પણ હોય છે, અપ્રત્યાખ્યાનવાળા પણ હોય છે અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનવાળા પણ હોય છે. કારણ કે સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રનો ઉદય પ્રત્યાખ્યાન કષાયના અભાવમાં જ થાય છે, અને તે અભાવ સંજી પંચેન્દ્રિય મનુષ્યોમાં જ સંભવી શકે છે-અન્ય જીવોમાં સંભવી શકતો નથી. મનુષ્યોમાં બધાં સર્વવિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાનવાળા હોય છે એવું નથી. કેટલાક મનુષ્યો એવા પણ હોય છે કે જેઓ કોઈ પણ પ્રકારની વિરતિથી રહિત હોય છે, ત્યારે કેટલાક મનુષ્યો એવા પણ હોય છે કે જેઓ દેશવિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનનું પાલન કરે છે. ત્રણ જીવોની હિંસાનો ત્યાગ થવાને કારણે તેમની વિરતિ પ્રત્યાખ્યાનરૂપ અને સ્થાવર જીવોની હિંસાનો ત્યાગ નહીં થવાને કારણે તેમની એજ વિરતિ અપ્રત્યાખ્યાનરૂપ હોય

નેરહ્યા ' શેષાઃ વાનવ્યન્તરજ્યોતિષિકૈવાનિકાઃ યથા નૈરયિકા ઉક્તાસ્તથા વિજ્ઞેયાઃ । તથા નૈરયિકાણાં કેવલમ્ અપ્રત્યાખ્યાનિત્વસ્યોક્તત્વેન ધ્વાનવ્યન્તરાદીનામપિ કેવલમ્ અપ્રત્યાખ્યાનિત્વમેવાવસેયમ્ । પ્રત્યાખ્યાનં ચ તજ્ઞજ્ઞાનં વિના ન ભવિતુમર્હતીતિ તજ્ઞજ્ઞાનં પ્રતિપાદયિતુમાહ—‘જીવાણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ષ્ણાણં જાણંતિ, અપચ્ચક્ષ્ણાણં જાણંતિ, પચ્ચક્ષ્ણાણાપચ્ચક્ષ્ણાણં જાણંતિ ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત !

વિરતિ અપ્રત્યાખ્યાનરૂપ હોતી હૈ ઇસી કા નામ પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાન હૈ । એસા હી ચારિત્ર દેશવિરતિવાલે શ્રાવક કા હોતા હૈ । ઇસકે હિંસાદિક પાંચ પાપોં કા સર્વ રૂપ સે ત્યાગ નહીં હોતા હૈ કિન્તુ અનુરૂપ સે હી હોતા હૈ । ઇસી કારણ ઇસકા ચારિત્ર (અણુવ્રત) એસા કહા ગયા હૈ । સર્વ વિરતિ રૂપ ચારિત્ર સેં હિંસાદિ પાપોં કા ત્યાગ સર્વ રૂપ સે હો જાતા હૈ ઇસ કારણ સર્વવિરતિરૂપ ચરિત્ર (મહાવ્રત) એસા કહા ગયા હૈ ' સેસા જહા નેરહ્યા શેષ-વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક, એવં વૈમાનિક યે સઽ નૈરયિક જીવોં કી તરહ જાનના ચાહિયે—અર્થાત્ નૈરયિક જીવ જિસ તરહ સે કેવલ અપ્રત્યાખ્યાની કહે ગયે હૈં—ઉસી પ્રકાર સે યે સઽ દેવ ભી કેવલ અપ્રત્યાખ્યાની હોતે હૈં એસા જાનના ચાહિયે । અબ સૂત્રકાર યહ બાત પ્રકટ કરતે હૈં કિ પ્રત્યાખ્યાન પ્રત્યાખ્યાન કા જ્ઞાન હુએ વિના નહીં હો સકતા હૈ—ઇસી બાત કો ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે ઇસ પ્રકાર સે પૂછા હૈ કિ—(જીવા ણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ષ્ણાણં જાણંતિ, અપચ્ચક્ષ્ણાણં

છે, આ પ્રકારની દેશવિરતિ (અંશતઃ વિરતિ) ને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાન કહે છે. એવું જ ચારિત્ર દેશવિરતિવાળા શ્રાવકનું હોય છે તેના દ્વારા હિંસાદિક પાંચ પાપોનો સંપૂર્ણ રૂપે ત્યાગ કરાતો નથી, પણ અનુરૂપે જ (અંશતઃ) ત્યાગ કરાય છે, તે કારણે તેના ચારિત્રને “ અણુવ્રત ” કહે છે. સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્ર અંગીકાર કરનાર હિંસાદિક પાપોનો સંપૂર્ણરૂપે ત્યાગ કરે છે, તે કારણે સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્રને “ મહાવ્રત ” કહે છે. (સેસા જહા નેરહ્યા) બાકીના જીવો એટલે કે વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક દેવો અને વૈમાનિકોને નારકોની જેમ અપ્રત્યાખ્યાની જ સમજવા. તેઓ પ્રત્યાખ્યાની પણ હોતા નથી અને પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાની પણ હોતા નથી.

હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે પ્રત્યાખ્યાનનું જ્ઞાન થયા વિના પ્રત્યાખ્યાન થઈ શકતા નથી. એજ વાતને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—(જીવા ણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ષ્ણાણં જાણંતિ ? અપચ્ચક્ષ્ણાણં જાણંતિ ? પચ્ચક્ષ્ણાણપચ્ચક્ષ્ણાણં જાણંતિ ?) હે મદન્ત ! શું

જીવાઃ સ્વલુ કિમ્ પ્રત્યાખ્યાનં જાનન્તિ, અપ્રત્યાખ્યાનં જાનન્તિ પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનં જાનન્તિ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! જે પંચેદિયા તે તિણિવિ જાણંતિ ’ હે ગૌતમ ! એ પંચેન્દ્રિયાઃ તિર્યગ્યોનિકા મનુષ્યાશ્ચ તથા નૈરયિકાદયશ્ચ તે ત્રીણ્યપિ પ્રત્યાખ્યાનામ્, અપ્રત્યાખ્યાનં, પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનં ચ જાનન્તિ, તેપાં સમનસ્કતયા સમ્યગ્દૃષ્ટિવે જ્ઞપરિજ્ઞયા પ્રત્યાખ્યાનાદિત્રયજ્ઞાનસંભવાત્, કિન્તુ ‘ અવસેસા પચ્ચક્કલાણં ન જાણંતિ ’ અવશેષાઃ એકેન્દ્રિયપૃથિવ્યાદયઃ, વિકલેન્દ્રિયા અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયાશ્ચ પ્રત્યાનાદિત્રયં ન જાનન્તિ, તેપામમનસ્કત્વાત્ । પ્રત્યાખ્યાનં

જાણંતિ, પચ્ચક્કલાણાપચ્ચક્કલાણં જાણંતિ ’ હે મદન્ત ! જીવ કયા પ્રત્યાખ્યાન કો જાનતે હૈં ? અપ્રત્યાખ્યાન કો જાનતે હૈં ? પ્રત્યાખ્યાનપ્રત્યાખ્યાનકો જાનતે હૈં ? ઉત્તરમે પ્રશ્નુ ઉનસે કહતે હૈં—‘ ગોયમા ! હે ગૌતમ ! (જે પંચેદિયા તે તિણિ વિ જાણંતિ) જો પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્છંચ ઓર મનુષ્ય નારક આદિ જીવ હૈં વે તો પ્રત્યાખ્યાન, અપ્રત્યાખ્યાન, એવં પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાન इन तीनोंको जानते हैं । क्योंकि ये सब समनस्क होते हैं इस कारण इनके सम्यग्दर्शन हो सकता है—और उस समय ये ज्ञपरिज्ञा द्वारा प्रत्याख्यान आदि तीनोंको जानते हैं । ‘ अवसेसा पचचक्खाणं न जाणंति ’ अवशिष्ट जो एकेन्द्रिय पृथिव्यादिक जीव हॆं वे तथा विकलेन्द्रिय एवं असंज्ञी जो जीव हॆं वे प्रत्याख्यान आदि त्रयको नहीं जानते हैं । क्योंकि इन सब के जानने का साधनभूत मन नहीं होता है । ये सब अमनस्क होते हैं । प्रत्याख्यान तब होता है कि जब वह किया

જીવો પ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ? અપ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ? પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જે પંચેદિયા તે તિણિ વિ જાણંતિ) જે પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્છંચ, અને મનુષ્ય નારક આદિ જીવ છે તેઓ તો પ્રત્યાખ્યાન, અપ્રત્યાખ્યાન અને પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાન, એ ત્રણેને જાણે છે, કારણ કે તેઓ બધાં સમનસ્ક હોય છે તેથી તેમને સમ્યગ્દર્શન સંભવી શકે છે, અને તે સમયે તેઓ જ્ઞપરિજ્ઞા દ્વારા પ્રત્યાખ્યાન આદિ ત્રણેને જાણે છે. (અવસેસા પચ્ચક્કલાણં ન જાણંતિ) બાકીના જીવો—એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય આદિ જીવો તથા વિકલેન્દ્રિય જીવો તથા અસંજ્ઞી જીવો પ્રત્યાખ્યાન આદિ ત્રણેને જાણતા નથી, કારણ કે તે ત્રણેનાં જાણવાના સાધનરૂપ મનનો અભાવ હોય છે. પ્રત્યાખ્યાન ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે તે કરવામાં આવે છે. એ વાતને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે—

ચ તદા ભવેત્ યદા કૃતં સ્યાત્ અતસ્તત્કરણં પ્રતિપાદયિતુમાદ-‘જીવા ણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ખાણં કુવ્વંતિ, ‘અપચ્ચક્ખાણં કુવ્વંતિ પચ્ચક્ખાણાપચ્ચક્ખાણં કુવ્વંતિ ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! જીવાઃ સ્વલુ કિમ્ પ્રત્યાખ્યાનં કુર્વન્તિ, અપ્રત્યાખ્યાનં વા કુર્વન્તિ, પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનં કુર્વન્તિ, ? મગવાનાહ-‘જહા ઓદ્ધિયા તદ્દા કુવ્વણા’ હે ગૌતમ ! યથા ઔઘિકાઃ સમુચ્ચય જીવાઃ પ્રતિપાદિતાઃ તથા કરણં પ્રત્યાખ્યાનાદિકરણમપિ વિજ્ઞાતવ્યમ્, તથા ચ સામાન્યજીવેષુ પ્રત્યાખ્યાનિત્વાદિત્રિતયસ્યાપિ પૂર્વં પ્રતિપાદિતત્વેન અત્રાપિ પ્રત્યાખ્યાનાદિત્રયસ્ય કરણમપિ बोध्यम्, एवं च केचिद् जीवाः प्रत्याख्यानमपि कुर्वन्ति, केचित् अप्रत्याख्यानमपि कुर्वन्ति प्रत्याख्यानं न कुर्वन्ति, केचित् प्रत्याख्यानप्रत्याख्यानमपि कुर्वन्ति, प्रत्याख्यानम् आयुष्यबन्धकारणमपि भवतीति

જાતા હૈ-અતઃ इसी बात को गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि-(जीवा णं मंते ! किं पचचक्खाणं कुव्वंति अपचचक्खाणं कुव्वंति पचचक्खाणा पचचक्खाणं कुव्वंति) हे भदन्त ! जीव क्या प्रत्याख्यान करते हैं ? अप्रत्याख्यान करते हैं ? प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यान करते हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि-हे गौतम ! (जहा ओद्घिया तद्दा कुव्वणा) जिस प्रकार से सामान्य जीव प्रतिपादित हुए हैं उसी प्रकार से प्रत्याख्यान आदिका करना भी जानना चाहिये । इस तरह से यह समझ लेना चाहिये कि कितनेक जीव ऐसे भी हैं जो प्रत्याख्यान को भी करते हैं । किननेक जीव ऐसे हैं जो प्रत्याख्यान को नहीं अप्रत्याख्यानको भी करते हैं । कितनेक जीव ऐसे हैं जो प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यान को भी करते हैं । प्रत्याख्यान आयुष्यबंध का भी कारण होना है इसलिये प्रत्याख्यान करण के बाद अब गौतम इसके द्वारा जीव आयुष्क का भी क्या बंध

(जीवाणं मंते ! किं पचचक्खाणं कुव्वंति ? अपचचक्खाणं कुव्वंति पचचक्खाणा पचचक्खाणं कुव्वंति) हे भदन्त ! एवं शुं प्रत्याખ્યાન કરે છે ? અપ્રત્યાખ્યાન કરે છે ? પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાન કરે છે

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જહા ઓદ્ધિયા તદ્દા કુવ્વણા) જે રીતે સામાન્ય જીવના પ્રત્યાખ્યાન આદિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન આદિ કરવાના વિષયમાં પણ સમજવું કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે દેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે જે પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, દેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે જે પ્રત્યાખ્યાન કરતા નથી પણ અપ્રત્યાખ્યાન કરે છે, અને દેટલાક જીવો એવાં હોય છે કે જે પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાન પણ કરે છે.

પ્રત્યાખ્યાન આયુષ્યબંધમાં પણ કારણરૂપ બને છે, તેથી પ્રત્યાખ્યાનકરણનું પ્રતિપાદન કર્યા પછી હવે ગૌતમ સ્વામી એ વાણવા માગે છે કે પ્રત્યાખ્યાન

પ્રત્યાખ્યાનકરણાનન્તરમ્ પ્રત્યાખ્યાનવદ્ધાયુષ્યં પ્રતિપાદયતિ—‘જીવા ણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ષાણનિવ્વત્તિયાડયા ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! જીવાઃ સ્વલુ કિં પ્રત્યાખ્યાનનિર્વર્તિતાયુષ્કાઃ ? પ્રત્યાખ્યાનેન નિર્વર્તિતં નિપ્પાદિતમ્ વદ્ધમ્ આયુષ્કં યેપાં તે તથોક્તાઃ ભવન્તિ કિમ્ ? અથવા ‘અપચ્ચક્ષાણનિવ્વત્તિયાડયા ?’ અપ્રત્યાખ્યાનનિર્વર્તિતાયુષ્કાઃ અપ્રત્યાખ્યાનેન નિર્વર્તિતં વદ્ધમ્ આયુષ્કં યેપાં તે તથોક્તા ભવન્તિ કિમ્ ? અથવા ‘પચ્ચક્ષાણાપચ્ચક્ષાણનિવ્વત્તિયાડયા ?’ પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનનિર્વર્તિતાયુષ્કાઃ ? પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનેન નિર્વર્તિતં વદ્ધમ્ આયુષ્કં યેપાં તે તથોક્તા ભવન્તિ કિમ્ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! જીવા ય, વેમાણિયા ય પચ્ચક્ષાણનિવ્વત્તિયાડયા તિણિવિ ’ હે ગૌતમ ! જીવાશ્ચ પ્રત્યાખ્યાનનિર્વર્તિતાયુષ્કા ભવન્તિ એવં વૈમાનિકાશ્ચ પ્રત્યાખ્યાનનિર્વર્તિતાયુષ્કા ભવન્તિ, શ્રીણ્યપિ,

કરતે હૈં ? હસ વાત કો પ્રશ્નસે પૂછતે હૈં—“જીવા ણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ષાણનિવ્વત્તિયાડયા” હે મદન્ત ! જીવ કયા એસે મી હોતે હૈં જો પ્રત્યાખ્યાનસે આયુષ્કકા બંધ કરતે હૈં ? અથવા—(અપચ્ચક્ષાણનિવ્વત્તિયાડયા) અપ્રત્યાખ્યાનસે વે વદ્ધાયુષ્ક હોતે હૈં ? અથવા (પચ્ચક્ષાણાપચ્ચક્ષાણનિવ્વત્તિયાડયા) પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનસે આયુષ્કર્મ કા બંધ કરતે હૈં ? હસકે ઉત્તરમૈં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જીવા ય વેમાણિયા ય પચ્ચક્ષાણનિવ્વત્તિયાડયા તિણિ વિ) જીવ પ્રત્યાખ્યાનસે નિર્વર્તિત હૈ—વદ્ધ હૈ આયુષ્ય જિન્હોં કા એસા હોતા હૈ, અપ્રત્યાખ્યાનસે નિર્વર્તિત આયુષ્કવાલે હોતે હૈં ઓર દેશચિરતિ સે નિર્વર્તિત આયુષ્કવાલે હોતે હૈં । અર્થાત્ જીવ અમી જિસ પર્યાયમૈં હૈં ઉસ પર્યાયકી

આદિ દ્વારા જીવ શું આયુષ્કનો પણ બંધ કરે છે ? એજ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—

(જીવાણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ષાણનિવ્વત્તિયાડયા ?) હે ભદન્ત ! શું એવાં પણ જીવો હોય છે કે જે પ્રત્યાખ્યાનથી આયુષ્કનો બંધ કરતા હોય છે ? અથવા—(અપચ્ચક્ષાણનિવ્વત્તિયાડયા) શું તેઓ અપ્રત્યાખ્યાનથી આયુષ્યનો બંધ કરે છે ? અથવા (પચ્ચક્ષાણાપચ્ચક્ષાણનિવ્વત્તિયાડયા ?) શું તેઓ પ્રત્યાખ્યાના—પ્રત્યાખ્યાનથી આયુષ્કનો બંધ કરતા હોય છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—(ગોયમા !) હે ગૌતમ !

(જીવા ય વેમાણિયા ય પચ્ચક્ષાણનિવ્વત્તિયાડયા તિણિ વિ) જીવ પ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુષ્યવાળા પણ હોય છે, અપ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત (બદ્ધ) આયુષ્યવાળા પણ હોય છે, અને પ્રત્યાખ્યાના—પ્રત્યાખ્યાનથી (દેશ વિરતિથી) બદ્ધ આયુષ્યવાળા પણ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવ

અપ્રત્યાખ્યાનનિર્વર્તિતાયુષ્કાઃ, પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનનિર્વર્તિતાયુષ્કાશ્ચ જીવાઃ
વૈમાનિકા મયન્તીત્યાશયઃ, વૈમાનિકેષુ પ્રત્યાખ્યાનાદિત્રયવ્રતામ્ ઉત્પાદાત્ ।

આયુ કા બંધ હસને પહિલે યા તો પ્રત્યાખ્યાન સે ક્રિયા હૈ, યા અપ્રત્યા
ખ્યાન સે ક્રિયા હૈ યા દેશવિરતિ સે ક્રિયા હૈ, તમી વહ વર્તમાન પર્યાય
મેં ઉત્પન્ન હુઆ હૈ । ઇસ તરહ તીનોંસે યહ બદ્ધાયુષ્ક હો સકતા હૈ । ઇસી
તરહ વૈમાનિક દેવ હોતે હૈં ક્યોં કિ પ્રત્યાખ્યાન સે નિર્વર્તિત હૈ આયુષ્ય
(પ્રત્યાખ્યાન અવસ્થા મેં આયુષ્ય કો બંધ બાંધનેવાલે) જિન્હોં કા એસે
જીવ વૈમાનિક હોતે હૈં તથા અપ્રત્યાખ્યાન સે નિર્વર્તિત હૈ આયુષ્ક
જિન્હોં કા એસે જીવ વૈમાનિક હોતે હૈં ઓર પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાન સે
નિર્વર્તિત હૈ આયુષ્ક જિન્હોં કા એસે જીવ વૈમાનિક હોતે હૈં-કહને કા
તાત્પર્ય યહ હૈ કિ અણુવ્રતી ઓર મહાવ્રતી જીવ દેવ આયુ કા હી બંધ
કરતા હૈ (અણુવ્યયમહવ્યયાઈ ન લહહદેવાડયં મોત્તું) અણુવ્રતોં ઓર
મહાવ્રતોં કો વહી જીવ પાલતા હૈ જિસે દેવાયુ કા બંધ હો ગયા હોતા
હૈ । શેષ આયુષ્કબંધ વાલે જીવ અણુવ્રતોં ઓર મહાવ્રતોં કો નહીં પાલ
સકતે હૈં એસા સિદ્ધાન્ત કા મત હૈ તથા ભોગ ભૂમિ કે જીવ જો કિ
પ્રત્યાખ્યાન કા પાલન નહીં કરતે હૈં-અપ્રત્યાખ્યાની હી હોતે હૈં વે મર
કર દેવગતિ મેં હી જાતે હૈં ક્યોં કિ (નિઃશીલવ્રતીત્વં ચ સર્વેષામ્)
એસા આગમ વાક્ય હૈ । ઇસી સવ વિચાર કો લેકર યહાં (તિણિ વિ)

અત્યારે જે પર્યાયમાં છે તે પર્યાયના આયુનો બંધ તેણે પહેલા કાં તો પ્રત્યા-
ખ્યાનથી કર્યો હોય છે, કાં તો અપ્રત્યાખ્યાનથી કર્યો હોય છે, અથવા તો દેશ
વિરતિથી કર્યો હોય છે, ત્યારે તો તે વર્તમાન પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયો હોય
છે. આ રીતે ત્રણેથી તે બદ્ધાયુષ્ક (આયુનો બંધ કરનાર) થઈ શકે છે.
એજ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવોના વિષયમાં પણ સમજવું કારણ કે વૈમાનિક દેવો
પ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત (બદ્ધ) આયુવાળા પણ હોય છે અને દેશવિરતિથી
નિર્વર્તિત આયુવાળા એવો પણ વૈમાનિક હોય છે આ કથનનું તાત્પર્ય એ
છે કે અણુવ્રતી અને મહાવ્રતી એવ દેવ આયુનો જ બંધ કરે છે. (અણુવ્યય
મહવ્યયાઈ ન લહહ દેવાડયં મોત્તું) અણુવ્રતો અને મહાવ્રતોનું પાલન એજ
એવ કરે છે કે જેને દેવ આયુનો બંધ થઈ ગયો હોય છે બાકીના આયુષ્ક
બંધવાળા એવો અણુવ્રતો અને મહાવ્રતોને પાળી શકતા નથી, એવો સિદ્ધાં-
તનો મત છે-તેઓ અપ્રત્યાખ્યાની જ હોય છે. તેઓ મરીને દેવગતિમાં જ
જાય છે કારણ કે-(નિઃશીલવ્રતિત્વં ચ સર્વેષામ્) એવું આગમમાં કહ્યું છે. આ
વાતને ધ્યાનમાં રાખીને અહીં (તિણિ વિ) આ પદનો પ્રયોગ થયો છે કહેવાનું

કિન્તુ-‘ અવસેસા અપચ્ચક્ષાણણિવ્વત્તિયાડયા ’ અવશેષા નૈરયિકાદયસ્તુ નૈરયિકાદારણ્ય મવનપતિ-વાનવ્યન્તર-જ્યોતિષ્કપર્યન્તા અપ્રત્યાખ્યાનનિર્વર્તિતાયુષ્કા એવ મવન્તિ, નૈરયિકાદિપુ વસ્તુતો વિરતિરહિતાનામેવોત્પાદાન્, । અથ ઉક્તાર્થ-સંગ્રહગાથામાહ-‘ પચ્ચક્ષાણં જાણહ, કુઠ્ઠહ, તિન્નેવ આડનિવ્વત્તી ।

સપણ્ણદેસમ્મિ ય, એમે દંડગા ચડરો ॥ ૧ ॥ ઇતિ

ऐसा पद कहा गया है कि वैमानिक देवों में प्रत्याख्यानानादि तीनोंवालों का उत्पाद होता है । परन्तु (अवसेसा अपचचक्खाणनिव्वत्तियाडया) बाकी के जो नैरयिक से लेकर वानव्यन्तर एवं ज्योतिष्क तक के जीव हैं वे अप्रत्याख्यान निर्वर्तितायुष्क ही होते हैं । क्योंकि इन में जिन जीवों से पहिले विरति का पालन नहीं किया होता है उनका ही उत्पाद होता है । अतः नैरयिक आदि जीवरूप से वे ही जीव उत्पन्न होते हैं जो पूर्व में विरति से रहित होते हैं । इसी कारण यहां (अवसेसा पचचक्खाणनिव्वत्तियाडया) ऐसा कहा है । भावार्थ यही है कि सामान्यरूप जीव तीनों द्वारा निर्वर्तितायुष्क होते हैं-वैमानिक देव भी इसी तरह के होते हैं परन्तु नारक मवनपति, व्यन्तर और ज्योतिषिक जीव ऐसे नहीं होते हैं वे तो अप्रत्याख्यानद्वारा ही निर्वर्तितायुष्क होते हैं । यहां जो (पचचक्खाणं-जाणह, कुठ्ठह तिन्नेव आडनिव्वत्ती) इत्यादि गाथा

તાત્પર્ય એ છે કે વૈમાનિક દેવોમાં પ્રત્યાખ્યાનાદિ ત્રણેવાળા જીવોનો ઉત્પાદ થાય છે. પરન્તુ (અવસેસા અપચ્ચક્ષાણણિવ્વત્તિયાડયા) બાકીના જે નારકથી લઈને વાનવ્યન્તર અને જ્યોતિષિક પર્યન્તના જીવો છે તેઓ અપ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુષાળા જ હોય છે-તેઓ અપ્રત્યાખ્યાનથી જ આયુનો બંધ કરતા હોય છે, કારણ કે જે જીવોએ પહેલાં વિરતિનું પાલન કર્યું નથી એવાં જીવોનો જ તેમાં ઉત્પાદ થાય છે. તેથી નારક આદિ જીવોએ એ જીવો જ ઉત્પન્ન થાય છે કે પૂર્વભવમાં વિરતથી રહિત હોય છે એજ કારણે અહીં (અવસેસા અપચ્ચક્ષાણણિવ્વત્તિયાડયા) એવું કહ્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સામાન્ય રૂપ જીવ પ્રત્યાખ્યાન આદિ ત્રણ વડે આયુનો બંધ કરે છે, વૈમાનિક દેવો પણ એવાં જ હોય છે, પરન્તુ નારક, ભવનપતિ, વ્યન્તર અને જ્યોતિષિક દેવો એવાં હોતા નથી. તેઓ તો અપ્રત્યાખ્યાન વડે જ આયુનો બંધ કરતા હોય છે.

અહીં જે (પચ્ચક્ષાણં જાણહ કુઠ્ઠહ તિન્નેવ આડનિવ્વત્તી) ઇત્યાદિ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર એ સમજાવે છે કે આ સપ્રદેશ ઉદ્દેશકમાં જે પ્રત્યાખ્યાન

‘પ્રત્યાખ્યાનમ્’ इत्येतदर्थः एको दण्डकः, तथा ‘जानाति’ इत्येतदर्थो द्वितीयो दण्डकः, एवम् ‘करोति’ इत्येतदर्थकस्तृतीयो दण्डकः, त्रीण्येव—प्रत्याख्यानम्, अप्रत्याख्यानम्, प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानं चेति त्रीणि जानाति, करोति, तथा ‘आयुष्कनिर्वृत्तिः’ इत्येतदर्थकश्चतुर्थो दण्डको विज्ञातव्यः, तदुपसंहरन्नाह—सप्रदेशोद्देशो च एवम् उक्तप्रकारेण एते उपर्युक्ताः चत्वारो दण्डकाः प्रतिपादिताः॥१॥
अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं स्वीकुर्वन्नाह—‘सेवं भन्ते ! सेवं भन्ते ! त्ति’ हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेवेति ॥ सू० २ ॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री-घासीलालव्रति विरचितायं श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां षष्ठशतकस्य चतुर्थोद्देशकः

कही है उससे सूत्रकारने यह समझाया है कि इस सप्रदेश उद्देशक में जो अभी प्रत्याख्यान आदि विषयक प्रकरण कहा है उसमें यह २ अर्थ संग्रहीत किया गया है—इसमें प्रत्याख्यान विषयक एक दण्डक है तथा अप्रत्याख्यानादिकों को जाननेरूप द्वितीय दण्डक है, प्रत्याख्यान आदि को करनेरूप तृतीय दण्डक है एवं प्रत्याख्यानादि द्वारा निर्वर्तितायुष्क का चतुर्थ दण्डक है । अन्तमें गौतम भगवान के वाक्य को स्वीकार करते हुए उन से कहते हैं कि ‘सेवं भन्ते ! सेवं भन्ते ! त्ति’ हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है हे भदन्त ! सर्वथा सत्य ही है ॥ सू० २ ॥

चतुर्थ उद्देशक संपूर्ण ॥ ६-६ ॥

આદિ વિષયક પ્રકરણ અહીં આખું છે તેમાં નીચેના વિષયોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે—(૧) તેમાં પ્રત્યાખ્યાન વિષયક એક દંડક છે. (૨) પ્રત્યાખ્યાન આદિકોને જાણવા વિષેનું બીજું દંડક છે, (૩) પ્રત્યાખ્યાન આદિ કરવા રૂપ ત્રીજું દંડક છે. (૪) અને પ્રત્યાખ્યાન આદિ દ્વારા નિર્વર્તિતાયુષ્કનું ચોથું દંડક છે.

અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાત્માની પ્રભુનાં વચનો સ્વીકાર કરતાં કહે છે—(‘સેવં ભન્તે ! સેવં ભન્તે ! ત્તિ’) હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપનાં વચનો યથાર્થ જ છે. એમ કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ ૨ ॥

॥ છઠ્ઠા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૬-૪ ॥

પંચમોદ્દેશકઃ પ્રારંભ્યતે—

પૃથ્વશતકે પંચમોદ્દેશકસ્ય સંક્ષિપ્તવિષયવિવરણમ્ ।

કોઽય તમસ્કાયપદાર્થઃ, કિમ્ પૃથિવી તમસ્કાયઃ ? આપો વા તમસ્કાય ઇત્યુ-
ચ્યતે?, ઇતિ પ્રશ્નઃ, અપ્કાયિકપરિણામએવ તમસ્કાયઃ ઇત્યુત્તરમ્ । અપ્કાય-તમસ્કા-
યયોઃ સમાનસ્વભાવતાયાસ્તત્ર હેતુત્વકથનં ચ । તતઃ તમસ્કાયસ્ય પ્રારંભ-
સમાપ્ત્યોરવધિવિષયકઃ પ્રશ્નઃ અરુણોદયસમુદ્રાત્તમસ્કાયસ્ય પ્રારંભઃ, બ્રહ્મલોકે
તસ્ય સમાપ્તિરિત્યુત્તરમ્ । તતઃ તમસ્કાયસ્યાકારવિષયે પ્રશ્નઃ । અધોભાગે શરાવ-
બુધ્નવત્, ઉપરિભાગે કુક્કુટપંજરાકારવત્, ઇતિ ઉત્તરમ્ । તતઃ તમસ્કાયસ્ય

॥ છઠ્ઠે શતકે પાંચવા ઉદ્દેશક પ્રારંભ ॥

હસ શતકકે હસ પંચમ ઉદ્દેશક મેં જો વિષય કહા હૈ ઉસકા વિ-
વરણ સંક્ષેપ સે હસ પ્રકાર હૈ—

તમસ્કાય કયા પદાર્થ હૈ ? કયા વહ પૃથિવીરુપ હૈ ? યા જલરુપ હૈ ?
એલા પ્રશ્ન—અપ્કાયિક કા પરિણામ હી તમસ્કાય હૈ એસા ઉત્તર, તમ-
સ્કાય ઓર અપ્કાયકી સમાન સ્વભાવતા કા કથન ઓર હસમેં હેતુ-
પ્રદર્શન, તમસ્કાય કે પ્રારંભ હોનેકે વિષય મેં ઓર હસકી સમાપ્તિ હોને
કે વિષયમેં પ્રશ્ન, અરુણોદયસમુદ્ર સે તમસ્કાય કા પ્રારંભ કથનરુપ ઓર
બ્રહ્મલોક મેં સમાપ્તિ કથનરુપ ઉત્તર, તમસ્કાય કા આકાર કૈસા હોતા
હૈ એસા પ્રશ્ન, નીચેમેં હસકા આકાર શરાવબુધ્નકી તરહ હોતા હૈ ઓર
ઊપર ભાગમેં કુક્કુટ કે પંજરકે આકાર જૈસા હોતા હૈ એસા ઉત્તર,

શતક છ ઉદ્દેશક પાંચમે—

આ ઉદ્દેશકમાં આવતા વિષયનું સંક્ષિપ્ત પ્રતિપાદન—

પ્રશ્ન—તમસ્કાય શું છે ? શું તે પૃથ્વીરૂપ છે કે જળરૂપ છે ?

ઉત્તર—અપ્કાયિકનું પરિણામ જ તમસ્કાય છે. તમસ્કાય અને અપ્કાયની
સમાન સ્વભાવતાનું કથન અને તેના કારણનું પ્રતિપાદન.

તમસ્કાયનો પ્રારંભ થવાને વિષે અને તેની સમાપ્તિ થવા વિષે પ્રશ્ન,
અરુણોદય સમુદ્રમાંથી તમસ્કાયનો પ્રારંભ થાય છે અને બ્રહ્મલોકમાં સમાપ્તિ
થાય છે એવું કથન. પ્રશ્ન—તમસ્કાયનો આકાર કેવો હોય છે ?

ઉત્તર—નીચેના ભાગમાં તેનો આકાર શરાવબુધ્નના જેવો (માટીનાં કોડિ-
યાના તળિયા જેવો) હોય છે અને ઉપરના ભાગમાં કુકડાના પાંજરા જેવો હોય

વિષ્કંભ-પરિક્ષેપવિષયકઃ પ્રશ્નઃ, । સંખ્યેયસહસ્રયોજનવિસ્તૃતાઽપંખ્યેયસહસ્ર-
યોજનવિસ્તૃતભેદેન તમસ્કાયસ્ય દ્વિવિધત્વપ્રતિપાદનમ્ । તત્ર સંખ્યેયસહસ્રયોજન-
વિસ્તૃતતમસ્કાયસ્ય અતિશોઘ્રદેવગત્યા ગમને પડ્માસૈઃ કથંચિત્ પ્રાપ્યત્વસંભવેઽપિ
અસંખ્યાતયોજનવિસ્તૃતતમસ્કાયસ્ય સર્વથા અપ્રાપ્યત્વકથનદ્વારા તસ્ય દૈર્ઘ્યસ્થૂલત્વા-
દિવિષયકપ્રશ્નોત્તરમ્ । તમસ્કાયે ગૃહ-હટ્ટ-યાવત્-સન્નિવેશાન્તા ભવન્તિ કિમ્?, ઇતિ
વિષયકપ્રશ્નસ્ય નિપેધાત્મકમુત્તરમ્ । તમસ્કાયે મશમેઘસ્ય સંસ્વેદનસંમૂર્ચ્છિતવર્ષણં
ભવતિ કિમ્? ઇતિ વિષયકપ્રશ્નસ્ય સ્વીકારાત્મકમુત્તરમ્ । સંસ્વેદનાદીનાં દેવાસુરનાગકં-

તમસ્કાય કે વિષ્કંભ ઓર પરિક્ષેપ કે વિષયમેં પ્રશ્ન, સંખ્યાત હજાર
યોજન તક વિસ્તૃત ઓર અસંખ્યાત હજાર યોજન તક વિસ્તૃત હસ
પ્રકાર સે તમસ્કાય કે દો ભેદોં કા કથન-સંખ્યાત હજાર યોજન વિસ્તૃત
તમસ્કાય હતની બઢી દીર્ઘતા ઇવં સ્થૂલતાદિવાલા હૈ કિ અતિ શીઘ્રગતિ
વાલા દેવ યદિ છહ મહીને તક ચલે તો વહ ઉસે બઢી મુઝિકલ સે પ્રાપ્ત
કર સકતા હૈ અર્થાત્ ઉસકા પાર પા સકતા હૈ પરન્તુ જો અસંખ્યાત
હજાર યોજન તકકા વિસ્તૃત તમસ્કાય હૈ ઉસકા તો કોઈ મી પાર નહીં
પા સકતા હૈ-એસા ઉત્તરરૂપ કથન, તમસ્કાયમેં કયા ઘર હૈ, હાટ હૈ ?
ગાંવ હૈ ? યાવત્ સન્નિવેશ હૈ ? એસા પ્રશ્ન ઓર ઉસમેં સબ કુછ નહીં
હૈ એસા ઉત્તર, તમસ્કાય મેં બઢેર મેઘ કયા પસીજતે હૈ ? ઉસમેં લે કયા
સંમૂર્ચ્છિત હોતે હૈ ? વરસતે હૈ ? એસા પ્રશ્ન હાં ઉસમેં યહ સબ હોતા હૈ
એસા ઉત્તર લે સંસ્વેદન તથા વર્ષણ આદિ કૌન કરતે હૈ ? દેવ કરતે હૈ ।

છે. તમસ્કાયના વિષ્કંભ (વિસ્તાર) અને પરિક્ષેપના વિષયમાં પ્રશ્ન, સંખ્યાત
હજાર યોજન સુધી વિસ્તૃત અને અસંખ્યાત હજાર યોજન સુધી વિસ્તૃત,
આ પ્રમાણે તમસ્કાયના બે ભેદોનું કથન. સંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તાર-
વાળો તમસ્કાય એવડી મોટી દીર્ઘતા અને સ્થૂલતા આદિથી યુક્ત છે કે
અતિશય શીઘ્રતાવાળો દેવ જો છ મહિના સુધી આહ્યા કરે તો મહા મુશ્કે
લીથી તે તેનો પાર પામી શકે છે. પરન્તુ અસંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તારનો
જે તમસ્કાય છે તેનો પાર પામવાનું કોઈનાથી શક્ય બનતું નથી.

પ્રશ્ન—શું તમસ્કાયમાં ઘર છે ? હાટ છે ? ગામ છે ? સન્નિવેશ
પર્યન્તનાં સ્થાનો છે ? ઉત્તર—તેમાં એવું કંઈ પણ નથી.

પ્રશ્ન—શું મોટા મોટા મેઘ તમસ્કાયમાં પસીજે (ભીંજાય) છે ખરા ?
શું તેઓ તેમાં સંમૂર્ચ્છિત (એકત્રિત) થાય છે ? વરસે છે ?

ઉત્તર—હા, તેમાં એ બધું થાય છે.

પ્રશ્ન—તે સંસ્વેદન તથા વર્ષણ આદિ કોણ કરે છે ? ઉત્તર—દેવો કરે છે.

ત્વૈતયા પ્રતિપાદનં ચ । તતઃ તમસ્કાયે વાદરસ્તનિતસ્ય વાદરિદ્યુતશ્ચ દેવપ્રમવોત્પાદિ
તાયાઃ દેવકૃતત્વેન પ્રતિપાદનમ્ । તમસ્કાયે વિગ્રહગત્યાપન્નભિન્નયોઃ વાદરપૃથિવી-
વાદરાગ્ન્યોર્નિષેધકરણમ્ । તમસ્કાયે ચન્દ્રસૂર્યપ્રભૃતીનામ્ પ્રતિષેધઃ, તત્પાર્થે તેપાં
પ્રતિપાદનં ચ । તતઃ તમસ્કાયે ચન્દ્રસૂર્યાદિપ્રમાણામપિ તમસ્કાયરૂપતયા પરિણામેન
અભાવસદૃશત્વમેવેતિ પ્રતિપાદનમ્ । તતઃ તમસ્કાયસ્ય કૃષ્ણઃ મહાકૃષ્ણઃ, અત્ય-
ધિકકૃષ્ણશ્ચ વર્ણઃ, અતएव સ મહાભયદ્વગ્, દેવાનામપિ ભય-ક્ષોભોત્પાદકશ્ચ । તતઃ
તમસ્કાયસ્ય ત્રયોદશનામકથનમ્ । તતઃ તમસ્કાયસ્ય અપ્કાવજીવ-પુદ્ગલપરિણામ-

કૌન સે દેવ । અસુરકુમાર વા નાગકુમાર ? યે સવ કરતે હૈં એસા કથન
ઉત્તર તમસ્કાય મેં વાદર સ્તનિત શબ્દ (ગર્જિત શબ્દ) ઔર વાદર
વિદ્યુત્ત્ इनको देव करते हैं ऐसा कथन तमस्काय में विग्रहगति समापन्न
से भिन्न वादर पृथिवीकाय, वादर अग्निकाय नहीं है ऐसा प्रतिपादन
तमस्कायमें चन्द्र सूर्य आदि का प्रतिषेध और इनका उसकी वाजू में
रहने का कथन तमस्काय में चन्द्रसूर्यादि की प्रभा भी तमस्कायरूप से
परिणामित हो जाती है इसलिये वह वहाँ एक तरह से नहीं जैसी है ।
तमस्कायका वर्ण, कृष्ण, महाकृष्ण, अत्यधिककृष्ण है, अतः वह महा-
भयप्रद है, देवों को भी भय और क्षोभ उत्पन्न करनेवाला है, ऐसा
तमस्काय के तेरह नाम । तमस्काय किसका परिणाम है ? पृथिवी का ?
पानी का ? या जीव व पुद्गल का ? पानी का परिणाम तमस्काय है, जीव

પ્રશ્ન—કયા દેવો ? અસુરકુમાર કે નાગકુમાર ?

ઉત્તર—તે બધાં કરે છે. તમસ્કાયમાં બાદર સ્તનિત શબ્દ (ગર્જનાનો
અવાજ) અને બાદર વિદ્યુત દેવો કરે છે, એવું કથન. તમસ્કાયમાં વિગ્રહગતિ
સમાપન્ન એવો સિવાયના બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાય એવો નથી
એવું પ્રતિપાદન. તમસ્કાયમાં ચન્દ્ર, સૂર્ય આદિનો પ્રતિષેધ (ન હોવાનું કથન)
અને તેઓ તેની બાબતમાં રહે છે એવું કથન, તમસ્કાયમાં ચન્દ્ર-સૂર્યાદિની
પ્રભા પણ તમસ્કાય રૂપે પરિણમન પામે છે, તે કારણે એક રીતે તો તે નહીં
જેવી જ હોય છે. તમસ્કાયનો વર્ણ કૃષ્ણ, મહાકૃષ્ણ અને અત્યધિક કૃષ્ણ
હોય છે, તેથી તે ઘણો ભયજનક લાગે છે, તે દેવોમાં પણ ભય અને ક્ષોભ
ઉત્પન્ન કરનાર હોય છે, એવું કથન. તમસ્કાયના તેર નામ.

પ્રશ્ન—તમસ્કાય કોનું પરિણામ છે ? શું પૃથ્વીનું પરિણામ છે ? કે પાણીનું
પરિણામ છે ? કે જીવ અથવા પુદ્ગલનું પરિણામ છે ?

ઉત્તર—તમસ્કાય પાણીનું પરિણામ છે, જીવ પુદ્ગલનું પરિણામ છે,
પણ પૃથ્વીનું પરિણામ તમસ્કાય નથી એવું કથન.

કથનમ્, પૃથિવીપરિણામનિવેશ્ય । તમસ્કાયે સમસ્તજીવાનામનન્તવારમુત્પાદઃ, કિન્તુ નો વાદરપૃથિવીરૂપેણ, નો વાદરાગ્નિરૂપેણ વા । તતઃ અષ્ટવિધકૃષ્ણ-રાજીનામભિપાનમ્ । તારાં ચ સનત્કુમાર-માહેન્દ્રકલ્પયોરુપરિ બ્રહ્મલોક-સ્યાધોભાગે ચ રિષ્ટવિમાનપ્રસ્તટે સ્થિતિપ્રતિપાદનમ્ । આસાં ચ આકારઃ મલ્લુક્રીડા-સ્થાન (અલાહા) વત્ ચતુસ્રઃ । પૂર્વપશ્ચિમદક્ષિણોત્તરદિગ્માગેષુ ચતુર્ણાં પ્રત્યેકં દ્વે દ્વે કૃષ્ણરાજી સ્તઃ । તાશ્ચ સર્વાઃ પરસ્પરં સ્પૃષ્ટાઃ સમ્બદ્ધાશ્ચ સન્તિ । એતાસામા-યામ-વિલ્કમ્બ-પરિક્ષેપવિષયે વિચારઃ, કૃષ્ણરાજિપુ ગૃહાદિવિચારસ્તમસ્કાયવદેવ, વિશેષઃ કેવલં તત્ર મેઘાનાં સંસ્વેદનાદિકં દેવ એવ કરોતિ-ઇતિ । કૃષ્ણરાજીનામપ્ર

પુદ્ગલ કા પરિણામ તમસ્કાય હૈ । પર પૃથિવી કા પરિણામ તમસ્કાય નહીં હૈ એસા કથન તમસ્કાય મેં સમસ્ત જીવોં કા અનન્નવાર ઉત્પાદ હુઆ હૈ પર ઉનકા યહાં વાદર પૃથિવીરૂપ સે ઓર વાદર અગ્નિરૂપસે ઉત્પાદ નહીં હુઆ હૈ એસા કથન આઠ પ્રકાર કી કૃષ્ણરાજિયોં કા કથન ઇનકા અવ-સ્થાન ઉપરમેં સનત્કુમાર માહેન્દ્રકલ્પ મેં હૈ ઓર નીચે બ્રહ્મલોક કલ્પમેં, અરિષ્ટવિમાન કે પાથડે મેં હૈ એસા કથન ઇનકા આકાર અલાહાકે જૈસા ચૌકોર હૈ પૂર્વ પશ્ચિમ ઓર ઉત્તર દક્ષિણ ઇન ચાર દિશાઓં મેં સે પ્રત્યેક દિશા મેં દો-દો કૃષ્ણરાજિયાં હૈં । યે સબ કૃષ્ણરાજિયાં આપસ મેં સ્પૃષ્ટ ઓર સંબદ્ધ હૈં । ઇનકે આયામ, વિલ્કમ્બ ઓર પરિક્ષેપ કે વિષયમેં વિચાર । તમસ્કાય કી તરહ હી ઇનમેં કૃષ્ણરાજિયાં મેં ગૃહાદિ કા વિચાર યહાં વિશેષતા કેવલ ઇતની હી હૈ કિ ઇનમેં મેઘોં કા સંસ્વેદન આદિ દેવ હી કરતા હૈ । કૃષ્ણરાજિયાં પૃથિવી કે પરિણામરૂપ હૈં । અપ્-જલ

તમસ્કાયમાં સમસ્ત જીવોનો અનન્તવાર ઉત્પાદ થયો છે, પણ તેમનો ત્યાં બાદર પૃથ્વીરૂપે અને બાદર અગ્નિરૂપે ઉત્પાદ થયો નથી એવું કથન. આઠ પ્રકારની કૃષ્ણરાજીઓનું કથન. તેમનું અવસ્થાન ઉપર સનત્કુમાર માહેન્દ્ર કલ્પમાં છે અને નીચે બ્રહ્મલોક કલ્પમાં, અરિષ્ટ વિમાનના પાથડામાં છે એવું કથન. આકાર તેમનો અખાડાના જેવો-ચતુષ્કોણ જેવો છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એ ચારે દિશાઓમાંની પ્રત્યેક દિશામાં બે, બે કૃષ્ણરાજીઓ છે. તે બધી કૃષ્ણરાજીઓ એક બીજી સાથે સ્પૃષ્ટ અને સંબદ્ધ છે. તમસ્કાયની જેમજ એ કૃષ્ણરાજીઓમાં ઘર, હુકાન આદિનો વિચાર. અહીં વિશેષતા એટલી જ છે કે તે કૃષ્ણરાજીઓમાં મેઘોનું સંસ્વેદન આદિ દેવ જ કરે છે. તે કૃષ્ણરાજીઓના આયામ (લંબાઈ), વિલ્કમ્બ (પહોળાઈ) અને પરિક્ષેપ (પરિધી) નો વિચાર. કૃષ્ણરાજીઓનાં આઠ નામ. તે કૃષ્ણરાજીઓ પૃથ્વીના પરિણામરૂપ

નામાનિ કૃષ્ણરાજયઃ પૃથિવીપરિણામાઃ । નો અપ્પરિણામાઃ તત્ર સર્વે પ્રાણભૂતજીવસત્ત્વા
 અનન્તકૃત્વઃ પૂર્વમુત્પન્નાઃ આસન્ કિન્તુ વાદરજલાગ્નિવનસ્પતિરુપેણ નોત્પન્નપૂર્વાઃ ।
 એતાસામવકાશાન્તરેષુ અર્ચિઃ, અર્ચિર્માલી, વૈરોચનમ્, પ્રમદ્ધરઃ, ચન્દ્રામઃ, સૂર્યામઃ,
 શુક્રામઃ, સુપ્રતિષ્ઠામઃ, इत्येतानि अष्टौ विमानानि मध्ये मध्ये रिष्टाभविमानं च, तत्राष्टौ
 लोकान्तिकदेवाः निवसन्ति, तथाहि—सारस्वतः १, आदित्यः २, वरुणः ३, गर्दतोयः ४,
 तुषितः ५, अव्यावाधः ६, आग्नेयः, ७ वरिष्ठः, ८ । एतत्सम्प्रन्धिर्विचारान्तरं
 च । वायोराधारेण विमानस्थितिः । जीवाभिगमानुसारेणात्रापि केवलदेवत्वं
 विहाय सर्वे जीवाः पूर्वम् उत्पन्नाः, अष्टसागरोपमाणि लोकान्तिकदेवस्थितिः ।
 लोकान्तिकविमानात् लोकस्यान्तिमसंख्येययोजनानि दूरमिति ॥

કે પરિણામરૂપ નહીં હૈ । હનમેં સમસ્ત પ્રાણ-સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ
 ઔર સમસ્ત સત્ત્વ અનન્તવાર પહિલે ઉત્પન્ન હો ચુકે હેં । પરન્તુ યે સવ
 વાદર જલરૂપ સે વાદર અગ્નિરૂપ સે ઔર વાદર વનસ્પતિરૂપ સે પહિલે
 વહાં ઉત્પન્ન નહીં હુએ હેં । હન રાજિયોં કે આઠ અવકાશાન્તરોં મેં અર્ચિ,
 અર્ચિર્માલી, વૈરોચન, પ્રમદ્ધર, ચન્દ્રામ, સૂર્યામ, શુક્રામ, સુપ્રતિષ્ઠામ
 યે આઠ વિમાન ઔર હન વિમાનોં કે બીવ બીચ મેં રિષ્ટાભવિમાન હૈ
 એસા કથન હનમેં આઠ લોકાન્તિક દેવ રહતે હેં-લોકાન્તિક દેવોં કે નામ
 (સારસ્વત, આદિત્ય, વરુણ, ગર્દતોય, તુષિત, અવ્યાવાધ, આગ્નેય ઔર
 વરિષ્ઠ) યે હેં । હનકે સંબંધ મેં ઔર ભી વિચાર વાયુ કે આધાર સે
 વિમાનસ્થિતિ કા કથન હન વિમાનોં મેં ભી જીવાભિગમનસૂત્ર કે અનુ-
 સાર દેવ કો પર્યાય કો છોડકર સમસ્ત જીવ પહિલે ઉત્પન્ન હો ચુકે હેં ।
 આઠ સાગરોપમ કી સવ લોકાન્તિક દેવોં કી સ્થિતિ હોતી હૈ । તથા-

છે, જળના પરિણામરૂપ નથી. તેમાં સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ
 અને સમસ્ત સત્ત્વ અનન્તવાર ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યાં છે. પરન્તુ તેઓ બધાં બાદર
 જળરૂપે, બાદર અગ્નિરૂપે અને બાદર વનસ્પતિરૂપે પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થયા
 નથી તે રાજીઓના આઠ અવકાશાન્તરોમાં અર્ચિ, અર્ચિર્માલી, વૈરોચન,
 પ્રમદ્ધર, ચન્દ્રામ, સૂર્યામ, શુક્રામ અને સુપ્રતિષ્ઠામ, એ આઠ વિમાન અને તે
 વિમાનોની વચ્ચેવચ્ચે રિષ્ટાભવિમાન - એવું કથન તે વિમાનોમાં આઠ
 લોકાન્તિક દેવ રહે છે લોકાન્તિક દેવોનાં નામ-“ સારસ્વત, આદિત્ય, વરુણ,
 ગર્દતોય, તુષિત, અવ્યાવાધ, આગ્નેય અને વરિષ્ઠ. ” તેમના વિષયમાં વિશેષ
 વિચાર, વાયુને આધારે વિમાનસ્થિતિનું કથન, આ વિમાનોમાં પણ જીવા-
 ભિગમસૂત્ર અનુસાર દેવની પર્યાયને છોડીને સમસ્ત જીવ પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ

તમસ્કાયવક્તવ્યતા ।

ચતુર્થોદ્દેશકે જીવાનાં સપ્રદેશત્વાદિકં નિરૂપિતમ્ અથ પશ્ચમોદ્દેશકે સપ્રદેશં તમસ્કાયાદિકં નિરૂપયિતુમાહ—‘ કિમયં ભંતે ! ’ इत्यादि ।

મૂલમ્—કિમયં ભંતે ! ‘ તમુક્કાણ ’ ત્તિ પઠ્વુચ્ચઈ, કિં પુઢવી તમુક્કાણ ત્તિ પઠ્વુચ્ચઈ, આઠ તમુક્કાણત્તિ પઠ્વુચ્ચઈ ? ગોયમા ! ગો પુઢવી તમુક્કાણત્તિ પઠ્વુચ્ચઈ, આઠ તમુક્કાણત્તિ પઠ્વુચ્ચઈ । સે કેળટ્ટેળં ? ગોયમા ! પુઢવિકાણં અત્થેગઈણ સુમે દેસં પગાસેઈ, અત્થેગઈણ દેસં ગો પગાસેઈ—સે તેળટ્ટેળં । તમુક્કાણ ણં ભંતે ! કહિં સમુટ્ટિણ, કહિં સંનિટ્ટિણ ? ગોયમા ! જંબૂદીવસ્સ બહિયા તિરિયમસંખેજ્જે દીવસમુદ્દે વીર્ઢવઈત્તા, અરુણવરસ્સ દીવસ્સ બાહિરિહ્હાઓ વેઈયંતાઓ અરુણોદયં સમુદ્દં બાયાલીસં જોયણસહસ્સાણિ ઓગાહિત્તા ઉવરિહ્હાઓ જલંતાઓ ઇગપ્પ-સિયાણ સેઢીણ ઇત્થ ણં તમુક્કાણ સમુટ્ટિણ, સત્તરસ — ઇક્કવીસે જોયણસયાઈં ઉઢ્ઢં ઉપ્પઈત્તા તઓ પચ્છા તિરિયં પવિત્થરમાણે પવિત્થરનાણે સોહમ્મી—સાણ—સણંકુમાર—માહિંદે ચત્તારિ વિકપ્પેઆવરિત્તા ણં, ઉઢ્ઢંપિ ય ણં બંભલોગે કપ્પે રિટ્ઠવિમાણપત્થં સંપત્તે—ઇત્થ ણં તમુક્કાણ ણં સંનિટ્ટિણ । તમુક્કાણં ભંતે ! કિં સંઠિણ પપ્પત્તે ? ગોયમા ! અહે મલ્લગમૂલસંઠિણ, ઉપ્પિં કુલ્લકુલપંજરગસંઠિણ પપ્પત્તે ! તમુક્કાણ ણં ભંતે ! કેવઈયં વિક્કલં-ભેણં, કેવઈયં પરિક્કલેવેણં પપ્પત્તે ? ગોયમા ! તમુક્કાણ ણં દુવિહે પપ્પત્તે, તં જહા—સંખેજ્જવિત્થડે ય, અસંખેજ્જવિત્થડે, ય । તત્થ

લોકાન્તિક વિમાન સે લોક કા અન્તિમભાગ અસંખ્યાત યોજન દૂર હૈ એસા કથન ॥

ચુકેલા છે. બધા લોકાન્તિક દેવોની સ્થિતિ આઠ સાગરોપમની હોય છે. તથા લોકાન્તિક વિમાનમાંથી લોકનો અન્તિમ ભાગ અસંખ્યાત યોજન દૂર છે એવું કથન.

५११
 णं दे वे संखेज्जाइं जोजणसहस्साइं विक्खं-
 नेण, जोजेज्जाइं जोजणसहस्साइं परिकखेवेणं पण्णत्ते, तत्थ
 णं दे वे असंखेज्जाइं जोजणसहस्साइं
 विक्खंनेण, जोजेज्जाइं जोजणसहस्साइं परिकखेवेणं पण्णत्ते ।
 तमुक्काणं णं भंते ! के महालणं पण्णत्ते ? गोयसा ! अयं णं
 दे वे जाव दीव नन्द्वदीव-ममुद्धानं सव्वम्भंतगणं, जाव-परि-
 वत्तेणं पण्णत्ते । देवेणं सहिद्वीए, जाव-महाणुभावे इणामेव
 ति कइ के लकणं जंघुदीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं
 निवन्नमुत्तां अणुरगियट्ठित्ताणं हव्वं आगच्छिज्जा, से णं देवे ताए
 उरिण्ण, तुरियाण, जाव-देवगईए वीईवयमाणे वीईवयमाणे
 जाव-गणं दूणां वा, तियाहं वा, उक्कोसेणं छस्मासे वीई-
 वावा, अत्थेगइयं तमुक्कायं वीईवइज्जा, अत्थेगइयं तमुक्कायं
 पो वीईइगज्जा, एमहालणं गोयसा ! तमुक्काणं पण्णत्ते ।
 अत्थि णं भंते ! तमुक्काणं गेहाइ वा, गेहावणा इ वा ? णो इणट्ठे
 तमंठे । अत्थि णं भंते ! तमुक्काणं गामा इ वा, जाव-सल्लिवेसा
 इ वा ? णो इणट्ठे तमंठे । अत्थि णं भंते ! तमुक्काणं उगाला
 पल्लवणा मंगेयंति, संमुच्छंति, संवानंति वा ? हुंता, अत्थि !
 मं मंते ! किं देवो पकरंइ, अनुगे पकरंइ, नागो पकरंइ ?
 सोमरा ? देवो वि पकरंइ, अनुगे वि पकरंइ, नागो वि पकरंइ ।
 अत्थि णं भंते तमुक्काणं वायरे थणियत्तं, वायरे विज्जुण ?
 हुंता, अत्थि ! मं भंते ! किं देवो पकरंइ, अनुगे पकरंइ, नागो

पकरेइ ? गोयमा ! तिणिणवि पकरेंति । अत्थिणं भंते ! तमुक्काए
 बायरे पुढविकाए, बायरे अगणिकाए ? णो इणट्ठे समट्ठे, णणत्थ
 विग्गहगइसमावन्नएणं । अत्थिणं भंते ! तमुक्काए चंदिमसूरिय-
 गहगण-णक्खत्त-तारारूवा ? णो इणट्ठे समट्ठे, पलिपस्सओ पुण
 अत्थि । अत्थिणं भंते ! तमुक्काए चंदाभा इ वा, सूराम्भा इ
 वा ? णो इणट्ठे समट्ठे, कादूसणिया पुण सा । तमुक्काए णं भंते !
 केरिसए वन्नएणं पणत्ते ? गोयमा ! काले कालोभासे, गंभीर-
 लोमहरिसजणणे, भीमे, उत्तासणए, परमकिण्हेवणणे पणत्ते,
 देवे णं अत्थेगइए जेणं तप्पढमयाए पासित्ता णं खुभाएज्जा,
 अहे णं अभिसमागच्छेज्जा, तओ पच्छा सीहं सीहं, तुरियं २
 खिप्पामेव वीईवएज्जा । तमुक्कायस्स णं भंते ! कइ नामधेज्जा
 पणत्ता ? गोयमा ! तेरस्स नामधेज्जा पणत्ता, तं जहा-तमे इ
 वा १, तमुक्काए इ वा २, अंधयारे इ वा ३, महंंधयारे इ वा ४,
 लोगंधयारे इ वा ५, लोगतमिस्से इ वा ६, देवंंधयारे इ वा ७,
 देवतमिस्से इ वा ८, देवरण्णै इ वा ९, देववूहे इ वा १०, देवफ-
 लिहे इ वा ११, देवपडिक्खोभे इ वा १२, अरुणोदए इ वा, समुद्दे १३,
 तमुक्काएणं भंते ! किं पुढवि परिणामे, आउपरिणामे, जीव-
 परिणामे, पोग्गलपरिणामे ? गोयमा ! णो पुढविपरिणामे,
 आउपरिणामे वि, जीवपरिणामे वि, पोग्गलपरिणामे वि ।
 तमुक्काएणं भंते ! सव्वे पाणा भूया, जीवा सत्ता पुढवीकाइ-
 यत्ताए, जावत्तसकाइयत्ताए उव्वन्नपुव्वा ? हंता, गोयमा !

અસદ્ અદુવા અણંત-વસ્તુતો, ણો ચેવ ણં વાદરપુઢવિકાઙ્ગય-
ત્તાણ, વાદરઅગણિકાઙ્ગયત્તાણ વા ॥ સૂ. ૧ ॥

છાયા—કિમ્ અયમ્ ભદન્ત ! તમસ્કાય ઇતિ પ્રોચ્યતે ? કિં પૃથિવીતમસ્કાય
ઇતિ પ્રોચ્યતે, આપઃ તમસ્કાય ઇતિ પ્રોચ્યતે ? ગૌતમ ! નો પૃથિવીતમસ્કાય ઇતિ
પ્રોચ્યતે, આપઃ તમસ્કાય ઇતિ પ્રોચ્યતે । તત્ કેનાર્થનં ? ગૌતમ ! પૃથિવીકાયો-
ઽસ્ત્યેકકઃ શુભોદેશં પ્રકાશયતિ, અસ્ત્યેકકો દેશં નો પ્રકાશયતિ, તત્ તેનાર્થેન ।

તમસ્કાય વ્યક્તવ્યતા

‘ કિમયં ભંતે । “ તમુક્કાણ ” ત્તિ પવુચ્ચહ ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(કિમયં ભંતે ! તમુક્કાણ ત્તિ પવુચ્ચહ, કિં પુઢવિ
તમુક્કાણ ત્તિ પવુચ્ચહ, આઝ તમુક્કાણ ત્તિ પવુચ્ચહ) હે ભદન્ત ! યહ જો
તમસ્કાય હૈ વહ કયા પદાર્થ હૈ—અર્થાત્ કિસ પદાર્થરૂપ વહ તમસ્કાય
કહા ગયા હૈ ? કયા વહ તમસ્કાય પૃથ્વીરૂપ કહા ગયા હૈ યા વહ તમ-
સ્કાય અપ્-જલરૂપ કહા ગયા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ણો પુઢવિ
તમુક્કાણ ત્તિ પવુચ્ચહ, આઝ તમુક્કાણ ત્તિ પવુચ્ચહ) વહ તમસ્કાય
પૃથિવીરૂપ નહીં કહા ગયા હૈ કિન્તુ વહ તમસ્કાય અપ્-જલરૂપ કહા
ગયા હૈ । (સે કેળદ્દેણં) હે ભદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ સે કહતે
હૈં કિ તમસ્કાય પૃથિવીરૂપ નહીં કહા ગયા હૈ કિન્તુ અપ્-જલરૂપ કહા
ગયા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પુઢવિકાણં અત્થેગહ્ણે સુભે દેસં
પગાસેહ્ણે અત્થેગહ્ણે દેસં ણો પગાસેહ્ણે, સે તેળદ્દેણં) કિતનીક પૃથિવી-

તમસ્કાય વ્યક્તવ્યતા—

“ કિ અયં ભંતે ! “ તમુક્કાર ” ત્તિ પવુચ્ચહ, ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(કિમયં ભંતે ! “ તમુક્કાણ ” ત્તિ પવુચ્ચહ, કિં પુઢવિ તમુક્કાણ
ત્તિ પવુચ્ચહ, આઝ તમુક્કાણ ત્તિ પવુચ્ચહ ?) હે ભદન્ત ! આજે તમસ્કાય છે
તે કયો પદાર્થ છે—એટલે કે તમસ્કાય કયા પદાર્થરૂપ છે ? શું તમસ્કાયને
પૃથ્વીરૂપ કહેલા છે ? અથવા તો તેને જળરૂપ કહેલા છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ણો પુઢવિ તમુક્કાણ ત્તિ પવુચ્ચહ, આઝ તમુક્કાણ
ત્તિ પવુચ્ચહ) તમસ્કાયને પૃથ્વીરૂપ કહું નથી, પણ તેને જળરૂપ કહું છે.

(સે કેળદ્દેણં ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહેા છે કે
તમસ્કાયને પૃથ્વીરૂપ કહું નથી પણ જળરૂપ કહું છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પુઢવિકાણં અત્થેગહ્ણે સુભે દેસં પગાસેહ્ણે,
અત્થેગહ્ણે દેસં ણો પગાસેહ્ણે, સે તેળદ્દેણં) કેટલીક પૃથ્વીકાય એવી શુભ

તમસ્કાયઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કુત્રઃ સમુત્થિતઃ, કુત્ર સંનિઘ્નિતઃ ? ગૌતમ ! જમ્બૂદ્વીપસ્ય દ્વીપસ્ય વહિઃ તિર્યગસંસ્થેયાન્ દ્વીપ-સમુદ્રાન્ વ્યતિવ્રજ્ય અરુણવરસ્ય દ્વીપસ્ય બાહ્યાદ્ વેદિકાન્તાદ્ અરુણોદકં સમુદ્રં દ્વાચત્વારિંશદ્યોજનસહસ્રાણિ અવગાહ્ય ઉપરિતનાદ્ જલાન્તાદ્ એકપ્રદેશિકયા શ્રેણ્યા-અત્ર સ્વલુ તમસ્કાયઃ સમુત્થિતઃ, સપ્ત-

કાય એસી શુભ હતી છે કે વહ દેશકો-એક ભાગ કો પ્રકાશિત કરતી છે । ઓર કિતનીક પૃથિવીકાય એસી હતી છે જો વહ દેશ કો-એક ભાગ કો પ્રકાશિત નહીં કરતી છે । ઇસ કારણ મેંને એસા કહા છે કે તમસ્કાય પૃથિવીરૂપ નહીં છે અપ્-જલરૂપ છે । (તમુક્કાએ જાં મંતે) કહિં સમુદ્રિએ, કહિં સંનિઘ્નિએ ?) હે ભદન્ત ! યહ તમસ્કાય કહાં સે પ્રારંભ હોતા છે ? ઓર કહાં ઇસકા અન્ત હોતા છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જમ્બૂદીવસ્સ વહિયા તિરિયમસંસ્થેજ્ઞે દીવસમુદે વીર્હવહત્તા, અરુણવરસ્સ દીવસસ બાહિરિત્લાઓ વેદ્યંતાઓ અરુણોદયં સમુદ્રં બાયાલીસં જોયણ-સહસ્સાણિ ઓગાહિત્તા ઉવરિલ્લાઓ જલંતાઓ એગપેસિયાએ સેઢીએ એત્થણં તમુક્કાએ સમુદ્રીએ) જમ્બૂદ્વીપ કે બાહિર તિરછે અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોં કો ઉત્તલંઘન-પાર કરને કે બાદ અરુણવર દ્વીપ આતા છે । ઇસ અરુણવર દ્વીપ કો ચારોં ઓર સે અરુણોદય સમુદ્ર ઘેરે હુએ છે । ઇસ સમુદ્ર કી બાહિરી વેદિકા કે અન્ત સે લેકર અરુણોદય સમુદ્ર મેં ૪૨ હજાર યોજન આગે જાને પર ઉપરિતન જલાન્ત આતા છે । ઇસ ઉપરિ-

(દેદીખ્યમાન) હોય છે કે તે દેશને (એક ભાગને) પ્રકાશિત કરે છે, અને કેટલીક પૃથ્વીકાય એવી હોય છે કે જે ક્ષેત્રના એક ભાગને પણ પ્રકાશિત કરતી નથી. હે ગૌતમ તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે તમસ્કાય પૃથ્વીરૂપ નથી પણ જળરૂપ છે.

(તમુક્કાએ જાં મંતે ! કહિં સમુદ્રિએ કહિં સંનિઘ્નિએ ?) હે ભદન્ત ! આ તમસ્કાયને પ્રારંભ ક્યાંથી થાય છે અને ક્યાં તેની સમાપ્તિ થાય છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જમ્બૂદીવસ્સ વહિયા તિરિયમસંસ્થેજ્ઞે દીવસમુદે વીર્હવહત્તા, અરુણવરસ્સ દીવસસ બાહિરિત્લાઓ વેદ્યંતાઓ અરુણોદયં સમુદ્રં બાયાલીસં જોયણસહસ્સાણિ ઓગાહિત્તા ઉવરિલ્લાઓ જલંતાઓ એગપેસિયાએ સેઢીએ એત્થણં તમુક્કાએ સમુદ્રીએ) જમ્બૂદ્વીપની બહાર તિરછા અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને પાર કર્યા પછી અરુણવર દ્વીપ આવે છે. આ અરુણવર દ્વીપને ઘેરીને ચારે તરફ અરુણોદય સમુદ્ર રહેલો છે. તે સમુદ્રની બહારની વેદિકાના અન્તથી લઇને અરુણોદય સમુદ્રમાં ખેતાલીએ હજાર થે જન આગળ જતાં ઉપરિતન જલાન્ત

દશૌકવિંશતિયોજનશતાનિ ऊर्ध्वम् उत्पत्य ततः पश्चात् तिर्यक् प्रविस्तरन् , प्रविस्तरन् सौधर्म-ज्ञान-सनत्कुमार-माहेन्द्रान् चतुरोऽपि कल्पान् आवृत्य ऊर्ध्वमपि च खलु ब्रह्मलोके कल्पे रिष्टविमानप्रस्तट संप्राप्त , -अत्र खलु तमस्कायः संनिष्ठितः। तमस्कायः खलु भदन्त ! किंसंस्थितः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! अधो मल्लरूपूलसंस्थितः, उपरि कुक्कुटपञ्जरसंस्थितः प्रज्ञप्तः । तमस्कायः खलु भदन्त ! कियान् त्रिष्कम्भेण, कियान् परिक्षे-

તન જલાન્ત સે એક શ્રેણિ ऐसी आती है जो उपर और नीचे सप्रदेश-वाली है-अर्थात् भित्ति के जैसे भित्ति ऊपर नीचे मध्य में एकसी होती है-इसी तरह की यह श्रेणी है-इस श्रेणि से तमस्काय प्रारंभ होता है । (सत्तरस-एकवीसे जोयणस्स उडुं उत्पइत्ता तओ पच्छा तिरियं पवित्थरमाणे पवित्थरमाणे सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिंदे चत्तारि वि कप्पे आवरित्ता णं उडुं पि य णं बंभलोगे कप्पे रिट्ठविमाणपत्थडं संपत्ते-एत्थ णं तमुक्काए णं संनिट्ठिए) यह तमस्काय यहाँ से प्रारंभ होकर १७२१ योजन ऊँचे जाकर वहाँ से पीछे तिरछा विस्तृत होता हुआ सौधर्म, ईशान, सनत्कुमार इन चार कल्पों को आवृत्त आच्छादित करके ऊँचे ब्रह्मलोककल्प में रिष्ट विमान के पाथडे तक पहुँचता है-यहीं पर इस तमस्काय का अन्त है । (तमुक्काएणं भंते ! किं संठिए पणत्ते) हे भदन्त ! इस तमस्काय का आकार कैसा है ? (गोयमा) हे गौतम ! (अहे मल्लरूपूलसंठिए उपि कुक्कुडपंजरगसंठिए पणत्ते)

આવે છે. તે ઉપરિતન જલાન્તથી એક શ્રેણિ એવી આવે છે કે જે ઉપર અને નીચે સમપ્રદેશવાળી છે-એટલે કે દિવાલના જેવી છે-જેવી રીતે દીવાલ ઉપર, નીચે અને મધ્ય ભાગમાં એક સરખી હોય છે એજ પ્રકારની આ શ્રેણી છે. તે શ્રેણિમાંથી તમસ્કાયનો પ્રારંભ થાય છે. (સત્તરસ-એકવીસે જોયણસણ ઉડું ઉત્પઇત્તા તઓઇચ્છા તિરિયં પવિત્થરમાણે પવિત્થરમાણે સોહમ્મીસાણસણંકુમારમાહિંદે ચત્તારિ વિ કપ્પે આવરિત્તાણં ઉડુનિ ય ણં બંભલોગે કપ્પે રિટ્ઠવિમાણપત્થડં સંપત્તે એત્થણં તમુક્કાએણં સનિટ્ઠિએ) આ તમસ્કાય તે શ્રેણિમાંથી ૧૭૨૧ યોજન ઊંચે જાય છે. ત્યારબાદ ત્યાંથી તે તિરછા વિસ્તૃત થઇને સૌધર્મ, ઈશાન, સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર એ ચાર કલ્પોને આચ્છાદિત કરીને ઊંચે બ્રહ્મલોક કલ્પમાં રિષ્ટ વિમાનના પાથડા સુધી પહોંચે છે અને ત્યાં જ તેનો (તમસ્કાયનો) અન્ત આવી જાય છે.

(તમુક્કાએણં ભંતે ! કિં સંઠિએ પણત્તે ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયનો આકાર કેવો હોય છે ?

પેળ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? ગૌતમ ! તમસ્કાયઃ સ્વલુ દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા—સંખ્યેયવિસ્તૃતશ્ચ, અસંખ્યેયવિસ્તૃતશ્ચ, તત્ર સ્વલુ યઃ સંખ્યેયવિસ્તૃતઃ સ સ્વલુ સંખ્યેયાનિ યોજનસહસ્રાણિ વિષ્કંભેણ, અસંખ્યેયાનિ યોજનસહસ્રાણિ પરિક્ષેપેણ પ્રજ્ઞપ્તઃ । તત્ર સ્વલુ યઃ સોઽસંખ્યેયવિસ્તૃતઃ સઃ સ્વલુ અસંખ્યેયાનિ યોજનસહસ્રાણિ વિષ્કંભેણ, અસંખ્યે-

હે ગૌતમ ! તમસ્કાય કા નીચે કા આકાર મિટ્ટી કે દીપક કે નીચે કે ભાગ જૈસા કહા ગયા હૈ ઓર ડપર કા આકાર સુર્ગા કે પિંજરેકે આકાર જૈસા કહા ગયા હૈ । (તમુક્કાણં મંતે ! કેવહ્યં વિક્ષંભેણં, કેવહ્યં પરિક્ષેવેણં પળ્લત્તે) હે ભદન્ત ! તમસ્કાય કા વિસ્તાર કિતના હૈ ? ઓર પરિક્ષેપ કિતના હૈ ? (ગોયમા ! તમુક્કાણં દુવિહે પળ્લત્તે—તં જહા સંખેજ્જવિત્થહે ય અસંખેજ્જવિત્થહે ય) હે ગૌતમ ! તમસ્કાય દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ—એક સંખ્યાત વિસ્તાર વાલા તમસ્કાય ઓર દૂસરા અસંખ્યાત વિસ્તારવાલા તમસ્કાય (તત્થ ણં જે સે સંખેજ્જવિત્થહે સે ણં સંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં વિક્ષંભેણં) ઇનમેં જો સંખ્યાત વિસ્તારવાલા તમસ્કાય હૈ વહ અપને વિષ્કંભ સે સંખ્યાત હજાર યોજન કા તથા (અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્ષેવેણં પળ્લત્તે) પરિક્ષેપસે અસંખ્યાત હજાર યોજન કા કહા ગયા હૈ । (તત્થ ણં જે સે અસંખિજ્જવિત્થહે સે ણં

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અહે મહ્ધગમૂઝ સંઠિણ વપ્પિ કુક્કુડપંજરગ-સંઠિણ પળ્લત્તે) તમસ્કાયના નીચેના ભાગનો આકાર હીવો કરવાના માટીના કોડિયાના નીચેના ભાગ જેવો કહ્યો છે, અને તેના ઉપરના ભાગનો આકાર કૂંકડાના પિંજરાના આકાર જેવો કહ્યો છે.

(તમુક્કાણં મંતે ! કેવહ્યં વિક્ષંભેણં, કેવહ્યં પરિક્ષેવેણં પળ્લત્તે ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયનો વિસ્તાર કેટલો કહ્યો છે ? તેનો પરિક્ષેપ (પરિધી) કેટલો કહ્યો છે ?

(ગોયમા ! તમુક્કાણં દુવિહે પળ્લત્તે—તં જહા—સંખેજ્જવિત્થહે ય અસંખેજ્જવિત્થહે ય) હે ગૌતમ ! તમસ્કાયના બે પ્રકાર નીચે પ્રમાણે કહ્યા છે—(૧) સંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય અને બીજો અસંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય. (તત્થ ણં જે સે સંખેજ્જવિત્થહે સે ણં સંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં વિક્ષંભેણં) તેમાંનો જે સંખ્યાત વિસ્તારવાળો છે તેનો વિષ્કંભ (વિસ્તાર) સંખ્યાત હજાર યોજનનો તથા (અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્ષેવેણં પળ્લત્તે) પરિક્ષેપ (પરિધી) અસંખ્યાત હજાર યોજનનો કહ્યો છે.

(તત્થ ણં જે સે અસંખિજ્જવિત્થહે સે ણં અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં

યાનિયોજનસહસ્રાણિ પરિક્ષેપેણ પ્રજ્ઞપ્તઃ । તમસ્કાયઃ સ્વલુ મદન્ત ! કિયન્મહાલયઃ
પ્રજ્ઞપ્તઃ ? ગૌતમ ! અયં સ્વલુ જમ્બૂદ્વીપો દ્વીપઃ સર્વદ્વીપ-સમુદ્રાણાં સર્વાભ્યન્તરકઃ,
યાવત્-પરિક્ષેપેણ પ્રજ્ઞપ્તઃ । દેવઃ સ્વલુ મહર્દ્ધિરુઃ, યાવત્-મહાનુભાવઃ, એતદેવ
એતદેવ-ઇતિ કૃત્વા કેવલકલ્પં જમ્બૂદ્વીપં દ્વીપં ત્રિમિરપ્સરોનિપાતૈઃ તિસૃભિશ્ચપુટિ-
કાભિઃ ત્રિસપ્તકૃત્વઃ અનુપર્યટચ-શીઘ્રમ્ આગચ્છેત્, સ દેવસ્તયા ઉત્કૃષ્ટયા, ત્વરિ-
તયા, યાવત્-દેવગત્યા વ્યતિવ્રજનર યાવત્-એકાહં વા, દ્વચહ વા ત્ર્યહં વા, ઉત્ક-

અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં વિક્કલ્લભેણં, અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં
પરિક્કલ્લભેણં પળ્લપ્પે) ઓર જો અસંખ્યાત વિસ્તાર ચાલા તમસ્કાય હૈ
વહ વિષ્કંભ સે અસંખ્યાત હજાર યોજન કા ઓર પરિક્ષેપ સે મી અસં-
ખ્યાતહજાર યોજન કા કહા ગયા હૈ । (તમુક્કાણં મંતે ! કે મહાલણં
પળ્લપ્પે) હે મદન્ત ! તમસ્કાય કિતના વડા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(અયં ણં જંબુદ્વીવે દીવે સવ્વદીવસમુદ્ધાણં સવ્વઘ્મન્તરાણં જાવ પરિક્કલ્લ-
ભેણં પળ્લપ્પે) સમસ્ત દ્વીપ ઓર સમસ્ત સમુદ્રોં કે વીચ મેં યહ જંબુદ્વીપ
નામ કા દ્વીપ-મધ્યજંબુદ્વીપ યાવત્ પરિક્ષેપચાલા કહા ગયા હૈ-અથ
(દેવેણં મહિદ્ધિણં જાવ મહાણુભાવે, ઇણામેવ ઇણામેવ તિક્કદ્ધુ કેવલ
કલ્પં જંબુદ્વીવં દીવં તિહિં તિહિં અચ્છરનિવાણહિં તિસસસસુત્તો અણુપરિ-
ચટ્ઠિસાણં હવ્વં આગચ્છિજ્જા-સે ણં દેવે તાણં ઉક્કિટ્ઠાણં તુરિયાણં જાવ દેવ-
ગઈણં વીરૂપાક્ષાણે, જાવ એકાહં વા દુયાહં વા તિયાહં વા ઉક્કોસેણં છમ્માસે

વિક્કલ્લભેણં, અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્કલ્લભેણં પળ્લપ્પે) અને જે સંખ્યાત
વિસ્તારવાળો તમસ્કાય છે તેનો વિષ્કંભ અસંખ્યાત હજાર યોજનનો અને
પરિક્ષેપ પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનનો કહ્યો છે

(તમુક્કાણં મંતે ! કે મહાલણં પળ્લપ્પે ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાય
કેટલો મોટો છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અયં ણં જંબુદ્વીવે દીવે સવ્વદીવસમુદ્ધાણં
સવ્વઘ્મન્તરાણં જાવ પરિક્કલ્લભેણં પળ્લપ્પે) સમસ્ત દ્વીપ અને સમસ્ત સમુદ્રોની
વચ્ચે આવેલો આ જંબુદ્વીપ નામનો દ્વીપ-મધ્ય જંબુદ્વીપ એક લાખ યોજ-
નના આયામ વિષ્કંભવાળો અને ૩૧૬૨૨૭ યોજન, ૩ કોસ, ૨૮૦૦ ધનુષ
અને ૧૩૧ આંગળથી સહેજ અધિક પરિધીવાળો કહ્યો છે. (અહીં ' જાવ '
પદથી થઇ શકવામાં આવેલ સૂત્રપાઠનો અર્થ આપ્યો છે) હવે (દેવેણં
મહિદ્ધિણં જાવ મહાણુભાવે, ઇણામેવ ઇણામેવ તિક્કદ્ધુ કેવલકલ્પં જંબુદ્વીવં દીવં
તિહિં તિહિં અચ્છરનિવાણહિં તિ સસસસુત્તો અણુપરિચટ્ઠિસાણં હવ્વં આગચ્છિજ્જા
સે ણં દેવે તાણં ઉક્કિટ્ઠાણં તુરિયાણં જાવ દેવગઈણં વીરૂપાક્ષાણે, જાવ એકાહં વા

ર્ષેણ વળમાસાન્ વ્યતિવ્રજેત્, અસ્ત્યેકકં તમસ્કાયં વ્યતિવ્રજેત્, અસ્ત્યેકકં તમ-
સ્કાયં નો વ્યતિવ્રજેત્, ઇયન્મહાલયઃ સ્વલુ ગૌતમ ! તમસ્કાયઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ! અસ્તિ
સ્વલુ ભદન્ત ! તમસ્કાયે ગેહાનિ વા, ગેહાપણા વા ? નો અયમર્થઃ, સમર્થઃ અસ્તિ
સ્વલુ ભદન્ત ! તમસ્કાયે ગ્રામાઈતિ વા યાવત્સંનિવેશા ઇતિ વા ? નો અયમર્થઃ

વીર્ઘવર્ઘજ્ઞા, અત્યેગદ્યં તમુક્કાયં વીર્ઘવર્ઘજ્ઞા, અત્યેગદ્યં તમુક્કાયં ણો
વીર્ઘવર્ઘજ્ઞા-અમહાલયં ગોયમા ! તમુક્કાપ પળ્લન્તે) કોઈ વિશાલ-બડી
ભારી-ઋદ્ધિવાળા યાવત્ મહાપ્રભાવવાળા દેવ “યહ મેં ચલા યહ મેં
ચલ” હસ તરહ કા ઉતાવલા બનકર ત્રીન ચુટકી વજતે હી ૨૧ વાર
ઉસ સમસ્ત જંબૂદ્વીપ કી પરિક્રમા દેકર શીઘ્ર આજાવે-હસ તરહ વહ
દેવ અપની દેવગતિસંબંધી ત્વરાદિ વિશેષણવાલી ગતિ સે એક દિન, દો
દિન યા ત્રીન દિનતક ચલતા રહે ઓર અધિક સે અધિક હસ તરહ સે
વહ છહ માહ તક ચલે તો હસ પ્રકાર કી ચાલ સે ચલને વાલા વહ દેવ
તમસ્કાય કે કિતનેક અંશ કો પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ ઓર કિતનેક તમ-
સ્કાય કે અંશ કો પ્રાપ્ત નહીં કર સકતા હૈ । હે ગૌતમ ! ઇતના વડા
વિશાલ તમસ્કાય કહા ગયા હૈ । (અત્થિયં મંતે ! તમુક્કાપ ગેહાઈ વા,
ગેહાવળાઈ વા ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાય મેં કયા ઘર હૈં ? ગૃહાપણ હૈ ?
(ણો ઇળદ્દે ઇળદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । (અત્થિ ણં
મંતે । તમુક્કાપ ગામાઈ વા જાવ સન્નિવેસાઈ વા) હે ભદન્ત ! તમસ્કાય

દુયાહં, તિયાહં વા ઉક્કોસેણ હમ્માસે વીર્ઘવર્ઘજ્ઞા, અત્યેગદ્યં તમુક્કાયં વીર્ઘવર્ઘજ્ઞા,
અત્યેગદ્યં તમુક્કાયં ણો વીર્ઘવર્ઘજ્ઞા-અમહાલયં ગોયમા ! તમુક્કાપ પળ્લન્તે) કોઈ
વિશાળ ઋદ્ધિવાળો, મહાપ્રભાવ આદિથી યુક્ત હોય એવો દેવ “ આ ઉપડયો,
આ ઉપડયો ” એમ કહેતો ધણો ઉતાવળો ઉતાવળો ત્રણ વાર અપડી વળા-
ડતા તો સમસ્ત જંબૂદ્વીપની ૨૧ વાર પ્રદક્ષિણા કરીને પાછો આવી જાય છે,
આ પ્રકારની શીઘ્ર ગતિવાળો તે દેવ, પોતાની આ પ્રકારની ત્વરાદિ વિશેષણો-
વાળી દેવગતિથી એક દિવસ, બે દિવસ, અથવા ત્રણ દિવસ સુધી આલ્યા
કરે અને આ રીતે અધિકમાં અધિક છ માસ સુધી તે આલ્યા કરે, તો આ
પ્રકારની ગતિથી આલનારો તે દેવ તમસ્કાયના કેટલાક અંશને પાર કરી શકે
છે અને તમસ્કાયના કેટલાક અંશને તો પાર કરી શકે નથી ।
ગૌતમ ! તમસ્કાયને એટલો બધો મોટો અને વિશાળ કહ્યો છે.

(અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાપ ગેહાઈ વા, ગેહાવળાઈ વા ?) હે ભદન્ત !
તમસ્કાયમાં શું ધરો હોય છે ? ગૃહાપણો (હાટ) હોય છે ?

(ણો ઇળદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! તેમાં એવું કંઈ પણ હોતું નથી.

સમર્થઃ । અસ્તિ સ્વલ્પ મદન્ત ! તમસ્કાયે ઉદારા વલાહકાઃ સંસ્વિચન્તિ, સમૂર્ચ્છન્તિ, સર્વર્પન્તિ ? હન્ત, અસ્તિ । તદ્ મદન્ત ! કિં દેવઃ પ્રકરોતિ, અસુરઃ પ્રકરોતિ, નાગઃ પ્રકરોતિ ? ગૌતમ ! દેવોઽપિ પ્રકરોતિ, અસુરોઽપિ પ્રકરોતિ, નાગોઽપિ પ્રકરોતિ । અસ્તિ સ્વલ્પ મદન્ત ! તમસ્કાયે વાદરઃ સ્તનિતશબ્દઃ, વાદરા વિદ્યુત્ ? હન્ત, અસ્તિ તામ્ । મદન્ત ! કિં દેવઃ પ્રકરોતિ,

મેં કયા ગ્રામ હૈં, યાવત્ સન્નિવેશ હૈં ? (જો ફળદે સમદે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । (અત્થિણં મંતે ! તમુક્કાએ ઉરાલા વલાહયા સંસેયંતિ સંમુર્ચ્છન્તિ સંવાસંતિ વા) હે મદન્ત ! તમસ્કાય મેં કયા વડે ૨ મેઘ ગીલા કરને વાલા સ્નિગ્ધ પુદ્ગલોં દ્વારા ગીલે હો જાતે હૈં ? સંમુર્ચ્છિત-પરસ્પર મેં વે એકત્રિત-હોતે હૈં ? (હંતા, અત્થિ) હાં ગૌતમ ! એસા હોતા હૈ । (તં મંતે ! કિં દેવો પકરેહ, અસુરો પકરેહ, નાગો પકરેહ ?) હે મદન્ત ! સંસ્વેદન આદિ કો દેવ કરતા હૈ ? યા અસુર કરતા હૈ ? યા નાગ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! દેવો વિ પકરેહ, અસુરો વિ પકરેહ, નાગો વિ પકરેહ) હે ગૌતમ ! ઉસ સંસ્વેદન આદિ કો દેવ મી કરતા હૈ, અસુર મી કરતા હૈ ઓર નાગ મી કરતા હૈ । (અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાએ વાયરે થણિયસદે, વાયરે વિજ્જુએ) હે મદન્ત તમસ્કાય મેં વાદર

(અત્થિ ણ મંતે ! તમુક્કાએ ગામાહ વા જાવ સન્નિવેસાહ વા) હે ભદન્ત ! શું તમસ્કાયમાં ગામ હોય છે ? સન્નિવેશ પર્યન્તનાં સ્થાનો હોય છે ?

(જો ફળદે સમદે) હે ગૌતમ ! તમસ્કાયમાં ગામ આદિ કંઈ પણ હોતું નથી.

(અત્થિ ણં મંતે ! ઉરાલા વલાહયા સંસેયંતિ, સંમુર્ચ્છન્તિ, સંવાસંતિ વા ?) હે ભદન્ત ! શું વિશાળ મેઘ (વાદળાંઓ) તમસ્કાયમાં ભીંજાવનારા સ્નિગ્ધ પુદ્ગલો દ્વારા ભીંજાય છે ખરાં ? પરસ્પરમાં એકત્રિત થાય છે ખરાં ? વરસે છે ખરાં ? (હંતા અત્થિ) હા, ગૌતમ એવું થાય છે.

(તં મંતે ! કિં દેવો પકરેહ, અસુરો પકરેહ, નાગો પકરેહ ?) હે ભદન્ત ! સંસ્વેદન આદિ દેવ કરે છે ? કે અસુર કરે છે ? કે નાગ કરે છે ?

(ગોયમા ! દેવો વિ પકરેહ, અસુરો વિ પકરેહ, નાગો વિ પકરેહ) હે ગૌતમ ! તે સંસ્વેદન આદિ દેવ પણ કરે છે ? અસુર પણ કરે છે અને નાગ પણ કરે છે ?

(અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાએ વાયરે થણિયસદે, વાયરે વિજ્જુએ) હે ભદન્ત ! તે તમસ્કાયમાં શું બાહર સ્તનિત શબ્દ-ધનગર્જન થાય છે ? બાહર વિદ્યુત થાય છે ?

અસુરઃ પ્રકરોતિ, નાગઃ પ્રકરોતિ ? ગૌતમ ત્રયોઽપિ પ્રકુર્વન્તિ । અસ્તિ खलु भदन्त ।
તમસ્કાયે વાદરઃ પૃથિવીકાયઃ, વાદરોઽગ્નિકાયઃ ? નો અયમર્થઃ, સમર્થઃ, નાન્યત્ર
વિગ્રહગતિસમાપન્નકેન । સન્તિ खलु भदन्त । તમસ્કાયે ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહગણ-
નક્ષત્ર-તારારૂપા : ? નો અયમર્થઃ સમર્થઃ, પરિપાર્શ્વતઃ પુનઃ સન્તિ અસ્તિ खलु

સ્તનિત શબ્દ હોતા હૈ ? વાદર વિદ્યુત્ હોતી હૈ ? (હંતા અત્થિ) હાં ગૌત-
મ ! યહ સબ્દ હોતા હૈ (તં ભંતે ! કિં દેવો પકરેહ, અસુરો પકરેહ, નાગો
પકરેહ) હે ભદન્ત ! તો હસ વાદર સ્તનિત આદિ કો વહાં કૌન કરતા
હૈ-કયા દેવ કરતા હૈ ? યા અસુર કરતા હૈ ? યા નાગ કરતા હૈ ? (ગો-
યમા ! તિણિ વિ પકરેતિ) હે ગૌતમ ! ત્રીનોં હી કરતે હૈ । (અત્થિ ણં
ભંતે ! તમુક્કાયે વાયરે પુઢવિકાણ, વાયરે અગણિકાણ) હે ભદન્ત ! તમ-
સ્કાય મેં કયા વાદર પૃથિવીકાય હૈ ? વાદર અગ્નિકાય હૈ ? (ણો ઇણઢે
સમઢે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । (ણણત્થ વિગ્ગહગહ-
સમાવજ્ઞણં) પરન્તુ વહાં પર વિગ્રહગતિસમાપન્ન વાદર પૃથિવી ઓર
વાદર અગ્નિ હૈ । અત્થિ ણં ભંતે ! તમુક્કાણ ચંદિમ-સૂરિય-ગહગણ-
ણક્કલ્લ-તારાહ્વા) હે ભદન્ત ! તમસ્કાય મેં કયા ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ,
નક્ષત્ર એવં તારારૂપ હૈ ? (ણો ઇણઢે સમઢે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ
નહીં હૈ । (પલ્લિયસ્સઓ પુણ અત્થિ) પર ચે સબ ઉસકે પાર્શ્વભાગ કી

(હંતા અત્થિ) હા, ગૌતમ ! તે બધું થાય છે.

(ત ભંતે ! કિં દેવો પકરેહ, અસુરો પકરેહ, નાગો પકરેહ ?) હે ભદન્ત !
આ ધનગર્જન આદિ ત્યાં કોણ કરે છે ? શું દેવ કરે છે ? શું અસુર કરે છે ?
શું નાગ કરે છે ?

(ગોયમા ! તિણિ વિ પકરેતિ) હે ગૌતમ ! ત્રણે કરે છે.

(અત્થિ ણં ભંતે ! તમુક્કાણ વાયરે પુઢવિકાણ, વાયરે અગણિકાણ ?) હે
ભદન્ત ! તમસ્કાયમાં શું બાદર પૃથ્વીકાય છે ? બાદર અગ્નિકાય છે ?

(ણો ઇણઢે સમઢે) હે ગૌતમ ! તમસ્કાયમાં બાદર પૃથ્વીકાય પણ નથી
અને બાદર અગ્નિકાય પણ નથી. (ણણત્થ વિગ્ગહગહસમાવજ્ઞણં) પરન્તુ
તેમાં વિગ્રહગતિ સમાપન્ન બાદર પૃથ્વી અને બાદર અગ્નિ છે.

(અત્થિ ણં ભંતે ! તમુક્કાણ ચંદિમ-સૂરિય ગહગણ-ણક્કલ્લ-તારાહ્વા) હે
ભદન્ત ! તમસ્કાયમાં ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર અને તારાઓ હોય છે ખરાં ?

(ણો ઇણઢે સમઢે) હે ગૌતમ ! તમસ્કાયમાં ચન્દ્રાદિક જ્યોતિષક
દેવો હોતા નથી. (પલ્લિયસ્સઓ પુણ અત્થિ) પરન્તુ તેઓ તેની બાબતમાં હોય છે.

મદન્ત ! તમસ્કાયે ચન્દ્રાભેતિ વા. સૂર્યાભેતિ વા ? નો અયમર્થઃ સમર્થઃ, કાદૂષણિ
કા પુનઃ સા । તમસ્કાયઃ સ્વલુ મદન્ત ! કીદૃશકો વર્ણેન પ્રજ્ઞપ્તઃ ? ગૌતમ ! કાલઃ,
કાલાવભાસઃ, ગંભીરરોમહર્ષજનકઃ, ભીમઃ, ઉત્ત્રાસનકઃ, પરમકૃષ્ણવર્ણઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ,
દેવઃ સ્વલુ અસ્ત્યેકકો યઃ સ્વલુ તત્પ્રથમતયા દૃષ્ટ્વા ક્ષુભ્યેત્, અથ સ્વલુ અભિસમાગ-

ઓર હૈં । (અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાણ ચંદામાહ વા સૂરામાહ વા) હે
મદન્ત ! તમસ્કાય મેં ચંદ્રમા કી પ્રમા અથવા સૂર્ય કી પ્રમા હૈ કયા ?
(ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । (કાદૂસણિયા
પુણસા) અર્થાત્ તમસ્કાય મેં ચન્દ્રપ્રમા ઓર સૂર્યપ્રમા હૈ તો સહી-પર-
ન્તુ વહ વહાં નહીં જૈસી હૈ । કયોં કિ યહાં પર ઉસકા પરિણમન તમ-
સ્કાયરૂપ સે હો જાતા હૈ । (તમુક્કાણ ણં મંતે ! કેરિસણ વજ્જણ ણં પણ્ણ-
ત્તે) હે મદન્ત તમસ્કાય કા વર્ણ કૈસે કહા ગયા હૈ ? (ગોયમા ! કાલે,
કાલોમાસે ગંભીરલોમહરિસજણણે, ભીમે, ઉત્તાસણણ, પરમક્રિણ્હે,
વણ્ણે પણ્ણત્તે) હે ગૌતમ તમસ્કાય કા વર્ણકાલા. કાલીકાન્તિવાલા,
ગંભીર, રોમરાજિ કો સ્વડીકરદેનેવાલા, અચક્કર ઓર કંપિત કર દેવે
એસા પરમકૃષ્ણ કહા ગયા હૈ । (દેવે ણં અત્થેગહણ જે ણં તપ્પદમયાણ
પાસિત્તા ણં સુખાણ્ણજ્ઞા) યદિ કોહ દેવ સવ સે પહિલે હસે દેસલેતા હૈ
તો વહ ભી દેસલેતે હી ક્ષુભિત હો ઉઠતા હૈ । (અહે ણં અભિસમાગચ્છે-

(અત્થિ ણ મંતે ! તમુક્કાણ ચંદામાહ વા સૂરામાહ વા ?) હે મદન્ત !
તમસ્કાયમાં ચન્દ્રની પ્રમા તથા સૂર્યની પ્રમા હોય છે ખરી ?

(ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! તેમાં ચન્દ્ર અથવા સૂર્યની પ્રમા હોતી
નથી. (કા દૂસણિયા પુણસા) જો કે તમસ્કાયમાં ચન્દ્ર અને સૂર્યની પ્રમા
હોય છે ખરી, પણ તે ત્યાં નહીં જોવી હોય છે, કારણ કે ત્યાં તેનું તમસ્કાય
રૂપે પરિણમન થઈ જાય છે.

(તમુક્કાણ ણ મંતે ! કેરિસણ વજ્જણ ણં પણ્ણત્તે ?) હે મદન્ત ! તમસ્કાયના
વર્ણ કયા કયા હોય છે ?

(ગોયમા ! કાલે, કાલોમાસે ગંભીરલોમ હરિસજણણે, ભીમે, ઉત્તાસણણ
પરમક્રિણ્હે, વણ્ણે પણ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! તમસ્કાયનો વર્ણ કાળો, કાળી કાન્તિ-
વાળો, ગંભીર, રોમરાજીને ખડી કરી દેનારો, ભયંકર અને ભયથી ધરથરાવી
નાળો એવો પરમ કૃષ્ણ કહ્યો છે

(દેવે ણં અત્થેગહણ જે ણં તપ્પદમયાણ પાસિત્તા ણં સુખાણ્ણજ્ઞા) જો કોઈ
દેવ સૌથી પહેલાં તેને જોવે છે તો તે પણ તેને જોતાં જ ક્ષોભ અનુભવે છે.

ચ્છેત્ તતઃ પથાત્ શીઘ્રં શીઘ્રમ્, ત્વરિતં ત્વરિતમ્ ક્ષિપ્રમેવ વ્યતિવ્રજેત્ । તમસ્કાયસ્ય
 સ્વલુ ભદન્ત ! કતિનામધેયાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ! ગૌતમ ! ત્રયોદશનામધેયાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ,
 તથા-તમ ઇતિ વા, ૧ તમસ્કાય ઇતિ વા ૨, અન્ધકાર ઇતિ વા ૩, મહાન્ધકાર
 ઇતિ વા ૪, લોકાન્ધકાર ઇતિ વા ૫, લોકતમિસ્ત્વમ્ ઇતિ વા ૬, દેવાન્ધકાર
 ઇતિ વા ૭, દેવતમિસ્ત્વમ્ ઇતિ વા ૮, દેવારણ્યમ્ ઇતિ વા ૯, દેવવૃહ ઇતિ વા ૧૦,
 દેવપરિઘ ઇતિ વા ૧૧, દેવપ્રતિક્ષોભ ઇતિ વા ૧૨, અરુણોદક ઇતિ વા સમુદ્રઃ ૧૩ ।

જ્ઞા, સીહં સીહં, તુરિયં ૨ સ્વિપ્પામેવ વીઢવણ્જ્ઞા) કદાચિત્ કોઈદેવ
 તમસ્કાય મેં પ્રવેશ કરે તો વહ બય કે મારે વહાં સે વહુત હી જલ્દી-
 શરીર કી ત્વરા સે ઓર મન કી ત્વરાસે વહુત હી શીઘ્ર-ઉસ તમસ્કાય
 કો ડલ્લંઘન કરકે બાહર નિકલ જાતા હૈ । (તમુકાયસ્સ ણં મંતે ! કહ
 નામધેજ્ઞા પણ્ણત્તા) હે ભદન્ત ! તમસ્કાય કે કિતને નામ કહે ગયે હૈં ?
 (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (તેરસનામધેજ્ઞા પણ્ણત્તા) તમસ્કાય કે તેરહ
 નામ કહે ગયે હૈં । (તં જહા) જો હસ પ્રકાર સે હૈં-(તમેહ વા, તમુ-
 ક્કાણ્ણવા અંધયારેહ વા, મહાંધયારેહ વા, લોગાંધયારેહ વા, લોગતમિસ્સેહ
 વા, દેવાંધયારેહ વા, દેવતમિસ્સેહ વા, દેવરણ્ણેહ વા, દેવવૂહેહ વા દેવફ-
 લિહેહ વા, દેવપઙ્કિક્ખોમેહ વા, અરુણોદણ્ણ વા, સમુદ્દે) તમ ૧, તમ-
 સ્કાય ૨, અંધકાર ૩, મહાંધકાર ૪, લોકાંધકાર ૫, લોકતમિસ્સ ૬,
 દેવાંધકાર ૭, દેવતમિસ્સ ૮, દેવારણ્ય ૯, દેવવૃહ ૧૦, દેવ પરિઘ ૧૧,
 દેવપ્રતિક્ષોભ ૧૨, એવં અરુણોદકસમુદ્દ ૧૩ । (તમુકાણ્ણ ણં મંતે ! કિં

(અહે ણં અમિસમાગચ્છેજ્ઞા, તઓ પચ્છા સીહં સીહં, તુરિયં તુરિયં સ્વિપ્પામેવ
 વીઢવણ્ણ) જો કોઈ દેવ તમસ્કાયમાં પ્રવેશ કરે છે, તો તે ભયને કારણે
 જલ્દીમાં જલ્દી-શરીર અને મનની ત્વરાથી ધણી જ ઝડપથી-તે તમસ્કાયને
 પાર કરીને બહાર નીકળી જાય છે.

(તમુકાયસ્સ ણં મંતે ! કહ નામધેજ્ઞા પણ્ણત્તા ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કા-
 યના કેટલા નામ કહ્યાં છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! તમસ્કાયના (તેરસ નામધેજ્ઞા પણ્ણત્તા) તેર
 નામ કહ્યાં છે, (તં જહા) જેમકે (તમેહ વા, તમુકાણ્ણ વા, અંધયારેહ વા,
 દેવરણ્ણેહ વા, દેવવૂહેહ વા, દેવફલિહેહ વા, દેવપઙ્કિક્ખોમેહ વા, અરુણોદણ્ણ વા
 સમુદ્દે) (૧) તમ, (૨) તમસ્કાય, (૩) અંધકાર, (૪) મહાંધકાર (૫) લોકાં-
 ધકાર, (૬) લોકતમિસ્સ, (૭) દેવાંધકાર, (૮) દેવતમિસ્સ, (૯) દેવારણ્ય, (૧૦)
 દેવવૃહ, (૧૧) દેવપરિઘ, (૧૨) દેવપ્રતિક્ષોભ અને (૧૩) અરુણોદક સમુદ્ર.

તમસ્કાયઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં પૃથિવીપરિણામઃ, અપ્પરિણામઃ, જીવપરિણામઃ, પુદ્ગલપરિણામઃ, ગૌતમ ! નો પૃથિવીપરિણામઃ, અપ્પરિણામોઽપિ, જીવપરિણામો ઽપિ, પુદ્ગલપરિણામોઽપિ । તમસ્કાયે સ્વલુ ભદન્ત ! સર્વ પ્રાણાઃ, ભૂતાઃ, જીવાઃ, સત્ત્વાઃ, પૃથિવીકાયિકતયા યાવત્-ત્રસકાયિકતયા ઉપવન્નપૂર્વાઃ ? હન્ત, ગૌતમ ! અસકૃત્, અથવા અનન્ત કૃત્વઃ, નો ચૈવ સ્વલુ વાથરપૃથિવી કાયિકતયા, વાદરાગ્નિકાયિકતયા વા ” ॥ સૂ૦ ૧ ॥

પુદ્ગલપરિણામે આડપરિણામે જીવપરિણામે, પોગ્ગલપરિણામે) હે ભદન્ત ! તમસ્કાય કિસકા પરિણામ હૈ ? કયા પૃથિવી કા પરિણામ હૈ ? યા અપ્પકાય કા પરિણામ હૈ ? યા જીવ કા પરિણામ હૈ ? કિ પુદ્ગલ કા પરિણામ હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જો પુદ્ગલપરિણામે, આડપરિણામે વિ, જીવપરિણામે વિ, પોગ્ગલપરિણામે વિ) તમસ્કાય પૃથિવી કા પરિણામ નહીં હૈ । વહ અપ્પકાય કા ભી પરિણામ હૈ જીવ કા ભી પરિણામ હૈ તથા પુદ્ગલ કા ભી પરિણામ હૈ । (તમુક્કાણં મંતે ! સર્વે પ્રાણા, ભૂયા, જીવા, સત્તા પુદ્ગલ કાઈયત્તાણ જાવ તસકાઈયત્તાણ ઉવવન્નપુવ્વા) હે ભદન્ત ! તમસ્કાય મેં સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ સમસ્ત સત્ત્વ પહિલે કયા પૃથિવી કાયિકરૂપસે યાવત્-ત્રસકાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોચુકે હૈં ? (હંતા, ગોયમા !) હાં, ગૌતમ ! (અસઈં અદુવા અણંતક્કલુત્તો જો ચેવ ણં વાદરપુદ્ગલિકાઈયત્તાણ વાદરઅગ્નિકાઈયત્તાણ વા) હાં ગૌતમ ! અનેક વાર અથવા-અનંતવાર ચે સર્વ પ્રાણાદિ પહિલે વહાં પૂર્વોક્ત-

(તમુક્કાણં મંતે ! કિં પુદ્ગલ પરિણામે આડપરિણામે જીવ પરિણામે, પોગ્ગલપરિણામે ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાય કેાનું પરિણામ છે ? શું પૃથ્વીનું પરિણામ છે ? અપ્પકાયનું પરિણામ છે ? શું જીવનું પરિણામ છે ? શું પુદ્ગલનું પરિણામ છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જો પુદ્ગલ પરિણામે, આડ પરિણામે વિ, જીવ પરિણામે વિ, પોગ્ગલ પરિણામે વિ) તમસ્કાય પૃથ્વીકાયનું પરિણામ નથી, તે અપ્પકાયનું પણ પરિણામ છે, જીવનું પણ પરિણામ છે અને પુદ્ગલનું પણ પરિણામ છે.

(તમુક્કાણં મંતે ! સર્વે પ્રાણા, ભૂયા, જીવા, સત્તા, પુદ્ગલિકાઈયત્તાણ જાવ તસકાઈયત્તાણ ઉવવન્નપુવ્વા ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયમાં સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ, અને સમસ્ત સત્ત્વ પહેલાં શું પૃથ્વીકાયથી લઈને ત્રસકાયિક પર્યન્તના રૂપે ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યાં છે ?

(હંતા, ગોયમા !) હા, ગૌતમ ! (અસઈં અદુવા અણંતક્કલુત્તો, જો ચેવ ણં વાદરપુદ્ગલિકાઈયત્તાણ વાદરઅગ્નિકાઈયત્તાણ વા) હા, ગૌતમ ! અનેક

ટીકા—‘કિમયં મંતે ! તમુક્ષાણ તિ પન્વુચ્ચઈ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! અયં શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધઃ ‘તમસ્કાયઃ’ તમસામ્ અન્ધકારપુદ્ગલાનાં કાયો રાશિઃ તમસ્કાયઃ ઇતિ કિમ્ વસ્તુ ? કઃ પદાર્થઃ પ્રોચ્યતે ? સ ચ તમસ્કાયઃ નિયત એવ પૃથિવીરજઃસ્કન્ધઃ, ઉદકરજસ્કન્ધો વા ઇહ વિવક્ષિતો ભવિતુમર્હતિ, ન ત્વન્યઃ, તદુભયમિન્નાનાં સ્કન્ધાનાં તમસ્કાયસદૃશત્વાભાવાત્, ઇતિ પૃથિવી-જલવિપયકસંદેહાત્, હૃદયસ્થં વિકલ્પં પ્રકાશયતિ—‘કિં પુઢવી તમુક્ષાણ તિ પન્વુચ્ચઈ ?’ કિમ્ તમસ્કાયઃ પૃથિવી ઇતિ પૃથિવીસ્વરૂપઃ પ્રોચ્યતે ? અથવા ‘આઉતમુક્ષાણ તિ પન્વુચ્ચઈ ?’ તમસ્કાયઃ આપઃ જલમ્ ઇતિ જલસ્વરૂપો

રૂપ સે ઉત્પન્ન હો ચુકે હૈં । પર યે સબ વહાં બાદરપૃથિવીકાયિકરૂપ સે ઓર બાદર અગ્નિકાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન નહીં હુએ હૈં ।

ટીકાર્થ—ચતુર્થ ઉદ્દેશક મેં, જીવોં મેં સપ્રદેશતા આદિકા નિરૂપણ સૂત્રકાર ને કિયા હૈ—અબ વે હસ પંચમ ઉદ્દેશક મેં સપ્રદેશ તમસ્કાય આદિ કા નિરૂપણ કર રહે હૈં—હસમેં ગૌતમસ્વામી ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ “કિમયં મંતે ! તમુક્ષાણ તિ” હે મદન્ત ! યહ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ તમસ્કાય કયા હૈ ? અંધકારરૂપ પુદ્ગલોં કી રાશિ રૂપ જો યહ શાસ્ત્ર સંમત તમસ્કાય હૈ વહ કિસ પદાર્થરૂપ હૈ (કિ) કયા (પુઢવી તમુક્ષાણ તિ-પન્વુચ્ચઈ, આઉતમુક્ષાણ તિ પન્વુચ્ચઈ) વહ તમસ્કાય પુઢવીરૂપ હૈ ? યા અપ્કાયરૂપ હૈ ? હસ પ્રકાર કી જો યહ સંદેહ ભરી બાત પૂછી ગઈ હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ તમસ્કાય એક સ્કન્ધરૂપ પદાર્થ હૈ યહ

વાર અથવા અનંતવાર તે સમસ્ત પ્રાણુદિ પહેલાં ત્યાં પૂર્વોક્તરૂપે ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યાં છે. પરન્તુ તેઓ ત્યાં બાદર પૃથ્વીકાયિક રૂપે અને બાદર અગ્નિકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થયા નથી.

ટીકાર્થ—એથા ઉદ્દેશકમાં જીવોની અપ્રદેશતા આદિનું સૂત્રકારે નિરૂપણ કર્યું છે. હવે સૂત્રકાર આ પાંચમાં ઉદ્દેશકમાં સપ્રદેશ તમસ્કાય આદિનું નિરૂપણ કરે છે—આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

“કિમયં મંતે ! તમુક્ષાણ તિ” હે મદન્ત ! આ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ તમસ્કાય શું છે ? એટલે કે અંધકારરૂપ પુદ્ગલોની રાશિરૂપ જે આ શાસ્ત્રસંમત તમસ્કાય છે તે કયા પદાર્થરૂપ છે ? “કિં” શું (પુઢવી તમુક્ષાણ તિ પન્વુચ્ચઈ, આઉતમુક્ષાણ તિ પન્વુચ્ચઈ ?) શું તમસ્કાય પૃથ્વીરૂપ છે ? અથવા અપ્કાયરૂપ (જળરૂપ) છે ?

આ પ્રકારની સંદેહયુક્ત વાત પૂછવાનું કારણ એ છે કે તમસ્કાય એક સ્કન્ધરૂપ પદાર્થ છે એ તો એકસ છે, પરન્તુ એ વાત નિશ્ચિત નથી કે તે

વા પ્રોચ્યતે ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! જો પુઢવી તમુક્કાણ ત્તિ પવ્વુચ્ચઈ ’ હે ગૌતમ ! તમસ્કાયઃ નો પૃથિવી ઇતિ પ્રોચ્યતે, અપિતુ ‘ આઉતમુક્કાણ ત્તિ પવ્વુચ્ચઈ ’ તમસ્કાયઃ આપો જલમ્ ઇતિ પ્રોચ્યતે । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ સે કેણદ્દેણં ? ’ હે મદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન એવમુચ્યતે તમસ્કાયઃ નો પૃથિવી, અપિતુ જલમ્, ઇતિ ।

તો નિશ્ચિત હૈ અબ્બ ઉસમેં યહ નિશ્ચિત નહીં હૈ કિ વહ કિસ પદાર્થ કા સ્કન્ધરૂપ હૈ—કયોં કિ યા તો વહ પૃથિવી રજઃ સ્કન્ધરૂપ હો સકતા હૈ યા ઉદકરજઃ સ્કન્ધરૂપ હો સકતા હૈ અન્ય સ્કન્ધરૂપ તો હો નહીં સકતા કારણ કિ ઇન દોનોં સે ભિન્ન જો સ્કન્ધ હૈં ઉનમેં તમસ્કાય કી સદૃશતા કા અભાવ હૈ । અતઃ ગૌતમ ને હસી હૃદયસ્થ વિકલ્પ કો “ કિં પુઢવી તમુક્કાણ ત્તિ પવ્વુચ્ચઈ, અથવા (આઉ તમુક્કાણ ત્તિ પવ્વુચ્ચઈ ” ઇસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા વ્યક્ત કિયા હૈ । ઇસકા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જો પુઢવી તમુક્કાણ ત્તિ પવ્વુચ્ચઈ) પૃથિવીરૂપ તમસ્કાય નહીં હૈં, અપિતુ (આઉ તમુક્કાણ ત્તિ પવ્વુચ્ચઈ) અપ્કાયરૂપ તમસ્કાય હૈં—એસા મૈં કહતા હૂં, અબ્બ ગૌતમસ્વામી ઇસમેં કારણ જાનને કી ઇચ્છા સે પ્રશ્ન સે પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં—(સે કેણદ્દેણં) હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ તમસ્કાય પૃથિવીરૂપ નહીં હૈં—અપિતુ અપ્કાયરૂપ હૈં ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં

કયા પદાર્થના સ્કન્ધરૂપ છે, કારણ કે કાં તો તે પૃથ્વી રજઃ સ્કન્ધરૂપ હોઈ શકે છે, અથવા તો ઉદક (જળ) રજઃ સ્કન્ધરૂપ હોઈ શકે છે અન્ય સ્કન્ધરૂપ તો તે હોઈ શકતો નથી કારણ કે એ બન્નેથી બુદ્ધિ જ પ્રકારના જે સ્કન્ધ છે, તે સ્કન્ધોમાં તમસ્કાયની સદૃશતા (સમાનતા) નો અભાવ હોય છે. તેથી ગૌતમ સ્વામીએ તેમના હૃદયમાં ઉદ્ભવેલા આ વિકલ્પને “ કિં પુઢવી તમુક્કાણ ત્તિ પવ્વુચ્ચઈ ” અથવા “ આઉતમુક્કાણ ત્તિ પવ્વુચ્ચઈ ” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કર્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે— “ ગોયમા ! જો પુઢવી તમુક્કાણ ત્તિ પવ્વુચ્ચઈ ” હે ગૌતમ ! તમસ્કાય પૃથ્વીરૂપ નથી. પરન્તુ “ આઉ તમુક્કાણ ત્તિ પવ્વુચ્ચઈ ” પણ તમસ્કાય અપ્કાયરૂપ છે એવું હું કહું છું કે હવે તેનું કારણ બાજીવાને માટે ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે—

“ સે કેણદ્દેણં ” હે મદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તમસ્કાય પૃથ્વીરૂપ નથી, પણ અપ્કાયરૂપ છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ ગોયમા ! પુઢવિકાણ જં

મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! પુઢવિકાણં અત્યેગઈ સુમે દેસં પગાસેઈ ’ હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયઃ સ્વલુ અસ્ત્યેકકઃ કશ્ચિત્ શુભો—ભાસ્વરો મળ્યાદિચત્ દેદીપ્યમાન-ત્વાત્, વિવક્ષિતક્ષેત્રસ્ય દેશમ્ એકભાગં પ્રકાશયતિ, અથ ચ ‘ અત્યેગઈ દેસં ણો પગાસેઈ ’ અસ્ત્યેકકઃ કશ્ચિત્ અપરઃ પૃથિવીકાયઃ યઃ પ્રકાશ્યમપિ દેશં ભાગાન્ત-રમ્ અભાસ્વરત્વાત્ કૃષ્ણપાષાણવત્ નો પ્રકાશયતિ, અપ્કાયરતુ સર્વોઽપિ અપ્રકા-શકત્વાત્ ન કમપિ ભાગં પ્રકાશ્યમપિ પ્રકાશયતિ, તમસ્કાયોઽપિ સર્વથૈવાપ્રકાશ-કત્વાત્ ન કમપિ પ્રકાશયતિ અતઃ અપ્કાયસ્ય તમસ્કાયસ્ય ચ સમાનસ્વભાવત્વાત્ અપ્રકાયપરિણામસ્વરૂપ એવ તમસ્કાયઃ । ‘ સે તેણદ્દેણં ’ તત્ તેનાર્થેન હે ગૌતમ !

કિ—(ગોયમા ! પુઢવિકાણં અત્યેગઈ સુમે દેસં પગાસેઈ અત્યેગઈ દેસં ણો પગાસેઈ) હે ગૌતમ ! કોઈ પૃથિવીકાય ભાસ્વર (દેદીપ્યમાન) મણિ આદિ કી તરહ એસા શુભ્ર ભાસ્વર (દેદીપ્યમાન) હોતા હૈ જો વિવક્ષિત ક્ષેત્ર કે અમુક ભાગ કો પ્રકાશિત કરતા હૈ । તથા કોઈ એક પૃથિવીકાય એસા હોતા હૈ જો પ્રકાશ કરને યોગ્ય સ્થાન કો ભી કૃષ્ણ-પાષાણ કી તરહ અભાસ્વર હોને કે કારણ પ્રકાશિત નહીં કરતા હૈ । પરન્તુ એસા અપ્કાય નહીં હૈ—વહ તો પૂરા ભી એસા હી હૈ કિ પ્રકાશ્ય ભી કિસી ભી સ્થાન કો અપ્રકાશક હોને કે કારણ પ્રકાશિત નહીં કરતા હૈ તાત્પર્ય કહનેકા યહ હૈ કિ જિસ પ્રકાર કિસી એક પૃથિવી મેં ભાસ્વ-રરૂપતા ઔર કિસી એક પૃથિવી મેં અભાસ્વરરૂપતા હૈ ઉસ પ્રકાર કી સ્થિતિ અપ્કાય મેં નહીં હૈ વહ તો પૂરા કા પૂરા હી અપ્રકાશક સ્વભા-વવાલા હૈ । અતઃ અપ્કાય મેં ઔર તમસ્કાય મેં સમાનસ્વભાવતા હોને

અત્યેગઈ સુમેદેસં પગાસેઈ, અત્યેગઈ દેસં ણો પગાસેઈ ” હે ગૌતમ ! કોઈ પૃથ્વીકાય ભાસ્વર (દેદીપ્યમાન) મણિ આદિની જેમ એવું શુભ્ર (દેદીપ્યમાન) હોય છે કે તે ક્ષેત્રના અમુક ભાગને પ્રકાશિત કરે છે, અને કોઈ પૃથ્વીકાય એવું હોય છે કે જે પ્રકાશ કરવા યોગ્ય ક્ષેત્રના કોઈપણ ભાગને કૃષ્ણ-પાષા-ણની જેમ અભાસ્વર (પ્રભા રહિત) હોવાથી પ્રકાશિત કરતું નથી. પણ અપ્રકાયનો સ્વભાવ એવો હોતો નથી. તે પોતે અપ્રકાશક (પ્રભા રહિત) હોવાથી પ્રકાશ્ય એવાં કોઈ પણ સ્થાનને પણ પ્રકાશિત કરતું નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ પૃથ્વીકાયમાં પ્રભાચુક્રતા અને કોઈક પૃથ્વીકાયમાં પ્રભા-રહિતતા હોય છે, એ પ્રકારની સ્થિતિ અપ્રકાયમાં હોતી નથી તે તો સંપૂર્ણપણે અપ્રકાશક સ્વભાવવાળું હોય છે. આ રીતે અપ્રકાય અને તમસ્કા-યના સ્વભાવમાં સમાનતા હોવાને કારણે અપ્રકાયના પરિણામ સ્વરૂપજ તમસ્કાય

અપ્કાય એવ તમસ્કાયઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘તમુક્ષાણં મંતે ! કહિં સમુદ્વિષ્ણં કહિં સંનિદ્વિષ્ણં ?’ મદન્ત ! તમસ્કાયઃ સ્વલુ કુત્રેતિ કસ્મિન્ પ્રદેશે સમુત્થિતઃ ? કસ્માત્સ્થાનાદારબ્ધઃ ? કુત્ર સંનિદ્વિષ્ણં કસ્મિન્ પ્રદેશે સમાપ્તિં ગતઃ ? તસ્ય તમસ્કાયસ્ય કસ્માત્ પ્રદેશાદ્ આરમ્ભઃ, કસ્મિન્ પ્રદેશે અન્તશ્ચ વર્તતે ? इति प्रश्नः । भगवानाह— ‘गोयमा ! जंबूदीवस्स दीवस्स बहिया तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता ’ हे गौतम ! जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य मध्यजम्बूद्वीपस्य बहिर्भागे तिरिय् असंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्य—अतिक्रम्य उल्लङ्घ्य ‘अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ ’ अरुणवरस्य द्वीपस्य बाह्यात् बहिर्भूतात् वेदिकान्तात् वेदिका—जगती, तस्याः अन्तभागादाराभ्य ‘अरुणोदयं समुदं बायाली संजोयणसहस्साणि ओगाहित्ता’

કે કારણ અપ્કાય કા પરિણામ સ્વરૂપ હી તમસ્કાય હૈ । (સે તેણદ્વેષં) હસ કારણ હે ગૌતમ । મૈને એસા કહા હૈ કિ અપ્કાયરૂપ હી તમસ્કાય હૈ । પ્રશ્ન કે હસ કથન કો સુનકર ગૌતમ કે ચિત્ત મેં પુનઃ એસી ર્શકા ઉત્પન્ન હુઈ કિ (તમુક્ષાણં મંતે ! કહિં સમુદ્વિષ્ણં) હે મદન્ત ! યહ તમસ્કાય કિસ પ્રદેશ સે સમુત્થિત હુઆ હૈ ? (કહિં સંનિદ્વિષ્ણં) ઔર કહાં પર હસકી સમાપ્તિ હુઈ હૈ । હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને ડનસે એસા કહા કિ—(ગોયમા) હે ગૌતમ । (જંબૂદીવસ્સ દીવસ્સ બહિયા તિરિયમસંખેજ્જે દીવસમુદ્દે વીઈવઈત્તા) જંબૂદ્વીપ-મધ્ય જંબૂદ્વીપ કે બહિર્ભાગ મેં તિરછે અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રોં કો ઉલ્લંઘન કરકે (અરુણ-વરસ્સ દીવસ્સ બાહિરિલ્લાઓ વેઈયંતાઓ) અરુણવર દ્વીપ આતા હૈ ડસ દ્વીપ કી જો બાહિરી જગતી હૈ, ડસકે અન્તભાગ સે પ્રારંભ કર (અરુ-ણોદયં સમુદં બાયાલીસં જોયણસહસ્સાણિ ઓગાહિત્તા) ડસ દ્વીપ કો

હોય છે. (સે તેણદ્વેષં) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે તમસ્કાય અપ્કાયરૂપ જ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી તમસ્કાયના ઉત્પત્તિસ્થાન અને સમાપ્તિ સ્થાનના વિષયમાં આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે છે—

(તમુક્ષાણં મંતે ! કહિં સમુદ્વિષ્ણં ?) હે ભદન્ત ! આ તમસ્કાયનો પ્રારંભ કયા પ્રદેશમાંથી થાય છે ? “ કહિં સંનિદ્વિષ્ણં ” અને કયા સ્થાનમાં તેની સમાપ્તિ થાય છે ?

ઉત્તર— ‘ ગોયમા ! ’ હે ગૌતમ ! (જંબૂદીવસ્સ દીવસ્સ બહિયા તિરિ-યમસંખેજ્જે દીવસમુદ્દે વીઈવઈત્તા) જંબૂદ્વીપ-મધ્ય જંબૂદ્વીપના બહારના ભાગમાં તિરછા અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને ઓળંગીને (પાર કરીને) (અરુણવરસ્સ દીવસ્સ બાહિરિલ્લાઓ વેઈયંતાઓ) આગળ જતાં અરુણવર દ્વીપ આવે છે. તે દ્વીપની જે બાહ્ય જગતી છે તેના અન્તભાગથી પ્રારંભ કરીને (અરુણોદયં

અરુણોદકં સમુદ્રં દ્વિચત્વારિંશદ્યોજનસહસ્રાણિ અવગાહ્ય ઉલ્લંઘ્ય અરુણોદક સમુદ્રસ્ય દ્વિચત્વારિંશત્સહસ્રયોજનગમનાનન્તરમિત્યર્થઃ ‘ ઉવરિલ્લાઓ જલંતાઓ એગપ્પેસિયાએ સેઢીએ-એત્થ ણં તમુક્કાએ સમુદ્ધિએ ’ ઉપરિતનાદ્ જલાન્તાત્ જલાન્તિમભાગાત્ એકપ્રદેશિકાયાં એક એવ ન દ્વયાદયઃ ઉપર્યધઃ પ્રદેશો યસ્યાં સા તસ્યાં શ્રેણ્યાં સમભિત્તિતાયામિત્યર્થઃ નતુ એકપ્રદેશપ્રમાણાયાં, તથાત્વે જીવાનામ્ અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાહસ્વભાવત્ત્વેન એકપ્રદેશપ્રમાણાયાં શ્રેણૌ જીવાવગાહાભાવપ્રજ્ઞાત્

ચારોં ઓર સે ઘેરે હુએ અરુણોદય સમુદ્ર કો ૪૨ હજાર યોજન ઉલ્લંઘિત કરકે-અર્થાત્ અરુણવરદ્વીપ કી બાહ્યજગતી કે અન્તિમ ભાગ સે લગા-કર અરુણોદય સમુદ્ર કો ૪૨ હજાર યોજનપ્રમાણ પાર કરને કે બાદ (ઉવરિલ્લાઓ જલંતાઓ) ઉપરિતન જલાન્ત આતા હૈ જલ કે અન્તિમ-ભાગ કા નામ જલાન્ત હૈ । હસ જલાન્તકે ઉપર હી (એગપ્પેસિયાએ સેઢીએ એત્થ ણં તમુક્કાએ સમુદ્ધિએ) ઉપર નીચે સમાન હૈ-પ્રદેશ જિસમેં એસી દીવાલ કે જેસી એક પ્રદેશિકા શ્રેણી હૈ યહાં પર “ એક પ્રદેશિકા શ્રેણિ ” કા અર્થ એસા નહીં કરના चाहिये कि “ जिसमें एक ही प्रदेश हो, दो आदि प्रदेश न हों-ऐसी जो श्रेणी है, वह एक प्रदेशिक श्रेणी है ” क्योंकि ऐसा अर्थ करने में सिद्धान्त से बाधा आती है कारण कि जीवों का स्वभाव आकाश के असंख्यात प्रदेशों में अवगाहन करने का है अतः एकप्रदेश प्रमाण वाली श्रेणी में जीवों के अवगाहन होने का

સમુદ્રં બાયાલીસં જોયનસહસ્રાણી ઓગાહિત્તા) તે દ્વીપને આરે તરફથી ઘેરીને રહેલા અરુણોદય સમુદ્રમાં ૪૨૦૦૦ યોજનનું અંતર પાર કરીને-એટલે કે અરુણવર દ્વીપની બાહ્ય જગતીના અન્તિમ ભાગથી શરૂ કરીને અરુણોદય સમુદ્રને ૪૨૦૦૦ યોજન પ્રમાણ પાર કરીને “ ઉવરિલ્લાઓ જલંતાઓ ” ઉપરિતન જલાન્ત આવે છે. (જળના અન્તિમ ભાગને જલાન્ત કહે છે.) તે જલાન્તની ઉપર જ (એગપ્પેસિયાએ સેઢીએ એત્થ ણં તમુક્કાએ સમુદ્ધિએ) ઉપર અને નીચેના ભાગમાં સમાન પ્રદેશવાળી, દીવાલના જેવી એક પ્રદેશિકા શ્રેણિ છે. અહીં “ એક પ્રદેશિકા શ્રેણિ ” નો એવો અર્થ કરવો બેઠવો નહીં કે “ જેમાં એક જ પ્રદેશ હોય, બે ત્રણ આદિ પ્રદેશ ન હોય, એવી જે શ્રેણી છે તેને એકપ્રદેશિકા શ્રેણી કહે છે ” કારણ કે એવો અર્થ કરવામાં સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ બાધા (મુશ્કેલી) નડે છે, કારણ કે આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહના કરવાનો જીવોનો સ્વભાવ છે. તેથી એક પ્રદેશ પ્રમાણવાળી શ્રેણીમાં જીવોનું અવગાહન હોવાનું સંભવી શકતું નથી. તમસ્કાયને

તમસ્કાયસ્ય જલબુદ્બુદાકારાપ્કાયસ્વરૂપત્વાત્ , તદ્વિસ્તીર્ણતાયાશ્ચાગ્રેऽભિધાસ્ય-
માનત્વાત્ । ઇયમેવ સમપ્રદેશિકા શ્રેણી તમસ્કાય શ્રેણી અરુણોદકસમુદ્રજલોપરિભાગાત્
સમાનભિત્તિકતયા વર્ત્તતે ‘ એત્થ ણં ’ અત્ર સ્વલ્લુ અરુણોદક સમુદ્રસ્યોપર્યુક્તે સ્થાને
તમસ્કાયઃ ઉત્થિતઃ, તમસ્કાયસ્યારમ્ભો ભવતિ । સમાનાખ્યતયા તમસ્કાયસ્યોર્ધ્વ-
પ્રસરણયોજનાન્યાહ-‘ સત્તરસ-એકવીસે જોયણસણ ઉદ્દઠં ઉપ્પડ્ધત્તા ’ એકવિંશ-

અભાવ પ્રાપ્ત હોતા હૈ ક્યોં કિ તમસ્કાય જલીય બુદ્બુદ્ કે આકાર મેં
જલજીવરૂપ માના ગયા હૈ અતઃ જલબુદ્બુદ્ આકારવાલે જલજીવરૂપ
તમસ્કાય કા ઉસ એક પ્રદેશપ્રમાણ વાલી શ્રેણી મેં અવગાહન કૈસે હો
સકતા હૈ કથમપિ નહીં હો સકતા હૈ, ક્યોં કિ જીવ અપની સ્થિતિ કે
નિમિત્ત આકાશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશોં કો રોકતે હૈં । તમસ્કાય કી
વિસ્તીર્ણતા કિતની હૈ યહ વાન આગે કહી જાવેગી । યહ જો સમપ્રદેશોં
વાલી શ્રેણી હૈ વહ તમસ્કાય શ્રેણી હૈ । યહ શ્રેણી અરુણોદક સમુદ્ર કે
અન્તિમ જલ ઉપરિતન ભાગ સે પ્રારંભ હોતી હૈ ઓર યહ સમાન
વિસ્તાર વાલી ભીત કે સમાન હૈ । (એત્થ ણં) ઠીક યહીં પર-અર્થાત્
અરુણોદક સમુદ્ર કે હિસ પૂર્વોક્ત સ્થાન સે-તમસ્કાય કા આરંભ હોતા
હૈ । સમાન રૂપવાલી હોને કે કારણ યહ તમસ્કાય ઉપરમેં કહાંતક ફેલા
હુઆ હૈ, હિસ વાત કો સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હૈં કિ-(સત્તરસ-એકવીસે
જોયણસણ ઉદ્દઠં ઉપ્પડ્ધત્તા) યહ તમસ્કાય ઉપર મેં ૧૭૨૧ યોજન તક

પાણીના બુદ્બુદ્ (પરપોટા) ના આકારના જલજીવરૂપ (અપ્કાયિક જીવરૂપ)
માનવામાં આવેલ છે. તે જલબુદ્બુદના આકારવાળા અપ્કાયિક રૂપ તમસ્કા-
યની તે એક પ્રદેશવાળી શ્રેણીમાં અવગાહના જ કેવી રીતે સંભવી શકે ?

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એક પ્રદેશ પ્રમાણવાળી શ્રેણીમાં તે તમ-
સ્કાયની અવગાહના જ શક્ય નથી, કારણ કે જીવ પોતાની સ્થિતિને નિમિત્તે
આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોને રોકે છે. તમસ્કાય કેટલો બધો વિસ્તૃત છે તે
તે આગળ બતાવવામાં આવશે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે એક પ્રદેશિકા
શ્રેણી અનેક પ્રદેશોવાળી છે. તે જે સમપ્રદેશોવાળી શ્રેણી છે, એ જ તમસ્કાય
શ્રેણી છે તે શ્રેણીનો પ્રારંભ અરુણોદક સમુદ્રના અન્તિમ જળના ઉપરિતન
ભાગથી થાય છે, અને તે સમાન વિસ્તારવાળી દીવાલના જેવી છે “ એત્થ ણં ”
બરાબર એજ સ્થાનેથી તમસ્કાયનો પ્રારંભ થાય છે. સમાનરૂપ વાળો હોવાને
કારણે તે તમસ્કાય ઉપર ક્યાં સુધી વ્યાપેલો છે તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે-
(સત્તરસ-એકવીસે જોયણ સણ ઉદ્દઠં ઉપ્પડ્ધત્તા) તે તમસ્કાય ઉપરની બાજુએ

ત્યધિક સપ્તદશશતયોજનાનિ ઋર્ધ્વમ્ ઉત્પત્ય ' તઓ પચ્છા તિરિયં પવિત્થરમાણે, પવિત્થરમાણે, સોહમ્મી-સાણ-સણંકુમાર-માર્હિંદે ચત્તારિ વિ કપ્પે આવરિત્તા ' તતઃ પશ્ચાત્ તિર્યક્ પ્રવિસ્તરન્ પ્રવિસ્તરન્ તિરશ્ચીનતયા વિસ્તારં પ્રાપ્નુવન્ સૌધર્મે-શાન-સનત્કુમાર-માહેન્દ્રાન્ ચતુરોઽપિ કલ્પાન્ આટલ્ય આચ્છાદ્ય 'ઉદ્ધં પિ ય ણં બંમલોગે કપ્પે રિઠ્ઠવિમાણપત્થહં સંપત્તે ' ઋર્ધ્વમ્પિ ચ खलु ब्रह्मलोके कल्पे रिष्ट-विमानप्रस्तटं संप्राप्नोऽस्ति ' एत्थ णं तमुक्काए सन्निट्ठिए ' अत्र खलु ब्रह्मलोकस्य रिष्टनामकविमानप्रस्तटे तमस्कायः सन्निष्ठितः-समार्प्तिं गतोऽस्ति । ततो गौतमः पृच्छति-‘ तमुक्काए णं भंते ! किंसंठिए पणत्ते ? ’ हे भदन्त ! तमस्कायः खलु किंसंस्थितः तस्य कीदृशं संस्थानं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-‘ गोयमा ! तमस्कायः खलु अधोभागे मल्लकमूलसंस्थितः शरावस्य मूलम्-अधोभागः, तत्सदृशसंस्थानो

ગયા હુઆ હૈ । (તઓ પચ્છા તિરિયં પવિત્થરમાણે પવિત્થરમાણે સોહમ્મી-સાણ સણંકુમાર-માર્હિંદે ચત્તારિ વિ કપ્પે આવરિત્તા) ઉસકે વાદ વહાંસે યહ તિરછા વિસ્તૃત હોતા હુઆ સૌધર્મ-ઈશાન, સનત્કુમાર ઓર માહેન્દ્ર ઇન ચાર કલ્પોંકો ભી આવૃત્ત કરકે આગે યહ (ઉદ્ધં પિ ય ણં બંમલોગે કપ્પે રિઠ્ઠવિમાણપત્થહં સંપત્તે) ઋર્ધ્વમેં બ્રહ્મલોક કલ્પમેં રિષ્ટવિમાનકે પાથહે (અંગને) મેં પહુંચા હૈ । (એત્થ ણં તમુક્કાએ સંનિટ્ઠિએ) ઇસી બ્રહ્મલોક કલ્પ કે રિષ્ટ વિમાન કે પાથહે મેં હી ઇસકા અન્ત હુઆ હૈ । અર્થાત્ ઇસસે આગે તમસ્કાય નહીં હૈ । “ તમુક્કાએ ણં ભંતે ! કિં સંઠિએ પણત્તે ” હે ભદન્ત ! તમસ્કાય કા આકાર કેસા કહા ગયા હૈ ? ઇસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ને ઉનસે કહા- (ગોયમા ! અહે મલ્લકમૂલસંઠિએ, ઉપ્પિ

૧૭૨૧ થોજન સુધી ગયેલો છે (તઓ પચ્છા તિરિયં પવિત્થરમાણે પવિત્થરમાણે સોહમ્મીસાણ-સણંકુમાર-માર્હિંદે ચત્તારિ વિ કપ્પે આવરિત્તા) ત્યારબાદ ત્યાંથી તે તિરછો વિસ્તૃત થઈને સૌધર્મ, ઇશાન, સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર આ ચાર કલ્પોને આચ્છાદિત કરીને ત્યાંથી આગળ વધીને “ ઉદ્ધં પિ ય ણં બંમલોગે કપ્પે રિઠ્ઠવિમાણપત્થહં સંપત્તે ” તે જાણે બ્રહ્મલોક કલ્પના રિષ્ટ વિમાનના પાથ-ડામાં પહોંચ્યો છે. “ એત્થ ણં તમુક્કાએ સંનિટ્ઠિએ ” આ બ્રહ્મલોક કલ્પના રિષ્ટ વિમાનના પાથડામાં જ તેની સમાપ્તિ થાય છે. એટલે કે તેના કરતાં આગળ તમસ્કાય નથી. (તમુક્કાએ ણં ભંતે ! કિં સંઠિએ પણત્તે ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયને આકાર કેવો કહ્યો છે ?

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—
“ ગોયમા ! અહે મલ્લકમૂલસંઠિએ, ઉપ્પિ કુકુડપંજરગણ્ઠિએ ” હે ગૌતમ !

વર્તે, યતો હિ સમજલાન્તસ્યોપરિભાગે એકવિંશત્યધિકસપ્તદશશતયોજનાનિ
 યાવત્ તમસ્કાયસ્ય ચલયત્સંસ્થાનં વર્તે, ઉપરિ ઝર્ધ્વં તુ કુક્કુટપંજરકસંસ્થિતઃ
 કુક્કુટસ્ય પંજરવત્ સંસ્થાનમ્ આકારઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । અથઃ સંકુચિતઃ, મધ્યે વિસ્તીર્ણઃ,
 ઉપરિ પુનઃ સંકુચિતઃ, એતાદશાકારસ્તમસ્કાયઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ઇતિ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—
 ‘તમુક્કાણં ણં મંતે ! કેવદ્વયં વિક્ષંભેણં, કેવદ્વયં પરિક્ષેવેણં પળ્લગ્તે ? મદન્ત !
 તમસ્કાયઃ સ્વલ્લુ કિયાન્ વિષ્કંભેણ વાહલ્યેન સ્થૂલત્વેનેત્યર્થઃ, તથા કિયાંશ્ચ
 કિયત્પરિમિતઃ પરિક્ષેપેણ પરિધિના પરિધિમાશ્રિત્ય વિસ્તારઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ પ્રતિપાદિતઃ ?
 મગવાનહ—‘ગોયમા ! તમુક્કાણં દુવિહે પળ્લગ્તે તં જઠા—સંલેજ્જનવિત્થહે ય,

કુક્કુટપંજરગસંઠિય) હે ગૌતમ ! તમસ્કાય કા નીચે કા આકાર મલ્લ-
 કમૂલ-મિટ્ટીકે દીપકકે અધોભાગકે જૈસા કહા ગયા હૈ—ક્યોં કિ સમ-
 જલાન્તકે ઉપરભાગમેં ૧૭૨૧ યોજન તક તમસ્કાય કા આકાર ચલયકે
 સમાન ગોલ હૈ ઓર ઉપરમેં તમસ્કાયકા સંસ્થાન આકાર-મુર્ગાકે પીંજરે
 કે સમાન કહા ગયા હૈ—ક્યોંકિ મુર્ગેકા પીંજરા નીચેકે ભાગમેં સંકુચિત,
 મધ્ય મેં વિસ્તીર્ણ ઓર ઉપર મેં સંકુચિત હોતા હૈ સો હસી તરહ કા
 ઉપર કા આકાર તમસ્કાય કા હૈ । અથ ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે એસા
 પૂછતે હૈં કિ—(તમુક્કાણં મંતે ! કેવદ્વયં વિક્ષંભેણં, કેવદ્વયં પરિક્ષે-
 વેણં પળ્લગ્તે) હે મદન્ત ! તમસ્કાય વિષ્કંભ-સ્થૂલતા કી અપેક્ષા કિતના
 બડા હૈ ઓર પરિક્ષેપ-પરિધિ કી અપેક્ષા કિતના બડા હૈ ? અર્થાત્ તમ-
 સ્કાય કા વિષ્કંભ ઓર પરિક્ષેપ કિતના હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને
 ઉનસે એસા કહા કિ—(ગોયમા ! તમુક્કાણં દુવિહે પળ્લગ્તે) હે ગૌતમ !

તમસ્કાયના નીચેના ભાગનો આકાર માટીના દીપકના (કેડિયાના) તળિયા
 જેવો કહ્યો છે—કારણ કે સમજલાન્તના ઉપરના ભાગમાં ૧૭૨૧ યોજન
 સુધી તમસ્કાયનો આકાર વલયના જેવો ગોળ છે અને ઉપરના ભાગનો
 આકાર ફૂકડાના પાંજરા જેવો કહ્યો છે, કારણ કે ફૂકડાનું પાંજરું નીચેના
 ભાગમાં સંકીર્ણ (સંકુચિત), મધ્યમાં વિસ્તીર્ણ અને ઉપરના ભાગમાં સંકુ-
 ચિત હોય છે. તમસ્કાયના ઉપરના ભાગનો આકાર પણ એવો જ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી તમસ્કાયના વિચાર આદિ વિષે મહાવીર પ્રભુને
 નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—(તમુક્કાણં મંતે ! કેવદ્વયં વિક્ષંભેણં, કેવદ્વયં
 પરિક્ષેવેણં પળ્લગ્તે ?) હે મદન્ત ! તમસ્કાયનો વિસ્તાર કેટલો કહ્યો છે ?
 તેનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) કેટલો કહ્યો છે ?

ઉત્તર—“ગોયમા ! તમુક્કાણં દુવિહે પળ્લગ્તે” હે ગૌતમ ! તમસ્કા-

અસંખેજ્જવિત્થહે ય ' હે ગૌતમ ! તમસ્કાયઃ સ્વલુ દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્વથા-
સંખ્યેયવિસ્તૃતશ્ચ, અસંખ્યેયવિસ્તૃતશ્ચ, તત્ર આદિત આરમ્ભ ઊર્ધ્વ સંખ્યેયયોજન-
પર્યન્તં સંખ્યાતયોજનવિસ્તૃતઃ, તતઃ સંખ્યેયયોજનનન્તરમ્ ઊર્ધ્વ તસ્ય વિસ્તાર-
ગામિતયા પ્રતિપાદિતત્વેન અસંખ્યાતયોજનવિસ્તૃતશ્ચેત્યર્થઃ । 'તત્થ ણં જે સે સંખેજ્જ-
વિત્થહે ' તત્ર તયોર્મધ્યે સ્વલુ યઃ સઃ સંખ્યેયવિસ્તૃતઃ તમસ્કાયઃ ' સે ણં સંખે-
જ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં વિક્ખંભેણં ' સ સ્વલુ સંખ્યેયાનિ યોજનસહસ્સાણિ વિઠ્ઠ-
મ્ભેણ વિસ્તારેણ વર્તતે, ' અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે '
અસંખ્યેયાનિ યોજનસહસ્સાણિ પરિક્ષેપેણ પરિધિના પ્રજ્ઞસઃ, તમસ્કાયસ્ય સંખ્યાત-

તમસ્કાય દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ—(તં જહા) વે દો પ્રકાર ઉસકે વે
હૈ—(સંખેજ્જવિત્થહે ય, અસંખેજ્જવિત્થહે ય) એક સંખ્યાત વિસ્તારવાલા
તમસ્કાય ઔર દૂસરા અસંખ્યાત વિસ્તારવાલા તમસ્કાય આદિ સે લેકર
ઊંચે સંખ્યાત યોજન તક તમસ્કાય વિસ્તૃત હૈ વહ સંખ્યાત વિસ્તાર
વાલા તમસ્કાય હૈ—ઈસકે બાદ અસંખ્યાત યોજન વિસ્તારવાલા તમસ્કાય
અસંખ્યાત વિસ્તારવાલા તમસ્કાય હૈ કારણ કિ ડપર મેં તમ-
સ્કાય કે વિસ્તાર ઊર્ધ્વગામીરૂપ સે કહા ગયા હૈ । ઈસી બાત કો સૂત્ર-
કાર પ્રકટ કરતે હૈ—(તત્થ ણં જે સે સંખેજ્જવિત્થહે) ઇન દોનોં તમસ્કાય
મેં જો તમસ્કાય સંખ્યાત વિસ્તૃત હૈ (સે ણં સંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં
વિક્ખંભેણં) વહ વિઠ્ઠમ કી અપેક્ષા તો સંખ્યાત યોજન સહસ્ત્ર તક
વિસ્તૃત હૈ (અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે) ઔર

યના યે પ્રકાર કહ્યા છે. “ તંજહા ” તે યે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—

(સંખેજ્જવિત્થહે ય, અસંખેજ્જવિત્થહે ય) એક તમસ્કાય સંખ્યાત
વિસ્તારવાળો છે અને બીજો અસંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય છે. શરૂઆતથી
માંડીને ઉપર સંખ્યાત યોજનો સુધી જે તમસ્કાય વ્યાપેલો છે તેને સંખ્યાત
વિસ્તારવાળો તમસ્કાય કહે છે, ત્યારબાદ અસંખ્યાત યોજનના વિસ્તારમાં
વ્યાપેલા તમસ્કાયને અસંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય કહે છે, કારણ કે
ઉપર તમસ્કાયનો વિસ્તાર ઊર્ધ્વગામીરૂપે બતાવ્યો છે. એજ વાત સૂત્રકાર આ
સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરે છે—

(તત્થ ણં જે સે સંખેજ્જવિત્થહે) તે બન્ને તમસ્કાયોમાંથી જે સંખ્યાત
વિસ્તારવાળો તમસ્કાય છે “ સે ણં સંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં વિક્ખંભેણં ”
તે વિઠ્ઠલની અપેક્ષાએ સંખ્યાત હબર યોજન પર્યન્ત વ્યાપેલો છે, અને
(અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્ખેવેણં પણ્ણત્તે) અને પરિક્ષેપ (પરિધ)

યોજનવિસ્તૃતત્વેડપિ અસંખ્યાતતમદ્વીપપરિક્ષેપતો બૃહત્તરત્વાત્ પરિક્ષેપસ્ય અસં-
ખ્યાતયોજનસહસ્રપ્રમાણત્વપ્, આભ્યન્તર-વહિઃપરિક્ષેપવિભાગસ્તુ નાત્રોક્તઃ, ઉભય-
સ્યાપિ અસંખ્યાતતયા સમાનત્વાત્, । અથ ચ ' તત્થ ણં જે સે અસંખિજ્જવિત્થઢે '
તત્ર તયોઃ સંખ્યાતાસંખ્યાતવિસ્તૃતયોર્મધ્યે સ્વલુ યઃ સઃ અસંખ્યેયવિસ્તૃતો વર્તતે
તમસ્કાયઃ ' સે ણં અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં વિકલ્લંમેણં ' સ સ્વલુ અસંખ્યેયાનિ
યોજનસહસ્રાણિ વિષ્કમ્ભેણ વિસ્તારેણ વર્તતે ' અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં
પરિક્ષેવેણં પ્ણત્તે ' અસંખ્યેયાનિ યોજનસહસ્રાણિ પરિક્ષેપેણ પરિધિના પ્રજ્ઞપ્તઃ ।

પરિક્ષેપ-પરિધિ કી અપેક્ષા વહ અસંખ્યાત યોજનસહસ્ર તક વિસ્તાર
વાલા હૈ-યદ્યપિ તમસ્કાય કા વિસ્તાર સંખ્યાત યોજન કા પ્રકટ કિયા
ગયા હૈ ફિર ખી યહાં જો પરિધિ કી અપેક્ષા ઉસે અસંખ્યાત યોજન
સહસ્ર તક વિસ્તૃત કહા ગયા હૈ સો ઉસ કા કારણ યહ હૈ કિ અસં-
ખ્યાતતમ દ્વીપકે પરિક્ષેપ સે હસમેં બૃહત્ તરતા આ જાતી હૈ હસ કારણ
હસકે પરિક્ષેપકો અસંખ્યાત યોજનસહસ્ર પ્રમાણવાલા કહા ગયા હૈ । યહાં
પર હસકે ખીતર ઓર બાહરકે પરિક્ષેપકા વિભાગ તો કહાનહીં હૈ કારણ
કિ અસંખ્યાતતાકો લેકર દોનોં ખીતર ઓર બાહરકે પરિક્ષેપોંમેં તુલ્યતા
હૈ । (તત્થ ણં જે સે અસંખિજ્જવિત્થઢે-સે ણં અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં
વિકલ્લંમેણં) હન દોનોં તમસ્કાયોં કે બીચ મેં જો તમસ્કાય અસંખ્યાત
વિસ્તૃત હૈ, વહ વિકલ્લંમ-ચૌડાઈ કી અપેક્ષા અસંખ્યાત યોજનસહસ્રતક
વિસ્તૃત હૈ તંથા (અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્ષેવેણં) પરિક્ષેપ-પરિ-
ધિકી અપેક્ષા વહ અસંખ્યાત યોજનસહસ્ર તક કા વિસ્તાર વાલા હૈ ।

ની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત હનર યોજન સુધીના વિસ્તારવાળો છે. જે કે
તમસ્કાયનો વિસ્તાર (વિષ્કંભ) સંખ્યાત યોજન પ્રમાણ કહ્યો છે, તો પણ
તેનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણ કહ્યો છે, તેનું કારણ એ
છે કે અસંખ્યાતમ દ્વીપના પરિક્ષેપને લીધે તેના પરિક્ષેપની અધિકતા આવી
જાય છે. તેથી જ સંખ્યાત યોજનના વિસ્તારવાળા તમસ્કાયનો પરિક્ષેપ
અસંખ્યાત યોજનનનો કહ્યો છે. અહીં તેના બહારના અને અંદરના પરિ-
ક્ષેપનો વિભાગ કહ્યો નથી, તેનું કારણ એ છે કે અસંખ્યાતતાની અપેક્ષાએ
બહારના અને અંદરના પરિક્ષેપમાં સમાનતા રહેલી છે. (તત્થ ણં જે સે
અસંખિજ્જવિત્થઢે-સે ણં અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં વિકલ્લંમેણં) તે બન્ને
તમસ્કાયોમાંનો જે અસંખ્યાત વિસ્તારવાળો તમસ્કાય છે, તે વિષ્કંભ
(પહોળાઈ) ની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત હનર યોજનના વિસ્તારવાળો છે,
તથા (અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્ષેવેણં) પરિક્ષેપ (પરિધિ) ની
અપેક્ષાએ તે અસંખ્યાત હનર યોજન પ્રમાણ વિસ્તારવાળો છે.

ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—‘ તમુક્કાણં ભંતે । કેમહાલય પળ્લત્તે ? ’ હે ભદન્ત ! તમસ્કાયઃ સ્વલુ કિયન્મહાલયઃ કિયત્પરિમિતો વિશાલ ઇતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ— ‘ગોયમા ! અયં ણં જંબુદ્વીવે દીવે સવ્વદીવ—સમુદ્દાણં સવ્વઘ્મંતરાણ, જાવ—પરિક્ષેવેણ વેણં પળ્લત્તે ’ હે ગૌતમ ! અયં સ્વલુ જમ્બૂદ્વીપો દ્વીપઃ સર્વદ્વીપ—સમુદ્દાણાં સર્વાભ્યન્તરકઃ સર્વાભ્યન્તરે વર્તમાનઃ મધ્યજમ્બૂદ્વીપ ઇત્યર્થઃ, યાવત્—પરિક્ષેપેણ પરિધિના મજ્જસઃ, યાવત્કરણાત્—‘ એગં જોયણસયસહસ્સં આયામવિક્કલંભેણં, તિણિં જોયણસયસહસ્સાઈં સોલસસહસ્સાઈં દોણિયસત્તાવીસે જોયણસણ, તિણિં કોસે અદ્દાવીસં ચ ધણુસયં તેરસ ય અંગુલાઈં અદ્દંગુલં ચ કિંચિવિસેસાહિયં ’ ઇતિ સંગ્રાહ્યમ્ । ‘ એકં યોજનશતસહસ્સમ્—આયામવિક્કમ્ભેણ, ત્રીણિ યોજનશતસહસ્સાણિ ષોડશ સહસ્સાણિ, દ્વે સપ્તવિંશતિઃ યોજનશતે, ત્રયઃ ક્રોશાઃ, અષ્ટાવિંશતિશ્ચ ધનુઃશતમ્, ત્રયોદશ ચાક્કુશાનિ, અર્ધાક્કુલં ચ કિશ્ચિદ્વિશેષાધિકમ્’ ઇતિચ્છાયા ‘દેવેણં મહિદ્ધિણ, અથ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈં કિ—(તમુક્કાણં ભંતે કે મહાલયે પળ્લત્તે) હે ભદન્ત ! યહ તમસ્કાય કિતના વડા—વિશાલ કહા ગયા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ ઉનસે કહતે હૈં કિ—(ગોયમા ! અયં ણં જંબુદ્વીવે દીવે સવ્વદીવસમુદ્દાણં સવ્વઘ્મંતરાણ જાવ પરિક્ષેવેણં પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! સમસ્ત દ્વીપ ઓર સમસ્ત સમુદ્રોં કે બીચ મેં વર્તમાન યહ જંબુદ્વીપ નામકા દ્વીપ—મધ્ય જંબુદ્વીપ યાવત્ પરિક્ષેપ વાલા કહા ગયા હૈ—યહાં (યાવત્) શવ્દ સે—“ એગં જોયણસયસહસ્સં આયામવિક્કલંભેણં, તિણિં જોયણસયસહસ્સાઈં સોલસસહસ્સાઈં દોણિય સત્તાવીસે જોયણસયાઈં તિણિં કોસે અદ્દાવીસં ચ ધણુસયં તેરસ ય અંગુલાઈં અદ્દંગુલં ચ કિંચિ વિસેસાહિયં ” હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । “ દેવેણં મહિદ્ધિણ જાવ—

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે “ તમુક્કાણં ભંતે ! કે મહાલયે પળ્લત્તે ?) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયને કેટલો વિશાળ કહ્યો છે ? ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! (અયં ણં જંબુદ્વી દીવે સવ્વદીવસમુદ્દાણં સવ્વઘ્મંતરાણ જાવ પરિક્ષેવેણં પળ્લત્તે) સમસ્ત દ્વીપ અને સમસ્ત સમુદ્રોની વચ્ચે રહેલા આ જંબુદ્વીપ નામનો દ્વીપ—મધ્ય જંબુદ્વીપ..... યાવત્ પરિક્ષેપવાળો કહ્યો છે. અહીં “ જાવ (યાવત્) પદ્ધતી નીચેનો સૂત્રપાઠ થયેલો છે—(એગં જોયણસયસહસ્સં આયામવિક્કલંભેણં, તિણિં જોયણસયસહસ્સાઈં સોલસસહસ્સાઈં દોણિય સત્તાવીસે જોયણસયાઈં તિણિં કોસે અદ્દાવીસં ચ ધણુસયં તેરસ ય અંગુલાઈં અદ્દંગુલં ચ કિંચિ વિસેસાહિયં) એક લાખ ચોત્તરની લાંબાઈ અને પહોળાઈવાળા અને ૩૧૬૨૨૭ ચોત્તર, ૩ કોસ, ૧૨૮ એકસો અઠ્ઠાવીસ ધનુષ અને ૧૩૧૧ અંશુલથી સહેજ અધિક પરિધવાળા આ સમસ્ત

જાવ-મહાણુભાવે ઇણામેવ, ઇણામેવ ત્તિ કદ્દુ કેવલકલ્પં જંબૂદીવં દીવં તિહિં અચ્છરા-
નિવાઈહિં તિસત્તલ્લુત્તો અણુપરિયદ્ધિત્તા ણં હવ્વં ઓગચ્છિજ્જા' દેવો મહર્દ્ધિકઃ મહા-
સમૃદ્ધિશાલી યાવત્-મહાદ્યુતિકઃ મહાવલઃ મહાયશાઃ મહાણુભાવઃ મહાપ્રભાવશાલી;
અત્ર દેવસ્ય મહદ્ધર્ચાદિવિશેષણાનિ ગમનસામધ્યોત્કર્ષપ્રતિપાદનાય ઉક્તાનિ, એત-
દેવ ગમનમ્ અતિશીઘ્રત્વમૂચકછોટિકારૂપહસ્તવ્યાપારપ્રતિપાદ્યમ્, અયમહં પ્રસ્થિતઃ,
અયમહં પ્રસ્થિતએવ ઇતિ કૃત્વા કથયિત્વા શીઘ્રતામૂચનાયં દ્વિરુક્તિઃ, કેવલકલ્પં-સંપૂર્ણ
જમ્બૂદ્વીપં દ્વીપં તિસ્રમિઃ ત્રિસંખ્યકાભિઃ ત્રિવારાભિરિત્યર્થઃ ચપ્પુટિકાભિઃ=છોટિ-
કાભિઃ મધ્યમાઽહુપ્પસંયોગજન્યધ્વનિવ્યજ્જકહસ્તવ્યાપારવિશેષરૂપાભિઃ 'ચુટકી'
ઇતિ ભાષાપ્રસિદ્ધાભિઃ ત્રિસસકૃત્વઃ ત્રિભિર્ગુણિતા સપ્ત ત્રિસપ્ત ત્રિસપ્તવારાન્ ઇતિ
ત્રિસસકૃત્વઃ એકવિંશતિવારાનિત્યર્થઃ, અનુપર્યટય અનુપ્રદક્ષિણીકૃત્ય શીઘ્રં જ્ઞટિત્યેવ
પરાવૃત્ય યાવતા કાલેન આગચ્છતિ, તાવતા કાલેન 'સે ણં દેવે તાએ ઉક્કિદ્ધાએ,
તુરિયાએ, જાવ-દેવગઈએ, વીઈવયમાણે, વીઈવયમાણે જાવ-એગાહં વા, દુયાહં વા

મહાણુભાવે-ઇણામેવ ઇણામેવ ત્તિ કદ્દુ કેવલકલ્પં જંબૂદીવં દીવં તિહિં
અચ્છરાનિવાઈહિં તિસત્તલ્લુત્તો અણુપરિયદ્ધિત્તા ણં હવ્વં આગચ્છિજ્જા''
હસ પ્રકાર કી અર્થાત્ ૩૧૬ ૨૨૭ યોજન ૩ કોસ ૧૨૮ એકસો અઢાઈસ
ધનુષ ઓર ૧૩૥ અંગુલ સે કુછ અધિક પરિધિવાલે હસ સમસ્ત જંબૂ-
દ્વીપ કો કોઈ મહર્દ્ધિક યાવત્ મહાણુભાવવાલા દેવ ૩૨૩ ચુટકી વજતેર
એક્કીસ વાર પાર કર દેવે ઓર વહ હસી તરહસે એકદિન, દો દિન, યા
ત્રીન દિનતક નિરન્તર ચલે ઓર અધિક સે અધિક વહ છહ માસ તક
નિરન્તર ચલે તો કોઈ એક સંખ્યાત યોજન વાલે તમસ્કાય તક વહ
પહુંચ સકતા હૈ-યહી વાત (સે ણં દેવે તાએ ઉક્કિદ્ધાએ તુરિયાએ જાવ
દેવગઈએ વીઈવયમાણે, વીઈવયમાણે જાવ એગાહં વા દુયાહં) સે લેકર

જંબૂદ્વીપને (દેવેણં મહિદ્ધલોએ જાવ મહાણુભાવે-ઇણામેવ ઇણામેવ ત્તિ કદ્દુ કેવલ-
કલ્પં જંબૂદીવં દીવં તિહિં અચ્છરાનિવાઈહિં તિસત્તલ્લુત્તો અણુપરિયદ્ધિત્તા ણં હવ્વં
આગચ્છિજ્જા) કોઈ મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિસંપન્ન, મહાપ્રભાવયુક્ત, મહાયશયુક્ત
અને મહાપ્રભાવશાળી દેવ ત્રણ અપટી વગાડતાં તો ૨૧ વાર પાર કરી
શકતો હોય, એવો દેવ એજ પ્રકારની શીઘ્ર ગતિથી એક દિવસ, બે દિવસ
અથવા ત્રણ દિવસ સુધી નિરન્તર ચાલ્યા જ કરે અને અધિકમાં અધિક છ
માસ સુધી તે નિરન્તર ચાલ્યા કરે, તો મહામુશકેલીએ તે કોઈ એક સંખ્યાત
યોજનવાળા તમસ્કાયનો પાર પામી શકે છે. એજ વાત (સે ણં દેવે તાએ
ઉક્કિદ્ધાએ તુરિયાએ જાવ દેવગઈએ વીઈવયમાણે, વીઈવયમાણે જાવ એગાહં વા

તિયાહં વા ' સ સ્વલુ દેવઃ તયા ઉપસ્થિર્ણિતયા ઉત્કૃષ્ટયા, ત્વરિતયા, યાવત્-
 વેગવતયા ચપલયા વૈદ્યુતયા દેવગતયા વ્યતિવ્રજન્ વ્યતિવ્રજન્ પૌનઃપુન્યેન ગચ્છન્
 યાવત્-એકાહં વા એકદિનં વા, દ્વચહં વા દ્વિદિનં વા, ત્ર્યહં વા ત્રિદિનં વા ' ઉક્તો-
 સેણં છમ્માસે વીર્ઘ્વહજ્જા, અત્યેગઇયં તમુક્કાયં વીર્ઘ્વહજ્જા ' ઉત્કર્ષેણ પપ્પમાસાન્
 યદા વ્યતિવ્રજેત્ત નિરન્તરં ગચ્છેત્ત તદા અસ્ત્યેકકં સંભવતિ યત્ત એકં સંખ્યાત-

“અત્યેગઇયં તમુક્કાયં વીર્ઘ્વહજ્જા” તક કે પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ ।
 (મહિદ્ધિએ જાવ મહાણુભાવે) મેં જો યહ યાવત્ પદ આયા હૈ ઉસસે દેવ
 સમ્બન્ધી “મહાદ્યુતિકઃ, મહાબલઃ મહાયશાઃ” इन विशेषणों का संग्रह
 हुआ है । देव के ये महद्वर्यादिक विशेषण जो यहां पर कहे गये हैं वे
 उसकी गमनसामर्थ्य के उत्कर्ष को प्रतिपादन करने के लिये कहे गये
 हैं । “इणामेव इणामेव” ऐसे जो ये दो पद कहे गये हैं वे देव के मन
 में आई हुई गमन की शीघ्रता को सूचित करने के लिये कहे गये हैं ।
 इन पदों का शब्दार्थ “यह अब मैं चला यह अब मैं चला” ऐसा है ।
 “वह देव ३ तीन चुटकी बजने प्रमाण वाले काल में २१ इक्कीस बार
 पूरे जंबूद्वीप की प्रदक्षिणा देकर आ जावे” इस कथन से उसके गमन
 की अतिशीघ्रता सूचित की गई है । वह देव इतने काल में पूरे जंबूद्वीप
 की २१ बार प्रदक्षिणा करके आ जाता है-तो वह इसी तरह की गति
 से एक दिन तक, दो दिन तक या तीन दिन तक और अधिक से
 अधिक छह महिने तक निरन्तर चलता रहे-तब जाकर वह-संख्यात
 योजन प्रमाण वाले किसी एक तमस्काय तक ही पहुँच सकता है । तथा

હુવાહં વા) થી શરૂ કરીને (અત્યેગઇયં તમુક્કાયં વીર્ઘ્વહજ્જા) પર્યન્તના
 સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે. આ સૂત્રમાં દેવને માટે જે મહાદ્વિક
 (મહા ઋદ્ધિવાણો) આદિ વિશેષણોને, પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે તેની
 ચાલવાની શક્તિના ઉત્કર્ષનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કરવામાં આવ્યો છે.
 “ઇણામેવ ઇણામેવ” આ જે પદો દેવના મનમાં શીઘ્ર ગમન કરવાનો જે
 વિચાર થયો છે તે સૂચિત કરવાને માટે વપરાયાં છે. તે પદોનો શબ્દાર્થ
 આ પ્રમાણે થાય છે-“આ ઉપડયો, આ ઉપડયો” તે દેવ ત્રણ ચપટી
 વગાડતાં તો ૨૧ વાર આખા જંબૂદ્વીપની પ્રદક્ષિણા કરીને આવે છે. આ
 કથનથી તે દેવના ગમનની અતિ શીઘ્રતા બતાવવામાં આવી છે. તે દેવ આ
 પ્રકારની ગતિથી એક દિવસ, બે દિવસ અથવા તો ત્રણ દિવસ સુધી અને
 વધારેમાં વધારે છ મહિના સુધી નિરન્તર ચાલ્યા કરે ત્યારે કદાચ તે સંખ્યાત
 યોજન પ્રમાણવાળા કોઈક તમસ્કાય સુધી જ પહોંચી શકે છે-એટલે કે તેને

યોજનમ્ તમસ્કાયં વ્યતિવ્રજેત્ વ્યતિક્રમેત્, ‘અત્યેગદ્યં નો તમુક્કાયં વીર્ઘ્વજ્જા’ અસ્ત્યેકકં સંભવતિ યદ્ દ્વિતીયમ્ અસંખ્યાતયોજનમાનં તુ તમસ્કાયં નો નૈવ તાદૃશ્યાપિ ગત્યા વ્યતિવ્રજેત્ વ્યતિક્રમિતુમર્હેત્। એવં પ્રકારેણ તમસ્કાયસ્ય વિશાલતા મુપસંહરન્નાહ-‘એમહાલેખં ગોયમા ! તમુક્કાલેખણંતે’ હે ગૌતમ ! ઇયન્મહાલયઃ એતાવાન્ વિશાલઃ તમસ્કાયઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ। ગૌતમઃ પૃચ્છતિ=‘અત્થિ ખં ભંતે ! તમુક્કાલેખેહા ઇ વા, લેહાવણા ઇ વા ?’ હે ભદન્ત ! અસ્તિ સંભવતિ સ્વહુ તમસ્કાયે લેહાનિ ગૃહાણિ વા સન્તિ, લેહાલેખણાઃ ગૃહહૃદ્યા વા સન્તિ કિમ્ ? ભગવાનાહ-‘ખો ઇણદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, તમસ્કાયે ગૃહા વા, ગૃહાલેખણા વા ન ભવન્તીતિ

જો (અત્યેગદ્યં નો તમુક્કાયં વીર્ઘ્વજ્જા) અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણ વાળા તમસ્કાય હૈં ઉસ તક તો યહ દેવ ઇતની અધિક ઉત્કૃષ્ટતા એવં ત્વરા આદિ વિશેષણોં વાલી ગતિ સે ખી નહીં પહુંચ સકતા હૈં। ઇસ-કથન સે પ્રમુ ને તમસ્કાય કી વિશાલતા કા વર્ણન ક્રિયા હૈં ઇસી વાન કો ઉન્હોં ને (એ મહાલેખં ગોયમા ! તમુક્કાલેખણંતે) ઇમ સૂત્ર પાઠ દ્વારા ગૌતમ કો ઉપસંહારરૂપ મેં સમજાયા હૈં।

અવ ગૌતમ સ્વામી પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈં કિ જય તમસ્કાય ઇતના અધિક વિશાલ હૈં તો (અત્થિ ખં ભંતે ! તમુક્કાલેખેહા ઇ વા, લેહાવણા ઇ વા) હે ભદન્ત ! ઉસમેં કયા ઘર હૈં યા ગૃહાલેખ-ગૃહ હાર હૈં ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ ઉનસે કહતે હૈં (ખો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! ઉસ વિશાલ તમ તમસ્કાય મેં ન ઘર હૈં ઓર ન ગૃહાલેખ હૈં। ગૌતમ પુનઃ પ્રમુ સે પ્રશ્ન

પાર કરી શકે છે પરન્તુ “અત્યેગદ્યં નો તમુક્કાયં વીર્ઘ્વજ્જા” અસંખ્યાત યોજનના વિસ્તારવાળો જે તમસ્કાય છે, ત્યાં મુખી તો તે દેવ આટલી બધી અધિક, ઉત્કૃષ્ટતા, ત્વરા આદિ વિશેષણોવાળી ગતિથી પણ પહોંચી શકતો નથી. આ કથન દ્વારા મહાવીર પ્રભુએ તમસ્કાયની વિશાળતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે એજ વાતને તેમણે “એમહાલયે ખં ગોયમા ! તમુક્કાલેખણંતે” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા ગૌતમ સ્વામીને ઉપસંહાર રૂપે સમજાવી છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી એ જાણવા માગે છે કે આટલા વિશાળ તમસ્કાયમાં ઘર, હાટ આદિ છે કે નહીં. (અત્થિ ખં ભંતે ! તમુક્કાલેખેહા ઇ વા લેહાવણા ઇ વા ?) હે ભદન્ત ! જે તમસ્કાય આટલો બધો વિશાળ છે, તો તેમાં શું ઘર, છે ? ગૃહાલેખ (હાટ) છે ?

ઉત્તર—“ખો ઇણદ્દે સમદ્દે” હે ગૌતમ ! તે વિશાળ તમસ્કાયમાં ઘરો પણ નથી અને હાટ પણ નથી.

માઘઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાણ ગામા ઇ વા, જાવ—સન્નિવેસા ઇ વા ? ’ હે ભદન્ત ! અસ્તિ સમ્ભવતિ સ્વલ્લુ યત્ તમસ્કાયે ગ્રામાઃ ઇતિ વા યાવત્—સન્નિવેશાઃ સમાગતસાર્થવાહાદિનિવાસસ્થાનાનિ ભવન્તિ કિમ્ ? યાવત્કરણાત્—આકર નગર—ખેટ—કર્બટ—મહમ્બ—દ્રોણમુખ—પત્તન—નિગમાશ્રમ—સંવાહાનાં સંગ્રહઃ, તત્રઆકરાઃ સ્વર્ણરત્નાદ્યુત્પત્તિસ્થાનાનિ ઇતિ વા, નગરાણિ—અષ્ટાદશકરવર્જિતાનિ—ઇતિ વા, સ્વેટાનિ—ધૂલિપ્રાકારવેષ્ટિતાનિ ઇતિ વા, કર્બટાનિ—કુત્તિસતગ્રામા ઇતિ વા, મહમ્વાનિ—સાર્થ-ક્રોશદ્વયાન્તરગ્રામાન્તરરહિતાનિ ઇતિ વા, દ્રોણમુખાનિ—જલસ્થલપથોપેતાનિ જનસ્થા-નાનિ, પત્તનં સમસ્તવસ્તુ પ્રાપ્તિસ્થાનં નિગમાઃ—પ્રભૂતતરવણિગ્જનનિવાસા ઇતિ વા,

કરતે હૈં—(અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાણ ગામા ઇ વા જાવ સન્નિવેસા ઇ વા) હે ભદન્ત ! કયા યહ વાત સંભવિત હોતી હૈ કિ ઉસ તમસ્કાય મેં ગ્રામ યા યાવત્ સન્નિવેશ હૈં ? યહાં યાવત્ શબ્દ સે “ આકર, નગર નિગમ, સ્વેટ, કર્બટ, મહમ્બ, દ્રોણમુખ, આશ્રમ ઓર સંવાહ ઇન કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । જહાં પર સ્વર્ણ રત્ન આદિ પદાર્થ ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઉસકા નામ આકર હૈ, ૧૮ અઠાર પ્રકાર કે ટેકસૌં સે રહિત જન સ્થાન કા નામ નગર હૈ, જિસમેં અધિક સંખ્યામેં વ્યાપારી જનોંકા નિવાસ હો ઉસકા નામ નિગમ હૈ । ધૂલ કે પ્રાકાર સે વેષ્ટિન જનસ્થાન કા નામ સ્વેટ હૈ, છોટે ગાંવ કા નામ કર્બટ હૈ । જિસકી ચારોં દિશાઓં મેં ૨૥ કોશ તક કોઈ ગાંવ ન હો ઉસકા નામ મહમ્બ હૈ । જલમાર્ગ ઓર સ્થલમાર્ગ ઇન દોનોં માર્ગોં સે હી જિસમેં જાયા જાના હોવે ઉસકા નામ દ્રોણમુખ હૈ । તાપસ

પ્રશ્ન—(અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાણ ગામા ઇ વા, જાવ સન્નિવેસા ઇ વા ?) હે ભદન્ત ! શું તમસ્કાયમાં ગામ, આકર, નગર, નિગમ, સ્વેટ, કર્બટ, મહમ્બ, દ્રોણમુખ, પત્તન, આશ્રમ, સંવાહન અને સન્નિવેશ હોય છે ખરાં ? (જાવ) પદ્ધતી ગ્રંથે ક્રવામાં આવેલાં શબ્દો સહિત અર્થ આપ્યો છે.

જ્યાં સુવર્ણ રત્ન આદિ પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, એ સ્થળને આકર કહે છે. ૧૮ પ્રકારના કરાથી રહિત જનસ્થાનને નગર કહે છે. જ્યાં અધિક પ્રમાણમાં વ્યાપારીઓ રહેતા હોય એવાં સ્થાનને નિગમ કહે છે. ધૂળના કોટની ઘેરાયેલા જનસ્થાનને સ્વેટ કહે છે. નાના ગામને કર્બટ કહે છે. જેની ચારે દિશામાં ૨૫ કોશ પર્યન્તમાં કોઈ પણ ગામ ન હોય એવા સ્થાનને મહમ્બ કહે છે. જળમાર્ગ અને જમીન માર્ગે—એમ બન્ને માર્ગે—જે સ્થળે જઈ શકાય છે એવા સ્થળને દ્રોણમુખ કહે છે. જ્યાં તાપસો રહેતા હોય, તે સ્થાનને

આશ્રમાઃ-તાપસજનનિવાસા इति वा, संवाहाः-कृपिवलैर्धान्यरक्षार्थं निर्मितानि दुर्गभूमिस्थानानि-इति वा, एते किं तमस्काये सन्ति ? इति प्रश्नः । भगवानाह-
'णो इणद्वे समद्वे ' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः तमस्काये ग्रामादिसन्निवेशान्ताः
न भवन्ति । गौतमः पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! तमुक्काए उराला बलाहया संसेयंति,
संमुच्छंति, संवासंति ? ' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु तमस्काये उदाराः
महान्तः बलाहकाः-मेघाः संस्विद्यन्ति स्निहन्ति-संस्वेदजनकपुद्गलस्नेहसंपत्त्या
आर्द्रा भवन्ति किम् ? , संमूर्च्छन्ति-उद्धृता भवन्ति परस्परसंयोगेन एकत्रिता
भवन्ति, तत्पुद्गलानां मीलनात् तदाकारतया उत्पद्यन्ते किम् ? संवर्पन्ति-वृष्टिं
कुर्वन्ति किम् ? । भगवानाह-' हंता, अत्थि ' हे गौतम ! हन्त, सत्यम् अस्ति

जनों के आश्रम स्थान का नाम आश्रम है । किसान लोग जहां पर
अपने अनाज आदि की रक्षा के निमित्त जो दुर्गम भूमि स्थान बना
लेते हैं उसका नाम संवाह है “ ये सब जनस्थान क्या उस तमस्काय
में होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गो इणद्वे
समद्वे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं हैं, अर्थात् उस तमस्काय में ये
सब कुछ नहीं है ! गौतम पुनः प्रभु से प्रश्न करते हैं कि (अत्थि णं
भंते ! तमुक्काए उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति संवासंति) हे
भदन्त ! उस तमस्काय में क्या बड़े २ मेघ संस्वेद (पसीना) जनक पुद्गल
स्नेह रूप संपत्ति से गीले होते हैं ? परस्पर के संयोग से क्या वे एकत्रित
होते हैं ? अर्थात् मेघ के पुद्गलों के मिलने से उन पुद्गलों की मेघों के
रूप में उत्पत्ति होती है क्या ? वे मेघ क्या उसमें वरसते हैं ? इसके

આશ્રમ કહે છે. ખેડૂતો જ્યાં પોતાના અનાજ આદિની રક્ષા માટે દુર્ગમ
ભૂમિસ્થાન બનાવી દે છે એવાં સ્થાનને સંવાહ કહે છે. શું આ બધાં જન-
સ્થાનો તમસ્કાયમાં હોય છે ? એવો ગૌતમનો પ્રશ્ન છે.

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-“ ણો ઇણદ્વે સમદ્વે ” હે
ગૌતમ ! તમસ્કાયમાં ગામ, આકર આદિ કશું પણ હોતું નથી

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (અત્થિણં મંતે !
તમુક્કાણ ઉરારા બલાહયા સંસેયંતિ, સંમુચ્છંતિ સંવાસંતિ ?) હે ભદન્ત !
તે તમસ્કાયમાં શું વિશાળ મેઘ સંસ્વેદ (પરસેવો) જનક પુદ્ગલ સ્નેહરૂપ
સંપત્તિથી ભીંજાય છે ખરાં ? પરસ્પરના સંયોગથી શું તેઓ એકત્રિત થાય
છે ખરાં ? એટલે કે મેઘના પુદ્ગલો સાથે સંયોગ પામવાથી તે પુદ્ગલોની
મેઘોના રૂપમાં શું ઉત્પત્તિ થાય છે ખરી ? તે મેઘ શું તેમાં વરસે છે ખરાં ?

સંભવતિ યત્ તમસ્કાયે ઉદારા મેવાઃ સંસ્વિદ્યન્તિ સમ્પૂર્ણન્તિ, સંવર્ષન્તિ ચ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ તં મંતે ! કિં દેવો પકરેહ, અસુરો પકરેહ, ણાગો પકરેહ ? ’ હે ભદન્ત ! તત્ સંસ્વેદનં સંપૂર્ણનં વર્ષણશ્ચ કિં દેવઃ પ્રકરોતિ, અથવા અસુરઃ પ્રકરોતિ, અથવા નાગઃ પ્રકરોતિ ? । મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! દેવો વિ પકરેહ, અસુરો વિ પકરેહ, ણાગો વિ પકરેહ ’ હે ગૌતમ ! તત્ સ્વલ્પ સંસ્વેદનં સંપૂર્ણનં વર્ષણં ચ દેવોઽપિ પ્રકરોતિ, અસુરોઽપિ પ્રકરોતિ, નાગોઽપિ પ્રકરોતિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાણ વાયરે થણિયસદ્દે, વાયરે વિજ્જુણ ? ’ હે ભદન્ત ! અસ્તિ સંભવતિ સ્વલ્પ તમસ્કાયે વાદરઃ સ્તનિતશબ્દઃ ઘનગર્જનમ્ ? તથા વાદરા વિદ્યુત્ ? , મગવા-

ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિં-હે ગૌતમ ! (હંતા અત્થિ) એસા હોતા હૈં કિં-ઉદાર મેઘ ઉસ તમસ્કાય મેં સંસ્વેદ જનક પુદ્ગલ સ્નેહરૂપ સંપત્તિ સે ગીલે હોતે હૈં, પરસ્પર કે સંયોગરૂપ સે વે વર્હાં એકત્રિત હોતે હૈં ઓર વરસતે હૈં । અબ ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિં-(તં મંતે ! કિં દેવો પકરેહ અસુરો પકરેહ, ણાગો પકરેહ ?) કિં હે ભદન્ત ! હસ સંસ્વેદન, સંપૂર્ણન ઓર વર્ષણ કો કયા દેવ કરતા હૈં ? અથવા અસુર કરતા હૈં ? યા નાગ કરતા હૈં ? હસ કે ઉત્તર પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં કિં-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (દેવો વિ પકરેહ, અસુરો વિ પકરેહ, ણાગો વિ પકરેહ) ઉસ સંસ્વેદન કો, સંપૂર્ણન કો એવં વર્ષણ કો દેવ ભી કરતા હૈં, અસુર ભી કરતા હૈં ઓર નાગ ભી કરતા હૈં ।

(અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાણ વાયરે થણિય સદ્દે, વાયરે વિજ્જુણ) હે ભદન્ત ! ઉસ તમસ્કાય મેં વાદર સ્તનિત શબ્દ-ઘનગર્જન, તથા વાદર

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે—“ હંતા અત્થિ ” હે ગૌતમ ! એલું જ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વિશાળ મેઘ તમસ્કાયમાં સંસ્વેદ જનક પુદ્ગલોની સ્નિગ્ધતારૂપ સંપત્તિથી ભીંજાય છે, પરસ્પરના સંયોગથી તેઓ ત્યાં એકત્રિત થાય છે અને વરસે છે.

પ્રશ્ન—“ તં મંતે ! કિં દેવો પકરેહ, અસુરો પકરેહ, ણાગો પકરેહ ? ” હે ભદન્ત ! તે સંસ્વેદન, સંપૂર્ણન (એકત્રિત કરવાની ક્રિયા) અને વર્ષણ (વરસાવવાની ક્રિયા) શું દેવ કરે છે ? કે અસુરકુમાર કરે છે ? કે નાગકુમાર કરે છે ?

મહાવીર પ્રશ્નનો ઉત્તર—(દેવો વિ પકરેહ, અસુરો વિ પકરેહ, ણાગો વિ પકરેહ) હે ગૌતમ ! તે સંસ્વેદન, સંપૂર્ણન અને વર્ષણ દેવ પણ કરે છે, અસુર પણ કરે છે અને નાગ પણ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાણ વાયરે થણિયસદ્દે,

નાહ—‘ હંતા, સત્યમેવ તમસ્કાયે વાદરઃ સ્તનિતશબ્દઃ વાદરા વિદ્યુચ્ચાસ્તિ, અત્ર વાદરવિદ્યુત્પદેન દેવપ્રભાવોત્પાદિતાઃ ભાસ્વરાઃ પુદ્ગલા ગ્રાહ્યાઃ, નતુ વાદરતેજસ્કાયિકાઃ, તેષામિદૈવાગ્રે પ્રતિષેત્સ્યમાનત્વાત્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—, તં મંતે ! કિં દેવો પકરેઈ, અસુરો પકરેઈ, નાગો પકરેઈ, ? ’ હે ભદન્ત ! તં વાદસ્તનિતશબ્દ વાદર-વિદ્યુતં ચ કિં દેવઃ પ્રકરોતિ અથવા અસુરઃ પ્રકરોતિ, નાગો વા પ્રકરોતિ ? પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ તિન્નિવિ પકરેતિ ’ હે ગૌતમ ! વાદરસ્તનિતશબ્દાદિકં ત્રયોઽપિ દેવાસુરનાગાઃ પ્રકુર્વન્તિ, ।

વિજલી होती है क्या ? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं कि (हंता अत्थि) हां गौतम । तमस्काय में वादर स्तनितशब्द और वादर विजली है । यहां पर वादरविद्युत् शब्द से देवप्रभाव से उत्पादित भास्वर पुद्गल ही गृहीत हुए हैं । न कि वादर तेजस्कायिक, क्योंकि उसका यहां पर होना आगे निषिद्ध हुआ है (तं मंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, नागो पकरेइ) हे भदन्त ! वादरस्तनित शब्द को और वादर विद्युत् को वहां क्या देव करता है ? अथवा असुर करता है ? या नाग करता है ? इस गौतम के प्रश्न का उत्तर देनेके लिये प्रभु उनसे कहते हैं कि—(तिन्नि वि पकरेति) हे गौतम ! वादर स्तनित शब्द को एवं वादरविद्युत् को वहां तीनों भी—देव, असुर एवं नाग ये

વાયરે વિજ્જુણ) હે ભદન્ત ! તમસ્કાયમાં શુ' બાદર સ્તનિત શબ્દ (મેઘાનું ગર્જન) થાય છે ? શુ' તેમાં બાદર વિજળી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે—“ હંતા અત્થિ ” હા, ગૌતમ ! તમસ્કાયમાં મેઘોની ગર્જના અને બાદર વિજળી થાય છે. અહીં “ બાદર વિદ્યુત્ ” પદ દ્વારા દેવ પ્રભાવથી ઉત્પન્ન કરવામાં આવેલા દેહીપ્રમાણ પુદ્ગલો જ ગ્રહણ કરવા. અહીં બાદર તેજસ્કાયિક પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવા ભેદભેદ નહીં, કારણ કે તેમના તમસ્કાયમાં અસ્તિત્વનો આગળ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્ન—(તં મંતે ! કિં દેવો પકરેઈ, અસુરો પકરેઈ, નાગો પકરેઈ ?) ત્યાં બાદર સ્તનિત શબ્દો તથા બાદર વિદ્યુત્ કોણ કરે છે ? શુ' દેવ કરે છે ? અસુર કરે છે ? કે નાગ કરે છે ?

ઉત્તર—(તિન્નિ વિ પકરેતિ) હે ગૌતમ ! ત્યાં તે બાદર સ્તનિત શબ્દ અને બાદર વિદ્યુત ત્રણે કરે છે—દેવ પણ કરે છે, અસુર પણ કરે છે અને નાગ પણ કરે છે.

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાણ વાયરે પુઢવિકાણ, વાયરે અગણિકાણ ? હે મદન્ત ! અસ્તિ સંભવતિ સ્વલુ તમસ્કાયે વાદરઃ પૃથિવીકાયઃ ભવતિ ? તથા વાદરઃ અગ્નિકાયો ભવતિ ? ભગવાનાહ—‘ ણોહ્ણદ્દે સમદ્દે—ગણ્ણત્થ વિગ્ગહગતિસમાવજ્જણં ’ હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, તમસ્કાયે વાદરઃ પૃથિવીકાયઃ, વાદરઃ અગ્નિકાયસ્થ ન ભવતિ, કિન્તુ ‘ ન ’ ઇતિ શબ્દેન યોડ્યં વાદર-પૃથિવી-તેજસોઃ નિષેધઃ કૃતઃ, સ વિગ્રહગતિસમાપન્નકેન અન્યત્ર વોધ્યઃ। વિગ્રહગતિ-સમાપન્નકાન્ વાદરપૃથિવી તૈજસકાયાન્ વિહાય ઉક્તનિષેધો વિજ્ઞેય इत्यर्थः। વિગ્રહ-ગત્યા વાદરપૃથિવીતેજસોઃ તમસ્કાયેડપિ સંભવાત્। વાદરાઃ પૃથિવીકાયિકાઃ રત્નપ્રભાદ્યાસુ અણ્ણસુ પૃથિવીષુ ગિરિ-વિમાનેષુ ચ ભવન્તિ, વાદરતેજસ્કાયિકાસ્તુ મનુષ્યક્ષેત્રે એવં ભવન્તિ। ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાણ ચંદિમ-સૂરિય-ગહગણ-ગણ્ણત્થ-તારારૂવા ? ’ હે મદન્ત ! અસ્તિ સંભવતિ સ્વલુ તમસ્કાયે ચન્દ્ર-

સઘ હી કરતે હૈં । (અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાણ વાયરે પુઢવિકાણ વાયરે અગણિકાણ) હે મદન્ત ! તમસ્કાય મેં વાદર પૃથિવીકાય વાદર અગ્નિકાય હોતે હૈં કયા ? હિસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં ભગવાન્ ઉનસે કહતે હૈં કિ-હે ગૌતમ ! (ણો હ્ણદ્દે સમદ્દે, ગણ્ણત્થવિગ્ગહગહસમાવજ્જ-ણં) વિગ્રહગતિસમાપન્નક વાદર પૃથિવીકાય કો એવં તૈજસકાય કો છોડકર તમસ્કાય મેં વિગ્રહગતિ અપ્રાપ્ત વાદર પૃથિવીકાય-ઔર વાદર અગ્નિકાય નહીં હૈં । કયોં કિ વિગ્રહગતિ મેં વર્તમાન વાદર પૃથિવી ઔર વાદર તૈજસકાયકા હી તમસ્કાયમેં બી સંભવ હો સકતાં હૈ । વાદર પૃથિ-વીકાયિક, રત્નપ્રભા આદિ આઠ પૃથિવીયોમેં ગિરિયોં મેં ઔર વિમાનોં મેં-હી હોતે હૈં । ઔર વાદર તૈજસ્કાયિક મનુષ્યક્ષેત્ર મેં હી હોતે હૈં । “ અત્થિ-ર્ણ મંતે ! તમુક્કાણ ચંદિમ-સૂરિય-ગહગણગણ્ણત્થ તારારૂવા)

પ્રશ્ન—(અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાણ વાયરે પુઢવીકાણ વાયરે અગણિકાણ ?)

હે મદન્ત ! તમસ્કાયમાં બાદર (સ્થૂળ) પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાય હોય છે ખરાં ?

ઉત્તર—“ ણો હ્ણદ્દે સમદ્દે ગણ્ણત્થવિગ્ગહગહસમાવજ્જણં ” હે ગૌતમ ! ઔણું સંભવિત નથી વિગ્રહ ગતિમાં વર્તમાન બાદર પૃથ્વીકાયનો અને બાદર તૈજસ્કાયનો જ તમસ્કાયમાં સંભવ હોઈ શકે છે વિગ્રહગતિમાં વર્તમાન બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર તૈજસ્કાય સિવાયના વિગ્રહગતિ અપ્રાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર તૈજસ્કાય તેમાં સંભવી શકતા નથી. બાદર પૃથ્વીકાયિક રત્નપ્રભા આદિ આઠ પૃથ્વીઓમાં, પર્વતોમાં અને વિમાનોમાં જ હોય છે, અને બાદર તૈજસ્કાયિક મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ હોય છે.

સૂર્ય-ગ્રહગણ-નક્ષત્ર-તારારૂપાઃ ભવન્તિ ? મગવાનાહ-‘જો ઇણદ્દે સમદ્દે-પલિય-સ્સઓ પુણ અત્થિ’ હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, તમસ્કાયે ચન્દ્રાદયો જ્યોતિષ્કા ન ભવન્તિ કિન્તુ પરિપાર્શ્વતઃ પુનસ્તે ભવન્તિ, તમસ્કાયસ્ય પરિપાર્શ્વતઃ ચન્દ્રાદયઃ સન્તીત્યર્થઃ। ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાએ ચંદામા હ વા, સૂરામા હ વા ?’ હે મદન્ત ! અસ્તિ સંભવતિ સ્વલ્પ તમસ્કાયે ચન્દ્રામા ચન્દ્રપ્રમા-જ્યોત્સ્ના ઇતિ વા ભવતિ ?, તથા સૂર્યામા રવિદીધિતિર્ભવતિ કિમ્ ? મગવાનાહ-‘જો ઇણદ્દે સમદ્દે-કાદૂસણિયા પુણ સા’ હે ગૌતમ ! નો અયમર્થઃ સમર્થઃ તમસ્કાયે ચન્દ્રામા, સૂર્યામા ચ ન ભવતિ, તમસ્કાયપરિપાર્શ્વતશ્ચન્દ્રાદીનાં સદ્ભાવાત્ તત્પ્રમાઽપિ તત્ર ન સંભવત્યેવેત્યાશઙ્કાં નિરસિતુમાહ-‘કાદૂપણિકા પુનઃ સા’ તથા ચ તમસ્કાયપાર્શ્વ

હે મદન્ત ! તમસ્કાય મેં ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર, એવં તારારૂપ હોતે હૈં કયા ? હસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં કિ-હે ગૌતમ ! (જો ઇણદ્દે સમદ્દે, પલિયસ્સઓ પુણ અત્થિ) યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ-અર્થાત્ તમસ્કાય મેં ચન્દ્રાદિક જ્યોતિષિક દેવ તો નહીં હૈં, પર યે દેવ ઉસકે પાર્શ્વભાગ મેં અવશ્ય હૈં। (અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાએ ચંદા-માહ વા, સૂરામાહ વા) હે મદન્ત ! તમસ્કાય મેં ચન્દ્ર કી પ્રમા યા સૂર્ય કી પ્રમા હૈ કયા ? હસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં કિ (ગોયમા ! જો ઇણદ્દે સમદ્દે કાદૂસણિયા પુણ સા) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ-અર્થાત્ તમસ્કાય મેં ચન્દ્રપ્રમા ઓર સૂર્યપ્રમા નહીં હૈ। પર યે ચન્દ્રાદિક જબ ઉસકે પાર્શ્વભાગ મેં હૈં તો ઉનકી આમા તો વહાં અવશ્ય પડતી હોગી ? તો હસ શંકા કા સમાધાન યહ હૈ કિ તમસ્કાય કે તરફ મેં ચન્દ્રપ્રમા આદિ કે સદ્ભાવ મેં ભી હનકી પ્રમા કા વહાં સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ લક્ષિત નહીં હોતા હૈ-અર્થાત્ યહ પ્રમા વહાં પડતી

પ્રશ્ન—(અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાએ ચંદિમ, સૂરિય, ગ્રહગણસ્વત્તતારારૂપા ?) હે મદન્ત ! તમસ્કાયમાં શું ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્રો અને તારાઓ હોય છે ખરાં ?

ઉત્તર—(જો ઇણદ્દે સમદ્દે, પલિયસ્સઓ પુણ અત્થિ) હે ગૌતમ ! એવું શક્ય નથી. તમસ્કાયમાં ચન્દ્રાદિક જ્યોતિષિક દેવો તો નથી, પણ તે જ્યોતિષિક દેવો તેના પાર્શ્વ ભાગમાં (બાહ્યમાં) અવશ્ય છે.

પ્રશ્ન—(અત્થિ ણં મંતે ! તમુક્કાએ ચંદામાહ વા, સૂરામાહ વા ?) હે મદન્ત ! તમસ્કાયમાં ચન્દ્રમાની પ્રમા (પ્રકાશ) અથવા સૂર્યની પ્રમા હોય છે ખરી ?

ઉત્તર—(જો ઇણદ્દે સમ) હે ગૌતમ ! તમસ્કાયમાં ચન્દ્રની અથવા તો સૂર્યની પ્રમા હોતી નથી. “ કાદૂસણિયા પુણ સા ” પરન્તુ ચન્દ્રાદિક તેની બાહ્યમાં હોવાથી તેનો પ્રકાશ તો ત્યાં પડતો હશે. આ શંકાનું સમાધાન

ચન્દ્રપ્રભાદીનાં સદ્ભાવેઽપિ તેષાં તત્ર તમસ્કાયપરિણામેન પરિણમનાત્ સ્વસ્વરૂપ-
નાશેન કેવલં તત્ર સા ચન્દ્રાદિપ્રભા કાદૂષણિકા કમ્ સ્વસ્વરૂપમ્ દૂષયતીતિ કાદૂ-
ષણિકા વિદ્યમાનાઽપિ સા ચન્દ્રપ્રભા સૂર્યપ્રભા ચ અવિદ્યમાના ઇવ ભવતિ, કાદૂ-
ષણિકાશબ્દે 'કા' ઇત્યત્ર પ્રાકૃતત્વાત્ દીર્ઘો બોધ્યઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'તમુ-
ક્ષાણં મંતે ! કેરિસં વન્નણં પણ્ણત્તે ?' હે ભદન્ત ! તમસ્કાયઃ ચલુ વર્ણેન
કીદશકઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? મગવાનાહ—'ગોયમા ! કાલે કાલોમાસે, ગંભીર-લોમહરિસ-
જળણે, મીમે, ઉત્તાસણે, પરમકિણ્દવણ્ણે પન્નત્તે' હે ગૌતમ ! તમસ્કાયઃ કાલઃ
કૃષ્ણો વર્ણેન, કશ્ચિત્કાલોઽપિ કુતશ્ચિત્ કારણાત્ નાવભાસતે,, અત આહ—કાલો-

અવશ્ય હૈ—પર ઇસ પ્રભા કા વહાં તમસ્કાય કે રૂપમેં પરિણમન હોજાતા
હૈ ઇસલિંચે યહ ચન્દ્રાદિપ્રભા કાદૂષણિકા—કમ્—સ્વરૂપમ્—દૂષયતિ—ઇતિ
કાદૂષણિકાં—વહાં રહને પર મી અપને સ્વરૂપ કે અસ્તિત્વ કો ચોયે હુએ
સી રહતી હૈ—અર્થાત્ મૌજૂદ રહને પર મી નહીં જૈસી વહ વહાં રહતી હૈ
ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ (તમુક્ષાણં મંતે ! કેરિસં વન્નણં
પણ્ણત્તે) હે ભદન્ત ! તમસ્કાય વર્ણ મેં કૈસા કહા હૈ ? અર્થાત્ તમસ્કાય
કા વર્ણ કૈસા હૈ ? ઇસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન ડનસે કહતે હૈં (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(કાલેકાલોમાસે ગંભીરલોમહરિસજળણે મીમે ઉત્તાસણે, પરમકિણ્દે,
વણ્ણે પણ્ણત્તે) તમસ્કાય વર્ણ મેં કાલા હૈ કૃષ્ણકાન્તિવાલા હૈ ઓર વહ

કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે તમસ્કાયની બાજુમાં ચન્દ્ર આદિનો સદ્ભાવ હોવા
છતાં તેમના પ્રકાશનું ત્યાં સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ સંભવી શકતું નથી—એટલે કે તે
પ્રકાશ ત્યાં પડે છે ખરો. પણ તેનું ત્યાં તમસ્કાય રૂપે પરિણમન થઈ જાય
છે. તેથી તે ચન્દ્રપ્રભા ત્યાં કાદૂષણિકા—અતિ અલ્પ પ્રમાણમાં (કમ્ સ્વરૂપમ્
દૂષયતિ ઇતિ કાદૂષણિકા) ત્યાં રહેવા છતાં પણ તેના મૂળ સ્વરૂપના અસ્તિ-
ત્વને ગુમાવી નાખ્યું હોય એવી હાલતમાં ત્યાં રહે છે—કહેવાનું તાત્પર્ય એ
છે કે તે ત્યાં મૌજૂદ હોવા છતાં તેનું અસ્તિત્વ નહીં જેવું જ જણાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(તમુક્ષાણં મંતે ! કેરિસં વન્નણં પણ્ણત્તે ?)
હે ભદન્ત ! તમસ્કાયનો વર્ણ કેવો કહ્યો છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ !
(કાલે, કાલોમાસે, ગંભીરલોમહરિસજળણે મીમે ઉત્તાસણે, પરમકિણ્દે, વણ્ણે
પણ્ણત્તે) તમસ્કાય નો વર્ણ કાળો છે, કૃષ્ણકાન્તિવાળો છે, અને તે એટલો

ભાસઃ કૃષ્ણકાન્તિયુક્ત ઇતિ, તથા ચ વર્ણેન કાલઃ, કાલાવભાસશ્ચ તમસ્કાયઃ, અથવા અતિશયકૃષ્ણકાન્તિશ્ચ સ ઇતિ । તથા સ ગમ્भीર-રોમ-હર્ષજનનઃ, ગમ્भीર-શ્વાસૌ અત્યન્તભીષણત્વાદ્ રોમહર્ષજનનશ્ચેતિ ગમ્भीરરોમહર્ષજનનઃ રોમાશ્ચોત્પાદકઃ । તસ્ય રોમહર્ષજનને કારણમાહ-‘ ભીમઃ ’ ઇતિ, વિભેતિ અસ્માદિતિ ભીમઃ ભયઢ્ઢુરઃ, તથા ઉત્ત્રાસનકઃ અત્યન્તત્રાસજનકઃ પરમકૃષ્ણવર્ણઃ સ તમસ્કાયઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । ‘ દેવે ણં અત્યેગદ્દે જે ણં તપ્પદમયાણ પાસિત્તા ણં સુમાણ્ઝજા ’ હે ગૌતમ ! દેવઃ સ્વલુ અસ્ત્યેકકઃ, યઃ સ્વલુ તં તમસ્કાયં પ્રથમતથા પ્રથમવારં દૃષ્ટ્વા અવલોક્યૈવ ક્ષુભ્યેત્ ક્ષોભં પ્રાપ્નુયાત્ । ‘ અહે ણં અભિસમાગચ્છેજ્જા ’ અથ અનન્તરં સ્વલુ અભિસમાગ-

હતના ભયંકર હૈ કિ દેસલે હી બહુત ઘુરી તરહ સે રોમરાજિ સ્વહી હો જાતી હૈ । રોમરાજિ સ્વહી હોને કા કારણ યહી હૈ કિ વહ “ ભીમઃ ” ભયપ્રદ હૈ । અત્યન્ત ત્રાસ જનક હૈ । એસે પરમકૃષ્ણ વર્ણવાલા વહ તમસ્કાય હૈ । (કાલોભાસે) એસા જો પદ દિયા ગયા હૈ વહ યહ પ્રકટ કરતા હૈ કિ કોઈ પદાર્થ કાલા હોકર ભી કિસી કારણ વશ કાલે રુપ મેં અવભાસિત નહીં હોના હૈ પરન્તુ યહ એસા નહીં હૈ-યહ તો કૃષ્ણવર્ણવાલા હોકર ભી કાલે હી રુપ સે અવભાસિત હોના હૈ । અથવા (કાલોભાસે) યહ તમસ્કાય અત્યન્તકૃષ્ણકાન્તિ સે યુક્ત હૈ । મનુષ્યાદિ જિસસે ડરે વહ (ભીમ) હૈ । (દેવેણં અત્યેગદ્દે જે ણં તપ્પદમયાણ પાસિત્તા ણં સુમાણ્ઝજા) કોઈ એક દેવ એસા ભી હોતા હૈ જો ડસ તમસ્કાય કો સર્વપ્રથમ દેસ કરકે હી ક્ષુભિત હો જાતા હૈ-યદિ કોઈ દેવ કદાચિત્ ડસ તમસ્કાય મેં (અભિસમાગચ્છેજ્જા) પાસ મેં જાકર પ્રવેશ

બધો ભયંકર હોય છે કે તેને ભેતાં જ થીકને કારણે રૂવાડા ઊભા થઇ બચે છે રૂવાડા ઊભા થવાનું કારણ એ છે કે તે “ ભીમઃ ” ભયજનક છે-અત્યન્ત ત્રાસજનક છે, આવાં પરમકૃષ્ણ-વર્ણવાળો તે તમસ્કાય છે. “ કાલો-ભાસે ” આ પદ આપવાનું કારણ એ છે કે કોઈ પદાર્થ કાળો હોવા છતાં પણ કોઈ કારણે કાળો અવભાસિત થતો નથી-દેખાતો નથી. પરન્તુ તમસ્કાય એવો નથી. તે તો કૃષ્ણ વર્ણવાળો છે એટલું જ નહીં પણ કાળો જ દેખાય છે. અથવા “ કાલોભાસે ” આ તમસ્કાય અત્યન્ત કૃષ્ણકાન્તિથી યુક્ત છે મનુષ્યાદિ જેનાથી ડરે તેને “ ભીમ ” કહે છે. (દેવેણં અત્યેગદ્દે જે ણં તપ્પદમયાણ પાસિત્તા ણં સુમાણ્ઝજા) કોઈ કોઈ દેવ તો તેને પહેલી જ વાર દેખતાની સાથે જ ક્ષોભ પામી બચે છે. જો કોઈ દેવ ક્યારેક તે તમસ્કાયમાં “ અભિ-સમાગચ્છેજ્જા ” પાસે જઈને પ્રવેશ કરે છે, તો તે (તઓ પચ્છા સીદ્ધં સીદ્ધં

च्छेत्—समीपं गत्वा तमस्कायं प्रविशेत्, 'तत्रो पच्छा सीहं सीहं तुरियं तुरियं खिप्पामेव वीइवएज्जा' ततः पश्चात् तदनन्तरम् भयात् शीघ्रं शीघ्रम् अतिवेगेन स्वरितं स्वरितम् मनोगतेरतिवेगात् क्षिप्रमेव अतिसत्त्वरमेव व्यतिव्रजेत् अतिक्रमेत्, तमुल्लङ्घ्य निर्गच्छेत्। गौतमः पृच्छति—'तमुक्कायस्स णं भंते ! कइ नामधेज्जा पणत्ता ?' हे भदन्त ! तमस्कायस्य खलु कति क्रियन्ति नामधेयानि नामानि प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह—'गोयमा ! तेरस्स नामधेज्जा पणत्ता' हे गौतम ! तमस्कायस्य त्रयोदश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तान्येवाह—'तं जहा'—तद्यथा—'तमेइ वा १, तमुक्काए इ वा २, अंधकारे इ वा ३, महंधकारेइ वा ४, लोमंधकारे इ वा ५, लोगतमिस्से इ वा ६, देवंधकारे इ वा ७, देवतमिस्से इ वा ८, देवारन्ने इ वा ९, देववूहे इ वा १०, देवफलिहे इ वा ११, देवपडिक्खोभे इ वा १२, अरुणोदए त्ति वा समुदे १३ इति ।

करता है तो वह " तत्रो पच्छा सीहं सीहं तुरियं तुरियं खिप्पामेव वीइवएज्जा " कायगति के अतिवेग से और मनोगति के अतिवेग से अर्थात् बहुत ही शीघ्रता के साथ उस तमस्काय में से बाहर निकल आता है। (तमुक्कायस्स णं भंते ! कइ नामधेज्जा पणत्ता) हे भदन्त ! तमस्काय के कितने नाम हैं ? इस गौतम के प्रश्न का उत्तर प्रभु इन्हें यों देते हैं कि—(गोयमा) हे गौतम ! (तेरस्स नामधेज्जा पणत्ता) तमस्काय के नाम तेरह हैं—(तं जहा) वे इस प्रकार से हैं—(तमेइ वा १ तमुक्काएइ वा, २ अंधकारेइ वा, ३ महंधकारेइ वा, ४ लोमंधकारेइ वा ५, लोगतमिस्सेइ वा ६, देवंधकारेइ वा ७, देवतमिस्सेइ वा ८, देवारन्नेइ वा ९, देववूहेइ वा १०, देवफलिहेइ वा ११, देवपडिक्खोभेइ वा १२, अरुणोदएत्ति वा समुदे १३, अंधकाररूप होने के कारण तमस्काय का पहला नाम तम है, अंधकार की रागिरूप होने के कारण तमस्काय का दूसरा

तुरियं तुरियं खिप्पामेव वीइवएज्जा) कायगतिना अतिवेगधी अने मनोगतिना अतिवेगधी—ओट्ठे डे छल्ली ज शीघ्रताधी ते तमस्कायमांधी भडार नीडणी लय छे.

गौतम आभीने प्रश्न—(तमुक्कायस्स णं भंते ! कइ नामधेज्जा पणत्ता ?) हे भदन्त ! तमस्कायना डेट्ठां नाम छे ? उत्तर—“ गोयमा ! ” हे गौतम ! (तेरस्स नामधेज्जा पणत्ता—तंजहा) तमस्कायना नीचे प्रमाणे तेर नाम ड्ठां छे—

(१) तमेइ वा, (२) तमुक्काएइ वा, (३) अंधकारेइ वा, (४) महंधकारेइ वा, (५) लोमंधकारेइ वा, (६) लोगतमिस्सेइ वा, (७) देवंधकारेइ वा, (८) देवतमिस्सेइ वा, (९) देवारन्नेइ वा, (१०) देववूहेइ वा, (११) देवफलिहेइ वा, (१२) देवपडिक्खोभेइ वा, (१३) अरुणोदए त्ति वा समुदे)

તત્ર 'તમ' ઇતિ વા તમસ્કાયસ્ય અન્ધકારરૂપત્વાત્ 'તમઃ' ઇતિ નામ વર્તતે ૧,
 'તમસ્કાયઃ' ઇતિ વા, તસ્ય અન્ધકારરાશિરૂપત્વાત્ 'તમસ્કાયઃ' ઇતિ નામ ૨,
 'અન્ધકારઃ' ઇતિ વા, તસ્ય તમોરૂપત્વાત્ 'અન્ધકારઃ' ઇતિ નામ ૩। 'મહાન્ધ-
 કાર' ઇતિ વા, તસ્ય મહાતમોરૂપત્વાત્ 'મહાન્ધકારઃ' ઇતિ વા નામ વર્તતે ૪।
 'લોકાન્ધકારઃ' ઇતિ વા, લોકપદ્યે તાદૃશસ્ય અન્યસ્ય અન્ધકારસ્ય અભાવાત્
 'લોકાન્ધકારઃ' ઇતિ વા નામ ૫। ૫। ૫। 'લોકતમિસ્રમ્' ઇતિ વા, લોકે ગાઢાન્ધ-
 કારરૂપત્વાત્ ૬। 'દેવાન્ધકારઃ' ઇતિ વા, દેવાનામપિ તમસ્કાયે પ્રકાશાભાવેન
 અન્ધકારરૂપત્વાત્ 'દેવાન્ધકારઃ' ઇતિ નામ ૭। તથૈવ 'દેવતમિસ્રમ્' ઇતિ વા
 તસ્યૈવ ગાઢરૂપત્વાત્ ૮। 'દેવારણ્યમ્' ઇતિ વા, સ્વાપેક્ષયા વલવતાં દેવાનાં ભયત્
 પલાયમાનાનાં દેવાનાં તાદૃશારણ્યમિત્ર શરણ્યત્વાત્ 'દેવારણ્યમ્' ઇતિ નામ ૯।

નામ તમસ્કાય હૈ-તમસ્કાયકા સ્વયં અંધકારરૂપ હોનેકે કારણ ત્રીસરા
 નામ અંધકાર હૈ। મહાતમ રૂપ હોને સે હસ કા ચૌથા નામ મહાન્ધકાર
 હૈ। લોક કે બીચ મેં એસા દૂસરા ઔર કોઈ અંધકાર નહોં હૈ હસ કારણ
 હસકા પાંચવાં નામ લોકાન્ધકાર હૈ। છઠવાં નામ હસકા લોકતમિસ્ર
 હસી કારણ સે હૈ। ઉદ્યોત કે ન હોને કે કારણ દેવોં કો બી યહ તમ-
 સ્કાય અંધકારરૂપ ભાસિત હોતા હૈ હસ કારણ હસકા સાતવાં નામ
 દેવાન્ધકાર હૈ। હસી તરહ સે દેવતમિસ્ર યહ હસકા આઠવાં નામ હૈ।
 અપને સે વલવાન દેવોં કે ભય સે મગતે હુએ દેવોં કે લિયે તથાવિધ
 જંગલ કી તરહ યહ શરણ્યમૂત હૈ હસ કારણ હસકા નૌવાં નામ દેવાર-

(૧) અંધકાર રૂપ હોવાને કારણે તમસ્કાયનું નામ 'તમ' છે. (૨)
 અંધકારની રાશિરૂપ હોવાથી તેનું બીજું નામ 'તમસ્કાય' છે. (૩) તે
 પોતે જ અંધકાર રૂપ હોવાથી તેનું નામ 'અંધકાર' પણ છે. (૪) મહા
 તમરૂપ (અંધકાર રૂપ) હોવાથી તેનું ત્રીજું નામ 'મહાન્ધકાર' છે. (૫)
 લોકમાં એવો બીજો કોઈ પણ અંધકાર ન હોવાથી તેનું પાંચમું નામ
 "લોકાન્ધકાર" છે (૬) વળી ઉપર્યુક્ત કારણે જ તેનું છઠ્ઠું નામ "લોક-
 તમિસ્ર" છે. (૭) ઉદ્યોત (પ્રકાશ) ન હોવાને કારણે દેવાને પણ આ
 તમસ્કાય અંધકાર રૂપ લાગે છે, તે કારણે તેનું સાતમું નામ "દેવાન્ધકાર"
 (૮) એજ રીતે તેનું આઠમું નામ "દેવતમિસ્ર" છે. (૯) પોતાના કરતાં
 વધારે બળવાન દેવાના ભયથી ભાગતા દેવાને માટે અંધકારમય જંગલની
 જેમ તે આશ્રયદાયક બને છે, તેથી તેનું નવમું નામ "દેવારણ્ય" છે.

‘દેવવ્યૂહઃ’ ઇતિ વા, દેવાનાં દુર્ભેદત્વાત્ ચક્રાદિવ્યૂહ इव ‘દેવવ્યૂહઃ’ ઇતિનામ ૧૦ । ‘દેવપરિઘઃ’ ઇતિ વા, દેવાનામાતઙ્ગજનકતયા મનોવિઘાતહેતુત્વેન ‘દેવ-પરિઘઃ’ ઇતિ નામ ૧૧, ‘દેવપ્રતિક્ષોભ’ ઇતિ વા, દેવાનાં મહાક્ષોભોત્પાદકત્વાત્ ‘દેવપ્રતિક્ષોભઃ’ ઇતિ નામ ૧૨, ‘અરુણોદકઃ સમુદ્રઃ’ ઇતિ વા, અરુણોદકસમુદ્રસ્ય વિકારાત્મકત્વાત્ ‘અરુણોદકસમુદ્રઃ’ ઇતિ વા નામ ૧૩ । ઇતિ તમસ્કાયસ્ય ત્રયો-દશ નામાનિ પ્રદર્શિતાનિ ।

અથ તમસ્કાયપરિણામમાહ=‘તમુક્કાણં મંતે ! કિં પુઢવિપરિણામે, આઝ-પરિણામે, જીવપરિણામે, પોગ્ગલપરિણામે ?’ હે મદન્ત ! તમસ્કાયઃ સ્વલ્લુ કિં પૃથિવીપરિણામઃ, અથવા અપ્પરિણામઃ, અથવા જીવપરિણામઃ, પુદ્ગલપરિણામો

પ્ય હૈ । ચક્રાદિવ્યૂહકીતરહ યહ દેવો દ્વારામી દુર્ભેદ્ય હોનેકે કારણહસકા દશવાં નામ દેવવ્યૂહ હૈ । દેવોં કો આતંક જનક હોનેકે કારણ હનકે મન કા વિઘાત કરને વાલા હોનેસે હસકા ગ્યારહવાં નામ દેવપરિઘ હૈ । દેવોં કે લિયે ક્ષોભ કા કારણ, હોને સે હસકા ૧૨ વાં નામ દેવપ્રતિક્ષો-ભ હૈ । તથા અરુણોદક સમુદ્ર કે જલ કા વિકારરૂપ હોને કે કારણ હસકા તેરહવાં નામ અરુણોદક સમુદ્ર હૈ । હસ પ્રકાર સે યે તેરહ સાર્થક નામ તમસ્કાય કે કહે ગયે હૈ ।

અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં કિં યહ તમસ્કાય કિસ પદાર્થ કા પરિણામ હૈ—(તમુક્કાણં મંતે ! કિં પુઢવિપરિણામે ? આઝપરિણામે જીવ પરિણામે ? પોગ્ગલપરિણામે ?) હે મદન્ત ! યહ તમસ્કાય ક્વયા પૃથિવી કા પરિણામ હૈ ? યા જલ કા પરિણામ હૈ ? યા જીવ કા પરિણામ હૈ ? યા પુદ્ગલ કા પરિણામ હૈ ?—કિસકા પરિણામ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં

(૧૦) ચક્રાદિ વ્યૂહને લેહવાનું કામ દેવો દ્વારા પણ અશક્ય હોય છે, તે કારણે તેનું હસમું નામ “દેવવ્યૂહ” છે. (૧૧) દેવોમાં આતંક (ભય) નો જનક હોવાને કારણે અને તેમના મનનો વિઘાત કરનારો હોવાને લીધે તેનું અગિયારમું નામ “દેવપરિઘ” છે. (૧૨) દેવોમાં ક્ષોભનો જનક હોવાને કારણે તેનું બારમું નામ “દેવપ્રતિક્ષોભ” છે. (૧૩) તથા અરુણોદક સમુદ્રના જળના વિકાર રૂપ હોવાથી તેનું તેરમું નામ “અરુણોદક સમુદ્ર” છે. આ રીતે તમસ્કાયના તેર સાર્થક (અર્થ પ્રમાણેનાં) નામ કહ્યાં છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને પૂછે છે કે (તમુક્કાણં મંતે ! કિં પુઢવિપરિણામે ? આઝપરિણામે ? જીવપરિણામે ? પોગ્ગલપરિણામે ? હે ભદન્ત ! આ તમસ્કાય શું પૃથિવીકાયનું પરિણામ છે ? કે જળનું પરિણામ છે ? કે જીવનું પરિણામ છે ? કે પુદ્ગલનું પરિણામ છે ? તે કોના પરિણામરૂપ છે ?

વા તમસ્કાયઃ ? इति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा ! णो पुढविपरिणामे, आउप-
रिणामे वि, जीवपरिणामे वि, पोग्गलपरिणामे वि, हे गौतम ! तमस्कायः नो
पृथिवीपरिणामः, तस्य सर्वथा अन्धकारमयत्वात्, अपितु अप्परिणामोऽपि
तस्याप्स्वरूपत्वात्, जीवपरिणामोऽपि अपां जीवरूपत्वात्, पुद्गलपरिणामो
ऽपि, तमसः पुद्गलरूपत्वात् । गौतमः पृच्छति—‘तमुक्काए णं भंते ! सव्वे पाणा
भूया, जीवा, सत्ता पुढविकाइयत्ताए जाव-तसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा ? ’ हे

પ્રશ્ન ઉત્તરે કહતે હૈં કિ—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ણો પુઢવિ પરિણામે,
અઉપરિણામે વિ, જીવપરિણામે વિ, પોગ્ગલપરિણામે વિ) તમસ્કાય
પૃથિવી કા પરિણામ-વિકાર નહીં હૈ । કિન્તુ યહ અપ્કાય કા ભી પરિ-
ણામ હૈ, જીવ કા ભી પરિણામ હૈ ઓર પુદ્ગલ કા ભી પરિણામ હૈ ।
પૃથિવી કા પરિણામ યહ ઇસલિયે નહીં હૈ કિ યહ સર્વથા અંધકાર રૂપ
હૈ । જલકા પરિણામ ઇસે ઇસલિયે કહા ગયા હૈ કિ યહ જલરૂપ હોતા હૈ
ઓર જીવ કા પરિણામ ઇસલિયે ઇસે કહા ગયા હૈ કિ જલ સ્વયં જીવ
રૂપ હૈ, તથા પુદ્ગલ કા પરિણામ કહને કા કારણ યહ હૈ કિ તમસ્કાય
સ્વયં પુદ્ગલરૂપ હૈ । અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે યૌં પૂછતે હૈં કિ (તમુક્કાએ ણં
ભંતે ! સવ્વે પાણા, ભૂયા, જીવા, સત્તા પુઢવીકાઈયત્તાએ જાવ તસકાઈ-
યત્તાએ ઉવવન્નપુવ્વા) હે ભદન્ત ! સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત
જીવ, સમસ્ત સત્ત્વ કયા તમસ્કાય મેં પહિલે પૃથિવીકાયિકરૂપસે યાવત્

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે—(ગોયમા ! ણો પુઢવિપરિણામે,
આઉપરિણામે વિ, જીવપરિણામે વિ, પોગ્ગલપરિણામે વિ) હે ગૌતમ ! તમસ્કાય
પૃથ્વીના પરિણામ (વિકાર) રૂપ નથી, પણ તે જળનું (અપ્કાયનું) પરિ-
ણામ પણ છે, જીવનું પરિણામ પણ છે અને પુદ્ગલનું પરિણામ પણ છે.
તે સર્વથા અંધકાર રૂપ હોવાથી તેને પૃથ્વીનું પરિણામ કહ્યું નથી. તેને
જળના પરિણામ રૂપ કહેવાનું કારણ એ છે કે તે જળરૂપ હોય છે. તેને
જીવના પરિણામ રૂપ કહેવાનું કારણ એ છે કે જળ પોતે જ જીવરૂપ હોય
છે, તથા તેને પુદ્ગલના પરિણામ રૂપ કહેવાનું કારણ એ છે કે તમસ્કાય
પોતે જ પુદ્ગલરૂપ છે.

ગૌતમ સ્વામી હવે એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(તમુક્કાએ ણં ભંતે ! સવ્વે
પાણા, ભૂયા, જીવા, સત્તા પુઢવીકાઈયત્તાએ જાવ તસકાઈયત્તાએ ઉવવન્નપુવ્વા ?)
હે ભદન્ત ! સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત જીવ, સમસ્ત ભૂત અને સમસ્ત સત્ત્વ શું

મદન્ત ! તમસ્કાયે સ્વલુ સર્વેપ્રાણાઃ, ભૂતાઃ, જીવા, સત્ત્વાઃ પૃથિવીકાયિકતયા યાવત્-ત્રસકાયિકતયા ઉપપન્નપૂર્વાઃ પૂર્વમુત્પન્નાઃ ? યાવત્ કરણાત્-જલકાયિક-તયા, વાયુકાયિકતયા, વનસ્પતિકાયિકતયા, ઇતિ સંગ્રહસ્મૃતિઃ । મગવાનાહ-‘ હંતા, ગોયમા ! અસદ્ અદુવા, અણંતક્ષુત્તો, ણો ચેવ ણં વાયરપુઢવિકાઙ્ગયત્તાણ વા, વાયર-અગ્નિકાઙ્ગયત્તાણ વા ’ હે ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્ સર્વે પ્રાણાઃ, ભૂતાઃ, જીવાઃ, સત્ત્વાઃ, તમસ્કાયે પૃથિવીકાયિકતયા યાવત્-ત્રસકાયિકતયા અસકૃત્ ભૂયોભૂયઃ અથવા અનન્તકૃત્વઃ અનન્તવારાન્ પૂર્વમુત્પન્નાઃ, કિન્તુ નો ચૈવ નૈવ કથમપિ વાદરપૃથિવીકા-યિકતયા, વાદરાગ્નિકાયિકતયા વા ઉત્પન્નાઃ, યતોહિ તમસ્કાયસ્ય અપ્કાયિકતયા તત્ર વાદરા વાયવો વનસ્પતયઃ ત્રસાશ્ચ ઉત્પદ્યન્તે અપ્કાયે તેપામુત્પત્તિસંભવાત્, ઇતરે તુ પૃથિવીજીવા અગ્નિજીવાશ્ચ તત્ર નોત્પત્તુમર્હન્તિ તેષાં તત્ર સ્વસ્થાન્તવા ભાવાત્ ॥ સૂ. ૩ ॥ તમસ્કાયાકારઃ—

ત્રસકાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હુએ હૈં ? યહાં યાવત્ શબ્દ સે (જલકાયિકતયા તેજઃકાયિકતયા, વાયુકાયિકતયા, વનસ્પતિકાયિકતયા ” હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈં । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં—(હંતા, ગોયમા ! અસદ્ અદુવા અણંતક્ષુત્તો, ણો ચેવ ણં વાયરપુઢવિકાઙ્ગયત્તાણ વા, વાયરઅગ્નિકાઙ્ગયત્તાણ વા ” હાં ગૌતમ ! સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સ-ત્વ, તમસ્કાય મેં પૃથિવીકાયિકરૂપ સે યાવત્ ત્રસકાયિકરૂપ સે વાર ૨ અથવા અનન્તવાર પહિછે ઉત્પન્ન હુએ હૈં પરન્તુ વે વહાં કમો ભી વાદર પૃથિવીકાયિકરૂપ સે એવં વાદર અગ્નિકાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન નહીં હુએ હૈં । ક્યોં કિ તમસ્કાય અપ્કાયરૂપ હોને કે કારણ ઉસમેં વાદરવાયુકાય, વનસ્પતિકાય ઓર ત્રસકાય ઉત્પન્ન હોતે હૈં ક્યોં કિ વહાં ઉનકી

તમસ્કાયમાં પૂર્વે (પહેલાં) પૃથ્વીકાયિક, જલકાયિક, તૈજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક અને ત્રસકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યાં છે ખરાં ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે—(હંતા, ગોયમા ! અસદ્ અદુવા અણંતક્ષુત્તો, ણો ચેવ ણં વાયર પુઢવિકાઙ્ગયત્તાણ વા, વાયર અગ્નિકાઙ્ગ-યત્તાણ વા) હા, ગૌતમ ! સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ તમસ્કાયમાં પૃથ્વીકાયિકથી લઈને ત્રસકાયિક પર્યન્તના રૂપે વારંવાર અથવા અનંતવાર પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યાં છે, પણ તેઓ ત્યાં કદી પણ બાદર પૃથ્વીકાયિક રૂપે અને બાદર અગ્નિકાયિકરૂપે ઉત્પન્ન થયા નથી. કારણ કે તમસ્કાય અપ્કાય રૂપ હોવાથી તેમાં બાદર વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય ઉત્પન્ન

કુળ્ળરાજિવક્તવ્યતા ।

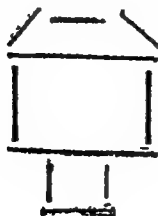
તમસ્કાયસાદૃશ્યાત્ કુળ્ળરાજિં પ્રરૂપયિતુમાદ્—‘કણં મંતે ! ‘કળ્હરાઈઓ’
 ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-કહ પં મંતે ! કળ્હરાઈઓ પળ્ળત્તાઓ ? ગોયમા !
 અટ્ટ કળ્હરાઈઓ પળ્ળત્તાઓ કહિ પં મંતે ! ઇયાઓ અટ્ટ કળ્હ-
 રાઈઓ પળ્ળત્તાઓ ? ગોયમા ! ઉપિં સળંકુમારમાહિંદાળં કળ્પાળં
 હિદિં વંમલોષ કળ્પે અરિદં વિમાળપત્થડે—પત્થ પં અવલાડ-
 ગસમ ચરંસસંઠાળસંઠિયાઓ અટ્ટ કળ્હરાઈઓ પળ્ળત્તાઓ,
 તં જહા—પુરત્થિમેળં દો, પચ્ચત્થિમેળં દો, દાહિળેળં દો, ઉત્તરેળં દો,
 પુરત્થિમઽબંતરા કળ્હરાઈ દાહિળ-વાહિરં કળ્હરાઈં પુટ્ટા, દાહિ-
 ણઽબંતરા કળ્હરાઈ પચ્ચત્થિમ—વાહિરં કળ્હરાઈં પુટ્ટા, પચ્ચ-
 ત્થિમઽબંતરા કળ્હરાઈ ઉત્તર-વાહિરં કળ્હરાઈં પુટ્ટા, ઉત્તરમઽ-
 બંતરા કળ્હરાઈ પુરત્થિમવાહિરં કળ્હરાઈં પુટ્ટા, દો પુરત્થિમ—
 પચ્ચત્થિમાઓ વાહિરાઓ કળ્હરાઈઓ છલંસાઓ, દો ઉત્તર—

ઉત્પત્તિ સંભવિત હૈ—વાકી કે પૃથિવી જીવ ઓર અગ્નિ જીવ વહાં પર
 ઉત્પન્ન નહીં હો સકતે હૈ—વયોં કિ વહાં પર ડનકા સ્વસ્થાન નહીં હૈ ।
 તમસ્કાય કા આકાર ઇસ પ્રકાર સે હૈ ॥ સૂ૦૧ ॥

થાય છે, કારણ કે ત્યાં તેમની ઉત્પત્તિ સંભવિત છે. બાકીના પૃથ્વીકાયિક
 જીવો અને અગ્નિકાય જીવો તેમાં ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી, કારણ કે ત્યાં તેમનું
 સ્વસ્થાન નથી. તમસ્કાયનો આકાર નીચે પ્રમાણે છે. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

दाहिणबाहिराओ कणहराईओ तंसाओ, दो पुरत्थिस-पच्च-
 त्थिमाओ अब्भितराओ कणहराईओ चउरंसाओ, दो उत्तरदा-
 हिणाओ अब्भितराओ कणहराईओ चउरंसाओ, “पुव्वाऽवरा
 छलंसा, तंसा पुणदाहिणुत्तरा बज्झा। अब्भितरचउरंसा सब्बा वि
 य कणहराईओ”॥१॥कणहराईओ णं भंते ! केवइयाओ आयामेणं
 केवइयाओ विक्खंभेणं, केवइयाओ परिक्खेवेणं पणत्ताओ ?
 गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं, संखेज्जाइं जोय-
 णसहस्साइं विक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं
 पणत्ताओ ! कणहराईओ णं भंते ! केमहालियाओ पणत्ताओ ?
 गोयमा ! अयं णं जंबुदीवे दीवे जाव-अद्धमासं वीइवएज्जा,
 अत्थेगइयं कणहराईं वीइवइज्जा, अत्थेगइयं कणहराईं णो
 वीइवएज्जा, एमहालियाओ णं गोयमा ! कणहराईओ पण-
 त्ताओ । अत्थिणं भंते ! कणहराईसु गेहा इ वा, गेहावणा इ वा ?
 णो इणट्ठे समट्ठे । अत्थिणं भंते ! कणहराईसु गामा इ वा ? ०। णो
 इणट्ठे समट्ठे अत्थि णं भंते ! कणहराईसु उराला बलाहया संसेयंति,
 संमुच्छंति, संवासंति ?। हंता, अत्थि । तं भंते ! किं देवो पकरेइ,
 असुरो पकरेइ, नागो पकरेइ ? । गोयमा ! देवो पकरेइ, णो
 असुरो, णो नागो पकरेइ । अत्थि णं भंते ! कणहराईसु बायरे
 थणियसदे ? जहा उराला तहा । अत्थि णं भंते ! कणहराईसु
 बायरे आउकाए, बायरे अगणिकाए, बायरे वणस्सइकाए ?
 णो इणट्ठे समट्ठे, णणत्थ विग्गहगइसमावन्नएणं । अत्थि णं भंते !
 चंदिम-सूरिय-गहगण-नवखत्त-तारारूवा ? । णो इणट्ठे समट्ठे ।

અરિથિ ણં કળહરાઈણં ચંદામા ઇ વા, સૂરામા ઇ વા ? ણો ઇણટ્ટે
સમટ્ટે । કળહરાઈઓ ણં મંતે ! કેરિસિયાઓ વલ્લેણં પળ્લન્તાઓ ?
ગોયમા ! કાલાઓ, જાવ--લિપ્પામેવ વીઢવણ્ણા । કળહરાઈણં
મંતે ! કહ્ નામધેજ્જા પળ્લન્તા ? ગોયમા ! અટ્ટ નામધેજ્જા
પળ્લન્તા, તં જહા--કળહરાઈ ઇ વા, મેહરાઈ ઇવા, મઘા ઇ વા,
માઘવઈ ઇ વા, વાયપલ્લિહા ઇ વા, વાયપલ્લિક્ખોમા ઇ વા, દેવપ-
લ્લિહા ઇ વા, દેવપલ્લિક્ખોમા ઇ વા । કળહરાઈઓ ણં મંતે ! કિં પુઢવી
પરિણામાઓ, આડપરિણામાઓ, જીવપરિણામાઓ, પોગ્ગલ
પરિણામાઓ ? ગોયમા ! પુઢવીપરિણામાઓ, ણો આડપરિણામાઓ,
જીવપરિણામાઓ વિ, પુગ્ગલપરિણામાઓ વિ । કળહરાઈસુ ણં
મંતે ! સવ્વે પાણા, મૂયા, જીવા, સત્તા ઉવવળ્ણપુઢ્વા ? હંતા,
ગોયમા ! અસંઢં, અદુવા અણંતલ્લુત્તો, ણો ચેવ ણં વાયરઆડ-
કાઢયત્તાણ, વાયરઅગ્ગણિકાઢયત્તાણ વા, વાયરવળ્ણસ્સઢકાઢ
યત્તાણ વા ॥ સૂ. ૦૨ ॥

છાયા-કતિ લલુ મદન્ત ! કળ્ણરાજયઃ પ્રજ્ઞપ્પાઃ ? ગૌતમ ! અટ્ટ કળ્ણરાજયઃ
પ્રજ્ઞપ્પાઃ, કુત્ર લલુ મદન્ત ! ઇતાઃ અટ્ટ કળ્ણરાજયઃ પ્રજ્ઞપ્પાઃ ? ગૌતમ ! ઉપરિ

કળ્ણરાજિ વક્તવ્યતા-

(કહ્ ણં મંતે) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ--(કહ્ ણં મંતે ! કળહરાઈઓ પળ્લન્તાઓ) હે મદન્ત ! કળ્ણરા-
જિયાં કિનની કહી ગઈ હૈં ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અટ્ટ કળહરાઈઓ
પળ્લન્તાઓ) કળ્ણરાજિયાં આઠ કહી ગઈ હૈં । (કહિ ણં મંતે ! ઇયાઓ અટ્ટ
કળહરાઈઓ પળ્લન્તાઓ) હે મદન્ત ! યે આઠ કળ્ણરાજિયાં કહાં પર કહી

કળ્ણરાજિઓની વક્તવ્યતા--

“ કહ્ ણં મંતે ! કળહરાઈઓ પળ્લન્તાઓ ” ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ--(કહ્ ણં મંતે ! કળહરાઈઓ પળ્લન્તાઓ ?) હે મદન્ત ! કળ્ણરાજિઓ
કેટલી ઢહી છે ? (ગોયમા ! અટ્ટ કળહરાઈઓ પળ્લન્તાઓ) હે ગૌતમ ! કળ્ણરાજિઓ
આઠ ઢહી છે. (કહિ ણં મંતે ! ઇયાઓ અટ્ટ કળહરાઈઓ પળ્લન્તાઓ ?) હે

સનત્કુમાર-માહેન્દ્રયોઃ કલ્પયોઃ, અથો બ્રહ્મલોકે કલ્પે ચલુ રિષ્ટેવિમાનપ્રસ્તટે અત્ર અક્ષવાટકસમચતુરસ્રસંસ્થાનસંસ્થિતા અષ્ટ કૃષ્ણરાજયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-પૌરસ્ત્યે દ્વે, પાશ્ચાત્યે દ્વે, દક્ષિણે દ્વે, ઉત્તરે દ્વે, પૌરસ્થાભ્યન્તરા કૃષ્ણરાજિઃ દક્ષિણબાહ્યાં કૃષ્ણ-રાજિ સ્પૃષ્ટા, દક્ષિણાભ્યન્તરા કૃષ્ણરાજિઃ પશ્ચિમબાહ્યાં કૃષ્ણરાજિ સ્પૃષ્ટા, પાશ્ચાત્યા-

ગર્હાં ? અર્થાત્ ચે કૃષ્ણરાજિયાં કહાં પરં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ઉર્ષિ સળંકુમારમાહિંદાણં કલ્પાણં, હિદ્વિં બંમલોષ કલ્પે અરિષ્ટવિમા-
નપથઢે, ઇત્થ ણં અક્ષવાટકસમચતુરસ્રસંસ્થાનસંસ્થિયાઓ અટ્ટ કળ્હ-
રાઈઓ પળ્ળત્તાઓ) ચે આઠ કૃષ્ણરાજિયાં ઉપર મેં સનત્કુમાર,
માહેન્દ્રકલ્પ મેં ઓર નીચે મેં બ્રહ્મલોકકલ્પ મેં અરિષ્ટવિમાન કે પાથઢે
મેં હેં । ઇનકા આકાર સમચતુરસ્ર-ચૌકોર-અક્ષાઢે કે સમાન હૈ । (તં
જહા) વે ઇસ પ્રકાર સે હેં- (પુરત્થિમેળં દો, પચ્ચત્થિમેળં દો, દાહિણેળં
દો, ઉત્તરેળં દો, પુરત્થિમઽબ્ધંતરા કળ્હરાઈ દાહિણ-બાહિરં કળ્હરાઈં
પુટ્ટા, પચ્ચત્થિમઽબ્ધંતરા કળ્હરાઈં ઉત્તરબાહિરં કળ્હરાઈં પુટ્ટા, ઉત્તરમઽ-
બ્ધંતરા કળ્હરાઈં પુરત્થિમબાહિરં કળ્હરાઈં પુટ્ટા) દો કૃષ્ણરાજિયાં પૂર્વ-
દિશા મેં, દો કૃષ્ણરાજિયાં પશ્ચિમદિશા મેં, દો કૃષ્ણરાજિયાં દક્ષિણદિશા
મેં, ઓર દો કૃષ્ણરાજિયાં ઉત્તર દિશા મેં હેં । ઇનમેં જો પૂર્વદિગ્ભાગ કે
ઓતર કી કૃષ્ણરાજિ હૈ વહ દક્ષિણદિગ્ભાગ કે બાહિર કી કૃષ્ણરાજિ
કો છૂતી હૈ । દક્ષિણદિગ્ભાગ કે ઓતર કી જો કૃષ્ણરાજિ હૈ, વહ પશ્ચિ-

ભદ્રંતે । તે આઠ કૃષ્ણરાજિઓ ક્યાં આવેલી છે ? (ગોયમા ।) હે ગૌતમ !
(ઉર્ષિ સળંકુમારમાહિંદાણં કલ્પાણં, હિદ્વિં બંમલોષ કલ્પે અરિષ્ટવિમાનપથઢે,
ઇત્થ ણં અક્ષવાટક સમચતુરસ્રસંસ્થાનસંસ્થિયાઓ અટ્ટ કળ્હરાઈઓ પળ્ળત્તાઓ)
તે આઠ કૃષ્ણરાજિઓ ઉપરની બાજુએ સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકમાં
અને નીચે બ્રહ્મલોક કલ્પના અરિષ્ટ વિમાનના પાથડામાં (વિમાન પ્રસ્તટમાં)
તેનો આકાર સમચતુરસ્ર-ચતુષ્કોણ અપાડાના જેવો છે. (તં જહા) તે આ
પ્રમાણે આવેલી છે- (પુરત્થિમેળં દો, પચ્ચત્થિમેળં દો, દાહિણેળં દો, ઉત્તરેળં દો)
જે કૃષ્ણરાજિઓ પૂર્વ દિશામાં, જે કૃષ્ણરાજિઓ પશ્ચિમ દિશામાં, જે કૃષ્ણ-
રાજિઓ દક્ષિણ દિશામાં અને જે કૃષ્ણરાજિઓ ઉત્તર દિશામાં છે (પુરત્થિમઽ-
બ્ધંતરા કળ્હરાઈં દાહિણ-બાહિરં કળ્હરાઈં પુટ્ટા, પચ્ચત્થિમઽબ્ધંતરા કળ્હરાઈં
ઉત્તરબાહિરં કળ્હરાઈં પુટ્ટા, ઉત્તરમઽબ્ધંતરા કળ્હરાઈં પુરત્થિમબાહિરં કળ્હરાઈં
પુટ્ટા) તેમાંની જે પૂર્વ દિગ્ભાગની અંદરની કૃષ્ણરાજિ છે, તે દક્ષિણ
દિગ્ભાગની બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે છે, દક્ષિણ દિગ્ભાગની અંદરની જે

અન્યન્તરા કૃષ્ણરાજિઃ ઉત્તરવાહ્યાં કૃષ્ણરાજિ સ્પૃષ્ટા, ઉત્તરાઅન્યન્તરા કૃષ્ણરાજિઃ પૌરસ્ત્યવાહ્યાં કૃષ્ણરાજિ સ્પૃષ્ટા, દ્વે પૌરસ્ત્યપાશ્ચાત્યે, વાહ્યે કૃષ્ણરાજી પડસે, દ્વે ઉત્તર-દક્ષિણવાહ્યે કૃષ્ણરાજી જ્યસે, દ્વે પૌરસ્ત્ય-પાશ્ચાત્યે અન્યન્તરે કૃષ્ણરાજી ચતુરસે, દ્વે ઉત્તર-દક્ષિણે આન્યન્તરિકે કૃષ્ણરાજી ચતુરસે, "પૂર્વાપરે પડસે, જ્યસે પુનર્દક્ષિણોત્તરે વાહ્યે, આન્યન્તરચતુરસાઃ સર્વા અપિ ચ કૃષ્ણરાજયઃ॥૧॥ કૃષ્ણરાજયઃ

મદિગ્ધિભાગ કે બાહિર કી કૃષ્ણરાજિ કા સ્પર્શ કરતી હૈ । પશ્ચિમદિગ્ધિભાગ કે ખીતર કી જો કૃષ્ણરાજિ હૈ વહ ઉત્તરદિગ્ધિભાગ કે બાહર કી કૃષ્ણરાજિ કા સ્પર્શ કરતી હૈ । ઓર ઉત્તર દિશા કે ખીતર કી જો કૃષ્ણરાજિ હૈ વહ પૂર્વદિગ્ધિભાગ કે બાહર કી કૃષ્ણરાજિ કો છૂતી હૈ । (દો પુરત્થિમપચ્ચત્થિમાઓ બાહિરાઓ કળહરાઈઓ છલંસાઓ દો ઉત્તરદાહિણબાહિરાઓ કળહરાઈઓ તંસાઓ, દો પુરત્થિમ પચ્ચત્થિમાઓ અઘ્ભિતરાઓ કળહરાઈઓ ચરંસાઓ, દો ઉત્તરદાહિણાઓ અઘ્ભિતરાઓ કળહરાઈઓ ચરંસાઓ,

“પુવ્વાઽવરા છલંસા, તંસા પુણ દાહિણુત્તરા વજ્ઞા ।

અઘ્ભિતર ચરંસા સઘ્વા વિ ય કળહરાઈઓ ” ૪૩)

પૂર્વ ઓર પશ્ચિમકે બાહરકી જો દો કૃષ્ણરાજિયાં હૈં વે છહ ટૂંટવાલી હૈં । ઉત્તર ઓર દક્ષિણ કે બાહર કી જો દો કૃષ્ણરાજિયાં હૈં વે તિલ્હૂંટી હૈં । પૂર્વ ઓર પશ્ચિમ કે ખીતર કી જો કૃષ્ણરાજિયાં હૈં વે ચૌલ્હૂંટી હૈં । તથા ઉત્તર ઓર દક્ષિણ કે ખીતર કી જો દો કૃષ્ણરાજિયાં હૈં વે ખી ચૌલ્હૂંટી હૈં । હસી વિષયકો પુવ્વાવરા ‘હત્યાદિ’ ગાથામેં કહા હૈ કિ-પૂર્વ ઓર પશ્ચિમ

કૃષ્ણરાજિ છે તે પશ્ચિમ દિગ્ભાગની બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે છે, પશ્ચિમ દિગ્ભાગની અંદરની જે કૃષ્ણરાજિ છે તે ઉત્તર દિગ્ભાગની બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે છે. અને ઉત્તર દિગ્ભાગની બહારની જે કૃષ્ણરાજિ છે તે પૂર્વ દિગ્ભાગની બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે છે. (દો પુરત્થિમપચ્ચત્થિમાઓ બાહિરાઓ કળહરાઈઓ છલંસાઓ-દો ઉત્તરદાહિણબાહિરાઓ કળહરાઈઓ તંસાઓ, દો પુરત્થિમપચ્ચત્થિમાઓ અઘ્ભિતરાઓ કળહરાઈઓ ચરંસાઓ, દો ઉત્તરદાહિણાઓ અઘ્ભિતરાઓ કળહરાઈઓ ચરંસાઓ, “પુવ્વાઽવરા છલંસા, તંસા પુણ દાહિણુત્તરા વજ્ઞા । અઘ્ભિતર ચરંસા સઘ્વા વિ ય કળહરાઈઓ ” ૪૩) પૂર્વા અને પશ્ચિમમાં બહારની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે છ ખૂણાવાળી છે, ઉત્તર અને દક્ષિણમાં બહારની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે ત્રણ ખૂણાવાળી છે, પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે ચાર ખૂણાવાળી છે, તથા ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે પાંચ ચાર ખૂણાવાળી છે

खलु भदन्त ! कियत्यः आयामेन ? कियत्यो विष्कम्भेण ! कियत्यः परिक्षेपेण ? प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयामेन, संख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेण, असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्ताः । कृष्णराजयः खलु भदन्त ! कियन्महालयाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः, यावत्-अर्धमासं व्यतिव्रजेत् अस्त्येककां कृष्णराजिं व्यतिव्रजेत् अस्त्येककां कृष्ण-

की कृष्णराजियां छह खूंटवाली हैं । दक्षिण और उत्तर की बाहिर की कृष्णराजियां तिखूंटो हैं । और सब अभ्यन्तर की कृष्णराजियां चौरस हैं । (कण्हराईओ णं भंते ! केवइयं आयामेणं, केवइयं विक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं पणत्ता) हे भदन्त ! इन कृष्णराजियोंका आयाम कितना है ? विस्तार कितना है ? और इनका परिक्षेप कितना है ? (गोयमा) हे गौतम ! (असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पणत्ताओ) इन कृष्णराजियों का आयाम (लंबापन) असंख्यात हजार योजन का है । विष्कंभ (चौड़ाई) संख्यात हजार योजन का है । तथा परिक्षेप इनका असंख्यात हजार योजन का है । (कण्हराईओ णं भंते ! के महालियाओ पणत्ताओ) हे भदन्त ! ये कृष्णराजियां कितनी मोटी कही गई हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (अयं णं जंबुद्वीवे दोवे जाव अद्धमासं

એ જ વાતને “ પુઠ્ઠાડવરા ” ઈત્યાદિ ગાથા દ્વારા પ્રકટ કરી છે. ગાથાનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

‘પૂર્વ’ અને પશ્ચિમની કૃષ્ણરાજિઓ છ ખૂણીઆ વાળી છે, દક્ષિણ અને ઉત્તરની બહારની કૃષ્ણરાજિઓ ત્રિકોણીઆ છે, અને અંદરની બધી કૃષ્ણરાજિઓ ચોરસ છે. (કણ્ઠરાઈઓ ણં મંતે ! કેવઈયં આયામેણં, કેવઈયં વિક્ખંભેણં, કેવઈયં પરિક્ખેવેણં પણત્તા ?) હે ભદન્ત ! તે કૃષ્ણરાજિઓ લંબાઈ કેટલી છે ? પહોળાઈ કેટલી છે ? અને તેમનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) કેટલો છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં આયામેણં, સંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં વિક્ખંભેણં, અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્ખેવેણં પણત્તાઓ) તે કૃષ્ણરાજિઓની લંબાઈ અસંખ્યાત હજાર યોજન પ્રમાણુ છે, તેમની પહોળાઈ સંખ્યાત હજાર યોજન પ્રમાણુ છે અને તેમનો પરિક્ષેપ અસંખ્યાત હજાર પ્રમાણુ છે.

(કણ્ઠરાઈઓ ણં મંતે ! કે મહાલિયાઓ પણત્તાઓ ?) હે ભદન્ત ! તે કૃષ્ણરાજિઓ કેવડી મોટી કહી છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અયં ણં

રાજિ નો વ્યતિવ્રજેત્ । ઇન્મહાલયાઃ સ્વલુ ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજયઃ પ્રજ્ઞતાઃ, । સન્તિ સ્વલુ ભદન્ત । કૃષ્ણરાજિષુ ગેહા ઇતિ વા, ગેહાપણા ઇતિ વા ? નાયમર્થઃ સમર્થઃ । સન્તિ સ્વલુ ભદન્ત । કૃષ્ણરાજિષુ ગ્રામા ઇતિ વા, યાવત્-સન્નિવેશા ઇતિ વા? નાયમર્થઃ સમર્થઃ । અસ્તિ સ્વલુ ભદન્ત । કૃષ્ણરાજિષુ ઉદારા વલાહકાઃ સંસ્વિઘન્તિ, સંમૂ-

વીર્ઘવણ્જા અત્થેગહઅં કળ્હરાઈં વીર્ઘવણ્જા, અત્થેગહઅં કળ્હરાઈં ણો વીર્ઘવણ્જા એમહાલિયાઓ ણં ગોયમા કળ્હરાઈઓ પળ્ણત્તાઓ) હે ગૌતમ ! ત્રીન ચુટકી બજાને મેં જિતના સમય લગતા હૈ ઉતને સમય મેં કોઈ મહદ્ધિક આદિ વિશેષણોં વાલા દેવ ઇસ સમસ્ત જંબૂદ્વીપ કા ઇક્કીસ ૨૧ વાર ચક્કર લગા આવે ઓર વહ ઇસી તરહ સે નિરન્તર પન્દ્રહ દિન તક ચલતા રહે-તચ કહીં સંભવ હૈ કિ વહ દેવ કિસી એક કૃષ્ણરાજિ કે પાસ તક પહુંચ સકે ઓર કિસી એક કૃષ્ણરાજિ કે પાસ તક નહીં પહુંચ સકે । હે ગૌતમ ! ઇતની વિશાલ યે કૃષ્ણરાજિયાં હૈં । (અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈસુ ગેહાઈ વા ગેહાવણાઈ વા) હે-ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિયોં કે મીતર ગૃહ ઓર ગૃહહટ્ટ-ગૃહ બાજાર હૈં કયા ? ઉત્તર-(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ અર્થાત્ ઇન કૃષ્ણરાજિયોં મેં ઘર ઓર ઘર બાજાર બિલકુલ નહીં હૈ । (અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈસુ ગામાઈ વા જાવ સંનિવેસાઈ વા) હે ભદન્ત ! તો કયા ઇન કૃષ્ણરાજિયોં મે ગ્રામ યાવત્ સન્નિવેશ હૈં ? (ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે

જંબુદ્વીવે દીવે જાવ અદ્ધમાસં વીર્ઘવણ્જા અત્થેગહઅં કળ્હરાઈં વીર્ઘવણ્જા, અત્થે-ગહઅં કળ્હરાઈં ણો વીર્ઘવણ્જા-એમહાલિયાઓ ણં ગોયમા ! કળ્હરાઈઓ પળ્ણત્તાઓ) હે ગૌતમ ! ત્રણ અપટી વગાડતા જેટલો સમય લાગે છે એટલા સમયમાં કોઈ મહદ્ધિક આદિ વિશેષણોવાળો દેવ આ સમસ્ત જંબૂદ્વીપની ૨૧ વાર પ્રદક્ષિણા કરવાને ધારો કે સમર્થ છે તે દેવ એટલી જ શીઘ્રગતિથી નિરન્તર ૧૫ દિવસ આલ્યા કરે, તો તે કદાચ કોઈ એક કૃષ્ણરાજીની પાસે પહોંચી શકે છે અને કોઈ એક કૃષ્ણરાજીની પાસે પણ પહોંચી શકતો નથી. હે ગૌતમ ! તે કૃષ્ણરાજીઓ એટલી બધી વિશાળ છે ! (અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈસુ ગેહાઈ વા ગેહાવણાઈ વા) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજીઓમાં ઘરો છે ? હાટ છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) તે કૃષ્ણરાજીઓમાં ઘર પણ નથી અને હાટ પણ નથી.

(અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈસુ ગામાઈ વા જાવ સંનિવેસાઈ વા ?) હે ભદન્ત ! તો શું તેમાં ગામ આદિ સન્નિવેશ પર્યન્તનાં સ્થાનો છે ખરાં ?

(ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! એવું કોઈ પણ સ્થાન તેમાં હોતું

ચ્છન્તિ, સંવર્ષન્તિ ? હન્ત, અસ્તિ । તત્ સ્વલ્પ મદન્ત ? કિં દેવઃ પ્રકરોતિ, અસુરઃ પ્રકરોતિ, નાગઃ પ્રકરોતિ ? ગૌતમ ! દેવઃ પ્રકરોતિ, નો અસુરઃ, નો નાગઃ પ્રકરોતિ । અસ્તિ સ્વલ્પ મદન્ત ! કૃષ્ણરાજિષુ વાદરઃ સ્તનિતશબ્દઃ, યથા ઉદારાસ્તથા, ।

ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ—હન કૃષ્ણરાજિયોં મેં ન ગ્રામ હૈ, ન નિગમ હૈ, ન મહંબ હૈ, ન કર્બટ હૈ, ન પત્તાન હૈ, ન દ્રોણમુખ હૈ, ન આશ્રમ હૈ, ઓર ન સન્નિવેશ હૈ । (અત્થિ ણં મંતે ! કણ્ઠરાઈસુ ણં ડરાલા બલાહયા સંસેયંતિ, સંમુચ્છંતિ, સંવાસંતિ) હે મદન્ત ! કૃષ્ણરાજિયોં મેં કયા ઉદાર—વિશાલ—મેઘ સંસ્વેદ કો પ્રાપ્ત હોતે હૈ ? પરસ્પર કે સંઘટન સે કયા વે સંમૂર્ચ્છિત હોતે હૈ ? વૃષ્ટિ કરતે હૈ ? (હંતા અત્થિ) હાં ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજિયોં મેં બડે ૨ મેઘ સંસ્વેદ કો પ્રાપ્ત હોતે હૈ, સંમૂર્ચ્છિત હોતે હૈ ઓર વૃષ્ટિ કરતે હૈ । (તં મંતે ! કિં દેવો પકરેહ અસુરો પકરેહ, નાગોપકરેહ) હે મદન્ત ! કૃષ્ણરાજિયોં મેં સંસ્વેદન સંમૂર્ચ્છન ઓર સંવર્ષણ કયા દેવ કરતા હૈ ? યા અસુર કરતા હૈ ? નાગ કરતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (દેવો પકરેહ) દેવ હી કરતા હૈ (ણો અસુરોપકરેહ ણો નાગો પકરેહ) અસુર નહીં કરતા હૈ ઓર ન નાગ હી કરતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિં કૃષ્ણરાજિયોં મેં મેઘોં કા સંસ્વેદન આદિકાર્ય દેવ કરતા હૈ અસુર નાગ નહીં કરતે હૈ કયોં કિં અસુર નાગ કા વહાં ગમન હી નહીં હોતા હૈ ।

નથી ત્યાં ગામ પણ નથી, નિગમ પણ નથી, મહંબ પણ નથી, કર્બટ પણ નથી, પત્તાન પણ નથી, દ્રોણમુખ પણ નથી, આશ્રમ પણ નથી અને સન્નિવેશ પણ નથી, (અત્થિ ણં મંતે ! કણ્ઠરાઈસુ ણં ડરાલા બલાહયા સંસેયંતિ, સંમુચ્છંતિ, સંવાસંતિ ?) હે મદન્ત ! શું કૃષ્ણરાજિઓમાં વિશાળ મેઘોનું સંસ્વેદન થાય છે ખરું ? શું તેઓ ત્યાં પરસ્પરના સંયોગથી સંમૂર્ચ્છિત (એકત્રિત) થાય છે ? શું તેઓ ત્યાં વરસે છે ? (હંતા, અત્થિ) હા, ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજિઓમાં વિશાળ મેઘોનું સંસ્વેદન થાય છે, તેઓ ત્યાં સંમૂર્ચ્છિત થાય છે અને વૃષ્ટિ વરસાવે છે. (તં મંતે ! કિં દેવો પકરેહ, અસુરો પકરેહ, નાગો પકરેહ ?) હે મદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં સંસ્વેદન, સંમૂર્ચ્છન અને વર્ષણ કોણ કરે છે ? શું દેવ કરે છે ? શું અસુરકુમાર કરે છે ? શું નાગકુમાર કરે છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (દેવો પકરેહ) દેવ જ કરે છે, (ણો અસુરો પકરેહ, ણો નાગો પકરેહ) અસુરકુમાર કરતાં નથી અને નાગકુમાર પણ કરતા નથી, કારણ કે અસુરકુમાર અને નાગકુમારનું ત્યાં ગમન જ થતું નથી.

અસ્તિ સ્વલ્લ ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિષુ વાદરોઽપ્કાયઃ, વાદરોઽગ્નિકાયઃ, વાદરોવન-
સ્પતિકાયઃ ? નાયમર્થઃ સમર્થઃ, નાન્યત્ર વિગ્રહગતિસમાપન્નકેન । સન્તિ સ્વલ્લ
ભદન્ત ! ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહગણ-નક્ષત્ર-તારારૂપાઃ ? નાયમર્થઃ સમર્થઃ । અસ્તિ સ્વલ્લ
કૃષ્ણરાજિષુ ચન્દ્રાભા ઇતિ વા, સૂર્યાભા ઇતિ વા, ? નાયમર્થઃ સમર્થઃ । કૃષ્ણરાજયઃ

(અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈસુ વાયરે થણિયસદે) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરા-
જિયોં મેં કયા ઘનગર્જનાત્મક વાદર સ્તનિતશબ્દ હોતા હૈ ? ઉ (જંહા-
ડરાલા તહા) હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે ઉદાર મેઘ કહે ગયે હૈં-ઉસી-
પ્રકાર સે જાનના ચાહિયે । (અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈસુ વાયરે આડ-
કાણ વાયરે અગણિકાણ, વાયરે વણસ્સહકાણ ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરા-
જિયોં મેં કયા વાદર જલ્કાય હૈ ? વાદર અગ્નિકાય હૈ ? વાદર વનસ્પતિ-
કાય હૈ ? (ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ, પરં હાં
(ણણતથ વિગ્રહગહસમાવન્નણં) વિગ્રહગતિસમાપન્નક યે જીવ વહાં
પર હૈં । (અત્થિ ણં મંતે ચંદિમ-સૂરિય-ગહગણ-નક્ષત્ત-તારારૂવા) હે
ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિયોં મેં ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર ઓર તારારૂપ
હૈં કયા ? (ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ ।
(અત્થિ ણં કળ્હરાઈણં ચંદામાહ વા, સૂરામાહ વા ?) હે ભદન્ત !
કૃષ્ણરાજિયોં મેં કયા ચંદ્રમા કી કાન્તિ હૈ ? સૂર્ય કી કાન્તિ હૈ ? (ણો

(અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈસુ વાયરે થણિય સદે ?) હે ભદન્ત ! 'કૃષ્ણ-
રાજિઓમાં શુ' મેઘોના ગર્જન રૂપ વાદર સ્તનિત શબ્દો થાય છે ખરાં ?
(જંહા ડરાલા તહા) હે ગૌતમ ! વિશાળ મેઘોના વિષયમાં કહ્યા પ્રમાણે જ
આ વિષયમાં પણ સમજવું. (અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈસુ વાયરે આડકાણ,
વાયરે અગણિકાણ, વાયરે વણસ્સકાણ ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં જળ શુ'
વાદર અપૂકાય, વાદર અગ્નિકાય અને વાદર વનસ્પતિકાય છે ?

(ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! ત્યાં તે કંઈ પણ સંભવી શકેલું
નથી. (ણણતથ વિગ્રહગહ સમાવન્નણં) પણ ત્યાં વિગ્રહગતિપ્રાપ્ત તે જીવો હોય છે.

(અત્થિ ણં મંતે ! ચંદિમ, સૂરિય, ગહગણનક્ષત્ત, તારારૂવા) હે ભદન્ત !
કૃષ્ણરાજિઓમાં શુ' ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્રો અને તારાઓ હોય છે ?

(ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! તેમાં ચન્દ્રમા-આદિ જ્યોતિષિક દેવો
હોતા નથી.

(અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈણં ચંદામાહ વા, સૂરામાહ વા ?) હે ભદન્ત !
કૃષ્ણરાજિઓમાં શુ' ચન્દ્રનો પ્રકાશ હોય છે ? સૂર્યનો પ્રકાશ હોય છે ?

ખલુ ભદન્ત ! કીદૃશ્યો વર્ણેન પ્રજ્ઞાતાઃ ? ગૌતમ ! કૃષ્ણાઃ, યાવત્-ક્ષિપ્રમેવ વ્યતિ-
બ્રજેત્, કૃષ્ણરાજીનાં ખલુ ભદન્ત ! કતિ નામધેયાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ ? ગૌતમ ! અષ્ટ નામ-
ધેયાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તથથા-કૃષ્ણરાજિરિતિ વા, મેઘરાજિરિતિ વા, મઘાં ઇતિ વા,
માઘવતી ઇતિ વા, વાતપરિઘાં ઇતિ વા, વાતપરિક્ષોમા ઇતિ વા, દેવપરિઘાં ઇતિ
વા, દેવપરિક્ષોમા ઇતિ વા । કૃષ્ણરાજયઃ ખલુ ભદન્ત ! કિં પૃથિવીપરિણામાઃ,

ઇણદ્વે સમદ્વે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । (કળહરાઈઓ ણં
મંતે । કેરિસિયાઓ વન્નેણં પળ્લન્તાઓ) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિયોં કા
વર્ણ કૈસા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (કાલાઓ જાવ લિપ્પામેવ વીર્હ-
વણ્ણા) યે કૃષ્ણરાજિયાં કાલી હૈં । યાવત્ (તમસ્કાય કી તરહ ભયં-
કર હોને કે કારણ ઇન્હેં દેવ ભીં બહુત હી શીઘ્રતા સે ડલ્લંધ જાતા હૈ
(કળહરાઈણં મંતે ! કહ નામધેજ્જા પળ્લન્તા) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિયોં
કે કિતને નામ કહે ગયે હૈં । (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અટ્ટ નામધેજ્જા
પળ્લન્તા) આઠ નામ કહે ગયે હૈં । (તં જહા) વે યે હૈં (કળહરાઈહ વા,
મેહરાઈ હ વા, મઘાં હ વા, માઘવર્હ હ વા, વાયફલિયા હ વા, વાયપલિ-
ક્ષોમા હ વા, દેવફલિયા હ વા, દેવપલિક્ષોમા હ વા) કૃષ્ણરાજિ ૧,
મેઘરાજિ ૨, મઘાં ૩ માઘવતી ૪, વાતપરિઘાં ૫, વાતપરિક્ષોમા ૬,
દેવપરિઘાં ૭ ઓર દેવપરિક્ષોમા ૮ । (કળહરાઈઓણં મંતે । કિં

(ણો ઇણદ્વે સમદ્વે) હે ગૌતમ ! તેમાં ચન્દ્ર કે સૂર્યનો પ્રકાશ
સંભવી શકતો નથી.

(કળહરાઈઓ ણં મંતે ! કેરિસિયાઓ વન્નેણં પળ્લન્તાઓ ?) હે ભદન્ત !
કૃષ્ણરાજિઓનો વણ્ણ કેવો હોય છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (કાલાઓ જાવ લિપ્પામેવ વીર્હવણ્ણા) તે
કૃષ્ણરાજિઓ કાળી હોય છે. અહીં તમસ્કાયના વણ્ણના જેવું જ સમસ્ત વણ્ણન
સમજવું. તે કૃષ્ણરાજિઓનો વણ્ણ તમસ્કાયના જેવો ભયંકર હોવાથી દેવ
પણુ ઘણી શીઘ્રતાથી તેમને પાર કરીને બહાર નીકળી જાય છે.

(કળહરાઈ ણં મંતે ! કહ નામધેજ્જા પળ્લન્તા ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણ-
રાજિઓનાં કેટલાં નામ કહ્યાં છે ?

(ગોયમા ! અટ્ટ નામધેજ્જા પળ્લન્તા-તં જહા) હે ગૌતમ ! તેમના નીચે
પ્રમાણે આઠ નામ કહ્યાં છે—(કળહરાઈહ વા, મેહરાઈહ વા, મઘાં હ વા, માઘવ-
ર્હ હ વા, વાયફલિક્ષોમા હ વા, દેવફલિયા હ વા, દેવપલિક્ષોમા હ વા) (૧)
કૃષ્ણરાજિ, (૨) મેઘરાજિ, (૩) મઘાં, (૪) માઘવતી, વાતપરિઘાં, (૬) વાત-
પરિક્ષોમા (૭) દેવપરિઘાં અને (૮) દેવપરિક્ષોમા.

અપ્પરિણામાઃ, જીવપરિણામાઃ, પુદ્ગલપરિણામાઃ ? ગૌતમ ! પૃથિવીપરિણામાઃ, નો અપ્પરિણામાઃ, જીવપરિણામા અપિ, પુદ્ગલપરિણામા અપિ । કૃષ્ણરાજિષુ સ્વલુ મદન્ત ! સર્વે પ્રાણાઃ, ભૂતાઃ, જીવાઃ, સત્ત્વા ઉપપન્નપૂર્વાઃ ? હન્ત ગૌતમ ! અસકૃત્, અથવા અનન્તકૃત્વઃ, નો ચૈવ વાદરાપ્કાયિકતયા, વાદરાગ્નિકાયિકતયા વા, વાદરવનસ્પતિકાયિકતયા વા ॥ સૂ૦ ૨ ॥

પુદ્ગલપરિણામાઓ, આડપરિણામાઓ, જીવપરિણામાઓ, પોગ્ગલપરિણામાઓ) હે મદન્ત ! કૃષ્ણરાજિયાં કયા પૃથિવી કે પરિણામરૂપ હૈં ? યા અપૂકાય કે પરિણામરૂપ હૈં ? યા જીવ કે પરિણામરૂપ હૈં ? યા પુદ્ગલ કે પરિણામરૂપ હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પુદ્ગલપરિણામાઓ) - યે કૃષ્ણરાજિયાં પૃથિવી કે પરિણામરૂપ હૈં । (જો આડપરિણામાઓ) અપૂકાય કે પરિણામરૂપ નહીં હૈં । (જીવ પરિણામાઓ વિ, પુગ્ગલપરિણામાઓ વિ) જીવ કે પરિણામ રૂપ મી યે કૃષ્ણરાજિયાં હૈં ઓર પુદ્ગલ કે પરિણામરૂપ મી હૈં । (કળ્હરાઈસુ ણં મંતે ! સવ્વે પાણા, ભૂયા, જીવા, સત્તા ઉવવળ્ણપુવ્વા) હે મદન્ત ! કૃષ્ણરાજિયોં મેં સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ, સમસ્ત સત્ત્વ કયા પહિલે ઉત્પન્ન હોચુકે હૈં ? (હંતા, ગોયમા ! અસહં અદુવા અણંતક્કલુત્તો, જો ચેવ ણં વાયર આડકાહ્યત્તાણ વાયર અગ્નિકાહ્યત્તાણ વા વાયર વળ્ણસ્સહકાહ્યત્તાણ વા) હાં ગૌતમ ! સમસ્તપ્રાણાદિ જીવ અનેક વાર

(કળ્હરાઈઓ ણં મંતે ! કિં પુદ્ગલ પરિણામાઓ, આડપરિણામાઓ, જીવ પરિણામાઓ, પોગ્ગલપરિણામાઓ ?) હે મદન્ત ! શું કૃષ્ણરાજિઓ પૃથ્વીના પરિણામ રૂપ છે ? કે અપૂકાયના પરિણામ રૂપ છે ? કે જીવના પરિણામ રૂપ છે ? કે પુદ્ગલના પરિણામ રૂપ છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પુદ્ગલ પરિણામાઓ) તે કૃષ્ણરાજિઓ પૃથ્વીના પરિણામ રૂપ છે, (જો આડપરિણામાઓ) અપૂકાયના પરિણામ રૂપ નથી. (જીવ પરિણામાઓ વિ, પુગ્ગલપરિણામાઓ વિ) તે કૃષ્ણરાજિઓ જીવના પરિણામ રૂપ પણ છે અને પુદ્ગલના પરિણામ રૂપ પણ છે.

(કળ્હરાઈસુ ણં મંતે ! સવ્વે પાણા, ભૂયા, જીવા, સત્તા, ઉવવળ્ણપુવ્વા ?) હે મદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ અને સમસ્ત સત્ત્વ શું પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યાં છે ?

(હંતા, ગોયમા ! અસહં, અદુવા અણંતક્કલુત્તો, જો ચેવ ણં વાયર આડકાહ્યત્તાણ વાયર અગ્નિકાહ્યત્તાણ વા, વાયર વળ્ણસ્સહકાહ્યત્તાણ વા) હે,

ગૌતમ ! સમસ્ત પ્રાણાદિ જીવ અનેકવાર અથવા અનંતવાર ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યા છે. પરન્તુ તેઓ ત્યાં બાદર અપૂકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થયા નથી,

ટીકા—‘કહિ ણં મંતે કળહરાઈઓ પળગત્તાઓ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત! કતિ કિયત્યઃ કતિસંખ્યકાઃ સ્વલુ કૃષ્ણરાજયઃ કૃષ્ણવર્ણપુદ્ગલરેલાઃ પ્રજ્ઞસા ? મગવાનાહ—‘ગોયમા ! અટ્ટ કળહરાઈઓ પળગત્તાઓ ’ હે ગૌતમ ! અટ્ટ કૃષ્ણરાજયઃ પ્રજ્ઞસા ! ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘કહિ ણં મંતે ! ઇયાઓ અટ્ટ કળગરાઈઓ પળગત્તાઓ ? હે ભદન્ત ! કુત્ર કસ્મિન્ પ્રદેશે ઇતાઃ ઉપરિવર્ણિતાઃ અટ્ટ કૃષ્ણરાજયઃ પ્રજ્ઞસા ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! ઉર્પિ સળંકુમાર-માહિંદાણં કપ્પાણં ’ હે ગૌતમ ! સનત્કુમાર-માહેન્દ્રયોઃ કલ્પયોઃ

અથવા અનન્તવાર વહાં ઉત્પન્ન હો ચુકે હૈં । પર વે વહાં વાદર અપ્કાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન નહીં હુએ હૈં, ન વાદર અગ્નિકાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હુએ હૈં ન વાદર વનસ્પતિકાયિકરૂપ સે હી ઉત્પન્ન હુએ હૈં ।

ટીકાર્થ—તમસ્કાય કે સમાન હોને સે અવ કૃષ્ણરાજિયોં કી પ્રરૂપણા સૂત્રકાર કર રહે હૈં । સમ્મિં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પ્રશ્ન કિયા હૈં કિ (કહિ ણં મંતે ! કળહરાઈઓ પળગત્તાઓ) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિયાં કિતની કહી ગઈ હૈં । કૃષ્ણવર્ણવાલે પુદ્ગલોં કી રેલાઓં કા નામ કૃષ્ણરાજિયાં હૈં । સો યે કિનની હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને ડનસે એસા કહા (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અટ્ટ કળગરાઈઓ પળગત્તાઓ) કૃષ્ણરાજિયાં આઠ કહી ગઈ હૈં । અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછ રહે હૈં કિ (કહિ ણં મંતે ! ઇયાઓ અટ્ટ કળહરાઈઓ પળગત્તાઓ) હે ભદન્ત ! યે પૂર્વવર્ણિત આઠ કૃષ્ણરાજિયાં કિસ પ્રદેશ મેં કહી ગઈ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ડનસે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ઉર્પિ સળંકુમારમાહિંદાણં કપ્પા-

બાદર અગ્નિકાય રૂપે પણ ઉત્પન્ન થયા નથી અને બાદર વનસ્પતિકાય રૂપે પણ ઉત્પન્ન થયા નથી.

ટીકાર્થ—કૃષ્ણરાજિઓ પણ તમસ્કાયના જેવી હોય છે. તે કારણે સૂત્રકાર હવે તેમનું નિરૂપણ કરે છે—આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (કહિ ણં મંતે ! કળહરાઈઓ પળગત્તાઓ ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓ કેટલી કહી છે । (કૃષ્ણ વર્ણવાળાં પુદ્ગલોની રેખાઓને કૃષ્ણરાજિઓ કહે છે.)

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—(ગોયમા ! અટ્ટ કળહરાઈઓ પળગત્તાઓ) હે ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજિ આઠ કહી છે. તે કૃષ્ણરાજિઓનું સ્થાન બાણવાને માટે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે છે—(કહિ ણં મંતે ! ઇયાઓ અટ્ટ કળહરાઈઓ પળગત્તાઓ ?) હે ભદન્ત ! તે આઠ કૃષ્ણરાજિઓ કયા પ્રદેશમાં આવેલી છે ?

ઉપરિ ' હિંદિં વંમલોએ કપ્પે રિદ્ધિવિમાણપત્થહે ' અથઃ અધસ્તાત્ બ્રહ્મલોકે કલ્પે-
અરિષ્ઠે અરિષ્ટનામકે વિમાનપ્રસ્તટે ' एत्थ णं अक्खाडगसमचउरंससंठाणसंठियाओ
अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ ' अत्र खलु सनत्कुमार-माहेन्द्रकल्पयोः उपरिष्ठात्
ब्रह्मलोककल्पस्य अधस्तात् अरिष्टनामकविमानप्रस्तटे, अक्षवाटकसमचतुरस्रसंस्थान
संस्थितः, अक्षवाटकः मलयुद्धस्थानविशेषः तद्वत् समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः
सदृशचतुष्कोणाकारेण स्थिताः अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञप्ताः । ता अष्ट कृष्णराजीः
प्रदर्शयति-' तं जहा ' तद्यथा-' पुरत्थिमेण दो' पच्चत्थिमेणं दो, दाहिणेणं दो,
उत्तरेणं दो ' पौरस्त्ये-पूर्वदिग्भागे द्वे कृष्णराजी, तथा पश्चात्ये पश्चिमदिग्भागे द्वे
कृष्णराजी, तथा दक्षिणे दिग्भागे द्वे कृष्णराजी तथा उत्तरे-उत्तरदिग्भागे द्वे
कृष्णराजी वर्तेते, इति सर्वाः संमील्य अष्टौ संजाताः । तत्र ' पुरत्थिमञ्चमंतरा
कण्हराई दहिणवाहिरं कण्हराइं पुट्ठा ' पौरस्त्याभ्यन्तरा पूर्वदिग्भागाभ्यन्तर-
वर्तिनी कृष्णराजिः दक्षिणवात्वां दक्षिणदिग्भागवर्दिर्वर्तिनी कृष्णराजिं स्पृष्टा
स्पृष्टवतीत्यर्थः, ' स्पृष्टा ' इत्यत्र कर्त्तरिप्रयोग आर्पत्वात् । एवमग्रेऽपि

णं) સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર સ્વર્ગ કે ઊપર ઔર (હેંદિં વંમલોએ કપ્પે રીદ્ધિ
વિમાણપત્થહે) બ્રહ્મલોક કલ્પ મેં નીચે રિષ્ટનામકે વિમાનપ્રસ્તટ મેં
(एत्थ णं अक्खाडगसमचउरंस संठाणसंठियाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्ण-
त्ताओ) વૃત્તાદિસ્થાન કે સમાન ચૌકોર આકાર સે-સમચતુરસ્ર સંસ્થા-
ન સે-યે આઠ કૃષ્ણરાજિયાં રિથત હૈં । (તં જહા) વે હસ પ્રકાર સે હૈં-
“ પુરત્થિમેણં દો, પચ્ચત્થિમેણં દો, દાહિણેણં દો, ઉત્તરેણં દો ” પૂર્વદિ-
ગ્ભાગ મેં દો કૃષ્ણરાજિયાં, તથા પશ્ચિમદિગ્ભાગ મેં દો કૃષ્ણરાજિયાં,
તથા દક્ષિણદિગ્ભાગ મેં દો કૃષ્ણરાજિયાં, તથા ઉત્તરદિગ્ભાગ મેં દો
કૃષ્ણરાજિયાં હૈં । હસ તરહ યે સવ મિલકર આઠ કૃષ્ણરાજિયાં હો
જાતી હૈં । (પુરત્થિમઞ્ચમંતરા કણ્ઠરાઈ દાહિણવાહિરં કણ્ઠરાઈં પુટ્ઠા) હનમેં

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (उर्वि सणकुमार माहिंदाणं कप्पाणं)
સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકની ઉપર (હેંદિં વંમલોએ કપ્પે રિદ્ધિ વિમાણ-
પત્થહે) અને બ્રહ્મલોક કલ્પની નીચે રિષ્ટ નામના વિમાન પ્રસ્તટમાં (एत्थणं
अक्खाडगसमचउरंससंठाणसंठियाओ अट्ठ कण्हराईओ पण्णत्ताओ) અખાડાના
બેવા સમચોરસ આકારે તે આઠ કૃષ્ણરાજિઓ રહેલા છે. “ તંજહા ” તે
આ પ્રમાણે છે—(પુરત્થિમેણં દો) પૂર્વ દિશામાં બે કૃષ્ણરાજિઓ, (પચ્ચત્થિમેણં દો)
પશ્ચિમ દિશામાં બે કૃષ્ણરાજિઓ, (દાહિણેણં દો, ઉત્તરેણં દો) દક્ષિણમાં બે
કૃષ્ણરાજિઓ અને ઉત્તરમાં બે કૃષ્ણરાજિઓ છે. આ રીતે બધી મળીને આઠ
કૃષ્ણરાજિઓ થાય છે. (પુદત્થિમઞ્ચમંતરા કણ્ઠરાઈ દાહિણવાહિરં કણ્ઠરાઈં પુટ્ઠા)

વિજ્ઞેયમ્, एवं 'दाहिणऽब्धमंतरा कण्हराई पञ्चत्थिमबाहिरं कण्हराई पुट्टा' दक्षिणाभ्यन्तरा दक्षिणदिग्भागाभ्यन्तरवर्तिनी कृष्णराजिः पश्चिमबाह्यां पश्चिमदिग्भागवर्हिर्वर्तिनी कृष्णराजि स्पृष्टा, तथा—'पञ्चत्थिमऽब्धमंतरा कण्हराई उत्तरबाहिरं कण्हराई पुट्टा' पश्चिमाभ्यन्तरा पश्चिमदिग्भागाभ्यन्तरवर्तिनी कृष्णराजिः उत्तरबाह्याम् उत्तरदिग्भागवर्हिर्वर्तिनी कृष्णराजि स्पृष्टा, एवम्—उत्तरमऽब्धमंतरा कण्हराई पुरत्थिमबाहिरं कण्हराई पुट्टा' उत्तराभ्यन्तरा उत्तरदिग्भागाभ्यन्तरवर्तिनी कृष्णराजिः पौरस्त्यबाह्यां पूर्वदिग्भागवर्हिर्वर्तिनी कृष्णराजि स्पृष्टा । 'दो पुरत्थिम-पञ्चत्थिमाओ बाहिराओ कण्हराईओ छलंसाओ' द्वे पौरस्त्य-पश्चिमबाह्ये पूर्वपश्चिमदिग्भागवर्हिर्वर्तिन्यौ कृष्णराजी पडसे षड्भस्त्राः अंशाः ययोस्ते षट्-

જો પૂર્વદિશા કે ખીતર કી કૃષ્ણરાજિ હૈ વહ દક્ષિણદિશા કે બાહિર રહી હુઈ કૃષ્ણરાજિ કો છૂનેવાલી હૈ । ઇસી તરહ સે આગે મી જાનના બાહિયે—(દાહિણઽબ્ધમંતરા કણ્ઠરાઈ પન્ચત્થિમબાહિરં કણ્ઠરાઈ પુટ્ટા) દક્ષિણદિશા કે ખીતર કી જો કૃષ્ણરાજી હૈ વહ પશ્ચિમદિશા કે બાહિર કી કૃષ્ણરાજી કો છૂનેવાલી હૈ । તથા—(પન્ચત્થિમઽબ્ધમંતરા કણ્ઠરાઈ ઉત્તરબાહિરં કણ્ઠરાઈ પુટ્ટા) પશ્ચિમદિશા કે ખીતર કી જો કૃષ્ણરાજી હૈ વહ ઉત્તરદિશા કે બાહિર કી કૃષ્ણરાજી કો છૂનેવાલી હૈ (ઉત્તરમઽબ્ધમંતરા કણ્ઠરાઈ પુરત્થિમબાહિરં કણ્ઠરાઈ પુટ્ટા) ઇસી પ્રકાર જો ઉત્તરદિશા કે ખીતર કી કૃષ્ણરાજિ હૈ વહ પૂર્વદિશા કે બાહિર કી કૃષ્ણરાજી કો છૂનેવાલી હૈ । (દો પુરત્થિમ-પન્ચત્થિમાઓ બાહિરાઓ કણ્ઠરાઈઓ છલંસાઓ) પૂર્વદિશા ઓર પશ્ચિમદિશા કે બાહિર કી જો દો કૃષ્ણરા-

તેમાં પૂર્વ દિશામાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિ છે, તે દક્ષિણ દિશાની બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજવું. (દાહિણઽબ્ધમંતરા કણ્ઠરાઈ પન્ચત્થિમબાહિરં કણ્ઠરાઈ પુટ્ટા) દક્ષિણ દિશામાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિ છે, તે પશ્ચિમ દિશામાં બહારની બાજુએ આવેલી કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે કરે છે, (પન્ચત્થિમઽબ્ધમંતરા કણ્ઠરાઈ ઉત્તરબાહિરં કણ્ઠરાઈ પુટ્ટા) પશ્ચિમ દિશામાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિ છે, તે ઉત્તર દિશામાં આવેલી બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે કરે છે, (ઉત્તરમઽબ્ધમંતરા કણ્ઠરાઈ પુરત્થિમબાહિરં કણ્ઠરાઈ પુટ્ટા) એજ પ્રમાણે ઉત્તર દિશામાં અંદરની જે કૃષ્ણરાજિ છે, તે પૂર્વ દિશાની બહારની કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શે કરે છે (દો પુરત્થિમ-પન્ચત્થિમાઓ બાહિરાઓ કણ્ઠરાઈઓ છલંસાઓ) પૂર્વ દિશા અને પશ્ચિમ દિશામાં બહારની જે જે કૃષ્ણરાજિઓ છે તે છ ખૂણવાળી (ષટ્કોણના આકારની) છે, તથા (દો

કોણે સ્તઃ इत्यर्थः । तथा ' दो उत्तर-दाहिणवाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ ' द्वे उत्तर-दक्षिणवाह्ये उत्तर-दक्षिणदिग्भागवर्हिर्वर्तिन्यौ कृष्णराजीव्यस्त्रे त्रयः अस्त्राः अंशाः ययोस्ते त्रिकोणेस्तः इत्यर्थः । तथा ' दो पुरत्थिम-पच्चत्थिमाओ अर्द्धिमत-राओ कण्हराईओ चउरंसाओ ' द्वे पौरस्त्य-पश्चिमाभ्यन्तरिकेपूर्व-पश्चिमदिग्भागाभ्यन्तरवर्तिन्यौ कृष्णराजी चतुरस्त्रे चत्वारः अस्त्राः अंशाः ययोस्ते चतुष्कोणे स्तः इत्यर्थः । तथा ' दो उत्तर-दाहिणाओ अर्द्धिमतराओ कण्हराईओ चउरंसाओ ' द्वे उत्तर-दक्षिणाभ्यन्तरिके उत्तर-दक्षिणदिग्भागाभ्यन्तरवर्तिन्यौ कृष्णराजी चतुरस्त्रे चत्वारोऽस्त्राः अंशाः ययोस्ते चतुष्कोणे स्तः इत्यर्थः । उक्तार्थःसंग्रहाय गाथामाह—
' पुव्वा-वरा छलंसा तंसा पुण दाहिणुत्तरा वज्झा ।

अर्द्धिमत चउरंसा, सव्वा वि य कण्हराईओ ' ॥ १ ॥ इति,

पूर्वाऽपरे पूर्व-पश्चिमदिग्भागस्थिते बहिर्वर्तिन्यौ द्वे कृष्णराजी पडस्त्रे पट्कोणे स्तः, तथा दक्षिणोत्तरे दक्षिणोत्तरदिग्भागस्थिते बाह्ये बहिर्वर्तिन्यौ द्वे कृष्णराजी त्र्यस्त्रे त्रिज्यां हैं वे छह कोणोंवाली हैं । तथा दो उत्तर दाहिण वाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ) उत्तरदिशा और दक्षिणदिशा के बाहर की जो दो कृष्णराजियां हैं, वे तीन अंशों-कोनोंवाली हैं । तथा-(दो पुरत्थिमपच्चत्थिमाओ अर्द्धिमतराओ कण्हराईओ चउरंसाओ) पूर्वपश्चिमदिशा की जो भीतर की दो कृष्णराजियां हैं वे चौखूंटो हैं-चार कोनोंवाली हैं । (दो उत्तरदाहिणाओ अर्द्धिमतराओ कण्हराईओ चउरंसाओ) उत्तर दक्षिणदिशाकी जो भीतर की दो कृष्णराजियां हैं वे भी चार कोनोंवाली हैं इसी अर्थ को संग्रह करनेवाली यह गाथा है-(पुव्वा-वरा छलंसा इत्यादि । पूर्वापर-पूर्वपश्चिमदिग्भाग बहिर स्थित दो कृष्णराजियां छह कोने वाली हैं, तथा दक्षिण उत्तरदिग्भागबहिःस्थित दो कृष्णरा-

उत्तरदाहिण वाहिराओ कण्हराईओ तंसाओ) उत्तर दिशा અને દક્ષિણ દિશામાં બહારની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે, તે ત્રણ ખૂણાવાળી (ત્રિકોણાકારની) છે. તથા (दो पुरत्थिम-पच्चत्थिमाओ अर्द्धिमतराओ कण्हराईओ चउरंसाओ) पूर्व અને પશ્ચિમ દિશામાં અંદરની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે, તે ચાર ખૂણાવાળી (ચોરસાકારની) છે, (दो उत्तरदाहिणाओ अर्द्धिमतराओ कण्हરાईओ चउरंसाओ) અને ઉત્તર-દક્ષિણમાં અંદરની જે બે કૃષ્ણરાજિઓ છે, તે પણ ચાર ખૂણાવાળી છે. એજ અર્થનો સંગ્રહ કરનારી ગાથા નીચે પ્રમાણે છે—' પુવ્વાવર ' ઇત્યાદિ આ ગાથાનો ભાવાર્થ—પૂર્વાપર-પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં બહાર આવેલી બે કૃષ્ણરાજિઓ છ ખૂણાવાળી છે, દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં

ત્રિકોણે સ્તઃ, શેષાઃ સર્વાઃ અપિ ચતુર્દિગ્ભાગાભ્યન્તરવર્તિન્યશ્વતસ્રોઽપિ કૃષ્ણરાજયઃ
ચતુરસ્રાઃ ચતુષ્કોણા એવ સન્તીતિ સંગ્રહગાથાર્થઃ ॥૧॥

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘કળ્હરાઈઓ ણં મંતે ! કેવડયં આયામેણં, કેવડયાઓ
વિક્કલંમેણં, કેવડયાઓ પરિક્કલેવેણં પળ્લક્કાઓ ?’ હે મદન્ત ! કૃષ્ણરાજયઃ સ્વલ્લ
કિયત્તયઃ—કિયત્પરિમાણા આયામેન દૈધ્યેણ પ્રજ્ઞપ્પાઃ ?, કિયત્તયશ્ચ વિક્કલ્લમેણ
વિસ્તારેણ પ્રજ્ઞપ્પાઃ કિયત્તયશ્ચ પરિક્કલેપેણ પરિધિના પ્રજ્ઞપ્પાઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !
અસંસલ્લેજ્જાઈં જોયણસહસસાઈં આયામેણં’ હે ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજયઃ આયામેન દૈધ્યેણ
અસંસલ્લેય્યાનિયોજનસહસસાણિ વર્તન્તે, તથા ‘સંસલ્લેજ્જાઈં જોયણસહસસાઈં વિક્કલંમેણં’
સંસલ્લેય્યાનિ યોજનસહસસાણિ વિક્કલ્લમેણ વિસ્તારેણ વર્તન્તે, એવમ્ ‘અસંસલ્લેજ્જાઈં
જોયણસહસસાઈં પરિક્કલેવેણં પળ્લક્કાઓ’ અસંસલ્લેય્યાનિ યોજનસહસસાણિ પરિક્કલે-

જિયાં ત્રીન કોને વાલી હૈં—અર્થાત્ ત્રિસૂંટી હૈં । વાકી કી ચારોં દિશાઓ
કી અભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિયાં સઽ ચાર કોનોં વાલી હી હૈં એસા ઇસ
ગાથા કા અર્થ હૈ ।

અઽ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ—(કળ્હરાઈઓ ણં મંતે ! કેવડયં
આયામેણં, કેવડયં વિક્કલંમેણં પળ્લક્કા) હે મદન્ત ! યે કૃષ્ણરાજિયાં
આયામ કી અપેક્ષા કિતની લંબી હૈં ઓર વિક્કલ્લ કી અપેક્ષા કિતની
સૂડી હૈં—તથા ઇનકા પરિક્કલેપ કિનના હૈ—ઇસકે ઉત્તર મેં મગવાનુ ને
ઉનસે કહા—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અસંસલ્લેજ્જાઈં જોયણસહસસાઈં આયા-
મેણં) કૃષ્ણરાજિયાં આયામ—લંબાઈ કી અપેક્ષા સે અસંસલ્લેયાત હજાર
યોજન કી હૈં તથા—(વિક્કલંમેણં સંસલ્લેજ્જાઈં જોયણસહસસાઈં) વિસ્તાર
કી અપેક્ષા સે સંસલ્લેયાત હજાર યોજન કી હૈં । ઓર (અસંસલ્લેજ્જાઈં

મહાર આવેલી યે કૃષ્ણરાજિઓ ત્રણ ખૂણવાળી છે, બાકીને એટલે કે ચારે
દિશાઓમાં અંદર આવેલી ચારે કૃષ્ણરાજિઓ ચાર ખૂણવાળી છે.

હવે ગૌતમ તેમના વિસ્તાર આદિ વિષે આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—
(કળ્હરાઈઓ ણં મંતે ! કેવડયં આયામેણં કેવડયં વિક્કલંમેણં, પળ્લક્કાઓ ?)
હે મદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓની લંબાઈ કેટલી છે ? તેમની પહોળાઈ કેટલી છે ?
તેમની પરિધિ (પરિમિતિ) કેટલી છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે—(ગોયમા !) હે ગૌતમ !
(અસંસલ્લેજ્જાઈં જોયણસહસસાઈં આયામેણં) કૃષ્ણરાજિઓની લંબાઈ અસંખ્યાત
હજાર યોજનની છે, (વિક્કલંમેણં સંસલ્લેજ્જાઈં જોયણસહસસાઈં) અને તેમની
પહોળાઈ સંખ્યાત હજાર યોજનની છે, અને (અસંસલ્લેજ્જાઈં જોયણસહસસાઈં

પેળ પરિધિના તાઃ કૃષ્ણરાજયઃ પ્રજ્ઞતાઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ કળ્હરાઈઓ ણં મંતે ! કે મહાલિયાઓ પળ્ણત્તાઓ ? ’ હે મદન્ત ! કૃષ્ણરાજયઃ સ્વલ્લ કિંમહાલયાઃ કિયન્મહત્યઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! અયં ણં જંબુદ્વીવે દીવે, જાવ-અદ્દ-માસં વીઈવણ્જા ’ હે ગૌતમ ! યદા કશ્ચિત્ મહર્લિકો યાવત્-મહાનુભાવો દેવઃ મધ્ય-માહુપ્પસંયોગાભિઘાતજન્યધ્વનિસૂચકઢસ્તવ્યાપારરૂપાઃ છોટિકા તાભિઃ તિસ્ટમિઃ પૂર્વવર્ણિતમેનં જમ્બૂદ્વીપં દ્વીપં યયા ત્વરિતયા ચપલયા વેગવત્યા યાવત્-દિવ્યગત્યા એકવિંશતિવારાન્ પ્રદક્ષિણીકૃત્ય પુનરાગચ્છેત્ તયૈવ ગત્યા નિરન્તરમ્ અર્ધમાસં યાવત્ વ્યતિવ્રજેત્ તદા ‘ અત્યેગઈયં કળ્હરાઈં વીઈવણ્જા ’ અસ્તિ સંભવતિ યત્-

જોયળસહસ્સાઈં પરિક્લેવેણં પળ્ણત્તાઓ) પરિક્ષેપ હન સથ કા અસંખ્યાત હજાર યોજનોં કા હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં કિ-(કળ્હરાઈઓ ણં મંતે । કે મહા-લિયાઓ પળ્ણત્તાઓ) હે મદન્ત ! યે કૃષ્ણરાજિયાં કિતની ઘડી કહી ગઈ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં મગવાન્ ડનસે કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અયં ણં જંબુદ્વીવે દીવે જાવ અદ્દમાસં વીઈવણ્જા) જવ કોઈ મહર્લિક યાવત્ મહાનુભાવવાલા દેવ ત્રીન ચુટકી ધજાને મેં જિતના સમય લગતા હૈં હતને સમયરૂપ કાલ મેં પૂર્વ મેં વર્ણિત હસ સમસ્ત જંબૂદ્વીપ કો ત્વરા-વાલી યાવત્ દિવ્યગતિ દ્વારા હવ્કીસ વાર પ્રદક્ષિણા દેકર આ જાવે-અવ વહી દેવ હસી તરહ કી અપની દિવ્ય ગતિ દ્વારા નિરન્તર-પન્દ્રહ ૧૫ દિન તક ચલતા રહે-તવ કહીં જાકર વહ (અત્યેગઈયં કળ્હરાઈં

પરિક્લેવેણં પળ્ણત્તાઓ) તેમની પરિધિ (પરિમિતિ અસંખ્યાત હજાર યોજનની કહી છે.

ગૌતમ સ્વામી હવે એવો પ્રશ્ન કરે છે કે (કળ્હરાઈઓ ણં મંતે ! કે મહાલિયાઓ પળ્ણત્તાઓ ?) હે મદન્ત ! તે કૃષ્ણરાજિઓને કેટલી વિશાળ કહી છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અયં ણં જંબુદ્વીવે દીવે જાવ અદ્દમાસં વીઈવણ્જા) કેાઇ એક મહર્લિક આદિ વિશેષભૂવાળો દેવ, ત્રણ ચપટી વગાડતા જેટલો સમય લાગે એટલા સમયમાં પૂર્વ વર્ણિત (આ ઉદ્દેશકના પહેલા સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપનો વિસ્તાર અને પરિક્ષેપ બતાવ્યો છે) સમસ્ત જંબૂદ્વીપની એકવીસ વાર પ્રદક્ષિણા કરી લેવાને ધારો કે સમર્થ છે. એવો તે દેવ પોતાની તે ત્વરાયુક્ત અને દિવ્ય ગતિથી નિરન્તર ૧૫ દિવસ સુધી ચાલ્યા કરે, તો મહામુશ્કેલીએ તે (અત્યેગઈયં કળ્હરાઈં વીઈવણ્જા) કેાઇ એક કૃષ્ણરાજિ સુધી પહોંચી શકે છે, એટલે કે

एककां संख्यातयोजनसहस्रविस्तारां कृष्णराजिं व्यतिव्रजेत् व्यतिक्रामेत्, किन्तु 'अत्थेगइयं कण्हराईणो वीईवएज्जा' अस्त्येककाम् असंख्यातयोजनसहस्रविस्तारां कृष्णराजिं नो व्यतिव्रजेत् नो व्यतिक्रामेत् ।

તદુપસંહરન્નાહ—‘એમહાલિયાઓ ણં ગોયમા ! કળ્હરાઈઓ પળ્ળત્તાઓ ’ હે ગૌતમ ! ઇયદ્મહાલયાઃ ઇયદ્મહત્યઃ સ્વલુ કૃષ્ણરાજયઃ પ્રજ્ઞસાઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ— ‘ અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈસુ ગેહા ઇ વા, ગેહાવળા ઇ વા ? ’ હે ભદન્ત ! અસ્તિ સંભવતિ સ્વલુ કૃષ્ણરાજિષુ ગેહાનિ ગૃહાઃ ઇતિ વા ભવન્તિ ? ગેહાપળાઃ ગૃહહટ્ઠાઃ ઇતિ ભવન્તિ ? ભગવાનાહ—‘ળો ઇળદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, કૃષ્ણરાજિષુ ગૃહાઃ, ગૃહાપળા વા ન ભવન્તીતિભાવઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ અત્થિ ણં મંતે !

વીઈવજ્જા) किसी एक कृष्णराजी तक पहुँच सकता है। अर्थात् संख्यात हजार योजन विस्तार वाली कृष्णराजी तक जा सकता है। किन्तु (अत्थेगइयं कण्हराईं णो वीईवएज्जा) असंख्यात हजार योजन विस्तार वाली कृष्णराजितक नहीं जा सकता है। (एमहालियाओ णं गोयमा कण्हराईओ पण्णत्ताओ) इतनी महान् हे गौतम। ये कृष्णराजियां हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि—(अत्थिणं मंते ! कण्हराईसु गेहाइ वा, गेहावणाइ वा) हे भदन्त ! क्या यह बात संभवित है कि इन कृष्णराजियों में घर हों और घर हाट हों ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि हे गौतम ! (णो इणद्वे समद्वे) यह अर्थ समर्थ नहीं है—अर्थात् कृष्णराजियों में न घर संभवित हैं और न गृहापण ही संभवित है। ठीक है—ये सब वहां पर नहीं हैं तो (अत्थि णं मंते !

સંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી કૃષ્ણરાજિ સુધી તે જઈ શકે છે, પરન્તુ (અત્થેગઇયં કળ્હરાઈં ણો વીઈવવજ્જા) અસંખ્યાત હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી કૃષ્ણરાજિ સુધી તે જઈ શકતી નથી. (એ મહાલિયાઓ ણં ગોયમા ! કળ્હરાઈઓ પળ્ળત્તાઓ) હે ગૌતમ ! એટલી બધી વિસ્તૃત (વિશાળ તે કૃષ્ણરાજિઓ હોય છે.

આટલા બધા વિસ્તારવાળી કૃષ્ણરાજિઓમાં ઘર આદિ છે કે નહીં તે બાણુવા માટે ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—(અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈસુ ગેહાઈ વા, ગેહાવળાઈ વા ?) હે ભદન્ત ! શું કૃષ્ણરાજિઓમાં ઘર, હાટ આદિ હોવાનું સંભવી શકે છે ખરું ?

ઉત્તર—(ળો ઇળદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! આ વાત સંભવિત નથી એટલે કે ત્યાં ઘર પણ નથી અને હાટ પણ નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—ઘર, હાટ આદિ ત્યાં સંભવિત ન હોય, તે

कण्हराईसुगामा इ वा जाव-संनिवेशा इ वा ? ' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु कृष्णराजिषु ग्रामा इति वा, यावत्-निगमा इति वा, मडंवा इति वा, कर्बटा इति वा, पत्तनानि इति वा, द्रोणमुखा इति वा, आश्रमा इति वा, सन्निवेशा इति वा किं भवन्ति ? भगवान्नाह—'णो इण्ठे समट्ठे ' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, कृष्णराजिषु ग्रामादयो यावत्-सन्निवेशा न भवन्तीति भावः । गौतमः पृच्छति—अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु णं उराला बलाहया संसेयंति, सम्पुच्छंति, संवासंति ? ' हे भदन्त ! अस्ति संभवति खलु कृष्णराजिषु उदाराः विशाला बलाहका वारिवाहका मेघा इत्यर्थः संस्विद्यन्ति, संस्वेदं प्राप्नुवन्ति, संमूर्च्छन्ति परस्पराघट्टनेन संमूर्च्छिता भवन्ति, संवर्षन्ति ? वृष्टिं कुर्वन्ति ? भगवान्नाह—' हंता, अत्थि, ' हे गौतम ! हन्त, सत्यम्

कण्हराईसु गामा इ वा जाव संनिवेशा इ वा) हे भदन्त ! उन कृष्णराजियों में ग्राम यावत् सन्निवेश हैं क्या ? यहां यावत् शब्द से (आकर नगर निगम, मडंवा, कर्बट, पत्तन, द्रोणमुख, आश्रम) इन स्थानों का संग्रह हुआ है इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं कि हे गौतम ! (णो इण्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है—अर्थात् कृष्णराजियों में ग्राम से लेकर सन्निवेश तक के स्थान नहीं हैं । (अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु णं उराला बलाहया संसेयंति) हे—भदन्त ! कृष्णराजियों में क्या उदार-विशाल-मेघ संस्वेद को प्राप्त होते हैं ? परस्पर के आघट्टन से क्या वे वहां संमूर्च्छित हैं ? क्या वहां वे वृष्टि करते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि (हंता अत्थि) हां गौतम ! वहां ऐसा होता है । उदारमेघ वहां संस्वेद

(अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु गामा इ वा जाव संनिवेशा इ वा ?) शुं ले कृष्णराजिओमां गामथी लधने सन्निवेश पर्यन्तना जनस्थानो डोय छे ? अर्द्धी " जाव (पर्यन्त) " पढथी निगम, मडंम, कर्बट, पत्तन, द्रोणमुख, अने आश्रम " आ स्थानोने अडणु करवाभां आण्णा छे ते दरेकनो अर्थ तम-स्कायना सूत्रमां आप्थो छे.

भडावीर प्रभुनो उत्तर—(णो इण्ठे समट्ठे) हे गौतम ! आ वातं पणु संलपित नथी. कृष्णराजिओमां गाम आदि डोय पणु स्थान संलपी शकतुं नथी.

गौतम स्वामीनो अश्व—(अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु णं उराला बलाहया संसेयंति) हे भदन्त ! कृष्णराजिओमां शुं उदार (विशाल) मेघ संस्वेदन पाये छे ? परस्परना आघट्टन (संयोगथी) शुं तेओ संमूर्च्छित (संयोजित अकत्रित) थाय छे ? शुं तेओ त्यां वृष्टि वरसावे छे ?

भडावीर प्रभुनो उत्तर—" हंता अत्थि " हा, गौतम ! त्यां ओयुं

કૃષ્ણરાજિષુ મહાન્તો મેઘાઃ સસ્વિચન્તિ, સંમૂર્ચ્છન્તિ વર્ષન્તિ ચ, ઇતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ તં મંતે ! કિં દેવો પકરેહ, અસુરો પકરેહ, નાગો પકરેહ ? હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિષુ તત્-સંસ્વેદનં, સંમૂર્ચ્છનં, સંવર્ષણં ચ કિં દેવઃ પ્રકરોતિ, અસુરઃ પ્રકરોતિ, નાગો વા પ્રકરોતિ ? ભગવાનાહ—‘ ગોયમા ! દેવો પકરેહ, ણો અસુરો, ણો નાગો પકરેહ’ હે ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજિષુ મેઘાનાં સંસ્વેદનાદિકં દેવઃ પ્રકરોતિ, અસુરો નાગશ્ચ ન પ્રકુરુતઃ અસુરકુમારનાગકુમારાણાં તત્ર ગમનાસંભવાત્ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘અત્થિ ણં મંતે ! કપ્પહરાઈસુ વાયરે થણિયસદે’ હે ભદન્ત ! અસ્તિ સંભવતિ ચલ્લુ કૃષ્ણરાજિષુ વાદરઃ સ્થૂલઃ સ્તનિતશબ્દઃ ઘનગર્જનાત્મકઃ ? ભગવાનાહ—‘ જહાં ઉરાલા ત્થા ’ યથા ઉદારા મેઘાઃ કૃષ્ણરાજિષુ સંસ્વિચન્તિ ઇત્યાદિ પ્રતિ-

કો પ્રાપ્ત હોતે હૈં, સંમૂર્ચ્છિત હોતે હૈં ઓર વૃષ્ટિ કરતે હૈં । ઇસ પર ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈં કિ—(તં મંતે ! કિં દેવો પકરેહ, અસુરો પકરેહ, નાગો પકરેહ) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિયોં મેં વિશાલ મેંઘો કા સંસ્વેદન સંમૂર્ચ્છન એવં-સંવર્ષણ કૌન કરતા હૈ—કયા દેવ કરતા હૈ, યા અસુર કરતા હૈ ? યા નાગ કરતા હૈ ? ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્નુ ડનસે કહતે હૈં કિ—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! મેંઘોં કા સંસ્વેદન આદિ (દેવો) દેવ (પકરેહ) કરતા હૈ । (ણો અસુરો ણો નાગો પકરેહ) અસુર નહીં કરતા હૈ ઓર ન નાગ હી કરતા હૈ । કયોં કિ અસુરકુમાર ઓર નાગકુમાર કા વહાં ગમન હી સંભવતા નહીં હૈ । ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્નુ સે પૂછતે હૈં કિ—(અત્થિ ણં મંતે ! કપ્પહરાઈસુ વાયરે થણિયસદે) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિયોં મેં કયા વાદર સ્તનિત-મેઘનિર્ઘોષ હોતા હૈ ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ

થાય છે-વિશાળ મેઘ ત્યાં સંસ્વેદન પામે છે, સંમૂર્ચ્છિત થાય છે અને વૃષ્ટિ વરસાવે છે.

પ્રશ્ન—(તં મંતે ! કિં દેવો પકરેહ, અસુરો પકરેહ, નાગો પકરેહ ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં વિશાળ મેઘાનું સંસ્વેદન, સંમૂર્ચ્છન, અને સંવર્ષણ કોણ કરે છે ? શું દેવ કરે છે ? અસુરકુમાર કરે છે ? કે નાગકુમાર કરે છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! મેઘાનું સંસ્વેદન આદિ (દેવો પકરેહ) દેવ કરે છે, (ણો અસુરો ણો નાગો પકરેહ) અસુરકુમાર કરતા નથી અને નાગકુમાર પણ કરતા નથી. તેનું કારણ એ છે કે અસુરકુમાર અને નાગકુમારનું ત્યાં ગમન જ સંભવિત નથી.

પ્રશ્ન—(અત્થિ ણં મંતે ! કપ્પહરાઈસુ વાયરે-થણિય સદે ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં શું વાદર સ્તનિત શબ્દ એટલે કે મેઘ ગર્જનનો અવાજ થાય છે ?

પાદિતમ્ તથા તત્ર વાદરઃ સ્તનિતશબ્દોઽપિ ઘનગર્જનાત્મકો ભવત્યેવેતિ ભાવઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈસુ વાયરે આઝકાણ, વાયરે અગણિકાણ, વાયરે વણસ્સહકાણ ?’ મદન્ત ! અસ્તિ સંભવતિ સ્વલુ કૃષ્ણરાજિપુ વાદરઃ અપ્કાયઃ, વાદરઃ અગ્નિકાયઃ, વાદરો વનસ્પતિકાયઃ ? મગધાનાહ—‘જો ઇળદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, કૃષ્ણરાજિપુ વાદરાઃ અપ્કાયાદયો ન સંભવન્તિ, તેષાં તત્ર સ્વસ્વસ્થનાત્માભાવાત્, કિન્તુ ‘જળ્લત્થ વિગ્ગહગહસમાવજ્જણં’ ‘ન’ ઇતિશબ્દેન યોઽયં કૃષ્ણરાજિપુ વાદરાપ્કાયાદીનાં નિષેધઃ કૃતઃ, સ વિગ્રહગતિસમાપન્નકેન અન્યત્ર વોદ્ધવ્યઃ, તત્રાપિ વિગ્રહગતિસમાપન્નયા વાદરાપ્કાયા-
 ઉનસે કહતે હૈં કિ (જહા ડરાલા તહા) હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે હમને યહ કહા હૈ કિ ઇન કૃષ્ણરાજિયોં મેં ઉદાર મેઘોં કા સંસ્વેદન આદિ કાર્ય હોતા હૈ—ઉસી પ્રકાર સે યહ ઓ સમજના ચાહિયે કિ ઇન કૃષ્ણરાજિયોં મેં મેઘોં કા ગર્જનરૂપ શબ્દ ઓ હોતા હૈ । અવ ગૌતમ પૂછતે હૈં (અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈસુ વાયરે આઝકાણ વાયરે અગણિકાણ, વાયરે વણસ્સહકાણ) હે મદન્ત ! કૃષ્ણરાજિયોંમેં વાદર અપ્કાય, વાદર અગ્નિકાય ઓર વાદર વનસ્પતિકાય હૈં કયા ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ (જો ઇળદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈં—અર્થાત્ કૃષ્ણરાજિયોં મેં વાદર અપ્કાય આદિ સ્વસ્થાન કા અભાવ હોને સે નહીં હૈં । (જળ્લત્થ વિગ્ગહગહસમાવજ્જણં) પરન્તુ એસા જો યહ નિષેધ વચન હૈ વહ વિગ્રહગતિ સમાપન્ન જીવોં કે સિવાય હી કહા ગયા જાનના ચાહિયે । કયોં કિ વિગ્રહગતિસમાપન્તિ સે વાદર અપ્કાય આદિકોં કા

ઉત્તર—(જહા ડરાલા તહા) હે ગૌતમ ! બેવી રીતે કૃષ્ણરાજિઓમાં વિશાળ મેઘોનું સંસ્વેદન આદિ કાર્યો થાય છે, એજ પ્રમાણે કૃષ્ણરાજિઓમાં મેઘોના ગર્જન રૂપ વાદર સ્તનિત શબ્દો પ્રાપ્ત થાય છે, એમ સમજવું.

પ્રશ્ન—(અત્થિ ણં મંતે ! કળ્હરાઈસુ વાયરે આઝકાણ, વાયરે અગણિકાણ, વાયરે વણસ્સહકાણ ?) હે મદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં શું વાદર અપ્કાય, વાદર અગ્નિકાય અને વાદર વનસ્પતિકાય હોય છે ?

ઉત્તર—(જો ઇળદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! એ વાત શક્ય નથી. એટલે કે કૃષ્ણરાજિઓમાં વાદર અપ્કાય આદિ હોતાં નથી કારણ કે ત્યાં તેમના સ્વસ્થાનનો અભાવ હોય છે. (જળ્લત્થ વિગ્ગહગહસમાવજ્જણં) પરન્તુ આ નિષેધાત્મક કથન વિગ્રહગતિમાં વર્તમાન ભવે સિવાયના ભવેને જ લાગુ પડે છે. કારણ કે વિગ્રહગતિમાં વર્તમાન વાદર અપ્કાય આદિનો ત્યાં સહભાવ હોઈ શકે છે.

દીનાં સંભવાત્ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ અત્થિ ણં મંતે ! ચંદિમ-સૂરિય-ગ્રહગણ-
જવલ્લ-તારારૂપા ? ’ હે ભદન્ત ! સન્તિ સ્વલુ કૃષ્ણરાજિષુ ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહગણ-
નક્ષત્ર-તારારૂપાઃ ? ભગવાન્ આહ—‘ ણો ઇણદ્દે સમદ્દે ’ હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ
સમર્થઃ કૃષ્ણરાજિષુ ચન્દ્રાદયો જ્યોતિષ્કાન ભવન્તિ, કૃષ્ણરાજીનામત્યન્તાન્ધકાર-
મયત્વાત્ તત્ર તેષાં સ્વસ્થાનત્વાસંભવાત્ । ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—‘ અત્થિ ણં કણ-
રાઈસુ ચંદામા ઇ વા, સૂરામા ઇ વા ? ’ હે ભદન્ત ! અસ્તિ સંભવતિ સ્વલુ કૃષ્ણ-
રાજિષુ ચન્દ્રામા, ચન્દ્રપ્રમા ઇતિ વા, સૂરામા સૂર્યપ્રમા ઇતિ વા ? ભગવાનાહ—‘ ણો ઇણદ્દે
સમદ્દે ’ હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ કૃષ્ણરાજિષુ ચન્દ્રપ્રમાદીનાં પ્રતિહતપ્રકાશ-

સદ્ભાવ વહાં હો સકતા હૈ । અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ (અત્થિ ણં
મંતે ! ચંદિમસૂરિયગ્રહગણનક્ષત્રતારારૂપા) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિયોં
મેં ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ નક્ષત્ર એવં તારારૂપ હૈં કયા ? હિસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન
ઉનસે કહતે હૈં કિ હે ગૌતમ ! (ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) કૃષ્ણરાજિયાં અત્યન્ત
અંધકાર મય હૈં—અતઃ હનમેં ચન્દ્રાદિક જ્યોતિષ્ક નહીં હૈ । કયોં કિ
હનકા હનમેં સ્વસ્થાન નહીં હૈ । (અત્થિ ણં કણરાઈસુ ચંદામા ઇ વા,
સૂરામા ઇ વા) હે ભદન્ત ! તો કયા કૃષ્ણરાજિયોં મેં ચન્દ્ર કી પ્રમા ઓર
સૂર્ય કી પ્રમા મી નહીં હૈ ? હિસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ઉનસે
કહતે હૈં કિ (ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ—
અર્થાત્ કૃષ્ણરાજિયોં મેં ચન્દ્રપ્રમા એવં સૂર્યપ્રમા હૈં તો સહી પર વે પ્રતિ-
હત પ્રકાશ વાલી હોને કે કારણ ઉનકા વહાં રહના મી નહીં રહને કે

હવે ગૌતમ સ્વામા મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (અત્થિ ણં
મંતે ! ચંદિમ, સૂરિય, ગ્રહગણનક્ષત્રતારારૂપા) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓમાં
શું ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્રો, અને તારાઓ હોય છે ?

ઉત્તર—(ગોચમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજિઓ
અત્યંત અંધકારમય હોય છે, તેથી તેમાં ચન્દ્રમા આદિ જ્યોતિષિક દેવો
હોતા નથી, કારણ કે તેમનું ત્યાં સ્વસ્થાન નથી.

પ્રશ્ન—(અત્થિ ણં મંતે ! કણરાઈસુ ચંદામા ઇ વા, સૂરામા ઇ વા ?) હે
ભદન્ત ! તો શું કૃષ્ણરાજિઓમાં ચન્દ્રની પ્રભા (પ્રકાશ) અને સૂર્યનો
પ્રકાશ હોય છે ?

ઉત્તર—(ણો ઇણદ્દે સમદ્દે) હે ગૌતમ ! આ વાત પણ શક્ય નથી.
કૃષ્ણરાજિઓમાં ચન્દ્ર અને સૂર્યની પ્રભા હોય છે તો ખરી, પણ તેનું ત્યાં
અન્ધકાર રૂપે પરિણમન થઈ જવાને કારણે તે પ્રભા ત્યાં હોવા છતાં પણ
ત્યાં જોવી જ લાગે છે.

તયા વિદ્યમાનત્વેऽપિ અવિચ્છિન્નમાનપ્રાયત્વાત્ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘કળ્હરાઈઓ ણં મંતે ! કેરિસિયાઓ વન્નેણં પળ્ણત્તાઓ ?’ હે મદન્ત ! કૃષ્ણરાજયઃ સ્વસ્તુ કીદૃશ્યો વર્ણેન પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા ! કાલાઓ, જાવ—સ્વિપ્પામેવ વીર્ઘ્વણ્ણા ’ હે ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજયો વર્ણેન કૃષ્ણાઃ અન્ધકારમયત્વાત્, અતએવ તમસ્કાયત્વત્ અતિભયઙ્કરતાત્ દેવોઽપિ યાવત્—ક્ષિપમેવ વ્યતિત્રજેત્ દ્વિતિયેવ ઉલ્લઙ્ઘ્ય ગચ્છેત્, યાવત્કરણાત્—કાલાવભાસાઃ, ગમ્મીરોમહર્ષજનન્યઃ, ભીમાઃ, ઉત્ત્રાસાનિકાઃ, પરમકૃષ્ણાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, દેવોઽસ્ત્યેકકો યસ્તત્પ્રથમતયા દૃષ્ટા ક્ષુભ્યેત્, અથાભિસમાગ-

જેસા છે । ગૌતમ પ્રશ્ન સે પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં (કળ્હરાઈઓ ણં મંતે ! કેરિસિયાઓ વન્નેણં પળ્ણત્તાઓ) હે મદન્ત ! યે કૃષ્ણરાજિયાં વર્ણ સે કૈસી કહી ગઈ હૈં—અર્થાત્ इन कृष्णराजियों का वर्ण कैसा है ? उत्तर में प्रश्न कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (कालओ जाव स्विप्पामेव वीर्घ्वण्ण) ये कृष्णराजियां अंधकारमय होने के कारण वर्ण से काली कही गई हैं । अतएव तमस्काय की तरह अतिभङ्कर होने के कारण इन्हें देव भी यावत् बहुत ही शीघ्रता के साथ उल्लङ्घित कर चला जाता है । यहां यावत्पद से (कालावभासाः गम्भीररोम हर्षजनन्यः भीमाः उत्त्रासजनिकाः, परमकृष्णा प्रज्ञप्ताः) इन कृष्णराजियों में इन पूर्वोक्त विशेषणों को भी गृहीत करलेना चाहिये—यह प्रकट किया गया है । इन विशेषणों का अर्थ तमस्काय के प्रकरण में लिखा जा चुका है । तात्पर्य कहने का यह है कि कोई एक देव यदि इन्हें सर्वप्रथम देखना है तो वह देखते ही क्षुभित हो उठता है । यदि कदाचित् कोई देव इनके समक्ष

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(કળ્હરાઈઓ ણં મંતે ! કેરિસિયાઓ વન્નેણં પળ્ણત્તાઓ ?) હે મદન્ત ! તે કૃષ્ણરાજિઓ વર્ણ કેવી છે ? એટલે કે દેવા વર્ણની છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (કાલાઓ જાવ સ્વિપ્પામેવ વીર્ઘ્વણ્ણા) તે કૃષ્ણરાજિઓ અન્ધકારમય હોવાથી વર્ણ કાળી કહી છે. તેનો વર્ણ તમસ્કાયના જેવો જ ભયંકર હોય છે, દેવ પણ અતિશય શીઘ્રતાથી એળંગીને પાર કરીને આલ્યા નય છે. અહીં “ જાવ (યાવત્) ” પદથી (કાલાવભાસાઃ ગમ્મીરોમહર્ષજનન્યઃ, ભીમાઃ ઉત્ત્રાસજનિકાઃ પરમકૃષ્ણા પ્રજ્ઞપ્તાઃ) આ પૂર્વોક્ત વિશેષણો પણ ગ્રહણ કરવા નોંધએ, એમ બતાવવામાં આવ્યું છે. આ વિશેષણોનો અર્થ તમસ્કાયના પ્રકરણમાં આપવામાં આવ્યો છે. આ કથનતું તાત્પર્ય એ છે કે કોઈક દેવ ને તેમને સૌથી પહેલીજવાર દેખે છે, તો તેમને નેતાં

च्छेत्, ततः पश्चात्, शीघ्रं शीघ्रं, त्वरितं त्वरितमिति संग्राह्यम् । गौतमः पृच्छति—
' कण्हराईणं भंते ! कति नामधेज्जा पणत्ता ? ' हे भदन्त ! कृष्णराजीनां खलु
कति नामधेयाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह—' गोयमा ! अट्ट नामधेज्जा पणत्ता ' हे
गौतम ! कृष्णराजीनाम् अष्ट नामधेयाः प्रज्ञप्ताः, कृष्णराजीनाम् अष्टौ नामानि,
तान्येवाह—'तं जहा' तद्यथा—'कण्हराई इ वा, मेहराई इ वा, मेघा इ वा, माघवई इ
वा, वायफल्लिहा इ वा, वायपल्लिखोमा इ वा, देवफल्लिहा इ वा, देवपल्लिखोमा इ
वा ' कृष्णराजिरिति वा, कृष्णवर्णरेखामयपुद्गलत्वात् ' कृष्णराजिः ' इतिनाम
१, मेघराजिरिति वा, कृष्णमेघरेखा सदृशत्वात् ' मेघराजिः ' इतिनाम २,
मघा इति वा, अन्धकारमयत्वात् पष्ठनारूपृथिवीसदृशत्वात् ' मघा ' इतिनाम ३,

जाकर इनमें प्रविष्ट हो जाता है तो शीघ्र ही वह इनमें से कायगति के
अतिवेग से और मनोगति के अतिवेग से युक्त होकर बाहर निकल
आता है । अब गौतमस्वामी प्रभु से (कण्हराईणं भंते !) इन कृष्णरा-
जियों के हे भदन्त ! (कइनामधेज्जा पणत्ता) कितने नाम हैं, ऐसा
पूछते हैं और प्रभु इस प्रश्न के उत्तर में उनसे (गोयमा ! अट्ट नामधेज्जा
पणत्ता) हे गौतम ! इन कृष्णराजियों के आठ नाम हैं—ऐसा कहते हैं
(तं जहा) वे आठ नाम इस प्रकार से हैं—(कण्हराई इ वा) कृष्णवर्ण
वाले पुद्गलों की रेखा स्वरूप होने के कारण इनका पहिला नाम (कृष्ण-
राजि) ऐसा है । (मेहराई इ वा) कृष्णमेघों की रेखा जैसी होने के
कारण इनका दूसरा नाम (मेघराजि) ऐसा है । छठवें नरक की पृथिवी
के समान अन्धकार मय होने के कारण इनका तीसरा नाम (मघा)

तेના મનમાં ક્ષોભ અનુભવે છે. કદાચ કોઈ દેવ તે કૃષ્ણરાજિઓની પાસે
જઈને તેમાં પ્રવેશ કરે છે, તે તે કાયગતિ અને મનોગતિના અતિવેગથી
યુક્ત થઈને તે કૃષ્ણરાજિઓમાંથી શીઘ્રતાથી બહાર નીકળી આવે છે.

પ્રશ્ન—(કણ્ઠરાઈણં ભંતે ! કઈ નામધેજ્જા પણત્તા ?) હે ભદન્ત ! તે
કૃષ્ણરાજિઓનાં કેટલાં નામ કહ્યાં છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! અટ્ટ નામધેજ્જા પણત્તા) હે ગૌતમ ! તે કૃષ્ણરાજિ-
ઓનાં આઠ નામ કહ્યાં છે—(તં જહા) તે આઠ નામ નીચે પ્રમાણે છે—
(કણ્ઠરાઈઈ વા) (૧) તે કૃષ્ણરાજિઓ કાળાં વર્ણનાં પુદ્ગલોની રેખા રૂપ
હોવાથી તેમનું પહેલું નામ “ કૃષ્ણરાજિ ” છે. (૨) (મેહરાઈઈ વા) કૃષ્ણ
મેઘોની રેખા જેવી હોવાને કારણે તેમને “ મેઘરાજિ ” પણ કહે છે. (૩)
છઠ્ઠી નારકની પૃથ્વી જેવી અન્ધકારમય હોવાને લીધે તેનું ત્રીજું નામ (મઘા)

માઘવતી' એટલે વા, અત્યંત અંધકારાવૃત્તતાત્ સપ્તમનારકપૃથિવીસદૃશતાત્ ' માઘ-
વતી ' એટલે નામ ૪, વાતપરિધા એટલે વા, વાત્યાવૃત્ત અંધકારમયતાત્ દુર્લ્હ-
ધ્યતાત્ ' વાતપરિધા ' એટલે નામ ૫, -વાતપરિક્ષોભા એટલે વા, વાત્યાવૃદ્ધવાંધ-
કારાવૃત્તતાત્ પરિક્ષોભહેતુતાત્ ' વાતપરિક્ષોભા એટલે નામ ૬, ' દેવપરિધા ' એટલે વા,
દેવનાનામ્ અર્ગલેવ દુર્લ્હધ્યતાત્ ' દેવપરિધા ' એટલે નામ ૭, દેવપરિક્ષોભા એટલે વા દેવાનાં

એસા છે । (મઘા) યહ છઠવે નરક કા નામ છે । (માઘવી) યહ સપ્તમ
નરક કા નામ છે-સો સપ્તમ નરક જેસા ગાઢ અંધકાર સે આવૃત્ત રહતા
છે ઉસી પ્રકાર યે કૃષ્ણરાજિયાં ભી અત્યંત-ગાઢ-અંધકાર સે આવૃત્ત
રહતી હૈં અતઃ ઇનકા ચૌથા નામ (માઘવર્ઘ્વા વા) એસા છે । (વાયપલિહાઈ
વા) જેસે વધૂરા (આંધી) અંધકારમય હોતા છે ઓર દુર્લ્હ્ય હોતા છે-
ઉસી પ્રકાર સે યે કૃષ્ણરાજિયાં ભી હૈં-અતઃ ઉસકે સાદૃશ્ય સે ઇનકા
ભી પાંચવાં નામ (વાતપરિધા) એસા છે । (વાયપલિક્ષોભાઈ વા) તથા
વાત્યા-વધૂરે કી તરહ હી અંધકાર સે આવૃત્ત હોને કે કારણ ઓર
પરિક્ષોભ કી હેતુભૂત હોને કે કારણ ઇનકા ૬ વાં નામ (વાતપરિક્ષોભા)
એસા છે । (દેવપલિહાઈ વા) દેવોં કે લિયે યે અર્ગલા કી તરહ દુર્લ્હ્ય
હોતી હૈં-ઇસ કારણ ઇનકા ૭ વાં નામ દેવ પરિધા એસા છે । (દેવપલિ-
ક્ષોભાઈ વા) દેવોં કે લિયે પરિક્ષોભ કી કારણ હોને સે ઇનકા ૮ વાં
નામ (દેવપરિક્ષોભા) એસા છે । ઇસ તરહ યે ઇનકે આઠ સાર્થક નામ હૈં ।

(મઘા) છે (૪) (માઘવી) આ સાતમી નરકનું નામ છે. જેમ સાતમી
નરક અતિશય ગાઢ અંધકારથી છવાયેલી છે, તેમ આ કૃષ્ણરાજિઓ પણ ગાઢ
અંધકારથી આચ્છાદિત હોય છે, તેથી તેનું ચોથું નામ (માઘવર્ઘ્વા વા) 'માઘવી'
છે. (૫) (વાયપલિહાઈ વા) જેવી રીતે વધૂરા (વંટાળિયો) અંધકારમય
અને દુર્લ્હ્ય (જેને પાર જવું મુશ્કેલ થઈ પડે એવો) હોય છે, તેમ કૃષ્ણરાજિઓ
પણ અંધકારમય અને દુર્લ્હ્ય હોય છે. તે કારણે તેમનું પાંચમું નામ
“ વાતપરિધા ” છે. (૬) (વાયપલિક્ષોભાઈ વા) તથા વધૂરાની જેમ અંધ-
કારથી વીંટળાયેલ હોવાને કારણે પરિક્ષોભની જનક હોવાને લીધે તેમને
“ વાતપરિક્ષોભા ” પણ કહે છે. (દેવપલિહાઈ વા) તે દેવોને માટે અર્ગલા
ની જેમ દુર્લ્હ્ય હોવાને કારણે તેનું સાતમું નામ “ દેવપરિધા ” છે. (૮)
(દેવપલિક્ષોભાઈ વા) દેવોમાં પણ પરિક્ષોભ ઉત્પન્ન કરનારી હોવાથી તેનું
આઠમું નામ “ દેવ પરિક્ષોભા ” છે. આ રીતે તેના આઠ સાર્થક
(અર્થ પ્રમાણે જ) નામ છે.

પરિક્ષોમહેતુત્વાત્ 'દેવપરિક્ષોમા' ઇતિ નામ ૮, ઇત્યપ્તૌ નામાનિ ભવન્તિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'કળ્હરાઈઓ ણં મંતે ! કિં પુઢવીપરિણામાઓ, આડપરિણામાઓ, જીવ પરિણામાઓ, પોગ્ગલપરિણામાઓ ?' હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજયઃ સ્વલ્લુ કિમ્ પૃથિવીપરિણામાઃ ? અથવા અપ્પરિણામાઃ ? જલપરિણામાઃ ? ઉતાહો જીવપરિણામાઃ ? અથવા પુદ્ગલપરિણામાઃ ભવન્તિ ? મગવાનાહ—'ગોયમા ! પુઢવીપરિણામાઓ, હે' ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજયઃ પૃથિવીપરિણામાઃ સન્તિ, એવમ્ 'જીવપરિણામાઓ વિ' જીવપરિણામાઃ અપિ સન્તિ, તથા 'પોગ્ગલપરિણામાઓ વિ, પુદ્ગલપરિણામાઃ અપિ સન્તિ, કિન્તુ 'ળો આડપરિણામાઓ' નો અપ્પરિણામાઃ કૃષ્ણરાજયો ભવન્તિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'કળ્હરાઈસુ ણં મંતે ! સવ્વે પાણા, ભૂયા, જીવા, સત્તા ઉવવળ્ણપુવ્વા' હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિણુ સર્વે પ્રાણાઃ, ભૂતાઃ, જીવાઃ, સત્ત્વાઃ, કિમ્

અથ ગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈં કિ—(કળ્હરાઈઓ ણં મંતે ! કિં પુઢવી પરિણામાઓ, આડપરિણામાઓ, જીવપરિણામાઓ, પોગ્ગલપરિણામાઓ) હે ભદન્ત ! એ કૃષ્ણરાજિયાં કિસ કે પરિણામરૂપ હૈં—કયા પૃથિવી કે એ પરિણામરૂપ હૈં ? યા જલકે પરિણામરૂપ હૈં ? યા જીવ કે પરિણામરૂપ હૈં ? યા પુદ્ગલ કે પરિણામરૂપ હૈં ? હિસકે ઉત્તર મૈં પ્રભુ ઉનસે કહતે હૈં—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પુઢવીપરિણામાઓ) એ કૃષ્ણરાજિયાં પૃથિવી કે પરિણામરૂપ હૈં, (જીવપરિણામાઓ વિ) જીવ કે પરિણામરૂપ બી હૈં । તથા (પોગ્ગલપરિણામાઓ વિ) પુદ્ગલ કે પરિણામરૂપ બી હૈં । પરન્તુ એ કૃષ્ણરાજિયાં (ળો આડપરિણામાઓ) જલકે પરિણામરૂપ નહીં હૈં । અથ ગૌતમસ્વામી પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં કિ—(કળ્હરાઈસુ ણં મંતે ! સવ્વે પાણા, ભૂયા, જીવા, સત્તા, ઉવવળ્ણપુવ્વા) હે ભદન્ત ! હિન કૃષ્ણરાજિયાં

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે (કળ્હરાઈઓ ણં મંતે ! કિં પુઢવી પરિણામાઓ, આડ પરિણામાઓ, જીવ પરિણામાઓ, પોગ્ગલ પરિણામાઓ ?) હે ભદન્ત ! કૃષ્ણરાજિઓ કેના પરિણામ રૂપ છે—શુ' તેઓ પૃથ્વીના પરિણામ રૂપ છે ? કે જળના પરિણામ રૂપ છે ? કે જીવના પરિણામ રૂપ છે ? કે પુદ્ગલના પરિણામ રૂપ છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે (ગોયમા ! હે ગૌતમ ! (પુઢવી પરિણામાઓ) તે કૃષ્ણરાજિઓ પૃથ્વીના પરિણામ રૂપ છે, (જીવ પરિણામાઓ વિ) જીવના પરિણામ રૂપ છે, (પોગ્ગલપરિણામાઓ વિ) અને પુદ્ગલના પરિણામ રૂપ પણ છે, પરન્તુ તેઓ (આડ પરિણામાઓ) જળના પરિણામ રૂપ નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (કળ્હરાઈસુ ણં

ઉપપન્નપૂર્વાઃ ? પૂર્વમુત્પન્નાઃ ? મગવાનાહ—‘ હંતા, ગોયમા ! અસઈં, અદુવા અણંત-
ક્ષુત્તો ’ હે ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજિષ્ઠુ સર્વે પ્રાણાદયો જીવાઃ અસકૃત્ ભૂયો ભૂયઃ,
અથવા અનન્તકૃત્વઃ અનન્તવારાન્ પૂર્વમ્ ઉત્પન્નાઃ ‘ ણો ચેવ ણં વાયરઆઝકાઙ્ગ-
ત્તાણ, વાયરઅગણિકાઙ્ગત્તાણ વા, વાયરવણસ્સઙ્કાઙ્ગત્તાણ વા ’ કિન્તુ નો ચેવ
સ્થલુ વાદરાખ્કાયિકતયા, નો વા વાદરાગ્નિકાયિકતયા, નૈવ વા વાદરવનસ્પતિ-
કાયિકતયા, તે પ્રાણાદયઃ પૂર્વમ્ ઉત્પન્નાઃ ઉત્પન્નન્તે, ઉત્પત્સ્યન્તે વા તેપાં તત્ર
સ્વસ્થાનત્વામાવાત્ । ઇતિ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

લોકાન્તિકદેવવક્તવ્યતા ।

કૃષ્ણરાજિપ્રસ્તાવાત્ તન્નિકટવર્તિલોકાન્તિક દેવવિમાનાદિવક્તવ્યતામાહ—
‘ ઇણસિણં મંતે ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—ઇણસિ ણં અટ્ટુપ્પહં કપ્પહરાર્ઙ્ગણં અટ્ટુસુ ઉવાસંતરેસુ
અટ્ટુ લોગંતિયવિમાણાપણ્ણત્તા, તંજહા—અચ્ચી ૧, અચ્ચિમાલી ૨,

મેં સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ, સમસ્ત સત્ત્વ કયા પહિલે
ઉત્પન્ન હો ચુકે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ—(હંતા ગોયમા ! અસઈં
અદુવા અણંતક્ષુત્તો’ હાં, ગૌતમ ! અનેક વાર અથવા અનન્તવાર સમ-
સ્તપ્રાણ આદિજીવ વહાં પૂર્વ મેં ઉત્પન્ન હો ચુકે હૈં । (ણો ચેવ ણં વાયર
આઝકાઙ્ગત્તાણ, ‘વાયરઆગણિકાઙ્ગત્તાણ વા, વાયરવણસ્સઙ્કાઙ્ગ-
ત્તાણ વા) પરન્તુ વે વહાં વાદર અપ્કાયિક રૂપ સે વાદર અગ્નિકાયિક
રૂપ સે ઓર વાદર વનસ્પતિકાયિક રૂપ સે ન પહિલે ઉત્પન્ન હુણ હૈં,
ન ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર ન ઉત્પન્ન હોંગે । કયોં કિ ઉનકા વહાં પર
સ્વસ્થાન નહીં હૈ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

મંતે ! સવ્વે પાણા, ભૂયા, જીવા સત્તા ઉવવણ્ણા પુવ્વા ?) હે ભદ્દન્ત ! તે કૃષ્ણ-
રાજિઓમાં શું સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ અને સમસ્ત સત્ત્વ
પૂર્વે (પહેલાં) ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યા છે ?

ઉત્તર—(હંતા, ગોયમા ! અસઈં અદુવા અણંતક્ષુત્તો વા) હા, ગૌતમ !
સમસ્ત પ્રાણ આદિ જીવો અનેકવાર અથવા અનંતવાર તેમાં ઉત્પન્ન થઈ
ચુક્યા છે. (ણો ચેવ ણં વાયર આઝકાઙ્ગત્તાણ, વાયર અગણિકાઙ્ગત્તાણ વા,
વાયરવણસ્સઙ્કાઙ્ગત્તાણ વા) પરન્તુ તેઓ ત્યાં બાદર અપ્કાયિક રૂપે બાદર
અગ્નિકાયિક રૂપે અને બાદર વનસ્પતિકાયિક રૂપે પહેલાં કદી પણ ઉત્પન્ન થયાં
નથી, ઉત્પન્ન થતાં નથી અને ઉત્પન્ન થશે પણ નહીં, કારણ કે ત્યાં તેમનું
સ્વસ્થાન નથી. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

वङ्गरोयणै३, पभंकरे४, चंदाभे५, सूराम्भे६, सुक्काम्भे७, सुपङ्गुम्भे८,
मज्झे रिट्ठाम्भे । कहि णं भंते ! अच्ची--विमाणे पण्णत्ते ? गोयमा !
उत्तर-पुरत्थिमेणं । कहि णं भंते ! अच्चिमाली विमाणे पण्णत्ते ?
गोयमा ! पुरत्थिमेणं । एवं परिवाडीए णैयव्वं, जाव--कहि णं
भंते ! रिट्ठे विमाणे पण्णत्ते ? गोयमा ! बहुमज्झदेसमाए ।
एएसु णं अट्टसु लोगंतियविमाणेसु अट्ठविहा लोगंतिया देवा
परिवसंति, तं जहा—

“ सारस्सयमाइच्चा, वण्ही वरुणा य गहतो या य ।

तुसिया अवा वाहा, अग्गिच्चा चेव रिट्ठा य ॥ १ ॥ ”

कहि णं भंते ! सारस्सया देवा परिवसंति ? गोयमा !
अच्चिम्मि विमाणे परिवसंति । कहिणं भंते ! आइच्चा देवा
परिवसंति ? गोयमा ! अच्चिमालिम्मि विमाणे । एवं णैयव्वं
जहाऽऽणुपुव्वीए, जाव--कहि णं भंते ! रिट्ठा देवा परिवसंति ?
गोयमा ! रिट्ठिम्मि विमाणे । सारस्सयमाइच्चाणं भंते ! देवाणं
कइ देवा, कइ देवसया परिवारे पण्णत्ते ? गोयमा ! सत्त--देवा,
सत्तदेवसया परिवारे पण्णत्ते । वण्हि-वरुणाणं देवाणं चउद्दस-
देवा, चउद्दस देवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते । गहतोय--तुसियाणं
देवाणं सत्तदेवा, सत्तदेवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते । अवसेसाणं
नव देवा, नव देवसया परिवारे पण्णत्ते ।

“ पढम--जुयलम्मि सत्त उ सयाणि, बीयम्मि चउद्दस सहस्सा ।

तइए सत्त सहस्सा, नव चेव सयाणि सेसेसु ॥ १ ॥ ”

લોગંતિયવિમાણા ણં મંતે ! કિંપદ્વિયા પ્પણત્તા ?
 ગોયમા ! વાઉપદ્વિયા પ્પણત્તા, એવં ણેયઠ્ઠવં વિમાણાણ પદ્ધ-
 દ્વાણે । બાહુલ્લુચ્ચત્તમેવ સંઠાણં, બંભલોયવત્તઠ્ઠા ણેયઠ્ઠા, જહા-
 જીવાભિગમે દેવુદ્દેસણ, જાવ હંતા, ગોયમા ! અસદં અદુવા
 અણંતક્કલુત્તો, ણો ચેવ ણં દેવત્તાણ લોગંતિય વિમાણેસુ । લોગં-
 તિયવિમાણેસુ ણં મંતે ! કેવદ્વિયં કાલં ઠિદં પ્પણત્તા ? ગોયમા ।
 અદ્દુ સાગરોવમાદં ઠિદં પ્પણત્તા । લોગંતિય વિમાણેહિંતો ણં
 મંતે ? કેવદ્વિયં અબાહાણ લોગંતે પ્પણત્તે ? ગોયમા । અસંલે-
 ઝ્જાદં જોયણસહસ્સાદં અબાહાણ લોગંતે પ્પણત્તે । સેવં મંતે ।
 સેવં મંતે । ત્તિ ॥ સૂ. ૩ ॥

છટ્ઠસણ પંચમો ઉદ્દેસો સમત્તો ॥૬॥

છાયા—એતાસામ્ અઘ્ઠાનાં કૃષ્ણરાજીનામ્ અઘ્ઠસુ અવકાશાન્તરેષુ અઘ્ઠલોકા-
 ન્તિકવિમાનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્વથા—અર્ચિઃ ૧, અર્ચિર્માલીઃ ૨, વૈરોચનઃ ૩, પ્રમં-

લોકાન્તિકદેવવક્તવ્યતા

‘એસિ ણં અદ્ઢુણં’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(એસિ ણં અદ્ઢુણં કણ્ઠરાઈણં અદ્ઢુસુ ઉવાસંતરેસુ) इन
 આઠ કૃષ્ણરાજિયોં કે આઠ અવકાશાન્તરોં મેં (અદ્ઢુલોગંતિ ય વિમાણો
 પ્પણત્તા) આઠ લોકાન્તિક વિમાન કહે ગયે હૈં । (તંજહા) વે હસ પ્રકાર
 સે હૈં—(અચ્ચી, અચ્ચિમાલી, વદ્દરોયણે, પમંકરે, ચંદામે, સૂરામે, સુક્કામે,
 સુપદ્ધામે, મજ્ઞે રિદ્ધામે) અર્ચિ ૧, અર્ચિર્માલી ૨, વૈરોચન ૩, પ્રમંકર

લોકાન્તિક દેવોની વક્તવ્યતા—

(એ સિ ણં અદ્ઢુણં) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(એ સિ ણં અદ્ઢુણં કણ્ઠરાઈણં અદ્ઢુસુ ઉવાસંતરેસુ) ઉપ-
 રોક્ત આઠ કૃષ્ણરાજિઓનાં આઠ અવકાશાન્તરોમાં (અદ્ઢુ લોગંતિયવિમાણા
 પ્પણત્તા) આઠ લોકાન્તિક વિમાનો કહ્યાં છે. (તં જહા) તેમનાં નામ આ
 પ્રમાણે છે—(અચ્ચી, અચ્ચિમાલી, વદ્દરોયણે, પમંકરે, ચંદામે, સૂરામે, સુક્કામે,
 સુપદ્ધામે, મજ્ઞે રિદ્ધામે) (૧) અર્ચિ, (૨) અર્ચિમાલી, (૩) વૈરોચન, (૪)

કૂરઃ ૪, ચન્દ્રાભઃ ૫, સૂર્યાભઃ ૬, શુક્રાભઃ ૭, સુપ્રતિષ્ઠાભઃ ૮, મધ્યે રિષ્ટાભઃ ।
કુત્ર खलु भदन्त ! अर्चिः विमानं प्रज्ञप्तम् , ? गौतम ! उत्तरपौरस्त्ये । कुत्र खलु
भदन्त ! अर्चिर्मालिविमानं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! पौरस्त्ये । एवं परिपाठ्या ज्ञातव्यम् ,
यावत्-कुत्र खलु भदन्त ! रिष्टं विमानं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! बहुमध्यदेशभागे ।
एतेषु खलु अष्टसु लोकान्तिकविमानेषु अष्टविधाः लोकान्तिकाः देवाः परिवसन्ति,

૪, ચન્દ્રાભ ૫, સૂર્યાભ ૬ શુક્રાભ ૭ ઓર સુપ્રતિષ્ઠાભ ૮ તથા
બીચ મેં રિષ્ટાભ । (કહિ જાં મંતે ! અર્ચિવિમાને પળજ્ઞે) હે ભદન્ત !
અર્ચિ નામકા વિમાન કહાં પર કહાં ગયા હૈ । (ગોયમા) હૈ
ગૌતમ ! (ઉત્તર પુરત્થિમેજાં) ઉત્તર ઓર પૂર્વ કે બીચ મેં અર્ચિ
વિમાન કહાં ગયા હૈ । (કહિ જાં મંતે ! અર્ચિમાલી વિમાને પળજ્ઞે)
હે ભદન્ત ! અર્ચિમાલી વિમાન કહાં પર કહાં ગયા હૈ ? (ગોયમા) હૈ
ગૌતમ ! (પુરત્થિમેજાં, એવં પરિવાડીએ નેયવ્વં) અર્ચિમાલી વિમાન પૂર્વ-
દિશા મેં કહાં ગયા હૈ । इसी क्रम से अवशिष्ट विमानों को जानना
चाहिये । (जाव कहि जं मंते ! रिष्टे विमाने पणज्ज्ञे) हे भदन्त ! यावत्
रिष्ट विमान कहां पर कहां गया है । (गोयमा) हे गौतम ! (बहुमज्झ
देसभाए) बिलकुल बीच में रिष्ट विमान कहा गया है । (एसु जं
अट्सु लोगंति य विमाणेषु अट्टविहा लोगंतिया देवा परिवसन्ति) इन
आठ लोकान्तिक विमानों में आठ प्रकार के लोकान्तिक देव रहते हैं ।

મહાકર, (૫) ચન્દ્રાભ, (૬) સૂર્યાભ, (૭) શુક્રાભ અને (૮) સુપ્રતિષ્ઠાભ. અને
વચ્ચેવચ્ચ રિષ્ટાભ નામનું વિમાન છે. (કહિ જાં મંતે ! અર્ચિવિમાને પળજ્ઞે ?)
હે ભદન્ત ! અર્ચિ નામનું વિમાન કયાં રહેલું છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ !
(ઉત્તરપુરત્થિમેજાં) ઉત્તર અને પૂર્વની વચ્ચે, ઇશાન કોણમાં અર્ચિ વિમાન
આવેલું છે. (કહિ જાં મંતે ! અર્ચિમાલી વિમાને પળજ્ઞે ?) હે ભદન્ત ! અર્ચિ-
માલી વિમાન કયાં આવેલું છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પુરત્થિમેજાં, એવં
પરિવાહિએ નેયવ્વં), અર્ચિમાલી વિમાન પૂર્વ દિશામાં રહેલું છે, એમ કહ્યું છે.
એજ ક્રમે બાકીનાં વિમાનોમાં પણ સમજી લેવા. (જાવ કહિજાં મંતે ! રિષ્ટે
વિમાને પળજ્ઞે ?) હે ભદન્ત ! રિષ્ટ વિમાન કયાં આવેલું છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (बहुमज्झ देसभाए) તે આઠે કૃણુરાજિઓની
બરાબર, વચ્ચેવચ્ચ રિષ્ટ વિમાન આવેલું છે. (एसु जं-अट्सुलोगंतियविमा-
णेषु अट्टविहा लोगंतिया देवा परिवसन्ति) આ આઠ લોકાન્તિક વિમાનોમાં

તથા—“ સારસ્વતા ૧-ઽઽદિત્યા ૨ વહ્નયો ૩ વરુણાશ્ચ ૪ ગર્દતોયાશ્ચ ૫ ।

તુષિતા, ૬ અવ્યાબાધા, ૭ આગ્નેયાશ્ચ ૮ રિષ્ટાશ્ચ ૯ ” ॥ ૧ ॥

કુત્ર સ્વલુ ભદન્ત ! સારસ્વતાઃ દેવાઃ પરિવસન્તિ ? ગૌતમ ! અર્ચિપિ વિમાને-
પરિવસન્તિ । કુત્ર સ્વલુ ભદન્ત ! આદિત્યા દેવાઃ પરિવસન્તિ ? ગૌતમ ! અર્ચિ-
ર્માલૌ વિમાને, એવં જ્ઞાતવ્યં અથાઽઽનુપૂર્વ્યાં યાવત્-કુત્ર સ્વલુ ભદન્ત ! રિષ્ટાઃ

(તં જહા) ડન લોકાન્તિક દેવોંકે નામ હસ પ્રકાર સે હૈં—(સારસ્સયમાઙ્-
ચ્ચા) ઇત્યાદિ સારસ્વત, આદિત્ય, વહ્નિ, વરુણ, ગર્દતો ય, તુષિત અવ્યા-
બાધ આગ્નેય ઓર ઇનકે વીચ મેં રિષ્ટ દેવ । (કહિ ણં મંતે ! સારસ્સયા
દેવા પરિવસંતિ) હે ભદન્ત ! સારસ્વત દેવ કહાં પર રહતે હૈં ? (ગોયમા)
હે ગૌતમ ! (અચ્ચિમ્મિ વિમાણે પરિવસંતિ) અર્ચિનામકે વિમાનમેં સાર-
સ્વત દેવ રહતે હૈં । (કહિ ણં મંતે આઙ્ચા દેવા પરિવસંતિ) હે ભદન્ત !
આદિત્ય દેવ કહાં પર રહતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અચ્ચિમાલિમ્મિ
વિમાણે) અર્ચિમાલી નામકે વિમાન મેં આદિત્ય દેવ રહતે હૈં । (એવં
ણેયવ્વં જહાઽનુપુવ્વીએ) ઇસી તરહ સે યથાનુપૂર્વો રિષ્ટ વિમાન તક
જાનના ચાહિયે । (જાવ-કહિ ણં મંતે ! રિષ્ટા પરિવસંતિ) હે ભદન્ત !
યાવત્ રિષ્ટ દેવ કહાં પર રહતે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (રિષ્ટમ્મિ

આઠ પ્રકારના લોકાન્તિક દેવ રહે છે. (તં જહા) તે લોકાન્તિક દેવોનાં નામ
આ પ્રમાણે છે—(સારસ્સયમાઙ્ચા વર્ણીવરુણા ય ગર્દતોયા ય, તુસિયા, અવાબાહા,
અગિચ્ચા ચેવ રિષ્ટા ય) (૧) સારસ્વત, (૨) આદિત્ય, (૩) વહ્નિ (૪) વરુણ
(૫) ગર્દતોય, (૬) તુષિત, (૭) અવ્યાબાધ, (૮) આગ્નેય અને તે આઠે
વિમાનોની વચ્ચેના વિમાનમાં રિષ્ટ દેવ.

(કહિ ણં મંતે ! સારસ્સયા દેવા પરિવસંતિ ?) હે ભદન્ત ! સારસ્વત
દેવ ક્યાં રહે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અચ્ચિમ્મિ વિમાણે પરિવસંતિ)
સારસ્વત દેવ અર્ચિ નામના વિમાનમાં રહે છે (કહિ ણં મંતે ! આઙ્ચા દેવા
પરિવસંતિ ?) હે ભદન્ત ! આદિત્ય દેવ ક્યાં રહે છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! ((અચ્ચિમાલિમ્મિ વિમાણે) આદિત્ય દેવ
અર્ચિમાલી વિમાનમાં રહે છે. (એવં ણેયવ્વં જહાઽનુપુવ્વીએ) એજ પ્રમાણે
અનુક્રમે રિષ્ટ વિમાન પર્યન્ત સમજવું—એટલે કે વહ્નિદેવ વૈદોચન વિમાનમાં,
વરુણ દેવ પ્રલંકર વિમાનમાં, ગર્દતોય દેવ ચન્દ્રાલ વિમાનમાં, તુષિત દેવ
સૂર્યાલ વિમાનમાં, અવ્યાબાધ દેવ શુકાલ વિમાનમાં, અને આગ્નેય દેવ
સુપ્રતિષ્ઠાલ વિમાનમાં વસે છે. (જાવ કહિ ણં મંતે ! રિષ્ટા પરિવસંતિ ?) હે
ભદન્ત ! રિષ્ટદેવ ક્યાં રહે છે ?

દેવાઃ પરિવસન્તિ ? ગૌતમ ! રિષ્ટે વિમાને । સારસ્વતાદિત્યાનાં-મદન્ત ! દેવાનાં કતિ દેવાઃ, કતિ દેવશતાનિ પરિવારઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ? ગૌતમ ! સપ્ત-દેવાઃ, સપ્ત દેવશતાનિ પરિવારઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, વહ્નિ-વરુણાનાં દેવાનાં ચતુર્દશ દેવાઃ, ચતુર્દશદેવસહસ્રાણિ પરિવારઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । ગર્દતોય-તુષિતાનાં દેવાનાં સપ્ત દેવાઃ, સપ્ત દેવસહસ્રાણિ પરિવારઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । અવશેષાણાં નવ દેવશતાનિ પરિવારઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ।

વિમાણે) રિષ્ટ વિમાનમેં રિષ્ટ દેવ રહતે હૈં । (સારસ્વતમાહ્વાચાળં મંતે ! દેવાળં કહ દેવા, કહ દેવસયા પરિવારે પળણત્તે) હે મદન્ત ! સારસ્વત દેવ ઓર આદિત્ય દેવ इन दो देवों के कितने देव हैं ? और कितने सौ देवों का इनका परिवार है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सत्त देवा, सत्त देवसया परिवारे पण्णत्ते) सारस्वत और आदित्य इन दो देवों के सात देव हैं और इनका परिवार सात सौ देवों का है । (वणिह वरुणाणं देवाणं चउहसदेवा, चउहस देवसहस्सा परिवारे पण्णत्ते) वह्नि और वरुण इन देवों के चौदह देव हैं, और इनका परिवार चौदह हजार देवों का है । (गर्दतो य-तुसियाणं देवाणं सत्तदेवा, सत्तदेव-सहस्सा परिवारे पण्णत्ते-अवसेसाणं नव देवा नव देवसया परिवारे पण्णत्ते) गर्दतोय और तुषित इनके सात देव हैं और परिवार इनका सात हजार देवों का है । बाकी के देवों के नौ ९ देव हैं और इनके परिवार में नौ ९ सौ देव हैं । इन देवों की परिवार संख्या ही इस गाथा द्वारा सूचित

(गोयमा !) हे गौतम ! (रिदृम्भि विमाणे) रिष्ट विमानमां रिष्टदेव वसे छे.

(सारस्वतमाह्वाचालं मंते ! देवाणं कह देवा, कह देवसया परिवारे पण्णत्ते ?) हे मदन्त ! सारस्वत देव અને આદિત્ય દેવ, એ બન્ને દેવોના આધિપત્યમાં કેટલા દેવો છે ? અને કેટલા સો દેવોનો તેમનો પરિવાર કહ્યો છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સત્તદેવા, સત્તદેવસયા પરિવારે) સારસ્વત અને આદિત્ય એ બન્ને દેવોના સાત દેવ છે, અને તેમનો પરિવાર ૭૦૦ દેવોનો છે. (વણિહ વરુણાણં દેવાણં ચઉહસદેવા, ચઉહસદેવસહસ્સા પરિવારે પળણત્તે) વહ્નિ અને વરુણ, એ બન્ને દેવોના ૧૪ દેવ છે, અને ૧૪૦૦૦ દેવોનો તેમનો પરિવાર છે. (ગર્દતોય-તુસિયાણં દેવાણં સત્તદેવા, સત્તદેવ-સહસ્સા પરિવારે પળણત્તે-અવસેસાળં નવ દેવા નવ દેવસયા પરિવારે પળણત્તે) ગર્દતોય અને તુષિતના સાત દેવ છે, અને તેમનો પરિવાર ૭૦૦ દેવોનો કહ્યો છે. બાકીના દેવોના નવ દેવ છે, અને તેમનો પરિવાર ૯૦૦ દેવોનો છે. તે દેવોના પરિવારની સંખ્યા જ આ ગાથામાં બતાવવામાં આવી છે.

“ प्रथमयुगले सप्त तु शतानि, द्वितीये चतुर्दश सहस्राणि ।

तृतीये सप्त सहस्राणि नवचैव शतानि शेषेषु ॥ १ ॥ ”

लोकान्तिरुविमानानि खलु भदन्त ! किंप्रतिष्ठितानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! वायुप्रतिष्ठितानि प्रज्ञप्तानि, एवं ज्ञातव्यम् विमानानां प्रतिष्ठानम् बाहुल्योच्चत्तमेव संस्थानम्, ब्रह्मलोकवक्तव्यता ज्ञातव्या, यथा जीवाभिगमे देवोद्देशके यावत्-हन्त, गौतम ! असकृत्, अथवाऽनन्तकृत्वः, नो चैव देवतया लोकान्तिकविमा-

की गई है—(पढम जुयलम्मि सत्त उ सयाणि, बीयम्मि चउदससहस्सा, तइए सत्तसहस्सा नव चैव सयाणि सेसेसु) प्रथमयुगल में सातसौ देवों का परिवार है, द्वितीययुगल में १४ हजार देवों का परिवार है। तृतीय युगल में सात हजार देवों का परिवार है। बाकी के देवों में नौ ९ सौ देवों का परिवार है।

(लोगंतिय विमाणा णं भंते ! किं पइद्विया पणत्ता) हे भदन्त ! लोकान्तिक देवोंके विमानोंका क्या आधार है ? अर्थात् लोकान्तिक देवों के विमान किसके आधार पर हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (वाउपइद्विया पणत्ता) लोकान्तिक देवों के विमान वायु के आधार पर हैं। (एवं णेयव्वं विमाणाणपइद्वीणां) इस प्रकार से विमानों का प्रतिष्ठान जानना चाहिये। (बाहुल्लुच्चत्तमेव संठाणं, बंभलोयवत्तव्वया णेयव्वा-जहा जीवाभिगमे देवुद्देशए) विमानों का बाहुल्य, इनकी ऊँचाई तथा इनका संस्थान-आकार जिस प्रकार से ब्रह्मलोक की वक्तव्यता जीवाभिगम सूत्र में जीव उद्देश में कही गई है उसी प्रकार से जानना चाहिये। (जाव हंता गोयमा ! असइ अदुवा अणंतदुक्खुत्तो-णो चैव णं देवत्ताए

(पढम जुयलम्मि सत्त उ सयाणि, बीयम्मि चउदससहस्सा, तइए सत्त-सहस्सा नवचैव सयाणि सेसेसु) पहला युगलमां (येना समूहमां) सातसौ देवोना, भील युगलमां चौदह हजार देवोना, त्रील युगलमां सात हजार देवोना अने आधीनामां नवसौ देवोना परिवार छे।

(लोगंतिय विमाणा णं भंते ! किं पइद्विया पणत्ता ?) हे भदन्त ! लोकान्तिक देवोनां विमान केना आधारे रहैलां छे ?

(गोयमा !) हे गौतम ! (वाउपइद्विया पणत्ता) लोकान्तिक देवोनां विमानो वायुना आधारे रहैलां छे। (एवं णेयव्वं विमाणाणपइद्वीणां) आ प्रभाणु तेमना प्रतिष्ठान (आधारे) ना विषे समज्जुं। (बाहुल्लुच्चत्तमेव संठाणं, बंभलोयवत्तव्वया णेयव्वा-जहा जीवाभिगमे देवुद्देशए) विमानोनी विशाणता, उँचाई अने आकार, ब्रह्मलोकनी उवालिगम सूत्रना उवउद्देशकमां रहैली वक्तव्यता प्रभाणु समज्जवा। (जाव हंता गोयमा ! असइ अदुवा अणंत-

નેષુ । લોકાન્તિકવિમાનેષુ खलु भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?
 गौतम ! अष्ट सागरोपमाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता । लोकान्तिकविमानेभ्यो भदन्त !
 कियत्कम् अबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! असंख्येयानि योजनसहस्राणि
 अबाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ३ ॥

॥ षष्ठशतके पञ्चमो शकः समाप्तः ॥ ६-५ ॥

‘લોગંતિયવિમાણેસુ ’ યાવત્ હાં ગૌતમ ! અનેક વાર અથવા અનન્તવાર
 પહિલે જીવ ઉત્પન્ન હો ચુકે હૈં-પરન્તુ, યહાં પર-લોકાન્તિક વિમાનોં મેં
 જીવ અનેકવાર અથવા અનન્ત વાર દેવરૂપ સે ઉત્પન્ન નહીં હુએ હૈં ।
 ‘લોગંતિયવિમાણેસુ ણં ભંતે ! કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્ણત્તા ’ હે ભદન્ત !
 લોકાન્તિક વિમાનોં મેં કિતની સ્થિતિ કહી ગઈ હૈં ? ‘ ગોયમા ! અઠ્ઠ-
 સાગરોવમાઈ ઠિઈ પળ્ણત્તા ’ હે ગૌતમ ! લોકાન્તિક વિમાનોં મેં આઠ
 સાગરોપમ કી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈં । ‘ લોગંતિય વિમાણેહિંતો ણં ભંતે !
 કેવદ્વયં અબાહાએ લોગંતે પળ્ણત્તે ’ હે ભદન્ત ! લોકાન્તિક વિમાનોં સે
 કિતની દૂર લોકાન્ત કહા ગયા હૈં ? ‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! લોકાન્તિક
 વિમાનોં સે ‘ અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં અબાહાએ લોગંતે પળ્ણત્તે ’
 અસંખ્યાત હજાર યોજન દૂર લોકાન્ત કહા ગયા હૈં । ‘ સેવં ભંતે ! સેવં
 ભંતે ! ત્તિ ’ હે ભદન્ત ! જૈસા આપને યહ કહા હૈં વહ એસા હો હૈં હે
 ભદન્ત ! જૈસા આપને કહા હૈં વહ એસા હો હૈં । ઇતિ ।

કચ્છો-ગો ચેવ ણં દેવત્તાએ લોગંતિય વિમાણેસુ) આ વક્તવ્યતા “ હા ગૌતમ !
 અનેકવાર અથવા અનંતવાર પહેલાં જીવો અહીં ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યાં છે, પરન્તુ
 અહીં (લોકાન્તિક વિમાનોમાં) જીવ અનેકવાર અથવા અનંતવાર દેવરૂપે
 ઉત્પન્ન થયા નથી, ” ત્યાં સુધીનું થઈ જાય.

(લોગંતિય વિમાણેસુ ણં ભંતે ! કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્ણત્તા ?) હે ભદન્ત !
 લોકાન્તિક વિમાનોના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે ? (ગોયમા ! અઠ્ઠ
 સાગરોવમાઈ ઠિઈ પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! ત્યાં આઠસાગરોપમની સ્થિતિ કહી
 છે. (લોગંતિય વિમાણેહિંતો ણં ભંતે ! કેવદ્વયં અબાહાએ લોગંતે પળ્ણત્તે ?)
 હે ભદન્ત ! લોકાન્તિક વિમાનોથી કેટલે દૂર (અંતરે) લોકાન્ત કહ્યો છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! લોકાન્તિક વિમાનોથી (અસંખેજ્જાઈં જોયણ-
 સહસ્સાઈં અબાહાએ લોગંતે પળ્ણત્તે) અસંખ્યાત હજાર યોજન દૂર લોકાન્ત
 કહ્યો છે. (સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ) હે ભદન્ત ! આપની વાત સાચી છે.
 હે ભદન્ત ! આપે કહ્યા પ્રમાણે જ છે. એમ કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને
 ગૌતમ સ્વામી તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકા—एएसिणं अट्टण्हं कणहराईणं अट्टसु उवासंतरेसु अट्ट लोगतियविमाणा पणत्ता एतासां खलु पूर्ववर्णितानाम् अट्टानां कृष्णराजीनाम् अट्टसु अवकाशान्तरेषु द्वयोरन्तरं मध्यम् अवकाशान्तरं तेषु इत्यर्थः, अष्ट लोकान्तिकविमानानि लोकस्य पञ्चमः ब्रह्मलोकस्य अन्ते समीपे भवानि लोकान्तिकानि, तानि च तानि विमानानि चेति लोकान्तिकविमानानि । अथवा लोकान्तिकाः तज्जातीयादेवास्तेषां विमाना- नीति लोकान्तिकविमानानि प्रज्ञप्तानि । तान्येवाह—‘ तं जहा ’-तद्यथा— ‘ अच्ची १, अच्चिमाली २, वहरोयणे ३, प्रभंकरे ४, चंदाभे ५, मूराभे ६, सुक्काभे ७, सुपह्दाम्भे, मज्झे सिद्धाम्भे ’ अर्चिः १, -अर्चिर्मालिः २, -वैरोचनः ३, -प्रभङ्करः ४, -चन्द्राभः ५, -सूर्याभः ६, -शुक्राभः ७, -सुप्रतिष्ठाभः ८, मध्ये

ટીકાર્થ—કૃષ્ણરાજી કે પ્રસ્તાવસે ઉસકે સમીપવર્તી લોકાન્તિક દેવોં કે વિમાન આદિ કી વક્તવ્યતા કો હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર કહ રહે હૈં ક્રિ—‘ एएसिणं अट्टण्हं कणहराईणं अट्टसु उवासंतरेसु अट्टलोगतिय विमाणा पणत्ता ’ इन आठ कृष्णराजियों के आठ अवकाशान्तरों में अर्थात् दो दो कृष्णराजियों के बीच में—आठ लोकान्तिक विमान कहे गये हैं । ये लोकान्तिक विमान इसलिये कहलाते हैं कि ये पंचम ब्रह्म-लोक के अन्त-समीप में हैं । अथवा—लोकान्तिक देवों के ये विमान हैं इसलिये इन्हें लोकान्तिक कहा गया है । ‘ तं जहा ’ इनके नाम इस प्रकार से हैं—‘ अच्ची १, अच्चिमाली २, वहरोयणे ३, प्रभंकरे ४, चंदाभे ५, मूराभे ६, सुक्काभे ७, सुपह्दाम्भे ८ मज्झे सिद्धाम्भे ’ अर्चि १, अर्चि-माली २, वैरोचन ३, प्रभंकर ४, चन्द्राभ ५, सूर्याभ ६, शुक्राभ ७, सुप्रतिष्ठाभ ८ और बीच में रिष्ठाभ । उत्तरदिशा और पूर्वदिशा में रही

ટીકાર્થ—કૃષ્ણરાજિઓની સમીપમાં રહેલાં લોકાન્તિક વિમાનોનું સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં નિરૂપણ કરે છે—(एएसि णं अट्टण्हं कणहराईण अट्टसु उवासंतरेसु अट्ट लोगतिय विमाणा पणत्ता) તે આઠ કૃષ્ણરાજિઓના આઠ અવકાશાન્ત-રમાં (બે, બે કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે) આઠ લોકાન્તિક વિમાનો કહ્યાં છે. તેમને લોકાન્તિક વિમાન કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ બ્રહ્મલોક નામના પાંચમાં દેવલોકના અન્ત ભાગમાં (સમીપમાં) છે. અથવા લોકાન્તિક દેવોનાં તે વિમાનો હોવાથી તેમને ‘ લોકાન્તિક વિમાનો ’ કહ્યાં છે. (તં, જહા) તે આઠ લોકાન્તિક વિમાનોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—

(અચ્ચી) (૧) અર્ચિ, (અચ્ચીમાલી) (૨) અર્ચિમાલી, (વહરોયણે)

રિષ્ટામઃ । તત્ર ઉત્તરપૂર્વવર્તિન્યોઃ કૃષ્ણરાજ્યોરભ્યન્તરે પ્રથમમ્ અર્ચિનામકં વિમાનં પ્રગ્નપ્તમ્ ૧, પૂર્વવર્તિન્યોસ્તયોર્વાહ્યમધ્યે દ્વિતીયમ્ અર્ચિર્માલિનામકં વિમાનમ્ ૨, પૂર્વદક્ષિણવર્તિન્યોસ્તયોરભ્યન્તરે તૃતીયં વૈરોચનનામકં વિમાનમ્ ૩, દક્ષિણવર્તિન્યોસ્તયોર્મધ્યે બહિઃશ્ચતુર્થં પ્રમંકરનામકં વિમાનમ્ ૪, દક્ષિણ-પશ્ચિમવર્તિન્યોસ્તયોરભ્યન્તરે પશ્ચમં ચન્દ્રાભનામકં વિમાનમ્ ૫, પશ્ચિમવર્તિન્યોસ્તયોર્મધ્યે બહિઃ પઠં સૂર્યા-

હુઈ કૃષ્ણરાજિયોં કે બીચ મેં પ્રથમ અર્ચિનામ કા વિમાન હૈ । પૂર્વદિશા મેં રહી હુઈ બાહ્ય ઓર આભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિયોં કે બીચ મેં દ્વિતીય અર્ચિમાલિ નામ કા-વિમાન હૈ । પૂર્વદિશા ઓર દક્ષિણદિશા કી કૃષ્ણરાજિયોં કે બીચ મેં તીસરા વૈરોચન નામકા વિમાન હૈ । દક્ષિણદિશા મેં રહી હુઈ કૃષ્ણરાજિયોં કે બીચ મેં ચૌથા પ્રમંકર નામકા વિમાન હૈ । દક્ષિણ ઓર પશ્ચિમ કી કૃષ્ણરાજિયોં કે બીચ મેં પાંચવાં ચન્દ્રાભ નામ કા વિમાન હૈ । પશ્ચિમદિશા કી દો કૃષ્ણરાજિયોં કે બીચમેં બાહિર કી ઓર છઠા સૂર્યાભ નામ કા વિમાન હૈ । પશ્ચિમ ઓર ઉત્તર કી કૃષ્ણરાજિયોં કે બીચ મેં સાતવાં શુક્રાભ નામ કા વિમાન હૈ । તથા ઉત્તરદિશા કી કૃષ્ણરાજિયોં કે બીચ મેં આઠવાં સુપ્રતિષ્ઠાભ નામકા વિમાન હૈ । ઓર સર્વ-કે-મીતર રિષ્ટાભ નામકા નૌઘાં વિમાન હૈ । યહાં પર એસી આશંકા નહીં કરની चाहिये कि “ यहाँ तो दो दो कृष्णराजियों के बीच में अर्चि आदि आठ विमानों की वक्तव्यता को कथन

(૩) વૈરોચન, (પ્રમંકર) (૪) પ્રમંકર, (ચંદ્રાભ) (૫) ચન્દ્રાભ, (સુર્યાભ) (૬) સૂર્યાભ (શુક્રાભ) (૭) શુક્રાભ, (સુપ્રતિષ્ઠાભ) અને (૮) સુપ્રતિષ્ઠાભ. તે આઠેની વચ્ચે રિષ્ટાભ નામનું વિમાન છે. ઉત્તર દિશા અને પૂર્વ દિશામાં રહેલી કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે પહેલું અર્ચિ નામનું વિમાન છે. પૂર્વ દિશામાં રહેલી બાહ્ય (બહારની) અને આભ્યન્તર (અંદરની) કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે બીજું અર્ચિમાલી નામનું વિમાન છે. પૂર્વ દિશા અને દક્ષિણ દિશાની કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે ત્રીજું વૈરોચન નામનું વિમાન છે. દક્ષિણ દિશાની બાહ્ય અને આભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે ચૌથું પ્રમંકર વિમાન છે. દક્ષિણ દિશાની અને પશ્ચિમ દિશાની કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે પાંચમું ચન્દ્રાભ નામનું વિમાન છે. પશ્ચિમ દિશાની બાહ્ય અને આભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે છઠ્ઠું સૂર્યાભ નામનું વિમાન છે. પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશા વચ્ચેની કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે સાતમું શુક્રાભ નામનું વિમાન છે. અને ઉત્તર દિશાની બાહ્ય અને આભ્યન્તર કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે આઠમું સુપ્રતિષ્ઠાભ નામનું વિમાન છે. અને તે બધાંની વચ્ચે રિષ્ટાભ નામનું નવમું વિમાન છે.

અહીં એવી આશંકા કરવી જોઈએ નહીં કે “ અહીં તો બે, બે કૃષ્ણરાજિઓની વચ્ચે રહેલાં અર્ચિ આદિ આઠ વિમાનોની વક્તવ્યતા આવી રહી

અનામકં વિમાનમ્ ૬, પશ્ચિમોત્તરવર્તિન્યોસ્તયોરભ્યન્તરે સપ્તમં શુક્રામનામકં વિમાનમ્ ૭, ઉત્તરવર્તિન્યોસ્તયોર્મધ્યે અષ્ટમં સુપ્રતિષ્ઠામનામકં વિમાનમ્ ૮, સર્વાભ્યન્તરે ચ રિષ્ટામનામકં વિમાનં પ્રજ્ઞપ્તમ્ । અત્ર દ્વયોરભ્યન્તરવર્તિપુ અષ્ટસુ અર્ચિઃ-પ્રભૃતિપુ વિમાનેષુ વક્તવ્યેષુ યત્ સર્વકૃષ્ણરાજીનાં મધ્યમાગવર્તિતયા રિષ્ટામનામકં નવમં વિમાનમુક્તમ્ તદ્ વિમાન-પ્રસ્તાવાદવસેયમિતિ ન તસ્ય અર્થાન્તરગ્રસ્તત્વ-શૃંગ્લાકાર્યા । ‘કહિ ણં મંતે ! અચ્ચિ-વિમાણે પણ્ણત્તે ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘હે મદન્ત ! કુત્ર કસ્મિન્ પ્રદેશે સ્થલુ અર્ચિનામકં વિમાનં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! ઉત્તર-પુરત્થિમેણં’ હે ગૌતમ ! ઉત્તર-પૌરસ્ત્યે-ઉત્તરપૂર્વદિગન્તરાલે અર્ચિર્વિમાનં પ્રજ્ઞપ્તમ્ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘કહિ ણં મંતે ! અચ્ચિમાલી વિમાણે પણ્ણત્તે ।’ હે મદન્ત ! કુત્ર સ્થલુ અર્ચિર્માલીનામકં વિમાનં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? મગવાનાહ-

ચલ રહા હૈ ફિર યહાં નૌવે રિષ્ટામ વિમાન કા કથન ક્યોં કિયા ગયા ’) “ક્યોં કિ રિષ્ટામ નામકા વિમાન સબ કૃષ્ણરાજિયોં કે મધ્ય-ભાગ મેં રહા હુઆ હૈ-અતઃ વિમાન કે પ્રસ્તાવ સે યહાં પર ઉસકે કથન કરને મેં કોઈ અસંગતિ નહીં હૈ ।

અવ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સે હસી પૂર્વોક્ત વિમાનોં કે રહને કે સ્થાન કો પૂછતે હૈ કિ-‘કહિ ણં મંતે ! અચ્ચિવિમાણે પણ્ણત્તે’ હે મદન્ત ! અર્ચિનામ કા વિમાન કિસ સ્થાન પર કહા ગયા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈ કિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઉત્તરપુરત્થિમેણં’ ઉત્તરદિશા ઓર પૂર્વદિશા કે અન્તરાલ મેં યહ અર્ચિ નામકા વિમાન હૈ, એસા જાનના ચાહિયે । ‘કહિ ણં મંતે ! અચ્ચિમાલીવિમાણે પણ્ણત્તે’ હે મદન્ત ! અર્ચિમાલી નામ કા જો દૂસરા વિમાન હૈ વહ કહાં પર હૈ ?

છે, તો અહીં નવમાં રિષ્ટાલ વિમાનનું કથન કરવાની શી જરૂર છે ? ”

સમાધાન—રિષ્ટાલ વિમાન તે આઠે વિમાનોની તથા આઠે કૃષ્ણરાજિ-ઓની વચ્ચે આવેલું છે. અહીં તે આઠ લોકાન્તિક વિમાનોની વક્તવ્યતા ચાલતી હોવાથી, તેમની વચ્ચે રહેલા રિષ્ટાલ વિમાનનું કથન કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારની અસંગતતા જણાતી નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી તે લોકાન્તિક વિમાનોનાં સ્થાનના વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછે છે—(કહિ ણં મંતે ! અચ્ચિવિમાણે પણ્ણત્તે ?) હે મદન્ત ! અર્ચિ નામનું વિમાન કયા સ્થાને આવેલું છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ઉત્તરપુરત્થિમેણં) ઉત્તર અને પૂર્વ દિશાની વચ્ચે અર્ચિ નામનું વિમાન રહેલું છે, એમ સમજવું.

પ્રશ્ન—(કહિ ણં મંતે ! અચ્ચિમાલી વિમાણે પણ્ણત્તે ?) હે મદન્ત ! અર્ચિ-માલી નામનું ખીજું લોકાન્તિક વિમાન કયા સ્થાને છે ?

‘ગોયમા ! પુરસ્થિમેળ’ હે ગૌતમ ! પૌરસ્ત્યે-પૂર્વચાહ્યમાગે અર્ચિર્માલિનામકં વિમાનં પ્રજ્ઞપ્તમ્ । ‘એવં પરિવાડીઁ ણોયવ્વં જાવ’ એવંપરિપાઢ્યા ક્રમેણેવ અન્યાન્યપિ અવ-શિષ્ટાનિ ષઢ્ઢ વિમાનાનિ યથાયથં વિજ્ઞેયાનિ યાવત્-વૈરોચનાદિસુપ્રતિષ્ઠાભવિમાન-પર્યન્તમ્ । તાનિ ચ યથાક્રમં પ્રતિપાદિતાન્યેવ, । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘કહિણં મંતે ! રિઢ્ઢે વિમાણે પળ્લન્તે !’ હે ભદન્ત ! કુત્ર કસ્મિન્ પ્રદેશે સ્વલુ રિષ્ટં રિષ્ટાભનામકં વિમાનં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! બહુમજ્ઞદેસમાણ’ હે ગૌતમ ! રિષ્ટાભં વિમાનં બહુમધ્યમાગે સર્વામ્યન્તરમાગે પ્રજ્ઞપ્તમ્ । ‘એસુ ણં અદ્ધસુ લોગંતિયવિમાણેસુ અદ્ધવિહા લોગંતિયા દેવા પરિવસંતિ’ એતેષુ ઉપરિવર્ણિતેષુ અષ્ટસુ લોકાન્તિકવિમા-નેષુ અષ્ટવિધાઃ અષ્ટપ્રકારકાઃ લોકાન્તિકાઃ દેવાઃ પરિવસન્તિ । ગાથયા તાનાહ-

હસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે સમાધાન નિમિત્ત પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં કિ હે ગૌતમ ! ‘પુરસ્થિમે ણં’ અર્ચિમાલી નામ કા વિમાન પૂર્વદિશા કે બાહ્ય-માગ મેં કહા ગયા હૈં । ‘એવં પરિપાડિઁ ણોયવ્વં જાવ’ હસી ક્રમ સે સુપ્રતિષ્ઠાભ વિમાન તક છહ વિમાનોં કે રહને કે સંબંધ મેં જાનના ચાહિયે । કૌન વિમાન કહાં પર હૈં યહ પહિલે યથાક્રમ પ્રકટ કર હી દિયા ગયા હૈં । અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ-‘કહિ ણં મંતે ! રિઢ્ઢે વિમાણે પળ્લન્તે’ હે ભદન્ત ! રિષ્ટ અર્થાત્ રિષ્ટાભ નામ કા વિમાન કિસ સ્થાન પર હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં કિ-‘ગોયમા ! બહુમ-જ્ઞદેસમાણ’ હે ગૌતમ ! રિષ્ટાભ નામ કા વિમાન બહુમધ્યમાગ મેં-સવ કે બીચ મેં હૈં । ‘એસુ ણં અદ્ધસુ લોગંતિય વિમાણેસુ અદ્ધવિહા લોગંતિયા દેવા પરિવસંતિ’ ડપર મેં વર્ણિત હન આઠ લોકાન્તિક વિમા-નોં મેં આઠ પ્રકાર કે લોકાન્તિક દેવ રહતે હૈં । હસ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર

(પુરસ્થિમેળ) હે ગૌતમ ! તે વિમાન પૂર્વ દિશાના બાહ્ય ભાગમાં છે એમ સમજવું. (એવં પરિવાડિઁ ણોયવ્વં જાવ) આજ ક્રમ અનુસાર વૈરોચનથી સુપ્રતિષ્ઠાભ પર્યન્તના બાકીના છ વિમાનોનું સ્થાન સમજવું. કયુ વિમાન કયા સ્થાને છે તે આજ પાનામાં ઉપર અનુક્રમે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(કહિ ણં મંતે ! રિઢ્ઢે વિમાણે પળ્લન્તે) હે ભદન્ત ! રિષ્ટ (રિષ્ટાભ) નામનું વિમાન કયાં છે ?

ઉત્તર-(ગોયમા ! બહુમજ્ઞદેસમાણ) હે ગૌતમ ! રિષ્ટાભ નામનું વિમાન તે આઠેની વચ્ચે આવ્યું છે.

(એસુ ણં અદ્ધસુ લોગંતિયવિમાણેસુ અદ્ધવિહા લોગંતિયા દેવા પરિવસંતિ) ઉપર્યુક્ત આઠ લોકાન્તિક વિમાનોમાં આઠ પ્રકારના લોકાન્તિક દેવ રહે છે. મીચેની ગાથામાં સૂત્રકારે તે આઠ લોકાન્તિક દેવોનાં નામ પ્રકટ કર્યાં છે.

‘ તં જહા ’ તથા—“ સારસ્વત્યાઽચ્ચા, વર્ણી વરુણા ય ગર્દતોયા ય ।

તુસિયા અવ્યાવાહા, અગ્નિચ્ચા ચેવ રિદ્ધા ય ॥ ૧ ॥ ”

સારસ્વતા—ડડિત્યા વહ્નયો વરુણાશ્ચ ગર્દતોયાશ્ચ,

તુપિતા અવ્યાવાધા આગ્નેયાશ્ચૈવ રિદ્ધાશ્ચ ॥ ૧ ॥

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘કહિ ણં મંતે ! સારસ્વત્યા દેવા પરિવસંતિ ? ’ હે મદન્ત !
કુત્ર કસ્મિન્ વિમાને સ્થલુ સારસ્વતાઃ દેવાઃ પરિવસન્તિ ? મગવાનાદ—‘ ગોયમા ।
અચ્ચિમ્મિ વિમાણે પરિવસંતિ ’ હે ગૌતમ ! અર્ચિવિ વિમાને સારસ્વતા દેવાઃ પરિ-
વસન્તિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘કહિ ણં મંતે ! આઽચ્ચા દેવા પરિવસંતિ ? ’ હે મદન્ત !
કુત્ર કસ્મિન્ વિમાને સ્થલુ આદિત્યાઃ દેવાઃ પરિવસન્તિ ? મગવાનાદ—‘ ગોયમા ।
અચ્ચિમાલિમ્મિ વિમાણે ’ હે ગૌતમ ! અર્ચિમાલી વિમાને આદિત્યાઃ દેવાઃ પરિ-
વસન્તિ । ‘ એવં ણેયઞ્ચં જહાડડણુપુન્વોણ જાવ ’ એવં યથાડડણુપૂર્ણા યથાક્રમેણ

ને इन्होंने लोकान्तिक देवोंको कहा है । जैसे—“સારસ્વત્યાઽચ્ચા ઇત્યાદિ ।

સારસ્વત, આદિત્ય, વહ્નિ, વરુણ, ગર્દતોય, તુપિત, અવ્યાવાહ, આગ્નેય ઓર રિદ્ધ । અવ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નુ સે ઁસા પૂછતે હેં કિ—‘કહિ ણં મંતે ! સારસ્વત્યા દેવા પરિવસંતિ ’ હે મદન્ત ! સારસ્વત દેવ કહાં પર રહતે હેં ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ ડનસે કહતે હેં—‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ અચ્ચિમ્મિ વિમાણે પરિવસંતિ ’ અર્ચિ નામ કે વિમાન મેં સારસ્વત દેવ રહતે હેં । ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્નુ સે પૂછતે હેં કિ—‘કહિ ણં મંતે ! આઽચ્ચા દેવા પરિવસંતિ ’ હે મદન્ત ! આદિત્ય દેવ કહાં પર રહતે હેં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હેં કિ ‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ અચ્ચિમાલિમ્મિ વિમાણે ’

‘ સારસ્વત્યાઽચ્ચા ’ ઇત્યાદિ ।

(૧) સારસ્વત, (૨) આદિત્ય (૩) વહ્નિ, (૪) વરુણ, (૫) ગર્દતોય, (૬) તુપિત, (૭) અવ્યાવાહ, (૮) આગ્નેય અને રિદ્ધામ વિમાનમાં રિદ્ધ દેવ.

તે દેવો કયા કયા વિમાનમાં રહે છે, તે જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—(કહિ ણં મંતે ! સારસ્વત્યા દેવા પરિવસંતિ ?) હે મદન્ત ! સારસ્વત દેવ કયાં (કયા વિમાનમાં) રહે છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અચ્ચિમ્મિ વિમાણે પરિવસંતિ) સારસ્વત દેવ અર્ચિ નામના પહેલા વિમાનમાં રહે છે.

પ્રશ્ન—(કહિ ણં મંતે ! આઽચ્ચા દેવા પરિવસંતિ ?) હે મદન્ત ! આદિત્ય દેવ કયાં રહે છે ?

ઉત્તર—(અચ્ચિમાલિમ્મિ વિમાણે) હે ગૌતમ ! આદિત્ય દેવ અર્ચિમાલી વિમાનમાં રહે છે. (એવં ણેયઞ્ચં જહાણુપુન્વોણ જાવ) એજ ક્રમે વહ્નિથી લઇને

यावत्-बहिःप्रभृतीनामाग्नेयान्तानामपि पण्णां निवासस्थानं विज्ञातव्यम् । तथाहि-
बह्व्यो देवाः वैरोचने विमाने, वरुणः देवः प्रभङ्करे विमाने, गर्दतोयाः देवाः
चन्द्राभे विमाने, तुषिता देवाः सूर्याभे विमाने, अव्यावाधा देवाः शुक्राभे विमाने,
आग्नेयाश्च देवाः सुप्रतिष्ठाभे विमाने परिवसन्ति । गौतमः पृच्छति-‘कहि णं भंते !
रिद्धा देवा परिवसन्ति ? ’ हे भदन्त ! कुत्र कस्मिन् विमाने खलु रिष्टाः देवाः
परिवसन्ति ? भगवानाह-‘ गोयमा ! रिद्धिम्म विमाणे ’ हे गौतम ! रिष्टे रिष्टाभ-
नामके सर्वमध्यवर्तिनि विमाने रिष्टा देवाः परिवसन्ति । गौतमः पृच्छति-
‘ सारस्सयमाइच्चाणं भंते ! देवाणं कइ देवा कइ देवसया परिवारे पण्णत्ते ? ’ हे

अर्चिमाली विमान में आदित्य देव रहते हैं । ‘ एवं णेयव्वं जहाणुपुव्वीए
जाव ’ इसी क्रम से बहि से लेकर आग्नेय देवों तक के निवासस्थान
के विषय में जानना चाहिये-जैसे बहि देव वैरोचन विमान में रहते
हैं, वरुणदेव प्रभंकर विमान में रहते हैं, गर्दतोय देव चन्द्राभ विमानमें
रहते हैं-तुषितदेव सूर्याभविमानमें रहते हैं, अव्यावाधदेव शुक्राभ
विमान में रहते हैं और अग्नेय देव सुप्रतिष्ठाभ विमान में रहते हैं ।
इस प्रकार से ये आठ लोकांतिक देवों के रहने के आठ विमान कहे
गये हैं । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि ‘ कहि णं भंते ! रिद्धा
देवा परिवसन्ति ’ हे भदन्त ! रिष्ट देव किस विमान में रहते हैं ? उत्तर
में गौतमसे प्रभु कहते हैं कि-‘ गोयमा ! रिद्धिम्म विमाणे ’ सर्वमध्यवर्ती
रिष्टाभ नामके विमान में रिष्ट देव रहते हैं । अब गौतमस्वामी प्रभु से
ऐसा पूछते हैं कि-‘ सारस्सयमाइच्चाणं भंते ! देवाणं कइ देवा कइ

आग्नेय देवो पर्यन्तना देवाना निवासस्थान विषे समञ्जुं कडेवानुं तात्पर्यं
ओ छे के बहि देव वैरोचन विमानमां रडे छे, वरुण देव प्रभंकर विमानमां
रडे छे, गर्दतोय देव चन्द्राभ विमानमां रडे छे, तुषित देव सूर्याभ विमानमां
रडे छे, अव्यावाध देव शुक्राभ विमानमां रडे छे अने आग्नेय देव सुप्रति-
ष्ठाभ विमानमां रडे छे. आ रीते ते आठ लोकांतिक देवाना निवासस्थान इय
आठ विमानो कहां छे.

प्रश्न-“ कहि णं भंते ! रिद्धा देवा परिवसन्ति ? ” हे भदन्त ! रिष्टदेव
क्या विमानमां रडे छे ?

उत्तर-“ गोयमा ! रिद्धिम्म विमाणे ” हे गौतम ! सर्व मध्यवर्ती रिष्टाभ
नामना विमानमां रिष्ट देव रडे छे.

उवे लोकांतिक देवाना परिवार आदिना विषयमां गौतम स्वामी प्रश्न
पूछे छे-“ सारस्सयमाइच्चाणं भंते ! देवाणं कइ देवा कइ देवसया परिवारे पण्णत्ते ? ”

મદન્ત ! સારસ્વતાદિત્યયોરુભયોર્દેવયોઃ કતિ દેવાઃ-પરિવારઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ? મગવાનાહ-
 હે ગૌતમ ! સમુદિતયોરેવ સારસ્વતાદિત્યયોર્દેવયોઃ સપ્ત દેવાઃ-પરિવારદેવસ્વામિનઃ
 પ્રજ્ઞપ્તાઃ । અત્ર દ્વિવચનેન કથનં સંગ્રહગાથાયાં યુગલત્વેન પ્રતિપાદનાત્ । સપ્ત ચ
 દેવશતાનિ સપ્તશતસંખ્યકાશ્ચ દેવાઃ પરિવારઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ પરિવારતયા કથિતા
 ઇત્યર્થઃ, સપ્તશતસંખ્યકદેવાનામુપરિ પ્રત્યેકશતસ્ય એકૈકો દેવઃ સ્વામિતયા
 વર્તતે તેન સપ્ત દેવાઃ સપ્તશતસંખ્યકપરિવારોપરિ સ્વામિત્વેન સન્તીતિ ભાવઃ ।
 એવમગ્રેડપિ વિજ્ઞેયમ્ । એવં 'વહ્નિ-વરુણાણં દેવાણં ચઽદસ દેવા ચઽદસ દેવસહસ્સા
 પરિવારે પળ્ળત્તે ' વહ્નિ-વરુણયોર્દેવયોઃ સમુદિતયોરેવ ચતુર્દશ દેવાઃ પરિવારદેવ-

દેવસયા પરિવારે પળ્ળત્તે ' હે મદન્ત ! સારસ્વત ઓર આદિત્ય ઇન દો
 દેવોં કે દેવ-પરિવાર કે સ્વામી, તથા ઇનકે પરિવાર કે દેવ કિતને સૌ
 કહે ગયે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ-હે ગૌતમ ! સમુદિત હી સાર-
 સ્વત ઓર આદિત્ય દેવોં કે દેવ સાત તો પરિવાર કે સ્વામીરૂપ સે કહે
 ગયે હૈં ઓર ઇન દોનોં દેવોં કે પરિવાર કે દેવ સાત સૌ કહે ગયે હૈં ।
 ઇસ તરહ કે કથન સે યહ સમજના ચાહિયે કિ સૌ-સૌ પરિવારભૂત
 દેવોં કે ડપર એક-એક દેવ સ્વામીરૂપ સે હૈં-અતઃ સાત સૌ પરિવારભૂત
 દેવોં કે સ્વામી સાત દેવ હૈં । ઇસી તરહ સે આગે મી જાનના ચાહિયે ।
 સંગ્રહ ગાથા મેં યુગલરૂપ સે પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈં-ઇસી કારણ યહાં
 સૂત્ર મેં મી દ્વિવચન સે પ્રતિપાદન કિયા હૈં । ' વહ્નિવરુગાણં દેવાણં
 ચઽદસ દેવા ચઽદસ દેવસહસ્સા પરિવારે પળ્ળત્તે ' વહ્નિ ઓર વરુણ
 ઇન દોનોં સમુદિત દેવોં કે પરિવાર કે સ્વામીભૂત દેવ ચૌદહ કહે ગયે હૈં

હે ભદન્ત ! સારસ્વત અને આદિત્ય આ બન્ને દેવોના દેવ (પરિવારના સ્વામી)
 તથા તેમના પરિવારના દેવોની સંખ્યા કેટલા સો કહી છે ?

ઉત્તર--હે ગૌતમ ! સારસ્વત અને આદિત્ય એ દેવયુગલના સાત દેવો
 તે! પરિવારના સ્વામીરૂપ કહ્યા છે, અને તે બન્ને દેવોના પરિવાર રૂપ ૭૦૦
 દેવો કહ્યા છે. આ કથનને આધારે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે પ્રત્યેક સો
 પરિવાર રૂપ દેવો પર એક એક દેવ સ્વામીરૂપે હોય છે, એ રીતે ૭૦૦
 પરિવારભૂત દેવોના સ્વામી સાત દેવો છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજવું.

સંગ્રહ ગાથામાં યુગલ રૂપે (બન્ને દેવોને સાથે લઈને) પ્રતિપાદન
 કરવામાં આવ્યું છે, તે કારણે અહીં સૂત્રમાં પણ બહુવચન રૂપે પ્રતિપાદન કર્યું છે.

“વહ્નિવરુણાણં દેવાણં ચઽદસ દેવા, ચઽદસદેવસહસ્સા પરિવારે પળ્ળત્તે”

બહ્નિ અને અરુણ આ દેવયુગલના પરિવારના દેવોની સંખ્યા ચૌદ

સ્વામિનઃ સન્તિ, પ્રત્યેકસ્ય સહસ્ર-સહસ્રસંખ્યકદેવપરિવારસદ્ભાવાત્ દેવસ્વામિનઃ સપ્ત દેવાઃ સન્તીતિ ભાવઃ । ચતુર્દશસહસ્રાણિ ચ પરિવારઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, એકૈકસ્ય દેવસ્ય સહસ્ર - સહસ્રસંખ્યકદેવપરિવારસદ્ભાવાત્ । તથા-‘ ગદતોય-તુસિયાણં દેવાણં સત્ત દેવસહસ્રા પરિવારે પળ્ળત્તે ’ ગદતોય-તુષિતયોઃ સમુદિતયોઃ દ્વયોર્દેવયોઃ સપ્ત દેવાઃ સ્વામિનઃ, સપ્ત ચ દેવસહસ્રાણિ સપ્તસહસ્રસંખ્યકા દેવાઃ પરિવારતયા પ્રજ્ઞપ્તાઃ । ‘ અવસેસાણં નવ દેવા, નવ દેવસયા પરિવારે પળ્ળત્તે , અવશેષાણામ્-અવ્યાવાધાઽઽગ્નેયરિષ્ટાનાં ત્રયાણાં દેવાનાં સમુદિતાનામેવ નવ દેવાઃ પરિવારદેવ-સ્વામિનઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, એકૈકસ્ય દેવત્રય-દેવત્રય સદ્ભાવાત્ , તથા નવ દેવશતાનિ-નવશત સંખ્યકા દેવાઃ પરિવારરુપેણ પ્રજ્ઞપ્તાઃ! અવ્યાવાધાદીનાં ત્રયાણાં દેવાનામે-

ઔર પરિવાર કે દેવ ચૌદહ હજાર કહે ગયે હૈં । યહાં પર એક-એક હજાર દેવોં કે ઝપર-૧-૧ દેવ ડનકા સ્વામી હૈ-હસ તરહ ચૌદ દેવ સ્વામીરૂપ સે કહે ગયે હૈં । તથા-‘ ગદતોય તુસિયાણં દેવાણં સત્તદેવાં સત્તદેવસહસ્રા પરિવારે પળ્ળત્તે ’ ગદતોય ઔર તુષિત ઇન ડોનોં સમુદિત દેવોંકે પરિવારભૂત દેવોંકે સ્વામી તો સાત હૈં ઔર પરિવારભૂત સાન હજાર હૈં ‘ અવસેસા ણં નવ દેવા નવ દેવસયા પરિવારે પળ્ળત્તે ’ બાકી કે અવ્યાવાધ, આગ્નેય, ઔર રિષ્ટ ઇન સમુદિત તીન દેવોંકે પરિવારભૂત દેવોં કે સ્વામી નૌ દેવ હૈં, ઔર ઇન કે પરિવાર મેં નૌ સૌ દેવ હૈં અર્થાત્ એક એક દેવ કે તીન-તીન દેવ તો તીન સૌ ૩૦૦-તીન સૌ ૩૦૦ પરિવાર ભૂત દેવોં કે સ્વામી હૈં ઔર એક ૨ દેવ કે ૩૦૦-૩૦૦ પરિવાર કે

હજારની કહી છે અને તે પરિવારના સ્વામિભૂત દેવો ૧૪ કહ્યા છે. અહીં એક એક હજાર ઉપર એક એક દેવ સ્વામીરૂપે છે, તેથી ૧૪૦૦૦ દેવોના સ્વામી રૂપ દેવો ચૌદ કહ્યા છે. તથા “ ગદતોયતુમિયાણં દેવાણં સત્તદેવા, સત્તદેવસહસ્રા પરિવારે પળ્ળત્તે ” ગદતોય અને તુષિત નામના દેવયુગલના પરિવારના દેવો ૭૦૦૦ કહ્યા છે, અને તે પરિવારના સ્વામીરૂપ દેવો સાત કહ્યા છે. “ અવસેસા ણં નવ દેવસયા પરિવારેપળ્ળત્તે ” બાકીના દેવોના એટલે કે અવ્યાવાધ, આગ્નેય અને રિષ્ટ એ ત્રણ દેવોના મળીને કુલે ૯૦૦ પરિવાર ભૂત દેવો છે અને પરિવારના સ્વામીરૂપ દેવો નવ કહ્યા છે. એટલે કે અવ્યાવાધ આદિ પ્રત્યેક દેવના પરિવારભૂત દેવો ૩૦૦-૩૦૦ છે, અને પરિવારના સ્વામીરૂપ દેવો ત્રણ ત્રણ છે. નીચેની ગાથામાં તે નવ દેવોના પરિવાર રૂપ દેવોની સંખ્યા બતાવી છે.

કૈકસ્ય ત્રિશત-ત્રિશતદેવપરિવારસદ્ભાષાત્ ।

અથ-ઉપરિવર્ણિતદેવપરિવારસંગ્રાહિકાં ગાથામાહ—

“ પદ્મ-જુગલમ્મિ સત્ત ઉ, સયાણિ વીયમ્મિ-ચઉદસ સહસ્સા ।

તદ્દે સત્તસહસ્સા, નવ ચૈવ સયાણિ સેસેસુ ” ॥ ૧ ॥

પ્રથમયુગલે સારસ્વતાઽઽદિત્યાત્મકે સપ્ત શતાનિ દેવપરિવારઃ,

દ્વિતીયે બહ્નિ-વરુણદેવાત્મકે ચતુદશ સહસ્રાણિ દેવપરિવારઃ, તૃતીયે ગર્દતો-
યતુષિતદેવાત્મકે સપ્તસહસ્રાણિ દેવપરિવારઃ, શેષેષુ અવ્યાવાધાઽઽગ્નેય-રિષ્ટદેવેષુ
નવ ચૈવ શતાનિ પરિવારોઽસ્તીતિગાથાર્થઃ ॥૧॥

યસુસમવાયાજ્ઞમૂત્રો સપ્તસપ્તતિતમે સમવાયે ગર્દતોય-તુષિતયોર્દેવયોઃ સપ્ત-
સપ્તતિસહસ્રસંખ્યકા દેવાઃ પરિવારતયા પ્રોક્તાઃ । જ્ઞાતાધર્મકથાજ્ઞમૂત્રસ્યાઽષ્ટમા-
ધ્યયને ચ લોકાન્તિકદેવાનામેકૈકસ્ય ચતુશ્ચતુઃસહસ્રપરિમિતાઃ સામાનિકદેવાઃ,

દેવ હૈં । इन्होंने परिवारभूत देवों को संग्रह करके प्रकट करने वाली
यह गाथा है—“ पद्मजुगलमि ” इत्यादि ।

સારસ્વત ઓર આદિત્ય રૂપ પ્રથમ યુગલ મેં સાત સૌ દેવોં કા
પરિવાર હૈ । દૂસરે બહ્નિ ઓર વરુણરૂપ યુગલ મેં ચૌદહ ૧૪ હજાર દેવોં
કા પરિવાર હૈ । તિસરે ગર્દતોય ઓર તુષિતરૂપ યુગલ મેં સાત હજાર
દેવોં કા પરિવાર હૈ । બાકી અવ્યાવાધ, આગ્નેય ઓર રિષ્ટ દેવોં મેં નૌ
સૌ દેવોં કા પરિવાર હૈ । ઇસ પ્રકાર સે યહ ગાથા કા અર્થ હૈ—

જો સમવાયાંગ સૂત્ર મેં ૭૭ વેં સમવાય મેં ગર્દતોય ઓર તુષિત
ઇન દેવોં કે પરિવાર ભૂત દેવ ૭૭ હજાર કહે ગયે હૈં, જ્ઞાતાધર્મકથાજ્ઞ
સૂત્ર કે આઠવેં અધ્યયન મેં લોકાન્તિક દેવોં કે એક એક દેવ કે ચાર ૨
હજાર સામાનિક દેવ કહે ગયે હૈં, તથા ૩-૩ પરિષદાઈ કહી ગઈ હૈં,

‘ પદ્મજુગલમ્મિ ’ ઇત્યાદિ ।

સારસ્વત અને આદિત્યના પ્રથમ યુગલના પરિવાર ૩૫ દેવો ૭૦૦ છે.
બહ્નિ અને વરુણના બીજા યુગલના પરિવાર ૩૫ દેવો ૬૪૦૦૦ છે. ગર્દતોય
અને તુષિતના ત્રીજા યુગલના પરિવાર ૩૫ દેવો ૭૦૦૦ છે. બાકીના અવ્યા-
વાધ, આગ્નેય અને રિષ્ટ દેવોનો કુલ પરિવાર ૮૦૦ દેવોનો છે

સમવાયાંગ સૂત્રના ૭૭ માં સમવાયમાં ગર્દતોય અને તુષિત, આ બે
દેવોના પરિવાર ૩૫ ૭૭૦૦૦ દેવો કહ્યા છે, જ્ઞાતાધર્મ-કથાંગસૂત્રના આઠમાં
અધ્યયનમાં લોકાન્તિક દેવોમાંના પ્રત્યેક દેવના ચાર ચારહજાર સામાનિક દેવ કહ્યા
છે, તથા ત્રણ ત્રણ પરિષદાઓ કહી છે, સાત સાત અનીક અને અનીકાધિપ,

તિસ્રસ્તિસ્રપરિષદઃ, સપ્તમપ્તાનીકાનિ, સપ્ત સપ્તચ ાનીકાધિપતયઃ પોઢશ-પોઢશસહસ્ર-
પરિમિતા આત્મરક્ષકદેવાઃ, અન્યેઽપિ ચ વહવો લોકાન્તિકા દેવાઃ પરિવારતયા
પ્રોક્તાઃ, ઇત્યાદિવર્ણનં લભ્યતે તત્ત્વ સામાન્યપરિવારતયા પ્રોક્તમ્ । ઇહ વિશેષ-
રૂપતયા કથિતમિતિ બોધ્યમ્ ' ?

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ લોગંતિયવિમાણા ણં મંતે ! કિંપહ્દિયા પળ્ણત્તા ? ’
હે ભદન્ત ! લોકાન્તિકવિમાનાનિ કિંપ્રતિષ્ઠિતાનિ કસ્મિન્ આધારે પ્રતિષ્ઠિતાનિ
સ્થિતાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા ! વાઙપહ્દિયા પળ્ણત્તા ’ હે ગૌતમ !
લોકાન્તિકવિમાનાનિ વાયુપ્રતિષ્ઠિતાનિ વાયોરાધારેણસ્થિતાનિ સન્તિ । ‘ એવં
ળેયવ્વં વિમાણાણં પહ્દ્દાણં, વાહુલ્લુચ્ચત્તમેવ સંઠાણં ’ એવમ્ અનેન પ્રકારેણ

સાત સાત અનીક, અનીકાધિપ, ૧૬-૧૬ હજાર આત્મરક્ષક દેવ,
તથા ઔર ઓ વહુત સે લોકાન્તિક દેવ પરિવારરૂપ સે કહે ગયે હૈં સો
ઇત્યાદિ યહ સવ વર્ણન સામાન્યરૂપ સે કિયા ગયા હૈં એસા જાનના
ચાહિયે—તથા યહાં જો વર્ણન કિયા ગયા હૈં વહ વિશેષ રૂપ સે કિયા
ગયા હૈં—એસા સમજના ચાહિયે ।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ (લોગંતિય વિમાણાણં મંતે ! કિં
પહ્દિયા પળ્ણત્તા) હે ભદન્ત ! લોકાન્તિક દેવોં કે જો વિમાન હૈં વે
આધાર સહિત હૈં કિ વિના આધારકે હૈં ? યદિ આધાર સહિત હૈં તો ઇનકા
કયા આધાર હૈં ? અર્થાત્ કિસ આધારરૂપ પદાર્થ પર યે પ્રતિષ્ઠિત હૈં ?
ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (વાઙપહ્દિયા પળ્ણત્તા)
યે લોકાન્તિક દેવોં કે વિમાન સાધાર હૈં ઔર ઇનકા આધારરૂપ પદાર્થ
વાયુ કહા ગયા હૈં । અર્થાત્ વાયુ કે આધાર સે પ્રતિષ્ઠિત હૈં । (એવં

૧૬-૧૬ હજાર આત્મરક્ષક દેવો તથા બીજા પણ અનેક દેવોનો પરિવાર
કહ્યો છે. પણ તે સમસ્ત વર્ણન સામાન્ય રૂપે કરેલું સમજવું અહીં જે વર્ણન
કરવામાં આવ્યું છે, તે વિશેષ રૂપે કરવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ લોગંતિય
વિમાણાણં મંતે ! કિં પહ્દિયા પળ્ણત્તા ? ” હે ભદ્ર-૧ ! લોકાન્તિક દેવોનાં જે
વિમાનો છે તે આધાર સહિત છે કે આધાર રહિત છે ? જો તેઓ આધાર
સહિત હોય તો તેઓ કયા પદાર્થના આધારે રહેલાં છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ !
“ વાઙપહ્દિયા પળ્ણત્તા ” તે લોકાન્તિક દેવોનાં વિમાનો અધારયુક્ત છે. અને
તેમના આધાર રૂપ પદાર્થ વાયુ કહ્યો છે, એટલે કે તેઓ વાયુને આધારે

લોકાન્તિકવિમાનાનાં મતિષ્ઠાનં સ્થિત્યવિકરણં વાયુરૂપં પ્રદર્શિતમેવ, વાહલ્યં સંસ્થાનં ચ પંચર્નિશ્ચિતયોજનશતાનિ, ઉચ્ચત્વં રાત્રયોજનશતાનિ, સંસ્થાનમ્ આકારસ્તુ एतेषां विमानानां गतामकारकं बोध्यम् अनावलिकाप्रविष्टत्वात्, आवलिकाप्रविष्टानि तु दृत्त-व्यस्र-चतुरस्ररूपाणि त्रीणि मस्यानान्येव भवन्तीत्यवसेयम् । तदेवाह-‘ वंमलोयवत्तव्यया णेयव्या, जहा-जीवाभिगमे देवुद्देसए’ जाव-णेयव्वं विमाणाणं पड्डाणं, बाहुल्लुच्चत्तामेव संठाणं) इत्थं तरह की स्थिति का अधिकरण वायुरूप है यह तो प्रदर्शित ही कर दिया गया है अब रही इनके वाहल्य और संस्थान के विषय की बात सो इनका वाहल्य-विमानों की पृथिवी स्थूलता-२५०० योजन की है और ऊंचाई ७०० योजन की है । तथा इनका आकार एकरूप से नहीं है भिन्न २ प्रकार से है वर्यों कि ये अनावलिका में प्रविष्ट हैं । जो आवलिका में प्रविष्ट होते हैं वे या तो गोल होते हैं, या त्रिकोण होते हैं, या चतुष्कोण होते हैं । इसलिये ये आवलिका में प्रविष्ट न होनेके कारण नियत आकार वाले नहीं कहे गये हैं प्रत्युत अनेक प्रकार के आकार वाले कहे गये हैं । इसी बात को सूचित करने के निमित्त सूत्रकार ने (वंमलोय वत्तव्यता णेयव्या, जहा जीवाभिगमे देवुद्देसए) ऐसा कहा है कि ब्रह्मलोक में रहने वाले विमानों और देवों के विमान में जो वत्तव्यता जीवाभिगम सूत्र में कही है, वही वत्तव्यता यहां पर भी इन लोकान्तिक

‘રહેલાં છે. “ एवं જેયવ્વં વિમાણાણં પડ્ડાણં, બાહુલ્લુચ્ચત્તમેવ સંઠાણં ” આ રીતે વિમાનોની સ્થિતિના આધાર રૂપ વાયુને તે ઉપર બતાવવામાં આવેલ છે, હવે તેમના વિસ્તાર, ઊંચાઈ, આકાર આદિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે-

તે વિમાનોની પૃથ્વીની સ્થૂળતા-એટલે કે તેમનો વિસ્તાર ૨૫૦૦ યોજનનો અને ઊંચાઈ ૭૦૦ યોજનની છે. તેથી તેમનો આકાર એકસરખો નથી. પણ જુદા જુદા પ્રકારનો છે, કારણ કે તેઓ આવલિકામાં પ્રવિષ્ટ નથી. જે વિમાનો આવલિકામાં પ્રવિષ્ટ હોય છે, તેઓ ગોળાકારના અથવા ત્રિકોણાકારના કે ચતુષ્કોણાકારના હોય છે પરંતુ આ લોકાન્તિક વિમાનો આવલિકામાં પ્રવિષ્ટ ન હોવાને કારણે કોઈ નિયત આકારના નથી પણ જુદા જુદા આકારના છે. એ જ વાતને પ્રકટ કરવાને માટે સૂત્રકારે આ સૂત્રપાઠ આપ્યો છે- “ વંમલોય વત્તવ્યયા જેયવ્યા, જહા જીવાભિગમે દેવુદ્દેસए ” બ્રહ્મલોક કદપમાં રહેલાં વિમાનો અને દેવોના વિષયમાં જે પ્રતિપાદન જીવાભિગમ સૂત્રના દેવોદેશકમાં કરવામાં આવેલું છે, એ જ પ્રમાણેનું પ્રતિપાદન અહીં પણ લોકાન્તિક દેવોના વિષયમાં ગ્રહણ કરવું. તે જગ્યાએ આપેલું કથન કયાં સુધી

હંતા, ગોયમા ! અસહં, અદુવા અણંતવસ્તુતો, ણો ચેવ ણં દેવત્તાણ લોગંતિયવિમા-
ણેસુ । બ્રહ્મલોકે યા વક્તવ્યતા જીવાભિગમે દેવોદેશકે વિમાનાનામ્, દેવાનાં ચ
પ્રતિપાદિતા, સા અત્રાઽપિ લોકાન્તિકદેવેષુ નેતવ્યા જ્ઞાતવ્યા । તદવધિમાહ-
' જાવ-હંતા ' ઇત્યાદિ । હે ગૌતમ ! હન્ત સત્યમ્ યાવત્ અસકુત્ ભૂયોભૂયઃ, અથવા
અનન્તકૃત્વઃ, અનન્તવારાન્ તે સર્વે પ્રાણાઃ, ભૂતાઃ જીવાઃ, સત્ત્વાઃ પૃથિવ્યાદિકાયા-
કતયા ઉપપન્નપૂર્વાઃ પૂર્વમ્ ઉત્પન્નાઃ કિન્તુ લોકાન્તિકવિમાનેષુ દેવતયા અનન્ત-
કૃત્વઃ અનન્તવારાન્ તે જીવાઃ નો ચૈવ નૈવ સ્વલ્પ ઉત્પન્નાઃ ઇતિભાવઃ । જીવાભિગમ
વક્તવ્યતા ચ કિન્ચિત્પ્રદર્શયતે-' લોગંતિયવિમાણા ણં મંતે ! કઙ્કવળ્લા પળ્લગ્તા ?
ગોયમા ! તિવળ્લા-લોહિયા, હાલિદ્દા, સુક્કિલ્લા, એવં પમાણ નિચ્ચાલોયા, ગંધેણં
ઇદ્ધગંધા, એવં ઇદ્ધફાસા, એવં સન્વરયણામયા, તેસુ દેવા સમચરંસા, અલ્લમહુ-
ગવળ્લા, પમ્હલેસ્સા । લોગંતિયવિમાણેસુ ણં મંતે ! સન્વે પાણા, ભૂયા, જીવા, સત્તા

દેવોં મેં જાનનીં ચાહિયે । યહ વક્તવ્યતા કહાં તક જાનનીં ચાહિયે તો
ઇસકે લિયે કહા ગયા હૈ કિ (જાવ હંતા ! અસહં અદુવા અણંતવસ્તુતો,
ણો ચેવ ણં દેવત્તાણ લોગંતિયવિમાણેસુ) હૈ ગૌતમ ! સત્ય હૈ યાવત્-
વાર વાર અણંતવાર વે સવ પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વ પૃથિવીકાદિક રૂપ
સે પહિલે ઉત્પન્ન હુએ હૈં, કિન્તુ લોકાન્તિક વિમાનોં મેં દેવરૂપ સે વે જીવ
પહિલે કમી નહીં ઉત્પન્ન હુએ હૈં । યહાં તક જાનનીં ચાહિયે । " યહાં પર
જીવાભિગમ વક્તવ્યતા થોડે સે રૂપ મેં પ્રકટ કી જાનીં હૈ-(લોગંતિ ય
વિમાણા ણં મંતે ! કઙ્કવળ્લા પળ્લગ્તા ? ગોયમા ! તિવળ્લા-લોહિયા,
હાલિદ્દા, સુક્કિલ્લા એવં પમાણ નિચ્ચાલોયા ગંધેણં ઇદ્ધગંધા એવં ઇદ્ધફાસા,
એવં સન્વરયણામયા, તેસુ દેવા સમચરંસા, અલ્લમહુગવળ્લા, પમ્હલેસ્સા,

અહંણુ કરુવું બોધ્યો, તે બતાવવાને માટે સૂત્ર ૧૨ કહે છે કે " જાવ હંતા !
અસહં અદુવા અણંતવસ્તુતો, ણો ચેવ ણં દેવત્તાણ લોગંતિયવિમાણેસુ " " હે
ગૌતમ ! સત્ય છે, (યાવત્) તે સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ વારંવાર
અથવા અણંત વાર પૃથ્વીકાદિકરૂપે પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યા છે, પરન્તુ
લોકાન્તિક વિમાનોમાં દેવરૂપે તે જીવો પહેલાં કદી પણ દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયા
નથી " અહીં સુધીનું કથન અહંણુ કરવું.

હવે અહીં જીવાભિગમસૂત્રની વક્તવ્યતાનો સારાંશ પ્રકટ કરવામાં આવે છે-

" લોગંતિય વિમાણા ણં મંતે ! કઙ્ક વળ્લા પળ્લગ્તા ? " ગોયમા ! તિવળ્લા-
લોહિયા, હાલિદ્દા, સુક્કિલ્લા એવં પમાણ નિચ્ચાલોયા, ગંધેણં ઇદ્ધગંધા એવં ઇદ્ધફાસા,
એવં સન્વરયણામયા, તેસુ દેવા સમચરંસા, અલ્લમહુગવળ્લા, પમ્હલેસ્સા, લોગં-

પુઠ્ઠવિકાઙ્ગયત્તાએ, આઝકાઙ્ગયત્તાએ, તેઝકાઙ્ગયત્તાએ, વાઝકાઙ્ગયત્તાએ. વળસ્સઙ્કાઙ્ગય-
ત્તાએ, દેવત્તાએ, દેવિત્તાએ ઉવવન્નપુઠ્ઠવા ? ' ઇત્યન્તં યાવત્પદેન સંગ્રાહ્યમ્ ।

લોગંતિયવિમાણેસુ ણં મંતે । સઁવે પાણા, મ્ભૂયા જીવા, સત્તા પુઠ્ઠવિકા-
ઙ્ગયત્તાએ, આઝકાઙ્ગયત્તાએ, તેઝકાઙ્ગયત્તાએ, વાઝકાઙ્ગયત્તાએ, વળસ્સઙ્કા-
ઙ્ગયત્તાએ દેવત્તાએ દેવિત્તાએ ઉવવન્નપુઠ્ઠવા ?) યહાં તક કા પાઠ યાવત્
પદ સે યહાં ગ્રહણ ક્રિયા ગયા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ ગૌતમ
ને પ્રમુ સે એસા પૂછા કિ હે મદન્ત ! લોકાન્તિક વિમાનોં કે કિતને વર્ણ
હેં ? ઉત્તર મેં પ્રમુ ને કહા કિ હે ગૌતમ ! લોકાન્તિક વિમાનોં કે ત્રીન
વર્ણ હેં—લોહિત વર્ણ, હારિદ્ર વર્ણ ઓર શુક્લવર્ણ અર્થાત્ લોકાન્તિક
વિમાન ત્રીન વર્ણવાલે હેં યહ ઘાત પ્રમુને ગૌતમમે પ્રકટ કી હસી તરહ યે
અપની પ્રમા સે સદા આલોકિત (પ્રકાશિત) રહતે હેં, ગંધ ઇનકા ઇષ્ટ
હોતા હૈ, સ્પર્શ મ્ભી ઇનકા મન કો રુચિકારક હોતા હૈ યે સમસ્ત રત્નોં
કે બને હુએ હેં । ઇનમેં જો દેવ રહતે હેં ઇનકા સમચતુરસ્રસંસ્થાન હોતા
હૈ । વર્ણ ઇનકા ગીલે મહુઆ કે જૈવા હોતા હૈ લેહ્યા ઇનકી પદ્મ હોતી
હૈ । હે મદન્ત ! કયા ઇન લોકાન્તિક વિમાનોં સે સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત
મ્ભૂત, સમસ્ત જીવ, સમસ્ત સત્ત્વ પૂર્વ મેં પૃથિવીકાયિક રૂપ સે, અપ્કા-

તિયવિમાણેસુ ણં મંતે । સઁવે પાણા, મ્ભૂયા, જીવા, સત્તા પુઠ્ઠવિકાઙ્ગયત્તાએ, આઝકા-
ઙ્ગયત્તાએ, તેઝકાઙ્ગયત્તાએ, વાઝકાઙ્ગયત્તાએ, વળસ્સઙ્કાઙ્ગયત્તાએ, દેવત્તાએ દેવિત્તાએ
ઉવવન્નપુઠ્ઠવા ? ”

અહીં સુધીનો પાઠ ‘યાવત્’ પદથી અહણ કરવામાં આવ્યો છે. હવે આ
સૂત્રપાઠનું તાત્પર્ય સમજાવવામાં આવે છે—ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો
પ્રશ્ન પૂછે છે કે “ હે ભદન્ત ! લોકાન્તિક વિમાનોના કેટલા વર્ણ હોય છે ?
તેનો જવાબ આપતા મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે “ હે ગૌતમ ! લોકાન્તિક
વિમાનના ત્રણ વર્ણ છે—લોહિત વર્ણ, હરિદ્રવર્ણ (હળદરના જેવો વર્ણ)
અને શુક્લવર્ણ આ રીતે લોકાન્તિક વિમાનોને ત્રણ વર્ણવાળાં કહેલાં છે. તેઓ
પોતાની પ્રભાથી સદા દેહીખ્યમાન રહે છે, તેમની ગંધ ઇષ્ટ હોય છે અને
તેમનો સ્પર્શ રુચિકારક હોય છે. તે વિમાનો સમસ્ત રત્નોનાં બનેલાં હોય
છે. તે વિમાનોમાં જે દેવો રહે છે તેઓ સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા હોય છે.
અને તેમનો વર્ણ ભીનાં મહુઆ જેવો હોય છે, તેઓ પદ્મલેશ્યાવાળા હોય
છે.” ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—“ હે ભદન્ત ! તે લોકાન્તિક વિમાનોમાં શું
સમસ્ત પ્રાણ, સમસ્ત ભૂત, સમસ્ત જીવ અને સમસ્ત સત્ત્વ પૂર્વે (પડેલાં)

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘લોગંતિયવિમાણેસુ ણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા ?’
 હે ભદન્ત ! લોકાન્તિકવિમાણેસુ કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? મગવાનાહ—
 ‘ગોયમા ! અદ્દ સાગરોવમાઈં ઠિઈં પણ્ણત્તા ’ હે ગૌતમ ! અદ્દસાગરોપમાણિ સ્થિતિઃ
 પ્રજ્ઞપ્તા । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ લોગંતિયવિમાણેહિંતો ણં મંતે ! કેવહ્યં અવાહાણ
 લોગંતે પણ્ણત્તે ’ હે ભદન્ત ! લોકાન્તિકવિમાણેભ્યઃ કિયત્કં કિયદૂરમ્ અવાધયા
 અન્તરેણ વ્યવધાનેનેત્યર્થઃ લોકાન્તઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? મગવાનાહ—‘ ગોયમા !
 અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં અવાહાણ લોગંતે પણ્ણત્તે ’ હે ગૌતમ ! અસંખયેયાનિ

યિક રૂપ સે, તેજસ્કાયિકરૂપ સે, વાયુકાયિક રૂપ સે, વનસ્પતિકાયિક
 રૂપ સે દેવ એવં દેવીરૂપ સે ઉત્પન્ન હુણે હૈં ? તવ હસકે ઉત્તર મેં (જાવ
 હંતા, ગોયમા ! અસહં અદુવા) હત્યાદિ રૂપ સે પ્રશ્ન ને ઉત્તર દિયા હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછ રહે હૈં કિ—(લોગંતિયવિમાણેસુ ણં
 મંતે ! કેવહ્યં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા) હે ભદન્ત ! લોકાન્તિક વિમાણેં મેં
 કિતની સ્થિતિ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ ‘ગોયમા’
 ગૌતમ ! (અદ્દસાગરોવમાઈં ઠિઈં પણ્ણત્તા) આઠ સાગરોપમ કી સ્થિતિ
 લોકાન્તિક વિમાણેં મેં હૈં । અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં કિ—
 (લોગંતિય વિમાણેહિંતો ણં મંતે ! કેવહ્યં અવાહાણ લોગંતે પણ્ણત્તે) હે
 ભદન્ત ! લોકાન્તિકવિમાણેં સે લોકાન્ત કિતની દૂર હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન
 કહતે હૈં કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં અવા-
 હાણ લોગંતે પણ્ણત્તે) લોકાન્તિક વિમાણેં સે લોકાન્ત અસંખ્યાત હજાર

પૃથ્વીકાયરૂપે, અઘ્કાયિક રૂપે, તૈજસ્કાયિકરૂપે, વાયુકાયિકરૂપે. વનસ્પતિકાયિક
 રૂપે, દેવ અને દેવીરૂપે ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યાં છે ? ઉત્તર—“ હા, ગૌતમ ! તેઓ
 ત્યાં અનેકવાર અથવા અનંતવાર પૃથ્વીકાયિકથી વનસ્પતિકાયિક પર્યન્તનારૂપે
 ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યા છે, પણ તેઓ ત્યાં દેવરૂપે કદી પણ ઉત્પન્ન થયા નથી.”

ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ન—“ લોગંતિયવિમાણેસુ ણં મંતે ! કેવહ્યં કાલં ઠિઈં
 પણ્ણત્તા ? ” હે ભદન્ત ! લોકાન્તિક વિમાણે નિવાસી દેવોની સ્થિતિ કેટલા
 કાળની કહી છે ? ઉત્તર—“ ગોયમા ! અદ્દસાગરોવમાઈં ઠિઈં પણ્ણત્તા ” હે ગૌતમ !
 તે વિમાણે દેવોની સ્થિતિ આઠ સાગરોપમની કહી છે.

પ્રશ્ન—“ લોગંતિય વિમાણેહિંતો ણં મંતે ! કેવહ્યં અવાહાણ લોગંતે
 પણ્ણત્તે ? ” હે ભદન્ત ! લોકાન્તિક વિમાણેથી લોકાન્ત કેટલે અંતરે છે ?

ઉત્તર—“ ગોયમા ! અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં અવાહાણ લોગંતે પણ્ણત્તે ”
 હે ગૌતમ ! લોકાન્તિક વિમાણેથી લોકાન્ત અસંખ્યાત હજાર યોજન દૂર છે,

योजनसहस्राणि लोकान्तिकविज्ञानेभ्यः अबाधया अन्तरेण व्यवधानेन लोकान्तः
प्रज्ञप्तः कथितः । अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं प्रमाणिकतया स्वीकरोति—‘ सेवं
भंते ! सेवं भंते त्ति ’ हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं
भवदुक्तं सत्यमेवेति ॥ सू० ३ ॥

इति श्री विश्वविख्यात — जगद्बल्लभ — प्रसिद्धवाचक—पञ्चदशभाषाकलि-
तललितकलापालापक—प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक—वादिमानमर्दक—
श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त ‘ जैनशास्त्राचार्य ’ पदभूषित—
कोल्हापुरराजगुरु—बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर—पूज्यश्री
घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायां षष्ठ शतकस्य पञ्चमोद्देशकः समाप्तः ॥ ६-५ ॥

योजन दूर है । अब अन्त में गौतम प्रभु के वचनों को प्रामाणिक रूप
से स्वीकार करते हुए कहते हैं कि (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे
भदन्त ! आपके द्वारा कहा हुआ यह सब ऐसा ही है—सत्य ही है—हे
भदन्त ! सत्य ही है ॥ सूत्र ३ ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत “ भगव-
तीसूत्र ” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके छठे शतकका पांचवा
उद्देशक समाप्त ॥ ६-५ ॥

सूत्रने अन्ते गौतमस्वामी भडावीर प्रभुनां वचनाने प्रमाणभूत गणीने कहे
छे—“ सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ” “ हे भदन्त ! आपे आ विषयनुं जे
प्रतिपादन कथुं ते सत्य जे छे. हे भदन्त ! आपनी बात सर्वथा सत्य छे ”
आम कडीने भडावीर प्रभुने वंदणा नमस्कार करीने तेजो तेमने स्थाने
जेसी गया. ॥ सू० ३ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत भगवती सूत्रनी प्रमेयच-
न्द्रिका व्याख्याना पांचमो शतकनो त्रीजे उद्देशक समाप्त ॥ ६-५ ॥

આપણા ખાતર નહીં તો આપણી ભવિષ્યની પેઢી ખાતર પણ આ કાર્ય પૂર્ણ કરવું જ પડશે.

૩૨ જૈન સિદ્ધાંતોનું સંશોધન કરી ચાર ભાષામાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું જે મહદ્ કાર્ય આ સમિતિ લગભગ વીસ વર્ષ થયાં કરી રહી છે. તે ખીના સમાજના દરેક અંગમાં જગ-જાહેર છે.

અત્યાર સુધીમાં પૂજ્ય આચાર્યશ્રીએ ત્રીસ શાસ્ત્રોનું સંશોધન પૂરું કર્યું છે અને બાકીના ત્રણ સૂત્રોનું કાર્ય આ વર્ષમાં પૂરું કરી નાખશે, તેમ અમારી ધારણા છે.

ખત્રીસમાંના વીસ શાસ્ત્રો તથા તેના ભાગો પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે બાકીનાં શાસ્ત્રો કેટલાંક છપાય છે. અને કેટલાંકના અનુવાદ કરવાનું કાર્ય ચાલુ છે.

અસદ્ધ મોંઘવારીને લીધે સમિતિએ શરૂઆતમાં ધારેલા ખર્ચ કરતાં ત્રણ ગણો ખર્ચ થવાનો અંદાજ છે આથી બાકીના કાર્યને પહોંચી વળવા રૂપિયા ત્રણ લાખની તાકીદે જરૂર છે. અને તે વીરના લક્ષ્મીનંદન પુત્રો પાસે અમારી ટહેલ છે. તેમના તરફથી બાકીના સૂત્રો માટે રૂપિયા ૫૦૦૧ આપનારાની અમે રાહ જોઈએ છીએ.

રાજકોટ
તા. ૧૫-૭-૬૩

શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થા.
જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ

શાસ્ત્રોની સંપૂર્ણ માહિતી

અઢારમા વાર્ષિક રિપોર્ટમાં બતાવેલ ૨૪ શાસ્ત્રો પ્રસિદ્ધ થયા પછી નીચે મુજબ કામકાજ થયેલ છે

(૧) ભગવતી ભાગ ત્રીજો ૩ બહાર પડી ચુક્યો છે અને તે મેમ્બરોને મોકલવાનું કામ ચાલુ છે.

(૨) ભગવતી ભાગ ચોથો તથા પાંચમો છપાઈ ગયો છે. અને તેનું બાઈન્ડીંગ કાર્ય ચાલે છે.

(૩) જ્ઞાતા સૂત્રના કુલ ત્રણે ભાગ છપાય છે જે એકાદ માસમાં પૂરા થઈ જશે.

(૪) ભગવતી ભાગ છઠ્ઠો તથા સાતમો છાપવાનું કામ શરૂ થઈ ગયું છે.

(૫) કુલે લગભગ ૩૦ સૂત્રો પૂજ્ય ગુરુદેવે લખીને પૂરાં કરેલાં છે. તેમાંના છપાયા વગરનાં જે સૂત્રો બાકી છે તેનું અનુવાદનું તેમજ સંશોધનનું કેટલુંક કામ ચાલુ છે, અને કેટલુંક બાકી છે.

(૬) નિશીથ સૂત્ર સૂર્યપત્રતી તથા ચંદ્રપત્રતી સૂત્ર એ બાકી રહેલાં ત્રણ સૂત્રો લખવાનું કાર્ય અત્યારે ચાલે છે.

શ્રી અખિલ ભારત શ્રવે. સ્થા.
જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ
રાજકોટ
તા. ૧૫-૭-૬૩

નમ્ર સેવક
સાકરચંદ બાઈચંદ શેઠ
મંત્રી.

